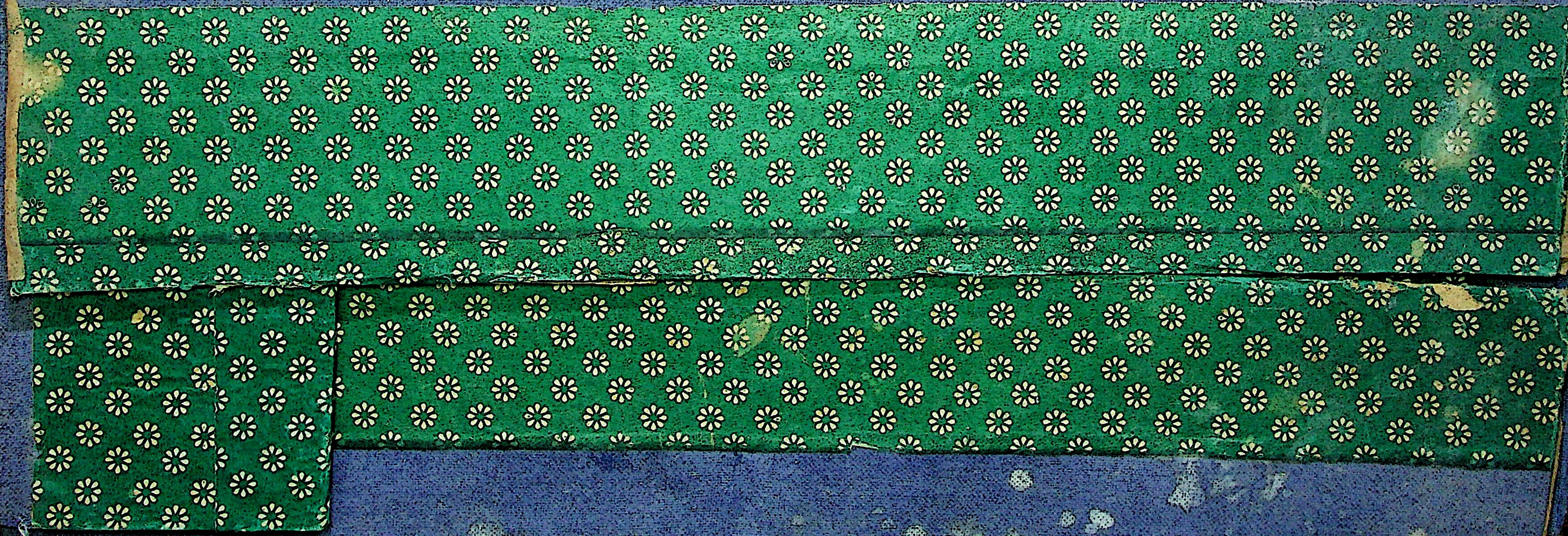

॥ अथ श्रीवाल्मीकिरामायणे युद्धकांड प्रारंभः ॥

युद्धकांडम्.

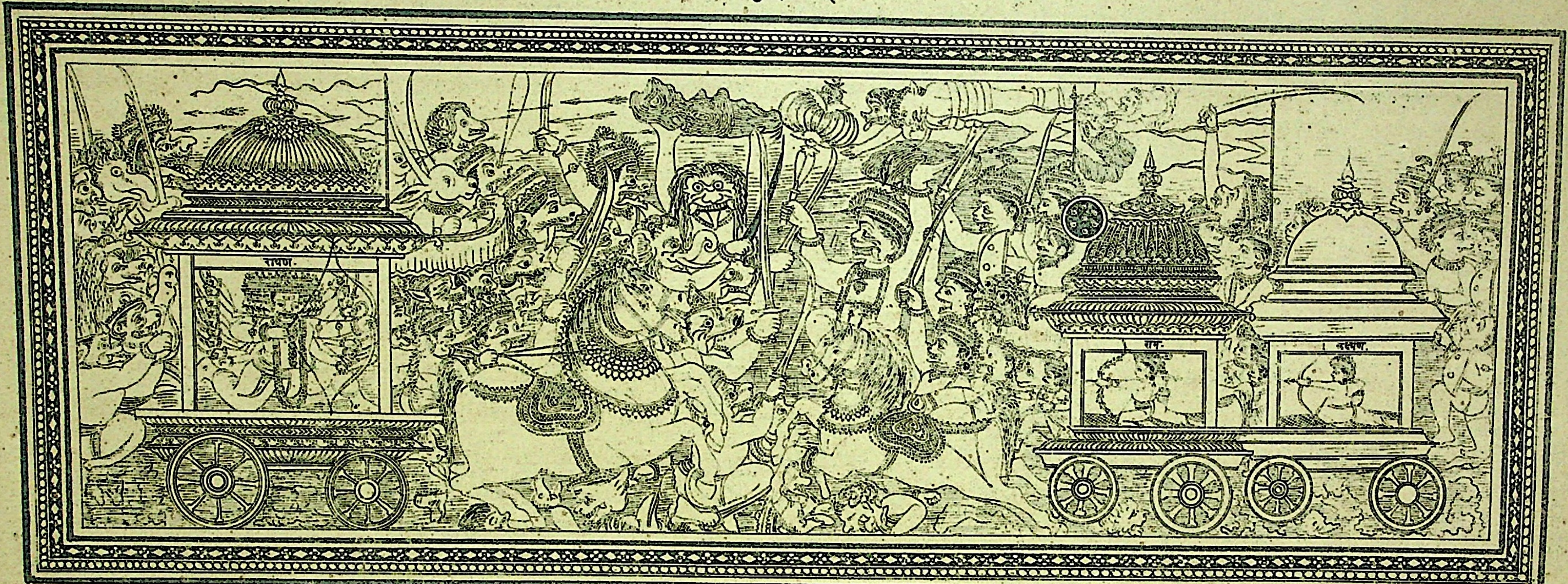
रावण.
राम.
लक्ष्मण.

श्रीगणेशायनमः श्रीरामायनमोनमः युद्धेरक्षोगणान्हत्वापुष्पकेणनिजांपुरीम् सीतयासहचागत्यरेजेरामोभिषेचितः ॥ १ ॥ एवंहनूमतःसकाशात्सीतावृत्तांतंश्रुत्वाकृतकार्यैभृत्येस्वामिनउचितांवृत्तिलोकेभ्यउपदेष्टुंहनूमंतमस्तौषीदित्याह श्रुत्वेति उत्तरंप्रियश्रवणोत्तरकालयोग्यम् ॥ १ ॥ भुविदुर्लभंभूलोकेदुःखेनलभ्यंयद्वस्तुसीतारूपंतद्विषयंयत्कार्यमन्वेषणरूपंतद्धनूमताकृतंयद्धरणीतलेऽन्येनमनसापिनशक्यम् कर्तुमितिशेषः अतएवदुर्लभत्वमुक्तम् ॥ २ ॥ अन्याशक्यत्वमेवाह नहीति ॥ ३ ॥ देवदानवयक्षाणामितिकरणेशेषत्वेनविवक्षितेषष्ठी ॥४॥ तांप्रविष्टोनिष्क्रमेत्पुनःस्वदेशमागच्छेत् प्रवेशोपिदुर्लभइत्याह कइति योहनूमतःसमोनस्यात्सकोविशेदित्यन्वयः ॥ ५ ॥ विक्रमस्यसदृशंस्वबलंस्वबलकार्यंसमुद्रलंघनलंकाप्रवेशरूपंविधायहनूमतामहदु

श्रीरघुवीरायनमोनमः॥ ॥श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंयथावदभिभाषितम्॥ रामःप्रीतिसमायुक्तोवाक्यमुत्तरमब्रवीत् ॥ १ ॥ कृतंहनूमताकार्यंसुमहद्भुविदुर्लभम्॥ मनसापियदन्येननशक्यंधरणीतले॥ २ ॥ नहितंपरिपश्यामियस्तरेतमहोदधिम् ॥ अन्यत्रगरुडाद्वायोरन्यत्रचहनूमतः॥ ३ ॥ देवदानवयक्षाणांगंधर्वोरगरक्षसाम्॥ अप्रधृष्यांपुरींलंकांरावणेनसुरक्षिताम्॥ ४ ॥ प्रविष्टःसत्त्वमाश्रित्यजीवन्कोनामनिष्क्रमेत् ॥ कोविशेत्सुदुराधर्षांराक्षसैश्चसुरक्षिताम्॥ ५ ॥ योवीर्यबलसंपन्नोनसमःस्याद्धनूमतः॥ भृत्यकार्यंहनुमतासुग्रीवस्यकृतंमहत्॥ एवंविधायस्वबलंसदृशंविक्रमस्यच ॥ ६ ॥ योहिभृत्योनियुक्तःसन्भर्त्राकर्मणिदुष्करे॥ कुर्यात्तदनुरागेणतमाहुःपुरुषोत्तमम् ॥ ७ ॥ योनियुक्तःपरंकार्यंनकुर्यान्नृपतेःप्रियम्॥ भृत्योयुक्तःसमर्थश्चतमाहुर्मध्यमंनरम्॥ ८ ॥ नियुक्तोनृपतेःकार्यंनकुर्याद्यःसमाहितः॥ भृत्योयुक्तःसमर्थश्चतमाहुःपुरुषाधमम् ॥ ९ ॥ तन्नियोगेनियुक्तेनकृतंकृत्यंहनूमता॥ नचात्मालघुतांनीतःसुग्रीवश्चापितोषितः॥ १० ॥

क्तादधिकमपिसुग्रीवस्यभृत्यकार्यंसुग्रीवभृत्यत्वोचितंकार्यंसीतादर्शनवनभंगादिरूपंकृतम् ॥ ६ ॥ हनूमतोभृत्योत्तमत्वंदर्शयितुमुत्तमादिभृत्यानांलक्षणान्याह योहीति योभृत्योभर्त्रादुष्करेकर्मणिनियुक्तस्तत्कार्यंकृत्वातदनुरागेणोक्तकार्याविरोधेनकार्यांतरमपिकुर्यात्तंपुरुषोत्तमंभृत्यपुरुषेषुश्रेष्ठमाहुः ॥ ७ ॥ यस्तुयुक्तोबुद्ध्यासमर्थश्चसन्परंस्वामिसंदिष्टादधिकंनृपतेःप्रियंनकुर्यात्किंतुसंदिष्टमेवकुर्यात्तंमध्यममाहुः भृत्यस्तुयःपरंकार्यंनकुर्यान्नृपतेःप्रियम् भृत्योऽभृत्यःसमर्थोपितमाहुर्मध्यमंनरमितिपाठेयःसमर्थोपिभृत्यःपरंकार्यंनकुर्यात्सभृत्यउक्तमात्रकरणादधिकाकरणाच्चाभृत्योऽतस्तंमध्यममाहुः ॥ ८ ॥ योनियुक्तोनृपतेरुक्तमपिकार्यंनकुर्यात्तमधममाहुः ॥ ९ ॥ अथहनूमतउत्तमत्वंदर्शयति तदिति नियोगेसीतान्वेषणमात्रे कृत्यंअधिकमपिकृत्यंकृतम् अतउत्तमभृत्योयमितिभावः उत्तमत्वेयुक्त्यंतरमप्याह नचात्मेति रक्षोभिरपराजितत्वात् सुग्रीवश्चापितोषितः अधिककार्यकरणादित्यर्थः ॥ १० ॥

धर्मतःधर्मंप्राप्येत्यर्थः एतेनस्वाम्याज्ञापालनेनभृत्यस्यधर्मोपिसूचितः मदादयःपरिरक्षिताः सीतासमाचारालाभेनमन्नाशोमन्नाशाच्चलक्ष्मणभरतादीनांचनाशइतिसर्वनाशप्रसंगइतिभावः ॥११॥एवंहनूमत्कर्मणःसुखजनकत्वेपितत्प्रत्युपकाराकरणजोविषादःसीताश्रवणजमानंदमपितिरोधायमांसंतापयतीत्याह इदंत्विति नकुर्मिनकरोमि सदृशंएतत्कृतप्रियसदृशंप्रियम्॥१२॥तत्तुल्यप्रियांतरमपश्यन्नात्मपरिष्वंगमेवतथापश्यन्नाह एषइति सर्वस्वभूतः भगवद्देहस्यशुद्धानंदरूपत्वात्स्वालिंगनस्यसर्वस्वभूतत्वंबोध्यम् आनंदएवहिभगवतःसर्वस्वम् आनंदएवहिमाययारामादिदेहत्वेनभासतेइतिगीताभाष्यविष्णुसहस्रनामभाष्ययोर्भगवत्पादैःस्पष्टमेवोक्तम् ब्रह्मांडपुराणादिषुचएवंपरिष्वंगद्वाराब्रह्मानंदार्पणमेवहनूमतेकृतमितिबोधितम् तस्यहनूमतःउत्तमभृत्य

अहंचरघुवंशश्चलक्ष्मणश्चमहाबलः॥वैदेह्यादर्शनेनाद्यधर्मतःपरिरक्षिताः ॥ ११ ॥इदंतुममदीनस्यमनोभूयःप्रकर्षति ॥ यदिहास्यप्रियाख्यातु
र्नकुर्मिसदृशंप्रियम्॥ १२ ॥एषसर्वस्वभूतस्तुपरिष्वंगोहनूमतः॥मयाकालमिमंप्राप्यदत्तस्तस्यमहात्मनः ॥ १३ ॥ इत्युक्ताप्रीतिहृष्टांगोरामस्तं
परिषस्वजे॥हनूमंतंकृतात्मानंकृतवाक्यमुपागतम् ॥ १४ ॥ ध्यात्वापुनरुवाचेदंवचनंरघुसत्तमः ॥ हरीणामीश्वरस्यापिसुग्रीवस्योपशृण्वतः
॥ १५ ॥ सर्वथासुकृतंतावत्सीतायाःपरिमार्गणम्॥सागरंतुसमासाद्यपुनर्नष्टंमनोमम॥ १६ ॥ कथंनामसमुद्रस्यदुष्पारस्यमहांभसः॥ हरयोद
क्षिणंपारंगमिष्यंतिसमागताः ॥ १७॥ यद्यप्येषतुवृत्तांतोवैदेह्यागदितोमम ॥समुद्रपारगमनेहरीणांकिमिवोत्तरम्॥ १८॥ इत्युक्ताशोकसंभ्रां
तोरामःशत्रुनिबर्हणः॥हनूमंतंमहाबाहुस्ततोध्यानमुपागमत्॥ १९॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेप्रथमःसर्गः॥ १॥ ॥छ॥

स्यहनूमतः॥१३॥प्रीतिहृष्टांगःप्रीतिपुलकितगात्रः हनूमंतमित्यादिपूर्वान्वयि॥१४॥ध्यात्वा समुद्रतरणंकथंस्यादितिसंचिंत्येत्यर्थः सुग्रीवस्येतिसमम्यर्थेषष्ठी शृण्वतिसत्युवाचेत्यन्वयः॥१५॥ सुकृतम् अधिकस्यापिकरणादित्यर्थः समासाद्यदुस्तरत्वमालोच्य पुनर्नष्टंसीतावृत्तांतश्रवणेनहृष्टमपिपुनर्विषादंप्राप्तम्॥ १६ ॥ समागताःमिलिताः ॥ १७ ॥ किंचैषवितर्कोनममैवकिंतुसीतायाअपीत्याह यद्यपीति यद्यपीत्यप्यर्थे एषतुवृत्तांतोममवैदेह्यापिगदितःअतोहरीणांपारगमनेकिमिवोत्तरम् उत्तरकालोचितंकर्मकिमित्यर्थः ॥ १८ ॥ शोकसंभ्रांतः ज्ञातेपिसीतावृत्तांतेतत्स्वामित्प्रतिबंधपर्यालोचनयाकलुषितांतःकरणइत्यर्थः ध्यानंध्यानमिवतरणोपायविषयचिंतामिव॥१९॥ धयमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

शोकपरिद्यूनंशोकसंतप्तम् ॥ १ ॥ प्राकृतोयथातप्यतितथात्वयाकिंतप्यतइत्यन्वयः एवंसंतप्तः कृतघ्नोयथासौहृदंत्यजतितथात्वंसंतापंत्यज ॥ २ ॥ स्थानंनिमित्तम् प्रवृत्तौजीवने ॥ ३ ॥ शास्त्रवित्नीत्यादिशास्त्रज्ञः मतिमान् भाव्यर्थज्ञानयोग्यबुद्धिः प्राज्ञोविचारकुशलः पंडितोविचारपूर्वसिद्धांतप्रतिष्ठापनसमर्थः सत्वमिमांप्राकृतांमत्यादिरहितप्राकृतजनोचितांबुद्धिंदीनबुद्धिंत्यज कृतात्मायोगीयथाअर्थस्यस्वेष्टस्ययोग्यस्यदूषिणींदूषिकांकामादिविषयांबुद्धिंत्यजतितद्वत्त्वंत्यजेत्यर्थः ॥ ४ ॥ समुद्रलंघनेपिचिंतानकार्येत्याह समुद्रमिति वक्ष्यमाणोपायेनेतिशेषः आरोहयिष्यामःआरोक्ष्यामः ॥ ५ ॥ निरुत्साहत्वादिगुणकोव्यसनदुःखपरंपरामधिगच्छतिप्राप्नोति ॥ ६ ॥ ननुकिंबलादस्माकमुत्साहःस्यात्तदाह इमेइति सर्वतःसमर्थाइत्यन्वयः ॥ ७ ॥ त्वत्प्रियार्थमिमेकृतोत्साहाइतिकथंज्ञातंतत्राह एषामिति हर्षेणसमुद्रतरणरावणप्रसंगेजायमानेनतत्कार्यमुखविकासादिनानुमितेनेत्यर्थः ममापिदृढस्तर्कः समुद्रतरणरावणहननादि

तंतुशोकपरिद्यूनंरामंदशरथात्मजम् ॥ उवाचवचनंश्रीमान्सुग्रीवःशोकनाशनम् ॥ १ ॥ किंत्वयातप्यतेवीरयथान्यःप्राकृतस्तथा ॥ मैवंभूस्त्यजसंतापंकृतघ्नइवसौहृदम् ॥ २ ॥ संतापस्यचतेस्थानंनहिपश्यामिराघव ॥ प्रवृत्तावुपलब्धायांज्ञातेचनिलयेरिपोः ॥ ३ ॥ मतिमान्शास्त्रवित्प्राज्ञःपंडितश्चासिराघव ॥ त्यजेमांप्राकृतांबुद्धिंकृतात्मेवार्थदूषिणीम् ॥ ४ ॥ समुद्रंलंघयित्वातुमहानक्रसमाकुलम् ॥ लंकामारोहयिष्यामोहनिष्यामश्चतेरिपुम् ॥ ५ ॥ निरुत्साहस्यदीनस्यशोकपर्याकुलात्मनः ॥ सर्वार्थाव्यवसीदंतिव्यसनंचाधिगच्छति ॥ ६ ॥ इमेशूराःसमर्थाश्चसर्वतोहरियूथपाः ॥ त्वत्प्रियार्थंकृतोत्साहाःप्रवेष्टुमपिपावकम् ॥ ७ ॥ एषांहर्षेणजानामितर्कश्चापिदृढोमम ॥ ८ ॥ विक्रमेणसमानेष्येसीतांहत्वायथारिपुम् ॥ रावणंपापकर्माणंतथात्वंकर्तुमर्हसि ॥ ९ ॥ सेतुरत्रयथाबद्ध्येद्यथापश्येमतांपुरीम् ॥ तस्यराक्षसराजस्यतथात्वंकुरुराघव ॥ १० ॥ दृष्ट्वातांहिपुरींलंकांत्रिकूटशिखरेस्थिताम् ॥ हतंचरावणंयुद्धेदर्शनादवधारय ॥ ११ ॥ अबद्धासागरेसेतुंघोरेचवरुणालये ॥ लंकानमर्दितुंशक्यासेंद्रैरपिसुरासुरैः ॥ १२ ॥

विषयोदृढनिश्चयइत्यर्थः तत्सर्वंममेषत्करमितिभावः ॥ ८ ॥ यदेवमतःयथारिपुंहत्वासीतांविक्रमेणसमानेष्येतथातदुचितमुत्साहंत्वंकर्तुमर्हसीत्यर्थः ॥ ९ ॥ किमयाकार्यंतत्राह सेतुरिति अत्रसमुद्रे यथातस्यराक्षसराजस्यतांपुरींपश्येमतथात्वंकुरु दिव्यास्त्रालंबनेनेतिशेषः ॥ १० ॥ त्रिकूटशिखरस्थांतांलंकांदृष्ट्वादर्शनात्तद्दर्शनसमनंतरमेवयुद्धेरावणंहतंजानीहि ॥ ११ ॥ सेतुबंधंविनाप्रकारांतरंलंकाप्राप्तौनास्तिसोपिकृतएवेतिनिश्चिन्वित्याह अबद्धेति ॥ १२ ॥

लंकासमीपतःतत्समीपंयावत्सेतुबंधःकृतएवसर्वंसैन्यंतीर्णमेवास्माभिर्जितंचेत्युपधारयनिश्चिनु तथानिश्चयेहेतुमाह तथाहीति हियतस्तादृशशौर्यवंतोहरयइमेदृश्यंते यतस्तेकामरूपिणः ॥१३॥तत्तस्माद्विक्लवांसर्वार्थनाशनींबुद्धिमवलंव्यालं हियतःशौर्यापकर्षणस्तन्नाशकः ॥१४॥ मनुष्येणतुशौटीर्यंतद्युक्तंयत्कार्यंकर्तुंयोग्यंतदेवावलंब्यतां अवलंबयितुमुचितमित्यर्थः यतः सत्वरंक्रियमाणंतत्कर्तुरलंकरणायैवभवतिफलसाधनायसमर्थंभवति ॥ १५॥ अतोहेमहाप्राज्ञत्वंतेजसासहसत्त्वंगुणमातिष्ठ विनष्टेसीतावददर्शनंगते प्रनष्टेदशरथवत्सर्वथाअदर्शनंगते ॥१६॥

सेतुबंधःसमुद्रेचयावल्लंकासमीपतः॥सर्वंतीर्णंचमेसैन्यंजितमित्युपधारय॥तथाहिसमरेवीराहरयःकामरूपिणः ॥ १३ ॥ तदलंविक्लवांबुद्धिंराजन्सर्वार्थनाशनीम्॥पुरुषस्यहिलोकेस्मिन्शोकःशौर्यापकर्षणः ॥ १४ ॥ यत्तुकार्यंमनुष्येणशौटीर्यमवलंब्यताम्॥ तदलंकरणायैवकर्तुर्भवति सत्वरम्॥ १५ ॥ अस्मिन्कालेमहाप्राज्ञसत्त्वमातिष्ठतेजसा ॥शूराणांहिमनुष्याणांत्वद्विधानांमहात्मनाम्॥ विनष्टेवाप्रनष्टेवाशोकःसर्वार्थनाशनः ॥ १६ ॥तत्त्वंबुद्धिमतांश्रेष्ठःसर्वशास्त्रार्थकोविदः॥ मद्विधैःसचिवैःसार्धमरिंजेतुंसमर्हसि ॥ १७॥ नहिपश्याम्यहंकंचित्त्रिषुलोकेषुराघव॥ गृहीतधनुषोयस्तेतिष्ठेदभिमुखोरणे॥ १८॥ वानरेषुसमासक्तंनतेकार्यंविपत्स्यते ॥अचिराद्द्रक्ष्यसेसीतांतीर्त्वासागरमक्षयम्॥ १९ ॥तदलंशोकमालंब्यक्रोधमालंबभूपते॥निश्चेष्टाःक्षत्रियामंदाःसर्वेचंडस्यबिभ्यति ॥ २० ॥ लंघनार्थंचघोरस्यसमुद्रस्यनदीपतेः॥ सहास्माभिरिहोपेतःसूक्ष्मबुद्धिर्विचारय॥ २१ ॥लंघितेतत्रतैःसैन्यैर्जितमित्येवनिश्चिनु ॥ सर्वंतीर्णंचमेसैन्यंजितमित्यवधार्यताम् ॥ २२ ॥ इमेहिहरयःशूराःसमरेकामरूपिणः॥तानरीन्विधमिष्यंतिशिलापादपवृष्टिभिः॥ २३॥

उपसंहरति तदिति ॥ १७॥ जयेपुष्कलंतेसामर्थ्यमस्तीत्याह नहीति तिष्ठेत्स्थातुंशक्नुयात् ॥ १८ ॥ सहायसंपत्त्यापिजयंनिश्चिन्वित्याह वानरेष्विति वानरेषुमहाबलेष्वस्मादृशेषुसमासक्तंकर्तव्यत्वेनसंबद्धंकार्यंनविपत्स्यतेननंक्ष्यति ॥ १९ ॥ तदिति शोकमालंव्यालं शोकमालंबस्वेत्यर्थः क्रोधमालंबेति यथाप्राप्तंशत्रुविषयकमित्यर्थः अन्वयव्यतिरेकाभ्यांशत्रुविषयेकोपआवश्यकइत्याह निश्चेष्टाइति मंदाःशत्रुविषयेक्रोधहीनाःक्षत्रियानिश्चेष्टाभवंति शत्रुकृतबंधनादिनेतिशेषः चंडस्यउचितकोपस्यसर्वेबिभ्यति ॥ २० ॥ अस्माभिःसहनदीपतेर्लंघनार्थंलंघनेहेतुमस्माभिरुपेतःसन्सूक्ष्मबुद्धिस्त्वंविचारय ॥ २१ ॥ सर्वंतीर्णंजितमितिचावधार्यतामवधारय तत्रसागरेलंघितेसतितैर्मदीयैःसैन्यैर्जितमितिनिश्चिनु पाठांतरेसमुद्रेलंघितेतैर्वानरैस्तस्यरावणस्यसैन्यंजितमितिनिश्चिन्वित्यर्थः ॥ २२ ॥ तेषुजेतृत्वशक्तिमाह इमेहीति ॥ २३ ॥

कथंचित्केनाप्युपायेन वरुणालयंलंघितमेवपश्यामि ॥२४॥ निमित्तमेवाह मनइति ॥२५॥ अमरमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकां
डेद्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ ॥छ॥ ॥ सुग्रीवस्येति परमार्थवत्परमार्थभूतं स्वार्थवतिः श्रुत्वाप्रतिजग्राहअंगीचकार अथतदंगीकारानंतरम् ॥ १ ॥ तपसातपःकार्यसंकल्पसिद्ध्या अ
तएवसकलस्वपुरवर्तिप्राणिनांब्रह्मलोकनयनंवक्ष्यमाणंसंग च्छते सेतुबंधनेनगंगायांगांगेयेनशरैरिव सागरोच्छोषणेन दिव्यास्त्रबलतइतिशेषः सर्वथासर्वप्रकारस्यलंघनोपायस्यविद्यमानत्वादि

कथंचित्परिपश्यामिलंघितंवरुणालयम् ॥ हतमित्येवतंमन्येयुद्धेशत्रुनिबर्हण ॥ २४ ॥ किमुक्त्वावहुधाचापिसर्वथाविजयीभवान् ॥ निमित्तानि
चपश्यामिमनोमेसंप्रहृष्यति ॥ २५ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेद्वितीयःसर्गः॥ २॥ ॥छ॥ ॥सुग्रीवस्यवचःश्रुत्वाहेतुमत्परमा
र्थवत् ॥ प्रतिजग्राहकाकुत्स्थोहनूमंतमथाब्रवीत् ॥ १ ॥ तपसासेतुबंधेनसागरोच्छोषणेनच ॥ सर्वथापिसमर्थोस्मिसागरस्यास्यलंघने ॥ २ ॥ क
तिदुर्गाणिदुर्गायालंकायास्तद्ब्रवीष्वमे ॥ ज्ञातुमिच्छामितत्सर्वंदर्शनादिववानर ॥३॥ वलस्यपरिमाणंचद्वारदुर्गक्रियामपि ॥ गुप्तिकर्मचलंकाया
रक्षसांसदनानिच ॥ ४ ॥ यथासुखंयथावच्चलंकायामसिदृष्टवान् ॥ सर्वमाचक्ष्वतत्त्वेनसर्वथाकुशलोह्यसि ॥ ५ ॥ श्रुत्वारामस्यवचनंहनूमान्मा
रुतात्मजः ॥ वाक्यंवाक्यविदांश्रेष्ठोरामंपुनरथाब्रवीत् ॥६॥ श्रूयतांसर्वमाख्यास्येदुर्गकर्मविधानतः ॥ गुप्तापुरीयथालंकारक्षिताचयथावलैः ॥७॥
राक्षसाश्चयथास्निग्धारावणस्यचतेजसा ॥ परांसमृद्धिंलंकायाःसागरस्यचभीमताम् ॥८॥ विभागंचवलौघस्यनिर्देशंवाहनस्यच ॥ एवमुक्त्वा
कपिश्रेष्ठःकथयामासतत्त्ववित् ॥ ९ ॥ हृष्टप्रमुदितालंकामत्तद्विपसमाकुला ॥ महतीरथसंपूर्णारक्षोगणनिषेविता ॥ १० ॥

त्याशयः ॥ २ ॥ दुर्गायाःगंतुमशक्यायाः कतिदुर्गाणिजलगिरिवनादिनानाप्रकारदुर्गेषुकतिप्रकाराणिदुर्गाणिसंतीत्यर्थः दर्शनादिवअपरोक्षानुभवादिव ॥३॥ परिमाणंसंख्यापरिच्छेदं द्वारदु
र्गक्रियांद्वाराणांदुष्प्रवेशत्वसंपादनं गुप्तिकर्मप्राकारादिषुयंत्रादिस्थापनरूपं गुप्तिकममितिपाठेप्राकारादिभीरक्षाक्रममित्यर्थः ॥ ४ ॥ यथासुखंयथावद्दृष्टवानसितत्सर्वंतत्त्वेनाचक्ष्व सर्वथाकु
शलोह्यसि यथावद्दृष्टप्रतिपादनेइतिशेषः ॥ ५ ॥ श्रुत्वाऽथाब्रवीदित्यन्वयः ॥ ६ ॥ दुर्गकर्मविधानतःदुर्गत्वसंपादककर्मविधानेन यथागुप्ताबलैर्यथारक्षिताचतथाख्यास्ये ॥७॥ रावणस्यतेज
सासंपादितांपरांसमृद्धिमाख्यास्येइत्येवंक्रमेणान्वयः ॥ ८ ॥ वलौघस्यपादातसंघस्य वाहनस्यगजाश्वरथलक्षणस्य निर्देशंसंख्यापरिच्छेदम् ॥ ९ ॥ १० ॥

परिघवंतिंअर्गलवंति परिघोयोगभेदेस्यान्मुद्गरेर्गलघातयोरितिविश्वः ईदृशानिद्वाराणिसंतीत्यन्वयः ॥ ११ ॥ तत्रतेषुद्वारेषु इषवश्चउपलाश्चतत्प्रक्षेपकयंत्राणि तैर्द्वारैरागतंपरसैन्यंतत्रतेषुद्वारे
षुप्रतिनिवार्यते ॥ १२ ॥ उक्तयंत्रैःसंस्कृताःसज्जाः कालायसमयाअयःसारमयाः शतमेकप्रयोगेणघ्नंतीतिशतघ्न्यःचतुर्हस्तप्रमाणलोहकंटकयुतामुद्गरविशेषाःशतघ्न्यः शतघ्नीचचतुर्हस्तालो
हकंटकिनीगदेतिवैजयंती ॥ १३ ॥ प्राकारोरत्नखचितइत्याह मणीति ॥ १४ ॥ परिखाःपुरोपांतखाताः ॥ १५ ॥ द्वारेषुचतुर्षुतासांपरिखाणांमध्ये संक्रमामंचरूपेणबद्धाः परमायताःअति
विस्तृतमार्गाः गृहपंक्तिभिःप्राकारशिरोगृहपंक्तिभिःउपेताइत्यनुकर्षः ॥ १६ ॥ तत्रतेषुसंक्रमेषु परसैन्यागतेसतितेसंक्रमास्तैर्यंत्रैःप्राकारोपरिप्रतिष्ठापितैर्यंत्रैस्त्रायंतेरक्ष्यंते. क्रियंतेइतिपाठेतेसं

दृढबद्धकपाटानिमहापरिघवंतिच ॥ चत्वारिविपुलान्यस्याद्वाराणिसुमहांतिच ॥ ११ ॥ तत्रेषूपलयंत्राणिबलवंतिमहांतिच ॥ आगतंप्रतिसैन्यंतै
स्तत्रप्रतिनिवार्यते ॥ १२ ॥ द्वारेषुसंस्कृताभीमाःकालायसमयाःशिताः ॥ शतशोरचितावीरैःशतघ्न्योरक्षसांगणैः ॥ १३ ॥ सौवर्णस्तुमहांस्तस्याः
प्राकारोदुष्प्रधर्षणः ॥ मणिविद्रुमवैदूर्यमुक्ताविरचितांतरः ॥ १४ ॥ सर्वतश्चमहाभीमाःशीततोयामहाशुभाः ॥ अगाधाग्राहवत्यश्चपरिखामीन
सेविताः ॥ १५ ॥ द्वारेषुतासांचत्वारःसंक्रमाःपरमायताः ॥ यंत्रैरुपेताबहुभिर्महद्भिर्गृहपंक्तिभिः ॥ १६ ॥ त्रायंतेसंक्रमास्तत्रपरसैन्यागतेसति ॥ यंत्रै
स्तैरवकीर्यंतेपरिखासुसमंततः ॥ १७ ॥ एकस्त्वकंप्योबलवान्संक्रमःसुमहादृढः ॥ कांचनैर्बहुभिःस्तंभैर्वेदिकाभिश्चशोभितः ॥ १८ ॥ स्वयंप्रकृति
मापन्नोयुयुत्सूरामरावणः ॥ उत्थितश्चाप्रमत्तश्चबलानामनुदर्शने ॥ १९ ॥ लंकापुनर्निरालंबादेवदुर्गाभयावहा ॥ नादेयंपार्वतंचान्यंकृत्रिमंचच
तुर्विधम् ॥ २० ॥

क्रमानाश्यंतइत्यर्थः तैर्यंत्रैस्तासुपरिखासुतत्समीपंप्राप्तानिपरसैन्यानिसमंततोवकीर्यंतेक्षिप्यंते ॥ १७ ॥ एकोमुख्यः संक्रमःप्राकारमध्यवर्तीसाक्षात्पुरप्रवेशसाधनभूतोऽकंप्यःदुर्भेदः तत्रहे
तुर्बलवान्बहुलबलकृतरक्षः दृढोदृढप्रतिष्ठानः तदेवदर्शयति कांचनैरिति ॥ १८ ॥ एवंपुरस्वरूपमुक्त्वापुरपतेःस्वरूपमाह स्वयमिति युयुत्सुरपिप्रकृतिमापन्नःअक्षुब्धांतःकरणोऽतिधीरइति
यावत् बलानामनुदर्शनेउत्थितउद्युक्तः अप्रमत्तःसावधानश्च ॥ १९ ॥ निरालंबाअतिश्लक्ष्णमहोच्चगिरिशिखरप्रतिष्ठितत्वेनारोहणालंबनरहिता देवदुर्गादेवनिर्मितदुर्गरूपिणी अतएवभया
वहा नादेयंदुर्गं तत्पर्वतसंभूतनद्याचतुर्दिक्ष्वावरणात् पार्वतंत्रिकूटरूपं कृत्रिमंप्राकाररूपंचतुष्प्राकारवत्त्वेनप्राकाररूपं चतुर्विधंदुर्गमस्तीतिशेषः ॥ २० ॥

तत्रान्यदप्याह स्थितेति दूरपारस्यदूरेपारंपरतीरंयस्य नौपथोनौमार्गः अत्रसमुद्रे सर्वशोनिरुद्देशःप्रदेशविभागरहितः समुद्रइतिशेषः निरादेशइतिपाठेनिरादेशःसर्वदिक्संचाररहितप्रदेशः
॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ शूलहस्ताएवनकेवलमपितुखड्गाग्रयोधिनःखड्गैरग्रेयुद्ध्यंतेतादृशाः ॥ २४ ॥ नियुतंलक्षं चतुरंगेणसैन्येनोपलक्षितायोधास्तत्रापिदक्षिणद्वारेपिसंति अनुत्तमाःप्रश
स्ताः ॥ २५ ॥ प्रयुतंदशलक्षम् ॥ २६ ॥ कुलपुत्राःकिंकराः यद्वा योद्धृसत्कुलेप्रसूताः ॥ २७ ॥ मध्यमंस्कंधंपुरमध्यसेनानिवेशस्थानं साग्राकोटिःसपादकोटिः ॥ २८ ॥ यद्येवंदुर्गालंका
कथमस्मद्बलसाध्येतिशंकांनिराचष्टे तेमयेति तेसंक्रमाःपरिखामार्गामयाभग्नाः परिखाश्चअवपूरिताः शिलेष्टकादिभिरितिशेषः चेनवलैकदेशक्षयोपिकृतइत्यर्थः ॥ २९ ॥ येनकेनस्वाम्यु

स्थितापारेसमुद्रस्यदूरपारस्यराघव ॥ नौपथश्चापिनास्त्यत्रनिरुद्देशश्चसर्वशः ॥ २१ ॥ शैलाग्रेरचितादुर्गासापूर्देवपुरोपमा ॥ वाजिवारणसंपू
र्णालंकापरमदुर्जया ॥ २२ ॥ परिखाश्चशतघ्न्यश्चयंत्राणिविविधानिच ॥ शोभयंतिपुरींलंकांरावणस्यदुरात्मनः ॥ २३ ॥ अयुतंरक्षसामत्रपूर्वद्वा
रंसमाश्रितम् ॥ शूलहस्तादुराधर्षाःसर्वेखड्गाग्रयोधिनः ॥ २४ ॥ नियुतंरक्षसामत्रदक्षिणद्वारमाश्रितम् ॥ चतुरंगेणसैन्येनयोधास्तत्राप्यनुत्तमाः
॥ २५ ॥ प्रयुतंरक्षसामत्रपश्चिमद्वारमाश्रितम् ॥ चर्मखड्गधराःसर्वेतथासर्वास्त्रकोविदाः ॥ २६ ॥ न्यर्बुदंरक्षसामत्रउत्तरद्वारमाश्रितम् ॥ रथिन
श्चाश्ववाहाश्चकुलपुत्राःसुपूजिताः ॥ २७ ॥ शतशोथसहस्राणिमध्यमंस्कंधमाश्रिताः ॥ यातुधानादुराधर्षाःसाग्रकोटिश्चरक्षसाम् ॥ २८ ॥ तेम
यासंक्रमाभग्नाःपरिखाश्चावपूरिताः ॥ दग्धाचनगरीलंकाप्राकाराश्चावसादिताः ॥ २९ ॥ येनकेनतुमार्गेणतरामवरुणालयम् ॥ हतेतिनगरीलं
कावानरैरुपधार्यताम् ॥ ३० ॥ अंगदोद्विविदोमैंदोजांबवान्पनसोनलः ॥ नीलःसेनापतिश्चैवबलशेषेणकिंतव ॥ ३१ ॥ प्लवमानाहिगत्वातांराव
णस्यमहापुरीम् ॥ सपर्वतवनांभित्त्वासखातांचसतोरणाम् ॥ ३२ ॥ सप्राकारांसभवनामानयिष्यंतिराघव ॥ ३३ ॥ एवमाज्ञापयक्षिप्रंबलानांसर्व
संग्रहम् ॥ मुहूर्तेनतुयुक्तेनप्रस्थानमभिरोचय ॥ ३४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्री० वा० आ० युद्धकांडेतृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

क्तेनवन्यतमेनसमुद्रंतराम तत्रैवंसनिवानरैःस्वयमेवलंकामेवलंकाहतेत्युपधार्यतांनिश्चियताम् ॥ ३० ॥ किंचाशेषतरणोपायचिंताव्यर्थैव प्रबलैर्वक्ष्यमाणैरेवकार्यसिद्धिरित्याह अंगदइत्यादि एतें
गदादयएवलंकांभित्त्वासीतामानेष्यंतिकिंबलशेषेणतवेत्यन्वयः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ एवमिति एवंप्रधानैरेवकार्यसाधनमिष्टंचेत्क्षिप्रमिदानीमेवानयतेत्याज्ञापय यदिबलानांसर्वसंग्रहंबलसं
मेलनमुद्दिश्यबलानामपिपारनयनमिष्टंतदायुक्तेनयात्रोचितेनमुहूर्तेनप्रस्थानंस्वयात्रामभिरोचय ॥ ३४ ॥ बगमानः ॥ ॥ इतिश्रीरा० श्रीरामीये० रा० वा० आ० युद्धकांडेतृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥

अनुपूर्वशःअनुक्रमेण ॥ १ ॥ तत्रांगदादिमुखेनकार्यनिर्वहणमशक्यंमत्वातत्प्ररोचनायतदंगीकुर्वन्निवस्वमतमाह यदिति रक्षसएनांपुरींक्षिप्रमेववधिष्यामीतियन्निवेदयसेतत्सत्यमेवतथातेश
क्तिरस्त्येव तथापितेतुभ्यंस्वमतंब्रवीमीत्यर्थः ॥ २ ॥ तदेवाह अस्मिन्निति सुग्रीवप्रयाणमितिषष्ठीतत्पुरुषः तमेवाह यतोमध्यमह्नोदिवाकरःप्राप्तोऽतोविजयेविजयप्रदेऽभिजिदाख्येमुहूर्तेयुक्तो
मेनिर्गमइतिशेषः एतदुत्तरंअस्मिन्मुहूर्तेविजयेप्राप्तेमध्यंदिवाकरइत्यर्धमधिकंकतकस्वरसात् ॥ ३ ॥ एतन्मुहूर्तप्रस्थितस्यध्रुवोविजयइत्याह सीतामिति तद्रक्षःसीतांहृत्वाकामंयातु स्वदेश
मितिशेषः अथाप्यसौजीवितःसन् कर्तरिनिष्ठा जीवन्भूत्वाक्वयास्यतिनक्वापि अविलंबयात्राप्रयोजनमाह सीतेति श्रुत्वासिद्धादिमुखतः जीविताशाप्राप्तौदृष्टांतः आतुरोजीवितांतेजीवित

श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंयथावदनुपूर्वशः॥ततोब्रवीन्महातेजारामःसत्यपराक्रमः॥१॥यन्निवेदयसेलंकांपुरींभीमस्यरक्षसः॥क्षिप्रमेनांवधिष्यामिस
त्यमेतद्ब्रवीमिते॥ २॥ अस्मिन्मुहूर्तेसुग्रीवप्रयाणमभिरोचय ॥ युक्तोमुहूर्तेविजयेप्राप्तोमध्यंदिवाकरः ॥ ३ ॥ सीतांहृत्वातुतद्यातुक्वासौयास्यति
जीवितः॥सीताश्रुत्वाभियानंमेआशामेष्यतिजीविते॥ जीवितांतेऽमृतंस्पृष्ट्वापीत्वामृतमिवातुरः॥४॥ उत्तराफाल्गुनीह्यद्यश्वस्तुहस्तेनयोक्ष्यते॥
अभिप्रयामसुग्रीवसर्वानीकसमावृताः॥५॥ निमित्तानिचपश्यामियानिप्रादुर्भवंतिवै ॥ निहत्यरावणंसीतामानयिष्यामिजानकीम्॥ ६ ॥ उप
रिष्टाद्धिनयनंस्फुरमाणमिमंमम॥ विजयंसमनुप्राप्तंशंसतीवमनोरथम् ॥७॥ ततोवानरराजेनलक्ष्मणेनसुपूजितः॥ उवाचरामोधर्मात्मापुनर
प्यर्थकोविदः॥८॥ अग्रेयातुबलस्यास्यनीलोमार्गमवेक्षितुम्॥ वृतःशतसहस्रेणवानराणांतरस्विनाम् ॥ ९ ॥ फलमूलवतानीलशीतकाननवा
रिणा॥ पथामधुमताचाशुसेनांसेनापतेनय॥ १० ॥ दूषयेयुर्दुरात्मानःपथिमूलफलोदकम्॥ राक्षसाःपथिरक्षेथास्तेभ्यस्त्वंनित्यमुद्यतः॥ ११ ॥

नाशप्राप्तौअमृतंअमृतत्वसाधनंदिव्यौषधंस्पृष्ट्वाद्रवरूपममृतंपीत्वाचयथाजीविताशामेतितद्वत् जीवितांतेमृतंस्पृष्ट्वापीत्वामृतमिवातुरइतिपांक्तःपाठः ॥ ४ ॥ ममताराबलमस्तीत्याहोत्तरेति
योक्ष्यते चंद्रइतिशेषः पुनर्वसुजातस्यहस्तोवधतारा उत्तराचसीतायाजन्मतारा बद्धस्यजन्मतारायांतन्मोचनार्थयात्रायामवश्यंतन्मुक्तिरितिभावः अद्यअमांतमानेनमार्गशीर्षकृष्णाष्टम्यांकृ
ष्णसप्तम्यांवा मार्गशीर्षपूर्णिमोत्तरंतदन्यतरस्मिन्नुत्तरालाभात् अभिप्रयामेतिप्रश्नेलोट् ॥ ५॥ ६ ॥ मनोरथंमनोरथविषयंविजयंसमनुप्राप्तमिवशंसतीत्यन्वयः॥७॥८ ॥ ९ ॥ शीतानिकान
नवारीणियस्मिंस्तादृशेनपथा सेनापतेनीलसेनांनयेत्यन्वयः ॥ १० ॥ दूषयेयुर्विषादिनेतिशेषः नित्यमुद्यतःसदासावधानःसन् ॥ ११ ॥

वनदुर्गेषुवनात्मकेषुदुर्गेषु वनेषुअदुर्गवनेषुच निम्नभूमौनिहितंगुप्तप्रहारार्थंलीनतयास्थापितम् ॥ १२ ॥ यच्चफल्गुनिःसारंबलंबालवृद्धादिलक्षणंयुद्धानर्हंतदत्रैवकिष्किंधायामेवोपपद्यतां
तिष्ठतु हियस्मादेतन्नःकृत्यंयुद्धरूपंघोरमतोविक्रमेणविक्रमोपपन्नबलेनप्रयुज्यतां यात्रेतिशेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ कपिसिंहानेवाह गजश्चेति ॥ १५ ॥ १६ ॥ यस्यमदगंधादन्येगजाःपलायं

निम्नेषुवनदुर्गेषुवनेषुचवनौकसः॥ अभिप्लुत्याभिपश्येयुःपरेषांनिहितंबलम्॥ १२॥ यत्तुफल्गुबलंकिंचित्तदत्रैवोपपद्यताम् ॥ एतद्धिकृत्यंघोरंनो
विक्रमेणप्रयुज्यताम्॥ १३॥ सागरौघनिभंभीममग्रानीकंमहाबलाः॥ कपिसिंहाःप्रकर्षंतुशतशोथसहस्रशः॥ १४॥ गजश्चगिरिसंकाशोगवय
श्चमहाबलः॥ गवाक्षश्चाग्रतोयातुगवांदृप्तइवर्षभः॥ १५॥ यातुवानरवाहिन्यावानरःप्लवतांपतिः ॥ पालयन्दक्षिणंपार्श्वमृषभोवानरर्षभः॥ १६॥
गंधहस्तीवदुर्धर्षस्तरस्वीगंधमादनः॥ यातुवानरवाहिन्याःसव्यंपार्श्वमधिष्ठितः॥ १७॥ यास्यामिबलमध्येहंबलौघमभिहर्षयन्॥ अधिरुह्यहनूमं
तमैरावतमिवेश्वरः॥ १८ ॥ अंगदेनैषसंयातुलक्ष्मणश्चांतकोपमः ॥ सार्वभौमेनभूतेशोद्रविणाधिपतिर्यथा ॥ १९ ॥ जांबवांश्चसुषेणश्चवेगद
र्शीचवानरः॥ ऋक्षराजोमहाबाहुःकुक्षिंरक्षंतुतेत्रयः ॥ २० ॥ राघवस्यवचःश्रुत्वासुग्रीवोवाहिनीपतिः॥ व्यादिदेशमहावीर्यौवानरान्वानरर्षभः
॥ २१ ॥ तेवानरगणाःसर्वेसमुत्पत्यमहौजसः॥ गुहाभ्यःशिखरेभ्यश्चआशुपुप्लुविरेतदा ॥ २२ ॥ ततोवानरराजेनलक्ष्मणेनचपूजितः॥ जगामरा
मोधर्मात्मासमैन्योदक्षिणांदिशम्॥ २३॥ शतैःशतसहस्रैश्चकोटिभिश्चायुतैरपि॥ वारणाभैश्चहरिभिर्ययौपरिवृतस्तदा॥ २४ ॥ तंयांतमनुयांती
सामहतीहरिवाहिनी॥ हृष्टाःप्रमुदिताःसर्वेसुग्रीवेणापिपालिताः ॥ २५ ॥ आप्लुवंतःप्लुवंतश्चगर्जंतश्चप्लुवंगमाः॥ क्ष्वेलंतोनिनदंतश्चजग्मुर्वैदक्षि
णांदिशम्॥ २६॥ भक्षयंतःसुगंधीनिमधूनिचफलानिच॥ उद्वहंतोमहावृक्षान्मंजरीपुंजधारिणः॥ २७॥

तेसगंधहस्ती ॥ १७ ॥ ईश्वरइंद्रः ॥ १८ ॥ अंगदेनवाहनभूतेन सार्वभौमःकुबेरदिग्गजः भूतेशःकुबेरः यक्षेशत्वात् ॥ १९ ॥ ऋक्षराजोजांबवानित्यन्वयः कुक्षिंकुक्ष्युपलक्षितंसेनापुच्छभा
गम् ॥ २० ॥ २१ ॥ गुहाभ्यःशिखरेभ्यःपूर्वस्वस्थितिप्रदेशेभ्यः ॥ २२ ॥ २३॥ २४ ॥ हर्षप्रमोदयोर्बाह्याभ्यंतरकृतोभेदः ॥ २५ ॥ आप्लुवंतःसमंताद्रक्षणार्थंप्लवमानाः प्लवंतःअग्रेशोधनार्थंग
च्छंतः क्ष्वेलातुसिंहनादःस्यादितिनिघंटुः गर्जोमेघादिसदृशःशब्दः निनादःसामान्यशब्दः ॥ २६ ॥ लीलार्थंमहावृक्षानुद्वहंतोमंजरीपुंजधारिणश्च जग्मुरित्यनुकर्षः ॥ २७ ॥

निर्वहंतिविनोदार्थमेकमेकेवहंति तथाक्षिपंतिचस्वमारूढंभूमौपातयंति पतंतश्चभवंति केवलंगच्छंतीत्यर्थः अन्येउत्पतंतिआकाशमार्गेंगच्छंति ॥ २८ ॥ नोस्माकं अस्माभिरितियावत् कृत्यानांकर्तरिवेतिषष्ठी ॥ २९ ॥ पुरस्तादृषभइति अयमृषभोदक्षिणपार्श्वविनियुक्तादन्योनीलसहकारी ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सर्वांवाहिनीमवष्टभ्यैकोररक्ष समंततोभ्रमन्रक्षतिस्मेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ केसर्यादीनांचतुर्णांद्वौद्वौतस्यबलस्यदक्षिणंवामंचैकैकंपार्श्वमभिरक्षतइत्यर्थइतिकतकः एषगजःपूर्वभागनियुक्तादन्यइतितीर्थः ॥ ३३ ॥ सुषेणजांबवंतौप्रायःसेनामध्येवर्तमानंसुग्रीवंपुरः

अन्योन्यंसहसादृप्तानिर्वहंतिक्षिपंतिच॥ पतंतश्चोत्पतंत्यन्येपातयंत्यपरेपरान्॥ २८॥ रावणोनोनिहंतव्यःसर्वेचरजनीचराः॥ इतिगर्जंतिहरयोराघवस्यसमीपतः॥ २९॥ पुरस्तादृषभोनीलोवीरःकुमुदएवच॥ पंथानंशोधयंतिस्मवानरैर्बहुभिःसह ॥ ३०॥ मध्येतुराजासुग्रीवोरामोलक्ष्मणएवच॥ बलिभिर्बहुभिर्भीमैर्वृतःशत्रुनिबर्हणः॥ ३१॥ हरिःशतबलिर्वीरःकोटिभिर्दशभिर्वृतः॥ सर्वामेकोह्यवष्टभ्यररक्षहरिवाहिनीम्॥ ३२॥ कोटीशतपरीवारःकेसरीपनसोगजः॥ अर्कश्चबहुभिःपार्श्वमेकंतस्याभिरक्षति॥ ३३॥ सुषेणोजांबवांश्चैवऋक्षैर्बहुभिरावृतौ॥ सुग्रीवंपुरतःकृत्वाजघनंसंररक्षतुः॥ ३४॥ तेषांसेनापतिर्वीरोनीलोवानरपुंगवः॥ संयतश्चरतांश्रेष्ठस्तद्बलंपर्यवारयत्॥ ३५॥ वलीमुखःप्रजंघश्चजंभोथरभसःकपिः॥ सर्वतश्चययुर्वीरास्त्वरयंतःप्लवंगमान्॥ ३६॥ एवंतेहरिशार्दूलागच्छंतिबलदर्पिताः॥ अपश्यंतगिरिश्रेष्ठंसह्यंगिरिशतायुतम्॥ ३७॥ सरांसिचसुफुल्लानितटाकानिवराणिच॥ रामस्यशासनंज्ञात्वाभीमकोपस्यभीतवत्॥ ३८॥ वर्जयन्नगराभ्याशांस्तथाजनपदानपि॥ सागरौघनिभंभीमंतद्वानरबलंमहत्॥ ३९॥ निःससर्पमहाघोरंभीमघोषमिवार्णवम्॥ तस्यदाशरथेःपार्श्वेशूरास्तेकपिकुंजराः॥ ४०॥ तूर्णमापुप्लुवुःसर्वेसदश्वाइवचोदिताः॥ कपिभ्यामुह्यमानौतौशुशुभातेनरर्षभौ ॥ ४१॥ महद्भ्यामिवसंस्पृष्टौग्रहाभ्यांचंद्रभास्करौ॥ ततोवानरराजेनलक्ष्मणेनसुपूजितः॥ ४२॥

कृत्वाजघनंसेनापुच्छभागंसंररक्षतुः ॥ ३४ ॥ पर्यवारयत्नगरादिपीडाराहित्यंयथाभवतितथापरिवार्यानयदित्यर्थः ॥ ३५ ॥ सर्वतः वेगातिशयादितिभावः ॥ ३६ ॥ गच्छंतिगच्छंतश्चसह्यमपश्यंतसरआदीनिचापश्यंत अत्रप्रथमदिनवासइतिज्ञायते ॥ ३७ ॥ भीतवत् भीताःसंतइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ वर्जयत्वर्जयित्वागच्छत् ॥ ३९ ॥ भीमघोषमर्णवमिव अर्धर्चादिरर्णवः निःससर्पसस्रतोनिःसृतम् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ महद्भ्यांग्रहाभ्यांराहुकेतुभ्यांसंस्पृष्टौअर्धभागेस्पृष्टौचंद्रभास्कराविव महद्भ्यामर्धसंस्पृष्टावितिपाठांतरम् ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ पूर्णार्थप्रतिभानवान्पूर्णस्यअर्थस्यकार्यस्यशकुनैःप्रतिभानवान्ज्ञानवान् करिष्यमाणस्यकार्यस्यपूर्णत्वज्ञानवानित्यर्थः परिपूर्णार्थमितिरामविशेषणम् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ सेनामनु
वातिसेनापृष्ठभागेनवाति मृदुहितसुखपदैःक्रमेणमांद्यशैत्यसौरभाण्युक्तानि ॥ ४६ ॥ पूर्णाविच्छेदरहितावल्गवःश्रोत्रसुखाःस्वरायेषांते ॥ ४७ ॥ भार्गवोभृगुपुत्रउशनाशुक्रोपिप्रसन्नार्चि
स्त्वामनुगतोस्ति शुक्रमौढ्यंनास्तीत्युक्तंभवति यत्तुपुरःशुक्रभावोध्वनितइतितन्न दक्षिणोत्तरगंतॄणांकदापिपुरःशुक्रप्रसक्तेरभावात् ब्रह्मराशिर्ध्रुवः ब्रह्मणांसप्तर्षीणांराशिःपुंजीभावोयस्मिन्सत
थातस्माद्विशुद्धोऽभ्रादिमालिन्यरहितः तत्पुंजीभावमेवदर्शयति शुद्धाअभ्रादिहीनाःशुद्धंध्रुवंप्रदक्षिणंकुर्वाणाअर्चिष्मंतःप्रशस्तार्चिषोभूत्वाप्रकाशंते ॥ ४८ ॥ सपुरोहितःभगवद्विश्वामित्रसृ

जगामरामोधर्मात्माससैन्योदक्षिणांदिशम् ॥ तमंगदगतोरामंलक्ष्मणःशुभयागिरा ॥ ४३ ॥ उवाचपरिपूर्णार्थंपूर्णार्थप्रतिभानवान् ॥ हृतामवा
प्यवैदेहींक्षिप्रंहत्वाचरावणम् ॥ ४४ ॥ समृद्धार्थःसमृद्धार्थामयोध्यांप्रतियास्यसि ॥ महांतिचनिमित्तानिदिविभूमौचराघव ॥ ४५ ॥ शुभानितव
पश्यामिसर्वाण्येवार्थसिद्धये ॥ अनुवातिशिवोवायुःसेनांमृदुहितःसुखः ॥ ४६ ॥ पूर्णवल्गुस्वराश्चेमेप्रवदंतिमृगद्विजाः ॥ प्रसन्नाश्चदिशःसर्वावि
मलश्चदिवाकरः ॥ ४७ ॥ उशनाचप्रसन्नार्चिरनुत्वांभार्गवोगतः ॥ ब्रह्मराशिर्विशुद्धश्चशुद्धाश्चपरमर्षयः ॥ अर्चिष्मंतःप्रकाशंतेध्रुवंसर्वेप्रदक्षिणम्
॥ ४८ ॥ त्रिशंकुर्विमलोभातिराजर्षिःसपुरोहितः ॥ पितामहःपुरोस्माकमिक्ष्वाकूणांमहात्मनाम् ॥ ४९ ॥ विमलेचप्रकाशेतेविशाखेनिरुपद्रवे ॥
नक्षत्रंपरमस्माकमिक्ष्वाकूणांमहात्मनाम् ॥ ५० ॥ नैर्ऋतंनैर्ऋतानांचनक्षत्रमतिपीड्यते ॥ मूलोमूलवतास्पृष्टोधूप्यतेधूमकेतुना ॥ ५१ ॥ सर्वंचै
तद्विनाशायराक्षसानामुपस्थितम् ॥ कालेकालगृहीतानांनक्षत्रंग्रहपीडितम् ॥ ५२ ॥

ष्टस्वसमीपवर्तिसप्तर्षिमंडलमध्यवर्तिवसिष्ठसहितइत्यर्थः ईदृशस्त्रिशंकुरस्माकंपितामहोस्माकंपुरोभाति तस्यदक्षिणदिक्स्थत्वात् पितामहःपुरोस्माकमितिपांक्तःपाठइतिकतकः ॥ ४९ ॥ इ
क्ष्वाकूणांपरंनक्षत्रंकुलनक्षत्रं विमलेअंगारकादिदुष्टग्रहाक्रमणरहिते ॥ ५० ॥ अथनैर्ऋतनक्षत्रपीडामाह नैर्ऋतंनिर्ऋतिदेवताकम् मूलःमूलमितियावत् आर्षंपुंस्त्वं अतिपीड्यतेअत्यंतंपीड्यते
केनतत्राह मूलवतेति मूलवतोच्चैर्दंडाकारतयोत्थितेनधूमकेतुनास्पृष्टोधूप्यतेसंजाततापोभवति ॥ ५१ ॥ यतःकालेंऽतकालेकालगृहीतानांमृत्युगृहीतानांनक्षत्रंग्रहपीडितंशन्यंगारकराह्वादि
ग्रहपीडितंभवतीतिशेषः ॥ ५२ ॥

उशनाचेत्याद्येतदंतंसश्लोकेंकिंचित्कालंविश्रम्यफलमूलादिभुक्त्वापुनारात्रौगमनकालेलक्ष्मणेनप्रदर्श्यंते अतएववक्ष्यतिसास्मयातिदिवारात्रमिति सुरसाआपः सरसीष्वितिशेषः गंधाःअजंतः
गंधवंतोवायवोऽधिकानप्रवांति मंदंवांतीत्यर्थः द्रुमाःस्वस्वर्तुमनतिक्रम्यजातकुसुमाः ॥ ५३ ॥ आमयशब्देनदुःखत्वाद्वधोलक्ष्यते तारकस्यतारकासुरस्यामयोविनाशोयस्मिंस्तादृशेसंग्रामेदे
वसेनान्याव्यूढानिदेवानांसैन्यानीवप्रकाशंते ॥ ५४॥ सौमित्रिःस्वयंनिमित्तैराश्वास्यभ्रातुराश्वासायत्दृष्टःसन्भ्रातरमब्रवीत् आश्वास्येतिपाठः ॥ ५५ ॥ ऋक्षादयःकर्तारः करााद्यादीनिकरणा

प्रसन्नाःसुरसाश्चापोवनानिफलवंतिच ॥ प्रवांतिनाधिकागंधायथर्तुकुसुमाद्रुमाः ॥ ५३ ॥ व्यूढानिकपिसैन्यानिप्रकाशंतेधिकंप्रभो ॥ देवानामि
वसैन्यानिसंग्रामेतारकामये ॥ एवमार्यसमीक्ष्यैतत्प्रीतोभवितुमर्हसि ॥ ५४ ॥ इतिभ्रातरमाश्वास्यत्दृष्टःसौमित्रिरब्रवीत् ॥ अथावृत्यमहींकृत्स्नां
जगामहरिवाहिनी ॥ ५५ ॥ ऋक्षवानरशार्दूलैर्नखदंष्ट्रायुधैरपि ॥ कराग्रैश्चरणाग्रैश्चवानरैरुद्धतंरजः ॥ ५६ ॥ भीममंतर्दधेलोकंनिवार्यसवितुःप्र
भाम् ॥ सपर्वतवनाकाशंदक्षिणांहरिवाहिनी ॥ ५७ ॥ छादयंतीययौभीमाद्यामिवांबुदसंततिः ॥ उत्तरंत्याश्चसेनायाःसततंबहुयोजनम् ॥ ५८ ॥
नदीस्रोतांसिसर्वाणिसस्यंदुर्विपरीतवत् ॥ सरांसिविमलांभांसिद्रुमाकीर्णांश्चपर्वतान् ॥ ५९ ॥ समान्भूमिप्रदेशांश्चवनानिफलवंतिच ॥ मध्येन
चसमंताच्चतिर्यक्चाधश्चसाविशत् ॥ ६० ॥ समावृत्यमहींकृत्स्नांजगाममहतीचमूः ॥ तेत्दृष्टवदनाःसर्वेजग्मुर्मारुतरंहसः ॥ ६१ ॥ हरयोराघवस्या
र्थेसमारोपितविक्रमाः ॥ हर्षवीर्यबलोद्रेकान्दर्शयंतःपरस्परम् ॥ ६२ ॥ यौवनोच्छेकजाद्दर्पाद्विविधांश्चक्रुरध्वनि ॥ तत्रकेचिद्द्रुतंजग्मुरुत्पेतुश्चतथा
परे ॥ ६३ ॥ केचित्किलकिलांचक्रुर्वानरावनगोचराः ॥ प्रास्फोटयंश्चपुच्छानिसन्निजघ्नुःपदान्यपि ॥ ६४ ॥

नि ॥ ५६ ॥ उद्धतंभीमंरजोलोकमंतर्दधेअंतर्हितमकरोत् दक्षिणांदिशमितिशेषः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ सर्वाणिनदीस्रोतांसिविपरीतवत्वैपरीत्येनसस्यंदुः यथाऽभ्रेषुधावत्सुचंद्रोधावतीवतद्वत्सेनागतिर्न
दीप्रवाहेषुभ्रांत्याभातिस्मेत्यर्थइतिकतकः वस्तुतोनदीषुवानराणांप्रवाहाभिमुखंतरणेतैराहतानिजलानिविपरीतवहनानीत्यर्थः ॥ ५९ ॥ साविशत् अयंद्वितीयोवासइतिप्रतीयते ॥ ६० ॥ पुन
र्यात्रामाह समावृत्येति ॥ ६१ ॥ समारोपितविक्रमाः एवमेवमयाकर्तव्यमित्यसाध्येप्यर्थेचित्तसंक्रमितविक्रमप्रकाराः ॥ ६२ ॥ विविधान्प्रकारान् तानेवाह तत्रेति ॥ ६३ ॥ वानराणांह
र्षादिजनितशब्दःकिलकिला प्रास्फोटयन्पुच्छानिभूमावताडयन् ॥ ६४ ॥

विक्षिप्यप्रसार्य ॥ ६५॥ मम्रदुःमृदितवंतः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ श्रीमत् लुप्ततृतीयांतं श्रीमद्भिरित्यर्थः अयंतृतीयोवासः दिवारात्रंमध्यरात्रेएवयाममात्रंवासइत्याशयः ॥ ६८ ॥ प्रमोक्षयिषवः मोक्षशब्दात्तत्करोतीतिणौसन्यार्षेऽभ्यासलोपेउप्रत्ययेचरूपं प्रमोचयितुमिच्छावंतइत्यर्थः नावसन्दिवेतिशेषः ॥ ६९ ॥ सह्यपर्वतंतत्पर्वतदक्षिणभागंतमासाद्यतेवानराःसमारुहंस्तच्छिखर

भुजान्विक्षिप्यशैलांश्चद्रुमानन्येबभंजिरे ॥ आरोहंतश्चशृंगाणिगिरीणांगिरिगोचराः ॥ ६५ ॥ महानादान्प्रमुंचंतिक्ष्वेडामन्येप्रचक्रिरे ॥ ऊरुवेगैश्चममृदुर्लताजालान्यनेकशः ॥ ६६ ॥ जृंभमाणाश्चविक्रांताविचिक्रीडुःशिलाद्रुमैः ॥ ततःशतसहस्रैश्चकोटिभिश्चसहस्रशः ॥ ६७ ॥ वानराणांसुघोराणांश्रीमत्परिवृतामही ॥ सास्मयातिदिवारात्रंमहतीहरिवाहिनी ॥ ६८ ॥ प्रहृष्टमुदिताःसर्वेसुग्रीवेणाभिपालिताः ॥ वानरास्त्वरितायांतिसर्वेयुद्धाभिनंदिनः ॥ प्रमोक्षयिषवःसीतांमुहूर्तंक्वापिनावसन् ॥ ६९ ॥ ततःपादपसंबाधंनानावनसमायुतम् ॥ सह्यपर्वतमासाद्यवानरास्तेसमारुहन् ॥ ७० ॥ काननानिविचित्राणिनदीप्रस्रवणानिच ॥ पश्यन्नपिययौरामःसह्यस्यमलयस्यच ॥ ७१ ॥ चंपकांस्तिलकांश्चूतान्प्रसेकान्सिंदुवारकान् ॥ तिनिशान्करवीरांश्चभंजंतिस्मप्लवंगमाः ॥ ७२ ॥ अशोकांश्चकरंजांश्चप्लक्षन्यग्रोधपादपान् ॥ जंबुकामलकान्नागान्भंजंतिस्मप्लवंगमाः ॥ ७३ ॥ प्रस्तरेषुचरम्येषुविविधाःकाननद्रुमाः ॥ वायुवेगप्रचलिताःपुष्पैरवकिरंतितान् ॥ ७४ ॥ मारुतःसुखसंस्पर्शोवातिचंदनशीतलः ॥ षट्पदैरनुकूजद्भिर्वनेषुमधुगंधिषु ॥ ७५ ॥ अधिकंशैलराजस्तुधातुभिस्तुविभूषितः ॥ धातुभ्यःप्रसृतोरेणुर्वायुवेगेनघट्टितः ॥ ७६ ॥ सुमहद्वानरानीकंछादयामाससर्वतः ॥ गिरिप्रस्थेषुरम्येषुसर्वतःसंप्रपुष्पिताः ॥ ७७ ॥ केतक्यःसिंदुवाराश्चवासंत्यश्चमनोरमाः ॥ माधव्योगंधपूर्णाश्चकुंदगुल्माश्चपुष्पिताः ॥ ७८ ॥ चिरिविल्वामधूकाश्चवंजुलाबकुलास्तथा ॥ रंजकास्तिलकाश्चैवनागवृक्षाश्चपुष्पिताः ॥ ७९ ॥

मितिशेषः ॥ ७० ॥ सह्यपर्वतमासेदुर्मलयंचमहीधरमितिपाठांतरंतीर्थसंमतम् ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ प्रस्तरेषुपाषाणेषुस्थितानितिशेषः ॥ ७४ ॥ षट्पदैरनुकूजद्भिरुपलक्षितोमारुतोवाति ॥ ७५ ॥ धातुभ्यःगैरिकादिभ्यः ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ केपुष्पितास्तत्राह केतक्यइत्यादि गंधपूर्णागंधाढ्याः इदंसर्वविशेषणं कुंदगुल्माःकुंदानांगुल्माः ॥ ७८ ॥ वंजुलोवानीरः ॥ ७९ ॥

कोविदारःपीतकुरंटकः ॥ ८० ॥ ८१ ॥ प्रीयमाणैरुक्तपुष्पदर्शनेनेतिशेषः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ तत्रसह्यगिरिप्रांते ॥ ८५ ॥ तस्यसह्यस्यमलयस्यच ॥ ८६ ॥ अमृतगंधीनिअमृतोपमानि

चूताःपाटलिकाश्चैवकोविदाराश्चपुष्पिताः ॥ मुचुलिंदार्जुनाश्चैवशिंशपाःकुटजास्तथा ॥८०॥ हिंतालास्तिनिशाश्चैवचूर्णकानीपकास्तथा ॥ नी
लाशोकाश्चसरलाअंकोलाःपद्मकास्तथा ॥ ८१ ॥ प्रीयमाणैःप्लवंगैस्तुसर्वेपर्याकुलीकृताः ॥ वाप्यस्तस्मिन्गिरौरम्याःपल्वलानितथैवच ॥ ८२ ॥
चक्रवाकानुचरिताःकारंडवनिषेविताः ॥ प्लवैःक्रौंचैश्चसंकीर्णावराहमृगसेविताः ॥८३॥ ऋक्षैस्तरक्षुभिःसिंहैःशार्दूलैश्चभयावहैः ॥ व्यालैश्चबहु
भिर्भीमैःसेव्यमानाःसमंततः ॥८४॥ पद्मैःसौगंधिकैःफुल्लैःकुमुदैश्चोत्पलैस्तथा ॥ वारिजैर्विविधैःपुष्पैरम्यास्तत्रजलाशयाः ॥८५॥ तस्यसानुषुकू
जंतिनानाद्विजगणास्तथा ॥ स्नात्वापीत्वोदकान्यत्रजलेक्रीडंतिवानराः ॥८६॥ अन्योन्यंप्लावयंतिस्मशैलमारुह्यवानराः ॥ फलान्यमृतगंधीनिमू
लानिकुसुमानिच ॥८७॥ बभंजुर्वानरास्तत्रपादपानांमदोत्कटाः ॥ द्रोणमात्रप्रमाणानिलंबमानानिवानराः ॥ ८८ ॥ ययुःपिबंतःस्वस्थास्तेमधू
निमधुपिंगलाः ॥ पादपानवभंजंतोविकर्षंतस्तथालताः ॥ ८९ ॥ विधमंतोगिरिवरान्प्रययुःप्लवगर्षभाः ॥ वृक्षेभ्योन्येतुकपयोनंदंतोमधुदर्पिताः
॥ ९० ॥ अन्येवृक्षान्प्रपद्यंतेप्रपिबंत्यपिचापरे ॥ बभूववसुधातैस्तुसंपूर्णाहरिपुंगवैः ॥ यथाकलमकेदारैःपक्वैरिववसुंधरा ॥ ९१ ॥ महेंद्रमथसंप्राप्य
रामोराजीवलोचनः ॥ आरुरोहमहाबाहुःशिखरंद्रुमभूषितम् ॥ ९२ ॥ ततःशिखरमारुह्यरामोदशरथात्मजः ॥ कूर्ममीनसमाकीर्णमपश्यत्सलिला
कुलम् ॥ ९३ ॥ तेसह्यंसमतिक्रम्यमलयंचमहागिरिम् ॥ आसेदुरानुपूर्व्येणसमुद्रंभीमनिःस्वनम् ॥ ९४ ॥ अवरुह्यजगामाशुवेलावनमनुत्तमम्
रामोरमयतांश्रेष्ठःससुग्रीवःसलक्ष्मणः ॥ ९५ ॥

अयंचतुर्थोवासः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ पीतमधुभिर्हरिभिरावृतभुवउपमा यथेति पक्वैःपक्वफलैःकलमकेदारैर्व्रीहिक्षेत्रैर्यथाभाति इवशब्दस्तथार्थे तथातैःपूर्णावसुधाबभूव ॥ ९१ ॥
॥ ९२ ॥ ९३ ॥ तत्रानुक्तमपिवासत्रयमन्यद्बोध्यं आग्निवेश्योक्तेः तेसर्वेवानराआनुपूर्व्येणसेनासन्निवेशक्रमेण ॥ ९४ ॥ अवरुह्यमहेंद्रादित्यर्थः ॥ ९५ ॥

सहसोत्थितैर्लहरीरूपेणागतैस्तोयौघैर्धौतंक्षालितमुपलतलंयस्यांताम् ॥ ९६ ॥ यापूर्वमुपस्थितार्चितातरणविषयासेदानीमपिप्रवर्ततइतिशेषः ॥ ९७ ॥ अतीरःअलभ्यपरतीरः अनुपाये
नउपायरूपालंबनहीनेन ९८ ॥ मंत्रोविचारः ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ स्वांस्वांसेनांसमुत्सृज्यकश्चिदपिकुतोपिहेतोर्माव्रजेत् यतोनोस्माकंछन्नंरक्षोमायाकृतत्वाद्गूढंभयमस्तीतिज्ञेयं
सावधानतयास्थेयमितिबोधितं अतोद्यशूराःसर्वेवानराःसेनारक्षार्थंगच्छंतुसेनायाश्चतुर्दिक्षुगत्वातत्रस्थित्वातांरक्षंत्वित्यर्थः ॥ २॥ ३ ॥ मधुपांडवोमधुपिंगलावानराएवजलंयस्यसःमधुशब्द

अथधौतोपलतलांतोयौघैःसहसोत्थितैः॥वेलामासाद्यविपुलांरामोवचनमब्रवीत् ॥९६॥ एतेवयमनुप्राप्ताःसुग्रीववरुणालयम् ॥ इहेदानींविचिं
तासायानःपूर्वमुपस्थिता ॥ ९७॥ अतःपरमतीरोयंसागरःसरितांपतिः॥ नचायमनुपायेनशक्यस्तरितुमर्णवः ॥ ९८॥ तदिहैवनिवेशोस्तुमंत्रःप्र
स्तूयतामिह ॥ यथेदंवानरबलंपरंपारमवाप्नुयात् ॥९९॥ इतीवसमहाबाहुःसीताहरणकर्शितः ॥ रामःसागरमासाद्यवासमाज्ञापयत्तदा ॥ १००॥
सर्वाःसेनानिवेश्यंतांवेलायांहरिपुंगव ॥ संप्राप्तोमंत्रकालोनःसागरस्येहलंघने ॥ १ ॥ स्वांस्वांसेनांसमुत्सृज्यमाचकश्चित्कुतोव्रजेत् ॥ गच्छंतु
वानराःशूराज्ञेयंछन्नंभयंचनः ॥ २ ॥ रामस्यवचनंश्रुत्वासुग्रीवःसहलक्ष्मणः॥ सेनांनिवेशयत्तीरेसागरस्यद्रुमायुते ॥ ३ ॥ विरराजसमीपस्थंसा
गरस्यचतद्बलम् ॥ मधुपांडुजलःश्रीमान्द्वितीयइवसागरः ॥ ४ ॥ वेलावनमुपागम्यततस्तेहरिपुंगवाः ॥ निविष्टाश्चपरंपारंकांक्षमाणामहोदधेः
॥ ५ ॥ तेषांनिविशमानानांसैन्यसन्नाहनिःस्वनः॥ अंतर्धायमहानादमर्णवस्यप्रशुश्रुवे ॥६॥ सावानराणांध्वजिनीसुग्रीवेणाभिपालिता ॥ त्रिधा
निविष्टामहतीरामस्यार्थपराऽभवत् ॥ ७॥ सामहार्णवमासाद्यदृष्टावानरवाहिनी ॥ वायुवेगसमाधूतंपश्यमानामहार्णवम् ॥ ८ ॥ दूरपारमसंबा
धंरक्षोगणनिषेवितम् ॥ पश्यंतोवरुणावासंनिषेदुर्हरियूथपाः ॥ ९ ॥

समभिव्याहारात्पांडुशब्दःपिंगलवर्णवाचीज्ञेयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ समुद्रशब्दमंतर्धायसैन्यसंनाहस्यसैन्यसंचारस्यशब्दःशुश्रुवे ॥ ६ ॥ त्रिधानिविष्टाऋक्षगोलांगूलवानररूपत्रियूथभेदेन ऋक्ष
गोलांगूलानामपिवानरावांतरजातित्वात्सर्वेषांवानरत्वेनाप्युक्तिर्नासंगता त्रिधानिविष्टात्रिवलयानिविष्टेत्यन्ये ॥ ७ ॥ पश्यमानापश्यंतीदृष्टाभूदितिशेषः ॥८ ॥ असंबाधंमध्येगिर्याद्याश्रयर
हितंवक्ष्यमाणसकलविशेषणंवरुणावासंपश्यंतोनिषेदुरित्यन्वयः ॥ ९ ॥

चंडनक्ररूपैर्ग्राहैर्महाघोरम् क्षपादौदिवसक्षये तेनप्रदोषकालेचंद्रोदयेप्रवृद्धफेनौघैर्हसंतमिवस्थितम् उपलक्षणमिदम् ऊर्मिभिर्नृत्यंतमिवस्थितम् ॥ ११०॥ समुद्धूतंवृद्धम् ऊर्मिस्थप्रतिचंद्रैः
समाकुलंव्याप्तम् चंडानिलतुल्यवेगैर्जलचरैर्महाग्राहैः तिमिः अस्तिमत्स्यस्तिमिर्नामशतयोजनमायतइतिलक्षितः तिमिंगिलस्तन्निगरणशक्तः तैःकीर्णंव्याप्तम् ॥ ११ ॥ दीप्तभोगैरुज्वलदेहै
र्भुजगैराकीर्णंवरुणालयंपातालमिव ॥ १२ ॥ सुदुर्गंशोभनानिलंकादीनिदुर्गाणियस्मिन् दुर्गमार्गंदुष्प्रापमार्गम् दुष्प्रापपरपारप्राप्त्युपायमित्यर्थः ॥१३ ॥ जलराशयऊर्मिरूपाः भास्वराःफणा

चंडनक्रग्राहघोरंक्षपादौदिवसक्षये॥हसंतमिवफेनौघैर्नृत्यंतमिवचोर्मिभिः॥ ११०॥चंद्रोदयेसमुद्धूतंप्रतिचंद्रसमाकुलम्॥चंडानिलमहाग्राहैः
कीर्णंतिमितिमिंगिलैः॥ ११ ॥दीप्तभोगैरिवाकीर्णंभुजंगैर्वरुणालयम् ॥अवगाढंमहासत्त्वैर्नानाशैलसमाकुलम्॥ १२॥सुदुर्गंदुर्गमार्गंतमगा
धमसुरालयम्॥मकरैर्नागभोगैश्चविगाढावातलोलिताः॥ १३॥ उत्पेतुश्चनिपेतुश्चप्रवृद्धाजलराशयः॥अग्निचूर्णमिवाविद्धंभास्वरांबुमहोरगम्
सुरारिनिलयंघोरंपातालविषयंसदा॥ १४॥सागरंचांबरप्रख्यमंबरंसागरोपमम्॥सागरंचांबरंचेतिनिर्विशेषमदृश्यत॥ १५॥संपृक्तंनभसाप्यं
भःसंपृक्तंचनभोंऽभसा॥तादृग्रूपेस्मदृश्येतेताराररत्नसमाकुले॥ १६॥समुत्पतितमेघस्यवीचिमालाकुलस्यच॥विशेषोनद्वयोराशीत्सागरस्यांबर
स्यच॥ १७॥अन्योन्यैराहताःसक्ताःसस्वनुर्भीमनिःस्वनाः॥ऊर्मयःसिंधुराजस्यमहाभेर्यइवांबरे॥ १८॥रत्नौघजलसन्नादंविषक्तमिववायुना॥
उत्पतंतमिवक्रुद्धंयादोगणसमाकुलम्॥ १९॥ददृशुस्तेमहात्मानोवाताहतजलाशयम्॥अनिलोद्धूतमाकाशेप्रलपंतमिवोर्मिभिः॥ १२०॥

मणिभिर्भासमानाअंबुमहोरगाजलसर्पायस्मिंस्तम् अतएवाग्निचूर्णविस्फुलिंगरूपमाविद्धंक्षिप्तमिवात्रदृश्यतइतिशेषः सदापातालविषयंपातालगोचरंसागरम् ॥१४॥अंबरप्रख्यंवैपुल्यातल
त्वैः तैरेवचांबरंसागरोपमम् उपमेयोपमालंकारः एवंसतियत्फलतितद्वाच्यवृत्त्याह निर्विशेषंपरस्परातिरिक्तसदृशरहितम् ॥१५॥ तयोरेवसमानधर्मांतरमाह संपृक्तमिति संसृष्टंतुल्यमित्यर्थः
नभोंभसोस्तुल्यरूपत्वात्ताराररत्नसमाकुलेमुक्ताश्रेष्ठैर्नक्षत्रश्रेष्ठैश्चसमाकुलेसमुद्रनभसीतादृग्रूपेपरस्परसदृशरूपेदृश्येते ॥ १६ ॥ समुत्पतितमेघस्यांबरस्यवीचिमालाकुलस्यसागरस्यचेत्यन्वयः
॥ १७ ॥ सक्ताःनिरंतराः ॥ १८ ॥ वायुनाविषक्तंसंबद्धम् अतएवरत्नौघक्षेपकोर्मिमयजलसन्नादवंतम् अतएवक्रुद्धमुत्पतंतमिवस्थितम् ॥ १९॥ जलाशयःसमुद्रः ॥ १२० ॥

भ्रांतानांघूर्णतामूर्मिजालानांसन्नादोयत्रतम् अतएवप्रलोलंप्रचलमिवस्थितम् ॥१२१॥ यरपमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेच
तुर्थःसर्गः ॥४॥ ॥७॥ ॥ स्वारक्षासुकृतमासमंताद्रक्षणंयस्याःसा सुसमाहितासम्यग्रचिता ॥१॥२ ॥ ३ ॥ अथसमुद्रवेलावनाद्युद्दीपकदर्शनात्परतीरस्थसीतास्मृत्याशोचति शोकश्चेति गच्छ
ताकालेनइष्टांतरवियोगजःशोकोपिग च्छतीतिप्रसिद्धिर्ममप्रियाविरहजेशोकेतुविपरीतमित्याह ममचेति चस्त्वर्थे ॥ ४ ॥ नन्वचिरात्प्रत्याहरिष्यामःकिंशोकेनेत्यत्रतत्रैवविघ्नचिंतयादुःखमि
त्याह नमेइति प्रियादूरेस्थितेतिमेदुःखंनास्ति स्त्रीधर्मदिवसवत् तथाहृतेत्यपिनदुःखम् प्रबलदुष्कर्मवशंप्राप्तत्वात् अपितुअस्यावयःप्राणावस्थितिकालोतिवर्तते मासद्वयमात्रंजीवनमित्यु

ततोविस्मयमापन्नाहरयोददृशुःस्थिताः॥भ्रांतोर्मिजालसन्नादंप्रलोलमिवसागरम्॥१२१॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेचतुर्थःस
र्गः॥४॥ ॥७॥ ॥सातुनीलेनविधिवत्स्वारक्षासुसमाहिता॥सागरस्योत्तरेतीरेसाधुसाविनिवेशिता ॥१॥ मैंदश्चद्विविदश्चोभौतत्रवानर
पुंगवौ॥विचेरतुश्चतांसेनांरक्षार्थंसर्वतोदिशम्॥ २॥निविष्टायांतुसेनायांतीरेनदनदीपतेः॥पार्श्वस्थंलक्ष्मणंदृष्ट्वारामोवचनमब्रवीत्॥ ३॥शोक
श्चकिलकालेनगच्छताह्यपगच्छति॥ममचापश्यतःकांतामहन्यहनिवर्धते ॥ ४ ॥नमेदुःखंप्रियादूरेनमेदुःखंहृतेतिच ॥ एतदेवानुशोचामिवयो
स्यात्यतिवर्तते॥५॥वाहिवातयतःकांतातांस्पृष्ट्वामामपिस्पृश॥ त्वयिमेगात्रसंस्पर्शश्चंद्रेदृष्टिसमागमः ॥ ६ ॥ तन्मेदहतिगात्राणिविषंपीतमि
वाशये॥हानाथेतिप्रियासामांह्रियमाणायदब्रवीत्॥ ७॥तद्वियोगेंधनवतातच्चिंताविमलार्चिषा ॥रात्रिंदिवंशरीरंमेदह्यतेमदनाग्निना॥८॥अ
वगाह्यार्णवंस्वप्स्येसौमित्रेभवताविना॥एवंचप्रज्वलन्कामोनमांसुप्तंजलेदहेत्॥ ९ ॥

क्तेः तत्रापिवहुदिवसात्ययात् यद्वा वयोयौवनमितिप्राकृतवद्वादः ॥ ५ ॥ यतोयस्यांदिशिकांतातद्दिशिवाहिगच्छ तत्रस्थितांतांस्पृष्ट्वामामपिस्पृश किमेतावतातवेत्यत्राह त्वयीति कांतास्प
र्शवतित्वयिमेगात्रसंस्पर्शोनिदाघतप्तदृष्टेश्चंद्रेसमागमोयथाऽखिलदृष्टितापशामकएवंत्वत्स्पर्शोगात्रीयाखिलतापशामकइत्यर्थः निदर्शनात्रालंकारः ॥६ ॥ अथहेत्वंतरेणशोकः तन्मेइति ह्रि
यमाणासाहानाथेतियदब्रवीत्तदेवअनुमानेनमेआशयेचित्तेस्थितमितिशेषः पीतविषमिवमेगात्राणिदहति ॥ ७ ॥ रात्रिंदिवमितिनिपातः ॥ ८ ॥ सौमित्रेत्वमत्रैवतिष्ठेतिशेषः भवताविनाहमे
कएवार्णवमवगाह्यस्वप्स्ये एवंसतिप्रज्वलन्कामोजलेसुप्तंनदहेत् जलस्याग्निविरोधित्वात् मनोमूलकामस्यसुप्तौमनउपरमेणोपरमाच्चेतिभावः भवताविनेत्युक्तिरेकाकित्वेननिद्राप्राप्त्यै ॥ ९॥

यद्यस्मादहंसाचवामोरूरेकांधरणिमाश्रितौ एतत्कामयमानस्यवद्ध एतेनजीवितुंशक्यंकामुकएवशय्यासनेनयथाजीवतितथाएतेनापिजीवितुंशक्यं एकभूलोकस्थत्वेनलाभसंभवसत्त्वादि
तिभावः ॥ १० ॥ यथासोदकस्यकेदारस्योपस्नेहेनसंबंधेननिरुदकोपिकेदारस्तत्स्थंधान्यंजीवतिनशुष्यतितद्वत्तस्याजीवनवार्ताश्रवणेनाहमपिजीवामि ॥ ११ ॥ स्फीतांश्रियमिवसमृद्धां
राज्यलक्ष्मीमिव ॥ १२ ॥ रसायनंपारदादि ॥१३॥१४॥१५॥१६॥ अविक्षोभ्याणिदुराधर्षाणिरक्षांसिविधूयमद्वारातेषांविधूननंकृत्वोत्पतिष्यतीतिसंबंधः ॥ १७ ॥ स्वभावतनुकाप्रकृत्या

वद्धेतत्कामयानस्यशक्यमेतेनजीवितुम् ॥ यदहंसानवामोरूरेकांधरणिमाश्रितौ ॥ १० ॥ केदारस्येवकेदारःसोदकस्यनिरूदकः ॥ उपस्नेहेनजीवा
मिजीवंतींयच्छृणोमिताम् ॥ ११ ॥ कदानुखलुसुश्रोणींशतपत्रायतेक्षणाम् ॥ विजित्यशत्रून्द्रक्ष्यामिसीतांस्फीतामिवश्रियम् ॥ १२ ॥ कदासुचा
रुदंतोष्ठंतस्याःपद्ममिवाननम् ॥ ईषदुन्नाम्यपास्यामिरसायनमिवातुरः ॥ १३ ॥ तौतस्याःसहितौपीनौस्तनौतालफलोपमौ ॥ कदानुखलुसोत्कं
पौहसंत्यामांभजिष्यतः ॥ १४ ॥ सानूनमसितापांगीरक्षोमध्यगतासती ॥ मन्नाथानाथहीनेवत्रातारंनाधिगच्छति ॥ १५ ॥ कथंजनकराजस्यदु
हितामममचप्रिया ॥ राक्षसीमध्यगाशेतेस्नुषादशरथस्यच ॥ १६ ॥ अविक्षोभ्याणिरक्षांसिसाविधूयोत्पतिष्यति ॥ विधूयजलदान्नीलान्शशिले
खाशरत्स्विव ॥ १७ ॥ स्वभावतनुकानूनंशोकेनानशनेनच ॥ भूयस्तनुतरासीतादेशकालविपर्ययात् ॥ १८ ॥ कदानुराक्षसेंद्रस्यनिधायोरसिसा
यकान् ॥ शोकंप्रत्याहरिष्यामिशोकमुत्सृज्यमानसम् ॥ १९ ॥ कदानुखलुमेसाध्वीसीताऽमरसुतोपमा ॥ सोत्कंठाकंठमालंब्यमोक्ष्यत्यानंदजंज
लम् ॥ २० ॥ कदाशोकमिमंघोरंमैथिलीविप्रयोगजम् ॥ सहसाविप्रमोक्ष्यामिवासःशुक्लेतरंयथा ॥ २१ ॥ एवंविलपतस्तस्यतत्ररामस्यधीमतः ॥
दिनक्षयान्मंदवपुर्भास्करोस्तमुपागतः ॥ २२ ॥ आश्वासितोलक्ष्मणेनरामःसंध्यामुपासत ॥ स्मरन्कमलपत्राक्षींसीतांशोकाकुलीकृतः ॥ २३ ॥
॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेपंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

कृशशरीरा देशकालविपर्ययात्प्राचीनदुष्कर्मवशप्राप्तदुःखसाधनदेशकालसंबंधात् ॥ १८ ॥ प्रत्याहरिष्यामिजानक्याइतिशेषः मानसंमनसिवर्तमानं प्रत्याहरणसंभावनयाप्रागपिशोकोत्स
र्गात्त्वकःसाधुत्वम् ॥१९॥ मेकंठमालंब्येत्यन्वयः ॥ २० ॥ शुक्लेतरंमलिनम् ॥ २१ ॥ विलपतोरामस्यविलापंश्रुत्वेत्यर्थः ॥ २२ ॥ सीतांस्मरन् हेतौशतृप्रत्ययः तत्स्मरणाद्धेतोःशोकाकुली
कृतोरामोलक्ष्मणेनाश्वासितः ॥ २३ ॥ गरमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥

अथकविनाहनूमत्प्रतिनिवृत्तिसमुद्रतीरेरामानयनपर्यंतामुपवर्ण्यतन्निवृत्त्यनंतरकालिकंःसभयरावणव्यापारंउपवर्ण्यतेवाचःक्रमवृत्तित्वात् लंकायामिति हनुमताशक्रेणेवकृतंघोरंकर्मदृष्ट्वा
राक्षसानब्रवीत् ॥ १ ॥ ह्रीबीजमाह धर्षितेति आक्रांतेत्यर्थः वानरमात्रेण एकेननिरायुधेनचेत्यर्थः ॥ २ ॥ आविलाक्षुभिता ॥ ३ ॥ वोभद्रमस्तु किंकरिष्यामि अनंतरंवोयुष्माकंकिंयुक्तं
योग्यानुष्ठानंकिंरोचतइतिशेषः यत्कर्मानुष्ठितंनःसमर्थंभवेद्यच्चकृतंसुकृतंसम्यगनुष्ठितंश्लाघनीयंभवेत्तदुच्यताम् ॥ ४ ॥ सर्वतःसमर्थस्यतवकोविचारइत्यत्रराजनीतिरियमित्याह मंत्रमूल
मिति मनस्विनःशूराः ॥ ५ ॥ स्वस्योत्तमप्रभुत्वप्रत्यायनशेषतयामंत्रत्रैविध्यात्प्रभुत्रैविध्यमाह त्रिविधाइति पुरुषाःमंत्रापेक्षिणःप्रभुपुरुषाः समवेतानांसंकीर्णरूपाणांलक्षणज्ञानंविनाविवे

लंकायांतुकृतंकर्मघोरंदृष्ट्वाभयावहम् ॥ राक्षसेंद्रोहनुमताशक्रेणेवमहात्मना ॥ अब्रवीद्राक्षसान्सर्वान्ह्रियाकिंचिदवाङ्मुखः ॥ १ ॥ धर्षिताचप्र
विष्टाचलंकादुष्प्रसहापुरी ॥ तेनवानरमात्रेणदृष्टासीताचजानकी ॥ २ ॥ प्रासादोधर्षितश्चैत्यःप्रवराराक्षसाहताः ॥ आविलाचपुरीलंकासर्वाहनु
मताकृता ॥ ३ ॥ किंकरिष्यामिभद्रंवःकिंवोयुक्तमनंतरम् ॥ उच्यतांनःसमर्थंयत्कृतंचसुकृतंभवेत् ॥ ४ ॥ मंत्रमूलंचविजयंप्रवदंतिमनस्विनः ॥ त
स्माद्वैरोचयेमंत्रंरामंप्रतिमहाबलाः ॥ ५ ॥ त्रिविधाःपुरुषालोकेउत्तमाधममध्यमाः ॥ तेषांतुसमवेतानांगुणदोषौवदाम्यहम् ॥ ६ ॥ मंत्रस्त्रिभिर्हि
संयुक्तःसमर्थैर्मंत्रनिर्णये ॥ मित्रैर्वापिसमानार्थैर्बांधवैरपिवाधिकैः ॥ ७ ॥ सहितोमंत्रयित्वायःकर्मारंभान्प्रवर्तयेत् ॥ दैवेचकुरुतेयत्नंतमाहुःपुरुषो
त्तमम् ॥ ८ ॥ एकोर्थंविमृशेदेकोधर्मेप्रकुरुतेमनः ॥ एकःकार्याणिकुरुतेतमाहुर्मध्यमंनरम् ॥ ९ ॥ गुणदोषौननिश्चित्यत्यक्त्वादैवव्यपाश्रयम् ॥ क
रिष्यामीतियःकार्यमुपेक्षेत्सनराधमः ॥ १० ॥ यथेमेपुरुषानित्यमुत्तमाधममध्यमाः ॥ एवंमंत्रोपिविज्ञेयउत्तमाधममध्यमः ॥ ११ ॥ ऐकमत्यमु
पागम्यशास्त्रदृष्टेनचक्षुषा ॥ मंत्रिणोयत्रनिरतास्तमाहुर्मंत्रमुत्तमम् ॥ १२ ॥

क्तुमशक्यानांगुणदोषौउत्तमानांगुणोमध्यमानांगुणदोषावधमानांदोषश्चेतिविवेकः ॥ ६ ॥ यस्यमंत्रउच्यमानलक्षणैस्त्रिभिःसंयुक्तोभवति योवामित्रादिभिस्त्रिभ्योधिकैरपिसहितोमंत्रयि
त्वाकर्मारंभान्प्रवर्तयेत् दैवेदैवसहायेचयत्नंकुरुतेतमुत्तमंपुरुषमाहुः ॥ ७ ॥ ८ ॥ एकोर्थमिति विचारोस्यगुणः इतरनिरपेक्षतादोषः ॥ ९ ॥ गुणदोषौयुक्तायुक्तत्वहिताहितादिकमिष्टैःसह
ननिश्चित्यदैवव्यपाश्रयंत्यक्त्वादैवापेक्षांकृत्वाकार्यंकरिष्यामीत्युपक्रम्यतदप्यंतेउपेक्षेत्निवर्तयेत्सनराधमः ॥ १० ॥ यद्वशात्प्रभुत्रैविध्यमुक्तंतस्यमंत्रस्यापीदानींत्रैविध्यमाह यथेति ॥ ११ ॥
तानेवमंत्रप्रकारानाह ऐकमत्यमिति शास्त्रदृष्टेननीतिशास्त्रप्रतिपादितेनचक्षुषानयचक्षुषामंत्रिणोयत्रमंत्रेऐकमत्यमुपागम्यनिरताःप्रतिष्ठितास्तंमंत्रमुत्तममाहुः ॥ १२ ॥

बह्वीर्मतीर्गत्वा बहुविरुद्धमतिविषयतांप्राप्येत्यर्थः पुनर्वैमत्यानंतरंराजभीत्याद्युपाधितोयत्रमंत्रेएकतामैकमत्यंप्राप्तःसमंत्रोमध्यमः ॥ १३ ॥ अन्योन्यमतिभिन्नभिन्नमतिमास्थाययत्रमंत्रे
समंतात्प्रतिप्रतिस्पर्धयाभाष्यते कथंचित्कष्टेनैकमत्येपिश्रेयश्चनास्तिसमंत्रोऽधमः ॥१४ ॥ उपसंहरति तस्मादिति यत्कार्यंसुमंत्रितंभवतितदेवसाधुभवति भवंतश्चमंत्रेमत्यासत्तमाःश्रेष्ठाअतो
यत्कार्यंसुमंत्रितंसाधुभवतितत्कार्यंसंप्रतिपद्यंतांऐकमत्येननिश्चिन्वंतु यदेवभवद्भिर्निश्चितंतदेवममकृत्यंकर्तुंयोग्यंमतमिष्टम् ॥ १५ ॥ विचारप्रयोजिकाशत्रुभीतिश्चनिश्चितास्माकमित्याह
वानराणामिति अभ्येतीतिवर्तमानसामीप्येलट् अचिरादागमिष्यत्येवेत्यर्थः ॥ १६ ॥ ननुकथंदुस्तरेसागरेस्थितेरामागमनशंकेत्यत्राह तरिष्यतीति सुव्यक्तंसुखंतरिष्यति प्रथमांतपाठेसगर

बह्वीरपिमतीर्गत्वामंत्रिणामर्थनिर्णयः॥पुनर्यत्रैकतांप्राप्तःसमंत्रोमध्यमःस्मृतः ॥ १३ ॥ अन्योन्यमतिमास्थाययत्रसंप्रतिभाष्यते॥ नचैकमत्ये
श्रेयोस्तिमंत्रःसोऽधमउच्यते॥ १४॥ तस्मात्सुमंत्रितंसाधुभवंतोमतिसत्तमाः॥ कार्यंसंप्रतिपद्यंतामेतत्कृत्यंमतंमम ॥ १५ ॥ वानराणांहिधीरा
णांसहस्रैःपरिवारितः॥ रामोऽभ्येतिपुरींलंकामस्माकमुपरोधकः॥ १६ ॥ तरिष्यतिचसुव्यक्तंराघवःसागरंसुखम्॥ तरसायुक्तरूपेणसानुजःसब
लानुगः ॥ १७ ॥ समुद्रमुच्छोषयतिवीर्येणान्यत्करोतिवा॥ तस्मिन्नेवंविधेकार्येविरुद्धेवानरैःसह॥ हितंपुरेचसैन्येचसर्वंसंमंत्र्यतांमम॥ १८ ॥
इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेषष्ठःसर्गः॥६॥ ॥७॥ ॥इत्युक्ताराक्षसेंद्रेणराक्षसास्तेमहाबलाः॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेरावणंराक्ष
सेश्वरम्॥ १॥ द्विषत्पक्षमविज्ञायनीतिबाह्यास्त्वबुद्धयः॥ राजन्परिघशक्त्यृष्टिशूलपट्टिशकुंतलम्॥ २ ॥ सुमहन्नोबलंकस्माद्विषादंभजतेभवा
न्॥ त्वयाभोगवतींगत्वानिर्जिताःपन्नगायुधि॥ ३॥

स्यगोत्रापत्यंसागरइतिरामविशेषणं तदासागरमितिद्वितीयांतमन्यत्पदमध्याहार्यं कोवातरणोपायस्तस्येत्यत्राह तरसेति बलेनतपोबलसहजबलदिव्यास्त्राणामन्यतमेनेत्यर्थः बलैर्वानरबलैर
नुगैःसुग्रीवादिभिश्चसहितः ॥१७॥ तदेवाह समुद्रमिति अन्यत्सेतुबंधनं तस्मिन्नेकस्मिन्वानरेएवंविधेएवंविधव्यापारेसतिबहुभिर्वानरैःसहरामेविरुद्धेकार्येविरुद्धंकर्तुमुद्यतेसतियन्ममपुरेसैन्ये
चहितंतत्सर्वंसंमंत्र्यताम् ॥ १८ ॥ जयमानः॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषष्ठःसर्गः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तत्रादौदुर्मंत्रिणांदुर्मंत्रमाह
इत्युक्ताइति यतोनीतिबाह्याअतएवाबुद्धयस्तेराक्षसाद्विषत्पक्षस्यरामसुग्रीवादेर्बलमविज्ञायज्ञात्वापिमोहादविगणय्यवाप्रांजलयःसंतोरावणमूचुः॥ १॥तदेवाह राजन्निति ऋष्टिरसिः॥२॥३॥

उच्यमानगुणोधनदस्तेत्वयासुमहत्कदनंयुद्धंकृत्वावश्यःकृतः ॥ ४ ॥ तदेवप्रपंच्यते सइति सधनदःमहेश्वरसख्येनहेतुनास्वयंश्लाघमानोपिलोकपालोपित्वयासमरेरोषान्निर्जितः ॥ ५ ॥ नज
यमात्रमपितुसर्वस्वापहारोपीत्याह विनिपात्येति इदंविमानंपुष्पकम् ॥ ६ ॥ मयदुहितामंदोदरी ॥ ७ ॥ कुंभीनसीरावणस्वसेतितीर्थः तस्याःसुखावहोभर्तेत्यर्थः॥८॥जटीनागविशेषः ॥ ९ ॥

कैलासशिखरावासीयक्षैर्बहुभिरावृतः ॥ सुमहत्कदनंकृत्वावश्यस्तेधनदःकृतः ॥ ४ ॥ समहेश्वरसख्येनश्लाघमानस्त्वयाविभो ॥ निर्जितःसमरे
रोषाल्लोकपालोमहाबलः॥ ५ ॥ विनिपात्यचयक्षौघान्विक्षोभ्यविनिगृह्यच ॥ त्वयाकैलासशिखराद्विमानमिदमाहृतम् ॥ ६ ॥ मयेनदानवेंद्रेण
त्वद्भयात्सख्यमिच्छता ॥ दुहितातवभार्यार्थेदत्ताराक्षसपुंगव ॥ ७ ॥ दानवेंद्रोमहाबाहोवीर्योत्सिक्तोदुरासदः ॥ विगृह्यवशमानीतःकुंभीनस्याःसु
खावहः ॥ ८ ॥ निर्जितास्तेमहाबाहोनागागत्वारसातलम् ॥ वासुकिस्तक्षकःशंखोजटीचवशमाहृताः॥ ९ ॥ अक्षयाबलवंतश्चशूरालब्धवराःपु
नः॥ त्वयासंवत्सरंयुद्धासमरेदानवाविभो ॥ १० ॥ स्वबलंसमुपाश्रित्यनीतावशमरिंदम ॥ मायाश्चाधिगतास्तत्रबह्व्योवैराक्षसाधिप ॥ ११ ॥
शूराश्चबलवंतश्चवरुणस्यसुतारणे ॥ निर्जितास्तेमहाभागचतुर्विधबलानुगाः ॥ १२ ॥ मृत्युदंडमहाग्राहंशाल्मलीद्रुममंडितम् ॥ कालपाशमहा
वीचिंयमकिंकरपन्नगम् ॥ १३ ॥ महाज्वरेणदुर्धर्षयमलोकमहार्णवम् ॥ अवगाह्यत्वयाराजन्यमस्यबलसागरम् ॥ १४ ॥ जयश्चविपुलःप्राप्तो
मृत्युश्चप्रतिषेधितः॥ सुयुद्धेनचतेसर्वेलोकास्तत्रसुतोषिताः ॥ १५ ॥ क्षत्रियैर्बहुभिर्वीरैःशक्रतुल्यपराक्रमैः॥ आसीद्वसुमतीपूर्णामहद्भिरिवपाद
पैः॥ १६ ॥ तेषांवीर्यगुणोत्साहैर्नसमोराघवोरणे ॥ प्रसह्यतेत्वयाराजन्हताःसमरदुर्जयाः॥ १७॥

दानवाःकालकेयाः तत्रतैःसहवासान्मायाश्चाधिगताःप्राप्ताः ॥ १० ॥ ११ ॥ चतुर्विधबलंरथगजतुरगपादातरूपम् ॥ १२ ॥ मृत्युदंडरूपोमहाग्राहोयस्मिंस्तंबलसागरं शाल्मलीद्रुमैर्यातना
वृक्षैर्मंडितं सागरोपिद्वीपेषुवृक्षमंडितोभवति कालपाशएवमहत्योवीचयोयस्यतम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्रतिषेधितःपराङ्मुखःकृतः तेत्वयासर्वेलोकाःसर्वेराक्षसाःसुतोषिताःप्रीणिताः ॥ १५ ॥
एवंदिव्यंजयमुक्त्वाभौमंजयमाह क्षत्रियैरिति उच्यमानगुणैःक्षत्रियैर्वसुमतीपूर्णासीत् १६ ॥ तेपिप्रसह्यत्वयाहताः राघवस्तुरणेतेषांवीर्यादिभिर्नसमोऽतस्तद्वधेकाचिंतेतिभावः ॥ १७ ॥

एवंरावणंप्रशस्यतत्सुत्रंस्तुवंति तिष्ठवेति हेमहाराजतवमनुष्योलक्ष्यंकितस्मात्त्वंतूष्णीमेवतिष्ठतवश्रमेणकिंफलम् वानरानेकएवेंद्रजित्क्षपयिष्यति महाराजेतिद्विरुक्तिरादरात् ॥ १८ ॥ कथमस्यैवंसामर्थ्यंतत्राहुः अनेनचेति माहेश्वरंमहेश्वरप्रीतिकरम् इष्ट्वाकृत्वा ॥ १९ ॥ देवबलंसागरत्वेनरूपयति शक्तीत्यादि विनिकीर्णानिव्याप्तानि ॥ २० ॥ महत्महांतम् ॥ २१ ॥ २२॥ पितामहस्यचतुर्मुखस्यरुद्रस्य यदिज्यातोलब्धवरस्तन्नियोगात्तदाज्ञया सर्वस्यजगतःप्रजापतिःपिताभगवांश्चतुर्मुखरुद्रःपितामहोभगवान्हिरण्यगर्भःप्रपितामहः अतएवादित्यरुद्रवसुप्रधानाः सर्वश्राद्धदेवताःसर्वयज्ञदेवताःससुरासुरसर्वप्रजोपास्यस्यसर्वस्वभूताश्चेतिकतकः शंबरंवृत्रंहंतिसः ॥ २३ ॥ क्षयंयावन्नयतिनेष्यतीत्यर्थः ॥२४ ॥ प्राकृतान्नरवानररूपाज्जनात्आगतासंभावि

तिष्ठवाकिंमहाराजश्रमेणतववानरान्॥ अयमेकोमहाराजइंद्रजित्क्षपयिष्यति ॥ १८॥ अनेनचमहाराजमाहेश्वरमनुत्तमम् ॥ इष्ट्वायज्ञंवरोलब्धोलोकेपरमदुर्लभः॥ १९॥शक्तितोमरमीनंचविनिकीर्णांत्रशैवलम्॥ गजकच्छपसंबाधमश्वमंडूकसंकुलम् ॥ २० ॥ रुद्रादित्यमहाग्राहंमरुद्वसुमहोरगम् ॥ रथाश्वगजतोयौघंपदातिपुलिनंमहत् ॥ २१ ॥ अनेनहिसमासाद्यदेवानांबलसागरम् ॥ गृहीतोदैवतपतिर्लंकांचापिप्रवेशितः ॥ २२॥ पितामहनियोगाच्चमुक्तःशंबरवृत्रहा॥गतस्त्रिविष्टपंराजन्सर्वदेवनमस्कृतः॥ २३॥ तमेवत्वंमहाराजविसृजेंद्रजितंसुतम्॥ यावद्वानरसेनांतांसरामांनयतिक्षयम्॥ २४॥ राजन्नापदयुक्तेयमागताप्राकृताज्जनात्॥ हृदिनैवत्वयाकार्यात्वंवधिष्यसिराघवम्॥ २५॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेसप्तमःसर्गः॥ ७॥ ॥ छ॥ ॥ततोनीलांबुदप्रख्यःप्रहस्तोनामराक्षसः ॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यंशूरःसेनापतिस्तदा॥ १ ॥ देवदानवगंधर्वाःपिशाचपतगोरगाः॥सर्वेधर्षयितुंशक्याःकिंपुनर्मानवौरणे ॥ २ ॥ सर्वेप्रमत्ताविश्वस्तावंचिताःस्महनूमता ॥ नहिमेजीवतोगच्छेज्जीवन्सवनगोचरः॥ ३॥सर्वांसागरपर्यंतांसशैलवनकाननाम्॥ करोम्यवानरांभूमिमाज्ञापयतुमांभवान्॥ ४॥

तागमनाइयमापद्विपत्तिश्चिंतातेअयुक्ताकर्तुमयोग्या सर्वथैषाचिंतात्वयाहृदिनैवकार्या यतस्त्वंराघवंवधिष्यस्येव ॥२५॥ मखमानः॥ ॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तमःसर्गः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततइति ॥१॥२ ॥ नन्विदानीमेववानरेणैकेनैवधर्षणेकृतेकथंधर्षयितुंशक्याइतिवचोऽतआह सर्वेइति प्रमत्ताभोगादिपरवशाः विश्वस्ताःशत्रुधर्षणासंभवबुद्ध्यानिःशंकतयास्थिताः अतएवहनूमतावंचिताःस्म आर्षोविसर्गलोपइतिकतकः प्रामादिकःपरिभवोनन्यूनतायैइतिभावः मेजीवतइत्यार्षीषष्ठी प्रमादाद्यभावविशिष्टजीवनवतिमयिप्रहस्तेसतिसजीवन्नगच्छेदित्यर्थः ॥ ३ ॥ करोमिकरिष्यामि ॥ ४ ॥

आत्मापराधजंसीतापहरणापराधजम् ॥ ५ ॥ नक्षमणीयंक्षमितुंनयुक्तम् प्रतिक्रियैवकर्तव्येतिभावः इदंपदार्थमाह सर्वेषामिति ॥ ६ ॥ भूयःपुनः पुरस्यांतःपुरस्यचायंपरिभवोदाहरूपोन
क्षमणीयइत्यनुषंगः वानरेंद्रप्रधर्षणंतज्जंराक्षसेंद्रस्यदुःखमहमेकएवगत्वाभीत्यासागरादीनपिप्रविष्टान्वानरान्हत्वानिवर्तयिष्यामिप्रधर्षणदुःखंनिवर्तयिष्यामि ॥७॥ ८ ॥ मांसशोणिताभ्यांस्व
संबद्धाभ्यांदूषितंभयजनकम् ॥९॥ कृपणेनदीनेन प्रकाशसंचारेभयाद्रात्रौकृतकार्येणवा तपस्विनाशोच्येनहनूमताकिम् अलक्ष्यस्यतस्यहननेननप्रयोजनमितिभावः. कृपणादिशब्दानांपा
रुष्यमात्रेतात्पर्यंनत्वर्थे मातृगाम्यादिगालिदानवत् तर्हिकोहंतव्यस्तत्राह रामेतिष्ठतिअहतेतिष्ठतिसतिकिमनेनहतेनेत्यर्थः ॥ १० ॥ यदेवमतोऽद्यराममिति ॥११॥ इदंपदार्थमाह उपायेति

रक्षांचैवविधास्यामिवानराद्रजनीचर ॥ नागमिष्यतितेदुःखंकिंचिदात्मापराधजम् ॥ ५ ॥ अब्रवीत्तमसंक्रुद्धोदुर्मुखोनामराक्षसः ॥ इदंनक्षम
णीयंहिसर्वेषांनःप्रधर्षणम् ॥ ६ ॥ अयंपरिभवोभूयःपुरस्यांतःपुरस्यच ॥ श्रीमतोराक्षसेंद्रस्यवानरेंद्रप्रधर्षणम् ॥ ७ ॥ अस्मिन्मुहूर्तेगत्वैकोनिवर्ति
ष्यामिवानरान् ॥ प्रविष्टान्सागरंभीममंबरंवारसातलम् ॥८॥ ततोब्रवीत्सुसंक्रुद्धोवज्रदंष्ट्रोमहाबलः ॥ प्रगृह्यपरिघंघोरंमांसशोणितदूषितम् ॥९॥
किंनोहनूमताकार्यंकृपणेनतपस्विना ॥ रामेतिष्ठतिदुर्धर्षेसुग्रीवेपिसलक्ष्मणे ॥ १० ॥ अद्यरामंससुग्रीवंपरिघेणसलक्ष्मणम् ॥ आगमिष्यामिह
त्वैकोविक्षोभ्यहरिवाहिनीम् ॥ ११ ॥ इदंममापरंवाक्यंशृणुराजन्यदिच्छसि ॥ उपायकुशलोह्येवजयेच्छत्रूनतंद्रितः ॥ १२ ॥ कामरूपधराःशूराः
सुभीमाभीमदर्शनाः ॥ राक्षसानांसहस्राणिराक्षसाधिपनिश्चिताः ॥ १३ ॥ काकुत्स्थमुपसंगम्यविभ्रतंमानुषंवपुः ॥ सर्वेह्यसंभ्रमाभूत्वाब्रुवंतुरघु
सत्तमम् ॥ १४ ॥ प्रेषिताभरतेनैवभ्रात्रातवयवीयसा ॥ सहिसेनांसमुत्थाप्यक्षिप्रमेवोपयास्यति ॥ १५ ॥ ततोवयमितस्तूर्णंशूलशक्तिगदाध
राः ॥ चापबाणासिहस्ताश्चत्वरितास्तत्रयामहे ॥ १६ ॥ आकाशेगणशःस्थित्वाहत्वातांहरिवाहिनीम् ॥ अश्मशस्त्रमहावृष्ट्याप्रापयामयमक्षयम्
॥ १७ ॥ एवंचेदुपसर्पेतामनयंरामलक्ष्मणौ ॥ अवश्यमपनीतेनजहतामेवजीवितम् ॥ १८ ॥

॥१२॥ ततःकिंतत्राह कामेति कामरूपेत्यादिषुपुंस्त्वमार्षम् ॥१३॥ ततोपिकिंतत्राह काकुत्स्थमिति विभ्रतंस्पष्टम् वपुःधृत्वेतिशेषः ॥१४॥ भरतप्रेषितत्ववचनेनापिकिंतत्राह सहीति सेनांवानर
सेनांसमुत्थाप्ययुंक्त्वास्वीयबुद्ध्याक्षिप्रमेवोपयास्यत्यस्मानितिशेषः ॥१५॥ ततःकिमितिप्रश्नेमध्येमार्गेप्रहरामेतिबकवद्धरणमंत्रमाह ततइति यामेतिलोडुत्तमः ॥१६॥१७॥ उक्तमंत्रात्कार्यसिद्धि
माह एवंचेदिति एवमस्मदुक्तमुपश्रुत्ययद्येषोनुजानातितदासर्वथास्मदीयमनयंकैतवमुपसर्पेतांप्रामुयातांततश्चापनीतेनकैतवकृतप्रहारेणावश्यमेवजीवितंजहतांजहेतामितियावत् ॥ १८ ॥

कौंभकर्णिःकुंभकर्णापत्यम् ॥ १९ ॥ २० ॥ अत्रवानरान् अस्यांसेनायांस्थितान्वानरानित्यर्थः ॥ २१ ॥ सृक्कामोष्ठप्रांतम् ॥ २२ ॥ वारुणंमधुमद्यम् एतेनक्षौद्रव्यावृत्तिः ॥ २३ ॥ २४ ॥
वरमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ कतकरीत्यात्रसर्गाविच्छेदः ॥ ततइति कौंभकर्णिरेवायं

कौंभकर्णिस्ततोवीरोनिकुंभोनामवीर्यवान्॥ अब्रवीत्परमक्रुद्धोरावणंलोकरावणम्॥ १९ ॥ सर्वेभवंतस्तिष्ठंतुमहाराजेनसंगताः॥ अहमेकोह
निष्यामिराघवंसहलक्ष्मणम्॥ २० ॥ सुग्रीवंसहनूमंतंसर्वांश्चैवात्रवानरान्॥ ततोवज्रहनुर्नामराक्षसःपर्वतोपमः ॥ २१ ॥ क्रुद्धःपरिलिहन्सृक्कां
जिह्वयावाक्यमब्रवीत्॥ स्वैरंकुर्वंतुकार्याणिभवंतोविगतज्वराः॥ २२॥ एकोहंभक्षयिष्यामितांसर्वांहरिवाहिनीम्॥ स्वस्थाःक्रीडंतुनिश्चिताःपिबं
तुमधुवारुणम्॥ २३॥ अहमेकोवधिष्यामिसुग्रीवंसहलक्ष्मणम्॥ सांगदंचहनूमंतंसर्वांश्चैवात्रवानरान्॥ २४॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०
युद्धकांडेअष्टमःसर्गः॥८॥ ॥९॥ ॥ततोनिकुंभोरभसःसूर्यशत्रुर्महाबलः॥ सुप्तघ्नोयज्ञकोपश्चमहापार्श्वमहोदरौ ॥ १ ॥ अग्निकेतुश्चदुर्ध
र्षोरश्मिकेतुश्चराक्षसाः ॥ इंद्रशत्रुश्चबलवांस्ततोवैरावणात्मजः ॥ २ ॥ प्रहस्तोथविरूपाक्षोवज्रदंष्ट्रोमहाबलः॥ धूम्राक्षोथनिकुंभश्चदुर्मुखश्चैव
राक्षसः॥ ३॥ परिघान्पट्टिशाञ्छूलान्प्रासान्शक्तिपरश्वधान् ॥ चापानिचसुबाणानिखड्गांश्चविपुलांबुभान् ॥ ४ ॥ प्रगृह्यपरमक्रुद्धाःसमुत्पत्य
चराक्षसाः॥ अब्रुवन्रावणंसर्वेप्रदीप्ताइवतेजसा॥ ५॥ अद्यरामंवधिष्यामःसुग्रीवंचसलक्ष्मणम्॥ कृपणंचहनूमंतंलंकायेनप्रधर्षिता॥ ६ ॥ ता
न्गृहीतायुधान्सर्वान्वारयित्वाविभीषणः॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यंपुनःप्रत्युपवेश्यतान् ॥ ७ ॥ अप्युपायैस्त्रिभिस्तातयोर्थःप्राप्तुंनशक्यते॥ तस्यवि
क्रमकालांस्तान्युक्तानाहुर्मनीषिणः॥ ८॥ प्रमत्तेष्वभियुक्तेषुदैवेनप्रहतेषुच ॥ विक्रमास्तातसिद्ध्यंतिपरीक्ष्यविधिनाकृताः॥ ९॥

निकुंभःपरैःसहितस्तंपुनराह ॥१॥२॥३॥ सुबाणानीतिबहुव्रीहिः विपुलांबुभान्निर्मलजलकांतीन् ॥४ ॥ समुत्पत्योत्थाय ॥ ५ ॥ किमब्रुवंस्तदाह अद्येति ॥ ६ ॥ विभीषणस्तान्सर्वान्वारयि
त्वापुनःप्रत्युपवेश्यस्थापयित्वारावणंप्रतिप्रांजलिर्भूत्वावाक्यमब्रवीत् ॥ ७ ॥ त्रिभिरुपायैःसामदानभेदरूपैः तस्यार्थस्यप्राप्त्यर्थमितिशेषः तान्नीतिशास्त्रोक्तान्विक्रमकालानाहुः मनीषि
णोनीतिशास्त्रज्ञाः ॥८॥ तानेवकालानाह प्रमत्तेषुअसावधानेषु अभियुक्तेषुशत्र्वंतराक्रांतेषु दैवेनप्रहतेषुमहारोगादिनेतिशेषः परीक्ष्यउक्तविक्रमप्रवृत्तिनिमित्तसत्तांपरीक्ष्येत्यर्थः ॥ ९ ॥

प्रकृतोविक्रमानर्हएवकालइत्याह अप्रमत्तमिति विजिगीषुम् अनेनशत्र्वंतरराहित्यम् बलेदैवबलेस्थितम् .जितरोषमित्यनेनमौर्ख्यराहित्यम् दुराधर्षत्वेनदिव्यास्त्रसंपदुक्ता ॥ १० ॥ कोविद्यात्मनसापिकःप्राप्नुयात् तर्कयेतहनूमतिएवंचेष्टांसंभावयेत् ॥ ११ ॥ एवमेवहनूमदादेर्बलान्यपरिमेयानिवीर्याणिपराक्रमाश्चसर्वलोकातिगाइतिजानीथेतिशेषः अतोहेनिशाचराःपरेषां सहसाद्रागवज्ञानकार्या ॥ १२ ॥ किंचास्मास्वेवान्यायोनरामेइत्याह किंचेति यशस्विनोयस्यभार्यांजनस्थानादाजहारतेनरामेणराक्षसराजस्यपुरापूर्वंकिमपकृतंकोऽपकारःकृतोनकोपि

अप्रमत्तंकथंतंतुविजिगीषुंबलेस्थितम् ॥ जितरोषंदुराधर्षंतंधर्षयितुमिच्छथ ॥ १० ॥ समुद्रंलंघयित्वातुघोरंनदनदीपतिम् ॥ गतिंहनूमतोलोके कोविद्यात्तर्कयेतवा ॥ ११ ॥ बलान्यपरिमेयानिवीर्याणिचनिशाचराः ॥ परेषांसहसावज्ञानकर्तव्याकथंचन ॥ १२ ॥ किंचराक्षसराज्यस्यरामेणा प्रकृतंपुरा ॥ आजहारजनस्थानाद्यस्यभार्यांयशस्विनः ॥ १३ ॥ खरोयद्यतिवृत्तस्तुसरामेणहतोरणे ॥ अवश्यंप्राणिनाप्राणारक्षितव्यायथाबलम् ॥ १४ ॥ एतन्निमित्तंवैदेहीभयंनःसुमहद्भवेत् ॥ आहृतासापरित्याज्याकलहार्थेकृतेनुकिम् ॥ १५ ॥ नतुक्षमंवीर्यवतातेनधर्मानुवर्तिना ॥ वैरंनिरर्थकंकर्तुंदीयतामस्यमैथिली ॥ १६ ॥ यावन्नसगजांसाश्वांबहुरत्नसमाकुलाम् ॥ पुरींदारयतेबाणैर्दीयतामस्यमैथिली ॥ १७ ॥ यावत्सुघोरामहतीदुर्धर्षाहरिवाहिनी ॥ नावस्कंदतिनोलंकांतावत्सीताप्रदीयताम् ॥ १८ ॥ विनश्येद्धिपुरीलंकाशूराःसर्वेचराक्षसाः ॥ रामस्यदीयतांपत्नीनस्वयंयदिदीयते ॥ १९ ॥ प्रसादयेत्वांबंधुत्वात्कुरुष्ववचनंमम ॥ हितंतथ्यंत्वहंब्रूमिदीयतामस्यमैथिली ॥ २० ॥ पुराशरत्सूर्यमरीचिसन्निभान्नवाग्रपुंखान्सुदृढान्नृपात्मजः ॥ सृजत्यमोघान्विशिखान्वधायतेप्रदीयतांदाशरथायमैथिली ॥ २१ ॥ त्यजाशुकोपंसुखधर्मनाशनंभजस्वधर्मंरतिकीर्तिवर्धनम् ॥ प्रसीदजीवेमसपुत्रबांधवाःप्रदीयतांदाशरथायमैथिली ॥ २२ ॥

॥ १३ ॥ ननुखरादिहननरूपोऽपकारःकृतइतिचेत्तत्राह खरइति खरोरामेणनिहतइतियद्युच्यतेतदाशृणु अतिवृत्तस्तुसइति स्वस्थानमतिक्रम्यतद्देशंगत्वातत्पीडायैप्रवृत्तइतितेनसहतः तादृशस्यहननंचन्याय्यमेवेत्याह अवश्यमिति ॥ १४ ॥ एतन्निमित्तंखरादिवधनिमित्तमाहृतावैदेहीयदितदाएतन्निमित्तमेववैदेह्याहरणनिमित्तमेवनःसुमहद्भयंभवेद्भावि एतन्निमित्तमित्यत्रतंत्रम् अतोभयहेतुःसापरित्याज्या कलहार्थेकलहफलकेकस्मिंश्चित्कर्मणिकृतेकिंनुफलमितिशेषः अनर्थएवेत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ बंधुत्वाद्भ्रातृत्वात् ॥ २० ॥ नवाग्रपुंखा नूत्नान्युज्ज्वलान्यग्राणिफलभागाःपुंखभागाश्चयेषां पुरासृजतिस्रक्ष्यति ततःपुराप्राङ्मैथिलीदीयताम् ॥ २१ ॥ २२ ॥

तान्सर्वान्प्रहस्तादिदुर्मंत्रिणोविभीषणंच ॥ २३ ॥ गरमानः ॥ ॥ अत्राष्टमसर्गसमाप्तिःकतकरीत्या ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेनवमःसर्गः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ प्रत्युषसिप्रातःकालेप्राप्ते प्राप्तोधर्मार्थयोनिश्चयोयेनसविभीषणोराक्षसाधिपतेरावणस्यवेश्मवासभूतंवक्ष्यमाणविशेषणमग्रजस्यालयंप्रविवेशेतिसप्तमश्लोकस्थेनान्वयः भीमकर्मारावणसमीपेसीतादेयेतिदुष्करवचनवक्ता ॥ १ ॥ शैलाग्राणांशैलशृंगाणांचयःसमूहस्तत्संकाशम् बहुप्रासादवत्त्वादेवंवादः ॥ २ ॥ अनुष्ठितमितिपाठेप्यधिष्ठितमित्ये

विभीषणवचःश्रुत्वारावणोराक्षसेश्वरः ॥ विसर्जयित्वातान्सर्वान्प्रविवेशस्वकंगृहम् ॥ २३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेनवमःसर्गः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततःप्रत्युषसिप्राप्तेप्राप्तधर्मार्थनिश्चयः ॥ राक्षसाधिपतेर्वेश्मभीमकर्माविभीषणः ॥ १ ॥ शैलाग्रचयसंकाशंशैलशृंगमिवोन्नतम् ॥ सुविभक्तमहाकक्षंमहाजनपरिग्रहम् ॥ २ ॥ मतिमद्भिर्महामात्रैरनुरक्तैरधिष्ठितम् ॥ राक्षसैराप्तपर्याप्तैःसर्वतःपरिरक्षितम् ॥ ३ ॥ मत्तमातंगनिःश्वासैर्व्याकुलीकृतमारुतम् ॥ शंखघोषमहाघोषंतूर्यसंबाधनादितम् ॥ ४ ॥ प्रमदाजनसंबाधंप्रजल्पितमहापथम् ॥ तप्तकांचननिर्यूहंभूषणोत्तमभूषितम् ॥ ५ ॥ गंधर्वाणामिवावासमालयंमरुतामिव ॥ रत्नसंचयसंबाधंभवनंभोगिनामिव ॥ ६ ॥ तंमहाभ्रमिवादित्यस्तेजोविस्तृतरश्मिवान् ॥ अग्रजस्यालयंवीरःप्रविवेशमहाद्युतिः ॥ ७ ॥ पुण्यान्पुण्याहघोषांश्चवेदविद्भिरुदाहृतान् ॥ शुश्रावसुमहातेजाभ्रातुर्विजयसंश्रितान् ॥ ८ ॥ पूजितान्दधिपात्रैश्चसर्पिर्भिःसुमनोक्षतैः ॥ मंत्रवेदविदोविप्रान्ददर्शसमहाबलः ॥ ९ ॥ सपूज्यमानोरक्षोभिर्दीप्यमानंस्वतेजसा ॥ आसनस्थंमहाबाहुर्ववंदेधनदानुजम् ॥ १० ॥ सराजदृष्टिसंपन्नमासनंहेमभूषितम् ॥ जगामसमुदाचारंप्रयुज्याचारकोविदः ॥ ११ ॥

वार्थः आप्तैर्हितैः पर्याप्तैःकार्यनिर्वहणसमर्थैः ॥ ३ ॥ व्याकुलीकृतमारुतंमिश्रीकरणेनवात्यारूपमापादितोबाह्यमारुतोयत्रतम् तूर्याणांसंबाधोनैबिड्यंतेननादितम् ॥ ४ ॥ प्रजल्पितमहापथं आदिकर्मणिक्तः प्रातःकालत्वात्प्रारब्धजल्पमहामार्गम् निर्यूहोद्वारम् निर्यूहःशिखरेद्वारेइतिविश्वः ॥ ५ ॥ ६ ॥ तेजोभिर्विस्तृतारश्मयोयेषांसंतितादृशमणिमानित्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ सुमनोक्षतैःपुष्पाक्षतैःपूजितान् दधिपात्रैःसर्पिर्भिश्चयुक्तहस्तानितिशेषः मंत्रान्वेदंब्राह्मणंविदंतितान् ॥ ९ ॥ १० ॥ राजदृष्टिसंपन्नंपुरःप्रदेशवर्तिराजदृष्ट्याबोधितपरिग्रहंचआसनंजगामप्रापतत्रोपविवेशेतियावत् समुदाचारंविजयीभवेत्यादिविजयप्रयोगादिविनयप्रकाशकमाचारंप्रयुज्यकृत्वा ॥ ११ ॥

विजनेमंत्रिव्यतिरिक्तजनरहिते हेतुनिश्चितंयुक्तिभिर्निश्चितार्थम् ॥१२॥ सांत्वेनभ्रातरंप्रसाद्य उपस्थितक्रमःअनुष्ठितवंदनादिक्रियाक्रमः दृष्टंलोकपरावरंभावप्राधान्याच्छ्रैष्ठ्याश्रैष्ठ्यंयेनसः देशकालार्थसंवादीतिदेशकालोचिततत्तदर्थानुसारीत्यर्थकंवचनविशेषणम् ॥ १३ ॥ तदेववचनमाह यदेति॥१४॥ तानिनिमित्तान्याह सस्फुलिंगइति अग्निर्मथनादिनोत्पत्तिकालेसधूमकलुषोदयःधूमकलुषोयउदयस्तत्सहितः उत्पत्त्यनंतरंप्रणयनकालेसस्फुलिंगःसधूमार्चिः ॥ १५ ॥ अग्निष्टेषुमहानसादिषु अग्निशालासुअग्निहोत्रगृहेषु ब्रह्मस्थलीषुवेदाध्ययनस्थानेषु सरीसृ

सरावणंमहात्मानंविजनेमंत्रिसन्निधौ॥उवाचहितमत्यर्थंवचनंहेतुनिश्चितम्॥ १२ ॥ प्रसाद्यभ्रातरंज्येष्ठंसांत्वेनोपस्थितक्रमः ॥ देशकालार्थसंवादिदृष्टलोकपरावरः॥ १३॥ यदाप्रभृतिवैदेहीसंप्राप्तेहपरंतप॥ तदाप्रभृतिदृश्यंतेनिमित्तान्यशुभानिनः॥ १४॥ सस्फुलिंगःसधूमार्चिःसधूमकलुषोदयः॥ मंत्रसंघहुतोप्यग्निर्नसम्यगभिवर्धते॥ १५॥ अग्निष्टेष्वग्निशालासुतथाब्रह्मस्थलीषुच ॥ सरीसृपाणिदृश्यंतेहव्येषुचपिपीलिकाः॥ १६॥ गवांपयांसिस्कन्नानिविमदावरकुंजराः॥ दीनमश्वाःप्रहेषंतेनवग्रासाभिनंदिनः॥ १७ ॥ खरोष्ट्राश्वतराराजन्भिन्नरोमाःस्रवंतिच॥ नस्वभावेवतिष्ठंतेविधानैरपिचिंतिताः॥ १८ ॥ वायसाःसंघशःक्रूराव्याहरंतिसमंततः॥ समवेताश्चदृश्यंतेविमानाग्रेषुसंघशः॥ १९ ॥ गृध्राश्चपरिलीयंतेपुरीमुपरिपीडिताः ॥ उपपन्नाश्चसंध्येद्वेव्याहरंत्यशिवंशिवाः ॥ २० ॥ क्रव्यादानांमृगाणांचपुरीद्वारेषुसंघशः॥ श्रूयंतेविपुलाघोषाःसविस्फूर्जितनिःस्वनाः॥ २१ ॥ तदेवंप्रस्तुतेकार्येप्रायश्चित्तमिदंक्षमम्॥ रोचयेवीरवैदेहीराघवायप्रदीयताम् ॥ २२॥ इदंचयदिवामोहाल्लोभाद्वाव्याहृतंमया॥ तत्रापिचमहाराजनदोषंकर्तुमर्हसि॥ २३॥

पाणिसर्पाः लिंगव्यत्ययआर्षः ॥ १६ ॥ स्कन्नानिशुष्काणि स्कंदिर्गतिशोषणयोः नवग्रासाभिनंदिनः अनेनकृतभोजनाअपिबुभुक्षिताइतिसूच्यते ॥ १७॥ भिन्नरोमाःऊर्ध्वरोमाणः अदंतत्वमार्षम् स्रवंतिच अश्रूणीतिशेषः विधानैश्चिकित्साकर्मभिश्चिंतिताःपर्यालोच्यमानाअपिस्वभावेप्रकृतौनावतिष्ठंते ॥१८ ॥१९॥ पुरीमुपरिपुर्याउपरि द्वेसंध्येद्वयोःसंध्ययोः उपपन्नाःसमीपंप्राप्ताः ॥ २० ॥ क्रव्यादामृगावृकादयः चस्त्वर्थे सविस्फूर्जितनिःस्वनाःविस्फूर्जितसदृशनिःस्वनाः ॥ २१॥ प्रस्तुतेकार्येअवश्यकर्तव्यदुर्निमित्तशांतिविधौप्रायश्चित्तंदुर्निमित्तसूचितपापशोधनम् ॥ २२ ॥ रावणस्यातिक्रूरत्वाद्वस्तुनोहितस्यापितेनानिष्टवद्ग्रहणसंभवात्कोपंक्षमापयति इदंचेति मोहःकार्यतत्त्वापरिज्ञानम् लोभाज्जीवनलोभात् दोषंमयिदुष्टत्वबुद्धिम् ॥ २३ ॥

अयंदोषःसीतापहारदोषस्तन्मूलदुर्निमित्तदोषश्चेत्यर्थः सर्वस्यजनस्येत्यादितृतीयार्थेषष्ठी सर्वेणजनेनरक्षआदिरूपेणोपलक्ष्यतेदृश्यते यद्वा सर्वस्यराक्षसादिरूपस्यैतद्दुर्निमित्तफलमुपलक्ष्यत इत्यर्थः॥२४॥ननुत्वदतिरिक्तःकोपीमंमंत्रंनवदतित्वमेवकथंब्रवीषीत्यतआह प्रापणेइति अस्यमंत्रस्यप्रापणेयद्यपित्वद्भयात्सर्वेमंत्रिणोनिवृत्तास्तथापिमयाभ्रात्रायद्दृष्टंश्रुतंवातत्सर्वंहितमवश्यंवाच्यमेव समानसुखभागित्वात् ॥२५॥ स्वमंत्रिणांस्वभ्रातृमन्त्रिणाम् ॥ २६ ॥ व्यतीतकालेआयतौउत्तरकालेसंप्रतिवर्तमानकालेचक्षमंहितम् उपस्थितज्वरःप्राप्तक्रोधः प्रसंगवान्सीताविषयकामप्रसंगवान् ॥ २७ ॥ कुतश्चिद्दुर्निमित्तात्तत्सूच्यशत्रोश्चेत्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ धरमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरा०रामा०बा० आ०यु०दशमःसर्गः ॥ १० ॥ कतकस्तुनवमः ॥ ९ ॥ ॥ध॥ ॥ कृशत्वेहेतुर्मैथिलीकाममोहितइति मैथिलीविषयकामेनमोहितः हेत्वंतरम् सुहृदांविभीषणादीनामसन्मानाज्जुगुप्सनात् पापत्वेहेतुः पापेनकर्मणेति तच्चपरदारापहाररूपम् ॥ १ ॥ तस्मिन्कालेरावणोयुधियुद्धेऽतीतसमयेपिविभीषणोक्तरीत्याऽनवसरदुस्थेप्यमात्यादिभिर्विभीषणातिरिक्तैःसहयुद्धमेवप्राप्तकालंकाममोहितत्वादमन्यत ॥ २ ॥ अस्यैवनिश्चयायसभाप्रस्थानम् सहेमेत्यादि ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

अयंहिदोषःसर्वस्यजनस्यास्योपलक्ष्यते॥ रक्षसांराक्षसीनांचपुरस्यांतःपुरस्यच॥ २४॥ प्रापणेचास्यमंत्रस्यनिवृत्ताःसर्वमंत्रिणः॥ अवश्यंचमयावाच्यंयद्दृष्टमथवाश्रुतम्॥ संविधाययथान्यायंतद्भवान्कर्तुमर्हति॥ २५॥ इतिस्वमंत्रिणांमध्येभ्राताभ्रातरमूचिवान्॥ रावणंरक्षसांश्रेष्ठंपथ्यमेतद्विभीषणः॥ २६॥ हितंमहार्थंमृदुहेतुसंहितंव्यतीतकालायतिसंप्रतिक्षमम्॥ निशम्यतद्वाक्यमुपस्थितज्वरःप्रसंगवानुत्तरमेतदब्रवीत्॥ २७॥ भयंनपश्यामिकुतश्चिदप्यहंनराघवःप्राप्स्यतिजातुमैथिलीम्॥ सुरैःसहेंद्रैरपिसंगरेकथंममाग्रतःस्थास्यतिलक्ष्मणाग्रजः॥ २८॥ इत्येवमुक्त्वासुरसैन्यनाशनोमहावलःसंयतिचंडविक्रमः॥ दशाननोभ्रातरमाप्तवादिनंविसर्जयामासतदाविभीषणम्॥ २९॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेदशमःसर्गः॥ १०॥ ॥ध॥ ॥ सबभूवकृशोराजामैथिलीकाममोहितः॥ असन्मानाच्चसुहृदांपापःपापेनकर्मणा॥ १॥ अतीवकामसंपन्नोवैदेहीमनुचिंतयन्॥ अतीतसमयेकालेतस्मिन्वैयुधिरावणः॥ अमात्यैश्चसुहृद्भिश्चप्राप्तकालममन्यत॥ २॥ सहेमजालविततंमणिविद्रुमभूषितम्॥ उपगम्यविनीताश्वमारुरोहमहारथम्॥ ३॥ तमास्थायरथश्रेष्ठंमहामेघसमस्वनम्॥ प्रययौरक्षसांश्रेष्ठोदशग्रीवःसभांप्रति॥ ४॥ असिचर्मधरायोधाःसर्वायुधधरास्ततः॥ राक्षसाराक्षसेंद्रस्यपुरस्तात्संप्रतस्थिरे॥ ५॥

॥ ६ ॥ आक्रीडद्भिःगतिभेदनक्रीडांकुर्वद्भिः ॥ ७ ॥ ततःप्रस्थानोत्तरम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ आतपत्रंछत्रम् ॥१०॥ अलंकारायहेमनिर्मितामंजर्योगर्भेययोस्ते शुद्धस्फटिकविग्रहेतेनातिशुक्ले॥११॥
सव्यदक्षिणे समाहारद्वंद्वः सव्यदक्षिणपार्श्वयोरित्यर्थः ॥१२ ॥१३ ॥ विरचिताम् विश्वकर्मणेतिशेषः सुवर्णरजतास्तीर्णांतैःकृतकुट्टिमामित्यर्थः विशुद्धाःस्फटिकाअंतरेमध्येशोभार्थंयस्याः
सा ॥ १४ ॥ विराजमानोवपुषेतिप्रवेष्टृरावणविशेषणम् रुक्मालंकृतपट्टवस्त्रमुत्तरच्छदोयस्यास्ताम् षड्भिःपिशाचशतैःषट्शतपिशाचैरभिगुप्तांरक्षिताम् सदाप्रभांरत्नप्रभयेतिशेषः ॥१५ ॥ त

नानाविकृतवेषाश्चनानाभूषणभूषिताः ॥ पार्श्वतःपृष्ठतश्चैनंपरिवार्यययुस्तदा ॥ ६ ॥ रथैश्चातिरथाःशीघ्रंमत्तैश्चवरवारणैः ॥ अनूत्पेतुर्दशग्रीव
माक्रीडद्भिश्चवाजिभिः॥ ७॥ गदापरिघहस्ताश्चशक्तितोमरपाणयः॥ ततस्तूर्यसहस्राणांसंजज्ञेनिःस्वनोमहान्॥ ८ ॥ तुमुलःशंखशब्दश्चसभांग
च्छतिरावणे॥ सनेमिघोषेणमहान्सहसाभिनिनादयन्॥ ९ ॥ राजमार्गंश्रियाजुष्टंप्रतिपेदेमहारथः ॥ विमलंचातपत्रंचप्रगृहीतमशोभत॥ १०॥
पांडुरंराक्षसेंद्रस्यपूर्णस्ताराधिपोयथा॥ हेममंजरिगर्भेचशुद्धस्फटिकविग्रहे॥ ११ ॥ चामरव्यजनेतस्यरेजतुःसव्यदक्षिणे॥ तेकृतांजलयःसर्वेरथ
स्थंपृथिवीस्थिताः॥ १२॥ राक्षसाराक्षसश्रेष्ठंशिरोभिस्तंववंदिरे॥ राक्षसैःस्तूयमानःसन्जयाशीर्भिररिंदमः ॥ १३ ॥ आससादमहातेजाःसभां
विरचितांतदा॥ सुवर्णरजतास्तीर्णांविशुद्धस्फटिकांतराम् ॥ १४ ॥ विराजमानोवपुषारुक्मपट्टोत्तरच्छदाम्॥ तांपिशाचशतैःषड्भिरभिगुप्तांसदा
प्रभाम्॥ १५॥ प्रविवेशमहातेजाःसुकृतांविश्वकर्मणा॥ तस्याःसवैदूर्यमयंप्रियकाजिनसंवृतम्॥१६॥ महत्सोपाश्रयंभेजेरावणःपरमासनम्॥
ततःशशासेश्वरवद्दूताँल्लघुपराक्रमान्॥ १७॥ समानयतमेक्षिप्रमिहैतान्राक्षसानिति ॥ कृत्यमस्तिमहज्जानेकर्तव्यमितिशत्रुभिः ॥ १८ ॥ राक्ष
सास्तद्वचःश्रुत्वालंकायांपरिचक्रमुः॥ अनुगेहमवस्थायविहारशयनेषुच॥ उद्यानेषुचरक्षांसिचोदयंतोह्यभीतवत्॥ १९॥ तेरथांतचराएकेदृप्ताने
केदृढान्हयान्॥ नागानेकेऽधिरुरुहुर्जग्मुश्चैकेपदातयः॥ २०॥

स्याःसभायामध्ये सरावणः वैदूर्यमयंवैदूर्यरत्ननिर्मितं प्रियकाख्यमृगसंबंधिनापरममृदुनाजिनेनसंवृतम्॥१६॥सोपाश्रयंसोपधानम् ईश्वरवत्ईश्वरार्हम् ॥१७॥ शत्रुभिर्महत्कृतंकर्तव्यमस्ति
इतिजाने अतोराक्षसान्समानयतेतिशशास ॥१८॥ राक्षसादूतरूपाः अनुगेहमवस्थायप्रविश्यविहारादिषुव्यासक्तान्यपिरक्षांसिरावणाज्ञयाअभीतवत्तदर्थंचोदयंतःसंतोलंकायांपरिचक्रमुः
॥ १९ ॥ तेआहूताराक्षसाः रथांतचराःरथश्रेष्ठसंचारिणः जग्मुरितिशेषः हयानित्यत्राधिरुरुहुरित्यपकर्षः ॥ २० ॥

परंआकीर्णा ॥ २१ ॥ २२ ॥ बृसिवृत्तासनम् ॥ २३ ॥२४ ॥ यथामुख्याःयथायोगंतत्तन्मंत्रविषयेमुख्याः निश्चितार्थेषु भावेनिष्ठा आहिताग्न्यादिः अर्थनिश्चयेष्वित्यर्थः अमात्याउपमं
त्रिणः सर्वज्ञाःसर्वशास्त्रज्ञाःबुद्धिर्दर्शनंचक्षुर्येषांते ॥२५॥ सर्वार्थस्यनिश्चयायेतिशेषः सुखायक्षेमायक्षेमंविचारयितुम् ॥ २६ ॥ सुयुग्यंशोभनायुग्याअश्वायस्मिंस्तम् संसदंसभाम् ॥ २७ ॥
नामग्रहणपूर्वकंनमस्कारःकार्यइतिसदाचारः व्यग्रचित्ततयाराज्ञःस्वागमनज्ञापनायवा तेभ्यःसभामागतेभ्यःसभ्येभ्यःपृथग्ददौतत्तदासनस्थानंबोधितवान् ॥ २८ ॥ तेषांराक्षसानांयानिपरा

सापुरीपरमाकीर्णारथकुंजरवाजिभिः॥ संपतद्भिर्विरुरुचेगरुत्मद्भिरिवांबरम्॥ २१ ॥ तेवाहनान्यवस्थाययानानिविविधानिच ॥ सभांपद्भिःप्र
विविशुःसिंहागिरिगुहामिव ॥ २२ ॥ राज्ञःपादौगृहीत्वातुराज्ञातेप्रतिपूजिताः॥ पीठेष्वन्येबृसीष्वन्येभूमौकेचिदुपाविशन्॥ २३ ॥ तेसमेत्यसभा
यांवैराक्षसाराजशासनात्॥ यथार्हमुपतस्थुस्तेरावणंराक्षसाधिपम्॥ २४ ॥ मंत्रिणश्चयथामुख्यानिश्चितार्थेषुपंडिताः ॥ अमात्याश्चगुणोपेताः
सर्वज्ञाबुद्धिदर्शनाः॥ २५ ॥ समीयुस्तत्रशतशःशूराश्चबहवस्तथा ॥ सभायांहेमवर्णायांसर्वार्थस्यसुखायवै ॥ २६ ॥ ततोमहात्माविपुलंसुयुग्यं
रथंवरंहेमविचित्रितांगम्॥ शुभंसमास्थायययौयशस्वीविभीषणःसंसदमग्रजस्य॥ २७ ॥ सपूर्वजायावरजःशशंसनामाथपश्चाच्चरणौववंदे॥
शुकःप्रहस्तश्चतथैवतेभ्योददौयथार्हंपृथगासनानि॥ २८ ॥ सुवर्णनानामणिभूषणानांसुवाससांसंसदिराक्षसानाम्॥ तेषांपरार्ध्यागुरुचंदनानां
स्रजांचगंधाःप्रववुःसमंतात् ॥ २९ ॥ नचुक्रुशुर्नानृतमाहकश्चित्सभासदोनापिजजल्पुरुच्चैः॥ संसिद्धार्थाःसर्वएवोग्रवीर्याभर्तुःसर्वेददृशुश्चाननं
ते॥ ३० ॥ सरावणःशस्त्रभृतांमनस्विनांमहाबलानांसमितौमनस्वी ॥ तस्यांसभायांप्रभयाचकाशेमध्येवसूनामिववज्रहस्तः ॥ ३१ ॥ ॥इत्यार्षे
श्रीमं०वा०आ०युद्धकांडेएकादशःसर्गः॥११॥ ॥७॥ ॥सतांपरिषदंकृत्स्नांसमीक्ष्यसमितिंजयः॥ प्रबोधयामासतदाप्रहस्तंवाहिनीपतिम्
॥ १ ॥ सेनापतेयथातेस्युःकृतविद्याश्चतुर्विधाः॥ योधानगररक्षायांतथाव्यादेष्टुमर्हसि॥ २॥

र्ध्यागुरुचंदनानिस्रजश्चतेषांगंधावायुसंबंधात्प्रववुः॥ २९ ॥ संसिद्धार्थाःसंपूर्णमनोरथाः ॥ ३० ॥ समितौसमागमे समितिःसागरेसाम्येसभायामपिसंगमे ॥ ३१॥पडमानः ॥ ॥ इतिश्रीरा०
श्रीरा०रा०वा०आदिकाव्येयुद्धकांडेएकादशःसर्गः ॥ ११ ॥ कतकरीत्यादशमः ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सइति ॥ १ ॥ कृतविद्याःशिक्षितास्त्रशस्त्रविद्याः चतुर्विधाःरथिहस्तिसादिपदातिरू
पेणचतुर्विधायेयोधावसंतितेयथानगररक्षायांसावधानाःस्युस्तथातान्व्यादेष्टुमर्हसि अनेनसमुद्रतीरेरामागमनंचारमुखेनज्ञातवानितिगम्यते ॥ २ ॥

प्रणीतात्मासावधानचित्तः मंदिरेपुरे ॥ ३ ॥ तदेवाह नगरगुप्तयेइति ॥ ४ ॥ अविमनाअव्याकुलचित्तः ॥ ५ ॥ राज्यहितैषिणःप्रहस्तस्येत्यन्वयः ॥ ६ ॥ प्रियादिविषयेधर्मादिविषयकृच्छ्रेषु संकटेषुचयूयंवेदितुमर्हथ कर्तव्यकृत्यमितिशेषः ॥ ७ ॥ मंत्रकर्मनियुक्तानिमंत्रकरणपूर्वंनियुक्तानिप्रेरितानियुष्माभिःसमारब्धानिमेसर्वकृत्यानिसर्वदासफलान्येव जातुकदाचिदपिविफलानिन ॥ ८ ॥ ९ ॥ समर्थयितुंसर्वाभिमतेमांनियोजयितुंतत्रमांनियोजयंत्वितिबोधयितुमुद्यतःपूर्वोक्तमप्यर्थंपुनरुक्तवानित्यर्थः किंच कुंभकर्णस्यस्वमात्स्वापाद्धेतोरिममर्थंनाचोदयंनावे

सप्रहस्तःप्रणीतात्माचिकीर्षन्राजशासनम् ॥ विनिक्षिप्यबलंसर्वंबहिरंतश्चमंदिरे ॥ ३ ॥ ततोविनिक्षिप्यबलंसर्वंनगरगुप्तये ॥ प्रहस्तःप्रमुखेराज्ञोनिषसादजगादच ॥ ४ ॥ विहितंबहिरंतश्चबलंबलवतस्तव ॥ कुरुष्वाविमनाःक्षिप्रंयदभिप्रेतमस्तिते ॥ ५ ॥ प्रहस्तस्यवचःश्रुत्वाराजाराज्यहितैषिणः ॥ सुखेप्सुःसुहृदांमध्येव्याजहारसरावणः ॥ ६ ॥ प्रियाप्रियेसुखेदुःखेलाभालाभेहिताहिते ॥ धर्मकामार्थकृच्छ्रेषुयूयमर्हथवेदितुम् ॥ ७ ॥ सर्वकृत्यानियुष्माभिःसमारब्धानिसर्वदा ॥ मंत्रकर्मनियुक्तानिनजातुविफलानिमे ॥ ८ ॥ ससोमग्रहनक्षत्रैर्मरुद्भिरिववासवः ॥ भवद्भिरहमत्यर्थंत्वतःश्रियमवाप्नुयाम् ॥ ९ ॥ अहंतुखलुसर्वान्वःसमर्थयितुमुद्यतः ॥ कुंभकर्णस्यतुस्वप्नान्नेममर्थमचोदयम् ॥ १० ॥ अयंहिसुप्तःषण्मासान्कुंभकर्णोमहाबलः ॥ सर्वशस्त्रभृतांमुख्यःसइदानींसमुत्थितः ॥ ११ ॥ इयंचदंडकारण्याद्रामस्यमहिषीप्रिया ॥ रक्षोभिश्चरितोद्देशादानीताजनकात्मजा ॥ १२ ॥ सामेनशय्यामारोढुमिच्छत्यलसगामिनी ॥ त्रिषुलोकेषुचान्यामेनसीतासदृशीतथा ॥ १३ ॥ तनुमध्यापृथुश्रोणीशरदिंदुनिभानना ॥ हेमबिंबनिभासौम्यामायेवमयनिर्मिता ॥ १४ ॥ सुलोहिततलौश्लक्ष्णौचरणौसुप्रतिष्ठितौ ॥ दृष्ट्वाताम्रनखौतस्यादीप्यतेमेशरीरजः ॥ १५ ॥ हुताग्निरर्चिःसंकाशामेनांसौरीमिवप्रभाम् ॥ उन्नसंविमलंवल्गुवदनंचारुलोचनम् ॥ १६ ॥

दयम् इदानीमुत्थितस्यतस्यापिबोधनार्थंपुनरुक्तिरित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ सीतासमर्पणंविनाराघवजयोपायोविचार्यतामितिबोधयितुंतस्याद्दुस्त्यजत्वमाह इयंचेति रक्षोभिश्चरितःसेवितोयउद्देशोदेशोजनस्थानलक्षणस्तस्मात् ॥ १२ ॥ सीतासदृशीअन्यामेनतथा नमनोहरेत्यर्थः ॥ १३ ॥ हेम्नानिर्मितंयद्बिंबंप्रतिमातन्निभा मायेवेति प्रतिक्षणमपूर्वाश्चर्यावहोवस्तुविशेषोमाया ॥ १४ ॥ १५ ॥ हुताग्निरर्चिःसंकाशामित्यर्थेपिदृष्ट्वादीप्यतेमेशरीरजइत्यनुषज्जते उन्नतानासिकायस्मिंस्तत् ॥ १६ ॥

अवशोऽस्वाधीनएवतस्यावदनंपश्यन् एयिवान्प्राप्तवान् यत्किंचिद्विषयनिमित्तकक्रोधहर्षकालयोरपिसमानेन तावप्यभिभूयांतःप्रवृत्तेनदुर्वर्णकरणेनकांतिनाशकेन तदप्राप्तिजयोःशोकसंता
पयोर्नित्येननित्यप्रवर्तकेन ननुस्वनगरेस्थितायांतस्यांकिमित्येवंदुःखभोगोऽतआह सात्विति सातुसंवत्सरंकालंतत्समाप्तिपर्यंतंरामंप्रतीक्षमाणाममास्पर्शमयाचत मयापितथास्त्विति प्रतिज्ञात
म् बलात्कारेशापान्मरणभियास्वेनैवकृतंसमयंतथाचितत्वेनब्रूतइत्यत्रवस्तुतत्त्वम् नहिसीताएवंयाचितुमर्हतीति अतएवपूर्वंसामेनशय्यामारोढुमिच्छत्यलसगामिनीतिसामान्येनैवोक्तम्॥१७
॥१८॥१९॥नन्वेवंसंवत्सरानंतरंत्वद्वशेभविष्यत्येवरामस्यत्विहाप्रसक्तिरेवेतिकातेचिंतेत्याशंक्याल्पोपिरिपुर्नोपेक्ष्यइतिनीतिशास्त्रपर्यालोचनयामंत्रेप्रेरयामीत्याह कथमिति नकथमपीत्यर्थः
॥ २० ॥अथापिसंभावनास्तीत्याह अथवेति एकेनापिकपिनामहत्कदनंकृतम् ॥ २१ ॥ अतःकार्यगतयोर्दुर्ज्ञेयास्तस्माद्यस्ययथामतियज्ज्ञातितद्ब्रूत नन्वेककपितोभीतस्यरामादधिकमेवतेभ
यमितिभयहेतुःसीतात्यज्यतामित्याशंक्यभयाभावमाह मानुषादिति ॥ २२ ॥ भयाभावहेतुमाह तदेति यैर्युष्माभिःसहितोदेवानजयंतेभवंतोमेतथाचतथैवसंतिअतोमानुषान्नभयंयद्यपि

पश्यंस्तदवशस्तस्याःकामस्यवशमेयिवान् ॥ क्रोधहर्षसमानेनदुर्वर्णकरणेनच ॥ १७ ॥ शोकसंतापनित्येनकामेनकलुषीकृतः ॥ सातुसंवत्सरं
कालंमामयाचतभामिनी ॥ १८ ॥ प्रतीक्षमाणाभर्तारंराममायतलोचना ॥ तन्मयाचारुनेत्रायाःप्रतिज्ञातंवचःशुभम् ॥ १९ ॥ श्रांतोहंसततंका
माद्यातोहयइवाध्वनि ॥ कथंसागरमक्षोभ्यंतरिष्यंतिवनौकसः ॥ २० ॥ बहुसत्त्वझषाकीर्णंतौवादशरथात्मजौ ॥ अथवाकपिनैकेनकृतंनःकदनं
महत् ॥ २१ ॥ दुर्ज्ञेयाःकार्यगतयोब्रूतयस्ययथामति ॥ मानुषान्मेभयंनास्तितथापितुविमृश्यताम् ॥ २२ ॥ तदादेवासुरेयुद्धेयुष्माभिःसहितोऽज
यम् ॥ तेमेभवंतश्चतथासुग्रीवप्रमुखान्हरीन् ॥ २३ ॥ परेपारेसमुद्रस्यपुरस्कृत्यनृपात्मजौ ॥ सीतायाःपदवींप्राप्यसंप्राप्तौवरुणालयम् ॥ २४ ॥
अदेयाचयथासीतावध्यौदशरथात्मजौ ॥ भवद्भिर्मंत्र्यतांमंत्रःसुनीतंचाभिधीयताम् ॥ २५ ॥ नहिशक्तिंप्रपश्यामिजगत्यन्यस्यकस्यचित् ॥ साग
रंवानरैस्तीर्त्वानिश्चयेनजयोमम ॥ २६ ॥

तथापिविमृश्यतांविचार्यतामितिपूर्वश्लोकेनान्वयः विमर्शेहेतुमाह सुग्रीवेति नृपात्मजौदूतेनवरुणालयमतिक्रम्यसीतायाःपदवींप्राप्यान्विष्यसुग्रीवप्रमुखान्हरीन्पुरस्कृत्यसमुद्रस्यपरेपारे
संप्राप्ताविति श्रुतम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ अतःपरंयथासीताअदेयायथाचदशरथात्मजौवध्यौतथैवमंत्रोभवद्भिर्मंत्र्यतां अथसुनीतंसुनिश्चितंमंत्रतत्त्वमभिधीयताम् ॥ २५ ॥ निश्चितप्रायएव
शत्रुजयइत्याह नहीति जगतिलोकेकस्यचिदिंद्रादेरप्यस्मज्जयेशक्तिंनपश्यामि अन्यस्यमनुष्यरूपशत्रोर्वानरैःसहसागरंतीर्त्वाऽस्मज्जयेशक्तिप्रसंगमपिनपश्यामि अतोनिश्चयेनसर्वथाममै
वजयइतियोजना ॥ २६ ॥

अथकुंभकर्णोभ्रातुरन्यायमूलानर्थप्राप्तिदर्शनात्क्रुद्धआहेत्याह तस्येति परिदेवितंकामशोकप्रलापं प्रचुक्रोध महाराजःसन्नीदृशंसभायांप्रलपतीतिक्रोधः ॥ २७ ॥ तदेववचनमाह यदा
त्विति यदासलक्ष्मणस्यरामस्यसीतासकृत्समीक्ष्यैवतात्कालिकापातविचारंकृत्वैवप्रसह्यहृतातदैवतेचित्तंयमुनायामुनंह्रदमिवसुनिश्चितंभजेतनिश्चयभजनार्हं यथायमुनापृथिव्यामवतारस
मयेएवस्वह्रदंपूरयतिकालांतरेतुसमुद्रंगतत्वात्तज्जलस्यतत्पूरणासंभवएवमस्माभिःसहविचारस्यसएवकालइदानींत्वनर्थनिश्चयोजातएवेतिविचारोनिष्फलइतिक्रोधजाव्यंग्योक्तिः ॥ २८ ॥
व्यंग्यतयोक्तमेवसाक्षादप्याह सर्वमिति यदेतद्वंचनापूर्वंप्रसह्यपरदारहरणादिकृतमेतत्सर्वंमहाराजतवाप्रतिममनुचितं इदानींविचारोपिनिष्फलइत्याह विधीयेतेति अस्यकर्मणःकरणमुद्दिश्य
प्रवृत्तिकालएवयद्यस्माभिःसहमंत्रयेततदाविधीयेतास्माभिरस्यनिवारणमितिशेषः इदानींक्रियमाणोविचारस्तुगतजलसेतुबंधनसमइतिभावः ॥ २९ ॥ अथमंत्रिभिरसंमंत्र्यकृतंनिंद्यकर्म

तस्यकामपरीतस्यनिशम्यपरिदेवितम् ॥ कुंभकर्णःप्रचुक्रोधवचनंचेदमब्रवीत् ॥ २७ ॥ यदातुरामस्यसलक्ष्मणस्यप्रसह्यसीताखलुसाइहाहृता ॥
सकृत्समीक्ष्यैवसुनिश्चितंतदाभजेतचित्तंयमुनेवयामुनम् ॥ २८ ॥ सर्वमेतन्महाराजकृतमप्रतिमंतव ॥ विधीयेतसहास्माभिरादावेवास्यकर्मणः
॥ २९ ॥ न्यायेनराजकार्याणियःकरोतिदशानन ॥ नससंतप्यतेपश्चान्निश्चितार्थमतिर्नृपः ॥ ३० ॥ अनुपायेनकर्माणिविपरीतानियानिच ॥ क्रिय
माणानिदुष्यंतिहवींष्यप्रयतेष्विव ॥ ३१ ॥ यःपश्चात्पूर्वकार्याणिकर्माण्यभिचिकीर्षति ॥ पूर्वंचापरकार्याणिसनवेदनयानयौ ॥ ३२ ॥ चपलस्य
तुकृत्येषुप्रसमीक्ष्याधिकंबलम् ॥ छिद्रमन्येप्रपद्यंतेक्रौंचस्यखमिवद्विजाः ॥ ३३ ॥

पश्चात्परितापायभवतीत्याह न्यायेनेति प्रथमंमंत्रिभिःसहनिश्चितार्थमतिर्भूत्वायोनृपतिर्न्यायेनराजकार्याणिकरोतिसतत्कार्यंकृत्वापश्चान्नसंतप्यते ॥ ३० ॥ अन्यथाव्यतिरेकमप्याह
अनुपायेनेति मंत्रिभिःसहसामाद्युपायविचारानालंबनेनमोहात्स्वयमेवयानिविपरीतान्यन्यायकृत्यानिकरोतितानितथाक्रियमाणानिदुष्यंतिकश्मलंप्रापयंति अप्रयतेषुअभिचारत्वादपवि
त्रेषुयागेषुहुतानिहवींषीव तानितुप्रत्यगेनमभिचारस्तृणुतेइतिकर्तारंकश्मलंप्रापयंत्येव तद्वदिदंकर्मापाततःसुखमिवभासमानमपिपरिणामेदुःखायैवेतिभावः ॥ ३१ ॥ यथाकालंयस्यकर्मोना
रंभःसमूर्खइत्याह यइति पूर्वकार्याणिप्रथमकर्तव्यानिकर्माणिपश्चादभिचिकीर्षति एवंपश्चात्कर्तव्यानिपूर्वंकरोति सनयानयौनवेद साम्निप्रथमंप्रयोक्तव्येदंडंदंडेपश्चात्प्रयोक्तव्येसामचेत्यर्थः
यद्वा विचारानंतरंकर्मकरणमुचितंतद्वैपरीत्यंकुर्वंस्तुनीत्यनीत्यज्ञानीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ विषयचपलस्यबलमप्यप्रयोजनमित्याह चपलस्येति अन्येशत्रवःपरस्याधिकंबलंप्रसमीक्ष्यापिकृत्येषुच
पलस्यतस्यनिग्रहायक्षिप्रंरंध्रंप्रपद्यंते द्विजाहंसाअलंघ्यस्यापिक्रौंचपर्वतस्यलंघनायकुमारशक्तिकृतंखरंध्रमिव ॥ ३३ ॥

एवंकर्मकृतवतस्तवैतावत्कालंजीवनमतिभाग्यवशादित्याह त्वयेति येनत्वयाऽप्रतिचिंतितंभाविफलचितारहितंयदिदंमहत्कार्यंप्रबलदारहरणरूपमारब्धंतंत्वांरामोतिप्रबलोपिदिष्ट्यानावधीत्
विषमिश्रमामिषंभोज्यंवस्तुभोक्तारंयथाहंतितद्वदित्यर्थः ॥३४॥ एवंगतेस्वकर्तव्यमाह तस्मादिति यस्मात्त्वयापरैःप्रबलशत्रुभिरप्रतिममनुचितंकर्मारब्धंयतश्चसामदानेनेच्छसिमारीचेनेवा
स्माभिरपिराजत्वात्तेचित्तमनुसर्तव्यमेव तस्मादहंतवशत्रून्हत्वातवकार्यंसमीकरिष्यामिसंपादयिष्यामि यद्वा त्वयासमीकरिष्यामि त्वंयथायुद्धंकरिष्यसितथाहमपिपरैर्योत्स्यामिनतुविभी
षणवत्त्वांत्यक्ष्यामीतिव्यंग्यम् ॥ ३५ ॥ उक्तमेवराज्ञःप्रीतयेऽभ्यस्यतिसत्यत्वप्रत्यायनाय अहमिति यदिशक्रविवस्वंतौतत्तद्देवतारूपौस्यातांतथापितावहंयोधयिष्यामीत्यन्वयः ॥ ३६ ॥

त्वयेदंमहदारब्धंकार्यमप्रतिचिंतितम् ॥ दिष्ट्यात्वांनावधीद्रामोविषमिश्रमिवामिषम् ॥ ३४ ॥ तस्मात्त्वयासमारब्धंकर्मह्यप्रतिमंपरैः ॥ अहंसमी
करिष्यामिहत्वाशत्रूंस्तवानघ ॥ ३५ ॥ अहमुत्सादयिष्यामिशत्रूंस्तवनिशाचर ॥ यदिशक्रविवस्वंतौयदिपावकमारुतौ ॥ तावहंयोधयिष्यामि
कुबेरवरुणावपि ॥ ३६ ॥ गिरिमात्रशरीरस्यमहापरिघयोधिनः ॥ नर्दतस्तीक्ष्णदंष्ट्रस्यबिभीयाद्वैपुरंदरः ॥ ३७ ॥ पुनर्मांसद्वितीयेनशरेणनिहनि
ष्यति ॥ ततोहंतस्यपास्यामिरुधिरंकाममाश्वस ॥ ३८ ॥ वधेनवैदाशरथेःसुखावहंजयंतवाहर्तुमहंयतिष्ये ॥ हत्वाचरामंसहलक्ष्मणेनखादामि
सर्वान्हरियूथमुख्यान् ॥ ३९ ॥ रमस्वकामंपिबचाग्र्यवारुणींकुरुष्वकार्याणिहितानिविज्वरः ॥ मयातुरामेगमितेयमक्षयंचिरायसीतावशगाभ
विष्यति ॥ ४० ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्वादशःसर्गः ॥ १२ ॥ ॥६५॥ ॥रावणंक्रुद्धमाज्ञायमहापार्श्वोमहा
बलः ॥ मुहूर्तमनुसंचिंत्यप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥ यःखल्वपिवनंप्राप्यमृगव्यालनिषेवितम् ॥ नपिबेन्मधुसंप्राप्यसनरोबालिशोभवेत् ॥ २ ॥

गिरिमात्रशरीरस्यगिरिप्रमाणदेहस्य ॥३७॥ पुनरिति यदिमांसरामएकेनशरेणाहत्यपुनर्द्वितीयेनशरेणनिहनिष्यतियावत्ततःपूर्वमेवतस्यरुधिरंपास्यामिकाममाश्वस ॥३८॥ तेसुखावहंजयं
दाशरथेर्वधेनतवाहमाहर्तुंकर्तुंयतिष्ये फलंतुदैवायत्तमितिभावः खादामिखादिष्ये ॥ ३९ ॥ ४० ॥ अनघमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये
युद्धकांडेद्वादशःसर्गः ॥ १२ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ कतकरीत्याएकादशःसर्गः ॥११॥ ॥ क्रुद्धमाज्ञाय अप्रतिमंकर्मकृतमितिकुंभकर्णवचःश्रवणेनेतिशेषः मुहूर्तमनुसंचिंत्यन्याय्येभ्रातुर्वचस्य
पिमनोननुकूलतयैवंकोपश्चेदस्माकंतथोक्तौशिरच्छेदएवस्यादितिमनोनुकूलमेववाच्यमितिसंचिंत्य ॥ १ ॥ यःखलुपुरुषोमृगव्यालनिषेवितंदुष्प्रवेशंवनंप्राप्यतत्रचमधुसंप्राप्यतन्मधुनपिबेत्स
बालिशोमूर्खः एतेनप्रथमंरामाश्रमोदुरासदस्तंप्राप्यतत्रतत्स्त्रियंचप्राप्यतद्भोगाभावोनयुक्तइतिसूचितम् ॥ २ ॥

ननुबलात्परदारभोगोऽधर्मत्वादीश्वराज्ञाविरोधीत्यत्राह ईश्वरस्येति धर्मफलप्रवर्तकानांयमादीनामपित्वमीश्वरोऽतस्तेयंविचारोऽनुचितइत्यर्थः ॥३॥ आननुकूल्येकथंभोगस्तत्राह बलादिति
कुक्कुटवृत्तेन कुक्कुटीनांकामिकुक्कुटसंयोगेक्रोधोजातिधर्मइतिवात्स्यायनः अथापिसंक्रुद्धाःकुक्कुटीरनुभुज्यकुक्कुटायथासुखिनस्तद्वत्त्वमपिभवेत्यर्थः तदेवदर्शयति आक्रम्येति ॥ ४ ॥ अथ
स्वाभिलषितेसिद्धेप्रथमतोभयमेवन महातेजस्त्वात् अथापितन्निमित्तंभयंप्राप्नुयात्तदापितत्सुप्रतिविधेयमेवत्वयेत्याह लब्धकामस्येति प्राप्तंप्राप्तकालंसावधानदशाप्राप्तकालं अप्राप्तकालं
वाकामभोगाद्यसावधानदशांप्राप्तंवा ॥ ५ ॥ कथमेवंबलंनस्तत्राह कुंभकर्णइति ॥६ ॥ एवमस्माकमेवप्राबल्याच्चतुर्थोपायएवास्माभिरादरणीयइत्याह उपप्रदानमिति कुशलैर्नीतिकुशलैः

ईश्वरस्येश्वरःकोस्तितवशत्रुनिबर्हण ॥ रमस्वसहवैदेह्याशत्रूनाक्रम्यमूर्धसु ॥ ३ ॥ बलात्कुक्कुटवृत्तेनप्रवर्तस्वमहाबल ॥ आक्रम्याक्रम्यसीतांवैतां
भुंक्ष्वचरमस्वच ॥ ४ ॥ लब्धकामस्यतेपश्चादागमिष्यतिकिंभयम् ॥ प्राप्तमप्राप्तकालंवासर्वंप्रतिविधास्यसे ॥ ५ ॥ कुंभकर्णःसहास्माभिरिंद्रजि
च्चमहाबलः ॥ प्रतिषेधयितुंशक्तौसवज्रमपिवज्रिणम् ॥ ६ ॥ उपप्रदानंसांत्वंवाभेदंवाकुशलैःकृतम् ॥ समतिक्रम्यदंडेनसिद्धिमर्थेषुरोचये ॥ ७ ॥
इहप्राप्तान्वयंसर्वाञ्छत्रूंस्तवमहाबल ॥ वशंशस्त्रप्रतापेनकरिष्यामोनसंशयः ॥ ८ ॥ एवमुक्तस्तदाराजामहापार्श्वेनरावणः ॥ तस्यसंपूजयन्वा
क्यमिदंवचनमब्रवीत् ॥ ९ ॥ महापार्श्वप्रवदतोरहस्यंकिंचिदात्मनः ॥ चिरवृत्तंतदाख्यास्येयदवाप्तंपुरामया ॥१०॥ पितामहस्यभवनंगच्छंतींपुंजि
कस्थलाम् ॥ चंचूर्यमाणामद्राक्षमाकाशेग्निशिखामिव ॥ ११ ॥ साप्रसह्यमयाभुक्ताकृताविवसनाततः ॥ स्वयंभूभवनंप्राप्तालोलितानलिनीय
था ॥ १२ ॥ तच्चतस्यतथामन्येज्ञातमासीन्महात्मनः ॥ अथसंकुपितोवेधामामिदंवाक्यमब्रवीत् ॥ १३ ॥ अद्यप्रभृतियामन्यांबलान्नारींगमिष्य
सि ॥ तदातेशतधामूर्धाफलिष्यतिनसंशयः ॥ १४ ॥ इत्यहंतस्यशापस्यभीतःप्रसभमेवताम् ॥ नारोहयेबलात्सीतांवैदेहींशयनेशुभे ॥ १५ ॥

कृतंविषयविशेषइतिशेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ रहस्यंप्रमुषितद्रव्यवद्गुप्तंचिरवृत्तंयन्मयापुरावाप्तंबलादुपभोगस्याशक्यकरणतानिमित्तंआत्मनःकिंचिद्वस्तुतदाख्यास्ये ॥ १० ॥ तदेवाह पिता
महस्येति चंचूर्यमाणांमद्दर्शनभीतिवशान्निलीयगतिमतीम् ॥ ११ ॥ ततोदर्शनोत्तरंप्रसह्यविवसनाकृतासामयाभुक्ता लोलितागजेनेतिशेषः ॥ १२ ॥ तच्चममचरितंमहात्मनस्तस्यमन्येनिश्च
तंज्ञातमासीत् मन्येइतितिङंतप्रतिरूपकमव्ययं मन्येशंकेध्रुवंप्रायोनिश्चयार्थाअमीमताइतिकतकः ॥ १३ ॥ फलिष्यतिविशीर्णोभविष्यति क्वचिदेवमेवकुबेरपुत्रनलकूबरशापोपिरंभानिबं
धनःश्रूयते तत्रोपपत्तिश्चिंत्या अस्यप्रथमत्वेतस्यांबलात्कारासंभवात् तस्यप्रथमत्वेऽस्यांबलात्कारासंभवादितिकेचित् नलकूबरशापस्यतपोबलेनाकिंचित्करत्वादयमेवशापोब्रह्मास्त्रवदप्रति
क्रियःपाश्चात्यइत्यन्ये ॥ १४ ॥ १५ ॥

अथमहापार्श्वोक्तस्वप्राबल्यमेवश्लाघते सागरस्येत्यादि दाशरथिर्हियस्मादेतन्मेबलंनवेद तेनमामासादयति ॥ १६ ॥ कोहि ज्ञातमद्बलइतिशेषः गिरिगुहारूपेआशयेनिवासेआसीनमेव
सुप्तंसिंहमिव ॥ १७ ॥ नपश्यतिनपश्यतिस्म ॥ १८ ॥ आदीपयिष्यामिधक्ष्यामि ॥ १९ ॥ २० ॥ युधासंग्रामेण नशक्योजेतुमितिशेषः वैश्रवणेनपालितेत्यनेनपुष्पकवल्लंकापिभगवताकुबे
रायदत्तेतिसूचितम् ॥ २१ ॥ परमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरा० वा०आ०युद्धकांडेत्रयोदशःसर्गः ॥ १३ ॥ ॥ कतकरी० ॥ ॥ १२ ॥ ॥७॥ ॥ अथविभीषणःप्रहस्तादिवचोऽति

सागरस्येवमेवेगोमारुतस्येवमेगतिः ॥ नैतद्दाशरथिर्वेदत्व्यासादयतितेनमाम् ॥ १६ ॥ कोहिसिंहमिवासीनंसुप्तंगिरिगुहाशये ॥ क्रुद्धंमृत्युमिवा
सीनंसंबोधयितुमिच्छति ॥ १७ ॥ नमत्तोनिर्गतान्बाणान्द्विजिह्वान्पन्नगानिव ॥ रामःपश्यतिसंग्रामेतेनमामभिगच्छति ॥ १८ ॥ क्षिप्रंवज्रसमै
र्बाणैःशतधाकार्मुकच्युतैः ॥ राममादीपयिष्यामिउल्काभिरिवकुंजरम् ॥ १९ ॥ तच्चास्यबलमादास्येबलेनमहतावृतः ॥ उदितःसविताकालेनक्ष
त्राणांप्रभामिव ॥ २० ॥ नवासवेनापिसहस्रचक्षुषायुधास्मिशक्योवरुणेनवापुनः ॥ मयात्वियंबाहुबलेननिर्जितापुरापुरीवैश्रवणेनपालिता
॥ २१ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेत्रयोदशःसर्गः ॥ १३ ॥ ॥७॥ ॥ निशाचरेंद्रस्यनिशम्यवाक्यंसकुंभकर्णस्यचगर्जितानि ॥
विभीषणोराक्षसराजमुख्यमुवाचवाक्यंहितमर्थयुक्तम् ॥ १ ॥ वृतोहिबाह्वंतरभोगराशिश्चिंताविषःसुस्मिततीक्ष्णदंष्ट्रः ॥ पंचांगुलीपंचशिरोऽति
कायःसीतामहाहिस्तवकेनराजन् ॥ २ ॥ यावन्नलंकांसमभिद्रवंतिवलीमुखाःपर्वतकूटमात्राः ॥ दंष्ट्रायुधाश्चैवनखायुधाश्चप्रदीयतांदाशरथाय
मैथिली ॥ ३ ॥ यावन्नगृह्णंतिशिरांसिबाणारामेरिताराक्षसपुंगवानाम् ॥ वज्रोपमावायुसमानवेगाःप्रदीयतांदाशरथायमैथिली ॥ ४ ॥ नकुंभ
कर्णेंद्रजितौचराजंस्तथामहापार्श्वमहोदरौवा ॥ निकुंभकुंभौचतथातिकायःस्थातुंसमर्थायुधिराघवस्य ॥५॥ जीवंस्तुरामस्यनमोक्ष्यसेत्वंगुप्तः
सवित्राप्यथवामरुद्भिः ॥ नवासवस्यांकगतोनमृत्योर्नभोनपातालमनुप्रविष्टः ॥ ६ ॥

दुर्मंत्रइत्याह निशाचरेंद्रस्येति वाक्यंरावणस्य गर्जितानिकुंभकर्णस्य अर्थयुक्तंवास्तवार्थम् ॥ १ ॥ वृतइति अहिमध्यदेहोत्रभोगः बाह्वंतरंहृदयभागएवभोगराशिःशरीरपरिणाहोयस्यसः
चिंतैवविषंयस्य शोभनंस्मितमेवतीक्ष्णंदंष्ट्रायस्य अनुचितकृत्यदर्शनादिजंस्मितं तस्याःपंचागुल्यएवपंचशिरांसियस्यसचासावतिकायश्च एवंभूतःसीतामहाहिःस्तवकेनवृतोबद्धः कंठेइतिशे
षः यद्वा केनहेतुनावृतोगृहीतइत्यर्थः ॥ २ ॥ वलीमुखेतिवानरनाम पर्वतकूटमात्राःपर्वतशिखरप्रमाणाः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ जीवंस्तुरामस्यनमोक्ष्यसे सन्निधिंप्राप्येतिशेषः ॥ ६ ॥

दैवतेभ्योनोऽस्माकंभयमितिवयंनविद्म ॥ ७ ॥ संख्येयुद्धे ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रहस्तेति यथायादृशमर्थंजातंरामंप्रतियूयंब्रवीतब्रूततन्नशक्यंकर्तुमितिशेषः यथाऽधर्मबुद्धेःस्वर्गमुद्दिश्यगतिरशक्या
॥१०॥ ततुंशक्तिरितिशेषः ॥११॥ तथाविधस्यउक्तस्वभावस्य कृत्येषुरणमुखस्थसकललोकसंहारकृत्येषुशक्तस्यपुरोयुधिदेवाश्चदेवाअपिविमूढाभवंति ॥ १२ ॥ यावत्तेकायंभित्त्वाबाणाः

निशम्यवाक्यंतुविभीषणस्यततःप्रहस्तोवचनंबभाषे॥ ननोभयंविद्मनदैवतेभ्योनदानवेभ्योप्यथवाकदाचित्॥ ७॥ नयक्षगंधर्वमहोरगेभ्योभयं
नसंख्येपतगोरगेभ्यः॥ कथंनुरामाद्भविताभयंनोनरेंद्रपुत्रात्समरेकदाचित्॥ ८ ॥ प्रहस्तवाक्यंत्वहितंनिशम्यविभीषणोराजहितानुकांक्षी॥ ततो
महार्थवचनंबभाषेधर्मार्थकामेषुनिविष्टबुद्धिः॥ ९ ॥ प्रहस्तराजाचमहोदरश्चत्वंकुंभकर्णश्चयथार्थजातम् ॥ ब्रवीतरामंप्रतितन्नशक्यंयथागति
स्वर्गमधर्मबुद्धेः॥ १० ॥वधस्तुरामस्यमयात्वयाचप्रहस्तसर्वैरपिराक्षसैर्वा॥ कथंभवेदर्थविशारदस्यमहार्णवंतर्तुमिवाप्लवस्य॥ ११ ॥ धर्मप्रधा
नस्यमहारथस्यइक्ष्वाकुवंशप्रभवस्यराज्ञः॥ पुरोस्यदेवाश्चतथाविधस्यकृत्येषुशक्तस्यभवंतिमूढाः॥ १२ ॥ तीक्ष्णानतावत्तवकंकपत्रादुरासदा
राघवविप्रमुक्ताः॥ भित्त्वाशरीरंप्रविशंतिबाणाःप्रहस्ततेनैवविकत्थसेत्वम॥ १३ ॥ भित्त्वानतावत्प्रविशंतिकायंप्राणांतिकास्तेऽशनितुल्यवेगाः॥
शिताःशराराघवविप्रमुक्ताःप्रहस्ततेनैवविकत्थसेत्वम्॥ १४ ॥ नरावणोनातिबलस्त्रिशीर्षोनकुंभकर्णस्यसुतोनिकुंभः॥ नचेंद्रजिद्दाशरथिंप्रवोढुं
त्वंवारणेशक्रसमंसमर्थाः॥ १५ ॥ देवांतकोवापिनरांतकोवातथातिकायोतिरथोमहात्मा ॥ अकंपनश्चापिसमानसारःस्थातुंनशक्तायुधिराघव
स्य ॥ १६ ॥ अयंचराजाव्यसनाभिभूतोमित्रैरमित्रप्रतिमैर्भवद्भिः॥ अन्वास्यतेराक्षसनाशनार्थैतीक्ष्णःप्रकृत्याह्यसमीक्ष्यकारी॥ १७॥ अनंत
भोगेनसहस्रमूर्ध्नानागेनभीमेनमहाबलेन॥ बलात्परिक्षिप्तमिमंभवंतोराजानमुत्क्षिप्यविमोचयंतु॥ १८॥

पुनस्तदिषुधिनप्रविशंतितेनैवहेतुनातावत्हेप्रहस्तत्वंविकत्थसेव्यथात्मश्लाघांकरोषि रावणस्यपुंरस्तादितिशेषः ॥१३ ॥ प्राणांतिकाःप्राणांतपीडाकरास्तेकायंभित्त्वायावन्नप्रविशंतिइषुधिंता
वद्विकत्थसे ॥ १४ ॥ त्रिशीर्षस्त्रिशिराः त्वंवेतिप्रहस्तनिर्देशः ॥ १५ ॥ १६ ॥ व्यसनैःकामव्यसनैरभिभूतः अमित्रप्रतिमैःशत्रुतुल्यैः राक्षसनाशनार्थैराक्षसकुलनाशनिमित्तमन्वास्यतेसेव्य
ते ॥ १७ ॥ अनंतभोगेनअपरिच्छिन्नदेहबलेन परिक्षिप्तंपाशेनेववेष्टितं रघुनाथेनवैरकरणंमहासर्पवेष्टनमिवेतिनिदर्शनालंकारोत्रव्यंग्यः ॥ १८ ॥

यावदितिवाक्यालंकारे केशग्रहणात्केशग्रहणपर्यंतमप्यनुचितंकृत्वानिगृह्यराजारक्षितव्यः भूतैर्गृहीतःपुमांस्तदामैरिव ॥ १९ ॥ सुवारिणासुचरित्ररूपवारिमताराघवसागरेणप्रच्छाद्यमानो
निमज्ज्यमानःपुनश्चकाकुत्स्थरूपपातालमुखेपतन्सोयंराजाभवद्भिःसमेत्यतारयितुंयुक्तः ॥ २० ॥ मैथिलींरावणइतिशेषः ॥ २१ ॥ स्थानंबलादेर्यथापूर्वमुपचयापचयराहित्येनस्थितिः
तदपेक्षयापचयःक्षयः ततउपचयोवृद्धिः प्रकृतेहिपरस्यवानरसहायतयासंपत्त्युपचयोवर्तते अस्माकंतुखरनाशलंकादाहादिकृतोऽपचयः एतत्सर्वंबुद्ध्यानुमृश्यस्वामिहितंवदेत्समंत्रीनयूयमि
त्यर्थः ॥२२॥ अखरमानः ॥ ॥इतिश्रीरा०श्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुर्दशःसर्गः ॥१४॥ कतकरी० ॥ १३ ॥ ॥५॥ ॥ बृहस्पतेर्गुरुणेत्यर्थः यत्नेननि

यावद्धिकेशग्रहणात्सुहृद्भिःसमेत्यसर्वैःपरिपूर्णकामैः ॥ निगृह्यराजापरिरक्षितव्योभूतैर्यथाभीमबलैर्गृहीतः ॥ १९ ॥ सुवारिणाराघवसागरेण
प्रच्छाद्यमानस्तरसाभवद्भिः ॥ युक्तस्त्वयंतारयितुंसमेत्यकाकुत्स्थपातालमुखेपतन्सः ॥ २० ॥ इदंपुरस्यास्यसराक्षसस्यराज्ञश्चपथ्यंससुहृज्जनस्य ॥
सम्यग्घिवाक्यंस्वमतंब्रवीमिनरेंद्रपुत्रायददातुमैथिलीम् ॥ २१ ॥ परस्यवीर्यंस्वबलंचबुद्ध्वास्थानंक्षयंचैवतथैववृद्धिम् ॥ तथास्वपक्षेप्यनुमृश्यबु
द्ध्यावदेत्क्षमंस्वामिहितंसमंत्री ॥ २२ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुर्दशःसर्गः ॥ १४ ॥ ॥५॥ ॥ बृहस्पते
स्तुल्यमतेर्वचस्तन्निशम्ययत्नेनविभीषणस्य ॥ ततोमहात्मावचनंबभाषेतत्रेंद्रजिन्नैर्ऋतयूथमुख्यः ॥ १ ॥ किंनामतेतातकनिष्ठवाक्यमनर्थकंवै
बहुभीतवच्च ॥ अस्मिन्कुलेयोपिभवेन्नजातःसोपीदृशंनैववदेन्नकुर्यात् ॥ २ ॥ सत्त्वेनवीर्येणपराक्रमेणधैर्येणशौर्येणचतेजसाच ॥ एकःकुलेस्मि
न्पुरुषोविमुक्तोविभीषणस्तातकनिष्ठएषः ॥ ३ ॥ किंनामतौमानुषराजपुत्रावस्माकमेकेनहिराक्षसेन ॥ सुप्राकृतेनापिनिहंतुमेतौशक्यौकुतोभीष
यसेस्मभीरो ॥ ४ ॥

शम्यदुःखेनश्रुत्वा महात्मामहामनाः ॥१॥ तातकनिष्ठेत्यसमस्तं भीतवद्भीतस्येवअनर्थकमनुपादेयंवाक्यंकिनामकस्मादुच्यते अस्मिन्कुलेपौलस्त्यकुलेयोजातोनभवेदपितुसहजदुर्बलत्वादि
मतिमनुष्यादिकुलेसोपीदृशंवचोनवदेत् ईदृशंचनकुर्यात् करोतेःक्रियासामान्यवचनत्वान्नचिंतयेदित्यर्थः एवंचहीनजातेरपिहीनस्तवव्यापारइतिभावः ॥ २ ॥ तदेवाह सत्त्वेनेति सत्त्वंबलं
वीर्यंपराक्रमणशक्तिः पराक्रमस्तत्कार्यं शौर्यंरणादपराङ्मुखत्वं धैर्यंतत्कारणंस्थैर्यं तेजःस्मृत्याभयंकरत्वं एतैर्गुणैरेकोविभीषणएवतातस्यकनिष्ठोऽस्मिन्कुलेमुक्तः ॥ ३ ॥ हेभीरोप्राकृतेनैके
नापिराक्षसेनरणेतौराजपुत्रौहियतोनिहंतुंशक्यौअतस्तौकिंनामगृहीत्वाऽस्मान्कुतोभीषयसेव्यर्थमेव नतावताबिभीमइत्यर्थः ॥ ४ ॥

तदेवाह त्रिलोकेति भूमितलेनिविष्टःस्वर्गात्प्रच्याव्यभूमौबंदीकृत्यस्थापितः भयार्पिताभयंअर्पितंयेषुतेमद्दत्तभयाःसर्वेदेवगणाःदिशःप्रपन्नाःप्राप्ताः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ कथंनशक्तोनिग्रहइतिशेषः ॥ ७ ॥ ८॥ हेतातपुत्रतवमंत्रेनिश्चयोनास्तिकृत्याकृत्यविचारनिश्चयसामर्थ्यंनास्ति यतस्त्वमद्याप्यविपक्वबुद्धिःअप्राप्तज्ञानपरिपाकचित्तोबालएव तस्मात्त्वयाऽर्थहीनमनुपादेयमात्मविनाशनायबहुविप्रलप्तंएकेनापिहंतुंशक्यइतिवृथाप्रलपितम् ॥ ९ ॥ हेइंद्रजित्पुत्रप्रवादेनपुत्रशब्देनोपलक्षितस्त्वंमित्रमुखोमित्रवदवभासमानोवस्तुतःशत्रुरेवासि तदेवाह यस्यरावणस्यराघवतईदृ

त्रिलोकनाथोननुदेवराजःशक्रोमयाभूमितलेनिविष्टः॥ भयार्पिताश्चापिदिशःप्रपन्नाःसर्वेतदादेवगणाःसमग्राः॥ ५॥ ऐरावतोनिःस्वनमुन्नदन्सनिपातितोभूमितलेमयातु ॥ विकृष्यदंतौतुमयाप्रसह्यवित्रासितादेवगणाःसमग्राः ॥ ६ ॥ सोहंसुराणामपिदर्पहंतादैत्योत्तमानामपिशोककर्ता॥ कथंनरेंद्रात्मजयोर्नशक्तोमनुष्ययोःप्राकृतयोःसुवीर्यः॥ ७ ॥ अथेंद्रकल्पस्यदुरासदस्यमहोजसस्तद्वचनंनिशम्य॥ ततोमहार्थंवचनंबभाषेविभीषणःशस्त्रभृतांवरिष्ठः॥ ८॥ नतातमंत्रेतवनिश्चयोस्तिबालस्त्वमद्याप्यविपक्वबुद्धिः॥ तस्मात्त्वयाप्यात्मविनाशनायवचोऽर्थहीनंबहुविप्रलप्तम्॥ ९ ॥ पुत्रप्रवादेनतुरावणस्यत्वमिंद्रजिन्मित्रमुखोसिशत्रुः ॥ यस्येदृशंराघवतोविनाशंनिशम्यमोहादनुमन्यसेत्वम्॥ १० ॥ त्वमेववध्यश्चसुदुर्मतिश्चसचापिवध्योयइहानयत्त्वाम्॥ बालंदृढंसाहसिकंचयोऽद्यप्रावेशयन्मंत्रकृतांसमीपम्॥ ११ ॥ मूढोऽप्रगल्भोऽविनयोपपन्नस्तीक्ष्णस्वभावोल्पमतिर्दुरात्मा॥ मूर्खस्त्वमत्यंतसुदुर्मतिश्चत्वमिंद्रजिद्बालतयाब्रवीषि ॥ १२॥ कोब्रह्मदंडप्रतिमप्रकाशानर्चिष्मतःकालनिकाशरूपान्॥ सहेतबाणान्यमदंडकल्पान्समक्षमुक्तान्युधिराघवेण॥ १३ ॥ धनानिरत्नानिसुभूषणानिवासांसिदिव्यानिमणींश्चचित्रान् ॥ सीतांचरामायनिवेद्यदेवींवसेमराजन्निहवीतशोकाः॥ १४॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदि०युद्धकांडेपंचदशःसर्गः॥ १५॥ ॥ ६९ ॥

शंविनाशंनिशम्यापिमोहात्तमनुमन्यसेनवारयसि ॥ १० ॥ तस्मात्त्वमेववध्यःपुत्रोपिसन् यश्चवृद्धानांमंत्रकृतांसमीपंप्रावेशयत्यश्चानयत्आगमनार्थंप्रेरितवान्सोपिवध्यः ॥ ११ ॥ मूढःकृत्याकृत्यविवेकहीनः अतएवाप्रगल्भोमतिप्रागल्भ्यहीनः अविनयेनोपपन्नोयुक्तः अल्पमतिर्दीर्घदर्शनानर्हबुद्धिः दुरात्माकामादिदुष्टांतःकरणः मूर्खःसाहसप्रवृत्तिपरः उक्तरीत्याऽत्यंतसुदुर्मतिश्च ॥ १२ ॥ ब्रह्मदंडेनचतुर्मुखकरगृहीतेनप्रतिमाअमोघानर्गलसंहारशक्त्यासमानास्तत्समप्रकाशाश्चतान् तस्यैवविवरणमर्चिष्मतइति कालनिकाशरूपान्कालाग्नितुल्यरूपान् ॥ १३ ॥ रत्नानिश्रेष्ठवस्तूनि निवेद्यसमर्प्य ॥ १४॥ अर्भकमानः ॥ कृतकरी० ॥ १४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचदशःसर्गः ॥ १५ ॥

सुनिविष्टंसुनिविष्टार्थतत्त्वम् ॥१॥ सपत्नेनापिसहवसेत्नतुमित्रप्रवादेनमित्रपदव्यवहार्येणशत्रुसेविनाशत्रुपक्षपातिनावसेत् सपत्नेचित्तस्यद्वेषकोट्यैवप्रतिष्ठामित्रप्रवादेतुद्वेष्यत्वेनस्निग्धत्वेनचेतिपरमदुःखमितितत्सहवासनिषेधः शत्रुसेविनेत्यनेनास्यभगवद्भक्तत्वंसूचितम् ॥ २ ॥ शीलंस्वभावंजानामि ॥ तदेवविवृणोति हृष्यंतीति ॥ ३ ॥ प्रधानंज्येष्ठत्वादिनाप्राप्तराज्यंसाधकंराज्यरक्षादेरितिशेषः वैद्यंविद्यावंतम् अवमन्यंतेगुणवत्त्वेपिगुणान्नगृह्णंति शूरंपरिभवंतिच रंध्रमन्विष्येतिशेषः ॥ ४ ॥ ज्ञातयोज्ञातिरूपाः आततायिनः अग्निदोगरदश्चैवशस्त्रपाणिर्धनापहः क्षेत्रदारहरश्चैवषडेतेआततायिनः तेप्रच्छन्नहृदयाःप्रच्छन्नंतत्कार्यंप्रवृत्ताअतएवघोराअन्योन्यंव्यसनेष्वापत्सुसंहृष्टाभवंति अतएवताज्ञातयोभयावहाः ॥ ५ ॥ ज्ञातिभीतिंहस्तिगीतेनस्पष्टयति

सुनिविष्टंहितंवाक्यमुक्तवंतंविभीषणम्॥ अब्रवीत्परुषंवाक्यंरावणःकालचोदितः॥ १ ॥ वसेत्सहसपत्नेनक्रुद्धेनाशीविषेणच॥ नतुमित्रप्रवादेन संवसेच्छत्रुसेविना॥ २ ॥ जानामिशीलंज्ञातीनांसर्वलोकेषुराक्षस॥ हृष्यंतिव्यसनेष्वेतेज्ञातीनांज्ञातयःसदा॥ ३ ॥ प्रधानंसाधकंवैद्यंधर्मशीलं चराक्षस॥ ज्ञातयोप्यवमन्यंतेशूरंपरिभवंतिच॥ ४ ॥ नित्यमन्योन्यसंहृष्टाव्यसनेष्वाततायिनः॥ प्रच्छन्नहृदयाघोराज्ञातयस्तुभयावहाः॥ ५ ॥ श्रूयंतेहस्तिभिर्गीताःश्लोकाःपद्मवनेपुरा॥ पाशहस्तान्नरान्दृष्ट्वाशृणुष्वगदतोमम॥ ६ ॥ नाग्निर्नान्यानिशस्त्राणिननःपाशाभयावहाः॥ घोराःस्वार्थप्रयुक्तास्तुज्ञातयोनोभयावहाः॥ ७ ॥ उपायमेतेवक्ष्यंतिग्रहणेनात्रसंशयः॥ कृत्स्नाद्भयाज्ज्ञातिभयंसुकष्टंविदितंचनः॥ ८ ॥ विद्यतेगोषुसंपन्नंविद्यतेज्ञातितोभयम्॥ विद्यतेस्त्रीषुचापल्यंविद्यतेब्राह्मणेतपः॥ ९ ॥ ततोनेष्टमिदंसौम्ययदहंलोकसत्कृतः॥ ऐश्वर्यमभिजातश्चरिपूणांमूर्ध्निचस्थितः ॥ १० ॥ यथापुष्करपत्रेषुपतितास्तोयबिंदवः॥ नश्लेषमभिगच्छंतितथानार्येषुसौहृदम्॥ ११ ॥ यथाशरदिमेघानांसिंचतामपिगर्जताम्॥ नभवत्यंबुसंक्लेदस्तथानार्येषुसौहृदम्॥ १२ ॥

श्रूयंतइति हस्तिभिःपद्मवनवर्तिदिव्यवनगजैः स्वबंधनायप्रवृत्तान्पाशहस्तान्दृष्ट्वापुरापूर्वंहस्तिभिर्गीतायेश्लोकाःश्रूयंतेतान्गदतोममवक्त्राच्छृणु ॥ ६ ॥ स्वार्थप्रयुक्ताःस्वार्थपराहस्तिपकाद्याज्ञाकरणेउत्तमभोजनलाभादिस्वार्थपराः ॥ ७ ॥ एतेमज्जातिभूताःपूर्वगृहीतागजाः वक्ष्यंतिकरिष्यंतीत्यर्थः नोविदितंचशतशोनुभूतंचेत्यर्थः ॥ ८ ॥ संपन्नंहव्यकव्यसाधनसंपत् ॥ ९ ॥ ततइतिरावणवाक्यम् अहंलोकसत्कृतइतियत्तत्तेनेष्टंनप्रियमितिमन्ये तथैश्वर्यप्राप्त्यादिकमपि ॥ १० ॥ अनार्येषुक्रूरस्वभावेषु ॥ ११ ॥ यथागर्जतांसिंचतामपिमेघानांसंबंधेपृथिव्याअंबुसंक्लेदोंबुव्याप्ततानभवतितथानार्येषुसौहृदंनिष्फलमितिभावः यद्वा वर्षासुगर्जतांसिंचतामपिमेघानांशरदिनांबुसंक्लेदस्तथानार्येषुसौहृदमल्पकालस्थायीत्यर्थः ॥ १२ ॥

यथामधुकरस्तर्षादभिलाषाद्रसंपुष्परसंविदन्नपितत्रैवनतिष्ठति तथानार्येषुसौहृदमपिनतिष्ठति त्वमपितथातादृशोऽनार्योसीत्यर्थः ॥१३॥ काशपुष्पंपिबतोपिरसालाभस्तथाऽनार्येषुसौहृदंकुर्वतःफलालाभइतिभावः ॥१४॥ यथागजःपूर्वंस्नात्वाहस्तेनरजोगृहीत्वायथात्मनोदेहंदूषयतिस्नानकृतनैर्मल्यंनाशयतितथाऽनार्याःपूर्वंकृतंस्नेहंस्वयमेवनाशयंतीत्यर्थः॥ १५ ॥ त्वत्तोन्योयद्येवंब्रूयात्तदातस्मिन्मुहूर्तेनभवेन्नजीवेत् त्वांतुधिक्सोदरत्वेनवधानर्हत्वाद्धिक्कृतिरेवतेदंडइतिभावः॥१६॥परुषंवाक्यंपूर्वोक्तम् लंकावस्थानेप्येतैःसहनाशस्यदुर्वारत्वात् ज्येष्ठोप्यसौ उत्पथप्रतिपन्नस्यकार्याकार्यमजानतः गुरोरप्यवलिप्तस्यपरित्यागोविधीयतइतिशास्त्रबलात्सर्वथापरित्याज्यएवेत्यालोच्यतत्सभांहित्वाखमुत्पपातचतुर्भिर्मंत्रिभिः ॥१७॥१८॥ अथसभासदांज्येष्ठत्या

यथामधुकरस्तर्षाद्रसंविंदन्नतिष्ठति ॥ तथात्वमपितत्रैवतथानार्येषुसौहृदम् ॥ १३ ॥ यथामधुकरस्तर्षात्काशपुष्पंपिबन्नपि ॥ रसमत्रनाविंदेततथानार्येषुसौहृदम्॥ १४ ॥ यथापूर्वंगजःस्नात्वागृह्यहस्तेनवैरजः॥ दूषयत्यात्मनोदेहंतथानार्येषुसौहृदम् ॥ १५ ॥ योऽन्यस्त्वेवंविधंब्रूयाद्वाक्यमेतन्निशाचर ॥ अस्मिन्मुहूर्तेनभवेत्त्वांतुधिक्कुलपांसन ॥ १६ ॥ इत्युक्तःपरुषंवाक्यंन्यायवादीविभीषणः॥ उत्पपातगदापाणिश्चतुर्भिःसहराक्षसैः ॥ १७॥ अब्रवीच्चतदावाक्यंजातक्रोधोविभीषणः॥ अंतरिक्षगतःश्रीमान्भ्रातावैराक्षसाधिपम् ॥ १८ ॥ सत्वंभ्रांतोसिमेराजन्ब्रूहिमांयद्यदिच्छसि ॥ ज्येष्ठोमान्यःपितृसमोनचधर्मपथेस्थितः॥ इदंहिपरुषंवाक्यंनक्षमाम्यग्रजस्यते ॥ १९ ॥ सुनीतंहितकामेनवाक्यमुक्तंदशानन ॥ नगृह्णंत्यकृतात्मानःकालस्यवशमागताः ॥ २० ॥ सुलभाःपुरुषाराजन्सततंप्रियवादिनः॥ अप्रियस्यचपथ्यस्यवक्ताश्रोताचदुर्लभः ॥ २१ ॥ बद्धंकालस्यपाशेनसर्वभूतापहारिणः॥ ननश्यंतमुपेक्षेत्वांप्रदीप्तंशरणंयथा ॥ २२ ॥ दीप्तपावकसंकाशैःशितैःकांचनभूषणैः ॥ नत्वामिच्छाम्यहंद्रष्टुंरामेणनिहतंशरैः॥ २३ ॥ शूराश्चबलवंतश्चकृतास्त्राश्चनरारणे ॥ कालाभिपन्नाःसीदंतियथावालुकसेतवः॥ २४॥

गेनाधमोयमितिशंकानिवृत्त्यर्थमाह सत्वंभ्रांतइत्यादि ज्येष्ठत्वादिगुणकोपिनधर्मपथेस्थितः परदाराहरणादिरूपानेकाधर्मशालित्वात् पतितैःसहसंव्यवहारोनविद्यतेइतिस्मृतेः पतितमाचार्यं ज्ञातिवाद्रष्टुंनगच्छेत् नचास्मादुपयुंजीतयदृच्छासन्निपातेउपसंगृह्यतूष्णींव्रजेदितिस्मृतेश्चाग्रजस्यापितेइदंपरुषंवाक्यंनक्षमामि अतःपरमिहस्थित्वेतिशेषः ॥१९॥ सुनीतंसुनिश्चितागामिफलबोधकंवाक्यंहितकामेनोक्तंतत्तुत्वयानगृहीतमितिशेषः तादृश्येवलोकस्थितिरित्याह नगृह्णंतीति सुनीतवाक्यार्थमितिशेषः ॥२०॥ उक्तमेवार्थंपुनर्मारीचोक्तस्मरणेनाह सुलभाइति ॥ २१॥ सर्वभूतापहारिकालपाशेनबद्धंनश्यंतंत्वांनोपेक्षेअतोमयाकिंचिद्धितमुक्तमितिशेषः॥२२॥निहतंत्वांद्रष्टुंनेच्छामि अतएवोक्तमितिशेषः॥२३॥कालाभिपन्नाःअधर्मतःकालपाशबद्धाः॥ २४ ॥

यदुक्तमप्रियमिवहितंतद्भवान्मर्षयतुक्षमतां मयाविनासुखीभवेतिव्यंग्योक्तिः ॥ २५ ॥ २६ ॥ अचिरमानः ॥ कतकरी० ॥ १५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषोडशःसर्गः ॥ १६ ॥ ॥छ॥ ॥ अथविभीषणस्यरामसमीपगमनम् इतीति परुषंआत्मानंसर्वथेत्यादिरूपम रावणानुजोविभीषणःयत्रसलक्ष्मणोरामस्तत्राजगाम उत्पथप्रतिपन्नत्वाद्देहसंबंधेनगुरुंरावणंपरित्यज्यजगद्गुरुंस्मरणमात्रेणसकलपापहरंगुरुंरामंप्रत्याजगामेत्याशयः ॥ १ ॥ मेरुशिखराकारमुन्नतत्वपीवरत्वरत्नबहुलत्वैस्तदाकारम्

तन्मर्षयतुयच्चोक्तंगुरुत्वाद्धितमिच्छता ॥ आत्मानंसर्वथारक्षपुरींचेमांसराक्षसाम् ॥ स्वस्तितेऽस्तुगमिष्यामिसुखीभवमयाविना ॥ २५ ॥ निवार्यमाणस्यमयाहितैषिणानरोचतेतेवचनंनिशाचर ॥ परांतकालेहिगतायुषोनराहितंनगृह्णंतिसुहृद्भिरीरितम् ॥ २६ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेषोडशःसर्गः ॥ १६ ॥ ॥छ॥ ॥ इत्युक्त्वापरुषंवाक्यंरावणंरावणानुजः ॥ आजगाममुहूर्तेनयत्ररामःसलक्ष्मणः ॥ १ ॥ तंमेरुशिखराकारंदीप्तामिवशतह्रदाम् ॥ गगनस्थंमहीस्थास्तेददृशुर्वानराधिपाः ॥ २ ॥ तेचाप्यनुचरास्तस्यचत्वारोभीमविक्रमाः ॥ तेपिवर्मायुधोपेताभूषणोत्तमभूषिताः ॥ ३ ॥ सचमेघाचलप्रख्योवज्रायुधसमप्रभः ॥ वरायुधधरोवीरोदिव्याभरणभूषितः ॥ ४ ॥ तमात्मपंचमंदृष्ट्वासुग्रीवोवानराधिपः ॥ वानरैःसहदुर्धर्षश्चिंतयामासबुद्धिमान् ॥ ५ ॥ चिंतयित्वामुहूर्ततुवानरांस्तानुवाचह ॥ हनुमत्प्रमुखान्सर्वानिदंवचनमुत्तमम् ॥ ६ ॥ एषसर्वायुधोपेतश्चतुर्भिःसहराक्षसैः ॥ राक्षसोऽभ्येतिपश्यध्वमस्मान्हंतुंनसंशयः ॥ ७ ॥ सुग्रीवस्यवचःश्रुत्वासर्वेतेवानरोत्तमाः ॥ शालानुद्यम्यशैलांश्चइदंवचनमब्रुवन् ॥ ८ ॥ शीघ्रंव्यादिशनोराजन्वधायैषांदुरात्मनाम् ॥ निपतंतिहतायावद्धरण्यामल्पचेतनाः ॥ ९ ॥ तेषांसंभाषमाणानामन्योन्यंसविभीषणः ॥ उत्तरंतीरमासाद्यखस्थएवव्यतिष्ठत ॥ १० ॥

दीप्तत्वगगनस्थत्वाभ्यांशतह्रदासाम्यम् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ आत्मपंचमंआत्मापंचमोयस्यतम् मंत्रिचतुष्टयसहितंतमित्यिर्थाघत् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ शालान्शालवृक्षान् ॥ ८ ॥ यावद्भूतानिपतंति निपतिष्यंतीत्यर्थः ॥ ९ ॥ तेषामित्यनादरेषष्ठी तानन्योन्यंसंभाषमाणाननादृत्य रामस्यभगवतःपरमदयालुत्वभावनयातेषामनादरः खस्थएवव्यतिष्ठतेतितिष्ठतेर्द्विःप्रयोगोनिर्भयत्वेनावस्थानसूचनाय ॥ १० ॥

महाप्राज्ञःसर्वदोषाकररावणत्यागान्निर्दुष्टसर्वगुणाकररामाश्रयणाच्चमहाप्राज्ञत्वम् अतएवमहान्महतास्वरेण सर्वलोकशरण्यस्यार्तरवश्रवणायस्वरमहत्त्वम् धीरगंभीरत्वंवास्वरेमहत्त्वं तेननिर्भयत्वप्रकाशः ॥ ११ ॥ रावणोनामेत्यादिनास्वस्यरामानुकूल्यतत्प्रातिकूल्यराहित्यादिरूपशरणागत्यंगबोधनं आनुकूल्यस्यसंकल्पःप्रातिकूल्यस्यवर्जनं रक्षिष्यतीतिविश्वासोगोप्तृत्ववरणंतथा आत्मनिक्षेपकार्पण्येषड्विधाशरणागतिरित्युक्तेः रावणत्वेनसर्वलोकपीडकत्वंदुर्वृत्तत्वेनाकृत्यकर्तृत्वंराक्षसत्वेनजातिक्रौर्यंराक्षसेश्वरइत्यनेनभृत्यक्रौर्यंतद्भ्रातृत्वेनस्वस्यापिदोषवत्त्वकथनाद्गर्वहानिरूपकार्पण्यमुक्तम्॥१२॥ दुर्वृत्तत्वमेवाह तेनेति राक्षसीभिःसुरक्षितेत्यनेनसीतापातिव्रत्याहानिःसूचिता तद्धानौहिताभीरक्षणानुपयोगइतिभावः ॥ १३ ॥ हेतुभिर्हेतुमद्भिः निर्यात्यतांदीयतामितिहेतुमद्भिर्वाक्यैःपुनःपुनःसाधुन्यदर्शयमित्यन्वयः अनेनभगवदानुकूल्यसंकल्पःप्रातिकूल्याभावश्चदर्शितः ॥ १४ ॥ विपरीतोमुमूर्षुः ॥१५॥ दासवदवमानितः भ्रातापिसन्नि

सउवाचमहाप्राज्ञःस्वरेणमहतामहान्॥ सुग्रीवंतांश्चसंप्रेक्ष्यखस्थएवविभीषणः॥ ११ ॥ रावणोनामदुर्वृत्तोराक्षसोराक्षसेश्वरः ॥ तस्याहमनुजो
भ्राताविभीषणइतिश्रुतः ॥ १२ ॥ तेनसीताजनस्थानाद्धृताहत्वाजटायुषम् ॥ रुद्धाचविवशादीनाराक्षसीभिःसुरक्षिता ॥ १३ ॥ तमहंहेतुभिर्वा
क्यैर्विविधैश्चन्यदर्शयम्॥ साधुनिर्यात्यतांसीतारामायेतिपुनःपुनः ॥ १४ ॥ सचनप्रतिजग्राहरावणःकालचोदितः ॥ उच्यमानंहितंवाक्यंविपरी
तइवौषधम्॥ १५॥ सोहंपरुषितस्तेनदासवच्चावमानितः॥ त्यक्त्वापुत्रांश्चदारांश्चराघवंशरणंगतः॥ १६॥ निवेदयतमांक्षिप्रंराघवायमहात्मने॥
सर्वलोकशरण्यायविभीषणमुपस्थितम्॥ १७॥ एतत्तुवचनंश्रुत्वासुग्रीवोलघुविक्रमः॥ लक्ष्मणस्याग्रतोरामंसंरब्धमिदमब्रवीत्॥ १८॥

तिशेषः शरणंगतइत्यनेनात्मनिक्षेपरूपमंगंदर्शितम् ॥१६॥ सर्वलोकशरण्यायममवंशानुरूपश्चधर्मात्माचभविष्यतीतिकैकस्यैब्रह्मपुत्रेणविश्रवसावरदानात्सात्विकत्वेनब्रह्मतस्तथैवलब्धवरत्वेनच विभीषणस्यसर्वलोकस्रष्टुःसर्वलोकांतर्यामिणश्चायमवतारइतिज्ञानात्सर्वलोकशरण्यत्वमहात्मत्वज्ञानंरामविषयेबोध्यम् राघवार्यांकित्वर्थिनामर्थितदानदीक्षाकृतव्रतश्लाघ्यमिदंकुलंनइत्यादिवचनैःप्रसिद्धवैभवेरघुवंशेऽवतीर्णाय अनेनार्थिप्रार्थितवैफल्याभावोध्वनितः क्षिप्रमित्यनेनशीतलसुरभिसलिलंप्राप्यतृषितस्येवविलंबासहत्वं उपस्थितंशरणत्वेनप्राप्तंनिवेदयतशरणागतइतिज्ञापयत अनेनगोप्तृत्ववरणंरक्षिष्यत्यवश्यमेवेतिविश्वासश्चदर्शितः ॥ १७ ॥ एतद्विभीषणोक्तम् अथलोकदृशाशत्रुपक्षोनविश्वसनीयइतिमत्वाराममपितथैवबोधयतीत्याह लक्ष्मणस्येति संरब्धंसंरंभोपेतमितिक्रियाविशेषणम् ॥ १८ ॥

इदंपदार्थमाह प्रविष्टइति कश्चिदस्मच्छत्रूराक्षसत्वात्पूर्वंशत्रोरावणस्यसैन्यंप्रविष्टइदानीमतर्कितागमनएवसन्नस्मत्सैन्यंप्राप्तःसोसावंतरंलब्ध्वाउलूकोवायसानिवनोहन्यात् ॥ १९ ॥ यदे
वमतोमंत्रेइति वानराणांचपरेषांचक्रमादनुग्रहनिग्रहार्थंत्वंमंत्रेकार्याकार्यविचारे व्यूहेसेनासन्निवेशे नयेसेनानयने यद्वा विचार्यनिश्चितानामुपायानांतत्तद्विषयप्रयोगेचारेपरबलवृत्तांत
ज्ञानफलकेचारपुरुषप्रवर्तनेयुक्तःसावधानोभवितुमर्हसि एवंसतितेभद्रमित्यर्थः ॥ २० ॥ उक्तमेवैतदित्याह अंतरिति अंतर्धानगताःअदृश्यसंचारस्वभावाः निकृतिज्ञाःकपटोपायेनगूढविप्रि
यकरणाभिज्ञाः ॥ २१ ॥ किंच योयमागतःसरावणस्यप्रणिधिश्चारएवभवेत् अस्तुकिंततस्तत्राह अन्विति भेदंअंगदादिविषये ॥ २२ ॥ विश्वस्तेप्राप्तविश्वासेऽस्मद्बलइतिशेषः ॥ २३ ॥ न

प्रविष्टःशत्रुसैन्यंहिप्राप्तःशत्रुरतर्कितः ॥ निहन्यादंतरंलब्ध्वाउलूकोवायसानिव ॥ १९ ॥ मंत्रेव्यूहेनयेचारेयुक्तोभवितुमर्हसि ॥ वानराणांचभद्रं
तेपरेषांचपरंतप ॥ २० ॥ अंतर्धानगताह्येतेराक्षसाःकामरूपिणः ॥ शूराश्चनिकृतिज्ञाश्चतेषांजातुनविश्वसेत् ॥ २१ ॥ प्रणिधीराक्षसेंद्रस्यरावण
स्यभवेदयम् ॥ अनुप्रविश्यसोस्मासुभेदंकुर्यान्नसंशयः ॥ २२ ॥ अथवास्वयमेवैषच्छिद्रमासाद्यबुद्धिमान् ॥ अनुप्रविश्यविश्वस्तेकदाचित्प्रहरे
दपि ॥ २३ ॥ मित्राटविबलंचैवमौलभृत्यबलंतथा ॥ सर्वमेतद्बलंग्राह्यंवर्जयित्वाद्विषद्बलम् ॥ २४ ॥ प्रकृत्याराक्षसोह्येषभ्राताऽमित्रस्यवैप्रभो ॥
आगतश्चरिपुःसाक्षात्कथमस्मिंश्चविश्वसेत् ॥ २५ ॥ रावणस्यानुजोभ्राताविभीषणइतिश्रुतः ॥ चतुर्भिःसहरक्षोभिर्भवंतंशरणंगतः ॥ २६ ॥
रावणेनप्रणीतंहितमवेहिविभीषणम् ॥ तस्याहंनिग्रहंमन्येक्षमंक्षमवतांवर ॥ २७ ॥ राक्षसोजिह्मयाबुद्ध्यासंदिष्टोऽयमिहागतः ॥ प्रहर्तुंमायया
छन्नोविश्वस्तेत्वयिचानघ ॥ २८ ॥ वध्यतामेषतीव्रेणदंडेनसचिवैःसह ॥ रावणस्यनृशंसस्यभ्राताह्येषविभीषणः ॥ २९ ॥ एवमुक्त्वातुतंरामंसंर
ब्धोवाहिनीपतिः ॥ वाक्यज्ञोवाक्यकुशलंततोमौनमुपागमत् ॥ ३० ॥

न्वनेनाप्यागतेनास्माकमधिकंबलमेवभविष्यतीत्याशंक्यनेत्याह मित्रेति मित्रेणआटविकेनारण्यकेनप्रेषितंबलंमित्राटविबलं मौलंआप्तबंधुप्रहितंबलं मूलंवशीकृतौस्वीयेइतिकोशः भृ
त्यबलंतत्कालभृतिदानसंपादितबलं मौलभृत्यबलमितिसमाहारद्वंद्वः द्विषत्प्रेषितंबलंद्विषद्बलम् ॥ २४ ॥ अस्यद्विषद्बलत्वमेवदर्शयति प्रकृत्येति अमित्रस्यरावणस्य ॥ २५ ॥ अमित्रभ्रातृत्वंत
द्वचनादेवनिश्चितमित्याह रावणस्येति इतितन्मुखादेवश्रुतमित्यर्थः ॥ २६ ॥ इदमपिवचोनवास्तवमित्याह रावणेनेति प्रणीतंप्रेषितंअवेहि अतस्तस्यनिग्रहंक्षमंमन्ये क्षमवतांयुक्तव्यापार
वतांक्षमावतांवा ह्रस्वआर्षः ॥ २७ ॥ त्वयिप्रहर्तुंरावणेनसंदिष्टःसन्निहागतः ॥ २८ ॥ अतएषवध्यताम् ॥ २९ ॥ वाक्यकुशलंराममित्यन्वयः ॥ ३० ॥

अथरामःशरणागतंश्रुत्वाआनिनीषुरपिद्रागेवसुग्रीववाक्यभंगस्यायुक्तत्वमालोच्यविचारंप्रस्तावयति सुग्रीवस्येति ॥ ३१ ॥ सुग्रीवस्यसुमतितांस्वहितैषित्वंचमंत्रिभ्यआह यदुक्तमिति मंत्रे
व्यूहेइत्यादिनेतिशेषः अत्यर्थंहेतुमद्भृशंयुक्तिमत् ॥ ३२ ॥ तस्ययुक्तत्वमाह सुहृदामिति सुहृदांशाश्वतींभूतिमिच्छताबुद्धिमताप्रशस्तबुद्धिनासमर्थेनविचारसमर्थेन सदार्थकृच्छ्रेषुकृत्याकृ
त्यसंदेहेषु उपसंदेष्टुंसम्यगुपदेष्टुंयुक्तम् उपदेशकरणमुचितमितिभावः ॥ ३३ ॥ इत्येवमिति मित्रैर्मित्रेभ्यउपदेष्टव्यमेवेतियतोऽतोयूयमपिस्वस्वमतंब्रूतेत्येवंपृष्टाहरयःस्वंस्वंमतमूचुरित्यन्वयः
॥ ३४ ॥ सोपचारमूचुरित्युक्तंतत्रोपचारंदर्शयति अज्ञातमिति आत्मानंअस्माकमात्मानंसुहृत्तयासुहृद्भावप्रकाशनेनपूजयन्नित्यर्थः यद्वा एवंवानरेश्वरोप्ययंसुहृदित्यात्मनःकीर्तिंप्रथयन्नि

सुग्रीवस्यतुतद्वाक्यंश्रुत्वारामोमहाबलः ॥ समीपस्थानुवाचेदंहनुमत्प्रमुखान्कपीन् ॥ ३१ ॥ यदुक्तंकपिराजेनरावणावरजंप्रति ॥ वाक्यंहेतुमद
त्यर्थंभवद्भिरपिचश्रुतम् ॥ ३२ ॥ सुहृदामर्थकृच्छ्रेषुयुक्तंबुद्धिमतासदा ॥ समर्थेनोपसंदेष्टुंशाश्वतींभूतिमिच्छता ॥ ३३ ॥ इत्येवंपरिपृष्टास्तेस्वंस्वं
मतमतंद्रिताः ॥ सोपचारंतदाराममूचुःप्रियचिकीर्षवः ॥ ३४ ॥ अज्ञातंनास्तितेकिंचित्त्रिषुलोकेषुराघव ॥ आत्मानंपूजयन्रामपृच्छस्यस्मान्सुहृ
त्तया ॥ ३५ ॥ त्वंहिसत्यव्रतःशूरोधार्मिकोदृढविक्रमः ॥ परीक्ष्यकारीस्मृतिमान्निसृष्टात्मासुहृत्सुच ॥ ३६ ॥ तस्मादेकैकशस्तावद्ब्रुवंतुसचिवास्तव ॥
हेतुतोमतिसंपन्नाःसमर्थाश्चपुनस्तथा ॥ ३७ ॥ इत्युक्तेराघवायाथमतिमानंगदोऽग्रतः ॥ विभीषणपरीक्षार्थमुवाचवचनंहरिः ॥ ३८ ॥ शत्रोःसका
शात्संप्राप्तःसर्वथातर्क्यएवहि ॥ विश्वासनीयःसहसानकर्तव्योविभीषणः ॥ ३९ ॥ छादयित्वात्मभावंहिचरंतिशठबुद्धयः ॥ प्रहरंतिचरंध्रेषुसोऽनर्थः
सुमहान्भवेत् ॥ ४० ॥ अर्थानर्थौविनिश्चित्यव्यवसायंभजेतह ॥ गुणतःसंग्रहंकुर्याद्दोषतस्तुविसर्जयेत् ॥ ४१ ॥ यदिदोषोमहांस्तस्मिंस्त्यज्यताम
विशंकितम् ॥ गुणान्वापिबहून्ज्ञात्वासंग्रहःक्रियतांनृप ॥ ४२ ॥

त्यर्थः ॥ ३५ ॥ सुहृत्सुनिसृष्टात्माकृतविश्वासः सत्यव्रतोरक्षःस्वपिशरणागतरक्षणव्रतपालकः ॥ ३६ ॥ तवसचिवाहेतुतोहेतुयुक्तंब्रुवंत्वितिविधिः ॥ ३७ ॥ इत्युक्तेइति हनूमदादिमंत्रिभिरि
तिशेषः विभीषणपरीक्षार्थंतत्परीक्षाफलकंवचनंराघवायांगदोयुवराजत्वादग्रतउवाच ॥ ३८ ॥ तर्क्यएवशंक्यएव विश्वासनीयःविश्वासप्रयुक्तव्यवहारार्हःसहसानकर्तव्योऽपितुशनैरित्यर्थः
॥ ३९ ॥ तत्रहेतुमाह छादयित्वेति भावमांतरम् ॥ ४० ॥ तस्यतस्यगुणदोषपरीक्षणेनार्थानर्थौहिताहितत्वेनिश्चित्यतदनुरूपंव्यवसायमुद्योगंभजेतेतिहप्रसिद्धम् कस्मिन्सतिकीदृशोव्यवसाय
स्तत्राह गुणइति गुणभूयस्त्वेनेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ तदेवविवृणोति यदिदोषइति ॥ ४२ ॥

सार्थंसोपपत्तिकम् चारोदूतः प्रतिविधीयतांप्रेष्यताम् ॥ ४३ ॥ प्रणिधायचारंप्रेषयित्वासूक्ष्मबुद्धिनाचारेणचयथान्यायंपरीक्ष्यततःसंग्रहःकार्यः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ अदेशकालेस्वामिसंदेशं विहायरिपुदेशआगमनेनानुचितदेशप्राप्तत्वम् स्वामिनःसंकटकालेतत्प्रहाणानौचित्यादनुचितकालप्राप्तोऽतःशंक्यताम् सर्वथाशंकाविषयत्वेनत्यागार्हएवायमितिभावः ॥ ४६ ॥ हेतुमत्तरंअतिशयेनहेतुमत् ॥ ४७ ॥ अनुजोनामेति नामेतिप्रसिद्धौ अतोऽयंमधुरेणसौम्यभावेनैवपृच्छ्यताम् गूढदूतमुखेनरावणस्यवृत्तांतमितिशेषः ॥ ४८ ॥ अस्यबुद्धिपूर्वकदुष्टत्वादुष्टत्वान्यतरत्वतोनिर्णीयततस्त्वंतत्तदुचितकृत्यंकरिष्यसि ॥ ४९ ॥ अथहनूमान्सुग्रीवोक्तंवध्यत्वंराजवचनत्वादत्यंताविचारमूलकमित्युपेक्ष्यगुणादिपरीक्षयापरिग्रहत्यागरूपमंगदादिवचोनुवादपूर्वकंदूषय

शरभस्त्वथनिश्चित्यसार्थंवचनमब्रवीत् ॥ क्षिप्रमस्मिनरव्याघ्रचारःप्रतिविधीयताम् ॥ ४३ ॥ प्रणिधायहिचारेणयथावत्सूक्ष्मबुद्धिना ॥ परीक्ष्यचततःकार्योयथान्यायंपरिग्रहः ॥ ४४ ॥ जांबवांस्त्वथसंप्रेक्ष्यशास्त्रबुद्ध्याविचक्षणः ॥ वाक्यंविज्ञापयामासगुणवद्दोषवर्जितम् ॥ ४५ ॥ बद्धवैराच्चपापाच्चराक्षसेंद्राद्विभीषणः ॥ अदेशकालेसंप्राप्तःसर्वथाशंक्यतामयम् ॥ ४६ ॥ ततोमैंदस्तुसंप्रेक्ष्यनयापनयकोविदः ॥ वाक्यंवचनसंपन्नोबभाषेहेतुमत्तरम् ॥ ४७ ॥ अनुजोनामतस्यैषरावणस्यविभीषणः ॥ पृच्छ्यतांमधुरेणायंशनैर्नरपतीश्वर ॥ ४८ ॥ भावमस्यतुविज्ञायतत्त्वतस्त्वंकरिष्यसि ॥ यदिदुष्टोनदुष्टोवाबुद्धिपूर्वंनरर्षभ ॥ ४९ ॥ अथसंस्कारसंपन्नोहनूमान्सचिवोत्तमः ॥ उवाचवचनंश्लक्ष्णमर्थवन्मधुरंलघु ॥ ५० ॥ नभवंतंमतिश्रेष्ठंसमर्थंवदतांवरम् ॥ अतिशाययितुंशक्तोबृहस्पतिरपिब्रुवन् ॥ ५१ ॥ नवादान्नापिसंघर्षान्नाधिक्यान्नचकामतः ॥ वक्ष्यामिवचनंराजन्यथार्थंरामगौरवात् ॥ ५२ ॥ अर्थानर्थनिमित्तंहियदुक्तंसचिवैस्तव ॥ तत्रदोषंप्रपश्यामिक्रियानह्युपपद्यते ॥ ५३ ॥

न्निदानीमेवदोषाभावनिर्णयस्यसुकरत्वादविलंबेनपरिग्रहएवयुक्तइत्याह अथेति संस्कारसंपन्नःसकलशास्त्रज्ञानजसंस्कारसंयुक्तः श्लक्ष्णंश्लक्ष्णसंदर्भं अर्थवत्प्रकटार्थवत् लघुमितशब्दम मधुरंश्रवणमात्रेणसुखकरम् ॥ ५० ॥ समर्थंसकलशास्त्रार्थतत्त्वनिरूपणसमर्थं अतिशाययितुमभिभवितुम् ॥५१॥ वादात्तर्ककुशलत्वप्रकटनाद्धेतोः संघर्षात्सचिवांतरस्पर्धावशात् आधिक्यात्अधिकबुद्धिमत्त्वाभिमानात् कामतःवचनेच्छातः यदेवमतोयथार्थमेववक्ष्यामि गौरवात्कार्यगौरवानुरोधेनेत्यर्थः ॥५२॥ तत्रादावंगदमतंदूषयति अर्थेत्यादि अर्थानर्थनिमित्तंगुणदोषनिश्चयनिमित्तंतवसचिवैरंगदादिभिर्यदुक्तंतत्रदोषमंशेनवैगुण्यंपश्यामि शंकितव्यःपरीक्षणीयश्चेतियदुक्तंतद्युक्तमेव किंत्वेवंनिश्चयइत्यनुक्तेरिदमनुत्तरं तदेवाह क्रियानह्युपपद्यते क्रियाउत्तररूपा यद्वा परीक्षणरूपाक्रियेदानींनोपपद्यतइत्यर्थः ॥ ५३ ॥

तद्देवाह ऋतेइति नियोगादृतेतमाहूयतस्मैवृत्तांतनिवेदनरूपनियोगंविनासामर्थ्यंहानोपादानौचित्यंबोद्धुंनशक्यते तर्हिद्रागानयेतिचेत्तत्राह सहसाहठाद्विनियोगोपिराजसन्निधिप्रापणपूर्ववृत्तां तत्प्रतिपादनानुज्ञादानरूपविनियोगोपिदोषवानेवप्रतिभाति तस्मात्समर्थद्वारातदीयवृत्तांतंज्ञात्वाभवत्समीपानयनमुचितमितिभावः ॥ ५४ ॥ तर्हिशरभमतमेवतवापिकिमित्याशंक्यतन्मतंदूषयति चारेति प्रणिहितमितिभावेनिष्ठा चारप्रेषणंयुक्तमितियदुक्तंतवसचिवैःशरभादिभिस्तदपिनोपपद्यतेइतिशेषः यतस्तत्रचारप्रेषणेकारणंनोपपद्यतेतत्प्रयोजनंनास्ति कुतः अर्थस्यासंभवादेवतत्साध्यप्रयोजनासंभवादेव अयंभावः असन्निहितेऽप्रकटवृत्तांतेतज्ज्ञानायतत्प्रेषणंनतुप्रत्यक्षेप्रकटतयास्ववृत्तांतवेदकेइति ॥ ५५ ॥ अथजांबवदुक्तमदेशकालप्राप्तिरूपंशंकास्पदंस्वरूपासिद्ध्यादूषयति अदेशेति अयंविभीषणोऽदेशकालेसंप्राप्तइतियज्जांबवतोक्तंतत्रतद्विषयेएषदेशःकालश्चयथाभवतितथेयंमेविवक्षास्तीत्यन्वयः ॥५६॥ तंविवक्षाविषयमाह पुरुषादिति पा

ऋतेनियोगात्सामर्थ्यमवबोद्धुंनशक्यते ॥ सहसाविनियोगोपिदोषवान्प्रतिभातिमे ॥ ५४ ॥ चारप्रणिहितंयुक्तंयदुक्तंसचिवैस्तव ॥ अर्थस्यासं
भवात्तत्रकारणंनोपपद्यते ॥ ५५ ॥ अदेशकालेसंप्राप्तइत्ययंयद्विभीषणः॥ विवक्षातत्रमेऽस्तीयंतांनिबोधयथामति ॥ ५६ ॥ एषदेशश्चकालश्च
भवतीहयथातथा॥ पुरुषात्पुरुषंप्राप्यतथादोषगुणावपि॥ ५७॥ दौरात्म्यंरावणेदृष्ट्वाविक्रमंचतथात्वयि ॥ युक्तमागमनंह्यत्रसदृशंतस्यबुद्धितः
॥ ५८ ॥ अज्ञातरूपैःपुरुषैःसराजन्पृच्छ्यतामिति॥ यदुक्तमत्रमेप्रेक्षाकाचिदस्तिसमीक्षिता॥ ५९ ॥ पृच्छ्यमानोविशंकेतसहसाबुद्धिमान्वचः॥
तत्रमित्रंप्रदुष्येतमिथ्यापृष्टंसुखागतम्॥ ६० ॥

पात्पुरुषाद्रावणादुत्तमंपुरुषंत्वांप्राप्यबुद्ध्यानिश्चित्यतथाद्वयोस्तयोर्दोषगुणावपिप्राप्यबुद्ध्यानिश्चित्ययदत्रयुक्तंकालोचितमागमनंकृतंतत्तस्यैवबुद्धितःसदृशम् पुरुषादित्यर्धोक्तस्यैवविवरणम् दौरात्म्यमिति परदारापहरणाद्रावणेदौरात्म्यम् त्वयिविक्रमंचकक्षपुटेरावणंकृत्वाचतुःसागरीप्रदक्षिणंकृतवतोवालिनएकेनैवबाणेनत्वयाहननाद्दृष्ट्वेत्यर्थः ॥५७॥ ५८ ॥ अथैनमकार्यतद्वचनतद्भावदर्शनाभ्यामेवतदीयगुणदोषाववगंतव्यावितिस्वमतंस्थिरीकर्तुंचारप्रेषणपक्षेदोषांतरमाहाज्ञातेति अज्ञातकुलशीलप्रयोजनैःपुरुषैश्चारैःसविभीषणःपृच्छ्यतामितियन्मैंदेनोक्तमत्रमे मयासमीक्षितासम्यक्परीक्षिताकाचित्प्रेक्षाधीरस्ति ॥५९॥ कासेत्यत्राह पृच्छ्यमानइति अज्ञातपुरुषेणकोभवान्कुतआगतइतिकिमर्थमागतइत्यादिपृच्छ्यमानःप्रष्टृस्वरूपज्ञानरहितोबुद्धिमान्पुरुषस्तद्वचःसहसाद्राक्विशंकेतनेमंजानामिकेनायंप्रेषितःकिमर्थंपृच्छतीतिशंकाकुलएवभवतिकेवलंनतुउत्तरयतिकिंचित् यदितुप्रष्टुःशनैर्ज्ञानंभवतितदासुखागतंसुखार्थमागतंमित्रंचेत्तदामिथ्यापृष्टंवृथापुनःपृष्टंसत्मित्रभावात्प्रदुष्येतभिद्येत किमर्थमेवंविचारयतिपुरुषमुखेनेतिस्तब्धस्नेहंभवति एवंचमित्रहानिरितिभावः ॥ ६० ॥

किंचतस्यशत्रुत्वेतदभिप्रायश्चारैरपिदुर्ज्ञेयइत्याह अशक्यमिति परस्यशत्रोर्भावश्चारेणसहसाद्राक्प्रश्नमात्रेणवेत्तुंज्ञातुमशक्यएव अज्ञातेनपृष्टेउत्तरस्यैवादानात् शत्रुप्रहितत्वेनज्ञातेप्रत्युतदंडस्यापिप्रसंगात् नन्वेवंजगतिचारप्रेषणनैष्फल्यप्रसंगइतिचेन्न बहुकालंतत्रस्थितैस्तद्वचनैस्तद्व्यवहारैस्तत्प्रसंगेहर्षामर्षादिभिश्चतस्यशत्रुमित्रत्वज्ञानायतत्प्रेषणसंभवात् यदेवमतोंतरेणेति अंतरेण स्वरैर्भिन्नैर्नैपुण्यंपश्यतांभृशमितिप्राचीनःपाठः अंतरेणव्यवहारमध्येभिन्नैःस्वरैर्विलक्षणस्वरैःकंठध्वनिभिर्नैपुण्यंसदसदन्यतरत्वनिश्चयंपश्यतांकुरुतांभवानितिशेषः तत्रबाष्पकंठत्वेभीत्यापूर्वापरासंगतकथनेचासन्नन्यथासन्नितिनिश्चीयतामित्याशयः अंतःस्वभावैर्गीतैस्तैर्नैपुण्यंपश्यताभृशमितिपाठेभृशमत्यर्थंत्वस्मिन्नैपुण्यंपश्यताजानतापिप्रष्ट्राअंतःस्वभावैरापाततःप्रसन्नार्थत्वेपि गूढाभिप्रायैर्गीतैर्भाषितैःपरस्वभावोभिप्रायःसहसावेत्तुंनशक्यइत्यर्थः॥६१॥ननुत्वयैवप्रथमंपरीक्ष्यतामितिचेन्मयापरीक्षितएवेत्याह नत्वस्येति दुष्टभावतावचनचेष्टादिभिर्दुष्टांतःकरणतानल

अशक्यंसहसाराजन्भावोबोद्धुंपरस्यवै ॥ अंतरेणस्वरैर्भिन्नैर्नैपुण्यंपश्यतांभृशम् ॥ ६१ ॥ नत्वस्यब्रुवतोजातुलक्ष्यतेदुष्टभावता ॥ प्रसन्नंवदनंचापितस्मान्मेनास्तिसंशयः॥ ६२ ॥ अशंकितमतिःस्वस्थोनशठःपरिसर्पति॥ नचास्यदुष्टवागस्तितस्मान्मेनास्तिसंशयः॥ ६३ ॥ आकारश्छाद्यमानोपिनशक्योविनिगूहितुम्॥ बलाद्धिविवृणोत्येवभावमंतर्गतंनृणाम्॥ ६४ ॥ देशकालोपपन्नंचकार्यंकार्यविदांवर ॥ सफलंकुरुतेक्षिप्रंप्रयोगेणाभिसंहितम्॥ ६५ ॥ उद्योगंतवसंप्रेक्ष्यमिथ्यावृत्तंचरावणम्॥ वालिनंचहतंश्रुत्वासुग्रीवंचाभिषेचितम्॥ ६६ ॥

क्ष्यतेप्रसन्नवदनताचदृश्यते॥६२॥उक्तार्थस्यैवस्थैर्यायाभ्यासःअशंकितेति अशंकितमतिर्निश्चितशरणगमनमतिःरामशरणगमनमेवममेष्टसाधनमितिसुप्रतिष्ठितचित्तःअतएवस्वस्थःसुस्वभावएवभूत्वाऽयंपरिसर्पतिनशठोगूढविप्रियधीर्भूत्वा दुष्टवाग्दुष्टाशब्दार्थदोषवतीवाक् ॥ ६३॥ ननुशठोप्येवंवक्ष्यतीत्याशंक्याहाकारइति आकारआंतरोभावोयावच्छक्यंछाद्यमानोपिनसर्वात्मनानिगूहितुंशक्यः कुतस्तत्राह बलादिति भावंशठभावंसाधुभावंचविवृणोत्येव अंतर्यामिदेवतेतिशेषः साहितथावचनादिप्रेरणयातंप्रकटीकरोतीत्यर्थः अस्यत्रिरेकरूपवादान्निर्दुष्टत्वंनिर्णीयतइतिभावः ॥ ६४ ॥ नन्वदुष्टस्यास्यांवेलायामत्रागमनेकिंप्रयोजकमित्याशंकायांदेशकालौचित्यज्ञानमेवेत्याह देशेति हेकार्यविदांवरअस्येदमत्रागमनंरूपंकार्यंदेशकालोपपन्नमेवउक्तरीत्या किंचेदृशंकार्यंप्रयोगेणाभिसंहितमनुष्ठानेनसंपादितमात्मानंक्षिप्रंसफलंकुरुतेइत्यर्थः ॥६५॥ एतदेवविवृणोति उद्योगमिति उद्योगंरावणवधविषयम् मिथ्यावृत्तंमिथ्याबलगर्वितंपापवृत्तंचदृष्ट्वारावणादप्यधिकबलंवालिनंहतंश्रुत्वाबुद्धिपूर्वंवालिवदेवरावणंहनिष्यतिसुग्रीववदेवमह्यंराज्यंदास्यतिशरणागतवत्सलःसर्वथामांरक्षिष्यतीतिबुद्धिपूर्वम् उपसंहरति एतावदिति ॥६६॥

॥ ६७ ॥ मयाराक्षसस्यार्जवमुद्दिश्यत्वांप्रतियथाशक्त्युक्तम् अधिकंवक्तुंतुनयुज्यते श्रुत्वाशेषकृत्यस्यनिर्णयेतुत्वमेवप्रमाणम् ॥ ६८ ॥ दृतमानः ॥ कतकरीत्याषोडशः ॥ १६ ॥ ॥ इतिश्री
रामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवा॰आ॰युद्धकांडेसप्तदशःसर्गः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वायुसुतस्यवचनमितिशेषः श्रुतवान्सकलशास्त्रश्रवणवान् आत्मनिस्वचित्तेस्थितंस्वचित्त
स्थितार्थप्रतिपादकमितियावत्॥१॥ ममापिभवदुक्तेभ्योविलक्षणंविभीषणंप्रतिकाचिद्विवक्षास्तितत्सर्वंमद्विवक्षितंममश्रेयसिस्थितैर्भवद्भिःश्रोतुंश्रवणसन्निहितंकर्तुमिच्छामि इयमुक्तिःसर्वम
तप्रतिक्षेपकस्वमतश्रवणेनसुग्रीवादीनांव्याकुलचित्ततामाभूदितितेषामुपलालनाय॥२॥तत्रान्यैर्दोषोक्तिपूर्वकमग्राह्यत्वमुक्तम् हनूमतानिर्दोषत्वोक्तिपूर्वंग्राह्यत्वमुक्तम् भगवांस्तुप्रौढ्यासुग्रीवा
द्युक्तंरंध्रप्रहारित्वमंगीकृत्यापिपरिग्राह्यत्वंस्थापयति मित्रेति राघवंशरणंगतइतिप्रसन्नवचनानुमितमित्रभावेनमित्रत्वेनसंप्राप्तंपत्नीस्निग्धभावेनप्राप्तंपतिमिवकथंचनसर्वदेशकालावस्थास्वपि

राज्यंप्रार्थयमानस्तुबुद्धिपूर्वमिहागतः॥ एतावत्तुपुरस्कृत्यविद्यतेतस्यसंग्रहः ॥ ६७ ॥ यथाशक्तिमयोक्तंतुराक्षसस्यार्जवंप्रति ॥ प्रमाणंत्वंहिशेष
स्यश्रुत्वाबुद्धिमतांवर ॥ ६८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तदशःसर्गः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथरामःप्रस
न्नात्माश्रुत्वावायुसुतस्यह ॥ प्रत्यभाषतदुर्धर्षःश्रुतवानात्मनिस्थितम् ॥ १ ॥ ममापिचविवक्षास्तिकाचित्प्रतिविभीषणम् ॥ श्रोतुमिच्छामितत्स
र्वंभवद्भिःश्रेयसिस्थितैः ॥ २ ॥ मित्रभावेनसंप्राप्तंनत्यजेयंकथंचन ॥ दोषोयद्यपितस्यस्यात्सतामेतदगर्हितम् ॥ ३ ॥ सुग्रीवस्त्वथतद्वाक्यमाभा
ष्यचविमृश्यच ॥ ततःशुभतरंवाक्यमुवाचहरिपुंगवः ॥ ४ ॥ सदुष्टोवाप्यदुष्टोवाकिमेषरजनीचरः ॥ ईदृशंव्यसनंप्राप्तंभ्रातरंयःपरित्यजेत् ॥ ५ ॥
कोनामसभवेत्तस्ययमेषनपरित्यजेत् ॥ वानराधिपतेर्वाक्यंश्रुत्वासर्वानुदीक्ष्यतु ॥ ६ ॥

नत्यजेयम् भवदुक्तरंध्रप्रहारमिथ्याविभीषिकाभीतःसन्नितिशेषः ननुशत्रुपक्षत्वेनदुष्टंकथंनत्यक्ष्यसीत्यत्राह दोषइति वस्तुतस्तत्रदोषएवनास्ति शत्रुपक्षत्वेपिततोभीततयाशरणागतत्वात् यद्य
पितस्यदोषोभवदुक्तस्तदतिरिक्तश्चस्यात्तथापितंनत्यजेयमितिसंबंधः यद्यपिदुष्टजनपरिग्रहःशिष्टगर्हितस्तस्थापिवध्यंप्रपन्नंनप्रतिप्रयच्छंतीत्येवमादिशास्त्रात्शरणागतदुष्टपरिग्रहणंसतामग
र्हितंपूजितमित्यर्थः॥३॥ गर्हितत्वमेवज्ञापयितुंसुग्रीवःप्रागुक्तादधिकंस्वविवक्षितंदोषंविभीषणेकथयति सुग्रीवइति आभाष्यअनूद्य ततोविमर्शानंतरम् शुभतरंप्रागुक्तदोषादप्यधिकोयःसमर्थ
तरापरिग्राह्यत्वेहेतुभूतोदोषस्तत्प्रतिपादकम् ॥ ४ ॥ सएषरजनीचरोदुष्टोवाप्रागुक्तदोषयुक्तोवाअदुष्टोवातद्रहितोवातथाप्यसौग्राह्यःकिंनैवग्राह्यःकृतघ्नत्वादित्याह ईदृशमिति प्रबलशत्रुग्रास
रूपंव्यसनंप्राप्तंभ्रातरंयःपरित्यजेदत्यजत्॥५॥तस्यास्यकोनामसभवेत् यमेषसंकटेनपरित्यजेत् तस्मादस्मानपिसंकटेत्यक्ष्यत्येव विश्वासघातिकृतघ्नत्वादित्यर्थः सर्वानुदीक्ष्यसुग्रीवस्योत्तरक
क्ष्याचालनसामर्थ्यंसर्वहरीननुभाव्य तथालक्ष्मणमुदीक्ष्येषदुत्स्मयमानोबालत्वेनमहत्त्वापरिज्ञानात्तवाप्येतदेवसंमतमितीषद्धासंकुर्वन्नितिहोवाच ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ सुग्रीववैमनस्यपरिहारायतद्वाक्यंप्रशस्योत्तरमाह अनधीत्येति हरीश्वरोयदुवाचेदृशंवृद्धसेवारहितेनशास्त्राध्ययनरहितेनचनवक्तुंशक्यम् ॥८॥ अथैतदुपर्यपिममर्किंचिद्भातीत्याह अ
स्तीति अत्रभ्रातृपरित्यागरूपदोषोद्भावनेपिसर्वराजसुप्रत्यक्षंप्रत्यक्षसिद्धंलौकिकमंततःसर्वलोकप्रसिद्धंविद्यतेमामांप्रतिभातिचततूसूक्ष्मतरंकिंचिदर्थरूपमस्ति॥ ९॥तदर्थरूपंप्रतिपादयितुंतदुप
युक्तांलोकस्थितिमाह अमित्राइति राज्ञाममित्राःशत्रवोद्विधाकीर्तिताः तत्कुलीनाज्ञातयःप्रातिदेश्याआसन्नदेशवासिनश्चेति तेद्विविधाअपिस्वविरोधिज्ञातेःस्वविरोधिनआसन्नदेशवर्तिनश्च
व्यसनेषुआध्यात्मिकादित्रिप्रकारकष्टेषुतस्यप्रहर्तारोभवंतीतिप्रसिद्धम् अस्तुकिंततइत्यत्राह तस्मादिति नानाप्रकारस्वपीडाप्रवृत्तज्ञातिभयात्स्वत्राणार्थमिहागतः यद्वा तस्माद्व्यसनप्रहर्तृज्ञा
तित्वाद्व्यसनिनंरावणंप्रहर्तुमयंविभीषणइहागतइत्यर्थः॥ १०॥अथशत्रुताप्रयोजकमपिनज्ञातित्वमात्रंकिंतुपरस्परानिष्टचिंतायुक्तत्वमित्याह अपापाइति अपापाःपरस्परानिष्टचिंतारहिताः
धर्ममार्गेणपरस्परहितैषिणश्चतत्कुलीनाज्ञातयोयेतेस्वकान्हितान्मानयंति एषउक्तोर्थःप्रायोबाहुल्येनलोकेउपलक्ष्यते नरेंद्राणांतुशोभनोपिहितैष्यपिज्ञातिःशंकनीयएव महत्तरराज्यैश्वर्य

ईषदुत्स्मयमानस्तुलक्ष्मणंपुण्यलक्षणम्॥इतिहोवाचकाकुत्स्थोवाक्यंसत्यपराक्रमः ॥ ७॥ अनधीत्यचशास्त्राणिवृद्धाननुपसेव्यच॥नशक्यमी
दृशंवक्तुंयदुवाचहरीश्वरः॥ ८ ॥ अस्तिसूक्ष्मतरंकिंचिद्यथात्रप्रतिभातिमा॥ प्रत्यक्षंलौकिकंचापिवर्ततेसर्वराजसु ॥ ९ ॥ अमित्रास्तत्कुलीनाश्च
प्रातिदेश्याश्चकीर्तिताः॥ व्यसनेषुप्रहर्तारस्तस्माद्यमिहागतः॥ १० ॥ अपापास्तत्कुलीनाश्चमानयंतिस्वकान्हितान्॥ एषप्रायोनरेंद्राणांशंकनीय
स्तुशोभनः॥ ११ ॥ यस्तुदोषस्त्वयाप्रोक्तोह्यादानेरिबलस्यच॥ तत्रतेकीर्तयिष्यामियथाशास्त्रमिदंशृणु॥ १२ ॥ नवयंतत्कुलीनाश्चराज्यकांक्षीच
राक्षसः॥ पंडिताहिभविष्यंतितस्माद्ग्राह्योविभीषणः॥ १३ ॥

लोभसंभवात् उपजापवशादनिष्टचिंतायाभरतमात्रादौदृष्टत्वाच्च एवंचस्वस्माच्छंकितरावणतोऽनिष्टंसंभाव्यतंत्यक्त्वायमागतः किंच योहिंसार्थमभिक्रांतंहंतिमन्युरेवमन्युंस्पृशतिनतस्मिन्
दोषइत्यापस्तंबोक्तेःरावणनाशार्थमागमनेप्यस्यनदोषइत्याशयः ॥ ११ ॥ एवंभ्रातृत्यागदोषंपरिहृत्ययःपूर्वंपरिग्रहेरंध्रप्रहारदोषउक्तस्तमनूद्यपरिहरति यइति अरिबलस्यशत्रुपक्षस्यादाने
परिग्रहेयोदोषोरंध्रप्रहाररूपोदोषउक्तस्तद्विषयेयथाशास्त्रंयथान्यायमुत्तरंकीर्तयिष्यामितच्छृणु ॥ १२ ॥ तदेवाह नेति वयंनतत्कुलीनाःज्ञातयःचात्माप्रातिदेश्याश्चनभवामः अतोऽस्मद्रा
ज्यजिघृक्षाभावान्नास्मासुप्रहारोऽनेनकार्यःकिंतुनिजराज्यमेवस्वज्ञातिनिरासमस्मन्मुखेनसंपाद्यकांक्षति तदाह राज्यकांक्षीति अतोनोपजीव्यविरोधंकरिष्यति ननुमूर्खैस्तमःप्रधानत्वाद्रा
क्षसैःकथमेवंविचारकरणमतआह पंडिताइति पर्यालोचनपूर्वमनुष्ठेयनिश्चयसमर्थाःपंडितास्तेसर्वत्रभविष्यंत्येव एवंचैकजन्यत्वेपियथाकुंभकर्णोऽतितामसोरावणश्चातिराजसएवमयमति
सात्विकतयैवंविचारशीलइतिभावः उपसंहरति तस्मादिति ॥ १३ ॥

उक्तहेत्वनुवादपूर्वंग्राह्यत्वमुपसंहरति अव्यग्राइतिसार्धेन तेज्ञातयोऽव्यग्राअनाकुलानिश्चयवंतइतियावत् प्रहृष्टाःअन्योन्यंसंतुष्टाश्चसौभ्रात्रात्संगताःपरस्परमिलिताभविष्यंतीतिसर्वलोक
प्रसिद्धं तेभ्योन्येतुउक्तविपरीताइतिप्रागुक्तरीत्यापापमूलराज्यलोभादिनाभेदंगमिष्यंति ततोनंतरमस्यज्ञातिवर्गस्यएषलोकप्रसिद्धःप्रणादोयुद्धरूपकोलाहलोभवति अन्योन्यस्यान्योन्यतो
भयंचागतंभवतीतिलोकस्थितिर्यतस्तस्मादयमेतावत्कालमनपगतसौभ्रात्रोपिकेनचिन्निमित्तेनाद्यप्राप्तवैरःशरणमागतोग्राह्यएवेतिकतकव्याख्या तीर्थस्तुनैषततोस्येतिपठित्वाअस्यभीतस्ये
वैषमहान्प्रणादःश्रूयतेऽतस्ततोबलवतोरावणादस्यविभीषणस्यभयमागतमित्यात्मत्राणार्थमागतःपरिग्राह्यएवेत्यर्थः इतरत्तुप्राग्वदेवव्याख्येयमित्याह ॥ १४ ॥ ननुभरतादिष्वेतद्दोषादर्शना
द्भ्रातॄणामीदृशभेदासंभवोतआह नसर्वेइति राज्यादी च्छयाप्राप्तसौभ्रात्रत्यागस्याभावोभरतादन्येनपरमदुष्करः तेनपितृदत्तराज्यत्यागात् लक्ष्मणादेस्तुतदप्रसक्त्यानतदुक्तिः मद्विधावापुत्राः

अव्यग्राश्चप्रहृष्टाश्चतेभविष्यंतिसंगताः॥ प्रणादश्चमहानेषोऽन्योन्यस्यभयमागतम् ॥ इतिभेदंगमिष्यंतितस्माद्ग्राह्योविभीषणः ॥ १४ ॥ नसर्वे
भ्रातरस्तातभवंतिभरतोपमाः॥ मद्विधावापितुःपुत्राःसुहृदोवाभवद्विधाः ॥ १५ ॥ एवमुक्तस्तुरामेणसुग्रीवःसहलक्ष्मणः॥ उत्थायेदंमहाप्राज्ञःप्र
णतोवाक्यमब्रवीत्॥ १६॥ रावणेनप्रणिहितंतमवेहिनिशाचरम्॥ तस्याहंनिग्रहंमन्येक्षमंक्षमवतांवर॥१७॥ राक्षसोजिह्मयाबुद्ध्यासंदिष्टोयमि
हागतः॥ प्रहर्तुंत्वयिविश्वस्तेविश्वस्तेमयिवानघ॥ १८॥ लक्ष्मणेवामहाबाहोसवध्यःसचिवैःसह॥ रावणस्यनृशंसस्यभ्राताह्येषविभीषणः॥ १९॥
एवमुक्त्वारघुश्रेष्ठंसुग्रीवोवाहिनीपतिः॥ वाक्यज्ञोवाक्यकुशलंततोमौनमुपागमत्॥ २०॥ ससुग्रीवस्यतद्वाक्यंरामःश्रुत्वाविमृश्यच॥ ततःशुभ
तरंवाक्यमुवाचहरिपुंगवम्॥ २१॥

सुखलिप्सयापितृवाक्यलंघनरहिताः सुहृदोवाभवद्विधाः त्यक्त्वापिसर्वसौख्यंसर्वाकारेणसर्वबलेनसर्वयत्नेनचमित्रकार्यसाधकःसुहृत्परमदुर्लभइतिभावः अत्रभूतार्थकथनरूपत्वान्नात्म
प्रशंसादोषोभगवतः स्वगुणाविष्क्रियादोषोनास्तिभूतार्थशंसनइतिदंड्युक्तेः ॥१५॥ एवंन्यायतोविभीषणस्यग्राह्यत्वेप्रतिपादितेपिप्रीत्यतिशयेनानिष्टसंभावनयास्वमतमेवसम्यगित्याशयेनाह
एवमिति सहलक्ष्मणइत्यनेनोभयोरैकमत्यंदर्शितं उत्थायप्रणतइत्यन्वयः ॥ १६ ॥ प्रणिहितमवेहिनतुवैरस्यादागतमित्यर्थः तद्वाक्यमविश्वास्यमित्याशयः ॥ २७ ॥ उक्तमेवाह जिह्मये
ति कुटिलयेत्यर्थः विश्वस्तेमयीत्युक्तिःस्वव्यसनादपिस्वाश्रितव्यसनमरुंतुदमितिमत्वेतिबोध्यम् ॥ १८ ॥ तादृशच्छलबुद्धित्वेहेतूरावणभ्रातृत्वम् ॥ १९ ॥ मौनमुपागमत् प्रियवाचोक्तमतो
धिकंप्रभौनवक्तुंयुक्तमित्याशयेनेतिशेषः ॥ २० ॥ विमृश्यचरंध्रप्रहारदोषःसतिसंभवेप्यस्मास्वकिंचित्करइतिविचार्य ॥ २१ ॥

तमेवनिश्चयंदर्शयति सद्दुष्टइति सएषदुष्टोऽदुष्टोवायथाकथंचिदस्तु अथापिममसूक्ष्ममपिअहितंकर्तुंकथंचनकथमपिशक्तः किं नकथमपिशक्तइत्यर्थः ॥ २२ ॥ कुतइत्यत्रापरिमेयनिजशक्तित च्छक्तिप्रतिहंत्रीमाह पिशाचानिति अंगुल्यग्रेणएकांगुल्याअग्रमात्रेणापि अनेनसंकल्पसिद्धिरैश्वरंचिह्नमुक्तं यद्येवमस्मदादिसंग्रहोव्यर्थस्तत्राहेच्छन्निति स्वस्यनिरतिशयमहिमानं तात्त्विकंब्रह्मभावंप्रकटीकर्तुमिच्छन्यदिस्यांतदातथैवकुर्यां संप्रतितुदेवभावोपेतनिजविलासैरशेषैरवध्यत्वमस्यमयैवदत्तमितितत्परिपालनायस्वदिव्यभावंस्वशक्त्यैवांतर्धायमानुषमर्यादायां स्थित्यातद्भावप्रकटनायैवसीतावियोगप्रयुक्तरोदनवद्भवादृशसहायमेलनं वस्तुतोनस्वातिरिक्तसहायांतरापेक्षामम मनुष्याणांसंसारमर्यादाज्ञापनंतद्व्यवहारफलमितिभावः ॥ २३ ॥ एवंरंध्रप्रहारभीतिंदूरीकृत्यशरणागतरक्षणंपरमोधर्मइतिकपोताख्यानेनदर्शयति श्रूयतेहीति भार्याहर्तृत्वात्कपोतशत्रुर्व्याधःशरणंगृहंस्वनिवासभूतवृक्षमागतोयथान्यायमर्चितोऽग्न्यानयनशीतनि

सदुष्टोवाप्यदुष्टोवाकिमेषरजनीचरः ॥ सूक्ष्ममप्यहितंकर्तुंममशक्तःकथंचन ॥ २२ ॥ पिशाचान्दानवान्यक्षान्पृथिव्यांचैवराक्षसान् ॥ अंगुल्यग्रेणतान्हन्यामिच्छन्हरिगणेश्वर ॥ २३ ॥ श्रूयतेहिकपोतेनशत्रुःशरणमागतः ॥ अर्चितश्चयथान्यायंस्वैश्चमांसैर्निमंत्रितः ॥ २४ ॥ सहितंप्रतिजग्राहभार्याहर्तारमागतम् ॥ कपोतोवानरश्रेष्ठकिंपुनर्मद्विधोजनः ॥ २५ ॥ ऋषेःकण्वस्यपुत्रेणकंडुनापरमर्षिणा ॥ शृणुगाथापुरागीताधर्मिष्ठासत्यवादिना ॥ २६ ॥ बद्धांजलिपुटंदीनंयाचंतंशरणागतम् ॥ नहन्यादानृशंस्यार्थमपिशत्रुंपरंतप ॥ २७ ॥ आर्तोवायदिवादृप्तःपरेषांशरणंगतः ॥ अरिःप्राणान्परित्यज्यरक्षितव्यःकृतात्मना ॥ २८ ॥

वारणाद्युपचारैर्यथोचितंपूजितः स्वैर्मांसैर्निमंत्रितोभोजनायप्रार्थितः ॥ २४ ॥ एवंरीत्यासहिंसोपितिर्यग्जंतुरपिभार्याहर्तारंशरणमागतंप्रतिजग्राहनोपेक्षितवानितिश्रूयतेकिंपुनर्मद्विधोजनः सकलधर्मरहस्यवेत्ताक्षत्रियोभूत्वाऽकृतापकारंशरणागतंनप्रतिगृह्णीयादित्यर्थः शरणागतंकायवाग्व्यापारैरसंदिग्धमेवेत्याशयः ॥ २५ ॥ नन्वत्रविध्यदर्शनाद्धर्मानधिकृतकपोतचेष्टाकथं धर्मेप्रमाणंस्यादतोविधिमपिदर्शयति ऋषेरिति तद्गीतगाथायांप्रामाण्यप्रदर्शनायसत्यवादिनेत्यंतानिऋषिविशेषणान्युक्तानि सत्यवादिनाअबाधितार्थप्रतिपादनव्रतेन अतएवतद्गीतगाथाया धर्मिष्ठाधर्मपरेत्यर्थः ॥ २६ ॥ तांगाथामाह बद्धेति याचंतंशरणमित्यर्थः आनृशंस्यार्थमघातुकत्वसिद्ध्यर्थंआश्रितरक्षणरूपपरमधर्मपालनार्थंवा ॥ २७ ॥ आर्तोवादृप्तोवेतिगुणदोषौदासीन्यपरंवचनं परेषांशत्रूणांभया च्छरणागतोरिरपिपूर्वंकृतवैरोपिकृतात्मनाधर्मशास्त्रशिक्षितचित्तेनप्राणान्परित्यज्यापिरक्षणीयः ॥ २८ ॥

सचेद्भयाद्वामोहाद्वाकामाद्वापिनरक्षति ॥ स्वयाशक्त्यायथान्यायंतत्पापंलोकगर्हितम् ॥ २९ ॥ विनष्टःपश्यतस्तस्यरक्षिणःशरणंगतः ॥ आदायसुकृतंतस्यसर्वंगच्छेदरक्षितः ॥ ३० ॥ एवंदोषोमहानत्रप्रपन्नानामरक्षणे ॥ अस्वर्ग्यंचायशस्यंचवलवीर्यविनाशनम् ॥ ३१ ॥ करिष्यामियथार्थंतुकंडोर्वचनमुत्तमम् ॥ धर्मिष्ठंचयशस्यंचस्वर्ग्यंस्यात्तुफलोदये ॥ ३२ ॥ सकृदेवप्रपन्नायतवास्मीतिचयाचते॥ अभयंसर्वभूतेभ्योददाम्येतद्व्रतंमम॥३३॥

तथाऽकरणेपापमाहतस्यधर्मस्यनित्यत्ववोधनाय सचेदिति केनापिशरणतयाश्रितइत्यर्थः भयात्तद्रक्षणेतच्छत्रोःसकाशात्तस्माद्वाभयमुत्प्रेक्ष्यततोहेतोर्मोहात्कार्यांतरपारवश्यजनितविस्मृतेः कामाद्वातच्छत्रोःसकाशतःकिंचित्फललोभेनवास्वयाशक्त्यास्वसामर्थ्येनसहायसंपादनेनस्वद्रव्यदानादिनावायथान्यायंनरक्षतिचेच्छरणागतमितिशेषः तदातत्पापंअरक्षितस्यशरणागतस्य पापं प्राप्नोतीतिशेषः तथालोकगर्हितं भावेनिष्ठा लोकनिंदांचप्राप्नोति ॥ २९ ॥ नकेवलमेतावदेवस्वकृतसर्वसुकृतापहारंचप्राप्नोतीत्याह विनष्टइति यःशरणागतोऽरक्षितोविनष्टःस्यात्सपश्यतस्तस्यरक्षिणःरक्षार्थंवृतस्यसमक्षमेवतस्यरक्षिणःसर्वंसुकृतमादायगच्छेत् ॥ ३० ॥ एतदंताःकंडुगाथाः अथरामवाक्यं एवमिति अतस्तदरक्षणमस्वर्ग्यंस्वर्गप्रतिवंधकम् वलवीर्यनाशनंतपोवलजंयद्वीर्यंनिग्रहानुग्रहसामर्थ्यंतद्विनाशकमित्यर्थः ॥ ३१॥ यद्देवमतःकरिष्यामीत्यादि वचनंशरणागतरक्षणपरम् धर्मिष्ठंजनतासंवंधेनातिशयितधर्मवत् फलोदयकालेस्वर्ग्यंस्वर्गजनकम् ॥ ३२ ॥ किंचपरमकारुणिकस्यममसर्वभूताभयदानरूपःकश्चित्संकल्पोस्तीत्याह सकृदिति सर्वभूतेभ्यइतिपंचमीचतुर्थीच भयप्रसक्तिमद्भ्योऽभयंददामि अत्रवर्तमानप्रयोगेणनित्यसत्तसहजधर्मत्वमभयदानस्यद्योत्यते तदेवाह एतन्ममव्रतमिति नित्यपरिगृहीतोनित्यनिजप्रतिष्ठितोऽस्मद्धर्मइत्यर्थः अत्रतात्कालिकमात्यंतिकंचेत्युभयविधमप्यभयदानंप्रतिज्ञायते तत्रात्यंतिकंसंसारभयोपरतिरूपं द्वितीयंतुरावणादितउत्थितमृत्युभयनिवृत्तिरूपं इदंचोरारिग्रहनिमित्तकाभयदानस्याप्युपलक्षणम् नन्वेवंसर्वेश्वरस्यापितवनिमित्ताभयदातृत्वेवैषम्यनैर्घृण्यादिदोषप्रसंगस्तत्राह सकृदिति अनेनोभयविधाभयदानस्यसाधनमुपदिश्यते सकृत्एकयैववृत्त्याप्रपन्नाय पदिर्गत्यर्थः प्रकृष्टप्रतिपत्तिमते प्रतिपत्तौप्रकर्षश्चनिरंतरत्वम् साचतत्त्वमस्यादिवाक्यजन्याभगवतःस्वात्मत्वेनप्रतिपत्तिः अयंचज्ञानीत्वात्मैवमेमतइतिगीतोक्तः अयमेवात्यंतिकाभयदानपात्रम् द्वितीयाभयदानसाधनमाह तवास्मीतिचयाचतेइति औपाधिकभेदमवलंब्यतवाहंसेवकस्त्वंमेस्वाम्यहंशिष्यस्त्वंगुरुरहंरक्ष्यस्त्वंरक्षकइत्येवमुपासनांकुर्वतोद्वितीयाद्धिभयंभवतीतिन्यायेनावश्यंप्राप्तभयस्यसर्वभूतेभ्योयथाभयंनभवतितथायतामीतिमेव्रतमित्यर्थः अतथाभूतेभ्यस्तुनयच्छामीतिननैर्घृण्यादिदोषप्रसंगइतिभावः ॥ ३३ ॥

अथापरिग्राह्यतावादिनंसुग्रीवमेवबलात्परिग्राह्यतांगीकारंकारयित्वातमेवतदानयनायप्रेषयति आनयेति अस्यवाक्कायाभ्यांसुस्पष्टंशरणागतस्य यदिवारावणइति कामरूपतयाऽऽकारांतराव
ष्टंभवानितिशेषः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अथसुग्रीवोविस्मयपरवशआह किमत्रेति धर्मज्ञशरणागतरक्षणधर्मरहस्यज्ञ लोकनाथानांराज्ञांशिखामणे सत्त्ववान्सत्त्वैकनिष्ठस्त्वमार्यकल्याणंप्रभाषे
थाइतियत्तत्रकिंचित्रम् ॥ ३६ ॥ ममांतरात्मापिविभीषणंशुद्धंवेत्ति त्वद्वाक्यश्रवणादितिभावः किंच परमचतुरेणहनूमताभावरूपादनुमानाच्चसर्वतःसुपरीक्षितश्चायंतस्मात् ॥ ३७॥३८ ॥

आनयैनंहरिश्रेष्ठदत्तमस्याभयंमया॥ विभीषणोवासुग्रीवयदिवारावणःस्वयम्॥ ३४॥ रामस्यतुवचःश्रुत्वासुग्रीवःप्लवगेश्वरः ॥ प्रत्यभाषतका
कुत्स्थंसौहार्देनाभिपूरितः॥ ३५॥ किमत्रचित्रंधर्मज्ञलोकनाथशिखामणे॥ यत्त्वमार्यप्रभाषेथाःसत्ववान्सत्पथेस्थितः॥ ३६॥ ममचाप्यंतरात्मा
यंशुद्धंवेत्तिविभीषणम्॥ अनुमानाच्चभावाच्चसर्वतःसुपरीक्षितः ॥ ३७ ॥ तस्मात्क्षिप्रंसहास्माभिस्तुल्योभवतुराघव ॥ विभीषणोमहाप्राज्ञःस
खित्वंचाभ्युपैतुनः॥ ३८॥ ततस्तुसुग्रीववचोनिशम्यतद्धरीश्वरेणाभिहितंनरेश्वरः॥ विभीषणेनाशुजगामसंगमंपतत्रिराजेनयथापुरंदरः॥ ३९॥
इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअष्टादशःसर्गः॥ १८॥ ॥ ६॥ ॥ राघवेणाभयेदत्तेसन्नतोरावणानुजः॥ विभीषणो
महाप्राज्ञोभूमिंसमवलोकयत्॥ १॥ खात्पपातावनिंहृष्टोभक्तैरनुचरैःसह॥ सतुरामस्यधर्मात्मानिपपातविभीषणः॥ २ ॥ पादयोर्निपपाताथच
तुर्भिःसहराक्षसैः॥ अब्रवीच्चतदावाक्यंरामंप्रतिविभीषणः॥३॥ धर्मयुक्तंचयुक्तंचसांप्रतंसंप्रहर्षणम्॥ अनुजोरावणस्याहंतेनचास्म्यवमानितः
॥ ४॥ भवंतंसर्वभूतानांशरण्यंशरणंगतः॥ परित्यक्तामयालंकामित्राणिचधनानिच॥ ५॥

हरीश्वरेणाभिहितंतमानीयायंविभीषणइतिबोधितम् पतत्रिराजेनतदानीतेनोपेंद्रेणेत्यर्थः ॥ ३९ ॥ अधिगितिमानः ॥ कतकरी० ॥ १७॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणति
लकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअष्टादशःसर्गः ॥ १८ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ सन्नतोभक्तिप्रवणःभूमिंसमवलोकयत् अवरोहणायेतिभावः ॥ १ ॥ हृष्टःअभिमतलाभजनितप्री
तियुक्तःरामस्यनिपपात पादयोरित्यनुकर्षः ॥ २ ॥ पूर्वमेकस्यैवपादपतनमुक्त्वामंत्रिसहितस्यतदाह पादयोरिति पादयोर्निपपातेत्यनेनशरणागतधर्मकथनम् ॥ ३ ॥ युक्तंयुक्तियुक्तम् सांप्रतं
संप्रहर्षणंतत्कालंसंतोषकरणम् ॥ ४ ॥ सर्वभूतानांशरण्यमित्यनेनकस्यरामेभगवदवतारत्वावगमःसूचितः ॥ ५ ॥

मेराज्यंचभवद्गतमित्युक्त्यासर्वज्ञत्वेनरामोरावणवधंकरिष्यत्येवेतिनिश्चितमितिगम्यते ॥ ६ ॥ पिबन्निवअनुग्रहचक्षुषाऽवलोकयन्निव ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ शक्रप्रतिबलःशक्रबलस्पर्धिबलवा
न् ॥ १० ॥ ११ बद्धंगोधारूपमंगुलित्राणंयेनसः गोधाज्याघातवारणम् अदृश्योभवति युद्धेइतिशेषः ॥ १२ ॥ तदेवाह संग्रामेइति सुमहद्व्यूहेउचितबलसन्निवेशवति ॥ १३॥ अनीकपाः

भवद्गतंहिमेराज्यंजीवितंचसुखानिच ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वारामोवचनमब्रवीत् ॥ ६ ॥ वचसासांत्वयित्वैनंलोचनाभ्यांपिबन्निव ॥ आख्याहिममत
त्त्वेनराक्षसानांबलाबलम् ॥ ७ ॥ एवमुक्तंतदारक्षोरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ रावणस्यबलंसर्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ ८ ॥ अवध्यःसर्वभूतानांगंधर्वो
रगपक्षिणाम् ॥ राजपुत्रदशग्रीवोवरदानात्स्वयंभुवः ॥ ९ ॥ रावणानंतरोभ्रातामम ज्येष्ठश्चवीर्यवान् ॥ कुंभकर्णोमहातेजाःशक्रप्रतिबलोयुधि
॥ १० ॥ रामसेनापतिस्तस्यप्रहस्तोयदितेश्रुतः ॥ कैलासेयेनसमरेमणिभद्रःपराजितः ॥ ११ ॥ बद्धगोधांगुलित्रश्चअवध्यकवचोयुधि ॥ धनुरादा
ययस्तिष्ठन्नदृश्योभवतींद्रजित् ॥ १२ ॥ संग्रामेसुमहद्व्यूहेतर्पयित्वाहुताशनम् ॥ अंतर्धानगतःश्रीमानिंद्रजिद्धंतिराघव ॥ १३ ॥ महोदरमहापार्श्वौ
राक्षसश्चाप्यकंपनः ॥ अनीकपास्तुतस्यैतेलोकपालसमायुधि ॥ १४ ॥ दशकोटिसहस्राणिरक्षसांकामरूपिणाम् ॥ मांसशोणितभक्ष्याणांलंका
पुरनिवासिनाम् ॥ १५ ॥ सतैस्तुसहितोराजालोकपालानयोधयत् ॥ सहदेवैस्तुतेभग्नारावणेनदुरात्मना ॥ १६ ॥ विभीषणस्यतुवचस्तच्छ्रुत्वारघुस
त्तमः ॥ अन्वीक्ष्यमनसासर्वमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १७ ॥ यानिकर्मापदानानिरावणस्यविभीषण ॥ आख्यातानिचतत्त्वेनह्यवगच्छामितान्यहम्
॥ १८ ॥ अहंहत्वादशग्रीवंसप्रहस्तंसहात्मजम् ॥ राजानंत्वांकरिष्यामिसत्यमेतच्छृणोतुमे ॥ १९ ॥ रसातलंवाप्रविशेत्पातालंवापिरावणः ॥ पि
तामहसकाशंवानमेजीवन्विमोक्ष्यते ॥ २० ॥ अहत्वारावणंसंख्येसपुत्रजनबांधवम् ॥ अयोध्यांनप्रवेक्ष्यामित्रिभिस्तैर्भ्रातृभिःशपे ॥ २१ ॥

उपसेनापतयः ॥ १४ ॥ दशकोटिसहस्राणि संतीतिशेषः इदंचप्रधानराक्षसविवक्षया ॥ १५ ॥ तेलोकपालाः ॥ १६ ॥ १७ ॥ कर्मापदानानियुधिकर्मनिर्वर्तितशौर्याणितान्यहमवगच्छा
म्येव ननुतानिमयिप्रभविष्यंतीतिभावः ॥ १८ ॥ यदुक्तंभवद्गतंहिमेराज्यमितितदवश्यंसंपादयिष्यामीतिप्रतिजानीते अहमिति ॥ १९ ॥ रसातलंभूसन्निहिताधोलोकम् पातालमधोलो
कावधिभूतंलोकम् मेमत्तः ॥ २० ॥ २१ ॥

अथविभीषणोरामस्यस्वार्थसाधनप्रतिज्ञांश्रुत्वास्वयमपिरामकार्यसाधनंप्रतिजानीते शिरसेति ॥ २२ ॥ साह्यंसाहाय्यं वाहिनींरावणवाहिनीम् ॥ २३ ॥ परिष्वज्येत्यनेनमित्रत्वेनपरिग्रह
णंसूचितम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ प्रचुकुशुःसंतोषात्किलकिलामकुर्वन् ॥ २७ ॥ वानराणांसैन्यैःपरिवृताःकथंकेनोपायेनसागरंतराम ॥ २८ ॥ ससैन्यावरुणालयंयथातरामतथाकैरु

श्रुत्वातुवचनंतस्यरामस्याक्लिष्टकर्मणः॥ शिरसावंद्यधर्मात्मावक्तुमेवप्रचक्रमे ॥ २२ ॥ राक्षसानांवधेसाह्यंलंकायाश्चप्रधर्षणे ॥ करिष्यामिय
थाप्राणंप्रवेक्ष्यामिचवाहिनीम्॥ २३॥ इतिब्रुवाणंरामस्तुपरिष्वज्यविभीषणम् ॥ अब्रवील्लक्ष्मणंप्रीतःसमुद्राज्जलमानय ॥ २४ ॥ तेनचेमंमहा
प्राज्ञमभिषिंचविभीषणम्॥ राजानंरक्षसांक्षिप्रंप्रसन्नेमयिमानद ॥ २५ ॥ एवमुक्तस्तुसौमित्रिरभ्यषिंचद्विभीषणम् ॥ मध्येवानरमुख्यानांरा
जानंराजशासनात्॥ २६॥ तंप्रसादंतुरामस्यदृष्ट्वासद्यःप्लवंगमाः॥ प्रचुक्रुशुर्महात्मानंसाधुसाध्वितिचाब्रुवन् ॥ २७ ॥ अब्रवीच्चहनूमांश्चसुग्री
वश्चविभीषणम्॥ कथंसागरमक्षोभ्यंतरामवरुणालयम् ॥ सैन्यैःपरिवृताःसर्वेवानराणांमहौजसाम् ॥ २८ ॥ उपायैरभिगच्छामयथानदनदी
पतिम्॥ तरामतरसासर्वेससैन्यावरुणालयम् ॥ २९ ॥ एवमुक्तस्तुधर्मात्माप्रत्युवाचविभीषणः ॥ समुद्रंराघवोराजाशरणंगंतुमर्हति ॥ ३० ॥
खानितःसगरेणायमप्रमेयोमहोदधिः ॥ कर्तुमर्हतिरामस्यज्ञातेःकार्यंमहोदधिः ॥ ३१ ॥ एवंविभीषणेनोक्तंराक्षसेनविपश्चिता॥ आजगामाथ
सुग्रीवोयत्ररामःसलक्ष्मणः ॥ ३२॥ ततश्चाख्यातुमारेभेविभीषणवचःशुभम् ॥ सुग्रीवोविपुलग्रीवःसागरस्योपवेशनम् ॥ ३३ ॥ प्रकृत्याधर्म
शीलस्यरामस्यास्याप्यरोचत ॥ सलक्ष्मणंमहातेजाःसुग्रीवंचहरीश्वरम् ॥ ३४ ॥ सत्क्रियार्थंक्रियादक्षंस्मितपूर्वमभाषत ॥ विभीषणस्यमंत्रो
यंममलक्ष्मणरोचते॥ ३५॥

पायैर्नदनदीपतिमभिगच्छाममार्गप्रार्थयेतद्वदेतिशेषः ॥ २९ ॥ एवंप्रश्नेउपायमाह एवमिति ॥ ३० ॥ राघवेणशरणगमनेसमुद्रानुग्रहसिद्धौहेतुमाह खानितइति सगरेणपुत्रैरितिशेषः अय
मुदकतीरसमीपःकतिपयोंशः ज्ञातेरामस्येत्यन्वयः॥ ३१ ॥ एवंविभीषणोक्तंश्रुत्वायत्ररामोवर्ततेतंदेशंसलक्ष्मणःसुग्रीवआजगामेतिसंबंधः ॥ ३२ ॥ सागरस्योपवेशनंशरणगमनम् ॥ ३३ ॥
अस्यसकलजगच्छरणभूतस्यरामस्यापिअरोचत युक्तियुक्तत्वात्सागरशरणगमनमितिभावः ॥३४॥ सत्क्रियार्थंविभीषणस्यपूजार्थं सलक्ष्मणंसुग्रीवंहरीश्वरमभाषतेत्यन्वयः ॥ ३५ ॥

उभाभ्यामर्थंकार्यंसंप्रधार्यनिश्चित्ययद्रोचतेतदुच्यताम् ॥ ३६ ॥ समुदाचारउपचारः ॥ ३७ ॥ नौआवयोः विभीषणेनयदुक्तंतत्कथंनरोचिष्यति सर्वथाऽभिरुचितमेवेत्यर्थः ॥३८ ॥ ३९ ॥ सागरायसागरप्रार्थनार्थंनियुज्यतां स्वात्मेतिशेषः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ कविमानः ॥ ॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकोनविंशःसर्गः ॥ १९॥

सुग्रीवःपंडितोनित्यंभवान्मंत्रविचक्षणः॥ उभाभ्यांसंप्रधार्यार्थंरोचतेयत्तदुच्यताम् ॥ ३६ ॥ एवमुक्तौततोवीरावुभौसुग्रीवलक्ष्मणौ॥ समुदाचारसंयुक्तमिदंवचनमूचतुः॥३७॥ किमर्थंनौनरव्याघ्रनरोचिष्यतिराघव॥ विभीषणेनयत्तूक्तमस्मिन्कालेसुखावहम्॥ ३८॥ अबद्धासागरेसेतुंघोरेऽस्मिन्वरुणालये॥लंकानासादितुंशक्यासेंद्रैरपिसुरासुरैः ॥ ३९ ॥ विभीषणस्यशूरस्ययथार्थंक्रियतांवचः॥ अलंकालात्ययंकृत्वासागरायनियुज्यताम्॥ यथासैन्येनगच्छामपुरींरावणपालिताम्॥४०॥एवमुक्तःकुशास्तीर्णेतीरेनदनदीपतेः॥ संविवेशतदारामोवेद्यामिवहुताशनः॥४१॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेएकोनविंशःसर्गः॥ १९॥ ॥छ॥ ॥ततोनिविष्टांध्वजिनींसुग्रीवेणाभिपालिताम्॥ददर्शराक्षसोऽभ्येत्यशार्दूलोनामवीर्यवान्॥ १॥ चारोराक्षसराजस्यरावणस्यदुरात्मनः॥ तांदृष्ट्वासर्वतोव्यग्रांप्रतिगम्यसराक्षसः ॥ २॥ आविश्यलंकांवेगेनराजानमिदमब्रवीत्॥ एषवैवानरर्क्षौघोलंकांसमभिवर्तते ॥ ३ ॥ अगाधश्चाप्रमेयश्चद्वितीयइवसागरः ॥ पुत्रौदशरथस्येमौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥ ४॥ उत्तमौरूपसंपन्नौसीतायाःपदमागतौ॥ एतौसागरमासाद्यसन्निविष्टौमहाद्युते ॥ ५ ॥ बलंचाकाशमावृत्यसर्वतोदशयोजनम् ॥ तत्त्वभूतंमहाराजक्षिप्रंवेदितुमर्हसि ॥ ६ ॥ तवदूतामहाराजक्षिप्रमर्हंतिवेदितुम्॥ उपप्रदानंसांत्वंवाभेदोवात्रप्रयुज्यताम् ॥ ७॥ शार्दूलस्यवचःश्रुत्वारावणोराक्षसेश्वरः॥ उवाचसहसाव्यग्रःसंप्रधार्यार्थमात्मनः॥ शुकंसाधुतदारक्षोवाक्यमर्थविदांवरम्॥ ८॥

कतकरी० ॥ १८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ निविष्टांसागरतीरेइतिशेषः ॥ १ ॥ तांवाहिनीम् ॥ २ ॥ ३ ॥ अगाधत्वंदुष्प्रवेशत्वेन ॥ ४ ॥ सीतायाःपदंत्राणमुद्दिश्यागतौ पदंव्यवसितत्राणस्थानलक्ष्मांघ्रिवस्तुषु ॥ ५ ॥ दशयोजनमाकाशंतावत्पर्यंतावकाशमावृत्यसन्निविष्टमित्यनुषंगः तत्त्वभूतंयथार्थमित्यर्थः ॥ ६ ॥ उपप्रदानंसीतायाः सांत्वंसुग्रीवंप्रतिसाम भेदोवातंप्रत्येव ॥ ७ ॥ आत्मनोर्थंतत्कालोचितकार्यं शुकमुवाचेत्यन्वयः सुग्रीवंप्रतिसामभेदप्रयोगार्थमितिशेषः ॥ ८ ॥

तदेवाह सुग्रीवमिति यथासंदेशंम संदेशप्रकारमनतिक्रम्य अक्लीबमकातरम् ॥ ९ ॥ तवार्थःकोपिनास्तिरामसहायकरणेनप्राप्यंफलंनास्ति अनर्थश्चकश्चित्परिहर्तव्योनास्ति अतोनिष्प्र
योजनप्रवृत्तिरनुचितेतिभावः यद्यपिवाकश्चिदर्थोरामतोजातःस्यात्तथापिमेभ्रातृसमोसि तथाचमद्विषयेऔदासीन्यमुचितमितिभावः ॥ १० ॥ ११ ॥ मद्वचनमनादृत्यागतेनापित्वयात्र
किमपिनकर्तुंशक्यमित्याह नहीयमिति ॥ १२ ॥ शुकोविहंगमोभूत्वाशुकपक्षीभूत्वाआप्लुत्यचांबरंजगामेतिशेषः ॥ १३ ॥ सागरस्योपर्युपरिसागरसमीपोर्ध्वदेशे ॥ १४ ॥ यथादिष्टं

सुग्रीवंब्रूहिगत्वाशुराजानंवचनान्मम ॥ यथासंदेशमक्लीबंश्लक्ष्णयापरयागिरा ॥ ९ ॥ त्वंवैमहाराजकुलप्रसूतोमहाबलश्चर्क्षरजःसुतश्च ॥ नक
श्चनार्थस्तवनास्त्यनर्थस्तथापिमेभ्रातृसमोहरीश ॥ १० ॥ अहंयद्यहरंभार्यांराजपुत्रस्यधीमतः ॥ किंतत्रतवसुग्रीवकिष्किंधांप्रतिगम्यताम्
॥ ११ ॥ नहीयंहरिभिर्लंकाप्राप्तुंशक्याकथंचन ॥ देवैरपिसगंधर्वैःकिंपुनर्नरवानरैः ॥ १२ ॥ सतदाराक्षसेंद्रेणसंदिष्टोरजनीचरः ॥ शुकोविहंगमोभू
त्वातूर्णमाप्लुत्यचांबरम् ॥ १३ ॥ सगत्वादूरमध्वानमुपर्युपरिसागरम् ॥ संस्थितोह्यंबरेवाक्यंसुग्रीवमिदमब्रवीत् ॥ १४ ॥ सर्वमुक्तंयथादिष्टंराव
णेनदुरात्मना ॥ तत्प्रापयंतंवचनंतूर्णमाप्लुत्यवानराः ॥ १५ ॥ प्रापद्यंततदाक्षिप्रंलोप्तुंहंतुंचमुष्टिभिः ॥ सर्वैःप्लवंगैःप्रसभंनिगृहीतोनिशाचरः ॥ १६ ॥
गगनाद्भूतलेचाशुप्रतिगृह्यावतारितः ॥ वानरैःपीड्यमानस्तुशुकोवचनमब्रवीत् ॥ १७ ॥ नदूतान्घ्नंतिकाकुत्स्थवार्यंतांसाधुवानराः ॥ यस्तुहित्वाम
तंभर्तुःस्वमतंसंप्रधारयेत् ॥ अनुक्तवादीदूतःसन्सदूतोवधमर्हति ॥ १८ ॥ शुकस्यवचनंरामःश्रुत्वातुपरिदेवितम् ॥ उवाचमावधिष्टेतिघ्नतःशाखामृ
गर्षभान् ॥ १९ ॥ सचपत्रलघुर्भूत्वाहरिभिर्दर्शितेऽभये ॥ अंतरिक्षेस्थितोभूत्वापुनर्वचनमब्रवीत् ॥ २० ॥

सर्वमुक्तंवाक्यमब्रवीदित्यन्वयः तत्प्रापयंतंरावणोक्तंसुग्रीवायेत्यर्थः ॥ १५ ॥ प्रापद्यंतगृहीतवंतः लोप्तुं पक्षाविविशेषः ॥ १६ ॥ १७ ॥ यथोक्तराजसंदेशवादिनोममापराधोनास्तीत्याह
यस्त्विति भर्तुर्मतंसंदिष्टमार्गंहित्वास्वमतंतत्कालेआत्मत्राणार्थमन्यदेवकिंचिद्यदिभाषतेतदासोनुक्तवादीसन्वधमर्हति ॥ १८ ॥ शुकस्यपरिदेवितरूपंवचनंश्रुत्वा मावधिष्टमावधिध्वमि
तियावत् एकवचनमार्षं रामवचसाहरिभिरभयेदर्शितेसति पत्रलघुःपक्षबलेनशीघ्रगतिर्भूत्वावचनमब्रवीत् यत्तुपत्रलघुःपक्षैर्लघुर्लूनपक्षइतितीर्थस्तन्न तादृशस्यांतरिक्षगमनासंभवात्
रामवचनानुष्ठानबाधाच्च ॥ २० ॥

लोकरावणइत्यनेनतत्संदेशंविनैवगमनेततोमेमहद्भयमितिसूचितम् ॥ २१ ॥ वाक्यंप्रतिसंदेशवाक्यम् ॥ २२ ॥ अनुकंप्योदयापात्रं अरिश्चअसीतिशेषः अतःसहानुबंधःसपुत्रमित्रादिपरिक
रस्ततोरामारित्वादेववालीववध्योसि रामेणेतिशेषः ॥ २३ ॥ त्वांमन्मित्ररामारिं सर्वैःसमेत्येत्यन्वयः ॥ २४ ॥ राघवस्यनमोक्ष्यसेराघवान्नमुच्यसे अंतर्हितोंतर्धानशक्त्या ॥ २५ ॥ पिशा
चादीनामेकैकंसमुदितंचत्रातारंनपश्यामि अतएवनञ्पंचकंचरितार्थम् ॥२६॥ किंचतद्बलंत्वयैवज्ञातमितित्वत्कृतचोरवृत्त्याजानीमइत्याह अवधीरिति जरावृद्धंजरायुक्तंवृद्धंचिरकालिकं

सुग्रीवसत्वसंपन्नमहाबलपराक्रम॥किंमयाखलुवक्तव्योरावणोलोकरावणः॥ २१ ॥ सएवमुक्तःप्लवगाधिपस्तदाप्लवंगमानामृषभोमहाबलः॥
उवाचवाक्यंरजनीचरस्यचारंशुकंशुद्धमदीनसत्वः ॥ २२ ॥ नमेऽसिमित्रंनतथानुकंप्योनचोपकर्तासिनमेप्रियोसि॥ अरिश्चरामस्यसहानुबंध
स्ततोसिवालीववधार्हवध्यः ॥ २३ ॥ निहन्म्यहंत्वांससुतंसबंधुंसज्ञातिवर्गंरजनीचरेश ॥ लंकांचसर्वांमहताबलेनसर्वैःकरिष्यामिसमेत्यभस्म
॥ २४ ॥ नमोक्ष्यसेरावणराघवस्यसर्वैःसहेंद्रैरपिमूढगुप्तः॥ अंतर्हितःसूर्यपथंगतोपितथैवपातालमनुप्रविष्टः॥ गिरीशपादांबुजसंगतोवाहतोसि
रामेणसहानुजस्त्वम्॥ २५ ॥तस्यतेत्रिषुलोकेषुनपिशाचंनराक्षसम्॥ त्रातारंनानुपश्यामिनगंधर्वंनचासुरम्॥ २६ ॥ अवधीस्त्वंजरावृद्धंगृध्ररा
जंजटायुषम्॥ किंनुतेरामसान्निध्येसकाशेलक्ष्मणस्यच॥ हृतासीताविशालाक्षीयांत्वंगृह्यनबुध्यसे॥ २७॥ महाबलंमहात्मानंदुराधर्षंसुरैरपि॥
नबुध्यसेरघुश्रेष्ठंयस्तेप्राणान्हरिष्यति॥ २८ ॥ ततोब्रवीद्वालिसुतोप्यंगदोहरिसत्तमः॥नायंदूतोमहाप्राज्ञचारकःप्रतिभातिमे ॥ २९ ॥ तुलितंहिबं
लंसर्वंमनेनतवतिष्ठता॥ गृह्यतांमागमल्लंकामेतद्धिममरोचते॥ ३० ॥ ततोराज्ञासमादिष्टाःसमुत्पत्यवलीमुखाः॥जगृहुश्चबबंधुश्चविलपंतमना
थवत्॥ ३१ ॥ शुकस्तुवानरैश्चंडैस्तत्रतैःसंप्रपीडितः॥ व्याचुक्रोशमहात्मानंरामंदशरथात्मजम्॥ लुप्येतेमेबलात्पक्षौभिद्येतेमेतथाक्षिणी॥ ३२॥

चिरकालिकोपिकश्चिदौषधसिद्ध्यादिनाजरारहितोभवेत्अचिरकालिकोपिकश्चित्शापादिनाजरावान्नित्युभयोपादानं किंनुनहृतायदिबलमस्तीतिशेषः नबुध्यसेस्वबलमितिशेषः ॥ २७॥
रघुश्रेष्ठंमहाबलत्वादिगुणकंनबुध्यसेइत्यर्थः ॥ २८ ॥ अयंस्वामिसंदेशप्रापणमात्रकृत्योदूतएवनकिंतुगुप्ततयापरबलपरीक्षाप्रवृत्तिश्चारएव ॥ २९ ॥ कुतस्तत्राह तुलितंहीति एवंप्रमाण
मेवंव्यूहमितिसर्वंपरिच्छिन्नमित्यर्थः ॥ ३० ॥ राज्ञासुग्रीवेण ॥ ३१ ॥ लुप्येतेच्छिद्येते ॥ ३२ ॥

रात्रिशब्दोऽहोरात्रपरः यद्दिनेमरिष्यामियद्दिनेचजातवानस्मितदंतरेकालेजन्ममरणावधिकालेयन्मयाऽशुभंकृतंतत्सर्वंत्वमुपपद्येथाःत्वंप्राप्नुयाः यदीहत्वयाऽनिवारितताडनोजीवितंजह्याम्
॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अवगुमानः कतकरी० ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेविंशःसर्गः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति महो
दधेरंजलिंकृत्वाप्राङ्मुखोवरप्रार्थनायप्रतिशिश्येशयनंकृतवान् ॥ १ ॥ २ ॥ मण्यादिमुक्ताप्रवरांतानिभूषणानियेषुतैः परमनारीणांएकदारव्रतत्वेनेतरस्त्रीप्रसंगाभावादुत्तमधात्रीजनानांभुजैरने
कधास्नपनालंकरणादिकालेऽभिमृष्टंस्पृष्टंबाहुभिरित्यन्वयः ॥ ३ ॥ पुरस्तात्पूर्वंबालसूर्यप्रकाशैरतिरक्तैश्चंदनैःकुंकुमैरितियावदित्यर्थः ॥ ४ ॥ शयनेतत्काले सीतायाउत्तमांगेनशिरसारामभु

यांचरात्रिंमरिष्यामिजायेरात्रिंचयामहम् ॥ एतस्मिन्नंतरेकालेयन्मयाह्यशुभंकृतम् ॥ सर्वंतदुपपद्येथाजह्यांचेद्यदिजीवितम् ॥ ३३ ॥ नाघात
यत्तदारामःश्रुत्वातत्परिदेवितम् ॥ वानरानब्रवीद्रामोमुच्यतांदूतआगतः ॥ ३४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकां
डेविंशःसर्गः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततःसागरवेलायांदर्भानास्तीर्यराघवः ॥ अंजलिंप्राङ्मुखःकृत्वाप्रतिशिश्येमहोदधेः
॥ १ ॥ बाहुंभुजंगभोगाभमुपधायारिसूदनः ॥ जातरूपमयैश्चैवभूषणैर्भूषितंसदा ॥ २ ॥ मणिकांचनकेयूरमुक्ताप्रवरभूषणैः ॥ भुजैःपरमनारी
णामभिमृष्टमनेकधा ॥ ३ ॥ चंदनागुरुभिश्चैवपुरस्तादभिसेवितम् ॥ बालसूर्यप्रकाशैश्चचंदनैरुपशोभितम् ॥ ४ ॥ शयनेचोत्तमांगेनसीतायाः
शोभितंपुरा ॥ तक्षकस्येवसंभोगंगंगाजलनिषेवितम् ॥ ५ ॥ संयुगेयुगसंकाशंशत्रूणांशोकवर्धनम् ॥ सुहृदांनंदनंदीर्घसागरांतव्यपाश्रयम्
॥ ६ ॥ अस्यताचपुनःसव्यंज्याघातविहतत्वचम् ॥ दक्षिणोदक्षिणंबाहुंमहापरिघसन्निभम् ॥ ७ ॥ गोसहस्रप्रदातारंह्युपधायभुजंमहत् ॥ अद्य
मेतरणंवाथमरणंसागरस्यवा ॥ ८ ॥

जार्पितेनशोभितम् तक्षकस्यसंभोगंशरीरंगंगाजलेननिषेवितम् स्थितगंगाजलमित्यर्थः अत्रगंगाजलस्थानेसीतागौरत्वात्पवित्रत्वाच्च ॥ ५ ॥ संयुगेशत्रूणांशोकवर्धनम् युगसंकाशंयुगवद्दीर्घं
दीर्घंदीर्घकालंसुहृदांनंदनंसुखप्रापकं सागरांतभूचक्रस्यव्यपाश्रयंप्रतिष्ठाभूतम् ॥ ६ ॥ पुनःपुनःसव्यमस्यताशरान्विसृजताज्याघातेनविहतात्वग्यत्रतादृशंसर्वभुजेभ्यउत्तमंगोसहस्रप्रदातारं
दक्षिणंबाहुंभुजंतदवच्छिन्नं कूर्परादुपरिदेशोभुजइत्याहुः उपधायदक्षिणःस्वयमधिशिश्येइत्यन्वयः ॥ ७ ॥ पुनर्बाहुभुजशब्दप्रयोगःपूर्वस्यव्यवहिततयाविशेषप्रतिपत्त्यर्थः अद्यत्रिदिनमुपा
सनयाप्रसन्नस्यसागरस्यप्रसादेनमेससैन्यस्यतरणंवापिस्यात् ततःपरमुपेक्षणेसागरस्यमत्तोमरणमेवस्यादितिधृतिंकृत्वानिश्चित्येतियोजना ॥ ८ ॥

मुनिर्मौनी महोदधिमुद्दिश्येतिशेषः ॥ ९ ॥ अभिजग्मतुःअभिजग्मुः ॥ १०॥ सःअंगुल्यग्रेणतानूहन्यामित्यादिनाप्रकटितवीर्यः नयज्ञःसामाद्युपायानांयथोचितंप्रयोक्ता धर्मवत्सलः शरणा
गतरक्षणरूपेधर्मेप्रीतिमान् उपासतउपास्त ॥ ११ ॥ शरणागतत्वेपिफलप्रदानाभिमुख्याभावात्सागरस्यसापराधत्वमाह नचेति मंदोमंदबुद्धिः ॥ १२॥ समुद्रस्यक्रुद्धःसमुद्रायक्रुद्धः ॥१३॥
अवलेपोगर्वः वर्ततइतिशेषः प्रशमश्चित्तशांतिः क्षमाशक्यप्रतिक्रियापराधसहिष्णुता आर्जवंकौटिल्याभावः ॥ १४ ॥ एवंसतांगुणाः निर्गुणेषुदयागुणहीनेषुअवलिप्तेषुतद्विषये असा
मर्थ्यफलाः सर्वशक्तियुक्तोपिदुष्टविषयेप्रशमादिपरश्चेत्तमशक्तंमन्यंतइत्यर्थः अतोऽयंदंडस्यैवविषयइतिभावः आत्मप्रशंसिनंशौर्यादिगुणाभावेपितद्वत्तयाश्लाघमानं दुष्टंदुश्चरित्रं धृष्टंअ

इतिरामोधृतिंकृत्वामहाबाहुर्महोदधिम्॥ अधिशिश्येचविधिवत्प्रयतोऽत्रस्थितोमुनिः॥ ९ ॥ तस्यरामस्यसुप्तस्यकुशास्तीर्णेमहीतले॥ नियमाद
प्रमत्तस्यनिशास्तिस्रोऽभिजग्मतुः॥ १० ॥ सत्रिरात्रोषितस्तत्रनयज्ञोधर्मवत्सलः॥ उपासततदारामःसागरंसरितांपतिम्॥ ११ ॥ नचदर्शयतेरू
पंमंदोरामस्यसागरः॥ प्रयतेनापिरामेणयथार्हमभिपूजितः॥ १२ ॥ समुद्रस्यततःक्रुद्धोरामोरक्तांतलोचनः ॥ समीपस्थमुवाचेदंलक्ष्मणंशुभल
क्षणम्॥१३॥ अवलेपःसमुद्रस्यनदर्शयतियःस्वयम्॥ प्रशमश्चक्षमाचैवआर्जवंप्रियवादिता॥१४॥ असामर्थ्यफलाह्येतेनिर्गुणेषुसतांगुणाः॥
आत्मप्रशंसिनंदुष्टंधृष्टंविपरिधावकम्॥ १५॥ सर्वत्रोत्सृष्टदंडंचलोकःसत्कुरुतेनरम् ॥ नसाम्नाशक्यतेकीर्तिर्नसाम्नाशक्यतेयशः॥ १६॥ प्राप्तुंल
क्ष्मणलोकेस्मिन्जयोवारणमूर्धनि॥ अद्यमद्बाणनिर्भिन्नैर्मकरैर्मकरालयम्॥ १७॥ निरुद्धतोयंसौमित्रेप्लवद्भिःपश्यसर्वतः॥ भोगिनांपश्यभोगानि
मयाभिन्नानिलक्ष्मण॥ १८॥ महाभोगानिमत्स्यानांकरिणांचकरानिह॥ सशंखशुक्तिकाजालंसमीनमकरंतथा॥१९॥ अद्ययुद्धेनमहतासमुद्रंप
रिशोषये॥ क्षमयाहिसमायुक्तंमामयंमकरालयः॥ २०॥ असमर्थंविजानातिधिक्क्षमामीदृशेजने॥ नदर्शयतिसाम्नामेसागरोरूपमात्मनः॥२१॥

धर्मप्रवृत्तौसाहसिकं विपरिधावकंइतस्ततःस्वगुणख्यापनायपरिधावनशीलम् ॥ १५ ॥ सर्वत्रप्राणिमात्रे उत्सृष्टदंडंकृतदंडं सत्कुरुतेबहुमन्यते कीर्तिर्देशांतरख्यातिर्यशःस्वदेशख्यातिर्नश
क्यतेप्राप्तुमित्यन्वयः ॥ १६ ॥ रणमूर्ध्निजयोवानप्राप्तुंशक्यइत्यनुकर्षः मद्बाणनिर्भिन्नैरतएवमृत्वासर्वतःप्लवद्भिर्मत्स्यादिभिर्निरुद्धतोयंप्रच्छादिततोयं भोगिनांभोगानिशरीराणि ॥ १७ ॥
॥ १८ ॥ मत्स्यानांमहाभोगानिमहाशरीराणि करिणांजलकरिणांकरान्भिन्नान्पश्येतिशेषः शंखजालशुक्तिकाजालसहितंसमुद्रमित्यन्वयः ॥ १९ ॥ युद्धेनप्रहारेण ॥ २० ॥ असमर्थं
स्वविजयेइतिशेषः ॥ २१ ॥

स्ववैभवमवष्टभ्याह चापमिति ॥ २२ ॥ वेलासुतीरेषुकृतमर्यादंतदलंघनेकृतनियमम् ॥ २३ ॥ निर्मर्यादंलंघितवेलम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ घोरंधनुःशनैःसंपीड्यसंपीडनपूर्वंसज्यंकृत्वाजगत्कंप
यित्वा ज्याघोषेणेतिशेषः ॥ २६ ॥ २७ ॥ समुद्रस्यतोयवेगःसंक्षोभः समारुतरवोबाणगणप्रवर्तितमारुतशब्दसहितः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सौमित्रिरुत्पत्त्योपगम्यविनि

चापमानयसौमित्रेशरांश्चाशीविषोपमान्॥ समुद्रंशोषयिष्यामिपद्भ्यांयांतुप्लवंगमाः ॥ २२ ॥ अद्याक्षोभ्यमपिक्रुद्धःक्षोभयिष्यामिसागरम्॥
वेलासुकृतमर्यादंसहस्रोर्मिसमाकुलम् ॥ २३ ॥ निर्मर्यादंकरिष्यामिसायकैर्वरुणालयम् ॥ महार्णवंक्षोभयिष्येमहादानवसंकुलम् ॥ २४ ॥ ए
वमुक्त्वाधनुष्पाणिःक्रोधविस्फारितेक्षणः ॥ बभूवरामोदुर्धर्षोयुगांताग्निरिवज्वलन् ॥ २५ ॥ संपीड्यचधनुर्घोरंकंपयित्वाशनैर्जगत्॥ मुमोचवि
शिखानुग्रान्वज्रानिवशतक्रतुः ॥ २६॥ तेज्वलंतोमहावेगास्तेजसासायकोत्तमाः ॥ प्रविशंतिसमुद्रस्यजलंवित्रस्तपन्नगम् ॥ २७ ॥ तोयवेगः
समुद्रस्यसमीनमकरोमहान्॥सबभूवमहाघोरःसमारुतरवस्तथा ॥ २८ ॥ महोर्मिजालचलितःशंखजालसमावृतः ॥ सधूमःपरिवृत्तोर्मिःसह
सासीन्महोदधिः ॥ २९॥ व्यथिताःपन्नगाश्चासन्दीप्तास्यादीप्तलोचनाः॥ दानवाश्चमहावीर्याःपातालतलवासिनः ॥ ३० ॥ ऊर्मयःसिंधुराजस्य
सनक्रमकरास्तथा॥ विंध्यमंदरसंकाशाःसमुत्पेतुःसहस्रशः ॥ ३१ ॥ आघूर्णिततरंगौघःसंभ्रांतोरगराक्षसः ॥ उद्वर्तितमहाग्राहःसघोषोवरुणा
लयः॥ ३२ ॥ ततस्तुतंराघवमुग्रवेगंप्रकर्षमाणंधनुरप्रमेयम् ॥ सौमित्रिरुत्पत्त्यविनिःश्वसंतंमामेतिचोक्त्वाधनुराललंबे ॥ ३३ ॥ एतद्विनापित्यु
दधेस्तवाद्यसंपत्स्यतेवीरतमस्यकार्यम्॥ भवद्विधाःक्रोधवशंनयांतिदीर्घंभवान्पश्यतुसाधुवृत्तम् ॥ ३४ ॥ अंतर्हितैश्चापितथांऽतरिक्षेब्रह्मर्षिभि
श्चैवसुरर्षिभिश्च॥शब्दःकृतःकष्टमितिब्रुवद्भिर्मामेतिचोक्त्वामहतास्वरेण॥ ३५॥ ॥इत्यार्षेश्रीम॰वा॰आ॰यु॰एकविंशःसर्गः॥ २१॥ ॥७॥

श्वसंतंरामंमामेत्युक्त्वासमुद्रसत्त्वनाशनंनकार्यमित्युक्त्वाधनुराललंबेधृतवानित्यर्थः ॥ ३३ ॥ एतद्विनापिक्षोभणंविनापि साधुवृत्तंसमीचीनोपायमेवदीर्घंयथाभवतितथापश्यतु ॥ ३४ ॥
कष्टमितिब्रुवद्भिर्ब्रह्मर्ष्यादिभिर्महतास्वरेणमामेत्युक्त्वाशब्दोहाहाशब्दःकृतइत्यर्थः ॥ ३५ ॥ मागमानः ॥ कतकरी॰ ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीये
आदिकाव्येयुद्धकांडेएकविंशःसर्गः ॥ २१ ॥ ॥७ ॥७॥ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥

एवंप्राणिपीडावहेक्षोभेनिवारितेशोषणप्रतिज्ञांसंपादयितुमुद्युंक्तेऽथेति ॥ १ ॥ निहतानिसत्त्वानियादांसियस्य उत्पद्यते वर्तमानसामीप्येलट् ॥ २ ॥ ३ ॥ विचिन्वन्जलादिवृद्ध्यावृद्धियुक्तः
सन् हेदानवालयपूर्वोक्तहेतोर्मत्तःसंतापंप्राणनाशंनिबंधनंगमिष्यसि नामप्रसिद्धौ इत्युक्तेतिशेषः ॥ ४ ॥ अस्त्रेणतन्मंत्रेणसंयोज्यअभिमंत्र्य एवमभिमंत्रितंशरंधनुषिसंयोज्य ॥ ५ ॥
संपफालेवविशशरतुरिव एकवचनमार्षम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ नक्षत्रैःसहतिर्यक्संगतौयथाप्राप्तपूर्वापरमार्गप्रतिरोधाद्दक्षिणोत्तरमार्गगामिनावभूतामित्यर्थः भास्करांशुभिरादीप्तमपितमसासंवृतमा

अथोवाचरघुश्रेष्ठःसागरंदारुणंवचः॥ अद्याहंशोषयिष्यामिसपातालंमहार्णवम् ॥१॥ शरनिर्दग्धतोयस्यपरिशुष्कस्यसागर॥ मयानिहतसत्त्व
स्यपांसुरुत्पद्यतेमहान्॥ २॥ मत्कार्मुकनिसृष्टेनशरवर्षेणसागर ॥ परंतीरंगमिष्यंतिपद्भिरेवप्लवंगमाः ॥ ३ ॥ विचिन्वन्नाभिजानासिपौरुषंना
पिविक्रमम्॥दानवालयसंतापंमत्तोनामगमिष्यसि॥ ४॥ब्राह्मेणास्त्रेणसंयोज्यब्रह्मदंडनिभंशरम्॥संयोज्यधनुषिश्रेष्ठेविचकर्षमहाबलः॥५॥
तस्मिन्विकृष्टेसहसाराघवेणशरासने ॥ रोदसीसंपफालेवपर्वताश्चचकंपिरे ॥६॥ तमश्चलोकमावव्रेदिशश्चनचकाशिरे ॥ प्रतिचुक्षुभिरेचाशुस
रांसिसरितस्तदा ॥ ७ ॥ तिर्यक्चसहनक्षत्रैःसंगतौचंद्रभास्करौ॥भास्करांशुभिरादीप्तंतमसाचसमावृतम्॥८॥ प्रचकाशेतदाकाशमुल्काशत
विदीपितम्॥ अंतरिक्षाच्चनिर्घातानिर्जग्मुरतुलस्वनाः॥ ९ ॥ वपुःप्रकर्षेणववुर्दिव्यमारुतपंक्तयः॥ बभंजचतदावृक्षान्जलदानुद्वहन्मुहुः॥ १०॥
आरुजंश्चैवशैलाग्रान्शिखराणिबभंजच ॥ दिविचस्ममहावेगाःसंहताःसमहास्वनाः ॥ ११ ॥ मुमुचुर्वैद्युतानग्नींस्तेमहाशनयस्तदा॥ यानिभूता
निदृश्यानिचुक्रुशुश्चाशनेःसमम् ॥ १२ ॥ अदृश्यानिचभूतानिमुमुचुर्भैरवस्वनम्॥ शिश्यिरेचाभिभूतानिसंत्रस्तान्युद्विजंतिच॥ १३॥ संप्रविव्य
थिरेचापिनचपस्पंदिरेभयात्॥ सहभूतैःसतोयोर्मिःसनागःसहराक्षसः॥ १४॥

काशमासीदितिशेषः अनेनविरुद्धयोस्तेजस्तिमिरयोःसामानाधिकरण्यरूपउत्पातःसूचितः ॥ ८ ॥ निर्घाताअशनयःनिर्जग्मुःनिःसृताः ॥ ९ ॥ दिव्यमारुतपंक्तयःपरिवहादिवातस्कंधाःवपुः
प्रकर्षेणमहावेगेनववुः बभंजचेति मारुतपंक्तिरितिशेषः उद्वहन्मारुतसमूहइतिशेषः अग्रेप्येषएवकर्ता ॥ १० ॥ ११ ॥ तेपतमानामहाशनयःमहावेगत्वादिगुणाद्वैद्युतानग्नीन्मुमुचुः अशनेः
समंअशनिघोषतुल्यघोषम् ॥ १२ ॥ संत्रस्तानिभीतानिउद्विजंतिकंपमानानिशिश्यिरेशयितान्यभूवन् नोत्थातुंसमर्थानीत्यर्थः ॥ १३ ॥ तदेवविवृणोति संप्रविव्यथिरेइति ॥ १४ ॥

संप्लवःप्रलयस्ततोन्यत्रापि योजनंव्यतिचक्राम ॥ १५ ॥ तंप्रसिद्धंउच्यमानविशेषणंतंदक्षिणदेशस्थंनदनदीपतिंदृष्ट्वाराघवोरामोनातिचक्रामनचचाल अस्त्रंनपरावर्तितवानित्यर्थःअस्त्रंनत्यक्त्वानितिवा ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ जातरूपंसुवर्णं तपनीयंतप्तकांचनमधिकवर्णं स्वोदरजातरत्नखचितभूषणोत्तमैर्भूषितः ॥ २० ॥ अतएवविविधधातुभिर्मंडितःशैलइव कालिकानिलैर्मेघवातैःसंकुलः मेघजालेचकालिका ॥ २१ ॥ समुपक्रम्यउपगम्य पूर्वमामंत्र्यहेरामेतिप्रथमंसंबोध्य शरपाणिनंशरपाणिम् ॥ २२ ॥ एतावत्कालमनागमनेस्वीयमगाधत्वमेवका

सहसाभूत्ततोवेगाद्भीमवेगोमहोदधिः॥योजनंव्यतिचक्रामवेलामन्यत्रसंप्लुवात्॥ १५॥ तंतथासमतिक्रांतंनातिचक्रामराघवः॥ तमुद्धतममित्रघ्नोरामोनदनदीपतिम्॥ १६॥ ततोमध्यात्समुद्रस्यसागरःस्वयमुत्थितः॥ उदयाद्रिमहाशैलान्मेरोरिवदिवाकरः ॥ १७ ॥ पन्नगैःसहदीप्तास्यैःसमुद्रःप्रत्यदृश्यत ॥ स्निग्धवैदूर्यसंकाशोजांबूनदविभूषणः ॥ १८॥ रत्नमाल्यांबरधरःपद्मपत्रनिभेक्षणः॥ सर्वपुष्पमयींदिव्यांशिरसाधारयन्स्रजम् ॥ १९॥ जातरूपमयैश्चैवतपनीयविभूषणैः॥ आत्मजानांचरत्नानांभूषितोभूषणोत्तमैः ॥ २०॥ धातुभिर्मंडितःशैलोविविधैर्हिमवानिव॥ आघूर्णिततरंगौघःकालिकानिलसंकुलः॥ २१॥ गंगासिंधुप्रधानाभिरापगाभिःसमावृतः ॥ सागरःसमुपक्रम्यपूर्वमामंत्र्यवीर्यवान् ॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यंराघवंशरपाणिनम्॥ २२॥ पृथिवीवायुराकाशमापोज्योतिश्चराघव॥ स्वभावेसौम्यतिष्ठंतिशाश्वतंमार्गमाश्रिताः ॥ २३ ॥ तत्स्वभावोममाप्येषयदगाधोहमप्लवः॥ विकारस्तुभवेद्गाधएतत्तेप्रवदाम्यहम् ॥ २४॥ नकामान्नचलोभाद्वानभयात्पार्थिवात्मज॥ रागान्नक्राकुलजलंस्तंभयेयंकथंचन॥ २५॥

रणमितिसूचयितुंसामान्यतोभूतस्थितिमाह पृथिवीति पृथ्वीस्वभावःकाठिन्याद्धारणम् वायोःसदासंचारतःसंयोजनवियोजने आकाशस्यावकाशदानं अपांस्यंदनंसंश्लेषणंच ज्योतिषःप्रकाशभस्मीकरणे शाश्वतंमार्गमनादिब्रह्मसृष्टंस्वरूपस्थितिप्रकारमास्थिताःसंतःस्वेस्वेभावेतिष्ठंति ॥ २३ ॥ तत्तस्मादहमप्यगाधत्वाशक्यतरणत्वरूपाशक्यप्लवत्वादिस्वभावः गाधोगाधत्वंममविकारोभवेत् एतदेतस्माद्धेतोस्तेहंप्रवदाम्युपायमितिशेषः ॥ २४ ॥ ननुमाभूत्तेगाधतास्वस्वरूपस्तंभनेनास्माकंगतिंदेहीत्यत्राह नेति कामाद्यन्यतमेनापिसमुदितेनवानजलंस्तंभये जलरूपस्यमेस्वरूपपीडाप्रसंगात् तत्रकामोभिलाषः लोभःस्ववस्तुपरित्यागासहिष्णुता रागोऽनुरागः ॥ २५ ॥

तर्हिकथंकार्यनिर्वाहस्तत्राह विधास्येइति विधास्येकरिष्यामि उक्तमेवार्थंस्थैर्यायाह नग्राहाइति हरीणांतरणेतरणनिमित्तंतथास्थलंकरिष्यामि यथायावत्सेनाप्रतरिष्यतितावद्ग्राहावान
रान्नप्रहरिष्यंति वक्ष्यमाणमार्गेणमयिसेतुंकुर्वितियुक्तंभवति एतद्विधानंचभयाद्रागाच्चेतिबोध्यम् ॥२६ ॥ इत्युक्तेत्वब्रवीद्रामइतिपाठेएवंकार्यसाधनेकथमपिप्रतिज्ञातेसतीत्यर्थः बाणोब्रह्मा
स्त्रसंयुतः ॥ २७ ॥ २८ ॥ उत्तरेणेत्येनवंतमव्ययम् ममोत्तरेणासन्नोत्तरदेशेअस्मिदेशइतियावत् उत्तरशब्दोऽग्रिमवाची यथाभवान्लोकेख्यातःपुण्यतमश्चएवंद्रुमकुल्यइतिख्यातःपुण्यत

विधास्येयेनगंतासिविषहिष्येप्यहंतथा॥ नग्राहाविधमिष्यंतियावत्सेनातरिष्यति॥ हरीणांतरणेरामकरिष्यामियथास्थलम्॥२६॥ तमब्रवीत्तदा
रामःशृणुमेवरुणालय॥अमोघोयंमहाबाणःकस्मिन्देशेनिपात्यताम्॥२७॥ रामस्यवचनंश्रुत्वातंचदृष्ट्वामहाशरम्॥ महोदधिर्महातेजाराघवंवा
क्यमब्रवीत्॥ २८॥ उत्तरेणावकाशोस्तिकश्चित्पुण्यतरोमम॥ द्रुमकुल्यइतिख्यातोलोकेख्यातोयथाभवान्॥ २९ ॥ उग्रदर्शनकर्माणोबहवस्तत्र
दस्यवः॥ आभीरप्रमुखाःपापाःपिबंतिसलिलंमम॥ ३० ॥ तैर्नतत्स्पर्शनंपापंसहेयंपापकर्मभिः॥ अमोघःक्रियतांरामअयंतत्रशरोत्तमः॥ ३१ ॥
तस्यतद्वचनंश्रुत्वासागरस्यमहात्मनः॥ मुमोचतंशरंदीप्तंपरंसागरदर्शनात्॥ ३२ ॥ तेनतन्मरुकांतारंपृथिव्यांकिलविश्रुतम्॥ निपातितःशरोय
त्रवज्राशनिसमप्रभः॥ ३३ ॥ ननादचतदातत्रवसुधाशल्यपीडिता॥ तस्माद्व्रणमुखात्तोयमुत्पपातरसातलात्॥ ३४॥ सबभूवतदाकूपोव्रणइ
त्येवविश्रुतः॥ सततंचोत्थितंतोयंसमुद्रस्येवदृश्यते॥ ३५॥ अवदारणशब्दश्चदारुणःसमपद्यत॥ तस्मात्तद्बाणपातेनअपःकुक्षिष्वशोषयत्॥३६॥
विख्यातंत्रिषुलोकेषुमरुकांतारमेवच॥ शोषयित्वातुतंकुक्षिंरामोदशरथात्मजः॥ वरंतस्मैददौविद्वान्मरवेऽमरविक्रमः॥ ३७॥ पशव्यश्चाल्परो
गश्चफलमूलरसायुतः॥ बहुस्नेहोबहुक्षीरःसुगंधिर्विविधौषधिः॥ ३८॥

मःकश्चिदवकाशोस्ति ॥ २९ तत्रउग्रेदर्शनकर्मणीयेषांतादृशाबहवोदस्यवःपापाःसंति ॥ ३० ॥ तैःपापकर्मभिःस्पर्शनंममास्तितत्पापंनसहेयम् अतस्तत्रायममोघःशरोमुच्यताम् ॥ ३१ ॥
सागरदर्शनादनंतरमितिशेषः सागरोपदेशादितिवार्थः ॥ ३२ ॥ यत्रशरःपातितस्तत्स्थलंतेनहेतुनामरुकांतारमितिविश्रुतम् ॥ ३३ ॥ व्रणमुखाद्ब्रह्मास्त्रकृतद्वारात् ॥ ३४ ॥ उत्थितंव्रणकूपादि
तिशेषः समुद्रस्यजलमिवप्रभूतमितिशेषः ॥ ३५ ॥ तस्मादवदारणशब्दाद्बाणपातेनहेतुनातद्देशस्यकुक्षिषुसरस्तटाकादिषुवर्तमानाःपुरातनीरपोदस्युजीवनसाधनीभूताअशोषयद्रामइतिशेषः
॥ ३६ ॥ बाणशोषितजलवत्त्वात्ततःपरंमरुकांतारमितिख्यातम् मरवेमरुदेशाय ॥ ३७ ॥ पशव्यःपशुहितः अल्परोगःक्षीणरोगः विविधौषधिरतएवसुगंधिः ॥ ३८ ॥

शिवःपंथाःशोभनोदेशः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ पित्रादत्तवरःसर्ववस्तुनिर्माणसामर्थ्येदत्तवरः विश्वकर्मणस्तवप्रीतिमान्त्वद्विषयप्रीतिमान् तेनत्वन्नामस्मरणंपूर्वंकरोत्वित्यर्थः संसारसागरेगाधतासंपादकस्यत्वन्नाम्नोमद्गाधतासंपादनमीषत्करमितिभावः ॥ ४१ ॥ कथंत्वय्यगाधेकरिष्यतीत्यत्राह तमिति तंतत्क्रियमाणसेतुंतावद्देशेगाधोभूत्वाधारयिष्यामि तावन्मात्रसाहाय्येमयाकृतेसेतुनिर्माणंतस्येषत्करमित्याह यथेति सेत्वादिनिर्माणेयथास्यपिताविश्वकर्मातथाएषएतस्मिन्कर्मणिसमर्थइत्यर्थः ॥ ४२ ॥ नष्टोऽदर्शनंगतोंतर्हितइत्यर्थः ततोनलःसमुत्थायाब्रवीत् ॥४३॥ तद्वाक्यमाह अहमिति पितुर्वरदानसामर्थ्यमास्थायसेतुंकरिष्यामिनात्रसंशयः महोदधिश्चतत्वमेवाह त्वत्प्रीतिमतोममसामर्थ्यमस्तीति ॥ ४४ ॥ अथकिंचिद्वक्तुंनलोलोकस्थितिमाह दंड

एवमेतैश्चसंयुक्तोबहुभिःसंयुतोमरुः ॥ रामस्यवरदानाच्चशिवःपंथाबभूवह ॥ ३९ ॥ तस्मिन्दग्धेतदाकुक्षौसमुद्रःसरितांपतिः ॥ राघवंसर्वशास्त्रज्ञमिदंवचनमब्रवीत् ॥ ४० ॥ अयंसौम्यनलोनामतनयोविश्वकर्मणः ॥ पित्रादत्तवरःश्रीमान्प्रीतिमान्विश्वकर्मणः ॥ ४१ ॥ एषसेतुंमहोत्साहःकरोतुमयिवानरः ॥ तमहंधारयिष्यामियथाह्येषपितातथा ॥ ४२ ॥ एवमुक्त्वोदधिर्नष्टःसमुत्थायनलस्ततः ॥ अब्रवीद्वानरश्रेष्ठोवाक्यंरामंमहाबलम् ॥ ४३ ॥ अहंसेतुंकरिष्यामिविस्तीर्णेमकरालये ॥ पितुःसामर्थ्यमासाद्यतत्त्वमाहमहोदधिः ॥ ४४ ॥ दंडएवपरोलोकेपुरुषस्येतिमेमतिः ॥ धिक्क्षमामकृतज्ञेषुसांत्वंदानमथापिवा ॥ ४५ ॥ अयंहिसागरोभीमःसेतुकर्मदिदृक्षया ॥ ददौदंडभयाद्गाधंराघवायमहोदधिः ॥ ४६ ॥ ममर्मातुर्वरोदत्तोमंदरेविश्वकर्मणा ॥ मयातुसदृशःपुत्रस्तवदेविभविष्यति ॥ ४७ ॥ औरसस्तस्यपुत्रोहंसदृशोविश्वकर्मणा ॥ नचाप्यहमनुक्तोवःप्रब्रूयामात्मनोगुणाम् ॥ ४८ ॥ समर्थश्चाप्यहंसेतुंकर्तुंवैवरुणालये ॥ तस्माद्द्यैवबध्नंतुसेतुंवानरपुंगवाः ॥ ४९ ॥

एवेति पुरुषस्याकृतज्ञेषुदंडएवपरोर्थसाधकइतिमेमतिः अतएवाकृतज्ञेषुक्षमांधिक् ॥ ४५ ॥ कुतएवंतत्राह अयंहीति यतोयंसागरोरामपूर्वैःसगरपुत्रैर्वर्धितोप्यकृतज्ञतयादंडभयादेवसंजातयादिदृक्षयातज्जन्यदर्शनेनराघवायसेतुंकर्तुंगाधंददौ यद्यपिसगरसंबंधादेवहनूमतेमैनाकद्वाराकृतोपचारःसागरस्तथापिरामेएतावद्विलंबकरणंरामेणक्रोधादस्त्रसंधानंकारयित्वास्वरिपुनाशनायेतिबोध्यम् ॥ ४६ ॥ स्वस्यपितृसदृशत्वंसागरोक्तंसत्यमितिबोधयितुंवरागमनप्रकारमाह ममेति उत्तरार्धंवररूपम् ॥ ४७ ॥ औरसःपुत्रः मातुरालिंगनपूर्वंस्वतेजोनिषेकद्वारानिर्मितःपुत्रइत्यर्थः अतोहंविचित्रनिर्माणेविश्वकर्मणासदृशः नन्वेतत्सामर्थ्यंप्रागेवत्वंकिंनावदस्तत्राह नचेति आत्मप्रशंसालज्जयेतिशेषः ॥ ४८ ॥ यस्मात्समर्थोस्मितस्माद्द्यैवमयासहवानराःसेतुंबध्नंतुबंधनानुज्ञादीयतामित्यर्थः ॥ ४९ ॥

विसृष्टाःदत्तानुज्ञाः उत्पेततुःउत्पेतुः ॥ ५० ॥ नगसंकाशास्तेनगान्पादपान्बभंजुः सागरंसागरसमीपंप्रचकर्षुःआकृष्टवंतः ॥ ५१ ॥ सालाश्वकर्णयोरवांतरजातिकृतोभेदः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ इंद्रकेतून्फलपुष्पादिनाशोभावत्त्वादिंद्रध्वजसदृशानुन्मूल्योद्यम्योद्धृत्योज्जह्रुः तद्धनित्यस्योत्तरेणसंबंधः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ यंत्रैःसुखाहरणसाधनैः ॥ ५६ ॥ अवासर्पत्अधःपपातेत्यर्थः ॥ ५७॥

ततोविसृष्टारामेणसर्वतोहरिपुंगवाः॥ उत्पेततुर्महारण्यंहृष्टाःशतसहस्रशः॥ ५० ॥ तेनगान्नगसंकाशाःशाखामृगगणर्षभाः ॥ बभंजुःपादपांस्तत्र
प्रचकर्षुश्चसागरम् ॥ ५१ ॥ तेसालैश्चाश्वकर्णैश्चधवैर्वंशैश्चवानराः ॥ कुटजैरर्जुनैस्तालैस्तिलकैस्तिनिशैरपि ॥ ५२ ॥ बिल्वकैःसप्तपर्णैश्चकर्णि
कारैश्चपुष्पितैः॥ चूतैश्चाशोकवृक्षैश्चसागरंसमपूरयन् ॥ ५३ ॥ समूलांश्चविमूलांश्चपादपान्हरिसत्तमाः ॥ इंद्रकेतूनिवोद्यम्यप्रजह्रुर्वानरास्तरून्
॥ ५४ ॥ तालान्दाडिमगुल्मांश्चनारिकेलविभीतकान् ॥ करीरान्बकुलान्निंबान्समाजह्रुरितस्ततः ॥ ५५ ॥ हस्तिमात्रान्महाकायाःपाषाणांश्चमहा
बलाः ॥ पर्वतांश्चसमुत्पाट्ययंत्रैःपरिवहंतिच ॥ ५६ ॥ प्रक्षिप्यमाणैरचलैःसहसाजलमुद्धृतम् ॥ समुत्ससर्पचाकाशमवासर्पत्ततःपुनः ॥ ५७॥
समुद्रंक्षोभयामासुर्निपतंतःसमंततः॥ सूत्राण्यन्येप्रगृह्णंतिव्यायतंशतयोजनम् ॥ ५८ ॥ नलश्चक्रेमहासेतुंमध्येनदनदीपतेः॥ सतदाक्रियतेसेतु
र्वानरैर्घोरकर्मभिः॥ ५९ ॥ दंडानन्येप्रगृह्णंतिविचिन्वंतितथापरे ॥ वानरैःशतशस्तत्ररामस्याज्ञापुरःसरैः ॥ ६० ॥ मेघाभैःपर्वताभैश्चतृणैःकाष्ठैर्ब
बंधिरे ॥ पुष्पिताग्रैश्चतरुभिःसेतुंबध्नंतिवानराः ॥ ६१ ॥ पाषाणांश्चगिरिप्रख्यान्गिरीणांशिखराणिच ॥ दृश्यंतेपरिधावंतोगृह्यदानवसन्निभाः
॥ ६२ ॥ शिलानांक्षिप्यमाणानांशैलानांतत्रपात्यताम् ॥ बभूवतुमुलःशब्दस्तदातस्मिन्महोदधौ ॥ ६३ ॥ कृतानिप्रथमेनाह्नायोजनानिचतुर्दश॥
प्रहृष्टैर्गजसंकाशैस्त्वरमाणैःप्लवंगमैः॥ ६४ ॥ द्वितीयेनतथैवाह्नायोजनानितुविंशतिः ॥ कृतानिप्लवगैस्तूर्णंभीमकायैर्महाबलैः ॥ ६५ ॥ अह्नातृती
येनतथायोजनानितुसागरे॥ त्वरमाणैर्महाकायैरेकविंशतिरेवच ॥ ६६ ॥ चतुर्थेनतथाचाह्नाद्वाविंशतिरथापिवा ॥ योजनानिमहावेगैःकृतानि
त्वरितैस्ततः ॥ ६७ ॥

सूत्राणीति आकर्षणार्थमितिशेषः सेतोरवक्रत्वायेतिवाशेषः शतयोजनमायतंदीर्घंमहासेतुंनलश्चक्रेइत्युत्तरेणान्वयः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ विचिन्वंतिआहरणीयवृक्षादिकम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥
॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥

पंचदिनैःशतयोजनंबबंध सुवेलम् सामीप्येसुशब्दस्याव्ययीभावः वेलासमीपम् परपारसमीपमधिकृत्येत्यर्थः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ स्वातीपथश्छायापथः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ गर्जंतःप्लवंगमाश्चददृशुः अचिंत्यमचिंत्यरचनम् असह्यंभगवत्संबंधंविनाकेनाप्यशक्यकरणम् ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ बध्नंतइतिलिंगव्यत्ययआर्षः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ परेषांराक्षसानाम् ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ वैहायसौआकाशगतिमंतौ ॥ ७९ ॥ सुग्रीवेणसमन्वितोरामोधन्वीअग्रतोजगाम अनेनसुग्रीवस्यव्योममार्गगमनंसिद्धम् ॥ ८० ॥ ८१ ॥ तरंतीहरिवाहिनीमहतास्वीयेनघोषेणसागरस्यभीमंघोषमंतर्दधेतिरोहितवती ॥ ८२ ॥ तीरेपरतीरेनिविविशेनिवेशिता ॥ ८३॥ अथसमुद्रेसेतुबंधनहृष्टैर्देवैस्तदानीमेवरामस्यराज्याभिषेकःकृतोरामेणविभीषणस्येवेत्याह तदद्भुतमिति राघवकर्म राघवाज्ञाजन्यत्वात्तन्नामग्रहणजन्यत्वाच्च सुशुभैर्जलैःआकाशगंगादिजलैः ॥ ८४ ॥

पंचमेनतथाचाह्नाप्लवगैःक्षिप्रकारिभिः ॥ योजनानित्रयोविंशत्सुवेलमधिकृत्यवै ॥ ६८ ॥ सवानरवरःश्रीमान्विश्वकर्मात्मजोबली ॥ बबंधसागरेसेतुंयथाचास्यपितातथा ॥ ६९ ॥ सनलेनकृतःसेतुःसागरेमकरालये ॥ शुशुभेसुभगःश्रीमान्स्वातीपथइवांबरे ॥ ७० ॥ ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः॥ आगम्यगगनेतस्थुर्द्रष्टुकामास्तदद्भुतम्॥ ७१ ॥ दशयोजनविस्तीर्णंशतयोजनमायतम्॥ ददृशुर्देवगंधर्वानलसेतुंसुदुष्करम् ॥७२॥ आप्लवंतःप्लवंतश्चगर्जंतश्चप्लवंगमाः॥ तमचिंत्यमसह्यंचह्यद्भुतंलोमहर्षणम्॥ ७३ ॥ ददृशुःसर्वभूतानिसागरेसेतुबंधनम् ॥ तानिकोटिसहस्राणिवानराणांमहौजसाम् ॥ ७४ ॥ बध्नंतःसागरेसेतुंजग्मुःपारंमहोदधेः ॥ विशालःसुकृतःश्रीमान्सुभूमिःसुसमाहितः॥ ७५ ॥ अशोभतमहान्सेतुःसीमंतइवसागरे॥ ततःपारेसमुद्रस्यगदापाणिर्विभीषणः ॥ ७६ ॥ परेषामभियानार्थमतिष्ठत्सचिवैःसह ॥ सुग्रीवस्तुततःप्राहरामंसत्यपराक्रमम्॥ ७७॥ हनूमंतंत्वमारोहअंगदंत्वथलक्ष्मणः॥ अयंहिविपुलोवीरसागरोमकरालयः ॥ ७८ ॥ वैहायसौयुवामेतौवानरौधारयिष्यतः॥ अग्रतस्तस्यसैन्यस्यश्रीमान्रामःसलक्ष्मणः॥ ७९ ॥ जगामधन्वीधर्मात्मासुग्रीवेणसमन्वितः॥ अन्येमध्येनगच्छंतिपार्श्वतोन्येप्लवंगमाः॥८० ॥ सलिलंप्रपतंत्यन्येमार्गमन्येप्रपेदिरे ॥ केचिद्वैहायसगताःसुपर्णाइवपुप्लुवुः ॥ ८१ ॥ घोषेणमहताघोषंसागरस्यसमुच्छ्रितम् ॥ भीममंतर्दधेभीमातरंतीहरिवाहिनी॥८२॥ वानराणांहिसातीर्णावाहिनीनलसेतुना॥ तीरेनिविविशेराज्ञाबहुमूलफलोदके॥ ८३ ॥ तदद्भुतंराघवकर्मदुष्करंसमीक्ष्यदेवाःसहसिद्धचारणैः॥ उपेत्यरामंसहसामहर्षिभिस्तमभ्यषिंचन्सुशुभैर्जलैःपृथक्॥ ८४ ॥

अभिषिच्याशीर्वादंचकुर्वंति जयस्वेत्यादि इतीवेत्यतीवेत्यर्थकम् नरदेवाब्राह्मणाः ॥ ८५ ॥ आमोदमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरा० बा० आ० युद्धकांडेद्वाविंशःसर्गः ॥ २१ ॥
कतकरीत्याएकविंशःसर्गः ॥ २१ ॥ ॥अथरामस्यघोरनिमित्तदर्शनमाह निमित्तानीति वक्ष्यमाणानीत्यर्थः ॥ १ ॥ संविभज्यव्यूह्यऋक्षगोलांगूलवानरविभागंकृत्वातस्यव्यूहंचकृत्वेत्यर्थः
जयस्वशत्रून्नरदेवमेदिनींससागरांपालयशाश्वतीःसमाः ॥ इतीवरामंनरदेवसत्कृतंशुभैर्वचोभिर्विविधैरपूजयन् ॥ ८५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रा
मायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्वाविंशःसर्गः ॥ २२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ निमित्तानिनिमित्तज्ञोदृष्ट्वालक्ष्मणपूर्वजः ॥ सौमित्रिंसंपरिष्व
ज्यइदंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ परिगृह्योदकंशीतंवनानिफलवंतिच ॥ बलौघंसंविभज्येमंव्यूह्यतिष्ठेमलक्ष्मण ॥ २ ॥ लोकक्षयकरंभीमंभयंपश्याम्यु
पस्थितम् ॥ प्रबर्हणंप्रवीराणामृक्षवानररक्षसाम् ॥ ३ ॥ वाताश्चकलुषावांतिकंपतेचवसुंधरा ॥ पर्वताग्राणिवेपंतेपतंतिचमहीरुहाः ॥ ४ ॥ मेघाःक्र
व्यादसंकाशाःपरुषाःपरुषस्वनाः ॥ क्रूराःक्रूरंप्रवर्षंतिमिश्रंशोणितबिंदुभिः ॥ ५ ॥ रक्तचंदनसंकाशासंध्यापरमदारुणा ॥ ज्वलतःप्रपतत्येतदादि
त्यादग्निमंडलम् ॥ ६ ॥ दीनादीनस्वराःक्रूराःसर्वतोमृगपक्षिणः ॥ प्रत्यादित्यंविनर्दंतिजनयंतोमहद्भयम् ॥ ७ ॥ रजन्यामप्रकाशस्तुसंतापयतिचं
द्रमाः ॥ कृष्णरक्तांशुपर्यंतोलोकक्षयइवोदितः ॥ ८ ॥ ह्रस्वोरूक्षोऽप्रशस्तश्चपरिवेषस्तुलोहितः ॥ आदित्येविमलेनीलंलक्ष्मलक्ष्मणदृश्यते ॥ ९ ॥ रज
सामहताचापिनक्षत्राणिहतानिच ॥ युगांतमिवलोकानांपश्यशंसंतिलक्ष्मण ॥ १० ॥ काकाःश्येनास्तथानीचागृध्राःपरिपतंतिच ॥ शिवाश्चाप्य
शुभान्नादान्नदंतिसुमहाभयान् ॥ ११ ॥ शैलैःशूलैश्चखड्गैश्चविमुक्तैःकपिराक्षसैः ॥ भविष्यत्यावृताभूमिर्मांसशोणितकर्दमा ॥ १२ ॥ क्षिप्रमद्यैव
दुर्धर्षांपुरींरावणपालिताम् ॥ अभियामजवेनैवसर्वैर्हरिभिरावृताः ॥ १३ ॥ इत्येवमुक्त्वाधन्वीसरामःसंग्रामधर्षणः ॥ प्रतस्थेपुरतोरामोलंकामभि
मुखोविभुः ॥ १४ ॥ सविभीषणसुग्रीवाःसर्वेतेवानरर्षभाः ॥ प्रतस्थिरेविनर्दंतोधृतानांद्विषतांवधे ॥ १५ ॥
॥ २ ॥ भयंभयनिमित्तम् ॥ ३ ॥ कलुषारजोव्याप्ताः ॥ ४ ॥ क्रव्यादसंकाशाःगृध्रगोमायुश्येनादिसदृशास्तद्वद्धूसरवर्णाःअतएवपरुषाश्चक्षुरुद्वेजकाः ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रत्यादित्यंसूर्यसंमुखम् ॥ ७ ॥
चंद्रमाःसंतापयति सोष्णकिरणइत्यर्थः कृष्णरक्तेत्यादिनापरिवेषविशेषउक्तः ॥ ८ ॥ ह्रस्वत्वादिगुणकःपरिवेषआदित्येदृश्यते ॥ ९ ॥ नक्षत्राणिहतानीति रात्रिकालइतिशेषः ॥ १० ॥ महा
भयान्महाभयजनकान्नादान् ॥ ११ ॥ अधुनादृश्यमाननिमित्तानांफलमाह शैलैरित्यादि ॥ १२ ॥ १३ ॥ रामोजनरमणोरामइत्यन्वयः ॥ १४ ॥ धृतानांनिश्चितबुद्धीनाम् ॥ १५ ॥

कर्मणाधैर्येणपरंप्रतिप्रस्थानलक्षणेन चेष्टाभिःकायव्यापारैश्चतुतोषेत्यन्वयः ॥ १६ ॥ आतपमानः ॥ कृतकरी० ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये
युद्धकांडेत्रयोविंशःसर्गः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥सेति सावीराणांसमितिःसमागमोराज्ञाव्यवस्थितारामेणकृतव्यूहाविरराज शुभनक्षत्राशारदीपौर्णमासीशशिनेव ॥ १ ॥ तेनबलौघेनपीड्य
मानावसुंधरासेनायावेगेनप्रचचालवित्रस्ताच ॥ २ ॥ आक्रुष्टमाक्रोशम् ॥ ३ ॥ घोषवत्तरमतिशयितध्वनिमत् ॥ ४ ॥ अंबरेमेघानांस्वनमिवतेपिराक्षसाःप्लवंगानांतद्गर्जितंशुश्रुवुः ॥ ५ ॥

राघवस्यप्रियार्थंतुसुतरांवीर्यशालिनाम् ॥ हरीणांकर्मचेष्टाभिस्तुतोषरघुनंदनः ॥ १६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकां
डेत्रयोविंशःसर्गः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥सावीरसमितीराज्ञाविरराजव्यवस्थिता ॥ शशिनाशुभनक्षत्रापौर्णमासीवशारदी ॥ १ ॥ प्रच
चालचवेगेनत्रस्ताचैववसुंधरा ॥ पीड्यमानाबलौघेनतेनसागरवर्चसा ॥ २ ॥ ततःशुश्रुवुराक्रुष्टंलंकायांकाननौकसः ॥ भेरीमृदंगसंघुष्टंतुमुलंलो
महर्षणम् ॥ ३ ॥ बभुवुस्तेनघोषेणसंहृष्टाहरियूथपाः ॥ अमृष्यमाणास्तद्घोषंविनेदुर्घोषवत्तरम् ॥ ४ ॥ राक्षसास्तत्प्लवंगानांशुश्रुवुस्तेपिगर्जितम् ॥
नर्दतामिवदृप्तानांमेघानामंबरेस्वनम् ॥ ५ ॥ दृष्ट्वादाशरथिर्लंकांचित्रध्वजपताकिनीम् ॥ जगाममनसासीतांदूयमानेनचेतसा ॥ ६ ॥ अत्रसामृ
गशावाक्षीरावणेनोपरुध्यते ॥ अभिभूताग्रहेणेवलोहितांगेनरोहिणी ॥ ७ ॥ दीर्घमुष्णंचनिःश्वस्यसमुद्वीक्ष्यचलक्ष्मणम् ॥ उवाचवचनंवीरस्त
त्कालहितमात्मनः ॥ ८ ॥ आलिखंतीमिवाकाशमुत्थितांपश्यलक्ष्मण ॥ मनसेवकृतांलंकांनगाग्रेविश्वकर्मणा ॥ ९ ॥ विमानैर्बहुभिर्लंकासंकी
र्णारचितापुरा ॥ विष्णोःपदमिवाकाशंछादितंपांडुभिर्घनैः ॥ १० ॥ पुष्पितैःशोभितालंकावनैश्चित्ररथोपमैः ॥ नानापतगसंघुष्टफलपुष्पोपगैःशुभैः
॥ ११ ॥ पश्यमत्तविहंगानिप्रलीनभ्रमराणिच ॥ कोकिलाकुलखंडानिदोधवीतिशिवोऽनिलः ॥ १२ ॥ इतिदाशरथीरामोलक्ष्मणंसमभाषत ॥
बलंचतत्रविभजच्छास्त्रदृष्टेनकर्मणा ॥ १३ ॥

मनसाजगामसस्मारेत्यर्थः ॥ ६ ॥ स्वरणप्रकारोत्रसेति उपरुध्यतेउपरुद्धातिष्ठति लोहितांगोंऽगारकः ॥ ७ ॥ आत्मनस्तत्कालहितंलंकादर्शनकालेआत्मनःप्रीतिकरम् दिव्यपुरीदर्शनजसंतो
षद्योतकमितियावत् ॥ ८ ॥ तदेवाह आलिखंतीमित्यादि ॥ ९ ॥ विमानैःसप्तभूमिकप्रासादैःसंकीर्णानिबिडा तत्रोपमा पांडुभिर्घनैःसंकीर्णंविष्णोर्व्यापनशीलस्यवायुमयस्यब्रह्मणःपदंप्र
चारस्थानमाकाशमिव ॥ १० ॥ ११ ॥ कोकिलाकुलखंडानि तदाकुलवृक्षखंडानि दोधवीतिकंपयति ॥ १२ ॥ विभजत्व्यभजत् ॥ १३ ॥

बलाद्वानरबलात् आदायस्वबलंगृहीत्वानीलेनसहांगदउरसिउच्यमानपुरुषव्यूहस्योरसितिष्ठेदितिकपिसेनांशशास ॥ १४ ॥ वानरौघसमावृतऋषभोवानरवाहिन्यादक्षिणंपार्श्वमाश्रितस्तिष्ठे
दित्यन्वयः ॥ १५ ॥ १६ ॥ यत्तःसावधानः ॥ १७ ॥ जांबवदादयस्त्रयोपिऋक्षाजघनंपश्चार्धं लोकस्यभूलोकस्यपश्चार्धंपश्चिमदिशंतेजसावृतःप्रचेताइव ॥ १८ ॥ १९ ॥ मर्दयितुमिच्छ

शशासकपिसेनांतांबलादादायवीर्यवान्॥ अंगदःसहनीलेनतिष्ठेदुरसिदुर्जयः ॥ १४॥ तिष्ठेद्वानरवाहिन्यावानरौघसमावृतः॥ आश्रितोदक्षिणं
पार्श्वमृषभोनामवानरः॥ १५॥ गंधहस्तीवदुर्धर्षस्तरस्वीगंधमादनः॥ तिष्ठेद्वानरवाहिन्याःसव्यंपक्षमधिष्ठितः ॥ १६ ॥ मूर्ध्निस्थास्याम्यहंयत्तोल
क्ष्मणेनसमन्वितः ॥ जांबवांश्चसुषेणश्चवेगदर्शीचवानरः ॥ १७ ॥ ऋक्षमुख्यामहात्मानःकुक्षिंरक्षंतुतेत्रयः ॥ जघनंकपिसेनायाःकपिराजोऽभि
रक्षतु॥ पश्चार्धमिवलोकस्यप्रचेतास्तेजसावृतः ॥ १८ ॥ सुविभक्तमहाव्यूहामहावानररक्षिता ॥ अनीकिनीसाविबभौयथाद्यौःसाभ्रसंप्लवा॥
॥१९॥ प्रगृह्यगिरिशृंगाणिमहतश्चमहीरुहान्॥ आसेदुर्वानरालंकांमिमर्दयिषवोरणे॥ २०॥ शिखरैर्विकिरामैनांलंकांमुष्टिभिरेववा॥ इतिस्म
दधिरेसर्वेमनांसिहरिपुंगवाः॥ २१ ॥ ततोरामोमहातेजाःसुग्रीवमिदमब्रवीत् ॥ सुविभक्तानिसैन्यानिशुकएषविमुच्यताम् ॥ २२ ॥ रामस्यतुव
चःश्रुत्वावानरेंद्रोमहाबलः॥ मोचयामासतंदूतंशुकंरामस्यशासनात् ॥ २३ ॥ मोचितोरामवाक्येनवानरैश्चनिपीडितः ॥ शुकःपरमसंत्रस्तोरक्षो
धिपमुपागमत् ॥ २४ ॥ रावणःप्रहसन्नेवशुकंवाक्यमुवाचह ॥ किमिमौतेसितौपक्षौलूनपक्षश्चदृश्यसे ॥ २५ ॥ कच्चिन्नानेकचित्तानांतेषांत्वंव
शमागतः॥ ततःसभयसंविग्नस्तेनराज्ञाभिचोदितः ॥ वचनंप्रत्युवाचेदंराक्षसाधिपमुत्तमम् ॥ २६ ॥ सागरस्योत्तरेतीरेऽब्रुवंतेवचनंतथा॥ यथा
संदेशमक्लिष्टंसांत्वयन्श्लक्ष्णयागिरा॥ २७॥ क्रुद्धैस्तैरहमुत्प्लुत्यदृष्टमात्रःप्लवंगमैः॥ गृहीतोऽस्म्यपिचारब्धोहंतुंलोप्तुंचमुष्टिभिः॥ २८॥

वोमिमर्दयिषवः ॥ २० ॥ शिखरैर्गिरिशिखरैर्विकिरामविक्षिपामनाशयामेतियावत् ॥ २१ ॥ शुकएषविमुच्यतामिति पूर्वंमुच्यतांदूतआगतइत्यत्रताडनादिदुःखान्मुच्यतामित्येवार्थः तेनब
द्धास्थापितइत्यवगम्यते ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ प्रहसन्नेव लूनपक्षत्वादिविकृताकारंदृष्ट्वाप्रहासः इमौतेपक्षौसितौबद्धौकिं अतःलूनपक्षश्चदृश्यसे ॥ २५ ॥ अनेकचित्तानांचंचलचित्ता
नांवानराणाम् ॥ २६ ॥ सागरस्योत्तरेतीरेस्थित्वा श्लक्ष्णयागिरावानरान्सांत्वयन् अक्लिष्टंतेवचनंयथासंदेशंतथाऽब्रुवम् ॥ २७ ॥ अहंतथाब्रुवन्लोप्तुंपक्षभागेछेत्तुंमुष्टिभिर्हंतुंचारब्धः ॥ २८॥

तेक्तपरिभवाःसंभाषितुंनशक्याःअत्रपरिभवेसंप्रश्नोविचारोनास्ति इदमेतावत्कार्यमितिमर्यादानास्तीत्यर्थः तदेवस्मारयति प्रकृत्येति ॥ २९ ॥ अधुनाविज्ञाप्यमाह सचेति विराधादिहंते
त्यनेनतवापिहंतेतिसूचितम् पदंस्थानमन्विष्यागतःप्राप्तः ॥ ३० ॥ रक्षांसिनिर्धूयतृणीकृत्य ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ संधिःसंधानंनास्त्येव ॥ ३३ ॥ पुराआयांतिआयास्यंति पुरायोगेभविष्यति
लट् एकतरंवक्ष्यमाणयोरन्यतरत् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ सर्वस्यराक्षसलोकस्यरणभयप्राप्तेरपीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ समभिधावंतिधाविष्यंति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ आदास्येतिरस्करिष्यामि ॥ ३९ ॥

नतेसंभाषितुंशक्याःसंप्रश्नोत्रनविद्यते ॥ प्रकृत्याकोपनास्तीक्ष्णावानराराक्षसाधिप ॥ २९ ॥ सचहंताविराधस्यकबंधस्यखरस्यच ॥ सुग्रीवसहि
तोरामःसीतायाःपदमागतः ॥ ३० ॥ सकृत्वासागरेसेतुंतीर्त्वाचलवणोदधिम् ॥ एषरक्षांसिनिर्धूयधन्वीतिष्ठतिराघवः ॥ ३१ ॥ ऋक्षवानरसंघाना
मनीकानिसहस्रशः ॥ गिरिमेघनिकाशानांछादयंतिवसुंधराम् ॥ ३२ ॥ राक्षसानांबलौघस्यवानरेंद्रबलस्यच ॥ नैतयोर्विद्यतेसंधिर्देवदानवयो
रिव ॥ ३३ ॥ पुराप्राकारमायांतिक्षिप्रमेकतरंकुरु ॥ सीतांचास्मैप्रयच्छाशुयुद्धंवापिप्रदीयताम् ॥ ३४ ॥ शुकस्यवचनंश्रुत्वारावणोवाक्यमब्रवी
त् ॥ रोषसंरक्तनयनोनिर्दहन्निवचक्षुषा ॥ ३५ ॥ यदिमांप्रतियुध्येरन्देवगंधर्वदानवाः ॥ नैवसीतांप्रदास्यामिसर्वलोकभयादपि ॥ ३६ ॥ कदासम
भिधावंतिमामकाराघवंशराः ॥ वसंतेपुष्पितंमत्ताभ्रमराइवपादपम् ॥ ३७ ॥ कदाशोणितदिग्धांगंदीप्तैःकार्मुकविच्युतैः ॥ शरैरादीपयिष्यामिउ
ल्काभिरिवकुंजरम् ॥ ३८ ॥ तच्चास्यबलमादास्येबलेनमहतावृतः ॥ ज्योतिषामिवसर्वेषांप्रभामुद्यन्दिवाकरः ॥ ३९ ॥ सागरस्येवमेवेगोमारुत
स्येवमेबलम् ॥ नचदाशरथिर्वेदतेनमांयोद्धुमिच्छति ॥ ४० ॥ नमेतूणीशयान्बाणान्सविषानिवपन्नगान् ॥ रामःपश्यतिसंग्रामेतेनमांयोद्धुमि
च्छति ॥ ४१ ॥ नजानातिपुरावीर्यंममयुद्धेसराघवः ॥ ममचापमयींवीणांशरकोणैःप्रवादिताम् ॥ ४२ ॥ ज्याशब्दतुमुलांघोरामार्तगीतमहास्व
नाम् ॥ नाराचतलसन्नादांनदीमहितवाहिनीम् ॥ ४३ ॥ अवगाह्यमहारंगंवादयिष्याम्यहंरणे ॥ ४४ ॥

वेदजानाति ॥ ४० ॥ पश्यतिदृष्टवान् ॥ ४१ ॥ पुरापूर्वंममवीर्यंनजानातिनाज्ञासीत् शरकोणैःशररूपवादनदंडैःप्रवादिताम् ॥ ४२ ॥ ज्याशब्दएवतुमुलःशब्दोयस्यास्तां आर्तःआर्तशब्दरू
पोहाहतोस्मीत्यादिकोगीतरूपोमहान्स्वनोयस्यास्तां नाराचतलरवएवसन्नादोयस्यास्तां अत्रतुमुलमहास्वनसन्नादशब्दैर्वीणायामंद्रमध्यताराःशब्दाउक्ताः नदीरूपायाअहितवाहिनीसेना
तद्रूपंमहारंगमवगाह्यरणेवादयिष्यामि ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

नशक्योजेतुमितिशेषः ॥ ४५ ॥ अणवमानः कतकरी० ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरामीये०रा०वा०आ०युद्धकांडेचतुर्विंशःसर्गः ॥ २४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ रावणःशुकसारणाख्यावमात्यावब्रवीत् अमात्यत्वेनविशेषणादयंशुकोन्यः पूर्वप्रेषितशुकोक्तवृत्तांतज्ञानपूर्वकंप्रेषणाच्चेतिकतकादयः ॥ १ ॥ सर्वंवानरबलंतीर्णंसागरेसेतुबंधनंचकृतमेतदुभयमप्यभूतपूर्वम् ॥ २ ॥ सागरेसेतुबंधनंनश्रद्दध्यांसमुद्रस्यविराडुदरत्वेनजीवव्रातैरशक्यबंधनत्वात्जीवविशेषत्वाच्चरामस्येत्याशयः रामोपिविराडेवनान्यइतिबुद्धिस्तुरजस्तमःप्रधानत्वान्नतस्येतिदिक्

नवासवेनापिसहस्रचक्षुषायुद्धेस्मिशक्योवरुणेनवास्वयम् ॥ यमेनबाधर्षयितुंशराग्निनामहाहवेवैश्रवणेनवास्वयम् ॥ ४५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्वा०आ०युद्धकांडेचतुर्विंशःसर्गः ॥ २४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सबलेसागरंतीर्णेरामेदशरथात्मजे ॥ अमात्यौरावणःश्रीमानब्रवीच्छुकसारणौ ॥ १ ॥ समग्रंसागरंतीर्णंदुस्तरंवानरंबलम् ॥ अभूतपूर्वंरामेणसागरेसेतुबंधनम् ॥ २ ॥ सागरेसेतुबंधंतंनश्रद्दध्यांकथंचन ॥ अवश्यंचापिसंख्येयंतन्मयावानरंबलम् ॥ ३ ॥ भवंतौवानरंसैन्यंप्रविश्यानुपलक्षितौ ॥ परिमाणंचवीर्यंचयेचमुख्याःप्लवंगमाः ॥ ४ ॥ मंत्रिणोयेचरामस्यसुग्रीवस्यचसंगताः ॥ येपूर्वमभिवर्तंतेयेचशूराःप्लवंगमाः ॥ ५ ॥ सचसेतुर्यथाबद्धःसागरेसलिलार्णवे ॥ निवेशंचयथातेषांवानराणांमहात्मनाम् ॥ ६ ॥ रामस्यव्यवसायंचवीर्यंप्रहरणानिच ॥ लक्ष्मणस्यचवीरस्यतत्त्वतोज्ञातुमर्हथः ॥ ७ ॥ कश्चसेनापतिस्तेषांवानराणांमहात्मनाम् ॥ तच्चज्ञात्वायथातत्त्वंशीघ्रमागंतुमर्हथः ॥ ८ ॥ इतिप्रतिसमादिष्टौराक्षसौशुकसारणौ ॥ हरिरूपधरौवीरौप्रविष्टौवानरंबलम् ॥ ९ ॥ ततस्तद्वानरंसैन्यमचिंत्यंलोमहर्षणम् ॥ संख्यातुंनाध्यगच्छेतांतदातौशुकसारणौ ॥ १० ॥ तत्स्थितंपर्वताग्रेषुनिर्झरेषुगुहासुच ॥ तरमाणंचतीर्णंचतर्तुकामंचसर्वशः ॥ ११ ॥ निविष्टंनिविशच्चैवभीमनादंमहाबलम् ॥ तद्बलार्णवमक्षोभ्यंददृशातेनिशाचरौ ॥ १२ ॥ तौददर्शमहातेजाःप्रतिच्छन्नौविभीषणः ॥ आचचक्षेसरामायगृहीत्वाशुकसारणौ ॥ १३ ॥ तस्यैतौराक्षसेंद्रस्यमंत्रिणौशुकसारणौ ॥ लंकायाःसमनुप्राप्तौचारोपरपुरंजय ॥ १४ ॥

॥ ३ ॥ परिमाणंचेत्यादीनांतत्त्वतोज्ञातुमर्हथइत्यनेनसंबंधः येचमुख्यास्तानितिशेषः ॥ ४ ॥ येपूर्वमभिवर्तंतेअग्रेसराइत्यर्थः ॥ ५ ॥ सागरेसंबद्धेसलिलार्णवेलवणजलेसमुद्रे निवेशंसेनानिवेशम् ॥ ६ ॥ प्रहरणान्यायुधानि ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ नाध्यगच्छेतांनाशक्नुवाताम् ॥ १० ॥ तत्रहेतुमाह तत्स्थितमित्यादिना ॥ ११ ॥ ददृशातेददृशतुः ॥ १२ ॥ प्रतिच्छन्नोहरिरूपेणगृहीत्वाचचक्षेगृहीत्वोपनीयाचचक्षे ॥ १३ ॥ १४ ॥

तौरामंदृष्ट्वाव्यथितौजीवितेनिराशौचाभूताम ॥ १५ ॥ रावणप्रहितौतत्प्रेषितौ ॥ १६ ॥ प्रहसन्सेतुबंधनेनजनस्थानेनिरपेक्षंखरादिवधेनचनमद्बलज्ञानंवृत्तमितिप्रहासः ॥ १७ ॥ वयमिति
रामेणनिर्देशःसुग्रीवादिसहितस्यस्वस्य सुसमाहिताःज्ञातबलाः यथोक्तंरावणोक्तमनतिक्रम्य वाचेत् छंदतःस्वेच्छया ॥ १८ ॥ विभीषणोवायस्माद्विशिष्यभवतांभयमितिशेषः ॥ १९ ॥

तौदृष्ट्वाव्यथितौरामंनिराशौजीवितेतथा ॥ कृतांजलिपुटौभीतौवचनंचेदमूचतुः ॥ १५ ॥ आवामिहागतौसौम्यरावणप्रहितावुभौ ॥ परिज्ञातुंब
लंसर्वंतदिदंरघुनंदन ॥ १६ ॥ तयोस्तद्वचनंश्रुत्वारामोदशरथात्मजः ॥ अब्रवीत्प्रहसन्वाक्यंसर्वभूतहितेरतः ॥ १७ ॥ यदिदृष्टंबलंसर्ववयंवासुसमा
हिताः ॥ यथोक्तंवाकृतंकार्यंछंदतःप्रतिगम्यताम् ॥ १८ ॥ अथकिंचिददृष्टंवाभूयस्तद्द्रष्टुमर्हथः ॥ विभीषणोवाकात्स्न्र्येनपुनःसंदर्शयिष्यति ॥ १९ ॥
नचेदंग्रहणंप्राप्यभेतव्यंजीवितंप्रति ॥ न्यस्तशस्त्रौगृहीतौचनदूतौवधमर्हतः ॥ २० ॥ प्रच्छन्नौचविमुंचेमौचारौरात्रिंचरावुभौ ॥ शत्रुपक्षस्यसत
तंविभीषणविकर्षिणौ ॥ २१ ॥ प्रविश्यमहतींलंकांभवद्भ्यांधनदानुजः ॥ वक्तव्योरक्षसांराजायथोक्तंवचनंमम ॥ २२ ॥ यद्बलंत्वंसमाश्रित्यसीतां
मेहृतवानसि ॥ तद्दर्शययथाकामंससैन्यैश्चसबांधवः ॥ २३ ॥ श्वःकाल्येनगरींलंकांसप्राकारांसतोरणाम् ॥ रक्षसांचबलंपश्यशरैर्विध्वंसितंमया
॥ २४ ॥ क्रोधंभीममहंमोक्ष्येससैन्येत्वयिरावण ॥ श्वःकाल्येवज्रवान्वज्रंदानवेष्विववासवः ॥ २५ ॥ इतिप्रतिसमादिष्टौराक्षसौशुकसारणौ ॥ ज
येतिप्रतिनंद्यैनंराघवंधर्मवत्सलम् ॥ २६ ॥ आगम्यनगरींलंकामब्रूतांराक्षसाधिपम् ॥ विभीषणगृहीतौतुवधार्थंराक्षसेश्वर ॥ २७ ॥ दृष्ट्वाधर्मात्म
नामुक्तौरामेणामिततेजसा ॥ एकस्थानगतायत्रचत्वारःपुरुषर्षभाः ॥ २८ ॥ लोकपालसमाःशूराःकृतास्त्रादृढविक्रमाः ॥ रामोदाशरथिःश्रीमान्ल
क्ष्मणश्चविभीषणः ॥ २९ ॥ सुग्रीवश्चमहातेजामहेंद्रसमविक्रमः ॥ एतेशक्ताःपुरींलंकांसप्राकारांसतोरणाम् ॥ ३० ॥

न्यस्तशस्त्रत्वाद्येकैकमप्यवधेहेतुःकिमुतसमुदितमितिभावः ॥ २० ॥ प्रच्छन्नौचगूढतयारंध्रान्वेषिणावपिशत्रुपक्षस्यरावणशत्रुपक्षस्यसुग्रीवादिरूपस्यसततंविकर्षिणौभेदादिपरावपिइमौरा ॥३७॥
त्रिचरौहेविभीषणविमुंच ॥ २१ ॥ अथरामःप्रतिसंदिशति प्रविश्येति ॥ २२ ॥ २३ ॥ श्वःकाल्येश्वःप्रातःकाले ॥ २४ ॥ वज्रवान्वज्रवत्त्वगुणः ॥ २५ ॥ २६ ॥ विभीषणगृहीतावित्यने
नतत्त्यागस्तवमहतेऽनर्थायेतिसूचितम् ॥ २७ ॥ यत्रयस्मादेतेवक्ष्यमाणाश्चत्वारएकस्थानगताएकत्रमिलितास्तस्मात्तएतेशक्ताइतियोजना ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

उत्पाटयसंक्रामयितुंनिखातशालास्तंभमिवोपरिकृत्वापुनःप्रतिष्ठापयितुमित्यर्थः॥३१॥३२॥ योद्धुमिच्छतांध्वजिनीदुर्धर्षेत्यन्वयः यदेवमतोलमिति॥३३॥गड्डुमानः ॥ कतकरी० ॥ ॥२४॥
॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचविंशःसर्गः ॥ २५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ बहुतालसमुत्सेधंअनेकताल

उत्पाट्यसंक्रामयितुंसर्वेतिष्ठंतुवानराः॥ यादृशंतद्धिरामस्यरूपंप्रहरणानिच॥ ३१ ॥ वधिष्यतिपुरींलंकामेकस्तिष्ठंतुतेत्रयः ॥रामलक्ष्मणगुप्तासा
सुग्रीवेणचवाहिनी॥ बभूवदुर्धर्षतरासर्वैरपिसुरासुरैः ॥ ३२ ॥ प्रहृष्टयोधाध्वजिनीमहात्मनांवनौकसांसंप्रतियोद्धुमिच्छताम् ॥ अलंविरोधेन
शमोविधीयतांप्रदीयतांदाशरथायमैथिली॥ ३३॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेपंचविंशःसर्गः॥ २५॥ ॥ छ॥ ॥तद्वचःसत्यम
क्लीवंसारणेनाभिभाषितम् ॥ निशम्यरावणोराजापर्यभाषतसारणम् ॥ १ ॥ यदिमामभियुंजीरन्देवगंधर्वदानवाः ॥नैवसीतामहंदद्यांसर्वलो
कभयादपि॥ २॥ त्वंतुसौम्यपरित्रस्तोहरिभिःपीडितोभृशम्॥ प्रतिप्रदानमद्यैवसीतायाःसाधुमन्यसे॥ ३॥ कोहिनामसपत्नोमांसमरेजेतुमर्हति॥
इत्युक्त्वापरुषंवाक्यंरावणोराक्षसाधिपः॥ ४॥आरुरोहततःश्रीमान्प्रासादंहिमपांडुरम्॥ बहुतालसमुत्सेधंरावणोथदिदृक्षया ॥ ५ ॥ ताभ्यांचरा
भ्यांसहितोरावणःक्रोधमूर्च्छितः॥ पश्यमानःसमुद्रंतंपर्वतांश्चवनानिच ॥ ६॥ ददर्शपृथिवीदेशंसुसंपूर्णंप्लवंगमैः॥ तदपारमसंख्यंचवानराणांम
हाबलम् ॥ ७ ॥ आलोक्यरावणोराजापरिपप्रच्छसारणम् ॥ एषांकिंवानरामुख्याःकेशूराःकेमहाबलाः॥ ८ ॥ केपूर्वमभिवर्तंतेमहोत्साहाःसमंत
तः॥केषांशृणोतिसुग्रीवःकेवायूथपयूथपाः ॥ ९ ॥ सारणाचक्ष्वमेसर्वंकिंप्रभावाःप्लवंगमाः॥ सारणोराक्षसेंद्रस्यवचनंपरिपृच्छतः॥ १० ॥ आ
बभाषेऽथमुख्यज्ञोमुख्यांस्तत्रवनौकसः॥ एषयोऽभिमुखोलंकांनर्दंस्तिष्ठतिवानरः ॥ ११ ॥ यूथपानांसहस्रेणशतेनपरिवारितः॥ यस्यघोषेणमह
तासप्राकारासतोरणा॥ १२॥

प्रमाणोन्नतं दिदृक्षयावानरबलदर्शनेच्छया ॥ ५ ॥ चराभ्यांचाराभ्यां पश्यमानःपश्यन् ॥ ६ ॥ वानराणांमहाबलंचददर्शेत्यन्वयः ॥७ ॥ ८ ॥ केषांशृणोतिवचइतिशेषः यूथपयूथपाःमहाप्र
धानाः ॥ ९ ॥ वचनंउत्तरमाबभाषेइत्यन्वयः ॥ १० ॥ ११ ॥ सहस्रेणशतेनलक्षेणेत्यर्थः ॥ १२ ॥

यूथपसंख्यायाएवगणनम् सुग्रीवस्यबलाग्रेचयस्तिष्ठतिएषनीलइत्यन्वयः ॥ १३ ॥ अथांगदवर्णनम् बाहूइति प्रगृह्यउपगम्यपद्मांमहींगच्छति नरवदितिशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अभिषेचितोऽभिषिक्तः ॥ १७ ॥ पराक्रांतःपराक्रमितुमुद्यतः ॥ १८ ॥ यद्धनूमताजनकात्मजादृष्टासासर्वामतिरेतस्यांगदस्यमंत्रमूलेतिशेषः ॥१९॥ बहूनियूथानिपरिगृह्यस्वेनानीकेनत्वामभिया

लंकाप्रतिहतासर्वासशैलवनकानना ॥ सर्वशाखामृगेंद्रस्यसुग्रीवस्यमहात्मनः ॥ १३ ॥ बलाग्रेतिष्ठतेवीरोनीलोनामैषयूथपः ॥ बाहूप्रगृह्ययःप
द्मांमहींगच्छतिवीर्यवान् ॥ १४ ॥ लंकामभिमुखःकोपादभीक्ष्णंचविजृंभते ॥ गिरिशृंगप्रतीकाशःपद्मकिंजल्कसन्निभः ॥ १५ ॥ स्फोटयत्यतिसंर
ब्धोलांगूलंचपुनःपुनः ॥ यस्यलांगूलशब्देनस्वनंतिप्रदिशोदश ॥ १६ ॥ एषवानरराजेनसुग्रीवेणाभिषेचितः ॥ युवराजोंगदोनामत्वामाह्वयतिसं
युगे ॥ १७ ॥ वालिनःसदृशःपुत्रःसुग्रीवस्यसदाप्रियः ॥ राघवार्थेपराक्रांतःशक्रार्थेवरुणोयथा ॥ १८ ॥ एतस्यसामतिःसर्वायद्दृष्टाजनकात्मजा ॥
हनूमतावेगवताराघवस्यहितैषिणा ॥ १९ ॥ बहूनिवानरेंद्राणामेषयूथानिवीर्यवान् ॥ परिगृह्याभियातित्वांस्वेनानीकेनमर्दितुम् ॥ २० ॥ अनुवा
लिसुतस्यापिबलेनमहतावृतः ॥ वीरस्तिष्ठतिसंग्रामेसेतुहेतुरयंनलः ॥ २१ ॥ येतुविष्टभ्यगात्राणिक्ष्वेडयंतिनदंतिच ॥ यएनमनुगच्छंतिवीराश्चंद
नवासिनः ॥ २२ ॥ एषैवाशंसतेलंकांस्वेनानीकेनमर्दितुम् ॥ श्वेतोरजतसंकाशश्चपलोभीमविक्रमः ॥ २३ ॥ बुद्धिमान्वानरःशूरस्त्रिषुलोकेषुविश्रु
तः ॥ तूर्णंसुग्रीवमागम्यपुनर्गच्छतिवानरः ॥ २४ ॥ विभजन्वानरींसेनामनीकानिप्रहर्षयन् ॥ यःपुरागोमतीतीरेरम्यंपर्येतिपर्वतम् ॥ २५ ॥ नाम्ना
संरोचनोनामनानानगयुतोगिरिः ॥ तत्रराज्यंप्रशास्त्येषकुमुदोनामयूथपः ॥ २६ ॥ योसौशतसहस्राणिसहर्षंपरिकर्षति ॥ यस्यवालाबहुव्यामा
दीर्घलांगूलमाश्रिताः ॥ २७ ॥

ति ॥ २० ॥ वालिसुतस्यानुपश्चात् सेतुहेतुःसेतुकर्ता ॥ २१ ॥ अथश्वेतवर्णनम् येत्विति गात्राणिविष्टभ्यक्ष्वेलांकुर्वंति एनंश्वेतम् चंदनैवासिनः ॥ २२ ॥ एषैवएषएव संधिरार्षः ॥ २३ ॥ सुग्रीवमागम्यपुनर्गच्छतीत्यनेनरावणदर्शनसमयेकार्यार्थंसुग्रीवसमीपमागत्यगतवानितिज्ञायते ॥ २४ ॥ यःपुरेत्यादिनाकुमुदवर्णनम् रम्यंरम्याख्यम् ॥ २५ ॥ अस्यैवसंरोचनइतिनामांतरम् ॥ २६ ॥ चंडवर्णनम् योसाविति ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ रंभवर्णनम् यस्त्विति निभृतएकाग्रः ॥ २९ ॥ ३० ॥३१ ॥ यंयांतमनुगच्छंतीत्यन्वयः ॥३२ ॥ शरभवर्णनम् यस्तुकर्णाविति मृत्योर्नसंविजतेनोद्वेगंगच्छति तथावरदानादितिशेषः नचसेनामिति किंत्वेकएवयोद्धुमिच्छतीत्यर्थः ॥ ३३॥ ३४ ॥ महौजसामहतातेजसा ॥ ३५॥ ३६ ॥ पनसवर्णनम् यस्तुमेघइत्यादिना ॥ ३७ ॥ भेरीणांनादइवयस्यसन्नादःश्रूयतइतिशे

ताम्राःपीताःसीताःश्वेताःप्रकीर्णाघोरदर्शनाः ॥ अदीनोवानरश्चंडःसंग्राममभिकांक्षति ॥ एषैवाशंसतेलंकांस्वेनानीकेनमर्दितुम् ॥ २८ ॥ यस्त्वेषसिंहसंकाशःकपिलोदीर्घकेसरः ॥ निभृतःप्रेक्षतेलंकांदिधक्षन्निवचक्षुषा ॥ २९ ॥ विंध्यंकृष्णगिरिंसह्यंपर्वतंचसुदर्शनम् ॥ राजन्सततमध्यास्तेसरंभोनामयूथपः ॥ ३० ॥ शतंशतसहस्राणांत्रिंशच्चहरिपुंगवाः ॥ ३१ ॥ यंयांतंवानराघोराश्चंडाश्चंडपराक्रमाः ॥ परिवार्यानुगच्छंतिलंकांमर्दितुमोजसा ॥ ३२ ॥ यस्तुकर्णौविवृणुतेजृंभतेचपुनःपुनः ॥ नतुसंविजतेमृत्योर्नचसेनांप्रधावति ॥ ३३ ॥ प्रकंपतेचरोषेणतिर्यक्चपुनरीक्षते ॥ पश्यलांगूलविक्षेपंक्ष्वेडत्येषमहाबलः ॥ ३४ ॥ महौजसावीतभयारम्यंसाल्वेयपर्वतम् ॥ राजन्सततमध्यास्तेशरभोनामयूथपः ॥ ३५ ॥ एतस्यबलिनःसर्वेविहारानामयूथपाः ॥ राजञ्छतसहस्राणिचत्वारिंशत्तथैवच ॥ ३६ ॥ यस्तुमेघइवाकाशंमहानावृत्यतिष्ठति ॥ मध्येवानरवीराणांसुराणामिववासवः ॥ ३७ ॥ भेरीणामिवसन्नादोयस्यैषश्रूयतेमहान् ॥ घोषःशाखामृगेंद्राणांसंग्राममभिकांक्षताम् ॥ ३८ ॥ एषपर्वतमध्यास्तेपारियात्रमनुत्तमम् ॥ युद्धेदुष्प्रसहोनित्यंपनसोनामयूथपः ॥ ३९ ॥ एनंशतसहस्राणांशतार्धपर्युपासते ॥ यूथपायूथपश्रेष्ठंयेषांयूथानिभागशः ॥ ४० ॥ यस्तुभीमांप्रवल्गंतींचमूंतिष्ठतिशोभयन् ॥ स्थितांतीरेसमुद्रस्यद्वितीयइवसागरः ॥ ४१ ॥ एषदर्दुरसंकाशोविनतोनामयूथपः ॥ पिबंश्चरतियोवेणांनदीनामुत्तमांनदीम् ॥ ४२ ॥ षष्टिःशतसहस्राणिबलमस्यप्लवंगमाः ॥ त्वामाह्वयतियुद्धायक्रथनोनामवानरः ॥ ४३ ॥

षः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ एनंपनसम् शतार्धशतसहस्रसंख्यानांपंचाशल्लक्षसंख्यंयूथपाःपर्युपासते येषांयूथानिभागशःप्रत्येकंसंतीतिशेषः ॥ ४० ॥ विनतवर्णनम् यस्तुभीमामिति ॥४१ ॥ ४२ ॥ क्रथनवर्णनम् त्वामाह्वयतीत्यादि ॥ ४३ ॥

विक्रांताबलवंतश्चयस्ययूथपाइतिशेषः यथास्ययूथपास्तथैवतेषांभागशःप्रत्येकंयूथानिचसंतीतिशेषः गवयवर्णनम् यस्तुगैरिकेत्यादि ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ येषांयूथपानांसंख्यानविद्यते
भागशःसंतीतिशेषः॥४७॥ सवमानः ॥ अत्रसर्गच्छेदोऽपांक्तोवृत्तभेदाभावादेकप्रकरणत्वाच्चेतिकतकः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरा०रामा०वा०आ०युद्धकांडेषड्विंशःसर्गः ॥ २६ ॥ ॥ छ॥

विक्रांताबलवंतश्चयथायूथानिभागशः॥ यस्तुगैरिकवर्णाभंवपुःपुष्यतिवानरः ॥ ४४॥ अवमत्यसदासर्वान्वानरान्बलदर्पितः ॥ गवयोनामतेज
स्वीत्वांक्रोधादभिवर्तते ॥ ४५ ॥ एनंशतसहस्राणिसप्ततिःपर्युपासते ॥ एषैवाशंसतेलंकांस्वेनानीकेनमर्दितुम् ॥ ४६ ॥ एतेदुष्प्रसहावीरायेषांसं
ख्यानविद्यते॥ यूथपायूथपश्रेष्ठास्तेषांयूथानिभागशः॥ ४७॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेषड्विंशःसर्गः॥ २६॥ ॥ छ ॥ ॥तांस्तु
तेसंप्रवक्ष्यामिप्रेक्षमाणस्ययूथपान्॥ राघवार्थेपराक्रांतायेनरक्षंतिजीवितम् ॥ १ ॥ स्निग्धायस्यबहुव्यामादीर्घलांगूलमाश्रिताः॥ ताम्राःपीता
सिताःश्वेताःप्रकीर्णाघोरकर्मणः॥ २ ॥ प्रगृहीताःप्रकाशंतेसूर्यस्येवमरीचयः ॥ पृथिव्यांचानुकृष्यंतेहरोनामैषवानरः॥ ३ ॥ यंपृष्ठतोनुगच्छंतिश
तशोथसहस्रशः ॥ वृक्षानुद्यम्यसहसालंकारोहणतत्पराः ॥ ४ ॥ यूथपाहरिराज्यस्यकिंकराःसमुपस्थिताः॥ नीलानिवमहामेघांस्तिष्ठतोयांस्तुपश्य
सि ॥ ५ ॥ असितांजनसंकाशान्युद्धेसत्यपराक्रमान्॥ असंख्येयाननिर्देश्यान्परंपारमिवोदधेः ॥ ६ ॥ पर्वतेषुचयेकेचिद्विषयेषुनदीषुच ॥ एतेत्वाम
भिवर्तंतेराजनृक्षाःसुदारुणाः॥ ७॥ एषांमध्येस्थितोराजाभीमाक्षोभीमदर्शनः॥ पर्जन्यइवजीमूतैःसमंतात्परिवारितः॥८॥ ऋक्षवंतंगिरिश्रेष्ठम
ध्यास्तेनर्मदांपिबन्॥ सर्वर्क्षाणामधिपतिर्धूम्रोनामैषयूथपः ॥ ९ ॥ यवीयानस्यतुभ्रातापश्यैनंपर्वतोपमम्॥ भ्रात्रासमानोरूपेणविशिष्टश्चपरा
क्रमे ॥ १० ॥ सएषजांबवान्नाममहायूथपयूथपः॥ प्रशांतोगुरुवर्तीचसंप्रहारेष्वमर्षणः॥ ११ ॥

तानिति येजीवितंनरक्षंति ॥ १ ॥ स्निग्धाइत्यादिहरवर्णनमितिकतकः तारस्येत्यन्ये बहुव्यामाःयस्यलांगूलाश्रितावालाबहुव्यामत्वादिगुणकाः ॥ २ ॥ प्रगृहीताउत्क्षिप्ताः एषहरोनामेत्य
न्वयः हरोगोलांगूलजातिः ॥ ३ ॥ ४ ॥ धूम्रवर्णनम् नीलानित्यादि ॥ ५ ॥ अनिर्देश्यान्अशक्यनामगणनान् परंपारमिवपरपारस्थरेणूनिव ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अथजांबवद्वर्णनम् य
वीयानिति अस्यधूम्रस्यकनिष्ठइत्यर्थः योभ्रात्रासमानइत्यन्वयः ॥ १० ॥ गुरुवर्तीसद्गुरूपासकः अनेनसर्वसिद्धिमत्त्वमुक्तम् ॥ ११ ॥

साह्यंसाहाय्यम् देवासुरेयुद्धेइतिवैरइतिवाशेषः ॥ १२ ॥ अथतत्सैन्यवर्णनम् आरुह्येति ॥ १३ ॥ रोमशाअधिकरोमवंतः रक्षःपिशाचसादृश्यंक्रौर्येण ॥ १४ ॥ दंभवर्णनम् यएनमिति प्लवमानंलीलार्थमितिशेषः स्थितंलीलार्थमेवपुनःस्थितम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ सन्नादनवर्णनम् यःस्थितमिति योयोजनेस्थितंशैलंपार्श्वेनसेवते एतेनयोजनव्यायामदेहइत्युक्तम् ऊर्ध्वमपियोजनंकायेनकायप्रमाणेनगतोव्याप्तःसन्नूर्ध्ववर्तिपदार्थंप्राप्नोतिस्पृशति ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अथक्रथनवर्णनम् यस्येति कृष्णवर्त्मनाअग्निना ॥ २० ॥ त्रिदिवौकसांसाह्यार्थमुत्पन्नइत्यन्वयः

एतेनसाह्यंतुमहत्कृतंशक्रस्यधीमता ॥ देवासुरेजांबवतालब्धाश्चबहवोवराः ॥ १२ ॥ आरुह्यपर्वताग्रेभ्योमहाभ्रविपुलाःशिलाः ॥ मुंचंतिविपुलाकारान्मृत्योरुद्विजंतिच ॥ १३ ॥ राक्षसानांचसदृशाःपिशाचानांचरोमशाः ॥ एतस्यसैन्याबहवोविचरंत्यमितौजसः ॥ १४ ॥ यएनमभिसंरब्धंप्लवमानमवस्थितम् ॥ प्रेक्षंतेवानराःसर्वेस्थितंयूथपयूथपम् ॥ १५ ॥ एषराजन्सहस्राक्षंपर्युपास्तेहरीश्वरः ॥ बलेनबलसंयुक्तोरंभोनामैषयूथपः ॥ १६ ॥ यःस्थितंयोजनेशैलंगच्छन्पार्श्वेनसेवते ॥ ऊर्ध्वंतथैवकायेनगतःप्राप्नोतियोजनम् ॥ १७ ॥ यस्मात्तुपरमंरूपंचतुष्पात्सुनविद्यते ॥ श्रुतःसन्नादनोनामवानराणांपितामहः ॥ १८ ॥ येनयुद्धंतदादत्तंरणेशक्रस्यधीमता ॥ पराजयश्चनप्राप्तःसोयंयूथपयूथपः ॥ १९ ॥ यस्यविक्रममाणस्यशक्रस्येवपराक्रमः ॥ एषगंधर्वकन्यायामुत्पन्नःकृष्णवर्त्मना ॥ २० ॥ तदादेवासुरेयुद्धेसाह्यार्थंत्रिदिवौकसाम् ॥ यत्रवैश्रवणोराजाजंबूमुपनिषेवते ॥ २१ ॥ योराजापर्वतेंद्राणांबहुकिन्नरसेविनाम् ॥ विहारसुखदोनित्यंभ्रातुस्तेराक्षसाधिप ॥ २२ ॥ तत्रैषरमतेश्रीमान्बलवान्वानरोत्तमः ॥ युद्धेष्वकत्थनोनित्यंक्रथनोनामयूथपः ॥ २३ ॥ वृतःकोटिसहस्रेणहरीणांसमवस्थितः ॥ एषैवाशंसतेलंकांस्वेनानीकेनमर्दितुम् ॥ २४ ॥ योगंगामनुपर्येतित्रासयन्गजयूथपान् ॥ हस्तिनांवानराणांचपूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ २५ ॥

वैश्रवणोराजायत्रगिरौजंबूमुपनिषेवते यःपर्वतोबहवःकिन्नराःसेवकायेषांतेषांपर्वतेंद्राणांराजा यश्चतेभ्रातुर्विहारसुखदः ॥ २१ ॥ २२ ॥ तत्रगिरौकैलासेवसति अकत्थनःआत्मश्लाघारहितःकार्येणैवपराक्रमप्रदर्शकः ॥ २३ ॥ २४ ॥ अथप्रमाथिवर्णनम् योगंगामिति गंगामनुगंगासमीपे हस्तिवानरयोर्वैरंगजाकारशंबसादनासुरस्यहनुमत्पित्राकेसरिणावधात्पूर्वमुत्पन्नमिति पौराणिकीगाथा ॥ २५ ॥

नेताप्रभुः ॥ २६ ॥ हैमवतींनदींगंगामनुवर्तमानमुशीरबीजाख्यंपर्वतमाश्रित्ययोरमतेइत्यन्वयः ॥ २७ ॥ शतसहस्राणांसहस्रंसहस्रलक्षमितियावत् ॥ २८ ॥ २९ ॥ दुर्धरःशत्रुभिर्धर्तुमशक्यः
प्रमाथिनंविशिष्यबोधयति वातेनेवेति ॥ ३० ॥ तरस्विवानरसंबंधियस्यानीकंसंरब्धंपश्यसि यस्यानीकेनोद्धतंबहुलंरजोऽरुणाभंधूम्रवर्णंपवनेनसमंततोबहुशोविवर्तमानंक्षिप्यमाणंयत्रय
त्समीपेपश्यसि सएषप्रमाथीत्यन्वयः ॥ ३१ ॥ गवाक्षवर्णनम् एतेसितेत्यादि शतंशतसहस्राणिशतलक्षमित्यर्थः सेतुबंधनंनलसमीपेतत्सहायतयास्थित्वासेतुबंधनकर्तारम् ॥ ३३ ॥ केसरिवर्ण

एषयूथपतिर्नेतागर्जन्गिरिगुहाशयः ॥ गजान्रोधयतेवन्यानारुजंश्चमहीरुहान् ॥ २६ ॥ हरीणांवाहिनीमुख्योनदींहैमवतीमनु ॥ उशीरबीजमा
श्रित्यमंदरंपर्वतोत्तमम् ॥ २७ ॥ रमतेवानरश्रेष्ठोदिविशक्रइवस्वयम् ॥ एनंशतसहस्राणांसहस्रमभिवर्तते ॥ २८ ॥ वीर्यविक्रमदृप्तानांनर्दतांबाहु
शालिनाम् ॥ सएषनेताचैतेषांवानराणांमहात्मनाम् ॥ २९ ॥ सएषदुर्धरोराजन्प्रमाथीनामयूथपः ॥ वातेनेवोद्धतंमेघंयमेनमनुपश्यसि ॥ ३० ॥
अनीकमपिसंरब्धंवानराणांतरस्विनाम् ॥ उद्धूतमरुणाभासंपवनेनसमंततः ॥ ३१ ॥ विवर्तमानंबहुशोयत्रैतद्बहुलंरजः ॥ एतेसितमुखाघोरागो
लांगूलामहाबलाः ॥ ३२ ॥ शतंशतसहस्राणिदृष्ट्वावैसेतुबंधनम् ॥ गोलांगूलंमहाराजगवाक्षंनामयूथपम् ॥ ३३ ॥ परिवार्याभिनर्दंतेलंकांमर्दि
तुमोजसा ॥ भ्रमराचरितायत्रसर्वकालफलद्रुमाः ॥ ३४ ॥ यंसूर्यस्तुल्यवर्णाभमनुपर्येतिपर्वतम् ॥ यस्यभासासदाभांतितद्वर्णाम्मृगपक्षिणः ॥ ३५ ॥
यस्यप्रस्थंमहात्मानोनत्यजंतिमहर्षयः ॥ सर्वकामफलावृक्षाःसर्वेफलसमन्विताः ॥ ३६ ॥ मधूनिचमहार्हाणियस्मिन्पर्वतसत्तमे ॥ तत्रैषरमतेरा
जन्रम्येकांचनपर्वते ॥ ३७ ॥ मुख्योवानरमुख्यानांकेसरीनामयूथपः ॥ षष्टिर्गिरिसहस्राणिरम्याःकांचनपर्वताः ॥ ३८ ॥ तेषांमध्येगिरिवरस्त्व
मिवानघरक्षसाम् ॥ तत्रैकेकपिलाःश्वेतास्ताम्रास्यामधुपिंगलाः ॥ ३९ ॥ निवसंत्यंतिमगिरौतीक्ष्णदंष्ट्रानखायुधाः ॥ सिंहाइवचतुर्दंष्ट्राव्याघ्राइ
वदुरासदाः ॥ ४० ॥ सर्वेवैश्वानरसमाज्वलदाशीविषोपमाः ॥ सुदीर्घांचितलांगूलामत्तमातंगसन्निभाः ॥ ४१ ॥

नम् भ्रमरेत्यादि यत्रपर्वतेसर्वकालेफलंतितादृशाद्रुमाःसंति ॥ ३४ ॥ यंसूर्यस्तुल्यवर्णाभंस्वतुल्यवर्णकांतियुक्तंपर्वतमनुपर्येतिप्रदक्षिणंकरोति मृगपक्षिणस्तद्वर्तिमृगादयः ॥ ३५ ॥ सर्वकामे
ति काम्यंतइतिकामाविषयाःसर्वेषांभोगार्हस्रक्चंदनाभरणवस्त्रादिरूपफलप्रदाः ॥ ३६ ॥ कांचनपर्वतोमहामेरुः ॥ ३७ ॥ शतवलिवर्णनम् षष्टिरित्यादि ॥ ३८ ॥ तेषांमध्येगिरिवरःसाव
र्णिमेरुनामास्ति तत्रसावर्णिमेरौ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

॥ ४२ ॥ तेवानरास्तेतवलंकांसमीक्ष्यमर्दयंतीवमर्दयंतइवतिष्ठंति ॥४३॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ जवमानः ॥ कृतकरी० ॥ ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरामीयेरामायणतिलके
वाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तविंशःसर्गः ॥ २७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सारणानुक्तंकिंचिच्छुकोवक्तीत्याह सारणस्येति तत्सर्वंबलमादिश्यतूष्णींस्थितवतःसारणस्यवचःश्रुत्वास्थितंरावणं

महापर्वतसंकाशामहाजीमूतनिःस्वनाः ॥ वृत्तपिंगलनेत्राहिमहाभीमगतिस्वनाः ॥ ४२ ॥ मर्दयंतीवतेसर्वेतस्थुर्लंकांसमीक्ष्यते ॥ एषचैषामधिप
तिर्मध्येतिष्ठतिवीर्यवान् ॥ ४३ ॥ जयार्थीनित्यमादित्यमुपतिष्ठतिवीर्यवान् ॥ नाम्नापृथिव्यांविख्यातोराजन्शतबलीतियः ॥ ४४ ॥ एषैवाशंसतेलं
कांस्वेनानीकेनमर्दितुम् ॥ विक्रांतोबलवाञ्छूरःपौरुषेस्वेव्यवस्थितः ॥४५॥ रामप्रियार्थंप्राणानांदयांनकुरुतेहरिः ॥ गजोगवाक्षोगवयोनलोनी
लश्चवानरः ॥ ४६ ॥ एकैकमेवयोधानांकोटिभिर्दशभिर्वृतः ॥ तथान्येवानरश्रेष्ठाविंध्यपर्वतवासिनः ॥ नशक्यंतेबहुत्वात्तुसंख्यातुंलघुविक्रमाः
॥ ४७ ॥ सर्वेमहाराजमहाप्रभावाःसर्वेमहाशैलनिकाशकायाः ॥ सर्वेसमर्थाःपृथिवींक्षणेनकर्तुंप्रविध्वस्तविकीर्णशैलाम् ॥ ४८ ॥ ॥इत्यार्षे
श्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तविंशःसर्गः ॥ २७ ॥ ॥ छ ॥ ॥सारणस्यवचःश्रुत्वारावणंराक्षसाधिपम् ॥ बलमादिश्यतत्स
र्वंशुकोवाक्यमथाब्रवीत् ॥ १ ॥ स्थितान्पश्यसियानेतान्मत्तानिवमहाद्विपान् ॥ न्यग्रोधानिवगांगेयान्सालान्हैमवतानिव ॥ २ ॥ एतेदुष्प्रसहारा
जन्बलिनःकामरूपिणः ॥ दैत्यदानवसंकाशायुद्धेदेवपराक्रमाः ॥ ३ ॥ एषांकोटिसहस्राणिनवपंचचसप्तच ॥ तथाशंकुसहस्राणितथावृंदशता
निच ॥ ४ ॥ एतेसुग्रीवसचिवाःकिष्किंधानिलयाःसदा ॥ हरयोदेवगंधर्वैरुत्पन्नाःकामरूपिणः ॥ ५ ॥ यौतौपश्यसितिष्ठंतौसमानौदेवरूपिणौ ॥
मैंदश्चद्विविदश्चैवताभ्यांनास्तिसमोयुधि ॥ ६ ॥ ब्रह्मणासमनुज्ञाताअमृतप्राशिनावुभौ ॥ आशंसेतेयथालंकामेतौमर्दितुमोजसा ॥ ७ ॥ यंतु
पश्यसितिष्ठंतंप्रभिन्नमिवकुंजरम् ॥ योबलात्क्षोभयेत्क्रुद्धःसमुद्रमपिवानरः ॥ ८ ॥ एषोऽभिगंतालंकायांवैदेह्यास्तवचप्रभो ॥ एनंपश्यपुरादृष्टं
वानरंपुनरागतम् ॥ ९ ॥

शुकोब्रवीत् ॥ १ ॥ गांगेयान्गंगातटोत्पन्नान् अनपत्येपिढगार्षः ॥ २ ॥ ३ ॥ एषांकोटीतिसुग्रीवसचिवसंख्या सर्वबलसंख्यांतुसर्गांतेवक्ष्यति ॥ ४ ॥ ५ ॥ यौताविति मैंदद्विविदविषयम् ॥ ६ ॥
समनुज्ञाताइत्यत्रलोपःशाकल्यस्येतिलोपः समनुज्ञातावित्यर्थः ॥ ७ ॥ हनुमंतंवर्णयति यंत्विति प्रभिन्नंमत्तम् ॥ ८ ॥ एषलंकायांवैदेह्यास्तवचाभिगंतान्वेषी समीपमागतश्चेत्यर्थः ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ सततगोवायुः ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रतियास्यति भूलोकवर्तिफलैरितिशेषः ॥ १३ ॥ अनासाद्यभास्करमितिशेषः भास्करोदयनेइतिबहुव्रीहिः ॥ १४ ॥ १५ ॥ आगमयोगेनसहह
नूमन्नामनिमित्तभूतपूर्ववृत्तांतेनसहेत्यर्थः ॥ १६ ॥ धूमकेतुरग्निःयेनजाज्वल्यतेप्रज्वलितःकृतः त्वत्तेजोरुद्धोपियत्पुच्छंप्राप्यप्रज्वलितः लंकायांनिहितोनिक्षिप्तश्च ॥ १७ ॥ रामंवर्णय

ज्येष्ठःकेसरिणःपुत्रोवातात्मजइतिश्रुतः॥ हनूमानितिविख्यातोलंघितोयेनसागरः॥ १० ॥ कामरूपोहरिश्रेष्ठोबलरूपसमन्वितः॥ अनिवार्यगति
श्चैवयथासततगःप्रभुः॥ ११ ॥ उद्यंतंभास्करंदृष्ट्वाबालःकिलबुभुक्षितः॥ त्रियोजनसहस्रंतुअध्वानमवतीर्यहि ॥ १२ ॥ आदित्यमाहरिष्यामिन
मेक्षुत्प्रतियास्यति॥ इतिनिश्चित्यमनसापुप्लुवेबलदर्पितः॥ १३ ॥ अनाधृष्यतमंदेवमपिदेवर्षिराक्षसैः ॥ अनासाद्यैवपतितोभास्करोदयनेगिरौ
॥ १४॥ पतितस्यकपेरस्यहनुरेकाशिलातले ॥ किंचिद्भिन्नाद्दृढहनुर्हनूमानेषतेनवै ॥ १५॥ सत्यमागमयोगेनममैषविदितोहरिः॥ नास्यशक्यंबलं
रूपंप्रभावोवानुभाषितुम् ॥ १६ ॥ एषआशंसतेलंकामेकोमथितुमोजसा ॥ येनजाज्वल्यतेसौवैधूमकेतुस्तवाद्यवै ॥ लंकायांनिहितश्चापिकथं
विस्मरसेकपिम्॥ १७॥ यस्यैषोनंतरःशूरःश्यामःपद्मनिभेक्षणः॥ इक्ष्वाकूणामतिरथोलोकेविश्रुतपौरुषः ॥ १८ ॥ यस्मिन्नचलतेधर्मोयोधर्मंना
तिवर्तते॥ योब्राह्ममस्त्रंवेदांश्चवेदवेदविदांवरः॥ १९॥ योभिंद्याद्गगनंबाणैर्मेदिनींवापिदारयेत्॥ यस्यमृत्योरिवक्रोधःशक्रस्येवपराक्रमः॥ २०॥
यस्यभार्याजनस्थानात्सीताचापिहृतात्वया॥ सएषरामस्त्वांराजन्योद्धुंसमभिवर्तते ॥ २१॥ यस्यैषदक्षिणेपार्श्वेशुद्धजांबूनदप्रभः ॥ विशालव
क्षास्ताम्राक्षोनीलकुंचितमूर्धजः॥ २२॥ एषोहिलक्ष्मणोनामभ्रातुःप्रियहितेरतः॥ नयेयुद्धेचकुशलःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ २३॥ अमर्षीदुर्जयोजे
ताविक्रांतश्चजयीबली॥ रामस्यदक्षिणोबाहुर्नित्यंप्राणोबहिश्चरः॥ २४ ॥ नत्वेषराघवस्यार्थेजीवितंपरिरक्षति ॥ एषैवाशंसतेयुद्धेनिहंतुंसर्वरा
क्षसान्॥ २५॥ यस्यसव्यमसौपक्षंरामस्याश्रित्यतिष्ठति ॥ रक्षोगणपरिक्षिप्तोराजाह्येषविभीषणः॥ २६ ॥

ति यस्यैषइति यस्यदर्शितस्यहनूमतोनंतरःसमीपवर्ती ॥ १८ ॥ १९ ॥ गगनंबाणैर्भिंद्यात् सर्वंदुष्करमपितस्यसुकरमितितात्पर्यं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ यस्यप्राग्व
र्णितस्यरामस्यसव्यंपक्षमाश्रित्यतिष्ठतीत्यन्वयः रक्षोगणेनपरिक्षिप्तोव्याप्तः गणशब्देनचत्वारएव ॥ २६ ॥

राजराजेनरामेणाभिषेचितइत्यन्वयः एषोसौत्वांप्रतियुद्धायाभिवर्तते ॥ २७ ॥ सुग्रीववर्णनंयंत्विति ॥ २८ ॥ अतिबभ्राजअतिक्रम्यातिशयेनबभ्राजेत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ पुष्करंपद्मम्
॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अथसर्वबलसंख्यांदर्शयितुंसंख्यास्वरूपंनिदर्शयति शतमिति ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अथबलसंख्यामाह एवंकोटीति ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ प्र

श्रीमताराजराजेनलंकायामभिषेचितः ॥ त्वामसौप्रतिसंरब्धोयुद्धायैषोभिवर्तते ॥ २७ ॥ यंतुपश्यसितिष्ठंतंमध्येगिरिमिवाचलम् ॥ सर्वशाखामृ
गेंद्राणांभर्तारममितौजसम् ॥ २८ ॥ तेजसायशसाबुद्ध्याबलेनाभिजनेनच ॥ यःकपीनतिबभ्राजहिमवानिवपर्वतः ॥ २९ ॥ किष्किंधांयःसम
ध्यास्तेदुर्गांसगहनद्रुमाम् ॥ दुर्गांपर्वतदुर्गम्यांप्रधानैःसहयूथपैः ॥ ३० ॥ यस्यैषाकांचनीमालाशोभतेशतपुष्करा ॥ कांतादेवमनुष्याणांयस्यांल
क्ष्मीःप्रतिष्ठिता ॥ ३१ ॥ एतांमालांचतारांचकपिराज्यंचशाश्वतम् ॥ सुग्रीवोवालिनंहत्वारामेणप्रतिपादितः ॥ ३२ ॥ शतंशतसहस्राणांकोटिमा
हुर्मनीषिणः ॥ शतंकोटिसहस्राणांशंकुरित्यभिधीयते ॥ ३३ ॥ शतंशंकुसहस्राणांमहाशंकुरितिस्मृतः ॥ महाशंकुसहस्राणांशतंवृंदमिहोच्यते
॥ ३४ ॥ शतंवृंदसहस्राणांमहावृंदमितिस्मृतम् ॥ महावृंदसहस्राणांशतंपद्ममिहोच्यते ॥ ३५ ॥ शतंपद्मसहस्राणांमहापद्ममितिस्मृतम् ॥ महाप
द्मसहस्राणांशतंखर्वमिहोच्यते ॥ ३६ ॥ शतंखर्वसहस्राणांसमुद्रमभिधीयते ॥ शतंसमुद्रसाहस्रंमहौघमितिविश्रुतम् ॥ ३७ ॥ एवंकोटिसहस्रेण
शंकूनांचशतेनच ॥ महाशंकुसहस्रेणतथावृंदशतेनच ॥ ३८ ॥ महावृंदसहस्रेणतथापद्मशतेनच ॥ महापद्मसहस्रेणतथाखर्वशतेनच ॥ ३९ ॥
समुद्रेणचतेनैवमहौघेनतथैवच ॥ एषकोटीमहौघेनसमुद्रसदृशेनच ॥ ४० ॥ विभीषणेनवीरेणसचिवैःपरिवारितः ॥ सुग्रीवोवानरेंद्रस्त्वांयुद्धा
र्थमनुवर्तते ॥ महाबलवृतोनित्यंमहाबलपराक्रमः ॥ ४१ ॥ इमांमहाराजसमीक्ष्यवाहिनीमुपस्थितांप्रज्वलितग्रहोपमाम् ॥ ततःप्रयत्नःपरमोवि
धीयतांयथाजयःस्यान्नपरैःपराभवः ॥ ४२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअष्टाविंशःसर्गः ॥ २८ ॥ ॥ ६ ॥ ॥
शुकेनतुसमादिष्टान्दृष्ट्वासहरियूथपान् ॥ लक्ष्मणंचमहावीर्यंभुजंरामस्यदक्षिणम् ॥ १ ॥

ज्वलितग्रहोपमांप्रज्वलितग्रहज्वालोपमाम् ॥ ४२ ॥ खवमानः ॥ कृतकरी० ॥ २६ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरामीयेरा०वा०आ०युद्धकांडेअष्टाविंशःसर्गः ॥ २८ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ शुकेनेति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ कथांतेवृत्तांतश्रवणसमाप्तिसमये भर्त्सयामास स्वकीयभीताकारगोपनार्थोयंव्यापारः ॥ ५ ॥ अधोमुखौभर्त्सनेनेतिशेषः ॥ ६ ॥ उच्यमानविशेषणस्यनृपतेःपुरस्तादुपजीविभिर्विप्रियंवक्तुंतावन्नसदृशं प्रग्रहेअनुग्रहे ॥७॥ तदेवविप्रियंदर्शयति रिपूणामिति युद्धायाभिवर्ततामभिमुखतयावर्तमानानाम् स्तवंबलोत्कर्षकथनम् अप्रस्तवेतत्प्रश्नाभावेवक्तुंसदृशं युक्तंनाम काकुरत्र अपित्वयुक्तमेव केयूथपाःकियद्बलमितिविचार्यवक्तव्यमितिप्रेषितेतावन्मात्रंवाच्यं अपृष्टंतुतेषांप्राबल्यमेकैकोनाशयितुंशक्तइत्यादिवक्तुंनयुक्तमित्यर्थः ॥ ८ ॥ आचार्यउपनीयवेदाध्यापकः गुरवःपित्रादयः वृद्धाज्ञानवयोवृद्धाः वांयुवाभ्यां अनुजीव्यग्राह्यांशोनगृह्यतेनगृहीतः ॥ ९ ॥ गृहीतोवानविज्ञातः विस्मृतइत्यर्थः ज्ञातविस्मरणमपियुवयोर्नसंभा

समीपस्थंचरामस्यभ्रातरंचविभीषणम् ॥ सर्ववानरराजंचसुग्रीवंभीमविक्रमम् ॥ २ ॥ अंगदंचापिबलिनंवज्रहस्तात्मजात्मजम् ॥ हनूमंतंचविक्रांतंजांबवंतंचदुर्जयम् ॥ ३ ॥ सुषेणंकुमुदंनीलंनलंचप्लवगर्षभम् ॥ गजंगवाक्षंशरभंमैंदंचद्विविदंतथा ॥४ ॥ किंचिदाविग्नहृदयोजातक्रोधश्चरावणः ॥ भर्त्सयामासतौवीरौकथांतेशुकसारणौ ॥ ५ ॥ अधोमुखौतौप्रणतावब्रवीच्छुकसारणौ ॥ रोषगद्गदयावाचासंरब्धंपरुषंतथा ॥ ६ ॥ नतावत्सदृशंनामसचिवैरुपजीविभिः ॥ विप्रियंनृपतेर्वक्तुंनिग्रहेप्रग्रहेप्रभोः ॥ ७ ॥ रिपूणांप्रतिकूलानांयुद्धार्थमभिवर्तताम् ॥ उभाभ्यांसदृशंनामवक्तुमप्रस्तवेस्तवम् ॥ ८ ॥ आचार्यागुरवोवृद्धावृथावांपर्युपासिताः ॥ सारंयद्राजशास्त्राणामनुजीव्यंनगृह्यते ॥ ९ ॥ गृहीतोवानविज्ञातोभारोऽज्ञानस्यवाह्यते ॥ ईदृशैःसचिवैर्युक्तोमूर्खैर्दिष्ट्याधराम्यहम् ॥ १० ॥ किंनुमृत्योर्भयंनास्तिमांवक्तुंपरुषंवचः ॥ यस्यमेशासतोजिह्वाप्रयच्छतिशुभाशुभम् ॥ ११ ॥ अप्येवदहनंस्पृष्ट्वावनेतिष्ठंतिपादपाः ॥ राजदं ग परामृष्टास्तिष्ठंतेनापराधिनः ॥ १२ ॥ हन्यामहंत्विमौपापौशत्रुपक्षप्रशंसिनौ ॥ यदिपूर्वोपकारैर्मेक्रोधोनमृदुतांव्रजेत् ॥ १३ ॥

वितमित्याह भारइति अज्ञानस्यभारोवाह्यते अज्ञानबाहुल्यमेववर्ततेनज्ञानलेशोपीतिभावः धरामिराज्यमितिशेषः राज्यभ्रंशस्यपरमकारणंभवादृशदुर्मतिसंगस्तत्रसत्यपितन्मूलानर्थैएतावत्कालंयत्तयोर्बलेनतिरस्कृतइत्यर्थः ॥ १० ॥ युवाभ्यांस्वनाशमप्यविज्ञायदुर्वचउक्तमित्याह किंन्विति शासतोराज्ञोयस्यमेजिह्वातदुक्तिःशुभाशुभंनिग्रहानुग्रहंप्रयच्छतितंमांपरुषंवचोवक्तुमुत्सहेथे यतस्तद्युवयोर्मृत्योर्भयंकिंनुनास्ति यदिस्यात्तर्हिब्रुवाथेइत्यर्थः ॥ ११ ॥ अप्रतिक्रियानर्थौराजद्रोहइत्याह अप्येवेत्यादि राजदोषपरामृष्टाःराजक्रोधविषयाः ॥ १२ ॥ पूर्वोपकारैर्युद्धादौकृतैः ॥ १३ ॥

अपध्वंसतमत्सभाप्रवेशाद्भ्रष्टाभवत मेसन्निकर्षान्नश्यध्वमदर्शनंगच्छत क्रोधवशाद्वचनव्यत्यासोनदोषाय हतावेवविनापिशिरश्छेदंधिक्कारादेवेतिशेषः ॥ १४ ॥ प्रतिनंद्याभिनिःसृतौ अयमेवतयोराक्षसत्वप्रापकशापस्यांतइत्यन्यत्रस्पष्टम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ चरान्चारान्प्रत्यायिकान्प्रत्ययएवप्रत्यायस्तद्वतइत्यर्थः अतइनिठनौ विश्वासोपेतानित्यर्थः ॥ १८ ॥ मंत्रेषुविचा

अपध्वंसतनश्यध्वंसन्निकर्षादितोमम ॥ नहिवांहंतुमिच्छामिस्मराम्युपकृतानिवाम् ॥ हतावेवकृतघ्नौद्वौमयिस्नेहपराङ्मुखौ ॥ १४ ॥ एवमुक्त्वातु सव्रीडौतौदृष्ट्वाशुकसारणौ ॥ रावणंजयशब्देनप्रतिनंद्याभिनिःसृतौ ॥ १५ ॥ अब्रवीच्चदशग्रीवःसमीपस्थंमहोदरम् ॥ उपस्थापयमेशीघ्रंचारानितिनिशाचरः ॥ महोदरस्तथोक्तस्तुशीघ्रमाज्ञापयच्चरान् ॥ १६ ॥ ततश्चाराःसंत्वरिताःप्राप्ताःपार्थिवशासनात् ॥ उपस्थिताःप्रांजलयोवर्धयित्वाजयाशिषः ॥ १७ ॥ तानब्रवीत्ततोवाक्यंरावणोराक्षसाधिपः ॥ चरान्प्रत्यायिकान्शूरान्धीरान्विगतसाध्वसान् ॥ १८ ॥ इतोगच्छतरामस्यव्यवसायंपरीक्षितुम् ॥ मंत्रेष्वभ्यंतरायेऽस्यप्रीत्यातेनसमागताः ॥ १९ ॥ कथंस्वपितिजागर्तिकिमद्यचकरिष्यति ॥ विज्ञायनिपुणंसर्वमागंतव्यमशेषतः ॥ २० ॥ चारेणविदितःशत्रुःपंडितैर्वसुधाधिपैः ॥ युद्धेस्वल्पेनयत्नेनसमासाद्यनिरस्यते ॥ २१ ॥ चारास्तुतेतथेत्युक्त्वाप्रहृष्टाराक्षसेश्वरम् ॥ शार्दूलमग्रतःकृत्वाततश्चक्रुःप्रदक्षिणम् ॥ २२ ॥ ततस्तंतुमहात्मानंचाराराक्षससत्तमम् ॥ कृत्वाप्रदक्षिणंजग्मुर्यत्ररामःसलक्ष्मणः ॥ २३ ॥ तेसुवेलस्यशैलस्यसमीपेरामलक्ष्मणौ ॥ प्रच्छन्नाददृशुर्गत्वाससुग्रीवविभीषणौ ॥ २४ ॥ प्रेक्षमाणाश्चमूंतांचबभूवुर्भयविक्लवाः ॥ तेतुधर्मात्मनादृष्टाराक्षसेंद्रेणराक्षसाः ॥ २५ ॥ विभीषणेनतत्रस्थानिगृहीतायदृच्छया ॥ शार्दूलोग्राहितस्त्वेकःपापोयमितिराक्षसः ॥ २६ ॥ मोक्षितःसोपिरामेणवध्यमानःप्लवंगमैः ॥ अनृशंसेनरामेणमोक्षिताराक्षसाःपरे ॥ २७ ॥ वानरैरर्दितास्तेतुविक्रांतैर्लघुविक्रमैः ॥ पुनर्लंकामनुप्राप्ताःश्वसंतोनष्टचेतसः ॥ २८ ॥

रेषु अभ्यंतराःपरमांतरंगमंत्रिणः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ शार्दूलःप्रधानचारोग्राहितोविभीषणेनेतिशेषः एकोग्राहितइत्यत्रहेतुः पापोयमिति अतिदुष्टइत्यर्थः ॥ २६ ॥ सोपिशार्दूलोपि परेशार्दूलसहायभूतास्तेचमोचिताः ॥ २७ ॥ २८ ॥

बहिर्नित्यचराःस्वदेशाद्बहिःपरवृत्तांतपरिज्ञानायनित्यप्रवृत्ताः सुवेलसमीपवासिरामबलंतंरावणंन्यवेदयन् ॥२९॥ अधरमानः ॥ कतकरी० ॥२७॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरा०रा०वा०आ०यु०
एकोनत्रिंशःसर्गः॥२९॥ ॥ ७ ॥ ॥ततइति ॥१॥ चाराणांवचनादितिशेषः तद्वचनाद्रामंप्रतिप्राप्तंलंकासमीपमागतंश्रुत्वेत्यन्वयः ॥२॥ अमित्राणांवशमागतोसिकच्चिदिति ॥३ ॥ तेनअनुशि

ततोदशग्रीवमुपस्थितास्तेचाराबहिर्नित्यचरानिशाचराः॥ गिरेःसुवेलस्यसमीपवासिनंन्यवेदयन्रामबलंमहाबलाः ॥ २९॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०
वा०आ०युद्धकांडेएकोनत्रिंशःसर्गः॥ २९॥ ॥७॥ ॥ततस्तमक्षोभ्यबलंलंकाधिपतयेचराः॥ सुवेलेराघवंशैलेनिविष्टंप्रत्यवेदयन्॥ १ ॥ चा
राणांरावणःश्रुत्वाप्राप्तंराममंमहाबलम्॥ जातोद्वेगोभवत्किंचिच्छार्दूलंवाक्यमब्रवीत्॥ २॥ अयथावच्चतेवर्णोदीनश्चासिनिशाचर ॥ नासिकच्चि
दमित्राणांक्रुद्धानांवशमागतः॥ ३॥ इतितेनानुशिष्टस्तुवाचंमंदमुदीरयन्॥ तदाराक्षसशार्दूलंशार्दूलोभयविक्लवः॥ ४॥ नतेचारयितुंशक्याराज
न्वानरपुंगवाः॥ विक्रांताबलवंतश्चराघवेणचरक्षिताः॥ ५॥ नापिसंभाषितुंशक्याःसंप्रश्नोत्रनलभ्यते॥ सर्वतोरक्ष्यतेपंथावानरैःपर्वतोपमैः॥६॥
प्रविष्टमात्रेज्ञातोहंबलेतस्मिन्विचारिते॥ बलाद्गृहीतोरक्षोभिर्बहुधाऽस्मिविचारितः॥ ७॥ जानुभिर्मुष्टिभिर्दंतैस्तलैश्चाभिहतोभृशम्॥ परिणीतो
स्मिहरिभिर्बलमध्येअमर्षणैः ॥ ८ ॥ परिणीयचसर्वत्रनीतोहंरामसंसदि ॥ रुधिरस्त्राविदीनांगोविक्लवश्चलितेंद्रियः॥ ९॥ हरिभिर्वध्यमानश्चया
चमानःकृतांजलिः॥ राघवेणपरित्रातोमामेतिचयदृच्छया ॥ १० ॥ एषशैलशिलाभिस्तुपूरयित्वामहार्णवम्॥ द्वारमाश्रित्यलंकायारामस्तिष्ठति
सायुधः॥ ११ ॥ गरुडव्यूहमास्थायसर्वतोहरिभिर्वृतः ॥ मांविसृज्यमहातेजालंकामेवातिवर्तते ॥ १२ ॥ पुराप्राकारमायातिक्षिप्रमेकतरंकुरु॥
सीतांवापिप्रयच्छाशुयुद्धंवापिप्रदीयताम् ॥ १३ ॥ मनसातत्तदाप्रेक्ष्यतच्छ्रुत्वाराक्षसाधिपः॥ शार्दूलंसुमहद्वाक्यमथोवाचसरावणः॥ १४॥ य
दिमांप्रतियुध्यंतेदेवगंधर्वदानवाः॥ नैवसीतांप्रदास्यामिसर्वलोकभयादपि॥ १५॥

ष्टः पृष्टइत्यर्थः ॥ ४ ॥ चारयितुंचारैर्विचारयितुम् ॥ ५ ॥ यतःसंभाषितुमशक्याअतोत्रसंप्रश्नोविचारहेतुपर्यनुयोगोनलभ्यते ॥ ६ ॥ विचारितेविचारयितुंप्रक्रांते रक्षोभिर्विभीषणपरिवारै
र्विचारितोबहुप्रकारगत्याचालितः ॥ ७ ॥ परिणीतोस्मिहनूमानिवघोषणार्थमितस्ततोनीतोस्मि ॥ ८ ॥ तदेवाह परिणीयचसर्वत्रेति रुधिरस्त्रावीचासौदीनांगश्चेतिकर्मधारयः ॥९ ॥ यदृच्छ
यापृष्टेनरामेणमामावध्यतामितिपरित्रातः ॥ १० ॥ ११ ॥ गरुडव्यूहमास्थायेतिप्रस्थानार्थं पूर्वंतुस्थितिकालत्वात्पुरुषव्यूहआसीत् ॥ १२ ॥ पुरायातिआयास्यति ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५॥

चरिताभवता दैवगत्याघोषणार्थंप्रणयनेनेतिभावः ॥ १६ ॥ १७ ॥ तथातदनुसारेण ॥ १८ ॥ १९ ॥ गद्गदोजांबवतःक्षेत्रद्वारापिता यद्यपिजांबवान्जृंभमाणस्यममवक्त्रादजायतेतिभगवन्मुखादस्योत्पत्तिःश्रुतातथापिजृंभणसमयेउद्गतायाभगवच्छक्तेर्गद्गदक्षेत्रमाविश्यतेनरूपेणपरिणामाददोषः ॥ २० ॥ अन्यःपुत्रोधूम्रः शतक्रतोर्गुरुपुत्रोबृहस्पतिपुत्रइत्यर्थः अयंकेसरीतिशेषः

एवमुक्तामहातेजारावणःपुनरब्रवीत् ॥ चरिताभवतासेनाकेत्रशूराःप्लुवंगमाः ॥ १६ ॥ किंप्रभाःकीदृशाःसौम्यवानरायेदुरासदाः ॥ कस्यपुत्राश्चपौत्राश्चतत्त्वमाख्याहिसुव्रत ॥ १७ ॥ तथात्रप्रतिपत्स्यामिज्ञात्वातेषांबलाबलम् ॥ अवश्यंखलुसंख्यानंकर्तव्यंयुद्धमिच्छता ॥ १८ ॥ अथैवमुक्तःशार्दूलोरावणेनोत्तमश्चरः ॥ इदंवचनमारेभेवक्तुंरावणसन्निधौ ॥ १९ ॥ अथर्क्षरजसःपुत्रोयुधिराजन्सुदुर्जयः ॥ गद्गदस्याथपुत्रोत्रजांबवानितिविश्रुतः ॥ २० ॥ गद्गदस्याथपुत्रोऽन्योगुरुपुत्रःशतक्रतोः ॥ कदनंयस्यपुत्रेणकृतमेकेनरक्षसाम् ॥ २१ ॥ सुषेणश्चात्रधर्मात्मापुत्रोधर्मस्यवीर्यवान् ॥ सौम्यःसोमात्मजश्चात्रराजन्दधिमुखःकपिः ॥ २२ ॥ सुमुखोदुर्मुखश्चात्रवेगदर्शीचवानरः ॥ मृत्युर्वानररूपेणनूनंसृष्टःस्वयंभुवा ॥ २३ ॥ पुत्रोहुतवहस्यात्रनीलःसेनापतिःस्वयम् ॥ अनिलस्यतुपुत्रोत्रहनूमानितिविश्रुतः ॥ २४ ॥ नप्ताशक्रस्यदुर्धर्षोबलवानंगदोयुवा ॥ मैंदश्चद्विविदश्चोभौबलिनावश्विसंभवौ ॥ २५ ॥ पुत्रावैवस्वतस्याथपंचकालांतकोपमाः ॥ गजोगवाक्षोगवयःशरभोगंधमादनः ॥ २६ ॥ दशवानरकोट्यश्चशूराणांयुद्धकांक्षिणाम् ॥ श्रीमतांदेवपुत्राणांशेषंनाख्यातुमुत्सहे ॥ २७ ॥ पुत्रोदशरथस्यैषसिंहसंहननोयुवा ॥ दूषणोनिहतोयेनखरश्चत्रिशिरास्तथा ॥ २८ ॥ नास्तिरामस्यसदृशोविक्रमेभुविकश्चन ॥ विराधोनिहतोयेनकबंधश्चांतकोपमः ॥ २९ ॥ वक्तुंनशक्तोरामस्यगुणान्कश्चिन्नरःक्षितौ ॥ जनस्थानगतायेनतावंतोराक्षसाहताः ॥ ३० ॥ लक्ष्मणश्चात्रधर्मात्मामातंगानामिवर्षभः ॥ यस्यबाणपथंप्राप्यनजीवेदपिवासवः ॥ ३१ ॥ श्वेतोज्योतिर्मुखश्चात्रभास्करस्यात्मसंभवौ ॥ वरुणस्याथपुत्रोथहेमकूटःप्लुवंगमः ॥ ३२ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

यस्यकेसरिणःपुत्रेणहनूमताएकेनरक्षसांकदनंकृतंपूर्वमित्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ मृत्युःसृष्टः सुमुखादयोमृत्युतुल्याइत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ पंचयमपुत्रपरिगणनंगजइत्यादि ॥ २६ ॥ दशवानरकोट्यइति वानरेतिलुप्तषष्ठीबहुवचनांतम् तद्विशेषणंशूराणामित्यादि नाख्यातुमुत्सहे अशक्यगणनत्वात् ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ यतोदूषणादयस्तेननिहताअतस्तस्यगुणान्वक्तुंनकोपिशक्तइत्यन्वयः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

दुर्धरस्तदाख्यः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ भवान्गतिःप्रमाणंनिर्णायकइतियावत् नन्वत्रधर्मपुत्रःसुषेणोवैवस्वतपुत्रौशरभगंधमादनावुभौ बालकांडेवरुणात्सुषेणःपर्जन्याच्छरभःकुबेराद्गंधमादनउक्तइतिचेन्न तत्तत्संज्ञकानामनेकेषामपिसत्त्वान्नविरोधइतितीर्थः ॥ ३५ ॥ अमलभानः कतकरी० ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरामीयेरा०वाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्रिंशःसर्गः

विश्वकर्मसुतोवीरोनलःप्लवगसत्तमः॥ विक्रांतोवेगवानत्रवसुपुत्रःसदुर्धरः॥ ३३ ॥ राक्षसानांवरिष्ठश्चतवभ्राताविभीषणः॥ प्रतिगृह्यपुरींलंकांराघवस्यहितेरतः॥ ३४ ॥ इतिसर्वंसमाख्यातंतथावैवानरंबलम्॥ सुवेलेधिष्ठितंशैलेशेषकार्येभवान्गतिः ॥ ३५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा० आदिकाव्येयुद्धकांडेत्रिंशःसर्गः॥ ३० ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततस्तमक्षोभ्यबलंलंकायांनृपतेश्वराः॥ सुवेलेराघवंशैलेनिविष्टंप्रत्यवेदयन्॥ १ ॥ चाराणांरावणःश्रुत्वाप्राप्तंराममहाबलम्॥ जातोद्वेगोऽभवत्किंचित्सचिवानिदमब्रवीत्॥ २ ॥ मंत्रिणःशीघ्रमायांतुसर्वेवैसुसमाहिताः॥ अयंनोमंत्रकालोहिसंप्राप्तइतिराक्षसाः॥ ३ ॥ तस्यतच्छासनंश्रुत्वामंत्रिणोऽभ्यागमन्द्रुतम्॥ ततःसमंत्रयामासराक्षसैःसचिवैःसह ॥ ४ ॥ मंत्रयित्वातुदुर्धर्षःक्षमंयत्तदनंतरम्॥ विसर्जयित्वासचिवान्प्रविवेशस्वमालयम्॥ ५ ॥ ततोराक्षसमादायविद्युज्जिह्वंमहाबलम्॥ मायाविनंमहामायंप्राविशद्यत्रमैथिली ॥ ६ ॥ विद्युज्जिह्वंचमायाज्ञमब्रवीद्राक्षसाधिपः॥ मोहयिष्यावहेसीतांमाययाजनकात्मजाम्॥ ७ ॥ शिरोमायामयंगृह्यराघवस्यनिशाचर॥ मांत्वंसमुपतिष्ठस्वमहच्चसशरंधनुः॥ ८ ॥ एवमुक्तस्तथेत्याहविद्युज्जिह्वोनिशाचरः॥ दर्शयामासतांमायांसुप्रयुक्तांसरावणे॥ ९ ॥ तस्यतुष्टोऽभवद्राजाप्रददौचविभूषणम्॥ अशोकवनिकायांचसीतादर्शनलालसः॥ १० ॥ नैर्ऋतानामधिपतिःसंविवेशमहाबलः॥ ततोदीनामदीनार्हांददर्शधनदानुजः॥ ११ ॥ अधोमुखींशोकपरामुपविष्टांमहीतले॥ भर्तारंसमनुध्यांतीमशोकवनिकांगताम्॥ १२ ॥

॥ ३० ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ सचिवानुपमंत्रिणः ॥ २ ॥ आयांतुयुष्मद्वचनादितिशेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥ यत्तदनंतरंक्षमं सीताप्राप्तावितिशेषः ॥ ५ ॥ ततःस्वांतःपुरप्रवेशानंतरं मायाविनंप्रशस्तमायावंतं महामायंतादृशमायाप्रयोगकर्तारम् ॥ ६ ॥ मायाविनंविद्युज्जिह्वमब्रवीच्च वचनमाह मोहयिष्यावहेइति ॥ ७ ॥ मांत्वंसमुपतिष्ठस्व मत्समीपमागच्छेत्यर्थः ॥ ८ ॥ रावणेरावणायेत्यर्थः ॥ ९ ॥ कुब्जायैकैकेयीवत्तस्यविद्युज्जिह्वस्यानर्थेआनुकूल्यात्तुष्टःसन्भूषणंप्रददौ ॥ १० ॥ संविवेशप्रविवेश ॥ ११ ॥ १२ ॥

प्रहर्षंनामकीर्तयन् नामेत्यपरमार्थे अपरमार्थभूतंरामजयजंप्रहर्षंकीर्तयन् ॥ १३ ॥ १४ ॥ तेमूलमस्मदपरिग्रहनिदानंसर्वथासर्वप्रकारेणच्छिन्नम् तेदर्पश्चमयानिहतः ॥१५॥ एवंकरणेनकिं
तेजातंतत्राह व्यसनेनेति आत्मनस्तवव्यसनेनममभार्याभविष्यसि गत्यंतराभावात्स्वयमेवेतिशेषः एतांमतिरामविषयांमतिम् ॥ १६॥ भवस्वभवेत्यर्थः निवृत्तार्थेनिवृत्तोरामरूपोर्थोयस्या

उपास्यमानांघोराभीराक्षसीभिरदूरतः॥उपसृत्यततःसीतांप्रहर्षंनामकीर्तयन् ॥ १३॥ इदंचवचनंधृष्टमुवाचजनकात्मजाम् ॥ सांत्व्यमानामया
भद्रेयमाश्रित्यविमन्यसे॥ १४॥ खरहंतासतेभर्ताराघवःसमरेहतः ॥ छिन्नंतेसर्वथामूलंदर्पश्चनिहतोमया ॥ १५॥ व्यसनेनात्मनःसीतेममभार्या
भविष्यसि॥ विसृजैतांमतिंमूढेकिंमृतेनकरिष्यसि ॥ १६ ॥ भवस्वभद्रेभार्याणांसर्वासामीश्वरीमम ॥ अल्पपुण्येनिवृत्तार्थेमूढेपंडितमानिनि॥
शृणुभर्तृवधंसीतेघोरंवृत्रवधंयथा॥ १७ ॥समायातःसमुद्रांतंहंतुंमांकिलराघवः ॥ वानरेंद्रप्रणीतेनबलेनमहतावृतः ॥ १८ ॥ सन्निविष्टःसमुद्र
स्यपीड्यतीरमथोत्तरम्॥ बलेनमहतारामोव्रजत्यस्तंदिवाकरे ॥ १९ ॥ अथाध्वनिपरिश्रांतमर्धरात्रेस्थितंबलम् ॥ सुखसुप्तंसमासाद्यचरितंप्रथ
मंचरैः॥ २० ॥ तत्प्रहस्तप्रणीतेनबलेनमहतामम ॥ बलमस्यहतंरात्रौयत्ररामःसलक्ष्मणः ॥ २१ ॥ पट्टिशान्परिघांश्चक्रानृष्टीन्दंडान्महायुधान् ॥
बाणजालानिशूलानिभास्वरान्कूटमुद्गरान्॥ २२॥ यष्टीश्चतोमरान्प्रासांश्चक्राणिमुसलानिच ॥ उद्यम्योद्यम्यरक्षोभिर्वानरेषुनिपातिताः॥ २३॥
अथसुप्तस्यरामस्यप्रहस्तेनप्रमाथिना॥ असक्तंकृतहस्तेनशिरश्छिन्नंमहासिना ॥ २४॥ विभीषणःसमुत्पत्यनिगृहीतोयदृच्छया॥ दिशंप्रव्राजि
तःसैन्यैर्लक्ष्मणःप्लवगैःसह ॥ २५ ॥ सुग्रीवोग्रीवयासीतेभग्नयाप्लवगाधिपः ॥ निरस्तहनुकःसीतेहनूमान्राक्षसैर्हतः ॥ २६ ॥ जांबवानथजानु
भ्यामुत्पतन्निहतोयुधि ॥ पट्टिशैर्बहुभिश्छिन्नोनिकृत्तःपादपोयथा ॥ २७॥ मैंदश्चद्विविदश्चोभौतौवानरवरर्षभौ ॥ निःश्वसंतौरुदंतौचरुधिरेण
परीवृतौ॥ २८॥

स्तादृशि कथमिदंत्वयासाधितमितिचेदुपायेनेत्याह शृण्विति ॥ १७ ॥ प्रणीतेनआनीतेन ॥ १८ ॥ अस्तंदिवाकरेव्रजतिमहाबलेनसमुद्रस्योत्तरंतीरंसंपीड्यरामःसन्निविष्टइत्यन्वयः ॥१९॥
बलंरामसेना चरितंचारितम् तद्बलमितिशेषः ॥२०॥ यत्ररामःसलक्ष्मणस्तद्देशेऽस्यबलंहतम् ॥ २१ ॥ चक्रान्स्वल्पान् चक्राणीतिपुनरुक्तेः एतानिउद्यम्योद्यम्यतेपट्टिशादयोवानरेषुपातिताः
ऋष्टयःसूक्ष्मखड्गाः ॥ २२ ॥ २३ ॥ कृतहस्तेनशिक्षितहस्तेनासक्तंयथातथाछिन्नम् ॥ २४ ॥ समुत्पत्ययदृच्छयागतोपिनिगृहीतः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ कुमुदस्तुमहातेजानिष्कूजन्सायकैर्हतइतिपांक्तःपाठः ॥ ३० ॥ राक्षसैरासाद्यप्राप्यच्छिन्नः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ जघन्यतोऽनुद्रुताइत्यन्वयः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ राक्षसीं
सीतासमीपवर्तिनीम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ शिरस्तत्प्रियदर्शनम् रामशिरोवत्प्रियदर्शनमित्यर्थः अंतरधीयतअपागच्छत् स्त्रीगोष्ठ्यांस्थातुमयुक्तत्वधियेतिभावः ॥ ४२ ॥

॥४५॥ असिनाव्यायतौछिन्नौमध्येत्वरिनिषूदनौ ॥ अनुष्वनतिमेदिन्यांपनसःपनसोयथा ॥ २९ ॥ नाराचैर्बहुभिश्छिन्नःशेतेदर्यांदरीमुखः ॥ कुमुदस्तु
महातेजानिष्कूजन्सायकैर्हतः ॥ ३० ॥ अंगदोबहुभिश्छिन्नःशरैरासाद्यराक्षसैः ॥ परितोरुधिरोद्गारीक्षितौनिपतितोंऽगदः ॥ ३१ ॥ हरयोमथिता
नागैरथजालैस्तथापरे ॥ शयानामृदितास्तत्रवायुवेगैरिवांबुदाः ॥ ३२ ॥ प्रस्तृताश्चपरेत्रस्ताहन्यमानाजघन्यतः ॥ अनुद्रुतास्तुरक्षोभिःसिंहैरिव
महाद्विपाः ॥ ३३ ॥ सागरेपतिताःकेचित्केचिद्गगनमाश्रिताः ॥ ऋक्षावृक्षानुपारूढावानरैर्व्यतिमिश्रिताः ॥ ३४ ॥ सागरस्यचतीरेषुशैलेषुचवने
षुच ॥ पिंगलास्तेविरूपाक्षैराक्षसैर्बहवोहताः ॥ ३५ ॥ एवंतवहतोभर्तासससैन्योममसेनया ॥ क्षतजार्द्ररजोध्वस्तमिदंचास्याहृतंशिरः ॥ ३६ ॥ ततः
परमदुर्धर्षोरावणोराक्षसेश्वरः ॥ सीतायामुपशृण्वंत्यांराक्षसीमिदमब्रवीत् ॥ ३७ ॥ राक्षसंक्रूरकर्माणंविद्युज्जिह्वंसमानय ॥ येनतद्राघवशिरः
संग्रामात्स्वयमाहृतम् ॥ ३८ ॥ विद्युज्जिह्वस्तदागृह्यशिरस्तत्सशरासनम् ॥ प्रणामंशिरसाकृत्वारावणस्याग्रतःस्थितः ॥ ३९ ॥ तमब्रवीत्ततोराजा
रावणोराक्षसंस्थितम् ॥ विद्युज्जिह्वंमहाजिह्वंसमीपपरिवर्तिनम् ॥ ४० ॥ अग्रतःकुरुसीतायाःशीघ्रंदाशरथेःशिरः ॥ अवस्थांपश्चिमांभर्तुःकृपणां
साधुपश्यतु ॥ ४१ ॥ एवमुक्तंतुतद्रक्षःशिरस्तत्प्रियदर्शनम् ॥ उपनिक्षिप्यसीतायाःक्षिप्रमंतरधीयत ॥ ४२ ॥ रावणश्चापिचिक्षेपभास्वरंकार्मुकंम
हत् ॥ त्रिषुलोकेषुविख्यातंरामस्यैतदितिब्रुवन् ॥ ४३ ॥ इदंतत्तवरामस्यकार्मुकंज्यासमावृतम् ॥ इहप्रहस्तेनानीतंतंहत्वानिशिमानुषम् ॥ ४४ ॥
सविद्युजिह्वेनसहैवतच्छिरोधनुश्चभूमौविनिकीर्यमाणः ॥ विदेहराजस्यसुतांयशस्विनींततोऽब्रवीत्तांभवमेवशानुगा ॥ ४५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रा
मायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकत्रिंशःसर्गः ॥ ३१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥४५॥

चिक्षेपआचकर्ष ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ सविद्युजिह्वेनेतिच्छंदोवशात्तकारलोपः विनिकीर्यमाणःविकिरन्नित्यर्थः ॥ ४५ ॥ अशवमानः ॥ कतकरी० ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीये
रामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकत्रिंशःसर्गः ॥ ३१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

सेति हनूमताख्यातंसुग्रीवप्रतिसंसर्गंसुग्रीवरामसंबंधंरावणकल्पितवानरवधस्योपपादकंस्मृत्वेतिशेषः ॥१॥ भर्तृसदृशमितिविभक्तिविपरिणामेनसर्वत्रान्वेति केशांतदेशंललाटं तंकेशांतवर्तिन
म् ॥२॥ अभिज्ञानैर्लक्षणैः ॥३॥४॥ आर्येणरामेणेत्यन्वयः चीरवसनंदत्वामयासहप्रव्राजितइत्यन्वयः ॥५॥६॥ समुपास्थायस्वसमीपेस्थापयित्वा समुपाघ्रायेतिपाठांतरम् ॥ ७ ॥ वीरव्रतंसु
दृढंपितृवाक्यपालनव्रतम् तेतवनाशादिमांपश्चिमावस्थांगतास्मि तामवस्थामाह विधवाकृतेति ॥८॥ नार्याभर्तुर्मरणंप्रथमंवैगुण्यंमुख्योऽनर्थः यत्तुभर्तुःप्रथमंमरणंनार्यावैगुण्यंदुश्चरित्रमूल
मित्यर्थस्तन्न एवंहिसर्वविधवानामसतीत्वापत्तेः संवृत्तःअतीतः ॥९॥ महद्दुःखंप्रपन्नायाममममरणमेववरमितिशेषः हियतोयस्त्वंमांत्रातुमुद्यतःसोपित्वंविनिपातितोराक्षसैरितिशेषः ॥ १० ॥

सासीतातच्छिरोदृष्ट्वातच्चकार्मुकमुत्तमम् ॥ सुग्रीवप्रतिसंसर्गमाख्यातंचहनूमता ॥१॥ नयनेमुखवर्णंचभर्तुस्तत्सदृशंमुखम् ॥ केशान्केशांतदेशं
चतंचचूडामणिंशुभम् ॥२॥ एतैःसर्वैरभिज्ञानैरभिज्ञायसुदुःखिता ॥ विजगर्हेत्रकैकेयींक्रोशंतीकुररीयथा ॥ ३ ॥ सकामाभवकैकेयिहतोयंकुलनं
दनः ॥ कुलमुत्सादितंसर्वंत्वयाकलहशीलया ॥४॥ आर्येणकिंनुकैकेय्याःकृतंरामेणविप्रियम् ॥ यन्मयाचीरवसनंदत्वाप्रव्राजितोवनम् ॥५॥ एवमु
क्त्वातुवैदेहीवेपमानातपस्विनी ॥ जगामजगतींबालाछिन्नातुकदलीयथा ॥ ६ ॥ सामुहूर्तात्समाश्वस्यपरिलभ्याथचेतनाम् ॥ तच्छिरःसमुपास्था
यविललापायतेक्षणा ॥७॥ हाहतास्मिमहाबाहोवीरव्रतमनुव्रत ॥ इमांतेपश्चिमावस्थांगतास्मिविधवाकृता ॥८॥ प्रथमंमरणंनार्याभर्तुर्वैगुण्य
मुच्यते ॥ सुवृत्तःसाधुवृत्तायाःसंवृत्तस्त्वंममाग्रतः ॥ ९ ॥ महद्दुःखंप्रपन्नायामग्नायाःशोकसागरे ॥ योहिमामुद्यतस्त्रातुंसोपित्वंविनिपातितः ॥१०॥
साश्वश्रूर्ममकौसल्यात्वयापुत्रेणराघव ॥ वत्सलातेयथाधेनुर्विवत्सावत्सलाकृता ॥ ११ ॥ उद्दिष्टंदीर्घमायुस्तेदैवज्ञैरपिराघव ॥ अनृतंवचनंतेषाम
ल्पायुरसिराघव ॥ १२ ॥ अथवानश्यतिप्रज्ञाप्राज्ञस्यापिसतस्तव ॥ पचत्येनंतथाकालोभूतानांप्रभवोह्ययम् ॥ १३ ॥ अदृष्टंमृत्युमापन्नःकस्मा
त्त्वंनयशास्त्रवित् ॥ व्यसनानामुपायज्ञःकुशलोह्यसिवर्जने ॥ १४ ॥

सावत्सलाममश्वश्रूस्त्वयापुत्रेणराक्षसहतेनवत्सलाधेनुरिवविवत्साकृता ॥११॥ दैवज्ञैर्वसिष्ठादिभिरितिशेषः यतोल्पायुरसिअतस्तेषांवचनंमिथ्या ॥१२॥ अथवेति अथेतिप्रश्ने प्राज्ञस्यसतस्त
वापिप्रज्ञानश्यत्यथनाशंप्राप्ताकिम् येनप्रज्ञादौर्बल्यात्सुप्तोऽरिवशंप्राप्तइतिशेषः वाअथवा हियतःकालोभूतानांप्रभवःप्रभवायहेतुस्तस्मादयमेनंप्राणिनंतथापचतितत्तत्कर्मफलंप्रापयतिका
लईश्वरः अतःप्राज्ञोपित्वमप्राज्ञोजातइतिभावः ॥१३॥ हियतस्त्वंव्यसनानांवर्जनेउपायज्ञस्तदनुष्ठानेकुशलश्चासितस्मात्कस्माद्धेतोरदृष्टंपूर्वमज्ञातंमृत्युमापन्नः अत्रहेतुंनपश्यामीतिभावः॥ १४

मयाकालराञ्येत्यन्वयः रौद्रत्वादिविशिष्टयामयाकालरात्र्यासंपरिष्वज्यआच्छिद्यबलात्कृत्यतथात्वंहृतोयथानष्टइतिभावः ॥१५॥ मांविहायप्रियांनारीमिवपृथिवीमालिंग्यशेषे ॥ १६ ॥
मयासहतवत्वयार्चितंमत्प्रियंतेधनुरिदमेतादृशंजातमितिशेषः ॥१७॥ सर्वैःपितृभिःसार्धंस्थितेनदशरथेनस्वर्गेत्वंसमागतइत्यन्वयः ॥१८॥दिविनक्षत्रभूतम् त्रिशंकोस्तथात्वाच्छत्रिन्यायेनवंश
स्यतथात्वम् महतापितृवचःपालनरूपेणकर्मणाकृतम् तथापुण्यमासाद्यआत्मनःप्रियंपुण्यंराजर्षिवंशंसमुपेक्षसेत्यक्त्वागच्छस्येतदन्याय्यमित्यर्थः ॥१९॥२०॥ पाणिगृहीतात्वयात्वयासह

तथात्वंसंपरिष्वज्यरौद्रयाऽतिनृशंसया ॥ कालराञ्यामयाच्छिद्यहृतःकमललोचनः॥ १५॥ इहशेषेमहाबाहोमांविहायतपस्विनीम्॥ प्रियामिव
यथानारींपृथिवींपुरुषर्षभ ॥ १६ ॥ अर्चितंसततंयत्नाद्गंधमाल्यैर्मयातव ॥ इदंतेमत्प्रियंवीरधनुःकांचनभूषितम्॥ १७॥ पित्रादशरथेनत्वंश्वशु
रेणममानघ॥ सर्वैश्चपितृभिःसार्धंनूनंस्वर्गेसमागतः॥ १८॥ दिविनक्षत्रभूतंचमहत्कर्मकृतंतथा॥पुण्यंराजर्षिवंशंत्वमात्मनःसमुपेक्षसे॥ १९॥
किंमांनप्रेक्षसेराजन्किंवानप्रतिभाषसे ॥ बालांबालेनसंप्राप्तांभार्यांमांसहचारिणीम् ॥ २० ॥ संश्रुतंगृह्णतापाणिंचरिष्यामीतियत्त्वया ॥ स्मर
तन्नामकाकुत्स्थनयमामपिदुःखिताम् ॥ २१ ॥ कस्मान्मामपहायत्वंगतोगतिमतांवर॥ अस्माल्लोकादमुंलोकंत्यक्त्वामामपिदुःखिताम्॥ २२॥
कल्याणैरुचिरंगात्रंपरिष्वक्तंमयैवतु ॥ क्रव्यादैस्तच्छरीरंतेनूनंविपरिकृष्यते ॥ २३ ॥ अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्टवानाप्तदक्षिणैः ॥ अग्निहोत्रेणसं
स्कारंकेनत्वंनतुलप्स्यसे॥ २४॥ प्रव्रज्यामुपपन्नानांत्रयाणामेकमागतम्॥ परिप्रेक्ष्यतिकौसल्यालक्ष्मणंशोकलालसा॥ २५॥ सतस्याःपरिपृच्छं
त्यावधंमित्रबलस्यते ॥ तवचाख्यास्यतेनूनंनिशायांराक्षसैर्वधम् ॥ २६॥ सात्वांसुप्तंहतंज्ञात्वामांचरक्षोगृहंगताम्॥ हृदयेनावदीर्णेननभविष्य
तिराघव॥ २७॥ ममहेतोरनार्यायाअनघःपार्थिवात्मजः॥ रामःसागरमुत्तीर्यवीर्यवान्गोष्पदेहतः॥ २८॥

चरिष्यामिधर्मादिकमितियत्संश्रुतंप्रतिज्ञातंतत्स्मर अतोदुःखितांमामपिनय ॥२१॥ २२ ॥ कल्याणैर्मंगलैःरुचिरंयत्त्वच्छरीरंतदेतावत्कालपर्यंतंमयैवपरिष्वक्तंतत्तवशरीरमद्यक्रव्यादैर्विपरि
कृष्यते ॥२३॥ अग्निहोत्रेणवैतानाग्निनासंस्कारंकेनहेतुनानलप्स्यसेनलभसे ॥२४॥ प्रव्रज्यांप्रवासमुपपन्नानांत्रयाणामस्माकंमध्येएकंलक्ष्मणमित्यन्वयः परिप्रेक्ष्यतिद्रक्ष्यतीत्यर्थः ॥ २५॥
मित्रबलस्यवानरबलस्य॥२६॥ अवदीर्णेनविदीर्णेनोपलक्षितासतीनूनंनभविष्यति म्रियेतेत्यर्थः॥२७॥सागरमुत्तीर्यगोष्पदेहतस्तल्लंघनाशक्त्येतियालोकवार्तातत्तुल्यमिदंजातमित्यर्थः ॥२८॥

दाशरथेनदशरथपुत्रेण अणार्षः मृत्युरजायतमृत्युरूपाजाता ॥ २९ ॥ अन्यांजातिमन्यस्मिन्जन्मनिउत्तमंदानंकन्यादानंगोभूहिरण्यादिदानंचवारितंनकृतम् सर्वातिथेःसर्वातिथिप्रियस्य इहकालेदेशेच ॥ ३० ॥ समानययोजय ॥ ३१ ॥३२ ॥ ३३ ॥ तत्रअशोकवनिकायांराक्षसःप्रहस्तप्रेषितोऽनीकस्थोद्वाररक्षीराक्षसोभर्तारंस्वामिनमभिचक्रामाभिक्रम्यार्यपुत्रविजयस्वेतिप्रसाद्याभिवाद्यचकृतांजलिःसन्नुपस्थितः आर्यपुत्रशब्दोयद्यपिस्त्रीभिर्भर्तरिप्रयुज्यतेप्रायेणतथापिपूजामात्रेसामान्यतःप्रयोगोपिबोध्यः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ नन्वनवसरेकथंप्रस्थापि

अहंदाशरथेनोढामोहात्स्वकुलपांसनी ॥ आर्यपुत्रस्यरामस्यभार्यामृत्युरजायत ॥ २९ ॥ नूनमन्यांमयाजातिंवारितंदानमुत्तमम् ॥ याहमद्यैव शोचामिभार्यासर्वातिथेरिह ॥ ३० ॥ सामुघातयमांक्षिप्रंरामस्योपरिरावण ॥ समानयपतिंपत्न्याकुरुकल्याणमुत्तमम् ॥ ३१ ॥ शिरसामेशिरश्चास्यकायंकायेनयोजय ॥ रावणानुगमिष्यामिगतिंभर्तुर्महात्मनः ॥ ३२ ॥ इतीवदुःखसंतप्ताविललापायतेक्षणा ॥ भर्तुःशिरोधनुश्चैवददर्शजनकात्मजा ॥ ३३ ॥ एवंलालप्यमानायांसीतायांतत्रराक्षसः ॥ अभिचक्रामभर्तारमनीकस्थःकृतांजलिः ॥ ३४ ॥ विजयस्वार्यपुत्रेतिसोभिवाद्यप्रसाद्यच ॥ न्यवेदयदनुप्राप्तंप्रहस्तंवाहिनीपतिम् ॥ ३५ ॥ अमात्यैःसहितःसर्वैःप्रहस्तस्त्वामुपस्थितः ॥ तेनदर्शनकामेनअहंप्रस्थापितःप्रभो ॥ ३६ ॥ नूनमस्तिमहाराजराजभावात्क्षमान्वित ॥ किंचिदात्ययिकंकार्यंतेषांत्वंदर्शनंकुरु ॥ ३७ ॥ एतच्छ्रुत्वादशग्रीवोराक्षसप्रतिवेदितम् ॥ अशोकवनिकांत्यक्त्वामंत्रिणांदर्शनंययौ ॥ ३८ ॥ सतुसर्वंसमर्थ्यैवमंत्रिभिःकृत्यमात्मनः ॥ सभांप्रविश्यविदधेविदित्वारामविक्रमम् ॥ ३९ ॥ अंतर्धानंतुतच्छीर्षंतच्चकार्मुकमुत्तमम् ॥ जगामरावणस्यैवनिर्याणसमनंतरम् ॥ ४० ॥ राक्षसेंद्रस्तुतैःसार्धंमंत्रिभिर्भीमविक्रमैः ॥ समर्थयामासतदारामकार्यविनिश्चयम् ॥ ४१ ॥ अविदूरस्थितान्सर्वान्बलाध्यक्षान्हितैषिणः ॥ अब्रवीत्कालसदृशोरावणोराक्षसाधिपः ॥ ४२ ॥

तवांस्तत्राह नूनमिति राजभावाद्राजकार्याभिप्रायज्ञानाद्धेतोरनवसरप्राप्तावपिक्षमान्वितमहाराज नूनंनिश्चितम् आत्ययिकंअत्यावश्यकंकिंचित्कार्यमस्तितस्मादागत्यतेषांत्वंदर्शनंकुरु क्षमान्वितेतिपांक्तःपाठः ॥ ३७ ॥ मंत्रिणांदर्शनम् उद्दिश्येतिशेषः ॥ ३८ ॥ सर्वंसमर्थ्यैवगत्वादृष्टमंत्रिभिरेकांतेसर्वंकृत्यंविचार्यैवेत्यर्थः सभांप्रविश्यविदधे एकांतेकृतमंत्रोचितव्यापारमितिशेषः ॥ ३९ ॥ निर्याणसमनंतरमेवेतियोजना मायामयत्वादितिभावः ॥ ४० ॥ रामकार्यविनिश्चयंरामविषयंस्वकर्तव्यनिश्चयम् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

स्फुटंकोणाहतेनउल्बणवादनदंडाहतेन कारणंनवक्तव्यमितिभावः राजाआह्वयतेइत्येतावदेववक्तव्यंनत्वेतदर्थमितीतिभावः ॥ ४३ ॥ अत्रसीताप्रलापःस्वस्यमानुषधर्मप्रकटनायेतिबोध्यम्
॥ ४४ ॥ विभुमानः ॥ कतकरी० ॥ ३० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्वात्रिंशःसर्गः ॥ ३२ ॥ ॥७॥ ॥ सीतांत्विति विभी
षणपत्नीयंसरमासातुसीतायांभक्तिमतीसाहिरावणेनज्ञातसात्विकभावातिभर्त्सनेननाशमाशंक्यसीताश्वासनार्थंसंदिष्टेतिबोध्यं प्रणयिनीस्नेहवतीसखीसरमेत्यन्वयः ॥ १ ॥ २ ॥ ननुराक्षसीक
थंसखीकथंचाश्वासयेदतआह साहीति तत्रअशोकवनिकायां रावणादिष्टा अत्रबीजमुक्तं अतएवराक्षसीभ्योनित्यंरक्षंतीसरमारक्ष्यमाणयासीतयाआत्मनःस्वस्याःमित्रंकृतासखीसंपादिता

शीघ्रंभेरीनिनादेनस्फुटंकोणाहतेनमे॥समानयध्वंसैन्यानिवक्तव्यंचनकारणम्॥ ४३ ॥ ततस्तथेतिप्रतिगृह्यतद्वचस्तदैवदूताःसहसामहद्बलम् ॥
समानयंश्चैवसमागतंचन्यवेदयन्भर्तरियुद्धकांक्षिणि॥४४॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेद्वात्रिंशःसर्गः॥३२॥ ॥७॥ ॥सीतांतुमो
हितांदृष्ट्वासरमानामराक्षसी॥ अससादाथवैदेहींप्रियांप्रणयिनीसखी ॥ १ ॥ मोहितांराक्षसेंद्रेणसीतांपरमदुःखिताम् ॥ आश्वासयामासतदा
सरमामृदुभाषिणी॥ २॥ साहितत्रकृतामित्रंसीतयारक्ष्यमाणया॥ रक्षंतीरावणादिष्टासानुक्रोशादृढव्रता॥ ३॥ साददर्शसखीसीतांसरमानष्टचे
तनाम्॥ उपावृत्त्योत्थितांध्वस्तांवडवामिवपांसुषु॥ ४॥ तांसमाश्वासयामाससखीस्नेहेनसुव्रताम्॥ उक्तायद्रावणेनत्वंप्रत्युक्तश्चस्वयंत्वया॥५॥
लीनयागहनेशून्येभयमुत्सृज्यरावणात्॥ तवहेतोर्विशालाक्षिनहिमेरावणाद्भयम् ॥ ६ ॥ ससंभ्रांतश्चनिष्क्रांतोयत्कृतेराक्षसेश्वरः ॥ तत्रमेविदि
तंसर्वमभिनिष्क्रम्यमैथिलि॥ ७॥ नशक्यंसौप्तिकंकर्तुंरामस्यविदितात्मनः॥ वधश्चपुरुषव्याघ्रेतस्मिन्नैवोपपद्यते॥ ८ ॥

तत्रयोग्यतामाह सानुक्रोशेत्यादि दुःखितेषुसदया दृढव्रताप्राणैरपिममेयंरक्षणीयेतिदृढप्रतिज्ञा ॥३॥ उपावृत्यश्रमनाशार्थंलुठित्वा ध्वस्तांपीडितामध्वश्रमेणशोकेनच ॥ ४ ॥ रावणेनयत्त्व
मुक्तायच्चरावणंप्रतिस्वयंत्वयोक्तंसाधुपातयमांक्षिप्रमित्यादितत्सर्वंमयापरिश्रुतम् ॥ ५ ॥ ननुविभीषणस्यविरुद्धकोटौगतत्वात्तत्पत्न्यात्वयारावणसन्निधौस्थित्वाकथंश्रुतंतत्राह लीनयेति गह
नेऽशोकवनमध्येपूर्वमस्यमायाकृतवृत्तांतंश्रुतवत्यात्वद्रक्षणरूपकार्यार्थमागत्यलीनयागुप्तंस्थितयारावणाद्भयमुत्सृज्यस्थितयासर्वंश्रुतम् नहिमेरावणाद्भयम् तेनैवतवरक्षणेनियुक्तत्वात्तज्ज्ञा
तित्वाच्च ततोन्यैवैषासरमेत्यन्ये ॥ ६ ॥ सरावणोयत्कृतेयन्निमित्तंसंभ्रांतोनिष्क्रांतस्तदपिअभिनिष्क्रम्यबहिर्गत्वामयाविदितंज्ञातम ॥ ७॥ तस्यपश्चादपिकथनेबाधकाभावेनादौराममोहंनिव
र्तयति नशक्यमिति सौप्तिकंसुप्तिकालयुद्धम् तत्रहेतुर्विदितात्मनः जितनिद्रालस्यादिदोषचित्तस्येत्यर्थः पुरुषव्याघ्रेसर्वातिशायिशौर्यवति अतएवतस्मिन्वधोनोपपद्यते ॥ ८ ॥

सर्ववानरहननमप्यशक्यमित्याह नत्वेवमिति ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ ननुप्रत्यक्षतोहतेकथंनहतस्तत्राह अयुक्तेति अयुक्ताअनुचिताबुद्धिःकृत्यंचयस्यतेनरौद्रेणरावणेन ॥ १३ ॥ शोकोविगतः कल्याणंचोपस्थितम् कुतस्तत्राह हेभवतितेप्रियंप्रियवचनम् ॥१४॥ १५॥ दृष्टोमे मयादृष्टइत्यर्थः स्वगृहवर्त्यूर्ध्वगृहमारुह्येतिशेषः खेचरीत्वाद्बहिर्निर्गत्येतिशेषोवा सागरांतस्थैः

नत्वेवंवानराहंतुंशक्याःपादपयोधिनः॥ सुरादेवर्षभेणेवरामेणहिसुरक्षिताः ॥ ९ ॥ दीर्घवृत्तभुजःश्रीमान्महोरस्कःप्रतापवान् ॥ धन्वीसन्नहनोपेतोधर्मात्माभुविविश्रुतः॥ १० ॥ विक्रांतोरक्षितानित्यमात्मनश्चपरस्यच ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्राकुलीनोनयशास्त्रवित्॥ ११ ॥ हंतापरबलौघानामचिंत्यबलपौरुषः॥ नहतोराघवःश्रीमान्सीतेशत्रुनिबर्हणः ॥ १२ ॥ अयुक्तबुद्धिकृत्येनसर्वभूतविरोधिना ॥ इयंप्रयुक्तारौद्रेणमायामायाविनात्वयि॥ १३ ॥ शोकस्तेविगतःसर्वकल्याणंत्वामुपस्थितम्॥ ध्रुवंत्वांभजतेलक्ष्मीःप्रियंतेभवतिशृणु॥ १४॥ उत्तीर्यसागरंरामःसहवानरसेनया॥ सन्निविष्टःसमुद्रस्यतीरमासाद्यदक्षिणम्॥ १५॥ दृष्टोमेपरिपूर्णार्थःकाकुत्स्थःसहलक्ष्मणः ॥ सहितैःसागरांतस्थैर्बलैस्तिष्ठतिरक्षितः ॥ १६ ॥ अनेनप्रेषितायेचराक्षसालघुविक्रमाः॥ राघवस्तीर्णइत्येवंप्रवृत्तिस्तैरिहाहृता ॥ १७ ॥ सतांश्रुत्वाविशालाक्षिप्रवृत्तिंराक्षसाधिपः ॥ एषमंत्रयतेसर्वैः सचिवैःसहरावणः॥ १८ ॥ इतिब्रुवाणासरमाराक्षसीसीतयासह ॥ सर्वोद्योगेनसैन्यानांशब्दंशुश्रावभैरवम् ॥ १९ ॥ दंडनिर्घातवादिन्याःश्रुत्वा भेर्यामहास्वनम्॥ उवाचसरमासीतामिदंमधुरभाषिणी॥ २० ॥ सन्नाहजननीह्येषाभैरवाभीरुभेरिका ॥ भेरीनादंचगंभीरंशृणुतोयदनिस्वनम् ॥ २१ ॥ कल्प्यंतेमत्तमातंगायुज्यंतेरथवाजिनः ॥ दृश्यंतेतुरगारूढाःप्रासहस्ताःसहस्रशः ॥ २२॥ तत्रतत्रचसन्नद्धाःसंपतंतिसहस्रशः ॥ आपूर्यंते राजमार्गाःसैन्यैरद्भुतदर्शनैः॥ २३॥ वेगवद्भिर्नदद्भिश्चतोयौघैरिवसागरः॥ शस्त्राणांचप्रसन्नानांचर्मणांवर्मणांतथा ॥ २४ ॥ रथवाजिगजानां चराक्षसेंद्रानुयायिनाम्॥ संभ्रमोरक्षसामेषहृषितानांतरस्विनाम्॥ २५ ॥

सागरतीरस्थैःसहितैःसंगतैर्बलैःसहस्वमहिम्नारक्षितस्तिष्ठति ॥ १६ ॥ अथरावणस्यनिष्क्रमहेतुमाह अनेनेति प्रेषितास्तैराघवस्तीर्णइतिप्रवृत्तिर्वार्ताइहाहृता ॥ १७ ॥ तांप्रवृत्तिराघवस्यसवलोत्तरणप्रवृत्तिम् इतोनिर्गत्येतिशेषः मंत्रयतेविचारयति ॥ १८ ॥ शब्दंसिंहनादम् ॥ १९ ॥ २० ॥ सन्नाहोयुद्धायसन्नहनम् भेरीनादंशृणु रामबलेयुद्धायसन्नाहकमितिशेषः ॥ २१ ॥ युज्यंतेरथेनेतिशेषः॥ २२ ॥ २३ ॥ प्रसन्नानांशाणोल्लेखननिर्मलानाम् चर्मफलकम् वर्मकवचम् ॥ २४ ॥ २५ ॥

नानावर्णैर्नीलपीतादिभिःसमुत्थितांप्रभांविसृजतांचर्मादीनांप्रभांपश्येत्यावृत्त्यान्वयः ॥२६॥ एतदुत्तरंवनंनिर्दहतइत्यादिश्लोकद्वयंप्रक्षिप्तमितिकतकः संभ्रमइति एषसंभ्रमोरक्षसामेवातोरक्ष
सांतुमुलंलोमहर्षणंभयमागतंविद्धि अर्थाच्छोकघ्नीश्रीस्त्वांभजतीतिविद्धि ॥२७॥ अथदैत्यानांनिकटस्थांलक्ष्मींयथावासवोऽहृतवानेवंरामोरावणंसमरेहत्वातवभर्तात्वामवजित्यशत्रुगृहादव
मुच्याधिगमिष्यति ॥ २८ ॥ रक्षःसुविक्रमिष्यतिच यथाशत्रुघ्नोवासवोविष्णुनोपेंद्रेणसहशत्रुषुविक्रांतवांस्तथातेभर्ताविक्रमिष्यतीत्यन्वयः ॥ २९ ॥ ३० ॥ तस्योरसिअस्राणिवर्तयिष्यसी

प्रभांविसृजतांपश्यनानावर्णसमुत्थिताम् ॥ २६॥ “वनंनिर्दहतोघर्मेयथारूपंविभावसोः॥ घंटानांशृणुनिर्घोषंरथानांनेमिनिःस्वनम् ॥ हयानां
ह्रेषमाणानांशृणुतूर्यध्वनिंतथा॥ उद्यतायुधहस्तानांराक्षसेंद्रानुयायिनाम्॥ ” संभ्रमोरक्षसामेषतुमुलंलोमहर्षणम् ॥ श्रीस्त्वांभजतिशोकघ्नीर
क्षसांभयमागतम्॥ २७॥ रामःकमलपत्राक्षोदैत्यानामिववासवः ॥ अवजित्यजितक्रोधस्तमचिंत्यपराक्रमः ॥ रावणंसमरेहत्वाभर्तात्वाऽधि
गमिष्यति॥ २८॥ विक्रमिष्यतिरक्षःसुभर्तातेसहलक्ष्मणः॥ यथाशत्रुषुशत्रुघ्नोविष्णुनासहवासवः॥ २९॥ आगतस्यहिरामस्यक्षिप्रमंकगतांस
तीम्॥ अहंद्रक्ष्यामिसिद्धार्थांत्वांशत्रौविनिपातिते ॥ ३०॥ अस्राण्यानंदजानित्वंवर्तयिष्यसिजानकि ॥ समागम्यपरिष्वक्तातस्योरसिमहोरसः
॥ ३१॥ अचिरान्मोक्ष्यतेसीतेदेवितेजघनंगताम् ॥ धृतामेकांबहून्मासान्वेणींरामोमहाबलः ॥ ३२ ॥ तस्यदृष्ट्वामुखंदेविपूर्णचंद्रमिवोदितम्॥
मोक्ष्यसेशोकजंवारिनिर्मोकमिवपन्नगी॥ ३३॥ रावणंसमरेहत्वानचिरादेवमैथिलि ॥ त्वयासमग्रःप्रिययासुखार्होलप्स्यतेसुखम् ॥ ३४॥ स
भाजितात्वंरामेणमोदिष्यसिमहात्मना ॥ सुवर्षेणसमायुक्तायथासस्येनमेदिनी ॥ ३५॥ गिरिवरमभितोविवर्तमानोहयइवमंडलमाशुयःकरो
ति॥ तमिहशरणमभ्युपैहिदेविदिवसकरंप्रभवोह्ययंप्रजानाम्॥ ३६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेत्रयस्त्रिंशःसर्गः॥ ३३॥ ॥ ६१॥
अथतांजातसंतापांतेनवाक्येनमोदिताम्॥ सरमाह्लादयामाससमहींदग्धामिवांभसा॥ १॥

त्यन्वयः ॥ ३१ ॥ जघनंगतांजघनदेशंप्राप्तांवेणीमित्यन्वयः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ समग्रःसहितः ॥ ३४ ॥३५॥ गिरिवरंमेरुमभितोविवर्तमानःपरिवर्तमानोहयइवयोमंडलंमंडलाकारगतिमाशुक
रोतितंदिवसकरंतेकुलदैवतंशरणमभ्युपैहि हियतोऽयंप्रजानांसुखदुःखहान्योरितिशेषः प्रभवः ॥३६ ॥ अचलमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिका
व्येयुद्धकांडेत्रयस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३३ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ कतकरी० ॥ ३१ ॥ ॥ तेनवाक्येनरावणवाक्येन अंभसामेघपंक्तिरिवेतिशेषः ॥ १ ॥

चिकीर्षंतीकर्तुमिच्छंतीसखीसरमावचउवाचेत्यन्वयः ॥ २ ॥ अहंप्रतिच्छन्नागत्वाकुशलंकुशलावेदकंत्वद्वाक्यंरामेनिवेद्यपुनःप्रतिच्छन्नानिवर्तितुमुत्सहेयमित्युवाच ॥ ३ ॥ स्वस्यास्तथासामर्थ्यंदर्शयति नहीति ॥४ ॥ तांसरमामित्यन्वयः एवंब्रुवाणांदूतत्वेच्छुम् पूर्वशोकाभिपन्नयाआश्वासनात्पूर्वंजातेनशोकेनेषद्युक्तया ॥ ५ ॥ अथसीताशूर्पणखायाइवास्याअपिरामसमीपगमनमनुचितमितिविचार्यतत्सामर्थ्यश्लाघापूर्वंतामुचितकृत्येनियोजयति समर्थेति अवगच्छाद्यकर्तव्यमितिपांक्तःपाठइतिकतकः अंतरशब्दस्तादर्थ्ये मदंतरेमदर्थंयत्कर्तव्यंत्वयाकर्तुंयोग्यंतादृशंकर्तव्यंकृत्यंमयोच्यमानमवगच्छ ॥ ६ ॥ मत्प्रियंकर्तव्यमितियदितवबुद्धिःस्थिरास्तितदोच्यतइतिशेषः स्थिरैवनिःशंकंब्रूहीत्युक्त्वाचाह ज्ञातुमिति इतोगत्वारावणःकिंकरोतीतिरावणंज्ञातु

ततस्तस्याहितंसख्याश्चिकीर्षंतीसखीवचः ॥ उवाचकालेकालज्ञास्मितपूर्वाभिभाषिणी ॥ २ ॥ उत्सहेयमहंगत्वात्वद्वाक्यमसितेक्षणे ॥ निवेद्यकुशलंरामेप्रतिच्छन्नानिवर्तितुम् ॥ ३ ॥ नहिमेक्रममाणायानिरालंबेविहायसि ॥ समर्थोगतिमन्वेतुंपवनोगरुडोपिवा ॥ ४ ॥ एवंब्रुवाणांतांसीतासरमामिदमब्रवीत् ॥ मधुरंश्लक्ष्णयावाचापूर्वशोकाभिपन्नया ॥ ५ ॥ समर्थागगनंगंतुमपिचत्वंरसातलम् ॥ अवगच्छाद्यकर्तव्यंकर्तव्यंतेमदंतरे ॥ ६ ॥ मत्प्रियंयदिकर्तव्यंयदिबुद्धिःस्थिरातव ॥ ज्ञातुमिच्छामितंगत्वाकिंकरोतीतिरावणः ॥ ७ ॥ सहिमायाबलःक्रूरोरावणःशत्रुरावणः ॥ मांमोहयतिदुष्टात्मापीतमात्रेववारुणी ॥ ८ ॥ तर्जापयतिमांनित्यंभर्त्सापयतिचासकृत् ॥ राक्षसीभिःसुघोराभिर्योमांरक्षतिनित्यशः ॥ ९ ॥ उद्विग्नाशंकिताचास्मिनस्वस्थंचमनोमम ॥ तद्भयाच्चाहमुद्विग्नाअशोकवनिकांगता ॥ १० ॥ यदिनामकथातस्यनिश्चितंवापियद्भवेत् ॥ निवेदयेथाःसर्वंतद्वरोमेस्यादनुग्रहः ॥ ११ ॥ साप्येवंब्रुवतींसीतांसरमामृदुभाषिणी ॥ उवाचवचनंतस्याःस्पृशंतीवाष्पविक्लवम् ॥ १२ ॥ एषतेयद्यभिप्रायस्तस्माद्गच्छामिजानकि ॥ गृह्यशत्रोरभिप्रायमुपावर्तामिमैथिलि ॥ १३ ॥

मिच्छामि ॥७॥ पीतमात्रासद्यःपीता ॥८॥ तर्जापयतीति तर्जभर्त्साभ्यांतत्करोतीतिणिचिपुगार्षः अवाचिकीभीषिकातर्जनम् वाचिकीतुसाभर्त्सनम् राक्षसीभिरितिद्वारकथनम् रक्षतिअवरुद्धाते ॥ ९ ॥ उद्विग्नेति कथमुद्विग्नेत्यत्राह तद्भयादिति अशोकवनिकांगताप्यहंतद्भयादुद्विग्नास्मि ॥ १० ॥ कथामद्विमोक्षविषयाकथायदिनामभवेत् अपिवातदभावविषयास्यात् अनयोर्यन्निश्चितंतत्सर्वंमेनिवेदयेथाः तदामेवरःश्रेष्ठोनुग्रहःस्यात् एतदनुकूलमेवोत्तरंवक्ष्यति नत्वामुत्सहतेमोक्तुमिति ॥ ११ ॥ वाष्पविक्लवंतस्यावदनंस्पृशंतीपरिमार्जयंती ॥ १२ ॥ उपावर्तामिपरावृत्यागच्छामि ॥ १३ ॥

॥१४॥ १५ ॥ स्वामेवप्रतीक्षमाणांकदाआगमिष्यतिसरमेतितदागमंप्रतीक्षमाणामित्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ समंत्रिणोरावणस्यसर्वंकथितंपरस्परालापमाचष्ट ॥ १९ ॥ जनन्यामात्रा
अतिस्निग्धेनवृद्धेनचरावणोबृहद्वचः सर्वथाहितत्वाद्वचसोबृहत्त्वम् तदुक्त्वाचोदितोबोधितः ॥ २०॥ तद्वाक्यमाह दीयतामिति सत्कारपूर्वंदीयतामित्यर्थः निदर्शनंतत्पराक्रमविषयइतिशेषः
जनस्थानेऽद्भुतंखरादिवधरूपंयत्कृतंतदेवपर्याप्तंप्रमाणांतरानपेक्षंनिदर्शनंतत्पराक्रमस्येत्यर्थः॥२१॥ किंच रामानुचरोहनूमानेवसर्वराक्षसजयसमर्थइत्याह लंघनंचेति दर्शनंसीतायाइतिशेषः

एवमुक्त्वाततोगत्वासमीपंतस्यरक्षसः॥ शुश्रावकथितंतस्यरावणस्यसमंत्रिणः ॥ १४ ॥ साश्रुत्वानिश्चयंतस्यनिश्चयज्ञादुरात्मनः॥ पुनरेवागम
त्क्षिप्रमशोकवनिकांशुभाम्॥ १५ ॥ साप्रविष्टाततस्तत्रददर्शजनकात्मजाम्॥ प्रतीक्षमाणांस्वामेवभ्रष्टपद्मामिवश्रियम्॥१६॥ तांतुसीतापुनः
प्राप्तांसरमांप्रियभाषिणीम्॥ परिष्वज्यचसुस्निग्धंददौचस्वयमासनम्॥ १७ ॥ इहासीनासुखंसर्वमाख्याहिममतत्त्वतः॥ क्रूरस्यनिश्चयंतस्यराव
णस्यदुरात्मनः॥ १८ ॥ एवमुक्तातुसरमासीतयावेपमानया॥ कथितंसर्वमाचष्टरावणस्यसमंत्रिणः॥ १९ ॥ जनन्याराक्षसेंद्रोवैत्वन्मोक्षार्थंबृहद्व
चः॥ अतिस्निग्धेनवैदेहिमंत्रिवृद्धेनचोदितः ॥ २० ॥ दीयतामभिसत्कृत्यमनुजेंद्रायमैथिली॥ निदर्शनंतेपर्याप्तंजनस्थानेयदद्भुतम्॥ २१ ॥ लंघ
नंचसमुद्रस्यदर्शनंचहनूमतः॥ वधंचरक्षसांयुद्धेकःकुर्यान्मानुषोयुधि॥ २२॥ एवंसमंत्रिवृद्धैश्चमात्राचबहुबोधितः॥ नत्वामुत्सहतेमोक्तुमर्थम
र्थपरोयथा ॥ २३ ॥ नोत्सहत्यमृतोमोक्तुंयुद्धेत्वामितिमैथिलि॥ सामात्यस्यनृशंसस्यनिश्चयोह्येषवर्तते ॥ २४॥ तदेषांसुस्थिराबुद्धिर्मृत्युलोभा
दुपस्थिता॥ भयान्नशक्तस्त्वांमोक्तुमनिरस्तःससंयुगे॥ २५॥ राक्षसानांचसर्वेषामात्मनश्चवधेनहि॥ निहत्यरावणंसंख्येसर्वथानिशितैःशरैः॥प्र
तिनेष्यतिरामस्त्वामयोध्यामसितेक्षणे॥ २६ ॥ एतस्मिन्नंतरेशब्दोभेरीशंखसमाकुलः॥श्रुतोवैसर्वसैन्यानांकंपयन्धरणीतलम्॥ २७॥

मानुषःपुरुषः तस्माद्धनूमान्रामोवानरोमनुष्योवानअपितुदेवावतारइतिभावः ॥२२ ॥ बहुबोधितोबहुप्रकारंबोधितः अर्थपरःउत्तरोत्तरमर्थार्जनतत्परः परमलुब्धइत्यर्थः ॥२३॥ युद्धेऽमृतो
मरणमप्राप्तः ततःप्राक्त्वांमोक्तुंत्यक्तुंनोत्सहति हिप्रसिद्धम् तस्यसामात्यस्यैषनिश्चयोवर्तते ॥२४॥ मृत्युलोभान्मृत्युकृतवंचनयासर्वेषांराक्षसानामात्मनोरावणस्यचवधेनरामेणयुद्धेऽनिरस्तः
सनरामतोमृत्युभयाद्भयंप्राप्यनत्वांमोक्तुंशक्तःनोत्सहतइत्यर्थः ॥२५॥ तर्हिममनिर्गमोऽसंभवीत्यतआह निहत्येति ॥२६॥ भेरीशंखसमाकुलःतच्छब्दसमाकुलःसर्वसैन्यानांशब्दःश्रुतः ॥२७॥

नृपस्यरावणस्यदोषादन्यायात्श्रेयोनपश्यंति नष्टजीविताशाअभूवन्नित्यर्थः ॥ २८॥ हरमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कतकरी० ॥ ३२ ॥ ॥ उपयातिस्म लंकामितिशेषः ॥ १ ॥ २ ॥ आभाष्यआमंत्र्य ॥ ३ ॥ रामबलमहंजानामीतिसचिवान्स्तुवन्नाह जगदिति जगत्संतापयतीतिजगत्संतापनः अगर्हयन्नितिच्छेदः अस्यरामस्य ॥ ४ ॥ तूष्णीकानिति अद्यरामविक्रमंविदित्वाअन्योन्यमीक्षतस्तूष्णीकान्निरुत्साहान्पश्यामीदंकिमितिशेषः ॥ ५ ॥

श्रुत्वातुतंवानरसैन्यनादंलंकागताराक्षसराजभृत्या ॥ हतौजसोदैन्यपरीतचेष्टाःश्रेयोनपश्यंतिनृपस्यदोषात् ॥ २८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ० युद्धकांडेचतुस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तेनशंखविमिश्रेणभेरीशब्देननादिना ॥ उपयातिमहाबाहूरामःपरपुरंजयः ॥ १ ॥ तंनिनादंनिशम्याथरावणोराक्षसेश्वरः ॥ मुहूर्तंध्यानमास्थायसचिवानभ्युदैक्षत ॥ २ ॥ अथतान्सचिवांस्तत्रसर्वानाभाष्यरावणः ॥ सभांसन्नादयन्सर्वानित्युवाचमहाबलः ॥ ३ ॥ जगत्संतापनःक्रूरोऽगर्हयन्राक्षसेश्वरः ॥ तरणंसागरस्यास्यविक्रमंबलपौरुषम् ॥ ४ ॥ यदुक्तवंतोरामस्यभवंतस्तन्मयाश्रुतम् ॥ भवतश्चाप्यहंवेद्मियुद्धेसत्यपराक्रमान् ॥ तूष्णींकानीक्षतोन्योऽन्यंविदित्वारामविक्रमम् ॥ ५ ॥ ततस्तुसुमहाप्राज्ञोमाल्यवान्नामराक्षसः ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वाइतिमातामहोब्रवीत् ॥ ६ ॥ विद्यास्वभिविनीतोयोराजाराजन्नयानुगः ॥ सशास्तिचिरमैश्वर्यमरींश्चकुरुतेवशे ॥ ७ ॥ संदधानोहिकालेनविगृह्णंश्चारिभिःसह ॥ स्वपक्षेवर्धनंकुर्वन्महदैश्वर्यमश्नुते ॥ ८ ॥ हीयमानेनकर्तव्योराज्ञासंधिःसमेनच ॥ नशत्रुमवमन्येतज्यायान्कुर्वीतविग्रहम् ॥ ९ ॥ तन्मह्यंरोचतेसंधिःसहरामेणरावण ॥ यदर्थमभियुक्तोसिसीतातस्मैप्रदीयताम् ॥ १० ॥

मातुःपैतामहइतिपाठेरावणमातुःपितामहपुत्रस्तस्याःपितेत्यर्थइतितीर्थः ॥ ६ ॥ तद्वाक्यमाह विद्यास्विति विद्यासुचतुर्दशसुअभिविनीतःशिक्षितः नयानुगोनीतिमार्गगः ॥ ७ ॥ तांनीतिमेवाह संदधानइति कालेनसंधानविग्रहोचितकालानुसारेण ॥ ८ ॥ कश्चतयोःकालस्तत्राह हीयमानेनेति क्षीयमाणेनसमेनचकर्त्रासंधिःकार्यः ज्यायान्प्रबलोविग्रहंकुर्वीत सर्वथाशत्रुंनावमन्येतनोपेक्षेतेत्यर्थः ॥ ९ ॥ एवंहिस्वपक्षवृद्धिर्भवतीत्युक्तंस्वपक्षेवर्धनंकुर्वन्निति तत्तस्माद्धीयमानस्यतवबलवतारामेणसंधिर्मह्यंरोचते संधानोपायमाह यदर्थमिति सीतार्थमित्यर्थः अभियुक्तःपरैःस्वयंवाभिनिविष्टोसि ॥ १० ॥

शत्रोर्वृद्धिःस्वक्षयश्चसंधानकालस्तत्राद्यःस्पष्टएवेत्याह तस्येति ॥ ११ ॥ अथस्वपक्षक्षयंदर्शयितुंसामान्यतोजगतःक्षयवृद्धिहेतुमाह असृजदिति भगवान्पितामहःसुराणामसुराणांचहिताहितप्राप्तिपरिहारार्थौविधिनिषेधरूपौद्वावेवपक्षावसृजत् किंविषयौतौतत्राह धर्माधर्मौतदाश्रयौतयोर्विधिनिषेधयोःक्रमादाश्रयौविषयौ विधिविषयोधर्मोनिषेधविषयश्चाधर्मः ॥ १२ ॥ तत्रामराणांधर्मस्तद्विषयोविधिःपक्षः राक्षसाराजसाअसुरास्तामसाइतिभेदः ॥ १३ ॥ अथतयोःकालविशेषेणाभिभवानभिभवौदर्शयति धर्मोवैइत्यादि यदाकृतंयुगमभूत्तदातस्मादेवकालाद्धेतोःप्रवृद्धोधर्मोऽधर्मंग्रसतेऽभिभवति वैप्रसिद्धम् यदातिष्यःकलिःप्रवर्ततेतदाततएवहेतोरधर्मोधर्मंग्रसते कलौपादेनधर्मस्थितेः तथाहि सर्वदासुखसाधनंधर्मएकरूपएव अधर्मस्त्रिधा धर्मान्यस्तद्विरोधीतदभावश्चेति तत्राद्यःशाक्तादिधर्ममार्गेदृष्टोधर्माभासः द्वितीयोहत्यादिलक्षणः अंत्यःस्वस्वविहितनित्यधर्मलोपात्मा कृतेत्रिविधाधर्माभावएव त्रेतादौक्रमादेकद्वित्रिभिरधर्मैःसंवलनंधर्मस्य एवंचकलावधर्माभिभूतपादत्रयत्वादेकपादेनधर्मस्यवृत्तिरक्षता एवंचधर्मतोदेवत्वमधर्मतोराक्षसत्वादीतिसूचितम् नन्वधर्मस्यरक्षोऽसुरधर्मत्वेरक्षोसुराणांधर्मफलैश्वर्यजयादिकथमितिचेच्छृणु देवाःकेवलधर्मपराः रक्षोसुराःकाम्यराजसतामसधर्ममात्रपराः तादृशधर्ममनुतिष्ठतोपितानुक्तत्रिप्रकाराधर्मोनमुंचत्येव रजस्तमःप्रकृतित्वात् अतोधर्मकरणेनसुखिनोऽपितेकाम्यत्वेनसांततयाधर्मफलांतेऽधर्मफलभोगभाजइतिनदोषः ॥ १४ ॥ अस्तुतावताप्रकृतेकिमायातंतत्राह तत्त्वयेति तदित्यव्ययम् तत्तादृशोनिखिलैश्वर्यादिसाधनोधर्मोलोकान्दिग्विजयायचरतानिहतःयज्ञदानतपसांविघ्नंचरतातस्यनाशःकृतःअधर्मश्चप्रगृहीतःअनेकद्विजदेवर्ष्यादिपीडनेनेतिशेषः तेनकारणेनअस्मत्अस्मत्तःपरेशत्रवोबलिनः धर्महान्यधर्मपरिग्रहयोरभावात् ॥१५॥ अधर्मजानर्थंदर्शयति सइति तेतवप्रमादाच्चित्तदोषात्प्राक्संपादितइदानींप्रवृद्धोऽधर्मरूपोऽहिर्नोस्मान्ग्रसते सुरैर्भावनंनित्यानुष्ठानंयस्यधर्मस्यसोसौधर्मःसुराणांतदंशभूतानांपरेषांपक्षंविवर्धयति ॥१६॥ रावणस्याधर्मपरिग्रहंप्रपंचयति विषयेष्विति विषयेषुस्त्रीवारुण्यादिषुप्रसक्तेनततएवयत्किंचित्कारिणानिर्मर्यादंयथेष्टंकुर्वतात्वयाऋषीणामुद्वेगःक्रोधोजनितः ॥ १७॥

तस्यदेवर्षयःसर्वेगंधर्वाश्चजयैषिणः॥ विरोधंमागमस्तेनसंधिस्तेतेनरोचताम् ॥ ११ ॥ असृजद्भगवान्पक्षौद्वावेवहिपितामहः॥ सुराणामसुराणांचधर्माधर्मौतदाश्रयौ॥ १२॥ धर्मोहिश्रूयतेपक्षअमराणांमहात्मनाम्॥ अधर्मोरक्षसांपक्षोह्यसुराणांचराक्षस॥ १३॥ धर्मोवैग्रसतेऽधर्मंयदाकृतमभूद्युगम्॥ अधर्मोग्रसतेधर्मंतदातिष्यःप्रवर्तते ॥ १४ ॥ तत्त्वयाचरतालोकान्धर्मोपिनिहतोमहान्॥ अधर्मःप्रगृहीतश्चतेनास्मद्बलिनःपरे॥ १५॥सप्रमादात्प्रवृद्धस्तेऽधर्मोहिर्ग्रसतेहिनः ॥ विवर्धयतिपक्षंचसुराणांसुरभावनः ॥ १६ ॥ विषयेषुप्रसक्तेनयत्किंचित्कारिणात्वया ॥ ऋषीणामग्निकल्पानामुद्वेगोजनितोमहान्॥ १७ ॥

ननुकिंतेषांक्रोधेनतत्राह तेषामिति तेषांप्रभावःक्रोधजस्तापःप्रदीप्तपावकइवदुर्धर्षोदुःसहः कुतोदुःसहतातत्प्रभावस्यतत्राह तपसेति धर्मस्यानुग्रहेअनुग्रहःसंबंधस्तत्संपादनेरताः ॥ १८ ॥
मुख्यैर्यज्ञैर्ध्यानरूपैःब्रह्मघोषान्वेदघोषानुदीरयन्उदैरयन्कृतवंतः ॥१९॥ दिशोविप्रद्रुतास्तदुदीरितब्रह्मघोषेण राक्षसाइतिशेषः स्तनयित्नुर्बलाहकः उष्णोग्रीष्मस्तद्गतेरवाविवितिशेषः ॥ २० ॥
धूमउत्तिष्ठतीतिशेषः ॥ २१ ॥ नन्वन्यराक्षसांस्तत्तपःसंतापयतुमयातुब्रह्मणःसकाशादवध्यत्ववरोलब्धइतिचेत्तत्राह देवेति ॥ २२ ॥ वानरादयोनदेवादयइतिभावः ॥ २३ ॥ किंच दुर्निमि

तेषांप्रभावोदुर्धर्षःप्रदीप्तइवपावकः ॥ तपसाभावितात्मानोधर्मस्यानुग्रहेरताः ॥ १८ ॥ मुख्यैर्यज्ञैर्यजंत्येतेतैस्तैर्यत्तेद्विजातयः ॥ जुह्वत्यग्नींश्चविधि
वद्वेदांश्चोच्चैरधीयते ॥ अभिभूयचरक्षांसिब्रह्मघोषानुदीरयन् ॥ १९ ॥ दिशोविप्रद्रुताःसर्वैस्तनयित्नुरिवोष्णगे ॥ ऋषीणामग्निकल्पानामग्निहो
त्रसमुत्थितः ॥ २० ॥ आवृत्यरक्षसांतेजोधूमोव्याप्यदिशोदश ॥ तेषुतेषुचदेशेषुपुण्येष्व्यवधृतव्रतैः ॥ २१ ॥ चर्यमाणंतपस्तीव्रंसंतापयतिराक्षसा
न् ॥ देवदानवयक्षेभ्योगृहीतश्चवरस्त्वया ॥ २२ ॥ मनुष्यावानराऋक्षागोलांगूलामहाबलाः ॥ बलवंतइहागम्यगर्जंतिदृढविक्रमाः ॥ २३ ॥ उत्पा
तान्विविधान्दृष्ट्वाघोरान्बहुविधान्बहून् ॥ विनाशमनुपश्यामिसर्वेषांरक्षसामहम् ॥ २४ ॥ खराभिस्तनिताघोरामेघाःप्रतिभयंकराः ॥ शोणिते
नाभिवर्षंतिलंकामुष्णेनसर्वतः ॥ २५ ॥ रुदतांवाहनानांचप्रपतंत्यश्रुबिंदवः ॥ रजोध्वस्ताविवर्णाश्चनप्रभांतियथापुरम् ॥ २६ ॥ व्यालागोमाय
वोगृध्रावाश्यंतिचसुभैरवम् ॥ प्रविश्यलंकामारामेसमवायांश्चकुर्वते ॥ २७ ॥ कालिकाःपांडुरैर्दंतैःप्रहसंत्यग्रतःस्थिताः ॥ स्त्रियःस्वप्नेषुमुष्णंत्योगृ
हाणिप्रतिभाष्यच ॥ २८ ॥ गृहाणांबलिकर्माणिश्वानःपर्युपसेवते ॥ खरागोषुप्रजायंतेमूषकानकुलेषुच ॥ २९ ॥ मार्जाराद्वीपिभिःसार्धंसूकराः
शुनकैःसह ॥ किन्नराराक्षसैश्चापिलभेयुर्मानुषैःसह ॥ ३० ॥

त्तैरप्यस्माकमनर्थप्राप्तिरनुमीयतइत्याह उत्पातानिति बहुविधान्दिव्यांतरिक्षभौमभेदभिन्नान्बहूननेकान् ॥ २४ ॥ खराभिस्तनिताःदुःश्रवशब्दवंतः लंकामित्यनेनस्वपक्षानर्थःसूचितः॥२५॥
यथापुरंयथापूर्वम् अनतिक्रमेऽव्ययीभावः नप्रभांति दिशइतिशेषः वाहनानीत्यन्ये ॥ २६ ॥ व्यालाःमांसादाःपशवः सर्पोमांसात्पशुर्व्यालइतिकोशः समवायान्यूथान् ॥ २७ ॥ कालि
काःमहाकाल्यःस्त्रियःस्वप्नेषुगृहाणितद्वर्तिद्रव्यजातंमुष्णंत्योऽग्रतःस्थिताःप्रतिभाष्यप्रतिकूलभाषणंकृत्वापांडुरैर्दंतैरुपलक्षिताःप्रहसंति ॥ २८ ॥ बलिकर्माणिदेवपूजासाधनघृतदध्यन्नपाना
दीनिश्वभिःस्पृश्यंते बलिहरणानिश्वानएवभुंजतेनतुवायसाइत्यर्थइत्यन्ये ॥ २९ ॥ द्वीपिभिःशार्दूलैः समेयुर्मिथुनीभावंजग्मुः ॥ ३० ॥

पांडुरत्वादिगुणविशिष्टाःकपोताविहगाविचरंति गृहेषुमध्येइतिशेषः ॥ ३१ ॥ चीचीकूचीतिशब्दानुकारः कलहैषिभिःपक्ष्यंतरैर्निर्जिताः ग्रथिताःपतंतिपरस्परमाबध्यपतंति ॥ ३२ ॥ प्रत्यादित्यंसूर्याभिमुखीभूयरुदंतिरुदंतइवरटंतीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ कालःकालरूपःसपुरुषःसर्वेषांगृहाणिकालेकालेसंध्याकालेषुसर्वेषांनोगृहाण्यवेक्षते ॥ ३४ ॥ एतदग्रेरामंमन्यामहेविष्णुमित्यादिश्लोकद्वयंप्रक्षिप्तमितिप्राचीनैर्नव्याख्यातमितिकतकः ज्ञात्वेति अस्यरामस्यकर्माणिएतानिनिमित्तानिचज्ञात्वाआयतिक्षमंउत्तरकालसुखदंयत्कर्मतदवधार्ययदुचितंतत्क्रियताम् ॥ ३५ ॥

पांडुरारक्तपादाश्चविहगाःकालचोदिताः ॥ राक्षसानांविनाशायकपोताविचरंतिच ॥ ३१ ॥ चीचीकूचीतिवाशंतःशारिकावेश्मसुस्थिताः ॥ पतंतिग्रथिताश्चापिनिर्जिताःकलहैषिभिः ॥ ३२ ॥ पक्षिणश्चमृगाःसर्वेप्रत्यादित्यंरुदंतिते ॥ करालोविकलोमुंडःपुरुषःकृष्णपिंगलः ॥ ३३ ॥ कालोगृहाणिसर्वेषांकालेकालेऽन्ववेक्षते ॥ एतान्यन्यानिदुष्टानिनिमित्तान्युत्पतंतिच ॥ ३४ ॥ "रामंमन्यामहेविष्णुंमानुषंरूपमास्थितम् ॥ नहिमानुषमात्रोसौराघवोदृढविक्रमः ॥ १ ॥ येनबद्धःसमुद्रेचसेतुःसपरमाद्भुतः ॥ कुरुष्वनरराजेनसंधिंरामेणरावण ॥ २ ॥" ज्ञात्वाऽवधार्यकर्माणिक्रियतामायतिक्षमम् ॥ ३५ ॥ इदंवचस्तस्यनिगद्यमाल्यवान्परीक्ष्यरक्षोधिपतेर्मनःपुनः ॥ अनुत्तमेषूत्तमपौरुषोबलीबभूवतूष्णींसमवेक्ष्यरावणम् ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्री०म०वा०आ०युद्धकांडेपंचत्रिंशःसर्गः ॥ ३५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तत्तुमाल्यवतोवाक्यंहितमुक्तंदशाननः ॥ नमर्षयतिदुष्टात्माकालस्यवशमागतः ॥ १ ॥ सबद्धाभ्रुकुटिंवक्त्रेक्रोधस्यवशमागतः ॥ अमर्षात्परिवृत्ताक्षोमाल्यवंतमथाब्रवीत् ॥ २ ॥ हितबुद्ध्यायदहितंवचःपरुषमुच्यते ॥ परपक्षंप्रविश्यैवनैतच्छ्रोत्रगतंमम ॥ ३ ॥ मानुषंकृपणंराममेकंशाखामृगाश्रयम् ॥ समर्थंमन्यसेकेनत्यक्तंपित्रावनाश्रयम् ॥ ४ ॥ रक्षसामीश्वरंमांचदेवानांचभयंकरम् ॥ हीनंमांमन्यसेकेनअहीनंसर्वविक्रमैः ॥ ५ ॥ वीरद्वेषेणवाशंकेपक्षपातेनवारिपोः ॥ त्वयाहंपरुषाण्युक्तोममप्रोत्साहनेनवा ॥ ६ ॥

तस्यतस्मैरावणायेत्यर्थः मनःपरीक्ष्यमदुक्तमस्मैनरोचतइतिज्ञात्वेत्यर्थः तूष्णींबभूवकिमपिनोवाच ॥ ३६ ॥ अचलमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचत्रिंशःसर्गः ॥ ३५ ॥ ॥छ॥ ॥ कतकरी० ॥२३॥ ॥ तत्त्विति ॥ १ ॥ २ ॥ परपक्षंतत्प्राबल्यंप्रविश्यैवपरिगृह्यैव वस्तुतोऽहितंवचःपरुषंहितबुद्ध्यायदुच्यतेनैतन्ममश्रोत्रगतंमच्छ्रोत्रेणनैवगृहीतम् ॥ ३ ॥ कुतस्तत्राह मानुषमिति ॥ ४ ॥ हीनंविक्रमैरित्यनुषज्जते ॥ ५ ॥ यत्त्वयाहंपरुषाण्युक्तस्तत्तुवीरद्वेषेणवा वीरेमयिद्वेषेणवाआहोस्विद्रिपौपक्षपातेनवाममप्रोत्साहनेनशत्रुप्रशंसायांक्रोधाद्युद्धायप्रवर्तिष्यतइतिप्रवर्तनेनवाहेतुनेतिशंके नतुवाक्यस्ययथाश्रुतार्थेतात्पर्यमित्यर्थः ॥ ६ ॥

तदेवसमर्थयन्नाह प्रभवंतमिति प्रभवंतंयुद्धादिसमर्थं पदस्थंअव्याहतस्वराज्यस्थंराजानंविनाप्रोत्साहनंरिपुवधप्रवृत्तिप्रेरणाप्रयोजनंविनापंडितत्वादिगुणविशिष्टःकःपरुषमभिभाषते नकोपी
तिनिश्चयः वाशब्दोनिश्चये ॥ ७ ॥ पद्महीनामित्यनेनलक्ष्मीत्वाभावबोधनमत्युपादेयत्वबोधनंच ॥८॥ ९ ॥१०॥ एवमपिरामस्यमहत्त्वेपिद्विधाभज्येयंइतरवेणुवत् ननमेयंवेतसवत् सहज
आजानसिद्धः ननुदोषश्चेत्त्यज्यतांतत्राह स्वभावइति नह्यग्निःकदापिशीतलोभवतीतिभावः ॥ ११॥ ननुरामःकथंमानुषइत्युच्यते समुद्रेसेतोर्मनुष्यासाध्यत्वादतआह यदीति तावत्प्रथमतो

प्रभवंतंपदस्थंहिपरुषंकोऽभिभाषते ॥ पंडितःशास्त्रतत्त्वज्ञोविनाप्रोत्साहनेनवा ॥ ७॥ आनीयचवनात्सीतांपद्महीनामिवश्रियम् ॥ किमर्थंप्रतिदा
स्यामिराघवस्यभयादहम् ॥ ८ ॥ वृतंवानरकोटीभिःससुग्रीवंसलक्ष्मणम् ॥ पश्यकैश्चिदहोभिश्चराघवंनिहतंमया ॥ ९॥ द्वंद्वेयस्यनतिष्ठंतिदैवतान्य
पिसंयुगे ॥ सकस्माद्रावणोयुद्धेभयमाहारयिष्यति ॥ १०॥ द्विधाभज्येयमप्येवंननमेयंतुकस्यचित् ॥ एषमेसहजोदोषःस्वभावोदुरतिक्रमः ॥ ११॥
यदितावत्समुद्रेतुसेतुर्बद्धोयदृच्छया ॥ रामेणविस्मयःकोत्रयेनतेभयमागतम् ॥ १२ ॥ सतुतीर्त्वार्णवंरामःसहवानरसेनया ॥ प्रतिजानामितेसत्यं
नजीवन्प्रतियास्यति ॥ १३ ॥ एवंब्रुवाणंसंरब्धंरुष्टंविज्ञायरावणम् ॥ व्रीडितोमाल्यवान्वाक्यंनोत्तरंप्रत्यपद्यत ॥ १४ ॥ जयाशिषातुराजानंवर्ध
यित्वायथोचितम् ॥ माल्यवानभ्यनुज्ञातोजगामस्वंनिवेशनम् ॥ १५ ॥ रावणस्तुसहामात्योमंत्रयित्वाविमृश्यच ॥ लंकायास्तुतदागुप्तिंकारया
मासराक्षसः ॥ १६ ॥ व्यादिदेशचपूर्वस्यांप्रहस्तंद्वारिराक्षसम् ॥ दक्षिणस्यांमहावीर्यौमहापार्श्वमहोदरौ ॥ १७ ॥ पश्चिमायामथद्वारिपुत्रमिंद्रजि
तंतदा ॥ व्यादिदेशमहामायंराक्षसैर्बहुभिर्वृतम् ॥ १८॥ उत्तरस्यांपुरद्वारिव्यादिश्यशुकसारणौ ॥ स्वयंचात्रगमिष्यामिमंत्रिणस्तानुवाचह ॥ १९॥
राक्षसंतुविरूपाक्षंमहावीर्यपराक्रमम् ॥ मध्यमेऽस्थापयद्गुल्मेबहुभिःसहराक्षसैः ॥ २० ॥

रामेणसमुद्रेसेतुर्बद्धइतिविस्मयोयदिकोत्रविस्मयःयतःसयदृच्छयादैवगत्याघुणाक्षरन्यायेननतुस्वसामर्थ्येनेत्यर्थः येनसेतुबंधनेनतेइदंभयमागतम् ॥ १२ ॥१३ ॥ संरब्धंयुद्धेसंरंभवंतम् रुष्टंकु
पितम् उत्तरंवाक्यंनप्रत्यपद्यत ॥ १४ ॥ अभ्यनुज्ञातोरावणेन ॥ १५ ॥ १६ ॥ गुप्तिप्रकारोव्यादिदेशेति ॥ १७ ॥ महामायमित्यादींद्रजिद्विशेषणम् ॥ १८ ॥ व्यादिश्यतन्मुखतोवृत्तांतश्रव
णोत्तरंतांतिरस्कृत्येत्यर्थः अत्रउत्तरद्वारे स्वयंचस्वयमेवगमिष्यामीतितान्मंत्रिणउवाच ॥ १९ ॥ वीर्यंक्रमणसामर्थ्यं मध्यमेपुरमध्यवर्तिनिसेनासन्निवेशेऽस्थापयत् ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ जयाशिषाजयाशीर्वोधकशब्दैः ॥ २२ ॥ रुरुमानः ॥ कतकरी० ॥ ३४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभि०वा०युद्ध०षट्त्रिंशःसर्गः ॥ ३६ ॥ ॥७॥ ॥ नरेति रामसुग्रीवौ टजभावआर्षः ॥ १ ॥ सहदायादःसबंधुः ॥ २ ॥ अमित्रविषयंशत्रुदेशम् समर्थयन्मंत्रमकुर्वन् ॥३॥ मंत्रप्रकारः इयमिति असुरादिसहितैःसर्वैर्देवैरपियासुदुर्जयाश्रूयतेसेयम् ॥ ४ ॥ कार्यसिद्धिश

एवंविधानंलंकायांकृत्वाराक्षसपुंगवः ॥ कृतकृत्यमिवात्मानंमन्यतेकालचोदितः ॥ २१ ॥ विसर्जयामाससततःसमंत्रिणोविधानमाज्ञाप्यपुरस्यपुष्कलम् ॥ जयाशिषामंत्रिगणेनपूजितोविवेशसोंतःपुरमृद्धिमन्महत् ॥२२॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेषट्त्रिंशःसर्गः॥ ३६॥ ॥७॥

नरवानरराजानौसतुवायुसुतःकपिः ॥ जांबवानृक्षराजश्चराक्षसश्चविभीषणः ॥ १ ॥ अंगदोवालिपुत्रश्चसौमित्रिःशरभःकपिः ॥ सुषेणःसहदायादोमैंदोद्विविदएवच ॥ २ ॥ गजोगवाक्षःकुमुदोनलोथपनसस्तथा ॥ अमित्रविषयंप्राप्ताःसमवेताःसमर्थयन् ॥ ३ ॥ इयंसालक्ष्यतेलंकापुरीरावणपालिता ॥ सासुरोरगगंधर्वैःसर्वैरपिसुदुर्जया ॥ ४ ॥ कार्यसिद्धिंपुरस्कृत्यमंत्रयध्वंविनिर्णये ॥ नित्यंसन्निहितोयत्ररावणोराक्षसाधिपः ॥ ५ ॥ अथतेषुब्रुवाणेषुरावणावरजोब्रवीत् ॥ वाक्यमग्राम्यपदवत्पुष्कलार्थंविभीषणः ॥ ६ ॥ अनलःपनसश्चैवसंपातिःप्रमतिस्तथा ॥ गत्वालंकांममामात्याःपुरींपुनरिहागताः ॥ ७ ॥ भूत्वाशकुनयःसर्वेप्रविष्टाश्चरिपोर्बलम् ॥ विधानंविहितंयच्चतद्दृष्ट्वासमुपस्थिताः ॥ ८ ॥ संविधानंयथाहुस्तेरावणस्यदुरात्मनः ॥ रामतद्ब्रुवतःसर्वंयाथातथ्येनमेशृणु ॥ ९ ॥ पूर्वंप्रहस्तःसबलोद्वारमासाद्यतिष्ठति ॥ दक्षिणंचमहावीर्यौमहापार्श्वमहोदरौ ॥ १० ॥ इंद्रजित्पश्चिमंद्वारंराक्षसैर्बहुभिर्वृतः ॥ पट्टिशासिधनुष्मद्भिःशूलमुद्गरपाणिभिः ॥ ११ ॥ नानाप्रहरणैःशूरैरावृतोरावणात्मजः ॥ राक्षसानांसहस्रैस्तुबहुभिःशस्त्रपाणिभिः ॥ १२ ॥ युक्तःपरमसंविग्नोराक्षसैःसहमंत्रवित् ॥ उत्तरंनगरद्वारंरावणःस्वयमास्थितः ॥ १३ ॥ विरूपाक्षस्तुमहताशूलमुद्गधनुष्मता ॥ वलेनराक्षसैःसार्धंमध्यमंगुल्ममाश्रितः ॥ १४ ॥

त्रुहननरूपकार्यसिद्धिं पुरस्कृत्यतदुपायनिश्चयायमंत्रःक्रियतां नित्यंयत्ररावणःसन्निहितःसेयंलंकेतिशेषः ॥ ५ ॥ अग्राम्यपदवत्अग्राम्यार्थपदवत्अपशब्दहीनंच पुष्कलार्थंबह्वर्थाल्पशब्दं ॥ ६ ॥ ७ ॥ यच्चविधानंविहितंपुररक्षार्थमितिशेषः समुपस्थिताःममसमीपंप्राप्ताः ॥ ८ ॥ ९ ॥ पूर्वंद्वारमित्यन्वयः ॥ १० ॥ ११ ॥ राक्षसानांसहस्रैरित्यादिरावणविशेषणम् ॥१२॥ परमसंविग्नःशुकसारणावेदितमहाबलस्मरणादंतःकरणेऽतिभीतः ॥ १३ ॥ १४॥

॥ १५॥ तद्बलाधिष्ठातॄंस्तदुचितैःस्वबलैःप्रतिरोधकानुपदिश्यतत्रत्यबलस्यसमाधिकन्यूनतापरिज्ञानायतत्परिच्छेदमाह गजानामिति गजयोधिनामित्यर्थः रथानांरथिनांमयुतंदशसाहस्रं सा
यकोटिःकिंचिल्लक्षसंख्याधिकाकोटिरित्यर्थः ॥ १६ ॥ आततायिनःशस्त्रपाणयः एतेयूथपागणिताः ॥ १७ ॥ सहस्राणांसहस्रंअनेकलक्षमित्यर्थः एकैकस्यराक्षसस्यपरिवाराःपरैर्युद्धार्थे
उक्तसंख्याउपतिष्ठंतिते ॥ १८ ॥ एतांमंत्रिप्रोक्तांप्रवृत्तिं एवंप्रकारेणोक्तानतान्राक्षसान्अनलादींश्चतुरोमंत्रिणोऽदर्शयत् ॥ १९ ॥ तैःसचिवैःकरणभूतैःसर्वलंकायायद्वृत्तंतत्प्रत्यवेदयत् तदुक्त

एतानेवंविधान्गुल्माँल्लंकायाःसमुदीक्ष्यते ॥ मामकामंत्रिणःसर्वेशीघ्रंपुनरिहागताः ॥ १५ ॥ गजानांदशसाहस्रंरथानामयुतंतथा ॥ हयानाम
युतेद्वेचसाग्रांकोटिंचरक्षसाम् ॥ १६ ॥ विक्रांताबलवंतश्चसंयुगेष्वाततायिनः ॥ इष्टाराक्षसराजस्यनित्यमेतेनिशाचराः ॥ १७ ॥ एकैकस्यात्रयु
द्धार्थेराक्षसस्यविशांपते ॥ परीवारःसहस्राणांसहस्रमुपतिष्ठति ॥ १८ ॥ एतांप्रवृत्तिंलंकायांमंत्रिप्रोक्तांविभीषणः ॥ एवमुक्त्वामहाबाहूराक्षसां
स्तानदर्शयत् ॥ १९ ॥ लंकायांसचिवैःसर्वंरामायप्रत्यवेदयत् ॥ रामंकमलपत्राक्षमिदमुत्तरमब्रवीत् ॥ २० ॥ रावणावरजःश्रीमान्रामप्रियचि
कीर्षया ॥ कुबेरंतुयदारामरावणःप्रतियुध्यति ॥ २१ ॥ षष्टिःशतसहस्राणितदानिर्यातिराक्षसाः ॥ पराक्रमेणवीर्येणतेजसासत्वगौरवात् ॥ सदृशा
ह्यत्रदर्पेणरावणस्यदुरात्मनः ॥ २२ ॥ अत्रमन्युर्नकर्तव्यःकोपयेत्वांनभीषये ॥ समर्थोह्यसिवीर्येणसुराणामपिनिग्रहे ॥ २३ ॥ तद्भवांश्चतुरंगे
णबलेनमहतावृतम् ॥ व्यूह्येदंवानरानीकंनिर्मथिष्यसिरावणम् ॥ २४ ॥ रावणावरजेवाक्यमेवंब्रुवतिराघवः ॥ शत्रूणांप्रतिघातार्थमिदंवचन
मब्रवीत् ॥ २५ ॥ पूर्वद्वारंतुलंकायानीलोवानरपुंगवः ॥ प्रहस्तंप्रतियोद्धास्याद्वानरैर्बहुभिर्वृतः ॥ २६ ॥ अंगदोवालिपुत्रस्तुबलेनमहतावृतः ॥ दक्षि
णेबाधतांद्वारेमहापार्श्वमहोदरौ ॥ २७ ॥ हनूमान्पश्चिमद्वारंनिष्पीड्यपवनात्मजः ॥ प्रविशत्वप्रमेयात्मबहुभिःकपिभिर्वृतः ॥ २८ ॥

रंराममिदमब्रवीच्च ॥ २० ॥ २१ ॥ षष्टिःशतसहस्राणिषष्टिलक्षमित्यर्थः इदानींबह्वधिकमित्यर्थः पराक्रमादिनारावणस्यसदृशाः सत्वगौरवाद्धैर्यातिशयाच्चतत्सदृशाः ॥ २२ ॥ अत्ररावण
बलवर्णनविषयेमन्युःस्वांतःकरणेदैन्यमपिरोषश्चनकार्योरावणवत् यतस्त्वांरावणंप्रतिरोपयेइत्यर्थः तत्रहेतुमाह समर्थइति ॥ २३ ॥ यस्मात्तेनतत्तद्द्वारेषुसर्वासेनाविभज्यस्थापितातत्तस्माद्भ
वानपिइदंवानरानीकंतद्वदेवविभागेनव्यूह्यव्यूहितेनचतुरंगेणबलेनवृतंरावणंनिर्मथिष्यसि ॥ २४ ॥ २५ ॥ प्रहस्तंप्रतियोद्धाप्रहस्तस्यसेनापतेःप्रतियोद्धा ॥ २६ ॥ २७ ॥ हनूमान्पश्चिमद्वार
मिति तस्यैंद्रजिद्द्वारत्वात्तदुचितमहाबलनियोजनं तदेवौचित्यमाह अप्रमेयात्मा ॥ २८ ॥

विप्रकारोवधः ॥ २९ ॥ सर्वान्लोकान्परिक्रमतिदिग्विजयाय अहंतस्यवधेधृतःकृतप्रतिज्ञोयतोऽतोहमेवोत्तरंद्वारंप्रवेक्ष्यामीत्युत्तरश्लोकेनयोजना ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अथवानराणामपिकामरूपतयारूपांतरकरणेयुद्धेस्वीयपरकीयविवेकासंभवादाह नचैवेति संज्ञानित्यवानररूपधारणसंकेतः एवंचास्मान्सप्तहित्वामनुष्याकारोनिःशंकंवध्यःवानररूपधारीवानरैर्युध्यतेतदावध्यएवेतिभावः ॥ ३३ ॥ संकेतप्रकारमाह वानराएवेति वोयुष्माकंस्वजनेस्वजनत्वपरिज्ञानेवानराएववानरत्वविशिष्टाएवचिह्नं तद्वैशिष्ट्यमेवचिह्नमित्यर्थः मानुषेणरूपेणेतिशेषः ॥ ३४ ॥ केसप्ततत्राहाहमिति आत्मनापंचमः मंत्रिचतुष्टयसहितोविभीषणइत्यर्थः ॥ ३५ ॥ रक्षसामपिसंस्थानंमनुष्यवद्देवेतिइतएवज्ञायते कतककृत्तुरक्षोरूपाणामपितेषांमानुषत्वेनप्रच्छादनंस्वा

दैत्यदानवसंघानामृषीणांचमहात्मनाम् ॥ विप्रकारप्रियःक्षुद्रोवरदानबलान्वितः ॥ २९ ॥ परिक्रमतियःसर्वान्लोकान्संतापयन्प्रजाः ॥ तस्याहंराक्षसेंद्रस्यस्वयमेववधेधृतः ॥ ३० ॥ उत्तरंनगरद्वारमहंसौमित्रिणासह ॥ निपीड्याभिप्रवेक्ष्यामिसबलोयत्ररावणः ॥ ३१ ॥ वानरेंद्रश्चबलवानृक्षराजश्चवीर्यवान् ॥ राक्षसेंद्रानुजश्चैवगुल्मेभवतुमध्यमे ॥ ३२ ॥ नचैवमानुषंरूपंकार्यंहरिभिराहवे ॥ एषाभवतुनःसंज्ञायुद्धेस्मिन्वानरेबले ॥३३॥ वानराएवनश्चिह्नंस्वजनेऽस्मिन्भविष्यति ॥ वयंतुमानुषेणैवसप्तयोत्स्यामहेपरान् ॥ ३४ ॥ अहमेवसहभ्रात्रालक्ष्मणेनमहौजसा ॥ आत्मनापंचमश्चायंसखाममविभीषणः ॥ ३५ ॥ सरामःकृत्यसिद्ध्यर्थमेवमुक्त्वाविभीषणम् ॥ सुवेलारोहणेबुद्धिंचकारमतिमान्प्रभुः ॥ ३६ ॥ रमणीयतरंदृष्ट्वासुवेलस्यगिरेस्तटम् ॥ ३७ ॥ ततस्तुरामोमहताबलेनप्रच्छाद्यसर्वांपृथिवींमहात्मा ॥ प्रहृष्टरूपोभिजगामलंकांकृत्वामतिंसोरिवधेमहात्मा ॥ ३८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेसप्तत्रिंशःसर्गः ॥ ३७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सतुकृत्वासुवेलस्यमतिमारोहणंप्रति ॥ लक्ष्मणानुगतोरामःसुग्रीवमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ विभीषणंचधर्मज्ञमनुरक्तंनिशाचरम् ॥ मंत्रज्ञंचविधिज्ञंचश्लक्ष्णयापरयागिरा ॥ २ ॥

र्थानुरोधेनपरेषामपरिज्ञानार्थंचतदेवाह कृत्यसिद्ध्यर्थंविभीषणमेवमुक्त्वेति मानुषरूपेणस्वसमीपेस्थित्वायोद्धव्यमित्युक्त्वेत्यर्थइत्याह सवेलारोहणेबुद्धिंचकार तस्यदुर्गत्वाद्रात्रौतत्रावस्थानस्यसुखत्वाच्च मतिमान्मतिमितिपाठे मतिमर्थनिर्धारणात्मिकांबुद्धिमित्यर्थः अर्थनिर्धारणंमतिरितितीर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ एतदग्रे ततस्तुरामइतिपद्यंपठंतितन्नवक्ष्यमाणसंग्रहोनाप्युक्तानुवादोनाप्यत्रप्रकरणविच्छेदइतीमंश्लोकंवृथाप्रक्षिप्यात्रसर्गच्छेदंकुर्वंतिभ्रांताइतिकतककृत् ॥ सगमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तत्रिंशःसर्गः ॥ ३७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सत्विति ॥ १ ॥ विधिज्ञंकार्यविदम् ॥ २ ॥

अध्यारोहामहेआरोक्ष्यामहे ॥ ३ ॥ मरणांतायमरणपर्यंतदुःखमनुभवितुम् ॥ ४ ॥ राक्षस्यारक्षःसंबंधिन्या नीचयाक्रूरया तत्सीताहरणरूपम् ॥ ५ ॥ संमंत्रयन्संचिंतयन् चित्रसानुंसुवेलमित्यन्वयः ॥ ६ ॥ ७ ॥ वायुवेगप्रवणाःवायुवेगगतयः ॥ ८ ॥ यत्रराघवः येनराघवआरूढइत्यर्थः ॥ ९ ॥ शिखरेतस्येति स्थित्वेतिशेषः खेआकाशेविषक्तांरचितामिव ॥ १० ॥ रक्षार्थंप्राकारवरसंस्थैर्निशाचरैरपरंप्राकारंकृतमिवददृशुः ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रतिरंजितःप्रतिप्रापितरागः पूर्णचंद्रप्रदीप्ताक्षपेत्यनेनपौषशुक्लचतुर्दश्यांपूर्णिमायांवासुवेलारोहणमितिबोध्यम् सुवेलायेरा

सुवेलंसाधुशैलेंद्रमिमंधातुशतैश्चितम् ॥ अध्यारोहामहेसर्वेवत्स्यामोत्रनिशामिमाम् ॥ ३ ॥ लंकांचालोकयिष्यामोनिलयंतस्यरक्षसः ॥ येनमेमरणांतायहृताभार्यादुरात्मना ॥ ४ ॥ येनधर्मोनविज्ञातोनवृत्तंनकुलंतथा ॥ राक्षस्यानीचयाबुद्ध्यायेनतद्गर्हितंकृतम् ॥ ५ ॥ एवंसंमंत्रयन्नेवसक्रोधोरावणंप्रति ॥ रामःसुवेलमासाद्यचित्रसानुमुपारुहत् ॥ ६ ॥ पृष्ठतोलक्ष्मणश्चैनमन्वगच्छत्समाहितः ॥ सशरंचापमुद्यम्यसुमहद्विक्रमेरतः ॥ ७ ॥ तमन्वारोहत्सुग्रीवःसामात्यःसविभीषणः ॥ तेवायुवेगप्रवणास्तंगिरिंगिरिचारिणः ॥ ८ ॥ अध्यारोहंतशतशःसुवेलंयत्रराघवः ॥ तेत्वदीर्घेणकालेनगिरिमारुह्यसर्वतः ॥ ९ ॥ ददृशुःशिखरेतस्यविषक्तामिवखेपुरीम् ॥ तांशुभांप्रवरद्वारांप्राकारवरशोभिताम् ॥ १० ॥ लंकांराक्षससंपूर्णांददृशुर्हरियूथपाः ॥ प्राकारवरसंस्थैश्चतथानीलैश्चराक्षसैः ॥ ददृशुस्तेहरिश्रेष्ठाःप्राकारमपरंकृतम् ॥ ११ ॥ तंदृष्ट्वावानराःसर्वेराक्षसान्युद्धकांक्षिणः ॥ मुमुचुर्विविधान्नादांस्तस्यरामस्यपश्यतः ॥ १२ ॥ ततोस्तमगमत्सूर्यःसंध्ययाप्रतिरंजितः ॥ पूर्णचंद्रप्रदीप्ताचक्षपासमतिवर्तत ॥ १३ ॥ ततःसरामोहरिवाहिनीपतिर्विभीषणेनप्रतिनंद्यसत्कृतः ॥ सलक्ष्मणोयूथपयूथसंयुतःसुवेलपृष्ठेन्यवसद्यथासुखम् ॥ १४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेअष्टत्रिंशःसर्गः ॥ ३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तांरात्रिमुषितास्तत्रसुवेलेहरियूथपाः ॥ लंकायांददृशुर्वीरावनान्युपवनानिच ॥ १ ॥ समसौम्यानिरम्याणिविशालान्यायतानिच ॥ दृष्टिरम्याणितेदृष्ट्वाबभूवुर्जातविस्मयाः ॥ २ ॥

मःसैन्यंन्यवेशयदित्यग्निवेश्योक्तेः अत्रपूर्णचंद्रत्वोक्तिःपूर्णकल्पत्वादिति ॥ १३ ॥ १४ ॥ अवकमानः ॥ कतकरी० ॥ ३५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअष्टात्रिंशःसर्गः ॥ ३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तामिति ॥ १ ॥ समसौम्यानिआयामविस्तराभ्यांसमानिसमभूतलानिचदुष्टमृगाद्युपद्रवराहित्येनसौम्यानि अतएवक्रीडादौरम्याणीत्यर्थइतितीर्थः समसाम्यानीतिपाठः समप्रदेशेसाम्यसंस्थानानि रम्याणिमृगाद्युपद्रवराहित्यादितिकतकः विशालानिविपुलानि आयतानिदीर्घाणि दृष्टिरम्याणिचक्षुःप्रियाणि ॥ २ ॥

चंपकेत्यादिलंकाविशेषणम् नागमालानागवृक्षपंक्तिः ॥ ३ ॥ ४ ॥ द्रुमैरुपलक्षिता दृश्यैर्दृष्टिप्रियवस्तुभिरुपलक्षिता ॥ ५ ॥ दृश्यान्येवाह विचित्रेति ॥ ६ ॥ अगमावृक्षाः ॥ ७ ॥ सर्वेऋत
वोयस्मिंस्तत्सर्वर्तुकम् ॥ ८ ॥ बर्हिणैर्मयूरैः परभृताःकोकिलाःवननिर्झरेनिर्झरयुतेवने राजदंतादिः ॥ ९ ॥ कोकिलैराकुलाःखंडावृक्षखंडायेषुतानिवनोपवनानि अयेपिबहुव्रीहिरेव ॥१०॥

चंपकाशोकबकुलशालतालसमाकुला ॥ तमालपनसच्छन्नानागमालासमावृता ॥ ३ ॥ हिंतालैरर्जुनैर्नीपैःसप्तपर्णैःसुपुष्पितैः ॥ तिलकैःकर्णि
कारैश्चपाटलैश्चसमंततः ॥ ४ ॥ शुशुभेपुष्पिताग्रैश्चलतापरिगतद्रुमैः ॥ लंकाबहुविधैर्दृश्यैर्यथेंद्रस्यामरावती ॥ ५ ॥ विचित्रकुसुमोपेतैरक्तकोमल
पल्लवैः ॥ शाद्वलैश्चतथानीलैश्चित्राभिर्वनराजिभिः ॥ ६ ॥ गंधाढ्यान्यतिरम्याणिपुष्पाणिचफलानिच ॥ धारयंत्यगमास्तत्रभूषणानीवमानवाः
॥ ७ ॥ तच्चैत्ररथसंकाशंमनोज्ञंनंदनोपमम् ॥ वनंसर्वर्तुकंरम्यंशुशुभेषट्पदायुतम् ॥ ८ ॥ दात्यूहकोयष्टिबकैर्नृत्यमानैश्चबर्हिणैः ॥ रुतंपरभृतानां
चशुश्रुवेवननिर्झरे ॥ ९ ॥ नित्यमत्तविहंगानिभ्रमराचरितानिच ॥ कोकिलाकुलखंडानिविहंगाभिरुतानिच ॥ १० ॥ भृंगराजाधिगीतानिकुरर
स्वनितानिच ॥ विविशुस्तेततस्तानिवनान्युपवनानिच ॥ ११ ॥ हृष्टाःप्रमुदितावीराहरयःकामरूपिणः ॥ तेषांप्रविशतांतत्रवानराणांमहौजसाम्
॥ १२ ॥ पुष्पसंसर्गसुरभिर्ववौप्राणसमोनिलः ॥ अन्येतुहरिवीराणांयूथान्निष्क्रम्ययूथपाः ॥ सुग्रीवेणाभ्यनुज्ञातालंकांजग्मुःपताकिनीम् ॥ १३ ॥
वित्रासयंतोविहगान्ग्लापयंतोमृगद्विपान् ॥ कंपयंतश्चतांलंकांनादैःस्वैर्नदतांवराः ॥ १४ ॥ कुर्वंतस्तेमहावेगामहींचरणपीडिताम् ॥ रजश्चसह
सैवोर्ध्वंजगामचरणोत्थितम् ॥ १५ ॥ ऋक्षाःसिंहाश्चमहिषावारणाश्चमृगाःखगाः ॥ तेनशब्देनवित्रस्ताजग्मुर्भीतादिशोदश ॥ १६ ॥ शिखरंतु
त्रिकूटस्यप्रांशुचैकंदिविस्पृशम् ॥ समंतात्पुष्पसंछन्नंमहारजतसन्निभम् ॥ १७ ॥ शतयोजनविस्तीर्णंविमलंचारुदर्शनम् ॥ श्लक्ष्णंश्रीमन्महच्चै
वदुष्प्रापंशकुनैरपि ॥ १८ ॥ मनसापिदुरारोहंकिंपुनःकर्मणाजनैः ॥ निविष्टातस्यशिखरेलंकारावणपालिता ॥ १९ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ प्राणसमत्वेनमंदता अन्येतुवनोपवनप्रवेष्टृव्यतिरिक्ताःयूथान्निष्क्रम्यलंकांजग्मुः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ वारणाःवनगजाः ॥ १६ ॥ एकमखंडम् दिविस्पृशंदिविस्पृक् पूर्व
पदेत्द्युभ्यांचेतिङेरलुक् स्पृशेःक्प्रत्ययश्चार्षः समंतात्परितइत्यर्थः महारजतंस्वर्णम् ॥ १७ ॥ शतयोजनेति अनेकयोजनेत्यर्थः श्लक्ष्णंकुट्टिमभूमिवत् ॥ १८ ॥ १९ ॥

दशयोजनेति इदंचलंकारूपमहादुर्गांतर्वर्तिरावणवासस्थानभूतांतर्दुर्गपरम् शतयोजनविस्तीर्णात्रिंशद्योजनमायतेत्यत्रैवान्यत्रस्थलेउक्तेः कांचनेनराजतेनशालेनप्राकारेण ॥ २० ॥ प्रासादभू
षितत्वेउपमानम् घनैरित्याद मध्यमंवैष्णवंपदम् आकाशमित्यर्थः ॥ २१ ॥ तत्ररावणगृहंप्रासादविशेषेणलक्ष्यतइत्याह यस्यामिति स्तंभसहस्रेणनिर्मितइतिशेषः ॥ २२ ॥ सएषपुरभूषणं
प्रासादोराक्षसेंद्रस्य चैत्यआलयः चैत्यमायतनंतुल्ये पुंस्त्वमार्षम् समग्रेणरक्षसांशतेनसमग्रसन्नाहवताअनेकेनेत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ नगरींदृष्ट्वेतिशेषः ॥ २६ ॥ २७ ॥ उच्छरमा

दशयोजनविस्तीर्णाविंशद्योजनमायता ॥ सापुरीगोपुरैरुच्चैःपांडुरांबुदसन्निभैः ॥ कांचनेनचशालेनराजतेनचशोभते ॥ २० ॥ प्रासादैश्चविमानै
श्चलंकापरमभूषिता ॥ घनैरिवातपापायेमध्यमंवैष्णवंपदम् ॥ २१ ॥ यस्यांस्तंभसहस्रेणप्रासादःसमलंकृतः ॥ कैलासशिखराकारोदृश्यतेखमि
वोल्लिखन् ॥ २२ ॥ चैत्यःसराक्षसेंद्रस्यबभूवपुरभूषणम् ॥ शतेनरक्षसांनित्यंयःसमग्रेणरक्ष्यते ॥ २३ ॥ मनोज्ञांकांचनवतींपर्वतैरुपशोभिताम् ॥
नानाधातुविचित्रैश्चउद्यानैरुपशोभिताम् ॥ २४ ॥ नानाविहगसंघुष्टांनानामृगनिषेविताम् ॥ नानाकुसुमसंपन्नांनानाराक्षससेविताम् ॥ २५ ॥
तांसमृद्धांसमृद्धार्थांलक्ष्मीवाँल्लक्ष्मणाग्रजः ॥ नगरींत्रिदिवप्रख्यांविस्मयंप्रापवीर्यवान् ॥ २६ ॥ तांरत्नपूर्णांबहुसंविधानांप्रासादमालाभिरलं
कृतांच ॥ पुरींमहायंत्रकवाटमुख्यांददर्शरामोमहतावलेन ॥ २७ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकोनचत्वारिं
शःसर्गः ॥ ३९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततोरामःसुवेलाग्रंयोजनद्वयमंडलम् ॥ उपारोहत्ससुग्रीवोहरियूथैःसमन्वितः ॥ १ ॥ स्थित्वामुहूर्तंतत्रैवदिशोदश
विलोकयन् ॥ त्रिकूटशिखरेरम्येनिर्मितांविश्वकर्मणा ॥ २ ॥ ददर्शलंकांसुन्यस्तांरम्यकाननशोभिताम् ॥ तस्यगोपुरशृंगस्थंराक्षसेंद्रंदुरासदम्
॥ ३ ॥ श्वेतचामरपर्यंतंविजयच्छत्रशोभितम् ॥ रक्तचंदनसंलिप्तंरक्ताभरणभूषितम् ॥ ४ ॥ नीलजीमूतसंकाशंहेमसंछादितांबरम् ॥ ऐरावतवि
षाणाग्रैरुत्कृष्टकिणवक्षसम् ॥ ५ ॥ शशलोहितरागेणसंवीतंरक्तवाससा ॥ संध्यातपेनसंछन्नंमेघराशिमिवांबरे ॥ ६ ॥

नः ॥ कतकरी० ॥ ३६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकोनचत्वारिंशःसर्गः ॥ ३९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ योजनद्वयमंडलंयोजनद्वयवि
स्तरम् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ श्वेतचामरेपर्यंतेवीज्यमानेयस्य विजयच्छत्रेणश्वेतच्छत्रेणराजचिह्नेनशोभितम् ॥ ४ ॥ हेमसंछादितांबरंहेममालोपरचितहंसादिचित्रैःसंछादितमंबरमंतरीयवासो
यस्यऐरावतविषाणाग्रकरणकैरुत्कृष्टैर्विलेखनैर्जातःकिणोवक्षसियस्यतम् ॥ ५ ॥ शशलोहितंशशरुधिरंतत्सदृशरागवतारक्तवाससोत्तरीयवस्त्रेणसंवीतम् ॥ ६ ॥

पश्यतांपश्यतोऽनादृत्येत्यर्थः ॥७॥ सत्वेनसत्वकार्योत्साहेन अचलायात्सुवेलायाद्गोपुरस्थलेरावणावस्थितिस्थाने ॥८॥९॥ पार्थिवेंद्रस्यतेजसानुगृहीतेनमयानमोक्ष्यसे रामाभिप्रायेणसखा स्वाभिप्रायेणदासइतिबोध्यम् ॥ १० ॥ उत्पत्यगोपुरादितिशेषः तस्योपरिपुप्लुवेप्लुत्यागतइत्यर्थः चित्रमद्भुतंतत्प्रसिद्धंमुकुटमाकृष्यशिरसोगृहीत्वाभुविपातयामास तत्पातयित्वास्वयंभूमौप पात ॥११॥ तूर्णमायांतंपुनर्भूतलादितिशेषः मेपरोक्षमेवत्वंसुग्रीवः इदानींमदृष्ट्यमेहीनग्रीवोभविष्यसि ॥ १२ ॥ तलेभूतले क्रीडायांतलाहतकंदुकोयथाद्रागुत्तिष्ठतितद्वत्समुत्थायबाहुभ्या

पश्यतांवानरेंद्राणांराघवस्यापिपश्यतः ॥ दर्शनाद्राक्षसेंद्रस्यसुग्रीवःसहसोत्थितः ॥ ७ ॥ क्रोधवेगेनसंयुक्तःसत्वेनचबलेनच ॥ अचलाग्रादथो त्थायपुप्लुवेगोपुरस्थले ॥ ८ ॥ स्थित्वामुहूर्तंसंप्रेक्ष्यनिर्भयेनांतरात्मना ॥ तृणीकृत्यचतद्रक्षःसोब्रवीत्परुषंवचः ॥ ९ ॥ लोकनाथस्यरामस्यसखादा सोऽस्मिराक्षस ॥ नमयामोक्ष्यसेऽद्यत्वंपार्थिवेंद्रस्यतेजसा ॥ १० ॥ इत्युक्त्वासहसोत्पत्यपुप्लुवेतस्यचोपरि ॥ आकृष्यमुकुटंचित्रंपातयामासतद्भुवि ॥ ११ ॥ समीक्ष्यतूर्णमायांतंबभाषेतंनिशाचरः ॥ सुग्रीवस्त्वंपरोक्षंमेहीनग्रीवोभविष्यसि ॥ १२ ॥ इत्युक्त्वोत्थायतंक्षिप्रंबाहुभ्यामाक्षिपत्तले ॥ कंदुवत्ससमुत्थायबाहुभ्यामाक्षिपद्धरिः ॥ १३ ॥ परस्परंस्वेदविदिग्धगात्रौपरस्परंशोणितरक्तदेहौ ॥ परस्परंश्लिष्टनिरुद्धचेष्टौपरस्परंशाल्मलि किंशुकाविव ॥ १४ ॥ मुष्टिप्रहारैश्चतलप्रहारैररत्निघातैश्चकराग्रघातैः ॥ तौचक्रतुर्युद्धमसत्यरूपंमहाबलौराक्षसवानरेंद्रौ ॥ १५ ॥ कृत्वानियुद्धं भृशमुग्रवेगौकालंचिरंगोपुरवेदिमध्ये ॥ उत्क्षिप्यचोत्क्षिप्यविनम्यदेहौपादक्रमाद्गोपुरवेदिलग्नौ ॥ १६ ॥ अन्योन्यमापीड्यविलग्नदेहौतौपेततुः सालनिखातमध्ये ॥ उत्पेततुर्भूमितलंस्पृशंतौस्थित्वामुहूर्तंत्वभिनिःश्वसंतौ ॥ १७ ॥ आलिंग्यचालिंग्यचबाहुयोक्त्रैःसंयोजयामासतुराहवेतौ ॥ संरंभशिक्षाबलसंप्रयुक्तौसुचेरतुःसंप्रतियुद्धमार्गे ॥ १८ ॥ शार्दूलसिंहाविवजातदंष्ट्रौगजेंद्रपोताविवसंप्रयुक्तौ ॥ संहत्यसंवेद्यचतौकराभ्यांतौपे ततुर्वैयुगपद्धरायाम् ॥ १९ ॥

माक्षिपत् भूमावितिशेषः ॥ १३ ॥ शोणितेनरुधिरेणरक्तवर्णौदेहौययोस्तौपरस्परंश्लिष्टौश्लिष्टत्वादेवतौ चतौनिरुद्धचेष्टौशाल्मलिकिंशुकाविवपुष्पिताविितिशेषः ॥ १४ ॥ अरत्निघातैर्निष्कनिष्ठमुष्टिघातैः अरत्निस्तुनिष्कनिष्ठेनमुष्टिनेत्यमरः असत्यरूपंअत्यंतासह्यम् ॥ १५ ॥ नियुद्धंबाहुयुद्धम् विनम्य पादक्रमात्पादविक्षेपाद्धेतोः गोपुरवेदिलग्नौभूपतिताविवत्यर्थः ॥ १६ ॥ सालनिखातमध्येप्राकारपरिखयोर्मध्ये निघातेतिपाठेप्ययमेवार्थः अभिनिःश्वसंतौमुहूर्तंस्थित्वालिंग्येत्य न्वयः ॥ १७ ॥ बाहुरूपैर्योक्त्रैरज्जुभिःसंयोजयामासतुर्बबंधतुः संरंभःक्रोधः शिक्षानियुद्धाभ्यासः बलंसहजंप्राणीयंतैःसंयुक्तौ ॥ १८ ॥ पोतोबालः संवेदनंप्रेरणम् ॥ १९ ॥

व्यायामोनियुद्धोत्साहः ॥ २० ॥ वारयंत्येभिःप्रतिगजानितिवारणोमहागजः द्वितीयवारणशब्दःकरिहस्तवाची करिकराभैरित्यर्थः परवारणोमत्तगजः मंडलमार्गम् मंडलाकारत्वसाधको
मार्गोगतिभेदः॥२१॥ भक्षार्थेभक्षरूपप्रयोजननिमित्तंयथाकुद्धाववतस्थातेतथेत्यर्थः॥२२॥विचित्राणिमंडलानिचारिकरणखंडमहामंडलाख्यमंडलभेदात् तानितु एकपादप्रचारेणचारिसंज्ञं
तुमंडलम् द्विपादक्रमणंयत्रकरणाख्यंतुमंडलम् करणानांसमायोगात्खंडमंडलमीरितम् खंडैस्त्रिभिश्चतुर्भिर्वामहामंडलमीरितमितिभरतोक्तानि विविधानिस्थानानि वैष्णवंसमपादंचवैशाखं
मंडलंतथा प्रत्यालीढमनालीढंस्थानान्येतानिषण्णृणामितिभरतोक्तानि पादयोःपूर्वापरविक्षेपतिर्यग्विक्षेपादिविन्यासविशेषरूपाणीतितीर्थः गोमूत्रकाणि गोमूत्ररेखाकारकुटिलगमनानि
चित्राणिगतप्रत्यागतानिनानाप्राकारापसर्पणोपसर्पणानि ॥२३॥ तिरश्चीनगतानितिर्यग्गतानि वक्रगतानिसव्यापसव्यसंचारणानि प्रहाराणांपरदत्तप्रहाराणाम् परिमोक्षंस्थानचलनादिनाव्य

उद्यम्यचान्योन्यमधिक्षिपंतौसंचक्रमातेबहुयुद्धमार्गे ॥ व्यायामशिक्षाबलसंप्रयुक्तौक्लमंनतौजग्मतुराशुवीरौ ॥ २० ॥ बाहूत्तमैर्वारणवारणा
भैर्निवारयंतौपरवारणाभौ ॥ चिरेणकालेनभृशंप्रयुद्धौसंचेरतुर्मंडलमार्गमाशु ॥ २१ ॥ तौपरस्परमासाद्ययत्तावन्योन्यसूदने ॥ मार्जाराविवभ
क्षार्थेऽवतस्थातेमुहुर्मुहुः ॥ २२ ॥ मंडलानिविचित्राणिस्थानानिविविधानिच ॥ गोमूत्रकाणिचित्राणिगतप्रत्यागतानिच ॥ २३ ॥ तिरश्चीनग
तान्येवतथावक्रगतानिच ॥ परिमोक्षंप्रहाराणांवर्जनंपरिधावनम् ॥ २४ ॥ अभिद्रवणमाप्लावमवस्थानंसविग्रहम् ॥ परावृत्तमपावृत्तमपद्रुत
मवप्लुतम् ॥ २५ ॥ उपन्यस्तमपन्यस्तंयुद्धमार्गविशारदौ ॥ तौविचेरतुरन्योन्यंवानरेंद्रश्चरावणः ॥ २६ ॥ एतस्मिन्नंतरेरक्षोमायाबलमथात्मनः ॥
आरब्धुमुपसंपेदेज्ञात्वातंवानराधिपः ॥ २७ ॥ उत्पपाततदाकाशंजितकाशीजितक्लमः ॥ रावणःस्थितएवात्रहरिराजेनवंचितः ॥ २८ ॥ अथहरि
वरनाथःप्राप्तसंग्रामकीर्तिर्निशिचरपतिमाजौयोजयित्वाश्रमेण ॥ गगनमतिविशालंलंघयित्वार्कसूनुर्हरिगणबलमध्येरामपार्श्वंजगाम ॥ २९ ॥

र्थीकरणम् वर्जनंस्वप्रहारवैफल्यापादकस्थानेतद्वर्जनम् परिधावनंएकस्यतिष्ठतःपरितोधावनंभ्रमणमित्यर्थः ॥२४ ॥ अभिद्रवणंअभिमुखेनशीघ्रगमनम् आप्लवनमीषदीषद्गमनम् अवस्थानं
कृत्वाकृत्वागमनमितियावत् सविग्रहमवस्थानंविग्रहाभिमुख्येनावस्थानम् परावृत्तंपराङ्मुखगमनम् अपावृत्तंपार्श्वतोपसरणम् अपद्रुतंपरस्परजान्वादिग्रहायावनतकायतयाधावनम् अव
प्लुतंप्रतिभटंपादेनप्रहर्तुमभिगमनम् ॥ २५ ॥ उपन्यस्तंपरेणस्वबाह्वोरग्रहायस्वोरःसमीपस्थानम् अपन्यस्तंप्रतिभटबाहुग्रहणार्थंस्वबाहुप्रसारणम् कुर्वंतौतौविचेरतुरित्यन्वयः ॥२६ ॥ एतस्मि
न्नंतरेसुग्रीवादात्मानंबलतोमोचयितुमशक्यत्वावसरेमायाबलमारब्धुमुपसंपेदेउपचक्रमे तंउपक्रांतमायंज्ञात्वा ॥ २७ ॥ जितकाशीजितश्वासः वंचितःक्वगतइत्यज्ञातहरिराजगमनः ॥ २८ ॥
प्राप्तासंग्रामकीर्तिर्येन तदेवदर्शयति निशिचरपतिमाजौश्रमेणयोजयित्वेति निशिचरेत्यार्षम् अतिविशालंगगनमतिदूरंलंघयित्वेत्यर्थः ॥ २९ ॥

उक्तमर्थमुपसंहरति सइति तरुमृगावानरास्तद्गणमुख्याहनूमदादयः॥३०॥ नगमानः॥ कृतकरी०॥ ३७॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकां
डेचत्वारिंशःसर्गः॥४०॥ ॥७॥ ॥ तस्मिन्सुग्रीवे निमित्तानिक्षतजादिरूपाणियुद्धचिह्नानि॥ १॥ जनेश्वराःनृपाः॥ २॥संशयेस्थाप्येति अतिघोरशत्रुसमीपंगतःकथमागमिष्यतिराजेतिव
द्धचिंतामग्नंकृत्वा॥ ३॥ इदानींघोरयुद्धप्राप्तौ एवंविधमस्माभिःसहासंमंत्र्यकार्यमितःपरंमाकृथाः त्वयिकिंचित्समापन्नेदैवात्त्वापमानादिप्राप्तावित्यर्थः नाश्लीलंकीर्तयेदित्युक्तेरेवंवादः

सइतिसवितृसूनुस्तत्रतत्कर्मकृत्वापवनगतिरनीकंप्राविशत्संप्रहृष्टः॥ रघुवरनृपसूनोर्वर्धयन्युद्धहर्षंतरुमृगगणमुख्यैःपूज्यमानोहरींद्रः॥३०॥
॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेचत्वारिंशःसर्गः॥४०॥ ॥७॥ ॥ अथतस्मिन्निमित्तानिदृष्ट्वालक्ष्मणपूर्वजः॥ सुग्रीवंसंपरिष्वज्यरामोव
चनमब्रवीत्॥ १॥ असंमंत्र्यमयासार्धंतदिदंसाहसंकृतम्॥ एवंसाहसयुक्तानिनकुर्वंतिजनेश्वराः॥ २॥ संशयेस्थाप्यमांचेदंबलंचेमंविभीषणम्॥
कष्टंकृतमिदंवीरसाहसंसाहसप्रिय॥ ३॥ इदानींमाकृथावीरएवंविधमरिंदम॥ त्वयिकिंचित्समापन्नेकिंकार्यंसीतयामम॥ ४॥ भरतेनमहाबा
होलक्ष्मणेनयवीयसा॥ शत्रुघ्नेनचशत्रुघ्नस्वशरीरेणवापुनः॥ ५॥ त्वयिचानागतेपूर्वमितिमेनिश्चितामतिः॥ जानतश्चापितेवीर्यंमहेंद्रवरुणोपम
॥ ६॥ हत्वाहंरावणंयुद्धेसपुत्रबलवाहनम्॥ अभिषिच्यचलंकायांविभीषणमथापिच॥ ७॥ भरतेराज्यमारोप्यत्यक्ष्येदेहंमहाबल॥ तमेवंवादिनंरा
मंसुग्रीवःप्रत्यभाषत॥ ८॥ तवभार्यापहर्तारंदृष्ट्वाराघवरावणम्॥ मर्षयामिकथंवीरजानन्विक्रममात्मनः॥ ९॥ इत्येवंवादिनंवीरमभिनंद्यच
राघवः॥ लक्ष्मणंलक्ष्मिसंपन्नमिदंवचनमब्रवीत्॥ १०॥ परिगृह्योदकंशीतंवनानिफलवंतिच॥ बलौघंसंविभज्येमंव्यूह्यतिष्ठामलक्ष्मण॥ ११॥
लोकक्षयकरंभीमंभयंपश्याम्युपस्थितम्॥ निबर्हणंप्रवीराणामृक्षवानररक्षसाम्॥ १२॥

॥ ४॥ ५॥ त्वयिचानागतेपूर्वंत्वदागमनात्पूर्वम् यदितवविपत्तिःस्यात्तर्हीतिशेषः इतिवक्ष्यमाणप्रकारामतिर्मेनिश्चिताभूत् भगवन्कथमेवंमयितवप्राकृतइवशंकेत्यत्राहे जानतश्चापीति
अतिस्नेहपापशंकीतिन्यायादित्याशयः॥६॥ तांमतिंदर्शयति हत्वेति अभिषिच्येतिप्रतिज्ञायाःसाधनीयत्वादित्याशयः॥ ७॥ महाबलेत्यंतंमतिकथनम्॥८॥आत्मनोविक्रमंस्वस्यपरपराक्र
मसंहारसामर्थ्यंजानन्स्वानुभवेनावगच्छन्कथंमर्षयामि नकथमपीत्यर्थः॥ ९॥ अभिनंद्यसौहृदस्यातिबलसंपत्तेश्चेदमेवयुक्तमितिश्लाघांकृत्वेत्यर्थः लक्ष्मिसंपन्नमितिह्रस्वआर्षः॥ १०॥
शीतमुदकंतद्वतोजलाशयान्फलवंतिवनानिचपरिगृह्य बलौघंव्यूह्यव्यूहविशेषपूर्वंसंविभज्यविभागेनस्थापयित्वा॥ ११॥ व्याख्यातप्रायाइमेश्लोकाः॥ १२॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ यच्चनक्षत्राण्यभिवर्ततेप्रकाशगत्यादिकंतच्चयथावन्नदृश्यतेइत्यन्वयः हेलक्ष्मणउक्तदुर्निमित्तजालंलोकस्ययुगांतंशंसतीवपश्य ॥ १९ ॥ श्ये

वाताहिपरुषंवांतिकंपतेचवसुंधरा ॥ पर्वताग्राणिवेपंतेनदंतिधरणीधराः॥ १३ ॥ मेघाःक्रव्यादसंकाशाःपरुषाःपरुषस्वराः॥ क्रूराःक्रूरंप्रवर्षंतेमि
श्रंशोणितबिंदुभिः॥ १४ ॥ रक्तचंदनसंकाशासंध्यापरमदारुणा ॥ ज्वलच्चनिपतत्येतदादित्यादग्निमंडलम्॥ १५ ॥ आदित्यमभिवाश्यंतिजनयं
तोमहद्भयम्॥ दीनादीनस्वराःक्रूराअप्रशस्तामृगद्विजाः ॥ १६ ॥ रजन्यामप्रशस्तश्चसंतापयतिचंद्रमाः॥ कृष्णरक्तांशुपर्यंतोयथालोकस्यसंक्षये
॥ १७ ॥ ह्रस्वोरूक्षोप्रशस्तश्चपरिवेषःसुलोहितः॥ आदित्यमंडलेनीलंलक्ष्मलक्ष्मणदृश्यते ॥ १८ ॥ दृश्यतेनयथावच्चनक्षत्राण्यभिवर्तते ॥ युगांत
मिवलोकस्यपश्यलक्ष्मणशंसति॥ १९ ॥ काकाःश्येनास्तथागृध्रानीचैःपरिपतंतिच ॥ शिवाश्चाप्यशुभावाचःप्रवदंतिमहास्वनाः॥ २० ॥ शैलैःशू
लैश्चखड्गैश्चविमुक्तैःकपिराक्षसैः॥ भविष्यत्यावृताभूमिर्मांसशोणितकर्दमा॥ २१ ॥ क्षिप्रमद्यदुराधर्षांपुरींरावणपालिताम्॥ अभियामजवेनै
वसर्वतोहरिभिर्वृताः॥ २२ ॥ इत्येवंतुवदन्वीरोलक्ष्मणंलक्ष्मणाग्रजः॥ तस्मादवातरच्छीघ्रंपर्वताग्रान्महाबलः॥ २३ ॥ अवतीर्यतुधर्मात्मातस्मा
च्छैलात्सराघवः॥ परैःपरमदुर्धर्षंददर्शबलमात्मनः ॥ २४ ॥ सन्नह्यतुससुग्रीवःकपिराजबलंमहत्॥ कालज्ञोराघवःकालेसंयुगायाभ्यचोदयत्
॥ २५ ॥ ततःकालेमहाबाहुर्बलेनमहतावृतः॥ प्रविष्टःपुरतोधन्वीलंकामभिमुखःपुरीम् ॥ २६ ॥ तौविभीषणसुग्रीवौहनूमान्जांबवान्नलः॥ ऋक्ष
राजस्तथानीलोलक्ष्मणश्चान्वयुस्तदा ॥२७॥ ततःपश्चात्सुमहतीपृतनर्क्षवनौकसाम्॥ प्रच्छाद्यमहतींभूमिमनुयातिस्मराघवम्॥ २८ ॥ शैलशृं
गाणिशतशःप्रवृद्धांश्चमहीरुहान ॥ जगृहुःकुंजरप्रख्यावानराःपरवारणाः॥ २९ ॥ तौत्वदीर्घेणकालेनभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ रावणस्यपुरींलंका
मासेदतुररिंदमौ॥ ३० ॥ पताकामालिनींरम्यामुद्यानवनशोभिताम्॥ चित्रवप्रांसुदुष्प्रापामुच्चैःप्राकारतोरणाम्॥ ३१ ॥

नादयोनीचैर्निपतंति ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ ससुग्रीवःसुग्रीवसहितः कपिराजबलंसंनह्यकृतसन्नाहंकृत्वाकालेज्योतिःशास्त्रोक्तकालेसंयुगाययुद्धायाभ्यचोदयत् ॥ २५ ॥
कालेस्वरशास्त्रोक्तेयुद्धयोग्येकाले प्रविष्टःप्रवेष्टुंप्रस्थितः ॥ २६ ॥ २७ ॥ ऋक्षवनौकसांपृतनेतिच्छेदः ॥ २८ ॥ परवारणाःशत्रुनिवारकाः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

यथानिदेशंरामनिदेशमनतिक्रम्य संपीड्यलंकांरुद्धा ॥२२॥ तस्यैवप्रपंचोलंकायाइति उत्तरद्वारंरुरोधतद्वारनिरोधकमात्मबलंजुगोपच ॥३३॥ उक्तमेवार्थंस्थैर्यायाह लंकामिति ॥ ३४ ॥ तद्वारंतद्वाररोधिकांसेनाम् ॥३५॥३६॥ लघूनामल्पवीर्याणाम् दानवैःपातालमिवगुप्तंराक्षसैर्गुप्तंद्वारमित्यन्वयः विन्यस्तानियुद्धकालेयथोचितपरिग्रहार्थमितिशेषः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

तांसुरैरपिदुर्धर्षांरामवाक्यप्रचोदिताः॥ यथानिदेशंसंपीड्यन्यविशंतवनौकसः॥ ३२ ॥ लंकायास्तूत्तरद्वारंशैलशृंगमिवोन्नतम्॥ रामःसहानुजो धन्वीजुगोपचरुरोधच॥ ३३ ॥ लंकामुपनिविष्टस्तुरामोदशरथात्मजः॥ लक्ष्मणानुचरोवीरःपुरींरावणपालिताम्॥ ३४ ॥ उत्तरद्वारमासाद्ययत्र तिष्ठतिरावणः॥ नान्योरामाद्धितद्वारंसमर्थःपरिरक्षितुम्॥ ३५ ॥ रावणाधिष्ठितंभीमंवरुणेनेवसागरम्॥ सायुधैराक्षसैर्भीमैरभिगुप्तंसमंततः ॥ ३६ ॥ लघूनांत्रासजननंपातालमिवदानवैः॥ विन्यस्तानिचयोधानांबहूनिविविधानिच॥ ३७॥ ददर्शायुधजालानितथैवकवचानिच॥ पूर्वं तुद्वारमासाद्यनीलोहरिचमूपतिः॥ ३८ ॥ अतिष्ठत्सहमैंदेनद्विविदेनचवीर्यवान्॥ अंगदोदक्षिणद्वारंजग्राहसुमहाबलः॥ ३९ ॥ ऋषभेणगवाक्षेणगजेनगवयेनच॥ हनूमान्पश्चिमद्वारंररक्षबलवान्कपिः॥ ४० ॥ प्रजंघतरसाभ्यांचवीरैरन्यैश्चसंगतः॥ मध्यमेचस्वयंगुल्मेसुग्रीवःसमतिष्ठत ॥ ४१ ॥ सहसर्वैर्हरिश्रेष्ठैःसुवर्णपवनोपमैः॥ वानराणांतुषट्त्रिंशत्कोट्यःप्रख्यातयूथपाः॥ ४२ ॥ निपीड्योपनिविष्टाश्चसुग्रीवोयत्रवानरः॥ शासनेनतुरामस्यलक्ष्मणःसविभीषणः॥ ४३ ॥ द्वारेद्वारेहरीणांतुकोटिंकोटींर्न्यवेशयत्॥ पश्चिमेनतुरामस्यसुषेणःसहजांबवान्॥ ४४ ॥ अदूरान्मध्यमेगुल्मेतस्थौबहुबलानुगः॥ तेतुवानरशार्दूलाःशार्दूलाइवदंष्ट्रिणः॥ गृहीत्वाद्रुमशैलाग्रान्हृष्टायुद्धायतस्थिरे ॥ ४५ ॥ सर्वेविकृतलांगूलाःसर्वेदंष्ट्रानखायुधाः॥ सर्वेविकृतचित्रांगाःसर्वेचविकृताननाः ॥ ४६ ॥ दशनागबलाःकेचित्केचिद्दशगुणोत्तराः ॥ केचिन्नागसहस्रस्यबभूवुस्तुल्यविक्रमाः॥ ४७॥

॥ ४० ॥ मध्यमेगुल्मेअतिदुर्जयरावणेंद्रजिदधिष्ठितयोरुत्तरपश्चिमद्वारयोर्मध्येवायुदिशि तदुभयद्वारनिरोधकानांमध्यमणिन्यायेनसाहाय्यंकर्तुंसुग्रीवःसमतिष्ठतेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ सर्वैर्हरिश्रेष्ठैर्द्वारनिरोधनियुक्तेभ्योऽवशिष्टैः प्रख्यातयूथपाःषट्त्रिंशत्कोट्यः अप्रख्यातयूथपानांतत्सेनानांचगणनाभावइतिभावः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ द्वारनिरोधनियुक्तसेनाप्रमाणमाह द्वारेइति ॥ ४४ ॥ अदूरात्पश्चिमेनआसन्नपृष्ठभागावष्टंभेन ॥ ४५ ॥ विकृतलांगूलाः क्रोधामर्षवशादितिशेषः ॥ ४६ ॥ दशगुणोत्तराःशतनागबलाः नागसहस्रस्यनागसहस्रेण ॥ ४७ ॥

ओघवलाःओघसंख्यनागवलाः ॥ ४८ ॥ शलभानामिति उत्पातकालेइतिशेषः ॥ ४९ ॥ संपतद्भिराकाशंपूर्णंनिविष्टैर्मेदिनीपूर्णा ॥ ५० ॥ ऋक्षवनौकसांशतसहस्राणाम् शतकोटिरित्यर्थः एवंचकोटिसंख्याःपृतनाःलंकाद्वाराण्युपाजग्मुः पृतनाःऋक्षेत्यत्रसंधिरार्षः एतेपूर्वनियुक्ताधिकाइतिबोध्यम् अन्येऽवशिष्टाःसमंततोयुद्धंपरितोयोद्धुंजग्मुः ॥५१॥ सगिरिस्त्रिकूटः अयुतानां सहस्रंचपुरींतामभ्यवर्तत सर्वद्वारवर्तिस्वसेनासर्ववृत्तांतग्रहणार्थंसंचरतामितिशेषः ॥५२॥ ५३॥५४॥ वलौघस्यवानरीयस्य अभिवर्ततोऽभिवर्तमानस्य भिन्नस्यसागरस्यकृतसेतुविभेदनस्य

संतिचौघवलाःकेचित्केचिच्छतगुणोत्तराः ॥ अप्रमेयबलाश्चान्येतत्रासन्हरियूथपाः ॥ ४८ ॥ अद्भुतश्चविचित्रश्चतेषामासीत्समागमः ॥ तत्रवानरसैन्यानांशलभानामिवोद्गमः ॥ ४९ ॥ प्रतिपूर्णमिवाकाशंसंपूर्णेवचमेदिनी ॥ लंकामुपनिविष्टैश्चसंपतद्भिश्चवानरैः ॥ ५० ॥ शतंशतसहस्राणांपृतनार्क्षवनौकसाम् ॥ लंकाद्वाराण्युपाजग्मुरन्येयोद्धुंसमंततः ॥ ५१ ॥ आवृतःसगिरिःसर्वैस्तैःसमंतात्प्लवंगमैः ॥ अयुतानांसहस्रंचपुरींतामभ्यवर्तत ॥ ५२ ॥ वानरैर्वलवद्भिश्चवभूवद्रुमपाणिभिः ॥ सर्वतःसंवृतालंकादुष्प्रवेशापिवायुना ॥ ५३ ॥ राक्षसाविस्मयंजग्मुःसहसाभिनिपीडिताः ॥ वानरैर्मेघसंकाशैःशक्रतुल्यपराक्रमैः ॥ ५४ ॥ महाञ्छब्दोभवत्तत्रवलौघस्याभिवर्ततः ॥ सागरस्येवभिन्नस्ययथास्यात्सलिलस्वनः ॥ ५५ ॥ तेनशब्देनमहतासप्राकारासतोरणा ॥ लंकाप्रचलितासर्वासशैलवनकानना ॥ ५६ ॥ रामलक्ष्मणगुप्तासासुग्रीवेणचवाहिनी ॥ वभूवदुर्धर्षतरासर्वैरपिसुरासुरैः ॥ ५७ ॥ राघवःसन्निवेश्यैवस्वसैन्यंरक्षसांवधे ॥ संमंत्र्यमंत्रिभिःसार्धंनिश्चित्यचपुनःपुनः ॥ ५८ ॥ आनंतर्यमभिप्रेप्सुःक्रमयोगार्थतत्त्ववित् ॥ विभीषणस्यानुमतेराजधर्ममनुस्मरन् ॥ ५९ ॥ अंगदंवालितनयंसमाहूयेदमब्रवीत् ॥ गत्वासौम्यदशग्रीवंब्रूहिमद्वचनात्कपे ॥ ६० ॥ लंघयित्वापुरींलंकांभयंत्यक्त्वागतव्यथः ॥ भ्रष्टश्रीकंगतैश्वर्यंमुमूर्षानष्टचेतनम् ॥ ६१ ॥

अभूतोपमेयम् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥५८॥ आनंतर्यमनंतरकर्तव्यमभिप्रेप्सुंःप्राप्तुमिच्छुः क्रमयोगार्थतत्त्ववित्सामाद्युपायानांक्रमयोगंक्रमप्रयोगंतत्साध्यमर्थंतत्त्वंतत्प्रयोजनंचवेत्तिसः विभीषणस्यानुमतेस्थितइतिशेषः यदिरावणोभवंतंशरणमुपेयात्तदालंकाराज्यंतस्यैवदेयमितिविभीषणमतेस्थितइत्यर्थः राजधर्ममनुस्मरन्सामादिष्युपायसाध्येऽर्थेदंडोनमोक्तव्यःप्रजानाशहेतुरित्येवंरूपंराजधर्ममनुचिंतयन् ॥ ५९ ॥ इदंवक्ष्यमाणमंगदमाहूयाब्रवीत् ॥ ६० ॥ लंघयित्वासमुद्रम् गतव्यथोनिरुपद्रवः भयंत्यक्त्वात्वद्बलंतृणीकृत्यलंकामुपारुणधमितिशेषः अतोभ्रष्टेत्यादितादृशंब्रूहीत्यन्वयः ॥ ६१ ॥

॥६२॥ यच्चपापंकृतंप्राणांतनानाप्रकारपीडनंतत्करणीभूतःस्वयंभूवरदानजोदर्पस्तेत्वत्संबंधीअद्यविगतः ॥ ६३ ॥ दंडंधारयमाणःनिरुच्छ्वासंपुरोपरोधरूपनिग्रहंकुर्वाणः ॥६४ ॥ ऋष्यादीनां
पदवींगमिष्यसि तद्वत्तवापिमरणंभविष्यतीतिभावः किंचयुधिस्थिरत्वेस्वयंभूपासकस्यतेतदनुग्रहान्मत्तोमरणेपुण्यलोकप्राप्तिस्तवेतिभावः राजभिर्धृतदंडास्तुकृत्वापापानिमानवाः निर्मलाः
स्वर्गमायांतिसंतःसुकृतिनोयथेत्युक्तेः ॥ ६५ ॥ युद्ध्यस्वमापलायितोभूरित्याह बलेनेत्यादि ॥ ६६ ॥ यदिमरणभीत्यायुयुत्सानास्तितदापितेहितंब्रवीमीत्याह अराक्षसमिति ॥ ६७ ॥ शरण
गतिंविनाजीवनंराज्यंचसुतरांदुर्लभमित्याह धर्मात्मेत्यादि इहागत्यमांशरणंप्राप्तोविभीषणइदंलंकैश्वर्यमकंटकंत्वद्रूपकंटकरहितंध्रुवंप्राप्नोति तत्प्राप्तियोग्यतांधर्मात्मेत्यादिविशेषणैर्दर्शयति

ऋषीणांदेवतानांचगंधर्वाप्सरसांतथा॥नागानामथयक्षाणांराज्ञांचरजनीचर॥ ६२ ॥ यच्चपापंकृतंमोहादवलिप्तेनराक्षस ॥नूनंतेविगतोदर्पः
स्वयंभूवरदानजः॥ ६३ ॥ यस्यदंडधरस्तेहंदाराहरणकर्शितः ॥ दंडंधारयमाणस्तुलंकाद्वारेव्यवस्थितः ॥ ६४ ॥ पदवींदेवतानांचमहर्षीणांचरा
क्षस॥राजर्षीणांचसर्वेषांगमिष्यसियुधिस्थिरः॥ ६५॥ बलेनयेनवैसीतांमाययाराक्षसाधम॥ मामतिक्रमयित्वात्वंहृतवांस्तन्निदर्शय॥ ६६ ॥
अराक्षसमिमंलोकंकर्तास्मिनिशितैःशरैः॥ नचेच्छरणमभ्येषितामादायतुमैथिलीम्॥ ६७॥ धर्मात्माराक्षसश्रेष्ठःसंप्राप्तोयंविभीषणः॥ लंकैश्व
र्यमिदंश्रीमान्ध्रुवंप्राप्नोत्यकंटकम्॥ ६८॥ नहिराज्यमधर्मेणभोक्तुंक्षणमपित्वया ॥ शक्यंमूर्खसहायेनपापेनाविदितात्मना ॥ ६९॥ युध्यस्वमा
धृतिंकृत्वाशौर्यमालंब्यराक्षस॥ मच्छरैस्त्वंरणेशांतस्ततःशांतोभविष्यसि॥ ७० ॥

धर्मात्माधर्मप्रधानोनित्यंधर्मचित्तश्च इदमैश्वर्यस्यसाक्षान्निदानम् राक्षसश्रेष्ठेत्यनेनत्वदनंतरंन्यायप्राप्तंतस्यराज्यमितिदर्शितम् श्रीमानित्यनेनतदैश्वर्यप्रापकाशेषलक्षणवत्त्वम् मांप्राप्येत्यने
नतत्प्रापकसमग्रसामग्रीसंपद्दर्शिता ॥ ६८ ॥ ननुमयिजीवतिकथंलंकैश्वर्यप्राप्तिस्तस्येत्यत्राह नहीति अधर्मेणान्यायेन नशक्यमित्यत्रहेतुर्मूर्खसहायेनेति विभीषणायमयाराज्यस्यदत्तत्वा
त्तवतद्भोगोनन्याय्यइतिभावः ॥ ६९ ॥ शरणव्रजनेतुजीवितमेकांशेनराज्यंचतवापिदास्यामि तदभावेतुदंडाधिकारिणामयासर्वथावध्यस्त्वम् युद्धवधश्चपरमंहितंतवेतिपरमदयालुर्भगवां
स्तदेवोपदिशति युद्ध्यस्वेति मामाम् धृतिंकृत्वायुद्ध्यस्व युध्यस्वमाधृतिंकृत्वेतिपांक्तःपाठः मच्छरैःपापशोधनाधिकृतस्यममशरैःरणेशांतःसमाप्तस्ततएवहेतोःशांतआजन्मकृतात्पापात्पूतोभ
विष्यसिदर्शननामस्मरणैःपापशोधनफलकएवायमवतारस्तत्त्वेनज्ञायते तथाज्ञानाभावेपिमत्तोमरणेकिंचित्कालोत्तरमुत्तमक्षत्रियकुलेजन्मप्राप्तिरितिभावः ॥ ७० ॥

पुनरपिधैर्यायवधनिश्चयमवलंब्यैतदुचितकृत्यंकुर्वित्युपदिशति यदीति नसदेशोस्तियत्रनमेचक्षुःप्राप्तिरितिभावः ॥ ७१ ॥ देहादूर्ध्वंप्राप्तऊर्ध्वदेहः परलोकस्तत्रहितंदानादिकंऔर्ध्वदेहिकम्
सुदृष्टाक्रियतांइतःपरंदर्शनाभावात् ॥ ७२ ॥ मूर्तिमान्हव्यवाडिति वानरवेषोग्निरित्यर्थः ॥ ७३ ॥ अतिपत्यअतिक्रम्य मार्गमितिशेषः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ तद्रामवचनमिति संक्षेपकथनंव

यद्याविशसिलोकांस्त्रीन्पक्षीभूतोनिशाचर॥ ममचक्षुःपथंप्राप्यनजीवन्प्रतियास्यसि ॥ ७१ ॥ ब्रवीमित्वांहितंवाक्यंक्रियतामौर्ध्वदेहिकम् ॥ सुदृ
ष्टाक्रियतांलंकाजीवितंतेमयिस्थितम् ॥ ७२ ॥ इत्युक्तःसतुतारेयोरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ जगामाकाशमाविश्यमूर्तिमानिवहव्यवाट्॥ ७३ ॥ सो
तिपत्यमुहूर्तेनश्रीमान्रावणमंदिरम् ॥ ददर्शासीनमव्यग्रंरावणंसचिवैःसह ॥ ७४ ॥ ततस्तस्याविदूरेणनिपत्यहरिपुंगवः ॥ दीप्ताग्निसदृशास्तस्था
वंगदःकनकांगदः ॥ ७५ ॥ तद्रामवचनंसर्वमन्यूनाधिकमुत्तमम् ॥ सामात्यंश्रावयामासनिवेद्यात्मानमात्मना ॥ ७६ ॥ दूतोहंकोशलेंद्रस्यराम
स्याक्लिष्टकर्मणः॥ वालिपुत्रोंगदोनामयदितेश्रोत्रमागतः ॥ ७७ ॥ आहत्वांराघवोरामःकौसल्यानंदवर्धनः ॥ निष्पत्यप्रतियुध्यस्वनृशंसपुरुषोभ
व ॥ ७८ ॥ हंतास्मित्वांसहामात्यंसपुत्रज्ञातिबांधवम् ॥ निरुद्विग्नास्त्रयोलोकाभविष्यंतिहतेत्वयि ॥ ७९ ॥ देवदानवयक्षाणांगंधर्वोरगरक्षसाम् ॥
शत्रुमद्योद्धरिष्यामित्वामृषीणांचकंटकम् ॥ ८० ॥ विभीषणस्यचैश्वर्यंभविष्यतिहतेत्वयि ॥ नचेत्सत्कृत्यवैदेहींप्रणिपत्यप्रदास्यसि ॥ ८१ ॥ इत्येवं
परुषंवाक्यंब्रुवाणेहरिपुंगवे ॥ अमर्षवशमापन्नोनिशाचरगणेश्वरः ॥ ८२ ॥ ततःसरोषमापन्नःशशाससचिवांस्तदा ॥ गृह्यतामितिदुर्मेधावध्यता
मितिचासकृत् ॥ ८३ ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वादीप्ताग्निमिवतेजसा ॥ जगृहुस्तंततोघोराश्चत्वारोरजनीचराः ॥ ८४ ॥ ग्राहयामासतारेयःस्वयमात्मान
मात्मवान् ॥ बलंदर्शयितुंवीरोयातुधानगणेतदा ॥ ८५ ॥

क्ष्यमाणस्य ॥ ७६ ॥ तस्यैवप्रपंचोदूतोहमिति यदीत्यसंदिग्धेसंदिग्धवचनम् वेदाःप्रमाणंचेदितिवत् श्रोत्रमागतएव एतेनस्वस्यस्वीयानांचबलादितुभ्यंनवाच्यमेवत्वयाज्ञातत्वादितिभावः
॥ ७७ ॥ निष्पत्यपुरान्निष्क्रम्य पुरुषोभवशूरोभव ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ वैदेहींसत्कृत्यक्षमापनंकृत्वामांप्रणिपत्यनचेत्प्रदास्यसितदात्वयिहतेविभीषणस्यैश्वर्यंभविष्यति ॥ ८१ ॥ ८२ ॥
॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ग्राहयामासस्वेच्छयाग्रहणंकारयामास किमर्थमिदंतत्राह बलमित्यादि ॥ ८५ ॥

वलमेवदर्शयति सतानित्यादि ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ वालिपुत्रःप्रासादशिखरंददर्शेतिशेषः दृष्ट्वाचतच्चक्रामपदाक्रांतवान् ॥ ८८ ॥ तदाक्रांतंचप्रासादशिखरंपश्यतोदशग्रीवस्यपफालशतधावि
शीर्णमभूत् ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ पश्यन्निति एकोपिसमग्रंममबलंपराभूयनिर्भयंगच्छतिएवंविधेष्वनेकेषुमन्नाशोद्यतेषुकथंजीवनमितिपर्यालोचयन्नित्यर्थः ॥ ९२ ॥ युद्धायैवाभि
वर्ततअभ्यवर्तत ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ पर्यक्रामतसर्वबलरक्षार्थंसर्वद्वारवृत्तांतग्रहणार्थंच नक्षत्राणिअश्विन्यादीनि ॥९५॥ अक्षौहिणिशतम् आर्षोह्रस्वः अक्षादूहिन्यामितिवृद्धिः यावंतोऽक्षौ

सतान्बाहुद्वयासक्तानादायपतगानिव ॥ प्रासादंशैलसंकाशमुत्पपातांगदस्तदा ॥ ८६ ॥ तस्योत्पतनवेगेननिर्धूतास्तत्रराक्षसाः ॥ भूमौनिपतिताः
सर्वेराक्षसेंद्रस्यपश्यतः ॥ ८७ ॥ ततःप्रासादशिखरंशैलशृंगमिवोन्नतम् ॥ चक्रामराक्षसेंद्रस्यवालिपुत्रःप्रतापवान् ॥ ८८ ॥ पफालचतदाक्रांतंद
शग्रीवस्यपश्यतः ॥ पुराहिमवतःशृंगंवज्रेणेवविदारितम् ॥ ८९ ॥ भंक्त्वाप्रासादशिखरंनामविश्राव्यचात्मनः ॥ विनद्यसुमहानादमुत्पपातविहाय
सा ॥ ९० ॥ व्यथयन्राक्षसान्सर्वान्हर्षयंश्चापिवानरान् ॥ सवानराणांमध्येतुरामपार्श्वमुपागतः ॥ ९१ ॥ रावणस्तुपरंचक्रेक्रोधंप्रासादधर्षणात्
विनाशंचात्मनःपश्यन्निःश्वासपरमोभवत् ॥ ९२ ॥ रामस्तुबहुभिर्हृष्टैर्विनदद्भिःप्लवंगमैः ॥ वृतोरिपुवधाकांक्षीयुद्धायैवाभिवर्तत ॥ ९३ ॥ सुषेणस्तु
महावीर्योगिरिकूटोपमोहरिः ॥ बहुभिःसंवृतस्तत्रवानरैःकामरूपिभिः ॥ ९४ ॥ सतुद्वाराणिसंयम्यसुग्रीववचनात्कपिः ॥ पर्यक्रामतदुर्धर्षोनक्षत्रा
णीवचंद्रमाः ॥ ९५ ॥ तेषामक्षौहिणिशतंसमवेक्ष्यवनौकसाम् ॥ लंकामुपनिविष्टानांसागरंचाभिवर्तताम् ॥ ९६ ॥ राक्षसाविस्मयंजग्मुस्त्रासंज
ग्मुस्तथापरे ॥ अपरेसमरेहर्षाद्धर्षमेवोपपेदिरे ॥ ९७ ॥ कृत्स्नंहिकपिभिर्व्याप्तंप्राकारपरिखांतरम् ॥ ददृशूराक्षसादीनाःप्राकारंवानरीकृतम् ॥ ९८ ॥
हाहाकारमकुर्वंतराक्षसाभयमागताः ॥ ९९ ॥ तस्मिन्महाभीषणकेप्रवृत्तेकोलाहलेराक्षसराजयोधाः ॥ प्रगृह्यरक्षांसिमहायुधानियुगांतवाताइ
वसंविचेरुः ॥ १०० ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेएकचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४१ ॥ ॥६॥ ॥ततस्तेराक्षसास्तत्रगत्वारावणमंदिरम् ॥
न्यवेदयन्पुरींरुद्धांरामेणसहवानरैः ॥ १ ॥

हिण्यांगजाश्वरथिपदातयस्तत्संख्यावानराइत्यर्थः शतशब्दोनंतवा
ची सागरंचाभिवर्तताम् सागरपर्यंतमभिव्याप्यवर्तमानानामित्यर्थः ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ वानरीकृतंवानररूपनिर्मितरूपमिवकृतम् ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ राक्षसराजयोधरूपाणिरक्षांसीत्यर्थः ॥ १०० ॥
अननटमानः ॥ कतकरी० ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४१ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥

विधानम् द्वाराणांरक्षाविधानमित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ कपिलीकृतांकपिलवर्णवत्सदृशीकृताम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ मुदितःपुप्लुवे नामशब्दोवाक्यालंकारे प्राकारसमीपमितिशेषः रामाधिरूढवानरप्लवनंरामेउपचर्यते ॥ ६ ॥ मनसाजगामसस्मार ॥ ७ ॥ मत्कृतेमन्निमित्तंशोकसंतप्तापिपीड्यते मदर्थंरामस्यैवंमहाक्लेशोजायतइतिखिन्नाभवतीत्यर्थः ॥ ८ ॥ निपीड्यमानांउक्तरीत्येतिशेषः

रुद्धांतुनगरींश्रुत्वाजातक्रोधोनिशाचरः॥ विधानंद्विगुणंश्रुत्वाप्रासादंचाप्यरोहत ॥ २ ॥ सददर्शावृतांलंकांसशैलवनकाननाम्॥ असंख्येयैर्हरि
गणैःसर्वतोयुद्धकांक्षिभिः॥ ३॥ सदृष्ट्वावानरैःसर्वैर्वसुधांकपिलीकृताम् ॥ कथंक्षपयितव्याःस्युरितिचिंतापरोभवत् ॥ ४ ॥ सचिंतयित्वासुचिरं
धैर्यमालंब्यरावणः॥ राघवंहरियूथांश्चददर्शायतलोचनः॥ ५॥ राघवःसहसैन्येनमुदितोनामपुप्लुवे ॥ लंकांददर्शगुप्तांवैसर्वतोराक्षसैर्वृताम् ॥ ६॥
दृष्ट्वादाशरथिर्लंकांचित्रध्वजपताकिनीम्॥ जगाममनसासीतांदूयमानेनचेतसा॥ ७॥ अत्रसामृगशावाक्षीमत्कृतेजनकात्मजा॥ पीड्यतेशो
कसंतप्ताकृशास्थंडिलशायिनी ॥८॥ निपीड्यमानांधर्मात्मावैदेहीमनुचिंतयन् ॥ क्षिप्रमाज्ञापयद्रामोवानरान्द्विषतांवधे ॥ ९॥ एवमुक्तेतुवच
सिरामेणाक्लिष्टकर्मणा॥ संघर्षमाणाःप्लवगाःसिंहनादैरपूरयन्॥ १०॥ शिखरैर्विकिरामैतांलंकांमुष्टिभिरेववा॥ इतिस्मदधिरेसर्वेमनांसिहरियूथ
पाः॥ ११॥ उद्यम्यगिरिशृंगाणिमहांतिशिखराणिच॥ तरूंश्चोत्पाट्यविविधांस्तिष्ठंतिहरियूथपाः ॥ १२ ॥ प्रेक्षतोराक्षसेंद्रस्यतान्यनीकानिभाग
शः॥ राघवप्रियकामार्थंलंकामारुरुहुस्तदा ॥ १३॥ तेताम्रवक्राहेमाभारामार्थेत्यक्तजीविताः ॥ लंकामेवाभ्यवर्तंतसालभूधरयोधिनः॥ १४॥
तेद्रुमैःपर्वताग्रैश्चमुष्टिभिश्चप्लवंगमाः॥ प्राकाराग्राण्यसंख्यानिममंथुस्तोरणानिच ॥ १५ ॥ परिखान्पूरयंतश्चप्रसन्नसलिलाशयान्॥ पांसुभिः
पर्वताग्रैश्चतृणैःकाष्ठैश्चवानराः॥ १६॥ ततःसहस्रयूथाश्चकोटियूथाश्चयूथपाः ॥ कोटियूथशताश्चान्येलंकामारुरुहुस्तदा॥ १७॥ कांचनानिप्रम
र्दंतस्तोरणानिप्लवंगमाः॥ कैलासशिखराग्राणिगोपुराणिप्रमथ्यच॥ १८॥

आज्ञापयत्आज्ञप्तवान् ॥ ९ ॥ संघर्षमाणाःअग्रेभवितुंपरस्परंस्पर्धमानाः ॥ १० ॥ विकिरामविदारयाम ॥ ११ ॥ गिरिशृंगाणिसूक्ष्माणि शृंगंस्यात्पर्वतस्याग्रेशिखरंखंडशैलकेइतिनिघंटुः ॥ १२ ॥ प्रेक्षतः प्रेक्षंतमनादृत्येत्यर्थः राघवस्यप्रियोयःकामोमनोरथस्तत्सिद्ध्यर्थम् आरुरुहुर्लंकांलंकाप्राकारमित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ परिखानितिपुंस्त्वमार्षम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ कांचनानितन्मयानि कैलासशिखराग्राणि तद्वदुच्चावचानिगोपुराणि ॥ १८ ॥

आप्लवंतःसमंतात्प्लवंतः प्लवंतःप्राकाराभिमुखंप्लवंतः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ प्राकारंनिपीड्योपनिविष्टाइतिसेनाप्रवेशार्थंबहिःप्राकारंभंक्त्वास्थिताः एतस्मिन्नंतरेबहिःप्राकारंभंक्त्वासेनाप्रवे
शसमये स्कंधावारस्यसेनानिवेशस्य निवेशनंव्यूहभावेनस्थापनम् ॥२२ ॥ तत्प्रकारःपूर्वद्वारमित्यादि पूर्वादिशब्दाईशानाग्निनिर्ऋतिवायुदिक्पराः नीलादीनांसाक्षात्पूर्वादिद्वारनिरोधकता
याःप्रागुक्तत्वात् एवंचतदुपोद्बलनार्थमेषांतत्तत्कोणेस्थितिः पूर्वद्वारंपूर्वद्वारोपदिशमित्यर्थः ॥ २३ ॥ तस्यैवईशानदिग्वर्तिकुमुदस्यैव ॥ २४ ॥ २५॥ २६ ॥ सुग्रीवश्चेति अयंचवायुकोण

आप्लुवंतःप्लुवंतश्चगर्जंतश्चप्लवंगमाः॥ लंकांतामभिधावंतिमहावारणसन्निभाः ॥ १९ ॥ जयत्युरुबलोरामोलक्ष्मणश्चमहाबलः॥ राजाजयति
सुग्रीवोराघवेणाभिपालितः॥ २० ॥ इत्येवंघोषयंतश्चगर्जंतश्चप्लवंगमाः ॥ अभ्यधावंतलंकायाःप्राकारंकामरूपिणः ॥ २१ ॥ वीरबाहुःसुबाहु
श्चनलश्चपनसस्तथा ॥ निपीड्योपनिविष्टास्तेप्राकारंहरियूथपाः ॥ एतस्मिन्नंतरेचक्रुःस्कंधावारनिवेशनम् ॥ २२॥ पूर्वद्वारंतुकुमुदःकोटिभिर्दश
भिर्वृतः॥ आवृत्यबलवांस्तस्थौहरिभिर्जितकाशिभिः॥ २३॥ सहायार्थंतुतस्यैवनिविष्टःप्रसभोहरिः॥ पनसश्चमहाबाहुर्वानरैरभिसंवृतः॥ २४॥
दक्षिणद्वारमासाद्यवीरःशतबलिःकपिः॥ आवृत्यबलवांस्तस्थौविंशत्याकोटिभिर्वृतः ॥ २५ ॥ सुषेणःपश्चिमद्वारंगत्वातारापिताबली॥ आवृत्य
बलवांस्तस्थौकोटिकोटिभिरावृतः॥ २६॥ उत्तरद्वारमागम्यरामःसौमित्रिणासह ॥ आवृत्यबलवांस्तस्थौसुग्रीवश्चहरीश्वरः॥ २७॥ गोलांगूलो
महाकायोगवाक्षोभीमदर्शनः ॥ वृतःकोट्यामहावीर्यस्तस्थौरामस्यपार्श्वतः ॥ २८ ॥ ऋक्षाणांभीमकोपानांधूम्रःशत्रुनिबर्हणः ॥ वृतःकोट्याम
हावीर्यस्तस्थौरामस्यपार्श्वतः॥ २९ ॥ सन्नद्धस्तुमहावीर्योगदापाणिर्विभीषणः॥ वृतोयत्तैस्तुसचिवैस्तस्थौयत्रमहाबलः॥ ३० ॥ गजोगवाक्षोग
वयःशरभोगंधमादनः ॥ समंतात्परिधावंतोररक्षुर्हरिवाहिनीम् ॥ ३१ ॥ ततःकोपपरीतात्मारावणोराक्षसेश्वरः॥ निर्याणंसर्वसैन्यानांद्रुतमाज्ञा
पयत्तदा ॥ ३२ ॥ एतच्छ्रुत्वातदावाक्यंरावणस्यमुखेरितम्॥ सहसाभीमनिर्घोषमुद्घुष्टंरजनीचरैः ॥ ३३ ॥ ततःप्रबोधिताभेर्यश्चंद्रपांडुरपुष्कराः॥
हेमकोणैरभिहताराक्षसानांसमंततः॥ ३४॥

स्थइतिप्रागेवोक्तम् ॥ २७॥ २८ ॥ २९ ॥
यत्रमहाबलोरामस्तत्रतस्थावित्यन्वयः ॥ ३० ॥ गवाक्षइति अयंगवाक्षोरामपार्श्वस्थगवाक्षादन्योज्ञेयः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ एतद्वाक्यंनिर्याणाज्ञावाक्यम् भीमनिर्घोषंयथातथारजनीचरै
रुद्घुष्टंउद्घोषितमभूत् ॥ ३३ ॥ चंद्रवत्पांडुराणिपुष्कराणिमुखानियासांताः पुष्करंकरिहस्ताग्रेवाद्यभांडमुखेजलइत्यमरः हेमकोणैरभिहताःस्वर्णमयवादनदंडाभिहताः ॥ ३४ ॥

॥३५॥ विद्युन्मंडलसन्नद्धत्वस्थानेराक्षसेषुभूषणभूषितत्वंज्ञेयम् ॥ ३६ ॥ सैन्याः सेनायांसमवेतायेसैन्यास्तेसैनिकाश्चतेइत्यमरः समयेप्रलयकालेपूर्यमाणस्यमहामेघैरितिशेषः वेगास्तरं
गाः ॥३७॥ येनअतिदूरवर्तीमलयोपिपूरितःस्यात्तादृशोनादोमुक्तः सानुर्महाप्रस्थः प्रस्थःक्षुद्रः ॥ ३८ ॥ अभ्यनादयत्प्रतिध्वनियुक्तानकरोत् ॥ ३९ ॥ गजानांबृंहितैरित्यादीनामभ्यनादय
न्नित्यनेनान्वयः ॥ ४० ॥ देवासुरेतद्युद्धे ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ वृक्षाम्रदूनांयुद्धसाधनानि पर्वताग्रादीनिक्रूरक्रूरतराणामितिविवेकः ॥ ४३ ॥ राजन्रावणजयजयेतिरक्षसामुक्तिः स्वस्वनामरूपां

विनेदुश्चमहाघोषाःशंखाःशतसहस्रशः॥राक्षसानांसुघोराणांमुखमारुतपूरिताः ॥ ३५॥ तेबभुःशुकनीलांगाःसशंखारजनीचराः ॥ विद्युन्मंडल
सन्नद्धाःसबलाकाइवांबुदाः॥ ३६॥ निष्पतंतिततःसैन्याद्दृष्टारावणचोदिताः ॥ समयेपूर्यमाणस्यवेगाइवमहोदधेः ॥ ३७॥ ततोवानरसैन्येनमु
क्तोनादःसमंततः॥ मलयःपूरितोयेनससानुप्रस्थकंदरः ॥ ३८॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषःसिंहनादस्तरस्विनाम्॥ पृथिवींचांतरिक्षंचसागरंचाभ्यनाद
यत्॥ ३९॥ गजानांबृंहितैःसार्धंहयानांह्रेषितैरपि॥ रथानांनेमिनिर्घोषैरक्षसांपदनिःस्वनैः॥ ४०॥ एतस्मिन्नंतरेघोरःसंग्रामःसमपद्यत ॥ रक्षसां
वानराणांचयथादेवासुरेपुरा॥ ४१॥ तेगदाभिःप्रदीप्ताभिःशक्तिशूलपरश्वधैः॥ निजघ्नुर्वानरान्सर्वान्कथयंतःस्वविक्रमान्॥ ४२॥ तथावृक्षैर्मह
कायाःपर्वताग्रैश्चवानराः॥ निजघ्नुस्तानिरक्षांसिनखैर्दंतैश्चवेगिनः ॥ ४३ ॥ राजाजयतिसुग्रीवइतिशब्दोमहानभूत् ॥ राजन्जयजयेत्युक्त्वा स्व
स्वनामकथांततः॥ ४४॥ राक्षसास्त्वपरेभीमाःप्राकारस्थामहींगतान्॥ वानरान्भिंदिपालैश्चशूलैश्चैवव्यदारयन्॥ ४५॥ वानराश्चापिसंक्रुद्धाःप्रा
कारस्थान्महींगताः ॥ राक्षसान्पातयामासुःखमाप्लुत्यस्वबाहुभिः ॥ ४६ ॥ ससंप्रहारस्तुमुलोमांसशोणितकर्दमः ॥ रक्षसांवानराणांचसंबभूवा
द्भुतोपमः॥ ४७॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्विचत्वारिंशःसर्गः॥ ४२॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

कथांशब्दंचोक्त्वावानरान्व्यदारयन्नितिसंबंधः ॥ ४४ ॥ अत्रराक्षसास्त्वपरेइत्यर्धंप्रक्षिप्तमितिकतकः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ एतद्युद्धोत्तरंप्रत्यवहारःसेनायाइतिभारताल्लभ्यते ततःप्रत्यवहा
रोभूत्सैन्यानांराघवाज्ञया ततोनिविशमानांस्तान्सैनिकान्रावणानुगाः अभिजग्मुर्गणाएकेपिशाचक्षुद्ररक्षसाम् ततोभिपततांतेषामदृश्यानांदुरात्मनाम् अंतर्धानवधंतज्ज्ञश्चकारसविभीषणइ
तितत्रोक्तम् ॥ उत्सवमानः ॥ कतकरी० ॥ ३९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्विचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४२ ॥

बलरोषःपरस्परबलदर्शनजोरोषः एतावद्दिनयुद्धेपिवहवएवतिष्ठंतीत्येवंरोषइतिभावः ॥ १ ॥ कांचनापीडैःकांचनभूषणवद्भिः अग्निशिखोपमैस्तद्वद्दुर्धर्षैः ॥ २ ॥ निर्ययुरिति अनेनवाल्मीकिनापि
प्रत्यवहारोध्वनितः ॥ ३ ॥ अन्योन्यमभिधावताम् द्वंद्वयुद्धार्थमितिभावः ॥ ५ ॥ तान्येवद्वंद्वयुद्धान्याह अंगदेनेति ॥ ६ ॥ प्रजंघेनतदाख्यरक्षसा संपातिस्तुत्रिभिर्वाणैःप्रजंघेनसमाहत

युध्यतांतुततस्तेषांवानराणांमहात्मनाम् ॥ रक्षसांसंबभूवाथबलरोषःसुदारुणः ॥ १ ॥ तेहयैःकांचनापीडैर्गजैश्चाग्निशिखोपमैः ॥ रथैश्चादित्य
संकाशैःकवचैश्चमनोरमैः ॥ २ ॥ निर्ययूराक्षसावीरानादयंतोदिशोदश ॥ राक्षसाभीमकर्माणोरावणस्यजयैषिणः ॥ ३ ॥ वानराणामपिचमूर्बृ
हतीजयमिच्छताम् ॥ अभ्यधावततांसेनांरक्षसांघोरकर्मणाम् ॥ ४ ॥ एतस्मिन्नंतरेतेषामन्योन्यमभिधावताम् ॥ रक्षसांवानराणांचद्वंद्वयुद्धमव
र्तत ॥ ५ ॥ अंगदेनेंद्रजित्सार्धंवालिपुत्रेणराक्षसः ॥ अयुध्यतमहातेजास्त्र्यंबकेणयथांधकः ॥ ६ ॥ प्रजंघेनचसंपातिर्नित्यंदुर्धर्षणोरणे ॥ जंबुमा
लिनमारब्धोहनूमानपिवानरः ॥ ७ ॥ संगतस्तुमहाक्रोधोराक्षसोरावणानुजः ॥ समरेतीक्ष्णवेगेनशत्रुघ्नेनविभीषणः ॥ ८ ॥ तपनेनगजःसार्धं
राक्षसेनमहाबलः ॥ निकुंभेनमहातेजानीलोपिसमयुध्यत ॥ ९ ॥ वानरेंद्रस्तुसुग्रीवःप्रघसेनसुसंगतः ॥ संगतःसमरेश्रीमान्विरूपाक्षेणलक्ष्मणः ण
॥ १० ॥ अग्निकेतुःसुदुर्धर्षोरश्मिकेतुश्चराक्षसः ॥ मित्रघ्नोयज्ञकोपश्चरामेणसहसंगताः ॥ ११ ॥ वज्रमुष्टिश्चमैंदेनद्विविदेनाशनिप्रभः ॥ राक्षसा
भ्यांसुघोराभ्यांकपिमुख्यौसमागतौ ॥ १२ ॥ वीरःप्रतपनोघोरोराक्षसोरणदुर्धरः ॥ समरेतीक्ष्णवेगेननलेनसमयुध्यत ॥ १३ ॥ धर्मस्यपुत्रोबल
वान्सुषेणइतिविश्रुतः ॥ सविद्युन्मालिनासार्धमयुध्यतमहाकपिः ॥ १४ ॥ वानराश्चापरेघोरारक्षसैरपरैःसह ॥ द्वंद्वंसमीयुःसहसायुद्धाचबहुभिः
सह ॥ १५ ॥ तत्रासीत्सुमहद्युद्धंतुमुलंरोमहर्षणम् ॥ रक्षसांवानराणांचवीराणांजयमिच्छताम् ॥ १६ ॥ हरिराक्षसदेहेभ्यःप्रसृताःकेशशाद्वलाः ॥
शरीरसंघाटवहाःप्रसुस्रुःशोणितापगाः ॥ १७ ॥ आजघानेंद्रजित्क्रुद्धोवज्रेणेवशतक्रतुः ॥ अंगदंगदयावीरंशत्रुसैन्यविदारणम् ॥ १८ ॥

इतिलिंगात् दुर्धर्षणःदुःसहः आरब्धोयुद्धमारब्धवान् ॥ ७ ॥ शत्रुघ्नेनतदाख्यरक्षसा मित्रघ्नेनेतिक्वचित्पाठः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ राक्षसाभ्यांवज्रमुष्ट्यशनिप्रभाभ्याम् ॥ १२ ॥ १३ ॥
॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ केशैःशाद्वलवत्यःकेशशाद्वलाः शरीराण्येवसंघाटाःकाष्ठसंचयास्तद्वहाः प्रसुस्रुःप्रसुस्रुवुरित्यर्थः ॥ १७ ॥ अनुक्रांतानांक्रमेणयुद्धकथनमाजघानेति शत्रुसैन्यवि
दारणमित्यंगदविशेषणम् ॥ १८ ॥

तस्येंद्रजितः तस्यरथंतस्यैवगदयास्वापहृतयाजघान ॥ १९ ॥ अश्वकर्णोवृक्षविशेषः तेनप्रजंघमाजघान संपातिरित्यनुकर्षः ॥ २० ॥ रथस्थाशक्तिःरथशक्तिः ॥ २१ ॥ तेनरक्षसासहतस्य
रथंप्रममाथ तेनजंबुमालीमृतइतिगम्यते ॥ २२ ॥ २३ ॥ तीक्ष्णैःशरैर्भिन्नगात्रोनलःप्रतपनस्यचक्षुषीपातयामास नखैराकृष्येतिशेषः ग्रसंतमित्यादिनाप्रघससुग्रीवयोः ॥ २४ ॥ सप्तपर्णोवृ

तस्यकांचनचित्रांगंरथंसाश्वंससारथिम् ॥ जघानगदयाश्रीमानंगदोवेगवान्हरिः ॥ १९ ॥ संपातिस्तुप्रजंघेनत्रिभिर्बाणैःसमाहतः ॥ निजघाना
श्वकर्णेनप्रजंघंरणमूर्धनि ॥ २० ॥ जंबुमालीरथस्थस्तुरथशक्त्यामहाबलः ॥ विभेदसमरेक्रुद्धोहनूमंतंस्तनांतरे ॥ २१ ॥ तस्यतंरथमास्थायहनूमा
न्मारुतात्मजः ॥ प्रममाथतलेनाशुसहतेनैवरक्षसा ॥ २२ ॥ नदन्प्रतपनोघोरोनलंसोभ्यनुधावत ॥ नलःप्रतपनस्याशुपातयामासचक्षुषी ॥ १६६
भिन्नगात्रःशरैस्तीक्ष्णैःक्षिप्रहस्तेनरक्षसा ॥ ग्रसंतमिवसैन्यानिप्रघसंवानराधिपः ॥ २४ ॥ सुग्रीवःसप्तपर्णेननिजघानजवेनच ॥ प्रपीड्यशरवर्षे
णराक्षसंभीमदर्शनम् ॥ २५ ॥ निजघानविरूपाक्षंशरेणैकेनलक्ष्मणः ॥ अग्निकेतुश्चदुर्धर्षोरश्मिकेतुश्चराक्षसः ॥ मित्रघ्नोयज्ञकोपश्चराममादी
पयञ्छरैः ॥ २६ ॥ तेषांचतुर्णांरामस्तुशिरांसिसमरेशरैः ॥ क्रुद्धश्चतुर्भिश्चिच्छेदघोरैरग्निशिखोपमैः ॥ २७ ॥ वज्रमुष्टिस्तुमैंदेनमुष्टिनानिहतोरणे ॥
पपातसरथःसाश्वःसुराट्टइवभूतले ॥ २८ ॥ निकुंभस्तुरणेनीलंनीलांजनचयप्रभम् ॥ निर्बिभेदशरैतीक्ष्णैःकरैर्मेघमिवांशुमान् ॥ २९ ॥ पुनःशर
शतेनाथक्षिप्रहस्तोनिशाचरः ॥ विभेदसमरेनीलंनिकुंभःप्रजहासच ॥ ३० ॥ तस्यैवरथचक्रेणनीलोविष्णुरिवाहवे ॥ शिरश्चिच्छेदसमरेनिकुंभ
स्यचसारथेः ॥ ३१ ॥ वज्राशनिसमस्पर्शोद्विविदश्चसमप्रभम् ॥ जघानगिरिशृंगेणमिषतांसर्वरक्षसाम् ॥ ३२ ॥ द्विविदंवानरेंद्रंतंद्रुमयोधिनमा
हवे ॥ शरैरशनिसंकाशैःसविव्याधाशनिप्रभः ॥ ३३ ॥ सशरैरभिविद्धांगोद्विविदःक्रोधमूर्छितः ॥ सालेनसरथंसाश्वंनिजघानाशनिप्रभम् ॥ ३४ ॥
विद्युन्मालीरथस्थस्तुशरैःकांचनभूषणैः ॥ सुषेणंताडयामासननादचमुहुर्मुहुः ॥ ३५ ॥

क्षविशेषः ॥ २५ ॥ २६ ॥ चतुर्भिश्चिच्छेदनाधिकैरित्यर्थः ॥ २७ ॥ अट्टःक्षौममितिकतकः विमानमित्यन्ये ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ रथस्यचक्रंरथचक्रम् निकुंभस्यचनिकुंभस्यतत्सार
थेश्चशिरश्चिच्छेद ॥ ३१ ॥ वज्राशनिसमस्पर्शः तथाक्रूरमुष्टिप्रहारइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ अपक्रम्यावरुह्य ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अचिंत्यांचिंतयित्वा तांपूर्वंगृहीतांशिलाम् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ दिवौकसैर्देवैः आर्षःप्रयोगः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ अस्त
मयाभिकांक्षिणः रात्रौरक्षसांबलाधिक्यात् ॥ ४७ ॥ उसवमानः ॥ कतकरी० ॥ ४० ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरामीये०रा०वा०आ०युद्धकांडेत्रिचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४३॥ ॥ छ ॥ ॥ यु

तंरथस्थमथोदृष्ट्वासुषेणोवानरोत्तमः॥ गिरिशृंगेणमहतारथमाशुन्यपातयत् ॥ ३६ ॥ लाघवेनतुसंयुक्तोविद्युन्मालीनिशाचरः॥ अपक्रम्यरथा
त्तूर्णंगदापाणिःक्षितौस्थितः ॥ ३७ ॥ ततःक्रोधसमाविष्टःसुषेणोहरिपुंगवः ॥ शिलांसुमहतींगृह्यनिशाचरमभिद्रवत् ॥ ३८॥ तमापतंतंगदया
विद्युन्मालीनिशाचरः॥ वक्षस्यभिजघानाशुसुषेणंहरिपुंगवम्॥ ३९ ॥ गदाप्रहारंतंघोरमचिंत्यप्लवगोत्तमः॥ तांतूष्णींपातयामासतस्योरसिमहा
मृधे ॥ ४० ॥ शिलाप्रहाराभिहतोविद्युन्मालीनिशाचरः॥ निष्पिष्टहृदयोभूमौगतासुर्निपपातह ॥४१॥ एवंतैर्वानरैःशूरैःशूरास्तेरजनीचराः॥द्वंद्वे नि
मथितास्तत्रदैत्याइवदिवौकसैः॥ ४२॥ भल्लैश्चान्यैर्गदाभिश्चशक्तितोमरसायकैः॥ अपविद्धैश्चापिरथैस्तथासांग्रामिकैर्हयैः ॥ ४३ ॥ निहतैःकुंज
रैर्मत्तैस्तथावानरराक्षसैः ॥ चक्राक्षयुगदंडैश्चभग्नैर्धरणिसंश्रितैः ॥ ४४ ॥ बभूवायोधनंघोरंगोमायुगणसेवितम्॥ कबंधानिसमुत्पेतुर्दिक्षुवान
ररक्षसाम्॥ ४५॥ विमर्देतुमुलेतस्मिन्देवासुररणोपमे ॥ ४६ ॥ निहन्यमानाहरिपुंगवैस्तदानिशाचराःशोणितगंधमूर्च्छिताः॥ पुनःसुयुद्धंतरसा
समाश्रितादिवाकरस्यास्तमयाभिकांक्षिणः॥ ४७॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आदिकाव्येयुद्धकांडेत्रिचत्वारिंशःसर्गः॥ ४३॥ ॥ छ ॥युध्य
तामेवतेषांतुतदावानररक्षसाम्॥ रविरस्तंगतोरात्रिःप्रवृत्ताप्राणहारिणी ॥ १ ॥ अन्योन्यंबद्धवैराणांघोराणांजयमिच्छताम्॥ संप्रवृत्तंनिशाय
द्धंतदावानररक्षसाम्॥ २ ॥ राक्षसोसीतिहरयोवानरोसीतिराक्षसाः॥ अन्योन्यंसमरेजघ्नुस्तस्मिंस्तमसिदारुणे॥ ३॥

ध्यतामिति ॥ १ ॥ निशायुद्धंप्रवृत्तम् परस्परंबहुसेनादर्शनजदोषादितिभावः पौषपौर्णमास्यांसुवेलारोहणस्यस्पष्टप्रतीतेःतेनाविभागादिनापौषकृष्णेतीतेमाघशुक्लप्रतिपदियुद्धारंभेबहुदिनपर्यं
तंसंकुलंयुद्धंसामान्येनोक्तंतदुत्तरदिनेचेदंनिशायुद्धंप्रवृत्तम ततोजज्ञेमहायुद्धंसंकुलंकपिरक्षसाम् मध्याह्नेप्रथमंयुद्धंप्रारब्धंप्रतिपद्यभूदितिपाद्मोक्तेः अत्रप्रकरणेतमसिदुष्पारेतमसिदारुणेइति
वारंवारंवाल्मीक्युक्तेरिदंरात्रियुद्धंकृष्णपक्षांत्यदिनेष्वितिप्रतीयते अत्रतत्त्वंवक्ष्यामः ॥ २ ॥ ३ ॥

नि

हत इदंहंतेर्लोटिमध्यमपुरुषबहुवचनम् हननंकुरुतेत्यर्थः दारयविदारणंकुरु एहिआगच्छ कथंविद्रवसिकथंपलायसे एवंतुमुलःशब्दस्तस्मिन्सैन्येशुश्रुवे ॥ ४ ॥ कालाःकृष्णवर्णाः कांचन
सन्नाहाःसुवर्णकवचाः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अक्षोभयन्नितिपदद्वम् पताकाध्वजिनःपताकोपेतध्वजवंतः ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रवराणिश्रेष्ठानि ॥ १० ॥ रथनेमिसमुद्धतंरजोयुध्यतांकर्णनेत्राणिरुरोध

हतदारयचैहीतिकथंविद्रवसीतिच ॥ एवंसुतुमुलःशब्दस्तस्मिन्सैन्येतुशुश्रुवे ॥ ४ ॥ कालाःकांचनसन्नाहास्तस्मिंस्तमसिराक्षसाः ॥ संप्रदृश्यंतशै
लेंद्रादीप्तौषधिवनाइव ॥ ५ ॥ तस्मिंस्तमसिदुष्पारेराक्षसाःक्रोधमूर्च्छिताः ॥ परिपेतुर्महावेगाभक्षयंतःप्लवंगमान् ॥ ६ ॥ तेहयान्कांचनापीडान्
ध्वजांश्चाशीविषोपमान् ॥ आप्लुत्यदशनैस्तीक्ष्णैर्भीमकोपाव्यदारयन् ॥ ७ ॥ वानराबलिनोयुद्धेऽक्षोभयन्राक्षसींचमूम् ॥ कुंजरान्कुंजरारोहान्पता
काध्वजिनोरथान् ॥ ८ ॥ चकर्षुश्चददंशुश्चदशनैःक्रोधमूर्च्छिताः ॥ लक्ष्मणश्चापिरामश्चशरैराशीविषोपमैः ॥ ९ ॥ दृश्यादृश्यानिरक्षांसिप्रवराणि
निजघ्नतुः ॥ तुरंगखुरविध्वस्तंरथनेमिसमुत्थितम् ॥ १० ॥ रुरोधकर्णनेत्राणियुध्यतांधरणीरजः ॥ वर्तमानेतथाघोरेसंग्रामेलोमहर्षणे रुधिरौ घा
घामहाघोरानद्यस्तत्रविसुस्रुवुः ॥ ११ ॥ ततोभेरीमृदंगानांपणवानांचनिःस्वनः ॥ शंखनेमिस्वनोन्मिश्रःसंबभूवाद्भुतोपमः ॥ १२ ॥ हतानांस्तन
मानानांराक्षसानांचनिःस्वनः ॥ शस्तानांवानराणांचसंबभूवात्रदारुणः ॥ १३ ॥ हतैर्वानरमुख्यैश्चशक्तिशूलपरश्वधैः ॥ निहतैःपर्वताकारैराक्ष
सैःकामरूपिभिः ॥ १४ ॥ शस्त्रपुष्पोपहाराचतत्रासीद्युद्धमेदिनी ॥ दुर्ज्ञेयादुर्निवेशाचशोणितास्रावकर्दमा ॥ १५ ॥ साबभूवनिशाघोराहरिराक्ष
सहारिणी ॥ कालरात्रीवभूतानांसर्वेषांदुरतिक्रमा ॥ १६ ॥ ततस्तेराक्षसास्तत्रतस्मिंस्तमसिदारुणे ॥ राममेवाभ्यवर्ततसंहृष्टाःशर[illegible]भिः ॥ १७ ॥
तेषामापततांशब्दःक्रुद्धानामपिगर्जताम् ॥ उद्वर्तइवसत्वानांसमुद्राणामभूत्स्वनः ॥ १८ ॥ तेषांरामःशरैःषड्भिःषड्जघाननिशाचरान् ॥ निमेषां
तरमात्रेणशरैरग्निशिखोपमैः ॥ १९ ॥ यज्ञशत्रुश्चदुर्धर्षोमहापार्श्वमहोदरौ ॥ वज्रदंष्ट्रोमहाकायस्तौचोभौशुकसारणौ ॥ २० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ स्तनमानानांस्तनताम् शस्तानांहिंसितानाम् ॥ १३ ॥ कामरूपिभिरुपलक्षितामेदिनीशस्त्राण्येवपुष्पोपहारोयस्यांतादृशीवआसीत् ॥ १४ ॥ शोणितानामास्रावैःकर्दमोय
स्यांसा ॥ १५ ॥ कालरात्रीसंहाररात्रिः ॥ १६ ॥ १७ ॥ उद्वर्तेप्रलयकाले ॥ १८ ॥ षड्भिःषडितिप्रधानानितिशेषः ॥ १९ ॥ तेषड्गण्यंते यज्ञशत्रुरिति दुर्धर्षइतियज्ञशत्रोर्विशेषणम् महाका
यइतिवज्रदंष्ट्रस्य इमौशुकसारणौचारत्वेनप्रेषिताभ्यामन्यावेवेतिबहवः तावितिपदस्वारस्याच्चारत्वेनप्रेषितावेवेमौराज्ञाधिकृतावपिराजसन्निधिंपरित्यज्ययुद्धेमृतावित्यन्ये ॥ २० ॥

यतःसावशेषायुषोऽतोयुद्धादपसृताअभवन् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ घोरासानिशाभूयोघोरतराबभूव ॥ २५ ॥ २६ ॥ भक्षयन्अभक्षयन् ॥ २७ ॥ अंगदेनहताश्वोऽतएवमहाय

तेतुरामेणबाणौघैःसर्वमर्मसुताडिताः ॥ युद्धादपसृतास्तत्रसावशेषायुषोभवन्॥ २१ ॥ निमेषांतरमात्रेणघोरैरग्निशिखोपमैः ॥ दिशश्चकारविमलाःप्रदिशश्चमहारथः॥ २२॥ येत्वन्येराक्षसावीरारामस्याभिमुखेस्थिताः ॥ तेपिनष्टाःसमासाद्यपतंगाइवपावकम् ॥ २३ ॥ सुवर्णपुंखैर्विशिखैःसंपतद्भिःसमंततः ॥ बभूवरजनीचित्राखद्योतैरिवशारदी ॥ २४ ॥ राक्षसानांचनिनदैर्भेरीणांचैवनिःस्वनैः ॥ साबभूवनिशाघोराभूयोघोरतराभवत्॥ २५॥ तेनशब्देनमहताप्रवृद्धेनसमंततः ॥ त्रिकूटःकंदराकीर्णःप्रव्याहरदिवाचलः ॥ २६ ॥ गोलांगूलामहाकायास्तमसातुल्यवर्चसः ॥ संपरिष्वज्यबाहुभ्यांभक्षयन्रजनीचरान् ॥ २७ ॥ अंगदस्तुरणेशत्रून्निहंतुंसमुपस्थितः ॥ इंद्रजित्तुरथंत्यक्त्वाहताश्वोहतसारथिः ॥ अंगदेनमहायस्तस्तत्रैवांतरधीयत॥ २८॥ तत्कर्मवालिपुत्रस्यसर्वेदेवाःसहर्षिभिः ॥ तुष्टुवुःपूजनार्हस्यतौचोभौरामलक्ष्मणौ ॥ २९ ॥ प्रभावंसर्वभूतानिविदुरिंद्रजितोयुधि॥ ततस्तेनमहात्मानंदृष्ट्वातुष्टाःप्रधर्षितम् ॥ ३० ॥ ततःप्रहृष्टाःकपयःससुग्रीवविभीषणाः ॥ साधुसाध्वितिनेदुश्चदृष्ट्वाशत्रुंपराजितम् ॥ ३१ ॥ इंद्रजित्तुतदानेननिर्जितोभीमकर्मणा॥ संयुगेवालिपुत्रेणक्रोधंचक्रेसुदारुणम् ॥ ३२ ॥ सोंतर्धानगतःपापोरावणीरणकर्शितः॥ ब्रह्मदत्तवरोवीरोरावणिःक्रोधमूर्छितः ॥ ३३ ॥ अदृश्योनिशितान्बाणान्मुमोचाशनिवर्चसः ॥ रामंचलक्ष्मणंचैवघोरैर्नागमयैःशरैः॥ ३४॥ विभेदसमरेक्रुद्धःसर्वगात्रेषुराघवौ॥ माययासंवृतस्तत्रमोहयन्राघवौयुधि ॥ ३५ ॥ अदृश्यःसर्वभूतानांकूटयोधीनिशाचरः ॥ बबंधशरबंधेनभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥ ३६॥ तौतेनपुरुषव्याघ्रौक्रुद्धेनाशीविषैःशरैः॥ सहसाभिहतौवीरौतदाप्रेक्षंतवानराः॥ ३७॥

स्तोमहाखेदंप्राप्तइंद्रजित्तुतत्रैवांतरधीयतेत्यन्वयः ॥ २८ ॥ २९ ॥ यतइंद्रजितोयुधिप्रभावंविदुरतस्तेनांगदेनतमिंद्रजितंप्रधर्षितंदृष्ट्वामहात्मानंतमंगदंदृष्ट्वातुष्टाः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ शरबंधेनशरपरिणतनागपाशबंधेन अयंशरबंधोभाद्रकृष्णांत्यदिनेषुइत्यग्रेनिरूपयिष्यामः ॥ ३६ ॥ अभिहतौबद्धौ ॥ ३७ ॥

उक्तानुवादःप्रकाशेत्यादि समुपाजगामउपचक्रमे भ्रूभंगमात्रेणसर्वंजगत्संहर्तुरपिभगवतोनागपाशबंधनसहनंस्वकृतमर्यादारूपब्रह्मवरदानपालनार्थम् विरोधेनापिनित्यमात्मानंस्मरतोरावण
स्यरावणेश्वपरमभक्ततयाकीर्तिर्लोकेषुवृद्ध्यर्थंचेतितत्त्वम् ॥३८॥ उद्गमानः ॥ कतकरी० ॥४१॥ ॥ इतिश्रीरामाभि०आ०युद्ध०चतुश्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ उक्तस्यैव

प्रकाशरूपस्तुयदानशक्तस्तौबाधितुंराक्षसराजपुत्रः॥मायांप्रयोक्तुंसमुपाजगामबबंधतौराजसुतौदुरात्मा ॥ ३८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०
आ०युद्धकांडेचतुश्चत्वारिंशःसर्गः॥ ४४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सतस्यगतिमन्विच्छन्राजपुत्रःप्रतापवान्॥ दिदेशातिबलोरामोदशवानरयूथपान्
॥ १ ॥ द्वौसुषेणस्यदायादौनीलंचप्लवगाधिपम्॥ अंगदंवालिपुत्रंचशरभंचतरस्विनम् ॥ २ ॥ द्विविदंचहनूमंतंसानुप्रस्थंमहाबलम्॥ ऋषभंचर्ष
भस्कंधमादिदेशपरंतपः ॥ ३ ॥ तेसंप्रहृष्टाहरयोभीमानुद्यम्यपादपान्॥ आकाशंविविशुःसर्वेमार्गमाणादिशोदश॥ ४ ॥तेषांवेगवतांवेगमिषु
भिर्वेगवत्तरैः ॥ अस्त्रवित्परमास्त्रेणवारयामासरावणिः ॥ ५ ॥ तंभीमवेगाहरयोनाराचैःक्षतविक्षताः ॥ अंधकारेनददृशुर्मेघैःसूर्यमिवावृतम्
॥ [illegible] रामलक्ष्मणयोरेवसर्वदेहभिदःशरान् ॥ भृशमावेशयामासरावणिःसमितिंजयः ॥ ७ ॥ निरंतरशरीरौतुतावुभौरामलक्ष्मणौ ॥ क्रुद्धेनेंद्र
जितावीरौपन्नगैःशरतांगतैः॥ ८ ॥ तयोःक्षतजमार्गेणसुस्रावरुधिरंबहु॥ तावुभौचप्रकाशेतेपुष्पिताविवकिंशुकौ॥ ९ ॥ ततःपर्यंतरक्ताक्षोभि
न्नांजनचयोपमः॥ रावणिर्भ्रातरौवाक्यमंतर्धानगतोब्रवीत् ॥ १० ॥युध्यमानमनालक्ष्यंशक्रोपित्रिदशेश्वरः॥द्रष्टुमासादितुंवापिनशक्तःकिंपु
नर्युवाम्॥ ११ ॥प्रापिताविषुजालेनराघवौकंकपत्रिणा ॥एषरोषपरीतात्मानयामियमसादनम्॥ १२ ॥ एवमुक्त्वातुधर्मज्ञौ[illegible]रौरामलक्ष्म
णौ॥ निर्बिभेदशितैर्बाणैःप्रजहर्षननादच ॥ १३ ॥ भिन्नांजनचयश्यामोविस्फार्यविपुलंधनुः ॥ भूयएवशरान्घोरान्विससर्जमहामृधे ॥ १४ ॥
ततोमर्मसुमर्मज्ञोमज्जयन्निशितान्शरान् ॥ रामलक्ष्मणयोर्वीरोननादचमुहुर्मुहुः॥ १५॥ बद्धौतुशरबंधेनतावुभौरणमूर्धनि ॥ निमेषांतरमा
त्रेणनशेकतुरवेक्षितुम्॥ १६ ॥

भ्रातरौ

राघवयोरिंद्रजित्कृतबंधनस्यप्रपंचः सइति तस्यइंद्रजितोगतिमवस्थानप्रदेशमन्विच्छन्ज्ञातुमिच्छन्दिदेशआदिदेश ॥ १ ॥
॥२॥३॥४॥ परमास्त्रेणब्रह्मास्त्रेणमंत्रितैरिषुभिर्वारयामास ॥ ५ ॥ ६ ॥ आवेशयामासप्रवेशयामास ॥ ७ ॥ निरंतरशरीरौतुक्तावितिशेषः ॥ ८ ॥ क्षतजमार्गेणक्षतेनव्रणेनजातोयोमार्गस्ते
न ॥ ९ ॥ १० ॥ अनालक्ष्यमशक्यदर्शनम् ॥ ११ ॥ प्रापितौबंधनमितिशेषः ॥१२॥१३॥ १४ ॥ १५ ॥ नशेकतुरवेक्षितुंतादृशाविवस्थितौमनुष्यत्वनाटनायेतिबोध्यम् ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ वीरशयनेयुद्धभूमौ शरवेष्टितसर्वांगौशरभूतसर्पवेष्टितसर्वगात्रौ ॥ १९ ॥ अविद्धंवेधरहितम् अंगुलमंगुलप्रमाणमंतरमवकाशोनाभूत् आकराग्रात्कराग्रमभिव्याप्याध्व
स्तमक्षोभितम् अस्तब्धमितिपाठेचेष्टावत् अजिह्मगैर्बाणैरनिर्विण्णमविदारितंचांगंनाभूत् ॥ २० ॥ प्रस्रवणौप्रस्रवणाख्यपर्वताविव ॥ २१ ॥ इंद्रजित्त्वंकुतस्तत्राह येनेति ॥२२॥ रजोगति
भिर्वायुनाविस्तीर्यमाणरजोवन्नीरंध्रंसंपतद्भिः अर्धनाराचैरर्धभागेनाराचतुल्यैः अंजलिकैरंजल्याकारमुखैः वत्सदंतादयस्तत्तदाकाराः ॥ २३॥ आविध्यत्यक्त्वा भिन्नोमुष्टिपरीणाहोमुष्टिप्र

ततोविभिन्नसर्वांगौशरशल्याचितौकृतौ ॥ ध्वजाविवमहेंद्रस्यरज्जुमुक्तौप्रकंपितौ ॥ १७ ॥ तौसंप्रचलितौवीरौमर्मभेदेनकर्शितौ ॥ निपेततुर्महे
ष्वासौजगत्यांजगतीपती ॥ १८ ॥ तौवीरशयनेवीरौशयानौरुधिरोक्षितौ ॥ शरवेष्टितसर्वांगावार्तौपरमपीडितौ ॥ १९ ॥ नह्यविद्धंतयोर्गात्रेबभू
वांगुलमंतरम् ॥ नानिर्विण्णंनचाध्वस्तमाकराग्रादजिह्मगैः ॥ २० ॥ तौतुक्रूरेणनिहतौरक्षसाकामरूपिणा ॥ असृक्सुस्रुवतुस्तीव्रंजलंप्रस्रवणा
विव ॥ २१ ॥ पपातप्रथमंरामोविद्धोमर्मसुमार्गणैः ॥ क्रोधादिंद्रजितायेनपुराशक्रोविनिर्जितः ॥ २२ ॥ रुक्मपुंखैःप्रसन्नाग्रैरजोगतिभिराशुगैः ॥
नाराचैरर्धनाराचैर्भल्लैरंजलिकैरपि ॥ विव्याधवत्सदंतैश्चसिंहदंष्ट्रैःक्षुरैस्तथा ॥ २३ ॥ सवीरशयनेशिश्येविज्यमाविध्यकार्मुकम् ॥ भिन्नमुष्टिपरि
णाहंत्रिनतंरुक्मभूषितम् ॥ २४ ॥ बाणपातांतरेरामंपातितंपुरुषर्षभम् ॥ सतत्रलक्ष्मणोदृष्ट्वानिराशोजीवितेऽभवत् ॥ २५ ॥ रामंकमलपत्राक्षं
शरण्यंरणतोषिणम् ॥ शुशोचभ्रातरंदृष्ट्वापतितंधरणीतले ॥ २६ ॥ हरयश्चापितंदृष्ट्वासंतापंपरमंगताः ॥ शोकार्ताश्चुक्रुशुर्घोरमश्रुपूरितलोचनाः
॥ २७ ॥ बद्धौतुतौवीरशयेशयानौतेवानराःसंपरिवार्यतस्थुः ॥ समागतावायुसुतप्रमुख्याविषादमार्ताःपरमंचजग्मुः ॥ २८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०
वा० आदिकाव्येयुद्धकांडेपंचचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ततोद्यांपृथिवींचैववीक्षमाणावनौकसः ॥ ददृशुःसंततौबाणैर्भ्रातरौरामलक्ष्म
णौ ॥ १ ॥ वृष्ट्वेवोपरतेदेवेकृतकर्मणिराक्षसे ॥ आजगामाथतंदेशंससुग्रीवोविभीषणः ॥ २ ॥ नीलश्चद्विविदोमैंदःसुषेणःकुमुदोंगदः ॥ तूर्णंहनुम
तासार्धमन्वशोचंतराघवौ ॥ ३ ॥

देशोमुष्टिग्रहणंवायस्य त्रिषुस्थानेषुनिम्नम् ॥ २४ ॥ बाणपातांतरेशरतल्पमध्ये ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ दारुमानः ॥ कतकरी० ॥ ४२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभि० वा० युद्धकांडेपंचचत्वारिं
शःसर्गः ॥ ४५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ द्यांपृथिवींचवीक्षमाणाअतिभयादितिशेषः संततौव्याप्तौ ॥ १ ॥ देवेइंद्रेवृष्ट्वेवकृतकर्मणितस्मिन्राक्षसउपरतेसति ॥ २ ॥ ३ ॥

परि

रुधिरस्यस्रावःप्रवाहः तेनदिग्धांगौ ॥५॥६॥७॥ माययाछन्नमेनंरावणिंवानरानददृशुः ॥८॥ किंतुमायाप्रतिच्छन्नंतंभ्रातुःपुत्रंरावणिंविभीषणएवमाययाददर्श ॥ ९ ॥ वरदानाद्ब्रह्मवरदानल
ब्धयांतर्धानविद्ययांतर्हितम् ॥१०॥ आत्मनःकर्मसमीक्ष्यशयानौतौचसमीक्ष्य॥११॥१२॥१३॥यत्कृतेययोराघवयोर्निमित्तम् तद्वयेनेतियावत् गात्रैःशयनमस्पृष्ट्वैवत्रियामारात्रिर्याति अ

अचेष्टौमंदनिःश्वासौशोणितेनपरिप्लुतौ ॥शरजालाचितौस्तब्धौशयानौशरतल्पगौ ॥ ४ ॥ निःश्वसंतौयथासर्पौनिश्चेष्टौदीनविक्रमौ ॥ रुधिरस्रा
मिव वदिग्धांगौतपनीयामिवध्वजौ ॥ ५ ॥ तौवीरशयनेवीरौशयानौमंदचेष्टितौ ॥ यूथपैःस्वैःपरिवृतौबाष्पव्याकुललोचनैः ॥ ६ ॥राघवौपतितौदृष्ट्वा
ब शरजालसमन्वितौ बभूवुर्व्यथिताःसर्वेवानराःसविभीषणाः ॥ ७॥ अंतरिक्षंनिरीक्षंतोदिशःसर्वाश्चवानराः ॥ नचैनंमाययाछन्नंददृशूरावणिंर
णे ॥ ८ ॥ तंतुमायाप्रतिच्छन्नंमाययैवविभीषणः ॥ वीक्षमाणोददर्शाग्रेभ्रातुःपुत्रमवस्थितम् ॥ तमप्रतिमकर्माणमप्रतिद्वंद्वमाहवे ॥ ९॥ ददर्शां
तर्हितंवीरंवरदानाद्विभीषणः॥ तेजसायशसाचैवविक्रमेणचसंयुतः॥ १०॥इंद्रजित्त्वात्मनःकर्मतौशयानौसमीक्ष्यच॥ उवाचपरमप्रीतोहर्षयन्स
र्वराक्षसान् ॥ ११ ॥ दूषणस्यचहंतारौखरस्यचमहाबलौ ॥ सादितौमामकैर्बाणैर्भ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ १२॥ नेमौमोक्षयितुंशक्यावेतस्मादिषुबं
धनात् ॥ सर्वैरपिसमागम्यसर्षिसंघैःसुरासुरैः ॥ १३ ॥ यत्कृतेचिंतयानस्यशोकार्तस्यपितुर्मम ॥ अस्पृष्ट्वाशयनंगात्रैस्त्रियामायातिशर्वरी॥ १४॥
कृत्स्नेयंयत्कृतेलंकानदीवर्षास्विवाकुला ॥ सोयंमूलहरोनर्थःसर्वेषांशमितोमया ॥ १५ ॥ रामस्यलक्ष्मणस्यैवसर्वेषांचवनौकसाम् ॥विक्रमानि
ष्फलाःसर्वेयथाशरदितोयदाः ॥ १६॥ एवमुक्त्वातुतान्सर्वान्राक्षसान्परिपश्यतः॥ यूथपानपितान्सर्वांस्ताडयत्सचरावणिः॥ १७॥ नीलंनवभि
राहत्यमैंदंसद्विविदंतथा ॥ त्रिभिस्त्रिभिरमित्रघ्नस्ततापपरमेषुभिः ॥ १८ ॥ जांबवंतंमहेष्वासोविद्धाबाणेनवक्षसि ॥ हनूमतोवेगवतोविससर्ज
शरान्दश॥१९॥ गवाक्षंशरभंचैवतावप्यमितविक्रमौ॥ द्वाभ्यांद्वाभ्यांमहावेगोविव्याधयुधिरावणिः॥२०॥ गोलांगूलेश्वरंचैववालिपुत्रमथांग
दम् ॥ विव्याधबहुभिर्बाणैस्त्वरमाणोथरावणिः॥ २१ ॥ तान्वानरवरान्भित्त्वाशरैरग्निशिखोपमैः॥ ननादबलवांस्तत्रमहासत्त्वःसरावणिः॥२२॥

निद्रएवनिशाःक्षपयतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ यूथपान्वानराणामितिशेषः ताडयदताडयत् ॥ १७ ॥ १८ ॥ हनूमतउपरीतिशेषः ॥१९॥२०॥ त्वरमाणःत्वरांवेगंकुर्वन् ॥ २१॥२२॥

॥ २३ ॥ निशामयतपश्यत ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ तयोःशरीरेसायकैश्चिते सर्वाण्यंगान्युपांगानिचसायकैश्चितानिदृष्ट्वा ॥ २९ ॥ सबाष्पवदनंबाष्पसहितवदनम् ॥ ३० ॥ एवंप्रायाणिएवंविधःप्रायोबाहुल्यंयेषांतानिप्रायेणैवंविधानीत्यर्थः नैष्ठिकोनित्यैकांतः भाग्यशेषेणसहिताःसभाग्यशेषास्तेषांभावस्तत्ताभाग्यशेषसाहित्यम् तद्वैशिष्ट्यंयद्यस्माकमित्यर्थः

तानर्दयित्वाबाणौघैस्त्रासयित्वाचवानरान् ॥ प्रजहासमहाबाहुर्वचनंचेदमब्रवीत् ॥ २३ ॥ शरबंधेनघोरेणमयाबद्धौचमूमुखे ॥ सहितौभ्रातरा
वेतौनिशामयतराक्षसाः ॥ २४ ॥ एवमुक्तास्तुतेसर्वेराक्षसाःकूटयोधिनः ॥ परंविस्मयमापन्नाःकर्मणातेनहर्षिताः ॥ २५ ॥ विनेदुश्चमहानादान्स
र्वेतेजलदोपमाः ॥ हतोरामइतिज्ञात्वारावणिंसमपूजयन् ॥ २६ ॥ निष्पंदौतुतदादृष्ट्वाभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ वसुधायांनिरुच्छ्वासौहतावित्यन्वम
न्यत ॥ २७ ॥ हर्षेणतुसमाविष्टइंद्रजित्समितिंजयः ॥ प्रविवेशपुरींलंकांहर्षयन्सर्वनैर्ऋतान् ॥ २८ ॥ रामलक्ष्मणयोर्दृष्ट्वाशरीरेसायकैश्चिते ॥ स
र्वाणिचांगोपांगानिसुग्रीवंभयमाविशत् ॥ २९ ॥ तमुवाचपरित्रस्तंवानरेंद्रंविभीषणः ॥ सबाष्पवदनंदीनंक्रोधव्याकुललोचनम् ॥ अलंत्रासेन
सुग्रीवबाष्पवेगोनिगृह्यताम् ॥ ३० ॥ एवंप्रायाणियुद्धानिविजयोनास्तिनैष्ठिकः ॥ सभाग्यशेषतास्माकंयदिवीरभविष्यति ॥ ३१ ॥ मोहमेतौप्र
हास्येतेमहात्मानौमहाबलौ ॥ पर्यवस्थापयात्मानमनाथंमांचवानर ॥ सत्यधर्माभिरक्तानांनास्तिमृत्युकृतंभयम् ॥ ३२ ॥ एवमुक्त्वाततस्तस्यज
लक्लिन्नेनपाणिना ॥ सुग्रीवस्यशुभेनेत्रेप्रममार्जविभीषणः ॥ ३३ ॥ ततःसलिलमादायविद्ययापरिजप्यच ॥ सुग्रीवनेत्रेधर्मात्माप्रममार्जविभी
षणः ॥ ३४ ॥ विमृज्यवदनंतस्यकपिराजस्यधीमतः ॥ अब्रवीत्कालसंप्राप्तमसंभ्रांतमिदंवचः ॥ ३५ ॥ नकालःकपिराजेंद्रवैक्लव्यमवलंबितुम् ॥
अतिस्नेहोपिकालेऽस्मिन्मरणायोपकल्पते ॥ ३६ ॥

॥ ३१ ॥ अनाथमशरणंमांचपर्यवस्थापयआश्वासय तवनुस्वतंत्रंराज्यमप्यस्तिअहंत्वगतिरेवेतिभावः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ततःसामान्यतःप्रमार्जनानंतरम् विद्ययातिरस्करणीविद्यातिरस्कारकविद्ययापरिजप्य परिवीक्ष्येतिपाठेप्ययमेवार्थः राक्षसमायापरिज्ञानेनधैर्यसंपादनंचैतत्प्रमार्जनस्यफलम् वस्तुतस्ततःसलिलमितिश्लोकोबहुपुस्तकेषुनास्तीतिप्रायेणप्रक्षिप्तोयम् तेनेंद्रजितंददर्शेतितत्कार्यप्रकाशकोत्तरवाक्याभावात् ॥ ३४ ॥ कालसंप्राप्तंकालौचित्येनप्राप्तम् ॥ ३५ ॥ अतिस्नेहोपिअतिस्नेहमूलरोदनादिव्यापारोपि अस्मिन्कालेईदृशेविषमकाले ॥ ३६ ॥

यद्देवमतस्तस्मादित्यादि हितंतत्समाश्वासनम् ॥३७॥ यदितवसेनासमाश्वासनेधैर्यंनास्तितदातदहंकरिष्यामित्वयातुरामोरक्षणीयइत्याह अथवेति संज्ञाविपर्ययोमोहोयावत्तावत्पर्यंतम् मो
हमात्रमेवानयोर्नत्वन्यसंभावनेत्याह लब्धसंज्ञाविति नौआवयोः ॥ ३८ ॥ व्यपनेष्यतइतीममेवार्थंस्पष्टयति नैतदिति रामस्यनैतत्किंचन अपायकरणमित्यर्थः कुतस्तत्राह नचेति मुमूर्षा
भावेलिंगमाह नहीति यागतायुषांदुर्लभासालक्ष्मीरेनंनहास्यति इदानींनजहात्येवाग्रेपिनहास्यतीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ स्वकंबलंस्वकंप्राणम् अहंयावत्सैन्यानिसर्वाणिपुनःस्थापयामिस्थिराणि

तस्मादुत्सृज्यवैक्लव्यंसर्वकार्यविनाशनम्॥ हितंरामपुरोगाणांसैन्यानामनुचिंतय॥ ३७ ॥ अथवारक्ष्यतांरामोयावत्संज्ञाविपर्ययः॥ लब्धसंज्ञौ
हिकाकुत्स्थौभयंनौव्यपनेष्यतः॥ ३८॥ नैतत्किंचनरामस्यनचरामोमुमूर्षति॥ नह्येनंहास्यतेलक्ष्मीर्दुर्लभायागतायुषाम् ॥ ३९ ॥ तस्मादाश्वास
यात्मानंबलंचाश्वासयस्वकम् ॥ यावत्सैन्यानिसर्वाणिपुनःसंस्थापयाम्यहम् ॥ ४० ॥ एतेहिफुल्लनयनास्त्रासादागतसाध्वसाः॥ कर्णेकर्णेप्रकथि
ताहरयोहरिसत्तम ॥ ४१ ॥ मांतुदृष्ट्वाप्रधावंतमनीकंसंप्रहर्षितम् ॥ त्यजंतुहरयस्त्रासंभुक्तपूर्वामिवस्रजम् ॥ ४२ ॥ समाश्वास्यतुसुग्रीवंराक्षसें
द्रोविभीषणः ॥ विद्रुतंवानरानीकंतत्समाश्वासयत्पुनः ॥ ४३ ॥ इंद्रजित्तुमहामायःसर्वसैन्यसमावृतः ॥ विवेशनगरींलंकांपितरंचाभ्युपागमत्
॥ ४४ ॥ तत्ररावणमासाद्यअभिवाद्यकृतांजलिः ॥ आचचक्षेप्रियंपित्रेनिहतौरामलक्ष्मणौ ॥ ४५॥ उत्पपाततत‍ोहृष्टःपुत्रंचपरिषस्वजे॥ रावणो
रक्षसांमध्येश्रुत्वाशत्रूनिपातितौ॥ ४६ ॥ उपाघ्रायचतंमूर्ध्निपप्रच्छप्रीतमानसः॥ पृच्छतेचयथावृत्तंपित्रेतस्मैन्यवेदयत् ॥ ४७॥ यथातौशरबंधे
ननिश्चेष्टौनिष्प्रभौकृतौ॥ ४८॥ सहर्षवेगानुगतांतरात्माश्रुत्वागिरंतस्यमहारथस्य ॥ जहौज्वरंदाशरथेःसमुत्थंप्रहृष्टवाचाभिननंदपुत्रम्॥ ४९॥
इ०श्रीम०वा०यु०षट्चत्वारिंशःसर्गः॥ ४६॥ ॥ ७ ॥ ॥ तस्मिन्प्रविष्टेलंकायांकृतार्थेरावणात्मजे ॥ राघवंपरिवार्यार्थररक्षुर्वानरर्षभाः॥ १॥

करोमितावद्वात्मानमात्मप्राणंचाश्वासय ॥ ४० ॥ एतेफुल्लनयनत्वादिगुणकाहरयःकर्णेकर्णेप्रकथिताःरामविपद्विषयप्रकथनवंतोभवंति हरिसत्तमसुग्रीव ॥ ४१ ॥ अनीकप्रत्याश्वासनार्थंमां
धावंतंदृष्ट्वातुसंप्रहर्षितंप्राप्तहर्षमनीकंतद्रूपाहरयोभुक्तपूर्वांस्रजमिवत्रासंत्यजंतु ॥ ४२ ॥ समाश्वास्यउक्तरीत्येतिशेषः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ धावमानः ॥ क
तकरी० ॥ ४३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषट्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तस्मिन्निति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ व्यूढानिगरुडाद्याकारव्यूहवंत्यनीकानियेषांते ॥ ३ ॥ राक्षसाइत्यस्यागताइतिशेषः ॥ ४ ॥ सीतारक्षणीःसीतारक्षिकाराक्षसीराजुहाव ताराक्षस्यस्त्रिजटाचतमुपस्थिताः ॥ ५ ॥ ६ ॥ आख्यातकथयत रणेहतौराघवौ तस्यैतद्दर्शयध्वम् ॥ ७ ॥ यदाश्रयात्अवष्टब्धागर्विता ॥८॥ निर्विशंकारामशंकारहिता निरुद्विग्नानिःशोका निरपेक्षारामोमिलिष्यतीत्याशारहिता ॥ ९॥

हनुमानंगदोनीलःसुषेणःकुमुदोनलः ॥ गजोगवाक्षःपनसःसानुप्रस्थोमहाहरिः ॥ २॥ जांबवानृषभःसुंदोरंभःशतबलिःपृथुः ॥ व्यूढानीकाश्चयत्ताश्चद्रुमानादायसर्वतः ॥ ३॥ वीक्षमाणादिशःसर्वास्तिर्यगूर्ध्वंचवानराः॥ तृणेष्वपिचचेष्टत्सुराक्षसाइतिमेनिरे॥ ४॥ रावणश्चापिसंहृष्टोविसृज्येंद्रजितंसुतम् ॥ आजुहावततःसीतारक्षणीराक्षसीस्तदा ॥ ५ ॥ राक्षस्यस्त्रिजटाचापिशासनात्तमुपस्थिताः॥ताउवाचततोहृष्टोराक्षसीराक्षसाधिपः॥ ६॥ हताविंद्रजिताख्यातवैदेह्यारामलक्ष्मणौ ॥ पुष्पकंतत्समारोप्यदर्शयध्वंरणेहतौ ॥ ७ ॥ यदाश्रयादवष्टब्धानेयंमामुपतिष्ठते॥ सोस्याभर्तासहभ्रात्रानिहतोरणमूर्धनि॥ ८॥ निर्विशंकानिरुद्विग्नानिरपेक्षाचमैथिली॥ मामुपस्थास्यतेसीतासर्वाभरणभूषिता ॥ ९ ॥ अद्यकालवशंप्राप्तंरणेरामंसलक्ष्मणम्॥ अवेक्ष्यविनिवृत्तासाचान्यांगतिमपश्यती॥ अनपेक्षाविशालाक्षीमामुपस्थास्यतेस्वयम् ॥ १० ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वारावणस्यदुरात्मनः॥ राक्षस्यस्तास्तथेत्युक्त्वाजग्मुर्वैयत्रपुष्पकम्॥ ११ ॥ ततःपुष्पकमादायराक्षस्योरावणाज्ञया ॥ अशोकवनिकास्थांतांमैथिलींसमुपानयन्॥ १२॥ तामादायतुराक्षस्योभर्तृशोकपराजिताम् ॥ सीतामारोपयामासुर्विमानंपुष्पकंतदा ॥ १३॥ ततःपुष्पकमारोप्यसीतांत्रिजटयासह॥ रावणश्चारयामासपताकाध्वजमालिनीम्॥ १४ ॥ प्राघोषयतहृष्टश्चलंकायांराक्षसेश्वरः ॥ राघवोलक्ष्मणश्चैवहताविंद्रजितारणे॥ १५॥ विमानेनापिगत्वातुसीतात्रिजटयासह ॥ददर्शवानराणांतुसर्वसैन्यंनिपातितम् ॥ १६॥

अवेक्ष्यविनिवृत्ताप्रत्यागता साचसातु अन्यांमत्तोन्यांरामरूपांगतिंप्राप्यंवस्तुपश्यती अनपेक्षारामापेक्षारहिता ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ पताकाध्वजमालिनींलंकांचारयामास रणस्थौतौद्रष्टुमितिशेषः ॥ १४ ॥ घोषणप्रकारोराघवोलक्ष्मणश्चेति ॥ १५ ॥ सर्वंबद्धित्यर्थः ॥ १६ ॥

॥ १७॥ १८ ॥ विप्रविद्धशरासनौभ्रष्टधनुष्कौ शरस्तंबःशरसमूहस्तन्मयौ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ विनर्कयंतीचिंतयंतीत्येव ॥ २३ ॥ गरमानः ॥ कतकरी० ॥ ४४ ॥ ॥इतिश्री
रामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४७ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ विललापेति सर्वज्ञापिदेवीराक्षसानांमानुषबुद्धिस्थै

प्रहृष्टमनसश्चापिददर्शपिशिताशनान्॥ वानरांश्चातिदुःखार्तान्रामलक्ष्मणपार्श्वतः ॥ १७ ॥ ततःसीताददर्शोभौशयानौशरतल्पगौ ॥ लक्ष्मणं
चैवरामंचविसंज्ञौशरपीडितौ ॥ १८ ॥ विध्वस्तकवचौवीरौविप्रविद्धशरासनौ ॥सायकैश्छिन्नसर्वांगौशरस्तंबमयौक्षितौ ॥ १९ ॥ तौदृष्ट्वाभ्रा
तरौतत्रप्रवीरौपुरुषर्षभौ ॥ शयानौपुंडरीकाक्षौकुमाराविवपावकी ॥ २० ॥ शरतल्पगतौवीरौतथाभूतौनरर्षभौ ॥ दुःखार्ताकरुणंसीतासुभृशं
विललापह ॥ २१ ॥ भर्तारमनवद्यांगीलक्ष्मणंचासितेक्षणा ॥ प्रेक्ष्यपांसुषुचेष्टंतौरुरोदजनकात्मजा ॥ २२ ॥ सबाष्पशोकाभिहतासमीक्ष्यतौभ्रा
तरौदेवसुतप्रभावौ ॥ वितर्कयंतीनिधनंतयोःसादुःखान्वितावाक्यमिदंजगाद ॥ २३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये
युद्धकांडेसप्तचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ भर्तारंनिहतंदृष्ट्वालक्ष्मणंचमहाबलम् ॥ विललापभृशंसीताकरुणंशोककर्शिता
॥ १ ॥ ऊचुर्लाक्षणिकायेमांपुत्रिण्यविधवेतिच ॥ तेऽद्यसर्वेहतेरामेज्ञानिनोऽनृतवादिनः ॥ २ ॥ यज्वनोमहिषींयेमामूचुःपत्नींचसत्रिणः ॥ तेऽद्य
सर्वेहतेरामेज्ञानिनोऽनृतवादिनः ॥ ३ ॥ वीरपार्थिवपत्नीनांयेविदुर्भर्तृपूजिताम् ॥ तेऽद्यसर्वेहतेरामेज्ञानिनोऽनृतवादिनः ॥ ४ ॥ ऊचुःसंश्रवणे
येमांद्विजाःकार्तांतिकाःशुभाम् ॥ तेऽद्यसर्वेहतेरामेज्ञानिनोऽनृतवादिनः ॥ ५ ॥ इमानिखलुपद्मानिपादयोर्वैकुलस्त्रियः ॥ आधिराज्येऽभिषिच्यंते
नरेंद्रैःपतिभिःसह ॥ ६ ॥

र्यायनटवद्विललापेवेत्यर्थः निहतंनिहतमिवस्थितम् ॥ १ ॥ लाक्षणिकाःसामुद्रिकलक्षणज्ञाः ॥ २ ॥ अयमेवपांक्तःपाठइतिकतकः यज्वनोऽश्वमेधादियागकर्तुः सत्रिणःबहुदिनसाध्यबहु
कर्तृकयागकर्तुः ॥ ३ ॥ वीरपार्थिवपत्नीनांपूजनीयामितिशेषः भर्तृपूजितांसुमंगलींयेप्राहुः ॥ ४ ॥ सम्यक्श्रवणंयस्मिन्नितिसंश्रवणंसन्निधिस्तस्मिन्मत्समक्षमितियावत् कार्तांतिकाज्योतिः
कृतांतविदः शुभांअविधवाम् ज्ञानिनइतिच्छेदः ॥ ५ ॥ यैर्लक्षणैःस्त्रियोनरेंद्रैःपतिभिःसहाधिराज्येभिषिच्यंतेतानीमानिपद्मानिपाणिपादवर्तिरेखारूपपद्मानिमयिवर्तंतइतिशेषः ॥ ६ ॥

यैरलक्षणैर्भाग्यदुर्लभादुर्लभभाग्यावैधव्यंयांतितान्यात्मनोनपश्यामि सुलक्षणानिपश्यंत्यपिहतलक्षणानिष्फललक्षणाजातास्मीतिशेषः इदंपद्यंप्रक्षिप्तमितिबहवः ॥ ७ ॥ लक्षणैर्लक्षणज्ञैस्तत्प्रतिपादकशास्त्रैश्च सत्यनामानिअमोघफलानि तानिशास्त्राणितत्प्रतिपादितलक्षणानिच ॥ ८ ॥ असंहतेअपरस्पराश्लिष्टे ॥ ९ ॥ शंखेनयनोपांत्यभागौ ललाटफलकेइतिकतकः चितौ उपचितौ अनुवृत्ताःआनुपूर्वैणवृत्तत्वगुणयुक्ताः समाःसममध्याः ॥ १० ॥ अविरलौपरस्परसंसक्तौ मग्नचूचुकौनिमग्नाग्रभागौ उत्सेधनीउन्नतपर्यंतप्रदेशा पार्श्वंचोरस्कंच स्वार्थेकः तत्पार्श्वोरस्कम् प्राण्यंगत्वादेकवचनम् चितंउपचितम् ॥ ११ ॥ वर्णःकांतिः मणिनिभःशाणघृष्टमणिवदुज्ज्वलः अंगरुहाणिरोमाणि द्वादशभिःप्रतिष्ठितांपादद्वयवर्त्यंगुलिदशकंद्वेपादतलेचएवं

वैधव्यंयांतियैर्नार्योऽलक्षणैर्भाग्यदुर्लभाः॥ नात्मनस्तानिपश्यामिपश्यंतीहतलक्षणा ॥ ७ ॥ सत्यनामानिपद्मानिस्त्रीणामुक्तानिलक्षणैः ॥ तान्यघनिहतेरामेवितथानिभवंतिमे॥ ८॥ केशाःसूक्ष्माःसमानीलाभ्रुवौचासंहतेमम ॥ वृत्तेचारोमकेजंघेदंताश्चाविरलामम ॥ ९॥ शंखेनेत्रेकरौपादौगुल्फावूरूसमौचितौ॥ अनुवृत्तनखाःस्निग्धाःसमाश्चांगुलयोमम॥१०॥ स्तनौचाविरलौपीनौमामकौमग्नचूचुकौ॥ मग्नाचोत्सेधनीनाभिःपार्श्वोरस्कंचमेचितम्॥११॥ममवर्णोमणिनिभोमृदून्यंगरुहाणिच॥ प्रतिष्ठितांद्वादशभिर्मामूचुःशुभलक्षणाम्॥१२॥ समग्रयवमच्छिद्रंपाणिपादंचवर्णवत् ॥ मंदस्मितेत्येवचमांकन्यालाक्षणिकाविदुः ॥ १३॥ आधिराज्येभिषेकोमेब्राह्मणैःपतिनासह॥ कृतांतकुशलैरुक्तंतत्सर्वंवितथीकृतम्॥ १४॥ शोधयित्वाजनस्थानंप्रवृत्तिमुपलभ्यच॥ तीर्त्वासागरमक्षोभ्यंभ्रातरौगोष्पदेहतौ ॥ १५ ॥ ननुवारुणमाग्नेयमैंद्रंवायव्यमेवच॥ अस्त्रंब्रह्मशिरश्चैवराघवौप्रत्यपद्यत॥ १६॥ अदृश्यमानेनरणेमाययावासवोपमौ ॥ ममनाथावनाथायानिहतौरामलक्ष्मणौ ॥ १७॥ नहिदृष्टिपथंप्राप्यराघवस्यरणेरिपुः॥ जीवन्प्रतिनिवर्तेतयद्यपिस्यान्मनोजवः ॥ १८॥

द्वादशभिःसुप्रतिष्ठितांसुस्पष्टभूमिकाम् एवंकेशादिपादांतलक्षणैर्मांशुभलक्षणामूचुः ॥ १२ ॥ समग्रयवमंगुलिपर्वमध्यगसमग्रयवप्रमाणद्विद्विरेखावत् अच्छिद्रंनीरंध्रांगुल्यंतरालम् वर्णवत्प्रशस्तकांति मंदस्मितामंदस्मितवत्त्वरूपसुलक्षणवती कन्यालाक्षणिकाःकन्यावर्तिसामुद्रिकलक्षणज्ञाः ॥ १३ ॥ कृतांतनिपुणैर्ज्योतिःशास्त्रसिद्धांतज्ञैः आधिराज्येभिषेकोभावीत्युक्तमित्यन्वयः ॥ १४ ॥ सागरंसमुद्रंराक्षससेनासागरंचाक्षोभ्यंतीर्त्वागोष्पदेऽल्पावशिष्टसैन्येहतावित्यर्थः अनेनबहुदिनयुद्धोत्तरमल्पावशिष्टसैन्येकतिपययूथपरूपेऽयंशरबंधइतिलभ्यते ॥ १५ ॥ प्रत्यपद्यतप्रत्यपद्येताम् एकवचनमार्षं नन्वितःपूर्वं तत्किमिदानींनस्मृतमितिशेषः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

कालस्यशुभाशुभफलप्रापकस्यतत्प्रापणेऽतिभारोनास्ति अतस्तदुपस्थापितफलनिर्वर्तकोयःकृतांतोदैवंसनसुदुर्जयः सामान्यरूपस्यार्थस्यविशेषेणसमर्थनरूपोर्थांतरन्यासः प्रकृतकथनरू
पोयत्रेत्यादिः यत्रयस्मादित्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ एवंदशांप्राप्तस्यकथंजीवनंतत्राह कारणानीति महांतिइदानीमपिसजीवत्वोपपादकानि सदृशानिअनुभूतैस्तुल्यानिदृष्ट
संवादानि यथेमौजीवतइतिप्रतिपद्येथास्तथाकारणानिवक्ष्यामीत्यन्वयः ॥ २३ ॥ तान्येवव्यतिरेकमुखेनाह नहीति पतौपत्यौनिहतेसतियोधानांमुखानिक्षणेनशत्रुंहनिष्यामःक्वगच्छती
त्येवंकोपेनव्याप्तानिनभवंति हर्षपर्युत्सुकानिहर्षजनकमोहशांतिदर्शनोत्सुकानिनभवंतिअपितुरुदंतिकेवलम् नैवंप्रकृतेऽतोजीवतीतिनिश्चितु ॥ २४ ॥ इतोप्येवमेवेत्याह इदंविमानमिति

नकालस्यातिभारोस्तिकृतांतश्चसुदुर्जयः ॥ यत्ररामःसहभ्रात्राशेतेयुधिनिपातितः ॥ १९ ॥ नशोचामितथारामंलक्ष्मणंचमहारथम् ॥ नात्मानं
जननींचापियथाश्वश्रूंतपस्विनीम् ॥ २० ॥ सातुचिंतयतेनित्यंसमाप्तव्रतमागतम् ॥ कदाद्रक्ष्यामिसीतांचलक्ष्मणंचसराघवम् ॥ २१ ॥ परिदेवय
मानांतांराक्षसीत्रिजटाब्रवीत् ॥ माविषादंकृथादेविभर्ताऽयंतवजीवति ॥ २२ ॥ कारणानिचवक्ष्यामिमहांतिसदृशानिच ॥ यथेमौजीवतोदेवि
भ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ २३ ॥ नहिकोपपरीतानिहर्षपर्युत्सुकानिच ॥ भवंतियुधियोधानांमुखानिनिहतेपतौ ॥ २४ ॥ इदंविमानंवैदेहिपुष्पकंनाम
नामतः ॥ दिव्यंत्वांधारयेन्नेदंयद्येतौगतजीवितौ ॥ २५ ॥ हतवीरप्रधानाहिगतोत्साहानिरुद्यमा ॥ सेनाभ्रमतिसंख्येषुहतकर्णेवनौर्जले ॥ २६ ॥
इयंपुनरसंभ्रांतानिरुद्विग्नातपस्विनि ॥ सेनारक्षतिकाकुत्स्थौमयाप्रीत्यानिवेदितौ ॥ २७ ॥ सात्वंभवसुविस्रब्धाअनुमानैःसुखोदयैः ॥ अहतौप
श्यकाकुत्स्थौस्नेहादेतद्ब्रवीमिते ॥ २८ ॥ अनृतंनोक्तपूर्वंमेनचवक्ष्यामिमैथिलि ॥ चारित्रसुखशीलत्वात्प्रविष्टासिमनोमम ॥ २९ ॥ नेमौशक्यौर
णेजेतुंसेंद्रैरपिसुरासुरैः ॥ तादृशंदर्शनंदृष्ट्वामयाचोदीरितंतव ॥ ३० ॥

॥ २५ ॥ पुनर्लिंगांतरमाह हतेति हतोवीरःशूरःप्रधानोराजायस्याःसाभ्रमतिइतस्ततोव्याकुलाभवति हतकर्णाहतकर्णधाराधिष्ठितफलकाहतकर्णधारावा ॥ २६ ॥ तस्यविपर्ययेपर्यवसानं
दर्शयति इयंपुनरिति निवेदितौनिवेदितजीवनौतुभ्यंकृतौ ॥ २७ ॥ २८ ॥ चारित्रेणपातिव्रत्येनसुखशीलत्वात्सुखावहत्वान्मन्मनःसुखावहस्वभावत्वान्मन्मनःप्रविष्टासि हृदयंगमासीत्यर्थः
अतएतत्सर्वंस्वस्वामिनोरावणस्यविरुद्धमपिमयातवोक्तमितिभावः ॥ २९ ॥ तादृशंदर्शनंजीवनसूचकमनयोःसैनिकानांचाकारंदृष्ट्वामयातवानयोर्जीवनमुदीरितंनिवेदितम् दृश्यतइतिदर्श
नः कर्मणिल्युट् राजभोजनाःशालयइतिवत् ॥ ३० ॥

लक्ष्मीर्नैवविियुज्यतइतिपाठेपिनमुंचतीत्येवार्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ रामलक्ष्मणयोरर्थेशोकंत्यज एवंप्रसन्नमुखाभ्यामजीवितुंजीवनराहित्येनावस्थातुमशक्यम् अतोजीवतीतिनिश्चिन्विितिशेषः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ सगमानः ॥ कतकरी० ॥४५॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअष्टचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४८॥

इदंतुसुमहच्चित्रंशरैःपश्यस्वमैथिलि॥ विसंज्ञौपतितावेतौनैवलक्ष्मीर्विमुंचति॥ ३१ ॥ प्रायेणगतसत्वानांपुरुषाणांगतायुषाम्॥ दृश्यमानेषुवक्त्रेषुपरंभवतिवैकृतम्॥ ३२ ॥ त्यजशोकंचदुःखंचमोहंचजनकात्मजे ॥ रामलक्ष्मणयोरर्थेनाद्यशक्यमजीवितुम् ॥ ३३ ॥ श्रुत्वातुवचनंतस्याःसीतासुरसुतोपमा ॥ कृतांजलिरुवाचेमामेवमस्त्वितिमैथिली ॥ ३४ ॥ विमानंपुष्पकंतत्तुसन्निवर्त्यमनोजवम् ॥ दीनात्रिजटयासीतालंकामेवप्रवेशिता॥ ३५ ॥ ततस्त्रिजटयासार्धंपुष्पकादवरुह्यसा॥ अशोकवनिकामेवराक्षसीभिःप्रवेशिता ॥ ३६ ॥ प्रविश्यसीताबहुवृक्षखंडांतांराक्षसेंद्रस्यविहारभूमिम्॥ संप्रेक्ष्यसंचिंत्यचराजपुत्रीपरंविषादंसमुपाजगाम॥ ३७॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअष्टचत्वारिंशःसर्गः॥ ४८॥ ॥४९॥ ॥घोरेणशरबंधेनबद्धौदशरथात्मजौ ॥ निःश्वसंतौयथानागौशयानौरुधिरोक्षितौ ॥ १ ॥ सर्वेतेवानरश्रेष्ठाःससुग्रीवमहाबलाः॥ परिवार्यमहात्मानौतस्थुःशोकपरिप्लुताः॥ २ ॥ एतस्मिन्नंतरेरामःप्रत्यबुध्यतवीर्यवान्॥ स्थिरत्वात्सत्त्वयोगाच्चशरैःसंदानितोपिसन् ॥ ३ ॥ ततोदृष्ट्वासरुधिरंनिषण्णंगाढमर्पितम् ॥ भ्रातरंदीनवदनंपर्यदेवयदातुरः ॥ ४ ॥ किंनुमेसीतयाकार्यंलब्धयाजीवितेनवा ॥ शयानंयोद्यपश्यामिभ्रातरंयुधिनिर्जितम् ॥ ५ ॥ शक्यासीतासमानारीमर्त्यलोकेविचिन्वता ॥ नलक्ष्मणसमोभ्रातासचिवःसांपरायिकः ॥ ६ ॥ परित्यक्ष्याम्यहंप्राणान्वानराणांतुपश्यताम् ॥ यदिपंचत्वमापन्नःसुमित्रानंदवर्धनः॥ ७ ॥ किंनुवक्ष्यामिकौसल्यांमातरंकिंनुकैकयीम्॥ कथमंबांसुमित्रांचपुत्रदर्शनलालसाम्॥ ८ ॥ विवत्सांवेपमानांचवेपंतींकुररीमिव॥ कथमाश्वासयिष्यामियदियास्यामितंविना॥ ९ ॥

घोरेणेति ॥ १ ॥ २ ॥ स्थिरत्वादतिदृढगात्रत्वात् सत्त्वयोगान्महाबलयुक्तत्वात् संदानितोपिबद्धोपि ॥ ३ ॥ गाढमर्पितंशरैर्गाढवद्धम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ सचिवःसहायः सांपरायिकोयुद्धेसाधुःयुद्धार्हइतियावत् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

योमयासहवनंगतस्तेनलक्ष्मणेनविनागतोहंकिंवक्ष्यामि ॥ १० ॥ अंबासुमित्रयेति क्रियमाणमितिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ गतासुर्गतासुरिव ॥ १३ ॥ १४ ॥ शरभूतःशरैर्व्याप्तशरीरत्वाच्छ
रूपंप्राप्तः अस्तंव्रजन्भास्करइव तत्तद्रंध्रनिःसरद्रुधिरव्याप्तशराःकिरणस्थानीयाः ॥ १५ ॥ अब्रुवतोपियस्यरुजाव्यथादृष्ट्यारागेणअन्ययामुखशोभयाचसूच्यते दृष्टीत्यनेनदर्शनशक्ति
मत्त्वंसूच्यते ॥ १६ ॥ यमक्षयंयमगृहंयास्यामीत्यन्वयः यथायंमात्रादिषुस्नेहमपर्यालोच्यैवमामनुगतस्तथाहमपितत्स्नेहंत्यक्त्वानुयास्यामीतिभावः ॥ १७ ॥ इष्टोबंधुजनोयस्यसः ॥ १८ ॥

कथंवक्ष्यामिशत्रुघ्नंभरतंचयशस्विनम्॥ मयासहवनंयातोविनातेनाहमागतः ॥ १० ॥ उपालंभंनशक्ष्यामिसोढुमंबासुमित्रया ॥ इहैवदेहंत्य
क्ष्यामिनहिजीवितुमुत्सहे॥ ११ ॥ धिङ्मांदुष्कृतकर्माणमनार्यंमत्कृतेह्यसौ॥ लक्ष्मणःपातितःशेतेशरतल्पेगतासुवत् ॥ १२ ॥ त्वंनित्यंसुविषण्णं
मामाश्वासयसिलक्ष्मण ॥ गतासुर्नाद्यशक्तोसिमामार्तमभिभाषितुम् ॥ १३ ॥ येनाद्यबहवोयुद्धेनिहताराक्षसाःक्षितौ ॥ तस्यामेवाद्यशूरस्त्वंशे
पेविनिहतःशरैः ॥ १४ ॥ शयानःशरतल्पेऽस्मिन्सशोणितपरिस्रुतः ॥ शरभूतस्ततोभासिभास्करोऽस्तमिवव्रजन्॥ १५ ॥ बाणाभिहतमर्मत्वान्न
शक्नोपीहभाषितुम्॥ रुजाचाब्रुवतोयस्यदृष्टिरागेणसूच्यते ॥ १६ ॥ यथैवमांवनंयांतमनुयातोमहाद्युतिः ॥ अहमप्यनुयास्यामितथैवैनंयमक्ष
यम्॥ १७॥ इष्टबंधुजनोनित्यंमांचनित्यमनुव्रतः ॥ इमामद्यगतोऽवस्थांममानार्यस्यदुर्नयैः ॥ १८ ॥ सुरुष्टेनापिवीरेणलक्ष्मणेननसंस्मरे॥ परु
षंविप्रियंचापिश्रावितंतुकदाचन॥ १९ ॥ विससर्जैकवेगेनपंचबाणशतानियः ॥ इष्वस्त्रेष्वधिकस्तस्मात्कार्तवीर्याच्चलक्ष्मणः ॥ २० ॥ अस्त्रैरस्त्रा
णियोहन्याच्छक्रस्यापिमहात्मनः॥ सोऽयमुर्व्यांहतःशेतेमहार्हशयनोचितः ॥ २१ ॥ तत्तुमिथ्याप्रलप्तंमांप्रधक्ष्यतिनसंशयः ॥ यन्मयानकृतोराजा
राक्षसानांविभीषणः॥ २२॥ अस्मिन्मुहूर्तेसुग्रीवप्रतियातुमिवार्हसि ॥ सत्वहीनंमयाराजन्रावणोऽभिभविष्यति ॥ २३ ॥ अंगदंतुपुरस्कृत्यससै
न्यंसपरिच्छदम्॥ सागरंतरसुग्रीवनीलेनचनलेनच ॥ २४ ॥ कृतंहिसुमहत्कर्मयदन्यैर्दुष्करंरणे॥ ऋक्षराजेनतुष्यामिगोलांगूलाधिपेनच॥ २५॥

विप्रियमहितंकदाचनश्रावितंतुइतिनसंस्मरेनस्मरामीत्यर्थः ॥ १९॥ यएकवेगेनपंचबाणशतानिविससर्जकार्तवीर्यस्तस्मात्कार्तवीर्यात्सहस्रबाहोरयंद्विबाहुरेकेनवेगेनतावतोबाणान्विसृजन्नधि
कइत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ विभीषणोराजानकृतइतियत्यतस्तस्मात्तद्विभीषणमभिषेक्ष्यामीतिमिथ्याप्रलप्तंप्रलपितंमांप्रधक्ष्यति ॥ २२ ॥ सत्वहीनंशोकवतामयाबलहीनम् ॥ २३ ॥ नीले
नेत्यादौसहेतिशेषः ॥ २४ ॥ हनुमदादिभिर्मदर्थेयत्कृतंतेनतुष्यामि ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ हरिभिर्युद्धंकृतमितिपूर्वेणसंबंधः ॥ २७ ॥ अतिप्रबलसहायेनापिदैवंदुर्जयमित्याह नचातिक्रमितुमिति वयस्यःकेवलसखा सुहृदुपक्रियामूलसखा ॥ २८ ॥ अधर्मभीरुणेतिच्छे
दइतितीर्थस्तद्विफलमेव धर्मभीरुणेतिच्छेदेपिधर्मत्यागाद्भीरुणेतिव्याख्यातुंशक्यत्वात् ॥ २९ ॥ परिदेवितंपरिदेवनप्रवृत्तंवचः कृष्णेतरेक्षणाःपिंगाक्षाः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ तंदूरपलायितसेनाः
परावर्त्यसंस्थापयित्वागतम् वानराद्रुद्रुवुः सुग्रीवसमीपस्थाइतिशेषः ॥ ३२ ॥ खगमानः ॥ कतकरी॰ ॥ ४६ ॥ ॥ इतिश्रीरा॰श्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्ध

अंगदेनकृतंकर्ममैंदेनद्विविदेनच ॥ युद्धंकेसरिणासंख्येघोरंसंपातिनाकृतम् ॥ २६ ॥ गवयेनगवाक्षेणशरभेरणगजेनच ॥ अन्यैश्चहरिभिर्युद्धंदुर्ध
र्षैस्त्यक्तजीवितैः ॥ २७ ॥ नचातिक्रमितुंशक्यंदैवंसुग्रीवमानुषैः ॥ यत्तुशक्यंवयस्येनसुहृदावापरंमम ॥ २८ ॥ कृतंसुग्रीवतत्सर्वंभवताधर्मभीरु
णा ॥ मित्रकार्यंकृतमिदंभवद्भिर्वानरर्षभाः ॥ २९ ॥ अनुज्ञातामयासर्वेयथेष्टंगंतुमर्हथ ॥ शुश्रुवुस्तस्ययेसर्वेवानराःपरिदेवितम् ॥ वर्तयांचक्रिरे
ऽश्रूणिनेत्रैःकृष्णेतरेक्षणाः ॥ ३० ॥ ततःसर्वाण्यनीकानिस्थापयित्वाविभीषणः ॥ आजगामगदापाणिस्त्वरितंयत्रराघवः ॥ ३१ ॥ तंदृष्ट्वात्वरितं
यांतंनीलांजनचयोपमम् ॥ वानराद्रुद्रुवुःसर्वेमन्यमानास्तुरावणिम् ॥ ३२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम॰वा॰आ॰युद्धकांडएकोनपंचाशःसर्गः ॥ ४९ ॥
अथोवाचमहातेजाहरिराजोमहाबलः ॥ किमियंव्यथितासेनामूढवातेवनौर्जले ॥ १ ॥ सुग्रीवस्यवचःश्रुत्वावालिपुत्रोंगदोब्रवीत् ॥ नत्वंपश्यसि
रामंचलक्ष्मणंचमहारथम् ॥ २ ॥ शरजालाचितौवीरावुभौदशरथात्मजौ ॥ शरतल्पेमहात्मानौशयानौरुधिरोक्षितौ ॥ ३ ॥ अथाब्रवीद्वानरेंद्रःसु
ग्रीवःपुत्रमंगदम् ॥ नानिमित्तमिदंमन्येभवितव्यंभयेनतु ॥ ४ ॥ विषण्णवदनाह्येतेत्यक्तप्रहरणादिशः ॥ पलायंतेत्रहरयस्त्रासादुत्फुल्ललोचनाः ॥ ५ ॥

कांडएकोनपंचाशःसर्गः ॥ ४९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ मूढवातादिग्व्यामोहकरवात्यावातवती मूढेतिभावेनिष्ठा ॥ १ ॥ सुग्रीवस्यवचःसेनापलायनप्रश्नहेतुरूपम् अंगदस्तुप्रस्तुतमेवनिमि
त्तमाह नत्वमिति एवंविशेषणकौदशरथात्मजौनपश्यसिकिम् एतदेवनिमित्तमितिद्वथाप्रश्नइतिभावः ॥ २ ॥ ३ ॥ सुग्रीवोनेदमिदानींपलायननिमित्तमित्याह अथेति इदंपलायननिमित्तं
त्वदुक्तनिमित्तान्यनिमित्तहीनमितिनमन्येकिंतुकेनचित्सांप्रतिकेनपलायनहेतुनाभयेनभवितव्यमित्यर्थः ॥ ४ ॥ तदेवस्पष्टयति विषण्णेति विषण्णवदनास्त्यक्तप्रहरणाश्चसंतएतावत्पर्यंतमि
हैवस्थिताःसंप्रतितुइतोदिशःप्रतिपलायंतेतत्तुत्रासात्सांप्रतिकादेवनान्यथेत्यर्थः ॥ ५ ॥

नलज्जंतेशूरगर्हितेपलायनेक्रियमाणेनलज्जांप्राप्नुवंतीत्यर्थः पृष्ठतःवर्तमानपदार्थानितिशेषः विप्रकर्षंति पलायनप्रतिरोधकानितिशेषः ॥ ६ ॥ वर्धयामासविजयीभवेतिवचनेनेतिभावः ॥७॥
वानरभीषणंवानराणांभयनिमित्तम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ पर्यवस्थापयप्रतिष्ठापय ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ लक्ष्मणस्यतुलक्ष्मणस्यच ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ शल्यकःश्वावित् ॥ १७ ॥

अन्योन्यस्यनलज्जंतेननिरीक्षंतिपृष्ठतः॥ विप्रकर्षंतिचान्योन्यंपतितंलंघयंतिच॥ ६॥ एतस्मिन्नंतरेवीरोगदापाणिर्विभीषणः॥ सुग्रीवंवर्धयामा
सराघवंचजयाशिषा॥ ७॥ विभीषणंचसुग्रीवोदृष्ट्वावानरभीषणम्॥ ऋक्षराजंमहात्मानंसमीपस्थमुवाचह॥ ८॥ विभीषणोयंसंप्राप्तोयंदृष्ट्वा
वानरर्षभाः॥ द्रवंत्यागतसंत्रासारावणात्मजशंकया॥ ९॥ शीघ्रमेतान्सुसंत्रस्तान्बहुधाविप्रधावितान्॥ पर्यवस्थापयाख्याहिविभीषणमुपस्थि
तम्॥ १०॥ सुग्रीवेणैवमुक्तस्तुजांबवानृक्षपार्थिवः॥ वानरान्सांत्वयामाससन्निवर्त्यप्रधावतः॥ ११॥ तेनिवृत्ताःपुनःसर्वेवानरास्त्यक्तसाध्वसाः
ऋक्षराजवचःश्रुत्वातंचदृष्ट्वाविभीषणम्॥ १२॥ विभीषणस्तुरामस्यदृष्ट्वागात्रंशरैश्चितम्॥ लक्ष्मणस्यतुधर्मात्माबभूवव्यथितस्तदा॥ १३॥
जलक्लिन्नेनहस्तेनतयोर्नेत्रेविमृज्यच॥ शोकसंपीडितमनारुरोदविललापच॥ १४॥ इमौतौसत्त्वसंपन्नौविक्रांतौप्रियसंयुगौ॥ इमामवस्थांग
मितौराक्षसैःकूटयोधिभिः॥ १५॥ भ्रातृपुत्रेणचैतेनदुष्पुत्रेणदुरात्मना॥ राक्षस्याजिह्मयाबुद्ध्यावंचितावृजुविक्रमौ॥ १६॥ शरैरिमावलंविद्धौ
रुधिरेणसमुक्षितौ॥ वसुधायामिमौसुप्तौदृश्येतेशल्यकाविव॥ १७॥ ययोर्वीर्यमुपाश्रित्यप्रतिष्ठाकांक्षितामया॥ ताविमौदेहनाशायप्रसुप्तौपु
रुषर्षभौ॥ १८॥ जीवन्नद्यविपन्नोस्मिनष्टराज्यमनोरथः॥ प्राप्तप्रतिज्ञश्चरिपुःसकामोरावणःकृतः॥ १९॥ एवंविलपमानंतंपरिष्वज्यविभीष
णम्॥ सुग्रीवःसत्त्वसंपन्नोहरिराजोऽब्रवीदिदम्॥ २०॥ राज्यंप्राप्स्यसिधर्मज्ञलंकायांनेहसंशयः॥ रावणःसहपुत्रेणस्वकामंनेहलप्स्यते॥ २१॥
गरुडाधिष्ठितावेतावुभौराघवलक्ष्मणौ॥ त्यक्त्वामोहंवधिष्येतेसगणंरावणंरणे॥ २२॥

प्रतिष्ठाराज्येस्थितिः ॥ १८ ॥ अद्यजीवन्नपिविपन्नोस्मिमृतोस्मि प्राप्तप्रतिज्ञोनिर्वृत्तसीतापरित्यागाभावप्रतिज्ञः सकामःपूर्णमनोरथश्चपुत्रेणकृतः ॥ १९ ॥ २० ॥ रावणःपुत्रेणसहस्वका
मंस्वमनोरथमिहलंकायांनलप्स्यते ॥ २१ ॥ कुतस्तत्राह गरुडाधिष्ठिताविति गरुडोपासकतयाविज्ञातावित्यर्थः तीर्थस्तुनरुजापीडितावेतावितिपठित्वानमरणपर्यवसायिरुजापीडिताविमौ
किंतुमोहमात्रंप्राप्तौअतस्त्यक्त्वेत्येवंव्याचष्टे ॥ २२ ॥

तमेवंसांत्वयित्वागरुडानुग्रहसंभावनयेत्यर्थः सांत्वयित्वेत्यस्यैवार्थकथनंसमाश्वास्यत्विति अनेनसुग्रीववाक्येनरामविषयंस्वस्यभगवदवतारत्वज्ञानंसूचितम् ॥ २३ ॥ यावल्लब्धसंज्ञौभविष्यतस्तावदनयोरक्षार्थमेतौगृहीत्वाशूरैर्हरिगणैःसहकिष्किंधांगच्छ ॥ २४ ॥ २५ ॥ एतद्वाक्यंरक्षणोपायबोधकंवाक्यम् तदेवाह देवासुरमिति ॥ २६ ॥ स्पृश्यतइतिस्पर्शोविषयः शरसंस्पर्शेशरविषयेलक्ष्यवेधनरूपेकोविदानपिशस्त्रविदुषोपिमुहुर्मुहुश्छादयंतोमाययेंद्रजिद्वदात्मानंप्रच्छादयंतोजघ्नुः ॥ २७ ॥ आर्तत्वादिधर्मवतोपितान्बृहस्पतिर्विद्याभिर्गरुडादिध्यानरूपामृत

तमेवंसांत्वयित्वातुसमाश्वास्यतुराक्षसम् ॥ सुषेणंश्वशुरंपार्श्वेसुग्रीवस्तमुवाचह ॥ २३ ॥ सहशूरैर्हरिगणैर्लब्धसंज्ञावरिंदमौ ॥ गच्छत्वंभ्रातरौ
गृह्यकिष्किंधांरामलक्ष्मणौ ॥ २४ ॥ अहंतुरावणंहत्वासपुत्रंसहबांधवम् ॥ मैथिलीमानयिष्यामिशक्रोनष्टामिवश्रियम् ॥ २५ ॥ श्रुत्वैतद्वानरेंद्र
स्यसुषेणोवाक्यमब्रवीत् ॥ देवासुरंमहायुद्धमनुभूतंपुरातनम ॥ २६ ॥ तदास्मदानवादेवान्शरसंस्पर्शकोविदान् ॥ निजघ्नुःशस्त्रविदुषश्छादयंतो
मुहुर्मुहुः ॥ २७ ॥ तानार्तान्नष्टसंज्ञांश्चगतासूंश्चबृहस्पतिः ॥ विद्याभिर्मंत्रयुक्ताभिरोषधीभिश्चिकित्सति ॥ २८ ॥ तान्यौषधान्यानयितुंक्षीरोदंयांतुसा
गरम् ॥ जवेनवानराःशीघ्रंसंपातिपनसादयः ॥ २९ ॥ हरयस्तुविजानंतिपार्वतीतेमहौषधी ॥ संजीवकरणींदिव्यांविशल्यांदेवनिर्मिताम् ॥ ३० ॥
चंद्रश्चनामद्रोणश्चक्षीरोदेसागरोत्तमे ॥ अमृतंयत्रमथितंतत्रतेपरमौषधी ॥ ३१ ॥ तौतत्रविहितौदेवैःपर्वतौतौमहोदधौ ॥ अयंवायुसुतोराजन्हनू
मांस्तत्रगच्छतु ॥ ३२ ॥ एतस्मिन्नंतरेवायुर्मेघाश्चापिसविद्युतः ॥ पर्यस्यसागरेतोयंकंपयन्निवपर्वतान् ॥ ३३ ॥ महतापक्षवातेनसर्वद्वीपमहाद्रु
माः ॥ निपेतुर्भग्नविटपाःसलिलेलवणांभसि ॥ ३४ ॥ अभवन्पन्नगास्त्रस्ताभोगिनस्तत्रवासिनः ॥ शीघ्रंसर्वाणियादांसिजग्मुश्चलवणार्णवम् ॥ ३५ ॥

जीवनीभिस्तादृशीभिरोषधीभिश्चचिकित्सतिअचिकित्सत् ॥ २८ ॥ अस्तुकिंप्रकृतेतत्राह तानीति ॥ २९ ॥ ननुज्ञानेकिलानयनंतत्राह हरयस्त्विति संपात्यादयोहरयःपार्वतीपर्वतप्रतिष्ठितेते ओषधीविजानंति पार्वतीइतिर्द्विवचनमार्षम् तयोर्नामाह संजीवेति विशल्यांविशल्यकरणीम् देवेनब्रह्मणानिर्मिताम् ॥ ३० ॥ क्वपर्वतेतेतत्राह चंद्रश्चेति क्षीरोदेतौपर्वतौस्तः तयोश्चओषध्यौ कोनामसागरोत्तमस्तत्राह अमृतमिति ॥ ३१ ॥ यद्यपिपनसादयोजानंतितथापिशीघ्रमागमनार्थंवायुसुतोयातु ॥ ३२ ॥ एतस्मिन्नंतरेओषध्यानयनवार्ताकाले सागरेतोयंपर्यस्यअतिलहरीयोगिकृत्वापर्वतान्कंपयन्पक्षवायुरभूत्सविद्युतोमेघाश्चासन् ॥ ३३ ॥ सर्वेद्वीपाःलवणसमुद्रांतर्वर्तिनः ॥ ३४ ॥ तत्रवासिनोमलयवासिनोभोगिनोमहाकायायादांसिसर्वाणिलवणार्णवंजग्मुः भयादंतर्मग्नानीत्यर्थः ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ प्रत्यभिनंघचेत्याशिषाप्रतिपूज्य मुखेरामलक्ष्मणयोः ॥ ३८ ॥ संरुरुहुःयथापूर्वंसंरूढमांसाअभूवन् सुवर्णेशोभनकांतियुक्ते तनूशरीरे ॥ ३९ ॥ तेजःपराभिभवसामर्थ्यं वीर्यंपराक्रमः बलंशारीरं ओजःकांतिः उत्साहःप्रसिद्धः प्रदर्शनंशब्दानुमानाभ्यांपरोक्षार्थनिश्चयः बुद्धिरपरोक्षनिश्चयः द्विगुणावैनतेयस्पर्शात्पूर्वतोप्यधिका अत्रान्यैर्देवैरवतीर्यभगवतोरामस्यमूलमूर्तेराज्ञयोपकारःसंपादितः गरुडेनतुस्वरूपतएवेतिबोध्यम् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ व्यतिक्रांतौलंघितवंतौ ॥ ४२ ॥ यथातातंदशरथंस्वावतारोचितंकश्यपप्रजापत्यंशम् अजंचपितामहं

ततोमुहूर्ताद्गरुडंवैनतेयंमहाबलम्॥ वानरादद्दशुःसर्वेज्वलंतमिवपावकम्॥ ३६ ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्यनागास्तेविप्रदुद्रुवुः ॥ यैस्तुतौपुरुषौबद्धौशरभूतैर्महाबलैः॥ ३७॥ ततःसुपर्णःकाकुत्स्थौस्पृष्ट्वाप्रत्यभिनंघच ॥ विममर्शचपाणिभ्यांमुखेचंद्रसमप्रभे ॥ ३८ ॥ वैनतेयेनसंस्पृष्टास्तयोःसंरुरुहुर्व्रणाः ॥ सुवर्णेचतनूस्निग्धेतयोराशुबभूवतुः ॥ ३९ ॥ तेजोवीर्यंबलंचौजउत्साहश्चमहागुणाः ॥ प्रदर्शनंचबुद्धिश्चस्मृतिश्चद्विगुणातयोः ॥ ४० ॥ तावुत्थाप्यमहातेजागरुडोवासवोपमौ॥ उभौचसस्वजेहृष्टोरामश्चैनमुवाचह ॥ ४१ ॥ भवत्प्रसादाद्व्यसनंरावणिप्रभवंमहत्॥ उपायेनव्यतिक्रांतौशीघ्रंचबलिनौकृतौ॥ ४२॥ यथातातंदशरथंयथाऽजंचपितामहम् ॥ तथाभवंतमासाद्यहृदयंमेप्रसीदति ॥ ४३ ॥ कोभवान्रूपसंपन्नोदिव्यस्रगनुलेपनः ॥ वसानोविरजेवस्त्रेदिव्याभरणभूषितः ॥ ४४ ॥ तमुवाचमहातेजावैनतेयोमहाबलः ॥ पतत्रिराजःप्रीतात्माहर्षपर्याकुलेक्षणम्॥ ४५॥ अहंसखातेकाकुत्स्थप्रियःप्राणोबहिश्चरः॥ गरुत्मानिहसंप्राप्तोयुवयोःसाह्यकारणात् ॥ ४६॥ असुरावामहावीर्यावानरावामहाबलाः॥ सुराश्चापिसगंधर्वाःपुरस्कृत्यशतक्रतुम्॥ ४७॥ नेमंमोक्षयितुंशक्ताःशरबंधंसुदारुणम्॥ मायाबलादिंद्रजितानिर्मितंक्रूरकर्मणा॥४८॥ एतेनागाःकाद्रवेयास्तीक्ष्णदंष्ट्राविषोल्बणाः॥ रक्षोमायाप्रभावेणशरभूतास्त्वदाश्रयाः॥ ४९॥

चतुर्मुखब्रह्मांशम् मेहिरण्यगर्भात्मनस्तदंशस्य ॥ ४३ ॥ कोभवानिति अयंप्रश्नोपिमनुष्यशरीरोचितव्यवहारएवतत्सत्यत्वप्रत्यापनार्थः अत्ररामसमीपागमनपर्यंतंपक्ष्याकारेणैवागत्यसन्निधिमात्रेणनागबंधनंचनिरस्यराघवस्पर्शनाद्यर्थंपुरुषाकारेणव्यवहृतवानितिबोध्यम् तदाह रूपसंपन्नइति दिव्यरूपसंपन्नइत्यर्थः ॥ ४४ ॥ हर्षपर्याकुलेक्षणंराममुवाचेत्यन्वयः ॥ ४५ ॥ अहंसखेति सखित्वात्सुग्रीवादिवद्देवसाह्यकरणार्थमागतइतिभावः ॥ ४६ ॥ इदंचसाहाय्यंमदेकसाध्यमित्याह असुरावेति ॥ ४७॥ ४८ ॥ रक्षोमाययाशरभूताएतेनागास्त्वदाश्रयाइतिबहुव्रीहिः त्वांप्राप्ताइत्यर्थः ॥ ४९ ॥

ममदुर्नयैरित्यादिनायदात्मानिंदनंकृतंतत्परिहरति सभाग्यइति अनुकूलतरशुभदैववानसि समरेसमरविषये ॥ ५० ॥ इमंवृत्तांतंनागबंधवृत्तांतंश्रुत्वा देवतानांमुखादितिशेषः स्नेहादेवागतः
॥ ५१ ॥ स्नेहादेवचयुवांमोक्षितौमोचितौ अप्रमादःसावधानता ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ तन्नविश्वसनीयम् यथावयमृजवोधर्मपरास्तथापुरुषत्वाविशेषाद्रक्षांस्यपितथैवेतिकल्पितंरक्षोगतमार्जवं

सभाग्यश्चासिधर्मज्ञरामसत्यपराक्रम ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासमरेरिपुघातिना ॥ ५० ॥ इमंश्रुत्वातुविक्रांतस्त्वरमाणोहमागतः ॥ सहसैवाव
योःस्नेहात्सखित्वमनुपालयन् ॥ ५१ ॥ मोक्षितौचमहाघोरादस्मात्सायकबंधनात् ॥ अप्रमादश्चकर्तव्यायुवाभ्यांनित्यमेवहि ॥ ५२ ॥ प्रकृत्यारा
क्षसाःसर्वेसंग्रामेकूटयोधिनः ॥ शूराणांशुद्धभावानांभवतामार्जवंबलम् ॥ ५३ ॥ तन्नविश्वसनीयंवोराक्षसानांरणाजिरे ॥ एतेनैवोपमानेननि
त्यंजिह्माहिराक्षसाः ॥ ५४ ॥ एवमुक्त्वातदारामंसुपर्णःसमहाबलः ॥ परिष्वज्यचसुस्निग्धमाप्रष्टुमुपचक्रमे ॥ ५५ ॥ सखेराघवधर्मज्ञरिपूणामपि
वत्सल ॥ अभ्यनुज्ञातुमिच्छामिगमिष्यामियथासुखम् ॥ ५६ ॥ नचकौतूहलंकार्यंसखित्वंप्रतिराघव ॥ कृतकर्मारणेवीरसखित्वंप्रतिवेत्स्यसि
॥ ५७ ॥ बालवृद्धावशेषांतुलंकांकृत्वाशरोर्मिभिः ॥ रावणंतुरिपुंहत्वासीतांत्वमुपलप्स्यसे ॥ ५८ ॥ इत्येवमुक्त्वावचनंसुपर्णःशीघ्रविक्रमः ॥ रामं
चनीरुजंकृत्वामध्येतेषांवनौकसाम् ॥ ५९ ॥ प्रदक्षिणंततःकृत्वापरिष्वज्यचवीर्यवान् ॥ जगामाकाशमाविश्यसुपर्णःपवनोयथा ॥ ६० ॥ नीरुजौ
राघवौदृष्ट्वाततोवानरयूथपाः ॥ सिंहनादंतदानेदुर्लांगूलंदुधुवुश्चते ॥ ६१ ॥ ततोभेरीःसमाजघ्नुर्मृदंगांश्चाप्यवादयन् ॥ दध्मुःशंखान्संप्रहृष्टाःक्ष्वे
लंत्यपियथापुरम् ॥ ६२ ॥ अपरेस्फोट्यविक्रांतावानरानगयोधिनः ॥ द्रुमानुत्पाट्यविविधांस्तस्थुःशतसहस्रशः ॥ ६३ ॥ विसृजंतोमहानादांस्त्रास
यंतोनिशाचरान् ॥ लंकाद्वाराण्युपाजग्मुर्युद्धकामाःप्लवंगमाः ॥ ६४ ॥

नविश्वसितव्यमित्यर्थः उक्तमेवार्थमनुभवतःस्पष्टीकरोति एतेनैवेति इंद्रजित्कापट्येनैवेत्यर्थः ॥ ५४ ॥ आप्रष्टुंगमनानुज्ञांकारयितुम् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ मदुक्तसखित्वंप्रतिलोकप्रतारणायापि
विस्मयोनकार्यइत्याह नचेति अनुवेत्स्यसि एतैःसर्वैःसहेतिशेषः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ प्रदक्षिणंकृत्वेत्यनेनदिव्यदेवतावतारोरामइतिसर्वान्प्राकृतकपीन्प्रत्यपिबोधितम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥
यथापुरंयथापूर्वम् ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

निशिथेयथाघनानांनादस्तथावानराणांनादइत्यर्थः अत्रस्थानेदिनद्वयंयुद्धावहारइत्याग्निवेश्यः ॥६५॥ मत्तमानः ॥ कतकरी० ॥४७॥ ॥ इतिश्रीरामाभि०वा०युद्ध०पंचाशःसर्गः ॥ ५०॥
अथश्रुतवानरनादेनरावणेनधूम्राक्षप्रेषणम् तेषामिति राक्षसैर्विभीषणादिभिः ॥ १ ॥ स्निग्धगंभीरत्वेनदुःखमूलरोदनादिशब्दव्यावृत्तिः ॥ २ ॥ यथायस्मादित्यर्थः एवमेषांनादःसमुत्थितः

तेषांसुभीमस्तुमुलोनिनादोबभूवशाखामृगयूथपानाम् ॥ क्षयेनिदाघस्ययथाघनानांनादःसुभीमोनदतांनिशीथे ॥ ६५ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०
वा०आ०युद्धकांडेपंचाशःसर्गः॥ ५०॥ ॥ छ ॥ ॥तेषांतुतुमुलंशब्दंवानराणांमहौजसाम् ॥ नर्दतांराक्षसैःसार्धंतदाशुश्रावरावणः॥ १ ॥
स्निग्धगंभीरनिर्घोषंश्रुत्वातंनिनदंभृशम्॥ सचिवानांततस्तेषांमध्येवचनमब्रवीत् ॥ २॥ यथाऽसौसंप्रहृष्टानांवानराणामुपस्थितः ॥ बहूनांसुम
हान्नादोमेघानामिवगर्जताम्॥ ३॥ सुव्यक्तंमहतीप्रीतिरेतेषांनात्रसंशयः ॥ तथाहिविपुलैर्नादैश्चुक्षुभेलवणार्णवः॥ ४॥ तौतुबद्धौशरैस्तीक्ष्णैर्भ्रा
तरौरामलक्ष्मणौ ॥ अयंचसुमहान्नादःशंकांजनयतीवमे ॥ ५ ॥ एवंचवचनंचोक्त्वामंत्रिणोराक्षसेश्वरः ॥ उवाचनैर्ऋतांस्तत्रसमीपपरिवर्तिनः
॥ ६॥ ज्ञायतांतूर्णमेतेषांसर्वेषांचवनौकसाम्॥ शोककालेसमुत्पन्नेहर्षकारणमुत्थितम्॥ ७॥ तथोक्तास्तेसुसंभ्रांताःप्राकारमधिरुह्यच ॥ ददृशुः
पालितांसेनांसुग्रीवेणमहात्मना ॥ ८॥ तौचमुक्तौसुघोरेणशरबंधेनराघवौ॥ समुत्थितौमहाभागौविषेदुःसर्वराक्षसाः ॥ ९॥ संत्रस्तहृदयाःसर्वे
प्राकारादवरुह्यते॥ विवर्णाराक्षसाघोराराक्षसेंद्रमुपस्थिताः ॥ १०॥ तदप्रियंदीनमुखारावणस्यचराक्षसाः ॥ कृत्स्नंनिवेदयामासुर्यथावद्वाक्य
कोविदाः॥ ११॥ यौताविंद्रजितायुद्धेभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥ निबद्धौशरबंधेननिष्प्रकंपभुजौकृतौ ॥ १२॥ विमुक्तौशरबंधेनदृश्येतेतौरणाजिरे॥
पाशानिवगजौछित्त्वागजेंद्रसमविक्रमौ ॥ १३ ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतेषांराक्षसेंद्रोमहाबलः॥ चिंतारोषसमाक्रांताविवर्णवदनोऽभवत्॥ १४॥ घो
रैर्दत्तवरैर्बद्धौशरैराशीविषोपमैः॥ अमोघैःसूर्यसंकाशैःप्रमथ्येंद्रजितायुधि॥ १५॥

॥ ३ ॥ तस्मादेषांमहतीप्रीतिर्जातेतिमन्ये तच्चैवयुक्त्यंतरम् तथाहीति ॥ ४ ॥ शंकांबंधमोक्षणशंकांजनयतीवजनयत्येव ॥ ५ ॥ ६ ॥ किंहर्षकारणमुत्थितंतज्ज्ञायताम् ॥ ७ ॥ प्राकारम
धिरुह्येति अनेनात्रावहारःसूचितः ॥ ८ ॥ समुत्थितौदृश्येतेतिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ दत्तवरैःवरेदत्तादत्तवरास्तैः चिरकालदुश्चरतपसावरप्राप्तैरित्यर्थः युधिप्रमथ्य
बद्धावित्यन्वयः ॥ १५ ॥

संशयस्थं इंद्रजिद्बलमवष्टभ्यस्थितस्यमेएतद्बलस्यवैफल्यात्प्रायोस्माकमपजयइतिमन्येइत्यर्थः ॥१६॥ तदेवाह निष्फलाइति यैःशरैरिंद्रजित्प्रयुक्तैःसंग्रामेममरिपूणांजीवितमादत्तंतेनिष्फ
लाःसंवृत्ताःखलु तस्मात्संशयस्थमिदम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ परिक्रम्यरावणंप्रदक्षिणीकृत्य ॥ २० ॥ तद्द्वारंरावणगृहद्वारंअभिनिष्क्रम्यततोनिर्गम्य युयुत्सतःपुंसःकिंचिरेणकिंविलंबेन वि

तदस्त्रबंधमासाद्ययदिमुक्तौरिपूमम ॥ संशयस्थमिदंसर्वमनुपश्याम्यहंबलम् ॥ १६ ॥ निष्फलाःखलुसंवृत्ताःशराःपावकतेजसः ॥ आदत्तंयैस्तुसं
ग्रामेरिपूणांजीवितंमम ॥ १७ ॥ एवमुक्त्वातुसंक्रुद्धोनिःश्वसन्नुरगोयथा ॥ अब्रवीद्रक्षसांमध्येधूम्राक्षंनामराक्षसम् ॥ १८ ॥ बलेनमहतायुक्तो
राक्षसैर्भीमविक्रमः ॥ त्वंवधायाशुनिर्याहिरामस्यसहवानरैः ॥ १९ ॥ एवमुक्तस्तुधूम्राक्षोराक्षसेंद्रेणधीमता ॥ परिक्रम्यततःशीघ्रंनिर्जगामनृपा
लयात् ॥ २० ॥ अभिनिष्क्रम्यतद्द्वारंबलाध्यक्षमुवाचह ॥ त्वरयस्वबलंशीघ्रंकिंचिरेणयुयुत्सतः ॥ २१ ॥ धूम्राक्षवचनंश्रुत्वाबलाध्यक्षोबलानुगः ॥
बलमुद्योजयामाससरावणस्याज्ञयाभृशम् ॥ २२ ॥ तेबद्धघंटाबलिनोघोररूपानिशाचराः ॥ विनद्यमानाःसंहृष्टाधूम्राक्षंपर्यवारयन् ॥ २३ ॥ विवि
धायुधहस्ताश्चशूलमुद्गरपाणयः ॥ गदाभिःपट्टिशैर्दंडैरायसैर्मुसलैरपि ॥ २४ ॥ परिघैर्भिंदिपालैश्चभल्लैःपाशैःपरश्वधैः ॥ निर्ययूराक्षसाघोरानर्दंतो
जलदायथा ॥ २५ ॥ रथैःकवचिनस्त्वन्येध्वजैश्चसमलंकृतैः ॥ सुवर्णजालविहितैःखरैश्चविविधाननैः ॥ २६ ॥ हयैःपरमशीघ्रैश्चगजैश्चैवमदोत्क
टैः ॥ निर्ययुर्नैर्ऋतव्याघ्राव्याघ्राइवदुरासदाः ॥ २७ ॥ मृगसिंहमुखैर्युक्तंखरैःकनकभूषितैः ॥ आरुरोहरथंदिव्यंधूम्राक्षःखरनिःस्वनः ॥ २८ ॥ सनिर्या
तोमहावीर्योधूम्राक्षोराक्षसैर्वृतः ॥ हसन्वैपश्चिमद्वाराद्धनूमान्यत्रतिष्ठति ॥ २९ ॥ रथप्रवरमास्थायखरयुक्तंखरस्वनम् ॥ प्रयांतंतुमहाघोरंराक्षसं
भीमदर्शनम् ॥ ३० ॥ अंतरिक्षगताःक्रूराःशकुनाःप्रत्यषेधयन् ॥ रथशीर्षेमहाभीमोगृध्रश्चनिपपातह ॥ ३१ ॥ ध्वजाग्रेग्रथिताश्चैवनिपेतुःकुणपाश
नाः ॥ रुधिरार्द्रोमहान्श्वेतःकबंधःपतितोभुवि ॥ ३२ ॥ विस्वरंचोत्सृजन्नादान्धूम्राक्षस्यनिपातितः ॥ ववर्षरुधिरंदेवःसंचचालचमेदिनी ॥ ३३ ॥

लंबोव्यर्थइत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ बद्धघंटाःप्रासशक्त्यादिष्वितिशेषः ॥ २३ ॥ गदादिभिरुपलक्षिताः ॥ २४ ॥ २५ ॥ समलंकृतैरितिरथध्वजयोर्विशेषणं सुवर्णजालविहितैस्तेनविहिता
लंकारैः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ पश्चिमद्वारात् यत्रद्वारेहनूमान्रोधकस्तस्मादेवपश्चिमद्वाराद्धनूमतायोद्धुंनिर्गतः ॥ २९ ॥ ३० ॥ शकुनादुःशकुनाः प्रत्यषेधयन् मृत्युसूचनेनेतिशेषः ॥३१॥
ग्रथितामालावत्परस्परसक्ताः कुणपाशनागृध्राः ॥ ३२ ॥ धूम्राक्षस्यसमीपेनिपातितोनिपतितः कबंधइतिशेषः ॥ ३३ ॥

प्रतिलोमंप्रतिकूलम् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अभिनिष्क्रम्यपुरादितिशेषः महौघःप्रलयसमुद्रस्तत्कल्पाम् ॥ ३६ ॥ चूडमानः ॥ कतकरी० ॥ ४८ ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकपंचाशःसर्गः ॥ ५१ ॥ ॥छ॥ ॥ धूम्राक्षमिति ॥ १ ॥ २ ॥ भूमिसमीकृताःभूम्यासमतांप्रापिताहताइतियावत् ॥ ३ ॥ घोरसंकाशैःघोररू

प्रतिलोमंववौवायुर्निर्घातसमनिःस्वनः॥ तिमिरौघावृतास्तत्रदिशश्चनचकाशिरे ॥ ३४ ॥ सतूत्पातांस्ततोदृष्ट्वाराक्षसानांभयावहान्॥ प्रादुर्भूतान्सुघोरांश्चधूम्राक्षोव्यथितोभवत्॥ मुमुहूराक्षसाःसर्वेधूम्राक्षस्यपुरःसराः॥ ३५॥ ततःसुभीमोबहुभिर्निशाचरैर्वृतोभिनिष्क्रम्यरणोत्सुकोबली॥ ददर्शतांराघवबाहुपालितांमहौघकल्पांबहुवानरींचमूम्॥ ३६॥ ॥इत्यार्षेश्री०म०वा०आ०युद्धकांडेएकपंचाशःसर्गः॥ ५१॥ ॥छ॥

धूम्राक्षंप्रेक्ष्यनिर्यांतंराक्षसंभीमविक्रमम्॥ विनेदुर्वानराःसर्वेप्रहृष्टायुद्धकांक्षिणः ॥ १ ॥ तेषांसुतुमुलंयुद्धंसंजज्ञेकपिरक्षसाम् ॥ अन्योन्यंपादपैर्घोरैर्निघ्नतांशूलमुद्गरैः॥ २॥ राक्षसैर्वानराघोराविनिकृत्ताःसमंततः॥ वानरैराक्षसाश्चापिद्रुमैर्भूमिसमीकृताः ॥ ३ ॥ राक्षसास्त्वभिसंक्रुद्धावानरान्निशितैःशरैः॥ विव्यधुर्घोरसंकाशैःकंकपत्रैरजिह्मगैः ॥ ४ ॥ तेगदाभिश्चभीमाभिःपट्टिशैःकूटमुद्गरैः॥ घोरैश्चपरिघैश्चित्रैस्त्रिशूलैश्चापिसंश्रितैः॥ ५॥ विदार्यमाणारक्षोभिर्वानरास्तेमहाबलाः॥ अमर्षजनितोद्धर्षाश्चक्रुःकर्माण्यभीतवत् ॥ ६॥ शरनिर्भिन्नगात्रास्तेशूलनिर्भिन्नदेहिनः॥ जगृहुस्तेद्रुमांस्तत्रशिलाश्चहरियूथपाः॥ ७॥ तेभीमवेगाहरयोनर्दमानास्ततस्ततः॥ ममंथूराक्षसान्वीरान्नामानिचवभाषिरे ॥ ८ ॥ तद्बभूवाद्भुतंघोरंयुद्धंवानररक्षसाम्॥ शिलाभिर्विविधाभिश्चबहुशाखैश्चपादपैः॥ ९ ॥ राक्षसामथिताःकेचिद्वानरैर्जितकाशिभिः ॥ प्रवेमूरुधिरंकेचिन्मुखैरुधिरभोजनाः ॥ १० ॥ पार्श्वेषुदारिताःकेचित्केचिद्राशीकृताद्रुमैः ॥ शिलाभिश्चूर्णिताःकेचित्केचिद्दंतैर्विदारिताः ॥ ११ ॥ ध्वजैर्विमथितैर्भग्नैःखड्गैश्चविनिपातितैः ॥ रथैर्विध्वंसिताःकेचिद्व्यथितारजनीचराः ॥ १२ ॥ गजेंद्रैःपर्वताकारैःपर्वताग्रैर्वनौकसाम् ॥ मथितैर्वाजिभिःकीर्णसारोहैर्वसुधातलम्॥ १३॥

पैः ॥ ४ ॥ संश्रितैर्गृहीतैः ॥ ५ ॥ जनितोद्धर्षाःसंजातोत्साहाः अभीतवन्निर्भयाःसंतः ॥ ६ ॥ शूलनिर्भिन्नदेहिनः इन्नंतत्वमार्षम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ जितकाशिभिर्जितभयैर्जितश्वासैर्वा ॥ १० ॥ द्रुमैराशीकृताः द्रुमप्रहारैर्हत्वाराशीकृताइत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ गजेंद्रैर्मृतगजेंद्रशरीरैः ॥ १३ ॥

करजैर्नखैः ॥ १४ ॥ मूढामूर्च्छिताः ॥ १५ ॥ १६ ॥ अवपोथिताहिंसिताः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ विह्वलंतोविवशाः ॥ २० ॥ २१ ॥ आंत्रैर्विनिःसृताः निःसृतांत्राइत्यर्थः आंत्राणिपुरी
ततइतिकतकः ॥ २२ ॥ २३ ॥ युद्धगांधर्वंयुद्धरूपसंगीतविद्या तद्रूपकोपपादकंधनुरित्यादि धनुर्ज्यारूपायातंत्रीवीणातयामधुरम् तंत्रिमधुरमितिह्रस्वआर्षः हिक्काअश्वहेषातद्रूपताले

वानरैर्भीमविक्रांतैराप्लुत्योत्प्लुत्यवेगितैः॥ राक्षसाःकरजैस्तीक्ष्णैर्मुखेषुविनिदारिताः॥ १४ ॥ विषण्णवदनाभूयोविप्रकीर्णशिरोरुहाः॥ मूढाःशो
णितगंधेननिपेतुर्धरणीतले॥ १५॥ अन्येतुपरमक्रुद्धाराक्षसाभीमविक्रमाः॥ तलैरेवाभिधावंतिवज्रस्पर्शसमैर्हरीन् ॥ १६ ॥ वानरैःपातयंतस्ते
वेगितावेगवत्तरैः॥ मुष्टिभिश्चरणैर्दंतैःपादपैश्चावपोथिताः॥ १७॥सैन्यंतुविद्रुतंदृष्ट्वाधूम्राक्षोराक्षसर्षभः॥रोषेणकदनंचक्रेवानराणांयुयुत्सताम्
॥ १८ ॥ प्रासैःप्रमथिताःकेचिद्वानराःशोणितस्रवाः ॥ मुद्गरैराहताःकेचित्पतिताधरणीतले ॥ १९ ॥ परिघैर्मथिताःकेचिद्भिंदिपालैश्चदारिताः॥ प
ट्टिशैर्मथिताःकेचिद्विह्वलंतोगतासवः ॥ २० ॥ केचिद्विनिहताभूमौरुधिरार्द्रावनौकसः ॥ केचिद्विद्रावितानष्टाःसंक्रुद्धैराक्षसैर्युधि॥ २१ ॥ विभि
न्नहृदयाःकेचिदेकपार्श्वेनशायिताः॥ विदारितास्त्रिशूलैश्चकेचिदांत्रैर्विनिःसृताः॥ २२ ॥ तत्सुभीमंमहद्युद्धंहरिराक्षससंकुलम् ॥ प्रबभौशस्त्रबहु
लंशिलापादपसंकुलम्॥ २३॥ धनुर्ज्यातंत्रिमधुरंहिक्कातालसमन्वितम् ॥ मंदैस्तनितगीतंतद्युद्धगांधर्वमाबभौ ॥ २४॥ धूम्राक्षस्तुधनुष्पाणिर्वा
नरान्रणमूर्धनि॥ हसन्विद्रावयामासदिशस्ताञ्छरवृष्टिभिः ॥ २५॥ धूम्राक्षेणार्दितंसैन्यंव्यथितंप्रेक्ष्यमारुतिः ॥ अभ्यवर्ततसंक्रुद्धःप्रगृह्यविपु
लांशिलाम्॥ २६ ॥क्रोधाद्द्विगुणताम्राक्षःपितुस्तुल्यपराक्रमः॥ शिलांतांपातयामासधूम्राक्षस्यरथंप्रति॥ २७॥ आपतंतींशिलांदृष्ट्वागदामुद्यम्य
संभ्रमान्॥ रथादाप्लुत्यवेगेनवसुधायांव्यतिष्ठत॥ २८॥ साप्रमथ्यरथंतस्यनिपपातशिलाभुवि ॥ सचक्रकूबरमुखंसध्वजंसशरासनम्॥ २९ ॥
सत्यक्त्वातुरथंतस्यहनूमान्मारुतात्मजः॥ रक्षसांकदनंचक्रेसस्कंधविटपैर्द्रुमैः॥ ३०॥

नयुक्तम् मं दाँनां मंद्राख्यगजविशेषाणांस्तनितंबृंहितमेवगीतंयत्रतत् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ साशिलातस्यचक्रादिसहितंरथंप्रमथ्यभुविनिपपात कूबरोस्त्रीयुगंधरः अवप्लुति
कालेरथेत्यक्तशरासनसहितम् ॥ २९ ॥ रथंभग्नंरथम् रक्षसांकदनंचक्रे स्वसेनारक्षणार्थमितिशेषः स्कंधःस्थूलशाखा विटपःसूक्ष्मासा ॥ ३० ॥

भूत्वेत्यस्यपतिताइतिशेषः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अभिद्रवत्अभ्यद्रवत् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ धूम्राक्षवधोभाद्रशुक्लद्वितीयायामित्याहुः ॥ हलमानः ॥ कतकरी०॥४९॥

विभिन्नशिरसोभूत्वाराक्षसारुधिरोक्षिताः॥ द्रुमैःप्रमथिताश्चान्येनिपेतुर्धरणीतले ॥ ३१ ॥ विद्राव्यराक्षससैन्यंहनूमान्मारुतात्मजः ॥ गिरेःशि
खरमादायधूम्राक्षमभिदुद्रुवे ॥ ३२ ॥ तमापतंतंधूम्राक्षोगदामुद्यम्यवीर्यवान् ॥ विनर्दमानःसहसाहनूमंतमभिद्रवत् ॥ ३३ ॥ तस्यक्रुद्धस्यरोषे
णगदांतांबहुकंटकाम्॥ पातयामासधूम्राक्षोमस्तकेऽथहनूमतः ॥ ३४ ॥ ताडितःसतयातत्रगदयाभीमवेगया॥ सकपिर्मारुतबलस्तंप्रहारमचिं
तयन्॥ ३५॥ धूम्राक्षस्यशिरोमध्येगिरिशृंगमपातयत्॥ सविस्फारितसर्वांगोगिरिशृंगेणताडितः॥ ३६॥ पपातसहसाभूमौविकीर्णइवपर्वतः ॥
धूम्राक्षंनिहतंदृष्ट्वाहतशेषानिशाचराः ॥ त्रस्ताःप्रविविशुर्लंकांवध्यमानाःप्लवंगमैः ॥ ३७ ॥ सतुपवनसुतोनिहत्यशत्रून्क्षतजवहाःसरितश्चसंवि
कीर्य॥ रिपुवधजनितश्रमोमहात्मामुदमगमत्कपिभिःसुपूज्यमानः ॥ ३८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्विपंचा
शःसर्ग ५२ ॥ ॥ ५२ ॥ ॥ धूम्राक्षंनिहतंश्रुत्वारावणोराक्षसेश्वरः ॥ क्रोधेनमहताविष्टोनिःश्वसन्नुरगोयथा ॥ १ ॥ दीर्घमुष्णंविनिः
त्रासन श्वस्यदा[illegible]कलुषीकृतः॥ अब्रवीद्राक्षसंक्रूरंवज्रदंष्ट्रंमहाबलम् ॥ २ ॥ गच्छत्वंवीरनिर्याहिराक्षसैःपरिवारितः ॥ जहिदाशरथिंरामंसुग्रीवंवान
रैःसह ॥ तथेत्युक्त्वाद्रुततरंमायावीराक्षसेश्वरः ॥ निर्जगामबलैःसार्धंबहुभिःपरिवारितः ॥ ४ ॥ नागैरश्वैःखरैरुष्ट्रैःसंयुक्तःसुसमाहितः ॥ पता
काध्वजचित्रैश्चबहुभिःसमलंकृतः ॥ ५ ॥ ततोविचित्रकेयूरमुकुटेनविभूषितः ॥ तनुत्रंचसमावृत्यसधनुर्निर्ययौद्रुतम् ॥ ६ ॥ पताकालंकृतंदी
प्तंतप्तकांचनभूषितम्॥ रथंप्रदक्षिणंकृत्वासमारोहच्चमूपतिः ॥ ७ ॥ ऋष्टिभिस्तोमरैश्चित्रैःश्लक्ष्णैश्चमुसलैरपि ॥ भिंदिपालैश्चचापैश्चशक्तिभिः
पट्टिशैरपि ॥ ८ ॥

इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्विपंचाशःसर्गः ॥५२॥ ॥ ५३ ॥ ॥ धूम्राक्षमिति ॥ १ ॥ २ ॥ गच्छनिर्याहीत्याभ्यांसर्वथागंतव्य
मितिबोध्यते ॥ ३ ॥ ४ ॥ बहुभिर्बलाध्यक्षैरितिशेषः ॥ ५ ॥ तनुत्रंकवचम् समावृत्यआमुच्य ॥ ६ ॥ ७ ॥ ऋष्टिःसूक्ष्मखड्गः ऋष्ट्याद्युपलक्षिताःपदातयोनिर्यातीत्यर्थः ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ तोमरांकुशपाणिभीरूढाआरूढायुद्धकुशलायेगजास्तेचनिर्याताइत्यन्वयः लक्षणसंयुक्ताअन्येअश्वाश्वशूरारूढानिर्याताः ॥ ११ ॥ विप्रस्थितंविशेषेणकृतप्रस्थानम् सविद्युतः नीलस्यरक्षोबलस्यस्वर्णभूषणबहुलत्वात्सविद्युन्मेघोपमेयत्वम् ॥ १२ ॥ निःसृताः राक्षसाइतिशेषः ॥ १३ ॥ दुर्निमित्तरूपमशुभमेवाहाकाशादिति विघनान्निर्मेघात् ॥ १४ ॥ घोरामृ

खड्गैश्चक्रैर्गदाभिश्चनिशितैश्चपरश्वधैः॥ पदातयश्चनिर्यांतिविविधाःशस्त्रपाणयः॥ ९ ॥ विचित्रवाससःसर्वेदीप्ताराक्षसपुंगवाः॥ गजामदोत्कटाः शूराश्चलंतइवपर्वताः ॥ १० ॥ तेयुद्धकुशलारूढास्तोमरांकुशपाणिभिः ॥ अन्येलक्षणसंयुक्ताःशूरारूढामहाबलाः॥ ११ ॥ तद्राक्षसबलंसर्वंविप्रस्थितमशोभत॥ प्रावृट्कालेयथामेघानर्दमानाःसविद्युतः॥ १२॥ निःसृतादक्षिणद्वारादंगदोयत्रयूथपः ॥ तेषांनिष्क्रममाणानामशुभंसमजायत ॥ १३ ॥ आकाशाद्विघनात्तीव्राउल्मुकान्यपतंस्तदा ॥ वमंतःपावकज्वालाःशिवाघोरावववाशिरे ॥ १४ ॥ व्याहरंतमृगाघोरारक्षसांनिधनं तदा ॥ स्रस्त पतंतोयोधास्तुप्रास्खलंस्तत्रदारुणम् ॥ १५ ॥ एतानौत्पातिकान्दृष्ट्वावज्रदंष्ट्रोमहाबलः ॥ धैर्यमालंब्यतेजस्वीनिर्जगामरणोत्सुकः ॥ १६ ॥ तेषु विद्रवतोदृष्ट्वावानराजितकाशिनः॥ प्रणेदुःसुमहानादान्दिशःशब्देनपूरयन्॥ १७ ॥ ततःप्रवृत्तंतुमुलंहरीणांराक्षसैःसह॥ घोराणांभीमरूपाणामन्योन्यवधकांक्षिणाम्॥ १८॥ निष्पतंतोमहोत्साहाभिन्नदेहशिरोधराः॥ रुधिरोक्षितसर्वांगान्यपतन्धरणीतले॥ १९॥ केचिदन्योन्यमासाद्यशूराःपरिघबाहवः॥ चिक्षिपुर्विविधान्शस्त्रान्समरेष्वनिवर्तिनः ॥ २० ॥ द्रुमाणांचशिलानांचशस्त्राणांचापिनिःस्वनः ॥ श्रूयतेसुमहांस्तत्रघोरोहृदयभेदनः॥ २१ ॥ रथनेमिस्वनस्तत्रधनुषश्चापिघोरवत्॥ शंखभेरीमृदंगानांबभूवतुमुलःस्वनः ॥ २२॥ केचिदस्त्राणिसंत्यज्यबाहुयुद्धमकुर्वत॥ तलैश्चचरणैश्चापिमुष्टिभिश्चद्रुमैरपि॥ २३॥ जानुभिश्चहताःकेचिद्भग्नदेहाश्चराक्षसाः॥ शिलाभिश्चूर्णिताःकेचिद्वानरैर्युद्धदुर्मदैः॥ २४॥ वज्रदंष्ट्रोथतंदृष्ट्वारणेवित्रासयन्हरीन्॥ चचारलोकसंहारेपाशहस्तइवांतकः॥ २५॥

गारक्षसांनिधनंव्याहरंतव्याहरन् ॥ १५ ॥ औत्पातिकान्अशुभसूचकान् ॥ १६ ॥ विद्रवतःविशेषेणस्वसंमुखमागच्छतः पूरयन्पूरयंतः आर्षमेकवचनम् ॥ १७ ॥ तुमुलंरणसंकटम् ॥ १८॥ ॥ १९ ॥ २० ॥ हृदयभेदनःभयंकरइत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ अस्त्राणिसंत्यज्यसर्वाण्यस्त्राणिप्रयुज्यतदनंतरमस्त्राभावाद्बाहुयुद्धमकुर्वत ॥ २३ ॥ २४ ॥ वज्रदंष्ट्रोथतंदृष्ट्वा स्वसेनाविनाशमित्यर्थः लोकसंहारेतन्निमित्तम् ॥ २५ ॥

स्रस्त
तेषु

अस्त्रविदुषःअस्त्रविद्वांसइत्यर्थः ॥ २६ ॥ संवर्तकेप्रलयकाले ॥ २७ ॥ तान्राक्षसगणान्निजघानेतिशेषः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ भयकरीभयंकरीअभूदितिशेषः मुमभावआर्षः ॥ ३१ ॥
पवनेनांबुदोयथेत्युत्तरंसर्गच्छेदःक्वचित्सोऽयुक्तोवृत्तभेदप्रकरणभेदाद्यभावादितिकतकः ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्रिपंचा

बलवंतोऽस्त्रविदुषोनानाप्रहरणारणे॥ जघ्नुर्वानरसैन्यानिराक्षसाःक्रोधमूर्छिताः ॥ २६ ॥ जघ्नेतान्राक्षसान्सर्वान्धृष्टोवायुसुतोरणे॥ क्रोधेनद्वि
गुणाविष्टःसंवर्तकइवानलः॥ २७ ॥ तान्राक्षसगणान्सर्वान्वृक्षमुद्यम्यवीर्यवान् ॥ अंगदःक्रोधताम्राक्षःसिंहःक्षुद्रमृगानिव॥ २८॥ चकारकद
नंघोरंशक्रतुल्यपराक्रमः ॥ अंगदाभिहतास्तत्रराक्षसाभीमविक्रमाः ॥ २९॥ विभिन्नशिरसःपेतुर्निकृत्ताइवपादपाः ॥ रथैश्चित्रैर्ध्वजैरश्वैःशरीरै
र्हरिरक्षसाम्॥ ३० ॥ रुधिरौघेणसंछन्नाभूमिर्भयकरीतदा॥ हारकेयूरवस्त्रैश्चच्छत्रैश्चसमलंकृता ॥ ३१ ॥ भूमिर्भातिरणेतत्रशारदीवयथानि
शा॥ अंगदस्यचवेगेनतद्राक्षसबलंमहत्॥ प्राकंपततदातत्रपवनेनांबुदोयथा॥ ३२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्ध
कांडेत्रिपंचाशःसर्गः॥५३॥ ॥ श्रीः ॥ ॥स्वबलस्यचघातेनअंगदस्यबलेनच॥ राक्षसःक्रोधमाविष्टोवज्रदंष्ट्रोमहाबलः ॥१॥ विस्फार्य
चधनुर्घोरंशक्राशनिसमप्रभम् ॥ वानराणामनीकानिप्राकिरच्छरवृष्टिभिः ॥ २ ॥ राक्षसाश्चापिमुख्यास्तेरथैश्चसमवस्थिताः॥ नानाप्रहरणाः
शूराःप्रायुध्यंततदारणे॥ ३॥ वानराणांचशूरास्तुतेसर्वेप्लवगर्षभाः॥ अयुध्यंतशिलाहस्ताःसमवेताःसमंततः ॥ ४॥ तत्रायुधसहस्राणितास्मिन्ना
योधनेभृशम्॥ राक्षसाःकपिमुख्येषुपातयांचक्रिरेतदा॥५॥ वानराश्चैवरक्षःसुगिरिवृक्षान्महाशिलाः॥प्रवीराःपातयामासुर्मत्तवारणसन्निभाः
॥ ६ ॥शूराणांयुध्यमानानांसमरेष्वनिवर्तिनाम् ॥ तद्राक्षसगणानांचसुयुद्धंसमवर्तत॥ ७॥ अभग्नशिरसःकेचिच्छिन्नैःपादैश्चबाहुभिः॥ शस्त्रै
रर्दितदेहास्तुरुधिरेणसमुक्षिताः॥ ८ ॥हरयोराक्षसाश्चैवशेरतेगांसमाश्रिताः॥ कंकगृध्रबलाढ्याश्चगोमायुकुलसंकुलाः ॥ ९ ॥

शःसर्गः ॥ ५३ ॥ ॥श्रीः॥ ॥ स्वबलस्यचेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ वानराणामितिनिर्धारणेषष्ठी ॥ ४ ॥ तत्रवीरक्षयकारणे तस्मिन्प्रसिद्धे आयोधनेयुद्धे ॥ ५ ॥ ६ ॥ तद्राक्षसगणा
नाम् तच्छब्देनवानराः वानरराक्षसगणानामित्यर्थः ॥ ७ ॥ छिन्नैःपादैर्बाहुभिरुपलक्षिताः ॥ ८ ॥ बलाःबायसाः कंकादिभिराढ्याव्याप्ताइत्यर्थः ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ निशाचरनैशाचरमित्यर्थः ॥ ११ ॥ प्राभज्यतभग्नमभूत् ॥ १२ ॥ १३ ॥ समाष्टौनवपंचचवानरान्एकेनैवशरेणबिभेदेत्यर्थः ॥ १४ ॥ संप्रधावंतिधावंतिस्म॥ १५॥क्रोधेनोदी

कवंधानिसमुत्पेतुर्भीरूणांभीषणानिवै ॥ भुजपाणिशिरश्छिन्नाश्छिन्नकायाश्चभूतले ॥ १० ॥ वानराराक्षसाश्चापिनिपेतुस्तत्रभूतले ॥ ततो
वानरसैन्येनहन्यमानंनिशाचरम् ॥ ११ ॥ प्राभज्यतबलंसर्ववज्रदंष्ट्रस्यपश्यतः ॥ राक्षसान्भयवित्रस्तान्हन्यमानान्प्लवंगमैः ॥ १२ ॥ दृष्ट्वासरोष
ताम्राक्षोवज्रदंष्ट्रःप्रतापवान् ॥ प्रविवेशधनुष्पाणिस्त्रासयन्हरिवाहिनीम् ॥ १३ ॥ शरैर्विदारयामासकंकपत्रैरजिह्मगैः ॥ बिभेदवानरांस्तत्रसप्ता
ष्टौनवपंचच ॥ विव्याधपरमक्रुद्धोवज्रदंष्ट्रःप्रतापवान् ॥ १४ ॥ त्रस्ताःसर्वेहरिगणाःशरैःसंकृत्तदेहिनः ॥ अंगदंसंप्रधावंतिप्रजापतिमिवप्रजाः
॥ १५ ॥ ततोहरिगणान्भग्नान्दृष्ट्वावालिसुतस्तदा ॥ क्रोधेनवज्रदंष्ट्रंतमुदीक्षंतमुदैक्षत ॥ १६ ॥ वज्रदंष्ट्रोऽगदश्चोभौयोयुध्येतेपरस्परम् ॥ चेरतुःपर
मक्रुद्धौहरिमत्तगजाविव ॥ १७ ॥ ततःशतसहस्रेणहरिपुत्रंमहाबलम् ॥ जघानमर्मदेशेषुशरैरग्निशिखोपमैः ॥ १८ ॥ रुधिरोक्षितसर्वांगोवालि
सूनुर्महाबलः ॥ चिक्षेपवज्रदंष्ट्रायवृक्षंभीमपराक्रमः ॥ १९ ॥ दृष्ट्वापतंतंतंवृक्षमसंभ्रांतश्चराक्षसः ॥ चिच्छेदबहुधासोपिमथितःप्रापतद्भुवि ॥ २० ॥
तंदृष्ट्वावज्रदंष्ट्रस्यविक्रमंप्लवगर्षभः ॥ प्रगृह्यविपुलंशैलंचिक्षेपचननादच ॥ २१ ॥ तमापतंतंदृष्ट्वासरथादाप्लुत्यवीर्यवान् ॥ गदापाणिरसंभ्रांतः
पृथिव्यांसमतिष्ठत ॥ २२ ॥ अंगदेनशिलाक्षिप्तागत्वातुरणमूर्धनि ॥ सचक्रकूबरंसाश्वंप्रममाथरथंतदा ॥ २३ ॥ ततोऽन्यच्छिखरंगृह्यविपुलंद्रुम
भूषितम् ॥ वज्रदंष्ट्रस्यशिरसिपातयामासवानरः ॥ २४ ॥ अभवच्छोणितोद्गारीवज्रदंष्ट्रःसुमूर्च्छितः ॥ मुहूर्तमभवन्मूढोगदामालिंग्यनिःश्वसन्
॥ २५ ॥ सलब्धसंज्ञोगदयावालिपुत्रमवस्थितम् ॥ जघानपरमक्रुद्धोवक्षोदेशेनिशाचरः ॥ २६ ॥ गदांत्यक्त्वाततस्तत्रमुष्टियुद्धमकुर्वत ॥ अन्यो
न्यंजघ्नतुस्तत्रतावुभौहरिराक्षसौ ॥ २७ ॥

क्षंतंक्रोधेनोदैक्षत ॥ १६ ॥ योयुध्येतेपुनःपुनर्युद्धमकुरुतामित्यर्थः हरिमत्तगजाविवहरिरिहशार्दूलः सिंहेनगजस्ययुद्धासंभवात् स्वप्नेपिसिंहदर्शनेनगजानांमरणादितिकतकः ॥ १७ ॥ हरी
पुत्रंवालिपुत्रम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ पुष्पफलैर्हस्तधृतवृक्षीयैस्तैर्युतआसीत् ॥ २९ ॥ आर्षभंचर्मऋषभचर्मनिर्मितंफलकं चर्मणाचपरिष्कृतंकोशरूपेणेत्यर्थः जग्राहवज्रदंष्ट्रोंगदश्चेतिशेष ॥ ३० ॥ ३१ ॥ व्रणैःसमुत्थैः तत्समुत्थितैरुधिरैरित्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ खड्गेनाच्छिद्यगृहीतेनवज्रदंष्ट्रीयेण ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ महितःपूजितः ॥ ३७ ॥ कतकरी० ॥ ५० ॥ तत्तृतीयायांवज्रदंष्ट्रवधः

रुधिरोद्गारिणौतौतुप्रहारैर्जनितश्रमौ ॥ वभूवतुःसुविक्रांतावंगारकवुधाविव ॥ २८ ॥ ततःपरमतेजस्वीअंगदःप्लवगर्षभः ॥ उत्पाट्यवृक्षंस्थितवानासीत्पुष्पफलैर्युतः ॥ २९ ॥ जग्राहचार्षभंचर्मखड्गंचविपुलंशुभम् ॥ किंकिणीजालसंछन्नंचर्मणाचपरिष्कृतम् ॥ ३० ॥ चित्रांश्चरुचिरान्मार्गांश्चेरतुःकपिराक्षसौ ॥ जघ्नतुश्चतदान्योन्यंनर्दंतौजयकांक्षिणौ ॥ ३१ ॥ व्रणैःसमुत्थैःशोभेतांपुष्पिताविवकिंशुकौ ॥ युध्यमानौपरिश्रांतौजानुभ्यामवनींगतौ ॥ ३२ ॥ निमेषांतरमात्रेणअंगदःकपिकुंजरः ॥ उदतिष्ठतदीप्ताक्षोदंडाहतइवोरगः ॥ ३३ ॥ निर्मलेनसुधौतेनखड्गेनास्यमहाच्छिरः ॥ जघानवज्रदंष्ट्रस्यवालिसूनुर्महावलः ॥ ३४ ॥ रुधिरोक्षितगात्रस्यवभूवपतितंद्विधा ॥ तच्चतस्यपरीताक्षंशुभंखड्गहतंशिरः ॥ ३५ ॥ वज्रदंष्ट्रंहतंदृष्ट्वाराक्षसाभयमोहिताः ॥ त्रस्ताह्यभ्यद्रवन्लंकांवध्यमानाःप्लवंगमैः ॥ विषण्णवदनादीनाह्रियाकिंचिदवाङ्मुखाः ॥ ३६ ॥ निहत्यतंवज्रधरःप्रतापवान्सवालिसूनुःकपिसैन्यमध्ये ॥ जगामहर्षमहितोमहावलःसहस्रनेत्रस्त्रिदशैरिवावृतः ॥ ३७ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेचतुष्पंचाशःसर्गः ॥ ५४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वज्रदंष्ट्रंहतंश्रुत्वावालिपुत्रेणरावणः ॥ वलाध्यक्षमुवाचेदंकृतांजलिमुपस्थितम् ॥ १ ॥ शीघ्रंनिर्यांतुदुर्धर्षाराक्षसाभीमविक्रमाः ॥ अकंपनंपुरस्कृत्यसर्वशस्त्रास्त्रकोविदम् ॥ २ ॥ एषशास्ताचगोप्ताचनेताचयुधिसत्तमः ॥ भूतिकामश्चमेनित्यंनित्यंचसमरप्रियः ॥ ३ ॥ एषजेष्यतिकाकुत्स्थौसुग्रीवंचमहावलम् ॥ वानरांश्चापरान्घोरान्हनिष्यतिनसंशयः ॥ ४ ॥ परिगृह्यसतामाज्ञांरावणस्यमहावलः ॥ वलंसंप्रेरयामासतदालघुपराक्रमः ॥ ५ ॥ ततोनानाप्रहरणाभीमाक्षाभीमदर्शनाः ॥ निष्पेतूराक्षसामुख्यावलाध्यक्षप्रचोदिताः ॥ ६ ॥

॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुष्पंचाशःसर्गः ॥ ५४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वलाध्यक्षंप्रहस्तम् ॥ १ ॥ २ ॥ शास्ताशत्रूणां गोप्तास्ववलस्य नेतानायकोयुद्धस्य ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

मेघाभःमेघसमानदेहप्रमाणः मेघवर्णस्तद्वन्नीलवर्णः मेघस्यस्वनइवमहान्स्वनोयस्यसतथा ॥ ७ ॥ निर्यातियातिस्म ॥ ८ ॥ तेषांवानराणांतेजसाआदित्यइवदुष्प्रेक्षोभूदितिशेषः ॥ ९ ॥
रथवहनकर्तॄणांहयानामकस्मान्निर्हेतुकमेवदैन्यमागच्छत् मनइतिशेषः ॥ १० ॥ सुदिनेवर्षादिकृतदुर्दिनप्रसक्तिरहिते ॥ ११ ॥ १२ ॥ अचिंत्येत्यार्षम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ समभित्य

रथमास्थायविपुलंतप्तकांचनभूषणम् ॥ मेघाभोमेघवर्णश्चमेघस्वनमहास्वनः ॥७॥ राक्षसैःसंवृतोघोरैस्तदानिर्यात्यकंपनः ॥ नहिकंपयितुंशक्यःसु
रैरपिमहामृधे ॥ ८ ॥ अकंपनस्ततस्तेषामादित्यइवतेजसा ॥ तस्यनिर्धावमानस्यसंरब्धस्ययुयुत्सया ॥ ९ ॥ अकस्माद्दैन्यमागच्छद्धयानांरथवा
हिनाम् ॥ विस्फुरन्नयनंचास्यसव्यंयुद्धाभिनंदिनः ॥ १० ॥ विवर्णोमुखवर्णश्चगद्गदश्चाभवत्स्वनः ॥ अभवत्सुदिनेकालेदुर्दिनंरूक्षमारुतम् ॥ ११ ॥
ऊचुःखगमृगाःसर्वेवाचःक्रूराभयावहाः ॥ ससिंहोपचितस्कंधःशार्दूलसमविक्रमः ॥ १२ ॥ तानुत्पातानचिंत्यैवनिर्जगामरणाजिरम् ॥ तथानिर्ग
च्छतस्तस्यरक्षसःसहराक्षसैः ॥ १३ ॥ बभूवसुमहान्नादःक्षोभयन्निवसागरम् ॥ तेनशब्देनवित्रस्तावानराणांमहाचमूः ॥ १४ ॥ द्रुमशैलप्रहारा
णांयोद्धुंसमुपतिष्ठताम् ॥ तेषांयुद्धंमहारौद्रंसंजज्ञेकपिरक्षसाम् ॥ १५ ॥ रामरावणयोरर्थेसमभित्यक्तदेहिनः ॥ सर्वेह्यतिबलाःशूराःसर्वेपर्वतस
न्निभाः ॥ १६ ॥ हरयोराक्षसाश्चैवपरस्परजिघांसया ॥ तेषांविनर्दतांशब्दःसंयुगेऽतितरस्विनाम् ॥ १७ ॥ शुश्रावसुमहान्कोपादन्योन्यमभिगर्ज
ताम् ॥ रजश्चारुणवर्णाभंसुभीममभवद्भृशम् ॥ १८ ॥ उद्धूतंहरिरक्षोभिःसंरुरोधदिशोदश ॥ अन्योन्यंरजसातेनकौशेयोद्धतपांडुना ॥ १९ ॥ सं
वृतानिचभूतानिददृशुर्नरणाजिरे ॥ नध्वजोनपताकावाचर्मवातुरगोपिवा ॥ २० ॥ आयुधंस्यंदनोवापिददृशेतेनरेणुना ॥ शब्दश्चसुमहांस्तेषांन
र्दतामभिधावताम् ॥ २१ ॥ श्रूयतेतुमुलोयुद्धेनरूपाणिचकाशिरे ॥ हरीनेवसुसंरुष्टाहरयोजघ्नुराहवे ॥ २२ ॥

क्तादेहिनआत्मानोयैस्ते आत्मरक्षानिरपेक्षाइतियावत् ॥ १६ ॥ १७ ॥ अरुणवर्णाभंधूम्रवर्णस्यवस्तुनआभायस्मिंस्तत् अरुणशब्दोधूम्रपर्यायोपि ॥१८॥ कौशेयोद्धतपांडुनाउद्धतकौ
शेयवदीषत्पांडुरवर्णेन ॥ १९ ॥ भूतानिकपिरक्षोलक्षणप्राणिनः ॥ २० ॥ आयुधादिनददृशेइत्यन्वयः ॥ २१ ॥ शब्दएवश्रूयते नचरूपाणिचकाशिरे सुसंरुष्टाःसुतरांसम्यक्क्रुद्धाः ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ शरीरशवसंकीर्णाशवरूपैःशरीरैःसंकीर्णा ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ संहर्षयतिसमहर्षयत् ॥ २९ ॥ शस्त्राण्याच्छिद्यवानराःपरहस्तादितिशेषः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ नाना

राक्षसाराक्षसांश्चापिनिजघ्नुस्तिमिरेतदा ॥ तेपरांश्वविनिघ्नंतःस्वांश्चवानरराक्षसाः ॥ २३ ॥ रुधिरार्द्रांतदाचक्रुर्महींपंकानुलेपनाम् ॥ ततस्तुरुधिरौ
घेणसिक्तंव्यपगतंरजः ॥ २४ ॥ शरीरशवसंकीर्णाबभूवचवसुंधरा ॥ द्रुमशक्तिगदाप्रासैःशिलापरिघतोमरैः ॥ २५ ॥ राक्षसाहरयस्तूर्णंजघ्नुरन्यो
न्यमोजसा ॥ बाहुभिःपरिघाकारैर्युध्यंतःपर्वतोपमान् ॥ २६ ॥ हरयोभीमकर्माणोराक्षसान्जघ्नुराहवे ॥ राक्षसास्त्वभिसंक्रुद्धाःप्रासतोमरपाण
यः ॥ २७ ॥ कपीन्निजघ्निरेतत्रशस्त्रैःपरमदारुणैः ॥ अकंपनःसुसंक्रुद्धोराक्षसानांचमूपतिः ॥ २८ ॥ संहर्षयतितान्सर्वान्राक्षसान्भीमविक्रमान् ॥
हरयस्त्वपिरक्षांसिमहाद्रुममहाश्मभिः ॥ २९ ॥ विदारयंत्यभिक्रम्यशस्त्राण्याच्छिद्यवीर्यतः ॥ एतस्मिन्नंतरेवीराहरयःकुमुदोनलः ॥ ३० ॥ मैंदश्च
परमक्रुद्धश्चक्रुर्वेगमनुत्तमम् ॥ तेतुवृक्षैर्महावीराराक्षसानांचमूमुखे ॥ ३१ ॥ कदनंसुमहच्चक्रुर्लीलयाहरिपुंगवाः ॥ ममंथूराक्षसान्सर्वेनानाप्रह
रणैर्भृशम् ॥ ३२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्री॰म॰वा॰आ॰युद्ध॰पंचपंचाशःसर्गः ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ तद्दृष्ट्वासुमहत्कर्मकृतंवानरसत्तमैः ॥ क्रोधमाहा
रयामासयुधितीव्रमकंपनः ॥ १ ॥ क्रोधमूर्छितरूपस्तुधुन्वन्परमकार्मुकम् ॥ दृष्ट्वातुकर्मशत्रूणांसारथिंवाक्यमब्रवीत् ॥ २ ॥ तत्रैवतावत्त्वरितोरथं
प्रापयसारथे ॥ एतेचबलिनोघ्नंतिसुबहून्राक्षसान्रणे ॥ ३ ॥ एतेचबलवंतोवाभीमकोपाश्चवानराः ॥ द्रुमशैलप्रहरणास्तिष्ठंतिप्रमुखेमम ॥ ४ ॥
एतान्निहंतुमिच्छामिसमरश्लाघिनोह्यहम् ॥ एतैःप्रमथितंसर्वंरक्षसांदृश्यतेबलम् ॥ ५ ॥ ततःप्रचलिताश्वेनरथेनरथिनांवरः ॥ हरीनभ्यपतद्दूरा
च्छरजालैरकंपनः ॥ ६ ॥ नस्थातुंवानराःशेकुःकिंपुनर्योद्धुमाहवे ॥ अकंपनशरैर्भग्नाःसर्वएवाभिदुद्रुवुः ॥ ७ ॥

प्रहरणैर्भृशमित्यत्रसर्गावच्छेदःप्रमादादितिकतकः ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचपंचाशःसर्गः ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ तदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ एतेचेत्यस्ययत्रेत्यादिः बलवंतोवा वाशब्दोवैशब्दस्यार्थे ॥ ४ ॥ एतान्निहंतुमिच्छामिप्रथमतःस्वसेनारक्षणार्थं ततःपरबलंहनिष्यामीतिशेषः तदेवाह ॥ एतैरिति ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

तान्मृत्युवशमापन्नानकंपनशरानुगान् ॥ समीक्ष्यहनुमान्ज्ञातीनुपतस्थेमहाबलः ॥ ८ ॥ तंमहाप्लवगंदृष्ट्वासर्वेतेप्लवगर्षभाः ॥ समेत्यसमरेवीराःसहिताःपर्यवारयन् ॥ ९ ॥ व्यवस्थितंहनूमंतंतेदृष्ट्वाप्लवगर्षभाः ॥ बभूवुर्बलवंतोहिबलवंतमुपाश्रिताः ॥ १० ॥ अकंपनस्तुशैलाभंहनूमंतमवस्थितम् ॥ महेंद्रइवधाराभिःशरैरभिववर्षह ॥ ११ ॥ अचिंतयित्वाबाणौघान्शरीरेपातितान्कपिः ॥ अकंपनवधार्थायमनोदध्रेमहाबलः ॥ १२ ॥ सप्रहस्यमहातेजाहनूमान्मारुतात्मजः ॥ अभिदुद्रावतद्रक्षःकंपयन्निवमेदिनीम् ॥ १३ ॥ तस्याथनर्दमानस्यदीप्यमानस्यतेजसा ॥ बभूवरूपंदुर्धर्षंदीप्तस्येवविभावसोः ॥ १४ ॥ आत्मानंत्वप्रहरणंज्ञात्वाक्रोधसमन्वितः ॥ शैलमुत्पाटयामासवेगेनहरिपुंगवः ॥ १५ ॥ गृहीत्वासुमहाशैलंपाणिनैकेनमारुतिः ॥ सविनद्यमहानादंभ्रामयामासवीर्यवान् ॥ १६ ॥ ततस्तमभिदुद्रावराक्षसेंद्रमकंपनम् ॥ पुराहिनमुचिंसंख्येवज्रेणेवपुरंदरः ॥ १७ ॥ अकंपनस्तुतद्दृष्ट्वागिरिशृंगंसमुद्यतम् ॥ दूरादेवमहाबाणैरर्धचंद्रैरदारयत् ॥ १८ ॥ तंपर्वताग्रमाकाशेरक्षोबाणविदारितम् ॥ विकीर्णंपतितंदृष्ट्वाहनूमान्क्रोधमूर्छितः ॥ १९ ॥ सोश्वकर्णंसमासाद्यरोषदर्पान्वितोहरिः ॥ तूर्णमुत्पाटयामासमहागिरिमिवोच्छ्रितम् ॥ २० ॥ तंगृहीत्वामहास्कंधंसोश्वकर्णंमहाद्युतिः ॥ प्रगृह्यपरयाप्रीत्याभ्रामयामासभूतले ॥ २१ ॥ प्रधावन्नुरुवेगेनबभंजतरसाद्रुमान् ॥ हनूमान्परमक्रुद्धश्चारणैर्दारयन्महीम् ॥ २२ ॥ गजांश्चसगजारोहान्सरथान्रथिनस्तथा ॥ जघानहनुमान्भीमान्राक्षसांश्चपदातिगान् ॥ २३ ॥ तमंतकमिवक्रुद्धंसद्रुमंप्राणहारिणम् ॥ हनूमंतमभिप्रेक्ष्यराक्षसाविप्रदुद्रुवुः ॥ २४ ॥ तमापतंतंसंक्रुद्धंराक्षसानांभयावहम् ॥ ददर्शाकंपनोवीरश्चुक्षोभचननादच ॥ २५ ॥ सचतुर्दशभिर्बाणैर्निशितैर्देहदारणैः ॥ निर्बिभेदमहावीर्यंहनूमंतमकंपनः ॥ २६ ॥

ज्ञातीन्कुमुदनलादीनुपतस्थे स्वस्थानादितिशेषः ॥ ८ ॥ तेप्लवगर्षभाःकुमुदादयः ॥ ९ ॥ तेबलवंतोबभूवुर्यतोबलवंतमुपाश्रिताः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अप्रहरणमायुधहीनम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ पुराहीतिप्रसिद्धौ ॥ १७ ॥ तद्दृष्ट्वाहनूमन्मुक्तंशैलशृंगम् ॥ १८ ॥ तंतदित्यर्थः क्रोधमूर्च्छितोभूदितिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ चारणैःचरणन्यासैः ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

प्ररूढःसानुमानिवबहुशराचितशरीरत्वात्प्ररूढबहुवृक्षोगिरिरिवजनैर्ददृशइत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ क्षितिकंपेभूकंपकाले ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ श्रमजलैःस्वेदजलैः ॥ ३३ ॥ भया
दन्योन्यंप्रमथ्नंतोद्वारदेशेसंमर्दंकुर्वाणाः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ सोऽपियथार्हमनुकूलतोऽनुकूलदर्शनवचनालिंगनैःसंप्रत्यपूजयत् ॥ ३६ ॥ यथाप्राणंयावद्बलं प्राणानेवचकर्षः प्राणनाशार्थ

सतथाविप्रकीर्णस्तुनाराचैःशितशक्तिभिः ॥ हनूमान्ददृशेवीरःप्ररूढइवसानुमान् ॥ २७ ॥ विरराजमहावीर्योमहाकायोमहाबलः ॥ पुष्पिताशोक
संकाशोविधूमइवपावकः ॥ २८ ॥ ततोन्यंवृक्षमुत्पाट्यकृत्वावेगमनुत्तमम् ॥ शिरस्यभिजघानाशुराक्षसेंद्रमकंपनम् ॥ २९ ॥ सवृक्षेणहतस्तेन
सक्रोधेनमहात्मना ॥ राक्षसोवानरेंद्रेणपपातचममारच ॥ ३० ॥ तंदृष्ट्वानिहतंभूमौराक्षसेंद्रमकंपनम् ॥ व्यथिताराक्षसाःसर्वेक्षितिकंपइवद्रुमाः
॥ ३१ ॥ त्यक्तप्रहरणाःसर्वेराक्षसास्तेपराजिताः ॥ लंकामभिययुस्त्रासाद्वानरैस्तैरभिद्रुताः ॥ ३२ ॥ तेमुक्तकेशाःसंभ्रांताभग्नमानाःपराजिताः ॥
भयाच्छ्रमजलैरंगैःप्रस्रवद्भिर्विदुद्रुवुः ॥ ३३ ॥ अन्योन्यंतेप्रमथ्नंतोविविशुर्नगरंभयात् ॥ पृष्ठतस्तेतुसंमूढाःप्रेक्षमाणामुहुर्मुहुः ॥ ३४ ॥ तेषुलंकांप्र
विष्टेपुराक्षसेपुमहाबलाः ॥ समेत्यहरयःसर्वेहनूमंतमपूजयन् ॥ ३५ ॥ सोपिप्रवृद्धस्तान्सर्वान्हरीन्संप्रत्यपूजयत् ॥ हनूमान्सत्त्वसंपन्नोयथार्हमनु
कूलतः ॥ ३६ ॥ विनेदुश्चयथाप्राणंहरयोजितकाशिनः ॥ चकृषुश्चपुनस्तत्रसप्राणानेवराक्षसान् ॥ ३७ ॥ सवीरशोभामभजन्महाकपिःसमेत्यर
क्षांसिनिहत्यमारुतिः ॥ महासुरंभीममभित्रनाशनंविष्णुर्यथैवोरुबलंचमूमुखे ॥ ३८ ॥ अपूजयन्देवगणास्तदाकपिंस्वयंचरामोतिबलश्चलक्ष्म
णः ॥ तथैवसुग्रीवमुखाःप्लवंगमाविभीषणश्चैवमहाबलस्तदा ॥ ३९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० युद्धकांडेषट्पंचाशःसर्गः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥
अकंपनवधंश्रुत्वाक्रुद्धोवैराक्षसेश्वरः ॥ किंचिद्दीनमुखश्चापिसचिवांस्तानुदैक्षत ॥ १ ॥ सतुध्यात्वामुहूर्तंतुमंत्रिभिःसंविचार्यच ॥ ततस्तुरावणः
पूर्वदिवसेराक्षसाधिपः ॥ पुरींपरिययौलंकांसर्वान्गुल्मानवेक्षितुम् ॥ २ ॥

मितिशेषः ॥ ३७ ॥ यथाविष्णुरुरुबलंबलवंतंमहाबलंमधुकैटभादिरूपंहत्वावीरशोभामभजत्तथैवेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ रामादयोप्यपूजयन्नित्यनुकर्षः ॥ ३९ ॥ भाद्रशुक्लचतुर्थ्यामकंपनवधः
॥ कतकरी० ॥ ५१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषट्पंचाशःसर्गः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथप्रहस्तनिर्गमः अकंपनवधमिति ॥ १ ॥
पूर्वदिवसेपूर्वाह्णे सर्वान्गुल्मान्सेनाव्यूहविशेषान् ॥ २ ॥

॥३॥४॥ पुरस्योपनिविष्टस्यअतिसमीपनिविष्टशत्रुबलस्येत्यर्थः अतएवसहसाबलात्कारेणपीडितस्य अन्ययुद्धादन्यकर्तृकयुद्धाद्धेतोर्मोक्षमुपरोधमोक्षंनप्रपश्यामि ॥ ५ ॥ ६ ॥ अतःअस्माद्गुल्मात् ॥ ७ ॥ द्रविष्यतिपलायिष्यते ॥ ८ ॥९॥ अवशःवशंप्रभुत्वंतद्रहितः वशमिच्छाप्रभुत्वयोरितिविश्वः अतएवनिरालंबः ॥१०॥ ननुयुद्धेमज्जीवनेपिसंदेहात्कथंनिरालंबोवशमेष्यतीत्युच्यतेतत्राह आपदिति युद्धेआपत्मृतिःसंशयितासंदेहविषया श्रेयोविजयस्तुतवनसंशयितोनसंदेहविषयः तवातिबलत्वाद्बहुशोदृष्टविजयत्वाच्च इंद्रजिद्वत्श्रेयःप्राप्तिरेवोत्कटकोटिका

तांराक्षसगणैर्गुप्तांगुल्मैर्बहुभिरावृताम् ॥ददर्शनगरींराजापताकाध्वजमालिनीम् ॥ ३ ॥ रुद्धांतुनगरींदृष्ट्वारावणोराक्षसेश्वरः ॥ उवाचात्महितं
कालेप्रहस्तंयुद्धकोविदम् ॥ ४ ॥ पुरस्योपनिविष्टस्यसहसापीडितस्यह ॥ नान्ययुद्धात्प्रपश्यामिमोक्षंयुद्धविशारदाः ॥ ५ ॥ अहंवाकुंभकर्णोवात्वं
वासेनापतिर्मम ॥ इंद्रजिद्वानिकुंभोवावहेयुर्भारमीदृशम् ॥ ६ ॥ सत्वंबलमतःशीघ्रमादायपरिगृह्यच ॥ विजयायाभिनिर्याहियत्रसर्वेवनौकसः
॥ ७ ॥ निर्याणादेवतूर्णंचचलिताहरिवाहिनी ॥ नर्दतांराक्षसेंद्राणांश्रुत्वानादंद्रविष्यति ॥ ८ ॥ चपलाह्यविनीताश्चचलचित्ताश्चवानराः ॥ नसहि
ष्यंतितेनादंसिंहनादमिवद्विपाः ॥ ९ ॥ विद्रुतेचबलेतस्मिन्रामःसौमित्रिणासह ॥ अवशस्तुनिरालंबःप्रहस्तवशमेष्यति ॥ १० ॥ आपत्संशयिता
श्रेयोनात्रनिःसंशयीकृता ॥ प्रतिलोमानुलोमंवायत्तुनोमन्यसेहितम् ॥ ११ ॥ रावणेनैवमुक्तस्तुप्रहस्तोवाहिनीपतिः ॥ राक्षसेंद्रमुवाचेदमसुरेंद्र
मिवोशना ॥ १२ ॥ राजन्मंत्रितपूर्वंनःकुशलैःसहमंत्रिभिः ॥ विवादश्चापिनोवृत्तःसमवेक्ष्यपरस्परम् ॥ १३ ॥ प्रदानेनतुसीतायाःश्रेयोव्यवसितं
मया ॥ अप्रदानेपुनर्युद्धंदृष्टमेवतथैवनः ॥ १४ ॥ सोहंदानैश्चमानैश्चसततंपूजितस्त्वया ॥ सांत्वैश्चविविधैःकालेकिंनकुर्यांहितंतव ॥ १५ ॥

किंचश्रेयोनसंदिग्धं युद्धेजीवनेमरणेचश्रेयःसत्त्वात् जीवनेराज्यंमृतावुत्तमलोकः अतोत्रयुद्धेप्रवृत्तिरेवनिःसंशयीकृता यत्रायुद्धेध्रुवोमृत्युर्युद्धेजीवितसंशयः तमेवकालंयुद्धस्यप्रवदंतिमनीषिणइत्यादिशास्त्रादितिभावः ममत्वद्ययुद्धमेवहितंप्रतिभाति प्रकारांतरमस्तिचेद्ब्रूहीत्याह प्रतिलोमेत्यादि मनोनुकूलंवाभवतुप्रतिकूलंवायत्तुनोहितंमन्यसेतद्वदेतिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ कुशलैर्मंत्रिभिर्विभीषणमाल्यवदादिभिर्यदामंत्रितंतदानःपरस्परंपरस्परमतंसमवेक्ष्यविवादोऽनैकमत्यंवृत्तम् ॥ १३ ॥ सीताप्रदानेनैवश्रेयइतिचतदाव्यवसितंनिश्चितं अप्रदानेचयुद्धंदृष्टंतत्तथैवनइदानींप्राप्तम् ॥ १४ ॥ अतःपरंतुयत्प्राप्तमस्माकंयुद्धंतदेवमयानुष्ठेयमित्याह सोहमिति तवप्रियंनकुर्यांकिं अपितुकुर्यामेव ॥ १५ ॥

युधिजीवितंजुहूषंतंहोतुमिच्छंतम् ॥ १६ ॥ बलाध्यक्षान्सर्वबलाध्यक्षेणस्वेनबलनियोजनाधिकृतपुरुषानित्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ संग्रामसज्जाःसंग्रामायस

नहिमेजीवितंरक्ष्यंपुत्रदारधनानिच ॥ त्वंपश्यमांजुहूषंतंत्वदर्थेजीवितंयुधि ॥ १६ ॥ एवमुक्त्वातुभर्तारंरावणंवाहिनीपतिः ॥ उवाचेदंबलाध्यक्षा
न्प्रहस्तःपुरतःस्थितान् ॥ १७ ॥ समानयतमेशीघ्रंराक्षसानांमहाबलम् ॥ मद्बाणानांतुवेगेनहतानांतुरणाजिरे ॥ १८ ॥ अद्यतृप्यंतुमांसादाःपक्षि
णःकाननौकसः ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाबलाध्यक्षामहाबलाः ॥ १९ ॥ बलमुद्योजयामासुस्तस्मिन्राक्षसमंदिरे ॥ साबभूवमुहूर्तेनभीमैर्नानाविधा
युधैः ॥ २० ॥ लंकाराक्षसवीरैस्तैर्गजैरिवसमाकुला ॥ हुताशनंतर्पयतांब्राह्मणांश्चनमस्यताम् ॥ २१ ॥ आज्यगंधप्रतिवहःसुरभिर्मारुतोववौ ॥
स्रजश्चविविधाकाराजगृहुस्त्वभिमंत्रिताः ॥ २२ ॥ संग्रामसज्जाःसंहृष्टाधारयन्राक्षसास्तदा ॥ सधनुष्काःकवचिनोवेगादुत्सृज्यराक्षसाः ॥ २३ ॥
रावणंप्रेक्ष्यराजानंप्रहस्तंपर्यवारयन् ॥ अथामंत्र्यतुराजानंभेरीमाहत्यभैरवाम् ॥ २४ ॥ आरुरोहरथंयुक्तःप्रहस्तःसज्जकल्पितम् ॥ हयैर्महाजवै
र्युक्तंसम्यक्सूतंसुसंयुतम् ॥ २५ ॥ महाजलदनिर्घोषंसाक्षाच्चंद्रार्कभास्वरम् ॥ उरगध्वजदुर्धर्षंसुवरूथंस्वपस्करम् ॥ २६ ॥ सुवर्णजालसंयुक्तंप्र
हसंतमिवश्रिया ॥ ततस्तंरथमास्थायरावणार्पितशासनः ॥ २७ ॥ लंकायानिर्ययौतूर्णंबलेनमहतावृतः ॥ ततोदुंदुभिनिर्घोषःपर्जन्यनिनदोप
मः ॥ वादित्राणांचनिनदःपूरयन्निवमेदिनीम् ॥ २८ ॥ शुश्रुवेशंखशब्दश्चप्रयातेवाहिनीपतौ ॥ निनदंतःस्वरान्घोरान्राक्षसाजग्मुरग्रतः ॥ २९ ॥
भीमरूपामहाकायाःप्रहस्तस्यपुरःसराः ॥ नरांतकःकुंभहनुर्महानादःसमुन्नतः ॥ प्रहस्तसचिवाह्येतेनिर्ययुःपरिवार्यतम् ॥ ३० ॥ व्यूढेनैवसुघोरेण
पूर्वद्वारात्सनिर्ययौ ॥ गजयूथनिकाशेनबलेनमहतावृतः ॥ ३१ ॥ सागरप्रतिमौघेनवृतस्तेनबलेनसः ॥ प्रहस्तोनिर्ययौक्रुद्धःकालांतकयमोपमः
॥ ३२ ॥ तस्यनिर्याणघोषेणराक्षसानांचनर्दताम् ॥ लंकायांसर्वभूतानिविनेदुर्विकृतैःस्वरैः ॥ ३३ ॥

न्नद्धाः धारयन्अधारयन् अभिमंत्रितस्रजइत्यनुकर्षः उत्सृज्यवाहनानीतिशेषः ॥ २३ ॥ २४ ॥ सज्जकल्पितंसर्वायुधसमेततयाकल्पितम् सम्यक्समीचीनःसूतोयस्यतम् ॥ २५ ॥ सुवरूथम् वरूथोरथगुप्तिः स्वपस्करंशोभनरथांगम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ दुंदुभिनिर्घोषइत्यादेःशुश्रुवेइत्यनेनान्वयः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

तस्यदुर्निमित्तान्याह व्यभ्रमित्यादि मांसशोणितभोजनाःखगाअपसव्यानिमंडलानिअपगतासव्यभागेविभ्रांतिर्येषुमंडलेषुभ्रामणेषुतान्यपसव्यानिप्रदक्षिणानि गृध्रादीनांप्रदक्षिणमपिदुर्नि
मित्तमितिकतकः ॥ ३४ ॥ ३५॥ ३६ ॥ केतूपरिलीनत्वादिगुणकोगृध्रोनदन्शब्दंकुर्वन्नुभयतःपार्श्वंकंडूयमानइतिशेषः तथाकुर्वन्नस्यसमग्रांसंपूर्णांप्रभांमुखादिशोभांजयश्रियंचाहरत्

व्यभ्रमाकाशमाविश्यमांसशोणितभोजनाः॥ मंडलान्यपसव्यानिखगाश्चक्रूरथंप्रति॥ ३४ ॥ वमंतिपावकज्वालाःशिवाघोराववाशिरे ॥ अंत
रिक्षात्पपातोल्कावायुश्चपरुषंववौ॥ ३५॥ अन्योन्यमभिसंरब्धाग्रहाश्चनचकाशिरे ॥ मेघाश्चखरनिर्घोषारथस्योपरिरक्षसः॥ ३६॥ ववर्षूरुधि
रंचास्यसिषिचुश्चपुरःसरान्॥ केतुमूर्धनिगृध्रस्तुविलीनोदक्षिणामुखः॥ ३७॥ नदन्नुभयतःपार्श्वंसमग्रांश्रियमाहरत्॥ सारथेर्बहुशश्चात्रसंग्राम
मनिवर्तिनः॥ ३८॥ प्रतोदोन्यपतद्धस्तात्सूतस्यहयसादिनः॥ निर्याणश्रीचयाचस्याद्भास्वराचसुदुर्लभा॥ ३९ ॥ साननाशमुहूर्तेनसमेचस्खलिता
हयाः॥ प्रहस्तंतंहिनिर्यातंप्रख्यातगुणपौरुषम् ॥ युधिनानाप्रहरणाकपिसेनाऽभ्यवर्तत॥ ४० ॥ अथघोषःसुतुमुलोहरीणांसमजायत॥ वृक्षानारु
जतांचैवगुर्वीर्वैगृह्णतांशिलाः॥ ४१ ॥ नदतांराक्षसानांचवानराणांचगर्जताम्॥ उभेप्रमुदितेसैन्येरक्षोगणवनौकसाम्॥ ४२॥ वेगितानांसमर्था
नामन्योन्यवधकांक्षिणाम्॥ परस्परंचाह्वयतांनिनादःश्रूयतेमहान्॥ ४३॥ ततःप्रहस्तःकपिराजवाहिनीमभिप्रतस्थेविजयायदुर्मतिः ॥ विवृद्धवे
गश्चविवेशितांचमूंयथामुमूर्षुःशलभोविभावसुम्॥ ४४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तपंचाशःसर्गः ॥ ५७ ॥
ततःप्रहस्तंनिर्यातंदृष्ट्वारणकृतोद्यमम्॥ उवाचसस्मितंरामोविभीषणमरिंदमः ॥ १ ॥ कएषसुमहाकायोबलेनमहतावृतः॥ आगच्छतिमहावेगः
किंरूपबलपौरुषः॥ २॥ आचक्ष्वमेमहाबाहोवीर्यवंतंनिशाचरम्॥ राघवस्यवचःश्रुत्वाप्रत्युवाचविभीषणः ॥ ३ ॥

॥३७॥ सूतस्यसूतवंशजस्यसारथेः हयसादिनोऽश्वशिक्षकस्य प्रतोदस्तोत्रम ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ रक्षोगणवनौकसामित्यस्यनिनादःश्रूयतइत्युत्तरेणसंबंधः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥
॥ ४४ ॥ भावमानः ॥ कतकरी० ॥ ५२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तपंचाशःसर्गः ॥ ५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइ
ति सस्मितम् एवंसेनयाकिलास्मान्भीषयतीतिस्मितम् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

लंकायामित्यादि राक्षसेंद्रसंबंधिलंकास्थवलस्यतृतीयभागेनसंवृतइत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ प्रहस्तमभितदभिमुखेनगर्जतांवानराणांमहतीसेनानिर्यांतंप्रहस्तंददर्शेतिसंबंधः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ गिरींस्तथाजगृहुरित्यनुकर्षः गिरिशृंगाणीतियावत् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ परमायुधैश्चक्रैः चक्रंतुपरमायुधमितिकोशः ॥ १२ ॥ इषूणांसंधानंसम्यग्विसर्जनंतेनसादिताःखंडिताः संधानसंधि

एषसेनापतिस्तस्यप्रहस्तोनामराक्षसः ॥ लंकायांराक्षसेंद्रस्यत्रिभागबलसंवृतः ॥ वीर्यवानस्त्रविच्छूरःसुप्रख्यातपराक्रमः ॥ ४ ॥ ततःप्रहस्तंनिर्यांतंभीमंभीमपराक्रमम् ॥ गर्जंतंसुमहाकायंराक्षसैरभिसंवृतम् ॥ ५ ॥ ददर्शमहतीसेनावानराणांवलीयसाम् ॥ अभिसंजातघोषाणांप्रहस्तमभिगर्जताम् ॥ ६ ॥ खड्गशक्त्यृष्टिशूलाश्चवाणानिमुसलानिच ॥ गदाश्चपरिघाःप्रासाविविधाश्चपरश्वधाः ॥ ७ ॥ धनूंषिचविचित्राणिराक्षसानांजयैषिणाम् ॥ प्रगृहीतान्यराजंतवानरानभिधावताम् ॥ ८ ॥ जगृहुःपादपांश्चापिपुष्पितांस्तुगिरींस्तथा ॥ शिलाश्चविपुलादीर्घायोद्धुकामाःप्लवंगमाः ॥ ९ ॥ तेषामन्योन्यमासाद्यसंग्रामःसुमहानभूत् ॥ वहूनामश्मवृष्टिंचशरवर्षंचवर्षताम् ॥ १० ॥ वहवोराक्षसायुद्धेवहून्वानरपुंगवान् ॥ वानरराक्षसांश्चापिनिजघ्नुर्वहवोवहून् ॥ ११ ॥ शूलैःप्रमथिताःकेचित्केचित्तुपरमायुधैः ॥ परिघैराहताःकेचित्केचिच्छिन्नाःपरश्वधैः ॥ १२ ॥ निरुच्छ्वासाःपुनःकेचित्पतिताजगतीतले ॥ विभिन्नहृदयाःकेचिदिषुसंधानसादिताः ॥ १३ ॥ केचिद्विधाकृताःखड्गैःस्फुरंतःपतिताभुवि ॥ वानराराक्षसैःशूरैःपार्श्वतश्चविदारिताः ॥ १४ ॥ वानरैश्चापिसंक्रुद्धैराक्षसौघाःसमंततः ॥ पादपैर्गिरिशृंगैश्चसंपिष्टावसुधातले ॥ १५ ॥ वज्रस्पर्शतलैर्हस्तैर्मुष्टिभिश्चहताभृशम् ॥ वमन्शोणितमास्येभ्योविशीर्णवदनेक्षणाः ॥ १६ ॥ आर्तस्वनंचस्वनतांसिंहनादंचनर्दताम् ॥ वभूवतुमुलःशब्दोहरीणांरक्षसामपि ॥ १७ ॥ वानरराक्षसाःक्रुद्धावीरमार्गमनुव्रताः ॥ विवृत्तवदनाःक्रूराश्चक्रुःकर्माण्यभीतवत् ॥ १८ ॥ नरांतकःकुंभहनुर्महानादःसमुन्नतः ॥ एतेप्रहस्तसचिवाःसर्वेजघ्नुर्वनौकसः ॥ १९ ॥ तेषांनिपततांशीघ्रंनिघ्नतांचापिवानरान् ॥ द्विविदोगिरिशृंगेणजघानैकंनरांतकम् ॥ २० ॥

ताइतिपाठेइषवएवसंधानानिवंधनरज्जवस्तैःसंधिताःसंस्यूताइत्यर्थः ॥ १३ ॥ स्फुरंतउच्छलंतः ॥ १४ ॥ १५ ॥ वमन्अवमन् वेमुरितिपाठांतरम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ वीरमार्गमनुव्रताःवीरमार्गोऽपराङ्मुखत्वलक्षणस्तमनुव्रताअनुगताः अभीतवत्अभीतार्हाणि ॥ १८ ॥ १९ ॥ तेषामितिनिर्धारणेषष्ठी ॥ २० ॥

समुन्नतंतदाख्यम् अपोथयत्हतवान् ॥ २१ ॥ महानादस्यतदाख्यस्य ॥ २२ ॥ तारेणासाद्यसंबध्य युयुधेइतिशेषः ततःसतारस्तस्यकुंभहनोर्महतावृक्षेणप्राणान्संत्याजयत्समत्याजयत् ॥ २३ ॥ तत्कर्मक्षणादेवसचिवचतुष्टयमारणकर्म ॥२४॥ उभयोःसेनयोरितस्ततोभ्रमणेनावर्तइवसंजज्ञे क्षुभितस्यसागरस्यनिःस्वनइवनिःस्वनश्चजज्ञे ॥२५॥२६॥२७॥२८॥ युद्धभूमिनदी

दुर्मुखःपुनरुत्थायकपिःसविपुलद्रुमम् ॥ राक्षसंक्षिप्रहस्तंतुसमुन्नतमपोथयत् ॥ २१ ॥ जांबवांस्तुसुसंक्रुद्धःप्रगृह्यमहतींशिलाम् ॥ पातयामासतेजस्वीमहानादस्यवक्षसि ॥ २२ ॥ अथकुंभहनुस्तत्रतारेणासाद्यवीर्यवान् ॥ वृक्षेणमहतासद्यःप्राणान्संत्याजयद्रणे ॥ २३ ॥ अमृष्यमानस्तत्कर्मप्रहस्तोरथमाश्रितः ॥ चकारकदनंघोरंधनुष्पाणिर्वनौकसाम् ॥ २४ ॥ आवर्तइवसंजज्ञेसेनयोरुभयोस्तदा ॥ क्षुभितस्याप्रमेयस्यसागरस्येवनिःस्वनः ॥ २५ ॥ महताहिशरौघेणराक्षसोरणदुर्मदः ॥ अर्दयामाससंक्रुद्धोवानरान्परमाहवे ॥ २६ ॥ वानराणांशरीरैस्तुराक्षसानांचमेदिनी ॥ बभूवातिचिताघोरैःपर्वतैरिवसंवृता ॥ २७ ॥ सामहीरुधिरौघेणप्रच्छन्नासंप्रकाशते ॥ संछन्नामाधवेमासिपलाशैरिवपुष्पितैः ॥ २८ ॥ हतवीरौघवप्रांतुभग्नायुधमहाद्रुमाम् ॥ शोणितौघमहातोयांयमसागरगामिनीम् ॥ २९ ॥ यकृत्प्लीहमहापंकांविनिकीर्णान्त्रशैवलाम् ॥ भिन्नकायशिरोमीनामंगावयवशाद्वलाम् ॥ ३० ॥ गृध्रहंसवराकीर्णांकंकसारससेविताम् ॥ मेदःफेनसमाकीर्णामावर्तस्वननिःस्वनाम् ॥ ३१ ॥ तांकापुरुषदुस्तारां युद्धभूमिमयींनदीम् ॥ नदीमिवघनापायेहंससारससेविताम् ॥ ३२ ॥ राक्षसाःकपिमुख्यास्तेतेरुस्तांदुस्तरांनदीम् ॥ यथापद्मरजोध्वस्तांनलिनीं गजयूथपाः ॥ ३३ ॥ ततःसृजंतंबाणौघान्प्रहस्तंस्यंदनेस्थितम् ॥ ददर्शतरसानीलोविधमंतंप्लवंगमान् ॥ ३४ ॥ उद्धूतइववायुःखेमहदभ्रबलंबलात् ॥ समीक्ष्याभिद्रुतंयुद्धेप्रहस्तोवाहिनीपतिः ॥ ३५ ॥ रथेनादित्यवर्णेननीलमेवाभिदुद्रुवे ॥ सधनुर्धन्विनांश्रेष्ठोविकृष्यपरमाहवे ॥ ३६ ॥

त्वेनवर्णयति हतेत्यादि वप्रंतटम् यमएवसागरस्तद्गामिनीम् ॥ २९ ॥ यकृत्प्लीहानौहृदयदक्षिणभागस्थमांसविशेषौ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ युद्धभूमिमयींतद्रूपांनदींप्रवर्तयित्वाघनापायेहंसादिसेवितांनदीमिवतांतेरुः ॥ ३२ ॥ पद्मरजोयुतांयथागजयूथपास्तेरुस्तथेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ततउच्यमानगुणंप्रहस्तंनीलोददर्श ॥ ३४ ॥ वाहिनीपतिःप्रहस्तःखेउद्धूतोवायुर्महदभ्रबलमिवबलवदभ्रमिवयुद्धेऽभिद्रुतंस्वंप्रत्याभिमुख्येनागच्छंतंनीलंसमीक्ष्यतंनीलमेवाभिदुद्रुवे ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ अपारयन्वारयितुमशक्तःसन् शारदंवर्षम् गोवृषस्यशरत्कालेप्रावल्यंकालस्वभावात् वर्षस्यत्वन्यथा ततएव तेननातिक्लेशकरस्तस्यशरवर्षइतिसूचितम्

नीलायव्यसृजद्बाणान्प्रहस्तोवाहिनीपतिः ॥ तेप्रेत्यविशिखानीलंविनिर्भिद्यसमाहिताः ॥ ३७ ॥ महींजग्मुर्महावेगारोषिताइवपन्नगाः॥ नीलः शरैरभिहतोंनिशितैर्ज्वलनोपमैः॥ ३८ ॥ सतंपरमदुर्धर्षमापतंतंमहाकपिः ॥ प्रहस्तंताडयामासवृक्षमुत्पाट्यवीर्यवान् ॥ ३९ ॥ सतेनाभिहतःक्रुद्धोनर्दन्राक्षसपुंगवः॥ ववर्षशरवर्षाणिप्लवंगानांचमूपतौ ॥ ४० ॥ तस्यवाणगणानेवराक्षसस्यदुरात्मनः ॥ अपारयन्वारयितुंप्रत्यगृह्णान्निमीलितः॥ यथैवगोवृषोवर्षंशारदंशीघ्रमागतम्॥ ४१ ॥ एवमेवप्रहस्तस्यशरवर्षान्दुरासदान्॥ निमीलिताक्षःसहसानीलःसेहेदुरासदान्॥ ४२ ॥ रोषितःशरवर्षेणसालेनमहतामहान्॥ प्रजघानहयान्नीलःप्रहस्तस्यमहावलः ॥ ४३ ॥ ततोरोषपरीतात्माधनुस्तस्यदुरात्मनः ॥ वभंजतरसानीलोननादचपुनःपुनः ॥ ४४ ॥ विधनुःसकृतस्तेनप्रहस्तोवाहिनीपतिः॥ प्रगृह्यमुसलंघोरंस्यंदनादवपुप्लुवे॥ ४५॥ तावुभौवाहिनीमुख्यौजातवैरौतरस्विनौ॥ स्थितौक्षतजसिक्तांगौप्रभिन्नाविवकुंजरौ॥ ४६ ॥ उल्लिखंतौसुतीक्ष्णाभिर्दंष्ट्राभिरितरेतरम् ॥ सिंहशार्दूलसदृशौसिंहशार्दूलचेष्टितौ ॥ ४७ ॥ विक्रांतविजयौवीरौसमरेष्वनिवर्तिनौ ॥ कांक्षमाणौयशःप्राप्तुंवृत्रवासवयोरिव ॥ ४८ ॥ आजघानतदानीलंललाटेमुसलेनसः॥ प्रहस्तःपरमायत्तस्ततःसुस्रावशोणितम्॥ ४९ ॥ ततःशोणितदिग्धांगःप्रगृह्यचमहातरुम्॥ प्रहस्तस्योरसिक्रुद्धोविससर्जमहाकपिः ॥ ५० ॥ तमचिंत्यप्रहारंसप्रगृह्यमुसलंमहत्॥ अभिदुद्राववलिनंवलान्नीलंप्लवंगमम्॥ तमुग्रवेगंसंरब्धमापतंतंमहाकपिः॥ ५१ ॥ ततःसंप्रेक्ष्यजग्राहमहावेगोमहाशिलाम् ॥ तस्ययुद्धाभिकामस्यमृधेमुसलयोधिनः ॥ ५२ ॥ प्रहस्तस्यशिलांनीलोमूर्ध्नितूर्णमपातयत् ॥ नीलेनकपिमुख्येनविमुक्तामहतीशिला॥ विभेदवहुधाघोराप्रहस्तस्यशिरस्तदा॥ ५३ ॥ सगतासुर्गतश्रीकोगतसत्वोगतेंद्रियः॥ पपातसहसाभूमौछिन्नमूलइवद्रुमः॥ ५४॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ सुतीक्ष्णाभिर्दंष्ट्राभीराक्षसानामप्यस्तिदंष्ट्राप्रावल्यम् ॥ ४७ ॥ विक्रांतविजयौप्राप्तप्रायविजयौ ॥ ४८ ॥ परमायत्तःपरमोद्युक्तः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ अचिंत्यअचिंतयित्वा ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ तूर्णंमुसलप्रहारात्पूर्वमेवेत्यर्थः प्रहस्तस्यशिरोवहुधाविभेद ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

विभिन्नशिरसोगिरेः प्रस्रवणोनिर्झरः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ विशीर्णंभग्नंसेतुबंधमित्यन्वयः ॥ ५७ ॥ ध्यानमूकत्वंध्यानेनदेवताध्यानेनयेमूकामौनिनस्तेषांभावस्तत्त्वम् भयदुःखमोहैःकिमपि वक्तुंनाशक्नुवन्नित्यर्थः तदेवाह प्रामाइति ॥ ५८ ॥ सलक्ष्मणेनरामेणसमेत्यप्रशस्यमानोतएवप्रहृष्टरूपोतिप्रहृष्टः प्रशंसायांरूपप् ॥ ५९ ॥ तत्पंचम्यांप्रहस्तवधः ॥ धममानः ॥ कतकरी० ॥

विभिन्नशिरसस्तस्यबहुसुस्रावशोणितम्॥शरीरादपिसुस्रावगिरेःप्रस्रवणोयथा॥ ५५ ॥ हतेप्रहस्तेनीलेनतदकंप्यंमहाबलम्॥राक्षसानामहृष्टानांलंकामभिजगामह ॥ ५५ ॥ नशेकुःसमवस्थातुंनिहतेवाहिनीपतौ॥सेतुबंधंसमासाद्यविशीर्णंसलिलंयथा ॥ ५७ ॥ हतेतस्मिंश्चमूमुख्येराक्षसास्तेनिरुद्यमाः॥ रक्षःपतिगृहंगत्वाध्यानमूकत्वमागताः ॥प्रामाःशोकार्णवंतीव्रंविसंज्ञाइवतेभवन् ॥ ५८ ॥ ततस्तुनीलोविजयीमहाबलःप्रशस्यमानःसुकृतेनकर्मणा॥समेत्यरामेणसलक्ष्मणेनप्रहृष्टरूपस्तुबभूवयूथपः॥ ५९ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअष्टपंचाशःसर्गः॥५८॥ ॥५९॥ ॥तस्मिन्हतेराक्षससैन्यपालेप्लुतंगमानामृषभेणयुद्धे ॥ भीमायुधंसागरवेगतुल्यंविदुद्रुवेराक्षसराजसैन्यम् ॥ १ ॥ गत्वातुरक्षोधिपतेःशशंसुःसेनापतिंपावकसूनुशस्तम् ॥ तच्चापितेषांवचनंनिशम्यरक्षोधिपःक्रोधवशंजगाम ॥ २ ॥ संख्येप्रहस्तंनिहतंनिशम्यक्रोधार्दितःशोकपरीतचेताः॥उवाचतान्राक्षसयूथमुख्यानिंद्रोयथानिर्जरयूथमुख्यान्॥ ३॥ नावज्ञारिपवेकार्यायैरिंद्रबलसादनः॥सूदितःसैन्यपालोमेसानुयात्रःसकुंजरः ॥ ४ ॥ सोहंरिपुविनाशायविजयायाविचारयन्॥स्वयमेवगमिष्यामिरणशीर्षंतदद्भुतम् ॥ ५ ॥ अघतद्वानरानीकंरामंचसहलक्ष्मणम् ॥ निर्दहिष्यामिबाणौघैर्वनंदीप्तैरिवाग्निभिः ॥ ६ ॥ सएवमुक्त्वाज्वलनप्रकाशंरथंतुरंगोत्तमराजियुक्तम् ॥ प्रकाशमानंवपुषाज्वलंतंसमारुरोहामरराजशत्रुः॥७॥

॥ ५३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभि०वा०आ०युद्ध०अष्टपंचाशःसर्गः ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ तस्मिन्निति प्रहस्तेइत्यर्थः प्लवंगमानामृषभेणनीलेन ॥ १ ॥ पावकसूनुशस्तंनीलेनहतम् ॥ २ ॥ निर्जरादेवाः ॥ ३ ॥ रिपवेरिपुभ्यस्तेषुरिपुषुअवज्ञाएतेकपयःकिंकरिष्यंतीत्येवंरूपानकार्या यैरिंद्रबलसादनोमेसैन्यपालोवानररूपैःसूदितः ॥ ४ ॥ अविचारयन्रिपुबलंतृणीकुर्वन् रणशीर्षं रणमूर्धानंयुद्धभूमिमित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ तुरंगोत्तमराजियुक्तम् अनेनबह्वश्वयुक्तत्वंरथस्योक्तम् वपुषाज्वलंतम् अतएवस्वभासाप्रकाशमानम् ॥ ७ ॥

आस्फोटितानिभुजास्फालनानि क्ष्वेडितानिस्वशौर्यप्रकाशकशब्दाः आस्फोटितादीन्यत्रसैनिकानाम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ महार्णवस्यअभ्रस्यमहामेघस्येवचस्तनितंयस्यतत् ॥ १० ॥ सेनयानु
गतःसेनानुगतः ॥ ११ ॥ ध्वजछत्रेनुगभावआर्षः महेंद्रोपमनागजुष्टंमहेंद्रपर्वतसदृशगजयुक्तम् अभीरुभीरक्षोभिर्जुष्टम् ॥ १२ ॥ बलप्रवेकंबलश्रेष्ठम् ॥१३॥ महात्मामहादेहः अयमकंपनः

सशंखभेरीपणवप्रणादैरास्फोटितक्ष्वेडितसिंहनादैः ॥ पुण्यैःस्तवैश्चापिसुपूज्यमानस्तदाययौराक्षसराजमुख्यः ॥८॥ सशैलजीमूतनिकाशरूपैर्मां
साशनैःपावकदीप्तनेत्रैः ॥ वभौवृतोराक्षसराजमुख्योभूतैर्वृतोरुद्रइवामरेशः ॥ ९ ॥ ततोनगर्याःसहसामहौजानिष्क्रम्यतद्वानरसैन्यमुग्रम् ॥ महा
र्णवाभ्रस्तनितंददर्शसमुद्यतंपादपशैलहस्तम् ॥ १० ॥ तद्राक्षसानीकमतिप्रचंडमालोक्यरामोभुजगेंद्रबाहुः ॥ विभीषणंशस्त्रभृतांवरिष्ठमुवाचसे
नानुगतःपृथुश्रीः ॥ ११ ॥ नानापताकाध्वजछत्रजुष्टंप्रासासिशूलायुधशस्त्रजुष्टम् ॥ कस्येदमक्षोभ्यमभीरुजुष्टंसैन्यंमहेंद्रोपमनागजुष्टम् ॥ १२ ॥
ततस्तुरामस्यनिशम्यवाक्यंविभीषणःशक्रसमानवीर्यः ॥ शशंसरामस्यबलप्रवेकंमहात्मनांराक्षसपुंगवानाम् ॥ १३ ॥ योसौगजस्कंधगतोमहा
त्मानवोदितार्कोपमताम्रवक्त्रः ॥ संकंपयन्नागशिरोभ्युपैतिह्यकंपनंत्वेनमवेहिराजन् ॥ १४ ॥ योसौरथस्थोमृगराजकेतुर्धुन्वन्धनुःशक्रधनुःप्रका
शम् ॥ करीवभात्युग्रविवृत्तदंष्ट्रःसइंद्रजिन्नामवरप्रधानः ॥ १५ ॥ यश्चैषविंध्यास्तमहेंद्रकल्पोधन्वीरथस्थोऽतिरथोतिवीरः ॥ विस्फारयंश्चापमतु
ल्यमानंनाम्नातिकायोतिविवृद्धकायः ॥ १६ ॥ योसौनवार्कोदितताम्रचक्षुरारुह्यघंटानिनदप्रणादम् ॥ गजंखरंगर्जतिवैमहात्मामहोदरोनामस
एषवीरः ॥ १७ ॥ योसौहयंकांचनचित्रभांडमारुह्यसंध्याभ्रगिरिप्रकाशः ॥ प्रासंसमुद्यम्यमरीचिनद्धंपिशाचएषोशनितुल्यवेगः ॥ १८ ॥ यश्चैष
शूलंनिशितंप्रगृह्यविद्युत्प्रभंकिंकरवज्रवेगम् ॥ वृषेंद्रमास्थायशशिप्रकाशमायातियोसौत्रिशिरायशस्वी ॥ १९ ॥

पूर्वंहतादन्यइतिबोध्यम् स्वशरीरभारात्स्वारूढनागस्यगजस्यशिरःसंकंपयन्नेति ॥ १४ ॥ उग्राविवृत्तादंष्ट्रायस्यसः तथावरेणब्रह्मदत्तवरेणप्रधानोराक्षसश्रेष्ठः ॥ १५ ॥ विंध्याचलास्ताचल
महेंद्रपर्वतकल्पःशरीरेण अतुल्यमानमनुपमप्रमाणम् ॥ १६ ॥ घंटानिनदैःप्रणादोयस्यतंखरंक्रूरंगजमारुह्यगर्जति ॥ १७ ॥ भांडमश्वाभरणम् कांचनानिचित्रभांडानियस्यतमश्वम् पिशाच
नामा ॥ १८ ॥ किंकरभूतोवज्रवेगोयस्मिंस्तम् त्रिशिराअत्रापिकश्चित्त्रिशिराः ॥ १९ ॥

कुंभस्तन्नामा ॥ २० ॥ जांबूनदवज्रजुष्टंजांबूनदेनवज्रैर्हीरकादिरत्नैश्चयुक्तम् अतएवदीप्तम् सधूमंनीलमणिकांत्यासधूममिव ॥ २१ ॥ पावकवद्दीप्तंरूपंयस्यतम् नगशृंगयोधी प्रतियोद्धृभा
वात्भुजकंडूनिवृत्त्यर्थमितिभावः ॥ २२ ॥ योसौकोसौतत्राह यःसुराणामपिदर्पहारावणइतिशेषः भूतैर्भूतगणैः ॥ २३ ॥ कासौतत्राह यत्रेति यत्रदेशेइंदुप्रतिमत्वादिगुणकंछत्रंभा

असौचजीमूतनिकाशरूपःकुंभःपृथुव्यूढसुजातवक्षाः ॥ समाहितःपन्नगराजकेतुर्विस्फारयन्यातिधनुर्विधुन्वन् ॥ २० ॥ यश्चैषजांबूनदवज्रजुष्टं
दीप्तंसधूमंपरिघंप्रगृह्य ॥ आयातिरक्षोबलकेतुभूतोयोसौनिकुंभोऽद्भुतवीरकर्मा ॥ २१ ॥ यश्चैषचापासिशरौघजुष्टंपताकिनंपावकदीप्तरूपम् ॥
रथंसमास्थायविभात्युदग्रोनरांतकोसौनगशृंगयोधी ॥ २२ ॥ यश्चैषनानाविधघोररूपैर्व्याघ्रोष्ट्रनागेंद्रमृगाश्ववक्त्रैः ॥ भूतैर्वृतोभातिविवृत्तनेत्रै
र्योसौसुराणामपिदर्पहंता ॥ २३ ॥ यत्रैतदिंदुप्रतिमंविभातिच्छत्रंसितंसूक्ष्मशलाकमग्र्यम् ॥ अत्रैवरक्षोधिपतिर्महात्माभूतैर्वृतोरुद्रइवावभा
ति ॥ २४ ॥ असौकिरीटीचलकुंडलास्योनगेंद्रविंध्योपमभीमकायः ॥ महेंद्रवैवस्वतदर्पहंतारक्षोधिपःसूर्यइवावभाति ॥ २५ ॥ प्रत्युवाचततोरा
मोविभीषणमरिंदमः ॥ अहोदीप्तमहातेजारावणोराक्षसेश्वरः ॥ २६ ॥ आदित्यइवदुष्प्रेक्ष्योरश्मिभिर्भातिरावणः ॥ नव्यक्तंलक्षयेत्यस्यरूपंतेजः
समावृतम् ॥ २७ ॥ देवदानववीराणांवपुर्नैवंविधंभवेत् ॥ यादृशंराक्षसेंद्रस्यवपुरेतद्विराजते ॥ २८ ॥ सर्वेपर्वतसंकाशाःसर्वेपर्वतयोधिनः ॥ सर्वे
दीप्तायुधधरायोधास्तस्यमहात्मनः ॥ २९ ॥ विभातिरक्षोराजोसौप्रदीप्तैर्भीमदर्शनैः ॥ भूतैःपरिवृतैस्तीक्ष्णैर्देहवद्भिरिवांतकः ॥ ३० ॥ दिष्ट्यायमद्य
पापात्माममदृष्टिपथंगतः ॥ अद्यक्रोधंविमोक्ष्यामिसीताहरणसंभवम् ॥ ३१ ॥ एवमुक्त्वाततोरामोधनुरादायवीर्यवान् ॥ लक्ष्मणानुचरस्तस्थौस
मुद्धृत्यशरोत्तमम् ॥ ३२ ॥ ततःसरक्षोधिपतिर्महात्मारक्षांसिताान्याहमहाबलानि ॥ द्वारेषुचर्यागृहगोपुरेषुसुनिर्वृतास्तिष्ठतनिर्विशंकाः ॥ ३३ ॥

तिअत्रैवरक्षोधिपतिः भूतैर्भूतगणैः ॥ २४ ॥ नगेंद्रोयोविंध्यस्तद्वद्भीमःकायोयस्यसः ॥ २५ ॥ २६ ॥ नव्यक्तंलक्षयेइत्यत्रहेतुस्तेजःसमावृतमिति रूपंसूक्ष्मावयवसंस्थानम् ॥ २७ ॥
॥ २८ ॥ २९ ॥ देहवद्भिःप्रशस्तदेहैः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ द्वारेषुलंकायाश्चतुर्ष्वपिद्वारेषु चर्यामहामार्गाः गृहंमूलायतनम् तस्यगोपुराणिवहिर्द्वारप्रासादाः सुनिर्वृताःसुखिनः निर्विशं
कानिर्भयाः ॥ ३३ ॥

इदंछिद्रंरणभूमौसपरिवारस्यागमनरूपम् ॥ ३४ ॥ अर्णवौघंसमुद्रजलसमूहम् ॥ ३५ ॥ दीप्ताइषवश्चापश्चयस्यतम् ॥ ३६ ॥ शृंगशब्दोर्धर्चादिःपुंस्यपि ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ शक्राशनि

इहागतंमांसहितंभवद्भिर्वनौकसश्छिद्रमिदंविदित्वा॥ शून्यांपुरींदुष्प्रसहांप्रमथ्यप्रधर्षयेयुःसहसासमेताः ॥ ३४ ॥ विसर्जयित्वासचिवांस्ततस्तान्गतेषुरक्षःसुयथानियोगम् ॥ व्यदारयद्वानरसागरौघंमहाझषःपूर्णमिवार्णवौघम्॥ ३५ ॥ तमापतंतंसहसासमीक्ष्यदीप्तेषुचापंयुधिराक्षसेंद्रम् महत्समुत्पाट्यमहीधराग्रंदुद्रावरक्षोधिपतिंहरीशः ॥ ३६ ॥ तच्छैलशृंगंबहुवृक्षसानुंप्रगृह्यचिक्षेपनिशाचराय ॥ तमापतंतंसहसासमीक्ष्यचिच्छेदबाणैस्तपनीयपुंखैः ॥ ३७ ॥ तस्मिन्प्रवृद्धोत्तमसानुवृक्षेशृंगेविदीर्णेपतितेपृथिव्याम् ॥ महाहिकल्पंशरमंतकाभंसमादधेराक्षसलोकनाथः ॥३८॥ सतंगृहीत्वाऽनिलतुल्यवेगंसविस्फुलिंगज्वलनप्रकाशम् ॥ बाणंमहेंद्राशनितुल्यवेगंचिक्षेपसुग्रीववधायरुष्टः॥ ३९ ॥ ससायकोरावणबाहुमुक्तःशक्राशनिस्पर्शवपुःप्रकाशम्॥ सुग्रीवमासाद्यविभेदवेगाद्गुहेरिताक्रौंचमिवोग्रशक्तिः॥४०॥ससायकार्तोविपरीतचेताःकूजन्पृथिव्यांनिपपातवीरः ॥ तंवीक्ष्यभूमौपतितंविसंज्ञंनेदुःप्रहृष्टायुधियातुधानाः ॥ ४१ ॥ ततोगवाक्षोगवयःसुषेणस्त्वथर्षभोज्योतिमुखोनलश्च॥ शैलान्समुत्पाट्यविवृद्धकायाःप्रदुद्रुवुस्तंप्रतिराक्षसेंद्रम् ॥ ४२ ॥ तेषांप्रहारान्सचकारमोघान्रक्षोधिपोबाणशतैःशिताग्रैः ॥ तान्वानरेंद्रानपिबाणजालैर्बिभेदजांबूनदचित्रपुंखैः॥ तेवानरेंद्रास्त्रिदशारिबाणैर्भिन्नानिपेतुर्भुविभीमकायाः॥४३॥ ततस्तुतद्वानरसैन्यमुग्रंप्रच्छादयामाससबाणजालैः॥ तेवध्यमानाःपतिताश्चवीरानानद्यमानाभयशल्यविद्धाः॥ शाखामृगारावणसायकार्ताजग्मुःशरण्यंशरणंस्मरामम्॥ ४४ ॥ ततोमहात्मासधनुर्धनुष्मानादायरामःसहसाजगाम ॥ तंलक्ष्मणःप्रांजलिरभ्युपेत्यउवाचरामंपरमार्थयुक्तम् ॥ ४५ ॥ काममार्यसुपर्याप्तोवधायास्यदुरात्मनः ॥ विधमिष्याम्यहंचैतमनुजानीहिमांविभो॥ ४६ ॥ तमब्रवीन्महातेजारामःसत्यपराक्रमः॥ गच्छयत्नपरश्चापिभवलक्ष्मणसंयुगे॥ ४७॥

स्पर्शवच्छरीरःसुग्रीवमासाद्यप्राप्यअर्थात्तमेवबिभेद गुहेरितोग्रशक्तिःक्रौंचमिव ॥ ४० ॥ विपरीतचेताःअचेताइतियावत् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ भयमेवशल्यंतेनविद्धाः शरण्यंरामंशरणंजग्मुः ॥ ४४ ॥ धनुष्मान्प्रशस्तधनुष्कःसःधनुरादायेत्यन्वयः ॥ ४५ ॥ पर्याप्तोहमितिशेषः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

त्रैलोक्येनापि तद्वर्तिदेवादिसमूहैरित्यर्थः ॥ ४८ ॥ छिद्राणिप्रहारावसरान् स्वच्छिद्राणिचेत्यस्यगोपायेतिशेषः चक्षुषास्वच्छिद्रंचलक्षयसम्यगवलोकय ततोधनुषाधनुर्व्यापारेणात्मानंरक्ष
॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ पंचशाखःपंचांगुलियुक्तः तवदेहेचिरोषितंभूतात्मानंतवदेहाद्विधमिष्यतिअपहरिष्यति ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ कीर्तिहनूमानपिरावणं

रावणोहिमहावीर्योरणेऽद्भुतपराक्रमः ॥ त्रैलोक्येनापिसंक्रुद्धोदुष्प्रसह्योनसंशयः ॥ ४८ ॥ तस्यच्छिद्राणिमार्गस्वस्वच्छिद्राणिचलक्षय ॥ चक्षुषा
धनुषात्मानंगोपायस्वसमाहितः ॥ ४९ ॥ राघवस्यवचःश्रुत्वासंपरिष्वज्यपूज्यच ॥ अभिवाद्यचरामायययौसौमित्रिराहवे ॥ ५० ॥ सरावणंवारण
हस्तबाहुंददर्शभीमोद्यतदीप्तचापम् ॥ प्रच्छादयंतंशरवृष्टिजालैस्तान्वानरान्भिन्नविकीर्णदेहान् ॥ ५१ ॥ तमालोक्यमहातेजाहनूमान्मारुतात्मजः ॥
निवार्यशरजालानिविदुद्रावसरावणम् ॥ ५२ ॥ रथंतस्यसमासाद्यबाहुमुद्यम्यदक्षिणम् ॥ त्रासयन्रावणंधीमान्हनूमान्वाक्यमब्रवीत् ॥ ५३ ॥
देवदानवगंधर्वैर्यक्षैश्चसहराक्षसैः ॥ अवध्यत्वंत्वयाप्राप्तंवानरेभ्यस्तुतेभयम् ॥ ५४ ॥ एषमेदक्षिणोबाहुःपंचशाखःसमुद्यतः ॥ विधमिष्यतितेदेहे
भूतात्मानंचिरोषितम् ॥ ५५ ॥ श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंरावणोभीमविक्रमः ॥ संरक्तनयनःक्रोधादिदंवचनमब्रवीत् ॥ ५६ ॥ क्षिप्रंप्रहरनिःशंकंस्थिरां
कीर्तिमवाप्नुहि ॥ ततस्त्वांज्ञातविक्रांतंनाशयिष्यामिवानर ॥ ५७ ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वावायुसूनुर्वचोब्रवीत् ॥ प्रहतंहिमयापूर्वमक्षंतवसुतंस्मर
॥ ५८ ॥ एवमुक्तोमहातेजारावणोराक्षसेश्वरः ॥ आजघानानिलसुतंतलेनोरसिवीर्यवान् ॥ सतलाभिहतस्तेनचचालचमुहुर्मुहुः ॥ ५९ ॥ स्थितो
मुहूर्ततेजस्वीस्थैर्यंकृत्वामहामतिः ॥ आजघानचसंक्रुद्धस्तलेनैवामरद्विषम् ॥ ६० ॥ ततःसतेनाभिहतोवानरेणमहात्मना ॥ दशग्रीवःसमाधूतो
यथाभूमिचलेऽचलः ॥ ६१ ॥ संग्रामेतंतथादृष्ट्वारावणंतलताडितम् ॥ ऋषयोवानराःसिद्धानेदुर्देवाःसुरासुरैः ॥ ६२ ॥

स्तवानित्येवंरूपांकीर्तिं ज्ञातविक्रांतंज्ञातपराक्रमम् ॥ ५७ ॥ रावणस्यवचइति ज्ञातविक्रमंनाशयिष्यामीत्येवंरूपम् पूर्वंमयाप्रहृतमक्षंतन्नामानंसुतंस्मर मत्पराक्रमज्ञानायेतिशेषः पूर्व
मेवज्ञातत्वादिदानींकिमपिमद्विक्रमविषयेज्ञातव्यंनास्तीतिभावः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ समाधूतःकंपितः भूमिचलेभूमिकंपे ॥ ६१ ॥ तथांताडितंविसंज्ञतापर्यंतताडनदुःखवंतम् ने
दुःसंतोषादितिशेषः ॥ ६२ ॥

॥ ६३ ॥वीर्यस्यधिक् वीर्यंधिगित्यर्थः यत्त्वंजीवसि मत्तलताडितोपीत्यर्थः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ व्यूढेऽतिविशालेवक्षसि हतोहनूमान्संचचाल ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ रक्षोधिपतये
ऽसृजत् तत्प्रहारंदत्तवानित्यर्थः समायस्तःखेदितः ॥ ७० ॥ समाश्वस्तःनीलेनसहयुद्धकालेप्राप्तसमाश्वासः पुनर्युद्धेप्सुर्नीलेनसहयुद्धायसंसक्तंरावणंविप्रेक्षमाणोरावणंप्रतिअन्येनयुध्य

अथाश्वस्यमहातेजारावणोवाक्यमब्रवीत् ॥ साधुवानरवीर्येणश्लाघनीयोसिमेरिपुः ॥ ६३ ॥ रावणेनैवमुक्तस्तुमारुतिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ धिग
स्तुममवीर्यस्ययत्त्वंजीवसिरावण ॥ ६४ ॥ सकृत्तुप्रहरेदानींदुर्बुद्धेकिंविकत्थसे ॥ ततस्त्वांमामकोमुष्टिर्नयिष्यतियमक्षयम् ॥ ६५ ॥ ततोमारुति
वाक्येनकोपस्तस्यप्रजज्वले ॥ संरक्तनयनोयत्नान्मुष्टिमावृत्यदक्षिणम् ॥ पातयामासवेगेनवानरोरसिवीर्यवान् ॥ ६६ ॥ हनूमान्वक्षसिव्यूढेसं
चचालपुनःपुनः ॥ विह्वलंतंतदादृष्ट्वाहनूमंतंमहाबलम् ॥ ६७ ॥ रथेनातिरथःशीघ्रंनीलंप्रतिसमभ्यगात् ॥ राक्षसानामधिपतिर्दशग्रीवःप्रतापवा
न् ॥ ६८ ॥ पन्नगप्रतिमैर्भीमैःपरमर्माभिभेदनैः ॥ शरैरादीपयामासनीलंहरिचमूपतिम् ॥ ६९ ॥ सशरौघसमायस्तोनीलोहरिचमूपतिः ॥ करेणै
केनशैलाग्रंरक्षोधिपतयेसृजत् ॥ ७० ॥ हनूमानपितेजस्वीसमाश्वस्तोमहामनाः ॥ विप्रेक्षमाणोयुद्धेप्सुःसरोषमिदमब्रवीत् ॥ ७१ ॥ नीलेनसहसं
युक्तंरावणंराक्षसेश्वरम् ॥ अन्येनयुध्यमानस्यनयुक्तमभिधावनम् ॥ ७२ ॥ रावणोथमहातेजास्तंशृंगंसप्तभिःशरैः ॥ आजघानसुतीक्ष्णाग्रैस्तद्वि
शीर्णंपपातह ॥ ७३ ॥ तद्विशीर्णंगिरेःशृंगंदृष्ट्वाहरिचमूपतिः ॥ कालाग्निरिवजज्वालकोपेनपरवीरहा ॥ ७४ ॥ सोश्वकर्णद्रुमान्शालांश्चूतांश्चापिसुपु
ष्पितान् ॥ अन्यांश्चविविधान्वृक्षान्नीलश्चिक्षेपसंयुगे ॥ ७५ ॥ सतान्वृक्षान्समासाद्यप्रतिचिच्छेदरावणः ॥ अभ्यवर्षच्चघोरेणशरवर्षेणपावकिम्
॥ ७६ ॥ अभिवृष्टःशरौघेणमेघेनेवमहाबलः ॥ ह्रस्वंकृत्वाततोरूपंध्वजाग्रेनिपपातह ॥ ७७ ॥ पावकात्मजमालोक्यध्वजाग्रेसमवस्थितम् ॥ जज्वा
लरावणःक्रोधात्ततोनीलोननादच ॥ ७८ ॥ ध्वजाग्रेधनुषश्चाग्रेकिरीटाग्रेचतंहरिम् ॥ लक्ष्मणोथहनूमांश्चरामश्चापिसुविस्मिताः ॥ ७९ ॥

मानस्याभिधावनमयुक्तमितीदंवचोब्रवीत् ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ध्वजाग्रादिषुतंदृष्ट्वेतिशेषः रावणकिरीटेस्थितेर्युद्धेकेनापिदुष्करत्वाल्लक्ष्मणादयस्त्रयो
पिविस्मिताः ॥ ७९ ॥

नकेवलंस्वपक्ष्याएवापितुशत्रूरावणोपीत्याह रावणोपीति ॥ ८० ॥ नीललाघवसंभ्रांतंरावणंदृष्ट्वालब्धलक्षाःलब्धहर्षविषयाअतएवहृष्टाःप्लवंगमाश्चुक्रुशुः ॥ ८१ ॥ संरब्धःक्रुद्धः
॥ ८२॥ ८३ ॥ माययावंचनया ॥ ८४ ॥ आत्मरूपाणिआत्मयोग्यानिस्वपराक्रमोचितानितानिकर्माणियद्यपिसृजसि ॥ ८५ ॥ तथापिमयामुक्तोऽस्त्रप्रयोजितोयंसायकस्त्वांजीवि

रावणोपिमहातेजाःकपिलाघवविस्मितः॥ अस्त्रमाहारयामासदीप्तमाग्नेयमद्भुतम् ॥ ८० ॥ ततस्तेचुक्रुशुर्हृष्टालब्धलक्षाःप्लवंगमाः॥ नीललाघ
वसंभ्रांतंदृष्ट्वारावणमाहवे ॥८१ ॥ वानराणांचनादेनसंरब्धोरावणस्तदा॥ संभ्रमाविष्टहृदयोनकिंचित्प्रत्यपद्यत ॥ ८२॥ आग्नेयेनापिसंयुक्तंगृ
हीत्वारावणःशरम्॥ ध्वजशीर्षस्थितंनीलमुदैक्षतनिशाचरः ॥ ८३॥ ततोब्रवीन्महातेजारावणोराक्षसेश्वरः ॥ कपेलाघवयुक्तोसिमाययापरया
सह॥ ८४॥ जीवितंखलुरक्षस्वयदिशक्तोसिवानर ॥ तानितान्यात्मरूपाणिसृजसित्वमनेकशः ॥ ८५ ॥ तथापित्वांमयामुक्तःसायकोस्त्रप्रयोजि
तः॥ जीवितंपरिरक्षंतंजीविताद्भ्रंशयिष्यति॥ ८६॥ एवमुक्त्वामहाबाहूरावणोराक्षसेश्वरः॥ संधायबाणमस्त्रेणचमूपतिमताडयत् ॥ ८७॥ सोस्त्र
मुक्तेनबाणेननीलोवक्षसिताडितः ॥ निर्दह्यमानःसहसासपपातमहीतले ॥ ८८॥ पितृमाहात्म्यसंयोगादात्मनश्चापितेजसा॥ जानुभ्यामपतद्भू
मौनतुप्राणैर्वियुज्यत॥ ८९॥ विसंज्ञंवानरंदृष्ट्वादशग्रीवोरणोत्सुकः॥ रथेनांबुदनादेनसौमित्रिमभिदुद्रुवे॥ ९०॥ आसाद्यरणमध्येतुवारयित्वा
स्थितोज्वलन्॥ धनुर्विस्फारयामासराक्षसेंद्रःप्रतापवान्॥ ९१॥ तमाहसौमित्रिरदीनसत्वोविस्फारयंतंधनुरप्रमेयम् ॥ अवेहिमामद्यनिशाचरें
द्रनवानरांस्त्वंप्रतियोद्धुमर्हसि ॥ ९२ ॥ सतस्यवाक्यंप्रतिपूर्णघोषंज्याशब्दमुग्रंचनिशम्यराजा॥ आसाद्यसौमित्रिमुपस्थितंतंरोषान्वितंवाचमु
वाचरक्षः॥ ९३॥ दिष्ट्याऽसिमेराघवदृष्टिमार्गंप्राप्तोंतगामीविपरीतबुद्धिः॥ अस्मिन्क्षणेयास्यसिमृत्युलोकंसंसाद्यमानोममबाणजालैः॥ ९४॥

ताद्भ्रंशयिष्यति ॥ ८६ ॥ ८७॥ ८८ ॥ पितुरग्नेर्माहात्म्यसंयोगात् नह्यग्न्यस्त्राभिमंत्रितोबाणोग्निदग्धुमर्हति वियुज्यतव्ययुज्यत ॥ ८९ ॥ ९० ॥ तंसौमित्रिंवारयित्वेति सर्वकपिबल
मितिशेषः ॥ ९१ ॥ अवेहिपश्य ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ अंतगामीअंतंनाशंप्राप्स्यतीत्यंतगामी भविष्यतिणिनिः मयासहयुद्धायप्राणनाशार्थमागमनाद्विपरीतबुद्धिर्दुर्बुद्धिः संसाद्यमानःपी
ड्यमानः ॥ ९४ ॥

अविस्मयानःतद्विक्रमादिदर्शनेपिस्मयरहितः उद्वृत्ताअतितैक्ष्ण्यादतिस्थौल्यादत्युत्कटाशितातीक्ष्णाग्रदंष्ट्रायस्य ॥ ९५ ॥ जानामीति चौर्यस. ाहरणैनैवेतिभावः मोघविकत्थनेनव्यर्थात्म
श्लाघनेन ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ सरामानुजोरावणोपरिबाणवर्षंववर्ष तदीयान्शरांश्चक्षुरादिभिश्चिच्छेदनचुक्षुभेच चान्लस्वस्थानतश्चचाल ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ मे

तमाहसौमित्रिरविस्मयानोगर्जंतमुद्वृत्तशिताग्रदंष्ट्रम् ॥ राजन्नगर्जंतिमहाप्रभावाविकत्थसेपापकृतांवरिष्ठ ॥ ९५ ॥ जानामिवीर्यंतवराक्षसेंद्र
बलंप्रतापंचपराक्रमंच ॥ अवस्थितोहंशरचापपाणिरागच्छकिंमोघविकत्थनेन ॥ ९६ ॥ सएवमुक्तःकुपितःससर्जरक्षोधिपःसप्तशरान्सुपुंखान् ॥
तान्लक्ष्मणःकांचनचित्रपुंखैश्चिच्छेदबाणैर्निशिताग्रधारैः ॥ ९७ ॥ तान्प्रेक्षमाणःसहसानिकृत्तान्निकृत्तभोगानिवपन्नगेंद्रान् ॥ लंकेश्वरःक्रोधव
शंजगामससर्जचान्यान्निशितान्पृषत्कान् ॥ ९८ ॥ सबाणवर्षंतुववर्षतीव्रंरामानुजःकार्मुकसंप्रयुक्तम् ॥ क्षुरार्धचंद्रोत्तमकर्णभल्लैःशरांश्चचि
च्छेदनचुक्षुभेच ॥ ९९ ॥ सबाणजालान्यपितानितानिमोघानिपश्यंस्त्रिदशारिराजः ॥ विसिस्मियेलक्ष्मणलाघवेनपुनश्चबाणान्निशितान्मुमोच
॥ १०० ॥ सलक्ष्मणश्चापिशितान्शिताग्रान्महेंद्रतुल्योशनिभीमवेगान् ॥ संधायचापेज्वलनप्रकाशान्ससर्जरक्षोधिपतेर्वधाय ॥ १ ॥ सतान्प्र
चिच्छेदहिराक्षसेंद्रःशितान्शरान्लक्ष्मणमाजघान ॥ शरेणकालाग्निसमप्रभेणस्वयंभुदत्तेनललाटदेशे ॥ २ ॥ सलक्ष्मणोरावणसायकार्तश्चचा
लचापंशिथिलंप्रगृह्य ॥ पुनश्चसंज्ञांप्रतिलभ्यकृच्छ्राच्चिच्छेदचापंत्रिदशेंद्रशत्रोः ॥ ३ ॥ निकृत्तचापंत्रिभिराजघानबाणैस्तदादाशरथिःशिताग्रैः ॥
ससायकार्तोविचचालराजाकृच्छ्राच्चसंज्ञांपुनराससाद ॥ ४ ॥ सुकृत्तचापःशरताडितश्चमेदार्द्रगात्रोरुधिरावसिक्तः ॥ जग्राहशक्तिंस्वयमुग्रश
क्तिःस्वयंभुदत्तांयुधिदेवशत्रुः ॥ ५ ॥ सतांसधूमानलसन्निकाशांवित्रासनींसंयतिवानराणाम् ॥ चिक्षेपशक्तिंतरसाज्वलंतींसौमित्रयेराक्षसरा
ष्ट्रनाथः ॥ ६ ॥

दार्द्रगात्रइतिसंधिरार्षः अथरावणःप्राणांतापदंप्राप्तःप्रकारांतरेणजीवननिर्वाहमसंभाव्यब्रह्मदत्तामस्मोघांशक्तिंजग्राहेत्याह जग्राहेति ॥ ५ ॥ सधूमानलसन्निकाशांसधूमानलसदृशीम् राक्षसराष्ट्रनाथोरावणः ॥ ६ ॥

तथापिसेति ब्राह्मत्वेनामोघत्वादित्यर्थः ॥ ७ ॥ शक्तिमानपिमहाबलवानपिशक्तिसमाहतःसनूजज्वाल प्रपातेतिपाठांतरम् विह्वलंतंविकलंभवंतंराजारावणस्तरसाबलेनलक्ष्मणंभुजाभ्यांजग्राह इंद्रजिद्वद्धयोरपिपुनरुत्थानदर्शनादिदानीमपिपुनरुज्जीवनभयेनगृहीत्वासमुद्रेप्रक्षेपणीयस्तत्रगतेरामोऽसहायोनंक्ष्यत्येवेत्याशयेनायमारंभः ॥ ८ ॥ नचोद्धर्तुमशक्नोदित्याह हिमवानिति येनरावणेनसुरासुरैःसहिताहिमवदादयोपिभुजाभ्यामुद्धर्तुंशक्यमभूत्तेनभरतानुजःसंख्येउद्धर्तुंशक्योनाभूत् ॥ ९ ॥ कुतस्तत्राह शक्त्येति अमोघयाब्रह्मदत्तया स्तनांतरेआहतःसौमित्रिर्विष्णोरमीमांस्यंनिःसंशयविष्णुभागत्ववंतमियत्तयाचिंतयितुमशक्यंवाविष्णोर्भागमात्मानंप्रत्यनुस्मरत्अन्वस्मरत नहित्वीयंस्वंहिनस्तीत्याशयेनब्रह्मशक्तिमूलापन्नाणार्थंभगवत्तेजोंशएवाहमस्मीतिध्यातवान् नटवदंगीकृतमनुष्यत्वस्येतरेषांदृढप्रतीत्यर्थंपरंनसर्वदातथाध्यानम् एवंचब्रह्मभावनयालक्ष्मणेनस्वशरीरस्यगरीयस्त्वमापादितमित्युक्तंभवति ॥ ११० ॥ ततइति तथानुसंधानमहिमतइत्यर्थः अथानंतरमुच्यमानविशेषणमेनंसौमित्रिंबाहुभ्यांपीडयित्वालंघनेचालनेपिनप्रभुरभवत्नसमर्थोऽभवत् किंपुनरुद्धरणेइतिभावः ॥ ११ ॥ ततःसौमित्रिक्लेशनात्क्रुद्धोवायुसुतइत्यर्थः ॥ १२ ॥ जानुभ्यांरथपृष्ठरूपायांभूमौअगमत् एवंभूमौपपात चचालचलितसंज्ञोभूदित्यर्थः ॥ १३॥ आस्यैरितिबहुत्वंदशाननत्वात् अस्येतिशेषः यतोरुधिरंपपातअतोविघूर्णमानइत्यादि ॥ १४॥ विसंज्ञोगतचेतनः मूर्च्छितःस्वविषयग्रहाशक्तश्रोत्रादिकरणग्रामः नचस्थानमवस्थितिस्थानंसमालभत्ज्ञातवान् ॥१५॥ नेदुःसंतोषादितिशेषः सासुराः रावणस्यदेववदसुरेष्वपिक्लेशकरत्वेनतेषामपिवैरित्वात् ॥ १६ ॥

तामापतंतींभरतानुजोस्त्रैर्जघानबाणैश्चहुताग्निकल्पैः॥ तथापिसातस्यविवेशशक्तिर्भुजांतरंदाशरथेर्विशालम्॥७॥ सशक्तिमान्शक्तिसमाहतः सन्जज्वालभूमौसरघुप्रवीरः॥ तंविह्वलंतंसहसाभ्युपेत्यजग्राहराजातरसाभुजाभ्याम्॥८ ॥ हिमवान्मंदरोमेरुस्त्रैलोक्यंवासहामरैः॥शक्यंभुजाभ्यामुद्धर्तुंनशक्योभरतानुजः॥९॥ शक्त्याब्राह्म्यातुसौमित्रिस्ताडितोपिस्तनांतरे॥ विष्णोरमीमांस्यभागमात्मानंप्रत्यनुस्मरत्॥११०॥ ततोदानवदर्पघ्नंसौमित्रिंदेवकंटकः॥ तंपीडयित्वाबाहुभ्यांनप्रभुर्लंघनेभवत् ॥ ११ ॥ ततःक्रुद्धोवायुसुतोरावणंसमभिद्रवत्॥ आजघानोरसिक्रुद्धोवज्रकल्पेनमुष्टिना॥ १२ ॥ तेनमुष्टिप्रहारेणरावणोराक्षसेश्वरः॥ जानुभ्यामगमद्भूमौचचालचपपातच ॥ १३ ॥ आस्यैश्चनेत्रैःश्रवणैःपपातरुधिरंबहु ॥ विघूर्णमानोनिश्चेष्टोरथोपस्थउपाविशत् ॥ १४ ॥ विसंज्ञोमूर्छितश्चासीन्नचस्थानंसमालभत् ॥ विसंज्ञंरावणंदृष्ट्वासमरेभीमविक्रमम् ॥ १५॥ ऋषयोवानराश्चैवनेदुर्देवाश्चसासुराः॥ हनूमानथतेजस्वीलक्ष्मणंरावणार्दितम् ॥ १६ ॥

राघवाभ्याशमानयदित्युक्तम् कथमेवंसुग्रहत्वंलक्ष्मणस्येत्यत्राह वायुसूनोरिति सुहृत्त्वेनसखित्वेनपरमभक्त्याचलक्ष्मणःशत्रूणामप्रकंप्योपिवायुसूनोर्लघुत्वमगमत् शत्रूणामित्यनेनलक्ष्मणोद्धरणसमयेरावणस्यानुचरैःसाहाय्यंकृतमितिगम्यते इदंचभक्तमात्रसुग्रहत्वंभगवतोभगवदवताराणांचस्वभावसिद्धमेवेतिबोध्यम् एवंचरामलक्ष्मणयोरज्ञानशक्तिमत्त्वतात्पर्यतयाभासमानानिवचनानिमानुषवेषनिर्वहणमात्रपराणीतिबोध्यम् तदुक्तंभागवते मर्त्यावतारस्त्विहमर्त्यशिक्षणंरक्षोवधायैवनकेवलंविभोः कुतोन्यथास्यूरमतःस्वआत्मन्सीताकृतानिव्यसनानीश्वरस्ये

आनयद्राघवाभ्याशंबाहुभ्यांपरिगृह्यतम् ॥ वायुसूनोःसुहृत्त्वेनभक्त्यापरमयाचसः॥ शत्रूणामप्यकंप्योपिलघुत्वमगमत्कपेः ॥ १७ ॥ तंसमुत्सृज्यसाशक्तिःसौमित्रिंयुधिनिर्जितम् ॥ रावणस्यरथेतस्मिन्स्थानंपुनरुपागमत् ॥ १८॥ रावणोपिमहातेजाःप्राप्यसंज्ञांमहाहवे॥ आददेनिशितान्बाणान्जग्राहचमहद्धनुः ॥ १९॥ आश्वस्तश्चविशल्यश्चलक्ष्मणःशत्रुसूदनः॥ विष्णोर्भागममीमांस्यमात्मानंप्रत्यनुस्मरन्॥१२०॥ निपातितमहावीरांवानराणांमहाचमूम् ॥ राघवस्तुरणेदृष्ट्वारावणंसमभिद्रवत् ॥ २१ ॥ अथैनमनुसंक्रम्यहनूमान्वाक्यमब्रवीत्॥ ममपृष्ठंसमारुह्यराक्षसंशास्तुमर्हसि॥ २२॥ विष्णुर्यथागरुत्मंतमारुह्यामरवैरिणाम् ॥ तच्छ्रुत्वाराघवोवाक्यंवायुपुत्रेणभाषितम्॥ २३॥ अथारुरोहसहसा हनूमंतंमहाकपिम्॥ रथस्थंरावणंसंख्येददर्शमनुजाधिपः ॥ २४॥ तमालोक्यमहातेजाःप्रदुद्रावसरावणम्॥ वैरोचनमिवक्रुद्धोविष्णुरभ्युद्यतायुधः॥ २५॥ ज्याशब्दमकरोत्तीव्रंवज्रनिष्पेषनिष्ठुरम्॥ गिरागंभीरयारामोराक्षसेंद्रमुवाचह ॥ २६ ॥ तिष्ठतिष्ठममत्वंहिकृत्वाविप्रियमीदृशम्॥ क्वनुराक्षसशार्दूलगत्वामोक्षमवाप्स्यसि ॥ २७॥ यदींद्रवैवस्वतभास्करान्वास्वयंभुवैश्वानरशंकरान्वा॥ गमिष्यसित्वंदशधादिशोवातथापिमेनाद्यगतोविमोक्ष्यसे॥ २८॥

ति मर्त्यशिक्षणंतत्फलकमित्यर्थः आत्मनिईश्वरस्येत्यनेनलाघवगौरवप्राप्त्योरविरोधउक्तः॥१७॥तंसमुत्सृज्य ब्रह्मत्वेनध्यानात्तत्समुत्सर्गः स्थानंस्थितिम्॥१८॥१९॥पुनर्विष्णोर्भागमात्मानंस्मरन्नाश्वस्तःप्राप्ताश्वासेंद्रियग्रामः विशल्योनीरुक्सर्वगात्रआसीदितिशेषः ॥ १२० ॥ समभिद्रवच्छीघ्रमभ्यद्रवत् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३॥२४ ॥ दुद्रावशीघ्रमगमत् ॥ २५॥२६ ॥ क्वगत्वेति योजना नक्वापीत्यर्थः ॥ २७ ॥ तदेवाह यदीति यद्यपींद्रादीन्शरणंगमिष्यसि दशधादिशोदशप्रकारादिशोवातदंतान्वाअद्यगमिष्यसितथापितत्रगतोपिमेमत्तोनविमोक्ष्यसे दशवादिशोवाइतिपाठेदशापिदिशइत्यर्थः वाशब्दोऽप्यर्थे ॥ २८ ॥

एवंपरमक्रोधेहेतुमाह यइति अद्यत्वयायुद्धंगच्छन्सौलक्ष्मणस्त्वयाशक्त्यानिहतस्ताडितःसन्सहसाविषादंगतोऽतोऽभ्युपेत्यप्रतिज्ञायसएषोहंतद्दुःखशांतयेसपुत्रपौत्रस्यतेसंख्येमृत्युर्भविष्यामीतिशेषः ॥ २९ ॥ एतेनमयातावत्कानिरक्षांसिनिषूदितानि ॥ १३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ भूयस्तेजःशौर्यंविवृद्धमभूत् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अभिसंक्रम्यसंयुक्तोभूत्वा ॥ ३५ ॥ व्यूढंविशालम् सुजा

यश्चैषशक्त्यानिहतस्त्वयाद्यगच्छन्विषादंसहसाभ्युपेत्य ॥ सएषरक्षोगणराजमृत्युःसपुत्रपौत्रस्यतवाद्ययुद्धे ॥ २९ ॥ एतेनचात्यद्भुतदर्शनानिश
रैर्जनस्थानकृतालयानि ॥ चतुर्दशान्यात्तवरायुधानिरक्षःसहस्राणिनिषूदितानि ॥ १३० ॥ राघवस्यवचःश्रुत्वाराक्षसेंद्रोमहाबलः ॥ वायुपुत्रंम
हावेगंवहंतंराघवंरणे ॥ ३१ ॥ रोषेणमहताविष्टःपूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ आजघानशरैर्दीप्तैःकालानलशिखोपमैः ॥ ३२ ॥ राक्षसेनाहतेतस्यताडित
स्यापिसायकैः ॥ स्वभावतेजो युक्तस्यभूयस्तेजोभ्यवर्धत ॥ ३३ ॥ ततोरामोमहातेजारावणेनकृतव्रणम् ॥ दृष्ट्वाप्लवगशार्दूलंक्रोधस्यवशमेयिवान्
॥ ३४ ॥ तस्याभिसंक्रम्यरथंसचक्रंसाश्वध्वजच्छत्रमहापताकम् ॥ ससारथिंसाशनिशूलखड्गंरामःप्रचिच्छेदशितैःशराग्रैः ॥ ३५ ॥ अथेंद्रशत्रुंतर
साजघानबाणेनवज्राशनिसन्निभेन ॥ भुजांतरेव्यूढसुजातरूपेवज्रेणमेरुंभगवानिवेंद्रः ॥ ३६ ॥ योवज्रपाताशनिसन्निपातान्नचुक्षुभेनापिच
चालराजा ॥ सरामबाणाभिहतोभृशार्तश्चचालचापंचमुमोचवीरः ॥ ३७ ॥ तंविह्वलंतंप्रसमीक्ष्यरामःसमाददेदीप्तमथार्धचंद्रम् ॥ तेनार्कवर्णंस
हसाकिरीटंचिच्छेदरक्षोधिपतेर्महात्मा ॥ ३८ ॥ तंनिर्विषाशीविषसन्निकाशंशांतार्चिषंसूर्यमिवाप्रकाशम् ॥ गतश्रियंकृत्तकिरीटकूटमुवाचरा
मोयुधिराक्षसेंद्रम् ॥ ३९ ॥ कृतंत्वयाकर्ममहत्सुभीमंहतप्रवीरश्चकृतस्त्वयाहम् ॥ तस्मात्परिश्रांतइतिव्यवस्यनत्वांशरैर्मृत्युवशंनयामि ॥ १४० ॥
प्रयाहिजानामिरणार्दितस्त्वंप्रविश्यरात्रिचरराजलंकाम् ॥ आश्वस्यनिर्याहिरथीसधन्वीतदाबलंप्रेक्ष्यसिमेरथस्थः ॥ ४१ ॥ सएवमुक्तोहतदर्पह
र्षोनिकृत्तचापःसहताश्वसूतः ॥ शरार्दितोभग्नमहाकिरीटोविवेशलंकांसहसास्मराजा ॥ ४२ ॥

तरूपंराजार्हमहाभरणचंदनादिभिःप्रशस्ताकारंतस्मिन् ॥ ३६ ॥ वज्रपातश्चाशनिसन्निपातश्चेतिसमाहारैकवत्त्वं ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ किरीटकूटंकिरीटसमूहम् ॥ ३९ ॥ हताःप्रवीरायस्यतथा तस्माद्युद्धधर्मज्ञानात् व्यवस्यज्ञात्वा ॥ १४० ॥ इतोरणात्प्रयाहीतियोजना जानामिअनुजानामि प्रेक्ष्यसिप्रेक्षिष्यसि ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥४४॥ अयंरावणपराभवस्तन्मासीयशुक्लषष्ठ्यांसायंकाले ॥ भावयमानः ॥ कतकरी० ॥ ५४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडे
एकोनषष्टितमःसर्गः ॥ ५९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सइति ॥ १ ॥ २ ॥ ब्रह्मदंडोयुगांतसमुत्थितोग्निवर्णोधूमकेतुः यद्वा ब्रह्मास्त्रंअमोघत्वेनसाम्यंराघवबाणानामितिकर्मणिशेषेषष्ठी ॥ ३ ॥

तस्मिन्प्रविष्टेरजनीचरेंद्रेमहाबलेदानवदेवशत्रौ ॥ हरीन्विशल्यान्सहलक्ष्मणेनचकारराम:परमाहवाग्रे ॥ ४३ ॥ तस्मिन्प्रभग्नेत्रिदशेंद्रशत्रौसुरा
सुराभूतगणादिशश्च ॥ससागराःसर्वमहोरगाश्चतथैवभूम्यंबुचराःप्रहृष्टाः ॥ ४४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडे
एकोनषष्टितमःसर्गः॥ ५९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥सप्रविश्यपुरींलंकांरामबाणभयार्दितः॥भग्नदर्पस्तदाराजाबभूवव्यथितेंद्रियः॥ १ ॥मातंग
इवसिंहेनगरुडेनेवपन्नगः॥ अभिभूतोभवद्राजाराघवेणमहात्मना॥ २॥ब्रह्मदंडप्रतीकानांविद्युच्चलितवर्चसाम्॥ स्मरन्राघवबाणानांविव्यथे
राक्षसेश्वरः॥ ३ ॥सकांचनमयंदिव्यमाश्रित्यपरमासनम्॥ विप्रेक्षमाणोरक्षांसिरावणोवाक्यमब्रवीत्॥४॥ सर्वंतत्खलुमेमोघंयत्तप्तंपरमंतपः॥
यत्समानोमहेंद्रेणमानुषेणविनिर्जितः॥ ५॥ इदंतद्ब्रह्मणोघोरंवाक्यंमामभ्युपस्थितम्॥ मानुषेभ्योविजानीहिभयंत्वमितितत्तथा ॥ ६ ॥ देवदान
वगंधर्वैर्यक्षराक्षसपन्नगैः॥ अवध्यत्वंमयाप्रोक्तंमानुषेभ्योनयाचितम् ॥ ७ ॥ तमिमंमानुषंमन्येरामंदशरथात्मजम्॥ इक्ष्वाकुकुलजातेनअन
रण्येनयत्पुरा॥ ८ ॥ उत्पत्स्यतिहिमद्वंशपुरुषोराक्षसाधम ॥ यस्त्वांसपुत्रंसामात्यंसबलंसाश्वसारथिम् ॥ ९ ॥ निहनिष्यतिसंग्रामेत्वांकुलाधमदु
र्मते॥ शप्तोहंवेदवत्याचयथासाधर्षितापुरा॥ १० ॥

॥ ४ ॥ महेंद्रेणसमानइतियत्तदपिमोघंनिरर्थकं तत्रहेतुर्मानुषेणेति ॥ ५ ॥ मानुषेभ्यस्तवभयमितियदुक्तंतद्घोरंवाक्यंतदर्थोमामुपस्थितं तत्तथासंपत्स्यतेचेतिशेषः ॥ ६ ॥ ननुभगवतातथाभ
योपदेशःकुतस्तत्राह देवेत्यादि यस्मान्मनुष्येभ्योनयाचितंतस्मात्तेभ्योभयंजानीहीत्युक्तमित्यन्वयः ॥ ७ ॥ योमानुषोभयहेतुरुक्तस्तमिमंदशरथात्मजमेवमन्ये तत्रेदृशनिश्चयेहेतुमाह इ
क्ष्वाकुकुलेत्यादि ॥ ८ ॥ कुलाधमस्वकुलाधमराक्षसकुलाधमेतियावत् इतीतिशेषः शप्तोहमित्युभयान्वयि वेदवत्याचशप्तइत्यन्वयः शापहेतुमाह यथायतः साधर्षिता ॥ ९ ॥ १० ॥

सेयंवेदवत्येवजनकनंदिनीत्यर्थः भयकारणंशापांतरमाह उमेति ॥ ११ ॥ यथोक्तामन्नाशनिमित्तंशापंयथोक्तवंतस्तदद्यमयाप्राप्तं यदूचुस्तन्मयेतिपाठांतरम् तत्रोमाशापःकैलासशिखरचालनवेलायांरावणस्यस्त्रीनिमित्तंमरणमित्येवंरूपइत्याहुः नंदीश्वरशापस्तु यस्माद्वानरमूर्तिमांदृष्ट्वाराक्षसदुर्मते मौर्ख्यान्मामवजानीषेपरिहासंचमुंचसि तस्मान्मद्रूपसंयुक्तामद्वीर्यसमतेजसः उत्पत्स्यंतिवधार्थंहिकुलस्यतववानराइति रंभेत्यनेनरंभानिमित्तनलकूबरशापउच्यते यदात्वकामांकामार्तोधर्षयिष्यसियोषितं मूर्धातिसप्तधारक्षःशकलीभवितातदेति वरुणकन्यकापुंजिकस्थलातन्निमित्तश्चब्रह्मशापःस्त्रीधर्षणेमरणरूपः तदुक्तस्यावश्यप्राप्तौहेतुर्नमिथ्येति ऋषिपदेनतपोयुक्ताउच्यंते एतदेवोक्तंमद्भयनिमित्तंसमागम्यज्ञात्वायत्नमित्यादि भयस्यनिश्चितत्वान्निवृत्तियत्नंकुरुतेत्यर्थः ॥ १२ ॥ कोसौयत्नोयोस्माभिःकार्यस्तत्राह राक्षसाइति चर्यागोपुरेव्याख्याते अप्रतिमगांभीर्योनुपमगांभीर्यः ॥ १३ ॥ कुंभकर्णविबोधनाशयंकुर्वन्नाह समरेइति आत्मानं

सेयंसीतामहाभागाजाताजनकनंदिनी॥ उमानंदीश्वरश्चापिरंभावरुणकन्यका ॥ ११ ॥ यथोक्तास्तन्मयाप्राप्तंनमिथ्याऋषिभाषितम्॥ एतदेव
समागम्ययत्नंकर्तुमिहार्हथ॥ १२॥ राक्षसाश्चापितिष्ठंतुचर्यागोपुरमूर्धसु ॥ सचाप्रतिमगांभीर्योदेवदानवदर्पहा ॥ १३ ॥ ब्रह्मशापाभिभूतस्तुकुं
भकर्णोविबोध्यताम्॥ समरेजितमात्मानंप्रहस्तंचनिषूदितम् ॥ १४ ॥ ज्ञात्वारक्षोभीमबलमादिदेशमहाबलः ॥ द्वारेषुयत्नःक्रियतांप्राकारश्चाधि
रुह्यताम्॥ १५॥ निद्रावशसमाविष्टःकुंभकर्णोविबोध्यताम्॥ सुखंस्वपितिनिश्चिंतःकामोपहतचेतनः॥ १६ ॥ नवसप्तदशाष्टौचमासान्स्वपिति
राक्षसः॥ मंत्रंकृत्वाप्रसुप्तोयमितस्तुनवमेहनि॥ १७॥

पराजितंप्रहस्तंचनिषूदितम् ॥ १४ ॥ ज्ञात्वाएवंस्वस्यबलक्षयेसहायार्हंभीमबलंरक्षःकुंभकर्णंज्ञात्वाभीमंबलमादिदेशेत्यावृत्त्यान्वयः कुंभकर्णबोधनार्थमितिशेषः ॥ १५॥ १६ ॥ एतदुत्तरंसहिसंख्येइत्येवश्लोकइतिकतकस्वरसः क्वचित्तुसार्धश्लोकद्वयमधिकंपठ्यतेद्वारेष्वित्यादि नवसप्तदशाष्टौचमासान्स्वपितिराक्षसइतिइदंनिद्रायामनियमपरंवाक्यम् शयिताह्येषषण्मासानेकाहंजागरिष्यतइतितुषण्मासादर्वाङ्नकदापिजागरणंतदुत्तरमपितदेकाहमेवेतिजागरणएवकालनियमपरंनतुशयनेनियमपरम् स्वप्तुंवर्षाण्यनेकानिदेवदेवममेप्सितमितितद्वरप्रार्थनस्योत्तरेवक्ष्यमाणत्वात् तत्रैवरामंप्रत्यगस्त्यवाक्याच्च तत्रनिद्रासमाविष्टःकुंभकर्णोमहाबलः बहून्यब्दसहस्राणिशयानोनचबुध्यतइति केचित्तुनवसप्तषोडशतन्मध्येदशानामष्टौत्यागेऽवशिष्टषण्मासान्स्वपितीत्यर्थइत्याहुः तथाएतदुत्तरंमंत्रंकृत्वाप्रसुप्तोयमितस्तुनवमेहनीत्यर्धंपठ्यतेतत् यच्चतस्यइतोयुद्धप्रारंभदिनात्प्राक्तनेनवमेहनीतिव्याख्यानंतदसंगतमेव अयंतेसुमहान्कालःशयानस्यमहाबलेत्यनेनषण्मासादधिकत्वस्यसांप्रतनिद्रायांप्रतीतेः अहःशब्दोलक्षणयामासपरोवा एतच्चाग्रेस्फुटीकरिष्यते ॥ १७ ॥

उक्तमेवाभिप्रायंरावणआह हीति सर्वरक्षसांककुदंश्रेष्ठं नित्यनपुंसकंककुदमिति तेनसमहाबाहुरित्यनेनसामानाधिकरण्यमविरुद्धन् ॥ १८ ॥ परंकेतुःअतिप्रकाशवीर्यइत्यर्थः ॥ १९ ॥
॥ २० ॥ ननुत्वद्दुःखनाशसमर्थस्[illegible]निकथमुद्बोधनमुचितंभवेत्तत्राह किंकरिष्यामीति व्यसनेदुःखे ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ सर्वतःप्राक्प्रत्यग्दक्षिणोत्तरतश्चेत्यर्थः कुंभकर्णगुहांपातालवद्दे

सहिसंख्येमहाबाहुःककुदंसर्वरक्षसाम् ॥ वानरान्राजपुत्रौचक्षिप्रमेवहनिष्यति ॥ १८ ॥ एषकेतुःपरंसंख्येमुख्योवैसर्वरक्षसाम् ॥ कुंभकर्णःसदा
शेतेमूढोग्राम्यसुखरतः ॥ १९ ॥ रामेणाभिनिरस्तस्यसंग्रामेस्मिन्सुदारुणे ॥ भविष्यतिनमेशोकःकुंभकर्णेविबोधिते ॥ २० ॥ किंकरिष्याम्यहंतेन
शक्रतुल्यबलेनहि ॥ ईदृशेव्यसनेघोरेयोनसाह्यायकल्पते ॥ २१ ॥ तेतुतद्वचनंश्रुत्वाराक्षसेंद्रस्यराक्षसाः ॥ जग्मुःपरमसंभ्रांताःकुंभकर्णनिवेशनम्
॥ २२ ॥ तेरावणसमादिष्टामांसशोणितभोजनाः ॥ गंधमाल्यंमहद्भक्ष्यमादायसहसाययुः ॥ २३ ॥ तांप्रविश्यमहाद्वारांसर्वतोयोजनायताम् ॥ कुंभकर्णगुहांरम्यांपुष्पगंधप्रवाहिनीम् ॥ २४ ॥ कुंभकर्णस्यनिःश्वासादवधूतामहाबलाः ॥ प्रतिष्ठमानाःकृच्छ्रेणयत्नात्प्रविविशुर्गुहाम् ॥ २५ ॥ तांप्रविश्यगुहांरम्यांरत्नकांचनकुट्टिमाम् ॥ ददृशुर्नैर्ऋतव्याघ्राःशयानंभीमविक्रमम् ॥ २६ ॥ तेतुतंविकृतंसुप्तंविकीर्णमिवपर्वतम् ॥ कुंभकर्णंमहानिद्रं
समेताःप्रत्यबोधयन् ॥ २७ ॥ ऊर्ध्वलोमांचिततनुंश्वसंतमिवपन्नगम् ॥ भ्रामयंतंविनिःश्वासैःशयानंभीमविक्रमम् ॥ २८ ॥ भीमनासापुटंतंतुपातालविपुलाननम् ॥ शयनेन्यस्तसर्वांगंमेदोरुधिरगंधिनम् ॥ २९ ॥ कांचनांगदनद्धांगंकिरीटेनार्कवर्चसम् ॥ ददृशुर्नैर्ऋतव्याघ्रंकुंभकर्णमरिंदमम्
॥ ३० ॥ ततश्चक्रुर्महात्मानःकुंभकर्णस्यचाग्रतः ॥ भूतानांमेरुसंकाशंराशिंपरमतर्पणम् ॥ ३१ ॥ मृगाणांमहिषाणांचवराहाणांचसंचयान् ॥ चक्रुर्नैर्ऋतशार्दूलाराशिमन्नस्यचाद्भुतम् ॥ ३२ ॥ ततःशोणितकुंभांश्चमांसानिविविधानिच ॥ पुरस्तात्कुंभकर्णस्यचक्रुस्त्रिदशशत्रवः ॥ ३३ ॥

वनिर्मितंभूबिलमित्यर्थः ॥ २४ ॥ प्रतिष्ठमानाःपरिवृत्यगच्छंतः ॥ २५ ॥ रत्नकांचनकुट्टिमांरत्नकांचननिबद्धभूतलयुक्ताम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ ऊर्ध्वलोमांचिततनुंऊर्ध्वलोमयुक्तशरीरंभ्रामयंतं
परिवर्तयंतंजनानितिशेषः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

अथक्रमेणमंदमध्यतीव्रानुपायानाह लिलिपुरिति लेपनंचक्रुःआश्वासयामासुःघ्रापयामासुः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ नेदुरिति चिक्षिपुःहस्तैस्तच्छरीरस्यप्रणोदनंचक्रुः ॥ ३७ ॥ त्रिदिवं
व्योम किरंतःउद्गच्छंतः ॥ ३८ ॥ भुशुंडीःमुद्गरविशेषान् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ गाढंपरिहिताः परिहितवाससः कुंभगणान्कुंभवाद्यानिवादयामासुरितिशेषः ततःप्रपूरितागाढंराक्षसैर्भी

लिलिपुश्चपरार्ध्येनचंदनेनपरंतपम् ॥ दिव्यैराश्वासयामासुर्माल्यैर्गंधैश्चगंधिभिः ॥ ३४ ॥ ॥ धूपगंधांश्चसस्रजुस्तुष्टुवुश्चपरंतपम् ॥ जलदाइवचा
नेदुर्यातुधानास्ततस्ततः ॥ ३५ ॥ शंखांश्चपूरयामासुःशशांकसदृशप्रभान् ॥ तुमुलंयुगपच्चापिविनेदुश्चाप्यमर्षिताः ॥ ३६ ॥ नेदुरास्फोटयामासु
श्चिक्षिपुस्तेनिशाचराः ॥ कुंभकर्णविबोधार्थंचक्रुस्तेविपुलंस्वरम् ॥ ३७ ॥ सशंखभेरीपणवप्रणादंसास्फोटितक्ष्वेलितसिंहनादम् ॥ दिशोद्रवंतस्त्रि
दिवंकिरंतःश्रुत्वाविहंगाःसहसानिपेतुः ॥ ३८ ॥ यदाभृशार्तैर्निनदैर्महात्मानकुंभकर्णोबुबुधेप्रसुप्तः ॥ ततोभुशुंडीर्मुसलानिसर्वेरक्षोगणास्तेजगृहु
र्गदाश्च ॥ ३९ ॥ तंशैलशृंगैर्मुसलैर्गदाभिर्वक्षस्स्थलेमुद्गरमुष्टिभिश्च ॥ सुखप्रसुप्तंभुविकुंभकर्णंरक्षांस्युदग्राणितदानिजघ्नुः ॥ ४० ॥ तस्यनिःश्वास
वातेनकुंभकर्णस्यरक्षसः ॥ राक्षसाःकुंभकर्णस्यस्थातुंशेकुर्नचाग्रतः ॥ ४१ ॥ ततःपरिहितागाढंराक्षसाभीमविक्रमाः ॥ मृदंगपणवान्भेरीःशंखकुंभ
गणांस्तथा ॥ ४२ ॥ दशराक्षससाहस्रंयुगपत्पर्यवारयत् ॥ नीलांजनचयाकारंतेतुतंप्रत्यबोधयन् ॥ ४३ ॥ अभिघ्नंतोनदंतश्चनचसंबुबुधेतदा ॥ य
दाचैनंनशेकुस्तेप्रतिबोधयितुंतदा ॥ ४४ ॥ ततोगुरुतरंयत्नंदारुणंसमुपाक्रमन् ॥ अश्वानुष्ट्रान्खरान्नागानजघ्नुर्दंडकशांकुशैः ॥ ४५ ॥ भेरीशंखमृदं
गांश्चसर्वप्राणैरवादयन् ॥ निजघ्नुश्चास्यगात्राणिमहाकाष्ठकटंकरैः ॥ ४६ ॥ मुद्गरैर्मुसलैश्चापिसर्वप्राणसमुद्यतैः ॥ तेननादेनमहतालंकासर्वाप्रपू
रिता ॥ सपर्वतवनासर्वासोपिनैवप्रबुध्यते ॥ ४७ ॥ ततोभेरीसहस्रंतुयुगपत्समहन्यत ॥ मृष्टकांचनकोणानामसक्तानांसमंततः ॥ ४८ ॥

मविक्रमैरितिपांक्तःपाठः तत्रगुहेतिशेषः उत्तरार्धेराक्षसाइत्यादि ॥ ४२ ॥ दशराक्षससाहस्रंदशराक्षससहस्राणि ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ जघ्नुःतदुपरिसंचारेणतदुद्बोधनार्थमितिशेषः ॥ ४५ ॥ सर्व
प्राणैःसर्वबलेन महाकाष्ठानांस्थूणादीनांकटंकरैःसमूहैः कटंकटैरितिपाठः कटंकटःस्तंभभेदइतितीर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ मृष्टकांचनकोणानांमृष्टकांचननिर्मिताःकोणावादनदंडायासांताद
शीनांभेरीणांसहस्रमित्यर्थः आर्षःसमासः ॥ ४८ ॥

शापस्यब्रह्मशापस्य ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ पातयन्‌अपातयन् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ परंस्पर्शंस्पर्शनज्ञानंप्राप्यावुध्यत ॥ ५५ ॥ उक्तार्थानुवादः सपात्यमानैरिति ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ जा

एवमप्यतिनिद्रस्तुयदानैवप्रवुध्यत॥ शापस्यवशमापन्नस्ततःक्रुद्धानिशाचराः॥ ४९॥ ततःकोपसमाविष्टाःसर्वेभीमपराक्रमाः ॥ तद्रक्षोबोधयिष्यंतश्चक्रुरन्येपराक्रमम् ॥ ५० ॥ अन्येभेरीःसमाजघ्नुरन्येचक्रुर्महास्वनम् ॥ केशानन्येप्रलुलुपुःकर्णानन्येदशंतिच ॥ ५१ ॥ उदकुंभशतानन्येसमसिंचंतकर्णयोः॥ नकुंभकर्णःपस्पंदेमहानिद्रावशंगतः॥५२॥अन्येचवलिनस्तस्यकूटमुद्गरपाणयः॥मूर्ध्निवक्षसिगात्रेषुपातयन्कूटमुद्गरान्॥ ५३॥ रज्जुवंधनवद्धाभिःशतघ्नीभिश्चसर्वशः॥ वध्यमानोमहाकायोनप्रावुध्यतराक्षसः॥ ५४॥ वारणानांसहस्रंचशरीरेस्यप्रधावितम्॥ कुंभकर्णस्तदावुद्धास्पर्शंपरमवुध्यत॥ ५५ ॥ सपात्यमानैर्गिरिशृंगवृक्षैरचिंतयंस्तान्विपुलान्प्रहारान् ॥ निद्राक्षयात्क्षुद्भयपीडितश्चविजृंभमाणःसहसोत्पपात ॥ ५६ ॥ सनागभोगाचलशृंगकल्पौविक्षिप्यवाहूजितवज्रसारौ ॥ विवृत्यवक्त्रंवडवामुखाभंनिशाचरोसौविकृतंजजृंभे ॥ ५७ ॥ तस्यजाजृंभमाणस्यवक्त्रंपातालसन्निभम्॥ ददृशेमेरुशृंगाग्रेदिवाकरइवोदितः॥ ५८॥ सजृंभमाणोतिवलःप्रवुद्धस्तुनिशाचरः ॥ निःश्वासश्चास्यसंजज्ञेपर्वतादिवमारुतः ॥ ५९ ॥ रूपमुत्तिष्ठतस्तस्यकुंभकर्णस्यतद्बभौ ॥ युगांतेसर्वभूतानिकालस्येवदिधक्षतः ॥ ६० ॥ तस्याग्निदीप्तसदृशेविद्युत्सदृशवर्चसी॥ ददृशातेमहानेत्रेदीप्ताविवमहाग्रहौ ॥ ६१ ॥ ततस्त्वदर्शयन्सर्वान्भक्ष्यांश्चविविधान्वहून्॥ वराहान्महिषांश्चैववभक्षसमहावलः॥ ६२ ॥ आदद्बुभुक्षितोमांसंशोणितंतृषितोपिवत्॥ मेदःकुंभांश्चमद्यांश्चपपौशक्ररिपुस्तदा ॥ ६३ ॥ ततस्तृप्तइतिज्ञात्वासमुत्पेतुर्निशाचराः ॥ शिरोभिश्चप्रणम्यैनंसर्वतःपर्यवारयन्॥ ६४ ॥ निद्राविशदनेत्रस्तुकलुषीकृतलोचनः॥ चारयन्सर्वतोदृष्टिंतानुवाचनिशाचरान्॥ ६५॥

जृंभमाणस्यपुनःपुनर्जृंभांकुर्वतः वक्त्रमंतःपातालसन्निभंददृशे उपरितुमेरुशृंगाग्रेउदितोदिवाकरइवददृशे महाशरीरस्थत्वात् ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ अग्निदीप्तसदृशेदीप्ताग्निसदृशे ॥ ६१ ॥
अदर्शयन् राक्षसाइतिशेषः दर्शितांश्चतान्सवभक्ष ॥ ६२ ॥ आदत् अदेर्लङ् ॥ ६३ ॥ समुत्पेतुःसंमुखमाजंग्मुः ॥ ६४ ॥ निद्रयाविशदेईषदुन्मीलितेनेत्रेयस्यसः ॥ ६५ ॥

विस्मितइति स्वभावतोनिद्रापगमाभावेनाकालबोधनादितिभावः ॥ ६६ ॥ आदृत्यआदरपूर्वम् यत्नपूर्वमितियावत् ॥ ६७ ॥ अन्येभ्यःशत्रुभ्यः यदर्थंयद्भयनिवृत्तये ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ अर्थतत्त्वेनयाथार्थ्येन ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ नन्विंद्रादिभिरपिदुष्करपीडनमस्मत्पुरंकथंवानरैःपीडितंतत्राह एकेनेति ॥ ७५ ॥ संयुगेमुक्तःजीवन्मृतइत्युक्तेतिशेषः

ससर्वान्सांत्वयामासनैर्ऋतान्नैर्ऋतर्षभः॥ बोधनाद्विस्मितश्चापिराक्षसानिदमब्रवीत्॥ ६६॥ किमर्थमहमादृत्यभवद्भिःप्रतिबोधितः॥ कच्चित्सु
कुशलंराज्ञोभयंवानेहकिंचन॥ ६७॥ अथवाध्रुवमन्येभ्योभयंपरमुपस्थितम्॥ यदर्थमेवत्वरितैर्भवद्भिःप्रतिबोधितः॥ ६८॥ अद्यराक्षसराज
स्यभयमुत्पाटयाम्यहम्॥ दारयिष्येमहेंद्रंवाशीतयिष्येतथानलम्॥ ६९॥ नह्यल्पकारणेसुप्तंबोधयिष्यतिमादृशम्॥ तदाख्यातार्थतत्त्वेनमत्प्रबो
धनकारणम्॥ ७०॥ एवंब्रुवाणंसंरब्धंकुंभकर्णमरिंदमम्॥ यूपाक्षःसचिवोराज्ञःकृतांजलिरभाषत॥ ७१॥ ननोदेवकृतंकिंचिद्भयमस्तिकदाच
न॥ मानुषान्नोभयंराजंस्तुमुलंसंप्रबाधते॥ ७२॥ नदैत्यदानवेभ्योवाभयमस्तिननःक्वचित्॥ यादृशंमानुषंराजन्भयमस्मानुपस्थितम्॥ ७३॥
वानरैःपर्वताकारैर्लंकेयंपरिवारिता॥ सीताहरणसंतप्ताद्रामान्नस्तुमुलंभयम्॥ ७४॥ एकेनवानरेणेयंपूर्वंदग्धामहापुरी॥ कुमारोनिहतश्चाक्षः
सानुयात्रःसकुंजरः॥ ७५॥ स्वयंरक्षोधिपश्चापिपौलस्त्योदेवकंटकः॥ व्रजेतिसंयुगेमुक्तोरामेणादित्यवर्चसा॥ ७६॥ यन्नदेवैःकृतोराजानापिदै
त्यैर्नदानवैः॥ कृतःसइहरामेणविमुक्तःप्राणसंशयात्॥ ७७॥ सयूपाक्षवचःश्रुत्वाभ्रातुर्युधिपराभवम्॥ कुंभकर्णोविवृत्ताक्षोयूपाक्षमिदमब्रवी
त्॥ ७८॥ सर्वमद्यैवयूपाक्षहरिसैन्यंसलक्ष्मणम्॥ राघवंचरणेजित्वाततोद्रक्ष्यामिरावणम्॥ ७९॥ राक्षसांस्तर्पयिष्यामिहरीणांमांसशोणितैः॥
रामलक्ष्मणयोश्चापिस्वयंपास्यामिशोणितम्॥ ८०॥ तत्तस्यवाक्यंब्रुवतोनिशम्यसगर्वितंरोषविवृद्धदोषम्॥ महोदरोनैर्ऋतयोधमुख्यःकृतांज
लिर्वाक्यमिदंबभाषे॥ ८१॥ रावणस्यवचःश्रुत्वागुणदोषौविमृश्यच॥ पश्चादपिमहाबाहोशत्रून्युधिविजेष्यसि॥ ८२॥

॥ ७६ ॥ यन्नकृतःयामवस्थांनप्रापितः सरामेणकृतस्तामवस्थांप्रापितःप्राणसंशयात्तयावस्थयाप्राप्तोविमुक्तश्च ॥ ७७॥ ७८॥ ७९॥ ८०॥ सगर्वितंसगर्वम् रोषेणविवृद्धोदोषोदुर्नयरूपोयस्यतम् ॥ ८१ ॥ ८२ ॥

संप्रतस्थेप्रस्थातुमुपचक्रमे ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ तत्रैवस्थितोयुद्धायनिर्यातुआहोस्विदिहागतंद्रक्ष्यसे ॥ ८६ ॥ पूज्यतांसइतिशेषः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ बलसमीरणंबलवृद्धि

महोदरवचःश्रुत्वाराक्षसैःपरिवारितः ॥ कुंभकर्णोमहातेजाःसंप्रतस्थेमहाबलः ॥ ८३ ॥ सुप्तमुत्थाप्यभीमाक्षंभीमरूपपराक्रमम् ॥ राक्षसास्त्वरि
ताजग्मुर्दशग्रीवनिवेशनम् ॥ ८४ ॥ तेभिगम्यदशग्रीवमासीनंपरमासने ॥ ऊचुर्बद्धांजलिपुटाःसर्वएवनिशाचराः ॥ ८५ ॥ कुंभकर्णःप्रबुद्धोसौ
भ्रातातेराक्षसेश्वर ॥ कथंतत्रैवनिर्यातुद्रक्ष्यसेतमिहागतम् ॥ ८६ ॥ रावणस्त्वब्रवीद्धृष्टोराक्षसांस्तानुपस्थितान् ॥ द्रष्टुमेनमिहेच्छामियथान्यायं
चपूज्यताम् ॥ ८७ ॥ तथेत्युक्त्वातुतेसर्वेपुनरागम्यराक्षसाः ॥ कुंभकर्णमिदंवाक्यमूचूरावणचोदिताः ॥ ८८ ॥ द्रष्टुंत्वांकांक्षतेराजासर्वराक्षसपुंगवः ॥
गमनेक्रियतांबुद्धिर्भ्रातरंसंप्रहर्षय ॥ ८९ ॥ कुंभकर्णस्तुदुर्धर्षोभ्रातुराज्ञायशासनम् ॥ तथेत्युक्त्वामहावीर्यःशयनादुत्पपातह ॥ ९० ॥ प्रक्षाल्यव
दनंहृष्टःस्नातःपरमहर्षितः ॥ पिपासुस्त्वरयामासपानंबलसमीरणम् ॥ ९१ ॥ ततस्तेत्वरितास्तत्रराक्षसारावणाज्ञया ॥ मद्यंभक्ष्यांश्चविविधान्
क्षिप्रमेवोपहारयन् ॥ ९२ ॥ पीत्वाघटसहस्रेद्वेगमनायोपचक्रमे ॥ ईषत्समुत्कटोमत्तस्तेजोबलसमन्वितः ॥ ९३ ॥ कुंभकर्णोबभौरुष्टःकालांतक
यमोपमः ॥ भ्रातुःसभवनंगच्छन्रक्षोबलसमन्वितः ॥ कुंभकर्णःपदन्यासैरकंपयतमेदिनीम् ॥ ९४ ॥ सराजमार्गंवपुषाप्रकाशयन्सहस्ररश्मिर्ध
रणीमिवांशुभिः ॥ जगामतत्रांजलिमालयावृतःशतक्रतुर्गेहमिवस्वयंभुवः ॥ ९५ ॥ तंराजमार्गस्थममित्रघातिनंवनौकसस्तेसहसाबहिःस्थिताः ॥
दृष्ट्वाप्रमेयंगिरिशृंगकल्पंवितत्रसुस्तेसहयूथपालैः ॥ ९६ ॥ केचिच्छरण्यंशरणंस्मरामंव्रजंतिकेचिद्व्यथिताःपतंति ॥ केचिद्दिशश्चव्यथिताःपतंति
केचिद्भयार्ताभुविशेरतेस्म ॥ ९७ ॥

करम् ॥ ९१ ॥ उपहारयन्उपाहारयन् ॥ ९२ ॥ ईषत्समुत्कटोमत्तः तावन्मधुपानेनापीषदेवसमुत्कटोमत्तश्चेत्यर्थः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ वपुषादेहकांत्या ॥ ९५ ॥ अप्रमेयत्वेहेतुर्गिरिशृंग
कल्पत्वम् ॥ ९६ ॥ ९७ ॥

आत्मतेजसाआदित्यंस्पृशंतमिव तत्सदृशमितियावत् प्रायोदिनद्वयेनास्यजागरः ॥ १८ ॥ कतकरी० ॥ ५५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये

तमद्रिशृंगप्रतिमंकिरीटिनंस्पृशंतमादित्यमिवात्मतेजसा ॥ वनौकसःप्रेक्ष्यविवृद्धमद्भुतंभयार्दितादुद्रुविरेयतस्ततः ॥ १८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०
वा०आ०युद्धकांडेषष्टितमःसर्गः ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ततोरामोमहातेजाधनुरादायवीर्यवान् ॥ किरीटिनंमहाकायंकुंभकर्णददर्शह ॥ १ ॥ तं
दृष्ट्वाराक्षसश्रेष्ठंपर्वताकारदर्शनम् ॥ क्रममाणमिवाकाशंपुरानारायणंयथा ॥ २ ॥ सतोयांबुदसंकाशंकांचनांगदभूषणम् ॥ दृष्ट्वापुनःप्रदुद्राव
वानराणांमहाचमूः ॥ ३ ॥ विद्रुतांवाहिनींदृष्ट्वावर्धमानंचराक्षसम् ॥ सविस्मितमिदंरामोविभीषणमुवाचह ॥ ४ ॥ कोसौपर्वतसंकाशःकिरीटी
हरिलोचनः ॥ लंकायांदृश्यतेवीरःसविद्युदिवतोयदः ॥ ५ ॥ पृथिव्यांकेतुभूतोसौमहानेकोत्रदृश्यते ॥ यंदृष्ट्वावानराःसर्वेविद्रवंतियतस्ततः ॥ ६ ॥ आ
चक्ष्वसुमहान्कोसौरक्षोवायदिवासुरः ॥ नमयैवंविधंभूतंदृष्टपूर्वंकदाचन ॥ ७ ॥ संपृष्टोराजपुत्रेणरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ विभीषणोमहाप्राज्ञःका
कुत्स्थमिदमब्रवीत् ॥ ८ ॥ येनवैवस्वतोयुद्धेवासवश्चपराजितः ॥ सैषविश्रवसःपुत्रःकुंभकर्णःप्रतापवान् ॥ अस्यप्रमाणसदृशोराक्षसोन्योनविद्य
ते ॥ ९ ॥ एतेनदेवायुधिदानवाश्चयक्षाभुजंगाःपिशिताशनाश्च ॥ गंधर्वविद्याधरपन्नगाश्चसहस्रशोराघवसंप्रभग्नाः ॥ १० ॥ शूलपाणिंविरूपा
क्षंकुंभकर्णमहाबलम् ॥ हंतुंनशेकुस्त्रिदशाःकालोयमितिमोहिताः ॥ ११ ॥ प्रकृत्याह्येषतेजस्वीकुंभकर्णोमहाबलः ॥ अन्येषांराक्षसेंद्राणांवरदान
कृतंबलम् ॥ १२ ॥ बालेनजातमात्रेणक्षुधार्तेनमहात्मना ॥ भक्षितानिसहस्राणिप्रजानांसुबहून्यपि ॥ १३ ॥ तेषुसंभक्ष्यमाणेषुप्रजाभयनिपीडि
ताः ॥ यांतिस्मशरणंशक्रंतमप्यर्थंन्यवेदयन् ॥ १४ ॥ सकुंभकर्णकुपितोमहेंद्रोजघानवज्रेणशितेनवज्री ॥ सशक्रवज्राभिहतोमहात्माचचाल
कोपाच्चभृशंननाद ॥ १५ ॥ तस्यनानद्यमानस्यकुंभकर्णस्यरक्षसः ॥ श्रुत्वानिनादंवित्रस्ताःप्रजाभूयोवितत्रसुः ॥ १६ ॥

युद्धकांडेषष्टितमःसर्गः ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ततोरामइति ॥ १ ॥ पर्वताकारंदर्शनंयस्यतंदृष्ट्वायत्तोबभूवेतिशेषः ॥ २ ॥ सतोयेति सजलमेघसंकाशमित्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ हरिलोच
नःकपिलनेत्रः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ प्रकृत्येति स्वभावतःपराभिभवसामर्थ्यवान् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ विजज्वालरुधिरप्रवाहैर्ज्वालाव्याप्तइवबभूव ॥ १८ ॥ १९ ॥ नित्यशःप्रतिदिनम् ॥ २० ॥ रक्षांस्यावाहयामास गायत्रीलक्षणेनमंत्रेणाजुहावेत्यर्थः ॥ २१ ॥ आश्वस्तोजातविस्रंभःपरमसंभ्रांतइतियावत् ॥ २२ ॥ पौलस्त्येनविश्रवसा मृतकल्पःशयिष्यसेइति अयंशापः स्वप्तुंवर्षाण्यनेकानिदेवदेवममेप्सितं एवमस्त्वितितंचोक्त्वाप्रहृष्टास्तेदिवौकसइतितपश्चर्यानंतरं प्रार्थनालब्धबहुवार्षिकनिद्रासमनंतरकालइतिबोध्यं मृतकल्पःशयिष्यसइतिशप्तस्यतपश्चर्याद्यसंभवात् पूर्वंजातमात्रेणेत्युक्तिस्तुतपोविशिष्टतयाजातमात्रेणेत्यर्थिका ॥ २३ ॥ २४ ॥

ततःक्रुद्धोमहेंद्रस्यकुंभकर्णोमहाबलः ॥ निष्कृष्यैरावताद्दंतंजघानोरसिवासवम् ॥ १७ ॥ कुंभकर्णप्रहारार्तोविजज्वालसवासवः॥ ततोविषेदुः सहसादेवाब्रह्मर्षिदानवाः॥ प्रजाभिःसहशक्रश्चययौस्थानंस्वयंभुवः॥ १८॥ कुंभकर्णस्यदौरात्म्यंशशंसुस्तेप्रजापतेः॥ प्रजानांभक्षणंचापिशशंसुस्तेदिवौकसाम्॥ आश्रमध्वंसनंचापिपरस्त्रीहरणंतथा ॥ १९ ॥एवंप्रजायदित्वेषभक्षयिष्यतिनित्यशः ॥ अचिरेणैवकालेनशून्योलोकोभविष्यति॥ २०॥वासवस्यवचःश्रुत्वासर्वलोकपितामहः॥ रक्षांस्यावाहयामासकुंभकर्णंददर्शह ॥ २१ ॥ कुंभकर्णंसमीक्ष्यैववितत्रासप्रजापतिः॥ कुंभकर्णमथाश्वस्तःस्वयंभूरिदमब्रवीत्॥ २२ ॥ ध्रुवंलोकविनाशायपौलस्त्येनासिनिर्मितः ॥ तस्मात्त्वमद्यप्रभृतिमृतकल्पःशयिष्यसे॥ २३ ॥ब्रह्मशापाभिभूतोथनिपपाताग्रतःप्रभोः॥ ततःपरमसंभ्रांतोरावणोवाक्यमब्रवीत् ॥ २४ ॥ प्रवृद्धःकांचनोवृक्षःफलकालेनिकृत्यते ॥ ननप्तारंस्वकं न्याय्यंशप्तुमेवंप्रजापते॥ २५॥ नमिथ्यावचनश्चत्वंस्वप्स्यत्येवनसंशयः॥ कालस्तुक्रियतामस्यशयनेजागरणेतथा ॥ २६॥ रावणस्यवचःश्रुत्वा स्वयंभूरिदमब्रवीत्॥ शयितात्येषषण्मासमेकाहंजागरिष्यति॥ २७॥

प्रवृद्धःप्रवर्द्धितइत्यर्थः कांचनःकांचनफलकः फलकालेकांचनरूपफलप्राप्तिकाले निकृंत्यतेछिद्यते साक्षात्स्वकंनप्तारमेवंशप्तुंनन्याय्यम् ॥ २५ ॥ पुनरपिरावणआह नमिथ्येति अतोयंस्वप्स्यत्येवनसंशयः जाग्रणेजागरणे गुणाभावआर्षः कालःकालनियमः ॥ २६ ॥ षण्मासंत्ववश्यंशयितानतुततोन्यूनं अधिकंतुननिवार्यतेतद्बीजमुक्तं जागरणंत्वेकाहमेव सत्यत्याहितेकार्येइतिशेषः अतएवेंद्रलोकजयायरावणस्यकुंभकर्णेनसहगमनेप्रथमदिनेमधुपुरेवासउक्तोद्वितीयदिनेकैलासेयप्ररंभायांबलाद्रावणस्यप्रवृत्तिस्तदनंतरंकुंभकर्णस्तुदुद्दालानानाप्रहरणोद्यतइत्यादिनातृतीयदिवसादिषुयुद्धमुक्तं तेनयुद्धप्रसंगेऽनेकदिनमपिजागरणंप्रतीयते ॥ २७ ॥

॥२८॥ इदानींतस्याकालेबोधननिमित्तमाह सोसाविति ॥ २९ ॥ शिबिरात्स्वगृहात् भक्षयन् हेतौशता भक्षार्थमित्यर्थः ॥ ३० ॥ पुनारामःपृच्छति कथमेनमिति ॥ ३१ ॥ विभीषणउत्तरमाह उच्यतामिति समुच्छ्रितंरावणेन माययाविभीषिकार्थंनिर्मितंकिंचिद्यंत्रमात्रंअतोनकिंचिदेतदित्येववानरसउच्यतांमयास्वामिभिश्चनतुरावणानुजत्वादिकमित्यर्थः एवंचकार्यसिद्धिरित्याह इतीति इहएतस्मिन्विषये ॥ २२ ॥ हेतुमद्युक्तिमत् सुमुखोद्गतंवानरलोकस्यसौमुख्यसंपादनायोद्गतमुपदिष्टंवचःप्रागुक्तंश्रुत्वानीलंप्रतिवाक्यमुवाच ॥ ३३ ॥ यथापूर्वंद्वारनि

एकेनाह्नात्वसौवीरश्चरन्भूमिंबुभुक्षितः॥ व्यात्तास्योभक्षयेल्लोकान्संवृद्धइवपावकः ॥ २८ ॥ सोसौव्यसनमापन्नःकुंभकर्णमबोधयत्॥ त्वत्पराक्रमभीतश्चराजासंप्रतिरावणः॥ २९॥ सएषनिर्गतोवीरःशिबिराद्भीमविक्रमः ॥ वानरान्भृशसंक्रुद्धोभक्षयन्परिधावति॥ ३० ॥ कुंभकर्णप्रतीक्ष्यैवहरयोद्यप्रदुद्रुवुः॥ कथमेनंरणेक्रुद्धंवारयिष्यंतिवानराः॥ ३१ ॥ उच्यंतांवानराःसर्वेयंत्रमेतत्समुच्छ्रितम्॥ इतिविज्ञायहरयोभविष्यंतीहनिर्भयाः॥३२॥विभीषणवचःश्रुत्वाहेतुमत्सुमुखोद्गतम्॥ उवाचराघवोवाक्यंनीलंसेनापतिंतदा॥३३॥ गच्छसैन्यानिसर्वाणिव्यूह्यतिष्ठस्वपावके॥ द्वाराण्यादायलंकायाश्चर्यांश्चास्याथसंक्रमान् ॥ ३४ ॥ शैलशृंगाणिवृक्षांश्चशिलाश्चाप्युपसंहरन् ॥ भवंतःसायुधाःसर्वेवानराःशैलपाणयः ॥ ३५॥ राघवेणसमादिष्टोनीलोहरिचमूपतिः॥शशासवानरानीकंयथावत्कपिकुंजरः ॥ ३६ ॥ ततोगवाक्षःशरभोहनूमानंगदस्तथा ॥ शैलशृंगाणिशैलाभागृहीत्वाद्वारमभ्ययुः॥ ३७॥रामवाक्यमुपश्रुत्यहरयोजितकाशिनः ॥ पादपैरर्दयन्वीरावानराःपरवाहिनीम्॥ ३८ ॥ततोहरीणांतदनीकमुग्रंरराजशैलोद्यतवृक्षहस्तम्॥ गिरेःसमीपानुगतंयथैवमहन्महांभोधरजालमुग्रम्॥ ३९ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकषष्टितमःसर्गः॥ ६१ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

रोधेनियुंक्ते गच्छेति अनेनरावणपलायनोत्तरंमध्येऽवहारःसूचितः ॥ ३४ ॥ शैलशृंगादीन्युपसंहरन्उपसंहरंतःसंचिन्वंतोभवंतस्तिष्ठंत्वितिशेषः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ रामवाक्यंयंत्रमात्रमिदमित्येवंरूपं जितकाशिनोनिर्भयाः परवाहिनींपुराद्बहिःपुरीपरिसररक्षिणींराक्षससेनामित्यर्थः ॥ ३८ ॥ शैलोद्यतेति उद्यतशैलंवृक्षहस्तंच गिरेःसमीपानुगतं पर्वताग्रवर्तिलंकायाःपरितोवर्तमानत्वात्तत्त्वं महन्महादेशव्यापिसंस्थानवत्॥ ३९ ॥ कतकरी॰ ॥ ५६ ॥ ॥ इतिश्री॰वा॰आ॰युद्धकांडेएकषष्टितमःसर्गः ॥ ६१ ॥

अथरावणेनकुंभकर्णनियोजनं सत्विति ॥ १ ॥ गृहेभ्यस्तत्तद्गृहवर्तिस्त्रीहस्तेभ्यः निर्गतेनेतिशेषः ॥ २ ॥ भानुवत्सूर्यवद्भास्वरंदर्शनंयस्यतत् भानुभिःसूर्यकिरणैर्भास्वरंदर्शनंयस्येतिच रत्नेषुसूर्यकिरणसंबंधादधिकतेजोवत्वंगृहस्येतिभावः इदमेवयुक्तम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ कक्ष्यामभिविगाह्यद्वाराणितीर्त्वा ॥ ६ ॥ उपस्थितंप्राप्तम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ समुदितोत्पत्य सरावणोमुदितःसमुत्पत्यसनादुत्थायेत्यर्थः संधिरार्षः ॥ ९ ॥ १० ॥ क्रोधादकालेउद्बोधनकोपात् कोपादितिपाठांतरं तदेवदर्शयति किमर्थमिति आदृत्ययत्नंकृत्वा ॥ ११ ॥ प्रेतोभविष्यति मयानिहतइतिशेष

सतुराक्षसशार्दूलोनिद्रामदसमाकुलः ॥ राजमार्गंश्रियाजुष्टंययौविपुलविक्रमः ॥ १ ॥ राक्षसानांसहस्रैश्चवृतःपरमदुर्जयः ॥ गृहेभ्यःपुष्पवर्षेण
कीर्यमाणस्तदाययौ ॥ २ ॥ सहेमजालविततंभानुभास्वरदर्शनम् ॥ ददर्शविपुलंरम्यंराक्षसेंद्रनिवेशनम् ॥ ३ ॥ सतत्तदासूर्यइवाभ्रजालंप्रविश्य
रक्षोधिपतेर्निवेशनम् ॥ ददर्शदूरेग्रजमासनस्थंस्वयंभुवंशक्रइवासनस्थम् ॥ ४ ॥ भ्रातुःसभवनंगत्वारक्षोगणसमन्वितः ॥ कुंभकर्णःपदन्यासैर
कंपयतमेदिनीम् ॥५॥ सोभिगम्यगृहंभ्रातुःकक्ष्यामभिविगाह्यच ॥ ददर्शोद्विग्नमासीनंविमानेपुष्पकेगुरुम् ॥६॥ अथदृष्ट्वादशग्रीवःकुंभकर्णमुप
स्थितम् ॥ तूर्णमुत्थायसंहृष्टःसन्निकर्षमुपानयत् ॥ ७ ॥ अथासीनस्यपर्यंकेकुंभकर्णोमहाबलः ॥ भ्रातुर्ववंदेचरणौकिंकृत्यमितिचाब्रवीत् ॥ ८ ॥
पुनःसमुदितोत्पत्यरावणःपरिषस्वजे ॥ सभ्रात्रासंपरिष्वक्तोयथावच्चाभिनंदितः ॥ ९ ॥ कुंभकर्णःशुभंदिव्यंप्रतिपेदेवरासनम् ॥ सतदासनमाश्रि
त्यकुंभकर्णोमहावलः ॥ १० ॥ संरक्तनयनःक्रोधाद्रावणंवाक्यमब्रवीत् ॥ किमर्थमहमादृत्यत्वयाराजन्प्रबोधितः ॥ ११ ॥ शंसकस्माद्भयंतेत्रको
वाप्रेतोभविष्यति ॥ भ्रातरंरावणःक्रुद्धंकुंभकर्णमवस्थितम् ॥ रोषेणपरिवृत्ताभ्यांनेत्राभ्यांवाक्यमब्रवीत् ॥ १२ ॥ अयंतेसुमहान्कालःशयानस्य
महावल ॥ सुषुप्तस्त्वंनजानीषेममरामकृतंभयम् ॥ १३ ॥

रोषेणेषत्परिवृत्ताभ्यांनेत्राभ्यामुपलक्षितंकुंभकर्णमिदंवाक्यमब्रवीत् ॥१२॥ सुमहान्कालोगतइतिशेषःमयासंमंत्र्यगमनानंतरमितिभावः सुमहानित्यनेनब्रह्मकृतावधिभूतषण्मासादप्यधिकःकालोगतइतिसूच्यते शयिताह्येषषण्मासानेकाहंजागरिष्यतइतितुषण्मासादर्वाक्जागरणाभावपरं मंत्रंकृत्वाप्रसुप्तोयमितस्तुनवमेहनीतिपद्यंतुप्रक्षिप्तंतत्राहुःपदंमासपरंवेत्युक्तं अन्यथाषण्मासादर्वाक्कदापिजागरणाभावेनतावत्कालस्यतत्स्वापेनियतत्वात्ततोर्वाङ्मासद्वयादिमध्येएतत्प्रवृत्तौसुमहानित्युक्तेरसंगत्यापत्तेः अनेनमंत्रंकृत्वासुप्तस्याष्टनवमासरूपःकालोगतइतिगम्यते अनेनापियुद्धस्यषण्मासाधिककालव्यापितासूचिताभवतीतिज्ञायते ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ स्वलंकायांस्वीयद्वीपे वानरैकार्णवंकृतंवानरमयैकार्णववत्कृतम् ॥ १५ ॥ वानराणांक्षयंनपश्यामि तिष्ठतुक्षयोयुद्धेमदीयैरक्षोभिर्जितपूर्वाअपिनदृश्यंते ॥ १६ ॥ १७ ॥ सर्वेक्षपितानाशिताःकोशाऐश्वर्याणियस्यतंमामभ्युपपद्यानुगृह्यत्रायस्व ॥ १८ ॥ १९ ॥ परासंभावनाकार्यसिद्धिप्रत्याशामेत्वय्यस्तीतिशेषः प्रतिव्यूह्यप्रातिभट्यंकृत्वा ॥ २० ॥ वीर्यमातिष्ठवीर्यमवलंबस्व ॥ २१ ॥ हेप्रियरणहेबांधवप्रिययथाप्रियंस्वप्रीत्यनुसारेणप्रियहितमुत्तमंहितंकुरुष्व ॥ २२ ॥ कतकरी० ॥ ५७ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीये

एषदाशरथिःश्रीमान्सुग्रीवसहितोबली ॥ समुद्रंलंघयित्वातुकुलंनःपरिकृंतति ॥ १४ ॥ हंतपश्यस्वलंकायांवनान्युपवनानिच ॥ सेतुनासुखमागत्यवानरैकार्णवंकृतम् ॥ १५ ॥ येराक्षसामुख्यतमाहतास्तेवानरैर्युधि ॥ वानराणांक्षयंयुद्धेनपश्यामिकथंचन ॥ नचापिवानरायुद्धेजितपूर्वाःकदाचन ॥ १६ ॥ तदेतद्भयमुत्पन्नंत्रायस्वेहमहाबल ॥ नाशयत्वमिमानद्यतदर्थंबोधितोभवान् ॥ १७ ॥ सर्वक्षपितकोशंचसत्वमभ्युपपद्यमाम् ॥ त्रायस्वेमांपुरींलंकांबालवृद्धावशेषिताम् ॥ १८ ॥ भ्रातुरर्थेमहाबाहोकुरुकर्मसुदुष्करम् ॥ मयैवंनोक्तपूर्वोहिभ्राताकश्चित्परंतप ॥ १९ ॥ त्वय्यस्तिममचस्नेहःपरासंभावनाचमे ॥ देवासुरेषुयुद्धेषुबहुशोराक्षसर्षभ ॥ त्वयादेवाःप्रतिव्यूह्यनिर्जिताश्चामरायुधि ॥ २० ॥ तदेतत्सर्वमातिष्ठवीर्यंभीमपराक्रम ॥ नहितेसर्वभूतेषुदृश्यतेसदृशोबली ॥ २१ ॥ कुरुष्वमेप्रियहितमेतदुत्तमंयथाप्रियंप्रियरणबांधवप्रिय ॥ स्वतेजसाव्यथयसपत्नवाहिनींशरद्घनंपवनइवोद्यतोमहान् ॥ २२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेद्विषष्टितमःसर्गः ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ तस्यराक्षसराजस्यनिशम्यपरिदेवितम् ॥ कुंभकर्णोबभाषेदंवचनंप्रजहासच ॥ १ ॥ दृष्टोदोषोहियोस्माभिःपुरामंत्रविनिर्णये ॥ हितेष्वनभियुक्तेनसोयमासादितस्त्वया ॥ २ ॥ शीघ्रंखल्वभ्युपेतंत्वांफलंपापस्यकर्मणः ॥ निरयेष्वेवपतनंयथादुष्कृतकर्मणः ॥ ३ ॥

आदिकाव्येयुद्धकांडेद्विषष्टितमःसर्गः ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ प्रजहासच विभीषणवचोनंगीकारफलंप्राप्तंदुरात्मनेतिहासः ॥ १ ॥ तदेवप्रकाशयति दृष्टइति मंत्रविनिर्णयेविभीषणेनसहमंत्रविचारकालेहितेषुहितवादिषु अनभियुक्तेनअश्रद्दधानेन सोयमासादितः मयाविभीषणेनचदृष्टःसर्वनाशप्राप्तिरूपदोषइत्यर्थः ॥ २ ॥ लोकेक्रमेणदोषंपुरुषाःप्रपद्यंतेत्वांत्वत्युत्कटैःपुण्यपापैरिहैवफलमश्नुतइतिन्यायेनशीघ्रमेवपरदारग्रहणरूपदुष्कर्मणःफलंप्राप्तमित्याह शीघ्रमिति अभ्युपेतंप्राप्तंजातं यथापापस्यप्रथमंनिरयेष्वेवपतनंतद्वत् ॥ ३ ॥

प्रथमंएतत्कृत्यंसर्वनाशप्राप्तिरूपंकेवलंवीर्यदर्पेणनचिंतितम् अनुबंधोदोषोत्पादोपिनविचारितः इदंदुष्टंकर्मतस्यचैवंफलंभावीतिद्वयमपिनविचारितमित्यर्थः दोषोत्पादेऽनुबंधःस्यादित्यमरः ॥ ४ ॥ पूर्वकार्याणिपूर्वंकर्तव्यकार्याणियःपश्चात्कुर्यात् तथोत्तरकार्याणिचपूर्वम् सनयानयौनवेद अत्रपूर्वंकार्यंविचारः पश्चात्कार्यंसीताहरणम् ॥ ५ ॥ तदेवप्रपंचयति देशेति उचितदेशकालरहितानिविपरीतकालदेशयुक्तानित्वत्कृतैतत्कर्मवद्दुष्यंतिदुःखायभवंति अप्रयतेषुअसावधानेषुअसंस्कृतेष्वग्निषुचहवींषीव ॥ ६ ॥ अथयथाकालदेशप्रयुक्तात्सिद्धिमाह त्रयाणामिति क्षयवृद्धिस्थानलक्षणानांनिश्चयपूर्वंकर्तव्यानांकर्मणांसामादीनांयोगंप्रयोगंसचिवैःसहपंचधापंचप्रकारंसमयंप्रयोगसाधनविचारंकृत्वायःप्रपद्यतेससम्यक्पथिवर्ततेसमीचीनेनीतिमार्गेवर्तते तानिपंचप्रकारसाधनानि कर्मणामारंभोपायः १ पुरुषद्रव्यसंपत् २ देशकालविभागः ३ विपत्तिप्रतीकारः ४ कार्यसिद्धिश्चेति ५ सम्यगित्यव्ययम॥७॥एवंवर्तमानस्यप्रथमंबुद्धिसिद्धिः

प्रथमंवैमहाराजकृत्यमेतदचिंतितम् ॥ केवलंवीर्यदर्पेणनानुबंधोविचारितः॥ ४ ॥ यःपश्चात्पूर्वकार्याणिकुर्यादैश्वर्यमास्थितः॥ पूर्वंचोत्तरकार्याणिनसवेदनयानयौ॥५॥ देशकालविहीनानिकर्माणिविपरीतवत्॥ क्रियमाणानिदुष्यंतिहवींष्यप्रयतेष्विव ॥ ६ ॥ त्रयाणांपंचधायोगंकर्मणांयःप्रपद्यते॥ सचिवैःसमयंकृत्वाससम्यग्वर्ततेपथि॥ ७ ॥ यथागमंचयोराजासमयंचचिकीर्षति ॥ बुध्यतेसचिवैर्बुद्ध्यासुहृदश्चानुपश्यति ॥ ८ ॥ धर्ममर्थंहिकामंवासर्वान्वारक्षसांपते॥ भजतेपुरुषःकालेत्रीणिद्वंद्वानिवापुनः ॥ ९ ॥ त्रिषुचैतेषुयच्छ्रेष्ठंश्रुत्वातन्नावबुध्यते ॥ राजावाराजमात्रोवाव्यर्थंतस्यबहुश्रुतम्॥ १० ॥

फलमित्याह यथागममिति यथागमंनीतिशास्त्रमनतिक्रम्ययोराजासचिवैःसहसमयंचिकीर्षति क्षयादिकालोचितसामादिकर्मविचारमुक्तपंचप्रकारतत्प्रयोगसाधनसंपत्तिविचारंचकर्तुमिच्छति तद्यथा आत्मोपचयपरहानिसमयेदंडोपयोगियानम् आत्मपरयोर्बलसाम्येसंधानम् परोपचयात्महानिसमयेदानपूर्वंसमाश्रयणमिति बुद्ध्यास्वबुद्ध्यासचिवैःसहसुहृदश्चानुपश्यति अयंसुहृत्हितवक्ताअयंप्रभोःसुखमात्रजननेच्छयावदतिनसुहृदित्यनुपश्यतिकार्यवशेनविचारयतिसबुध्यतेकर्तव्याकर्तव्यविवेकबुद्धिंप्राप्नोति ॥ ८ ॥ अथबुद्धिफलंपुरुषार्थसिद्धिरित्याह धर्ममिति हिश्चार्थे कालेतत्रप्रातर्धर्मसेवाततोऽपराह्णेऽर्थसेवारात्रौकामसेवेतिस्वस्वकालेत्रीणिधर्मादीनिभजते युवराजादिस्तुद्वंद्वानिवाद्वंद्वान्येवधर्मकामद्विकान्येवभजते अवांतरभेदाद्बहुत्वम् सेवतइत्यर्थः ॥ ९ ॥ अथधर्मविरुद्धेकामेप्राप्तेधर्मएवसेव्यइत्याह त्रिष्विति एतेषुत्रिषुधर्मादिषुसर्वमूलत्वाद्यच्छ्रेष्ठंधर्मरूपंवस्तुतदाप्तेभ्यःश्रुत्वापिनावबुध्यतेविरोधेधर्मस्यैवानुष्ठेयत्वंनबुध्यतेयोराजामहाराजोराजमात्रंयुवराजःतस्यबहुश्रुतंव्यर्थम् ॥ १० ॥

सांत्वंसाम एवंदानादिचतुष्कम् योगमुक्तपंचविधप्रयोगसाधनसंपादनम् तावुभौनयानयौप्रसिद्धौ प्रयोगाप्रयोगकालौधर्मादींश्चकालेसचिवैःसहसंमंत्र्यात्मवान्जितेंद्रियोभूत्वानिषेवतेऽनुति
ष्ठतिसव्यसनंनाप्नुयात् ॥ ११ ॥ १२ ॥ किंचसएवराजापिभवतीत्याह हितानुबंधमिति यउच्यमानगुणैःसचिवैःसहहितानुबंधंशुभमुदर्कफलमालोक्यविचार्यात्मनःकार्यंकुर्यात्सराजाभव
तीत्यन्वयः ॥१३॥ अथोत्तममंत्रिविभीषणादिमतमपहायदुर्मंत्रिभिर्मंत्रणमूलःसर्वानर्थइत्याह अनभिज्ञायेति प्रागल्भ्याच्छब्दरचनामात्रसामर्थ्यात् ॥ १४ ॥ अशास्त्रविदुषामित्यस्यैवव्या
ख्याअर्थशास्त्रानभिज्ञानामिति अथापिविपुलांश्रियंकेवलंहठादेवेच्छतांवचनंनकार्यमित्यन्वयः ॥ १५ ॥ राजभिर्मंत्रकालेदुर्मंत्रिनिरासःसर्वथाकार्यइत्याह अहितंचेति धार्ष्ट्यात्साहसाद्ये

उपप्रदानंसांत्वंचभेदंकालेचविक्रमम् ॥ योगंचरक्षसांश्रेष्ठतावुभौचनयानयौ ॥ ११ ॥ कालेधर्मार्थकामान्यःसंमंत्र्यसचिवैःसह ॥ निषेवेतात्म
वान्लोकेनसव्यसनमाप्नुयात् ॥ १२ ॥ हितानुबंधमालोक्यकुर्यात्कार्यमिहात्मनः ॥ राजासहार्थतत्त्वज्ञैःसचिवैर्बुद्धिजीविभिः ॥ १३ ॥ अनभिज्ञा
यशास्त्रार्थान्पुरुषाःपशुबुद्धयः ॥ प्रागल्भ्याद्वक्तुमिच्छंतिमंत्रिष्वभ्यंतरीकृताः ॥ १४ ॥ अशास्त्रविदुषांतेषांकार्यंनाभिहितंवचः ॥ अर्थशास्त्रानभि
ज्ञानांविपुलांश्रियमिच्छताम् ॥ १५ ॥ अहितंचहिताकारंधार्ष्ट्याज्जल्पंतियेनराः ॥ अवश्यंमंत्रबाह्यास्तेकर्तव्याःकृत्यदूषकाः ॥ १६ ॥ विनाशयं
तोभर्तारंसहिताःशत्रुभिर्बुधैः ॥ विपरीतानिकृत्यानिकारयंतीहमंत्रिणः ॥ १७ ॥ तान्भर्तामित्रसंकाशानमित्रान्मंत्रनिर्णये ॥ व्यवहारेणजानीया
त्सचिवानुपसंहितान् ॥ १८ ॥ चपलस्येहकृत्यानिसहसानुप्रधावतः ॥ क्षिप्रमन्येप्रपद्यंतेक्रौंचस्यखमिवद्विजाः ॥ १९ ॥ योहिशत्रुमवज्ञायआ
त्मानंनाभिरक्षति ॥ अवाप्नोतिहिसोनर्थान्स्थानाच्चव्यवरोप्यते ॥ २० ॥

जल्पंतितेमंत्रबाह्याअवश्यंकर्तव्याः ॥ १६ ॥ विनाशयंतइति केचनदुर्मंत्रिणोभर्तारंत्वांनाशयंतः हेतौशतृ तवनाशनिमित्तम् विपरीतानिकृत्यानिकारयंति केचित्सुमंत्रिणोदुर्मंत्रफलंतवना
शंपश्यंतोबुधैःसर्वज्ञैस्तवशत्रुभिःसहिताःस्वरक्षणंकुर्वंतीतिशेषः ॥ १७ ॥ सुमंत्रित्वदुर्मंत्रित्वनिर्णयःकथंतत्राह तानिति मंत्रनिर्णयेचिकीर्षितेतान्मित्रसंकाशान्अमित्रान्उपसंहितान्उत्को
चादिनाशत्रुवशीकृतान्सचिवसंकाशान्व्यवहारेणतत्तन्मंत्रजार्थक्रियालक्षणव्यवहारेणजानीयात् ॥ १८ ॥ चपलस्यआपातसुखजनकवचनसंतुष्टस्यसहसाअविचारेणकृत्यानिअनुप्रधाव
तःकुर्वतःअन्येशत्रवःक्षिप्रंखरंध्रंप्रपद्यंते द्विजाःपक्षिणःस्कंदशक्तिविदारितक्रौंचस्यक्रौंचाख्याचलस्यखरंध्रमिव ॥१९॥ अवज्ञायअवमत्य स्थानाद्राजपदव्याः व्यवरोप्यतेनिवर्त्यते ॥२०॥

प्रिययामंदोदर्या मेनुजोविभीषणः समानार्थेचतयोर्वाक्येइतिमंदोदरीवाक्यंनपृथगुक्तम् स्वमतिसदृशमतित्वान्मेनु॰इत्युक्तम् ॥ २१॥ २२ ॥ अहंतवगुरुरिवनिषेककर्तेवआचार्यइवद्वितीयजन्मदइवचमान्यः एवंवाक्श्रमंकृत्वाकिंफलंनकिमपि अतोत्रकालेयद्युक्तंतद्विधीयताम्॥२३॥ किंचत्वदुक्तंसत्यमेव तथापिगतेजलेसेतुबंधवदेषाकथाव्यर्थेत्यनुष्ठेयमनुतिष्ठेत्याह विभ्रमादिति विभ्रमोविपरीतज्ञानम् चित्तमोहोऽज्ञानम् तदादिदोषेणयुष्मदुक्तंहितंतत्कालेनाभिपन्नंनांगीकृतमिदानीमतीतकालस्यपुनःकथाव्यर्थेत्यर्थः॥ २४ ॥यदेवमतोस्मिन्निति अपनयजंअनीतिजम्

यदुक्तमिहतेपूर्वंप्रिययामेनुजेनच॥ तदेवनोहितंवाक्यंयथेच्छसितथाकुरु॥२१॥तत्तुश्रुत्वादशग्रीवःकुंभकर्णस्यभाषितम्॥ भ्रुकुटिंचैवसंचक्रेक्रुद्धश्चैनमभाषत॥ २२॥ मान्योगुरुरिवाचार्यःकिंमांत्वनुमशाससि॥ किमेवंवाक्श्रमंकृत्वायद्युक्तंतद्विधीयताम्॥२३॥ विभ्रमाच्चित्तमोहाद्वाबलवीर्याश्रयेणवा॥ नाभिपन्नमिदानींयद्व्यर्थातस्यपुनःकथा ॥ २४ ॥ अस्मिन्कालेतुयद्युक्तंतदिदानींविचिंत्यताम्॥ ममापनयजंदुःखंविक्रमेणसमीकुरु॥ २५॥ यदिखल्वस्तिमेस्नेहोविक्रमंवाधिगच्छसि ॥ यदिकार्यंममैतत्तेहृदिकार्यतमंमतम्॥ २६॥ ससुहृद्योविपन्नार्थंदीनमभ्युपपद्यते॥ सवंधुर्योपनीतेषुसाहाय्यायोपकल्पते॥ २७॥ तमथैवंब्रुवाणंसवचनंधीरदारुणम्॥ रुष्टोयमितिविज्ञायशनैःश्लक्ष्णमुवाचह॥ २८॥ अतीवहिसमालक्ष्यभ्रातरंक्षुभितेंद्रियम् ॥ कुंभकर्णःशनैर्वाक्यंबभाषेपरिसांत्वयन्॥ २९ ॥ शृणुराजन्नवहितोममवाक्यमरिंदम॥ अलंराक्षसराजेंद्रसंतापमुपपद्यते॥रोषंचसंपरित्यज्यस्वस्थोभवितुमर्हसि॥३०॥नैतन्मनसिकर्तव्यंमयिजीवतिपार्थिव॥तमहंनाशयिष्यामियत्कृतेपरितप्यते॥३१॥

विक्रमेणस्वीयेन ॥ २५ ॥ विक्रमंवेत्यस्यत्वस्मिन्नित्यादिः एतत्कार्यंयुद्धानुष्ठानरूपंयदिकार्यतमम् अतिशयेनानुष्ठातुंयोग्यंकार्यमितितवसंमतंतदायुद्धंकुर्विंतिसंबंधः ॥ २६ ॥ किंचयदिसुहृत्त्वं तदाऽवश्यमेवेदंकार्यमित्याह सइति विपन्नार्थंविनष्टसर्वकार्यम् अतएवदीनम् अभ्युपपद्यतेऽनुगृह्णाति सएवसुहृत् वंधुत्वेप्येतदेवन्याय्यमित्याह सइति अपनीतेषुअनीतिमार्गस्थेषु ॥ २७॥ धीरदारुणम् इच्छाचेत्कुर्वित्युक्तेर्धीरत्वम् ससुहृद्यइत्युक्तेर्दारुणत्वम्॥ २८ ॥ २९ ॥संतापमुपपद्यप्राप्यअलंतापोनकार्यइत्यर्थः ॥ ३० ॥ एतद्दैन्यंयत्कृतेयन्निमित्तम्॥ ३१ ॥

सर्वावस्थांसुखदुःखादिसर्वावस्थांगतंप्रामंत्वांप्रतीतिशेषः विष्णोरभक्तिकावस्थासर्वावस्थेतिगीयतइत्यन्ये ॥ ३२ ॥ यन्ममपराक्रमस्यसदृशंअस्मिन्कालेचस्निग्धेनबंधुनाकर्तुंयोग्यंतन्मया
क्रियमाणंशत्रूणांकदनंपश्य ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७॥ ३८ ॥ दाशरथिंजिघांसुभिरस्माभिःपरिसांत्वितोपिकथंव्यथसे ॥ ३९ ॥ व्यथाहेतुर्नास्तीत्याह ॥ मामिति मांनिहत्यतद

अवश्यंचहितंवाच्यंसर्वावस्थांगतंमया ॥ बंधुभावादभिहितंभ्रातृस्नेहाच्चपार्थिव ॥ ३२ ॥ सदृशंयच्चकालेस्मिन्कर्तुंस्नेहेनबंधुना ॥ शत्रूणांकदनं
पश्यक्रियमाणंमयारणे ॥ ३३ ॥ अद्यपश्यमहाबाहोमयासमरमूर्धनि ॥ हतेरामेसहभ्रात्राद्रवंतींहरिवाहिनीम् ॥ ३४ ॥ अद्यरामस्यतद्दृष्ट्वामया
नीतंरणाच्छिरः ॥ सुखीभवमहाबाहोसीताभवतुदुःखिता ॥ ३५ ॥ अद्यरामस्यपश्यंतुनिधनंसुमहत्प्रियम् ॥ लंकायांराक्षसाःसर्वेयेतेनिहतबां
धवाः ॥ ३६ ॥ अद्यशोकपरीतानांस्वबंधुवधशोचिनाम् ॥ शत्रोर्युधिविनाशेनकरोम्यश्रुप्रमार्जनम् ॥ ३७ ॥ अद्यपर्वतसंकाशंससूर्यमिवतोयदम् ॥
विकीर्णंपश्यसमरेसुग्रीवंप्लवगेश्वरम् ॥ ३८ ॥ कथंचराक्षसैरेभिर्मयाचपरिसांत्वितः ॥ जिघांसुभिर्दाशरथिंव्यथसेत्वंसदानघ ॥ ३९ ॥ मांनिहत्य
किलत्वांहिनिहनिष्यतिराघवः ॥ नाहमात्मनिसंतापंगच्छेयंराक्षसाधिप ॥ ४० ॥ कामंत्विदानीमपिमांव्यादिशत्वंपरंतप ॥ नपरःप्रेक्षणीयस्तेयुद्धा
यातुलविक्रम ॥ ४१ ॥ अहमुत्सादयिष्यामिशत्रूंस्तवमहाबलान् ॥ यदिशक्रोयदियमोयदिपावकमारुतौ ॥ ४२ ॥ तानहंयोधयिष्यामिकुबेरव
रुणावपि ॥ गिरिमात्रशरीरस्यशितशूलधरस्यमे ॥ ४३ ॥ नर्दतस्तीक्ष्णदंष्ट्रस्यबिभीयाद्वैपुरंदरः ॥ अथवात्यक्तशस्त्रस्यमृद्नतस्तरसारिपून् ॥ ४४ ॥
नमेप्रतिमुखःकश्चित्स्थातुंशक्तोजिजीविषुः ॥ नैवशक्त्यानगदयानासिनानिशितैःशरैः ॥ ४५ ॥ हस्ताभ्यामेवसंरभ्यहनिष्यामिसवज्रिणम् ॥ यदि
मेमुष्टिवेगंसराघवोद्यसहिष्यति ॥ ४६ ॥ ततःपास्यंतिबाणौघारुधिरंराघवस्यमे ॥ चिंतयातप्यसेराजन्किमर्थंमयितिष्ठति ॥ ४७ ॥ सोहंशत्रुविना
शायतवनिर्यातुमुद्यतः ॥ मुंचरामाद्भयंघोरंनिहनिष्यामिसंयुगे ॥ ४८ ॥

नंतरंकिलत्वांनिहनिष्यति तत्रममैवहननंतेनाशक्यम् अतएवाह नात्मनिस्वविषयेसंतापंरामविषयंभयंगच्छेयम् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ मेमुष्टिवेगंराघवोयदिसहिष्य
तितदाराघवस्यबाणौघामेरुधिरंपास्यंति तत्सहनमेवतस्याशक्यमितिभावः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ इंद्रादिभ्योपियदिभयंतथापितवासाधारणंयशोजयजंदातुमि च्छामि तद्भयहेतवोदेवादयोपिमयिक्रुद्धेमहीतलेशयिष्यंतिकिंपुनर्नरवानराइत्यर्थः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ वरुणा
लयंसमुद्रम् ॥५३॥५४॥ सुखावहंउत्तरोत्तरमधिकसुखजनकंसुखम् ॥५५॥५६ ॥ षममानः ॥ कतक्रारी० ॥ ५८ ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरामीयेरामायणतिलकेवा०आदिकाव्येयुद्ध०त्रि
षष्टितमःसर्गः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथाविचारकारीरावणइतियदुक्तमसहायएवयोत्स्यामीतिचतदुभयंदूषयतिमहोदरइत्याह तदिति अतिकायस्यकुंभकर्णस्यतत्तेनप्रकारेणोक्तं

राघवंलक्ष्मणंचैवसुग्रीवंचमहाबलम् ॥ हनूमंतंचरक्षोघ्नंयेनलंकाप्रदीपिता ॥४९ ॥ हरींश्चभक्षयिष्यामिसंयुगेसमुपस्थिते ॥ असाधारणमिच्छा
मितवदातुंमहद्यशः ॥ ५० ॥ यदिचेंद्राद्भयंराजन्यदिचापिस्वयंभुवः ॥ अपिदेवाःशयिष्यंतेमयिक्रुद्धेमहीतले ॥ ५१ ॥ यमंचशमयिष्यामिभक्षयि
ष्यामिपावकम् ॥ आदित्यंपातयिष्यामिसनक्षत्रंमहीतले ॥ ५२ ॥ शतक्रतुंवधिष्यामिपास्यामिवरुणालयम् ॥पर्वतांश्चूर्णयिष्यामिदारयिष्यामि
मेदिनीम् ॥५३॥ दीर्घकालंप्रसुप्तस्यकुंभकर्णस्यविक्रमम् ॥ अद्यपश्यंतुभूतानिभक्ष्यमाणानिसर्वशः ॥नत्विदंत्रिदिवंसर्वमाहारोममपूर्यते ॥५४॥
वधेनतेदाशरथेःसुखावहंसुखंसमाहर्तुमहंव्रजामि ॥ निहत्यरामंसहलक्ष्मणेनखादामिसर्वान्हरियूथमुख्यान् ॥ ५५ ॥ रमस्वराजन्पिबचाद्यवारु
णींकुरुष्वकृत्यानिविनीयदुःखम् ॥ मयाद्यरामेगमितेयमक्षयंचिरायसीतावशगाभविष्यति ॥५६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदि
काव्येयुद्धकांडेत्रिषष्टितमःसर्गः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तदुक्तमतिकायस्यबलिनोबाहुशालिनः ॥ कुंभकर्णस्यवचनंश्रुत्वोवाचमहोदरः ॥ १ ॥
कुंभकर्णकुलेजातोधृष्टःप्राकृतदर्शनः ॥ अवलिप्तोनशक्नोषिकृत्यंसर्वत्रवेदितुम् ॥ २ ॥ नहिराजानजानीतेकुंभकर्णनयानयौ ॥ त्वंतुकैशोरकाद्धृष्टः
केवलंवक्तुमिच्छसि ॥ ३ ॥ स्थानंवृद्धिंचहानिंचदेशकालविधानवित् ॥ आत्मनश्चपरेषांचबुध्यतेराक्षसर्षभः ॥ ४ ॥

वचनंश्रुत्वामहोदरउवाच ॥ २ ॥ कुलेमहाकुलेजातोपिधृष्टोऽवलिप्तस्त्वंप्राकृतदर्शनःसन्सर्वकृत्यंकर्तव्यंवेदितुंनशक्नोषि ॥ २ ॥ नसवेदनयानयावितिकुंभकर्णोक्तंदूषयति नहीति राजानया
नयौउचितकृत्याकृत्येनजानातिइतिनकिंतुजानीतएवेत्यर्थः त्वंतुकैशोरकाद्बाल्याद्धृष्टःसन्नेवंवक्तुमिच्छसि केवलंकर्तुमिच्छसिइतिपाठेअसहायतयारामेणयुद्धमितिशेषः ॥३ ॥ राजातुसर्ववे
त्तीत्याह स्थानमिति स्थानंवृद्धिक्षयराहित्येनयथाप्राप्तस्वरूपेऽवस्थानम् आत्मनोवृद्धिंपरेषांहानिंचराजाबुध्यते किंच देशकालविधानविद्देशकालयोरुचितकर्तव्यवित् ॥ ४ ॥

सर्वथाराज्ञोऽविवेकोनास्तीत्याह यत्त्वशक्यमिति अनुपासितवृद्धेनातएवप्राकृतबुद्धिनाकेवलंबलवतायत्तुकर्तुमशक्यंतादृशंकोबुधोराजाकुर्यात्नकोपि ॥ ५ ॥ एतावताप्रथमंवैमहाराजकृतमेतद्विचिंतितम् केवलंवीर्यदर्पेणनानुबंधोविचारितइतिकुंभकर्णोक्तंदूषणंपरिहृतम् अथत्रिषुचैतेषुयच्छ्रेष्ठमित्यादिनाधर्मएवसेव्योनतुकामस्तद्विरुद्धइतियदुक्तंतत्राह यांस्त्विति यांश्चधर्मादीन्पृथगाश्रयाधर्मादयःपरस्परविरुद्धानैकानुष्ठेयाइतिब्रवीषितान्धर्मादीन्स्वभावेनतत्त्वतोवबोद्धुंतेलक्षणंसामर्थ्यंनह्यस्ति॥६॥कुतइत्यत्रसर्वस्याप्येकानुष्ठेयत्वादेवेत्याह कर्मचैवेति सर्वेषांकारणानांसुखसाधनानांत्रिवर्गलक्षणानांकर्मैवप्रयोजनंप्रयोजकमुत्पादकम् नह्यक्रियस्यकश्चनपुरुषार्थोधर्मादिः एवमेकपुरुषयत्नसाध्यानांश्रेयःपापीयसांकर्मणांशुभाशुभव्यापाराणांफलमत्रैकस्मिन्नेवकर्तरिभवति एवंचविरुद्धयोरपिधर्मकामयोरेकानुष्ठेयत्वदर्शनाद्धर्मएवानुष्ठेयोनतुतद्विरुद्धःकामइतित्वदुक्तमयुक्तमितिभावः॥७॥ तत्रपुरुषयत्नसाध्येष्वप्येषुधर्मार्थयोःकामात्कश्चि

यत्त्वशक्यंबलवतावक्तुंप्राकृतबुद्धिना॥ अनुपासितवृद्धेनकःकुर्यात्तादृशंनरः॥ ५॥ यांस्तुधर्मार्थकामांस्त्वंब्रवीषिपृथगाश्रयान्॥ अवबोद्धुंस्वभावेननहिलक्षणमस्तितान्॥ ६ ॥ कर्मचैवहिसर्वेषांकारणानांप्रयोजनम् ॥ श्रेयःपापीयसांचात्रफलंभवतिकर्मणाम्॥ ७ ॥ निःश्रेयसफलावेवधर्मार्थावितरावपि ॥ अधर्मानर्थयोःप्राप्तंफलंचप्रात्यवायिकम्॥ ८ ॥ ऐहलौकिकपारक्यंकर्मपुंभिर्निषेव्यते ॥ कर्माण्यपितुकल्पानिलभतेकाममास्थितः॥ ९ ॥

द्विशेषोस्तीत्याह निःश्रेयसेति धर्मार्थौनिःश्रेयसफलावेवसंतौकामनाविशेषेणेतरावपिस्वर्गाभ्युदयफलावपिभवतः अत्रधर्मशब्देनार्थनिरपेक्षोजपध्यानादिः अर्थशब्देनचार्थसाध्योयागदानादिः यज्ञोदानंतपश्चैवपावनानिमनीषिणामितिभगवद्वचनात् तेषांचित्तशुद्धिद्वारामोक्षसाधनत्वमस्ति कामस्तुनकदापिनिःश्रेयसफलइतिभावः तयोरपरमपिकामाद्विशेषमाह अधर्मानर्थयोरिति जपादिरूपेक्रियामयेवानित्यधर्मेलुप्तेसतिअधर्मानर्थौप्राप्तौभवतस्तयोश्चसतोःप्रात्यवायिकंविहिताकरणप्रयुक्तप्रत्यवायजन्यंफलंपुंसःप्राप्तंभवति नतुकाम्याकरणेप्रत्यवायइतिभावः ॥ ८ ॥ कीदृशंतत्फलंतत्राह ऐहलौकिकेति इहलोकेपरत्रचभवंकर्मकर्मफलम् इहऋणदारिद्र्यादिरूपंपरत्रनरकयातनादिरूपंनिषेव्यतेअनुभूयते एवंधर्मफलमपि अथकामस्यधर्मार्थाभ्यांवैलक्षण्यमाह कर्माणीति कामंतत्पुरुषार्थसिद्धिमुद्दिश्यकर्माणियत्नेनास्थितोनुतिष्ठन्नपिकल्पानिशुभानितुविशिष्यअत्रापिसाक्षाल्लभतेनतुधर्मार्थवत्कालांतरेलोकांतरेवा एवंचधर्मार्थकामाएकेनैवसेव्याः धर्मविरुद्धोयदिकामस्तदासस्वतपोविक्रमादिनासमाधेयः नहिभिक्षुकाःसंतीतिस्थाल्योनाधिश्रियंतइतिन्यायादितिभावः ॥ ९॥

तत्रकृत्स्नमिदंराज्ञाहृदिकार्यंमतंचनः॥ शत्रौहिसाहसंयत्तत्किमिवात्रापनीयते ॥ १० ॥ एकस्यैवाभियानेतुहेतुर्यःप्राहृतस्त्वया॥ तत्राप्यनुपपन्नं
तेवक्ष्यामियदसाधुच॥ ११ ॥ येनपूर्वंजनस्थानेबहवोतिबलास्तदा ॥ राक्षसाराघवंध्वस्ताःकथमेकोजयिष्यसि॥ १२ ॥ येपूर्वंनिर्जितास्तेनजन
स्थानेमहौजसः॥ राक्षसांस्तान्पुरेसर्वान्भीतानद्यनपश्यसि॥ १३॥

इदानीमनभिज्ञायशास्त्रार्थमित्यादिनादुर्मंत्रिसंबंधस्त्याज्यइत्युक्तंतत्परिहरति तत्रेति तत्रत्रयाणांएकानुष्ठेयत्वेसिद्धेसतिराज्ञाइदंकामपुरुषार्थसाधनंकार्यंकर्तुंयोग्यं तथाहृदिकृत्स्नंनिश्चितंचनोस्माकंमंत्रिणांमतमनुमतंच बलवद्विषयेन्याय्यत्वस्योक्तत्वात् अतोराज्ञिनास्मासुचकिंचिदचातुर्यं अथसाहसप्रवृत्तिरूपंप्रागुक्तदोषमुद्धरति शत्रौहीति शत्रौहिप्रसिद्धं साहसंबलवतोबलात्प्रवृत्तिरूपं अत्रैतदनुष्ठानेकिमिवापनीयतेकोपनयोनकोपि उचितमेवकृतमित्यर्थः यत्तुतीर्थेनोक्तं धर्माधर्मयोर्हिताहितसाधनत्वंनिश्चित्यपरदाराहरणरूपाधर्मात्राज्ञोदुःखमित्युक्तंतद्धर्माधर्मयोर्हिताहितफलनियमाभावादसंगतमित्याह यांस्तुधर्मार्थैति पृथगाश्रयान्पृथक्फलजनकान्वदसितान्स्वभावेनावबोद्धुंस्वरूपतोज्ञातुंलक्ष्यतेनेनेतिलक्षणंकारणंचनास्ति सुखफलकयागादिधर्मानुष्ठानेपितात्कालिकशरीरायासदर्शनात् दुःखजनकपरदारगमनादावपितात्कालिकसुखदर्शनाच्चेतिभावः तदेवप्रदर्शयति कर्मचेति सर्वेषांकारणानांसुखानामित्यर्थः कर्मकर्ममात्रंप्रयोजनंप्रयोजकं साधकमित्यर्थः अत्रास्मिन्पुण्यकर्मणिफलंभवति अश्रेयोपीतिशेषः पापीयसांकर्मणांश्रेयःसुखंचफलंभवति एतदेवविशदयति निःश्रेयसेति धर्मार्थौतत्साधनीभूतेकर्मणी इतरौअधर्मानर्थौतत्साधनभूतेकर्मणीइतियावत् निःश्रेयसफलावेव चतुर्विधकर्माण्यपिश्रेयस्कराण्येवेत्यर्थः किंतुकदाचिदधर्मानर्थयोःप्रात्यवायिकंप्रत्यवायकारणकंदुःखंफलंसुखंच प्राप्यतइतिप्राप्तिः कर्मणिक्तिन् प्राप्यंभवतीत्यर्थः एतेनाधर्मानर्थयोःसुखदुःखोभयफलत्वमुक्तं धर्मार्थयोरव्यवस्थितफलमुक्त्वाकामस्याप्याह ऐहलौकिकेति इहलोकपरलोकोपयोगिकर्मधर्मार्थरूपंनिषेव्यतेतत्फलंचानुभूयते तथाकाममास्थितोपियथेच्छाचारोपिकल्पानिशुभानिकर्माणिकर्मफलानिलभते एवंचविहितमेवशुभदंनिषिद्धमशुभदमितिनियमोनेतिभावः एतत्पक्षानुसारेणैवसीताहरणंरावणेनकृतमस्माभिश्चानुमतमित्याह तत्रेति तथासतिइदंकार्यंसीताहरणरूपंराज्ञाहृदिनिश्चितमस्माभिरनुमतंच किंचशत्रुविषयेरावणेनयत्साहसंकृतंतत्किमिव नकिमपीत्यर्थः अत्रसाहसविषयेअपनीयतांपृथक्कृत्यप्रदर्श्यतां अत्रपक्षेरावणेनाविचार्यकृतंकिमपिदर्शयितुंनशक्यमित्यर्थइतिपंचश्लोकीव्याख्यानं तन्न धर्माद्दुःखस्याधर्मात्सुखस्यसर्वासंमतत्वात् यदपिउक्तंयागादौनांतरीयकंदुःखमितितन्नतस्यधर्मस्यफलंकिंतुप्राकृतकर्मांतरस्यैव एवमधर्मविषयेपि अनयारीत्यासर्वंपलालप्रायतयादूष्यतांमतिमद्भिरित्यलम् ॥ १० ॥ अथेदानीमेवमांराजन्व्यादिशअहमुत्सादयिष्यामीत्यादिनाऽसहायतयायोरिपुसंहारवादउक्तस्तंदूषयति एकस्यैवेति एकस्यासहायस्यैवाभियानेयोहेतुःस्वबललक्षणःप्राहृतउक्तस्तत्रापियदनुपपन्नंउपपत्तिरहितंअतएवासाधुवचोस्तितत्तेवक्ष्यामि ॥ ११ ॥ अनुपपत्तिमेवाह येनेति येनातिबलाहतास्तंराघवमित्यन्वयः ॥ १२ ॥ जनस्थानेतेनयेनिर्जिताविद्रावितास्तानद्यापिभीतानत्रपुरेविद्यमानान्राक्षसान्नपश्यसिकिम् ॥ १३ ॥

सिंहमिवसुप्तंसर्पमिवचबुद्ध्वापिप्रबोधयितुमिच्छसि अहोतेमौर्ख्यमितिभावः ॥ १४ ॥ १५ ॥ इदंसर्वंबलंशत्रोःप्रतिसमासनेप्रतिमुखावस्थानेसंशयस्थंसंशयिजीवनविषयं अतएकस्यगमनंनमेरोचतइत्यन्वयः ॥ १६ ॥ हीनार्थोहीनबलोऽसहायःसन्कःपुमान्समृद्धार्थंससहायंजीवितत्यागेनिर्श्चितंस्वप्राणंतृणीकृत्यशत्रुसंहारादिदृढोद्योगंरिपुंप्राकृतंयथाप्राकृतमिवोक्तविशेषणरहितमिववशमानेतुमिच्छति ॥ १७ ॥ १८॥१९॥ पूर्वमेववैदेहींलब्ध्वापित्वंकिमर्थंविलंबसेतद्भोगायेतिशेषः भोगार्थंसीतयावशगयाभाव्यमितियदीच्छसितदासीतातेवशगाभविष्यति॥२०॥

तंसिंहमिवसंक्रुद्धंरामंदशरथात्मजम् ॥ सर्पंसुप्तमहोबुद्ध्वाप्रबोधयितुमिच्छसि ॥ १४ ॥ ज्वलंतंतेजसानित्यंक्रोधेनचदुरासदम् ॥ कस्तंमृत्युमिवासह्यमासादयितुमर्हति ॥ १५ ॥ संशयस्थमिदंसर्वंशत्रोःप्रतिसमासने ॥ एकस्यगमनंतातनहिमेरोचतेभृशम् ॥ १६ ॥ हीनार्थस्तुसमृद्धार्थंकोरिपुंप्राकृतंयथा ॥ निश्चितंजीवितत्यागेवशमानेतुमिच्छति ॥ १७ ॥ यस्यनास्तिमनुष्येषुसदृशोराक्षसोत्तम ॥ कथमाशंससेयोद्धुंतुल्येनेंद्रविवस्वतोः ॥ १८ ॥ एवमुक्त्वातुसंरब्धंकुंभकर्णंमहोदरः ॥ उवाचरक्षसांमध्येरावणंलोकरावणम् ॥ १९ ॥ लब्ध्वापुरस्ताद्वैदेहींकिमर्थंत्वंविलंबसे ॥ यदीच्छसितदासीतावशगातेभविष्यति ॥ २० ॥ दृष्टःकश्चिदुपायोमेसीतोपस्थानकारकः ॥ रुचितश्चेत्स्वयाबुद्ध्याराक्षसेंद्रततःशृणु ॥ २१ ॥ अहंद्विजिह्वःसंह्रादीकुंभकर्णोवितर्दनः ॥ पंचरामवधायैतेनिर्यांतीत्यवघोषय ॥ २२ ॥ ततोगत्वावयंयुद्धंदास्यामस्तस्ययत्नतः ॥ जेष्यामोयदितेशत्रून्नोपायैःकार्यमस्तिनः ॥ २३ ॥ अथजीवतिनःशत्रुर्वयंचकृतसंयुगाः ॥ ततःसमभिपत्स्यामोमनसायत्समीक्षितम् ॥ २४ ॥ वयंयुद्धादिहैष्यामोरुधिरेणसमुक्षिताः ॥ विदार्यस्वतनुंबाणैरामनामांकितैःशरैः ॥ २५ ॥

कुतस्तत्राह दृष्टइति सीतोपस्थानस्यसीतानुकूल्यस्यकारकःसाधनंकश्चिदुपायोमेमयादृष्टोस्तितंशृणु तंश्रुत्वास्त्वयाबुद्ध्यापर्यालोच्यरुचितश्चेत्तमनुतिष्ठेतिशेषः ॥ २१ ॥ तमुपायमाह अहमिति पंचैतेनिर्यांतीत्यवघोषय ॥२२॥ ततोगत्वातस्यरामस्ययुद्धंदास्यामः यदिदैवात्तवशत्रून्जेष्यामस्तदानोस्माकमुपायैःसीतावशीकरणोपायानुष्ठानैर्नकिंचित्कृत्यमस्ति रामंप्रत्याशानिवृत्त्यास्वतएवतदानुकूल्यस्यसिद्धत्वादितिभावः ॥ २३ ॥ अथपक्षांतरे नोस्माकंशत्रुरस्माभिरसाध्यनाशत्वाद्यदिजीवति कृतसंयुगावयंचयदिजीवामततोमनसायत्समीक्षितंतत्समभिपत्स्यामःप्राप्स्यामः ॥ २४ ॥ किंतत्तत्राह वयमिति स्वतनुंरामनामांकितैर्बाणैर्विदार्यकृतविदारणांसंपाद्ययावत्प्राणसंकटंयुद्धेत्यर्थः एवंयुद्धाद्रुधिरोक्षितायुद्धात्परावृत्त्येहैष्यामः ॥ २५ ॥

इतिवादिनःइत्यवंमिथ्यावादिनः त्वंनःकामंपूरयजित्वाआगतानिवसंमानय ॥ २६ ॥ २७॥ प्रीतोनाम नामेत्यपरमार्थे प्रीतइवभूत्वेत्यर्थः परिवारान्दासीदासान् ॥ २८ ॥योधेभ्योबहुदेयं
देहीतिशेषः मुदितःपिबमुदितइवपिब ॥ २९ ॥ कौलीनेजनवादेरामादयोभक्षिताइत्येवंरूपेविश्रुतेलोकमुखतःसीतयेतिशेषः ॥ ३० ॥ आश्वास्यभर्तृविपत्तिदुःखितामितिशेषः ॥ ३१॥ उप
धयावंचनया भूयोधिकंसीतायाःशोकोनुबंधोयस्यामुपधायांतया अकामातादृश्यपि ॥ ३२ ॥ रमणीयंअनुवर्तितुंयोग्यम् ॥ ३३ ॥ गमिष्यतित्वद्वशत्वमितिशेषः ॥ ३४ ॥ एतन्ममदर्शनेन

भक्षितोराघवोस्माभिर्लक्ष्मणश्चेतिवादिनः॥ ततःपादौग्रहीष्यामस्त्वन्नःकामंप्रपूरय ॥ २६॥ ततोवघोषयपुरेगजस्कंधेनपार्थिव॥ हतोरामःसह
भ्रात्राससैन्यइतिसर्वतः॥ २७ ॥ प्रीतोनामततोभूत्वाभृत्यानांत्वमरिंदम ॥ भोगांश्चपरिवारांश्चकामान्वसुचदापय॥ २८॥ ततोमाल्यानिवासां
सिवीराणामनुलेपनम्॥ देयंचबहुयोधेभ्यःस्वयंचमुदितःपिब ॥ २९ ॥ ततोस्मिन्बहुलीभूतेकौलीनेसर्वतोगते ॥ भक्षितःससुहृद्रामोराक्षसैरि
तिविश्रुते॥ ३० ॥ प्रविश्याश्वास्यचापित्वंसीतांरहसिसांत्वयन्॥ धनधान्यैश्चकामैश्चरत्नैश्चैनांप्रलोभय ॥ ३१ ॥ अनयोपधयाराजन्भूयःशोका
नुबंधया ॥ अकामात्वद्वशंसीतानष्टनाथागमिष्यति ॥ ३२ ॥ रमणीयंहिभर्तारंविनष्टमधिगम्यसा ॥ नैराश्यात्स्त्रीलघुत्वाच्चत्वद्वशंप्रतिपत्स्यते
॥ ३३ ॥ सापुरासुखसंवृद्धासुखार्हादुःखकर्षिता ॥ त्वय्यधीनंसुखंज्ञात्वासर्वथैवगमिष्यति ॥ ३४ ॥ एतत्सुनीतंममदर्शनेनरामंहिदृष्ट्वैवभवेदन
र्थः॥ इहैवतेसेत्स्यतिमोत्सुकोभूर्महानयुद्धेनसुखस्यलाभः ॥ ३५ ॥ अनष्टसैन्योह्यनवाप्तसंशयोरिपुंत्वयुद्धेनजयन्जनाधिप ॥ यशश्चपुण्यंचम
हान्महीपतिःश्रियंचकीर्तिंचचिरंसमश्नुते ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेचतुःषष्टितमःसर्गः ॥ ६४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सत
थोक्तस्तुनिर्भर्त्स्यंकुंभकर्णोमहोदरम्॥ अब्रवीद्राक्षसश्रेष्ठंभ्रातरंरावणंततः॥ १ ॥

मत्यासुनीतंनिश्चितःसुखोपायः युद्धंतुनोपायइत्याह रामंदृष्ट्वैवतद्दर्शनमात्रेणैवानर्थोविधोभवेत् यदेवमतोयुद्धेरामदर्शनार्थंमोत्सुकोभूः इहैवस्थितस्यतेमहान्सुखस्यलाभोऽयुद्धेनसेत्स्यति
॥ ३५ ॥ स्वोक्तोपायानुष्ठानमेवतेसुखावहमित्युपसंहरति अनष्टेति ॥ ३६ ॥कतकरी०॥ ५९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुःषष्टि
तमःसर्गः ॥ ६४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सतथोक्तइति युद्धंनकर्तव्यमित्युक्तः ॥ १ ॥

निर्वैरः अशत्रुः ॥ २ ॥ वृथानगर्जंतिशत्रोरसमक्षंस्वशौर्यंवृथानकत्थंते युधिकर्मणासंपद्यमानंतुमेगर्जितंपश्य ॥ ३ ॥ आत्मनाआत्मानंसंभावयितुंश्लाघयितुंनमर्षयंतिनसहंतेनेच्छंतीतियावत् अपितुअदर्शयित्वावाचास्वसामर्थ्यमप्रकाश्यदुष्करंकर्मकुर्वंति ॥ ४ ॥ अशूरत्वरूपवैक्लव्यादिगुणानांत्वद्वचोयुद्धनिवृत्तिपरंरोचते नतुवीराणामित्यर्थः शृण्वतांसादितमिदंत्वद्विधानामिति पाठे विक्लवत्वादिगुणानांत्वद्विधानांवचःशृण्वतामिदंसादितं ईदृशंदुःखंप्राप्तंभवतीत्यर्थइतितीर्थः ॥ ५ ॥ एवमादिपापिष्ठमंत्रैरयंराजानाशितइत्याह ॥ युद्धइति युद्धेप्राप्तकालेसतिकापुरुषैःकु

सोहंतवभयंघोरंवधात्तस्यदुरात्मनः ॥ रामस्याद्यप्रमार्जामिनिर्वैरोहिसुखीभव ॥ २ ॥ गर्जंतिनवृथाशूरानिर्जलाइवतोयदाः ॥ पश्यसंपद्यमानंतुगर्जितंयुधिकर्मणा ॥ ३ ॥ नमर्षयंतिचात्मानंसंभावयितुमात्मना ॥ अदर्शयित्वाशूरास्तुकर्मकुर्वंतिदुष्करम् ॥ ४ ॥ विक्लवानांह्यबुद्धीनांराज्ञांपंडितमानिनाम् ॥ रोचतेत्वद्वचोनित्यंकथ्यमानंमहोदर ॥५॥ युद्धेकापुरुषैर्नित्यंभवद्भिःप्रियवादिभिः ॥ राजानमनुगच्छद्भिःसर्वंकृत्यंविनाशितम् ॥६॥ राजशेषाकृतालंकाक्षीणःकोशोबलंहतम् ॥ राजानमिममासाद्यसुहृच्चिह्नममित्रकम् ॥ ७ ॥ एषनिर्याम्यहंयुद्धमुद्यतःशत्रुनिर्जये ॥ दुर्नयंभवतामद्यसमीकर्तुंमहाहवे ॥८॥ एवमुक्तवतोवाक्यंकुंभकर्णस्यधीमतः ॥ प्रत्युवाचततोवाक्यंप्रहसन्राक्षसाधिपः ॥ ९ ॥ महोदरोयंरामात्तुपरित्रस्तोनसंशयः ॥ नहिरोचयतेतातयुद्धंयुद्धविशारद ॥ १० ॥ कश्चिन्मेत्वत्समोनास्तिसौहृदेनबलेनच ॥ गच्छशत्रुवधायत्वंकुंभकर्णजयायच ॥ ११ ॥ शयानःशत्रुनाशार्थंभवान्संबोधितोमया ॥ अयंहिकालःसुमहान्राक्षसानामरिंदम ॥ १२ ॥ संगच्छशूलमादायपाशहस्तइवांतकः ॥ वानरान्राजपुत्रौचभक्षयादित्यतेजसौ ॥ १३ ॥ समालोक्यतुतेरूपंविद्रविष्यंतिवानराः ॥ रामलक्ष्मणयोश्चापिहृदयेप्रस्फुटिष्यतः ॥ १४ ॥ एवमुक्त्वामहातेजाःकुंभकर्णंमहाबलम् ॥ पुनर्जातमिवात्मानंमेनेराक्षसपुंगवः ॥ १५ ॥

त्सितैर्भीरुभिःपुरुषैःप्राप्तमंत्रकालेप्रियवादिभिः अतएवतदाराजानमनुगच्छद्भिर्भवद्भिःएतद्राज्ञःसर्वंकृत्यंनाशितमित्यर्थः ॥ ६ ॥ किंनाशितंतदाह राजशेषेति यदेवमतोराजानमिममासाद्य सुहृच्चिह्नंसौहार्दप्रच्छादितं अमित्रकममित्रकार्यंकृतमितिशेषः ॥ ७ ॥ किंवृथाप्रलापेनइदानींयुद्धस्यैवन्याय्यत्वात्तदेवकरोमीत्याह एषइति युद्धंप्रत्युद्यतोहं शत्रुनिर्जयेतन्निमित्तंनिर्यामि भवतांदुर्मंत्रिणांदुर्नयंदुर्मंत्रमूलानर्थमाहवेनसमीकर्तुंयामीत्यनुकर्षः ॥ ८ ॥ धीमतइति श्रुत्वेतिशेषः ॥ ९ ॥ प्रहासाशयंस्वयमेवाह महोदरोयमिति तातेत्युपलालने ॥ १० ॥ ११ ॥ अयंकालोयुद्धगमनायेतिशेषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ प्रस्फुटिष्यतःविदीर्णेभविष्यतः ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ सर्वकालायसं सर्वेष्ववयवेषुदंडादिष्वपिकालायसनिर्मितम् ॥ १८ ॥ इंद्राशनिसमाप्रख्याकांतिर्यस्यतम् ॥ १९ ॥ रक्तमाल्यान्येवमहादामानियस्यतं स्वतश्चोद्गतपावकं
उद्गतार्चिषम् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ स्रजंकांचनींमणिकृतांतरांमणिरचितमध्यदेशाम् ॥ २५ ॥ अंगुलीवेष्टान्अंगुलीयकानि ॥ २६ ॥ २७ ॥ निष्कमुरोभूषणम् ॥२८ ॥

कुंभकर्णबलाभिज्ञोजानंस्तस्यपराक्रमम्॥ बभूवमुदितोराजाशशांकइवनिर्मलः॥ १६॥इत्येवमुक्तःसंहृष्टोनिर्जगाममहाबलः ॥राज्ञस्तुवचनं
श्रुत्वायोद्धुमुद्युक्तवांस्तदा॥ १७॥ आददेनिशितंशूलंवेगाच्छत्रुनिबर्हणः॥ सर्वकालायसंदीप्तंतप्तकांचनभूषणम्॥१८॥इंद्राशनिसमप्रख्यंवज्र
प्रतिमगौरवम् ॥ देवदानवगंधर्वयक्षपन्नगसूदनम् ॥ १९ ॥रक्तमाल्यमहादामंस्वतश्चोद्गतपावकम्॥ आदायविपुलंशूलंशत्रुशोणितरंजितम्
॥ २० ॥कुंभकर्णोमहातेजारावणंवाक्यमब्रवीत्॥ गमिष्याम्यहमेकाकीतिष्ठत्विहबलंमहत् ॥ २१ ॥ अद्यतान्क्षुधितःक्रुद्धोभक्षयिष्यामिवानरा
न्॥ कुंभकर्णवचःश्रुत्वारावणोवाक्यमब्रवीत्॥ २२ ॥सैन्यैःपरिवृतोगच्छशूलमुद्गरपाणिभिः॥वानराहिमहात्मानःशूराःसुव्यवसायिनः॥ २३ ॥
एकाकिनंप्रमत्तंवानयेयुर्दशनैःक्षयम्॥ तस्मात्परमदुर्धर्षःसैन्यैःपरिवृतोव्रज॥रक्षसामहितंसर्वंशत्रुपक्षंनिषूदय ॥ २४॥ अथासनात्समुत्पत्यस्र
जंमणिकृतांतराम् ॥ आबबंधमहातेजाःकुंभकर्णस्यरावणः ॥ २५ ॥ अंगदान्यंगुलीवेष्टान्वराण्याभरणानिच ॥ हारंचशशिसंकाशमाबबंधम
हात्मनः॥ २६ ॥ दिव्यानिचसुगंधीनिमाल्यदामानिरावणः॥ गात्रेषुसज्जयामासश्रोत्रयोश्चास्यकुंडले॥ २७॥ कांचनांगदकेयूरनिष्काभरणभू
षितः॥ कुंभकर्णोबृहत्कर्णःसुहुतोग्निरिवाबभौ ॥ २८ ॥ श्रोणीसूत्रेणमहतामेचकेनविराजता॥ अमृतोत्पादनेनद्धोभुजंगेनेवमंदरः ॥ २९ ॥ स
कांचनंभारसहंनिवातंविद्युत्प्रभंदीप्तमिवात्मभासा ॥ आबध्यमानःकवचंरराजसंध्याभ्रसंवीतइवाद्रिराजः ॥ ३० ॥ सर्वाभरणसर्वांगःशूलपा
णिःसराक्षसः॥त्रिविक्रमकृतोत्साहोनारायणइवाबभौ॥ ३१ ॥

श्रोणीसूत्रंकटिसूत्रम् ॥ २९ ॥ भारसहंयुद्धेऽभिघातसहं निवातं शस्त्राभेद्यंतुयद्वर्मतन्निवातमुदाहृतं आबध्यमानःआबध्नन् आर्षोविकरणव्यत्ययः ॥ ३० ॥ सर्वाभरणसर्वांगःसर्वाभरणयु
क्तसर्वांगः नद्धांगइतिपाठांतरं त्रिषुविक्रमेषुपादन्यासेषुकृतोत्साहः ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अंबुदस्वनैःस्यंदनैश्चसहप्रेषयामासेतियोजना ॥ ३४ ॥ अनुजग्मुरिति रावणप्रेषिताइतिशेषः सर्पादिभिर्वाहनैर्जग्मुः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ सकरयोर्बाह्वोस्ततयोस्तिर्य
गंतरालंव्यामः सुबहुव्यामाःसुतरांबहुव्यामप्रमाणाः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अथान्यत्सालंकारसौम्यादन्यत् ॥ ४० ॥ तस्यैवप्रदर्शनं धनुःशतेति परिणाहोविशालतातिर्यग्देहप्रमाणमिदं षट्‌श

भ्रातरंसंपरिष्वज्यकृत्वाचापिप्रदक्षिणम् ॥ प्रणम्यशिरसातस्मैप्रतस्थेसमहाबलः ॥ ३२ ॥ तमाशीर्भिःप्रशस्ताभिःप्रेषयामासरावणः ॥ शंखदुंदु
भिनिर्घोषैःसैन्यैश्चापिवरायुधैः ॥ ३३ ॥ तंगजैश्चतुरंगैश्चस्यंदनैश्चांबुदस्वनैः ॥ अनुजग्मुर्महात्मानोरथिनोरथिनांवरम् ॥ ३४ ॥ सर्पैरुष्ट्रैःखरैश्चैव
सिंहद्विपमृगद्विजैः ॥ अनुजग्मुश्चतंघोरंकुंभकर्णमहाबलम् ॥ ३५ ॥ सपुष्पवर्षैरवकीर्यमाणोधृतातपत्रःशितशूलपाणिः ॥ महोत्कटःशोणितगंध
मत्तोविनिर्ययौदानवदेवशत्रुः ॥ ३६ ॥ पदातयश्चबहवोमहासारामहाबलाः ॥ अन्वयूराक्षसाभीमाभीमाक्षाःशस्त्रपाणयः ॥ ३७ ॥ रक्ताक्षाःसुब
हुव्यामानीलांजनचयोपमाः ॥ शूलानुद्यम्यखड्गांश्चनिशितांश्चपरश्वधान् ॥ ३८ ॥ भिंदिपालांश्चपरिघान्गदाश्चमुसलानिच ॥ तालस्कंधांश्चवि
पुलान्क्षेपणीयान्दुरासदान् ॥ ३९ ॥ अथान्यद्वपुरादायदारुणंघोरदर्शनम् ॥ निष्पपातमहातेजाःकुंभकर्णोमहाबलः ॥ ४० ॥ धनुःशतपरीणाहः
सषट्‌शतसमुच्छ्रितः ॥ रौद्रःशकटचक्राक्षोमहापर्वतसन्निभः ॥ ४१ ॥ सन्निपत्यचरक्षांसिदग्धशैलोपमोमहान् ॥ कुंभकर्णोमहावक्त्रःप्रहसन्नि
दमब्रवीत् ॥ ४२ ॥ अद्यवानरमुख्यानांतानियूथानिभागशः ॥ निर्दहिष्यामिसंक्रुद्धःपतंगानिवपावकः ॥ ४३ ॥ नापराध्यंतिमेकामंवानरावनचा
रिणः ॥ जातिरस्मद्विधानांसापुरोद्यानविभूषणम् ॥ ४४ ॥ पुररोधस्यमूलंतुराघवःसहलक्ष्मणः ॥ हतेतस्मिन्हतंसर्वंतंवधिष्यामिसंयुगे ॥ ४५ ॥
एवंतस्यब्रुवाणस्यकुंभकर्णस्यरक्षसः ॥ नादंचक्रुर्महाघोरंकंपयंतइवार्णवम् ॥ ४६ ॥ तस्यनिष्पततस्तूर्णंकुंभकर्णस्यधीमतः ॥ बभूवुर्घोररूपाणि
निमित्तानिसमंततः ॥ ४७ ॥

तधनुःप्रमाणऊर्ध्वोच्छ्रायः ॥ ४१ ॥ सन्निपत्यव्यूह्य ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ वानरमुख्यानांयूथानिहनिष्यामीयुक्तानिरपराधास्तेनहंतव्याःकिंतुरामएवसर्वापराधमूलंहंतव्यइत्याह नापराध्यंती
ति तेनापराध्यंति स्वतइतिशेषः किंतुसाजातिर्वानरजातिरस्मद्विधानांपुरोद्यानानांविभूषणमलंकारः ॥ ४४ ॥ अतस्तैःसहपुररोधस्यमूलंराघवएवहंतव्यस्तस्मिन्हतेसर्वंहतंभवति अतस्तमे
वयुधिवधिष्यामि ॥ ४५ ॥ रक्षसः वाक्यंश्रुत्वेतिशेषः नादंचक्रुः राक्षसाइतिशेषः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

गर्दभारुणाःगर्दभधूम्राः ॥ ४८ ॥ सज्वालकवलैःसांगारपिंडैः ॥ ४९ ॥ नयनंवामम् ॥ ५० ॥ ५१ ॥ अचिंतयन्अगणयन् ॥ ५२ ॥ तद्वहनक्षमवाहनाभावात्पद्भ्यामिति ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥५६ ॥ विपुलपरिघवानिति शूलवदिदमप्यस्यायुधं किंकरदंडवान्किंकराःसंहारपरिकराःकालदंडाअस्यसंतितथा युगांतेप्रभुःकालाग्निरुद्रइवविनिःसृतः ॥५७॥ कतकरी० ॥६०॥

उल्काशनियुतामेघाववृषुर्गर्दभारुणाः॥ससागरवनाचैववसुधासमकंपत॥ ४८॥ घोररूपाःशिवानेदुःसज्वालकवलैर्मुखैः॥ मंडलान्यपसव्यानिववंधुश्चविहंगमाः॥ ४९॥ निष्पपातचगृध्रोस्यशूलेवैपथिगच्छतः॥ प्रास्फुरन्नयनंचास्यसव्योवाहुरकंपत ॥ ५० ॥ निष्पपाततदाचोल्काज्वलंतीभीमनिःस्वना॥ आदित्योनिष्प्रभश्चासीन्नवातिचसुखोनिलः॥ ५१ ॥ अचिंतयन्महोत्पातानुदितान्रोमहर्षणान्॥ निर्ययौकुंभकर्णस्तुकृतांतवलचोदितः॥ ५२॥ सलंघयित्वाप्राकारंपद्भ्यांपर्वतसन्निभः ॥ सददर्शघनप्रख्यंवानरानीकमद्भुतम्॥ ५३ ॥ तेदृष्ट्वाराक्षसश्रेष्ठंवानराःपर्वतोपमम्॥ वायुनुन्नाइवघनाययुःसर्वादिशस्तदा ॥ ५४ ॥ तद्वानरानीकमतिप्रचंडंदिशोद्रवद्भिन्नमिवाभ्रजालम्॥ सकुंभकर्णःसमवेक्ष्यहर्षान्ननादभूयोघनवद्घनाभः॥ ५५॥ तेतस्यघोरंनिनदंनिशम्ययथानिनादंदिविवारिदस्य॥ पेतुर्धरण्यांबहवःप्लवंगानिकृत्तमूलाइवशालवृक्षाः॥ ५६ ॥ विपुलपरिघवान्सकुंभकर्णोरिपुनिधनायविनिःसृतोमहात्मा ॥ कपिगणभयमाददत्सुभीमंप्रभुरिवकिंकरदंडवान्युगांते॥ ५७॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० युद्धकांडेपंचषष्टितमःसर्गः ॥ ६५ ॥

॥ ६६ ॥

॥ सलंघयित्वाप्राकारंगिरिकूटोपमोमहान् ॥ निर्ययौनगरात्तूर्णंकुंभकर्णोमहाबलः ॥ १ ॥ ननादचमहानादंसमुद्रमभिनादयन्॥ विजयन्निवनिर्घातान्विधमन्निवपर्वतान्॥ २॥ तमवध्यंमघवतायमेनवरुणेनवा ॥ प्रेक्ष्यभीमाक्षमायांतंवानराविप्रदुद्रुवुः॥ ३ ॥ तांस्तुविप्रद्रुतान्दृष्ट्वाराजपुत्रोंगदोब्रवीत् ॥ नलंनीलंगवाक्षंचकुमुदंचमहाबलम् ॥ ४ ॥ आत्मनस्तानिविस्मृत्यवीर्याण्यभिजनानिच॥ क्वगच्छतभयत्रस्ताःप्राकृताहरयोयथा ॥ ५ ॥ साधुसौम्यानिवर्तध्वंकिंप्राणान्परिरक्षथ ॥ नालंयुद्धायवैरक्षोमहतीयंविभीषिका॥ ६॥

॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचषष्टितमःसर्गः ॥६५॥ ॥ ६६ ॥ ॥ सइति ॥ १ ॥ निर्घातान्अशनिघोषान् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ आत्मनःआत्मसंबंधीनिवीर्याणिपराक्रमान् ॥ ५ ॥ एतद्रक्षोयुद्धायास्माभिर्नालंनसमर्थम् ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ निवर्त्यनिवृत्ताभूत्वा ॥ ९ ॥ प्रांशुभिरुच्चैः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ नावलोकयन्अग्रपृष्ठदेशंनालोकितवंतः ॥ १४ ॥ १५ ॥ स्थलानिप्रदुद्रुवुरित्यनुकर्षः ॥ १६॥ निपेतुः युद्धार्थमितिशेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ युद्धेभग्नानांवोयुष्माकंसर्वांमहींपरिक्रम्यापिगत्वापिस्थानंप्रतिष्ठांनपश्यामि सुग्रीवाज्ञांविनागतानांवधएवसर्वथेतिभावः अतःसर्वेनिवर्तध्वम् ॥ १९ ॥

महतीमुत्थितामेनांराक्षसानांविभीषिकाम्॥ विक्रमाद्विधमिष्यामोनिवर्तध्वंप्लवंगमाः॥७॥ कृच्छ्रेणतुसमाश्वस्यसंगम्यचततस्ततः॥ वृक्षान्गृहीत्वाहरयःसंप्रतस्थूरणाजिरे॥८॥तेनिवर्त्यतुसंरब्धाःकुंभकर्णवनौकसः॥ निर्जघ्नुःपरमक्रुद्धाःसमदाइवकुंजराः ॥ ९ ॥ प्रांशुभिर्गिरिशृंगैश्चशिलाभिश्चमहावलाः॥ पादपैःपुष्पिताग्रैश्चहन्यमानोनकंपते ॥ १० ॥ तस्यगात्रेषुपतिताभिद्यंतेवहवःशिलाः ॥ पादपाःपुष्पिताग्राश्चभग्नाःपेतुर्महीतले॥ ११ ॥सोपिसैन्यानिसंक्रुद्धोवानराणांमहौजसाम्॥ ममंथपरमायत्तोवनान्यग्निरिवोत्थितः ॥ १२ ॥ लोहितार्द्रास्तुबहवःशेरतेवानरर्षभाः॥ निरस्ताःपतिताभूमौताम्रपुष्पाइवद्रुमाः॥ १३॥ लंघयंतःप्रधावंतोवानरानावलोकयन्॥ केचित्समुद्रेपतिताःकेचिद्गगनमास्थिताः॥ १४॥ वध्यमानास्तुतेवीराराक्षसेनचलीलया॥ सागरंयेनतेतीर्णाःपथातेनैवदुद्रुवुः ॥ १५ ॥ तेस्थलानितदानिम्नंविवर्णवदनाभयात् ॥ ऋक्षावृक्षान्समारूढाःकेचित्पर्वतमाश्रिताः॥ १६ ॥ निपेतुःकेचिदपरेकेचिन्नैवावतस्थिरे॥ केचिद्भूमौनिपतिताःकेचित्सुप्तामृताइव ॥ १७॥ तान्समीक्ष्यांगदोभग्नान्वानरानिदमब्रवीत्॥ अवतिष्ठतयुध्यामोनिवर्तध्वंप्लवंगमाः॥१८॥भग्नानांवोनपश्यामिपरिक्रम्यमहीमिमाम्॥ स्थानंसर्वेनिवर्तध्वंकिंप्राणान्परिरक्षथ॥ १९॥ निरायुधानांक्रमतामसंगगतिपौरुषाः॥ दाराह्युपहसिष्यंतिसवैघातःसुजीवताम् ॥ २० ॥ कुलेषुजाताःसर्वेस्मिन्विस्तीर्णेषुमहत्सुच॥ क्वगच्छतभयत्रस्ताःप्राकृताहरयोयथा॥ अनार्याःखलुयद्भीतास्त्यक्त्वावीर्यंप्रधावत ॥ २१ ॥ विकत्थनानिवायानिभवद्भिर्जनसंसदि॥ तानिवःक्वनुयातानिसोदग्राणिहतानिच॥ २२॥

हेऽसंगगतिपौरुषाःनिरायुधानांपाषाणवृक्षाद्यायुधरहितानांद्रवतांदाराउपहसिष्यंति सत्वदारापहासोजीवतांयुष्माकंघातोमृत्योरप्यधिकदुःखदोभविष्यति ॥ २० ॥ यद्यस्माद्वीर्यंपराक्रमंत्यक्त्वाभीताःसंतःप्रधावततत्तोऽनार्याःस्वामिद्रोहिणःखलु ॥ २१ ॥ वोयुष्माकंजनसंसदियानिविकत्थनानिसोदग्राणिस्वस्वोद्यतप्रतिपादनसहितानिचस्वामिहितकराणिचकृतानितानिसर्वाण्यद्यायुध्यतांक्वयातानि ॥ २२ ॥

यःसत्पुरुषैर्धिक्कृतोजीवतितस्यजीवनंधिगित्येवंभीरूणांवीरैःक्रियमाणाःप्रवादाधिक्काररूपाःश्रूयंतेमरणादप्यधिकदुःखदाः अतोभयंत्यज्यतां सत्पुरुषैर्जुष्टोमार्गोयुद्धंसेव्यताम् ॥ २३ ॥ हतो
वाप्राप्स्यसिस्वर्गंजित्वावाभोक्ष्यसेमहीमित्याशयवानाह शयामहेइतिश्लोकद्वयेन यदिदैवगत्यानिहताःशयामहेतदाकुयोधिभिर्दुष्प्रापंब्रह्मलोकंप्राप्नुयामः वाशब्दोव्यवस्थितविकल्पे॥२४
शत्रुमाहवेनिहत्वानिहत्यकीर्तिंवाप्राप्नुयामः उक्तमर्थंदार्ढ्यायपुनराह निहताइति निहताश्चेद्वीरलोकस्यवीरैःसूर्यद्वाराप्राप्यस्यब्रह्मलोकस्यवसुधनंहिरण्यगर्भभूमानंदंभोक्ष्यामोऽनुभविष्या
मः जीवितंवीरलोकस्यमोक्ष्यामइतिपाठोऽपांक्तोनापितत्रार्थसामंजस्यं तत्रहिब्रह्मलोकस्यवसुमूल्यभूतंजीवितंमोक्ष्यामइत्यर्थंतीर्थआह ॥ २५ ॥ ननुकथमपिजयप्रत्याशाभावेनस्थित्या

भीरोःप्रवादाःश्रूयंतेयस्तुजीवतिधिक्कृतः ॥ मार्गःसत्पुरुषैर्जुष्टःसेव्यतांत्यज्यतांभयम् ॥ २३ ॥ शयामहेवानिहताःपृथिव्यामल्पजीविताः ॥ प्राप्नु
यामोब्रह्मलोकंदुष्प्रापंचकुयोधिभिः ॥ २४ ॥ अवाप्नुयामःकीर्तिंवानिहत्वाशत्रुमाहवे ॥ निहतावीरलोकस्यभोक्ष्यामोवसुवानराः ॥ २५ ॥ न
कुंभकर्णःकाकुत्स्थंदृष्ट्वाजीवन्गमिष्यति ॥ दीप्यमानमिवासाद्यपतंगोज्वलनंयथा ॥ २६ ॥ पलायनेनचोद्दिष्टाःप्राणान्रक्षामहेवयम् ॥ एकेनब
हवोभग्नायशोनाशंगमिष्यति ॥ २७ ॥ एवंब्रुवाणंतंशूरमंगदंकनकांगदम् ॥ द्रवमाणास्ततोवाक्यमूचुःशूरविगर्हितम् ॥ २८ ॥ कृतंनःकदनंघोरं
कुंभकर्णेनरक्षसा ॥ नस्थानकालोगच्छामोदयितंजीवितंहिनः ॥ २९ ॥ एतावदुक्त्वावचनंसर्वेतेभेजिरेदिशः ॥ भीमंभीमाक्षमायांतंदृष्ट्वावानरयू
थपाः ॥ ३० ॥ द्रवमाणास्तुतेवीराअंगदेनवलीमुखाः ॥ सांत्वनैश्चानुमानैश्चततःसर्वेनिवर्तिताः ॥ ३१ ॥ प्रहर्षमुपनीताश्चवालिपुत्रेणधीमता ॥
आज्ञाप्रतीक्षास्तस्थुश्चसर्ववानरयूथपाः ॥ ३२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषट्षष्टितमःसर्गः ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥
तेनिवृत्तामहाकायाःश्रुत्वांगदवचस्तदा ॥ नैष्ठिकींबुद्धिमास्थायसर्वेसंग्रामकांक्षिणः ॥ १ ॥

नप्रयोजनमतआह नकुंभकर्णइति ॥ २६ ॥ उद्दिष्टामहावीरेषुगणिताबहवोवयमेकेनभग्नाःपलायनेनयदिप्राणान्रक्षामहेतदायशोनाशंगमिष्यति यद्वोद्दिष्टाएतेपलायिताइतिजनैर्निर्दिष्टा
इत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ अनुमानैर्नागपाशमुक्तिसप्ततालभेदरूपैर्जयानुमापकैः ॥ ३१ ॥ आज्ञाप्रतीक्षायुद्धानुज्ञाप्रतीक्षाः ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामा
यणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषट्षष्टितमःसर्गः ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ अत्रसर्गावच्छेदोऽसांप्रदायिकः एकप्रकरणत्वात्वृत्तभेदाभावाच्चेतिकतकः उक्तार्थानुवादस्तेनि
वृत्ताइति नैष्ठिकींस्थिरां निष्ठानाशस्तत्संबंधिनींमरणपर्यवसायिनीमित्यर्थइतितीर्थः ॥ १ ॥

समुदीरितवीर्याःसमुदीरितविक्रमाःकथितात्मीयपूर्वपराक्रमाः समारोपितविक्रमाइतिगृहीतविक्रमाः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ विशेषेणलंवतइतिविलंबः ॥ ९ ॥ तमप्राप्य

समुदीरितवीर्यास्तेसमारोपितविक्रमाः॥ पर्यवस्थापितावाक्यैरंगदेनबलीयसा ॥ २॥ प्रयाताश्चगताहर्षंमरणेकृतनिश्चयाः॥ चक्रुःसुतुमुलंयुद्धं वानरास्त्यक्तजीविताः॥ ३ ॥ अथवृक्षान्महाकायाःसानूनिसुमहांतिच॥ वानरास्तूर्णमुद्यम्यकुंभकर्णमभिद्रवन्॥ ४ ॥ कुंभकर्णःसुसंक्रुद्धोगदामुद्यम्यवीर्यवान्॥ धर्षयन्समहाकायःसमंताद्व्यक्षिपद्रिपून्॥ ५ ॥ शतानिसप्तचाष्टौचसहस्राणिचवानराः ॥ प्रकीर्णाःशेरतेभूमौकुंभकर्णेनताडिताः॥ ६ ॥ षोडशाष्टौचदशचविंशत्त्रिंशत्तथैवच ॥ परिक्षिप्यचबाहुभ्यांखादन्सपरिधावति ॥ भक्षयन्भृशसंक्रुद्धोगरुडःपन्नगानिव॥ ७ ॥ कृच्छ्रेणचसमाश्वस्ताःसंगम्यचततस्ततः॥ वृक्षाद्रिहस्ताहरयस्तस्थुःसंग्राममूर्धनि॥८॥ ततःपर्वतमुत्पाट्यद्विविदःप्लवगर्षभः॥ दुद्रावगिरिशृंगाभंविलंबइवतोयदः॥ ९ ॥ तंसमुत्पाट्यचिक्षेपकुंभकर्णायवानरः ॥ तमप्राप्यमहाकायंतस्यसैन्येपतत्ततः॥ १० ॥ ममर्दाश्वान्गजांश्चापिरथांश्चापिगजोत्तमान्॥ तानिचान्यानिरक्षांसिएवंचान्यद्गिरेःशिरः॥ ११ ॥ तच्छैलवेगाभिहतंहताश्वंहतसारथिम्॥ रक्षसांरुधिरक्लिन्नंबभूवायोधनंमहत् ॥ १२ ॥ रथिनोवानरेंद्राणांशरैःकालांतकोपमैः ॥ शिरांसिनदतांजह्रुःसहसाभीमनिःस्वनाः॥ १३ ॥ वानराश्चमहात्मानःसमुत्पाट्यमहाद्रुमान्॥ रथानश्वान्गजानुष्ट्रान्राक्षसानभ्यसूदयन्॥ १४॥ हनूमान्शैलशृंगाणिशिलाश्चविविधान्द्रुमान्॥ ववर्षकुंभकर्णस्यशिरस्यंबरमास्थितः॥ १५॥ तानिपर्वतशृंगाणिशूलेनसबिभेदह॥ बभंजवृक्षवर्षंचकुंभकर्णोमहाबलः॥ १६ ॥ ततोहरीणांतदनीकमुग्रंदुद्रावशूलंनिशितंप्रगृह्य॥ तस्थौसतस्यापततःपुरस्तान्महीधराग्रंहनुमान्प्रगृह्य॥ १७॥ सकुंभकर्णंकुपितोजघानवेगेनशैलोत्तमभीमकायम् ॥ संचुक्षुभेतेनतदाभिभूतोमेदार्द्रगात्रोरुधिरावसिक्तः ॥ १८॥

तंकुंभकर्णं तस्यकुंभकर्णस्यसैन्ये ॥ १० ॥ तानिप्रसिद्धानिचरक्षांस्युद्दिश्यअन्यदेकंगिरेःशिरःशृंगंचिक्षेप ॥ ११ ॥ १२ ॥ रथिनोराक्षसाःशरैर्वानरेंद्राणांशिरांसिजह्रुः ॥१३॥ १४ ॥१५॥ ॥ १६ ॥ हरीणामनीकंकर्म तस्यकुंभकर्णस्यपुरस्तात् ॥ १७ ॥ तेनहनुमन्मुक्तगिरिशृंगेणसंचुक्षुभे ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ ननादभीमंशूलाभिघातजरुजेतिशेषः युगांतेमेघस्तनितस्ययःस्वनस्तदुपमम् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ स्पर्शानिवमालादिस्पर्शानिववेदयानोजानन् ॥ २६ ॥

सशूलमाविध्यतडित्प्रकाशंगिरिर्यथाप्रज्वलिताग्निशृंगम्॥ बाह्वंतरेमारुतिमाजघानगुहोचलंक्रौंचमिवोग्रशक्त्या॥ १९॥ सशूलनिर्भिन्नमहाभुजांतरःप्रविह्वलःशोणितमुद्वमन्रुषा॥ ननादभीमंहनुमान्महाहवेयुगांतमेघस्तनितस्वनोपमम्॥ २० ॥ ततोविनेदुःसहसाप्रहृष्टारक्षोगणास्तंव्यथितंसमीक्ष्य॥ प्लवंगमास्तुव्यथिताभयार्ताःप्रदुद्रुवुःसंयतिकुंभकर्णात्॥ २१ ॥ ततस्तुनीलोबलवान्पर्यवस्थापयन्बलम्॥ प्रविचिक्षेपशैलाग्रंकुंभकर्णायधीमते॥ २२॥ तदापतंतंसंप्रेक्ष्यमुष्टिनाभिजघानह॥ मुष्टिप्रहाराभिहतंतच्छैलाग्रंव्यशीर्यत॥ सविस्फुलिंगंसज्वालंनिपपातमहीतले॥२३॥ऋषभःशरभोनीलोगवाक्षोगंधमादनः॥पंचवानरशार्दूलाःकुंभकर्णमुपाद्रवन्॥ २४॥ शैलैर्वृक्षैस्तलैःपादैर्मुष्टिभिश्चमहाबलाः॥ कुंभकर्णंमहाकायंनिजघ्नुःसर्वतोयुधि ॥ २५॥ स्पर्शानिवप्रहारांस्तान्वेदयानोनविव्यथे ॥ ऋषभंतुमहावेगंबाहुभ्यांपरिषस्वजे ॥ २६ ॥ कुंभकर्णभुजाभ्यांतुपीडितोवानरर्षभः॥ निपपातर्षभोभीमःप्रमुखागतशोणितः ॥ २७॥ मुष्टिनाशरभंहत्वाजानुनानीलमाहवे ॥ आजघानगवाक्षंतुतलेनेंद्ररिपुस्तदा॥ २८॥ दत्तप्रहारव्यथितामुमुहुःशोणितोक्षिताः ॥ निपेतुस्तेतुमेदिन्यांनिकृत्ताइवकिंशुकाः ॥ २९ ॥ तेषुवानरमुख्येषुपातितेषुमहात्मसु॥ वानराणांसहस्राणिकुंभकर्णंप्रदुद्रुवुः॥ ३०॥ तंशैलमिवशैलाभाःसर्वेतुप्लवगर्षभाः॥ समारुह्यसमुत्पत्यददंशुःप्लवगर्षभाः॥३१॥ तंनखैर्दशनैश्चापिमुष्टिभिर्बाहुभिस्तथा ॥ कुंभकर्णंमहाबाहुंनिजघ्नुःप्लवगर्षभाः॥ ३२ ॥ सवानरसहस्रैस्तुविचितःपर्वतोपमः ॥ रराजराक्षसव्याघ्रोगिरिरात्मरुहैरिव ॥ ३३ ॥ बाहुभ्यांवानरान्सर्वान्प्रगृह्यसमहाबलः ॥ भक्षयामाससंक्रुद्धोगरुडःपन्नगानिव ॥ ३४ ॥ प्रक्षिप्ताःकुंभकर्णेनवक्त्रेपातालसन्निभे ॥ नासापुटाभ्यांसंजग्मुःकर्णाभ्यांचैववानराः ॥ ३५ ॥ भक्षयन्भृशसंक्रुद्धोहरीन्पर्वतसन्निभः ॥ बभंजवानरान्सर्वान्संक्रुद्धोराक्षसोत्तमः॥ ३६॥

प्रमुखेति प्रकर्षेणमुखेआगतंशोणितंयस्यसः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ विचितोव्याप्तः मूर्च्छितइतिपाठांतरम् आत्मरुहैर्वृक्षैः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

पादेनाभ्याहनत्क्रुद्धं
तरसागम्यमारुतम् ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ वज्रहस्तात्मजस्यवालिनःपुत्रोंगदः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ तदापतंतम पुंस्त्वमार्षम् ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

मांसशोणितसंक्लेदांकुर्वन्भूमिंसराक्षसः ॥ चचारहरिसैन्येषुकालाग्निरिवमूर्छितः ॥ ३७ ॥ वज्रहस्तोयथाशक्रःपाशहस्तइवांतकः ॥ शूलहस्तोब
भौयुद्धेकुंभकर्णोमहाबलः ॥ ३८ ॥ यथाशुष्काण्यरण्यानिग्रीष्मेदहतिपावकः ॥ तथावानरसैन्यानिकुंभकर्णोददाहसः ॥ ३९ ॥ ततस्तेवध्यमाना
स्तुहतयूथाःप्लवंगमाः ॥ वानराभयसंविग्नाविनेदुर्विकृतैःस्वरैः ॥ ४० ॥ अनेकशोवध्यमानाःकुंभकर्णेनवानराः ॥ राघवंशरणंजग्मुर्व्यथिताभिन्न
चेतसः ॥ ४१ ॥ प्रभग्नान्वानरान्दृष्ट्वावज्रहस्तात्मजात्मजः ॥ अभ्यधावतवेगेनकुंभकर्णमहाहवे ॥ ४२ ॥ शैलशृंगंमहद्गृह्यविनदन्समुहुर्मुहुः ॥ त्रा
सयन्राक्षसान्सर्वान्कुंभकर्णपदानुगान् ॥ ४३ ॥ चिक्षेपशैलशिखरंकुंभकर्णस्यमूर्धनि ॥ सतेनाभिहतोमूर्ध्निशैलेनेंद्ररिपुस्तदा ॥ ४४ ॥ कुंभकर्णः
प्रजज्वालक्रोधेनमहतातदा ॥ सोभ्यधावतवेगेनवालिपुत्रममर्षणम् ॥ ४५ ॥ कुंभकर्णोमहानादस्त्रासयन्सर्ववानरान् ॥ शूलंससर्जवैरोषादंगदे
तुमहाबलः ॥ ४६ ॥ तदापतंतंबलवान्युद्धमार्गविशारदः ॥ लाघवान्मोक्षयामासबलवान्वानरर्षभः ॥ ४७ ॥ उत्पत्यचैनंतरसातलेनोरस्यताडयत् ॥
सतेनाभिहतःकोपात्प्रमुमोहाचलोपमः ॥ ४८ ॥ सलब्धसंज्ञोतिबलोमुष्टिंसंगृह्यराक्षसः ॥ अपहासेनचिक्षेपविसंज्ञःसपपातह ॥ ४९ ॥ तस्मिन्प्लु
वगशार्दूलेविसंज्ञेपतितेभुवि ॥ तच्छूलंसमुपादायसुग्रीवमभिदुद्रुवे ॥ ५० ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यकुंभकर्णमहाबलम् ॥ उत्पपाततदावीरःसुग्रीवोवा
नराधिपः ॥ ५१ ॥ सपर्वताग्रमुत्क्षिप्यसमाविध्यमहाबलः ॥ अभिदुद्राववेगेनकुंभकर्णमहाबलम् ॥ ५२ ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यकुंभकर्णःप्लवंगमम् ॥
तस्थौविवृत्तसर्वांगोवानरेंद्रस्यसंमुखः ॥ ५३ ॥ कपिशोणितदिग्धांगंभक्षयंतंमहाकपीन् ॥ कुंभकर्णंस्थितंदृष्ट्वासुग्रीवोवाक्यमब्रवीत् ॥ ५४ ॥
पातिताश्चमयावीराःकृतंकर्मसुदुष्करम् ॥ भक्षितानिचसैन्यानिप्राप्तंतेपरमंयशः ॥ ५५ ॥ त्यजतद्वानरानीकंप्राकृतैःकिंकरिष्यसि ॥ सहस्वैकंनिपा
तंमेपर्वतस्यास्यराक्षस ॥ ५६ ॥ तद्वाक्यंहरिराजस्यसत्वधैर्यसमन्वितम् ॥ श्रुत्वाराक्षसशार्दूलःकुंभकर्णोब्रवीद्वचः ॥ ५७ ॥

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ५६ ॥ ५७ ॥

प्रजापतेःपौत्रःचतुर्मुखजृंभणजनितऋक्षरजःपुत्रत्वात्सुग्रीवस्यब्रह्मपौत्रत्वम् ॥ ५८ ॥ व्याविध्यसंतोल्य ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ लंकामलयात्लंकासमीप

प्रजापतेस्तुपौत्रस्त्वंतथैवर्क्षरजःसुतः ॥ धृतिपौरुषसंपन्नस्तस्माद्गर्जसिवानर ॥ ५८ ॥ सकुंभकर्णस्यवचोनिशम्यव्याविध्यशैलंसहसामुमोच ॥
तेनाजघानोरसिकुंभकर्णंशैलेनवज्राशनिसन्निभेन ॥ ५९ ॥ तच्छैलशृंगंसहसाविभिन्नंभुजांतरेतस्यतदाविशाले ॥ ततोविषेदुःसहसाप्लवंगार
क्षोगणाश्चापिमुदाविनेदुः ॥ ६० ॥ सशैलशृंगाभिहतश्चुकोपननादरोषाच्चविवृत्यवक्रम् ॥व्याविध्यशूलंचतडित्प्रकाशंचिक्षेपहर्यृक्षपतेर्वधाय
॥ ६१ ॥ तत्कुंभकर्णस्यभुजप्रणुन्नंशूलंशितंकांचनदामयष्टिम् ॥ क्षिप्रंसमुत्पत्यनिगृह्यदोर्भ्यांबभंजवेगेनसुतोनिलस्य ॥ ६२ ॥ कृतंभारसहस्रस्य
शूलंकालायसंमहत् ॥ बभंजजानुमारोप्यतदाहृष्टःप्लवंगमः ॥ ६३ ॥ शूलंभग्नंहनुमताहृष्ट्वावानरवाहिनी ॥ हृष्टाननादबहुशःसर्वतश्चापिदुद्रुवे
॥ ६४ ॥ बभूवाथपरित्रस्तोराक्षसोविमुखोभवत् ॥ सिंहनादंचतेचक्रुःप्रहृष्टावनगोचराः ॥ मारुतिंपूजयांचक्रुर्दृष्ट्वाशूलंतथागतम् ॥ ६५ ॥ सतत्तथा
भग्नमवेक्ष्यशूलंचुकोपरक्षोधिपतिर्महात्मा ॥ उत्पाट्यलंकामलयात्सशृंगंजघानसुग्रीवमुपेत्यतेन ॥ ६६ ॥ सशैलशृंगाभिहतोविसंज्ञःपपातभूमौ
युधिवानरेंद्रः ॥ तंवीक्ष्यभूमौपतितंविसंज्ञंनेदुःप्रहृष्टायुधियातुधानाः ॥ ६७ ॥ समभ्युपेत्याद्भुतघोरवीर्यंसकुंभकर्णोयुधिवानरेंद्रम् ॥ जहारसुग्रीव
मभिप्रगृह्ययथानिलोमेघमिवप्रचंडः ॥ ६८ ॥ सतंमहामेघनिकाशरूपमुत्पाट्यगच्छन्युधिकुंभकर्णः ॥ रराजमेरुप्रतिमानरूपोमेरुर्यथाव्युच्छ्रित
घोरशृंगः ॥ ६९ ॥ ततस्तमादायजगामवीरःसंस्तूयमानोयुधिराक्षसेंद्रः ॥ शृण्वन्निनादंत्रिदिवालयानांप्लवंगराजग्रहविस्मितानाम् ॥ ७० ॥ ततस्त
मादायतदासमेनेहरींद्रमिंद्रोपममिंद्रवीर्यः ॥ अस्मिन्हृतेसर्वमिदंहृतंस्यात्सराघवंसैन्यमितींद्रशत्रुः ॥ ७१ ॥ विद्रुतांवाहिनींदृष्ट्वावानराणामित
स्ततः ॥ कुंभकर्णेनसुग्रीवंगृहीतंचापिवानरम् ॥ ७२ ॥

वर्तिमलयात् ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ अभिगृह्यकक्षपुटेकृत्वाजहारसैन्यमध्यादन्यदेशंनिनाय ॥ ६८ ॥ विशेषेणउच्छ्रितान्युन्नतानिघोराणिशृंगाणियस्यसः ॥ ६९ ॥ ततस्तमादायजगामेति लं
कामितिशेषः त्रिदिवालयानांनिनादंदुःखजंशृण्वन् ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥

॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ अथवैषवानरःवानरराजोमहाबलत्वात्स्वयमेवकुंभकर्णान्मोक्षंप्राप्स्यति यदिनमोचियष्यत्यात्मानंतदामोचयितव्योमयेतिक्षणमात्रंप्रतीक्ष्यस्थितः सासुरोरगैस्त्रिदशै
र्गृहीतोपियद्ययंभवेत्तथापिमहाबलत्वात्स्वयमेवमोक्षंप्राप्स्यति किंपुनरनेनराक्षसापसदेनेतिभावः ॥ ७६ ॥ कथंतर्हिनेदानींमोचयतीत्यत्राह मन्येइति मोहवशादात्मानंपरेणगृहीतंनबुध्यत

हनूमांश्चिंतयामासमतिमान्मारुतात्मजः ॥ एवंगृहीतेसुग्रीवेकिंकर्तव्यंमयाभवेत् ॥ ७३ ॥ यद्धिन्याय्यंमयाकर्तुंतत्करिष्याम्यसंशयम् ॥ भूत्वाप
र्वतसंकाशोनाशयिष्यामिराक्षसम् ॥ ७४ ॥ मयाहतेसंयतिकुंभकर्णेमहाबलेमुष्टिविशीर्णदेहे ॥ विमोचितेवानरपार्थिवेचभवंतुहृष्टाःप्लवगाःस
मग्राः ॥ ७५ ॥ अथवास्वयमप्येषमोक्षंप्राप्स्यतिवानरः ॥ गृहीतोयंयदिभवेत्त्रिदशैःसासुरोरगैः ॥ ७६ ॥ मन्येनतावदात्मानंबुध्यतेवानराधिपः ॥
शैलप्रहाराभिहतःकुंभकर्णेनसंयुगे ॥ ७७ ॥ अयंमुहूर्तात्सुग्रीवोलब्धसंज्ञोमहाहवे ॥ आत्मनोवानराणांचयत्पथ्यंतत्करिष्यति ॥ ७८ ॥ मयातुमो
क्षितस्यास्यसुग्रीवस्यमहात्मनः ॥ अप्रीतिश्चभवेत्कष्टाकीर्तिनाशश्चशाश्वतः ॥ ७९ ॥ तस्मान्मुहूर्तंकांक्षिष्येविक्रमंमोक्षितस्यतु ॥ भिन्नंचवानरानी
कंतावदाश्वासयाम्यहम् ॥ ८० ॥ इत्येवंचिंतयित्वाथहनूमान्मारुतात्मजः ॥ भूयःसंस्तंभयामासवानराणांमहाचमूम् ॥ ८१ ॥ सकुंभकर्णोथवि
वेशलंकांस्फुरंतमादायमहाहरिंतम् ॥ विमानचर्यागृहगोपुरस्थैःपुष्पाग्र्यवर्षैरभिपूज्यमानः ॥ ८२ ॥ लाजगंधोदवर्षैस्तुसेव्यमानःशनैःशनैः ॥ रा
जवीथ्यास्तुशीतत्वात्संज्ञांप्रापमहाबलः ॥ ८३ ॥ ततःससंज्ञामुपलभ्यकृच्छ्राद्बलीयसस्तस्यभुजांतरस्थः ॥ अवेक्षमाणःपुरराजमार्गंविचिंतया
मासमुहुर्महात्मा ॥ ८४ ॥ एवंगृहीतेनकथंनुनामशक्यंमयासंप्रतिकर्तुमद्य ॥ तथाकरिष्यामियथाहरीणांभविष्यतीष्टंचहितंचकार्यं ॥ ८५ ॥ ततःक
राग्रैःसहसासमेत्यराजाहरीणाममरेंद्रशत्रोः ॥ खरैश्चकर्णौदशनैश्चनासांददंशपादैर्विददारपार्श्वौ ॥ ८६ ॥ सकुंभकर्णोहृतकर्णनासोविदारित
स्तेनरदैर्नखैश्च ॥ रोषाभिभूतःक्षतजार्द्रगात्रःसुग्रीवमाविध्यपिपेषभूमौ ॥ ८७ ॥

इतिमन्येइत्यर्थः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ कृच्छ्रगतत्वेपिमयानायंमोचयितुमुचितइत्याह मयात्विति ॥ ७९ ॥ कांक्षिष्येप्रतीक्षिष्ये तस्मात्क्षणंप्रतीक्षिष्येइतिपाठांतरम् मोक्षितस्यकृतमोक्षणस्य
विक्रमंतुद्रक्ष्यामीतिशेषः ॥ ८० ॥ ८१ ॥ पुष्पाग्र्यवर्षैरुत्तमपुष्पवर्षैः ॥ ८२ ॥ लाजगंधोदवर्षैःसिच्यमानः दैवगत्यामोहनिवृत्तये सुग्रीवइतिशेषः ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ संप्रतिकर्तुंसम्यक्प्रतिक
र्तुम् ॥ ८५ ॥ खरैस्तीक्ष्णैःकराग्रैर्नखैःकर्णौ लुलुंचेतिशेषः पादैःपादनखैः ॥ ८६ ॥ ८७ ॥

सुरारिभिःराक्षसैः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ नीलांजनेत्यनेननिध्यंजनादिव्यावृत्तिः ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ रक्षआदेरपिखादनेहेतुर्मोहादिति मद्यादिनेवरक्तपानजमदवैवश्यादितिभावः य

सभूतलेभीमवलाभिपिष्टःसुरारिभिस्तैरभिहन्यमानः ॥ जगामखंकंदुकवज्जवेनपुनश्चरामेणसमाजगाम ॥ ८८ ॥ कर्णनासाविहीनस्तुकुंभकर्णोमहावलः ॥ रराजशोणितोत्सिक्तोगिरिःप्रस्रवणैरिव ॥ ८९ ॥ शोणितार्द्रोमहाकायोराक्षसोभीमदर्शनः ॥ अमर्षाच्छोणितोद्गारीशुशुभेरावणानुजः ॥ ९० ॥ नीलांजनचयप्रख्यःससंध्यइवतोयदः ॥ युद्धायाभिमुखोभीमोमनश्चक्रेनिशाचरः ॥ ९१ ॥ गतेचतस्मिन्सुरराजशत्रुःक्रोधात्प्रदुद्रावरणायभूयः ॥ अनायुधोस्मीतिविचिंत्यरौद्रोघोरंतदामुद्गरमाससाद ॥ ९२ ॥ ततःसपुर्याःसहसामहात्मानिष्क्रम्यतद्वानरसैन्यमुग्रम् ॥ वभक्षरक्षोयुधिकुंभकर्णःप्रजायुगांताग्निरिवप्रवृद्धः ॥ ९३ ॥ वुभुक्षितःशोणितमांसगृध्नुःप्रविश्यतद्वानरसैन्यमुग्रम् ॥ चखादरक्षांसिहरीन्पिशाचानृक्षांश्चमोहाद्युधिकुंभकर्णः ॥ यथैवमृत्युर्हरतेयुगांतेसभक्षयामासहरींश्चमुख्यान् ॥ ९४ ॥ एकंद्वौत्रीन्वहून्क्रुद्धोवानरान्सहराक्षसैः ॥ समादायैकहस्तेनप्रचिक्षेपत्वरन्मुखे ॥ ९५ ॥ संप्रस्रवत्तदामेदःशोणितंचमहावलः ॥ वध्यमानोनगेंद्राग्रैर्भक्षयामासवानरान् ॥ ९६ ॥ तेभक्ष्यमाणाहरयोरामंजग्मुस्तदागतिम् ॥ कुंभकर्णोभृशंक्रुद्धःकपीन्खादन्प्रधावति ॥ ९७ ॥ शतानिसप्तचाष्टौचविंशत्त्रिंशत्तथैवच ॥ संपरिष्वज्यवाहुभ्यांखादन्विपरिधावति ॥ ९८ ॥ मेदोवसाशोणितदिग्धगात्रःकर्णावसक्तग्रथितांत्रमालः ॥ ववर्षशूलानिसुतीक्ष्णदंष्ट्रःकालोयुगांतस्थइवप्रवृद्धः ॥ ९९ ॥ तस्मिन्कालेसुमित्रायाःपुत्रःपरवलार्दनः ॥ चकारलक्ष्मणःक्रुद्धोयुद्धंपरपुरंजयः ॥ १०० ॥ सकुंभकर्णस्यशरान्शरीरेसप्तवीर्यवान् ॥ निचखानाददेचान्यान्विससर्जचलक्ष्मणः ॥ १ ॥ पीड्यमानस्तदस्त्रंतुविशेषंतत्सराक्षसः ॥ ततश्चुकोपवलवान्सुमित्रानंदवर्धनः ॥ २ ॥ अथास्यकवचंशुभ्रंजांबूनदमयंशुभम् ॥ प्रच्छादयामासशरैःसंध्याभ्रमिवमारुतः ॥ ३ ॥

थामृत्युर्हरतेतथासभक्षयामासेत्यर्थः ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ संप्रस्रवत् अडभावआर्षः भक्षितवानरसंवंधिशोणितादि ॥ ९६ ॥ गतिंशरणम् ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ कर्णावसक्तेत्यनेनाधोभागेएवकर्णलुंचनंसुग्रीवेणकृतमितिगम्यते कर्णावसक्ताग्रथिताःपरस्परसंलग्नाअंत्रमालायस्यसः ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ पीड्यमानःसराक्षसस्तदस्त्रंविशेषमस्त्रांतरेणविगतशेषंचकारेत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अभ्यधावत तंरामंविसृज्येतिशेषः ॥ १८ ॥ तेरौद्रास्त्रप्रयोजिताःशराः ॥ १९ ॥ १२० ॥

नीलांजनचयप्रख्यःशरैःकांचनभूषणैः॥ आपीड्यमानःशुशुभेमेघैःसूर्यइवांशुमान् ॥ ४ ॥ ततःसराक्षसोभीमःसुमित्रानंदवर्धनम्॥ सावज्ञमेव
प्रोवाचवाक्यंमेघौघनिःस्वनः॥ ५ ॥ अंतकस्याप्यकष्टेनयुधिजेतारमाहवे ॥ युध्यतामामभीतेनख्यापितावीरतात्वया॥ ६ ॥ प्रगृहीतायुधस्येहमृ
त्योरिवमहामृधे॥ तिष्ठन्नप्यग्रतःपूज्यःकिमुयुद्धप्रदायकः ॥ ७॥ ऐरावतंसमारूढोवृतःसर्वामरैःप्रभुः॥ नैवशक्रोपिसमरेस्थितपूर्वःकदाचन॥ ८ ॥
अद्यत्वयाहंसौमित्रेबालेनापिपराक्रमैः॥ तोषितोगंतुमिच्छामित्वामनुज्ञाप्यराघवम्॥ ९ ॥ यत्तुवीर्यबलोत्साहैस्तोषितोहंरणेत्वया ॥ राममेवैक
मिच्छामिहंतुंयस्मिन्हतेहतम्॥ ११० ॥ रामेमयात्रनिहतेयेन्येस्थास्यंतिसंयुगे॥ तानहंयोधयिष्यामिस्वबलेनप्रमाथिना॥ ११ ॥ इत्युक्तवाक्यंतद्र
क्षःप्रोवाचस्तुतिसंहितम्॥ मृधेघोरतरंवाक्यंसौमित्रिःप्रहसन्निव॥ १२॥ यस्त्वंशक्रादिभिर्देवैरसह्यःप्राप्यपौरुषम्॥ तत्सत्यंनान्यथावीरदृष्टस्तेद्य
पराक्रमः॥ १३॥ एषदाशरथीरामस्तिष्ठत्यद्रिरिवाचलः॥ इतिश्रुत्वाह्यनादृत्यलक्ष्मणंसनिशाचरः ॥ १४॥ अतिक्रम्यचसौमित्रिंकुंभकर्णोमहाब
लः॥ राममेवाभिदुद्रावकंपयन्निवमेदिनीम्॥ १५॥ अथदाशरथीरामोरौद्रमस्त्रंप्रयोजयन्॥ कुंभकर्णस्यहृदयेससर्जनिशितान्शरान् ॥ १६ ॥
तस्यरामेणविद्धस्यसहसाभिप्रधावतः॥ अंगारमिश्राःक्रुद्धस्यमुखान्निश्चेरुरर्चिषः॥ १७॥ रामास्त्रविद्धोघोरंवैनर्दन्राक्षसपुंगवः ॥ अभ्यधावत
तंक्रुद्धोहरीन्विद्रावयन्रणे॥ १८॥ तस्योरसिनिमग्नास्तेशराबर्हिणवाससः॥ हस्ताच्चास्यपरिभ्रष्टागदाचोर्व्यांपपातह ॥ १९॥ आयुधानिचसर्वा
णिविप्रकीर्यंतभूतले॥ सनिरायुधमात्मानंयदामेनेमहाबलः ॥ १२० ॥ मुष्टिभ्यांचकराभ्यांचचकारकदनंमहत्॥ सबाणैरतिविद्धांगःक्षतजेनस
मुक्षितः॥ रुधिरंपरिसुस्रावगिरिःप्रस्रवणंयथा॥ २१ ॥ सतीव्रेणचकोपेनरुधिरेणचमूर्छितः॥ वानरान्राक्षसानृक्षान्खादन्सपरिधावति ॥२२॥
अथशृंगंसमाविध्यभीमंभीमपराक्रमः॥ चिक्षेपराममुद्दिश्यबलवानंतकोपमः॥ अप्राप्तमंतरारामःसप्तभिस्तमजिह्मगैः॥ २३॥

प्रस्रवणंनिर्झरः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

ततोधर्मात्मारामस्तस्यमहत्तच्छृंगमंतरामध्येमार्गसन्नभिरजिह्मगत्वादिगुणविशिष्टैःशरैश्चिच्छेद ॥ २४ ॥ २५ ॥ योगानुपायान् अनेनवधकालेलक्ष्मणसाहित्यंरामस्यगम्यते ॥२६ ॥ २७॥

ततस्तुरामोधर्मात्मातस्यशृंगंमहत्तदा ॥शरैःकांचनचित्रांगैश्चिच्छेदभरताग्रजः ॥ २४ ॥ तन्मेरुशिखराकारैर्द्योतमानमिवश्रिया ॥द्वेशतेवानरा
णांचपतमानमपातयत् ॥ २५ ॥ तस्मिन्कालेसधर्मात्मालक्ष्मणोराममब्रवीत् ॥कुंभकर्णवधेयुक्तोयोगान्परिमृशन्बहून् ॥ २६ ॥ नैवायंवानरान्
राजन्नविजानातिराक्षसान् ॥ मत्तःशोणितगंधेनस्वान्परांश्चैवखादते ॥ २७ ॥ साध्वेनमधिरोहंतुसर्वतोवानरर्षभाः ॥ यूथपाश्चयथामुख्यास्तिष्ठं
त्वस्मिन्समंततः ॥ २८ ॥ अद्यायंदुर्मतिःकालेगुरुभारप्रपीडितः ॥ प्रचरन्राक्षसोभूमौनान्यान्हन्यात्प्लवंगमान् ॥ २९ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराजपुत्र
स्यधीमतः ॥तेसमारुरुहुर्हृष्टाःकुंभकर्णमहाबलाः ॥ १३० ॥ कुंभकर्णस्तुसंक्रुद्धःसमारूढैःप्लवंगमैः ॥ व्यधूनयत्तान्वेगेनदुष्टहस्तीवहस्तिपान् ॥ ३१ ॥
तान्दृष्ट्वानिर्धुतान्रामोरुष्टोयमितिराक्षसम् ॥ समुत्पपातवेगेनधनुरुत्तममाददे ॥ ३२ ॥ क्रोधरक्तेक्षणोधीरोनिर्दहन्निवचक्षुषा ॥ राघवोराक्षसं
वेगादभिदुद्राववेगितः ॥ ३३ ॥ यूथपान्हर्षयन्सर्वान्कुंभकर्णबलार्दितान् ॥ ३४ ॥ सचापमादायभुजंगकल्पंदृढज्यमुग्रंतपनीयचित्रम् ॥ हरीन्स
माश्वास्यसमुत्पपातरामोनिबद्धोत्तमतूणबाणः ॥ ३५ ॥ सवानरगणैस्तैस्तुवृतःपरमदुर्जयैः ॥ लक्ष्मणानुचरोवीरःसंप्रतस्थेमहाबलः ॥ ३६ ॥ सद
दर्शमहात्मानंकिरीटिनमरिंदमम् ॥ शोणिताप्लुतरक्ताक्षंकुंभकर्णमहाबलम् ॥ ३७ ॥ सर्वान्समभिधावंतंयथारुष्टंदिशागजम् ॥ मार्गमाणंहरीन्
क्रुद्धंराक्षसैःपरिवारितम् ॥ ३८ ॥ विंध्यमंदरसंकाशंकांचनांगदभूषणम् ॥ स्रवंतंरुधिरंवक्त्राद्वर्षमेघमिवोत्थितम् ॥ ३९ ॥ जिह्वयापरिलिह्यंतंस्र
क्किणीशोणितोक्षिते ॥ मृद्नंतंवानरानीकंकालांतकयमोपमम् ॥ १४० ॥ तंदृष्ट्वाराक्षसश्रेष्ठंप्रदीप्तानलवर्चसम् ॥ विस्फारयामासतदाकार्मुकंपुरुष
र्षभः ॥ ४१ ॥ सतस्यचापनिर्घोषात्कुपितोराक्षसर्षभः ॥ अमृष्यमाणस्तंघोषमभिदुद्रावराघवम् ॥ ४२ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ १३० ॥ ३१ ॥ राक्षसंरुष्टोयमितिमत्वावेगेनसमुत्पपात ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ लक्ष्मणानुचरः बहुव्रीहिः लक्ष्मणसहितः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ कालां
तकयमानामवस्थाकृतोभेदइतितीर्थः ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

भुजंगराजस्यशेषस्योत्तमोभोगस्तद्वद्वाहुर्यस्यसः ॥ ४३ ॥ हेरक्षोधिपविषादंमाआगच्छ योहंप्रगृहीतचापःस्थितस्तंमांराममवेहि तस्मान्मामेवागच्छ मुहूर्तात्त्वंविचेतानिर्जीवोमृतोभवितेति
युधिरामःकुंभकर्णमुवाचेत्यन्वयः ॥ ४४ ॥ रामोयमितिविज्ञाय रामवचसेतिशेषः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥४८॥ विकर्णनासइत्येतावन्मात्रेणमामवज्ञातुंदुर्बलइत्यवगंतुंनार्हसि नहिविराधा

ततस्तुधारोद्धतमेघकल्पंभुजंगराजोत्तमभोगबाहुः ॥ तमापतंतंधरणीधराभमुवाचरामोयुधिकुंभकर्णम् ॥ ४३ ॥ आगच्छरक्षोधिपमाविषाद
मवस्थितोहंप्रगृहीतचापः ॥ अवेहिमांराक्षसवंशनाशनंयस्त्वंमुहूर्ताद्भविताविचेताः ॥ ४४ ॥ रामोयमितिविज्ञायजहासविकृतस्वनम् ॥ अभ्य
धावतसंक्रुद्धोहरीन्विद्रावयन्रणे ॥ ४५ ॥ दारयन्निवसर्वेषांहृदयानिवनौकसाम् ॥ प्रहस्यविकृतंभीमंसमेघस्तनितोपमम् ॥ ४६ ॥ कुंभकर्णोम
हातेजाराघवंवाक्यमब्रवीत् ॥ नाहंविराधोविज्ञेयोनकबंधःखरोनेच ॥ नवालीनचमारीचःकुंभकर्णःसमागतः ॥ ४७ ॥ पश्यमेमुद्गरंभीमंसर्वंका
लायसंमहत् ॥ अनेननिर्जितादेवादानवाश्चपुरामया ॥ ४८ ॥ विकर्णनासइतिमांनावज्ञातंत्वमर्हसि ॥ स्वल्पापिहिनमेपीडाकर्णनासाविनाशना
त् ॥ ४९ ॥ दर्शयेक्ष्वाकुशार्दूलवीर्यंगात्रेषुमेनघ ॥ ततस्त्वांभक्षयिष्यामिदृष्टपौरुषविक्रमम् ॥ १५० ॥ सकुंभकर्णस्यवचोनिशम्यरामःसपुंखान्वि
ससर्जबाणान् ॥ तैराहतोवज्रसमप्रवेगैर्नचुक्षुभेनव्यथतेसुरारिः ॥ ५१ ॥ यैःसायकैःसालवरानिकृत्तावालीहतोवानरपुंगवश्च ॥ तेकुंभकर्णस्य
तदाशरीरंवज्रोपमानव्यथयांप्रचक्रुः ॥ ५२ ॥ सवारिधाराइवसायकांस्तान्पिबन्शरीरेणमहेंद्रशत्रुः ॥ जघानरामस्यशरप्रवेगंव्याविध्यतंमुद्गर
मुग्रवेगम् ॥ ५३ ॥ ततस्तुरक्षःक्षतजावलिप्तंवित्रासनंदेवमहाचमूनाम् ॥ व्याविध्यतंमुद्गरमुग्रवेगंविद्रावयामासचमुंहरीणाम् ॥ ५४ ॥ वायव्य
मादायततोपरास्त्रंरामःप्रचिक्षेपनिशाचराय ॥ समुद्गरंतेनजहारबाहुंसकृत्तबाहुस्तुमुलंननाद ॥ ५५ ॥

दिवदहंलीलयात्वयासुयोधःअतोमयियत्नवान्भवेत्यर्थः ननुकथंनदुर्बलस्तत्राह स्वल्पापीति ॥ ४९ ॥ १५० ॥ नव्यथतेनविव्यथे ॥ ५१ ॥ व्यथयांप्रचक्रुरित्यार्षआमंतस्यव्यवहितप्रयो
गः ॥५२॥ वारिधाराःपर्वतइवसायकान्शरीरेणपिबन्नितियोजना एतेनसर्वेसायकाःशरीरेमग्नाअपिनव्यथयंतीतिदर्शितम् उग्रवेगंतंमुद्गरंव्याविध्यभ्रामयित्वारामस्यशरप्रवेगंजघान ॥५३॥
ततोरामंमुक्त्वाहरीणांचमुंविद्रावयामास ॥ ५४ ॥ समुद्गरंमुद्गरसहितम् तेनवायव्यास्त्रेण ॥ ५५ ॥

॥ ५६ ॥ भग्नहतावशेषाःभग्नसमुद्गरपतितबाहुहतावशिष्टाः पर्यंतमाश्रित्यसमुद्गरबाहुपातप्रदेशसमीपमाश्रित्य विषण्णाःस्थिताः ॥ ५७ ॥ करेणकृत्तेतरेण ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ विचेष्टमानः भूमावितिशेषः ॥ १६० ॥ ६१ ॥ विनादयंतौदिगादीन्प्रतिध्वनयंतौ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ चुकूज अवर्णनशब्देनेतिशेषः ॥ ६४ ॥ अरिष्टंरिपूणामशुभदम् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ शक्राशन्योरिवश

सतस्यबाहुर्गिरिशृंगकल्पःसमुद्गरोराघवबाणकृत्तः॥ पपाततस्मिन्हरिराजसैन्येजघानतांवानरवाहिनींच ॥ ५६॥ तेवानराभग्नहतावशेषाःपर्यंतमाश्रित्यतदाविषण्णाः ॥ प्रपीडितांगाददृशुःसुघोरंनरेंद्ररक्षोधिपसन्निपातम् ॥ ५७ ॥ सकुंभकर्णोस्त्रनिकृत्तबाहुर्महासिकृत्ताग्रइवाचलेंद्रः॥ उत्पाटयामासकरेणवृक्षंततोभिदुद्रावरणेनरेंद्रम् ॥ ५८ ॥ तंतस्यबाहुंसहतालवृक्षंसमुद्यतंपन्नगभोगकल्पम्॥ ऐंद्रास्त्रयुक्तेनजघानरामोबाणेनजांबूनदचित्रितेन॥ ५९ ॥ सकुंभकर्णस्यभुजोनिकृत्तःपपातभूमौगिरिसन्निकाशः॥ विचेष्टमानोनिजघानवृक्षान्शैलान्शिलावानरराक्षसांश्च॥ १६० ॥ तंछिन्नबाहुंसमवेक्ष्यरामःसमापतंतंसहसानदंतम्॥ द्वावर्धचंद्रौनिशितौप्रगृह्यचिच्छेदपादौयुधिराक्षसस्य ॥ ६१ ॥ तौतस्यपादौप्रदिशोदिशश्चगिरेर्गुहाश्चैवमहार्णवंच ॥ लंकांचसेनांकपिराक्षसानांविनादयंतौविनिपेततुश्च ॥ ६२ ॥ निकृत्तबाहुर्विनिकृत्तपादोविदार्यवक्त्रंवडवामुखाभम्॥ दुद्रावरामंसहसाभिगर्जन्राहुर्यथाचंद्रमिवांतरिक्षे ॥ ६३॥ अपूरयत्तस्यमुखंशिताग्रैरामःशरैर्हेमपिनद्धपुंखैः ॥ संपूर्णवक्त्रोनशशाकवक्तुंचुकूजकृच्छ्रेणमुमूर्छचापि॥ ६४॥ अथाददेसूर्यमरीचिकल्पंसब्रह्मदंडांतककालकल्पम्॥ अरिष्टमैंद्रंनिशितंसुपुंखंरामःशरंमारुततुल्यवेगम्॥ ६५ ॥ तंवज्रजांबूनदचारुपुंखंप्रदीप्तसूर्यज्वलनप्रकाशम्॥ महेंद्रवज्राशनितुल्यवेगंरामःप्रचिक्षेपनिशाचराय॥ ६६ ॥ ससायकोराघवबाहुचोदितादिशःस्वभासादशसंप्रकाशयन् ॥ विधूमवैश्वानरभीमदर्शनोजगामशक्राशनिभीमविक्रमम् ॥ ६७॥ सतन्महापर्वतकूटसन्निभंसुवृत्तदंष्ट्रंचलचारुकुंडलम्॥ चकर्तरक्षाधिपतेःशिरस्तदायथैववृत्रस्यपुरापुरंदरः ॥ ६८ ॥ कुंभकर्णशिरोभातिकुंडलालंकृतंमहत्॥ आदित्येऽभ्युदितेरात्रौमध्यस्थइवचंद्रमाः॥ ६९ ॥

क्राशनेरिववाभीमोविक्रमोयस्यतंकुंभकर्णंजगाम ॥ ६७ ॥ चलेंगतेचारुणीरमणीयेकुंडलेयस्मात्तच्चलचारुकुंडलम् ॥ ६८ ॥ कुंभकर्णशिरइति कुंडलाभ्यामलंकृतंविनाकृतम् अलंभूषणपर्याप्तिशक्तिवारणवाचकमित्यमरः कुंभकर्णस्यशिरः अरात्रौप्रातःकालेआदित्येउदितेगगनमध्यस्थचंद्रमाइवनिष्प्रभंभातीत्यर्थः अयंश्लोकःप्रक्षिप्तइतिबहवः ॥ ६९ ॥

उच्चंप्राकारंलंकायाइतिशेषः शिरःकर्तनवेगोत्थितंलंकायांपपात देहस्तुकर्तनवेगविलुठन्समुद्रेपपातपतितः यद्यपि तंब्रह्मास्त्रेणसौमित्रिर्ददाराद्रिवरोपमम् सपपातमहावीरोदिव्यास्त्राभिहतोरणे
तंदृष्ट्वावृत्रसंकाशंकुंभकर्णंतरस्विनम् गतासुंपतितंभूमौराक्षसाःप्राद्रवन्भयादितिमहाभारतोक्त्यालक्ष्मणतःकुंभकर्णवधःप्रतीयतेतथापिनविरोधः रामलक्ष्मणाभ्यांमिलित्वातद्वधकरणात् अत
एवपूर्वंलक्ष्मणानुचरइत्यत्रलक्ष्मणसहितइतिव्याख्यातम् प्राधान्यात्त्वत्ररामस्यैवतद्धंतृत्वोक्तिः लक्ष्मणसाहित्येनहननात्तुव्यासोलक्ष्मणस्यहंतृत्वमुक्तवान् ॥ १७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥

तद्रामबाणाभिहतंपपातरक्षःशिरःपर्वतसन्निकाशम् ॥ बभंजचर्यागृहगोपुराणिप्राकारमुच्चंतमपातयच्च ॥ १७० ॥ तच्चातिकायंहिमहत्प्रकाशं
रक्षस्तदातोयनिधौपपात ॥ ग्राहान्परान्मीनवरान्भुजंगमान्ममर्दभूमिंचतथाविवेश ॥ ७१ ॥ तस्मिन्हतेब्राह्मणदेवशत्रौमहाबलेसंयतिकुंभकर्णे ॥
चचालभूर्भूमिधराश्चसर्वेहर्षाच्चदेवास्तुमुलंप्रणेदुः ॥ ७२ ॥ ततस्तुदेवर्षिमहर्षिपन्नगाःसुराश्चभूतानिसुपर्णगुह्यकाः ॥ सयक्षगंधर्वगणानभोग
ताःप्रहर्षितारामपराक्रमेण ॥ ७३ ॥ ततस्तुतेतस्यवधेनभूरिणामनस्विनोनैर्ऋतराजबांधवाः ॥ विनेदुरुच्चैर्व्यथितारघूत्तमंहरिंसमीक्ष्यैवयथाम
तंगजाः ॥ ७४ ॥ सदेवलोकस्यतमोनिहत्यसूर्योयथाराहुमुखाद्विमुक्तः ॥ तथाव्यभासीद्धरिसैन्यमध्येनिहत्यरामोयुधिकुंभकर्णम् ॥ ७५ ॥ प्रहर्ष
मीयुर्बहवश्चवानराःप्रबुद्धपद्मप्रतिमैरिवाननैः ॥ अपूजयन्राघवमिष्टभागिनंहतेरिपौभीमबलेनृपात्मजम् ॥ ७६ ॥ सकुंभकर्णंसुरसैन्यमर्दनंमह
त्सुयुद्धेषुकदाचनाजितम् ॥ ननंदहत्वाभरताग्रजोरणेमहासुरंवृत्रमिवामराधिपः ॥ १७७ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० यु० सप्तषष्टितमः सर्गः ॥ ६७ ॥
कुंभकर्णंहतंदृष्ट्वाराघवेणमहात्मना ॥ राक्षसाराक्षसेंद्रायरावणायन्यवेदयन् ॥ १ ॥ राजन्सकालसंकाशःसंयुक्तःकालकर्मणा ॥ विद्राव्यवानरीं
सेनांभक्षयित्वाचवानरान् ॥ २ ॥ प्रतपित्वामुहूर्तंतुप्रशांतोरामतेजसा ॥ कायेनार्धप्रविष्टेनसमुद्रंभीमदर्शनम् ॥ ३ ॥

भूरिणामहता ॥ ७४ ॥ देवलोकस्यआकाशस्य मध्येइतिशेषः व्यभासीत्विशेषेणभातिस्म ॥७५॥ प्रबुद्धपद्मप्रतिमैरिवप्रबुद्धपद्मरूपैरिव अतोनेवशब्दवैयर्थ्यम् इष्टभागिनंइष्टप्राप्तिमंतम्
॥ ७६ ॥ कदाचननकदाप्यजयवंतम् ॥ १७७ ॥ सच्छायमानः ॥ धनुरमानः २०९ कतकरी० ॥ ६१ ॥ अत्रदिनद्वयेनकुंभकर्णोत्थानंततःसप्तमवासरेवधइतिभाद्रपदपूर्णिमायामेतद्वधइ
तिपाद्मसंमतिपूर्वकमग्रेस्फुटीभविष्यति ॥ ॥ इतिश्रीरामाभि० वा० आ० युद्धकांडेसप्तषष्टितमः सर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कुंभकर्णमिति ॥१॥ कालसंकाशःकुंभकर्णः कालकर्मंमृत्युः
समुद्रमर्धप्रविष्टेनकबंधरूपेणकायेनोपलक्षितः मुहूर्तंप्रतपित्वाविक्रम्य ॥ २ ॥

निकृत्तनासाकर्णत्वादिगुणेनशरीरेणशिरोलक्षणेनलंकाद्वारंरुद्ध्वापर्वतोपमःकुंभकर्णोरामतेजसाप्रशांतइतिपूर्वश्लोकेनान्वयः ॥ ४ ॥ अगंडभूतः अशिरःपाणिपादस्तुकबंधोऽगंडउच्यते विवृ
तोविवृतकायः अवस्त्रत्वात् दावदग्धोद्रुमइवप्रशांतइत्यन्वयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ देवांतकादयोरावणपुत्राः ॥ ७ ॥ महोदरमहापार्श्वौविमातृजौभ्रातरौतस्य ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ बांधवानांचशल्य

निकृत्तनासाकर्णेनविक्षरद्रुधिरेणच ॥ रुद्ध्वाद्वारंशरीरेणलंकायाःपर्वतोपमः ॥ ४ ॥ कुंभकर्णस्तवभ्राताकाकुत्स्थशरपीडितः ॥ अगंडभूतोविवृतो
दावदग्धइवद्रुमः ॥ ५ ॥ श्रुत्वाविनिहतंसंख्येकुंभकर्णमहाबलम् ॥ रावणःशोकसंतप्तोमुमोहचपपातच ॥ ६ ॥ पितृव्यंनिहतंश्रुत्वादेवांतकनरांत
कौ ॥ त्रिशिराश्चातिकायश्चरुरुदुःशोकपीडिताः ॥ ७ ॥ भ्रातरंनिहतंश्रुत्वारामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ महोदरमहापार्श्वौशोकाक्रांतौबभूवतुः ॥ ८ ॥
ततःकृच्छ्रात्समासाद्यसंज्ञांराक्षसपुंगवः ॥ कुंभकर्णवधाद्दीनोविललापाकुलेंद्रियः ॥ ९ ॥ हावीररिपुदर्पघ्नकुंभकर्णमहाबल ॥ त्वंमांविहायवैदैवा
द्यातोसियमसादनम् ॥ १० ॥ ममशल्यमनुद्धृत्यबांधवानांमहाबल ॥ शत्रुसैन्यंप्रताप्यैकःक्वमांसंत्यज्यगच्छसि ॥ ११ ॥ इदानींखल्वहंनास्मिय
स्यमेपतितोभुजः ॥ दक्षिणोयंसमाश्रित्यनबिभेमिसुरासुरात् ॥ १२ ॥ कथमेवंविधोवीरोदेवदानवदर्पहा ॥ कालाग्निप्रतिमोह्यद्यराघवेणरणेहतः
॥ १३ ॥ यस्यतेवज्रनिष्पेषोनकुर्याद्व्यसनंसदा ॥ सकथंरामबाणार्तःप्रसुप्तोसिमहीतले ॥ १४ ॥ एतेदेवगणाःसार्धमृषिभिर्गगनेस्थिताः ॥ निहतं
त्वांरणेदृष्ट्वानिनदंतिप्रहर्षिताः ॥ १५ ॥ ध्रुवमद्यैवसंहृष्टालब्धलक्षाःप्लवंगमाः ॥ आरोक्ष्यंतीहदुर्गाणिलंकाद्वाराणिसर्वशः ॥ १६ ॥ राज्येननास्ति
मेकार्यंकिंकरिष्यामिसीतया ॥ कुंभकर्णविहीनस्यजीवितेनास्तिमेमतिः ॥ १७ ॥ यद्यहंभ्रातृहंतारंनहन्मियुधिराघवम् ॥ ननुमेमरणंश्रेयोनचेदं
व्यर्थजीवितुम् ॥ १८ ॥ अद्यैवतंगमिष्यामिदेशंयत्रानुजोमम ॥ नहिभ्रातॄन्समुत्सृज्यक्षणंजीवितुमुत्सहे ॥ १९ ॥ देवाहिमांहसिष्यंतिदृष्ट्वापूर्वाप प
कारिणम् ॥ कथमिंद्रंजयिष्यामिकुंभकर्णहतेत्वयि ॥ २० ॥ तदिदंमामनुप्राप्तंविभीषणवचःशुभम् ॥ यदज्ञानान्मयातस्यनगृहीतंमहात्मनः ॥ २१ ॥

मनुद्धृत्येत्यन्वयः ॥ ११ ॥ अहंनास्मि अहमपिमृतप्रायइत्यर्थः सुरासुरात्सुरासुरेभ्यः ॥ १२ ॥ १३ ॥ वज्रनिष्पेषस्तदाघातोपियस्यव्यसनंदुःखंनकुर्यात् ॥ १४ ॥ १५ ॥ लब्धलक्षाःलब्धा
वसराः ॥ १६ ॥ जीवितेनास्तिमेमतिः सजीवतयावस्थानेबुद्धिर्नास्तीत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ भ्रातॄनित्यनेनखरादयोप्यनुस्मृताइतिज्ञायते ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

यावद्यदारभ्यकुंभकर्णप्रहस्तयोर्दारुणोयंविनाशउत्पन्नस्तावत्तदारभ्यविभीषणवचोमांव्रीडयतीत्यर्थः इष्टंभ्रातृवचोनगृहीतमितिलज्जितोस्मीत्यर्थः ॥ २२ ॥ अपिचधार्मिकस्यनिष्कासनफलमिदमित्याह तस्यायमित्यादि ॥ २३ ॥ २४ ॥ घोरमानः ॥ कतकरी० ॥६२॥ ॥ इतिश्रीरामाभि०वा०आ०यु०अष्टषष्टितमःसर्गः ॥६८॥ ॥७॥ ॥ एवमिति विलपमानस्यविलपतः श्रुत्वाविलापमितिशेषः ॥ १ ॥ एवमेवदेवदानवदर्पहाकालाग्निप्रतिमइत्याद्युक्तप्रकारेणमहावीर्योहतोदैवादितिशेषः सत्पुरुषाःशूराः ॥२॥ ईदृशंत्रैलोक्यविजयसमर्थम् शोचसिशोकवंतंकरो

विभीषणवचस्तावत्कुंभकर्णप्रहस्तयोः ॥ विनाशोयंसमुत्पन्नोमांव्रीडयतिदारुणः ॥ २२ ॥ तस्यायंकर्मणःप्राप्तोविपाकोममशोकदः ॥ यन्मयाधा
र्मिकःश्रीमान्सनिरस्तोविभीषणः ॥ २३ ॥ इतिबहुविधमाकुलांतरात्माकृपणमतीवविलप्यकुंभकर्णम् ॥ न्यपतदपिदशाननोभृशार्तस्तमनुजमिंद्र
रिपुंहतंविदित्वा ॥ २४ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेअष्टषष्टितमःसर्गः ॥ ६८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥एवंविलपमानस्यरावणस्यदुरात्मनः ॥ श्रुत्वा
शोकाभिभूतस्यत्रिशिरावाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥ एवमेवमहावीर्योहतोनस्तातमध्यमः ॥ नतुसत्पुरुषाराजन्विलपंतियथाभवान् ॥ २ ॥ नूनंत्रिभुवन
स्यापिपर्याप्तस्त्वमसिप्रभो ॥ सकस्मात्प्राकृतइवशोचस्यात्मानमीदृशम् ॥ ३ ॥ ब्रह्मदत्तास्तितेशक्तिःकवचंसायकोधनुः ॥ सहस्रखरसंयुक्तोरथो
मेघसमस्वनः ॥४॥ त्वयाऽसकृद्विशस्त्रेणविशस्तादेवदानवाः ॥ससर्वायुधसंपन्नोराघवंशास्तुमर्हसि ॥५॥ कामंतिष्ठमहाराजनिर्गमिष्याम्यहंरणे ॥
उद्धरिष्यामितेशत्रून्गरुडःपन्नगानिव ॥ ६ ॥ शंबरोदेवराजेननरकोविष्णुनायथा ॥ तथाद्यशयितारामोमयायुधिनिपातितः ॥ ७ ॥ श्रुत्वात्रिशिर
सोवाक्यंरावणोराक्षसाधिपः ॥ पुनर्जातमिवात्मानंमन्यतेकालचोदितः ॥ ८ ॥ श्रुत्वात्रिशिरसोवाक्यंदेवांतकनरांतकौ ॥ अतिकायश्चतेजस्वीबभू
वुर्युद्धहर्षिताः ॥ ९ ॥ ततोहमहमित्येवगर्जंतोनैर्ऋतर्षभाः ॥ रावणस्यसुतावीराःशक्रतुल्यपराक्रमाः ॥ १० ॥ अंतरिक्षगताःसर्वेसर्वेमायाविशार
दाः ॥ सर्वेत्रिदशदर्पघ्नाःसर्वेसमरदुर्मदाः ॥ ११ ॥

षि ॥ ३ ॥ ४ ॥ असकृत्त्वयाविशस्ताइत्यन्वयः वित्रस्ताइतिपाठेवित्रासिताइत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ नरकोविष्णुनेति अयंसिंहिकायांविप्रचित्तेर्जातोनरकोभौमान्नरकात्कृष्णहतादन्यइतितीर्थः ॥ ७ ॥ पुनर्जातमिवात्मानंमन्यते त्रिशिरसोवचनमात्रेणसंतुष्टोबभूव ननुकुंभकर्णसाध्येर्थेकथंरावणस्यतस्माज्जयप्रत्याशयासंतोषस्तत्राह कालचोदितइति तन्नाशप्रवृत्तकालात्मकभगवत्प्रेरणयापुनस्तस्ययुद्धबुद्ध्यनुपरमइत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अंतरिक्षेगतंगमनंयेषांते ॥ ११ ॥

विस्तीर्णकीर्तयः विशालकीर्तयः ॥ १२ ॥ १३ ॥ प्रवरविज्ञानाः श्रेष्ठज्ञानवंतः ॥ १४ ॥ शत्रूणांवलस्यश्रीणांचार्दनैरित्यर्थैश्रियार्दनैरित्यार्षम् ॥ १५ ॥ आशीर्भिरित्यस्यसंयुज्येतिशेषः ॥ १६ ॥ युद्धोन्मत्तमत्तशब्दौमहोदरमहापार्श्वयोःपर्यायनामनी ॥ १७ ॥ १८ ॥ सर्वौषधीभिःआयुधप्रहारनिवारकौषधिविशेषैः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ सवितेवास्तमूर्धनीत्यनेनशीघ्रंनाशःसूचितः

सर्वेसुवलसंपन्नाःसर्वेविस्तीर्णकीर्तयः॥ सर्वेसमरमासाद्यनश्रूयंतेस्मनिर्जिताः॥ १२ ॥ देवैरपिसगंधर्वैःसकिन्नरमहोरगैः ॥ सर्वेस्त्रविदुषोवीराः
सर्वेयुद्धविशारदाः॥ १३ ॥ सर्वेप्रवरविज्ञानाःसर्वेलब्धवरास्तथा ॥ १४ ॥ सतैस्तथाभास्करतुल्यदर्शनैःसुतैर्वृतःशत्रुवलश्रियार्दनैः॥ रराजराजामघ
वान्यथामरैर्वृतोमहादानवदर्पनाशनैः॥ १५ ॥ सपुत्रान्संपरिष्वज्यभूषयित्वाचभूषणैः॥ आशीर्भिश्चप्रशस्ताभिःप्रेषयामासवैरणे॥ १६ ॥ युद्धोन्म
त्तंचमत्तंचभ्रातरौचापिरावणः॥ रक्षणार्थंकुमाराणांप्रेषयामाससंयुगे॥ १७ ॥ तेभिवाद्यमहात्मानंरावणंलोकरावणम् ॥ कृत्वाप्रदक्षिणंचैवम
हाकायाःप्रतस्थिरे॥ १८ ॥ सर्वौषधीभिर्गंधैश्चसमालभ्यमहावलाः॥ निर्जग्मुर्नैर्ऋतश्रेष्ठाःषडेतेयुद्धकांक्षिणः॥ १९ ॥ त्रिशिराश्चातिकायश्चदेवांत
कनरांतकौ॥ महोदरमहापार्श्वौनिर्जग्मुःकालचोदिताः॥ २० ॥ ततःसुदर्शनंनागंनीलजीमूतसन्निभम्॥ ऐरावतकुलेजातमारुरोहमहोदरः॥ २१ ॥
सर्वायुधसमायुक्तस्तूणीभिश्चाप्यलंकृतः ॥ रराजगजमास्थायसवितेवास्तमूर्धनि॥ २२ ॥ हयोत्तमसमायुक्तंसर्वायुधसमाकुलम् ॥ आरुरोहर
थश्रेष्ठंत्रिशिरारावणात्मजः॥ २३ ॥ त्रिशिरारथमास्थायविरराजधनुर्धरः ॥ सविद्युदुल्कःसज्वालःसेंद्रचापइवांवुदः॥ २४ ॥ त्रिभिःकिरीटैस्त्रिशि
राःशुशुभेसरथोत्तमे॥ हिमवानिवशैलेंद्रस्त्रिभिःकांचनपर्वतैः॥ २५ ॥ अतिकायोतितेजस्वीराक्षसेंद्रसुतस्तदा ॥ आरुरोहरथश्रेष्ठंश्रेष्ठःसर्वधनुष्म
ताम् ॥ २६ ॥ सुचक्राक्षंसुसंयुक्तंसानुकर्षंसकूवरम् ॥ तूणीवाणासनैर्दीप्तंप्रासासिपरिघाकुलम् ॥ २७ ॥ सकांचनविचित्रेणकिरीटेनविराजता॥
भूषणैश्चवभौमेरुःप्रभाभिरिवभासयन्॥ २८ ॥ सरराजरथेतस्मिन्राजसूनुर्महावलः॥ वृतोनैर्ऋतशार्दूलैर्वज्रपाणिरिवामरैः॥ २९ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ विद्युद्भिरुल्काभिःसहितः ॥ २४ ॥ कांचनपर्वतैःशिखरभूतैर्युक्तोहिमवानिव ॥ २५ ॥ २६ ॥ सुसंयुक्तंसुसंयुक्ताश्वम् सानुकर्षंरथाक्षोपरिकूवराधारतयास्थापितोदारुविशेषोनुकर्षः अनुकर्षोदार्वधःस्थमित्यमरः सकूवरम् कूवरस्तुयुगंधरः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ परिघंसमादायस्थितोदेवांतकोदोर्भ्यांगिरिंसमुद्रमथनेमंदरगिरिंपरिगृह्यस्थितस्यविष्णोर्वपुर्विडंबयन्विरराजेत्यनुकर्षः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अमरावत्याःसुराइवलंकायाःप्रतस्थु
रित्यन्वयः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ निश्चित्यनिश्चयेनमरणंशत्रुपराजयंवा करिष्यामइतिशेषः ॥ ३७ ॥ चिक्षिपुःशत्रुविषयाक्षेपवचनान्यूचुः सायकानित्यस्यजगृहुरित्यनेनान्वयः

हयमुच्चैःश्रवःप्रख्यंश्वेतंकनकभूषणम्॥ मनोजवंमहाकायमारुरोहनरांतकः॥ ३०॥ गृहीत्वाप्रासमुल्काभंविरराजनरांतकः॥ शक्तिमादायतेज
स्वीगुहःशिखिगतोयथा॥ ३१॥ देवांतकःसमादायपरिघंहेमभूषणम्॥ परिगृह्यगिरिंदोर्भ्यांवपुर्विष्णोर्विडंबयन्॥ ३२॥ महापार्श्वोमहातेजाग
दामादायवीर्यवान्॥ विरराजगदापाणिःकुबेरइवसंयुगे॥ ३३॥ तेप्रतस्थुर्महात्मानोऽमरावत्याःसुराइव॥ तान्गजैश्चतुरंगैश्चरथैश्चांबुदनिःस्वनैः
॥ ३४॥ अनूत्पेतुर्महात्मानोराक्षसाःप्रवरायुधाः॥ तेविरेजुर्महात्मानःकुमाराःसूर्यवर्चसः॥ ३५॥ किरीटिनःश्रियाजुष्टाग्रहादीप्ताइवांबरे॥ प्रगृ
हीताबभौतेषांवस्त्राणामावलिःशिवा॥ ३६॥ शरदभ्रप्रतीकाशाहंसावलिरिवांबरे॥ मरणंवापिनिश्चित्यशत्रूणांवापराजयम्॥ ३७॥ इतिकृत्वा
मतिंवीराःसंजग्मुःसंयुगार्थिनः॥ जगर्जुश्चप्रणेदुश्चचिक्षिपुश्चापिसायकान्॥ ३८॥ जगृहुश्चमहात्मानोनिर्यातायुद्धदुर्मदाः॥ क्ष्वेडितास्फोटिता
नांवैसंचचालेवमेदिनी॥ ३९॥ रक्षसांसिंहनादैश्चसंस्फोटितमिवांबरम्॥ तेभिनिष्क्रम्यमुदिताराक्षसेंद्रामहाबलाः॥ ४०॥ ददृशुर्वानरानीकंस
मुद्यतशिलानगम्॥ हरयोपिमहात्मानोददृशूराक्षसंबलम्॥ ४१॥ हस्त्यश्वरथसंबाधंकिंकिणीशतनादितम्॥ नीलजीमूतसंकाशंसमुद्यतमहा
युधम्॥ ४२॥ दीप्तानलरविप्रख्यैर्नैर्ऋतैःसर्वतोवृतम्॥ तद्दृष्ट्वाबलमायातंलब्धलक्षाःप्लवंगमाः॥ ४३॥ समुद्यतमहाशैलाःसंप्रणेदुर्मुहुर्मुहुः॥ अ
मृष्यमाणारक्षांसिप्रतिनर्दतवानराः॥ ४४॥ ततःसमुत्कृष्टरवंनिशम्यरक्षोगणावानरयूथपानाम्॥ अमृष्यमाणाःपरहर्षमुग्रंमहाबलाभीमतरंप्र
णेदुः॥ ४५॥ तेराक्षसबलंघोरंप्रविश्यहरियूथपाः॥ विचेरुरुद्यतैःशैलैर्नगाःशिखरिणोयथा॥ ४६॥

॥ ३८ ॥ क्ष्वेडितास्फोटितानांच तैरित्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ समुद्यतशिलानगंसमुद्यताःशिलानगावृक्षाश्चयेनतत् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ प्रतिनर्दंतप्रत्यनर्दंत ॥ ४४ ॥ परहर्षंशत्रुहर्षंअमृ
ष्यमाणाः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

केचिद्द्रुमशिलायुधाइतिस्वभावोक्तिः तादृशाःप्लवंगमारक्षःसैन्येषुसंक्रुद्धाआकाशमाविश्यचेरुः केचिद्विपुलस्कंधान्द्रुमान्गृहीत्वोर्व्यांचेरुः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ शैल
शृंगान्वितांगाःगिरिशिखरैर्व्याप्तदेहाः मुष्टिभिर्मुष्टिप्रहारैर्वांतलोचनाःबहिर्निर्गतलोचनाः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ आक्षिप्ताःक्षिप्यमाणाइतिनियुद्धप्रकारकथनं भग्नशैलै

केचिदाकाशमाविश्यकेचिदुर्व्यांप्लवंगमाः ॥ रक्षःसैन्येषुसंक्रुद्धाःकेचिद्द्रुमशिलायुधाः ॥ ४७ ॥ द्रुमांश्चविपुलस्कंधान्गृह्यवानरपुंगवाः ॥ तद्युद्धम
भवद्घोरंरक्षोवानरसंकुलम् ॥ ४८ ॥ तेपादपशिलाशैलैश्चक्रुर्वृष्टिमनूपमाम् ॥ बाणौघैर्वार्यमाणाश्चहरयोभीमविक्रमाः ॥ ४९ ॥ सिंहनादान्विने
दुश्चरणेराक्षसवानराः ॥ शिलाभिश्चूर्णयामासुर्यातुधानान्प्लवंगमाः ॥ ५० ॥ निर्जघ्नुःसंयुगेक्रुद्धाःकवचाभरणावृतान् ॥ केचिद्रथगतान्वीरान्ग
जवाजिगतानपि ॥ ५१ ॥ निर्जघ्नुःसहसावीरान्यातुधानान्प्लवंगमाः ॥ शैलशृंगान्वितांगास्तेमुष्टिभिर्वांतलोचनाः ॥ ५२ ॥ चेलुःपेतुश्चनेदुश्चतत्र
राक्षसपुंगवाः ॥ राक्षसाश्चशरैस्तीक्ष्णैर्बिभिदुःकपिकुंजरान् ॥ ५३ ॥ शूलमुद्गरखड्गैश्चजघ्नुःप्रासैश्चशक्तिभिः ॥ अन्योन्यंपातयामासुःपरस्परजयै
षिणः ॥ ५४ ॥ रिपुशोणितदिग्धांगास्तत्रवानरराक्षसाः ॥ ततःशैलैश्चखड्गैश्चविसृष्टैर्हरिराक्षसैः ॥ ५५ ॥ मुहूर्तेनावृताभूमिरभवच्छोणितोक्षिता ॥
विकीर्णैःपर्वताकारैरक्षोभिरभिमर्दितैः ॥ आसीद्वसुमतीपूर्णातदायुद्धमदान्वितैः ॥ ५६ ॥ आक्षिप्ताःक्षिप्यमाणाश्चभग्नशैलैश्चवानरैः ॥ पुनरंगै
स्तदाचक्रुर्वानरायुद्धमद्भुतम् ॥ ५७ ॥ वानरान्वानरैरेवजघ्नुस्तेनैर्ऋतर्षभाः ॥ राक्षसान्राक्षसैरेवजघ्नुस्तेवानराअपि ॥ ५८ ॥ आक्षिप्यचशिलाः
शैलान्जघ्नुस्तेराक्षसास्तदा ॥ तेषांचाच्छिद्यशस्त्राणिजघ्नूरक्षांसिवानराः ॥ ५९ ॥ निर्जघ्नुःशैलशृंगैश्चबिभिदुश्चपरस्परम् ॥ सिंहनादान्विनेदुश्च
रणेराक्षसवानराः ॥ ६० ॥ छिन्नवर्मतनुत्राणाराक्षसावानरैर्हताः ॥ रुधिरंप्रस्नुतास्तत्ररससारमिवद्रुमाः ॥ ६१ ॥ रथेनचरथंचापिवारणेनापिवार
णम् ॥ हयेनचहयंकेचिन्निर्जघ्नुर्वानरारणे ॥ ६२ ॥ क्षुरप्रैरर्धचंद्रैश्चभल्लैश्चनिशितैःशरैः ॥ राक्षसावानरेंद्राणांबिभिदुःपादपान्शिलाः ॥ ६३ ॥

श्चवानरैःराक्षसभग्नस्वयुद्धसाधनशैलादिभिरतएवपुनरंगैर्हस्तपादादिभिरासन्नाभूत्वायुद्धंचक्रुः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ आक्षिप्यबलाद्गृहीत्वा ॥ ५९ ॥ ६० ॥ प्रस्नुताःस्नुतवंतः रससारोनि
र्यासः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

पर्वतास्तैर्निरस्तपर्वतैः द्रुमच्छिन्नैःछिन्नद्रुमैः विकीर्णाव्याप्ता ॥ ६४ ॥ गर्वितदृष्टचेष्टाःसंजातगर्वाद्दृष्टाश्चेष्टायेषांते नानायुधाःद्रुमशैलदंतनखादिनानाप्रहरणयुताः ॥ ६५ ॥ प्रहृष्यमाणे

विकीर्णापर्वतास्तैश्चद्रुमच्छिन्नैश्चसंयुगे ॥ हतैश्चकपिरक्षोभिर्दुर्गमावसुधाभवत् ॥ ६४ ॥ तेवानरागर्वितदृष्टचेष्टाःसंग्राममासाद्यभयंविमुच्य ॥
युद्धंस्मसर्वेसहराक्षसैस्तेनानायुधाश्चक्रुरदीनसत्वाः ॥ ६५ ॥ तस्मिन्प्रवृत्तेतुमुलेविमर्देप्रहृष्यमाणेषुवलीमुखेषु ॥ निपात्यमानेषुचराक्षसेषुमह
र्षयोदेवगणाश्चनेदुः ॥ ६६ ॥ ततोहयंमारुततुल्यवेगमारुह्यशक्तिंनिशितांप्रगृह्य ॥ नरांतकोवानरसैन्यमुग्रंमहार्णवंमीनइवाविवेश ॥ ६७ ॥ सवा
नरान्सप्तशतानिवीरःप्रासेनदीप्तेनविनिर्बिभेद ॥ एकःक्षणेनेंद्ररिपुर्महात्माजघानसैन्यंहरिपुंगवानाम् ॥ ६८ ॥ ददृशुश्चमहात्मानंहयपृष्ठप्रतिष्ठि
तम् ॥ चरंतंहरिसैन्येषुविद्याधरमहर्षयः ॥ ६९ ॥ सतस्यददृशेमार्गोमांसशोणितकर्दमः ॥ पतितैःपर्वताकारैर्वानरैरभिसंवृतः ॥ ७० ॥ यावद्विक्रमितुं
बुद्धिंचक्रुःप्लवगपुंगवाः ॥ तावदेतानतिक्रम्यनिर्बिभेदनरांतकः ॥ ७१ ॥ ददाहहरिसैन्यानिवनानीवविभावसुः ॥ यावदुत्पाटयामासुर्वृक्षान्शैला
न्वनौकसः ॥ ७२ ॥ तावत्प्रासहताःपेतुर्वज्रकृत्ताइवाचलाः ॥ ज्वलंतंप्रासमुद्यम्यसंग्रामांतेनरांतकः ॥ ७३ ॥ दिक्षुसर्वासुबलवान्विचचारनरांतकः ॥
प्रमृद्नन्सर्वतोयुद्धेप्रावृट्कालेयथानिलः ॥ ७४ ॥ नशेकुर्भाषितुंवीरानस्थातुंस्पंदितुंकुतः ॥ उत्पतंतंस्थितंयांतंसर्वान्विव्याधवीर्यवान् ॥ ७५ ॥ एकें
नांतककल्पेनप्रासेनादित्यतेजसा ॥ भग्नानिहरिसैन्यानिनिपेतुर्धरणीतले ॥ ७६ ॥ वज्रनिष्पेषसदृशंप्रासस्याभिनिपातनम् ॥ नशेकुर्वानराःसोढुं
तेविनेदुर्महास्वनम् ॥ ७७ ॥ पततांहरिवीराणांरूपाणिप्रचकाशिरे ॥ वज्रभिन्नाग्रकूटानांशैलानांपततामिव ॥ ७८ ॥ येतुपूर्वंमहात्मानःकुंभकर्णेनपा
तिताः ॥ तेस्वस्थावानरश्रेष्ठाःसुग्रीवमुपतस्थिरे ॥ ७९ ॥ प्रेक्षमाणःससुग्रीवोददृशेहरिवाहिनीम् ॥ नरांतकभयत्रस्तांविद्रवंतींयतस्ततः ॥ ८० ॥ विद्रु
तांवाहिनींदृष्ट्वासददर्शनरांतकम् ॥ गृहीतप्रासमायांतंहयपृष्ठप्रतिष्ठितम् ॥ ८१ ॥

षुप्रहृष्यत्सु वलीमुखेषुवानरेषु ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ मार्गोयुद्धार्थंगमनमार्गः पतितैर्वानरैरभिसंवृतोमांसशोणितकर्दमःसन्ददृशेदृष्टः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥
॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ स्वस्थाःस्वस्थचित्तेंद्रियाः वानरश्रेष्ठाअंगदादयः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥

॥ ८२ ॥ गच्छैनंराक्षसमिति हंतुमितिशेषः ॥ ८३ ॥ मेघसंकाशादनीकात्स्वसेनामध्यात् ॥ ८४ ॥ अंगदेनदिव्यभुजाभरणेनसन्नद्धोयुक्तः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अस्मिन्ममोरसिक्षिपेत्यन्वयः

दृष्ट्वोवाचमहातेजाःसुग्रीवोवानराधिपः॥ कुमारमंगदंवीरंशक्रतुल्यपराक्रमम् ॥ ८२ ॥ गच्छैनंराक्षसंवीरंयोसौतुरगमास्थितः॥ भक्षयंतंपरब
लंक्षिप्रंप्राणैर्वियोजय॥ ८३॥ सभर्तुर्वचनंश्रुत्वानिष्पपातांगदस्तदा॥ अनीकान्मेघसंकाशादंशुमानिववीर्यवान् ॥ ८४ ॥ शैलसंघातसंकाशो
हरीणामुत्तमोंगदः॥ रराजांगदसन्नद्धःसधातुरिवपर्वतः ॥ ८५॥ निरायुधोमहातेजाःकेवलंनखदंष्ट्रवान्॥ नरांतकमभिक्रम्यवालिपुत्रोब्रवीद्वचः
॥ ८६ ॥ तिष्ठकिंप्राकृतैरेभिर्हरिभिस्त्वंकरिष्यसि॥ अस्मिन्वज्रसमस्पर्शंप्रासंक्षिपममोरसि ॥ ८७ ॥ अंगदस्यवचःश्रुत्वाप्रचुक्रोधनरांतकः॥ संद
श्यदशनैरोष्ठंनिःश्वस्यचभुजंगवत्॥ अभिगम्यांगदंक्रुद्धोवालिपुत्रंनरांतकः॥ ८८॥ सप्रासमाविध्यतदांगदायसमुज्ज्वलंतंसहसोत्ससर्ज॥ सवा
लिपुत्रोरसिवज्रकल्पेबभूवभग्नोन्यपतच्चभूमौ ॥ ८९॥ तंप्रासमालोक्यतदाविभग्नंसुपर्णकृत्तोरगवीर्यकल्पम् ॥ तलंसमुद्यम्यसवालिपुत्रस्तुरंग
मस्याभिजघानमूर्ध्नि॥ ९०॥ निमग्नपादःस्फुटिताक्षितारोनिष्क्रांतजिह्वोचलसन्निकाशः ॥ सतस्यवाजीनिपपातभूमौतलप्रहारेणविकीर्णमूर्धा
॥ ९१ ॥ नरांतकःक्रोधवशंजगामहतंतुरंगंपतितंसमीक्ष्य॥ समुष्टिमुद्यम्यमहाप्रभावोजघानशीर्षेयुधिवालिपुत्रम् ॥ ९२ ॥ अथांगदोमुष्टिविशी
र्णमूर्धासुस्रावतीव्रंरुधिरंभृशोष्णम्॥ मुहुर्विजज्वालमुमोहचापिसंज्ञांसमासाद्यविसिस्मियेच॥ ९३॥ अथांगदोमृत्युसमानवेगंसंवर्त्यमुष्टिंगि
रिशृंगकल्पम् ॥ निपातयामासतदामहात्मानरांतकस्योरसिवालिपुत्रः॥ ९४॥ समुष्टिनिर्भिन्ननिमग्नवक्षाज्वालावमन्शोणितदिग्धगात्रः॥ न
रांतकोभूमितलेपपातयथाचलोवज्रनिपातभग्नः ॥ ९५ ॥ तदांतरिक्षेत्रिदशोत्तमानांवनौकसांचैवमहाप्रणादः ॥ बभूवतस्मिन्निहतेऽग्र्यवीर्येन
रांतकेवालिसुतेनसंख्ये॥ ९६॥

॥ ८७ ॥ ८८ ॥ वालिपुत्रमभिगम्यप्रासमुत्ससर्ज सप्रासःभग्नोभवद्भूमौपपातच ॥ ८९ ॥ ९० ॥ स्फुटिताक्षितारःस्फुटिताविशीर्णाअक्ष्णस्ताराकनीनिकायस्यसः ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥
॥ ९४ ॥ मुष्टिनानिर्भिन्नमतएवनिमग्नंवक्षोयस्यसः ज्वालाःअभिघातोत्थावमन् ॥ ९५ ॥ ९६ ॥

राममनःप्रहर्षणंराममनसःप्रहर्षणं सोपिरामोपि अथाति भीमकर्मांगदःपुनश्चयुद्धेयुद्धनिमित्तंहर्षितोबभूव तुष्टःसन्सन्नद्धोबभूवेत्यर्थः ॥ ९७॥ अत्रसर्गावच्छेदोबहुषुपुस्तकेषुनदृश्यतइत्यस्माभिरपिनकृतः पूर्वोत्तरवाक्ययोरेककर्तृकयुद्धवर्णनादितिकतकः ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ दीप्तामशनिमिववृक्षंचिक्षेप ॥ ३ ॥ त्रिशिरास्तमिति देवांतकायप्रक्षिप्तंवृक्षं तत्स

अथांगदोराममनःप्रहर्षणंसुदुष्करंतंकृतवान्हिविक्रमम्॥विसिस्मियेसोप्यथभीमकर्मापुनश्चयुद्धेसबभूवहर्षितः॥ ९७॥नरांतकंहतंदृष्ट्वाचुक्रु
शुर्नैर्ऋतर्षभाः॥ देवांतकस्त्रिमूर्धाचपौलस्त्यश्चमहोदरः॥ ९८ ॥ आरूढोमेघसंकाशंवारणेंद्रंमहोदरः ॥ वालिपुत्रंमहावीर्यमभिदुद्राववेगवान्
॥ ९९ ॥भ्रातृव्यसनसंतप्तस्तदादेवांतकोबली ॥ आदायपरिघंघोरमंगदंसमभिद्रवत् ॥ १०० ॥रथमादित्यसंकाशंयुक्तंपरमवाजिभिः॥ आस्था
यत्रिशिरावीरोवालिपुत्रमथाभ्यगात्॥ १ ॥सत्रिभिर्देवदर्पघ्नैराक्षसेंद्रैरभिद्रुतः॥ वृक्षमुत्पाटयामासमहाविटपमंगदः ॥ २ ॥देवांतकायतंवीरश्चि
क्षेपसहसांगदः॥महावृक्षंमहाशाखंशक्रोदीप्तामिवाशनिम्॥ ३ ॥त्रिशिरास्तंप्रचिच्छेदशरैराशीविषोपमैः॥सवृक्षंकृत्तमालोक्यउत्पपाततदांग
दः॥ ४ ॥सववर्षततोवृक्षान्शिलाश्चकपिकुंजरः ॥तान्प्रचिच्छेदसंक्रुद्धस्त्रिशिरानिशितैःशरैः ॥ ५ ॥ परिघाग्रेणतान्वृक्षान्बभंजसमहोदरः॥ त्रि
शिराश्चांगदंवीरमभिदुद्रावसायकैः ॥ ६ ॥ गजेनसमभिद्रुत्यवालिपुत्रंमहोदरः॥ जघानोरसिसंक्रुद्धस्तोमरैर्वज्रसन्निभैः ॥ ७॥देवांतकश्चसंक्रु
द्धःपरिघेणतदांगदम्॥ उपगम्याभिहत्याशुव्यपचक्रामवेगवान् ॥ ८ ॥सत्रिभिर्नैर्ऋतश्रेष्ठैर्युगपत्समभिद्रुतः ॥ नविव्यथेमहातेजावालिपुत्रःप्रता
पवान्॥ ९ ॥सवेगवान्महावेगंकृत्वापरमदुर्जयः॥ तलेनसमभिद्रुत्यजघानास्यमहागजम्॥ ११० ॥ पेततुर्नयनेतस्यविननाशसकुंजरः॥ विषा
णंचास्यनिष्कृष्यवालिपुत्रोमहाबलः॥ ११ ॥देवांतकमभिद्रुत्यताडयामाससंयुगे॥ सविह्वलस्तुतेजस्वीवातोद्धूतइवद्रुमः ॥ १२॥ लाक्षारससव
र्णंचसुस्रावरुधिरंमहत्॥ अथाश्वस्यमहातेजाःकृच्छ्राद्देवांतकोबली॥ १३॥ आविध्यपरिघंवेगादाजघानतदांगदम्॥ परिघाभिहतश्चापिवान
रेंद्रात्मजस्तदा॥ १४॥ जानुभ्यांपतितोभूमौपुनरेवोत्पपातह॥ तमुत्पतंतंत्रिशिरास्त्रिभिर्बाणैरजिह्मगैः॥ १५॥

हायार्थमितिशेषः ॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥ अस्यमहागजंमहोदरस्यगजम् ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ लाक्षारसेनसमानोवर्णोयस्यतद्रुधिरम् ॥१३ ॥१४॥ अजिह्मगैःऋजुगामिभिः ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ गिरेःशिरःपर्वतस्यश्रृंगम् विजृंभितंत्रिशिरसःपर्वतशिखरभेदनरूपंजृंभणमालोक्य ॥ १९ ॥ तंपरिघहस्तंदेवांतकम् ॥ १२० ॥ २१ ॥ निर्वांतावहिर्निर्गतादंताअक्षि

घोरैर्हरिपतेःपुत्रंललाटेभिजघानह ॥ ततोंगदंपरिक्षिप्तंत्रिभिर्नैर्ऋतपुंगवैः ॥ १६ ॥ हनूमानथविज्ञायनीलश्चापिप्रतस्थतुः॥ ततश्चिक्षेपशैलाग्रंनी
लस्त्रिशिरसेतदा ॥ १७॥ तद्रावणसुतोधीमान्बिभेदनिशितैःशरैः ॥ तद्बाणशतनिर्भिन्नंविदारितशिलातलम् ॥ १८ ॥ सविस्फुलिंगंसज्वालंनिप
पातगिरेःशिरः ॥ सविजृंभितमालोक्यहर्षाद्देवांतकोबली ॥ १९॥ परिघेणाभिदुद्रावमारुतात्मजमाहवे ॥ तमापतंतमुत्पत्यहनूमान्कपिकुंजरः
॥ १२० ॥ आजघानतदामूर्ध्निवज्रकल्पेनमुष्टिना ॥ शिरसिप्राहरद्वीरस्तदावायुसुतोबली ॥ नादेनाकंपयच्चैवराक्षसान्समहाकपिः ॥ २१ ॥ समु
ष्टिनिष्पिष्टविभिन्नमूर्धानिर्वांतदंताक्षिविलंबिजिह्वः॥ देवांतकोराक्षसराजसूनुर्गतासुरुर्व्यांसहसापपात ॥ २२॥ तस्मिन्हतेराक्षसयोधमुख्येम
हाबलेसंयतिदेवशत्रौ ॥ क्रुद्धस्त्रिशीर्षानिशिताग्रमुग्रंववर्षनीलोरसिबाणवर्षम्॥ २३॥ महोदरस्तुसंक्रुद्धःकुंजरंपर्वतोपमम्॥ भूयःसमधिरुह्या
शुमंदरंरश्मिवानिव ॥ २४ ॥ ततोबाणमयंवर्षंनीलस्योपर्यपातयत्॥ गिरौवर्षंतडिच्चक्रंसगर्जन्निवतोयदः॥ २५ ॥ ततःशरौघैरभिवृष्यमाणोवि
भिन्नगात्रःकपिसैन्यपालः॥ नीलोबभूवाथविसृष्टगात्रोविष्टंभितस्तेनमहाबलेन॥ २६॥ ततस्तुनीलःप्रतिलब्धसंज्ञःशैलंसमुत्पाट्यसवृक्षखंडम्॥
ततःसमुत्पत्यमहोग्रवेगोमहोदरंतेनजघानमूर्ध्नि ॥ २७॥ ततःसशैलाभिनिपातभग्नोमहोदरस्तेनमहाद्विपेन ॥ व्यामोहितोभूमितलेगतासुःपपा
तवज्राभिहतोयथाद्रिः ॥ २८ ॥ पितृव्यंनिहतंदृष्ट्वात्रिशिराश्चापमाददे ॥ हनूमंतंचसंक्रुद्धोविव्याधनिशितैःशरैः ॥ २९ ॥ सवायुसूनुःकुपितश्चि
क्षेपशिखरंगिरेः॥ त्रिशिरास्तच्छरैस्तीक्ष्णैर्बिभेदबहुधाबली ॥ १३० ॥ तद्व्यर्थंशिखरंदृष्ट्वाद्रुमवर्षंतदाकपिः ॥ विससर्जरणेतस्मिन्रावणस्यसुतं
प्रति ॥ ३१ ॥ तमापतंतमाकाशेद्रुमवर्षंप्रतापवान्॥ त्रिशिरानिशितैर्बाणैश्चिच्छेदचननादच ॥ ३२ ॥

णीविलंबिजिह्वाचयस्यसः ॥ २२ ॥ २३ ॥ भूयःसमधिरुह्येति युद्धागमनवेलायामारूढगजस्यांगदेनहतत्वादितिभावः ॥ २४ ॥ तडिच्चक्रंचापमिंद्रधनुश्चयस्यास्तिसः ॥ २५ ॥ विसृष्टगा
त्रःश्लथगात्रः विष्टंभितोनिरुद्धपराक्रमः ॥ २६ ॥ २७॥ २८ ॥ पितृव्यंमहोदरम् ॥ २९ ॥ १३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

विददारविदारितवान् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ दिवःक्षिप्तामाकाशान्निर्गताम् असंगतांअनर्गलगतिम् ॥ ३५ ॥ घोरसंकाशांभयंकरस्वरूपाम् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ त्यक्तचेतनोविसंज्ञः ॥ ३९ ॥

हनूमांस्तुसमुत्पत्यहयंत्रिशिरसस्तदा ॥ विददारनखैःक्रुद्धोनागेंद्रंमृगराडिव ॥ ३३ ॥ अथशक्तिंसमासाद्यकालरात्रिमिवांतकः ॥ चिक्षेपानिलपुत्रा
यत्रिशिरारावणात्मजः ॥ ३४ ॥ दिवःक्षिप्तामिवोल्कांतांशक्तिंक्षिप्तामसंगताम् ॥ गृहीत्वाहरिशार्दूलोबभंजचननादच ॥ ३५ ॥ तांदृष्ट्वाघोरसंका
शांशक्तिंभग्नांहनूमता ॥ प्रहृष्टावानरगणाविनेदुर्जलदायथा ॥ ३६ ॥ ततःखड्गंसमुद्यम्यत्रिशिराराक्षसोत्तमः ॥ निचखानतदाखड्गंवानरेंद्रस्यव
क्षसि ॥ ३७ ॥ खड्गप्रहाराभिहतोहनूमान्मारुतात्मजः ॥ आजघानत्रिमूर्धानंतलेनोरसिवीर्यवान् ॥ ३८ ॥ सतलाभिहतस्तेनस्रस्तहस्तांबरोभुवि ॥
निपपातमहातेजास्त्रिशिरास्त्यक्तचेतनः ॥ ३९ ॥ सतस्यपततःखड्गंतमाच्छिद्यमहाकपिः ॥ ननादगिरिसंकाशस्त्रासयन्सर्वराक्षसान् ॥ १४० ॥ अ
मृष्यमाणस्तंघोषमुत्पपातनिशाचरः ॥ उत्पत्यचहनूमंतंताडयामाससमुष्टिना ॥ ४१ ॥ तेनमुष्टिप्रहारेणसंचुकोपमहाकपिः ॥ कुपितश्चनिजग्राहकि
रीटेराक्षसर्षभम् ॥ ४२ ॥ सतस्यशीर्षाण्यसिनाशितेनकिरीटजुष्टानिसकुंडलानि ॥ क्रुद्धःप्रचिच्छेदसुतोनिलस्यत्वष्टुःसुतस्येवशिरांसिशक्रः ॥ ४३ ॥
तान्यायताक्षाण्यगसन्निभानिप्रदीप्तवैश्वानरलोचनानि ॥ पेतुःशिरांसींद्ररिपोःपृथिव्यांज्योतींषिमुक्तानियथेंद्रमार्गात् ॥ ४४ ॥ तस्मिन्हतेदेवरि
पौत्रिशीर्षेहनूमताशक्रपराक्रमेण ॥ नेदुःप्लवंगाःप्रचचालभूमीरक्षांस्यथोदुद्रुविरेसमंतात् ॥ ४५ ॥ हतंत्रिशिरसंदृष्ट्वायुद्धोन्मत्तंतथैवच ॥ हतौप्रे
क्ष्यदुराधर्षौदेवांतकनरांतकौ ॥ ४६ ॥ चुकोपपरमामर्षीमत्तोराक्षसपुंगवः ॥ जग्राहार्चिष्मतींचापिगदांसर्वायसींतदा ॥ ४७ ॥ हेमपट्टपरिक्षिप्तां
मांसशोणितफेनिलाम् ॥ विराजमानांविपुलांशत्रुशोणिततर्पिताम् ॥ ४८ ॥ तेजसासंप्रदीप्ताग्रांरक्तमाल्यविभूषिताम् ॥ ऐरावतमहापद्मसार्व
भौमभयावहाम् ॥ ४९ ॥ गदामादायसंक्रुद्धोमत्तोराक्षसपुंगवः ॥ हरीन्समभिदुद्रावयुगांताग्निरिवज्वलन् ॥ १५० ॥

॥ १४० ॥ ४१ ॥ किरीटेकिरीटप्रदेशे ॥ ४२ ॥ त्वष्टुःसुतस्यविश्वरूपस्य ॥ ४३ ॥ आयताक्षाणिआयतेंद्रियाणि ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ युद्धोन्मत्तंमहोदरंतथैवचहतमितिशेषः एतद्वधोहनूमता कृतइत्यनुवादबलाद्द्रष्टव्यम् ॥ ४६ ॥ मत्तस्तदाख्योमहापार्श्वः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ऐरावतादयोदिग्गजाः ॥ ४९ ॥ १५० ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ १६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ भिन्नार्णवसन्निकाशमितिक्रियाविशेषणम् ॥ ६३ ॥ कतकरी० ॥ १६३ ॥ गतकमानः ॥

अथर्षभःसमुत्पत्यवानरोरावणानुजम्॥ मत्तानीकमुपागम्यतस्थौतस्याग्रतोबली ॥५१॥ तंपुरस्तात्स्थितंदृष्ट्वावानरंपर्वतोपमम्॥ आजघानो
रसिक्रुद्धोगदयावज्रकल्पया॥५२॥ सतयाभिहतस्तेनगदयावानरर्षभः॥ भिन्नवक्षाःसमाधूतःसुस्रावरुधिरंबहु ॥ ५३ ॥ ससंप्राप्यचिरात्संज्ञा
मृषभोवानरेश्वरः॥ क्रुद्धोविस्फुरमाणौष्ठोमहापार्श्वमुदैक्षत॥५४॥ सवेगवान्वेगवदभ्युपेत्यतंराक्षसंवानरवीरमुख्यः॥ संवर्त्यमुष्टिंसहसाजघा
नबाह्वंतरेशैलनिकाशरूपः ॥५५॥ सकृत्तमूलःसहसेववृक्षःक्षितौपपातक्षतजोक्षितांगः॥ तांचास्यघोरांयमदंडकल्पांगदांप्रगृह्याशुतदाननाद
॥५६॥ मुहूर्तमासीत्सगतासुकल्पःप्रत्यागतात्मासहसासुरारिः ॥ उत्पत्यसंध्याभ्रसमानवर्णस्तंवारिराजात्मजमाजघान ॥ ५७ ॥ समूर्छितोभू
मितलेपपातमुहूर्तमुत्पत्यपुनःससंज्ञः॥ तामेवतस्याद्रिवराद्रिकल्पांगदांसमाविध्यजघानसंख्ये ॥५८॥ सातस्यरौद्रासमुपेत्यदेहंरौद्रस्यदेवाध्वर
विप्रशत्रोः॥ बिभेदवक्षःक्षतजंचभूरिसुस्रावधात्वंभइवाद्रिराजः ॥ ५९ ॥ अभिदुद्राववेगेनगदांतस्यमहात्मनः॥ तांगृहीत्वागदांभीमामाविध्य
चपुनःपुनः॥ १६० ॥ मत्तानीकंमहात्मासजघानरणमूर्धनि॥ सस्वयागदयाभग्नोविशीर्णदशनेक्षणः॥ ६१ ॥ निपपाततदामत्तोवज्राहतइवाच
लः॥ विशीर्णनयनोभूमौगतसत्वोगतायुषः॥ पतितेराक्षसेतस्मिन्विद्रुतंराक्षसंबलम् ॥ ६२ ॥ तस्मिन्हतेभ्रातरिरावणस्यतन्नैरृतानांबलमर्ण
वाभम्॥ त्यक्तायुधंकेवलजीवितार्थंदुद्रावभिन्नार्णवसन्निकाशम्॥ १६३॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तति
तमःसर्गः॥७०॥ ॥७१॥ ॥स्वबलंव्यथितंदृष्ट्वातुमुलंलोमहर्षणम्॥ भ्रातॄंश्चनिहतान्दृष्ट्वाशक्रतुल्यपराक्रमान्॥ १॥ पितृव्यौचापिसंदृश्यसमरे
संनिपातितौ॥ युद्धोन्मत्तंचमत्तंचभ्रातरौराक्षसोत्तमौ॥ २॥ चुकोपचमहातेजाब्रह्मदत्तवरोयुधि॥ अतिकायोद्रिसंकाशोदेवदानवदर्पहा॥ ३॥

॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्ततितमःसर्गः ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ स्वबलमिति ॥ १ ॥ पितृव्यौकावित्यत्राह युद्धोन्मत्तंचेत्यादि
भ्रातरावन्योन्यंभ्रातरौ एतदुक्तिःपरस्परसौहार्दातिशयप्रतिपादनाय ॥ २ ॥ ३ ॥

सूर्यसहस्रसमुदायवद्भास्वरम् ॥ ४ ॥ ५ ॥६॥ कुंभकर्णोयमुत्थितइतिमन्यमानाःपरस्परंसंश्रयंते रक्षणार्थमितिशेषः ॥ ७ ॥ तेरूपमालोक्यतेइववानराइवविद्रवंतीतित च्छब्दद्वयनिर्वाहः इवे
तिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ सांत्वयित्वामाभैष्टेत्युक्त्वा ॥ ११ ॥ हरिलोचनःसिंहदृष्टिः ॥ १२ ॥ १३ ॥ रथशक्तीभिरितिदीर्घआर्षः रथस्थाभिःशक्तिभिरित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

सभास्करसहस्रस्यसंघातमिवभास्वरम् ॥ रथमारुह्यशक्रारिरभिदुद्राववानरान् ॥ ४ ॥ सविस्फार्यतदाचापंकिरीटीमृष्टकुंडलः ॥ नामसंश्रावया
मासननादचमहास्वनम् ॥५॥ तेनसिंहप्रणादेननामविश्रावणेनच ॥ ज्याशब्देनचभीमेनत्रासयामासवानरान्॥६॥ तेदृष्ट्वादेहमाहात्म्यंकुंभकर्णो
यमुत्थितः ॥ भयार्तावानराःसर्वेसंश्रयंतेपरस्परम् ॥ ७ ॥ तेतस्यरूपमालोक्ययथाविष्णोस्त्रिविक्रमे ॥ भयाद्वानरयोधास्तेविद्रवंतिततस्ततः ॥ ८ ॥
तेऽतिकायंसमासाद्यवानरामूढचेतसः ॥ शरण्यंशरणंजग्मुर्लक्ष्मणाग्रजमाहवे ॥ ९ ॥ ततोतिकायंकाकुत्स्थोरथस्थंपर्वतोपमम् ॥ ददर्शधन्विनंदू
राद्गर्जंतंकालमेघवत् ॥ १० ॥ सतंदृष्ट्वामहाकायंराघवस्तुसुविस्मितः ॥ वानरान्सांत्वयित्वाचविभीषणमुवाचह ॥ ११ ॥ कोसौपर्वतसंकाशोधनु
ष्मान्हरिलोचनः ॥ युक्तेहयसहस्रेणविशालेस्यंदनेस्थितः ॥ १२ ॥ यएषनिशितैःशूलैःसुतीक्ष्णैःप्रासतोमरैः ॥ अर्चिष्मद्भिर्वृतोभातिभूतैरिवमहेश्वरः
॥ १३ ॥ कालजिह्वाप्रकाशाभिर्यएषोभिविराजते ॥ आवृतोरथशक्तीभिर्विद्युद्भिरिवतोयदः ॥ १४ ॥ धनूंषिचास्यसज्जानिहेमपृष्ठानिसर्वशः ॥ शो
भयंतिरथश्रेष्ठंशक्रचापमिवांबरम् ॥ १५ ॥ यएषरक्षःशार्दूलोरणभूमिंविराजयन् ॥ अभ्येतिरथिनांश्रेष्ठोरथेनादित्यवर्चसा ॥ १६ ॥ ध्वजशृंगप्रति
ष्ठेनराहुणाभिविराजते ॥ सूर्यरश्मिप्रभैर्बाणैर्दिशोदशविराजयन् ॥ १७ ॥ त्रिनतंमेघनिर्ह्रादंहेमपृष्ठमलंकृतम् ॥ शतक्रतुधनुःप्रख्यंधनुश्चास्यवि
राजते ॥ १८ ॥ सध्वजःसपताकश्चसानुकर्षोमहारथः ॥ चतुःसादिसमायुक्तोमेघस्तनितनिःस्वनः ॥ १९ ॥ विंशतिर्दशचाष्टौचतूणास्यरथमास्थि
ताः ॥ कार्मुकाणिचभीमानिज्याश्चकांचनपिंगलाः ॥ २० ॥ द्वौचखड्गौचपार्श्वस्थौप्रदीप्तौपार्श्वशोभितौ ॥ चतुर्हस्तत्सरुचितौव्यक्तहस्तदशायतौ ॥ २१ ॥

ध्वजशृंगेत्यादिनाराहुध्वजत्वमुक्तम् ॥ १७ ॥ हेमपृष्ठंहेमसदृशपृष्ठभागम् त्रिनतमितिप्राग्व्याख्यातम् ॥ १८ ॥ सादिनःसारथयः ॥ १९ ॥ तूणाअस्येतिच्छेदः ॥ २० ॥ पार्श्वशोभितौस्व
पार्श्वशोभितौ चतुर्हस्तप्रमाणाभ्यांत्सरुभ्यांखड्गमुष्टिभ्यांचितौ व्यक्तंदशहस्तपरिमाणेनायतौ ॥ २१ ॥

रक्तकंठगुणःरक्तकंठमाल्यः कालःकृष्णवर्णः कालस्यमृत्योरिवमहद्वक्रंयस्यसः ॥ २२ ॥ २३ ॥ पुनर्वस्वोरंतरंमध्यंतत्रगतः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ धनुषिकर्षणइतिपाठेकृष्य

रक्तकंठगुणोधीरोमहापर्वतसन्निभः ॥ कालःकालमहावक्रोमेघस्थइवभास्करः ॥ २२ ॥ कांचनांगदनद्धाभ्यांभुजाभ्यामेषशोभते ॥ शृंगाभ्यामिवतुंगाभ्यांहिमवान्पर्वतोत्तमः ॥ २३ ॥ कुंडलाभ्यामुभाभ्यांचभातिवक्रंसुभीषणम् ॥ पुनर्वस्वंतरगतःपरिपूर्णोनिशाकरः ॥ २४ ॥ आचक्ष्वमेमहावाहोत्वमेनंराक्षसोत्तमम् ॥ यंदृष्ट्वावानराःसर्वेभयार्ताविद्रुतादिशः ॥ २५ ॥ सपृष्टोराजपुत्रेणरामेणामिततेजसा ॥ आचचक्षेमहातेजाराघवायविभीषणः ॥ २६ ॥ दशग्रीवोमहातेजाराजावैश्रवणानुजः ॥ भीमकर्मामहात्माहिरावणोराक्षसेश्वरः ॥ २७ ॥ तस्यासीद्वीर्यवान्पुत्रोरावणप्रतिमोवले ॥ वृद्धसेवीश्रुतवलःसर्वास्त्रविदुषांवरः ॥ २८ ॥ अश्वपृष्ठेनागपृष्ठेखड्गेधनुषिकर्षणे ॥ भेदेसांत्वेचदानेचनयेमंत्रेचसंमतः ॥ २९ ॥ यस्यवाहुंसमाश्रित्यलंकाभवतिनिर्भया ॥ तनयंधान्यमालिन्याअतिकायमिमंविदुः ॥ ३० ॥ एतेनाराधितोब्रह्मातपसाभावितात्मना ॥ अस्त्राणिचाप्यवाप्तानिरिपवश्चपराजिताः ॥ ३१ ॥ सुरासुरैरवध्यत्वंदत्तमस्मैस्वयंभुवा ॥ एतच्चकवचंदिव्यंरथश्चरविभास्वरः ॥ ३२ ॥ एतेनशतशोदेवादानवाश्चपराजिताः ॥ रक्षितानिचरक्षांसियक्षाश्चापिनिषूदिताः ॥ ३३ ॥ वज्रंविष्टंभितंयेनबाणैरिंद्रस्यधीमता ॥ पाशःसलिलराजस्ययुद्धेप्रतिहतस्तथा ॥ ३४ ॥ एषोतिकायोवलवान्राक्षसानामथर्षभः ॥ सरावणसुतोधीमान्देवदानवदर्पहा ॥ ३५ ॥ तदस्मिन्क्रियतांयत्नःक्षिप्रंपुरुषपुंगव ॥ पुरावानरसैन्यानिक्षयंनयतिसायकैः ॥ ३६ ॥ ततोतिकायोवलवान्प्रविश्यहरिवाहिनीम् ॥ विस्फारयामासधनुर्ननादचपुनःपुनः ॥ ३७ ॥ तंभीमवपुषंदृष्ट्वारथस्थंरथिनांवरम् ॥ अभिपेतुर्महात्मानःप्रधानायेवनौकसः ॥ ३८ ॥ कुमुदोद्विविदोमैंदोनीलःशरभएवच ॥ पादपैर्गिरिशृंगैश्चयुगपत्समभिद्रवन् ॥ ३९ ॥ तेषांवृक्षांश्चशैलांश्चशरैःकनकभूषणैः ॥ अतिकायोमहातेजाश्चिच्छेदास्त्रविदांवरः ॥ ४० ॥

तेनेनेतिकर्षणःपाशादिरित्यर्थइतितीर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ रविभास्वरोरथोदत्तइत्यनुकर्षः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अस्मिन्नतिकाये क्षिप्रमित्यत्रहेतुः पुरेति पुरानयतिनेष्यतीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ समभिद्रवन्समभ्यद्रवन् ॥ ३९ ॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ यौवनदर्पितोहरिरिवतरुणसिंहइव ॥ ४३ ॥ वीरत्वादयुध्यमानंकंचिदपिननिजघान कलापीतूणीरवान् सगर्वितंसगर्वम् ॥ ४४ ॥ यस्यशक्तिरस्तिव्यवसाययुक्तश्चयःस
युद्धंददातु ॥ ४५ ॥ तत्तस्यवाक्यंरामंप्रत्युक्तं स्मयित्वाअनादृत्य ष्मिङ्अनादरे इडार्षः ॥ ४६ ॥ आक्षिप्यआदाय ॥ ४७ ॥ मह्यादीन्पूरयन्राक्षसांस्त्रासयन्ज्याशब्दउदभूदितिशेषः

तांश्चैवसर्वान्सहरीन्शरैःसर्वायसैर्बली ॥ विव्याधाभिमुखान्संख्येभीमकायोविशारदः ॥ ४१ ॥ तेऽर्दिताबाणवर्षेणभिन्नगात्राःपराजिताः ॥ नशेकुरतिकायस्यप्रतिकर्तुंमहाहवे ॥ ४२ ॥ तत्सैन्यंहरिवीराणांत्रासयामासराक्षसः ॥ मृगयूथमिवक्रुद्धोहरिर्यौवनदर्पितः ॥ ४३ ॥ सराक्षसेंद्रोहरियूथमध्येनायुध्यमानंनिजघानकंचित् ॥ उत्पत्यरामंसधनुःकलापीसगर्वितंवाक्यमिदंबभाषे ॥ ४४ ॥ रथेस्थितोहंशरचापपाणिर्नप्राकृतंकंचनयोधयामि ॥ यस्यास्तिशक्तिर्व्यवसाययुक्तोददातुमेशीघ्रमिहाद्ययुद्धम् ॥ ४५ ॥ तत्तस्यवाक्यंब्रुवतोनिशम्यचुकोपसौमित्रिरमित्रहंता ॥ अमृष्यमाणश्चसमुत्पपातजग्राहचापंचततःस्मयित्वा ॥ ४६ ॥ क्रुद्धःसौमित्रिरुत्पत्यतूणादाक्षिप्यसायकम् ॥ पुरस्तादतिकायस्यविचकर्षमहद्धनुः ॥ ४७ ॥ पूरयन्समहींसर्वामाकाशंसागरंदिशः ॥ ज्याशब्दोलक्ष्मणस्योग्रस्त्रासयन्रजनीचरान् ॥ ४८ ॥ सौमित्रेश्चापनिर्घोषंश्रुत्वाप्रतिभयंतदा ॥ विसिस्मियेमहातेजाराक्षसेंद्रात्मजोबली ॥ ४९ ॥ तदातिकायःकुपितोदृष्ट्वालक्ष्मणमुत्थितम् ॥ आदायनिशितंबाणमिदंवचनमब्रवीत् ॥ ५० ॥ बालस्त्वमसिसौमित्रेविक्रमेष्वविचक्षणः ॥ गच्छकिंकालसंकाशंमांयोधयितुमिच्छसि ॥ ५१ ॥ नहिमद्बाहुसृष्टानांबाणानांहिमवानपि ॥ सोढुमुत्सहतेवेगमंतरिक्षमथोमही ॥ ५२ ॥ सुखप्रसुप्तंकालाग्निंविबोधयितुमिच्छसि ॥ न्यस्यचापंनिवर्तस्वप्राणान्नजहिमद्गतः ॥ ५३ ॥ अथवात्वंप्रतिस्तब्धोननिवर्तितुमिच्छसि ॥ तिष्ठप्राणान्परित्यज्यगमिष्यसियमक्षयम् ॥ ५४ ॥ पश्यमेनिशितान्बाणान्रिपुदर्पनिषूदनान् ॥ ईश्वरायुधसंकाशांस्तप्तकांचनभूषणान् ॥ ५५ ॥

॥ ४८ ॥ प्रतिभयंभयंकरम् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ मद्गतोमांप्राप्तः ॥ ५३ ॥ प्रतिस्तब्धोहंकारवान्निवर्तितुंनेच्छसितदातिष्ठ सत्वंप्राणान्परित्यज्ययमक्षयंगमिष्यसि ॥ ५४ ॥
ईश्वरायुधंत्रिशूलम् ॥ ५५ ॥

॥५६॥५७॥ प्रधानःश्रेष्ठःकत्थनादात्मनःश्लाघामात्रात् सत्पुरुषाःश्लाघ्यगुणयुक्तानभवंति आत्मनोबलंसामर्थ्यम् ॥५८॥५९॥६०॥६१॥बाणशल्यांतरोत्थितंबाणशल्यकृतच्छिद्रादुत्थितम्

एषतेसर्पसंकाशोबाणःपास्यतिशोणितम्॥ मृगराजइवक्रुद्धोनागराजस्यशोणितम्॥ इत्येवमुक्त्वासंक्रुद्धःशरंधनुषिसंदधे ॥ ५६ ॥ श्रुत्वातिका
यस्यवचःसरोषंसगर्वितंसंयतिराजपुत्रः ॥ ससंचुकोपातिबलोमनस्वीउवाचवाक्यंचततोबृहच्छ्रीः ॥ ५७ ॥ नवाक्यमात्रेणभवान्प्रधानोनकत्थ
नात्सत्पुरुषाभवंति ॥ मयिस्थितेधन्विनिबाणपाणौनिदर्शयस्वात्मबलंदुरात्मन् ॥ ५८ ॥ कर्मणासूचयात्मानंनविकत्थितुमर्हसि॥ पौरुषेणतुयो
युक्तःसतुशूरइतिस्मृतः॥ ५९॥ सर्वायुधसमायुक्तोधन्वीत्वंरथमास्थितः॥ शरैर्वायदिवाप्यस्त्रैर्दर्शयस्वपराक्रमम्॥ ६० ॥ ततशिरस्तेनिशितैःपात
यिष्याम्यहंशरैः॥ मारुतःकालसंयुक्तंवृंतात्तालफलंयथा ॥ ६१ ॥ अद्यतेमामकाबाणास्तप्तकांचनभूषणाः॥ पास्यंतिरुधिरंगात्राद्बाणशल्यांतरो
त्थितम्॥ ६२॥ बालोयमितिविज्ञायनचावज्ञातुमर्हसि॥ बालोवायदिवावृद्धोमृत्युंजानीहिसंयुगे॥६३॥ बालेनविष्णुनालोकास्त्रयःक्रांतास्त्रिवि
क्रमैः॥ लक्ष्मणस्यवचःश्रुत्वाहेतुमत्परमार्थवत्॥ अतिकायःप्रचुक्रोधबाणंचोत्तममाददे ॥ ६४ ॥ ततोविद्याधराभूतादेवदैत्यामहर्षयः॥ गुह्यका
श्चमहात्मानस्तद्युद्धंददृशुस्तदा॥ ६५॥ ततोतिकायःकुपितश्चापमारोप्यसायकम्॥ लक्ष्मणायप्रचिक्षेपसंक्षिपन्निवचांबरम्॥ ६६॥ तमापतंतंनि
शितंशरमाशीविषोपमम्॥ अर्धचंद्रेणचिच्छेदलक्ष्मणःपरवीरहा॥६७॥तंनिकृत्तंशरंदृष्ट्वाकृत्तभोगमिवोरगम् ॥ अतिकायोभृशंक्रुद्धःपंचबाणा
न्समादधे॥ ६८॥ तान्शरान्संप्रचिक्षेपलक्ष्मणायनिशाचरः॥ तानप्राप्तान्शितैर्बाणैश्चिच्छेदभरतानुजः॥ ६९॥ सताञ्छित्त्वाशितैर्बाणैर्लक्ष्मणः
परवीरहा॥ आददेनिशितंबाणंज्वलंतमिवतेजसा॥७०॥ तमादायधनुःश्रेष्ठेयोजयामासलक्ष्मणः॥विचकर्षचवेगेनविससर्जचसायकम्॥७१॥
पूर्णायतविसृष्टेनशरेणनतपर्वणा॥ ललाटेराक्षसश्रेष्ठमाजघानसवीर्यवान्॥ ७२॥

॥ ६२ ॥ मृत्युंजानीहिपुरःस्थितस्यशत्रोरितिशेषः ॥ ६३ ॥ बाल्यंनप्रतिबंधकंपराक्रमेइत्यत्रदृष्टांतमाह बालेनेति वामनेनेत्यर्थः ॥६४॥ ६५ ॥ सायकंचापमारोप्यबाणंधनुषिसंधाय संक्षि
पन्निवचांबरंबाणवेगेनांतरालस्थितमाकाशंग्रसन्निव ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ पूर्णायतविसृष्टेनपूर्णाकर्षणपूर्वकंविसृष्टेनत्यक्तेनललाटेआजघानेत्यन्वयः ॥ ७२ ॥

॥ ७३ ॥ त्रिपुरगोपुरंत्रिपुरासुरपुरस्यगोपुरम् आश्वस्यसंज्ञांप्राप्य विमृश्यविचार्यकर्तव्यमर्थंचिंतयामास ॥ ७४ ॥ तमेवार्थमाह साध्विति अमोघबाणप्रयोगेणत्वंमेश्लाघ्योरिपुरसीत्येवमा
स्यंविदार्यप्रकटंयथाभवतितथाविधायाभिधायभुजौविनम्यवशेस्थापयित्वारथोपस्थमास्थायरथेनप्रचचारहेत्यन्वयः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ आत्मानंविश

सललाटेशरोमग्नस्तस्यभीमस्यरक्षसः ॥ ददृशेशोणितेनाक्तःपन्नगेंद्रइवाचले ॥ ७३ ॥ राक्षसःप्रचकंपेऽथलक्ष्मणेषुप्रपीडितः ॥ रुद्रबाणहतंघोरंय
थात्रिपुरगोपुरम् ॥ चिंतयामासचाश्वस्यविमृश्यचमहाबलः ॥ ७४ ॥ साधुबाणनिपातेनश्लाघनीयोसिमेरिपुः ॥ विधायैवंविदार्यास्यंविनम्यच
महाभुजौ ॥ सरथोपस्थमास्थायरथेनप्रचचारह ॥ ७५ ॥ एकंत्रीन्पंचसप्तेतिसायकान्राक्षसर्षभः ॥ आददेसंदधेचापिविचकर्षोत्ससर्जच ॥ ७६ ॥
तेबाणाःकालसंकाशाराक्षसेंद्रधनुश्च्युताः ॥ हेमपुंखारविप्रख्याश्चक्रुर्दीप्तमिवांबरम् ॥ ७७ ॥ ततस्तान्राक्षसोत्सृष्टान्शरौघान्राघवानुजः ॥ असं
भ्रांतःप्रचिच्छेदनिशितैर्बहुभिःशरैः ॥ ७८ ॥ तान्शरान्युधिसंप्रेक्ष्यनिकृत्तान्रावणात्मजः ॥ चुकोपत्रिदशेंद्रारिर्जग्राहनिशितंशरम् ॥ ७९ ॥ ससं
धायमहातेजास्तंबाणंसहसोत्सृजत् ॥ तेनसौमित्रिमायांतमाजघानस्तनांतरे ॥ ८० ॥ अतिकायेनसौमित्रिस्ताडितोयुधिवक्षसि ॥ सुस्रावरुधि
रंतीव्रंमदंमत्तइवद्विपः ॥ ८१ ॥ सचकारतदात्मानंविशल्यंसहसाविभुः ॥ जग्राहचशरंतीक्ष्णमस्त्रेणापिसमाददे ॥ ८२ ॥ आग्नेयेनतदास्त्रेणयोजया
माससायकम् ॥ सजज्वालतदाबाणोधनुश्चास्यतदात्मनः ॥ ८३ ॥ अतिकायोतितेजस्वीरौद्रमस्त्रंसमाददे ॥ तेनबाणंभुजगाभंहेमपुंखमयोजयत्
॥ ८४ ॥ तदस्त्रंज्वलितंघोरंलक्ष्मणःशरमाहितम् ॥ अतिकायायचिक्षेपकालदंडमिवांतकः ॥ ८५ ॥ आग्नेयास्त्राभिसंयुक्तंदृष्ट्वाबाणंनिशाचरः ॥
उत्ससर्जतदाबाणंरौद्रंसूर्यास्त्रयोजितम् ॥ ८६ ॥ तावुभावंबरेबाणावन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ तेजसासंप्रदीप्ताग्रौक्रुद्धाविवभुजंगमौ ॥ तावन्योन्यं
विनिर्दह्यपेततुःपृथिवीतले ॥ ८७ ॥ निरर्चिषौभस्मकृतौनभ्राजेतेशरोत्तमौ ॥ तावुभौदीप्यमानौस्मनभ्राजेतेमहीतले ॥ ८८ ॥

ल्यंचकारेत्यत्रहेतुर्विभुरिति विष्ण्वंशत्वानुसंधानवानित्यर्थः ॥ ८२ ॥ अस्त्रेणास्त्रमंत्रेण तदेवाह आग्नेयेनेति ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ आहितंआहितदिव्यास्त्रशक्तिम् अस्त्ररूपंशरम् ॥ ८५ ॥ ८६ ॥
॥ ८७ ॥ दीप्यमानौतादृशावपिपरस्पराभिघातान्नभ्राजेते ॥ ८८ ॥

त्वाष्ट्रंत्वष्टृदेवताकंऐषीकाख्यम् ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ भग्नमग्रवर्तिशल्यंयेषांते ॥ ९३ ॥ मोघान्व्यर्थान् ॥ ९४ ॥ वृष्यमाणःक्रियमाणवर्षः ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥

ततोतिकायःसंक्रुद्धस्त्वाष्ट्रमैषीकमुत्सृजत् ॥ ततश्चिच्छेदसौमित्रिरस्त्रमैंद्रेणवीर्यवान् ॥ ८९ ॥ ऐषीकंनिहतंदृष्ट्वाकुमारोरावणात्मजः ॥ याम्येनास्त्रे
णसंक्रुद्धोयोजयामाससायकम् ॥ ९० ॥ ततस्तदस्त्रंचिक्षेपलक्ष्मणायनिशाचरः ॥ वायव्येनतदस्त्रेणनिजघानसलक्ष्मणः ॥ ९१ ॥ अथैनंशरधारा
भिर्धाराभिरिवतोयदः ॥ अभ्यवर्षतसंक्रुद्धोलक्ष्मणोरावणात्मजम् ॥ ९२ ॥ तेतिकायंसमासाद्यकवचेवज्रभूषिते ॥ भग्नाग्रशल्याःसहसापेतुर्बाणा
महीतले ॥ ९३ ॥ तान्मोघानभिसंप्रेक्ष्यलक्ष्मणःपरवीरहा ॥ अभ्यवर्षतबाणानांसहस्रेणमहायशाः ॥ ९४ ॥ सवृष्यमाणोबाणौघैरतिकायोमहा
वलः ॥ अवध्यकवचःसंख्येराक्षसोनैवविव्यथे ॥ ९५ ॥ नशशाकरुजंकर्तुंयुधितस्यनरोत्तमः ॥ अथैनमभ्युपागम्यवायुर्वाक्यमुवाचह ॥ ९६ ॥
ब्रह्मदत्तवरोह्येषअवध्यकवचावृतः ॥ ब्राह्मेणास्त्रेणभिंध्येनमेषवध्योहिनान्यथा ॥ अवध्यएषह्यन्येषामस्त्राणांकवचीबली ॥ ९७ ॥ ततस्तुवायोर्व
चनंनिशम्यसौमित्रिरिंद्रप्रतिमानवीर्यः ॥ समादधेबाणमथोग्रवेगंतद्ब्राह्ममस्त्रंसहसानियुज्य ॥ ९८ ॥ तस्मिन्वरास्त्रेतुनियुज्यमानेसौमित्रिणाबा
णवरेशिताग्रे ॥ दिशश्चचंद्रार्कमहाग्रहाश्चनभश्चतत्रासररासचोर्वी ॥ ९९ ॥ तंब्रह्मणोस्त्रेणनियुज्यचापेशरंसपुंखंयमदूतकल्पम् ॥ सौमित्रिरिंद्रा
रिसुतस्यतस्यससर्जबाणंयुधिवज्रकल्पम् ॥ १०० ॥ तंलक्ष्मणोत्सृष्टविवृद्धवेगंसमापतंतंश्वसनोग्रवेगम् ॥ सुपर्णवज्रोत्तमचित्रपुंखंतदातिका
यःसमरेददर्श ॥ १ ॥ तंप्रेक्षमाणःसहसातिकायोजघानबाणैर्निशितैरनेकैः ॥ ससायकस्तस्यसुपर्णवेगस्तथातिवेगेनजगामपार्श्वम् ॥ २ ॥ तमा
गतंप्रेक्ष्यतदातिकायोबाणंप्रदीप्तांतककालकल्पम् ॥ जघानशक्त्यृष्टिगदाकुठारैःशूलैःशरैश्चाप्यविपन्नचेष्टः ॥ ३ ॥ तान्यायुधान्यद्भुतविग्रहाणि
मोघानिकृत्वासशरोग्निदीप्तः ॥ प्रगृह्यतस्यैवकिरीटजुष्टंतदातिकायस्यशिरोजहार ॥ ४ ॥ तच्छिरःसशिरस्त्राणंलक्ष्मणेषुप्रमर्दितम् ॥ पपातसहसा
भूमौशृंगंहिमवतोयथा ॥ ५ ॥ तंभूमौपतितंदृष्ट्वाविक्षिप्तांबरभूषणम् ॥ बभूवुर्व्यथिताःसर्वेहतशेषानिशाचराः ॥ ६ ॥

॥ १०० ॥ १०१ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ इष्टभागिनंइष्टस्यभागःप्राप्तिस्तद्वंतम् इष्टमतिकायवधंप्राप्तवंतमित्यर्थः ॥१०९॥ त्रिशिरोतिकायदेवांतकनरांतकमहोदरमहापार्श्वानांषड्भिर्दिनैर्भाद्राश्विनकृष्णषष्ठ्यंतेनवधइत्य
येस्पष्टम् ॥ कतकरी० ॥ ६४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकसप्ततितमःसर्गः ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ अतिकायमिति ॥ १ ॥

तेविषण्णमुखादीनाःप्रहारजनितश्रमाः ॥ विनेदुरुच्चैर्बहवःसहसाविस्वरैःस्वरैः ॥ ७ ॥ ततस्तत्परितोयातानिरपेक्षानिशाचराः॥ पुरीमभिमुखा
भीताद्रवंतोनायकेहते ॥ ८ ॥ प्रहर्षयुक्ताबहवस्तुवानराःप्रफुल्लपद्मप्रतिमाननास्तदा ॥ अपूजयँल्लक्ष्मणमिष्टभागिनंहतेरिपौभीमबलेदुरासदे
॥ १९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेएकसप्ततितमःसर्गः ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ अतिकायंहतंश्रुत्वालक्ष्मणेनमहात्मना ॥ उद्वेगम
गमद्राजावचनंचेदमब्रवीत् ॥ १ ॥ धूम्राक्षःपरमामर्षीसर्वशस्त्रभृतांवरः॥ अकंपनःप्रहस्तश्चकुंभकर्णस्तथैवच ॥ २ ॥ एतेमहाबलावीराराक्षसा
युद्धकांक्षिणः॥ जेतारःपरसैन्यानांपरैर्नित्यापराजिताः ॥ ३ ॥ ससैन्यास्तेहतावीरारामेणाक्लिष्टकर्मणा॥ राक्षसाःसुमहाकायानानाशस्त्रविशार
दाः॥ ४॥ अन्येचबहवःशूरामहात्मानोनिपातिताः ॥ प्रख्यातबलवीर्येणपुत्रेणेंद्रजितामम ॥ ५ ॥ तौभ्रातरौतदाबद्धौघोरैर्दत्तवरैःशरैः ॥ यन्नश
क्यंसुरैःसर्वैरसुरैर्वामहाबलैः॥ ६॥ मोक्तुंतद्बंधनंघोरंयक्षगंधर्वपन्नगैः ॥ तन्नजानेप्रभावैर्वामाययामोहनेनवा ॥ ७ ॥ शरबंधाद्विमुक्तौतौभ्रात
रौरामलक्ष्मणौ ॥ येयोधानिर्गताःशूराराक्षसाममशासनात् ॥ ८ ॥ तेसर्वेनिहतायुद्धेवानरैःसुमहाबलैः ॥ तंनपश्याम्यहंयुद्धेयोघ्नरामंसलक्ष्मण
म् ॥ नाशयेत्सबलंवीरंससुग्रीवंविभीषणम् ॥ ९ ॥ अहोसुबलवान्रामोमहदस्त्रबलंचवै ॥ यस्यविक्रममासाद्यराक्षसानिधनंगताः ॥ १० ॥ अप्र
मत्तैश्चसर्वत्रगुल्मैरक्ष्यापुरीत्वियम् ॥ अशोकवनिकाचैवयत्रसीताभिरक्ष्यते ॥ ११ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ दत्तवरैर्वरदत्तैःशरैर्यौखरादिहंतारौभ्रातरौतौबद्धौ यच्छरबंधनंसुरादिभिरपिमोक्तुंनशक्यंतस्मादपिशरबंधनाद्यद्विमुक्तौतत्प्रभावैःसहजस्वबलादिवैभवैरथवामाययाप्रति
मायाबलेनवामोहनेनवाबंधकरनागानांमोहनेनवेतिनजानेइत्युत्तरेणसंबंधः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अप्रमत्तैश्चेति रक्ष्यायुष्माभिरवशिष्टराक्षसैरितिशेषः अशोकवनिकाचेति विशि
ष्यरक्ष्येतिशेषः ॥ ११ ॥

निष्क्रामोवेति पुरेऽशोकवनिकायांचेतिशेषः नोयुष्माकं युष्माभिरितियावत् यत्रयत्रगुल्मइति पृथक्स्थापितइतिशेषः ॥ १२ ॥ पदंगतागतम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ द्रष्टव्यंचपदमित्युक्तंतत्रदर्शनप्रकारमाह द्विषतामिति उद्युक्तमुद्यमवत्किमापतत्आगमनशीलंकिं लंकायामितिशेषः यथायथापूर्वंस्थितंस्थितिमत्किमित्येवंप्रकारेणसदाद्रष्टव्यमित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ मन्युशल्यं

निष्क्रामोवाप्रवेशोवाज्ञातव्यःसर्वदैवनः ॥ यत्रयत्रभवेद्गुल्मस्तत्रतत्रपुनःपुनः ॥ १२ ॥ सर्वतश्चापितिष्ठध्वंसैन्यैःपरिवृतावलैः ॥ द्रष्टव्यंचपदंतेषांवानराणांनिशाचराः ॥ १३ ॥ प्रदोषेवार्धरात्रेवाप्रत्यूषेवापिसर्वशः ॥ नावज्ञातत्रकर्तव्यावानरेषुकदाचन ॥ १४ ॥ द्विषतांवलमुद्युक्तमापतत्किंस्थितंयथा ॥ ततस्तेराक्षसाःसर्वेश्रुत्वालंकाधिपस्यतत् ॥ १५ ॥ वचनंसर्वमातिष्ठन्यथावत्तुमहावलः ॥ १६ ॥ तान्सर्वान्हिसमादिश्यरावणोराक्षसाधिपः ॥ मन्युशल्यंवहन्दीनःप्रविवेशस्वमालयम् ॥ १७ ॥ ततःससंदीपितकोपवह्निर्निशाचराणामधिपोमहावलः ॥ तदेवपुत्रव्यसनंविचिंतयन्मुहुर्मुहुश्चैवतदाविनिःश्वसन् ॥ १८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्विसप्ततितमःसर्गः ॥ ७२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

ततोहतान्राक्षसपुंगवांस्तान्देवांतकादित्रिशिरोतिकायान् ॥ रक्षोगणास्तत्रहतावशिष्टास्तेरावणायत्वरिताःशशंसुः ॥ १ ॥ ततोहतांस्तान्सहसानिशम्यराजामहावाष्पपरिप्लुताक्षः ॥ पुत्रक्षयंभ्रातृवधंचघोरंविचिंत्यराजाविपुलंप्रदध्यौ ॥ २ ॥ ततस्तुराजानमुदीक्ष्यदीनंशोकार्णवेसंपरिपुप्लुवानम् ॥ रथर्षभोराक्षसराजसूनुस्तमिंद्रजिद्वाक्यमिदंबभाषे ॥ ३ ॥ नतातमोहंपरिगंतुमर्हसेयत्रेंद्रजिज्जीवतिनैर्ऋतेश ॥ नेंद्रारिवाणाभिहतोहिकश्चित्प्राणान्समर्थःसमरेऽभिपातुम् ॥ ४ ॥ पश्याद्यरामंसहलक्ष्मणेनमद्वाणनिर्भिन्नविकीर्णदेहम् ॥ गतायुषंभूमितलेशयानंशितैःशरैराचितसर्वगात्रम् ॥ ५ ॥

मन्युरूपंशल्यम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ कतकरी० ॥ ६५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्विसप्ततितमःसर्गः ॥ ७२ ॥ ॥ छ ॥ ॥

ततइति देवांतकादयश्चत्रिशिरोतिकायौचतान् ॥ १ ॥ २ ॥ संपरिपुप्लुवानं लिटःकानच् शोकार्णवमग्नमित्यर्थः रथर्षभःरथस्थानांश्रेष्ठः महारथइत्यर्थः तंरावणम् ॥ ३ ॥ हेताततस्मान्मोहंगंतुंनार्हसि यत्रयस्मादिंद्रजिज्जीवति इंद्रारिरिंद्रजित् समरेइंद्रजिद्वाणाभिहतःप्राणानभिपातुंकश्चिदपिसमर्थोनास्ति ॥ ४ ॥ मद्वाणनिर्भिन्नोतएवविकीर्णोदेहोयस्यतम् ॥ ५ ॥

पौरुषदैवयुक्तांपौरुषेणसहजशौर्यबलेनदैवबलेनभगवद्बलबलेनचयुक्तांक्रियमाणाम् आदिकर्मणिक्तः ॥६ ॥ ७ ॥ खरश्रेष्ठैःसमाधीयतेयुद्धमेभिरितिसमाधयोधनुःखड्गादयस्तैश्चयुक्तं ॥ ८॥
हरिरथइंद्ररथः ॥ ९ ॥ संहर्षमाणाइत्यार्षं हृष्यमाणाइत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ आजियुद्धम् ॥ १३ ॥ शंखस्यशशिनश्चवर्णइववर्णोयस्यतत् ॥१४ ॥ हैमैर्हिरण्मयदंडैः॥ १५॥ १६॥

इमांप्रतिज्ञांशृणुशक्रशत्रोःसुनिश्चितांपौरुषदैवयुक्ताम् ॥ अद्यैवरामंसहलक्ष्मणेनसंतर्पयिष्यामिशरैरमोघैः ॥ ६ ॥ अद्येंद्रवैवस्वतविष्णुरुद्रसा
ध्याश्चवैश्वानरचंद्रसूर्याः ॥ द्रक्ष्यंतुमेविक्रममप्रमेयंविष्णोरिवोग्रंबलियज्ञवाटे ॥ ७॥ सएवमुक्त्वात्रिदशेंद्रशत्रुरापृच्छ्यराजानमदीनसत्वः॥ स
मारुरोहानिलतुल्यवेगंरथंखरश्रेष्ठसमाधियुक्तम्॥ ८ ॥ समास्थायमहातेजारथंहरिरथोपमम्॥ जगामसहसातत्रयत्रयुद्धमरिंदमः॥ ९ ॥ तंप्र
स्थितंमहात्मानमनुजग्मुर्महाबलाः॥ संहर्षमाणाबहवोधनुःप्रवरपाणयः ॥ १० ॥ गजस्कंधगताःकेचित्केचित्परमवाजिभिः॥ व्याघ्रवृश्चिकमा
र्जारखरोष्ट्रैश्चभुजंगमैः॥ ११ ॥ वराहैःश्वापदैःसिंहैर्जंबुकैःपर्वतोपमैः ॥ काकहंसमयूरैश्चराक्षसाभीमविक्रमाः॥ प्रासमुद्गरनिस्त्रिंशपरश्वधगदा
धराः॥ १२ ॥ सशंखनिनदैःपूर्णैर्भेरीणांचापिनिःस्वनैः॥ जगामत्रिदशेंद्रारिराजिवेगेनवीर्यवान्॥ १३ ॥ सशंखशशिवर्णेनच्छत्रेणरिपुसूदनः॥र
राजप्रतिपूर्णेननभश्चंद्रमसायथा ॥ १४ ॥ वीज्यमानस्ततोवीरोहैमैर्हेमविभूषणः ॥ चारुचामरमुख्यैश्चमुख्यःसर्वधनुष्मताम् ॥ १५ ॥ ततस्त्विंद्र
जितालंकासूर्यप्रतिमतेजसा ॥ रराजाप्रतिवीर्येणद्यौरिवार्केणभास्वता ॥ १६ ॥ ससंप्राप्यमहातेजायुद्धभूमिमरिंदमः॥ स्थापयामासरक्षांसिर
थंप्रतिसमंततः॥ १७॥ ततस्तुहुतभोक्तारंहुतभुक्सदृशप्रभः ॥ जुहुवेराक्षसश्रेष्ठोविधिवन्मंत्रसत्तमैः॥ १८॥ सहविर्लाजसत्कारैर्माल्यगंधपुरस्कृ
तैः॥जुहुवेपावकंतत्रराक्षसेंद्रःप्रतापवान्॥ १९ ॥ शस्त्राणिशरपत्राणिसमिधोथबिभीतकाः॥ लोहितानिचवासांसिस्रुवंकार्ष्णायसंतथा ॥ २० ॥

युद्धभूमियुद्धजयसंपादकहोमसाधनभूमिम् निकुंभिलास्थानमित्यर्थः ॥ १७ ॥ हुतभोक्तारंअग्निम् विधिस्तत्कल्पोक्तप्रकारः॥ १८॥ गंधमाल्यपुरस्कृतैर्लाजसत्कारैःलाजैःपावकंसत्कृत्यतत्र
पावकेवक्ष्यमाणसंस्कारसंस्कृतैर्हविर्वक्ष्यमाणच्छागरूपंजुहाव ॥१९॥ शस्त्राण्येवशरपत्राणिकाशविशेषाःपरिस्तरणभूताः बिभीतकाःबिभीतकवृक्षसंबंधिन्यःसमिधः रक्तवस्त्राणि अभिचा
रकर्मणितेषामेवविनियोगात् आसन्निति शेषः स्रुवमित्यत्रासीदिति ॥ २० ॥

शरपत्रैःप्रागुक्तरूपैः जीवतोगलंजग्राहसजीवस्यहोमार्थमितिशेषः ॥ २१ ॥ सकृदेवेति सजीवस्यसमग्रावयवस्यच्छागस्यसकृदेवमहाहुत्यासमिद्धस्यमहार्चिषोग्नेःसकाशात्तानिलिंगानि
वभूवुः यानिपुरास्त्रस्यविजयमदर्शयन् ॥ २२ ॥ तान्येवाह प्रदक्षिणेति ॥ २३ ॥ अस्त्रविशारदःसब्राह्ममस्त्रमाहारयामासब्रह्मणापुनर्ब्रह्मास्त्रोपदेशमकारयत् अथधनुरादिकंसिद्धब्रह्मा
स्त्रमंत्रेणाभ्यमंत्रयत् ॥ २४ ॥ तस्मिन्नस्त्रेआहूयमानेतदस्त्रमंत्रदैवतेत्रिमूर्तिरहस्यलक्षणेक्रियमाणावाहने तदुद्देशेनतन्मंत्रेणपावकेहूयमानेचसतिसार्कादिकंनभस्थलंतत्रासेति नायमर्थ

सतत्राग्निंसमास्तीर्यशरपत्रैःसतोमरैः ॥ छागस्यकृष्णवर्णस्यगलंजग्राहजीवतः ॥ २१ ॥ सकृदेवसमिद्धस्यविधूमस्यमहार्चिषः ॥ वभूवुस्तानिलिं
गानिविजयंयान्यदर्शयन् ॥ २२ ॥ प्रदक्षिणावर्तशिखस्तप्तकांचनसन्निभः ॥ हविस्तत्प्रतिजग्राहपावकःस्वयमुत्थितः ॥ २३ ॥ सोस्त्रमाहारयामास
ब्राह्ममस्त्रविशारदः ॥ धनुश्चात्मरथंचैवसर्वंतत्राभ्यमंत्रयत् ॥ २४ ॥ तस्मिन्नाहूयमानेस्त्रेहूयमानेचपावके ॥ सार्कग्रहेंदुनक्षत्रंवितत्रासनभस्थ
लम् ॥ २५ ॥ सपावकंपावकदीप्ततेजाहुत्वामहेंद्रप्रतिमप्रभावः ॥ सचापवाणासिरथाश्वशूलःखेंतर्दधेत्मानमचिंत्यवीर्यः ॥ २६ ॥ ततोहयरथाकी
र्णपताकाध्वजशोभितम् ॥ निर्ययौराक्षसवलंनर्दमानंयुयुत्सया ॥ २७ ॥ तेशरैर्बहुभिश्चित्रैस्तीक्ष्णवेगैरलंकृतैः ॥ तोमरैरंकुशैश्चापिवानरान्जघ्नु
राहवे ॥ २८ ॥ रावणिस्तुसुसंक्रुद्धस्तान्निरीक्ष्यनिशाचरान् ॥ हृष्टाभवंतोयुध्यंतुवानराणांजिघांसया ॥ २९ ॥ ततस्तेराक्षसाःसर्वेगर्जंतोजयकां
क्षिणः ॥ अभ्यवर्षंस्ततोघोरान्वानरान्शरवृष्टिभिः ॥ ३० ॥ सतुनालीकनाराचैर्गदाभिर्मुसलैरपि ॥ रक्षोभिःसंवृतःसंख्येवानरान्विचकर्षह ॥ ३१ ॥
तेवध्यमानाःसमरेवानराःपादपायुधाः ॥ अभ्यवर्षंतसहसारावणिंशैलपादपैः ॥ ३२ ॥ इंद्रजित्तुतदाक्रुद्धोमहातेजामहावलः ॥ वानराणांशरी
राणिव्यधमद्रावणात्मजः ॥ ३३ ॥ शरेणैकेनचहरीन्नवपंचचसप्तच ॥ विभेदसमरेक्रुद्धोराक्षसान्संप्रहर्षयन् ॥ ३४ ॥

वादः ॥ २५ ॥ अंतर्दधेत्मानमित्यत्राकारलोपश्छांदसः ॥ २६ ॥ ततइति यागसमाप्त्यनंतरं तद्यागभूमेरित्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ निशाचरान्समीक्ष्यआहेतिशेषः किमाहतदाह हृष्टा
इति ॥ २९ ॥ ३० ॥ रक्षोभिःसंवृतःराक्षससैन्योपरिप्रत्यासन्नाकाशदेशेस्थितः ॥ ३१ ॥ अभ्यवर्षंत तत्सैन्यस्थित्यनुमितस्थितिकदिगुद्देशेनेतिशेषः अन्यथांतर्धानगतत्वेनतदसंभवात्
॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ मथितसंकल्पाःसंह्वतयुद्धसंकल्पाः ॥ ३६ ॥ अभ्यधावंततद्दिगाभिमुखेनेतिशेषः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ त्यक्तजीविताःत्यक्तजीवितेच्छाः सशिलायुधाःशिलारूपायुधैःसहिताः ॥३९॥

सशरैःसूर्यसंकाशैःशातकुंभविभूषणैः ॥ वानरान्समरेवीरःप्रममाथसुदुर्जयः ॥ ३५ ॥ तेभिन्नगात्राःसमरेवानराःशरपीडिताः ॥ पेतुर्मथितसंक
ल्पाःसुरैरिवमहासुराः ॥ ३६ ॥ तेतपंतमिवादित्यंघोरैर्बाणगभस्तिभिः ॥ अभ्यधावंतसंक्रुद्धाःसंयुगेवानरर्षभाः ॥ ३७ ॥ ततस्तुवानराःसर्वेभिन्नदे
हाविचेतसः ॥ व्यथिताविद्रवंतिस्मरुधिरेणसमुक्षिताः ॥ ३८ ॥ रामस्यार्थेपराक्रम्यवानरास्त्यक्तजीविताः ॥ नर्दंतस्तेनिवृत्तास्तुसमरेसशिलायुधाः
॥ ३९ ॥ तेद्रुमैःपर्वताग्रैश्चशिलाभिश्चप्लवंगमाः ॥ अभ्यवर्षतसमरेरावणिंसमवस्थिताः ॥ ४० ॥ तंद्रुमाणांशिलानांचवर्षंप्राणहरंमहत् ॥ व्यपोहत
महातेजारावणिःसमितिंजयः ॥ ४१ ॥ ततःपावकसंकाशैःशरैराशीविषोपमैः ॥ वानराणामनीकानिबिभेदसमरेप्रभुः ॥ ४२ ॥ अष्टादशशरैस्ती
क्ष्णैःसविद्धागंधमादनम् ॥ विव्याधनवभिश्चैवनलंदूरादवस्थितम् ॥ ४३ ॥ सप्तभिस्तुमहावीर्योमैंदंमर्मविदारणैः ॥ पंचभिर्विशिखैश्चैवगजंवि
व्याधसंयुगे ॥ ४४ ॥ जांबवंतंतुदशभिर्नीलंत्रिंशद्भिरेवच ॥ सुग्रीवमृषभंचैवसोंगदंद्विविदंतथा ॥ ४५ ॥ घोरैर्दत्तवरैस्तीक्ष्णैर्निष्प्राणानकरोत्तदा
अन्यानपितदामुख्यान्वानरान्बहुभिःशरैः ॥ ४६ ॥ अर्दयामाससंक्रुद्धःकालाग्निरिवमूर्छितः ॥ सशरैःसूर्यसंकाशैःसुमुक्तैःशीघ्रगामिभिः ॥ ४७ ॥
वानराणामनीकानिनिर्ममंथमहारणे ॥ आकुलांवानरींसेनांशरजालेनपीडिताम् ॥ ४८ ॥ हृष्टःसपरयाप्रीत्याददर्शक्षतजोक्षिताम् ॥ पुनरेवमहा
तेजाराक्षसेंद्रात्मजोबली ॥ ४९ ॥ संसृज्यबाणवर्षंचशस्त्रवर्षंचदारुणम् ॥ ममर्दवानरानीकंपरितस्त्विंद्रजिद्बली ॥ ५० ॥ स्वसैन्यमुत्सृज्यसमेत्य
तूर्णंमहाहवेवानरवाहिनीषु ॥ अदृश्यमानःशरजालमुग्रंववर्षनीलांबुधरोयथांबु ॥ ५१ ॥ तेशक्रजिद्बाणविशीर्णदेहामायाहताविस्वरमुन्नदंतः ॥
रणेनिपेतुर्हरयोद्रिकल्पायथेंद्रवज्राभिहतानगेंद्राः ॥ ५२ ॥ तेकेवलंसंददृशुःशिताग्रान्बाणान्रणेवानरवाहिनीषु ॥ मायाविगूढंचसुरेंद्रशत्रुंनचा
त्रतंराक्षसमप्यपश्यन् ॥ ५३ ॥

॥ ४० ॥ व्यपोहतअपसारयतिस्म ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ दत्तवरैर्वरलब्धैः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ स्वसैन्यंस्वसैन्योपरिभागंउत्सृज्य ॥५१॥ ५२ ॥ ५३ ॥

॥ ५४ ॥ ५५ ॥ प्रफुल्लाःकिंशुकाइवासन्निति शेषः ॥ ५६ ॥ शनैर्नेत्रेषुताडिताइत्यन्वयः अन्योन्यंविविशुःअन्योन्यगात्रंसमाश्लिष्यतस्थुः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥
॥ ६३ ॥ प्रसक्तंप्रकृतंप्राप्तंब्रह्मास्त्रमाश्रित्यअस्मानावामेवार्दयति ॥ ६४ ॥ नष्टदेहोऽदृष्टदेहः ॥ ६५ ॥ नन्वदृष्टदेहस्यापिसंहारसाधनैःशब्दवेध्यादिदिव्यास्त्रैर्हननंकार्यमितिचेन्न भगवतोब्र

ततःसरक्षोधिपतिर्महात्मासर्वादिशोवाणगतैःशिताग्रैः ॥ प्रच्छादयामासरविप्रकाशैर्विदारयामासचवानरेंद्रान् ॥ ५४ ॥ सशूलनिस्त्रिंशपरश्वधा
निव्याविद्धदीप्तानलसप्रभाणि ॥ सविस्फुलिंगोज्ज्वलपावकानिववर्षतीव्रंप्लवगेंद्रसैन्ये ॥ ५५ ॥ ततोज्वलनसंकाशैर्बाणैर्वानरयूथपाः ॥ ताडिताः
शक्रजिद्बाणैःप्रफुल्लाइवकिंशुकाः ॥ ५६ ॥ उदीक्षमाणागगनंकेचिन्नेत्रेषुताडिताः ॥ शनैर्विविशुरन्योन्यंपेतुश्चजगतीतले ॥ ५७ ॥ हनूमंतंचसुग्री
वमंगदंगंधमादनम् ॥ जांबवंतंसुषेणंचवेगदर्शिनमेवच ॥ ५८ ॥ मैंदंचद्विविदंनीलंगवाक्षंगवयंतथा ॥ केसरिंहरिलोमानंविद्युद्दंष्ट्रंचवानरम्
॥ ५९ ॥ सूर्याननंज्योतिमुखंतथादधिमुखंहरिम् ॥ पावकाक्षंनलंचैवकुमुदंचैववानरम् ॥ ६० ॥ प्रासैःशूलैःशितैर्बाणैरिंद्रजिन्मंत्रसंहितैः ॥ वि
व्याधहरिशार्दूलान्सर्वांस्तान्राक्षसोत्तमः ॥ ६१ ॥ सवैगदाभिर्हरियूथमुख्यान्निर्भिद्यवाणैस्तपनीयवर्णैः ॥ ववर्षरामंशरवृष्टिजालैःसलक्ष्मणंभा
स्कररश्मिकल्पैः ॥ ६२ ॥ सबाणवर्षैरभिवृष्यमाणोधारानिपातानिवतानचिंत्य ॥ समीक्षमाणःपरमाद्भुतश्रीरामस्तदालक्ष्मणमित्युवाच ॥ ६३ ॥
असौपुनर्लक्ष्मणराक्षसेंद्रोमहास्त्रमाश्रित्यसुरेंद्रशत्रुः ॥ निपातयित्वाहरिसैन्यमस्मान्शितैःशरैरर्दयतिप्रसक्तम् ॥ ६४ ॥ स्वयंभुवादत्तवरोमहा
त्मासमाहितोंतर्हितभीमकायः ॥ कथंनुशक्योयुधिनष्टदेहोनिहंतुमद्येंद्रजिदुद्यतास्त्रः ॥ ६५ ॥ मन्येस्वयंभूर्भगवानचिंत्यस्तस्यैतदस्त्रंप्रभवश्चयोस्य ॥
वाणावपातंत्वमिहाद्यधीमन्मयासहाव्यग्रमनाःसहस्व ॥ ६६ ॥

ह्मणआज्ञायामारुतिनेवास्माभिरपिपालनौचित्येनैतत्सहनस्यैवौचित्यादित्याशयेनाह मन्येइति आचिंत्यःअचिंत्यवैभवःयोस्यसकलसंसारस्यप्रभवःस्रष्टाचकारात्संहर्ताचस्वयंभूर्हिरण्यगर्भो
स्तितस्यभगवतएतदस्त्रंएतदस्त्रवैभवमित्येवमन्येजानामि अतस्त्वमुक्तमिमंवाणावपातंमयासहाव्यग्रमनाःभगवद्ध्यानैकचित्तोभूत्वाभगवद्ध्यानबलेनसहस्व धीमन्निति हेतुगर्भविशेषणं यतस्त्व
मपिब्रह्मध्यानसंपन्नस्तस्मात्सहस्व एवंहिभगवदनुग्रहादस्माकमपिजयोभविष्यतिनान्यथेत्यर्थः ॥ ६६ ॥

पतिताग्र्यशूरंपतिताभुविपतिताअग्र्यशूराःप्रशस्तवीरायस्मिंस्तत् ॥ ६७ ॥ एतत्सहनस्यैवैतदुपरमोपायत्वमपीत्याह आवामिति हतहर्षरोषौअप्रकाशितहर्षरोषविकारौ अतएवविसंज्ञाविवावांपतितौदृष्ट्वारणाग्र्यलक्ष्मींसमासाद्यध्रुवमसावमरारिवासंलंकांप्रवेक्ष्यति पश्चाद्यदस्माभिरनुष्ठेयंतत्करिष्यावइतिशेषः रणाग्र्येत्यादिनासमूलनाशाशक्तिःसूचिता ॥ ६८ ॥ विशस्तौपीडितौ ॥६९॥७०॥ नाथमानः ॥ कृतकरी० ॥६६॥ ॥ इतिश्रीरामा०वा०आ०यु०त्रिसप्ततितमःसर्गः ॥७३॥ ॥७४॥ ॥ तयोःराघवयोः रणाग्रेरणमुखे सादितयोर्निश्चेष्टीकृतयोः ॥ १ ॥

प्रच्छादयत्वेषहिराक्षसेंद्रःसर्वाधिकःसायकवृष्टिजालैः ॥ एतच्चसर्वंपतिताग्र्यशूरंनभ्राजतेवानरराजसैन्यम् ॥ ६७॥ आवांतुदृष्ट्वापतितौविसंज्ञौ निवृत्तयुद्धौहतहर्षरोषौ ॥ ध्रुवंप्रवेक्ष्यत्यमरारिवासमसौसमासाद्यरणाग्र्यलक्ष्मीम् ॥ ६८ ॥ ततस्तुताविंद्रजितोस्त्रजालैर्बभूवतुस्तत्रतदाविशस्तौ ॥ सचापितौतत्रविषादयित्वाननादहर्षाद्युधिराक्षसेंद्रः ॥ ६९ ॥ ततस्तदावानरसैन्यमेवंरामंचसंख्येसहलक्ष्मणेन ॥ निषूदयित्वासहसाविवेशपुरीं दशग्रीवभुजाभिगुप्ताम् ॥ संस्तूयमानःसतुयातुधानैःपित्रेचसर्वंहृषितोभ्युवाच ॥ ७० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेत्रिसप्ततितमःसर्गः ॥७३॥ ॥७४॥ ॥ तयोस्तदासादितयोरणाग्रेमुमोहसैन्यंहरियूथपानाम् ॥ सुग्रीवनीलांगदजांबवंतोनचापिकिंचित्प्रतिपेदिरेते ॥ १ ॥ ततो विषण्णंसमवेक्ष्यसर्वंविभीषणोबुद्धिमतांवरिष्ठः ॥ उवाचशाखामृगराजवीरानाश्वासयन्नप्रतिमैर्वचोभिः ॥ २ ॥ माभैष्टनास्त्यत्रविषादकालोयदार्यपुत्रौह्यवशौविषण्णौ ॥ स्वयंभुवोवाक्यमथोद्वहंतौयत्सादिताविंद्रजितास्त्रजालैः ॥ ३॥ तस्मैतुदत्तंपरमास्त्रमेतत्स्वयंभुवाब्राह्मममोघवीर्यम् ॥ तन्मानयंतौयुधिराजपुत्रौनिपातितौकोत्रविषादकालः ॥ ४ ॥

अप्रतिमैःअत्यंतकालोचितैः ॥ २ ॥ तदेवाह माभैष्टेति अत्रास्यामवस्थायांविषादकालोविषादावसरोनास्ति कुतस्तत्राह यदिति यद्यस्मात्स्वयंभुवोवाक्यमुद्वहंतौतदाज्ञांपरिपालयंतौ अतएवविवशौअस्त्रप्रयोगप्रवृत्तिरहितौ अथानंतरंतस्मादेवेंद्रजितासादितौइतियत्तस्माद्विषण्णावेवनतुप्राणपीडावंतावतोमाभैष्ट यद्वा एतावववशौविषण्णावितियत्तत्रविषयेमाभैष्ट एतयोर्विषण्णयोरस्मान्कोवारक्षिष्यतीतिशत्रुभ्योभयंमाभूत्अत्रैतद्विषयेविषादकालोनास्ति यद्यस्मात्स्वयंभुवोवाक्यंमंत्ररूपमुद्वहंतौमानयंताविंद्रजिदस्त्रजालैःसादितौसादिताविव यतोब्रह्मसंमाननार्थंस्वयमेवपतितावितिमाभैष्टेत्यर्थः ॥ ३ ॥ राघवाभ्यांक्षंतुंयोग्यमस्त्रंरावणेरस्तीत्याह तस्मैइति कोत्रविषादकालःनकोपि क्षणानंतरमुत्थास्यतइतिशेषः ॥ ४. ॥

मारुतिस्तदाविभीषणवचःश्रुत्वातद्ब्राह्ममस्त्रंमानयित्वासर्वेणाप्यनुसरणीयमेवेतिपूजयित्वाविभीषणंप्रतीदमब्रवीत् ॥५॥ अस्त्रहतेब्रह्मास्त्रहते आश्वासयावहे विचार्येतिशेषः ॥ ६ ॥ तदारात्राविल्यनेनसप्तम्यांरात्रावयमस्त्रप्रयोगइतिसूचितम् ॥ ७ ॥ प्रस्रवद्भिः मूत्रमितिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ददृशातेहतान्रणे हतप्रायानित्यर्थः ॥ ११ ॥ पंचमश्चासौशेषोभागश्चतेनप्रातःसंगवमध्याह्नापराह्णसायाह्नेषुषट्घटिकात्मकेषुपंचमेनसायाह्नेनेत्यर्थः चतुर्भिर्भागैश्चब्रह्मास्त्रसाधनमितिबोध्यं सप्तषष्टिकोटिवानरहननेसामर्थ्यमाह वल्लभेनस्वयंभुवइति स्वयंभूवल्लभेनब्रह्मास्त्रे

ब्राह्ममस्त्रंततोधीमान्मानयित्वातुमारुतिः॥ विभीषणवचःश्रुत्वाहनूमानिदमब्रवीत्॥ ५॥ अस्मिन्नस्त्रहतेसैन्येवानराणांतरस्विनाम्॥ योयोधारयतेप्राणांस्तंतमाश्वासयावहे ॥६ ॥ तावुभौयुगपद्वीरौहनूमद्राक्षसोत्तमौ॥ उल्काहस्तौतदारात्रौरणशीर्षेविचेरतुः ॥ ७॥ भिन्नलांगूलहस्तोरुपादांगुलिशिरोधरैः॥ स्रवद्भिःक्षतजंगात्रैःप्रस्रवद्भिःसमंततः॥८॥पतितैःपर्वताकारैर्वानरैरभिसंवृताम् ॥ शस्त्रैश्चपतितैर्दीप्तैर्ददृशातेवसुंधराम्॥ ९ ॥ सुग्रीवमंगदंनीलंशरभंगंधमादनम्॥ जांबवंतंसुषेणंचवेगदर्शिनमेवच ॥ १० ॥ मैंदंनलंज्योतिमुखंद्विविदंचापिवानरम्॥ विभीषणोहनूमांश्चददृशातेहतान्रणे॥ ११॥ सप्तषष्टिर्हताःकोट्योवानराणांतरस्विनाम् ॥ अह्नःपंचमशेषेणवल्लभेनस्वयंभुवः ॥ १२ ॥ सागरौघनिभंभीमंदृष्ट्वावाणार्दितंबलम्॥ मार्गतेजांबवंतंचहनूमान्सविभीषणः ॥ १३ ॥ स्वभावजरयायुक्तंवृद्धंशरशतैश्चितम्॥ प्रजापतिसुतंवीरंशाम्यंतमिवपावकम् ॥ १४॥ दृष्ट्वासमभिसंक्रम्यपौलस्त्योवाक्यमब्रवीत्॥ कच्चिदार्यशरैस्तीक्ष्णैर्नप्राणाध्वंसितास्तव ॥ १५॥ विभीषणवचःश्रुत्वाजांबवानृक्षपुंगवः॥ कृच्छ्रादभ्युद्गिरन्वाक्यमिदंवचनमब्रवीत्॥ १६॥ नैर्ऋतेंद्रमहावीर्यस्वरेणत्वाभिलक्षये॥ विद्धगात्रःशितैर्बाणैर्नत्वांपश्यामिचक्षुषा ॥ १७॥ अंजनासुप्रजायेनमातरिश्वाचसुव्रत॥ हनूमान्वानरश्रेष्ठःप्राणान्धारयतेक्वचित् ॥ १८ ॥ श्रुत्वाजांबवतोवाक्यमुवाचेदंविभीषणः ॥ आर्यपुत्रावतिक्रम्यकस्मात्पृच्छसिमारुतिम् ॥ १९॥ नैवराजनिसुग्रीवेनांगदेनापिराघवे॥ आर्यसंदर्शितःस्नेहोयथावायुसुतेपरः॥ २०॥

णापरिमितप्राणिहननसमर्थेनहतमितिभगवद्वैभवमेवैतदितिभावः ॥ १२ ॥ मार्गते विशिष्येत्यर्थः तस्यबहुज्ञत्वादुपायप्रश्नार्थमितिभावः ॥ १३ ॥ स्वभावजरयायुक्तंवयःस्वभावाज्जरयावलीपलितादिनायुक्तम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ कृच्छ्राद्वाक्यंप्रत्युत्तरंवाक्यमभ्युद्गिरन्नुच्चारयन् ॥ १६ ॥ १७ ॥ येनांजनादेवीसुप्रजाःसुपुत्रवती ॥ १८ ॥ आर्यपुत्रौराघवौ ॥ १९ ॥ आर्यजांबवन् ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ जीविताशाततोभवेत् जीवनहेतोस्ततएवलाभसंभवादितिभावः ॥ २३ ॥ २४ ॥ विव्यथितेंद्रियःविशेषेणव्यथितानींद्रियाणियस्यसः ॥ २५ ॥ २६ ॥ विक्रमपर्याप्तःप
र्याप्तविक्रमः ॥ २७ ॥ सादितौपीडितौ ॥ २८ ॥ सागरमित्युपरियोगेषष्ठ्यर्थेद्वितीया ॥ २९ ॥ कांचनंस्वर्णमयं अत्युग्रसिंहादिभिर्दुष्प्रवेशं ऋषभंतदाख्यम् ॥ ३० ॥ तयोःशिखरयोःऋषभ

विभीषणवचःश्रुत्वाजांबवान्वाक्यमब्रवीत्॥श्टणुनैर्ऋतशार्दूलयस्मात्पृच्छामिमारुतिम्॥ २१ ॥ अस्मिन्जीवतिवीरेतुहतमप्यहतंबलम्॥हनू
मत्युज्झितप्राणेजीवंतोपिमृतावयम्॥ २२ ॥ धरतेमारुतिस्तातमारुतप्रतिमोयदि॥वैश्वानरसमोवीर्येजीविताशाततोभवेत्॥ २३ ॥ ततोवृद्धमु
पागम्यविनयेनाभ्यवादयत्॥गृह्यजांबवतःपादौहनूमान्मारुतात्मजः॥२४॥श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंतदाविव्यथितेंद्रियः॥पुनर्जातमिवात्मानंमन्य
तेप्लवगोत्तमः॥ २५॥ ततोब्रवीन्महातेजाहनूमंतंसजांबवान्॥आगच्छहरिशार्दूलवानरांस्त्रातुमर्हसि ॥ २६॥ नान्योविक्रमपर्याप्तस्त्वमेषांपरमः
सखा ॥ त्वत्पराक्रमकालोयंनान्यंपश्यामिकंचन ॥ २७ ॥ ऋक्षवानरवीराणामनीकानिप्रहर्षय ॥ विशल्यौकुरुचाप्येतौसादितौरामलक्ष्मणौ
॥ २८ ॥ गत्वापरममध्वानमुपर्युपरिसागरम्॥ हिमवंतंनगश्रेष्ठंहनूमन्गंतुमर्हसि॥ २९ ॥ ततःकांचनमत्युग्रमृषभंपर्वतोत्तमम्॥कैलासशिखरंचा
त्रद्रक्ष्यस्यरिनिषूदन॥ ३० ॥ तयोःशिखरयोर्मध्येप्रदीप्तमतुलप्रभम्॥सर्वौषधियुतंवीरद्रक्षस्योषधिपर्वतम् ॥ ३१ ॥ तस्यवानरशार्दूलचतस्रोमू
र्ध्निसंभवाः॥ द्रक्ष्यस्योषधयोदीप्तादीपयंतीर्दिशोदश॥३२॥मृतसंजीवनींचैवविशल्यकरणीमपि॥सुवर्णकरणींचैवसंधानींचमहौषधीम्॥३३॥
ताःसर्वाहनुमन्गृह्यक्षिप्रमागंतुमर्हसि॥ आश्वासयहरीन्प्राणैर्योज्यगंधवहात्मज ॥ ३४ ॥ श्रुत्वाजांबवतोवाक्यंहनूमान्मारुतात्मजः॥आपूर्यत
बलोद्धर्षैर्वायुवेगैरिवार्णवः॥ ३५॥ सपर्वततटाग्रस्थःपीडयन्पर्वतोत्तमम्॥ हनूमान्दृश्यतेवीरोद्वितीयइवपर्वतः॥३६॥ हरिपादविनिर्भग्नोनिषसा
दसपर्वतः॥नशशाकतदात्मानंबोढुंभृशनिपीडितः॥३७॥तस्यपेतुर्नगाभूमौहरिवेगाच्चजज्वलुः॥श्टंगाणिचव्यकीर्यंतपीडितस्यहनूमता॥ ३८॥

कैलासशिखरयोरित्यर्थः ॥ ३१ ॥ ओषधयोदीप्ताःदीप्ताओषधीरित्यर्थः ॥ ३२ ॥ सुवर्णकरणींस्वर्णसमानवर्णस्यदेहादेःकरणीं सवर्णेतिपाठेपूर्ववर्णसमानवर्णकरणीमित्यर्थः संधानींछि
न्नशिरःकबंधयोरपियथापूर्वनाडीसंधानकरणीम् ॥ ३३ ॥ प्राणैर्योजयित्वाआश्वासयेत्यन्वयः ॥ ३४ ॥ बलोद्धर्षैर्बलोद्रेकैः ॥ ३५ ॥ पर्वततटाग्रस्थःत्रिकूटशिखरस्थः ॥ ३६ ॥ हरिपाद
विनिर्भग्नःतत्पादभाराक्रांतः निषसादनिविष्टोभूत् ॥ ३७ ॥ हरिवेगाद्धनूमतउत्पतनवेगात् नगावृक्षाःपेतुःपरस्परसंघर्षजाग्निवशतोजज्वलुश्च ॥ ३८ ॥

तस्मिंस्त्रिकूटपर्वतेघूर्णमानेनगोत्तमेवानराःस्थातुंनशेकुः त्रिकूटस्यैवयुद्धभूमित्वात्तच्छिखरस्यैवचलंकात्वात् ॥३९॥ अतएवसाघूर्णितेत्यनेनलंकाक्षोभउच्यते प्रनृत्येवप्रवृत्तनृत्येव ॥ ४०॥
॥ ४१ ॥ वडवामुखवज्ज्वल्यमानंमुखंविवृत्यव्यादायराक्षसांस्त्रासयन्नुपंउच्चैर्ननाद यावद्दोषध्यानयनंतावद्रक्षोनिर्गमोमाभूदितितेषांत्रासार्थंननादेतिभावः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ समीहतंचिति

तस्मिन्संपीड्यमानेतुभग्नद्रुमशिलातले॥ नशेकुर्वानराःस्थातुंघूर्णमानेनगोत्तमे॥३९॥ साघूर्णितमहाद्वाराप्रभग्नगृहगोपुरा॥ लंकात्रासाकुलारा
त्रौप्रनृत्येवाभवत्तदा॥ ४०॥ पृथिवीधरसंकाशोनिपीड्यपृथिवीधरम्॥ पृथिवींक्षोभयामाससार्णवांमारुतात्मजः॥ ४१॥ पद्भ्यांतुशैलमावि
ध्यवडवामुखवन्मुखम्॥ विवृत्योग्रंननादोच्चैस्त्रासयन्रजनीचरान्॥ ४२॥ तस्यनानद्यमानस्यश्रुत्वानिनदमुत्तमम्॥ लंकास्थाराक्षसव्याघ्रान
शेकुःस्पंदितुंक्वचित्॥ ४३॥ नमस्कृत्वासमुद्रायमारुतिर्भीमविक्रमः॥ राघवार्थेपरंकर्मसमीहतपरंतपः॥ ४४॥ सपुच्छमुद्यम्यभुजंगकल्पंविन
म्यपृष्ठंश्रवणेनिकुच्य॥ विवृत्यवक्त्रंवडवामुखाभमापुप्लुवेव्योम्निसचंडवेगः॥ ४५॥ सवृक्षखंडांस्तरसाजहारशैलान्शिलाःप्राकृतवानरांश्च॥ वा
हूरुवेगोद्धतसंप्रणुन्नास्तेक्षीणवेगाःसलिलेनिपेतुः॥ ४६॥ सतौप्रसार्योरगभोगकल्पौभुजौभुजंगारिनिकाशवीर्यः॥ जगामशैलंनगराजमग्र्यं
दिशःप्रकर्पन्निववायुसूनुः॥ ४७॥ ससागरंघूर्णितवीचिमालंतदंभसाभ्रामितसर्वसत्वम्॥ समीक्ष्यमाणःसहसाजगामचक्रंयथाविष्णुकराग्रमु
क्तम्॥ ४८॥ सपर्वतान्पक्षिगणान्सरांसिनदीस्तटाकानिपुरोत्तमानि॥ स्फीतान्जनांस्तानपिसंप्रवीक्ष्यजगामवेगात्पितृतुल्यवेगः॥ ४९॥ आदि
त्यपथमाश्रित्यजगामसगतश्रमः॥ हनूमांस्त्वरितोवीरःपितुस्तुल्यपराक्रमः॥ ५०॥ जवेनमहतायुक्तोमारुतिर्वातरंहसा॥ जगामहरिशार्दूलोदि
शःशब्देननादयन्॥ ५१॥ स्मरन्जांबवतोवाक्यंमारुतिर्भीमविक्रमः॥ ददर्शसहसाचापिहिमवंतंमहाकपिः॥ ५२॥ नानाप्रस्रवणोपेतंबहुकंदर
निर्झरम्॥ श्वेताभ्रचयसंकाशैःशिखरैश्चारुदर्शनैः॥ शोभितंविविधैर्वृक्षैरगमत्पर्वतोत्तमम्॥ ५३॥

तवान् ॥ ४४ ॥ सपुच्छमित्यनेनजातिवर्णनम् ॥ ४५ ॥ प्राकृतवानरान्त्रिकूटवनेनित्यवासान्याकृतवानरान् तेक्षीणवेगाःअनुगतवृक्षखंडादयः ॥ ४६ ॥ भुजंगारिर्गरुडः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥
जनान्जनपदान् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ स्मरन्जांबवतोवाक्यं तद्वाक्यस्मरणंवेगवशादोषध्यादिपर्वतमतीत्यगमननिवृत्त्यर्थम् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

सुरर्षिसंघोत्तमेति उत्तमसुरर्षिसंघैरित्यर्थः ॥ ५४ ॥ तद्दृष्टदेवतादिस्थानानांनामान्याह सब्रह्मेति ब्रह्मकोशंभगवतोहिरण्यगर्भस्यस्थानंब्रह्मप्रपद्येब्रह्मकोशंप्रपद्येइत्यादिश्रुतिसिद्धं रजतालयं हिरण्यगर्भापरमूर्तेःरजतनाभेःस्थानं रुद्रशरप्रमोक्षंयत्रस्थानेस्थित्वारुद्रस्त्रिपुरसंहारायशरंमुमोचतत्स्थानं हयाननंभगवतोहयग्रीवस्यस्थानं ब्रह्मशिरोब्रह्मास्त्रदेवतातत्स्थानं तत्रतत्रनित्यसन्निहितान्वैवस्वतकिंकरांश्चददर्श ॥ ५५ ॥ वज्र्यालयमिति सूर्यनिबंधनंसूर्याणांयत्रस्थानेनिबंधनंसमावेशस्तत्स्थानं अतएवतत्सूर्यप्रभं ब्रह्मालयंचतुर्मुखब्रह्मस्थानं शंकरकार्मुकंपिनाकास्त्र

सतंसमासाद्यमहानगेंद्रमतिप्रवृद्धोत्तमहेमशृंगम् ॥ ददर्शपुण्यानिमहाश्रमाणिसुरर्षिसंघोत्तमसेवितानि ॥ ५४ ॥ सब्रह्मकोशंरजतालयंचशक्रालयंरुद्रशरप्रमोक्षम् ॥ हयाननंब्रह्मशिरश्चदीप्तंददर्शवैवस्वतकिंकरांश्च ॥ ५५ ॥ वज्र्यालयंवैश्रवणालयंचसूर्यप्रभंसूर्यनिबंधनंच ॥ ब्रह्मालयंशंकरकार्मुकंचददर्शनाभिंचवसुंधरायाः ॥ ५६ ॥ कैलासमुग्रंहिमवच्छिलांचतंवैवृषंकांचनशैलमग्र्यम् ॥ प्रदीप्तसर्वौषधिसंप्रदीप्तंददर्शसर्वौषधिपर्वतेंद्रम् ॥ ५७ ॥ सतंसमीक्ष्यानलराशिदीप्तंविसिस्मियेवासवदूतसूनुः ॥ आप्लुत्यतंचौषधिपर्वतेंद्रंतत्रौषधीनांविचयंचकार ॥ ५८ ॥ सयोजनसहस्राणिसमतीत्यमहाकपिः ॥ दिव्यौषधिधरंशैलंव्यचरन्मारुतात्मजः ॥ ५९ ॥ महौषध्यस्ततःसर्वास्तस्मिन्पर्वतसत्तमे ॥ विज्ञायार्थिनमायांतंततोजग्मुरदर्शनम् ॥ ६० ॥ सतामहात्माहनुमानपश्यंश्चुकोपरोषाच्चभृशंननाद ॥ अमृष्यमाणोग्निसमानचक्षुर्महीधरेंद्रंतमुवाचवाक्यम् ॥ ६१ ॥ किमेतदेवंसुविनिश्चितंतेयद्राघवेनासिकृतानुकंपः ॥ पश्याद्यमद्बाहुबलाभिभूतोविकीर्णमात्मानमथोनगेंद्र ॥ ६२ ॥ सतस्यशृंगंसनगंसनागंसकांचनंधातुसहस्रजुष्टम् ॥ विकीर्णकूटंज्वलिताग्रसानुंप्रगृह्यवेगात्सहसोन्ममाथ ॥ ६३ ॥ सतंसमुत्पाट्यखमुत्पपातवित्रास्यलोकान्ससुरान्सुरेंद्रान् ॥ संस्तूयमानःखचरैरनेकैर्जगामवेगाद्गरुडोग्रवेगः ॥ ६४ ॥

राजस्थानं वसुंधरायानाभिभूनाभिसंज्ञंप्राजापत्यंस्थानम् ॥ ५६ ॥ हिमवच्छिलांभगवतोरुद्रस्यतपःसमाधिपीठं तंवैवृषंजांबवदुपदिष्टम् ॥ ५७ ॥ वासवस्यमेघस्वरूपिणोदेवराजस्यदूतः प्रेरकोवायुरित्यर्थः विचयंमार्गणम् ॥ ५८ ॥ योजनसहस्राणिसहस्रशब्दोऽनेकोपलक्षणम् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ किमेतदिति यद्राघवेकृतानुकंपोनासिएवंप्रकारमेतद्दौदासीन्यंकिंबलादित्यर्थः स्वबलादितिचेत्तत्राहपश्येति ॥ ६२ ॥ सनागंसगजं उन्ममाथउत्पाटयामास ॥ ६३ ॥ अतःसतमिति ॥ ६४ ॥

तंतदित्यर्थः प्रतिभास्कराभःप्रतिसूर्यसदृशः रवेःसमीपेइत्यनेनसूर्योदयोत्तरमेतदानयनमितिलभ्यते ॥ ६५ ॥ सपावकेनसाग्निज्वालेन अर्पितेनस्वकरार्पितेन ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ यदिमहौषधीनांगंधमाघ्रायराघवौहरिप्रवीराश्चयथापूर्वमत्यंतंस्वस्थास्तदौषधिगंधस्यरक्षःसाधारणत्वात्तेषामनुत्थानेहेतुमाह यदेति मानार्थंअर्थशब्दोनिवृत्तिवाची शत्रूणांहतराक्षसेयत्ताज्ञानाभावार्थमित्यर्थः तत्परिज्ञानेतुअवशिष्टबलस्याल्पीयस्त्वंज्ञात्वावानरालंकांप्रविशेयुस्तेमाप्रवेक्ष्यन्नित्येतदर्थोयंरावणस्येश्वरेच्छयाविचारः ॥ ७१ ॥ हताहताइतिवीप्सा सर्वएवह

सभास्करध्वानमनुप्रपन्नस्तंभास्कराभंशिखरंप्रगृह्य ॥ बभौतदाभास्करसन्निकाशोरवेःसमीपेप्रतिभास्कराभः ॥ ६५ ॥ सतेनशैलेनभृशंरराजशैलोपमोगंधवहात्मजस्तु ॥ सहस्रधारेणसपावकेनचक्रेणखेविष्णुरिवार्पितेन ॥ ६६ ॥ तंवानराःप्रेक्ष्यतदाविनेदुःसतानपिप्रेक्ष्यमुदाननाद ॥ तेषांसमुत्कृष्टरवंनिशम्यलंकालयाभीमतरंविनेदुः ॥ ६७ ॥ ततोमहात्मानिपपाततस्मिन्शैलोत्तमेवानरसैन्यमध्ये ॥ हर्युत्तमेभ्यःशिरसाभिवाद्य विभीषणंतत्रचसस्वजेसः ॥ ६८ ॥ तावप्युभौमानुषराजपुत्रौतंगंधमाघ्रायमहौषधीनाम् ॥ बभूवतुस्तत्रतदाविशल्यावुत्तस्थुरन्येचहरिप्रवीराः ॥ ६९ ॥ सर्वेविशल्याविरुजाःक्षणेनहरिप्रवीराश्चहताश्चयेस्युः ॥ गंधेनतासांप्रवरौषधीनांसुप्तानिशांतेष्विवसंप्रबुद्धाः ॥७०॥ यदाप्रभृतिलंकायांयुध्यंतेहरिराक्षसाः॥तदाप्रभृतिमानार्थमाज्ञयारावणस्यच॥७१॥येहन्यंतेरणेतत्रराक्षसाःकपिकुंजरैः॥हताहतास्तुक्षिप्यंतेसर्वएवतुसागरे॥७२॥ ततोहरिर्गंधवहात्मजस्तुतमोषधीशैलमुदग्रवेगः ॥ निनायवेगाद्धिमवंतमेवपुनश्चरामेणसमाजगाम ॥ ७३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुःसप्ततितमःसर्गः॥ ७४॥ ॥छ॥ ॥ ततोब्रवीन्महातेजाःसुग्रीवोवानरेश्वरः॥ अर्थ्यंविज्ञापयंश्चापिहनूमंतमिदंवचः॥ १ ॥ यतोहतःकुंभकर्णःकुमाराश्चनिषूदिताः॥ नेदानीमुपनिर्हारंरावणोदातुमर्हति॥ २ ॥

ताइत्यर्थः ॥ ७२ ॥ ओषधीशैलमितिदीर्घआर्षः आश्विनकृष्णाष्टम्यामिदम् ॥ ७३ ॥ कतकरी० ॥ ६७ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयु० चतुःसप्ततितमःसर्गः ॥ ७४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततइति अर्थ्यमर्थादनपेतमयेकर्तव्यंविज्ञापयन् ॥ १ ॥ निषूदिताः राघवाभ्यामितिशेषः तस्मादिदानीमुपनिर्हारंपुररक्षांदातुंसंपादयितुंनार्हतीतिकतकः उपनिर्हारंनिष्क्रम्ययुद्धप्रदानमितितीर्थः उपनिर्हारंयुद्धावहारमस्माकंदातुंनार्हतीत्यर्थः अनेनान्यदायुद्धावहारोजातइतिज्ञायतइत्यन्ये ॥ २ ॥

अतोयेयेमहाबलाःसंति लघवःक्षिप्रकारिणस्तेसर्वेउल्काग्रहीत्वालंकामभ्युत्पतंतु दाहायेतिभावः ॥ ३ ॥ ततोस्तमिति पूर्वदिवसापररात्रिशेषेउल्काहस्ताभ्यांहनूमद्विभीषणाभ्यांजांववदन्वेषणंततस्तन्नियोगतउषसिपर्वताहरणायगमनं अथाहरणंपुनश्चतत्प्रापणंपुनरागमनमितित्रिशद्घटिकामध्येसर्वं ततःपुनःप्रदोषेहनुमदादीनांलंकादाहगमनमितिकतकादयः ॥ ४ ॥ आरक्षाद्वाराणितत्स्थाद्वाररक्षिणोविरूपाक्षाराक्षसाः आरक्षोगुल्ममित्यन्ये ॥ ५ ॥ अट्टोगृहोपरितनंगृहं स्यादट्टःक्षौममस्त्रियामितिवा प्रतोलीरथ्या चर्याअल्परथ्या ॥६ ॥ तेषांवानराणांसंबंधीहुतभुक्ददाह पतंतिअपतन् ॥ ७ ॥ दह्यतेदग्धः ॥ ८ ॥ और्णंऊर्णासूत्रनिर्मितं आविकंअविरोमनिर्मितं ऊर्णात्वितरेषामपीतिनपौनरुक्त्यं कांचनंभांडंसौवर्णमुपकरणम् ॥ ९ ॥ वाजिभांडपरिच्छदं

येयेमहाबलाःसंतिलघवश्चप्लवंगमाः ॥ लंकामभिपतंत्वाशुगृह्योल्काःप्लवगर्षभाः ॥३॥ ततोस्तंगतआदित्येरौद्रेतस्मिन्निशामुखे ॥ लंकामभिमुखा
सोल्काजग्मुस्तेप्लवगर्षभाः ॥ ४ ॥ उल्काहस्तैर्हरिगणैःसर्वतःसमभिद्रुताः ॥ आरक्षस्थाविरूपाक्षाःसहसाविप्रदुद्रुवुः ॥ ५ ॥ गोपुराट्टप्रतोलीषुचर्या
सुविविधासुच ॥ प्रासादेषुचसंहृष्टाःससृजुस्तेहुताशनम् ॥ ६ ॥ तेषांगृहसहस्राणिददाहहुतभुक्तदा ॥ प्रासादाःपर्वताकाराःपतंतिधरणीतले ॥ ७ ॥
अगुरुर्दह्यतेतत्रपरंचैवसुचंदनम् ॥ मौक्तिकामणयःस्निग्धावज्रंचापिप्रवालकम् ॥ ८ ॥ क्षौमंचदह्यतेतत्रकौशेयंचापिशोभनम् ॥ आविकंवि
विधंचौर्णंकांचनंभांडमायुधम् ॥ ९ ॥ नानाविकृतसंस्थानंवाजिभांडपरिच्छदम् ॥ गजग्रैवेयकक्ष्याश्चरथभांडांश्चसंस्कृतान् ॥ १० ॥ तनुत्राणि
चयोधानांहस्त्यश्वानांचचर्मच ॥ खड्गाधनूंषिज्यावाणास्तोमरांकुशशक्तयः ॥ ११ ॥ रोमजंवालजंचर्मव्याघ्रजंचांडजंबहु ॥ मुक्तामणिविचित्रां
श्चप्रासादांश्चसमंततः ॥ १२ ॥ विविधानस्त्रसंघातानग्निर्दहतितत्रवै ॥ नानाविधान्गृहांश्चित्रान्ददाहहुतभुक्तदा ॥ १३ ॥ आवासान्राक्षसानां
चसर्वेषांगृहगृध्नुनाम् ॥ हेमचित्रतनुत्राणांस्रग्भांडांबरधारिणाम् ॥ १४ ॥

वाजिनांभांडमलंकारः परिच्छदःपल्ययनादिश्च तन्नानाअनेकंविकृतसंस्थानंविचित्रविन्यासं रथभांडान्रथालंकारान् संस्कृतान्सम्यग्रचितान् भांडशब्दोऽलंकारमात्रवाची रथभांडेत्युक्तेः अतएववाजिभांडेत्यत्रवाजिग्रहणंचरितार्थं अश्वालंकारवाचित्वेतुतद्वैयर्थ्यंस्पष्टमेव तत्त्वेपिकर्णावतंसादिवत्साहित्यबोधनार्थंतत्रसः रथभांडेत्यत्रतुलाक्षणिकइत्यन्ये ॥ १० ॥ ११ ॥ रोमजंकंवलादि वालजंचामरादि व्याघ्रजंचर्मआसनोपयोगि अंडजंमृगमदादि ॥ १२ ॥ अस्त्रंशस्त्रं चित्रान्गृहान्स्वस्तिकादिगृहान् ॥ १३ ॥ गृहगृध्नुनांगृहस्थानां दीर्घाभावआर्षः हेमचित्रंतनुत्रंयेषांतेषांभांडानिभूषणानि ॥ १४ ॥

सीधुपानेनचंचलानिअक्षीणियेषां शत्रुषुसंजातोमन्युर्येषां अदीर्घत्वमार्षम् ॥ १५ ॥ प्रियैःप्रियवस्तुभिःकांताभिरित्यर्थः ॥ १६ ॥ त्रस्तानांगच्छतां अग्निभयादितिशेषः एवंभूतानांलंका निवासिनां[illegible]सहस्राणिगृहाण्यदहत् ॥ १७ ॥ दह्यमानगृहवर्णनं सारवंतीत्यादि सारवत्त्वंस्थिरसंस्थानवत्त्वं गंभीरगुणवंतिअनेककक्ष्याप्राकारांतर्गेहद्वारोपद्वारतोदुर्गमत्वलक्षणगांभीर्यवं

सीधुपानचलाक्षाणांमदविह्वलगामिनाम् ॥ कांतालंबितवस्त्राणांशत्रुसंजातमन्युनाम् ॥ १५ ॥ गदाशूलासिहस्तानांखादतांपिबतामपि ॥ शय
नेषुमहार्हेषुप्रसुप्तानांप्रियैःसह ॥ १६ ॥ त्रस्तानांगच्छतांतूर्णंपुत्रानादायसर्वतः ॥ तेषांशतसहस्राणितदालंकानिवासिनाम् ॥ १७ ॥ अदहत्पावक
स्तत्रजज्वालचपुनःपुनः ॥ सारवंतिमहार्हाणिगंभीरगुणवंतिच ॥ १८ ॥ हेमचंद्रार्धचंद्राणिचंद्रशालोत्तमानिच ॥ तत्रचित्रगवाक्षाणिसाधिष्ठाना
निसर्वशः ॥ १९ ॥ मणिविद्रुमचित्राणिस्पृशंतीवदिवाकरम् ॥ क्रौंचबर्हिणवर्णानांभूषणानांचनिःस्वनैः ॥ २० ॥ नादितान्यचलाभानिवेश्मान्यग्नि
र्ददाहसः ॥ ज्वलनेनपरीतानितोरणानिचकाशिरे ॥ २१ ॥ विद्युद्भिरिवनद्धानिमेघजालानिघर्मगे ॥ ज्वलनेनपरीतानिगृहाणिप्रचकाशिरे ॥ २२ ॥
दावाग्निदीप्तानियथाशिखराणिमहागिरेः ॥ विमानेषुप्रसुप्ताश्चदह्यमानावरांगनाः ॥ २३ ॥ त्यक्ताभरणसंयोगाहाहेत्युच्चैर्विचुक्रुशुः ॥ तत्रचाग्नि
परीतानिनिपेतुर्भवनान्यपि ॥ २४ ॥ वज्रिवज्रहतानीवशिखराणिमहागिरेः ॥ तानिनिर्दह्यमानानिदूरतःप्रचकाशिरे ॥ २५ ॥ हिमवच्छिखराणी
वदह्यमानानिसर्वशः ॥ हर्म्याग्रैर्दह्यमानैश्चज्वालाप्रज्वलितैरपि ॥ २६ ॥ रात्रौसादृश्यतेलंकापुष्पितैरिवकिंशुकैः ॥ हस्त्यध्यक्षैर्गजैर्मुक्तैर्मुक्तैश्चतुरगै
रपि ॥ बभूवलंकालोकांतेभ्रांतग्राहइवार्णवः ॥ २७ ॥ अश्वंमुक्तंगजोदृष्ट्वाक्वचिद्भीतोपसर्पति ॥ भीतोभीतंगजंदृष्ट्वाक्वचिदश्वोनिवर्तते ॥ २८ ॥ लं
कायांदह्यमानायांशुशुभेचमहोदधिः ॥ छायासंसक्तसलिलोलोहितोदइवार्णवे ॥ २९ ॥ साबभूवमुहूर्तेनहरिभिर्दीपितापुरी ॥ लोकस्यास्यक्षये
घोरेप्रदीप्तेववसुंधरा ॥ ३० ॥

ति ॥ १८ ॥ हेमेत्यादि हेमनिर्मितानिपूर्णचंद्रार्धचंद्राकारवंति चंद्रशालोत्तमानिप्रशस्तशिरोगृहाणि साधिष्ठानानिमंचादिसहितानि ॥ १९ ॥ दिवाकरंस्पृशंतीवस्थितानि ॥ २० ॥ २१ ॥ घर्मगेग्रीष्मगेदिवाकरेगतेप्रवृत्तानि विद्युद्भिर्नद्धानिमेघजालानीवस्थितानिगृहाणि ॥ २२ ॥ विमानंसप्तभूमिप्रासादः ॥ २३ ॥ तत्रचेति सप्तभूमिप्रासादेवर्तमानानिगृहाणीत्यर्थः ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ २६ ॥ हस्त्यध्यक्षागजस्वामिनस्तैर्दाहपरित्राणायमुक्तैर्गजैः लोकांतेप्रलये भ्रांताघूर्णमानायाहायस्यसः ॥ २७ ॥ २८ ॥ छायावह्निज्वालाप्रतिबिंबम् ॥ २९ ॥ ३० ॥

धूमैर्व्याप्तस्यातएवोच्चैर्विनेदुषः कस्वंतं नारीजनस्यस्वनइत्यन्वयः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ संहारकालेसंक्रुद्धोभगवान्भवःशब्दब्रह्मात्मकंवेदमयंधनुर्विस्फारयन्निव ॥ ३६ ॥
रामस्यज्याशब्दस्तावुभौवानरराक्षसशब्दावतिक्रम्याधरीकृत्यशुश्रुवे ॥ ३७ ॥ एतत्त्रयंव्याप्यव्या[illegible]प्तमभूत् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ सन्नाहउद्योगः ॥ ४० ॥ रौद्रीवकालरात्रिरिव ॥ ४१ ॥ यत्त्र

नारीजनस्यधूमेनव्याप्तस्योच्चैर्विनेदुषः॥ स्वनोज्वलनतप्तस्यशुश्रुवेशतयोजनम्॥ ३१ ॥ प्रदग्धकायानपरान्राक्षसान्निर्गतान्बहिः ॥ सहसा
त्युत्पतंतिस्महरयोथयुयुत्सवः॥ ३२ ॥ उद्घुष्टंवानराणांचराक्षसानांचनिःस्वनम् ॥ दिशोदशसमुद्रंचपृथिवींचव्यनादयत्॥ ३३ ॥ विशल्यौचम
हात्मानौतावुभौरामलक्ष्मणौ॥ असंभ्रांतौजगृहतुस्तेउभेधनुषीवरे॥ [illegible] ॥ततोविस्फारयामासरामश्चधनुरुत्तमम्॥ बभूवतुमुलःशब्दोराक्षसा
नांभयावहः॥ ३५॥ अशोभततदारामोधनुर्विस्फारयन्महत्॥ भगवानिवसंक्रुद्धोभवोवेदमयंधनुः॥ ३६ ॥ उद्घुष्टंवानराणांचराक्षसानांचनिःस्व
नम्॥ज्याशब्दस्तावुभौशब्दावतिरामस्यशुश्रुवे॥३७॥वानरोद्घुष्टघोषश्चराक्षसानांचनिःस्वनः॥ज्याशब्दश्चापिरामस्यत्रयंव्यापदिशोदश॥ ३८ ॥
तस्यकार्मुकनिर्मुक्तैःशरैस्तत्पुरगोपुरम्॥कैलासशृंगप्रतिमंविकीर्णमभवद्भुवि ॥ ३९ ॥ ततोरामशरान्दृष्ट्वाविमानेषुगृहेषुच॥ सन्नाहोराक्षसेंद्रा
णांतुमुलःसमपद्यत ॥ ४० ॥ तेषांसन्नह्यमानानांसिंहनादंचकुर्वताम्॥ शर्वरीराक्षसेंद्राणांरौद्रीवसमपद्यत॥ ४१ ॥ आदिष्टावानरेंद्रास्तेसुग्रीवे
णमहात्मना॥ आसन्नंद्वारमासाद्ययुध्यध्वंचप्लवंगमाः ॥ ४२॥ यश्चवोवितथंकुर्यात्तत्रतत्राप्युपस्थितः॥ सहंतव्योभिसंप्लुत्यराजशासनदूषकः
॥ ४३॥ तेषुवानरमुख्येषुदीप्तोल्कोज्वलपाणिषु॥ स्थितेषुद्वारमाश्रित्यरावणंक्रोधआविशत्॥ ४४ ॥ तस्यजृंभितविक्षेपाद्व्यामिश्रावैदिशोदश॥
रूपवानिवरुद्रस्यमन्युर्गात्रेष्वदृश्यत॥ ४५॥ सकुंभंचनिकुंभंचकुंभकर्णात्मजावुभौ॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धोराक्षसैर्बहुभिःसह॥४६॥

स्यआसन्नंद्वारंतत्तेआसाद्ययुध्यध्वमित्यादिष्टाः ॥ ४२ ॥ अपिचवोयुष्माकंमध्येतत्रगुल्मेस्थितोवितथंपलायनंकुर्यात्सराजशासनदूषकोमदाज्ञातिवर्तीतिसभवद्भिःप्रबलैर्हंतव्यइत्यादिष्टाः
॥ ४३ ॥ स्थितेषुसत्स्वितिशेषः ॥ ४४ ॥ तस्यरावणस्यभयक्रोधजंयज्जृंभितंविजृंभणंतदुत्थविक्षेपात्सशब्दमहावायुप्रवृत्त्यांदशदिशोव्यामिश्राव्याप्ताः रूपवान्रुद्रस्यगात्रेषुभ्रुकुटिचक्षुर्मु
खादिष्वदृश्यत ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

॥ ४७ ॥ अथास्यांरात्र्यामेवग च्छतेतिवानरानीकभयायस्वयंसिंहनादंनादयन्कुर्वन्शशास ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ सप्रभंनिस्तिमिरम् ॥ ५० ॥ ताराधिपस्यचंद्रस्य ताराणांनक्षत्राणाम् तयोर्वा
नरराक्षसबलयोराभरणाभाआभरणकांतिश्च ज्वलिताप्रकाशमाना द्यांसेनाद्वयमध्यगताकाशप्रदेशमभासयत् ॥ ५१ ॥ उक्तश्लोकस्यैवव्याख्यानम् चंद्राभेत्यादि ग्रहाणांनक्षत्राणाम्

यूपाक्षःशोणिताक्षश्चप्रजंघःकंपनस्तथा ॥ निर्ययुःकौंभकर्णाभ्यांसहरावणशासनात् ॥ ४७ ॥ शशासचैवतान्सर्वान्राक्षसान्समहाबलान् ॥ रा
क्षसागच्छताद्यैवसिंहनादंचनादयन् ॥ ४८ ॥ ततस्तुचोदितास्तेनराक्षसाज्वलितायुधाः ॥ लंकायानिर्ययुर्वीराःप्रणदंतःपुनःपुनः ॥ ४९ ॥ रक्षसां
भूषणस्थाभिर्भाभिःस्वाभिश्चसर्वशः ॥ चक्रुस्तेसप्रभंव्योमहरयश्चाग्निभिःसह ॥ ५० ॥ तत्रताराधिपस्याभाताराणांभातथैवच ॥ तयोराभरणाभा
चज्वलिताद्यामभासयत् ॥ ५१ ॥ चंद्राभाभूषणाभाचग्रहाणांज्वलिताचभा ॥ हरिराक्षससैन्यानिभ्राजयामाससर्वतः ॥ ५२ ॥ तत्रचार्धप्रदीप्ता
नांगृहाणांसागरःपुनः ॥ भाभिःसंसक्तसलिलश्चलोर्मिःशुशुभेधुवम् ॥ ५३ ॥ पताकाध्वजसंयुक्तमुत्तमासिपरश्वधम् ॥ भीमाश्वरथमातंगंनानाप
त्तिसमाकुलम् ॥ ५४ ॥ दीप्तशूलगदाखड्गप्रासतोमरकार्मुकम् ॥ तद्राक्षसबलंभीमंघोरविक्रमपौरुषम् ॥ ५५ ॥ ददृशेज्वलितप्रासंकिंकिणीशत
नादितम् ॥ हेमजालाचितभुजंव्यावेष्टितपरश्वधम् ॥ ५६ ॥ व्याघूर्णितमहाशस्त्रंबाणसंसक्तकार्मुकम् ॥ गंधमाल्यमधूत्सेकसंमोदितमहानिलम्
॥ ५७ ॥ घोरंशूरजनाकीर्णमहांबुधरनिःस्वनम् ॥ तद्दृष्ट्वाबलमायातंराक्षसानांदुरासदम् ॥ ५८ ॥ संचचालप्लवंगानांबलमुच्चैर्ननादच ॥ जवेनाप्लु
त्यचपुनस्तद्बलंरक्षसांमहत् ॥ ५९ ॥ अभ्ययात्प्रत्यरिबलंपतंगाइवपावकम् ॥ तेषांभुजपरामर्शव्यामृष्टपरिघाशनि ॥ ६० ॥ राक्षसानांबलंश्रेष्ठंभूयः
परमशोभत ॥ तत्रोन्मत्ताइवोत्पेतुर्हरयोथयुयुत्सवः ॥ ६१ ॥ तरुशैलैरभिघ्नंतोमुष्टिभिश्चनिशाचरान् ॥ तथैवापततांतेषांहरीणांनिशितैःशरैः ॥ ६२ ॥

॥ ५२ ॥ संसक्तंसंबद्धंसलिलंयस्यसः ॥ ५३ ॥ उत्तमासिपरश्वधं परश्वधोद्विविधः असिरूपःकुठाररूपश्च तत्रासिरूपपरश्वधमित्यर्थः तेनासिखड्गयोर्नपौनरुक्त्यम् ॥५४॥५५॥ ज्वलितप्रा
संबाणवर्षणादुज्ज्वलितप्रासमित्यर्थइतिकतकः हेमजालेति हेमजालव्याप्तभुजमित्यर्थः व्यावेष्टिताश्चालिताःपरश्वधायस्मिंस्तत् ॥ ५६ ॥ गंधादीनामुत्सेकतआधिक्यतःसंमोदितोमहाननि
लोयेनतत् ॥५७॥५८॥ संचचाल लंकायामितिशेषः ॥५९॥ तेषांरक्षसांभुजपरामर्शेनभुजबंधनेनव्यामृष्टाव्याघूर्णिताःपरिघाशनयोयत्रतत् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

॥६३॥ अपरेनिशाचरास्तेषांकपीनांप्रवरान्जघ्नुः ॥६४॥६५॥ देहीति युद्धमितिशेषः ॥६६॥६७॥६८॥६९॥ कतकरी० ॥६८॥ ॥ इतिश्रीरा०वा०अ०युद्ध०पंचसप्ततितमःसर्गः ॥ ७५॥
अथकंपनादीनामंगदादिभिर्युद्धम् प्रवृत्तेइति ॥ १ ॥ आहूयेतिपूर्वान्वयि सोंगदम् अंगदेनयुद्धायाहूतःकंपनइत्यर्थः सचचाल अंगदइत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ अभीतवत्अभीतार्हम् ॥ ४ ॥ ५॥

शिरांसिसहसाजघ्नूराक्षसाभीमविक्रमाः ॥ दशनैर्हतकर्णाश्चमुष्टिभिर्भिन्नमस्तकाः ॥ शिलाप्रहारभग्नांगाविचेरुस्तत्रराक्षसाः ॥ ६३ ॥ तथैवा
प्यपरेतेषांकपीनामसिभिःशितैः ॥ प्रवरानभितोजघ्नुर्घोररूपानिशाचराः ॥ ६४ ॥ घ्नंतमन्यंजघानान्यःपातयंतमपातयत् ॥ गर्हमाणंजगर्हान्यो
दशंतमपरोदशत्॥ ६५॥ देहीत्यन्योददात्यन्योददामीत्यपरःपुनः॥ किंक्लेशयसितिष्ठेतितत्रान्योन्यंबभाषिरे ॥ ६६ ॥ विप्रलंभितशस्त्रंचविमुक्तक
वचायुधम्॥ समुद्यतमहाप्रासंमुष्टिशूलासिकुंतलम्॥ ६७॥ प्रावर्ततमहारौद्रंयुद्धंवानररक्षसाम् ॥ वानरान्दशसप्तेतिराक्षसाजघ्नुराहवे॥ ६८ ॥
विप्रलंभितवस्त्रंचविमुक्तकवचध्वजम्॥बलंराक्षसमालंब्यवानराःपर्यवारयन्॥६९॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०यु०पंचसप्ततितमःसर्गः॥ ७५॥
प्रवृत्तेसंकुलेतस्मिन्वीरेघोरजनक्षये॥ अंगदःकंपनंवीरमाससादरणोत्सुकः ॥ १ ॥ आहूयसोंगदंकोपात्ताडयामासवेगितः ॥ गदयाकंपनःपूर्वंस
चचालभृशाहतः॥ २ ॥ ससंज्ञांप्राप्यतेजस्वीचिक्षेपशिखरंगिरेः ॥ अर्दितश्चप्रहारेणकंपनःपतितोभुवि ॥ ३॥ ततस्तुकंपनंदृष्ट्वाशोणिताक्षोहतंर
णे॥ रथेनाभ्यपतत्क्षिप्रंतत्रांगदमभीतवत्॥ ४॥ सोंगदंनिशितैर्बाणैस्तदाविव्याधवेगितः ॥ शरीरदारणैस्तीक्ष्णैःकालाग्निसमविग्रहैः ॥ ५ ॥ क्षुर
क्षुरप्रनाराचैर्वत्सदंतैःशिलीमुखैः॥ कर्णिशल्यविपाठैश्चबहुभिर्निशितैःशरैः॥ ६ ॥ अंगदःप्रतिविद्धांगोवालिपुत्रःप्रतापवान् ॥ धनुरुग्रंरथंबाणा
न्ममर्दतरसाबली ॥ ७ ॥ शोणिताक्षस्ततःक्षिप्रमसिचर्मसमाददे ॥ उत्पपाततदाक्रुद्धोवेगवानविचारयन् ॥ ८ ॥ तंक्षिप्रतरमाप्लुत्यपरामृश्यांग
दोबली॥ करेणतस्यतंखड्गंसमाच्छिद्यननादच ॥ ९ ॥ तस्यांसफलकेखड्गंनिजघानततोंगदः॥ यज्ञोपवीतवच्चैनंचिच्छेदकपिकुंजरः॥ १० ॥

क्षुरःक्षुरायःशरः क्षुरप्रोर्धचंद्राकृतिः नाराचःसर्वायसः वत्सदंतस्तदाकारः शिलीमुखःकंकपत्रसदृशः कर्णीपार्श्वद्वयस्थितकर्णाकारावयवः शल्यभूयस्त्वाद्दीर्घफलकोबाणःशल्यः विपाठःक
रवीरायसदृशइतितीर्थादयः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ परामृश्यधृत्वा ॥ ९ ॥ अंसरूपेफलकेयज्ञोपवीतवदेनंशोणिताक्षंचिच्छेद तावतापिनपरावृत्तोनापिमृतः ॥ १० ॥

तंमहाखड्गंशोणिताक्षीयम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ कनकांगदइतिशोणिताक्षविशेषणम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ परस्परदिदृक्षयायुद्धावसरदिदृक्षयास्वानुरूपप्रतिभटराक्षसजिज्ञासयावा ॥ १६ ॥

तंप्रगृह्यमहाखड्गंविनद्यचपुनःपुनः॥ वालिपुत्रोभिदुद्रावरणशीर्षपरानरीन्॥ ११ ॥ प्रजंघसहितोवीरोयूपाक्षस्तुततोबली ॥ रथेनाभिययौक्रुद्धो
वालिपुत्रंमहावलम्॥ १२॥ आयसींतुगदांगृह्यसवीरःकनकांगदः॥ शोणिताक्षःसमाश्वस्यतमेवानुपपातह॥ १३॥ प्रजंघस्तुमहावीरोयूपाक्षस
हितोवली ॥ गदयाभिययौक्रुद्धोवालिपुत्रंमहावलम् ॥ १४ ॥ तयोर्मध्येकपिश्रेष्ठःशोणिताक्षप्रजंघयोः॥ विशाखयोर्मध्यगतःपूर्णचंद्रइवावभौ
॥ १५॥ अंगदंपरिरक्षंतौमैंदोद्विविदएवच ॥ तस्यतस्थतुरभ्याशेपरस्परदिदृक्षया ॥ १६ ॥ अभिपेतुर्महाकायाःप्रतियत्तामहावलाः ॥ राक्षसावा
नरान्रोषादसिवाणगदाधराः ॥ १७ ॥ त्रयाणांवानरेंद्राणांत्रिभीराक्षसपुंगवैः॥ संसक्तानांमहद्युद्धमभवद्रोमहर्षणम् ॥ १८ ॥ तेतुवृक्षान्समा
दायसंप्रचिक्षिपुराहवे ॥ खड्गेनप्रतिचिक्षेपतान्प्रजंघोमहावलः ॥ १९ ॥ रथान्सर्वान्द्रुमाञ्छैलान्प्रतिचिक्षिपुराहवे ॥ शरौघैःप्रतिचिच्छेदतान्यू
पाक्षोमहावलः ॥ २० ॥ सृष्टान्द्विविदमैंदाभ्यांद्रुमानुत्पाट्यवीर्यवान् ॥ वभंजगदयामध्येशोणिताक्षःप्रतापवान् ॥ २१ ॥ उद्यम्यविपुलंखड्गंपर
मर्मविदारणम् ॥ प्रजंघोवालिपुत्रायअभिदुद्राववेगितः ॥ २२॥ तमभ्याशगतंदृष्ट्वावानरेंद्रोमहावलः॥ आजघानाश्वकर्णेनद्रुमेणातिवलस्त
दा॥ २३ ॥ वाहुंचास्यसनिस्त्रिंशमाजघानसमुष्टिना ॥ वालिपुत्रस्यघातेनसपपातक्षितावसिः॥ २४॥ तंदृष्ट्वापतितंभूमौखड्गंमुसलसन्निभम्॥
मुष्टिंसंवर्तयामासवज्रकल्पंमहावलः ॥ २५॥ सललाटेमहावीर्यमंगदंवानरर्षभम्॥ आजघानमहातेजाःसमुहूर्तंचचालह ॥ २६॥ ससंज्ञांप्रा
प्यतेजस्वीवालिपुत्रःप्रतापवान्॥ प्रजंघस्यशिरःकायात्पातयामाससमुष्टिना ॥ २७॥ सयूपाक्षोश्रुपूर्णाक्षःपितृव्येनिहतेरणे॥ अवरुह्यरथात्क्षि
प्रंक्षीणेषुःखड्गमाददे॥ २८॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्ययूपाक्षंद्विविदस्त्वरन्॥ आजघानोरसिक्रुद्धोजग्राहचवलाद्बली॥ २९॥

प्रतियत्ताःसावधानाः ॥ १७ ॥ त्रयाणामंगदमैंदद्विविदानाम् त्रिभिःशोणिताक्षप्रजंघयूपाक्षैः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ सृष्टान्प्रक्षिप्तान् ॥ २१ ॥ वालिपुत्रायोद्यम्यवालिपुत्रंहंतुमुद्यम्य
॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ जग्राहदधार ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ एतस्मिन्नंतरेशोणिताक्षताडितेद्विविदेशोणिताक्षगदांगृह्णानेसतीत्यर्थः भ्रातृसहायार्थंतत्समीपमागमत् प्लवंगमाभ्यांमैंदद्विविदाभ्याम आकर्षःआकर्षणम् उत्पाटनमुत्थान
म् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ कुंभकर्णात्मजोयतःयत्रतत्रेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ सांत्वयत्असांत्वयत् उत्कृष्टंरक्षःकुंभोलब्धलक्षैर्महावीर्यैस्तेजस्विभिर्वानरैर्निपातितमहावीरांचमूंदृष्ट्वारणेसुदुष्करं

गृहीतंभ्रातरंदृष्ट्वाशोणिताक्षोमहाबलम् ॥ आजघानमहातेजावक्षसिद्विविदंततः ॥ ३० ॥ सततोभिहतस्तेनचचालचमहाबलः ॥ उद्यतांचपुन
स्तस्यजहारद्विविदोगदाम् ॥ ३१ ॥ एतस्मिन्नंतरेमैंदोद्विविदाभ्याशमागमत् ॥ तौशोणिताक्षयूपाक्षौप्लवंगाभ्यांतरस्विनौ ॥ चक्रतुःसमरेतीव्रमा
कर्षोत्पाटनंभृशम् ॥ ३२ ॥ द्विविदःशोणिताक्षंतुविददारनखैर्मुखे ॥ निष्पिपेषसवीर्येणक्षितावाविध्यवीर्यवान् ॥ ३३ ॥ यूपाक्षमभिसंक्रुद्धोमैं
दोवानरपुंगवः ॥ पीडयामासबाहुभ्यांपपातसहतःक्षितौ ॥ ३४ ॥ हतप्रवीराव्यथिताराक्षसेंद्रचमूस्तथा ॥ जगामाभिमुखंसातुकुंभकर्णात्मजो
यतः ॥ ३५ ॥ आपतंतींचवेगेनकुंभस्तांसांत्वयच्चमूम् ॥ अथोत्कृष्टंमहावीर्यैर्लब्धलक्षैःप्लवंगमैः ॥ ३६ ॥ निपातितमहावीरांदृष्ट्वारक्षश्चमूंतदा ॥ कुं
भःप्रचक्रेतेजस्वीरणेकर्मसुदुष्करम् ॥ ३७ ॥ सधनुर्धन्विनांश्रेष्ठःप्रगृह्यसुसमाहितः ॥ मुमोचाशीविषप्रख्याञ्छरान्देहविदारणान् ॥ ३८ ॥ तस्य
तच्छुशुभेभूयःसशरंधनुरुत्तमम् ॥ विद्युदैरावतार्चिष्मद्द्वितीयेंद्रधनुर्यथा ॥ ३९ ॥ आकर्णकृष्टमुक्तेनजघानद्विविदंतदा ॥ तेनहाटकपुंखेनपत्रिणाप
त्रवाससा ॥ ४० ॥ सहसाभिहतस्तेनविप्रमुक्तपदःस्फुरन् ॥ निपपातत्रिकूटाभोविह्वलन्प्लवगोत्तमः ॥ ४१ ॥ मैंदस्तुभ्रातरंतत्रभग्नंदृष्ट्वामहाहवे ॥
अभिदुद्राववेगेनप्रगृह्यविपुलांशिलाम् ॥ ४२ ॥ तांशिलांतुप्रचिक्षेपराक्षसायमहाबलः ॥ बिभेदतांशिलांकुंभःप्रसन्नैःपंचभिःशरैः ॥ ४३ ॥ सं
धायचान्यंसुमुखंशरमाशीविषोपमम् ॥ आजघानमहातेजावक्षसिद्विविदाग्रजम् ॥ ४४ ॥ सतुतेनप्रहारेणमैंदोवानरयूथपः ॥ मर्मण्यभिहतस्ते
नपपातभुविमूर्च्छितः ॥ ४५ ॥ अंगदोमातुलौदृष्ट्वामथितौतुमहाबलौ ॥ अभिदुद्राववेगेनकुंभमुद्यतकार्मुकम् ॥ ४६ ॥

कर्मचक्रेइतिसंबंधः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ तस्यकुंभस्यतत्सशरंधनुर्विद्युदैरावतसंबंधतोर्चिष्मद्भासमानंद्वितीयेंद्रधनुर्यथाअपरमिंद्रधनुरिवभूयःशुशुभे विद्युच्छरस्थानीया ऐरावतोभ्रमातंग
स्तस्येंद्रधनुषासंबंधात् इंद्रायुधंत्विंद्रधनुस्तदेवऋजुरोहितम ऐरावतंऋजुदीर्घैंद्रधनुस्तद्युक्तंचस्वाभाविकमिंद्रधनुरित्यर्थः एतच्चोत्पातकालेभवतीत्यर्थइतितीर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ विप्रमुक्तप
दःविप्रमुक्तंप्रसारितंपदंयेनसः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ प्रसन्नैःउत्तेजितैः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ सस्कंधमेतंसालमुरसिनिवेश्यैकेनकरेणसंपीड्यसूक्ष्मशाखांकिंचिद्वनम्यउन्ममाथनिष्पत्रंकृतवान् ॥ ५४ ॥ समुत्सृजतसमुदसृजत्

तमापतंतंविव्याधकुंभःपंचभिरायसैः॥ त्रिभिश्चान्यैस्त्रिभिर्बाणैर्मातंगमिवतोमरैः॥ ४७॥ सोंगदंबहुभिर्बाणैःकुंभोविव्याधवीर्यवान्॥ ४८॥ अ
कुंठधारैर्निशितैस्तीक्ष्णैःकनकभूषणैः॥ अंगदःप्रतिविद्धांगोवालिपुत्रोनकंपते ॥ ४९ ॥ शिलापादपवर्षाणितस्यमूर्ध्निववर्षह ॥ सप्रचिच्छेदतान्स
र्वान्बिभेदचपुनःशिलाः॥ ५० ॥ कुंभकर्णात्मजःश्रीमान्वालिपुत्रसमीरितान् ॥ आपतंतंचसंप्रेक्ष्यकुंभोवानरयूथपम्॥ ५१ ॥ भ्रुवौविव्याधबाणा
भ्यामुल्काभ्यामिवकुंजरम्॥ तस्यसुस्रावरुधिरंपिहितेचास्यलोचने॥ ५२॥ अंगदःपाणिनानेत्रेपिधायरुधिरोक्षिते ॥ सालमासन्नमेकेनपरिज
ग्राहपाणिना॥ ५३ ॥ संपीड्योरसिसस्कंधंकरेणाभिनिवेश्यच ॥ किंचिदभ्यवनम्यैनमुन्ममाथमहारणे ॥ ५४॥ तमिंद्रकेतुप्रतिमंवृक्षंमंदरसन्नि
भम्॥ समुत्सृजतवेगेनमिषतांसर्वरक्षसाम्॥ ५५॥ सचिच्छेदशितैर्बाणैःसप्तभिःकायभेदनैः॥ अंगदोविव्यथेभीक्ष्णंसपपातमुमोहच॥ ५६॥ अं
गदंपतितंदृष्ट्वासीदंतमिवसागरम् ॥ दुरासदंहरिश्रेष्ठाराघवायन्यवेदयन् ॥ ५७ ॥ रामस्तुव्यथितंश्रुत्वावालिपुत्रंमहाहवे॥ व्यादिदेशहरिश्रेष्ठान्
जांबवत्प्रमुखांस्ततः ॥ ५८ ॥ तेतुवानरशार्दूलाःश्रुत्वारामस्यशासनम् ॥ अभिपेतुःसुसंक्रुद्धाःकुंभमुद्यतकार्मुकम् ॥ ५९ ॥ ततोद्रुमशिलाहस्ताः
कोपसंरक्तलोचनाः॥ रिरक्षिषंतोभ्यपतन्नंगदंवानरर्षभाः॥ ६० ॥ जांबवांश्चसुषेणश्चवेगदर्शीचवानरः ॥ कुंभकर्णात्मजंवीरंक्रुद्धाःसमभिदुद्रुवुः
॥ ६१ ॥ समीक्ष्यापततस्तांस्तुवानरेंद्रान्महाबलान्॥ आववारशरौघेणनगेनेवजलाशयम्॥ ६२ ॥ तस्यबाणपथंप्राप्यनशेकुरपिवीक्षितुम्॥ वा
नरेंद्रामहात्मानोवेलामिवमहोदधिः॥ ६३ ॥ तांस्तुदृष्ट्वाहरिगणान्शरवृष्टिभिरर्दितान्॥ अंगदंपृष्ठतःकृत्वाभ्रातृजंप्लवगेश्वरः॥ ६४॥ अभिदुद्राव
सुग्रीवःकुंभकर्णात्मजंरणे॥ शैलसानुचरंनागंवेगवानिवकेसरी ॥ ६५ ॥

॥ ५५ ॥ अभीक्ष्णंविव्यथे पुनःपुनःक्रियमाणेनयुद्धेनेतिभावः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ आववारअवरुरोध नगेनपर्वतेनजलाशयंजलप्रवाहमिव ॥ ६२ ॥ ६३ ॥
भ्रातृजंभ्रातृपुत्रम् प्लवगेश्वरःसुग्रीवः एतदंतमष्टमीरात्रौयुद्धम् अतःपरंनवमीदिनयुद्धम् ॥ ६४ ॥ शैलसानुषुचरतितंनागंगजम् ॥ ६५ ॥

उत्पाट्यचमहावृक्षानश्वकर्णादिकान्बहून् ॥ अन्यांश्चविविधान्वृक्षांश्चिक्षेपसमहाकपिः ॥ ६६ ॥ तांछादयंतीमाकाशंवृक्षवृष्टिंदुरासदाम् ॥ कुंभकर्णात्मजःश्रीमांश्चिच्छेदस्वशरैःशितैः ॥ ६७ ॥ अर्दितास्तेद्रुमारेजुर्यथाघोराःशतघ्नयः ॥ द्रुमवर्षंतुतद्भिन्नंदृष्ट्वाकुंभेनवीर्यवान् ॥ ६८ ॥ वानराधिपतिःश्रीमान्महासत्वोनविव्यथे ॥ सविध्यमानःसहसासहमानस्तुताञ्छरान् ॥ ६९ ॥ कुंभस्यधनुराक्षिप्यबभंजेंद्रधनुःप्रभम् ॥ अवप्लुत्यधनुःशीघ्रंकृत्वाकर्मसुदुष्करम् ॥ ७० ॥ अब्रवीत्कुपितःकुंभंभग्नशृंगमिवद्विपम् ॥ निकुंभाग्रजवीर्यंतेबाणवेगंतदद्भुतम् ॥ ७१ ॥ सन्नतिश्चप्रभावश्चतववारावणस्यवा ॥ प्रह्लादवलिवृत्रघ्नकुबेरवरुणोपम ॥ ७२ ॥ एकस्त्वमनुजातोसिपितरंबलवत्तरम् ॥ त्वामेवैकंमहाबाहुंशूलहस्तमरिंदमम् ॥ ७३ ॥ त्रिदशानातिवर्ततेजितेंद्रियमिवाधयः ॥ विक्रमस्वमहाबुद्धेकर्माणिममपश्यच ॥ ७४ ॥ वरदानात्पितृव्यस्तेसहतेदेवदानवान् ॥ कुंभकर्णस्तुवीर्येणसहतेचसुरासुरान् ॥ ७५ ॥ धनुषींद्रजितस्तुल्यःप्रतापेरावणस्यच ॥ त्वमद्यरक्षसांलोकेश्रेष्ठोसिबलवीर्यतः ॥ ७६ ॥ महाविमर्दंसमरेमयासहतवाद्भुतम् ॥ अद्यभूतानिपश्यंतुशक्रशंवरयोरिव ॥ ७७ ॥ कृतमप्रतिमंकर्मदर्शितंचास्त्रकौशलम् ॥ पातिताहरिवीराश्चत्वयैतेभीमविक्रमाः ॥ ७८ ॥ उपालंभभयाच्चैवनासिवीरमयाहतः ॥ कृतकर्मपरिश्रांतोविश्रांतःपश्यमेबलम् ॥ ७९ ॥ तेनसुग्रीववाक्येनसावमानेनमानितः ॥ अग्नेराज्यहुतस्येवतेजस्तस्याभ्यवर्धत ॥ ८० ॥ ततःकुंभस्तुसुग्रीवंबाहुभ्यांजगृहेतदा ॥ गजाविवावीतमदौनिःश्वसंतौमुहुर्मुहुः ॥ ८१ ॥ अन्योन्यगात्रग्रथितौघर्षंतावितरेतरम् ॥ सधूमांमुखतोज्वालांविसृजंतौपरिश्रमात् ॥ ८२ ॥ तयोःपादाभिघाताच्चनिमग्नाचाभवन्मही ॥ व्याघूर्णिततरंगश्चचुक्षुभेवरुणालयः ॥ ८३ ॥

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ अथकुंभस्यशौर्यंस्तौति निकुंभाग्रजेति वेगशब्दोर्धर्चादिः ॥ ७१ ॥ सन्नतिःस्वजनप्रावण्यम् प्रभावःप्रतापः तववारावणस्यवा नान्यस्ययुष्मास्वित्यर्थः प्रह्लादबल्योर्वृत्रघ्नादीनांचोपमायस्यतम् ॥ ७२ ॥ पितरमनुजातोसिपित्रासदृशोसि ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ पितृव्योरावणः कुंभकर्णस्तुवीर्येणशरीरबलेनसुरासुरान्सहते त्वंतूभाभ्यामित्यर्थः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ तेतवमयासहमहाविमर्दंमहायुद्धम् ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ उपालंभभयाद्बहुभिःसहयुद्धेनश्रांतःकुंभःसुग्रीवेणहतइतिनिंदाभीत्येत्यर्थः ॥ ७९ ॥ सावमानेनकृतकर्मेत्यादिना ॥ ८० ॥ अवीतमदौअनपगतमदौ आवीतमदावितिच्छेदेव्याप्तमदावित्यर्थः ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥

दर्शयन्नुदधेःस्थलम् स्वबलंदर्शयन्उदधेःस्थलमतिक्रम्यलवणांभसिकुंभंपातयामास उदधेस्तलमितिपाठेतद्दर्शयन्लवणांभसिपातयामासेत्यर्थः ॥ ८४ ॥ विंध्यमंदरसंकाशःकुंभस्ततोजला
त्समुत्पत्येत्यन्वयः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ पुस्फोटभिन्नम् सतस्यमुष्टिःसुग्रीवास्थिमंडलेप्रतिजघ्नेप्रतिहतः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ तत्रउरसि ॥ ८९ ॥ अर्चिःसहस्रेणविकचंयद्रविमंडलंतत्समानवर्चस्कम्
॥ ९० ॥ ९१ ॥ यदृच्छयादैवाधीनतः कदाचिद्भूम्यांपतितोलोहितांगोभौमइवपपात ॥ ९२ ॥ मुष्टिनोरसिभग्नस्यपततःकुंभस्यरूपंरुद्रेणाभिपन्नस्याभिभूतस्यगवांपतेःसूर्यस्येव ॥ ९३ ॥

ततःकुंभंसमुत्क्षिप्यसुग्रीवोलवणांभसि ॥ पातयामासवेगेनदर्शयन्नुदधेःस्थलम् ॥ ८४॥ ततःकुंभनिपातेनजलराशिःसमुत्थितः॥ विंध्यमंदरसं
काशाविससर्पसमंततः॥ ८५॥ ततःकुंभःसमुत्पत्यसुग्रीवमभिपात्यच ॥ आजघानोरसिक्रुद्धोवज्रकल्पेनमुष्टिना ॥ ८६ ॥ तस्यचर्मचपुस्फोटसं
जज्ञेचापिशोणितम्॥ तस्यमुष्टिर्महावेगःप्रतिजघ्नेऽस्थिमंडले ॥ ८७ ॥ तस्यवेगेनतत्रासीत्तेजःप्रज्वलितंमहत्॥ वज्रनिष्पेषसंजाताज्ज्वालामेरो
र्यथागिरेः॥ ८८ ॥ सतत्राभिहतस्तेनसुग्रीवोवानरर्षभः॥ मुष्टिंसंवर्तयामासवज्रकल्पंमहाबलः॥ ८९ ॥ अर्चिःसहस्रविकचरविमंडलवर्चसम्॥
समुष्टिंपातयामासकुंभस्योरसिवीर्यवान्॥ ९० ॥ सतुतेनप्रहारेणविह्वलोभृशपीडितः॥ निपपाततदाकुंभोगतार्चिरिवपावकः॥ ९१॥ मुष्टिनाभि
हतस्तेननिपपाताशुराक्षसः॥ लोहितांगइवाकाशाद्दीप्तरश्मिर्यदृच्छया॥ ९२ ॥ कुंभस्यपततोरूपंभग्नस्योरसिमुष्टिना ॥ बभौरुद्राभिपन्नस्ययथा
रूपंगवांपतेः॥ ९३ ॥ तस्मिन्हतेभीमपराक्रमेणप्लवंगमानामृषभेणयुद्धे॥ महीसशैलासवनाचचालभयंचरक्षांस्यधिकंविवेश॥ ९४॥ ॥इत्यार्षे
श्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषट्सप्ततितमःसर्गः ॥ ७६ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ निकुंभोभ्रातरंदृष्ट्वासुग्रीवेणनिपातितम्॥ प्रदहन्नि
वकोपेनवानरेंद्रमुदैक्षत॥ १ ॥ ततःस्रग्दामसन्नद्धंदत्तपंचांगुलंशुभम्॥ आददेपरिघंधीरोमहेंद्रशिखरोपमम् ॥ २ ॥ हेमपट्टपरिक्षिप्तंवज्रविद्रुम
भूषितम्॥ यमदंडोपमंभीमंरक्षसांभयनाशनम् ॥ ३ ॥ तमाविध्यमहातेजाःशक्रध्वजसमौजसम्॥ विननादविवृत्तास्योनिकुंभोभीमविक्रमः
॥ ४ उरोगतेननिष्केणभुजस्थैरंगदैरपि ॥ कुंडलाभ्यांचचित्राभ्यांमालयाचसचित्रया ॥ ५ ॥

॥ ९४ ॥ कतकरी० ॥ ६९ ॥ ॥ इतिश्रीरामा०श्रीरामीयेरा०वाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषट्सप्ततितमःसर्गः ॥७६ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ निकुंभइति ॥१॥ स्रग्दामभिःसन्नद्धमलंकृतम्
दत्तपंचांगुलंपंचांगुलप्रमाणादत्ताःकालायसपट्टबंधायस्मिंस्तम् ॥ २ ॥ हेमपट्टादयोलंकारार्थाः ॥ ३ ॥ शक्रध्वजसमौजसम् अलंकारादिकृतसौंदर्यात् ॥ ४ ॥ निष्कमुरोभूषणम् ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ महात्मनोमहादेहस्य परिघाग्रेणवातग्रंथिःआवहादिसप्तमहावायूनांसंधिःपुस्फोट एतेनपरिघस्यदैर्घ्यमुक्तम् प्रजज्वालनिकुंभइतिशेषः परिघाग्रभागइतिवा ॥ ७ ॥ विटपावतीगंधर्वनगरी अलकेतितीर्थः ॥ ८ ॥ परिघाभरणाभ्यांप्रभाकांतिर्यस्यसः ॥ ९ ॥ स्पंदितुमपिनशेकुःउरोविवृत्यउरःप्रकाश्य ॥ १० ॥ तस्यहनूमतः ॥ ११ ॥ परिघःशतधाकृतः महाशिलाहतजी

निकुंभोभूषणैर्भातितेनस्मपरिघेणच ॥ यथेंद्रधनुषामेघःसविद्युत्स्तनयित्नुमान् ॥ ६ ॥ परिघाग्रेणपुस्फोटवातग्रंथिर्महात्मनः ॥ प्रजज्वालसघोषश्च विधूमइवपावकः ॥ ७ ॥ नगर्याविटपावत्यागंधर्वभवनोत्तमैः ॥ सतारागणनक्षत्रंसचंद्रसमहाग्रहम् ॥ निकुंभपरिघाघूर्णंभ्रमतीवनभस्थलम् ॥ ८ ॥ दुरासदश्चसंजज्ञेपरिघाभरणप्रभः ॥ क्रोधेंधनोनिकुंभाग्निर्युगांताग्निरिवोत्थितः ॥ ९ ॥ राक्षसावानराश्चापिनशेकुःस्पंदितुंभयात् ॥ हनुमांस्तुविवृत्योरस्तस्थौप्रमुखतोबली ॥ १० ॥ परिघोपमबाहुस्तुपरिघंभास्करप्रभम् ॥ बलीबलवतस्तस्यपातयामासवक्षसि ॥ ११ ॥ स्थिरेतस्योरसि व्यूढेपरिघःशतधाकृतः ॥ विकीर्यमाणःसहसाउल्काशतमिवांबरे ॥ १२ ॥ सतुतेनप्रहारेणनचचालमहाकपिः ॥ परिघेणसमाधूतोयथाभूमिचलेऽचलः ॥ १३ ॥ सतथाभिहतस्तेनहनूमान्प्लवगोत्तमः ॥ मुष्टिंसंवर्तयामासबलेनातिमहाबलः ॥ १४ ॥ तमुद्यम्यमहातेजानिकुंभोरसिवीर्यवान् ॥ अभिचिक्षेपवेगेनवेगवान्वायुविक्रमः ॥ १५ ॥ तत्रपुस्फोटवर्मास्यप्रसुस्रावचशोणितम् ॥ मुष्टिनातेनसंजज्ञेमेघेविद्युदिवोत्थिता ॥ १६ ॥ सतुतेनप्रहारेणनिकुंभोविचचालच ॥ स्वस्थश्चापिनिजग्राहहनूमंतंमहाबलम् ॥ १७ ॥ चुक्रुशुश्चतदासंख्येभीमंलंकानिवासिनः ॥ निकुंभेनोद्यतं दृष्ट्वाहनूमंतंमहाबलम् ॥ १८ ॥ सतथाक्रियमाणोपिहनूमांस्तेनरक्षसा ॥ आजघानानिलसुतोवज्रकल्पेनमुष्टिना ॥ १९ ॥ आत्मानंमोक्षयित्वाथ क्षितावभ्यवपद्यत ॥ हनूमानुन्ममाथाशुनिकुंभंमारुतात्मजः ॥ २० ॥ निक्षिप्यपरमायत्तोनिकुंभंनिष्पिपेषच ॥ उत्पत्यचास्यवेगेनपपातोरसि वेगवान् ॥ २१ ॥

र्णकाष्ठवद्विकीर्यमाणश्चसआकाशेउल्काशतमिवासीदितिशेषः ॥ १२ ॥ भूमिचलेभूकंपे ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ भीमंविचुक्रुशुः कपीनांभयंकरंयथाभवतितथेत्यर्थः उद्यतंगृहीतम् ॥ १८ ॥ तथाक्रियमाणोपिकुंभकर्णेनसुग्रीववत्क्रियमाणोपि ॥ १९ ॥ क्षितावभ्यवपद्यतभूमावाप्लुतोबभूव ॥ २० ॥ निक्षिप्यभूमावितिशेषः अस्योरसिभूमिपतितस्योरसि ॥ २१ ॥

शिरोधरांपरिवृत्यपशोरिवाघूर्ण्य ॥ २२ ॥ निनदतिनिकुंभेसादितेसतिराक्षसेंद्रसूनुःखरसुतोमकराक्षः अनेनवक्ष्यमाणोपक्षेपः ॥२३ ॥ उक्तार्थस्यैवविवरणम् व्यपेतेव्यपगते एतदंतंनवमीदि
नयुद्धम् ॥ २४ ॥ कतकरी० ॥ ७० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभि०श्रीरामी०वा०आ०युद्ध०सप्तसप्ततितमःसर्गः ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ निकुंभमिति ॥ १ ॥ नैर्ऋतोरावणः परिमू

परिगृह्यचबाहुभ्यांपरिवृत्यशिरोधराम्॥उत्पाटयामासशिरोभैरवंनदतोमहत्॥ २२॥ अथनिनदतिसादितेनिकुंभेपवनसुतेनरणेबभूवयुद्धम्॥
दशरथसुतराक्षसेंद्रसूनोर्भृशतरमागतरोषयोःसुभीमम् ॥ २३ ॥ व्यपेतेतुजीवेनिकुंभस्यहृष्टाविनेदुःप्लवंगादिशःसस्वनुश्च ॥ चचालेवचोर्वीप
पातेवसाद्यौर्बलंराक्षसानांभयंचाविवेश॥ २४॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तसप्ततितमःसर्गः॥ ७७॥ ॥७८
निकुंभंनिहतंदृष्ट्वाकुंभंचविनिपातितम्॥ रावणःपरमामर्षीप्रजज्वालानलोयथा ॥ १ ॥ नैर्ऋतःक्रोधशोकाभ्यांद्वाभ्यांतुपरिमूर्च्छितः ॥खरपुत्रं
विशालाक्षंमकराक्षमचोदयत्॥ २ ॥गच्छपुत्रमयाज्ञप्तोबलेनाभिसमन्वितः॥राघवंलक्ष्मणंचैवजहितौसवनौकसौ ॥ ३॥ रावणस्यवचःश्रुत्वा
शूरमानीखरात्मजः॥ बाढमित्यब्रवीद्धृष्टोमकराक्षोनिशाचरम्॥ ४ ॥सोभिवाद्यदशग्रीवंकृत्वाचापिप्रदक्षिणम्॥ निर्जगामगृहाच्छुभ्राद्रावण
स्याज्ञयाबली॥ ५॥समीपस्थंबलाध्यक्षंखरपुत्रोब्रवीद्वचः॥रथमानीयतांतूर्णंसैन्यंत्वानीयतांत्वरात् ॥ ६ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाबलाध्यक्षोनिशा
चरः॥ स्यंदनंचबलंचैवसमीपंप्रत्यपादयत्॥ ७ ॥ प्रदक्षिणंरथंकृत्वासमाहूयनिशाचरः॥सूतंसंचोदयामासशीघ्रंवैरथमावह॥ ८॥ अथतान्रा
क्षसान्सर्वान्मकराक्षोब्रवीदिदम्॥यूयंसर्वेप्रयुध्यध्वंपुरस्तान्ममराक्षसाः ॥ ९ ॥ अहंराक्षसराजेनरावणेनमहात्मना॥ आज्ञप्तःसमरेहंतुंतावुभौ
रामलक्ष्मणौ॥ १०॥ अद्यरामंवधिष्यामिलक्ष्मणंचनिशाचराः ॥ शाखामृगंचसुग्रीवंवानरांश्चशरोत्तमैः॥ ११ ॥ अद्यशूलनिपातैश्चवानराणां
महाचमूम्॥प्रदहिष्यामिसंप्राप्तांशुष्केंधनमिवानलः॥ १२ ॥ मकराक्षस्यतच्छ्रुत्वावचनंतेनिशाचराः॥ सर्वेनानायुधोपेताबलवंतःसमाहिताः
॥ १३ ॥तेकामरूपिणःक्रूरादंष्ट्रिणःपिंगलेक्षणाः॥ मातंगाइवनर्दंतोध्वस्तकेशाभयावहाः॥ १४॥

र्च्छितोव्याप्तः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ बलाध्यक्षंरावणबलाध्यक्षम् त्वरात्त्वरया ॥ ६ ॥ ७ ॥ रथमावह युद्धभूमिंप्रापयेत्यर्थः ॥ ८ ॥ ममपुरस्तान्ममाग्रतोयूयंसर्वेप्रयुध्यध्वंवानरैःसहेति
शेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ध्वस्तकेशाःविप्रकीर्णकेशाअतएवभयावहाः ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ तस्यध्वजःपपात सबद्धोपीतिशेषः ॥ १७ ॥ विक्रमरहिताःयथापूर्वंविचित्रपादन्यासरहिताः प्रथममाकुलैश्चरणैर्गत्वापश्चात्सास्रमुखाययुः ॥ १८ ॥ प्रवातिसपांसुरतएव खरःअभिमुखइतिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ असकृच्छत्रूणांगदासिभिर्भिन्नंभेदोयेषांते अहमहमितिवदंतः ॥ २१ ॥ कतकरी०॥ ७१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलके

परिवार्यमहाकायामहाकायंखरात्मजम् ॥ अभिजघ्नुस्ततोहृष्टाश्चालयंतोनभस्तलम् ॥ १५ ॥ शंखभेरीसहस्राणामाहतानांसमंततः ॥ क्ष्वेलितास्फोटितानांचतत्रशब्दोमहानभूत् ॥ १६ ॥ प्रभ्रष्टोथकरात्तस्यप्रतोदःसारथेस्तदा ॥ पपातसहसादैवाद्ध्वजस्तस्यतुरक्षसः ॥ १७ ॥ तस्यतेरथसंयुक्ताहयाविक्रमवर्जिताः ॥ चरणैराकुलैर्गत्वादीनाःसास्रमुखाययुः ॥ १८ ॥ प्रवातिपवनस्तस्मिन्सपांसुःखरदारुणः ॥ निर्याणेतस्यरौद्रस्यमकराक्षस्यदुर्मतेः ॥ १९ ॥ तानिदृष्ट्वानिमित्तानिराक्षसावीर्यवत्तमाः ॥ अचिंत्यनिर्गताःसर्वेयत्रतौरामलक्ष्मणौ ॥ २० ॥ घनगजमहिषांगतुल्यवर्णाःसमरमुखेष्वसकृद्गदासिभिन्नाः ॥ अहमहमितियुद्धकौशलास्तेरजनिचराःपरिबभ्रमुर्मुहुस्ते ॥ २१ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअष्टसप्ततितमःसर्गः ॥ ७८ ॥

॥ॐ॥

॥ निर्गतंमकराक्षंतेदृष्ट्वावानरपुंगवाः ॥ आप्लुत्यसहसासर्वेयोद्धुकामाव्यवस्थिताः ॥ १ ॥ ततःप्रवृत्तंसुमहत्तद्युद्धंलोमहर्षणम् ॥ निशाचरैःप्लवंगानांदेवानांदानवैरिव ॥ २ ॥ वृक्षशूलनिपातैश्चगदापरिघपातनैः ॥ अन्योन्यंमर्दयंतिस्मतदाकपिनिशाचराः ॥ ३ ॥ शक्तिखड्गगदाकुंतैस्तोमरैश्चनिशाचराः ॥ पट्टिशैर्भिंदिपालैश्चबाणपातैःसमंततः ॥ ४ ॥ पाशमुद्गरदंडैश्चनिर्घातैश्चापरैस्तथा ॥ कदनंकपिसिंहानांचक्रुस्तेरजनीचराः ॥ ५ ॥ बाणौघैरर्दिताश्चापिखरपुत्रेणवानराः ॥ संभ्रांतमनसःसर्वेदुद्रुवुर्भयपीडिताः ॥ ६ ॥ तान्दृष्ट्वाराक्षसाःसर्वेद्रवमाणान्वनौकसः ॥ नेदुस्तेसिंहवद्दृप्ताराक्षसाजितकाशिनः ॥ ७ ॥ विद्रवत्सुतदातेषुवानरेषुसमंततः ॥ रामस्तान्वारयामासशरवर्षेणराक्षसान् ॥ ८ ॥ वारितान्राक्षसान्दृष्ट्वामकराक्षोनिशाचरः ॥ कोपानलसमाविष्टोवचनंचेदमब्रवीत् ॥ ९ ॥

वाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअष्टसप्ततितमःसर्ग ॥ ७८ ॥ ॥ॐ॥ ॥ निर्गतमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ निर्घातास्तद्वन्महाध्वनयोयंत्रायुधविशेषाः ॥ ५ ॥ ६ ॥ द्रवमाणानूद्रवतः जितेनजयेनकाशंतेतेजितकाशिनअभूवन्नितिशेषइतितीर्थः ॥ ७ ॥ तान्वानरविद्रावकानूराक्षसानूरामःशरवर्षेणवारयामास ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ यद्यस्मात्पितरंहतवानसितस्मात्तदग्रतस्तद्दिनादितःस्वकर्मस्थंपितृवधरूपकर्मकर्तारंत्वांस्मृत्वारोषोभिवर्धते मदग्रतःस्वकर्मस्थंदृष्ट्वेतिपाठेमदग्रतस्तिष्ठंतमितिशेषः तीर्थस्तुसुअकर्मस्थं सुतरामकृत्यनिरतमित्यर्थइत्याह ॥ ११ ॥ यद्यस्मात्तस्मिन्कालेपितृवधकालेतस्मिन्महावनेमयानदृष्टोसितस्मान्ममांगानिदह्यंते तद्दैवदर्शनेतुप्रतीकारेणतापःशाम्येदित्यर्थः ॥ १२ ॥ इतरोमृ

तिष्ठराममयासार्धंद्वंद्वयुद्धंभविष्यति ॥ त्याजयिष्यामितेप्राणान्धनुर्मुक्तैःशितैःशरैः ॥ १० ॥ यत्तदादंडकारण्येपितरंहतवान्मम ॥ तदग्रतःस्वकर्म
स्थंस्मृत्वारोषोभिवर्धते ॥ ११ ॥ दह्यंतेभृशमंगानिदुरात्मन्ममराघव ॥ यन्मयासिनदृष्टस्त्वंतस्मिन्कालेमहावने ॥ १२ ॥ दिष्ट्यासिदर्शनंरामम
मत्वंप्राप्तवानिह ॥ कांक्षितोसिक्षुधार्तस्यसिंहस्येवेतरोमृगः ॥ १३ ॥ अद्यमद्बाणवेगेनप्रेतराड्विषयंगतः ॥ येत्वयानिहताःशूराःसहतैश्चवसिष्य
सि ॥ १४ ॥ बहुनात्रकिमुक्तेनशृणुरामवचोमम ॥ पश्यंतुसकलालोकास्त्वांमांचैवरणाजिरे ॥ १५ ॥ अस्त्रैर्वागदयावापिबाहुभ्यांवार जिरे णा
अभ्यस्तंयेनवारामवर्ततांतेनवान्मृधम् ॥ १६ ॥ मकराक्षवचःश्रुत्वारामोदशरथात्मजः ॥ अब्रवीत्प्रहसन्वाक्यमुत्तरोत्तरवादिनम् ॥ १
त्यसेकिंवृथारक्षोबहून्यसदृशानिते ॥ नरणेशक्यतेजेतुंविनायुद्धेनवाग्बलात् ॥ १८ ॥ चतुर्दशसहस्राणिरक्षसांत्वत्पिताचयः ॥ त्रिशि षण एदू
श्चापिदंडकेनिहतोमया ॥ १९ ॥ स्वाशिताश्चापिमांसेनगृध्रगोमायुवायसाः ॥ भविष्यंत्यद्यवैपापतीक्ष्णतुंडनखांकुशाः ॥ २० ॥ राघ गैवमु वे
क्तस्तुमकराक्षोमहाबलः ॥ बाणौघानमुचत्तस्मैराघवायरणाजिरे ॥ २१ ॥ तांश्छरांश्छरवर्षेणरामश्चिच्छेदनैकधा ॥ निपेतुर्भुविवि छिन्नारु
क्मपुंखाःसुवाससः ॥ २२ ॥ तद्युद्धमभवत्तत्रसमेत्यान्योन्यमोजसा ॥ खरराक्षसपुत्रस्यसूनोर्दशरथस्यच ॥ २३ ॥ जीमूतयोरिवाकाशे ब्दोज्या श
तलयोरिव ॥ धनुर्मुक्तःस्वनोन्योन्यंश्रूयतेचरणाजिरे ॥ २४ ॥ देवदानवगंधर्वाःकिन्नराश्चमहोरगाः ॥ अंतरिक्षगताःसर्वेद्रष्टुकामास्तदद्भुत ॥ २५ ॥

गःसिंहेतरमृगमात्रम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ येनवधसाधनेनास्त्रादिष्वन्यतमेनतेभ्यस्तंतवाभ्यासोस्तितेनवातेनैवमृधंयुद्धंवर्ततांसंपाद्यताम् ॥ १६ ॥ उत्तरोत्तरवादिनंबहुप्रलापि ॥ १७ ॥ तेत्वयाजेतुमित्यन्वयः ॥ १८ ॥ १९ ॥ स्वाशिताःसुष्ठुभुक्तवंतोद्यभविष्यंति त्वद्वधेनेतिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ आकाशेजीमूतयोःशब्दइवज्यातलयोर्ज्याकरतलयोःसंघर्षाद्धेतोर्धनुमुक्तोऽन्योन्यधनुर्मुक्तःस्वनोन्योन्यमिश्रोरणाजिरेश्रूयतेस्म ॥ २४ ॥ २५ ॥

अन्योन्यंगात्रेषुविद्धंवेधनमभूदितिशेषः अथापिद्विगुणंबलंवर्धतेस्म कृतप्रतिकृताकृतप्रतिकृतानि आर्षोडादेशोविभक्तेः कुरुतांअकुरुताम् अडभावआर्षः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥
भित्त्वारथम् भंक्त्वेत्यर्थः हत्वाअश्वानित्यसंधिपाठः रथादश्वानितिपाठांतरम् वसुधास्थोभूदितिशेषः ॥३०॥ तत्तिष्ठद्वसुधामितिपाठः वसुधांवसुधायांतिष्ठत्तद्रक्षःशूलंजग्राहेतिसंबंधः॥३१॥

विद्धमन्योन्यगात्रेषुद्विगुणंवर्धतेबलम् ॥ कृतप्रतिकृतान्योन्यंकुरुतांतौरणाजिरे ॥ २६ ॥ राममुक्तांस्तुबाणौघान्राक्षसस्त्वच्छिनद्रणे रक्षोमु
क्तांस्तुरामोवैनैकधाप्राच्छिनच्छरैः॥ २७॥ बाणौघवितताःसर्वादिशश्चप्रदिशस्तथा ॥ संछन्नावसुधाचैवसमंतान्नप्रकाशते॥ २८॥ ततःक्रुद्धो
महाबाहुर्धनुश्चिच्छेदसंयुगे॥ अष्टाभिरथनाराचैःसूतंविव्याधराघवः॥ २९॥ भित्त्वारथंशरैरामोहत्वाअश्वानपातयत् ॥ विरथोवसुधास्थःसम
कराक्षोनिशाचरः॥ ३० ॥ तत्तिष्ठद्वसुधांरक्षःशूलंजग्राहपाणिना॥ त्रासनंसर्वभूतानांयुगांताग्निसमप्रभम् ॥ ३१ ॥ दुरवापंमहच्छूलंरुद्रदत्तंभ
यंकरम्॥ जाज्वल्यमानमाकाशेसंहारास्त्रमिवापरम्॥ ३२ ॥ यंदृष्ट्वादेवताःसर्वाभयार्ताविद्रुतादिशः ॥ विभ्राम्यचमहच्छूलंप्रज्वलंतंनिशाचरः
॥ ३३॥ सक्रोधात्प्राहिणोत्तस्मैराघवायमहात्मने॥ तमापतंतंज्वलितंखरपुत्रकराच्च्युतम् ॥ ३४ ॥ बाणैश्चतुर्भिराकाशेशूलंचिच्छेदराघवः॥ स
भिन्नोनैकधाशूलोदिव्यहाटकमंडितः॥ व्यशीर्यतमहोल्केवरामबाणार्दितोभुवि॥ ३५॥ तच्छूलंनिहतंदृष्ट्वारामेणाक्लिष्टकर्मणा॥ साधुसाध्विति
भूतानिव्याहरंतिनभोगताः॥ ३६॥ तंदृष्ट्वानिहतंशूलंमकराक्षोनिशाचरः॥ मुष्टिमुद्यम्यकाकुत्स्थंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत्॥ ३७॥ सतंदृष्ट्वापतंतंतुप्रह
स्यरघुनंदनः॥ पावकास्त्रंततोरामःसंदधेतुशरासने॥ ३८॥ तेनास्त्रेणहतंरक्षःकाकुत्स्थेनतदारणे ॥ सच्छिन्नहृदयंतत्रपपातचममारच ॥ ३९ ॥ दृ
ष्ट्वातेराक्षसाःसर्वेमकराक्षस्यपातनम्॥ लंकामेवप्रधावंतरामबाणभयार्दिताः ॥ ४० ॥ दशरथनृपसूनुबाणवेगैरजनिचरंनिहतंखरात्मजंतम्॥
प्रददृशुरथदेवताःप्रहृष्टागिरिमिववज्रहतंयथाविकीर्णम्॥ ४१॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० युद्धकांडेनवसप्ततितमःसर्गः॥ ७९॥ ॥छ॥ ॥

॥ ३२ ॥ शूलोर्ध्वर्चादिः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ प्रधावंतप्राधावंत ॥ ४० ॥ ४१ ॥ नवम्यांपूर्वरात्रेस्यवधः ॥ कतकरी० ॥ ७२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्री
रामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेनवसप्ततितमःसर्गः ॥ ७९ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

६
ततः
T
स
निशा
घवं॥ स
साध्विति
तिं

कटकटाय्येत्यार्षोल्यप् ॥१ ॥ २ ॥ ३ ॥४॥ जुहवजुहाव वृद्ध्यभावआर्षः ॥ ५ ॥ स्त्रियआजग्मुः होमपरिचारिकाइतिशेषः ॥ ६ ॥ शस्त्राणीत्यादिव्याख्यातम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ विजयंदर्शयंति

मकराक्षंहतंश्रुत्वारावणःसमितिंजयः॥ रोषेणमहताविष्टोदंतान्कटकटाय्यच ॥ १ ॥ कुपितश्चतदातत्रकिंकार्यमितिचिंतयन्॥ आदिदेशाथसंक्रु
द्धोरणायेंद्रजितंसुतम्॥ २॥ जहिवीरमहावीर्यौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥ अदृश्योदृश्यमानोवासर्वथात्वंबलाधिकः ॥ ३ ॥ त्वमप्रतिमकर्माणमिंद्रं
जयसिसंयुगे॥ किंपुनर्मानुषौदृष्ट्वानवधिष्यसिसंयुगे॥ ४॥तथोक्तोराक्षसेंद्रेणप्रतिगृह्यपितुर्वचः॥ यज्ञभूमौसविधिवत्पावकंजुहवेंद्रजित्॥५॥
जुह्वतश्चापितत्राग्निंरक्तोष्णीषधराःस्त्रियः॥ आजग्मुस्तत्रसंभ्रांताराक्षस्योयत्ररावणिः॥६॥ शस्त्राणिशरपत्राणिसमिधोथबिभीतकाः ॥ लोहि
तानिचवासांसिस्रुवंकार्ष्णायसंतथा॥७॥सर्वताग्निंसमास्तीर्यशरपत्रैःसतोमरैः ॥छागस्यसर्वकृष्णस्यगलंजग्राहजीवतः ॥ ८ ॥ शरहोमसमि
द्धस्यविधूमस्यमहार्चिषः॥ बभूवुस्तानिलिंगानिविजयंदर्शयंतिच॥ ९ ॥प्रदक्षिणावर्तशिखस्तप्तहाटकसन्निभः॥ हविस्तत्प्रतिजग्राहपावकःस्वय
मुत्थितः॥ १०॥ हुत्वाग्नितर्पयित्वाथदेवदानवराक्षसान्॥ आरुरोहरथश्रेष्ठमंतर्धानगतंशुभम्॥११॥सवाजिभिश्चतुर्भिस्तुबाणैस्तुनिशितैर्युतः॥
आरोपितमहाचापःशुशुभेस्यंदनोत्तमे ॥१२॥ जाज्वल्यमानोवपुषातपनीयपरिच्छदः॥ मृगैश्चंद्रार्धचंद्रैश्चसरथःसमलंकृतः॥१३॥ जांबूनदम
हाकंबुर्दीप्तपावकसन्निभः॥ बभूवेंद्रजितःकेतुर्वैदूर्यसमलंकृतः ॥ १४ ॥ तेनचादित्यकल्पेनब्रह्मास्त्रेणचपालितः॥ सबभूवदुराधर्षोरावणिःसुमहा
बलः॥ १५॥ सोभिनिर्यायनगरादिंद्रजित्समितिंजयः॥ हुत्वाग्निंराक्षसैर्मंत्रैरंतर्धानगतोब्रवीत्॥ १६॥ अद्यहत्वारणेयौतौमिथ्याप्रव्रजितौवने॥
जयंपित्रेप्रदास्यामिरावणायरणेधिकम्॥ १७॥

चेत्यत्रजीवतःपुनर्लंकाप्रवेशएवात्रजयः ॥ ९ ॥ १० ॥ राक्षसांस्तर्पयित्वा अभिचारयागीयानितिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ वपुषास्वरूपेणजाज्वल्यमानोरथइतिशेषः मृगैश्चित्रमयैः ॥ १३ ॥
जांबूनदमयामहांतःकंबवोवलयायस्य कंबुर्नावलयेशंखेइत्यमरः ॥ १४ ॥ १५ ॥ राक्षसैर्मंत्रैर्निर्ऋतिदैवत्यमंत्रैः अंतर्धानगतःअंतर्धानशक्तिप्राप्तः ॥ १६ ॥ १७ ॥

रामंहत्वानिर्वानरामुर्वींकृत्वापितुःप्रीतिंकरिष्येइत्यर्थः यत्त्वेवमादिवचसांरामस्तुतिपरतयाक्लेशेनव्याख्यानंतद्वृथैव कवेःकविनिबद्धवक्तुश्चतथातात्पर्याभावादितिएतत्सजातीयवालिवाक्यावसरेनिरूपितम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ तूणीधनुःसंबंधात्त्रिशिरोनागत्वोत्प्रेक्षा सृजंतौस्रक्ष्यंतौ ॥ २० ॥ इमौतावितिसंचिंत्यसकलराक्षसहंताराविति स्मृत्वाइषुधाराभिःइषुवर्षैः संततान्पूरयामाससर्वादिशइतिशेषः ॥ २१ ॥ वैहायसरथःआकाशगामीरथोयस्यसः अचक्षुर्विषयेतिष्ठन् इदंयुद्धंतद्रात्रावेवमध्यरात्रे ॥ २२ ॥ परीतौव्याप्तौ प्रचक्रतुःप्रादुश्चक्रतुः ॥ २३ ॥ अस्त्रैःअस्त्रमंत्रा

अद्यनिर्वानरामुर्वींहत्वारामंचलक्ष्मणम् ॥ करिष्येपरमांप्रीतिमित्युक्त्वांतरधीयत ॥ १८ ॥ आपपाताथसंक्रुद्धोदशग्रीवेणचोदितः ॥ तीक्ष्णकार्मुकनाराचैस्तीक्ष्णस्त्विंद्ररिपूरणे ॥ १९ ॥ सददर्शमहावीर्यौनागौत्रिशिरसाविव ॥ सृजंताविषुजालानिवीरौवानरमध्यगौ ॥ २० ॥ इमौतावितिसंचिंत्यसज्यंकृत्वाचकार्मुकम् ॥ संततानिषुधाराभिःपर्जन्यइववृष्टिमान् ॥ २१ ॥ सतुवैहायसरथोयुधितौरामलक्ष्मणौ ॥ अचक्षुर्विषयेतिष्ठन्विव्याधनिशितैःशरैः ॥ २२ ॥ तौतस्यशरवेगेनपरीतौरामलक्ष्मणौ ॥ धनुषीसशरेकृत्वादिव्यमस्त्रंप्रचक्रतुः ॥ २३ ॥ प्रच्छादयंतोगगनंशरजालैर्महाबलौ ॥ तमस्त्रैःसूर्यसंकाशैर्नैवपस्पर्शतुःशरैः ॥ २४ ॥ सहिधूमांधकारंचचक्रेप्रच्छादयन्नभः ॥ दिशश्चांतर्दधेश्रीमान्नीहारतमसावृतः ॥ २५ ॥ नैवज्यातलनिर्घोषोनचनेमिखुरस्वनः ॥ शुश्रुवेचरतस्तस्यनचरूपंप्रकाशते ॥ २६ ॥ घनांधकारेतिमिरेशिलावर्षमिवाद्भुतम् ॥ सववर्षमहाबाहुर्नाराचशरवृष्टिभिः ॥ २७ ॥ सरामंसूर्यसंकाशैःशरैर्दत्तवरैर्भृशम् ॥ विव्याधसमरेक्रुद्धःसर्वगात्रेषुरावणिः ॥ २८ ॥ तौहन्यमानौनाराचैर्धाराभिरिवपर्वतौ ॥ हेमपुंखान्नरव्याघ्रौतिग्मान्मुमुचतुःशरान् ॥ २९ ॥ अंतरिक्षेसमासाद्यरावणिंकंकपत्रिणः ॥ निकृत्यपतगाभूमौपेतुस्तेशोणिताप्लुताः ॥ ३० ॥ अतिमात्रंशरौघेणदीप्यमानौनरोत्तमौ ॥ तानिषून्पततोभल्लैरनेकैर्विचकर्ततुः ॥ ३१ ॥

भिमंत्रितैःशरैस्तामिंद्रजितंनैवपस्पर्शतुःपस्पृशतुः अंतर्हितत्वादितिभावः ॥ २४ ॥ धूमांधकारंचक्रे माययेतिशेषः दिशश्चांतर्दधेअंतर्धापयामास नीहारवशात्तदविवेकंमाययासंपादयामासेत्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ दत्तवरैर्वरदत्तैः ॥ २८ ॥ २९ ॥ कंकपत्रिणस्तेपतगाबाणाअंतरिक्षेरावणिंसमासाद्यतंनिकृत्यविद्धाभूमौशोणितोक्षिताःपेतुः ॥ ३० ॥ तानिषूनिंद्रजत्त्यक्तबाणान्विचकर्ततुरित्यार्षोगुणः ॥ ३१ ॥

यतोयस्यांदिशिततस्तस्यांदिशि ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अभ्रसंप्लवेसूर्यस्यगत्यादिकमिवनास्यवेगयुक्तगत्यादिकंकिंचिद्विदितम् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अयुध्यमानंत्यक्तयुद्धंप्रच्छ
न्नंयुद्धभीत्यागृहेऽस्मदद्दश्यतयास्थितम् अयुध्यमानत्वादिषट्प्रकाराणामपिसर्वरक्षउद्देशेनब्रह्मास्त्रसंधानेवधोभवतिनतुतंयुज्यतइत्यर्थः अंततोविभीषणस्यापिनाशप्रसंगइत्याशयः ॥ ३९ ॥
माययांतर्हितमेनमेवहंतुंघोरानाशीविषोपमानस्त्रान्अस्त्राणिआदेक्ष्यावः अदृष्टवधोऽस्मदेकसाध्यः दृष्टस्यतुवधईषत्करोवानराणामपीत्याह राक्षसमिति यदिदर्शनंस्यात्तदादृष्ट्वादर्शनमात्रे

यतोहिदद्दशातेतौशरान्निपतिताञ्छितान् ॥ ततस्तुतौदाशरथीसस्टजातेस्त्रमुत्तमम् ॥ ३२ ॥ रावणिस्तुदिशःसर्वारथेनातिरथोपतत् ॥ विव्याधतौ
दाशरथीलध्वस्त्रौनिशितैःशरैः ॥ ३३ ॥ तेनातिविद्धौतौवीरौरुक्मपुंखैःसुसंहतैः ॥ वभूवतुर्दाशरथीपुष्पिताविवकिंशुकौ ॥ ३४ ॥ नास्यवेगगतिंक
श्चिन्नचरूपंधनुःशरान् ॥ नचास्यविदितंकिंचित्सूर्यस्येवाभ्रसंप्लवे ॥ ३५ ॥ तेनविद्धाश्चहरयोनिहताश्चगतासवः ॥ वभूवुःशतशस्तत्रपतिताधरणी
तले ॥ ३६ ॥ लक्ष्मणस्तुततःक्रुद्धोभ्रातरंवाक्यमब्रवीत् ॥ ब्राह्ममस्त्रंप्रयोक्ष्यामिवधार्थंसर्वरक्षसाम् ॥ ३७ ॥ तमुवाचततोरामोलक्ष्मणंशुभलक्षण
म् ॥ नैकस्यहेतोरक्षांसिपृथिव्यांहंतुमर्हसि ॥ ३८ ॥ अयुध्यमानंप्रच्छन्नंप्रांजलिंशरणागतम् ॥ पलायमानंमत्तंवानहंतुंत्वमिहार्हसि ॥ ३९ ॥ तस्यै
वतुवधेयत्नंकरिष्यामिमहाभुज ॥ आदेक्ष्यावोमहावेगानस्त्रानाशीविषोपमान् ॥ ४० ॥ तमेनंमायिनंक्षुद्रमंतर्हितरथंबलात् ॥ राक्षसंनिहनिष्यं
तिदृष्ट्वावानरयूथपाः ॥ ४१ ॥ यद्येषभूमिंविशतेदिवंवारसातलंवापिनभस्तलंवा ॥ एवंविगूढोपिममास्त्रदग्धःपतिष्यतेभूमितलेगतासुः ॥ ४२ ॥
इत्येवमुक्त्वावचनंमहार्थंरघुप्रवीरःप्लवगर्षभैर्वृतः ॥ वधायरौद्रस्यनृशंसकर्मणस्तदामहात्मात्वरितंनिरीक्षते ॥ ४३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा०
आदिकाव्येयुद्धकांडेअशीतितमःसर्गः ॥ ८० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

णहनूमदादयएनंराक्षसंनिहनिष्यंति दृष्ट्वावानरयूथपाइत्यत्रतद्दर्शनोपायोभारतेउक्तः इदमंभोगृहीत्वातुराजराजस्यशासनात् गुह्यकोभ्यागतःकश्चित्त्वत्सकाशमरिंदम इदमंभःकुबेरस्तेमहा
राजप्रयच्छति अंतर्हितानांभूतानांदर्शनार्थंपरंतप अनेनमृष्टनयनोभूतान्यंतर्हितान्युत भवान्द्रक्ष्यतियस्मैचप्रदास्यतिनरःसचेतिविभीषणवाक्येन ॥ ४० ॥ ४१ ॥ भूमिंभूमिविवरम् दिवं
स्वर्गम् एतदुपरितनलोकोपलक्षणम् रसातलमित्येतदधस्तललोकोपलक्षणम् ॥ ४२ ॥ त्वरितंत्वरोपेतंनिरीक्षतेस्म ॥ ४३ ॥ कतकरी० ॥ ७३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामाय
णतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअशीतितमःसर्गः ॥ ८० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

मनोविज्ञायदिव्यास्त्रबलेनसर्वथामांजिघांसतीतिज्ञात्वा ॥ १ ॥ तेषांकुंभकर्णादीनाम् ॥ २ ॥ ३ ॥ मायांपरव्यामोहकरींशक्तिंप्रादुष्करोत्प्रादुर्भावयामास निकुंभिलांगंतुकामःपश्चिमेनद्वारे
णनिर्गच्छन्स्वगमनविघातकंरामलक्ष्मणयोर्युद्धोद्योगंदृष्ट्वातन्निवारणार्थंमायांप्रकटितवानित्याशयः ॥ ४ ॥ तांमायामाह इंद्रजित्त्विति तस्यावधंमायासीतावधम् बुद्धिंकृत्वामंत्रंकृत्वासी
तांहंतुंव्यवसितःसन्ययौ इदंरात्रिशेषेपरदिनेदशम्यांज्ञाइतिबोध्यम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ परिक्लिष्टंमलिनम् अमृजांउद्वर्तनादिसंस्काररहिताम् सर्वगात्रैरुपलक्षिताम् ॥ १० ॥ अ

विज्ञायतुमनस्तस्यराघवस्यमहात्मनः॥ सनिवृत्याहवात्तस्मात्प्रविवेशपुरंततः ॥ १ ॥ सोनुस्मृत्यवधंतेषांराक्षसानांतरस्विनाम्॥ क्रोधताम्रेक्षणः
शूरोनिर्जगामाथरावणिः॥ २ ॥ सपश्चिमेनद्वारेणनिर्ययौराक्षसैर्वृतः॥ इंद्रजित्सुमहावीर्यःपौलस्त्योदेवकंटकः॥ ३॥ इंद्रजित्तुततोदृष्ट्वाभ्रातरौरा
मलक्ष्मणौ॥ रणायाभ्युद्यतौवीरौमायांप्रादुष्करोत्तदा॥४॥ इंद्रजित्तुरथेस्थाप्यसीतांमायामयींतदा॥ बलेनमहतावृत्यतस्यावधमरोचयत्॥५॥
मोहनार्थंतुसर्वेषांबुद्धिंकृत्वासुदुर्मतिः ॥ हंतुंसीतांव्यवसितोवानराभिमुखोययौ॥ ६ ॥ तंदृष्ट्वात्वभिनिर्यांतंसर्वेतेकाननौकसः ॥ उत्पेतुरभिसंक्रु
द्धाःशिलाहस्तायुयुत्सवः ॥७॥ हनूमान्पुरतस्तेषांजगामकपिकुंजरः॥ प्रगृह्यसुमहच्छृंगंपर्वतस्यदुरासदम्॥८॥ सददर्शहतानंदांसीतामिंद्रजि
तोरथे॥ एकवेणीधरांदीनामुपवासकृशाननाम्॥९॥ परिक्लिष्टैकवसनाममृजांराघवप्रियाम्॥ रजोमलाभ्यामालिप्तैःसर्वगात्रैर्वरस्त्रियम्॥१०॥
तांनिरीक्ष्यमुहूर्तंतुमैथिलीमध्यवस्यच ॥ बभूवाचिरदृष्टाहितेनसाजनकात्मजा॥११॥ अब्रवीत्तांतुशोकार्तांनिरानंदांतपस्विनीम्॥ दृष्ट्वारथस्थि
तांदीनांराक्षसेंद्रसुतश्रिताम्॥ १२॥ किंसमर्थितमस्येतिचिंतयन्समहाकपिः॥ सहतैर्वानरश्रेष्ठैरभ्यधावतरावणिम्॥ १३ ॥ तद्वानरबलंदृष्ट्वारा
वणिःक्रोधमूर्छितः॥ कृत्वाविकोशंनिस्त्रिंशंमूर्ध्निसीतामकर्षयत्॥ १४॥

ध्यवस्यनिश्चित्य विषण्णोबभूवेतिशेषः निश्चयहेतुमाह अचिरेत्यादि ॥ ११ ॥ शोकार्तत्वादिगुणविशिष्टांराक्षसेंद्रसुतमिंद्रजितंश्रितांसीतांदृष्ट्वाकिमस्यसमर्थितमभिप्रेतमितिस्वयंचिंतयन्स
न्वानरान्प्रत्यपिकिंसमर्थितमस्येत्यब्रवीत् ॥ १२ ॥ अस्तुयत्किंचिदस्यसमर्थितमपितुदुष्टमेनंहन्मइत्युद्योगंकृतवानित्याह सहतैरिति ॥ १३ ॥ विकोशंविगतपिधानंनिस्त्रिंशंखड्गंमूर्ध्नितत्स्थे
केशपाशेस्पृष्ट्वेतिशेषः ॥ १४ ॥

पश्यतांतेषांपश्यतस्ताननादृत्येत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ हेदुरात्मन्यदेनांकेशपक्षेकेशकलापेपरामृशस्तदात्मनाशाय पाशःपक्षश्चहस्तश्चकलापार्थाःकचात्परे यतोब्रह्मर्षिकुलेजातोपि राक्षसींयोनिमाश्रितोसिअतस्त्वांधिगित्युत्तरेणान्वयः ॥ १८ ॥ पापपराक्रमकूटयोधिन्हेनिर्घृणतेस्त्रीविषयेपिघृणानास्तिअतोऽनार्यस्येदृशंकर्मधिगित्यनुकर्षः ॥ १९ ॥ २० ॥ हेवधार्ह

तांस्त्रियंपश्यतांतेषांताडयामासराक्षसः ॥ क्रोशंतींरामरामेतिमाययायोजितांरथे ॥ १५ ॥ गृहीतमूर्धजांदृष्ट्वाहनूमान्दैन्यमागतः ॥ दुःखजंवारिनेत्राभ्यामुत्सृजन्मारुतात्मजः ॥ १६ ॥ तांदृष्ट्वाचारुसर्वांगींरामस्यमहिषींप्रियाम् ॥ अब्रवीत्परुषंवाक्यंक्रोधाद्रक्षोधिपात्मजम् ॥ १७ ॥ दुरात्मन्नात्मनाशायकेशपक्षेपरामृशः ॥ ब्रह्मर्षीणांकुलेजातोराक्षसींयोनिमाश्रितः ॥ १८ ॥ धिक्त्वांपापसमाचारंयस्यतेमतिरीदृशी ॥ नृशंसानार्यदुर्वृत्तक्षुद्रपापपराक्रम ॥ अनार्यस्येदृशंकर्मघृणातेनास्तिनिर्घृण ॥ १९ ॥ च्युतागृहाच्चराज्याच्चरामहस्ताच्चमैथिली ॥ किंतवैषापराद्धाहियदेनांहंसिनिर्दय ॥ २० ॥ सीतांहत्वातुनचिरंजीविष्यसिकथंचन ॥ वधार्हकर्मणातेनममहस्तगतोह्यसि ॥ २१ ॥ येचस्त्रीघातिनांलोकालोकवध्यैश्चकुत्सिताः ॥ इहजीवितमुत्सृज्यप्रेत्यतान्प्रतिलप्स्यसे ॥ २२ ॥ इतिब्रुवाणोहनुमान्सायुधैर्हरिभिर्वृतः ॥ अभ्यधावत्सुसंक्रुद्धोराक्षसेंद्रसुतंप्रति ॥ २३ ॥ आपतंतंमहावीर्यंतदनीकंवनौकसाम् ॥ रक्षसांभीमकोपानामनीकेनन्यवारयत् ॥ २४ ॥ सतांबाणसहस्रेणविक्षोभ्यहरिवाहिनीम् ॥ हनूमंतंहरिश्रेष्ठमिंद्रजित्प्रत्युवाचह ॥ २५ ॥ सुग्रीवस्त्वंचरामश्चयन्निमित्तमिहागताः ॥ तांवधिष्यामिवैदेहीमद्यैवतवपश्यतः ॥ २६ ॥ इमांहत्वाततोरामंलक्ष्मणंत्वांचवानर ॥ सुग्रीवंचवधिष्यामितंचानार्यंविभीषणम् ॥ २७ ॥ नहंतव्याःस्त्रियश्चेतियद्ब्रवीषिप्लवंगम ॥ पीडाकरममित्राणांयच्चकर्तव्यमेवतत् ॥ २८ ॥ तमेवमुक्त्वारुदतींसीतांमायामयींचताम् ॥ शितधारेणखड्गेननिजघानेंद्रजित्स्वयम् ॥ २९ ॥

तेनकर्मणानचिरंजीविष्यसि हियतोममहस्तगतोसि ॥ २१ ॥ येलोकवध्यैश्चोरादिभिरपिकुत्सिताअतिदुःखितयापरिहृताःस्त्रीघातिनांलोकास्तानिहेदानींजीवितमुत्सृज्यप्रेत्यप्रतिलप्स्यसे ॥ २२ ॥ २३ ॥ आपतंतमितिलिंगव्यत्ययआर्षः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अमित्राणांशत्रूणांयत्पीडाकरंतत्पापमपिकर्तव्यमेव ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ एषावैदेहीविशस्तातोवःपरिश्रमोनिष्फलः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ व्यादितास्यस्यविवृतास्यस्य तद्दुर्गंखेचररथरूपंदुर्गम् ॥३४॥ हृष्टरूपमतिशयेनहृष्टम् प्रशंसायांरूपप् ॥ ३५॥

यज्ञोपवीतमार्गेणछिन्नातेनतपस्विनी॥ सापृथिव्यांपृथुश्रोणीपपातप्रियदर्शना॥ ३० ॥ तामिंद्रजित्स्त्रियंहत्वाहनूमंतमुवाचह ॥ मयारामस्यप
श्येमांप्रियांशस्त्रनिषूदिताम्॥ ३१ ॥ एषाविशस्तावैदेहीनिष्फलोवःपरिश्रमः॥ ३२॥ ततःखड्गेनमहताहत्वातामिंद्रजित्स्वयम्॥ हृष्टःसरथमास्था
यननादचमहास्वनम्॥ ३३॥ वानराःशुश्रुवुःशब्दमदूरेप्रत्यवस्थिताः॥ व्यादितास्यस्यनदतस्तद्दुर्गसंश्रितस्यतु॥ ३४ ॥ तथातुसीतांविनिहत्यदुर्म
तिःप्रहृष्टचेताःसबभूवरावणिः॥तंहृष्टरूपंसमुदीक्ष्यवानराविषण्णरूपाःसमभिःप्रदुद्रुवुः॥३५॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये
युद्धकांडेएकाशीतितमःसर्गः॥८१॥ ॥६॥ ॥ श्रुत्वातंभीमनिर्ह्रादंशक्राशनिसमस्वनम् ॥ वीक्षमाणादिशःसर्वादुद्रुवुर्वानराभृशम् ॥ १ ॥
तानुवाचततःसर्वान्हनूमान्मारुतात्मजः॥ विषण्णवदनान्दीनांस्त्रस्तान्विद्रवतःपृथक्॥ २ ॥कस्माद्विषण्णवदनाविद्रवध्वंप्लवंगमाः॥ त्यक्तयुद्धस
मुत्साहाःशूरत्वंक्वनुवोगतम्॥ पृष्ठतोनव्रजध्वंमामग्रतोयांतमाहवे॥ ३॥ एवमुक्ताःसुसंक्रुद्धावायुपुत्रेणधीमता॥ शैलशृंगान्द्रुमांश्चैवजगृहुर्हृष्ट
मानसाः॥ ४॥ अभिपेतुश्चगर्जंतोराक्षसान्वानरर्षभाः॥ परिवार्यहनूमंतमन्वयुश्चमहाहवे॥ ५॥ सतैर्वानरमुख्यैस्तुहनूमान्सर्वतोवृतः ॥ हुताशन
इवार्चिष्मानदहच्छत्रुवाहिनीम् ॥ ६ ॥ सराक्षसानांकदनंचकारसुमहाकपिः ॥ वृतोवानरसैन्येनकालांतकयमोपमः॥ ७ ॥ सतुशोकेनचाविष्टः
कोपेनमहताकपिः॥ हनूमान्रावणिरथेमहतींपातयच्छिलाम्॥८॥ तामापतंतींदृष्ट्वैवरथंसारथिनातदा॥ विधेयाश्वसमायुक्तोविदूरमपवाहितः
॥ ९ ॥ तमिंद्रजितमप्राप्यरथस्थंसहसारथिम्॥ विवेशधरणींभित्त्वासाशिलाव्यर्थमुद्यता॥ १० ॥ पतितायांशिलायांतुव्यथितारक्षसांचमूः॥ नि
पतंत्याचशिलयाराक्षसामथिताभृशम्॥ ११ ॥

कतकरी० ॥ ७४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभि०वा०आ०यु०एकाशीतितमःसर्गः ॥ ८१ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ श्रुत्वेति भीमोयोनिर्ह्रादःशब्दस्तंश्रुत्वा इंद्रजितइतिशेषः शक्राशनिसमस्वनंतामिंद्रजि
तंवीक्षमाणादिशोदुद्रुवुः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥७ ॥ ८ ॥ विधेयाश्वैःसारथ्यधीनाश्वैःसमायुक्तः ॥ ९ ॥ साशिलाव्यर्थमुद्यताअभवदितिशेषः ॥ १० ॥ ११ ॥

गिरिश्रृंगाणिचोद्यताः गृहीत्वेतिशेषः गृहीत्वायुद्धार्थमुद्यताबभूवुरित्यर्थः ॥ १२ ॥ ततस्तद्वर्षंविसृजंतस्तेवानराइंद्रजितंक्षिपंतिआक्षिपंतिस्म तिरस्कृतंचक्रुरितियावत् ॥ १३ ॥१४॥१५ ॥
॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ सन्निवार्यपरानीकंराक्षससेनाम् ॥ २० ॥ प्राणांस्त्यक्त्वाप्राणस्नेहमपित्यक्त्वाविचेष्टंतःसंतोरामप्रियचिकीर्षयायन्निमित्तंयुध्यामःसाहतेतिव्यर्थोयंश्रमइतिभा

तमभ्यधावन्शतशोनदंतःकाननौकसः॥तेद्रुमांश्चमहाकायागिरिश्रृंगाणिचोद्यताः॥ १२॥ क्षिपंतींद्रजितंसंख्येवानराभीमविक्रमाः॥ वृक्षशैल
महावर्षंविसृजंतःप्लवंगमाः॥ १३॥शत्रूणांकदनंचक्रुर्नेदुश्चविविधैःस्वनैः ॥ वानरैस्तैर्महाभीमैर्घोररूपानिशाचराः॥ १४॥ वीर्यादभिहतावृक्षै
र्व्यचेष्टंतरणक्षितौ ॥ ससैन्यमभिवीक्ष्याथवानरार्दितमिंद्रजित् ॥ १५ ॥ प्रगृहीतायुधःक्रुद्धःपरानभिमुखोययौ ॥ सशरौघानवसृजन्स्वसैन्येना
भिसंवृतः॥ १६ ॥जघानकपिशार्दूलान्सुबहून्दृढविक्रमः ॥शूलैरशनिभिःखड्गैःपट्टिशैःशूलमुद्गरैः॥ १७ ॥तेचाप्यनुचरांस्तस्यवानराजघ्नुराहवे
॥ १८॥ सुस्कंधविटपैःशैलैःशिलाभिश्चमहाबलः॥ हनूमान्कदनंचक्रेरक्षसांभीमकर्मणाम्॥ १९ ॥सन्निवार्यपरानीकमब्रवीत्तान्वनौकसः॥हनू
मान्सन्निवर्तध्वंननःसाध्यमिदंबलम्॥ २०॥त्यक्त्वाप्राणान्विचेष्टंतोरामप्रियचिकीर्षवः॥यन्निमित्तंहियुध्यामोहतासाजनकात्मजा॥ २१॥इम
मर्थंहिविज्ञाप्यरामंसुग्रीवमेवच॥तौयत्प्रतिविधास्येतेतत्करिष्यामहेवयम्॥ २२॥ इत्युक्त्वावानरश्रेष्ठोवारयन्सर्ववानरान्॥शनैःशनैरसंत्रस्तः
सबलःसंन्यवर्तत ॥ २३ ॥ततःप्रेक्ष्यहनूमंतंव्रजंतंयत्रराघवः ॥ सहोतुकामोदुष्टात्मागतश्चैत्यंनिकुंभिलाम् ॥ २४ ॥ निकुंभिलामधिष्ठायपावकं
जुहवेंद्रजित्॥ यज्ञभूम्यांततोगत्वापावकस्तेनरक्षसा॥ २५॥ हूयमानःप्रजज्वालहोमशोणितभुक्तदा॥सार्चिःपिनद्धोददृशेहोमशोणिततर्पितः॥
संध्यागतइवादित्यःसुतीव्रोग्निःसमुत्थितः॥ २६॥ अथेंद्रजिद्राक्षसभूतयेतुजुहावहव्यंविधिनाविधानवित् ॥ दृष्ट्वाव्यतिष्ठंतचराक्षसास्तेमहासमू
हेषुनयानयज्ञाः॥ २७॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्व्यशीतितमःसर्गः॥८२॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

वः ॥ २१ ॥ प्रतिविधास्येतेप्रतिक्रियानुष्ठानेनियोक्ष्येतेतत्करिष्यामहे ॥ २२ ॥ २३ ॥ दशम्यांपूर्वाह्णेनिकुंभिलागमनं निकुंभिलाचैत्यंतदाख्यदेवालयंवटवृक्षंवा ॥ २४ ॥ जुहवजुहाव
॥ २५ ॥ होमशोणितभुक्होमार्थमाहुतित्वेनप्रक्षिप्तशोणितभुक् अर्चिर्भिःपिनद्धःसन्नद्धःसुतीव्रोग्नीरक्षोविपत्सूचकः ॥ २६ ॥ महासमूहेषुयुद्धेषु नयानयज्ञाःकृत्याकृत्यतत्त्वज्ञाः ॥ २७ ॥
कतकरी० ॥ ७५ ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्व्यशीतितमःसर्गः ॥ ८२ ॥

राघवश्चापीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ श्वसद्भिःसीताविपत्तिस्मृतिजदुःखान्निःश्वसद्भिरित्यर्थः ॥ ५ ॥ नीलमेघनिभंभीममृक्षबलमुद्यतंयुद्धायोद्यतंसन्निवार्य युद्धप्रवृत्तेरितिशेषः ॥ ६ ॥
तेनसैन्येनसहराक्षससैन्येनापिसहरामस्यसन्निकर्षमागम्यप्राप्यरामायाब्रवीदित्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अभिपेतुःतत्समीपमाजग्मुः ॥ ११ ॥ प्रदहंतंसीतानाशश्रवणशोकेनसहायेनद
हंतमतएवासंहार्यमनिवार्यवेगमुत्थितमग्निमिवदृष्ट्वासलिलादिभिस्तमसिंचन् ॥ १२ ॥ तंलक्ष्मणोबाहुभ्यांपरिष्वज्यदुःखितोभूत्वाऽस्वस्थमस्वस्थचित्तंरामंहेत्वर्थसंयुतंउपपत्त्याविशिष्टप्र

राघवश्चापिविपुलंतंराक्षसवनौकसाम्॥श्रुत्वासंग्रामनिर्घोषंजांबवंतमुवाचह॥ १ ॥सौम्यनूनंहनुमताकृतंकर्मसुदुष्करम् ॥श्रूयतेचयथाभीमः
सुमहानायुधस्वनः॥ २॥ तद्गच्छकुरुसाहाय्यंस्वबलेनाभिसंवृतः ॥ क्षिप्रमृक्षपतेतस्यकपिश्रेष्ठस्ययुध्यतः ॥ ३ ॥ ऋक्षराजस्तथेत्युक्त्वास्वेनानीके
नसंवृतः॥ आगच्छत्पश्चिमंद्वारंहनूमान्यत्रवानरः॥४॥ अथायांतंहनूमंतंददर्शर्क्षपतिस्तदा॥ वानरैःकृतसंग्रामैःश्वसद्भिरभिसंवृतम्॥ ५॥ दृष्ट्वाप
थिहनूमांश्चतदृक्षबलमुद्यतम्॥ नीलमेघनिभंभीमंसन्निवार्यन्यवर्तत ॥ ६ ॥ सतेनसहसैन्येनसन्निकर्षमहायशाः॥ शीघ्रमागम्यरामायदुःखितो
वाक्यमब्रवीत्॥ ७॥ समरेयुध्यमानानामस्माकंप्रेक्षतांचसः॥ जघानरुदतींसीतामिंद्रजिद्रावणात्मजः॥८॥ उद्भ्रांतचित्तस्तांदृष्ट्वाविषण्णोहमरिं
दम॥ तदहंभवतोवृत्तंविज्ञापयितुमागतः॥ ९ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराघवःशोकमूर्छितः ॥ निपपाततदाभूमौछिन्नमूलइवद्रुमः॥ १०॥ तंभूमौदेव
संकाशंपतितंदृश्यराघवम्॥ अभिपेतुःसमुत्पत्यसर्वतःकपिसत्तमाः ॥ ११ ॥ आसिंचन्सलिलैश्चैनंपद्मोत्पलसुगंधिभिः॥ प्रदहंतमसंहार्यंसहसा
ग्निमिवोत्थितम्॥ १२॥ तंलक्ष्मणोथबाहुभ्यांपरिष्वज्यसुदुःखितः ॥ उवाचराममस्वस्थंवाक्यंहेत्वर्थसंयुतम् ॥ १३॥ शुभेवर्त्मनितिष्ठंतंत्वामार्य
विजितेंद्रियम्॥ अनर्थेभ्योनशक्नोतित्रातुंधर्मोनिरर्थकः॥ १४॥

योजनेनचसहितंवाक्यमुवाच ॥ १३ ॥ तदेवाह शुभेइति तदद्यविपुलंवीरदुःखमिंद्रजिताकृतं कर्मणाव्यपनेष्यामितस्मादुत्तिष्ठराघवेतियुद्धायपौरुषावलंबनेनप्रोत्साहयिष्यन्केवलधर्माव
लंबनमप्रयोजकमितिप्रतिपादयत्यनेनवाक्यसमूहेन हेआर्यशुभेवर्त्मनिधर्ममार्गेराज्यत्यागपूर्वकंपितृवचनपालनरूपेतिष्ठंतंविजितेंद्रियंहस्तप्राप्तराज्यपरित्याजकयोःकैकेयीदशरथयोरुपरि
कालुष्याभावेनविजितेंद्रियंत्वांत्वदाश्रितोधर्मोनर्थेभ्यस्त्रातुंनशक्नोति यतस्तस्मादसौनिरर्थकः प्राधान्येनपुरुषार्थोनभवति ॥ १४ ॥

एवंधर्मपदार्थमंगीकृत्यतस्यार्थत्वंनास्तीत्यनुभवात्प्रदर्श्येदानींधर्मपदार्थएवनास्ति फलानुमेयताहितस्योक्ता फलंचसुखं प्रकृतेचसुखान्वयव्यतिरेकयोर्धर्मेऽभावेननतेनतदनुमानमित्याह भूतानामिति स्थावराणांजंगमानांचपश्वादिरूपाणांभूतानांदर्शनंसुखापरोक्षदर्शनंयथास्तितथाधर्मोनास्ति असामर्थ्यादनधिकाराच्च तस्माद्धर्मःसुखसाधनत्वव्याप्तोनेतिमेमतिः जन्मांतरादिकंनास्त्येवेतिबौद्धमतेनेयमुक्तिः नहितंविनाजायमानस्यापितत्करणकत्वमितिभावः यत्तुयथास्थावरादीनांदर्शनात्तत्सत्तातथाधर्मस्यदर्शनाभावाद्धर्मोनास्तीतिव्याचक्षते तन्न योग्यानुपलंभस्यैवाभावसाधकत्वात् धर्मस्यचपिशाचादिवदयोग्यत्वात् ॥ १५ ॥ उक्तमेवार्थंविशदयति यथैवेति यथायस्मात्स्थावरंव्यक्तंधर्मप्रसक्तिरहितमपिसुखीतिव्यक्तं तथाविधंस्थावरवद्धर्मानधिकृतंजंगमंपश्वाद्यपिसुखीतिव्यक्तं एतेनव्यतिरेकःखंडितः अन्वयमपिखंडयति नतथायुक्तः अयमर्थःसुखरूपोन सर्वात्मनाधर्मयुक्तस्त्वद्विधोधर्मस्यसुखान्वयेनविपद्यतेनविपन्नःस्यात् दृश्यतेचविपत्तिरित्यन्वयोपिनास्ति अनेनतदंशेजन्मांतरीणधर्मकल्पनापिपरास्ता साधनत्वसिद्धावेवतत्कल्पनावसरात् अतोयमर्थोधर्मरूपोननास्त्येव ॥ १६ ॥ उक्तमर्थंप्रकृतेयोजयति यदीति

भूतानांस्थावराणांचजंगमानांचदर्शनम्॥यथास्तिनतथाधर्मस्तेननास्तीतिमेमतिः ॥ १५॥ यथैवस्थावरंव्यक्तंजंगमंचतथाविधम्॥नायमर्थ
स्तथायुक्तस्त्वद्विधोनविपद्यते॥ १६॥ यद्यधर्मोभवेद्भूतोरावणोनरकंव्रजेत्॥भवांश्चधर्मसंयुक्तोनैवव्यसनमाप्नुयात् ॥ १७॥ तस्यचव्यसनाभा
वाद्व्यसनंचागतेत्वयि॥ धर्मोभवत्यधर्मश्चपरस्परविरोधिनौ ॥ १८ ॥ धर्मेणोपलभेद्धर्ममधर्मंचाप्यधर्मतः ॥ यद्यधर्मेणयुज्येयुर्येष्वधर्मःप्रतिष्ठि
तः॥ १९॥नधर्मेणवियुज्येरन्नाधर्मरुचयोजनाः॥धर्मेणाचरतांतेषांतथाधर्मफलंभवेत्॥ २०॥

अधर्मोभूतोदुःखसाधनत्वेनयदिसिद्धोभवेत्तदारावणोनरकंदुःखंव्रजेत् धर्मयुक्तोभवांश्चनैवव्यसनंदुःखंप्राप्नुयात् ॥ १७ ॥ अस्यतर्कस्यविपर्ययेपर्यवसानमाह तस्यचेति तस्यरावणस्यसत्यधर्मेव्यसनाभावात्सुखसत्वाच्चपितृवाक्यपरिपालकेत्वयिव्यसनंदुःखमागतेप्राप्तेसतिसिद्धोधर्माधर्माभ्यांसुखदुःखयोरन्वयव्यतिरेकाभावः किंचोक्तानुभवादेवविपरीतफलताचतयोरित्याह धर्मइति धर्मोयथाश्रुतफलविरुद्धदुःखफलोभवतिएवमधर्मश्चश्रुतफलविरुद्धसुखफलोभवति तस्मादेतौपरस्परविरोधिनौअन्योन्यंयथाश्रुतफलविरुद्धफलकौ ॥१८ ॥ कुतएवंनिश्चयस्तत्रानुभवादेवेत्याह धर्मेणेति धर्मेणधर्मेधर्मसाध्यंसुखंयद्युपलभेत् तथाऽधर्मतःअधर्मेणाधर्मेतत्फलंदुःखंयद्युपलभेत्नियमेन उत्तरार्धस्थंयदीतिपूर्वार्धान्वयि यद्येवंनियमःस्यात्तदायेपुरावणादिष्वधर्मःप्रतिष्ठितस्तेऽधर्मेणतत्फलेनदुःखेनैवयुज्येयुः तथायेजनानाधर्मरुचयःअधर्मरुचिरहितास्तेधर्मेणतत्फलेनसुखेननवियुज्येरन्नवियुक्ताःस्युः तमेवार्थंप्रकारांतरेणाह धर्मेणेति धर्मेणधर्ममार्गेणाचरतामनुतिष्ठतांतेषांतथाधर्मफलंसुखंभवेत् तदेतयोर्विरुद्धफलराहित्यंस्यादित्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥

नचैवमस्तीत्याह यस्मादिति येष्वधर्मःप्रतिष्ठितस्तेष्वर्थाविवर्धंतेधर्मशीलाश्चक्लिश्यंते तस्मादेतौनिरर्थकौश्रुतस्वस्वफलरहितौविपरीतफलौचेत्यर्थः एवंचसुखदुःखयोर्धर्माधर्माभ्यांव्याप्त्यभावान्नताभ्यांतदनुमानमितिभावः ॥ २१ ॥ इदानींधर्मादिस्वरूपमेवदुर्निरूपमितिवक्तुंकिंव्यापाररूपौवातज्जन्यातिशयरूपौवेतिविकल्पेनाद्यइत्याह वध्यंतइति पापकर्माणःपुरुषायद्यधर्मेण क्रियाशरीरेणवध्यंतेतदाक्रियायास्त्रिक्षणावस्थायित्वाच्चतुर्थक्षणेस्वतएववधकर्मणानाशक्रियमाहतोनष्टोऽधर्मःस्वयंहतोऽसन्भूत्वाकंहंतव्यंवधिष्यति यद्वा वधकर्मरूपोधर्मश्चतुर्थक्षणेहतोनष्टःस्वयमसन्सन्कंवधिष्यति वधकर्मेत्युपलक्षणम् ॥ २२ ॥ द्वितीयंदूषयति अथवेति विहितेनविहितश्येनाद्यनुष्ठानजातिशयेनान्यदीयेनायंपुरुषोहन्यतेस्वीयेनवान्यंहंति एवंसतिविधिविहितानुष्ठानजातिशयएवतेनपापेनकर्मणाहत्यारूपेणलिप्यतेनसकर्मानुष्ठातापुरुषः हत्यायास्तदकर्तृकत्वात् नहिस्वोत्पादितपुत्रकृतहत्यापितरंस्पृशति एवंतस्यकर्मजातिशयस्यस्वातंत्र्यमभ्युपेत्यात्मालेपउक्तः एतेनकर्मकरणसंतुष्टस्येश्वरस्यफलदत्वमित्यपास्तं तस्यैवलेपप्रसंगात् अत्रपक्षेविहितेनेत्यस्यविहितकर्मसंतुष्टेनेश्वरेणेत्यर्थः ॥ २३ ॥ एवमतिशयस्यघातकत्वमंगीकृत्यात्मालेपउक्तः

यस्मादर्थाविवर्धंतेयेष्वधर्मःप्रतिष्ठितः ॥ क्लिश्यंतेधर्मशीलाश्चतस्मादेतौनिरर्थकौ ॥ २१ ॥ वध्यंतेपापकर्माणोयद्यधर्मेणराघव ॥ वधकर्महतोऽधर्मःसहतःकंवधिष्यति ॥ २२ ॥ अथवाविहितेनायंहन्यतेहंतिचापरम् ॥ विधिःसलिप्यतेतेननसपापेनकर्मणा ॥ २३ ॥ अदृष्टप्रतिकारेणअव्यक्तेनासतासता ॥ कथंशक्यंपरंप्राप्तुंधर्मेणारिविकर्षण ॥ २४ ॥ यदिसत्स्यात्सतांमुख्यनासत्स्यात्तवकिंचन ॥ त्वयायदीदृशंप्राप्तंतस्मात्तन्नोपपद्यते ॥ २५ ॥ अथवादुर्बलःक्लीबोबलंधर्मोनुवर्तते ॥ दुर्बलोद्धतमर्यादोनसेव्यइतिमेमतिः ॥ २६ ॥

इदानींघातकत्वमेवनास्तीत्याह अदृष्टेति अदृष्टप्रतिकारेणअचेतनतयाऽज्ञातस्वकर्तव्यशत्रुप्रतीकारेण अथस्वाश्रयचेतनद्वारातज्ज्ञानमितिचेत्तत्राह अव्यक्तेनस्वाश्रयभूतात्मनोऽप्रत्यक्षतयाऽप्रत्यक्षरूपाव्यक्तेनातएवासताऽसत्कल्पेनसतावर्तमानेनापिधर्मेणकर्मजन्यातिशयेनकथंपरंवध्यस्वरूपंप्राप्तुंशक्यं अप्राप्यपरंहंतीतिचेदसंबंधाविशेषात्सर्वहननप्रसंगः अयंहंतृकृतकर्मजातिशयोवध्यनिष्ठएवेतिचेदन्यधर्मेणान्यस्यधार्मिकत्वप्रसंगःकर्तृनिष्ठत्वेतूक्तदोषइतिभावः ॥ २४ ॥ तुल्यन्यायाच्छुभकर्मजातिशयोप्यसन्नेवेतिध्वनितमर्थंतर्केणदृढीकरोति यदीति हेसतांमुख्यसत्पुरुषश्रेष्ठयदिसत्कर्मजन्यमदृष्टंसत्स्यात्तदातवकिंचनकिंचिदपिअसदशुभंदुःखंनस्यात् उक्तस्यतर्कस्यविपर्ययपर्यवसानमाह त्वयाचेदृशंदुःखंप्राप्तंतस्मात्तत्सदितिनोपपद्यते ॥ २५ ॥ ननूक्तदोषसमूहःकर्मणःप्राधान्येनार्थसाधनपक्षेयुक्तोनतुपौरुषोपकृतस्यार्थसाधकत्वेतर्हिमुख्यमर्थसाधनंपौरुषमेवावलंब्यतामित्याह अथवेति दुर्बलःस्वतोर्थसाधनासमर्थः अतएवक्लीबःअर्थसाधनेऽकिंचित्करोबलंपौरुषमनुवर्ततेसहकारितयापेक्षतेतदादुर्बलोद्धतमर्यादस्त्यक्तसुखसाधनत्वमर्यादोधर्मोनसेव्यइतिमेमतिः उक्तन्यायेनेतिभावः ॥ २६ ॥

ननुपौरुषंसहकारीकृत्यधर्मःसाधयतीतिनोच्यतेकिंतुपौरुषमेवप्रधानंकर्मतुतस्योपकारकमितितर्हितथैवानुष्ठानंकुर्वित्याह बलस्येति बलस्यपौरुषस्यधर्मोगुणभूतइत्यंगीक्रियतेतदापराक्रमैः प्रयत्नैर्धर्ममुत्सृज्यधर्मप्राधान्यंत्यक्त्वायथेदानींधर्मेवर्तसेप्राधान्येनतथाबलेपौरुषेएववर्तस्व ॥ २७ ॥ किंचसत्यस्यापिधर्मत्वाद्धर्मपक्षपातिनाभवतासत्यधर्मएवादौकिमितिसम्यङ्नानुष्ठितोयेनैवमनर्थोनवृत्तःस्यादित्याह अथचेदिति अथपक्षांतरे हेपरंतपत्वयासत्यवचनंपितृवचनांगीकाररूपसत्यपरिपालनंधर्मोनुष्ठीयतइतिचेत्तदात्वयिज्येष्ठेउक्तस्याभिषेकवचनस्याकरणेयदनृतंराज्ञःप्राप्तंतेनानृतेनराजात्वयाविनाभूतोमृतइतिशेषः अतस्तेनराज्ञोऽभिषेककरणरूपसत्येनत्वंबद्धःकिंनभवेरितिशेषः प्रथमोक्तंराज्ञोऽभिषेकवचनरूपंसत्यंनपरिपालितं तत्परिपालनेत्वयाविनाभूतत्वासंभवेनपितृमरणंनस्यात् एवमाद्यनर्थश्चनवृत्तःस्यादितिभावः अनृतंत्वय्यकरणेकिंनबद्धस्त्वयाविनेतिसर्वत्रपांक्तःपाठइतिकतकः तीर्थस्त्वनृतंत्वय्यकरुणःकिंनबद्धस्त्वयापितेतिपठित्वासत्यस्यधर्मत्वेत्वयिअभिषेकविषयमनृतंवदन्राज्यान्निष्कासनादकरुणःपितात्वयाकिंनबद्धइतिव्याचष्टे तदयुक्तं पितृबंधनस्यसत्यवचनपरिपालनरूपत्वाभावात् ॥ २८ ॥ अ

बलस्ययदिचेद्धर्मोगुणभूतःपराक्रमैः ॥ धर्ममुत्सृज्यवर्तस्वयथाधर्मेतथाबले ॥ २७ ॥ अथचेत्सत्यवचनंधर्मःकिलपरंतप ॥ अनृतंत्वय्यकरणेकिं
नबद्धस्त्वयाविना ॥ २८ ॥ यदिधर्मोभवेद्भूतअधर्मोवापरंतप ॥ नस्महत्वामुनिंवज्रीकुर्यादिज्यांशतक्रतुः ॥ २९ ॥ अधर्मसंश्रितोधर्मोविनाशय
तिराघव ॥ सर्वमेतद्यथाकामंकाकुत्स्थकुरुतेनरः ॥ ३० ॥ ममचेदंमतंतातधर्मोयमितिराघव ॥ धर्ममूलंत्वयाछिन्नंराज्यमुत्सृजतातदा ॥ ३१ ॥
अर्थेभ्योथप्रवृद्धेभ्यःसंवृत्तेभ्यस्ततस्ततः ॥ क्रियाःसर्वाःप्रवर्तंतेपर्वतेभ्यइवापगाः ॥ ३२ ॥

थेषद्गतक्रोधावेशःसन्पौरुषधर्मयोरनुष्ठानेसिद्धांतंशिष्टाचारप्रदर्शनपूर्वकमाह यदीति हेपरंतपधर्मएवयदिभूतःस्यात्प्राधान्येनानुष्ठेयःस्यात् भूतअधर्मइत्यसंधिरार्षः अधर्मोधर्मादन्यःपौरुषंतद्वायदिप्राग्वद्भूतंस्यात्तदावज्रीमुनिंविश्वरूपंपौरुषेणहत्वापश्चादिज्यांधर्मंनकुर्यात्किंत्वेकस्यैवप्राधान्येएकमेवकुर्यादितिभावः ॥ २९ ॥ तस्मादधर्मसंश्रितःपौरुषयुक्तोधर्मोरिपुंविनाशयतितस्मात्सर्वमेतत्पौरुषधर्मोभयंयथाकामंस्वकार्यानुरोधेननरःकुरुते वज्रिप्रभृतिर्नरः ॥ ३० ॥ यदिदमुक्तंयथोचितकालदेशमुभयमनुष्ठेयमितिमममतं नन्वेवंधर्मस्यतवापिसंमतत्वेकिमितिमेदुःखमतआह धर्ममूलमिति अर्थमूलंराज्यमुत्सृजतात्वयाधर्मस्यमूलमर्थरूपंछिन्नमतस्त्वंक्लेशवानितिभावः यत्तुतीर्थेनअधर्मःसंश्रितोधर्मःकर्तारंविनाशयति तस्माद्यथाकामंतत्कालौचित्येनोभयमप्यनुष्ठेयमिदमेवयथाकाम्येनोभयाचरणमेवधर्मइतिममतमितिव्याख्यातं तत्तूपहसनीयमेवव्युत्पन्नैरित्यलम् ॥ ३१ ॥ अथार्थस्यधर्ममूलत्वमेवप्रतिपादयति अर्थेभ्यइति ततस्ततःसंवृत्तेभ्योनानादेशादाहृतेभ्योऽतएवप्रवृद्धेभ्योर्थेभ्यःसर्वाःक्रियायोगप्रधानाभोगप्रधानाश्चप्रवर्तंते निष्कामतयाकृतायोगप्रधानाभवंति सकामतयाकृताभोगप्रधानाइत्यर्थः ॥ ३२ ॥

अर्थाभावेक्रियाव्यतिरेकमप्याहार्थेनहीति ॥ ३३ ॥ नकेवलमर्थपरित्यागेधर्मासंभवःकिंतुदोषप्राप्तिरपीत्याह सोयमिति यःपुमान्प्राप्तमर्थंपरित्यज्यसुखकामोभवतिसोयंभ्रष्टार्थः सुखैधितःअभिवृद्धसुखाभिलाषोभूत्वापापमन्यायेनार्थार्जनंकर्तुमाचरतेआरभतेततोदोषस्ताडनबंधनादिरूपःप्रवर्तते ॥३४॥ अथार्थःसर्वमूलमितिस्तौति यस्येति ॥३५॥ ३६ ॥ एतेदोषामित्राद्यभावरूपाः प्रव्याहृताःस्पष्टमुक्ताः तत्रराज्यमुत्सृजतात्वयायेनगुणेनबुद्धिरर्थपरित्यागविषयाकृतातंनजानेइतिशेषः ॥ ३७ ॥ पुनरर्थमेवस्तौति यस्येति यस्यार्थाःसंतितस्यधर्मकामरूपा अर्थाःप्रयोजनानिभवंतितस्यसर्वंप्रदक्षिणमनुकूलं अधनेनपुरुषेणार्थंविचिन्वताप्यर्थकामेनविनापौरुषमर्थोनशक्यंप्राप्तुमितिशेषः ॥ ३८ ॥ अर्थवशादेवराज्ञिसर्वेगुणाइत्याह हर्षइत्यादि

अर्थेनहिविमुक्तस्यपुरुषस्याल्पचेतसः ॥ विच्छिद्यंतेक्रियाःसर्वाग्रीष्मेकुसरितोयथा ॥ ३३ ॥ सोयमर्थंपरित्यज्यसुखकामःसुखैधितः ॥ पापमाचरतेकर्तुंतदादोषःप्रवर्तते ॥ ३४ ॥ यस्यार्थास्तस्यमित्राणियस्यार्थास्तस्यबांधवाः ॥ यस्यार्थाःसपुमान्लोकेयस्यार्थाःसचपंडितः ॥ ३५ ॥ यस्यार्थाःसचविक्रांतोयस्यार्थाःसचबुद्धिमान् ॥ यस्यार्थाःसमहाबाहुर्यस्यार्थाःसगुणाधिकः ॥ ३६ ॥ अर्थस्यैतेपरित्यागेदोषाःप्रव्याहृतामया ॥ राज्यमुत्सृजताधीरयेनबुद्धिस्त्वयाकृता ॥ ३७ ॥ यस्यार्थाधर्मकामार्थास्तस्यसर्वंप्रदक्षिणम् ॥ अधनेनार्थकामेननार्थःशक्यंविचिन्वता ॥ ३८ ॥ हर्षःकामश्चदर्पश्चधर्मःक्रोधःशमोदमः ॥ अर्थादेतानिसर्वाणिप्रवर्तंतेनराधिप ॥ ३९ ॥ येषांनश्यत्ययंलोकश्चरतांधर्मचारिणाम् ॥ तेर्थास्त्वयिनदृश्यंतेदुर्दिनेषुयथाग्रहाः ॥ ४० ॥ त्वयिप्रव्रजितेवीरगुरोश्चवचनेस्थिते ॥ रक्षसापहृताभार्याप्राणैःप्रियतरातव ॥ ४१ ॥ तदद्यविपुलंवीरदुःखमिंद्रजिताकृतम् ॥ कर्मणाव्यपनेष्यामितस्मादुत्तिष्ठराघव ॥ ४२ ॥

यानिहर्षादीनिसंतिएतानिनराधिपेअर्थादर्थसंपन्नैरेवप्रवर्तंते अमोघानिभवंतीतिभावः यस्यहर्षोराज्ञःसकृतार्थोभवति यस्मिन्क्रोधःसनश्यतीत्यादि ॥ ३९ ॥ सर्वमूलोर्थस्तवनसंवृत्तइत्याह येषामिति येषांधर्मचारिणांतापसानांधर्मंचरतामप्यर्थाभावादयंलोकऐहिकपुरुषार्थोनश्यतीतिस्पष्टं तेइहलोकेसुखसाधनभूताअर्थास्त्वयिनदृश्यंते दुर्दिनेषुनवग्रहाइवेत्यर्थः ॥ ४० ॥ सर्वमिदंदुःखंस्वानुष्ठितपूर्वाचातुरीमूलमित्युपसंहरति त्वयीति गुरोर्वचनेस्थितेत्वयिप्रव्रजितेसतिधर्मश्रद्धाजाड्येनमोहाद्वनंप्राप्तेरक्षसाभार्यापहृताप्रहृताच प्राणैःप्राणेभ्यः ॥ ४१ ॥ अतःपरमेतावदेवकर्तव्यंकिमतीतार्थानुशोचनेनेत्याह तदद्येति कर्मणापौरुषेणाहमेवव्यपनेष्यामितस्मान्मत्प्रोत्साहनार्थमुत्तिष्ठ ॥ ४२ ॥

ननुप्राकृतवद्दैन्यंयुक्तंमहात्मनस्तेइत्याह उत्तिष्ठेत्यादि महात्मानंपरमात्मानम् ॥ ४३ ॥ तवप्रियार्थंमुदितउद्युक्तः निरीक्ष्यश्रुत्वा ॥ ४४॥ कतकरी०॥७६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभि०वा०आ०
यु०त्र्यशीतितमःसर्गः ॥ ८३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ आश्वासमानेआश्वासयमाने गुल्मान्स्वस्थानेपूर्वादितत्तद्वारेनिक्षिप्यावस्थाप्य ॥ १ ॥ २ ॥ ददृशेददर्श ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ विभीषणमुखंदृ

उत्तिष्ठनरशार्दूलदीर्घबाहोधृतव्रत ॥ किमात्मानंमहात्मानमात्मानंनावबुध्यसे ॥ ४३ ॥ अयमनघतवोदितःप्रियार्थंजनकसुतानिधनंनिरीक्ष्य
रुष्टः॥ सरथगजहयांसराक्षसेंद्रांभृशमिषुभिर्विनिपातयामिलंकाम्॥ ४४॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेत्र्यशीतितमःसर्गः ॥ ८३ ॥
राममाश्वासमानेतुलक्ष्मणेभ्रातृवत्सले॥ निक्षिप्यगुल्मान्स्वस्थानेतत्रागच्छद्विभीषणः ॥ १ ॥ नानाप्रहरणैर्वीरैश्चतुर्भिरभिसंवृतः ॥ नीलांजन
चयाकारैर्मातंगैरिवयूथपैः ॥ २॥ सोभिगम्यमहात्मानंराघवंशोकलालसम् ॥ वानरांश्चापिददृशेबाष्पपर्याकुलेक्षणान् ॥ ३ ॥ राघवंचमहात्मा
नमिक्ष्वाकुकुलनंदनम्॥ ददर्शमोहमापन्नंलक्ष्मणस्यांकमाश्रितम् ॥ ४॥ व्रीडितंशोकसंतप्तंदृष्ट्वारामंविभीषणः ॥ अंतर्दुःखेनदीनात्माकिमेतदि
तिसोब्रवीत्॥ ५॥ विभीषणमुखंदृष्ट्वासुग्रीवंतांश्चवानरान्॥ लक्ष्मणोवाचमंदार्थमिदंबाष्पपरिप्लुतः॥ ६॥ हताइंद्रजितासीताइतिश्रुत्वैवराघवः॥
हनूमद्वचनात्सौम्यततोमोहमुपाश्रितः ॥ ७ ॥ कथयंतंतुसौमित्रिंसन्निवार्यविभीषणः ॥ पुष्कलार्थमिदंवाक्यंविसंज्ञंराममब्रवीत् ॥ ८ ॥ मनुजें
द्रार्तरूपेणयदुक्तस्त्वंहनूमता ॥ तदयुक्तमहंमन्येसागरस्येवशोषणम् ॥ ९ ॥ अभिप्रायंतुजानामिरावणस्यदुरात्मनः ॥ सीतांप्रतिमहाबाहोनच
घातंकरिष्यति॥ १०॥ याच्यमानःसुबहुशोमयाहितचिकीर्षुणा ॥ वैदेहीमुत्सृजस्वेतिनचतत्कृतवान्वचः ॥ ११ ॥ नैवसाम्नानदानेननभेदेनकुतो
युधा॥ साद्रष्टुमपिशक्येतनैवचान्येनकेनचित्॥ १२ ॥

ष्ट्वा रामादिदैन्यदर्शनेनदीनमित्यर्थः लक्ष्मणोवाचेतिसंधिरार्षः ॥ ६ ॥ ७ ॥ सन्निवार्यनैवंदुःखंकार्यमित्युक्त्वा ॥ ८ ॥ आर्तरूपेणदीनवेषेण ॥ ९॥ कथमयुक्तंतत्राहाभिप्रायंत्विति सीतांप्रति
सीतामुद्दिश्यवर्तमानंतदभिप्रायंसर्वनाशेपिसीतानत्याज्येत्येवंरूपंजानामिच अतोघातंनकरिष्यति सीतायाइतिशेषः ॥ १० ॥ तमेवाह याच्यमानइति ॥ ११ ॥ किंचसीतान्येनकेनापिकेना
प्युपायेनद्रष्टुमेवाशक्याकुतस्तस्याहरणपूर्वंवधइत्याह नैवसाम्नेति कुतोयुधानिमित्तभूतयान्यस्यदर्शनादिप्रसंगोनकुतोऽपि ॥ १२ ॥

कातर्हिवधविषयस्यानुभवस्यगतिस्तत्राह वानरानिति मोहयित्वा मायामयसीताच्छेदनेनेतिशेषः ॥ १३ ॥ मोहनेप्रयोजनमाह चैत्यमिति ॥१४॥ ननुकरोतुहोमंकिंमोहनप्रयासेनेत्यत्राह विघ्नमिति वानराणांपराक्रमेसतियागस्यविघ्नमन्विच्छताऽनुसरतासंभावयतानूनंनिश्चयेनतत्तद्विघ्ननिवृत्तयेप्रयोजिता ॥१५ ॥ तेनाद्यतद्यागस्यविघ्नएवकर्तव्यइतिरहस्यमित्याह ससैन्याइति तद्धोमकर्म ॥ १६ ॥ हियतस्त्वांशोककर्शितंदृष्ट्वासर्वंवानरबलंसीदतेसीदतितस्मात्त्वंस्वस्थहृदयोभूत्वाइहैवतिष्ठ ॥१७ ॥ सैन्यानुकर्षिभिःसर्वसेनांगृहीत्वागच्छद्भिरस्माभिःप्रधानैःसहलक्ष्मणं

वानरान्मोहयित्वातुप्रतियातःसराक्षसः ॥ मायामयींमहाबाहोतांविद्धिजनकात्मजाम् ॥ १३ ॥ चैत्यंनिकुंभिलामद्यप्राप्यहोमंकरिष्यति ॥ हुतवानुपयातोहिदेवैरपिसवासवैः ॥ १४ ॥ दुराधर्षोभवत्येषसंग्रामेरावणात्मजः ॥ तेनमोहयतानूनमेषामायाप्रयोजिता ॥ विघ्नमन्विच्छतातत्रवानराणांपराक्रमे ॥ १५ ॥ ससैन्यास्तत्रगच्छामोयावत्तन्नसमाप्यते ॥ त्यजैनंनरशार्दूलमिथ्यासंतापमागतम् ॥ १६ ॥ सीदतेहिबलंसर्वंदृष्ट्वात्वांशोककर्शितम् ॥ इहत्वंस्वस्थहृदयस्तिष्ठसत्त्वसमुच्छ्रितः ॥ १७ ॥ लक्ष्मणंप्रेषयास्माभिःसहसैन्यानुकर्षिभिः ॥ १८ ॥ एषतंनरशार्दूलोरावणिंनिशितैःशरैः ॥ त्याजयिष्यतितत्कर्मततोवध्योभविष्यति ॥ १९ ॥ तस्यैतेनिशितास्तीक्ष्णाःपत्रिपत्रांगवाजिनः ॥ पतत्रिणइवासौम्याःशराःपास्यंतिशोणितम् ॥ २० ॥ तत्संदिशमहाबाहोलक्ष्मणंशुभलक्षणम् ॥ राक्षसस्यविनाशायवज्रंवज्रधरोयथा ॥ २१ ॥ मनुजवरनकालविप्रकर्षोरिपुनिधनंप्रतियत्क्षमोद्यकर्तुम् ॥ त्वमतिसृजरिपोर्वधायवज्रंदिविजरिपुमथनेयथामहेंद्रः ॥ २२ ॥ समाप्तकर्माहिसराक्षसर्षभोभवत्यदृश्यःसमरेसुरासुरैः ॥ युयुत्सतातेनसमाप्तकर्मणाभवेत्सुराणामपिसंशयोमहान् ॥ २३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुरशीतितमःसर्गः ॥ ८४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

प्रेषय ॥ १८ ॥ एषरावणिंनिशितैःशरैर्व्याकुलीकृत्यतत्कर्मत्याजयिष्यति ततोहेतोर्मायासिद्ध्यभावाद्वध्योभविष्यति ॥ १९ ॥ पत्रिणांपत्ररूपैरंगैर्वाजिनोवेगवंतस्तस्यलक्ष्मणस्यशराअसौम्याःपत्रिणःकंकादयइवशोणितंपास्यंति इंद्रजितइतिशेषः ॥ २० ॥ तत्तस्माल्लक्ष्मणंसंदिशप्रेषय ॥ २१ ॥ रिपुनिधनंप्रतिकालविप्रकर्षःकालक्षेपोद्यकर्तुंयद्यतोनक्षमोनयोग्यस्तस्मात्त्वंरिपोर्वधायलक्ष्मणमतिसृजप्रेषय यथादिविजरिपुमथनेदेवरिपुमथनेऽमरेंद्रोवज्रमतिसृजतितथेत्यर्थः ॥ २२ ॥ कालक्षेपोनकार्यइत्यत्रहेतुमाह समाप्तेति समाप्तयागकर्मेत्यर्थः सुराणामपिसंशयःप्राणसंशयइत्यर्थः ॥ २३ ॥ कतकरी० ॥ ७७ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुरशीतितमःसर्गः ॥ ८४ ॥ ॥ छ ॥

नोपधारयतेव्यक्तंशोकवशान्नजानातिस्मेत्यर्थः ॥ १ ॥ उपासीनंसमीपस्थितम् ॥ २ ॥ तेत्वयायत्प्रागुक्तंतद्भूयःश्रोतुमिच्छामि ॥ ३ ॥ यदुक्तंतदेवेदंवाक्यंपुनर्बभाषे ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥
मिथ्यासंतापंतन्मूलंशोकम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ तेनवीरेणेंद्रजितातपसाप्रीतस्यस्वयंभुवोवरदानान्निकुंभिलायांदेवीहोमेसमाप्तेकामतुरंगयुक्तोरथोब्रह्मशिरोस्त्रंचाग्नेःसकाशाल्लप्स्यतेते

तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराघवःशोककर्शितः ॥ नोपधारयतेव्यक्तंयदुक्तंतेनरक्षसा ॥ १ ॥ ततोधैर्यमवष्टभ्यरामःपरपुरंजयः ॥ विभीषणमुपासीनमुवाच
कपिसन्निधौ ॥ २ ॥ नैर्ऋताधिपतेवाक्यंयदुक्तंतेविभीषण ॥ भूयस्तच्छ्रोतुमिच्छामिब्रूहियत्तेविवक्षितम् ॥ ३ ॥ राघवस्यवचःश्रुत्वावाक्यंवाक्य
विशारदः ॥ यत्तत्पुनरिदंवाक्यंबभाषेथविभीषणः ॥ ४ ॥ यथाज्ञप्तंमहाबाहोत्वयागुल्मनिवेशनम् ॥ तत्तथानुष्ठितंवीरत्वद्वाक्यसमनंतरम् ॥ ५ ॥
तान्यनीकानिसर्वाणिविभक्तानिसमंततः ॥ विन्यस्तायूथपाश्चैवयथान्यायंविभागशः ॥ ६ ॥ भूयस्तुममविज्ञाप्यंतच्छृणुष्वमहाप्रभो ॥ त्वय्यका
रणसंतप्तेसंतप्तहृदयावयम् ॥ ७ ॥ त्यजराजन्निमंशोकंमिथ्यासंतापमागतम् ॥ यदियंत्यज्यतांचिंताशत्रुहर्षविवर्धिनी ॥ ८ ॥ उद्यमःक्रियतांवी
रहर्षःसमुपसेव्यताम् ॥ प्राप्तव्यायदितेसीताहंतव्याश्चनिशाचराः ॥ ९ ॥ रघुनंदनवक्ष्यामिश्रूयतांमेहितंवचः ॥ साध्वयंयातुसौमित्रिर्बलेनमहता
वृतः ॥ १० ॥ निकुंभिलायांसंप्राप्तंहंतुंरावणिमाहव ॥ धनुर्मंडलनिर्मुक्तैराशीविषविषोपमैः ॥ ११ ॥ तेनवीरेणतपसावरदानात्स्वयंभुवः ॥ अस्त्रंब्रह्म
शिरःप्राप्तंकामगाश्चतुरंगमाः ॥ १२ ॥ सएषकिलसैन्येनप्राप्तःकिलनिकुंभिलाम् ॥ यद्युत्तिष्ठेत्कृतंकर्महतान्सर्वांश्चविद्धिनः ॥ १३ ॥ निकुंभिलामसं
प्राप्तमकृताग्निंचयोरिपुः ॥ त्वामाततायिनंहन्यादिंद्रशत्रोसतेवधः ॥ १४ ॥

नचतवावध्यत्वंसकलप्रयोगपर्यंतमितिवरदानाद्ब्रह्मशिरोस्त्रंप्राप्तम् ॥ १२ ॥ सएषएवंप्रकारेणलब्धवरइंद्रजित्सैन्येनसहहोमंकर्तुंनिकुंभिलायांप्राप्तः यदिकृतंकर्महोमकर्मकृत्वोत्तिष्ठेच्चेत्सर्वानेव
नोस्मान्हतान्विद्धि ॥ १३ ॥ किंचभगवतातद्वधोप्येवंप्रकारेणोक्तइत्याह निकुंभिलामिति निकुंभिलांतद्यागभूमिंमहाकालीक्षेत्रंतदाख्यन्यग्रोधमूलरूपमप्राप्तम् अकृताग्निअहुताभिचारहो
मम् अहुताग्निमितिपाठांतरम् अततायिनंगृहीतशस्त्रंयोरिपुर्हन्यायुध्येत् हेइंद्रशत्रोसरिपुस्तेवधःवधकर्ताभविष्यति ॥ १४ ॥

सर्वलोकेश्वरेणब्रह्मणाएषवरोदत्तोवैप्रसिद्धः राजन्धीमतस्तस्यैवमेषवधोविहितोब्रह्मणा ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ हेमहायशःअंतरिक्षेचरतःसरथस्यतस्यगतिर्नज्ञायते अभ्रसंप्लवेमेघ
समूहे ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ मायानामभिज्ञातस्यतद्विषयज्ञानवतः अभिज्ञमस्येतिपाठेप्ययमेवार्थः ॥ २३ ॥ अन्यत्कार्मुकश्रेष्ठम् देवानुमहप्राप्तंपरमित्यर्थः ॥ २४ ॥ सशरीप्रश

वरोदत्तोमहाबाहोसर्वलोकेश्वरेणवै ॥इत्येवंविहितोराजन्वधस्तस्यैषधीमतः ॥ १५ ॥ वधायेंद्रजितोरामसंदिशस्वमहाबलम् ॥ हतेतस्मिन्हतंवि
द्धिरावणंससुहृद्गणम् ॥ १६ ॥ विभीषणवचःश्रुत्वारामोवाक्यमथाब्रवीत् ॥जानामितस्यरौद्रस्यमायांसत्यपराक्रम ॥ १७॥ सहिब्रह्मास्त्रवित्प्रा
ज्ञोमहामायोमहाबलः॥ करोत्यसंज्ञान्संग्रामेदेवान्सवरुणानपि ॥ १८ ॥ तस्यांतरिक्षेचरतःसरथस्यमहायशः॥ नगतिर्ज्ञायतेवीरसूर्यस्येवाभ्रसं
प्लवे ॥ १९ ॥ राघवस्तुरिपोर्ज्ञात्वामायावीर्यंदुरात्मनः॥ लक्ष्मणंकीर्तिसंपन्नमिदंवचनमब्रवीत् ॥ २० ॥ यद्वानरेंद्रस्यबलंतेनसर्वेणसंवृतः॥ हनूम
त्प्रमुखैश्चैवयूथपैःसहलक्ष्मण ॥ २१ ॥ जांबवेनर्क्षपतिनासहसैन्येनसंवृतः ॥ जहितंराक्षससुतंमायाबलसमन्वितम् ॥ २२ ॥ अयंत्वांसचिवैःसा
र्धंमहात्मारजनीचरः॥ अभिज्ञातस्यमायानांपृष्ठतोनुगमिष्यति ॥ २३ ॥ राघवस्यवचःश्रुत्वालक्ष्मणःसविभीषणः ॥ जग्राहकार्मुकश्रेष्ठमन्यद्भी
मपराक्रमः ॥ २४ ॥ सन्नद्धःकवचीखड्गीसशरीवामचापभृत् ॥ रामपादावुपस्पृश्यहृष्टःसौमित्रिरब्रवीत् ॥ २५ ॥ अद्यमत्कार्मुकोन्मुक्ताःशरानि
र्भिद्यरावणिम् ॥ लंकामभिपतिष्यंतिहंसाःपुष्करिणीमिव ॥ २६ ॥ अद्यैवतस्यरौद्रस्यशरीरंमामकाःशराः॥ विधमिष्यंतिभित्त्वातंमहाचापगुणच्यु
ताः ॥ २७ ॥ एवमुक्त्वातुवचनंद्युतिमान्भ्रातुरग्रत ॥ सरावणिवधाकांक्षीलक्ष्मणस्त्वरितंययौ ॥ २८ ॥ सोभिवाद्यगुरोःपादौकृत्वाचापिप्रदक्षिण
म् ॥ निकुंभिलामभिययौचैत्यंरावणिपालितम् ॥ २९ ॥ विभीषणेनसहितोराजपुत्रःप्रतापवान् ॥ कृतस्वस्त्ययनोभ्रात्रालक्ष्मणस्त्वरितोययौ ॥ ३० ॥
वानराणांसहस्रैस्तुहनूमान्बहुभिर्वृतः ॥ विभीषणश्चसामात्योलक्ष्मणंत्वरितंययौ ॥ ३१ ॥

स्तशरवान् वामचापभृद्वामहस्तेनचापभृत् ॥ २५ ॥ रावणिंनिर्भिद्यासक्ताःसंतोलंकामभिपतिष्यंति ॥ २६ ॥ २७ ॥ एवमुक्त्वात्विति सएवमुक्त्वेतिपाठेसलक्ष्मणः सएवलक्ष्मणस्त्वरितंयया
वितितच्छब्दद्वयनिर्वाहइतितीर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ त्वरितंययौ लक्ष्मणमनुययावित्यर्थः ॥ ३१ ॥

पथिविष्ठितंहनुमतासीतावधवृत्तांतनिवेदनार्थमागमनसमयेद्वाररक्षार्थंपथिस्थापितमित्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ मायायोगंमाययैवयोगोयुद्धजयोपायोयस्यतामिंद्रजितंप्राप्यब्रह्मविधानेननिकुंभिलामसंप्राप्तइत्याद्युक्तब्रह्मवरदानप्रकारेणतंविजेतुंतस्थौ रघुनंदनोलक्ष्मणः ब्रह्मविमानेनेतिपाठेब्रह्मणोभगवतस्तेजोंशोहमस्मीतिविशिष्यजायमानेनध्यानेन शत्रुंजेतुंतस्थौ संकटकालेतादृशध्यानस्यतस्यनिसर्गसिद्धत्वादितिकतकः ॥ ३४ ॥ सलक्ष्मणोविभीषणादिभिःसहोच्यमानगुणंद्विषतांबलंविवेश प्रतिभयतममतिशयेनभयंकरम् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ कतकरी० ॥ ७८ ॥

महताहरिसैन्येनसवेगमभिसंवृतः ॥ ऋक्षराजबलंचैवददर्शपथिविष्ठितम् ॥ ३२ ॥ सगत्वादूरमध्वानंसौमित्रिर्मित्रनंदनः ॥ राक्षसेंद्रबलंदूरादपश्यद्व्यूहमाश्रितम् ॥ ३३ ॥ ससंप्राप्यधनुष्पाणिर्मायायोगमरिंदमः ॥ तस्थौब्रह्मविधानेनविजेतुंरघुनंदनः ॥ ३४ ॥ विभीषणेनसहितोराजपुत्रःप्रतापवान् ॥ अंगदेनचवीरेणतथानिलसुतेनच ॥ ३५ ॥ विविधममलशस्त्रभास्वरंतद्ध्वजगहनंगहनंमहारथैश्च ॥ प्रतिभयतममप्रमेयवेगंतिमिरमिवद्विषतांबलंविवेश ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचाशीतितमःसर्गः ॥ ८५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथतस्यामवस्थायांलक्ष्मणंरावणानुजः ॥ परेषामहितंवाक्यमर्थसाधकमब्रवीत् ॥ १ ॥ यदेतद्राक्षसानीकंमेघश्यामंविलोक्यते ॥ एतदायोध्यतांशीघ्रंकपिभिश्चशिलायुधैः ॥ २ ॥ तस्यानीकस्यमहतोभेदनेयतलक्ष्मण ॥ राक्षसेंद्रसुतोप्यत्रभिन्नेदृश्योभविष्यति ॥ ३ ॥ सत्वमिंद्राशनिप्रख्यैःशरैरवकिरन्परान् ॥ अभिद्रवाशुयावद्वैनैतत्कर्मसमाप्यते ॥ ४ ॥ जहिवीरदुरात्मानंमायापरमधार्मिकम् ॥ रावणिंक्रूरकर्माणंसर्वलोकभयावहम् ॥ ५ ॥ विभीषणवचःश्रुत्वालक्ष्मणःशुभलक्षणः ॥ ववर्षशरवर्षेणराक्षसेंद्रसुतंप्रति ॥ ६ ॥ ऋक्षाःशाखामृगाश्चैवद्रुमप्रवरयोधिनः ॥ अभ्यधावंतसहितास्तदनीकमवस्थितम् ॥ ७ ॥ राक्षसाश्चशितैर्बाणैरसिभिःशक्तितोमरैः ॥ अभ्यवर्ततसमरेकपिसैन्यजिघांसवः ॥ ८ ॥

इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचाशीतितमःसर्गः ॥ ८५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथतस्यामवस्थायांरक्षार्थंसेनांनिवेश्येंद्रजितोयागकालेपरेषांशत्रूणांअहितंनाशकरं स्वेषामर्थसाधकम् ॥ १ ॥ एतत्कपिभिरायोध्यताम् ॥ २ ॥ हेलक्ष्मणतस्यतत्परस्थितस्यमहतोनीकस्यभेदनेत्वंयतयत्नंकुरु ॥ ३ ॥ एतत्कर्महोमकर्मयावन्नसमाप्यतेतावदाश्वभिद्रव रावणिमित्यन्वयः ॥ ४ ॥ मायापरंअधार्मिकमितिच्छेदः ॥ ५ ॥ राक्षसेंद्रसुतंप्रतितत्प्राप्तिमुद्दिश्यतत्सेनायांववर्षेत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ तेशस्त्राणिनिवेशयंतोविकृताननबाहवःसंतःसुमहद्भयंचक्रुःराक्षसावानरेंद्रेष्वितिपाठः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ विषण्णंश्रुत्वायागभूमिस्थइतिशेषः अननुष्ठितेयागस्थानाप्रास्याअसमाप्ते सत्वकर्मणीतिपाठेऽक्षराधिक्यमार्षम् ॥ १४ ॥ वृक्षांधकारान्निकुंभिलाक्षेत्रीयात् इदंनिःसरणंदशम्यांसायाह्ने ॥ १५ ॥ १६ ॥ पर्यवर्तततद्बलं राक्षसबलमित्यर्थः ॥ १७ ॥

ससंप्रहारस्तुमुलःसंजज्ञेकपिरक्षसाम् ॥ शब्देनमहतालंकांनादयन्वैसमंततः ॥ ९ ॥ शस्त्रैश्चविविधाकारैःशितैर्बाणैश्चपादपैः ॥ उद्यतैर्गिरिशृंगैश्च घोरैराकाशमावृतम् ॥ १० ॥ राक्षसावानरेंद्रेषुविकृताननबाहवः ॥ निवेशयंतःशस्त्राणिचक्रुस्तेसुमहद्भयम् ॥ ११ ॥ तथैवसकलैर्वृक्षैर्गिरिशृंगैश्च वानराः ॥ अभिजघ्नुर्निजघ्नुश्चसमरेसर्वराक्षसान् ॥ १२ ॥ ऋक्षवानरमुख्यैश्चमहाकायैर्महाबलैः ॥ रक्षसांयुध्यमानानांमहद्भयमजायत ॥ १३ ॥ स्वमनीकंविषण्णंतुश्रुत्वाशत्रुभिरर्दितम् ॥ उदतिष्ठतदुर्धर्षःसकर्मण्यननुष्ठिते ॥ १४ ॥ वृक्षांधकारान्निर्गम्यजातक्रोधःसरावणिः ॥ आरुरोहरथं सज्जंपूर्वयुक्तंसुसंयतम् ॥ १५ ॥ सभीमकार्मुकशरःकृष्णांजनचयोपमः ॥ रक्तास्यनयनोभीमोबभौमृत्युरिवांतकः ॥ १६ ॥ दृष्ट्वैवतुरथस्थंतंपर्यवर्तततद्बलम् ॥ रक्षसांभीमवेगानांलक्ष्मणेनयुयुत्सताम् ॥ १७ ॥ तस्मिंस्तुकालेहनुमानरुजत्सदुरासदम् ॥ धरणीधरसंकाशोमहावृक्षमरिंदमः ॥ १८ ॥ सराक्षसानांतत्सैन्यंकालाग्निरिवनिर्दहन् ॥ चकारबहुभिर्वृक्षैर्निःसंज्ञंयुधिवानरः ॥ १९ ॥ विध्वंसयंतंतरसादृष्ट्वैवपवनात्मजम् ॥ राक्षसानांसहस्राणिहनूमंतमवाकिरन् ॥ २० ॥ शितशूलधराःशूलैरसिभिश्चासिपाणयः ॥ शक्तिहस्ताश्चशक्तीभिःपट्टिशैःपट्टिशायुधाः ॥ २१ ॥ परिघैश्चगदाभिश्चकुंतैश्चशुभदर्शनैः ॥ शतशश्चशतघ्नीभिरायसैरपिमुद्गरैः ॥ २२ ॥ घोरैःपरशुभिश्चैवभिंदिपालैश्चराक्षसाः ॥ मुष्टिभिर्वज्रकल्पैश्चतलैरशनिसन्निभैः ॥ २३ ॥ अभिजघ्नुःसमासाद्यसमंतात्पर्वतोपमम् ॥ तेषामपिचसंक्रुद्धश्चकारकदनंमहत् ॥ २४ ॥ सददर्शकपिश्रेष्ठमचलोपममिंद्रजित् ॥ सूदमानमसंत्रस्तममित्रान्पवनात्मजम् ॥ २५ ॥ ससारथिमुवाचेदंयाहियत्रैषवानरः ॥ क्षयमेवहिनःकुर्याद्राक्षसानामुपेक्षितः ॥ २६ ॥

॥ १८ ॥ राक्षसानांतत्सैन्यंहनूमान्निःसंज्ञंचकार ॥ १९ ॥ २० ॥ असिपाणयोसिभिःशक्तिहस्ताःशक्तिभिरित्यादिप्रकारेणोह्यं शक्तीभिरित्यत्रदीर्घआर्षः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ नोराक्षसानांमत्संबंधिनांराक्षसानाम् ॥ २६ ॥

इंद्रजितंवहन्प्रापयन् यत्रमारुतिस्तेनतत्प्राप्तिमार्गेणययौ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ यदिद्वंद्वंददासिइतिशेषः तर्हिबाहुभ्यांयुध्यस्व ॥ ३१ ॥ हनूमंतंजिघांसंतंतद्वधेसर्वात्मनासन्नद्धम् ॥ ३२ ॥ योवासवजेतायस्यदर्शनंतवापेक्षितंसएषरथमास्थायहनुमंतंजिघांसति ॥ ३३ ॥ तमिमंरावणिंदृष्टमप्रतिमसंस्थानैरनुपमस्वरूपैःशरैर्जहि ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ कतकरी० ॥ ७१ ॥

इत्युक्तःसारथिस्तेनययौयत्रसमारुतिः ॥ वहन्परमदुर्धर्षंस्थितमिंद्रजितंरथे ॥ २७ ॥ सोऽभ्युपेत्यशरान्खड्गान्पट्टिशासिपरश्वधान् ॥ अभ्यवर्षतदुर्धर्षःकपिमूर्धनिराक्षसः ॥ २८ ॥ तानिशस्त्राणिघोराणिप्रतिगृह्यसमारुतिः ॥ रोषेणमहताविष्टोवाक्यंचेदमुवाचह ॥ २९ ॥ युध्यस्वयदिशूरोसिरावणात्मजदुर्मते ॥ वायुपुत्रंसमासाद्यनजीवन्प्रतियास्यसि ॥ ३० ॥ बाहुभ्यांसंप्रयुध्यस्वयदिमेद्वंद्वमाहवे ॥ वेगंसहस्वदुर्बुद्धेततस्त्वंरक्षसांवरः ॥ ३१ ॥ हनूमंतंजिघांसंतंसमुद्यतशरासनम् ॥ रावणात्मजमाचष्टेलक्ष्मणायविभीषणः ॥ ३२ ॥ यःसवासवनिर्जेतारावणस्यात्मसंभवः ॥ सएपरथमास्थायहनूमंतंजिघांसति ॥ ३३ ॥ तमप्रतिमसंस्थानैःशरैःशत्रुनिवारणैः ॥ जीवितांतकरैर्घोरैःसौमित्रेरावणिंजहि ॥ ३४ ॥ इत्येवमुक्तस्तुतदामहात्माविभीषणेनारिविभीषणेन ॥ ददर्शतंपर्वतसन्निकाशंरथस्थितंभीमबलंदुरासदम् ॥ ३५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेषडशीतितमःसर्गः ॥ ८६ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ एवमुक्त्वातुसौमित्रिंजातहर्षोविभीषणः ॥ धनुष्पाणिंतमादायत्वरमाणोजगामसः ॥ १ ॥ अविदूरंततोगत्वाप्रविश्यतुमहद्वनम् ॥ अदर्शयततत्कर्मलक्ष्मणायविभीषणः ॥ २ ॥ नीलजीमूतसंकाशंन्यग्रोधंभीमदर्शनम् ॥ तेजस्वीरावणभ्रातालक्ष्मणायन्यवेदयत् ॥ ३ ॥ इहोपहारंभूतानांबलवान्रावणात्मजः ॥ उपहृत्यततःपश्चात्संग्राममभिवर्तते ॥ ४ ॥ अदृश्यःसर्वभूतानांततोभवतिराक्षसः ॥ निहंतिसमरेशत्रून्बध्नातिचशरोत्तमैः ॥ ५ ॥ तमप्रविष्टंन्यग्रोधंबलिनंरावणात्मजम् ॥ विध्वंसयशरैर्दीप्तैःसरथंसाश्वसारथिम् ॥ ६ ॥

इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषडशीतितमःसर्गः ॥ ८६ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ एवमिति जातहर्षोयागासमाप्त्याब्रह्मवचनादवश्यंमरिष्यतीतिसंतुष्टोधनुष्पाणिंतंलक्ष्मणमादायजगामेंद्रजित्संमुखेइतिशेषः ॥ १ ॥ अविदूरमल्पमार्गंगत्वामहद्वनंनिकुंभिलावनंप्रविश्यतत्रत्यंतत्कर्महोमकर्मस्थानम् ॥ २ ॥ ३ ॥ भूतानांरजस्तमःप्रधानभूतगणानामुपहारमुपहृत्यदत्वा ॥ ४ ॥ ५ ॥ न्यग्रोधमप्रविष्टंबहिर्युद्धायनिर्गतंपुनस्तत्राप्रविष्टमेवजहि तथैवतस्यवरदानादितिभावः ॥ ६ ॥

तत्रन्यग्रोधद्वारे ॥ ७ ॥ प्रत्यदृश्यतलक्ष्मणधनुःशब्दंश्रुत्वातत्रप्रतिनिवृत्तइतिभावः ॥ ८ ॥ महातेजालक्ष्मणः ॥ ९ ॥ १० ॥ इहराक्षसीयास्मत्कुले जातःसंवृद्धश्चेतिस्नातानुलिप्तवत्समासः पुत्रस्यपुत्राय ॥११॥ नजातिःनजात्यभिमानः प्रमाणंकर्तव्याकर्तव्यमर्यादाकारणम् सौदर्यंसोदरत्वम्॥१२॥१३॥ शिथिलयाकार्याकार्यविवेकासमर्थयाबुद्ध्या एतन्महदंतरंस्वजनत्यागपरजनाश्रयणजनितदोषतारतम्यंनवेत्सि तदेवदार्ढ्यायपुनराह क्वचेति स्वजनसंवासस्तत्साध्यश्रेयःप्राप्तिरित्यर्थः जन्मकर्मादिनायःपरस्तदाश्रयंप्राप्यनीचोनीचपराश्रयः मयूरव्यंसकादित्वात्स

तथेत्युक्त्वामहातेजाःसौमित्रिर्मित्रनंदनः॥ बभूवावस्थितस्तत्रचित्रंविस्फारयन्धनुः॥७॥सरथेनाग्निवर्णेनबलवान्रावणात्मजः॥इंद्रजित्कवची
खड्गीसध्वजःप्रत्यदृश्यत॥८॥ तमुवाचमहातेजाःपौलस्त्यमपराजितम्॥समाह्वयेत्वांसमरेसम्यग्युद्धंप्रयच्छमे॥९॥ एवमुक्तोमहातेजामनस्वी
रावणात्मजः॥ अब्रवीत्परुषंवाक्यंतत्रदृष्ट्वाविभीषणम्॥ १० ॥इहत्वंजातसंवृद्धःसाक्षाद्भ्रातापितुर्मम ॥ कथंद्रुह्यसिपुत्रस्यपितृव्योममराक्षस
॥ ११ ॥नजातित्वंनसौहार्दंनजातिस्तवदुर्मते॥ प्रमाणंनचसौदर्यंनधर्मोधर्मदूषण ॥ १२ ॥ शोच्यस्त्वमसिदुर्बुद्धेनिंदनीयश्चसाधुभिः॥ यस्त्वंस्व
जनमुत्सृज्यपरभृत्यत्वमागतः ॥ १३ ॥नैतच्छिथिलयाबुद्ध्यात्वंवेत्सिमहदंतरम्॥ क्वचस्वजनसंवासःक्वचनीचपराश्रयः॥ १४ ॥गुणवान्वापरज
नःस्वजनोनिर्गुणोपिवा॥निर्गुणःस्वजनःश्रेयान्यःपरःपरएवसः ॥ १५॥ यःस्वपक्षंपरित्यज्यपरपक्षंनिषेवते॥ सस्वपक्षेक्षयंयातेपश्चात्तैरेवहन्य
ते॥ १६ ॥निरनुक्रोशताचेयंयादृशीतेनिशाचर॥स्वजनेनत्वयाशक्यंपौरुषंरावणानुज ॥१७॥ इत्युक्तोभ्रातृपुत्रेणप्रत्युवाचविभीषणः॥ अजा
नन्निवमच्छीलंकिंराक्षसविकत्थसे ॥ १८ ॥ राक्षसेंद्रसुतासाधोपारुष्यंत्यजगौरवात् ॥ कुलेयद्यप्यहंजातोरक्षसांक्रूरकर्मणाम् ॥गुणोयःप्रथ
मोनृणांतन्मेशीलमराक्षसम्॥ १९॥

मासः ॥ १४ ॥ सत्यमेवंयदिपरोनीचःस्यात्तत्राह गुणवान्वेति यःपरःपरएवसइति स्वकुलप्रयुक्तव्यवहारेप्राप्तेपरोनंतर्भूतएवभवतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ किंच परपक्षाश्रितस्यांतेनाशएवेत्याह यइति ॥ १६ ॥ इयंनिरनुक्रोशताहोमविघातपूर्वंलक्ष्मणस्यन्यग्रोधप्रवेशकरणेनमद्वधविषयानिर्दयतायादृशीअतिघोरानेतवास्तितद्विषयंपौरुषंपुरुषयत्नःस्वजनेनैकेनत्वयैवकर्तुंशक्यंनान्येनकेनापि ॥ १७ ॥ मच्छीलंमत्स्वभावंजानन्नप्यजानन्निवकिंविकत्थसे ॥ १८ ॥ अतोऽसाधोगौरवात्पितृव्यत्वगौरवमाश्रित्यमद्विषयंपारुष्यंत्यज यद्वाशूरोहमितिगौरवाद्धेतोर्यत्पारुष्यंतत्त्यज अथत्वंजातसंवृद्धइत्यस्योत्तरमाह कुलइति प्रथमोगुणःसत्त्वम् अराक्षसंरजस्तमःप्रकृतिरक्षःकुलदुर्लभम् ॥ १९ ॥

किंच स्वजनत्यागदोषस्तवपितुरेवेत्याह भ्रात्रेति विषमशीलोपिभ्राताकथंनिरस्यतेएवमस्तिवालोकेवदेतिशेषः भ्रात्राविषमशीलेनेतिपाठेदारुणकर्माधर्मारतिरहम् अन्यथाविषमशीलेनरावणाद्विलक्षणशीलेनभ्रात्राकथंभ्रातारावणोनिरस्यतइत्यर्थंचनीर्थआह ॥ २० ॥ ननुदुःशीलस्त्यज्यतएवेतिचेद्भवतु सुशीलस्यममत्यागोनुचितएवेत्याशयेनाह धर्मादिति ॥ २१ ॥ मयातुतस्यत्यागोन्याय्यएवेत्याह परस्वेति ॥ २२ ॥ स्वकुलनाशनंकृतंत्वयेत्यस्योत्तरमाह परस्वानामिति सुहृदामतिशंकाअनिष्टत्वशंका एवंचभवदीयाधर्मएवभवन्नाशकोनत्वहमितिभावः

नरमेदारुणेनाहंनचाधर्मेणवैरमे ॥ भ्रात्राविषमशीलोपिकथंभ्रातानिरस्यते ॥ २० ॥ धर्मात्प्रच्युतशीलंहिपुरुषंपापनिश्चयम् ॥ त्यक्त्वासुखमवाप्नोतिहस्तादाशीविषंयथा ॥ २१ ॥ परस्वहरणेयुक्तंपरदाराभिमर्शकम् ॥ त्याज्यमाहुर्दुरात्मानंवेश्मप्रज्वलितंयथा ॥ २२ ॥ परस्वानांचहरणंपरदाराभिमर्शनम् ॥ सुहृदामतिशंकाचत्रयोदोषाःक्षयावहाः ॥ २३ ॥ महर्षीणांवधोघोरःसर्वदेवैश्चविग्रहः ॥ अभिमानश्चरोषश्चवैरत्वंप्रतिकूलता ॥ २४ ॥ एतेदोषाममभ्रातुर्जीवितैश्वर्यनाशनाः ॥ गुणान्प्रच्छादयामासुःपर्वतानिवतोयदाः ॥ २५ ॥ दोषैरेतैःपरित्यक्तोमयाभ्रातापितातव ॥ नेयमस्तिपुरीलंकानचत्वंनचतेपिता ॥ २६ ॥ अतिमानश्चबालश्चदुर्विनीतश्चराक्षस ॥ बद्धस्त्वंकालपाशेनब्रूहिमांयद्यदिच्छसि ॥ २७ ॥ अद्येहव्यसनंप्राप्तंयन्मांपरुषमुक्तवान् ॥ प्रवेष्टुंनत्वयाशक्यंन्यग्रोधंराक्षसाधम ॥ २८ ॥ धर्षयित्वाचकाकुत्स्थंनशक्यंजीवितुंत्वया ॥ युध्यस्वनरदेवेनलक्ष्मणेनरणेसह ॥ हतस्त्वंदेवताकार्यंकरिष्यसियमक्षयम् ॥ २९ ॥

॥ २३ ॥ पुनःस्पष्टमेवरावणीयाद्दोषाद्भवतांसर्वेषांनाशइत्याह महर्षीणामिति अभिमानोगर्वः वैरत्वंदीर्घवैरम् प्रतिकूलताहितवक्तृषुप्रतिकूलबुद्धिता ॥ २४ ॥ गुणानभिजनविद्याबलवत्त्वादिगुणान् ॥ २५ ॥ नेयमस्तीति इदंमयापुरैवोक्तमितिशेषः ॥ २६ ॥ यद्यत्परुषमित्यर्थः ॥ २७ ॥ यन्मांपरुषमुक्तवांस्त्वंपुरातस्मात्तेऽद्यव्यसनंप्राप्तम् संप्रत्युच्यमानपारुष्यफलंतुकालांतरेभविष्यतीतिशेषः व्यसनंप्राप्तमित्येतदेवद्रढयति प्रवेष्टुमिति पुनरभिचारायेतिशेषः ॥ २८ ॥ अत्रहतोयमक्षयंयमगृहंगतःसन्देवताकार्यंसर्वदेवानांसंतोषरूपंकरिष्यसि ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ कृतंकरी० ॥ ८० ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्ताशीतितमःसर्गः ॥ ८७ ॥ ॥ ॐ ॥ ॥ अब्रवीत्परुषमिति विभीषणमितिशेषः
तच्चवक्ष्यमाणम् ॥ १ ॥ उद्यतायुधनिस्त्रिंशः उद्यतायुधोनिस्त्रिंशोनिर्घृणश्चेत्यर्थइतिकतकः उद्यतान्यायुधानिनिस्त्रिंशश्चयेनसःगोबलीवर्दवत्प्रयोगइत्यन्ये ॥ २ ॥ ३ ॥

निदर्शयित्वात्मबलंसमुद्यतंकुरुष्वसर्वायुधसायकव्ययम् ॥ नलक्ष्मणस्यैत्यहिबाणगोचरंत्वमद्यजीवन्सबलोगमिष्यसि ॥ ३० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे
वाल्मीकीयेआदि०युद्धकांडेसप्ताशीतितमःसर्गः ॥ ८७ ॥ ॥ ॐ ॥ ॥ विभीषणवचःश्रुत्वारावणिःक्रोधमूर्छितः ॥ अब्रवीत्परुषं
वाक्यंक्रोधेनाभ्युत्पपातच ॥ १ ॥ उद्यतायुधनिस्त्रिंशोरथेसुसमलंकृते ॥ कालाश्वयुक्तेमहतिस्थितःकालांतकोपमः ॥ २ ॥ महाप्रमाणमुद्यम्यविपुलं
वेगवद्दृढम् ॥ धनुर्भीमबलोभीमंशरांश्चामित्रनाशनान् ॥ ३ ॥ तंददर्शमहेष्वासोरथस्थःसमलंकृतः ॥ अलंकृतममित्रघ्नोरावणस्यात्मजोबली
॥ ४ ॥ हनूमत्पृष्ठमारूढमुदयस्थरविप्रभम् ॥ उवाचैनंसुसंरब्धःसौमित्रिंसविभीषणम् ॥ ५ ॥ तांश्चवानरशार्दूलान्पश्यध्वंमेपराक्रमम् ॥ अद्यमत्कार्मुकोत्सृष्टं
शरवर्षंदुरासदम् ॥ ६ ॥ मुक्तवर्षमिवाकाशेधारयिष्यथसंयुगे ॥ अद्यवोमामकाबाणामहाकार्मुकनिःसृताः ॥ विधमिष्यंतिगात्राणि
तूलराशिमिवानलः ॥ ७ ॥ तीक्ष्णसायकनिर्भिन्नान्शूलशक्त्यृष्टिसायकैः ॥ अद्यवोगमयिष्यामिसर्वानेवयमक्षयम् ॥ ८ ॥ सृजतःशरवर्षाणि
क्षिप्रहस्तस्यसंयुगे ॥ जीमूतस्येवनदतःकःस्थास्यतिममाग्रतः ॥ ९ ॥ रात्रियुद्धेतदापूर्वंवज्राशनिसमैःशरैः ॥ शायितौतौमयाभूयोविसंज्ञौसपुरःसरौ
॥ १० ॥ स्मृतिर्नतेस्तिवामन्येव्यक्तंयातोयमक्षयम् ॥ आशीविषसमंक्रुद्धंयन्मांयोद्धुमुपस्थितः ॥ ११ ॥ तच्छ्रुत्वाराक्षसेंद्रस्यगर्जितंराघवस्तदा
॥ अभीतवदनःक्रुद्धोरावणिंवाक्यमब्रवीत् ॥ १२ ॥

तंसविभीषणंलक्ष्मणम् अलंकृतंस्वतेजोभूषितम् ॥ ४ ॥ उवाचेत्यादिनाऽब्रवीत्परुषंवाक्यमितिप्रागुक्तस्यैवविवरणम् ॥ ५ ॥ तांश्चवानरशार्दूलानुवाचेत्यनुकर्षः ॥ ६ ॥ मुक्तवर्षंमेघोत्सृष्टवर्षम्
॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ सपुरःसरौसुग्रीवादिप्रधानसहितौ युवांभ्रातराविितिशेषः ॥ १० ॥ एवमपियन्मांयोद्धुमुपस्थितोसितत्प्रायःपूर्वस्यतेस्मृतिर्नास्ति वाऽथवाव्यक्तंयातोयमक्षयम् आदिकर्मणिक्तः
यमक्षयंयमगृहंप्रयातुमुपक्रांतोसि ॥ ११ ॥ अभीतवदनःनिर्भयप्रवृत्ताभिवदनव्यवहारः ॥ १२ ॥

चयस्मात्त्वयाकार्याणांशत्रुवधादिकार्याणांपारोंतःसमाप्तिरुक्तोवाचाजल्पितः सपारस्त्वयाकर्मणादुर्गमएवदुष्प्रापएव कुतस्तत्राह कार्याणामिति यःकार्याणांपारंकर्मणागच्छतिसबुद्धिमान्
॥ १३ ॥ सत्वंहीनार्थःक्रियाकार्यनिष्पादनासमर्थःकेनचिदपिदुरवापस्यमद्विजयरूपस्यार्थस्यसिद्धिंवाचाव्याहृत्यदुर्मतेकृतार्थोस्मीतिजानीषे ॥ १४ ॥ अथशायितावितियत्त्वयोक्तंसातेऽप

उक्तश्चदुर्गमःपारःकार्याणांराक्षसत्वया ॥ कार्याणांकर्मणापारंयोगच्छतिसबुद्धिमान् ॥ १३ ॥ सत्वमर्थस्यहीनार्थोदुरवापस्यकेनचित् ॥ वाचा
व्याहृत्यजानीषेकृतार्थोस्मीतिदुर्मते ॥ १४ ॥ अंतर्धानगतेनाजौयत्त्वयाचरितस्तदा ॥ तस्कराचरितोमार्गोनैषवीरनिषेवितः ॥ १५ ॥ यथाबाण
पथंप्राप्यस्थितोस्मितवराक्षस ॥ दर्शयस्वाद्यतत्तेजोवाचात्वंकिंविकत्थसे ॥ १६ ॥ एवमुक्तोधनुर्भीमंपरामृश्यमहाबलः ॥ ससर्जनिशितान्बाणा
निंद्रजित्समितिंजयः ॥ १७ ॥ तेनसृष्टामहावेगाःशराःसर्पविषोपमाः ॥ संप्राप्यलक्ष्मणंपेतुःश्वसंतइवपन्नगाः ॥ १८ ॥ शरैरतिमहावेगैर्वेगवान्
रावणात्मजः ॥ सौमित्रिमिंद्रजिद्युद्धेविव्याधशुभलक्षणम् ॥ १९ ॥ सशरैरतिविद्धांगोरुधिरेणसमुक्षितः ॥ शुशुभेलक्ष्मणःश्रीमान्विधूमइवपा
वकः ॥ २० ॥ इंद्रजित्त्वात्मनःकर्मप्रसमीक्ष्याभिगम्यच ॥ विनद्यसुमहानादमिदंवचनमब्रवीत् ॥ २१ ॥ पत्रिणःशितधारास्तेशरामत्कार्मुकच्युताः ॥
आदास्यंतेद्यसौमित्रेजीवितंजीवितांतकाः ॥ २२ ॥ अद्यगोमायुसंघाश्चश्येनसंघाश्चलक्ष्मण ॥ गृध्राश्चनिपतंतुत्वांगतासुंनिहतंमया ॥ २३ ॥ क्ष
त्रबंधुःसदानार्योरामःपरमदुर्मतिः ॥ भक्तंभ्रातरमद्यैवत्वांद्रक्ष्यतिहतंमया ॥ २४ ॥ विस्रस्तकवचंभूमौव्यपविद्धशरासनम् ॥ हृतोत्तमांगंसौमित्रे
त्वामद्यनिहतंमया ॥ २५ ॥ इतिब्रुवाणंसंक्रुद्धःपरुषंरावणात्मजम् ॥ हेतुमद्वाक्यमर्थज्ञोलक्ष्मणःप्रत्युवाचह ॥ २६ ॥ वाग्बलंत्यजदुर्बुद्धेक्रूरकर्म
न्हिराक्षस ॥ अथकस्माद्वदस्येतत्संपादयसुकर्मणा ॥ २७ ॥ अकृत्वाकत्थसेकर्मकिमर्थमिहराक्षस ॥ कुरुतत्कर्मयेनाहंश्रद्दध्यांतवकत्थनम् ॥ २८ ॥

कीर्तिरेवेत्याह अंतरिति आजौरणेंतर्धानगतेनत्वयायत्यआचरितएषतस्करादिचरितोमार्गोनवीरनिषेवितः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ लक्ष्मणंसंप्राप्यपेतुः कवचेनाहताइतिशेषः ॥ १८ ॥
॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ त्वामद्येति द्रक्ष्यतीत्यनुकर्षः ॥ २५ ॥ २६ ॥ क्रूरकर्मन्कूटयुद्धव्यापारकर्तः एतद्वृथावचनंकस्माद्वदसि सर्वंसुकर्मणैवसंपादय ॥ २७ ॥ २८ ॥

अनवक्षिपन्ईषदपिनिंदामकुर्वन् अविकत्थन्स्वश्लाघामकुर्वन् ॥ २९ ॥ ३० ॥ सुपत्रवाजिताःसुपत्रैःकंकादिपत्रैःसंजातवेगाः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ विमर्दःसंघर्षः ॥३३ ॥ विक्रांतौकृतपराक्र
मौ ॥ ३४ ॥ बलवत्रौ बलइंद्रः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ नरराक्षसमुख्यौतौप्रहृष्टावभ्ययुध्यतामित्युत्तरंश्लोकद्वयंभिन्नवृत्तंप्रक्षिप्तम् तदुत्तरंसर्गविच्छेदश्चासंप्रदायःतयोर्युद्धस्यैवायेसत्त्वेनप्रकरणां

अनुक्त्वापरुषंवाक्यंकिंचिदप्यनवक्षिपन्॥ अविकत्थन्वधिष्यामित्वांपश्यपुरुषादन ॥ २९ ॥ इत्युक्त्वापंचनाराचानाकर्णापूरितान्शरान्॥ विज
घानमहावेगान्लक्ष्मणोराक्षसोरसि॥ ३०॥ सपत्रवाजिताबाणाज्वलिताइवपन्नगाः ॥ नैर्ऋतोरस्यभासंतसवितूरश्मयोयथा ॥ ३१ ॥ सशरै
राहतस्तेनसरोषोरावणात्मजः॥ सुप्रयुक्तैस्त्रिभिर्बाणैःप्रतिविव्याधलक्ष्मणम्॥ ३२॥ सबभूवमहाभीमोनरराक्षससिंहयोः॥ विमर्दस्तुमुलोयुद्धेप
रस्परजयैषिणोः॥ ३३॥ विक्रांतौबलसंपन्नावुभौविक्रमशालिनौ ॥ उभौपरमदुर्जेयावतुल्यबलतेजसौ ॥ ३४ ॥ युयुधातेतदावीरौग्रहाविवन
भोगतौ॥ बलवृत्राविवहितौयुधिवैदुष्प्रधर्षणौ॥ ३५॥ युयुधातेमहात्मानौतदाकेसरिणाविव॥ बहूनवसृजंतौहिमार्गणौघानवस्थितौ॥ ३६॥
नरराक्षसमुख्यौतौप्रहृष्टावभ्ययुध्यताम्॥ ३७॥ ॥सर्गः॥८८॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ ॥ततःशरान्दाशरथिःसंधायामि
त्रकर्षणः॥ससर्जराक्षसेंद्रायक्रुद्धःसर्पइवश्वसन्॥ ३८॥ तस्यज्यातलनिर्घोषंसश्रुत्वाराक्षसाधिपः ॥ विवर्णवदनोभूत्वालक्ष्मणंसमुदैक्षत॥३९॥
विषण्णवदनंदृष्ट्वाराक्षसंरावणात्मजम्॥ सौमित्रिंयुद्धसंयुक्तंप्रत्युवाचविभीषणः॥ ४० ॥ निमित्तान्युपपश्यामियान्यस्मिन्रावणात्मजे॥ त्वर
तेनमहाबाहोभग्नएषनसंशयः॥ ४१ ॥ ततःसंधायसौमित्रिःशरानाशीविषोपमान् ॥ मुमोचविशिखांस्तस्मिन्सर्पानिवविषोल्बणान्॥ ४२ ॥श
क्राशनिसमस्पर्शैर्लक्ष्मणेनाहतःशरैः॥ मुहूर्तमभवन्मूढःसर्वसंक्षुभितेंद्रियः॥ ४३॥ ददर्शावस्थितंवीरमाजौदशरथात्मजम्॥ सोभिचक्रामसौमि
त्रिंरोषात्संरक्तलोचनः॥ ४४॥

तराभावादितिकतकः ॥ ३७ ॥ सर्गः ॥ ८८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततःशरानिति ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ युद्धसंयुक्तंयुद्धजनकहर्षयुक्तम् ॥ ४० ॥ निमित्तानिमुखवैवर्ण्यादिदुर्निमित्तानि यानि
अनुभूतपराजयसूचकत्वानितैनैतद्बधेत्वरशीघ्रमुद्यमंकुरु ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ सर्वसंक्षुभितेंद्रियःसंक्षुभितसर्वेंद्रियः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

प्रथमेतद्युद्धेनागपाशबंधनकेतंस्मिन्युद्धे यच्चभ्रात्रासहनिबद्धस्त्वंतत्किंनस्मरसि यदद्यआयुधिआयोधनेविचेष्टसेशरपातादिकरोषि ॥ ४५ ॥ तदेवपुनराह युवामिति ॥ ४६ ॥ यमसादनंयमगृहम् ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५०॥ नैतत्किंचिदितिब्रुवन् एतन्नात्किंचिन्नाकिंचित्करमितिब्रुवन्नित्यर्थः ॥ ५१॥५२॥ अकिंचित्करत्वमेवविवृणोति नैवमिति एवंशब्दार्थोलघवइति पुष्प

अब्रवीच्चैनमासाद्यपुनःसपरुषंवचः ॥ किंनस्मरसितद्युद्धेप्रथमेमत्पराक्रमम् ॥ निवद्धस्त्वंसहभ्रात्रायदायुधिविचेष्टसे ॥ ४५ ॥ युवांखलुमहायुद्धेवज्राशनिसमैःशरैः ॥ शायितौप्रथमंभूमौविसंज्ञौसपुरःसरौ ॥ ४६ ॥ स्मृतिर्वानास्तितेमन्येव्यक्तंवायमसादनम् ॥ गंतुमिच्छसियन्मांत्वमाधर्षयितुमिच्छसि ॥ ४७॥ यदितेप्रथमेयुद्धेनदृष्टोमत्पराक्रमः ॥ अद्यत्वांदर्शयिष्यामितिष्ठेदानींव्यवस्थितः ॥ ४८ ॥ इत्युक्त्वासप्तभिर्बाणैरभिविव्याधलक्ष्मणम् ॥ दशभिस्तुहनूमंतंतीक्ष्णधारैःशरोत्तमैः ॥ ४९ ॥ ततःशरशतेनैवसुप्रयुक्तेनवीर्यवान् ॥ क्रोधाद्द्विगुणसंरब्धोनिर्बिभेदविभीषणम् ॥ ५० ॥ तद्दृष्ट्वेंद्रजिताकर्मकृतंरामानुजस्तदा ॥ अचिंतयित्वाप्रहसन्नैतत्किंचिदितिब्रुवन् ॥ ५१ ॥ मुमोचचशरान्घोरान्संगृह्यनरपुंगवः ॥ अभीतवदनःक्रुद्धोरावणिंलक्ष्मणोयुधि ॥ ५२ ॥ नैवंरणगताःशूराःप्रहरंतिनिशाचर ॥ लघवश्चाल्पवीर्याश्चशराहीमेसुखास्तव ॥ ५३ ॥ नैवंशूरास्तुयुध्यंतेसमरेयुद्धकांक्षिणः ॥ इत्येवंतंब्रुवन्धन्वीशरैरभिववर्षह ॥ ५४ ॥ तस्यबाणैःसुविध्वस्तंकवचंकांचनंमहत् ॥ व्यशीर्यतरथोपस्थेताराजालमिवांबरात् ॥ ५५ ॥ विधूतवर्मानाराचैर्बभूवसकृतव्रणः ॥ इंद्रजित्समरेवीरःप्रत्यूषेभानुमानिव ॥ ५६ ॥ ततःशरसहस्रेणसंक्रुद्धोरावणात्मजः ॥ बिभेदसमरेवीरोलक्ष्मणंभीमविक्रमः ॥ ५७॥ व्यशीर्यतमहद्दिव्यंकवचंलक्ष्मणस्यतु ॥ कृतप्रतिकृतान्योन्यंबभूवतुरभिद्रुतौ ॥ ५८ ॥ अभीक्ष्णंनिःश्वसंतौवैयुध्येतांतुमुलौयुधि ॥ शरसंकृत्तसर्वांगौसर्वतोरुधिरोक्षितौ ॥ सुदीर्घकालंतौवीरावन्योन्यंनिशितैःशरैः ॥ ५९ ॥ ततक्षतुर्महात्मानौरणकर्मविशारदौ ॥ बभूवतुश्चात्मजयेयत्तौभीमपराक्रमौ ॥ ६० ॥ तौशरौघैस्तथाकीर्णौनिकृत्तकवचध्वजौ ॥ सृजंतौरुधिरंचोष्णंजलंप्रस्रवणाविव ॥ ६१ ॥

मालावल्लघवइमेतवशरामेसुखानतुक्लेशदाइत्यर्थः॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ प्रत्यूषेभानुमानिव क्षतजरक्तवर्णत्वादितिभावः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ अन्यान्यंकृतप्रतिकृता आर्षोडा कृतप्रतिकृतेयत्तौबभूवतुरित्यर्थः ॥ ५८ ॥ ५९॥६० ॥ ६१ ॥

सासारयोःधारासंपातआसारस्तत्सहितयोः ॥ ६२ ॥ महान्कालोऽनेकदिनरूपः ॥६३॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ जयेधृतौदृढोत्साहौ ॥ ६८॥६९ ॥ ७० ॥ चयःसमूहः ॥ ७१ ॥ ७२॥

शरवर्षततोघोरंमुंचतोर्भीमनिःस्वनम्॥ सासारयोरिवाकाशेनीलयोःकालमेघयोः ॥ ६२ ॥ तयोरथमहान्कालोव्यतीयाद्युध्यमानयोः ॥ नचतौ
युद्धवैमुख्यंक्लमंचाप्युपजग्मतुः॥६३॥अस्त्राण्यस्त्रविदांश्रेष्ठौदर्शयंतौपुनःपुनः ॥ शरानुच्चावचाकारानंतरिक्षेबबंधतुः ॥ ६४ ॥ व्यपेतदोषमस्यंतौ
लघुचित्रंचसुष्ठुच ॥ उभौतुतुमुलंघोरंचक्रतुर्नरराक्षसौ ॥ ६५ ॥ तयोःपृथक्पृथग्भीमःशुश्रुवेतुमुलःस्वनः ॥ सकंपंजनयामासनिर्घातइवदारुणः
॥ ६६ ॥ तयोःसभ्राजतेशब्दस्तथासमरयत्तयोः ॥ सुघोरयोर्निःस्वनतोर्गगनेमेघयोरिव ॥ ६७ ॥ सुवर्णपुंखैर्नाराचैर्बलवंतौकृतव्रणौ ॥ प्रसुस्रुवा
तेरुधिरंकीर्तिमंतौजयेधृतौ ॥ ६८ ॥ तेगात्रयोर्निपतितारुक्मपुंखाःशरायुधि ॥ असृग्दिग्धाविनिष्पेतुर्विविशुर्धरणीतलम् ॥६९॥ अन्येसुनिशितैः
शस्त्रैराकाशेसंजघट्टिरे ॥ वभंजुश्चिच्छिदुश्चैवतयोर्बाणाःसहस्रशः ॥ ७० ॥ सबभूवरणेघोरस्तयोर्बाणमयश्चयः ॥ अग्निभ्यामिवदीप्ताभ्यांसत्रे
कुशमयश्चयः ॥ ७१ ॥ तयोःकृतव्रणौदेहौशुशुभातेमहात्मनोः ॥ सुपुष्पाविवनिष्पत्रौवनेकिंशुकशाल्मली ॥७२॥ चक्रतुस्तुमुलंघोरंसन्निपातंमुहु
र्मुहुः॥इंद्रजिल्लक्ष्मणश्चैवपरस्परजयैषिणौ॥७३॥लक्ष्मणोरावणिंयुद्धेरावणिश्चापिलक्ष्मणम् ॥ अन्योन्यंतावभिघ्नंतौनश्रमंप्रतिपद्यताम् ॥ ७४ ॥
वाणजालैःशरीरस्थैरवगाढैस्तरस्विनौ ॥ शुशुभातेमहावीर्यौप्ररूढाविवपर्वतौ ॥ ७५ ॥ ततोरुधिरसिक्तानिसंवृतानिशरैर्भृशम् ॥ बभ्राजुःसर्वगा
त्राणिज्वलंतइवपावकाः ॥ ७६ ॥ तयोरथमहान्कालोव्यतीयाद्युध्यमानयोः ॥ नचतौयुद्धवैमुख्यंश्रमंचाप्यभिजग्मतुः ॥ ७७ ॥ अथसमरपरिश्रमं
निहंतुंसमरमुखेष्वजितस्यलक्ष्मणस्य ॥ प्रियहितमुपपादयन्महात्मासमरमुपेत्यविभीषणोवतस्थे ॥ ७८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये
आदिकाव्येयुद्धकांडेएकोननवतितमःसर्गः ॥ ८९ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

सन्निपातंयुद्धम् ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ अवगाढैःगाढमग्नैः प्ररूढौप्ररूढवृक्षौ ॥ ७५॥ ७६ ॥ ७७ ॥ समरपरिश्रमंयुद्धजश्रमम् ॥ ७८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकोननवतितमःसर्गः ॥ ८९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

युध्यमानाविति प्रभिन्नौमत्तौमातंगाविवयुद्धायप्रसक्तावतएवयुध्यमानौदृष्ट्वा ॥ १ ॥ ततःपरंयुद्धार्थंगतयोरन्यतरवधांतंयुद्धंद्रष्टुकामःसन्शूरोरावणभ्रातायुयुत्सयासंग्राममूर्धनितस्थौ
॥ २ ॥ अतएवततोविस्फारयामासेति अवस्थितोभूमावितिशेषः ॥ ३ ॥ वज्राःवज्रपाताः ॥४ ॥ ५ ॥ राक्षसैस्तैःसचिवरूपैः ॥ ६ ॥ संचोदमानःसंचोदयमानः ॥ ७ ॥ परायणंपरागतिः उत्त

युध्यमानौततोदृष्ट्वाप्रसक्तौनरराक्षसौ ॥ प्रभिन्नाविवमातंगौपरस्परजयैषिणौ ॥ १ ॥ तयोर्युद्धंद्रष्टुकामोवरचापधरोबली ॥ शूरःसरावणभ्राता
तस्थौसंग्राममूर्धनि ॥ २ ॥ ततोविस्फारयामासमहद्धनुरवस्थितः ॥ उत्ससर्जचतीक्ष्णाग्रान्राक्षसेषुमहाशरान् ॥ ३ ॥ तेशराःशिखिसंस्पर्शानिप
तंतःसमाहिताः ॥ राक्षसान्दारयामासुर्वज्राइवमहागिरीन् ॥ ४ ॥ विभीषणस्यानुचरास्तेपिशूलासिपट्टिशैः ॥ चिच्छिदुःसमरेवीरान्राक्षसान्रा
क्षसोत्तमाः ॥ ५ ॥ राक्षसैस्तैःपरिवृतःसतदातुविभीषणः ॥ बभौमध्येप्रधृष्टानांकलभानामिवद्विपः ॥ ६ ॥ ततःसंचोदमानोवैहरीन्रक्षोवधप्रियान् ॥
उवाचवचनंकालेकालज्ञोरक्षसांवरः ॥ ७ ॥ एकोयंराक्षसेंद्रस्यपरायणमवस्थितः ॥ एतच्छेषंबलंतस्यकिंतिष्ठतहरीश्वराः ॥ ८ ॥ तस्मिंश्चनिहतेपापे
राक्षसेरणमूर्धनि ॥ रावणंवर्जयित्वातुशेषमस्यबलंहतम् ॥ ९ ॥ प्रहस्तोनिहतोवीरोनिकुंभश्चमहाबलः ॥ कुंभकर्णश्चकुंभश्चधूम्राक्षश्चनिशाचरः
॥ १० ॥ जंबुमालीमहामालीतीक्ष्णवेगोशनिप्रभः ॥ सुप्तघ्नोयज्ञकोपश्चवज्रदंष्ट्रश्चराक्षसः ॥ ११ ॥ संह्रादीविकटोरिघ्नस्तपनोमंदएवच ॥ प्रघासः
प्रघसश्चैवप्रजंघोजंघएवच ॥ १२ ॥ अग्निकेतुश्चदुर्धर्षोरश्मिकेतुश्चवीर्यवान् ॥ विद्युज्जिह्वोद्विजिह्वश्चसूर्यशत्रुश्चराक्षसः ॥ १३ ॥ अकंपनःसुपा
र्श्वश्चचक्रमालीचराक्षसः ॥ कंपनःसत्ववंतश्चदेवांतकनरांतकौ ॥ १४ ॥ एतान्निहत्यातिबलान्बहून्राक्षससत्तमान् ॥ बाहुभ्यांसागरंतीर्त्वालंघ्य
तांगोष्पदंलघु ॥ १५ ॥ एतावदेवशेषंवोजेतव्यमितिवानराः ॥ हताःसर्वेसमागम्यराक्षसाबलदर्पिताः ॥ १६ ॥ अयुक्तंनिधनंकर्तुंपुत्रस्यजनितुर्मम ॥
घृणामपास्यरामार्थेनिहन्यांभ्रातुरात्मजम् ॥ १७ ॥

मोयोद्धेतियावत् तस्यरावणस्यबलंसेनाएतच्छेषंदृश्यमानबलमात्रावशेषम् तत्किंतिष्ठततद्धननानुद्यमेनेतिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ एतन्मात्रशेषत्वमेवाह प्रहस्तइति ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥
॥ १३ ॥ १४ ॥ बाहुभ्यांसागरंतीर्त्वावस्थितैर्युष्माभिरिदंलघुअवशिष्टबलरूपंगोष्पदंलंघ्यताम् ॥ १५ ॥ समागम्ययुद्धंप्राप्य ॥ १६ ॥ जनितुःजनयितृभ्रातुःपुत्रस्यनिधनंनाशःकर्तुमयु
क्तंतथापिघृणांदयामपास्यरामार्थेभ्रातुरात्मजंनिहन्याम् हननोपायप्रवर्तनेनेतिभावः ॥ १७ ॥

हंतुकामस्यसाक्षात्प्रहर्तुकामस्य बाष्पंकर्तृ निरुध्यतिनिरुणद्धि तंलक्ष्मणएवेत्यन्वयः ॥ १८ ॥ घ्नतेत्यार्षम् ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ हनूमानपीति पर्वतात्सानुंशिखरमुत्पाट्यलक्ष्मणंपृष्ठादवरोप्यविश्रामार्थंस्वारूढंलक्ष्मणंभूमाववस्थाप्यविभीषणसहायार्थंहनूमान्कदनंचक्रे ॥ २५ ॥ दुरासादः परैर्दुरासदइत्यर्थः ॥ २६ ॥ प्रयुद्धौयोद्धुमुपक्रांतौ ॥ २७ ॥

हंतुकामस्यमेबाष्पंचक्षुश्चैवनिरुध्यति ॥ तमेवैषमहाबाहुर्लक्ष्मणःशमयिष्यति ॥ १८ ॥ वानराघ्नतसंभूयभृत्यानस्यसमीपगान् ॥ इतितेनातियशसाराक्षसेनाभिचोदिताः ॥ १९ ॥ वानरेंद्राजहृषिरेलांगूलानिचविव्यधुः ॥ ततस्तुकपिशार्दूलाःक्ष्वेडंतश्चपुनःपुनः ॥ मुमुचुर्विविधान्नादान्मेघान्दृष्ट्वेववर्हिणः ॥ २० ॥ जांबवानपितैःसर्वैःसयूथ्यैरभिसंवृतः ॥ तेऽश्मभिस्ताडयामासुर्नखैर्दंतैश्चराक्षसान् ॥ २१ ॥ निघ्नंतमृक्षाधिपतिंराक्षसास्तेमहाबलाः ॥ परिवव्रुर्भयंत्यक्त्वातमनेकविधायुधाः ॥ २२ ॥ शरैःपरशुभिस्तीक्ष्णैःपट्टिशैर्यष्टितोमरैः ॥ जांबवंतंमृधेजघ्नुर्निघ्नंतंराक्षसींचमूम् ॥ २३ ॥ ससंप्रहारस्तुमुलःसंजज्ञेकपिरक्षसाम् ॥ देवासुराणांक्रुद्धानांयथाभीमोमहास्वनः ॥ २४ ॥ हनूमानपिसंक्रुद्धःसानुमुत्पाट्यपर्वतात् ॥ सलक्ष्मणंस्वयंपृष्ठादवरोप्यमहामनाः ॥ २५ ॥ रक्षसांकदनंचक्रेदुरासादःसहस्रशः ॥ सदत्वातुमुलंयुद्धंपितृव्यस्येंद्रजिद्बली ॥ २६ ॥ लक्ष्मणंपरवीरघ्नःपुनरेवाभ्यधावत ॥ तौप्रयुद्धौतदावीरौमृधेलक्ष्मणराक्षसौ ॥ २७ ॥ शरौघानभिवर्षंतौजघ्नतुस्तौपरस्परम् ॥ अभीक्ष्णमंतर्दधतुःशरजालैर्महाबलौ ॥ २८ ॥ चंद्रादित्याविवोष्णांतेयथामेघैस्तरस्विनौ ॥ नह्यादानंनसंधानंधनुषोवापरिग्रहः ॥ २९ ॥ नविप्रमोक्षोबाणानांनविकर्षोनविग्रहः ॥ नमुष्टिप्रतिसंधानंनलक्ष्यप्रतिपादनम् ॥ ३० ॥ अदृश्यततयोस्तत्रयुध्यतोःपाणिलाघवात् ॥ चापवेगप्रयुक्तैश्चबाणजालैःसमंततः ॥ ३१ ॥ अंतरिक्षेभिसंपन्नेनरूपाणिचकाशिरे ॥ लक्ष्मणोरावणिंप्राप्यरावणिश्चापिलक्ष्मणम् ॥ ३२ ॥

शरजालैःपरस्परप्रयुक्तैःपरस्परमंतर्दधतुः उष्णांतेवर्षारंभे संधानंसंयोजनम् धनुषोवापरिग्रहःसव्यापसव्येनकार्मुकग्रहणम् ॥ २९ ॥ विग्रहोबाणानांविभागः विग्रहःसमरेकायेविरोधप्रविभागयोरितिकोशः प्रतिसंधानंदृढतयामुष्टिसंयोजनम् लक्ष्यप्रतिपादनंलक्ष्यभेदनम् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अभिसंपन्नेव्याप्ते रूपाणिरूपवद्वस्तूनिनचकाशिरे नदृग्गोचराणीतिभावः रावणिश्चापिलक्ष्मणंप्राप्यायुध्यतामितिशेषः ॥ ३२ ॥

उग्राऽव्यवस्थातत्तद्बाणैरयुध्यद्बानरराक्षसवधरूपाभवतिअभवदित्यर्थः यत्तुअयमेनंनिगृह्णातिसएनंवेत्यंनिश्चयरूपाव्यवस्थेतिव्याख्यानंतच्चिंत्यम् तस्याअव्यवस्थायाउग्रत्वस्यनिरूप
यितुमशक्यत्वात् उग्रेतिविशेषणवैयर्थ्याच्च ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ प्रतिभयंभयंकरम् ॥ ३५॥ ३६ ॥ वाग्भिर्वाग्गिंद्रियैः क्रव्यादागृध्रादयः ॥३७॥३८॥ ३९ ॥ पीतेनस्वर्णरूषितेन संपूर्णायतमु

अव्यवस्थाभवत्युग्राताभ्यामन्योन्यविग्रहे ॥ ताभ्यामुभाभ्यांतरसाप्रसृष्टैर्विशिखैःशितैः ॥ ३३ ॥ निरंतरमिवाकाशंबभूवतमसावृतम् ॥ तैःपत
द्भिश्चबहुभिस्तयोःशरशतैःशितैः ॥ ३४॥दिशश्चप्रदिशश्चैवबभूवुःशरसंकुलाः॥ तमसापिहितंसर्वमासीत्प्रतिभयंमहत् ॥३५॥ अस्तंगतेसहस्रांशौ
संवृतेतमसाचवै ॥ रुधिरौघामहानद्यःप्रावर्तंतसहस्रशः ॥ ३६ ॥ क्रव्यादादारुणावाग्भिश्चिक्षिपुर्भीमनिःस्वनान् ॥ नतदानींववौवायुर्नचजज्वा
लपावकः ॥ ३७॥ स्वस्त्यस्तुलोकेभ्यइतिजजल्पुस्तेमहर्षयः ॥ संपेतुश्चात्रसंतप्तागंधर्वाःसहचारणैः ॥ ३८ ॥ अथराक्षससिंहस्यकृष्णान्कनकभूष
णान् ॥ शरैश्चतुर्भिःसौमित्रिर्विव्याधचतुरोहयान् ॥३९॥ततोपरेणभल्लेनपीतेननिशितेनच ॥ संपूर्णायतमुक्तेनसुपत्रेणसुवर्चसा ॥ ४० ॥ महेंद्राश
निकल्पेनसूतस्यविचरिष्यतः॥ सतेनबाणाशनिनातलशब्दानुनादिना ॥ ४१ ॥ लाघवाद्राघवःश्रीमान्शिरःकायादपाहरत् ॥ सयंतरिमहातेजा
हतेमंदोदरीसुतः ॥ ४२ ॥ स्वयंसारथ्यमकरोत्पुनश्चधनुरस्पृशत् ॥ तदद्भुतमभूत्तत्रसारथ्यंपश्यतांयुधि ॥ ४३ ॥ हयेषुव्यग्रहस्तंतंविव्याधनिशितैः
शरैः ॥ धनुष्यथपुनर्व्यग्रंहयेषुमुमुचेशरान् ॥ ४४ ॥ छिद्रेषुतेषुबाणौघैर्विचरंतमभीतवत् ॥ अर्दयामाससमरेसौमित्रिःशीघ्रकृत्तमः ॥ ४५ ॥ निह
तंसारथिंदृष्ट्वासमरेरावणात्मजः ॥ प्रजहौसमरोद्धर्षंविषण्णःसबभूवह ॥ ४६ ॥ विषण्णवदनंदृष्ट्वाराक्षसंहरियूथपाः ॥ ततःपरमसंहृष्टालक्ष्मणं
चाभ्यपूजयन् ॥ ४७॥ ततःप्रमाथीरभसःशरभोगंधमादनः ॥ अमृष्यमाणाश्चत्वारश्चक्रुर्वेगंहरीश्वराः ॥ ४८ ॥

क्तेनसंपूर्णमाकर्णपर्यंतमायतेनाकृष्टेनततोमुक्तेन ॥ ४० ॥ विचरिष्यतःरथसंचारंकरिष्यतः तलशब्दानुनादिनातलंज्याघातवारणंतस्यज्याघट्टनजोयःशब्दस्तस्यानुनादोयस्यास्तितेन
॥४१॥४२॥४३॥ हयेषुहयप्रेरणविषयेव्यग्रहस्तंदृष्ट्वातत्समयेइतिशेषः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ समरोद्धर्षंसमरोत्साहंप्रजहौत्यक्तवान् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ तेनिहत्येति ऋषभादयइत्यर्थः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३॥ ५४ ॥कृतकरी० ॥ ८२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीये०वाल्मी०आ०यु०नवतितमःसर्गः ॥ ९०॥ ॥ छ ॥
॥ १ ॥ विजयेनविजयप्राप्तिरूपेणहेतुनाअभिमुखतयायुद्धार्थंप्रवृत्तावभूतामितिशेषः गजवृषौगजश्रेष्ठौ ॥ २ ॥ निबर्हयंतोमारयंतः भर्तारंस्वस्वभर्तारम् संपततःसंगच्छमानाः ॥ ३ ॥ स्तु

तेचास्यहयमुख्येषुतूर्णमुत्पत्यवानराः ॥ चतुर्षुसुमहावीर्यानिपेतुर्भीमविक्रमाः ॥ ४९ ॥ तेषामधिष्ठितानांतैर्वानरैःपर्वतोपमैः ॥ मुखेभ्योरुधिरं व्यक्तंहयानांसमवर्तत ॥ ५० ॥ तेहयामथिताभग्नाव्यसवोधरणींगताः ॥ तेनिहत्यहयांस्तस्यप्रमथ्यचमहारथम् ॥ ५१ ॥ पुनरुत्पत्यवेगेनतस्थु र्लक्ष्मणपार्श्वतः ॥ ५२ ॥ सहताश्वादवप्लुत्यरथान्मथितसारथिः ॥ शरवर्षेणसौमित्रिमभ्यधावतरावणिः ॥ ५३ ॥ ततोमहेंद्रप्रतिमःसलक्ष्मणःपदातिनंतंनिहतैर्हयोत्तमैः ॥ सृजंतमाजौनिशिताञ्छरोत्तमान्भृशंतदाबाणगतैर्व्यदारयत् ॥ ५४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेनवतितमःसर्गः ॥९०॥ ॥छ॥ ॥सहताश्वोमहातेजाभूमौतिष्ठन्निशाचरः ॥ इंद्रजित्परमक्रुद्धःसंप्रजज्वालतेजसा ॥ १ ॥ तौधन्विनौजिघांसंतावन्योन्यमिषुभिर्भृशम् ॥ विजयेनाभिनिष्क्रांतौवनेगजवृषाविव ॥ २ ॥ निबर्हयंतश्चान्योन्यंतेराक्षसवनौकसः ॥ भर्तारंनजहुर्युद्धेसंपतंतस्ततस्ततः ॥ ३ ॥ ततस्तान्राक्षसान्सर्वान्हर्षयन्रावणात्मजः ॥ स्तुन्वानोहर्षमाणश्चइदंवचनमब्रवीत् ॥ ४ ॥ तमसाबहुलेनेमाःसंसक्ताःसर्वतोदिशः ॥ नेहविज्ञायतेस्वोवापरोवाराक्षसोत्तमाः ॥ ५ ॥ धृष्टंभवंतोयुध्यंतुहरीणांमोहनायवै ॥ अहंतुरथमास्थायआगमिष्यामिसंयुगे ॥ ६ ॥ तथाभवंतःकुर्वंतुयथेमेहिवनौकसः ॥ नयुध्येयुर्महात्मानःप्रविष्टेनगरंमयि ॥ ७ ॥ इत्युक्त्वारावणसुतोवंचयित्वावनौकसः ॥ प्रविवेशपुरीं लंकांरथहेतोरमित्रहा ॥ ८ ॥ सरथंभूषयित्वाथरुचिरंहेमभूषितम् ॥ प्रासासिशरसंयुक्तंयुक्तंपरमवाजिभिः ॥ ९ ॥

न्वानइत्यार्षम् स्तुवन्नित्यर्थः ॥ ४ ॥ बहुलेनतमसाइमादिशःसंसक्ताःसंवृताः एवंचास्माकंबलकरीरात्रिरागता ॥ ५ ॥ अतोभवंतोधृष्टंनिर्भयंयुध्यंतु मोहनायमद्रमनापरिज्ञानाय त्वयाकि मर्थंगम्यतेतत्राहाहंत्विति ॥ ६ ॥ प्रविष्टेप्रवेष्टुमुपक्रांतेनयुध्येयुः ममनगरप्रवेशविघ्नार्थंयथावानरामयासहनयुध्येरंस्तथाभवंतःकुर्वंत्वित्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

हयज्ञेनअश्वहृदयज्ञेन आप्तंहितमुपदेष्टुंशीलमस्यास्यतेन ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ समरकोपेनरावणिसमरजन्यकोपेन ॥ १७ ॥ त्वरन्निवशीघ्रमेव तदपिद्वि

अधिष्ठितंहयज्ञेनसूतेनाप्तोपदेशिना॥ आरुरोहमहातेजारावणिःसमितिंजयः ॥ १० ॥ सराक्षसगणैर्मुख्यैर्वृतोमंदोदरीसुतः ॥ निर्ययौनगराद्वी
रःकृतांतबलचोदितः ॥ ११ ॥ सोभिनिष्क्रम्यनगरादिंद्रजित्परमौजसा॥ अभ्ययाज्जवनैरश्वैर्लक्ष्मणंसविभीषणम् ॥ १२॥ततोरथस्थमालोक्य
सौमित्रीरावणात्मजम्॥वानराश्चमहावीर्याराक्षसश्चविभीषणः ॥ १३ ॥ विस्मयंपरमंजग्मुर्लाघवात्तस्यधीमतः ॥रावणिश्चापिसंक्रुद्धोरणेवा
नरयूथपान्॥ १४॥पातयामासबाणौघैःशतशोथसहस्रशः॥समंडलीकृतधनूरावणिःसमितिंजयः ॥ १५ ॥ हरीनभ्यहनत्क्रुद्धःपरंलाघवमास्थि
तः॥तेवध्यमानाहरयोनाराचैर्भीमविक्रमैः॥ १६॥सौमित्रिंशरणंप्राप्ताःप्रजापतिमिवप्रजाः ॥ततःसमरकोपेनज्वलितोरघुनंदनः ॥ चिच्छेदका
र्मुकंतस्यदर्शयन्पाणिलाघवम्॥१७॥सोन्यत्कार्मुकमादायसज्जंचक्रेत्वरन्निव॥तदप्यस्यत्रिभिर्बाणैर्लक्ष्मणोनिरकृंतत ॥ १८॥ अथैनंछिन्नध
न्वानमाशीविषविषोपमैः॥विव्याधोरसिसौमित्रीरावणिंपंचभिःशरैः ॥ १९ ॥ तेतस्यकायंनिर्भिद्यमहाकार्मुकनिःसृताः ॥निपेतुर्धरणींबाणार
क्ताइवमहोरगाः ॥ २० ॥ सच्छिन्नधन्वारुधिरंवमन्वक्त्रेणरावणिः ॥जग्राहकार्मुकश्रेष्ठंदृढज्यंबलवत्तरम् ॥ २१ ॥सलक्ष्मणंसमुद्दिश्यपरंलाघव
मास्थितः॥ववर्षशरवर्षाणिवर्षाणीवपुरंदरः ॥ २२॥ मुक्तमिंद्रजितातत्तुशरवर्षमरिंदमः ॥आवारयदसंभ्रांतोलक्ष्मणःसुदुरासदम्॥ २३ ॥ सं
दर्शयामासतदारावणिंरघुनंदनः॥ असंभ्रांतोमहातेजास्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २४ ॥ ततस्तान्राक्षसान्सर्वांस्त्रिभिरेकैकमाहवे ॥ अविध्यत्परम
क्रुद्धःशीघ्रास्त्रंसंप्रदर्शयन्॥राक्षसेंद्रस्तुतंचापिबाणौघैःसमताडयत्॥ २५॥

तीयंधनुरपि ॥१८॥ १९ ॥ रक्ताः बाणानामपिरुधिरसंबंधाद्रक्तत्वम् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ संदर्शयामास स्वपौरुषमितिशेषः ॥ २४ ॥ ननुकथंसर्वराक्षसाइंद्रजितियुध्यंतित्रिभि
स्त्रिभिर्बाणैर्वेद्धुंशक्यास्तत्राह शीघ्रास्त्रमिति प्रयोगमात्रेणसर्ववेधकमस्त्रंशीघ्रास्त्रम् यद्वा भावप्रधानोनिर्देशः अस्त्रविषयकशीघ्रप्रयोगसामर्थ्यरूपंशीघ्रास्त्रत्वंसंप्रदर्शयन्नित्यर्थः ॥ २५ ॥

असक्तंअविरतम् ॥ २६ ॥ रथसत्तमोलक्ष्मणः ॥ २७ ॥ असूताअसारथयः अविक्लवाअनाकुलाः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ कवचमागत्यप्राप्यविलयंजग्मुः पूर्वकवचस्यविशरणेपिकवचां

सोतिविद्धोबलवताशत्रुणाशत्रुघातिना ॥ असक्तंप्रेषयामासलक्ष्मणायबहून्शरान् ॥ २६ ॥ तानप्राप्तान्शितैर्बाणैश्चिच्छेदपरवीरहा ॥ सारथेर
स्यचरणेरथिनोरथसत्तमः ॥ २७ ॥ शिरोजहारधर्मात्माभल्लेनानतपर्वणा ॥ असूतास्तेहयास्तत्ररथमूहुरविक्लवाः ॥ २८ ॥ मंडलान्यभिधावंतितद
द्भुतमिवाभवत् ॥ अमर्षवशमापन्नःसौमित्रिर्दृढविक्रमः ॥ २९ ॥ प्रत्यविध्यद्धयांस्तस्यशरैर्वित्रासयन्रणे ॥ अमर्षमाणस्तत्कर्मरावणस्यसुतोर
णे ॥ ३० ॥ विव्याधदशभिर्बाणैःसौमित्रिंरोमहर्षणम् ॥ तेतस्यवज्रप्रतिमाःशराःसर्वविषोपमाः ॥ विलयंजग्मुरागत्यकवचंकांचनप्रभम् ॥ ३१ ॥
अभेद्यकवचंमत्वालक्ष्मणंरावणात्मजः ॥ ललाटेलक्ष्मणंबाणैःसुपुंखैस्त्रिभिरिंद्रजित् ॥ ३२ ॥ अविध्यत्परमक्रुद्धःशीघ्रमस्त्रंप्रदर्शयन् ॥ तैःपृषत्कैर्ल
लाटस्थैःशुशुभेरघुनंदनः ॥ ३३ ॥ रणाग्रेसमरश्लाघीत्रिशृंगइवपर्वतः ॥ सतथाप्यर्दितोबाणैराक्षसेनतदामृधे ॥ ३४ ॥ तमाशुप्रतिविव्याधलक्ष्म
णःपंचभिःशरैः ॥ विकृष्येंद्रजितोयुद्धेवदनेशुभकुंडले ॥ ३५ ॥ लक्ष्मणेंद्रजितौवीरौमहाबलशरासनौ ॥ अन्योन्यंजघ्नतुर्वीरौविशिखैर्भीमविक्रमौ
॥ ३६ ॥ ततःशोणितदिग्धांगौलक्ष्मणेंद्रजितावुभौ ॥ रणेतौरेजतुर्वीरौपुष्पिताविवकिंशुकौ ॥ ३७ ॥ तौपरस्परमभ्येत्यसर्वगात्रेषुधन्विनौ ॥ घोरै
र्विव्यधतुर्बाणैःकृतभावावुभौजये ॥ ३८ ॥ ततःसमरकोपेनसंयुतारावणात्मजः ॥ विभीषणंत्रिभिर्बाणैर्विव्याधवदनेशुभे ॥ ३९ ॥ अयोमुखैस्त्रि
भिर्विद्ध्वाराक्षसेंद्रंविभीषणम् ॥ एकैकानभिविव्याधतान्सर्वान्हरियूथपान् ॥ ४० ॥ तस्मैदृढतरंक्रुद्धोजघानगदयाहयान् ॥ विभीषणोमहातेजा
रावणेःसदुरात्मनः ॥ ४१ ॥ सहताश्वादवप्लुत्यरथान्मथितसारथिः ॥ अथशक्तिंमहातेजाःपितृव्यायमुमोचह ॥ ४२ ॥ तामापतंतींसंप्रेक्ष्यसुमित्रा
नंदवर्धनः ॥ चिच्छेदनिशितैर्बाणैर्दशधापातयद्भुवि ॥ ४३ ॥

तरंधृतमित्यवगम्यते ॥ ३१ ॥ एवंदर्शनात्तमभेद्यकवचंमत्वाकवचरहितेस्थानेललाटेअविध्यत् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ शरासनंविकृष्येंद्रजितोवदनेशरैर्विव्याधेतिसंबंधः ॥ ३५ ॥ विशिखै
र्विशिष्टशिखैःशितैर्बाणैरितियावत् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ जयेकृतभावौकृताभिप्रायौ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ दशधाचिच्छेदभुविअपातयच्च ॥ ४३ ॥

॥ ४४ ॥ निमित्तगाःलक्ष्यगाः वेध्यंलक्ष्यंशरव्यंचनिमित्तंचेतिकथ्यते लोहितंरुधिरम् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ वाणशब्दोर्धर्चादिः ॥ ४७ ॥ अमितात्मनाअपरिच्छिन्नमाहात्म्येन ॥ ४८ ॥ ४९॥
संहितौयोजितौ ॥ ५० ॥ सन्निपेततुःसंघर्षंप्रापतुः ॥ ५१ ॥ वाणसन्निपाताज्जातस्तज्जः ॥ ५२ ॥ महाग्रहौंगारकशन्यादिः ॥ ५३ ॥ व्रीडितौस्वस्वप्रयुक्तशरस्यमोघत्वदर्शनेनसंजातल

तस्मैदृढधनुःक्रुद्धोहताश्वायविभीषणः॥ वज्रस्पर्शसमान्पंचससर्जोरसिमार्गणान् ॥ ४४ ॥ तेतस्यकायंभित्त्वातुरुक्मपुंखानिमित्तगाः॥ वभूवुर्लो
हितादिग्धारक्ताइवमहोरगाः॥ ४५ ॥ सपितृव्यस्यसंक्रुद्धइंद्रजिच्छरमाददे॥ उत्तमंरक्षसांमध्येयमदत्तंमहावलम् ॥ ४६॥ तंसमीक्ष्यमहातेजाम
हेषुंतेनसंधितम्॥ लक्ष्मणोप्याददेवाणमन्यद्भीमपराक्रमः॥४७॥कुवेरेणस्वयंस्वप्नेयद्दत्तममितात्मना॥ दुर्जयंदुर्विषह्यंचसेंद्रैरपिसुरासुरैः॥ ४८॥
तयोस्तुधनुषीश्रेष्ठेवाहुभिःपरिघोपमैः॥ विकृष्यमाणेवलवत्क्रौंचाविवचुकूजतुः॥ ४९ ॥ ताभ्यांतुधनुषिश्रेष्ठेसंहितौसायकोत्तमौ॥ विकृष्यमाणौ
वीराभ्यांभृशंजज्वलतुःश्रिया ॥ ५० ॥ तौभासयंतावाकाशंधनुभ्यांविशिखौच्युतौ ॥ मुखेनमुखमाहत्यसन्निपेततुरोजसा ॥ ५१ ॥ सन्निपातस्त
योश्चासीच्छरयोर्घोररूपयोः॥ सधूमविस्फुलिंगश्चतज्जोग्निर्दारुणोभवत्॥ ५२॥ तौमहाग्रहसंकाशावन्योन्यंसन्निपत्यच ॥ संग्रामेशतधायातौ
मेदिन्यांचैवपेततुः॥ ५३ ॥ शरौप्रतिहतौदृष्ट्वातावुभौरणमूर्धनि ॥ व्रीडितौजातरोषौचलक्ष्मणेंद्रजितौतदा ॥ ५४ ॥ ससंरब्धस्तुसौमित्रिरस्त्रंवारु
णमाददे॥ रौद्रंमहेंद्रजिद्युद्धेप्यसृजद्युद्धविष्ठितः॥ ५५॥ तेनतद्विहतंशस्त्रंवारुणंपरमाद्भुतम्॥ ततःक्रुद्धोमहातेजाइंद्रजित्समितिंजयः ॥ आग्नेयंसं
दधेदीप्तंसलोकंसंक्षिपन्निव ॥ ५६॥ सौर्येणास्त्रेणतंवीरोलक्ष्मणःपर्यवारयत् ॥ अस्त्रंनिवारितंदृष्ट्वारावणिःक्रोधमूर्छितः॥ ५७॥ आददेनिशितं
वाणमासुरंशत्रुदारणम्॥ तस्माच्चापाद्विनिष्पेतुर्भास्वराःकूटमुद्गराः॥ ५८॥

ज्जौ यद्यपिरावणेरेवव्रीडायुक्तालक्ष्मणस्यतुतद्वाणनिवारणायप्रयोक्तुःसार्थक्यसत्त्वेनव्रीडाभावस्तथापितन्निराकरणपूर्वकंरिपुवधपर्यंतव्यापारेणोपादानात्तदभावेनतस्यापिलज्जेतिवोध्यम्
छत्रिन्यायेनद्विवचनप्रयोगइतिकतकः जातरोषौरामाविशेषेविभीषणेवाणःप्रमुक्तइतिलक्ष्मणस्यरोषः लक्ष्मणस्तंपरिहृतवानितिरावणेरोषः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ लोकंसंक्षिपन्निवसंहरन्निव
॥ ५६ ॥ शस्त्रंनिवारितमितिपाठेशस्त्रशब्दोस्त्रपर्यायः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ भैरवमभिरुतंयस्मिंस्तादृशे भूतैःप्राणिभिः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ सन्निहितैतदस्त्रेणैवायंवध्यइतिनिश्चित्यैंद्रास्त्रंसंदधइत्याह अथेति अत्रप्रत्यस्त्रंरावणेर्ब्रह्मशापवशान्नबु
द्ध्यारूढम् वस्तुतोस्यप्रत्यस्त्रंनास्त्येवेतिकतकः ॥ ६४ ॥ अनुवृत्तांगंआनुपूर्व्यात्तनुत्ववद्वृत्तत्वगुणयुक्तमंगंयस्य सुसंस्थितंशोभनसंस्थानम् सुवर्णविकृतंस्वर्णभूषितम् ॥ ६५ ॥ दुरावारंअस्त्रां

शूलानिचभुशुंड्यश्वगदाःखड्गाःपरश्वधाः ॥ तद्दृष्ट्वालक्ष्मणःसंख्येघोरमस्त्रंसुदारुणम् ॥५९॥ अवार्यंसर्वभूतानांसर्वशस्त्रविदारणम्॥ माहेश्वरे
णद्युतिमांस्तदस्त्रंप्रत्यवारयत्॥६०॥ तयोःसमभवद्युद्धमद्भुतंरोमहर्षणम् ॥ गगनस्थानिभूतानिलक्ष्मणंपर्यवारयन् ॥ ६१ ॥ भैरवाभिरुतेभीमे
युद्धेवानररक्षसाम्॥भूतैर्बहुभिराकाशंविस्मितैरावृतंबभौ॥६२॥ऋषयःपितरोदेवागंधर्वगरुडोरगाः॥शतक्रतुंपुरस्कृत्यररक्षुर्लक्ष्मणंरणे॥६३॥
अथान्यंमार्गणश्रेष्ठंसंदधेराघवानुजः॥ हुताशनसमस्पर्शंरावणात्मजदारणम् ॥ ६४ ॥ सुपत्रमनुवृत्तांगंसुपर्वाणंसुसंस्थितम्॥ सुवर्णविकृतं
वीरःशरीरांतकरंशरम् ॥६५॥ दुरावारंदुर्विषमंराक्षसानांभयावहम् ॥ आशीविषविषप्रख्यंदेवसंघैःसमर्चितम्॥ ६६ ॥ येनशक्रोमहातेजादा
नवानजयत्प्रभुः ॥ पुरादेवासुरेयुद्धेवीर्यवान्हरिवाहनः ॥ ६७ ॥ अथैंद्रमस्त्रंसौमित्रिःसंयुगेष्वपराजितम् ॥ शरश्रेष्ठंधनुःश्रेष्ठेविकर्षन्निदमब्रवीत्
॥ ६८ ॥ लक्ष्मीवान्लक्ष्मणोवाक्यमर्थसाधकमात्मनः ॥ धर्मात्मासत्यसंधश्चरामोदाशरथिर्यदि ॥ पौरुषेचाप्रतिद्वंद्वस्तदैनंजहिरावणिम्॥६९॥
इत्युक्त्वाबाणमाकर्णंविकृष्यतमजिह्मगम् ॥ लक्ष्मणःसमरेवीरःससर्जैंद्रजितंप्रति ॥ ७० ॥ ऐंद्रास्त्रेणसमायुज्यलक्ष्मणःपरवीरहा॥ ७१ ॥ तच्छि
रःसशिरस्त्राणंश्रीमज्ज्वलितकुंडलम् ॥ प्रमथ्येंद्रजितःकायात्पातयामासभूतले ॥ ७२ ॥ तद्राक्षसतनूजस्यभिन्नस्कंधंशिरोमहत् ॥ तपनीयनि
भंभूमौददृशेरुधिरोक्षितम् ॥ ७३ ॥ हतःसनिपपाताथधरण्यांरावणात्मजः॥ कवचीसशिरस्त्राणोविप्रविद्धशरासनः ॥ ७४॥ चुक्रुशुस्तेततःसर्वे
वानराःसविभीषणाः॥ हृष्यंतेनिहतेतस्मिन्देवावृत्रवधेयथा ॥ ७५ ॥ अथांतरिक्षेभूतानामृषीणांचमहात्मनाम् ॥ जज्ञेथजयसन्नादोगंधर्वाप्स
रसामपि ॥७६॥

तरैर्वारयितुमशक्यम् आशीविषत्वगुणकंयद्विषंमहासर्पस्तत्प्रख्यंतत्सदृशम् देवसंघैःसमर्चितंपूजितंदेवराजीयत्वादेव ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ अर्थसाधनंआत्मनःकार्यसिद्धिहेतुभूतमिदंव
क्ष्यमाणवचनमस्त्राधिष्ठात्रींदेवतांप्रत्यब्रवीत् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ तपनीयनिभत्वेउपपत्तिःरुधिरोक्षितमिति ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥

॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ व्यपास्तोविशेषधर्मैरतएवगतजीवितः ॥ ८३ ॥ प्रशांतपीडाबहुलःप्रशांतबहुलपीडः ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ प्रशशाम रजइतिशेषः ॥८७॥

पतितंसमभिज्ञायराक्षसीसामहाचमूः ॥ वध्यमानादिशोभेजेहरिभिर्जितकाशिभिः ॥ ७७ ॥ वानरैर्वध्यमानास्तेशस्त्राण्युत्सृज्यराक्षसाः ॥ लंका
मभिमुखाःसस्रुर्भ्रष्टसंज्ञाःप्रधाविताः ॥ ७८ ॥ दुद्रुवुर्बहुधाभीताराक्षसाःशतशोदिशः ॥ त्यक्त्वाप्रहरणान्सर्वेपट्टिशासिपरश्वधान् ॥ ७९ ॥ केचि
ल्लंकांपरित्रस्ताःप्रविष्टावानरार्दिताः ॥ समुद्रेपतिताःकेचित्केचित्पर्वतमाश्रिताः ॥ ८० ॥ हतमिंद्रजितंदृष्ट्वाशयानंचरणक्षितौ ॥ राक्षसानांसहस्रे
षुनकश्चित्प्रत्यदृश्यत ॥ ८१ ॥ यथास्तंगतआदित्येनावतिष्ठंतिरश्मयः ॥ तथातस्मिन्निपतितेराक्षसास्तेगतादिशः ॥ ८२ ॥ शांतरश्मिरिवादित्यो
निर्वाणइवपावकः ॥ बभूवसमहाबाहुर्व्यपास्तगतजीवितः ॥ ८३ ॥ प्रशांतपीडाबहुलोविनष्टारिःप्रहर्षवान् ॥ बभूवलोकःपतितेराक्षसेंद्रसुतेतदा
॥ ८४ ॥ ॥ हर्षंचशक्रोभगवान्सहसर्वैर्महर्षिभिः ॥ जगामनिहतेतस्मिन्राक्षसेपापकर्मणि ॥ ८५ ॥ आकाशेचापिदेवानांशुश्रुवेदुंदुभिस्वनः ॥ नृत्य
द्भिरप्सरोभिश्चगंधर्वैश्चमहात्मभिः ॥ ८६ ॥ ववर्षुःपुष्पवर्षाणितदद्भुतमिवाभवत् ॥ प्रशशामहतेतस्मिन्राक्षसेक्रूरकर्मणि ॥ ८७ ॥ शुद्धाआपो
नभश्चैवजहृषुर्देवदानवाः ॥ आजग्मुःपतितेतस्मिन्सर्वलोकभयावहे ॥ ८८ ॥ ऊचुश्चसहितास्तुष्टादेवगंधर्वदानवाः ॥ विज्वराःशांतकलुषाब्राह्म
णाविचरंत्विति ॥ ८९ ॥ ततोभ्यनंदन्संहृष्टाःसमरेहरियूथपाः ॥ तमप्रतिबलंदृष्ट्वाहतंनैर्ऋतपुंगवम् ॥ ९० ॥ विभीषणोहनूमांश्चजांबवांश्चर्क्षयूथ
पः ॥ विजयेनाभिनंदंतस्तुष्टुवुश्चापिलक्ष्मणम् ॥ ९१ ॥ क्ष्वेडंतश्चप्लवंतश्चगर्जंतश्चप्लवंगमाः ॥ लब्धलक्षारघुसुतंपरिवार्योपतस्थिरे ॥ ९२ ॥ लांगू
लानिप्रविध्यंतःस्फोटयंतश्चवानराः ॥ लक्ष्मणोजयतीत्येववाक्यंविश्रावयंस्तदा ॥ ९३ ॥ अन्योन्यंचसमाश्लिष्यहरयोहृष्टमानसाः ॥ चक्रुरुच्चा
वचगुणाराघवाश्रयसत्कथाः ॥ ९४ ॥

आपःशुद्धाः प्रसन्नादेवदानवाः दानवानामपितच्छत्रुत्वात्तेषामपिहर्षः आजग्मुरितिदेवदानवाइत्यनुकर्षः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ लब्धलक्षाःप्राप्तहर्षावसराः रलयोरभेदात्प्राप्तरक्ष
णाइत्यपि रघुसुतंरघुवंशजम ॥ ९२ ॥ विश्रावयन्व्यश्रावयन् ॥ ९३ ॥ ९४ ॥

उपलभनूउपालभन् ॥ ९५ ॥ कतकरी० ॥ ८३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकनवतितमःसर्गः ॥ ९१॥ ॥ ७ ॥ ॥ रुधिरे
ति ॥ १ ॥ सन्निपत्यसंगृह्य ॥ २ ॥ युद्धव्रणजपीडावशाद्विभीषणंहनूमंतंचावष्टभ्य अवलंब्येत्यर्थः ॥ ३ ॥ अभिक्रम्यप्रदक्षिणीकृत्य शक्रस्येंद्रानुजोयथायथोपेंद्रइंद्रसमीपेतिष्ठति तद्व
त् इंद्रस्येववृहस्पतिरितिपाठे गुणप्रधानभावेनावस्थानमात्रेदृष्टांतइत्यर्थः ॥ ४ ॥ निष्टनन्निति विभीषणइत्याकर्षः हृष्टोविभीषणःसंतुष्टागमनेनैवेंद्रजिद्वधंनिष्टनन्बोधयन्निवनिकटमागत्य

तदसुकरमथाभिवीक्ष्यहृष्टाःप्रियसुहृदोयुधिलक्ष्मणस्यकर्म ॥ परममुपलभन्मनःप्रहर्षंविनिहतमिंद्ररिपुंनिशम्यदेवाः ॥ ९५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्री
म०वा०आ०युद्धकांडेएकनवतितमःसर्गः ॥ ९१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ रुधिरक्लिन्नगात्रस्तुलक्ष्मणःशुभलक्षणः ॥ बभूवहृष्टस्तंहत्वाशत्रुजे
तारमाहवे ॥ १ ॥ ततःसजांबवंतंचहनूमंतंचवीर्यवान् ॥ सन्निपत्यमहातेजास्तांश्चसर्वान्वनौकसः ॥ २ ॥ आजगामततःशीघ्रंयत्रसुग्रीवराघवौ ॥
विभीषणमवष्टभ्यहनूमंतंचलक्ष्मणः ॥ ३ ॥ ततोराममभिक्रम्यसौमित्रिरभिवाद्यच ॥ तस्थौभ्रातृसमीपस्थःशक्रस्येंद्रानुजोयथा ॥ ४ ॥ निष्टनन्नि
वचागत्यराघवायमहात्मने ॥ आचचक्षेतदावीरोघोरमिंद्रजितोवधम् ॥ ५ ॥ रावणेस्तुशिरश्छिन्नंलक्ष्मणेनमहात्मना ॥ न्यवेदयतरामायतदा
हृष्टोविभीषणः ॥ ६ ॥ श्रुत्वैवतुमहावीर्योलक्ष्मणेनेंद्रजिद्वधम् ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेवाक्यंचेदमुवाचह ॥ ७ ॥ साधुलक्ष्मणतुष्टोस्मिकर्मचासुकरंकृत
म् ॥ रावणेर्हिविनाशेनजितमित्युपधारय ॥ ८ ॥ सतंशिरस्युपाघ्रायलक्ष्मणंकीर्तिवर्धनम् ॥ लज्जमानंबलात्स्नेहादंकमारोप्यवीर्यवान् ॥ ९ ॥ उप
वेश्यतमुत्संगेपरिष्वज्यावपीडितम् ॥ भ्रातरंलक्ष्मणंस्निग्धंपुनःपुनरुदैक्षत ॥ १० ॥ शल्यसंपीडितंशस्तंनिःश्वसंतंतुलक्ष्मणम् ॥ रामस्तुदुःखसंतप्तं
तुनिःश्वासपीडितम् ॥ ११ ॥ मूर्ध्निचैनमुपाघ्रायभूयःसंस्पृश्यचत्वरन् ॥ उवाचलक्ष्मणंवाक्यमाश्वास्यपुरुषर्षभः ॥ १२ ॥

राघवायसामान्यतइंद्रजिद्वधमाचचक्षे ॥ ५ ॥ ततःकिंकर्तृकोवधइत्याकांक्षायामाह रावणेरिति छिन्नमितिन्यवेदयत् ॥ ६ ॥ ७ ॥ जितमित्युपधारय इदानीमेवास्माभिरितिशेषः ॥ ८ ॥ लज्जमा
नंभ्रातुःसन्निधौएवंकृतमितिवक्तुंलज्जयायुतम् क्रियाबाहुल्याच्चैतेषुश्लोकेषुपुनःपुनःकर्मपदप्रयोगः अंकमारोप्यअंकेउपवेशनायाकृष्य ॥ ९ ॥ अवपीडितंशस्त्रव्रणैरितिशेषः यद्वाव
पीडितंगाढमालिंग्य ॥ १० ॥ शस्तंकृत्तगात्रम् ॥ ११ ॥ १२ ॥

दुष्करकर्मणाइतरदुष्करपौरुषेण त्वयेतिशेषः पुत्रेहतेरावणमद्यहतमेवमन्ये तद्वधस्येषत्करत्वादितिभावः ॥१३॥१४ व्यपाश्रयःअवलंबनभूतः एवंलक्ष्मणमाश्वास्यविभीषणादीनप्याश्वास
यति विभीषणेनेति ॥ १५ ॥ अहोरात्रैस्त्रिभिरिति दशम्यांचतुर्थप्रहरेआरंभात्त्रयोदश्यांचतुर्थप्रहरेवधादितिभावः अद्यनिरमित्रःकृतोस्मि कथंरावणेजीवतिनिरमित्रत्वंतत्राह निर्यास्यती

कृतंपरमकल्याणंकर्मदुष्करकर्मणा॥ अद्यमन्येहतेपुत्रेरावणंनिहतंयुधि ॥ १३॥ अद्याहंविजयीशत्रौहतेतस्मिन्दुरात्मनि ॥ रावणस्यनृशंसस्य
दिष्ट्यावीरत्वयारणे ॥ १४ ॥ छिन्नोहिदक्षिणोबाहुःसहितस्यव्यपाश्रयः ॥ विभीषणहनूमद्भ्यांकृतंकर्ममहद्रणे॥ १५ ॥ अहोरात्रैस्त्रिभिर्वीरःकथं
चिद्विनिपातितः ॥ निरमित्रःकृतोस्म्यद्यनिर्यास्यतिहिरावणः॥ १६॥ बलव्यूहेनमहतानिर्यास्यतिहिरावणः॥ बलव्यूहेनमहताश्रुत्वापुत्रंनिपाति
तम्॥ १७॥ तंपुत्रवधसंतप्तंनिर्यातंराक्षसाधिपम्॥ बलेनावृत्यमहतानिहनिष्यामिदुर्जयम्॥१८॥ त्वयालक्ष्मणनाथेनसीताचपृथिवीचमे॥ नदु
ष्प्रापाहतेतस्मिन्शक्रजेतरिचाहवे ॥ १९ ॥ सतंभ्रातरमाश्वास्यपरिष्वज्यचराघवः ॥ रामःसुषेणंमुदितःसमाभाष्येदमब्रवीत्॥ २० ॥ विशल्यो
यंमहाप्राज्ञःसौमित्रिर्मित्रवत्सलः॥ यथाभवतिसुस्वस्थस्तथात्वंसमुदाचर॥२१॥विशल्यःक्रियतांक्षिप्रंसौमित्रिर्मित्रवत्सलः॥ ऋक्षवानरसैन्या
नांशूराणांद्रुमयोधिनाम्॥ २२॥ येचाप्यन्येत्रयुध्यंतिसशल्याव्रणिनस्तथा ॥तेपिसर्वेप्रयत्नेनक्रियतांसुखिनस्तथा ॥ २३॥ एवमुक्तःसरामेणम
हात्माहरियूथपः ॥ लक्ष्मणायददौनस्तःसुषेणःपरमौषधम् ॥ २४ ॥ सतस्यगंधमाघ्रायविशल्यःसमपद्यत ॥ तदानिर्वेदनश्चैवसंरुद्धप्राणएवच
॥२५॥ विभीषणमुखानांचसुहृदांराघवाज्ञया॥ सर्ववानरमुख्यानांचिकित्सामकरोत्तदा॥ २६॥ ततःप्रकृतिमापन्नोहृतशल्योगतक्लमः॥सौमि
त्रिर्मुमुदेतत्रक्षणेनविगतज्वरः॥ २७॥

ति अवश्यंनिर्यास्यति ॥ १६ ॥ १७ ॥ निर्यातंचनंमहताबलेनसहजेनावृत्याक्रम्यनिहनिष्यामि ॥ १८ ॥ हेलक्ष्मण नाथेन उपलालनार्थंनाथशब्दप्रयोगः ॥ १९ ॥ समाभाष्यसुषेणेत्येवं
संबोध्य ॥ २० ॥ विशल्यइति ओषधिपर्वतानयनोत्तरमोषध्यःसुषेणेनसंगृह्यसंस्थापिताइत्यनेनज्ञायते ॥ २१ ॥ २२ ॥ येवानराःसशल्याव्रणिनश्चतेपिविशल्याःप्ररूढव्रणाश्चकार्याः॥२३॥
नस्तःनासिकायाम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ कतकरी० ॥ ८४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्विनवतितमःसर्गः ॥ ९२ ॥ ॥ ९३ ॥ ॥ अथरावणवृत्तांतमाह ततइत्यादि सचिवाअवशिष्टसुपार्श्वादिमंत्रिणः अवज्ञायअवक्षिप्ताज्ञाज्ञानंयस्यतस्मै पुत्रवधवृत्तांतज्ञानरहितायेत्यर्थः तीर्थस्तुअवज्ञायअभिज्ञायदृष्ट्वा पूर्वंश्रुत्वापश्चाद्युद्धभूमिंगत्वाप्रत्यक्षीकृत्याचचक्षुरित्यर्थमाह ॥ १ ॥ मिषतांनइति योद्धराक्षसैर्दर्शनाच्छत्रिन्यायेनबोध्यं मिषतोऽनादृत्येत्यर्थः ॥ २॥ विबुधान्देवानिंद्रंचजयतीतिविबुधेंद्रजित् ॥ ३ ॥ परमाँल्लोकान्वीरप्राप्यानितभावः दारुणंशोकजनकत्वात् प्रतिभयमतिभयंकरम् ॥ ४ ॥ घोरंतीक्ष्णं कश्मलंमूर्छाम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ कालांतकौ कालःसर्वसंहारकः अंतकस्तदधिकृतः ॥ ७॥ भूयोबहुमतोमयात्यंतश्लाघनीयः ॥ ८ ॥ येनवैवस्वतेनत्वंकालधर्मणाकालधर्मेणसंयुक्तःसंयोजितः योभर्तुःकृतेहन्यतेसपुमान्स्वर्गंगच्छति एषपंथाःसुयोधानांनररक्षोसुरवानरयोधानांनकेवलमेतेष्वेवंकिंतु देवादिगणेष्वपीत्याह सर्वामरेति एवंयुद्धमरणस्यसकलशूरजनाकांक्षितत्वात्तयायुद्धहतंत्वांनशोचामीतिभावः ॥ ९ ॥ १० ॥

तदैवरामःप्लवगाधिपस्तथाविभीषणश्चर्क्षपतिश्चवीर्यवान् ॥ अवेक्ष्यसौमित्रिमरोगमुत्थितंमुदाससैन्याःसुचिरंजहर्षिरे ॥ २८॥ अपूजयत्कर्मसलक्ष्मणस्यसुदुष्करंदाशरथिर्महात्मा ॥ बभूवहृष्टोयुधिवानरेंद्रोनिशम्यतंशक्रजितंनिपातितम् ॥ २९ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेद्विनवतितमःसर्गः॥ ९२॥ ॥ ९३॥ ॥ततःपौलस्त्यसचिवाःश्रुत्वाचेंद्रजितोवधम्॥ १ ॥ आचचक्षुरवज्ञायदशग्रीवायसत्वराः ॥ युद्धेहतोमहाराजलक्ष्मणेनतवात्मजः॥ विभीषणसहायेनमिषतांनोमहाद्युतिः ॥ २॥ शूरःशूरेणसंगम्यसंयुगेष्वपराजितः ॥ लक्ष्मणेनहतःशूरःपुत्रस्तेविबुधेंद्रजित्॥ ३॥ गतःसपरमाँल्लोकान्शरैःसंतर्प्यलक्ष्मणम् ॥ सतंप्रतिभयंश्रुत्वावधंपुत्रस्यदारुणम् ॥४॥ घोरमिंद्रजितःसंख्येकश्मलंप्राविशन्महत् उपलभ्यचिरात्संज्ञांराजाराक्षसपुंगवः ॥ ५ ॥ पुत्रशोकाकुलोदीनोविललापाकुलेंद्रियः ॥ हाराक्षसचमूमुख्यममवत्समहाबल ॥ ६॥ जित्वेंद्रंकथमद्यत्वंलक्ष्मणस्यवशंगतः ॥ ननुत्वमिषुभिःक्रुद्धोभिंद्याःकालांतकावपि ॥ ७॥ मंदरस्यापिशृंगाणिकिंपुनर्लक्ष्मणंयुधि ॥ अद्यवैवस्वतोराजाभूयोबहुमतोमम ॥८॥ येनाद्यत्वंमहाबाहोसंयुक्तःकालधर्मणा॥ एषपंथाःसुयोधानांसर्वामरगणेष्वपि ॥ यःकृतेहन्यतेभर्तुःसपुमान्स्वर्गमृच्छति ॥९॥ अद्यदेवगणाःसर्वेलोकपालामहर्षयः॥ हतमिंद्रजितंदृष्ट्वासुखंस्वप्स्यंतिनिर्भयाः॥ १०॥

त्रयोलोकाःपातालांतरिक्षस्वर्गाःपृथिव्याःपृथगुक्तेःसकाननानिर्भयेत्यनुकर्षःकिंचममैकेनेंद्रजिताशून्यासर्वापृथिवीशून्येवभाति ॥ ११ ॥ रवंरोदनजम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ नामेतिप्रसिद्धौ
ममत्वयाप्रेतकार्याणिकर्तुंयोग्यानि त्वंतुविपरीतेवर्तसे यतस्त्वदीयानिमयाकर्तव्यानिभविष्यंति ॥ १४ ॥१५॥ रावणंचसमाधिगमितिपाठेसम्यगाधिःसमाधिर्मनोव्यथातांगच्छतीत्यर्थइति

अद्यलोकास्त्रयःकृत्स्नापृथिवीचसकानना॥एकेनेंद्रजिताहीनाशून्येवप्रतिभातिमे॥११॥ अद्यनैर्ऋतकन्यानांश्रोष्याम्यंतःपुरेरवम्॥करेणुसंघस्य
यथानिनादंगिरिगह्वरे ॥१२॥ यौवराज्यंचलंकांचरक्षांसिचपरंतप॥मातरंमांचभार्यांश्चक्वगतोसिविहायनः॥१३॥ममनामत्वयावीरगतस्य
यमसादनम्॥प्रेतकार्याणिकार्याणिविपरीतेहिवर्तसे॥१४॥सत्वंजीवतिसुग्रीवेलक्ष्मणेनचराघवे॥ममशल्यमनुद्धृत्यक्वगतोसिविहायनः॥१५॥
एवमादिविलापार्तंरावणंराक्षसाधिपम्॥ आविवेशमहान्कोपःपुत्रव्यसनसंभवः॥ १६॥ प्रकृत्याकोपनंह्येनंपुत्रस्यपुनराधयः॥ दीप्तंसंदीपया
मासुर्घर्मेऽर्कमिवरश्मयः॥ १७॥ कोपाद्विजृंभमाणस्यवक्त्राद्व्यक्तमिवज्वलन्॥उत्पपातसधूमाग्निर्वृत्रस्यवदनादिव॥ १८॥ सपुत्रवधसंतप्तःशूरः
क्रोधवशंगतः॥समीक्ष्यरावणोबुद्ध्यावैदेह्यारोचयद्वधम्॥ १९॥ तस्यप्रकृत्यारक्तेचरक्तेक्रोधाग्निनापिच॥रावणस्यमहाघोरेदीप्तेनेत्रेबभूवतुः
॥ २० ॥ घोरंप्रकृत्यारूपंतत्तस्यक्रोधाग्निमूर्च्छितम् ॥ बभूवरूपंक्रुद्धस्यरुद्रस्येवव्यवस्थितम् ॥ २१ ॥ तस्यक्रुद्धस्यनेत्राभ्यांप्रापतन्नश्रुबिंदवः॥
दीपाभ्यामिवदीप्ताभ्यांसार्चिषःस्नेहबिंदवः॥ २२॥दंतान्विदशतस्तस्यश्रूयतेदशनस्वनः॥यंत्रस्याकृष्यमाणस्यमथ्नतोदानवैरिव ॥ २३ ॥ तमंत
कमिवक्रुद्धंचराचरचिखादिषुम्॥वीक्षमाणंदिशःसर्वाराक्षसानोपचक्रमुः॥ २४॥ ततःपरमसंक्रुद्धोरावणोराक्षसाधिपः॥ अब्रवीद्रक्षसांमध्ये
संस्तंभयिषुराहवे॥२५॥

तीर्थः ॥ १६ ॥ पुत्रस्याधयःपुत्रनाशजाआधयःप्रकृत्याकोपनमतएवदीप्तंनित्यंकोपदीप्तंपुनश्चाधयोदीपयामासुः ॥ १७॥ १८ ॥ बुद्ध्यासमीक्ष्यवैदेहीकिलमेपुत्रवधमूलमित्यालोच्येत्यर्थः
॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ यंत्रस्यमंदररूपमथनयंत्रस्य वासुकिनाकरणेनदानवैःकृष्यमाणस्यमथ्नतःक्षीराब्धिमथनंकुर्वतोमंदरस्येव ॥ २३ ॥ नोपचक्रमुःसमीपंनप्रापुः ॥ २४ ॥
आहवेयुद्धे संस्तंभयिषुःप्रतिष्ठापयितुमिच्छुः राक्षसानितिशेषः द्वित्वाभावआर्षः ॥ २५ ॥

अवकाशेषुतत्तत्तपःसमाप्तिसमयेषुस्वायंभुवस्थानविषयेषुवा ॥ २६ ॥ व्युष्ट्याफलोदयेन ॥२७॥ भयाभावेहेतुमाह कवचमिति ॥ २८ ॥ क्रुद्धोक्तित्वादद्येत्यस्यपुनरुक्तिर्नदोषाय प्रतीयात्अभिमुखोभवेत् ॥ २९ ॥ तदेत्यस्यव्याख्यानंदेवासुरविमर्देष्विति तद्विषयेऽभिप्रसन्नेनप्रीतेनयद्धनुर्दत्तम् ॥३० ॥ तदद्यतूर्यशतैरनेकमंगलवाद्यध्वनिभिःसहपरंधनुर्ब्रह्मदत्तंधनुरुत्थाप्यतांउ

मयावर्षसहस्राणिचरित्वापरमंतपः ॥ तेषुतेष्ववकाशेषुस्वयंभूःपरितोषितः ॥ २६ ॥ तस्यैवतपसोव्युष्ट्याप्रसादाच्चस्वयंभुवः ॥ नासुरेभ्योनदेवेभ्योभयंममकदाचन ॥ २७॥ कवचंब्रह्मदत्तंमेयदादित्यसमप्रभम् ॥ देवासुरविमर्देषुनच्छिन्नंवज्रमुष्टिभिः ॥ २८ ॥ तेनमामद्यसंयुक्तंरथस्थमिहसंयुगे ॥ प्रतीयात्कोद्यमामाजौसाक्षादपिपुरंदरः ॥ २९ ॥ यत्तदाभिप्रसन्नेनसशरंकार्मुकंमहत् ॥ देवासुरविमर्देषुममदत्तंस्वयंभुवा ॥ ३० ॥ अद्यतूर्यशतैर्भीमंधनुरुत्थाप्यतांमम ॥ रामलक्ष्मणयोरेववधायपरमाहवे ॥ ३१ ॥ सपुत्रवधसंतप्तःक्रूरःक्रोधवशंगतः ॥ समीक्ष्यरावणोबुद्ध्यासीतांहंतुंव्यवस्यत ॥ ३२ ॥ प्रत्यवेक्ष्यतुताम्राक्षःसुघोरोघोरदर्शनः ॥ दीनोदीनस्वरान्सर्वांस्तानुवाचनिशाचरान् ॥ ३३ ॥ माययाममवत्सेनवंचनार्थंवनौकसाम् ॥ किंचिदेवहतंतत्रसीतेयमितिदर्शितम् ॥ ३४ ॥ तदिदंतथ्यमेवाहंकरिष्येप्रियमात्मनः ॥ वैदेहींनाशयिष्यामिक्षत्रबंधुमनुव्रताम् ॥ इत्येवमुक्त्वासचिवान्खड्गमाशुपरामृशत् ॥ ३५ ॥ उत्प्लुत्यगुणसंपन्नंविमलांबरवर्चसम् ॥ निष्पपातसवेगेनसभार्यःसचिवैर्वृतः ॥ ३६ ॥ रावणःपुत्रशोकेनभृशमाकुलचेतनः ॥ संक्रुद्धःखड्गमादायसहसायत्रमैथिली ॥ ३७ ॥ व्रजंतंराक्षसंप्रेक्ष्यसिंहनादंविचुक्रुशुः ॥ ऊचुश्चान्योन्यमालिंग्यसंक्रुद्धंप्रेक्ष्यराक्षसम् ॥ ३८ ॥ अद्यैनंतावुभौदृष्ट्वाभ्रातरौप्रव्यथिष्यतः ॥ लोकपालाहिचत्वारःक्रुद्धेनानेननिर्जिताः ॥ बहवःशत्रवश्चान्येसंयुगेष्वभिपातिताः ॥ ३९ ॥

द्ध्रियतां आहवेरामलक्ष्मणयोर्वधाय ॥ ३१ ॥ व्यवस्यतव्यवास्यत निश्चितवानित्यर्थः ॥ ३२ ॥ सुघोरःघोरचित्तः ॥ ३३ ॥ किंचिदेवहतंतदेवहत्वातत्रतस्मिन्कालेयंवास्तवसीताहतेति मृषैवदर्शितंतदिदंशत्रूणामप्रियकरंरूपंवस्तुआत्मनःप्रियंतथ्यमेवकरिष्ये ॥ ३४ ॥ यदेवमतोवैदेहीमिति क्षत्रबंधुंवस्तुतोऽक्षत्रियम् ॥ ३५ ॥ विमलांबरवर्चसंनिर्मलाकाशकांति ॥ ३६॥ यत्र मैथिलीतत्रनिष्पपात ॥ ३७ ॥ सिंहनादंविचुक्रुशुः तद्रूपंक्रोशनंकृतवंतः सचिवाइतिशेषः ॥ ३८ ॥ तेषांसिंहनादप्रवृत्तौकारणमाहाद्यैनमिति ॥ ३९ ॥

आहृत्यरत्नानिभुंक्ते ॥ ४० ॥ अशोकवनिकांगतांवैदेहीमभिदुद्राव ॥ ४१ ॥ ग्रहःकुजादिः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ निवार्यमाणमप्यनिवर्तिनं अनुवर्तिनमितिपाठेभिमुखमागच्छंतम् ॥ ४४ ॥ यथायेनप्रकारेणअनुभूयमानोयंमामभिद्रवति ॥ ४५ ॥ वधिष्यतीत्यत्रकारणमाह बहुशइति ॥ ४६ ॥ अनुपस्थानेसतिअनंगीकारेसति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ रामलक्ष्मणावहत्वातौहंतुम

त्रिषुलोकेषुरत्नानिभुंक्तेआहृत्यरावणः ॥ विक्रमेचवलेचैवनास्त्यस्यसदृशोभुवि ॥ ४० ॥ तेषांसंजल्पमानानामशोकवनिकांगताम् ॥ अभिदुद्राववैदेहींरावणःक्रोधमूर्च्छितः ॥ ४१ ॥ वार्यमाणःसुसंक्रुद्धःसुहृद्भिर्हितबुद्धिभिः ॥ अभ्यधावतसंक्रुद्धःखेग्रहोरोहिणीमिव ॥ ४२ ॥ मैथिलीरक्ष्यमाणातुराक्षसीभिरनिंदिता ॥ ददर्शराक्षसंक्रुद्धंनिस्त्रिंशवरधारिणम् ॥ ४३ ॥ तंनिशम्यसनिस्त्रिंशंव्यथिताजनकात्मजा ॥ निवार्यमाणंबहुशःसुहृद्भिरनिवर्तिनम् ॥ ४४ ॥ सीतादुःखसमाविष्टाविलपंतीदमब्रवीत् ॥ यथायंमामभिक्रुद्धःसमभिद्रवतिस्वयम् ॥ वधिष्यतिसनाथांमामनाथामिवदुर्मतिः ॥ ४५ ॥ बहुशश्चोदयामासभर्तारंमामनुव्रताम् ॥ भार्याममभवस्वेतिप्रत्याख्यातोध्रुवंमया ॥ ४६ ॥ सोयंमामनुपस्थानेव्यक्तंनैराश्यमागतः ॥ क्रोधमोहसमाविष्टोव्यक्तंमांहंतुमुद्यतः ॥ ४७ ॥ अथवातौनरव्याघ्रौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ मन्निमित्तमनार्येणसमरेद्यनिपातितौ ॥ ४८ ॥ भैरवोहिमहान्नादोराक्षसानांश्रुतोमया ॥ बहूनामिहहृष्टानांतथाविक्रोशतांप्रियम् ॥ ४९ ॥ अहोधिङ्मन्निमित्तोयंविनाशोराजपुत्रयोः ॥ अथवापुत्रशोकेनअहत्वारामलक्ष्मणौ ॥ ५० ॥ विधमिष्यतिमांरौद्रोराक्षसःपापनिश्चयः ॥ हनूमतस्तुतद्वाक्यंनकृतंक्षुद्रयामया ॥ ५१ ॥ यद्यहंतस्यपृष्ठेनतदायासमनिर्जिता ॥ नाद्यैवमनुशोचेयंभर्तुरंकगतासती ॥ ५२ ॥ मन्येतुहृदयंतस्याःकौसल्यायाःफलिष्यति ॥ एकपुत्रायदापुत्रंविनष्टंश्रोष्यतेयुधि ॥ ५३ ॥ साहिजन्मचबाल्यंचयौवनंचमहात्मनः ॥ धर्मकार्याणिरूपंचरुदतीसंस्मरिष्यति ॥ ५४ ॥ निराशानिहतेपुत्रेदत्वाश्राद्धमचेतना ॥ अग्निमावेक्ष्यतेनूनमपोवापिप्रवेक्ष्यति ॥ ५५ ॥ धिगस्तुकुब्जामसतींमंथरांपापनिश्चयाम् ॥ यन्निमित्तमिमंशोकंकौसल्याप्रतिपत्स्यते ॥ ५६ ॥

शक्नुवानेन ॥ ५० ॥ हनूमतस्तुतद्वाक्यंमत्पृष्ठमारोहेदानीमेवत्वांरामसमीपंनेष्यामीत्युक्तरूपं रामेणानिर्जितापियदितदाऽयासंअयासिषं तदाद्यैवंनानुशोचेयम् ॥ ५१॥ ॥ ५२॥ यदाश्रोष्यते तदाफलिष्यतिस्फुटिष्यति यदिरामोपिहन्यतइतिशेषः तदेवाह एकपुत्रेति ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥५६॥

एवंविलपंतींचंद्रेणविनाकृतांग्रहवशंगतांरोहिणीमिवमैथिलींदृष्ट्वा ॥५७॥ सुपार्श्वोनामामात्यःशुचिःशुद्धव्रतस्तदितरसचिवैरेवंवक्तुमयोग्यमितिनिवार्यमाणोपिरावणंप्रतीदमब्रवीत् अस्यैवाविंध्यइतिनामांतरं अतएवभारते अशोकवनिकस्थांतांरामदर्शनलालसां खड्गमादायदुष्टात्माजवेनाभिपपातह तद्बुद्ध्वातस्यदुर्बुद्धेरविंध्यःपापनिश्चयं शमयामाससंक्रुद्धंश्रूयतांयेनहेतुनेत्युक्तम् ॥ ५८ ॥ वैश्रवणानुजेत्यनेनमहाकुलप्रसूतत्वमुक्तम् ॥ ५९ ॥ धर्मापालनंचतवायुक्तंधार्मिकत्वादेवेत्याह वेदेति वेदविद्याग्रहापेक्षितब्रह्मचर्यव्रतपूर्वंविद्यांगृहीत्वास्नातोगुरुकुलात्समा

इत्येवंमैथिलींदृष्ट्वाविलपंतींतपस्विनीम्॥रोहिणीमिवचंद्रेणविनाग्रहवशंगताम्॥५७॥एतस्मिन्नंतरेतस्यअमात्यःशीलवाञ्छुचिः॥ सुपार्श्वोनाममेधावीरावणंरक्षसांवरम्॥निवार्यमाणःसचिवैरिदंवचनमब्रवीत्॥५८॥कथंनामदशग्रीवसाक्षाद्वैश्रवणानुज॥ हंतुमिच्छसिवैदेहींक्रोधाद्धर्ममपास्यच ॥ ५९ ॥वेदविद्याव्रतस्नातःस्वकर्मनिरतस्तथा॥स्त्रियःकस्माद्वधंवीरमन्यसेराक्षसेश्वर॥६०॥मैथिलींरूपसंपन्नांप्रत्यवेक्षस्व पार्थिव॥तस्मिन्नेवसहास्माभिराहवेक्रोधमुत्सृज ॥ ६१ ॥ अभ्युत्थानंत्वमद्यैवकृष्णपक्षचतुर्दशी॥कृत्वानिर्याह्यमावास्यांविजयायबलैर्वृतः ॥६२॥शूरोधीमान्रथीखड्गीरथप्रवरमास्थितः ॥ हत्वादाशरथिंभीमंभवान्प्राप्स्यतिमैथिलीम्॥ ६३ ॥ सतदुरात्मासुहृदानिवेदितंवचःसुधर्म्यं प्रतिगृह्यरावणः॥गृहंजगामाथततश्चवीर्यवान्पुनःसभांचप्रययौसुहृद्वृतः॥६४॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेत्रिनवतितमःसर्गः॥९३॥

सप्रविश्यसभांराजादीनःपरमदुःखितः॥निषसादासनेमुख्येसिंहःक्रुद्धइवश्वसन्॥१॥ अब्रवीच्चसतान्सर्वान्बलमुख्यान्महाबलः ॥रावणःप्रांजलिर्वाक्यंपुत्रव्यसनकर्शितः॥ २॥सर्वेभवंतःसर्वेणहस्त्यश्वेनसमावृताः॥ निर्यातरथसंघैश्चहस्त्यश्वैश्चोपशोभिताः॥३॥

वृत्तः तदनंतरंदारग्रहणपूर्वंनित्याग्निहोत्रादिस्वकर्मनिरतः ॥ ६० ॥ रूपसंपन्नांमैथिलींप्रत्यवेक्षस्व रामवधपर्यंतमितिशेषः त्वंतस्मिन्नेवराघवएवक्रोधमुत्सृज ॥ ६१ ॥ अद्यकृष्णपक्षचतुर्दशीतस्यामभ्युत्थानंसमरोद्योगंकृत्वाअमावास्यायांविजयायनिर्याहिप्रस्थानंकुरु ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ कतकरी० ॥ ८५ ॥ ॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीये आदिकाव्येयुद्धकांडेत्रिनवतितमःसर्गः ॥ ९३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥सइति ॥ १ ॥ रावणःप्रांजलिरिति परमापदःप्राप्याअवशिष्टानांयुद्धौन्मुख्यार्थंनमस्कारंकरोतीत्याशयः ॥ २ ॥ सर्वेणएकमपिहस्त्यश्वरथपादातमत्यक्त्वेत्यर्थः ॥ ३ ॥

एकंरामंपरिक्षिप्येति तस्यैवमूलत्वात्तमेकमेवपरिक्षिप्यपरितोनिरुध्यहंतुमर्हथ शरवर्षाणि वर्षयतेतिशेषः ॥ ४ ॥ अथवेति अद्यरामहननासंभवेभवद्भिरद्यभिन्नगात्रंश्वोनिहंतास्मि ॥५॥ इत्येतद्वाक्यंप्रथमपक्षोक्तम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ सूर्यस्योदयनंप्रति चतुर्दशीसूर्योदयमारभ्येत्यर्थः त्रयोदशीरात्रिशेषेरावणस्यसीतासमीपगमनमितिबोध्यम् ॥ ९ ॥ गदाभिरन्योन्यंजघ्नुः यद्यपि

एकंरामंपरिक्षिप्यसमरेहंतुमर्हथ ॥ प्रहृष्टाःशरवर्षाणिप्रावृट्कालइवांबुदाः ॥ ४ ॥ अथवाहंशरैस्तीक्ष्णैर्भिन्नगात्रंमहाहवे ॥ भवद्भिःश्वोनिहंता
स्मिरामंलोकस्यपश्यतः ॥ ५ ॥ इत्येतद्वाक्यमादायराक्षसेंद्रस्यराक्षसाः ॥ निर्ययुस्तेरथैःशीघ्रैर्नानानीकैश्चसंयुताः ॥ ६ ॥ परिघान्पट्टिशांश्चैवशर
खड्गपरश्वधान् ॥ शरीरांतकरान्सर्वेचिक्षिपुर्वानरान्प्रति ॥ ७ ॥ वानराश्चद्रुमाञ्छैलान्राक्षसान्प्रतिचिक्षिपुः ॥ ८ ॥ ससंग्रामोमहाभीमःसूर्यस्यो
दयनंप्रति ॥ रक्षसांवानराणांचतुमुलःसमपद्यत ॥ ९ ॥ तेगदाभिश्चचित्राभिःप्रासैःखड्गैःपरश्वधैः ॥ अन्योन्यंसमरेजघ्नुस्तदावानरराक्षसाः ॥ १० ॥
एवंप्रवृत्तेसंग्रामेह्यद्भुतंसुमहद्रजः ॥ रक्षसांवानराणांचशांतंशोणितविस्रवैः ॥ ११ ॥ मातंगरथकूलाश्चशरमत्स्याध्वजद्रुमाः ॥ शरीरसंघाटवहाः
प्रसस्रुःशोणितापगाः ॥ १२ ॥ ततस्तेवानराःसर्वेशोणितौघपरिप्लुताः ॥ ध्वजवर्मरथानश्वान्नानाप्रहरणानिच ॥ आप्लुत्याप्लुत्यसमरेवानरेंद्राबभं
जिरे ॥ १३ ॥ केशान्कर्णललाटंचनासिकाश्चप्लवंगमाः ॥ रक्षसांदशनैस्तीक्ष्णैर्नखैश्चापिव्यकर्तयन् ॥ १४ ॥ एकैकंराक्षसंसंख्येशतंवानरपुंगवाः ॥
अभ्यधावंतपतितंवृक्षंशकुनयोयथा ॥ १५ ॥ तदागदाभिर्गुर्वीभिःप्रासैःखड्गैःपरश्वधैः ॥ निर्जघ्नुर्वानरान्घोरान्राक्षसाःपर्वतोपमाः ॥ १६ ॥ रा
क्षसैर्वध्यमानानांवानराणांमहाचमूः ॥ शरण्यंशरणंयातारामंदशरथात्मजम् ॥ १७ ॥ ततोरामोमहातेजाधनुरादायवीर्यवान् ॥ प्रविश्यराक्ष
संसैन्यंशरवर्षंववर्षच ॥ १८ ॥ प्रविष्टंतुतदारामंमेघाःसूर्यमिवांबरे ॥ नाधिजग्मुर्महाघोरानिर्दहंतंशराग्निना ॥ १९ ॥ कृतान्येवसुघोराणिरामेण
रजनीचराः ॥ रणेरामस्यददृशुःकर्माण्यसुकराणिते ॥ २० ॥

वानराणांगदाद्यायुधाभावस्तथापिराक्षसहस्तेभ्यआच्छिद्यगृहीतैस्तैस्तेषांयुद्धसंभवइतिबोध्यम् ॥ १० ॥ ११ ॥ मातंगरथरूपेकूलेयासांताः शरीराण्येवसंघाटाःकाष्ठसमूहास्तान्वहंतिताः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ रजनीचरारामस्यरणेऽसुकराणिकर्माणिरामेणकृतान्येवददृशुःनतुक्रियमाणानि ॥ २० ॥

२४पं०भाद्रपदकृ.३०भौमेचर्यौ

तथातत्कर्तारमपिनददृशुरित्याह चालयंतमिति कर्तुरदृष्टत्वेपिक्रियामात्रदर्शनेदृष्टांतोवातंवनगतंयथा स्पर्शविधमनादिकार्यैर्यथावायुरनुमितएवभवतितथारामोप्यनुमितएवनप्रत्यक्षइतिभावः ॥ २१ ॥ २२ ॥ इंद्रियार्थाःशब्दादिविषयास्तेषुतिष्ठंतमनुभवितृत्वेनावस्थितंभूतात्मानंजीवंप्रजायथानपश्यंतिप्रत्यक्षतस्तद्वदित्यर्थः ॥ २३ ॥ एषगजानीकवर्तीगजानीकमेवहंतिनान्यमितिगजानीकस्थामन्यंते एवमन्येपिमन्यंतेस्मेत्यर्थः ॥ २४ ॥ इतिएषहंतीत्यादिप्रकारेणकुपिताःसर्वेतेराक्षसाःरामस्यसदृशान्सदृशत्वेनप्रतीयमानान्राक्षसान्रामसादृश्यादन्योन्यंजघ्नुः सदृशारावणस्यैतेरणेराक्षससत्तमाइतिपूर्वार्धपाठेरावणेनदेवासुरयुद्धादौसाक्षात्साह्यार्थंमूलबलतयातेषांदृष्टप्रत्ययानामत्यूर्जितबलानामेवसंगृहीतत्वात्तेषांरावणसादृश्यम् ॥ २५ ॥ राक्षसानांपर

चालयंतंमहासैन्यंविधमंतंमहारथान् ॥ ददृशुस्तेनवैरामंवातंवनगतंयथा ॥ २१ ॥ छिन्नंभिन्नंशरैर्दग्धंप्रभग्नंशस्त्रपीडितम् ॥ बलंरामेणददृशुर्नरामंशीघ्रकारिणम् ॥ २२ ॥ प्रहरंतंशरीरेषुनतेपश्यंतिराघवम् ॥ इंद्रियार्थेषुतिष्ठंतंभूतात्मानमिवप्रजाः ॥ २३ ॥ एषहंतिगजानीकमेषहंतिमहारथान् ॥ एषहंतिशरैस्तीक्ष्णैःपदातीन्वाजिभिःसह ॥ २४ ॥ इतितेराक्षसाःसर्वेरामस्यसदृशान्रणे ॥ अन्योन्यंकुपिताजघ्नुःसादृश्याद्राघवस्यतु ॥ २५ ॥ नतेददृशिरेरामंदहंतमपिवाहिनीम् ॥ मोहिताःपरमास्त्रेणगांधर्वेणमहात्मना ॥ २६ ॥ तेतुरामसहस्राणिरणेपश्यंतिराक्षसाः ॥ पुनःपश्यंतिकाकुत्स्थमेकमेवमहाहवे ॥ २७ ॥ भ्रमंतींकांचनींकोटिंकार्मुकस्यमहात्मनः ॥ अलातचक्रप्रतिमांददृशुस्तेनराघवम् ॥ २८ ॥ शरीरनाभिसत्वार्चिःशरारंनेमिकार्मुकम् ॥ ज्याघोषतलनिर्घोषंतेजोबुद्धिगुणप्रभम् ॥ २९ ॥ दिव्यास्त्रगुणपर्यंतंनिघ्नंतंयुधिराक्षसान् ॥ ददृशूरामचक्रंतत्कालचक्रमिवप्रजाः ॥ ३० ॥

स्परंरामसादृश्यप्रतीतौकारणमाह मोहिताइति ॥ २६ ॥ अतएवतेरामसहस्राणिपश्यंति पुनश्चएकमेवपश्यंति ॥ २७ ॥ भ्रमंतीमाकर्णवेगतोऽनवस्थितां कांचनींस्वर्णमयींकार्मुकस्यकोटिं धनुष्कोटिंवेगवशादलातचक्रप्रतिमांददृशूराघवंतुनेतिसंबंधः ॥ २८ ॥ लाघवातिशयान्मंडलीकृतकार्मुकंराक्षसान्निघ्नंतंरामंकालचक्रेणोपमिनोति शरीरेति शरीरंमध्यदेहएवनाभिश्चक्रस्येव मध्यंयस्यतत् सत्वंबलमेवार्चिर्ज्वालायस्यतत् शराएवारामध्यकाष्ठानियस्यतत् नेमिर्वलयाकारोऽवयवविशेषस्तद्रूपंकार्मुकंयस्यतत् तलंज्याघातवारणंतेनतज्जोघोषोलक्ष्यते ज्याघोषतलघोषावेवनिर्घोषोध्वनिर्यस्यतत् तेजःप्रतापोबुद्धिर्ज्ञानंतद्रूपौगुणावेवप्रभायस्यतत् ॥ २९ ॥ दिव्यास्त्रगुणोदिव्यास्त्रवैभवंतदेवपर्यंतोधारणायस्यतत् ॥ ३० ॥

अनीकमिति एकेभैकरथात्र्यश्वापत्तिःपंचपदातिका पत्यंगैस्त्रिगुणैःसर्वैःक्रमादाख्यायथोत्तरं सेनामुखंगुल्मगणौवाहिनीपृतनाचमूः अनीकिनीदशानीकिन्यक्षौहिणीत्यमरोक्तप्रकारेणदशसं
ख्यापत्तिस्तत्त्रिगुणंसेनामुखं तत्त्रिगुणोगुल्मः तत्त्रिगुणोगणः गणत्रिगुणावाहिनी तत्त्रिगुणापृतना तत्त्रिगुणाचमूः चमूत्रिगुणाअनीकिनी एवंचदशोनत्रिशताधिकसप्तसहस्रसंख्याचमूरनीकं सह
स्राण्येवसाहस्रंदशसाहस्राण्यनीकान्यस्मिन्नस्तीतितत् रथानांदशसाहस्राण्यनीकिनीत्यर्थः एकोनत्रिंशल्लक्षाधिकसप्तकोटिसंख्यासंख्यातारथाइत्युक्तं अष्टादशसहस्राणीत्यत्राप्यनीकमिति

अनीकंदशसाहस्रंरथानांवातरंहसाम् ॥ अष्टादशसहस्राणिकुंजराणांतरस्विनाम् ॥ ३१ ॥ चतुर्दशसहस्राणिसारोहाणांचवाजिनाम् ॥ पूर्णंशत
सहस्रेद्वेराक्षसानांपदातिनाम् ॥ ३२ ॥ दिवसस्याष्टभागेनशरैरग्निशिखोपमैः ॥ हतान्येकेनरामेणरक्षसांकामरूपिणाम् ॥ ३३ ॥ तेहताश्वाहतर
थाःशांताविमथितध्वजाः ॥ अभिपेतुःपुरींलंकांहतशेषानिशाचराः ॥ ३४ ॥ हतैर्गजपदात्यश्वैस्तद्बभूवरणाजिरम् ॥ आक्रीडभूमिःक्रुद्धस्यरुद्रस्ये
वमहात्मनः ॥ ३५ ॥ ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ साधुसाध्वितिरामस्यतत्कर्मसमपूजयन् ॥ ३६ ॥ अब्रवीच्चतदारामःसुग्रीवंप्रत्यनं
तरम् ॥ विभीषणंचधर्मात्माहनूमंतंचवानरम् ॥ ३७ ॥ जांबवंतंहरिश्रेष्ठंमैंदंद्विविदमेवच ॥ एतदस्त्रबलंभीमंममवात्र्यंबकस्यवा ॥ ३८ ॥ निहत्य
तांराक्षसराजवाहिनींरामस्तदाशक्रसमोमहात्मा ॥ अस्त्रेषुशस्त्रेषुजितक्लमश्चसंस्तूयतेदेवगणैःप्रहृष्टैः ॥ ३९ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्ध०
चतुर्नवतितमःसर्गः ॥ ९४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तानिनागसहस्राणिसारोहाणिचवाजिनाम् ॥ रथानांत्वग्निवर्णानांसध्वजानांसहस्रशः ॥ १ ॥
राक्षसानांसहस्राणिगदापरिघयोधिनाम् ॥ कांचनध्वजचित्राणांशूराणांकामरूपिणाम् ॥ २ ॥

विभक्तिविपरिणामेनयोज्यं तेनविंशतिसहस्राधिकद्वादशलक्षोत्तरत्रयोदशकोटिसंख्यागजाइत्युक्तं चतुर्दशसहस्राण्यनीकानिषष्टिसहस्राधिकविंशतिलक्षोत्तरदशशतकोटिसंख्यावाजिनइ
त्यर्थः शतसहस्रेद्वेऽनीकेअष्टाशीतिलक्षोत्तरपंचचत्वारिंशत्कोट्यधिकशतकोटिसंख्याःपदातयइत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ दिवसस्याष्टभागेनचतुर्दशीसंबंध्यंत्यमुहूर्तद्वयेन ॥ ३३ ॥ हतशेषाःकति
पयालंकामभिपेतुः ॥ ३४ ॥ आक्रीडंक्रीडातस्याभूमिः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ प्रत्यनंतरंआसन्नम् ॥ ३७ ॥ ममवात्र्यंबकस्यवा अनेनस्वस्यविष्णुत्वंसूचितम् ॥ ३८ ॥ संस्तूयतेस्म ॥ ३९ ॥
कतकरी० ॥ ८६ ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुर्नवतितमःसर्गः ॥ ९४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तानीति सहस्रशः सहस्राणीत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ रावणेनप्रयुक्तानियुद्धार्थंप्रेषितानिरामेणहतानिदृष्ट्वावृद्धास्तुश्रुत्वाहतशेषाःवालवृद्धानिशाचराराक्षस्यश्चसमागम्यसंघशःसंभूयदीनाश्चिंतापरिप्लुताश्चअभवन्नितिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ परिदेवनप्रकारःकथमिति निर्णतोदरीनिम्नोदरी ॥ ६ ॥ लोकवध्यालोकैर्वधार्हा हीनरूपारामसान्निध्यानर्हाकुत्सितरूपा अथापिरामेप्रकामितासंजातप्रकामा ॥ ७॥८ ॥ अस्यजनस्यराक्षसजनस्य वलिनीजरावशाज्जातवलिः व्रीह्यादित्वादिनिः ॥ ९ ॥ अप्रतिरूपाविकृतरूपा अप्रतिरूपस्येतिपाठेतदसदृशाकारस्येत्यर्थः ॥ १० ॥ तन्निमित्तंधर्षणनिमित्तं साआनीतेतिच्छेदः वधायरक्षसामितिशेषः ॥ ११ ॥ नप्राप्नोतिनप्राप्स्यतिच ॥ १२ ॥ प्रार्थयानंप्रार्थयमानं एकेनासहायेनरामेणब्रह्मदत्तवरमपिहतंविराधंसंप्रेक्ष्यस्थितस्यरावणस्यतदेकमेवपर्याप्तंनिदर्शनं रामस्यसदेवासुरसकललोकातिशायित्वावगमायपर्याप्तंनिदर्शनमित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

निहतानिशरैर्दीप्तैस्तप्तकांचनभूषणैः॥ रावणेनप्रयुक्तानिरामेणाक्लिष्टकर्मणा॥ ३ ॥ दृष्ट्वाश्रुत्वाचसंभ्रांताहतशेषानिशाचराः॥ राक्षस्यश्चसमागम्यदीनाश्चिंतापरिप्लुताः ॥ ४ ॥ विधवाहतपुत्राश्चक्रोशंत्योहतवांधवाः ॥ राक्षस्यःसहसंगम्यदुःखार्ताःपर्यदेवयन् ॥ ५ ॥ कथंशूर्पणखावृद्धाकरालानिर्णतोदरी ॥ आससादवनेरामंकंदर्पसमरूपिणम् ॥ ६ ॥ सुकुमारंमहासत्वंसर्वभूतहितेरतम् ॥ तंदृष्ट्वालोकवध्यासाहीनरूपाप्रकामिता ॥ ७ ॥ कथंसर्वगुणैर्हीनागुणवंतंमहौजसम् ॥ सुमुखंदुर्मुखीरामंकामयामासराक्षसी ॥ ८ ॥ जनस्यास्याल्पभाग्यत्वाद्वलिनीश्वेतमूर्धजा ॥ अकार्यमपहास्यंचसर्वलोकविगर्हितम्॥ ९ ॥ राक्षसानांविनाशायदूषणस्यखरस्यच॥ चकाराप्रतिरूपासाराघवस्यप्रधर्षणम् ॥ १० ॥ तन्निमित्तमिदंवैरंरावणेनकृतंमहत्॥ वधायसीतासानीतादशग्रीवेणरक्षसा ॥ ११ ॥ नचसीतांदशग्रीवःप्राप्नोतिजनकात्मजाम्॥ बद्धंबलवतावैरमक्षयंराघवेणच ॥ १२ ॥ वैदेहींप्रार्थयानंतंविराधंप्रेक्ष्यराक्षसम् ॥ हतमेकेनरामेणपर्याप्तंतन्निदर्शनम्॥ १३ ॥ चतुर्दशसहस्राणिरक्षसांभीमकर्मणाम्॥ निहतानिजनस्थानेशरैरग्निशिखोपमैः॥ १४ ॥ खरश्चनिहतःसंख्येदूषणस्त्रिशिरास्तथा॥ शरैरादित्यसंकाशैःपर्याप्तंतन्निदर्शनम्॥ १५ ॥ हतोयोजनबाहुश्चकबंधोरुधिराशनः॥ क्रोधान्नादंनदन्सोथपर्याप्तंतन्निदर्शनम्॥ १६ ॥ जघानबलिनंरामःसहस्रनयनात्मजम्॥ वालिनंमेघसंकाशंपर्याप्तंतन्निदर्शनम्॥ १७ ॥ ऋष्यमूकेवसंश्चैवदीनोभग्नमनोरथः॥ सुग्रीवःप्रापितोराज्यंपर्याप्तंतन्निदर्शनम्॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ इंद्रजितमपिहतंश्रुत्वानाववुध्यतेपराक्रममितिशेषः ॥ २२ ॥ कुलेकुलेगृहेगृहे ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अपश्यंतःअपश्यंत्यः ॥ २६ ॥ रामहस्तात्प्राप्तमिदंस्वस्यभ
यंशूरोब्रह्मदत्तमहावरइतिकृत्वातद्गर्वान्नवुध्यते ॥ २७ ॥ उपसृष्टंहंतुमारब्धम् ॥ २८ ॥ कथयंतीति तदुत्पातफलंमाल्यवद्वादयोवृद्धाइतिशेषः ॥ २९ ॥ रामेणास्यवधेउपपत्तिंचाहुः पिता

धर्मार्थसहितंवाक्यंसर्वेषांरक्षसांहितम् ॥ युक्तंविभीषणेनोक्तंमोहात्तस्यनरोचते ॥ १९ ॥ विभीषणवचःकुर्याद्यदिस्मधनदानुजः ॥ श्मशानभूतादुः
खार्तानेयंलंकाभविष्यति ॥ २० ॥ कुंभकर्णहतंश्रुत्वाराघवेणमहावलम् ॥ अतिकायंचदुर्मर्षंलक्ष्मणेनहतंतदा ॥ २१ ॥ प्रियंचेंद्रजितंपुत्रंरावणो
नाववुध्यते ॥ २२ ॥ ममपुत्रोममभ्राताममभर्तारणेहतः ॥ इत्येषश्रूयतेशव्दोराक्षसीनांकुलेकुले ॥ २३ ॥ रथाश्वनागाश्चहतास्तत्रतत्रसहस्रशः ॥
रणेरामेणशूरेणहताश्चापिपदातयः ॥ २४ ॥ रुद्रोवायदिवाविष्णुर्महेंद्रोवाशतक्रतुः ॥ हंतिनोरामरूपेणयदिवास्वयमंतकः ॥ २५ ॥ हतप्रवीरारामेण
निराशाजीवितेवयम् ॥ अपश्यंतोभयस्यांतमनाथाविलपामहे ॥ २६ ॥ रामहस्ताद्दशग्रीवःशूरोदत्तमहावरः ॥ इदंभयंमहाघोरंसमुत्पन्नंनवुध्य
ते ॥ २७ ॥ तंनदेवानगंधर्वानपिशाचानराक्षसाः ॥ उपसृष्टंपरित्रातुंशक्तारामेणसंयुगे ॥ २८ ॥ उत्पाताश्चापिदृश्यंतेरावणस्यरणेरणे ॥ कथयंति
हिरामेणरावणस्यनिवर्हणम् ॥ २९ ॥ पितामहेनप्रीतेनदेवदानवराक्षसैः ॥ रावणस्याभयंदत्तंमनुष्येभ्योनयाचितम् ॥ ३० ॥ तदिदंमानुषंमन्ये
प्राप्तंनिःसंशयंभयम् ॥ जीवितांतकरंघोरंरक्षसांरावणस्यच ॥ ३१ ॥ पीड्यमानास्तुवलिनावरदानेनरक्षसा ॥ दीप्तैस्तपोभिर्विवुधाःपितामहमपू
जयन् ॥ ३२ ॥ देवतानांहितार्थायमहात्मावैपितामहः ॥ उवाचदेवतास्तुष्टइदंसर्वामहद्वचः ॥ ३३ ॥ अद्यप्रभृतिलोकांस्त्रीन्सर्वेदानवराक्षसाः ॥ भ
येनप्रभृतानित्यंविचरिष्यंतिशाश्वतम् ॥ ३४ ॥ दैवतैस्तुसमागम्यसर्वैश्चेंद्रपुरोगमैः ॥ वृषध्वजस्त्रिपुरहामहादेवःप्रतोषितः ॥ ३५ ॥

महेनेति देवदानवराक्षसैस्तेभ्यः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ रावणेनपीड्यमानदेवैःप्रसादितस्यब्रह्मणोऽनुग्रहादपिक्षयोराक्षसानामित्याहुः पीड्यमानास्त्विति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ दानवाराक्षसाश्चभयेनप्रभृ
ताःदेवेभ्योभयंबिभ्राणाएवविचरिष्यंति देवाःस्वतःपरतोवास्मान्पीडयिष्यंतीतिभययुक्ताएवभविष्यंतीत्यर्थः ॥ ३४ ॥ एवंब्रह्मणःप्रसादात्सभयत्वमात्रंप्राप्तंसंहाराधिकृतरुद्रप्रसादेनतुनाश
एवास्माकमित्याहुः दैवतैरिति ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ साएषासीतैवेत्याहुः एषेतिं पुरापूर्वकल्पे देवैर्दानवनाशार्थंप्रयुक्ताक्षुद्यथादानवान्हरतिस्म एवंदेवैःप्रयुक्ताएषासीतापिसरावणान्रावणसहितानस्मान्भक्षयिष्यति ॥ ३७ ॥ अपनीते
नअनयेन निष्टानकोनाशःशोकसहितःप्राप्तः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ प्राप्तकालंकालोचितं पौलस्त्येनविभीषणेन यतएवयस्माद्रामादेवभयंदृष्टं स्वमंत्रशक्तिवैभवेनेतिशेषः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

६

प्रसन्नस्तुमहादेवोदेवानेतद्वचोब्रवीत् ॥ उत्पत्स्यतिहितार्थंवोनारीरक्षःक्षयावहा ॥ ३६ ॥ एषादेवैःप्रयुक्तातुक्षुद्यथादानवान्पुरा ॥ भक्षयिष्यतिनः
सर्वान्राक्षसघ्नीसरावणान् ॥ ३७ ॥ रावणस्यापनीतेनदुर्विनीतस्यदुर्मतेः ॥ अयंनिष्टानकोघोरःशोकेनसमभिप्लुतः ॥ ३८ ॥ तंनपश्यामहेलोके
योनःशरणदोभवेत् ॥ राघवेणोपसृष्टानांकालेनेवयुगक्षये ॥ ३९ ॥ नास्तिनःशरणंकिंचिद्भयेमहतितिष्ठताम् ॥ दावाग्निवेष्टितानांहिकरेणूनांयथा
वने ॥ ४० ॥ प्राप्तकालंकृतंतेनपौलस्त्येनमहात्मना ॥ यतएवभयंदृष्टंतमेवशरणंगतः ॥ ४१ ॥ इतीवसर्वारजनीचरस्त्रियःपरस्परंसंपरिरभ्यबाहुभिः ॥
विषेदुरार्तातिभयाभिपीडिताविनेदुरुच्चैश्चतदासुदारुणम् ॥ ४२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचनवतितमः
सर्गः ॥ ९५ ॥ ॥ ९६ ॥ ॥ आर्तानांराक्षसीनांतुलंकायांवैकुलेकुले ॥ रावणःकरुणंशब्दंशुश्रावपरिदेवितम् ॥ १ ॥ सतुदीर्घंविनिःश्वस्यमुहूर्तं
ध्यानमास्थितः ॥ बभूवपरमक्रुद्धोरावणोभीमदर्शनः ॥ २ ॥ संदश्यदशनैरोष्ठंक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ राक्षसैरपिदुर्दर्शःकालाग्निरिवमूर्तिमान् ॥ ३ ॥ उ
वाचचसमीपस्थान्राक्षसान्राक्षसेश्वरः ॥ क्रोधाव्यक्तकथस्तत्रनिर्दहन्निवचक्षुषा ॥ ४ ॥ महोदरंमहापार्श्वंविरूपाक्षंचराक्षसम् ॥ शीघ्रंवदतसैन्या
निनिर्यातेतिममाज्ञया ॥ ५ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराक्षसास्तेभयार्दिताः ॥ चोदयामासुरव्यग्रान्राक्षसांस्तान्नृपाज्ञया ॥ ६ ॥ तेतुसर्वेतथेत्युक्त्वाराक्षसा
भीमदर्शनाः ॥ कृतस्वस्त्ययनाःसर्वेतेरणाभिमुखाययुः ॥ ७ ॥ प्रतिपूज्ययथान्यायंरावणंतमहारथाः ॥ तस्थुःप्रांजलयःसर्वेभर्तुर्विजयकांक्षिणः ॥ ८ ॥

कतकरी० ॥ ८७ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचनवतितमःसर्गः ॥ ९५ ॥ ॥ ९६ ॥ ॥ आर्तानामिति कुलेकुलेगृहेगृहे
॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ क्रोधेनाव्यक्ताकथाकथनंयस्यसः ॥ ४ ॥ ५ ॥ अव्यग्रान्रावणप्रोत्साहनेनत्यक्तभयान् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

ततोवाचततउवाच प्रहस्य क्रोधजोत्रप्रहासः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ प्रकाशत्वंप्रकटत्वम् ॥ १२ ॥ पतत्रिणाप्रशस्तपक्षवता ॥ १३ ॥ धनूरूपात्समुद्रात् ॥ १४ ॥ व्याकोशपद्मवक्त्राणिवक्त्र

ततोवाचप्रहस्यैतान्रावणःक्रोधमूर्छितः॥ महोदरमहापार्श्वौविरूपाक्षंचराक्षसम् ॥९॥ अद्यबाणैर्धनुर्मुक्तैर्युगांतादित्यसन्निभैः ॥ राघवंलक्ष्मणं
चैवनेष्यामियमसादनम् ॥ १० ॥ खरस्यकुंभकर्णस्यप्रहस्तेंद्रजितोस्तथा॥ करिष्यामिप्रतीकारमद्यशत्रुवधादहम्॥ ११ ॥ नैवांतरिक्षंनदिशोन
चद्यौर्नापिसागराः॥ प्रकाशत्वंगमिष्यंतिमद्बाणजलदावृताः॥ १२ ॥ अद्यवानरमुख्यानांतानियूथानिभागशः॥ धनुषाशरजालेनवधिष्यामिप
तत्रिणा॥ १३ ॥ अद्यवानरसैन्यानिरथेनपवनौजसा॥ धनुःसमुद्राद्उद्भूतैर्मथिष्यामिशरोर्मिभिः॥ १४॥ व्याकोशपद्मवक्त्राणिपद्मकेसरवर्चसा
म्॥ अद्ययूथतटाकानिगजवत्प्रमथाम्यहम्॥ १५ ॥ सशरैरद्यवदनैःसंख्येवानरयूथपाः ॥ मंडयिष्यंतिवसुधांसनालैरिवपंकजैः॥ १६ ॥ अद्ययूथ
प्रचंडानांहरीणांद्रुमयोधिनाम् ॥ मुक्तेनैकेषुणायुद्धेभेत्स्यामिचशतंशतम्॥ १७ ॥ हतोभ्राताचयेषांवैयेषांचतनयोहतः ॥ वधेनाद्यरिपोस्तेषांक
रोम्यश्रुप्रमार्जनम्॥ १८॥ अद्यमद्बाणनिर्भिन्नैः प्रस्तीर्णैर्गतचेतनैः॥ करोमिवानरैर्युद्धेयत्नावेक्ष्यतलांमहीम्॥ १९॥ अद्यकाकाश्चगृध्राश्चयेचमां
साशिनोपरे॥ सर्वांस्तांस्तर्पयिष्यामिशत्रुमांसैःशराहतैः॥ २०॥ कल्प्यतांमेरथःशीघ्रंक्षिप्रमानीयतांधनुः ॥ अनुप्रयांतुमांयुद्धेयेत्रशिष्टानिशाच
राः॥ २१॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वामहापार्श्वोब्रवीद्वचः॥ बलाध्यक्षान्स्थितांस्तत्रबलंसंत्वर्यतामिति ॥ २२ ॥ बलाध्यक्षास्तुसंयुक्ताराक्षसांस्तान्गृहे
गृहे॥ चोदयंतःपरिययुर्लंकांलघुपराक्रमाः ॥ २३ ॥ ततोमुहूर्तान्निष्पेतूराक्षसाभीमदर्शनाः ॥ नदंतोभीमवदनानानाप्रहरणैर्भुजैः ॥ २४ ॥ अ
सिभिःपट्टिशैःशूलैर्गदाभिर्मुसलैर्हलैः॥ शक्तिभिस्तीक्ष्णधाराभिर्महद्भिःकूटमुद्गरैः॥ २५ ॥ यष्टिभिर्विविधैश्चक्रैर्निशितैश्चपरश्वधैः ॥ भिंदिपालैः
शतघ्नीभिरन्यैश्चापिवरायुधैः॥ २६॥ अथानयन्बलाध्यक्षाश्चत्वारोरावणाज्ञया॥ रथानांनियुतंसाग्रंनागानांनियुतत्रयम्॥ २७॥

रूपविकसितपद्मानि पद्मकेसरवर्चसांवानराणामितिशेषः यूथरूपाणितटाकानिप्रमथामिप्रमथिष्यामि ॥ १५ ॥ सशरैःशरसहितैर्वदनैःस्वीयैःसशरत्वात्सनालैःपंकजैरिव ॥ १६ ॥ १७ ॥
॥ १८ ॥ यत्नेनावेक्ष्यमवेक्षितुंयोग्यंतलंयस्यास्तथाभूताम् ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ भुजैरुपलक्षिताः ॥ २४ ॥ हलैरायुधविशेषैः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अमायांसूर्योदयेइदंरथारोहणम् ॥ ३३ ॥ सत्वगांभीर्याद्बलातिशयात् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ प्रजविताश्वे

अश्वानांषष्टिकोट्यस्तुखरोष्ट्राणांतथैवच ॥ पदातयस्त्वसंख्याताजग्मुस्तेराजशासनात् ॥ २८ ॥ बलाध्यक्षाश्चसंस्थाप्यराज्ञःसेनांपुरस्थिताम् ॥ ए
तस्मिन्नंतरेसूतःस्थापयामासतंरथम् ॥ २९ ॥ दिव्याश्ववरसंपन्नंनानालंकारभूषितम् ॥ नानायुधसमाकीर्णंकिंकिणीजालसंयुतम् ॥ ३० ॥ नाना
रत्नपरिक्षिप्तंरत्नस्तंभैर्विराजितम् ॥ जांबूनदमयैश्चैवसहस्रकलशैर्वृतम् ॥ ३१ ॥ तंदृष्ट्वाराक्षसाःसर्वेविस्मयंपरमंगताः ॥ तंदृष्ट्वासहसोत्थायराव
णोराक्षसेश्वरः ॥ ३२ ॥ कोटिसूर्यप्रतीकाशंज्वलंतमिवपावकम् ॥ द्रुतंसूतसमायुक्तंयुक्ताष्टतुरगंरथम् ॥ आरुरोहतदाभीमंदीप्यमानंस्वतेजसा
॥ ३३ ॥ ततःप्रयातःसहसाराक्षसैर्बहुभिर्वृतः ॥ रावणःसत्वगांभीर्याद्दारयन्निवमेदिनीम् ॥ ३४ ॥ ततश्चासीन्महानादस्तूर्याणांचततस्ततः ॥ मृ
दंगैःपटहैःशंखैःकलहैःसहरक्षसाम् ॥ ३५ ॥ आगतोरक्षसांराजाछत्रचामरसंयुतः ॥ सीतापहारीदुर्वृत्तोब्रह्मघ्नोदेवकंटकः ॥ योद्धुंरघुवरेणेतिशुश्रुवे
कलहध्वनिः ॥ ३६ ॥ तेननादेनमहतापृथिवीसमकंपत ॥ तंशब्दंसहसाश्रुत्वावानराद्रुद्रुवुर्भयात् ॥ ३७ ॥ रावणस्तुमहाबाहुःसचिवैःपरिवारितः ॥
आजगाममहातेजाजयायविजयंप्रति ॥ ३८ ॥ रावणेनाभ्यनुज्ञातौमहापार्श्वमहोदरौ ॥ विरूपाक्षश्चदुर्धर्षोरथानारुरुहुस्तदा ॥ ३९ ॥ तेतुहृष्टा
भिनर्दंतोभिंदंतइवमेदिनीम् ॥ नादंघोरंविमुंचंतोनिर्ययुर्जयकांक्षिणः ॥ ४० ॥ ततोयुद्धायतेजस्वीरक्षोगणबलैर्वृतः ॥ निर्ययावुद्यतधनुःकालांत
कयमोपमः ॥ ४१ ॥ ततःप्रजविताश्वेनरथेनसमहारथः ॥ द्वारेणनिर्ययौतेनयत्रतौरामलक्ष्मणौ ॥ ४२ ॥ ततोनष्टप्रभःसूर्योदिशश्चतिमिरावृताः ॥
द्विजाश्चनेदुर्घोराश्चसंचचालचमेदिनी ॥ ४३ ॥ ववर्षरुधिरंदेवश्चस्खलुश्चतुरंगमाः ॥ ध्वजाग्रेन्यपतद्गृध्रोविनेदुश्चाशिवाःशिवाः ॥ ४४ ॥ नयनंचा
स्फुरद्वामंवामोबाहुरकंपत ॥ विवर्णवदनश्चासीत्किंचिदभ्रश्यतस्वनः ॥ ४५ ॥ ततोनिष्पततोयुद्धेदशग्रीवस्यरक्षसः ॥ रणेनिधनशंसीनिरूपाण्ये
तानिजज्ञिरे ॥ ४६ ॥ अंतरिक्षात्पपातोल्कानिर्घातसमनिःस्वना ॥ विनेदुरशिवागृध्रावायसैरभिमिश्रिताः ॥ ४७ ॥

नप्रकर्षेणसंजातवेगाअश्वायस्यतेन ॥ ४२ ॥ अथरावणस्यदुर्निमित्तान्याह नष्टप्रभइत्यादि ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ एतानिरूपाणि निधनसूचकानीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

॥ ४८ ॥ आह्वयानानांस्पर्धयाह्वयमानानाम् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ कतकरी० ॥ ८८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयु

एतानचिंतयन्घोरानुत्पातान्समवस्थितान्॥ निर्ययौरावणोमोहाद्वधार्थंकालचोदितः॥ ४८ ॥ तेषांतुरथघोषेणराक्षसानांमहात्मनाम् ॥ वानरा
णामपिचमूर्युद्धायैवाभ्यवर्तत॥ अन्योन्यमाह्वयानानांक्रुद्धानांजयमिच्छताम्॥ ४९ ॥ ततःक्रुद्धोदशग्रीवःशरैःकांचनभूषणैः॥ वानराणामनी
केषुचकारकदनंमहत्॥ ५० ॥ निकृत्तशिरसःकेचिद्रावणेनवलीमुखाः॥ केचिद्विच्छिन्नहृदयाःकेचिच्छ्रोत्रविवर्जिताः॥ ५१ ॥ निरुच्छ्वासाहताः
केचित्केचित्पार्श्वेषुदारिताः॥ केचिद्विभिन्नशिरसःकेचिच्चक्षुर्विनाकृताः॥ ५२ ॥ दशाननःक्रोधविवृत्तनेत्रोयतोयतोऽभ्येतिरथेनसंख्ये ॥ ततस्तत
स्तस्यशरप्रवेगंसोढुंनशेकुर्हरियूथपास्ते॥ ५३ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषण्णवतितमःसर्गः॥ ९६ ॥ ॥ छ ॥
तथातैःकृत्तगात्रैस्तुदशग्रीवेणमार्गणैः॥ वभूववसुधातत्रप्रकीर्णाहरिभिस्तदा ॥ १ ॥ रावणस्याप्रसह्यंतंशरसंपातमेकतः॥ नशेकुःसहितुंदीप्तंप
तंगाज्वलनंयथा॥ २ ॥ तेर्दितानिशितैर्बाणैःक्रोशंतोविप्रदुद्रुवुः॥ पावकार्चिःसमाविष्टादह्यमानायथागजाः॥ ३ ॥ प्लवंगानामनीकानिमहाभ्रा
णीवमारुतः॥ संययौसमरेतस्मिन्विधमन्रावणःशरैः॥ ४ ॥ कदनंतरसाकृत्वाराक्षसेंद्रोवनौकसाम्॥ आससादततोयुद्धेत्वरितंराघवंरणे॥ ५ ॥
सुग्रीवस्तान्कपीन्दृष्ट्वाभग्नान्विद्रावितान्रणे॥ गुल्मेसुषेणंनिक्षिप्यचक्रेयुद्धेद्रुतंमनः ॥ ६ ॥ आत्मनःसदृशंवीरंसतंनिक्षिप्यवानरम् ॥ सुग्रीवो
भिमुखंशत्रुंप्रतस्थेपादपायुधः ॥ ७ ॥ पार्श्वतःपृष्ठतश्चास्यसर्वेवानरयूथपाः ॥ अनुजग्मुर्महाशैलान्विविधांश्चवनस्पतीन्॥ ८ ॥ ननर्दयुधिसुग्री
वःस्वरेणमहतामहान्॥ पोथयन्विविधांश्चान्यान्ममंथोत्तमराक्षसान्॥ ९ ॥ ममर्दचमहाकायोराक्षसान्वानरेश्वरः ॥ युगांतसमयेवायुःप्रवृद्धान
गमानिव॥ १० ॥ राक्षसानामनीकेषुशैलवर्षंववर्षह॥ अश्मवर्षंयथामेघःपक्षिसंघेषुकानने॥ ११ ॥

द्धकांडेषण्णवतितमःसर्गः ॥ ९६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तथेति ॥ १ ॥ एकतःएकैकस्मिन्प्रदेशे ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ गुल्मेसेनासन्निवेशे ॥ ६ ॥ आत्मनःसदृशंआत्मतुल्यंसुषेणंनिक्षिप्य ॥ ७ ॥
सर्वेवानरयूथपाःसुषेणंविनेतिशेषः महाशैलानित्यादेर्गृहीत्वेतिशेषः ॥ ८ ॥ अन्यानवशिष्टानुत्तमराक्षसान्बलाध्यक्षराक्षसान् ॥ ९ ॥ अगमान्वृक्षान् ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ संक्षीयमाणेषुहिंस्यमानेषु ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ उद्विग्नान्पलायनकृतोत्साहान्स्थापयामासपलायनान्निवर्तयामास ॥ १६ ॥ १७ ॥ संप्रधनःसम्यक्प्रधनंयुद्धंयस्यसः प्रमुखेप्र
कृष्टमुखप्रदेशेइत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ आर्षभंऋषभकृत्तिपरिवीतंचर्मफलकम् ॥ २१ ॥ तस्यापितेनापिदत्तंप्रहारंसंगृह्यसंगृहीत्वा ॥ २२ ॥ सतामिति अपक्रम्यशिलाप्रहारमोघीक

कपिराजविमुक्तैस्तैःशैलवर्षैस्तुराक्षसाः॥ विकर्णशिरसःपेतुर्विकीर्णाइवपर्वताः ॥ १२ ॥ अथसंक्षीयमाणेषुराक्षसेषुसमंततः ॥ सुग्रीवेणप्रभग्ने
षुनदत्सुचपतत्सुच ॥ १३ ॥ विरूपाक्षःस्वकंनामधन्वीविश्राव्यराक्षसः॥ रथादाप्लुत्यदुर्धर्षोगजस्कंधमुपारुहत्॥ १४॥ सतंद्विपमथारुह्यविरूपा
क्षोमहाबलः॥ ननर्दभीमनिर्ह्रादंवानरानभ्यधावत ॥ १५॥ सुग्रीवेसशरान्घोरान्विससर्जचमूमुखे ॥ स्थापयामासचोद्विग्नान्राक्षसान्संप्रहर्ष
यन्॥ १६॥ सोतिविद्धःशितैर्बाणैःकपींद्रस्तेनरक्षसा॥ चुक्रोशचमहाक्रोधोवधेचास्यमनोदधे ॥ १७॥ ततःपादपमुद्धृत्यशूरःसंप्रधनोहरिः ॥ अ
भिपत्यजघानास्यप्रमुखेतंमहागजम्॥ १८॥ सतुप्रहाराभिहतःसुग्रीवेणमहागजः ॥ अपासर्पद्धनुर्मात्रंनिषसादननादच ॥ १९ ॥ गजात्तुमथि
तात्तूर्णमपक्रम्यसवीर्यवान्॥ राक्षसोभिमुखःशत्रुंप्रत्युद्गम्यततःकपिम्॥ २०॥ आर्षभंचर्मखड्गंचप्रगृह्यलघुविक्रमः॥ भर्त्सयन्निवसुग्रीवमास
साद्व्यवस्थितम्॥ २१ ॥सहितस्यापिसंगृह्यप्रगृह्यविपुलांशिलाम् ॥ विरूपाक्षस्यचिक्षेपसुग्रीवोजलदोपमाम् ॥ २२॥ सतांशिलामापतंतींदृ
ष्ट्वाराक्षसपुंगवः॥ अपक्रम्यसुविक्रांतःखड्गेनप्राहरत्तदा॥ २३॥ तेनखड्गप्रहारेणरक्षसाबलिनाहतः॥ मुहूर्तमभवद्भूमौविसंज्ञइववानरः॥ २४ ॥
सहसासतदोत्पत्यराक्षसस्यमहाहवे॥ मुष्टिंसंवर्त्यवेगेनपातयामासवक्षसि॥ २५ ॥ मुष्टिप्रहाराभिहतोविरूपाक्षोनिशाचरः ॥ तेनखड्गेनसंक्रुद्धः
सुग्रीवस्यचमूमुखे॥ २६॥ कवचंपातयामासपद्भ्यामभिहतोपतत्॥ ससमुत्थायपतितःकपिस्तस्यव्यसर्जयत्॥२७॥ तलप्रहारमशनेःसमानंभी
मनिःस्वनम्॥ तलप्रहारंतद्रक्षःसुग्रीवेणसमुद्यतम्॥ २८॥ नैपुण्यान्मोचयित्वैनंमुष्टिनोरसिताडयत्॥ ततस्तुसंक्रुद्धतरःसुग्रीवोवानरेश्वरः॥ २९॥

रणार्थंपार्श्वतोपसृत्यसुग्रीवंप्राहरदित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ अभिहतःसुग्रीवःपद्भ्यामपतत् आकुंचितजानुरभवदित्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ नैपुण्याद्वंचनासामर्थ्यात् मो
चयित्वामोघीकृत्य ॥ २९ ॥

अंतरंप्रहारावसरम् ॥ ३०॥ शंखदेशेललाटास्थिप्रदेशे तलंप्रसृतकरतलप्रहारम् ॥ ३१ ॥ प्रस्रवणोनिर्झरमूलस्थानम् प्रस्रवत्यस्मादितिव्युत्पत्तेः ॥३२॥ विरूपाक्षतरंअतिविरूपाक्षम्॥३३॥
पार्श्वेनपरिवर्तितमित्यन्वयः ॥ ३४॥ संप्रयुक्तौयुद्धायसंमुखतयास्थितौ ॥ ३५ ॥ उद्वृत्तगंगाउद्वेलगंगेत्यर्थः वानरबलमानंदेनराक्षसबलंशोकेनेतिशेषः ॥ ३६ ॥ कतकरी० ॥ ८९ ॥ इतिश्री

मोक्षितंचात्मनोदृष्ट्वाप्रहारंतेनरक्षसा ॥ सददर्शांतरंतस्यविरूपाक्षस्यवानरः ॥ ३० ॥ ततोन्यंपातयत्क्रोधाच्छंखदेशेमहातलम् ॥ महेंद्राशनिक
ल्पेनतलेनाभिहतःक्षितौ ॥ ३१ ॥ पपातरुधिरक्लिन्नःशोणितंहिसमुद्गिरन् ॥ स्रोतोभ्यस्तुविरूपाक्षोजलंप्रस्रवणादिव ॥ ३२ ॥ विवृत्तनयनंक्रोधा
त्सफेनंरुधिराप्लुतम् ॥ ददृशुस्तेविरूपाक्षंविरूपाक्षतरंकृतम् ॥ ३३ ॥ स्फुरंतंपरिवर्तंतंपार्श्वेनरुधिरोक्षितम् ॥ करुणंचविनर्दंतंददृशुःकपयोरिपुम्
॥ ३४ ॥ तथातुतौसंयतिसंप्रयुक्तौतरस्विनौवानरराक्षसानाम् ॥ बलार्णवौसस्वनतुश्चभीमौमहार्णवौद्वाविवभिन्नसेतू ॥ ३५ ॥ विनाशितंप्रेक्ष्य
विरूपनेत्रंमहाबलंतंहरिपार्थिवेन ॥ बलंसमेतंकपिराक्षसानामुद्वृत्तगंगाप्रतिमंबभूव ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिका
व्येयुद्धकांडसप्तनवतितमःसर्गः ॥ ९७॥ ॥ छ ॥ ॥ हन्यमानेबलेतूर्णमन्योन्यंतेमहामृधे ॥ सरसीवमहाघर्मेसूपक्षीणेबभूवतुः ॥ १ ॥ स्वबलस्य
तुघातेनविरूपाक्षवधेनच ॥ बभूवद्विगुणंक्रुद्धोरावणोराक्षसाधिपः ॥ २ ॥ प्रक्षीणंस्वबलंदृष्ट्वावध्यमानंबलीमुखैः ॥ बभूवास्यव्यथायुद्धेदृष्ट्वादैव
विपर्ययम् ॥ ३ ॥ उवाचचसमीपस्थंमहोदरमनंतरम् ॥ अस्मिन्कालेमहाबाहोजयाशात्वयिमेस्थिता ॥ ४ ॥ जहिशत्रुचमूंवीरदर्शयाद्यपराक्रम
म् ॥ भर्तृपिंडस्यकालोयंनिर्वेष्टुंसाधुयुध्यताम् ॥ ५ ॥ एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वाराक्षसेंद्रोमहोदरः ॥ प्रविवेशारिसेनांसपतंगइवपावकम् ॥ ६ ॥ ततःस
कदनंचक्रेवानराणांमहाबलः ॥ भर्तृवाक्येनतेजस्वीस्वेनवीर्येणचोदितः ॥ ७ ॥ वानराश्चमहासत्वाःप्रगृह्यविपुलाःशिलाः ॥ प्रविश्यारिबलंभीमं
जघ्नुस्तेसर्वराक्षसान् ॥ ८ ॥ महोदरःसुसंक्रुद्धःशरैःकांचनभूषणैः ॥ चिच्छेदपाणिपादोरुवानराणांमहाहवे ॥ ९ ॥ ततस्तेवानराःसर्वेराक्षसानांम
हामृधे ॥ दिशोदशद्रुताःकेचित्केचित्सुग्रीवमाश्रिताः ॥ १० ॥

रामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडसप्तनवतितमःसर्गः ॥ ९७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अन्योन्यंहन्यमानेतेबलेसूपक्षीणेसुतरामुपक्षयवतीबभूवतुः सरसीइवसंधि
रार्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ भर्तृपिंडस्यस्वामिकृतान्नादिप्रदानोपकारस्य निर्वेष्टुंप्रत्युपकारंकर्तुम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ भर्तृवाक्येनचोदितःस्वेनवीर्येणकदनंचक्रे ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

अनंतरंसन्निहितमित्यर्थइतितीर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ आकुलंगृध्रचक्रमिवनिपपात शिलायाअनेकधाभग्नत्वात्तत्सादृश्यम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ ससुग्रीवः ॥१६ ॥ दीप्तंपरिघमाविध्यभ्रा

प्रभग्नंसमरेदृष्ट्वावानराणांमहाबलम्॥ अभिदुद्रावसुग्रीवोमहोदरमनंतरम् ॥ ११ ॥ प्रगृह्यविपुलांघोरांमहीधरसमांशिलाम्॥ चिक्षेपचमहातेजास्तद्वधायहरीश्वरः॥ १२ ॥ तामापतंतींसहसाशिलांदृष्ट्वामहोदरः॥ असंभ्रांतस्ततोबाणैर्निर्बिभेदततःशिलाम्॥ १३ ॥ रक्षसातेनबाणौघैर्निकृत्तासासहस्रधा॥ निपपाततदाभूमौगृध्रचक्रमिवाकुलम्॥ १४ ॥ तांतुभिन्नांशिलांदृष्ट्वासुग्रीवःक्रोधमूर्च्छितः॥ सालमुत्पाट्यचिक्षेपतंसचिच्छेदनैकधा॥ १५॥ शरैश्चविददारैनंशूरःपरबलार्दनः॥ सददर्शततःक्रुद्धःपरिघंपतितंभुवि॥ १६ ॥ आविध्यतुसतंदीप्तंपरिघंतस्यदर्शयन्॥ परिघेणोग्रवेगेनजघानास्यहयोत्तमान्॥ १७॥ तस्माद्धतहयाद्वीरःसोवप्लुत्यमहारथात्॥ गदांजग्राहसंक्रुद्धोराक्षसोथमहोदरः॥ १८॥ गदापरिघहस्तौतौयुधिवीरौसमीयतुः॥ नर्दंतौगोवृषप्रख्यौघनाविवसविद्युतौ॥१९॥ ततःक्रुद्धौगदांतस्यचिक्षेपरजनीचरः॥ ज्वलंतींभास्कराभासांसुग्रीवायमहोदरः॥ २०॥ गदांतांसुमहाघोरामापतंतींमहाबलः॥ सुग्रीवोरोषताम्राक्षःसमुद्यम्यमहाहवे॥२१॥ आजघानगदांतस्यपरिघेणहरीश्वरः॥ पपाततरसाभिन्नःपरिघस्तस्यभूतले॥ २२ ॥ ततोजग्राहतेजस्वीसुग्रीवोवसुधातलात्॥ आयसंमुसलंघोरंसर्वतोहेमभूषितम्॥ २३॥ सतमुद्यम्यचिक्षेपसोप्यस्यप्राक्षिपद्गदाम्॥ भिन्नावन्योन्यमासाद्यपेततुस्तौमहीतले॥२४॥ ततोभिन्नप्रहरणौमुष्टिभ्यांतौसमीयतुः॥ तेजोबलसमाविष्टौदीप्ताविवहुताशनौ॥ २५ ॥ जघ्नतुस्तौतदान्योन्यंनदंतौचपुनःपुनः ॥ तलैश्चान्योन्यमासाद्यपेततुश्चमहीतले॥ २६ ॥ उत्पेततुस्तदातूर्णंजघ्नतुश्चपरस्परम्॥ भुजैश्चिक्षिपतुर्वीरावन्योन्यमपराजितौ॥ २७॥ जग्मतुस्तौश्रमंवीरौबाहुयुद्धेपरंतपौ॥ जहारचतदाखड्गमदूरपरिवर्तिनम्॥ २८॥

मयित्वाहस्तलाघवंतस्मैदर्शयंस्तद्धयान्जघान ॥ १७ ॥ १८ ॥ समीयतुःसंगतौबभूवतुः ॥ १९ ॥ भास्करवदाभासतेसाभास्कराभासाताम् ॥ २०॥ आपतंतींगदांदृष्ट्वेतिशेषः समुद्यम्यपरिघमितिशेषः ॥ २१ ॥ गदापपातसपरिघश्चभिन्नइत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ ससुग्रीवः तंमुसलम् सोपिमहोदरोपि ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ जहारजक्रतुः ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ दक्षिणमंडलंचचकाराद्वामंचसुतूर्णंसंपरीयतुरकुरुताम् ॥ ३० ॥ वीर्येणश्लाघतइतिवीर्यश्लाघी ॥ ३१ ॥ सुग्रीवफलकेलग्नंखड्गमुत्कर्षतोमहोदरस्यशिरःखड्गेनजहार ॥ ३२ ॥
निकृत्तशिरसोराक्षसेंद्रस्यबलंतद्राक्षसेंद्रशिरोदृष्ट्वातत्रस्थानेनदृश्यते पलायितमितियावत् ॥ ३३ ॥३४ ॥ सर्वेविषण्णवदनादीनचेतसश्चबभूवुरितिशेषः भयवित्रस्तचेतसःभयकंपितचित्ताः

ततोरोषपरीतांगौनदंतावभ्यधावताम् ॥ उद्यतासीरणेहृष्टौयुद्धेशस्त्रविशारदौ ॥ २९ ॥ दक्षिणंमंडलंचोभौसुतूर्णंसंपरीयतुः ॥ अन्योन्यमभिसंक्रुद्धौजयेप्रणिहितावुभौ ॥ ३० ॥ सतुशूरोमहावेगोवीर्यश्लाघीमहोदरः ॥ महावर्मणितंखड्गंपातयामासदुर्मतिः ॥ ३१ ॥ लग्नमुत्कर्षतःखड्गंखड्गेनक
पिकुंजरः ॥ जहारसशिरस्त्राणंकुंडलोपगतंशिरः ॥ ३२ ॥ निकृत्तशिरसस्तस्यपतितस्यमहीतले ॥ तद्बलंराक्षसेंद्रस्यदृष्ट्वातत्रनदृश्यते ॥ ३३ ॥ हत्वा
तंवानरैःसार्धंननादमुदितोहरिः ॥ चुक्रोधचदशग्रीवोबभौहृष्टश्चराघवः ॥ ३४ ॥ विषण्णवदनाःसर्वेराक्षसादीनचेतसः ॥ विद्रवंतिततःसर्वेभय
वित्रस्तचेतसः ॥ ३५ ॥ महोदरंतंविनिपात्यभूमौमहागिरेःकीर्णमिवैकदेशम् ॥ सूर्यात्मजस्तत्ररराजलक्ष्म्यासूर्यःस्वतेजोभिरिवाप्रधृष्यः ॥ ३६ ॥
अथविजयमवाप्यवानरेंद्रःसमरमुखेसुरसिद्धयक्षसंघैः ॥ अवनितलगतैश्चभूतसंघैर्हरुषसमाकुलितैर्निरीक्षमाणः ॥ ३७ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा०
आ० युद्धकांडेअष्टनवतितमःसर्गः ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ ॥ महोदरेतुनिहतेमहापार्श्वोमहाबलः ॥ सुग्रीवेणसमीक्ष्याथक्रोधात्संरक्तलोचनः ॥ १ ॥ अं
गदस्यचमूंभीमांक्षोभयामासमार्गणैः ॥ सवानराणांमुख्यानामुत्तमांगानिराक्षसः ॥ २ ॥ पातयामासकायेभ्यःफलंवृंतादिवानिलः ॥ केषांचिदि
षुभिर्बाहूंश्चिच्छेदाथसराक्षसः ॥ ३ ॥ वानराणांसुसंरब्धःपार्श्वंकेषांचिदाक्षिपत् ॥ तेर्दिताबाणवर्षेणमहापार्श्वेनवानराः ॥ ४ ॥ विषादविमुखाःस
र्वेबभूवुर्गतचेतसः ॥ निशम्यबलमुद्विग्नमंगदोराक्षसार्दितम् ॥ ५ ॥

सर्वेविद्रवंतिव्यद्रवन् ॥ ३५ ॥ कीर्णंशीर्णम् ॥ ३६ ॥ हर्षपदस्थानेहरुषेतिपाठश्छंदोनुरोधात् बभूवेतिशेषः ॥ ३७ ॥ कतकरी० ॥ ९० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणति
लकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअष्टनवतितमःसर्गः ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ ॥ महोदरेइति सुग्रीवेणमहोदरेनिहतेसतितद्वधकर्तारंसुग्रीवंमहापार्श्वःसमीक्ष्य ॥ १ ॥ अंगदचमूंक्षो
भयामास ॥ २ ॥ वृंतंप्रसवबंधनम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ विषादेनविमुखाः ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ससूतस्यंदनात्‌हतसूतसहितरथादित्यर्थः ॥ ७ ॥ ऋक्षराजोजांबवान् ॥ ८ ॥ गिरिशृंगाभांशिलांगृहीत्वाऽश्वान्‌जघान अनंतरंस्यंदनंतंबभंज ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥
दूरस्थितस्यराक्षसस्यवधार्थंपरिघंद्वाभ्यांभुजाभ्यांसंगृह्यगृहीत्वाभ्रामयित्वाचमहापार्श्वायचिक्षेपेत्यन्वयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ तस्यरक्षसोहस्तात्सशरंधनुश्चादेकंहस्तांशिरस्त्राणंचापातयत् अ

वेगंचक्रेमहावेगःसमुद्रइवपर्वसु ॥ आयसंपरिघंगृह्यसूर्यरश्मिसमप्रभम् ॥ ६ ॥ समरेवानरश्रेष्ठोमहापार्श्वेन्यपातयत् ॥ सतुतेनप्रहारेणमहा
पार्श्वोविचेतनः ॥ ससूतस्यंदनात्तस्माद्विसंज्ञश्चापतद्भुवि ॥ ७ ॥ तस्यर्क्षराजस्तेजस्वीनीलांजनचयोपमः ॥ निष्पत्यसुमहावीर्यःस्वयूथान्मेघसन्नि
भात् ॥ ८ ॥ प्रगृह्यगिरिशृंगाभांक्रुद्धःसविपुलांशिलाम् ॥ अश्वान्‌जघानतरसाबभंजस्यंदनंचतम् ॥ ९ ॥ मुहूर्ताल्लब्धसंज्ञस्तुमहापार्श्वोमहाबलः ॥
अंगदंबहुभिर्बाणैर्भूयस्तंप्रत्यविध्यत ॥ १० ॥ जांबवंतंत्रिभिर्बाणैराजघानस्तनांतरे ॥ ऋक्षराजंगवाक्षंचजघानबहुभिःशरैः ॥ ११ ॥ गवाक्षंजां
बवंतंचसदृष्ट्वाशरपीडितौ ॥ जग्राहपरिघंघोरमंगदःक्रोधमूर्छितः ॥ १२ ॥ तस्यांगदःसरोषाक्षोराक्षसस्यतमायसम् ॥ दूरस्थितस्यपरिघंरविर
श्मिसमप्रभम् ॥ १३ ॥ द्वाभ्यांभुजाभ्यांसंगृह्यभ्रामयित्वाचवेगवत् ॥ महापार्श्वायचिक्षेपवधार्थंवालिनःसुतः ॥ १४ ॥ सतुक्षिप्तोबलवतापरि
घस्तस्यरक्षसः ॥ धनुश्चसशरंहस्ताच्छिरस्त्राणंचपातयत् ॥ १५ ॥ तंसमासाद्यवेगेनवालिपुत्रःप्रतापवान् ॥ तलेनाभ्यहनत्क्रुद्धःकर्णमूलेसकुंडले
॥ १६ ॥ सतुक्रुद्धोमहावेगोमहापार्श्वोमहाद्युतिः ॥ करेणैकेनजग्राहसुमहांतंपरश्वधम् ॥ १७ ॥ तंतैलधौतंविमलंशैलसारमयंदृढम् ॥ राक्षसः
परमक्रुद्धोवालिपुत्रेन्यपातयत् ॥ १८ ॥ तेनवामांसफलकेभृशंप्रत्यवपातितम् ॥ अंगदोमोक्षयामाससरोषःसपरश्वधम् ॥ १९ ॥ सवीरोवज्रसंका
शमंगदोमुष्टिमात्मनः ॥ संवर्तयत्सुसंक्रुद्धःपितुस्तुल्यपराक्रमः ॥ २० ॥ राक्षसस्यस्तनाभ्याशेमर्मज्ञोहृदयंप्रति ॥ इंद्राशनिसमस्पर्शंसमुष्टिंविन्य
पातयत् ॥ २१ ॥ तेनतस्यनिपातेनराक्षसस्यमहामृधे ॥ पफालहृदयंचास्यसपपातहतोभुवि ॥ २२ ॥

तएवाग्रेवक्ष्यति एकेनकरेणेति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ तैलधौतंतेनातितीक्ष्णम् शैलसारोऽयस्तन्मयम् ॥ १८ ॥ मोक्षयामासमोघीचकार ॥ १९ ॥ संवर्तयत्समवर्तयत् बबंधेत्यर्थः ॥ २० ॥
॥ २१ ॥ पफालविशीर्णम् ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ वानराणांसिंहनादोलंकांस्फोटयन्निवविदारयन्निवोदभूदितिशेषः इंद्रेणसहदेवानामिवांगदेनसहवानराणांसिंहनादःसमभवत् ॥ २४ ॥ २५ ॥ कतकरी० ॥ ९१ ॥ ॥ इतिश्री
रामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेनवनवतितमःसर्गः ॥ ९९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ महोदरेति हतौदृष्ट्वासरावणःक्रुद्धोजातइतिशेषः ॥ १ ॥ २ ॥ रुद्धस्य

तस्मिन्विनिहतेभूमौतत्सैन्यंसंप्रचुक्षुभे ॥ अभवच्चमहान्क्रोधःसमरेरावणस्यतु ॥ २३ ॥ वानराणांप्रहृष्टानांसिंहनादःसुपुष्कलः ॥ स्फोटयन्निव
शब्देनलंकांसाट्टालगोपुराम् ॥ सहेंद्रेणेवदेवानांनादःसमभवन्महान् ॥ २४ ॥ अथेंद्रशत्रुस्त्रिदशालयानांवनौकसांचैवमहाप्रणादम् ॥ श्रुत्वासरो
षंयुधिराक्षसेंद्रःपुनश्चयुद्धाभिमुखोवतस्थे ॥ २५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० युद्धकांडेनवनवतितमःसर्गः ॥ ९९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ महोदरमहापा
र्श्वौहतौदृष्ट्वासरावणः ॥ तस्मिंश्चनिहतेवीरेविरूपाक्षेमहाबले ॥ १ ॥ आविवेशमहान्क्रोधोरावणंतुमहामृधे ॥ सूतंसंचोदयामासवाक्यंचेदमु
वाचह ॥ २ ॥ निहतानाममात्यानांरुद्धस्यनगरस्यच ॥ दुःखमेवापनेष्यामिहत्वातौरामलक्ष्मणौ ॥ ३ ॥ रामवृक्षंरणेहन्मिसीतापुष्पफलप्रदम् ॥ प्र
शाखायस्यसुग्रीवोजांबवान्कुमुदोनलः ॥ ४ ॥ द्विविदश्चैवमैंदश्चअंगदोगंधमादनः ॥ हनूमांश्चसुषेणश्चसर्वेचहरियूथपाः ॥ ५ ॥ सदिशोदशघोषे
णरथस्यातिरथोमहान् ॥ नादयन्प्रययौतूर्णंराघवंचाभ्यधावत ॥ ६ ॥ पूरितातेनशब्देनसनदीगिरिकानना ॥ संचचालमहीसर्वात्रस्तसिंहमृगद्वि
जा ॥ ७ ॥ तामसंसुमहाघोरंचकारास्त्रंसुदारुणम् ॥ निर्ददाहकपीन्सर्वांस्तेप्रपेतुःसमंततः ॥ ८ ॥ उत्पपातरजोभूमौतैर्भग्नैःसंप्रधावितैः ॥ नहितत्स
हितुंशेकुर्ब्रह्मणानिर्मितंस्वयम् ॥ ९ ॥ तान्यनीकान्यनेकानिरावणस्यशरोत्तमैः ॥ दृष्ट्वाभग्नानिशतशोराघवःपर्यवस्थितः ॥ १० ॥ ततोराक्षसशार्दू
लोविद्राव्यहरिवाहिनीम् ॥ सददर्शततोरामंतिष्ठंतमपराजितम् ॥ ११ ॥

नगरस्य वानरबलैरितिशेषः दुःखमपनेष्याम्येव ॥ ३ ॥ मूलोच्छेदंकरिष्यामीत्याशयेनरामंसर्वाश्रयमहावृक्षत्वेननिरूपयति रामवृक्षमिति सीतापुष्पंयस्यसः सचासौतेनैवपुष्पेणसर्वेषांवान
राणांतत्तत्कर्मजफलप्रदस्तम् सुग्रीवादयःप्रशाखायस्यतंप्रशाखासहितंहन्मीतिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ इत्युक्त्वारथस्यघोषेणदशदिशोनादयन् ॥ ६ ॥ ७ ॥ तामसमस्त्रंतमोग्रहदेवताकमस्त्रम् ॥ ८ ॥
ब्रह्मणास्वयंनिर्मितंतामसमस्त्रंसहितुंसोढुंनशेकुः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ राघवोल्दृष्टः एकःशिष्टःशत्रुर्दृग्गोचरंप्राप्तइतिहर्षः ॥ १४ ॥ १५ ॥ राघवबाणौघैरामविस्फारितेनचयःशब्दस्तेनपेतुः ॥ १६ ॥ सरावणोराजपुत्रयोःसमीपंप्राप्यचंद्रसूर्य
योःसमीपेराहुर्यथाबभौ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ अभ्यतिक्रम्यबाणैर्व्याकुलीकृत्य शैलमिवस्थिरमचलंराममभासताद ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ राघवोरा

लक्ष्मणेनसहभ्रात्राविष्णुनावासवंयथा ॥ आलिखंतमिवाकाशमवष्टभ्यमहद्धनुः ॥ १२ ॥ पद्मपत्रविशालाक्षंदीर्घबाहुमरिंदमम् ॥ ततोरामो
महातेजाःसौमित्रिसहितोबली ॥ १३ ॥ वानरांश्चरणेभग्नानापतंतंचरावणम् ॥ समीक्ष्यराघवोल्दृष्टोमध्येजग्राहकार्मुकम् ॥ १४ ॥ विस्फारयितु
मारेभेततःसधनुरुत्तमम् ॥ महावेगंमहानादंनिर्भिंदन्निवमेदिनीम् ॥ १५ ॥ रावणस्यचबाणौघैरामविस्फारितेनच ॥ शब्देनराक्षसास्तेनपेतुश्चश
तशस्तदा ॥ १६ ॥ तयोःशरपथंप्राप्यरावणोराजपुत्रयोः ॥ सबभौचयथाराहुःसमीपेशशिसूर्ययोः ॥ १७ ॥ तमिच्छन्प्रथमंयोद्धुंलक्ष्मणोनिशितैः
शरैः ॥ मुमोचधनुरायम्यशरानग्निशिखोपमान् ॥ १८ ॥ तान्मुक्तमात्रानाकाशेलक्ष्मणेनधनुष्मता ॥ बाणान्बाणैर्महातेजारावणःप्रत्यवारयत्
॥ १९ ॥ एकमेकेनबाणेनत्रिभिस्त्रीन्दशभिर्दश ॥ लक्ष्मणस्यप्रचिच्छेददर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ २० ॥ अभ्यतिक्रम्यसौमित्रिंरावणःसमितिंजयः ॥
आससादरणेरामंस्थितंशैलमिवापरम् ॥ २१ ॥ सराघवंसमासाद्यक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ व्यसृजच्छरवर्षाणिरावणोराक्षसेश्वरः ॥ २२ ॥ ॥ शरधा
रास्ततोरामोरावणस्यधनुश्च्युताः ॥ दृष्ट्वैवापतिताःशीघ्रंभल्लान्जग्राहसत्वरम् ॥ २३ ॥ ताञ्छरौघांस्ततोभल्लैस्तीक्ष्णैश्चिच्छेदराघवः ॥ दीप्यमाना
न्महाघोराञ्छरानाशीविषोपमान् ॥ २४ ॥ राघवोरावणंतूर्णंरावणोराघवंतथा ॥ अन्योन्यंविविधैस्तीक्ष्णैःशरवर्षैर्ववर्षतुः ॥ २५ ॥ चेरतुश्चचिरं
चित्रंमंडलंसव्यदक्षिणम् ॥ बाणवेगात्समुत्क्षिप्तावन्योन्यमपराजितौ ॥ १६ ॥ तयोर्भूतानिवित्रेसुर्युगपत्संप्रयुध्यतोः ॥ रौद्रयोःसायकमुचोर्यमां
तकनिकाशयोः ॥ २७ ॥ सततंविविधैर्बाणैर्बभूवगगनंतदा ॥ घनैरिवातपापायेविद्युन्मालासमाकुलैः ॥ २८ ॥

वणंरावणोराघवमित्यन्योन्यंशरवर्षैर्ववर्षतुर्ववृषतुः ॥ २५ ॥ अन्योन्यंबाणवेगात्समुत्क्षिप्तौअन्योन्यंक्षिप्तवंतौअपराजितौअप्रतिहतौ ॥ २६ ॥ सायकंमुंचतइतिसायकमुचौतयोः ॥ २७ ॥
सततंव्याप्तम् ॥ २८ ॥

गवाक्षितमिवसंजातगवाक्षमिव गृध्रपत्रैस्तद्बंधनैः सुवाजितैःसम्यक्संपादितवेगैः आर्षंपुंस्त्वं शरवृष्टिविशेषणत्वात् ॥ २९ ॥ तपनेसूर्येऽस्तंगतेचापिशब्दादस्ताचलंत्यक्त्वोदयाद्रिंगतेपीत्यर्थः
दिवापीतियावत् यत्तुयथाश्रुतरीत्याराात्रावपीतिव्याचक्षतेतत्रनकश्चिच्चमत्कारः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ येनव्रजतः येनयेनमंडलचारेणेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ संसक्तहस्तोबाणप्रयोगेआसक्तह

गवाक्षितमिवाकाशंबभूवशरवृष्टिभिः॥ महावेगैःसुतीक्ष्णाग्रैर्गृध्रपत्रैःसुवाजितैः ॥ २९ ॥शरांधकारमाकाशंचक्रतुःप्रथमंतदा॥ गतेस्तंतपनेचा
पिमहामेघाविवोत्थितौ॥ ३० ॥तयोरभून्महायुद्धमन्योन्यवधकांक्षिणोः॥ अनासाद्यमचिंत्यंचवृत्रवासवयोरिव ॥ ३१ ॥ उभौहिपरमेष्वासावु
भौयुद्धविशारदौ॥ उभावस्त्रविदांमुख्यावुभौयुद्धेविचेरतुः॥ ३२ ॥ उभौहियेनव्रजतस्तेनतेनशरोर्मयः ॥ ऊर्मयोवायुनाविद्धाजग्मुःसागरयोरिव
॥ ३३ ॥ ततःसंसक्तहस्तस्तुरावणोलोकरावणः॥ नाराचमालांरामस्यललाटेप्रत्यमुंचत ॥ ३४ ॥ रौद्रचापप्रयुक्तांतांनीलोत्पलदलप्रभाम् ॥ शिर
साधारयद्रामोनव्यथामभ्यपद्यत॥ ३५॥ अथमंत्रानपिजपन्रौद्रमस्त्रमुदीरयन्॥ शरान्भूयःसमादायरामःक्रोधसमन्वितः॥ ३६ ॥ मुमोचचम
हातेजाश्चापमायम्यवीर्यवान्॥ तान्शरान्राक्षसेंद्रायचिक्षेपाच्छिन्नसायकः ॥ ३७ ॥ तेमहामेघसंकाशेकवचेपातिताःशराः ॥ अवध्येराक्षसेंद्र
स्यनव्यथांजनयंस्तदा॥ ३८॥पुनरेवाथतंरामोरथस्थंराक्षसाधिपम्॥ ललाटेपरमास्त्रेणसर्वास्त्रकुशलोभिनत्॥ ३९ ॥ तेभित्त्वाबाणरूपाणिपंच
शीर्षाइवोरगाः॥ श्वसंतोविविशुर्भूमिंरावणप्रतिकूलिताः॥ ४० ॥ निहत्यराघवस्यास्त्रंरावणःक्रोधमूर्छितः ॥ आसुरंसुमहाघोरमन्यदस्त्रंचकारसः
॥ ४१ ॥ सिंहव्याघ्रमुखांश्चापिकंककोकमुखानपि॥ गृध्रश्येनमुखांश्चापिशृगालवदनांस्तथा ॥ ४२ ॥ ईहामृगमुखांश्चापिव्यादितास्यान्भयाव
हान्॥ पंचास्यान्लेलिहानांश्वससर्जनिशितान्शरान्॥ ४३ ॥

स्तः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ उदीरयन्प्रवर्तयन् ॥ ३६ ॥ अच्छिन्नसायकःअव्यवच्छिन्नसायकःनिरंतरप्रवर्तितबाणवर्षइतियावत् ॥ ३७ ॥ अवध्येअभेद्ये जनयन्अजनयन् ॥ ३८ ॥ परमास्त्रेणे
ष्टास्त्रेणयोजितैर्बाणैरभिनत् ॥ ३९ ॥ बाणरूपाणि प्रशंसायांरूपप् प्रशस्ताबाणाः आर्षोलिंगव्यत्ययः रावणप्रतिकूलिताःरावणेननिवारिताअपिश्वसंतःपंचशीर्षाउरगाइवभूमिंविविशुः
॥ ४० ॥ चकारप्रादुश्चकार ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ईहामृगोवृकः पंचास्यान्सिंहमुखान् ॥ ४३ ॥

महात्मनालक्ष्मणेनविसृष्टेनशरौघेणकीर्यमाणोऽतएवविमुखीकृतविक्रमःकुंठितभ्रातृवधविषयोत्साहोतएवभ्रातरंप्रहर्तुंमनश्चक्रे ॥ २६ ॥ २७॥ २८ ॥ लोहितलक्षणाशत्रुरुधिरग्रहणस्व
भावा ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ आपतंतींतांशक्तिंशक्त्यधिष्ठातृदेवनामुद्दिश्यानुव्याहरत् तदेवाह लक्ष्मणायस्वस्त्यस्तु त्वंहतोद्यमाहतप्राणनाशोद्योगाअतएवमोघाप्राणापहारांशेमो
घाभव तच्छक्तिस्तुपीडामात्रेणचरितार्थास्त्वितिभावः स्पर्शमात्रेणप्राणापहरणसामर्थ्ययुक्तायाःशक्तेरनेनस्ववाक्येनमोघीकरणात्स्वस्यसत्यसंकल्पत्वंसूचितम् ॥ ३३ ॥ सामुक्ताशक्तिरभीत

कीर्यमाणःशरौघेणविसृष्टेनमहात्मना ॥ सप्रहर्तुंमनश्चक्रेविमुखीकृतविक्रमः ॥ २६ ॥ मोक्षितंभ्रातरंदृष्ट्वालक्ष्मणेनसरावणः ॥ लक्ष्मणाभिमुख
स्तिष्ठन्निदंवचनमब्रवीत् ॥ २७॥ मोक्षितस्तेबलश्लाघिन्यस्मादेवंविभीषणः ॥ विमुच्यराक्षसंशक्तिस्त्वयीयंविनिपात्यते ॥ २८ ॥ एषातेहृदयंभि
त्वाशक्तिर्लोहितलक्षणा ॥ मद्बाहुपरिघोत्सृष्टाप्राणानादाययास्यति ॥ २९ ॥ इत्येवमुक्त्वातांशक्तिमष्टघंटांमहास्वनाम् ॥ मयेनमायाविहितामभो
घांशत्रुघातिनीम् ॥ ३० ॥ लक्ष्मणायसमुद्दिश्यज्वलंतीमिवतेजसा ॥ रावणःपरमक्रुद्धश्चिक्षेपचननादच ॥ ३१ ॥ साक्षिप्ताभीमवेगेनवज्राशनि
समस्वना ॥ शक्तिरभ्यपतद्वेगाल्लक्ष्मणंरणमूर्धनि ॥ ३२ ॥ तामनुव्याहरच्छक्तिमापतंतींसराघवः ॥ स्वस्त्यस्तुलक्ष्मणायेतिमोघाभवहतोद्यमा ॥ ३३ ॥
रावणेनरणेशक्तिःक्रुद्धेनाशीविषोपमा ॥ मुक्ताशूरस्यभीतस्यलक्ष्मणस्यममज्जसा ॥ ३४ ॥ न्यपतत्सामहावेगालक्ष्मणस्यमहोरसि ॥ जिह्वेवोर
गराजस्यदीप्यमानामहाद्युतिः ॥ ३५ ॥ ततोरावणवेगेनसुदूरमवगाढया ॥ शक्त्याविभिन्नहृदयःपपातभुविलक्ष्मणः ॥ ३६ ॥ तदवस्थंसमीपस्थो
लक्ष्मणंप्रेक्ष्यराघवः ॥ भ्रातृस्नेहान्महातेजाविषण्णहृदयोभवत् ॥ ३७ ॥ समुहूर्तमिवध्यात्वाबाष्पपर्याकुलेक्षणः ॥ बभूवसंरब्धतरोयुगांतइवपा
वकः ॥ ३८ ॥ नविषादस्यकालोयमितिसंचिंत्यराघवः ॥ चक्रेसुतुमुलंयुद्धंरावणस्यवधेधृतः ॥ सर्वयत्नेनमहतालक्ष्मणंपरिवीक्ष्यच ॥ ३९ ॥

स्यभगवत्तत्त्वानुसंधानेननिर्भयस्यलक्ष्मणस्योरसिआशुममज्ज ॥ ३४ ॥ मुक्ताआशुउरसीतिच्छेदस्यगूढत्वात्स्पष्टमेवाहकविः न्यपतदिति ॥ ३५॥ ३६ ॥३७॥ मुहूर्तमिवध्यात्वा किमिदा
नींकर्तव्यमितिपर्यालोच्येत्यर्थः संरब्धतरोयुद्धेअधिकोत्साहवान् ॥ ३८ ॥ अथविषादस्यायंनकालइतिसंचिंत्यलक्ष्मणंचसन्निरीक्ष्यमहतोत्कृष्टेनसर्वयत्नेनसहजबलास्त्रबलेनरावणस्यवधेधृ
तोनिश्चितोभूत्वासुतुमुलंयुद्धंचक्रे अयंचवक्ष्यमाणार्थसंक्षेपः ॥ ३९ ॥

तमेवप्रपंचयति सददर्शेति ॥ ४० ॥ तांशक्तिंलक्ष्मणगात्रादवमर्दितुमुद्धर्तुंयत्नतोनशेकुः तत्रहेतुर्बलीयसाप्रहितत्वम् ॥ ४१ ॥ हेत्वंतरमप्याह अर्दिताइति रक्षसांप्रवेकेणश्रेष्ठेन किंचसाशक्तिः
सौमित्रेर्देहंनिर्भिद्यधरणीतलंभुवंप्रविष्टास्पृष्टवती ॥ ४२ ॥ तांशक्तिंकराभ्यांपरामृश्यधृत्वाबलवान्बलवत्तरोरामोलक्ष्मणदेहाद्विचकर्ष विकृष्यबभंजच इयंशक्तिःसर्वदाशत्रुंनिर्भिद्यरावण
समीपमेवप्राप्नोति इदानींरामेणमोघाभवेत्युक्त्यासत्यसंकल्पेननाशितनिष्क्रमणशक्तिस्तत्रैवलग्ना साचभगवताविकृष्यभग्ना ॥ ४३ ॥ एतदंतरेरंध्रविद्राक्षसःप्रजहारेत्याह तस्येति शक्तिनि

सददर्शततोरामःशक्त्याभिन्नंमहाहवे ॥ लक्ष्मणंरुधिरादिग्धंसपन्नगमिवाचलम् ॥ ४० ॥ तामपिप्रहितांशक्तिंरावणेनबलीयसा ॥ यत्नतस्तेहरि
श्रेष्ठानशेकुरवमर्दितुम् ॥ ४१ ॥ अर्दिताश्चैवबाणौघैस्तेप्रवेकेणरक्षसाम् ॥ सौमित्रेःसाविनिर्भिद्यप्रविष्टाधरणीतलम् ॥ ४२ ॥ तांकराभ्यांपरामृ
श्यरामःशक्तिंभयावहाम् ॥ बभंजसमरेक्रुद्धोबलवान्विचकर्षच ॥ ४३ ॥ तस्यनिष्कर्षतःशक्तिंरावणेनबलीयसा ॥ शराःसर्वेषुगात्रेषुपातितामर्म
भेदिनः ॥ ४४ ॥ अचिंतयित्वातान्बाणान्समाश्लिष्यचलक्ष्मणम् ॥ अब्रवीच्चहनूमंतंसुग्रीवंचमहाकपिम् ॥ ४५ ॥ लक्ष्मणंपरिवार्यैवंतिष्ठध्वंवान
रोत्तमाः ॥ पराक्रमस्यकालोयंसंप्राप्तोमेचिरेप्सितः ॥ ४६ ॥ पापात्मायंदशग्रीवोवध्यतांपापनिश्चयः ॥ कांक्षितंचातकस्येवघर्मांतेमेघदर्शनम्
॥ ४७ ॥ अस्मिन्मुहूर्तेनचिरात्सत्यंप्रतिशृणोमिवः ॥ अरावणमरामंवाजगद्द्रक्ष्यथवानराः ॥ ४८ ॥ राज्यनाशंवनेवासंदंडकेपरिधावनम् ॥ वैदेह्या
श्चपरामर्शंरक्षोभिश्चसमागमम् ॥ ४९ ॥ प्राप्तंदुःखंमहद्घोरंक्लेशश्चनिरयोपमः ॥ अद्यसर्वमहंत्यक्ष्येनिहत्वारावणंरणे ॥ ५० ॥ यदर्थंवानरंसैन्यं
समानीतमिदंमया ॥ सुग्रीवश्चकृतोराज्येनिहत्वावालिनंरणे ॥ ५१ ॥ यदर्थंसागरःक्रांतःसेतुर्बद्धश्चसागरे ॥ ५२ ॥

ष्कर्षतस्तस्यरामस्यगात्रेष्वित्यन्वयः ॥ ४४ ॥ समाश्लिष्येति समाश्लेषोयंसकलपीडानिवृत्तिफलकःस्वतादात्म्यावभासनरूपः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ पापात्मायंवध्यतांमत्तोवधंप्राप्नोतु यतो
घर्मांतेचातकस्यमेघदर्शनमिववधार्थमस्यदर्शनंममचिरंकांक्षितं स्तोककस्येतिपाठेपिचातकस्येत्येवार्थः स्तोककश्चातकःसमावित्यमरात् ॥ ४७ ॥ प्रतिशृणोमिप्रतिजाने नचिरादित्यस्यशीघ्र
मित्यर्थकस्यरावणमित्यादिनान्वयः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ राज्यनाशादिकृतंघोरंदुःखंमानसंप्राप्तं निरयोपमोयातनोपमःक्लेशःकायक्लेशश्चप्राप्तः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥ दृष्टिविषस्यदर्शनमात्रेणसंहारकरमहाविषवतःसर्पस्यदृष्टिप्राप्तोमनुष्यइवनरावणोजीवितुमर्हति ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ रामस्यरामत्वंत्रीन्लोकान्सर्षिंदेवान्धर्मेणसत्येनशौर्येणचरमयतीत्यन्वर्थेरामत्वं तदुचितंकर्माद्यकरिष्यामीतिभावः ॥ ५६ ॥ यावद्भूमिर्धरिष्यतिप्राणिनस्तावद्यन्मेकर्मसचराचराःसदेवालोकाजनाःकथयिष्यंतितादृशंकर्मकरिष्यामि ॥ ५७॥ ५८ ॥ ५९॥

सोयमद्यरणेपापश्चक्षुर्विषयमागतः॥ चक्षुर्विषयमागम्यनायंजीवितुमर्हति॥ ५३ ॥ दृष्टिंदृष्टिविषस्येवसर्पस्यममरावणः ॥ यथावावैनतेयस्यदृष्टिंप्राप्तोभुजंगमः॥ ५४ ॥ सुखंपश्यथदुर्धर्षायुद्धंवानरपुंगवाः ॥ आसीनाःपर्वताग्रेषुममेदंरावणस्यच॥ ५५ ॥ अद्यपश्यंतुरामस्यरामत्वंममसंयुगे॥ त्रयोलोकाःसगंधर्वाःसिद्धगंधर्वचारणाः॥५६॥ अद्यकर्मकरिष्यामियल्लोकाःसचराचराः॥ सदेवाःकथयिष्यंतियावद्भूमिर्धरिष्यति॥ ५७॥ एवमुक्काशितैर्बाणैस्तप्तकांचनभूषणैः॥ आजघानरणेरामोदशग्रीवंसमाहितः ॥ ५८ ॥ तथाप्रविद्धैर्नाराचैर्मुसलैश्चापिरावणः॥ अभ्यवर्षत्तदारामंधाराभिरिवतोयदः ॥ ५९ ॥ रामरावणमुक्तानामन्योन्यमभिनिघ्नताम्॥ वराणांचशराणांचबभूवतुमुलःस्वनः॥ ६० ॥ विच्छिन्नाश्चविकीर्णाश्चरामरावणयोःशराः॥ अंतरिक्षात्प्रदीप्ताग्रानिपेतुर्धरणीतले॥ ६१ ॥ तयोर्ज्यातलनिर्घोषोरामरावणयोर्महान् ॥ त्रासनःसर्वभूतानांबभूवाद्भुतदर्शनः ॥ ६२॥ विकीर्यमाणःशरजालवृष्टिर्महात्मनादीप्तधनुष्मतार्दितः॥ भयात्प्रदुद्रावसमेत्यरावणोयथानिलेनाभिहतोबलाहकः॥ ६३ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकाधिकशततमःसर्गः ॥ १०१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शक्त्यानिपातितंदृष्ट्वारावणेनबलीयसा॥ लक्ष्मणंसमरेशूरंशोणितौघपरिप्लुतम् ॥ १ ॥ सदत्वातुमुलंयुद्धंरावणस्यदुरात्मनः ॥ विसृजन्नेवबाणौघान्सुषेणमिदमब्रवीत्॥ २॥ एषरावणवीर्येणलक्ष्मणःपतितोभुवि॥ सर्पवच्चेष्टतेवीरोममशोकमुदीरयन्॥ ३॥

वराणांशराणांश्रेष्ठानांशराणां चान्मुसलानाम्॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ भयाद्भ्रातृपीडाजनितकोपेनसर्वथामांहनिष्यत्येवेतिभयादित्यर्थः इदंपलायनममासायंकाले ॥ ६३ ॥ कतकरी० ॥ ९३ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकाधिकशततमःसर्गः ॥ १०१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शक्येति ॥ १ ॥ बाणौघान्विसृजन्रावणस्यतुमुलंयुद्धंदत्वातस्मिन्पलायितेलक्ष्मणपीडानिवृत्त्यर्थंसुषेणमिदमब्रवीत् ॥ २ ॥ शोकमुदीरयन्जनयन् ॥ ३ ॥

प्राणैःप्राणेभ्यः ॥ ४ ॥ ५ ॥ लज्जतीवेतिपरस्मैपदमार्षम् ॥ ६ ॥ स्वमयाने स्वमेइत्यर्थेआर्षमस्यसाधुत्वं ॥ ७ ॥भ्रातरंनिहतमित्यादिसार्धश्लोकःकविवाक्यं विष्टनंतंविकृतशब्दंकुर्वंतं ॥ ८ ॥

शोणितार्द्रमिमंवीरंप्राणैःप्रियतरंमम ॥ पश्यतोममकाशक्तिर्योद्धुंपर्याकुलात्मनः ॥ ४ ॥ अयंससमरश्लाघीभ्रातामेशुभलक्षणः ॥ यदिपंचत्व
मापन्नःप्राणैर्मेकिंसुखेनवा ॥ ५ ॥ लज्जतीवहिमेवीर्यंभ्रश्यतीवकराद्धनुः ॥ सायकाव्यवसीदंतिदृष्टिर्बाष्पवशंगता ॥ ६ ॥ अवसीदंतिगात्राणिस्व
प्नयानेनृणामिव ॥ चिंतामेवर्ततेतीव्रामुमूर्षापिचजायते ॥ ७ ॥ भ्रातरंनिहतंदृष्ट्वारावणेनदुरात्मना ॥ विष्टनंतंतुदुःखार्तंमर्मण्यभिहतंभृशम् ॥ ८ ॥
परंविषादमापन्नोविललापाकुलेंद्रियः ॥ भ्रातरंनिहतंदृष्ट्वालक्ष्मणंरणपांसुषु ॥ ९ ॥ विजयोपिहिमेशूरनप्रियायोपकल्पते ॥ अचक्षुर्विषयश्चंद्रः
कांप्रीतिंजनयिष्यति ॥ १० ॥ किंमेयुद्धेनकिंप्राणैर्युद्धकार्यंनविद्यते ॥ यत्रायंनिहतःशेतेरणमूर्धनिलक्ष्मणः ॥ ११ ॥ यथैवमांवनंयांतमनुयातिम
हाद्युतिः ॥ अहमप्यनुयास्यामितथैवैनंयमक्षयम् ॥ १२ ॥ इष्टबंधुजनोनित्यंमांसनित्यमनुव्रतः ॥ इमामवस्थांगमितोराक्षसैःकूटयोधिभिः ॥ १३ ॥
देशेदेशेकलत्राणिदेशेदेशेचबांधवाः ॥ तंतुदेशंनपश्यामियत्रभ्रातासहोदरः ॥ १४ ॥ किंनुराज्येनदुर्धर्षलक्ष्मणेनविनामम ॥ कथंवक्ष्याम्यहंत्वंबां
सुमित्रांपुत्रवत्सलाम् ॥ १५ ॥ उपालंभंनशक्ष्यामिसोढुंदत्तंसुमित्रया ॥ किंनुवक्ष्यामिकौसल्यांमातरंकिंनुकैकयीम् ॥ १६ ॥ भरतंकिंनुवक्ष्यामि
शत्रुघ्नंचमहाबलम् ॥ सहतेनवनंयातोविनातेनागतःकथम् ॥ १७ ॥ इहैवमरणंश्रेयोनतुबंधुविगर्हणम् ॥ किंमयादुष्कृतंकर्मकृतमन्यत्रजन्मनि
॥ १८ ॥ येनमेधार्मिकोभ्रातानिहतश्चाग्रतःस्थितः ॥ हाभ्रातर्मनुजश्रेष्ठशूराणांप्रवरप्रभो ॥ १९ ॥ एकाकीकिंनुमांत्यक्त्वापरलोकायगच्छसि ॥ वि
लपंतंचमांभ्रातःकिमर्थंनावभाषसे ॥ २० ॥ उत्तिष्ठपश्यकिंशेषेदीनंमांपश्यचक्षुषा ॥ शोकार्तस्यप्रमत्तस्यपर्वतेषुवनेषुच ॥ २१ ॥ विषण्णस्यम
हाबाहोसमाश्वासयितामम ॥ राममेवंब्रुवाणंतुशोकव्याकुलितेंद्रियम् ॥ २२ ॥

रणपांसुषु लुठंतमितिशेषः तादृशंभ्रातरंदृष्ट्वाविजयोपिमेनप्रियायेत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ यत्रायमिति यतःकारणादित्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥
॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ बाणैःशत्रुप्रेषितैस्तुल्यांनपंचत्वंमृतिमापन्नः श्वासाद्यनुभवात् ॥ २४ ॥ नापिमरिष्यतिलक्षणाभावादित्याह नह्यस्येति ॥२५॥ पद्मपत्रतलौपद्मपत्रवद्रक्तवर्णकरतलवंतौ ॥ २६ ॥ भूतलेप्रसुप्तस्यस्रस्तगात्रस्येवमुहुर्मुहुःकंपमानस्यहृदयममुंसोच्छ्वासमाख्याति ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ योसौजांबवतातेकथितस्तमोषधिपर्वतंगत्वातस्यदक्षिणशिखरेजातामोषधीमानय ॥ ३० ॥ सावर्ण्यकरणींपूर्ववर्णसमानवर्णकरणीम् ॥ ३१ ॥अजानंस्तामहौषधीरिति पूर्वदृष्टानामप्यपरिचयेपुराणांतरोक्तकालनेमियुद्धकृतचित्तचांचल्यंहेतुरितिबोध्यं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

आश्वासयन्नुवाचेदंसुषेणःपरमंवचः॥ त्यजेमांनरशार्दूलबुद्धिंवैक्लव्यकारिणीम्॥ २३ ॥ शोकसंजननींचिंतांतुल्यांबाणैश्चमूमुखे ॥ नैवपंचत्वमापन्नोलक्ष्मणोलक्ष्मिवर्धनः॥ २४ ॥ नह्यस्यविकृतंवक्रंनचश्यामत्वमागतम् ॥ सुप्रभंचप्रसन्नंचमुखमस्यनिरीक्ष्यताम्॥ २५ ॥ पद्मपत्रतलौहस्तौसुप्रसन्नेचलोचने॥ नेदृशंदृश्यतेरूपंगतासूनांविशांपते॥ २६॥ विषादंमाकृथावीरसप्राणोयमरिंदम ॥ आख्यातितुप्रसुप्तस्यस्रस्तगात्रस्यभूतले॥ २७॥ सोच्छ्वासंहृदयंवीरकंपमानंमुहुर्मुहुः॥ एवमुक्त्वामहाप्राज्ञःसुषेणोराघवंवचः॥ २८ ॥ समीपस्थमुवाचेदंहनूमंतंमहाकपिम् ॥ सौम्यशीघ्रमितोगत्वापर्वतंहिमहोदयम्॥ २९॥ पूर्वंतुकथितोयोसौवीरजांबवतातव॥ दक्षिणेशिखरेजातांमहौषधिमिहानय ॥ ३० ॥ विशल्यकरणींनाम्नासावर्ण्यकरणींतथा॥ संजीवकरणींवीरसंधानींचमहौषधीम्॥ ३१ ॥ संजीवनार्थंवीरस्यलक्ष्मणस्यत्वमानय॥ इत्येवमुक्तोहनुमान्गत्वाचौषधिपर्वतम्॥ चिंतामभ्यगमच्छ्रीमानजानंस्तामहौषधीः॥ ३२ ॥ तस्यबुद्धिःसमुत्पन्नामारुतेरमितौजसः॥ इदमेवगमिष्यामिगृहीत्वाशिखरंगिरेः॥ ३३॥ अस्मिंस्तुशिखरेजातामोषधींतांसुखावहाम्॥ प्रतर्केणावगच्छामिसुषेणोह्येवमब्रवीत्॥ ३४ ॥ अगृह्ययदिगच्छामिविशल्यकरणीमहम्॥ कालात्ययेनदोषःस्याद्वैक्लव्यंचमहद्भवेत्॥ ३५॥

अस्मिंस्तुशिखरेइति अस्मिन्नेवशिखरेजातांतामोषधींप्रतर्केणावगच्छामि हियतःसुषेणएवमेवंलक्षणशिखरेतामब्रवीत् ॥३४॥ अगृह्येति अत्रशिखरेऽस्तीत्येतावन्मात्रमेवजानामिइयंविशल्यकरणीतिविशिष्यनजानामि अनुभवाभावात् अतस्तांविशल्यकरणींलक्ष्मणस्यसप्राणत्वादवश्यमपेक्षितांयद्यगृहीत्वाअन्यांवातदाभासांगृहीत्वागच्छामितदामहद्वैक्लव्यंअचतुराज्ञत्वादिदोषःस्यात् विचारकरणेतुकालात्ययेनलक्ष्मणस्यप्राणनाशोदोषःस्यात् ॥ ३५ ॥

इत्येवमादिकंसंचित्यत्रिःप्रकंप्य स्थानपुरास्थापितस्यापिपुनरुत्पाटनार्थंत्रिःकंपनम् पूर्वंसंगृहीतौषधीनांमूर्च्छितयूथपेषुव्ययात्पुनरस्यप्रेषणमितिबोध्यम् ॥ ३६ ॥ ३७॥ गिरेःशिखरंगृहीत्वा
स्थलान्नभउत्पपात ॥ ३८ ॥ संन्यस्यसुषेणसमीपइतिशेषः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ संक्षोदयित्वा संमर्द्येत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ एह्येहीति उत्थितंलक्ष्मणंरामएह्येहीत्यब्रवीत्

इतिसंचिंत्यहनुमान्गत्वाक्षिप्रंमहाबलः ॥ आसाद्यपर्वतश्रेष्ठंत्रिःप्रकंप्यगिरेस्तटम् ॥ ३६ ॥ फुल्लनानातरुगणंसमुत्पाट्यमहाबलः ॥ गृहीत्वाहरि
शार्दूलोहस्ताभ्यांसमतोलयत्॥ ३७ ॥ सनीलमिवजीमूतंतोयपूर्णंनभस्तलात् ॥ उत्पपातगृहीत्वातुहनूमान्शिखरंगिरेः॥ ३८ ॥ समागम्यमहावे
गःसंन्यस्यशिखरंगिरेः ॥ विश्रम्यकिंचिद्धनुमान्सुषेणमिदमब्रवीत् ॥ ३९ ॥ औषधीर्नावगच्छामिताअहंहरिपुंगव ॥ तदिदंशिखरंकृत्स्नंगिरेस्त
स्याहृतंमया ॥ ४० ॥ एवंकथयमानंतुप्रशस्यपवनात्मजम् ॥ सुषेणोवानरश्रेष्ठोजग्राहोत्पाट्यचौषधीः ॥ ४१ ॥ विस्मितास्तुबभूवुस्तेसर्वेवानर
पुंगवाः ॥ दृष्ट्वातुहनुमत्कर्मसुरैरपिसुदुष्करम् ॥ ४२ ॥ ततःसंक्षोदयित्वातामोषधींवानरोत्तमः ॥ लक्ष्मणस्यददौनस्तःसुषेणःसुमहाद्युतिः ॥ ४३ ॥
सशल्यःससमाघ्रायलक्ष्मणःपरवीरहा ॥ विशल्योविरुजःशीघ्रमुदतिष्ठन्महीतलात् ॥ ४४ ॥ तमुत्थितंतुहरयोभूतलात्प्रेक्ष्यलक्ष्मणम् ॥ साधुसाध्वि
तिसुप्रीतालक्ष्मणंप्रत्यपूजयन् ॥ ४५ ॥ एह्येहीत्यब्रवीद्रामोलक्ष्मणंपरवीरहा ॥ सस्वजेगाढमालिंग्यबाष्पपर्याकुलेक्षणः ॥ ४६ ॥ अब्रवीच्चपरिष्व
ज्यसौमित्रिंराघवस्तदा ॥ दिष्ट्यात्वांवीरपश्यामिमरणात्पुनरागतम् ॥ ४७ ॥ नहिमेजीवितेनार्थःसीतयाचजयेनवा ॥ कोहिमेजीवितेनार्थस्त्वयि
पंचत्वमागते ॥ ४८ ॥ इत्येवंब्रुवतस्तस्यराघवस्यमहात्मनः ॥ खिन्नःशिथिलयावाचालक्ष्मणोवाक्यमब्रवीत् ॥ ४९ ॥ तांप्रतिज्ञांप्रतिज्ञायपुरास
त्यपराक्रम ॥ लघुःकश्चिदिवासत्त्वोनैवंत्वंवक्तुमर्हसि ॥ ५० ॥ नहिप्रतिज्ञांकुर्वंतिवितथांसत्यवादिनः ॥ लक्षणंहिमहत्त्वस्यप्रतिज्ञापरिपालनम्
॥ ५१ ॥ नैराश्यमुपगंतुंचनालंतेमत्कृतेनघ ॥ वधेनरावणस्याद्यप्रतिज्ञामनुपालय ॥ ५२ ॥

॥ ४६ ॥ ४७॥ ४८ ॥ शिथिलयावाचाखिन्नः कोहिमेजीवितेनार्थइत्येवंरूपयारावणवधविभीषणराज्यदानप्रतिज्ञाशैथिल्यकरयावाचाखिन्नइत्यर्थः ॥ ४९ ॥ तदेवाह तामिति तांमदुक्त
रूपाम् ॥ ५० ॥ ५१ ॥ मत्कृतेनैराश्यमुपगंतुंनालंनयुक्तम् दैवाद्विपत्तावपीतिशेषः प्रतिज्ञामनुपालयँदैवगत्याममापिस्वस्थतयास्वस्थचित्तःसन्प्रतिज्ञांपालय ॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥ कृतकर्माअद्यतनकर्तव्यांशेकृतलोकानुग्रहः यावदस्तंनयातीत्यनेनाश्विनशुक्लप्रतिपद्येषावार्तेतिगम्यते ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ कतकरी० ॥ ९४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्व्यधिकशततमःसर्गः ॥ १०२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ लक्ष्मणेनेति ॥ १ ॥ रावणायशरान्विससर्ज अथान्यंरथमित्यनेनचात्रस्थानेरावणे

नजीवन्यास्यतेशत्रुस्तवबाणवशंगतः ॥ नर्दतस्तीक्ष्णदंष्ट्रस्यसिंहस्येवमहागजः ॥ ५३ ॥ अहंतुवधमिच्छामिशीघ्रमस्यदुरात्मनः ॥ यावदस्तंनयात्येषकृतकर्मादिवाकरः ॥ ५४ ॥ यदिवधमिच्छसिरावणस्यसंख्येयदिचकृतांहितवेच्छसिप्रतिज्ञाम् ॥ यदितवराजसुताभिलाषआर्यकुरुचवचोममशीघ्रमद्यवीर ॥ ५५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेद्व्यधिकशततमःसर्गः ॥ १०२ ॥ ॥ ७ ॥

॥ लक्ष्मणेनतुतद्वाक्यमुक्तंश्रुत्वासराघवः ॥ संदधेपरवीरघ्नोधनुरादायवीर्यवान् ॥ १ ॥ रावणायशरान्घोरान्विससर्जचमूमुखे ॥ अथान्यंरथमास्थायरावणोराक्षसाधिपः ॥ २ ॥ अभ्यधावतकाकुत्स्थंस्वर्भानुरिवभास्करम् ॥ दशग्रीवोरथस्थस्तुरामंवज्रोपमैःशरैः ॥ आजघानमहाशैलंधाराभिरिवतोयदः ॥ ३ ॥ दीप्तपावकसंकाशैःशरैःकांचनभूषणैः ॥ अभ्यवर्षद्रणेरामोदशग्रीवंसमाहितः ॥ ४ ॥ भूमौस्थितस्यरामस्यरथस्थस्यचरक्षसः ॥ नसमंयुद्धमित्याहुर्देवगंधर्वकिन्नराः ॥ ५ ॥ ततोदेववरःश्रीमान्श्रुत्वातेषांवचोमृतम् ॥ आहूयमातलिंशक्रोवचनंचेदमब्रवीत् ॥ ६ ॥ रथेनममभूमिष्ठंशीघ्रंयाहिरघूत्तमम् ॥ आहूयभूतलंयातःकुरुदेवहितंमहत् ॥ ७ ॥ इत्युक्तोदेवराजेनमातलिर्देवसारथिः ॥ प्रणम्यशिरसादेवंततोवचनमब्रवीत् ॥ ८ ॥ शीघ्रंयास्यामिदेवेंद्रसारथ्यंचकरोम्यहम् ॥ ततोहयैश्चसंयोज्यहरितैःस्यंदनोत्तमम् ॥ ततःकांचनचित्रांगःकिंकिणीशतभूषितः ॥ ९ ॥ तरुणादित्यसंकाशोवैदूर्यमयकूबरः ॥ सदश्वैःकांचनापीडैर्युक्तःश्वेतप्रकीर्णकैः ॥ १० ॥

नशुक्राज्ञयाजयनिमित्तंनिकुंभिलायामारब्धहोमकर्मणोवानरद्वाराहिंसनंपुराणांतरोक्तमनुसंधेयमितिसूचितम् पूर्वंरणात्पलायनोक्त्यारावणोद्देश्यकशरविसर्गस्यरणभूमावसंभवादाश्विनप्रतिपन्मध्याह्नेएतद्युद्धप्रवृत्तिः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ममरथेनशीघ्रंरघूत्तमंयाहि भूतलंयातःप्राप्तश्चआहूयरघुत्तमसंबोधनपूर्वकंदेवराजरथोयमितिबोधयित्वामहद्देवहितंकुर्वित्यर्थः ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ९ ॥ कांचनापीडैःस्वर्णाभरणैःश्वेतप्रकीर्णकैःसितचामराद्यलंकारवद्भिः चामरंतुप्रकीर्णकमित्यमरः ॥ १० ॥

देवराजरथोयोस्तीतिशेषः तमारुह्येत्युत्तरेणसंवंधः ॥ ११ ॥ देवराजेनसंदिष्टःशीघ्रंगच्छेत्याज्ञप्तोमातलिरित्यन्वयः पूर्वाज्ञयावस्तुसज्जीकरणंपुनराज्ञयामनुष्यलोकंप्रतिचलनमितिबोध्यम्

हरिभिःसूर्यसंकाशैर्हेमजालविभूषितैः ॥ रुक्मवेणुध्वजःश्रीमान्देवराजरथोवरः ॥ ११ ॥ देवराजेनसंदिष्टोरथमारुह्यमातलिः ॥ अभ्यवर्तत
काकुत्स्थमवतीर्यत्रिविष्टपात् ॥ १२ ॥ अब्रवीच्चतदारामंसप्रतोदोरथेस्थितः ॥ प्रांजलिर्मातलिर्वाक्यंसहस्राक्षस्यसारथिः ॥ १३ ॥ सहस्राक्षेण
काकुत्स्थरथोयंविजयायते ॥ दत्तस्तवमहासत्त्वश्रीमन्शत्रुनिवर्हण ॥ १४ ॥ इदमैंद्रंमहच्चापंकवचंचाग्निसन्निभम् ॥ शराश्चादित्यसंकाशाःशक्ति
श्चविमलाशिवा ॥ १५ ॥ आरुह्येमंरथंवीरराक्षसंजहिरावणम् ॥ मयासारथिनादेवमहेंद्रइवदानवान् ॥ १६ ॥ इत्युक्तःसंपरिक्रम्यरथंतमभिवा
द्यच ॥ आरुरोहतदारामोलोकान्लक्ष्म्याविराजयन् ॥ १७ ॥ तद्बभौचाद्भुतंयुद्धंद्वैरथंरोमहर्षणम् ॥ रामस्यचमहाबाहोरावणस्यचरक्षसः ॥ १८ ॥
सगांधर्वेणगांधर्वंदैवंदैवेनराघवः ॥ अस्त्रंराक्षसराजस्यजघानपरमास्त्रवित् ॥ १९ ॥ अस्त्रंतुपरमंघोरंराक्षसंराक्षसाधिपः ॥ ससर्जपरमक्रुद्धः
पुनरेवनिशाचरः ॥ २० ॥ तेरावणधनुर्मुक्ताःशराःकांचनभूषणाः ॥ अभ्यवर्तंतकाकुत्स्थंसर्पाभूत्वामहाविषाः ॥ २१ ॥ तेदीप्तवदनादीप्तंवमंतोज्व
लनंमुखैः ॥ राममेवाभ्यवर्तंतव्यादितास्याभयानकाः ॥ २२ ॥ तैर्वासुकिसमस्पर्शैर्दीप्तभोगैर्महाविषैः ॥ दिशश्चसंतताःसर्वाविदिशश्चसमावृताः
॥ २३ ॥ तान्दृष्ट्वापन्नगान्रामःसमापततआहवे ॥ अस्त्रंगारुत्मतंघोरंप्रादुश्चक्रेभयावहम् ॥ २४ ॥ तेराघवधनुर्मुक्तारुक्मपुंखाःशिखिप्रभाः ॥
सुपर्णाःकांचनाभूत्वाविचेरुःसर्पशत्रवः ॥ २५ ॥ तेतान्सर्वान्शरान्जघ्नुःसर्परूपान्महाजवान् ॥ सुपर्णरूपारामस्यविशिखाःकामरूपिणः ॥ २६ ॥
अस्त्रेप्रतिहतेक्रुद्धोरावणोराक्षसाधिपः ॥ अभ्यवर्षत्तदारामंघोराभिःशरवृष्टिभिः ॥ २७ ॥ ततःशरसहस्रेणराममक्लिष्टकारिणम् ॥ अर्दयित्वाशरौघे
णमातलिंप्रत्यविध्यत ॥ २८ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ इदंदत्तमित्यतुषज्जते ॥ १५ ॥ १६ ॥ संपरिक्रम्यप्रदक्षिणीकृत्य ॥ १७ ॥ द्वैरथंद्वौरथौययोस्तौद्विरथौतयोरिदंद्वैरथम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ व्यादिता
स्याव्यात्तवदनाः ॥ २२ ॥ २३ ॥ प्रादुश्चक्रेप्रयुयुजे ॥ २४ ॥ शिखिप्रभाअग्निप्रभाः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

केतुमुद्दिश्यप्रक्षिप्तेनैकेनशरेणकेतुंचिच्छेद छिन्नंचतंरथाद्रथोर्ध्वदेशाद्रथोपस्थेपातयित्वा ॥ २९ ॥ अश्वानपिजघान ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अथरामभयावहानुत्पातानाह प्राजापत्यमिति प्रजाप
तिदैवत्यनक्षत्रभूतांरोहिणीमित्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ दिवाकरंस्पृशन्निवोत्पपात अत्युच्चोर्मिर्जातइत्यर्थः शस्त्रवर्णःकृष्णांतर्मंडलः ॥ ३४ ॥ कवंधांकःकबंधोंकेयस्यसः ॥ ३५ ॥ विशाखं

चिच्छेदकेतुमुद्दिश्यशरेणैकेनरावणः ॥ पातयित्वारथोपस्थेरथात्केतुंचकांचनम् ॥ २९ ॥ ऐंद्रानपिजघानाश्वान्शरजालेनरावणः ॥ विषेदुर्देव
गंधर्वचारणादानवैःसह ॥ ३० ॥ राममार्ततदादृष्ट्वासिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ व्यथितावानरेंद्राश्चबभूवुःसविभीषणाः ॥ ३१ ॥ रामचंद्रमसंदृष्ट्वाग्रस्तं
रावणराहुणा ॥ प्राजापत्यंचनक्षत्रंरोहिणींशशिनःप्रियाम् ॥ ३२ ॥ समाक्रम्यबुधस्तस्थौप्रजानामहितावहः ॥ सधूमपरिवृत्तोर्मिःप्रज्वलन्निव
सागरः ॥ ३३ ॥ उत्पपाततदाक्रुद्धःस्पृशन्निवदिवाकरम् ॥ शस्त्रवर्णःसुपरुषोमंदरश्मिर्दिवाकरः ॥ ३४ ॥ अदृश्यतकबंधांकःसंसक्तोधूमकेतुना ॥
कोसलानांचनक्षत्रंव्यक्तमिंद्राग्निदैवतम् ॥ ३५ ॥ आहत्यांगारकस्तस्थौविशाखमपिचांबरे ॥ दशास्योविंशतिभुजःप्रगृहीतशरासनः ॥ ३६ ॥
अदृश्यतदशग्रीवोमैनाकइवपर्वतः ॥ निरस्यमानोरामस्तुदशग्रीवेणरक्षसा ॥ ३७ ॥ नाशक्नोदभिसंधातुंसायकान्रणमूर्धनि ॥ सकृत्वाभ्रुकुटिं
क्रुद्धःकिंचित्संरक्तलोचनः ॥ ३८ ॥ जगामसुमहाक्रोधंनिर्दहन्निवराक्षसान् ॥ तस्यक्रुद्धस्यवदनंदृष्ट्वारामस्यधीमतः ॥ सर्वभूतानिवित्रेसुःप्राकंप
तचमेदिनी ॥ ३९ ॥ सिंहशार्दूलवाञ्छैलःसंचचालचलद्रुमः ॥ बभूवचापिक्षुभितःसमुद्रःसरितांपतिः ॥ ४० ॥ खराश्चखरनिर्घोषागगनेपरुषाघ
नाः ॥ औत्पातिकाश्चनर्दंतःसमंतात्परिचक्रमुः ॥ ४१ ॥ रामंदृष्ट्वासुसंक्रुद्धमुत्पातांश्चैवदारुणान् ॥ वित्रेसुःसर्वभूतानिरावणस्याभवद्भयम् ॥ ४२ ॥
विमानस्थास्तदादेवागंधर्वाश्चमहोरगाः ॥ ऋषिदानवदैत्याश्चगरुत्मंतश्चखेचराः ॥ ४३ ॥

विशाखाख्यनक्षत्रम् एतेउत्पातारामस्यतथामनुष्यधर्मनटनसूचकाइतिबोध्यम् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ क्रुद्धःसरामःसुमहाक्रोधंजगाम तादृशक्रोधप्राप्तौस्वजनार्तिर्भूतवैपरीत्यंरावणपराक्रम
श्चनिमित्तम् ॥ ३९ ॥ चलद्रुमइतिबहुव्रीहिः महद्रुमइतिपाठांतरम् ॥ ४० ॥ औत्पातिकाःउत्पातप्रवृत्ताः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

लोकानांसंवर्तःप्रलयस्तद्वत्संस्थितंसंख्यानंयस्यतत् ॥ ४४ ॥ विग्रहमागताःरामरावणपक्षपाताद्विरोधपूर्वकमभिनिवेशंप्राप्ताः प्रहृष्टवत्प्रहृष्टाःसंतः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ कूटैःशूलस्यदल

ददृशुस्तेतदायुद्धंलोकसंवर्तसंस्थितम् ॥नानाप्रहरणैर्भीमैःशूरयोःसंप्रयुध्यतोः ॥ ४४ ॥ ऊचुःसुरासुराःसर्वेतदाविग्रहमागताः॥ प्रेक्षमाणामहा
युद्धंवाक्यंभक्त्याप्रहृष्टवत्॥ ४५॥ दशग्रीवंजयेत्याहुरसुराःसमवस्थिताः॥देवारामममथोचुस्तेत्वंजयेतिपुनःपुनः ॥ ४६ ॥ एतस्मिन्नंतरेक्रोधाद्रा
घवस्यचरावणः॥प्रहर्तुकामोदुष्टात्मास्पृशन्प्रहरणंमहत् ॥ ४७ ॥ वज्रसारंमहानादंसर्वशत्रुनिवर्हणम् ॥ शैलशृंगनिभैःकूटैश्चित्तदृष्टिभयावहम्
॥ ४८॥ सधूममिवतीक्ष्णाग्रंयुगांताग्निचयोपमम्॥ अतिरौद्रमनासाद्यंकालेनापिदुरासदम् ॥ ४९ ॥ त्रासनंसर्वभूतानांदारणंभेदनंतथा॥ प्रदी
प्तइवरोषेणशूलंजग्राहरावणः॥ ५० ॥ तच्छूलंपरमक्रुद्धोजग्राहयुधिवीर्यवान्॥ अनीकैःसमरेशूरैराक्षसैःपरिवारितः॥ ५१ ॥ समुद्यम्यमहाका
योननादयुधिभैरवम्॥ संरक्तनयनोरोषात्स्वसैन्यमभिहर्षयन् ॥ ५२ ॥ पृथिवींचांतरिक्षंचदिशश्चप्रदिशस्तथा॥ प्राकंपयत्तदाशब्दोराक्षसेंद्रस्य
दारुणः॥ ५३॥ अतिकायस्यनादेनतेनतस्यदुरात्मनः॥ सर्वभूतानिवित्रेसुःसागरश्चप्रचुक्षुभे ॥ ५४ ॥ सगृहीत्वामहावीर्यःशूलंतद्रावणोमहत्॥
विनद्यसुमहानादंरामंपरुषमब्रवीत् ॥ ५५ ॥ शूलोयंवज्रसारस्तेरामरोषान्मयोद्यतः ॥ तवभ्रातृसहायस्यसम्यक्प्राणान्हरिष्यति॥ ५६॥ रक्षसा
मद्यशूराणांनिहतानांचमूमुखे॥ त्वांनिहत्यरणश्लाघींकरोमितरसासमम् ॥ ५७॥ तिष्ठेदानींनिहन्मित्वामेषशूलेनराघव॥ एवमुक्त्वासचिक्षेपत
च्छूलंराक्षसाधिपः॥ ५८॥ तद्रावणकरान्मुक्तंविद्युन्मालासमावृतम्॥ अष्टघंटंमहानादंवियद्गतमशोभत॥ ५९॥ तच्छूलंराघवोदृष्ट्वाजलंतंघोर
दर्शनम् ॥ ससर्जविशिखान्रामश्चापमायम्यवीर्यवान् ॥ ६० ॥ आपतंतंशरौघेणवारयामासराघवः॥ उत्पतंतंयुगांताग्निंजलौघैरिववासवः
॥ ६१ ॥ निर्ददाहसतान्वाणान्रामकार्मुकनिःसृतान्॥ रावणस्यमहान्शूलःपतंगानिवपावकः॥ ६२॥

त्रयशिखरैः ॥ ४८ ॥ अग्निचयोग्निसमूहः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ अनीकैःअनेकानीकसंख्यैः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ त्वांनिहत्यरक्षसांसमंकरोमि रक्षोभिःसमंकरिष्यामी
त्यर्थः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ वारयामास प्रथमंवेगभंगंकृतवानित्यर्थः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ बाणवद्भिःशब्दायमानैः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ गात्रेभ्यःप्रस्नुतंशोणितंयस्यसः समूहस्थःसमूहतयास्थितः बहुशिरःपाणित्वात्तथात्वम् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ कतकरी०

तान्दृष्ट्वाभस्मसाद्भूतान्शूलसंस्पर्शचूर्णितान्॥ सायकानंतरिक्षस्थान्राघवःक्रोधमूर्छितः ॥६३॥ सतांमातलिनानीतांशक्तिंवासवसंमताम्॥ जग्राहपरमक्रुद्धोराघवोरघुनंदनः ॥६४॥ सातोलिताबलवताशक्तिर्घंटाकृतस्वना॥ नभःप्रज्वालयामासयुगांतोल्केवसप्रभा ॥६५॥ साक्षिप्ताराक्षसेंद्रस्यतस्मिञ्छूलेपपातह ॥ भिन्नःशक्त्यामहान्शूलोनिपपातगतद्युतिः॥ ६६ ॥ निर्बिभेदततोबाणैर्हयानस्यमहाजवान्॥ रामःक्षिप्तैर्महावेगैर्बाणवद्भिरजिह्मगैः॥ ६७॥ निर्बिभेदोरसितदारावणंनिशितैःशरैः॥ राघवःपरमायत्तोललाटेपत्रिभिस्त्रिभिः॥ ६८॥ सशरैर्भिन्नसर्वांगोगात्रप्रसुतशोणितः॥ राक्षसेंद्रसमूहस्थःफुल्लाशोकइवाबभौ॥६९॥ सरामबाणैरतिविद्धगात्रोनिशाचरेंद्रःक्षतजार्द्रगात्रः॥ जगामखेदंचसमाजमध्येक्रोधंचचक्रेसुभृशंतदानीम्॥ ७० ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्ध०त्र्यधिकशततमःसर्गः॥ १०३॥ ॥छ॥ ॥ सतुतेनतदाक्रोधात्काकुत्स्थेनार्दितोभृशम्॥ रावणःसमरश्लाघीमहाक्रोधमुपागमत् ॥ १ ॥ सदीप्तनयनोमर्षाच्चापमुद्यम्यवीर्यवान्॥ अभ्यर्दयत्सुसंक्रुद्धोराघवंपरमाहवे ॥ २॥ बाणधारासहस्रैस्तुसतोयदइवांबरात्॥ राघवंरावणोर्बाणैस्तटाकमिवपूरयन् ॥ ३ ॥ पूरितःशरजालेनधनुर्मुक्तेनसंयुगे ॥ महागिरिरिवाकंप्यःकाकुत्स्थोनप्रकंपते ॥ ४ ॥ सशरैःशरजालानिवारयन्समरेस्थितः ॥ गभस्तीनिवसूर्यस्यप्रतिजग्राहवीर्यवान्॥ ५॥ ततःशरसहस्राणिक्षिप्रहस्तोनिशाचरः ॥ निजघानोरसिक्रुद्धोराघवस्यमहात्मनः॥६॥ सशोणितसमादिग्धःसमरेलक्ष्मणाग्रजः ॥ दृष्टःफुल्लइवारण्येसुमहान्किंशुकद्रुमः॥ ७॥ शराभिघातसंरब्धःसोभिजग्राहसायकान्॥ काकुत्स्थःसुमहातेजायुगांतादित्यवर्चसः ॥८॥ ततोन्योन्यंसुसंरब्धौतावुभौरामरावणौ॥ शरांधकारेसमरेनोपलक्षयतांतदा॥ ९॥

॥ ९५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्र्यधिकशततमःसर्गः ॥ १०३ ॥ ॥छ॥ ॥ सतुतेनेति ॥१॥ २॥ अंबरात्पतिताभिर्धाराभिस्तोयदस्तटाकमिवसरावणोराघवंबाणधारासहस्रैःपूरयन्नभ्यर्दयदितिशेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ अन्योन्यंनोपलक्षयतामित्यन्वयः ॥ ९॥

प्रहस्येति कोपविकारजोयंप्रहासः ॥ १० ॥ अज्ञानादविवेकान्मत्स्वरूपाज्ञानाच्च तस्मात्त्वंवीर्यवान्नासिच मत्क्रोधदीपकेनतेनपापेनशीघ्रंविनंक्ष्यसीत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ विनाथासुअस
न्निहितनाथासुस्त्रीषुशूरेत्यन्वयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ श्लाघनीयंयशस्यंचमहत्कर्मकृतंत्वयेतिव्यंग्योक्तिः ॥ १५ ॥ तदेवस्पष्टमाह उत्सेकेनेति गर्वेणाभिपन्नस्यानुष्ठितस्य अहितस्यइहामुत्रा

ततःक्रोधसमाविष्टोरामोदशरथात्मजः॥उवाचरावणंवीरःप्रहस्यपरुषंवचः॥ १०॥ममभार्यांजनस्थानादज्ञानाद्राक्षसाधम॥ हृतातेविवशाय
स्मात्तस्मात्त्वंनासिवीर्यवान्॥ ११ ॥मयाविरहितांदीनांवर्तमानांमहावने॥ वैदेहींप्रसभंहृत्वाशूरोहमितिमन्यसे॥ १२ ॥ स्त्रीषुशूरविनाथासुप
रदाराभिमर्शनम्॥कृत्वाकापुरुषंकर्मशूरोहमितिमन्यसे॥ १३॥ भिन्नमर्यादनिर्लज्जचारित्रेष्वनवस्थित ॥ दर्पान्मृत्युमुपादायशूरोहमितिमन्य
से॥ १४॥शूरेणधनदभ्रात्राबलैःसमुदितेनच ॥ श्लाघनीयंमहत्कर्मयशस्यंचकृतंत्वया॥ १५ ॥उत्सेकेनाभिपन्नस्यगर्हितस्याहितस्यच॥कर्म
णःप्राप्नुहीदानींतस्याद्यसुमहत्फलम्॥ १६ ॥ शूरोहमितिचात्मानमवगच्छसिदुर्मते ॥ नैवलज्जास्तितेसीतांचौरवद्व्यपकर्षतः॥ १७ ॥ यदिमत्स
न्निधौसीताधर्षितास्यात्त्वयाबलात् ॥ भ्रातरंतुखरंपश्येस्तदामत्सायकैर्हतः ॥ १८ ॥ दिष्ट्यासिममंदात्मंश्चक्षुर्विषयमागतः ॥ अद्यत्वांसायकै
स्तीक्ष्णैर्नयामियमसादनम्॥ १९ ॥अद्यतेमच्छरैश्छिन्नंशिरोज्वलितकुंडलम् ॥ क्रव्यादाव्यपकर्षंतुविकीर्णंरणपांसुषु ॥ २० ॥ निपत्योरसिगृ
ध्रास्तेक्षितौक्षिप्तस्यरावण ॥ पिबंतुरुधिरंतर्षाद्बाणशल्यांतरोत्थितम् ॥ २१ ॥ अद्यमद्बाणभिन्नस्यगतासोःपतितस्यते॥ कर्षंत्वंत्राणिपतगागरु
त्मंतइवोरगान्॥ २२ ॥इत्येवंसवदन्वीरोरामःशत्रुनिबर्हणः ॥ राक्षसेंद्रंसमीपस्थंशरवर्षैरवाकिरत्॥ २३ ॥बभूवद्विगुणंवीर्यंबलंहर्षश्चसंयुगे ॥
रामस्यास्त्रबलंचैवशत्रोर्निधनकांक्षिणः॥ २४॥प्रादुर्बभूवुरस्त्राणिसर्वाणिविदितात्मनः॥ प्रहर्षाच्चमहातेजाःशीघ्रहस्ततरोभवत्॥ २५॥

नर्थरूपस्य ॥ १६ ॥ १७ ॥ तदातदैव ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ तर्षात्पिपासया बाणशल्यांतरोत्थितंबाणानांयानिशल्यानितत्कृतादंतराच्छिद्रादुत्थितम् ॥ २१॥२२ ॥ २३ ॥ रामस्यवीर्या
दिद्विगुणंबभूवापकारस्मरणादितिशेषः ॥ २४ ॥ अस्त्राणिप्रादुर्बभूवुःअस्त्रदेवताःसन्निहिताअभूवन् प्रहर्षादस्त्रदेवतासन्निधिजात् ॥ २५॥

भूयोभ्यधिकम् ॥ २६॥ राघवाद्राघवस्य राघवोन्मुक्तादितिवाविघूर्णद्धृदयोविकलहृदयः ॥ २७ ॥ विक्लवेनविसंज्ञेनांतरात्मनायदावीर्यंतत्कार्यंनारेभेशस्त्रंशस्त्रप्रयोगंचनारेभेतदारामोस्यन
प्रत्यकरोत् संहारायनातिष्ठदितिभावः ॥२८॥ अपितुमूर्च्छातःप्रागेवक्षिप्ताःशराअस्यरावणस्यमरणार्थायमरणरूपप्रयोजनायप्रवर्तंतेस्म एवमस्यमृत्युकालोभ्यवर्ततउपस्थितः ॥॥ २९ ॥ मृ
त्युकालेउपस्थितेऽस्यरथंसूतोपवाहयत् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुरधिकशततमःसर्गः ॥ १०४ ॥ ॥ ॥

शुभान्येतानिचिह्नानिविज्ञायात्मगतानिसः ॥ भूयएवार्दयद्रामोरावणंराक्षसांतकृत् ॥ २६ ॥ हरीणांचाश्मनिकरैःशरवर्षैश्चराघवात् ॥ हन्यमा
नोदशग्रीवोविघूर्णहृदयोभवत् ॥ २७ ॥ यदाचशस्त्रंनारेभेनचकर्षशरासनम् ॥ नास्यप्रत्यकरोद्वीर्यंविक्लवेनांतरात्मना ॥ २८ ॥ क्षिप्ताश्चाशुशरा
स्तेनशस्त्राणिविविधानिच ॥ मरणार्थायवर्ततेमृत्युकालोभ्यवर्तत ॥ २९ ॥ सूतस्तुरथनेतास्यतदवस्थंनिरीक्ष्यतम् ॥ शनैर्युद्धादसंभ्रांतोरथंतस्या
पवाहयत् ॥ ३० ॥ रथंचतस्याथजवेनसारथिर्निवार्यभीमंजलदस्वनंतदा ॥ जगामभीत्यासमरान्महीपतिंनिरस्तवीर्यंपतितंसमीक्ष्य ॥ ३१ ॥
इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० युद्ध० चतुरधिकशततमःसर्गः ॥ १०४ ॥ ॥७१॥ ॥ सतुमोहात्सुसंक्रुद्धःकृतांतबलचोदितः ॥ क्रोधसंरक्तनयनोराव
णःसूतमब्रवीत् ॥ १ ॥ हीनवीर्यमिवाशक्तंपौरुषेणविवर्जितम् ॥ भीरुंलघुमिवासत्वंविहीनमिवतेजसा ॥ २ ॥ विमुक्तमिवमायाभिरस्त्रैरिवबहि
ष्कृतम् ॥ मामवज्ञायदुर्बुद्धेस्वयाबुद्ध्याविचेष्टसे ॥ ३ ॥ किमर्थंमामवज्ञायमच्छंदमनवेक्ष्यच ॥ त्वयाशत्रुसमक्षंमेरथोयमपवाहितः ॥ ४ ॥ त्वया
द्यहिममानार्यचिरकालमुपार्जितम् ॥ यशोवीर्यंचतेजश्चप्रत्ययश्चविनाशितः ॥ ५ ॥ शत्रोःप्रख्यातवीर्यस्यरंजनीयस्यविक्रमैः ॥ पश्यतोयुद्धलु
ब्धोहंकृतःकापुरुषस्त्वया ॥ ६ ॥ यत्त्वंकथमिदंमोहान्नचेद्वहसिदुर्मते ॥ सत्योयंप्रतितर्कोमेपरेणत्वमुपस्कृतः ॥ ७ ॥

सतुमोहादिति शनैर्मोहेनमुक्तइतिशेषः ॥ १ ॥ हीनवीर्यंहीनबलं अशक्तंअस्त्रादिप्रयोगसामर्थ्यहीनं लघुमल्पचित्तं असत्यमधीरंतेजःपराभिभवसामर्थ्यम् ॥ २ ॥ अवज्ञायावमत्यस्वबुद्ध्या
स्वेच्छया ॥ ३ ॥ मच्छंदंमदभिप्रायम् ॥ ४ ॥ प्रत्ययोमद्विषयोलोकस्यशूरत्वविश्वासः ॥ ५ ॥ शत्रोःपश्यतःसतस्त्वयाहंकापुरुषःकुत्सितपुरुषःकृतः ॥ ६ ॥ यद्यतस्त्वमिमंरथंकथमपिचेन्नाद्वे
हसिमोहादपिअज्ञानादपिशत्रोरभिमुखंनप्रापयसि सत्वंपरेणोपस्कृतउत्कोचेनविकारंप्रापितइत्येवंमेप्रतितर्कःसत्यः उपाद्वैकृतेर्थेकरोतेःसुट् ॥ ७ ॥

नहितत्त्वदनुष्ठितंकर्मसुहृदोविद्यतेभवति यत्त्वयानुष्ठितंतथापवाहनकर्मेत्यर्थः ॥ ८ ॥ अध्युषितश्चिरकालंमत्समीपेस्थितः मेगुणःमत्कृतोपकारइत्यर्थः ॥ ९ ॥ हितबुद्धिःसूतः ॥ १० ॥ नोप
जप्तः उपजापंभेदंनप्रापितः सत्क्रियात्वत्कृतेतिशेषः ॥ ११ ॥ यशश्चपरिरक्षताजीवनरक्षणेनात्मीयंत्वदीयंचयशोरक्षतेत्यर्थः स्नेहप्रसन्नमनसास्नेहार्द्रहृदयेन रथापवाहनंशूरत्वात्तवाप्रियमपि
हितमितिनिश्चित्यकृतम् ॥ १२ ॥ अस्मिन्नर्थेयुद्धादपोहनरूपेकार्येअनार्योलघुरिवअविमृश्यकारीक्षुद्रइवदोषतोमंतुंदोषवत्त्वेनज्ञातुंनार्हसि मयिदुष्टबुद्धिंकर्तुंनार्हसीत्यर्थः ॥ १३ ॥ कुतस्त
त्राह श्रूयतामिति यदुत्तरंप्रतिदास्यामितच्छ्रूयतां यन्निमित्तंरथोनिवर्तितस्तच्चश्रूयतां रथोरथवेगः चंद्रोदयेनप्रवृद्धसमुद्रांभोभिर्नदीवेगइव संयुगेसंयुगान्निवर्तितः ॥ १४ ॥ रणकर्मणायुद्धेन

नहितद्विद्यतेकर्मसुहृदोहितकांक्षिणः ॥ रिपूणांसदृशंत्वेतद्यत्त्वयैतदनुष्ठितम् ॥ ८ ॥ निवर्तयरथंशीघ्रंयावन्नापैतिमेरिपुः ॥ यदिवाध्युषितोसित्वं
स्मर्यतेयदिमेगुणः ॥ ९ ॥ एवंपरुषमुक्तस्तुहितबुद्धिरबुद्धिना ॥ अब्रवीद्रावणंसूतोहितंसानुनयंवचः ॥ १० ॥ नभीतोस्मिनमूढोस्मिनोपजप्तोस्मि
शत्रुभिः ॥ नप्रमत्तोननिःस्नेहोविस्मृतानचसत्क्रिया ॥ ११ ॥ मयातुहितकामेनयशश्चपरिरक्षता ॥ स्नेहप्रसन्नमनसाहितमित्यप्रियंकृतम् ॥ १२ ॥
नास्मिन्नर्थेमहाराजत्वंमांप्रियहितेरतम् ॥ कश्चिल्लघुरिवानार्योदोषतोगंतुमर्हसि ॥ १३ ॥ श्रूयतांप्रतिदास्यामियन्निमित्तंमयारथः ॥ नदीवेग
इवांभोभिःसंयुगेविनिवर्तितः ॥ १४ ॥ श्रमंतवावगच्छामिमहतारणकर्मणा ॥ नहितेवीर्यसौमुख्यंप्रकर्षंनोपधारये ॥ १५ ॥ रथोद्वहनखिन्नाश्च
भग्नामेरथवाजिनः ॥ दीनाधर्मपरिश्रांतागावोवर्षहताइव ॥ १६ ॥ निमित्तानिचभूयिष्ठंयानिप्रादुर्भवंतिनः ॥ तेषुतेष्वभिपन्नेषुलक्षयाम्यप्रदक्षि
णम् ॥ १७ ॥ देशकालौचविज्ञेयौलक्षणानींगितानिच ॥ दैन्यंहर्षश्चखेदश्चरथिनश्चमहाबल ॥ १८ ॥ स्थलनिम्नानिभूमेश्चसमानिविषमाणिच ॥
युद्धकालश्चविज्ञेयःपरस्यांतरदर्शनम् ॥ १९ ॥ उपयानापयानेचस्थानंप्रत्यपसर्पणम् ॥ सर्वमेतद्रथस्थेनज्ञेयंरथकुटुंबिना ॥ २० ॥

वीर्यसौमुख्यंवीर्यकार्यप्रतिसौमुख्यंवीर्यसौमुख्यं प्रकर्षंशत्रोरपेक्षयाधिक्यं प्रहारमितिपाठेशत्रुविषयकमित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ निमित्तानिदुर्निमित्तानि अभिपन्नेषुजातेषुअप्रदक्षिणंप्रति
कूलंलक्षयामीतिसंबंधः ॥ १७ ॥ ननुसंत्विमानिकिंतवैतद्विचारेणेत्याशंक्याह देशेत्यादिना लक्षणानिशुभाशुभनिमित्तानि इंगितानिमुखप्रसादवैवर्ण्यादिचेष्टाश्च दैन्यमनुत्साहः ॥ १८ ॥
स्थलंसमंनिम्नंनीचं तस्यैवविवरणंसमानीत्यादि अंतरदर्शनंप्रहारायच्छिद्रदर्शनम् ॥ १९ ॥ उपयानापयानेरथस्यरिपुसमीपप्रापणनिवर्तने तत्कालावितियावत् स्थानंस्थैर्येणावस्थानं प्रत्य
पसर्पणंअभिमुखस्थितस्यैवपृष्ठतोपसरणंरथकुटुंबिनारथनिर्वाहकेणसारथिना ॥ २० ॥

रौद्रंक्रूरंखेदंवर्जयतापरिहरता ॥ २१ ॥ स्वेच्छयानिमित्तंविना मयायदिदंकृतंतद्भर्तृस्नेहपरीतेनतद्व्याप्तेनैवकृतम् ॥ २२ ॥ यथात्वंतत्कार्यस्वरूपंवक्ष्यसितत्करिष्यामि गतानृण्येनदत्तऋणत्रयेणक्वापिमनोनबध्नतेत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ महारथइतिकर्मधारयः रणाग्रतःरणेअग्रतः संमुखइत्यर्थः रणेग्रतइतिपाठांतरम् ॥ २७ ॥ कतकरी० ॥ ९७ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचाधिकशततमःसर्गः ॥ १०५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथरावणवैभवंदृष्ट्वात्रस्तमिवभगवंतंरामंभगवद्ब्रह्मदत्तरावणवैभवनिवर्तनस्यभगवद्ब्रह्मानुग्रहैकसाध्यत्वात्तदनुग्रहसिद्धयेविद्यामंडलऋषिरगस्त्योब्रह्मरूपादित्यहृदयदेवताकत्वादादित्यहृदयाख्यंस्तोत्रमुपदिशतिस्मेत्याह ततोयुद्धेत्यादि अस्यस्तोत्रस्याग

तवविश्रामहेतोस्तुतथैषांरथवाजिनाम् ॥ रौद्रंवर्जयताखेदंक्षमंकृतमिदंमया ॥ २१ ॥ स्वेच्छयानमयावीररथोयमपवाहितः ॥ भर्तुःस्नेहपरीतेनमयेदंयत्कृतंप्रभो ॥ २२ ॥ आज्ञापययथातत्त्वंवक्ष्यस्यरिनिषूदन ॥ तत्करिष्याम्यहंवीरगतानृण्येनचेतसा ॥ २३ ॥ संतुष्टस्तेनवाक्येनरावणस्तस्यसारथेः ॥ प्रशस्यैनंबहुविधंयुद्धलुब्धोब्रवीदिदम् ॥ २४ ॥ रथंशीघ्रमिमंसूतराघवाभिमुखंनय ॥ नाहत्वासमरेशत्रून्निवर्तिष्यतिरावणः ॥ २५ ॥ एवमुक्त्वारथस्थस्यरावणोराक्षसेश्वरः ॥ ददौतस्यशुभंह्येकंहस्ताभरणमुत्तमम् ॥ श्रुत्वारावणवाक्यानिसारथिःसंन्यवर्तत ॥ २६ ॥ ततोद्रुतंरावणवाक्यचोदितःप्रचोदयामासहयान्ससारथिः ॥ सराक्षसेंद्रस्यततोमहारथःक्षणेनरामस्यरणाग्रतोभवत् ॥ २७ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० युद्धकांडेपंचाधिकशततमःसर्गः ॥ १०५ ॥ ॥ छ ॥

॥ ततोयुद्धपरिश्रांतंसमरेचिंतयास्थितम् ॥ रावणंचाग्रतोदृष्ट्वायुद्धायसमुपस्थितम् ॥ १ ॥ दैवतैश्चसमागम्यद्रष्टुमभ्यागतोरणम् ॥ उपगम्याब्रवीद्राममगस्त्योभगवांस्तदा ॥ २ ॥ रामराममहाबाहोशृणुगुह्यंसनातनम् ॥ येनसर्वानरीन्वत्ससमरेविजयिष्यसे ॥ ३ ॥

स्त्यऋषिरनुष्टुप्छंदःआदित्यहृदयभूतोभगवान्ब्रह्मादेवतानिरस्ताशेषविघ्नतयाब्रह्मविद्यासिद्धौसर्वत्रजयसिद्धौचविनियोगः अस्यषडंगंप्रणवेनरश्मिमतेनमइत्यनेनवा गायत्र्याषडंगमित्यन्ये ततोयुद्धेत्यादिवरश्चेत्यंतंस्तोत्रं एवंभयनाटनंतन्मूलकमगस्त्याद्युपदेशग्रहणंलोकानुग्रहाय लोकस्यजयसाधनवस्तुप्रकाशनार्थमितितत्त्वं युद्धपरिश्रांतमनेकाहोरात्रयुद्धपरिश्रांततमिवस्थितं समरेसमरविषयेचिंतयाप्रबलोयमरिःकथंजेतव्यइतिचिंतयायुक्तं सारथिनापवाहितंरावणंप्रातर्युद्धायाग्रतोरामसंमुखेसमुपस्थितंदृष्ट्वा स्थितंधनुरवष्टभ्यस्थितंरामम् ॥ १ ॥ दैवतैःसमागम्यमिलित्वारणंद्रष्टुमभ्यागतोभगवानगस्त्योंतर्यामिभगवत्प्रेरणयादेवनियोगतश्चोक्तविशेषणंराममुपागम्योद्यतिभास्करेब्रवीत् ॥ २ ॥ किमब्रवीत्तदाह रामरामेत्यादि येनस्तोत्रेणसर्वानरीन्विजेष्यसि तद्गुह्यंरहस्यं सनातनंप्रवाहानादिभूतं अनेनस्वकल्पितत्वनिरासः शृणु ॥ ३ ॥

आदित्यहृदयंयएषोंतरादित्येहिरण्मयइत्याद्यशेषश्रुतिप्रसिद्धंब्रह्मतद्देवताकत्वात्तदाख्यंस्तोत्रं पुण्यंपुण्यजनकं अनेनपारत्रिकंफलमुक्तं सर्वशत्रुविनाशनंजयावहमित्यैहिकंफलं जपंजप्यतइतिजपंस्तोत्रं परमफलमाह अक्षयंपरमंशिवंअपवर्गरूपंतत्प्रदमित्यर्थः कदातत्राह नित्यं यदिनित्यवत्फलनिरपेक्षंतदातत्फलमितिभावः जपेन्नित्यमितिपाठांतरम् ॥ ४ ॥ ऐहिकानिफलांतराणि सर्वमंगलमांगल्यंसर्वमंगलरूपाणामपिमंगलप्रदम् ॥५॥ रश्मिमंतंपंचेंद्रियद्वारानेकज्ञानरश्मिमंतंज्योतीरूपरश्मिमंतंच रश्मिशब्दोभक्तवाचीतद्वंतंतन्मध्येभासमानमित्यर्थंतीर्थआह रश्मिमतेनमः १ समुद्यंतंलोकान्क्रियासुप्रवर्तयंतं उदयगिरावुदयंप्राप्तंच समुद्यतेनमः २ एवंनमोंताएतेऽस्यनमस्कारार्चनमंत्राइत्युच्यंते देवैःसात्विकवृत्तिभिःअसुरैराजसतामसवृत्तिभिश्वनमस्कृतं साक्षिचैतन्यत्वेननित्यमुपजीवितं इंद्रविरोचनादीनामविशेषादुपास्यंच देवासुरनमस्कृतायनमः ३ विवस्वान्विशेषेणवसुमान् पृषोदरादित्वादुकारलोपः वसुनिधिरित्यर्थः

आदित्यहृदयंपुण्यंसर्वशत्रुविनाशनम् ॥ जयावहंजपंनित्यमक्षयंपरमंशिवम् ॥ ४ ॥
सर्वमंगलमांगल्यंसर्वपापप्रणाशनम् ॥ चिंताशोकप्रशमनमायुर्वर्धनमुत्तमम् ॥ ५ ॥
रश्मिमंतंसमुद्यंतंदेवासुरनमस्कृतम् ॥ पूजयस्वविवस्वंतंभास्करंभुवनेश्वरम् ॥ ६ ॥
सर्वदेवात्मकोह्येषतेजस्वीरश्मिभावनः ॥ एषदेवासुरगणान्लोकान्पातिगभस्तिभिः ॥ ७ ॥

सकलव्यवहाराधिष्ठानत्वाद्वसुमंतं स्वोदयेनसकलव्यवहारप्रवर्तकत्वाच्चवसुमत्त्वं विवस्वतेनमः ४ भास्करंज्ञानज्ञेयभासःकरोतिइतिभास्करं तस्यभासासर्वमिदंविभातीतिश्रुतेः भास्कराय नमः ५ भुवनानांमूलादिब्रह्मरंध्रांतयोगाधारभूमीनामीश्वरमधिष्ठातारं भूराद्यशेषभुवनानांप्रकाशकतयेश्वरंच भुवनेश्वरायनमः ६ ॥ ६ ॥ रश्मिमदादिशब्दप्रतिपाद्यस्यब्रह्मत्वंस्फुटयन्नाह सर्वेति हियस्मात्सर्वदेवोपादानकारणत्वादेषसर्वदेवात्मकः इदंसर्वात्मकत्वोपलक्षणं सर्वदेवात्मकायनमः ७ तेजस्वीसर्वभासनसमर्थतेजोयुक्तः तेजस्विनेनमः ८ रश्मिभिर्ज्ञानरश्मिभिःसर्वं वस्तुजातंभावयतिसत्तास्फूर्तिमत्संपादयतिसः रश्मिभिर्योगिनोभावयतिब्रह्मलोकंप्रापयतीत्यर्थइत्यन्ये रश्मिभावनायनमः ९ एषएतन्मंडलवर्ती देवासुरगणांस्तेषांलोकांश्चगभस्तिभिर्ज्ञानज्ञेयरश्मिभिःपाति याभिरादित्यस्तपतिरश्मिभिस्ताभिःपर्जन्योवर्षतिइतिश्रुतेर्वृष्टिद्वाराऽन्नहविरादिदानेनदेवादिगणान्लोकान्मनुष्यादींश्चयःपाति देवासुरगणलोकपालायनमः अत्रैषपातीत्युक्त्यासूर्यस्यपुरतःस्थितत्वनिर्देशेनसूर्योदयकालेएतत्स्तोत्रदानमितिलभ्यते १० ॥ ७ ॥

एषःएषोंतरादित्येहिरण्मयःपुरुषइतिश्रुतेर्योगजनितसाक्षात्कारविषयःपुरोदृश्यमानश्चब्रह्मानिस्तुलैश्वर्यविद्यास्रष्टृत्वशक्तिः ब्रह्मणेनमः ११ विष्णुः स्वसृष्टपरिपालनप्रयोजकतयापरिगृहीतविष्णुमूर्तिर्नारायणः विष्णवेनमः १२ शिवोऽपरिमितकल्याणपुण्यस्वभावः मृगपरश्वादिचिह्नोभगवान्महादेवश्च शिवायनमः १३ जीवज्योतिर्द्वारासर्वाणींद्रियाणिस्कंदतीतिस्कंदः भगवान्मयूरवाहनश्च स्कंदायनमः १४ प्रजानांजन्यवस्तूनांस्वामी स्वशक्तिद्वारासर्वोपादानत्वात् दशयज्ञायुधचिह्नोभगवान्यज्ञेश्वरश्च प्रजापतयेनमः १५महेंद्रः इदिपरमैश्वर्येंष्ट्रन्सर्वधातुभ्यः परमैश्वर्यंकाष्ठांप्राप्तःवज्रहस्तत्वादिचिह्नोदेवराजश्च महेंद्रायनमः १६ धनंचैतन्यंसर्वानुग्रहायसर्वस्यांतर्ददातिस्थापयतीतिधनदः अन्नादोवसुदानइत्युक्तसकलफलदःकुबेरश्च धनदायनमः १७ कालःबुद्धिवृत्तिजातमपरोक्षतयाकलयतीतिकालःमंडलस्पंदानुमेयःक्रियापरिच्छेदकश्चकालः कालायनमः १८ यमयतीतियमःसर्वांतर्यामी यमोवैवस्वतोराजायस्तवैषहृदिस्थितः तेनचेदविवादस्तेमागंगांमाकुरून्गमः अविवादोभेदाभावइतिमनुः पितृपतिश्च यमायनमः १९ सोमःउमाउःकेवलनिपातःमाप्रभा उसर्वदाप्रभयासहितःसोमोभगवानर्धनारीश्वरश्च सोमःपवतेजनितामतीनामितिश्रुतेःसर्वकारणंसोमशब्दवाच्यं उमयाशक्त्याप्रकृत्याख्ययासहितइत्यर्थमन्ये सोमायनमः २० आपःसत्वंचित्तात्मकंतस्यांतःकरणोपाधिवशतोनंतस्यपतिःवरुणश्च

एषब्रह्माचविष्णुश्चशिवःस्कंदःप्रजापतिः॥ महेंद्रोधनदःकालोयमःसोमोह्यपांपतिः॥ ८ ॥
पितरोवसवःसाध्याअश्विनौमरुतोमनुः॥ वायुर्वह्निःप्रजाःप्राणऋतुकर्ताप्रभाकरः॥ ९ ॥

अपांपतयेनमः २१ ॥ ८ ॥ पितरोवीजप्रदास्तद्रूपोयंसर्वेषांवीजप्रदः तासांब्रह्ममहद्योनिरहंवीजप्रदःपितेत्युक्तेः वहुत्वंपूजार्थं कव्यवाहनादयःपितृदेवताश्च पितृदेवतायैनमः २२ वसुरहमर्थः अष्टौवसवश्च वसुमूर्तयेनमः २३ साध्याःप्राधान्येनयोगिनःप्रसाधनीयत्वात्साध्याः देवगणविशेषाश्चसाध्याः साध्यमूर्तयेनमः २४ अश्विनौ अश्नोतेर्वन्प्रत्ययांतोश्वशब्दः सर्वव्याप्तौदेवभिषजौच अश्विमूर्तयेनमः २५ मरुत् मृङ्प्राणत्यागेऽस्यधातोरुतिप्रत्ययांतंरूपं अनर्थमारकएकोनपंचाशत्संख्यमरुद्गणश्च मरुन्मूर्तयेनमः २६ मनुतइतिमनुःसर्वज्ञआदिराजश्च मनवेनमः २७ वातीतिवायुःवागतिगंधनयोः गतिर्ज्ञानंज्ञापनंच ज्ञाताज्ञापकश्च पंचवृत्तिःप्राणश्च वायुमूर्तयेनमः २८ वहेर्निःवह्निः स्वेमहिम्निस्वयंप्रतिष्ठितोभूत्वास्वस्मिन्सर्वंसारंवहतीतिवह्निः अग्निश्च वह्नयेनमः २९ प्रजायंतेजीवात्मनेतिप्रजाः प्रकृष्टजनिमंतोविभूत्यध्यायोक्तादेवाश्च प्रजारूपायनमः ३० प्राणयतीतिप्राणः नप्राणेननापानेनमर्त्योजीवतिकश्चन इतरेणतुजीवंतियस्मिन्नेताउपाश्रिताइतिश्रुतेःप्राणयात्राप्रवर्तकःप्राणः प्राणायनमः ३१ ऋतूनांज्ञानानांकर्ताउपादानं वसंताद्यृतुकर्तासंवत्सरात्माकालश्च ऋतुकर्त्रेनमः ३२ ऋतुःसुदर्शनःकालइतिसहस्रनामसुपाठात् ऋतुरितिपाठेभिन्नंपदमितितीर्थः कर्तासकलजगत्कर्ता प्रभाकरोभास्करवत् शब्दस्याप्यर्थतादात्म्येनदेवतास्वरूपत्वाद्भास्करप्रभाकरयोःशब्दयोःशब्दभेदेनमूर्त्यंतरत्वंज्ञेयं प्रभाकरायनमः ३३ ॥ ९ ॥

यस्मात्सर्वमादत्तेएतस्मादादित्यइत्यौपनिषदव्युत्पत्त्याऽशेषविषयभोक्ताआदित्यः मंडलादित्योमंडलाभिमानीअदितिपुत्रश्च आदित्यायनमः ३४ सविता षूङ्प्राणिप्रसवे अंतःकरणोपाधि
नाऽपरिमितचिदात्मवर्गस्रष्टा रश्मिभिःपर्जन्यादिप्रवृत्त्यातत्तदन्नादिस्रष्टा सवित्रेनमः ३५ सर्तेःसूर्यःसर्वगः सूर्यएकाकीचरतीतिश्रुतेः कर्मप्रेरकोवा सूर्यायनमः ३६ खंपरमाकाशंहृदयाका
शंचगच्छतीतिखगः खगायनमः ३७ पुष्णातीतिपूषास्थितिकर्ता पूष्णेनमः ३८ गभस्तिमान्रश्मिवत्समानार्थः शब्दभेदान्मूर्तिभेदः यद्वा गभस्तिभिःसर्वव्यापिनीलक्ष्मीस्तद्वान् यथासर्वगतो
विष्णुस्तथैवेयंद्विजोत्तमेतिपराशरस्मृतेः गभस्तिमतेनमः ३९ सुवर्णसदृशः आत्मलाभान्नपरंविद्यतइतिश्रुतेःसुवर्णसदृशनिधिलाभतुल्यलाभः आप्रणखात्सर्वएवसुवर्णइतिश्रुतेःसुवर्णसदृश
मूर्तिश्च सुवर्णसदृशायनमः ४० सुपर्णस्तपनइतिपाठेद्वासुपर्णाइतिश्रुतेःसुपर्णत्वंब्रह्मणः तपतीतितपनइतितीर्थः भानुर्भासकः भानवेनमः ४१ हिरण्यंतेजःप्रज्ञारूपंतद्रेतोजगदुत्पत्तिबीजंय
स्यसः यद्वा हिरण्यरेतोंडोत्पादकंद्रव्यंयस्यसः यद्वा हिरण्यंतत्साधनंपारदएवरेतोयस्येत्यर्थः हिरण्यरेतसेनमः ४२ अक्षराधिक्यमार्षं दिवेत्यव्ययंप्रकाशवाचकं प्रकाशंकरोतीतिदिवाकरः
दिवाकरायनमः ४३ ॥ १० ॥ हरितोदिशोऽश्वोंतिव्याप्नोतीतिहरिदश्वः श्यामवर्णाश्वश्च हरिदश्वायनमः ४४ सहस्राण्यनंतान्यर्चींषिज्ञानानियस्यसः यद्वा सहस्रसंख्याकानिअर्चींषिरश्म
योयस्य सहस्रार्चिषेनमः ४५ सप्तसप्तिःसप्तशीर्षण्याःप्राणाइंद्रियाणिद्वेचक्षुषीद्वेश्रोत्रेद्वेनासिकेवाक्केतिसप्तप्राणाःप्रभवंतितस्मादितिश्रुतेः सप्तप्राणानांसप्तिःप्रवृत्तिर्यतःसः सप्तसंख्याश्वश्च

आदित्यःसवितासूर्यःखगःपूषागभस्तिमान्॥ सुवर्णसदृशोभानुर्हिरण्यरेतादिवाकरः॥ १० ॥ हरिदश्वःसहस्रार्चिःसप्तसप्तिर्मरीचिमान् ॥ तिमि
रोन्मथनःशंभुस्त्वष्टामार्तंडकोंशुमान्॥ ११ ॥ हिरण्यगर्भःशिशिरस्तपनोहस्करोरविः॥ अग्निगर्भोदितेःपुत्रःशंखःशिशिरनाशनः॥ १२ ॥

हयसैंधवसप्तयइतिकोशः सप्तसप्तयेनमः ४६ मरीचिमच्छब्दोगभस्तिमच्छब्देनव्याख्यातः मरीचिमतेनमः ४७ अज्ञानलक्षणंतिमिरमुन्मभ्नातीतितिमिरोन्मथनःअंधकारनाशनश्च तिमिरो
न्मथनायनमः ४८ शमपवर्गादिरूपंसुखमस्माद्भवतीतिशंभुःशंभवेनमः ४९ त्वक्षतितनूकरोतिभक्तानामुत्पत्तिप्रलयरूपानर्थप्रवाहदुःखमितित्वष्टा देववर्धकिश्च त्वष्ट्रेनमः ५० मृतमचेतन
मंडंब्रह्मांडंजीवयतीतिमार्तंडःसएवमार्तंडकः मार्तंडकायनमः ५१ अंशुमान्मरीचिमत्पर्यायः अंशुमान्सर्वव्यापकः अशूव्याप्तावितिधातुः अंतर्बहिश्चतत्सर्वंव्याप्यनारायणःस्थितइतिश्रुते
रितितीर्थः अंशुमतेनमः ५२ ॥ ११ ॥ हिरण्यगर्भः सकलजगदुत्पत्तिस्थितिलयकर्ताब्रह्मविष्णुरुद्ररूपोहिरण्यगर्भः भगवतेहिरण्यगर्भायनमइतिद्वादशाक्षरीआदित्यहृदयरहस्यमितिकतकः
५३ शिशिरःशीतःसुखस्वभावः शिशिरायनमः ५४ तपनः तपऐश्वर्ये स्वभावतएवसर्वेश्वरइत्यर्थः तपनायनमः ५५ अहस्करोदिवाकरपर्यायः अहस्करायनमः ५६ रौतिउपदिशतिहिर
ण्यगर्भादिभ्यइतिरविः योवेदांश्चप्रहिणोतितस्माइतिश्रुतेः रवयेनमः ५७ अग्निःकालाग्निरुद्रोगर्भेयस्यसोग्निगर्भः नारायणाद्रुद्रोजायतेतिश्रुतेः अग्निगर्भायनमः ५८ दितिर्नाशोनविद्यते
यस्याःसाअदितिर्ब्रह्मविद्यातस्याःपुत्रस्तल्लभ्यत्वात् आदित्यश्च अदितेःपुत्रायनमः ५९ शंचखंचशंखः परमानंदगगनात्मेत्यर्थः शंखायनमः ६० शिशिरंजाड्यंमंदबुद्धित्वंनाशयतीतिशिशि
रनाशनः हिमनाशकश्च शिशिरनाशनायनमः ६१ ॥ १२ ॥

व्योमनाथस्तमोभेदीऋग्यजुःसामपारगः॥ घनवृष्टिरपांमित्रोविंध्यवीथीप्लवंगमः ॥ १३ ॥ आतपीमंडलीमृत्युःपिंगलःसर्वतापनः ॥ कविर्विश्वो
महातेजारक्तःसर्वभवोद्भवः॥ १४ ॥ नक्षत्रग्रहताराणामधिपोविश्वभावनः॥ तेजसामपितेजस्वीद्वादशात्मन्नमोस्तुते ॥ १५ ॥ नमःपूर्वायगिरये
पश्चिमायाद्रयेनमः॥ ज्योतिर्गणानांपतयेदिनाधिपतयेनमः॥ १६ ॥ जयायजयभद्रायहर्यश्वायनमोनमः॥ नमोनमःसहस्रांशोआदित्यायनमो
नमः॥ १७॥

व्योमनाथःआकाशकर्ता आत्मनआकाशःसंभूतइतिश्रुतेः व्योमनाथायनमः ६२ तमोभेदीतिमिरोन्मथनपर्यायः तमोभेदिनेनमः ६३ ऋगादीनांपारस्तत्तदुपनिषत्तद्गतस्तदेकप्रतिपाद्यः ऋग्यजुःसामपारगायनमः ६४ घनाऽधिकावृष्टिःसकलकर्मफलदानरूपायस्मात्सः घनासंपूर्णावृष्टिर्यस्मादितिच घनवृष्टयेनमः ६५ अपांसात्विकानांमित्रश्चैतन्यदानेनोपकर्ताऽपांमित्रःजलानामुत्पादकश्च अपांमित्रायनमः ६६ विंध्यंगहनंदुर्गं एवंचदुर्गेसौषुम्नेब्रह्मनाडीमार्गेप्लवंगमःशीघ्रगंता किंच विंध्यवीथीसूर्यमार्गस्तेनशीघ्रगंताच विंध्यवीथीप्लवंगमायनमः ६७॥ १३॥ आतपीआसमंतात्तपोजगन्निर्माणसंकल्पःसोस्यास्तीत्यातपी तपआलोचने आतपिनेनमः ६८ मंडलंकिरणसमूहस्तद्वान् यद्वा मंड्यतेनेनेतिमंडलंकौस्तुभादितद्वान् मंडलिनेनमः ६९ मृत्युःसर्वंमृत्युसंपादकः अमुमाद्भुःपरंमृत्युमितिश्रुतेः मृत्यवेनमः ७० पिंगलःपिंगलनाडीप्रवर्तनेनकर्ममार्गप्रवर्तकइत्यर्थः पीतवर्णश्च पिंगलायनमः ७१ सर्वतापनःसर्वसंहर्ता तपदाहे सर्वतापनायनमः ७२ कविःसर्वज्ञःकवयिताच कवयेनमः ७३ विश्वोविश्वरूपः विश्वमेवेदंपुरुषइतिश्रुतेः विश्वस्मैनमः ७४ महत्तेजःस्वरूपंयस्यसःमहातेजसेनमः ७५ रक्तःपालनेनसर्वरंजकः रक्तवर्णश्च रक्तायनमः ७६ सर्वभवोद्भवःसर्वकार्यवर्गोत्पत्तिहेतुः सर्वभवोद्भवायनमः ७७ ॥ १४ ॥ नक्षत्रादीनामंतर्यामितयाऽधिपःप्रवर्तकः नक्षत्रग्रहताराधिपायनमः ७८ विश्वभावनःसर्वोद्भवपर्यायः विश्वभावनायनमः ७९ तेजसामग्न्यादितेजसामपिसत्तास्फूर्तिसाधकचिन्मयतेजोरूपः येनसूर्यस्तपतितेजसेद्धइतिश्रुतेः तेजसामपितेजस्विनेनमः ८० द्वादशात्मन्द्वादशमासस्वरूप भागनुक्रांतसर्वमूर्तिरूपायतुभ्यंनमइत्यर्थः द्वादशात्मनेनमः ८१ ॥ १५ ॥ पूर्वायगिरये तदंतर्यामिणेइत्यर्थः पूर्वायगिरयेनमः ८२ एवंपश्चिमायाद्रयेइति पश्चिमायाद्रयेनमः ८३ ज्योतिर्गणानांपतये नक्षत्रग्रहताराधिपपर्यायः ज्योतिर्गणानांपतयेनमः ८४ दिनाधिपतयेइतिदिवाकरपर्यायः दिनाधिपतयेनमः ८५ ॥ १६ ॥ जयायब्रह्मलोकांतसकलजयप्रदाय जयाख्यब्रह्मद्वारपालमूर्तयेच जयमूर्तयेनमः ८६ जयभद्रायब्रह्मलोकादिजयप्राप्यंयद्भद्रंभूमानंदस्तदात्मकाय जयभद्राख्यद्वितीयद्वारपालमूर्तयेच जयभद्रायनमः ८७ इमावेवशापवशतोऽवतीर्णौ रावणकुंभकर्णौ हर्यश्वोहरिदश्वपर्यायः हर्यश्वायनमः ८८ सहस्रांशोइतिसहस्रार्चिःपर्यायः सहस्रमनंताजीवाअंशवोंशायस्यसः ममैवांशोजीवलोकेजीवभूतइतिस्मृतेः सहस्रांशवेनमः ८९ आदरातिशयायनमःशब्दस्यद्विरुक्तिः आदित्येतिनाम्नःप्राधान्यबोधनायतस्यद्विरुक्तिः आदित्यायनमः ९० ॥ १७ ॥

उग्रायइंद्रियनिग्राहकाय रुद्ररूपायच उग्रायनमः ९१ वीरायइंद्रियप्रवर्तनेस्वतंत्राय त्रिपुरसंहारक्षमपराक्रमयुतायच वीरायनमः ९२ सारंप्रणवस्तत्प्रतिपाद्याय सारंगायनमः ९३ पद्मं हृदयकमलंबाह्यंचपद्मंतद्बोधकाय पद्मप्रबोधायनमः ९४ प्रचंडायसर्वसमर्थायअतिकोपनायच प्रचंडायनमः ९५ ॥ १८ ॥ ब्रह्मेशानाच्युतानांसृष्टिसंहारस्थितिकर्तॄणामीशायस्वामिने सृष्टिस्थित्यंतकरणींब्रह्मविष्णुशिवात्मिकां ससंज्ञांयातिभगवानेकएवजनार्दनइतिस्मृतेः प्रातरादौब्रह्माच्युतेशानश्च ब्रह्मेशानाच्युतेशायनमः ९६ सूरःसूर्यपर्यायः सूरायनमः ९७ आदित्यस्यांतरंवर्चोज्ञानंतद्रूपाय आदित्यवर्चसेनमः ९८ भास्वतेचिद्चित्प्रकाशवते भास्वतेनमः ९९ सर्वभक्षायसर्वंविषयजातंभक्षयतीतिसर्वभक्षस्तस्मै यस्यब्रह्मचक्षत्रंचोभेभवतओदनइतिश्रुतेः सर्वभक्षायनमः १०० रुद्दुःखंतन्मूलौरागद्वेषौतन्मूलाज्ञानंचविद्रावयतीतिरुद्रस्तस्येदंरौद्रं अज्ञानसंहारसमर्थज्ञानाकारायेत्यर्थः रौद्रवपुषेनमः १०१ ॥ १९ ॥ तमोघ्नहिमघ्नौतिमिरोन्मथनशिशिरनाशनपर्यायौ तमोघ्नायनमः १०२ हिमघ्नायनमः १०३ शत्रुर्देहाहंभावः निजतत्त्वभगवदनुसंधानजसौख्येनतस्यशातनात्तस्यहंता रिपुऋणगदादिहंताच शत्रुघ्नायनमः १०४

नमउग्रायवीरायसारंगायनमोनमः॥ नमःपद्मप्रबोधायप्रचंडायनमोस्तुते॥ १८ ॥ ब्रह्मेशानाच्युतेशायसूरायादित्यवर्चसे॥ भास्वतेसर्वभक्षा
यरौद्रायवपुषेनमः॥ १९ ॥ तमोघ्नायहिमघ्नायशत्रुघ्नायामितात्मने॥ कृतघ्नघ्नायदेवायज्योतिषांपतयेनमः ॥ २० ॥ तप्तचामीकराभायहरयेविश्व
कर्मणे॥ नमस्तमोभिनिघ्नायरुचयेलोकसाक्षिणे॥ २१ ॥ नाशयत्येषवैभूतंतमेवसृजतिप्रभुः॥ पायत्येषतपत्येषवर्षत्येषगभस्तिभिः॥ २२ ॥

अमितात्मनेकालदेशपरिच्छेदरहितस्वरूपाय अमितात्मनेनमः १०५ कृतघ्नघ्नायकृतंचेतनत्वलक्षणंभगवत्कृतमुपकारंघ्नंतिविस्मरंतितेकृतघ्नाभगवद्विमुखाअज्ञाःसंसारिणस्तान्संसारानर्थप्रापणेनहंतितादृशाय कृतघ्नघ्नायनमः १०६ देवायचिदानंदज्योतिःस्वरूपाय अजागतकृत्यस्यनिजोदयेनप्रवर्तनशीलश्च देवायनमः १०७ ज्योतिषांपतयेइतिज्योतिर्गणानांपतयेइत्येतत्पर्यायः ज्योतिषांपतयेनमः १०८ ॥ २० ॥ तप्तचामीकराभायसुवर्णसदृशायेत्येतत्पर्यायः तप्तचामीकराभायनमः १०९ हरत्यशेषमज्ञानंतत्कार्यंचेतिहरिस्तस्मै हरयेनमः ११० विश्वंसर्वंकर्मयस्यतस्मै सर्वकर्मासर्वकामइतिस्मृतेः विश्वकर्मणेनमः १११ तमोभिनिघ्नस्तमोनिघ्नपर्यायः तमोभिनिघ्नायनमः ११२ रुचयेचिल्लक्षणदीप्तिमते रुचयेनमः ११३ लोक्यतइतिलोकोदृश्यप्रपंचस्तत्साक्षिणेसाक्षात्तद्द्रष्ट्रे लोकानांपापपुण्यकर्मसाक्षिणेच लोकसाक्षिणेनमः ११४ ॥ २१ ॥ एषइत्युक्तार्थः भूतंप्रपंचंप्रतिसुप्तिनाशयति भूतंप्राणिजातंतत्तदायुरंतेनाशयति स्वदिनांतेचनाशयति तेनभूतनाशायनमः ११५ तमेवउक्तमेवउक्तभूतंजागरादौअहरादौचसृजति भूतस्रष्ट्रेनमः ११६ प्रभुःप्रकर्षेणस्वशक्तिवैभवेनसकलप्रपंचात्मनाभवतीतिप्रभुःसकलप्रपंचस्य साक्षादधिष्ठाताच प्रभवेनमः ११७ पायतिशोषयतिगभस्तिभिः पायतेनमः ११८ तपतिनाशयति तपतेनमः ११९ वर्षतिसृजति वर्षतेनमः १२० ॥ २२ ॥

एषकरणेषुसुषुप्तेषुउपरतेषुस्वयमनुपरतशक्तिनित्यचिद्रूपोजागर्ति निजमंडलाद्दर्शनतःप्राणिषुसुषुप्तेषुतद्गोचरदेशस्थेस्वमंडलेजागर्तिच सुप्तेषुजाग्रतेनमः१२१भूतेषुपरिनिष्ठितःअंतर्यामितया
स्थितः भूतेषुपरिनिष्ठितायनमः १२२ अग्नयःपंचेंद्रियलक्षणाः पंचाग्नयस्तेषुहोत्रंहोमस्तत्तद्विषयानुभवरूपः अग्निहोत्रायनमः १२३ अग्निहोत्रिणांबाह्याभ्यंतराग्निहोत्रानुष्ठातॄणांप्राप्यंय
त्स्वर्गापवर्गरूपंफलंतत्प्रदश्च अग्निहोत्रिणांफलदायनमः १२४ ॥२३॥ देवाःक्रतुदेवाअष्टौवसवएकादशरुद्राइत्यादिक्रमेणोपदिष्टास्त्रयस्त्रिंशद्देवाः क्रतवःसोमाद्यश्वमेधांताः क्रतुफलंश्रुत्युक्तं
स्वर्गादि किंच सर्वेषुलोकेषुप्राणिषुयानिकृत्यानिक्रियास्तत्साधनानिचऋत्विग्यजमानसमिदाज्यपश्वादीनितैर्निजभक्तद्विजानांसंघटनेपरमप्रभुःपरमसमर्थः परमसमर्थायभगवतेब्रह्मणेनमः
१२५ ॥ एवंपंचविंशत्युत्तरशतसंख्याभगवत्पूजारहस्यनाममंत्राइतिकतकः सर्वदेवात्मकोह्येषइत्यारभ्यलोकसाक्षिणेइत्यंताष्टोत्तरशतसंख्याएवादित्यहृदयस्तोत्रनाममंत्राइतितीर्थः ॥२४॥

एषसुप्तेषुजागर्तिभूतेषुपरिनिष्ठितः॥एषचैवाग्निहोत्रंचफलंचैवाग्निहोत्रिणाम्॥ २३ ॥ देवाश्चक्रतवश्चैवक्रतूनांफलमेवच ॥ यानिकृत्यानिलोके
षुसर्वेषुपरमप्रभुः॥ २४॥ एनमापत्सुकृच्छ्रेषुकांतारेषुभयेषुच॥ कीर्तयन्पुरुषःकश्चिन्नावसीदतिराघव॥ २५॥ पूजयस्वैनमेकाग्रोदेवदेवंजगत्प
तिम्॥एतत्त्रिगुणितंजप्त्वायुद्धेषुविजयिष्यसि॥२६॥ अस्मिन्क्षणेमहाबाहोरावणंत्वंजहिष्यसि॥एवमुक्त्वाततोगस्त्योजगामसयथागतम्॥२७॥
एतच्छ्रुत्वामहातेजानष्टशोकोऽभवत्तदा॥ धारयामाससुप्रीतोराघवःप्रयतात्मवान्॥२८॥ आदित्यंप्रेक्ष्यजप्त्वेदंपरंहर्षमवाप्तवान्॥ त्रिराचम्यशु
चिर्भूत्वाधनुरादायवीर्यवान्॥ २९ ॥ रावणंप्रेक्ष्यहृष्टात्माजयार्थंसमुपागमत्॥ सर्वयत्नेनमहतावृतस्तस्यवधेऽभवत्॥३०॥ अथरविरवदन्निरी
क्ष्यरामंमुदितमनाःपरमंप्रहृष्यमाणः॥ निशिचरपतिसंक्षयंविदित्वासुरगणमध्यगतोवचस्त्वरेति॥ ३१ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये
आदिकाव्येयुद्धकांडेषडुत्तरशततमःसर्गः॥ १०६॥ ॥ ७ ॥

एवंकथितस्यस्तोत्रस्यफलमाह एनमिति आदित्यहृदयस्तवंकीर्त
यन्आपदादिषुकश्चिदपिद्विजोनावसीदतिनदुःखनिमग्नोभवति यद्वैनमादित्यहृदयार्थभूतंसूर्यमापदादिनिमित्तेषुउक्तैर्नाममंत्रैर्विशिष्यकीर्तयन्स्तुवन्नावसीदति अत्रापदकालमृत्युः कृच्छ्रं
ज्वरादिदुःखम् भयंचोरादिनिमित्तम्॥ २५॥ यदेवमतःपूजयस्वैनमादित्यहृदयार्थं देवदेवंदेवानांब्रह्मविष्णुरुद्राणामपिदेवमुपास्यं जगतांजनिमृतिधर्मिणांभूरादिलोकानांसंसारमात्रस्यचप
तिम् एतदादित्यहृदयंस्तोत्रंत्रिगुणितंसंजातत्रिगुणंयथातथाजप्त्वाविजयिष्यतिविजेष्यति रिपून्जनइतिशेषः ॥२६॥२७॥ नष्टशोकोनष्टोरावणविषयचिंतारूपःशोकोयस्यसः ॥ २८ ॥ इदं
शीघ्रसिद्धिकरंस्तोत्रंजप्त्वाहृष्टात्माप्रातर्युद्धायागतंरावणंप्रेक्ष्यजयार्थंमनसाभगवंतमगमत्ध्यातवान् ॥२९॥ ३०॥ अथरविःरामंनिरीक्ष्यनिशाचरपतिसंक्षयंतत्कालंविदित्वास्वलीलामूर्त्या
सुरगणमध्यगतःसन्साक्षात्त्वरेतिवचोऽवदत् ॥ ३१ ॥ कतकरी० ॥ ९८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषडुत्तरशततमःसर्गः ॥ १०६ ॥

ससारथिःरावणस्यसारथिर्हृष्टःसन्नुच्यमानगुणंरथंचोदयामासेत्यन्वयः गंधर्वनगराकारंतद्वदाश्चर्यदर्शनम् ॥ १ ॥ परमसंपन्नैःपरमैःरथवहनोचिताश्वगुणैर्जवादिभिःसंपन्नैः पताकाध्वजानांमा
लाःस्मिन्नस्तितम् अनेनध्वजबाहुल्यमुक्तम् समुच्छ्रितपताकिनमित्यनेनचतदौन्नत्यमुक्तम् ॥ २ ॥ प्रणाशंप्रणाशकरम् ॥ ३ ॥ द्वितीयरथसारथिशब्दौअनेकविशेषणव्यवधानात्पूर्वोक्तावि
स्मरणार्थौतदनुवादकावेव ॥ ४ ॥ ५ ॥ तडित्पताकागहनंतडित्तुल्यपताकाभिर्गहनंसंकीर्णम् दर्शितेंद्रायुधप्रभंदर्शिताइंद्रायुधस्यप्रभायेनतम् दर्शितेंद्रायुधायुधमितिपाठे दर्शितानींद्रायुधे
नसदृशान्यायुधानियेनतमित्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ वज्राभिमृष्टस्यवज्राभिहतस्यदीर्यतोगिरेःस्वनस्यसदृशस्वनम् बालचंद्रवन्नतम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ यथानुभूयमानप्रकारेणापसव्यंप्रदक्षिणंमहतार

सारथिःसरथंहृष्टःपरसैन्यप्रधर्षणम् ॥ गंधर्वनगराकारंसमुच्छ्रितपताकिनम् ॥ १ ॥ युक्तंपरमसंपन्नैर्वाजिभिर्हेममालिभिः ॥ युद्धोपकरणैःपूर्णं
पताकाध्वजमालिनम् ॥ २ ॥ ग्रसंतमिवचाकाशंनादयंतंवसुंधराम् ॥ प्रणाशंपरसैन्यानांस्वसैन्यस्यप्रहर्षणम् ॥ ३ ॥ रावणस्यरथंक्षिप्रंचोदया
माससारथिः ॥ तमापतंतंसहसास्वनवंतंमहाध्वजम् ॥ ४ ॥ रथंराक्षसराजस्यनरराजोददर्शह ॥ कृष्णवाजिसमायुक्तंयुक्तंरौद्रेणवर्चसा ॥ ५ ॥
दीप्यमानमिवाकाशेविमानंसूर्यवर्चसम् ॥ तडित्पताकागहनंदर्शितेंद्रायुधप्रभम् ॥ ६ ॥ शरधाराविमुंचंतंधाराधरमिवांबुदम् ॥ सदृष्ट्वामेघसं
काशमापतंतंरथंरिपोः ॥ ७ ॥ गिरेर्वज्राभिमृष्टस्यदीर्यतःसदृशस्वनम् ॥ विस्फारयन्वैवेगेनबालचंद्रानतंधनुः ॥ ८ ॥ उवाचमातलिंरामःसहस्राक्ष
स्यसारथिम् ॥ मातलेपश्यसंरब्धमापतंतंरथंरिपोः ॥ ९ ॥ यथापसव्यंपततावेगेनमहतापुनः ॥ समरेहंतुमात्मानंतथाऽनेनकृतामतिः ॥ १० ॥ तदप्र
मादमातिष्ठप्रत्युद्गच्छरथंरिपोः ॥ विध्वंसयितुमिच्छामिवायुर्मेघमिवोत्थितम् ॥ ११ ॥ अविक्लवमसंभ्रांतमव्यग्रहृदयेक्षणम् ॥ रश्मिसंचारनि
यतंप्रचोदयरथंद्रुतम् ॥ १२ ॥ कामंनत्वंसमाधेयःपुरंदररथोचितः ॥ युयुत्सुरहमेकाग्रःस्मारयेत्वांनशिक्षये ॥ १३ ॥

थवेगेनपततानेनरावणेनसमरेआत्मानंमांहंतुंमतिःकृताप्रथमप्रादक्षिण्येनरथसंचारलक्षणसुनिमित्तसंपादनेनेतिशेषः ॥ १० ॥ तत्तस्मादप्रमादंसावधानत्वंआतिष्ठासनस्थैर्येणरिपोरावणस्यरथं
प्रतिप्रत्युद्गच्छ प्रादक्षिण्येनैवेतिशेषः ॥ ११ ॥ अविक्लवादिचतुर्गुणयुक्तंयथातथाद्रुतंरथंप्रचोदय अविक्लवत्वमभीरुत्वम् असंभ्रांतत्वंरणक्षोभावक्षुभितचित्तत्वम् अव्यग्रमश्वीयहृदयेक्षणं
यत्र रश्मिसंचारनियतम् रश्मिसंचारेनैपुण्यंतत्तत्कालानुगुण्येनसंयमनमोचनव्यवस्थावत्त्वम् ॥ १२ ॥ यस्मात्पुरंदररथोचितस्त्वंयद्यपिकामंनसमाधेयोनशिक्षणीयःअथापियुयुत्सुरेकाग्रोहं
स्मारयेसहजंसारथ्यकर्मस्मारयेनशिक्षये ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ अपसव्यंप्रदक्षिणप्रचारं व्यवधूनयत्अकंपयत् ॥ १५ ॥ रथेनप्रतिमुखंसंमुखंरथप्रतिमुखम् ॥ १६ ॥ धर्षणेनामर्षितःरोषेणसहधैर्यंयुद्धारंभटीलंभयन्प्रापुवन्निंद्रस्येदमैंद्रंशरासनं
जपाहींकिंचैंद्रंपारमेश्वरं इदिपरमैश्वर्यैत्युक्तेः निजायुधंजग्राहेत्यर्थः ॥ १७ ॥ तत्तदामहद्युद्धमुपोढमारब्धमभूत् ॥ १८ ॥ द्वाभ्यांरथाभ्यांप्रवर्तितंद्वयोरथयोरिदंवाद्वैरथंयुद्धंद्रष्टुंसमीयुर्मि
लित्वागताः ॥ १९ ॥ २० ॥ उत्पातानाह ववर्षेति मंडलिनोवातावात्यारूपाइत्यर्थः तीव्रास्तीव्रवेगाः व्यपसव्यंविगतमपसव्यंप्रदक्षिणंयथातथा वामावर्ताइत्यर्थः ॥ २१ ॥ येनयेने

परितुष्टःसरामस्यतेनवाक्येनमातलिः॥ प्रचोदयामासरथंसुरसारथिरुत्तमः॥ १४॥ अपसव्यंततःकुर्वन्रावणस्यमहारथम् ॥ चक्रसंभूतरजसा
रावणंव्यवधूनयत् ॥ १५ ॥ ततःक्रुद्धोदशग्रीवस्ताम्रविस्फारितेक्षणः ॥ रथप्रतिमुखंरामंसायकैरवधूनयत्॥ १६॥ धर्षणामर्षितोरामोधैर्यंरोषे
णलंभयन्॥ जग्राहसुमहावेगमैंद्रंयुधिशरासनम्॥ १७ ॥ शरांश्चसुमहावेगान्सूर्यरश्मिसमप्रभान्॥ तदुपोढंमहद्युद्धमन्योन्यवधकांक्षिणोः॥
परस्पराभिमुखयोर्दृप्तयोरिवसिंहयोः॥ १८॥ ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ समीयुर्द्वैरथंद्रष्टुंरावणक्षयकांक्षिणः ॥ १९॥ समुत्पेतुरथो
त्पातादारुणारोमहर्षणाः॥ रावणस्यविनाशायराघवस्योदयायच ॥ २० ॥ ववर्षरुधिरंदेवोरावणस्यरथोपरि ॥ वातामंडलिनस्तीव्राव्यपसव्यं
प्रचक्रमुः॥ २१ ॥ महद्गृध्रकुलंचास्यभ्रममाणंनभस्थले॥ येनयेनरथोयातितेनतेनप्रधावति॥ २२॥ संध्ययाचावृतालंकाजपापुष्पनिकाशया॥
दृश्यतेसंप्रदीप्तेवदिवसेपिवसुंधरा ॥ २३ ॥ सनिर्घातामहोल्काश्चसंप्रपेतुर्महास्वनाः ॥ विषादयंस्तेरक्षांसिरावणस्यतदाहिताः॥ २४॥ रावणश्च
यतस्तत्रप्रचचालवसुंधरा ॥ रक्षसांचप्रहरतांगृहीताइवबाहवः ॥ २५ ॥ ताम्राःपीताःसिताःश्वेताःपतिताःसूर्यरश्मयः ॥ दृश्यंतेरावणस्याग्रेपर्वत
स्येवधातवः॥ २६ ॥ गृध्रैरनुगताश्चास्यवमंतोज्वलनंमुखैः ॥ प्रणेदुर्मुखमीक्षंत्यःसंरब्धमशिवंशिवाः ॥ २७॥ प्रतिकूलंववौवायूरणेपांसून्समु
त्किरन् ॥ तस्यराक्षसराजस्यकुर्वन्दृष्टिविलोपनम्॥ २८॥

ति मार्गेणेत्यर्थः गृध्रकुलस्यमृतमांसभोजिनोरावणेनसहागमनेनरावणस्यासन्नमरणंसूच्यते ॥ २२ ॥ जपापुष्पनिकाशयासंध्ययावृतालंकासंप्रदीप्तेवदृश्यते अकालेपीतिशेषः तदेवाह दि
वसेपीति वसुंधरेतिलंकाविशेषणम् ॥ २३ ॥ संप्रपेतुःरावणस्यपुरस्तादितिशेषः तदातस्मिन्काले अहिताअनर्थसूचकाः ॥ २४ ॥वसुंधरालंकापर्यंतभूः गृहीताइवेतिभयात्स्तब्धाइतिशेषः
॥ २५ ॥ पर्वतस्यधातवइवताम्रादिरूपाःसूर्यस्यरश्मयोरावणस्याग्रेपतिताःसंतोदृश्यंतइतिसंबंधः॥ २६॥ अस्यमुखमीक्षंत्यइत्यन्वयः ॥ २७ ॥ दृष्टिविलोपनंअशक्योद्वीक्षणत्वम् ॥ २८ ॥

इंद्राशनयइत्यनेनआयुधाशनिव्यावृत्तिः ॥ २९ ॥ ३० ॥ तद्रथंरावणरथंप्रति ॥ ३१ ॥ तुल्यमग्निंचवारिंच जघनेभ्यइत्याद्युक्तप्रकारेणेतिशेषः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ परमसंहृष्टोलक्ष्म
णोमातलिर्वेतिशेषः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ कतकरी० ॥ ९९ ॥ ॥ इतिश्रीरामीयेरा०वाल्मीकीयेआ०युद्धकांडेसप्तोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०७ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ततइति द्वैरथंव्याख्यातं सु

निपेतुरिंद्राशनयःसैन्येचास्यसमंततः ॥ दुर्विषह्यस्वराघोरंविनाजलधरोदयम् ॥ २९ ॥ दिशश्चप्रदिशःसर्वाबभूवुस्तिमिरावृताः ॥ पांसुवर्षेणमह
तादुर्दर्शंचनभोभवत् ॥ ३० ॥ कुर्वंत्यःकलहंघोरंसारिकास्तद्रथंप्रति ॥ निपेतुःशतशस्तत्रदारुणादारुणारुताः ॥ ३१ ॥ जघनेभ्यःस्फुलिंगाश्चनेत्रे
भ्याश्रूणिसंततम् ॥ मुमुचुस्तस्यतुरगास्तुल्यमग्निंचवारिंच ॥ ३२ ॥ एवंप्रकाराबहवःसमुत्पाताभयावहाः ॥ रावणस्यविनाशायदारुणाःसंप्रज
ज्ञिरे ॥ ३३ ॥ रामस्यापिनिमित्तानिसौम्यानिचशिवानिच ॥ बभूवुर्जयशंसीनिप्रादुर्भूतानिसर्वशः ॥ ३४ ॥ निमित्तानीहसौम्यानिराघवस्यजया
यवै ॥ दृष्ट्वापरमसंहृष्टोहतंमेनेचरावणम् ॥ ३५ ॥ ततोनिरीक्ष्यात्मगतानिराघवोरणेनिमित्तानिनिमित्तकोविदः ॥ जगामहर्षंचपरांचनिर्वृतिंच
कारयुद्धेत्यधिकंचविक्रमम् ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०७ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ततःप्रवृत्तंसु
क्रूरंरामरावणयोस्तदा ॥ सुमहद्द्वैरथंयुद्धंसर्वलोकभयावहम् ॥ १ ॥ ततोराक्षससैन्यंचहरीणांचमहद्बलम् ॥ प्रगृहीतप्रहरणंनिश्चेष्टंसमवर्तत ॥ २ ॥
संप्रयुद्धौतुतौदृष्ट्वाबलवन्नरराक्षसौ ॥ व्याक्षिप्तहृदयाःसर्वेपरंविस्मयमागताः ॥ ३ ॥ नानाप्रहरणैर्व्यग्रैर्भुजैर्विस्मितबुद्धयः ॥ तस्थुःप्रेक्ष्यचसर्वे
तेनाभिजग्मुःपरस्परम् ॥ ४ ॥ रक्षसांरावणंचापिवानराणांचराघवम् ॥ पश्यतांविस्मिताक्षाणांसैन्यंचित्रमिवाबभौ ॥ ५ ॥ तौतुतत्रनिमित्तानि
दृष्ट्वाराघवरावणौ ॥ कृतबुद्धीस्थिरामर्षौयुयुधातेह्यभीतवत् ॥ ६ ॥ जेतव्यमितिकाकुत्स्थोमर्तव्यमितिरावणः ॥ धृतौस्ववीर्यसर्वस्वंयुद्धेऽदर्शय
तांतदा ॥ ७ ॥ ततःक्रोधाद्दशग्रीवःशरान्संधायवीर्यवान् ॥ मुमोचध्वजमुद्दिश्यराघवस्यरथेस्थितम् ॥ ८ ॥

महत्अनेकदिनव्यापि ॥ १ ॥ प्रगृहीतप्रहरणमपिनिश्चेष्टंसमवर्ततनिवृत्तोद्योगमेवातिष्ठत तद्युद्धदर्शनपारवश्यादितिशेषः ॥ २ ॥ तदेवाह संप्रयुद्धाविति सम्यग्युद्धारंभप्रवृत्तौ ॥ ३ ॥
भुजैरुपलक्षिताइतिशेषः नाभिजग्मुः प्रहर्तुंपरस्परमितिशेषः ॥ ४ ॥ विस्मिताक्षाणांविस्मयपरवशेंद्रियाणांहरिरक्षसामितिशेषः चित्रमिवचित्रलिखितमिव ॥ ५ ॥ कृतबुद्धीयुद्धविषयेनि
श्चितबुद्धी अभीतवदभीतार्हम् ॥ ६ ॥ निश्चयमाह जेतव्यमितिमर्तव्यमिति मृत्युरूपशत्रौप्रहर्तव्यमित्यर्थइतिकतकः इतिधृतौएवंनिश्चयवंतौ अदर्शयतामितिच्छेदः ॥ ७ ॥ ८ ॥

रथशक्तिंदिव्यरथवैभवंरथावयवविशेषंवापरामृश्यप्राप्यतन्महिम्नाकेवलंधरणीतलेपेतुः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ स्खलनाद्यभावेस्वस्थहृदयत्वेचहेतुर्दिव्याइति॥ १५॥ पद्मनालैःपद्मदंडैः ॥ १६ ॥ १७॥ गिरिशृंगादीनांपातनंकुतस्तत्राह मायाविहितमिति एतद्गिरिवृक्षादिवर्षं शस्त्रवर्षमुक्तगदादिशस्त्रवर्षम् ॥१८॥ भीमःप्रतिस्वनोयस्मिंस्तत् नैकशस्त्रमयंनाना

तेशरास्तमनासाद्यपुरंदररथध्वजम् ॥ रथशक्तिंपरामृश्यनिपेतुर्धरणीतले ॥ ९ ॥ ततोरामोपिसंक्रुद्धश्चापमाकृष्यवीर्यवान् ॥ कृतप्रतिकृतंकर्तुमनसासंप्रचक्रमे ॥ १० ॥ रावणध्वजमुद्दिश्यमुमोचनिशितंशरम् ॥ महासर्पमिवासह्यंज्वलंतंस्वेनतेजसा ॥ ११ ॥ रामश्चिक्षेपतेजस्वीकेतुमुद्दिश्यसायकम् ॥ जगामसमहींभित्त्वादशग्रीवध्वजंशरः ॥ १२ ॥ सनिकृत्तोपतद्भूमौरावणस्यंदनध्वजः ॥ ध्वजस्योन्मथनंदृष्ट्वारावणःसमहाबलः ॥ १३ ॥ संप्रदीप्तोभवत्क्रोधादमर्षात्प्रदहन्निव ॥ सरोषवशमापन्नःशरवर्षंववर्षह ॥ १४ ॥ रामस्यतुरगान्दीप्तैःशरैर्विव्याधरावणः ॥ तेदिव्याहरयस्तत्रनास्खलन्नापिबभ्रमुः ॥ १५ ॥ बभूवुःस्वस्थहृदयाःपद्मनालैरिवाहताः ॥ तेषामसंभ्रमंदृष्ट्वावाजिनांरावणस्तदा १६ ॥ भूयएवसुसंक्रुद्धःशरवर्षमुमोचह ॥ गदाश्चपरिघांश्चैवचक्राणिमुसलानिच ॥ १७ ॥ गिरिशृंगाणिवृक्षांश्चतथाशूलपरश्वधान् ॥ मायाविहितमेतत्तुशस्त्रवर्षमपातयत् ॥ सहस्रशस्तदाबाणानश्रांतहृदयोद्यमः ॥ १८ ॥ तुमुलंत्रासजननंभीमंभीमप्रतिस्वनम् ॥ तद्वर्षमभवद्युद्धेनैकशस्त्रमयंमहत् ॥ १९ ॥ विमुच्यराघवरथंसमंताद्वानरेबले ॥ सायकैरंतरिक्षंचचकारसुनिरंतरम् ॥ २० ॥ मुमोचचदशग्रीवोनिःसंगेनांतरात्मना ॥ व्यायच्छमानंतंदृष्ट्वातत्परंरावणंरणे ॥ २१ ॥ प्रहसन्निवकाकुत्स्थःसंदधेनिशिताञ्छरान् ॥ समुमोचततोबाणाञ्छतशोथसहस्रशः ॥ २२ ॥ तान्दृष्ट्वारावणश्चक्रेस्वशरैःखंनिरंतरम् ॥ ताभ्यांनियुक्तेनतदाशरवर्षेणभास्वता ॥ २३ ॥ शरबद्धमिवाभातिद्वितीयंभास्वदंबरम् ॥ नानिमित्तोभवद्बाणोनानिर्भेत्तानानिष्फलः ॥ २४ ॥

शस्त्रप्रचुरम् तद्वर्षंप्रागुक्तशस्त्रवर्षम् ॥ १९ ॥ राघवरथंविमुच्यक्रोधातिशयेनयुक्तत्वाल्लक्ष्यभूतंरामरथमतिक्रम्यवानरेबलेऽपतत् ॥ २०॥ निःसंगेनप्राणाशासंगरहितेन तत्परंतदनंतरम् व्यायच्छमानंव्यायच्छंतंप्रवर्तयंतम् ॥ २१ ॥ २२ ॥२३ ॥ शरबद्धंशररचितंद्वितीयमंबरमित्यर्थः भास्वत्भासमानम् नानिमित्तःनिमित्तंलक्ष्यमप्राप्यवर्तमानोनास्ति ननिष्फलःलक्ष्यवेधपरप्रयुक्तवारणान्यतरप्रयोजनहीनोनाभवत् नानिर्भेत्ताअभेत्तान नातियत्नइतिपाठेपरप्रयुक्तनिवारणाययत्नातिक्रांतोन निवारणायप्रयुक्तोनिवारयत्येवेत्यर्थः ॥ २४ ॥

वाणान्विसृजतोस्तयोर्बाणाअन्योन्यमभिसंहत्यस्वस्वप्रयोगकार्यंकृत्वैवधरणीतलेनिपेतुः ॥ २५ ॥ सव्यंचदक्षिणंचसव्यदक्षिणम् अत्यंतसंयोगेद्वितीया उभयपार्श्वयोरविच्छिन्नंशरानस्यं
तौ निरुच्छ्वासंनीरंध्रम् ॥ २६ ॥ कृतस्यानुकृतंप्रतिक्रियातत्करणशीलौ ॥ २७ ॥२८ ॥ तुमुलंरोमहर्षणम् एतदनंतरंप्रयुध्यमानावित्येकंश्लोकंप्रक्षिप्यात्रसर्गावच्छेदंकुर्वंतितदयुक्तम् पश्चाद

अन्योन्यमभिसंहत्यनिपेतुर्धरणीतले ॥ तथाविसृजतोर्बाणान्रामरावणयोर्मृधे ॥ २५ ॥ प्रायुध्येतामविच्छिन्नमस्यंतौसव्यदक्षिणम् ॥ चक्रतु
श्चशरैर्घोरैर्निरुच्छ्वासमिवांबरम् ॥ २६ ॥ रावणस्यहयान्रामोहयान्रामस्यरावणः ॥ जघ्नतुस्तौतदान्योन्यंकृतानुकृतकारिणौ ॥ २७ ॥ एवंतुतौ
सुसंक्रुद्धौचक्रतुर्युद्धमुत्तमम् ॥ मुहूर्तमभवद्युद्धंतुमुलंरोमहर्षणम् ॥ २८ ॥ प्रयुध्यमानौसमरेमहाबलौशितैःशरैरावणलक्ष्मणाग्रजौ ॥ ध्वजाव
पातेनसराक्षसाधिपोभृशंप्रचुक्रोधतदारघूत्तमे ॥ २९ ॥ सर्गः ॥ १०८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तौतथायुध्यमानौतुसमरेरामरावणौ ॥ ददृशुःसर्व
भूतानिविस्मितेनांतरात्मना ॥ ३० ॥ अर्दयंतौतुसमरेतयोस्तौस्यंदनोत्तमौ ॥ परस्परमभिक्रुद्धौपरस्परमभिद्रुतौ ॥ ३१ ॥ परस्परवधेयुक्तौघोर
रूपौबभूवतुः ॥ मंडलानिचवीथीश्चगतप्रत्यागतानिच ॥ ३२ ॥ दर्शयंतौबहुविधांसूतौसारथ्यजांगतिम् ॥ अर्दयन्रावणंरामोराघवंचापिराव
णः ॥ ३३ ॥ गतिवेगंसमापन्नौप्रतिवेगनिवर्तने ॥ क्षिपतोःशरजालानितयोस्तौस्यंदनोत्तमौ ॥ ३४ ॥ चेरतुःसंयुगमहींसासारौजलदाविव ॥ दर्श
यित्वातदातौतुगतिंबहुविधांरणे ॥ ३५ ॥ परस्परस्याभिमुखौपुनरेवचतस्थतुः ॥ धुरंधुरेणरथयोर्वक्रंवक्रेणवाजिनाम् ॥ ३६ ॥ पताकाश्चपताका
भिःसमीयुःस्थितयोस्तदा ॥ रावणस्यततोरामोधनुर्मुक्तैःशितैःशरैः ॥ ३७ ॥ चतुर्भिश्चतुरोदीप्तान्हयान्प्रत्यपसर्पयत् ॥ सक्रोधवशमापन्नोहयाना
मपसर्पणे ॥ ३८ ॥ मुमोचनिशितान्बाणान्राघवायदशाननः ॥ सोतिविद्धोबलवतादशग्रीवेणराघवः ॥ ३९ ॥ जगामनविकारंचनचापिव्य
थितोभवत् ॥ चिक्षेपचपुनर्बाणान्वज्रसारसमस्वनान् ॥ ४० ॥ सारथिंवज्रहस्तस्यसमादिश्यदशाननः ॥ मातलेस्तुमहावेगाःशरीरेपतिताःशराः
॥ ४१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

पितुमुलयुद्धस्यैवसत्त्वादेकप्रकरणत्वाच्च अनवच्छेदस्यैवबहुपुस्तकेषुदर्शनाच्चेतिकतकः ॥२९॥ ॥ सर्गः ॥१०८॥ ॥३०॥३१ ॥३२॥ सारथ्यजांसूतकर्मनैपुण्यजाम अर्दयन्बभूवेतिशेषः
॥३३॥३४॥सासारौधारासंपातआसारस्तत्सहितौ ॥३५॥३६॥३७॥प्रत्यपसर्पयत् प्रत्यपसर्पणंनामात्यक्ताभिमुख्यानामेवपश्चाद्भागेनापसर्पणम्॥३८॥३९॥चिक्षेपरावणःक्षिप्तवान् ॥४०॥४१॥

मातलेर्व्यथांनप्रददुःदेवत्वेनदिव्यशक्तिमत्त्वात् अपसर्पणकालेरावणेनप्रक्षिप्तानामतिवेधसामर्थ्यायोगाच्च यथामातलेर्धर्षणयाक्रुद्धस्तथाआत्मनोधर्षणयानक्रुद्धः ॥४२ ॥ अतएवरिपुंविमु
खंचकार ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ क्षुब्धानांसागराणामधोदेशवर्तिपातालवासिनोव्यथिताजाताइतिशेषः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ जपंतोवदंतः ॥ ५१ ॥ वचनप्रकारमाह गं
धर्वाप्सरसामिति अनूपममितिदीर्घआर्षः दृष्ट्वायुद्धमनूपममित्युत्तरंसागरंचांबरप्रख्यमंबरंसागरोपममितिपाठेसागरंनैल्यवैपुल्यादिनांबरप्रख्यमाकाशतुल्यमितिवक्तुंशक्यं एवमंबरमपिसाग

नसूक्ष्ममपिसंमोहंव्यथांवाप्रददुर्युधि ॥ तयाधर्षणयाक्रुद्धोमातलेर्नतथात्मनः ॥ ४२ ॥ चकारशरजालेनराघवोविमुखंरिपुम् ॥ विंशतिंत्रिंशतिं
षष्टिंशतशोथसहस्रशः ॥ ४३ ॥ मुमोचराघवोवीरःसायकान्स्यंदनेरिपोः ॥ रावणोपिततःक्रुद्धोरथस्थोराक्षसेश्वरः ॥ ४४ ॥ गदामुसलवर्षेणरा
मंप्रत्यर्दयद्रणे ॥ तत्प्रयुक्तंपुनर्युद्धंतुमुलंरोमहर्षणम् ॥ ४५ ॥ गदानांमुसलानांचपरिघाणांचनिःस्वनैः ॥ शराणांपुंखवातैश्चक्षुभिताःसप्तसागराः
॥ ४६ ॥ क्षुब्धानांसागराणांचपातालतलवासिनः ॥ व्यथितादानवाःसर्वेपन्नगाश्चसहस्रशः ॥ ४७ ॥ चकंपेमेदिनीकृत्स्नासशैलवनकानना ॥ भा
स्करोनिष्प्रभश्चासीन्नववौचापिमारुतः ॥ ४८ ॥ ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ चिंतामापेदिरेसर्वेसकिन्नरमहोरगाः ॥ ४९ ॥ स्वस्तिगो
ब्राह्मणेभ्यस्तुलोकास्तिष्ठंतुशाश्वताः ॥ जयतांराघवःसंख्येरावणंराक्षसेश्वरम् ॥ ५० ॥ एवंजपंतोऽपश्यंस्तेदेवाःसर्षिगणास्तदा ॥ रामरावणयो
र्युद्धंसुघोरंरोमहर्षणम् ॥ ५१ ॥ गंधर्वाप्सरसांसंघादृष्ट्वायुद्धमनूपमम् ॥ सागरंचांबरप्रख्यमंबरंसागरोपमम् ॥ ५२ ॥ रामरावणयोर्युद्धंरामरा
वणयोरिव ॥ एवंब्रुवंतोददृशुस्तद्युद्धंरामरावणम् ॥ ५३ ॥ ततःक्रोधान्महाबाहूरघूणांकीर्तिवर्धनः ॥ संधायधनुषारामःशरमाशीविषोपमम्
॥ ५४ ॥ रावणस्यशिरोच्छिंदच्छ्रीमज्ज्वलितकुंडलम् ॥ तच्छिरःपतितंभूमौदृष्टंलोकैस्त्रिभिस्तदा ॥ ५५ ॥ तस्यैवसदृशंचान्यद्रावणस्योत्थितंशिरः ॥
तत्क्षिप्रंक्षिप्रहस्तेनरामेणक्षिप्रकारिणा ॥ ५६ ॥

रोपममितिशक्यम् रामरावणयोर्युद्धंतुतदतिरिक्ततादृशयुद्धासंभवात्स्वतुल्यमित्येववक्तुंशक्यम् तेनानुपमत्वंफलतीत्यनन्वयोत्रालंकारः पूर्वार्धेतूपमेयोपमेतिकतकः सागरशब्देलिंगव्यत्यय
आर्षःअर्धर्चादिर्वासः गगनंगगनाकारंसागरःसागरोपमइतिपाठे अर्धद्वयेप्यनन्वयएवेतिबोध्यम् एवंब्रुवंतोगंधर्वादिसंघास्तद्युद्धंददृशुः रामरावणंतत्कर्तृकमित्यर्थः ॥५२॥५३॥ततस्तद्वाक्यश्र
वणानंतरम् ॥ ५४ ॥ शिरोच्छिंदत् एकैकशइतिशेषः सकृद्दशशिरसांछेदेतुनपुनःप्ररोहइतिकतकः ॥ ५५ ॥ तस्यैवसदृशम् यद्भूमौपतितंतस्यैवसदृशमित्यर्थः ॥ ५६ ॥

॥ ५७ ॥ एवमेवशतंच्छिन्नमितिपाठः तुल्यवर्चसांतुल्याकाराणांशिरसांशतंरामेणच्छिन्नम् एवंचभगवतःसर्वतोभद्रचक्रपदशतंरामेणरावणीयशिरःशतकमलैःपूजितमितिकतकः ॥ ५८ ॥
रावणस्यजीवितक्षयेंतोनिश्चयोनदृश्यते ॥ ५९ ॥ ६० ॥ क्रौंचावटेक्रौंचवनसंबंधिन्यवटेश्वभ्रे ॥ ६१ ॥ प्रात्ययिकाःअमोघत्वेननिश्चिताः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ अंतरिक्षेचेत्यादिरथयोः
कामगत्वात्तत्रतत्रकियत्कालंस्थितेरितिभावः ॥ ६५ ॥ सर्वरात्रम् जातावेकवचनम् तेनानेकाहोरात्रानित्यर्थः वस्तुतःशवर्गेसकारस्तृतीयस्तेनत्रयउच्यंते यवर्गेचवकारश्चतुर्थस्तेनचत्वारउच्यं

द्वितीयंरावणशिरश्छिन्नंसंयतिसायकैः॥ छिन्नमात्रंचतच्छीर्षंपुनरेवप्रदृश्यते॥५७॥ तदप्यशनिसंकाशैश्छिन्नंरामस्यसायकैः॥ एवमेवशतंछि
न्नंशिरसांतुल्यवर्चसाम्॥५८॥ नचैवरावणस्यांतोदृश्यतेजीवितक्षये॥ ततःसर्वास्त्रविद्वीरःकौसल्यानंदवर्धनः॥५९ ॥ मार्गणैर्बहुभिर्युक्तश्चिंतया
मासराघवः॥ मारीचोनिहतोयैस्तुखरोयैस्तुसदूषणः ॥६० ॥ क्रौंचावटेविराधस्तुकबंधोदंडकावने॥ यैःसालागिरयोभग्नावालीचक्षुभितोऽबुधिः
॥६१ ॥ तइमेसायकाःसर्वेयुद्धेप्रात्ययिकामम ॥ किंतुतत्कारणंयेनरावणेमंदतेजसः ॥६२॥ इतिचिंतापरश्चासीदप्रमत्तश्चसंयुगे ॥ ववर्षशरव
र्षाणिराघवोरावणोरसि॥६३॥ रावणोपिततःक्रुद्धोरथस्थोराक्षसेश्वरः॥ गदामुसलवर्षेणरामंप्रत्यर्दयद्रणे ॥ ६४॥ तत्प्रवृत्तंमहद्युद्धंतुमुलंरोम
हर्षणम्॥ अंतरिक्षेचभूमौचपुनश्चगिरिमूर्धनि॥ ६५॥ देवदानवयक्षाणांपिशाचोरगरक्षसाम्॥ पश्यतांतन्महद्युद्धंसर्वरात्रमवर्तत॥ ६६ ॥ नैव
रात्रिंनदिवसंनमुहूर्तंनचक्षणम्॥ रामरावणयोर्युद्धंविराममुपगच्छति ॥ ६७॥ दशरथसुतराक्षसेंद्रयोस्तयोर्जयमनवेक्ष्यरणेसराघवस्य॥ सुर
वररथसारथिर्महात्मारणरतराममुवाचवाक्यमाशु॥६८॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेनवोत्तरशततमःसर्गः॥ १०९॥ ॥छ॥ ॥अ
थसंस्मारयामासमातलीराघवंतदा॥ अजानन्निवकिंवीरत्वमेनमनुवर्तसे॥ १॥

ते मिलित्वासप्तरात्रमित्यर्थः सप्तरात्रमेवचतयोर्द्वैरथंयुद्धमितिवक्ष्यमाणपाद्मकालिकापुराणयोःस्पष्टमितिदिक् ॥ ६६ ॥ तदेवाह नैवरात्रिमिति ॥ ६७ ॥ तयोर्मध्येराघवस्यजयमनवेक्ष्या
दृष्ट्वासस्सुरवरस्यसारथिरिति रणेरतोरणरतःरणरतश्चासौरामश्चतम् ॥ ६८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेनवोत्तरशततमःसर्गः ॥१०९॥
एनमनुवर्तसे एतत्प्रतिभयमनुसरसीत्यर्थः ॥ १ ॥

अस्मैएनंप्रति ॥ २ ॥ ३ ॥ ब्रह्मदत्तंब्रह्मणेंद्रायदत्तम् इंद्रेणागस्त्यद्वारारामायदत्तम् ॥ ४ ॥ ब्रह्मदत्तशब्दस्योक्तएवार्थःस्पष्टीक्रियते ब्रह्मणेत्यादि ॥ ५ ॥ अस्यबाणस्यब्रह्मानुग्रहवैशिष्ट्यमाह यस्येति वाजेषुवेगसाधनपक्षेषु तत्रतत्रपवनादीनामधिदेवतात्वेनावस्थानंबोध्यम् शरीरंमध्यभागआकाशमयम् आसमंतात्काशतेप्रकाशतेइत्याकाशोब्रह्माभगवान्भूताकाशोवा तेनव्या

विसृजास्मैवधायत्वमस्त्रंपैतामहंप्रभो ॥ विनाशकालःकथितोयःसुरैःसोद्यवर्तते ॥ २ ॥ ततःसंस्मारितोरामस्तेनवाक्येनमातलेः ॥ जग्राहसशरंदीप्तंनिःश्वसंतमिवोरगम् ॥ ३ ॥ यंतस्मैप्रथमंप्रादादगस्त्योभगवानृषिः ॥ ब्रह्मदत्तंमहद्बाणममोघंयुधिवीर्यवान् ॥ ४ ॥ ब्रह्मणानिर्मितंपूर्वमिंद्रार्थममितौजसा ॥ दत्तंसुरपतेःपूर्वंत्रिलोकजयकांक्षिणः ॥ ५ ॥ यस्यवाजेषुपवनःफलेपावकभास्करौ ॥ शरीरमाकाशमयंगौरवेमेरुमंदरौ ॥ ६ ॥ जाज्वल्यमानंवपुषासुपुंखंहेमभूषितम् ॥ तेजसासर्वभूतानांकृतंभास्करवर्चसम् ॥ ७ ॥ सधूममिवकालाग्निंदीप्तमाशीविषोपमम् ॥ नरनागाश्ववृंदानांभेदनंक्षिप्रकारिणम् ॥ ८ ॥ द्वाराणांपरिघाणांचगिरीणांचापिभेदनम् ॥ नानारुधिरदिग्धांगंमेदोदिग्धंसुदारुणम् ॥ ९ ॥ वज्रसारंमहानादंनानासमितिदारणम् ॥ सर्ववित्रासनंभीमंश्वसंतमिवपन्नगम् ॥ १० ॥ कंकगृध्रबकानांचगोमायुगणरक्षसाम् ॥ नित्यभक्षप्रदंयुद्धेयमरूपंभयावहम् ॥ ११ ॥ नंदनंवानरेंद्राणांरक्षसामवसादनम् ॥ वाजितंविविधैर्वाजैश्चारुचित्रैर्गरुत्मतः ॥ १२ ॥ तमुत्तमेषुंलोकानामिक्ष्वाकुभयनाशनम् ॥ द्विषतांकीर्तिहरणंप्रहर्षकरमात्मनः ॥ १३ ॥ अभिमंत्र्यततोरामस्तंमहेषुंमहाबलः ॥ वेदप्रोक्तेनविधिनासंदधेकार्मुकेबली ॥ १४ ॥ तस्मिन्संधीयमानेतुराघवेणशरोत्तमे ॥ सर्वभूतानिसंत्रेसुश्चचालचवसुंधरा ॥ १५ ॥ सरावणायसंक्रुद्धोभृशमायम्यकार्मुकम् ॥ चिक्षेपपरमायत्तःशरंमर्मविदारणम् ॥ १६ ॥

प्तिसामर्थ्यम् पवनवत्त्वेनगतिसामर्थ्यम् पावकादिमत्त्वेनदुःसहत्वम् तर्हिलघुःस्यात्तत्राह गौरवेइति ॥ ६ ॥ सर्वभूतानांपृथिव्यादीनाम् तेजसासारांशेन ॥ ७ ॥ क्षिप्रकारिणंशीघ्रभेदकारिणम् ॥ ८ ॥ द्वाराणांगोपुराणाम् ॥ ९ ॥ नानासमितिदारणमित्यन्वर्थंनामभगवत्कृतंरामबाणस्य ॥ १० ॥ ११ ॥ गरुत्मतोवाजैःपक्षैः ॥ १२ ॥ इक्ष्वाकुःरामस्तत्पक्षाणांभयनाशनंतमुत्तमेषुमभिमंत्र्येत्यनेनान्वयः ॥ १३ ॥ अभिमंत्र्यब्रह्मास्त्रविद्यया वेदोधनुर्वेदस्तेनप्रोक्तोयोमुष्टिदृष्टिस्थितिसंधानादीनांविधिर्विधानंमार्गस्तेनेत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ परमायत्तःपरमयत्नवान् ॥ १६ ॥

वज्रिबाह्विति वज्रितुल्यंबलरामबाहुविनिःसृतइत्यर्थः वज्रकवचवद्रामेत्यादिवा वस्तुतोवज्रिबाहुविसर्जितोवज्रइवदुर्धर्षइत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ निभृतवत्विनीतवत् ॥ २०॥ २१॥
॥ २२ ॥ २३ ॥ अभिपेतुस्तान्प्रद्रुतराक्षसानित्यर्थः ॥ २४ ॥ हताश्रयत्वात्हतआश्रयोयेषांतत्त्वात् बाष्पप्रस्रवणैर्मुखैःकरुणैःशोकवद्भिरुपलक्षिताःसंतोलंकामभ्यपतन् ॥ २५ ॥ तद्वधम्

सवज्रइवदुर्धर्षोवज्रिबाहुविसर्जितः॥ कृतांतइवचावार्योन्यपतद्रावणोरसि ॥ १७ ॥ सविसृष्टोमहावेगःशरीरांतकरःपरः॥ बिभेदहृदयंतस्यरा
वणस्यदुरात्मनः॥ १८ ॥ रुधिराक्तःसवेगेनशरीरांतकरःशरः॥ रावणस्यहरन्प्राणान्विवेशधरणीतलम् ॥ १९ ॥ सशरोरावणंहत्वारुधिरार्द्रकृत
च्छविः ॥ कृतकर्मानिभृतवत्सतूणींपुनराविशत् ॥ २० ॥ तस्यहस्ताद्धतस्याशुकार्मुकंचापिसायकम् ॥ निपपातसहप्राणैर्भ्रश्यमानश्चजीवितात्
॥ २१ ॥ गतासुर्भीमवेगस्तुनैर्ऋतेंद्रोमहाद्युतिः॥ पपातस्यंदनाद्भूमौवृत्रोवज्रहतोयथा ॥ २२ ॥ तंदृष्ट्वापतितंभूमौहतशेषानिशाचराः॥ हतनाथा
भयत्रस्ताःसर्वतःसंप्रदुद्रुवुः॥ २३ ॥ सर्वतश्चाभिपेतुस्तान्वानरान्द्रुमयोधिनः ॥ दशग्रीववधंदृष्ट्वाविजयंराघवस्यच ॥ २४ ॥ अर्दितावानरैर्भ्रष्टा
लंकामभ्यपतन्भयात्॥ हताश्रयत्वात्करुणैर्बाष्पप्रस्रवणैर्मुखैः ॥ २५ ॥ ततोविनेदुःसंहृष्टावानराजितकाशिनः॥ वदंतोराघवजयंरावणस्यचत
द्वधम्॥ २६ ॥ अथांतरिक्षेव्यनदत्सौम्यस्त्रिदशदुंदुभिः ॥ दिव्यगंधवहस्तत्रमारुतःसुसुखोववौ ॥ २७ ॥ निपपातांतरिक्षाच्चपुष्पवृष्टिस्तदाभुवि ॥
किरंतीराघवरथंदुरावापामनोहरा ॥ २८ ॥ राघवस्तवसंयुक्तागगनेचविशुश्रुवे॥ साधुसाध्वितिवागग्र्यादेवतानांमहात्मनाम् ॥ २९ ॥ आवि
वेशमहान्हर्षोदेवानांचारणैःसह॥ रावणेनिहतेरौद्रेसर्वलोकभयंकरे॥ ३० ॥ ततःसकामंसुग्रीवमंगदंचविभीषणम् ॥ चकारराघवःप्रीतोहत्वारा
क्षसपुंगवम् ॥ ३१ ॥ ततःप्रजग्मुःप्रशमंमरुद्गणादिशःप्रसेदुर्विमलंनभोभवत्॥ महीचकंपेनचमारुतोववौस्थिरप्रभश्चाप्यभवद्दिवाकरः॥ ३२॥

तंवधमित्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ दुरावापाआप्तुमशक्या ॥ २८ ॥ राघवस्तवसंयुक्तासाधुसाध्वितिवाक्गगनेपिशुश्रुवे ॥ २९ ॥ ३० ॥ राक्षसपुंगवंहत्वासुग्रीवादिकंसकामंसंपूर्णकामंचकार
रावणवधेनरामकार्येसिद्धेकिलतेषांराज्यंशाश्वतंप्रतिष्ठितंभवति ॥ ३१ ॥ महीनचकंपे मारुतोनववौ क्रूरइतिशेषः महीचकंपे नहीतिपाठेमारुतोववौसुखइतिशेषः स्थिरप्रभश्चेति अनेनाश्वि
नशुक्लनवम्यांयामावशेषदिनेइतिबोधितम् ॥ ३२ ॥

रणेभिरामंरणविषयेसर्वजगत्पूजनीयपराक्रमम् ॥ ३३ ॥ रामःस्वजनबलाभिवृतोबभूव महेंद्रश्चत्रिदशगणाभिसंवृतोबभूव ॥ ३४ ॥ अत्रयुद्धदिवसगणनायांकतकतीर्थौ पूर्वंसुवेलारोहणादिनेततोस्तमगमत्सूर्यःसंध्ययाप्रतिरंजितः पूर्णचंद्रप्रदीप्ताचक्षपासमतिवर्ततेइत्युक्तेस्तद्दिनंचतुर्दशीपूर्णिमान्यतरदितिस्पष्टं ततःकृष्णप्रतिपदियुद्धारंभस्तस्यामेवरात्रौनागपाशबंधतद्विमोक्षौ द्वितीयायांधूम्राक्षवधः तृतीयायांवज्रदंष्ट्रस्य चतुर्थ्यामकंपनस्य पंचम्यांप्रहस्तस्य षष्ठ्यांरावणभंगः सप्तम्यांकुंभकर्णवधः अष्टम्यामतिकायादेः नवम्यामिंद्रजितोब्रह्मास्त्रप्रयोगः दशम्यांदिवानिकुंभवधःतद्रात्रौमकराक्षवधः एकादश्यादित्रयोदश्यंतदिनत्रयेणइंद्रजिद्वधः चतुर्दश्यांमूलबलवधः अमायांरावणयुद्धारंभतद्वधाविति पंचदशदिनानिसर्वयुद्धमिति अत्रेदंवक्तव्यं केयंकृष्णप्रतिपत्माघकृष्णस्यवाचैत्रकृष्णस्यवा नाद्यः चैत्रेपुष्यनक्षत्रेऽयोध्यातोवनंप्रतिरामस्यप्रस्थानमितिस्पष्टमयोध्याकांडे चैत्रेपुष्यश्चशुक्लपक्षएवतत्रापिनवम्यादिदिनत्रयेएवेतिस्पष्टमेवज्योति

ततस्तुसुग्रीवविभीषणांगदाःसुहृद्विशिष्टाःसहलक्ष्मणास्तदा ॥ समेत्यहृष्टाविजयेनराघवंरणेभिरामंविधिनाभ्यपूजयन् ॥ ३३ ॥ सतुनिहतरिपुःस्थिरप्रतिज्ञःस्वजनबलाभिवृतोरणेबभूव ॥ रघुकुलनृपनंदनोमहौजास्त्रिदशगणैरभिसंवृतोमहेंद्रः ॥ ३४ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेदशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

षादौ तत्रनवमीरिक्तात्वादभिषेकायोग्यादशम्येवतुपूर्णत्वाद्योग्या एवंचचैत्रशुक्लदशम्यांप्रस्थानं तत्रमाघकृष्णामायांयुद्धसमाप्तौतदुत्तरपंचम्यांभरद्वाजाश्रमागमनं पूर्णेचतुर्दशेवर्षेपंचम्यांलक्ष्मणाग्रजः भरद्वाजाश्रमंप्राप्यववंदेनियतोमुनिमितिवक्ष्यमाणत्वात् तत्रचनचतुर्दशवर्षसमाप्तिरितिभगवतःप्रतिज्ञाहानिः पूर्णेचतुर्दशवर्षेइत्युक्तेरसंगतिश्च युद्धोत्तरंतावत्कालंलंकायामवस्थानस्यालाभाच्च चैत्रशुक्लपंचम्यांतत्रागमनेपिपंचदिनन्यूनतैवेतितद्धानिस्तदवस्थैव तदुत्तरद्वितीयदिनेएवायोध्याप्रवेशस्यलाभात् अमांतमानेनचैत्रकृष्णोत्तरपंचम्यांतदाश्रमगतावपिचतुर्दशवर्षतोबहुदिनाधिक्येनचतुर्दशवर्षसमाप्तिदिनेऽयोध्यानागमेमयाप्राणादेयाइतिभरतप्रतिज्ञाहानिः साचप्रतिज्ञाचित्रकूटेरामसन्निधावित्ययोध्याकांडेतिस्पष्टं एतेनचैत्रकृष्णप्रतिपदियुद्धारंभस्त

च्छुक्लप्रतिपदिरावणसंस्कारइतितीर्थोक्तश्चैत्रकृष्णस्येत्यंत्योपिपरास्तः पूर्णिमांतमानेनतिथिवृद्धद्वादशमासैर्वर्षगणनेपंचदिनानांन्यूनत्वात् अमांतमानेनचैत्रकृष्णग्रहणेबहुदिनाधिक्यं सावनमानेनषष्ट्युत्तरत्रिशतदिनैर्वर्षगणनेतुतिथिवृद्धवर्षात्तत्रषड्दिनाधिक्येनचतुर्दशवर्षाणांचतुरशीत्यहोरात्रवृद्ध्याबहुदिनन्यूनतैव किंच महाभारतेयुधिष्ठिरवनवासेत्रयोदशवर्षमितेकिंचित्कालादर्वागेवतेषांप्राकट्येदुर्योधनेनतदसमाप्तौएषांप्राकट्येनपुनस्तावत्पर्यंतंपुनरेतैर्वनवासःकर्तव्योभविष्यतीतिभीष्मंप्रत्युक्तेभीष्मवाक्यंविराटपर्वणि पंचमेपंचमेवर्षेद्वौमासावुपजायतः एषामप्यधिकामासाःपंचचद्वादशक्षपाः त्रयोदशानांवर्षाणामितिमेधीयतेमतिः सर्वंयथावच्चरितंयद्यदेभिःप्रतिश्रुतं एवमेतद्ध्रुवंज्ञात्वाततोबीभत्सुरागतः सर्वेचैवमहात्मानःसर्वेधर्मार्थकोविदाः एषांयुधिष्ठिरोराजाकस्माद्धर्मेपराङ्मुयुरिति एवंचेद्दशव्यवहारेतिथिवृद्धद्वादशमासैरेववर्षगणना अधिकमासगणनाचोचितैव एवंचाधिकमासगणनायांधर्माहानौन्याय्यत्वेचस्थितेकस्माद्रामस्तानुपेक्षेत् भरतोवातान्नगणयेत् एवंचामांतमानेनचतुर्दशीयाश्विनकृष्णे पूर्णिमांतमानेनकार्तिककृष्णेषष्ठ्यांतत्समाप्तिरित्यायाति अन्यथाचैत्रशुक्लदशम्यामारब्धस्यवनवासस्यषष्ठ्यांचतुर्दशवर्षसमाप्तिर्नकथमप्युपपद्यते तद्गणनेतुएकादशदिनन्यूनषण्मासानांचतुर्दशवर्षेषुवृद्धावुपपद्यतएवसा तस्माद्द्वादशसमाप्त्युत्तरंत्रयोदशेकिंचिद्यतीतेअरण्यकांडोक्तास्मद्रीत्याफाल्गुनाष्टम्यांरावणकृतसीतापहारः ततश्चतुर्दशेकिंचिद्यतीतेरामस्यलंकासमीपगमनं वर्ततेदशमोमासोद्वौतुशेषौप्लवंगमेतिसीतोक्तिःसावनमानेनस्वहरणदिनतःकालगणनया तत्रपूर्णचंद्रप्रदीप्ताचेतिरामोक्त्यापौषशुक्लचतुर्दश्यांपूर्णिमायांवात्रिकूटशिखरप्राप्तीरामस्य किंचहनूमतोलंकाप्रवेशोत्तरंसीतादर्शनकालेहिमव्यपायेनचशीतरश्मिरभ्युत्थितोनैकसहस्ररश्मिरितिवाक्येनद्वौमासौरक्षितव्यौमेयोवधिस्तेमयाकृतइतिरावणवाक्येनमार्गशुक्लदशम्युत्तरंहनूमतोलंकाप्रवेशोदिनद्वयांतरेलभ्यतेइतिनिरूपितंसुंदरकांडे ततोमार्गकृष्णेऽष्टम्यांराघवप्रस्थानस्यान्यत्रोक्तत्वेनपौषपौर्णिमात्वमेवोचितंतत्प्राप्तिदिनस्य ततोदशपंचदिनानिसेनानिवेशदूतप्रेषणादिनागतानि ततोयुद्धारंभस्तत्रतदारभ्यभाद्रश्रावणोभयामांतंलंकापुराद्बहिःसेनयोःसंकुलंयुद्धं ततोबहुराक्षसक्षयेणभीताराक्षसालंकांप्रविष्टाइतितद्दिनेऽवहारः तदुत्तरप्रतिपदिरात्राविंद्रजित्कृतशरबंधइत्यादि अतएवशरबंधबद्धराघवदर्शनकालेसीतावाक्यंतीर्त्वासागरमक्षोभ्यंभ्रातरौगोष्पदेहताविति अनेनबहुदिनयुद्धेनबहुषुराक्षसेषुक्षयितेषुकतिपययूथपरूपेऽत्यल्पावशिष्टेसैन्येतयोःशरबंधइतिलभ्यते तथाअयंतेसुमहान्कालःशयानस्यमहाबलेतिकुंभकर्णंप्रतिरावणोक्त्यासांप्रततन्निद्रायाःषण्मासाधिकत्वप्रतीतेरप्येवमेवोचितं निरूपितंचैतत्प्राक् सेतुबंधादिवृत्तांतंत्वंनजानीषेइतिकुंभकर्णंप्रतिरावणोक्त्यापूर्वमंत्रकरणोत्तरंमध्येजागरणाभावस्यप्रतीतेः किंच शरबंधनदिनंनकृष्णप्रतिपत् तस्याःपूर्णिमोत्तरत्वेनसंपूर्णरात्रौचंद्रसत्त्वयातस्मिंस्तमसिदारुणेइत्याद्युक्तेरसंगत्यापत्तेरतःसाशुक्लप्रतिपद्वाच्या एवंचामांतपक्षमात्रंयुद्धमित्यस्यात्यंतमसंगत्यापत्तिः यत्तुअमायामेवरावणवधइतितत्तुनयुक्तं इंद्रजिद्वधोत्तरंअभ्युत्थानंत्वमद्यैवकृष्णपक्षचतुर्दशीं कृत्वानिर्याह्यमावास्यांविजयायबलैर्वृतइतिरावणंप्रतिसुपार्श्वस्योक्त्याचतुर्दश्यांरावणप्रेषितबलवधोत्तरममायांनिर्गतरावणेनरामलक्ष्मणयोर्युद्धेरात्रौलक्ष्मणस्यशक्तिघातोत्तरंरावणलंकाप्रवेशस्योक्ततयाततोलक्ष्मणचिकित्सोत्तरंपुनारामरावणयुद्धस्यवाल्मीकिनैवस्पष्टमुक्ततयातदसंभवात् किंच आदित्यहृदयस्यादित्यं

प्रेक्ष्यजप्त्वेदंपरंहर्षमवाप्तवानित्यनेनसूर्यदर्शनोत्तरंजपस्योक्ततयारावणमरणोत्तरंस्थिरप्रभश्चाभ्यभवद्दिवाकरइत्युक्त्यादिवातद्वधप्रतीत्याचचिरकालयुद्धोत्तरंलक्ष्मणेशक्तिघातस्यतदर्थमोषधिपर्वतानयनस्यचोक्तत्वेनामारात्रौशक्तिघातप्रतीत्यारणाद्रावणापगमस्यप्रतीत्याचतद्विरोधात् तथापाद्मे ततोजज्ञेमहायुद्धंसंकुलंकपिरक्षसां मध्याह्नेप्रथमंयुद्धंप्रारब्धंप्रतिपद्यभूत् प्रतिपदि शुक्लप्रतिपदीत्यर्थः उक्तयुक्तेः ततोनिशिसमागम्यमायावीशक्रजिद्बली बबंधनागपाशैस्तौराघवौचहरिव्रजान् ततश्चिरकालसंकुलयुद्धोत्तरं अन्यथातस्यांनिशीत्येववदेत् अग्रेद्वितीयेह्निषष्ट्यामितिचोक्त्यादारुणेतमसीतिरामायणोक्त्याचभाद्रश्रावणोभयामोत्तरप्रतिपद्येतदितिबोध्यं वैनतेयस्तदाभ्येत्यतानिचास्त्राण्यमोचयत् द्वितीयेहनिधूम्राक्षंहनूमान्निजघानवै तृतीयेह्निवज्रदंष्ट्रंखड्गाच्चिच्छेदचांगदः जघानहनुमान्भूयश्चतुर्थेह्न्यकंपनं प्रहस्तंपंचमीतिथ्यांनीलश्चिच्छेदमूर्धनि रावणःपरिभूतोभूत्षष्ठ्यांरामेणधन्विना अथलंकेश्वरःखिन्नःकुंभकर्णसहोदरं शैलमुद्गरघाताश्वधावनाद्यैरबोधयत् जघानतंकुंभकर्णंरामःसप्तमवासरे इदंबोधनंदिनद्वयेन तंबोधितंकुंभकर्णं सप्तमवासरेबोधनोत्तरंसप्तमवासरेइत्यर्थः यत्तुबोधनंषष्ठ्यांरात्रौसप्तम्यांचैतद्वधइतितन्न तदुत्थापनेउक्तस्यातिप्रयासस्यरात्रिमात्रेणासंभवात् रावणमंदिरगमनकालेसूर्यप्रभयारावणमंदिरस्यातिभास्वरत्ववर्णनेनमंत्रादिनासप्तम्यांयुद्धासंभावत् इंद्रजितोदिनत्रयेणवधोऽस्ययामषट्केनेत्यस्यासंगतत्वाच्च एवंचभाद्रपूर्णिमायामेतद्वधः जघानलक्ष्मणोन्येद्युरतिकायंदशास्यजं बबंधान्येद्युरिंद्रारिर्ब्रह्मास्त्रेणनृपौकपीन् हनूमतासमानीतोमहौषधमहीधरः तस्यानिलस्पर्शवशात्सर्वएतेसमुत्थिताः अन्येद्युःकपिराट्कुंभंनिकुंभंवायुजोऽवधीत् तस्यांनिशिरघुश्रेष्ठोजघानमकरेक्षणं मायासीतावधंचक्रेशक्रजिद्रणमूर्धनि तेनखिन्नोभवद्रामआश्वस्तोलक्ष्मणेनसः त्रयोदशाहेसौमित्रिस्त्रिदिनंयोधयन्बली जघानशक्रजेतारंरामध्यानेनहेतुना अन्येद्युःअन्येषुदिवसेषु अत्रातिकायग्रहणंत्रिशिरोदेवांतकनरांतकमहोदरमहापार्श्वोपलक्षणं लक्ष्मणग्रहणमंगदहनूमतोरप्युपलक्षणं एवंषड्भिर्दिनैःषण्णांवधः पूर्वक्रमेणैवतद्वधोक्तेः अन्येद्युःसप्तम्यां पर्वतानयनमष्टम्यां अन्येद्युर्नवम्यां तस्यांनिशिनवमीरात्रौतदंतेमायासीतावधः ततोदशमीचतुर्थयाममारभ्यत्रयोदशीचतुर्थयामपर्यंतमिंद्रजिद्वधः ततोवधीन्मूलबलंचतुर्दश्यांरघूद्वहः दर्शेथनिर्ययौराजायोद्धुंरामेणसंयुगे चतुरंगबलैःसार्धंमंत्रिभिर्दशकंधरः छत्रचामरसंयुक्तःसर्वाभरणभूषितः महारथगतोद्वारादुत्तरान्निर्ययौबहिः आगतोरक्षसांराजाब्रह्मघ्नोदेवकंटकः योद्धुंरघुवरेणेतिशुश्रुवेकलहध्वनिः तत्रयुद्धंसमभवद्वानराणांचरक्षसां रामरावणयोश्चैवतथासौमित्रिणासह शक्तिंचिक्षेपसंक्रुद्धःसोनुजंप्रतिरावणः वक्षसाधारयामाससौमित्रिस्तांवियद्गतां तयासबाध्यमानःसन्पपातधरणीतले हनूमताजीवितोभूदोषध्यानयनात्पुनः ततःक्रुद्धोमहातेजाराघवोराक्षसांतकः जघानराक्षसान्सर्वान्शरैःकालांतकोपमैः भयात्प्रदुद्रावरणेलंकांप्रतिनिशाचरः जगद्राममयंपश्यन्निर्वेदात्स्वगृहंविशत् निकुंभिलांततःप्राप्यहोमंचक्रेजिगीषया ध्वंसितंवानरेंद्रैस्तदभिचारात्मकंरिपोः पुनरुत्थायपौलस्त्योरामेणसहयोधितुं दिव्यंस्यंदनमारुह्यराक्षसैर्निर्ययौबहिः इदंनिर्गमनमाश्विनशुक्लप्रतिपदि ततःशतमखोदिव्यंरथंहर्यश्वसंयुतं राघवायस्वसूतेनप्रेषयामासभक्तिमान् तंतुमातलिनानीतमारुह्यरथसत्तमं स्तूयमानःसुरगणैर्युयुधेतेनरक्षसा ततोयुद्धमभूद्घोरंरामरावणयोर्महत् सप्ताह्निकमहोरात्रंशस्त्रास्त्रैरतिभीषणैरिति ततोमातलिरथागमन

दिनोत्तरं एवंचनवम्यांतद्वधःतदुक्तंकालिकापुराणे रामस्यानुग्रहार्थंवैरावणस्यवधायच रात्रावेवमहादेवीब्रह्मणाबोधितापुरा ततस्तुत्यक्तनिद्रासानंदायामाश्विनेसिते जगामनगरींलंकांयत्रासीद्राघवःपुरा आगतइतिशेषः इदंचागमनंराज्यंतेतदैवमातलिरथागमनं तत्रगत्वामहादेवीतदातौरामलक्ष्मणौ युद्धेनयोजयामासस्वयमंतर्हितांबिका राक्षसानांवानराणांजग्ध्वासामांसशोणितं रामरावणयोर्युद्धंसप्ताहंसान्वयोजयत् व्यतीतेसप्तमेरात्रेनवम्यांरावणंततः रामेणघातयामासमहामायाजगन्मयी यावत्तयोःस्वयंदेवीयुद्धकेलिमुदैक्षत तावत्तुअष्टरात्राणिसर्वैर्देवैःसुपूजिता निहतेरावणेवीरेनवम्यांसकलैःसुरैः विशेषपूजांदुर्गायाश्चक्रेलोकपितामहः सकलैःसुरैरित्यस्यसहेतिशेषः रामरावणबाणैस्तुयुद्धंचावेक्ष्यभीतिदं तृतीयायांतुलंकायाःपूर्वोत्तरदिशिस्थितं स्वातिनक्षत्रयुक्तायांभीतंसुरबलंमहत् शांत्यर्थंवारयामासदेवेंद्रोवचनाद्धरेः शांत्यर्थंभयशांत्यर्थं ततस्तुश्रवणेनाथदशम्यांचंडिकांशुभां विसृज्यचक्रेशांत्यर्थंबलनीराजनंहरिः रिपुजनितभयशांत्यर्थमित्यर्थः नीराजितबलःशक्रस्तत्ररामंसलक्ष्मणं संभाव्यप्रययौस्वर्गंसहदेवैःशचीपतिः इतिवृत्तंपुराकल्पेमनोःस्वायंभुवेंतरे पुराकल्पेयथावृत्तंप्रतिकल्पंतथैवतु प्रवर्ततेस्वयंदेवीदैत्यानांनाशनायवै स्वायंभुवमन्वंतररूपेपुराकल्पेइत्यर्थः प्रतिकल्पंप्रतिमन्वंतरमित्यर्थः जलप्लवसामान्येनतत्रापिकल्पव्यवहारात् प्रतिकल्पंभवेद्रामोरावणश्चापिराक्षसः तथैवजायतेयुद्धंतथैवत्रिदशागमः एवंरामसहस्राणिरावणानांतथैवच भवितव्यानिभूतानितेषुदेवीप्रवर्तते तांपूजंतिसुराःसर्वेबलंनीराजयंतिच तथैवचनराःसर्वेकुर्युःपूजांयथाविधि बलनीराजनंराजाकुर्याद्बलविवृद्धयेइति इयंचब्रह्मबोधितामहादेवीअग्नौप्रविष्टासीतैवभगवच्छक्तिरूपेतिप्रतिभाति अतएवब्रह्मवैवर्तेप्रथमेंशविभागेप्रतिकल्पंविष्णोश्चरितंकीदृशमितिनारदप्रश्नेब्रह्मवाक्यं सएवभगवान्नूनंप्रतिमन्वंतरंमुने वधायदुष्टदैत्यानांभूमिभारकृतांभुवि कलिद्वापरयोःसंधौभविष्यतिनसंशयः प्रतिकल्पंत्वेवमेवभविष्यतिनसंशयइति सहस्रकृत्वोरामोपिभविताब्रह्मणोदिनेइतिब्रह्मवैवर्ते प्रथमविभागस्थेराधांप्रतिकृष्णवाक्ये दिनेइतिजातावेकवचनं दिनेष्वित्यर्थः पूर्वंप्रतिमन्वंतरमित्युक्तेः प्रतिचतुर्युगंरामाद्यवतारइतितुनयुक्तं चतुर्विंशतितमचतुर्युग्यांरामावतारस्याष्टाविंशतितमचतुर्युग्यांकृष्णावतारस्यहरिवंशेपुराणांतरेचप्रसिद्धत्वादितिदिक् आग्निवेश्यरामायणमितिप्रसिद्धग्रंथेतु रामःपंचदशेवर्षेषड्वर्षामपिमैथिलीं उपयेमेत्वयोध्यायांद्वादशाब्दानुवाससः सप्तविंशतिमेवर्षेवनवासमकल्पयत् अष्टादशतुवर्षाणिसीतायास्तुतदाभवन् त्रिरात्रमुदकाहारश्चतुर्थेह्निफलाशनः पंचमेचित्रकूटेतुरामोवासमकारयत् अथत्रयोदशेवर्षेपंचवट्यांमहामनाः रामोविरूपयामासघोरांशूर्पणखांवने ततोमाघेसिताष्टम्यांमुहूर्तेवृंदसंज्ञके राघवाभ्यांविनासीतांजहारदशकंधरः माघेशुक्लचतुर्दश्यामितिपाठांतरं मार्गशुक्लदशम्यांतुवसंतींरावणालये संपातिर्दशमेमासेआचख्यौवानरेषुतां एकादश्यांमहेंद्रात्पुप्लुवेशतयोजनं तद्रात्रिशेषेसीतायादर्शनंहिहनूमतः द्वादश्यांशिंशपावृक्षेहनूमान्पर्यवस्थितः तस्यांनिशायांसीतायाविश्वासालापसत्कथाः अक्षादिभिस्त्रयोदश्यांततोयुद्धमवर्तत वधोऽक्षकुमारस्यवनविध्वंसनंतथा ब्रह्मास्त्रेणचतुर्दश्यांबद्धःशक्रजिताकपिः वह्निनापुच्छयुक्तेनलंकायादहनंतथा पौर्णमास्यांमहेंद्राद्रौपुनरागमनंकपेः मार्गासितप्रतिपदःपंचभिःपथिवासरैः पुनरागम्यषष्ठेह्निध्वस्तंमधुवनंचतैः सप्तम्यांप्रत्यभिज्ञानदानंशुद्धिनिवेदनं अष्टम्युत्तरफल्गुन्यांमुहूर्तेविजयाभिधे मध्यंप्राप्तेसहस्रांशौप्रस्थानंराघव

स्यतु वासरेसप्तमेंऽभोधौस्कंधावारनिवेशनं पौषशुक्लप्रतिपदस्तृतीयायावदंबुधेः उपस्थानंससैन्यस्यराघवस्यबभूवह विभीषणश्चतुर्थ्यांवैरामेणसहसंगतः समुद्रतरणार्थायपंचम्यांमंत्रउद्गमः प्रायोपवेशनंचक्रेरामोदिनचतुष्टयं समुद्रवरलाभश्चसेतूपायप्रकीर्तनं सेतोर्दशम्यामारंभस्त्रयोदश्यांसमापनं चतुर्दश्यांसुवेलायेरामःसैन्यंन्यवेशयत् पौर्णमास्याद्वितीयांतंत्रिदिनैःसैन्यतारणं तृतीयायादशम्यंतंमंत्रोगुल्मनिवेशने शुकसारणयोःसैन्यप्राप्तिरेकादशीदिने माघेसितायांद्वादश्यांसैन्यसंख्याकृतातुवै सारणेनकपीनांतुसारासारोपवर्णनं त्रयोदश्याद्यमांयावल्लंकायांदिवसैस्त्रिभिः रावणःसैन्यसंख्यानंरणायोत्साहनंतथा ययावथांगदोदौत्यंमाघशुक्लादिवासरे माघशुक्लद्वितीयादिदिनैःसप्तभिरेवतु रक्षसांवानराणांचयुद्धमासीत्सुदारुणं माघशुक्लनवम्यांतुरात्राविंद्रजितारणे रामलक्ष्मणयोर्नागपाशैर्बंधोबभूवह नागपाशविमोक्षार्थंदशम्यांगरुडोभ्यगात् अत्रावहारःकथितोदशम्यादिदिनद्वयं द्वादश्यामांजनेयेनधूम्राक्षस्यवधःकृतः त्रयोदश्यांतुतेनैवनिहतोकंपनोरणे माघशुक्लचतुर्दश्यायावत्कृष्णादिवासरं त्रिदिनेनप्रहस्तस्यनीलेनविहितोवधः माघासितद्वितीयायाश्चतुर्थ्यंतंत्रिभिर्दिनैः रामेणतुमुलेयुद्धेरावणोद्रावितोरणात् पंचम्यास्त्वष्टमीयावद्रावणेनप्रबोधितः कुंभकर्णःसमुत्तस्थावत्रायुद्धंचतुर्दिनं कुंभकर्णोदिनैःषड्भिर्नवम्यास्तुचतुर्दशीं रामेणनिहतोयुद्धेबहुवानरभक्षकः अमावास्यादिनेशोकादवहारोबभूवह फाल्गुनादिप्रतिपदश्चतुर्थ्यंतदिनैस्ततः नरांतकप्रभृतयोनिहताःपंचराक्षसाः पंचम्याःसप्तमीयावदतिकायवधस्त्र्यहात् अष्टम्याद्वादशीयावन्निहतौदिनपंचकात् निकुंभकुंभावूर्ध्वंतुमकराक्षश्चतुर्दिनैः फाल्गुनस्यद्वितीयायांकृष्णेशक्रजिताजितं तृतीयायास्तुसप्तम्याहरथःपंचवासरात् ओषध्यानयनेव्यग्रास्तदासीदवहारकः तत्रत्रयोदशीयावद्दिनैःषड्भिस्तुशक्रजित् लक्ष्मणेनहतोयुद्धेविघ्नितोभिचरन्क्रमात् चतुर्दश्यांदशग्रीवोरणदीक्षाविधिक्रमात् अमावास्यांययौवीरोयुद्धायदशकंधरः चैत्रशुक्लप्रतिपदःपंचमीदिनपंचकैः रावणस्यप्रधानानांयुध्यतामभवत्क्षयः चैत्रषष्ठ्यष्टमीयावन्महापार्श्वादिमारणं चैत्रशुक्लनवम्यांतुसौमित्रेःशक्तिभेदनं द्रोणाद्रिरांजनेयेनलक्ष्मणार्थमुपाहृतः दशम्यामवहारोभूद्रात्रौयुद्धंनृरक्षसोः एकादश्यांतुरामायरथोमातलिसारथिः अष्टादशदिनैरामोद्वैरथेरावणंवधीत् द्वादश्याःशुक्लपक्षस्ययावत्कृष्णचतुर्दशीं माघशुक्लद्वितीयायाश्चैत्रकृष्णचतुर्दशीं अष्टाशीतिदिनंयुद्धंमध्येपंचदशाहकं युद्धावहारंसंग्रामस्त्रिसप्ततिदिनान्यभूत् संस्कारोरावणादीनाममावास्यादिनेभवत् वैशाखादितिथौरामःसुवेलंपुनरागमत् अभिषिक्तोद्वितीयायांलंकाराज्येविभीषणः सीताशुद्धिस्तृतीयायांदेवेभ्योवरलंभनं वैशाखस्यचतुर्थ्यांतुरामःपुष्पकमास्थितः पूर्णेचतुर्दशेवर्षेपंचम्यांमाधवस्यतु भरद्वाजाश्रमंरामःससीतःपुनरागमत् नंदिग्रामेतुषष्ठ्यांवैभरतेनसमागतः सप्तम्यामभिषिक्तोसावयोध्यायांरघूत्तमः जानकीरामसहितारावणस्यनिवेशने मनु १४मासान्स्थितापक्षदशवासरसंयुतेति तत्तुसर्वांशेअनिश्चितप्रामाण्यं कालिकापुराणादिविरोधात् इदंकल्पांतरविषयमितिनयुक्तं तद्विरोधादेवतस्मात्क्रियाविरोधेपुराणेषुउपसंहारएवन्याय्यः शाखांतरोक्तांगोपसंहारवत् यथाकुंभकर्णवधोत्ररामेणोक्तोभारतेलक्ष्मणेनतादृशेविषयेनतुकल्पभेदेनव्यवस्था जन्मविषयेएवतुहरिवंशोक्तासेतिबोध्यम् ॥ कृतकरी०

॥ १०१ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेदशोत्तरशततमःसर्गः ॥ ११० ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥

अथविभीषणविलापः भ्रातरमिति ॥ १ ॥ प्रवीणसमर्थ ॥ २ ॥ अपवृत्तेनरामवाणैस्त्याजितेनमुकुटेनोपलक्षितः ॥३॥ यन्मयापूर्वमीरितंत्वन्निधनांतसर्वरक्षोनाशरूपंतदिदंसंप्राप्तम् उक्तस्यैवविवरणम् काममोहेति काममोहपरीतस्यतेयन्मेवचोनरुचितम् ॥ ४ ॥ यच्चप्रहस्तादयोदर्पाद्भवान्नवहुमन्यंतस्वयंचवचोनवहुमन्येथास्तस्योदर्कउत्तरकालिकविपाकआगतःप्राप्तः ॥ ५ ॥ सुनीतानांधार्मिकाणांसेतुर्गतः विग्रहःस्वरूपम् सत्त्वस्यवलस्य संक्षेपःसंग्रहस्थानम् सुहृत्तानांवीराणाम् गतिर्गताप्राप्ता त्वयेतिशेषः ॥६॥ अस्मिन्भूमौपतितेसतिआदित्यभूमिपातादितुल्यंदृश्यते व्यवसायःप्रवृत्तिलक्षणोधर्मः निरुद्यमःत्वत्तुल्याश्रयाभावान्निर्व्यापारोभूदित्यर्थः ॥ ७ ॥ रणेत्वयिपांसुषुप्रसुप्तइवजाते इहलंकायांवर्तमानस्यगतसत्त्वस्यगताधारवलस्यलोकस्यकिं

भ्रातरंनिहतंदृष्ट्वाशयानंनिर्जितंरणे ॥ शोकवेगपरीतात्माविललापविभीषणः ॥ १ ॥ वीरविक्रांतविख्यातप्रवीणनयकोविद ॥ महार्हशयनोपेत
किंशेषेनिहतोभुवि ॥ २ ॥ निक्षिप्यदीर्घौनिश्चेष्टौभुजावंगदभूषितौ ॥ मुकुटेनापवृत्तेनभास्कराकारवर्चसा ॥ ३ ॥ तदिदंवीरसंप्राप्तंयन्मयापूर्वमी
रितम् ॥ काममोहपरीतस्ययत्तन्नरुचितंतव ॥ ४ ॥ यन्नदर्पात्प्रहस्तोवानेंद्रजिन्नापरेजनाः ॥ नकुंभकर्णोतिरथोनातिकायोनरांतकः ॥ नस्वयंवहु
मन्येथास्तस्योदर्कोयमागतः ॥ ५ ॥ गतःसेतुःसुनीतानांगतोधर्मस्यविग्रहः ॥ गतःसत्वस्यसंक्षेपःसुहस्तानांगतिर्गता ॥ ६ ॥ आदित्यःपतितोभूमौ
मग्नस्तमसिचंद्रमाः ॥ चित्रभानुःप्रशांतार्चिर्व्यवसायोनिरुद्यमः ॥ अस्मिन्निपतितेवीरेभूमौशस्त्रभृतांवरे ॥ ७ ॥ किंशेषमिहलोकस्यगतसत्वस्य
संप्रति ॥ रणेराक्षसशार्दूलेप्रसुप्तइवपांसुषु ॥ ८ ॥ धृतिप्रवालःप्रसभाग्र्यपुष्पस्तपोवलःशौर्यनिवद्धमूलः ॥ रणेमहान्राक्षसराजवृक्षःसंमर्दितो
राघवमारुतेन ॥ ९ ॥ तेजोविषाणःकुलवंशवंशःकोपप्रसादापरगात्रहस्तः ॥ इक्ष्वाकुसिंहावगृहीतदेहःसुप्तःक्षितौरावणगंधहस्ती ॥ १० ॥ परा
क्रमोत्साहविजृंभितार्चिर्निःश्वासधूमःस्ववलप्रतापः ॥ प्रतापवान्संयतिराक्षसाग्निर्निर्वापितोरामपयोधरेण ॥ ११ ॥

शेषंनकिमपि सर्वंनष्टमित्यर्थः ॥ ८ ॥ धृतिर्धैर्यमेवप्रवालायस्यसः प्रसभोहठएवाग्र्यंपुष्पंयस्यसः तपएववलंयस्यसः शौर्यमेवनिवद्धंदृढावस्थितिसाधनंमूलंयस्यसः ॥ ९ ॥ विषाणंदंतः कुलं पितृपैतामहादयस्तेषांवंशःसमूहएववंशःपृष्ठावयवविशेषोयस्यसः वंशोवेणौकुलेवर्गेपृष्ठस्यावयवेपिचेतिविश्वः कोपापरगात्रःकोपएवापरगात्रंपादाद्यवयवायस्यसः प्रसादहस्तःप्रसादःप्रसन्नतैवहस्तःशुंडादंडइत्यर्थः इक्ष्वाकुसिंहेनरामरूपसिंहेनावगृहीतःपातितोदेहोयस्यसः ॥ १० ॥ पराक्रमोत्साहरूपंविजृंभितमर्चिर्यस्यसः क्रोधजोनिःश्वासएवधूमोयस्यसः स्ववलमेवप्रतापो दाहशक्तिर्यस्यसः अतएवप्रतापवान् ॥ ११ ॥

सिंहर्क्षाःराक्षसास्तएवलांगूलंककुद्विषाणेचयस्यसः सिंहर्क्षाराक्षसाःप्रोक्तायक्षाउष्णीषिणोमताइतिनिघंटुः पराभिजित्परजेता गंधनेपराक्रमाद्युत्साहेगंधवाहोवायुतुल्यः गंधनगंधवाहइति
पांक्तःपाठः गंधहस्तीतिपाठेमत्तगजतुल्यः रक्षोवृषोरावणः चापलंधर्मादिविषयस्खलनमेवकर्णचक्षुर्यस्य क्षितीश्वरव्याघ्रोरामव्याघ्रः ॥ १२ ॥ परिदृष्टःप्रकाशमानोऽर्थनिश्चयोयस्मात्तत्
॥ १३ ॥ अयंसमरेनिश्चेष्टोऽशक्तोभूत्वानविनष्टः अपितुचंडविक्रमत्वादिगुणएकएवायम् अशंकितोमृत्युशंकारहितएवदैवात्पतितः ॥१४ ॥ किंततस्तत्राह नैवमिति वृद्धिजयादिकमाशंस

सिंहर्क्षलांगूलककुद्विषाणःपराभिजिद्गंधनगंधवाहः ॥ रक्षोवृषश्चापलकर्णचक्षुःक्षितीश्वरव्याघ्रहतोवसन्नः॥ १२ ॥ वदंतंहेतुमद्वाक्यंपरिदृष्टार्थ
निश्चयम्॥ रामःशोकसमाविष्टमित्युवाचविभीषणम्॥ १३॥ नायंविनष्टोनिश्चेष्टःसमरेचंडविक्रमः ॥ अत्युन्नतमहोत्साहःपतितोयमशंकितः
॥ १४ ॥ नैवंविनष्टाःशोच्यंतेक्षत्रधर्मव्यवस्थिताः॥ वृद्धिमाशंसमानायेनिपतंतिरणाजिरे॥ १५॥ येनसेंद्रास्त्रयोलोकास्त्रासितायुधिधीमता॥ अ
स्मिन्कालसमायुक्तेनकालःपरिशोचितुम्॥ १६ ॥ नैकांतविजयोयुद्धेभूतपूर्वःकदाचन॥ परैर्वाहन्यतेवीरःपरान्वाहंतिसंयुगे॥ १७॥ इयंहिपूर्वैःसं
दिष्टागतिःक्षत्रियसंमता॥ क्षत्रियोनिहतःसंख्येनशोच्यइतिनिश्चयः॥ १८ ॥ तदेवंनिश्चयंदृष्ट्वातत्त्वमास्थायविज्वरः॥ यदिहानंतरंकार्यंकल्प्यंतद
नुचिंतय॥ १९ ॥ तमुक्तवाक्यंविक्रांतंराजपुत्रंविभीषणः॥ उवाचशोकसंतप्तोभ्रातुर्हितमनंतरम्॥ २० ॥ योयंविमर्देषुविभग्नपूर्वःसुरैःसमस्तै
रपिवासवेन॥ भवंतमासाद्यरणेविभग्नोवेलामिवासाद्ययथासमुद्रः॥ २१ ॥ अनेनदत्तानिवनीपकेषुभुक्ताश्चभोगानिभृताश्चभृत्याः॥ धनानिमि
त्रेषुसमर्पितानिवैराण्यमित्रेषुनिपातितानि॥ २२॥

मानाःसंतोयेरणाजिरेनिपतंति क्षत्रधर्मस्थिताएवंविनष्टास्तेनशोच्यंतेपुण्यलोकप्राप्तेरितिभावः ॥ १५ ॥ कालसमायुक्तेकालधर्मसंबद्धे एवंदुर्गुणयुक्तस्यमरणमेवसम्यगितिभावः ॥ १६ ॥
नभूतपूर्वइत्येतदेवोपपादयति परैरिति ॥ १७॥ इयंहियागतिरनेनप्राप्ताइयंगतिःपूर्वैर्मन्वादिभिःसंदिष्टाउपदिष्टा क्षत्रियसंमताक्षत्रियपूजितोत्तमागतिरेव अतःसंख्येहतःक्षत्रियोनशोच्यइति
निश्चयः ॥ १८ ॥ तत्तस्मादेवंनिश्चयंदृष्ट्वाज्ञात्वातत्त्वमास्थायनिश्चितत्त्वमवलंब्यात्रयत्कल्प्यमनुष्ठेयंतदनुचिंतय सत्त्वमास्थायेतिपाठेसत्त्वगुणमास्थायेत्यर्थः ॥१९॥ २० ॥ विमर्देषुयुद्धेषु
॥ २१ ॥ वनीपकेषुयाचकेष्वनेनदत्तानिदानानीतिशेषः निभृताःनितरांपोषिताः ॥ २२ ॥

एषोहिताग्निरितित्यार्षःसंधिः आहिताग्निरिति च्छेदः वेदांतगःअधीतोपनिषत्कः कर्मसुअग्निहोत्रादिषु अग्र्यशूरःपरमानुष्ठातापरमकर्मठइत्यर्थः ॥ २३ ॥ तस्यस्वर्गीयंस्वर्गार्हंआधानंविधानंप्रेत
कृत्यम् ॥ २४ ॥ तवैवममापिस्नेहविषयोतःसंस्कारविषयांशंकांमाकुर्वित्यर्थः ॥ २५ ॥ कतकरी० ॥ १०२॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरा०वा०आ०युद्धकांडेएकादशाधिकशततमःसर्गः॥ १११॥

एषोहिताग्निश्चमहातपाश्चवेदांतगःकर्मसुचाग्र्यशूरः ॥ एतस्ययत्प्रेतगतस्यकृत्यंतत्कर्तुमिच्छामितवप्रसादात् ॥ २३ ॥ सतस्यवाक्यैःकरुणैर्महा
त्मासंबोधितःसाधुविभीषणेन॥ आज्ञापयामासनरेंद्रसूनुःस्वर्गीयमाधानमदीनसत्वः ॥ २४ ॥ मरणांतानिवैराणिनिवृत्तंनःप्रयोजनम् ॥ क्रिय
तामस्यसंस्कारोममाप्येषयथातव ॥ २५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकादशाधिकशततमःसर्गः ॥ १११ ॥
रावणंनिहतंदृष्ट्वाराघवेणमहात्मना॥ अंतःपुराद्विनिष्पेतूराक्षस्यःशोककर्शिताः ॥ १ ॥ वार्यमाणाःसुबहुशोवेष्टंत्योरणपांसुषु॥ विमुक्तकेश्यःशो
कार्तागावोवत्सहतायथा॥ २॥ उत्तरेणविनिष्क्रम्यद्वारेणसहराक्षसैः॥ प्रविश्यायोधनंघोरंविचिन्वंत्योहतंपतिम्॥ ३॥ आर्यपुत्रेतिवादिन्योहाना
थेतिचसर्वशः॥ परिपेतुःकबंधांकांमहींशोणितकर्दमाम् ॥ ४॥ ताबाष्पपरिपूर्णाक्ष्योभर्तृशोकपराजिताः ॥ करिण्यइवनर्दंत्यःकरेण्वोहतयूथपाः
॥५॥ ददृशुस्तामहाकायंमहावीर्यंमहाद्युतिम्॥ रावणंनिहतंभूमौनीलांजनचयोपमम्॥ ६॥ ताःपतिंसहसादृष्ट्वाशयानंरणपांसुषु॥ निपेतुस्तस्य
गात्रेषुच्छिन्नावनलताइव ॥७॥ बहुमानात्परिष्वज्यकाचिदेनंरुरोदह ॥ चरणौकाचिदालंब्यकाचित्कंठेऽवलंब्यच॥८॥ उत्क्षिप्यचभुजौकाचि
द्भूमौसुपरिवर्तते॥ हतस्यवदनंदृष्ट्वाकाचिन्मोहमुपागमत् ॥ ९ ॥ काचिदंकेशिरःकृत्वारुरोदमुखमीक्षती ॥ स्नापयंतीमुखंबाष्पैस्तुषारैरिवपंकज
म्॥ १०॥ एवमार्ताःपतिंदृष्ट्वारावणंनिहतंभुवि ॥ चुक्रुशुर्बहुधाशोकाद्भूयस्ताःपर्यदेवयन्॥ ११ ॥ येनवित्रासितःशक्रोयेनवित्रासितोयमः॥ ये
नवैश्रवणोराजापुष्पकेणवियोजितः॥ १२॥ गंधर्वाणामृषीणांचसुराणांचमहात्मनाम्॥ भयंयेनरणेदत्तंसोयंशेतेरणेहतः॥ १३॥

रावणमिति ॥ १ ॥ वार्यमाणाःपांसुवेष्टनाद्बहुशोनिवार्यमाणाअपिरणपांसुषुवेष्टंत्यः वत्सहताःहतवत्साः अयमत्याप्तवियोगजशोकमात्रेदृष्टांतः ॥ २ ॥ ३ ॥४॥ हतयूथपाःकरेण्वइवददृशुः
॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ सुपरिवर्ततेलुंठतिस्म ॥ ९ ॥ स्नापयंतीत्यत्रवैकल्पिकत्वात्पक्षेमित्वाभावः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ असत्वःकश्चिदिवदुर्बलःप्राकृतप्राणीव लंभितः प्रापितः ॥ १६ ॥ १७ ॥ सुहृदांवाक्यमितिशेषः एतावयंआत्माचतेत्वयाइदानींसमंएककालएवपातितः ॥ १८ ॥ हितंवाक्यंब्रुवाणोपियत्परुषितस्तत्फलंदृष्टमित्यर्थः ॥ १९ ॥ यदितेत्वयासीतानिर्यातितासमर्पितास्यात्तदानःइदंव्यसनंनस्यात् ॥ २० ॥ भ्रातावृत्तकामोनिष्पन्नमनोरथः स्ववाक्यकरणात्मित्रकुलंमित्रपक्षः वयमविधवाःस्याम शत्रवश्चसकामानस्युः ॥ २१ ॥२२॥ एवंरावणीयस्वेच्छाचरणस्यनाशहेतुतामुक्त्वेदानींतन्निरासपूर्वकंदैवस्यतत्कारणत्वंदर्शयंति नेति कामंपर्याप्तम् तवन

अमुरेभ्यःसुरेभ्योवापन्नगेभ्योपिवातथा॥भयंयोनविजानातितस्येदंमानुषाद्भयम्॥ १४ ॥ अवध्योदेवतानांयस्तथादानवरक्षसाम्॥हतःसो
यंरणेशेतेमानुषेणपदातिना ॥ १५॥ योनशक्यःसुरैर्हंतुंनयक्षैर्नासुरैस्तथा ॥ सोयंकश्चिदिवासत्वोमृत्युंमर्त्येनलंभितः॥ १६॥ एवंवदंत्योरुरुदुस्त
स्यतादुःखितास्त्रियः ॥ भूयएवचदुःखार्ताविलेपुश्चपुनःपुनः ॥ १७ ॥ अशृण्वतातुसुहृदांसततंहितवादिनाम्॥ मरणायाहृतासीताराक्षसाश्चनि
पातिताः॥एताःसममिदानींतेवयमात्माचपातितः॥ १८॥ ब्रुवाणोपिहितंवाक्यमिष्टोभ्राताविभीषणः॥ दृष्टंपरुषितोमोहात्त्वयात्मवधकांक्षिणा
॥ १९॥ यदिनिर्यातितातेस्यात्सीतारामायमैथिली॥ ननःस्याद्व्यसनंघोरमिदंमूलहरंमहत्॥ २०॥ वृत्तकामोभवेद्भ्रातारामोमित्रकुलंभवेत्॥वयं
चाविधवाःसर्वाःसकामानचशत्रवः ॥ २१ ॥ त्वयापुनर्नृशंसेनसीतांसंरुंधताबलात्॥ राक्षसावयमात्माचत्रयंतुल्यंनिपातितम् ॥ २२॥नकाम
कारःकामंवातवराक्षसपुंगव॥दैवंचेष्टयतेसर्वंहतंदैवेनहन्यते॥ २३ ॥ वानराणांविनाशोयंराक्षसानांचतेरणे ॥ तवचैवमहाबाहोदैवयोगादुपा
गतः॥ २४॥नैवार्थेनचकामेनविक्रमेणनचाज्ञया॥शक्यादैवगतिर्लोकेनिवर्तयितुमुद्यता॥ २५॥ विलेपुरेवंदीनास्ताराक्षसाधिपयोषितः॥कुर
र्यइवदुःखार्तावाष्पपर्याकुलेक्षणाः॥ २६॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेद्वादशाधिकशततमःसर्गः॥ ११२॥ ॥ ७ ॥ ॥तासांविलपमा
नानांतदाराक्षसयोषिताम्॥ज्येष्ठपत्नीप्रियादीनाभर्तारंसमुदैक्षत॥१॥

कामकारोनत्वदिच्छाप्रवर्तितोयंव्यवहारः कुतोयतोदैवंसर्वंप्राणिजातंचेष्टयतेतत्तत्कर्मानुसारेणातोदैवहतमेवकेनचिन्निमित्तेनहन्यते ॥ २३ ॥ तेतवरणेवानराणांराक्षसानांतवचायंविनाशोदैवादुपागतः ॥ २४ ॥ अर्थेनधनेन कामेनेच्छया आज्ञयामर्यादाव्यवस्थापनशक्त्या उद्यताफलोन्मुखीभूता ॥ २५ ॥ २६ ॥ कतकरी० ॥ १०३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्वादशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११२ ॥ ॥ तासामिति ॥ १ ॥

मंडोदरीमंडनभूतोदरी कृशोदरीत्यर्थः मंदोदरीतिपाठेप्ययमेवार्थः ॥ २ ॥ पुरंदरोऽपित्रस्यति ॥ ३ ॥ तवोद्वेगात्त्वत्तउद्वेगंप्राप्य ॥ ४ ॥ वीर्येणत्रैलोक्यमाक्रम्यश्रियान्वितंत्वांमानुषोजघानेति यदत्रकिमितिनव्यपत्रपसे ॥ ५ ॥ ६ ॥ मानुषाणामविषयेअगोचरेलंकाद्वीपरूपेदेशेइत्यर्थः ॥ ७ ॥ सर्वतःसमुपेतस्यजयोपेतस्यतवतेनरामेणयदभिमर्षणंप्रधर्षणमेतद्रामस्यकर्मेतिनश्रद्दधामि ॥ ८ ॥ ननुप्रत्यक्षसिद्धेकथमश्रद्धेत्यरुच्यापक्षांतरमथवेति तवनाशायाप्रतितर्कितांअचिंतनीयोपपत्तिकांमायांविधायकृतांतोरामरूपेणागतइतिमन्येइतिशेषः ॥ ९ ॥ अथवारामरूपेणवासवेनत्वंधर्षितोसि एतन्नोपपद्यतइत्याह वासवस्येति महावलत्वादिविशेषणंत्वांद्रष्टुमपिवासवस्यतुकुतःशक्तिः ॥ १० ॥ अतोऽव्यक्तमित्यादि सत्यमेवमंदोदरीजानीतेभगवत्कृपया महायोगी

दशग्रीवंहतंदृष्ट्वारामेणाचिंत्यकर्मणा॥ पतिंमंडोदरीतत्रकृपणापर्यदेवयत् ॥ २ ॥ ननुनाममहावाहोतववैश्रवणानुज ॥ क्रुद्धस्यप्रमुखेस्थातुंत्रस्यत्यपिपुरंदरः॥ ३॥ ऋषयश्चमहांतोपिगंधर्वाश्चयशस्विनः ॥ ननुनामतवोद्वेगाच्चारणाश्चदिशोगताः ॥ ४ ॥ सत्वंमानुषमात्रेणरामेणयुधिनिर्जितः॥ नव्यपत्रपसेराजन्किमिदंराक्षसेश्वर॥ ५॥ कथंत्रैलोक्यमाक्रम्यश्रियावीर्येणचान्वितम्॥ अविषह्यंजघानत्वांमानुषोवनगोचरः॥ ६॥ मानुषाणामविषयेचरतःकामरूपिणः॥ विनाशस्तवरामेणसंयुगेनोपपद्यते ॥ ७ ॥ नचैतत्कर्मरामस्यश्रद्दधामिचमृमुखे ॥ सर्वतःसमुपेतस्यतवतेनाभिमर्षणम्॥ ८॥ अथवारामरूपेणकृतांतःस्वयमागतः ॥ मायांतवविनाशायविधायाप्रतितर्किताम्॥ ९ ॥ अथवावासवेनत्वंधर्षितोसिमहावल॥ वासवस्यतुकाशक्तिस्त्वांद्रष्टुमपिसंयुगे ॥ १० ॥ महावलंमहावीर्यंदेवशत्रुंमहौजसम्॥ व्यक्तमेषमहायोगीपरमात्मासनातनः॥ ११॥ अनादिमध्यनिधनोमहतःपरमोमहान्॥ तमसःपरमोधाताशंखचक्रगदाधरः॥ १२॥ श्रीवत्सवक्षानित्यश्रीरजय्यःशाश्वतोध्रुवः ॥ मानुषंरूपमास्थायविष्णुःसत्यपराक्रमः॥ १३॥ सर्वैःपरिवृतोदेवैर्वानरत्वमुपागतैः॥ सर्वलोकेश्वरःश्रीमान्लोकानांहितकाम्यया ॥ १४ ॥

स्वाभाविकसर्वशक्तियुक्तःपरमात्माआत्मनामप्यात्मा सर्वांतर्यामीत्यर्थः यआत्मनितिष्ठन्नात्मानमंतरोयमयतीतिश्रुतेः सनातनःसदास्तित्वयुक्तः ॥ ११ ॥ अनादिमध्यनिधनःजन्मवृद्धिनाशहीनः महतःपरमोमहान्महतोमहीयान् तमसःपरमःप्रकृतेःप्रवर्तकः तपसःपरमइतिपाठेसर्वतः फलदइत्यर्थः धातास्रष्टा यतोवाइमानिभूतानिजायंतइत्युक्तेः इदानींविग्रहगुणानाह शंखेत्यादि ॥ १२ ॥ नित्यश्रीरनपायिलक्ष्मीकः अजय्योऽजेतुमशक्यः शाश्वतोऽपक्षयरहितः ध्रुवःपरिणामशून्यः अनेनषड्भावविकारशून्यत्वमुक्तम् महायोगित्वादिविशेषणविशिष्टोयोविष्णुःसएवराम इत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥

सराक्षसपरीवारंराक्षसरूपपरीवारसहितम् हतवानितिशेषः देवशत्रुंभयावहमित्यनेनभगवतोवैदम्यंनैर्घृण्येपरिहृते अवतारप्रयोजनंरावणवधप्रयोजनंचदेवभयनिवृत्तिरूपंदर्शितम् पुराभगवदुद्देशेनतपोनुष्ठानकाले ॥ १५॥ तद्वैरंस्वजयनिमित्तंवैरंस्मरद्भिरिंद्रियैरकर्मप्रवृत्तिसंपादनेननिर्जितः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ व्युष्टिःफलम् सीतांप्रतिअभिकामःकामुकः ॥ १९ ॥ २० ॥ मान्यामुपास्यदेवताम् वसुधायाःसर्वक्षमावन्निदर्शनभूतायावसुधांनिदर्शनभूमिम् एवंसर्वसौभाग्ययुक्तानांनिदर्शनभूतश्रियोपिनिदर्शनभूताम् ॥ २१ ॥ छद्मनाआनयित्वाआनीय आत्मस्व

सराक्षसपरीवारंदेवशत्रुंभयावहम् ॥ इंद्रियाणिपुराजित्वाजितंत्रिभुवनंत्वया ॥ १५ ॥ स्मरद्भिरिवतद्वैरमिंद्रियैरेवनिर्जितः ॥ यदैवहिजनस्थाने
राक्षसैर्बहुभिर्वृतः ॥ १६ ॥ खरस्तुनिहतोभ्रातातदारामोनमानुषः ॥ यदैवनगरींलंकांदुष्प्रवेशांसुरैरपि ॥ १७॥ प्रविष्टोहनुमान्वीर्यात्तदैवव्यथि
तावयम् ॥ क्रियतामविरोधश्चराघवेणेतियन्मया ॥ १८ ॥ उच्यमानंनगृह्णासितस्येयंव्युष्टिरागता ॥ अकस्माच्चाभिकामोसिसीतांराक्षसपुंगव
॥ १९ ॥ ऐश्वर्यस्यविनाशायदेहस्यस्वजनस्यच ॥ अरुंधत्याविशिष्टांतांरोहिण्याश्चापिदुर्मते ॥ २० ॥ सीतांधर्षयतामान्यांत्वयाह्यसदृशंकृतम् ॥
वसुधायाहिवसुधांश्रियाःश्रींभर्तृवत्सलाम् ॥ २१ ॥ सीतांसर्वानवद्यांगीमरण्येविजनेशुभाम् ॥ आनयित्वातुतांदीनांछद्मनात्मस्वदूषणम् ॥ २२ ॥
अप्राप्यतंचैवकामंमैथिलीसंगमेकृतम् ॥ पतिव्रतायास्तपसानूनंदग्धोसिमेप्रभो ॥ २३ ॥ तदैवयन्नदग्धस्त्वंधर्षयंस्तनुमध्यमाम् ॥ देवाबिभ्य
तितेसर्वेसेंद्राःसाग्निपुरोगमाः ॥ २४ ॥ अवश्यमेवलभतेफलंपापस्यकर्मणः ॥ भर्तःपर्यागतेकालेकर्तानास्त्यत्रसंशयः ॥ २५ ॥ शुभकृच्छुभमाप्नो
तिपापकृत्पापमश्नुते ॥ विभीषणःसुखंप्राप्तस्त्वंप्राप्तःपापमीदृशम् ॥ २६ ॥ संत्यन्याःप्रमदास्तुभ्यंरूपेणाभ्यधिकास्ततः ॥ अनंगवशमापन्नस्त्वं
तुमोहान्नबुध्यसे ॥ २७ ॥ नकुलेननरूपेणनदाक्षिण्येनमैथिली ॥ मयाधिकावातुल्यावातत्तुमोहान्नबुध्यसे ॥ २८ ॥ सर्वदासर्वभूतानांनास्तिमृ
त्युरलक्षणः ॥ तववतद्वदयंमृत्युर्मैथिलीकृतलक्षणः ॥ २९ ॥

दूषणम् स्वशब्दःस्वीयवाची आत्मनःस्वकुलस्यनाशनं कृतमितिशेषः ॥ २२ ॥ मैथिलीसंगमंकृतंतंकाममप्राप्यपतिव्रतायास्तस्यास्तपसानूनंनिश्चयेनदग्धोसि मेप्रभोमेभर्तः ॥ २३ ॥ तांधर्षयंस्तदैवधर्षणसमयएवनदग्धइतियत् येनमाहात्म्येनदेवाबिभ्यतितेनमाहात्म्येनेत्यर्थः ॥ २४ ॥ कालेपरिपाकसमयेपर्यागतेसति ॥२५॥ शुभंसुखम् पापंदुःखम् ॥ २६ ॥ तुभ्यंतव ततःसीतातोपि ॥२७ ॥ मैथिलीकुलादिनामदधिकानमत्तुल्यापिनाथापितत्तुतथात्वंतुत्वंमोहान्नबुध्यसे ॥ २८ ॥ अलक्षणोऽनिमित्तः मैथिलीकृतलक्षणःमैथिलीकृतंलक्षणंनिमित्तंयस्यसः मैथिलीहेतुकइत्यर्थः ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ श्रियाउपलक्षितेतिशेषः ॥३२ ॥ ३३ ॥ सैवाहंसौभाग्यलक्षणवत्येवतववधादन्येवविधवेवसंवृत्तेत्यर्थः अत्रान्येवेतीवकारेणदेवस्थित्यावस्तुतोऽवैधव्यंसूचितम् सुभ्रुशोभ
नभ्रूयुतम् सुत्वक्शोभनत्वगिंद्रियस्थानम् ॥ ३४ ॥ कांतिराल्हादकरीप्रभातयाचंद्रतुल्यम् श्रीरुज्ज्वलतातयापद्मवत् द्युतिःपराभिभवसामर्थ्यंतेजस्तेनरवितुल्यम् कूटःसमूहः ताम्रास्यंताम्रो
ष्ठम् ॥ ३५ ॥ पानभूमिषुमदव्याकुललोलाक्षंभूत्वायदभ्राजतेतिशेषः चारुसुंदरम् वल्गुचंचलम् स्मितकथंस्मितोपेतकथायुतम् ॥ ३६ ॥ तदेवतेवक्त्रम् एवमेवकथामापन्नंनभ्राजते तामव

सीतानिमित्तजोमृत्युस्त्वयादूराद्रुपाहृतः ॥ मैथिलीसहरामेणविशोकाविहरिष्यति ॥ ३० ॥ अल्पपुण्यात्वहंघोरेपतिताशोकसागरे ॥ कैलासेमं
दरेमेरौतथाचैत्ररथेवने ॥ ३१ ॥ देवोद्यानेषुसर्वेषुविहृत्यसहितात्वया ॥ विमानेनानुरूपेणयायाम्यतुलयाश्रिया ॥ ३२ ॥ पश्यंतीविविधान्देशां
स्तांस्तांश्चित्रस्रगंवरा ॥ भ्रंशिताकामभोगेभ्यःसास्मिवीरवधात्तव ॥ ३३ ॥ सैवान्येवास्मिसंवृत्ताधिग्राज्ञांचंचलांश्रियम् ॥ हाराजन्सुकुमारंते
सुभ्रुसुत्वक्समुन्नसम् ॥ ३४ ॥ कांतिश्रीद्युतिभिस्तुल्यमिंदुपद्मदिवाकरैः ॥ किरीटकूटोज्ज्वलितंताम्रास्यंदीप्तकुंडलम् ॥ ३५ ॥ मदव्याकुललोला
क्षंभूत्वायत्पानभूमिषु ॥ विविधस्रग्धरंचारुवल्गुस्मितकथंशुभम् ॥ ३६ ॥ तदेवाद्यतवैवंहिवक्त्रंनभ्राजतेप्रभो ॥ रामसायकनिर्भिन्नंरक्तंरुधिरवि
स्रवैः ॥ ३७ ॥ विशीर्णमेदोमस्तिष्कंरूक्षंस्यंदनरेणुभिः ॥ हापश्चिमामेसंप्राप्तादशावैधव्यदायिनी ॥ ३८ ॥ यामयासीन्नसंबुद्धाकदाचिदपिमंदया ॥
पितादानवराजोमेभर्तामेराक्षसेश्वरः ॥ ३९ ॥ पुत्रोमेशक्रनिर्जेताइत्यहंगर्विताभृशम् ॥ दृप्तारिमथनाःक्रूराःप्रख्यातबलपौरुषाः ॥ ४० ॥ अकुत
श्चिद्भयानाथाममेत्यासीन्मतिर्ध्रुवा ॥ तेषामेवंप्रभावाणांयुष्माकंराक्षसर्षभाः ॥ ४१ ॥ कथंभयमसंबुद्धंमानुषादिदमागतम् ॥ स्निग्धेंद्रनीलनी
लंतुप्रांशुशैलोपमंमहत् ॥ ४२ ॥ केयूरांगदवैदूर्यमुक्ताहारस्रगुज्ज्वलम् ॥ कांतंविहारेष्वधिकंदीप्तंसंग्रामभूमिषु ॥ ४३ ॥ भात्याभरणभाभिर्यद्विद्युद्भि
रिवतोयदः ॥ तदेवाद्यशरीरंतेतीक्ष्णैर्नैकचरैश्चितम् ॥ ४४ ॥ पुनर्दुर्लभसंस्पर्शंपरिष्वक्तुंनशक्यते ॥ श्वाविधःशललैर्युक्तंलग्नैर्बाणैर्निरंतरम् ॥ ४५ ॥

स्थामाह रामेति रक्तंरक्तवर्णम् ॥ ३७ ॥ विशीर्णमेदोस्थिगतमांसंमस्तिष्कंमज्जाचयस्यतत् सावैधव्यदापश्चिमादशामेमयासंप्राप्ता ॥ ३८ ॥ यामयासंबुद्धानासीत् दानवराजोमयः ॥ ३९ ॥
अहंगर्विताविशिष्टपतिपुत्रपितृत्वात् दृप्तारिमथनत्वादिधर्मामनाथास्त्रातारःसंतीतिममध्रुवादृढामतिरासीत् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ श्वाविधःशल्यकस्यशललैःकंटकैरिवलग्नैर्बाणै
र्निरंतरम् कृतमितिशेषः ॥ ४५ ॥

तथामर्मसुस्वर्पितैर्वाणैःसंछिन्नस्नायुवंधनम रुधिरच्छवितत्संवंधेनरक्तकांति ॥ ४६ ॥ वज्रप्रहारमभितोविकीर्णःपर्वतइवतेशरीरंविकीर्णम् हाखेदं स्वप्नइवेदंकथंसत्यमेवजातम् ॥ ४७ ॥ वसु
रत्नम् महत्अत्यर्थम् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ साधुभूतानांसाधुजनानांविदारणं ओजसावलेन दृप्तवाक्यानांगर्विष्ठवचसाम् ॥ ५० ॥ ५१ ॥ आहवेनिग्रहीतारंजेतारमितियावत् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

स्वर्पितैर्मर्मसुभृशंसंछिन्नस्नायुवंधनम् ॥ क्षितौनिपतितंराजन्श्यामंवैरुधिरच्छवि ॥ ४६ ॥ वज्रप्रहारमभितोविकीर्णइवपर्वतः ॥ हास्वप्नःसत्य
मेवेदंत्वंरामेणकथंहतः ॥ ४७ ॥ त्वंमृत्योरपिमृत्युःस्याःकथंमृत्युवशंगतः ॥ त्रैलोक्यवसुभोक्तारंत्रैलोक्योद्वेगदंमहत् ॥ ४८ ॥ जेतारंलोकपालानां
क्षेप्तारंशंकरस्यच ॥ दृप्तानांनिग्रहीतारमाविष्कृतपराक्रमम् ॥ ४९ ॥ लोकक्षोभयितारंचसाधुभूतविदारणम् ॥ ओजसादृप्तवाक्यानांवक्तारंरि
पुसन्निधौ ॥ ५० ॥ स्वयूथभृत्यगोप्तारंहंतारंभीमकर्मणाम् ॥ हंतारंदानवेंद्राणांयक्षाणांचसहस्रशः ॥ ५१ ॥ निवातकवचानांतुनिग्रहीतारमाहवे ॥
नैकयज्ञविलोप्तारंत्रातारंस्वजनस्यच ॥ ५२ ॥ धर्मव्यवस्थाभेत्तारंमायास्रष्टारमाहवे ॥ देवासुरनृकन्यानामाहर्तारंततस्ततः ॥ ५३ ॥ शत्रुस्त्रीशो
कदातारंनेतारंस्वजनस्यच ॥ लंकाद्वीपस्यगोप्तारंकर्तारंभीमकर्मणाम् ॥ ५४ ॥ अस्माकंकामभोगानांदातारंरथिनांवरम् ॥ एवंप्रभावंभर्तारं
दृष्ट्वारामेणपातितम् ॥ ५५ ॥ स्थिरास्मियादेहमिमंधारयामिहतप्रिया ॥ शयनेषुमहार्हेषुशयित्वाराक्षसेश्वर ॥ ५६ ॥ इहकस्मात्प्रसुप्तोसिधर
ण्यांरेणुगुंठितः ॥ यदामेतनयःशस्तोलक्ष्मणेनेंद्रजिद्युधि ॥ ५७ ॥ तदात्वभिहतातीव्रमद्यत्वस्मिनिपातिता ॥ साहंवंधुजनैर्हीनाहीनानाथेनचत्वया
॥ ५८ ॥ विहीनाकामभोगैश्चशोचिष्येशाश्वतीःसमाः ॥ प्रपन्नोदीर्घमध्वानंराजन्नद्यसुदुर्गमम् ॥ ५९ ॥ नयमामपिदुःखार्तांनवर्तिष्येत्वयावि
ना ॥ कस्मात्त्वंमांविहायेहकृपणांगंतुमिच्छसि ॥ ६० ॥ दीनांविलपतींमंदांकिंचमांनाभिभाषसे ॥ दृष्ट्वानखल्वभिक्रुद्धोमामिहानवगुंठिताम्
॥ ६१ ॥ निर्गतांनगरद्वारात्पद्भ्यामेवागतांप्रभो ॥ पश्येष्टदारदारांस्तेभ्रष्टलज्जावगुंठनान् ॥ ६२ ॥

॥ ५४ ॥ एवंप्रभावंत्वांहतंदृष्ट्वाहतप्रियाइमंदेहंधारयामि अतःस्थिराकठिनहृदयास्मीतिजाने ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ तदात्वभिहताअभिघातमात्रंप्राप्ता अद्यतुनिपातितास्मि ॥ ५८ ॥
॥ ५९ ॥ ६० ॥ अनवगुंठितांभ्रष्टावगुंठनाम् ६१ ॥ भ्रष्टंलज्जारक्षकमवगुंठनंयेषांतान् ॥ ६२ ॥

॥६३॥नैकाःकुलस्त्रियः ऋष्यादीनामितिशेषः ॥६४॥ यच्छप्तस्तत्फलंत्वंपरवशंशत्रुवशंगतः ॥ ६५ ॥ त्वयाविप्रकृताभिःकृतापकाराभिस्तदापकारसमयेयच्छप्तंतत्फलमागतं विप्रकृतानांपतिव्रतानामश्रूण्यकस्मात्किंचिदनर्थकारणंविनाभूतलेनपतंतीतियोयंप्रवादःप्रायशोजनेचरतिप्रवर्ततेससत्यंत्वांप्रतिजातः तवानर्थकरएवजातइत्यर्थः ॥६६॥६७॥ शौटीर्यमानिनावीरमानिना ॥६८॥कातर्यंकातरत्वम् ॥६९॥पक्कलक्षणंपक्कस्यआसन्नविनाशस्यलक्षणमित्यर्थः ॥७०॥ मेदेवरोविभीषणोराक्षसानांविनाशआगतइतियदब्रवीत्तदागतमितिशेषः ॥ ७१ ॥ व्यसनेनस्त्रीप्रस

वर्हिर्निष्पतितान्सर्वान्कथंदृष्ट्वानकुप्यसि॥ अयंक्रीडासहायस्तेऽनाथोलालप्यतेजनः॥६३॥नचैनमाश्वासयसिकिंवानबहुमन्यसे॥यास्त्वयाविधवाराजन्कृतानैकाःकुलस्त्रियः॥६४॥पतिव्रताधर्मरतागुरुशुश्रूषणेरताः॥ताभिःशोकाभितप्ताभिःशप्तःपरवशंगतः॥६५॥त्वयाविप्रकृताभिश्चतदाशप्तस्तदागतम्॥प्रवादःसत्यमेवायंत्वांप्रतिप्रायशोनृप॥६६॥पतिव्रतानांनाकस्मात्पतंत्यश्रूणिभूतले॥ कथंचनामतेराजन्लोकानाक्रम्यतेजसा ॥६७॥ नारीचौर्यमिदंक्षुद्रंकृतंशौटीर्यमानिना ॥ अपनीयाश्रमाद्रामंयन्मृगच्छद्मनात्वया ॥ ६८ ॥ आनीतारामपत्नीसाअपनीयचलक्ष्मणम् ॥ कातर्यंचनतेयुद्धेकदाचित्संस्मराम्यहम् ॥ ६९ ॥ तत्तुभाग्यविपर्यासान्नूनंतेपक्कलक्षणम् ॥ अतीतानागतार्थज्ञोवर्तमानविचक्षणः ॥७०॥मैथिलीमाहृतांदृष्ट्वाध्यात्वानिःश्वस्यचायतम्॥सत्यवाक्समहाबाहोदेवरोमेयदब्रवीत्॥७१॥ अयंराक्षसमुख्यानांविनाशःप्रत्युपस्थितः॥कामक्रोधसमुत्थेनव्यसनेनप्रसंगिना॥७२॥निवृत्तस्त्वत्कृतेनार्थःसोयंमूलहरोमहान्॥त्वयाकृतमिदंसर्वमनाथंराक्षसंकुलम्॥ ७३ ॥ नहित्वंशोचितव्योमेप्रख्यातबलपौरुषः॥स्त्रीस्वभावात्तुमेबुद्धिःकारुण्येपरिवर्तते॥७४॥सुकृतंदुष्कृतंचत्वंगृहीत्वास्वांगतिंगतः॥ आत्मानमनुशोचामित्वद्विनाशेनदुःखिताम् ॥ ७५ ॥ सुहृदांहितकामानांनश्रुतंवचनंत्वया ॥ भ्रातृणांचैवकार्त्स्न्येनहितमुक्तंदशानन ॥ ७६॥ हेत्वर्थयुक्तंविधिवच्छ्रेयस्करमदारुणम् ॥ विभीषणेनाभिहितंनकृतंहेतुमत्त्वया ॥ ७७ ॥ मारीचकुंभकर्णाभ्यांवाक्यंममपितुस्तथा॥नकृतंवीर्यमत्तेनतस्येदंफलमीदृशम्॥७८॥नीलजीमूतसंकाशपीतांबरशुभांगद॥स्वगात्राणिविनिक्षिप्यकिंशेषेरुधिरावृतः॥ ७९ ॥

क्तिलक्षणेन प्रसंगिनाप्रसक्तिमता॥७२॥त्वत्कृतेनार्थोऽशेषैश्वर्यलक्षणोनिवृत्तः यतःसोयंपरस्त्रीप्रसक्तिरूपोमूलहरोनर्थइतिशेषः ॥ ७३॥ ७४ ॥ दुःखितांसंप्राप्तदुःखाम्॥७५॥सुहृदांमारीचादीनाम्॥७६॥ अदारुणंसौम्यं हेत्वर्थयुक्तंहेतुप्रयोजनाभ्यांसहितं हेतुमन्नकृतं फलवन्नानुष्ठितमित्यर्थः॥७७॥मारीचकुंभकर्णाभ्यामभिहितमितिशेषः ॥७८॥विनिक्षिप्यभूतलेइतिशेषः॥७९ ॥

॥ ८० ॥ यातुधानस्यसुमालेः ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ तेत्वयासततमर्चितःपूजितः वहुप्रहरणोवहुहंता ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ फलतेस्फुटति ॥ ८६ ॥ कश्मलोमूर्च्छासन्नापीडिता ॥ ८७ ॥
॥ ८८ ॥ दशाविभागस्यपुण्यपरिपाकदशाविशेषस्यपर्यायेविनाशेराज्ञांचंचलाःश्रियस्तेनविदिताःकिं एवंलोकानांस्थितिरध्रुवाचंचलेत्यपितेकिंनविदितम् ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥

प्रसुप्तइवशोकार्ताकिंमांनप्रतिभाषसे॥ महावीर्यस्यदक्षस्यसंयुगेष्वपलायिनः॥ ८० ॥ यातुधानस्यदौहित्रींकिंमांनप्रतिभाषसे॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठकिं
शेषेनवेपरिभवेकृते ॥ ८१ ॥ अद्यवैनिर्भयालंकाप्रविष्टाःसूर्यरश्मयः॥ येनसूदयसेशत्रून्समरेसूर्यवर्चसा॥ ८२ ॥ वज्रंवज्रधरस्येवसोयंतेसतता
र्चितः॥ रणेवहुप्रहरणोहेमजालपरिष्कृतः॥ ८३ ॥ परिघोव्यवकीर्णस्तेवाणैश्छिन्नःसहस्रधा ॥ प्रियामिवोपसंगृह्यकिंशेषेरणमेदिनीम् ॥ ८४ ॥
अप्रियामिवकस्माच्चमांनेच्छस्यभिभाषितुम् ॥ धिगस्तुहृदयंयस्याममेदंनसहस्रधा ॥ ८५ ॥ त्वयिपंचत्वमापन्नेफलतेशोकपीडितम् ॥ इत्येवं
विलपंतीसावाष्पपर्याकुलेक्षणा॥ ८६ ॥ स्नेहोपस्कन्नहृदयातदामोहमुपागमत् ॥ कश्मलाभिहतासन्नावभौसारावणोरसि ॥ ८७ ॥ संध्यानुर
क्तेजलदेदीप्ताविद्युदिवोज्ज्वला॥ तथागतांसमुत्थाप्यसपत्न्यस्तांभृशातुराः ॥ ८८ ॥ पर्यवस्थापयामासूरुदत्योरुदतींभृशम्॥ किंतेनविदितादेवि
लोकानांस्थितिरध्रुवा ॥ ८९ ॥ दशाविभागपर्यायेराज्ञांवैचंचलाःश्रियः ॥ इत्येवमुच्यमानासासशब्दंप्ररुरोदह॥ ९० ॥ स्नपयंतीतदास्रेणस्तनौ
वक्त्रंसुनिर्मलम्॥ एतस्मिन्नंतरेरामोविभीषणमुवाचह ॥ ९१ ॥ संस्कारःक्रियतांभ्रातुःस्त्रीगणःपरिसांत्व्यताम् ॥ तमुवाचततोधीमान्विभीषण
इदंवचः॥ ९२ ॥ विमृश्यबुद्ध्याप्रश्रितंधर्मार्थसहितंहितम् ॥ त्यक्तधर्मव्रतंक्रूरंनृशंसमनृतंतथा॥ ९३ ॥ नाहमर्हामिसंस्कर्तुंपरदाराभिमर्शनम्॥
भ्रातृरूपोहिमेशत्रुरेषसर्वाहितेरतः॥ ९४ ॥ रावणोनार्हतेपूजांपूज्योपिगुरुगौरवात्॥ नृशंसइतिमांरामवक्ष्यंतिमनुजाभुवि ॥ ९५ ॥ श्रुत्वातस्या
गुणान्सर्वेवक्ष्यंतिसुकृतंपुनः ॥ तच्छ्रुत्वापरमप्रीतोरामोधर्मभृतांवरः ॥ ९६ ॥

प्रश्रितंराममनोनुकूलंयथातथारामंप्रत्युवाच त्यक्तोधर्मोव्रतंचयेनतं अनृतमनृतवादिनम् ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ गुरुगौरवात्पूज्योपिउक्तदोषान्मत्तःपूजांनार्हतेनार्हति हेरामसर्वेमनुजाःपूर्वंभ्रातुर
संस्कारश्रवणान्मांनृशंसइतिवक्ष्यंति पश्चात्तस्यागुणान्श्रुत्वापुनःसुकृतंसम्यक्कृतमित्येवंवक्ष्यंति ॥ ९५ ॥ ९६ ॥

तवापीति सुग्रीवस्येवतवापिप्रियंराज्याभिषेकलक्षणंमयाकार्यंकर्तव्यं हियतस्त्वत्प्रभावान्मयाजितम् ॥ ९७ ॥ तस्मादवश्यंक्षमंअभिषेकसंपादनयोग्यंयत्कृत्यंप्रेतनिर्हारलक्षणंतन्मयात्वंवाच्यः यद्यप्ययंत्वदुक्तदोषवांस्तथापिगुणबाहुल्यात्संस्कार्यएवेत्याह अधर्मेत्यादि ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ त्वच्छत्रुत्वादसंस्कार्यइतिचेत्तत्राह मरणांतानीति नःसात्विकानामस्माकंप्रयोजनंवैरनिर्यातनरूपंनिर्वृत्तंसंपन्नमतःपरंनवैरप्रयोजनमस्ति॥१००॥यद्येवमतोस्यसंस्कारःक्रियतामिति एषयथातवभ्रातासंस्कारादिनातवानुग्राह्यस्तथाममाप्यनुग्राह्यएव चतुर्विधमुक्तिष्वेकापिनास्य तदु

विभीषणमुवाचेदंवाक्यज्ञंवाक्यकोविदः॥ तवापिमेप्रियंकार्यंत्वत्प्रभावान्मयाजितम्॥ ९७॥ अवश्यंतुक्षमंवाच्योमयात्वंराक्षसेश्वर॥ अधर्मानृतसंयुक्तःकामंत्वेषनिशाचरः ॥ ९८ ॥ तेजस्वीबलवाञ्छूरःसंग्रामेषुचनित्यशः॥ शतक्रतुमुखैर्देवैःश्रूयतेनपराजितः॥ ९९ ॥ महात्माबलसंपन्नोरावणोलोकरावणः ॥ मरणांतानिवैराणिनिर्वृत्तंनःप्रयोजनम् ॥ १०० ॥ क्रियतामस्यसंस्कारोममाप्येषयथातव ॥ त्वत्सकाशान्महाबाहो संस्कारंविधिपूर्वकम्॥ १ ॥ क्षिप्रमर्हतिधर्मेणत्वंयशोभाग्भविष्यसि॥ राघवस्यवचःश्रुत्वात्वरमाणोविभीषणः॥ २॥ संस्कारयितुमारेभेभ्रातरंरावणंहतम्॥ सप्रविश्यपुरींलंकांराक्षसेंद्रोविभीषणः ॥ ३ ॥ रावणस्याग्निहोत्रंतुनिर्यापयतिसत्वरम् ॥ शकटान्दारुरूपाणिअग्नीन्वैयाजकांस्तथा॥ ४ ॥ तथाचंदनकाष्ठानिकाष्ठानिविविधानिच॥ अगुरूणिसुगंधीनिगंधांश्चसुरभींस्तथा ॥ ५ ॥ मणिमुक्ताप्रवालानिनिर्यापयतिराक्षसः॥ आजगाममुहूर्तेनराक्षसैःपरिवारितः ॥ ६ ॥ ततोमाल्यवतासार्धंक्रियामेवचकारसः ॥ सौवर्णींशिबिकांदिव्यामारोप्यक्षौमवाससम् ॥ ७ ॥ रावणंराक्षसाधीशमश्रुपूर्णमुखाद्द्विजाः॥ तूर्यघोषैश्चविविधैस्तुवद्भिश्चाभिनंदितम् ॥ ८ ॥ पताकाभिश्चचित्राभिःसुमनोभिश्चचित्रिताम् ॥ उत्क्षिप्यशिबिकांतांतुविभीषणपुरोगमाः॥ ९ ॥ दक्षिणाभिमुखाःसर्वेगृह्यकाष्ठानिभेजिरे॥ अग्नयोदीप्यमानास्तेतदाध्वर्युसमीरिताः॥ ११०॥

क्तंविष्णुपुराणे हिरण्यकशिपोर्विष्णुरयमित्येवंनमनस्यभूत् दशाननत्वेप्यनंगपराधीनतयाजानकीसमासक्तचेतसोदाशरथिरूपदर्शनमेवासीत् नायमच्युतइत्यासक्तिर्विपद्यतोंतःकरणस्यमानुषबुद्धिरेवकेवलमभूदिति अतएवरावणकुंभकर्णयोःशिशुपालदंतवक्ररूपेणजन्मश्रूयते नहिभगवत्सालोक्यंप्राप्तयोरपिजन्मभवतिकिंतुब्रह्मणासहमुक्तिरेवेतिसिद्धांतः॥१॥ यशोभागितिरामवाक्येनत्यक्तवैरोभ्रातरंसंस्कृतवानितिख्यातिरेवभविष्यतीत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ निर्यापयति स्मेतिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ द्विजाःराक्षसद्विजाः स्तुवद्भिर्वंदिजनैरभिनंदितमभिनंदितमिवरावणंशिबिकामारोप्यद्विजाययुरितिशेषः ॥ ८ ॥ पताकादिभिश्चित्रितांशिबिकांवाहकैरुत्थाप्यविभीषणादयःकाष्ठानिगृहीत्वादक्षिणामुखाःश्मशानमार्गंभेजिरे ॥ ९ ॥ ११० ॥

शरणाभिगताःआधारस्थानकुंडस्थाः॥११॥ प्लवमानानिचलनाभ्यासाभावात्त्वरयाचप्लवमानानीव॥ १२ ॥ पद्मकोगंधवृक्षः ब्राह्म्यावेदमार्गानुगतक्रियया रंकुःकृष्णसारमृगस्तत्संबंधिरांकवं
तेनास्तरणेनावृतांचितांसंवर्तयामासुःचक्रुः॥१३॥पितृमेधंपितृमेधविहितंकर्मप्रचक्रुः तत्प्रकारोवेदिंचेत्यादि दक्षिणाप्राचींचितायादक्षिणाप्राग्देशेइत्यर्थः यथास्थानंपावकंचप्रचक्रुः दक्षिण
पूर्वदेशेआहवनीयंनिदधातिउत्तरपश्चिमेगार्हपत्यंदक्षिणपश्चिमेदक्षिणाग्निमितिसूत्रोक्तस्थानमनतिक्रम्येत्यर्थः॥१४॥ पृषदाज्येनसदध्याज्येनसंपूर्णेनोपलक्षितंस्रुवंस्कंधेस्कंधदेशेप्रचिक्षिपुः
यद्यपिनासिकेस्रुवावित्यापस्तंबेनोक्तंतथापिसूत्रांतरात्स्कंधेपिनिक्षेपःस्रुवस्यबोध्यः तथापादयोःशकटमूर्वोरुलूखलमितिचसूत्रांतरादेवबोध्यम्॥ १५ ॥ दारुपात्रादिसर्वंसूत्रोक्ततत्तत्स्थानेद

शरणाभिगताःसर्वेपुरस्तात्तस्यतेययुः॥ अंतःपुराणिसर्वाणिरुदमानानिसत्वरम्॥ ११ ॥ पृष्ठतोनुययुस्तानिप्लवमानानिसर्वतः॥ रावणंप्रयतेदे
शेस्थाप्यतेभृशदुःखिताः॥ १२ ॥ चितांचंदनकाष्ठैश्चपद्मकोशीरचंदनैः॥ ब्राह्म्यासंवर्तयामासूरांकवास्तरणावृताम्॥ १३॥ प्रचक्रूराक्षसेंद्रस्य
पितृमेधमनुत्तमम्॥ वेदिंचदक्षिणाप्राचींयथास्थानंचपावकम्॥ १४ ॥ पृषदाज्येनसंपूर्णंस्रुवंस्कंधेप्रचिक्षिपुः॥ पादयोःशकटंप्रापुरूर्वोश्चोलू
खलंतदा॥ १५ ॥ दारुपात्राणिसर्वाणिअरणिंचोत्तरारणिम्॥ दत्वातुमुसलंचान्यंयथास्थानंविचक्रमुः॥ १६ ॥ शास्त्रदृष्टेनविधिनामहर्षिविहि
तेनच॥ तत्रमेध्यंपशुंहत्वाराक्षसेंद्रस्यराक्षसाः॥ १७ ॥ परिस्तरणिकांराज्ञोघृताक्तांसमवेशयन्॥ गंधैर्माल्यैरलंकृत्यरावणंदीनमानसाः॥ १८॥
विभीषणसहायास्तेवस्त्रैश्चविविधैरपि॥ लाजैरवकिरंतिस्मबाष्पपूर्णमुखास्तथा॥ १९ ॥ सददौपावकंतस्यविधियुक्तंविभीषणः॥ स्नात्वाचैवार्द्र
वस्त्रेणतिलान्दर्भविमिश्रितान्॥ १२० ॥ उदकेनचसंमिश्रान्प्रदायविधिपूर्वकम्॥ ताःस्त्रियोनुनयामाससांत्वयित्वापुनःपुनः॥ २१ ॥

त्वाअन्यंमुसलंचातुर्मास्यमुसलंयथास्थानंदत्वाचविचक्रमुःपितृमेधंचक्रुः॥ १६ ॥ शास्त्रदृष्टेनश्रुतिदृष्टेनमहर्षिविहितेनकल्पसूत्रकृदृषिविहितेन॥१७॥ परिस्तीर्यतेमुखमनयेतिपरिस्तरणि
कावपातांराक्षसेंद्रस्यमुखेसमवेशयन् वपास्यमुखंप्रोर्णौतीतिसूत्रात् तीर्थस्तुअनुस्तरणिकींराज्ञइतिपठित्वानुस्तरणिकींराजगवींतामालभ्यतच्चर्मणायजमानमास्तृतवंतइत्यर्थः मृतायानुस्तर
णींघ्नंतीतिश्रुतेरित्याह॥ १८ ॥ वस्त्रैश्चेति अलंकृत्येत्यनुकर्षः॥ १९ ॥ २० ॥ विधिपूर्वकंप्रदायस्थितइतिशेषः ननुनिहतंरावणंदृष्ट्वारामेणाक्लिष्टकर्मणा तत्यजुस्तंमहाभागंपंचभूतानिरा
वणम् शरीरधातवोह्यस्यमांसंरुधिरमेवच नेशुर्ब्रह्मास्त्रनिर्दग्धानचभस्माप्यदृश्यतेतिमहाभारतेउक्तत्वेनकस्यवाल्मीकिनाश्मशानानयनपूर्वकंदाहउक्तइतिचेन्न तस्यरामबाणतेजोवर्णनविषये
त्युक्त्यलंकारपरत्वादितिवदंति॥ २१ ॥

गम्यतामित्युवाचेत्यर्थः रावणपत्नीरितिशेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ १२४ ॥ अयंसंस्कारोनवम्यामेवसायंकाले ॥ कतकरी० ॥ १०४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मी
कीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्रयोदशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११३ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ तेरावणेति ॥ १ ॥ सुग्रीवस्यमंत्रितंसेनासंमेलनसीतान्वेषणादिसर्वकार्यसाधकंमंत्रसामर्थ्यम् ॥२॥ मारुति

गम्यतामितिताःसर्वाविविशुर्नगरंततः ॥ प्रविष्टासुपुरींस्त्रीषुराक्षसेंद्रोविभीषणः ॥ रामपार्श्वमुपागम्यसमतिष्ठद्विनीतवत् ॥ २२ ॥ रामोपिसहसै
न्येनससुग्रीवःसलक्ष्मणः ॥ हर्षंलेभेरिपुंहत्वायथावृत्रंवज्रधरोयथा ॥ २३ ॥ ततोविमुक्त्वासशरंशरासनंमहेंद्रदत्तंकवचंसतन्महत् ॥ विमुच्यरोषंरिपुनि
ग्रहात्ततोरामःससौम्यत्वमुपागतोरिहा ॥ १२४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणवाल्मीकीयेआ० युद्धकांडेत्रयोदशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११३ ॥
तेरावणवधंदृष्ट्वादेवगंधर्वदानवाः ॥ जग्मुःस्वैःस्वैर्विमानैस्तेकथयंतःशुभाःकथाः ॥ १ ॥ रावणस्यवधंघोरंराघवस्यपराक्रमम् ॥ सुयुद्धंवानराणां
चसुग्रीवस्यचमंत्रितम् ॥ २ ॥ अनुरागंचवीर्यंचमारुतेर्लक्ष्मणस्यच ॥ पतिव्रतात्वंसीतायाहनूमतिपराक्रमम् ॥ ३ ॥ कथयंतोमहाभागाजग्मुर्हृ
ष्टायथागतम् ॥ राघवस्तुरथंदिव्यमिंद्रदत्तंशिखिप्रभम् ॥ ४ ॥ अनुज्ञाप्यमहाबाहुर्मातलिंप्रत्यपूजयत् ॥ राघवेणाभ्यनुज्ञातोमातलिःशक्रसारथिः
॥ ५ ॥ दिव्यंतंरथमास्थायदिवमेवोत्पपातह ॥ तस्मिंस्तुदिवमारूढेसरथेरथिनांवरः ॥ ६ ॥ राघवःपरमप्रीतःसुग्रीवंपरिषस्वजे ॥ परिष्वज्यचसुग्री
वंलक्ष्मणेनाभिवादितः ॥ ७ ॥ पूज्यमानोहरिगणैराजगामबलालयम् ॥ अथोवाचसकाकुत्स्थःसमीपपरिवर्तिनम् ॥ ८ ॥ सौमित्रिंमित्रसंपन्नं
लक्ष्मणंशुभलक्षणम् ॥ विभीषणमिमंसौम्यलंकायामभिषेचय ॥ ९ ॥ अनुरक्तंचभक्तंचतथापूर्वोपकारिणम् ॥ एषमेपरमःकामोयदिमंरावणा
नुजम् ॥ १० ॥ लंकायांसौम्यपश्येयमभिषिक्तंविभीषणम् ॥ एवमुक्तस्तुसौमित्रीराघवेणमहात्मना ॥ ११ ॥

लक्ष्मणयोरामेऽनुरागंवीर्यंच ॥ ३ ॥ इंद्रदत्तंइंद्रप्रेषितम् ॥ ४ ॥ अनुज्ञाप्यरथंनयेत्याज्ञांदत्वा यद्यपिभारतेसीतायाआगमनोत्तरंरथादवतरणंभगवतउक्तंतथापितत्रपौर्वापर्यक्रमेतात्पर्याभा
वान्नक्षतिः ॥ ५ ॥ ६ ॥ लक्ष्मणेनाभिवादितोराघवः ॥ ७ ॥ बलालयंसेनानिवेशस्थानं अथत्रिभिर्दिनैर्दशरात्रैकादशाहद्वादशाहकर्तव्यक्रियासमाप्तौचतुर्थेऽहनीत्यर्थः नात्रदशाहमाशौच
मितिभ्रमितव्यं उद्यतैराहवेशस्त्रैःक्षत्रधर्मव्रतस्यतु सद्यःसंतिष्ठतेयज्ञस्तथाशौचमितिस्थितिरितिमनूक्तेः ॥ ८ ॥ लंकायामभिषेचय रावणसिंहासनेसाक्षादितिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

तंघटंहस्तेइतिजातावेकवचनं मनोजवान्वानरान्व्यादिदेश ॥ १२ ॥ समुद्रसलिलंतदानयनं ॥ १३ ॥ समुद्राच्चतुःसमुद्रेभ्यइत्यर्थः परमासनेविभीषणंसंस्थाप्यतमभ्यषिंचत् ॥ १४ ॥ १५ ॥
मंत्रदृष्टेनवेददृष्टेन ॥ १६ ॥ भक्तायेचास्यविभीषणस्यामात्यव्यतिरिक्ताभक्तास्तेपीत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ प्रकृतयःप्रकृतीःस्वपुरराष्ट्रप्रजाः ॥ १९ ॥ पौरास्तस्मैविभीषणायाजव्हुःरामस

तथेत्युक्त्वासुसंहृष्टःसौवर्णंघटमाददे ॥ तंघटंवानरेंद्राणांहस्तेदत्वामनोजवान् ॥ १२ ॥ व्यादिदेशमहासत्त्वःसमुद्रसलिलंतदा ॥ अतिशीघ्रंततोग
त्वावानरास्तेमनोजवाः ॥ १३ ॥ आगतास्तुजलंगृह्यसमुद्राद्वानरोत्तमाः ॥ ततस्त्वेकंघटंगृह्यसंस्थाप्यपरमासने ॥ १४ ॥ घटेनतेनसौमित्रिरभ्य
षिंचद्विभीषणम् ॥ लंकायांरक्षसांमध्येराजानंरामशासनात् ॥ १५ ॥ विधिनामंत्रदृष्टेनसुहृद्गणसमावृतः ॥ अभ्यषिंचंस्तदासर्वेराक्षसावानरा
स्तथा ॥ १६ ॥ प्रहर्षमतुलंगत्वातुष्टुवूराममेवहि ॥ तस्यामात्याजहृषिरेभक्तायेचास्यराक्षसाः ॥ १७ ॥ दृष्ट्वाभिषिक्तंलंकायांराक्षसेंद्रंविभीषण
म् ॥ राघवःपरमांप्रीतिंजगामसहलक्ष्मणः ॥ १८ ॥ सांत्वयित्वाप्रकृतयस्ततोराममुपागमत् ॥ दध्यक्षतान्मोदकांश्चलाजाःसुमनसस्तथा ॥ १९ ॥
आजव्हुरथसंहृष्टाःपौरास्तस्मैनिशाचराः ॥ सतान्गृहीत्वादुर्धर्षोराघवायन्यवेदयत् ॥ २० ॥ मांगल्यंमंगलंसर्वंलक्ष्मणायचवीर्यवान् ॥ कृतका
र्यंसमृद्धार्थंदृष्ट्वारामोविभीषणम् ॥ प्रतिजग्राहतत्सर्वंतस्यैवप्रतिकाम्यया ॥ २१ ॥ ततःशैलोपमंवीरंप्रांजलिंप्रणतंस्थितम् ॥ उवाचेदंवचोरामो
हनूमंतंप्लवंगमम् ॥ २२ ॥ अनुज्ञाप्यमहाराजमिमंसौम्यविभीषणम् ॥ प्रविश्यनगरींलंकांकौशलंब्रूहिमैथिलीम् ॥ २३ ॥ वैदेह्यामांचकुशलंसु
ग्रीवंचसलक्ष्मणम् ॥ आचक्ष्ववदतांश्रेष्ठरावणंचहतंरणे ॥ २४ ॥ प्रियमेतदिहाख्याहिवैदेह्यास्त्वंहरीश्वर ॥ प्रतिगृह्यतुसंदेशमुपावर्तितुमर्हसि
॥ २५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेचतुर्दशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

मीपगमनवेलायामितिशेषः तानुपहृतान्पदार्थान् ॥ २० ॥ लक्ष्मणायचन्यवेदयत् प्रतिकाम्याइच्छा ॥ २१ ॥ ततःअभिषेकोत्तरंदिनद्वयेतस्यप्रजासांत्वनोत्तरंरामपूजार्थमागतेविभी
षणेतत्पूजांकृत्वानगरंगतेसतिसप्तमेदिनेइत्यर्थः ॥ २२ ॥ अनुज्ञाप्यपुराधिपतित्वात्कर्तव्येर्थेतदनुज्ञापेक्षणं आदौसीतांप्रतिकुशलप्रश्नस्ततःस्वकुशलनिवेदनम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ संदेशंवैदेह्याः
प्रतिसंदेशमित्यर्थः ॥ २५ ॥ कतकरी० ॥ १०५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुर्दशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥

इतिप्रतीति सीतांप्रतिसमादिष्टइत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ मृजयास्नानादिसंस्कारेण सातंकांमहपीडासहिताम् ॥ ३ ॥ निभृतोनिश्चलः प्रह्वोनम्रः अभिवाद्यचस्थितइतिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥
कुशलंत्वात्वामाहेत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ कोसौसंदेशस्तत्राह प्रियमिति हेदेवितेप्रियमाख्यामि त्वांभूयःसभाजयेप्रीणयामि तवप्रभावात्तवपातिव्रत्यवैभवात्संयुगेरामेणायंमहान्विजयोलब्धः

इतिप्रतिसमादिष्टोहनूमान्मारुतात्मजः ॥ प्रविवेशपुरींलंकांपूज्यमानोनिशाचरैः ॥ १ ॥ प्रविश्यचपुरींलंकामनुज्ञाप्यविभीषणम् ॥ ततस्तेनाभ्यनु
ज्ञातोहनूमान्वृक्षवाटिकाम् ॥ २ ॥ संप्रविश्ययथान्यायंसीतायाविदितोहरिः ॥ ददर्शमृजयाहीनांसातंकांरोहिणीमिव ॥ ३ ॥ वृक्षमूलेनिरानंदांरा
क्षसीभिःपरीवृताम् ॥ निभृतःप्रणतःप्रह्वःसोभिगम्याभिवाद्यच ॥ ४ ॥ दृष्ट्वासमागतंदेवीहनूमंतंमहाबलम् ॥ तूष्णीमास्ततदादृष्ट्वास्मृत्वादृष्टाभव
त्तदा ॥ ५ ॥ सौम्यंतस्यामुखंदृष्ट्वाहनूमान्प्लवगोत्तमः ॥ रामस्यवचनंसर्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ ६ ॥ वैदेहिकुशलीरामःसुग्रीवःसहलक्ष्मणः ॥ कुश
लंत्वाहसिद्धार्थोहतशत्रुरमित्रजित् ॥ ७ ॥ विभीषणसहायेनरामेणहरिभिःसह ॥ निहतोरावणोदेविलक्ष्मणेनचवीर्यवान् ॥ ८ ॥ प्रियमाख्यामिते
देविभूयश्चत्वांसभाजये ॥ तवप्रभावाद्धर्मज्ञेमहान्रामेणसंयुगे ॥ ९ ॥ लब्धोयंविजयःसीतेस्वस्थाभवगतज्वरा ॥ रावणश्चहतःशत्रुर्लंकाचैवव
शीकृता ॥ १० ॥ मयाह्यलब्धनिद्रेणधृतेनतवनिर्जये ॥ प्रतिज्ञैषाविनिस्तीर्णाबद्ध्वासेतुंमहोदधौ ॥ ११ ॥ संभ्रमश्चनकर्तव्योवर्तत्यारावणालये ॥
विभीषणविधेयंहिलंकैश्वर्यमिदंकृतम् ॥ १२ ॥ तदाश्वसिहिविस्रब्धंस्वगृहेपरिवर्तसे ॥ अयंचाभ्येतिसंहृष्टस्त्वद्दर्शनसमुत्सुकः ॥ १३ ॥ एवमुक्ता
तुसादेवीसीताशशिनिभानना ॥ प्रहर्षेणावरुद्धासाव्याहर्तुंनशशाकह ॥ १४ ॥ ततोब्रवीद्धरिवरःसीतामप्रतिजल्पतीम् ॥ किंत्वंचिंतयसेदेविकिं
चमांनाभिभाषसे ॥ १५ ॥ एवमुक्ताहनुमतासीताधर्मपथेस्थिता ॥ अब्रवीत्परमप्रीताबाष्पगद्गदयागिरा ॥ १६ ॥ प्रियमेतदुपश्रुत्यभर्तुर्विजयसंश्रि
तम् ॥ प्रहर्षवशमापन्नानिर्वाक्यास्मिक्षणांतरम् ॥ १७ ॥ नहिपश्यामिसदृशंचिंतयंतीप्लवंगम ॥ आख्यानकस्यभवतोदातुंप्रत्यभिनंदनम् ॥ १८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ तवनिर्जये शत्रोरितिशेषः धृतेनकृतनिश्चयेन एषाप्रतिज्ञाशत्रुंहत्वासीतांप्रत्यानेष्यामीत्येवंरूपा ॥ ११ ॥ संभ्रमोभयं वर्तत्यावर्तमानया यतोविभीषणविधेयंलंकैश्वर्यंकृतं
तस्मात्त्वंस्वगृहेएवपरिवर्तसेअतआश्वसिहि ॥ १२ ॥ अयंचाभ्येतिसंहृष्टइतिपाठः अयंविभीषणः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ क्षणांतरंक्षणरूपकालावकाशमात्रम् ॥ १७ ॥ नकेवलं
हर्षवशादेवनिर्वाक्याकिंतुप्रियाख्यातुस्तवतत्सदृशदेयवस्त्वभावादपीत्याह नहीति प्रत्यभिनंदनंदेयवस्तु आख्यानकस्यत्वत्कृतप्रियाख्यानकस्यसदृशंनास्तीत्यर्थः स्वार्थेकः ॥ १८ ॥

उक्तमेवानंदवशात्पुनराह नचेति ईदृशप्रियाख्यानेयत्तस्यसदृशंसमंतवदातुंयोग्यंतत्पृथिव्यामपिनपश्यामि ॥ १९ ॥ एतद्भाषितंत्वदुक्तंप्रत्यभिनंदनत्वेनहिरण्यादिकंनार्हति अतएवतत्प्रियवचनेदेयंवस्तुलोकेनास्तीत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ स्निग्धंस्नेहोपेतं एवंविधंअशक्यप्रीतिदानमित्येवंरूपंत्वमेवभाषितुमर्हसिनान्या अतस्त्वयासर्वोत्तरंयदिदंवचनमुक्तंतदेवपरमंप्रत्यभिनंदनमितिशेषः ॥ २२ ॥ एतदुत्तरंतवैतद्वचनमित्यादिश्लोकद्वयंप्रक्षिप्तमितिकतकः ॥ २३ ॥ अतिलक्षणसंपन्नंआकांक्षायोग्यतादिलक्षणसंपन्नंव्याकरणलक्षणसंपन्नंच माधुर्यंचश्रवणमात्रेणा

नचपश्यामिसदृशंपृथिव्यांतवकिंचन ॥ सदृशंयत्प्रियाख्यानेतवदत्वाभवेत्सुखम् ॥ १९ ॥ हिरण्यंवासुवर्णंवारत्नानिविविधानिच ॥ राज्यंवात्रिषुलोकेषुएतन्नार्हतिभाषितम् ॥ २० ॥ एवमुक्तस्तुवैदेह्याप्रत्युवाचप्लवंगमः ॥ प्रगृहीतांजलिर्हर्षात्सीतायाःप्रमुखेस्थितः ॥ २१ ॥ भर्तुःप्रियहितेयुक्तेभर्तुर्विजयकांक्षिणि ॥ स्निग्धमेवंविधंवाक्यंत्वमेवार्हस्यनिंदिते ॥ २२ ॥ "तवैतद्वचनंदेवित्वत्तोर्हामिप्रियंमहत् ॥ रत्नौघाद्विविधाच्चापिदेवराज्याद्विशिष्यते ॥ अर्थतश्चमयाप्राप्तादेवराज्यादयोगुणाः ॥ हतशत्रुंविजयिनंरामंपश्यसिसुस्थिरम् ॥" तस्यतद्वचनंश्रुत्वामैथिलीजनकात्मजा ॥ ततःशुभतरंवाक्यमुवाचपवनात्मजम् ॥ २३ ॥ अतिलक्षणसंपन्नंमाधुर्यगुणभूषणम् ॥ वुद्ध्याह्यष्टांगयायुक्तंत्वमेवार्हसिभाषितुम् ॥ २४ ॥ श्लाघनीयोऽनिलस्यत्वंसुतःपरमधार्मिकः ॥ वलंशौर्यंश्रुतंसत्वंविक्रमोदाक्ष्यमुत्तमम् ॥ २५ ॥ तेजःक्षमाधृतिःस्थैर्यंविनीतत्वंनसंशयः ॥ एतेचान्येचवहवोगुणास्त्वय्येवशोभनाः ॥ २६ ॥ अथोवाचपुनःसीतामसंभ्रांतोविनीतवत् ॥ प्रगृहीतांजलिर्हर्षात्सीतायाःप्रमुखेस्थितः ॥ २७ ॥ इमास्तुखलुराक्षस्योयदित्वमनुमन्यसे ॥ हंतुमिच्छामिताःसर्वायाभिस्त्वंतर्जितापुरा ॥ २८ ॥ क्लिश्यंतींपतिदेवांत्वामशोकवनिकांगताम् ॥ घोररूपसमाचाराःक्रूराःक्रूरतरेक्षणाः ॥ २९ ॥ इहश्रुतामयादेविराक्षस्योविकृताननाः ॥ असकृत्परुषैर्वाक्यैर्वदंत्योरावणाज्ञया ॥ ३० ॥ विकृताविकृताकाराःक्रूराक्रूरकचेक्षणाः ॥ इच्छामिविविधैर्घातैर्हंतुमेताःसुदारुणाः ॥ ३१ ॥ राक्षस्योदारुणकथावरमेतत्प्रयच्छमे ॥ मुष्टिभिःपार्ष्णिघातैश्चविशालैश्चैववाहुभिः ॥ ३२ ॥ जंघाजानुप्रहारैश्चदंतानांचैवपीडनैः ॥ भक्षणैःकर्णनासानांकेशानांलुंचनैस्तथा ॥ ३३ ॥

नंदजनकत्वंतद्रूपगुणएवभूषणंयस्यतत् अष्टांगया शुश्रूषाश्रवणंचैवग्रहणंधारणंतथा ऊहापोहोर्थविज्ञानंतत्त्वज्ञानंचधीगुणाइत्युक्ताष्टांगबुद्ध्यायुक्तम् ॥ २४ ॥ वलमायाससहिष्णुता शौर्यंयुद्धोत्साहः सत्वंशारीरःसारः ॥ २५ ॥ तेजःपराभिभवसामर्थ्यं एवमाद्यावहवोगुणास्त्वय्येवसंतिनान्यत्र ॥ २६ ॥ असंभ्रांतःस्तुत्याऽविकृतचित्तःविनीतवत्विनीतार्हम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ एतद्वरंअपकारिराक्षसीगणवधरूपम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ राजसंश्रयादेवराज्ञवश्यानांपराज्ञयाकुर्वतीनां शुभमशुभंवेतिशेषः ॥ ३६ ॥ पुरस्ताद्दुष्कृतेनपूर्वदुष्कृतेनेत्यर्थः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ रावणस्यदासीनामेतत्तर्जनादिकंदशायो
गात्कर्मपरिपाककालसंबंधात्प्राप्तव्यमितिमयानिश्चितं अतस्तत्कालसंबंधादेवदुर्बलेवाहंतन्मर्षयामीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ राक्षसीतर्जनेराजाज्ञामूलत्वमन्वयव्यतिरेकाभ्यांदर्शयति आज्ञप्ताइति
॥ ४० ॥ ईदृशेविषयेक्षमैव.चिंतेतिइतिहासमुखेनाह अयमिति ॥ ४१ ॥ श्लोकमेवाह नपरइति क्वचिदरण्येव्याघ्रानुद्रुतःकश्चिद्व्याधोऋक्षारूढंवृक्षमारुहत् वृक्षमूलगश्चव्याघ्रोवृक्षस्थंऋ
क्षंवन्यानामस्माकंशत्रुममुंव्याधंवृक्षात्पातयेत्यब्रवीत् एवमुक्तोऋक्षःस्वावस्थानगतमेनंनपातयिष्यामितथात्वेधर्महानिःस्यादित्युक्त्वासुष्वाप सुप्तंऋक्षंपातयेतिव्याघ्रेणोदितोव्याधोऋक्षम

निपात्यहंतुमिच्छामितवविप्रियकारिणीः॥ एवंप्रहारैर्बहुभिःसंप्रहार्ययशस्विनि॥ ३४॥ घातयेतीव्ररूपाभिर्याभिस्त्वंतर्जितापुरा॥ इत्युक्तासाहनु
मताकरुणादीनवत्सला॥ ३५॥ हनूमंतमुवाचेदंचिंतयित्वाविमृश्यच॥ राजसंश्रयवश्यानांकुर्वतीनांपराज्ञया ॥ ३६ ॥ विधेयानांचदासीनांकः
कुप्येद्वानरोत्तम॥ भाग्यवैषम्यदोषेणपुरस्ताद्दुष्कृतेनच॥ ३७॥ मयैतत्प्राप्यतेसर्वंस्वकृतंह्युपभुज्यते॥ मैवंवदमहाबाहोदैवीह्येषापरागतिः॥ ३८॥
प्राप्तव्यंतुदशायोगान्मयैतदितिनिश्चितम्॥ दासीनांरावणस्याहंमर्षयामीहदुर्बला ॥ ३९ ॥ आज्ञप्ताराक्षसेनेहराक्षस्यस्तर्जयंतिमाम्॥ हतेतस्मि
न्नकुर्वंतितर्जनंमारुतात्मज॥ ४०॥ अयंव्याघ्रसमीपेतुपुराणोधर्मसंहितः॥ ऋक्षेणगीतःश्लोकोस्तितंनिबोधप्लवंगम॥ ४१॥ नपरःपापमादत्तेप
रेषांपापकर्मणाम् ॥ समयोरक्षितव्यस्तुसंतश्चारित्रभूषणाः ॥ ४२ ॥ पापानांवाशुभानांवावधार्हाणामथापिवा ॥ कार्यंकारुण्यमार्येणनकश्चि
न्नापराध्यति॥ ४३॥ लोकहिंसाविहाराणांक्रूराणांपापकर्मणाम्॥ कुर्वतामपिपापानिनैवकार्यमशोभनम्॥ ४४॥ एवमुक्तस्तुहनुमान्सीतयावा
क्यकोविदः॥ प्रत्युवाचततःसीतांरामपत्नीमनिंदिताम्॥ ४५॥

पातयत्सऋक्षोऽभ्यासबलेनशाखांतरमवलंब्यनापतत् तदनंतरंकृतापराधमेनंपातयेतिपुनर्व्याघ्रेणोक्तोपिऋक्षोबहुशःकृतापराधमप्येनंतुभ्यंनदास्यामीत्यभिधायररक्षेतिपौराणिकीगाथेतिनी
र्थस्तत्रत्योयंश्लोकः परेषांपापकर्मणांपरानुद्दिश्यपापंकुर्वतांपरःप्राज्ञःपुरुषःपापंप्रत्यपकाररूपंनादत्तेनकरोति समयःअपकर्तृष्वपिप्रत्यपकारवर्जनरूपआचारोरक्षितव्यएव हियतःसंतश्चा
रित्रभूषणाः ॥ ४२ ॥ पापानांवाशुभानांवेति शुभेष्विवपापेषुवधार्हेष्वपिआर्येणकारुण्यंकार्यंकर्तव्यं इतरौवाशब्दौवाक्यालंकारे ननुसापराधेष्ववश्यंदंडःकार्योऽतआह नकश्चिदिति क
श्चिदपिनापराध्यतीतिन सर्वोप्यपराध्यत्येवेत्यर्थः तस्मात्सर्वत्रदयैवोचितेतिभावः ॥ ४३ ॥ राक्षसानांपरहिंसैवस्वभावइत्यतोपिनवध्याइत्याह लोकेति अशोभनंदंडनम् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ कतकरी० ॥१०६॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचदशाधिकशततमःसर्गः ॥११५॥
तमुवाचेति ॥ १ ॥ आरंभउद्योगः कर्मणांसेतुवंधरावणवधादीनांयःफलोदयःफलरूपः ॥ २॥ ३ ॥ पूर्वकात्प्रत्ययात्संदेशकालिकादात्मीयोयमितिविश्वासाद्भर्तारंद्रष्टुमिच्छामीत्यहमुक्तस्ततः

युक्तारामस्यभवतीधर्मपत्नीगुणान्विता ॥ प्रतिसंदिशमांदेविगमिष्येयत्रराघवः ॥ ४६ ॥ एवमुक्ताहनुमतावैदेहीजनकात्मजा ॥ साब्रवीद्द्रष्टुमि
च्छामिभर्तारंभक्तवत्सलम् ॥ ४७ ॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाहनूमान्मारुतात्मजः ॥ हर्षयन्मैथिलींवाक्यमुवाचेदंमहामतिः ॥ ४८ ॥ पूर्णचंद्रमुखंरामंद्र
क्ष्यस्यद्यसलक्ष्मणम् ॥ स्थितमित्रंहतामित्रंशचीवेंद्रंसुरेश्वरम् ॥ ४९ ॥ तामेवमुक्त्वाभ्राजंतींसीतांसाक्षादिवश्रियम् ॥ आजगाममहातेजाहनूमा
न्यत्रराघवः ॥ ५० ॥ सपदिहरिवरस्ततोहनूमान्प्रतिवचनंजनकेश्वरात्मजायाः ॥ कथितमकथयद्यथाक्रमेणत्रिदशवरप्रतिमायराघवाय ॥ ५१ ॥
॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचदशाधिकशततमःसर्गः ॥११५॥ ॥छ॥ ॥ तमुवाचमहाप्राज्ञःसोभिवाद्यप्लवंग
मः ॥ रामंकमलपत्राक्षंवरंसर्वधनुष्मताम् ॥ १ ॥ यन्निमित्तोयमारंभःकर्मणांयःफलोदयः ॥ तांदेवींशोकसंतप्तांद्रष्टुमर्हसिमैथिलीम् ॥ २ ॥ साहि
शोकसमाविष्टाबाष्पपर्याकुलेक्षणा ॥ मैथिलीविजयंश्रुत्वाद्रष्टुंत्वामभिकांक्षति ॥३॥ पूर्वकात्प्रत्ययाच्चाहमुक्तोविश्वस्तयातया ॥ द्रष्टुमिच्छामिभ
र्तारमितिपर्याकुलेक्षणा ॥ ४ ॥ एवमुक्तोहनुमतारामोधर्मभृतांवरः ॥ आगच्छत्सहसाध्यानमीषद्बाष्पपरिप्लुतः ॥ ५ ॥ सदीर्घमभिनिःश्वस्यजगती
मवलोकयन् ॥ उवाचमेघसंकाशंविभीषणमुपस्थितम् ॥ ६ ॥ दिव्यांगरागांवैदेहींदिव्याभरणभूषिताम् ॥ इहसीतांशिरःस्नातामुपस्थापयमाचि
रम् ॥ ७ ॥ एवमुक्तस्तुरामेणत्वरमाणोविभीषणः ॥ प्रविश्यांतःपुरंसीतांस्त्रीभिःस्वाभिरचोदयत् ॥ ८ ॥ ततःसीतांमहाभागांदृष्ट्वोवाचविभीषणः ॥
मूर्ध्निबद्धांजलिःश्रीमान्विनीतोराक्षसेश्वरः ॥ ९ ॥ दिव्यांगरागावैदेहिदिव्याभरणभूषिता ॥ यानमारोहभद्रंतेभर्तात्वांद्रष्टुमिच्छति ॥ १० ॥

पर्याकुलेक्षणाआसीदितिशेषः ॥ ४ ॥ ध्यानमागच्छत् परगृहोषितायांपरगृहेमहान्लोकापवादोनिर्दोषायाःपरित्यागेचमहान्दोषइतिकार्यदौस्थ्यात्किंकर्तव्यमितिचिंतयामासेत्यर्थः वस्तु
तोमुख्यसीतालाभोऽग्नेःकथंस्यादितिचिंतात्र ॥ ५ ॥ ६ ॥ दिव्यांगरागामिति तैस्तस्यारूपाधिक्याभिव्यक्तौईदृश्यर्थेऽयंमेउद्यमइतिसर्वान्ज्ञापयितुमेवंवादः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ततःस्वस्त्रीणांतत्स
मीपगमनानंतरम् ॥ ९ ॥ १० ॥

अस्नात्वाद्रष्टुमिच्छामि भर्त्राज्ञांविनापिस्नानमकृत्वैवद्रष्टुमिच्छामीत्यर्थः ॥ ११ ॥ तस्यास्तद्वचनंस्नानाद्यनंगीकारवचनं यथारामआहतथाकर्तुमर्हसि तांदृष्ट्वाचारुसर्वांगीयानस्थांशोकक
र्शिताम् मलोपचितसर्वांगींजटिलांकृष्णवाससं उवाचरामोवैदेहींपरामर्शविशंकितइतिभारतेतुमलोपचितेत्यर्धेपूर्वमितिशेषः ॥ १२ ॥ भर्तृभक्त्याआवृताऽन्विता ॥ १३ ॥१४॥ स्त्रीयुक्तवा
हनवहनोचितैः परीक्षितैरित्यर्थः ॥ १५ ॥ ज्ञात्वापिविभीषणगमनंज्ञात्वापिध्यानमास्थितं अतःपरंकिंवक्तव्यंकिंकर्तव्यमितिचिंतायुक्तमित्यर्थः ॥ १६॥ रोषंसर्वानर्थमूलयानयाकिलसमुत्थ

एवमुक्तातुवैदेहीप्रत्युवाचविभीषणम् ॥ अस्नात्वाद्रष्टुमिच्छामिभर्तारंराक्षसेश्वर ॥ ११ ॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाप्रत्युवाचविभीषणः ॥ यथाहरा
मोभर्तातेतत्तथाकर्तुमर्हसि ॥ १२ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वामैथिलीपतिदेवता ॥ भर्तृभक्त्यावृतासाध्वीतथेतिप्रत्यभाषत ॥ १३ ॥ ततःसीतांशिरःस्ना
तांसंयुक्तांप्रतिकर्मणा ॥ महार्हाभरणोपेतांमहार्हांबरधारिणीम् ॥ १४ ॥ आरोप्यशिबिकांसीतांराक्षसैर्वहनोचितैः ॥ राक्षसैर्बहुभिर्गुप्तामाज
हारविभीषणः ॥ १५ ॥ सोभिगम्यमहात्मानंज्ञात्वापिध्यानमास्थितम् ॥ प्रणतश्चप्रहृष्टश्चप्राप्तांसीतांन्यवेदयत् ॥ १६ ॥ तामागतामुपश्रुत्यरक्षो
गृहेचिरोषिताम् ॥ रोषंहर्षंचदैन्यंचराघवःप्रापशत्रुहा ॥ १७ ॥ ततोयानगतांसीतांसविमर्शंविचारयन् ॥ विभीषणमिदंवाक्यमहृष्टोराघवोब्रवी
त् ॥ १८ ॥ राक्षसाधिपतेसौम्यनित्यंमद्विजयेरत ॥ वैदेहीसन्निकर्षंमेक्षिप्रंसमभिगच्छतु ॥ १९ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराघवस्यविभीषणः ॥ तूर्णमु
त्सारणंतत्रकारयामासधर्मवित् ॥ २० ॥ कंचुकोष्णीषिणस्तत्रवेत्रझर्झरपाणयः ॥ उत्सारयंतस्तान्योधान्समंतात्परिचक्रमुः ॥ २१ ॥ ऋक्षाणांवा
नराणांचराक्षसानांचसर्वशः ॥ वृंदान्युत्सार्यमाणानिदूरमुत्तस्थुरंततः ॥ २२ ॥ तेषामुत्सार्यमाणानांनिःस्वनःसुमहानभूत् ॥ वायुनोद्धूयमानस्य
सागरस्येवनिःस्वनः ॥ २३ ॥ उत्सार्यमाणान्दृष्ट्वाथजगत्यांजातसंभ्रमान् ॥ दाक्षिण्यात्तदमर्षाच्चवारयामासराघवः ॥ २४ ॥ संरंभाच्चाब्रवीद्रा
मश्चक्षुषाप्रदहन्निव ॥ विभीषणंमहाप्राज्ञंसोपालंभमिदंवचः ॥ २५ ॥

द्धानृकेणेदंबहुदुःखमनुभूतमितिरोषः यद्वारावणगृहेचिरोषितत्वनिमित्तकआरोपितोरोषोभाविशपथोपयोगी चिरवियुक्तायाअद्यदर्शनमितिहर्षः चिरकालंमत्प्रतीक्षयानयाबहुदुःखमनुभूत
मितिदैन्यम् ॥ १७ ॥ अहृष्टःउक्तधर्मत्रयाक्रांतत्वाद्व्यक्तहर्षरहितः ॥ १८ ॥ १९ ॥ उत्सारणं जनस्येतिशेषः ॥ २० ॥ वेत्रैर्वेत्रग्रहणैर्झर्झरास्ताद्दृशशब्दवंतःपाणयोयेषाम ॥ २१ ॥ उत्तस्थुः
उत्थायजग्मुः ॥ २२ ॥ २३ ॥ दाक्षिण्यात्स्वभक्तवानरसेनासुदाक्षिण्यात्कृपाविशेषात् तदमर्षात् मदाज्ञांविनोत्सारयतीतिविभीषणेऽमर्षः ॥ २४ ॥ संरंभात्कोपात् ॥ २५ ॥

एनमुद्वेगंनिवर्तयास्यजनस्येतिशेषः कथमेवंयुज्यतेतत्राह जनोयमिति स्वजनःभ्रात्रादिस्वजनसदृशएव ॥ २६ ॥ किंचव्यर्थोयंजनापसरणप्रयासइत्याह नगृहाणीति गृहादित्रयंतिरस्क्रियाआवरणं ईदृशाजनापसरणादिव्यापारानस्त्रियाआवरणंकिंतुराजसत्कारएवकेवलंछत्रचामरादिवत् कितर्ह्यावरणंतत्राह वृत्तमेवावरणमिति ॥ २७ ॥ अपिचेदानींदर्शनमपिनास्यादोषायेत्याह व्यसनेष्विति व्यसनंविपत्तिकालः कृच्छ्रंपीडा ॥ २८ ॥ प्रकृतेदर्शनस्यादोषत्वसाधकंधर्ममाह सैषेति ॥ २९ ॥ पश्यंतुवैदेहीमित्यनुकर्षः ॥ ३० ॥ सविमर्शःएवंवादादस्यांप्रायेणा

किमर्थंमामनादृत्यक्लिश्यतेयंत्वयाजनः॥निवर्तयैनमुद्वेगंजनोयंस्वजनोमम॥२६॥नगृहाणिनवस्त्राणिनप्राकारस्तिरस्क्रिया॥नेदृशाराजसत्कारावृत्तमावरणंस्त्रियः॥ २७॥ व्यसनेषुनकृच्छ्रेषुनयुद्धेषुस्वयंवरे ॥नक्रतौनोविवाहेवादर्शनंदूष्यतेस्त्रियः॥ २८॥ सैषाविपद्गताचैवकृच्छ्रेणचसमन्विता॥दर्शनेनास्तिदोषोस्यामत्समीपविशेषतः॥ २९॥ विसृज्यशिबिकांतस्मात्पद्भ्यामेवापसर्पतु॥समीपेममवैदेहींपश्यंत्वेतेवनौकसः॥ ३०॥ एवमुक्तस्तुरामेणसविमर्शोविभीषणः॥ रामस्योपानयत्सीतांसन्निकर्षविनीतवत् ॥ ३१ ॥ ततोलक्ष्मणसुग्रीवौहनूमांश्चप्लवंगमः॥निशम्यवाक्यंरामस्यबभूवुर्व्यथिताभृशम्॥ ३२ ॥लज्जयात्ववलीयंतीस्वेषुगात्रेषुमैथिली ॥ विभीषणेनानुगताभर्तारंसाभ्यवर्तत॥ ३३ ॥ विस्मयाच्चप्रहर्षाच्चस्नेहाच्चपतिदेवता ॥ उदैक्षतमुखंभर्तुःसौम्यंसौम्यतरानना ॥ ३४॥ अथसमपनुदन्मनःक्लमंसासुचिरमदृष्टमुदीक्ष्यवैप्रियस्य॥ वदनमुदितपूर्णचंद्रकांतंविमलशशांकनिभाननातदासीत् ॥ ३५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषोडशाधिकशततमःसर्गः॥ ११६॥

तांतुपार्श्वेस्थितांप्रह्वांरामःसंप्रेक्ष्यमैथिलीम्॥हृदयांतर्गतंभावंव्याहर्तुमुपचक्रमे॥ १॥ एषासिनिर्जिताभद्रेशत्रुंजित्वारणाजिरे ॥ पौरुषाद्यदनुष्ठेयंमयैतदुपपादितम्॥ २॥

॥ ❀ ॥ ॥ ❀ ॥ ॥ ❀ ॥

भिमानोनास्तिजिघृक्षाचनास्ति यदितौस्यातांतदाराजपत्न्युचितमुपचारमनुमन्येतैवेतिचिंतायुक्तइत्यर्थः ॥ ३१ ॥ अनयैवबुद्ध्यालक्ष्मणादेरपिव्यथा ॥ ३२ ॥ लज्जयावलीयंतीजनसमक्षभर्तृसमीपस्थितिजन्यलज्जयावलीयंतीसंकोचंगच्छंती ॥ ३३ ॥ विस्मयादिति बहुमित्रपरिवारसंपत्तिदर्शनजोविस्मयः प्रियदर्शनजोहर्षः ॥ ३४ ॥ समपनुदत्समपानुदत् ॥ ३५ ॥ कतकरी० ॥ १०७ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषोडशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११६ ॥ ॥ ❀ ॥ ॥ तांत्विति ॥ १ ॥ एषात्वंशत्रुंजित्वानिर्जिताशत्रोःप्रत्याहृतापौरुषात्पुरुषयत्नात् ॥ २ ॥

अमर्षस्यक्रोधस्यांतंगतः धर्षणाशत्रुकृतस्वदारहरणलक्षणाभिभवः ॥ ३ ॥ अद्यमेपौरुषंदृष्टं लोकैरितिशेषः तीर्णप्रतिज्ञःतीर्णारावणवधविषयाप्रतिज्ञायेनसः ॥ ४ ॥ मयाविरहितायात्वंचलचित्तेनरक्षसानीताअसौदैवसंपादितस्तवदोषोमानुषेणमनुष्यसाध्यपराक्रमेणमयाजितोऽपनीतः ॥ ५ ॥ ६ ॥ अद्यसफलमित्यन्वयः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ इत्येवंवदतइत्यर्थात्त्वयामेप्रयोजनं

गतोऽस्म्यंतममर्षस्यधर्षणासंप्रमार्जिता ॥ अवमानश्चशत्रुश्चयुगपन्निहतौमया ॥ ३ ॥ अद्यमेपौरुषंदृष्टमद्यमेसफलःश्रमः ॥ अद्यतीर्णप्रतिज्ञोहंप्रभवाम्यद्यचात्मनः ॥ ४ ॥ यात्वंविरहितानीताचलचित्तेनरक्षसा ॥ दैवसंपादितोदोषोमानुषेणमयाजितः ॥ ५ ॥ संप्राप्तमवमानंयस्तेजसानप्रमार्जति कस्तस्यपौरुषेणार्थोमहताप्यल्पचेतसः ॥ ६ ॥ लंघनंचसमुद्रस्यलंकायाश्चापिमर्दनम् ॥ सफलंतस्यचश्लाघ्यमद्यकर्महनूमतः ॥ ७ ॥ युद्धेविक्रमतश्चैवहितंमंत्रयतस्तथा ॥ सुग्रीवस्यससैन्यस्यसफलोद्यपरिश्रमः ॥ ८ ॥ विभीषणस्यचतथासफलोद्यपरिश्रमः ॥ विगुणंभ्रातरंत्यक्त्वायोमांस्वयमुपस्थितः ॥ ९ ॥ इत्येवंवदतःश्रुत्वासीतारामस्यतद्वचः ॥ मृगीवोत्फुल्लनयनाबभूवाश्रुपरिप्लुता ॥ १० ॥ पश्यतस्तांतुरामस्यसमीपेहृदयप्रियाम् ॥ जनवादभयाद्राज्ञोबभूवहृदयंद्विधा ॥ ११ ॥ सीतामुत्पलपत्राक्षींनीलकुंचितमूर्धजाम् ॥ अवदद्वैवरारोहांमध्येवानररक्षसाम् ॥ १२ ॥ यत्कर्तव्यंमनुष्येणधर्षणांप्रतिमार्जता ॥ तत्कृतंरावणंहत्वामयेदंमानकांक्षिणा ॥ १३ ॥ निर्जिताजीवलोकस्यतपसाभावितात्मना ॥ अगस्त्येनदुराधर्षामुनिनादक्षिणेवदिक् ॥ १४ ॥ विदितश्चास्तुभद्रंतेयोयंरणपरिश्रमः ॥ सुतीर्णःसुहृदांवीर्यान्नत्वदर्थंमयाकृतः ॥ १५ ॥ रक्षतातुमयावृत्तमपवादंचसर्वतः ॥ प्रख्यातस्यात्मवंशस्यन्यंगंचपरिमार्जता ॥ १६ ॥ प्राप्तचारित्रसंदेहाममप्रतिमुखेस्थिता ॥ दीपोनेत्रातुरस्येवप्रतिकूलासिमेदृढा ॥ १७ ॥ तद्गच्छत्वाऽनुजानेद्ययथेष्टंजनकात्मजे ॥ एतादशदिशोभद्रेकार्यमस्तिनमेत्वया ॥ १८ ॥ कःपुमांस्तुकुलेजातःस्त्रियंपरगृहोषिताम् ॥ तेजस्वीपुनरादद्यात्सुहृल्लोभेनचेतसा ॥ १९ ॥

नास्तीतिप्रतिफलनाद्दुःखेनाश्रुपरिप्लुताबभूव ॥ १० ॥ तद्रूपदर्शनादंगीकारबुद्धिः जनवादभयात्त्यागबुद्धिः भावसंधिरत्र ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ जीवलोकस्यदुराधर्षेत्यन्वयः इल्वलवातापिभयादितिशेषः रावणभयात्प्राणिमात्रस्यदुराधर्षायुद्धेननिर्जिता ॥ १४ ॥ १५ ॥ अपवादंस्वदारापहारिणंहंतुंनाशक्नोदित्यपवादंपरिमार्जता न्यंगंनीचत्वंपरिमार्जतेदंकृतमितिशेषः ॥ १६ ॥ नेत्रातुरस्यनेत्ररोगिणः ॥ १७ ॥ १८ ॥ सुहृल्लोभेनसुहृच्चिरकालस्निग्धइतिलोभोजिघृक्षायस्यतेन ॥ १९ ॥

रावणस्यदुष्टेनचक्षुषाकामोपहतनेत्रेणदृष्टां एवंचविपान्नवद्ग्राह्यामित्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ कृतबुद्धिनानिश्चितबुद्धिना अस्मदीयेषुयत्रकुत्रापितिष्ठेत्याह लक्ष्मणइत्यादि ॥ २२ ॥ यथा
वासुखं स्वमातृपितृकुलेवेत्यर्थः ॥ २३ ॥ सर्वलोकस्यममचत्वयिवृत्तःसंदेहोदुर्निवारइत्याह नहित्वामित्यादि ॥ २४ ॥ प्रियार्हश्रवणाप्रियश्रवणार्हेत्यर्थः गजेंद्रहस्ताभिहतावल्लरीयथातथा
वाष्पंमुमोचेत्यर्थः ॥ २५ ॥ कतकरी० ॥ १०८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तदशाधिकशततमःसर्गः ॥११७॥ ॥ छ ॥

रावणांकपरिक्लिष्टांदृष्टांदुष्टेनचक्षुषा ॥ कथंत्वांपुनरादद्यांकुलंव्यपदिशन्महत् ॥ २० ॥ यदर्थंनिर्जितामेत्वंसोयमासादितोमया ॥ नास्तिमेत्वय्य
भिष्वंगोयथेष्टंगम्यतामिति ॥ २१ ॥ तदद्यव्याहृतंभद्रेमयैतत्कृतबुद्धिना ॥ लक्ष्मणेवाथभरतेकुरुबुद्धिंयथासुखम् ॥ २२ ॥ शत्रुघ्नेवाथसुग्रीवेरा
क्षसेवाविभीषणे ॥ निवेशयमनःसीतेयथावासुखमात्मनः ॥ २३ ॥ नहित्वांरावणोदृष्ट्वादिव्यरूपांमनोरमाम् ॥ मर्षयत्यचिरंसीतेस्वगृहेपर्यवस्थि
ताम् ॥ २४ ॥ ततःप्रियार्हश्रवणातदप्रियंप्रियादुपश्रुत्यचिरस्यमानिनी ॥ मुमोचवाष्पंरुदतीतदाभृशंगजेंद्रहस्ताभिहतेववल्लरी ॥ २५ ॥ ॥ इत्या
र्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तदशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एवमुक्तातुवैदेहीपरुषंरोमहर्षणम् ॥ राघवे
णसरोषेणश्रुत्वाप्रव्यथिताभवत् ॥ १ ॥ सातदाऽश्रुतपूर्वंहिजनेमहतिमैथिली ॥ श्रुत्वाभर्तुर्वचोघोरंलज्जयावनताभवत् ॥ २ ॥ प्रविशंतीवगात्रा
णिस्वानिसाजनकात्मजा ॥ वाक्शरैस्तैःसशल्येवभृशमश्रूण्यवर्तयत् ॥ ३ ॥ ततोबाष्पपरिक्लिन्नंप्रमार्जंतीस्वमाननम् ॥ शनैर्गद्गदयावाचाभर्तार
मिदमब्रवीत् ॥ ४ ॥ किंमामसदृशंवाक्यमीदृशंश्रोत्रदारुणम् ॥ रूक्षंश्रावयसेवीरप्राकृतःप्राकृतामिव ॥ ५ ॥ नतथास्मिमहावाहोयथामामवग
च्छसि ॥ प्रत्ययंगच्छमेस्वेनचारित्रेणैवतेशपे ॥ ६ ॥ पृथक्स्त्रीणांप्रचारेणजातिंत्वंपरिशंकसे ॥ परित्यजैनांशंकांतुयदितेऽहंपरीक्षिता ॥ ७ ॥

एवमिति ॥ १ ॥ जनेमहतिमहाजनसन्निधावित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ असदृशंत्वयावक्तुंमयाश्रोतुंचायोग्यं रूक्षंपरुषमतएवश्रोत्रदारुणंश्रवणकटु ॥ ५ ॥ यथात्वमवगच्छसिदुष्टेयमिति
तथानास्मि स्वेनचारित्रेणपातिव्रत्यलक्षणेनतेशपेशपथेनतवप्रत्ययंसंपादयिष्ये ततोमेप्रत्ययंगच्छ ॥ ६ ॥ पृथक्स्त्रीणांप्रचारेणचारित्रदर्शनेनहेतुनाजातिंस्त्रीजातिंपरिशंकसेदुष्टांमन्यसे इदमनु
चितमितिशेषः यदितेत्वयाहंपरीक्षितातदेमांशंकांत्यज ॥ ७ ॥

ननुकातेपरीक्षारक्षोंगस्पृष्टायास्तत्राह यदहमिति विवशाऽस्वाधीनासतीगात्रसंस्पर्शंगतास्मिप्राप्तास्मि तत्रमेकामकारोनइच्छापूर्वकतान तत्रबलात्स्पर्शेदैवमेवापराध्यतिअपराधंकारितवत् दैवमेवात्रकारणंनमेऽत्रापराधइतिभावः ॥८॥ स्वतोदोषजनकंकर्मतुमेनास्तीत्याह मदधीनमिति परैर्ग्रहीतुमशक्यमित्यर्थः पराधीनेषुपरैर्ग्रहीतुंशक्येषुदैवाधीनेषुच यस्याश्छायास्मितदधीनानिगात्राणि तयैवतदर्थमेवैषांनिर्माणात् हृदयंतुतदीयमेवात्रापीतिभावः ॥ ९॥ सहयुगपत्संवृद्धोभावःपरस्परानुरागलक्षणस्तेनसंसर्गेणचिरकालसहवासेनचयद्यहंतेत्वयागुणवत्त्वेननविज्ञाता तेनत्वदज्ञानेनहेतुनाहंशाश्वतंहताचिरकालंदुःखमग्नाकृता ॥ १० ॥ अवलोककःअवलोकितुमन्वेष्टुमित्यर्थः तदाकिंनत्वयाविसर्जितापुनरंगीकाराभावंकिमितिनश्राविता ॥ ११ ॥ तदो

यदहंगात्रसंस्पर्शंगतास्मिविवशाप्रभो ॥ कामकारोनमेतत्रदैवंतत्रापराध्यति ॥ ८॥ मदधीनंतुयत्तन्मेहृदयंत्वयिवर्तते ॥ पराधीनेषुगात्रेषुकिंकरिष्याम्यनीश्वरी ॥ ९ ॥ सहसंवृद्धभावेनसंसर्गेणचमानद ॥ यदितेहंनविज्ञाताहतातेनास्मिशाश्वतम् ॥ १० ॥ प्रेषितस्तेमहावीरोहनुमानवलोककः ॥ लंकास्थाहंत्वयाराजन्किंतदानविसर्जिता ॥ ११ ॥ प्रत्यक्षंवानरस्यास्यतद्वाक्यसमनंतरम् ॥ त्वयासंत्यक्तयावीरत्यक्तंस्याज्जीवितंमया ॥ १२॥ नवृथातेश्रमोयंस्यात्संशयेन्यस्यजीवितम् ॥ सुहृज्जनपरिक्लेशोनचायंविफलस्तव ॥ १३ ॥ त्वयातुनृपशार्दूलरोषमेवानुवर्तता ॥ लघुनेवमनुष्येणस्त्रीत्वमेवपुरस्कृतम् ॥ १४ ॥ अपदेशोमेजनकान्नोत्पत्तिर्वसुधातलात् ॥ ममवृत्तंचवृत्तज्ञबहुतेनपुरस्कृतम् ॥ १५ ॥ नप्रमाणीकृतःपाणिर्बाल्येममनिपीडितः ॥ ममभक्तिश्चशीलंचसर्वंतेपृष्ठतःकृतम् ॥ १६ ॥ इतिब्रुवंतीरुदतीबाष्पगद्गदभाषिणी ॥ उवाचलक्ष्मणंसीतादीनंध्यानपरायणम् ॥ १७ ॥ चितांमेकुरुसौमित्रेव्यसनस्यास्यभेषजम् ॥ मिथ्यापवादोपहतानाहंजीवितुमुत्सहे ॥ १८ ॥ अप्रीतेनगुणैर्भर्त्रात्यक्तायाजनसंसदि ॥ याक्षमामेगतिर्गंतुंप्रवेक्ष्येहव्यवाहनम् ॥ १९ ॥

क्तौकोविशेषस्तत्राह प्रत्यक्षमिति एवंचतदैवजीवत्यागेएतावत्पर्यंतंमहतीत्वद्वियोगव्यथानस्यादितिभावः ॥ १२ ॥ जीवितंसंशयेन्यस्ययुद्धेजयस्यसंदिग्धत्वात्संशयेप्रतिष्ठाप्ययोयंत्वयाश्रमःकृतःसनकर्तव्यःस्यात् तथाविफलःसुहृज्जनपरिक्लेशश्चनकर्तव्योभवेत् ॥ १३ ॥ स्त्रीत्वमेवप्राकृतसाधारणस्त्रीजातिरेवपुरस्कृतंचिंतिता ॥ १४ ॥ मेऽपदेशोवैदेहीत्यादिव्यवहारोजनकाज्जनकयज्ञभूमिसंबंधमात्रात् नोत्पत्तिर्जनकादित्यनुकर्षः कुतस्तर्हिसातत्राह वसुधातलात् एवंमनुष्ययोन्यनुत्पत्तिरप्राकृतस्त्रीत्वोपपादिकोक्ता तथामेबहुमानार्हंवृत्तंचारित्रंचतेत्वयानपुरस्कृतं अपरित्यागेहेतुत्वेननविचारितम् ॥ १५ ॥ किंचबाल्येकृतंधर्मप्रजोद्देश्यकंपाणिग्रहणमपित्वयापरित्यागेनप्रमाणीकृतम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ गुणैरप्रीतेनभर्त्राजनसंसदित्यक्तायायागतिःक्षमातांगतिंगंतुंहव्यवाहनंप्रवेक्ष्ये अप्रीतस्यगुणैर्भर्तुरितिपाठांतरं तत्रापिशेषेषष्ठी ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ मनश्छंदंमनोभिप्रायम् आकारसूचितंभ्रूभंगाद्याकारसूचितम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ राघवःशुद्धचारित्रामदुष्टामेवमांयदिदुष्टांजानाति अहंतथाचेत्अदुष्टाचेत्पावकोमांसर्वतःपातु केशांबरादिकमपिमाधाक्षीदित्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ सातप्तेत्यादि एतदर्थमेवस्नातायाअलंकारयुतायाआनयनंकारितम् ॥ २९ ॥ सर्वाणिरूपाणिसर्वाणिभूतानि सर्वाणिरूपाणिविचित्यधीरइत्यादौतद्बोधकतयाप्रसिद्धोरूपशब्दः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ वसोर्धारांसंततांघृतधाराम् ॥ ३२ ॥ शप्तांशापंप्राप्तामतएवत्रिदिवान्निरयेमनुष्ययोन्यादौपतंतीम् ॥ ३३ ॥

एवमुक्तस्तुवैदेह्यालक्ष्मणःपरवीरहा ॥ अमर्षवशमापन्नोराघवंसमुदैक्षत ॥ २० ॥ सविज्ञायमनश्छंदंरामस्याकारसूचितम् ॥ चितांचकारसौमित्रिर्मतेरामस्यवीर्यवान् ॥ २१ ॥ नहिरामंतदाकश्चित्कालांतकयमोपमम् ॥ अनुनेतुमथोवक्तुंद्रष्टुंवाप्यशकत्सुहृत् ॥ २२ ॥ अधोमुखंस्थितंरामंततःकृत्वाप्रदक्षिणम् ॥ उपावर्ततवैदेहीदीप्यमानंहुताशनम् ॥ २३ ॥ प्रणम्यदैवतेभ्यश्चब्राह्मणेभ्यश्चमैथिली ॥ बद्धांजलिपुटाचेदमुवाचाग्निसमीपतः ॥ २४ ॥ यथामेहृदयंनित्यंनापसर्पतिराघवात् ॥ तथालोकस्यसाक्षीमांसर्वतःपातुपावकः ॥ २५ ॥ यथामांशुद्धचारित्रांदुष्टांजानातिराघवः ॥ तथालोकस्यसाक्षीमांसर्वतःपातुपावकः ॥ २६ ॥ एवमुक्तातुवैदेहीपरिक्रम्यहुताशनम् ॥ विवेशज्वलनंदीप्तंनिःशंकेनांतरात्मना ॥ २७ ॥ जनश्चसुमहांस्तत्रबालवृद्धसमाकुलः ॥ ददर्शमैथिलींदीप्तांप्रविशंतींहुताशनम् ॥ २८ ॥ सातप्तनवहेमाभातप्तकांचनभूषणा ॥ पपातज्वलनंदीप्तंसर्वलोकस्यसन्निधौ ॥ २९ ॥ ददृशुस्तांविशालाक्षींपतंतींहव्यवाहनम् ॥ सीतांसर्वाणिरूपाणिरुक्मवेदिनिभांतदा ॥ ३० ॥ ददृशुस्तांमहाभागांप्रविशंतींहुताशनम् ॥ ऋषयोदेवगंधर्वायज्ञेपूर्णाहुतीमिव ॥ ३१ ॥ प्रचुक्रुशुःस्त्रियःसर्वास्तांदृष्ट्वाहव्यवाहने ॥ पतंतींसंस्कृतांमंत्रैर्वसोर्धारामिवाध्वरे ॥ ३२ ॥ ददृशुस्तांत्रयोलोकादेवगंधर्वदानवाः ॥ शप्तांपतंतींनिरयेत्रिदिवाद्देवतामिव ॥ ३३ ॥ तस्यामग्निंविशंत्यांतुहाहेतिविपुलःस्वनः ॥ रक्षसांवानराणांचसंबभूवाद्भुतोपमः ॥ ३४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० युद्धकांडेअष्टादशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततोहिदुर्मनारामःश्रुत्वैवंवदतांगिरः ॥ दध्यौमुहूर्तंधर्मात्माबाष्पव्याकुललोचनः ॥ १ ॥

अद्भुतोपमःआश्चर्यमित्युपमाज्ञानंयस्मात्सः ॥ ३४ ॥

कतकरी० ॥ १०९ ॥ ॥ इतिश्रीरा० श्री० रा० वा० आ० यु० अष्टादशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततोहीति एवंवदतांहाहेतिवदतांसर्वेषामार्तागिरःश्रुत्वाततोहिततएवदुर्मनाःखिन्नचित्तोरामोबाष्पव्याकुललोचनःप्राकृतस्त्रीवत्सीताएतदनर्हैतितद्वियोगतोबाष्पव्याकुललोचनोभूत्वामुहूर्तंदध्यौकिमुक्तंकिंकृतंकिंचातःपरंकर्तव्यमितिचिंतापरोबभूव ॥ १ ॥

अत्रावसरेदिक्पालसहितोरुद्रोहिरण्यगर्भश्चरामानुमहायसमागताइत्याह ततइत्यादि ॥ २ ॥ षडर्धनयनःश्रीमान् षडर्धनयनस्त्रिनेत्रइत्यर्थः सर्वलोकस्यब्रह्मलोकपर्यंतंसर्वलोकवर्तिपदार्थानांस्रष्टा ब्रह्मविदांचतुर्मुखप्रजापतिविष्णुदेवराजादिदिक्पालवसिष्ठाद्यृषितत्संतानजब्राह्मणाब्रह्मविदस्तेषांवरोज्येष्ठोहिरण्यगर्भः योवैब्रह्माणंविदधातिपूर्वंयोवैवेदांश्चप्रहिणोतितस्मैइतिश्रुतेर्हिरण्यगर्भःसमवर्तताग्रेइतिश्रुतेश्च ॥ ३ ॥ एतेसर्वेविमानैर्लंकामागत्यराघवमभिजग्मुः ॥ ४ ॥ प्रगृह्यउद्यम्य भारतेत्वग्निप्रवेशंसीतायाअनुक्त्वारामस्यचारित्रसंदेहेसीतादुःखंदृष्ट्वावाय्वग्निवरुणाद्युक्त्यैवसीतांगीकारउक्तस्तत्रानुक्तोप्यग्निप्रवेशोमध्येद्रष्टव्यइत्याहुः पाद्मेतु सातेनगर्हितासाध्वीविवेशज्वलनंतदेत्युक्तम् ॥५॥ कर्तासर्वस्येति मनुष्यदेहेराघवेसर्वलोककर्तृत्वाद्युक्तिर्मूलस्वरूपाभिप्रायेण ज्ञानविदांऔपनिषदज्ञानवताम् देवगणाइंद्रादयस्तेषांश्रेष्ठम् विष्णुमुखावैदेवाइतिश्रुतेः ॥६॥ ऋतधामेत्यादिश्लोकत्रयंकतकासंमतम् तीर्थस्त्वेवंव्याचष्टे पूर्वपूर्वस्मिन्कल्पे त्व

ततोवैश्रवणोराजायमश्चपितृभिःसह ॥ सहस्राक्षश्चदेवेशोवरुणश्चजलेश्वरः ॥ २ ॥ षडर्धनयनःश्रीमान्महादेवोवृषध्वजः ॥ कर्तासर्वस्यलोकस्यब्रह्माब्रह्मविदांवरः ॥ ३ ॥ एतेसर्वेसमागम्यविमानैःसूर्यसन्निभैः ॥ आगम्यनगरींलंकामभिजग्मुश्चराघवम् ॥ ४ ॥ ततःसहस्ताभरणान्प्रगृह्यविपुलान्भुजान् ॥ अब्रुवंस्त्रिदशश्रेष्ठाराघवंप्रांजलिंस्थितम् ॥ ५ ॥ कर्तासर्वस्यलोकस्यश्रेष्ठोज्ञानविदांविभुः ॥ उपेक्षसेकथंसीतांपतंतींहव्यवाहने ॥ कथंदेवगणश्रेष्ठमात्मानंनावबुध्यसे ॥ ६ ॥ ऋतधामावसुःपूर्ववसूनांचप्रजापतिः ॥ त्रयाणामपिलोकानामादिकर्तास्वयंप्रभुः ॥ ७ ॥ रुद्राणामष्टमोरुद्रःसाध्यानामपिपंचमः ॥ अश्विनौचापिकर्णौतेसूर्याचंद्रमसौदृशौ ॥ ८ ॥ अंतेचादौचमध्येचदृश्यसेचपरंतप ॥ उपेक्षसेचवैदेहींमानुषःप्राकृतोयथा ॥ ९ ॥ इत्युक्तोलोकपालैस्तैःस्वामीलोकस्यराघवः ॥ अब्रवीत्त्रिदशश्रेष्ठान्रामोधर्मभृतांवरः ॥ १० ॥ आत्मानंमानुषंमन्येरामंदशरथात्मजम् ॥ सोहंयश्चयतश्चाहंभगवांस्तद्ब्रवीतुमे ॥ ११ ॥

ष्टेःपूर्ववावसूनांमध्येऋतधामानामवसुः आदिकर्ताअंडांडाधिपतिरूपादिसृष्टिकर्ता स्वयंप्रभुःइतरानियम्यः ॥ ७॥ अष्टमोरुद्रोमहादेवः साध्यानामपिपंचमःवीर्यवान्नामा विराड्रूपंवर्णयति अश्विनौचेत्यादि ॥ ८ ॥ अंतेचादौचेत्यनेनसर्वभूततत्त्वंत्वमेवेतिसूचितम् ॥ ९ ॥ लोकपालैरिंद्रादिब्रह्मांतैःपूर्वोक्तैः लोकस्यभूलोकस्येदानींसाक्षात्स्वामीराघवोरघुकुलजः ॥ १० ॥ अथब्रह्मानुमहादेवब्रह्मविद्योन्मुख्यस्यश्रुत्यादिसिद्धतयातदौन्मुख्यस्यात्मानंनावबुध्यसेइतिब्रह्मणैवकृतत्वात्तज्जिज्ञासुरिवस्वीयानांस्वस्वरूपबोधनायब्रह्माणंगुरुमज्ञइवोपासददित्याहात्मानमिति अहमात्मानमात्मस्वरूपंसामान्यतोहंत्वेनप्रतीयमानंदशरथपुत्रंरामनामकंमनुष्यजातीयपिंडमेवमन्येनतुततोतिरिक्तंकिंचिद्वेद्मि भवद्भिरुक्तंस्वात्मानंनावबुध्यसेइति एवंचसोहमेवंभूताहंबुद्धिमान्यश्चपरमार्थतोयत्तत्त्वोयतश्चयत्प्रकृतिकश्चतत्सर्वंभगवान्सर्वज्ञःपरमगुरुर्मेमह्यमज्ञायजिज्ञासवेब्रवीतूपदिशतु अयमेवब्रह्मविद्योपदेशमार्गःसर्वत्रश्रुतिस्मृतिषुप्रसिद्धः ॥ ११॥

इतिब्रुवाणंजिज्ञासवेमह्यंब्रवीत्वितिब्रुवाणम् वाक्यंदेहदेहितत्त्वोपदेशरूपम् ॥ १२ ॥ नारंजीवसमूहोऽयनंस्थानंयस्यसविराड्रूपोनारायणपदवाच्योयःसत्वमसि देवःस्वप्रकाशः विराट्चिह्नान्याह चक्रेति इदंशंखगदादेरप्युपलक्षणम् एकशृंगोवराहएकदंष्ट्रोधरणीवराहः अयंविराड्विष्णुमूर्तेर्भेदः भूतभव्यसपत्नजिद्भूतभव्यकालरूपोयःसपत्नोजनिमृतिहेतुत्वात्तंजयतिसः नित्यइतियावत्॥ १३ ॥ तदेवाह अक्षरमिति यदक्षरंमध्येचांतेचादादौचसत्यमप्रच्युतस्वरूपंतत्त्वंयद्ब्रह्मतदेवत्वमसीतिशेषः लोकानांधर्माधिकृतंप्राणिनांत्वमेवपरमोधर्मः यज्ञोवैविष्णुरित्यादिश्रुतेरश्वमेधांतधर्मस्त्वमेवविष्वंचःसर्वगताःसेनानियामकगणायस्य चतुर्भुजःशत्रुनिरसनदक्षभुजचतुष्टयवान् ॥ १४ ॥ शार्ङ्गधन्वाकालरूपंशार्ङ्गंधनुर्यस्य हृषीकेशइति हृषीकाणामिंद्रियाणामीशोनियंता पुरुषइति पुरूणिफलानिसनोतिददातिसपुरुषः पुरुहृदयपुंडरीकेशेतइतिवापूर्णत्वाद्वापुरुषः तेनेदंपूर्णंपुरुषेणसर्वमितिश्रुतेः पुरुषोत्तमःयस्मात्क्षरमतीतोहमक्षरादपिचोत्तमः अतो

इतिब्रुवाणंकाकुत्स्थंब्रह्माब्रह्मविदांवरः॥ अब्रवीच्छृणुमेवाक्यंसत्यंसत्यपराक्रम ॥ १२ ॥ भवान्नारायणोदेवःश्रीमांश्चक्रायुधःप्रभुः॥ एकशृंगोवराहस्त्वंभूतभव्यसपत्नजित्॥ १३॥ अक्षरंब्रह्मसत्यंचमध्येचांतेचराघव॥ लोकानांत्वंपरोधर्मोविष्वक्सेनश्चतुर्भुजः ॥ १४ ॥ शार्ङ्गधन्वाहृषीकेशःपुरुषःपुरुषोत्तमः॥ अजितःखड्गधृग्विष्णुःकृष्णश्चैवबृहद्बलः ॥ १५ ॥ सेनानीर्ग्रामणीःसर्वत्वंबुद्धिस्त्वंक्षमादमः ॥ प्रभवश्चाप्ययश्चत्वमुपेंद्रोमधुसूदनः॥ १६॥ इंद्रकर्मामहेंद्रस्त्वंपद्मनाभोरणांतकृत् ॥ शरण्यंशरणंचत्वामाहुर्दिव्यामहर्षयः ॥ १७ ॥ सहस्रशृंगोवेदात्माशतशीर्षोमहर्षभः॥ त्वंत्रयाणांहिलोकानामादिकर्तास्वयंप्रभुः॥ १८ ॥ सिद्धानामपिसाध्यानामाश्रयश्चासिपूर्वजः॥ त्वंयज्ञस्त्वंवषट्कारस्त्वमोंकारःपरात्परः॥ १९॥

स्मिलोकेवेदेचप्रथितःपुरुषोत्तमइतिस्मृतेः अजितःपाप्मनाऽरिभिश्चाजितः खड्गधृक्विद्याख्यनंदकखड्गधृक् विष्णुःसर्वव्यापकः कृष्णस्तद्वर्णः बृहद्बलइतिअशेषब्रह्मांडस्यलीलाकंदुकवद्धारणक्षमबृहद्बलः ॥१५॥ सेनानीराजसेनापतिश्च ग्रामणीर्मंत्री सर्वंजगत्त्वमेव बुद्धिर्निश्चयात्मिका क्षमाभक्तापराधसहिष्णुता दमइंद्रियनिग्रहः तद्धर्मकत्वात्तदात्मत्वव्यपदेशः प्रभवाप्ययौसृष्टिप्रलयौतत्कारणत्वात्तद्व्यपदेशः उपेंद्रादयस्तवैवमूर्तिभेदाः ॥ १६ ॥ प्रजापतिरिंद्रमसृजतेत्युक्तेरिंद्रःकर्मसृष्टिर्यस्यसइंद्रकर्मा महेंद्रःसकलेशिता पद्मंवैराजंनाभौयस्यसः रणांतकृत्रणेशत्रूणांनाशकर्ता शरण्यंशरणत्वेनप्राप्यम् शरणंरक्षकंचत्वामेवाहुः परित्राणायसाधूनामित्युक्तेः ॥ १७ ॥ सहस्रशृंगोऽनेकशाखामयशृंगवान् वेदात्मावेदस्वरूपः शतशीर्षोऽनेकविधिमयशिरोयुक्तः महर्षभःश्रेष्ठतमः शिशुमारप्रजापतिरूपइत्यर्थइतिकतकः त्रयाणांलोकानाम् सर्वप्रजानामित्यर्थः स्वयंप्रभुःअनन्यप्रेर्यः ॥१८॥ सिद्धानामारूढानांसाध्यानामारुरुक्षूणामाश्रयःप्राप्यःपूर्वजश्चासि अहमस्मिप्रथमजाऋतस्येत्यादिश्रुतेः ॥ १९ ॥

तवप्रभावाद्यपिनजानंतिकोभवानितिचेदंतयानजानंति सार्वात्म्येनस्तौति दृश्यसइति सर्वभूतेषुगोष्वित्यादि उत्तमचेतनेष्वपीत्यर्थः दृश्यसेंऽतर्यामितयाश्रूयसे ॥ २० ॥ अत्यंतमचेतनेष्वपि त्वमंतर्यामीत्याह दिक्ष्विति ॥ २१ ॥ त्वमेवसहस्रचरणत्वादिविशिष्टानंतरूपोभूत्वापृथिव्यादींस्तद्वर्तिभूतानिचधारयसि तथांतेअहरंतेपृथिव्याउपरिवर्तिनिसलिलेत्वंमहोरगशयनोदृश्यसे एवंचपृथिव्याअधउपरिचप्रतिष्ठितस्वशक्तिस्त्वमित्युक्तम् ॥ २२ ॥ हेरामत्रीन्लोकान्धारयन् त्वंविराट्नारायणोसीत्यर्थः एतेनयतश्चाहमुत्पन्नइतिप्रश्नस्योत्तरंदत्तं एवंदेहत्वमुपदिश्यदेहित्वमुपदिशति अहंतेहृदयमिति हेरामतेरामोपपहस्यतवहृदयंसर्वाधारभूतमांतरंत्वदात्मतत्त्वमहमेवज्ञानस्वरूपः महाकाशइवघटाकाशस्य तवजिह्वामन्निर्मितावाग्देवीसरस्वती ॥ २३ ॥ देवाइंद्रियदेवादिग्वातार्कादयस्तवगात्रेषुश्रोत्रादिषुब्रह्मणामयानिर्मिताः रोमाणिचनिर्मितान्योषधिवनस्पत्यादिनेतिशेषः निमेषोन्मेषौचरात्रिदिवसत्वेनप्रसिद्धौ ॥ २४ ॥ संस्काराःसंस्क्रियं

प्रभवंनिधनंचापिनोविदुःकोभवानिति ॥ दृश्यसेसर्वभूतेषुगोषुचब्राह्मणेषुच ॥ २० ॥ दिक्षुसर्वासुगगनेपर्वतेषुनदीषुच ॥ सहस्रचरणःश्रीमान् शतशीर्षःसहस्रदृक् ॥ २१ ॥ त्वंधारयसिभूतानिपृथिवींसर्वपर्वतान् ॥ अंतेपृथिव्याःसलिलेदृश्यसेत्वंमहोरगः ॥ २२ ॥ त्रीन्लोकान्धारयन्राम देवगंधर्वदानवान् ॥ अहंतेहृदयंरामजिह्वादेवीसरस्वती ॥ २३ ॥ देवारोमाणिगात्रेषुब्रह्मणनिर्मिताःप्रभो ॥ निमेषस्तेस्मृतारात्रिरुन्मेषोदिवसस्तथा ॥ २४ ॥ संस्कारास्त्वभवन्वेदानैतदस्तित्वयाविना ॥ जगत्सर्वंशरीरंतेस्थैर्यंतेवसुधातलम् ॥ २५ ॥ अग्निःकोपःप्रसादस्तेसोमःश्रीवत्सलक्षणः ॥ त्वयालोकास्त्रयःक्रांताःपुरास्वैर्विक्रमैस्त्रिभिः ॥ २६ ॥ महेंद्रश्चकृतोराजावलिंवद्धासुदारुणम् ॥ सीतालक्ष्मीर्भवान्विष्णुर्देवःकृष्णःप्रजापतिः ॥ २७ ॥ वधार्थंरावणस्येहप्रविष्टोमानुषींतनुम् ॥ तदिदंनस्त्वयाकार्यंकृतंधर्मभृतांवर ॥ २८ ॥ निहतोरावणोरामप्रहृष्टोदिवमाक्रम ॥ अमोघं देववीर्यंतेनतेमोघाःपराक्रमाः ॥ २९ ॥

तेवोध्यंतएभिर्लोकाइतिसंस्काराःप्रवृत्तिनिवृत्तिबोधकाः नैतदस्तीति त्वयाविनायदस्तितत्किमपिनेत्यर्थः कार्यकारणरूपंसर्वंजगत्तेशरीरं स्थैर्यमशेषप्रजानित्यधारणसामर्थ्यं वसुधातलंभूतत्त्वंत्वमेव ॥ २५ ॥ तेकोपोग्निः तेप्रसादःसोमः त्वयावामनात्मनावतीर्णेनपुरापूर्वंत्रिभिर्विक्रमैस्त्रयोलोकाभूर्भुवःस्वःस्वरूपाःक्रांताः ॥ २६ ॥ वलिवद्धामहेंद्रश्चराजाकृतः सीतालक्ष्मीः प्रसिद्धविष्णुपत्न्यभिन्नतत्त्वत्वात् योविष्णुःसभवान्देवःप्रकाशरूपः कृष्णःकृष्णवर्णः प्रजापतिस्तदभिन्नतत्त्वः ॥ २७ ॥ सएवत्वंरावणस्यवधायमानुषींतनुंप्रविष्टोसि माययेतिशेषः एवंतत्त्वेनत्वयातदिदंरावणवधरूपंनःसर्वेषांदेवानांकार्यंकृतम ॥ २८ ॥ अथवृत्तानुष्ठानानुवादपूर्वंवर्तिष्यमाणकर्तव्यमाह निहतइति रावणोनिहतः एवंचावतारकार्यंनिवृत्तमतःपरंमहाराज्येन किंचित्कालंप्रहृष्टःसन्दिवंपरनाकाख्यंब्रह्मलोकमाक्रमप्राप्नुहि एवंसिद्धकार्यत्वात्तेवीर्यंवलममोघंतन्मूलाःपराक्रमाश्चनमोघाननिष्फलाअपितुसफलाएवेत्यर्थः ॥ २९ ॥

अथरामस्यसर्वोपास्यत्वंसर्वाभीष्टसिद्धिप्रदत्वंचाहामोघमिति हेरामतेदर्शनमेवंभूतैस्तेदर्शनंसुग्रीवादीनाममोघं एवंकालांतरेश्रुत्वाचित्ततद्द्रष्टॄणामप्यमोघंऐहिकामुष्मिकसकलफलसाधनं
तवसंस्तवोरामनारायणेत्येवंरूपोऽमोघःसकलेष्टदः येचत्वयिभक्तिमंतःसोहमेवेतिगौणवृत्त्यात्वदुपासकास्तवाहमितिवोपासकास्तेप्यमोघंसंसारमार्गमतिक्रांताःसत्यसंकल्पत्वादिमंतःसंतोम
ल्लोकप्राप्तिरूपामोघफलाभविष्यंतिकिंपुनर्येसर्वात्मनात्वदभेदध्यानवतंइत्यर्थः ॥ ३० ॥ उक्तमर्थमुपसंहरतिदार्ढ्याय येत्वामिति ॥ ३१ ॥ इदानींतत्परैतत्स्तोत्रपाठफलमुपदिशति इममिति
ऋषिर्वेदस्तदुक्तसगुणनिर्गुणब्रह्मविद्याप्रतिपादकत्वादार्षःसचासौस्तवश्चेत्यार्षस्तवस्तं अतएवदिव्यं पुरातनंपुरावृत्तंप्रतिपादकं इतिहासंअनादिसिद्धपुरातनब्रह्मविद्याप्रतिपादकत्वात् एवंभूतं
ब्रह्मविद्यास्तवंयेकीर्तयिष्यंतितेषांपराभवःपरैरिहामुत्रलोकशत्रुभिःपुत्रदारादिभिःपापैश्चाभिभवआक्रमणंनास्तिनभविष्यतिच ॥ ३२ ॥ कतकरी० ॥११०॥ ॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामी

अमोघंदर्शनंरामअमोघस्तवसंस्तवः ॥ अमोघास्तेभविष्यंतिभक्तिमंतोनराभुवि ॥ ३० ॥ येत्वांदेवंध्रुवंभक्ताःपुराणंपुरुषोत्तमम् ॥ प्राप्नुवंतित
थाकामानिहलोकेपरत्रच ॥ ३१ ॥ इममार्षस्तवंदिव्यमितिहासंपुरातनम् ॥ येनराःकीर्तयिष्यंतिनास्तितेषांपराभवः ॥ ३२ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०
वा०आ०युद्धकांडेएकोनविंशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥एतच्छ्रुत्वाशुभंवाक्यंपितामहसमीरितम् ॥ अंकेनादायवैदेहीमुत्पपा
तविभावसुः ॥ १ ॥ विधूयाथचितांतांतुवैदेहींहव्यवाहनः ॥ उत्तस्थौमूर्तिमानाशुगृहीत्वाजनकात्मजाम् ॥ २ ॥ तरुणादित्यसंकाशांतप्तकांचनभू
षणाम् ॥ रक्तांबरधरांबालांनीलकुंचितमूर्धजाम् ॥ ३ ॥ अक्लिष्टमाल्याभरणांतथारूपामनिंदिताम् ॥ ददौरामायवैदेहीमंकेकृत्वाविभावसुः ॥ ४ ॥
अब्रवीत्तुतदारामंसाक्षीलोकस्यपावकः ॥ एषातेरामवैदेहीपापमस्यांनविद्यते ॥ ५ ॥ नैववाचानमनसानैवबुद्ध्यानचक्षुषा ॥ सुवृत्तावृत्तशौटी
र्यंनत्वामत्यचरच्छुभा ॥ ६ ॥ रावणेनापनीतैषावीर्योत्सिक्तेनरक्षसा ॥ त्वयाविरहितादीनाविवशानिर्जनेसती ॥ ७ ॥

येरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकोनविंशाधिकशततमःसर्गः ॥११९॥ ॥७॥ ॥ एतदिति पितामहसमीरितंशुभंपरमशोभनंनिजब्रह्मत्वप्रतिपादकंवाक्यंश्रुत्वाध्यात्वाच
प्रसन्नतयावस्थानकालेइतिशेषः अंकेनादाय रयिंचपुत्रांश्चादादग्निर्मह्यमितिश्रुत्यर्थमपरोक्षमेवसंपादयन्नित्यर्थः ॥ १ ॥ मूर्तिमान्स्रुक्स्रुवादिचिह्ननिजमूर्तियुक्तः ॥ २ ॥ ३ ॥ अक्लिष्टेति
अग्निसंबंधेपीतिशेषः तथारूपांपूर्वानुभूतशोभायुक्ताम् ॥ ४ ॥ तदादानसमये लोकस्यमनोवाक्कायैर्लोककृतपुण्यपापकर्मणःसाक्षीसाक्षाद्द्रष्टा सर्वदेहांतर्वैश्वानरात्मनानित्यप्रतिष्ठितत्वादिति
भावः एषायामयिरावणहरणकालेप्रविष्टासैव एवंहिकूर्मपुराणानुसारेणव्याख्यातं तच्चप्राङ्निरूपितं पापंरावणस्पर्शरूपमपि ॥ ५ ॥ सुवृत्तावृत्तशौटीर्यंत्वांमनआदिभिःप्रत्येकंसमुदितैश्चना
त्यचरत् ॥ ६ ॥ एषायाइदानींमयिप्रविष्टा ॥ ७ ॥

रुद्धानिरुद्धस्वच्छंदगमनादिव्यवहारा गुप्तापरिहृतस्वजनदर्शना त्वच्चित्तात्वयिच्चित्तंयस्याःसा अतएवत्वत्परायणात्वद्गतिः ॥ ८ ॥ तद्रक्षोनाचिंतयतनागणयत तत्रहेतुरंतरात्मनस्त्वद्गतत्वं एवंचयत्प्रतिबिंबस्याप्येवंव्यवस्थातद्बिंबस्यशुद्धत्वंकिंवक्तव्यमितिध्वनिः ॥ ९ ॥ विशुद्धभावांविशुद्धांतरां अतएवनिष्पापां नकिंचिदिति मन्नियोगानंतरंप्रतिग्राह्यानवेतिसंदेहोनगृह्णामीतिनिषेधश्चनकर्तव्यइत्यर्थः कुतएवंतत्राहाज्ञापयामितेइति एवमुक्तिस्तुरामेणस्वस्वरूपाज्ञाननटनात्तदनुसारेणरुद्रमूर्तेर्भगवतोऽग्नेरपीतिमंतव्यम् ॥ १० ॥ दध्यौकिमिहोचितंवक्तव्यमितिध्यातवा

रुद्धाचांतःपुरेगुप्तात्वच्चित्तात्वत्परायणा ॥ रक्षिताराक्षसीभिश्चघोराभिर्घोरबुद्धिभिः ॥ ८ ॥ प्रलोभ्यमानाविविधंतर्ज्यमानाचमैथिली ॥ नाचिंतयततद्रक्षस्त्वद्गतेनांतरात्मना ॥ ९ ॥ विशुद्धभावांनिष्पापांप्रतिगृह्णीष्वमैथिलीम् ॥ नकिंचिदभिधातव्या अहमाज्ञापयामिते ॥ १० ॥ ततःप्रीतमना रामःश्रुत्वैवंवदतांवरः ॥ दध्यौमुहूर्तंधर्मात्माहर्षव्याकुललोचनः ॥ ११ ॥ एवमुक्तोमहातेजाधृतिमानुरुविक्रमः ॥ उवाचत्रिदशश्रेष्ठंरामोधर्मभृतांवरः ॥ १२ ॥ अवश्यंचापिलोकेषुसीतापावनमर्हति ॥ दीर्घकालोषिताहीयंरावणांतःपुरेशुभा ॥ १३ ॥ बालिशोबतकामात्मारामोदशरथात्मजः ॥ इतिवक्ष्यतिमांलोकोजानकीमविशोध्यहि ॥ १४ ॥ अनन्यहृदयांसीतांमच्चित्तपरिरक्षिणीम् ॥ अहमप्यवगच्छामिमैथिलींजनकात्मजाम् ॥ १५ ॥ इमामपिविशालाक्षींरक्षितांस्वेनतेजसा ॥ रावणोनातिवर्तेतवेलामिवमहोदधिः ॥ १६ ॥ नचशक्तःसुदुष्टात्मामनसापिहिमैथिलीम् ॥ प्रधर्षयितुमप्राप्यांदीप्तामग्निशिखामिव ॥ १७ ॥ नेयमर्हतिवैक्लव्यंरावणांतःपुरेसती ॥ अनन्याहिमयासीताभास्करस्यप्रभायथा ॥ १८ ॥ विशुद्धात्रिषुलोकेषुमैथिलीजनकात्मजा ॥ नविहातुंमयाशक्याकीर्तिरात्मवतायथा ॥ १९ ॥

नितिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ पावनं स्वार्थण्यंताद्भावेल्युट् शुद्धिमित्यर्थः जानकीमविशोध्यग्राहिणंमां रावणांतःपुरेदीर्घकालोषितांतांदशरथात्मजोयद्गृहीतवान्तत्सकामात्माकामपरतंत्रचित्तोबालिशोभूलोकव्यवहारापरिज्ञोयतोतइतिलोकोमांवक्ष्यति ततःशुद्ध्यर्थमग्निप्रवेशोमयानुमतइतिशेषः ॥ १४ ॥ इयंशुद्धेतिहृदयेजानाम्येवेत्याहानन्येति मच्चित्तपरिरक्षिणींमद्गतचित्तत्वेनात्मनोदोषपरिरक्षणशीलाम् ॥ १५ ॥ स्वेनतेजसापातिव्रत्येन ॥ १६ ॥ प्रधर्षयितुंनशक्तः अतएवाप्राप्यांअशक्यग्रहां तत्रनिदर्शनंदीप्तामिति ॥ १७ ॥ वैक्लव्यंकातर्यपीडां अनन्याहीति अर्धोवाएषआत्मनोयत्पत्नीतिश्रुतेःशक्तिशक्तिमतोरभेदाच्च अनेनाग्निदत्तायारावणस्पर्शाद्यभावःस्पष्टमेवोक्तः ॥ १८ ॥ १९ ॥

सर्वेषांवोवचःसीताग्रहणविषयंमेहितंमयाऽवश्यंकार्यंकर्तुंयोग्यं स्निग्धानांमयिस्नेहवतां लोकमान्यानामशेषजगत्पूज्यानां एवंपूर्वोक्तप्रकारेणहितंवदताम् ॥ २० ॥ २१ ॥ कतकरी० ॥ ॥ १११ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेविंशोत्तरशततमःसर्गः ॥ १२० ॥ ॥छ॥ ॥एतद्वाक्यंश्रुत्वायुष्मदाज्ञयासीतामंगीकरोम्येवेत्युक्तंवाक्यंश्रुत्वाततःसीताग्रहणनियोगानुष्ठानानंतरम् ॥ १ ॥ महावक्षःहेमहोरस्क ॥ २ ॥ तमोदुःखम् ॥ ३ ॥ आश्वास्येति अयोध्यांगत्वेतिशेषः ॥ ४ ॥ कुलेकुलपरिपालन

अवश्यंचमयाकार्यंसर्वेषांवोवचोहितम् ॥ स्निग्धानांलोकनाथानामेवंचवदतांहितम् ॥ २० ॥ इत्येवमुक्त्वाविजयीमहाबलःप्रशस्यमानःस्वकृतेनकर्मणा ॥ समेत्यरामःप्रिययामहायशाःसुखंसुखार्होऽनुबभूवराघवः ॥ २१ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्ध०विंशोत्तरशततमःसर्गः ॥ १२० ॥

एतच्छ्रुत्वाशुभंवाक्यंराघवेणानुभाषितम् ॥ ततःशुभतरंवाक्यंव्याजहारमहेश्वरः ॥ १ ॥ पुष्कराक्षमहाबाहोमहावक्षःपरंतप ॥ दिष्ट्याकृतमिदंकर्मत्वयाधर्मभृतांवर ॥ २ ॥ दिष्ट्यासर्वस्यलोकस्यप्रवृद्धंदारुणंतमः ॥ अपवृत्तंत्वयासंख्येरामरावणजंभयम् ॥ ३ ॥ आश्वास्यभरतंदीनंकौसल्यांचयशस्विनीम् ॥ कैकेयींचसुमित्रांचदृष्ट्वालक्ष्मणमातरम् ॥ ४ ॥ प्राप्यराज्यमयोध्यांचनंदयित्वासुहृज्जनम् ॥ इक्ष्वाकूणांकुलेवंशंस्थापयित्वामहाबल ॥ ५ ॥ इष्ट्वातुरगमेधेनप्राप्यचानुत्तमंयशः ॥ ब्राह्मणेभ्योधनंदत्त्वात्रिदिवंगंतुमर्हसि ॥ ६ ॥ एषराजादशरथोविमानस्थःपितातव ॥ काकुत्स्थमानुषेलोकेगुरुस्तवमहायशाः ॥ ७ ॥ इंद्रलोकंगतःश्रीमांस्त्वयापुत्रेणतारितः ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रात्वमेनमभिवादय ॥ ८ ॥ महादेववचःश्रुत्वाराघवःसहलक्ष्मणः ॥ विमानशिखरस्थस्यप्रणाममकरोत्पितुः ॥ ९ ॥ दीप्यमानंस्वयालक्ष्म्याविरजोंबरधारिणम् ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्राददर्शपितरंप्रभुः ॥ १० ॥ हर्षेणमहताविष्टोविमानस्थोमहीपतिः ॥ प्राणैःप्रियतरंदृष्ट्वापुत्रंदशरथस्तदा ॥ ११ ॥ आरोप्यांकेमहाबाहुर्वरासनगतःप्रभुः ॥ बाहुभ्यांसंपरिष्वज्यततोवाक्यंसमाददे ॥ १२ ॥

निमित्तंवंशंसंतानं दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच वत्स्यामिमानुषेलोकइत्यवतारात्पूर्वंप्रतिज्ञासत्त्वात्प्राप्यराज्यमित्याद्युक्तम् ॥ ५ ॥ तुरगमेधेनेष्ट्वाभगवंतंप्रजापतिमितिशेषः अनुत्तमंयशोमहद्यशइत्यादिकंप्रजापतिनाम तस्यनाममहद्यशइतिश्रुतेः अश्वमेधफलंचतत्प्राप्तिरेव प्रजापतिर्वाएषईप्सतीत्याहुःयोश्वमेधेनयजतइतिश्रुतेरितिकतकः त्रिदिवंभूस्वःपदापेक्षयातृतीयंदिवंब्रह्मलोकम् ॥ ६ ॥ एषइति पुरःस्थस्यापिदेवदेहपरिग्रहेणाज्ञायमानतयांगुल्यानिर्देशः ॥७॥८॥ विमानशिखरस्थस्यविमानोपरिप्रतिष्ठितस्य ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

सुरर्षभैःसमानोपिस्वर्गोनबहुमतः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अष्टावक्रपिताकहोलनामर्षिःपुत्रेणस्वधर्मेणतारितइतिपौराणिकीकथा ॥ १६ ॥ पिहितंपुरुषोत्तमं आच्छादितंमत्पुत्रत्वेनेतिशेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ द्रष्टुमिच्छेयं स्वलोकस्थएवसन्नितिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ घोरःसशापःसपुत्रांकैकेयींयथानस्पृशेत्तथाप्रसादंकुरु ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ स्वर्गंमहि

नमेस्वर्गोबहुमतःसमानश्चसुरर्षभैः ॥ त्वयारामविहीनस्यसत्यंप्रतिशृणोमिते ॥ १३ ॥ कैकेय्यायानिचोक्तानिवाक्यानिवदतांवर ॥ तवप्रव्राजनार्थानिस्थितानिहृदयेमम ॥ १४ ॥ त्वांतुदृष्ट्वाकुशलिनंपरिष्वज्यसलक्ष्मणम् ॥ अद्यदुःखाद्विमुक्तोस्मिनीहारादिवभास्करः ॥ १५ ॥ तारितोहंत्वयापुत्रसुपुत्रेणमहात्मना ॥ अष्टावक्रेणधर्मात्माकहोलोब्राह्मणोयथा ॥ १६ ॥ इदानींचविजानामियथासौम्यसुरेश्वरैः ॥ वधार्थंरावणस्येहपिहितंपुरुषोत्तमम् ॥ १७ ॥ सिद्धार्थाखलुकौसल्यायात्वांरामगृहंगतम् ॥ वनान्निवृत्तंसंहृष्टाद्रक्ष्यतेशत्रुसूदनम् ॥ १८ ॥ सिद्धार्थाःखलुतेरामनरायेत्वांपुरींगतम् ॥ राज्येचैवाभिषिक्तंचद्रक्ष्यंतेवसुधाधिपम् ॥ १९ ॥ अनुरक्तेनबलिनाशुचिनाधर्मचारिणा ॥ इच्छेयंत्वामहंद्रष्टुंभरतेनसमागतम् ॥ २० ॥ चतुर्दशसमाःसौम्यवनेनिर्यातितास्त्वया ॥ वसतासीतयासार्धमत्प्रीत्यालक्ष्मणेनच ॥ २१ ॥ निवृत्तवनवासोसिप्रतिज्ञापूरितात्वया ॥ रावणंचरणेहत्वादेवताःपरितोषिताः ॥ २२ ॥ कृतंकर्मयशःश्लाघ्यंप्राप्तंतेशत्रुसूदन ॥ भ्रातृभिःसहराज्यस्थोदीर्घमायुरवाप्नुहि ॥ २३ ॥ इतिब्रुवाणंराजानंरामःप्रांजलिरब्रवीत् ॥ कुरुप्रसादंधर्मज्ञकैकेय्याभरतस्यच ॥ २४ ॥ सपुत्रांत्वांत्यजामीतियदुक्ताकैकयीत्वया ॥ सशापःकैकयींघोरःसपुत्रांनस्पृशेत्प्रभो ॥ २५ ॥ तथेतिसमहाराजोराममुक्त्वाकृतांजलिम् ॥ लक्ष्मणंचपरिष्वज्यपुनर्वाक्यमुवाचह ॥ २६ ॥ धर्मंप्राप्स्यसिधर्मज्ञयशश्चविपुलंभुवि ॥ रामेप्रसन्नेस्वर्गंचमहिमानंतथोत्तमम् ॥ २७ ॥ रामंशुश्रूषभद्रंतेसुमित्रानंदवर्धन ॥ रामःसर्वस्यलोकस्यहितेष्वभिरतःसदा ॥ २८ ॥ एतेसेंद्रास्त्रयोलोकाःसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ अभिवाद्यमहात्मानमर्चंतिपुरुषोत्तमम् ॥ २९ ॥ एतत्तदुक्तमव्यक्तमक्षरंब्रह्मसंमितम् ॥ देवानांहृदयंसौम्यगुह्यंरामःपरंतपः ॥ ३० ॥

मानंचप्राप्स्यसीत्यनुकर्षः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ एतद्रामरूपंवस्तुतज्जानीहीतिशेषः यद्देवानांहृदयमुक्तं देवानांहृदयंब्रह्मान्वविंददितिश्रुत्यादेवहृदयत्वेनोपदिष्टं तथादेवानांगुह्यं एतद्वैगुह्योपनिषद्देवानांगुह्यमितिश्रुत्यादेवगुह्यत्वेनोपदिष्टं ब्रह्मसंमितंब्रह्मणाअंतरस्मिन्निमेलोकाइत्यादिश्रुत्याप्रतिपादितं अक्षरंअशेषजगत्कारणतयानित्यंयद्ब्रह्मास्तिब्रह्मशब्दतंत्रे ॥ ३० ॥

यतएवंभूतोरामोब्रह्मादिभिस्त्वत्समक्षमेवोक्तःअतएनंशुश्रूषतात्वयासर्वंधर्माचरणंप्राप्तं ब्रह्मज्ञधर्मेसर्वधर्मांतर्भावस्यसंवर्गविद्यायामुक्तत्वादितिभावः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इमंत्यागंप्रतियथेष्टंगम्य
तामित्युक्तरूपम् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ यद्यपिभर्तृशुश्रूषांप्रतित्वंनसमाधेयानप्रार्थनापूर्वंनियोज्या तत्रतेस्वतःप्रवृत्तिसत्त्वात् अथापिमयागुरुत्वादवश्यंवाच्यं तदेवाह तेदैवतंपरमिति ॥ ३५ ॥
॥ ३६ ॥ ३७ ॥ कतकरी० ॥ ११२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकविंशाधिकशततमःसर्गः ॥ १२१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ का

अवाप्तंधर्माचरणंयशश्चविपुलंत्वया ॥ एनंशुश्रूषताव्यग्रंवैदेह्यासहसीतया ॥ ३१ ॥ इत्युक्त्वालक्ष्मणंराजास्नुषांबद्धांजलिंस्थिताम् ॥ पुत्रीत्याभा
ष्यमधुरंशनैरेनामुवाचह ॥ ३२ ॥ कर्तव्योनतुवैदेहिमन्युस्त्यागमिमंप्रति ॥ रामेणेदंविशुद्ध्यर्थंकृतंवैत्वद्धितैषिणा ॥ ३३ ॥ सुदुष्करमिदंपुत्रितव
चारित्रलक्षणम् ॥ कृतंयत्तेऽन्यनारीणांयशोह्यभिभविष्यति ॥ ३४ ॥ नत्वंकामंसमाधेयाभर्तृशुश्रूषणंप्रति ॥ अवश्यंतुमयावाच्यमेषतेदैवतंपर
म् ॥ ३५ ॥ इतिप्रतिसमादिश्यपुत्रौसीतांचराघवः ॥ इंद्रलोकंविमानेनययौदशरथोनृपः ॥ ३६ ॥ विमानमास्थायमहानुभावःश्रियाचसंहृष्टतनु
र्नृपोत्तमः ॥ आमंत्र्यपुत्रौसहसीतयाचजगामदेवप्रवरस्यलोकम् ॥ ३७ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०यु०एकविंशाधिकशततमःसर्गः ॥ १२१ ॥
प्रतिप्रयातेकाकुत्स्थेमहेंद्रःपाकशासनः ॥ अब्रवीत्परमप्रीतोराघवंप्रांजलिंस्थितम् ॥ १ ॥ अमोघंदर्शनंरामतवास्माकंनरर्षभ ॥ प्रीतियुक्ताःस्म
तेनत्वंब्रूहियन्मनसेप्सितम् ॥ २ ॥ एवमुक्तोमहेंद्रेणप्रसन्नेनमहात्मना ॥ सुप्रसन्नमनाहृष्टोवचनंप्राहराघवः ॥ ३ ॥ यदिप्रीतिःसमुत्पन्नामयिते
विबुधेश्वर ॥ वक्ष्यामिकुरुमेसत्यंवचनंवदतांवर ॥ ४ ॥ ममहेतोःपराक्रांतायेगतायमसादनम् ॥ तेसर्वेजीवितंप्राप्यसमुत्तिष्ठंतुवानराः ॥ ५ ॥ म
त्कृतेविप्रयुक्तायेपुत्रैर्दारैश्चवानराः ॥ तान्प्रीतमनसःसर्वान्द्रष्टुमिच्छामिमानद ॥ ६ ॥

कुत्स्थेदशरथे महेंद्रस्तत्सहितोब्रह्माइत्यर्थः सत्यसंकल्पस्यतस्मिन्नेवप्रसिद्धेः वानराणांसंकल्पमात्रेणोत्थानस्यवक्ष्यमाणत्वात् भारतेपि ततस्तैर्ब्रह्मणाप्रोक्तेतथेतिवचनेतदा समुत्तस्थुर्महाराज
वानरालब्धचेतसइत्युक्तं पाद्मेपिपितामहवरात्तूर्णंजीवयामासतान्नृपइति प्रांजलिंस्थितंराघवंप्रतीतिशेषः ॥ १ ॥ अस्माकंदर्शनंकृतोपकारस्यतवामोघंप्रत्युपकारेणचरितार्थंभवत्वितिशे
षः तेनयतःप्रीतियुक्तास्तेनेत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ यद्वचनंवक्ष्यामितत्सत्यंकुरु ॥ ४ ॥ पराक्रांताःकृतपराक्रमाः ॥ ५ ॥ विप्रयुक्ताः जीवितनाशेनेतिभावः ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ मत्प्रियेषुमत्प्रियकृत्येषु त्वत्प्रसादात्समेयुस्ते स्वजनैरितिशेपः ॥ ८ ॥ ९ ॥ उत्थितानांसर्वदासुखलाभायवरांतरं अकालेचापीति ॥ १० ॥ ११ ॥ महानिति एकस्यापिमृतस्यपुनरु

विक्रांताश्चापिशूराश्चनमृत्युंगणयंतिच ॥ कृतयत्नाविपन्नाश्चजीवयैतान्पुरंदर ॥ ७ ॥ मत्प्रियेष्वभिरक्ताश्चनमृत्युंगणयंतिये ॥ त्वत्प्रसादात्समेयु
स्तेवरमेतमहंवृणे ॥ ८ ॥ नीरुजोनिर्व्रणांश्चैवसंपन्नबलपौरुषान् ॥ गोलांगूलांस्तथर्क्षांश्चद्रष्टुमिच्छामिमानद ॥ ९ ॥ अकालेचापिपुष्पाणिमूला
निचफलानिच ॥ नद्यश्चविमलास्तत्रतिष्ठेयुर्यत्रवानराः ॥ १० ॥ श्रुत्वातुवचनंतस्यराघवस्यमहात्मनः ॥ महेंद्रःप्रत्युवाचेदंवचनंप्रीतिसंयुतम्
॥ ११ ॥ महानयंवरस्तातयस्त्वयोक्तोरघूत्तम ॥ द्विर्मयानोक्तपूर्वंचतस्मादेतद्भविष्यति ॥ १२ ॥ समुत्तिष्ठंतुतेसर्वेहतायेयुधिराक्षसैः ॥ ऋक्षाश्चस
हगोपुच्छैर्निकृत्ताननबाहवः ॥ १३ ॥ नीरुजोनिर्व्रणाश्चैवसंपन्नबलपौरुषाः ॥ समुत्थास्यंतिहरयःसुप्तानिद्राक्षयेयथा ॥ १४ ॥ सुहृद्भिर्बांधवैश्चै
वज्ञातिभिःस्वजनेनच ॥ सर्वएवसमेष्यंतिसंयुक्ताःपरयामुदा ॥ १५ ॥ अकालेपुष्पशवलाःफलवंतश्चपादपाः ॥ भविष्यंतिमहेष्वासनद्यश्चसलि
लायुताः ॥ १६ ॥ सव्रणैःप्रथमंगात्रैरिदानींनिर्व्रणैःसमैः ॥ ततःसमुत्थिताःसर्वेसुप्त्वेवहरिसत्तमाः ॥ १७ ॥ बभूवुर्वानराःसर्वेकिंत्वेतदितिविस्मिताः ॥
काकुत्स्थंपरिपूर्णार्थंदृष्ट्वासर्वेसुरोत्तमाः ॥ १८ ॥ अब्रुवन्परमप्रीताःस्तुत्वारामंसलक्ष्मणम् ॥ गच्छायोध्यामितोराजन्विसर्जयचवानरान् ॥ १९ ॥
मैथिलींसांत्वयस्वैनामनुरक्तांयशस्विनीम् ॥ भ्रातरंभरतंपश्यत्वच्छोकाद्व्रतचारिणम् ॥ २० ॥ शत्रुघ्नंचमहात्मानंमातॄःसर्वाःपरतंप ॥ अभिषेचय
चात्मानंपौरान्गत्वाप्रहर्षय ॥ २१ ॥ एवमुक्त्वासहस्राक्षोरामंसौमित्रिणासह ॥ विमानैःसूर्यसंकाशैर्ययौहृष्टःसुरैःसह ॥ २२ ॥ अभिवाद्यचका
कुत्स्थःसर्वांस्तांस्त्रिदशोत्तमान् ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रावासमाज्ञापयत्तदा ॥ २३ ॥

ज्जीवनंदुष्करमपरिमितमृतजीवनंतुमदतिरिक्ताशक्यमितिभावः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ ततःसमुत्थिताः देवराजस्यानुग्रहरूपसंकल्पानंतरम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥
॥ २१ ॥ २२ ॥ वासमाज्ञापयत् यथापूर्वमाज्ञापयदित्यर्थः ॥ २३ ॥

यद्यपिरामेणापीच्छामात्रेणैतत्सुकरंतथापिगृहीतमनुष्यदेहत्वात्तत्स्वरूपगोपनायसेंद्रब्रह्मद्वारातथाकृतमितिध्येयं येप्यमृतवृष्ट्याइंद्रेणसर्वसमुत्थानंकृतमितिवदंतितत्पक्षेपिरावणसंस्कारदिने सर्वरक्षसांदाहादिसंस्कारपूर्वकंभस्मनःसमुद्रेप्रक्षेपान्नतदुत्थानशंका पूर्वंयुद्धकालेएवमृतानांसमुद्रेप्रक्षेपइतिमूलएवपूर्वमुक्तत्वाच्च अन्येतुसश्लोकस्तत्राधुनिकप्रक्षिप्तः नह्योषधिगंधमात्रेण सर्वेषांविशल्यताकिंतुचूर्णीकृत्यतस्यदानेनेतिप्रागेवोक्तं तथाचतदभावान्नतेषांविशल्यता मृतानांगंधाघ्राणाभावाच्च रावणस्यतथाज्ञायाअश्रवणाच्चेत्याहुः ॥ २४ ॥ कतकरी० ॥ ११३ ॥

ततस्तुसालक्ष्मणरामपालितामहाचमूर्हृष्टजनायशस्विनी ॥ श्रियाज्वलंतीविरराजसर्वतोनिशाप्रणीतेवहिशीतरश्मिना ॥ २४ ॥ ॥इत्यार्षे श्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्वाविंशाधिकशततमःसर्गः ॥ १२२ ॥ ॥ ७॥ ॥तांरात्रिमुषितंरामंसुखोदितमरिंदमम् ॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यंजयंपृष्ट्वाविभीषणः॥ १ ॥ स्नानानिचांगरागाणिवस्त्राण्याभरणानिच॥ चंदनानिचमाल्यानिदिव्यानिविविधानिच॥ २॥ अलंकारविदश्चैतानार्यःपद्मनिभेक्षणाः॥ उपस्थितास्त्वांविधिवत्स्नापयिष्यंतिराघव॥ ६॥ एवमुक्तस्तुकाकुत्स्थःप्रत्युवाचविभीषणम् ॥ हरीन्सुग्रीवमुख्यांस्त्वंस्नानेनोपनिमंत्रय ॥ ४ ॥ सतुताम्यतिधर्मात्मामममहेतोःसुखोचितः॥ सुकुमारोमहाबाहुर्भरतःसत्यसंश्रयः॥ ५ ॥ तंविनाकैकयीपुत्रंभरतंधर्मचारिणम्॥ नमेस्नानंबहुमतंवस्त्राण्याभरणानिच ॥ ६ ॥ एतत्पश्ययथाक्षिप्रंप्रतिगच्छामतांपुरीम् ॥ अयोध्यांगच्छतोह्येषपंथाःपरमदुर्गमः॥७॥ एवमुक्तस्तुकाकुत्स्थंप्रत्युवाचविभीषणः॥ अह्नात्वांप्रापयिष्यामितांपुरींपार्थिवात्मज ॥ ८ ॥पुष्पकंनामभद्रंतेविमानंसूर्यसन्निभम्॥ ममभ्रातुःकुबेरस्यरावणेनबलीयसा॥ ९ ॥ हृतंनिर्जित्यसंग्रामेकामगंदिव्यमुत्तमम्॥ त्वदर्थंपालितंचेदंतिष्ठत्यतुलविक्रम॥ १० ॥ तदिदंमेघसंकाशंविमानमिहतिष्ठति॥ येनयास्यसियानेनत्वमयोध्यांगतज्वरः ॥ ११ ॥ अहंतेयद्यनुग्राह्योयदिस्मरसिमेगुणान्॥ वसतावदिहप्राज्ञयद्यस्तिमयिसौहृदम्॥ १२ ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रावैदेह्याभार्ययासह॥ अर्चितःसर्वकामैस्त्वंततोरामंगमिष्यसि॥ १३॥

इतिश्रीरा०श्रीरा०रा०वा०आ०यु०द्वाविंशाधिकशततमःसर्गः॥१२२॥ ॥७॥ ॥तांरात्रिमिति यत्रदिनेब्रह्मादयोजग्मुस्तत्संबंधिन्यांरात्रावित्यर्थः सुखोदितंसुखप्रबुद्धं जयंपृष्ट्वाजयशब्दं प्रयुज्य ॥१॥ स्नानानिस्नानसाधनसुगंधतैलादीनि ॥२॥ अलंकारविदःअलंकरणक्रियासमर्थाः ॥३॥४॥५॥६॥ प्रतिगच्छामेतिलोट् ॥७॥८॥९॥ त्वदर्थंपालितंचेदंतिष्ठति हतेपिरावणेइतिशेषः॥१०॥ तदिदमिति लंकायांवर्तमानस्यापिपुष्पकस्यात्युन्नततयाशिबिरस्थैरपिदृश्यमानत्वादिदमितिप्रत्यक्षवन्निर्देशःइहलंकायाम्॥११॥वसतावदिहेति एकदिवसमितिशेषः॥१२॥१३॥

विहितांशास्त्रविहितांमयोद्यतांमयोपक्रमां मेमत्तः ॥ १४ ॥ नखल्वाज्ञापयामिते अत्रहेतुः प्रेष्योहमिति ॥ १५ ॥ १६ ॥ साचिव्यंमंत्रसाहाय्यं सर्वात्मनाचचेष्टाभिरिति कायवाङ्म
नोभिःकृतयुद्धचेष्टाभिः परेणोत्तमेन सौहार्देनोत्तमेनचेत्येवक्वचित्पाठः ॥ १७ ॥ अथाप्येतत्अत्रस्थित्वात्वत्सत्कारस्वीकारंनकुर्यामितिन विशिष्यकार्यमेव परंत्वस्वीकारेहेतुमाह तंत्विति य

प्रीतियुक्तस्यविहितांससैन्यःससुहृद्गणः ॥ सत्क्रियांराममेतावद्गृहाणत्वंमयोद्यताम् ॥ १४ ॥ प्रणयाद्बहुमानाच्चसौहार्देनचराघव ॥ प्रसादयामि
प्रेष्योहंनखल्वाज्ञापयामिते ॥ १५ ॥ एवमुक्तस्ततोरामःप्रत्युवाचविभीषणम् ॥ रक्षसांवानराणांचसर्वेषामेवशृण्वताम् ॥ १६ ॥ पूजितोस्मित्व
यावीरसाचिव्येनपरेणच ॥ सर्वात्मनाचचेष्टाभिःसौहार्देनपरेणच ॥ १७ ॥ नखल्वेतन्नकुर्यांतिवचनंराक्षसेश्वर ॥ तंतुमेभ्रातरंद्रष्टुंभरतंत्वरतेमनः
॥ १८ ॥ मांनिवर्तयितुंयोसौचित्रकूटमुपागतः ॥ शिरसायाचतोयस्यवचनंनकृतंमया ॥ १९ ॥ कौसल्यांचसुमित्रांचकैकेयींचयशस्विनीम् ॥
गुहंचसुहृदंचैवपौरान्जानपदैःसह ॥ २० ॥ अनुजानीहिमांसौम्यपूजितोस्मिविभीषण ॥ मन्युर्नखलुकर्तव्यःसखेत्वांचानुमानये ॥ २१ ॥ उप
स्थापयमेशीघ्रंविमानंराक्षसेश्वर ॥ कृतकार्यस्यमेवासःकथंस्यादिहसंमतः ॥ २२ ॥ एवमुक्तस्तुरामेणराक्षसेंद्रोविभीषणः ॥ विमानंसूर्यसं
काशमाजुहावत्वरान्वितः ॥ २३ ॥ ततःकांचनचित्रांगंवैदूर्यमणिवेदिकम् ॥ कूटागारैःपरिक्षिप्तंसर्वतोरजतप्रभम् ॥ २४ ॥ पांडुराभिःपताकाभि
र्ध्वजैश्चसमलंकृतम् ॥ कांचनंकांचनैर्हर्म्यैर्हेमपद्मविभूषितैः ॥ २५ ॥ प्रकीर्णकिंकिणीजालैर्मुक्तामणिगवाक्षकम् ॥ घंटाजालैःपरिक्षिप्तंसर्वतो
मधुरस्वनम् ॥ २६ ॥ तंमेरुशिखराकारंनिर्मितंविश्वकर्मणा ॥ बृहद्भिर्भूषितंहर्म्यैर्मुक्तारजतशोभितैः ॥ २७ ॥ तलैःस्फटिकचित्रांगैर्वैदूर्यैश्चवरास
नैः ॥ महार्हास्तरणोपेतैरुपपन्नंमहाधनैः ॥ २८ ॥ उपस्थितमनाधृष्यंतद्विमानंमनोजवम् ॥ निवेदयित्वारामायतस्थौतत्रविभीषणः ॥ २९ ॥

स्यवचनंमयानकृतंतंत्वितियोजना ॥ १८ ॥ १९ ॥ सहद्रष्टुंत्वरतेमनइत्यनुषंगः ॥ २० ॥ अनुमानये कृतानुमतिकोयथाभवसितथाप्रार्थयेइत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ एवमुक्तइति राघवस्यवचः
श्रुत्वाराक्षसेंद्रोविभीषणः तद्विमानंसमादायतूर्णंप्रतिनिवर्ततेतिक्वचित्पाठः ॥ २३ ॥ कूटागारैःशालागृहैः ॥ २४ ॥ पताकाःसूक्ष्मध्वजाः हेमकृतपद्मभूषितैःकांचनैर्हर्म्यैः कांचनंकांचनमयमि
व ॥ २५ ॥ मुक्तामणिभिःकृतागवाक्षायस्मिंस्तत् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ उपस्थितंविमानंनिवेदयित्वाविज्ञाप्य ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ कतकरी० ॥ ११४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्रयोविंशाधिकशततमःसर्गः ॥ १२३ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ अविदूरे
स्थितत्वादिविशेषणोविभीषणःपुष्पकमुपस्थितमासन्नंकृत्वातंराममित्युवाच ॥ १ ॥ कथमुवाचेत्यतः अब्रवीदिति ॥ २ ॥ तंकिंकरोमीत्युक्तवंतंउपशृण्वतोलक्ष्मणस्याग्रेइतिशेषः ॥३॥ कृतं
प्रयत्नेनकर्मयुद्धकर्मयैस्ते अर्थैःविचित्रान्नपानवस्त्रादिभिः ॥ ४ ॥ अमीभिःसहलंकानिर्जितेत्यनेनतवलंकाप्राप्तिर्वानरपराक्रमादेवेत्युक्तं प्राणभयंत्यक्त्वाहृष्टैर्युद्धोत्साहवद्भिः ॥ ५ ॥ ६ ॥

तत्पुष्पकंकामगमंविमानमुपस्थितंभूधरसन्निकाशम् ॥ दृष्ट्वातदाविस्मयमाजगामरामःससौमित्रिरुदारसत्त्वः ॥ ३० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०
आ०यु०त्रयोविंशाधिकशततमःसर्गः ॥ १२३ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ उपस्थितंतुतंकृत्वापुष्पकंपुष्पभूषितम् ॥ अविदूरेस्थितोराममित्युवाचविभीष
णः ॥ १ ॥ सतुबद्धांजलिपुटोविनीतोराक्षसेश्वरः ॥ अब्रवीत्त्वरयोपेतःकिंकरोमीतिराघवम् ॥ २ ॥ तमब्रवीन्महातेजालक्ष्मणस्योपशृण्वतः ॥ वि
मृश्यराघवोवाक्यमिदंस्नेहपुरस्कृतम् ॥ ३ ॥ कृतप्रयत्नकर्माणःसर्वएववनौकसः ॥ रत्नैरर्थैश्चविविधैःसंपूज्यंतांविभीषण ॥ ४ ॥ सहामीभिस्त्वयालं
कानिर्जितताराक्षसेश्वर ॥ हृष्टैःप्राणभयंत्यक्त्वासंग्रामेष्वनिवर्तिभिः ॥ ५ ॥ तइमेकृतकर्माणःसर्वएववनौकसः ॥ धनरत्नप्रदानैश्चकर्मैषांसफलंकु
रु ॥ ६ ॥ एवंसंमानिताश्चैतेनंद्यमानायथात्वया ॥ भविष्यंतिकृतज्ञेननिर्वृताहरियूथपाः ॥ ७ ॥ त्यागिनंसंग्रहीतारंसानुक्रोशंजितेंद्रियम् ॥ सर्वेत्वा
मभिगच्छंतिततःसंबोधयामिते ॥ ८ ॥ हीनंरतिगुणैःसर्वैरभिहंतारमाहवे ॥ सेनात्यजतिसंविग्नानृपतिंतंनरेश्वर ॥ ९ ॥ एवमुक्तस्तुरामेणवानरां
स्तान्विभीषणः ॥ रत्नार्थसंविभागेनसर्वानिवाभ्यपूजयत् ॥ १० ॥ ततस्तान्पूजितान्दृष्ट्वारत्नार्थैर्हरियूथपान् ॥ आरुरोहतदारामस्तद्विमानमनुत्तम
म् ॥ ११ ॥ अंकेनादायवैदेहींलज्जमानांमनस्विनीम् ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्राविक्रांतेनधनुष्मता ॥ १२ ॥

यथायथान्यायं त्वयाकृतज्ञेननंद्यमानानिर्वृताःसुखिनोभविष्यंति ॥ ७ ॥ त्वांतत्सत्कारसमर्थं तेषांचसत्कारप्रियत्वंज्ञात्वैवत्वांतत्सत्कारेनियुंजइत्याह त्यागिनमिति उचितविषयेइतिशेषः
संग्रहीतारंयथाकालंयथान्यायं रत्नादेरितिशेषः ॥ ८ ॥ सर्वैःरतिगुणैर्दानमानादिलक्षणसेनारमणगुणैर्हीनंतथैवाहवेऽभिहंतारंघातयंतंनृपतिंसंविग्नासेनाहेनरेश्वरत्यजतित्यजत्येव अतोदाना
दिनैतेसत्कार्याएवेतिभावः ॥ ९ ॥ रत्नार्थैःरत्नैरर्थैर्धनैश्चसंविभागेनयथार्हमंशकल्पनयेत्यर्थः सर्ववानरपूजार्थंदिनद्वयंवासःभारतेपि ततस्तीरेसमुद्रस्ययत्रशिष्येसपार्थिवः तत्रैवोवासधर्मा
त्मासहितस्तत्रवानरैः अथैतान्वानरान्दृष्ट्वाससंमान्याभिपूज्यच विसर्जयामासतदारत्नैःसंतोष्यसर्वथेत्युक्तम् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥१४॥ अधर्मभीरुणेतिच्छेदः ॥ १५ ॥ सेंद्रादिवौकसोपिनत्वांधर्षयितुंशक्तामत्प्रसादादितिभावः नतेभ्यएवकिलराक्षसानांभयम् ॥ १६ ॥ १७॥ १८ ॥ मुद्युक्ताःहर्षयुक्ताः ॥१९॥ अभिषेकार्हंत्वांदृष्ट्वातेवेवसर्वेषामस्माकंमातरंकौसल्यामभिवाद्यच ॥ २० ॥ २१ ॥ प्रियात्प्रियतरं प्रथमतःकृतकृत्यस्यायोध्याप्रवेशनमेवंप्रियं तत्रापिसुहृद्भिर्भवद्भिःसहितोभरतादिभिःस

अब्रवीत्सविमानस्थःपूजयन्सर्ववानरान् ॥ सुग्रीवंचमहावीर्यंकाकुत्स्थःसविभीषणम् ॥ १३ ॥ मित्रकार्यंकृतमिदंभवद्भिर्वानरर्षभाः ॥ अनुज्ञातामयासर्वेयथेष्टंप्रतिगच्छत ॥ १४ ॥ यत्तुकार्यंवयस्येनस्निग्धेनचहितेनच ॥ कृतंसुग्रीवतत्सर्वंभवताऽधर्मभीरुणा ॥ १५ ॥ किष्किंधांप्रतियाह्याशुस्वसैन्येनाभिसंवृतः ॥ स्वराज्येवसलंकायांमयादत्तेविभीषण ॥ नत्वांधर्षयितुंशक्ताःसेंद्राअपिदिवौकसः ॥ १६ ॥ अयोध्यांप्रतियास्यामिराजधानींपितुर्मम ॥ अभ्यनुज्ञातुमिच्छामिसर्वानामंत्रयामिवः ॥१७॥एवमुक्तास्तुरामेणहरींद्राहरयस्तथा॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेराक्षसश्चविभीषणः ॥ १८ ॥ अयोध्यांगंतुमिच्छामःसर्वान्नयतुनोभवान् ॥ मुद्युक्ताविचरिष्यामोवनान्युपवनानिच ॥ १९ ॥ दृष्ट्वात्वामभिषेकार्हंकौसल्यामभिवाद्यच ॥ अचिरादागमिष्यामःस्वगृहान्नृपसत्तम ॥ २० ॥ एवमुक्तस्तुधर्मात्मावानरैःसविभीषणैः ॥ अब्रवीद्वानरान्रामःससुग्रीवविभीषणान् ॥ २१ ॥ प्रियात्प्रियतरंलब्धंयदहंससुहृज्जनः ॥ सर्वैर्भवद्भिःसहितःप्रीतिंलप्स्येपुरींगतः ॥ २२ ॥ क्षिप्रमारोहसुग्रीवविमानंसहवानरैः ॥ त्वमप्यारोहसामात्योराक्षसेंद्रविभीषण ॥ २३ ॥ ततःसपुष्पकंदिव्यंसुग्रीवःसहवानरैः ॥ आरुरोहमुदायुक्तःसामात्यश्चविभीषणः ॥ २४ ॥ तेष्वारूढेषुसर्वेषुकौबेरंपरमासनम् ॥ राघवेणाभ्यनुज्ञातमुत्पपातविहायसम् ॥ २५ ॥ खगतेनविमानेनहंसयुक्तेनभास्वता ॥ प्रहृष्टश्चप्रतीतश्चबभौरामःकुबेरवत् ॥ २६ ॥ तेसर्वेवानरर्क्षाश्चराक्षसाश्चमहाबलाः ॥ यथासुखमसंबाधंदिव्येतस्मिन्नुपाविशन् ॥ २७ ॥

॥इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० युद्धकांडेचतुर्विंशाधिकशततमःसर्गः ॥ १२४ ॥ ॥ ७ ॥

॥ अनुज्ञातंतुरामेणतद्विमानमनुत्तमम् ॥ हंसयुक्तंमहानादमुत्पपातविहायसम् ॥ १ ॥

हप्रीतिंलप्स्ये राज्याभिषेकसंतोषंलप्स्येइत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ परमासनमुत्तमयानम् ॥ २५ ॥ हंसयुक्तेनेति हंसशब्देनवाहकत्वाकारेणनिर्मितहंसप्रतिमाउच्यतइतिव्याख्यातारः प्रहृष्टोहृष्टरोमा प्रतीतःप्रहृष्टचित्तः ॥ २६ ॥ असंबाधमित्यनेनविमानस्यवैपुल्यमुक्तम् ॥ २७ ॥ कतकरी० ॥ ११५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुर्विंशाधिकशततमःसर्गः ॥ १२४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अनुज्ञातमिति ॥ १ ॥

पातयित्वासंचार्य ॥ २ ॥ ३ ॥ आयोधनंयुद्धभूमिं महद्विशसनंवधसाधनभूतम् ॥ ४ ॥ प्रमाथीप्रमथनशीलः एषइतितद्दाहभूमिप्रदर्शनं अग्रेपिसर्वत्रतत्तद्युद्धभूमिप्रदर्शनमेव अत्युच्चस्थत्वाद्विमानस्यसर्वयुद्धभूमिप्रत्यक्षंयुगपत् ॥५॥६॥७॥ अंगदेनविकटोहतइत्यनुवादात्तदपिजातमितिबोध्यम् ॥८॥९॥ बलीबलिनौ ॥१०॥ दंष्ट्रनामाकश्चित् अनुवादात् ॥ ११॥१२॥१३ ॥

पातयित्वाततश्चक्षुःसर्वतोरघुनंदनः ॥ अब्रवीन्मैथिलींसीतांरामःशशिनिभाननाम् ॥ २ ॥ कैलासशिखराकारेत्रिकूटशिखरेस्थिताम् ॥ लंकामीक्षस्ववैदेहिनिर्मितांविश्वकर्मणा ॥ ३ ॥ एतदायोधनंपश्यमांसशोणितकर्दमम् ॥ हरीणांराक्षसानांचसीतेविशसनंमहत् ॥ ४ ॥ एषदत्तवरःशेतेप्रमाथीराक्षसेश्वरः ॥ तवहेतोर्विशालाक्षिनिहतोरावणोमया ॥ ५ ॥ कुंभकर्णोत्रनिहतःप्रहस्तश्चनिशाचरः ॥ धूम्राक्षश्चात्रनिहतोवानरेणहनूमता ॥ ६ ॥ विद्युन्मालीहतश्चात्रसुषेणेनमहात्मना ॥ लक्ष्मणेनेंद्रजिच्चात्ररावणिर्निहतोरणे ॥ ७ ॥ अंगदेनात्रनिहतोविकटोनामराक्षसः ॥ विरूपाक्षश्चदुष्प्रेक्षोमहापार्श्वमहोदरौ ॥ ८ ॥ अकंपनश्चनिहतोबलिनोऽन्येचराक्षसाः ॥ त्रिशिराश्चातिकायश्चदेवांतकनरांतकौ ॥ ९ ॥ युद्धोन्मत्तश्चमत्तश्चराक्षसप्रवरावुभौ ॥ निकुंभश्चैवकुंभश्चकुंभकर्णात्मजौबली ॥ १० ॥ वज्रदंष्ट्रश्चदंष्ट्रश्चबहवोराक्षसाहताः ॥ मकराक्षश्चदुर्धर्षोमयायुधिनिपातितः ॥ ११ ॥ अकंपनश्चनिहतःशोणिताक्षश्चवीर्यवान् ॥ यूपाक्षश्चप्रजंघश्चनिहतौतुमहाहवे ॥ १२ ॥ विद्युजिह्वोत्रनिहतोराक्षसोभीमदर्शनः ॥ यज्ञशत्रुश्चनिहतःसुप्तघ्नश्चमहाबलः ॥ १३ ॥ सूर्यशत्रुश्चनिहतोब्रह्मशत्रुस्तथापरः ॥ अत्रमंदोदरीनामभार्यातंपर्यदेवयत् ॥ १४ ॥ सपत्नीनांसहस्रेणसाग्रेणपरिवारिता ॥ एतत्तुदृश्यतेतीर्थंसमुद्रस्यवरानने ॥ १५ ॥ यत्रसागरमुत्तीर्यतांरात्रिमुषितावयम् ॥ एषसेतुर्मयाबद्धःसागरेलवणार्णवे ॥ १६ ॥ तवहेतोर्विशालाक्षिनलसेतुःसुदुष्करः ॥ पश्यसागरमक्षोभ्यंवैदेहिवरुणालयम् ॥ १७ ॥ अपारमिवगर्जंतंशंखशुक्तिसमाकुलम् ॥ हिरण्यनाभंशैलेंद्रंकांचनंपश्यमैथिलि ॥ १८ ॥ विश्रमार्थंहनुमतोभित्त्वासागरमुत्थितं ॥ एतत्कुक्षौसमुद्रस्यस्कंधावारनिवेशनम् ॥ १९ ॥

॥ १४ ॥ साग्रेणसहस्रादप्यधिकयुक्तेन तीर्थमवतारः ॥ १५ ॥ यत्रावतारेतांरात्रिंसमुद्रोत्तरणदिवसरात्रिम् ॥ १६ ॥ नलसेतुर्मन्नियुक्तनलकृतःसेतुर्नलसेतुः सुदुष्करस्तदतिरिक्तेनेतिभावः अथवरुणालयत्वादिविशेषणंसागरंपश्य ॥ १७ ॥ अथसागरमध्यप्रदेशागमनकालेमैनाकंदर्शयति हिरण्यनाभमिति कांचनंकांचनप्रचुरंतद्वर्णंच ॥ १८ ॥ एतन्मैनाकपर्वतस्वरूपं समुद्रस्य कुक्षौवर्ततेइतिशेषः एतदित्यावर्तते एतत्स्कंधावारनिवेशनंसेनानिवेशनं समुद्रोत्तरतीरस्थमितिशेषः ॥ १९ ॥

॥१२४॥

अत्रपूर्वमिति अत्रसेतुमूले पूर्वंसेतुबंधनात्पूर्वं विभुर्महादेवोममरामस्यप्रसादमकरोत्मत्स्थापितत्वेनात्रस्थितोभूत् सेतौनिर्विघ्नतासिद्धौसमुद्रप्रसादानंतरं शिवस्थापनंरामेणकृतमितिगम्यते अत्रस्थलेमहात्मनःसागरस्यतीर्थंसेतुनिर्माणमूलप्रदेशत्वात्सेतुबंधइतिख्यातंभविष्यतीतिशेषः तथात्रैलोक्येनपूजितंचभविष्यति ॥ २० ॥ एतत्पवित्रंदर्शनात्सर्वपापविशोधनंविशिष्यमहापातकस्यापिनाशनं सेतुंदृष्ट्वासमुद्रस्यब्रह्महत्यांव्यपोहतीतिस्मृतेः कूर्मपुराणेरामचरितेतुअत्रस्थानेस्पष्टमेवलिंगस्थापनमुक्तं त्वत्स्थापितलिंगदर्शनेनब्रह्महत्यादिपापक्षयोभविष्यतीतिमहादेव

अत्रपूर्वंमहादेवःप्रसादमकरोद्विभुः ॥ एतत्तुदृश्यतेतीर्थंसागरस्यमहात्मनः ॥ २० ॥ सेतुबंधइतिख्यातंत्रैलोक्येनचपूजितम् ॥ एतत्पवित्रंपरमंम
हापातकनाशनम् ॥ २१ ॥ अत्रराक्षसराजोयमाजगामविभीषणः ॥ एषासादृश्यतेसीतेकिष्किंधाचित्रकानना ॥ २२ ॥ सुग्रीवस्यपुरीरम्यायत्र
वालीमयाहतः ॥ अथदृष्ट्वापुरींसीताकिष्किंधांवालिपालिताम् ॥ २३ ॥ अब्रवीत्प्रश्रितंवाक्यंरामंप्रणयसाध्वसा ॥ सुग्रीवप्रियभार्याभिस्ताराप्र
मुखतोनृप ॥ २४ ॥ अन्येषांवानरेंद्राणांस्त्रीभिःपरिवृतात्वहम् ॥ गंतुमिच्छेसहायोध्यांराजधानींत्वयासह ॥ २५ ॥ एवमुक्तोथवैदेह्याराघवःप्रत्यु
वाचताम् ॥ एवमस्त्वितिकिष्किंधांप्राप्यसंस्थाप्यराघवः ॥ २६ ॥ विमानंप्रेक्ष्यसुग्रीवंवाक्यमेतदुवाचह ॥ ब्रूहिवानरशार्दूलसर्वान्वानरपुंगवान्
॥ २७ ॥ स्त्रीभिःपरिवृताःसर्वेह्ययोध्यांयांतुसीतया ॥ तथात्वमेभिःसर्वाभिःस्त्रीभिःसहमहाबल ॥ २८ ॥ अभित्वरयसुग्रीवगच्छामःप्लवगाधिप ॥
एवमुक्तस्तुसुग्रीवोरामेणामिततेजसा ॥ २९ ॥ वानराधिपतिःश्रीमांस्तैश्चसर्वैःसमावृतः ॥ प्रविश्यांतःपुरंशीघ्रंतारामुद्वीक्ष्यसोब्रवीत् ॥ ३० ॥ प्रि
येत्वंसहनारीणांवानराणांमहात्मनाम् ॥ राघवेणाभ्यनुज्ञातामैथिलीप्रियकाम्यया ॥ ३१ ॥

वरदानंचस्पष्टमेवोक्तं ततएवावधार्यपूर्वंमहादेवःप्रसादमकरोत्ततःसेतुबंधनंजातमित्यक्षरार्थः ॥ २१ ॥ अत्रराक्षसराजआजगाम अत्रसेतुबंधतीर्थं चित्रकाननामधुवनादिदिव्यकाननोपेतायादृश्यतेएषासुग्रीवस्यपुरीकिष्किधा ॥ २२ ॥ २३ ॥ प्रणयसाध्वसाप्रणयःसाध्वसंचभर्तुःस्वेष्टेप्रवर्तननिमित्तंयस्याःसा ताराप्रमुखतःताराप्रमुखाभिःसुग्रीवस्यप्रियाभिर्भार्याभिःपरिवृतागंतुमिच्छेइच्छामि अत्रतदर्थमेकदिनवासः अतएवभारतेंगदस्ययौवराज्याभिषेकोप्येतद्दिनेउक्तः ॥ २४ ॥ २५ ॥ एवमस्त्वितितामुक्त्वाकिष्किधांप्राप्यतत्रविमानंसंस्थाप्यसुग्रीवंप्रेक्ष्यएतद्वक्ष्यमाणमुवाच तदेवाह ब्रूहीति ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ अभित्वरय गंतुमितिशेषः ॥ २९ ॥ ३० ॥ वानराणांनारीणांसह ताभिःसहेत्यर्थः षष्ठीआर्षी ॥ ३१ ॥

वानरयोषितोगृह्यगृहीत्वागंतुंत्वरांकुरु सर्वाभिःसहगच्छामस्तासामयोध्यांदर्शयिष्यामः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ सुग्रीवेणाभ्यनुज्ञातायूयंसर्वैर्वानरैःस्वस्वभर्तृभिःसहगंतुंत्वरयतेतिशेषः किंचभवती
भिरयोध्यादर्शनेनममापिप्रियंकार्यंतद्दर्शनंममापिप्रियमितिभावः ॥ ३४ ॥ प्रवेशंचेति पश्यामइतिशेषः दशरथस्त्रीणांविभूतिमैश्वर्यंचपश्यामः ॥३५ ॥ नेपथ्यविधिरलंकारविधिः प्रदक्षिण

त्वरत्वमभिगच्छामोगृह्यवानरयोषितः॥ अयोध्यांदर्शयिष्यामःसर्वादशरथस्त्रियः ॥ ३२ ॥ सुग्रीवस्यवचःश्रुत्वातारासर्वांगशोभना ॥ आहूय
चाब्रवीत्सर्वावानराणांतुयोषितः॥ ३३ ॥ सुग्रीवेणाभ्यनुज्ञातागंतुंसर्वैश्चवानरैः॥ ममचापिप्रियंकार्यमयोध्यादर्शनेनच॥ ३४॥ प्रवेशंचैवरास्
स्यपौरजानपदैःसह॥ विभूतिंचैवसर्वासांस्त्रीणांदशरथस्यच॥ ३५ ॥ तारयाचाभ्यनुज्ञाताःसर्वावानरयोषितः ॥ नेपथ्यविधिपूर्वंतुकृत्वाचापिप्र
दक्षिणम्॥ ३६॥ अध्यारोहन्विमानंतत्सीतादर्शनकांक्षया॥ ताभिःसहोत्थितंशीघ्रंविमानंप्रेक्ष्यराघवः॥ ३७॥ ऋष्यमूकसमीपेतुवैदेहींपुनरब्रवी
त्॥ दृश्यतेसौमहान्सीतेसविद्युदिवतोयदः॥ ३८॥ ऋष्यमूकोगिरिवरःकांचनैर्धातुभिर्वृतः ॥ अत्राहंवानरेंद्रेणसुग्रीवेणसमागतः॥ ३९॥ समय
श्चकृतःसीतेवधार्थंवालिनोमया॥ एषासादृश्यतेपंपानलिनीचित्रकानना ॥ ४० ॥ त्वयाविहीनोयत्राहंविललापसुदुःखितः ॥ अस्यास्तीरेमयादृ
ष्टाशबरीधर्मचारिणी॥ ४१ ॥ अत्रयोजनबाहुश्चकबंधोनिहतोमया॥ दृश्यतेसौजनस्थानेश्रीमान्सीतेवनस्पतिः ॥ ४२॥ जटायुश्चमहातेजास्त
वहेतोर्विलासिनि ॥ रावणेनहतोयत्रपक्षिणांप्रवरोबली ॥ ४३॥ एतत्तदाश्रमपदमस्माकंवरवर्णिनि ॥ पर्णशालातथाचित्रादृश्यतेशुभदर्शने
॥४४॥ यत्रत्वंराक्षसेंद्रेणरावणेनहृताबलात्॥ एषागोदावरीरम्याप्रसन्नसलिलाशुभा॥ ४५ ॥ अगस्त्यस्याश्रमश्चैवदृश्यतेकदलीवृतः॥ दृश्यते
चैववैदेहिशरभंगाश्रमोमहान्॥ ४६॥ उपायतःसहस्राक्षोयत्रशक्रःपुरंदरः॥ एतेतेतापसादेविदृश्यंतेतनुमध्यमे॥ ४७॥

करणंविमानस्य ॥ ३६ ॥ अत्रताभिःसहोत्थितमित्यनेनाश्विनचतुर्थ्यांकिष्किधायामुषित्वापंचम्यांततःप्रस्थानमितिगम्यते उपरिपंचम्यांभरद्वाजाश्रमप्रवेशस्यवक्ष्यमाणत्वात् ॥३७॥३८॥
॥ ३९ ॥ ४० ॥ अस्यास्तीरेपंपायास्तीरे ॥ ४१ ॥ अत्रपंपोत्तरदेशेवनस्पतिर्जटायोरावासन्यग्रोधः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ एतत्तदाश्रमपदं पंचवट्याश्रमस्थानमित्यर्थः ॥ ४४ ॥ यत्रयस्यांपर्ण
शालायाम् ॥ ४५ ॥ अगस्त्याश्रमोदृश्यते एतत्समीपएवप्रागुपदिष्टःस्वाश्रमः ॥ ४६ ॥ एतेतेतापसाःपूर्वानुभूताइत्यर्थः ॥ ४७ ॥

कुलपतिराश्रमस्वामी कुलमन्वयसंघातगृहोत्पत्त्याश्रमेषुचेत्यजयः ॥ ४८ ॥ तापसीअत्रिपत्नी ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ यत्रममसखागुहस्तच्छृंगवेरपुरमेतद्दृश्यतेइतिशेषः एषासाममपितुः
राजधानीअयोध्यादृश्यते गंगातीरवर्तिभरद्वाजाश्रमप्रदेशगेविमानेतस्यात्युन्नतव्योमप्रदेशवृत्तित्वादयोध्यादिदर्शनं अयोध्यांप्रतिप्रणामंकुरु ॥५२॥ ॥५३॥ विशालकक्ष्यांविशालरथ्याम्
॥ ५४ ॥ कतकरी० ॥११६॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचविंशोत्तरशततमःसर्गः ॥१२५॥ ॥ छ ॥ ॥ पूर्णइति पंचम्यांचतु

अत्रिःकुलपतिर्यत्रसूर्यवैश्वानरोपमः॥ अस्मिन्देशेमहाकायोविराधोनिहतोमया ॥ ४८ ॥ अत्रसीतेत्वयादृष्टातापसीधर्मचारिणी ॥ असौसुतनु
शैलेंद्रश्चित्रकूटःप्रकाशते॥ ४९ ॥ अत्रमांकैकयीपुत्रःप्रसादयितुमागतः॥ एषासायमुनारम्यादृश्यतेचित्रकानना ॥ ५० ॥ भरद्वाजाश्रमःश्रीमा
न्दृश्यतेचैषमैथिलि॥ इयंचदृश्यतेगंगापुण्यात्रिपथगानदी ॥ ५१ ॥ शृंगवेरपुरंचैतद्गुहोयत्रसखामम ॥ एषासादृश्यतेसीतेराजधानीपितुर्मम
अयोध्यांकुरुवैदेहिप्रणामंपुनरागता॥ ५२ ॥ ततस्तेवानराःसर्वेराक्षसाःसविभीषणाः ॥ उत्पत्योत्पत्यसंहृष्टास्तांपुरींददृशुस्तदा॥ ५३ ॥ ततस्तुतां
पांडुरहर्म्यमालिनींविशालकक्ष्यांगजवाजिभिर्वृताम्॥ पुरीमपश्यन्प्लवगाःसराक्षसाःपुरींमहेंद्रस्ययथामरावतीम् ॥ ५४ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०
वा०आ०यु०पंचविंशोत्तरशततमःसर्गः ॥ १२५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ पूर्णेचतुर्दशेवर्षेपंचम्यांलक्ष्मणाग्रजः ॥ भरद्वाजाश्रमंप्राप्यववंदेनियतोमु
निम्॥ १ ॥सोऽपृच्छदभिवाद्यैनंभरद्वाजंतपोधनम् ॥ शृणोषिकच्चिद्भगवन्सुभिक्षानामयंपुरे॥ २ ॥ कच्चित्सयुक्तोभरतोजीवंत्यपिचमातरः ॥
एवमुक्तस्तुरामेणभरद्वाजोमहामुनिः॥ प्रत्युवाचरघुश्रेष्ठंस्मितपूर्वंप्रहृष्टवत् ॥ ३ ॥ आज्ञावशत्वेभरतोजटिलस्त्वांप्रतीक्षते॥ पादुकेतेपुरस्कृत्यस
र्वंचकुशलंगृहे ॥ ४॥ त्वांपुराचीरवसनंप्रविशंतंमहावनम् ॥ स्त्रीतृतीयंच्युतंराज्याद्धर्मकामंचकेवलम् ॥ ५ ॥ पदातिंत्यक्तसर्वस्वंपितृनिर्देशका
रिणम्॥ सर्वभोगैःपरित्यक्तंस्वर्गच्युतमिवामरम्॥ ६ ॥दृष्ट्वातुकरुणापूर्वममासीत्समितिंजय॥ कैकयीवचनेयुक्तंवन्यमूलफलाशिनम्॥ ७॥

र्दशेवर्षेपूर्णेसतितद्दिनेभरद्वाजाश्रमंप्राप्यमुनिंभरद्वाजंववंदे ॥१॥ पुरेऽयोध्यायां सुभिक्षंचानामयंचसुभिक्षानामयं सुभिक्षमन्नसमृद्धिः अनामयंस्यादारोग्यं शृणोषिकच्चित् शिष्यादिमुखे
नेतिशेषः ॥ २ ॥ सभरतोयुक्तः प्रजापालनेसमाहितइत्यर्थः स्मितपूर्वं सर्वज्ञोपिभगवानजानन्निवमांपृच्छतीतिस्मितकरणं प्रहृष्टवत्प्रहृष्टोहम् ॥३॥ तेपादुकेपुरस्कृत्यसर्वंकुशलंगृहेचपुरेचसं
पादयन्भरतस्त्वांप्रतीक्षते ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ उच्यमानविशेषणंत्वांदृष्ट्वाममपुराकरुणादैन्यमासीत् ॥ ७ ॥

सांप्रतंतुसमृद्धत्वादिगुणंसमीक्ष्यममउत्तमाप्रीतिरभूज्जातेत्यर्थः ॥८॥ सर्वंतेसुखंदुःखंचविदितमित्येतत्प्रकाशयति यत्त्वयेति जनस्थाननिवासिनात्वयायद्विपुलंखरवधादिनादुःखंप्राप्तंतन्मया विदितम् ॥९॥ तदनंतरंब्राह्मणार्थंब्रह्मविदांब्रह्मर्षीणांप्रयोजनेरक्षाप्रयोजनेनियुक्तस्यातएवसर्वतापसान्रक्षतस्तवभार्येयंहृताबभूवेत्येतच्चमेविदितम् ॥१०॥ मारीचदर्शनं रावणस्यसीतापहारार्थमितिशेषः सीतोन्मथनंसीतायाराक्षसीभिर्लंकायांक्लेशनम् ॥११॥ वातात्मजस्यकर्मसमुद्रलंघनादिलंकादहनांतम् ॥१२॥ प्रहृष्टैर्हरियूथपैर्लंकादीपितेतियत्इंद्रजिद्वधानंतरंकृतंतच्चविदि

सांप्रतंतुसमृद्धार्थंसमित्रगणबांधवम्॥समीक्ष्यविजितारिंचममाभूत्प्रीतिरुत्तमा॥८॥ सर्वंचसुखदुःखंतेविदितंममराघव॥यत्त्वयाविपुलंप्राप्तं
जनस्थाननिवासिना॥ ९ ॥ब्राह्मणार्थेनियुक्तस्यरक्षतःसर्वतापसान्॥रावणेनहृताभार्याबभूवेयमनिंदिता॥ १० ॥ मारीचदर्शनंचैवसीतोन्म
थनमेवच॥कबंधदर्शनंचैवपंपाभिगमनंतथा॥ ११ ॥सुग्रीवेणचतेसख्यंयत्रवालीहतस्त्वया॥मार्गणंचैववैदेह्याःकर्मवातात्मजस्यच॥ १२॥
विदितायांचवैदेह्यांनलसेतुर्यथाकृतः ॥ यथाचादीपितालंकाप्रहृष्टैर्हरियूथपैः॥ १३ ॥ सपुत्रबांधवामात्यःसबलःसहवाहनः॥यथाचनिहतःसं
ख्येरावणोबलदर्पितः॥ १४ ॥ यथाचनिहतेतस्मिन्रावणेदेवकंटके॥समागमश्चत्रिदशैर्यथादत्तश्चतेवरः॥ १५॥सर्वंममैतद्विदितंतपसाधर्मव
त्सल॥संपतंतिचमेशिष्याःप्रवृत्त्याख्याःपुरीमितः॥ १६ ॥अहमप्यत्रतेदद्मिवरंशस्त्रभृतांवर॥अर्घ्यंप्रतिगृहाणेदमयोध्यांश्वोगमिष्यसि॥ १७॥
तस्यतच्छिरसावाक्यंप्रतिगृह्यनृपात्मजः॥बाढमित्येवसंहृष्टःश्रीमान्वरमयाचत॥ १८ ॥ अकालफलिनोवृक्षाःसर्वेचापिमधुस्रवाः॥ फलान्यमृ
तगंधीनिबहूनिविविधानिच॥ १९॥भवंतुमार्गेभगवन्नयोध्यांप्रतिगच्छतः॥तथेतिचप्रतिज्ञातेवचनात्समनंतरम्॥ २० ॥अभवन्पादपास्तत्र
स्वर्गपादपसन्निभाः॥निष्फलाःफलिनश्चासन्विपुष्पाःपुष्पशालिनः॥ २१ ॥ शुष्काःसमग्रपत्रास्तेनगाश्चैवमधुस्रवाः॥ सर्वतोयोजनास्तिस्रोग
च्छतामभवंस्तदा॥ २२॥

तम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ इतोमदाश्रमान्मेशिष्याःप्रवृत्त्याख्याःतवप्रवृत्तिमुदंतमाचक्षतेप्रवृत्त्याख्यास्तथाभूताःसंतस्तवपुरीमयोध्यांसंपतंतिअतस्त्वत्पुरीवृत्तांतोपिज्ञायतइतिशेषः ॥१६॥ अहमपीति त्रिदशाइवेतिभावः दद्मिददामि अर्घ्यंप्रतिगृहाणमयादातुंप्रतिज्ञातस्यवरस्यवरणात्पूर्वमितिशेषः ॥ १७ ॥ बाढमित्येवप्रतिगृह्येतिशेषः ॥ १८ ॥ वरमाहाकालेति ॥१९॥ अयोध्यांप्रतिगच्छतोममार्गेएवंवृक्षादयोभवंतुवानराणांविश्रामार्थमितिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

जयंतीतिजितःस्वर्गजितइवमुदान्वितास्तेप्रसिद्धावानराःकामाद्यथेच्छमुपाश्नंतिस्म ॥ २३ ॥ कतकरी० ॥ ११७ ॥ ॥ इतिश्रीरा०वा०युद्ध०षड्विंशोत्तरशततमःसर्गः ॥ १२६ ॥ ॥ ९ ॥
पंचम्यांचतुर्दशवर्षस्यपूर्णत्वात्तद्दिनेभरद्वाजाश्रमेविलंबस्यप्राप्तत्वात् चतुर्दशसमाप्तौयदित्वांनपश्यामितदाहुताशनंप्रवेक्ष्यामीतिभरतोक्तेर्भरतस्यस्वागमननिवेदनायहनूमत्प्रेषणंकृतवानित्याह
अयोध्यांत्विति समालोक्य भरद्वाजाश्रमेविमानादवतरणसमयेइतिभावः सुग्रीवादीनांसम्यक्शिष्टाचारकरणायसुहृद्रूपतदाकारज्ञानायचपूर्वंहनूमत्प्रेषणं अतएवपाद्मेपंचम्यामेवविसृष्ट
हनुमत्प्रवेशसमयेभरतवर्णनमेवंकृतं अग्निप्रवेशेसोद्योगकालेभ्रातुरनागमात् न्यवेदयत्तदातस्मैश्रीरामागमनोत्सवमिति किंच प्रियकामइति सुग्रीवादीनांप्रियकामःअयोध्यायांसर्वतःप्रियपूर

ततःप्रहृष्टाःप्लवगर्षभास्तेबहूनिदिव्यानिफलानिचैव ॥ कामादुपाश्नंतिसहस्रशस्तेमुदान्विताःस्वर्गजितोमुदेव ॥ २३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०
युद्धकांडेषड्विंशोत्तरशततमःसर्गः ॥ १२६ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ अयोध्यांतुसमालोक्यचिंतयामासराघवः ॥ प्रियकामःप्रियंरामस्ततस्त्वरितविक्रमः
॥ १ ॥ चिंतयित्वाततोदृष्टिंवानरेषुन्यपातयत् ॥ उवाचधीमांस्तेजस्वीहनूमंतंप्लवंगमम् ॥ २ ॥ अयोध्यांत्वरितोगत्वाशीघ्रंप्लवगसत्तम ॥ जानीहिक
च्चित्कुशलीजनोनृपतिमंदिरे ॥ ३ ॥ शृंगवेरपुरंप्राप्यगुहंगहनगोचरम् ॥ निषादाधिपतिंब्रूहिकुशलंवचनान्मम ॥ ४ ॥ श्रुत्वातुमांकुशलिनमरोगं
विगतज्वरम् ॥ भविष्यतिगुहःप्रीतःसममात्मसमःसखा ॥ ५ ॥ अयोध्यायाश्चतेमार्गंप्रवृत्तिंभरतस्यच ॥ निवेदयिष्यतिप्रीतोनिषादाधिपतिर्गुहः
॥ ६ ॥ भरतस्तुत्वयावाच्यःकुशलंवचनान्मम ॥ सिद्धार्थंशंसमांतस्मैसभार्यंसहलक्ष्मणम् ॥ ७ ॥ हरणंचापिवैदेह्यारावणेनबलीयसा ॥ सुग्रीवेण
चसंवादंवालिनश्चवधंरणे ॥ ८ ॥ मैथिल्यन्वेषणंचैवयथाचाधिगतात्वया ॥ लंघयित्वामहातोयमापगापतिमव्ययम् ॥ ९ ॥ उपयानंसमुद्रस्यसाग
रस्यचदर्शनम् ॥ यथाचकारितःसेतूरावणश्चयथाहतः ॥ १० ॥ वरदानंमहेंद्रेणब्रह्मणावरुणेनच ॥ महादेवप्रसादाच्चपित्रामससमागमम् ॥ ११ ॥

णकामस्तेषांप्रियंयथाभवतितथाचिंतयामास कर्तव्यजातमितिशेषः ॥ १ ॥ २ ॥ यथाक्षिप्रमयोध्याप्राप्यतेतथात्वरितःसन्नयोध्यांगच्छ नृपतिमंदिरेवर्तमानःसर्वोपिजनःकुशलीतिजानीहि
॥ ३ ॥ गहनंकाननंगोचरोदेशोयस्यतं ममकुशलंमद्वचनाद्ब्रूहि ॥ ४ ॥ आत्मसमःस्वसदृशस्तत्त्वज्ञानित्वात् ॥ ५ ॥ ६ ॥ सिद्धार्थंनिर्व्यूढपितृवचनपरिपालनरूपप्रयोजनम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ यथा
त्वयाधिगता अस्खलितव्रतायथादृष्टेत्यर्थः ॥ ९ ॥ उपयानंपुनःस्वयमस्मत्समीपागमनं वानरसेनयासहसमुद्रतीरगमनंवा सागरस्यस्वरूपेणप्रत्यक्षतोदर्शनंदर्शनदानम् ॥ १० ॥ महेंद्रादिकर्तृ
कंवरदानंवानरसमुत्थानरूपं अत्रब्रह्मवरुणयोरपिवरदानकर्तृत्वोक्तेःपूर्वंमहेंद्रसहितोब्रह्मेतिव्याख्यातम् ॥ ११ ॥

उपयातंनगरसमीपमागतम ॥ १२ ॥ १३ ॥ एतच्छ्रुत्वाएवंप्रकारंमदागमनंश्रुत्वायमाकारंखेदानंदसूचकमाकारं सआकारोयच्चापिभरतस्यमांप्रतिकर्तव्यंतच्चवेदितव्यम् ॥ १४ ॥ तदेवाह ज्ञे
याइति मुखवर्णेनप्रीतिखेदोचितविकाससंकोचाद्याकारेणेत्यर्थः तत्त्वेनयाथार्थ्येनवृत्तांताज्ञेयाइत्यन्वयः ॥ १५ ॥ ननुतादृशसौहृदवतिकोन्यथाशंकायाःप्रसंगोऽतआह सर्वकामेत्यादि पि
तृपैतामहंनक्रमेणागतं नावर्तयेत् अनेनभ्रातरएवंशंक्याइतिलोकान्बोधयति ॥ १६ ॥ तस्यराज्याकांक्षाचेत्किंकरिष्यतीत्याशंक्यसएवराज्यंप्रशास्त्वित्याह संगत्येति संगत्याचिरकालपरि

उपयातंचमांसौम्यभरतायनिवेदय ॥ सहराक्षसराजेनहरीणामीश्वरेणच ॥ १२ ॥ जित्वाशत्रुगणान्रामःप्राप्यचानुत्तमंयशः॥ उपायातिसमृ
द्धार्थःसहमित्रैर्महाबलैः॥ १३॥ एतच्छ्रुत्वायमाकारंभजतेभरतस्ततः॥ सचतेवेदितव्यःस्यात्सर्वंयच्चापिमांप्रति ॥ १४ ॥ ज्ञेयाःसर्वेचवृत्तांताभर
तस्येंगितानिच ॥ तत्त्वेनमुखवर्णेनदृष्ट्याव्याभाषितेनच ॥ १५ ॥ सर्वकामसमृद्धंहिहस्त्यश्वरथसंकुलम् ॥ पितृपैतामहंराज्यंकस्यनावर्तयेन्मनः
॥ १६॥ संगत्याभरतःश्रीमान्राज्येनार्थीस्वयंभवेत्॥ प्रशास्तुवसुधांसर्वामखिलांरघुनंदनः ॥ १७॥ तस्यबुद्धिंचविज्ञायव्यवसायंचवानर॥ या
वन्नदूरंयाताःस्मःक्षिप्रमागंतुमर्हसि ॥ १८ ॥ इतिप्रतिसमादिष्टोहनूमान्मारुतात्मजः॥ मानुषंधारयन्रूपमयोध्यांत्वरितोययौ॥ १९॥ अथोत्प
पातवेगेनहनूमान्मारुतात्मजः॥ गरुत्मानिववेगेनजिघृक्षन्भुजगोत्तमम्॥ २०॥ लंघयित्वापितृपथंविहगेंद्रालयंशुभम्॥ गंगायमुनयोर्भीमंसंगम
तीत्यसमागमम्॥ २१ ॥शृंगवेरपुरंप्राप्यगुहमासाद्यवीर्यवान् ॥ सवाचाशुभयाहृष्टोहनूमानिदमब्रवीत् ॥ २२ ॥ सखातुतवकाकुत्स्थोरामःस
त्यपराक्रमः॥ ससीतःसहसौमित्रिःसत्वांकुशलमब्रवीत्॥ २३॥ पंचमीमद्यरजनीमुषित्वावचनान्मुनेः॥ भरद्वाजाभ्यनुज्ञातंद्रक्ष्यस्यत्रैवराघवम्
॥ २४॥ एवमुक्त्वामहातेजाःसंप्रहृष्टतनूरुहः ॥ उत्पपातमहावेगाद्वेगवानविचारयन् ॥ २५ ॥

चयेनकैकयीसंगत्यावा यदिकैकयीवत्स्वयमपिराज्येनार्थीभवेत्तर्हिसएववसुधांशास्तु वयंयत्रक्कापितपसाकालंनेष्यामइतिशेषः ॥ १७ ॥ यावत्अस्मादाश्रमाद्दूरंयातानस्मः अयोध्याया
अतिसमीपंनप्राप्ताःस्मइतियावत् क्षिप्रमागंतुमर्हसि तावदितिशेषः ॥ १८ ॥ मानुषमित्यर्धसंक्षेपः ॥ १९ ॥ तस्यैवप्रपंचउत्पपातेत्यादि ॥२०॥ पितृपथंवायुमार्गमंतरिक्षमित्यर्थः तद्विशेषणं
विहगेंद्रालयंश्रेष्ठविहगानांसंचारस्थानम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ अद्यपंचमींपंचमीसंबंधिनींरजनीमुषित्वाअद्यस्थित्वाश्वोगमिष्यसीतिभरद्वाजानुज्ञातंराघवंश्वःप्रातरेवद्रक्ष्यसि ॥ २४ ॥
संप्रहृष्टतनूरुहः जगदानंदरामसेवकत्वलाभेनेतिभावः अविचारयन्अध्वश्रममितिशेषः ॥ २५ ॥

रामतीर्थंपरशुरामंतीर्थं वालुकिनींतदाख्यां शालवनंशालवृक्षवनम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ सुराधिपस्योपवनेनंदनाख्ये चैत्ररथंकुवेरोद्यानंचात्रद्रष्टव्यम् ॥ २८ ॥ स्वलंकृतैरममाणैःपुत्रपौत्रैःसहि
ताभिःस्त्रीभिर्गृह्यमाणपुष्पानितिद्रुमविशेषणम् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ भावितात्मानंध्यातपरमात्मानं अतएवब्रह्मर्षिसमतेजसम् ॥३२ ॥ चातुर्वर्ण्यस्यलोकस्य स्वार्थेष्यञ् चतुर्वर्णरूपस्य

सोऽपश्यद्रामतीर्थंचनदींवालुकिनींतथा ॥ वरूथींगोमतींचैवभीमंशालवनंतथा ॥ २६ ॥ प्रजाश्चवहुसाहस्रीःस्फीतान्जनपदानपि ॥ सगत्वा
दूरमध्वानंत्वरितःकपिकुंजरः॥ २७॥ आससादद्रुमान्फुल्लान्नंदिग्रामसमीपगान्॥ सुराधिपस्योपवनेयथाचैत्ररथेद्रुमान्॥ २८ ॥ स्त्रीभिःसपुत्रैः
पौत्रैश्चरममाणैःस्वलंकृतैः ॥ क्रोशमात्रेत्वयोध्यायाश्चीरकृष्णाजिनांवरम् ॥ २९ ॥ ददर्शभरतंदीनंकृशमाश्रमवासिनम् ॥ जटिलंमलदिग्धांगं
भ्रातृव्यसनकर्शितम्॥ ३० ॥ फलमूलाशिनंदांतंतापसंधर्मचारिणम्॥ समुन्नतजटाभारंवल्कलाजिनवाससम्॥ ३१ ॥ नियतंभावितात्मानंब्र
ह्मर्षिसमतेजसम्॥ पादुकेतेपुरस्कृत्यप्रशासंतंवसुंधराम् ॥ ३२ ॥ चातुर्वर्ण्यस्यलोकस्यत्रातारंसर्वतोभयात् ॥ उपस्थितममात्यैश्चशुचिभिश्चपु
रोहितैः ॥ ३३ ॥ वलमुख्यैश्चयुक्तैश्चकाषायांवरधारिभिः ॥ नहितेराजपुत्रंतंचीरकृष्णाजिनांवरम् ॥ ३४ ॥ परिभोक्तुंव्यवस्यंतिपौरावैधर्मवत्स
लाः॥ तंधर्ममिवधर्मज्ञंदेहवंधमिवापरम् ॥ ३५॥ उवाचप्रांजलिर्वाक्यंहनूमान्मारुतात्मजः ॥ वसंतंदंडकारण्येयंत्वंचीरजटाधरम्॥ ३६॥ अनु
शोचसिकाकुत्स्थंसत्वांकौशलमब्रवीत्॥ प्रियमाख्यामितेदेवशोकंत्यजसुदारुणम्॥ ३७॥ अस्मिन्मुहूर्तेभ्रात्रात्वंरामेणसहसंगतः ॥ निहत्यरा
वणंरामःप्रतिलभ्यचमैथिलीम्॥ ३८ ॥ उपयातिसमृद्धार्थःसहमित्रैर्महाबलैः ॥ लक्ष्मणश्चमहातेजावैदेहीचयशस्विनी ॥ सीतासमग्रारामेणम
हेंद्रेणशचीयथा॥ ३९ ॥ एवमुक्तोहनुमताभरतःकैकयीसुतः॥ पपातसहसाहृष्टोहर्षान्मोहमुपागमत् ॥ ४० ॥

लोकस्य ॥ ३३ ॥ वलमुख्यैर्वलाध्यक्षैः युक्तैःकाषायांवरधारिभिः यथाराजातथाप्रजेतिन्यायात् तदेवाह नहितेइति ॥ ३४॥ परिभोक्तुंपरित्यज्यभोक्तुं द्वितीयइवशब्दोवाक्यालंकारे इवे
तिवैकल्पपाठः देहवंधमनुष्यदेहसंवंधवंतम् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ शोकंत्यजसुदारुणमित्यनेनास्यपाद्योक्तोग्निप्रवेशोद्यमःसूचितइतिवोध्यम् ॥ ३७ ॥ अस्मिन्मुहूर्ते अचिरादित्यर्थः संगतोभविष्य
सीतिशेषः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ उत्कटहर्षोपिचित्तवैवश्यहेतुरितिकृत्वापपातेत्यादि ॥ ४०॥

॥४१॥ अशोकजैर्हर्षजैरित्यश्रुबिंदुभिरित्यनेनान्वितम् ॥ ४२ ॥ अनुक्रोशात्कृपया प्रियाख्यानस्य कर्तरिल्युट् प्रियाख्यानकर्तुःकिंप्रियंददामि एतत्प्रियाख्यानसमंनकिंचित्पश्यामीतिभावः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ निशम्यप्रहर्षितोरामदिदृक्षया अत्रयुक्तोभवदितिशेषः ॥ ४६ ॥ कतकरी० ॥ ११८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये

ततोमुहूर्तादुत्थायप्रत्याश्वस्यचराघवः॥ हनूमंतमुवाचेदंभरतःप्रियवादिनम्॥ ४१ ॥ अशोकजैःप्रीतिमयैःकपिमालिंग्यसंभ्रमात्॥ सिषेचभरतःश्रीमान्विपुलैरश्रुबिंदुभिः॥ ४२ ॥ देवोवामानुषोवात्वमनुक्रोशादिहागतः॥ प्रियाख्यानस्यतेसौम्यददामिब्रुवतःप्रियम्॥ ४३ ॥ गवांशतसहस्रंचग्रामाणांचशतंपरम्॥ सकुंडलाःशुभाचाराभार्याःकन्यास्तुषोडश ॥ ४४ ॥ हेमवर्णाःसुनासोरूःशशिसौम्याननाःस्त्रियः ॥ सर्वाभरणसंपन्नाःसंपन्नाःकुलजातिभिः॥ ४५॥ निशम्यरामागमनंनृपात्मजःकपिप्रवीरस्यतदाद्भुतोपमम्॥ प्रहर्षितोरामदिदृक्षयाभवत्पुनश्चहर्षादिदमब्रवीद्वचः ॥४६॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्धकांडेसप्तविंशाधिकशततमःसर्गः॥ १२७॥ ॥७॥ ॥ बहूनिनामवर्षाणिगतस्यसुमहद्वनम्॥ शृणोम्यहंप्रीतिकरंममनाथस्यकीर्तनम्॥ १ ॥ कल्याणीवतगाथेयंलौकिकीप्रतिभातिमाम्॥ एतिजीवंतमानंदोनरंवर्षशतादपि ॥ २ ॥ राघवस्यहरीणांचकथमासीत्समागमः॥ कस्मिन्देशेकिमाश्रित्यतत्त्वमाख्याहिपृच्छतः॥ ३ ॥ सपृष्टोराजपुत्रेणबृस्यांसमुपवेशितः॥ आचचक्षेततःसर्वंरामस्यचरितंवने॥ ४ ॥ यथाप्रव्राजितोरामोमातुर्दत्तौवरौतव ॥ यथाचपुत्रशोकेनराजादशरथोमृतः॥ ५ ॥ यथादूतैस्त्वमानीतस्तूर्णंराजगृहात्प्रभो॥ त्वयायोध्यांप्रविष्टेनयथाराज्यंनचेप्सितम्॥ ६ ॥ चित्रकूटगिरिंगत्वाराज्येनामित्रकर्शनः॥ निमंत्रितस्त्वयाभ्राताधर्ममाचरतासताम् ॥७॥ स्थितेनराज्ञोवचनेयथाराज्यंविसर्जितम्॥ आर्यस्यपादुकेगृह्ययथासिपुनरागतः॥ ८ ॥

युद्धकांडेसप्तविंशाधिकशततमःसर्गः ॥ १२७ ॥ ॥ बहूनिवर्षाणिसुमहद्वनंगतस्यममनाथस्यकीर्तनंशृणोम्यहम् ॥ १ ॥ अतइयंलौकिकीगाथाकल्याणीतिमांप्रतिमांप्रतिभातिबतेतिहर्षे तां गाथामाह एतीति ॥२॥ सहमित्रैरित्यस्यसुग्रीवादिमित्रसहितैरित्यर्थंतन्मुखादवगत्यपृच्छति राघवस्येति किमाश्रित्यकिंनिमित्तमाश्रित्येत्यर्थः ॥३ ॥ बृस्यांतापससासने॥४॥यथाशब्दानांतवानुभवसिद्धइत्यर्थः मातूराज्ञावरौदत्तौ ततएवराज्ञारामःप्रव्राजितइतियथातवानुभवसिद्धमित्यर्थः एवमग्रेपि ॥ ५ ॥ राजगृहात्तदाख्याकेकयपुरात् ॥६॥७॥ विसर्जितंरामेणेतिशेषः ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ परिद्यूनंपरिक्षीणंपीडितमितियावत् ॥ १० ॥ तत्तदनंतरम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ निखातेगर्ते प्रक्षिपंतिस्मप्रक्षिप्तवंतावित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अह्नश्चतुर्थभागेन इदंचराक्षसैःसार्द्धंयुद्धसन्नाहसीतागुहाप्रेषणादिसर्वव्यापारापेक्षया युद्धकालस्त्वर्धाधिकमुहूर्तेनेत्यारण्यकांडेउक्तः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ननुरक्षसांवधेकोहेतुस्तत्राह पश्चादिति जनस्थानोपागमानं

सर्वमेतन्महाबाहोयथावद्विदितंतव ॥ त्वयिप्रतिप्रयातेतुयद्वृत्तंतन्निबोधमे ॥ ९ ॥ अपयातेत्वयितदासमुद्भ्रांतमृगद्विजम् ॥ परिद्यूनमिवात्यर्थंतद्वनंसमपद्यत ॥ १० ॥ तद्धस्तिमृदितंघोरंसिंहव्याघ्रमृगाकुलम् ॥ प्रविवेशाथविजनंसमहद्दंडकावनम् ॥ ११ ॥ तेषांपुरस्ताद्बलवान्गच्छतांगहनेवने ॥ विनदन्सुमहानादंविराधःप्रत्यदृश्यत ॥ १२ ॥ तमुत्क्षिप्यमहानादमूर्ध्वबाहुमधोमुखम् ॥ निखातेप्रक्षिपंतिस्मनदंतमिवकुंजरम् ॥ १३ ॥ तत्कृत्वादुष्करंकर्मभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ सायाह्नेशरभंगस्यरम्यमाश्रममीयतुः ॥ १४ ॥ शरभंगेदिवंप्राप्तेरामःसत्यपराक्रमः ॥ अभिवाद्यमुनीन्सर्वान्जनस्थानमुपागमत् ॥ १५ ॥ चतुर्दशसहस्राणिजनस्थाननिवासिनाम् ॥ हतानिवसतातत्रराघवेणमहात्मना ॥ १६ ॥ एकेनसहसंगम्यरामेणरणमूर्धनि ॥ अह्नश्चतुर्थभागेननिःशेषाराक्षसाःकृताः ॥ १७ ॥ महावलामहावीर्यास्तपसोविघ्नकारिणः ॥ निहताराघवेणाजौदंडकारण्यवासिनः ॥ १८ ॥ राक्षसाश्चविनिष्पिष्टाःखरश्चनिहतोरणे ॥ दूषणंचाग्रतोहत्वात्रिशिरास्तदनंतरम् ॥ १९ ॥ पश्चाच्छूर्पणखानामरामपार्श्वमुपागता ॥ ततोरामेणसंदिष्टोलक्ष्मणःसहसोत्थितः ॥ २० ॥ प्रगृह्यखड्गंचिच्छेदकर्णनासोमहावलः ॥ ततस्तेनार्दिताबालारावणंसमुपागता ॥ २१ ॥ रावणानुचरोघोरोमारीचोनामराक्षसः ॥ लोभयामासवैदेहींभूत्वारत्नमयोमृगः ॥ २२ ॥ सारामम्ब्रवीद्दृष्ट्वावैदेहीगृह्यतामिति ॥ अयंमनोहरःकांतआश्रमोनोभविष्यति ॥ २३ ॥ ततोरामोधनुष्पाणिर्मृगंतमनुधावति ॥ सतंजघानधावंतंशरेणानतपर्वणा ॥ २४ ॥ अथसौम्यदशग्रीवोमृगयांयातिराघवे लक्ष्मणेचापिनिष्क्रांतप्रविवेशाश्रमंतदा ॥ २५ ॥ जग्राहतरसासीतांग्रहःखेरोहिणीमिव ॥ त्रातुकामंततोयुद्धेहत्वागृध्रंजटायुषम् ॥ २६ ॥

तरमित्यर्थः ॥ २० ॥ कर्णनासेचिच्छेद ततस्तत्प्रेरितचतुर्दशसहस्ररक्षसांवधइतिशेषः ततःखरादिवधानंतरम् तेनलक्ष्मणेनपूर्वमर्दितासाबालामूर्खारावणमुपागमत् ॥ २१ ॥ २२ ॥ मृगमितिशेषः दृष्ट्वारामम्ब्रवीत् तदेवाह अयंमृगोगृह्यतां गृहीतेनानेनआश्रमोमनोहरोभविष्यति ॥ २३ ॥ अनुधावतिअनुधावतिस्म ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

सहसावलात्कारेण ॥ २७ ॥ विस्मितादद्दशुः सुग्रीवादयइतिभावः ॥ २८ ॥ ततइति अनेनमार्गेणक्वचित्स्थापितंगुप्तेदेशेआसीत्स्मृतिमात्रेणवातदुपस्थानंबोध्यम् ॥२९॥तदाततइत्यर्थः सुवर्णपरिष्कारेसुवर्णप्राकारे ॥ ३० ॥ ३१ ॥ तृणवदचिंतयंतीअगणयंती ॥ ३२॥ ३३॥३४॥ कवंधवचनान्निहतदग्धकवंधवचनादित्यर्थः ॥ ३५ ॥ तयोःपूर्वंपरस्परसान्निध्यात्पूर्वंरामस्यश्रवणेनसु

प्रगृह्यसहसासीतांजगामाशुसराक्षसः ॥ ततस्त्वद्भुतसंकाशाःस्थिताःपर्वतमूर्धनि ॥ २७ ॥ सीतांगृहीत्वागच्छंतंवानराःपर्वतोपमाः ॥ दद्दशुर्विस्मिताकारारावणंराक्षसाधिपम् ॥ २८ ॥ ततःशीघ्रतरंगत्वातद्विमानंमनोजवम् ॥ आरुह्यसहवैदेह्यापुष्पकंसमहाबलः ॥ २९ ॥ प्रविवेशतदालंकांरावणोराक्षसेश्वरः ॥ तांसुवर्णपरिष्कारेशुभेमहतिवेश्मनि ॥ ३० ॥ प्रवेश्यमैथिलींवाक्यैःसांत्वयामासरावणः ॥ तृणवद्भाषितंतस्यतंचनैर्ऋतपुंगवम् ॥ ३१ ॥ अचिंतयंतीवैदेहीत्यशोकवनिकांगता ॥ न्यवर्ततदारामोमृगंहत्वातदावने ॥ ३२ ॥ निवर्तमानःकाकुत्स्थोदृष्ट्वागृध्रंसविव्यथे ॥ गृध्रंहतंतदादृष्ट्वारामःप्रियतरंपितुः ॥ ३३ ॥ मार्गमाणस्तुवैदेहींराघवःसहलक्ष्मणः ॥ गोदावरीमनुचरन्वनोद्देशांश्चपुष्पितान् ॥ ३४ ॥ आसेदतुर्महारण्येकबंधंनामराक्षसम् ॥ ततःकबंधवचनाद्रामःसत्यपराक्रमः ॥ ३५ ॥ ऋष्यमूकगिरिंगत्वासुग्रीवेणसमागतः ॥ ततःसमागमःपूर्वंप्रीत्याहार्दोव्यजायत ॥ ३६ ॥ भ्रात्रानिरस्तःक्रुद्धेनसुग्रीवोवालिनापुरा ॥ इतरेतरसंवादात्प्रगाढःप्रणयस्तयोः ॥ ३७ ॥ रामःस्वबाहुवीर्येणस्वराज्यंप्रत्यपादयत् ॥ वालिनंसमरेहत्वामहाकायंमहाबलम् ॥ ३८ ॥ सुग्रीवःस्थापितोराज्येसहितःसर्ववानरैः ॥ रामायप्रतिजानीतेराजपुत्र्यास्तुमार्गणम् ॥ ३९ ॥ आदिष्टावानरेंद्रेणसुग्रीवेणमहात्मना ॥ दशकोट्यःप्लवंगानांसर्वाःप्रस्थापितादिशः ॥ ४० ॥ तेषांनोविप्रनष्टानांविंध्येपर्वतसत्तमे ॥ भृशंशोकाभितप्तानांमहान्कालोत्यवर्तत ॥ ४१ ॥ भ्रातातुगृध्रराजस्यसंपातिर्नामवीर्यवान् ॥ समाख्यातिस्मवसतींसीतांरावणमंदिरे ॥ ४२ ॥

ग्रीवस्यदूराद्दर्शनेनहार्दःसमागमोमानसंसख्यंजातमित्यर्थः ॥ ३६ ॥ तत्रहेतुमाह भ्रात्रेति अतस्तयोःपरस्परसंवादात्प्रगाढःप्रणयआसीत् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ रामायेति अत्रक्रमोनविवक्षितः ॥ ३९ ॥ आदिष्टानियुक्ताः ॥ ४० ॥ विप्रनष्टानांबिलप्रवेशानंतरंनिर्गममार्गमजानतां विप्रकृष्टानामितिपाठेऽतीतकालानामित्यर्थः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

ज्ञातिनामित्यत्रदीर्घाभावआर्षः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ मणिंसीतासकाशाच्चूडामणिंलब्ध्वेत्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ उद्युज्यतेजयोनेनेतिउद्योगंबलंतद्योजयिष्यन्प्रोत्साहयिष्यन् ॥ ४८ ॥
॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ मुनिसन्निधावद्यवसंतंश्वोद्रष्टुमर्हसि आश्विनशुक्लचतुर्दश्यामश्विनीतद्वर्षेइतिषष्ठ्यांपुष्यस्यसंभवः पूर्णिमायामश्विन्यामपिएकर्क्षक्षयेणवा ॥ ५४ ॥

सोहंदुःखपरीतानांदुःखंतज्ज्ञातिनांनुदन् ॥ आत्मवीर्यंसमास्थाययोजनानांशतंप्लुतः ॥ तत्राहमेकामद्राक्षमशोकवनिकांगताम् ॥ ४३ ॥ कौशेय
वस्त्रांमलिनांनिरानंदांदृढव्रताम् ॥ तयासमेत्यविधिवत्पृष्ट्वासर्वमनिंदिताम् ॥ ४४ ॥ अभिज्ञानंमयादत्तंरामनामांगुलीयकम् ॥ अभिज्ञानंमणिं
लब्ध्वाचरितार्थोहमागतः ॥ ४५ ॥ मयाचपुनरागम्यरामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ अभिज्ञानंमयादत्तमर्चिष्मान्समहामणिः ॥ ४६ ॥ श्रुत्वातांमैथिलीं
रामस्त्वाशशंसेचजीवितम् ॥ जीवितांतमनुप्राप्तःपीत्वामृतमिवातुरः ॥ ४७ ॥ उद्योजयिष्यन्नुद्योगंदध्रेलंकावधेमनः ॥ जिघांसुरिवलोकांतसर्वा
न्लोकान्विभावसुः ॥ ४८ ॥ ततःसमुद्रमासाद्यनलंसेतुमकारयत् ॥ अतरत्कपिवीराणांवाहिनीतेनसेतुना ॥ ४९ ॥ प्रहस्तमवधीन्नीलःकुंभकर्णंतु
राघवः ॥ लक्ष्मणोरावणसुतंस्वयंरामस्तुरावणम् ॥ ५० ॥ सशक्रेणसमागम्ययमेनवरुणेनच ॥ महेश्वरस्वयंभूभ्यांतथादशरथेनच ॥ ५१ ॥ तैश्चद
त्तवरःश्रीमानृषिभिश्चसमागतैः ॥ सुरर्षिभिश्चकाकुत्स्थोवरान्लेभेपरंतपः ॥ ५२ ॥ सतुदत्तवरःप्रीत्यावानरैश्चसमागतः ॥ पुष्पकेणविमानेनकि
ष्किंधामभ्युपागमत् ॥ ५३ ॥ तांगंगांपुनरासाद्यवसंतंमुनिसन्निधौ ॥ अविघ्नंपुष्ययोगेनश्वोरामंद्रष्टुमर्हसि ॥ ५४ ॥ ततःसवाक्यैर्मधुरैर्हनूमतोनि
शम्यहृष्टोभरतःकृतांजलिः ॥ उवाचवाणींमनसःप्रहर्षिणींचिरस्यपूर्णःखलुमेमनोरथः ॥ ५५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० युद्धकांडेअष्टाविंशा
धिकशततमःसर्गः ॥ १२८ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ श्रुत्वातुपरमानंदंभरतःसत्यविक्रमः ॥ हृष्टमाज्ञापयामासशत्रुघ्नंपरवीरहा ॥ १ ॥ दैवतानिचसर्वा
णिचैत्यानिनगरस्यच ॥ सुगंधमाल्यैर्वादित्रैरर्चंतुशुचयोनराः ॥ २ ॥

कृतांजलिः रामंस्मृत्वेतिशेषः मेमनोरथःपूर्णःखल्वित्युवाच ॥ ५५ ॥ कतकरी० ॥ ११९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअष्टाविंशा
धिकशततमःसर्गः ॥ १२८ ॥ ॥ ६३ ॥ परमानंदंतत्करंवचइतिशेषः ॥ १ ॥ दैवतानिकुलदैवतानि नगरस्यचैत्यानिसाधारणदेवतायतनानि अर्चंतुअर्चयंतु ॥ २ ॥

स्तुतिपुराणज्ञाइतिसूतलक्षणरूपंसूतविशेषणं वैतालिकाःवंशावलीकीर्तकाः ॥३॥ राजदारामातरः सैन्याःराजभवनाद्भृतिमंतोभ्यंतराःसेनागणाआटविकांतसेनाभेदास्तथांगनागणाः श्रेणीनानाजातीयसंघः ॥४॥५॥ विष्टीर्भृतिकरान्भागशोविभज्येतिशेषः विषमाणिस्थलानिअत्युन्नतदेशाः समानिचस्थानानि निरस्यंतांअयंभेदोनिराक्रियतां सर्वंसमंक्रियतामितियावत् ॥ ६ ॥

सूताःस्तुतिपुराणज्ञाःसर्वेवैतालिकास्तथा॥ सर्वेवादित्रकुशलागणिकाश्चैवसर्वशः॥ ३ ॥ राजदारास्तथामात्याःसैन्याःसेनांगनागणाः॥ ब्राह्मणाश्चसराजन्याःश्रेणीमुख्यास्तथागणाः॥ ४ ॥ अभिनिर्यांतुरामस्यद्रष्टुंशशिनिभंमुखम्॥ भरतस्यवचःश्रुत्वाशत्रुघ्नःपरवीरहा ॥ ५ ॥ विष्टीरनेकसाहस्रीश्चोदयामासभागशः॥ समीकुरुतनिम्नानिविषमाणिसमानिच॥ ६ ॥ स्थानानिचनिरस्यंतांनंदिग्रामादितःपरम्॥ सिंचंतुपृथिवींकृत्स्नांहिमशीतेनवारिणा॥ ७॥ ततोभ्यवकिरंत्वन्येलाजैःपुष्पैश्चसर्वतः॥ समुच्छ्रितपताकास्तुरथ्याःपुरवरोत्तमे ॥८ ॥ शोभयंतुचवेश्मानिसूर्यस्योदयनंप्रति॥ स्रग्दाममुक्तपुष्पैश्चसुवर्णैःपंचवर्णकैः॥ ९ ॥ राजमार्गमसंबाधंकिरंतुशतशोनराः ॥ ततस्तच्छासनंश्रुत्वाशत्रुघ्नस्यमुदान्विताः॥ १० ॥ धृष्टिर्जयंतोविजयःसिद्धार्थश्चार्थसाधकः॥ अशोकोमंत्रपालश्चसुमंत्रश्चापिनिर्ययुः॥ ११ ॥ मत्तैर्नागसहस्रैश्चसध्वजैःसुविभूषितैः ॥ अपरेहेमकक्षाभिःसगजाभिःकरेणुभिः॥ १२॥ निर्ययुस्तुरगाक्रांतारथैश्चसुमहारथाः॥ शक्त्यृष्टिपाशहस्तानांसध्वजानांपताकिनाम्॥ १३ ॥ तुरगाणांसहस्रैश्चमुख्यैर्मुख्यतरान्वितैः ॥ पदातीनांसहस्रैश्चवीराःपरिवृतायुः॥ १४॥ ततोयानान्युपारूढाःसर्वादशरथस्त्रियः ॥ कौसल्यांप्रमुखेकृत्वासुमित्रांचापिनिर्ययुः॥ १५॥ द्विजातिमुख्यैर्धर्मात्माश्रेणीमुख्यैःसनैगमैः॥ माल्यमोदकहस्तैश्चमंत्रिभिर्भरतोवृतः॥१६॥ शंखभेरीनिनादैश्चवंदिभिश्चाभिनंदितः॥ आर्यपादौगृहीत्वातुशिरसाधर्मकोविदः॥ १७॥

इतोनंदिग्रामात्परंयावदयोध्यां तावतएवगंतव्यदेशत्वादितिभावः ॥ ७ ॥ समुच्छ्रितपताकारथ्याःकर्म ॥ ८ ॥ सूर्यस्योदयनंप्रति श्वःसूर्योदयकालेयथासर्वंसज्जंभवतितथाकुरुतेत्यर्थः विरलपुष्पबंधाःस्रजः निविडपुष्पबंधंदाम मुक्तपुष्पाणिबंधरहितानिपुष्पाणि पुष्पविशेषणंसुवर्णैरिति पंचवर्णकैःपंचवर्णकल्पितैरलंकारैः ॥ ९ ॥ १० ॥ धृष्ट्यादयोष्टमंत्रिणोनिर्ययुः उदयात्पूर्वंयथोक्तराजमार्गसत्कारंकृत्वाप्रातर्निर्ययुरित्यर्थः ॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥ नैगमावणिजः वैदेहकःसार्थवाहोनैगमोवाणिजोवणिगित्यमरः ॥ १६ ॥ आर्यपादौश्रीरामपादुके ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ उपवासकृशइत्यनेनरामादेरपिकिंचित्कालमुपवासोनुमेयः तत्पूर्वंआगमनश्रवणपूर्वकम् ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ यावन्नदूरंयातोस्मिक्षिप्रमागंतुमर्हसीतिहनूमंतंप्रतिरामोक्तेर्भरतेसर्वांकथामुक्त्वापुनारामसमीपंगत्वारामंप्रतिभरतवृत्तांतंनिवेद्यपुनर्नंदिग्रामंप्रतिरामाज्ञयागतेएतद्भरतवचस्तंप्रतीतिबोध्यं कापेयीकपिस्वभावप्रयुक्ताचलचित्ततानसेव्यतेनानुष्ठीयतेकच्चित् मिथ्यानोच्यतेकच्चिदित्यर्थः कुतएवंशंकातत्राह नहीति ॥ २३ ॥ २४ ॥ एवंमिथ्यावादित्वशंकायांतन्निवृत्तयेऽर्थ्यमर्थादनपेतंविज्ञापयन्निदमब्रवीत् सदाफलत्वादिविशिष्टान्वृक्षान्प्राप्यप्रहृष्टानांवनौकसांभूमौनिःस्वनःश्रूयतेऽतस्त्वंप्रयाहीतिशेषः ॥ २५ ॥ वृक्षाणांतथाविधत्वंकुतस्तत्राह भरद्वाजप्रसादेनेति तेनापिकथमेवंशक्यंतत्राह तस्यचेति भरद्वाजस्यचेत्यर्थः वास

पांडुरंछत्रमादायशुक्लमाल्योपशोभितम्॥शुक्लेचवालव्यजनेराजार्हेहेमभूषिते॥ १८॥ उपवासकृशोदीनश्चीरकृष्णाजिनांबरः॥भ्रातुरागमनंश्रुत्वातत्पूर्वंहर्षमागतः॥ १९॥ प्रत्युद्ययौतदारामंमहात्मासचिवैःसह॥ अश्वानांखुरशब्दैश्चरथनेमिस्वनेनच॥२०॥शंखदुंदुभिनादेनसंचचालेवमेदिनी॥ गजानांबृंहितैश्चापिशंखदुंदुभिनिःस्वनैः॥२१॥ कृत्स्नंतुनगरंतत्तुनंदिग्राममुपागमत्॥समीक्ष्यभरतोवाक्यमुवाचपवनात्मजम्॥२२॥ कच्चिन्नखलुकापेयीसेव्यतेचलचित्तता॥नहिपश्यामिकाकुत्स्थंराममार्यंपरंतपम्॥ २३॥ कच्चिन्नचानुदृश्यंतेकपयःकामरूपिणः॥ अथैवमुक्तेवचनेहनूमानिदमब्रवीत्॥ २४॥ अर्थ्यंविज्ञापयन्नेवभरतंसत्यविक्रमम्॥सदाफलान्कुसुमितान्वृक्षान्प्राप्यमधुस्रवान्॥ २५॥ भरद्वाजप्रसादेनमत्तभ्रमरनादितान्॥ तस्यचैववरोदत्तोवासवेनपरंतप ॥ २६ ॥ ससैन्यस्यतदातिथ्यंकृतंसर्वगुणान्वितम्॥ निःस्वनःश्रूयतेभीमःप्रहृष्टानांवनौकसाम्॥ २७॥ मन्येवानरसेनासानदींतरतिगोमतीम्॥ रजोवर्षसमुद्भूतंपश्यसालवनंप्रति ॥ २८॥ मन्येसालवनंरम्यंलोलयंतिप्लवंगमाः॥ तदेतद्दृश्यतेदूराद्विमानंचंद्रसन्निभम्॥ २९ ॥ विमानंपुष्पकंदिव्यंमनसाब्रह्मनिर्मितम् ॥ रावणंबांधवैःसार्धंहत्वालब्धंमहात्मना॥ ३०॥ तरुणादित्यसंकाशंविमानंरामवाहनम्॥ धनदस्यप्रसादेनदिव्यमेतन्मनोजवम्॥ ३१॥

वेनेति तत्तपःप्रसादितेनेत्यर्थः ॥ २६ ॥ यदेवमतःससैन्यस्यतवरामस्यचभरद्वाजेनसर्वगुणान्वितमातिथ्यंकृतम् ॥ २७ ॥ यतोध्वनिःश्रूयतेऽतःसासेनागोमतींतरतीतिमन्ये वालुकीमितिपाठांतरं क्षणानंतरमाह रजोवर्षमिति ॥ २८ ॥ क्षणोत्तरमाह तदेतदिति ॥ २९ ॥ मनसाब्रह्मनिर्मितं ब्रह्मणास्रष्टृत्वसाम्याद्विश्वकर्मणानिर्मितम् ॥ ३० ॥ एतद्दिव्यंमनोजवंविमानंप्रसादेनब्रह्मणःप्रसादेनधनदस्यभवतीतिशेषः परेणतपसालेभेयत्कुबेरःपितामहादितिसुंदरकांडोक्तेः ॥ ३१ ॥

एतस्मिन्विमानेराघवौसुग्रीवोविभीषणश्चतिष्ठतीतिशेषः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ततआसन्नेभरतादयस्तंददृशुरित्याह ददृशुरिति ॥ ३४ ॥ यथार्थेनस्वागतेनअन्वर्थेनस्वागतेनेत्यर्थः यस्यागमनंपरमकल्याणंतत्स्वागतमित्यर्थानुगतिमतेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अभ्यवादयत् अभ्यवंददित्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ लक्ष्मणमासाद्यवंदमानंलक्ष्मणंपरिष्वंगादिनासंभाव्य अन्येद्युःपांचजन्यात्माकैकेय्यांभरतोभवत् तदन्येद्युःसुमित्रायामनंतात्माचलक्ष्मणः सुदर्शनात्माशत्रुघ्नोद्वौजातौयुगपत्प्रियेइतिपाद्मेशिवोक्तेः वैदेहीमभ्यवादयत्अभ्यवंदत् परंतु यद्यपिलक्ष्मणो

एतस्मिन्भ्रातरौवीरौवैदेह्यासहराघवौ॥सुग्रीवश्चमहातेजाराक्षसश्चविभीषणः॥ ३२॥ ततोहर्षसमुद्भूतोनिःस्वनोदिवमस्पृशत्॥ स्त्रीबालयुववृद्धानांरामोयमितिकीर्तिते॥ ३३॥ रथकुंजरवाजिभ्यस्तेवतीर्यमहींगताः ॥ ददृशुस्तंविमानस्थंनराःसोममिवांबरे॥ ३४॥ प्रांजलिर्भरतोभूत्वाप्रहृष्टोराघवोन्मुखः॥ यथार्थेनार्घ्यपाद्याद्यैस्ततोराममपूजयत् ॥ ३५॥ मनसाब्रह्मणासृष्टेविमानेभरताग्रजः॥ रराजपृथुदीर्घाक्षोवज्रपाणिरिवामरः॥ ३६॥ ततोविमानाग्रगतंभरतोभ्रातरंतदा॥ ववंदेप्रणतोरामंमेरुस्थमिवभास्करम्॥ ३७॥ ततोरामाभ्यनुज्ञातंतद्विमानमनुत्तमम्॥ हंसयुक्तंमहावेगंनिपपातमहीतलम्॥ ३८॥ आरोपितोविमानंतद्भरतःसत्यविक्रमः॥ राममासाद्यमुदितःपुनरेवाभ्यवादयत्॥ ३९॥ तंसमुत्थायकाकुत्स्थश्चिरस्याक्षिपथंगतम्॥ अंकेभरतमारोप्यमुदितःपरिषस्वजे॥ ४० ॥ ततोलक्ष्मणमासाद्यवैदेहींचपरंतपः ॥ अथाभ्यवादयत्प्रीतोभरतोनामचाब्रवीत्॥ ४१ ॥ सुग्रीवंकैकयीपुत्रोजांबवंतमथांगदम्॥ मैंदंचद्विविदंनीलमृषभंचैवसस्वजे॥ ४२॥ सुषेणंचनलंचैवगवाक्षंगंधमादनम्॥ शरभंपनसंचैवपरितःपरिषस्वजे॥ ४३ ॥ तेकृत्वामानुषंरूपंवानराःकामरूपिणः॥ कुशलंपर्यपृच्छंस्तेप्रहृष्टाभरतंतदा ॥ ४४ ॥ अथाब्रवीद्राजपुत्रःसुग्रीवंवानरर्षभम् ॥ परिष्वज्यमहातेजाभरतोधर्मिणांवरः॥ ४५॥ त्वमस्माकंचतुर्णांवैभ्रातासुग्रीवपंचमः ॥ सौहृदाज्जायतेमित्रमपकारोरिलक्षणम्॥ ४६ ॥ विभीषणंचभरतःसांत्ववाक्यमथाब्रवीत्॥ दिष्ट्यात्वयासहायेनकृतंकर्मसुदुष्करम्॥ ४७॥

भरतात्कनिष्ठोवयसा स्पष्टंचेदंजन्मप्रकरणे तथापिज्येष्ठानुवर्तनेनस्वापेक्षयाधिकगुणत्वेनस्वव्यवहारेणज्येष्ठानुवृत्तिरेवंकर्तव्येतिभरतंप्रत्युपदेशदानेनचगुरुत्वबुद्ध्यातस्यननिरुचितैव किंच कौसल्यायैप्रथमंदत्तपायसांशजत्वाल्लक्ष्मणस्यज्येष्ठत्वं ततोहिकैकेय्यैपायसार्धदानंतदंशजश्चशत्रुघ्नइतिसएवभरतात्कनिष्ठः अतएववैदेहींचेतिचकारःस्वरसतःसंगच्छते अतएवशत्रुघ्नकृतोलक्ष्मणनमस्कारउपपद्यते तयोर्युगपदुत्पन्नत्वादित्याहुः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ पंचमोभ्राताभ्रातृविषयकपंचत्वसंख्यापूरणः सौहृदात्तत्पूर्वकोपकारात् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

॥ ४८ ॥ ४९ ॥ कैकेयींचयशस्विनीं अस्यामनोदार्ढ्यैनराजानरकात्तारितोदेवाब्रह्मर्षयश्चपरमंसुखंप्राप्तारामस्यचयशोजातमतएषायशस्विन्येव ॥ ५० ॥५१ ॥ व्याकोशानिविकसितानि
॥ ५२ ॥ ५३ ॥ एतत्एतावत्कालंमयारक्षितंन्यासभूतंमयिस्थितंराज्यंमयातेनिर्यातितंतुभ्यंनिवेदितम् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ विभीषणश्चबाष्पंमुमोच ईदृशाअपिभ्रातरःसंतीत्यानंदेनस्व

शत्रुघ्नश्चतदाराममभिवाद्यसलक्ष्मणम्॥ सीतायाश्चरणौवीरोविनयादभ्यवादयत्॥ ४८ ॥ रामोमातरमासाद्यविवर्णांशोककर्शिताम्॥ जग्राहप्रणतःपादौमनोमातुःप्रहर्षयन्॥ ४९ ॥ अभिवाद्यसुमित्रांचकैकेयींचयशस्विनीम्॥ समातॄश्चततःसर्वाःपुरोहितमुपागमत्॥ ५० ॥ स्वागतंतेमहाबाहोकौसल्यानंदवर्धन॥ इतिप्रांजलयःसर्वेनागराराममब्रुवन्॥ ५१ ॥ तान्यंजलिसहस्राणिप्रगृहीतानिनागरैः॥ व्याकोशानीवपद्मानिददर्शभरताग्रजः॥ ५२ ॥ पादुकेतेतुरामस्यगृहीत्वाभरतःस्वयम्॥ चरणाभ्यांनरेंद्रस्ययोजयामासधर्मवित्॥ ५३ ॥ अब्रवीच्चतदारामंभरतःसकृतांजलिः॥ एतत्तेसकलंराज्यंन्यासंनिर्यातितंमया॥ ५४ ॥ अद्यजन्मकृतार्थंमेसंवृत्तश्चमनोरथः॥ यत्त्वांपश्यामिराजानमयोध्यांपुनरागतम्॥ ५५ ॥ अवेक्षतांभवान्कोशंकोष्ठागारंगृहंबलम्॥ भवतस्तेजसासर्वंकृतंदशगुणंमया॥ ५६ ॥ तथाब्रुवाणंभरतंदृष्ट्वातंभ्रातृवत्सलम्॥ मुमुचुर्वानरावाष्पंराक्षसश्चविभीषणः॥ ५७ ॥ ततःप्रहर्षाद्भरतमंकमारोप्यराघवः॥ ययौतेनविमानेनससैन्योभरताश्रमम्॥ ५८ ॥ भरताश्रममासाद्यससैन्योराघवस्तदा॥ अवतीर्यविमानाग्रादवतस्थेमहीतले॥ ५९ ॥ अब्रवीत्तुतदारामस्तद्विमानमनुत्तमम्॥ वहवैश्रवणंदेवमनुजानामिगम्यताम्॥ ६० ॥ ततोरामाभ्यनुज्ञातंतद्विमानमनुत्तमम्॥ उत्तरांदिशमुद्दिश्यजगामधनदालयम्॥ ६१ ॥ विमानंपुष्पकंदिव्यंसंगृहीतंतुरक्षसा॥ अगमद्धनदंवेगाद्रामवाक्यप्रचोदितम्॥ ६२ ॥ पुरोहितस्यात्मसखस्यराघवोबृहस्पतेःशक्रइवामराधिपः॥ निपीड्यपादौपृथगासनेशुभेसदैवतेनोपविवेशवीर्यवान्॥ ६३ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकोनत्रिंशाधिकशततमःसर्गः॥ १२९॥

स्यतद्वैपरीत्यजशोकेनच ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ पुरोहितस्यात्मसखस्येति वसिष्ठपुत्रस्यसुयज्ञस्येत्यर्थः आत्मसमस्येतिपाठांतरं ब्रह्मज्ञत्वादितिभावः वसिष्ठस्येत्यर्थइ
तितीर्थः ॥ ६३ ॥ कतकरी० ॥ १२० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकोनत्रिंशाधिकशततमःसर्गः ॥ १२९ ॥ ॥७॥

शिरसीति ॥ १ ॥ त्वयामामिकामातापूजिता तदुक्तवनवासानुष्ठानात् मयाचित्रकूटेतवसमर्पितमिदंराज्यंत्वंपुनश्चित्रकूटएवममदत्तवान् तत्पुनस्तुभ्यमहंददामि ननुकथंदत्तस्यपुनर्दानंतत्राह यथेति यथात्वंमद्दत्तंराज्यंमह्यमददास्तथामयापित्वद्दत्तंतुभ्यंदीयतेइत्यर्थः ॥ २ ॥ ननुत्वद्दत्तराज्यभोगमहंकरिष्यामिराज्यंतुत्वमेवपालयेत्यत्राह धुरमिति एकाकिनास्वसमानधूर्वहबलीवर्दांतररहितेनबलीयसावृषभेणबलीवर्देनन्यस्तांक्षिप्तांकिशोरवत्पार्श्ववर्तिवडवाबालवत्सोयथावोढुंनोत्सहतेतथागुरुंराज्यस्यभारंवोढुंनाहमुत्सहे ॥ ३ ॥ नोत्सहेइत्यत्रहेतुमाह वारीति महतावारिवेगेनभिन्नःक्षरन्सेतुर्यथादुर्निवंधोबद्धुमशक्यएवमसंवृतमशक्यसंवरणंराज्यच्छिद्रंचोरादिनिवंधनंदुर्निबंधनंबद्धुमशक्यमित्येवमन्येऽहमितिशेषः ॥४॥ तवमार्गेरक्षणीयरक्षणचातुर्यम् ॥ ५ ॥

शिरस्यंजलिमाधायकैकेय्यानंदिवर्धनः ॥ बभाषेभरतोज्येष्ठंरामंसत्यपराक्रमम् ॥ १ ॥ पूजितामामिकामातादत्तंराज्यमिदंमम ॥ तद्ददामिपुनस्तुभ्यंयथात्वमददामम ॥ २ ॥ धुरमेकाकिनान्यस्तांवृषभेणबलीयसा ॥ किशोरवद्गुरुंभारंनवोढुमहमुत्सहे ॥ ३ ॥ वारिवेगेनमहताभिन्नःसेतुरिवक्षरन् ॥ दुर्बंधनमिदंमन्येराज्यच्छिद्रमसंवृतम् ॥ ४ ॥ गतिंखरइवाश्वस्यहंसस्येवचवायसः ॥ नान्वेतुमुत्सहेवीरतवमार्गमरिंदम ॥ ५ ॥ यथाचारोपितोवृक्षोजातश्चांतर्निवेशने ॥ महानपिदुरारोहोमहास्कंधःप्रशाखवान् ॥ ६ ॥ शीर्येतपुष्पितोभूत्वानफलानिप्रदर्शयन् ॥ तस्यनानुभवेदर्थंयस्य हेतोःसरोपितः ॥ ७ ॥ एषोपमामहाबाहोत्वमर्थंवेत्तुमर्हसि ॥ यद्यस्मान्मनुजेंद्रत्वंभर्ताभृत्यान्नशाधिहि ॥ ८ ॥ जगदद्याभिषिक्तंत्वामनुपश्यतुराघव ॥ प्रतपंतमिवादित्यंमध्याह्नेदीप्ततेजसम् ॥ ९ ॥ तूर्यसंघातनिर्घोषैःकांचीनूपुरनिःस्वनैः ॥ मधुरैर्गीतशब्दैश्चप्रतिबुध्यस्वशेष्वच ॥ १० ॥ यावदावर्ततेचक्रंयावतीचवसुंधरा ॥ तावत्त्वमिहलोकस्यस्वामित्वमनुवर्तय ॥ ११ ॥

अंतर्निवेशनेगृहारामेकश्चिद्वृक्षआरोपितःसमहत्त्वादिगुणविशिष्टश्चजातस्ततःसपुष्पितोभूत्वाफलान्यदर्शयन्यदिविशीर्येतविशीर्णपुष्पोवास्वरूपतोवाविशीर्णोभवतिततोस्यफलस्यहेतोर्येन रोपितःसतदारोपणादिक्लेशस्यार्थंफलंनानुभवेदितिसयथावृथाप्रयासः ॥६ ॥७॥ एषोपमातवहेमहाबाहोयदित्वंभक्तान्भृत्यानस्मान्नशाधितदेतिशेषः तमर्थंत्वंवेत्तुमर्हसि अन्यापदेशवचनार्थमित्यर्थः राज्ञाप्रजापालनार्थंमहतायत्नेनोत्पाद्यसंवर्धितेनत्वयाप्रजापालनंसंपादनीयंतदकरणेतुतादृशवृक्षतुल्यस्त्वमितिभावः ॥ ८ ॥ यद्येवमतोजगदद्येत्यादि ॥ ९ ॥ तूर्यघोषादिभीराजोपचारैःप्रतिबुध्यस्वशेष्वचेत्यर्थः ॥ १० ॥ चक्रंज्योतिश्चक्रंयावदावर्तते अनेनकालावधिरुच्यते यावतीचवसुंधरेतिदेशावधिरुच्यते ॥ ११ ॥

प्रतिजग्राह भरतस्यवचइतिशेषः ॥ १२ ॥ श्मश्रुवर्धनास्तच्छेदकानापिताइत्यर्थः वर्धनंच्छेदनेथद्वेआनंदनसभाजनइत्यमरः ॥ १३ ॥ पूर्वंत्विति अत्रभरतलक्ष्मणयोःस्नानाद्यभिधानकाले शत्रुघ्नस्यतदनभिधानंतुस्नानकारयितृत्वात् उपलक्षणंवा ॥ १४ ॥ १५ ॥ इक्ष्वाकुकुलवर्धनःशत्रुघ्नः ॥ १६ ॥ प्रतिकर्मालंकरणंआत्मनैवनसैरंध्रीहस्तेनेत्यर्थः ॥ १७ ॥ शोभनमलंकरणम्

भरतस्यवचःश्रुत्वारामःपरपुरंजयः ॥ तथेतिप्रतिजग्राहनिषसादासनेशुभे ॥ १२ ॥ ततःशत्रुघ्नवचनान्निपुणाःश्मश्रुवर्धनाः ॥ सुखहस्ताःसुशीघ्राश्चराघवंपर्यवारयन् ॥ १३ ॥ पूर्वंतुभरतेस्नातेलक्ष्मणेचमहाबले ॥ सुग्रीवेवानरेंद्रेचराक्षसेंद्रेविभीषणे ॥ १४ ॥ विशोधितजटःस्नातश्चित्रमाल्यानुलेपनः ॥ महार्हवसनोपेतस्तस्थौतत्रश्रियाज्वलन् ॥ १५ ॥ प्रतिकर्मचरामस्यकारयामासवीर्यवान् ॥ लक्ष्मणस्यचलक्ष्मीवानिक्ष्वाकुकुलवर्धनः ॥ १६ ॥ प्रतिकर्मचसीतायाःसर्वादशरथस्त्रियः ॥ आत्मनैवतदाचक्रुर्मनस्विन्योमनोहरम् ॥ १७ ॥ ततोवानरपत्नीनांसर्वासामेवशोभनम् ॥ चकारयत्नात्कौसल्याप्रहृष्टापुत्रवत्सला ॥ ॥ १८ ॥ ततःशत्रुघ्नवचनात्सुमंत्रोनामसारथिः ॥ योजयित्वाभिचक्रामरथंसर्वांगशोभनम् ॥ १९ ॥ अर्कामलसंकाशंदिव्यंदृष्ट्वारथंस्थितम् ॥ आरुरोहमहाबाहूरामःपरपुरंजयः ॥ २० ॥ सुग्रीवोहनुमांश्चैवमहेंद्रसदृशद्युती ॥ स्नातौदिव्यनिभैर्वस्त्रैर्जग्मतुःशुभकुंडलौ ॥ २१ ॥ सर्वाभरणजुष्टाश्चययुस्ताःशुभकुंडलाः ॥ सुग्रीवपत्न्यःसीताचद्रष्टुंनगरमुत्सुकाः ॥ २२ ॥ अयोध्यायांचसचिवाराज्ञोदशरथस्यच ॥ पुरोहितंपुरस्कृत्यमंत्रयामासुरर्थवत् ॥ २३ ॥ अशोकोविजयश्चैवसिद्धार्थश्चसमाहिताः ॥ मंत्रयन्रामवृद्ध्यर्थंवृत्त्यर्थंनगरस्यच ॥ २४ ॥ सर्वमेवाभिषेकार्थंजयार्हस्यमहात्मनः ॥ कर्तुमर्हथरामस्ययद्यन्मंगलपूर्वकम् ॥ २५ ॥ इतितेमंत्रिणःसर्वेसंदिश्यचपुरोहितः ॥ नगरान्निर्ययुस्तूर्णंरामदर्शनबुद्धयः ॥ २६ ॥ हरियुक्तंसहस्राक्षोरथमिंद्रइवानघः ॥ प्रययौरथमास्थायरामोनगरमुत्तमम् ॥ २७ ॥ जग्राहभरतोरश्मीन्शत्रुघ्नश्छत्रमाददे ॥ लक्ष्मणोव्यजनंतस्यमूर्ध्निसंवीजयंस्तदा ॥ २८ ॥

॥ १८ ॥ अभिचक्रामसमीपमाजगाम ॥ १९ ॥ २० ॥ दिव्यनिभैर्दिव्यकांतिभिर्वस्त्रैर्युक्तौजग्मतुः रथस्थंराममनुजग्मतुरित्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ अयोध्यायांचेति तस्मिन्नंतरेइत्यादिःपुरोहितंवसिष्ठं अर्थवत्प्रयोजनोत्तमवत् रामाभिषेकोपयुक्तमशेषविचारंचक्रुरित्यर्थः ॥ २३ ॥ तदेवाह अशोकइत्यादि अशोकादयोरामवृद्ध्यर्थंनगरस्यचवृत्त्यर्थंसंगताः मंत्रयन्नमंत्रयत् ॥ २४ ॥ तदेवाह सर्वमेवेति कर्तुमर्हथेतिभृत्यान्प्रत्युक्तिः ॥ २५ ॥ मंत्रिणःपुरोहितश्चैवंसंदिश्यनिर्ययुः ॥ २६ ॥ २७ ॥ लक्ष्मणोव्यजनंतालवृंतमयम् ॥ २८ ॥

अपरंश्वेतंवालव्यजनंविभीषणोजगृहे ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ नवनागसहस्राणि नवसहस्रसंख्याकगजानित्यर्थः ॥३२॥ शंखशब्दप्रणादैः शंखशब्दैर्जनानांहर्षप्रणादैश्चेत्यर्थः तदुक्तंपाद्म आगतोरावणद्वेषीकुंभकर्णखरांतकः अतिकायेंद्रजिच्छेत्तामहर्षिजनरक्षकः समाप्तदेवताकार्यःसीतेशोलक्ष्मणानुजः सत्यैकनिरतःशास्तापरदारसहोदरः सुग्रीवराज्यदोधन्वीरावणानुजरा

श्वेतंचवालव्यजनंजगृहेपरितःस्थितः ॥ अपरंचंद्रसंकाशंराक्षसेंद्रोविभीषणः ॥ २९ ॥ ऋषिसंघैस्तदाकाशेदेवैश्चसमरुद्गणैः ॥ स्तूयमानस्यरामस्यशुश्रुवेमधुरध्वनिः ॥ ३० ॥ ततःशत्रुंजयंनामकुंजरंपर्वतोपमम् ॥ आरुरोहमहातेजाःसुग्रीवःप्लवगर्षभः ॥३१॥ नवनागसहस्राणिययुरास्थायवानराः ॥ मानुषंविग्रहंकृत्वासर्वाभरणभूषिताः ॥३२॥ शंखशब्दप्रणादैश्चदुंदुभीनांचनिःस्वनैः ॥ प्रययौपुरुषव्याघ्रस्तांपुरींहर्म्यमालिनीम् ॥३३॥ ददृशुस्तेसमायांतंराघवंसपुरःसरम् ॥ विराजमानंवपुषारथेनातिरथंतदा ॥ ३४ ॥ तेवर्धयित्वाकाकुत्स्थंरामेणप्रतिनंदिताः ॥ अनुजग्मुर्महात्मानंभ्रातृभिःपरिवारितम् ॥ ३५ ॥ अमात्यैर्ब्राह्मणैश्चैवतथाप्रकृतिभिर्वृतः ॥ श्रियाविरुरुचेरामोनक्षत्रैरिवचंद्रमाः ॥ ३६ ॥ सपुरोगामिभिस्तूर्यैस्तालस्वस्तिकपाणिभिः ॥ प्रव्याहरद्भिर्मुदितैर्मंगलानिवृतोययौ ॥ ३७॥ अक्षतंजातरूपंचगावःकन्याःसहद्विजाः ॥ नरामोदकहस्ताश्चरामस्यपुरतोययुः ॥ ३८ ॥ सख्यंचरामःसुग्रीवेप्रभावंचानिलात्मजे ॥ वानराणांचतत्कर्मव्याचचक्षेऽथमंत्रिणाम् ॥ ३९ ॥ श्रुत्वाचविस्मयंजग्मुरयोध्यापुरवासिनः ॥ वानराणांचतत्कर्मराक्षसानांचतद्बलम् ॥ ४० ॥ द्युतिमानेतदाख्यायरामोवानरसंयुतः ॥ हृष्टपुष्टजनाकीर्णामयोध्यांप्रविवेशसः ॥ ४१ ॥ ततोह्यभ्युच्छ्रयन्पौराःपताकाश्चगृहेगृहे ॥ ऐक्ष्वाकाध्युषितंरम्यमाससादपितुर्गृहम ॥ ४२ ॥ अथाब्रवीद्राजपुत्रोभरतंधर्मिणांवरम् ॥ अर्थोपहितयावाचामधुरंरघुनंदनः ॥ ४३ ॥

ज्यदः शरणागतसंत्राताधर्मस्थापनतत्परः रामोदाशरथिःश्रीमान्भगवान्भरताग्रजः शरण्योरामइत्येवंशुश्रुवेकाहलध्वनिरिति ॥ ३३ ॥ तेनागराः ॥ ३४॥ तेनागराः वर्धयित्वा आशीर्भिरितिशेषः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ तूर्यैस्तूर्यवादकैः स्वस्तिकश्चतालवद्देवकरतलधार्यः मंगलानिप्रव्याहरद्भिरित्यन्वयः ॥ ३७ ॥ अक्षतादिकंमंगलार्थं जातरूपमक्षतं संपादितहरिद्रादिवर्णविशेषमित्यर्थः अक्षतादीनांपुरतोयानंतद्ग्राहिपुरुषद्वारा ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अभ्युच्छ्रयन्अभ्युदश्रयन् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

पितुर्भवनमासाद्यतत्रमहात्मनःसुग्रीवादीन्मुख्यान्प्रवेश्यकौसल्याद्याअभिवाद्य वानरैरितिशेषः इतिभरतमब्रवीदितिसंबंधः तत्रपूर्वंसुग्रीवादिप्रवेशवीजमुक्तंपाद्मे स्वंश्रीमद्भवनंरामोभक्तपादाब्जरेणुभिः शुद्धीकर्तुमनाराजाहनूमंतमकल्मषं विभीषणंचसुग्रीवंगृहंप्रावेशयत्तदेति आपाततस्तुकौसल्यादिप्रणामकरणंफलमितिभाति आंतरंमुख्यंतुपाद्मोक्तंबोध्यं पूर्वंतुरामेणएकांतएवतद्वंदनंकृतंनतुसर्वसमक्षमितिगम्यते ॥ ४४ ॥४५ ॥४६ ॥ ततःशत्रुघ्नेनप्रचोदिताराजभवनरक्षकाअभ्यंतरप्रदेशप्रदर्शनार्थंतैलप्रदीपान्गृहीत्वाभरतसुग्रीवयोःपुरःप्रविविशुः ॥ ४७ ॥ उवाचेति

पितुर्भवनमासाद्यप्रवेश्यचमहात्मनः ॥ कौसल्यांचसुमित्रांचकैकेयीमभिवाद्य ॥ ४४ ॥ तच्चमद्भवनंश्रेष्ठंसाशोकवनिकंमहत् ॥ मुक्तावैदूर्यसंकीर्णंसुग्रीवायनिवेदय ॥ ४५ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाभरतःसत्यविक्रमः ॥ हस्तेगृहीत्वासुग्रीवंप्रविवेशतमालयम् ॥ ४६ ॥ ततस्तैलप्रदीपांश्चपर्यंकास्तरणानिच ॥ गृहीत्वाविविशुःक्षिप्रंशत्रुघ्नेनप्रचोदिताः ॥ ४७ ॥ उवाचचमहातेजाःसुग्रीवंराघवानुजः ॥ अभिषेकायरामस्यदूतानाज्ञापयप्रभो ॥ ४८ ॥ सौवर्णान्वानरेंद्राणांचतुर्णांचतुरोघटान् ॥ ददौक्षिप्रंससुग्रीवःसर्वरत्नविभूषितान् ॥ ४९ ॥ तथाप्रत्यूषसमयेचतुर्णांसागरांभसाम् ॥ पूर्णैर्घटैःप्रतीक्षध्वंतथाकुरुतवानराः ॥ ५० ॥ एवमुक्तामहात्मानोवानरावारणोपमाः ॥ उत्पेतुर्गगनंशीघ्रंगरुडाइवशीघ्रगाः ॥ ५१ ॥ जांबवांश्चहनूमांश्चवेगदर्शीचवानरः ॥ ऋषभश्चैवकलशान्जलपूर्णानथानयन् ॥ ५२ ॥ नदीशतानांपंचानांजलंकुंभैरुपाहरन् ॥ पूर्वात्समुद्रात्कलशंजलपूर्णमथानयत् ॥ ५३ ॥ सुषेणःसत्वसंपन्नःसर्वरत्नविभूषितम् ॥ ऋषभोदक्षिणात्तूर्णंसमुद्राज्जलमानयत् ॥ ५४ ॥ रक्तचंदनकर्पूरैःसंवृतंकांचनंघटम् ॥ गवयःपश्चिमात्तोयमाजहारमहार्णवात् ॥ ५५ ॥ रत्नकुंभेनमहताशीतंमारुतविक्रमः ॥ उत्तराच्चजलंशीघ्रंगरुडानिलविक्रमः ॥ ५६ ॥ आजहारसधर्मात्मानिलःसर्वगुणान्वितः ॥ ततस्तैर्वानरश्रेष्ठैरानीतंप्रेक्ष्यतज्जलम् ॥ ५७ ॥

रामभवनप्रदर्शनानंतरमितिशेषः राघवानुजोभरतः ॥ ४८ ॥ चतुर्णांचतुःसागरगामिनांजांबवदादीनाम् ॥ ४९ ॥ चतुर्णांसागरांभसांतैःपूर्णैर्घटैःसहिताःप्रत्यूषसमयेयथाःस्मान्प्रतीक्षध्वंप्रतीक्षिप्यध्वंतथाकुरुतेतियोजना ॥ ५० ॥ ५१ ॥ जांबवांश्चेति अत्रचकारैःसुषेणगवयादिपंचशतवानरपरिग्रहः तद्वक्ष्यति नदीशतानांपंचानामिति अतएवसुषेणगवययोःसमुद्रजलाहर्तृत्वेनवक्ष्यमाणेननविरोधः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ आनिलोहनूमान् तत्प्रसिद्धंनदीतीर्थसागराणांजलम् ॥ ५७ ॥

श्रेष्ठायपुरोहितायवसिष्ठाय ॥ ५८ ॥ प्रयतःप्रयत्नवान् रत्नमयेपीठेरत्नसिंहासनं ससीतंसीतासहितम् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ प्रसन्नेननिर्मलेनसकलवैदिकमंत्रमंत्रितत्वादतिपवित्रेणचसलिलेननर
व्याघ्रमभ्यषिंचन् ॥ ६१ ॥ ऋत्विग्भिरित्यादि अत्रवसिष्ठादयःप्रयोजककर्तारःकन्याभिःषोडशसंख्याभिः अभ्यषिंचन्अभ्यषेचयन् तेवसिष्ठादयः नैगमावणिजः ॥ ६२ ॥ नभसिस्थितैः
सर्वदेवसहितैर्लोकपालदैवतैः सर्वौषधिरसैरभ्यषेचयन्वसिष्ठादयः ॥ ६३ ॥ येनकिरीटेनमनुरभिषिक्तोयुक्तः ॥ ६४ ॥ अन्ववायोवंशः येनवसिष्ठेन तद्वंशेराजानउच्यमानगुणायांसभा

अभिषेकायरामस्यशत्रुघ्नःसचिवैःसह॥पुरोहितायश्रेष्ठायसुहृद्भ्यश्चन्यवेदयत्॥५८॥ततःसप्रयतोवृद्धोवसिष्ठोब्राह्मणैःसह॥रामंरत्नमयेपीठेस
सीतंसंन्यवेशयत्॥५९॥वसिष्ठोविजयश्चैवजाबालिरथकाश्यपः॥ कात्यायनोगौतमश्चवामदेवस्तथैवच॥ ६०॥ अभ्यषिंचन्नरव्याघ्रंप्रसन्ने
नसुगंधिना॥सलिलेनसहस्राक्षंवसवोवासवंयथा॥ ६१ ॥ ऋत्विग्भिर्ब्राह्मणैःपूर्वंकन्याभिर्मंत्रिभिस्तथा॥ योधैश्चैवाभ्यषिंचंस्तेसंप्रहृष्टैःसनैग
मैः॥६२॥सर्वौषधिरसैश्चापिदैवतैर्नभसिस्थितैः॥चतुर्भिर्लोकपालैश्चसर्वैर्देवैश्चसंगतैः॥६३॥ब्रह्मणानिर्मितंपूर्वंकिरीटंरत्नशोभितम् ॥ अभि
षिक्तःपुरायेनमनुस्तंदीप्ततेजसम्॥६४॥तस्यान्ववायेराजानःक्रमाद्येनाभिषेचिताः ॥सभायांहेमकॢप्तायांशोभितायांमहाधनैः॥६५॥रत्नैर्नाना
विधैश्चैवचित्रितायांसुशोभनैः॥नानारत्नमयेपीठेकल्पयित्वायथाविधि॥६६॥किरीटेनततःपश्चाद्वसिष्ठेनमहात्मना॥ऋत्विग्भिर्भूषणैश्चैवसम
योक्ष्यतराघवः॥६७॥छत्रंतस्यचजग्राहशत्रुघ्नःपांडुरंशुभम् ॥ श्वेतंचवालव्यजनंसुग्रीवोवानरेश्वरः ॥ ६८ ॥ अपरंचंद्रसंकाशंराक्षसेंद्रोविभी
षणः॥मालांज्वलंतींवपुषाकांचनींशतपुष्कराम् ॥६९ ॥राघवायददौवायुर्वासवेनप्रचोदितः॥सर्वरत्नसमायुक्तंमणिभिश्चविभूषितम्॥७०॥
मुक्ताहारंनरेंद्रायददौशक्रप्रचोदितः॥प्रजगुर्देवगंधर्वाननृतुश्चाप्सरोगणाः॥७१॥

यामभिषेचिताः ॥ ६५ ॥ तस्यांसभायांपीठेदीप्ततेजसंरामंकल्पयित्वाप्रवेश्ययथाविध्यभिषिच्य ॥ ६६ ॥ पश्चादभिषेकानंतरंतेनकिरीटेनतेनवसिष्ठेनराघवःसमयोक्ष्यतसंयुक्तःकृतः
ऋत्विग्भिश्चभूषणैःसंयुक्तःकृतः आर्षोलङ् ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ शतपुष्करांशतपद्मनिर्मिताम् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ शक्रप्रचोदितइति वायुरित्यनुकृष्यते वायुद्वारादिव्यांस्वीयांकांचनमालां
मुक्ताहारंचभगवान्महेंद्रोददावित्यर्थः ॥ ७१ ॥

तदर्हस्यदेवगीतनृत्ताद्यर्हस्यअभिषेकेसतीत्यर्थः ॥ ७२ ॥ सहस्रशतंलक्षं धेनूनांगवां नवप्रसूतगवामित्यर्थः शतशब्दोऽनंतवाचीवा ॥ [illegible]३ ॥ पूर्वंगवादिदानानेकत्वातदनंतरंभूयसीत्वेनत्रिंशत्कोटीर्हिरण्यंददौ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ अवेक्षमाणातत्कृतमुपकारंचिंतयंतीप्रददौप्रदातुमियेषेत्यर्थः आत्मनःकंठाद्धारमवमुच्यदित्सयाभर्त्रनुमतयेभर्तारमवैक्षत ॥ ७९ ॥

अभिषेकेतदर्हस्यतदारामस्यधीमतः ॥ भूमिःसस्यवतीचैवफलवंतश्चपादपाः ॥ ७२ ॥ गंधवंतिचपुष्पाणिवभूवूराघवोत्सवे ॥ सहस्रशतमश्वानां धेनूनांचगवांतथा ॥ ७३ ॥ ददौशतवृषान्पूर्वंद्विजेभ्योमनुजर्षभः ॥ त्रिंशत्कोटीर्हिरण्यस्यब्राह्मणेभ्योददौपुनः ॥ ७४ ॥ नानाभरणवस्त्राणिमहार्हाणिचराघवः ॥ अर्करश्मिप्रतीकाशांकांचनींमणिविग्रहाम् ॥ ७५ ॥ सुग्रीवायस्रजंदिव्यांप्रायच्छन्मनुजाधिपः ॥ वैदूर्यमयचित्रेचचंद्ररश्मिविभूषिते ॥ ७६ ॥ वालिपुत्रायधृतिमानंगदायांगदेददौ ॥ मणिप्रवरजुष्टंतंमुक्ताहारमनुत्तमम् ॥ ७७ ॥ सीतायैप्रददौरामश्चंद्ररश्मिसमप्रभम् ॥ अरजेवाससीदिव्येशुभान्याभरणानिच ॥ ७८ ॥ अवेक्षमाणावैदेहीप्रददौवायुसूनवे ॥ अवमुच्यात्मनःकंठाद्धारंजनकनंदिनी ॥ ७९ ॥ अवैक्षतहरीन्सर्वान्भर्तारंचमुहुर्मुहुः ॥ तामिंगितज्ञःसंप्रेक्ष्यबभाषेजनकात्मजाम् ॥ ८० ॥ प्रदेहिसुभगेहारंयस्यतुष्टासिभामिनि ॥ अथसावायुपुत्रायतंहारमसितेक्षणा ॥ ८१ ॥ तेजोधृतिर्यशोदाक्ष्यंसामर्थ्यंविनयोनयः ॥ पौरुषंविक्रमोबुद्धिर्यस्मिन्नेतानिनित्यदा ॥ ८२ ॥ हनूमांस्तेनहारेणशुशुभेवानरर्षभः ॥ चंद्रांशुचयगौरेणश्वेताभ्रेणयथाचलः ॥ ८३ ॥ सर्ववानरवृद्धाश्चयेचान्येवानरोत्तमाः ॥ वासोभिर्भूषणैश्चैवयथार्हंप्रतिपूजिताः ॥ ८४ ॥ विभीषणोथसुग्रीवोहनूमान्जांबवांस्तथा ॥ सर्ववानरमुख्याश्चरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ ८५ ॥ यथार्हंपूजिताःसर्वैकामैरत्नैश्चपुष्कलैः ॥ प्रहृष्टमनसःसर्वेजग्मुरेवयथागतम् ॥ ८६ ॥ ततोद्विविदमैंदाभ्यांनीलायचपरंतपः ॥ सर्वान्कामगुणान्वीक्ष्यप्रददौवसुधाधिपः ॥ ८७ ॥ दृष्ट्वासर्वेमहात्मानस्ततस्तेवानरर्षभाः ॥ विसृष्टाःपार्थिवेंद्रेणकिष्किंधांसमुपागमन् ॥ ८८ ॥

॥ ८० ॥ अथभर्त्रनुमत्यनंतरंसावायुपुत्रायददावितिशेषः ॥ ८१ ॥ तत्रहेतुः पौरुषादितेजआदिच यत्रहनूमति नित्यदानित्यं आर्षोदामत्ययः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ कामैःस्रक्चंदनान्नपानाद्यैः ॥ ८६ ॥ वीक्ष्यमैंदद्विविदनीलान्दृष्ट्वातेभ्यःसर्वान्कामगुणान्अत्युत्तमान्रत्नादीन्ददौ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥

॥८९॥ लब्ध्वाकुलधनमिति स्वकुलधनंलंकाराज्यमित्यर्थः यत्तुइक्ष्वाकुकुलदैवतंरंगविमानमिति तन्न पाद्मेवतारसमाप्तिसमयेतद्दानस्योक्तत्वात् तथाचतत्रविभीषणंप्रतिरामवचनं यावच्चंद्रश्चसूर्यश्चयावत्तिष्ठतिमेदिनी तावद्रमस्वराज्यस्थःकालेममपदंव्रज इत्युक्त्वाप्रददौतस्मैस्वविश्लेषासहिष्णवे श्रीरंगस्वामिनंस्वार्चामिक्ष्वाकुकुलदैवतं रंगविमानमादायलंकांप्रायाद्विभीषण इति ॥ ९० ॥ शासन्दुष्टनिग्रहंकुर्वन्शशासपालयामास ॥ ९१ ॥ चतुरंगवलेनसहपूर्वराजाध्युषितामिमांगांमयासहातिष्ठ पूर्वैराजानोमन्वादयस्तैरध्युषितांपालितां कीदृशमास्थानंमया

सुग्रीवोवानरश्रेष्ठोदृष्ट्वारामाभिषेचनम्॥ पूजितश्चैवरामेणकिष्किंधांप्राविशत्पुरीम्॥ ८९ ॥ विभीषणोपिधर्मात्मासहतैर्नैर्ऋतर्षभैः॥ लब्ध्वाकुलधनं
राजालंकांप्रायान्महायशाः ॥ ९० ॥ सराज्यमखिलंशासन्निहतारिर्महायशाः॥ राघवःपरमोदारःशशासपरयामुदा ॥ उवाचलक्ष्मणंरामो
धर्मज्ञंधर्मवत्सलः ॥ ९१ ॥ आतिष्ठधर्मज्ञमयासहेमांगांपूर्वराजाध्युषितांवलेन॥ तुल्यंयथात्वंपितृभिःपुरस्तात्तैर्यौवराज्येधुरमुद्वहस्व॥ ९२ ॥
सर्वात्मनापर्यनुनीयमानोयदानसौमित्रिरुपैतियोगम् ॥ नियुज्यमानोभुवियौवराज्येततोभ्यषिंचद्भरतंमहात्मा ॥ ९३ ॥ पौंडरीकाश्वमेधाभ्यां
वाजिमेधेनचासकृत्॥ अन्यैश्चविविधैर्यज्ञैरयजत्पार्थिवात्मजः ॥ ९४ ॥ राज्यंदशसहस्राणिप्राप्यवर्षाणिराघवः ॥ दशाश्वमेधानाजह्रेसदश्वान्
भूरिदक्षिणान् ॥ ९५॥ आजानुलंबिबाहुःसमहावक्षाःप्रतापवान्॥ लक्ष्मणानुचरोरामःशशासपृथिवीमिमाम्॥ ९६॥ राघवश्चापिधर्मात्मा
प्राप्यराज्यमनुत्तमम्॥ईजेबहुविधैर्यज्ञैःससुतभ्रातृबांधवः॥ ९७ ॥ नपर्यदेवन्विधवानचव्यालकृतंभयम् ॥ नव्याधिजंभयंचासीद्रामेराज्यंप्रशासति॥ ९८ ॥ निर्दस्युरभवल्लोकोनानर्थंकश्चिदस्पृशत्॥ नचस्मवृद्धाबालानांप्रेतकार्याणिकुर्वते॥ ९९ ॥

भुवःकर्तव्यंभवतासहेत्यत्राह तुल्यमित्यादि पुरस्तान्महाराज्याभिषेकात्पूर्वंपितृभिःस्वपितृभिस्तुल्यंयथाभवतितथातैर्यायौवराज्येधूर्धृतातांधुरमुद्वहस्व आत्मनासहवनवासेदुःखानुभवाद्राज्येसहसुखानुभवार्थंलक्ष्मणंप्रतियौवराज्यप्रार्थनेतिभावः॥९२॥ सर्वात्मनापर्यनुनीयमानः ज्येष्ठेभरतेविद्यमानेऽहंयौवराज्यानर्हइतिनिषेधेक्रियमाणेपिपुनःपुनरनुनीयमानइत्यर्थः नियुज्यमानोपिन्यायप्राप्तस्वीययौवराज्येनभरतेनानुनीयमानोपियोगंयौवराज्यसंसर्गंनोपैतिनेच्छतिस्म ततोभरतंयौवराज्येभ्यषेचयत् ॥ ९३ ॥ पौंडरीकाश्वमेधेत्यादिरुत्तरकांडार्थसंक्षेपः पौंडरीकाश्वमेधाभ्यामितिसामान्यतउक्त्वातत्रैवविशेषमाह वाजिमेधेनचासकृदिति ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥

॥ १०० ॥ वर्षसहस्राणिआसन्जनाइतिशेषः ॥ १०१ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ आर्षंऋषिर्वेदस्तत्संबंधि वेदोपबृंहणमितियावत् पुरापुरातनम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ रामाभिषेचनंतदवधिकमित्यर्थः रिपू

सर्वंमुदितमेवासीत्सर्वोधर्मपरोभवत् ॥ राममेवानुपश्यंतोनाभ्यहिंसन्परस्परम् ॥ १०० ॥ आसन्वर्षसहस्राणितथापुत्रसहस्रिणः ॥ निरामयाविशोकाश्चरामेराज्यंप्रशासति ॥ १०१ ॥ नित्यमूलानित्यफलास्तरवस्तत्रपुष्पिताः ॥ कामवर्षीचपर्जन्यःसुखस्पर्शश्चमारुतः ॥ २ ॥ स्वकर्मसुप्रवर्ततेतुष्टाःस्वैरेवकर्मभिः ॥ आसन्प्रजाधर्मपरारामेशासतिनानृताः ॥ ३ ॥ सर्वेलक्षणसंपन्नाःसर्वेधर्मपरायणाः ॥ दशवर्षसहस्राणिरामोराज्यमकारयत् ॥ ४ ॥ धर्म्यंयशस्यमायुष्यंराज्ञांचविजयावहम् ॥ आदिकाव्यमिदंचार्षंपुरावाल्मीकिनाकृतम् ॥ ५ ॥ यःशृणोतिसदालोकेनरःपापात्प्रमुच्यते ॥ पुत्रकामश्चपुत्रान्वैधनकामोधनानिच ॥ ६ ॥ लभतेमनुजोलोकेश्रुत्वारामाभिषेचनम् ॥ महींविजयतेराजारिपूंश्चाप्यधितिष्ठति ॥ ७ ॥ राघवेणयथामातासुमित्रालक्ष्मणेनच ॥ भरतेनचकैकेयीजीवपुत्रास्तथास्त्रियः ॥ ८ ॥ श्रुत्वारामायणमिदंदीर्घमायुश्चविंदति ॥ रामस्यविजयंचेमंसर्वमक्लिष्टकर्मणः ॥ ९ ॥ शृणोतियइदंकाव्यंपुरावाल्मीकिनाकृतम् ॥ श्रद्दधानोजितक्रोधोदुर्गाण्यतितरत्यसौ ॥ ११० ॥ समागम्यप्रवासांतेरमंतेसहबांधवैः ॥ शृण्वंतियइदंकाव्यंपुरावाल्मीकिनाकृतम् ॥ ११ ॥ तेप्रार्थितान्वरान्सर्वान्प्राप्नुवंतीहराघवात् ॥ श्रवणेनसुराःसर्वेप्रीयंतेसंप्रशृण्वताम् ॥ १२ ॥ विनायकाश्चशाम्यंतिगृहेतिष्ठतियस्यवै ॥ विजयेतमहींराजाप्रवासीस्वस्तिमान्भवेत् ॥ १३ ॥ स्त्रियोरजस्वलाःश्रुत्वापुत्रान्सूयुरनुत्तमान् ॥ पूजयंश्चपठंश्चैनमितिहासंपुरातनम् ॥ १४ ॥ सर्वपापैःप्रमुच्येतदीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥ प्रणम्यशिरसानित्यंश्रोतव्यंक्षत्रियैर्द्विजात् ॥ १५ ॥ ऐश्वर्यंपुत्रलाभश्चभविष्यतिनसंशयः ॥ रामायणमिदंकृत्स्नंशृण्वतःपठतःसदा ॥ १६ ॥ प्रीयतेसततंरामःसहिविष्णुःसनातनः ॥ आदिदेवोमहाबाहुर्हरिर्नारायणःप्रभुः ॥ १७ ॥ एवमेतत्पुरावृत्तमाख्यानंभद्रमस्तुवः ॥ प्रव्याहरतविस्रब्धंबलंविष्णोःप्रवर्धताम् ॥ १८ ॥

नधितिष्ठति तान्विजयतेइत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ संप्रशृण्वतामितिपाठः ॥ १२ ॥ विनायकाःविघ्नकारिणोदेवगणविशेषाः ॥ १३ ॥ स्त्रियोरजस्वलाःशुद्धस्नानानंतरंषोडशदिनावधि ॥ १४ ॥ १५ ॥ सदेत्यनेनकालत्रयेपीत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ येऋषिणाकृतांमुनिनाकृतांरामस्यसंहितांरामायणमित्यर्थः लिखंतिचचात्शृण्वंति त्रिविष्टपेब्रह्मलोके शृण्वन्रामायणंभक्त्यायःपादंपदमेववा सयातिब्रह्मणःस्थानंब्रह्मणापूज्यतेसदेतिवचनात् अत्रफलश्रुतिश्लोकाःकतकव्याख्यानेनोपलभ्यंते ॥ १२० ॥ १२१ ॥ १२२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्रिंशद

देवाश्चसर्वेतुष्यंतिग्रहणाच्छ्रवणात्तथा॥ रामायणस्यश्रवणेतृप्यंतिपितरःसदा ॥ १९ ॥ भक्त्यारामस्ययेचेमांसंहितामृषिणाकृताम्॥ येलिखंतीहचनरास्तेषांवासस्त्रिविष्टपे॥ १२० ॥ कुटुंबवृद्धिंधनधान्यवृद्धिंस्त्रियश्चमुख्याःसुखमुत्तमंच ॥ श्रुत्वाशुभंकाव्यमिदंमहार्थंप्राप्नोतिसर्वांभुविचार्थसिद्धिम्॥ २१ ॥ आयुष्यमारोग्यकरंयशस्यंसौभ्रातृकंबुद्धिकरंशुभंच ॥ श्रोतव्यमेतन्नियमेनसद्भिराख्यानमोजस्करमृद्धिकामैः॥ १२२ ॥ हरिः ओम् ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०युद्ध०सर्वजनपरिवृतस्यराजाधिराजस्यश्रीरामचंद्रस्यपट्टाभिषेकभद्राख्यंनामत्रिंशदधिकशततमःसर्गः ॥ १३० ॥ ॥ छ ॥ ॥ इतिश्रीगोमतीतीरनैमिष्यारण्याश्वमेधसप्ततंतुवाटगतमुनींद्रद्विजेंद्रादिवसुधाधिपेंद्रपरिवृतस्यमुनिवृंदारकवृंदवंद्यमानकोरकाकारचरणयुगलस्यसद्भ्रातृसन्मित्रसन्मंत्रिसहितस्यसाकेतपुरवराधीश्वरस्यदीनानांदैन्यहरणउदीर्णवीर्योत्सिक्तरावणवधार्थंदेवैःप्रार्थितस्यरघुकुलतिलकसंभूतस्यश्रीसीताविशेषकस्यलक्ष्मीपतेःसाम्यांशस्यलक्ष्मीवतोराजाधिराजस्यलोकाभिरामस्यनिकटोक्तयोःश्रीरामात्मजयोरादिकविशिष्ययोःकुशलवयोराख्यानेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येचतुर्विंशत्सहस्रिकायांसंहितायांश्रीमद्युद्धकांडेपंचविंशेक्विवर्तमानकथाप्रसंगःसमाप्तः॥ अतःपरमुत्तरकांडम्॥ तस्यायमाद्यःश्लोकः॥ प्राप्तराज्यस्यरामस्यराक्षसानांवधेकृते॥ आजग्मुर्मुनयःसर्वेराघवंप्रतिनंदितुम्॥ १ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

धिकशततमःसर्गः ॥ १३० ॥ कतकरीत्याएकविंशाधिकशततमःसर्गः ॥ १२१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ निर्मलंकतकक्षोदादपिरामायणार्णवं अत्यंतंनिर्मलंचक्रेरामःस्वमतिवाससा ॥ १ ॥ भट्टनागेशपूज्येनसेतुःश्रीरामवर्मणा कृतःसर्वोपकृतयेश्रीमद्रामायणांबुधौ ॥ २ ॥ युद्धेहतोदशग्रीवःसगर्वोवीतकल्मषः पश्यन्रामात्मकंविश्वंस्वयंरामोबभूवह ॥ ३ ॥ युद्धेयुद्धादिभिःश्रांतान्वानरान्प्रतिपूज्यच स्वानंदेनास्थितोयोध्यांरामःपातुससर्वतः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ इति श्रीवाल्मीकिरामायणे युद्धकांडं समाप्तम् ॥

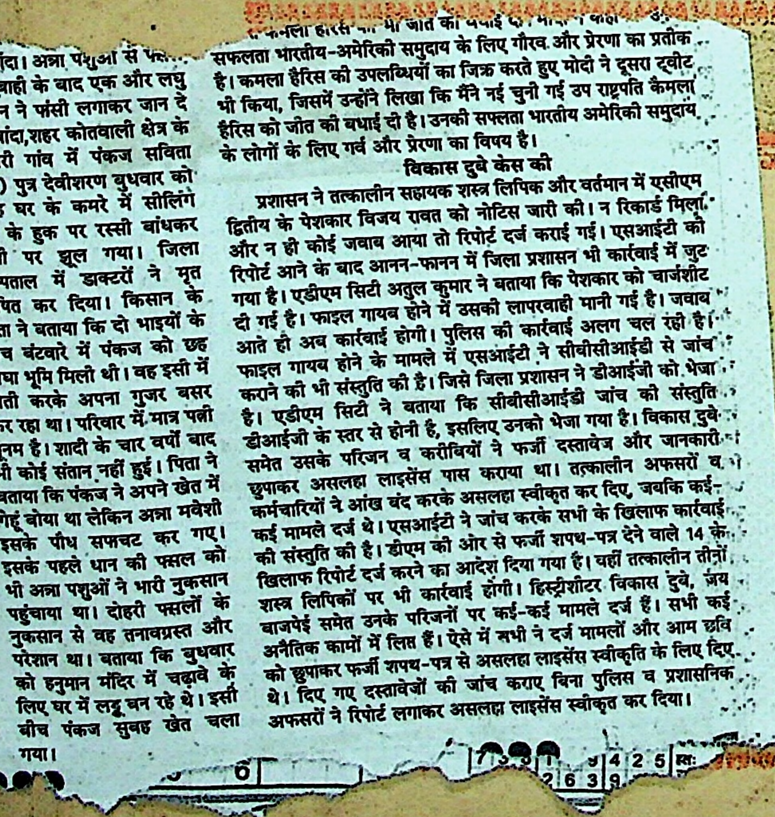

ंदा। अन्ना पशुओं से फ
वाही के बाद एक और लघु
न ने फांसी लगाकर जान दे
ांदा,शहर कोतवाली क्षेत्र के
री गांव में पंकज सविता
) पुत्र देवीशरण बुधवार को
घर के कमरे में सीलिंग
के हुक पर रस्सी बांधकर
ी पर झूल गया। जिला
पताल में डाक्टरों ने मृत
षित कर दिया। किसान के
ता ने बताया कि दो भाइयों के
च बंटवारे में पंकज को छह
घा भूमि मिली थी। वह इसी में
ती करके अपना गुजर बसर
र रहा था। परिवार में मात्र पत्नी
नम है। शादी के चार वर्षों बाद
ी कोई संतान नहीं हुई। पिता ने
बताया कि पंकज ने अपने खेत में
गेहूं बोया था लेकिन अन्ना मवेशी
इसके पौध सफाचट कर गए।
इसके पहले धान की फसल को
भी अन्ना पशुओं ने भारी नुकसान
पहुंचाया था। दोहरी फसलों के
नुकसान से वह तनावग्रस्त और
परेशान था। बताया कि बुधवार
को हनुमान मंदिर में चढ़ावे के
लिए घर में लड्डू बन रहे थे। इसी
बीच पंकज सुबह खेत चला
गया।

सफलता भारतीय-अमेरिकी समुदाय के लिए गौरव और प्रेरणा का प्रतीक
है। कमला हैरिस की उपलब्धियों का जिक्र करते हुए मोदी ने दूसरा ट्वीट
भी किया, जिसमें उन्होंने लिखा कि मैंने नई चुनी गई उप राष्ट्रपति कैमला
हैरिस को जीत की बधाई दी है। उनकी सफलता भारतीय अमेरिकी समुदाय
के लोगों के लिए गर्व और प्रेरणा का विषय है।

विकास दुबे केस की

प्रशासन ने तत्कालीन सहायक शस्त्र लिपिक और वर्तमान में एसीएम
द्वितीय के पेशकार विजय रावत को नोटिस जारी की। न रिकार्ड मिला
और न ही कोई जवाब आया तो रिपोर्ट दर्ज कराई गई। एसआईटी की
रिपोर्ट आने के बाद आनन-फानन में जिला प्रशासन भी कार्रवाई में जुट
गया है। एडीएम सिटी अतुल कुमार ने बताया कि पेशकार को चार्जशीट
दी गई है। फाइल गायब होने में उसकी लापरवाही मानी गई है। जवाब
आते ही अब कार्रवाई होगी। पुलिस की कार्रवाई अलग चल रही है।
फाइल गायब होने के मामले में एसआईटी ने सीबीसीआईडी से जांच
कराने की भी संस्तुति की है। जिसे जिला प्रशासन ने डीआईजी को भेजा
है। एडीएम सिटी ने बताया कि सीबीसीआईडी जांच की संस्तुति
डीआईजी के स्तर से होनी है, इसलिए उनको भेजा गया है। विकास दुबे
समेत उसके परिजन व करीबियों ने फर्जी दस्तावेज और जानकारी
छुपाकर असलहा लाइसेंस पास कराया था। तत्कालीन अफसरों व
कर्मचारियों ने आंख बंद करके असलहा स्वीकृत कर दिए, जबकि कई-
कई मामले दर्ज थे। एसआईटी ने जांच करके सभी के खिलाफ कार्रवाई
की संस्तुति की है। डीएम की ओर से फर्जी शपथ-पत्र देने वाले 14 के
खिलाफ रिपोर्ट दर्ज करने का आदेश दिया गया है। वहीं तत्कालीन तीनों
शस्त्र लिपिकों पर भी कार्रवाई होगी। हिस्ट्रीशीटर विकास दुबे, जय
बाजपेई समेत उनके परिजनों पर कई-कई मामले दर्ज हैं। सभी कई
अनैतिक कामों में लिप्त हैं। ऐसे में सभी ने दर्ज मामलों और आम छवि
को छुपाकर फर्जी शपथ-पत्र से असलहा लाइसेंस स्वीकृति के लिए दिए
थे। दिए गए दस्तावेजों की जांच कराए बिना पुलिस व प्रशासनिक
अफसरों ने रिपोर्ट लगाकर असलहा लाइसेंस स्वीकृत कर दिया।

॥ अथ श्रीवाल्मीकिरामायणे किष्किंधाकांड प्रारंभः ॥

॥ इति श्रीवाल्मीकिरामायणे युद्धकांडं समाप्तम् ॥

॥ अथ श्रीवाल्मीकिरामायणे किष्किंधाकांड प्रारंभः ॥

किष्किंधाकांडम्.

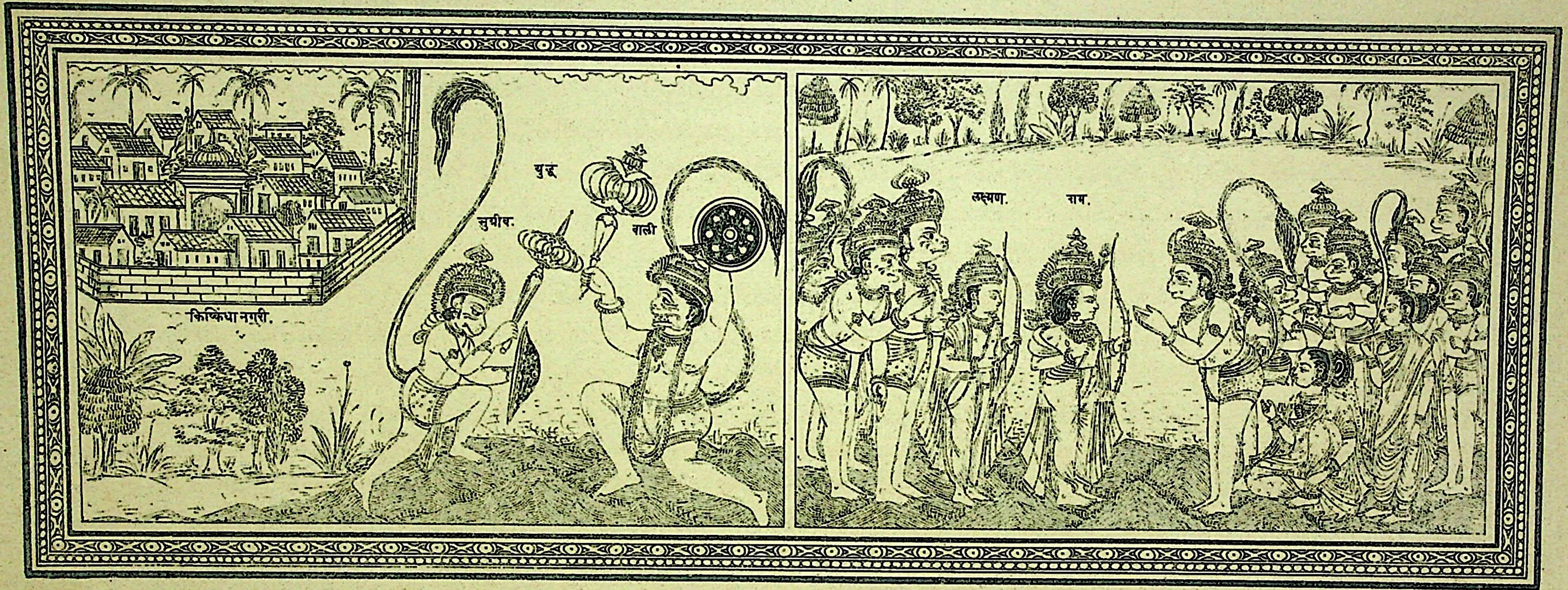
किष्किंधा नगरी.
युद्ध
सुग्रीव.
वाली
लक्ष्मण.
राम.

श्रीगणेशायनमः॥ ॥सुग्रीवस्यावनंतुर्येइंद्रसूनोश्चमर्दनं मारुतेर्मुद्रिकादानंकृतंयेनसमेगतिः ॥ १ ॥ सविराधादिवधेनप्रसिद्धपराक्रमःपंपादर्शनोद्दीपितकामोवातांसुग्रीवाधिष्ठितर्ष्यमूकसमीपगांपुष्करिणींपंपानद्यंतरगतंपंपाख्यंमतंगाख्यंवासरोविशेषं विललापपर्यदेवयत् ॥१॥ तांपंपांदृष्ट्वातज्जन्यहर्षात्तस्येंद्रियाणिचकंपिरेउद्रिक्तविकाराणीवाभूवन् कामवशमापन्नइव ॥२ ॥ वैदूर्यवत्तत्प्रभावन्निर्मलोदकापंपातदाख्यसरोवरावच्छिन्नापंपानदी तज्जलस्यौपाधिकश्यामत्वप्रतिभासाद्वैदूर्यप्रभासादृश्यं उपाधिमाह फुल्लेति द्रुमादिच्छाययातथाभानम् ॥ ३ ॥ पंपायाः काननंतत्परिसरवर्तिकाननं यत्रकाननेसशिखराइवउन्नताग्रशाखाभिःसशृंगाइवद्रुमाःशैलावाशैलाइवराजंति ॥ ४ ॥ शोकाभिसंतप्तंराज्यभ्रंशसीतावियोगादिनाशोकतप्तं आधयःपीडयंती

श्रीसीतारामचंद्राभ्यांनमः॥ ॥सतांपुष्करिणींगत्वापद्मोत्पलझषाकुलाम्॥रामःसौमित्रिसहितोविललापाकुलेंद्रियः॥१॥ तत्रदृष्ट्वैवतांहर्षादिंद्रियाणिचकंपिरे॥सकामवशमापन्नःसौमित्रिमिदमब्रवीत्॥ २ ॥सौमित्रेशोभतेपंपावैदूर्यविमलोदका॥ फुल्लपद्मोत्पलवतीशोभिताविविधैर्द्रुमैः ॥ ३ ॥ सौमित्रेपश्यपंपायाःकाननंशुभदर्शनम् ॥ यत्रराजंतिशैलावाद्रुमाःसशिखराइव ॥ ४ ॥ मांतुशोकाभिसंतप्तमाधयःपीडयंतिवै ॥ भरतस्यचदुःखेनवैदेह्याहरणेनच ॥५॥ शोकार्तस्यापिमेपंपाशोभतेचित्रकानना ॥ व्यवकीर्णाबहुविधैःपुष्पैःशीतोदकाशिवा ॥ ६ ॥ नलिनैरपिसंछन्ना ह्यत्यर्थशुभदर्शना॥ सर्पव्यालानुचरितामृगद्विजसमाकुला ॥ ७ ॥ अधिकंप्रविभात्येतन्नीलपीतंतुशाद्वलम्॥ द्रुमाणांविविधैःपुष्पैःपरिस्तोमैरिवार्पितम्॥८॥पुष्पभारसमृद्धानिशिखराणिसमंततः॥लताभिःपुष्पिताग्राभिरुपगूढानिसर्वतः॥ ९ ॥सुखानिलोयंसौमित्रेकालःप्रचुरमन्मथः॥ गंधवान्सुरभिर्मासोजातपुष्पफलद्रुमः॥ १० ॥ पश्यरूपाणिसौमित्रेवनानांपुष्पशालिनाम्॥ सृजतांपुष्पवर्षाणिवर्षंतोयमुचामिव॥ ११ ॥ प्रस्तरेषुचरम्येषुविविधाःकाननद्रुमाः॥वायुवेगप्रचलिताःपुष्पैरवकिरंतिगाम्॥ १२॥

त्युक्तंतानाधीनाह भरतस्येति दुःखेनजटावल्कलादिदुःखस्मरणेन ॥ ५ ॥ एवंशोकार्तस्यापिशोभतेसुखावहावर्ततइत्यर्थः ॥ ६ ॥ व्यालाःश्वापदाः ॥ ७ ॥ नीलानुबद्धंपीतंनीलपीतं शाद्वलं हरितप्रदेशः परिस्तोमैःकुथैरर्पितंयुक्तं परिस्तोमःकुथोद्वयोः द्रुमाणामुच्छ्रितैरितिपाठेउच्छ्रितगंधैः यद्वा परिस्तोमैःपरिस्तोमभूतैःराशीभूतैरिवस्थितैःपुष्पैरर्पितंयुक्तम् ॥ ८ ॥ शिखराणिद्रुमाग्राणि उपगूढानिव्याप्तानि सर्वतःसर्वावच्छेदेन ॥ ९ ॥ अयंकालोवसंतः प्रचुरमन्मथःकामोद्दीपकः अतएवगंधवान्कामोद्दीपनेनगर्ववान् गंधोगंधकआमोदेलेशेसंबंधगर्वयोरिति सुरभिर्मासोमधुमासः जातानिपुष्पफलानियत्रतादृग्द्रुमः ॥ ११ ॥ प्रस्तरेषुसमशिलातलेषु ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ कुसुमोत्कटाःवहुकुसुमाः कुसुमोत्कचाइतिपाठेकुसुमैरुद्भूतकचाःसंजातकेशाइवेत्यर्थइतिकतकः तादृशीःशाखाविक्षिपन्चालयन्मारुतश्चलितस्थानैःतत्तत्कुसुमस्थानतश्चलितैः आहिताग्न्यादिरयं षट्पदैरनुगीयते पुष्पंहरन्मारुतोनुसृत्यगीयतेइत्यर्थः ॥ १४ ॥ मत्तेति अत्रवायोर्गानकर्तृत्वेननर्तकाचार्यसाधर्म्यमुच्यते मत्तकोकिलकृतैःसन्नादैर्मृदंगादिध्वनिभिर्नर्तयन्निवनृत्यंशिक्षयन्निव शैलकंदरनिष्क्रांतस्तन्निष्क्रमकालेध्वनियुतत्वात्प्रगीतवानिव ॥ १५ ॥ तेनमंदत्वादिगुणवताविक्षिपतावृक्षान्चालयताग्रथिताःकृतमथनाइव ॥ १६ ॥ गंधमभ्य

पतितैःपतमानैश्चपादपस्थैश्चमारुतः ॥ कुसुमैःपश्यसौमित्रेक्रीडतीवसमंततः ॥ १३ ॥ विक्षिपन्विविधाःशाखानगानांकुसुमोत्कटाः ॥ मारुतश्चलितःस्थानैःषट्पदैरनुगीयते ॥ १४ ॥ मत्तकोकिलसन्नादैर्नर्तयन्निवपादपान् ॥ शैलकंदरनिष्क्रांतःप्रगीतइवचानिलः ॥ १५ ॥ तेनविक्षिपतात्यर्थंपवनेनसमंततः ॥ अमीसंसक्तशाखाग्राग्रथिताइवपादपाः ॥ १६ ॥ सएवसुखसंस्पर्शोवातिचंदनशीतलः ॥ गंधमभ्यवहन्पुण्यंश्रमापनयनोनिलः ॥ १७ ॥ अमीपवनविक्षिप्ताविनदंतीवपादपाः ॥ षट्पदैरनुकूजद्भिर्वनेषुमधुगंधिषु ॥ १८ ॥ गिरिप्रस्थेषुरम्येषुपुष्पवद्भिर्मनोरमैः ॥ संसक्तशिखराःशैलाविराजंतिमहाद्रुमैः ॥ १९ ॥ पुष्पसंछन्नशिखरामारुतोत्क्षेपचंचलाः ॥ अमीमधुकरोत्तंसाःप्रगीताइवपादपाः ॥ २० ॥ सुपुष्पितांस्तुपश्यैतान्कर्णिकारान्समंततः ॥ हाटकप्रतिसंछन्नान्नरान्पीतांबरानिव ॥ २१ ॥ अयंवसंतःसौमित्रेनानाविहगनादितः ॥ सीतयाविप्रहीणस्यशोकसंदीपनोमम ॥ २२ ॥ मांहिशोकसमाक्रांतंसंतापयतिमन्मथः ॥ हृष्टंप्रवदमानश्चसमाह्वयतिकोकिलः ॥ २३ ॥ एषदात्यूहकोहृष्टोरम्येमांवननिर्झरे ॥ प्रणदन्मन्मथाविष्टंशोचयिष्यतिलक्ष्मण ॥ २४ ॥ श्रुत्वैतस्यपुराशब्दमाश्रमस्याममप्रिया ॥ मामाहूयप्रमुदितापरमंप्रत्यनंदत ॥ २५ ॥ एवं विचित्राःपतगानानारावविराविणः ॥ वृक्षगुल्मलताःपश्यसंपतंतिसमंततः ॥ २६ ॥

वहन्वातीतिसंबंधः ॥ १७ ॥ अनुकूजद्भिःषट्पदैर्विनदंतीव ॥ १८ ॥ संसक्तशिखराःसंपन्नशेखराइवेत्यर्थइतिकतकः गिरिप्रस्थेषूत्पन्नैर्द्रुमैःशैलाःसंबद्धाग्रभागाइत्यर्थइतितीर्थः ॥ १९ ॥ पुष्पैःसंछन्नाःशिखराःशाखाग्रभागायेषां मारुतकृतोत्क्षेपणेनचालनेनचंचलाःमधुकररूपउत्तंसश्चूडायेषांते प्रगीताइवप्रारब्धनृत्यगीताइवेत्यर्थः ॥ २० ॥ कर्णिकारःपीतपुष्पइत्यनेनज्ञायते ॥ २१ ॥ २२ ॥ हृष्टंयथातथाप्रवदमानःकोकिलोमांसमाह्वयति स्पर्धयेवेत्यर्थः ॥ २३ ॥ दात्यूहकोजलकुक्कुटः हृष्टःकामावेशेन वननिर्झरेवनमध्यगेप्रस्रवणे ॥ २४ ॥ मामाहूय प्रदर्शनार्थमितिशेषः परममतिशयेन ॥ २५ ॥ पतगाःकर्तारोवृक्षादीन्कर्मभूतान्संपतंतिपश्य ॥ २६ ॥

पुंभिर्विहगै.र्विमिश्राःसंबद्धाः आत्मव्यूहेषुस्वस्वजातिसमूहेषु अभिनंदिताःप्राप्तानंदाः भृंगराजप्रमुदिताःप्रमुदितभृंगराजाइवमधुरस्वनाः अस्याःकूलेसंतीतिशेषः यद्वा भृंगराजसंबंधेनप्रमुदि
तामधुरस्वराभृंग्यश्चात्रसंतीतिशेषः ॥ २७ ॥ तथाअस्याइहकूलेशकुनाश्चप्रमुदिताःसंति दात्यूहानांरतिसंबंधिनोविक्रंदादात्यूहरतिविक्रंदास्तैः ॥२८॥ अशोकस्तवकरूपाअंगारायस्य अग्नेः
सशब्दत्वादाह षट्पदस्वनएवनिःस्वनोयस्य पल्लवरूपाअर्चिषोयस्य ॥ २९ ॥ ३० ॥ अयंहीति अयंकालोवसंतकालस्तस्याममदयितायारुचिरइष्टः ॥ ३१ ॥ कोकिलैराकुलःसीम्नांवन

विमिश्राविहगाःपुंभिरात्मव्यूहाभिनंदिताः॥ भृंगराजप्रमुदिताःसौमित्रेमधुरस्वराः॥ २७॥ अस्याःकूलेप्रमुदिताःसंघशःशकुनास्त्विह ॥ दात्यूहर
तिविक्रंदैःपुंस्कोकिलरुतैरपि॥ २८ ॥ स्वनंतिपादपाश्चेमेममानंगप्रदीपकाः ॥ अशोकस्तबकांगारःषट्पदस्वननिःस्वनः॥ २९ ॥ मांहिपल्लवताम्रा
र्चिर्वसंताग्निःप्रधक्ष्यति ॥ नहितांसूक्ष्मपक्ष्माक्षींसुकेशींमृदुभाषिणीम् ॥ ३० ॥ अपश्यतोमेसौमित्रेजीवितेस्तिप्रयोजनम्॥ अयंहिरुचिरस्तस्याः
कालोरुचिरकाननः ॥ ३१ ॥ कोकिलाकुलसीमांतोदयितायाममानघ ॥ मन्मथायाससंभूतोवसंतगुणवर्धितः॥ ३२ ॥ अयंमांधक्ष्यतिक्षिप्रंशो
काग्निर्नचिरादिव ॥ अपश्यतस्तांवनितांपश्यतोरुचिरान्द्रुमान्॥ ३३॥ ममायमात्मप्रभवोभूयस्त्वमुपयास्यति ॥ अदृश्यमानावैदेहीशोकंवर्धय
तीहमे ॥ ३४ ॥ दृश्यमानोवसंतश्चस्वेदसंसर्गदूषकः॥ मांहिसामृगशावाक्षीचिंताशोकबलात्कृतम्॥३५॥संतापयतिसौमित्रेक्रूरश्चैत्रवनानिलः॥
अमीमयूराःशोभंतेप्रनृत्यंतस्ततस्ततः ॥ ३६ ॥ स्वैःपक्षैःपवनोद्धूतैर्गवाक्षैःस्फाटिकैरिव ॥ शिखिनीभिःपरिवृतास्तएतेमदमूर्छिताः॥ ३७ ॥ मन्मथा
भिपरीतस्यमममन्मथवर्धनाः॥ पश्यलक्ष्मणनृत्यंतंमयूरमुपनृत्यति ॥ ३८ ॥ शिखिनीमन्मथार्तैषाभर्तारंगिरिसानुनि ॥ तामेवमनसारामांमयूरो
प्यनुधावति ॥ ३९ ॥ वितत्यरुचिरौपक्षौरुतैरुपहसन्निव ॥ मयूरस्यवनेनूनंरक्षसानहृताप्रिया ॥ ४० ॥

सीम्नामंतोमध्यप्रदेशोयेनसः मन्मथायासेनकामपीडयासंभूतोजनितोवसंतगुणैर्मंदानिलपुष्पितकाननत्वादिरूपैर्वर्धितःप्रज्वलितः ॥ ३२ ॥ नचिरादिवइदानीमेव अचिरादिवेतिपाठांतरम्
॥ ३३ ॥ आत्मप्रभवःकामः भूयस्त्वंवैपुल्यम् ॥ ३४ ॥ स्वेदसंसर्गःकामविकारजस्तेनदूषयतिमलिनीकरोतितादृशः यद्वा तंदूषयतिनाशयतिमलयानिलसंबंधात्तादृशः चिंताशोकाभ्यांब
लात्कृतंबलात्कृतपीडम्॥ ३५ ॥ चैत्रसंबंधीवनानिलः ॥ ३६ ॥ शिखिनीभिर्मयूरीभिः मदमूर्च्छिताःमत्ताः ॥ ३७ ॥ अभिपरीतस्यव्याप्तस्य ॥ ३८ ॥ अनुधावतिनृत्यप्रसंगेनापेगताम्
॥ ३९ ॥ रुतैरुपहसन्निव मामितिशेषः ॥ ४० ॥

यतोनहृतातस्मान्नृत्यतीत्यर्थः विनासीतांविनाऽयंममपुष्पमासेचैत्रेवासःसुदुःसहः अतिपीडाजनकत्वात् ॥ ४१ ॥ नन्वेतावानूरागस्तवानुचितस्तत्राह पश्येति संरागोऽतिशयितोरागः ॥ ४२ ॥
॥ ४३ ॥ वन्यानिपुष्पाणिमेसीतावियोगाद्भोगसाधनत्वाभावान्निष्फलानिभवंति ॥ ४४ ॥ उक्तस्यैवविवरणंपुष्पाणीत्यादि अतिश्रियारुचिराणीत्यन्वयः मधुकरोत्करैर्मधुकरसमूहैः ॥४५॥
आह्वयंतइवनदंतीत्यन्वयः ॥ ४६ ॥ यदिसीतावासदेशेपिवसंतोस्तितदामद्वदेवसापिशोचति सामग्र्याःसमत्वात् ॥ ४७ ॥ यद्यपितत्रवसंतोनभवेत्कदाचित्तथापिमयाविनासाकथंवर्तयेज्जीवे

तस्मान्नृत्यतिरम्येषुवनेषुसहकांतया ॥ ममत्वयंविनावासःपुष्पमासेसुदुःसहः ॥ ४१ ॥ पश्यलक्ष्मणसंरागस्तिर्यग्योनिगतेष्वपि ॥ अधुनाशिखिनी
कामाद्भर्तारमभिवर्तते ॥ ४२ ॥ ममाप्येवंविशालाक्षीजानकीजातसंभ्रमा ॥ मदनेनाभिवर्तेतयदिनापहृताभवेत् ॥ ४३ ॥ पश्यलक्ष्मणपुष्पाणि
निष्फलानिभवंतिमे ॥ पुष्पभारसमृद्धानांवनानांशिशिरात्यये ॥ ४४ ॥ रुचिराण्यपिपुष्पाणिपादपानामतिश्रिया ॥ निष्फलानिमहींयांतिसमंम
धुकरोत्करैः ॥ ४५ ॥ नदंतिकामंशकुनामुदिताःसंघशःकलम् ॥ आह्वयंतइवान्योन्यंकामोन्मादकराममम ॥ ४६ ॥ वसंतोयदितत्रापियत्रमेवसति
प्रिया ॥ नूनंपरवशासीतासापिशोचत्यहंयथा ॥ ४७ ॥ नूनंनतुवसंतस्तंदेशंस्पृशतियत्रसा ॥ कथंह्यसितपद्माक्षीवर्तयेत्सामयाविना ॥ ४८ ॥ अ
थवावर्ततेतत्रवसंतोयत्रमेप्रिया ॥ किंकरिष्यतिसुश्रोणीसातुनिर्भर्त्सितापरैः ॥ ४९ ॥ श्यामापद्मपलाशाक्षीमृदुभाषाचमेप्रिया ॥ नूनंवसंतमा
साद्यपरित्यक्ष्यतिजीवितम् ॥ ५० ॥ दृढंहिहृदयेबुद्धिर्ममसंपरिवर्तते ॥ नालंवर्तयितुंसीतासाध्वीमद्विरहंगता ॥ ५१ ॥ मयिभावोहिवैदेह्यास्तत्त्व
तोविनिवेशितः ॥ ममापिभावःसीतायांसर्वथाविनिवेशितः ॥ ५२ ॥ एषपुष्पवहोवायुःसुखस्पर्शोहिमावहः ॥ तांविचिंतयतःकांतांपावकप्रतिमो
मम ॥ ५३ ॥ सदासुखमहंमन्येयंपुरासहसीतया ॥ मारुतःसविनासीतांशोकसंजननोमम ॥ ५४ ॥

त् मद्विरहएवतन्नाशेपर्याप्तइतिभावः ॥ ४८ ॥ अथवावर्ततेतत्रवसंतस्तथाऽपिपरैःशत्रुभिःपीडितायतःसाऽतस्तस्यावसंतःकिंकरिष्यति परकृतपीडासत्त्वेकामपीडानवकाशादितिभावइतिप्रा
ञ्चः परेतुतत्रवसंतोनास्त्येवतत्सत्त्वेमयाविनासाकथंतत्रतिष्ठेत् आगतैवस्यादित्यर्थः तदेवसूचयन्नाहाथवेति परनिर्भर्त्सनवशान्नायातीत्याशयइत्याहुः ॥ ४९ ॥ सर्वथातस्याःकामपीडयानाश
एवप्राप्तइत्याह श्यामेति ॥५०॥ तदेवविवृणोति दृढमिति साध्वीसीतामद्विरहंगतासंप्राप्तावसंतसत्त्वेऽसत्त्वेवासर्वथावर्तयितुंजीवितुंनालंनसमर्था ॥ ५१ ॥ एवंनिश्चयकारणंपरस्परानुरागसा
म्यंदर्शयति मयिभावइति ॥ ५२ ॥ हिमवहोपिपावकप्रतिमोऽत्युष्णइतिविरोधाभासः ॥ ५३ ॥ यंवायुंसीतयासहस्थितिकालेसदासुखंमन्येइत्यन्वयः ॥ ५४ ॥

तदासीतासंयोगकालेअसौवायसःपक्षीविहंगःआकाशगःसन्प्रणदितस्तेनचतद्वियोगंसूचितवानित्याशयः अथतांविनातद्वियोगावस्थायांपादपगतःप्रहृष्टमभिकूजतितेनतत्संयोगंसूचयतीत्या
शयः तदेवविवृणोति विहगःसन्प्रतिहारकोऽपहारकइत्यर्थः तुइदानींतुसपक्षीतस्याःसमीपंमांनेष्यतीत्यर्थः कतकस्तु पक्षीप्रणदितस्तथेतिविहगःप्रीतिकारकइतिचप्राचीनःपाठः असौपक्षीत
थातिसुखंयथाभवतितथाविहगःसन्नाकाशगःप्रणदितःनादंकृतवान् अस्यपूर्वमितिशेषः तत्संयोगकालेइत्यर्थः अथेदानींतांविनातद्वियोगकालेऽन्यथेतिशेषः दुःखनादइत्यर्थः अथकंचिच्छ
कुनमाहपादपगतोवायसःप्रहृष्टंयथाकूजति एषविहगएवंनादविशिष्टोविहगोवायसोयत्रसीतातिष्ठतितत्रतस्याःप्रीतिकारकःअतिपीडाभावसूचकः मांतुमांचतस्याःसमीपंतत्समीपगमनद्वार

तांविनाथविहंगोसौपक्षीप्रणदितस्तदा ॥ वायसःपादपगतःप्रहृष्टमभिकूजति ॥५५॥ एषवैतत्रवैदेह्याविहगःप्रतिहारकः॥ पक्षीमांतुविशाला
क्ष्याःसमीपमुपनेष्यति॥ ५६॥ पश्यलक्ष्मणसंन्नादंवनेमदविवर्धनम्॥ पुष्पिताग्रेषुवृक्षेषुद्विजानामवकूजताम्॥ ५७॥ विक्षिप्तांपवनेनैतामसौ
तिलकमंजरीम्॥ षट्पदःसहसाभ्येतिमदोद्धूतामिवप्रियाम्॥५८॥कामिनामयमत्यंतमशोकःशोकवर्धनः॥ स्तवकैःपवनोत्क्षिप्तैस्तर्जयन्निवमां
स्थितः॥ ५९॥ अमीलक्ष्मणदृश्यंतेचूताःकुसुमशालिनः॥ विभ्रमोत्सिक्तमनसःसांगरागानराइव॥ ६०॥ सौमित्रेपश्यपंपायाश्चित्रासुवनराजि
षु॥ किन्नरानरशार्दूलविचरंतियतस्ततः॥ ६१॥ इमानिशुभगंधीनिपश्यलक्ष्मणसर्वशः॥ नलिनानिप्रकाशंतेजलेतरुणसूर्यवत्॥ ६२॥ एषाप्रस
न्नसलिलापद्मनीलोत्पलायुता॥ हंसकारंडवाकीर्णापंपासौगंधिकायुता॥६३॥ जलेतरुणसूर्याभैःषट्पदाहतकेसरैः॥ पंकजैःशोभतेपंपासमंताद
भिसंवृता॥६४॥ चक्रवाकयुतानित्यंचित्रप्रस्थवनांतरा॥मातंगमृगयूथैश्चशोभतेसलिलार्थिभिः॥६५॥पवनाहतवेगाभिरूर्मिभिर्विमलेंभसि॥
पंकजानिविराजंतेताड्यमानानिलक्ष्मण॥ ६६॥

मुपनेष्यतिउपस्थापयिष्यतीत्यर्थइत्याह ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ पुनःकामपीडांनाटयति पश्येतिशृण्वित्यर्थः अवकूजतांशब्दंकुर्वताम् ॥ ५७ ॥ मदोद्धूतांमदेनस्खलंतीम् ॥ ५८॥ ५९ ॥ विभ्रमो
त्सिक्तमनसःशृंगारोद्रिक्तचित्ताः ॥ ६० ॥ विचरंतिकिन्नरीभिःसहेतिशेषः स्वनायिकासहितनायकांतरदर्शनमुद्दीपनम् ॥ ६१ ॥ नलिनान्यत्ररक्तकमलानि ॥ ६२ ॥ नीलोत्पलैरासमंतायु
तः ॥ ६३ ॥ जलेषट्पदाहतकेसरैर्जलेभ्रमरपातितपुष्पधूलिभिरभिसंवृताव्याप्ताशोभते ॥ ६४ ॥ चित्रप्रस्थानिचित्रप्रदेशानिवनांतराणियस्याःसा ॥ ६५ ॥ पवनाहतवेगाभिःपवनाघात
जनितवेगाभिः अंभसिपंकजानिविराजंतइत्यन्वयः ॥ ६६ ॥

अपश्यतोमे आत्मनेइतिशेषः यद्वा कर्तुःशेषत्वविवक्षायांमेइतिषष्ठी ॥ ६७ ॥ वामत्वंकौटिल्यंगतः वियुक्तांदुर्लभांअद्याप्राप्यांस्मारयिष्यति स्मारयतीत्यर्थः चित्तवैकल्यबोधनद्वाराऽन्यथाप्रयोगोविरहपरिपोषाय ॥६८॥ कामःकामकृततापः भूयोधिकम् ॥ ६९ ॥ रमणीयानिभवंतिस्म ॥ ७० ॥ पद्मकोशस्यपलाशानिदलानिकामोद्दीपकान्यपितन्नेत्रकोशाभ्यांतन्नेत्रपुटा

पद्मपत्रविशालाक्षींसततंप्रियपंकजाम् ॥ अपश्यतोमेवैदेहींजीवितंनाभिरोचते ॥ ६७॥ अहोकामस्यवामत्वंयोगतामपिदुर्लभाम् ॥ स्मारयिष्यतिकल्याणींकल्याणतरवादिनीम् ॥ ६८ ॥ शक्योधारयितुंकामोभवेदभ्यागतोमया ॥ यदिभूयोवसंतोमांनहन्यात्पुष्पितद्रुमः ॥ ६९ ॥ यानिस्मरमणीयानितयासहभवंतिमे ॥ तान्येवारमणीयानिजायंतेमेतयाविना ॥ ७० ॥ पद्मकोशपलाशानिद्रष्टुंदृष्टिर्हिमन्यते ॥ सीतायानेत्रकोशाभ्यांसदृशानीतिलक्ष्मण ॥ ७१ ॥ पद्मकेसरसंसृष्टोवृक्षांतरविनिःसृतः ॥ निःश्वासइवसीतायावातिवायुर्मनोहरः ॥ ७२ ॥ सौमित्रेपश्यपंपायादक्षिणेगिरिसानुषु ॥ पुष्पितांकर्णिकारस्ययष्टिंपरमशोभिताम् ॥ ७३ ॥ अधिकंशैलराजोयंधातुभिस्तुविभूषितः ॥ विचित्रंसृजतेरेणुंवायुवेगविघट्टितम् ॥ ७४ ॥ गिरिप्रस्थास्तुसौमित्रेसर्वतःसंप्रपुष्पितैः ॥ निष्पत्रैःसर्वतोरम्यैःप्रदीप्ताइवकिंशुकैः ॥ ७५ ॥ पंपातीररुहाश्चेमेसंसिक्तामधुगंधिनः ॥ मालतीमल्लिकापद्मकरवीराश्चपुष्पिताः ॥ ७६ ॥ केतक्यःसिंदुवाराश्चवासंत्यश्चसुपुष्पिताः ॥ मातुलिंगाश्चपूर्णाश्चकुंदगुल्माश्चसर्वशः ॥ ७७ ॥ चिरिबिल्वामधूकाश्चवंजुलाबकुलास्तथा ॥ चंपकास्तिलकाश्चैवनागवृक्षाश्चपुष्पिताः ॥ ७८ ॥ पद्मकाश्चैवशोभंतेनीलाशोकाश्चपुष्पिताः ॥ लोध्राश्चगिरिपृष्ठेषुसिंहकेसरपिंजराः ॥ ७९ ॥ अंकोलाश्चकुरंटाश्चचूर्णकाःपारिभद्रकाः ॥ चूताःपाटलयश्चापिकोविदाराश्चपुष्पिताः ॥ ८० ॥ मुचुकुंदार्जुनाश्चैवदृश्यंतेगिरिसानुषु ॥ केतकोद्दालकाश्चैवशिरीषाःशिंशपाधवाः ॥ ८१ ॥ शाल्मल्यःकिंशुकाश्चैवरक्ताःकुरवकास्तथा ॥ तिनिशानक्तमालाश्चचंदनाःस्यंदनास्तथा ॥ ८२ ॥

भ्यांसदृशानीतिद्रष्टुंदृष्टिर्मन्यतइत्यर्थः ॥७१॥ पद्मकेसरेत्यादिनाशैत्यसौरभ्ये वृक्षांतरेत्यादिनामांद्यम् ॥ ७२ ॥७३ ॥ ७४ ॥ किंशुकैःप्रदीप्ताइवेत्यन्वयः ॥ ७५ ॥ पंपातीररुहास्तत्तीरवृक्षाः संसिक्तास्तज्जलसेकेनवर्धिताः मालतीजातिः ॥ ७६ ॥ वासंतीहेमपुष्पिका ॥७७॥ चिरिबिल्वोनक्तमालः ॥७८॥ पद्मकाःगंधवृक्षविशेषाः सिंहकेसराःपिंजरायैस्ते ॥७९ ॥ चूर्णकाःशाल्मलीविशेषाः पारिभद्रकोमंदारः ॥ ८० ॥ मुचुकुंदाः मुचिलिंदाइतिपाठांतरम् ॥ ८१ ॥ ८२ ॥

पुष्पिताःसंतीतिशेषः तान्पश्येत्याह पुष्पितानिति समासोक्त्यलंकारः ॥ ८३ ॥ तानेवोपमामुखेनोपपादयति वातेति ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ नैकरसास्वादसंमोदितइवअनेकरसास्वादेनजातहर्ष
इव ॥ ८६ ॥ मधुलिप्सयापुष्पात्पुष्पांतरंगच्छन् उत्प्रेक्षते इदंमृष्टमिति मृष्टंमधुरम् ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ स्वयंनिपतितैःकुसुमसमूहैरुपस्तीर्णेयंभूमिः शयनप्रस्तरैःशयनार्थतल्पप्रसरणैरिवसुखाकृ
तासुखकरी सुखप्रियादानुलोम्यइतिडाच् ॥ ८९ ॥ विविधैस्तैःपुष्पैर्नगसानुषुविस्तीर्णाःपीतरक्ताभाःअतएवविविधाःप्रस्तराःशय्याःकृताइत्युत्प्रेक्षा ॥ ९० ॥ हिमांतेशिशिरांते पुष्पमासेचैत्रे

हिंतालास्तिलकाश्चैवनागवृक्षाश्चपुष्पिताः ॥ पुष्पितान्पुष्पिताग्राभिर्लताभिःपरिवेष्टितान् ॥८३॥ द्रुमान्पश्येहसौमित्रेपंपायारुचिरान्बहून् ॥ वात
विक्षिप्तविटपान्यथासन्नान्द्रुमानिमान् ॥ ८४ ॥ लताःसमनुवर्तंतेमत्ताइववरस्त्रियः ॥ पादपात्पादपंगच्छन्शैलाच्छैलंवनाद्वनम् ॥ ८५ ॥ वातिनै
करसास्वादसंमोदितइवानिलः ॥ केचित्पर्याप्तकुसुमाःपादपामधुगंधिनः ॥ ८६ ॥ केचिन्मुकुलसंवीताःश्यामवर्णाइवाबभुः ॥ इदंमृष्टमिदंस्वादुप्र
फुल्लमिदमित्यपि ॥८७॥ रागरक्तोमधुकरःकुसुमेष्वेवलीयते ॥ निलीयपुनरुत्पत्यसहसान्यत्रगच्छति ॥ मधुलुब्धोमधुकरःपंपातीरद्रुमेष्वसौ ॥८८॥
इयंकुसुमसंघातैरुपस्तीर्णासुखाकृता ॥ स्वयंनिपतितैर्भूमिःशयनप्रस्तरैरिव ॥ ८९ ॥ विविधाविविधैःपुष्पैस्तैरेवनगसानुषु ॥ विस्तीर्णाःपीतरक्ता
भाःसौमित्रेप्रस्तराःकृताः ॥ ९० ॥ हिमांतपश्यसौमित्रेवृक्षाणांपुष्पसंभवम् ॥ पुष्पमासेहितरवःसंघर्षादिवपुष्पिताः ॥ ९१ ॥ आह्वयंतइवान्योन्यं
नगाःषट्पदनादिताः ॥ कुसुमोत्तंसविटपाःशोभंतेबहुलक्ष्मण ॥ ९२ ॥ एषकारंडवःपक्षीविगाह्यसलिलंशुभम् ॥ रमतेकांतयासार्धंकाममुद्दीपय
न्निव ॥९३॥ मंदाकिन्यास्तुयदिदंरूपमेतन्मनोहरम् ॥ स्थानेजगतिविख्यातागुणास्तस्यामनोरमाः ॥ ९४ ॥ यदिदृश्येतसासाध्वीयदिचेहवसेमहि ॥
स्पृहयेयंनशक्रायनायोध्यायैरघूत्तम ॥ ९५ ॥ नह्येवंरमणीयेषुशाद्वलेषुतयासह ॥ रमतोमेभवेच्चिंतानस्पृहान्येषुवाभवेत् ॥ ९६ ॥ अमीहिविवि
धैःपुष्पैस्तरवोविविधच्छदाः ॥ काननेऽस्मिन्विनाकांतांचितामुत्पादयंतिमे ॥ ९७ ॥

संघर्षःस्पर्धा ॥ ९१ ॥ नगावृक्षाः विटपाःशाखाः कुसुमयुक्तशाखावंतइत्यर्थः ॥९२॥ उद्दीपयन्निव ममेतिशेषः ॥ ९३ ॥ मंदाकिन्यास्तत्सदृशपंपायाः अतिशयोक्तिरत्र यतइदंमनोरमंअतो
यज्जगतितस्यागुणाविख्याताएतत्स्थानेयुक्तमित्यर्थः ॥ ९४ ॥ वसेमहि तयासहेतिशेषः शक्रायशक्रपदप्राप्तये ॥ ९५ ॥ उक्तमेवानुरागातिशयेनपुनराह नहीति अन्येषुसुखांतरेषु ॥ ९६ ॥ ९७ ॥

इमांपंपाम् पुष्करैरासमंताद्युताम् ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ स्मृत्वास्मारयित्वादीपयंतीवेत्यन्वयः ॥१००॥ विरहीकृतंविरहितंकृतम् पश्येत्यनुकर्षः संचरंतोमृगीभिःसहितामृगाइतिशेषः ॥ १ ॥ २ ॥ स्वस्तिभवेदित्यस्यैवविवरणम् जीवेयमिति यदिसामयासहैवंभूतंपद्मानांसौगंधिकानांचगंधवहंपवनंसेवेततदाजीवेयमित्यन्वयः ॥ ३ ॥ पंपावनवायुंयेनायिकयासहसेवंतेतेधन्याइत्यर्थः॥४॥ विवशाशत्रुवशत्वात् ॥ ५ ॥ पृष्टासीताक्वेतियेनतंकिंनुकुशलंवक्ष्यामि ॥ ६ ॥ मंदंमंदभाग्यम् ॥ ७ ॥ धारये प्राणानितिशेषः ॥८॥ अंचितेपूजितेपद्मतुल्येअक्षिणीयत्रतादृशम् ॥ ९ ॥ स्मि

पश्यशीतजलांचेमांसौमित्रेपुष्करायुताम्॥ चक्रवाकानुचरितांकारंडवनिषेविताम् ॥ ९८ ॥ प्लवैःक्रौंचैश्चसंपूर्णांमहामृगनिषेविताम्॥ अधिकं
शोभतेपंपाविकूजद्भिर्विहंगमैः॥९९॥ दीपयंतीवमेकामंविविधामुदिताद्विजाः ॥ श्यामांचंद्रमुखींस्मृत्वाप्रियांपद्मनिभेक्षणाम्॥ पश्यसानुषुचि
त्रेषुमृगीभिःसहितान्मृगान्॥ १०० ॥ मांपुनर्मृगशावाक्ष्यावैदेह्याविरहीकृतम्॥ व्यथयंतीवमेचित्तंसंचरंतस्ततस्ततः॥ १॥ अस्मिन्सानुनिरम्येहि
मत्तद्विजगणाकुले॥पश्येयंयदितांकांतांततःस्वस्तिभवेन्मम॥२॥जीवेयंखलुसौमित्रेमयासहसुमध्यमा॥सेवेतयदिवैदेहीपंपायाःपवनंशुभम्॥३॥
पद्मसौगंधिकवहंशिवंशोकविनाशनम्॥ धन्यालक्ष्मणसेवंतेपंपायावनमारुतम्॥ ४ ॥ श्यामापद्मपलाशाक्षीप्रियाविरहितामया॥ कथंधारय
तिप्राणान्विवशाजनकात्मजा॥५॥ किंनुवक्ष्यामिधर्मज्ञंराजानंसत्यवादिनम्॥ जनकंपृष्टसीतंतंकुशलंजनसंसदि॥६॥ यामामनुगतामंदंपित्रा
प्रस्थापितंवनम्॥ सीताधर्मंसमास्थायक्वनुसावर्ततेप्रिया ॥ ७ ॥ तयाविहीनःकृपणःकथंलक्ष्मणधारये॥ यामामनुगताराज्याद्भ्रष्टंविहतचेतसम्
॥८॥ तच्चार्वंचितपद्माक्षंसुगंधिशुभमव्रणम्॥ अपश्यतोमुखंतस्याःसीदतीवमतिर्मम॥ ९ ॥ स्मितहास्यांतरयुतंगुणवन्मधुरंहितम्॥ वैदेह्यावा
क्यमतुलंकदाश्रोष्यामिलक्ष्मण॥ ११० ॥ प्राप्यदुःखंवनेश्यामामांमन्मथविकर्शितम् ॥ नष्टदुःखेवहृष्टेवसाध्वीसाध्वभ्यभाषत ॥ ११ ॥ किंनुव
क्ष्याम्ययोध्यायांकौसल्यांहिनृपात्मज॥ क्वसास्नुषेतिपृच्छंतींकथंचापिमनस्विनीम् ॥ १२ ॥

तेनईषद्धास्येनविनोदवचनेनांतरेमध्येएवयुतंनत्वोष्ठप्रदेशाद्बहिरितिपतिव्रतालक्षणसूचनम् इदंपूर्ववर्णितमुखान्वयि कश्चित्तुप्रसन्नहास्यविशेषेणयुतमितिवाक्यविशेषणमाह गुणवत्प्रसादवत् मधुरंअपरुषाक्षरम् ॥११०॥वनेदुःखंप्राप्यापिनष्टदुःखेव॥११॥क्वसास्नुषाकथंकिंप्रकारेतिचपृच्छंतींकिंनुवक्ष्यामियथाजातंवक्ष्यामिवाअन्यथावोभयमपिवक्तुंनशक्यतइत्यर्थः ॥१२॥

॥ १३ ॥ अव्ययमनपायार्थं ॥ १४ ॥ संस्तंभशोकंनिरुंधीत्यर्थः अकलुषात्मनामपीदृशानांशोकमनसांमतिर्मंदानेतिनअपितुमंदैव ॥ १५ ॥ अतःस्मृत्वेत्यादि संयोगाविप्रयोगांताइतिन्यायेनप्रियविषयेऽवश्यंभाविवियोगदुःखंस्मृत्वास्नेहंत्यज विपक्षेवाधकमाह अतिस्नेहेति आर्द्राजलसिक्तापि एवंशांतमपिचित्तमतिस्नेहसंबंधेनतद्वियोगजशोकदीपेनदीप्येतैवेतिभावः ॥ १६ ॥ ततोभ्यधिकंपातालादभ्यधिकंगुप्तदेशम् नभविष्यतिनजीविष्यतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ तावत्प्रथमम् प्रवृत्तिर्वासवृत्तांतः ॥ १८ ॥ दितेरसुरमातुः ॥ १९ ॥ स्वास्थ्यंधैर्यंस्वस्वभावरूपम् नष्टःकार्योंव

गच्छलक्ष्मणपश्यत्वंभरतंभ्रातृवत्सलम्॥ नह्यहंजीवितुंशक्तस्तामृतेजनकात्मजाम्॥ १३॥ इतिरामंमहात्मानंविलपंतमनाथवत्॥ उवाचलक्ष्मणोभ्रातावचनंयुक्तमव्ययम्॥ १४॥ संस्तंभरामभद्रंतेमाशुचःपुरुषोत्तम॥ नेदृशानांमतिर्मंदाभवत्यकलुषात्मनाम्॥ १५॥ स्मृत्वावियोगजंदुःखंत्यजस्नेहंप्रियेजने॥ अतिस्नेहपरिष्वंगाद्वर्तिरार्द्रापिदह्यते॥ १६॥ यदिगच्छतिपातालंततोभ्यधिकमेववा॥ सर्वथारावणस्तातनभविष्यतिराघव॥ १७॥ प्रवृत्तिर्लभ्यतांतावत्तस्यपापस्यरक्षसः॥ ततोहास्यतिवासीतांनिधनंवागमिष्यति॥ १८॥ यदियातिदितेर्गर्भंरावणःसहसीतया॥ तत्राप्येनंहनिष्यामिनचेद्दास्यतिमैथिलीम्॥ १९॥ स्वास्थ्यंभद्रंभजस्वार्यत्यज्यतांकृपणामतिः॥ अर्थोहिनष्टकार्यार्थैरयत्नेनाधिगम्यते॥ १२०॥ उत्साहोवलवानार्यनास्त्युत्साहात्परंवलम्॥ सोत्साहस्यहिलोकेषुनकिंचिदपिदुर्लभम्॥ २१॥ उत्साहवंतःपुरुषानावसीदंतिकर्मसु॥ उत्साहमात्रमाश्रित्यप्रतिलप्स्यामजानकीम्॥ २२॥ त्यज्यतांकामवृत्तत्वंशोकंसंन्यस्यपृष्ठतः॥ महात्मानंकृतात्मानमात्मानंनाववुध्यसे॥ २३॥ एवंसंवोधितस्तेनशोकोपहतचेतनः॥ त्यज्यशोकंचमोहंचरामोधैर्यमुपागमत्॥ २४॥ सोभ्यतिक्रामदव्यग्रस्तामचिंत्यपराक्रमः॥ रामःपंपांसुरुचिरांरम्यांपारिप्लवद्रुमाम्॥ २५॥

श्यंसेव्योऽर्थोयेषांतैःपुंभिःसोर्थोऽयत्नेयत्नाभावेसतिनाधिगम्यते ॥ १२० ॥ अतउत्साहइति वलवान्कार्यसाधनसमर्थः ॥ २१ ॥ उत्साहमात्रंशत्रुसंहारेपौरुषम् ॥ २२ ॥ कामवृत्तत्वंकामपरतंत्रत्वम् शोकंपृष्ठतःसंन्यस्य कामजशोकसेवनेकामस्यवृद्धेस्तत्सेवनंपृष्ठतःकृत्वेत्यर्थः महात्मानंरजस्तमोमलास्पृष्टचित्तंनिरतिशयशौर्यधैर्यादिस्वभावचित्तंच कृतात्मानंश्रुतिस्मृत्यादिषुगुरुभिःशिक्षितस्वरूपंकिनाववुध्यसे यद्यपीश्वरस्यलोकवद्धर्माधर्माश्रयंचित्तंनास्तितथापिमायिकंतदाश्रयंतदस्ति तत्स्वीकारेवाधकाभावात् ॥ २३ ॥ एवंद्वित्रिवचनमात्रेणशुद्धसत्त्वप्रकृतिकत्वादारोपितशोकादिसंत्यज्यधैर्यमुपागमत् मोहःकामजोमोहजश्चशोकः ॥ २४ ॥ अतिक्रामत्अत्यक्रामत् पारिप्लवावायुचंचलास्तीरद्रुमायस्यांताम् ॥ २५ ॥

विचार्यलक्ष्मणोक्तेर्युक्तत्वमितिशेषः ॥ २६ ॥ धर्मेणसंस्तंभरामेत्यादिनीतिरूपधर्मबोधनेन बलेनगच्छतिपातालमित्यादिस्वबलकथनेनच ॥ २७ ॥ एवंवृत्तमनूद्यवर्तिष्यमाणंदर्शयति ताावि
ति वितत्रसेवितत्रास वाल्यानीतत्वशंकयात्रासः इष्टमिष्टभोजनादिविषयचेष्टामपिनैवविचेष्टचनचकारच विभ्रांतिमत्तस्यबभूवचित्तमित्याधुनिकपाठेतस्यसुग्रीवस्यचित्तंतद्दर्शनेनविभ्रांतिम
द्भयवद्बभूवेत्यर्थः ॥ २८ ॥ उक्तमेवविवृणोति सताविति भयभारभग्नःभयभारेणभग्नोत्साहः ॥ २९ ॥ तमाश्रमंमतंगशापाद्वालिनादुष्प्रवेशंअतएवशरण्यम् सेवितांतंसेवितमध्यंसेवितप्रांतं

निरीक्षमाणःसहसामहात्मासर्वंवनंनिर्झरकंदरंच॥उद्विग्नचेताःसहलक्ष्मणेनविचार्यदुःखोपहतःप्रतस्थे॥ २६॥तंमत्तमातंगविलासगामीगच्छं
तमव्यग्रमनामहात्मा॥सलक्ष्मणोराघवमिष्टचेष्टोररक्षधर्मेणबलेनचैव॥२७॥ तावृष्यमूकस्यसमीपचारीचरन्ददर्शाद्भुतदर्शनीयौ॥शाखामृ
गाणामधिपस्तरस्वीवितत्रसेनैवविचेष्टचेष्टम्॥२८॥सतौमहात्मागजमंदगामीशाखामृगस्तत्रचरंश्चरंतौ॥दृष्ट्वाविषादंपरमंजगामचिंतापरीतो
भयभारभग्नः॥ २९॥ तमाश्रमंपुण्यसुखंशरण्यंसदैवशाखामृगसेवितांतम्॥त्रस्ताश्चदृष्ट्वाहरयोविजग्मुर्महौजसौराघवलक्ष्मणौतौ ॥ १३० ॥
इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०किंष्किधाकांडेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥तौतुदृष्ट्वामहात्मानौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ वरायुधधरौवीरौसुग्रीवः
शंकितोभवत्॥१॥उद्विग्नहृदयःसर्वादिशःसमवलोकयन्॥नव्यतिष्ठतकस्मिंश्चिद्देशेवानरपुंगवः॥२॥नैवचक्रेमनःस्थातुंवीक्षमाणोमहाबलौ॥
कपेःपरमभीतस्यचित्तंव्यवससादह॥ ३॥चिंतयित्वासधर्मात्माविमृश्यगुरुलाघवम्॥सुग्रीवःपरमोद्विग्नःसर्वैस्तैर्वानरैःसह॥ ४ ॥ततःससचिवे
भ्यस्तुसुग्रीवःप्लवगाधिपः॥शशंसपरमोद्विग्नःपश्यंस्तौरामलक्ष्मणौ॥५॥एतौवनमिदंदुर्गंवालिप्रणिहितौध्रुवम्॥ छद्मनाचीरवसनौप्रचरंताविहागतौ॥६॥ततःसुग्रीवसचिवादृष्ट्वापरमधन्विनौ॥जग्मुर्गिरितटात्तस्मादन्यच्छिखरमुत्तमम्॥७॥

वा तौदृष्ट्वात्रस्ताहरयोवालिप्रेरितबुद्ध्याभीताविजग्मुर्गताः ॥ १३० ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरा०रा०वा०आदिकाव्येकिंष्किधाकांडेप्रथमःसर्गः ॥१॥ ॥७॥ ॥ तदेवविस्तारयति तौत्वि
ति ॥ १ ॥ नव्यतिष्ठतनव्यवस्थितोभूत् ॥ २ ॥ व्यवससादविषण्णमभूत् ॥ ३ ॥ अवस्थितिप्रस्थानयोर्गुरुलाघवंविमृश्यसचिवैःसहविचार्य ॥४ ॥ ततःविचारानंतरंप्रस्थानेच्छयासचिवेभ्यः
शशंस भयहेतुमितिशेषः ॥ ५ ॥ तमेवाह एताविति छद्मनाविश्वासार्थंऋषिवेषेणेत्यर्थः ध्रुवमित्युत्प्रेक्षायाम् अतोज्ञात्वाप्रस्थातव्यमित्याशयः ॥ ६ ॥ ततःसुग्रीवोक्त्यनंतरंसुग्रीवसचिवास्तौ
परमधन्विनौअतएवशंकास्पदौदृष्ट्वातस्मात्पूर्वमधिष्ठिताद्गिरितटादन्यत्तस्यैवगिरेःशिखरंजग्मुः सुग्रीवेणसहेतिशेषः अन्यंशिखरमितिपाठेपुंस्त्वमार्षम् ॥ ७ ॥

तेक्षिप्रमभिगम्याथयूथपायूथपर्षभम्॥ हरयोवानरश्रेष्ठंपरिवार्योपतस्थिरे॥८॥ एवमेकायनगताःप्लवमानागिरेर्गिरिम्॥ प्रकंपयंतोवेगेनगिरीणांशिखराणिच॥९॥ ततःशाखामृगाःसर्वेप्लवमानामहाबलाः॥ बभंजुश्चनगांस्तत्रपुष्पितान्दुर्गमाश्रितान्॥१०॥ आप्लुवंतोहरिवराःसर्वतस्तंमहागिरिम्॥ मृगमार्जारशार्दूलांस्त्रासयंतोययुस्तदा॥११॥ ततःसुग्रीवसचिवाःपर्वतेंद्रेसमाहिताः॥ संगम्यकपिमुख्येनसर्वेप्रांजलयःस्थिताः॥१२॥ ततस्तुभयसंत्रस्तंवालिकिल्बिषशंकितम्॥ उवाचहनुमान्वाक्यंसुग्रीवंवाक्यकोविदः॥१३॥ संभ्रमस्त्यज्यतामेषसर्वैर्वालिकृतेमहान्॥ मलयोयंगिरिवरोभयंनेहास्तिवालिनः॥१४॥ यस्मादुद्विग्नचेतास्त्वंविद्रुतोहरिपुंगव॥ तंक्रूरदर्शनंक्रूरंनेहपश्यामिवालिनम्॥१५॥ यस्मात्तवभयंसौम्यपूर्वजात्पापकर्मणः॥ सनेहवालीदुष्टात्मानतेपश्याम्यहंभयम्॥१६॥ अहोशाखामृगत्वंतेव्यक्तमेवप्लवंगम॥ लघुचित्ततयात्मानंनस्थापयसियोमतौ॥१७॥ बुद्धिविज्ञानसंपन्नइंगितैःसर्वमाचर॥ नह्यबुद्धिंगतोराजासर्वभूतानिशास्तिहि॥१८॥ सुग्रीवस्तुशुभंवाक्यंश्रुत्वासर्वंहनूमतः॥ ततःशुभतरंवाक्यंहनूमंतमुवाचह॥१९॥ दीर्घबाहूविशालाक्षौशरचापासिधारिणौ॥ कस्यनस्याद्भयंदृष्ट्वाह्येतौसुरसुतोपमौ॥२०॥ वालिप्रणिहितावेवशंकेऽहंपुरुषोत्तमौ॥ राजानोबहुमित्राश्चविश्वासोनात्रहिक्षमः॥२१॥

तेक्षिप्रंशिखरांतरमभिक्रम्यप्राप्ययूथपर्षभंवानरश्रेष्ठंसुग्रीवंपरिवार्योपतस्थिरेउपविष्टाः॥८॥ उक्तमेवविवृणोति एवमिति उक्तरीत्यास्थितिगतिभयाभयसुखदुःखादावेकायनमेकमार्गसमानत्वंगताः गिरेःप्रागधिष्ठितगिरिशृंगाद्गिरिंतस्यैवशिखरांतरंमृगत्रासाविकुर्वंतोययुर्गतवंतः॥९॥१०॥११॥ सुग्रीवसचिवाहनुमदादयः॥१२॥ वालिकिल्बिषेणवालिप्रवर्तनयाकिल्बिषाद्वधाच्छंकितम्॥१३॥ संभ्रमश्चित्तक्षोभः वालिकृतेवालिनिमित्तम् सर्ववानरैः मलयोमलयपर्यायोऋष्यमूकः॥१४॥ यस्माद्वालिनः॥१५॥ तदेवाहादराद्यस्मात्तवेति पूर्वजाद्वालिनः इहपर्वते तस्मात्तेभयंनपश्यामीत्यन्वयः॥१६॥ शाखामृगत्वंबहुचेष्टचपलचित्तमर्कटत्वं तदेवाह लघुचित्ततयेति लघुचपलम्॥१७॥ ननुततोभयाभावेपितत्प्रेरिताद्भयंतत्राह बुद्धीति इंगितैरंतराशयगमकैश्चेष्टाविशेषैर्बुद्ध्यानिश्चयात्मकेनविज्ञानेनपारक्याशयज्ञानेनसंपन्नःसंस्तदुचितंसर्वमाचर सर्वभूतानिनिजशास्यप्रजाजातम्॥१८॥ नेदंभयंचापलमूलमित्याह सुग्रीवइति॥१९॥ तदेवाह दीर्घेति॥२०॥ ननुवनचारिणावानरेणवालिनाकुतोऽनयोःप्रवर्तनातत्राह राजानइति बहुमित्राःजात्यंतरेष्वपिमित्रवंतः यथादशरथोगृध्रराजेनमित्रवान्एवंवालिनापिनरमैत्र्यंसंभावितमितिभावः॥२१॥

नन्वथापितापसाभ्यांकुतोभयंतत्राह अरयश्चेति यतस्तेछद्मचारिणोऽतोविज्ञेयाः यतश्चविश्वस्तानांवंचनयाप्राप्तविश्वासानामरीणांस्वयमविश्वस्ताश्छिद्रेषुप्रहारावकाशेषुप्रहरंतिअतोविज्ञे
याइत्यर्थः ॥ २२ ॥ उक्तमुपनयति कृत्येष्विति राजानोबहुदर्शिनःनानाविधवंचनोपायज्ञाःपरहंतारोभवंति तेएतेप्राकृतैःप्राकृतवेषैश्चारैर्ज्ञेयाःज्ञातव्यांतराशयाः ॥२३॥ यतएवमतस्ताविति
प्राकृतेनेवउदासीनेनेव इंगितानांप्रकारैर्विशेषैः रूपेणसौम्यासौम्याकारेण व्याभाषणेनतत्तत्प्रसंगेदीयमानोत्तरेणच ॥ २४ ॥ तयोर्मनुष्ययोर्यदित्वयिसमीपस्थितेप्रहृष्टमनसौउत्तरप्रत्युत्तरा
दौसंतुष्टमनसौतदातयोरभिमुखंस्थित्वाममैवप्रशंसाभिस्तद्बोधकवाक्यैरिंगितैर्मामकाभिप्रायबोधनैर्मयितौविश्वासयन्नस्यवनस्यप्रवेशस्यप्रयोजनंपृच्छ यद्वा ममैवाभिमुखंयथातथास्थित्वा

अरयश्चमनुष्येणविज्ञेयाश्छद्मचारिणः॥ विश्वस्तानामविश्वस्ताश्छिद्रेषुप्रहरंत्यपि ॥ २२ ॥ कृत्येषुवालीमेधावीराजानोबहुदर्शिनः॥ भवंतिपर
हंतारस्तेज्ञेयाःप्राकृतैर्नरैः॥ २३ ॥ तौत्वयाप्राकृतेनेवगत्वाज्ञेयौप्लवंगम॥ इंगितानांप्रकारैश्चरूपव्याभाषणेनच॥ २४ ॥ लक्षयस्वतयोर्भावंप्रहृष्ट
मनसौयदि ॥ विश्वासयन्प्रशंसाभिरिंगितैश्चपुनःपुनः ॥ २५ ॥ ममैवाभिमुखंस्थित्वापृच्छत्वंहरिपुंगव ॥ प्रयोजनंप्रवेशस्यवनस्यास्यधनुर्धरौ
॥२६॥ शुद्धात्मानौयदित्वेतौजानीहित्वंप्लवंगम ॥ व्याभाषितैर्वारूपैर्वाविज्ञेयादुष्टताऽनयोः॥२७॥ इत्येवंकपिराजेनसंदिष्टोमारुतात्मजः॥ चका
रगमनेबुद्धिंयत्रतौरामलक्ष्मणौ॥ २८ ॥ तथेतिसंपूज्यवचस्तुतस्यकपिःसुभीतस्यदुरासदस्य ॥ महानुभावोहनुमान्ययौतदासयत्ररामोऽतिबली
सलक्ष्मणः॥ २९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेद्वितीयःसर्गः॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वचोविज्ञायहनुमान्सुग्री
वस्यमहात्मनः॥ पर्वताहृष्यमूकात्तुपुप्लुवेयत्रराघवौ ॥ १ ॥ कपिरूपंपरित्यज्यहनुमान्मारुतात्मजः ॥ भिक्षुरूपंततोभेजेशठबुद्धितयाकपिः॥ २ ॥
ततश्चहनुमान्वाचाश्लक्ष्णयासुमनोज्ञया॥ विनीतवदुपागम्यराघवौप्रणिपत्यच॥ ३ ॥

प्रशंसाभिस्तयोस्तुतिभिरिंगितैःस्वीयैस्तावात्मनिमयिचविश्वासयन्पृच्छेत्यन्वयः स्वाभिमुखस्थितिकथनमन्यादृशवचनकथनसंभावनयातन्निरासायेतिबोध्यम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ प्रश्नावसरं
दर्शयति शुद्धेति यद्येतौशुद्धात्मानावस्मासुद्वेषरहितौजानीहिज्ञास्यसितर्ह्येवतदभिमतंप्रयोजनंपृच्छ उपसंहरति व्याभाषितैरिति दुष्टताऽदुष्टताचेतितंत्रेणपदच्छेदः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥
धरमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेद्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ विज्ञायतात्पर्यतोज्ञात्वा ॥ १ ॥ भिक्षुरूपंप्राकृत
तापसरूपम् शठबुद्धितयाअविश्वस्तबुद्धितया ॥ २ ॥ विनीतवत्विनीतयोग्यम् ॥ ३ ॥

यथावत्प्रशशंस नतुमिथ्यास्तुतिरित्यर्थः आवभाषेवक्तुमभिमुखीचकार संपूज्यवाचाप्रशस्य ॥ ४ ॥ कामतःसुग्रीवोपदेशाविरुद्धस्वेच्छातः राजर्षीचदेवौचतत्प्रतिमौ ॥ ५ ॥ वरवर्णिनौब्रह्मचारिश्रेष्ठौ अन्यांश्चरक्षोसुरादीन् ॥ ६ ॥ समंततोवीक्षमाणौकिंचिद्वस्त्वन्वेषमाणाविवेत्यर्थः इमांनदीमिति सरस्यपिविस्तृतत्वेननदीत्वोपचारइतिकेचित् नद्येवेत्यन्ये॥७॥ शोभनोवर्णआ

आवभाषेचतौवीरौयथावत्प्रशशंसच ॥ संपूज्यविधिवद्वीरौहनुमान्वानरोत्तमः ॥ ४ ॥ उवाचकामतोवाक्यंमृदुसत्यपराक्रमौ ॥ राजर्षिदेवप्रतिमौतापसौसंशितव्रतौ ॥ ५ ॥ देशंकथमिमंप्राप्तौभवंतौवरवर्णिनौ ॥ त्रासयंतौमृगगणानन्यांश्चवनचारिणः ॥ ६ ॥ पंपातीररुहान्वृक्षान्वीक्षमाणौसमंततः ॥ इमांनदींशुभजलांशोभयंतौतरस्विनौ ॥ ७ ॥ धैर्यवंतौसुवर्णाभौकौयुवांचीरवाससौ ॥ निःश्वसंतौवरभुजौपीडयंताविमाःप्रजाः ॥ ८ ॥ सिंहविप्रेक्षितौवीरौमहावलपराक्रमौ ॥ चक्रचापनिभेचापेगृहीत्वाशत्रुनाशनौ ॥ ९ ॥ श्रीमंतौरूपसंपन्नौवृषभश्रेष्ठविक्रमौ ॥ हस्तिहस्तोपमभुजौद्युतिमंतौनरर्षभौ ॥ १० ॥ प्रभयापर्वतेंद्रोऽसौयुवयोरवभासितः ॥ राज्यार्हावमरप्रख्यौकथंदेशमिहागतौ ॥ ११ ॥ पद्मपत्रेक्षणौवीरौजटामंडलधारिणौ ॥ अन्योन्यसदृशौवीरौदेवलोकादिहागतौ ॥ १२ ॥ यदृच्छयेवसंप्राप्तौचंद्रसूर्यौवसुंधराम् ॥ विशालवक्षसौवीरौमानुषौदेवरूपिणौ ॥ १३ ॥ सिंहस्कंधौमहोत्साहौसमदाविवगोवृषौ ॥ आयताश्चसुवृत्ताश्चवाहवःपरिघोपमाः ॥ १४ ॥ सर्वभूषणभूषार्हाःकिमर्थंनविभूषिताः ॥ उभौयोग्यावहंमन्येरक्षितुंपृथिवीमिमाम् ॥ १५ ॥ ससागरवनांकृत्स्नांविंध्यमेरुविभूषिताम् ॥ इमेचधनुषीचित्रेश्लक्ष्णेचित्रानुलेपने ॥ १६ ॥ प्रकाशेतेयथेंद्रस्यवज्रेहेमविभूषिते ॥ संपूर्णाश्चशितैर्वाणैस्तूणाश्चशुभदर्शनाः ॥ १७ ॥ जीवितांतकरैर्घोरैर्ज्वलद्भिरिवपन्नगैः ॥ महाप्रमाणौविपुलौतप्तहाटकभूषणौ ॥ १८ ॥ खड्गावेतौविराजेतेनिर्मुक्तभुजगाविव ॥ एवंमांपरिभाषंतंकस्माद्वैनाभिभाषथः ॥ १९ ॥

भाकांतिश्चययोस्तौ निःश्वसंतौकिंचिद्दुःखवशेनेतिशेषः इमावन्याःप्रजाःपीडयंतौस्वरूपमात्रेणेतिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ हस्तःशुंडादंडः ॥ १० ॥ राज्यार्हौदेवतुल्यौदेशंहित्वाकथमिहागतावित्यर्थः आकारतोमहाराजत्वनिश्चयादेवमुक्तिः ॥ ११ ॥ देवलोकादिहभूतलेआगताविव ॥ १२ ॥ १३ ॥ समदौदृप्तौगोवृषौतरुणवृषभाविव ॥ १४ ॥ १५ ॥ चित्रमनुलेपनंस्वर्णजलरूपणंययोस्ते ॥ १६ ॥ हेमभूषितेवज्रेयथा ॥ १७ ॥ १८ ॥ निर्मुक्तौमुक्तकंचुकौकस्माद्वैकस्माद्धेतोर्नाभिभाषथः प्रत्युत्तरमितिशेषः ॥ १९ ॥

ननुकस्त्वंकस्यवायस्यास्माभिःप्रत्युत्तरंदेयंतत्राह सुग्रीवइति सुग्रीवस्याक्षुद्रत्वबोधनायतत्स्तुतिपूर्वकमुक्तिः विनिकृतोनिरस्तः ॥ २० ॥ २१ ॥ ननुत्वद्राज्ञाऽस्मत्समीपेप्रेषणंकिमर्थंतत्राह युवाभ्यामिति ॥ २२ ॥ वानरराजसचिवस्यमानुषंरूपंकुतस्तत्राह भिक्षुरूपेति अनेनशुद्धंवानरत्वमेवनेत्यपिबोधितम् ईदृशंवित्तमितिप्राक्तनेनान्वयः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ तमेवसुग्रीवमेव कांक्षमाणस्येच्छतइत्यर्थः ॥ २६ ॥ तमभ्यभाषअभिभाषस्वेतियावत् वाक्येति वाक्यज्ञंवाक्यरचनाभिज्ञम् मधुरैर्वाक्यैःस्नेहयुक्तमभ्यभाषेत्यन्वयः ॥२७॥विनयःप्रातिशाख्यादिज्ञानपूर्वकाभ्यासः ऋग्वेदविषयेतद्धीनोयोनभवतितेन एकैकानुवाकेऽनुवाकांतरसांकर्येणतद्धारणस्यदुष्करत्वाद्यजुर्वेदधारणाहीनभिन्नेन गायनविषयोहादेर्दुर्ज्ञेयत्वात्सामवेदज्ञानहीनभिन्नेनैवंप्र

सुग्रीवोनामधर्मात्माकश्चिद्वानरपुंगवः॥वीरोविनिकृतोभ्रात्राजगद्भ्रमतिदुःखितः॥ २०॥प्राप्तोहंप्रेषितस्तेनसुग्रीवेणमहात्मना॥राज्ञावानरमुख्यानांहनुमान्नामवानरः॥ २१॥युवाभ्यांसहिधर्मात्मासुग्रीवःसख्यमिच्छति॥तस्यमांसचिवंवित्तंवानरंपवनात्मजम्॥ २२॥ भिक्षुरूपप्रतिच्छन्नंसुग्रीवप्रियकारणात्॥ऋश्यमूकादिहप्राप्तंकामगंकामचारिणम्॥ २३॥एवमुक्त्वातुहनुमांस्तौवीरौरामलक्ष्मणौ॥वाक्यज्ञोवाक्यकुशलःपुनर्नोवाचकिंचन॥ २४॥एतच्छ्रुत्वावचस्तस्यरामोलक्ष्मणमब्रवीत्॥ प्रहृष्टवदनःश्रीमान्भ्रातरंपार्श्वतःस्थितम्॥ २५॥सचिवोयंकपींद्रस्यसुग्रीवस्यमहात्मनः॥तमेवकांक्षमाणस्यममांतिकमिहागतः॥ २६॥ तमभ्यभाषसौमित्रेसुग्रीवसचिवंकपिम्॥वाक्यज्ञंमधुरैर्वाक्यैःस्नेहयुक्तमरिंदमम्॥ २७॥नानृग्वेदविनीतस्यनायजुर्वेदधारिणः॥नासामवेदविदुषःशक्यमेवंविभाषितुम्॥२८॥नूनंव्याकरणंकृत्स्नमनेनबहुधाश्रुतम्॥बहुव्याहरताऽनेननकिंचिदपशब्दितम्॥ २९॥नमुखेनेत्रयोश्चापिललाटेचभ्रुवोस्तथा॥अन्येष्वपिचसर्वेषुदोषःसंविदितःक्वचित्॥ ३०॥ अविस्तरमसंदिग्धमविलंबितमव्यथम्॥उरस्थंकंठगंवाक्यंवर्ततेमध्यमस्वरम्॥ ३१॥

भाषितुंशक्यंनतद्धीनेनेत्यर्थः षष्ठ्यार्षीशेषेवा यद्वा तद्धीनैरेवंप्रभाषितुंनशक्यम् अशक्यमित्यर्थः तेनायंसर्वथातज्ज्ञइतिनोपेक्षार्हइतिव्यंग्यम् ॥ २८ ॥ननुवेदमात्राध्यायिनानकिंचिद्राजमंत्रादिज्ञातुंशक्यंतत्राह नूनमिति कृत्स्नंपदतदर्थस्वरूपनिर्णयोपयोगिन्यायसहितम् व्याकरणबोध्यसाधुत्वस्यार्थघटितत्वात् अनेनसर्वज्ञत्वंसूचितम् तथाश्रवणेहेतुमाह बह्विति ॥ २९ ॥ इंगितैरप्यसौविश्वासयोग्यइत्याह नमुखेइति दोषःसंविदितोव्यवहारकालेइतिशेषः ॥ ३० ॥ अथवचनरचनासौष्ठवमाह अविस्तरमिति नातिविस्तारमित्यर्थः असंदिग्धंअसंदिग्धार्थमसंदिग्धाक्षरंचअविलंबितंअनेनास्खलद्गीत्वम् अव्यथंनविद्यतेश्रोतृश्रुतेर्व्यथायस्मात्तादृशम् तेनाश्रुतिकटुवर्णमित्यर्थः उरस्थंमध्यमारूपेण कंठगंवैखरीरूपेणकंठविवराच्छ्रोतृश्रोत्रंगतम् अतएवमध्यमस्वरंनात्युच्चैर्नातिनीचैः ॥ ३१ ॥

संस्कारक्रमसंपन्नांसंस्काराणांक्रमेक्रमेणजननेसंपन्नांसमर्थाम् विशिष्टानुपूर्वीविशेषरूपेणपदादीनांग्रहणायक्रमवत्तत्तद्वर्णाकारसंस्कारानंतःकरणेउत्पाद्यतत्क्रमेणक्रमवद्वर्णविभासपदवा
क्यज्ञानमितिवाक्यप्रदीपादौस्पष्टं तेनमध्यमवृत्त्योच्चारणंसूचितम् तदाहाद्रुतामविलंबितामिति अतएवहृदयहर्षिणीम॥३२॥ त्रिस्थानव्यंजनस्थयात्रिषुस्थानेषुउरःकंठशिरःसुयद्व्यंजनमभि
व्यक्तिस्तयातिष्ठतिश्रोतृग्राह्यस्वरूपंलभतेतादृश्या अनेननित्यएवस्फोटरूपःशब्दइतिसूचितम् नाराध्यतेनानुकूल्यते ॥ ३३ ॥ कार्याणांगतयःपरिपाकाः ॥ ३४ ॥ दूतवाक्यप्रचोदिताःतद्वा
क्यबोधिताः ॥ ३५ ॥ एवमुक्तःरामेणेतिशेषः ॥ ३६ ॥ नौआवयोः तमेवसुग्रीवमेव मार्गावोमार्गयावः ॥ ३७ ॥ यथाब्रवीषिसख्यमिच्छतीतियदवादीस्तत्तथैवकरिष्यावइत्यर्थः ॥ ३८ ॥

संस्कारक्रमसंपन्नामद्रुतामविलंबिताम्॥ उच्चारयतिकल्याणींवाचंहृदयहर्षिणीम्॥ ३२॥ अनयाचित्रयावाचात्रिस्थानव्यंजनस्थया ॥ कस्य
नाराध्यतेचित्तमुद्यतासेररेरपि॥ ३३॥ एवंविधोयस्यदूतोनभवेत्पार्थिवस्यतु ॥ सिद्ध्यंतिहिकथंतस्यकार्याणांगतयोऽनघ॥ ३४॥ एवंगुणगणैर्यु
क्तायस्यस्युःकार्यसाधकाः॥ तस्यसिद्ध्यंतिसर्वेऽर्थादूतवाक्यप्रचोदिताः ॥ ३५ ॥ एवमुक्तस्तुसौमित्रिःसुग्रीवसचिवंकपिम्॥ अभ्यभाषतवाक्य
ज्ञोवाक्यज्ञंपवनात्मजम्॥ ३६॥ विदितानौगुणाविद्वन्सुग्रीवस्यमहात्मनः॥ तमेवचावांमार्गावःसुग्रीवंप्लवगेश्वरम् ॥ ३७ ॥ यथाब्रवीषिहनुम
न्सुग्रीववचनादिह॥ तत्तथाहिकरिष्यावोवचनात्तवसत्तम॥ ३८॥ तत्तस्यवाक्यंनिपुणंनिशम्यप्रहृष्टरूपःपवनात्मजःकपिः॥ मनःसमाधायजयो
पपत्तौसख्यंतदाकर्तुमियेषताभ्याम्॥३९॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेतृतीयःसर्गः॥३॥ ॥४॥ ॥ततः
प्रहृष्टोहनुमान्कृत्यवानितितद्वचः॥श्रुत्वामधुरभावंचसुग्रीवंमनसागतः॥ १ ॥ भाव्योराज्यागमस्तस्यसुग्रीवस्यमहात्मनः ॥ यदयंकृत्यवान्प्राप्तः
कृत्यंचैतदुपागतम्॥ २॥ ततःपरमसंहृष्टोहनूमान्प्लवगोत्तमः॥ प्रत्युवाचततोवाक्यंरामंवाक्यविशारदम्॥ ३॥

जयोपपत्तौसुग्रीवस्येतिशेषः ताभ्यांरामसुग्रीवाभ्याम् ॥३९॥ धगमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेतृतीयःसर्गः॥३ ॥ ॥४ ॥
तद्वचः सचिवोयंकपींद्रस्यसुग्रीवस्यमहात्मनः तमेवकांक्षमाणस्यममांतिकमुपागतइतिरामवचोमहात्मनइतिसोपचारप्रयोगतःसुग्रीवविषयेमधुरभावंसौम्यभावंश्रुत्वातमेवकांक्षमाणइत्यने
नसुग्रीवेरामःकिंचित्कृत्यवानितिविज्ञायप्रहृष्टःसुग्रीवंसुग्रीवाभिमतसिद्धिंमनसागतोदृष्टवान् ॥ १ ॥ तदेवविवृणोति भाव्यइति अवश्यंभावीत्यर्थः यदयंमहापुरुषःकृत्यवान्प्रयोजनसापेक्षः
प्राप्तएतत्कृत्यंचउपागतंसुग्रीवंप्राप्तमित्यर्थः ॥ २ ॥ एवंसुहृदयत्वमवगत्यस्वस्वाम्युक्तंपृच्छति ततइति ॥ ३ ॥

पंपाकाननेनमंडितमलंकृतम् घोरमन्यदितिशेषः ॥ ४ ॥ रामचोदितः इंगितेनेतिशेषः आचचक्षेबोधितवान् ॥ ५ ॥ ६ ॥ पितामहइवपालकत्वेनेत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८॥ निर्देशोनियोगस्तत्पारगः
तस्यसमाप्तकल्पत्वादेवमुक्तम् ॥ ९ ॥ संयुक्तःसंयुज्यमानः भ्रष्टःकिंचिन्निमित्तवशात् ॥ १० ॥ ११ ॥ अवरःकनीयान्दास्यमुपागतोस्येतिशेषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ रहितेआवाभ्यांरहितेका

किमर्थंचवनंघोरंपंपाकाननमंडितम्॥ आगतःसानुजोदुर्गंनानाव्यालमृगायुतम् ॥ ४ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वालक्ष्मणोरामचोदितः॥ आचचक्षेम
हात्मानंरामंदशरथात्मजम् ॥ ५ ॥ राजादशरथोनामद्युतिमान्धर्मवत्सलः॥ चातुर्वर्ण्यंस्वधर्मेणनित्यमेवाभिपालयन्॥ ६ ॥ नद्वेष्टाविद्यतेतस्य
सतुद्वेष्टिनकंचन॥ सतुसर्वेषुभूतेषुपितामहइवापरः॥ ७॥ अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्टवानाप्तदक्षिणैः॥ तस्यायंपूर्वजःपुत्रोरामोनामजनैःश्रुतः॥ ८॥
शरण्यःसर्वभूतानांपितुर्निर्देशपारगः॥ ज्येष्ठोदशरथस्यायंपुत्राणांगुणवत्तरः॥ ९ ॥ राजलक्षणसंयुक्तःसंयुक्तोराज्यसंपदा॥ राज्याद्भ्रष्टोमयावस्तुं
वनेसार्धमिहागतः १० ॥ भार्ययाचमहाभागसीतयाऽनुगतोवशी॥ दिनक्षयेमहातेजाःप्रभयेवदिवाकरः॥ ११ ॥ अहमस्यावरोभ्रातागुणैर्दास्य
मुपागतः॥ कृतज्ञस्यबहुज्ञस्यलक्ष्मणोनामनामतः॥१२॥ सुखार्हस्यमहार्हस्यसर्वभूतहितात्मनः॥ ऐश्वर्येणविहीनस्यवनवासेरतस्यच॥१३॥रक्ष
साऽपहृताभार्यारहितेकामरूपिणा॥ तच्चनज्ञायतेरक्षःपत्नीयेनास्यवाहृता ॥ १४ ॥ दनुर्नामदितेःपुत्रःशापाद्राक्षसतांगतः॥ आख्यातस्तेनसुग्री
वःसमर्थोवानराधिपः॥ १५॥ सज्ञास्यतिमहावीर्यस्तवभार्यापहारिणम्॥ एवमुक्त्वादनुःस्वर्गंभ्राजमानोदिवंगतः॥ १६ ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंया
थातथ्येनपृच्छतः॥ अहंचैवचरामश्चसुग्रीवंशरणंगतौ॥ १७॥ एषदत्वाचवित्तानिप्राप्यचानुत्तमंयशः ॥ लोकनाथःपुराभूत्वासुग्रीवंनाथमिच्छ
ती॥ १८ ॥ सीतायस्यस्नुषाचासीच्छरण्योधर्मवत्सलः ॥ तस्यपुत्रःशरण्यस्यसुग्रीवंशरणंगतः ॥ १९ ॥ सर्वलोकस्यधर्मात्माशरण्यःशरणंपुरा॥
गुरुर्मेराघवःसोऽयंसुग्रीवंशरणंगतः॥ २० ॥ यस्यप्रसादेसततंप्रसीदेयुरिमाःप्रजाः ॥ सरामोवानरेंद्रस्यप्रसादमभिकांक्षते॥ २१॥

ले नज्ञायतेविशिष्येतिशेषः ॥ १४ ॥ दनुःकवंधःसज्ञास्यतीत्याख्यातः ॥ १५ ॥ स्वर्गंगतुंदिवमाकाशंगतःउत्पतितः ॥ १६ ॥ १७ ॥ नाथंरक्षकंइच्छतिदैवगत्येतिशेषः ॥ १८ ॥ यःशर
ण्योधर्मवत्सलश्चासीदित्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

सर्वगुणोपेताःमूर्धाभिषिक्ताइतियावत् सदाप्रतिदिनम् सततमनुक्षणम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ शोकाभिभूतेशोकाविष्टे शोकार्तेशोकपीडिते ॥ २४ ॥ साश्रुपातनंअस्माकमप्यन्यशरणापेक्षेत्यश्रुपा
तनसहितम् ॥ २५ ॥ द्रष्टव्याःद्रष्टुंयोग्याः ॥ २६ ॥ सहीति अनेनतस्यापिसहायापेक्षत्वंदर्शितम् ॥ २७ ॥ यद्वेवमतःपरिमार्गणेसाहाय्यंकरिष्यतीत्यन्वयः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ सोपित्व

येनसर्वगुणोपेताःपृथिव्यांसर्वपार्थिवाः ॥ मानिताःसततंराज्ञासदादशरथेनवै ॥ २२ ॥ तस्यायंपूर्वजःपुत्रस्त्रिपुलोकेषुविश्रुतः ॥ सुग्रीवंवानरेंद्रंतु
रामःशरणमागतः ॥ २३ ॥ शोकाभिभूतेरामेतुशोकार्तेशरणंगते ॥ कर्तुमर्हतिसुग्रीवःप्रसादंसहयूथपैः ॥ २४ ॥ एवंब्रुवाणंसौमित्रिंकरुणंसाश्रुपा
तनम् ॥ हनूमान्प्रत्युवाचेदंवाक्यंवाक्यविशारदः ॥ २५ ॥ ईदृशाबुद्धिसंपन्नाजितक्रोधाजितेंद्रियाः ॥ द्रष्टव्यावानरेंद्रेणदिष्ट्यादर्शनमागताः ॥ २६ ॥
सहिराज्याच्चविभ्रष्टःकृतवैरश्चवालिना ॥ हृतदारोवनेत्रस्तोभ्रात्राविनिकृतोभृशम् ॥ २७ ॥ करिष्यतिससाहाय्यंयुवयोर्भास्करात्मजः ॥ सुग्रीवः
सहचास्माभिःसीतायाःपरिमार्गणे ॥ २८ ॥ इत्येवमुक्त्वाहनुमान्श्लक्ष्णंमधुरयागिरा ॥ बभाषेसाधुगच्छामःसुग्रीवमितिराघवम् ॥ २९ ॥ एवंब्रु
वंतंधर्मात्माहनूमंतंसलक्ष्मणः ॥ प्रतिपूज्ययथान्यायमिदंप्रोवाचराघवम् ॥ ३० ॥ कपिःकथयतेहृष्टोयथायंमारुतात्मजः ॥ कृत्यवान्सोपिसंप्राप्तः
कृतकृत्योसिराघव ॥ ३१ ॥ प्रसन्नमुखवर्णश्चव्यक्तंहृष्टश्चभाषते ॥ नानृतंवक्ष्यतेवीरोहनूमान्मारुतात्मजः ॥ ३२ ॥ ततःससुमहाप्राज्ञोहनूमान्मारुता
त्मजः ॥ जगामादायतौवीरौहरिराजायराघवौ ॥ ३३ ॥ भिक्षुरूपंपरित्यज्यवानरंरूपमास्थितः ॥ पृष्ठमारोप्यतौवीरौजगामकपिकुंजरः ॥ ३४ ॥ स
तुविपुलयशाःकपिप्रवीरःपवनसुतःकृतकृत्यवत्प्रहृष्टः ॥ गिरिवरमुरुविक्रमःप्रयातःसशुभमतिःसहरामलक्ष्मणाभ्याम् ॥ ३५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्री
म० वा० आ० किष्किंधाकांडेचतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

याकृत्यवानितियथाकथयतेतथाजानेएनंदेशंसंप्राप्तस्त्वंकृतकृत्योसीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ उक्तंसमर्थयते प्रसन्नेति मुखवर्णोमुखशोभा ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ वानरंवानरस्येदम् आर्षोऽण् ॥ ३४ ॥ उ
क्तंसंगृह्णाति सत्विति कृतकृत्यवत्तदहं गिरिवरंऋष्यमूकम् ॥ ३५ ॥ मगमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेचतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥

ऋष्यमूकादिति ऋष्यमूकेसुग्रीववासस्थानेराघवौस्थापयित्वाततःसुग्रीवानयनार्थंऋष्यमूकैकदेशंमलयाख्यंगिरिंगत्वेत्यन्वयः ॥ १ ॥ अयंरामः मलयस्थसुग्रीवदृष्टिपथवर्तित्वादेवंनिर्देशः पुनराहादराद्रामोयमिति सत्यविक्रमत्वदृढत्वाभ्यांत्वच्छत्रुनिरसनक्षमताव्यज्यते ॥ २ ॥ इक्ष्वाकूणामित्यनेनस्वरूपकथनंधर्मेस्वसत्यपरिपालनरूपधर्मनिमित्तम् निगदितःप्रेरितः पित्रेतिशेषः अतएवतस्यपितुर्निर्देशकारकः ॥ ३ ॥ ४ ॥ स्त्रीहेतोःपित्रास्त्रियैदत्तस्यवरस्यपालनहेतोः ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रगृह्यदर्शनाकांक्षिणोर्दर्शनंदत्वा ॥ ७॥ दर्शनीयतमोभूत्वा इच्छावशादितिशेषः॥८॥

ऋष्यमूकात्तुहनुमान्गत्वातंमलयंगिरिम्॥ आचचक्षेतदावीरौकपिराजायराघवौ॥१॥ अयंरामोमहाप्राज्ञसंप्राप्तोदृढविक्रम॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रारामोयंसत्यविक्रमः॥ २॥ इक्ष्वाकूणांकुलेजातोरामोदशरथात्मजः॥ धर्मेनिगदितश्चैवपितुर्निर्देशकारकः॥ ३ ॥ राजसूयाश्वमेधैश्चवह्निर्येनाभितर्पितः॥ दक्षिणाश्चतथोत्सृष्टागावःशतसहस्रशः॥ ४॥ तपसासत्यवाक्येनवसुधातेनपालिता॥ स्त्रीहेतोस्तस्यपुत्रोयंरामोऽरण्यंसमागतः ॥५॥ तस्यास्यवसतोरण्येनियतस्यमहात्मनः॥ रावणेनहृताभार्यासत्वांशरणमागतः॥ ६ ॥ भवतासख्यकामौतौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥ प्रगृह्यचार्चयस्वैतौपूजनीयतमावुभौ॥७॥ श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंसुग्रीवोवानराधिपः॥ दर्शनीयतमोभूत्वाप्रीत्योवाचचराघवम्॥८॥ भवान्धर्मविनीतश्चसुतपाःसर्ववत्सलः॥ आख्यातावायुपुत्रेणतत्त्वतोमेभवद्गुणाः॥ ९॥ तन्ममैवैषसत्कारोलाभश्चैवोत्तमःप्रभो॥ यत्त्वमिच्छसिसौहार्दंवानरेणमयासह॥१०॥ रोचतेयदिमेसख्यंबाहुरेषप्रसारितः॥ गृह्यतांपाणिनापाणिर्मर्यादाबध्यतांध्रुवा॥ ११॥ एतत्तुवचनंश्रुत्वासुग्रीवस्यसुभाषितम्॥ संप्रहृष्टमनाहस्तंपीडयामासपाणिना॥१२॥ हृष्टःसौहृदमालंब्यपर्यष्वजतपीडितम्॥ ततोहनूमान्संत्यज्यभिक्षुरूपमरिंदमः॥ १३॥

धर्मविनीतःधर्मेशिक्षितः ॥ ९ ॥ एषःमन्मैत्रीच्छारूपः तदेवाह यत्त्वमिति वानरेणतिर्यग्योनिनापि ॥१०॥ रोचतेयदीतिकार्यवशादितिशेषः ध्रुवामर्यादाअनुल्लंघनीयोऽन्योन्यकार्यसंपादनविषयोनिश्चयःबध्यतांबुद्ध्याविचार्यप्रतिज्ञायताम् ॥११॥ हस्तंपीडयामासदक्षिणहस्तेनदक्षिणहस्तंगृहीतवान् ॥१२॥पीडितंपर्यष्वजतगाढमालिंगितवान् कृतसौहार्दस्थैर्यायदनूपदिष्टाग्निसाक्षिकत्वसिद्धयेचरामप्रेरितहनूमतः प्रवृत्तिस्ततइतिभिक्षुरूपंपरित्यज्यतौत्वयाप्राकृतेनेवगत्वाज्ञेयौप्लवंगमेतिसुग्रीवाज्ञाकरणप्रतीतयेरामागमननिवेदनसमयेपुनःकृतंभिक्षुरूपंपरित्यज्य॥१३॥

स्वेनरूपेणवानररूपेग काष्ठयोररण्योरग्निजनयामास ततोदीप्यमानमग्नितयोर्मध्येनिदधौ निहितंचतंपुष्पैरभ्यर्च्यसत्कृतंपरिस्तरणादिसत्कृतं ..करोत् ॥ १४ ॥ प्रदक्षिणंचक्रतुः मैत्रीदार्ढ्या
येतिशेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥ हृद्यःहृदयप्रियः एकंसमानमित्यर्थः ॥१७॥ प्रहृष्टवत्प्रहृष्टःसन्नेतावत्पर्यंतंसम्यग्विश्वासाभावात्सुग्रीवःपृथगासनस्थएवासीदितिज्ञायते तदाह ततःसुपर्णेति॥१८॥

काष्ठयोःस्वेनरूपेणजनयामासपावकम्॥दीप्यमानंततोवह्निंपुष्पैरभ्यर्च्यसत्कृतम् ॥ १४ ॥ तयोर्मध्येतुसुप्रीतोनिदधौसुसमाहितः ॥ ततोग्निंदी
प्यमानंतौचक्रतुश्चप्रदक्षिणम्॥ १५॥सुग्रीवोराघवश्चैववयस्यत्वमुपागतौ॥ततःसुप्रीतमनसौतावुभौहरिराघवौ ॥ १६॥ अन्योन्यमभिवीक्षं
तौनतृप्तिमभिजग्मतुः॥त्वंवयस्योसिहृद्योमेएकंदुःखंसुखंचनौ ॥ १७॥सुग्रीवोराघवंवाक्यमित्युवाचप्रहृष्टवत्॥ततःसुपर्णबहुलांभंक्त्वाशाखां
सुपुष्पिताम्॥ १८॥सालस्यास्तीर्यसुग्रीवोनिषसादसराघवः॥लक्ष्मणायाथसंहृष्टोहनुमान्मारुतात्मजः॥ १९॥शाखांचंदनवृक्षस्यददौपरमपु
ष्पिताम्॥ततःप्रहृष्टःसुग्रीवःश्लक्ष्णंमधुरयागिरा॥ २०॥प्रत्युवाचतदारामंहर्षव्याकुललोचनः॥ अहंविनिकृतोरामचरामीहभयार्दितः॥ २१॥
हृतभार्योवनेत्रस्तोदुर्गमेतदुपाश्रितः ॥ सोहंत्रस्तोवनेभीतोवसाम्युद्भ्रांतचेतनः॥ २२॥वालिनानिकृतोभ्रात्राकृतवैरश्चराघव॥ वालिनोमेमहा
भागभयार्तस्याभयंकुरु॥ २३॥कर्तुमर्हसिकाकुत्स्थभयंमेनभवेद्यथा ॥ एवमुक्तस्तुतेजस्वीधर्मज्ञोधर्मवत्सलः ॥ २४ ॥ प्रत्यभाषतकाकुत्स्थःसु
ग्रीवंप्रहसन्निव॥उपकारफलंमित्रंविदितंमेमहाकपे॥२५॥वालिनंतंवधिष्यामितवभार्यापहारिणम्॥अमोघाःसूर्यसंकाशाममेमेनिचिताःश
राः॥ २६॥तस्मिन्वालिनिदुर्वृत्तेनिपतिष्यंतिवेगिताः॥कंकपत्रप्रतिच्छन्नामहेंद्राशनिसंनिभाः ॥ २७॥ तीक्ष्णाग्राऋजुपर्वाणःसरोषाभुजगाइ
व॥तमद्यवालिनंपश्यतीक्ष्णैराशीविषोपमैः॥ २८॥शरैर्विनिहतंभूमौप्रकीर्णमिवपर्वतम्॥सतुतद्वचनंश्रुत्वाराघवस्यात्मनोहितम्॥सुग्रीवःपर
मप्रीतःपरमंवाक्यमब्रवीत्॥ २९॥

आस्तीर्यराघवायेतिशेषः सराघवोनिषसादस्वयंतत्रस्थितइत्यर्थः ॥ १९ ॥ लक्ष्मणायविषादपरिहारार्थंचंदनशाखास्तरणदानं अथकार्यमर्यादाबंधनायप्रवृत्तिः ततइति ॥ २० ॥ इहवनेइ
त्यन्वयः ॥ २१ ॥ २२ ॥ अभयंकुरुअभयप्रतिज्ञांकुरु ॥ २३ ॥ तदेवदार्ढ्यायपुनराह कर्तुमिति ॥ २४ ॥ लीलाविघट्टैकेषुमात्रसाध्यत्वात्प्रहसन्निवेति उपकारःफलंयस्यतम् ॥ २५ ॥
॥ २६ ॥ वेगिताःसंजातवेगाः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

ममवैरिणमग्रजंतथाकुरुयथापुनःसममनर्हिंस्यात् ॥३०॥ सीतादीनांराजीवादिभिःक्रमेणान्वयः कपींद्रोत्रवाली पुंसांवामनेत्रस्पंदोऽशुभशंसीस्त्रीणांसशुभशंसी ॥ ३१ ॥ कडमानः ॥ इति श्रीरामाभिरामेश्रीरामीयरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेपंचमःसर्गः ॥ ५॥ ॥छ॥ ॥ आख्यातिआख्यातवान् तन्निमित्तमितिशेषः ॥१ ॥ तत्किंतत्राह यन्निमित्तमिति ॥ २ ॥ त्वयालक्ष्मणेनचवियुक्तातवभार्यासीताअंतरंप्रेप्सुनाछिद्रंदिदृक्षुणाहृतातेनलोकरावणेनरक्षसात्वंभार्यावियोगजंदुःखंप्रापितइतिचाख्यातवान् ॥ ३ ॥ ४॥ रामेणस्व

तवप्रसादेननृसिंहवीरप्रियांचराज्यंचसमाप्नुयामहम् ॥ तथाकुरुत्वंनरदेववैरिणंयथानहिंस्यात्सपुनर्ममाग्रजम् ॥ ३० ॥ सीताकपींद्रक्षणदाचराणांराजीवहेमज्वलनोपमानि ॥ सुग्रीवरामप्रणयप्रसंगेवामानिनेत्राणिसमंस्फुरंति ॥३१॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०कि०कां०पंचमःसर्गः॥५॥ पुनरेवाब्रवीत्प्रीतोराघवंरघुनंदनम् ॥ अयमाख्यातितेरामसेवकोमंत्रिसत्तमः ॥ १ ॥ हनूमान्यन्निमित्तंत्वंनिर्जनंवनमागतः ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रावसतश्चवनेतव ॥ २ ॥ रक्षसापहृताभार्यामैथिलीजनकात्मजा ॥ त्वयावियुक्तारुदतीलक्ष्मणेनचधीमता ॥ ३ ॥ अंतरंप्रेप्सुनातेनहत्वागृध्रंजटायुषम् ॥ भार्यावियोगजंदुःखंप्रापितस्तेनरक्षसा ॥ ४ ॥ भार्यावियोगजंदुःखंनचिरात्त्वंविमोक्ष्यसे ॥ अहंतामानयिष्यामिनष्टांवेदश्रुतीमिव ॥ ५ ॥ रसातलेवावर्ततींवर्ततींवानभस्तले ॥ अहमानीयदास्यामितवभार्यामरिंदम ॥ ६ ॥ इदंतथ्यंममवचस्त्वमवेहिचराघव ॥ नशक्यासाजरयितुमपिसेंद्रैःसुरासुरैः ॥ ७ ॥ तवभार्यामहाबाहोभक्ष्यंविषकृतंयथा ॥ त्यजशोकंमहाबाहोतांकांतामानयामिते ॥८॥ अनुमानात्तुजानामिमैथिलीसानसंशयः ॥ ह्रियमाणामयादृष्टारक्षसारौद्रकर्मणा ॥ ९ ॥ क्रोशंतीरामरामेतिलक्ष्मणेतिचविस्वरम् ॥ स्फुरंतीरावणस्यांकेपन्नगेंद्रवधूर्यथा ॥ १० ॥ आत्मनापंचमंमांहिदृष्ट्वाशैलतलेस्थितम् ॥ उत्तरीयंतयात्यक्तंशुभान्याभरणानिच ॥ ११ ॥ तान्यस्माभिर्गृहीतानिनिहितानिचराघव ॥ आनयिष्याम्यहंतानिप्रत्यभिज्ञातुमर्हसि ॥ १२ ॥

कार्यसाधनेप्रतिज्ञातेसतिस्वयमपितत्कार्यसाधनंप्रतिजानीते भार्येत्यादि नचिरान्नष्टांमधुकैटभहृतां देवस्यधर्मस्यब्रह्मणश्चज्ञानसाधनभूताश्रुतिस्त्रयीतामिव दीर्घआर्षः ॥ ५ ॥ वर्ततींवर्तमानाम् ॥ ६ ॥ तथ्यंतथ्यमेवावेहीत्यन्वयः ॥ ७ ॥ विषकृतंविषमिश्रितम् ॥ ८ ॥ यादृष्टासामैथिलीत्यनुमानात्त्वद्भार्यात्वानुमापकाद्रामेत्याक्रोशाल्लिंगाज्जानामीत्यन्वयः ॥ ९ ॥ १० ॥ आत्मनापंचमंमंत्रिचतुष्टयसहितंमामित्यर्थः ॥ ११ ॥ आनयिष्यामिआनेष्यामि दृष्टेत्यत्रप्रमाणप्रदर्शनमिदम् ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ गहनांदुष्प्रवेशाम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ हाप्रियेइतीत्यत्रसंधिरार्षः ॥ १७ ॥ हृदीति प्रियासंबंधेनप्रीत्यतिशयात् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ शाद्वलभूम्युत्सर्गैर्लिंगमाह तथारूपमिति अभग्नतयायथापूर्वरूपमित्यर्थः ॥२१ ॥ नाहमिति ऊर्ध्वदृष्ट्यापरस्त्रीत्वेनकदाप्यदर्शनादितिभावः ॥ २२ ॥ २३ ॥ कंदेशमुद्दिश्येतिशेषः प्राणप्रियाप्राणेभ्योपीष्टा प्राणसंबंधस्यतद

तमब्रवीत्ततोरामःसुग्रीवंप्रियवादिनम्॥ आनयस्वसखेशीघ्रंकिमर्थंप्रविलंबसे ॥ १३॥ एवमुक्तस्तुसुग्रीवःशैलस्यगहनांगुहाम्॥ प्रविवेशततः
शीघ्रंराघवप्रियकाम्यया॥ १४॥ उत्तरीयंगृहीत्वातुसतान्याभरणानिच ॥ इदंपश्येतिरामायदर्शयामासवानरः॥ १५॥ ततोगृहीत्वावासस्तुशुभा
न्याभरणानिच ॥ अभवद्वाष्पसंरुद्धोनीहारेणेवचंद्रमाः ॥ १६ ॥ सीतास्नेहप्रवृत्तेनसतुवाष्पेणदूषितः॥ हाप्रियेतिरुदन्धैर्यमुत्सृज्यन्यपतत्क्षितौ
॥ १७॥ हृदिकृत्वासबहुशस्तमलंकारमुत्तमम्॥ निशश्वासभृशंसर्पोबिलस्थइवरोषितः॥ १८॥ अविच्छिन्नाश्रुवेगस्तुसौमित्रिंप्रेक्ष्यपार्श्वतः॥ प
रिदेवयितुंदीनंरामःसमुपचक्रमे॥ १९॥ पश्यलक्ष्मणवैदेह्यासंत्यक्तंह्रियमाणया॥ उत्तरीयमिदंभूमौशरीराद्भूषणानिच॥ २० ॥ शाद्वलिन्यांध्रुवंभू
म्यांसीतयाह्रियमाणया॥ उत्सृष्टंभूषणमिदंतथारूपंहिदृश्यते॥ २१ ॥ एवमुक्तस्तुरामेणलक्ष्मणोवाक्यमब्रवीत्॥ नाहंजानामिकेयूरेनाहंजानामि
कुंडले॥ २२॥ नूपुरेत्वभिजानामिनित्यंपादाभिवंदनात्॥ ततस्तुराघवोवाक्यंसुग्रीवमिदमब्रवीत्॥ २३॥ ब्रूहिसुग्रीवकंदेशंह्रियंतीलक्षितात्वया॥
रक्षसारौद्ररूपेणममप्राणप्रियाहृता॥ २४ ॥ क्ववावसतितद्रक्षोमहद्व्यसनदंमम॥ यन्निमित्तमहंसर्वान्नाशयिष्यामिराक्षसान्॥ २५॥ हरतामै
थिलींयेनमांचरोषयताध्रुवम्॥ आत्मनोजीवितांतायमृत्युद्वारमपावृतम्॥ २६॥ ममदयिततमाहृतावनाद्रजनिचरेणविमथ्ययेनसा॥ कथयम
मरिपुंतमद्यवैप्लवगपतेयमसंनिधिंनयामि॥ २७॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०किष्किंधाकांडेषष्ठःसर्गः॥ ६॥ ॥ ७॥ ॥एवमुक्तस्तुसुग्री
वोरामेणार्तेनवानरः॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यंसवाष्पंवाष्पगद्गदः॥ १॥

धीनत्वादितिभावः ॥ २४ ॥ यन्निमित्तंप्रियापहारितन्निमित्तम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ विमथ्यवंचयित्वा ॥ २७ ॥ सखमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेषष्ठःसर्गः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवमिति ॥ १ ॥

तस्यपापरक्षसःपापंकृतवतोरक्षसोनिलयंनिलयस्थानंगुप्तवासस्थानंसर्वथानजाने नहीदृशंपापंकर्मकृत्वाराजधान्यांवस्तुमर्हतीतिभावः सामर्थ्यंशौर्यादि विक्रमंविशेषेणक्रामतिपादविक्षेपंक
रोतियत्रतद्वासनगरं दौष्कुलेयस्येत्यनेनरक्षःकुलजत्वंध्वनितं तज्जानेएवेतिशेषः वाशब्दोत्वर्थे अतएवलंकाद्वीपंनिर्दिश्य सहिदेशस्तुवध्यस्यरावणस्यदुरात्मनः राक्षसाधिपतेर्वासःसहस्राक्षस
मद्युतेरितिहनूमदादिप्रेषणकालिकसुग्रीववचसानविरोधः ॥२ ॥ यद्यप्येतावज्जानामितथापितदुपवर्णनंनिष्फलं तावन्मात्रज्ञानेपितद्वधासंभवात् क्वचिद्द्रुमेस्थितिसंभवात् एतावत्त्ववगम्यता

नजानेनिलयंतस्यसर्वथापापरक्षसः॥ सामर्थ्यंविक्रमंवापिदौष्कुलेयस्यवाकुलम्॥ २ ॥ सत्यंतुप्रतिजानामित्यजशोकमरिंदम॥ करिष्यामित
थायत्नंयथाप्राप्स्यसिमैथिलीम्॥ ३ ॥ रावणंसगणंहत्वापरितोष्यात्मपौरुषम्॥ तथास्मिकर्तानचिराद्यथाप्रीतोभविष्यसि॥ ४॥ अलंवैक्लव्यमा
लंब्यधैर्यमात्मगतंस्मर॥ त्वद्विधानांनसदृशमीदृशंबुद्धिलाघवम्॥ ५॥ मयापिव्यसनंप्राप्तंभार्याविरहजंमहत्॥ नाहमेवंहिशोचामिधैर्यंनचपरि
त्यजे॥ ६॥ नाहंतामनुशोचामिप्राकृतोवानरोपिसन्॥ महात्माचविनीतश्चकिंपुनर्धृतिमान्महान्॥ ७॥ बाष्पमापतितंधैर्यान्निग्रहीतुंत्वमर्हसि॥
मर्यादांसत्त्वयुक्तानांधृतिंनोत्स्रष्टुमर्हसि ॥ ८ ॥ व्यसनेवार्थकृच्छ्रेवाभयेवाजीवितांतगे॥ विमृशंश्चस्वयाबुद्ध्याधृतिमान्नावसीदति॥ ९ ॥ बालिश
स्तुनरोनित्यंवैक्लव्यंयोनुवर्तते॥ समज्जत्यवशःशोकेभाराक्रांतेवनौर्जले ॥ १० ॥ एषोंऽजलिर्मयाबद्धःप्रणयात्त्वांप्रसादये ॥ पौरुषंश्रयशोकस्य
नांतरंदातुमर्हसि॥ ११ ॥ येशोकमनुवर्ततेनतेषांविद्यतेसुखम्॥ तेजश्चक्षयतेतेषांनत्वंशोचितुमर्हसि॥ १२ ॥ शोकेनाभिप्रपन्नस्यजीवितेचापि
संशयः॥ सशोकंत्यजराजेंद्रधैर्यमाश्रयकेवलम्॥ १३ ॥ हितंवयस्यभावेनब्रूमिनोपदिशामिते॥ वयस्यतांपूजयन्मेनत्वंशोचितुमर्हसि॥ १४॥
मधुरंसांत्वितस्तेनसुग्रीवेणसराघवः॥ मुखमश्रुपरिक्लिन्नंवस्त्रांतेनप्रमार्जयत्॥ १५॥ प्रकृतिस्थस्तुकाकुत्स्थःसुग्रीववचनात्प्रभुः॥ संपरिष्वज्यसु
ग्रीवमिदंवचनमब्रवीत्॥ १६॥

मित्याह सत्यंत्विति ॥ ३ ॥ परितोष्यंभवतःपरितोषार्हंआत्मनःसपरिवारस्यममपौरुषमवलंब्येतिशेषः ॥ ४ ॥ नसदृशमयुक्तम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ तांप्रियाम् ॥ ७ ॥ सत्त्वयुक्तानांसत्त्वगुणवताम्
॥ ८ ॥ व्यसनेइष्टवियोगजे अर्थकृच्छ्रेधननाशेभयेचौरव्याघ्रादिजे जीवितांतगेजीवितनाशप्रापके विमृशन्प्रारब्धवेगमितिशेषः ॥ ९ ॥ योबालिशःयश्चनित्यंवैक्लव्यमनुवर्ततेसमज्जति
तुश्चार्थे भाराक्रांताअतिभारवती ॥ १० ॥ अंतरंअवसरम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ब्रूमिब्रवीमि ॥ १४ ॥ प्रमार्जयत्प्रामार्जयत् ॥ १५ ॥ १६ ॥

कर्तव्यंयच्छोकनाशार्थमितिशेषः ॥ १७ ॥ प्रकृतिस्थःस्वभावस्थोदुःखहीनइत्यर्थः अस्मिन्कालेव्यसनकाले ॥ १८ ॥ रावणस्य संहारेचेतिशेषः ॥ १९ ॥ मयाचयदनुष्ठेयंतवेतिशेषः व र्षास्विवसुक्षेत्रेउप्तंबीजमितिशेषः संपद्यतेसफलंभविष्यतीत्यर्थः शैघ्र्यप्रत्यायनायवर्तमानप्रयोगः ॥ २० ॥ इदंवाक्यंवालिनंवधिष्यामीतिवाक्यं अभिमानात्ततइव ॥ २१ ॥ एतदनृतवच नाभावंसत्येनतत्साक्षितयेत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ संपृक्तौकृतसख्यसंपन्नौअभाषतांअभाषेताम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ णखमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदि

कर्तव्यंयद्वयस्येनस्निग्धेनचहितेनच ॥ अनुरूपंचयुक्तंचकृतंसुग्रीवतत्त्वया ॥ १७ ॥ एषचप्रकृतिस्थोहमनुनीतस्त्वयासखे ॥ दुर्लभोहीदृशोबंधुर स्मिन्कालेविशेषतः ॥ १८ ॥ किंतुयत्नस्त्वयाकार्योमैथिल्याःपरिमार्गणे ॥ राक्षसस्यचरौद्रस्यरावणस्यदुरात्मनः ॥ १९ ॥ मयाचयदनुष्ठेयंविस्रब्धे नतदुच्यताम् ॥ वर्षास्विवचसुक्षेत्रेसर्वंसंपद्यतेतव ॥ २० ॥ मयाचयदिदंवाक्यमभिमानात्समीरितम् ॥ तत्त्वयाहरिशार्दूलतत्त्वमित्युपधार्यताम् ॥ २१ ॥ अनृतंनोक्तपूर्वंमेनचवक्ष्येकदाचन ॥ एतत्तेप्रतिजानामिसत्येनैवशपाम्यहम् ॥ २२ ॥ ततःप्रहृष्टःसुग्रीवोवानरैःसचिवैःसह ॥ राघवस्यव चःश्रुत्वाप्रतिज्ञातंविशेषतः ॥ २३ ॥ एवमेकांतसंपृक्तौततस्तौनरवानरौ ॥ उभावन्योन्यसदृशंसुखंदुःखमभाषताम् ॥ २४ ॥ महानुभावस्यवचो निशम्यहरिर्नृपाणामधिपस्यतस्य ॥ कृतंसमेनेहरिवीरमुख्यस्तदाचकार्यंहृदयेनविद्वान् ॥ २५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० किष्किंधाकांडेसप्त मःसर्गः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ परितुष्टस्यसुग्रीवस्तेनवाक्येनहर्षितः ॥ लक्ष्मणस्याग्रजंशूरमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ सर्वथाहमनुग्राह्योदेवतानां नसंशयः ॥ उपपन्नोगुणोपेतःसखायस्यभवान्मम ॥ २ ॥ शक्यंखलुभवेद्रामसहायेनत्वयानघ ॥ सुरराज्यमभिप्राप्तुंस्वराज्यंकिमुतप्रभो ॥ ३ ॥ सोहं सभाज्योबंधूनांसुहृदांचैवराघव ॥ यस्याग्निसाक्षिकंमित्रंलब्धंराघववंशजम् ॥ ४ ॥ अहमप्यनुरूपस्तेवयस्योज्ञास्यसेशनैः ॥ नतुवक्तुंसमर्थोहं त्वयिआत्मगतान्गुणान् ॥ ५ ॥ महात्मनांतुभूयिष्ठंत्वद्विधानांकृतात्मनाम् ॥ निश्चलाभवतिप्रीतिर्धैर्यमात्मवतांवर ॥ ६ ॥

काव्येकिष्किंधाकांडेसप्तमःसर्गः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तेनवाक्येनअनृतंनोक्तपूर्वंमेइत्यादिवाक्येन ॥ १ ॥ उपपन्नःसंपन्नः ॥ २ ॥ ३ ॥ सभाज्यःपूज्यः यस्ययेन राघववंश जंमित्रंलब्धम् ॥ ४ ॥ अनुरूपःयोग्यः ज्ञास्यसे आनुरूप्यमितिशेषः नतुवक्तुंसमर्थः आत्मप्रशंसामरणंममेतिन्यायात् ॥ ५ ॥ भूयिष्ठमधिकंप्रीतिर्निश्चलाभवति वयस्यानामितिशेषःआ त्मवतांस्वाधीनानाम् ॥ ६ ॥

साधूनांवयस्यानां साधवोवयस्याः रजतमित्याद्युपलक्षणम् ॥ ७ ॥ वयस्यःपरमागतिः वयस्यस्येतिशेषः ॥ ८ ॥ तथाविधंस्वरसतोधनादित्यागप्रवर्तकमित्यर्थः ॥ ९ ॥ तत्तथेति यदुक्तंवय
स्ययोर्धनविभागादिकंतन्ममापिसंमतमित्यब्रवीदित्यर्थः लक्ष्म्याकांत्यायुतोरामःवासवस्येववासवसदृशस्यलक्ष्मणस्येत्यन्वयः लक्ष्मणस्याग्रतइत्यनेनयथाममलक्ष्मणस्यमैत्रीतथैवतवापी
त्यपिसूचितम् ॥ १० ॥ ततःतद्दिनापगमोत्तरं द्वितीयदिनेइत्यर्थः स्थितंदृष्ट्वा भूमावितिशेषः ॥ ११ ॥ ईषत्सुपुष्पंपत्राढ्यंपत्रबहुलम् ॥ १२ ॥ सराघवःसुग्रीवोनिषसाद ॥ १३ ॥ १४ ॥ सु

रजतंवासुवर्णंवाशुभान्याभरणानिच ॥ अविभक्तानिसाधूनामवगच्छंतिसाधवः ॥ ७ ॥ आढ्योवापिदरिद्रोवादुःखितःसुखितोपिवा ॥ निर्दोष
श्चसदोषश्चवयस्यःपरमागतिः ॥ ८ ॥ धनत्यागःसुखत्यागोदेशत्यागोपिवाऽनघ ॥ वयस्यार्थेप्रवर्ततेस्नेहंदृष्ट्वातथाविधम् ॥ ९ ॥ तत्तथेत्यब्रवीद्रामः
सुग्रीवंप्रियदर्शनम् ॥ लक्ष्मणस्याग्रतोलक्ष्म्यावासवस्येवधीमतः ॥ १० ॥ ततोरामंस्थितंदृष्ट्वालक्ष्मणंचमहाबलम् ॥ सुग्रीवःसर्वतश्चक्षुर्वनेलो
लमपातयत् ॥ ११ ॥ सददर्शततःसालमविदूरेहरीश्वरः ॥ सुपुष्पमीषत्पत्राढ्यंभ्रमरैरुपशोभितम् ॥ १२ ॥ तस्यैकांपर्णबहुलांशाखांभंक्त्वासुशो
भिताम् ॥ रामस्यास्तीर्यसुग्रीवोनिषसादसराघवः ॥ १३ ॥ तावासीनौततोदृष्ट्वाहनूमानपिलक्ष्मणम् ॥ शालशाखांसमुत्पाट्यविनीतमुपवेशयत्
॥ १४ ॥ सुखोपविष्टंरामंतुप्रसन्नमुदधिंयथा ॥ सालपुष्पावसंकीर्णेतस्मिन्गिरिवरोत्तमे ॥ १५ ॥ ततःप्रहृष्टःसुग्रीवःश्लक्ष्णयाशुभयागिरा ॥ उवा
चप्रणयाद्रामंहर्षव्याकुलिताक्षरम् ॥ १६ ॥ अहंविनिकृतोभ्रात्राचराम्येषभयार्दितः ॥ ऋष्यमूकंगिरिवरंहृतभार्यःसुदुःखितः ॥ १७ ॥ सोहंत्रस्तो
भयेमग्नोवनेसंभ्रांतचेतनः ॥ वालिनानिकृतोभ्रात्राकृतवैरश्चराघव ॥ १८ ॥ वालिनोमेभयार्तस्यसर्वलोकाभयंकर ॥ ममापित्वमनाथस्यप्रसा
दंकर्तुमर्हसि ॥ १९ ॥ एवमुक्तस्तुतेजस्वीधर्मज्ञोधर्मवत्सलः ॥ प्रत्युवाचसकाकुत्स्थःसुग्रीवंप्रहसन्निव ॥ २० ॥ उपकारफलंमित्रमपकारोरिलक्ष
णम् ॥ अद्यैवतंवधिष्यामितवभार्यापहारिणम् ॥ २१ ॥ इमेहिमेमहाभागपत्रिणस्तिग्मतेजसः ॥ कार्तिकेयवनोद्भूताःशराहेमविभूषिताः ॥ २२ ॥

खोपविष्टंरामंतुदृष्ट्वेतिशेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥ अहंविनिकृतइतिपूर्वदिवसोक्तार्थस्मारणंतदर्थस्यावश्यानुष्ठेयत्वाभिप्रायेण ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ ननुभ्रातृत्वमरित्वेनविरुद्धमिति
जनाशंकायांस्वयमेवोत्तरयति उपकारेत्यादि उपकाररूपफलमेवमित्रत्वेप्रयोजकंनत्वेकोदरेजन्मेत्याशयः ॥ २१ ॥ कार्तिकेयस्यस्कंदस्योत्पत्तिक्षेत्रभूतंवनंशरवणंतत्रोत्पन्नकांडाः ॥ २२ ॥

शोभनानिपर्वाणियेषांते ॥ २३ ॥ भ्रातरंअमित्रमपिएकोदरजन्ममात्रेणतथाव्यवस्थितंपश्य द्वित्रैर्दिवसैरितिशेषः ॥ २४ ॥ २५ ॥ दुःखाशयात्पुनराह रामेत्यादि शोकार्तगतित्वाद्वयस्यत्वा
च्चत्वयिदेवनम् ॥ २६ ॥ वयस्यत्वमुपपादयन्करुणामुत्पादयति त्वंहीति अग्निसाक्षिकंपाणिप्रदानेनवयस्यइत्यन्वयः ॥ २७ ॥ अवक्तव्यमपिवयस्यइतिकृत्वाविस्रब्धोविश्वस्तोवदामि हर

कंकपत्रपरिच्छन्नामहेंद्राशनिसंनिभाः ॥ सुपर्वाणःसुतीक्ष्णाग्राःसरोषाभुजगाइव ॥ २३ ॥ वालिसंज्ञममित्रंतेभ्रातरंकृतकिल्बिषम् ॥ शरैर्विनि
हतंपश्यविकीर्णमिवपर्वतम् ॥ २४ ॥ राघवस्यवचःश्रुत्वासुग्रीवोवाहिनीपतिः ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेसाधुसाध्वितिचाब्रवीत् ॥ २५ ॥ रामशोकाभिभू
तोहंशोकार्तानांभवान्गतिः ॥ वयस्यइतिकृत्वाहित्वय्यहंपरिदेवये ॥ २६ ॥ त्वंहिपाणिप्रदानेनवयस्योमेग्निसाक्षिकम् ॥ कृतःप्राणैर्बहुमतःसत्येन
चशपाम्यहम् ॥ २७ ॥ वयस्यइतिकृत्वाचविस्रब्धःप्रवदाम्यहम् ॥ दुःखमंतर्गतंतन्मेमनोहरतिनित्यशः ॥ २८ ॥ एतावदुक्त्वावचनंबाष्पदूषितलो
चनः ॥ बाष्पदूषितयावाचानोच्चैःशक्नोतिभाषितुम् ॥ २९ ॥ बाष्पवेगंतुसहसानदीवेगमिवागतम् ॥ धारयामासधैर्येणसुग्रीवोरामसंनिधौ ॥ ३० ॥
सनिगृह्यतुतंबाष्पंप्रमृज्यनयनेशुभे ॥ विनिःश्वस्यचतेजस्वीराघवंपुनरूचिवान् ॥ ३१ ॥ पुराहंवालिनारामराज्यात्स्वादवरोपितः ॥ परुषाणिचसं
श्राव्यनिर्धूतोस्मिबलीयसा ॥ ३२ ॥ हृताभार्याचमेतेनप्राणेभ्योपिगरीयसी ॥ सुहृदश्चमदीयायेसंयताबंधनेषुते ॥ ३३ ॥ यत्नवांश्चसदुष्टात्माम
द्विनाशायराघव ॥ बहुशस्तत्प्रयुक्ताश्चवानरानिहतामया ॥ ३४ ॥ शंकयात्वेतयाहंचदृष्ट्वात्वामपिराघव ॥ नोपसर्पाम्यहंभीतोभयेसर्वेहिबिभ्यति
॥ ३५ ॥ केवलंहिसहायामेहनुमत्प्रमुखास्त्विमे ॥ अतोहंधारयाम्यद्यप्राणान्कृच्छ्रगतोपिसन् ॥ ३६ ॥ एतेहिकपयःस्निग्धामांरक्षंतिसमंततः ॥ सह
गच्छंतिगंतव्येनित्यंतिष्ठंतिचास्थिते ॥ ३७ ॥ संक्षेपस्त्वेषमेरामकिमुक्त्वाविस्तरंहिते ॥ समेज्येष्ठोरिपुर्भ्रातावालीविश्रुतपौरुषः ॥ ३८ ॥

तिक्षीणंकरोति ॥ २८ ॥ नशक्नोतिनाशक्नोत् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ वालिविनिकारंसंक्षेपेणाह पुराहमिति स्वाद्राज्यात्विद्यमानज्येष्ठोचिताद्वानरराज्यात् अवरोपितोऽपहृताधिकारः
निर्धूतोभर्त्सितः ॥ ३२ ॥ बंधनेषुबंधनागारेषु संयताबद्धाः ॥ ३३ ॥ तत्प्रयुक्तामद्वधायतत्प्रेरिताः ॥ ३४ ॥ एतयाशंकयामद्वधायवालिप्रेरितत्वशंकयानोपसर्पामिनोपासर्पं भयेयत्किंचिद्भ
यप्राप्तौ बिभ्यतिसर्वेनएवेतिशेषः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ संक्षेपस्त्वेषइत्येतच्छब्दार्थः समेज्येष्ठइति ॥ ३८ ॥

तद्विनाशेपीति यद्यपिभ्रातृनाशोदुःखायतथापिअनंतरंसंप्रतिविद्यमानंमेदुःखंतद्विनाशेएवप्रमृष्टंस्यात् अपिरेवार्थे तदेवाह सुखमिति ॥ ३९ ॥ ४० ॥ तन्निमित्तंतत्त्वतःश्रोतुमिच्छामीत्यन्वयः ॥ ४१ ॥ तवतेनवैरस्यकारणंश्रुत्वायुवयोर्बलाबलंचश्रुत्वानंतर्यात्तदनंतरोत्पन्नविमर्शात्संप्रधार्यनिश्चित्यहिनिश्चयेनतवसुखंत्वत्सुखसाधनंवालिवधंविधास्यामि ॥ ४२ ॥ अंभःसंबंधीप्रावृट्कालिकोवेगइवमेअमर्षोवर्धते ॥ ४३ ॥ यावदारोप्यतेआरोपयिष्यामि सृष्टोविसृष्टःरिपुर्निरस्तश्च समुच्चयालंकारः व्यंग्यातिशयोक्तिश्च ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ तत्त्वंतात्त्विकंवैरस्यकार

तद्विनाशेपिमेदुःखंप्रमृष्टंस्यादनंतरम् ॥ सुखंमेजीवितंचैवतद्विनाशनिबंधनम् ॥ ३९ ॥ एषमेरामशोकांतःशोकार्तेननिवेदितः ॥ दुःखितःसुखितो
वापिसख्युर्नित्यंसखागतिः ॥ ४० ॥ श्रुत्वैतच्चवचोरामःसुग्रीवमिदमब्रवीत् ॥ किंनिमित्तमभूद्वैरंश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ ४१ ॥ सुखंहिकारणंश्रु
त्वावैरस्यतववानर ॥ आनंतर्याद्विधास्यामिसंप्रधार्यबलाबलम् ॥ ४२ ॥ बलवान्हिममामर्षःश्रुत्वात्वामवमानितम् ॥ वर्धतेहृदयोत्कंपीप्रावृड्वे
गइवांभसः ॥ ४३ ॥ हृष्टःकथयविस्रब्धोयावदारोप्यतेधनुः ॥ सृष्टश्चहिमयाबाणोनिरस्तश्चरिपुस्तव ॥ ४४ ॥ एवमुक्तस्तुसुग्रीवःकाकुत्स्थेनमहात्मना
प्रहर्षमतुलंलेभेचतुर्भिःसहवानरैः ॥ ४५ ॥ ततःप्रहृष्टवदनःसुग्रीवोलक्ष्मणाग्रजे ॥ वैरस्यकारणंतत्त्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ ४६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्री
मद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेऽष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ ॥९॥ ॥ वालीनाममममभ्राताज्येष्ठःशत्रुनिषूदनः ॥ पितुर्बहुमतो
नित्यंममचापितथापुरा ॥ १ ॥ पितर्युपरतेतस्मिन्ज्येष्ठोयमितिमंत्रिभिः ॥ कपीनामीश्वरोराज्येकृतःपरमसंमतः ॥ २ ॥ राज्यंप्रशासतस्तस्यपितृ
पैतामहंमहत् ॥ अहंसर्वेषुकालेषुप्रणतःप्रेष्यवत्स्थितः ॥ ३ ॥ मायावीनामतेजस्वीपूर्वजोदुंदुभेःसुतः ॥ तेनतस्यमहद्वैरंवालिनःस्त्रीकृतंपुरा ॥ ४ ॥
सतुसुप्तेजनेरात्रौकिष्किंधाद्वारमागतः ॥ नर्दतिस्मसुसंरब्धोवालिनंचाह्वयद्रणे ॥ ५ ॥ प्रसुप्तस्तुममभ्रातानर्दतोभैरवस्वनम् ॥ श्रुत्वानमृष्येवा
लीनिष्पपातजवात्तदा ॥ ६ ॥ सतुवैनिःसृतःक्रोधात्तंहंतुमसुरोत्तमम् ॥ वार्यमाणस्ततःस्त्रीभिर्मयाचप्रणतात्मना ॥ ७ ॥

णमित्यन्वयः ॥ ४६ ॥ चघमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेअष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ उपक्रांतमेवाह वालीति पितुःक्षेत्रिणः मात्रैक्याच्चभ्रातृत्वंभीमार्जुनादिवत् ॥ १ ॥ कपीनांराज्येइत्यन्वयः ॥ २ ॥ पितृपैतामहं आर्षत्वादुत्तरपदवृद्धिः ॥ ३ ॥ मायावीत्यन्वर्थंनाम पूर्वजोज्येष्ठः स्त्रीकृतंस्त्रीनिमित्तं अयमितिहासःक्वचित्पुराणेशोधनीयोबहुदर्शिभिः ॥ ४ ॥ सुप्तेजनेरात्रौसुप्तजनेभागेअर्धरात्रे रणनिमित्तम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ तृणैरावृतंछन्नंविवरंविलंआसाद्यप्राप्यविष्ठितौस्थितौ ॥ ११ ॥ विलंप्रविष्टंदृष्ट्वा ॥ १२ ॥ १३ ॥ एतद्वचोरिपुवधायविलप्रवेशवचनंयाचितः सहप्रवेशमितिशेषः स्वपादाभ्यांशापयित्वास्वपादशपथपूर्वंसहप्रवेशान्निवार्ययावन्मदागमनंतावद्विलद्वारितिष्ठेतिचोक्त्वेत्यर्थः ॥ १४ ॥ साग्रःसंवत्सरःकिंचिदधिकःसंवत्सरः द्वारिस्थितस्यचममसकालःसाग्रःसंवत्सरोव्यत्यवर्ततअतिक्रांतः तावत्पर्यंतंमयातत्रैवंस्थितमित्याशयः ॥ १५ ॥ ततोयदाहतंभ्रातरंनपश्यामितदाऽहंभ्रातरंनष्टंदर्शनाविषयंजातं स्नेहादागतसंभ्रमआगतक्षोभोजातः पापशंकिम

सतुनिर्धूयताःसर्वानिर्जगाममहाबलः॥ ततोहमपिसौहार्दान्निःसृतोवालिनासह ॥ ८ ॥ सतुमेभ्रातरंदृष्ट्वामांचदूरादवस्थितम्॥ असुरोजातसंत्रासःप्रदुद्रावतदाभृशम्॥ ९ ॥ तस्मिन्द्रवतिसंत्रस्तेह्यावांद्रुततरंगतौ॥ प्रकाशोपिकृतोमार्गश्चंद्रेणउद्गच्छतातदा ॥ १० ॥ सतृणैरावृतंदुर्गंधरण्याविवरंमहत्॥ प्रविवेशासुरोवेगादावामासाद्यविष्ठितौ॥ ११ ॥ तंप्रविष्टंरिपुंदृष्ट्वाविलंरोषवशंगतः॥ मामुवाचततोवालीवचनंक्षुभितेंद्रियः॥ १२॥ इहतिष्ठाद्यसुग्रीवविलद्वारिसमाहितः ॥ यावदत्रप्रविश्याहंनिहन्मिसमरेरिपुम् ॥ १३ ॥ मयात्वेतद्वचःश्रुत्वायाचितःसपरंतपः ॥ शापयित्वासमांपद्भ्यांप्रविवेशविलंततः॥ १४ ॥ तस्यप्रविष्टस्यविलंसाग्रःसंवत्सरोगतः॥ स्थितस्यचविलद्वारिसकालोव्यत्यवर्तत ॥ १५॥ अहंतुनष्टंतंज्ञात्वास्नेहादागतसंभ्रमः॥ भ्रातरंनप्रपश्यामिपापशंकिचमेमनः॥ १६॥ अथदीर्घस्यकालस्यबिलात्तस्माद्विनिःसृतम्॥ सफेनंरुधिरंदृष्ट्वाततोहंभृशदुःखितः ॥ १७॥ नर्दतामसुराणांचध्वनिर्मेश्रोत्रमागतः॥ नरतस्यचसंग्रामेक्रोशतोपिस्वनोगुरोः॥ १८ ॥ अहंत्ववगतोबुद्ध्याचिह्नैस्तैर्भ्रातरंहतम् ॥ पिधायचविलद्वारंशिलयागिरिमात्रया ॥ १९ ॥ शोकार्तश्चोदकंकृत्वाकिष्किंधामागतःसखे॥ गूहमानस्यमेतत्त्वंयत्नतोमंत्रिभिःश्रुतम्॥ २०॥ ततोहंतैःसमागम्यसमेतैरभिषेचितः॥ राज्यंप्रशासतस्तस्यन्यायतोममराघव॥ २१ ॥ आजगामरिपुंहत्वादानवंसतुवानरः॥ अभिषिक्तंतुमांदृष्ट्वाक्रोधात्संरक्तलोचनः॥ २२॥ मदीयान्मंत्रिणोबद्ध्वापरुषंवाक्यमब्रवीत्॥ निग्रहेचसमर्थस्यतंपापंप्रतिराघव ॥ २३॥

रणशंकिमेमनोजातंच ॥ १६ ॥ १७ ॥ संग्रामेरतस्यनिरतस्यक्रोशतोपिगुरोःस्वनोनश्रोत्रमागतइत्यनुकर्षः ॥१८॥ चिह्नैर्विलद्वारिरुधिरनिःसरणासुरीयसंग्रामक्रोशनादिभिर्भ्रातरंहतमवगतःज्ञातवान् पिधायराक्षसनिर्गमशंकया ॥ १९ ॥ यत्नतोगूहमानस्यापिमेतत्त्वंवालिवृत्तांतविषयंमंत्रिभिर्वालिमंत्रिभिःश्रुतम ॥ २० ॥ समेतैर्मिलितैः तस्यराज्यमितिबुद्ध्यैवन्यायतःप्रशासतोममसमीपमाजगामसवानरइत्यन्वयः ॥ २१ ॥ २२ ॥ मदीयान्मदभिषेककर्तॄन् नियहेसमर्थस्यापिमेबुद्धिर्भ्रातृगौरवेणयंत्रितासंकुचितासतीतंपापंप्रतिनिग्रहायनप्रावर्तत ॥ २३ ॥

उक्तानुवादपूर्वमवशिष्टव्यापारकथनं हत्वेत्यादि ॥ २४ ॥ २५ ॥ अपितथापीत्यर्थः ॥ २६ ॥ चखमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिंष्कधा
कांडेनवमःसर्गः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ संरब्धंक्रोधावेशादेवक्षुभितचित्तं हितकाम्ययाआत्महितेच्छया ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४॥५ ॥ विषादात्प्राविशमित्यन्वयः ॥ ६ ॥ अभिषिक्तो

नप्रावर्ततमेबुद्धिर्भ्रातृगौरवयंत्रिता ॥ हत्वाशत्रुंसमेभ्राताप्रविवेशपुरंतदा ॥ २४ ॥ मानयंस्तंमहात्मानंयथावच्चाभिवादयम् ॥ उक्ताश्चनाशिष
स्तेनप्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ २५ ॥ नत्वापादावहंतस्यमुकुटेनास्पृशंप्रभो ॥ अपिवालीममक्रोधान्नप्रसादंचकारसः ॥ २६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०
आ०किष्किंधाकांडेनवमःसर्गः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततःक्रोधसमाविष्टंसंरब्धंतमुपागतम् ॥ अहंप्रसादयांचक्रेभ्रातरंहितकाम्यया ॥ १ ॥
दिष्ट्यासिकुशलीप्राप्तोनिहतश्चत्वयारिपुः ॥ अनाथस्यहिमेनाथस्त्वमेकोनाथनंदन ॥ २ ॥ इदंबहुशलाकंतेपूर्णचंद्रमिवोदितम् ॥ छत्रंसवालव्यज
नंप्रतीच्छस्वमयाधृतम् ॥ ३ ॥ आर्तस्तस्यबिलद्वारिस्थितःसंवत्सरंनृप ॥ दृष्ट्वाचशोणितंद्वारिबिलाच्चापिसमुत्थितम् ॥ ४ ॥ शोकसंविग्नहृदयोभृ
शंव्याकुलितेंद्रियः ॥ अपिधायबिलद्वारंशैलशृंगेणतत्तदा ॥ ५ ॥ तस्माद्देशादपाक्रम्यकिष्किंधांप्राविशंपुनः ॥ विषादात्त्विहमांदृष्ट्वापौरैर्मंत्रिभिरे
वच ॥ ६ ॥ अभिषिक्तोनकामेनतन्मेक्षंतुंत्वमर्हसि ॥ त्वमेवराजामानार्हःसदाचाहंयथापुरा ॥ ७ ॥ राजभावेनियोगोयंममत्वद्विरहात्कृतः ॥ सामा
त्यपौरनगरंस्थितंनिहतकंटकम् ॥ ८ ॥ न्यासभूतमिदंराज्यंतवनिर्यातयाम्यहम् ॥ माचरोषंकृथाःसौम्यममशत्रुनिषूदन ॥ ९ ॥ याचेत्वांशिरसारा
जन्मयाबद्धोयमंजलिः ॥ बलादस्मिन्समागम्यमंत्रिभिःपुरवासिभिः ॥ १० ॥ राज्यभावेनियुक्तोहंशून्यदेशजिगीषया ॥ स्निग्धमेवंब्रुवाणंमांस
विनिर्भर्त्स्यवानरः ॥ ११ ॥ धिक्त्वामितिचमामुक्त्वाबहुतत्तदुवाचह ॥ प्रकृतीश्चसमानीयमंत्रिणश्चैवसंमतान् ॥ १२ ॥

बलात्नकामेननमदीयराज्येच्छया तत्तस्मान्मेदैवागतापराधंक्षंतुमर्हसि यथापुरातवसेवकस्तथैवसदाइदानीमपीत्यर्थः ॥ ७ ॥ राजभावेराज्येऽयंममनियोगोमंत्रिभिस्त्वद्विरहात्कृतोऽमात्यपौर
सहितंनगरंनिहतकंटकंअराजत्वप्रयुक्तदोषरहितंकर्तुमितिशेषः तच्चेदंत्वदीयराज्यंमयिन्यासभूतंस्थितंअहंतवनिर्यातयामिमारोषंकृथाइत्यन्वयः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ शून्यदेशस्यराजहीनदे
शस्ययापरेषांजिगीषातयातन्निवृत्तिहेतुना मशकार्थोधूमइतिवद्यंप्रयोगः ॥ ११ ॥ तत्तदुवाच अवाच्यवचनजातमित्यर्थः प्रकृतीःस्वीयप्रजाः ॥ १२ ॥

मांप्रतिपरमंगर्हितंवाक्यंसुहृदांमध्येआह ममविगर्हणाहेतुंचसभासदानभ्येत्याह विदितंवइति युष्माकंविदितंप्रत्यक्षसिद्धम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ सद्वितीयंभ्रात्रासहायम् ॥ १५ ॥ १६ ॥
॥ १७ ॥ शक्तिरिच्छाशक्तिः प्रतीक्षप्रतीक्षस्व ॥ १८ ॥ स्थितोऽयं विलद्वारीतिशेषः ॥ १९ ॥ अनिर्वेदात्संवत्सरान्वेषणेपिदर्शनाभावाद्भयावहः सतुकथंचिद्दृष्टोनिहतश्च समुच्चयाऽलंकारः
॥२०॥ भुवस्तलेऽधस्तलेपातालेस्तनतःशब्दंकुर्वतस्तस्यास्यात्प्रवृत्तेनरुधिरौघेणपूर्णंतद्बिलंदुराक्रममासीत् ॥ २१ ॥ विक्रांतंशूरंतंप्रसिद्धंमायाविनंसुखंसूदयित्वातुइहागंतुंनिष्क्रामंनिर्गममार्गं

मामाहसुहृदांमध्येवाक्यंपरमगर्हितम् ॥ विदितंवोमयारात्रौमायावीसमहासुरः ॥ १३ ॥ मांसमाह्वयतक्रुद्धोयुद्धाकांक्षीतदापुरा ॥ तस्यतद्भाषि
तंश्रुत्वानिःसृतोहंनृपालयात् ॥ १४ ॥ अनुयातश्चमांतूर्णमयंभ्रातासुदारुणः ॥ सतुदृष्ट्वैवमांरात्रौसद्वितीयंमहाबलः ॥ १५ ॥ प्राद्रवद्भयसंत्रस्तो
वीक्ष्यावांसमुपागतौ ॥ अभिद्रुतस्तुवेगेनविवेशसमहाबिलम् ॥ १६ ॥ तंप्रविष्टंविदित्वातुसुघोरंसुमहद्बिलम् ॥ अयमुक्तोथमेभ्रातामयातुक्रूर
दर्शनः ॥ १७ ॥ अहत्वानास्तिमेशक्तिःप्रतिगंतुमितःपुरीम् ॥ बिलद्वारिप्रतीक्षत्वंयावदेनंनिहन्म्यहम् ॥ १८ ॥ स्थितोयमितिमत्वाहंप्रविष्टस्तुदुरा
सदम् ॥ तंमेमार्गयतस्तत्रगतःसंवत्सरस्तदा ॥ १९ ॥ सतुदृष्टोमयाशत्रुरनिर्वेदाद्भयावहः ॥ निहतश्चमयासद्यःससर्वैःसहबंधुभिः ॥ २० ॥ तस्यैवच
प्रवृत्तेनरुधिरौघेणतद्बिलम् ॥ पूर्णमासीदुराक्रामंस्तनतस्तस्यभूतले ॥ २१ ॥ सूदयित्वातुतंशत्रुंविक्रांतंतमहंसुखम् ॥ निष्क्रामंनेहपश्यामिबिलस्य
पिहितंमुखम् ॥ २२ ॥ विक्रोशमानस्यतुमेसुग्रीवेतिपुनःपुनः ॥ यतःप्रतिवचोनास्तिततोहंभृशदुःखितः ॥ २३ ॥ पादप्रहारैस्तुमयाबहुभिःपरिपाति
तम् ॥ ततोहंतेननिष्क्रम्यपथापुरमुपागतः ॥ २४ ॥ तत्रानेनास्मिसंरुद्धोराज्यंमृगयतात्मनः ॥ सुग्रीवेणनृशंसेनविस्मृत्यभ्रातृसौहृदम् ॥ २५ ॥ एव
मुक्त्वातुमांतत्रवस्त्रेणैकेनवानरः ॥ तदानिर्वासयामासवालीविगतसाध्वसः ॥ २६ ॥ तेनाहमपविद्धश्चहृतदारश्चराघव ॥ तद्भयाच्चमहींसर्वांक्रांत
वान्सवनार्णवाम् ॥ २७ ॥ ऋष्यमूकंगिरिवरंभार्याहरणदुःखितः ॥ प्रविष्टोस्मिदुराधर्षंवालिनःकारणांतरे ॥ २८ ॥

नपश्यामि यतोबिलस्यमुखंपिहितम् ॥२२॥ २३॥ तेनपथाबिलद्वारमार्गेण ॥ २४ ॥ आत्मनोराज्यंमृगयतामार्गयताऽनेनतत्रबिलद्वारेसंरुद्धःनिरुद्धगतिकःकृतः ॥ २५ ॥ एकेनवस्त्रेणेति अ
न्यत्सर्वंममहृत्वेत्यर्थः ॥ २६ ॥ अपविद्धोनिरस्तः ॥ २७ ॥ ऋष्यमूकंप्रविष्टोस्मि अन्यत्रनिर्भयस्थितिमलभमानः अत्रनिर्भयस्थितिःकथंतत्राह दुराधर्षमिति मतंगशापलक्षणेकारणविशे
षेसतिवालिनादुराधर्षंदुष्प्रवेशम् ॥ २८ ॥

वैरानुकथनंवैरकारणम् ॥ २९ ॥ वालिनइतिपंचमी ॥ ३० ॥ ३१ ॥ रुषान्विताःरुष्टेनमयापातिताः ॥३२॥ चारित्रदूषकःनिषिद्धानिषिद्धज्ञानवत्त्वेसतिजीवतोभ्रातुर्भार्यापहारात् ॥ ३३॥
आत्मानुमानात् अयंशोकाब्धिमग्नोरिपुहृतदारत्वात्मद्वदित्यनुमानम् बाढंप्राप्स्यसिभार्याम् पुष्कलंराज्यंच ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ मङ्मानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलके

एतत्तेसर्वमाख्यातंवैरानुकथनंमहत्॥ अनागसामयाप्राप्तंव्यसनंपश्यराघव ॥ २९ ॥ वालिनश्चभयात्तस्यसर्वलोकभयापह ॥ कर्तुमर्हसिमेवीरप्र
सादंतस्यनिग्रहात्॥३०॥एवमुक्तःसतेजस्वीधर्मज्ञोधर्मसंहितम्॥वचनंवक्तुमारेभेसुग्रीवंप्रहसन्निव॥३१॥अमोघाःसूर्यसंकाशानिशितामेशरा
इमे ॥ तस्मिन्वालिनिदुर्वृत्तेपतिष्यंतिरुषान्विताः॥३२॥यावत्तंनहिपश्येयंतवभार्यापहारिणम्॥ तावत्सजीवेत्पापात्मावालीचारित्रदूषकः॥३३॥
आत्मानुमानात्पश्यामिमग्नस्त्वंशोकसागरे॥ त्वामहंतारयिष्यामिबाढंप्राप्स्यसिपुष्कलम्॥३४॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाहर्षपौरुषवर्धनम्॥ सुग्रीवःप
रमप्रीतःसुमहद्वाक्यमब्रवीत्॥३५॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०कि०कां०दशमःसर्गः॥ १०॥ ॥६॥ ॥ रामस्यवचनंश्रुत्वाहर्षपौरुषव
र्धनम्॥ सुग्रीवःपूजयांचक्रेराघवंप्रशशंसच ॥ १॥ असंशयंप्रज्वलितैस्तीक्ष्णैर्मर्मातिगैःशरैः॥ त्वंदहेःकुपितोलोकान्युगांतइवभास्करः॥ २॥ वा
लिनःपौरुषंयत्तद्यच्चवीर्यंधृतिश्चया॥ तन्ममैकमनाःश्रुत्वाविधत्स्वयदनंतरम्॥३॥ समुद्रात्पश्चिमात्पूर्वंदक्षिणादपिचोत्तरम्॥ क्रामत्यनुदितेसूर्ये
वालीव्यपगतक्लमः॥४॥ अग्राण्यारुह्यशैलानांशिखराणिमहांत्यपि॥ ऊर्ध्वमुत्पात्यतरसाप्रतिगृह्णातिवीर्यवान्॥५॥ बहवःसारवंतश्चवनेषुवि
विधाद्रुमाः॥ वालिनातरसाभग्नाबलंप्रथयतात्मनः॥ ६॥ महिषोदुंदुभिर्नामकैलासशिखरप्रभः॥ बलंनागसहस्रस्यधारयामाससवीर्यवान्॥७॥
सवीर्योत्सेकदुष्टात्मावरदानेनमोहितः॥ जगामससमहाकायःसमुद्रंसरितांपतिम्॥८॥

वाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेदशमःसर्गः ॥ १० ॥ ॥ ६ ॥ ॥ इदानींवालिनोबलमाह रामस्येति वचनंबालिबधविषयम् ॥१ ॥ राघवंप्रशशंसेत्युक्तंतांप्रशंसामाह
असंशयमिति ॥ २ ॥ पौरुषंबलवैभवम् वीर्यंपरसंहारशक्तिः धृतिःरणेधैर्यम् ॥ ३ ॥ अनुदितेसूर्येक्रामति ब्राह्मेमुहूर्तेउत्थायेतिशेषः ॥ ४ ॥ ऊर्ध्वमुत्पात्यकंदुकवदितिभावः ॥ ५ ॥ ६ ॥
महिषस्तद्रूपधरः ॥ ७ ॥ ८ ॥

ऊर्मिमंतऊर्मिमत्त्वाद्याकारवंतंसमुद्रमतिक्रम्याविगणय्यतंतदधिष्ठातृदेवतामुवाच ॥ ९ ॥ १० ॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ गजेंद्रऐरावतः ॥१५॥ १६॥ १७॥ १८॥ युद्धेअसमर्थइतिच्छेदः

ऊर्मिमंतमतिक्रम्यसागरंरत्नसंचयम् ॥ ममयुद्धंप्रयच्छेतितमुवाचमहार्णवम् ॥ ९ ॥ ततःसमुद्रोधर्मात्मासमुत्थायमहाबलः ॥ अब्रवीद्वचनंराज
न्नसुरंकालचोदितम् ॥ १० ॥ समर्थोनास्मितेदातुंयुद्धंयुद्धविशारद । श्रूयतांत्वभिधास्यामियस्तेयुद्धंप्रदास्यति ॥ ११ ॥ शैलराजोमहारण्येतप
स्विशरणंपरम् ॥ शंकरश्वशुरोनाम्नाहिमवानितिविश्रुतः ॥ १२ ॥ महाप्रस्रवणोपेतोबहुकंदरनिर्झरः ॥ ससमर्थस्तवप्रीतिमतुलांकर्तुमर्हति ॥ १३ ॥
तंभीतमितिविज्ञायसमुद्रमसुरोत्तमः ॥ हिमवद्वनमागम्यशरश्चापादिवच्युतः ॥ १४ ॥ ततस्तस्यगिरेःश्वेतागजेंद्रप्रतिमाःशिलाः ॥ चिक्षेपबहुधा
भूमौदुंदुभिर्विननादच ॥ १५ ॥ ततःश्वेतांबुदाकारःसौम्यःप्रीतिकराकृतिः ॥ हिमवानब्रवीद्वाक्यंस्वएवशिखरेस्थितः ॥ १६ ॥ क्लेष्टुमर्हसिमांनत्वंदुं
दुभेधर्मवत्सल ॥ रणकर्मस्वकुशलस्तपस्विशरणोह्यहम् ॥ १७ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वागिरिराजस्यधीमतः ॥ उवाचदुंदुभिर्वाक्यंक्रोधात्संरक्तलोचनः
॥ १८ ॥ यदियुद्धेऽसमर्थस्त्वंमद्भयाद्वानिरुद्यमः ॥ तमाचक्ष्वप्रदद्यान्मेयोहियुद्धंयुयुत्सतः ॥ १९ ॥ हिमवानब्रवीद्वाक्यंश्रुत्वावाक्यविशारदः ॥ अ
नुक्तपूर्वंधर्मात्माक्रोधात्तमसुरोत्तमम् ॥ २० ॥ वालीनाममहाप्राज्ञशक्रपुत्रःप्रतापवान् ॥ अध्यास्तेवानरःश्रीमान्किष्किंधामतुलप्रभाम् ॥ २१ ॥
ससमर्थोमहाप्राज्ञस्तवयुद्धविशारदः ॥ द्वंद्वयुद्धंसदातुंतेनमुचेरिववासवः ॥ २२ ॥ तंशीघ्रमभिगच्छत्वंयदियुद्धमिहेच्छसि ॥ सहिदुर्मर्षणोनित्यं
शूरःसमरकर्मणि ॥ २३ ॥ श्रुत्वाहिमवतोवाक्यंकोपाविष्टःसदुंदुभिः ॥ जगामतांपुरींतस्यकिष्किंधांवालिनस्तदा ॥ २४ ॥ धारयन्माहिषंवेषंतीक्ष्ण
शृंगोभयावहः ॥ प्रावृषीवमहामेघस्तोयपूर्णोनभस्तले ॥ २५ ॥ ततस्तुद्वारमागम्यकिष्किंधायामहाबलः ॥ ननर्दकंपयन्भूमिंदुंदुभिर्दुंदुभिर्यथा
॥ २६ ॥ समीपजान्द्रुमान्भंजन्वसुधांदारयन्खुरैः ॥ विषाणेनोल्लिखन्दर्पात्तद्वारंद्विरदोयथा ॥ २७ ॥ अंतःपुरगतोवालीश्रुत्वाशब्दममर्षणः ॥ निष्प
पातसहस्त्रीभिस्ताराभिरिवचंद्रमाः ॥ २८ ॥ मितंव्यक्ताक्षरपदंतमुवाचसदुंदुभिम् ॥ हरीणामीश्वरोवालीसर्वेषांवनचारिणाम् ॥ २९ ॥

॥१९॥ अनुक्तपूर्वंइतःपूर्वंनउक्तोयुद्धदाताऽस्यतमसुरम् ॥२०॥२१॥ एकःसशब्दःप्रसिद्धपराक्रमार्थकः ॥२२॥ २३ ॥ २४॥ २५॥ २६॥ २७॥ २८॥ हरीणामीश्वरोहमस्मीतिशेषः ॥ २९॥

नगरद्वारंमामकमितिशेषः मेविदितोसिमयाज्ञातबलोसि अतःप्राणान्रक्ष ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ स्त्रीसमूहगतोयुद्धायनाह्वातव्यइतिस्मृत्वापक्षांतरमाह अथवेति स्वैरंकामभोगेषुउदयस्ताव
त्पर्यंतंकालोमयोक्तोऽवधिर्गृह्यताम् उदयपर्यंतंत्वांप्रतीक्षइत्यर्थः ॥ ३३ ॥ वानरान्परिष्वज्यतेभ्यःसंप्रदानंप्रीतिदानंदीयताम् संसाधयआमंत्रयस्व पाठांतरेपिउक्तार्थएव ॥ ३४ ॥ सुदृष्टांपुन
र्दर्शनासंभवात् आत्मसमंपुत्रादिकंराज्यरक्षायैराजानंकुरुष्व क्रीडस्वआउदयम् ॥ ३५ ॥ मत्तंपानादिना प्रमत्तमनवहितम् रहितमायुधादिभिः त्वद्विधंत्वामिवस्त्रीमध्यगम् मदमोहितंस्त्रीभोगा

किमर्थंनगरद्वारमिदंरुद्ध्वाविनर्दसे ॥ दुंदुभेविदितोमेसिरक्षप्राणान्महाबल ॥ ३० ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वावानरेंद्रस्यधीमतः ॥ उवाचदुंदुभिर्वाक्यं
क्रोधात्संरक्तलोचनः ॥ ३१ ॥ नत्वंस्त्रीसंनिधौवीरवचनंवक्तुमर्हसि ॥ ममयुद्धंप्रयच्छाद्यततोज्ञास्यामितेबलम् ॥ ३२ ॥ अथवाधारयिष्यामिक्रो
धमद्यनिशामिमाम् ॥ गृह्यतामुदयःस्वैरंकामभोगेषुवानर ॥ ३३ ॥ दीयतांसंप्रदानंचपरिष्वज्यचवानरान् ॥ सर्वशाखामृगेंद्रस्त्वंसंसाधयसुहृज्ज
नम् ॥ ३४ ॥ सुदृष्टांकुरुकिष्किंधांकुरुष्वात्मसमंपुरे ॥ क्रीडस्वचसमंस्त्रीभिरहंतेदर्पशासनः ॥ ३५ ॥ योहिमत्तंप्रमत्तंवाभग्नंवारहितंकृशम् ॥ हन्या
त्सभ्रूणहालोकेत्वद्विधंमदमोहितम् ॥ ३६ ॥ सप्रहस्याब्रवीन्मंदंक्रोधात्तमसुरेश्वरम् ॥ विसृज्यतांस्त्रियःसर्वास्ताराप्रभृतिकास्तदा ॥ ३७ ॥ मत्तो
यमितिमामंस्थायद्यभीतोसिसंयुगे ॥ मदोयंसंप्रहारेस्मिन्वीरपानंसमर्थ्यताम् ॥ ३८ ॥ तमेवमुक्त्वासंक्रुद्धोमालामुत्क्षिप्यकांचनीम् ॥ पित्राद
त्तांमहेंद्रेणयुद्धायव्यवतिष्ठत ॥ ३९ ॥ विषाणयोर्गृहीत्वातंदुंदुभिंगिरिसंनिभम् ॥ अविध्यततदावालीविनदन्कपिकुंजरः ॥ ४० ॥ वालीव्यापाद
यांचक्रेननर्दचमहास्वनम् ॥ श्रोत्राभ्यामथरक्तंतुतस्यसुस्रावपात्यतः ॥ ४१ ॥ तयोस्तुक्रोधसंरंभात्परस्परजयैषिणोः ॥ युद्धंसमभवद्घोरंदुंदुभेर्वा
लिनस्तथा ॥ ४२ ॥ अयुध्यततदावालीशक्रतुल्यपराक्रमः ॥ मुष्टिभिर्जानुभिःपद्भिःशिलाभिःपादपैस्तथा ॥ ४३ ॥ परस्परंघ्नतोस्तत्रवानरासुरयोस्त
दा ॥ आसीद्धीनोऽसुरोयुद्धेशक्रसूनुर्व्यवर्धत ॥ ४४ ॥ तंतुदुंदुभिमुद्यम्यधरण्यामभ्यपातयत् ॥ युद्धेप्राणहरेतस्मिन्निष्पिष्टोदुंदुभिस्तदा ॥ ४५ ॥

र्थंकृतमधुपानादितिकर्तव्यतामूढम् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ मदोयंस्त्रीगोष्ठीजनितोपिवीरपानंवीरैरणेमनउत्साहार्थंक्रियमाणःपानविशेषः समर्थ्यतांज्ञायताम् ॥ ३८ ॥ उत्क्षिप्यकंठेप्रतिमुच्य एषा
हिमालासंग्रामजयदा ॥ ३९ ॥ अविध्यतक्षिप्तवान् ॥ ४० ॥ व्यापादयांचक्रेपातितवान् पात्यतःपात्यमानस्य ॥ ४१ ॥ अस्यैवप्रपंचस्तयोरित्यादि ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ हीनःहीनबलः ॥ ४४ ॥
उद्यम्यहस्ताभ्यामूर्ध्वीकृत्य उत्साद्येतिपाठेउत्पाटितविषाणंकृत्वेत्यर्थः ॥ ४५ ॥

स्रोतोभ्योनासादिद्वारेभ्यः ॥ ४६ ॥ तोलयित्वाहस्तग्रहणेनभारंज्ञात्वा योजनंतावद्दूरम् ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ तस्यविप्रुषःकर्तारंकोन्वयमितिचिंतयामास ॥ ४९ ॥ चिंतायाएवाभिनयोयेनेत्यादि ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ अप्रवेष्टव्यम् नप्रवेष्टव्यमित्यर्थः ॥ ५३ ॥ आसुरींतनुंक्षिपतायेनेमेपादपाःसंभग्नाइत्यन्वयः सयदिमामकंआश्रमंतदागमनमुद्दिश्यसमंतात्परिसरवर्तिपूर्णयोज

स्रोतोभ्योवहुरक्तंतुतस्यसुस्रावपात्यतः ॥ पपातचमहावाहुःक्षितौपंचत्वमागतः ॥ ४६ ॥ तंतोलयित्वावाहुभ्यांगतसत्त्वमचेतनम् ॥ चिक्षेपवेग
वान्वालीवेगेनैकेनयोजनम् ॥ ४७ ॥ तस्यवेगप्रविद्धस्यवक्त्रात्क्षतजविंदवः ॥ प्रपेतुर्मारुतोत्क्षिप्तामतंगस्याश्रमंप्रति ॥ ४८ ॥ तान्दृष्ट्वापतितांस्त
त्रमुनिःशोणितविप्रुषः ॥ क्रुद्धस्तस्यमहाभागचिंतयामासकोन्वयम् ॥ ४९ ॥ येनाहंसहसास्पृष्टःशोणितेनदुरात्मना ॥ कोयंदुरात्मादुर्वुद्धिरकृता
त्माचवालिशः ॥ ५० ॥ इत्युक्तासविनिष्क्रम्यददृशेमुनिसत्तमः ॥ महिषंपर्वताकारंगतासुंपतितंभुवि ॥ ५१ ॥ सतुविज्ञायतपसावानरेणकृतंहितत् ॥
उत्ससर्जमहाशापंक्षेप्तारंवानरंप्रति ॥ ५२ ॥ इहतेनाप्रवेष्टव्यंप्रविष्टस्यवधोभवेत् ॥ वनंमत्संश्रयंयेनदूषितंरुधिरस्रवैः ॥ ५३ ॥ क्षिपतापादपाश्चेमे
संभग्नाश्चासुरींतनुम् ॥ समंतादाश्रमंपूर्णयोजनंमामकंयदि ॥ ५४ ॥ आक्रमिष्यतिदुर्वुद्धिर्व्यक्तंसनभविष्यति ॥ येचास्यसचिवाःकेचित्संश्रिता
मामकंवनम् ॥ ५५ ॥ नचतैरिहवस्तव्यंश्रुत्वायांतुयथासुखम् ॥ तेपिवायदितिष्ठंतिशपिष्येतानपिध्रुवम् ॥ ५६ ॥ वनेस्मिन्मामकेनित्यंपुत्रवत्परिर
क्षिते ॥ पत्रांकुरविनाशायफलमूलाभवायच ॥ ५७ ॥ दिवसश्चाद्यमर्यादायंद्रष्टाश्वोस्मिवानरम् ॥ वहुवर्षसहस्राणिसवैशैलोभविष्यति ॥ ५८ ॥
ततस्तेवानराःश्रुत्वागिरंमुनिसमीरिताम् ॥ निश्चक्रमुर्वनात्तस्मात्तान्दृष्ट्वावालिरब्रवीत् ॥ ५९ ॥ किंभवंतःसमस्ताश्चमतंगवनवासिनः ॥ मत्समी
पमनुप्राप्ताअपिस्वस्तिवनौकसाम् ॥ ६० ॥ ततस्तेकारणंसर्वंतथाशापंचवालिनः ॥ शशंसुर्वानराःसर्वेवालिनेहेममालिने ॥ ६१ ॥

नंतत्पर्यंतम् ॥ ५४ ॥ आक्रमिष्यतिपद्भ्यांस्प्रक्ष्यतितर्हिनभविष्यति नजीविष्यतीत्यर्थः ॥ ५५ ॥ तैर्वालिसचिवैः श्रुत्वामदुत्सृष्टंशापम् ॥ ५६ ॥ शापमेवहेतूपन्यासपूर्वमाह वनेइति फलाद्यभावायतन्नाशायजायंतेयतोऽतःशपिष्यामि ॥ ५७ ॥ अद्यदिवसःअयंदिवसः मर्यादादास्यमानशापस्य तदेवाह यमिति अस्मिअहंयंवानरंवालिसंबंधिनंश्वोद्रष्टासशैलोभविष्यति ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥

याचतेस्मअयाचत शापमोक्षमितिशेषः ॥६२॥ शापधारणेनशापविषयदोषज्ञानेन ॥६३॥६४॥६५॥अस्थिनिचयःशुष्ककायः॥६६॥इमेविपुलाःविशालमूलस्कंधाःशाखावलंबिनःप्रशस्त
बहुशाखावंतः यत्रयेषु एकंएककालमेव वालीओजसाओजोयुक्तकंपनेनसर्वान्निष्पत्रयितुंपत्रहीनान्कर्तुंघटतेचेष्टते तेइमेसप्तसालाइत्यर्थः अनेनवायोरप्यधिकंवलंसूचितम् नहिवायोर्युग
पत्कंपनेनसकलाङ्घ्रिपत्रपातनंक्वचिद्दृष्टचरं कश्चित्तुनिष्पत्रयितुंनिष्पत्रीकर्तुमित्यर्थः एकंसालंशरेणभित्त्वाशरोनिष्पत्रंयथागच्छतितथाकर्तुमतिव्यथयितुमितियावत् सपत्रनिष्पत्रादतिव्यथ

एतच्छ्रुत्वातदावालीवचनंवानरेरितम् ॥ समहर्षिंसमासाद्ययाचतेस्मकृतांजलिः ॥ ६२ ॥ महर्षिस्तमनादृत्यप्रविवेशाश्रमंप्रति ॥ शापधारणभी
तस्तुवालीविक्लवतांगतः ॥ ६३ ॥ ततःशापभयाद्भीतोऋष्यमूकंमहागिरिम् ॥ प्रवेष्टुंनेच्छतिहरिर्द्रष्टुंवापिनरेश्वर ॥ ६४ ॥ तस्याप्रवेशंज्ञात्वाहमि
दंराममहावनम् ॥ विचरामिसहामात्योविषादेनविवर्जितः ॥ ६५ ॥ एषोस्थिनिचयस्तस्यदुंदुभेःसंप्रकाशते ॥ वीर्योत्सेकान्निरस्तस्यगिरिकूटनि
भोमहान् ॥ ६६ ॥ इमेचविपुलाःसालाःसप्तशाखावलंबिनः ॥ यत्रैकंघटतेवालीनिष्पत्रयितुमोजसा ॥ ६७ ॥ एतदस्यासमंवीर्यंमयारामप्रका
शितम् ॥ कथंतंवालिनंहंतुंसमरेशक्ष्यसेनृप ॥ ६८ ॥ तथाब्रुवाणंसुग्रीवंप्रहसन्लक्ष्मणोब्रवीत् ॥ कस्मिन्कर्मणिनिर्वृत्तेश्रद्दध्यावालिनोवधम्
॥ ६९ ॥ तमुवाचाथसुग्रीवःसप्तसालानिमान्पुरा ॥ एवमेकैकशोवालीविव्याधाथसचासकृत् ॥ ७० ॥ रामोनिर्दारयेदेषांबाणेनैकेनचद्रुमम् ॥
वालिनंनिहतंमन्येदृष्ट्वारामस्यविक्रमम् ॥ ७१ ॥ हतस्यमहिषस्यास्थिपादेनैकेनलक्ष्मण ॥ उद्यम्यप्रक्षिपेच्चापितरसाद्वेधनुःशते ॥ ७२ ॥ एवमु
क्त्वातुसुग्रीवोरामंरक्तांतलोचनः ॥ ध्यात्वामुहूर्तंकाकुत्स्थंपुनरेववचोब्रवीत् ॥ ७३ ॥ शूरश्चशूरमानीचप्रख्यातबलपौरुषः ॥ वलवान्वानरोवाली
संयुगेष्वपराजितः ॥ ७४ ॥

नइतिशास्त्रात् अप्राकृतकपित्वाच्चबाणव्यापारस्यापिसंभवइतिव्याचख्यौ ॥ ६७ ॥ उक्तंवालिवीर्यमुपसंहरति एतदिति ॥ ६८ ॥ प्रहसन् भगवद्वीर्याज्ञानादेवंवादइतिहासः ॥६९॥ एवमु
क्तप्रकारेणएकैकशःएकैकस्मिन्कालेसप्तापिसवालीअसकृद्विव्याधपीडितवान् आर्षपरस्मैपदम् सकृत्कृतेःकाकतालीयत्वव्युदासायासकृदिति विव्याधेतिपाठांतरम् तुल्योर्थः ॥ ७० ॥ ए
केनबाणेनैषामेकंद्रुममपिचेन्निर्दारयेत् तदापिवालिनंहतंमन्ये तद्वधयोग्यतासंभावनयेतिभावः पादेनास्थ्नोहस्तेनस्पर्शायोग्यत्वात् तरसाबलेनप्रक्षिपेदपिचेत्तदापिरामस्यविक्रमंदृष्ट्वावालि
नंहतंमन्यइतिसंबंधः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ध्यात्वारामवीर्यस्याप्रत्यक्षत्वाद्रामेणवालिवधःशक्योनवेतिसंचिन्त्य ॥ ७३ ॥ पुनर्मित्रभावेनाह शूरश्चेति ॥ ७४ ॥

यानिवालिकर्माणिसंचिंत्यभीतस्तेनसहरणायभीतः ॥ ७५ ॥ उक्तमेवभीत्यापुनराह तमजय्यमिति ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ त्वांमित्रभूतम् ॥ ७८ ॥ यदिमामाश्रितस्तर्हित्यजवालिभयंतत्राह किंत्विति तद्बलंज्ञातंत्वद्बलंचाज्ञातमतोभयमित्यर्थः ॥ ७९ ॥ तुलयेत्वद्बलपरीक्षांनकुर्वेइतिभावः नावमन्येनभीषयेच किंतुस्वकातर्यादेवपुनर्ब्रवीमीतिभावः ॥ ८० ॥ वाणीवालिवधविष

दृश्यंतेचास्यकर्माणिदुष्कराणिसुरैरपि ॥ यानिसंचिंत्यभीतोहमृष्यमूकमुपाश्रितः ॥ ७५ ॥ तमजय्यमधृष्यंचवानरेंद्रममर्षणम् ॥ विचिंतयन्नमुं चापिऋष्यमूकममुंत्वहम् ॥ ७६ ॥ उद्विग्नःशंकितश्चाहंविचरामिमहावने ॥ अनुरक्तैःसहामात्यैर्हनुमत्प्रमुखैर्वरैः ॥ ७७ ॥ उपालब्धंचमेश्लाघ्यंसन्मित्रंमित्रवत्सल ॥ त्वामहंपुरुषव्याघ्रहिमवंतमिवाश्रितः ॥ ७८ ॥ किंतुतस्यबलज्ञोहंदुर्भ्रातुर्बलशालिनः ॥ अप्रत्यक्षंतुमेवीर्यंसमरेतवराघव ॥ ७९ ॥ नखल्वहंवांतुलयेनावमन्येनभीषये ॥ कर्मभिस्तस्यभीमैश्चकातर्यंजनितंमम ॥ ८० ॥ कामंराघवतेवाणीप्रमाणंधैर्यमाकृतिः ॥ सूचयंति परंतेजोभस्मच्छन्नमिवानलम् ॥ ८१ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासुग्रीवस्यमहात्मनः ॥ स्मितपूर्वमतोरामःप्रत्युवाचहरिंप्रति ॥ ८२ ॥ यदिनप्रत्ययोस्मासुविक्रमेतववानर ॥ प्रत्ययंसमरेश्लाघ्यमहमुत्पादयामिते ॥ ८३ ॥ एवमुक्त्वातुसुग्रीवंसांत्वयन्लक्ष्मणाग्रजः ॥ राघवोदुंदुभेःकायंपादांगुष्ठेनलीलया ॥ ८४ ॥ तोलयित्वामहाबाहुश्चिक्षेपदशयोजनम् ॥ असुरस्यतनुंशुष्कांपादांगुष्ठेनवीर्यवान् ॥ ८५ ॥ क्षिप्तंदृष्ट्वाततःकायंसुग्रीवःपुनरब्रवीत् ॥ लक्ष्मणस्याग्रतोरामंतपंतमिवभास्करम् ॥ हरीणामग्रतोवीरमिदंवचनमर्थवत् ॥ ८६ ॥ आर्द्रःसमांसःप्रत्यग्रःक्षिप्तःकायःपुरासखे ॥ परिश्रांतेनमत्तेनभ्रात्रामेवालिनातदा ॥ ८७ ॥ लघुःसंप्रतिनिर्मांसस्तृणभूतश्चराघव ॥ क्षिप्तएवंप्रहर्षेणभवतारघुनंदन ॥ ८८ ॥ नात्रशक्यंबलंज्ञातुंतववातस्यवाधिकम् ॥ आर्द्रशुष्कमितिह्येतत्सुमहद्राघवांतरम् ॥ ८९ ॥

या प्रमाणंविश्वसनीया यतोधैर्यमकातर्येणतृणीकृत्यवादः आकृतिरनुभवसिद्धोदिव्यविग्रहएतेद्वे परंतेजःसकलजगत्संहारकंतेजःकाममतिशयेनसूचयंतिसूचयतः भस्मच्छन्नानलोपमया गुप्तावस्थितिमहाशक्तिमत्त्वंसूचितम् ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ अस्मासुविक्रमेअस्मन्निष्ठविक्रमे प्रत्ययोविश्वासः ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ अर्थवदुपपत्तियुक्तमिदंवचनमब्रवीत् अनुत्पन्नप्रत्ययइति शेषः ॥ ८६ ॥ तदेवाह आर्द्रइति प्रत्यग्रोनूतनः मत्तेनभोगार्थंपीतमदेन ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ बलाधिक्यनिर्णयेहेतुमाह आर्द्रमिति ॥ ८९ ॥

यद्बलंतत्रेतिशेषः यद्बलेइतिपाठेयदितिअव्ययम् यःसंशयोस्थिप्रक्षेपात्प्राक्बलविषयेआसीत्सोद्याप्यस्त्येवेत्यर्थः तर्हिकिंतेप्रत्ययकारकंतत्राह सालमेकमिति एकंसालंउक्तेषुविनिर्भिद्यब लाबलविषयेव्यक्तिःप्रकटताभवेत् ॥ ९०॥ ९१॥ त्वयाप्रहितःक्षिप्तःशरःइमंसालंविदारयिष्यति अत्रनसंदेहस्तस्मात्त्वयाविमर्शोविचारोनकर्तव्यः मयासख्यासंप्रतिशापितःशपथपूर्वंनियु क्तोऽतोममप्रियंध्रुवंकुरुष्वेत्यर्थः॥९२॥तेजःसुतेजस्विषु विक्रमेवरःश्रेष्ठत्वेनाभिमतोसिभवसीत्यर्थः सालभेदनेसतीतिशेषः॥९३॥गधमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्री०रामायणतिलकेवाल्मी

सएवसंशयस्तातवतस्यचयद्बलम् ॥ सालमेकंविनिर्भिद्यभवेद्व्यक्तिर्बलाबले ॥ ९० ॥ कृत्वैतत्कार्मुकंसज्यंहस्तिहस्तमिवापरम् ॥ आकर्णपूर्णमा यम्यविसृजस्वमहाशरम् ॥ ९१ ॥ इमंहिसालंप्रहितस्त्वयाशरोनसंशयोत्रास्तिविदारयिष्यति ॥ अलंविमर्शेनममप्रियंध्रुवंकुरुष्वराजन्प्रतिशापि तोमया ॥ ९२ ॥ यथाहितेजस्सुवरःसदारविर्यथाहिशैलोहिमवान्महाद्रिषु ॥ यथाचतुष्पत्सुचकेसरीवरस्तथानराणामसिविक्रमेवरः ॥ ९३ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०किष्किंधाकांडेएकादशःसर्गः ॥ ११ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एतच्चवचनंश्रुत्वासुग्रीवस्यसुभाषितम् ॥ प्रत्ययार्थंमहाते जारामोजग्राहकार्मुकम् ॥ १ ॥ सगृहीत्वाधनुर्घोरंशरमेकंचमानदः ॥ सालमुद्दिश्यचिक्षेपपूरयन्सरवैर्दिशः ॥ २ ॥ सविसृष्टोबलवताबाणःस्वर्णप रिष्कृतः ॥ भित्त्वातालान्गिरिप्रस्थंसप्तभूमिंविवेशह ॥ ३ ॥ सायकस्तुमुहूर्तेनतालान्भित्त्वामहाजवः ॥ निष्पत्यचपुनस्तूणंतमेवप्रविवेशह ॥ ४ ॥ ता न्दृष्ट्वासप्तनिर्भिन्नान्सालान्वानरपुंगवः ॥ रामस्यशरवेगेनविस्मयंपरमंगतः ॥ ५ ॥ समूर्ध्नान्यपतद्भूमौप्रलंबीकृतभूषणः ॥ सुग्रीवःपरमप्रीतोरा घवायकृतांजलिः ॥ ६ ॥ इदंचोवाचधर्मज्ञंकर्मणातेनहर्षितः ॥ रामंसर्वास्त्रविदुषांश्रेष्ठंशूरमवस्थितम् ॥ ७ ॥

कीयेआदिकाव्येकिष्किधाकांडेएकादशःसर्गः ॥ ११ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ सएकसालोद्देशेनैवक्षिप्तोपिबाणःसप्तसालान्भित्त्वातदाश्रमगिरिप्रस्थमपि भित्त्वातदाधारभूमिमपिभित्त्वासप्तभूमिरसातलंविवेशेत्यर्थः ॥ ३ ॥ निष्पत्यरसातलपर्यंतंगत्वातत्रत्यासुरान्हत्वातमेवतूणंपूर्वाधारंतूणम् अनेनरामबाणानांचेतनपरशक्तिमद्देवताधिष्ठितत्वं सूचयति तदुक्तम् युगपत्सप्ततालांश्चरघुनाथोविभेदह पातालदानवान्हत्वापुनस्तूणंविवेशचेति ॥ ४ ॥ ५ ॥ प्रलंबीकृतभूषणःसाष्टांगप्रणामवशाल्लंबमानावस्थापन्नोरःकंठादिवर्तिसकल भूषणः कृतांजलिरुत्थानानंतरमितिशेषः ॥ ६ ॥ ७ ॥

सेंद्रानपिसुरान्सर्वांस्त्वंबाणैःपुरुषर्षभ ॥ समर्थःसमरेहंतुंकिंपुनर्वालिनंप्रभो ॥ ८ ॥ येनसप्तमहातालागिरिर्भूमिश्चदारिता ॥ वाणेनैकेनकाकुत्स्थस्यातातेकोरणाग्रतः ॥ ९ ॥ अद्यमेविगतःशोकःप्रीतिरद्यपरामम ॥ सुहृदंत्वांसमासाद्यमहेंद्रवरुणोपमम् ॥ १० ॥ तमद्यैवप्रियार्थंमेवैरिणंभ्रातृरूपिणम् ॥ वालिनंजहिकाकुत्स्थमयाबद्धोयमंजलिः ॥ ११ ॥ ततोरामःपरिष्वज्यसुग्रीवंप्रियदर्शनम् ॥ प्रत्युवाचमहाप्राज्ञोलक्ष्मणानुगतंवचः ॥ १२ ॥ अस्माद्गच्छामकिष्किंधांक्षिप्रंगच्छत्वमग्रतः ॥ गत्वाचाह्वयसुग्रीववालिनंभ्रातृगंधिनम् ॥ १३ ॥ सर्वेतत्वरितंगत्वाकिष्किंधांवालिनःपुरीम् ॥ वृक्षैरात्मानमावृत्यव्यतिष्ठन्गहनेवने ॥ १४ ॥ सुग्रीवोप्यनदद्घोरंवालिनोह्वानकारणात् ॥ गाढंपरिहितोवेगान्नादैर्भिंदन्निवांबरम् ॥ १५ ॥ तंश्रुत्वानिनदंभ्रातुःक्रुद्धोवालीमहाबलः ॥ निष्पपातसुसंरब्धोभास्करोस्ततटादिव ॥ १६ ॥ ततःसतुमुलंयुद्धंवालिसुग्रीवयोरभूत् ॥ गगनेग्रहयोर्घोरंबुधांगारकयोरिव ॥ १७ ॥ तलैरशनिकल्पैश्चवज्रकल्पैश्चमुष्टिभिः ॥ जघ्नतुःसमरेन्योन्यंभ्रातरौक्रोधमूर्छितौ ॥ १८ ॥ ततोरामोधनुष्पाणिस्तावुभौसमुदैक्षत ॥ अन्योन्यसदृशौवीरावुभौदेवाविवाश्विनौ ॥ १९ ॥ यन्नावगच्छत्सुग्रीवंवालिनंवापिराघवः ॥ ततोनकृतवान्बुद्धिंमोक्तुमंतकरंशरम् ॥ २० ॥ एतस्मिन्नंतरेभग्नःसुग्रीवस्तेनवालिना ॥ अपश्यन्राघवंनाथमृष्यमूकंप्रदुद्रुवे ॥ २१ ॥ क्लांतोरुधिरसिक्तांगःप्रहारैर्जर्जरीकृतः ॥ वालिनाभिद्रुतःक्रोधात्प्रविवेशमहावनम् ॥ २२ ॥ तंप्रविष्टंवनंदृष्ट्वावालीशापभयात्ततः ॥ मुक्तोह्यसित्वमित्युक्त्वासनिवृत्तोमहाबलः ॥ २३ ॥

निष्पपा

॥ ८ ॥ भूमिश्च चात्सप्तपातालास्तद्वर्तिनोऽसुराश्च ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ लक्ष्मणानुगतम् तत्सममित्यर्थः यद्वा लक्ष्मणवत्प्रियत्वेनानुगतंस्वीकृतम् सुग्रीवमित्यर्थः ॥ १२ ॥ अस्मादृष्यमूकात् भ्रातृगंधिनंअनर्थकभ्रातृव्यपदेशम् ॥ १३ ॥ आत्मानंस्वदेहान् ॥ १४ ॥ ह्वानकारणादाह्वाननिमित्तंगाढंपरिहितंवस्त्रंयेनेत्यर्थः वाससादृढंकटिंबद्ध्वेत्यर्थः वेगात्नादकारणप्राणवेगादुत्पन्नैरितिशेषः ॥ १५ ॥ भास्करोस्ततटादतिदूरमप्युदयपर्वतंअत्यल्पेनकालेनयाति एवमदृश्यस्थानतयातत्तुल्यगुहातःक्षणेनबहिरागतइत्यर्थः यत्त्वस्तपदेनोदयगिरिलक्षणम् यदपिमेरूत्तरवासिनोधिकृत्येयमुक्तिरितिव्याख्यानंतत्क्लिष्टमसंगतंचेतिस्पष्टंसुधियाम् ॥ १६ ॥ बुधांगारकयोरिव वज्रगोकर्णयोर्यथेतिपाठांतरम् वज्रगोकर्णौतदाख्यपर्वतौयथातथेतिशेषः ॥ १७ ॥ अशनिर्दंभोलिः वज्रंवज्रायुधम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ नावगच्छद्विविच्येतिशेषः ॥ २० ॥ राघवंनाथंरक्षकमित्यपश्यन्अजानन् ॥ २१ ॥ २२ ॥ वनंप्रविष्टंऋष्यमूकस्येतिशेषः सनिवृत्तःपरावृत्तः ॥ २३ ॥

को दूर करने की

॥ २४ ॥ ह्रीमान्पराभूतत्वात् ॥ २५ ॥ विक्रमंसालभेदनेन घातयित्वायुद्धप्रेरणद्वारा किंकृतमनुचितमेवकृतमित्यर्थः ॥ २६ ॥ तामेववेलाम् सम्भ्यर्थेद्वितीया वालिनायुद्धप्रेरणवेलायाम् ततस्तदेत्यर्थः इतःऋष्यमूकवनादित्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ सवाणोवालिसंहारकोबाणः ॥२९॥ तदेवकारणमाह अलंकारेणेति ॥ ३० ॥ वर्चःशरीरकांतिः वांयुवयोः ॥ ३१ ॥ मोहितइति नन्विदमनुचितंयद्भगवतोमोहः अमोहेमोहइत्यनृतकथनंच किंचपलायनसमयेऋष्यमूकाभिमुखधावनेनव्यक्तिरस्येवेतिचेन्न वालिनआयुर्दायासमाप्त्यातथाकारणेपिसुग्रीवसंतोषायस्व

राघवोपिसहभ्रात्रासहचैवहनूमता ॥ तदेववनमागच्छत्सुग्रीवोयत्रवानरः ॥ २४ ॥ तंसमीक्ष्यागतंरामंसुग्रीवःसहलक्ष्मणम् ॥ ह्रीमान्दीनमुवाचे
दंवसुधामवलोकयन् ॥ २५ ॥ आह्वयस्वेति मा मुक्त्वादर्शयित्वाचविक्रमम् ॥ वैरिणाघातयित्वाचकिमिदानींत्वयाकृतम् ॥ २६ ॥ तामेववेलांवक्त
व्यंत्वयाराघवतत्त्वतः ॥ वालिनंननिहन्मीतिततोनाहमितोव्रजे ॥ २७ ॥ तस्यचैवंब्रुवाणस्यसुग्रीवस्यमहात्मनः ॥ करुणंदीनयावाचाराघवःपुनर
ब्रवीत् ॥ २८ ॥ सुग्रीवश्रूयतांतातक्रोधश्चव्यपनीयताम् ॥ कारणंयेनबाणोयंसमयानविसर्जितः ॥ २९ ॥ अलंकारेणवेषेणप्रमाणेनगतेनच ॥
त्वंचसुग्रीववालीचसदृशौस्थःपरस्परम् ॥ ३० ॥ स्वरेणवर्चसाचैवप्रेक्षितेनचवानर ॥ विक्रमेणचवाक्यैश्चव्यक्तिंवांनोपलक्षये ॥ ३१ ॥ ततोहंरूप
सादृश्यान्मोहितोवानरोत्तम ॥ नोत्सृजामिमहावेगंशरंशत्रुनिबर्हणम् ॥ ३२ ॥ जीवितांतकरंघोरंसादृश्यात्तुविशंकितः ॥ मूलघातोननौस्याद्धि
द्वयोरितिकृतोमया ॥ ३३ ॥ त्वयिवीरविपन्नेहिअज्ञानाल्लाघवान्मया ॥ मौढ्यंचममबाल्यंचख्यापितंस्यात्कपीश्वर ॥ ३४ ॥ दत्ताभयवधोनाम
पातकंमहदद्भुतम् ॥ अहंचलक्ष्मणश्चैवसीताचवरवर्णिनी ॥ ३५ ॥ त्वदधीनावयंसर्वेवनेस्मिन्शरणंभवान् ॥ तस्माद्युध्यस्वभूयस्त्वंमामाशंको
श्चवानर ॥ ३६ ॥

मा

स्मिन्मानुष्यबुद्ध्यनुत्पादायचात्मनिमोहोत्प्रेक्षयासमाधानादक्षतेः मोहितइत्यस्येवेतिशेषः ईदृशेविषयेएवंविधानृतवचनंनदोषायेत्यप्यनेनध्वनितम् नोत्सृजामिनोदसृजम् ॥ ३२ ॥ विशंकितःशंकावान् हिनिश्चयेन नौआवयोर्द्वयोरपित्वन्नाशेनमूलघातोनस्यात्माभूदितिएतदर्थंमयाकृतःशरानुत्सर्गइतिशेषः ॥ ३३ ॥ मूलघातमेवदर्शयति त्वयीति मयाविपन्नेमद्व्यापारतोनाशिते अज्ञानमनिश्चयप्रवृत्तिः लाघवाच्चापल्यात् ॥ ३४ ॥ बाधकांतरमाह दत्तमभयमस्मैसदत्ताभयस्तस्यवधोमहत्पातकमितिनामप्रसिद्धम् स्वमूलघातमप्याह अहमिति ॥ ३५ ॥ मामाशंकीरीत्याबाधायांद्वित्वम् ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ गजपुष्पीनागपुष्पीलता शुभंसम्यक्लक्षयतीतिशुभलक्षणाताम् ॥ ३९ ॥ व्यसर्जयन्निसृष्टवान्समर्पितवानित्यर्थः ॥ ४० ॥ लतयाशुक्लपुष्पनागपुष्पीलतया संध्यारागस
हिततोयदइवस्वयंबलाकानांमालयेवतयालतयाशुशुभे ॥ ४१ ॥ रामवाक्येतत्करणेसमाहितउद्युक्तः ॥४२॥ खभमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीये

एतन्मुहूर्तेतुमयापश्यवालिनमाहवे ॥ निरस्तमिषुणैकेनचेष्टमानंमहीतले ॥ ३७ ॥ अभिज्ञानंकुरुष्वत्वमात्मनोवानरेश्वर ॥ येनत्वामभिजानीयां
द्वंद्वयुद्धमुपागतम् ॥ ३८ ॥ गजपुष्पीमिमांफुल्लामुत्पाट्यशुभलक्षणाम् ॥ कुरुलक्ष्मणकंठेस्यसुग्रीवस्यमहात्मनः ॥ ३९ ॥ ततोगिरितटेजातामुत्पा
ट्यकुसुमायुताम् ॥ लक्ष्मणोगजपुष्पींतांतस्यकंठेव्यसर्जयत् ॥ ४० ॥ सतयाशुशुभेश्रीमान्लतयाकंठसक्तया ॥ मालयेवबलाकानांससंध्यइवतो
यदः ॥ ४१ ॥ विभ्राजमानोवपुषारामवाक्यसमाहितः ॥ जगामसहरामेणकिष्किंधांपुनरापसः ॥ ४२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० किष्किंधा
कांडेद्वादशःसर्गः ॥ १२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ऋष्यमूकात्सधर्मात्माकिष्किंधांलक्ष्मणाग्रजः ॥ जगामसहसुग्रीवोवालिविक्रमपालिताम् ॥ १ ॥ समु
द्यम्यमहच्चापंरामःकांचनभूषितम् ॥ शरांश्चादित्यसंकाशान्गृहीत्वारणसाधकान् ॥ २ ॥ अग्रतस्तुययौतस्यराघवस्यमहात्मनः ॥ सुग्रीवःसंहत
ग्रीवोलक्ष्मणस्यमहाबलः ॥ ३ ॥ पृष्ठतोहनुमान्वीरोनलोनीलश्चवीर्यवान् ॥ तारश्चैवमहातेजाहरियूथपयूथपः ॥ ४ ॥ तेवीक्षमाणावृक्षांश्चपुष्प
भारावलंबिनः ॥ प्रसन्नांबुवहाश्चैवसरितःसागरंगमाः ॥ ५ ॥ कंदराणिचशैलांश्चनिर्दराणिगुहास्तथा ॥ शिखराणिचमुख्यानिदरीश्चप्रियदर्शनाः
॥ ६ ॥ वैदूर्यविमलैस्तोयैःपद्मैश्चाकोशकुड्मलैः ॥ शोभितान्सजलान्मार्गेतटाकांश्चावलोकयन् ॥ ७ ॥ कारंडैःसारसैर्हंसैर्वंजुलैर्जलकुक्कुटैः ॥ चक्र
वाकैस्तथाचान्यैःशकुनैःप्रतिनादितान् ॥ ८ ॥

आदिकाव्येकिष्किंधाकांडेद्वादशःसर्गः ॥ १२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ऋष्यमूकादिति ॥ १ ॥ २ ॥ संहतग्रीवःदृढबंधबद्धग्रीवः हरियूथपानामपियूथंपातितादृशः ॥ ४ ॥ ५ ॥ कंदरा
णिमंदिराकारपर्वतविवराणि निर्दराणिशिलाविवराणि गुहाःदेवखातगिरिबिलानि दर्योगह्वराणि ॥ ६ ॥ आकोशमग्रभागपर्यंतंकुड्मलैर्मुकुलरूपैः तेनेषद्विकसितैःपद्मैःशोभितान्अवलोक
यन् ॥ ७ ॥ कारंडैःकारंडवैः ॥ ८ ॥

शष्पंतृणम् ॥९॥ कूलंघातित्वादेवतटाकवैरित्वम् एकचरान्असहायचरान् ॥ १० ॥ द्विरदप्रख्यान्गजतुल्यान् ॥ ११ ॥ १२ ॥द्रुमाणांषंडःसमूहोयस्मिंस्तादृशंवनम् ॥ १३ ॥ वृक्षषंडो
वृक्षसमूहः मेघेत्याद्युत्तरान्वयि ॥ १४ ॥ त्वयाकर्त्रा कौतूहलस्यौत्सुक्यस्यापनयनंनिवर्तनंकर्तुंकारयितुमिच्छामि ॥ १५ ॥ १६ ॥ उद्यानैरुपवनैश्चसंपन्नंयुक्तम् ॥ १७ ॥ सप्तजनानामस

मृदुशष्पांकुराहारान्निर्भयान्वनचारिणाम् ॥ चरतांसर्वतःपश्यन्स्थलीषुहरिणान्स्थितान् ॥ ९ ॥ तटाकवैरिणश्चापिशुक्लदंतविभूषितान् ॥ घोरानेक
चरान्वन्यान्द्विरदान्कूलघातिनः ॥ १० ॥ मत्तान्गिरितटोद्घुष्टान्पर्वतानिवजंगमान् ॥ वानरान्द्विरदप्रख्यान्महीरेणुसमुक्षितान् ॥ ११ ॥ वनेवनचरां
श्चान्यान्खेचरांश्चविहंगमान् ॥ पश्यंतस्त्वरिताजग्मुःसुग्रीववशवर्तिनः ॥ १२ ॥ तेषांतुगच्छतांतत्रत्वरितंरघुनंदनः ॥ द्रुमषंडवनंदृष्ट्वारामःसुग्री
वमब्रवीत् ॥ १३ ॥ एषमेघइवाकाशेवृक्षषंडःप्रकाशते ॥ मेघसंघातविपुलंपर्यंतकदलीवृतम् ॥ १४ ॥ किमेतज्ज्ञातुमिच्छामिसखेकौतूहलंमम ॥
कौतूहलापनयनंकर्तुमिच्छाम्यहंत्वया ॥ १५ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराघवस्यमहात्मनः ॥ गच्छन्नेवाचचक्षेथसुग्रीवस्तन्महद्वनम् ॥ १६ ॥ एतद्राघव
विस्तीर्णमाश्रमंश्रमनाशनम् ॥ उद्यानवनसंपन्नंस्वादुमूलफलोदकम् ॥ १७ ॥ अत्रसप्तजनानाममुनयःशंसितव्रताः ॥ सप्तैवासन्नधःशीर्षानिय
तंजलशायिनः ॥ १८ ॥ सप्तरात्रेकृताहारावायुनाचलवासिनः ॥ दिवंवर्षशतैर्याताःसप्तभिःसकलेवराः ॥ १९ ॥ तेषामेतत्प्रभावेणद्रुमप्राकारसंवृ
तम् ॥ आश्रमंसुदुराधर्षमपिसेंद्रैःसुरासुरैः ॥ २० ॥ पक्षिणोवर्जयंत्येतत्तथान्येवनचारिणः ॥ विशंतिमोहाद्येप्यत्रननिवर्तंतितेपुनः ॥ २१ ॥ विभू
षणरवाश्चात्रश्रूयंतेसकलाक्षराः ॥ तूर्यगीतस्वनश्चापिगंधोदिव्यश्चराघव ॥ २२ ॥ त्रेताग्नयोऽपिदीप्यंतेधूमोह्येषप्रदृश्यते ॥ वेष्टयन्निववृक्षाग्रान्
कपोतांगारुणोघनः ॥ २३ ॥ एतेवृक्षाःप्रकाशंतेधूमसंसक्तमस्तकाः ॥ मेघजालप्रतिच्छन्नावैदूर्यगिरयोयथा ॥ २४ ॥

प्तजनाइतिप्रसिद्धाअधःशीर्षाःभूप्रतिष्ठापितशिरसः ॥१८॥ केवलवायुनैवसप्तरात्रेगतेकृताहाराः सप्तभिर्वर्षशतैःसकलेवरादिवंयाताः ॥ १९ ॥ एतदाश्रमम् अर्धर्चादिराश्रमशब्दः ॥ २० ॥
वर्जयंतिनप्रविशंति पुनर्ननिवर्तंति अत्रैवम्रियंतइत्यर्थः ॥ २१ ॥ सकलाक्षराःकलाक्षराभिर्मधुराक्षराभिर्वाग्भिःसहिताभूषणरवाअप्सरसामितिशेषः दिव्योगंधश्चतासामेवानुभूयतइतिशेषः
॥ २२ ॥ नकेवलंभोगभूमिःकर्मभूमिरपीत्याह त्रेतेत्यादि कपोतांगवदरुणोधूसरोघनइवधूमोवृक्षाग्रान्वेष्टयन्व्याप्नुवन्दृश्यते ॥ २३ ॥ २४ ॥

तेषामुद्दिश्यतानुद्दिश्येतियावत् ॥ २५ ॥ तेषांप्रणमंतितान्प्रणमंति ॥ २६ ॥ महात्मानःमहात्मनस्तानृषीनुद्दिश्याभ्यवादयत्नमस्कृतवान् ॥ २७ ॥ वानराहनुमदादयः एतत्कथाप्रश्नादिकं
वाल्यायुःसमाप्तिकाललाभाय ॥ २८ ॥ २९ ॥ शस्त्राणिवानराणां शस्त्रंशिलादि ॥३० ॥ नगमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधा

कुरुप्रणामंधर्मात्मंस्तेषामुद्दिश्यराघव ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्राप्रयतःसंहतांजलिः ॥ २५॥ प्रणमंतिहियेतेषामृषीणांभावितात्मनाम्॥ नतेषामशु
भंकिंचिच्छरीरेरामविद्यते ॥ २६ ॥ ततोरामःसहभ्रात्रालक्ष्मणेनकृतांजलिः॥ समुद्दिश्यमहात्मानस्तानृषीनभ्यवादयत्॥ २७॥ अभिवाद्यचध
र्मात्मारामोभ्राताचलक्ष्मणः ॥ सुग्रीवोवानराश्चैवजग्मुःसंहृष्टमानसाः ॥ २८ ॥ तेगत्वादूरमध्वानंतस्मात्सप्तजनाश्रमात् ॥ ददृशुस्तांदुराधर्षां
किष्किंधांवालिपालिताम् ॥ २९॥ ततस्तुरामानुजरामवानराःप्रगृह्यशस्त्राण्युदितोग्रतेजसः॥ पुरींसुरेशात्मजवीर्यपालितांवधायशत्रोःपुनरा
गतास्त्विह॥ ३०॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा०आदिकाव्येकि०त्रयोदशःसर्गः॥ १३॥ ॥छ॥ ॥सर्वेतेत्वरितंगत्वाकिष्किंधांवालिनः
पुरीम्॥वृक्षैरात्मानमावृत्यव्यतिष्ठन्गहनेवने ॥ १ ॥विसार्यसर्वतोदृष्टिंकाननेकाननप्रियः ॥ सुग्रीवोविपुलग्रीवःक्रोधमाहारयद्भृशम् ॥ २॥ त
तस्तुनिनदंघोरंकृत्वायुद्धायचाह्वयत्॥ परिवारैःपरिवृतोनादैर्भिंदन्निवांबरम् ॥ ३ ॥ गर्जन्निवमहामेघोवायुवेगपुरःसरः ॥ अथबालार्कसदृशो
दृप्तसिंहगतिस्ततः ॥ ४॥ दृष्ट्वारामंक्रियादक्षंसुग्रीवोवाक्यमब्रवीत्॥ हरिवागुरयाव्याप्तांतदाकांचनभूषणाम् ॥ ५ ॥ प्राप्ताःस्मध्वजयंत्राढ्यांकि
ष्किंधांवालिनःपुरीम्॥ प्रतिज्ञायाकृतावीरत्वयावालिवधेपुरा ॥६॥ सफलांकुरुतांक्षिप्रंलतांकालइवागतः ॥ एवमुक्तस्तुधर्मात्मासुग्रीवेणसरा
घवः॥ ७॥ तमेवोवाचवचनंसुग्रीवंशत्रुसूदनः॥ कृताभिज्ञानचिह्नस्त्वमनयागजसाह्वया॥८॥

कांडेत्रयोदशःसर्गः ॥ १३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ गहनेनिबिडेदुष्प्रवेशे ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ वायोर्वेगःपुरःसरोयस्यसमहामेघइव बालार्कसदृशोवर्णेनप्रतापेनच ॥ ४ ॥ हरिरूपवागुर
याव्याप्तांवागुराकारतयास्थितहरिकाम् ॥ ५ ॥ ध्वजैर्यंत्रैःप्राकारयुद्धापेक्षितैराढ्याम् ॥ ६ ॥ यथाआगतःकालोऋतुविशेषरूपःलतांप्राक्सपुष्पांततःसफलांकरोतितथात्वत्कृतप्रतिज्ञांत्वम
पिसफलांकुर्वित्यर्थः ॥ ७ ॥ गजसाह्वयागजेनसमानाआह्वानामयस्यास्तया ॥ ८ ॥

॥९॥ नक्षत्रमालयाआकाशेविपरीतोविशेषेणपरीतोवेष्टितःसूर्यइव कविविकल्पितोपमालीकोपमा तेनतादृशःसूर्योयदिभवेत्तदातरुणार्कवर्णस्यकंठसक्तशुक्लपुष्पमालस्योपमास्यादित्यति
शयोक्तिरत्रव्यंग्या केचित्तुविपरीतेइतिसप्तम्यंतम् परीतंतुदिवाप्रोक्तंविपरीतंतुशर्वरी पौर्णमासीगतश्चंद्रःसूर्यइत्यभिधीयतइतिव्याचक्षते ॥ १० ॥ प्रमोक्ष्यामिप्रमोचयिष्यामि ॥११॥ चेष्टते
लुठिष्यति मद्दर्शनानंतरमेवेतिशेषः॥१२॥यदिमद्दृष्टिपथंगतोजीवन्सविनिवर्ततेततस्तदामामांदोषेणोपलक्षितंगच्छेदवगच्छेत्मांगर्हेच्च किंचमद्बलस्यदृष्टत्वाद्वालिनंनिहतमेवावेहीत्याह प्रत्य

लक्ष्मणेनसमुत्पाट्यएषाकंठेकृतातव ॥ शोभसेप्यधिकंवीरलतयाकंठसक्तया ॥ ९ ॥ विपरीतइवाकाशेसूर्योनक्षत्रमालया॥ अद्यवालिसमुत्थं
तेभयंवैरंचवानर ॥ १० ॥ एकेनाहंप्रमोक्ष्यामिवाणमोक्षेणसंयुगे॥ ममदर्शयसुग्रीववैरिणंभ्रातृरूपिणम् ॥ ११ ॥ वालीविनिहतोयावद्वनेपांसु
षुचेष्टते॥ यदिदृष्टिपथंप्राप्तोजीवन्सविनिवर्तते॥ १२ ॥ ततोदोषेणमागच्छेत्सद्योगर्हेच्चमांभवान्॥ प्रत्यक्षंसप्ततेतालामयावाणेनदारिताः॥ १३॥
ततोवेत्सिवलेनाद्यवालिनंनिहतंरणे॥ अनृतंनोक्तपूर्वमेचिरंकृच्छ्रेपितिष्ठता ॥ १४ ॥ धर्मलोभपरीतेननचवक्ष्येकथंचन॥ सफलांचकरिष्यामिप्र
तिज्ञांजहिसंभ्रमम्॥ १५॥ प्रसूतंकलमक्षेत्रंवर्षेणेवशतक्रतुः॥ तदाह्वाननिमित्तंचवालिनोहेममालिनः॥ १६॥ सुग्रीवकुरुतंशब्दंनिष्पतेद्येनवा
नरः॥ जितकाशीजयश्लाघीत्वयाचाधर्षितःपुरात्॥ १७॥ निष्पतिष्यत्यसंगेनवालीसप्रियसंयुगः॥ रिपूणांधर्षितंश्रुत्वामर्षयंतिनसंयुगे॥ १८॥
जानंतस्तुस्वकंवीर्यंस्त्रीसमक्षंविशेषतः ॥ सतुरामवचःश्रुत्वासुग्रीवोहेमपिंगलः॥ १९॥ ननर्दक्रूरनादेनविनिर्भिंदन्निवांबरम्॥ तत्रशब्देनवित्र
स्तागावोयांतिहतप्रभाः ॥ २० ॥ राजदोषपरामृष्टाःकुलस्त्रियइवाकुलाः ॥ द्रवंतिचमृगाःशीघ्रंभग्नाइवरणेहयाः ॥ २१ ॥ पतंतिचखगाभूमौक्षी
णपुण्याइवग्रहाः॥ २२॥

क्षमिति ॥१३॥ वेत्सिविद्धि कृच्छ्रेपिप्राणसंकटेपि मेमया ॥ १४ ॥ धर्मलोभेनधर्मलिप्सयापरीतेनव्याप्तचित्तेनेतिपूर्वान्वयि ॥ १५ ॥ सफलांकरिष्यामीत्यत्रदृष्टांतः प्रसूतमिति अंकुरित
मित्यर्थः कलमक्षेत्रमिति व्रीहिक्षेत्रमित्यर्थः ॥ १६ ॥ जितकाशीजितश्वासोजितभयोवा त्वयाआधर्षितःसन्पुराद्येननिष्पतेत्तंशब्दंकुर्वित्यर्थः ॥ १७ ॥ ननुकृतेपिआह्वानेरुम्यादिसक्तोन
निष्पतिष्यतितत्राह निपतिष्यतीति असंगेनरुम्यादिसंगपरित्यागेनेत्यर्थः यतःप्रियसंयुगः नमर्षयंतीत्यस्यशूराइतिशेषः ॥ १८॥ विशेषतोनमर्षयंतीत्यनुषंगः ॥१९॥ गावोमहांतोवृषभाः हतप्र
भाःहतशक्तयः ॥ २० ॥ राजदोषेणप्रजारक्षणाभावरूपेणराजदोषेणपरैरन्यैरामृष्टाअतएवाकुलाव्याकुलाःकुलस्त्रियइवगावोयांति ॥ २१ ॥ ग्रहाःदेवाः ॥ २२ ॥

जीमूतवत्कृतप्रणादः प्रतीतःरामेइतिशेषः शौर्येपराक्रमकरणेविवृद्धंतेजोयस्य सरित्पतिर्वासमुद्रइव ॥ २३ ॥ गरमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदि
काव्येकिष्किंधाकांडेचतुर्दशःसर्गः ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथेति ॥ १ ॥ एकपदेतत्क्षणे आपादितःसंपादितः ॥ २ ॥ कनकप्रभस्य क्रोधादतिरक्तत्वेसहजप्रभानाशेनोपरक्तादि
त्योपमेयताएतदादीनिआसन्नमृत्युलक्षणानि॥ ३ ॥ उत्पतितपद्मेत्येकदेशेतंत्रम् उत्पतितैरुद्धृतैःपद्मैरुत्पतितानष्टापद्मकृतशोभायस्यतादृशोमृणालसहितोङ्गदइव दंष्ट्रामृणालस्थानीया॥४॥

ततःसजीमूतकृतप्रणादोनादंव्यमुंचत्त्वरयाप्रतीतः॥ सूर्यात्मजःशौर्यविवृद्धतेजाःसरित्पतिर्वानिलचंचलोर्मिः ॥ २३ ॥ ॥इत्यार्षेश्री०वा०आ
दिकाव्येकिष्किंधाकांडेचतुर्दशःसर्गः॥ १४॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथतस्यनिनादंतंसुग्रीवस्यमहात्मनः ॥ शुश्रावांतःपुरगतोवालीभ्रातुरम
र्षणः॥ १ ॥ श्रुत्वातुतस्यनिनदंसर्वभूतप्रकंपनम्॥ मदश्चैकपदेनष्टःक्रोधश्चापादितोमहान् ॥ २ ॥ ततोरोषपरीतांगोवालीसकनकप्रभः॥ उपरक्त
इवादित्यःसद्योनिष्प्रभतांगतः॥ ३॥ वालीदंष्ट्राकरालस्तुक्रोधाद्दीप्ताग्निलोचनः॥ भात्युत्पतितपद्माभःसमृणालइवह्रदः ॥ ४॥ शब्दंदुर्मर्षणंश्रुत्वा
निष्पपाततताहरिः ॥ वेगेनचपदन्यासैर्दारयन्निवमेदिनीम् ॥ ५ ॥ तंतुतारापरिष्वज्यस्नेहाद्दर्शितसौहृदा ॥ उवाचत्रस्तसंभ्रांताहितोदर्कमिदंव
चः ॥ ६ ॥ साधुक्रोधमिमंवीरनदीवेगमिवागतम्॥ शयनादुत्थितःकाल्यंत्यजभुक्तामिवस्रजम्॥ ७॥ काल्यमेतेनसंग्रामंकरिष्यसिचवानर॥
वीरतेशत्रुवाहुल्यंफल्गुतावानविद्यते॥ ८॥ सहसातवनिष्क्रामोममतावन्नरोचते॥ श्रूयतामभिधास्यामियन्निमित्तंनिवार्यते ॥ ९॥ पूर्वमापति
तःक्रोधात्सत्वामाह्वयतेयुधि॥ निष्पत्यचनिरस्तस्तेहन्यमानोदिशोगतः ॥ १० ॥ त्वयातस्यनिरस्तस्यपीडितस्यविशेषतः॥ इहैत्यपुनराह्वानंशंकां
जनयतीवमे॥ ११॥

दुर्मर्षणंदुःसहम् वेगेनयुक्तैःपदन्यासैः ॥ ५ ॥ त्रस्तसंभ्रांता कर्मधारयेपुंवत्त्वम् त्रस्ताभीता संभ्रांताक्षुभितचित्ता हितोदर्केहितरूपोत्तरकालफलम् ॥ ६ ॥ काल्यंप्रातःकाले शयनादुत्थितःभु
क्तांस्रजमिवत्यजक्रोधम् ॥ ७॥ काल्यंप्रातःकालेसंग्रामंकुरु हेवीरयद्यपिसंग्रामेशत्रोर्बाहुल्यंत्वत्तआधिक्यंनविद्यतेनापितवफल्गुतालघुताविद्यतेऽथापिसहसाहठात्तवाद्यनिष्क्रामोनिष्क्रमणं
ममनरोचते कुतस्तत्राह श्रूयतामिति ॥ ८ ॥ ९ ॥ पूर्वंक्रोधादापतितःसुग्रीवोयुद्धायत्वामाह्वयततदातेत्वयानिष्पत्यनिरस्तोहन्यमानश्चदिशोगतः ॥ १० ॥ तस्यतथानिरस्तस्यपुनरेत्या
ह्वानंशंकांजनयत्यव ॥ ११ ॥

कुतस्तत्राह दर्पश्चेति दर्पोगर्वः व्यवसायोयुद्धविषयः यादृशश्चनर्दतोनिनादस्यसंरंभोवृद्धिरेतदेतस्यकारणंनाल्पं अयंदर्पादिःकारणविशेषपूर्वकःकार्यविशेषत्वादित्यनुमितम् ॥ १२ ॥
कारणविशेषंदर्शयति नेति अवष्टब्धसहायःपरिगृहीतसहायः सर्वथासहायसंबंधमूलोयंसंरंभइतिभावः ॥ १३ ॥ नन्विवितितस्यबुद्धिःकुतस्तत्राह प्रकृत्येति निपुणःउचितकृत्यनिष्पादनेसम
र्थः तत्क्षमबुद्धिमांश्च ननुसहायवंतंवधिष्यामीतिचेत्तत्राह अपरीक्षितशत्रुनाशकवीर्येणपुंसासुग्रीवःसख्यंनेष्यति अतस्तत्सहायभूतःशंकनीयएव ॥ १४ ॥ नकेवलंमदनुमितएवायमर्थःकिं
तुशब्दप्रमाणादप्यवगतइत्याह पूर्वमेवेति यन्मयापूर्वमंगदस्यकुमारस्यवचःश्रुतंतत्तवहितमद्यत्वांवक्ष्यामि ॥ १५ ॥ तदेवाह अंगदस्त्विति वनांतंवनमध्यंयातस्मैचारैर्निवेदिताप्रवृत्तिरासीत्

दर्पश्चव्यवसायश्चयादृशास्तस्यनर्दतः ॥ निनादस्यचसंरंभोनैतदल्पंहिकारणम् ॥ १२ ॥ नासहायमहंमन्येसुग्रीवंतमिहागतम् ॥ अवष्टब्धसहाय
श्चयमाश्रित्यैषगर्जति ॥ १३ ॥ प्रकृत्यानिपुणश्चैवबुद्धिमांश्चैववानरः ॥ नापरीक्षितवीर्येणसुग्रीवःसख्यमेष्यति ॥ १४ ॥ पूर्वमेवमयावीरश्रुतंक
थयतोवचः ॥ अंगदस्यकुमारस्यवक्ष्याम्यद्यहितंवचः ॥ १५ ॥ अंगदस्तुकुमारोयंवनांतमुपनिर्गतः ॥ प्रवृत्तिस्तेनकथिताचारैरासीन्निवेदिता ॥ १६ ॥
अयोध्याधिपतेःपुत्रौशूरौसमरदुर्जयौ ॥ इक्ष्वाकूणांकुलेजातौप्रथितौरामलक्ष्मणौ ॥ १७ ॥ सुग्रीवप्रियकामार्थंप्राप्तौतत्रदुरासदौ ॥ सतेभ्रातुर्हि
विख्यातःसहायोरणकर्मणि ॥ १८ ॥ रामःपरबलामर्दीयुगांताग्निरिवोत्थितः ॥ निवासवृक्षःसाधूनामापन्नानांपरागतिः ॥ १९ ॥ आर्तानांसंश्रय
श्चैवयशसश्चैकभाजनम् ॥ ज्ञानविज्ञानसंपन्नोनिदेशेनिरतःपितुः ॥ २० ॥ धातूनामिवशैलेंद्रोगुणानामाकरोमहान् ॥ तत्क्षमोनविरोधस्तेसहते
नमहात्मना ॥ २१ ॥ दुर्जयेनाप्रमेयेणरामेणरणकर्मसु ॥ शूरवक्ष्यामितेकिंचिन्नचेच्छाम्यभ्यसूयितुम् ॥ २२ ॥ श्रूयतांक्रियतांचैवतववक्ष्यामिय
द्धितम् ॥ यौवराज्येनसुग्रीवंतूर्णंसाध्वभिषेचय ॥ २३ ॥ विग्रहंमाकृथावीरभ्रात्राराजन्यवीयसा ॥ अहंहितेक्षमंमन्येतेनरामेणसौहृदम् ॥ २४ ॥

प्रवृत्तिःसुग्रीववृत्तांतः सातेनममकथिता ॥ १६ ॥ १७ ॥ तत्रतयोर्मध्येयस्तवभ्रातुःसहायोविख्यातः हियतःसपरबलामर्दीसाधूनांनिवासवृक्षःआश्रयः आपन्नानांशरणागतानांगतिःशरणम्
॥ १८ ॥ १९ ॥ आर्तानांशत्रुपीडितानां तन्नाशायसंश्रयःसंश्रयार्हः ज्ञानंब्रह्मज्ञानं धर्मविषयंविज्ञानंशिल्पनैपुणंवा निदेशेनिरतइत्यनेनस्वराज्यमरक्षितवतःकुतःपररक्षणसामर्थ्यमित्यपास्त
म् ॥ २० ॥ तत्तस्मात्तेनोच्यमानगुणकेनरामेणतवविरोधोनक्षमःनयुक्तः ॥ २१ ॥ दुर्जयेनेत्याद्यर्धंपूर्वान्वयि किंचिद्वक्ष्यमाणं त्वयाभ्यसूयितुंनेच्छामि कथमियंमांप्रतिवदतीतिमदसूयानक
र्तव्येत्यर्थः आर्षत्वादसमानकर्तृकत्वेपितुमुन् ॥ २२ ॥ २३ ॥ तेनबलीयसारामेण ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ तत्रतस्मिन्दूरदेशेवा सन्विद्यमानः इहस्थस्त्वत्समीपस्थोवा भुविनपश्यामि तवेतिशेषः ॥ २६ ॥ प्रत्यनंतरंस्वाधीनम् ॥ २७ ॥ भ्रातृसौहृदमालंब्यैवतवगतिर्नान्यागतिरस्तीत्यर्थः
॥ २८ ॥ यदिते यदित्वयेत्यर्थः ॥ २९ ॥ तदाहीत्यादिकविवाक्यम् ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किधाकांडेपंचदशःसर्गः

सुग्रीवेणचसंप्रीतिंवैरमुत्सृज्यदूरतः॥ लालनीयोहितेभ्रातायवीयानेषवानरः ॥ २५ ॥ तत्रवासन्निहस्थोवासर्वथाबंधुरेवते ॥ नहितेनसमंबंधुंभु
विपश्यामिकंचन॥ २६ ॥ दानमानादिसत्कारैःकुरुष्वप्रत्यनंतरम् ॥ वैरमेतत्समुत्सृज्यतवपार्श्वेसतिष्ठतु ॥ २७ ॥ सुग्रीवोविपुलग्रीवोमहाबंधुर्म
तस्तव ॥ भ्रातृसौहृदमालंब्यनान्यागतिरिहास्तिते ॥ २८ ॥ यदितेमत्प्रियंकार्यंयदिचावैषिमांहिताम् ॥ याच्यमानःप्रियत्वेनसाधुवाक्यंकुरुष्वमे
॥ २९ ॥ प्रसीदपथ्यंशृणुजल्पितंहिमेनरोषमेवानुविधातुमर्हसि ॥ क्षमोहितेकोशलराजसूनुनानविग्रहःशक्रसमानतेजसा ॥ ३० ॥ तदाहितारा
हितमेववाक्यंतंवालिनंपथ्यमिदंबभाषे॥ नरोचतेतद्वचनंहितस्यकालाभिपन्नस्यविनाशकाले ॥ ३१ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा० आदि
काव्येकिष्किंधाकांडेपंचदशःसर्गः॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तामेवंब्रुवतींतारांताराधिपनिभाननाम् ॥ वालीनिर्भर्त्सयामासवचनंचेदम
ब्रवीत् ॥ १ ॥ गर्जतोस्यसुसंरब्धंभ्रातुःशत्रोर्विशेषतः ॥ मर्षयिष्यामिकेनापिकारणेनवरानने ॥ २ ॥ अधर्षितानांशूराणांसमरेष्वनिवर्तिनाम् ॥ ध
र्षणामर्षणंभीरुमरणादतिरिच्यते ॥ ३ ॥ सोढुंनचसमर्थोहंयुद्धकामस्यसंयुगे ॥ सुग्रीवस्यचसंरंभंहीनग्रीवस्यगर्जितम् ॥ ४ ॥ नचकार्योविषादस्ते
राघवंप्रतिमत्कृते ॥ धर्मज्ञश्चकृतज्ञश्चकथंपापंकरिष्यति ॥ ५ ॥ निवर्तस्वसहस्त्रीभिःकथंभूयोनुगच्छसि ॥ सौहृदंदर्शितंतावन्मयिभक्तिस्त्वयाकृता
॥ ६ ॥ प्रतियोत्स्याम्यहंगत्वासुग्रीवंजहिसंभ्रमम् ॥ दर्पंचास्यविनेष्यामिनचप्राणैर्वियोक्ष्यते ॥ ७ ॥

॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तामिति ॥ १ ॥ सुसंरब्धं भावेनिष्ठा सुसंरंभमित्यर्थः केनापि नकेनापित्वदुक्तकारणेनेत्यर्थः ॥ २ ॥ धर्षणामर्षणंसहनम् ॥ ३ ॥ संयुगेसंरंभं संयुगनिमित्तंसंरंभमित्य
र्थः ॥ ४ ॥ राघवंप्रतिराघवनिमित्तभयमालक्ष्य मत्कृतेत्वयाविषादोनकार्यः यतोधर्मज्ञत्वादिगुणःसः पापंमद्वधरूपम् ॥ ५ ॥ कथंभूयोनुगच्छसि निवर्तस्वेत्युच्यमानापीतिभावः भक्तिर
नुरागः ॥ ६ ॥ दर्पंचदर्पमेव वियोक्ष्यतेवियोजयिष्यते सोदरत्वात् ॥ ७ ॥

उक्तमेवविवृणोति ईप्सितंत्वदीप्सितं दर्पमोचनेनेत्यर्थः वृक्षैर्वृक्षप्रहारैः ॥ ८ ॥ गर्वितंदर्पं आयस्तंतत्प्रवृत्तंदृढयत्नं भावेनिष्ठा सहायत्वंबुद्धिसाचिव्यम् ॥ ९ ॥ जनेनस्वपरिवारजनेन अलंजित्वाजयमात्रंकृत्वा निवर्तिष्ये नतुवधमित्यर्थः अहंजित्वेतिपाठस्त्वसांप्रदायिकः ॥ १० ॥ ११ ॥ मंत्रवित्स्वस्त्ययनमंत्रवेत्त्री देवांशत्वात्तद्वेदनम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ सर्वतोदृष्टिंचारयन् स्थित

अहंत्वाजिस्थितस्यास्यकरिष्यामियदीप्सितम् ॥ वृक्षैर्मुष्टिप्रहारैश्चपीडितःप्रतियास्यति ॥ ८ ॥ नमेगर्वितमायस्तंसहिष्यतिदुरात्मवान् ॥ कृतंतारेसहायत्वंदर्शितंसौहृदंमयि ॥ ९ ॥ शापितासिममप्राणैर्निवर्तस्वजनेनच ॥ अलंजित्वानिवर्तिष्येतमहंभ्रातरंरणे ॥ १० ॥ तंतुतारापरिष्वज्यवालिनंप्रियवादिनी ॥ चकाररुदतीमंदंदक्षिणासाप्रदक्षिणम् ॥ ११ ॥ ततस्वस्त्ययनंकृत्वामंत्रविद्विजयैषिणी ॥ अंतःपुरंसहस्त्रीभिःप्रविष्टाशोकमोहिता ॥ १२ ॥ प्रविष्टायांतुतारायांसहस्त्रीभिःस्वमालयम् ॥ नगर्यानिर्ययौक्रुद्धोमहासर्पइवश्वसन् ॥ १३ ॥ सनिःश्वस्यमहारोषोवालीपरमवेगवान् ॥ सर्वतश्चारयन्दृष्टिंशत्रुदर्शनकांक्षया ॥ १४ ॥ सददर्शततःश्रीमान्सुग्रीवंहेमपिंगलम् ॥ सुसंवीतमवष्टब्धंदीप्यमानमिवानलम् ॥ १५ ॥ तंसदृष्ट्वामहाबाहुःसुग्रीवंपर्यवस्थितम् ॥ गाढंपरिदधेवासोवालीपरमकोपनः ॥ १६ ॥ सवालीगाढसंवीतोमुष्टिमुद्यम्यवीर्यवान् ॥ सुग्रीवमेवाभिमुखोययौयोद्धुंकृतक्षणः ॥ १७ ॥ श्लिष्टंमुष्टिंसमुद्यम्यसंरब्धतरमागतः ॥ सुग्रीवोपिसमुद्दिश्यवालिनंहेममालिनम् ॥ १८ ॥ तंवालीक्रोधताम्राक्षंसुग्रीवंरणकोविदम् ॥ आपतंतंमहावेगमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १९ ॥ एषमुष्टिर्महान्बद्धोगाढःसुनियतांगुलिः ॥ मयावेगविमुक्तस्तेप्राणानादाययास्यति ॥ २० ॥ एवमुक्तस्तुसुग्रीवःक्रुद्धोवालिनमब्रवीत् ॥ तवचैषहरन्प्राणान्मुष्टिःपततुमूर्धनि ॥ २१ ॥ ताडितस्तेनतंक्रुद्धःसमभिक्रम्यवेगतः ॥ अभवच्छोणितोद्गारीसापीडइवपर्वतः ॥ २२ ॥

इतिशेषः ॥ १४ ॥ सुसंवीतंबद्धकच्छं अवष्टब्धंयुयुत्सयादृढंभूमिमाक्रम्यस्थितम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ गाढंसंवीतःदृढंबद्धकच्छः ॥ १७ ॥ सुग्रीवोपिवालिनंसमुद्दिश्यश्लिष्टंदृढबद्धंमुष्टिमुद्यम्य किंचित्संमुखमागतः ॥ १८ ॥ १९ ॥ वेगविमुक्तस्त्वदुपरीतिशेषः ॥ २० ॥ एवमुक्तोवालिना तवप्राणान्हरन्नेषमुष्टिर्मामकस्तवमूर्ध्निपततुइत्यब्रवीत् ॥ २१॥ सुग्रीवमभिक्रम्याक्रम्यस्थितेन वालिनावेगतस्ताडितःसुग्रीवःसापीडःसनिर्झरःपर्वतइवाभवत् ॥ २२ ॥

निःशंकंशोणितोद्गारजदुःखसंबंधरहितंयथातथाऽभिहतोवालीसागरेनौरिवविह्वलोऽभवत् ॥ २३ ॥ २४ ॥ सुपर्णेनसमंवेगितंवेगोययोस्तौ प्रकृष्टंयुद्धंययोस्तौ चंद्रसूर्याविवेतियद्यथाऽर्थातिशयोक्तिरेषा ॥ २५ ॥ २६ ॥ परिहीयत अडभावआर्षः ॥ २७ ॥ राघवंदर्शयामासस्वहानिमितिशेषः ॥ २८ ॥ २९ ॥ युध्येतांअयुध्येताम् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सरामः शरंवीक्षतेस्म ॥ ३२ ॥

सुग्रीवेणतुनिःशंकंसालमुत्पाट्यतेजसा॥ गात्रेष्वभिहतोवालीवज्रेणेवमहागिरिः ॥ २३॥ सतुवृक्षेणनिर्भग्नःसालताडनविह्वलः ॥ गुरुभारभराक्रांतानौःससार्थेवसागरे॥ २४॥ तौभीमबलविक्रांतौसुपर्णसमवेगितौ॥ प्रयुद्धौघोरवपुषौचंद्रसूर्याविवांबरे॥ २५ ॥ परस्परममित्रघ्नौछिद्रान्वेषणतत्परौ॥ ततोऽवर्धतवालीतुबलवीर्यसमन्वितः॥ २६॥ सूर्यपुत्रोमहावीर्यःसुग्रीवःपरिहीयत॥ वालिनाभग्नदर्पस्तुसुग्रीवोमंदविक्रमः॥ २७॥ वालिनंप्रतिसामर्षोदर्शयामासराघवम् ॥ वृक्षैःसशाखैःशिखरैर्वज्रकोटिनिभैर्नखैः ॥ २८ ॥ मुष्टिभिर्जानुभिःपद्भिर्बाहुभिश्चपुनःपुनः॥ तयोर्युद्धमभूद्घोरंवृत्रवासवयोरिव॥ २९ ॥ तौशोणिताक्तौयुध्येतांवानरौवनचारिणौ ॥ मेघाविवमहाशब्दैस्तर्जमानौपरस्परम् ॥ ३० ॥ हीयमानमथापश्यत्सुग्रीवंवानरेश्वरम् ॥ प्रेक्षमाणंदिशश्चैवराघवःसमुहुर्मुहुः ॥ ३१॥ ततोरामोमहातेजाआर्तंदृष्ट्वाहरीश्वरम्॥ सशरंवीक्षतेवीरोवालिनोवधकांक्षया॥ ३२॥ ततोधनुषिसंधायशरमाशीविषोपमम्॥ पूरयामासतच्चापंकालचक्रमिवांतकः॥ ३३ ॥ तस्यज्यातलघोषेणत्रस्ताःपत्ररथेश्वराः॥ प्रदुद्रुवुर्मृगाश्चैवयुगांतइवमोहिताः॥ ३४॥ मुक्तस्तुवज्रनिर्घोषःप्रदीप्ताशनिसंनिभः॥ राघवेणमहाबाणोवालिवक्षसिपातितः॥ ३५ ॥ ततस्तेनमहातेजावीर्ययुक्तःकपीश्वरः॥ वेगेनाभिहतोवालीनिपपातमहीतले ॥ ३६ ॥ इंद्रध्वजइवोद्धूतःपौर्णमास्यांमहीतले॥ आश्वयुक्समयेमासिगतसत्त्वोविचेतनः॥ ३७॥ बाष्पसंरुद्धकंठस्तुवालीचार्तस्वरःशनैः ॥ ३८ ॥ नरोत्तमःकालइवांतकोपमंशरोत्तमंकांचनरूपभासितम्॥ ससर्जदीप्तंतममित्रमर्दनंसधूममग्निंमुखतोयथाहरः॥ ३९॥

॥ ३३ ॥ पत्ररथाःपक्षिणः ॥ ३४ ॥ मुक्तोबाणःपातितइत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ आश्वयुक्समयेआश्वयुक्आश्वयुजीपौर्णमासीयत्रमासेतस्मिन्नाश्विनेमासिपौर्णमास्यामिंद्रध्वजोत्सवांते उद्धूतउत्क्षिप्तइंद्रध्वजोयथाभूमौपपाततद्वद्वालीग्रीष्मांतेपतितइत्यर्थः अतएवसुग्रीवाभिषेकसमयेश्रावणोमासोऽधुनावर्ततइतिवचनेननविरोधः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ उक्तमुपसंहरति नरोत्तमइति मुखतःमुखस्थललाटनेत्रेणेत्यर्थः ॥ ३९ ॥

शोणिततोयस्यविस्रवैःस्रुतिभिःप्रभ्रंशितउत्सवांतेपातितः ॥ ४० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेषोडशःसर्गः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥
ततइति ॥ १ ॥ मुक्तरश्मिःमुक्तरथरज्जुबंधनः ॥२॥ मेदिनीतद्राज्यभूमिः॥ ३ ॥ ४॥ प्राणाद्यहानेकारणमाह शक्रेति ॥५॥ हैमयाहैम्या संध्ययासंध्यारागेणानुगतःपर्यंतोयस्य पयोधरसाम्यं

अथोक्षितःशोणिततोयविस्रवैःप्रपुष्पिताशोकइवाचलोद्गतः ॥ विचेतनोवासवसूनुराहवेप्रभ्रंशितेंद्रध्वजवत्क्षितिंगतः ॥ ४० ॥ ॥ इत्यार्षेश्री
म०वा०आ०किष्किंधाकांडेषोडशःसर्गः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततःशरेणाभिहतोरामेणरणकर्कशः ॥ पपातसहसावालीनिकृत्तइवपा
दपः ॥ १ ॥ सभूमौन्यस्तसर्वांगस्तप्तकांचनभूषणः ॥ अपतद्देवराजस्यमुक्तरश्मिरिवध्वजः ॥ २ ॥ अस्मिन्निपतितेभूमौहर्यृक्षाणांगणेश्वरे ॥ नष्टचं
द्रमिवव्योमनव्यराजतमेदिनी ॥ ३ ॥ भूमौनिपतितस्यापितस्यदेहंमहात्मनः ॥ नश्रीर्जहातिनप्राणानतेजोनपराक्रमः ॥ ४ ॥ शक्रदत्तावरामाला
कांचनीरत्नभूषिता ॥ दधारहरिमुख्यस्यप्राणांस्तेजःश्रियंचसा ॥ ५ ॥ सतयामालयावीरोहैमयाहरियूथपः ॥ संध्यानुगतपर्यंतःपयोधरइवाभवत्
॥ ६ ॥ तस्यमालाचदेहश्चमर्मघातीचयःशरः ॥ त्रिधेवरचितालक्ष्मीःपतितस्यापिशोभते ॥ ७॥ तदस्त्रंतस्यवीरस्यस्वर्गमार्गप्रभावनम् ॥ रामबा
णासनक्षिप्तमावहत्परमांगतिम् ॥ ८ ॥ तंतथापतितंसंख्येगतार्चिषमिवानलम् ॥ ययातिमिवपुण्यांतेदेवलोकादिहच्युतम् ॥ ९ ॥ आदित्यमिवका
लेनयुगांतेभुविपातितम् ॥ महेंद्रमिवदुर्धर्षमुपेंद्रमिवदुःसहम् ॥ १० ॥ महेंद्रपुत्रंपतितंवालिनंहेममालिनम् ॥ व्यूढोरस्कंमहाबाहुंदीप्तास्यंहरिलो
चनम् ॥ ११ ॥ लक्ष्मणानुचरोरामोददर्शोपससर्पच ॥ तंतथापतितंवीरंगतार्चिषमिवानलम् ॥ १२ ॥ बहुमान्यचतंवीरंवीक्षमाणंशनैरिव ॥ उप
यातौमहावीर्यौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ १३ ॥ तंदृष्ट्वाराघवंवालीलक्ष्मणंचमहाबलम् ॥ अब्रवीत्परुषंवाक्यंप्रश्रितंधर्मसंहितम् ॥ १४ ॥

तुवालिदेहस्य ॥ ६ ॥ त्रिधारचितेवत्रिधाविभक्तेवमालादेहशररूपालक्ष्मीरितियावत् ॥ ७ ॥ स्वर्गमार्गप्रभावनंतत्प्रकाशकंसत्परमांगतिंब्रह्मलोकमावहत्प्रापयतिस्म बाणाअस्यंतेऽनेनेति
बाणासनंधनुः ॥ ८ ॥ ९ ॥ महेंद्रंउपेंद्रस्थैवदृत्रवधोत्तरमिदंनामेत्येके महेंद्रआजानदेवः उपेंद्रःकर्मदेवइत्यन्ये ॥ १० ॥ हरिलोचनंपीतनेत्रं हरित्शब्दःपीतपर्यायः हरिद्राभःपालाशोहरि
तोहरिदितिकोशः आर्षस्तलोपः ॥ ११ ॥ १२ ॥ बहुमान्यसंमान्य शनैरेवउपयातौसमीपंगतौ ॥ १३ ॥ १४ ॥

अल्पंतेजोऽसवश्चयस्यसः नष्टचेतनःनष्टचेष्टः गर्वितंगर्वोपेतंयथाभवतितथारणगर्वितंराममर्थयुक्तयावाचापरुषमब्रवीदित्यन्वयः॥१५॥पराङ्मुखवधंयुयुत्सयात्वदनभिमुखवधं तदेवाह युद्धसंरब्धःयुद्धार्थमन्यस्मैकृतक्रोधः ॥ १६ ॥ १७ ॥ समयज्ञःउचितानुचितकालज्ञः ॥ १८ ॥ दमशमावंतर्बाह्येंद्रियनिग्रहः क्षमाशक्यप्रतिक्रियाऽपकारसहिष्णुता ॥ १९ ॥ तान्राजयोग्यान् अभिजनंमहाकुलप्रसूतत्वम् ॥ २० ॥ अन्येनसंयुक्तमतएवतेत्वयिप्रमत्तमसावधानंमांनवेद्धुमर्हसीतिबुद्धिःतवादर्शनेतवदर्शनात्प्रागुत्पन्ना ॥ २१ ॥ विनिहतात्मानंअधर्माचरणान्नष्टात्मान

सभूमावल्पतेजोसुर्निहतोनष्टचेतनः ॥ अर्थसंहितयावाचागर्वितंरणगर्वितम् ॥ १५ ॥ पराङ्मुखवधंकृत्वाकोत्रप्राप्तस्त्वयागुणः ॥ यदहंयुद्धसंरब्धस्त्वत्कृतेनिधनंगतः ॥ १६ ॥ कुलीनःसत्त्वसंपन्नस्तेजस्वीचरितव्रतः ॥ रामःकरुणवेदीचप्रजानांचहितेरतः ॥ १७ ॥ सानुक्रोशोमहोत्साहःसमयज्ञोदृढव्रतः ॥ इत्येतत्सर्वभूतानिकथयंतियशोभुवि ॥ १८ ॥ दमःशमःक्षमाधर्मोधृतिःसत्त्वंपराक्रमः ॥ पार्थिवानांगुणाराजन्दंडश्चाप्यपकारिषु ॥ १९ ॥ तान्गुणान्संप्रधार्याहमग्र्यंचाभिजनंतव ॥ तारयाप्रतिषिद्धःसन्सुग्रीवेणसमागतः ॥ २० ॥ नमामन्येनसंरब्धंप्रमत्तंवेद्धुमर्हसि ॥ इतितेबुद्धिरुत्पन्नाबभूवादर्शनेतव ॥ २१ ॥ सत्वांविनिहतात्मानंधर्मध्वजमधार्मिकम् ॥ जानेपापसमाचारंतृणैःकूपमिवावृतम् ॥ २२ ॥ सतांवेषधरंपापंप्रच्छन्नमिवपावकम् ॥ नाहंत्वामभिजानामिधर्मच्छद्माभिसंवृतम् ॥ २३ ॥ विषयेवापुरेवातेयदापापंकरोम्यहम् ॥ नचत्वामवजानेहंकस्मात्त्वंहंस्यकिल्बिषम् ॥ २४ ॥ फलमूलाशनंनित्यंवानरंवनगोचरम् ॥ मामिहाप्रतियुध्यंतमन्येनचसमागतम् ॥ २५ ॥ त्वंनराधिपतेःपुत्रःप्रतीतःप्रियदर्शनः ॥ लिंगमप्यस्तितेराजन्दृश्यतेधर्मसंहितम् ॥ २६ ॥ कःक्षत्रियकुलेजातःश्रुतवान्नष्टसंशयः ॥ धर्मलिंगप्रतिच्छन्नःक्रूरंकर्मसमाचरेत् ॥ २७ ॥ त्वंराघवकुलेजातोधर्मवानितिविश्रुतः ॥ अभव्योभव्यरूपेणकिमर्थंपरिधावसे ॥ २८ ॥ सामदानंक्षमाधर्मःसत्यंधृतिपराक्रमौ ॥ पार्थिवानांगुणाराजन्दंडश्चाप्यपकारिषु ॥ २९ ॥ वयंवनचरारामममृगामूलफलाशिनः ॥ एषाप्रकृतिरस्माकंपुरुषस्त्वंनरेश्वर ॥ ३० ॥

म् ॥ २२ ॥ प्रच्छन्नंभस्मनेतिशेषः छद्मव्याजः ॥ २३ ॥ विषयेदेशेयदायस्मात्पापंनकरोमि नेत्यस्यानुकर्षः त्वांनावजानेतवावज्ञांचनकरोमि ॥ २४ ॥ २५ ॥ लिंगंजटावल्कलधरत्वं अस्ति मर्दाहिंसासाधनमितिशेषः तच्चप्रत्यक्षदृश्यमेवेत्याह दृश्यतइति ॥ २६ ॥ २७ ॥ अभव्योऽविनीतः ॥ २८ ॥ २९ ॥ एषावनचरत्वादिरूपाप्रकृतिःस्वभावःपुरुषस्त्वं तेनग्रामवासित्वादन्नाशित्वंव्यंग्यम् ॥ ३० ॥

रूपंरूप्यं कारणानिचेत्याहुरितिशेषः वनेविद्यमानेषुमदीयेषुमूलेषुफलेषुवाकस्तेलोभःअपेक्षा नकापीत्यर्थः एवंचवनचरत्वपुरचरत्वमृगत्वमनुष्यत्वमूलाशनत्वान्नाशनत्वनरेश्वरत्ववानरेश्व
रत्वरूपवैधर्म्यान्नावयोर्विरोधप्रसक्तिरितिभावः ॥३१॥ नयोनीतिर्विनयःप्रश्रयः असंकीर्णानिग्रहानुग्रहादिविषयेऽविपरीता ॥३२॥ शरासनपरायणः यत्रक्कापिशराणामासनंत्यागस्तत्पराय
णः ॥ ३३ ॥ अपचितिःपूजा कामवृत्तःसन्निंद्रियैःकृष्यसेइतिसंबंधः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ परिवेत्ताज्येष्ठेऽकृतदारेऽकृताग्निहोत्रेचकृतदारःकृताग्निहोत्रोनुजः ॥ ३६ ॥ गच्छंतेगच्छंति तेषुप्र

भूमिर्हिरण्यंरूपंचनिग्रहेकारणानिच॥ तत्रकस्तेवनेलोभोमदीयेषुफलेषुवा॥ ३१॥ नयश्चविनयश्चोभौनिग्रहानुग्रहावपि ॥ राजवृत्तिरसंकीर्णा
नन्नृपाःकामवृत्तयः॥ ३२॥ त्वंतुकामप्रधानश्चकोपनश्चानवस्थितः॥ राजवृत्तेषुसंकीर्णःशरासनपरायणः ॥ ३३ ॥ नतेस्त्यपचितिर्धर्मेनार्थेबुद्धि
रवस्थिता॥ इंद्रियैःकामवृत्तःसन्कृष्यसेमनुजेश्वर ॥ ३४ ॥ हत्वाबाणेनकाकुत्स्थमामिहानपराधिनम्॥ किंवक्ष्यसिसतांमध्येकर्मकृत्वाजुगुप्सि
तम्॥ ३५॥ राजहाब्रह्महागोघ्नश्चोरःप्राणिवधेरतः॥ नास्तिकःपरिवेत्ताचसर्वेनिरयगामिनः॥३६॥ सूचकश्चकदर्यश्चमित्रघ्नोगुरुतल्पगः॥ लोकं
पापात्मनामेतेगच्छंतेनात्रसंशयः॥३७॥ अधार्यंचर्ममेसद्भीरोमाण्यस्थिचवर्जितम्॥ अभक्ष्याणिचमांसानित्वद्विधैर्धर्मचारिभिः॥ ३८॥ पंच
पंचनखाभक्ष्याब्रह्मक्षत्रेणराघव॥ शल्यकःश्वाविधोगोधाशशःकूर्मश्चपंचमः ॥ ३९ ॥ चर्मचास्थिचमेरामनस्पृशंतिमनीषिणः॥ अभक्ष्याणिच
मांसानिसोहंपंचनखोहतः॥४०॥ तारयावाक्यमुक्तोहंसत्यंसर्वज्ञयाहितम्॥ तदतिक्रम्यमोहेनकालस्यवशमागतः॥ ४१॥ त्वयानाथेनकाकुत्स्थ
नसनाथावसुंधरा॥ प्रमदाशीलसंपूर्णापत्येवचविधर्मणा ॥ ४२ ॥ शठोनैकृतिकःक्षुद्रोमिथ्याप्रश्रितमानसः॥ कथंदशरथेनत्वंजातःपापोमहा
त्मना॥ ४३॥ छिन्नचारित्र्यकक्ष्येणसतांधर्मातिवर्तिना॥ त्यक्तधर्मांकुशेनाहंनिहतोरामहस्तिना॥ ४४॥

कृतेराजहत्वंदोषोबोध्यः ॥ ३७ ॥ यद्यपिक्षत्रियस्यमृगहननमप्यस्तितथापिमद्विषयमिदमप्रयोजनमित्याह अधार्यमिति वर्जितंअस्पृश्यत्वेनस्मृतिषूक्तमित्यर्थः ॥ ३८॥ अभक्ष्याणीत्यत्रप्र
माणमाह पंचपंचेत्यादि ब्रह्मक्षत्रेणेतिसमाहारद्वंद्वः शल्यकःखड्गी शुक्तिकाकारशल्यावृतसर्वांगोजंतुविशेषइत्यन्ये श्वाविधःकंटकाकारदीर्घरोमभिःशुनांविधकोजंतुः ॥ ३९ ॥ सोहंपंचनखो
हतः अभक्ष्यःपंचनखोहतइत्यर्थः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ त्वंतुनराज्यार्हइत्याह त्वयेति ॥ ४२ ॥ शठोगूढविप्रियकृत् निकृतिपरापकारंचरतीतिनैकृतिकः मिथ्यैवप्रश्रितंमानसंयस्यसःअजितांतः
करणइतियावत् ॥ ४३ ॥ छिन्नाचारित्र्यस्यकक्ष्यामर्यादायेनसतथा सतांधर्ममतिक्रांतेन ॥ ४४ ॥

वक्ष्यसेकिंवक्ष्यसीत्यर्थः किमित्यध्याहारः ॥ ४५ ॥ अपकारिषुदारापहारिषु ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ अदृश्येनअप्राप्तदर्शनेनत्वयापन्नगवन्निहतः अंतस्त्वंपापवशंगतइत्यर्थः ॥ ४८ ॥ एतदर्थंसी
तायाआहरणमुद्दिश्यमामेवपूर्वंप्राप्ययद्यचोदयस्तदातवमैथिलीमहमेकाह्नानीतवान्भवेःभवेयमितियावत् ॥ ४९ ॥ अनिहतंअनिहतमेवेत्यर्थः ॥ ५० ॥ सागरतोयेतन्मध्यवर्तिद्वीपे श्वेता
मश्वतरीमिवश्वेताश्वतरीरूपिणींश्रुतिमधुकैटभाभ्यांपातालेनिगृहीतांयथाहयग्रीवोभुवमानयतिस्मतद्वत् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ लोकःसर्वोपिकालेनकालधर्मेणमृत्युनाविनियुज्यते एवंविधः
स्वभावःकाममस्तुतस्मान्मेमरणकृतोनविषादःअपितुभवताराज्यंप्राप्तंचेत्तदामद्वधकारणस्यत्वद्राज्यस्यलोकैःप्रश्नेक्षमंयुक्तमुत्तरंसाधुसम्यग्विचिंत्यताम् ॥ ५३ ॥ उपसंहरति इत्येवमिति

अशुभंचाप्ययुक्तंचसतांचैवविगर्हितम् ॥ वक्ष्यसेचेदृशंकृत्वासद्भिःसहसमागतः ॥ ४५ ॥ उदासीनेषुयोस्मासुविक्रमोयंप्रकाशितः ॥ अपकारिषु
तेरामनैवंपश्यामिविक्रमम् ॥ ४६ ॥ दृश्यमानस्तुयुध्येथामयायुधिनृपात्मज ॥ अद्यवैवस्वतंदेवंपश्येस्त्वंनिहतोमया ॥ ४७ ॥ त्वयाऽदृश्येनतुरणेनि
हतोहंदुरासदः ॥ प्रसुप्तःपन्नगेनेवनरःपापवशंगतः ॥ ४८ ॥ सुग्रीवप्रियकामेनयदहंनिहतस्त्वया ॥ मामेवयदिपूर्वंत्वमेतदर्थमचोदयः ॥ मैथिली
महमेकाह्नातवचानीतवान्भवेः ॥ ४९ ॥ राक्षसंचदुरात्मानंतवभार्यापहारिणम् ॥ कंठेबद्धाप्रदद्यांतेऽनिहतंरावणंरणे ॥ ५० ॥ न्यस्तांसागरतोयेवा
पातालेवापिमैथिलीम् ॥ आनयेयंतवादेशाच्छ्वेतामश्वतरीमिव ॥ ५१ ॥ युक्तंयत्प्राप्नुयाद्राज्यंसुग्रीवःस्वर्गतेमयि ॥ अयुक्तंयदधर्मेणत्वयाहंनिहतो
रणे ॥ ५२ ॥ काममेवंविधोलोकःकालेनविनियुज्यते ॥ क्षमंचेद्भवताप्राप्तमुत्तरंसाधुचिंत्यताम् ॥ ५३ ॥ इत्येवमुक्त्वापरिशुष्कवक्त्रःशराभिघाता
द्व्यथितोमहात्मा ॥ समीक्ष्यरामंरविसन्निकाशंतूष्णींबभौवानरराजसूनुः ॥ ५४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०कि०सप्तदशःसर्गः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥
इत्युक्तःप्रश्रितंवाक्यंधर्मार्थसहितंहितम् ॥ परुषंवालिनारामोनिहतेनविचेतसा ॥ १ ॥ तंनिष्प्रभमिवादित्यंमुक्ततोयमिवांबुदम् ॥ उक्तवाक्यंहरि
श्रेष्ठमुपशांतमिवानलम् ॥ २ ॥

अस्यसर्गस्यतीर्थेनरामस्तुतिपरतयायद्योजनंतन्नकविनिबद्धस्यवक्तुर्वालिनस्तात्पर्यविषयभूतम् यदयुक्तंमयापूर्वंप्रमादाद्वाक्यमप्रियंत
त्रापिखलुमेदोषंकर्तुंनार्हसिराघवेत्यग्रेवाल्युक्तेःनापिवाल्मीकेःतस्यद्गुरुक्त्यनुवादकत्वात् अतात्पर्यविषयमपिबुद्धिवैभवादक्षरार्थत्वेनवर्ण्यतइतिचेत्काव्यांतरमेवभगवतःस्तावकंक्रियतांकि
मनेनप्रयासेनेतिदिक् ॥ ५४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेसप्तदशःसर्गः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ प्रश्रितंप्रश्रयाभासोपेतं एवंधर्मार्थ
सहितत्वंचाभासरूपमेव तत्रमामेवयदिपूर्वमित्यादिहिताभासःअर्थाभासश्च धर्माभासोराजहेत्यादि परुषत्वंतुमुख्यमेव निहतेनविरुद्धेन ॥ १ ॥ २ ॥

धर्मार्थगुणसंपन्नमित्यब्रवीदितिक्रियाविशेषणम् अधिक्षिप्तःपरुषमुक्तः ॥ ३ ॥ लौकिकंसमयंलोकाचारम् ॥ ४॥ अविज्ञानेहेतुमाह अपृष्ट्वेति आचार्यसंमतान्स्वस्वकुलाचारशिक्षकान् वा
नरत्वादेवैतदभावः वानरत्वप्रयुक्तचापल्यादेवंवादस्तवेत्यर्थः इच्छसिऐषीः ॥५॥ इयंभूमिरिक्ष्वाकूणांमनुनास्मत्कुलकूटस्थेनदत्तेत्यर्थः तथामृगादिपर्यंतंनिग्रहानुग्रहेष्वधिकारोपिदत्तइतिशे
षः ॥ ६ ॥ तांपितृपितामहादिक्रमागतांभुवम् निग्रहानुग्रहेदुष्टशिष्टयोरितिशेषः ॥ ७ ॥ यथादृष्टःअपरोक्षानुभवसिद्धः सराजा अस्मिन्काले सर्वभूमेरितिशेषः ॥ ८ ॥ ततःकितत्राह तस्ये
ति धर्मायकृतआदेशोनियोगोयेषांते धर्मसंतानंधर्मवृद्धिं धर्मपदमधर्मनिवृत्तेरप्युपलक्षणम् ॥ ९ ॥ धर्मविप्रियंधर्मनाशंकश्चरेत्आचरितुंशक्नुयात् ॥ १० ॥ तेवयमिदानींतनमूलप्रभुभरता

धर्मार्थगुणसंपन्नंहरीश्वरमनुत्तमम् ॥ अधिक्षिप्तस्तदारामःपश्चाद्वालिनमब्रवीत् ॥३॥ धर्ममर्थंचकामंचसमयंचापिलौकिकम् ॥ अविज्ञायकथं
बाल्यान्मामिहाद्यविगर्हसे ॥ ४ ॥ अपृष्ट्वाबुद्धिसंपन्नान्वृद्धानाचार्यसंमतान् ॥ सौम्यंवानरचापल्यात्त्वंमांवक्तुमिहेच्छसि ॥५॥ इक्ष्वाकूणामियंभू
मिःसशैलवनकानना ॥ मृगपक्षिमनुष्याणांनिग्रहानुग्रहेष्वपि ॥ ६ ॥ तांपालयतिधर्मात्माभरतःसत्यवानृजुः ॥ धर्मकामार्थतत्त्वज्ञोनिग्रहानुग्रहेर
तः ॥७॥ नयश्चविनयश्चोभौयस्मिन्सत्यंचसुस्थितम् ॥ विक्रमश्चयथादृष्टःसराजादेशकालवित् ॥ ८ ॥ तस्यधर्मकृतादेशावयमन्येचपार्थिवाः ॥ च
रामोवसुधांकृत्स्नांधर्मसंतानमिच्छवः ॥९॥ यस्मिन्नृपतिशार्दूलेभरतेधर्मवत्सले ॥ पालयत्यखिलांपृथ्वींकश्चरेद्धर्मविप्रियम् ॥ १० ॥ तेवयंमार्गवि
भ्रष्टंस्वधर्मेपरमेस्थिताः ॥ भरताज्ञांपुरस्कृत्यचिंतयामोयथाविधि ॥ ११ ॥ त्वंतुसंक्लिष्टधर्मश्चकर्मणाचविगर्हितः ॥ कामतंत्रप्रधानश्चनस्थितोराज
वर्त्मनि ॥ १२ ॥ ज्येष्ठोभ्रातापितावापियश्चविद्यांप्रयच्छति ॥ त्रयस्तेपितरोज्ञेयाधर्मेचपथिवर्तिनः ॥ १३ ॥ यवीयानात्मनःपुत्रःशिष्यश्चापिगुणोदि
तः ॥ पुत्रवत्तेत्रयश्चिंत्याधर्मश्चैवात्रकारणम् ॥ १४ ॥ सूक्ष्मःपरमविज्ञेयःसतांधर्मःप्लवंगम ॥ हृदिस्थःसर्वभूतानामात्मावेदशुभाशुभम् ॥ १५ ॥

ज्ञयामार्गविभ्रष्टंचिंतयामःविचारयामः निगृह्णीमइतिपाठांतरम् ॥ ११ ॥ ततःकितत्राह त्वंतुकर्मणाचारित्रेणगर्हितःलोकेनिंदितः अतएवसंक्लिष्टःपीडितोधर्मोयेनतादृशः कामतंत्रंकामरूपः
पुरुषार्थःसएवप्रधानोमुख्योयस्यसः ॥ १२ ॥ तदुपपादयति ज्येष्ठइति विद्यांत्रय्यादिविद्याम् धर्मेचपथिवर्तिनः धर्ममार्गेवर्तोवर्तनंयस्यतस्य ॥ १३ ॥ अत्रचिंतने तथाधर्मोधर्मज्ञानमेवकार
णम् ॥ १४ ॥ तच्चनसर्वेषांसुलभमित्याह सूक्ष्मइति सतांसूक्ष्मोयोधर्मःसपरासद्गुरूपदेशादिजामाशोभायेषांतैरेवविज्ञेयोऽन्यैःपरमत्यर्थमविज्ञेयएव किंचेश्वरएवतज्ज्ञइत्याह हृदिस्थइति
सर्वभूतानामात्मातत्त्वभूतोव्यापकश्चातएवसर्वप्राणिहृदिस्थःससर्वभूतानांसर्वप्राणिनांशुभाशुभंवेद एवंचांतर्यामित्वात्तवपापमहंजानेइतिव्यंग्यमत्र ॥ १५ ॥

त्वंतुधर्मज्ञानप्रसक्तिहीनएवेत्याह चपलइति जात्यंधोजात्यंधैरिवचपलैरकृतात्मभिराचार्याशिक्षितैर्वानरैःसहमंत्रयन्निश्चिन्वन् किंनुकथंनुप्रेक्षसेज्ञास्यसिधर्ममितिशेषः रक्षसेनु किमितिपाठे रक्षणीयप्रजाजातंकिंनुरक्षसिनकिमपि अतोधर्मभ्रष्टोराजदंड्यस्त्वमितिभावः ॥ १६ ॥ अथधर्मभ्रष्टत्वंव्यक्तमेववक्तुमाह अहंत्विति अस्यवचनस्यचपलश्चपलैरितिवचनस्यव्यक्ततांव्यक्तोर्थोऽस्येत्यर्शआद्यजंतंव्यक्तपदम् तद्भावोव्यक्ततातदर्थस्तांब्रवीमि ॥ १७ ॥ पश्ययुक्तमयुक्तंवेतिचिंतय वर्तसिवर्तसे ॥ १८ ॥ ननुभ्रातुर्ज्येष्ठस्ययोभार्याजीवतोमहिषींप्रियाम् धर्मेणमातरंयस्तु स्वीकरोतिजुगुप्सितइतिअपेप्रायोपवेशसमयेअंगदोक्तेःसुग्रीवस्यापिज्येष्ठभ्रातुःपितृसमस्यभार्याविमर्शनंतुल्यमित्यतआह अस्यत्वमिति धरमाणस्यप्राणान्धारयतएवजीवतस्त्वयानिश्चीयमानजीवनस्यैवपत्न्यांतवस्नुषाभूतायांरुमायांयतोवर्तसेऽतस्त्वंस्पष्टंपापकर्मकृत् सुग्रीवस्तुतवजीवननिश्चयाभावात्त्वत्पत्न्यांतारायांप्रागवर्तिष्टअतःपरंवर्त्स्यतिच किंचत्रैव[illegible]गकेष्वपिदेवरस्यमृतभ्रातृस्त्रियामपुत्रायांप्रवृत्तिदर्शनात्तिर्यग्योनिषुतस्यांप्रवृत्तिर्नदोषः तथाप्रवृत्तौचमरणज्ञानमेवप्रयोजकंतिर्यक्ष्वितिभगवदाशयः अनेनत्रैवर्णिकेतरस्त्रीणांमृतभर्तृकाणां [illegible]रुणीनांस्वजातीयपुरुषांगीकारोनाधर्मइतिसूचितम् दृश्यतेचतथाव्यवहारःशूद्रादिजातौ नचमनुष्याधिकारस्यनिषेधादिशास्त्रस्यकथंतिर्यक्षुप्रवृत्तिरितिवाच्यम तिर्यग्योनेरपिमनुष्यवद्राजादिव्यवहारदर्शनेनमनु

चपलश्चपलैःसार्धंवानरैरकृतात्मभिः॥ जात्यंधइवजात्यंधैर्मंत्रयन्प्रेक्षसेनुकिम् ॥ १६॥ अहंतुव्यक्ततामस्यवचनस्यब्रवीमिते॥ नहिमांकेवलंरोपात्त्वंविगर्हितुमर्हसि॥ १७॥ तदेतत्कारणंपश्ययदर्थंत्वंमयाहतः॥ भ्रातुर्वर्तसिभार्यायांत्यक्त्वाधर्मंसनातनम्॥ १८॥ अस्यत्वंधरमाणस्यसुग्रीवस्यमहात्मनः॥ रुमायांवर्तसेकामात्स्नुषायांपापकर्मकृत्॥ १९॥

प्यतुल्यज्ञानवत्त्वादस्त्येवायंदोषइत्याशयात् किंचधर्मेऽनधिकारिणामपींद्रादीनांवृत्रवधादौब्रह्महत्यादिदोषस्मरणेननिषेधेषुतदतिक्रमप्रायश्चित्तादौचदेवानामधिकारवदेषामप्यधिकारेबाधकाभावः किंचदेवादीनांस्वयजनीयेंद्रांतराभावादनधिकारइतिपूर्वमीमांसायांनिर्णीतम् एवंचतदनपेक्षदानादिधर्मेषुब्रह्मविद्यायांचाधिकारोस्त्येवेत्युत्तरमीमांसायांस्पष्टम् तद्वदीदृशानांज्ञानवतांतिरश्चामप्यधिकारेबाधकाभावः किंच सर्वदेवतावाचकपदानामंतर्यामीश्वरवाचकत्वेनसर्वत्रदेवानामधिकारोस्त्येव नचब्राह्मणत्वाद्यभावात्तेषामनधिकारः तेषामपिक्षत्रियत्वाद्वैवस्वतमन्वादेरिवातएवचंद्रवरुणादीनांयज्ञःस्मर्यतेपुराणेषु तत्रतत्रकर्मण्यर्थवादतःफलकल्पनवत्पुराणस्थार्थवादैस्तदधिकारस्यापिकल्पयितुंयुक्तत्वात् किंच त्रैवर्णिकस्याधिकारइत्यत्रत्रैवर्णिकपदंवेदतदर्थज्ञानवत्परमतोदेवादीनांतदधिकारःसिद्धइतिभगवतोव्यासवाल्मीकिप्रभृतीनांचाशयः जैमिनेस्त्वेतदंशेऽज्ञानमेव अतएवतद्दूरीकरणार्थंमार्कंडेयेनात्मानंप्रतिधर्मान्पृच्छतोजैमिनेर्विंध्यारण्यवासितत्त्वज्ञपक्षिमुखेनधर्मबोधनंकृतम् तेनहिपक्षिणांज्ञानानधिकारइतिस्वोक्तेस्तस्याविश्वासेजातेन्यत्रापिव्यासादिविरुद्धेस्वोक्तेर्थेतस्याप्रामाण्यग्रहोभविष्यतीतितदाशयइत्यन्यत्रविस्तरः अतएवगृध्रराजस्यभगवतादाहादिकृतम् अपेचसंपातिनातद्भ्रात्राकरिष्यमाणमुदकदानादिनासंगतमितिदिक् ॥ १९॥

उपसंहरति तदिति तस्माद्धर्माद्व्यतीतस्यधर्मभ्रष्टस्य एवंचेदृशेव्यवहारेप्राणांतोदंडइतिसूचितम् ॥ २० ॥ लोकवृत्तात्लोकव्यवहारमर्यादातः अपेयुषोऽपगतवतः दंडादन्यत्रततोन्य
मित्यर्थः केचित्तु अनेनतिर्यग्योनिव्यवहारमर्यादाप्येषैवेतिध्वनितम् दृश्यतेचगृहेपाल्यमानेषुपारावतादिषुअन्यंस्वभार्यासहितंदृष्टवत्सुपरस्परंयुद्धंभार्यायाबहुप्रकारताडनादिदंडइत्याहुः
॥ २१ ॥ क्षत्रियोहम् दंडाधिकारीत्यर्थः दंडादन्यत्रनिग्रहंनपश्यामीत्युक्तेर्थेस्मृतिंप्रमाणयति औरसीमिति ॥ २२॥ २३॥ गुरुर्महान्योधर्मस्तंव्यतिक्रांतंतत्प्रच्युतम् निघ्नन्नितिशेषः प्राज्ञोवि
द्वान् धर्मेणपालयन् धर्मयुक्तमितिशेषः ॥२४॥ भरतादेशावधिंकृत्वा भरतादेशंतदाज्ञामवधिंप्रमाणंकृत्वा ननुभरतेनरामंप्रत्याज्ञायाअकृतत्वान्मृषोक्तिरेषेतिचेन्न अस्मादेवभगवद्वाक्यात्त

तद्व्यतीतस्यतेधर्मात्कामवृत्तस्यवानर ॥ भ्रातृभार्याभिमर्शेस्मिन्दंडोयंप्रतिपादितः ॥ २० ॥ नहिलोकविरुद्धस्यलोकवृत्तादपेयुषः ॥ दंडादन्यत्रप
श्यामिनिग्रहंहरियूथप ॥ २१ ॥ नचतेमर्षयेपापंक्षत्रियोहंकुलोद्गतः ॥ औरसींभगिनींवापिभार्यांवाप्यनुजस्ययः ॥ २२ ॥ प्रचरेतनरःकामात्तस्य
दंडोवधःस्मृतः ॥ भरतस्तुमहीपालोवयंत्वादेशवर्तिनः ॥ २३ ॥ त्वंचधर्मादतिक्रांतःकथंशक्यमुपेक्षितुम् ॥ गुरुधर्मव्यतिक्रांतंप्राज्ञोधर्मेणपालय
न् ॥ २४ ॥ भरतःकामयुक्तानांनिग्रहेपर्यवस्थितः ॥ वयंतुभरतादेशावधिंकृत्वाहरीश्वर ॥ त्वद्विधान्भिन्नमर्यादान्निग्रहीतुंव्यवस्थिताः ॥ २५ ॥
सुग्रीवेणचमेसख्यंलक्ष्मणेनयथातथा ॥ दारराज्यनिमित्तंचनिःश्रेयसकरःसमे ॥ २६ ॥ प्रतिज्ञाचमयादत्तातदावानरसंनिधौ ॥ प्रतिज्ञाचकथंश
क्यामद्विधेनानवेक्षितुम् ॥ २७ ॥ तदेभिःकारणैःसर्वैर्महद्भिर्धर्मसंश्रितैः ॥ शासनंतवयद्युक्तंतद्भवाननुमन्यताम् ॥ २८ ॥

थाभरतोक्तेरनुमानेनाक्षतेः यद्वा राज्यमूलप्रभौपर्यवस्थितेसर्वेषांतदीयानांदंड्यदंडनादावनुक्तापितदाज्ञासिद्धैवेतिनदोषः अपिचस्वराज्येभगवताभरतस्यपालनाज्ञायांदत्तायामर्थात्स्वस्मिन्प्र
धानराजपुरुषत्वसिद्धौतदाज्ञाऽर्थसिद्धैवेतिनदोषः ॥ २५ ॥ अथकारणांतरमपिवालिवधेदर्शयति सुग्रीवेणेति लक्ष्मणेनयथातथासुग्रीवेणापिममसख्यमस्तियस्मात्ततःससुग्रीवःदारराज्यनि
मित्तंस्वदारप्राप्त्यर्थंराज्यप्राप्त्यर्थंचमेममनिःश्रेयसकरःमन्निःश्रेयसविषयेकृतप्रतिज्ञः ॥ २६ ॥ तत्प्रतिज्ञोत्तरंमयापितदभिमतविषयाप्रतिज्ञादत्ताकृताच साप्रतिज्ञामद्विधेनकथमनवेक्षितुमस
मापयितुंशक्या ॥ २७ ॥ एभिःउक्तैःकारणैः एकैकमेवतववधेपर्याप्तंकिंपुनर्मिलितानि तस्माद्यत्तवमयाशासनमिदंकृतंतद्युक्तंशास्त्रसंमतमितिभवानप्यनुमन्यतांचिंतयतु तवभ्रातृभार्यापहा
रकत्वेनदंड्यत्वात्सखिकार्यस्यस्वकार्यत्वात्क्षत्रियस्यप्रतिज्ञाहानौचमहतोऽधर्मस्यश्रवणात्त्वद्वधोमेआवश्यकोधर्मश्चेत्याशयः ॥ २८ ॥

सर्वथामयायःकृतस्तवनिग्रहःसधर्मएवेतित्वयाद्रष्टव्यः दुष्टनिग्रहफलकत्वादवतारग्रहणस्येत्याशयोगूढः किंच धर्ममेवानुपश्यताजानतामित्रस्योपकर्तव्यम् मित्रोपकारकरणमपिधर्मएवेति
सुग्रीवोपकाररूपत्त्वाद्वधस्यधर्मत्वमितिभावः ॥ २९ ॥ किंचानुतापादिनाधर्ममनुवर्तताएतद्दुष्कर्मप्रायश्चित्तरूपधर्मानुवृत्तिंकुर्वतात्वयापितत्कार्यंमत्कृतनिग्रहरूपंकार्यंशक्यंराजप्रार्थनापू
र्वंकारयितुंशक्यम् सत्यनुतापेत्वयाप्रार्थनापूर्वमयंदंडःस्वस्यकारणीयएवेतित्वत्करणीयस्यैवमयाकृतत्वान्नात्रक्षोभःकार्यइतिभावः पापिनाम[illegible]र्थनास्त्वितिसिद्धेत्याह श्रूयतेइति चारि
त्रवत्सलौचरित्रप्रतिपादनतत्परौधर्मकुशलैर्गृहीतौचभवतस्तत्तदर्थतत्त्वमेवतथाशास्त्रोक्तप्रकारेणैवमयारचितंकृतम्॥३०॥तौश्लोकावाह राजभिरिति अनेनस्वकृतदंडस्यशास्त्रसंमतत्वंदंड्यहित
त्वंचोक्तम्॥३१॥त्वयापिप्रार्थनापूर्वमयमर्थःकारणीयःस्यादित्यर्थप्रतिपादकंश्लोकमाह शासनाद्वेति पापोहंमेदंडंकुर्विति प्रार्थनयास्वसमीपमागतस्यपापिनःशासनाद्दंडकरणाद्वामोक्षाद्वयया

सर्वथाधर्मइत्येवद्रष्टव्यस्तवनिग्रहः॥ वयस्यस्योपकर्तव्यंधर्ममेवानुपश्यता॥ २९ ॥शक्यंत्वयापितत्कार्यंधर्ममेवानुवर्तता ॥ श्रूयतेमनुनागीतौ
श्लोकौचारित्रवत्सलौ॥ गृहीतौधर्मकुशलैस्तथातच्चरितंमया॥ ३० ॥राजभिर्धृतदंडाश्चकृत्वापापानिमानवाः॥ निर्मलाःस्वर्गमायांतिसंतःसुकृ
तिनोयथा॥ ३१ ॥शासनाद्वापिमोक्षाद्वास्तेनःपापात्प्रमुच्यते॥ राजात्वशासन्पापस्यतदवाप्नोतिकिल्बिषम्॥ ३२ ॥ आर्येणमममांधात्राव्यस
नंघोरमीप्सितम् ॥ श्रमणेनकृतेपापेयथापापंकृतंत्वया ॥ ३३ ॥ अन्यैरपिकृतंपापंप्रमत्तैर्वसुधाधिपैः॥ प्रायश्चित्तंचकुर्वंतितेनतच्छाम्यतेरजः
॥ ३४ ॥ तदलंपरितापेनधर्मतःपरिकल्पितः॥ वधोवानरशार्दूलनवयंस्ववशेस्थिताः॥ ३५॥ शृणुचाप्यपरंभूयःकारणंहरिपुंगव॥ तच्छ्रुत्वाहिमहद्वी
रनमन्युंकर्तुमर्हसि॥ ३६ ॥

विसर्जनाद्वा स्तेनइतिपापोपलक्षणम् तत्रद्वितीयःपक्षोराज्ञोदोषायेत्याह राजात्विति राजातुपापस्याशासन्पापनिग्रहमकुर्वन् अनेनत्वद्दंडकरणमस्मादृशामावश्यकमितिध्वनितम् ॥३२॥अथा
त्रार्थेशिष्टाचारमपिप्रमाणयति आर्येणेति ममकूटस्थेनमांधात्रा त्वयायत्प्रकारंपापंकृतंतत्प्रकारेपापेकेनचि च्छ्रमणेनार्हतेनकृतेसतिकर्तुमीप्सितंघोरंव्यसनंदंडरूपंमांधात्राकृतम्॥३३॥ अन्यैर
पिवसुधाधिपैःप्रमत्तपुरुषैःकृतंपापंप्रतिशुद्धयेदंडनंकृतमित्यध्याहारः नकेवलंराजदंडएवपापप्रायश्चित्तमन्यदपिमन्वाद्युक्तमित्याह प्रायश्चित्तंचकुर्वंति कृतपापाइतिशेषः तेनकर्त्रनुष्ठितप्राय
श्चित्तेन॥३४॥धर्मतःशास्त्रतः नवयंस्ववशेस्थिताःकिंनुशास्त्राधीनाइतिशेषः एतेनादर्शनपूर्वकंवधोऽधर्मइतियदुक्तंतदपिसमाहितम् दंडार्थवधेदर्शनानपेक्षणात् एवंवालिनःसंध्योपासनाद्यनुष्ठाने
नशास्त्रज्ञत्वमवलंब्यसमाहितम्॥३५॥अथकेवलशाखामृगत्वमवलंब्यापिसमाधत्ते शृणुचापीति छन्नेनानभिमुख्यस्यनिःशंकवधेकारणंशृण्वित्यर्थः तन्महत्कारणंश्रुत्वामन्युंनकर्तुमर्हसि ३६

तत्रप्रच्छन्नवधेमनस्तापःकथमेवंकृतमितिपश्चात्तापोन नापिवधस्यकारणंमन्युर्ममक्रोधः यद्वा मन्युःशोकः मृगाणांतादृशवधस्यराज्ञांस्वभावतयानदोषइत्याह वागुराभिरिति विविधैःकूटैस्तृणच्छन्नश्वभ्रादिसंपादनरूपैः ॥ ३७ ॥ पर्णाद्याच्छादितत्वादिरूपैःप्रतिच्छन्नाइत्यन्वयः विस्रब्धान्विश्वस्तान् अतिविष्ठितान्स्वपालितमृगैःविष्ठितान्विरोधेनस्थितान्युध्यमानानितियावत् ॥३८॥३९॥ नदोषइत्यत्रशिष्टाचारंप्रमाणयति यांतीति मृगयांनानाप्रकारमृगवधयुक्तांकर्तुंराजर्षयोधर्मकोविदायांति ॥ ४० ॥ प्रतियुध्यन्नन्येनयुद्धंकुर्वन् मांसादिलोभाभावेपिक्षत्रियस्वाभाव्यात्तववधोमयाकृतइतरव्याघ्रादितिर्यग्जंतुवत्तत्रमेनकश्चिन्महान्दोषः अल्पस्तुप्राणायाममात्रापनेयइतिभावः ॥ ४१ ॥ शुभस्यैहिकाभ्युदयस्य राजानःक्षत्रियाः ॥ ४२ ॥ नहिं

नमेतत्रमनस्तापोनमन्युर्हरिपुंगव ॥ वागुराभिश्चपाशैश्चकूटैश्चविविधैर्नराः ॥ ३७ ॥ प्रतिच्छन्नाश्चदृश्याश्चगृह्णंतिसुबहून्मृगान् ॥ प्रधावितान्वा
वित्रस्तान्विस्रब्धानतिविष्ठितान् ॥ ३८ ॥ प्रमत्तानप्रमत्तान्वानरामांसाशिनोभृशम् ॥ विध्यंतविमुखांश्चापिनचदोषोत्रविद्यते ॥ ३९ ॥ यांतिरा
जर्षयश्चात्रमृगयांधर्मकोविदाः ॥ तस्मात्त्वंनिहतोयुद्धेमयाबाणेनवानर ॥ ४० ॥ अयुध्यन्प्रतियुध्यन्वायस्माच्छाखामृगोह्यसि ॥ ४१ ॥ दुर्लभ
स्यचधर्मस्यजीवितस्यशुभस्यच ॥ राजानोवानरश्रेष्ठप्रदातारोनसंशयः ॥ ४२ ॥ तान्नहिंस्यान्नचाक्रोशेन्नाक्षिपेन्नाप्रियंवदेत् ॥ देवामानुषरू
पेणचरंत्येतेमहीतले ॥ ४३ ॥ त्वंतुधर्ममविज्ञायकेवलंरोषमास्थितः ॥ विदूषयसिमांधर्मेपितृपैतामहेस्थितम् ॥ ४४ ॥ एवमुक्तस्तुरामेणवालीप्र
व्यथितोभृशम् ॥ नदोषंराघवेदध्यौधर्मेधिगतनिश्चयः ॥ ४५ ॥ प्रत्युवाचततोरामंप्रांजलिर्वानरेश्वरः ॥ यत्त्वमात्थनरश्रेष्ठतत्तथैवनसंशयः ॥ ४६ ॥
प्रतिवक्तुंप्रकृष्टेहिनापकृष्टस्तुशक्नुयात् ॥ यदयुक्तंमयापूर्वंप्रमादाद्वाक्यमप्रियम् ॥ ४७ ॥ तत्रापिखलुमांदोषंकर्तुंनार्हसिराघव ॥ त्वंहिदृष्टार्थतत्त्व
ज्ञःप्रजानांचहितेरतः ॥ ४८ ॥ कार्यकारणसिद्धौचप्रसन्नाबुद्धिरव्यया ॥ ४९ ॥

स्यादृणव्यतिरेकेणेत्यर्थः आक्रोशोनिंदा आक्षेपोवमाननम् अप्रियवादःप्रतिकूलवचनम् त्वंतुनतादृशोराजेतिभावः एतेनराज्ञोवधाद्दौब्रह्मवधादिदोषइतिसूचितम् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ प्रव्यथितोभगवतिमिथ्यादोषोक्त्याप्रव्यथितोनदोषंराघवेदध्यौ तथाध्यानस्यापिपापावहत्वादितिभावः यद्वा ध्यानेनापिनाविदच्छुद्धबुद्धमुक्तस्वभावत्वादितिभावः धर्मेधिगतनिश्चयःभगवद्वचनादेवधर्मविषयेजातनिश्चयः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ प्रकृष्टेप्रकृष्टज्ञानैश्वर्ये अपकृष्टोमादृशइतिशेषः यत्प्रमादाद्वाक्यमुक्तंतदयुक्तमेव ॥ ४७ ॥ तत्रापिअज्ञानजाप्रियोक्तावपिदोषंकर्तुंदोषंभावयितुम् तत्रहेतुस्त्वंहीति दृष्टेनापरोक्षानुभवेनार्थतत्त्वस्यधर्मादितत्त्वस्यज्ञाता ॥ ४८ ॥ कार्यंदंडःकारणंतद्धेतुभूतंपापंतयोःसिद्धौनिश्चयेतवबुद्धिरंतःकरणंप्रसन्नानिर्मला वैषम्यरहितेत्यर्थः ॥ ४९ ॥

धर्मादिवव्यतिक्रांतानांपुरस्कृतमग्रेसरंअवगतंतदग्रेसरत्वेनप्रसिद्धंमामपिपापिष्ठतरंधर्मसंहितयावाचापरिपालय उत्तमलोकान्प्राप्नुहीतिवाचानुगृहाणे[illegible] ॥ ५० ॥ उवाचपुत्रादिमग्याक्र
ट:सन्नुवाचेत्यर्थः ॥ ५१ ॥ नत्वात्मानं भगवतात्वयाहतत्वाद्भुक्तभोगत्वात् नतारां सुग्रीवस्यापितस्यामनुरागात् नबांधवान् सुग्रीवतोपिसेवयाजीवनलाभात् पुत्रंशोचामिबालत्वात् ॥५२॥
मयालालितःसममादर्शनाच्छोषंगमिष्यति पीतांबुःसस्याद्युपयोजितांबुः ॥ ५३ ॥ तारेयस्तारापत्यं एकपुत्रत्वेनातिललितत्वम् ॥ ५४ ॥ मतिमुक्तमां मरणांतानिवैराणीतिन्यायेनेतिभावः

मामप्यवगतंधर्माद्व्यतिक्रांतपुरस्कृतम् ॥ धर्मसंहितयावाचाधर्मज्ञपरिपालय ॥ ५० ॥ बाष्पसंरुद्धकंठस्तुवालीसार्तरवःशनैः ॥ उवाचरामंसंप्रेक्ष्य
पंकलग्नइवद्विपः ॥ ५१ ॥ नचात्मानमहंशोचेनतारांनापिबांधवान् ॥ यथापुत्रंगुणज्येष्ठमंगदंकनकांगदम् ॥ ५२ ॥ सममादर्शनाद्दीनोबाल्यात्प्र
भृतिलालितः ॥ तटाकइवपीतांबुरुपशोषंगमिष्यति ॥ ५३ ॥ बालश्चाकृतबुद्धिश्चएकपुत्रश्चमेप्रियः ॥ तारेयोरामभवतारक्षणीयोमहाबलः ॥ ५४ ॥
सुग्रीवेचांगदेचैवविधत्स्वमतिमुत्तमाम् ॥ त्वंहिगोप्ताचशास्ताचकार्याकार्यविधौस्थितः ॥ ५५ ॥ यातेनरपतेवृत्तिर्भरतेलक्ष्मणेचया ॥ सुग्रीवेचां
गदेराजंस्तांचिंतयितुमर्हसि ॥ ५६ ॥ मद्दोषकृतदोषांतांयथातारांतपस्विनीम् ॥ सुग्रीवोनावमन्येततथावस्थातुमर्हसि ॥ ५७ ॥ त्वयाह्यनुगृहीते
नशक्यंराज्यमुपासितुम् ॥ त्वद्वशेवर्तमानेनतवचित्तानुवर्तिना ॥ ५८ ॥ शक्यंदिवंचार्जयितुंवसुधांचापिशासितुम् ॥ त्वत्तोहंवधमाकांक्षन्वार्य
माणोपितारया ॥ ५९ ॥ सुग्रीवेणसहभ्रात्राद्वंद्वयुद्धमुपागतः ॥ इत्युक्त्वावानरोरामंविररामहरीश्वरः ॥ ६० ॥ सतमाश्वासयद्रामोवालिनंव्यक्तद
र्शनम् ॥ साधुसंमतयावाचाधर्मतत्त्वार्थयुक्तया ॥ ६१ ॥

सुग्रीवेच तथैवेत्यर्थः भ्रातृस्नेहोद्बोधेनवातत्राप्यनुग्रहप्रार्थनं कार्यविधौगोप्ता अकार्यविधौशास्ता ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ मद्दोषकृतदोषांमत्कृतसुग्रीवापकारदोषानुसरणमात्रेणकृतदोषांनतु
स्वतःकृततदपकारां तपस्विनींशोच्यां अवस्थातुमवस्थापयितुम् ॥ ५७ ॥ राज्यंवानरराज्यम् ॥ ५८ ॥ शक्यमिति स्वाराज्यमपित्वत्प्रसादलभ्यमितिभावः अहंत्वदुपदेशतस्त्वद्दर्शनतश्चे
दानींक्षीणपापस्त्वत्तोवधमुत्तमलोकराज्यफलकमाकांक्षन्नपेक्षमाणइदानीमस्मि अतस्तारयावार्यमाणोपियत्भ्रात्रायुद्धमुपागतःप्राप्तस्तत्पूर्वकृतपुण्यपरिपाकेनेतिशेषः ॥ ५९ ॥ ६० ॥
व्यक्तदर्शनंउद्बुद्धबोधम् ॥ ६१ ॥

नवयंगुमवधरूपाकृत्यकारित्वेनाचिंत्याः नाप्यात्माभ्रातृभार्यापहरणरूपाकृत्यकारित्वेन तत्रहेतुर्वयमित्यादि भवद्विशेषेणत्वदपेक्षयाविशेषेणविशेषज्ञत्वेनधर्मतोधर्मशास्त्रमार्गेण कृतेत्वत्कृत
पापेत्वकृतवधद्योतकत्वरूपेव्यापारेचनिश्चयोऽत्रपापेऽयमेवदंडइतिनिश्चयोयेषांतादृशाः ॥ ६२ ॥ अत्रार्थेस्मृतिमुपन्यस्यति दंड्येयइति कार्यकारणेतिभावप्रधानोनिर्देशः कार्यत्वंदंड्यत्वं
कारणत्वंदंडयितृत्वंताभ्यांसिद्धार्थौनिष्पन्नपरलोकप्रयोजनौ अतएवनावसीदतः एवंन्याय्यदंडकर्तृत्वान्नाहमकृत्यकारीजातदंडत्वाच्चत्वमपिनतथेतिभावः ॥६३ ॥ तदेवाह स्वांप्रकृतिस्वकी
यंशुद्धस्वभावत्वं दंडदिष्टेनदंडबोधकशास्त्रोक्तेनमार्गेण ॥६४॥भयंभ्रातृभार्याहरणकर्मजनितनरकभयंमद्दूषणनिमित्तपरलोकभयंच दंडेनकर्मणोनाशात् मद्दूषणस्यसयाक्षांतत्वाच्च शोकमो

नवयंभवताचिंत्यानाप्यात्माहरिसत्तम ॥ वयंभवद्विशेषेणधर्मतःकृतनिश्चयाः ॥ ६२ ॥ दंड्येयःपातयेद्दंडंदंड्योयश्चापिदंड्यते ॥ कार्यकारणसिद्धा
र्थावुभौतौनावसीदतः ॥ ६३ ॥ तद्भवान्दंडसंयोगादस्माद्विगतकल्मषः ॥ गतःस्वांप्रकृतिंधर्म्यांदंडदिष्टेनवर्त्मना ॥ ६४ ॥ त्यजशोकंचमोहंचभयंच
हृदयेस्थितम् ॥ त्वयाविधानंहर्यग्र्यनशक्यमतिवर्तितुम् ॥ ६५ ॥ यथात्वय्यंगदोनित्यंवर्ततेवानरेश्वर ॥ तथावर्ततसुग्रीवेमयिचापिनसंशयः ॥ ६६ ॥
सतस्यवाक्यंमधुरंमहात्मनःसमाहितंधर्मपथानुवर्तितम् ॥ निशम्यरामस्यरणावमर्दिनोवचःसुयुक्तंनिजगादवानरः ॥ ६७ ॥ शराभितप्तेनविचेत
सामयाप्रभाषितस्त्वंयदजानताविभो ॥ इदंमहेंद्रोपमभीमविक्रमप्रसादितस्त्वंक्षममेहरीश्वर ॥ ६८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०किष्किंधा
कांडेअष्टादशःसर्गः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सवानरमहाराजःशयानःशरपीडितः ॥ प्रत्युक्तोहेतुमद्वाक्यैर्नोत्तरंप्रतिपद्यत ॥ १ ॥ अश्मभिःपरिभि
न्नांगःपादपैराहतोभृशम् ॥ रामबाणेनचाक्रांतोजीवितांतेमुमोहसः ॥ २ ॥ तंभार्याबाणमोक्षेणरामदत्तेनसंयुगे ॥ हतंप्लवगशार्दूलंताराशुश्राव
वालिनम् ॥ ३ ॥ सासपुत्राऽप्रियंश्रुत्वावधंभर्तुःसुदारुणम् ॥ निष्पपातभृशंतस्माद्दुद्विग्नागिरिकंदरात् ॥ ४ ॥

हैतारातारेयविषयौ विधानंप्राग्भवीयंकर्म अत्रांतेदंडस्यैवसंहारात्तिरश्चामपिज्ञानवतांशास्त्रार्थेधिकारोदृढःकृतइतिबोध्यम् ॥ ६५ ॥ तथावर्तेत पितृवदेवंतंपालयिष्यावइतिभावः अस्मत्त
स्तथावृत्तिप्राप्नुयादित्यक्षरार्थः ॥६६ ॥ तस्यवाक्यंआत्मनःसुगतेःपुत्रपालनस्यचप्रतिपादकम् ॥ ६७ ॥ इदंप्रभाषणम् ॥ ६८ ॥ हृचमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलके
वाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेअष्टादशःसर्गः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ हेतुमद्वाक्यैर्हेतूपन्यासयुतैर्वाक्यैःप्रत्युक्तउक्तप्रत्युत्तरः ॥ १ ॥ जीवितांतेतत्समये मुमोहविसंज्ञोभूत् ॥ २ ॥
॥ ३ ॥ अप्रियमितिच्छेदः सपुत्रा पुत्रोंगदः गिरिकंदरंगिरिगह्वरंकिष्किंधाख्यम् ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ सानारा आपततःपलायमानान् ॥ ६ ॥ इपुभिरनुबद्धानिवानुसृतानिव रामवित्रासितान्रामाद्वित्रस्तान् ॥ ७ ॥ वचनमाह वानराइति यस्यवालिनः दुर्गतावस्थादिकमपश्यंतः ॥ ८ ॥ भ्राताप्रयोजककर्ता रामःप्रयोज्यकर्ता वाणाःकरणं दूराद्दूरेस्थित्वातैःसपातितश्चेत्कियुष्माभिःपलायितमितिशेषः तत्सेवयैवभवज्जीवनसंभवादितिभावः ॥ ९ ॥ प्राप्तकालंकालोचितं अविश्लिष्टंसर्वसंमतिपर्वमेकरूपं अविक्लिष्टमितिपाठेव्यक्तमित्यर्थः अंगनांवालिनइतिशेषः ॥ १० ॥ पुत्रंरक्षस्वरामादितिशेषः कुतःपुत्रस्यभयंतत्राह अंतकइत्यादि नयतियमपुरमितिशेषः ॥ ११ ॥ वृक्षान्वालिप्रहितान् अयंसर्वोपिसंभाव्यवादः एवंवद्रुवाणत्यागवादोपि ॥ १२ ॥ अभिभूतमिवद्रुतं वानरंवानराणामिदम् ॥ १३ ॥ पदस्थंवानरराज्यपदस्थंपुत्रमंगदंभजिष्यंति अन्य

येत्वंगदपरीवारावानराहिमहाबलाः ॥ तेसकार्मुकमालोक्यरामंत्रस्ताःप्रदुद्रुवुः ॥ ५ ॥ साददर्शततस्त्रस्तान्हरीनापततोद्रुतम् ॥ यूथादिवपरिभ्रष्टान्मृगान्निहतयूथपान् ॥ ६ ॥ तानुवाचसमासाद्यदुःखितान्दुःखितासती ॥ रामवित्रासितान्सर्वाननुबद्धानिवेपुभिः ॥ ७ ॥ वानराराजसिंहस्ययस्ययूथंपुरःसराः ॥ तंविहायसुवित्रस्ताःकस्माद्द्रवतदुर्गताः ॥ ८ ॥ राज्यहेतोःसचेद्भ्राताभ्रात्राक्रूरेणपातितः ॥ रामेणप्रसृतैर्दूरान्मार्गणैर्दूरपातिभिः ॥ ९ ॥ कपिपत्न्यावचःश्रुत्वाकपयःकामरूपिणः ॥ प्राप्तकालमविश्लिष्टमूचुर्वचनमंगनाम् ॥ १० ॥ जीवपुत्रेनिवर्तस्वपुत्रंरक्षस्वचांगदम् ॥ अंतकोरामरूपेणहत्वानयतिवालिनम् ॥ ११ ॥ क्षिप्तान्वृक्षान्समाविध्यविपुलाश्चतथाशिलाः ॥ वालीवज्रसमैर्बाणैर्वज्रेणेवनिपातितः ॥ १२ ॥ अभिभूतमिदं सर्वंविद्रुतंवानरंबलम् ॥ अस्मिन्प्लुवगशार्दूलेहतेशक्रसमप्रभे ॥ १३ ॥ रक्ष्यतांनगरीशूरैरंगदश्चाभिपिच्यताम् ॥ पदस्थंवालिनःपुत्रंभजिष्यंतिप्लुवंगमाः ॥ १४ ॥ अथवारुचितंस्थानमिहतेरुचिरानने ॥ आविशंतिचदुर्गाणिक्षिप्रमद्यैववानराः ॥ १५ ॥ अभार्याःसहभार्याश्चसंत्यत्रवनचारिणः ॥ लुब्धेभ्योविप्रलब्धेभ्यस्तेभ्योनःसुमहद्भयम् ॥ १६ ॥

थाऽराजकेचास्माभिरवस्थातुमशक्यमितिभावः ॥ १४ ॥ अथवेति सरामेसुग्रीवेकिष्किंधामागच्छतिअभिषिक्तेनाप्यंगदेनास्मत्पालनमशक्यमेवेतिनेहस्थातुंयोग्यमितिशेषः हेरुचिरानने यद्यपीदंस्थानंतेतुभ्यंरुचितमभीष्टंतथापीहकिष्किंधायांविद्यमानानिदुर्गाणिअद्यैववानराःसुग्रीवहनुमदादयःआविशंति वर्तमानसामीप्येलट् तेपुप्रविष्टेषुयेऽभार्याःसभार्याश्चवानराःसुग्रीवावलंबिनःप्रागस्माभिःकृतवैरास्तेचप्रवेक्ष्यंति ततश्चलुब्धेभ्योराज्यादिविषयेविप्रलब्धेभ्यःपूर्वमस्माभिर्वंचितेभ्योस्माकंतुमुलंमहद्भयमस्ति यतइतिशेषः केचित्तु इहतेस्थानमस्माकमरुचितं अनभिमतं इतरत्पूर्ववदित्याहुः ॥ १५ ॥ १६ ॥

अल्पांतरगतानांनातिदूरवर्तिनां अवांतरगतानामितिपाठेमध्येमार्गमागतानामित्यर्थः तेषांवानराणांवचनंश्रुत्वाआत्मनःप्रतिरूपंकालोचितंबभाषे ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ पर्व
तेंद्राणांक्षेमारंरणेष्वितिशेषः रणभेदमपेक्ष्यवज्राणामितिबहुवचनप्रयोगः महतावातेनसमंतुल्यंआविष्टमावेशोयस्यरणेषुतम् ॥ २२ ॥ शक्रतुल्यंपराक्रांतंपराक्रमोयस्यतं दृष्ट्वेवजलमुत्सृ
ज्याविरतंनर्दतांमध्येभीमंनर्दंतम् ॥ २३ ॥ मृगराजंप्रभूतमांसादिमत्त्वेनमृगश्रेष्ठं शार्दूलोव्याघ्रः ॥ २४ ॥ सर्वलोकस्यसर्वलोकेनार्चितं चैत्यंचतुष्पथवर्तिवल्मीकं नागहेतोरंतर्विद्यमाननाग

अल्पांतरगतानांतुश्रुत्वावचनमंगना ॥ आत्मनःप्रतिरूपंसाबभाषेचारुहासिनी ॥ १७ ॥ पुत्रेणममकिंकार्यंराज्येनापिकिमात्मना ॥ कपिसिंहेमहा
भागेतस्मिन्भर्तरिनश्यति ॥ १८ ॥ पादमूलंगमिष्यामितस्यैवाहंमहात्मनः ॥ योसौरामप्रयुक्तेनशरेणविनिपातितः ॥ १९ ॥ एवमुक्त्वाप्रदुद्राववरुद
तीशोकमूर्छिता ॥ शिरश्चोरश्चबाहुभ्यांदुःखेनसमभिघ्नती ॥ २० ॥ साव्रजंतीददर्शाथपतिंनिपतितंभुवि ॥ हंतारंवानरेंद्राणांसमरेष्वनिवर्तिनाम्
॥ २१ ॥ क्षेप्तारंपर्वतेंद्राणांवज्राणामिववासवम् ॥ महावातसमाविष्टंमहामेघौघनिःस्वनम् ॥ २२ ॥ शक्रतुल्यपराक्रांतंदृष्ट्वेवोपरतंघनम् ॥ नर्दंतं
नर्दतांभीमंशूरंशूरेणपातितम् ॥ २३ ॥ शार्दूलेनामिषस्यार्थेमृगराजमिवाहतम् ॥ २४ ॥ अर्चितंसर्वलोकस्यसपताकंसवेदिकम् ॥ नागहेतोःसुप
र्णेनचैत्यमुन्मथितंयथा ॥ २५ ॥ अवष्टभ्यावतिष्ठंतंददर्शधनुरूर्जितम् ॥ रामंरामानुजंचैवभर्तुश्चैवतथानुजम् ॥ २६ ॥ तानतीत्यसमासाद्यभर्ता
रंनिहतंरणे ॥ समीक्ष्यव्यथिताभूमौसंभ्रांतानिपपातह ॥ २७ ॥ सुप्तेवपुनरुत्थायआर्यपुत्रेतिवादिनी ॥ रुरोदसापतिंदृष्ट्वासंवीतंमृत्युदामभिः ॥ २८ ॥
तामवेक्ष्यतुसुग्रीवःक्रोशंतींकुररीमिव ॥ विषादमगमत्कष्टंदृष्ट्वाचांगदमागतम् ॥ २९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा०आ०किष्किंधाकांडेएकोन
विंशःसर्गः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ रामचापविसृष्टेनशरेणांतकरेणतम् ॥ दृष्ट्वाविनिहतंभूमौतारातराधिपानना ॥ १ ॥ सासमासाद्यभर्तारंपर्य
ष्वजतभामिनी ॥ इषुणाभिहतंदृष्ट्वावालिनंकुंजरोपमम् ॥ २ ॥ वानरंपर्वतेंद्राभंशोकसंतप्तमानसा ॥ तारातरुमिवोन्मूलंपर्यदेवयतातुरा ॥ ३ ॥

भक्षणार्थंसुपर्णेनगरुडेनयथोन्मथितंतथासुग्रीवस्यराज्यभोगहेतोरामेणोन्मथितमित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ तानतीत्यमार्गस्थानूरामादीनतीत्य ॥ २७ ॥ संवीतंबद्धम् ॥ २८ ॥ २९ ॥ धरमानः
॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेएकोनविंशःसर्गः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अंतकरेणमृत्युकारिणा ॥ १ ॥
॥ २ ॥ उन्मूलमुत्पाटितमूलम् पतितमितिशेषः ॥ ३ ॥

प्लवतांवानराणांश्रेष्ठ इदानींपुरोभागांएतस्मिन्कालेकृतापराधांमत्वाऽद्यनाभिभाषसेकिमित्यन्वयः ॥४॥५ ॥ ६॥ हेवीरधर्मतःसंप्रवर्तताधर्मेणयुद्धमाचरतात्वयाद्यस्वर्गमार्गेस्वर्गस[illegible]रणभूमौ
किष्किंधेवान्यारम्यापुरीनिर्मिता नोचेत्कथंकिष्किंधांविहायात्रशेषेइत्यर्थः कतकस्तु धर्मतःप्रवर्तितारक्षिताकिष्किंधेवान्यापिस्वर्गमार्गेस्वर्गरूपदेशेनिर्मितेत्यर्थमाह ॥७॥ यानित्वयासार्धंवि
हृतानितेषामत्रकालेत्वयोपरमःसमाप्तिःकृता ॥ ८ ॥ ९ ॥ मह्यंममहृदयंसुस्थितमतिदृढंयत्त्वांपतितंदृष्ट्वानस्फुटेत् ॥ १० ॥ सविवासितइतियत्तत्प्रसिद्धंकर्मतस्यकर्मणइयंव्युष्टिःपरिपाकःप्रा

रणेदारुणविक्रांतप्रवीरप्लवतांवर ॥ किमिदानींपुरोभागामद्यत्वंनाभिभाषसे ॥ ४ ॥ उत्तिष्ठहरिशार्दूलभजस्वशयनोत्तमम् ॥ नैवंविधाःशेरतेहि
भूमौनृपतिसत्तमाः ॥ ५ ॥ अतीवखलुतेकांतावसुधावसुधाधिप ॥ गतासुरपितांगात्रैर्मांविहायनिषेवसे ॥ ६ ॥ व्यक्तमद्यत्वयावीरधर्मतःसंप्रव
र्तता ॥ किष्किंधेवपुरीरम्यास्वर्गमार्गेविनिर्मिता ॥ ७ ॥ यान्यस्माभिस्त्वयासार्धंवनेषुमधुगंधिषु ॥ विहृतानित्वयाकालेतेषामुपरमःकृतः ॥ ८ ॥
निरानंदानिराशाहंनिमग्नाशोकसागरे ॥ त्वयिपंचत्वमापन्नेमहायूथपयूथपे ॥ ९ ॥ हृदयंसुस्थितंमह्यंदृष्ट्वानिपतितंभुवि ॥ यन्नशोकाभिसंतप्तं
स्फुटतेद्यसहस्रधा ॥ १० ॥ सुग्रीवस्यत्वयाभार्याहृतासचविवासितः ॥ यत्तत्तस्यत्वयाव्युष्टिःप्राप्तेयंप्लवगाधिप ॥ ११ ॥ निःश्रेयसपरामोहात्त्वया
चाहंविगर्हिता ॥ यैषाब्रुवंहितंवाक्यंवानरेंद्रहितैषिणी ॥ १२ ॥ रूपयौवनदृप्तानांदक्षिणानांचमानद ॥ नूनमप्सरसामार्यचित्तानिप्रमथिष्यसि
॥ १३ ॥ कालोनिःसंशयानूनंजीवितांतकरस्तव ॥ बलाद्येनावपन्नोसिसुग्रीवस्यावशोवशी ॥ १४ ॥ अस्थानेवालिनंहत्वायुध्यमानंपरेणच ॥ नसं
तप्यतिकाकुत्स्थःकृत्वाकर्मसुगर्हितम् ॥ १५ ॥ वैधव्यंशोकसंतापंकृपणाकृपणासती ॥ अदुःखोपचितापूर्वंवर्तयिष्याम्यनाथवत् ॥ १६ ॥ लालि
तश्चांगदोवीरःसुकुमारःसुखोचितः ॥ वत्स्यतेकामवस्थांमेपितृव्येक्रोधमूर्च्छिते ॥ १७ ॥ कुरुष्वपितरंपुत्रसुदृष्टंधर्मवत्सलम् ॥ दुर्लभंदर्शनंतस्य
तववत्सभविष्यति ॥ १८ ॥

प्तइत्यर्थः ॥ ११ ॥ यैषाहंहितंवाक्यमब्रुवंसात्वयामोहाद्विगर्हिताअस्वीकृतवचनाकृतेतियावत् ॥ १२ ॥ दक्षिणानांविदग्धानांसमर्थानांवाचित्तानिप्रमथिष्यसिप्राप्तदिव्यदेहेनाप्सरसांकाममोहज
ननेनेतिशेषः ॥ १३ ॥ कालःप्राप्तइतिशेषः अवपन्नःप्रापितोसि कालविशेषणंनिःसंशयइति तत्तदायुर्विषयसंदेहरहितइत्यर्थः ॥ १४ ॥ नसंतप्यतितदस्थानेऽयुक्तम् ॥ १५ ॥ कृपणाकृपणाअति
शयेनकृपणा आबाधायांवाद्वित्वम् पूर्वमदुःखोपचिताअदुःखंदुःखरहितंयथाभवतितथोपचितावर्धिता ॥ १६ ॥ मेमयालालितःकामवस्थांप्राप्यवत्स्यतइत्यर्थः ॥ १७ ॥ पितरंसुदृष्टंकुरुष्व ॥ १८ ॥

मूर्ध्न्येनमुपाघ्रायसंदेशंकर्तव्योपदेशंसंदिशस्वेत्यन्वयः प्रस्थितःप्रस्थातुकामः ॥१९॥ प्रतिश्रवेप्रतिज्ञाविषये अनेनरामस्यवालिवधविषयदोषाभावोध्वनितः ॥ २० ॥ शस्तोहिंसितः ॥२१॥
॥२२॥ तस्याविलपितंतारायाविलापम् ॥ २३ ॥ किमंगदंसांगदवीरबाहोसांगदोवीरहंताबाहुर्यस्यतादृश गुणसन्निकृष्टंगुणैस्तवप्रत्यासन्नम् प्रियश्चारुर्वेषोयस्यतंपुत्रंविहायचिरंप्रवासंगंतुंन
युक्तमित्यन्वयः ॥ २४ ॥ असंप्रधार्यअविचार्य हरिवंशानांवानरसमूहानांनाथ व्रजामिस्पृशामीत्यर्थः ॥ २५ ॥ अत्रवालीतत्रोपभुवितद्भूसमीपभुविप्रायमुपवेष्टुंप्रायोपवेशंकर्तुंव्यवस्यतनि

समाश्वासयपुत्रंत्वंसंदेशंसंदिशस्वमे ॥ मूर्ध्निचैनंसमाघ्रायप्रवासंप्रस्थितोह्यसि ॥ १९ ॥ रामेणहिमहत्कर्मकृतंत्वामभिनिघ्नता ॥ आनृण्यंतुगतं
तस्यसुग्रीवस्यप्रतिश्रवे ॥ २० ॥ सकामोभवसुग्रीवरुमांत्वंप्रतिपत्स्यसे ॥ भुंक्ष्वराज्यमनुद्विग्नःशस्तोभ्रातारिपुस्तव ॥ २१ ॥ किंमामेवंप्रलपतीं
प्रियांत्वंनाभिभाषसे ॥ इमाःपश्यवराबह्व्योभार्यास्तेवानरेश्वर ॥ २२ ॥ तस्याविलपितंश्रुत्वावानर्याःसर्वतश्चताः ॥ परिगृह्यांगदंदीनादुःखार्ताः
प्रतिचुक्रुशुः ॥ २३ ॥ किमंगदंसांगदवीरबाहोविहाययातोसिचिरंप्रवासम् ॥ नयुक्तमेवंगुणसंनिकृष्टंविहायपुत्रंप्रियचारुवेषम् ॥ २४ ॥ यद्यप्रियं
किंचिदसंप्रधार्यकृतंमयास्यात्तवदीर्घबाहो ॥ क्षमस्वमेतद्धरिवंशनाथव्रजामिमूर्ध्नातववीरपादौ ॥ २५ ॥ तथातुताराकरुणंरुदंतीभर्तुःसमीपेस
हवानरीभिः ॥ व्यवस्यतप्रायमनिंद्यवर्णाउपोपवेष्टुंभुवियत्रवाली ॥ २६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेविंशः
सर्गः ॥ २० ॥ ॥छ॥ ॥ ततोनिपतितांतारांच्युतांतारामिवांबरात् ॥ शनैराश्वासयामासहनूमान्हरियूथपः ॥ १ ॥ गुणदोषकृतंजंतुः
स्वकर्मफलहेतुकम् ॥ अव्यग्रस्तदवाप्नोतिसर्वंप्रेत्यशुभाशुभम् ॥ २ ॥ शोच्याशोचसिकंशोच्यंदीनंदीनानुकंपसे ॥ कश्चकस्यानुशोच्योस्तिदेहे
स्मिन्बुद्बुदोपमे ॥ ३ ॥

श्चितवती ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेविंशःसर्गः ॥ २० ॥ ॥छ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ जंतुःफलहेतु
कंस्वर्गनरकादिफलसाधनम् स्वार्थेकः गुणैःशमादिभिः दोषेणरागादिनावाकृतंयत्स्वकर्मास्तितत्तस्यशुभाशुभरूपंफलंप्रेत्याव्यग्रोऽनाकुलोवाप्नोति गुणदोषकृतंज्ञानाज्ञानकृतमित्यर्थइतिक
श्चित् ॥ २ ॥ शोच्यापापपुण्यकर्मपाशवशगत्वेनशोचनीयात्वंकमन्यंशोच्यंशोचसि कर्मवशगंभर्त्रादिकम् कर्मफलवशतोदीनात्वंकमन्यंपुत्रादिकमनुकंपसे बुद्बुदोपमेदेहेऽतीतेकःकस्यानु
शोच्योस्ति उपलक्षणम् कस्यकोनुशोचकोस्तीत्यपिबोध्यम् विदुषोनोचितःशोकइतिभावः ॥ ३ ॥

द्रष्टव्योवालिशोकनिवृत्त्यर्थमितिशेषः अस्यवालिनोमरिष्यमाणस्यायत्यांमरणोत्तरकालेयानिविधेयानिकार्याणिसमर्थानिश्रेष्ठानितानित्वंचिंतयविचारय ॥ ४ ॥ अनियतामव्यवस्थिताम्
तस्माच्छुभंपरलोकसुखावहंयत्तत्कर्तव्यम् हेपंडितेइहपतिपित्रादिवियोगकालेनलौकिकंबहुरोदनादिकर्तव्यम् प्रीतिमात्रबोधकतयामृतेष्टासाधनत्वेनचतस्यलौकिकत्वम् ॥ ५ ॥ यस्मिन्जीवतीतिशेषः
कृताशानिकृतभोग्याशानि वर्तयंतिजीवंति दिष्टांतंआयुर्दायरूपकल्पितकालांतम् ॥ ६ ॥ न्यायेननीतिशास्त्रेणदृष्टोर्थोराजकार्यंयेन सामादिपरोवानरेषु धर्मजितांधर्मेण
भूमिजितवतांराज्ञांभूमिस्थानंगतः गंतेत्यर्थः अतोनैतच्छोकउचितः ॥ ७ ॥ त्वमपिनशोककरणार्हेत्याह सर्वेचेति त्वत्सनाथंत्वयैवैकयासनाथम् ॥ ८ ॥ ताविमौसुग्रीवांगदौशनैःप्रेरयउत्तर

अंगदस्तुकुमारोयंद्रष्टव्योजीवपुत्रया ॥ आयत्यांचविधेयानिसमर्थान्यस्यचिंतय ॥ ४ ॥ जानास्यनियतामेवंभूतानामागतिंगतिम् ॥ तस्माच्छुभंहि
कर्तव्यंपंडितेनेहलौकिकम् ॥ ५ ॥ यस्मिन्हरिसहस्राणिशतानिनियुतानिच ॥ वर्तयंतिकृताशानिसोयंदिष्टांतमागतः ॥ ६ ॥ यदयंन्यायदृष्टार्थः
सामदानक्षमापरः ॥ गतोधर्मजितांभूमिंनैनंशोचितुमर्हसि ॥ ७ ॥ सर्वेचहरिशार्दूलाःपुत्रश्चायंतवांगदः ॥ हर्यृक्षपतिराज्यंचत्वत्सनाथमनिंदिते
॥ ८ ॥ ताविमौशोकसंतप्तौशनैःप्रेरयभामिनि ॥ त्वयापरिगृहीतोयमंगदःशास्तुमेदिनीम् ॥ ९ ॥ संततिश्चयथादृष्टाकृत्यंयच्चापिसांप्रतम् ॥ राज्ञस्तत्
क्रियतांसर्वमेषकालस्यनिश्चयः ॥ १० ॥ संस्कार्योहरिराजस्तुअंगदश्चाभिषिच्यताम् ॥ सिंहासनगतंपुत्रंपश्यंतीशांतिमेष्यसि ॥ ११ ॥ सातस्यवचनं
श्रुत्वाभर्तृव्यसनपीडिता ॥ अब्रवीदुत्तरंताराहनूमंतमवस्थितम् ॥ १२ ॥ अंगदप्रतिरूपाणांपुत्राणामेकतःशतम् ॥ हतस्याप्यस्यवीरस्यगात्र
संश्लेषणंवरम् ॥ १३ ॥ नचाहंहरिराज्यस्यप्रभवाम्यंगदस्यवा ॥ पितृव्यस्तस्यसुग्रीवःसर्वकार्येष्वनंतरः ॥ १४ ॥ नह्येषाबुद्धिरास्थेयाहनूमन्नंगदं
प्रति ॥ पिताहिबंधुःपुत्रस्यनमाताहरिसत्तम ॥ १५ ॥

कार्यकरणायेतिशेषः ॥ ९ ॥ संततिःअंगदः
यथादृष्टायत्प्रयोजनकतयाशास्त्रेदृष्टा यच्चराज्ञःसांप्रतंपरलोकहितंकृत्यंतत्क्रियताम् एषकालस्यइदानींतनकालस्योचितोनिश्चयःअनुष्ठाननिश्चयः ॥ १० ॥ तदेवाह संस्कार्यइति रामबाणस्यामोघत्वान्मरणनिश्चयेनैवमुक्तिः ॥ ११ ॥ १२ ॥ यदुक्तंपुत्रेणसुखिनीभवेतितत्प्रत्याख्यातितारा अंगदेति अंगदतुल्यानांपुत्राणांशतमेकतःसुखसाधनैककोटौहतस्यापिपत्युर्गात्रसंश्लेषोऽपरकोटौ तयोर्मध्येद्वितीयोवरमतिशयितसुखसाधनंपरलोकेपरमानंदहेतुत्वात् तस्मात्सहगमनंकरिष्यइतिभावः ॥ १३ ॥ राज्यंत्वदधीनमितियदुक्तंतन्निराचष्टे नचेति नराज्यस्यप्रभवामिनयोग्या स्त्रीत्वात् अंगदस्यवाराज्यदानेनप्रभवामि अनंतरःसमर्थःमत्तःप्रत्यासन्नश्च ॥ १४ ॥ एषाबुद्धिर्मत्कर्तृकाभिषेकबुद्धिः पितातत्तुल्यःसुग्रीवःबंधुःसुखदानाधिकारीनमातेत्यर्थः ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ षकमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेएकविंशःसर्गः ॥ २१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सर्वतोवीक्षमाणःसःआत्मजस्याग्रतः स्थितंसुग्रीवमेवादौददर्श ॥ १ ॥ आभाष्यसुग्रीवेतिसंबोध्य ॥ २ ॥ हेसुग्रीवमांकिल्विषात्प्राग्भवीयदुष्कृतवशाद्भविष्येणभविष्यतावश्यंभाविनाबुद्धिमोहेनत्वयिशत्रुबुद्धिरूपेणबलात्कृष्यमाणंमांज्ञात्वात्वंदोषेणस्वापकारदोषवत्त्वेनमांगंतुमवगंतुंनार्हसि ॥३॥ कार्यानुमितंकर्मप्राबल्यंदर्शयति युगपदिति भ्रातृयुक्तंभ्रात्रोर्युक्तमुचितंसौहार्दंसुखंचराज्यसुखंचावयोःकर्मणायुगपन्नविहितमितिमन्ये यतस्तदिदमुचितमपिसौहार्दंसुखंचान्यथाजातम् विघटितमित्यर्थः ॥४ ॥ अथरामशरक्षीणपापत्वात्प्राप्तदिव्यप्रकृतिःस्वयमेवसुग्रीवायस्वानंतरंप्राप्तंराज्यंददाति प्रतिपद्येति

नहिममहरिराजसंश्रयात्क्षमतरमस्तिपरत्रचेहवा ॥ अभिमुखहतवीरसेवितंशयनमिदंममसेवितुंक्षमम् ॥ १६ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ० किष्किधाकांडेएकविंशःसर्गः ॥ २१ ॥ ॥ छ ॥ ॥वीक्षमाणस्तुमंदासुःसर्वतोमंदमुच्छ्वसन् ॥ आदावेवतुसुग्रीवंददर्शानुजमग्रतः ॥ १ ॥ तंप्राप्तविजयंवालीसुग्रीवंप्लवगेश्वरम् ॥ आभाष्यव्यक्तयावाचासस्नेहमिदमब्रवीत् ॥ २ ॥ सुग्रीवदोषेणनमांगंतुमर्हसिकिल्बिषात् ॥ कृष्यमाणंभविष्येणबुद्धिमोहेनमांबलात् ॥ ३ ॥ युगपद्विहितंतातनमन्येसुखमावयोः ॥ सौहार्दंभ्रातृयुक्तंहितदिदंजातमन्यथा ॥ ४ ॥ प्रतिपद्यत्वमद्यैवराज्यमेषांवनौकसाम् ॥ मामप्यद्यैवगच्छंतंविद्धिवैवस्वतक्षयम् ॥ ५ ॥ जीवितंचहिराज्यंचश्रियंचविपुलांतथा ॥ प्रजहाम्येषवैतूर्णमहंचागर्हितंयशः ॥ ६ ॥ अस्यांत्वहमवस्थायांवीरवक्ष्यामियद्वचः ॥ यद्यप्यसुकरंराजन्कर्तुमेवत्वमर्हसि ॥ ७ ॥ सुखार्हंसुखसंवृद्धंबालमेनमबालिशम् ॥ वाष्पपूर्णमुखंपश्यभूमौपतितमंगदम् ॥ ८ ॥

प्रतिपद्यस्वेत्यर्थः वैवस्वतक्षयंयमगृहम् ननुराजनिमृतेतत्पुत्रएवराज्याधिकारीनतुतत्कनीयान्भ्रातेतिचेन्न पुत्रस्यबालत्वेनराज्यरक्षणासामर्थ्यात् बलवदाश्रितत्वाच्चपुत्रनाशोमाभूदितितथोक्तेः भगवतारामेणापिराज्यरक्षणासामर्थ्येनांगदस्यसुग्रीवोभिषिक्तोराज्ये यौवराज्येचांगदःसुग्रीवानंतरंत्वंगदस्यैवराज्याधिकारोनतुसुग्रीवपुत्राणांज्येष्ठपुत्रत्वादित्याहुः ॥ ५ ॥ अगर्हितंयशः प्रशस्तंयशःवालीकेनाप्यवध्यइत्येवम् तच्चप्रजहामि एकेनैवशरेणरामहतत्वादितिप्राञ्चः अन्येतु चस्त्वर्थेयशइत्युत्तरंबोध्यः अगर्हितंयशस्तुप्राप्नोमीतिशेषः वालीभगवतारामेणच्छन्नेनहत इत्येवंरूपंचयशइत्याहुः ॥ ६ ॥ अस्यामवस्थायांचरमदशायांयद्यप्यसुकरम् मयात्यंतमपकृतत्वात् तथापिकर्तुमर्हस्येवेतियोजना सात्विकत्वात्सात्विकसमाश्रयणाच्चेत्याशयः स्वयंराज्यस्यदत्तत्वाद्राजन्निितिसंबोधनम् ॥ ७ ॥ तदेवाह सुखार्हमिति अबालिशंसमर्थम् ॥ ८ ॥

प्राणैःप्राणेभ्यः ममपुत्रंस्वमौरसंपुत्रमिवाहीनार्थमक्षीणैहिकसकलप्रयोजनंयथातथासर्वतःसर्वत्रदेशेकालेचपालय स्वानंतरमस्यैवराज्यंदेहीतिव्यंग्यम् ॥ ९ ॥ पालनप्रकारमेवदर्शयति त्वमपीति सर्वत्रभवेतिशेषः ॥ १० ॥ उक्तंस्वपुत्रस्याबालिशत्वंदर्शयति एषइति रक्षसांवधेरामप्रत्युपकारप्रसंगप्राप्ते ॥ ११ ॥ अनुरूपाणिमदनुरूपाणि ॥ १२ ॥ तारारक्षणंततउपकारमादर्श्य सूचयति सुषेणेति तद्दुहितातारा अर्थानांमध्येसूक्ष्मःपरमदुर्ज्ञेयोयोर्थस्तस्यनिश्चये औत्पातिकेविविधेनानाप्रकारोत्पातसूचितापत्कालिकानुष्ठेयनिश्चयेसर्वतःऐहिकामुष्मिकनिश्चयेचपरिनिष्ठिताऽतिसमर्था॥१३॥ ततःकिंतत्राह यदिति तत्कार्यंत्यक्तसंशयंकार्यमनुष्ठेयम् तदेवद्रढयति नहीति मदनुभवसिद्धमेतदितिभावः अनेनत्रैवर्णिकेतरत्वेनतरुणत्वेनावश्यंकर्तव्यपुरुषांतरस्वी

ममप्राणैःप्रियतरंपुत्रंपुत्रमिवौरसम् ॥ मयाहीनमहीनार्थंसर्वतःपरिपालय ॥ ९ ॥ त्वमप्यस्यपितादातापरित्राताचसर्वशः ॥ भयेष्वभयदश्चैवयथाहंप्लवगेश्वर ॥ १० ॥ एषतारात्मजःश्रीमांस्त्वयातुल्यपराक्रमः ॥ रक्षसांचवधेतेषामग्रतस्तेभविष्यति ॥ ११ ॥ अनुरूपाणिकर्माणिविक्रम्यबलवान्रणे ॥ करिष्यत्येषतारेयस्तेजस्वीतरुणोंगदः ॥ १२ ॥ सुषेणदुहिताचेयमर्थसूक्ष्मविनिश्चये ॥ औत्पातिकेचविविधेसर्वतःपरिनिष्ठिता ॥ १३ ॥ यदेषासाध्वितिब्रूयात्कार्यंतन्मुक्तसंशयम् ॥ नहितारामतंकिंचिदन्यथापरिवर्तते ॥ १४ ॥ राघवस्यचतेकार्यंकर्तव्यमविशंकया ॥ स्यादधर्मोह्यकरणेत्वांचहिंस्याद्विमानितः ॥ १५ ॥ इमांचमालामाधत्स्वदिव्यांसुग्रीवकांचनीम् ॥ उदाराश्रीःस्थिताह्यस्यांसंप्रजह्यान्मृतेमयि ॥ १६ ॥ इत्येवमुक्तःसुग्रीवोवालिनाभ्रातृसौहृदात् ॥ हर्षंत्यक्त्वापुनर्दीनोग्रहग्रस्तइवोडुराट् ॥ १७ ॥ तद्वालिवचनाच्छांतःकुर्वन्युक्तमतंद्रितः ॥ जग्राहसोभ्यनुज्ञातोमालांतांचैवकांचनीम् ॥ १८ ॥ तांमालांकांचनींदत्वादृष्ट्वाचैवात्मजंस्थितम् ॥ संसिद्धःप्रेत्यभावायस्नेहादंगदमब्रवीत् ॥ १९ ॥

कारायास्ताराया देवरत्वात्सुग्रीवस्यस्वीकारोप्यनुमतइतिगम्यते ॥ १४ ॥ अथभ्रात्रेवक्तव्यमुपदेशमाह राघवस्येति अकरणेऽधर्मःस्यान्मिथ्याप्रतिज्ञत्वापत्तेरितिभावः एवंपारलौकिकमनिष्टंप्रदर्श्यैहिकमपितदाह त्वांचेति मामिवधर्मभ्रष्टत्वादितिभावः ॥ १५ ॥ अथराज्यानुमतिंक्रिययापिदर्शयति इमांचेति उदाराप्रशस्ताश्रीर्जयलक्ष्मीरस्यांस्थिता महेंद्रादुपहात् ह्रियतोमृतेमयिशवस्पर्शात्एनांसाश्रीर्जह्यात्अतइदानीमेवेमांगृहाणेतिभावः ॥ १६ ॥ एवंवालिवचःश्रुत्वापूर्ववालीदुष्टइतिबुद्ध्यातद्वधेजातंहर्षमिदानीमेवसौमनस्यदर्शनेनत्यक्त्वादीनोविषण्णोभूदित्यर्थः ग्रहग्रस्तःराहुग्रस्तः ॥ १७ ॥ तद्वालिवचनात्तादृशवालिवचनेनशांतःशांतवैरःयुक्तंभ्रातृस्नेहोचितदर्शनादिव्यवहारमतंद्रितःकुर्वन्मालाग्रहणेवालिनाभ्यनुज्ञातोमालांजग्राह ॥ १८ ॥ प्रेत्यभावायसंसिद्धोनिश्चितमरणः ॥ १९ ॥

देशकालौतत्तत्कर्मोचितौभजस्वजानीहि प्रियाप्रियेइष्टानिष्टयोगजेकालेसेवाकालेसुग्रीववशगस्तत्सेवापरोभव ॥ २० ॥ विपक्षेबाधकमाह यथाहीति बालतयाकेवलंलालितोयथासेवो
चितकालेपिसेवारहितोऽवर्तिष्टतथासेवाराहित्येनवर्तमानंत्वांसुग्रीवोनबहुमन्येतातःसेवांकुर्वित्युपदेशः ॥ २१ ॥ किंचास्यसुग्रीवस्यामित्रैरनुपकारकैस्तथाशत्रुभिरपकारकैश्चगतंसंगतंसख्यं
मागच्छेःमागच्छ भर्तुःसुग्रीवस्यार्थपरःप्रयोजनसाधनपरः ॥ २२ ॥ नातिप्रणयःपुत्रत्वात् अप्रणयश्चनकार्यः अस्मद्वधादिना अंतरदृक् अत्यासक्तिर्विनाशायत्वतिदूरंतुनिष्फलम् सेवामध्य

देशकालौभजस्वाद्यक्षममाणःप्रियाप्रिये ॥ सुखदुःखसहःकालेसुग्रीववशगोभव ॥ २० ॥ यथाहित्वंमहाबाहोलालितःसततंमया ॥ नतथावर्त
मानंत्वांसुग्रीवोबहुमन्यते॥ २१ ॥नास्यामित्रैर्गतंगच्छेर्माशत्रुभिररिंदम॥भर्तुरर्थपरोदांतःसुग्रीववशगोभव ॥ २२ ॥ नचातिप्रणयःकार्यः
कर्तव्योऽप्रणयश्चते॥उभयंहिमहादोषंतस्मादंतरदृग्भव ॥ २३ ॥इत्युक्त्वाथविवृत्ताक्षःशरसंपीडितोभृशम्॥विवृतैर्दशनैर्भीमैर्बभूवोत्क्रांतजीवि
तः॥ २४ ॥ ततोविचुक्रुशुस्तत्रवानराहतयूथपाः ॥ परिदेवयमानास्तेसर्वेप्लवगसत्तमाः ॥ २५ ॥ किष्किंधाद्ययशून्याचस्वर्गतेवानरेश्वरे ॥ उ
द्यानानिचशून्यानिपर्वताःकाननानिच ॥ २६ ॥ हतेप्लवगशार्दूलेनिष्प्रभावानराःकृताः॥ येनदत्तंमहद्युद्धंगंधर्वस्यमहात्मनः ॥ २७ ॥गोलभस्य
महाबाहोर्दशवर्षाणिपंचच॥नैवरात्रौनदिवसेतद्युद्धमुपशाम्यति ॥ २८ ॥ततःषोडशमेवर्षेगोलभोविनिपातितः ॥ तंहत्वादुर्विनीतंतुवालीदंष्ट्रा
करालवान्॥ २९ ॥सर्वाभयंकरोस्माकंकथमेषनिपातितः॥ ३० ॥हतेतुवीरेप्लवगाधिपेतदावनेचरास्तत्रनशर्मलेभिरे ॥वनेचराःसिंहयुतेमहावने
यथाहिगावोनिहतेगवांपतौ॥ ३१ ॥ ततस्तुताराव्यसनार्णवप्लुतामृतस्यभर्तुर्वदनंसमीक्ष्यसा॥जगामभूमिंपरिरभ्यवालिनंमहाद्रुमंछिन्नमिवा
श्रितालता॥३२॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकि०द्वाविंशःसर्गः॥ २२॥

मभावेनराजवह्निगुरुस्त्रियामितिन्यायेनमध्यममार्गमवलंबस्वेत्याशयः ॥ २३ ॥ २४ ॥ हतोयूथपोयेषांतादृशाः परिदेवयमानाविचुक्रुशुरित्यन्वयः ॥ २५ ॥ अस्यैवप्रपंचः किष्किंधेत्यादि
॥ २६ ॥ २७॥ गोलभस्यतदाख्यस्य महद्युद्धंपंचदशवर्षावधिअहोरात्रमविश्रमंयुद्धम् तदेवाह नैवेति ॥ २८ ॥ दंष्ट्राकरालवान् आर्षःस्वार्थेमतुप् दंष्ट्राकरालइत्यर्थः ॥ २९ ॥ अस्माकं
सर्वाभयंकरःसर्वेभ्योऽभयंकरःसएषवीरःकथंनिपातितः ॥३०॥ वनेचराःप्लवंगमानशर्मलेभिरेइत्यन्वयः अपरंवनेचराइतिगवांविशेषणम् ॥३१॥ समीक्ष्येतिपाठः ॥३२॥ खगमानः ॥ ॥इति
श्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवा०आ०किष्किंधाकांडेद्वाविंशःसर्गः ॥ २२ ॥ ॥७॥ ॥७॥

अथतारामृतंदृष्ट्वापुनःप्रलपति ततइति लोकश्रुतालोकप्रसिद्धा ॥१॥ उपलैःपाषाणैरुपचितेव्याप्ते सुदुःखेसुतरांदुःखकरे ॥ २॥ ३ ॥ एषविधिःरामरूपःसुग्रीवस्य[illegible]ताऽधीनोभवति अहो इत्याश्चर्ये नतुत्वद्वशंप्राप्तोयेनाद्यैवभार्ययायोजितःस्यादितिभावः अतःसुग्रीवएवविक्रांतोत्रराज्येभवितेतिशेषः साहसिकंसाहसकर्म ॥४॥ पर्युपासतेपर्युपासंत ॥ ५॥ यत्रत्वयानिहतारिपवः शायितास्तदिदंवीरशयनंतत्रत्वमपिशेषे ॥६॥ विशुद्धसत्त्वाभिजनविशुद्धसत्त्ववंशभव प्रिययुद्ध प्रिययुद्धत्वाद्युद्धेनैवमरणंजातमितिभावः ॥७॥८॥ शूरायकन्यायाअदानेहेतुः शूरस्यतवभा

ततःसमुपजिघ्रंतीकपिराजस्यतन्मुखम् ॥ पतिंलोकश्रुतातारामृतंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ शेषेत्वंविषमेदुःखमकृत्वावचनंमम ॥ उपलोपचितेवीरसुदुःखेवसुधातले ॥ २ ॥ मत्तःप्रियतरानूनंवानरेंद्रमहीतव ॥ शेषेहितांपरिष्वज्यमांचनप्रतिभाषसे ॥ ३ ॥ सुग्रीवस्यवशंप्राप्तोविधिरेषभवत्यहो ॥ सुग्रीवएवविक्रांतोवीरसाहसिकप्रिय ॥ ४ ॥ ऋक्षवानरमुख्यास्त्वांबलिनंपर्युपासते ॥ तेषांविलपितंकृच्छ्रमंगदस्यचशोचतः ॥ ५॥ ममचेमागिरःश्रुत्वाकिंत्वंनप्रतिबुध्यसे ॥ इदंतद्वीरशयनंतत्रशेषेहतोयुधि ॥ ६ ॥ शायितानिहतायत्रत्वयैवरिपवःपुरा ॥ विशुद्धसत्त्वाभिजनप्रिययुद्धममप्रिय ॥७॥ मामनाथांविहायैकांगतस्त्वमसिमानद ॥ शूरायनप्रदातव्याकन्याखलुविपश्चिता ॥८॥ शूरभार्यांहतांपश्यसद्योमांविधवांकृताम् ॥ अवभग्नश्चमेमानोभग्नामेशाश्वतीगतिः ॥ ९ ॥ अगाधेचनिमग्नास्मिविपुलेशोकसागरे ॥ अश्मसारमयंनूनमिदंमेहृदयंदृढम् ॥ १० ॥ भर्तारंनिहतंदृष्ट्वायन्नाद्यशतधाकृतम् ॥ सुहृच्चैवचभर्ताचप्रकृत्याचममप्रियः ॥ ११ ॥ प्रहारेचपराक्रांतःशूरःपंचत्वमागतः ॥ पतिहीनातुयानारीकामंभवतुपुत्रिणी ॥ १२ ॥ धनधान्यसमृद्धापिविधवेत्युच्यतेबुधैः ॥ स्वगात्रप्रभवेवीरशेषेरुधिरमंडले ॥ १३ ॥ कृमिरागपरिस्तोमेस्वकीयेशयनेयथा ॥ रेणुशोणितसंवीतंगात्रंतवसमंततः ॥ १४ ॥ परिरब्धुंनशक्नोमिभुजाभ्यांप्लवगर्षभ ॥ कृतकृत्योद्यसुग्रीवोवैरेस्मिन्नतिदारुणे ॥१५॥

र्यांमांविधवांकृतांपश्य मानःराजपत्नीत्वाभिमानः शाश्वतीस्थिरागतिःसुखप्राप्तिः॥९॥१०॥ कृतंशोकेनेतिशेषः प्रकृत्याऽनुपाधितः ॥ ११ ॥ प्रहारेरणेपराक्रांतःपरेणाक्रांतःअभिभूतःपंचत्वमागतः एतद्दृष्ट्वापियद्धृदयंनभिन्नमतोदृढमितिपूर्वेणान्वयः ननुसपुत्रायाःकस्तेशोकोऽतआह पतिहीनेत्यादि ॥ १२ ॥ १३ ॥ कृमेरिंद्रगोपादेरागइवरागोयस्यतादृशःपरिस्तोमआस्तरणंयस्मिन् कृमिरागोलाक्षारागः कृमिरागंवदंत्यार्यालाक्षिकंप्रियदर्शनमित्युत्पलमालाकोशादित्यन्ये ॥१४ ॥ परिरब्धुंआलिंगितुंनशक्नोमि रेणुशोणितसंवीतत्वात् शोकेनभुजयोर्बलाभावाच्चगात्रसंलग्नशरत्वाच्च अस्मिन्वैरेवालिविषयेवैरे कृतकृत्यःकृतानुष्ठेयानुष्ठानः ॥ १५ ॥

शरेणतवगात्रसंस्पर्शनेवार्यामिनिवारिताभवामीत्यन्वयः ॥१६॥ एवंतद्वचःश्रुत्वानीलःशरंउद्ववर्हउद्धृतवान् अस्यबाणस्यातितेजस्विशत्रुवधेनतेजःक्षयान्नपुनस्तूणगमनमितिबोध्यम् ॥१७॥
॥ १८ ॥ दिनकरादितिपंचमीषष्ठ्यर्थे रुधिररक्तत्वादितिभावः व्रणेभ्यःशरशिलापादपजनितेभ्यः ॥ १९ ॥ रणरेणुनावकीर्णव्याप्तम् ॥ २० ॥ २१॥ पश्चिमावस्थामरणम् ॥ २२ ॥ पापक

यस्यरामविमुक्तेनहृतमेकेषुणाभयम्॥ शरेणहृदिलग्नेनगात्रसंस्पर्शनेतव ॥ १६ ॥ वार्यामित्वांनिरीक्षंतीत्वयिपंचत्वमागते ॥ उद्ववर्हशरंनीलस्त
स्यगात्रगतंतदा ॥ १७ ॥ गिरिगह्वरसंलीनंदीप्तमाशीविषंयथा ॥ तस्यनिष्कृष्यमाणस्यबाणस्यापिबभौद्युतिः ॥ १८ ॥ अस्तमस्तकसन्नद्धरश्मेर्दि
नकरादिव ॥ पेतुःक्षतजधारास्तुव्रणेभ्यस्तस्यसर्वशः ॥ १९ ॥ ताम्रगैरिकसंपृक्ताधाराइवधराधरात् ॥ अवकीर्णंविमार्जंतीभर्तारंरणरेणुना ॥ २० ॥
अस्रैर्नयनजैःशूरंसिषेचास्त्रसमाहतम् ॥ रुधिरोक्षितसर्वांगंदृष्ट्वाविनिहतंपतिम् ॥ २१ ॥ उवाचतारापिंगाक्षंपुत्रमंगदमंगना ॥ अवस्थांपश्चिमां
पश्यपितुःपुत्रसुदारुणाम् ॥ २२ ॥ संप्रसक्तस्यवैरस्यगतोंतःपापकर्मणा ॥ बालसूर्योज्ज्वलतनुंप्रयातंयमसादनम् ॥ २३ ॥ अभिवादयराजानंपि
तरंपुत्रमानदम् ॥ एवमुक्तःसमुत्थायजग्राहचरणौपितुः ॥ २४ ॥ भुजाभ्यांपीनवृत्ताभ्यामंगदोहमितिब्रुवन् ॥ अभिवादयमानंत्वामंगदंत्वंयथा
पुरा ॥ २५ ॥ दीर्घायुर्भवपुत्रेतिकिमर्थंनाभिभाषसे ॥ अहंपुत्रसहायात्वामुपासेगतचेतनम् ॥ सिंहेनपातितंसद्योगौःसवत्सेवगोवृषम् ॥ २६ ॥ इ
ष्ट्वासंग्रामयज्ञेनरामप्रहरणांभसा ॥ तस्मिन्नवभृथेस्नातःकथंपत्न्यामयाविना ॥ २७ ॥ यादत्तादेवराजेनतवतुष्टेनसंयुगे ॥ शातकौंभींप्रियांमा
लांतांतेपश्यामिनेहकिम् ॥ २८ ॥ राज्यश्रीर्नजहातित्वांगतासुमपिमानद ॥ सूर्यस्यावर्तमानस्यशैलराजमिवप्रभा ॥ २९ ॥

र्मणाप्राचीनपापवशात्संप्रसक्तस्यप्राप्तस्यवैरस्यांतोवसानंगतःप्राप्तवान् ॥ २३ ॥ २४ ॥ त्वामभिवादयमानम् इदंतारावाक्यम् ॥२५॥ उपासेसमीपेतिष्ठामि ॥ २६ ॥ रामस्यप्रहरणंबाणस्त
द्रूपेणांभसा मयाविनाकथमवभृथेस्नातः ॥ २७ ॥ मालामिहनपश्यामिकिंनु सुग्रीवायमालादानस्यादर्शनंशोकवशाद्दृष्टस्यापिविस्मरणंचेत्येवमुक्तिः ॥ २८ ॥ आवर्तमानस्यअस्तंगच्छतः
शैलराजंतमेवास्ताचलम् ॥ २९ ॥

पथ्यमिदंवचइतिस्मृतिसन्निहितस्यप्रागुपदिष्टस्यपरामर्शः ॥३०॥ नगमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेत्रयोविंशःसर्गः ॥२३॥ तांताराम् आशुवेगेनशोकमहार्णवेनाभिप्लुतांखिन्नाम् अप्रतिमेनअसदृशेन आत्मनइतिशेषः ॥ १ ॥ बाष्पपूर्णेनमुखेनोपलक्षितांतारांपश्यन्निर्विण्णमनाःखिन्नःसंपरिदूयमानःसम्यगनुतप्यमानः ॥ २ ॥ उदात्तंधीरोदात्तस्वभावम् लक्षणैःसामुद्रिकशास्त्रोक्तराजलक्षणैर्लक्षितमंगंयस्यतम् ॥ ३ ॥ दृष्टफलंराज्यभोगफलंकर्मवालिवधरूपम् हतजीवितेनकुत्सितजीवितेन साध्येषु

नमेवचःपथ्यमिदंत्वयाकृतंनचास्मिशक्ताहिनिवारणेतव ॥ हतासपुत्रास्मिहतेनसंयुगेसहत्वयाश्रीर्विजहातिमामपि ॥ ३० ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेत्रयोविंशःसर्गः ॥ २३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ तामाशुवेगेनदुरासदेनत्वभिप्लुतांशोकमहार्णवेन ॥ पश्यंस्तदावाल्यनुजस्तरस्वीभ्रातुर्वधेनाप्रतिमेनतेपे ॥ १ ॥ सबाष्पपूर्णेनमुखेनपश्यन्क्षणेननिर्विण्णमनामनस्वी ॥ जगामरामस्यशनैःसमीपंभृत्यैर्वृतःसंपरिदूयमानः ॥ २ ॥ सतंसमासाद्यगृहीतचापमुदात्तमाशीविषतुल्यबाणम् ॥ यशस्विनंलक्षणलक्षितांगमवस्थितंराघवमित्युवाच ॥ ३ ॥ यथाप्रतिज्ञातमिदंनरेंद्रकृतंत्वयादृष्टफलंचकर्म ॥ ममाद्यभोगेषुनरेंद्रसूनोमनोनिवृत्तंहतजीवितेन ॥ ४ ॥ अस्यांमहिष्यांतुभृशंरुदत्यांपुरेऽतिविक्रोशतिदुःखतप्ते ॥ हतेनृपेसंशयितेंगदेचनरामराज्येरमतेमनोमे ॥ ५ ॥ क्रोधादमर्षादतिविप्रधर्षाद्भ्रातुर्वधोमेनुमतःपुरस्तात् ॥ हतेत्विदानींहरियूथपेस्मिन्सुतीक्ष्णमिक्ष्वाकुवरप्रतप्स्ये ॥ ६ ॥ श्रेयोद्यमन्येममशैलमुख्येतस्मिन्हिवासश्चिरमृष्यमूके ॥ यथातथावर्तयतःस्ववृत्त्यानेमंनिहत्यत्रिदिवस्यलाभः ॥ ७ ॥ नत्वाजिघांसामिचरेतियन्मामयंमहात्मामतिमानुवाच ॥ तस्यैवतद्रामवचोनुरूपमिदंवचःकर्मचमेनुरूपम् ॥ ८ ॥ भ्राताकथंनाममयागुणस्यभ्रातुर्वधंरामविरोचयेत ॥ राज्यस्यदुःखस्यचवीरसारंविचिंतयन्कामपुरस्कृतापि ॥ ९ ॥

भोगेष्वित्यन्वयः ॥४॥ अस्यांतारायाम् पुरेतत्स्थेजने अतिविक्रोशतिअत्यंतंरुदति अंगदेसंशयितेपितृवियोगात्संशयितजीविते ॥५॥ अतिविप्रधर्षाद्भ्रातृकृताधिकपराभवाद्धेतोर्ममोत्पन्नात्क्रोधादमर्षादसहिष्णुतयाचसुतीक्ष्णमतिशयेनप्रतप्स्येतपामि ॥ ६ ॥ यथातथायेनकेनापिप्रकारेण स्ववृत्त्यास्वजात्युचितवृत्त्यावर्तयतःजीवतःऋष्यमूकवासएवश्रेयोमन्येनतुत्रिदिवस्यलाभइत्यन्वयः ॥ ७ ॥ तद्वचस्तस्यैवानुरूपम् ईषत्करघातेपिमयितदकृत्वांतरभ्रातृस्नेहवद्धतयात्वांनजिघांसामिकदापि चरगच्छेतियत्तद्वचइत्यर्थः इदंकर्मभ्रातृवधरूपम् वचस्तदर्थमाकारणरूपम् ॥८॥ कामःपुरस्कृतोयेनतादृशोपिभ्राताराज्यस्यतत्सुखस्यदुःखस्यभ्रातृवधेभाविदुःखस्यसारंतारतम्यंविचिंतयन्विचारयन्कथंभ्रातुर्वधंरोचयेत एवंचाहंतत्तारतम्यानभिज्ञइतिभावः ॥ ९ ॥

उक्तमेवविवृणोति वधोहीति मांहंतुंतस्यमतिर्नासीदित्यर्थः तत्रहेतुः स्वमाहात्म्यव्यतिक्रमात्अनुचितकर्मकारीवालीत्ययशःप्रसंगभयात् प्राणहारीभ्रातुरितिशेषः व्यतिक्रमोऽन्यायः॥१०॥
द्रुमशाखयावभग्नःपलायितः अतएवमुहूर्तंपरिनिष्टनन्त्वामाक्रोशन्यदाऽभवंतदातेनभ्रात्रासांत्वयित्वापुनरेवंदुश्चेष्टांकर्तुंनार्हसिइत्युक्तः नपुनर्मांहतवानित्यर्थः ॥ ११ ॥ अतएव भ्रातृत्वमि
त्यादि ॥१२॥ अचिंतनीयंचिंतयितुमप्ययोग्यम् अतएवार्यैर्नित्यंपरिहरणीयंयत्किंचिदुपाधिनाप्यनीप्सनीयम् आत्मकर्तृकमपिसर्वथाऽनवेक्षणीयंदर्शनानर्हम् इदंप्राप्तोस्मि इदंपदार्थमाह
पाप्मानमिति हेवयस्यभ्रातुर्ज्येष्ठस्यभ्रातुर्वधात्पाप्मानंतद्रूपंवस्त्वित्यर्थः त्वाष्ट्रोविश्वरूपः॥ १३ ॥ प्रतिपत्तुंप्राप्तुंकइच्छेत्कोवासहेत ग्रहीतुंशक्नुयादित्यर्थः॥ १४ ॥ प्रजानांसंमानंताभिः
क्रियमाणंस्वसंमाननमपिनार्हामि पापग्रस्तत्वात् नयौवराज्यम् ज्येष्ठस्यपुत्रमंगदंराज्येकृत्वायथाप्राप्तंयौवराज्यमित्यर्थः एवंविधंकर्मकृत्वाराज्यंसर्वथानार्हामीत्यन्वयः ॥१५॥ क्षुद्रस्यक्षु

वधोहिमेमतोनासीत्स्वमाहात्म्यव्यतिक्रमात्॥ ममासीद्बुद्धिदौरात्म्यात्प्राणहारीव्यतिक्रमः ॥ १० ॥ द्रुमशाखावभग्नोहंमुहूर्तंपरिनिष्टनन् ॥ सांत
यित्वात्वनेनोक्तोनपुनःकर्तुमर्हसि॥ ११ ॥भ्रातृत्वमार्यभावश्चधर्मश्चानेनरक्षितः॥ मयाक्रोधश्चकामश्चकपित्वंचप्रदर्शितम् ॥ १२ ॥ अचिंतनी
यंपरिवर्जनीयमनीप्सनीयंस्वनवेक्षणीयम्॥ प्राप्तोस्मिपाप्मानमिदंवयस्यभ्रातुर्वधात्त्वाष्ट्रवधादिवेंद्रः ॥ १३॥ पाप्मानमिंद्रस्यमहीजलंचवृक्षा
श्चकामंजगृहुःस्त्रियश्च ॥ कोनामपाप्मानमिमंसहेतशाखामृगस्यप्रतिपत्तुमिच्छन् ॥ १४ ॥ नार्हामिसंमानमिमंप्रजानांनयौवराज्यंकुतएवरा
ज्यम्॥ अधर्मयुक्तंकुलनाशयुक्तमेवंविधंराघवकर्मकृत्वा ॥ १५ ॥ पापस्यकर्तास्मिविगर्हितस्यक्षुद्रस्यलोकापकृतस्यलोके ॥ शोकोमहान्माम
भिवर्ततेऽयंवृष्टेर्यथानिम्नमिवांबुवेगः ॥ १६ ॥ सोदर्यघातापरगात्रवालःसंतापहस्ताक्षिशिरोविषाणः॥एनोमयोमामभिहंतिहस्तीदृप्तोनदीकूल
मिवप्रवृद्धः॥ १७॥ अंहोबतेदंनृवराविषह्यंनिवर्ततेमेहृदिसाधुवृत्तम्॥ अग्नौविवर्णंपरितप्यमानंकिट्टंयथाराघवजातरूपम्॥ १८॥

द्रयोग्यस्य लोकेइहलोकेविगर्हितस्यानिंदितस्य लोकापकृतस्यपरलोकेऽपरमार्थसाधनस्यपापस्यकर्तास्मि अतोमहान्शोकोमांइवतथाभिवर्तते यथावृष्टेरंबुवेगोनिम्नम इवशब्दस्तथाश
ब्दार्थे ॥ १६ ॥ सोदर्यघातएवापरगात्रभागोवालश्चयस्य तज्जसंतापएवहस्ताक्षिशिरोविषाणंयस्यसः दृप्तोमत्तः प्रवृद्धोमहान् ॥ १७ ॥ हेनृवरइदमंहःपापम् बतखेदे अविषह्यंसोढुमशक्यं
प्राप्यमेहृदिस्थितंसाधुवृत्तंजन्मांतरार्जितपुण्यंनिवर्तते विवर्णमतएवाग्नौपरितप्यमानंजातरूपंअविषह्यमशक्यसहावस्थानंप्राप्यकिट्टंमलंयथानिवर्ततेतथेत्यर्थः यथाबलवतोत्तमेनाधमःस्था
तुंनशक्नोतितथाबलवताधमेनसहोत्तमोपीत्याशयः एवंचानेनपापेनसर्वपुण्यक्षयोजातइनितात्पर्यं केचित्तुअग्नौपरितप्यमानंजातरूपंस्वर्णंयथाविवर्णंविवर्णताकारकंकिट्टंदाहकक्षारद्रव्यं
प्राप्यनिवर्ततेभस्मभवतितथेत्यर्थइत्याहुः ॥ १८ ॥

मन्निमित्तम् मयैतत्स्वामिवधादितिभावः अपिचास्यांगदस्यशोकतापाच्च इतीवमन्यइत्युत्प्रेक्षाबोधकम् ॥ १९ ॥ सुलभ्यःसुलभइत्यर्थः ॥ २० ॥ अंगदोनजीवेत् यदिजीवेत्तदामातातारापुत्रपालनायजीवेत् तदभावेतुसासर्वथानजीवेदित्यर्थः ॥ २१ ॥ सख्यंसमानत्वम् निदेशेत्वदाज्ञायाम् ॥ २२ ॥ अनुजानीहि अग्निप्रवेशायेतिशेषः ॥ २३ ॥ संजातबाष्पःदुःखिप्राणिदर्शने

महाबलानांहरियूथपानामिदंकुलंराघवमन्निमित्तम् ॥ अस्यांगदस्यापिचशोकतापादर्धस्थितप्राणमितीवमन्ये ॥ १९ ॥ सुतःसुलभ्यःसुजनःसुवश्यःकुतस्तुपुत्रःसदृशोंगदेन ॥ नचापिविद्येतसवीरदेशोयस्मिन्भवेत्सोदरसंनिकर्षः ॥ २० ॥ अद्यांगदोवीरवरोनजीवेज्जीवेतमातापरिपालनार्थम् ॥ विनातुपुत्रंपरितापदीनासानैवजीवेदितिनिश्चितंमे ॥ २१ ॥ सोहंप्रवेक्ष्याम्यतिदीप्तमग्निंभ्रात्राचपुत्रेणचसख्यमिच्छन् ॥ इमेविचेष्यंति हरिप्रवीराःसीतांनिदेशेपरिवर्तमानाः ॥ २२ ॥ कृत्स्नंतुतेसेत्स्यतिकार्यमेतन्मय्यप्यतीतेमनुजेंद्रपुत्र ॥ कुलस्यहंतारमजीवनार्हंरामानुजानीहिकृतागसंमाम् ॥ २३ ॥ इत्येवमार्तस्यरघुप्रवीरःश्रुत्वावचोवालिजघन्यजस्य ॥ संजातबाष्पःपरवीरहंतारामोमुहूर्तंविमनाबभूव ॥ २४ ॥ तस्मिन्क्षणेऽभीक्ष्णमवेक्षमाणःक्षितिक्षमावान्भुवनस्यगोप्ता ॥ रामोरुदंतींव्यसनेनिमग्नांसमुत्सुकःसोथददर्शताराम् ॥ २५ ॥ तांचारुनेत्रांकपिसिंहनाथांपतिंसमाश्लिष्यतदाशयानाम् ॥ उत्थापयामासुरदीनसत्त्वांमंत्रिप्रधानाःकपिराजपत्नीम् ॥ २६ ॥ साविस्फुरंतीपरिरभ्यमाणाभर्तुःसमीपादपनीयमाना ॥ ददर्शरामंशरचापपाणिंस्वतेजसासूर्यमिवज्वलंतम् ॥ २७ ॥ सुसंवृतंपार्थिवलक्षणैश्चतंचारुनेत्रंमृगशावनेत्रा ॥ अदृष्टपूर्वंपुरुषप्रधानमयंसकाकुत्स्थइतिप्रजज्ञे ॥ २८ ॥ तस्येंद्रकल्पस्यदुरासदस्यमहानुभावस्यसमीपमार्या ॥ आर्तातितूर्णंव्यसनंप्रपन्नाजगामतारापरिविह्वलंती ॥ २९ ॥ तंसासमासाद्यविशुद्धसत्त्वंशोकेनसंभ्रांतशरीरभावा ॥ मनस्विनीवाक्यमुवाचतारारामंरणोत्कर्षणलब्धलक्ष्यम् ॥ ३० ॥

न महतामयंस्वभावः ॥२४॥ तस्मिन्क्षणेतस्मिन्नवसरे तारांरुदंतीमभीक्ष्णंवारंवारमवेक्षमाणःजीवंतीमिच्छन् क्षितिरिवक्षमावान् समुत्सुकःशोकापनयनायेतिशेषः ॥ २५ ॥ कपिसिंहनाथां कपिसिंहानांस्वामिनीम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ पुरुषप्रधानंपुरुषश्रेष्ठम् सःअंगदोक्तःकाकुत्स्थोयमितिप्रजज्ञेइतिसंबंधः ॥ २८ ॥ परिविह्वलंतीकष्टेनस्खलनपूर्वंगच्छंती ॥ २९ ॥ संभ्रांतोविस्मृतः शरीरभावोराजस्त्रीत्वादिर्ययासा रणेषुयुद्धेषूत्कर्षणेनसर्वाधिकोत्कर्षेणलक्ष्यंयेन सर्वतोधिकवेध्यवेधकइत्यर्थः ॥ ३० ॥

अप्रमेयःदेशतःकालतश्चापरिच्छेद्यःगुणेयत्तयादुर्ज्ञेयश्च दुरासदःयोगिभिरपिप्राप्तुमशक्यः उत्तमधर्मकःपुरुषोत्तमधर्मा अक्षीणकीर्तिःपापवद्राभासमानेनापिकर्मणेतिशेषः अतएवपुरुषोत्तमधर्मा क्षतजोपमाक्षःरक्ताक्षः ॥३१॥ आत्तबाणासनश्चासौबाणपाणिश्चेतिकर्मधारयः संहननंदृढगात्रता तादृशेनत्वयाहतोवाली मनुष्यदेहाभ्युदयंमनुष्यलोकवर्तिदेहप्राप्यमभ्युदयसुखंविहायदिव्यदेहेनप्राप्योयोभ्युदयस्तेनयुक्तः समासआर्षः ॥ ३२ ॥ अतःयेनैवेति रमेतरंस्यते ॥ ३३ ॥ पद्मस्यामलंयत्पत्रंतद्वन्नेत्र समेत्याप्सरोभिस्ताःसंप्रेक्ष्यचमामपश्यन्नरमेतेत्यन्वयः उच्चावचैर्नानाप्रकारैस्ताम्रैरक्तपुष्पैःकृतःशेखरोयाभिस्ताअप्सरसोनाभजिष्यन्नभजिष्यति रक्तपुष्पधारणंवालिवशीकरणाय ॥ ३४ ॥ तटावकाशेतटदेशे ॥ ३५ ॥ यद्वनिताहीनोदुःखंप्राप्नोति

त्वमप्रमेयश्चदुरासदश्चजितेंद्रियश्चोत्तमधर्मकश्च ॥ अक्षीणकीर्तिश्चविचक्षणश्चक्षितिक्षमावान्क्षतजोपमाक्षः ॥ ३१ ॥ त्वमात्तबाणासनबाणपाणिर्महाबलःसंहननोपपन्नः ॥ मनुष्यदेहाभ्युदयंविहायदिव्येनदेहाभ्युदयेनयुक्तः ॥ ३२ ॥ येनैवबाणेनहतःप्रियोमेतेनैवबाणेनहिमांजहीहि ॥ हतागमिष्यामिसमीपमस्यनमांविनावीररमेतवाली ॥ ३३ ॥ स्वर्गेपिपद्मामलपत्रनेत्रसमेत्यसंप्रेक्ष्यचमामपश्यन् ॥ नह्येषउच्चावचताम्रचूडाविचित्रवेषाप्सरसोभजिष्यत् ॥ ३४ ॥ स्वर्गेपिशोकंचविवर्णतांचमयाविनाप्राप्स्यतिवीरवाली ॥ रम्येनगेंद्रस्यतटावकाशेविदेहकन्यारहितोयथात्वम् ॥ ३५ ॥ त्वंवेत्थतावद्वनिताविहीनःप्राप्नोतिदुःखंपुरुषःकुमारः ॥ तत्त्वंप्रजानन्जहिमांनवालीदुःखंममादर्शनजंभजेत ॥ ३६ ॥ यच्चापिमन्येतभवान्महात्मास्त्रीघातदोषस्तुभवेन्नमह्यम् ॥ आत्मेयमस्येतिहिमांजहित्वंनस्त्रीवधःस्यान्मनुजेंद्रपुत्र ॥ ३७ ॥ शास्त्रप्रयोगाद्विविधाच्चवेदादनन्यरूपाःपुरुषस्यदाराः ॥ दारप्रदानाद्धिनदानमन्यत्प्रदृश्यतेज्ञानवतांहिलोके ॥ ३८ ॥

तत्त्वंवेत्थ अतस्तज्ज्ञानंस्त्वंमांजहि कुमारःसुंदरःपुरुषः यद्वा दुःखहेतुमाह कुमारइति कुत्सितोमारोयस्य मारकत्वेनमदनस्यप्रसिद्धेः अथवाकुत्सितोमारोमरणंयस्य मरणादपिदुःखजनकत्वादेवमुक्तिः भावेघञ् ॥३६॥ मह्यंस्त्रीघातदोषोभवेदितिभवान्महात्मामन्येततदपिन इयंताराऽस्यवालिनआत्मेतिज्ञात्वाजहि एवंचतदभिन्नत्वान्ममनतेस्त्रीवधदोषइतिभावः महात्मेत्यनेनताटकावधादिकृतवतःस्त्रीवधोऽकिंचित्करइत्यपिसूचितम् ॥ ३७ ॥ स्त्रीणांपुरुषात्मत्वमेवसाधयति शास्त्रेति शास्त्रेशास्त्रीययागाद्यनुष्ठानेप्रकर्षेणसहैवयोगात्अधिकारात् विविधाच्चवेदात्अर्धोवाएषआत्मनोयत्पत्नीतिश्रुतेः अनन्यरूपाःअभिन्नरूपाः नकेवलंदोषाभावमात्रमपितुस्त्रीदानफलमपीत्याह दारेति अन्यदधिकंदानंनेतिभावः ॥ ३८ ॥

त्वंचापीति एवंचधर्मेणपापमपनुदतीतिन्यायेनापिहेवीरतेनमद्वधदोषइतिभावः यद्वा ममवीरस्यपत्युश्छलेनघातात्प्राप्तमधर्मसंबंधंनलप्स्यसे किंच ततएवमच्छापतःप्राप्तमधर्मय[illegible]धर्मफलयोगंस्त्रीवियोगरूपंनलप्स्यसेममावधेतुलप्स्यसेएवातएवक्वचित्पठ्यते अचिरेणैवकालेनत्वयावीर्यबलाद्धता सासीताममशापेननचिरात्त्वयिवत्स्यतीति ॥ ३९ ॥ अपनीयमानांप्रियसकाशादन्यतइतिशेषः अहंतुंनार्हसि अपितुहंतुमेवेत्यर्थः तत्रहेतुरहंहीति ॥ ४० ॥ वराहोत्तमहेममालिनाश्रेष्ठयोग्योत्तमस्वर्णमालावता ॥ ४१ ॥ विमतिंमरणविषयांविरुद्धमतिं सर्वोलोकोविधात्राविहितःअहरादौसृष्टस्तंलोकंसुखदुःखाभ्यामवर्ज्याभ्यांयोगोऽस्यतंतेनैवविधात्राकृतंलोक्यतेऽनेनेतिलोकोवेदोब्रवीत् नहवैसशरीरस्यसतःप्रियाप्रिययोरपहतिरस्तीतिश्रुतेः ॥ ४२ ॥ त्रयो

त्वंचापिमांतस्यममप्रियस्यप्रदास्यसेधर्ममवेक्ष्यवीर ॥ अनेनदानेननलप्स्यसेत्वमधर्मयोगंममवीरघातात् ॥ ३९ ॥ आर्तामनाथामपनीयमानामेवंगतांनार्हसिमामहंतुम् ॥ अहंहिमातंगविलासगामिनाप्लवंगमानामृषभेणधीमता ॥ ४० ॥ विनावराहोत्तमहेममालिनाचिरंनशक्ष्यामिनरेंद्रजीवितुम् ॥ इत्येवमुक्तस्तुविभुर्महात्मातारांसमाश्वास्यहितंबभाषे ॥ ४१ ॥ मावीरभार्येविमतिंकुरुष्वलोकोहिसर्वोविहितोविधात्रा ॥ तंचैवसर्वंसुखदुःखयोगंलोकोब्रवीत्तेनकृतंविधात्रा ॥ ४२ ॥ त्रयोपिलोकाविहितंविधानंनातिक्रमंतेवशगाहितस्य ॥ प्रीतिंपरांप्राप्स्यसितांतथैवपुत्रश्चतेप्राप्स्यतियौवराज्यम् ॥ ४३ ॥ धात्राविधानंविहितंतथैवनशूरपत्न्यःपरिदेवयंति ॥ आश्वासितातेनमहात्म[illegible]तुप्रभावयुक्तेनपरंतपेन ॥ सावीरपत्नीध्वनतामुखेनसुवेषरूपाविररामतारा ॥ ४४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० किष्किंधाकांडचत[illegible]सर्गः ॥ २४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ससुग्रीवंचतारांचसांगदांसहलक्ष्मणः ॥ समानशोकःकाकुत्स्थःसांत्वयन्निदमब्रवीत् ॥ १ ॥ नशोकपरितापेनश्रेयसायुज्यतेमृतः ॥ यदत्रानंतरंकार्यंतत्समाधातुमर्हथ ॥ २ ॥

पिलोकालोकत्रयवासिनोपिजनाविधातृविहितंविधानंनातिक्रमंतेहियतस्तस्यवशगाःब्रह्मादिस्थावरांताः वालीपरांप्रीतिंत्वत्संबंधजांप्राप्स्यतिमत्संकल्पात् किंच भवत्यपिवालिसंबंधजांप्रीतिंसुग्रीवसंबंधात्प्राप्स्यसि तेपुत्रोयौवराज्यंप्राप्स्यतिच चेनाहमपिशापंप्राप्स्याम्येवेति ॥ ४३ ॥ धात्रेदंविधानंतथैवविहितम् यथामयोक्तंकृतंच अनेनसर्वज्ञत्वशक्तिराविष्कृता एवमीश्वरकृतंसर्वंज्ञात्वाशूरपत्न्योनशोचंति ध्वनतामुखेनोपलक्षिताविररामत्यक्तपरिदेवनाभूत् ॥ ४४ ॥ ढघमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेचतुर्विंशःसर्गः ॥ २४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ समानशोकः सुग्रीवादिभिरितिशेषः ॥ १ ॥ शोकयुक्तःपरितापस्तेन शोकश्चित्तधर्मः तावन्मात्रेणैवनमृतस्यश्रेयः समाधातुमनुष्ठातुम् ॥ २ ॥

लोकवृत्तंलोकाचारोप्यनुष्ठेयएव तच्चबाष्पमोक्षणरूपंकृतम् युष्माभिरितिशेषः यद्वा कृतंपर्याप्तं बाष्पमोक्षणमितिद्वितीया।तृतीयार्थे यतःकालात्तत्तत्कर्मणिविहितात्कालादुत्तरंपरंतस्मिन्नतिक्रांतइतियावत् किंचिदपिपरंकर्मविहितंकर्मउपासितुंकर्तुमशक्यंकालस्योपादेयकारणत्वात् अकालेकृतस्याकृतप्रायत्वादितिभावः॥३॥कालस्यमुख्यत्वंदर्शयति नियतिरिति नियतिः नियम्यतेऽनयेतिनियतिःकालःकालकृताव्यवस्थानिमेषादिपरार्धांता कालस्त्वीश्वरएव लोकेलोकसृष्ट्यादिव्यवहारे कर्मणोलौकिकालौकिककर्मप्रवृत्तेर्दिनादिरूपेणकारणंकालएव सर्वभूतानां नियोगाधिकृतप्राणिमात्रस्यनियोगेषुज्योतिष्टोमादिषुनियतिर्वसंतादिःकारणम्॥४॥कालातिरिक्तंनसाक्षात्प्रवर्तकमित्याह नकर्तेत्यादि कस्यचित्कृष्यादेःकश्चित्कर्तानियतिनिरपेक्षःकर्तान तथानियोगेनियोगानुष्ठानेपिनियतिनिरपेक्षःकश्चिदीश्वरोननियतिनैरपेक्ष्येणसमर्थोनियतोलोकोलोकव्यवहारःस्वभावेईश्वरसहितेप्राक्कृतस्वकर्मणिवर्ततेतदधीनोवर्ततेतस्यचस्वभावस्यकालःपरायणम् सहकारीत्यर्थः तदुक्तंसूतसंहितायांशिववाक्येन स्वभावादेवसंभूतंसमस्तमितिकेचन तन्नसिध्यतिविप्रेंद्रादेशकालाद्यपेक्षणात् मत्तःकर्मानुरूपेणजगज्जन्मादिजायते एषस्व

लोकवृत्तमनुष्ठेयंकृतंवोबाष्पमोक्षणम्॥ नकालादुत्तरंकिंचित्परंकर्मउपासितुम्॥३॥नियतिःकारणंलोकेनियतिःकर्मसाधनम् ॥ नियतिःसर्वभू
तानांनियोगेष्विहकारणम्॥४॥नकर्ताकस्यचित्कश्चिन्नियोगेनापिचेश्वरः॥ स्वभावेवर्ततेलोकस्तस्यकालःपरायणम् ॥५॥ नकालःकालमत्येतिन
कालःपरिहीयते॥ स्वभावंचसमासाद्यनकिंचिदतिवर्तते॥६॥नकालस्यास्तिबंधुत्वंनहेतुर्नपराक्रमः॥ नमित्रज्ञातिसंबंधःकारणंनात्मनोवशः॥७॥

भावोविप्रेंद्राइतिवेदार्थनिर्णयः नमयाकेवलेनापिनचकेवलकर्मणा प्राणिनांकर्मपाकेनमयाचमुनिसत्तमाः जगतःसंभवोनाशःस्थितिश्चभवतिद्विजाइति ॥५॥कालात्माभगवानेवसर्वकर्मप्रवर्तकइत्याह नकालइति कालोभगवानीश्वरःकालंस्वकृतांकालव्यवस्थांजन्ममरणादिरूपांनात्येतिनातिक्रामति सभगवान्कालोनपरिहीयते अनुक्षणंजगद्धानिकरस्यहानिकारणाभावात् स्वभावमुक्तलक्षणंसमासाद्यकिंचिदत्युत्कृष्टमपिजीवजातंनातिवर्तते उत्पत्तियोग्यमुत्पद्यतेनश्वरंनश्यत्येवेत्यर्थः ॥६ ॥ सचभगवान्नपक्षपातस्वभावइत्याह नकालस्येति नकालस्यबंधुत्वमस्ति प्राप्तकालंवस्तुसर्वथासंहरत्येव नतुपक्षपातेनकिमपित्यजतीत्यर्थः नहेतुःस्वसृज्येस्वनाश्येवास्वकृतव्यवस्थातिरिक्तकारणनिरपेक्षइत्यर्थः यद्वा प्राप्तकालसंहारनिवर्तनेनकश्चिदपिहेतुर्मंत्रतंत्रौषधादिःप्रभवतीत्यर्थः तस्यैवप्रपंचः नपराक्रमः महापराक्रमवतामपिकालेप्राप्तेसंहारोभवत्येव नमित्रज्ञातिसंबंधोनबहुमित्रतानबहुज्ञातिताप्राप्तकालसंहारनिवर्तनेहेतुः सोपिभगवानात्मनःप्रत्यग्वर्गस्यजीवजातस्यनवशस्तदिच्छाधीनोनकिंतुपरमस्वतंत्रएव तेनचभगवताकालेनक्रियमाणोनियत्यधीनःस्वस्वकर्मपरिणामएवसर्वसुखदुःखादिलाभइत्येवसाधुपश्यतासुमतिनाविवेकवताद्रष्टव्योज्ञातव्यःनतुविषादहर्षौकर्तव्यौनापिस्वसामर्थ्यनिंदेतिभावः एवंधर्मादयोपिचादधर्मादयोपिकालक्रमेणैवसमाहिताःसंपादिताभवंति ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ प्रकृतमाह इतइति सामदानाभ्यामर्जितैरर्थसंयोगैरैश्वर्यैःपवित्रंशुभंक्रियाफलंभोगमिहलोकेप्राप्तवान्वालीइतोलोकाद्देहाच्चगतोऽपगतःस्वांप्रकृतिगतःप्राप्तः कार्याणांकारणेलयात्
एवंचेंद्रलोकंगतोवालीतिसूचितम् ॥ ९ ॥ स्वधर्मस्यसंयोगात्तेनमहात्मनावालिनापूर्वंस्वर्गोंजितोऽर्जितः युद्धेप्राणानपरिरक्षतेदानींपरिगृहीतश्चप्राप्तश्च ॥ १० ॥ एषानियतिःकालकृतव्यवस्था
प्राप्तिः प्राप्तकालंकर्मेतिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ अस्यप्रेतकार्यंकुर्वित्यन्वयः दहनंप्रतिदहननिमित्तन् यतस्वेतिशेषः ॥ १३ ॥ वालिसंस्कारनिमित्तंकाष्ठान्यानेतुंसमाज्ञापयेतिसंबंधः ॥ १४ ॥

किंतुकालपरीणामोद्रष्टव्यःसाधुपश्यता ॥ धर्मश्चार्थश्चकामश्चकालक्रमसमाहिताः ॥ ८ ॥ इतःस्वांप्रकृतिंवालीगतःप्राप्तःक्रियाफलम् ॥ सामदा
नार्थसंयोगैःपवित्रंप्लवगेश्वरः ॥ ९ ॥ स्वधर्मस्यचसंयोगाज्जितस्तेनमहात्मना ॥ स्वर्गःपरिगृहीतश्चप्राणानपरिरक्षता ॥ १० ॥ एषावैनियतिःश्रेष्ठा
यांगतोहरियूथपः ॥ तदलंपरितापेनप्राप्तकालमुपास्यताम् ॥ ११ ॥ वचनांतेतुरामस्यलक्ष्मणःपरवीरहा ॥ अवदत्प्रश्रितंवाक्यंसुग्रीवंगतचेतसम्
॥ १२ ॥ कुरुत्वमस्यसुग्रीवप्रेतकार्यमनंतरम् ॥ तारांगदाभ्यांसहितोवालिनोदहनंप्रति ॥ १३ ॥ समाज्ञापयकाष्ठानिशुष्काणिचवहूनिच ॥ चंद
नानिचदिव्यानिवालिसंस्कारकारणात् ॥ १४ ॥ समाश्वासयदीनंत्वमंगदंदीनचेतसम् ॥ माभूर्वालिशवुद्धिस्त्वंत्वदधीनमिदंपुरम् ॥ १५ ॥ अंगद
स्त्वानयेन्माल्यंवस्त्राणिविविधानिच ॥ घृतंतैलमथोगंधान्यच्चात्रसमनंतरम् ॥ १६ ॥ त्वंतारशिविकांशीघ्रमादायागच्छसंभ्रमात् ॥ त्वरागुणवतीयु
क्ता ह्यस्मिन्कालेविशेषतः ॥ १७ ॥ सज्जीभवंतुप्लवगाःशिविकावाहनोचिताः ॥ समर्थावलिनश्चैवनिर्हरिष्यंतिवालिनम् ॥ १८ ॥ एवमुक्त्वातुसुग्री
वंसुमित्रानंदवर्धनः ॥ तस्थौभ्रातृसमीपस्थोलक्ष्मणःपरवीरहा ॥ १९ ॥ लक्ष्मणस्यवचःश्रुत्वातारःसंभ्रांतमानसः ॥ प्रविवेशगुहांशीघ्रंशिविकास
क्तमानसः ॥ २० ॥ आदायशिविकांतारःसतुपर्यापतत्पुनः ॥ वानरैरुह्यमानांतांशूरैरुद्वहनोचितैः ॥ २१ ॥ दिव्यांभद्रासनयुतांशिविकांस्यंदनोप
माम् ॥ पक्षिकर्मभिराचित्रांद्रुमकर्मविभूषिताम् ॥ २२ ॥

त्वंसुग्रीवअंगदंसमाश्वासय ॥ १५ ॥ कःकुत्राज्ञापनीयस्तत्राह अंगदस्त्विति समनंतरमपेक्षितत् ॥ १६ ॥ तारःसचिवः संभ्रमाद्वेगात् हियतोस्मिन्कालेविशेषतस्त्वरायुक्तासैवचेदृशेऽवसरेगु
णवतीतिसंबंधः ॥ १७ ॥ समर्थावलिनःशिविकावाहनोचितायेनिर्हरिष्यंतितेसज्जीभवंत्वित्यन्वयः निर्हारोदहनदेशनयनम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ भद्रासनयुतांमध्येराजोचितमहा
र्हासनवतीम् पक्षिकर्मभिःपक्षिप्रतिकृतिभिःआसमंताच्चित्रांचित्रवतीम् द्रुमकर्मभिर्द्रुमप्रतिकृतिभिर्भूषिताम् ॥ २२ ॥

चित्रपत्तीभिश्चित्रपदातिभिः दीर्घआर्षः सुनिविष्टांसुसन्निवेशाम् जालवातायनयुतांजालवन्निर्मितवातमार्गयुताम् ॥२३॥ सुनियुक्तांसुश्लिष्टाम् शिल्पिभिर्विशालांकृताम् एवमुक्तरीत्यासु
कृताम् दारुनिर्मितक्रीडापर्वतयुक्ताम् चारुकर्मभिःपरिक्रियाकर्मभिःपरिष्कृताम् ॥ २४ ॥ तदेवाह वराभरणहारैरिति युक्तामितिशेषः गुहागहनशब्देनशिबिकोपरिप्रसार्यमाणंपंजरमुच्यते

आचितांचित्रपत्तीभिःसुनिविष्टांसमंततः॥ विमानमिवसिद्धानांजालवातायनायुताम्॥ २३॥ सुनियुक्तांविशालांचसुकृतांशिल्पिभिःकृताम्॥
दारुपर्वतकोपेतांचारुकर्मपरिष्कृताम्॥ २४॥ वराभरणहारैश्चचित्रमाल्योपशोभिताम्॥ गुहागहनसंछन्नांरक्तचंदनभूषिताम्॥२५॥ पुष्पाढ्यैः
समभिच्छन्नांपद्ममालाभिरेवच॥ तरुणादित्यवर्णाभिर्भ्राजमानाभिरावृताम्॥२६॥ ईदृशींशिबिकांदृष्ट्वारामोलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ क्षिप्रंविनीय
तांवालीप्रेतकार्यंविधीयताम्॥ २७॥ ततोवालिनमुद्यम्यसुग्रीवःशिबिकांतदा॥ आरोपयतविक्रोशन्नंगदेनसहैवतु॥ २८॥ आरोप्यशिबिकांचै
ववालिनंगतजीवितम्॥ अलंकारैश्चविविधैर्माल्यैर्वस्त्रैश्चभूषितम्॥ २९॥ आज्ञापयत्तदाराजासुग्रीवःप्लवगेश्वरः॥ और्ध्वदेहिकमार्यस्यक्रियता
मनुकूलतः॥ ३० ॥ विश्राणयंतोरत्नानिविविधानिबहूनिच ॥ अग्रतःप्लवगायांतुशिबिकातदनंतरम् ॥ ३१ ॥ राज्ञामृद्धिविशेषाहिदृश्यंतेभुवियादृ
शाः॥ तादृशैरिहकुर्वंतुवानराभर्तृसत्क्रियाम्॥ ३२ ॥ तादृशंवालिनःक्षिप्रंप्राकुर्वन्नौर्ध्वदेहिकम्॥ अंगदंपरिरभ्याशुतारप्रभृतयस्तथा॥ ३३ ॥ क्रो
शंतःप्रययुःसर्वेवानराहतबांधवाः ॥ ततःप्रणिहिताःसर्वावानर्योस्यवशानुगाः ॥ ३४॥ चुक्रुशुर्वीरवीरेतिभूयःक्रोशंतिताःप्रियम्॥ ताराप्रभृतयः
सर्वावानर्योहतबांधवाः॥ ३५॥ अनुजग्मुश्चभर्तारंक्रोशंत्यःकरुणस्वनाः॥ तासांरुदितशब्देनवानरीणांवनांतरे॥ ३६ ॥ वनानिगिरयश्चैवविक्रो
शंतीवसर्वतः ॥ पुलिनेगिरिनद्यास्तुविविक्तेजलसंवृते ॥ ३७ ॥ चितांचक्रुःसुबहवोवानरावनचारिणः ॥ अवरोप्यततःस्कंधाच्छिबिकांवानरो
त्तमाः॥ ३८॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ विनीयताम् दहनदेशमितिशेषः ॥ २७ ॥ उद्यम्यहस्ताभ्यांभूमेरूर्ध्वंकृत्वा ॥ २८ ॥ शिबिकामारोप्यशिबिकायांस्थापयित्वा ॥२९॥आज्ञापनप्रकारऔर्ध्वदेहिकमित्यादि
ओर्ध्वदेहिकंतत्क्रियायोग्यंस्थानम् अनुकूलतःनदीतीरसमीपतःक्रियतामित्युत्तरमितिद्रष्टव्यम् ॥ ३० ॥ विश्राणयंतःक्षिपंतः इत्याज्ञापयदित्यन्वयः ॥३१॥ तादृशैःऋद्धिविशेषैःसत्क्रियांकुर्वं
तु ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ प्रणिहिताःसमेताः ॥ ३४ ॥ ३५॥ ३६ ॥ विक्रोशंतीवप्रतिध्वनिनेतिशेषः जलसंवृतेसमंताज्जलावृतभूदेशे ॥ ३७॥ ३८ ॥

॥३९॥ ४० ॥ महार्हउत्तमभोगार्हे ॥ ४१ ॥४२ ॥ रणेसुग्रीवेणसहयुद्धे ॥ ४३ ॥ अप्लवगाःप्लुतगतिमजानंत्यः विकृष्टंदूरम् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ यथापुरंयथापूर्वंक्रीडामहे त्वयासहेति
विललापेतिशेषः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अपसव्यंअपसव्यप्रदक्षिणम् ॥ ५० ॥ विधिवद्देवांशत्वेनस्वयंज्ञातवेदत्वाज्ज्ञानवत्तिर्यग्देहोचितविधिवदित्यर्थः विधिवदग्निहोत्रविधिनेत्यर्थंइत्य

तस्थुरेकांतमाश्रित्यसर्वेशोकपरायणाः॥ ततस्तारापतिंदृष्ट्वाशिबिकातलशायिनम् ॥ ३९ ॥ आरोप्यांकेशिरस्तस्यविललापसुदुःखिता॥ हावान
रमहाराजहानाथममवत्सल॥ ४० ॥हामहार्हमहाबाहोहाममप्रियपश्यमाम् ॥ जनंनपश्यसीमंत्वंकस्माच्छोकाभिपीडितम् ॥ ४१ ॥ प्रहृष्टमिह
तेवक्त्रंगतासोरपिमानद॥ अस्तार्कसमवर्णंचदृश्यतेजीवतोयथा ॥ ४२ ॥ एषत्वांरामरूपेणकालःकर्षतिवानर ॥ येनस्मविधवाःसर्वाःकृताएकेषु
णारणे ॥४३॥इमास्तास्तवराजेंद्रवानर्योऽप्लुवगास्तव ॥ पादैर्विकृष्टमध्वानमागताःकिंनबुध्यसे ॥ ४४ ॥ तवेष्टाननुचैवेमाभार्याश्चंद्रनिभाननाः॥
इदानींनेक्षसेकस्मात्सुग्रीवंप्लवगेश्वर ॥ ४५॥ एतेहिसचिवाराजंस्तारप्रभृतयस्तव ॥ पुरवासिजनश्चायंपरिवार्यविषीदति ॥ ४६ ॥ विसर्जयैनान्स
चिवान्यथापुरमरिंदम ॥ ततःक्रीडामहेसर्वावनेषुमदनोत्कटाः ॥ ४७ ॥ एवंविलपतींतारांपतिशोकपरीवृताम् ॥ उत्थापयंतिस्मतदावानर्यःशोक
कर्शिताः॥ ४८ ॥ सुग्रीवेणततःसार्धंसोंगदःपितरंरुदन् ॥ चितामारोपयामासशोकेनाभिप्लुतेंद्रियः ॥ ४९ ॥ ततोग्निंविधिवद्दत्वासोपसव्यंचका
रह॥ पितरंदीर्घमध्वानंप्रस्थितंव्याकुलेंद्रियः ॥५०॥ संस्कृत्यवालिनंतंतुविधिवत्प्लवगर्षभाः॥ आजग्मुरुदकंकर्तुंनदींशुभजलांशिवाम्॥५१॥
ततस्तेसहितास्तत्रअंगदंस्थाप्यचाग्रतः॥ सुग्रीवतारासहिताःसिषिचुर्वानराजलम् ॥ ५२ ॥ सुग्रीवेणेवदीनेनदीनोभूत्वामहाबलः ॥ समानशो
कःकाकुत्स्थःप्रेतकार्याण्यकारयत् ॥५३॥ ततोथतंवालिनमग्र्यपौरुषंप्रकाशमिक्ष्वाकुवरेषुणाहतम्॥ प्रदीप्यदीनाग्निसमौजसंतदासलक्ष्मणंरा
ममुपेयिवान्हरिः॥५४॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेपंचविंशःसर्गः ॥ २५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

न्ये ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ प्रेतकार्याणिजलदानादिरूपाणिअकारयत् तदितिकर्तव्यतामुपदिष्टवानित्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदि
काव्येकिष्किंधाकांडेपंचविंशःसर्गः ॥ २५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

क्लिन्नवाससमार्द्रवाससम् शाखामृगमहामात्राःवानरबलप्रधानाः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ कार्याणिराजकार्याणि यथाविधिस्नातःराज्याभिषेकाभिषिक्तः ॥ ६ ॥ ७ ॥ स्वामिसंबंधंवानरस्वामित्वसंबंधं सुग्रीवस्यराज्याभिषेकेणेतिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अभिषिच्यतांमदाज्ञयात्वयेतिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ यतोज्येष्ठस्यज्येष्ठःसुतोविक्रमेणज्येष्ठस्यसदृशश्चतस्माद्यौवरा

ततःशोकाभिसंतप्तंसुग्रीवंक्लिन्नवाससम्॥शाखामृगमहामात्राःपरिवार्योपतस्थिरे॥१॥अभिगम्यमहाबाहुंराममक्लिष्टकारिणम्॥ स्थिताःप्रांजलयःसर्वेपितामहमिवर्षयः॥२॥ ततःकांचनशैलाभस्तरुणार्कनिभाननः॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यंहनूमान्मारुतात्मजः॥३॥ भवत्प्रसादात्काकुत्स्थपितृपैतामहंमहत्॥ वानराणांसुदंष्ट्राणांसंपन्नबलशालिनाम्॥४॥ महात्मनांसुदुष्प्रापंप्राप्तंराज्यमिदंप्रभो॥ भवतासमनुज्ञातःप्रविश्यनगरंशुभम्॥५॥संविधास्यतिकार्याणिसर्वाणिससुहृद्गणः॥ स्नातोयंविविधैर्गंधैरौषधैश्चयथाविधिः॥६॥ अर्चयिष्यतिमाल्यैश्चरत्नैश्चत्वांविशेषतः॥ इमांगिरिगुहांरम्यामभिगंतुंत्वमर्हसि॥७॥ कुरुष्वस्वामिसंबंधंवानरान्संप्रहर्षय॥एवमुक्तोहनुमताराघवःपरवीरहा॥८॥ प्रत्युवाचहनूमंतंबुद्धिमान्वाक्यकोविदः॥ चतुर्दशसमाःसौम्यग्रामंवायदिवापुरम्॥९॥नप्रवेक्ष्यामिहनुमन्पितुर्निर्देशपारगः॥ सुसमृद्धांगुहांदिव्यांसुग्रीवोवानरर्षभः॥१०॥ प्रविष्टोविधिवद्वीरःक्षिप्रंराज्येभिषिच्यताम्॥ एवमुक्त्वाहनूमंतंरामःसुग्रीवमब्रवीत् ॥ ११ ॥ वृत्तज्ञोवृत्तसंपन्नमुदारबलविक्रमम्॥ इममप्यंगदंवीरंयौवराज्येभिषेचय॥ १२ ॥ ज्येष्ठस्यहिसुतोज्येष्ठःसदृशोविक्रमेणच॥ अंगदोयमदीनात्मायौवराज्यस्यभाजनम्॥१३॥ पूर्वोयंवार्षिकोमासःश्रावणःसलिलागमः॥प्रवृत्ताःसौम्यचत्वारोमासावार्षिकसंज्ञिताः॥१४॥नायमुद्योगसमयःप्रविशत्वंपुरींशुभाम्॥ अस्मिन्वत्स्याम्यहंसौम्यपर्वतेसहलक्ष्मणः॥ १५॥इयंगिरिगुहारम्याविशालायुक्तमारुता ॥ प्रभूतसलिलासौम्यप्रभूतकमलोत्पला॥१६॥ कार्तिकेसमनुप्राप्तेत्वंरावणवधेयत॥एषनःसमयःसौम्यप्रविशत्वंस्वमालयम्॥ १७॥ अभिषिंचस्वराज्येचसुहृदःसंप्रहर्षय॥ इतिरामाभ्यनुज्ञातःसुग्रीवोवानरर्षभः॥१८॥

ज्येयोग्यः ॥ १३ ॥ सीतान्वेषणोद्योगंसुग्रीवस्यालक्ष्याह पूर्वोयमिति येचत्वारोवार्षिकसंज्ञकाःप्रवृत्तास्तेषामयंपूर्वइतियोजना ॥ १४ ॥ १५ ॥ युक्तमारुतामारुतेनयुक्तेत्यर्थः अस्यांस्थास्यामीतिशेषः ॥ १६ ॥ यतयतस्वएषनःसमयइति आश्विनेऽतीतयत्नारंभरूपःसंकेतइत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ मूर्ध्नाप्रणम्यनम्रीभूयवसुधायांदंडवत्पतिताःउत्थाप्यवसुधायांपतिताइतिशेषः ॥ २१ ॥ प्रविष्टंभीमविक्रांतमिति प्रविश्यत्वभिनिष्क्रांतमितिपाठेप्रविश्यांतःपुरगतशोकादिकं
दृष्ट्वाऽभिषेकायतुपुनःनिष्क्रांतंप्रतिनिवृत्तम् सभामागतमित्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ क्षीरवृक्षप्ररोहाअधोजटाः ॥ २५ ॥ गंधान्गंधद्रव्याणि ॥ २६ ॥ २७ ॥ समालंभनंअनुलेपनद्रव्य

प्रविवेशपुरींरम्यांकिष्किंधांवालिपालिताम्॥ तंवानरसहस्राणिप्रविष्टंवानरेश्वरम्॥ १९ ॥ अभिवार्यप्रविष्टानिसर्वतःप्लवगेश्वरम्॥ ततःप्रकृत
यःसर्वादृष्ट्वाहरिगणेश्वरम्॥ २० ॥ प्रणम्यमूर्ध्नापतितावसुधायांसमाहिताः॥ सुग्रीवःप्रकृतीःसर्वाःसंभाष्योत्थाप्यवीर्यवान्॥ २१ ॥ भ्रातुरंतःपुरं
सौम्यंप्रविवेशमहाबलः॥ प्रविष्टंभीमविक्रांतंसुग्रीवंवानरर्षभम् ॥ २२ ॥ अभ्यषिंचंतसुहृदःसहस्राक्षमिवामराः॥ तस्यपांडुरमाजह्रुश्छत्रंहेम
परिष्कृतम्॥ २३ ॥ शुक्ले चवालव्यजनेहेमदंडेयशस्करे॥ तथारत्नानिसर्वाणिसर्वबीजौषधानिच॥ २४॥ सक्षीराणांचवृक्षाणांप्ररोहान्कुसुमानि
च॥ शुक्लानिचैववस्त्राणिश्वेतंचैवानुलेपनम्॥२५॥सुगंधीनिचमाल्यानिस्थलजान्यंबुजानिच॥चंदनानिचदिव्यानिगंधांश्चविविधान्बहून्॥२६॥
अक्षतंजातरूपंचप्रियंगुमधुसर्पिषी॥ दधिचर्मचवैयाघ्रंपरार्ध्यौचाप्युपानहौ॥२७॥ समालंभनमादायगोरोचनंमनःशिलाम्॥ आजग्मुस्तत्रमु
दितावराःकन्याश्चषोडश॥२८॥ ततस्तेवानरश्रेष्ठमभिषेक्तुंयथाविधि॥ रत्नैर्वस्त्रैश्चभक्ष्यैश्चतोषयित्वाद्विजर्षभान्॥२९॥ ततःकुशपरिस्तीर्णंसमिद्धं
जातवेदसम्॥ मंत्रपूतेनहविषाहुत्वामंत्रविदोजनाः॥ ३० ॥ ततोहेमप्रतिष्ठानेवरास्तरणसंवृते॥ प्रासादशिखरेरम्येचित्रमाल्योपशोभिते॥३१॥
प्राङ्मुखंविधिवन्मंत्रैःस्थापयित्वावरासने॥ नदीनदेभ्यःसंहृत्यतीर्थेभ्यश्चसमंततः॥ ३२ ॥ आहृत्यचसमुद्रेभ्यःसर्वेभ्योवानरर्षभाः॥ अपःकनक
कुंभेषुनिधायविमलंजलम्॥ ३३ ॥ शुभैर्ऋषभशृंगैश्चकलशैश्चैवकांचनैः॥ शास्त्रदृष्टेनविधिनामहर्षिविहितेनच॥ ३४॥ गजोगवाक्षोगवयःशर
भोगंधमादनः॥ मैंदश्चद्विविदश्चैवहनूमान्जांबवांस्तथा॥३५॥

म् तदेवाह गोरोचनमित्यादि ॥ २८ ॥ २९ ॥ ततःकुशेति अनेनाग्निसाध्यकर्माधिकारंतेषांदर्शयति मनुष्यसदृशसर्वव्यवहाराद्वेदज्ञत्वाच्च ॥३० ॥ ३१ ॥ मंत्रैःस्थापयित्वा वसवस्त्वागायत्रे
णच्छंदसेत्यादिमंत्रैरासनेस्थापयित्वेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ अपआहृत्यमिलिताःकृत्वाविमलंजलंकुंभेषुनिधायेतिसंबंधः ॥ ३३ ॥ महर्षिविहितेनबोधायनादिविहितेन ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ हृष्टाःप्रचुक्रुशुःकिलकिलाशब्दंकृतवंतः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ तादृशेतत्रवर्तिनि अभिषिक्तेसुग्रीवेंगदेचतत्रकिष्किंधायांवर्तिनिवर्तमानेसतीत्यर्थः ॥ ४० ॥ ४१ ॥४२॥ रवमा
नः॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेषड्विंशःसर्गः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ गुहांकिष्किंधाख्याम् प्रस्रवणंतदाख्यम् ॥ १ ॥ गिरिवर्ण

अभ्यषिंचंतसुग्रीवंप्रसन्नेनसुगंधिना॥ सलिलेनसहस्राक्षंवसवोवासवंयथा ॥ ३६ ॥ अभिषिक्तेतुसुग्रीवेसर्वेवानरपुंगवाः॥ प्रचुक्रुशुर्महात्मा
नोहृष्टाःशतसहस्रशः ॥ ३७ ॥ रामस्यतुवचःकुर्वन्सुग्रीवोवानरेश्वरः॥ अंगदंसंपरिष्वज्ययौवराज्येभ्यषेचयत्॥ ३८ ॥ अंगदेचाभिषिक्तेतुसानु
क्रोशाःप्लवंगमाः॥ साधुसाध्वितिसुग्रीवंमहात्मानोह्यपूजयन् ॥ ३९ ॥ रामंचैवमहात्मानंलक्ष्मणंचपुनःपुनः॥ प्रीताश्चतुष्टुवुःसर्वेतादृशेतत्रवर्ति
नि॥ ४० ॥ हृष्टपुष्टजनाकीर्णापताकाध्वजशोभिता॥ बभूवनगरीरम्याकिष्किंधागिरिगह्वरे॥ ४१ ॥ निवेद्यरामायतदामहात्मनेमहाभिषेकंकपि
वाहिनीपतिः॥ रुमांचभार्यामुपलभ्यवीर्यवानवापराज्यंत्रिदशाधिपोयथा ॥ ४२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०किष्किंधाकांडेषड्विंशःसर्गः
॥ २६॥ ॥ ७॥ ॥ अभिषिक्तेतुसुग्रीवेप्रविष्टेवानरेगुहाम्॥ आजगामसहभ्रात्रारामःप्रस्रवणंगिरिम्॥ १ ॥ शार्दूलमृगसंघुष्टंसिंहैर्भीमरवै
र्वृतम्॥ नानागुल्मलतागूढंबहुपादपसंकुलम् ॥ २॥ ऋक्षवानरगोपुच्छैर्मार्जारैश्चनिषेवितम् ॥ मेघराशिनिभंशैलंनित्यंशुचिकरंशिवम्॥ ३॥
तस्यशैलस्यशिखरेमहतीमायतांगुहाम्॥ प्रत्यगृह्णतवासार्थंरामःसौमित्रिणासह॥ ४॥ कृत्वाचसमयंरामःसुग्रीवेणसहानघः ॥ कालयुक्तंमहद्वा
क्यमुवाचरघुनंदनः ॥ ५ ॥ विनीतंभ्रातरंभ्रातालक्ष्मणंलक्ष्मिवर्धनम्॥ इयंगिरिगुहारम्याविशालायुक्तमारुता॥ ६॥ अस्यांवत्स्यामसौमित्रेवर्ष
रात्रमरिंदम॥ गिरिशृंगमिदंरम्यमुत्तमंपार्थिवात्मज॥ ७॥ श्वेताभिःकृष्णताम्राभिःशिलाभिरुपशोभितम्॥ नानाधातुसमाकीर्णंनदीदर्दुरसंयुत
म्॥ ८॥ विविधैर्वृक्षषंडैश्चचारुचित्रलतायुतम्॥ नानाविहगसंघुष्टंमयूरवरनादितम्॥ ९॥

नंशार्दूलेति ॥ २ ॥ ३ ॥ प्रत्यगृह्णतप्रत्यग्रहीत् ॥ ४ ॥ समयंपूर्वोक्तम् कालयुक्तंतत्कालोचितम् ॥ ५ ॥ युक्तमारुताउचितवाता ॥ ६ ॥ वर्षरात्रम् जातावेकवचनम् वार्षिकामासाइत्यर्थः
॥ ७ ॥ नदीसंबंधिर्दर्दुरैःसंयुतम् ॥ ८ ॥ वृक्षषंडैश्चारुसुंदरम् ॥ ९ ॥

॥१०॥ गुहायानातिदूरेभविष्यति भाविवारिपूरवद्याागुहासमीपवर्तिनीभविष्यतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ प्रागुदक्प्रवणेईशानदिङ्नप्रवर्तिदेशेवर्तमानागुहासाधुसम्यग्भविष्यति सुखसाधनमितिशेषः
पौरस्त्यवर्षवातप्रवेशाभावाच्चसाधुत्वंबोध्यम् तेननिर्ऋतिद्वारत्वंसूचितम् पश्चाद्भागेचैषोन्नता अतएवपुरोवातनिरोधकत्वान्निवाताच ॥१२॥ गुहाद्वारेइति तेनबहिरुपवेशनसौकर्यम् ॥ १३॥

मालतीकुंदगुल्मैश्चसिंदुवारैःशिरीषकैः॥ कदंबार्जुनसर्जैश्चपुष्पितैरुपशोभितम्॥१०॥इयंचनलिनीरम्याफुल्लपंकजमंडिता॥ नातिदूरेगुहायानौ
भविष्यतिनृपात्मज॥११॥ प्रागुदक्प्रवणेदेशेगुहासाधुभविष्यति॥पश्चाच्चैवोन्नतासौम्यनिवातेयंभविष्यति॥ १२॥ गुहाद्वारेचसौमित्रेशिलास
मतलाशिवा॥ कृष्णाचैवायताचैवभिन्नांजनचयोपमा॥१३॥गिरिश्शृंगमिदंतातपश्यचोत्तरतःशुभम्॥ भिन्नांजनचयाकारमंभोधरमिवोदितम्
॥ १४॥दक्षिणस्यामपिदिशिस्थितंश्वेतमिवांबरम् ॥ कैलासशिखरप्रख्यंनानाधातुविराजितम् ॥ १५॥ प्राचीनवाहिनींचैवनदींभृशमकर्दमा
म्॥ गुहायाःपरतःपश्यत्रिकूटेजाह्नवीमिव ॥ १६॥ चंदनैस्तिलकैःसालैस्तमालैरतिमुक्तकैः॥ पद्मकैःसरलैश्चैव अशोकैश्चैवशोभिताम्॥१७॥ वानी
रैस्तिमिदैश्चैवबकुलैःकेतकैरपि॥ हिंतालैस्तिनिशैर्नीपैर्वेतसैःकृतमालकैः॥१८॥ तीरजैःशोभिताभातिनानारूपैस्ततस्ततः॥ वसनाभरणोपेताप्रम
देवाभ्यलंकृता॥ १९॥शतशःपक्षिसंघैश्चनानानादविनादिता॥ एकैकमनुरक्तैश्चचक्रवाकैरलंकृता॥ २०॥ पुलिनैरतिरम्यैश्चहंससारससेविता॥
प्रहसंत्येवभात्येपानानारत्नसमन्विता ॥ २१॥क्वचिन्नीलोत्पलैश्छन्नाभातिरक्तोत्पलैःक्वचित्॥ क्वचिदाभातिशुक्लैश्चदिव्यैःकुमुदकुड्मलैः॥ २२॥
पारिप्लवशतैर्जुष्टावर्हिक्रौंचविनादिता ॥ रमणीयानदीसौम्यामुनिसंघनिषेविता ॥ २३॥ पश्यचंदनवृक्षाणांपंक्तीःसुरुचिराइव॥ ककुभानांचदृ
श्यंतेमनसैवोदिताःसमम्॥ २४॥ अहोसुरमणीयोयंदेशःशत्रुनिषूदन॥दृढंरंस्यावसौमित्रेसाध्वत्रनिवसावहे॥ २५॥

उत्तरतःउत्तरभागे ॥ १४ ॥ श्वेतमिवांबरंश्वेतवस्त्रमिवस्थितम् श्वेतमिवापरमितिपाठेऽपरंशृंगंश्वेतमिवरूप्यमिवस्थितमित्यर्थः ॥ १५ ॥ त्रिकूटेपूर्वोपितत्रिकूटाचले जाह्नवीपदेनतत्रत्याजाह्न
वीसदृशीमंदाकिन्याख्यानदी ॥ १६ ॥ अतिमुक्तःपुंड्रकः पद्मकश्चंदनभेदः सरलःपीतद्रुमः ॥ १७॥ १८ ॥ १९ ॥ एकैकमनुरक्तैःपरस्परानुरागयुक्तैः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ पारिप्लवाःज
लपक्षिणः ॥ २३ ॥ सुरुचिराइव इवोप्यर्थे शोभमानाश्चंदनवृक्षपंक्तीरपिपश्य मनसासंकल्पेनसममेवोदिताः ककुभानांवृक्षविशेषाणांपंक्तयइतिशेषः ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ नातिदूरत्वगमकंगीतेत्यादि मृदंगाडंबरैःमृदंगशब्दैः ॥ २७ ॥ २८ ॥ बहूनिदृश्यानिउत्तमवस्तूनियत्रतादर्यःकुंजाश्वयस्मिन्निितिगिरिविशेषणम् ॥ २९ ॥ बहुद्रव्येसुखसाधनबहुद्र
व्यवति रतिःसुखम् ॥ ३० ॥ उदयेउदयपर्वतेअभ्युदितंउदयंप्राप्तम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अनुनयंअनुनयवत् ॥ ३३ ॥ व्यथांगत्वाअलम् व्यथामास्त्वित्यर्थः ॥ ३४ ॥ क्रियापरोनित्यकर्मानुष्ठा

इतश्चनातिदूरेसाकिष्किंधाचित्रकानना ॥ सुग्रीवस्यपुरीरम्याभविष्यतिनृपात्मज ॥ २६ ॥ गीतवादित्रनिर्घोषःश्रूयतेजयतांवर ॥ नदतांवानरा
णांचमृदंगाडंबरैःसह ॥ २७ ॥ लब्ध्वाभार्यांकपिवरःप्राप्यराज्यंसुहृद्वृतः ॥ ध्रुवंनंदतिसुग्रीवःसंप्राप्यमहतींश्रियम् ॥ २८ ॥ इत्युक्त्वान्यवसत्तत्ररा
घवःसहलक्ष्मणः ॥ बहुदृश्यदरीकुंजेतस्मिन्प्रस्रवणेगिरौ ॥ २९ ॥ सुसुखेहिबहुद्रव्येतस्मिन्हिधरणीधरे ॥ वसतस्तस्यरामस्यरतिरल्पापिनाभवत्
॥ ३० ॥ हृतांहिभार्यांस्मरतःप्राणेभ्योपिगरीयसीम् ॥ उदयाभ्युदितंदृष्ट्वाशशांकंसविशेषतः ॥ ३१ ॥ आविवेशनतंनिद्रानिशासुशयनंगतम् ॥
तत्समुत्थेनशोकेनबाष्पोपहतचेतनम् ॥ ३२ ॥ तंशोचमानंकाकुत्स्थंनित्यंशोकपरायणम् ॥ तुल्यदुःखोब्रवीद्भ्रातालक्ष्मणोनुनयंवचः ॥ ३३ ॥ अलं
वीरव्यथांगत्वानत्वंशोचितुमर्हसि ॥ शोचतोह्यवसीदंतिसर्वार्थाविदितंहिते ॥ ३४ ॥ भवान्क्रियापरोलोकेभवान्देवपरायणः ॥ आस्तिकोधर्म
शीलश्चव्यवसायीचराघव ॥ ३५ ॥ नह्यव्यवसितःशत्रुंराक्षसंतंविशेषतः ॥ समर्थस्त्वंरणेहंतुंविक्रमेजिह्मकारिणम् ॥ ३६ ॥ समुन्मूलयशोकंत्वंव्यव
सायंस्थिरीकुरु ॥ ततःसपरिवारंतंराक्षसंहंतुमर्हसि ॥ ३७ ॥ पृथिवीमपिकाकुत्स्थससागरवनाचलाम् ॥ परिवर्तयितुंशक्तःकिंपुनस्तंहिरावणम्
॥ ३८ ॥ शरत्कालंप्रतीक्षस्वप्रावृट्कालोयमागतः ॥ ततःसराष्ट्रंसगणंरावणंतंवधिष्यसि ॥ ३९ ॥ अहंतुखलुतेवीर्यंप्रसुप्तंप्रतिबोधये ॥ दीप्तैराहुति
भिःकालेभस्मच्छन्नमिवानलम् ॥ ४० ॥ लक्ष्मणस्यहितद्वाक्यंप्रतिपूज्यहितंशुभम् ॥ राघवःसुहृदंस्निग्धमिदंवचनमब्रवीत् ॥ ४१ ॥ वाच्यंयदनु
रक्तेनस्निग्धेनचहितेनच ॥ सत्यविक्रमयुक्तेनतदुक्तंलक्ष्मणत्वया ॥ ४२ ॥

ता देवपरायणोदेवपूजकः व्यवसायीउद्यमी ॥ ३५ ॥ अव्यवसितःशोकेनोद्यमहीनस्त्वंहंतुंनसमर्थः विक्रमेविक्रमस्थानेरणे जिह्मकारिणंकुटिलम् ॥ ३६ ॥ अतःशोकंसमुन्मूलय व्यवसाय
मुद्योगम् ॥ ३७ ॥ परिवर्तनमधरोत्तरीकरणम् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ दीप्तैर्दीपकैर्वाक्यैरितिशेषः कालेहोमकाले ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अनुरक्तेनानुरागयुतेन स्निग्धेनतत्कालोचितप्रियपरेण हितेनोद
र्कहितैषिणा सत्यविक्रमयुक्तेनअमोघविक्रमयुक्तेन ॥ ४२ ॥

विक्रमकालेषुतेजः सहजमितिशेषः प्रोत्साहयामिवर्धयामि अधुनात्वाच्छन्नमिवतदितिभावः ॥४३॥शरत्कालंतत्प्रांतम् सुग्रीवस्यप्रसादंचित्तसौमनस्यम् नदीनांचामलोदकत्वरूपम्॥४४॥
उपकारेणयुक्तोवीरोऽवश्यंप्रतिकारेणप्रत्युपकारेणयुज्यते केनचित्कृतोपकारोवीरपुरुषोऽवश्यंप्रत्युपकरोत्येवेतिभावः कुतएवंनिश्चयस्तत्राह अकृतज्ञोभूत्वाययप्रतिकृतोऽकृतप्रत्युपक्रियोभ
वतितदासत्त्ववतामस्मादृशांमनोहंतिमैत्रींनाशयत्येवातोमित्रत्वादवश्यंसप्रत्युपकर्तेतिभावः॥४५॥तदेवरामवाक्यमेवयुक्तंप्रणिधायनिश्चित्यआत्मनःशुभंदर्शनंशुभांबुद्धिंप्रदर्शयन्नुवाच॥४६॥
जलप्रपातंवर्षाकालम् धृतःस्थिरनिश्चयः ॥ ४७ ॥ किंतुसुग्रीवेणाद्यैवरावणंहनिष्यामीत्युक्त्वाकुतोविलंब्यतइत्येवंक्रुद्धंराममालक्ष्याह नियम्येति शरत्तदंतः संवर्तयन्नुक्तकालंक्षपयन्

एषशोकःपरित्यक्तःसर्वकार्यावसादकः॥ विक्रमेष्वप्रतिहतंतेजःप्रोत्साहयाम्यहम्॥ ४३ ॥ शरत्कालंप्रतीक्षिष्येस्थितोस्मिवचनेतव ॥ सुग्रीवस्य
नदीनांचप्रसादमनुपालयन् ॥ ४४ ॥ उपकारेणवीरस्तुप्रतिकारेणयुज्यते॥ अकृतज्ञोप्रतिकृतोहंतिसत्त्ववतांमनः ॥ ४५ ॥ तदेवयुक्तंप्रणिधायल
क्ष्मणःकृतांजलिस्तत्प्रतिपूज्यभाषितम्॥ उवाचरामंस्वभिरामदर्शनंप्रदर्शयन्दर्शनमात्मनःशुभम्॥ ४६ ॥ यथोक्तमेतत्तवसर्वमीप्सितंनरेंद्रकर्ता
नचिरात्तुवानरः॥ शरत्प्रतीक्षःक्षमतामिमंभवान्जलप्रपातंरिपुनिग्रहेधृतः ॥ ४७ ॥ नियम्यकोपंपरिपाल्यतांशरत्क्षमस्वमासांश्चतुरोमयासह॥
वसाचलेऽस्मिन्मृगराजसेवितेसंवर्तयन्शत्रुवधेसमर्थः॥ ४८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० किष्किंधाकांडेसप्तविंशःसर्गः॥ २७ ॥ ॥ छ ॥
सतदावालिनंहत्वासुग्रीवमभिषिच्यच॥ वसन्माल्यवतःपृष्ठेरामोलक्ष्मणमब्रवीत्॥ १॥ अयंसकालःसंप्राप्तःसमयोऽद्यजलागमः॥ संपश्यत्वंनभो
मेघैःसंवृतंगिरिसंनिभैः॥ २ ॥ नवमासधृतंगर्भंभास्करस्यगभस्तिभिः॥ पीत्वारसंसमुद्राणांद्यौःप्रसूतेरसायनम्॥ ३ ॥ शक्यमंबरमारुह्यमेघसो
पानपंक्तिभिः॥ कुटजार्जुनमालाभिरलंकर्तुंदिवाकरः॥४॥ संध्यारागोत्थितैस्ताम्रैरंतेष्वपिचपांडुभिः॥स्निग्धैरभ्रपटच्छेदैर्बद्धव्रणमिवांबरम्॥५॥

॥४८॥ ह्यमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेसप्तविंशःसर्गः ॥२७॥ ॥ छ ॥ ॥ सतदेति ॥ १ ॥ सविरहिप्रमाथकः सकस्त
त्राह अद्यजलागमःसमयःसंप्रवृत्तस्तंसंपश्य नभआकाशम ॥ २ ॥ समुद्राणांरसंजलंभास्करस्यगभस्तिभिर्द्यौःपीत्वाकार्तिकादिनवमासधृतंगर्भंजलरूपंरसायनंलोकजीवातुभूतंप्रसूतेत्यजति
गर्भमाहात्म्यात्सामुद्रस्यक्षारस्यापिस्वादुता ॥ ३ ॥ दिवाकरोऽलंकर्तुंशक्यंसुकरइत्यर्थः ॥४ ॥ संध्यारागोत्थितैःउद्भिन्नसंध्यारागैरतएवताम्रैरंतेपुपर्यंतभागेपुश्वेतैःस्निग्धैःकिंचिज्जलसंबंधात्
अभ्रपट च्छेदैरभ्ररूपैःछिन्नपटैःबद्धव्रणमिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ ५ ॥

मंदमारुतएवनिःश्वासोयस्यतम् संध्यारूपेणचंदनेनहरिचंदनेनरंजितम् आपांडुजलदम् प्रांतपांडुजलदंजलदस्थानेकामातुरस्यकपोलादि ॥ ६ ॥ घर्मेणरवितेजसापरिक्लिष्टासंतप्ता बाष्पमू
ष्माणंबाष्पंनेत्रजलंच ॥ ७ ॥ मेघैःस्वोदराद्विनिर्मुक्ताइतिमंदता कर्पूरलिप्तदलवच्छीतलाः केतकगंधिनोवाताअंजलिभिःपातुमित्यादरातिशयाद्युक्तिः जलवच्छ्रांतिहरत्वाच्च ॥८॥ फुल्लाःपु
ष्पिताअर्जुनायस्मिन् धाराःजलधाराः अत्रशैलस्यारिर्वनदाहकत्वाद्दावाग्निः ॥९॥ धाराःवर्षधारास्तद्रूपयज्ञोपवीतधराः मारुतापूरितत्वेनशब्दवत्ता प्राधीताःउपक्रांताध्ययनावटवइवेत्यर्थः
॥ १० ॥ अंतर्गतस्तनितरूपोनिर्घोषःकशाप्रहारेःक्रियमाणःशब्दोयस्यतत् सवेदनमित्यस्योत्तमाश्वगितिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ घनैरनुलिप्ताइवातएवनष्टाअदृश्याग्रहादयोयासुताःप्रतिहताः

मंदमारुतनिःश्वासंसंध्याचंदनरंजितम् ॥ आपांडुजलदंभातिकामातुरमिवांबरम् ॥ ६ ॥ एषाघर्मपरिक्लिष्टानववारिपरिप्लुता ॥ सीतेवशोकसंत
प्तामहीबाष्पंविमुंचति ॥ ७ ॥ मेघोदरविनिर्मुक्ताःकर्पूरदलशीतलाः ॥ शक्यमंजलिभिःपातुंवाताःकेतकगंधिनः ॥ ८ ॥ एषफुल्लार्जुनःशैलःकेतकैरभि
वासितः ॥ सुग्रीवइवशांतारिर्धाराभिरभिषिच्यते ॥ ९ ॥ मेघकृष्णाजिनधराधारायज्ञोपवीतिनः ॥ मारुतापूरितगुहाःप्राधीताइवपर्वताः ॥ १० ॥
कशाभिरिवहैमीभिर्विद्युद्भिरभिताडितम् ॥ अंतस्तनितनिर्घोषंसवेदनमिवांबरम् ॥ ११ ॥ नीलमेघाश्रिताविद्युत्स्फुरंतीप्रतिभातिमे ॥ स्फुरंती
रावणस्यांकेवैदेहीवतपस्विनी ॥ १२ ॥ इमास्तामन्मथवतांहिताःप्रतिहतादिशः ॥ अनुलिप्ताइवघनैर्नष्टग्रहनिशाकराः ॥ १३ ॥ क्वचिद्बाष्पाभिसंरु
द्धान्वर्षागमसमुत्सुकान् ॥ कुटजान्पश्यसौमित्रेपुष्पितान्गिरिसानुषु ॥ ममशोकाभिभूतस्यकामसंदीपनान्स्थितान् ॥ १४ ॥ रजःप्रशांतंसहिमो
घवायुर्निदाघदोषप्रसराःप्रशांताः ॥ स्थिताहियात्रावसुधाधिपानांप्रवासिनोयांतिनराःस्वदेशान् ॥ १५ ॥ संप्रस्थितामानसवासलुब्धाःप्रियान्वि
ताःसंप्रतिचक्रवाकाः ॥ अभीक्ष्णवर्षोदकविक्षतेषुयानानिमार्गेषुनसंपतंति ॥ १६ ॥ क्वचित्प्रकाशंक्वचिदप्रकाशंनभःप्रकीर्णांबुधरंविभाति ॥ क्व
चित्क्वचित्पर्वतसंनिरुद्धंरूपंयथाशांतमहार्णवस्य ॥ १७ ॥

प्रतिहतप्राचीत्वादिज्ञानाः इमादिशोमन्मथवतांमन्मथोत्सवसावधानप्रियासहितानांहिताःसुखजनिकाः ॥१३॥ बाष्पाभिसंरुद्धान्नववारिसेकजमहीसमुद्गतोष्मणावृतान्वर्षायाआगमेनसमु
त्सुकान्सहर्षान्सानुषुस्थितानित्यन्वयः ॥ १४ ॥ सहिमःसशीतःनिदाघस्यग्रीष्मस्यदोषप्रसरास्तापादयः स्थितास्तब्धा निवृत्तेतियावत् स्वदेशान्यांति प्रियावियुक्तैःस्थातुमशक्यत्वात् ॥ १५ ॥
मानसंसरः अभीक्ष्णमतिशयितंयद्वर्षोदकंतेनविक्षतेषुक्लिष्टगमनेषु मार्गेष्वितिशेषः यानानिरथादीनिनसंपतंतिनगच्छंति ॥ १६ ॥ शांतमहार्णवस्यनिस्तरंगसमुद्रस्य ॥ १७ ॥

सर्जादिपुष्पैर्मिश्रंपर्वतसंबंधिधातुभिस्ताम्रंताम्रवर्णंमयूरशब्दैरनुप्रयातमनुसृतंजलंनद्यःशीघ्रंवहंतिसमुद्वहंते ॥ १८ ॥ रसाकुलंरसवत् षट्पदसन्निकाशंभ्रमरसदृशवर्णं प्रकामंयथेच्छंयथाभवतितथाप्रभुज्यते जनैरितिशेषः आम्रफलस्यातिपक्कत्वात्स्वतएवभूमौपातः ॥ १९ ॥ बलाकमालयातत्पंक्त्यासहिताः कूटःशिखरंतदाकारसदृशाकाराः ॥ २० ॥ प्रवृत्तेत्यादि नृत्तोत्सवप्रवृत्तमयूराणि नितरांवृष्टाबलाहकायेषुतानि ॥ २१ ॥ सलिलातिभारंसलिलरूपभारं भारवत्त्वाद्विश्रम्यविश्रम्यगमनम् ॥ २२ ॥ गर्भार्थंमेघेष्वभिकामोयस्याःसा परिसंपतंतीनभ

व्यामिश्रितंसर्जकदंबपुष्पैर्नवंजलंपर्वतधातुताम्रम्॥ मयूरकेकाभिरनुप्रयातंशैलापगाःशीघ्रतरंवहंति ॥ १८॥ रसाकुलंषट्पदसंनिकाशंप्रभुज्यतेजंबुफलंप्रकामम्॥ अनेकवर्णंपवनावधूतंभूमौपतत्याम्रफलंविपक्कम् ॥ १९॥ विद्युत्पताकाःसबलाकमालाःशैलेंद्रकूटाकृतिसंनिकाशाः॥ गर्जंतिमेघाःसमुदीर्णनादामत्तागजेंद्राइवसंयुगस्थाः ॥ २० ॥ वर्षोदकाप्यायितशाद्वलानिप्रवृत्तनृत्तोत्सवबर्हिणानि॥ वनानिनिर्वृष्टबलाहकानिपश्यापराह्णेष्वधिकंविभांति ॥ २१ ॥ समुद्वहंतःसलिलातिभारंबलाकिनोवारिधरानदंतः ॥ महत्सुशृंगेषुमहीधराणांविश्रम्यविश्रम्यपुनःप्रयांति ॥ २२॥ मेघाभिकामापरिसंपतंतीसंमोदिताभातिबलाकपंक्तिः॥ वातावधूतावरपौंडरीकीलंबेवमालारुचिरांबरस्य ॥ २३॥ बालेंद्रगोपांतरचित्रितेनविभातिभूमिर्नवशाद्वलेन॥ गात्रानुपृक्तेनशुकप्रभेणनारीवलाक्षोक्षितकंबलेन ॥ २४ ॥ निद्राशनैःकेशवमभ्युपैतिद्रुतंनदीसागरमभ्युपैति॥ हृष्टाबलाकाघनमभ्युपैतिकांतासकामाप्रियमभ्युपैति॥२५॥जातावनांताःशिखिसुप्रनृत्ताजाताःकदंबाःसकदंबशाखाः॥जातावृषागोषुसमानकामाजातामहीसस्यवनाभिरामा॥ २६॥ वहंतिवर्षंतिनदंतिभांतिध्यायंतिनृत्यंतिसमाश्वसंति॥ नद्योघनामत्तगजावनांताःप्रियाविहीनाःशिखिनःप्लवंगमाः॥ २७॥ प्रहर्षिताःकेतकिपुष्पगंधमाघ्रायमत्तावननिर्झरेषु॥ प्रपातशब्दाकुलितागजेंद्राःसार्धमयूरैःसमदानदंति॥ २८॥

च्छंती अतएवसंमोदिताहर्षवती बलाकपंक्तिरित्यार्षोह्रस्वः तदुत्प्रेक्षावातेत्यादि वराश्रेष्ठापौंडरीकीश्वेतपद्मसंबंधिनीलंबारुचिरांबरस्यमालेव ॥ २३ ॥ बालैरिंद्रगोपैरंतरेमध्येमध्येचित्रितेन शाद्वलेनयुताभूमिः स्वतःशुकवर्णेनमध्येमध्येलाक्षाबिंदुयुतेनकंबलेनगात्रानुपृक्तेनगात्रसंपृक्तेनवृतानारीव ॥ २४ ॥ निद्रेति आषाढ्यांस्वापोत्सवाद्धृष्टागर्भधारणार्थम् ॥२५ ॥ शिखिनांसुष्ठुप्रनृत्तंयेषुते सकदंबाःसकदंबपुष्पाःशाखायेषां समानकामाउभयेपिकामवंतइत्यर्थः सस्यैर्वनैश्चाभिरामा ॥ २६ ॥ वहनादिक्रियाणांनद्यादीनांचक्रमेणान्वयाद्यथासंख्यमत्रालंकारः प्लवंगमाःसमाश्वसंति सुग्रीवराज्यलाभात् ॥ २७ ॥ वननिर्झरेक्रीडयाकेतकगंधमाघ्रायप्रहर्षिताः प्रपातशब्दःप्रपतन्निर्झरशब्दः ॥ २८ ॥

पुष्परसैस्तदास्वादैरवगाढंवृद्धंमदं क्षणेनोत्सवेनार्जितम् ॥२९॥ अंगारःशांताग्निस्तच्चूर्णस्ययउत्करस्तत्समैः अनेनफलानामतिमहत्त्वंसूचितम् अत्युक्तिरत्रालंकारः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ पृष्ठतोमेघरवंनिशम्यश्रुत्वाप्रतिनादशंकीशत्रुभूतगजांतरनादशंकीप्रतिनिवृत्तः ॥ ३२ ॥ अनेकाश्रयिणःअनेकभावाश्रयिणः ॥ ३३ ॥ कंदलंस्थलोत्पलं मधुवारिमधुसदृशवारि आपानभूमिर्मद्यपानभूमिस्तस्यामपिकदंबादिपुष्पाणिमद्यपूर्णतामत्तजनशब्दस्तन्नृत्यंच ॥ ३४ ॥ विवर्णच्छदनाःजलसेकतोविवर्णपक्षाः ॥ ३५ ॥ षट्पदोभ्रमरस्तद्ध्वनिरूपंतंत्रीणांमधुरमभिधानंगीतंयस्मि

धारानिपातैरभिहन्यमानाःकदंबशाखासुविलंबमानाः ॥ क्षणार्जितंपुष्परसावगाढंशनैर्मदंषट्चरणास्त्यजंति ॥ २९ ॥ अंगारचूर्णोत्करसंनिकाशैःफलैःसुपर्याप्तरसैःसमृद्धैः ॥ जंबूद्रुमाणांप्रविभांतिशाखानिपीयमानाइवषट्पदौघैः ॥ ३० ॥ तडित्पताकाभिरलंकृतानामुदीर्णगंभीरमहारवाणाम् ॥ विभांतिरूपाणिबलाहकानांरणोत्सुकानामिववानराणाम् ॥ ३१ ॥ मार्गानुगःशैलवनानुसारीसंप्रस्थितोमेघरवंनिशम्य ॥ युद्धाभिकामःप्रतिनादशंकीमत्तोगजेंद्रःप्रतिसंनिवृत्तः ॥ ३२ ॥ क्वचित्प्रगीताइवषट्पदौघैःक्वचित्प्रनृत्ताइवनीलकंठैः ॥ क्वचित्प्रमत्ताइववारणेंद्रैर्विभांत्यनेकाश्रयिणोवनांताः ॥ ३३ ॥ कदंबसर्जार्जुनकंदलाढ्यावनांतभूमिर्मधुवारिपूर्णा ॥ मयूरमत्ताभिरुतप्रनृत्तैरापानभूमिप्रतिमाविभाति ॥ ३४ ॥ मुक्तासमाभंसलिलंपतद्वैसुनिर्मलंपत्रपुटेषुलग्नम् ॥ हृष्टाविवर्णच्छदनाविहंगाःसुरेंद्रदत्तंतृषिताःपिबंति ॥ ३५ ॥ षट्पादतंत्रीमधुराभिधानंप्लवंगमोदीरितकंठतालम् ॥ आविष्कृतंमेघमृदंगनादैर्वनेषुसंगीतमिवप्रवृत्तम् ॥ ३६ ॥ क्वचित्प्रनृत्तैःक्वचिदुन्नदद्भिःक्वचिच्चवृक्षाग्रनिषण्णकायैः ॥ व्यालंबबर्हाभरणैर्मयूरैर्वनेषुसंगीतमिवप्रवृत्तम् ॥ ३७ ॥ स्वनैर्घनानांप्लवगाःप्रबुद्धाविहायनिद्रांचिरसंनिरुद्धाम् ॥ अनेकरूपाकृतिवर्णनादानवांबुधाराभिहतानदंति ॥ ३८ ॥ नद्यःसमुद्वाहितचक्रवाकास्तटानिशीर्णान्यपवाहयित्वा ॥ दृप्तानवप्रावृतपूर्णभोगादृतंस्वभर्तारमुपोपयंति ॥ ३९ ॥

न् प्लवंगमानांभेकानामुदीरितमेवकंठतालंसूत्रधारमुखशब्दतालोयस्मिन् मेघशब्दाएवमृदंगनादास्तैराविष्कृतंप्रकटितंसंगीतंवनेषुप्रवृत्तमिव ॥ ३६ ॥ प्रनृत्तैरारब्धनृत्तैः उन्नदंतोगायकास्तैः वृक्षाग्रनिषण्णकायास्तेसंगीतोपलक्षितनृत्यद्रष्टारः ॥ ३७ ॥ चिरसन्निरुद्धांचिरसंपादितां शुष्कमृत्तिकास्वितिशेषः प्लवगाभेकाः अनेकरूपाआकृतिःसंस्थानंवर्णोनीलपीतादिर्नादश्चयेषाम् ॥ ३८ ॥ कामातुरयुवतिवृत्तांतंनदीष्वारोपयति नद्यइति वारिपूरेणसमुद्वाहिताउन्नमिताश्चक्रवाकरूपस्तनायाभिः शीर्णानितटानिरोधकजरतीस्थानीयान्यपवाहयित्वानिरस्य नवप्रावृतपूर्णभोगादृतंनवंप्रावृतंपुष्पाद्युपहारात्पूर्णभोगायादृतंस्वीकृतं उपोपयंति प्रसमुपोदःपादपूरणेइतिद्वित्वम् ॥ ३९ ॥

नीलेषुमेघेषुसक्तानीलमेघाःप्रतिभांति दवाग्निदग्धेषुशैलेषुतादृशाःशैलायदिसक्ताभवंतितदातेइव बद्धमूलाइत्युभयान्वयि ॥ ४० ॥ प्रमत्तशब्दवन्मयूरवंति शक्रगोपइंद्रगोपः ॥ ४१ ॥
॥४२॥गवेंद्रावृषभाः निभृतास्यक्तोद्योगाः सर्वत्रजाताइतिशेषः सुरेंद्रोदेवेंद्रःप्रक्रीडितः कर्तरिनिष्ठा ॥४३ ॥ समुद्भूतस्तिरस्कृतःसमुद्रनादोयैः अपवाहयंतिप्रवहज्जलानिकुर्वंति ॥ ४४ ॥ वर्ष

नीलेषुनीलानववारिपूर्णामेघेषुमेघाःप्रतिभांतिसक्ताः॥ दवाग्निदग्धेषुर्दवाग्निदग्धाःशैलेषुशैलाइवबद्धमूलाः ॥ ४० ॥ प्रमत्तसन्नादितबर्हिणानि
सशक्रगोपाकुलशाद्वलानि॥ चरंतिनीपार्जुनवासितानिगजाःसुरम्याणिवनांतराणि ॥४१॥नवांबुधाराहतकेसराणिध्रुवंपरिष्वज्यसरोरुहाणि॥
कदंबपुष्पाणिसकेसराणिनवानिहृष्टाभ्रमराःपिबंति॥ ४२॥ मत्तागजेंद्रामुदितागवेंद्रावनेषुविक्रांततरामृगेंद्राः॥ रम्यानरेंद्रानिभृतानरेंद्राःप्रक्री
डितोवारिधरैःसुरेंद्रः॥ ४३॥ मेघाःसमुद्भूतसमुद्रनादामहाजलौघैर्गगनावलंबाः॥ नदीस्तटाकानिसरांसिवापीर्महींचकृत्स्नामपवाहयंति॥ ४४॥
वर्षप्रवेगाविपुलाःपतंतिप्रवांतिवाताःसमुदीर्णवेगाः॥ प्रनष्टकूलाःप्रवहंतिशीघ्रंनद्योजलंविप्रतिपन्नमार्गाः॥ ४५॥ नरैर्नरेंद्राइवपर्वतेंद्राःसुरेंद्रनी
तैःपवनोपनीतैः॥ घनांबुकुंभैरभिषिच्यमानारूपंश्रियंस्वामिवदर्शयंति॥ ४६॥ घनोपगूढंगगनंनतारानभास्करोदर्शनमभ्युपैति॥ नवैर्जलौघैर्धर
णीवितृप्तातमोविलिप्तानदिशःप्रकाशाः॥ ४७॥ महांतिकूटानिमहीधराणांधाराविधौतान्यधिकंविभांति॥ महाप्रमाणैर्विपुलैःप्रपातैर्मुक्ताकला
पैरिवलंबमानैः॥ ४८॥ शैलोपलप्रस्खलमानवेगाःशैलोत्तमानांविपुलाःप्रपाताः॥ गुहासुसन्नादितबर्हिणासुहाराविकीर्यंतइवावभांति॥ ४९ ॥
शीघ्रंप्रवेगाविपुलाःप्रपातानिर्धौतशृंगोपतलागिरीणाम्॥ मुक्ताकलापप्रतिमापतंतोमहागुहोत्संगतलैर्ध्रियंते ॥ ५० ॥ सुरतामर्दविच्छिन्नाःस्वर्ग
स्त्रीहारमौक्तिकाः॥ पतंतिचातुलादिक्षुतोयधाराःसमंततः ॥ ५१ ॥ विलीयमानैर्विहगैर्निमीलद्भिश्चपंकजैः॥ विकसंत्याचमालत्यागतोस्तंज्ञाय
तेरविः॥ ५२॥ वृत्तायात्रानरेंद्राणांसेनापथ्येववर्तते॥ वैराणिचैवमार्गाश्चसलिलेनसमीकृताः॥ ५३॥

प्रवेगाद्वृष्टयः विप्रतिपन्नःप्रतिबद्धोमार्गोनृणांयाभिस्ताः ॥ ४५ ॥ रूपंनिर्मलमाकारं श्रियंविविधधातुयुक्तत्वरूपांदर्शयंतीव ॥ ४६ ॥ घनोपगूढत्वाद्गगनस्यताराारविदर्शनाभावः वितृप्ताजा
मितांप्राप्ता ॥ ४७ ॥ प्रपातैर्निर्झरैः ॥ ४८ ॥ प्रपतंतीतिप्रपातानिर्झराः विकीर्यंतत्रुट्यंतः ॥ ४९ ॥ निर्धौतंक्षालितंशृंगाणामुपतलंयैस्ते ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ज्ञायतेऽनुमीयते अनुमानालंकारः
॥ ५२ ॥ वृत्तानिवृत्ता पृक्तेतिपाठेप्ययमेवार्थः प्रस्थितापिसेनापथ्येववर्तते समीकृताः निरुद्धत्वंसाधारणधर्मः ॥ ५३ ॥

मासिप्रौष्ठपदेब्रह्मब्राह्मणानांविवक्षताम्॥ अयमध्यायसमयःसामगानामुपस्थितः॥ ५४ ॥ विवृत्तकर्मायतनोनूनंसंचितसंचयः ॥ आषाढीमभ्युपगतोभरतःकोशलाधिपः॥ ५५ ॥ नूनमापूर्यमाणायाःसरय्वावर्धतेरयः॥ मांसमीक्ष्यसमायांतमयोध्यायाइवस्वनः ॥ ५६ ॥ इमाःस्फीतगुणावर्षाःसुग्रीवःसुखमश्नुते॥ विजितारिःसदारश्चराज्येमहतिचस्थितः॥ ५७ ॥ अहंतुहृतदारश्चराज्याच्चमहतश्च्युतः ॥ नदीकूलमिवक्लिन्नमवसीदामिलक्ष्मण॥ ५८ ॥ शोकश्चममविस्तीर्णोवर्षाश्चभृशदुर्गमाः॥ रावणश्चमहाञ्छत्रुरपारःप्रतिभातिमे॥५९॥ अयात्रांचैवदृष्ट्वेमांमार्गांश्चभृशदुर्गमान्॥ प्रणतेचैवसुग्रीवेनमयाकिंचिदीरितम्॥ ६० ॥ अपिचापिपरिक्लिष्टंचिराद्दारैःसमागतम्॥ आत्मकार्यगरीयस्त्वाद्वक्तुंनेच्छामिवानरम्॥ ६१ ॥ स्वयमेवहिविश्रम्यज्ञात्वाकालमुपागतम्॥ उपकारंचसुग्रीवोवेत्स्यतेनात्रसंशयः ॥ ६२ ॥ तस्मात्कालप्रतीक्षोहंस्थितोस्मिशुभलक्षण॥ सुग्रीवस्यनदीनांचप्रसादमभिकांक्षयन्॥ ६३ ॥ उपकारेणवीरोहिप्रतीकारेणयुज्यते ॥ अकृतज्ञोप्रतिकृतोहंतिसत्त्ववतांमनः ॥ ६४ ॥ अथैवमुक्तःप्रणिधायलक्ष्मणःकृतांजलिस्तत्प्रतिपूज्यभाषितम्॥ उवाचरामंस्वभिरामदर्शनंप्रदर्शयन्दर्शनमात्मनःशुभम्॥ ६५ ॥ यदुक्तमेतत्तवसर्वमीप्सितंनरेंद्रकर्तानचिराद्धरीश्वरः॥ शरत्प्रतीक्षःक्षमतामिदंभवान्जलप्रपातंरिपुनिग्रहेधृतः॥ ६६ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेअष्टाविंशःसर्गः॥ २८॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

प्रौष्ठपदोभाद्रपदः ब्रह्मवेदंविवक्षतामध्येतुमिच्छतां अध्यायसमयउपाकरणकालः ॥ ५४ ॥ निवृत्तंकर्मच्छादनादिकर्मयस्यतादृशमायतनंयस्य संचिताःसंचयाःजीवनसाधनानियेनसभरत आषाढींप्राप्याभ्युपगतःकृतयत्किंचिद्व्रतसंकल्पः ॥ ५५ ॥ मामायांतंसमीक्ष्यवनतःप्रतिनिवृत्तमितिशेषः ॥ ५६ ॥ वर्षाःप्राप्येतिशेषः ॥ ५७ ॥ नदीकूलंकर्तृ ॥ ५८ ॥ वर्षाश्चविस्तीर्णाइत्यनुकर्षः अपारःदुष्प्रापवैरनिर्यातनपारः ॥ ५९ ॥ अयात्रांवर्षवशाद्यात्राभावं कार्योन्मुखतयासुग्रीवेप्रणतेपिमयासीतान्वेषणाद्युद्दिश्यकिंचिदपिनोक्तम् ॥ ६० ॥ अपिचतदानींगरीयसेआत्मकार्यायवक्तुमनुचितमित्याह अपिचेति अपिपरिक्लिष्टंअतिपरिक्लिष्टं गरीयस्त्वादल्पकालाल्पयत्नासाध्यत्वात् नेच्छामिनैषिषम् ॥ ६१ ॥ शेषंव्याख्यातम् ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ चषमानः ॥ इतिश्रीरामाभि० श्रीरा०रा०वा०आ०कि०अष्टाविंशःसर्गः ॥ २८ ॥ ॥ छ ॥

ईदृशंव्योमसमीक्ष्यहरीश्वरमुपागम्यहनूमानब्रवीदित्युत्तरेणनवमश्लोकस्थेनान्वयः ॥ १ ॥ मंदोधर्मार्थयोःसंग्रहोयस्यतं असतांमार्गंकामप्रवृत्तिलक्षणमत्यर्थमाश्रयंतमितिशेषः एकांतगत
मानसंकामभोगार्हैकांतदेशगतचित्तम् ॥ ३ ॥ निवृत्तकार्यंनिष्पन्नवालिवधरूपस्वकार्यं सिद्धार्थंप्राप्तराज्यं अभिप्रेतानीप्सितानर्थान्प्राप्तवंतम् ॥ ३ ॥ स्वांपत्नींरुमाम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ उच्छिन्न
राज्यसंदेहंमंत्रिसौष्ठवेननष्टराज्यपालनसंदेहं निश्चितार्थःनिश्चितसर्वशास्त्रार्थः अतएवार्थतत्त्वज्ञःकर्तव्याकर्तव्यसकलार्थतत्त्वज्ञः कालेति कालोचितंधर्मविशेषमनुष्ठेयंवेत्तितादृशः ॥ ६ ॥

समीक्ष्यविमलंव्योमगतविद्युद्बलाहकम् ॥ सारसाकुलसंघुष्टंरम्यज्योत्स्नानुलेपनम् ॥ १ ॥ समृद्धार्थंचसुग्रीवंमंदधर्मार्थसंग्रहम् ॥ अत्यर्थंचासतां
मार्गमेकांतगतमानसम् ॥ २ ॥ निवृत्तकार्यंसिद्धार्थंप्रमदाभिरतंसदा ॥ प्राप्तवंतमभिप्रेतान्सर्वानेवमनोरथान् ॥ ३ ॥ स्वांचपत्नीमभिप्रेतांतारां
चापिसमीप्सिताम् ॥ विहरंतमहोरात्रंकृतार्थंविगतज्वरम् ॥ ४ ॥ क्रीडंतमिवदेवेशंगंधर्वाप्सरसांगणैः ॥ मंत्रिपुन्यस्तकार्यंचमंत्रिणामनवेक्षक
म् ॥ ५ ॥ उच्छिन्नराज्यसंदेहंकामवृत्तमिवस्थितम् ॥ निश्चितार्थोऽर्थतत्त्वज्ञःकालधर्मविशेषवित् ॥ ६ ॥ प्रसाद्यवाक्यैर्विविधैर्हेतुमद्भिर्मनोरमैः ॥
वाक्यविद्वाक्यतत्त्वज्ञंहरीशंमारुतात्मजः ॥ ७ ॥ हितंतथ्यंचपथ्यंचसामधर्मार्थनीतिमत् ॥ प्रणयप्रीतिसंयुक्तंविश्वासकृतनिश्चयम् ॥ ८ ॥ हरीश्वर
मुपागम्यहनुमान्वाक्यमब्रवीत् ॥ राज्यंप्राप्तंयशश्चैवकौलीश्रीरभिवर्धिता ॥ ९ ॥ मित्राणांसंग्रहःशेषस्तद्भवान्कर्तुमर्हति ॥ योहिमित्रेषुकालज्ञःस
ततंसाधुवर्तते ॥ १० ॥ तस्यराज्यंचकीर्तिश्चप्रतापश्चापिवर्धते ॥ यस्यकोशश्चदंडश्चमित्राण्यात्माचभूमिप ॥ समान्येतानिसर्वाणिसराज्यंमहदश्नु
ते ॥ ११ ॥ तद्भवान्वृत्तसंपन्नःस्थितःपथिनिरत्यये ॥ मित्रार्थमभिनीतार्थंयथावत्कर्तुमर्हति ॥ १२ ॥ संत्यज्यसर्वकर्माणिमित्रार्थेयोनवर्तते ॥ सं
भ्रमाद्धिकृतोत्साहःसोऽनर्थेनावरुध्यते ॥ १३ ॥

वाक्यैःप्रसादप्रयोजनैः ॥ ७ ॥ हितंतत्कालहितं पथ्यंकालांतरहितं तथ्यंसत्यं सामादिचतुष्कवदेतच्चतुष्टयंवाक्यविशेषणं प्रणयत्वंप्राप्तयाप्रीत्यासंयुक्तं विश्वासेस्ववचनप्रामाण्येकृतनिश्चय
मीदृशंहरीश्वरमित्यन्वयः ॥ ८ ॥ तत्रप्रसादप्रयोजनवाक्यान्याह राज्यंप्राप्तमित्यादि कौलीकुलक्रमागता ॥ ९ ॥ शेषःकर्तव्यशेषः कालज्ञःप्रत्युपकारकालज्ञः साधुवर्ततेसाध्वनुष्ठानवा
न्वर्तते ॥ १० ॥ दंड्यतेऽनेनदंडःसैन्यं आत्मासकरणग्रामः समानिस्ववशत्वेनसमत्वं समवेतानीतिपाठेमिलितानीत्यर्थः नत्वेकमपिपृथग्भूतमितिभावः ॥ ११ ॥ निरत्ययेनिरपाये अभिनीतार्थंप्र
तिज्ञातार्थं ॥ १२ ॥ संभ्रमात्त्वरया विशेषेणकृतोत्साहोऽन्यत्रकर्मणीतिशेषः ॥ १३ ॥

कालव्यतीतेषुकरणोचितकालमतिक्रांतेषुपश्चात्तेषुवर्ततेतत्सिद्ध्यर्थंयततेसमित्रस्यमहतोर्थान्कृत्वापिमित्रार्थेनमित्रत्वप्रयोजनकार्थेननयुज्यते उचितकालेऽकृतंकृतमप्यकृतप्रायमितिभावः ॥१४॥ तत्कालातीतंभविष्यतीतिशेषः तस्मात्क्रियतामित्यादि ॥१५॥ ननुतत्कार्यकालात्ययश्चेत्सतंज्ञापयिष्यत्येवेत्याह नचेति कालवित्कालज्ञोपिसप्राज्ञत्वात्त्वदभिप्रायमेवकेवलमनुगच्छेत्तूष्णींतिष्ठतीतिभावः ॥ १६ ॥ त्वदीयस्यस्फीतस्यमहतःकुलस्यहेतुर्वृद्धिहेतुः दीर्घबंधुःइदानींकालांतरेचबंधुः स्वयंचचाल्लक्ष्मणः ॥ १७ ॥ कृतंतवकार्यमितिशेषः आज्ञापयितुमर्हसि राम नियोगात्पूर्वमितिशेषः ॥ १८ ॥ नन्वेवमपिकालव्यतिक्रमस्तुल्योऽतआह नहीति चोदनादृतेरामप्रेरणांविनाजातोपिकालातिक्रमोनदोषायेतिभावः तत्प्रेरणयायदिकार्यकरणंतदाकालव्यतिक्रमोभवेदेवेत्यर्थः ॥ १९ ॥ अकर्तुरपिअनुपकर्तुरपिकार्यस्यकर्ता अर्हेतृच् प्रतिकर्तुरुपकर्तुः ॥ २० ॥ आज्ञायांकिंनुसज्जसेकिमर्थंतदाज्ञाप्रतीक्षयाविलंबसे ॥ २१ ॥ यद्यपिरामस्यनसहायापेक्षातथापिसपरिवारोहंसीतामन्वेषयिष्यामीतित्वत्प्रतिज्ञामवेक्षते सत्याऽसत्यावेतिपरीक्षतइत्यर्थः ॥ २२ ॥ प्राणत्यागाविशंकेनअनपकारिवालिप्राणत्याजनेतदनौचित्यशंकारहितेन मित्रकृत्यंस्वकृत्यमेवेतिबुद्ध्यातवप्रियंकृतं मार्गामअन्वेषयाम ॥ २३ ॥ भयमिति रणेइतिशेषः ॥ २४ ॥ प्रतिकृतःकृतोपकारस्य पिंगेशकपिराज ॥ २५ ॥ इदानींसुग्रीवस्याज्ञावैभवंदर्शयति नाधस्तादिति तवाज्ञयाज्ञानेसतिअस्माकंहरीणांमध्येयःकश्चिदपिसज्जतेविलंबतेतस्यकस्यचित्कस्यापिबलिनोदुर्बलस्यवाऽधस्तात्पातालेऽन्यत्रवागतिर्जीवनंनास्ति ॥ २६ ॥

योहिकालव्यतीतेषुमित्रकार्येषुवर्तते ॥ सकृत्वामहतोप्यर्थान्नमित्रार्थेनयुज्यते ॥ १४ ॥ तदिदंमित्रकार्यंनःकालातीतमरिंदम ॥ क्रियतांराघवस्यैतद्वैदेह्याःपरिमार्गणम् ॥ १५ ॥ नचकालमतीतंतेनिवेदयतिकालवित् ॥ त्वरमाणोपिसप्राज्ञस्तवराजन्वशानुगः ॥ १६ ॥ कुलस्यहेतुःस्फीतस्यदीर्घबंधुश्चराघवः ॥ अप्रमेयप्रभावश्चस्वयंचाप्रतिमोगुणैः ॥ १७ ॥ तस्यत्वंकुरुवैकार्यंपूर्वंतेनकृतंतव ॥ हरीश्वरकपिश्रेष्ठानाज्ञापयितुमर्हसि ॥ १८ ॥ नहितावद्भवेत्कालोव्यतीतश्चोदनादृते ॥ चोदितस्यहिकार्यस्यभवेत्कालव्यतिक्रमः ॥ १९ ॥ अकर्तुरपिकार्यस्यभवान्कर्ताहरीश्वर ॥ किंपुनःप्रतिकर्तुस्तेराज्येनचवधेनच ॥ २० ॥ शक्तिमानतिविक्रांतोवानरर्क्षगणेश्वर ॥ कर्तुंदाशरथेःप्रीतिमाज्ञायांकिंनुसज्जसे ॥ २१ ॥ कामंखलुशरैःशक्तःसुरासुरमहोरगान् ॥ वशेदाशरथिःकर्तुंत्वत्प्रतिज्ञामवेक्षते ॥ २२ ॥ प्राणत्यागाविशंकेनकृतंतेनमहत्प्रियम् ॥ तस्यमार्गामवैदेहींपृथिव्यामपिचांबरे ॥ २३ ॥ देवदानवगंधर्वाअसुराःसमरुद्गणाः ॥ नचयक्षाभयंतस्यकुर्युःकिमिवराक्षसाः ॥ २४ ॥ तदेवंशक्तियुक्तस्यपूर्वंप्रतिकृतस्तथा ॥ रामस्यार्हसिपिंगेशकर्तुंसर्वात्मनाप्रियम् ॥ २५ ॥ नाधस्तादवनौनाप्सुगतिर्नोपरिचांबरे ॥ कस्यचित्सज्जतेऽस्माकंकपीश्वरतवाज्ञया ॥ २६ ॥

यदेवंतदाज्ञापय आज्ञाप्रकारंपृच्छति कःकपिःतेकिंकंनियोगंकुतोवापि सार्वविभक्तिकस्तसिः कुत्रापिस्थितोव्यवस्यतुअनुतिष्ठतु आज्ञापनीयासेनाकियत्यस्तितत्राह हरयइति कोट्यग्रतः कोटिघटितसंख्यायान्यर्वुदस्याग्रेउपरियासंख्यासमुद्राख्यातयासंख्ययाइत्यर्थः ॥ २७ ॥ मतिंतदनुष्ठानविषयाम् ॥ २८ ॥ २९ ॥ असंगेनअविलंबेन सेनाग्र्येणसेनानाथेनसहेतिशेषः ॥ ३० ॥ अंतपालादिगंतवर्तिसेनापतयः समानयंतुसमागच्छंतु ॥ ३१ ॥ अनंतरंआनयनानंतरंकार्यंसेनादर्शनगणनादि अनुपश्यतुसंपादयत्वितियावत् ॥ ३२ ॥ त्रिपंचरात्रात्पंचदशदिनादू

तदाज्ञापयकःकिंतेकुतोवापिव्यवस्यतु॥हरयोह्यप्रधृष्यास्तेसंतिकोट्यग्रतोनघ॥ २७ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाकालेसाधुनिरूपितम्॥ सुग्रीवःसत्त्वसंपन्नश्चकारमतिमुत्तमाम्॥ २८ ॥ संदिदेशातिमतिमान्नीलंनित्यकृतोद्यमम्॥ दिक्षुसर्वासुसर्वेषांसैन्यानामुपसंग्रहे ॥ २९ ॥ यथासेनासमग्रामेयूथपालाश्चसर्वशः॥समागच्छंत्यसंगेनसेनाग्र्येणतथाकुरु ॥ ३० ॥ येत्वंतपालाःप्लवगाःशीघ्रगाव्यवसायिनः॥समानयंतुतेशीघ्रंत्वरिताःशासनान्मम॥ ३१ ॥स्वयंचानंतरंकार्यंभवानेवानुपश्यतु॥३२॥त्रिपंचरात्रादूर्ध्वंयःप्राप्नुयादिहवानरः॥ तस्यप्राणांतिकोदंडोनात्रकार्याविचारणा॥३३॥हरींश्चवृद्धानुपयातुसांगदोभवान्ममाज्ञामधिकृत्यनिश्चितम्॥इतिव्यवस्थांहरिपुंगवेश्वरोविधायवेश्मप्रविवेशवीर्यवान्॥ ३४ ॥

इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०किष्किंधाकांडएकोनत्रिंशःसर्गः॥ २९॥ ॥ ७ ॥ ॥गृहंप्रविष्टेसुग्रीवेविमुक्तेगगनेघनैः॥ वर्षरात्रेस्थितोरामःकामशोकाभिपीडितः॥ १ ॥पांडुरंगगनंदृष्ट्वाविमलंचंद्रमंडलम्॥शारदींरजनींचैवदृष्ट्वाज्योत्स्नानुलेपनाम्॥२॥कामवृत्तंचसुग्रीवंनष्टांचजनकात्मजाम्॥दृष्ट्वाकालमतीतंचमुमोहपरमातुरः॥ ३ ॥ सतुसंज्ञामुपागम्यमुहूर्तान्मतिमान्नृपः॥ मनस्थामपिवैदेहींचिंतयामासराघवः॥ ४॥दृष्ट्वाचविमलंव्योमगतविद्युद्बलाहकम्॥सारसारवसंघुष्टंविललापार्तयागिरा॥५॥

र्ध्वंयआगच्छेत्तस्यदंडः तेनपक्षमध्येसर्वैरागंतव्यमितिभावः कार्तिकशुक्लादावियमाज्ञेतिबोध्यम् ॥ ३३ ॥ वृद्धान्हरीन्सांगदोभवानुपयातु संमाननार्थमितिशेषः ॥ ३४ ॥ ढगमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडएकोनत्रिंशःसर्गः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ कालंसेनोद्योगकालम् मुमोहव्याकुलचित्तोबभूव ॥ ३ ॥ संज्ञांचित्तस्वास्थ्यम् मनस्थांमनःसन्निहितामपिचिंतयामास जीवतिनवाकथमेनांप्रत्यानेष्यामीतिचिंता ॥ ४ ॥ सारसशब्दैःसंघुष्टंशब्दवद्व्योमदृष्ट्वेतिसंबंधः ॥ ५ ॥

हेमवर्णाधातवोहेमधातवः ॥ ६ ॥ सारसनादसदृशनादवतीया सारसानामारावायपरस्परसमाह्वानायकृतैर्नादैर्यारमतेआश्रमे ॥ ७ ॥ कांचनानिवकांचनपुष्पानिवनिर्मलानासनवृक्षान्दृष्ट्वा
सौंदर्यातिशयात्पुनःपुनस्तान्पश्यंतीतद्वाचमामपश्यंतीकथंवर्तते ॥ ८ ॥ कलेनशब्देनबुध्यतेइत्यन्वयः कलभाषिणीकोमलशब्दवती ॥ ९ ॥ निशम्यश्रुत्वा ॥ १० ॥ कानानवनयोःकांतारोपव
नात्मनाभेदः ॥ ११ ॥ अपितामित्यादि शरद्गुणनिरंतरःशरद्गुणैर्निरंतरप्रवृत्तःकामःमद्वियोगसौकुमार्यातिशयाभ्यांहेतुभ्यांसुदूरंअतिशयेनपीडयेदेव ॥ १२ ॥ सारंगाख्यचातकविहंगस्तृषितोय
थात्रिदशेश्वराज्जलंकांक्षमाणोविलपतिस्मएवंसीताप्राप्तिंकांक्षमाणोविललाप ॥ १३ ॥ ततस्तत्रकालेरम्येषुगिरिसानुषु चंचूर्यभ्रातृदुःखेनगर्हितंचरित्वा यद्वल्गुंगतादार्षोऽसमासेल्यप् पर्युपावृ

आसीनःपर्वतस्याग्रेहेमधातुविभूषिते ॥ शारदंगगनंदृष्ट्वाजगाममनसाप्रियाम् ॥ ६ ॥ सारसारावसंनादैःसारसारावनादिनी ॥ याश्रमेरमतेबा
लासाद्यमेरमतेकथम् ॥ ७ ॥ पुष्पितांश्चासनान्दृष्ट्वाकांचनानिवनिर्मलान् ॥ कथंसारमतेबालापश्यंतीमामपश्यती ॥ ८ ॥ यापुराकलहंसानांकले
नकलभाषिणी ॥ बुध्यतेचारुसर्वांगीसाद्यमेरमतेकथम् ॥ ९ ॥ निःस्वनंचक्रवाकानांनिशम्यसहचारिणाम् ॥ पुंडरीकविशालाक्षीकथमेषाभविष्य
ति ॥ १० ॥ सरांसिसरितोवापीःकाननानिवनानिच ॥ तांविनामृगशावाक्षींचरन्नाद्यसुखंलभे ॥ ११ ॥ अपितांमद्वियोगाच्चसौकुमार्याच्चभामि
नीम् ॥ सुदूरंपीडयेत्कामःशरद्गुणनिरंतरः ॥ १२ ॥ एवमादिनरश्रेष्ठोविललापनृपात्मजः ॥ विहंगइवसारंगःसलिलंत्रिदशेश्वरात् ॥ १३ ॥ ततश्चंचू
र्यरम्येषुफलार्थीगिरिसानुषु ॥ ददर्शपर्युपावृत्तोलक्ष्मीवान्लक्ष्मणोग्रजम् ॥ १४ ॥ संचिंतयादुःसहयापरीतंविसंज्ञमेकंविजनेमनस्वी ॥ भ्रातुर्वि
षादात्त्वरितोतिदीनःसमीक्ष्यसौमित्रिरुवाचदीनम् ॥ १५ ॥ किमार्यकामस्यवशंगतेनकिमात्मपौरुष्यपराभवेन ॥ अयंह्रियासंह्रियतेसमाधिः
किमत्रयोगेननिवर्ततेन ॥ १६ ॥

त्तोलक्ष्मणोऽग्रजंरामंददर्श ॥ १४ ॥ विषादाद्विषाददर्शनात् ॥ १५ ॥ अथलक्ष्मणःकर्मयोगज्ञानयोगावेवपौरुषद्वयेदुःखशांतयेचानुतिष्ठेतिस्मारयति किमार्येत्यादि हेआर्यकामस्यवशंगते
नत्वयाकिंकर्मकृतंस्यात् अपिचैवंकामवशत्वेनात्मपौरुषस्यस्वपौरुषस्याभिभवेनकिंप्रयोजनंसाधितंस्यात्तस्मात्कामवशत्वंत्यक्त्वाकर्मयोगंकुरु किंच स्नानादिकर्मयोगोत्तरकालमवसरप्राप्तो
यंसमाधिर्ब्रह्मानुसंधानम् ह्रियाहरतीतिह्रीःशोकस्तेनकिमर्थंसंह्रियते अत्रास्यामवस्थायांयोगेनसमाधिनासर्वंदुःखमितिशेषः किंननिवर्ततेअपितुनिवर्ततएवेत्यर्थः एवमेवपांक्तःपाठइतिकत
कक्रत् पाठांतरंत्वस्ययोजनाशक्त्याकल्पितमितिचसः ॥ १६ ॥

उक्तमेवविवृणोति क्रियाभियोगमिति क्रियाणांशौचस्नानादीनामभितःकार्त्स्न्येनयोगमनुष्ठानंमनसःप्रसादंचास्थाय कालंसर्वकालंसमाधियोगानुगतंतेनसंबद्धमेवकुरुष्व तथाऽदीनसत्वःअक्षीणसत्वःसन्स्वकर्महेतुंपौरुषवृद्धेःकारणंसहायसामर्थ्यंतद्घटनरूपंस्वकर्मदेवार्चनादिरूपकर्मयोगंचकुरुष्व अनेनयावत्फलंनिदिध्यासनजातकर्मसमुच्चयउक्तः ॥ १७ ॥ त्वयासनाथानाथवतीजानकीपरेणनसुलभानसुमहा ज्वलितामग्निचूडामग्निशिखामुपेत्यस्पृष्ट्वाकश्चिदपिनदह्यतेइतिनापितुवह्निव्यतिरिक्तःसर्वोपिदह्यतएव अतोऽनीतासातत्प्रतिकृतिरेवसातुत्वदुपासिताग्नाविति व्यंग्यम् ॥१८॥ रामःअप्रधृष्यंन्यायोपेतत्वादविचाल्यंस्वभावजंतत्त्वार्थकंवाक्यमुक्तवंतंलक्षणसहितंलक्ष्मणमुवाच किमुवाच यत्त्वयाप्रत्युक्तंवाद्यंतद्धितंतत्कालसुखम् पथ्यंकालांतरेपि

क्रियाभियोगंमनसःप्रसादंसमाधियोगानुगतंचकालम् ॥ सहायसामर्थ्यमदीनसत्त्वःस्वकर्महेतुंचकुरुष्वतात ॥ १७॥ नजानकीमानववंशनाथ त्वयासनाथासुलभापरेण ॥ नचाग्निचूडांज्वलितामुपेत्यनदह्यतेवीरवरार्हकश्चित् ॥ १८॥ सलक्षणंलक्ष्मणमप्रधृष्यंस्वभावजंवाक्यमुवाचरामः॥ हितंचपथ्यंचनयप्रसक्तंससामधर्मार्थसमाहितंच ॥ १९ ॥ निःसंशयंकार्यमवेक्षितव्यंक्रियाविशेषोप्यनुवर्तितव्यः॥ नतुप्रवृद्धस्यदुरासदस्यकुमारवीर्यस्यफलंचचिंत्यम् ॥ २० ॥ अथपद्मपलाशाक्षींमैथिलीमनुचिंतयन् ॥ उवाचलक्ष्मणंरामोमुखेनपरिशुष्यता ॥ २१ ॥ तर्पयित्वासहस्राक्षःसलिलेनवसुंधराम् ॥ निर्वर्तयित्वासस्यानिकृतकर्माव्यवस्थितः ॥ २२ ॥ दीर्घगंभीरनिर्घोषाःशैलद्रुमपुरोगमाः ॥ विसृज्यसलिलंमेघाःपरिशांतानृपात्मज ॥ २३ ॥ नीलोत्पलदलश्यामाःश्यामीकृत्वादिशोदश ॥ विमदाइवमातंगाःशांतवेगाःपयोधराः ॥ २४ ॥ जलगर्भामहामेघाःकुटजार्जुनगंधिनः ॥ चरित्वाविरताःसौम्यवृष्टिवाताःसमुद्यताः ॥ २५ ॥ घनानांवारणानांचमयूराणांचलक्ष्मण ॥ नादःप्रस्रवणानांचप्रशांतःसहसानघ ॥ २६॥

सुखम् नयप्रसक्तंराजनीत्युपेतम् सामसहितधर्मार्थाभ्यांसमाहितंसंगतम् ॥ १९ ॥ तस्मात्त्वदुक्तंनिःसंशयंकार्यंत्वद्वाक्यार्थोऽनुष्ठेयएव अनुष्ठेयमाह अवेक्षितव्यंसमाधियोगेनभगवत्तत्त्वंद्रष्टव्यम् क्रियाविशेषःकर्मयोगःसोपिअनुवर्तितव्योनुष्ठेयः हेकुमार नतुकर्मज्ञानयोगौहित्वा प्रकर्षेणवृद्धिप्राप्तस्यातएवदुरासदस्यवीर्यस्यवीर्यवतःकर्मणःफलंचफलमेवचिंत्यमपेक्षणीयम् अनेनयावत्फलंनिदिध्यासनकर्मसमुच्चयउक्तः ॥२०॥ लक्ष्मणवचसातत्कालंस्वस्थस्यापिपुनर्मैथिलींस्मृत्वाखिद्यमानस्यशरदनुभववर्णनं अथेत्यादि ॥२१ ॥ निर्वर्तयित्वासंपाद्य अहत्वकृतकर्मेतिव्यंग्यम् ॥ २३ ॥ गच्छंतीतिगमाः पचाद्यच् शैलद्रुमपुरइतिद्वितीयाबहुवचनांतं तान्गच्छंतितथाभूत्वासलिलंविसृज्यपरिशांताः ॥ २३ ॥ नीलोत्पलदलश्यामाइतिपयोधरविशेषणं अहंत्वशांतकामवेगइतिव्यंग्यं एवमग्रेप्यूह्यम् ॥ २४ ॥ वृष्टिसहितवाताःसमुद्यताअपिविरताः ॥ २५ ॥ २६ ॥

महामेघैरभिवृष्टाअतएवनिर्मलाः ॥ २७ ॥ श्रियंविभज्येति शाखाप्रभालीलासुत्रिधाविभागंकृत्वेत्यर्थः ॥ २८ ॥ अनेकपदार्थाश्रयाश्चित्राःशोभायस्याःसा अग्रहस्ताःप्रथमविस्तृतकिर
णाः ॥ २९ ॥ पवनमनुसरतितच्छीलः विनेष्यन्जलंशोषयन् शरत्कालइतिशेषः मत्तद्विपानांदर्पमधिकंकुर्वन्विभाति ॥ ३० ॥ मानससरस्तःस्वेनसहाभ्यागतैश्चक्रवाकैःसहक्रीडंति ॥ ३१ ॥
॥ ३२ ॥ विमुक्तंत्यक्तंबर्हरूपमाभरणंयैः अरक्ताःरागरहिताः ॥ ३३ ॥ प्रियकैरसनवृक्षैः ॥ ३४ ॥ कुसुमोद्गतानांसप्तच्छदकुसुमाघ्राणप्रवृत्तानां उद्गतानामित्येवपांक्तःपाठः उद्धतानामिति

अभिवृष्टामहामेघैर्निर्मलाश्चित्रसानवः ॥ अनुलिप्ताइवाभांतिगिरयश्चंद्ररश्मिभिः ॥ २७ ॥ शाखासुसप्तच्छदपादपानांप्रभासुतारार्कनिशाकरा
णाम् ॥ लीलासुचैवोत्तमवारणानांश्रियंविभज्याद्यशरत्प्रवृत्ता ॥ २८ ॥ संप्रत्यनेकाश्रयचित्रशोभालक्ष्मीशरत्कालगुणोपपन्ना ॥ सूर्याग्रहस्तप्र
तिबोधितेषुपद्माकरेष्वभ्यधिकंविभाति ॥ २९ ॥ सप्तच्छदानांकुसुमोपगंधीषट्पादवृंदैरनुगीयमानः ॥ मत्तद्विपानांपवनानुसारीदर्पंविनेष्यन्नधि
कंविभाति ॥ ३० ॥ अभ्यागतैश्चारुविशालपक्षैःस्मरप्रियैःपद्मरजोवकीर्णैः ॥ महानदीनांपुलिनोपयातैःक्रीडंतिहंसाःसहचक्रवाकैः ॥ ३१ ॥ मदप्र
गल्भेषुचवारणेषुगवांसमूहेषुचदर्पितेषु ॥ प्रसन्नतोयासुचनिम्नगासुविभातिलक्ष्मीर्बहुधाविभक्ता ॥ ३२ ॥ नभःसमीक्ष्यांबुधरैर्विमुक्तंविमुक्तब
र्हाभरणावनेषु ॥ प्रियास्वरक्ताविनिवृत्तशोभागतोत्सवाध्यानपरामयूराः ॥ ३३ ॥ मनोज्ञगंधैःप्रियकैरनल्पैःपुष्पाग्रभारावनताग्रशाखैः ॥ सुवर्ण
गौरैर्नयनाभिरामैरुद्योतितानीववनांतराणि ॥ ३४ ॥ प्रियान्वितानांनलिनीप्रियाणांवनप्रियाणांकुसुमोद्गतानाम् ॥ मदोत्कटानांमदलालसानां
गजोत्तमानांगतयोद्यमंदाः ॥ ३५ ॥ व्यक्तंनभःशस्त्रविधौतवर्णकृशप्रवाहानिनदीजलानि ॥ कल्हारशीताःपवनाःप्रवांतितमोविमुक्ताश्चदिशःप्र
काशाः ॥ ३६ ॥ सूर्यातपक्रामणनष्टपंकाभूमिश्चिरोद्घाटितसांद्ररेणुः ॥ अन्योन्यवैरेणसमायुतानामुद्योगकालोद्यनराधिपानाम् ॥ ३७ ॥ शरद्गु
णाप्यायितरूपशोभाःप्रहर्षिताःपांसुसमुत्थितांगाः ॥ मदोत्कटाःसंप्रतियुद्धलुब्धावृषागवांमध्यगतानदंति ॥ ३८ ॥

कल्पितइतिकतककृतः मदोत्कटाअधिकमदाअतएवमदलालसाःमदशब्देनतज्जन्यःकामभोगस्तत्रेच्छावंतः ॥ ३५ ॥ शस्त्रवदुत्तेजितासिवद्विधौतोविमलोवर्णोनैल्यंयस्यतत् कल्हारशीताः
कल्हाराश्चशीताश्चेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ सूर्यातपस्यक्रामणंसंबंधः चिरेणोद्घाटितःप्रकाशितःसांद्रोरेणुर्यया अनेनशरदुत्तरार्धकालोयमितिज्ञायते ॥ ३७ ॥ आप्यायितेवर्धितेरूपशोभेयेषाम् पां
सुसमुत्थितांगाःपांसुयुक्तांगाः ॥ ३८ ॥

समन्मथत्वादिविशेषणचतुष्टयंकरेण्वाः करेणूरितिदीर्घत्वमार्षम् ॥३९॥ विभूषितंविभूषणम् विमनाःमयूराः मनःपर्यायोमनशब्दःअकारांतोपिद्विरूपकोशात् ॥४०॥वुद्धांबुज निविकसितकमलानि ॥४१॥ ससारसाश्चतास्तत्सारावविनादिताश्चतासु । ४२ ॥ अतिप्रवृद्धानिलोमहावायुः बर्हिणामयूराः प्लवंगमाभेकाः ॥ ४३ ॥ अनेकेवर्णायेषांते नवोदितेष्वंबुधरेषु विनष्टकायाःसुतरांनष्टदेहयात्राः अतएवनष्टामृतप्रायाः ॥ ४४ ॥ चंचतांशोभमानानांचंद्रकिरणानांस्पर्शेनयोहर्षस्तेनोन्मीलिताईषत्प्रकाशितास्तारकानक्षत्राणिनेत्रकनीनिकाचययासा रागवतीरक्त

समन्मथातीव्रतरानुरागाकुलान्वितामंदगतिःकरेणूः ॥ मदान्वितंसंपरिवार्ययांतंवनेषुभर्तारमनुप्रयाति ॥ ३९ ॥ त्यक्त्वावराण्यात्मविभूषितानिबर्हाणितीरोपगतानदीनाम् ॥ निर्भर्त्स्यमानाइवसारसौघैःप्रयांतिदीनाविमनामयूराः ॥ ४० ॥ वित्रास्यकारंडवचक्रवाकान्महारवैर्भिन्नकटागजेंद्राः ॥ सरस्सुवुद्धांवुजभूषणेषुविक्षोभ्यविक्षोभ्यजलंपिबंति ॥ ४१ ॥ व्यपेतपंकासुसवालुकासुप्रसन्नतोयासुसगोकुलासु ॥ ससारसारावविनादितासुनदीषुहंसानिपतंतिहृष्टाः ॥ ४२ ॥ नदीघनप्रस्रवणोदकानामतिप्रवृद्धानिलवर्हिणानाम् ॥ प्लवंगमानांचगतोत्सवानांध्रुवंरवाःसंप्रतिसंप्रनष्टाः ॥ ४३ ॥ अनेकवर्णाःसुविनष्टकायानवोदितेष्वंबुधरेषुनष्टाः ॥ क्षुधार्दिताघोरविषाविलेभ्यश्चिरोपिताविप्रसरंतिसर्पाः ॥ ४४ ॥ चंचच्चंद्रकरस्पर्शहर्षोन्मीलिततारका ॥ अहोरागवतीसंध्याजहातुस्वयमंवरम् ॥ ४५ ॥ रात्रिःशशांकोदितसौम्यवक्त्रातारागणोन्मीलितचारुनेत्रा ॥ ज्योत्स्नांशुकप्रावरणाविभातिनारीवशुक्लांशुकसंवृतांगी ॥ ४६ ॥ विपक्वशालिप्रसवानिभुक्त्वाप्रहर्षितासारसचारुपंक्तिः ॥ नभःसमाक्रामतिशीघ्रवेगावातावधूताग्रथितेवमाला ॥ ४७ ॥ सुप्तैकहंसंकुमुदैरुपेतंमहाह्रदस्थंसलिलंविभाति ॥ घनैर्विमुक्तंनिशिपूर्णचंद्रंतारागणाकीर्णमिवांतरिक्षम् ॥ ४८ ॥ प्रकीर्णहंसाकुलमेखलानांप्रबुद्धपद्मोत्पलमालिनीनाम् ॥ वाप्युत्तमानामधिकाद्यलक्ष्मीर्वरांगनानामिवभूषितानाम् ॥ ४९ ॥

वर्णाअनुरक्ताच अंवरमाकाशंवस्त्रंच समासोक्तिरलंकारः कांतकरस्पर्शसुखादर्धोन्मीलितनयनायास्तदनुरागवशात्स्वतोविगलितवसनायाःकामुक्यावृत्तांतस्यसंध्यायामारोपादितिबोध्यम् ॥ ४५ ॥ शशांकोदितेति उदितशशांकेत्यर्थः तारागणाएवोन्मीलितानिचारूणिनेत्राणियस्याःसा ॥ ४६ ॥ शालिप्रसवाव्रीहयः मालेवनभःसमाक्रामति ॥ ४७ ॥ सुप्तैकहंसमितिचंद्रप्रतिविंबवत् ॥ ४८ ॥ प्रकीर्णाहंसाएवाकुलामेखलायासाम् वाप्युत्तमानांउत्तमवापीनाम् ॥ ४९ ॥

वेणुस्वररूपेणव्यंजितेनव्यक्तेनतूर्यैणवाद्यघोषेणमिश्रःप्रत्यूषकालेप्रातःकालेअनिलेनसंप्रवृत्तस्तत्संबंधेनजातःसंमूर्च्छितोव्याप्तोगह्वराणांगिरिगह्वराणांगोवृषाणांचवनवर्तिनांशब्दोन्योन्यमापूरयतीववर्धयतीव गह्वरगोवृषशब्दाःसाजात्यात्परस्परवर्धकाइत्यर्थः गह्वरगोवृषाणामितिपाठः ॥ ५०॥ नदीनांकूलानिमृदुमारुतेनव्याधूयमानैःकंपितैःकुसुमप्रहासैःकुसुमविकासैर्युतैःकाशैरुपशोभितानि ॥ ५१ ॥ प्रचंडाःप्रगल्भाः शौंडामत्ताः पद्मानामसनपुष्पाणांचरेणुभिर्गौराःपीताः पवनानुयात्रांकुर्वंति गंधलोभादितिभावः ॥ ५२ ॥ कुसुमरूपःप्रहासोयस्यतम् शालिवनं

वेणुस्वरव्यंजिततूर्यमिश्रःप्रत्यूषकालेनिलसंप्रवृत्तः ॥ संमूर्च्छितोगह्वरगोवृषाणामन्योन्यमापूरयतीवशब्दः ॥ ५० ॥ नवैर्नदीनांकुसुमप्रहासैर्व्याधूयमानैर्मृदुमारुतेन ॥ धौतामलक्षौमपटप्रकाशैःकूलानिकाशैरुपशोभितानि ॥५१॥ वनप्रचंडामधुपानशौंडाःप्रियान्विताःषट्चरणाःप्रहृष्टाः ॥ वनेषुमत्ताःपवनानुयात्रांकुर्वंतिपद्मासनरेणुगौराः ॥ ५२ ॥ जलंप्रसन्नंकुसुमप्रहासंक्रौंचस्वनंशालिवनंविपक्कम् ॥ मृदुश्चवायुर्विमलश्चचंद्रःशंसंतिवर्षव्यपनीतकालम् ॥ ५३ ॥ मीनोपसंदर्शितमेखलानांनदीवधूनांगतयोद्यमंदाः ॥ कांतोपभुक्तालसगामिनीनांप्रभातकालेष्विवकामिनीनाम् ॥ ५४ ॥ सचक्रवाकानिसशैवलानिकाशैर्दुकूलैरिवसंवृतानि ॥ सपत्ररेखाणिसरोचनानिवधूमुखानीवनदीमुखानि ॥ ५५ ॥ प्रफुल्लबाणासनचित्रितेषुप्रहृष्टषट्पादनिकूजितेषु ॥ गृहीतचापोद्यतदंडचंडःप्रचंडचापोऽद्यवनेषुकामः ॥ ५६ ॥ लोकंसुवृष्ट्यापरितोषयित्वानदीस्तटाकानिचपूरयित्वा ॥ निष्पन्नसस्यांवसुधांचकृत्वात्यक्त्वानभस्तोयधराःप्रनष्टाः ॥ ५७ ॥ दर्शयंतिशरन्नद्यःपुलिनानिशनैःशनैः ॥ नवसंगमसव्रीडाजघनानीवयोषितः ॥ ५८ ॥ प्रसन्नसलिलाःसौम्यकुररभिविनादिताः ॥ चक्रवाकगणाकीर्णाविभांतिसलिलाशयाः ॥ ५९ ॥ अन्योन्यबद्धवैराणांजिगीषूणांनृपात्मज ॥ उद्योगसमयःसौम्यपार्थिवानामुपस्थितः ॥ ६० ॥

शालिसमूहः वर्षस्यव्यपनीतंव्यपनयोयस्मिंस्तंकालम् ॥ ५३ ॥ मीनाएवोपसंदर्शितामेखलायासाम् ॥ ५४ ॥ चक्रवाकशैवलकाशाःरोचनापत्ररेखादुकूलस्थानीयाः ॥ ५५ ॥ सप्तम्यंतेवनविशेषणे वनेष्वितिशेषः गृहीतेनचापेनोद्यतेआरब्धेविरहिविषयकेदंडेचंडःप्रचंडः प्रचंडश्चापोयस्यसः इदंहेतुगर्भम् ॥ ५६ ॥ ५७॥ दर्शयंतीतिपद्येसमासोक्तिःस्पष्टवव्यंग्या ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

यात्रायात्राकालइत्यर्थः तथाविधंयात्रोपयोगिनमुद्योगंचतस्यनपश्यामीत्यनुकर्षः ॥ ६१ ॥ श्यामास्तमालाः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ चत्वारइति यद्यपिचतुर्थोमासोविद्यतएवतथापितत्रोद्योगाभावेनतस्यापिगतप्रायत्वाद्गताइत्युक्तिः ॥ ६४ ॥ कासासीतातत्राह चक्रेति याविषमंदंडकारण्याख्यंवनमुद्यानमिवज्ञात्वाचक्रवाकीभर्तारमिवमांपृष्ठतोनुगता ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ कृपाया

इयंसाप्रथमायात्रापार्थिवानांनृपात्मज ॥ नचपश्यामिसुग्रीवमुद्योगंचतथाविधम् ॥ ६१ ॥ असनाःसप्तपर्णाश्चकोविदाराश्चपुष्पिताः ॥ दृश्यंतेबंधुजीवाश्चश्यामाश्चगिरिसानुषु ॥ ६२ ॥ हंससारसचक्राह्वैःकुररैश्चसमंततः ॥ पुलिनान्यवकीर्णानिनदीनांपश्यलक्ष्मण ॥ ६३ ॥ चत्वारोवार्षिकामासागतावर्षशतोपमाः ॥ ममशोकाभितप्तस्यतथासीतामपश्यतः ॥ ६४ ॥ चक्रवाकीवभर्तारंपृष्ठतोनुगतावनम् ॥ विषमंदंडकारण्यमुद्यानमिवचांगना ॥ ६५ ॥ प्रियाविहीनेदुःखार्तेहृतराज्येविवासिते ॥ कृपांनकुरुतेराजासुग्रीवोमयिलक्ष्मण ॥ ६६ ॥ अनाथोहृतराज्योयंरावणेनचधर्षितः ॥ दीनोदूरगृहःकामीमांचैवशरणंगतः ॥ ६७ ॥ इत्येतैःकारणैःसौम्यसुग्रीवस्यदुरात्मनः ॥ अहंवानरराजस्यपरिभूतःपरंतपः ॥ ६८ ॥ सकालंपरिसंख्यायसीतायाःपरिमार्गणे ॥ कृतार्थःसमयंकृत्वादुर्मतिर्नावबुध्यते ॥ ६९ ॥ सकिष्किंधांप्रविश्यत्वंब्रूहिवानरपुंगवम् ॥ मूर्खंग्राम्यसुखेसक्तंसुग्रीवंवचनान्मम ॥ ७० ॥ अर्थिनामुपपन्नानांपूर्वंचाप्युपकारिणाम् ॥ आशांसंश्रुत्ययोहंतिसलोकेपुरुषाधमः ॥ ७१ ॥ शुभंवायदिवापापंयोहिवाक्यमुदीरितम् ॥ सत्येनपरिगृह्णातिसवीरःपुरुषोत्तमः ॥ ७२ ॥ कृतार्थाह्यकृतार्थानांमित्राणांनभवंतिये ॥ तान्मृतानपिक्रव्यादाःकृतघ्नान्नोपभुंजते ॥ ७३ ॥ नूनंकांचनपृष्ठस्यविकृष्टस्यमयारणे ॥ द्रष्टुमिच्छसिचापस्यरूपंविद्युद्गणोपमम् ॥ ७४ ॥ घोरंज्यातलनिर्घोषंक्रुद्धस्यममसंयुगे ॥ निर्घोषमिववज्रस्यपुनःसंश्रोतुमिच्छसि ॥ ७५ ॥

अकरणेहेतुमुन्नयति अनाथइति दूरगृहइतिपाठेदूरवर्तिस्त्रीविषयोग्रहोरावणोभिनिवेशोवायस्येत्यर्थः ॥ ६७ ॥ वानरराजस्यवानरराजेन शे [illegible] परिसंख्यायगणयित्वानबुध्यते समयमितिशेषः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ उपपन्नानांबलवीर्यादियुक्तानाम् आशामभिमतार्थविषयाम् संश्रुत्यप्रतिज्ञाय ॥ ७१ ॥ सत्येनामोघतया ॥ [illegible] तिकार्यायेतिशेषः क्रव्यादाःश्वादयः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ संश्रोतुमिच्छसीत्युत्तरमितिसुग्रीवंब्रूहीतिसंबंधः ॥ ७५ ॥

एवंगतेइत्यस्यविवरणंपराक्रमेपरिज्ञातेइति त्वत्सहायस्यमेपराक्रमेज्ञातेप्यस्यसुग्रीवस्यचिंतावालिवन्मामपिमारयिष्यतीतिचिंताकामंनस्यादित्याश्चर्यमितिभावः ॥ ७६॥ यदर्थंसीतान्वेषणार्थमयमारंभःएतत्सख्यरूपःकृतस्तद्विषयंसमयंकृतार्थोनिष्पन्नस्वप्रयोजनोनाभिजानातिनस्मरति ॥ ७७ ॥ वर्षाःवर्षोत्तरकालंसमयकालंसंकेतविषयंकालंप्रतिज्ञाय व्यतीतान्व्यतीतप्रायान् ॥ ७८ ॥ पानंमद्यपानम् ॥ ७९ ॥ उच्यतामित्युक्तंकिंवक्तव्यमित्यतआह यद्रूपमिति ममरोषस्ययद्रूपमुचितमितिशेषः तद्ब्रूयाइदंवचश्चब्रूयाः ॥ ८० ॥ तद्वचआह नेति समयेतिष्ठसमयंमाहासीरित्यर्थः ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ एवंतेनविहितेकार्येयद्यद्धितमस्माकंतस्यचतत्तद्ब्रूहि त्वराहेतुः कालव्यतिक्रमःजायतेइतिशेषः ॥ ८३ ॥ उपदेशसंक्षेपःकुरुष्वेति प्रेतगतःप्रेतत्वंप्राप्तः यमक्षये

काममेवंगतेप्यस्यपरिज्ञातपराक्रमे ॥ त्वत्सहायस्यमेवीरनचिंतास्यान्नृपात्मज ॥ ७६ ॥ यदर्थमयमारंभःकृतःपरपुरंजय ॥ समयंनाभिजानाति
कृतार्थःप्लवगेश्वरः ॥ ७७ ॥ वर्षाःसमयकालंतुप्रतिज्ञायहरीश्वरः ॥ व्यतीतांश्चतुरोमासान्विहरन्नावबुध्यते ॥ ७८ ॥ सामात्यपरिषत्क्रीडन्पानमेवो
पसेवते ॥ शोकदीनेषुनास्मासुसुग्रीवःकुरुतेदयाम् ॥ ७९ ॥ उच्यतांगच्छसुग्रीवस्त्वयावीरमहाबल ॥ ममरोषस्ययद्रूपंब्रूयाश्चैनमिदंवचः ॥ ८० ॥
नससंकुचितःपंथायेनवालीहतोगतः ॥ समयेतिष्ठसुग्रीवमावालिपथमन्वगाः ॥ ८१ ॥ एकएवरणेवालीशरेणनिहतोमया ॥ त्वांतुसत्यादतिक्रां
तंहनिष्यामिसबांधवम् ॥ ८२ ॥ यदेवंविहितेकार्येयद्धितंपुरुषर्षभ ॥ तत्तद्ब्रूहिनरश्रेष्ठत्वराकालव्यतिक्रमः ॥ ८३ ॥ कुरुष्वसत्यंममवानरेश्वरप्रति
श्रुतंधर्ममवेक्ष्यशाश्वतम् ॥ मावालिनंप्रेतगतोयमक्षयेत्वमद्यपश्येर्ममचोदितःशरैः ॥ ८४ ॥ सपूर्वजंतीव्रविवृद्धकोपंलालप्यमानंप्रसमीक्ष्यदी
नम् ॥ चकारतीव्रांमतिमुग्रतेजाहरीश्वरेमानववंशवर्धनः ॥ ८५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेत्रिंशःसर्गः
॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सकामिनंदीनमदीनसत्त्वंशोकाभिपन्नंसमुदीर्णकामम् ॥ नरेंद्रसूनुर्नरदेवपुत्रंरामानुजःपूर्वजमित्युवाच ॥ १ ॥ नवानरः
स्थास्यतिसाधुवृत्तेनमन्यतेकर्मफलानुषंगान् ॥ नभोक्ष्यतेवानरराज्यलक्ष्मींतथाहिनातिक्रमतेस्यबुद्धिः ॥ २ ॥

यमगृहे मावालिनंपश्येः ममशरैश्चोदितःप्रेरितः प्रेतत्वायेतिशेषः इतिब्रूहीत्यन्वयः ॥ ८४ ॥ मानववंशवर्धनोलक्ष्मणः ॥ ८५ ॥ मजमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेत्रिंशःसर्गः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सलक्ष्मणः ॥ १ ॥ साधुवृत्तेसाधूनांवृत्तेस्थिरस्नेहतालक्षणे कर्मणाजनितान्फलानुषंगानकंटकराज्यभोगसंबंधान्नमन्यते सख्यमूलानितिशेषः अतएववानरराज्यलक्ष्मींनभोक्ष्यते हियस्मात्तस्मात्तथातत्प्रकाराऽस्यबुद्धिःप्रेमपरिपालनेअतिअत्यंतंनक्रमते तथाहिनातिक्रमतइतिपाठःपांक्तः ॥ २ ॥

तद्धेतुमाह मतिक्षयादिति मतिक्षयेहेतुस्तवप्रसादाः अतस्तस्यप्रतिकारबुद्धिःप्रत्युपकारबुद्धिर्नवर्ततइतिशेषः नदेयंदत्तंनानुपालनीयमित्यर्थः॥३॥ नधारयेधारयितुंनशक्नोमि वालिपुत्रोंगदः
विचयमन्वेषणम् सुग्रीवंहत्वातस्मैराज्यसमर्पणादितिभावः ॥ ४ ॥ निवेदितार्थंविज्ञापितसुग्रीववधप्रवृत्तिम् स्ववीक्षितंसुष्ठुअवीक्षितंसमयोचितम् ॥ ५ ॥ त्वद्विधःधर्मज्ञः पापंमित्रवधाध्यव
सायरूपम् आर्येणसम्यग्विवेकेन ॥ ६ ॥ इदंमित्रघातरूपंवस्तुनमाद्यंननिश्चेयम् साधुवृत्तंसाधुत्वंतेनतांपूर्वकृतांप्रीतिंअनुवर्तस्व सुग्रीवेइतिशेषः पूर्व[illegible]त्तंसंगतंचसख्यंच[illegible]शेषः ॥७॥ का

मतिक्षयाद्ग्राम्यसुखेषुसक्तस्तवप्रसादात्प्रतिकारबुद्धिः ॥ हतोग्रजंपश्यतुवीरवालिनंनराज्यमेवंविगुणस्यदेयम् ॥ ३ ॥ नधारयेकोपमुदीर्णवेगंनि
हन्मिसुग्रीवमसत्यमद्य ॥ हरिप्रवीरैःसहवालिपुत्रोनरेंद्रपुत्र्याविचयंकरोतु ॥ ४ ॥ तमात्तबाणासनमुत्पतंतंनिवेदितार्थंरणचंडकोपम् ॥ उवाच
रामःप[illegible]हंतास्ववीक्षितंसानुनयंचवाक्यम् ॥ ५ ॥ नहिवैत्वद्विधोलोकेपापमेवंसमाचरेत् ॥ कोपमार्येणयोहंतिसवीरःपुरुषोत्तमः ॥ ६ ॥ नेदम
त्रत्वया[illegible]साधुवृत्तेनलक्ष्मण ॥ तांप्रीतिमनुवर्तस्वपूर्ववृत्तंचसंगतम् ॥ ७ ॥ सामोपहितयावाचारूक्षाणिपरिवर्जयन् ॥ वक्तुमर्हसिसुग्रीवंव्य
तीतंका[illegible]पर्यये ॥ ८ ॥ सोग्रजेनानुशिष्टार्थोयथावत्पुरुषर्षभः ॥ प्रविवेशपुरींवीरोलक्ष्मणःपरवीरहा ॥ ९ ॥ ततःशुभमतिःप्राज्ञोभ्रातुःप्रियहितेर
तः ॥ लक्ष्मणःप्रतिसंरब्धोजगामभवनंकपेः ॥ १० ॥ शक्रबाणासनप्रख्यंधनुःकालांतकोपमम् ॥ प्रगृह्यगिरिशृंगाभंमंदरःसानुमानिव ॥ ११ ॥ य
थोक्तकारीवचनमुत्तरंचैवसोत्तरम् ॥ बृहस्पतिसमोबुद्ध्यामत्वारामानुजस्तदा ॥ १२ ॥ कामक्रोधसमुत्थेनभ्रातुःक्रोधाग्निनावृतः ॥ प्रभंजनइवा
प्रीतःप्रययौलक्ष्मणस्ततः ॥ १३ ॥ सालतालाश्वकर्णांश्चतरसापातयन्बलात् ॥ पर्यस्यन्गिरिकूटानिद्रुमानन्यांश्चवेगितः ॥ १४ ॥ शिलाश्चशकली
कुर्वन्पद्भ्यांगजइवाशुगः ॥ दूरमेकपदंत्यक्त्वाययौकार्यवशाद्द्रुतम् ॥ १५ ॥

लपर्ययेकालातिक्रमेव्यतीतंअतिक्रममेव कालोतिक्रांतइत्येववक्तुमर्हसिनापरंकिंचिदित्यर्थः ॥ ८ ॥ अग्रजेनरामेण ॥ ९ ॥ भवनंप्रतिजगाम संरब्धःनाटितकालातिक्रमजकोपः ॥ १० ॥
कालांतकोपमंकालादिवद्भयंकरम् सानुमान्मंदरइवजगामेत्यन्वयः ॥ ११ ॥ यथोक्तकारी रामस्येतिशेषः वचनंसुग्रीवंप्रतिस्वेनवक्तव्यम उत्तरंतदुपरिसुग्रीवेणवक्तव्यम् सोत्तरंतदुपरिस्ववक्त
व्योत्तरसहितम् मत्वाआलोच्य ॥ १२ ॥ भ्रातूरामस्ययःकामोमनोरथस्तज्जन्योयःक्रोधस्तद्विघातजन्यःक्रोधस्तत्समुत्थेनतज्जन्येनक्रोधाग्निनावृतः अतएवाप्रीतःप्रभंजनोवायुरिववेगेनप्रययौ
॥ १३ ॥ तरसाउरुवेगेनपर्यस्यन्क्षिपन् वेगितःसंजातवेगः ॥ १४ ॥ एकपदंएकैकपदम् दूरंयथाभवतितथात्यक्त्वाकार्यवशात्द्रुतंययौ ॥ १५ ॥

वलाकीर्णांवानरसेनाव्याप्ताम् गिरिसंकटेभूधरमध्येवर्तमानाम् ॥१६॥१७॥ क्रुद्धलक्ष्मणदर्शनेनभीत्याशैलशृंगादिग्रहोवानराणाम् ॥१८॥ द्विगुणंक्रुद्धःमांदृष्ट्वेमेप्रणामंत्यक्त्वाप्रहरणंगृह्णंतीतिकोपद्वैगुण्यम॥१९॥२०॥२१॥२२॥ ततःसचिवसंदिष्टाःसुग्रीवंबोधयित्वातदनुमत्यालक्ष्मणोऽस्माभिर्यावत्प्रवेश्यतेतावद्दृढाल्लक्ष्मणप्रवेशंनिरुंधानास्तिष्ठतइत्येवंसचिवैर्हनूमदादिभिःसंदिष्टा

तामपश्यद्बलाकीर्णांहरिराजमहापुरीम् ॥ दुर्गामिक्ष्वाकुशार्दूलःकिष्किंधांगिरिसंकटे ॥ १६ ॥ रोषात्प्रस्फुरमाणोष्ठःसुग्रीवंप्रतिलक्ष्मणः ॥ ददर्श
वानरान्भीमान्किष्किंधायांबहिश्चरान् ॥ १७ ॥ तंदृष्ट्वावानराःसर्वेलक्ष्मणंपुरुषर्षभम् ॥ शैलशृंगाणिशतशःप्रवृद्धांश्चमहीरुहान् ॥ जगृहुःकुंजर
प्रख्यावानराःपर्वतांतरे ॥ १८ ॥ तान्गृहीतप्रहरणान्सर्वान्दृष्ट्वातुलक्ष्मणः ॥ बभूवद्विगुणंक्रुद्धोबह्विंधनइवानलः ॥ १९ ॥ तंतेभयपरीतांगाःक्षुब्धंदृ
ष्ट्वाप्लवंगमाः ॥ कालमृत्युयुगांताभंशतशोविद्रुतादिशः ॥ २० ॥ ततःसुग्रीवभवनंप्रविश्यहरिपुंगवाः ॥ क्रोधमागमनंचैवलक्ष्मणस्यन्यवेदयन्
॥ २१ ॥ तारयासहितःकामीसक्तःकपिवृषस्तदा ॥ नतेषांकपिसिंहानांशुश्राववचनंतदा ॥ २२ ॥ ततःसचिवसंदिष्टाहरयोरोमहर्षणाः ॥ गिरिकुंजर
मेघाभानगरान्निर्ययुस्तदा ॥ २३ ॥ नखदंष्ट्रायुधाःसर्वेवीराविकृतदर्शनाः ॥ सर्वेशार्दूलदंष्ट्राश्चसर्वेविवृतदर्शनाः ॥ २४ ॥ दशनागबलाःकेचित्के
चिद्दशगुणोत्तराः ॥ केचिन्नागसहस्रस्यबभूवुस्तुल्यवर्चसः ॥ २५ ॥ ततस्तैःकपिभिर्व्याप्तांद्रुमहस्तैर्महाबलैः ॥ अपश्यल्लक्ष्मणःक्रुद्धःकिष्किंधांतांदु
रासदाम् ॥ २६ ॥ ततस्तेहरयःसर्वेप्राकारपरिखांतरात् ॥ निष्क्रम्योदग्रसत्त्वास्तुतस्थुराविष्कृतंतदा ॥ २७ ॥ सुग्रीवस्यप्रमादंचपूर्वजस्यार्थमात्मवा
न् ॥ दृष्ट्वाक्रोधवशंवीरःपुनरेवजगामसः ॥ २८ ॥ सदीर्घोष्णमहोच्छ्वासःकोपसंरक्तलोचनः ॥ बभूवनरशार्दूलःसधूमइवपावकः ॥ २९ ॥ वाणश
ल्यस्फुरज्जिह्वःसायकासनभोगवान् ॥ स्वतेजोविषसंभूतःपंचास्यइवपन्नगः ॥ ३० ॥

हरयोनगरान्निर्ययुः ॥ २३ ॥ विकृतदर्शनाभीमदर्शनाः विवृतदर्शनाःप्रकटदर्शनाः ॥२४॥ दशगुणोत्तराःशतनागबलाइत्यर्थः नागसहस्रस्यतुल्यवर्चसःनागसहस्रतेजस्तुल्यतेजसः ॥ २५ ॥ दुरासदामपश्यदित्यन्वयः ॥ २६ ॥ प्राकाराद्बहिर्वर्तिनीपरिखातदंतरात्तदवधेरपिबहिर्निष्क्रम्यआविष्कृतंप्रकटितंयथातथातस्थुः ॥२७॥ प्रमादंचचाद्वानरप्रतिरोधंच पूर्वजस्यरामस्यार्थंच दृष्ट्वाविचार्य ॥ २८ ॥ दीर्घउष्णोमहानुच्छ्वासोयस्य ॥२९॥ वाणस्यशल्यमेवस्फुरंतीजिह्वायस्यसः सायकासनंधनुरेवभोगोयस्य स्वतेजोरूपविषेणसंभूतोव्याप्तः ॥ ३० ॥

विषादमगमत् एतावत्पर्यंतंरामकार्यंनचिंतितमितिविषादः ॥ ३१ ॥ इत्युतएवंप्रकारेणेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ तंप्रकारंदर्शयति एषइति ॥ ३३ ॥ इदमुक्तंममवाक्यंतस्मैइतिउक्तप्रकारेणउक्तासवान
रःसुग्रीवःसाधुसाधुकारीयथाभवतितथाक्रियतां अनंतरंतस्यास्मासुयदिरुचिर्भवतितदातस्यवाक्यंश्रुत्वाशीघ्रमागच्छ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ लक्ष्मणस्येतिश्लोकेनसंक्षिप्योक्तस्यार्थस्यविस्तरोऽथे
ति संभ्रांतभावःसंभ्रांतचित्तः परदीनवक्त्रःपरमतिशयेनदीनंवक्त्रंयस्यसः परिदीनेतिपाठांतरं निर्गत्यलक्ष्मणसन्निहितदेशात्परावृत्येत्यर्थः पूर्वनृपतेस्ततोरुमायाः इदमुपलक्षणंतारायाश्चरणावि

तंदीप्तमिवकालाग्निंनागेंद्रमिवकोपितम् ॥ समासाद्यांगदस्त्रासाद्विषादमगमत्परम् ॥ ३१ ॥ सोंगदंरोषताम्राक्षःसंदिदेशमहायशाः ॥ सुग्रीवःक
थ्यतांवत्सममागमनमित्युत ॥ ३२ ॥ एषरामानुजःप्राप्तस्त्वत्सकाशमरिंदम ॥ भ्रातुर्व्यसनसंतप्तोद्वारितिष्ठतिलक्ष्मणः ॥ ३३ ॥ तस्यवाक्यंयदिरुचिः
क्रियतांसाधुवानरः ॥ इत्युक्त्वाशीघ्रमागच्छवत्सवाक्यमरिंदम ॥ ३४ ॥ लक्ष्मणस्यवचःश्रुत्वाशोकाविष्टोंगदोब्रवीत् ॥ पितुःसमीपमागम्यसौमि
त्रिरयमागतः ॥ ३५ ॥ अथांगदस्तस्यसुतीव्रवाचासंभ्रांतभावःपरदीनवक्त्रः ॥ निर्गत्यपूर्वंनृपतेस्तरस्वीततोरुमायाश्चरणाववंदे ॥ ३६ ॥ संगृह्यपा
दौपितुरुग्रतेजाजग्राहमातुःपुनरेवपादौ ॥ पादौरुमायाश्चनिपीडयित्वानिवेदयामासततस्तदर्थम् ॥ ३७ ॥ सनिद्राक्लांतसंवीतोवानरोनविबुद्धवा
न् ॥ बभूवमदमत्तश्चमदनेनचमोहितः ॥ ३८ ॥ ततःकिलकिलांचक्रुर्लक्ष्मणंप्रेक्ष्यवानराः ॥ प्रसादयंतस्तंक्रुद्धंभयमोहितचेतसः ॥ ३९ ॥ तेमहौघ
निभंदृष्ट्वावज्राशनिसमस्वनम् ॥ सिंहनादंसमंचक्रुर्लक्ष्मणस्यसमीपतः ॥ ४० ॥ तेनशब्देनमहताप्रत्यबुध्यतवानरः ॥ मदविक्ललताम्राक्षोव्याकु
लःस्रग्विभूषणः ॥ ४१ ॥ अथांगदवचःश्रुत्वातेनैवचसमागतौ ॥ मंत्रिणौवानरेंद्रस्यसंमतोदारदर्शनौ ॥ ४२ ॥ यक्षश्चैवप्रभावश्चमंत्रिणावर्थधर्म
योः ॥ वक्तुमुच्चावचंप्राप्तंलक्ष्मणंतौशशंसतुः ॥ ४३ ॥

त्यन्वयः ॥ ३६ ॥ तदेवविस्तारयति संगृह्येति मातुस्तारायाः ॥ ३७ ॥ निद्रयाक्लांतःसंवीतोव्याप्तश्चेत्यर्थः नविबुद्धवान् तन्नतितद्वचनंचेत्यर्थः यतोमदनेनमोहितोमदमत्तश्चबभूवासीत् ॥ ३८ ॥
ततःअंगदस्यसुग्रीवसमीपगमनानंतरं वानराणांभयक्रोधादिजःशब्दसमूहःकिलकिला तंलक्ष्मणम् ॥ ३९ ॥ तेलक्ष्मणंदृष्ट्वामहौघनिभंतच्छब्दसदृशशब्दंवज्रादिसदृशशब्दंचसमंसहसिंह
नादंचक्रुः सुग्रीवोद्बोधनायेतिशेषः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अथेति वानरशब्देनप्रबुद्धस्यवानरेंद्रस्यसुग्रीवस्यसमीपमंगदवचःश्रुत्वातेनांगदेनैवसहमंत्रिणौवानरेंद्रस्यसमीपमागतौ संमतौचतावुदार
दर्शनौचसंमतोदारदर्शनौ ॥ ४२ ॥ कौतौतत्राह यक्षइत्यादि अर्थधर्मयोर्विषयेउच्चावचंस्वराज्ञेवक्तुंप्राप्तंलक्ष्मणंशशंसतुः ॥ ४३ ॥

सार्थनिष्ठितैःअर्थनिश्चयसहितैर्वचनैःप्रसादयित्वाशशंसतुरित्यन्वयः ॥ ४४ ॥ राज्यार्हौत्रिलोकीराज्यार्हौ राज्यदायिनौ तवेतिशेषः मनुष्यभावंप्राप्तावित्यनेनवस्तुतोनमनुष्यावितिसूचितं
॥ ४५ ॥ यस्यभीताःयस्माद्भीताः ॥ ४६ ॥ वाक्यंरामवाक्यंसारथिर्यस्य व्यवसायःकर्तव्यार्थनिश्चयःसरथोयस्य ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ धर्मात्मावदतीतिशेषः सत्यप्रतिश्रवःसत्य
प्रतिज्ञः॥५१॥ कणमानः ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किधाकांडेएकत्रिंशःसर्गः॥ ३१ ॥ ॥छ ॥ ॥अंगदस्येति ॥ १ ॥ गुरुलाघवंगुरुत्वलघु

प्रसादयित्वासुग्रीवंवचनैःसार्थनिश्चितैः ॥ आसीनंपर्युपासीनौयथाशक्रंमरुत्पतिम् ॥ ४४ ॥ सत्यसंधौमहाभागौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ मनुष्य
भावंसंप्राप्तौराज्यार्हौराज्यदायिनौ ॥ ४५ ॥ तयोरेकोधनुष्पाणिर्द्वारितिष्ठतिलक्ष्मणः ॥ यस्यभीताःप्रवेपंतोनादान्मुंचंतिवानराः ॥ ४६ ॥ सएषराघव
भ्रातालक्ष्मणोवाक्यसारथिः ॥ व्यवसायरथःप्राप्तस्तस्यरामस्यशासनात् ॥ ४७ ॥ अयंचतनयोराजंस्तारायादयितोंगदः ॥ लक्ष्मणेनसकाशंतेप्रे
षितस्त्वरयानघ ॥ ४८ ॥ सोयंरोषपरीताक्षोद्वारितिष्ठतिवीर्यवान् ॥ वानरान्वानरपतेचक्षुषानिर्दहन्निव ॥ ४९ ॥ तस्यमूर्ध्नाप्रणामंत्वंसपुत्रःसहबां
धवः ॥ गच्छशीघ्रंमहाराजरोषोह्यद्योपशाम्यताम् ॥ ५० ॥ यथाहिरामोधर्मात्मातत्कुरुष्वसमाहितः ॥ राजंस्तिष्ठस्वसमयेभवसत्यप्रतिश्रवः ॥ ५१ ॥
इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा०आदिकाव्येकिष्किंधाकांडेएकत्रिंशःसर्गः ॥ ३१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अंगदस्यवचःश्रुत्वासुग्रीवःसचिवैःसह ॥ लक्ष्मणं
कुपितंश्रुत्वामुमोचासनमात्मवान् ॥ १ ॥ सचतानब्रवीद्वाक्यंनिश्चित्यगुरुलाघवम् ॥ मंत्रज्ञान्मंत्रकुशलोमंत्रेषुपरिनिष्ठितः ॥ २ ॥ नमेदुर्व्याहृतंकिं
चिन्नापिमेदुरनुष्ठितम् ॥ लक्ष्मणोराघवभ्राताक्रुद्धःकिमितिचिंतये ॥ ३ ॥ असुहृद्भिर्ममामित्रैर्नित्यमंतरदर्शिभिः ॥ ममदोषानसंभूतान्श्रावितो
राघवानुजः ॥ ४ ॥ अत्रतावद्यथाबुद्धिःसर्वैरेवयथाविधि ॥ भावस्यनिश्चयस्तावद्विज्ञेयोनिपुणंशनैः ॥ ५ ॥ नखल्वस्तिममत्रासोलक्ष्मणान्नापिरा
घवात् ॥ मित्रंत्वस्थानकुपितंजनयत्येवसंभ्रमम् ॥ ६ ॥

त्वेइत्यर्थः ॥२॥ दुर्व्याहृतंअनुचितवचनमुक्तं दुरनुष्ठितंअनुचितंकृत्यं कृतमितिशेषः ॥ ३ ॥ कोपकारणमुन्नयति असुहृद्भिरिति असुहृदःशत्रवः अमित्राःअपकारिणः अंतरंछिद्रं असंभूता
न्अनुत्पन्नान् श्रावितोनूनमितिशेषः ॥४॥ अत्रलक्ष्मणकोपविषये तावत्प्रथमतः यथातत्त्वात्मिकाबुद्धिर्ज्ञानंयस्मिन्निश्चयेसभावस्यकोपस्यनिश्चयस्तात्विककोपनिमित्तस्यनिश्चयोविज्ञेयः
कर्त्तव्यः॥५॥त्रासोमदपराधमूलइतिशेषः कुतस्तर्हित्रासोऽतआह मित्रमिति अस्थानेऽकांडेवास्तवापराधाभावेपिरिपुकृतमिथ्योपजापेनकुपितंसंजातकोपंमित्रंसंभ्रमंभयंजनयत्येव ॥ ६ ॥

रिपुजोपजापपरिहारेणसख्यपालनंदुष्करमित्याह सर्वथेति अल्पेपिउपजापेइतिशेषः ॥ ७॥ अतोनिमित्तंअस्मान्निमित्तात् अथस्वदोषशंकानिवृत्तयेकृतज्ञतांमंत्रिभ्योदर्शयति रामेण
त्विति ॥ ८ ॥ अथमुख्यमंत्रीहनूमान्कोपनिमित्तंनिश्चित्याह सुग्रीवेणेति तर्कोयुक्तिः ॥ ९ ॥ अथनिश्चयंविवक्षुःस्वस्यगुणग्राहित्वरूपंमंत्रिलक्षणंप्रकटयति सर्वथेति ॥ १० ॥ उपकारमे
वाह राघवेणेति भयंवालिपराक्रमजंवालिनश्छलेनवधकृतंलोकापवादजंवा ॥ ११ ॥ प्रणयात्क्रुद्धःनतुत्वद्रिपूपजापतइत्यर्थः ॥१२ ॥ प्रणयकोपस्यापिनिमित्ताभासंदर्शयति त्वमिति का

सर्वथासुकरंमित्रंदुष्करंप्रतिपालनम्॥ अनित्यत्वात्तुचित्तानांप्रीतिरल्पेपिभिद्यते॥ ७॥अतोनिमित्तंत्रस्तोहंरामेणतुमहात्मना॥ यन्ममोपकृतंश
क्यंप्रतिकर्तुंनतन्मया॥८॥ सुग्रीवेणैवमुक्तेतुहनूमान्हरिपुंगवः॥ उवाचस्वेनतर्केणमध्येवानरमंत्रिणाम् ॥ ९ ॥ सर्वथानैतदाश्चर्यंयत्त्वंहरिगणेश्व
र॥ नविस्मरस्यविस्रब्धमुपकारंकृतंशुभम्॥ १० ॥राघवेणतुवीरेणभयमुत्सृज्यदूरतः॥ त्वत्प्रियार्थंहतोवालीशक्रतुल्यपराक्रमः ॥ ११ ॥सर्वथा
प्रणयात्क्रुद्धोराघवोनात्रसंशयः॥भ्रातरंसंप्रहितवाँल्लक्ष्मणंलक्ष्मिवर्धनम्॥ १२॥ त्वंप्रमत्तोनजानीषेकालंकालविदांवर॥फुल्लसप्तच्छदश्यामाप्र
वृत्तातुशरच्छुभा॥१३॥ निर्मलग्रहनक्षत्राद्यौःप्रनष्टबलाहका॥ प्रसन्नाश्चदिशःसर्वाःसरितश्चसरांसिच ॥ १४ ॥ प्राप्तमुद्योगकालंतुनावैषिहरिपुं
गव ॥ त्वंप्रमत्तइतिव्यक्तंलक्ष्मणोयमिहागतः ॥ १५॥ आर्तस्यहृतदारस्यपरुषंपुरुषांतरात्॥ वचनंमर्षणीयंतेराघवस्यमहात्मनः ॥ १६ ॥ कृताप
राधस्यहितेनान्यत्पश्याम्यहंक्षमम्॥ अंतरेणांजलिंबद्ध्वालक्ष्मणस्यप्रसादनात् ॥ १७ ॥ नियुक्तैर्मंत्रिभिर्वाच्योऽवश्यंपार्थिवोहितम्॥ इतएवभ
यंत्यक्त्वाब्रवीम्यवधृतंवचः॥ १८॥ अभिक्रुद्धःसमर्थोहिचापमुद्यम्यराघवः॥ सदेवासुरगंधर्वंवशेस्थापयितुंजगत्॥१९॥ नसक्षमःकोपयितुंयःप्र
साद्यःपुनर्भवेत्॥पूर्वोपकारंस्मरताकृतज्ञेनविशेषतः॥ २०॥ तस्यमूर्ध्नाप्रणम्यत्वंसपुत्रःससुहृज्जनः॥ राजंस्तिष्ठस्वसमयेभर्तुर्भार्येवतद्वशे॥ २१॥

लंप्रतिज्ञातंसीतान्वेषणकालं प्रवृत्ताप्रकर्षेणवृत्तागतप्रायेतियावत् ॥ १३ ॥ १४ ॥ व्यक्तंज्ञात्वेतिशेषः ॥ १५॥ पुरुषांतरात्लक्ष्मणात्श्रुतंपरुषंवचनंतेत्वयामर्षणीयं तत्संभावनमालक्ष्यायमु
पदेशः ॥ १६ ॥ १७ ॥ नियुक्तैर्हितोपदेशेइतिशेषः भयंत्यक्त्वाब्रवीमिराजानमपि कार्यवशात्परस्मैअंजलिकुर्विंतिवचोऽवधृतंनिश्चितंवदामि ॥ १८ ॥ १९॥ यःपुनःप्रसाद्योभवेत्सकोपयि
तुंनक्षमोनयुक्तः ॥ २० ॥ २१ ॥

अपोहितुंउपेक्षितुम् सराघवस्यसलक्ष्मणस्यास्यरामस्यमानुषंमनुष्यैर्मतिक्रांतंबलंतेमनोज्ञास्यतिजानात्येव वालिवधादिनेतिभावः ॥ २२ ॥ खरमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरा
मायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिंष्किधाकांडेद्वात्रिंशःसर्गः ॥ ३२ ॥ ॥ अथएवंहनुमद्वचनानंतरं प्रतिसमादिष्टःअंगदात्प्रतिसंदेशंप्राप्तः ॥ १ ॥ स्थिताहरयःप्रांजलयोबभूवुरित्यन्व

नरामरामानुजशासनंत्वयाकपींद्रयुक्तंमनसाप्यपोहितुम्॥ मनोहितेज्ञास्यतिमानुषंबलंसराघवस्यास्यसुरेंद्रवर्चसः ॥ २२॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०
वा०आ०किष्किंधाकांडेद्वात्रिंशःसर्गः ॥ ३२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथप्रतिसमादिष्टोलक्ष्मणःपरवीरहा॥ प्रविवेशगुहांरम्यांकिष्किंधांरामशास
नात्॥ १ ॥ द्वारस्थाहरयस्तत्रमहाकायामहाबलाः॥ बभूवुर्लक्ष्मणंदृष्ट्वासर्वेप्रांजलयःस्थिताः ॥ २ ॥ निःश्वसंतंतुतंदृष्ट्वाक्रुद्धंदशरथात्मजम्॥ बभू
वुर्हरयस्त्रस्तानचैनंपर्यवारयन्॥ ३॥ सतांरत्नमयींदिव्यांश्रीमान्पुष्पितकाननाम्॥ रम्यांरत्नसमाकीर्णांददर्शमहतींगुहाम्॥ ४ ॥ हर्म्यप्रासादसं
बाधांनानारत्नोपशोभिताम्॥ सर्वकामफलैर्वृक्षैःपुष्पितैरुपशोभिताम्॥ ५॥ देवगंधर्वपुत्रैश्चवानरैःकामरूपिभिः॥ दिव्यमाल्यांबरधरैःशोभितां
प्रियदर्शनैः॥ ६॥ चंदनागुरुपद्मानांगंधैःसुरभिगंधिताम्॥ मैरेयाणांमधूनांचसंमोदितमहापथाम्॥ ७॥ विंध्यमेरुगिरिप्रख्यैःप्रासादैर्नैकभूमि
भिः॥ ददर्शगिरिनद्यश्चविमलास्तत्रराघवः॥ ८॥ अंगदस्यगृहंरम्यंमैंदस्यद्विविदस्यच॥ गवयस्यगवाक्षस्यगजस्यशरभस्यच ॥ ९॥ विद्युन्माले
श्चसंपातेःसूर्याक्षस्यहनूमतः॥ वीरबाहोःसुबाहोश्चनलस्यचमहात्मनः ॥ १०॥ कुमुदस्यसुषेणस्यतारजांबवतोस्तथा॥ दधिवक्त्रस्यनीलस्यसुपा
टलसुनेत्रयोः॥ ११॥ एतेषांकपिमुख्यानांराजमार्गेमहात्मनाम्॥ ददर्शगृहमुख्यानिमहासाराणिलक्ष्मणः॥ १२॥ पांडुराभ्रप्रकाशानिगंधमाल्य
युतानिच॥ प्रभूतधनधान्यानिस्त्रीरत्नैःशोभितानिच॥ १३॥ पांडुरेणतुशैलेनपरिक्षिप्तंदुरासदम्॥ वानरेंद्रगृहंरम्यंमहेंद्रसदनोपमम्॥ १४॥

यः ॥ २ ॥ पर्यवारयन्भयेनलक्ष्मणंपरिवार्यगंतुंनाशक्नुवन्नित्यर्थः ॥ ३ ॥ पुष्पितानिकानननानियस्यांसातां रत्नसमाकीर्णांअनेकोत्तमवस्त्वाक्रांतां ॥ ४ ॥ तस्यैवप्रपंचः हर्म्येति सर्वकामफ
लैःसर्वदापेक्षितफलयुक्तैः ॥ ५ ॥ ६ ॥ पद्मंपद्मकाख्यंगंधद्रव्यं सुरभिगंधितांसुगंधिनां मधूनांचसंघैरितिशेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ पांडुरेणशैलेनपरिक्षिप्तंस्फटि
कशिलामयवप्रेणवेष्टितम् ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ महेंद्रदत्तैर्वृक्षैःकल्पवृक्षैः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ सप्तकक्ष्याइत्यस्यातिक्रम्येतिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ तंत्रीगीतेनवीणावाद्यघोषेणसहितंमधुरस्वनंमुरजादेःशुश्राव ॥ २१ ॥ २२ ॥
अभिजनसंपन्नाआभिजात्ययुक्ताः वरमाल्यकृतव्यग्राःवरमाल्यानामुत्तमस्रजांकृतंकरणंतत्रव्यग्राः ॥ २३ ॥ अव्यग्रान्परिचर्यात्व[illegible]रहितान् अनुद[illegible]परिच्छदान्प्रशस्तालंकाररहितान्

शुक्लैःप्रासादशिखरैःकैलासशिखरोपमैः॥ सर्वकामफलैर्वृक्षैःपुष्पितैरुपशोभितम्॥ १५ ॥ महेंद्रदत्तैःश्रीमद्भिर्नीलजीमूतसन्निभैः॥ दिव्यपुष्पफ
लैर्वृक्षैःशीतच्छायैर्मनोरमैः ॥ १६॥ हरिभिःसंवृतद्वारंबलिभिःशस्त्रपाणिभिः॥ दिव्यमाल्यावृतंशुभ्रंतप्तकांचनतोरणम् ॥ १७ ॥ सुग्रीवस्यगृहंर
म्यंप्रविवेशमहाबलः॥ अवार्यमाणःसौमित्रिर्महाभ्रमिवभास्करः ॥ १८ ॥ ससप्तकक्ष्याधर्मात्मायानासनसमावृताः ॥ददर्शसुमहद्गुप्तंददर्शांतः
पुरंमहत्॥ १९ ॥हैमराजतपर्यंकैर्बहुभिश्चवरासनैः॥ महार्हास्तरणोपेतैस्तत्रतत्रसमावृतम्॥ २०॥ प्रविशन्नेवसततंशुश्रावमधुरस्वनम्॥ तंत्री
गीतसमाकीर्णसमतालपदाक्षरम्॥ २१ ॥ बह्वीश्चविविधाकारारूपयौवनगर्विताः॥ स्त्रियःसुग्रीवभवनेददर्शसमहाबलः॥ २२॥ दृष्ट्वाभिजनसं
पन्नास्तत्रमाल्यकृतस्रजः॥ वरमाल्यकृतव्यग्राभूषणोत्तमभूषिताः ॥ २३ ॥नातृप्तान्नातिचव्यग्रान्नानुदात्तपरिच्छदान् ॥ सुग्रीवानुचरांश्चापिल
क्षयामासलक्ष्मणः॥ २४॥ कूजितंनूपुराणांचकांचीनांनिःस्वनंतथा॥ सनिशम्यततःश्रीमान्सौमित्रिर्लज्जितोभवत् ॥ २५ ॥रोषवेगप्रकुपितःश्रु
त्वाचाभरणस्वनम्॥ चकारज्यास्वनंवीरोदिशःशब्देनपूरयन्॥ २६ ॥चारित्रेणमहाबाहुरपकृष्टःसलक्ष्मणः॥ तस्थावेकांतमाश्रित्यरामकोपसम
न्वितः॥ २७॥ तेनचापस्वनेनाथसुग्रीवःप्लवगाधिपः॥ विज्ञायागमनंत्रस्तःसचचालवरासनात् ॥ २८ ॥ अंगदेनयथामत्स्यंपुरस्तात्प्रतिवेदितम् ॥
सुव्यक्तमेषसंप्राप्तःसौमित्रिर्भ्रातृवत्सलः॥ २९ ॥ अंगदेनसमाख्यातोज्यास्वनेनचवानरः॥बुबुधेलक्ष्मणंप्राप्तंमुखंचास्योपशुष्यत॥ ३०॥

॥ २४॥ लज्जितोभवत् अयोध्यातोप्यधिकसौभाग्यदर्शनाल्लज्जा परस्त्रीदर्शनकृतालज्जेत्यन्ये ॥२५॥ रोषवेगेनप्रकुपितः इदानीमपिकामभोगंत्यजतीतिकोपवृद्धिः रोषवेगप्रचलितइतिपाठां
तरम् अर्थस्तुल्यः आभरणस्वनंश्रुत्वास्त्रीणांततोनिवृत्तयेज्यास्वनंचकार ॥ २६ ॥ तदेवाह चारित्रेणेति चारित्रेणस्त्रीगोष्ठ्यांप्रवेष्टुंनोचितमित्याचारपर्यालोचनयाअपकृष्टोनिवर्तितांतःपुरप्रवे
शःसन्नेकांतमाश्रित्यरामकोपसमन्वितःरामकार्याप्रवृत्तिदर्शनजकोपेनसमन्वितस्तस्थौ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ समाख्यातःबोधितलक्ष्मणागमनः उपशुष्यतउपाशुष्यत ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ सरोषइवसरोषएव ॥ ३२ ॥ रोषस्थानंरोषकारणम् ममापराधमित्यर्थः ॥३३ ॥ अस्माभिःकृतंयत्किंचिदित्यन्वयः ॥ ३४ ॥ निर्निमित्तकोपासंभवान्निमित्तंचानिर्णीयस्वस्यसमी
पगमनमनुचितमितिपक्षांतरंगृह्णाति अथवेति स्वयमेवमांविहायेत्यर्थः ॥३५॥ विशुद्धात्मागतक्रोधचित्तः ॥ ३६ ॥ उपक्रांतंउपक्रांतक्षमापनम् ॥ ३७ ॥ प्रस्खलंतीमदालसतयापदेपदेस्ख
लंती मदविह्वलाक्षीभोगार्थंकृतमधुपानमदेनालसचकितनेत्रा प्रलंबेकांचीगुणहेमसूत्रेयस्याः कांचीगुणोरशना नमितांगयष्टिः स्तनभारेणेतिशेषः ॥३८॥ हरीशपत्नींसुग्रीवपत्नींताराम्॥३९॥

ततस्तारांहरिश्रेष्ठःसुग्रीवःप्रियदर्शनाम् ॥ उवाचहितमव्यग्रस्त्राससंभ्रांतमानसः ॥ ३१ ॥ किंनुरुट्कारणंसुभ्रुप्रकृत्यामृदुमानसः ॥ सरोषइवसं
प्राप्तोयेनायंराघवानुजः ॥ ३२ ॥ किंपश्यसिकुमारस्यरोषस्थानमनिंदिते ॥ नखल्वकारणेकोपमाहरेन्नरपुंगवः ॥ ३३ ॥ यद्यस्यकृतमस्माभिर्बुध्य
सेकिंचिदप्रियम् ॥ तद्बुद्ध्यासंप्रधार्याशुक्षिप्रमेवाभिधीयताम् ॥३४॥ अथवास्वयमेवैनंद्रष्टुमर्हसिभामिनि॥ वचनैःसांत्वयुक्तैश्चप्रसादयितुमर्हसि
॥ ३५ ॥ त्वद्दर्शनेविशुद्धात्मानस्मकोपंकरिष्यति ॥ नहिस्त्रीषुमहात्मानःक्वचित्कुर्वंतिदारुणम् ॥३६॥ त्वयासांत्वैरुपक्रांतंप्रसन्नेंद्रियमानसम् ॥ ततः
कमलपत्राक्षंद्रक्ष्याम्यहमरिंदमम् ॥ ३७ ॥ साप्रस्खलंतीमदविह्वलाक्षीप्रलंबकांचीगुणहेमसूत्रा ॥ सलक्षणालक्ष्मणसन्निधानंजगामतारानमि
तांगयष्टिः ॥ ३८ ॥ सतांसमीक्ष्यैवहरीशपत्नींतस्थावुदासीनतयामहात्मा ॥ अवाङ्मुखोभून्मनुजेंद्रपुत्रःस्त्रीसन्निकर्षाद्विनिवृत्तकोपः ॥ ३९ ॥ सापा
नयोगाच्चनिवृत्तलज्जादृष्टिप्रसादाच्चनरेंद्रसूनोः ॥ उवाचताराप्रणयप्रगल्भंवाक्यंमहार्थंपरिसांत्वरूपम् ॥ ४० ॥ किंकोपमूलंमनुजेंद्रपुत्रकस्तेनसंति
ष्ठतिवाङ्निदेशे ॥ कःशुष्कवृक्षंवनमापतंतंदवाग्निमासीदतिनिर्विशंकः ॥ ४१ ॥ सतस्यावचनंश्रुत्वासांत्वपूर्वमशंकितः ॥ भूयःप्रणयदृष्टार्थंलक्ष्मणो
वाक्यमब्रवीत् ॥ ४२ ॥ किमयंकामवृत्तस्तेलुप्तधर्मार्थसंग्रहः ॥ भर्ताभर्तृहितेयुक्तेनचैवमवबुध्यसे ॥ ४३ ॥ नचिंतयतिराज्यार्थंसोस्मान्शोकपरा
यणान् ॥ सामान्यपरिषत्तारेकाममेवोपसेवते ॥ ४४ ॥ समासांश्चतुरःकृत्वाप्रमाणंप्लवगेश्वरः ॥ व्यतीतांस्तान्मदोदग्रोविहरन्नावबुध्यते ॥ ४५ ॥

प्रणयप्रगल्भंमैत्रीसमर्थनसमर्थम् परिसांत्वरूपंपरितःसांत्वरूपम् पतिसांत्वेतिपाठःसुगमः ॥ ४० ॥ वाङ्निदेशेअनुशिष्टकार्यानुष्ठाने आपतंतंदग्ध्वातिष्ठंतम् ॥ ४१॥ भूयोधिकंप्रणयप्रकाश
पूर्वंदृष्टोर्थोयस्मिंस्तत् ॥ ४२ ॥ अयंतेभर्तालुप्तधर्मार्थसंग्रहोवर्तते अर्थोत्रमित्ररूपः एनंकिंनबुध्यसे ॥ ४३ ॥ लुप्तधर्मादित्वमेवाह नेति राज्यार्थंराज्यस्थैर्यार्थंसामान्यापरिषद्यस्यतादृशोभू
त्वेतिशेषः ॥ ४४ ॥ विहरंस्त्वयाक्रीडन् ॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥ पानादर्थादिनाशमुपपादयति धर्मेति महान्धर्मलोपःप्रतिज्ञाहानिरूपः कृतेउपकारेऽप्रतिकुर्वतःप्रत्युपकारमकुर्वतः तावत्प्रथमम् ततोगुणवतोमित्रस्यमैत्रीनाशेमहानर्थलोपोभवति ॥ ४७ ॥ अर्थगुणश्रेष्ठंमित्रार्थसाधनलक्षणश्रेष्ठगुणवत्सत्यधर्मपरायणंएतद्गुणद्वयवन्मित्रंहिप्रसिद्धंतद्द्वयंगुणद्वयमपितवभर्त्रापरित्यक्तंनतुधर्मेमै[illegible] पालनरूपेधर्मेव्यवस्थितम् ॥ ४८ ॥ तत्तस्मादेवंसतिप्रस्तुतेकार्येप्रस्तुतकार्यसिद्धिनिमित्तंइतउत्तरंयदस्माभिःकार्यंतत्कार्यंउदाहर्तुमर्हसि ॥ ४९ ॥ धर्मार्थसमाधियुक्तंतत्संबंधयुक्तंअग[illegible]र्थंभ्रष्टप्रयोजनेमनुजेंद्रकार्येतद्विषयेविश्वासयुक्तंयथातथाभूयःपुनरुवाच ॥ ५० ॥ नकोपकालः अर्थस्यानीतत्वादितिभावः प्रमादंअज्ञातभूतमपराधम् ॥ ५१ ॥ तस्यसोढव्यतांसमर्थयति कोपंकथंनामेति अपकृष्टसत्वेहीनेसत्वाव

नहिधर्मार्थसिद्ध्यर्थंपानमेवप्रशस्यते ॥ पानादर्थश्चकामश्चधर्मश्चपरिहीयते ॥ ४६ ॥ धर्मलोपोमहांस्तावत्कृतेह्यप्रतिकुर्वतः ॥ अर्थलोपश्चमित्रस्यनाशेगुणवतोमहान् ॥ ४७ ॥ मित्रंह्यर्थगुणश्रेष्ठंसत्यधर्मपरायणम् ॥ तद्द्वयंतुपरित्यक्तंनतुधर्मेव्यवस्थितम् ॥ ४८ ॥ तदेवंप्रस्तुतेकार्येकार्यमस्माभिरुत्तरम् ॥ तत्कार्यंकार्यतत्त्वज्ञत्वमुदाहर्तुमर्हसि ॥ ४९ ॥ सातस्यधर्मार्थसमाधियुक्तंनिशम्यवाक्यंमधुरस्वभावम् ॥ तारागतार्थेमनुजेंद्रकार्येविश्वासयुक्तंतमुवाचभूयः ॥ ५० ॥ नकोपकालःक्षितिपालपुत्रनचापिकोपःस्वजनेविधेयः ॥ त्वदर्थकामस्यजनस्यतस्यप्रमादमप्यर्हसिवीरसोढुम् ॥ ५१ ॥ कोपंकथंनामगुणप्रकृष्टःकुमारकुर्यादपकृष्टसत्वे ॥ कस्त्वद्विधःकोपवशंहिगच्छेत्सत्वावरुद्धस्तपसःप्रसूतिः ॥ ५२ ॥ जानामिकोपंहरिवीरवंधोर्जानामिकार्यस्यचकालसंगम् ॥ जानामिकार्यंत्वयियत्कृतंनस्तच्चापिजानामियदत्रकार्यम् ॥ ५३ ॥ तच्चापिजानामितथाविषह्यंबलंनरश्रेष्ठशरीरजस्य ॥ जानामियस्मिंश्चजनेऽवबद्धंकामेनसुग्रीवमसक्तमद्य ॥ ५४ ॥ नकामतंत्रेतवबुद्धिरस्तित्वंवैयथामन्युवशंप्रपन्नः ॥ नदेशकालौहियथार्थधर्माववेक्षतेकामरतिर्मनुष्यः ॥ ५५ ॥

रुद्धःसहजसत्वगुणावरुद्धविपरीतव्यापारः सत्वाविरुद्धइतिपाठेसहजगुणाविरुद्धव्यापारः अतएवतपसःप्रसूतिः ॥५२ ॥ जानामिकोपमिति हरिवीरवंधोरामस्यकोपंकोपनिमित्तंकार्यस्यकालसंगंविलंबंचजानामि त्वयियदायत्तंनःकार्यंराज्यदानलक्षणंत्वयाकृतंतदपिजानामि यदत्रविषयेकार्यंप्रतिकर्तव्यरूपंतदपिजानामि ॥ ५३ ॥ तवकोपस्यायुक्तत्वेहेतुमपिजानामीत्याह तच्चापीति शरीरजस्यकामस्यतथाऽविषह्यंबलंतच्चापिजानामि एवंसुग्रीवंयस्मिन्जनेस्त्रीजनेकामेनावबद्धंसंभावयसितंचजानामि तथाद्यान्यप्रकृत्येऽसक्तंअव्यापारंचजानामि ॥ ५४ ॥ नन्वेवंसतिममकोपस्यायुक्तताकथमतआह नेति यथात्वंवैनिश्चयेनमन्युवशंप्रपन्नोदृश्यसेतथाजानामि कामतंत्रेकामस्वभावपरिज्ञानेतवबुद्धिर्नास्ति चिरकालंस्त्रीसंगाभावादितिभावः तमेवकामस्वभावमाह नेति हिप्रसिद्धंयथादेशकालौभोगायोग्यौनजानातितथार्थधर्मावपिनावेक्षते मनुष्यइति मनुष्योपिनजानातिकिमुततिर्यग्जंतुरितिभावः ॥ ५५ ॥

ममसन्निकृष्टंस्वभार्यायाममसमीपेकामवशाद्वर्तमानम् कामाभियोगःकामावेशः क्षमस्वेति परवशप्रवृत्तापराधत्वात्स्वभ्रातृत्वाच्चक्षमैवात्रयोग्यानतुकोपइत्याशयः ॥ ५६ ॥ कामवशत्वं नास्त्यैवेत्याह महर्षयइति कामेकामभोगेअनुकामोभिलाषोयेषांते अतएवस्त्रीषुप्रतिबद्धमोहाः कपिस्तत्रापिराजा॥५७॥भर्तुर्हितमुद्दिश्येतिशेषः ॥ ५८ ॥ चिराज्ञप्तस्त्वदागमनात्पूर्वमेवेतिशेषः ॥ ५९ ॥ कामविधेयस्योद्योगाज्ञापिनविश्वसनीयेत्यतआह आगताइति कोटीःशतेत्यस्यबहुत्वेतात्पर्यम् ॥ ६० ॥ चारित्रंरक्षितंझटित्यंतःपुरागमनेन अच्छलंछलमधर्मःसनेत्यर्थः मित्र

तंकामवृत्तंममसन्निकृष्टंकामाभियोगाच्चविमुक्तलज्जम् ॥ क्षमस्वतावत्परवीरहंतस्त्वद्भ्रातरंवानरवंशनाथम् ॥५६॥ महर्षयोधर्मतपोभिरामाः कामानुकामाःप्रतिबद्धमोहाः ॥ अयंप्रकृत्याचपलःकपिस्तुकथंनसज्जेतसुखेषुराजा ॥ ५७ ॥ इत्येवमुक्त्वावचनंमहार्थंसावानरीलक्ष्मणमप्रमेयम् ॥ पुनःसखेदंमदविह्वलाक्षीभर्तुर्हितंवाक्यमिदंबभाषे ॥ ५८ ॥ उद्योगस्तुचिराज्ञप्तःसुग्रीवेणनरोत्तम ॥ कामस्यापिविधेयेनतवार्थप्रतिसाधने ॥ ५९ ॥ आगताहिमहावीर्याहरयःकामरूपिणः ॥ कोटीःशतसहस्राणिनानानगनिवासिनः ॥ ६० ॥ तदागच्छमहाबाहोचारित्रंरक्षितंत्वया ॥ अच्छलंमित्रभावेनसतांदारावलोकनम् ॥ ६१ ॥ तारयाचाप्यनुज्ञातस्त्वरयावापिचोदितः ॥ प्रविवेशमहाबाहुरभ्यंतरमरिंदमः ॥ ६२ ॥ ततःसुग्रीवमासीनंकांचनेपरमासने ॥ महार्हास्तरणोपेतेददर्शादित्यसन्निभम् ॥ ६३ ॥ दिव्याभरणचित्रांगंदिव्यरूपंयशस्विनम् ॥ दिव्यमाल्यांबरधरंमहेंद्रमिवदुर्जयम् ॥ ६४ ॥ दिव्याभरणमालाभिःप्रमदाभिःसमंततः ॥ संरब्धतररक्ताक्षोबभूवांतकसन्निभः ॥ ६५ ॥ रुमांतुवीरःपरिरभ्यगाढंवरासनस्थोवरहेमवर्णः ॥ ददर्शसौमित्रिमदीनसत्त्वंविशालनेत्रःसविशालनेत्रम् ॥ ६६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०किष्किंधाकांडेत्रयस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३३ ॥

तमप्रतिहतंक्रुद्धंप्रविष्टंपुरुषर्षभम् ॥ सुग्रीवोलक्ष्मणंदृष्ट्वाबभूवव्यथितेंद्रियः ॥ १ ॥ क्रुद्धंनिःश्वसमानंतंप्रदीप्तमिवतेजसा ॥ भ्रातुर्व्यसनसंतप्तंदृष्ट्वादशरथात्मजम् ॥ २ ॥ उत्पपातहरिश्रेष्ठोहित्वासौवर्णमासनम् ॥ महान्महेंद्रस्ययथास्वलंकृतइवध्वजः ॥ ३ ॥

भावेननतुविकारेण ॥ ६१ ॥ त्वरयारामाज्ञाकरणत्वरया ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ प्रमदाभिःसमंददर्शेत्यन्वयः ततःसंरब्धतररक्ताक्षोबभूवेत्यन्वयः ॥ ६५ ॥ परिरभ्यावस्थितएवसन्ददर्शेत्यन्वयः ॥ ६६ ॥ चषमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेत्रयस्त्रिंशःसर्गः ॥३३॥ ॥७॥ ॥ तमिति अप्रतिहतंकेनाप्यप्रतिबद्धम् ॥ १ ॥ २ ॥ महान्महेंद्रध्वजोयथालंकृतः ॥ ३ ॥

अनूत्पेतुःपश्चादुत्थितवत्यः ॥ ४ ॥ संचचारसंमुखमाजगाम अवस्थितोबभूवेत्यस्यलक्ष्मणइतिशेषः कल्पवृक्षोपमयासर्वहितत्वंव्यंग्यम् ॥ ५ ॥ सतारंशशिनमिवस्थितम् ॥ ६ ॥ सत्वाभिज
नाभ्यांसंपन्नः तल्लक्षणानिसानुक्रोशत्वादीनि ॥ ७ ॥ अधर्मेस्थितइत्यन्वयः अधर्ममार्गस्थः नृशंसतरःक्रूरतरः ॥ ८ ॥ प्रकृतोपयुक्तमसत्यदोषमाह शतमिति एकाश्वनिमित्तकेऽनृतेदानादिप्रति
ज्ञाविघातेसतिसोऽनृतवाक्शतंहंतिशताश्वहननदोषभाक् गोविषयानृतेगोसहस्रहननभाक् एवंपुरुषानृतेपुरुषविषयकिंचित्प्रतिज्ञाहानौसपुरुषःप्रथममात्मानंहंति आत्मघातदोषभाक् निजंपु
ण्यलोकंनाशयतिवा तथास्वजनस्यपित्रादेःपुण्यलोकंचनाशयति ॥ ९ ॥ अथकृतघ्नदोषमाह पूर्वमिति कृतार्थोमित्रैरितिशेषः सर्वभूता[illegible]र्वलोकानांवध्यः सर्वलोकबहिष्कार्यइत्यर्थः

उत्पतंतमनूत्पेतूरुमाप्रभृतयःस्त्रियः ॥ सुग्रीवंगगनेपूर्णचंद्रंतारागणाइव ॥ ४ ॥ संरक्तनयनःश्रीमान्संचचारकृतांजलिः ॥ बभूवावस्थितस्तत्रक
ल्पवृक्षोमहानिव ॥ ५ ॥ रुमाद्वितीयंसुग्रीवंनारीमध्यगतंस्थितम् ॥ अब्रवील्लक्ष्मणःक्रुद्धःसतारंशशिनंयथा ॥ ६ ॥ सत्वाभिजनसंपन्नःसानुक्रोशो
जितेंद्रियः ॥ कृतज्ञःसत्यवादीचराजालोकेमहीयते ॥ ७ ॥ यस्तुराजास्थितोऽधर्मेमित्राणामुपकारिणाम् ॥ मिथ्याप्रतिज्ञांकुरुतेकोनृशंसतरस्ततः
॥ ८ ॥ शतमश्वानृतेहंतिसहस्रंतुगवानृते ॥ आत्मानंस्वजनंहंतिपुरुषःपुरुषानृते ॥ ९ ॥ पूर्वंकृतार्थोमित्राणांनतत्प्रतिकरोतियः ॥ कृतघ्नःसर्वभूतानां
सवध्यःप्लवगेश्वर ॥ १० ॥ गीतोयंब्रह्मणाश्लोकःसर्वलोकनमस्कृतः ॥ दृष्ट्वाकृतघ्नंक्रुद्धेनतन्निबोधप्लवंगम ॥ ११ ॥ गोघ्नेचैवसुरापेचचौरेभग्नव्रते
तथा ॥ निष्कृतिर्विहितासद्भिःकृतघ्नेनास्तिनिष्कृतिः ॥ १२ ॥ अनार्यस्त्वंकृतघ्नश्चमिथ्यावादीचवानर ॥ पूर्वंकृतार्थोरामस्यनतत्प्रतिकरोषियत् ॥ १३ ॥
ननुनामकृतार्थेनत्वयारामस्यवानर ॥ सीतायामार्गणेयत्नःकर्तव्यःकृतमिच्छता ॥ १४ ॥ सत्वंग्राम्येषुभोगेषुसक्तोमिथ्याप्रतिश्रवः ॥ नत्वांरामो
विजानीतेसर्पंमंडूकराविणम् ॥ १५ ॥ महाभागेनरामेणपापःकरुणवेदिना ॥ हरीणांप्रापितोराज्यंत्वंदुरात्मामहात्मना ॥ १६ ॥

॥ १० ॥ नायमर्थःस्वकल्पनामात्रकल्पितइत्याह गीतइति ब्रह्मणाहिरण्यगर्भेण अयंश्लोकःपूर्वोक्तः सर्वलोकनमस्कृतःब्रह्मवदेवसर्वस्मर्तृसंमतइत्यर्थः अथरामवचनमाह त्वांकृतघ्नंदृष्ट्वाकु
द्धेनरामेणयदुक्तंतच्छृणु ॥ ११ ॥ कितत्तत्राह गोघ्नेइति ॥ १२ ॥ कुतोहंकृतघ्नस्तत्राह पूर्वमिति ॥ १३ ॥ मिथ्यावादित्वंदर्शयति नन्विति यत्नःप्राक्प्रतिज्ञातः कृतमिच्छताकृतस्यप्रतिकर्तंक
र्तुमिच्छता ॥ १४ ॥ मंडूकराविणंस्वगृहीतमुखस्थमंडूकशब्देनशब्दवंतंसर्पंयथाजनोऽनवलोकनान्मंडूकमेवजानीतेनतुसर्पंतथातवस्वरूपंरामोनाज्ञासीदितिभावः कश्चित्तुमंडूकग्रहणार्थंसर्पोमं
डूकवद्रौतितेनस्वरेणस्वगणइतिविस्रब्धःस्वसमीपमागतोमंडूकस्तेनग्रस्यते एवंवंचकंत्वांनाज्ञासीदित्यर्थइत्याह तत्तुतथालोकाप्रसिद्ध्योपेक्ष्यम् ॥ १५ ॥ पापस्त्वमित्यन्वयः ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ शरान्नूनंनपश्यसि यतोग्राम्यसुखंनिषेवसेतेनचसुखीसन्रामकार्यंमनसापिनावेक्षसे ॥ १९ ॥ धक्रमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीये
आदिकाव्येकिष्किधाकांडेचतुस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ १ ॥ तवेति तवसुहृदोवक्रान्मुखादित्यर्थः ॥२॥ नार्हतीत्यत्रहेतुर्नैवेत्यादि अनृतकथोऽनृतवाक् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५॥

कृतंचेन्नातिजानीषेराघवस्यमहात्मनः॥ सद्यस्त्वंनिशितैर्बाणैर्हतोद्रक्ष्यसिवालिनम् ॥ १७॥ नससंकुचितःपंथायेनवालीहतोगतः॥ समयेतिष्ठसु
ग्रीवमावालिपथमन्वगाः॥ १८॥ ननूनमिक्ष्वाकुवरस्यकार्मुकाच्छरांश्चतान्पश्यसिवज्रसन्निभान्॥ ततःसुखंनामनिषेवसेसुखीनरामकार्यंमन
साप्यवेक्षसे॥ १९॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०किष्किंधाकांडेचतुस्त्रिंशःसर्गः॥ ३४ ॥ ॥ ७॥ ॥ तथाब्रुवाणंसौमित्रिंप्रदीप्तमिवतेज
सा॥ अब्रवील्लक्ष्मणंताराताराधिपनिभानना॥ १ ॥ नैवंलक्ष्मणवक्तव्योनायंपरुषमर्हति ॥ हरीणामीश्वरःश्रोतुंतववक्राद्विशेषतः॥ २॥ नैवाकृतज्ञः
सुग्रीवोनशठोनापिदारुणः॥ नैवानृतकथोवीरनजिह्मश्चकपीश्वरः॥ ३ ॥ उपकारंकृतंवीरोनाप्ययंविस्मृतःकपिः॥ रामेणवीरसुग्रीवोयदन्यैर्दुष्क
रंरणे॥ ४॥ रामप्रसादात्कीर्तिंचकपिराज्यंचशाश्वतम्॥ प्राप्तवानिहसुग्रीवोरुमांमांचपरंतप॥ ५॥ सुदुःखशयितःपूर्वंप्राप्येदंसुखमुत्तमम् ॥ प्रा
प्तकालंनजानीतेविश्वामित्रोयथामुनिः॥ ६ ॥ घृताच्यांकिलसंसक्तोदशवर्षाणिलक्ष्मण॥ अहोमन्यतधर्मात्माविश्वामित्रोमहामुनिः॥ ७ ॥ सहि
प्राप्तंनजानीतेकालंकालविदांवरः॥ विश्वामित्रोमहातेजाःकिंपुनर्यःपृथग्जनः॥ ८॥ देहधर्मंगतस्यास्यपरिश्रांतस्यलक्ष्मण ॥ अवितृप्तस्यकामेषु
रामःक्षंतुमिहार्हति॥ ९॥ नचरोषवशंतातगंतुमर्हसिलक्ष्मण ॥ निश्चयार्थमविज्ञायसहसाप्राकृतोयथा ॥ १० ॥ सत्त्वयुक्ताहिपुरुषास्त्वद्विधाःपुरु
षर्षभ॥ अविमृश्यनरोषस्यसहसायांतिवश्यताम्॥ ११॥ प्रसादयेत्वांधर्मज्ञसुग्रीवार्थंसमाहिता॥ महान्रोषसमुत्पन्नःसंरंभस्त्यज्यतामयम्॥ १२॥
रुमांमांचांगदंराज्यंधनधान्यपशूनिच॥ रामप्रियार्थंसुग्रीवस्त्यजेदितिमतिर्मम ॥ १३ ॥

यदिनकृतघ्नःकथंतर्हिकालात्ययानभिज्ञस्तत्राह सुदुःखेति सुतरामनुभूतदुःखः प्राप्तकालंअवश्यंकर्तव्यम् ॥ ६ ॥ घृताच्यामिति अहःदिनं यद्यपिपूर्वंवालकांडेमेनकासंबंधउक्तस्तथाप्येतद्व
चनाद्घृताचीसंबंधोपितस्यज्ञेयइत्याहुः॥ ७ ॥ ८ ॥ देहधर्माःआहारनिद्रामैथुनानि पशुधर्मेतिपाठेप्ययमेवार्थः ॥ ९ ॥ निश्चयार्थंकर्तव्यार्थनिश्चयम् ॥ १० ॥ ११ ॥ रोषेणसमुत्पन्नः
संरंभःक्षोभः ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ कथमयंरावणंहनिष्यतीत्यत्रतत्साहायकसाध्यत्वात्तद्वधस्येत्याह शतेति एषासंख्याविवक्षितैव दशकोटिःसमुद्रःशतकोटिर्मध्यंमध्यानांसहस्रंतथाषष्टिसहस्राधिकत्रिलक्षाणितदुप
रिषट्त्रिंशत्सहस्राणितदुपरितावंतिशतानीत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ तावतांवधेपरमशूरस्यापिसहायापेक्षास्तीत्याह तेइति यस्मात्असहायेनरामेणतेहंतुमशक्यायस्माद्रावणश्चक्रूरकर्माक्रूरपरा
क्रमस्तस्माद्विशेषतःसुग्रीवेणसहायेनप्रयोजनमस्ति तत्समप्रतिसेनाघटनस्यसुग्रीवाधीनत्वात्सर्वेषांमनुष्यावध्यत्वाच्चेतिभावः यत्तुतीर्थः सुग्रीवेणसहायेनतेराक्षसाहंतुमशक्यारावणश्चहंतुमश
क्यइत्यन्वयंकृत्वावालीकिलोक्तवान्रावणवधायसुग्रीवंत्वथाप्रार्थयतेरामस्तस्यासावशक्यइतिकथांचकल्पयति तदपार्थकं रामस्यसहायापेक्षासमर्थनस्यैवप्रस्तुतत्वात् ॥ १७ ॥ नन्वेषार

समानेष्यतिसुग्रीवःसीतयासहराघवम् ॥ शशांकमिवरोहिण्याहत्वातंराक्षसाधमम ॥ १४ ॥ शतकोटिसहस्राणिलंकायांकिलरक्षसाम् ॥ आयु
तानिचषट्त्रिंशत्सहस्राणिशतानिच ॥ १५ ॥ अहत्वातांश्चदुर्धर्षान्राक्षसान्कामरूपिणः ॥ अशक्यंरावणंहंतुंयेनसामैथिलीहृता ॥ १६ ॥ तेनश
क्यारणेहंतुमसहायेनलक्ष्मण ॥ रावणःक्रूरकर्माचसुग्रीवेणविशेषतः ॥ १७ ॥ एवमाख्यातवान्वालीसत्यभिज्ञोहरीश्वरः ॥ आगमस्तुनमेव्यक्तःश्र
वात्तस्यब्रवीम्यहम् ॥ १८ ॥ त्वत्सहायनिमित्तंहिप्रेषिताहरिपुंगवाः ॥ आनेतुंवानरान्युद्धेसुबहून्हरिपुंगवान् ॥ १९ ॥ तांश्चप्रतीक्षमाणोयंविक्रांता
न्सुमहाबलान् ॥ राघवस्यार्थसिद्ध्यर्थंननिर्यातिहरीश्वरः ॥ २० ॥ कृतासुसंस्थासौमित्रेसुग्रीवेणपुरायथा ॥ अद्यतैर्वानरैःसर्वैरागंतव्यंमहाबलैः
॥ २१ ॥ ऋक्षकोटिसहस्राणिगोलांगूलशतानिच ॥ अद्यत्वामुपयास्यंतिजहिकोपमरिंदम ॥ कोट्योनेकास्तुकाकुत्स्थकपीनांदीप्ततेजसाम् ॥ २२ ॥
तवहिमुखमिदंनिरीक्ष्यकोपात्क्षतजसमेनयनेनिरीक्षमाणाः ॥ हरिवरवनितानयांतिशांतिंप्रथमभयस्यहिशंकिताःस्मसर्वाः ॥ २३ ॥ ॥ इत्यार्षे
श्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेपंचत्रिंशःसर्गः ॥ ३५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

क्षःसंख्यात्वयाकथंज्ञातातत्राह एवमिति आगमस्तुनमेव्यक्तःरावणस्यैवंबलप्राप्तिप्रकारस्तुनमयाज्ञातःसंख्यामात्रंप्रसंगात्पूर्वंश्रुतं तस्यश्रवात्तन्मुखतोवाक्यश्रवणात् ॥ १८ ॥ ननुसहायसं
पत्तिप्रवृत्तेरस्मिन्नदर्शनात्कोपोनस्तत्राह त्वदिति ॥ १९ ॥ राघवार्थंतान्प्रतीक्षमाणस्तिष्ठतिअतएवेदानींननिर्याति ॥ २० ॥ तेतर्हिकदाआगमिष्यंतितत्राह कृतेति सुसंस्थाशोभनाआगमन
कालमर्यादापुरापूर्वंदूतप्रेषणसमयेयथाकृतातथातैःसर्वैरद्यागंतव्यम् ॥ २१ ॥ रक्षःसेनापेक्षयास्वसेनाधिक्यमाह ऋक्षेति शतकोटिर्मध्यंतद्दशगुणात्मिकासहस्रकोटिस्तत्संख्याऋक्षाःगोलांगूला
नांशतानिचशतकोटिः अन्येकपयोऽनेकाःकोट्यः असंख्याइत्यर्थः ॥ २२ ॥ प्रथमभयस्यतत्सदृशभयस्यवालिवधवत्सुग्रीववधभयस्य षष्ठ्यार्षी ॥ २३ ॥ गरमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामा
भिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेपंचत्रिंशःसर्गः ॥ ३५ ॥ ॥ छ ॥

इतीति ॥ १ ॥ तस्मिंस्तारानुनयवाक्ये ॥ २ ॥ माल्यंमालांबहुगुणंबहुविधकाममदकरं अतएवतच्छेदफलंविमदश्चासीदिति ॥ ३ ॥ लक्ष्मणंसंप्रहर्षयन्नित्यन्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ शक्तःसमर्थः
तस्यदेवावतारस्य स्वेनकर्मणाधनुर्भंगवालिवधादिनाख्यातस्य तादृशंतज्जनितोपकारसदृशम् ॥ ६ ॥ सहायमात्रेणउपलक्षितं स्वयमेवार्थनिर्वाहकोहंतुपरिकरमात्रमित्यर्थः ॥ ७ ॥ सहाय

इत्युक्तस्तारयावाक्यंप्रश्रितंधर्मसंहितम् ॥ मृदुस्वभावःसौमित्रिःप्रतिजग्राहतद्वचः ॥ १ ॥ तस्मिन्प्रतिगृहीतेतुवाक्येहरिगणेश्वरः ॥ लक्ष्मणात्सुमह
त्त्रासंवस्त्रंक्लिन्नमिवात्यजत् ॥ २ ॥ ततःकंठगतंमाल्यंचित्रंबहुगुणंमहत् ॥ चिच्छेदविमदश्चासीत्सुग्रीवोवानरेश्वरः ॥ ३ ॥ सलक्ष्मणंभीमबलंसर्व
वानरसत्तमः ॥ अब्रवीत्प्रश्रितंवाक्यंसुग्रीवःसंप्रहर्षयन् ॥ ४ ॥ प्रनष्टाश्रीश्चकीर्तिश्चकपिराज्यंचशाश्वतम् ॥ रामप्रसादात्सौमित्रेपुनश्चाप्तमिदंम
या ॥ ५ ॥ कःशक्तस्तस्यदेवस्यख्यातस्यस्वेनकर्मणा ॥ तादृशंप्रतिकुर्वीतअंशेनापिनृपात्मज ॥ ६ ॥ सीतांप्राप्स्यतिधर्मात्मावधिष्यतिचरावणम् ॥ स
हायमात्रेणमयाराघवःस्वेनतेजसा ॥ ७ ॥ सहायकृत्यंकिंतस्ययेनसप्तमहाद्रुमाः ॥ गिरिश्चवसुधाचैवबाणेनैकेनदारिताः ॥ ८ ॥ धनुर्विस्फारयाण
स्ययस्यशब्देनलक्ष्मण ॥ सशैलाकंपिताभूमिःसहायैःकिंनुतस्यवै ॥ ९ ॥ अनुयात्रांनरेंद्रस्यकरिष्येहंनरर्षभ ॥ गच्छतोरावणंहंतुंवैरिणंसपुरःसरम्
॥ १० ॥ यदिकिंचिदतिक्रांतंविश्वासात्प्रणयेनवा ॥ प्रेष्यस्यक्षमितव्यंमेनकश्चिन्नापराध्यति ॥ ११ ॥ इतितस्यब्रुवाणस्यसुग्रीवस्यमहात्मनः ॥ अभ
वल्लक्ष्मणःप्रीतःप्रेम्णाचेदमुवाचह ॥ १२ ॥ सर्वथाहिममभ्रातासनाथोवानरेश्वर ॥ त्वयानाथेनसुग्रीवप्रश्रितेनविशेषतः ॥ १३ ॥ यस्तेप्रभावःसुग्री
वयच्चतेशौचमीदृशम् ॥ अर्हस्त्वंकपिराज्यस्यश्रियंभोक्तुमनुत्तमाम् ॥ १४ ॥ सहायेनतुसुग्रीवत्वयारामःप्रतापवान् ॥ वधिष्यतिरणेशत्रूनचिरा
न्नात्रसंशयः ॥ १५ ॥ धर्मज्ञस्यकृतज्ञस्यसंग्रामेष्वनिवर्तिनः ॥ उपपन्नंचयुक्तंचसुग्रीवतवभाषितम् ॥ १६ ॥

कृत्यंसहायसाध्यंकृत्यं चेनपातालानितत्स्थदैत्याश्च ॥ ८ ॥ ९ ॥ अनुयात्रांपश्चाद्गमनंसपुरःसरंयुद्धायेपुरःसरैःसहितंरावणम् ॥ १० ॥ विश्वासादयंनक्रूरोऽमित्रइतिविश्वासात्प्रणयेनवा
यदिकिंचिदतिक्रांतंअपराद्धंतदुक्तहेतुभ्यांप्रेष्यस्यदासस्यक्षमितव्यंक्षंतव्यं यस्माद्योदासोनापराध्यतितादृशदासासंभवः स्वामिचित्तानुवर्तनस्यसर्वथासंभवात् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ शौ
चमिंद्रियनिग्रहः ॥ १४ ॥ १५ ॥ उपपन्नंयोग्यं युक्तंयुक्तियुक्तम् ॥ १६ ॥

दोषज्ञोविद्वान्कोरामसुग्रीवाभ्यामन्योभवद्वाक्यसदृशंवाक्यंवक्तुमर्हति ॥ १७ ॥ १८ ॥ वयस्यंरामम् ॥ १९ ॥ स्वोक्तवाक्यानांरामोक्तत्वशंकाव्यावृत्तयेस्वोक्तित्वमेवबोधयन्स्वापराधंक्षमापयति यच्चेति रामभाषितंसीतावियोगजविलापरूपम् ॥ २० ॥ नरमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणति[illegible]वाल्मीकीयेआदिकाव्येकि० षट्त्रिंशःसर्गः ॥ ३६ ॥ ॥ ७ ॥ अथसुग्रीवेणापरिमितदूतप्रेषणमनेककोटिनिजसेनासंमेलनं एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ पर्वतेषुउक्तातिरिक्तेषु तथापश्चिमस्यांतुयेदि[illegible] पश्चिमस्यामित्यार्षम् ॥ ३ ॥ आदित्यभवनेगिरौयेस्थिताः

दोषज्ञःप्रतिसामर्थ्येकोन्योभाषितुमर्हति ॥ वर्जयित्वाममज्येष्ठंत्वांचवानरसत्तम ॥ १७ ॥ सदृशश्चासिरामेणविक्रमेणबलेनच ॥ सहायोदैवतैर्दत्तश्चिरायहरिपुंगव ॥ १८ ॥ किंतुशीघ्रमितोवीरनिष्क्रमत्वंमयासह ॥ सांत्वयस्ववयस्यंचभार्याहरणदुःखितम् ॥ १९ ॥ यच्चशोकाभिभूतस्यदृष्ट्वा रामस्यभाषितम् ॥ मयात्वंपरुषाण्युक्तस्तत्क्षमस्वसखेमम ॥ २० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०कि०कां०षट्त्रिंशःसर्गः ॥ ३६ ॥ ॥ ७ ॥

एवमुक्तस्तुसुग्रीवोलक्ष्मणेनमहात्मना ॥ हनूमंतंस्थितंपार्श्वेवचनंचेदमब्रवीत् ॥ १ ॥ महेंद्रहिमवद्विंध्यकैलासशिखरेषुच ॥ मंदरेपांडुशिखरेपंचशैलेषुयेस्थिताः ॥ २ ॥ तरुणादित्यवर्णेषुभ्राजमानेषुनित्यशः ॥ पर्वतेषुसमुद्रांतेपश्चिमस्यांतुयेदिशि ॥ ३ ॥ आदित्यभवनेचैवगिरौसंध्याभ्रसन्निभे ॥ पद्माचलवनंभीमाःसंश्रिताहरिपुंगवाः ॥ ४ ॥ अंजनांबुदसंकाशाःकुंजरेंद्रमहौजसः ॥ अंजनेपर्वतेचैवयेवसंतिप्लवंगमाः ॥ ५ ॥ महाशैलगुहावासावानराःकनकप्रभाः ॥ मेरुपार्श्वगताश्चैवयेचधूम्रगिरिंश्रिताः ॥ ६ ॥ तरुणादित्यवर्णाश्चपर्वतेयेमहारुणे ॥ पिबंतोमधुमैरेयंभीमवेगाःप्लवंगमाः ॥ ७ ॥ वनेषुचसुरम्येषुसुगंधिषुमहत्सुच ॥ तापसाश्रमरम्येषुवनांतेषुसमंततः ॥ ८ ॥ तांस्तांस्त्वमानयक्षिप्रंपृथिव्यांसर्ववानरान् ॥ सामदानादिभिःकल्यैर्वानरैर्वेगवत्तरैः ॥ ९ ॥ प्रेषिताःप्रथमंयेचमयाज्ञातामहाजवाः ॥ त्वरणार्थंतुभूयस्त्वंसंप्रेषयहरीश्वरान् ॥ १० ॥

उदयाचलास्ताचलयोरित्यर्थः पद्माचलोगिरिविशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ महाशैलस्तदाख्यपर्वतः ॥ ६ ॥ ७ ॥ तापसाश्रमरम्येषुरम्यतापसाश्रमेषु यद्वा तैरम्येष्वितिवनविशेषणम् ॥ ८ ॥ क्षिप्रमानयेत्युक्तेमयैवगंतव्यमित्याशंक्याह सामदानादिभिःकल्यैर्वानरैर्वेगवत्तरैरित्यादिनादुष्टेदंडः कल्यैरुपायैः आनयेत्यस्यचानाययेत्यर्थइतिकतकः ॥ ९ ॥ ननुप्रेषिताएवपूर्वंदूताइत्यत्राह प्रेषिताइति प्रथमंपूर्वंयेमहाजवादूताःप्रेषितास्तेमयाज्ञाताएवतथापितेषांत्वरणार्थमपरान्हरीश्वरान्प्रेषय ॥ १० ॥

कामेषुतद्भोगेषुप्रसक्तायेचदीर्घसूत्राविलंबितव्यापाराः आनयस्वआनायय ॥ ११ ॥ येदूताः ॥ १२ ॥ प्रेषणीयदूतसंख्यामाह शतानीति एतेनदूतानंत्यमुक्तम् ॥ १३ ॥ तदेवस्पष्टयति

येप्रसक्ताश्चकामेषुदीर्घसूत्राश्चवानराः॥ इहानयस्वतान्शीघ्रंसर्वानेवकपीश्वरान् ॥ ११ ॥ अहोभिर्दशभिर्येचनागच्छंतिममाज्ञया॥ हंतव्यास्तेदु
रात्मानोराजशासनदूषकाः ॥ १२ ॥ शतान्यथसहस्राणिकोट्यश्चममशासनात् ॥ प्रयांतुकपिसिंहानांनिदेशेममयेस्थिताः ॥ १३ ॥ मेघपर्वतसं
काशाश्छादयंतइवांबरम्॥ घोररूपाःकपिश्रेष्ठायांतुमच्छासनादितः॥ १४ ॥ तेगतिज्ञागतिंगत्वापृथिव्यांसर्ववानराः ॥ आनयंतुहरीन्सर्वांस्त्वरि
ताःशासनान्मम ॥ १५ ॥ तस्यवानरराजस्यश्रुत्वावायुसुतोवचः॥ दिक्षुसर्वासुविक्रांतान्प्रेषयामासवानरान् ॥ १६ ॥ तेपदंविष्णुविक्रांतंपतत्रि
ज्योतिरध्वगाः॥ प्रयाताःप्रहिताराज्ञाहरयस्तुक्षणेनवै ॥ १७॥ तेसमुद्रेषुगिरिषुवनेषुचसरस्सुच ॥ वानरावानरान्सर्वान्रामहेतोरचोदयन् ॥ १८ ॥
मृत्युकालोपमस्याज्ञांराजराजस्यवानराः ॥ सुग्रीवस्याययुःश्रुत्वासुग्रीवभयशंकिताः ॥ १९ ॥ ततस्तेंजनसंकाशागिरेस्तस्मान्महाबलाः॥ तिस्रः
कोट्यःप्लवंगानांनिर्ययुर्यत्रराघवः ॥ २० ॥ अस्तंगच्छतियत्रार्कस्तस्मिन्गिरिवरेरताः ॥ संतप्तहेमवर्णाभास्तस्मात्कोट्योदशच्युताः ॥ २१ ॥ कैला
सशिखरेभ्यश्चसिंहकेसरवर्चसाम् ॥ ततःकोटिसहस्राणिवानराणांसमागमन् ॥ २२ ॥ फलमूलेनजीवंतोहिमवंतमुपाश्रिताः ॥ तेषांकोटिसहस्रा
णांसहस्रंसमवर्तत ॥ २३ ॥ अंगारकसमानानांभीमानांभीमकर्मणाम् ॥ विंध्याद्वानरकोटीनांसहस्राण्यपतन्द्रुतम् ॥ २४ ॥ क्षीरोदवेलानिलया
स्तमालवनवासिनः ॥ नारिकेलासनाश्चैवतेषांसंख्यानविद्यते ॥ २५ ॥ वनेभ्योगह्वरेभ्यश्चसरिद्भ्यश्चमहाबलाः॥ आगच्छद्वानरीसेनापिबंतीवदि
वाकरम् ॥ २६ ॥

छादयंतइवांबरमिति ॥ १४ ॥ गतिंगत्वावेगवत्तरांगतिंगत्वा ॥ १५ ॥ १६ ॥ विष्णुविक्रांतंपदमाकाशम् पतत्रिज्योतिरध्वगाःपक्षिणांनक्षत्राणांचमार्गगाः ॥ १७ ॥ १८ ॥ मृत्युकालोपमस्य
निग्रहविषयेइतिशेषः ॥ १९ ॥ तस्माद्गिरेरंजनगिरेः ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ असंख्यंबलमित्याह तेषांसंख्यानविद्यतइति ॥ २५ ॥ २६ ॥

येचत्वरयितुंयाताःहनुमत्प्रेषिताःमहाद्रुमंअतिप्रसिद्धभगवद्धामभूतंमाहेश्वरयज्ञवाटस्थंददृशुः पूर्वंनीलप्रेषितान्दूतांश्चददृशुरितिशेषः अतस्तेषांततएवपरावृत्तिः ॥ २७ ॥ माहेश्वरोयज्ञः
महेश्वरदेवत्योदिव्योऽश्वमेधइतिकतकः सर्वदेवानांमनस्तोषोयत्रसः ॥ २८ ॥ अन्ननिस्यंदाद्धोमद्रव्याज्यादिस्रवणाज्जातानि ॥ २९ ॥ ३० ॥ औषधानिसंजीवन्यादीनि ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

येतुत्वरयितुंयातावानराःसर्ववानरान् ॥ तेवीराहिमवच्छैलेददृशुस्तंमहाद्रुमम् ॥ २७ ॥ तस्मिन्गिरिवरेपुण्येयज्ञोमाहेश्वरःपुरा ॥ सर्वदेवमनस्तो
षोत्रभूवसुमनोरमः ॥ २८ ॥ अन्ननिस्यंदजातानिमूलानिचफलानिच ॥ अमृतस्वादुकल्पानिददृशुस्तत्रवानराः ॥ २९ ॥ तदन्नसंभवंदिव्यंफल
मूलंमनोहरम् ॥ यःकश्चित्सकृदश्नातिमासंभवतितर्पितः ॥ ३० ॥ तानिमूलानिदिव्यानिफलानिचफलाशनाः ॥ औषधानिचदिव्यानिजगृहुर्हरि
पुंगवाः ॥ ३१ ॥ तस्माच्चयज्ञायतनात्पुष्पाणिसुरभीणिच ॥ आनिन्युर्वानरागत्वासुग्रीवप्रियकारणात् ॥ ३२ ॥ तेतुसर्वेहरिवराःपृथिव्यांसर्ववान
रान् ॥ संचोदयित्वात्वरितंयूथानांजग्मुरग्रतः ॥ ३३ ॥ तेतुतेनमुहूर्तेनकपयःशीघ्रचारिणः ॥ किष्किंधांत्वरयाप्राप्ताःसुग्रीवोयत्रवानरः ॥ ३४ ॥ तेगृ
हीत्वौषधीःसर्वाःफलमूलंचवानराः ॥ तंप्रतिग्राहयामासुर्वचनंचेदमब्रुवन् ॥ ३५ ॥ सर्वेपरिसृताःशैलाःसरितश्चवनानिच ॥ पृथिव्यांवानराःसर्वे
शासनादुपयांतिते ॥ ३६ ॥ एवंश्रुत्वाततोहृष्टःसुग्रीवःप्लवगाधिपः ॥ प्रतिजग्राहचप्रीतस्तेषांसर्वमुपायनम् ॥ ३७ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०
कि०कां०सप्तत्रिंशःसर्गः ॥ ३७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ प्रतिगृह्यचतत्सर्वमुपायनमुपाहृतम् ॥ वानरान्सांत्वयित्वाचसर्वानेवव्यसर्जयत् ॥ १ ॥ विसर्ज
यित्वासहरीन्सहस्रान्कृतकर्मणः ॥ मेनेकृतार्थमात्मानंराघवंचमहाबलम् ॥ २ ॥ सलक्ष्मणोभीमबलंसर्ववानरसत्तमम् ॥ अब्रवीत्प्रश्रितंवाक्यंसु
ग्रीवंसंप्रहर्षयन् ॥ ३ ॥ किष्किंधायाविनिष्क्रामयदितेसौम्यरोचते ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वालक्ष्मणस्यसुभाषितम् ॥ ४ ॥ सुग्रीवःपरमप्रीतोवाक्यमेत
दुवाचह ॥ एवंभवतुगच्छामस्थेयंत्वच्छासनेमया ॥ ५ ॥

तेतुसर्वेदूतरूपाःयूथानामग्रतःस्वप्रेरितबलानामागमनात्पूर्वमित्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ तेहनुमत्प्रेष्यसहितानीलप्रेषितादूताः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ थलमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्री
रामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किधाकांडेसप्तत्रिंशःसर्गः ॥ ३७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ प्रतिगृह्येति ॥ १ ॥ राघवंचकृतार्थमित्यनुषंगः ॥ २ ॥ ३ ॥ विनिष्क्रामइतिप्रार्थ
नेलोट् ॥ ४ ॥ स्थेयं तन्नहातव्यमित्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ एहिएतेत्यर्थः ॥ ७ ॥ स्त्रीदर्शनक्षमाःस्त्रीसमूहेपिराजदर्शनक्षमाअत्यामाइतियावत् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ हरिभिर्वाहकैः सलक्ष्मणइत्यनेनैकवाहनारोहणात्सख्यातिशयःसूचि
तः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ वानराश्चतथाअभवन्कृतांजलिपुटाअभवन्नित्यर्थः आह्लादकत्वात्तटाकोपमा तदुपमेयंवानराणांमहत्सैन्यम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

तमेवमुक्त्वासुग्रीवोलक्ष्मणंशुभलक्षणम् ॥ विसर्जयामासतदातारायाश्चैवयोषितः ॥ ६ ॥ एहीत्युच्चैर्हरिवरान्सुग्रीवःसमुदाहरत् ॥ तस्यतद्वचनं
श्रुत्वाहरयःशीघ्रमाययुः ॥ ७ ॥ बद्धांजलिपुटाःसर्वेयेस्युःस्त्रीदर्शनक्षमाः ॥ तानुवाचततःप्राप्तान्राजार्कसदृशप्रभः ॥ ८ ॥ उपस्थापयतक्षिप्रंशिबि
कांममवानराः ॥ श्रुत्वातुवचनंतस्यहरयःशीघ्रविक्रमाः ॥ ९ ॥ समुपस्थापयामासुःशिबिकांप्रियदर्शनाम् ॥ तामुपस्थापितांदृष्ट्वाशिबिकांवान
राधिपः ॥ १० ॥ लक्ष्मणारुह्यतांशीघ्रमितिसौमित्रिमब्रवीत् ॥ इत्युक्त्वाकांचनंयानंसुग्रीवःसूर्यसन्निभम् ॥ ११ ॥ बहुभिर्हरिभिर्युक्तमारुरोहस
लक्ष्मणः ॥ पांडुरेणातपत्रेणध्रियमाणेनमूर्धनि ॥ १२ ॥ शुक्लैश्चवालव्यजनैर्धूयमानैःसमंततः ॥ शंखभेरीनिनादैश्चवंदिभिश्चाभिनंदितः ॥ १३ ॥
निर्ययौप्राप्यसुग्रीवोराज्यश्रियमनुत्तमाम् ॥ सवानरशतैस्तीक्ष्णैर्बहुभिःशस्त्रपाणिभिः ॥ १४ ॥ परिकीर्णोययौतत्रयत्ररामोव्यवस्थितः ॥ सतंदे
शमनुप्राप्यश्रेष्ठंरामनिषेवितम् ॥ १५ ॥ अवातरन्महातेजाःशिबिकायाःसलक्ष्मणः ॥ आसाद्यचततोरामंकृतांजलिपुटोभवत् ॥ १६ ॥ कृतांज
लौस्थितेतस्मिन्वानराश्चाभवंस्तथा ॥ तटाकमिवतंदृष्ट्वारामःकुड्मलपंकजम् ॥ १७ ॥ वानराणांमहत्सैन्यंसुग्रीवेप्रीतिमानभूत् ॥ पादयोःपतितं
मूर्धातमुत्थाप्यहरीश्वरम् ॥ १८ ॥ प्रेम्णाचबहुमानाच्चराघवःपरिषस्वजे ॥ परिष्वज्यचधर्मात्मानिषीदेतिततोब्रवीत् ॥ १९ ॥ निषण्णंतंततोदृष्ट्वा
क्षितौरामोब्रवीत्ततः ॥ धर्ममर्थंचकामंचकालेयस्तुनिषेवते ॥ २० ॥ विभज्यसततंवीरसराजाहरिसत्तम ॥ हित्वाधर्मंतथार्थंचकामंयस्तुनिषेवते
॥ २१ ॥ सवृक्षाग्रेयथासुप्तःपतितःप्रतिबुध्यते ॥ अमित्राणांवधेयुक्तोमित्राणांसंग्रहेरतः ॥ २२ ॥ त्रिवर्गफलभोक्ताचराजाधर्मेणयुज्यते ॥ उद्यो
गसमयस्त्वेषप्राप्तःशत्रुनिषूदन ॥ २३ ॥ संचिंत्यतांहिपिंगेशहरिभिःसहमंत्रिभिः ॥ एवमुक्तस्तुसुग्रीवोरामंवचनमब्रवीत् ॥ २४ ॥

॥ २१ ॥ वृक्षाग्रेसुप्तःपतितःसन्यथाप्रतिबुध्यतेतथाकामपरोराज्यभ्रष्टःसन्प्रतिबुध्यतइत्यर्थः ॥ २२ ॥ त्रिवर्गोधर्मार्थकामलक्षणस्तस्यतत्फलस्यंचयथाकालंभोक्ता ॥ २३ ॥ संचिंत्यतांसी
तान्वेषणादिप्रतिज्ञापरिपूर्त्युपायश्चिंत्यतामित्यर्थः ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ हेदेवतवप्रसादात्तवभ्रातुःप्रसादाच्चेत्यर्थः पुरुषाणांमध्येसएवदूषकोधर्मनाशकइत्यर्थः ॥ २६ ॥ आदायआहूय ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ शतैरित्यादौकेचिदित्यध्याहारः परिवृताइत्यर्थकमावृताइतिचसर्वत्रयोज्यं शतसहस्रंलक्षं लक्षशतंकोटिः दशसहस्रमयुतं कोटिलक्षंशंकुः ॥ ३० ॥ शंकुसहस्रमर्बुदं अर्बुदाद्दशगुणंमध्यं तस्माद्दशगुणोंत्यः ततोविंशतिगुणःसमुद्रः ततस्त्रिंशद्गुणःपरार्धस्तेनासंख्यत्वमुक्तम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ येआनयिष्यंतितेत्वामभिगमिष्यंतीत्यन्वयः ॥ ३३ ॥ प्रबुद्धनीलोत्पलतुल्यदर्शनःविकसितनीलोत्पलसदृशनेत्रः ॥ ३४ ॥ भ

प्रनष्टाश्रीश्चकीर्तिश्चकपिराज्यंचशाश्वतम्॥ त्वत्प्रसादान्महाबाहोपुनःप्राप्तमिदंमया ॥ २५ ॥ तवदेवप्रसादाच्चभ्रातुश्चजयतांवर॥ कृतंनप्रतिकुर्याद्यःपुरुषाणांहिदूषकः॥ २६॥ एतेवानरमुख्याश्चशतशःशत्रुसूदन॥ प्राप्ताश्चादायबलिनःपृथिव्यांसर्ववानरान्॥२७॥ ऋक्षाश्चवानराःशूरागोलांगूलाश्चराघव॥ कांतारवनदुर्गाणामभिज्ञाघोरदर्शनाः॥ २८ ॥ देवगंधर्वपुत्राश्चवानराःकामरूपिणः ॥ स्वैःस्वैःपरिवृताःसैन्यैर्वर्ततेपथिराघव ॥ २९ ॥ शतैःशतसहस्रैश्चवर्ततेकोटिभिस्तथा॥ अयुतैश्चावृतावीरशंकुभिश्चपरंतप ॥ ३० ॥ अर्बुदैरर्बुदशतैर्मध्यैश्चांत्यैश्चवानराः॥ समुद्राश्चपरार्धाश्चहरयोहरियूथपाः॥ ३१ ॥ आगमिष्यंतितेराजन्महेंद्रसमविक्रमाः॥ मेघपर्वतसंकाशामेरुविंध्यकृतालयाः ॥ ३२ ॥ तेत्वामभिगमिष्यंतिराक्षसंयोद्धुमाहवे॥ निहत्यरावणंयुद्धेह्यानयिष्यंतिमैथिलीम्॥ ३३ ॥ ततःसमुद्योगमवेक्ष्यवीर्यवान्हरिप्रवीरस्यनिदेशवर्तिनः ॥ बभूवहर्षाद्वसुधाधिपात्मजःप्रबुद्धनीलोत्पलतुल्यदर्शनः॥ ३४॥ ॥इत्यार्षेश्री०म०वा०आ०किंष्किधाकांडेअष्टत्रिंशःसर्गः॥३८॥ ॥७॥ ॥इतिब्रुवाणंसुग्रीवंरामोधर्मभृतांवरः ॥ बाहुभ्यांसंपरिष्वज्यप्रत्युवाचकृतांजलिम्॥ १ ॥ यदिंद्रोवर्षतेवर्षंनतच्चित्रंभविष्यति ॥ आदित्योसौसहस्रांशुःकुर्याद्वितिमिरंनभः॥ २॥ चंद्रमारजनींकुर्यात्प्रभयासौम्यनिर्मलाम्॥ त्वद्विधोवापिमित्राणांप्रीतिंकुर्यात्परंतप॥ ३॥

गमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेअष्टात्रिंशःसर्गः ॥ ३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ इतीति ॥ १ ॥ उपकर्तृत्वंतवसहजधर्मएवेतिभगवान्सुग्रीवंस्तौति यदिति वर्षतइतियत्तन्नचित्रं स्वाभाविकत्वादितिशेषः ॥ २ ॥ निर्मलांरविकिरणजतापरहितां त्वद्विधःसात्विकोमित्राणांप्रत्युपकारेणप्रीतिंकुर्यादितियत्तदपिनचित्रम् ॥ ३ ॥

एवंत्वयिमित्रप्रत्युपकारार्थंसेनामेलनंयत्तन्नचित्रं हेसौम्यशोभनंभद्रंजातम् ॥ ४ ॥ संख्येयुद्धे ॥ ५॥ यथापौलोमीपितरंवंचयित्वाकृतानुमतिकंकृत्वाशचींयोनुह्लादोजहारात्मविनाशाय इंद्रस्तत्पितरमनुमंतारंहर्तारंचानुह्लादंहत्वाशचींप्रत्यानीतवानितिपुराणगाथा एवंयआत्मविनाशायमैथिलींजहारमारीचेनमांवंचयित्वातंनचिराच्छीघ्रमरिहाइंद्रइववधिष्यामि पौलोम्याःपित

एवंत्वयिनतच्चित्रंभवेद्यत्सौम्यशोभनम् ॥ जानाम्यहंत्वांसुग्रीवसततंप्रियवादिनम् ॥ ४ ॥ त्वत्सनाथःसखेसंख्येजेतास्मिसकलानरीन् ॥ त्वमेव मेसुहृन्मित्रंसाहाय्यंकर्तुमर्हसि ॥ ५ ॥ जहारात्मविनाशायमैथिलींराक्षसाधमः ॥ वंचयित्वातुपौलोमीमनुह्लादोयथाशचीम् ॥ ६ ॥ नचिरात्तंवधिष्यामिरावणंनिशितैःशरैः ॥ पौलोम्याःपितरंदृप्तंशतक्रतुरिवारिहा ॥ ७ ॥ एतस्मिन्नंतरेचैवरजःसमभिवर्तत ॥ उष्णतीव्रांसहस्रांशोश्छादयद्गगनेप्रभाम् ॥ ८ ॥ दिशःपर्याकुलाश्चासंस्तमसातेनदूषिताः ॥ चचालचमहीसर्वासशैलवनकानना ॥ ९ ॥ ततोनरेंद्रसंकाशैस्तीक्ष्णदंष्ट्रैर्महाबलैः ॥ कृत्स्नासंछादिताभूमिरसंख्येयैःप्लवंगमैः ॥ १० ॥ निमेषांतरमात्रेणततस्तैर्हरियूथपैः ॥ कोटीशतपरीवारैर्वानरैर्हरियूथपैः ॥ ११ ॥ नादेयैःपार्वतेयैश्चसामुद्रैश्चमहाबलैः ॥ हरिभिर्मेघनिर्ह्रादैरन्यैश्चवनवासिभिः ॥ १२ ॥ तरुणादित्यवर्णैश्चशशिगौरैश्चवानरैः ॥ पद्मकेसरवर्णैश्चश्वेतैर्हेमकृतालयैः ॥ १३ ॥ कोटीसहस्रैर्दशभिःश्रीमान्परिवृतस्तदा ॥ वीरःशतबलिर्नामवानरःप्रत्यदृश्यत ॥ १४ ॥ ततःकांचनशैलाभस्ताराया वीर्यवान्पिता ॥ अनेकैर्बहुसाहस्रैःकोटिभिःप्रत्यदृश्यत ॥ १५ ॥ तथापरेणकोटीनांसहस्रेणसमन्वितः ॥ पितारुमायाःसंप्राप्तःसुग्रीवश्वशुरोविभुः ॥ १६ ॥ पद्मकेसरसंकाशस्तरुणार्कनिभाननः ॥ बुद्धिमान्वानरश्रेष्ठःसर्ववानरसत्तमः ॥ १७ ॥ अनेकैर्बहुसाहस्रैर्वानराणांसमन्वितः ॥ पिताहनुमतःश्रीमान्केसरीप्रत्यदृश्यत ॥ १८ ॥ गोलांगूलमहाराजोगवाक्षोभीमविक्रमः ॥ वृतःकोटिसहस्रेणवानराणामदृश्यत ॥ १९ ॥ ऋक्षाणांभीमवेगानांधूम्रःशत्रुनिबर्हणः ॥ वृतःकोटिसहस्राभ्यांद्वाभ्यांसमभिवर्तत ॥ २० ॥

रमिवेत्यनेनरावणकृतोजानक्यतिक्रमाभावःसूचितः ॥ ६ ॥ ७ ॥ अभिवर्ततअभ्यवर्तत ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ उक्तमेवप्रपंचयति निमेषेति ॥ ११ ॥ वनवासिभिःउक्ततालादिवनवासिभिः ॥ १२ ॥ हेमाहेमाचलः ॥ १३ ॥ १४ ॥ तारापितासुषेणः ॥ १५ ॥ रुमापितातारः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ गोलांगूलोवानरावांतरजातिः ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ताराद्युतिर्नक्षत्रप्रभः अयंरुमापितुरन्यस्तारः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ २२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

महाबलनिभैर्घोरैःपनसोनामयूथपः ॥ आजगाममहावीर्यस्तिसृभिःकोटिभिर्वृतः ॥ २१ ॥ नीलांजनचयाकारोनीलोनामैषयूथपः ॥ अदृश्यतमहाकायःकोटिभिर्दशभिर्वृतः ॥ २२ ॥ ततःकांचनशैलाभोगवयोनामयूथपः ॥ आजगाममहावीर्यःकोटिभिःपंचभिर्वृतः ॥ २३ ॥ दरीमुखश्चबलवान्यूथपोभ्याययौतदा ॥ वृतःकोटिसहस्रेणसुग्रीवंसमवस्थितः ॥ २४ ॥ मैंदश्चद्विविदश्चोभावश्विपुत्रौमहाबलौ ॥ कोटिकोटिसहस्रेणवानराणामदृश्यताम् ॥ २५ ॥ गजश्चबलवान्वीरस्तिसृभिःकोटिभिर्वृतः ॥ ऋक्षराजोमहातेजाजांबवान्नामनामतः ॥ २६ ॥ कोटिभिर्दशभिर्व्याप्तःसुग्रीवस्यवशेस्थितः ॥ रुमणोनामतेजस्वीविक्रांतैर्वानरैर्वृतः ॥ २७ ॥ आगतोबलवांस्तूर्णकोटीशतसमावृतः ॥ ततःकोटिसहस्राणांसहस्रेणशतेनच ॥ २८ ॥ पृष्ठतोनुगतःप्राप्तोहरिभिर्गंधमादनः ॥ ततःपद्मसहस्रेणवृतःशंखशतेनच ॥ २९ ॥ युवराजोंगदःप्राप्तःपितुस्तुल्यपराक्रमः ॥ ततस्ताराद्युतिस्तारोहरिभिर्भीमविक्रमैः ॥ ३० ॥ पंचभिर्हरिकोटीभिर्दूरतःपर्यदृश्यत ॥ इंद्रजानुःकविर्वीरोयूथपःप्रत्यदृश्यत ॥ ३१ ॥ एकादशानांकोटीनामीश्वरस्तैश्चसंवृतः ॥ ततोरंभस्त्वनुप्राप्तस्तरुणादित्यसन्निभः ॥ ३२ ॥ अयुतेनवृतश्चैवसहस्रेणशतेनच ॥ ततोयूथपतिर्वीरोदुर्मुखोनामवानरः ॥ ३३ ॥ प्रत्यदृश्यतकोटीभ्यांद्वाभ्यांपरिवृतोबली ॥ कैलासशिखराकारैर्वानरैर्भीमविक्रमैः ॥ ३४ ॥ वृतःकोटिसहस्रेणहनुमान्प्रत्यदृश्यत ॥ नलश्चापिमहावीर्यःसंवृतोद्रुमवासिभिः ॥ ३५ ॥ कोटीशतेनसंप्राप्तःसहस्रेणशतेनच ॥ ततोदरीमुखःश्रीमान्कोटिभिर्दशभिर्वृतः ॥ ३६ ॥ संप्राप्तोभिनदंस्तस्यसुग्रीवस्यमहात्मनः ॥ शरभःकुमुदोवह्निर्वानरोरंभएवच ॥ ३७ ॥ एतेचान्येचबहवोवानराःकामरूपिणः ॥ आवृत्यपृथिवींसर्वांपर्वतांश्चवनानिच ॥ ३८ ॥ यूथपाःसमनुप्राप्तायेषांसंख्यानविद्यते ॥ आगताश्चनिविष्टाश्चपृथिव्यांसर्ववानराः ॥ ३९ ॥ आप्लुवंतःप्लवंतश्चगर्जंतश्चप्लवंगमाः ॥ अभ्यवर्तंतसुग्रीवंसूर्यमभ्रगणाइव ॥ ४० ॥ कुर्वाणाबहुशब्दांश्चप्रकृष्टाबाहुशालिनः ॥ शिरोभिर्वानरेंद्रायसुग्रीवायन्यवेदयन् ॥ ४१ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ शिरोभिर्न्यवेदयन्बहुसंमर्दात्दूरेस्थित्वानमस्कारेणैवात्मानंन्यवेदयन्नित्यर्थः ॥ ४१ ॥

अपरेसंगम्यसमीपदेशंप्राप्ययथोचितंनिवेद्यजग्मुः अपरेहनूमदंगदादयःसमागम्यनिकटमागत्यस्थिताः ॥ ४२ ॥ धर्मज्ञोराजधर्मज्ञः रामाभिमुखंप्रांजलिःस्थितोभूत्वासर्वान्यूथपतीन्निवेदयि
त्वायूथपानब्रवीत् ॥ ४३ ॥ भोवानरेंद्राःपर्वतादिषुयथासुखंस्थानिबलानिनिवेशयित्वातेषुयोबलज्ञःबलतत्त्वज्ञःप्रतिपत्तुंकआगतःकोनागतइतिज्ञातुमीष्टेईशोभवेत् लिङर्थेलट् ॥ ४४ ॥
इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेएकोनचत्वारिंशःसर्गः ॥३९॥ ॥७॥ ॥ अथेति॥१॥विनिविष्टाश्चेतिस्वस्वसेनानिवेशइतिशेषः निवेशि

अपरेवानरश्रेष्ठाःसंगम्यचयथोचितम्॥ सुग्रीवेणसमागम्यस्थिताःप्रांजलयस्तदा॥ ४२॥ सुग्रीवस्त्वरितोरामेसर्वांस्तांस्त्वरितांस्तदा॥ निवेदयि
त्वाधर्मज्ञःस्थितःप्रांजलिरब्रवीत् ॥ ४३ ॥ यथासुखंपर्वतनिर्झरेषुवनेषुसर्वेषुचवानरेंद्राः ॥ निवेशयित्वाविधिवद्बलानिबलंबलज्ञःप्रतिपत्तुमीष्टे
॥४४॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०किष्किंधाकांडएकोनचत्वारिंशःसर्गः॥ ३९॥ ॥७॥ ॥ अथराजासमृद्धार्थःसुग्रीवःप्लवगेश्वरः ॥ उवाचन
रशार्दूलंरामंपरबलार्दनम्॥ १ ॥ आगताविनिविष्टाश्चबलिनःकामचारिणः ॥ वानरेंद्रामहेंद्राभायेमद्विषयवासिनः॥ २ ॥ तइमेबहुविक्रांतैर्बलि
भिर्भीमविक्रमैः॥ आगतावानराघोरादैत्यदानवसन्निभाः॥ ३ ॥ ख्यातकर्मापदानाश्चबलवंतोजितक्लमाः॥ पराक्रमेषुविख्याताव्यवसायेषुचो
त्तमाः॥ ४ ॥ पृथिव्यंबुचरारामनानानगनिवासिनः॥ कोट्योघाश्चइमेप्राप्तावानरास्तवकिंकराः॥ ५॥ निदेशवर्तिनःसर्वेसर्वेगुरुहितेस्थिताः॥ अ
भिप्रेतमनुष्ठातुंतवशक्ष्यंत्यरिंदम॥ ६॥ तइमेबहुसाहस्रैरनेकैर्बहुविक्रमैः ॥ आगतावानराघोरादैत्यदानवसन्निभाः॥ ७॥ यन्मन्यसेनरव्याघ्रप्रा
प्तकालंतदुच्यताम्॥ त्वत्सैन्यंत्वद्वशेयुक्तमाज्ञापयितुमर्हसि ॥ ८ ॥ काममेवमिदंकार्यंविदितंममतत्त्वतः॥ तथापितुयथायुक्तमाज्ञापयितुमर्हसि
॥ ९ ॥ तथाब्रुवाणंसुग्रीवंरामोदशरथात्मजः॥ बाहुभ्यांसंपरिष्वज्यइदंवचनमब्रवीत्॥ १० ॥ ज्ञायतांसौम्यवैदेहीयदिजीवतिवानवा॥ सचदेशो
महाप्राज्ञयस्मिन्वसतिरावणः॥ ११ ॥ अभिगम्यतुवैदेहींनिलयंरावणस्यच ॥ प्राप्तकालंविधास्यामितस्मिन्कालेसहत्वया॥ १२॥

ताइत्यर्थः मद्विषयवासिनःममविषयेवानरराज्येवासिनः॥२॥ बहुविक्रांतैर्बहुषुस्थलेषुकृतपराक्रमैः अतएवभीमविक्रमैःस्वयूथैःसहेतिशेषः ॥३॥ ख्यातंकर्मणियुद्धेअपदानंशौर्यंयेषाम्॥४॥
अंबुचराःसमुद्रमध्यद्वीपचराः कोट्योघाइत्यसंख्यत्वोपलक्षणम् ॥ ५ ॥ गुरुहितेस्वामिहिते तवाभिप्रेतमनुष्ठातुंशक्ष्यंति समर्थाइत्यर्थः ॥६॥ अनेकैःसहेतिशेषः ॥ ७ ॥ प्राप्तकालंकालोचितं
तदुच्यतांमन्नियोगःकार्यइत्यर्थः नन्विदंत्वत्सैन्यंनमन्नियोज्यतामर्हतितत्राह त्वत्सैन्यमिति ॥८ ॥ इदंकार्यंसीतान्वेषणरूपम् ॥९ ॥१० ॥११॥ तस्मिन्कालेवृत्तांतावगत्यनंतरकाले ॥ १२ ॥

अस्मिन्कार्यैवानरप्रेषणरूपे अस्यकार्यस्येति सिद्धेरितिशेषः ॥ १३ ॥ ममकार्यविनिश्चयंज्ञात्वेतिशेषः हेवीरत्वंममसुहृदित्यन्वयः ॥ १४ ॥ द्वितीयःसुहृल्लक्ष्मणापेक्षया ॥ १५ ॥ १६ ॥ सोमसूर्यनिभैस्तत्सदृशकांतिभिः ॥ १७ ॥ नयोनीतिः विज्ञःतज्ज्ञस्त्वमितिशेषः ॥ १८ ॥ निलयंरावणस्यनिलयस्थानं यद्वा चतुर्दिक्षुरावणवासस्थानमनेनसूचितम् ॥१९॥ मार्गध्वमितिसामान्यतोनियोगः विशेषणाह नदीमित्यादि द्वितीयांतानांप्राप्येतिशेषः ॥ २० ॥ कालिंदीयमुनां यामुनोगिरिर्यमुनोत्पत्तिस्थानभूतःकलिंदगिरिः ॥ २१ ॥ महीकालमहीनद्यौ अथप्राच्य

नाहमस्मिन्प्रभुःकार्यैवानरेंद्रनलक्ष्मणः॥ त्वमस्यहेतुःकार्यस्यप्रभुश्चप्लवगेश्वर ॥१३॥ त्वमेवाज्ञापयविभोममकार्यविनिश्चयम् ॥ त्वंहिजानासि मेकार्यममवीरनसंशयः ॥ १४ ॥ सुहृद्द्वितीयोविक्रांतःप्राज्ञःकालविशेषवित् ॥ भवानस्मद्धितेयुक्तःसुहृदाप्तोर्थवित्तमः॥१५॥ एवमुक्तस्तुसुग्रीवोविनतंनामयूथपम्॥ अब्रवीद्रामसान्निध्येलक्ष्मणस्यचधीमतः॥ १६॥ शैलाभंमेघनिर्घोषमूर्जितंप्लवगेश्वरम्॥ सोमसूर्यनिभैःसार्धवानरैर्वानरोत्तम॥ १७॥ देशकालनयैर्युक्तोविज्ञःकार्यविनिश्चये॥ वृतःशतसहस्रेणवानराणांतरस्विनाम् ॥ १८ ॥ अधिगच्छदिशंपूर्वांसशैलवनकाननाम्॥ तत्रसीतांचवैदेहींनिलयंरावणस्यच॥ १९॥ मार्गध्वंगिरिदुर्गेषुवनेषुचनदीषुच॥ नदींभागीरथींरम्यांसरयूंकौशिकींतथा ॥ २०॥ कालिंदींयमुनांरम्यांयामुनंचमहागिरिम्॥ सरस्वतींचसिंधुंचशोणंमणिनिभोदकम् ॥ २१॥ महींकालमहींचापिशैलकाननशोभिताम् ॥ ब्रह्ममालान्विदेहांश्चमालवान्काशिकोसलान्॥ २२॥ मागधांश्चमहाग्रामान्पुंड्रांस्त्वंगांस्तथैवच॥ भूमिंचकोशकाराणांभूमिंचरजताकराम् ॥ २३॥ सर्वंचतद्विचेतव्यंमृगयद्भिस्ततस्ततः॥ रामस्यदयितांभार्यांसीतांदशरथस्नुषाम्॥ २४॥ समुद्रमवगाढांश्चपर्वतान्पत्तनानिच॥ मंदरस्यचयेकोटिंसंश्रिताःकेचिदालयाः॥ २५॥ कर्णप्रावरणाश्चैवतथाचाप्योष्ठकर्णकाः॥ घोरलोहमुखाश्चैवजवनाश्चैकपादकाः॥ २६॥

देशानाह ब्रह्ममालानिति हिमवद्विंध्यमध्यवर्त्यार्यावर्तापेक्षयाप्राच्यादिविभागोत्रविवक्षितइत्याहुः ॥ २२ ॥ कोशकाराणांभूमिंकौशेयकतंतूत्पादकजंतूत्पत्तिस्थानभूतांभूमिं रजताकरां रजतखनिम् ॥ २३ ॥ एतानिप्राप्यएतत्पूर्वोक्तंसर्वंसर्वावयवंविचेतव्यं तत्रकिंविचेतव्यंतत्राह रामस्यदयितामिति ॥ २४ ॥ समुद्रमवगाढान्समुद्रांतर्गतान् पत्तनानिसमुद्रद्वीपवर्तीनि आलयाग्रामाः ॥ २५॥ कर्णप्रावरणाःप्रावरणंवस्त्रंतद्वद्विशालश्रवणपुटाः ओष्ठकर्णकाःओष्ठपर्यंतकर्णाः लोहमुखाःलोहवत्कठिनकृष्णमुखाः एकपादकाःएकपादकाःसंतोजवनावेगगतयः ॥२६॥

अक्षयाःअक्षयसंतानाः एतेउक्ताःपुरुषाः तथैवपुरुषादकारक्षोभेदाः तीक्ष्णसूच्यग्रसदृशतैक्ष्ण्यवतीचूडाकेशपाशोयेषाम् ॥ २७ ॥ आममीनाशनाःअपक्कमत्स्यभुजःनरव्याघ्राःअधःप्रदे
शेनराकाराएवसंतउपरिभागेव्याघ्राकाराअतएवघोराः ॥ २८ ॥ काननौकसइतिसंबोधनं गिरिभिर्येचगम्यंतेगिरीनाक्रम्ययेदेशाद्वीपाश्चगम्यंते येचप्लवनेनकूर्दनेनगम्यंतेयेचप्लवेनोडुपेनगम्यं
तेतेचविचेयाइत्यन्वयः ॥ २९ ॥ ततःपरंयत्नवंतोभूत्वासप्तराज्योपशोभितंयवद्वीपं तथासुवर्णद्वीपंरूप्यकद्वीपंनिचेतव्यमितिशेषः सुवर्णकरमंडितमिति सुवर्णंकुर्वंतियेतैःशोभितम् ॥ ३० ॥

अक्षयाबलवंतश्चतथैवपुरुषादकाः॥ किरातास्तीक्ष्णचूडाश्चहेमाभाःप्रियदर्शनाः ॥ २७ ॥ आममीनाशनाश्चापिकिराताद्वीपवासिनः ॥ अंतर्ज
लचराघोरानरव्याघ्राइतिस्मृताः॥ २८॥ एतेषामाश्रयाःसर्वेविचेयाःकाननौकसः ॥ गिरिभिर्येचगम्यंतेप्लवनेनप्लवेनच॥ २९॥ यत्नवंतोयवद्वीपं
सप्तराज्योपशोभितम्॥ सुवर्णरूप्यकद्वीपंसुवर्णकरमंडितम् ॥ ३० ॥ यवद्वीपमतिक्रम्यशिशिरोनामपर्वतः॥ दिवंस्पृशतिशृंगेणदेवदानवसेवि
तः॥३१॥ एतेषांगिरिदुर्गेषुप्रपातेषुवनेषुच॥ मार्गध्वंसहिताःसर्वेरामपत्नींयशस्विनीम्॥३२॥ ततोरक्तजलंप्राप्यशोणाख्यंशीघ्रवाहिनम्॥गत्वा
पारंसमुद्रस्यसिद्धचारणसेवितम्॥३३॥ तस्यतीर्थेषुरम्येषुविचित्रेषुवनेषुच॥ रावणःसहवैदेह्यामार्गितव्यस्ततस्ततः॥ ३४॥ पर्वतप्रभवानद्यःसु
भीमबहुनिष्कुटाः॥ मार्गितव्यादरीमंतःपर्वताश्चवनानिच॥ ३५॥ ततःसमुद्रद्वीपांश्चसुभीमान्द्रष्टुमर्हथ ॥ ऊर्मिमंतंमहारौद्रंक्रोशंतमनिलोद्धत
म्॥ ३६ ॥ तत्रासुरामहाकायाश्छायांगृह्णंतिनित्यशः ॥ ब्रह्मणासमनुज्ञातादीर्घकालंबुभुक्षिताः॥ ३७॥ तंकालमेघप्रतिमंमहोरगनिषेवितम्॥
अभिगम्यमहानादंतीर्थेनैवमहोदधिम्॥३८॥ ततोरक्तजलंभीमंलोहितंनामसागरम्॥ गत्वाप्रेक्ष्यथतांचैवबृहतींकूटशाल्मलीम्॥ ३९ ॥

ततःपरंयवाख्यद्वीपमतिक्रम्यशिशिरनामापर्वतोस्ति ॥ ३१ ॥ एतेषामुक्तद्वीपानाम् ॥ ३२ ॥ ततःसमुद्रस्यपारंगत्वारक्तवर्णजलंअतएवशोणाख्यंनदंप्राप्य ॥ ३३ ॥ तस्यतीर्थेष्ववतारभेदेषु
॥ ३४ ॥ बहुनिष्कुटाःबहूपवनप्रदेशाः दरीमंतोदरीयुक्ताः ॥ ३५ ॥ समुद्रद्वीपान्उक्तदेशात्परिवर्तीक्षुसमुद्रद्वीपान् ऊर्मिमंतमतएवक्रोशंतंमहाघोषम् ॥ ३६ ॥ तत्रइक्षुसमुद्रे समनुज्ञाताःसम
नुज्ञातच्छायाद्वारकग्रहणसामर्थ्यादिमंतःछायागृहीतप्राणिभक्षणानुमतिकाश्च ॥ ३७ ॥ इक्षुरसस्यापिश्यामत्वात्तदुदधेःकालमेघप्रतिमत्वं तीर्थेनउपायेनाभिगम्यप्राप्य ॥ ३८ ॥ ततइक्षु
सागरात्परतः रक्तजलंरक्तवर्णजलं अतएवलोहिताख्यंकूटशाल्मलीशाल्मलीद्वीपत्वप्रयोजकंवृक्षं जंबूद्वीपेजंबुवत् ॥ ३९ ॥

तत्रकूटशाल्मलीसमीपे ॥ ४०॥ शैलशृंगेषुसुरासमुद्रांतर्वर्तिशैलशृंगेषु लंबंतेअधोमुखाइतिशेषः ॥ ४१॥ सूर्यस्योदयनंप्रतिसूर्योदयंप्राप्योर्ध्वमुखाःसूर्येणयुध्यमानाःसूर्येणाभितप्तास्तन्मंडल ब्रह्मतेजोभितप्ताः ब्रह्मतेजोभिरहन्यहनित्रैवर्णिकप्रवर्तितैर्ब्रह्मविद्यातेजोभिर्निहताःसंतःसुरोदजलेपतंति ततःपुनरुज्जीवितालंबंतेस्म शैलशृंगेष्वितिशेषः अत्रकतककृतः शैलशृंगेषुलंबंतइत्यादि श्लोकद्वयंप्रक्षिप्तम् तानिरक्षांसिमंदेहारुणेद्वीपेप्रक्षिपंतीतिश्रुतौअरुणद्वीपेतत्प्रक्षेपोक्तेरत्रारुणद्वीपप्रसंगाभावात्प्राचीनपुस्तकेष्वदर्शनाच्चेत्याहुः ततःपांडुरेति अत्रसुराक्षीरोदयोर्मध्येसर्पिर्दधि

गृहंचवैनतेयस्यानानारत्नविभूषितम् ॥ तत्रकैलाससंकाशंविहितंविश्वकर्मणा ॥ ४० ॥ तत्रशैलनिभाभीमामंदेहानामराक्षसाः ॥ शैलशृंगेषुलंबंतेनानारूपाभयावहाः ॥ ४१ ॥ तेपतंतिजलेनित्यंसूर्यस्योदयनंप्रति ॥ अभितप्ताःस्मसूर्येणलंबंतेस्मपुनःपुनः ॥ ४२ ॥ निहताब्रह्मतेजोभिरहन्यहनिराक्षसाः ॥ ततःपांडुरमेघाभंक्षीरोदंनामसागरम् ॥ ४३ ॥ गत्वाद्रक्ष्यथदुर्धर्षामुक्ताहारमिवोर्मिभिः ॥ तस्यमध्येमहान्श्वेतोऋषभोनामपर्वतः ॥ ४४ ॥ दिव्यगंधैःकुसुमितैराचितैश्चनगैर्वृतः ॥ सरश्चराजतैःपद्मैर्ज्वलितैर्हेमकेसरैः ॥ ४५ ॥ नाम्नासुदर्शनंनामराजहंसैःसमाकुलम् ॥ विबुधाश्चारणायक्षाःकिन्नराश्चाप्सरोगणाः ॥ ४६ ॥ हृष्टाःसमधिगच्छंतिनलिनींतांरिरंसवः ॥ क्षीरोदंसमतिक्रम्यतदाद्रक्ष्यथवानराः ॥ ४७ ॥ जलोदंसागरंशीघ्रंसर्वभूतभयापहम् ॥ तत्रतत्कोपजंतेजःकृतंहयमुखंमहत् ॥ ४८ ॥ अस्याद्भुतंमहावेगमोदनंसचराचरम् ॥ तत्रविक्रोशतांनादोभूतानांसागरौकसाम् ॥ श्रूयतेचासमर्थानांदृष्ट्वाभूद्वडवामुखम् ॥ ४९ ॥

समुद्रयोर्विवेचनानुक्तिस्तत्रविचेतव्यदुर्गस्थलाभावादितिकतकः अनुक्तमपितदुभयविवेचनमर्थतोवगंतव्यमितितीर्थः ॥ ४२॥४३॥ मुक्ताहारमिवऊर्मिभिस्तद्वंतमिवेत्यर्थः ॥४४॥ सरश्चनाम्नासुदर्शनमित्यन्वयः ॥ ४५ ॥ नामशब्दःप्रसिद्ध्यर्थः ॥ ४६ ॥ नलिनीमुक्तंसुदर्शनंसरइत्यर्थः ॥ ४७ ॥ जलोदंशुद्धजलरूपोदकम् तत्रजलसमुद्रेतत्कोपजंऔर्वब्रह्मर्षिकोपजंहयमुखंवडवामुखंतेजोब्रह्मणाकृतमस्ति ॥४८ ॥ अस्याद्भुतंमहावेगंसचराचरंसर्वंजगद्युगांतेओदनंवदंति अनेनतस्यब्रह्मरूपतासूचिता तद्वडवामुखंदृष्ट्वातत्रपतनभीत्याविक्रोशतामसमर्थानांचात्समर्थानामपिसागरौकसांभूतानांयोनादोभूत्सश्रूयते ॥ ४९ ॥

स्वादूदस्यशुद्धोदकस्यसमुद्रस्य उत्तरेतीरेइतिपांक्तःपाठः ॥ ५० ॥ चंद्रप्रतीकाशंश्वेतवर्णम् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ त्रिशिराःशिरःप्रदेशवर्तित्रिस्कंधवान् सवेदिकःआधारवेदिबंधसहितः ॥५३॥ अ
यमेवंतालःपूर्वस्यांदिशिपूर्वदिग्व्यवस्थायानिर्माणंकृतम् अभिज्ञाशंकुवत्प्रमाणनिर्माणंकृतमित्यर्थः ॥ ५४ ॥ कोटिःशिखरम् सवेदिकासाधारपर्वता ॥५५ ॥५६ ॥ तत्रशतयोजनदीर्घेउद
यगिरिशिखरे ॥ ५७ ॥ तत्रसौमनसेशृंगे त्रिविक्रमेत्रिभिःपदैस्त्रिलोक्याआक्रमणप्रस्तावेप्रथमंपदंतत्रकृत्वाद्वितीयंपदंमेरोःशिखरेचकार ॥५८ ॥ अस्तानंतरमुत्तरेणजंबूद्वीपंपरिक्रम्यतन्महो

स्वादूदस्योत्तरेतीरेयोजनानित्रयोदश ॥ जातरूपशिलोनामसुमहान्कनकप्रभः ॥ ५० ॥ तत्रचंद्रप्रतीकाशंपन्नगंधरणीधरम् ॥ पद्मपत्रविशाला
क्षंततोद्रक्ष्यथवानराः ॥ ५१ ॥ आसीनंपर्वतस्याग्रेसर्वदेवनमस्कृतम् ॥ सहस्रशिरसंदेवमनंतंनीलवाससम् ॥ ५२ ॥ त्रिशिराःकांचनःकेतुस्ताल
स्तस्यमहात्मनः ॥ स्थापितःपर्वतस्याग्रेविराजतिसवेदिकः ॥ ५३ ॥ पूर्वस्यांदिशिनिर्माणंकृतंतत्रिदशेश्वरैः ॥ ततःपरंहेममयःश्रीमानुदयपर्वतः
॥ ५४ ॥ तस्यकोटिर्दिवंस्पृष्ट्वाशतयोजनमायता ॥ जातरूपमयीदिव्याविराजतिसवेदिका ॥ ५५ ॥ सालैस्तालैस्तमालैश्चकर्णिकारैश्चपुष्पितैः ॥
जातरूपमयैर्दिव्यैःशोभतेसूर्यसन्निभैः ॥ ५६ ॥ तत्रयोजनविस्तारमुच्छ्रितंदशयोजनम् ॥ शृंगंसौमनसंनामजातरूपमयंध्रुवम् ॥ ५७ ॥ तत्रपूर्वं
पदंकृत्वापुराविष्णुस्त्रिविक्रमे ॥ द्वितीयंशिखरेमेरोश्चकारपुरुषोत्तमः ॥ ५८ ॥ उत्तरेणपरिक्रम्यजंबूद्वीपंदिवाकरः ॥ दृश्योभवतिभूयिष्ठंशिखरंत
न्महोच्छ्रयम् ॥ ५९ ॥ तत्रवैखानसानामवालखिल्यामहर्षयः ॥ प्रकाशमानादृश्यंतेसूर्यवर्णास्तपस्विनः ॥ ६० ॥ अयंसुदर्शनोद्वीपःपुरोयस्यप्रका
शते ॥ तस्मिंस्तेजश्चचक्षुश्चसर्वप्राणभृतामपि ॥ ६१ ॥ शैलस्यतस्यपृष्ठेषुकंदरेषुवनेषुच ॥ रावणःसहवैदेह्यामार्गितव्यस्ततस्ततः ॥ ६२ ॥ कांचन
स्यचशैलस्यसूर्यस्यचमहात्मनः ॥ आविष्टातेजसासंध्यापूर्वारक्ताप्रकाशते ॥ ६३ ॥

च्छ्रयंशिखरंसौमनसाख्यंप्राप्यस्थितोदिवाकरोजंबूद्वीपवर्तिनांभूयिष्ठंदृश्योभवति सौमनसेशिखरेइत्यर्थःइदंसत्ययुगाभिप्रायम् त्रेतायांक्षीरसागरमध्यगस्यद्वापरेसुरोदमध्यगस्यकलौलंकाम
ध्यगस्यजंबूद्वीपस्थमनुष्यदृश्यतायाअन्यत्रोक्तत्वात् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ यस्यपुरःपुरस्तात्समीपेएव अयंप्रागुक्तसुदर्शनसरश्चिह्नोद्वीपःप्रकाशते तस्मिन्सौमनसशिखरेभगवत्युदितेसर्वप्राणभृतांप्रा
णिनांतेजःसंबंधोभवतिचक्षुश्चप्रकाशते ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ कांचनशैलस्यसूर्यस्यचतेजसाआविष्टासमाक्रांतापूर्वासंध्याउदयावच्छिन्नापूर्वादिक्रक्तासतीप्रकाशते ॥ ६३ ॥

तदेवाह पूर्वमिति चोहेतौ यतोभुवनस्यप्रकाशनहेतोःसूर्यस्योदयनमवेक्ष्यपूर्वंप्रथमंपृथिव्याएतद्वारमूर्ध्वस्थानांपृथिवीप्रवेशस्यद्वारंपृथ्वीस्थानांभुवनस्यब्रह्मभुवनस्यप्रवेशद्वारमेतदुदयगिरि
रूपंकृतमतएषापूव.दिगुच्यते अन्येतुएतद्वारमेतद्दिग्वर्तिमहद्भूविवरंसृष्टंब्रह्मणातस्मादेषापूर्वादिगुच्यते ॥ ६४ ॥ तस्यशैलस्यउदयशैलस्य ॥ ६५ ॥ ततःपरंउदयाद्रेःपुरस्तात्रिदशावृतातद्दिग
धिष्ठात्रिद्राद्दित्रिदशाधिष्ठिता उदयाचलात्परमगम्यत्वेहेतुमाह रहितेति ॥ ६६ ॥ उक्तार्थोपसंहारः शैलेष्वित्यादि ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ सिद्धार्थाःकृतान्वेषणकृत्याः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ यसमा

पूर्वमेतत्कृतंद्वारंपृथिव्याभुवनस्यच ॥ सूर्यस्योदयनंचैवपूर्वाह्येषादिगुच्यते ॥ ६४ ॥ तस्यशैलस्यपृष्ठेषुनिर्झरेषुगुहासुच ॥ रावणःसहवैदेह्यामा
र्गितव्यस्ततस्ततः ॥ ६५ ॥ ततःपरमगम्यास्याद्दिक्पूर्वात्रिदशावृता ॥ रहिताचंद्रसूर्याभ्यामदृश्यातमसावृता ॥ ६६ ॥ शैलेषुतेषुसर्वेषुकंदरेषुनदीषु
च ॥ येचनोक्तामयोद्देशाविचेयातेषुजानकी ॥ ६७ ॥ एतावद्वानरैःशक्यंगंतुंवानरपुंगवाः ॥ अभास्करममर्यादंनजानीमस्ततःपरम् ॥ ६८ ॥ अभि
गम्यतुवैदेहींनिलयंरावणस्यच ॥ मासेपूर्णेनिवर्तध्वमुदयंप्राप्यपर्वतम् ॥ ६९ ॥ ऊर्ध्वंमासान्नवस्तव्यंवसन्वध्योभवेन्मम ॥ सिद्धार्थाःसन्निवर्तध्व
मधिगम्यचमैथिलीम् ॥ ७० ॥ महेंद्रकांतांवनषंडमंडितांदिशंचरित्वानिपुणेनवानराः ॥ अवाप्यसीतांरघुवंशजप्रियांततोनिवृत्ताःसुखिनोभ
विष्यथ ॥ ७१ ॥ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ततःप्रस्थाप्यसुग्रीवस्त
न्महद्वानरंबलम् ॥ दक्षिणांप्रेषयामासवानरानभिलक्षितान् ॥ १ ॥ नीलमग्निसुतंचैवहनूमंतंचवानरम् ॥ पितामहसुतंचैवजांववंतंमहौजसम्
॥ २ ॥ सुहोत्रंचशरारिंचशरगुल्मंतथैवच ॥ गजंगवाक्षंगवयंसुषेणंवृषभंतथा ॥ ३ ॥ मैंदंचद्विविदंचैवसुषेणंगंधमादनम् ॥ उल्कामुखमनंगंचहु
ताशनसुतावुभौ ॥ ४ ॥ अंगदप्रमुखान्वीरान्वीरःकपिगणेश्वरः ॥ वेगविक्रमसंपन्नान्संदिदेशविशेषवित् ॥ ५ ॥ तेषामग्रेसरंचैववृहद्बलमथांगदम् ॥
विधायहरिवीराणामादिशद्दक्षिणांदिशम् ॥ ६ ॥

नः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ततइति अभिलक्षितान्कार्यसमर्थत्वेननिर्णीतान् ॥ १ ॥
॥ २ ॥ ३ ॥ अयंसुषेणस्तारापितुरन्यः हुताशनसुताविति अग्नित्वव्याप्यंहुताशनत्वमित्यग्निहुताशनयोर्भेदः ॥ ४ ॥ विशेषवित् अन्वेष्टव्यदेशविशेषवित् ॥ ५ ॥ अग्रेसरंमुख्यं असंग्रहमि
तिपाठेऽसंकोचप्रभुमित्यर्थः दक्षिणांदिशमादिशदन्वेष्टव्यत्वेनेतिशेषः ॥ ६ ॥

तस्यांदिशियेदुर्गमास्तान्समुदाहरदुवाच ॥ ७॥ अत्राप्यार्यावर्तापेक्षयादक्षिणत्वंतदाह सहस्रशिरसंसहस्रशिखरम् ॥ ८ ॥ गोदावरींविंध्यपूर्वप्रदेशवर्तिगोदावरींनदीं मेखलादयोदेशभेदाः
॥ ९ ॥ ऋष्टिकानितिपाठः ॥ १० ॥ मत्स्याश्चकलिंगाश्चतान् ॥ ११ ॥ नदींगोदावरींदंडकारण्यवर्तिगोदावरीप्रदेशम् ॥ १२ ॥ अयोमुखइतिमलयस्यनामांतरं सुचंदनवनत्वलिंगात् ॥१३॥
॥१४॥ तस्यायोमुखपर्यायस्य ॥१५॥ अगस्त्यमिति यद्यपिपंचवटीतउदग्भागेऽगस्त्याश्रमःपूर्वमुक्तस्तथाप्यत्रापिबोध्यः वाल्मीकेरनेकदेशेष्वाश्रमवत् समाननामान्यएवायमित्यन्ये ॥१६॥

येकेचनसमुद्देशास्तस्यांदिशिसुदुर्गमाः॥ कपीशःकपिमुख्यानांसतेषांसमुदाहरत् ॥ ७ ॥ सहस्रशिरसंविंध्यंनानाद्रुमलतायुतम्॥ नर्मदांचनदींरम्यां
महोरगनिषेविताम्॥८॥ ततोगोदावरींरम्यांकृष्णवेणींमहानदीम्॥ मेखलानुत्कलांश्चैवदशार्णनगराण्यपि॥ ९॥ आब्रवंतीमवंतींचसर्वमेवानुपश्यत॥
विदर्भानृष्टिकांश्चैवरम्यान्माहिषकानपि॥ १०॥ तथामत्स्यकलिंगांश्चकौशिकांश्चसमंततः॥ अन्वीक्ष्यदंडकारण्यंसपर्वतनदीगुहम्
॥ ११ ॥ नदींगोदावरींचैवसर्वमेवानुपश्यत॥ तथैवांध्रांश्चपुंड्रांश्चचोलान्पांड्यांश्चकेरलान्॥ १२॥ अयोमुखश्चगंतव्यःपर्वतोधातुमंडितः॥ विचित्रशिखरः
श्रीमांश्चित्रपुष्पितकाननः॥ १३॥ सुचंदनवनोद्देशोमार्गितव्योमहागिरिः॥ ततस्तामापगांदिव्यांप्रसन्नसलिलाशयाम् ॥ १४॥ तत्रद्रक्ष्यथ
कावेरींविहृतामप्सरोगणैः॥ तस्यासीनंनगस्याग्रेमलयस्यमहौजसः ॥ १५॥ द्रक्ष्यथादित्यसंकाशमगस्त्यमृषिसत्तमम्॥ ततस्तेनाभ्यनुज्ञाताः
प्रसन्नेनमहात्मना ॥ १६ ॥ ताम्रपर्णींग्राहजुष्टांतरिष्यथमहानदीम्॥ साचंदनवनैश्चित्रैःप्रच्छन्नद्वीपवारिणी॥ १७॥ कांतेवयुवतीकांतंसमुद्रम्
अवगाहते॥ ततोहेममयंदिव्यंमुक्तामणिविभूषितम्॥ १८ ॥ युक्तंकवाटंपांड्यानांगताद्रक्ष्यथवानराः ॥ ततःसमुद्रमासाद्यसंप्रधार्यार्थनिश्चयम्
॥ १९॥ अगस्त्येनांतरेतत्रसागरेविनिवेशितः॥ चित्रसानुनगःश्रीमान्महेंद्रःपर्वतोत्तमः॥ २० ॥ जातरूपमयःश्रीमानवगाढोमहार्णवम्॥ नानाविधैः
नगैःफुल्लैर्लताभिश्चोपशोभितम्॥ २१ ॥ देवर्षियक्षप्रवरैरप्सरोभिश्चशोभितम्॥ सिद्धचारणसंघैश्चप्रकीर्णंसुमनोरमम्॥ २२॥

ग्राहजुष्टामित्यादिताम्रपर्णीविशेषणम् चंदनैःप्रच्छन्नानिद्वीपानिवारिचयस्याःसाप्रच्छन्नद्वीपवारिणी प्रच्छन्नशरीरेतियावत् ॥ १७ ॥ अतएवयुवतीकांतेव ॥ १८ ॥ युक्तंपुरप्राकारघटितं
अर्थेसमुद्रतरणरूपेनिश्चयंशक्ताशक्तनिश्चयंसंप्रधार्यकृत्वा ॥ १९ ॥ तत्रप्लवनसाधनभूतःपर्वतउपदिश्यते अगस्त्येनेति सागरेंतरेसागरखातसंबंधिन्यंतरेअवकाशेअगस्त्येनविनिवेशितःप्रतिष्ठापितो
महेंद्रःपर्वतोत्तमोस्ति श्रीमान्सुंदरः ॥ २० ॥ अवगाढःप्रविष्टैकपार्श्वः ॥ २१ ॥ २२ ॥

तंउक्तविशेषणविशिष्टंसहस्राक्षउपैतीत्यनेनमहेंद्राधिष्ठितत्वादन्वर्थनामकत्वंमहेंद्रस्यसूचितं अपरेपारेअपरेपरतीरे अपरशब्दोविशेषवाचीपरतीरविशेषे प्रतिष्ठितइतिशेषः द्वीपइति उत्तरभागे दक्षिणेलवणसमुद्रइतितस्यद्वीपत्वं सगरखातोप्येकदेशेनोदग्भागेचसमुद्रसंबद्धः ॥२३॥ दीप्तःस्वर्णभूयिष्ठत्वात् तत्रद्वीपे सर्वात्मनासर्वप्रकारेणविशेषतःएकदेशमप्यनुपेक्ष्य॥२४॥२५॥समुद्रसंबद्धत्वात्सागरोपिसमुद्रत्वेनसमुद्रश्चसागरत्वेनव्यवह्रियतइत्यविरोधः तस्यतुरावणस्यतु भोजनीभोक्तुशीला ॥ २६ ॥ संशयान्संशयविषयान्देशान्निःसंशयान्सम्यगन्वेषणेनकृत्वाततोनष्टसं

तमुपैतिसहस्राक्षःसदापर्वसुपर्वसु ॥ द्वीपस्तस्यापरेपारेशतयोजनविस्तृतः ॥ २३ ॥ अगम्योमानुषैर्दीप्तस्तंमार्गध्वंसमंततः ॥ तत्रसर्वात्मनासीतामार्गितव्याविशेषतः ॥ २४ ॥ सहिदेशस्तुवध्यस्यरावणस्यदुरात्मनः ॥ राक्षसाधिपतेर्वासःसहस्राक्षसमद्युतेः ॥ २५ ॥ दक्षिणस्यसमुद्रस्यमध्येतस्यतुराक्षसी ॥ अंगारकेतिविख्याताछायामाक्षिप्यभोजनी ॥ २६ ॥ एवंनिःसंशयान्कृत्वासंशयान्नष्टसंशयाः ॥ मृगयध्वंनरेंद्रस्यपत्नीममिततेजसः ॥ २७ ॥ तमतिक्रम्यलक्ष्मीवान्समुद्रेशतयोजने ॥ गिरिःपुष्पितकोनामसिद्धचारणसेवितः ॥ २८ ॥ चंद्रसूर्यांशुसंकाशःसागरांबुसमाश्रयः ॥ भ्राजतेविपुलैःशृंगैरंबरंविलिखन्निव ॥ २९ ॥ तस्यैकंकांचनंशृंगंसेवतेयंदिवाकरः ॥ नतंकृतघ्नाःपश्यंतिननृशंसाननास्तिकाः ॥ ३० ॥ प्रणम्यशिरसाशैलंतंविमार्गथवानराः ॥ तमतिक्रम्यदुर्धर्षसूर्यवान्नामपर्वतः ॥ ३१ ॥ अध्वनादुर्विगाहेनयोजनानिचतुर्दश ॥ ततस्तमप्यतिक्रम्यवैद्युतोनामपर्वतः ॥ ३२ ॥ सर्वकामफलैर्वृक्षैःसर्वकालमनोहरैः ॥ तत्रभुक्त्वावरार्हाणिमूलानिचफलानिच ॥ ३३ ॥ मधूनिपीत्वाजुष्टानिपरंगच्छतवानराः ॥ तत्रनेत्रमनःकांतःकुंजरोनामपर्वतः ॥ ३४ ॥ अगस्त्यभवनंयत्रनिर्मितंविश्वकर्मणा ॥ तत्रयोजनविस्तारमुच्छ्रितंदशयोजनम् ॥ ३५ ॥

शयाआप्तसत्वासत्वनिश्चयास्तत्रासत्वेसतितंलंकांद्वीपमतिक्रम्यमृगयध्वम् ॥ २७ ॥ क्वमार्गणीयातत्राह लक्ष्मीवानिति ॥ २८ ॥ २९ ॥ तस्यकांचनंशृंगमस्ति यंभगवान्सूर्यःसेवतेनित्यंसन्निहितोभवति शृंगशब्दोर्धर्चादिः अतश्चंद्रसूर्याधिष्ठितत्वात्तंकृतघ्नानपश्यंति ॥ ३० ॥ ३१ ॥ चतुर्दशेतितैरुपलक्षितइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ तत्रकुंजरपर्वते अगस्त्यभवनवर्णनं योजनेत्यादि इदंतृतीयमगस्त्यस्थानम ॥ ३५ ॥

शरणंगृहमगस्त्यस्येतिशेषः तत्रकुंजरपर्वतेएव आलयशब्दोनित्यंपुंल्लिंगः यद्यपिभोगवतीरसातलेप्रसिद्धातथापिरावणस्यजनस्थानवत्सर्पाणामपिभोगवत्याख्यपुरंभूमावप्यस्तीतिवासुकेर्भुव
उपर्यपियोगवैभवास्स्थितिरितिचेतएवावगंतव्यं यथागस्त्यस्यकुंजरपर्वतावच्छिन्नेविश्वकर्मनिर्मितभवनेनक्षत्रपदेमलयेपंचवटीदक्षिणभागेचवासस्तथेतिध्येयम् ॥३६ ॥३७॥ निर्यायविशे
षतोगत्वा ॥ ३८ ॥ समावृतागुप्तास्तेचमार्गितव्याः ऋषभसंस्थितिःऋषभाकारसंस्थानवान् ॥ ३९ ॥ गोशीर्षकादयश्चंदनभेदाः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ तच्चंदनास्प्रष्टृत्वेहेतुः रोहिताइति ॥ ४२ ॥

शरणंकांचनंदिव्यंनानारत्नविभूषितम् ॥ तत्रभोगवतीनामसर्पाणामालयःपुरी ॥ ३६ ॥ विशालरथ्यादुर्धर्षासर्वतःपरिरक्षिता ॥ रक्षितापन्नगै
र्घोरैस्तीक्ष्णदंष्ट्रैर्महाविषैः ॥ ३७ ॥ सर्पराजोमहाघोरोयस्यांवसतिवासुकिः ॥ निर्यायमार्गितव्याचसाचभोगवतीपुरी ॥ ३८ ॥ तत्रचानंतरोद्देशाये
केचनसमावृताः ॥ तंचदेशमतिक्रम्यमहानृषभसंस्थितिः ॥ ३९ ॥ सर्वरत्नमयःश्रीमानृषभोनामपर्वतः ॥ गोशीर्षकंपद्मकंचहरिश्यामंचचंदनम्
॥ ४० ॥ दिव्यमुत्पद्यतेयत्रतच्चैवाग्निसमप्रभम् ॥ नतुतच्चंदनंदृष्ट्वास्प्रष्टव्यंतुकदाचन ॥ ४१ ॥ रोहितानामगंधर्वाघोरंरक्षंतितद्वनम् ॥ तत्रगंधर्वपतयः
पंचसूर्यसमप्रभाः ॥ ४२ ॥ शैलूषोग्रामणीःशिक्षःशुकोबभ्रुस्तथैवच ॥ रविसोमाग्निवपुषांनिवासःपुण्यकर्मणाम् ॥ ४३ ॥ अंतेपृथिव्यादुर्धर्षास्त
तःस्वर्गजितःस्थिताः ॥ ततःपरंनवःसेव्यःपितृलोकःसुदारुणः ॥ ४४ ॥ राजधानीयमस्यैषाकष्टेनतमसावृता ॥ एतावदेवयुष्माभिर्वीरवानरपुंगवाः ॥
शक्यंविचेतुंगंतुंवानातोगतिमतांगतिः ॥ ४५ ॥ सर्वमेतत्समालोक्ययच्चान्यदपिदृश्यते ॥ गतिंविदित्वावैदेह्याःसन्निवर्तितुमर्हथ ॥ ४६ ॥ यश्चमा
सान्निवृत्तोग्रेदृष्टासीतेतिवक्ष्यति ॥ मत्तुल्यविभवोभोगैःसुखंसविहरिष्यति ॥ ४७ ॥ ततःप्रियतरोनास्तिममप्राणाद्विशेषतः ॥ कृतापराधोबहुशो
ममबंधुर्भविष्यति ॥ ४८ ॥ अमितबलपराक्रमाभवंतोविपुलगुणेषुकुलेषुचप्रसूताः ॥ मनुजपतिसुतांयथालभध्वंतदधिगुणंपुरुषार्थमारभध्वम्
॥ ४९ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०किष्किंधाकांडेएकचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ ४३ ॥ ततऋषभात्परतःपृथिव्याअंतेपुण्यकर्मणांनिवासस्तत्रस्वर्गजितएवस्थिताभवंति अतोहेतोस्ततःपरंपितृलोकोनसेव्यःअगम्यः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ बहुशःकृतापराधो
पीत्यर्थः ॥ ४८ ॥ लभध्वंलप्स्यध्वम् तथातत्कार्यमुद्दिश्याधिगुणमधिकगुणोपेतंपुरुषार्थंपुरुषयत्नमारभध्वम् ॥ ४९ ॥ धभमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मी
कीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेएकचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४१ ॥ ॥ छ ॥

अथेति ॥ १ ॥ श्वशुरत्वाद्यांजलिःप्रणम्याब्रवीत् एतद्विशेषकथनायैवपुनरब्रवीदित्युक्तिः ॥ २ ॥ महर्षिपुत्रंमारीचंमहर्षेर्मरीचेःपुत्रंअर्चिष्मंतंआर्चिष्मदाख्यम् अयंतेषुप्रधानः अर्चिर्माल्याख्याअन्येऽपिमरीचिपुत्राः ॥ ३ ॥ मारीचशब्दस्यव्युत्पत्त्यंतरसंभवान्मरीचिपुत्रानित्युक्तम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ परिमार्गथमार्गध्वम् चंद्रचित्रानिति शूरान्भीमानितिपाठांतरम् देशविशेषाइमे ॥ ६ ॥ विपुला

अथप्रस्थाप्यसहरीन्सुग्रीवोदक्षिणांदिशम् ॥ अब्रवीन्मेघसंकाशंसुषेणंनामवानरम् ॥ १ ॥ तारायाःपितरंराजाश्वशुरंभीमविक्रमम् ॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यमभिगम्यप्रणम्यच ॥ २ ॥ महर्षिपुत्रंमारीचमर्चिष्मंतंमहाकपिम् ॥ वृतंकपिवरैःशूरैर्महेंद्रसदृशद्युतिम् ॥ ३ ॥ बुद्धिविक्रमसंपन्नंवैनतेयसमद्युतिम् ॥ मरीचिपुत्रान्मारीचानर्चिर्माल्यान्महाबलान् ॥ ४ ॥ ऋषिपुत्रांश्चतान्सर्वान्प्रतीचीमादिशद्दिशम् ॥ द्वाभ्यांशतसहस्राभ्यांकपीनांकपिसत्तमाः ॥ ५ ॥ सुषेणप्रमुखायूयंवैदेहींपरिमार्गथ ॥ सौराष्ट्रान्सहवाह्लीकांश्चंद्रचित्रांस्तथैवच ॥ ६ ॥ स्फीतान्जनपदान्रम्यान्विपुलानिपुराणिच ॥ पुन्नागगहनंकुक्षिंबकुलोद्दालकाकुलम् ॥ ७ ॥ तथाकेतकखंडांश्चमार्गध्वंहरिपुंगवाः ॥ प्रत्यक्स्रोतोवहाश्चैवनद्यःशीतजलाःशिवाः ॥ ८ ॥ तापसानामरण्यानिकांतारगिरयश्चये ॥ तत्रस्थलीर्मरुप्रायाअत्युच्चशिशिराःशिलाः ॥ ९ ॥ गिरिजालावृतांदुर्गांमार्गित्वापश्चिमांदिशम् ॥ ततःपश्चिममागम्यसमुद्रंद्रष्टुमर्हथ ॥ १० ॥ तिमिनक्राकुलजलंगत्वाद्रक्ष्यथवानराः ॥ ततःकेतकखंडेषुतमालगहनेषुच ॥ ११ ॥ कपयोविहरिष्यंतिनारिकेलवनेषुच ॥ तत्रसीतांचमार्गध्वंनिलयंरावणस्यच ॥ १२ ॥ वेलातलनिविष्टेषुपर्वतेषुवनेषुच ॥ मुरचीपत्तनंचैवरम्यंचैवजटापुरम् ॥ १३ ॥ अवंतीमंगलेपांचतथाचालक्षितंवनम् ॥ राष्ट्राणिचविशालानिपत्तनानिततस्ततः ॥ १४ ॥ सिंधुसागरयोश्चैवसंगमेतत्रपर्वतः ॥ महान्सोमगिरिर्नामशतशृंगोमहाद्रुमः ॥ १५ ॥ तत्रप्रस्थेषुरम्येषुसिंहाःपक्षगमास्थिताः ॥ तिमिमत्स्यगजांश्चैवनीडान्यारोपयंतिते ॥ १६ ॥

निविशालानि कुक्षिर्देशविशेषः ॥ ७ ॥ प्रत्यक्स्रोतोवहाःपश्चिमाभिमुखप्रवाहाः ॥ ८ ॥ कांतारगिरयःकांतारयुक्तागिरयः स्थलीअकृत्रिमाभूः शिशिराःशीतलाः ॥ ९ ॥ तत्रादर्शनेततःकिंचित्पश्चिमंगत्वासमुद्रंद्रष्टुमर्हथ तत्रसमुद्रंद्रक्ष्यथेतिनिश्चयएव ॥ १० ॥ ११ ॥ कपयोभवत्सैनिकाः ॥ १२ ॥ १३ ॥ अवंत्यंगलेपेपुर्यौ आलक्षिताख्यंवनम् ॥ १४ ॥ महाद्रुमःमहांतोद्रुमायस्मिन्सः ॥ १५ ॥ सिंहास्तदाख्याःपक्षगमाःपक्षिणःस्थिताःतेपक्षिणः तिमिमत्स्यगजान्नीडानिस्ववासस्थानान्यारोपयंतिप्रापयंति ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ तोयपूर्णेप्रस्थे ॥ १८ ॥ कोटिंश्रृंगम् समुद्रस्यमध्येइतिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ घोराणामतएवपापकर्मणांसंहर्तृणाम् पावकार्चिःप्रतीकाशाःकोट्यःसमवेताइत्यन्वयः ॥ २१ ॥ ना
त्यासादयितव्याःनद्रष्टव्यानापराद्धव्यावा नादेयंनग्राह्यम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ यत्नःकर्तव्योमार्गणइतिशेषः ननुपापकारित्वात्तदनासादनेकथंतत्रमार्गणसंभवोतआह नहितेभ्यइति तद्देशेमृगप

तानिनीडानिसिंहानांगिरिश्रृंगगताश्रये॥ दृप्तास्तथाश्चमातंगास्तोयदस्वननिःस्वनाः॥ १७॥ विचरंतिविशालेस्मिंस्तोयपूर्णेसमंततः॥ तस्यश्रृंगंदि
वस्पर्शंकांचनंचित्रपादपम्॥ १८॥ सर्वमाशुविचेतव्यंकपिभिःकामरूपिभिः ॥ कोटिंतत्रसमुद्रस्यकांचनींशतयोजनाम्॥ १९ ॥ दुर्दर्शांपारिया
त्रस्यगत्वाद्रक्ष्यथवानराः॥ कोट्यस्तत्रचतुर्विंशद्गंधर्वाणांतपस्विनाम् ॥ २० ॥ वसंत्यग्निनिकाशानांघोराणांपापकर्मणाम् ॥ पावकार्चिःप्रतीका
शाःसमवेताःसमंततः॥ २१ ॥ नात्यासादयितव्यास्तेवानरैर्भीमविक्रमैः॥ नादेयंचफलंतस्माद्देशात्किंचित्प्लवंगमैः॥ २२॥ दुरासदाहितेवीराःसत्त्व
वंतोमहावलाः ॥ फलमूलानितेतत्ररक्षंतेभीमविक्रमाः ॥ २३ ॥ तत्रयत्नश्चकर्तव्योमार्गितव्याचजानकी ॥ नहितेभ्योभयंकिंचित्कपित्वमनुवर्त
तान्॥ २४ ॥ तत्रवैदूर्यवर्णाभोवज्रसंस्थानसंस्थितः॥ नानाद्रुमलताकीर्णोवज्रोनाममहागिरिः ॥ २५ ॥ श्रीमान्समुदितस्तत्रयोजनानांशतंसम
म्॥ गुहास्तत्रविचेतव्याःप्रयत्नेनप्लवंगमाः॥ २६॥ चतुर्भागेसमुद्रस्यचक्रवान्नामपर्वतः॥ तत्रचक्रंसहस्रारंनिर्मितंविश्वकर्मणा॥ २७ ॥ तत्रपंच
जनंहत्वाहयग्रीवंचदानवम्॥ आजहारततश्चक्रंशंखंचपुरुषोत्तमः॥ २८ ॥ तत्रसानुषुरम्येषुविशालासुगुहासुच ॥ रावणःसहवैदेह्यामार्गितव्य
स्ततस्ततः॥ २९ ॥ योजनानिचतुःषष्टिर्वराहोनामपर्वतः॥ सुवर्णश्रृंगःसुमहानगाधेवरुणालये॥ ३० ॥ तत्रप्राग्ज्योतिषंनामजातरूपमयंपुरम् ॥
तस्मिन्वसतिदुष्टात्मानरकोनामदानवः॥ ३१ ॥ तत्रसानुषुरम्येषुविशालासुगुहासुच॥ रावणःसहवैदेह्यामार्गितव्यस्ततस्ततः ॥ ३२॥

क्ष्यादिवत्प्राकृतमृगस्वभावेतिष्ठतामित्यर्थः अतएवनापराद्धव्याइतिपूर्वंव्याख्यातम् ॥२४॥ वैदूर्यवर्णआभाचयस्यसः वज्रवत्कठिनसंस्थानेनसंस्थितः ॥२५॥ समुदितःप्रतिष्ठितः समंआया
मतोविस्तारतश्चशतयोजनइत्यर्थः ॥ २६ ॥ चतुर्भागेचतुर्थभागे गतइतिशेषः ॥ २८ ॥ तत्रचक्रवत्पर्वते पंचजनंतदाख्यम् हयस्येवग्रीवायस्यतंच ॥ २८ ॥२९॥३० ॥ तत्रवराहपर्वते जात
रूपंस्वर्णम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

कांचनांतरदर्शनंकांचनगर्भाअंतरानिर्दरायस्मिंस्तस्यदर्शनंभविष्यतीतिशेषः ॥ ३३ ॥ तंप्राप्यस्थितागजादयस्तेनशब्देनस्वध्वनिजप्रतिध्वनिशब्देनदर्पिताःसर्वतोऽभिगर्जंति ॥ ३४ ॥ सःसौवर्ण
इतिउक्तः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ तेषांषष्टिसहस्रपर्वतानांमध्येराजेवमेरुवत्कांचनःपर्वतोस्ति एनंसावर्णिमेरुरितिवदंति ॥ ३८ ॥ कीदृशोवरस्तत्राह तेनैवमिति आदित्येनएवमुक्तइत्येवंशब्दा

तमतिक्रम्यशैलेंद्रंकांचनांतरदर्शनम् ॥ पर्वतःसर्वसौवर्णोधाराप्रस्रवणायुतः ॥ ३३ ॥ तंगजाश्चवराहाश्चसिंहाव्याघ्राश्चसर्वतः ॥ अभिगर्जंतिस
ततंतेनशब्देनदर्पिताः ॥ ३४ ॥ यस्मिन्हरिहयःश्रीमान्महेंद्रःपाकशासनः ॥ अभिषिक्तःसुरैराजामेघोनामसपर्वतः ॥ ३५ ॥ तमतिक्रम्यशैलेंद्रंम
हेंद्रपरिपालितम् ॥ षष्टिंगिरिसहस्राणिकांचनानिगमिष्यथ ॥ ३६ ॥ तरुणादित्यवर्णानिभ्राजमानानिसर्वशः ॥ जातरूपमयैर्वृक्षैःशोभितानिसु
पुष्पितैः ॥ ३७ ॥ तेषांमध्येस्थितोराजामेरुरुत्तमपर्वतः ॥ आदित्येनप्रसन्नेनशैलोदत्तवरःपुरा ॥ ३८ ॥ तेनैवमुक्तःशैलेंद्रःसर्वएवत्वदाश्रयाः ॥ म
त्प्रसादाद्भविष्यंतिदिवारात्रौचकांचनाः ॥ ३९ ॥ त्वयियेचापिवत्स्यंतिदेवगंधर्वदानवाः ॥ तेभविष्यंतिभक्ताश्चप्रभयाकांचनप्रभाः ॥ ४० ॥ वि
श्वेदेवाश्चवसवोमरुतश्चदिवौकसः ॥ आगत्यपश्चिमांसंध्यांमेरुमुत्तमपर्वतम् ॥ ४१ ॥ आदित्यमुपतिष्ठंतितैश्चसूर्योभिपूजितः ॥ अदृश्यःसर्वभू
तानामस्तंगच्छतिपर्वतम् ॥ ४२ ॥ योजनानांसहस्राणिदशतानिदिवाकरः ॥ मुहूर्तार्धेनतंशीघ्रमभियातिशिलोच्चयम् ॥ ४३ ॥ शृंगेतस्यमहद्दिव्यं
भवनंसूर्यसन्निभम् ॥ प्रासादगणसंबाधंविहितंविश्वकर्मणा ॥ ४४ ॥ शोभितंतरुभिश्चित्रैर्नानापक्षिसमाकुलैः ॥ निकेतंपाशहस्तस्यवरुणस्यम
हात्मनः ॥ ४५ ॥ अंतरामेरुमस्तंचतालोदशशिरामहान् ॥ जातरूपमयःश्रीमान्भ्राजतेचित्रवेदिकः ॥ ४६ ॥ तेषुसर्वेषुदुर्गेषुसरस्सुचसरित्सुच ॥
रावणःसहवैदेह्यामार्गितव्यस्ततस्ततः ॥ ४७ ॥ यत्रतिष्ठतिधर्मज्ञस्तपसास्वेनभावितः ॥ मेरुसावर्णिरित्येषख्यातोवैब्रह्मणासमः ॥ ४८ ॥

र्थःसर्वएवेति ॥ ३९ ॥ तेभक्तामयीतिशेषःकांचनप्रभाश्चभविष्यंति ॥ ४० ॥ विश्वेदेवादयस्तमुत्तमपर्वतंमेरुंसावर्णिमेरुमागत्यतत्रस्थित्वापश्चिमांसंध्यांप्राप्यआदित्यमुपतिष्ठंतिइत्यग्रिमेणा
न्वयः ॥ ४१ ॥ इतःपूर्वभागस्थाअनुक्ताअपिद्वीपाविचेतव्याइत्यर्थतःसिद्धम् ॥ ४२ ॥ ततःपरंदशयोजनसहस्रेऽस्ताचलइत्याह योजनानामिति तान्युक्तसंख्यायोजनानि अतीत्येतिशेषः मु
हूर्तार्धमेकाघटीतयातंशिलोच्चयमस्तमभियाति ॥ ४३ ॥ अथवरुणपुरवर्णनम् शृंगेइति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ दशशिराःदशस्कंधः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ यत्रमेरौ ब्रह्मणासमःमहामेरुवर्तिप्रजापतिसमः ॥ ४८ ॥

मैथिलींप्रतिप्रवृत्तिंमैथिलीसंबंधिप्रवृत्तिंप्रष्टव्यइत्यन्वयः ॥ ४९ ॥ एतावत्उदयाचलमारभ्यमेरुसावर्णिपर्यंतम् ॥ ५० ॥ ५१ ॥ निवर्ततनिवर्तध्वम् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ दिष्टंसंदिष्टम् ॥ ५४ ॥
प्रमाणंकर्तव्याकर्तव्यनिश्चायकाः अथापिएनंसुषेणंविशिष्यप्रमाणंसंस्थाप्य ॥ ५५ ॥ कृतस्यप्रतिकर्मणाउपकारप्रत्युपकारेण अस्यकार्यस्येति रावणवधांतरामकार्यस्येत्यर्थः ॥ ५६ ॥

प्रष्टव्योमेरुसावर्णिर्महर्षिःसूर्यसन्निभः॥ प्रणम्यशिरसाभूमौप्रवृत्तिंमैथिलींप्रति ॥ ४९ ॥ एतावज्जीवलोकस्यभास्कररोरजनीक्षये॥ कृत्वाविति
मिरंसर्वमस्तंगच्छतिपर्वतम्॥ ५० ॥ एतावद्वानरैःशक्यंगंतुवानरपुंगवाः॥ अभास्करममर्यादंनजानीमस्ततःपरम्॥ ५१ ॥ अवगम्यतुवैदेहींनिल
यंरावणस्यच॥ अस्तंपर्वतमासाद्यपूर्णेमासेनिवर्तत॥ ५२ ॥ ऊर्ध्वंमासान्नवस्तव्यंवसन्वध्योभवेन्मम ॥ सहैवशूरोयुष्माभिःश्वशुरोमेगमिष्यति
॥ ५३ ॥ श्रोतव्यंसर्वमेतस्यभवद्भिर्दिष्टकारिभिः॥ गुरुरेषमहाबाहुःश्वशुरोमेमहाबलः॥ ५४ ॥ भवंतश्चापिविक्रांताःप्रमाणंसर्वएवहि॥ प्रमाणमेनं
संस्थाप्यपश्यध्वंपश्चिमांदिशम्॥ ५५ ॥ कृतकृत्याभविष्यामःकृतस्यप्रतिकर्मणा॥ अतोन्यदपियत्कार्यंकार्यस्यास्यप्रियंभवेत्॥ संप्रधार्यभवद्भि
श्चदेशकालार्थसंहितम्॥ ५६ ॥ ततःसुषेणप्रमुखाःप्लवंगमाःसुग्रीववाक्यंनिपुणंनिशम्य ॥ आमंत्र्यसर्वेप्लवगाधिपास्तेजग्मुर्दिशंतांवरुणाभिगु
प्ताम्॥ ५७ ॥ ॥ इतिश्रीम०वा०आ०कि०द्विचत्वारिंशःसर्गः॥ ४२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततःसंदिश्यसुग्रीवःश्वशुरंपश्चिमांदिशम्॥ वीरंशतबलं
नामवानरंवानरेश्वरः॥ १ ॥ उवाचराजासर्वज्ञःसर्ववानरसत्तमः॥ वाक्यमात्महितंचैवरामस्यचहितंतदा ॥ २ ॥ वृतःशतसहस्रेणत्वद्विधानांवनौ
कसाम्॥ वैवस्वतसुतैःसार्धंप्रविष्टःसर्वमंत्रिभिः॥ ३ ॥ दिशंह्युदीचींविक्रांतहिमशैलावतंसिकाम्॥ सर्वतःपरिमार्गध्वंरामपत्नींयशस्विनीम्॥ ४ ॥
अस्मिन्कार्येविनिर्वृत्तेकृतेदाशरथेःप्रिये॥ ऋणान्मुक्ताभविष्यामःकृतार्थार्थविदांवर॥ ५ ॥ कृतंहिप्रियमस्माकंराघवेणमहात्मना॥ तस्यचेत्प्रति
कारोस्तिसफलंजीवितंभवेत्॥ ६ ॥ अर्थिनःकार्यनिर्वृत्तिमकर्तुरपियश्चरेत्॥ तस्यस्यात्सफलंजन्मकिंपुनःपूर्वकारिणः॥ ७ ॥

॥ ५७ ॥ थममानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किधाकांडेद्विचत्वारिंशःसर्गः॥ ४२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ सर्वज्ञःदेशवृ
त्ताभिज्ञः ॥ २ ॥ वैवस्वतसुतैर्यमसुतैः ॥ ३ ॥ विक्रांतेतिशतबलस्यसंबुद्धिः सर्वतइतिसामान्यतोनियोगः ॥ ४ ॥ विनिर्वृत्तेविशेषेणानुष्ठिते कृतार्थाःकृतकृत्याः अर्थविदांलब्धाभीष्टानाम् सं
धिरार्षः ॥ ५ ॥ अस्तिक्रियेत ॥ ६ ॥ अर्थिनःस्वस्मात्प्रयोजनार्थिनः कार्यनिर्वृत्तिंतत्प्रयोजनानुष्ठानम् अकर्तुःपूर्वमुपकाराकर्तुरपियश्चरेत्कुर्यात् ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ इमानिवक्ष्यमाणानि ॥१०॥ प्रस्थलाभरताश्चदेशविशेषाःकुरूनदक्षिणकुरून् ॥ ११ ॥ १२ ॥ लोध्रपद्मकखंडेषुहैमवतेष्वितिशेषः ॥ १३ ॥ तंकालाख्यंपर्वतम् ॥ १४॥ तस्य
शैलेषुगंडपर्वतेषुपर्वतेषुततोमहत्सुतेषु ॥ १५ ॥ तंकालपर्वतम् ॥ १६ ॥ ततःसुदर्शनात्परतः पतगाःपक्षिणः ॥ १७ ॥ १८ ॥ तंदेवसखपर्वतमतिक्रम्य आकाशंशून्यदेशम् शून्यत्वोपपादकम

एतांबुद्धिंसमास्थायदृश्यतेजानकीयथा॥ तथाभवद्भिःकर्तव्यमस्मत्प्रियहितैषिभिः॥८॥ अयंहिसर्वभूतानांमान्यस्तुनरसत्तमः॥ अस्मासुचगतः
प्रीतिंरामःपरपुरंजयः॥ ९ ॥ इमानिवहुदुर्गाणिनद्यःशैलांतराणिच ॥ भवंतःपरिमार्गंतुबुद्धिविक्रमसंपदा ॥ १० ॥ तत्रम्लेच्छान्पुलिंदांश्चशूरसेनां
स्तथैवच ॥ प्रस्थलान्भरतांश्चैवकुरूंश्चसहमद्रकैः॥ ११ ॥ कांबोजयवनांश्चैवशकानांपत्तनानिच ॥ अन्वीक्ष्यवरदांश्चैवहिमवंतंविचिन्वथ ॥ १२ ॥
लोध्रपद्मकखंडेषुदेवदारुवनेषुच ॥ रावणःसहवैदेह्यामार्गितव्यस्ततस्ततः ॥ १३॥ ततःसोमाश्रमंगत्वादेवगंधर्वसेवितम ॥ कालंनाममहासानुं
पर्वतंतंगमिष्यथ॥ १४ ॥ महत्सुतस्यशैलेषुपर्वतेषुगुहासुच ॥ विचिन्वतमहाभागांरामपत्नीमनिंदिताम्॥ १५॥ तमतिक्रम्यशैलेंद्रंहेमगर्भंमहागि
रिम्॥ ततःसुदर्शनंनामपर्वतंगंतुमर्हथ॥ १६ ॥ ततोदेवसखानामपर्वतःपतगालयः॥ नानापक्षिसमाकीर्णोविविधद्रुमभूषितः॥ १७॥ तस्यकांच
नखंडेषुनिर्दरेषुगुहासुच ॥ रावणःसहवैदेह्यामार्गितव्यस्ततस्ततः॥ १८॥ तमतिक्रम्यचाकाशंसर्वतःशतयोजनम् ॥ अपर्वतनदीवृक्षंसर्वसत्त्ववि
वर्जितम्॥ १९ ॥ तत्तुशीघ्रमतिक्रम्यकांतारंरोमहर्षणम्॥ कैलासंपांडुरंप्राप्यहृष्टायूयंभविष्यथ ॥ २० ॥ तत्रपांडुरमेघाभंजांबूनदपरिष्कृतम् ॥
कुवेरभवनंरम्यंनिर्मितंविश्वकर्मणा॥ २१ ॥ विशालानलिनीयत्रप्रभूतकमलोत्पला॥ हंसकारंडवाकीर्णाअप्सरोगणसेविता ॥ २२ ॥ तत्रवैश्र
वणोराजासर्वलोकनमस्कृतः ॥ धनदोरमतेश्रीमान्गुह्यकैःसहयक्षराट्॥ २३ ॥ तस्यचंद्रनिकाशेषुपर्वतेषुगुहासुच ॥ रावणःसहवैदेह्यामार्गित
व्यस्ततस्ततः॥ २४ ॥ क्रौंचंतुगिरिमासाद्यबिलंतस्यसुदुर्गमम्॥ अप्रमत्तैःप्रवेष्टव्यंदुष्प्रवेशंहितत्स्मृतम्॥ २५॥

पर्वतेत्यादि ॥ १९ ॥ कांतारंअपर्वतवनत्वादिना रोमहर्षणंभयंकरत्वात्॥ २० ॥ २१ ॥ नलिनीसरसी ॥ २२ ॥ २३ ॥ तस्यकैलासस्य पर्वतेषुगंडपर्वतेषु ॥ २४ ॥ तस्यक्रौंचस्यबिलंस्कं
दशक्तिकृतंविवरम् ॥ २५ ॥

तत्रक्रौंचगुहायाम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ कामशैलंकामतपःस्थानशैलम् तद्विशेषणमवृक्षम् मानसंतदाख्यम् तत्रमानसपर्वते ॥ २८ ॥ सचेति क्रौंचपर्वतइत्यर्थः सानूनिप्रस्थाभूधराःपर्यंतपर्वता
स्तैःसहितः मैनाकइति मैनाकोयंसमुद्रमग्नादन्यः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ वैखानसंवैखानसानामिदम् ॥ ३३ ॥ विचरितंसेवितम् औपवाह्यःवाहनम् ॥ ३४ ॥ तत्सरोऽतिक्रम्यवर्तमा
नंव्योमकियानवकाशःचंद्रादिसर्वज्योतिर्गणप्रकाशरहितः ॥ ३५ ॥ नापिसांधकारइत्याह गभस्तिभिरिवेति चंद्रादिज्योतींष्यभिभूयअर्कगभस्तिसदृशैःस्वीयैर्गभस्तिभिःप्रकाश्यते केते यैः

वसंतिहिमहात्मानस्तत्रसूर्यसमप्रभाः ॥ देवैरभ्यर्थिताःसम्यग्देवरूपामहर्षयः ॥ २६ ॥ क्रौंचस्यतुगुहाश्चान्याःसानूनिशिखराणिच ॥ दर्दराश्चनितं
बाश्चविचेतव्यास्ततस्ततः ॥ २७ ॥ अवृक्षंकामशैलंचमानसंविहगालयम् ॥ नगतिस्तत्रभूतानांदेवानांनचरक्षसाम् ॥ २८ ॥ सचसर्वैर्विचेतव्यःस
सानुप्रस्थभूधरः ॥ क्रौंचंगिरिमतिक्रम्यमैनाकोनामपर्वतः ॥ २९ ॥ मयस्यभवनंतत्रदानवस्यस्वयंकृतम् ॥ मैनाकस्तुविचेतव्यःससानुप्रस्थकंदरः
॥ ३० ॥ स्त्रीणामश्वमुखीनांतुनिकेतस्तत्रतत्रतु ॥ तंदेशंसमतिक्रम्यआश्रमंसिद्धसेवितम् ॥ ३१ ॥ सिद्धावैखानसायत्रवालखिल्याश्चतापसाः ॥ वं
दितव्यास्ततःसिद्धास्तपसावीतकल्मषाः ॥ ३२ ॥ प्रष्टव्याचापिसीतायाःप्रवृत्तिर्विनयान्वितैः ॥ हिमपुष्करसंछन्नंतत्रवैखानसंसरः ॥ ३३ ॥ तरुणा
दित्यसंकाशैर्हंसैर्विचरितंशुभैः ॥ औपवाह्यःकुबेरस्यसार्वभौमइतिस्मृतः ॥ ३४ ॥ गजःपर्येतितंदेशंसदासहकरेणुभिः ॥ तत्सरःसमतिक्रम्यनष्टचं
द्रदिवाकरम् ॥ अनक्षत्रगणंव्योमनिष्पयोदमनादितम् ॥ ३५ ॥ गभस्तिभिरिवार्कस्यसतुदेशःप्रकाश्यते ॥ विश्राम्यद्भिस्तपःसिद्धैर्देवकल्पैःस्वयंप्र
भैः ॥ ३६ ॥ तंतुदेशमतिक्रम्यशैलोदानामनिम्नगा ॥ उभयोस्तीरयोस्तस्याःकीचकानामवेणवः ॥ ३७ ॥ तेनयंतिपरंतीरंसिद्धान्प्रत्यानयंतिच ॥ उत्त
राःकुरवस्तत्रकृतपुण्यप्रतिश्रयाः ॥ ३८ ॥ ततःकांचनपद्माभिःपद्मिनीभिःकृतोदकाः ॥ ३९ ॥

स्वगभस्तिभिःप्रकाश्यतेतत्राह विश्राम्यद्भिरिति सुखोपविष्टैःस्वतपःसिद्धैरतएवदेवकल्पैःसूर्यादिदेवतुल्यैःस्वयंप्रभैश्चसूर्यादिवत्सदेशःप्रकाश्यते यत्तुतत्रचंद्रादीनांसंचाराभावएवेतितन्न अयेषु
प्रसिद्धचंद्रादिसंचारवदुत्तरकुरूणांतदूर्ध्वमुपदेशानुपपत्तेः ॥ ३६ ॥ निम्नगा अस्तीतिशेषः अंतःसुषिरोवेणुःकीचकः ॥ ३७ ॥ परंतीरंशैलोदायाइतिशेषः कृतपुण्यानांप्रतिश्रयाःनिवासभूताः
॥ ३८ ॥ पद्मिनीभिःसरसीभिः कृतोदकाःकृतोदककार्याः ॥ ३९ ॥

ततआरभ्योत्तरकुरुदेशस्यभोगभूमित्वकथनम् दिव्यनद्योपितत्रसंतीत्याह नीलेत्यादि ॥ ४० ॥ जलाशयास्तटाकादयः ॥ ४१ ॥ निस्तुलाभिर्वर्तुलाभिः निस्तुलंवृत्तमित्यमरः ॥४२ ॥ जा
तरूपैःस्वर्णैरुद्भूतपुलिनायुक्तपुलिनाः नगोत्तमैःपर्वतैःअवगाढाव्याप्ताः ॥ ४३ ॥ नगाःवृक्षाःपत्ररथैःपक्षिभिराकुलाव्याप्ताः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ इतउत्तरंकेचित्श्लोकारमंतेसततंतत्रनारीभि

नीलवैदूर्यपत्राढ्यानद्यस्तत्रसहस्रशः ॥ रक्तोत्पलवनैश्चात्रमंडिताश्चहिरण्मयैः ॥ ४० ॥ तरुणादित्यसंकाशाभांतितत्रजलाशयाः ॥ महार्हमणि
रत्नैश्चकांचनप्रभकेसरैः ॥ ४१ ॥ नीलोत्पलवनैश्चित्रैःसदेशःसर्वतोवृत्तः ॥ निस्तुलाभिश्चमुक्ताभिर्मणिभिश्चमहाधनैः ॥ ४२ ॥ उद्भूतपुलिनास्तत्र
जातरूपैश्चनिम्नगाः ॥ सर्वरत्नमयैश्चित्रैरवगाढानगोत्तमैः ॥ ४३ ॥ जातरूपमयैश्चापिहुताशनसमप्रभैः ॥ नित्यपुष्पफलास्तत्रनगाःपत्ररथाकुलाः
॥ ४४ ॥ दिव्यगंधरसस्पर्शाःसर्वकामान्स्रवंतिच ॥ नानाकाराणिवासांसिफलंत्यन्येनगोत्तमाः ॥ ४५ ॥ मुक्तावैदूर्यचित्राणिभूषणानितथैवच ॥
स्त्रीणांयान्यनुरूपाणिपुरुषाणांतथैवच ॥ ४६ ॥ सर्वर्तुसुखसेव्यानिफलंत्यन्येनगोत्तमाः ॥ महार्हमणिचित्राणिफलंत्यन्येनगोत्तमाः ॥ ४७ ॥ शय
नानिप्रसूयंतेचित्रास्तरणवंतिच ॥ मनःकांतानिमाल्यानिफलंत्यत्रापरेद्रुमाः ॥ ४८ ॥ पानानिचमहार्हाणिभक्ष्याणिविविधानिच ॥ स्त्रियश्चगुण
संपन्नारूपयौवनलक्षिताः ॥ ४९ ॥ गंधर्वाःकिन्नराःसिद्धानागाविद्याधरास्तथा ॥ रमंतेसततंतत्रनारीभिर्भास्वरप्रभाः ॥ ५० ॥ सर्वेसुकृतकर्माणः
सर्वेरतिपरायणाः ॥ सर्वेकामार्थसहितावसंतिसहयोषितः ॥ ५१ ॥ गीतवादित्रनिर्घोषःसोत्कृष्टहसितस्वरैः ॥ श्रूयतेसततंतत्रसर्वभूतमनोरमः
॥ ५२ ॥ तत्रनामुदितःकश्चिन्नात्रकश्चिदसत्प्रियः ॥ अहन्यहनिवर्धंतेगुणास्तत्रमनोरमाः ॥ ५३ ॥ तमतिक्रम्यशैलेंद्रमुत्तरःपयसांनिधिः ॥ तत्रसो
मगिरिर्नाममध्येहेममयोमहान् ॥ ५४ ॥ सतुदेशोविसूर्योपितस्यभासाप्रकाशते ॥ सूर्यलक्ष्म्याभिविज्ञेयस्तपतेवविवस्वता ॥ ५५ ॥

र्भास्वरप्रभाइत्यंताःप्रक्षिप्ताःप्राचीनपुस्तकेष्वनुपलंभादितिकतकः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ असदविद्यमानंप्रियंयस्यतादृशः ॥ ५३ ॥ अत्रसुमेर्वन्वेषणंनोक्त
म् तत्ररक्षसांवासासंभवादित्याहुः मध्येउत्तरसमुद्रमध्ये ॥ ५४ ॥ सतुदेशोविसूर्योपिसूर्यसंचाररहितोपितस्यभासासोमगिरिप्रभया तपताविवस्वतायुक्तदेशइवसूर्यलक्ष्म्यासूर्योपेतदेशश्रिया
युक्तःप्रकाशते ॥ ५५ ॥

विश्वमततिव्याप्नोतीतिविश्वात्माव्यापकः तेनविष्णुरूपः विष्णुर्व्याप्तावित्यनुसारात् सएवशंभुःशंभवत्यस्मात्सएवैकादशात्मकःएकादशानुवाकार्थैकादशरुद्रात्मकः सएवब्रह्माबृंहणत्वाज्जगत्स्रष्टृत्वात् एवंरूपत्रयात्माभगवान् तत्रसोमगिरौ कार्यब्रह्मलोकत्वाद्वसतीत्यर्थः ॥ ५६ ॥ नानुक्रामतिवैगतिः तस्यकार्यब्रह्मलोकत्वेनब्रह्मर्षिव्यतिरिक्तस्यतत्रागतेः ब्रह्मर्षिपदेनदहरादिमार्गेणब्रह्मोपासकाऋषयउच्यंते ॥ ५७ ॥ तदाह देवानामपिदुर्गमइति ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ तत्रापिमतिःक्रियतामिति अन्वेषणायेतिभावः ॥ ६० ॥ प्रियमित्यस्यस्त्वस्येत्यादिः विदेहजादर्शनजेन

भगवांस्तत्रविश्वात्माशंभुरेकादशात्मकः॥ ब्रह्मावसतिदेवेशोब्रह्मर्षिपरिवारितः ॥ ५६ ॥ नकथंचनगंतव्यंकुरूणामुत्तरेणवः॥ अन्येषामपिभूतानांनानुक्रामतिवैगतिः॥ ५७॥ सहिसोमगिरिर्नामदेवानामपिदुर्गमः॥ तमालोक्यततःक्षिप्रमुपावर्तितुमर्हथ ॥ ५८ ॥ एतावद्वानरैःशक्यंगंतुंवानरपुंगवाः ॥ अभास्करममर्यादंनजानीमस्ततःपरम् ॥ ५९ ॥ सर्वमेतद्विचेतव्यंयन्मयापरिकीर्तितम्॥ यदन्यदपिनोक्तंचतत्रापिक्रियतांमतिः ॥ ६० ॥ ततःकृतंदाशरथेर्महत्प्रियंमहत्प्रियंचापिततोममप्रियम्॥ कृतंभविष्यत्यनिलानलोपमाविदेहजादर्शनजेनकर्मणा [illegible] ॥ ततःकृतार्थाःसहिताःसबांधवामयार्चिताःसर्वगुणैर्मनोरमैः॥ चरिष्यथोर्वींप्रतिशांतशात्रवाःसहप्रियाभूतधराःप्लवंगमाः ॥ ६२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०किष्किंधाकांडेत्रिचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४३ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ विशेषेणतुसुग्रीवोहनूमत्यर्थमुक्तवान्॥ सहितस्मिन्हरिश्रेष्ठेनिश्चितार्थोऽर्थसाधने॥ १ ॥ अब्रवीच्चहनूमंतंविक्रांतमनिलात्मजम्॥ सुग्रीवःपरमप्रीतःप्रभुःसर्ववनौकसाम् ॥ २ ॥ नभूमौनांतरिक्षेवानांबरेनामरालये॥ नाप्सुवागतिसंगंतेपश्यामिहरिपुंगव ॥ ३॥

कर्मणाविदेहजादर्शनमुद्दिश्यजातेनकर्मणा अन्वेषणकर्मणेतियावत् ॥ ६१ ॥ भूतधराःभूतैःप्राणिभिर्ध्रियंतेतेभूतधराः प्राणिभिरुपजीव्याइत्यर्थः ॥ ६२ ॥ स्वतमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवा०आ०किष्किंधाकांडेत्रिचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४३ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ हनूमत्यर्थस्यसविशेषमुक्तौहेतुः सहीति अर्थसाधनेतद्विषये निश्चितार्थःतादृशार्थतद्विषयकनिश्चयवान् ॥ १ ॥ उक्तिप्रकारंदर्शयति अब्रवीच्चेति सर्ववनौकसाम् मध्येइतिशेषः ॥ २ ॥ अंतरिक्षंपृथिव्यासन्नपक्षिमार्गः अंबरंमेघमार्गः अमरालयःस्वर्गः गतिसंगंगतिप्रतिबंधम् ॥ ३ ॥

सर्वलोकविशेषणंसासुराइत्यादि ॥ ४ ॥ लाघवंक्षिप्रकारित्वम् ॥ ५ ॥ भूतंप्राणी तत्तस्माद्यथासीतालभ्यतेतदर्थजातंत्वमेवानुचिंतय ॥ ६ ॥ बलंशारीरम् पराक्रमउत्साहः देशकालानुवृ
त्तिस्तदुचितकर्मानुष्ठानम् नयेनीतिशास्त्रे पंडितेतिसंबुद्धिः ॥ ७ ॥ ततएवंसुग्रीववचनात्कार्यसमासंगंकार्यसिद्धिसंबंधमवगम्यस्वयंचतत्सामर्थ्याद्यनुभवेनतस्मिन्कार्यसाधकत्वंविदित्वाचात्त
द्रम्यदेशएवसीतांविदित्वाचिंतयामास अस्मिन्स्वकर्तव्यसमर्पणंयुक्तमितिविचारयामास ॥ ८ ॥ चिंताप्रकारमाह सर्वथेति निश्चितार्थःएतदर्थविषयकनिश्चयवान् स्वतोप्ययमतिशयेनकार्य

सासुराःसहगंधर्वाःसनागनरदेवताः॥ विदिताःसर्वलोकास्तेससागरधराधराः ॥ ४ ॥ गतिर्वेगश्चतेजश्चलाघवंचमहाकपे॥ पितुस्तेसदृशंवीरमा
रुतस्यमहौजसः ॥ ५ ॥ तेजसावापितेभूतंनसमंभुविविद्यते॥ तद्यथालभ्यतेसीतातत्त्वमेवानुचिंतय ॥ ६ ॥ त्वय्येवहनुमन्नस्तिबलंबुद्धिःपराक्र
मः॥ देशकालानुवृत्तिश्चनयश्चनयपंडित॥ ७॥ ततःकार्यसमासंगमवगम्यहनूमति॥ विदित्वाहनुमंतंचचिंतयामासराघवः॥ ८ ॥ सर्वथानिश्चि
तार्थोयंहनूमतिहरीश्वरः॥ निश्चितार्थतरश्चापिहनूमान्कार्यसाधने॥ ९ ॥ तदेवप्रस्थितस्यास्यपरिज्ञातस्यकर्मभिः ॥ भर्त्रापरिगृहीतस्यध्रुवःकार्य
फलोदयः॥ १० ॥ तंसमीक्ष्यमहातेजाव्यवसायोत्तरंहरिम्॥ कृतार्थइवसंहृष्टःप्रहृष्टेंद्रियमानसः ॥ ११ ॥ ददौतस्यततःप्रीतःस्वनामांकोपशोभित
म्॥ अंगुलीयमभिज्ञानंराजपुत्र्याःपरंतपः॥ १२॥ अनेनत्वांहरिश्रेष्ठचिह्नेनजनकात्मजा॥ मत्सकाशादनुप्राप्तमनुद्विग्नाऽनुपश्यति ॥ १३ ॥ व्यव
सायश्चतवीरसत्त्वयुक्तश्चविक्रमः॥ सुग्रीवस्यचसंदेशःसिद्धिंकथयतीवमे॥ १४ ॥ सतद्गृह्यहरिश्रेष्ठःकृत्वामूर्ध्निकृतांजलिः॥ वंदित्वाचरणौचैवप्र
स्थितःप्लवगर्षभः॥ १५॥ सतत्प्रकर्षन्हरिणांमहद्बलंबभूववीरःपवनात्मजःकपिः॥ गतांबुदेव्योम्निविशुद्धमंडलःशशीवनक्षत्रगणोपशोभितः॥ १६॥

साधनेनिश्चितार्थः ॥ ९ ॥ प्रस्थितस्यभर्त्राप्रस्थापितस्य परिज्ञातस्यपरीक्षितस्य परिगृहीतस्यश्रेष्ठतयेतिशेषः कार्यस्यफलोदयःसीतादर्शनप्राप्तिरूपः सध्रुवोनिश्चितार्थः॥ १०॥व्यवसायोत्त
रंकार्यसाधनेश्रेष्ठंतंहरिंहनूमंतंसमीक्ष्यप्रहृष्टेंद्रियमानसोबभूव ॥ ११ ॥ ततोनिश्चितकार्यसाधकत्वादेवहेतोः राजपुत्र्याःअभिज्ञानंप्रत्यभिज्ञासाधनंददौ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तावत्पर्यंतंमद्गमननि
श्चयःकथमतआह व्यवसायश्चेति ॥ १४ ॥ तदभिज्ञानपदार्थम् ॥ १५ ॥ सतत् हरिणां दीर्घाभावआर्षः महद्बलंप्रकर्षन् ॥ १६ ॥

हरिवरविक्रमश्रेष्ठसिंहविक्रम अतिबलपवनसुतहनूमन् तवैवबलमाश्रितोहमस्मि अतोऽनल्पैर्विक्रमैर्जनकसुतायथाऽधिगम्यतेतथाकुरुष्व इत्यब्रवीदितिशेषः रामसुग्रीवयोःसाधारणमिदंव
चः ॥ १७ ॥ कतकेनतुचतुस्त्रिंशत्संख्यश्लोकःसर्गोयमुक्तः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेचतुश्चत्वारिंशःसर्गः ॥४४॥ ॥छ॥ ॥ स
र्वानिति ॥ १ ॥ उक्तिप्रकारएवमिति ॥ २ ॥ प्राप्तनियोगानामुद्योगः शलभाइवेति ॥ ३ ॥ यःसीताभ्यधिगमेतद्वृत्तांतज्ञानेऽवधिभूतःकृतस्तंमासमित्यन्वयः गिरिराजोहिमालयः ॥ ४ ॥ ५ ॥

अतिबलबलमाश्रितस्तवाहंहरिवरविक्रमविक्रमैरनल्पैः ॥ पवनसुतयथाऽधिगम्यतेसाजनकसुताहनुमंस्तथाकुरुष्व ॥ १७ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०
आ०किष्किंधाकांडेचतुश्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४४ ॥ ॥छ॥ ॥सर्वांश्चाहूयसुग्रीवःप्लवगान्प्लवगर्षभः ॥ समस्तांश्चाब्रवीद्राजारामकार्यार्थसिद्धये
॥ १ ॥ एवमेतद्विचेतव्यंभवद्भिर्वानरोत्तमैः ॥ तदुग्रशासनंभर्तुर्विज्ञायहरिपुंगवाः ॥ २ ॥ शलभाइवसंछाद्यमेदिनींसंप्रतस्थिरे ॥ रामःप्रस्रवणेत
स्मिन्न्यवसत्सहलक्ष्मणः ॥ ३ ॥ प्रतीक्षमाणस्तंमासंसीताधिगमनेकृतः ॥ उत्तरांतुदिशंरम्यांगिरिराजसमावृताम् ॥ ४ ॥ प्रतस्थेसहसावीरोहरिःश
तबलिस्तदा ॥ पूर्वांदिशंप्रतिययौविनतोहरियूथपः ॥ ५ ॥ तारांगदादिसहितःप्लवगःपवनात्मजः ॥ अगस्त्याचरितामाशांदक्षिणांहरियूथपः ॥ ६ ॥
पश्चिमांचदिशंघोरांसुषेणःप्लवगेश्वरः ॥ प्रतस्थेहरिशार्दूलोदिशंवरुणपालिताम् ॥ ७ ॥ ततःसर्वादिशोराजाचोदयित्वायथातथम् ॥ कपिसेनाप
तिर्वीरोमुमोदसुखितःसुखम् ॥ ८ ॥ एवंसंचोदिताःसर्वेराज्ञावानरयूथपाः ॥ स्वांस्वांदिशमभिप्रेत्यत्वरिताःसंप्रतस्थिरे ॥ ९ ॥ नदंतश्चोन्नदंतश्चगर्ज
तश्चप्लवंगमाः ॥ क्ष्वेडंतोधावमानाश्चविनदंतोमहाबलाः ॥ १० ॥ एवंसंचोदिताःसर्वेराज्ञावानरयूथपाः ॥ आनयिष्यामहेसीतांहनिष्यामश्चरावण
म् ॥ ११ ॥ अहमेकोवधिष्यामिप्राप्तंरावणमाहवे ॥ ततश्चोन्मथ्यसहसाहरिष्येजनकात्मजाम् ॥ १२ ॥ वेपमानांश्रमेणाद्यभवद्भिःस्थीयतामिति ॥
एकएवाहरिष्यामिपातालादपिजानकीं ॥ १३ ॥ विधमिष्याम्यहंवृक्षान्दारयिष्याम्यहंगिरीन् ॥ धरणींदारयिष्यामिक्षोभयिष्यामिसागरान् ॥ १४ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ यथातथंयथायोग्यमित्यर्थः मुमोदचिक्रीड ॥ ८ ॥ अभिप्रेत्यउद्दिश्य ॥ ९ ॥ नादादयःशब्दावांतरभेदाः ॥ १० ॥ आनयिष्यामहेइत्यादेरूचुरित्यनेनान्वयः ॥ ११ ॥ १२ ॥
श्रमेणवेपमानामितिजनकजाविशेषणम् ॥ १३ ॥ १४ ॥

अहंयोजनेत्येकस्यवाक्यम् शतयोजनेत्यन्यस्य ॥१५॥१६॥ एकैकःएकशइत्यर्थः ॥ १७ ॥ थकंमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्कि
धाकांडेपंचचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ गतेष्विति ॥ १ ॥ प्रणतआत्मादेहोयस्यास्तीति ॥ २ ॥ दुंदुभिनामेति अत्रदुंदुभिशब्देनमहिषशब्देनचतत्पुत्रोमायाविनामादानवउच्य

अर्हंयोजनसंख्यायाःप्लुवेयंनात्रसंशयः ॥ शतयोजनसंख्यायाःशतंसमधिकंत्वहम् ॥ १५॥ भूतलेसागरेवापिशैलेषुचवनेषुच ॥ पातालस्यापि
वामध्येनममाच्छिद्यतेगतिः ॥ १६॥ इत्येकैकस्तदातत्रवानरावलदर्पिताः॥ ऊचुश्चवचनंतस्यहरिराजस्यसन्निधौ ॥ १७ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०
वा० आ० किष्किंधाकांडेपंचचत्वारिंशःसर्गः॥ ४५॥ ॥ ७ ॥ ॥ गतेषुवानरेंद्रेषुरामःसुग्रीवमब्रवीत्॥ कथंभवान्विजानीतेसर्वंवैमंडलंभुवः
॥ १ ॥ सुग्रीवश्चततोराममुवाचप्रणतात्मवान्॥ श्रूयतांसर्वमाख्यास्येविस्तरेणवचोमम ॥ २ ॥ यदातुदुंदुभिंनामदानवंमहिषाकृतिम् ॥ प्रतिका
लयतेवालीमलयंप्रतिपर्वतम् ॥ ३ ॥ तदाविवेशमहिषोमलयस्यगुहांप्रति ॥ विवेशवालीतत्रापिमलयंतज्जिघांसया ॥ ४ ॥ ततोहंतत्रनिक्षिप्तोगु
हाद्वारिविनीतवत् ॥ नचनिष्क्रामतेवालीतदासंवत्सरेगते ॥ ५ ॥ ततःक्षतजवेगेनआपुपूरेतदाविलम् ॥ तदहंविस्मितोदृष्ट्वाभ्रातुःशोकविषार्दितः
॥ ६ ॥ अथाहंगतबुद्धिस्तुसुव्यक्तंनिहतोगुरुः ॥ शिलापर्वतसंकाशाबिलद्वारिमयाकृता ॥ ७॥ अशक्नुवन्निष्क्रमितुंमहिषोविनशिष्यति ॥ ततोहमा
गांकिष्किंधांनिराशस्तस्यजीविते ॥ ८ ॥ राज्यंचसुमहत्प्राप्यतारांचरुमयासह ॥ मित्रैश्चसहितस्तस्यवसामिविगतज्वरः ॥ ९ ॥ आजगामततोवा
लीहत्वातंवानरर्षभः ॥ ततोहमददांराज्यंगौरवाद्भययंत्रितः ॥ १० ॥ समांजिघांसुर्दुष्टात्मावालीप्रव्यथितेंद्रियः ॥ परिकालयतेवालीधावंतंसचिवैः
सह ॥ ११ ॥ ततोहंवालिनातेनसोनुबद्धःप्रधावितः ॥ नदीश्चविविधाःपश्यन्वनानिनगराणिच ॥ १२ ॥

ते तद्वृत्तांतस्यैवाग्रेवक्ष्यमाणत्वात् मायावीनामतेजस्वीदुंदुभेःपूर्वजःसुतइतिप्रागुक्तेस्तस्यतत्पुत्रत्वंपितुर्माहिषाकारत्वात्तत्पुत्रस्यचतदाकारत्वमितिचबोध्यम् ॥ ३ ॥ मलयंमलयगुहाम् ॥ ४ ॥
॥ ५ ॥ आपुपूरेपूर्णम् ॥ ६ ॥ निहतइतिगतबुद्धिःप्राप्तबुद्धिः जातइतिशेषः ततोमयेत्यादि ॥ ७ ॥ विनशिष्यतीत्यस्येतिबुद्ध्येतिशेषः तस्यवालिनः ॥ ८ ॥ तारांचप्राप्येतिसंबंधः वसामिअ
वसम् ॥ ९ ॥ १० ॥ परिकालयतेसचिवैःसहधावंतमनुधावतिस्म ॥ ११ ॥ ततस्तेनवालिनासोहमनुबद्धोनुद्रुतःप्रधावितः ॥ १२ ॥

ततोवैतदनुधावनहेतोर्मयागोष्पदवत्परिभ्राम्यमाणेयंपृथिवीअलातचक्रप्रतिमाआदर्शतलसंकाशाचदृष्टा गोष्पदवदित्यनेनलंघनेऽप्रयासउक्तः अलातचक्रेत्यनेनस्वीयोभ्रमणवेगः आदर्शत लेत्यनेनभूतचक्रवर्तिपदार्थस्यस्पष्टमनुभवउक्तः ॥ १३ ॥ उक्तमेवविवृणोति पूर्वांदिशमिति ॥१४॥ अप्सरसशब्दोऽकारांतोप्यार्षः ॥ १५॥ परिकाल्यमानःपरिकालयमानःपलायमानइत्य र्थः अकारलोपआर्षः पुनरावृत्यउदयगिरिभुवः ॥ १६ ॥ तस्यादिशःतांदिशंत्यक्त्वा ॥ १७ ॥ द्रुमांतरेशैलांतरेचतद्व्यवहितंवालिनंपश्यन्नपरांपश्चिमांदिशंसमभिद्रुतइतिशेषः ॥१८ ॥ गिरिस

आदर्शतलसंकाशाततोवैपृथिवीमया॥ अलातचक्रप्रतिमादृष्टागोष्पदवत्कृता॥ १३ ॥ पूर्वांदिशंततोगत्वापश्यामिविविधान्द्रुमान्॥ पर्वतान्स
दरीन्रम्यान्सरांसिविविधानिच॥१४॥ उदयंतत्रपश्यामिपर्वतंधातुमंडितम्॥ क्षीरोदंसागरंचैवनित्यमप्सरसालयम्॥ १५॥ परिकाल्यमानस्तु
तदावालिनाभिद्रुतोह्यहम्॥ पुनरावृत्यसहसाप्रस्थितोहंतदाविभो॥ १६ ॥ दिशस्तस्यास्ततोभूयःप्रस्थितोदक्षिणांदिशम्॥ विंध्यपादपसंकीर्णांचं
दनद्रुमशोभिताम्॥१७॥ द्रुमशैलांतरेपश्यन्भूयोदक्षिणतोपराम्॥ अपरांचदिशंप्राप्तोवालिनासमभिद्रुतः॥१८॥ सपश्यन्विविधान्देशानस्तंचगि
रिसत्तमम्॥ प्राप्यचास्तंगिरिश्रेष्ठमुत्तरंसंप्रधावितः ॥ १९॥ हिमवंतंचमेरुंचसमुद्रंचतथोत्तरम्॥ यदानविंदेशरणंवालिनासमभिद्रुतः॥ २० ॥
ततोमांबुद्धिसंपन्नोहनुमान्वाक्यमब्रवीत्॥ इदानींमेस्मृतंराजन्यथावालीहरीश्वरः॥ २१ ॥ मतंगेनतदाशप्तोह्यस्मिन्नाश्रममंडले॥ प्रविशेद्यदि
वावालीमूर्धास्यशतधाभवेत्॥ २२॥ तत्रवासःसुखोऽस्माकंनिरुद्विग्नोभविष्यति॥ तत्रपर्वतमासाद्यऋष्यमूकंनृपात्मज॥ २३ ॥ नविवेशतदा
वालीमतंगस्यभयात्तदा॥ एवंमयातदाराजन्प्रत्यक्षमुपलक्षितम्॥ पृथिवीमंडलंसर्वंगुहामस्यागतस्ततः॥ २४॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०
किष्किंधाकांडेषट्चत्वारिंशःसर्गः॥ ४६॥ ॥छ॥ ॥छ॥

त्तमंअभिधावितइतिशेषः ॥ १९ ॥ मेरुंमहामेरुम् नविंदेनलभे ॥ २० ॥ किमब्रवीत्तदाह इदानीमिति मेमयास्मृतम् किंस्मृतंतदाह यथेति ॥ २१ ॥ तदापूर्वकाले अस्मिन्नाश्रममंडलेवा लीयदाप्रविशेत्तदास्यमूर्धाशतधाभवेदितिहरीश्वरोमतंगेनशप्तः ॥ २२ ॥ तत्रमतंगाश्रमे निरुद्विग्नोनिर्भयः आसाद्यस्थितस्यममसमीपमितिशेषः नविवेशेत्यन्वयः ॥ २३ ॥ तदाजातशापकृ तादितिशेषः गुहांऋष्यमूकस्येतिशेषः ॥ २४ ॥ वरमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेषट्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४६ ॥ ॥छ॥

यथोक्तंस्वस्वान्वेषणीयतयोक्तंदेशमनतिक्रम्येत्यर्थः ॥ १ ॥ आकाशंवनगिर्यनावृतप्रदेशमित्यर्थः नदीदुर्गानिति नदीप्रवाहैर्गंतुमशक्यादेशानदीदुर्गास्तान् ॥ २ ॥ ३॥ दिवसमित्यत्यंतसंयोगे
द्वितीया धृताःउद्युक्ताः मेदिन्यांसर्वाधारभूतायां निद्रासौकर्यार्थमितिभावः॥४॥ तेषुदेशेषुसर्वर्तुकान्नित्यसन्निहितसर्वर्तुयुक्तानतएवसद्यासफलद्रुमान् सर्वेष्वहस्सुविचयनसमयेसमासाद्यकामं

दर्शनार्थंतुवैदेह्याःसर्वतःकपिकुंजराः॥ व्यादिष्टाःकपिराजेनयथोक्तंजग्मुरंजसा॥ १ ॥ तेसरांसिसरित्कक्षानाकाशंनगराणिच॥ नदीदुर्गास्तथा
देशान्विचिन्वंतिसमंततः ॥ २ ॥ सुग्रीवेणसमाख्याताःसर्वेवानरयूथपाः॥ तत्रदेशान्विचिन्वंतिसशैलवनकाननान्॥ ३ ॥ विचित्यदिवसंसर्वेसी
ताधिगमनेधृताः॥ समायांतिस्ममेदिन्यांनिशाकालेषुवानराः॥ ४ ॥ सर्वर्तुकांश्चदेशेषुवानराःसफलद्रुमान्॥ आसाद्यरजनींशय्यांचक्रुःसर्वेष्वह
स्सुते॥ ५॥ तदहःप्रथमंकृत्वामासेप्रस्रवणंगताः ॥ कपिराजेनसंगम्यनिराशाःकपिकुंजराः ॥ ६ ॥ विचित्यतुदिशंपूर्वांयथोक्तांसचिवैःसह ॥ अदृ
ष्ट्वाविनतःसीतामाजगाममहाबलः॥ ७॥ दिशमप्युत्तरांसर्वांविविच्यसमहाकपिः॥ आगतःसहसैन्येनभीतःशतबलिस्तदा॥ ८ ॥ सुषेणःपश्चिमा
माशांविविच्यसहवानरैः॥ समेत्यमासेपूर्णेतुसुग्रीवमुपचक्रमे ॥ ९ ॥ तंप्रस्रवणपृष्ठस्थंसमासाद्याभिवाद्यच॥ आसीनंसहरामेणसुग्रीवमिदम
ब्रुवन्॥ १० ॥ विचिताःपर्वताःसर्वेवनानिगहनानिच॥ निम्नगाःसागरांताश्चसर्वेजनपदाश्चये॥ ११॥ गुहाश्चविचिताःसर्वायाश्चतेपरिकीर्तिताः॥
विचिताश्चमहागुल्मालताविततसंतताः॥ १२॥ गहनेषुचदेशेषुदुर्गेषुविषमेषुच॥ सत्त्वान्यतिप्रमाणानिविचितानिहतानिच ॥ येचैवगहनादेशा
विचितास्तेपुनःपुनः ॥ १३ ॥ उदारसत्त्वाभिजनोहनूमान्समैथिलींज्ञास्यतिवानरेंद्र ॥ दिशंतुयामेवगतातुसीतातामास्थितोवायुसुतोहनूमान्
॥ १४॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेसप्तचत्वारिंशःसर्गः॥ ४७॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

प्राप्यरजनींरजन्यांशय्यांचक्रुः तादृशवृक्षवत्त्वंचदेशस्यरामप्रसादात् ॥ ५ ॥ तदहःप्रस्थानदिवसंप्रथमंकृत्वागताःपुनर्मासेगतेनिराशाःसीताऽलाभेप्रस्रवणंगताआगताःकपिराजेनसंगम्यास्थि
ताइत्यन्वयः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ उपचक्रमेप्राप्तः ॥ ९ ॥ १० ॥ सागरांताःसागरमध्यवर्तिद्वीपाः ॥ ११॥ लताविततैर्लताप्रतानैःसंतताःसमंताद्व्याप्तास्तादृशामहागुल्मालतागृहविशेषाः ॥ १२॥
॥ १३ ॥ दिक्त्रयासत्वसिद्धनिश्चयमर्थमनुवदति उदारेति ॥ १४ ॥ अभ्रटमानः ॥ ॥ इतिश्री॰रा॰वा॰आ॰कि॰सप्तचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४७ ॥ ॥ ७ ॥

प्रचक्रमेअन्वेष्टुमितिशेषः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अन्वेषमाणास्तेविविधानिफलान्यपिभक्षयंतःसीतांनददृशुः ॥ ४ ॥ ५ ॥ यत्रनिर्जलत्वादिवद्गहनंतादृशान्यपिदुरन्वेष्याणिविचित्येत्यन्वयः भृश
पीडिताःनिर्जलारण्यान्वेषणेनक्षुत्पिपासाभ्यांपीडिताः सदेशोनिर्जलादिदेशोयद्यपिदुरन्वेष्योऽथापितंविचित्यततस्तंदेशंत्यक्त्वाऽन्यदेशंविविशुरित्यग्रिमेणान्वयः ॥ ६ ॥ ७ ॥ वंध्यफलाःअनु
त्पन्नफलाः ॥ ८ ॥ ९ ॥ वल्ल्योवृक्षाद्याश्रिताः वीरुधोभूम्याधाराःस्थलेयत्र स्थलेनेत्यनुकर्षः ॥ १० ॥ भ्रमरैर्विवर्जिताःविगतवर्जितंयासुताः संयुक्ताइत्यर्थः तादृशाःफुल्लपंकजाश्चयत्रनसं

सहतारांगदाभ्यांतुसहसाहनुमान्कपिः॥सुग्रीवेणयथोद्दिष्टंगंतुंदेशंप्रचक्रमे॥ १ ॥सतुदूरमुपागम्यसर्वैस्तैःकपिसत्तमैः॥ ततोविचित्यविंध्यस्यगु
हाश्चगहनानिच॥ २॥ पर्वताग्रनदीदुर्गान्सरांसिविपुलद्रुमान्॥ वृक्षखंडांश्चविविधान्पर्वतान्वनपादपान्॥ ३॥ अन्वेषमाणास्तेसर्वेवानराःसर्व
तोदिशम्॥ नसीतांददृशुर्वीरामैथिलींजनकात्मजाम्॥४॥ तेभक्षयंतोमूलानिफलानिविविधान्यपि॥ निर्जलंनिर्जनंशून्यंगहनंघोरदर्शनम्॥५॥
तादृशान्यप्यरण्यानिविचित्यभृशपीडिताः॥सदेशश्चदुरन्वेष्योगुहागहनवान्महान्॥६॥त्यक्त्वातुतंततोदेशंसर्वेवैहरियूथपाः॥ देशमन्यंदुराधर्षंवि
विशुश्चाकुतोभयाः॥ ७॥ यत्रवंध्यफलावृक्षाविपुष्पाःपर्णवर्जिताः॥ निस्तोयाःसरितोयत्रमूलंयत्रसुदुर्लभम्॥ ८ ॥ नसंतिमहिषायत्रनमृगानच
हस्तिनः॥ शार्दूलाःपक्षिणोवापियेचान्येवनगोचराः॥ ९ ॥ नचात्रवृक्षानौषध्योनवल्ल्योनापिवीरुधः॥ स्निग्धपत्राःस्थलेयत्रपद्मिन्यःफुल्लपंकजाः
॥ १० ॥प्रेक्षणीयाःसुगंधाश्चभ्रमरैश्चविवर्जिताः॥ कंडुर्नाममहाभागःसत्यवादीतपोधनः॥ ११॥महर्षिःपरमामर्षीनियमैर्दुष्प्रधर्षणः॥ तस्यतस्मि
न्वनेपुत्रोबालकोदशवार्षिकः॥ १२॥ प्रनष्टोजीवितांतायक्रुद्धस्तेनमहामुनिः॥ तेनधर्मात्मनाशप्तंकृत्स्नंतत्रमहद्वनम्॥ १३॥ अशरण्यंदुराधर्षंमृ
गपक्षिविवर्जितम्॥ तस्यतेकाननांतांस्तुगिरिणांकंदराणिच॥१४॥ प्रभवानिनदीनांचविचिन्वंतिसमाहिताः॥तत्रचापिमहात्मानोनापश्यन्जन
कात्मजाम्॥ १५॥ हर्तारंरावणंवापिसुग्रीवप्रियकारिणः॥ तेप्रविश्यतुतंभीमंलतागुल्मसमावृतम्॥१६॥

ति यत्रवनेकंडुर्नाममहर्षिरासीत् ॥ ११ ॥ वनेपूर्वमितिशेषः इदानीमुक्तलक्षणः ॥१२ ॥ जीवितांतायजीवितांतंगत्वाप्रनष्टस्तेनबालदुर्मरणेनक्रुद्धोमुनिरभूत् ततस्तेनधर्मात्मनाशापानुग्रहसम
र्थप्रबलधर्मवतातत्रकालेशममभूत् ॥ १३ ॥ शापस्वरूपमाह अशरण्यंअनावासम् तेवानरास्तस्यकाननांतान्विचिन्वंतीत्यन्वयः ॥ १४ ॥ नदीनांप्रभवानिउत्पत्तिस्थानानि ॥१५॥तेप्रविश्य
वनांतरमितिशेषः तमसुरंददृशुरित्यन्वयः ॥ १६ ॥

सुरेभ्योनिर्भयःसुरनिर्भयः तथावरदानादितिभावः ॥ १७ ॥ गाढंपरिहिताःदृढंपरिबद्धवस्त्राःसन्नद्धाइतियावत् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ सर्वंविचितंज्ञात्वेतिशेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ लठ
मानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेअष्टचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४८ ॥ ॥७॥ ॥ समाश्वास्यवानराननितिशेषः ॥ १ ॥ २ ॥

ददृशुर्भीमकर्माणमसुरंसुरनिर्भयम् ॥ तंदृष्ट्वावानराघोरंस्थितंशैलमिवासुरम् ॥ १७ ॥ गाढंपरिहिताःसर्वेदृष्ट्वातंपर्वतोपमम् ॥ सोपितान्वानरा
न्सर्वान्नष्टाःस्थेत्यब्रवीद्बली ॥ १८ ॥ अभ्यधावतसंक्रुद्धोमुष्टिमुद्यम्यसंगतम् ॥ तमापतंतंसहसावालिपुत्रोंगदस्तदा ॥ १९ ॥ रावणोयमितिज्ञात्वा
तलेनाभिजघानह ॥ सवालिपुत्राभिहतोवक्त्राच्छोणितमुद्वमन् ॥ २० ॥ असुरोन्यपतद्भूमौपर्यस्तइवपर्वतः ॥ तेतुतस्मिन्निरुच्छ्वासेवानराजितका
शिनः ॥ २१ ॥ विचिन्वन्प्रायशस्तत्रसर्वंतेगिरिगह्वरम् ॥ विचितंतुततःसर्वंसर्वेतेकाननौकसः ॥ २२ ॥ अन्यदेवापरंघोरंविविशुर्गिरिगह्वरम् ॥ तेवि
चित्यपुनःखिन्नाविनिष्पत्यसमागताः ॥ एकांतवृक्षमूलेतुनिषेदुर्दीनमानसाः ॥ २३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम॰वा॰आ॰किष्किंधाकांडेअष्टचत्वारिंशः
सर्गः ॥ ४८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथांगदस्तदासर्वान्वानरानिदमब्रवीत् ॥ परिश्रांतोमहाप्राज्ञःसमाश्वास्यशनैर्वचः ॥ १ ॥ वनानिगिरयोनद्योदुर्गा
णिगहनानिच ॥ दरीगिरिगुहाश्चैवविचिताःसर्वमंततः ॥ २ ॥ तत्रतत्रसहास्माभिर्जानकीनचदृश्यते ॥ तथारक्षोपहर्ताचसीतायाश्चैवदुष्कृती ॥ ३ ॥
कालश्चनोमहान्यातःसुग्रीवश्चोग्रशासनः ॥ तस्माद्भवंतःसहिताविचिन्वंतुसमंततः ॥ ४ ॥ विहायतंद्रींशोकंचनिद्रांचैवसमुत्थिताम् ॥ विचिनुध्वं
तथासीतांपश्यामोजनकात्मजाम् ॥ ५ ॥ अनिर्वेदंचदाक्ष्यंचमनसश्चापराजयम् ॥ कार्यसिद्धिकराण्याहुस्तस्मादेतद्ब्रवीम्यहम् ॥ ६ ॥ अद्यापीदंव
नंदुर्गंविचिन्वंतुवनौकसः ॥ खेदंत्यक्त्वापुनःसर्वंवनमेवविचिन्वताम् ॥ ७ ॥ अवश्यंकुर्वतांतस्यदृश्यतेकर्मणःफलम् ॥ परंनिर्वेदमागम्यनहिनोन्मी
लनंक्षमम् ॥ ८ ॥

रक्षःतद्रूपोपहर्तेत्याद्यर्थः ॥ ३ ॥ नोमहान्यातः मासमध्येइतिशेषः तन्मध्येऽल्पोऽवशिष्टइतिभावः परावृत्यगमनेमहदनिष्टमित्याह सुग्रीवश्चेति ॥ ४ ॥ तथाविचिनुध्वंयथासीतांपश्यामइत्य
न्वयः ॥ ५ ॥ अनिर्वेदमखेदम् दाक्ष्यंसामर्थ्यम् अपराजयंकार्यापराङ्मुखत्वम् एतद्वक्ष्यमाणम् ॥ ६ ॥ हेवनौकसःइदंदुर्गंवनमद्यापिविचिन्वंतुभवंतः आदरात्पुनराह खेदंत्यक्त्वापुनर्विचि
न्वताम् ॥ ७ ॥ निर्वेदंखेदम् नोन्मीलनमनुन्मीलनमनुद्योगइतियावत् नक्षमंनयुक्तम् ॥ ८ ॥

तत्रहेतुः सुग्रीवइति ॥ ९ ॥ यदिमदुक्तमेतन्नरोचतेतर्हियदन्यत्क्षमंतदुच्यताम् ॥ १० ॥ ११ ॥ वोयुष्माकम् यदंगदउवाचतत्सदृशंतस्यैवेतिशेषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६॥१७ ॥
तस्यरजतपर्वतस्य ॥ १८ ॥ दृष्टिगतंदृष्टिगोचरं अध्यारोहंत अवारोहंतेत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥२१॥ आदितस्तावद्विंध्यंविचेरुरन्वेषणायेतिशेषः ताव च्छब्दोवाक्यालंकारे ॥२२॥ रफमानः॥

सुग्रीवःक्रोधनोराजातीक्ष्णदंडश्चवानराः॥ भेतव्यंतस्यसततंरामस्यचमहात्मनः ॥ ९ ॥ हितार्थमेतदुक्तंवःक्रियतांयदिरोचते ॥ उच्यतांहिक्षमंय
त्तत्सर्वेषामेववानराः ॥ १० ॥ अंगदस्यवचःश्रुत्वावचनंगंधमादनः ॥ उवाचव्यक्तयावाचापिपासाश्रमखिन्नया ॥ ११ ॥ सदृशंखलुवोवाक्य
मंगदोयदुवाचह ॥ हितंचैवानुकूलंचक्रियतामस्यभाषितम् ॥ १२ ॥ पुनर्मार्गामहेशैलान्कंदरांश्चशिलास्तथा ॥ काननानिचशून्यानिगिरिप्रस्रव
णानिच ॥ १३ ॥ यथोद्दिष्टानिसर्वाणिसुग्रीवेणमहात्मना ॥ विचिन्वंतुवनंसर्वेगिरिदुर्गाणिसंगताः ॥ १४॥ ततःसमुत्थायपुनर्वानरास्तेमहाबलाः॥
विंध्यकाननसंकीर्णांविचेरुर्दक्षिणांदिशम् ॥ १५ ॥ तेशारदाभ्रप्रतिमंश्रीमद्रजतपर्वतम् ॥ शृंगवंतंदरीवंतमधिरुह्यचवानराः ॥ १६ ॥ तत्रलोध्र
वनंरम्यंसप्तपर्णवनानिच ॥ विचिन्वंतोहरिवराःसीतादर्शनकांक्षिणः ॥ १७ ॥ तस्याग्रमधिरूढास्तेश्रांताविपुलविक्रमाः ॥ नपश्यंतिस्मवैदेहींराम
स्यमहिषींप्रियाम् ॥ १८ ॥ तेतुदृष्टिगतंदृष्ट्वातंशैलंबहुकंदरम् ॥ अध्यारोहंतहरयोवीक्षमाणाःसमंततः ॥ १९ ॥ अवरुह्यततोभूमिंश्रांताविगतचेत
सः ॥ स्थितामुहूर्तंतत्राथवृक्षमूलमुपाश्रिताः ॥ २० ॥ तेमुहूर्तंसमाश्वस्ताःकिंचिद्भग्नपरिश्रमाः ॥ पुनरेवोद्यताःकृत्स्नांमार्गितुंदक्षिणांदिशम् ॥ २१ ॥
हनुमत्प्रमुखास्तावत्प्रस्थिताःप्लवगर्षभाः ॥ विंध्यमेवादितःकृत्वाविचेरुश्चसमंततः ॥ २२ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०किष्किंधाकांडेएकोनपं
चाशःसर्गः ॥ ४९ ॥ ॥७॥ ॥सहतारांगदाभ्यांतुसंगम्यहनुमान्कपिः ॥ विचिनोतिचविंध्यस्यगुहाश्चगहनानिच ॥ १ ॥ सिंहशार्दूलजुष्टाश्चगुहा
श्चपरितस्तदा ॥ विषमेषुनगेंद्रस्यमहाप्रस्रवणेषुच ॥ २ ॥ आसेदुस्तस्यशैलस्यकोटिंदक्षिणपश्चिमाम् ॥ तेषांतत्रैववसतांसकालोव्यत्यवर्तत ॥ ३ ॥

॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआ०कि०एकोनपंचाशःसर्गः ॥ ४९ ॥ ॥७॥ ॥ सहेति ॥ १ ॥ विषमेषुक्लेशजनकेषु ॥ २ ॥ दक्षिणपश्चिमांकोटिं
नैर्ऋत्यभागीयशृंगं सकालःसुग्रीवकल्पितःकालः व्यत्यवर्ततव्यतिक्रांतः ॥ ३ ॥

सदेशोनैर्ऋत्यविंध्यकोटिप्रदेशः ॥ ४ ॥ परस्परेणरहिताःप्रत्येकमन्योन्यस्याविदूरतोभूत्वाहनूमान्गजादयश्चविचिन्वंतिस्म ॥ ५ ॥ ६ ॥ विवृतमनावृतद्वारम् ॥ ७ ॥ दुर्गंदुर्गमं दानवेनमयेन
॥ ८ ॥ तत्रततः निष्क्रमन्निराक्रमन् ॥ ९ ॥ सुगंधि विलांतर्वेक्ष्यमाणदिव्यगंधपुष्पसंबद्धवातसंगात् ॥ १०॥ संजातपरिशंकाःसंजातजलसंभावनाः ॥ ११ ॥ दैत्येंद्रनिलयःपातालम् ॥१२॥

सहिदेशोदुरन्वेष्योगुहागहनवान्महान् ॥ तत्रवायुसुतःसर्वंविचिनोतिस्मपर्वतम् ॥ ४ ॥ परस्परेणरहिताअन्योन्यस्याविदूरतः ॥ गजोगवाक्षोगव
यःशरभोगंधमादनः ॥ ५ ॥ मैंदश्चद्विविदश्चैवहनूमान्जांबवानपि ॥ अंगदोयुवराजश्चतारश्चवनगोचरः ॥ ६ ॥ गिरिजालावृतान्देशान्मार्गित्वाद
क्षिणांदिशम् ॥ विचिन्वंतस्ततस्तत्रददृशुर्विवृतंबिलम् ॥ ७ ॥ दुर्गमृक्षबिलंनामदानवेनाभिरक्षितम् ॥ क्षुत्पिपासापरीतास्तुश्रांतास्तुसलिलार्थिनः
॥ ८ ॥ अवकीर्णलतावृक्षैर्ददृशुस्तेमहाबिलम् ॥ तत्रक्रौंचाश्चहंसाश्चसारसाश्चापिनिष्क्रमन् ॥ ९ ॥ जलार्द्राश्चक्रवाकाश्चरक्तांगाःपद्मरेणुभिः ॥ तत
स्तद्बिलमासाद्यसुगंधिदुरतिक्रमम् ॥ १० ॥ विस्मयव्यग्रमनसोबभूवुर्वानरर्षभाः ॥ संजातपरिशंकास्तेतद्बिलंप्लवगोत्तमाः ॥ ११ ॥ अभ्यपद्यंतसं
हृष्टास्तेजोवंतोमहाबलाः ॥ नानासत्त्वसमाकीर्णंदैत्येंद्रनिलयोपमम् ॥ १२ ॥ दुर्दर्शमिवघोरंचदुर्विगाह्यंचसर्वशः ॥ ततःपर्वतकूटाभोहनूमान्मा
रुतात्मजः ॥ १३ ॥ अब्रवीद्वानरान्घोरान्कांतारवनकोविदः ॥ गिरिजालावृतान्देशान्मार्गित्वादक्षिणांदिशम् ॥ १४ ॥ वयंसर्वेपरिश्रांतानचप
श्याममैथिलीम् ॥ अस्माच्चापिबिलाद्धंसाःक्रौंचाश्चसहसारसैः ॥ १५ ॥ जलार्द्राश्चक्रवाकाश्चनिष्पतंतिस्मसर्वशः ॥ नूनंसलिलवानत्रकूपोवाय
दिवाह्रदः ॥ १६ ॥ तथाचेमेबिलद्वारेस्निग्धास्तिष्ठंतिपादपाः ॥ इत्युक्तास्तद्बिलंसर्वेविविशुस्तिमिरावृतम् ॥ १७ ॥ अचंद्रसूर्यंहरयोददृशूरोमहर्षण
म् ॥ निशाम्यतंस्मात्सिंहांश्चतांस्तांश्चमृगपक्षिणः ॥ १८ ॥ प्रविष्टाहरिशार्दूलाबिलंतिमिरसंवृतम् ॥ नतेषांसज्जतेदृष्टिर्नतेजोनपराक्रमः ॥ १९ ॥

॥ १३ ॥ कांतारवनकोविदःतत्प्रवेशादौसमर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ इत्युक्ताः हनूमतेतिशेषः ॥ १७ ॥ निशाम्यअवलोक्य ॥ १८ ॥ नसज्जतेनप्रतिबध्यते तेजःप्रभावः अन्येतुतेषांदृष्टि
र्नसज्जते तत्रत्यपदार्थेष्वितिशेषः तिमिरावृतत्वात् अतएवतेजःपराक्रमयोरपिकुंठितगमनं यद्यपिवायोरिवगतिस्तथापियतोदृष्टिस्तमसिप्रतिबद्धावर्ततेऽतोवेगेनपरस्परहस्तग्रहणपूर्वकंप्रविष्टा
इत्यर्थः अतएवगृह्यहस्तैःपरस्परमित्यग्रेहनुमदुक्तिरित्याहुः ॥ १९ ॥

॥२०॥२१॥ अन्योन्यंसंपरिष्वज्यतिमिरदेशविनिर्गमजसंतोषवशादितिशेषः यद्वान्योन्यंहस्तावलंबनंकृत्वाहस्तेनपरस्परस्योरआदिसम्यग्धृत्वेतियावत् पूर्वोक्तस्यैवविस्तरः नष्टसंज्ञास्तृषाव
शात्तदाह तृषिताइति ॥२२॥ परिपेतुरिति अधोमार्गावलंबनांधकारेगताः ॥२३॥ आलोकमेवददृशुर्नतुजलं जीवितेनिराशायदावभूवुस्तदोच्यमानलक्षणंदेशमागम्यकांचनान्वृक्षांश्चददृशुः

वायोरिवगतिस्तेषांदृष्टिस्तमसिवर्तते ॥ तेप्रविष्टास्तुवेगेनतद्बिलंकपिकुंजराः ॥ २० ॥ प्रकाशंचाभिरामंचददृशुर्देशमुत्तमम् ॥ ततस्तस्मिन्बिले
भीमेनानापादपसंकुले ॥ २१ ॥ अन्योन्यंसंपरिष्वज्यजग्मुर्योजनमंतरम् ॥ तेनष्टसंज्ञास्तृषिताःसंभ्रांताःसलिलार्थिनः ॥ २२ ॥ परिपेतुर्बिलेत
स्मिन्कंचित्कालमतंद्रिताः ॥ तेकृशादीनवदनाःपरिश्रांताप्लवंगमाः॥ २३॥ आलोकंददृशुर्वीरानिराशाजीवितेयदा ॥ ततस्तंदेशमागम्यसौम्या
वितिमिरंवनम्॥ २४॥ददृशुःकांचनान्वृक्षान्दीप्तवैश्वानरप्रभान्॥ सालांस्तालांस्तमालांश्चपुन्नागान्वंजुलान्धवान्॥ २५॥ चंपकान्नागवृक्षांश्च
कर्णिकारांश्चपुष्पितान् ॥ स्तवकैःकांचनैश्चित्रैरक्तैःकिसलयैस्तथा ॥ २६ ॥ आपीडैश्चलताभिश्चहेमाभरणभूषितान् ॥ तरुणादित्यसंकाशान्वै
दूर्यमयवेदिकान्॥ २७॥ विभ्राजमानान्वपुषापादपांश्चहिरण्मयान् ॥ नीलवैदूर्यवर्णाश्चपद्मिनीःपतगैर्वृताः ॥ २८ ॥ महद्भिःकांचनैर्वृक्षैर्वृतंबा
लार्कसन्निभैः॥ जातरूपमयैर्मत्स्यैर्महद्भिश्चाथपंकजैः॥ २९॥ नलिनीस्तत्रददृशुःप्रसन्नसलिलायुताः ॥ कांचनानिविमानानिराजतानितथैवच
॥ ३० ॥ तपनीयगवाक्षाणिमुक्ताजालावृतानिच ॥ हैमराजतभौमानिवैदूर्यमणिमंतिच ॥ ३१ ॥ ददृशुस्तत्रहरयोगृहमुख्यानिसर्वशः ॥ पुष्पिता
न्फलिनोवृक्षान्प्रवालमणिसन्निभान् ॥ ३२ ॥ कांचनभ्रमरांश्चैवमधूनिचसमंततः॥ मणिकांचनचित्राणिशयनान्यासनानिच ॥ ३३ ॥ विवि
धानिविशालानिददृशुस्तेसमंततः॥ हैमराजतकांस्यानांभाजनानांचराशयः ॥ ३४ ॥ अगुरूणांचदिव्यानांचंदनानांचसंचयान्॥ शुचीन्यभ्यव
हाराणिमूलानिचफलानिच॥ ३५॥

यद्वा जीवितेनिराशाबभूवुस्तदाभगवत्कृपयाआलोकंददृशुरुच्यमानविशेषणेदेशेकांचनान्वृक्षान्ददृशुः ॥२४॥२५॥२६॥ आपीडैःस्तवकशेखरैर्लताभिश्चसंयुक्तान्पादपान्ददृशुः ॥ २७ ॥ प
द्मिनीःपद्मलताः ॥ २८ ॥ २९ ॥ पद्मादियुतानलिनीःसरांसिचददृशुः ॥३०॥ मुक्ताजालैर्मुक्ताखचितजालैरावृतानि हैमेत्यादिगृहमुख्यानीत्यस्यविशेषणम ॥ ३१ ॥३२ ॥ ३३॥३४॥३५॥

यानानिशिविकादीनि ॥ ३६ ॥ ३७ ॥३८ ॥ व्यवतिष्ठंततूष्णीमवस्थिताबभूवुः ॥ ३९ ॥ पप्रच्छहनूमानित्यर्थस्यैवसविशेषप्रतिपादनंततोहनूमानिति ॥ ४० ॥ अनढमानः ॥ ॥ इतिश्री
रामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकि०पंचाशःसर्गः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ इत्युक्काकात्वंभवनमित्यादिपृष्ट्वा ॥ १ ॥ किमब्रवीत्तदाह इदमिति सह

महार्हाणिचयानानिमधूनिरसवंतिच ॥ दिव्यानामंबराणांचमहार्हाणांचसंचयान् ॥ ३६ ॥ कंबलानांचचित्राणामजिनानांचसंचयान् ॥ तत्रत
त्रविचिन्वंतोबिलेतत्रमहाप्रभाः ॥ ३७ ॥ ददृशुर्वानराःशूराःस्त्रियंकांचिददूरतः ॥ तांचतेददृशुस्तत्रचीरकृष्णाजिनांबराम् ॥ ३८ ॥ तापसींनियताहा
रांज्वलंतीमिवतेजसा ॥ विस्मिताहरयस्तत्रव्यवतिष्ठंतसर्वशः ॥ पप्रच्छहनुमांस्तत्रकासित्वंकस्यवाबिलम् ॥ ३९ ॥ ततोहनूमान्गिरिसन्निकाशः
कृतांजलिस्तामभिवाद्यवृद्धाम् ॥ पप्रच्छकात्वंभवनंबिलंचरत्नानिचेमानिवदस्वकस्य ॥ ४० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०किष्किंधाकांडेपंचा
शःसर्गः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ इत्युक्ताहनूमांस्तत्रचीरकृष्णाजिनांबराम् ॥ अब्रवीत्तांमहाभागांतापसींधर्मचारिणीम् ॥ १ ॥ इदंप्रविष्टाःसहसा
बिलंतिमिरसंवृतम् ॥ क्षुत्पिपासापरिश्रांताःपरिखिन्नाश्चसर्वशः ॥ २ ॥ महद्धरण्याविवरंप्रविष्टाःस्मपिपासिताः ॥ इमांस्त्वेवंविधान्भावान्विवि
धानद्भुतोपमान् ॥ ३ ॥ दृष्ट्वावयंप्रव्यथिताःसंभ्रांतानष्टचेतसः ॥ कस्यैतेकांचनावृक्षास्तरुणादित्यसन्निभाः ॥ ४ ॥ शुचीन्यभ्यवहाराणिमूलानिच
फलानिच ॥ कांचनानिविमानानिराजतानिगृहाणिच ॥ ५ ॥ तपनीयगवाक्षाणिमणिजालावृतानिच ॥ पुष्पिताःफलवंतश्चपुण्याःसुरभिगंधयः
॥ ६ ॥ इमेजांबूनदमयाःपादपाःकस्यतेजसा ॥ कांचनानिचपद्मानिजातानिविमलेजले ॥ ७ ॥ कथंमत्स्याश्चसौवर्णादृश्यंतेसहकच्छपैः ॥ आत्म
नस्त्वनुभावाद्वाकस्यवैतत्तपोबलम् ॥ ८ ॥ अजानतांनःसर्वेषांसर्वमाख्यातुमर्हसि ॥ एवमुक्ताहनुमतातापसीधर्मचारिणी ॥ ९ ॥ प्रत्युवाचहनूमं
तंसर्वभूतहितेरता ॥ मयोनाममहातेजामायावीवानरर्षभ ॥ १० ॥

साहठात् ॥ २ ॥ उक्तमेवार्थंप्रपंचयति महदिति भावान्पदार्थान् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ कस्यतेजसा संभूताइतिशेषः ॥ ७ ॥ आत्मनस्तवेत्यर्थः कस्यवान्यस्यवेत्यर्थः ॥ ८ ॥ अजानता
मेतत्स्वरूपमजानताम् ॥ ९ ॥ १० ॥

माययाविचित्रनिर्माणशक्त्या कोमयइत्याशंक्यतत्प्रसिद्धिमाह पुरेति विश्वकर्माशिल्पी हप्रसिद्धम् ॥११॥ येनेदंनिर्मितंसदानवानांविश्वकर्मेत्यन्वयः निर्माणशक्तिबीजमाह सत्विति ॥ १२॥
वरंविचित्रसृष्टिसामर्थ्यरूपं अपिचसर्वमौशनसंधनंनिर्माणसाधनपदार्थजातंनिर्माणसाधनशिल्पंशास्त्रज्ञानंचलेभे शिल्पशास्त्रस्योशनःप्रणीतत्वात्तद्धनत्वव्यपदेशः बलवान्उक्तरूपबलवान् स
र्वकामेश्वरःस्वसृष्टिभोग्यविशेषाणामीश्वरोभोक्ता ॥ १३ ॥ सुखितोऽत्रोवास हेमायांतदाख्याप्सरसिसक्तम् ॥ १४ ॥ दानवपुंगवमशनिगृह्यगृहीत्वाविक्रम्यैवयुद्धंकृत्वैवपुरंदरोजघान यद्य
प्यसुरशिल्पीमयोनित्यइतिकथंहननंतस्यतथापियएवासुरशिल्पोपदस्थःसर्वोपिमयाख्यइतिप्रवाहनित्यतैवतस्येंद्रवदितिनदोषः तस्मिंश्चहतेइदंवनंशाश्वतःकामभोगइदंगृहंचमयभुक्तायैहेमा

तेनेदंनिर्मितंसर्वंमाययाकांचनंवनम् ॥ पुरादानवमुख्यानांविश्वकर्माबभूवह ॥ ११ ॥ येनेदंकांचनंदिव्यंनिर्मितंभवनोत्तमम् ॥ सतुवर्षसहस्रा
णितपस्तप्त्वामहद्वने ॥ १२ ॥ पितामहाद्वरंलेभेसर्वमौशनसंधनम् ॥ विधायसर्वंबलवान्सर्वकामेश्वरस्तदा ॥ १३ ॥ उवाससुखितःकालंकंचिद
स्मिन्महावने ॥ तमप्सरसिहेमायांसक्तंदानवपुंगवम् ॥ १४ ॥ विक्रम्यैवाशनिंगृह्यजघानेशःपुरंदरः ॥ इदंचब्रह्मणादत्तंहेमायैवनमुत्तमम् ॥ १५ ॥
शाश्वतःकामभोगश्चगृहंचेदंहिरण्मयम् ॥ दुहितामेरुसावर्णेरहंतस्याःस्वयंप्रभा ॥ १६ ॥ इदंरक्षामिभवनंहेमायावानरोत्तम ॥ ममप्रियसखीहे
मानृत्तगीतविशारदा ॥ १७ ॥ तयादत्तवराचास्मिरक्षामिभवनंमहत् ॥ किंकार्यंकस्यवाहेतोःकांताराणिप्रपद्यथ ॥ १८ ॥ कथंचेदंवनंदुर्गंयुष्माभि
रुपलक्षितम् ॥ शुचीन्यभ्यवहाराणिमूलानिचफलानिच ॥ भुक्त्वापीत्वाचपानीयंसर्वंमेवक्तुमर्हसि ॥ १९ ॥ ॥ इ० श्रीम० वा० आ० कि० एकपंचा
शःसर्गः ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथतानब्रवीत्सर्वान्विश्रांतान्हरियूथपान् ॥ इदंवचनमेकाग्रातापसीधर्मचारिणी ॥ १ ॥ वानरायदिवःखेदःप्रनष्टःफलभ
क्षणात् ॥ यदिचैतन्मयाश्राव्यंश्रोतुमिच्छामितांकथाम् ॥ २ ॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाहनूमान्मारुतात्मजः ॥ आर्जवेनयथातत्त्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ ३ ॥

यैन्यायप्राप्तत्वात्भगवताब्रह्मणादत्तमित्यर्थः एतेनविचित्रनिर्माणसामर्थ्यगुणयोगादत्रब्रह्मशब्दोमयदानवपरइत्यपास्तं हतेनदानासंभवात् ॥१५॥ स्वयंप्रभेत्यन्वर्थंनामतस्याः तेनसूर्यावलो
काभावेपिप्रकाशवत्त्वमुपपादितं तस्याहेमायाभवनमित्यन्वयः ॥ १६ ॥ ननुत्वंकिमर्थंरक्षसितत्राह ममप्रियसखीति ॥ १७ ॥ दत्तवरारक्षणसामर्थ्यवत्त्वात्सखित्वेनप्रार्थितरक्षणाच एवंस्ववृ
त्तांतमुक्त्वाहनूमदादिवृत्तांतंपृच्छति किमिति ॥ १८ ॥ अभ्यवहाराणिअभ्यवहार्याणि ॥ १९ ॥ अधपमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकि
ष्किधाकांडेएकपंचाशःसर्गः ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ इदंवचनंवक्ष्यमाणम् ॥ १ ॥ यदिचैतत्किंकार्यमित्यादिप्राक्पृष्टार्थतत्त्वम् ॥ २ ॥ ३ ॥

सर्वलोकराजत्वेनतस्येश्वरत्वंसूचितम् ॥ ४ ॥ बलाद्बलात्कारेण ॥ ५ ॥ ६ ॥ अंगदप्रमुखैर्वानरैःसहवयंप्रस्थापिताः ॥ ७ ॥ सहितामिलिताःसंतोरावणंसीतयासहमार्गध्वमितिवयंचोदिताश्च
स्मः ॥ ८ ॥ तदाह विचित्यत्विति समुद्रंविचेतुकामाइतिशेषः ॥ ९ ॥ नाधिगच्छाम हेइतिस्वयंप्रभासंबोधनम् नाध्यगच्छाम पारंचितामहार्णवस्येतिशेषः ॥ १० ॥ ११ ॥ सलिलरेणु

राजासर्वस्यलोकस्यमहेंद्रवरुणोपमः॥ रामोदाशरथिःश्रीमान्प्रविष्टोदंडकावनम् ॥ ४ ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रावैदेह्यासहभार्यया॥ तस्यभार्याज
नस्थानाद्रावणेनहृताबलात् ॥ ५ ॥ वीरस्तस्यसखाराज्ञःसुग्रीवोनामवानरः ॥ राजावानरमुख्यानांयेनप्रस्थापितावयम् ॥ ६ ॥ अगस्त्यचरिता
माशांदक्षिणांयमरक्षिताम् ॥ सहैभिर्वानरैर्मुख्यैरंगदप्रमुखैर्वयम् ॥ ७ ॥ रावणंसहिताःसर्वेराक्षसंकामरूपिणम् ॥ सीतयासहवैदेह्यामार्गध्वमि
तिचोदिताः ॥ ८ ॥ विचित्यतुवनंसर्वंसमुद्रंदक्षिणांदिशम् ॥ वयंबुभुक्षिताःसर्वेवृक्षमूलमुपाश्रिताः ॥ ९ ॥ विवर्णवदनाःसर्वेसर्वेध्यानपरायणाः ॥
नाधिगच्छामहेपारंमग्नाश्चिंतामहार्णवे ॥ १० ॥ चारयंतस्ततश्चक्षुर्दृष्टवंतोमहद्बिलम् ॥ लतापादपसंपन्नंतिमिरेणसमावृतम् ॥ ११ ॥ अस्माद्धंसा
जलक्लिन्नाःपक्षैःसलिलरेणुभिः ॥ कुरराःसारसाश्चैवनिष्पतंतिपतत्रिणः ॥ १२ ॥ साध्वत्रप्रविशामेतिमयातूक्ताःप्लवंगमाः ॥ तेषामपिहिसर्वेषाम
नुमानमुपागतम् ॥ १३ ॥ अस्मिन्निपतिताःसर्वेप्यथकार्यत्वरान्विताः ॥ ततोगाढंनिपतितागृह्यहस्तैःपरस्परम् ॥ १४ ॥ इदंप्रविष्टाःसहसाबिलंति
मिरसंवृतम् ॥ एतन्नःकार्यमेतेनकृत्येनवयमागताः ॥ १५ ॥ त्वांचैवोपगताःसर्वेपरिद्यूनाबुभुक्षिताः ॥ आतिथ्यधर्मदत्तानिमूलानिचफलानिच
॥ १६ ॥ अस्माभिरुपयुक्तानिबुभुक्षापरिपीडितैः ॥ यत्त्वयारक्षिताःसर्वेम्रियमाणाबुभुक्षया ॥ १७ ॥ ब्रूहिप्रत्युपकारार्थंकिंतेकुर्वंतुवानराः ॥ एव
मुक्तातुसर्वज्ञावानरैस्तैःस्वयंप्रभा ॥ १८ ॥

भिःसलिलपद्मरेणुयुक्तपक्षैरुपलक्षिताइत्यर्थः निष्पतंतिनिष्पतिताः ॥ १२ ॥ अनुमानंजलानुमापकोहेतुरागतंमनःप्राप्तम् ॥ १३ ॥ अस्मिन्देशेततोगच्छामइत्युक्तानिबिडांधकारत्वात्पर
स्परंहस्तैर्गाढंगृहीत्वानिपतिताः गुहामितिशेषः हस्तेइतिपाठेपिहस्तैरित्येवार्थः परिष्वज्येतिपूर्वोक्तस्वरसात् ॥ १४ ॥ एतत्सीतान्वेषणरूपम् ॥ १५ ॥ यतोबुभुक्षिताअतःपरिद्यूनाःक्षीणाः
॥ १६ ॥ १७ ॥ किंतेकुर्वंतु प्रियमितिशेषः ॥ १८ ॥

परितुष्टास्मि प्रत्युपचिकीर्षावचनेनैवेतिभावः धर्मेणचरंत्याधर्मानुष्ठानेनवर्तमानायाः ॥ १९ ॥ अत्रकतकस्तुद्विपंचाशत्सर्गसमाप्तिमाह ॥ ५२ ॥ ॥७॥ ॥ एवमुक्तइति ॥ २० ॥
॥ २१ ॥ समयःकालावधिर्मासरूपः बिलेचबिलेएवं ॥ २२॥ तस्माद्धेतोरस्माद्बिलादस्मानित्यन्वयः गतायुषोनष्टजीवितान् तत्रहेतुः सुग्रीववचनादतिक्रांतानिति सुग्रीवाज्ञप्तकालादतिक्रां
तकालानित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ प्रविष्टेनइदंबिलंप्रविष्टेनप्राणिनाजीवताअस्मान्निवर्तितुंदुष्करंमन्ये तर्हिवयंकिंकुर्मस्तत्राह तपसइति ॥ २६ ॥ २७ ॥ निमीलिताःसंतोऽकस्मादु

प्रत्युवाचततःसर्वानिदंवानरयूथपान्॥सर्वेषांपरितुष्टास्मिवानराणांतरस्विनाम्॥१९॥ चरंत्याममधर्मेणनकार्यमिहकेनचित्॥ ॥इत्यार्षेश्री
म०वा०आ०किष्किंधाकांडेद्विपंचाशःसर्गः॥५२॥ ॥७॥ ॥एवमुक्तःशुभंवाक्यंतापस्याधर्मसंहितम्॥२०॥उवाचहनुमान्वाक्यंतामनिंदि
तलोचनाम्॥शरणंत्वांप्रपन्नाःस्मःसर्वेवैधर्मचारिणीम्॥२१॥ यःकृतःसमयोस्मासुसुग्रीवेणमहात्मना॥सतुकालोव्यतिक्रांतोबिलेचपरिवर्त
ताम्॥२२॥ सात्वमस्माद्बिलादस्मानुत्तारयितुमर्हसि॥ तस्मात्सुग्रीववचनादतिक्रांतान्गतायुषः॥२३॥ त्रातुमर्हसिनःसर्वान्सुग्रीवभयशंकि
तान्॥ महच्चकार्यमस्माभिःकर्तव्यंधर्मचारिणि॥२४॥ तच्चापिनकृतंकार्यमस्माभिरिहवासिभिः॥ एवमुक्ताहनुमतातापसीवाक्यमब्रवीत्॥२५॥
जीवताद्दुष्करंमन्येप्रविष्टेननिवर्तितुम्॥ तपसःसुप्रभावेणनियमोपार्जितेनच॥२६॥ सर्वानेवबिलादस्मात्तारयिष्यामिवानरान्॥ निमीलय
तचक्षूंषिसर्वेवानरपुंगवाः॥२७॥नहिनिष्क्रमितुंशक्यमनिमीलितलोचनैः॥ ततोनिमीलिताःसर्वेसुकुमारांगुलैःकरैः॥२८॥सहसापिदधुर्दृष्टिंहृ
ष्टागमनकांक्षया॥वानरास्तुमहात्मानोहस्तरुद्धमुखास्तदा॥२९॥निमेषांतरमात्रेणबिलादुत्तारितास्तया॥ उवाचसर्वांस्तांस्तत्रतापसीधर्मचा
रिणी॥३०॥निःसृतान्विषमात्तस्मात्समाश्वास्येदमब्रवीत्॥एषविंध्योगिरिःश्रीमान्नानाद्रुमलतायुतः॥३१॥एषप्रस्रवणःशैलःसागरोयंमहोद
धिः॥स्वस्तिवोस्तुगमिष्यामिभवनंवानरर्षभाः॥इत्युक्तातद्बिलंश्रीमत्प्रविवेशस्वयंप्रभा॥३२॥इत्यार्षेश्री०वा०आ०कि०द्विपंचाशःसर्गः॥५२॥

न्मीलनभियासुकुमारांगुलैःकरैः ॥ २८ ॥ सहसादृष्टिंपिदधुः ॥ २९ ॥ ३० ॥ इदमब्रवीद्दिङ्मोहशांत्यर्थमितिभावः ॥ ३१ ॥ प्रस्रवणःकिष्किंधासमीपप्रस्रवणादन्योयमित्याहुः अत्युच्च
त्वात्ततोपितस्यदर्शनमित्यन्ये यत्रेच्छातत्रगंतव्यमितितात्पर्यम् ॥३२॥अखगमानः॥ ॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआ०किष्किंधाकांडेद्विपंचाशःसर्गः॥५२॥
कतकरीत्यात्रिपंचाशः ॥ ५३ ॥

ततइति ॥ १ ॥ गिरिदुर्गंऋक्षबिलाख्यम् समयःकालावधिः ॥२॥ तदाशिशिरारंभसमये ॥ ३ ॥ पुष्पातिभारयुक्तान्यग्राणियेषाम् वासंतिकान्वसंतकालेफलवतआम्रादीन् ॥४॥ भयकृतशंकांविवृणोति तेइति वसंतमनुप्राप्तंप्रकृतशिशिरकालस्योत्तरकालमासन्नतयाप्राप्तप्रायं नष्टःसंदेशकालेराजसंदिष्टमासरूपेकालेऽनुष्ठेयोर्थोयेषांते ॥५॥ तान्भयेनभूतलेपतितान् शिष्टान्वृद्धेभ्योऽन्यान् अनुमान्यसंपूज्य ॥६॥ प्राज्ञअंगदइत्यार्षम् ॥७॥शासनव्यतिक्रमंदर्शयति मासइति अन्वेषणावधित्वेनदत्तइत्यर्थः किंनबुध्यतनाबुध्यत कालात्ययमितिशेषः ॥ ८ ॥ कालात्ययमेवाह वयमिति आश्वयुजेऽतीतप्रायेइतिशेषः कार्तिकेसमनुप्राप्तेत्वंरावणवधेयतेत्युक्तेः ततः पंचदशरात्रकालसंख्ययाप्रवर्तितदूतैर्व्यवस्थिताःमिलिताः एवंचामांतमानेनाश्विनस्योत्तरेदीपोत्सवामायुतेपक्षेसर्वसेनाऽऽगमनंकिष्किंधायाम् रामस्यक्रोधस्तुतत्रैवपक्षेकार्तिकसन्निधावपितदुद्यमाभावकृतः ततःकार्तिकेऽवधिरन्वेषणस्यततोमार्गशुक्लइदंवचनम् प्रायस्तद्वर्षेपौषःक्षयमा

ततस्तेददृशुर्घोरंसागरंवरुणालयम्॥ अपारमभिगर्जंतंघोरैरूर्मिभिराकुलम्॥१॥ मयस्यमायाविहितंगिरिदुर्गंविचिन्वताम्॥तेषांमासोव्यतिक्रांतोयोराज्ञासमयःकृतः॥२॥ विंध्यस्यतुगिरेःपादेसंप्रपुष्पितपादपे॥ उपविश्यमहात्मानश्चिंतामापेदिरेतदा॥३॥ ततःपुष्पातिभाराग्रान्लताशतसमावृतान्॥ द्रुमान्वासंतिकान्दृष्ट्वाबभूवुर्भयशंकिताः॥४॥तेवसंतमनुप्राप्तंप्रतिवेद्यपरस्परम्॥ नष्टसंदेशकालार्थानिपेतुर्धरणीतले॥५॥ततस्तान्कपिवृद्धांश्चशिष्टांश्चैववनौकसः॥ वाचामधुरयाभाष्ययथावदनुमान्यच॥६॥ सतुसिंहवृषस्कंधःपीनायतभुजःकपिः॥ युवराजोमहाप्राज्ञअंगदोवाक्यमब्रवीत्॥७॥ शासनात्कपिराजस्यवयंसर्वेविनिर्गताः॥ मासःपूर्णोबिलस्थानांहरयःकिंनबुध्यत॥८॥वयमाश्वयुजेमासिकालसंख्याव्यवस्थिताः॥ प्रस्थिताःसोपिचातीतःकिमतःकार्यमुत्तरम्॥९॥ भवंतःप्रत्ययंप्राप्तानीतिमार्गविशारदाः॥ हितेष्वभिरताभर्तुर्निसृष्टाःसर्वकर्मसु॥१०॥

सः कार्तिकादित्रयेनान्यतइत्युक्तेःअतोमार्गशुक्लएवआम्रादीनांपुष्पोद्गमः उत्पाततोवा तादृशरीत्यापुष्पोद्गमंदृष्ट्वापिवसंतासन्नतानुमानेनभयोपपत्तिः कतकादयस्तु अन्वेषणेऽवधित्वेनदत्तःपौषोमासः आश्वयुजेइत्यस्यतत्प्रत्यासन्नकार्तिकांतइत्यर्थः कालसंख्येति कार्तिकोत्तरंपंचदशरात्रसंख्याकालेनावधिनावानरानयनायदूतप्रेषणम् ततःपूर्णिमांतमानेनमार्गशुक्लेनसर्ववानरागमनम् ततःपौषाद्यदिनेदिक्ष्वन्वेषणायवानरप्रस्थानम् तत्रपौषेमाघकृष्णीयकिंचिद्दिनसहितेऽतीतइदंवाक्यमित्याहुःतेषांसीतानयनोत्तरंसीतांप्रतिद्वादशमासारावणावधिरितिस्पष्टमेवपंपायांचैत्रेआगमनमित्यस्योक्तत्वात्ततःपूर्वफाल्गुनेसीतापहारइतिचस्पष्टमेव एवंचमाघकृष्णेतच्छुक्लादौवाहनूमतःसीतासमीपगमनेहनूमंतंप्रतिवर्तनेदशमोमासोद्वौतुशेषौप्लवंगमेतिसीतोक्तिविरोधः किंच हनूमतोलंकाप्रवेशदिनेप्रदोषसमयेएवपूर्णकल्पचंद्रोदयवर्णनंचविरोधइत्याहुः ॥ ९ ॥ उक्तमेवविस्तरेणाह भवंतइति प्रत्ययंअन्वेषणार्थराजनियोगंप्राप्ताज्ञातवंतोभवंतोमांपुरस्कृत्यनिर्यांताइत्यन्वयः ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ तस्यकालस्यचबिलेगतत्वादिदानीमकृतार्थानामस्माकंमर्तव्यंमरणमेवानुष्ठेयम् कुतस्तत्राह हरिराजस्येति ॥ १२ ॥ प्रायोपवेशनंयुक्तम् प्राणत्यागायेतिशेषः ॥ १३ ॥ स्वामिभा
वेनिमहानुमहकृद्राजभावेव्यवस्थितः अपराधःकालातिक्रमरूपः गतान्स्वसमीपंप्राप्तान् ॥ १४ ॥ अप्रवृत्तौप्रवृत्तिप्रतिपादनाभावे पापंवधरूपम् ॥ १५ ॥ पुत्रादित्यक्त्वाप्रायोपवेशनंगंतुं
कर्तुंक्षमंयुक्तमित्यन्वयः तत्रहेतुः ध्रुवमिति ॥ १६ ॥ अप्रतिरूपेणअपराधमूलत्वेनास्यवधस्याप्रतिरूपत्वम् ननुयुवराजत्वेनाभिषिच्यकथमसौत्वांहनिष्यतीत्यतआह नचाहमिति ॥ १७ ॥

कर्मस्वप्रतिमाःसर्वेदिक्षुविश्रुतपौरुषाः॥ मांपुरस्कृत्यनिर्याताःपिंगाक्षप्रतिचोदिताः॥ ११ ॥इदानीमकृतार्थानांमर्तव्यंनात्रसंशयः ॥ हरिराजस्य
संदेशमकृत्वाकःसुखीभवेत्॥ १२ ॥ अस्मिन्नतीतेकालेतुसुग्रीवेणकृतेस्वयम् ॥ प्रायोपवेशनंयुक्तंसर्वेषांचवनौकसाम् ॥ १३ ॥ तीक्ष्णःप्रकृत्या
सुग्रीवःस्वामिभावेव्यवस्थितः॥ नक्षमिष्यतिनःसर्वानपराधकृतोगतान् ॥ १४ ॥ अप्रवृत्तौचसीतायाःपापमेवकरिष्यति॥ तस्मात्क्षममिहाद्यैव
गंतुंप्रायोपवेशनम्॥ १५॥ त्यक्त्वापुत्रांश्चदारांश्चधनानिचगृहाणिच॥ ध्रुवंनोहिंसतेराजासर्वान्प्रतिगतानितः॥ १६ ॥वधेनाप्रतिरूपेणश्रेयान्मृ
त्युरिहैवनः॥ नचाहंयौवराज्येनसुग्रीवेणाभिषेचितः॥ १७॥ नरेंद्रेणाभिषिक्तोस्मिरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ सपूर्वंबद्धवैरोमांराजादृष्ट्वाव्यतिक्रमम्
॥ १८ ॥ घातयिष्यतिदंडेनतीक्ष्णेनकृतनिश्चयः॥ किंमेसुहृद्भिर्व्यसनंपश्यद्भिर्जीवितांतरे ॥इहैवप्रायमासिष्येपुण्येसागररोधसि ॥ १९ ॥ एतच्छ्रु
त्वाकुमारेणयुवराजेनभाषितम्॥ सर्वेतेवानरश्रेष्ठाःकरुणंवाक्यमब्रुवन्॥ २० ॥ तीक्ष्णःप्रकृत्यासुग्रीवःप्रियारक्तश्चराघवः ॥ समीक्ष्याकृतकार्यां
स्तुतस्मिंश्चसमयेगते॥ २१ ॥ अदृष्टायांचवैदेह्यांदृष्ट्वाचैवसमागतान्॥ राघवप्रियकामायघातयिष्यत्यसंशयम्॥ २२॥ नक्षमंचापराद्धानांगम
नंस्वामिपार्श्वतः॥ प्रधानभूताश्चवयंसुग्रीवस्यसमागताः॥ २३ ॥इहैवसीतामन्वीक्ष्यप्रवृत्तिमुपलभ्यवा ॥ नोचेद्गच्छामतंवीरंगमिष्यामोयमक्ष
यम्॥ २४ ॥ प्लुवंगमानांतुभयार्दितानांश्रुत्वावचस्तारइदंबभाषे॥ अलंविषादेनबिलंप्रविश्यवसामसर्वेयदिरोचतेवः॥ २५॥

पूर्वंमांप्रतिबद्धवैरःसराजासुग्रीवोव्यतिक्रममाज्ञालंघनंदृष्ट्वाघातयिष्यत्येव ॥ १८ ॥ जीवितांतरेराजाज्ञयाजीवितनाशावधौकालेप्राप्तेममव्यसनंपश्यद्भिरपिसुहृद्भिःकिंकार्यमितिकिंसाध्य
मित्यर्थकंशेषः यदेवमतइहैवेति ॥ १९ ॥ २० ॥ प्रियायांरक्तोऽनुरक्तः तस्मिन्समयेऽन्वेषणावधिकाले ॥ २१ ॥ २२ ॥ अपराद्धानांकृतापराधानां स्वामिपार्श्वतःस्वामिपार्श्वे सुग्रीवस्यप्र
धानभूताःसेवकावयमिहसमागताः ॥ २३ ॥ उपलभ्यवागच्छाम नोचेदिहैवस्थित्वायमगृहंगमिष्यामः ॥ २४ ॥ बिलंस्वयंप्रभायाबिलम् ॥ २५॥

कथमत्रप्राणत्राणमतआह इदंहीति नोइतिलोकोक्तौ ॥ २६ ॥ अंगदस्यापि अपिनातारस्य असक्तमविलंबम् ॥ २७ ॥ कतकरीत्याचतुष्पंचाशत् ॥ ५४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरा०वा०आ०किष्किंधाकांडेत्रिपंचाशःसर्गः ॥ ५३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ताराधिपतिवर्चसितारेतथाब्रुवति तुशब्दादंगदेप्रतिषेधाकरणात्तदनुमन्यमानेसति अथानंतरमंगदेनराज्यंसुग्रीवीयंकपिराज्यंहृतमितिमेने तद्राज्यंस्वयंप्रभाबिलराज्यमित्यर्थइत्यन्ये ॥ १ ॥ ननुअंगदेकथंराज्यापहारचिंताऽतआह बुद्ध्येति अष्टांगयाअष्टगुणया तेऽत्रगुणाः शुश्रूषाश्रवणंचैवग्रहणंधारणंतथा ऊहापोहार्थविज्ञानंतत्त्वज्ञानंचधीगुणाइतिप्रसिद्धाः चतुर्बलम् सामदानभेदनिग्रहरूपोपायचतुष्टयजम् चतुर्दशगुणम् देशकालज्ञतादार्ढ्यंसर्वक्लेशसहिष्णुता सर्वविज्ञानतादाक्ष्यमूर्जःसंवृतमंत्रता अविसंवादिताशौर्यंभक्तिज्ञत्वंकृतज्ञता शरणागतवात्सल्यममर्षित्वमचापलम् इत्युक्तचतुर्दशगुणयुक्तम् ॥ २ ॥ ३ ॥ तारस्यवचःशुश्रूषमाणंयतोपश्यत्ततोराज्यंहृ

इदंहिमायाविहितंसुदुर्गमंप्रभूतपुष्पोदकभोज्यपेयम् ॥ इहास्तिनोनैवभयंपुरंदरान्नराघवाद्वानरराजतोपिवा ॥ २६ ॥ श्रुत्वांगदस्यापिवचोनुकूलमूचुश्चसर्वेहरयःप्रतीताः ॥ यथानहन्येमतथाविधानमसक्तमद्यैवविधीयतांनः ॥ २७ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०किष्किंधाकांडेत्रिपंचाशःसर्गः ॥ ५३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तथाब्रुवतितारेतुताराधिपतिवर्चसि ॥ अथमेनेहृतंराज्यंहनूमानंगदेनतत् ॥ १ ॥ बुद्ध्याह्यष्टांगयायुक्तंचतुर्बलसमन्वितम् ॥ चतुर्दशगुणंमेनेहनूमान्वालिनःसुतम् ॥ २ ॥ आपूर्यमाणंशश्वच्चतेजोबलपराक्रमैः ॥ शशिनंशुक्लपक्षादौवर्धमानमिवश्रिया ॥ ३ ॥ बृहस्पतिसमंबुद्ध्याविक्रमेसदृशंपितुः ॥ शुश्रूषमाणंतारस्यशुक्रस्येवपुरंदरम् ॥ ४ ॥ भर्तुरर्थेपरिश्रांतंसर्वशास्त्रविशारदः ॥ अभिसंधातुमारेभेहनूमानंगदंततः ॥ ५ ॥ सचतुर्णामुपायानांद्वितीयमुपवर्णयन् ॥ भेदयामासतान्सर्वान्वानरान्वाक्यसंपदा ॥ ६ ॥ तेषुसर्वेषुभिन्नेषुततोऽभीषयदंगदम् ॥ भीषणैर्विविधैर्वाक्यैःकोपोपायसमन्वितैः ॥ ७ ॥ त्वंसमर्थतरःपित्रायुद्धेतारेयवैध्रुवम् ॥ दृढंधारयितुंशक्तःकपिराज्यंयथापिता ॥ ८ ॥

तंमेने शुक्रस्येवपुरंदरम् विपरीतोपदेशग्रहेउपमैषा शुक्रशब्दोत्रबृहस्पतिपरइतिकश्चित् ॥ ४ ॥ भर्तुःसुग्रीवस्यार्थेऽर्थकरणेपरिश्रांतंविमुखम् सर्वशास्त्रविशारदइतिहनुमद्विशेषणम् अभिसंधातुंतारादिभ्योभेदयितुम् ॥ ५ ॥ सइति अभिसंधित्सुर्हनुमानित्यर्थः द्वितीयउपायोभेदस्तमुपवर्णयन् हेतौशता तदुपायावलंबनहेतुना तान्सर्वानंगदानुवर्तिनः वाक्यसंपदाभेदजननक्षमन्यायोपेतेन हीनाश्रयोनकर्तव्यःकर्तव्योमहदाश्रयइत्यादिवाक्यसमूहेन ॥ ६ ॥ कोपोपायोदंडस्तत्समन्वितैः कोपापायसमन्वितैरितिपांक्तःपाठः कोपापनयनसामर्थ्ययुक्तैः अभीषयत्न्यायप्रदर्शनपूर्वंभयमुत्पादयामास ॥ ७ ॥ भीषणमेवस्तुतिपूर्वंकरोति त्वमिति त्वंपित्रासुग्रीवेणयुद्धेसमर्थतरः यद्वा त्वंपित्रासदृशइतिशेषः अतएवयुद्धेसमर्थतरइत्यर्थः दृढंधारयितुंशक्तः अस्ययदिसर्वेकपयस्त्वामनुवर्त्स्यंतीतिशेषः कपिराज्यंकिष्किंधायांवाऋक्षबिलेवा ॥ ८ ॥

नचतदस्तीत्याह नित्यमिति स्वभावादितिभावः अस्थैर्येकारणांतरमप्याह पुत्रदारंविनेति पुत्रदाराणांकिष्किंधावर्तिनांसुग्रीवायत्तत्वात्त्वयासहबिलेवस्थानेतद्वियोगस्यस्पष्टत्वात् निग्रह स्थापनमप्यशक्यमित्याह त्वयाज्ञाप्यंत्वत्कर्तृकमाज्ञापनंनसहिष्यंति त्वत्तोप्यधिकबलत्वादितिभावः॥ ९॥पुत्रदारंहित्वाएतेत्वांनानुरंजेयुःत्वयिनानुरक्ताभवेयुः उक्तमर्थंस्पष्टंयथाभवतितथा प्रवदामिप्रदर्शयामि तदेवदर्शयति अयंजांबवानिति॥ १० ॥अहमितिस्वनिर्देशः तेइमेसर्वेसामदानादिभिर्गुणैरुपायैस्त्वयासुग्रीवादपकर्षितुंशक्यानहि नापिदंडेन ॥ ११ ॥ ननुगच्छतयूयम पिएकेनैवमयास्थेयमतआह विगृह्येति दुर्बलेनसहविगृह्यबलीयसाआसनंस्थितिःशक्येत्याहुः नतुदुर्बलस्यबलीयसाविगृह्यासनंशक्यम् तस्मादात्मरक्षाकरःआत्मरक्षाकरणेच्छुःपुरुषोदुर्ब

नित्यमस्थिरचित्ताहिकपयोहरिपुंगव॥ नाज्ञाप्यंविषहिष्यंतिपुत्रदारंविनात्वया ॥ ९ ॥ त्वांनैतेह्यनुरंजेयुःप्रत्यक्षंप्रवदामिते॥ यथायंजांबवान्नी
लःसुहोत्रश्चमहाकपिः॥ १० ॥ नत्वहंतेइमेसर्वेसामदानादिभिर्गुणैः॥ दंडेननत्वयाशक्याःसुग्रीवादपकर्षितुम् ॥ ११ ॥ विगृह्यासनमप्याहुर्दुर्ब
लेनबलीयसा॥ आत्मरक्षाकरस्तस्मान्नविगृह्णीतदुर्बलः ॥ १२ ॥ यांचेमांमन्यसेधात्रीमेतद्बलमितिश्रुतम्॥ एतल्लक्ष्मणबाणानामीषत्कार्यंविदा
रणम्॥ १३॥ स्वल्पंहिकृतमिंद्रेणक्षिपताह्यशनिंपुरा॥ लक्ष्मणोनिशितैर्बाणैर्भिंद्यात्पत्रपुटंयथा॥ १४॥ लक्ष्मणस्यचनाराचाबहवःसंतितद्विधाः॥
वज्राशनिसमस्पर्शागिरीणामपिदारकाः॥ १५॥ अवस्थानंयदैवत्वमासिष्यसिपरंतप॥ तदैवहरयःसर्वेत्यक्ष्यंतिकृतनिश्चयाः॥ १६॥ स्मरंतःपुत्र
दाराणांनित्योद्विग्नाबुभुक्षिताः॥ खेदितादुःखशय्याभिस्त्वांकरिष्यंतिपृष्ठतः॥ १७॥

लःसन्बलीयसानविगृह्णीत ॥ १२ ॥ नन्वेषागुहानबलवतःसाध्येत्याशंक्याह यामिति यामिमांगुहांधात्रींरक्षिकांमन्यसे नेयंरक्षिकेतिशेषः कुतस्तत्राह यदेतद्बिलंऋक्षबिलंनिर्भयमितिता राच्छ्रुतम् एतत्एतद्विषयविदारणंलक्ष्मणबाणानामीषत्कार्यंईषत्करम् खलभावआर्षः ॥ १३ ॥ पुरापूर्वंमाययाभूतलांतर्निर्मितैतत्पुरवर्तिमयवधार्थमशनितत्प्रदेशभुविक्षिपताइंद्रेणस्वल्पमे वकृतंमयवधमात्रंकृतंनतुपुरंभग्नम् लक्ष्मणस्तुनिशितैर्बाणैरेतत्पुरमपिपत्रपुटमिवभिंद्यात् ॥ १४ ॥ कुतस्तत्राह लक्ष्मणस्येति तद्विधाइत्यस्यविवरणंवज्राशनीत्यादि वज्रमिंद्रकरस्थम् अश निर्मेघस्थः यद्वा तद्विधावालिहंतृबाणसदृशाः ॥ १५ ॥ यदैवात्रबिलेत्वमवस्थानमासिष्यसिप्राप्स्यसितदैवसर्वेहरयःकृतनिश्चयास्त्वांत्यक्ष्यंति ॥ १६ ॥ नित्योद्विग्नाःरामलक्ष्मणसुग्रीवेभ्यः बुभुक्षिताः पुत्रदारादिजसुखभोगेच्छवः त्वयादुःखशय्याभिर्दुःखस्थित्यादिभिःखेदिताःसंतस्त्वांपृष्ठतःकरिष्यंति सर्वथात्यक्ष्यंत्येवेत्यर्थः ॥ १७ ॥

स्पंदमानात्तृणादपिलघुरितिशेषः अतएवभृशोद्विग्नोभविष्यसि यद्वा तादृशतृणात्तद्दृष्ट्वाभृशोद्विग्नोरामाद्यागमनशंकयेतिभावः ॥ १८ ॥ अतोऽत्युग्रवेगानिशिताघोरालक्ष्मणसायकाः अपा
वृत्तंव्युत्थितंत्वांजिघांसंतोभवेयुः सर्वत्रात्रलक्ष्मणनामग्रहणंतस्यक्रूरस्वभावत्वात् ईदृशानांरामालक्ष्यत्वाच्च ॥ १९ ॥ एवंवास्तवंभयंप्रदर्श्यसुग्रीवसमाश्रयणमेवहितमित्याह अस्माभिरिति
आनुपूर्व्याज्ज्येष्ठपुत्रत्वप्रयुक्तानुक्रमात् ॥ २० ॥ राज्येऽवस्थानेहेतुमाह धर्मेति धर्मराजः धर्ममार्गवर्तीराजातथाप्रीतिकामएवत्वयिनतुत्वद्वधकामः ॥ २१ ॥ इतश्चसर्वथैवमेवेत्याह प्रियका
मइति अस्यजीवितम् तदर्थंत्वन्मातुःप्रीतिसंपादनप्रयोजनम् गम्यतांअस्माभिःसार्धमितिशेषः ॥ २२ ॥ स्वरमानः ॥ कतकरीत्यापंचपंचाशःसर्गः ॥ ५५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामी

सर्वंहीनःसुहृद्भिश्चहितकामैश्चबंधुभिः ॥ तृणादपिभृशोद्विग्नःस्पंदमानाद्भविष्यसि ॥ १८ ॥ अत्युग्रवेगानिशिताघोरालक्ष्मणसायकाः ॥ अपावृ
त्तंजिघांसंतोमहावेगादुरासदाः ॥ १९ ॥ अस्माभिस्तुगतंसार्धंविनीतवदुपस्थितम् ॥ आनुपूर्व्यात्तुसुग्रीवोराज्येत्वांस्थापयिष्यति ॥ २० ॥ धर्मरा
जःपितृव्यस्तेप्रीतिकामोदृढव्रतः ॥ शुचिःसत्यप्रतिज्ञश्चसत्वांजातुननाशयेत् ॥ २१ ॥ प्रियकामश्चतेमातुस्तदर्थंचास्यजीवितम् ॥ तस्यापत्यंचना
स्त्यन्यत्तस्मादंगदगम्यताम् ॥ २२ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०किष्किंधाकांडेचतुष्पंचाशःसर्गः ॥ ५४ ॥ ॥ छ ॥ ॥श्रुत्वाहनुमतोवाक्यंप्र
श्रितंधर्मसंहितम् ॥ स्वामिसत्कारसंयुक्तमंगदोवाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥ स्थैर्यमात्ममनःशौचमानृशंस्यमथार्जवम् ॥ विक्रमश्चैवधैर्यंचसुग्रीवेनोप
पद्यते ॥ २ ॥ भ्रातुर्ज्येष्ठस्ययोभार्यांजीवतोमहिषींप्रियाम् ॥ धर्मेणमातरंयस्तुस्वीकरोतिजुगुप्सितः ॥ ३ ॥ कथंसधर्मंजानीतेयेनभ्रात्रादुरात्मना ॥
युद्धायाभिनियुक्तेनबिलस्यपिहितंमुखम् ॥ ४ ॥ सत्यात्पाणिगृहीतश्चकृतकर्मामहायशाः ॥ विस्मृतोराघवोयेनसकस्यसुकृतंस्मरेत् ॥ ५ ॥

येरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेचतुष्पंचाशःसर्गः ॥ ५४ ॥ ॥छ॥ ॥प्रश्रितंविनीतम् स्वामिसत्कारसंयुक्तंसुग्रीवसन्मानयुक्तमितिहनुमद्वाक्यविशेषणम् ॥ १ ॥
आत्ममनसोःशौचंकामादिदोषराहित्यम् ॥ २ ॥ तदनुपपत्तिमेवदर्शयति भ्रातुरिति ज्येष्ठस्यभ्रातुर्भार्यांधर्मेणमातरंधर्ममार्गेणवर्तमानांज्येष्ठभ्रातृपत्नींतांमातृतुल्यांजीवतोममसमक्षम् अनेन
देवराच्चसुतोत्पत्तिमित्यतोपिधर्मत्वंवारितम् यद्वा जीवतोमहिषीमितिमहिषयुद्धकालिकस्वीकारपरम यःस्वीकरोतिकथंसधर्मंजानीतेइत्यन्वयः एतेनहनूमदुक्तंधर्मराजत्वंप्रत्याख्यातम् एतद्व
चोंगदस्यकेवलरोषमूलंत्रैवर्णिकातिरिक्तधर्मास्मरणमूलकम् ॥ ३ ॥ सउक्तजुगुप्सितकर्मकारी धर्माज्ञानेउपपत्त्यंतरमप्याह युद्धाययुद्धार्थंगच्छताभ्रात्राभिनियुक्तेनबिलरक्षणनियुक्तेनेत्यर्थः
॥ ४ ॥ सत्यादग्निसाक्षिकतयापाणिगृहीतोमित्रंकृतोराघवोपियेनविस्मृतःसकस्यसुकृतमुपकारंस्मरेन्नकस्यापीत्यतःकथंकृतज्ञइत्यर्थः ॥ ५ ॥

लक्ष्मणस्यभयेनेहनाधर्मभयभीरुणा ॥ आदिष्टामार्गितुंसीताधर्मस्तस्मिन्कथंभवेत् ॥ ६ ॥ तस्मिन्पापेकृतघ्नेतुस्मृतिभिन्नेचलात्मनि ॥ आर्यःकोविश्वसेज्जातुतत्कुलीनोविशेषतः ॥ ७ ॥ राज्येपुत्रंप्रतिष्ठाप्यसगुणोविगुणोपिवा ॥ कथंशत्रुकुलीनंमांसुग्रीवोजीवयिष्यति ॥ ८ ॥ भिन्नमंत्रोपराद्धश्चभिन्नशक्तिःकथंह्यहम् ॥ किष्किंधांप्राप्यजीवेयमनाथइवदुर्बलः ॥ ९ ॥ उपांशुदंडेनहिमांबंधनेनोपपादयेत् ॥ शठःक्रूरोनृशंसश्चसुग्रीवोराज्यकारणात् ॥ १० ॥ बंधनाच्चावसादान्मेश्रेयःप्रायोपवेशनम् ॥ अनुजानंतुमांसर्वेगृहंगच्छंतुवानराः ॥ ११ ॥ अहंवःप्रतिजानामिनगमिष्याम्यहंपुरीम् ॥ इहैवप्रायमासिष्येश्रेयोमरणमेवमे ॥ १२ ॥ अभिवादनपूर्वंतुराजाकुशलमेवच ॥ अभिवादनपूर्वंतुराघवौबलशालिनौ ॥ १३ ॥ वाच्यस्तातोयवीयान्मेसुग्रीवोवानरेश्वरः ॥ आरोग्यपूर्वंकुशलंवाच्यामातारुमाचमे ॥ १४ ॥ मातरंचैवमेतारामाश्वासयितुमर्हथ ॥ प्रकृत्याप्रियपुत्रासासानुक्रोशातपस्विनी ॥ १५ ॥ विनष्टमिहमांश्रुत्वाव्यक्तंहास्यतिजीवितम् ॥ एतावदुक्त्वावचनंवृद्धांस्तानभिवाद्यच ॥ १६ ॥ विवेशचांगदोभूमौरुदन्दर्भेषुदुर्मुखः ॥ तस्यसंविशतस्तत्ररुदंतोवानरर्षभाः ॥ १७ ॥ नयनेभ्यःप्रमुमुचुरुष्णंवैवारिदुःखिताः ॥ सुग्रीवंचैवनिंदंतःप्रशशंसंतवालिनम् ॥ १८ ॥ परिवार्यांगदंसर्वेव्यवसन्प्रायमासितुम् ॥ तद्वाक्यंवालिपुत्रस्यविज्ञायप्लवगर्षभाः ॥ १९ ॥

ननुतत्कार्यैप्रवृत्तत्वात्कथंनकृतघ्नोतआह लक्ष्मणस्येति भयौपाधिक्येषाप्रवृत्तिर्नधर्ममूलेतिभावः धर्ममस्मिन्नितिपाठेधर्मंधर्मधीमूलंप्रवर्तनमित्यर्थः ॥ ६ ॥ स्मृतिभिन्नेस्मृतिर्मन्वादीनांभिन्नात्यक्तायेन चलात्मनिचंचलांतःकरणे तत्कुलीनःतज्ज्ञातिकोटिप्रविष्टः ॥ ७ ॥ तदेवविवृणोति राज्येइति सुग्रीवःसगुणोनिर्गुणोवास्तुनमेतद्विचारेणकिंचित्अपितुशत्रुकुलीनंमांपुत्रंराज्ये प्रतिष्ठाप्यकथंसुग्रीवोजीवयिष्यति नकथमपीत्यर्थः ॥ ८ ॥ इतोपिनजीवयिष्यतीत्याह भिन्नेति भिन्नोबिलप्रवेशरूपोमंत्रोयस्यसः एवंमंत्रस्ययस्यकस्यापिमुखात्श्रवणेऽवश्यंभाविनिस्पष्टमपराद्धश्चभवामि हीनशक्तिःसुग्रीवापेक्षयाहीनबलः हनुमदुक्तरीत्यासहायबलहीनश्च ॥ ९ ॥ उपांशुदंडस्यैवरूपंबंधनेनेति पुत्रइतिकृत्वावधाभावः अपराद्धइतिचबंधननिश्चयः ॥ १० ॥ तदेवद्रढयन्नाह बंधनादिति अवसादोबंधनजंदुःखम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ राजासुग्रीवःकुशलमेववाच्यइत्यनुकर्षः नत्विदानींदुःखवशादुक्तमित्यर्थः राघवौकुशलंवाच्यौ ॥ १३ ॥ अथमातुःकुशलविज्ञापनाशेषतयाआरोग्यपूर्वकत्वविशेषाभिधित्सयाचपुनःसुग्रीवेकुशलविज्ञापनमाह वाच्यस्तातइति ॥ १४ ॥ १५ ॥ वृद्धान्जांबवदादीन् ॥ १६ ॥ १७ ॥ सुग्रीवंनिंदतः अंगदपक्ष्याइतिशेषः ॥ १८ ॥ व्यवसन्व्यवास्यन्नित्यर्थः ॥ १९ ॥

॥२०॥ हरिश्रेष्ठाअपिएतत्प्रायोपवेशनमेवास्माकमद्यक्षमंयुक्तमितिमन्यंतेस्मेतिशेषः स्वामिनिम्रियमाणेतंपरित्यज्यास्माकंगमनमयुक्तमितितत्क्षमत्वव्यवसायः रामस्यवनवासमित्यादिनाऽ
घिमसर्गार्थसंक्षेपः ॥२१॥ भयमागतंसंपातिजंवक्ष्यमाणंभयमित्यर्थः ॥ २२ ॥ भृशंनदद्भिःसंपातिजभयादितिशेषः ॥२३॥ कतकरीत्याषट्पंचाशःसर्गः ॥ ५६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्री
रामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेपंचपंचाशःसर्गः ॥५५॥ ॥ ७ ॥ ॥ गिरिस्थलेगिरिप्रदेशे ॥ १ ॥ २ ॥३ ॥ विधिःक्रियाफलं नरंप्राणिनंविधानेनप्राचीनकर्मा

उपस्पृश्योदकंसर्वेप्राङ्मुखाःसमुपाविशन्॥ दक्षिणाग्रेषुदर्भेषुउदक्तीरंसमाश्रिताः॥ २०॥ मुमूर्षवोहरिश्रेष्ठाएतत्क्षममितिस्मह॥रामस्यवनवासं
चक्षयंदशरथस्यच ॥ २१ ॥ जनस्थानवधंचैववधंचैवजटायुषः ॥ हरणंचैववैदेह्यावालिनश्चवधंतथा ॥ रामकोपंचवदतांहरीणांभयमागतम्
॥ २२ ॥ ससंविशद्भिर्बहुभिर्महीधरोमहाद्रिकूटप्रतिमैःप्लवंगमैः॥ बभूवसन्नादितनिर्झरांतरोभृशंनदद्भिर्जलदैरिवांबरम्॥ २३ ॥ ॥इत्यार्षेश्री
मद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किधाकांडेपंचपंचाशःसर्गः॥ ५५॥ ॥ ७॥ ॥ उपविष्टास्तुतेसर्वेयस्मिन्प्रायंगिरिस्थले॥ हरयोगृध्र
राजश्चतंदेशमुपचक्रमे॥ १ ॥संपातिर्नामनाम्नातुचिरजीवीविहंगमः ॥ भ्राताजटायुषःश्रीमान्विख्यातबलपौरुषः ॥ २ ॥ कंदरादभिनिष्क्रम्यस
विंध्यस्यमहागिरेः॥ उपविष्टान्हरीन्दृष्ट्वाहृष्टात्मागिरमब्रवीत्॥ ३ ॥ विधिःकिलनरंलोकेविधानेनानुवर्तते ॥ यथायंविहितोभक्ष्यश्चिरान्मह्यमुपा
गतः॥ ४॥ परंपराणांभक्षिष्येवानराणांमृतंमृतम्॥ उवाचैतद्वचःपक्षीतान्निरीक्ष्यप्लवंगमान् ॥ ५॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाभक्ष्यलुब्धस्यपक्षिणः॥ अं
गदःपरमायस्तोहनूमंतमथाब्रवीत् ॥ ६ ॥ पश्यसीतापदेशेनसाक्षाद्वैवस्वतोयमः॥ इमंदेशमनुप्राप्तोवानराणांविपत्तये॥ ७॥ रामस्यनकृतंकार्यं
नकृतंराजशासनम्॥ हरीणामियमज्ञाताविपत्तिःसहसागता॥८॥ वैदेह्याःप्रियकामेनकृतंकर्मजटायुषा॥गृध्रराजेनयत्तत्रश्रुतंवस्तदशेषतः॥९॥
तथासर्वाणिभूतानितिर्यग्योनिगतान्यपि॥ प्रियंकुर्वंतिरामस्यत्यक्त्वाप्राणान्यथावयम्॥ १०॥

नुसारेण यथा तद्यथातथोच्यतइत्यर्थः अयमामिषरूपोस्माकंभक्ष्यःचिरात्मह्यंस्वतएवोपागतः ॥ ४ ॥ यतःपरंपराणांपंक्तितउपविष्टानांवानराणांमध्येमृतंमृतंक्रमात्भक्षिष्येतस्मादिति
पूर्वेणसंबंधः ॥५॥ परमायस्तःपरमखिन्नः ॥६॥ सीतापदेशेनेति सीताव्याजेनप्राप्तप्रायोपवेशानामित्यर्थः गृध्रापदेशेनेतिपाठःसुगमः॥७॥ अज्ञाताअचिंतिता ॥८॥ तिर्यग्योनिभूतानामस्मा
कमिवतिर्यग्योन्यंतरस्यापिसीतानिमित्तंविपत्तिर्जातेत्याह वैदेह्याइति प्रत्यक्षंक्रियमाणायाइतिशेषः ॥९ ॥ रामस्यप्रियंकुर्वंतीत्यनेनतस्मिन्सर्वप्रेमास्पदत्वंसूचयतासर्वात्मत्वंसूचितम्॥१०॥

सार्वात्म्यमेवद्रढयति अन्योन्यमिति स्नेहकारुण्ययंत्रिताः रामेइतिशेषः सर्वस्यरामत्वात्तदीयस्नेहेनैवपरस्परोपकारकरणमित्यर्थः स्नेहविषयतारामातिरिक्तेनेत्यनेनसूचितं ततःउक्तस्नेहादियं
त्रणतः तस्यरामस्यउपकारार्थमित्यस्यप्रवृत्ताइतिशेषः ॥११॥ ननुप्राणत्यागेनकथंरामस्यसंतोषोऽतआह प्रियमिति हियतोजटायुषाप्राणांस्त्यजताप्रियंकृतमितिरामस्यमतमितिशेषः तथा
स्मन्मरणेनापिरामस्तथामंस्यतीतिभावः ॥१२॥सुखीति सुखित्वमेवपरमगतिप्राप्त्यादर्शयति रावणेनेत्यादि मुक्तश्चेति अनेनसर्वतिर्यग्योनिराजत्वंकपींद्रस्यसूचितं गतश्चपरमांगतिं रामानुग्रहा
दितिशेषः ॥१३॥ जटायुषोविनाशेन प्रागितिशेषः यदिपुनर्मुहूर्तमपियुद्धेरावणंनिरुंध्यात्तद्दारामदृग्गोचरोरावणःसीतांनहरेदितिभावः राज्ञोदशरथस्यचद्राग्विनाशेन यदिपक्षमात्रमपिराज

अन्योन्यमुपकुर्वंतिस्नेहकारुण्ययंत्रिताः ॥ ततस्तस्योपकारार्थंत्यजतात्मानमात्मना ॥ ११ ॥ प्रियंकृतंहिरामस्यधर्मज्ञेनजटायुषा ॥ राघवार्थेपरि
श्रांतावयंसंत्यक्तजीविताः ॥ १२ ॥ कांताराणिप्रपन्नाःस्मनचपश्यामभैथिलीम् ॥ ससुखीगृध्रराजस्तुरावणेनहतोरणे ॥ मुक्तश्चसुग्रीवभयाद्ग
तश्चपरमांगतिम् ॥ १३ ॥ जटायुषोविनाशेनराज्ञोदशरथस्यच ॥ हरणेनचवैदेह्याःसंशयंहरयोगताः ॥ १४ ॥ रामलक्ष्मणयोर्वासमरण्येसहसी
तया ॥ राघवस्यचवाणेनवालिनश्चतथावधम् ॥ १५ ॥ रामकोपादशेषाणांरक्षसांचतथावधम् ॥ कैकेय्यावरदानेनइदंचविकृतंकृतम् ॥ १६ ॥ त
दसुखमनुकीर्तितंवचोभुविपतितांश्चनिरीक्ष्यवानरान् ॥ भृशचकितमतिर्महामतिःकृपणमुदाहृतवान्सगृध्रराजः ॥ १७ ॥ तत्तुश्रुत्वातथावाक्यमं
गदस्यमुखोद्गतम् ॥ अब्रवीद्वचनंगृध्रस्तीक्ष्णतुंडोमहास्वनः ॥ १८ ॥ कोयंगिराघोषयतिप्राणैःप्रियतरस्यमे ॥ जटायुषोवधंभ्रातुःकंपयन्निवमेम
नः ॥ १९ ॥ कथमासीज्जनस्थानेयुद्धंराक्षसगृध्रयोः ॥ नामधेयमिदंभ्रातुश्चिरस्याद्यमयाश्रुतम् ॥ २० ॥ इच्छेयंगिरिदुर्गाच्चभवद्भिरवतारितुम् ॥
यवीयसोगुणज्ञस्यश्लाघनीयस्यविक्रमैः ॥ २१ ॥ अतिदीर्घस्यकालस्यपरितुष्टोस्मिकीर्तनात् ॥ तदिच्छेयमहंश्रोतुंविनाशंवानरर्षभाः ॥ २२ ॥

जीवनंस्यात्तद्दारामंप्रत्यानयेदेवेतिभावः वैदेहीहरणंतुस्पष्टमेववानराणांप्राणसंशयकारणम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ विकृतंअरण्यवासवालिवधरक्षोवधरूपं इदंचअस्मन्मरणरूपंच कैकेय्यावर
दानेनैवकृतमित्यर्थः ॥ १६ ॥ भृशचकितमतिःक्षुभितचित्तः कृपणंदीनम् ॥१७॥ अस्यैवप्रपंचस्तत्त्विति ॥१८॥ कोघोषयतिसमयाप्रष्टव्यइतिशेषः ॥१९॥ प्रश्नमेवाह कथमिति ॥२०॥
गिरिदुर्गाद्भवद्भिरवतारितुमिच्छेयं आत्मानमितिशेषः अवतारणफलमाह यवीयसइति कनिष्ठस्येत्यर्थः ॥ २१ ॥ श्रोतुमिच्छेयं युष्मत्समीपमागत्येतिशेषः अन्वयस्तुयस्यरामःप्रियःपुत्रःसद
शरथोममभ्रातुःतस्यैवजटायुषःसखाऽतस्तत्स्नेहात्प्रयतमानस्यतस्यजनस्थानवासिनस्तस्यप्रसिद्धविक्रमस्यजटायुषोविनाशःकथमभवदितितस्यविनाशंश्रोतुमिच्छेयमिति कथंसखेत्यन्व
स्तुनोचितः तदुत्तरस्याग्रेऽभावात् ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ स्वस्यावतारणसापेक्षत्वेहेतुमाह सूर्येति ॥२४॥ अवतर्तुमवतारयितुम् ॥ २५ ॥ शरमानः ॥ कृतकरीत्यासप्तपंचाशःसर्गः ॥५७ ॥ ॥ इतिश्रीरा॰श्रीरा॰रा॰वा॰आदिकाव्येकि॰
षट्पंचाशःसर्गः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ भ्रष्टस्वरमपिभक्षणवचनस्वरापेक्षयाभ्रष्टस्वरमित्यर्थः तेनस्वरेणयद्यपिसनिश्चितशोकःपरितुष्टोस्मीतिश्रद्धेयवचनोभवतितथापिनश्रद्दधुः

भ्रातुर्जटायुषस्तस्यजनस्थाननिवासिनः॥ तस्यैवचममभ्रातुःसखादशरथःकथम् ॥ २३ ॥ यस्यरामःप्रियःपुत्रोज्येष्ठोगुरुजनप्रियः ॥ सूर्यांशुद
ग्धपक्षत्वान्नशक्नोमिविसर्पितुम्॥ २४ ॥इच्छेयंपर्वतादस्मादवतर्तुमरिंदमाः ॥ २५ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम॰वा॰आ॰किष्किंधाकांडेषट्पंचाशः
सर्गः॥५६॥ ॥७॥ ॥शोकाद्भ्रष्टस्वरमपिश्रुत्वावानरयूथपाः ॥ श्रद्दधुर्नैवतद्वाक्यंकर्मणातस्यशंकिताः ॥ १ ॥ तेप्रायमुपविष्टास्तुदृष्ट्वागृध्रं
प्लवंगमाः॥ चक्रुर्बुद्धिंतदारौद्रांसर्वान्नोभक्षयिष्यति ॥ २ ॥ सर्वथाप्रायमासीनान्यदिनोभक्षयिष्यति ॥ कृतकृत्याभविष्यामःक्षिप्रंसिद्धिमितोग
ताः॥ ३ ॥ एतांबुद्धिंततश्चक्रुःसर्वेतेहरियूथपाः॥ अवतार्यगिरेःशृंगाद्गृध्रमाहांगदस्तदा ॥ ४ ॥ बभूवर्क्षरजोनामवानरेंद्रःप्रतापवान्॥ ममार्यःपा
र्थिवःपक्षिन्धार्मिकौतस्यचात्मजौ॥ ५॥ सुग्रीवश्चैववालीचपुत्रौघनबलावुभौ ॥ लोकेविश्रुतकर्माभूद्राजावालीपिताममम ॥ ६ ॥ राजाकृत्स्न
स्यजगतइक्ष्वाकूणांमहारथः॥ रामोदाशरथिःश्रीमान्प्रविष्टोदंडकावनम्॥ ७॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रावैदेह्यासहभार्यया॥ पितुर्निदेशनिरतोधर्मंपं
थानमाश्रितः॥ ८॥ तस्यभार्याजनस्थानाद्रावणेनहृताबलात्॥ रामस्यतुपितुर्मित्रंजटायुर्नामगृध्रराट्॥ ९ ॥ददर्शसीतांवैदेहींह्रियमाणांविहाय
सा॥ रावणंविरथंकृत्वास्थापयित्वाचमैथिलीम्॥ परिश्रांतश्चवृद्धश्चरावणेनहतोरणे॥ १० ॥ एवंगृध्रोहतस्तेनरावणेनबलीयसा ॥ संस्कृतश्चापि
रामेणजगामगतिमुत्तमाम्॥ ११ ॥ ततोममपितृव्येणसुग्रीवेणमहात्मना ॥ चकारराघवःसख्यंसोऽवधीत्पितरंमम ॥ १२ ॥

यतस्तस्यकर्मणाशंकिताः भक्षणार्थंवंचनमेवकरोतीतिबुद्ध्येतिभावः ॥ १ ॥ तदेवाह चक्रुरित्यादि अस्यार्थस्येतीतिशेषः ॥ २ ॥ सिद्धिमरणरूपाम् ॥ ३ ॥ एतांबुद्धिंभक्षणाभीष्टत्वबुद्धिम्
॥ ४ ॥ कोयंघोषयतीतिप्रथमप्रश्नोत्तरमाह बभूवेति आर्यःपितामहः पार्थिवोवानराणामितिशेषः ॥ ५ ॥ घनबलौबहुबलौ ओघबलावितिपाठांतरम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ रावणेनवि
हायसीतिपाठेह्रियमाणामितिशेषः स्थापयित्वाभूमावितिशेषः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

---

१ क्रियमाणामित्यत्र

स्वपितृवधेकारणमाह ममेति निरुद्धोनिरुद्धराज्यः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ धयमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेसप्तपंचाशःसर्गः ॥५७॥ कतकरीत्याष्टपंचाशःसर्गः ॥५८॥ ॥छ ॥ ॥ त्यक्तजीवितैःत्यक्तजीवनाशभयैः सबाष्पोऽश्रुपूर्णनयनः सबाष्पानितिपाठांतरम् ॥ १ ॥ आख्यातआख्यातवंतः ॥ २ ॥ तदपिभ्रातृवधमपि ॥ ३ ॥ अद्यशक्तिर्नास्तीत्यनेनपूर्वंमहतीशक्तिरासीदितिसूचितं तदेवाह पुरेति पुरापूर्वंवृत्रवधेवृत्तेसतिसजटायुरहंचजयैषिणौवृत्रवधेनेंद्रस्या

ममपित्रानिरुद्धोहिसुग्रीवःसचिवैःसह॥ निहत्यवालिनंरामस्ततस्तमभिषेचयत् ॥ १३ ॥ सराज्येस्थापितस्तेनसुग्रीवोवानरेश्वरः ॥ राजावानरमुख्यानांतेनप्रस्थापितावयम्॥ १४ ॥ एवंरामप्रयुक्तास्तुमार्गमाणास्ततस्ततः॥ वैदेहींनाधिगच्छामोरात्रौसूर्यप्रभामिव ॥ १५ ॥ तेवयंदंडकारण्यंविचित्यसुसमाहिताः॥ अज्ञानात्तुप्रविष्टाःस्मधरण्याविवृतंबिलम्॥ १६ ॥ मयस्यमायाविहितंतद्बिलंचविचिन्वताम्॥ व्यतीतस्तत्रनोमासोयोराज्ञासमयःकृतः ॥ १७ ॥ तेवयंकपिराजस्यसर्वेवचनकारिणः॥ कृतांसंस्थामतिक्रांताभयात्प्रायमुपासिताः॥ १८ ॥ क्रुद्धेतस्मिंस्तुकाकुत्स्थेसुग्रीवेचसलक्ष्मणे॥ गतानामपिसर्वेषांतत्रनोनास्तिजीवितम्॥ १९ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेसप्तपंचाशःसर्गः॥५७॥ ॥छ॥ ॥इत्युक्तःकरुणंवाक्यंवानरैस्त्यक्तजीवितैः॥ सबाष्पोवानरान्गृध्रःप्रत्युवाचमहास्वनः॥ १ ॥ यवीयान्सममभ्राताजटायुर्नामवानराः॥ यमाख्यातहतंयुद्धेरावणेनबलीयसा॥ २॥ वृद्धभावादपक्षत्वाच्छृण्वंस्तदपिमर्षये॥ नहिमेशक्तिरस्त्यद्यभ्रातुर्वैरविमोक्षणे॥ ३॥ पुरावृत्रवधेवृत्तेसचाहंचजयैषिणौ ॥ आदित्यमुपयातौस्वोज्वलंतंरश्मिमालिनम् ॥ ४ ॥ आवृत्त्याकाशमार्गेणजवेनस्वर्गतौभृशम्॥ मध्यंप्राप्तेतुसूर्येतुजटायुरवसीदति॥ ५॥ तमहंभ्रातरंदृष्ट्वासूर्यरश्मिभिरर्दितम् ॥ पक्षाभ्यांछादयामासस्नेहात्परमविह्वलम् ॥ ६ ॥ निर्दग्धपत्रःपतितोविंध्येऽहंवानरर्षभाः॥ अहमस्मिन्वसन्भ्रातुःप्रवृत्तिंनोपलक्षये॥ ७॥

तिप्रबलत्वंनिर्णीयतज्जयैषिणौभूत्वाप्रथममाकाशमार्गेणस्वर्गंगतौततोगरुडवद्भृशंजवेनतंविजित्यआवृत्त्याप्रत्यावृत्त्यादित्यंदर्पादुपयातौस्वः अथतमुपयातयोरावयोर्मध्येजटायुःसवितरिमध्यंप्राप्तेऽवसीदतिस्मेतिकतकः अन्येतुजयैषिणौपरस्परौयेनोत्पत्त्यादित्यःप्रथमंप्राप्यतेसआवयोःप्रबलइतिप्रतिज्ञापूर्वमितिशेषइत्याहुः तेषामावृत्त्येतिपदस्येंद्रप्रसंगस्यचासंगतिः॥ ४ ॥५ ॥ छादयामास अपरोक्षेपिलिडुत्तमआर्षः ॥ ६ ॥ निर्दग्धपक्षःसूर्यकिरणैरितिशेषः भ्रातुर्जटायुषःप्रवृत्तिमित्यन्वयः ॥ ७ ॥

जटायुषोभ्रात्रेत्यन्वयः ॥ ८ ॥ यदिजटायुषोरामभक्तस्यभ्रातायदिचमत्कथितंरामवृत्तांतरूपंवस्तुतेत्वयाश्रुतंयदिचतस्यरक्षसोनिलयंजानासितर्ह्याख्याहीतिप्रार्थनेलोट् ॥ ९ ॥ अदीर्घद
र्शिनंभाव्यनर्थविचारासमर्थंरावणमंतिकेदूरेवातिष्ठंतंयदिजानासितदानःशंस ॥ १० ॥ ११ ॥ रामस्यसाह्यंरामकार्यप्रवृत्तानांयुष्माकंसहायत्वमित्यर्थः ॥ १२ ॥ वारुणान्लोकान्जलप्रधा
नान्लोकान् त्रैविक्रमान्त्रिविक्रमावतारेआक्रांतान्भूरादिलोकान् देवासुरविमर्दांस्तद्युद्धानि हिश्चार्थे अमृतस्यमंथनंच अनेनचब्रह्माहरादिक्षणमारभ्यैतत्क्षणपर्यंतंसर्ववृत्तांतज्ञत्वंस्वस्यनि

जटायुषस्त्वेवमुक्तोभ्रात्रासंपातिनातदा॥ युवराजोमहाप्राज्ञःप्रत्युवाचांगदस्तदा॥८॥ जटायुषोयदिभ्राताश्रुतंतेगदितंमया॥ आख्याहियदिजा
नासिनिलयंतस्यरक्षसः॥ ९॥ अदीर्घदर्शिनंतंवैरावणंराक्षसाधमम्॥ अंतिकेयदिवादूरेयदिजानासिशंसनः॥ १०॥ ततोब्रवीन्महातेजाभ्राता
ज्येष्ठोजटायुषः॥ आत्मानुरूपंवचनंवानरान्संप्रहर्षयन्॥ ११॥ निर्दग्धपक्षोगृध्रोहंगतवीर्यःप्लवंगमाः॥ वाङ्मात्रेणापिरामस्यकरिष्येसाह्यमुत्त
मम्॥ १२॥ जानामिवारुणाँल्लोकान्विष्णोस्त्रैविक्रमानपि॥ देवासुरविमर्दांश्चह्यमृतस्यविमंथनम्॥ १३॥ रामस्ययदिदंकार्यंकर्तव्यंप्रथमंम
या॥ जरयाचहृतंतेजःप्राणाश्चशिथिलामम॥ १४॥ तरुणीरूपसंपन्नासर्वाभरणभूषिता॥ ह्रियमाणामयादृष्टारावणेनदुरात्मना॥ १५॥ क्रोशं
तीरामरामेतिलक्ष्मणेतिचभामिनी॥ भूषणान्यपविध्यंतीगात्राणिचविधुन्वती॥ १६॥ सूर्यप्रभेवशैलाग्रेतस्याःकौशेयमुत्तमम्॥ असितेराक्षसे
भातियथाविद्युदिवांबरे॥ १७॥ तांतुसीतामहंमन्येरामस्यपरिकीर्तनात्॥ श्रूयतांमेकथयतोनिलयंतस्यरक्षसः॥ १८॥ पुत्रोविश्रवसःसाक्षाद्भ्रा
तावैश्रवणस्यच॥ अध्यास्तेनगरींलंकांरावणोनामराक्षसः॥ १९॥ इतोद्वीपेसमुद्रस्यसंपूर्णेशतयोजने॥ तस्मिन्लंकापुरीरम्यानिर्मिताविश्वकर्म
णा॥ २०॥ जांबूनदमयैर्द्वारैश्चित्रैःकांचनवेदिकैः॥ प्रासादैर्हेमवर्णैश्चमहद्भिःसुसमाकृता॥ २१॥ प्राकारेणार्कवर्णेनमहताचसमन्विता॥ तस्यां
वसतिवैदेहीदीनाकौशेयवासिनी॥ २२॥ रावणांतःपुरेरुद्धाराक्षसीभिःसुरक्षिता॥ जनकस्यात्मजांराज्ञस्तस्यांद्रक्ष्यथमैथिलीम्॥ २३॥

वेदितम् ॥ १३ ॥ रामस्येदंकार्यंप्रथममवश्यंमयाकर्तव्यंपरंतुजरादिमत्त्वादशक्यमितिभावः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ तांतुरावणह्रियमाणत्वेनदृष्टां सीतात्वेनज्ञानेहेतुः राम
स्यपरिकीर्तनम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ साचलंकेतःशतयोजनेशतयोजनात्परतःस्थितेसमुद्रस्यद्वीपेतिष्ठतीतिशेषः तस्मिन्द्वीपेसालंकापुरीविश्वकर्मणानिर्मिता ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ तस्यां
मैथिलींद्रक्ष्यथ ॥ २३ ॥

एतदग्रेलंकायामित्यादिश्लोकद्वयंप्रक्षिप्तमितिकतकः देवयोनित्वेनदिव्यज्ञानेनयूयंतांदृष्ट्वाप्रत्यागमिष्यथेत्यपिपश्यामि अतोनिःसंशयंगच्छतेतिशेषः अथस्वस्यदेवयोनित्वप्रदर्शनशेषतया पक्षिमार्गानाह आद्यइति पंथाआकाशमार्गः अन्येधान्यजीविनःपारावतादयः ॥ २४ ॥ बलिभोजाःकाकाः वृक्षफलाशनाःशुकादयः भासाःपक्षिविशेषाः ॥ २५ ॥ बलवीर्येत्यादिहंसविशेषणम् ॥ २६ ॥ वैनतेयाद्विनतापुत्रादरुणात् तस्माज्जातोहमरुणात्संपातिस्तुममाग्रजइतिअरण्येजटायुवाक्यात् एवंदिव्यज्ञानेनयुष्मद्वृत्तज्ञानम् ॥ २७ ॥ युष्मत्सहायकरणंचवैरशुद्ध्या

“लंकायामभिगुप्तायांसागरेणसमंततः॥ संप्राप्यसागरस्यांतेसंपूर्णेशतयोजने॥ आसाद्यदक्षिणंकूलंततोद्रक्ष्यथरावणम्॥ तत्रैवत्वरिताःक्षिप्रंविक्रमध्वंप्लवंगमाः”॥ ज्ञानेनखलुपश्यामिदृष्ट्वाप्रत्यागमिष्यथ॥ आद्यःपंथाःकुलिंगानांयेचान्येधान्यजीविनः॥ २४॥ द्वितीयोबलिभोजानांयेचवृक्षफलाशनाः॥ भासास्तृतीयंगच्छंतिक्रौंचाश्चकुररैःसह॥ २५॥ श्येनाश्चतुर्थंगच्छंतिगृध्रागच्छंतिपंचमम्॥ बलवीर्योपपन्नानांरूपयौवनशालिनाम्॥ २६॥ षष्ठस्तुपंथाहंसानांवैनतेयगतिःपरा॥ वैनतेयाच्चनोजन्मसर्वेषांवानरर्षभाः॥ २७॥ गर्हितंतुकृतंकर्मयेनस्मपिशिताशिनः॥ प्रतिकार्यंचमेतस्यवैरंभ्रातृकृतंभवेत्॥ २८॥ इहस्थोहंप्रपश्यामिरावणंजानकींतथा ॥ अस्माकमपिसौपर्णंदिव्यंचक्षुर्बलंतथा॥ २९॥ तस्मादाहारवीर्येणनिसर्गेणचवानराः॥ आयोजनशतात्साग्राद्वयंपश्यामनित्यशः ॥ ३०॥ अस्माकंविहितावृत्तिर्निसर्गेणचदूरतः॥ विहितावृक्षमूलेतुवृत्तिश्चरणयोधिनाम्॥ ३१ ॥ उपायोदृश्यतांकश्चिल्लंघनेलवणांभसः॥ अभिगम्यतुवैदेहींसमृद्धार्थागमिष्यथ॥ ३२॥ समुद्रंनेतुमिच्छामिभवद्भिर्वरुणालयम्॥ प्रदास्याम्युदकंभ्रातुःस्वर्गतस्यमहात्मनः॥ ३३॥ ततोनीत्वातुतंदेशंतीरेनदनदीपतेः॥ निर्दग्धपक्षंसंपातिंवानराःसुमहौजसः ॥ ३४ ॥

स्वप्रयोजनमपीत्याह गर्हितमिति येनरावणेनपरदारहरणरूपंगर्हितंकर्मकृतंतस्यपिशिताशिनोभ्रातृकृतंवैरमुद्दिश्ययत्प्रतिकार्यंतच्चमेकृतंभवेत् युष्मत्प्रवर्तनेनेतिशेषः ॥२८॥ ननुकथंलंकास्थासीतेतित्वयाज्ञातंतत्राह इहस्थइति सौपर्णंसुपर्णलिंगकचक्षुष्मतीविद्यासिद्धिजं साचविद्याबह्वृचब्राह्मणेतृतीयपंचिकायामुक्ता ॥ २९ ॥ तस्मादुक्तविद्यासिद्धेः निसर्गेणाहारवीर्येणचमांसविशेषाहारबलेनच आङभिविधौ साग्रात्किंचिदधिकाद्योजनशतात् ॥ ३० ॥ अस्माकंतुनिसर्गेणजातिस्वभावेनदूरतःदूरवर्तिदर्शनबलसंपादकेनभक्ष्यविशेषेणवृत्तिर्विहिता धात्रेतिशेषः कुक्कुटादीनांतुस्वावासवृक्षमूलेएवतावद्दूरदृष्टिमात्रसंपादिकाचवृत्तिर्विहिता ॥ ३१ ॥ गमिष्यथकिष्किंधामितिशेषः ॥ ३२ ॥ नेतुंनाययितुम् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

।। ३५ ।। मृगमानः ।। इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकि० अष्टपंचाशःसर्गः ।।५८।। ।। ७ ।। ।। कतकरीत्याएकोनषष्टितमः ।।५९ ।। ततइति तेप्लव
गर्षभाअमृतास्वादंगृध्रराजाभिभाषितंनिशम्यहर्षादेवतद्वदतःअनुवदंतोहृष्टाबभूवुरित्यर्थः वदतइत्यत्रनुमभावआर्षः ।। १ ।। अब्रवील्लंकायांसीतादर्शनंत्वदेकसाक्षिकमन्यसाक्षिकमपिवेति
दार्ढ्यार्यापृच्छदित्यर्थः भूतलादुत्थायप्रायोपवेशंत्यक्त्वेत्यर्थः ।। २ ।। प्रश्नमेवाह क्वेति सीतांकोहरतिस्मक्रियमाणाचकेनदृष्टात्वयान्येनापिवाहृताचक्ववावर्ततेइतिसर्वंभवानाख्यातु सामा
न्यतःश्रुत्वाप्रायोपवेशादुत्थितानांविशिष्यवदत्वित्यर्थः ।।३।। काजानकीहर्तास्वयंरामबाणानांविक्रमंनचिंतयतीत्यन्वयः ।। ४ ।। प्रतिसंमुक्तान्त्यक्तप्रायोपवेशान् सीताश्रुतिसमाहितान्सीता

तंपुनःप्रापयित्वाचतंदेशंपतगेश्वरम् ।। बभूवुर्वानराहृष्टाःप्रवृत्तिमुपलभ्यते ।। ३५ ।। ।। इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० किष्किंधाकांडेअष्टपंचाशःसर्गः
।। ५८ ।। ।। ७ ।। ।। ततस्तदमृतास्वादंगृध्रराजेनभाषितम् ।। निशम्यवदतोहृष्टास्तेवचःप्लवगर्षभाः ।। १ ।। जांबवान्वानरश्रेष्ठःसहसर्वैःप्लवंग
मैः ।। भूतलात्सहसोत्थायगृध्रराजानमब्रवीत् ।। २ ।। क्वसीताकेनवादृष्टाकोवाहरतिमैथिलीम् ।। तदाख्यातुभवान्सर्वंगतिर्भववनौकसाम् ।। ३ ।।
कोदाशरथिबाणानांवज्रवेगनिपातिनाम् ।। स्वयंलक्ष्मणमुक्तानांनचिंतयतिविक्रमम् ।। ४ ।। सहरीन्प्रतिसंमुक्तान्सीताश्रुतिसमाहितान् ।। पुन
राश्वासयन्प्रीतइदंवचनमब्रवीत् ।। ५ ।। श्रूयतामिहवैदेह्यायथामेहरणंश्रुतम् ।। येनचापिममाख्यातंयत्रचायतलोचना ।। ६ ।। अहमस्मिन्गिरौदुर्गेव
हुयोजनमायते ।। चिरान्निपतितोवृद्धःक्षीणप्राणपराक्रमः ।। ७ ।। तंमामेवंगतंपुत्रःसुपार्श्वोनामनामतः ।। आहारेणयथाकालंबिभर्तिपततांव
रः ।। ८ ।। तीक्ष्णकामास्तुगंधर्वास्तीक्ष्णकोपाभुजंगमाः ।। मृगाणांतुभयंतीक्ष्णंततस्तीक्ष्णक्षुधावयम् ।। ९ ।। सकदाचित्क्षुधार्तस्यममाहाराभिकां
क्षिणः ।। गतःसूर्येहनिप्राप्तोममपुत्रोह्यनामिषः ।। १० ।। समयाहारसंरोधात्पीडितःप्रीतिवर्धनः ।। अनुमान्ययथातत्त्वमिदंवचनमब्रवीत् ।। ११ ।।

विषयवृत्तांतश्रवणेसावधानान्पुनराश्वासयन्नन्यसाक्षिकताप्रदर्शनेनभूयःस्वोक्तार्थंप्रत्यापयन् ।। ५ ।। वैदेह्याहरणंयथामेमयाश्रुतंयेनचममाख्यातंयत्रसाआयतलोचनावर्ततेइतिश्रुतंतदप
हेदानींश्रूयताम् ।। ६ ।। तदेवाह अहमिति दुर्गेदुर्गमे क्षीणःप्राणोबलंपराक्रमश्चयस्यसः ।। ७ ।।८ ।। तीक्ष्णकामाःस्त्रीकामावैगंधर्वाइतिश्रुतेः यथाकामादिविषयेगंधर्वादेस्तैक्ष्ण्यंस्वभावात्त
तएवस्वभावादेववयंपतगास्तीक्ष्णक्षुधाइत्यर्थः ।।९ ।। यस्मादेवमतःक्षुधार्तस्यातएवाहारकांक्षिणोममाहारार्थंसूर्येहनिअह्निसूर्येसूर्योदयकालेगतोममपुत्रःसायमनामिषःप्राप्तआगतः ।।१०।।
यतएवमतःसममप्रीतिवर्धनःमयाहारसंरोधात्पीडितोदुर्वचनेनखेदंप्रापितःसन्मामनुमान्यक्षमापयित्वायथातत्त्वमिदंवक्ष्यमाणंवचनमब्रवीत् ।। ११ ।।

सुसमाश्रितःस्थितः ॥ १२ ॥ पंथानंसन्निरोद्धुमवसमित्यन्वयः ॥ १३ ॥ सूर्योदयसमप्रभांउदयकालिकसूर्यसमप्रभाम् ॥ १४ ॥ तौस्त्रीपुरुषौ कृतनिश्चयःइमावेवहत्वापितुरभ्यवहारार्थंने
ष्यामीतिकृतनिश्चयइत्यर्थः ततस्तेनविनीतेनसतासाम्नैवपंथानमभियाचितोस्मि अतएवासौत्यक्तइतिशेषः ॥ १५ ॥ तत्रहेतुर्नहिसामेति ॥ १६ ॥ अथसस्त्रीकस्यतस्यगमनानंतरंखेचरैर्भूतैः
सिद्धचारणादिभिःसभाजितःपूजितोस्मि ॥१७ ॥ दिष्ट्याजीवतिसीतेतिपाठः दिष्ट्यासीतात्वद्दृष्टिपथंप्राप्ताजीवतिस्म त्वयातद्धननस्येषत्करत्वात् एवंपूजयित्वामांमहर्षयोब्रुवन् असौत्वया
दृष्टःपुरुषःसकलत्रःकथंचित्कुशलीगतोतोऽसंशयंतेस्वस्त्यस्तुइतिकतकः अन्येतुदिष्ट्याजीवसितातेतीतिपाठः हेतातत्वंदिष्ट्यारावणंप्राप्यापिजीवसीत्यब्रुवन् यतोसौसकलत्रोऽतोऽसंशयंत्वासं

अहंतातयथाकालमामिषार्थीखमाप्लुतः ॥ महेंद्रस्यगिरेर्द्वारमावृत्यसुसमाश्रितः॥ १२ ॥ तत्रसत्त्वसहस्राणांसागरांतरचारिणाम् ॥ पंथानमे
कोध्यवसंसन्निरोद्धुमवाङ्मुखः॥ १३ ॥ तत्रकश्चिन्मयादृष्टःसूर्योदयसमप्रभाम्॥ स्त्रियमादायगच्छन्वैभिन्नांजनचयोपमः॥ १४॥ सोहमभ्यव
हारार्थंतौदृष्ट्वाकृतनिश्चयः॥ तेनसाम्नाविनीतेनपंथानमनुयाचितः ॥ १५ ॥ नहिसामोपपन्नानांप्रहर्ताविद्यतेभुवि॥ नीचेष्वपिजनःकश्चित्किमंग
वतमद्विधः॥ १६ ॥ सयातस्तेजसाव्योमसंक्षिपन्निववेगितः॥ अथाहंखेचरैर्भूतैरभिगम्यसभाजितः॥ १७॥ दिष्ट्याजीवतिसीतेतिअब्रुवन्मांमह
र्षयः॥ कथंचित्सकलत्रोसौगतस्तेस्वस्त्यसंशयम्॥ १८॥ एवमुक्तस्ततोहंतैःसिद्धैःपरमशोभनैः॥ सचमेरावणोराजारक्षसांप्रतिवेदितः ॥ १९॥ प
श्यन्दाशरथेर्भार्यांरामस्यजनकात्मजाम्॥ भ्रष्टाभरणकौशेयांशोकवेगपराजिताम्॥ २०॥ रामलक्ष्मणयोर्नामक्रोशंतींमुक्तमूर्धजाम्॥ एषका
लात्ययस्तातइतिवाक्यविदांवरः॥ २१ ॥ एतदर्थंसमग्रंमेसुपार्श्वःप्रत्यवेदयत् ॥ तच्छ्रुत्वापिहिमेबुद्धिर्नासीत्काचित्पराक्रमे॥ २२॥ अपक्षोहिक
थंपक्षीकर्मकिंचित्समारभेत्॥ यत्तुशक्यंमयाकर्तुंवाग्बुद्धिगुणवर्तिना॥ २३॥ श्रूयतांतत्रवक्ष्यामिभवतांपौरुषाश्रयम् ॥ वाङ्मतिभ्यांहिसर्वेषां
करिष्यामिप्रियंहिवः॥ २४॥

शयमप्राप्यगतोऽतस्तेस्वस्तिजातमित्यर्थमाहुः ॥ १८ ॥ अथसहर्तारावणइतिसारामभार्येतिचाहंप्रतिवेदितः॥ १९ ॥
अतोहंभ्रष्टाभरणत्वादिगुणांरामभार्यांपश्यन्स्थितइत्येषतावन्मेकालात्ययःकालातिपातहेतुरितिसमग्रमेतदर्थंवाक्यविदांवरःसुपार्श्वोमेप्रत्यवेदयत् तत्श्रुत्वापीति सामान्यतःपूर्वंमयादृष्टमपि
पुत्राद्धर्तारावणोल्हतारामपत्नीतिनिश्चित्यश्रुत्वापि ॥२०॥२१॥२२॥ वाग्बुद्धिभ्यांसाध्योयोगुणउपकारलक्षणस्तन्मात्रवर्तनशीलेन ॥ २३ ॥ पौरुषाश्रयंपराक्रमप्रतिष्ठाभूतं किंचैषउपका
रोनेकवलंभवत्प्रयोजनएवापितुस्वप्रयोजनफलोपीत्याह वाङ्मतिभ्यामिति दाशरथेःकार्यमुद्दिश्यवःसर्वेषांवाङ्मतिभ्यांयत्प्रियंकरिष्यामितन्ममैवकार्यं अत्रसंशयोन ॥ २४ ॥

तत्तस्मान्मया भवतांकार्यसिद्धेरसंशयंदृष्टत्वात् भवंतोवश्यंकार्येयतंतामितिशेषः ॥ २५ ॥ विहिताः विधात्रेतिशेषः ॥ २६ ॥ त्राणनिग्रहेत्राणेनिग्रहेचपर्याप्ताः समाहारद्वंद्वः यद्यपिदशग्री
वोलोकदृष्ट्याप्रबलस्तथापिभवतांरामलक्ष्मणसहायत्वेनैवसमर्थानांसुकरएवेतिभावः ॥ २७ ॥ कालसंगःकालविलंबःसज्जंतेअलसाभवंति ॥ २८ ॥ हरमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्री
रामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेएकोनषष्टितमःसर्गः ॥५९ ॥ कन० ॥६०॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ जनितप्रत्ययःएष्यंत्यन्वेषकाइतिनिशाकरमुन्युक्तरीत्यारामदू

यद्धिदाशरथेःकार्यममतन्नात्रसंशयः ॥ तद्भवंतोमतिश्रेष्ठाबलवंतोमनस्विनः ॥ २५ ॥ प्रहिताःकपिराजेनदेवैरपिदुरासदाः ॥ रामलक्ष्मणबाणा
श्वविहिताःकंकपत्रिणः ॥ २६ ॥ त्रयाणामपिलोकानांपर्याप्तास्त्राणनिग्रहे ॥ कामंखलुदशग्रीवस्तेजोबलसमन्वितः ॥ भवतांतुसमर्थानांनकिंचिद
पिदुष्करम् ॥ २७ ॥ तदलंकालसंगेनक्रियतांबुद्धिनिश्चयः ॥ नहिकर्मसुसज्जंतेबुद्धिमंतोभवद्विधाः ॥ २८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०किष्किंधा
कांडएकोनषष्टितमःसर्गः ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ॥ ततःकृतोदकंस्नातंतंगृध्रंहरियूथपाः ॥ उपविष्टागिरौरम्येपरिवार्यसमंततः ॥ १ ॥ तमंगदमुपासी
नंतैःसर्वैर्हरिभिर्वृतम् ॥ जनितप्रत्ययोहर्षात्संपातिःपुनरब्रवीत् ॥ २ ॥ कृत्वानिःशब्दमेकाग्राःशृण्वंतुहरयोमम ॥ तथ्यंसंकीर्तयिष्यामियथाजाना
मिमैथिलीम् ॥ ३ ॥ अस्यविंध्यस्यशिखरेपतितोस्मिपुरानघ ॥ सूर्यतापपरीतांगोनिर्दग्धःसूर्यरश्मिभिः ॥ ४ ॥ लब्धसंज्ञस्तुषड्रात्राद्विवशोविह्वल
न्निव ॥ वीक्षमाणोदिशःसर्वानाभिजानामिकिंचन ॥ ५ ॥ ततस्तुसागरान्शैलान्नदीःसर्वाःसरांसिच ॥ वनानिचप्रदेशांश्चनिरीक्ष्यमतिरागता
॥ ६ ॥ हृष्टपक्षिगणाकीर्णःकंदरोदरकूटवान् ॥ दक्षिणस्योदधेस्तीरेविंध्योयमितिनिश्चितः ॥ ७ ॥ आसीच्चात्राश्रमंपुण्यंसुरैरपिसुपूजितम् ॥ ऋषि
र्निशाकरोनामयस्मिन्नुग्रतपाभवत् ॥ ८ ॥ अष्टौवर्षसहस्राणितेनास्मिन्नृषिणागिरौ ॥ वसतोममधर्मज्ञस्वर्गतेतुनिशाकरे ॥ ९ ॥

तागमनदर्शनान्निशाकरोक्तपक्षप्ररोहादिदर्शनाच्चनिशाकरवचसिविश्वस्तः हर्षात्पक्षलाभजनितहर्षात् आत्मानमुपासीनमंगदंप्रतिपुनरब्रवीत् ॥ २ ॥ तथ्यंमैथिलींजानामीतिमद्वाक्यंसत्यंयथा
भवद्भिःप्रतिपत्तव्यंतथासंकीर्तयिष्यामि ॥ ३ ॥ सूर्यरश्मिभिर्निर्दग्धोऽतएवविवशः षड्रात्रात्परंलब्धसंज्ञःविह्वलन्निवपरमार्तएवसन् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ कंदराण्युदरेयस्यसचासौकूटवान्शृंग
वानित्यर्थः ॥ ७ ॥ यस्मिन्नाश्रमेउग्रतपाभवदितिसंधिरार्षः ॥ ८ ॥ निशाकरेऋषौस्वर्गतेतेनविनात्रगिरौवसतोममाष्टौवर्षसहस्राणिगतानीतिशेषः ॥ ९ ॥

अथतत्स्थितिकालिकींतद्दर्शनप्रवृत्तिमाह अवतीर्यैति तीक्ष्णदर्भांतीक्ष्णाग्रादर्भायस्याम् ॥ १० ॥ तमृषिंद्रष्टुकामोस्मि द्रष्टुकामोभूवमित्यर्थः अतएवदुःखेनतदभ्याशमभ्यागतः ननुतद्वा
सोत्रेतित्वयाकथंज्ञातमतआह जटायुषेति अधिगतःप्राप्तःसेवितइत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ उदङ्मुखमुपावृत्तंसमुद्रेस्नात्वोदङ्मुखतयाप्रत्यावृत्तम् ॥ १४ ॥ तस्यस्वसेवायोग्यत्वप्रदर्श
नायतिर्यग्योनिसेव्यत्वंतपोमहिमजंदर्शयति तमृक्षाइति ॥ १५ ॥ प्राप्तमाश्रममागतम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ तेरोम्णांवैकल्यंदृष्ट्वानावगम्यतेनप्रत्यभिज्ञायतेभवानित्यर्थः वैकल्यमेवाह अग्निद

अवतीर्यचविंध्याग्रात्कृच्छ्रेणविषमाच्छनैः ॥ तीक्ष्णदर्भांवसुमतींदुःखेनपुनरागतः ॥ १० ॥ तमृषिंद्रष्टुकामोस्मिदुःखेनाभ्यागतोभृशम् ॥ जटायु
षामयाचैववहुशोधिगतोहिसः ॥ ११ ॥ तस्याश्रमपदाभ्याशेववुर्वाताःसुगंधिनः ॥ वृक्षोनापुष्पितःकश्चिदफलोवानदृश्यते ॥ १२ ॥ उपेत्यचाश्र
मंपुण्यंवृक्षमूलमुपाश्रितः ॥ द्रष्टुकामःप्रतीक्षेचभगवंतंनिशाकरम् ॥ १३ ॥ अथपश्यामिदूरस्थमृषिंज्वलिततेजसम् ॥ कृताभिषेकंदुर्धर्षमुपावृत्त
मुदङ्मुखम् ॥ १४ ॥ तमृक्षाःसृमराव्याघ्राःसिंहानानासरीसृपाः ॥ परिवार्योपगच्छंतिदातारंप्राणिनोयथा ॥ १५ ॥ ततःप्राप्तमृषिंज्ञात्वातानिस
त्वानिवैययुः ॥ प्रविष्टेराजनियथासर्वसामात्यकंवलम् ॥ १६ ॥ ऋषिस्तुदृष्ट्वामांतुष्टःप्रविष्टश्चाश्रमंपुनः ॥ मुहूर्तमात्रान्निर्गम्यततःकार्यमपृच्छत
॥ १७ ॥ सौम्यवैकल्यतांदृष्ट्वारोम्णांतेनावगम्यते ॥ अग्निदग्धाविमौपक्षौप्राणाश्चापिशरीरके ॥ १८ ॥ गृध्रौद्वौदृष्टपूर्वौमेमातरिश्वसमौजवे ॥ गृ
ध्राणांचैवराजानौभ्रातरौकामरूपिणौ ॥ १९ ॥ ज्येष्ठोऽवितस्त्वंसंपातेजटायुरनुजस्तव ॥ मानुषंरूपमास्थायगृह्णीतांचरणौमम ॥ २० ॥ किंतेव्या
धिसमुत्थानंपक्षयोःपतनंकथम् ॥ दंडोवाऽयंधृतःकेनसर्वमाख्याहिपृच्छतः ॥ २१ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०किष्किंधाकांडेषष्टितमःसर्गः
॥ ६० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततस्तद्दारुणंकर्मदुष्करंसहसाकृतम् ॥ आचचक्षेमुनेःसर्वंसूर्यानुगमनंतथा ॥ १ ॥

ग्धौताविव अतएवशरीरकेअल्पेशरीरे प्राणाश्चाद्विक्रमबलेअपितेदग्धकल्पाः ॥ १८ ॥ अथप्रत्यभिज्ञामूलामभिज्ञामाह गृध्राविति ॥ १९ ॥ अवितोज्ञातः गृह्णीतामगृह्णीताम् ॥ २० ॥
किंकीदृशम् व्याधिसमुत्थानमितिषष्ठीतत्पुरुषः अयंदंडःव्रणकरःप्रहारःकेनधृतःकेनकृतः ॥ २१ ॥ पुरमानः ॥ ॥ इतिश्री०रा०वा०आ०कि०षष्टितमःसर्गः ॥ ६० ॥ ॥७॥ ॥ कतकरी
त्याएकषष्टितमः ॥ ६१ ॥ ॥ तद्दारुणंकर्मइंद्रेणयुद्धरूपंअनेनदुष्करंसहसादर्पात्कृतंप्रथममाचचक्षे तथातदनंतरकृतंसूर्यानुगमनंसर्वंप्रकृतविंध्यपतनप्रयोजनत्वेनाचचक्षे ॥ १ ॥

तदेवाह भगवन्निति व्रणयुक्तत्वादिंद्रयुद्धेवज्रप्रहारजव्रणयुक्तत्वात्परिश्रांतस्तथापक्षनाशफलकानुचितकर्मकरणजलज्जयाआकुलितेंद्रियश्चाहंप्रतिभाषितुंसम्यगुत्तरंदातुंनशक्नोमितथापि
कथंचिद्ब्रवीमीतिशेषः ॥ २ ॥ संघर्षात्पतनर्विषयस्पर्धातः गर्वमोहितौइंद्रजयगर्वमोहितौ ॥ ३ ॥ पणंबद्धाप्रतिज्ञांकृत्वा प्रतिज्ञामेवाह रविरिति रविर्यावदस्तंमहाद्रियायात्ततःप्रागावाभ्यां
रविरनुयातव्योऽनुप्राप्तव्यइतिप्रतिज्ञा ॥ ४ ॥ युगपत्प्राप्तावाकाशमितिशेषः अपश्यावदृष्टवंतौ ॥ ५ ॥ क्वचिदूर्ध्वदिक्प्रदेशविशेषे ॥ ६ ॥ आकाशंआकाशपथादर्वाक्तनंभूवर्तिवनम् शाद्व

भगवन्व्रणयुक्तत्वाल्लज्जयाचाकुलेंद्रियः॥ परिश्रांतोनशक्नोमिवचनंपरिभाषितुम् ॥ २ ॥ अहंचैवजटायुश्चसंघर्षाद्गर्वमोहितौ ॥ आकाशंपति
तौदूराज्जिज्ञासंतौपराक्रमम् ॥ ३ ॥ कैलासशिखरेबद्धामुनीनामग्रतःपणम् ॥ रविःस्यादनुयातव्योयावदस्तंमहागिरिम् ॥ ४॥ अप्यावांयुगप
त्प्राप्तावपश्याव महीतले ॥ रथचक्रप्रमाणानिनगराणिपृथक्पृथक् ॥ ५ ॥ क्वचिद्वादित्रघोषश्चक्वचिद्भूषणनिःस्वनः॥ गायंतीःस्मांगनाबह्वीःपश्या
वोरक्तवाससः ॥ ६ ॥ तूर्णमुत्पत्यचाकाशमादित्यपदमास्थितौ ॥ आवामालोकयावस्तद्वनंशाद्वलसंस्थितम् ॥ ७ ॥ उपलैरिवसंछन्नादृश्यतेभूः
शिलोच्चयैः॥ आपगाभिश्चसंवीतासूत्रैरिववसुंधरा ॥ ८ ॥ हिमवांश्चैवविंध्यश्चमेरुश्चसुमहागिरिः॥ भूतलेसंप्रकाशंतेनागाइवजलाशये॥ ९ ॥
तीव्रःस्वेदश्चखेदश्चभयंचासीत्तदावयोः॥ समाविशतमोहश्चततोमूर्छाचदारुणा॥ १० ॥ नचदिग्ज्ञायतेयाम्यानचाग्नेयीनवारुणी ॥ युगांतेनिय
तोलोकोहतोदग्धइवाग्निना॥ ११ ॥ मनश्चमेहतंभूयश्चक्षुःप्राप्यतुसंश्रयम् ॥ यत्नेनमहताह्यस्मिन्मनःसंधायचक्षुषी ॥ १२ ॥ यत्नेनमहताभूयो
भास्करःप्रतिलोकितः॥ तुल्यपृथ्वीप्रमाणेनभास्करःप्रतिभातिनौ॥ १३॥

लसंस्थितंशाद्वलानांबालतृणवद्देशानामिवसंस्थानंयस्यतत् ॥ ७ ॥ उपलैःसूक्ष्मपाषाणैः ॥ ८ ॥ नागागजाः ॥ ९ ॥ तदासवितरिमध्यंप्राप्तेमोहोदिङ्मोहस्ततोमोहादनंतरंदारुणामूर्छा सेंद्रि
यमनउपप्लवोमूर्छा ॥ १० ॥ मोहमूर्छेएवप्रकाशयति नचेति युगांतेनियतोनियतदाहोपिलोकआवाभ्यांतत्कालेग्निनादग्धोहतइवदृष्टोभूत् ॥ ११ ॥ मनश्चमेभूयोभ्यधिकंसंश्रयंचक्षुःप्राप्यतेनसहहतंसौरतेजसाप्रतिहतदर्शनशक्तिकमभूत् अस्मिन्सूर्येपुनश्चक्षुषीमनश्चसंधाय ॥ १२ ॥ कथंसूर्योदृष्टइत्यत्रतत्प्रकारमाह तुल्यइति पृथ्व्यत्रजंबूद्वीपावच्छिन्नाबोध्या ॥ १३ ॥

ततःसूर्यदर्शनानंतरम् अनापृच्छ्यमोहवशादितिशेषः तंदृष्ट्वेति मोहात्पतंतंजटायुंदृष्ट्वा आकाशादात्मानंमुक्तवानिति सूर्यसमीपवर्त्याकाशप्रदेशादात्मानंस्वशरीरंजटायुरक्षणार्थंमुक्तवान् पक्षौविस्तार्यपतितवानित्यर्थः ॥ १४ ॥ प्रमादाज्जटायुपरित्राणविषयचित्ताभिषंगात् तत्रतस्मिन्काले निर्दग्धोनिर्दग्धपक्षः अथवायुपथात्पतन्नहमाशंकेअनुमितवान्नतुप्रत्यक्षतोदृष्टवानित्यर्थः ॥ १५॥१६॥ सर्वथामर्तुमेवेच्छन्शिखरात्पतिष्येइत्याहेतिशेषः ॥ १७ ॥ साकमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेएकषष्टि

जटायुर्मामनापृच्छ्यनिपपातमहींततः॥ तंदृष्ट्वातूर्णमाकाशादात्मानंमुक्तवानहम्॥ १४ ॥ पक्षाभ्यांचमयागुप्तोजटायुर्नप्रदह्यत ॥ प्रमादात्तत्र
निर्दग्धःपतन्वायुपथादहम्॥ १५॥ आशंकेतंनिपतितंजनस्थानेजटायुषम्॥ अहंतुपतितोविंध्येदग्धपक्षोजडीकृतः॥ १६ ॥ राज्याच्चहीनोभ्रात्रा
चपक्षाभ्यांविक्रमेणच॥ सर्वथामर्तुमेवेच्छन्पतिष्येशिखराद्गिरेः॥ १७॥ ॥ इत्यार्षेश्री० म० वा० आ० किष्किंधाकांडेएकषष्टितमःसर्गः॥३८॥
एवमुक्त्वामुनिश्रेष्ठमरुदंभृशदुःखितः॥ अथध्यात्वामुहूर्तंचभगवानिदमब्रवीत्॥ १ ॥ पक्षौचतेप्रपक्षौचपुनरन्यौभविष्यतः॥ चक्षुषीचैवप्राणाश्च
विक्रमश्चबलंचते॥ २॥ पुराणेसुमहत्कार्यंभविष्यंहिमयाश्रुतम्॥ दृष्टंमेतपसाचैवश्रुत्वाचविदितंमम ॥ ३॥ राजादशरथोनामकश्चिदिक्ष्वाकुव
र्धनः॥ तस्यपुत्रोमहातेजारामोनामभविष्यति॥ ४॥ अरण्यंचसहभ्रात्रालक्ष्मणेनगमिष्यति ॥ तस्मिन्नर्थेनियुक्तःसन्पित्रासत्यपराक्रमः ॥ ५ ॥
नैर्ऋतोरावणोनामतस्यभार्यांहरिष्यति॥ राक्षसेंद्रोजनस्थानेअवध्यःसुरदानवैः ॥ ६ ॥ साचकामैःप्रलोभ्यंतीभक्ष्यैर्भोज्यैश्चमैथिली ॥ नभोक्ष्य
तिमहाभागादुःखमग्नायशस्विनी॥ ७॥ परमान्नंचवैदेह्याज्ञात्वादास्यतिवासवः॥ यदन्नममृतप्रख्यंसुराणामपिदुर्लभम्॥ ८॥

तमःसर्गः ॥ ६१ ॥ कतकरीत्याद्विषष्टितमः ॥ ६२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ पक्षप्रपक्षौसूक्ष्मपक्षमहापक्षौ प्राणाःपुष्टप्राणाः चक्षुषीउद्भूतशक्तिके ॥ २ ॥ पुराणेनारदादिभिरुच्यमानेभविष्यरामचरितरूपेपुराणेश्रुत्वाविदितंतपसादृष्टंच ॥ ३ ॥ किंतत्तत्राह राजेत्यादि ॥ ४ ॥ तस्मिन्नर्थेअरण्यगमनरूपे ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रलोभ्यंतीप्रलोभ्यमाना ॥ ७ ॥ परमान्नंपायसम् ज्ञात्वानिराहारतामितिशेषः वासवोदास्यति स्वपुरुषद्वारेतिशेषः ॥ ८ ॥

इंद्रादिंद्रपुरुषान्नतुरावणपुरुषादितिविज्ञाय अभूतलस्पर्शित्वादिरूपैर्दैवचिह्नैः रामआगत्यएनंहत्वात्वांनयिष्यतिसंवत्सरतृप्तिकरमिदमन्नंभुक्त्वादेवकार्यसिद्ध्येमनुष्यभावंधृतवत्याप्राणाधर्तव्याः देवैरपिमनुष्यभावेआहारंविनाजीवितुंनशक्यतेइत्यादिवचनैश्चनिश्चित्येत्यर्थः निर्वपिष्यतिदास्यति ननुत्रेतायामस्थिप्राणवासस्योक्तत्वाज्जीवितुंशक्यतएवेतिचेन्न तथासत्यपिक्षीणतायांदेहवैरूप्येरावणस्यानुरागभंगेनतत्पुण्याक्षयेतस्यवधोनस्यादितिरूपलावण्याद्यहानायतद्दानेनादोषात् रावणस्यतुतथैवरूपादिदर्शनेनमद्दत्ताहारग्रहणेपिवन्यफलादीन्याहारंकरोतीतिबुद्ध्यातस्यांनामनुष्यत्वनिश्चयः एतेनाहारंविनापिपूर्वरूपादिसत्वज्ञानेनतस्यतस्याममनुष्यत्वबुद्धौतत्संबंधाद्रामेपितत्त्वबुद्धौरामतोरावणवधोनस्यादित्यपास्तम् ॥ ९ ॥ दानमंत्रः यदीति यदि जीवतितदाप्युपतिष्ठतु कालांतरेदेवत्वंगच्छतोःप्राप्नुवतोरप्युपतिष्ठत्वितिशेषः ॥ १० ॥ तत्रलंकायांगंतुमेष्यंतिआगमिष्यंतिइहेतिशेषः ॥ ११ ॥ नगंतव्यं इमंदेशंविहायेतिशेषः ॥ १२ ॥

तदन्नंमैथिलीप्राप्यविज्ञायेंद्रादिदंत्विति ॥ अग्रमुद्धृत्यरामायभूतलेनिर्वपिष्यति ॥ ९ ॥ यदिजीवतिमेभर्तालक्ष्मणोवापिदेवरः ॥ देवत्वंगच्छतोर्वापितयोरन्नमिदंत्विति ॥ १० ॥ एष्यंतिप्रेषितास्तत्ररामदूताःप्लवंगमाः ॥ आख्येयाराममहिषीत्वयातेभ्योविहंगम ॥ ११ ॥ सर्वथातुनगंतव्यमीदृशःक्वगमिष्यसि ॥ देशकालौप्रतीक्षस्वपक्षौत्वंप्रतिपत्स्यसे ॥ १२ ॥ उत्सहेयमहंकर्तुमद्यैवत्वांसपक्षकम् ॥ इहस्थस्त्वंहिलोकानांहितंकार्यंकरिष्यसि ॥ १३ ॥ त्वयापिखलुतत्कार्यंतयोश्चनृपपुत्रयोः ॥ ब्राह्मणानांगुरूणांचमुनीनांवासवस्यच ॥ १४ ॥ इच्छाम्यहमपिद्रष्टुंभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ नेच्छेचिरंधारयितुंप्राणांस्त्यक्ष्येकलेवरम् ॥ महर्षिस्त्वब्रवीदेवंदृष्टतत्त्वार्थदर्शनः ॥ १५ ॥ ॥ इतिश्रीम०वा०आ०कि०द्विषष्टितमःसर्गः ॥ ६२ ॥

एतैरन्यैश्चबहुभिर्वाक्यैर्वाक्यविशारदः ॥ मांप्रशस्याभ्यनुज्ञाप्यप्रविष्टःसस्वमालयम् ॥ १ ॥

उत्सहेयंयदित्वयादेवकार्यायेहस्थातव्यंस्यादितिशेषः पक्षवत्त्वेहिचापल्याद्गंतव्यमेवेतोन्यत्रत्वयेतिभावः ॥ १३ ॥ लोकानामेवेत्येवनअपितुतयोर्नृपपुत्रयोस्तत्कार्यंदूतानांसीताबोधनरूपंत्वयापिकार्यंतवापिकर्तुमर्हं तवापिदेवांशत्वेनत्वद्धितमपितदितिभावः तत्कार्यस्यलोकसंबंधित्वंदर्शयति ब्राह्मणानामिति तत्कार्यमितिशेषः ॥ १४ ॥ इच्छाम्यहमिति दृष्टतत्त्वार्थदर्शनःदृष्टंसिद्धंतत्त्वार्थदर्शनंयस्यसः महर्षिरेवंभाव्यर्थमब्रवीदतोहेतोरहमपिभ्रातरौरामलक्ष्मणौद्रष्टुमिच्छामि यदिमहर्षिरेवंमांप्रतिनावक्ष्यत्तदाप्राणांश्चिरंधारयितुंनेच्छेनैच्छमपितुकलेवरंत्यक्ष्येइत्येवेच्छमित्यर्थइतिकतकः अन्येतु निशाकरवाक्यमेवेदं अहंपदार्थोपिसएवेत्याहुः ॥ १५ ॥ मयमानः ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडे द्विषष्टितमःसर्गः ॥ ६२ ॥ कतकरीत्यात्रिषष्टितमःसर्गः ॥ ६३ ॥ ॥९॥ ॥ एतैरिति मांप्रशस्य भाविदेवकार्यसाधकत्वेनस्तुत्वाअभ्यनुज्ञाप्यआमंत्र्य ॥ १ ॥

पर्वतकंदरादहंशनैःशनैर्विसर्पित्वानिःसृत्य विंध्यंविंध्यशिखरम ॥ २ ॥ एतस्यकालस्यमुनिसंवादानंतरकालस्यसाग्रंवर्षशतंगतं शतशब्दोनंतवाची तेनकिंचिदधिकाष्टवर्षसहस्राणीत्यर्थःप्रा
क्तथैवतेनोक्तेः ॥ ३ ॥ वितर्कैर्विचारैः संतापःपक्षादिहीनजीवनजः ॥ ४ ॥ निवर्तये स्मेतिशेषः ममप्राणानांरक्षणेतेनयामेबुद्धिर्दत्तेत्यन्वयः ॥ ५ ॥ रावणस्यवीर्यंबुध्यतामत्पुत्रवीर्यादल्पमिति

कंदरात्तुविसर्पित्वापर्वतस्यशनैःशनैः ॥ अहंविंध्यंसमारुह्यभवतःप्रतिपालये ॥ २ ॥ अद्यत्वेतस्यकालस्यवर्षसाग्रशतंगतम् ॥ देशकालप्रति
क्षोस्मितद्दिकृत्वामुनेर्वचः ॥ ३ ॥ महाप्रस्थानमासाद्यस्वर्गतेतुनिशाकरे ॥ मांनिर्दहतिसंतापोवितर्कैर्बहुभिर्वृतम् ॥ ४ ॥ उदितांमरणेबुद्धिंमुनिवा
क्यैर्निवर्तये ॥ बुद्धिर्यातेनमेदत्ताप्राणानांरक्षणेमम ॥ ५ ॥ सामेपनयतेदुःखंदीप्तेवाग्निशिखातमः ॥ बुध्यताचमयावीर्यंरावणस्यदुरात्मनः ॥ ६ ॥
पुत्रःसंतर्जितोवाग्भिर्नत्रातामैथिलीकथम् ॥ तस्याविलपितंश्रुत्वातौचसीतावियोजितौ ॥ ७ ॥ नमेदशरथस्नेहात्पुत्रेणोत्पादितंप्रियम् ॥ तस्यत्वे
वंब्रुवाणस्यसंहतैर्वानरैःसह ॥ ८ ॥ उत्पेततुस्तदापक्षौसमक्षंवनचारिणाम् ॥ सदृष्ट्वास्वांतनुंपक्षैरुद्गतैररुणच्छदैः ॥ ९ ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेवान
रांश्चेदमब्रवीत् ॥ निशाकरस्यराजर्षेःप्रसादादमितौजसः ॥ १० ॥ आदित्यरश्मिनिर्दग्धौपक्षौपुनरुपस्थितौ ॥ यौवनेवर्तमानस्यममासीद्यःपरा
क्रमः ॥ ११ ॥ तमेवाद्यावगच्छामिबलंपौरुषमेवच ॥ सर्वथाक्रियतांयत्नःसीतामधिगमिष्यथ ॥ १२ ॥ पक्षलाभोममायंवःसिद्धिप्रत्ययकारकः ॥
इत्युक्तातान्हरीन्सर्वान्संपातिःपतगोत्तमः ॥ १३ ॥ उत्पपातगिरेःश्रृंगाज्जिज्ञासुःखगमोगतिम् ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाप्रतिसंहृष्टमानसाः ॥ बभूवुर्हरि
शार्दूलाविक्रमाभ्युदयोन्मुखाः ॥ १४ ॥

जानता ॥ ६ ॥ कथंनत्रातेतिसंतर्जितः ननुसीतेत्यज्ञानादरक्षणमतआह तस्याइति हारामहालक्ष्मणेत्येवमात्मकंतस्याविलपितंश्रुत्वा तौरामलक्ष्मणौसीताविनाकृतावितिसिद्धानांवचःश्रुत्वाऽ
नयाविनाकृतौरामलक्ष्मणावितिसुज्ञानंएषारामपत्नीतिचसुज्ञानमितिभावः ॥ ७ ॥ तस्माद्दशरथस्नेहादवश्यकर्तव्यंप्रियंमेपुत्रेणनोत्पादितम् ॥ ८ ॥ अरुणच्छदैररुणवर्णपत्रैः ॥ ९ ॥ १० ॥
॥ ११ ॥ १२ ॥ सिद्धिप्रत्ययःकार्यसिद्धिविश्वासः ॥ १३ ॥ गतिंजिज्ञासुः उत्थितपक्षैःप्राग्वत्खगतिंविज्ञातुमिच्छुः विक्रमसाध्येभ्युदयेसीताधिगमनरूपेउन्मुखाः ॥ १४ ॥

प्रतिलब्धंप्राप्तंपौरुषंपौरुषप्रवृत्तिकालोयैस्ते अभिजिदभिमुखांअभिजिन्नक्षत्रसंमुखांदिशंदक्षिणाम् यद्वाऽभिजित् बाहुलकात्कर्मणिक्विप् अभिजेतव्योरावणःसंमुखोयस्यांतांदिशम्॥ १५॥ मयमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेत्रिषष्टितमःसर्गः ॥ ६३ ॥ ॥ध॥ ॥ कतकरीत्याचतुःषष्टितमः ॥ ६४ ॥ ॥ आख्याताःआख्यातसीतावृत्तांताःसंगतामिलिताः ॥ १ ॥ रावणक्षयंरावणनाशंरावणगृहंचोद्दिश्योक्तंवचनंश्रुत्वा ॥ २ ॥ तंदेशंसागरतीररूपंदेशमभिगम्य यत्रेत्यादिः यत्रमहतोलोकस्यसचंद्रार्कय

अथपवनसमानविक्रमाःप्लवगवराःप्रतिलब्धपौरुषाः ॥ अभिजिदभिमुखांदिशंययुर्जनकसुतापरिमार्गणोन्मुखाः॥ १५॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेत्रिषष्टितमःसर्गः॥ ६३॥ ॥ध॥ ॥ आख्यातागृध्रराजेनसमुत्प्लुत्यप्लवंगमाः ॥ संगताःप्रीतिसंयुक्ताविनेदुःसिंहविक्रमाः॥ १ ॥ संपातेर्वचनंश्रुत्वाहरयोरावणक्षयम्॥ हृष्टाःसागरमाजग्मुःसीतादर्शनकांक्षिणः ॥ २ ॥ अभिगम्यतुतंदेशंददृशुर्भीमविक्रमाः ॥ कृत्स्नंलोकस्यमहतःप्रतिबिंबमवस्थितम् ॥ ३ ॥ दक्षिणस्यसमुद्रस्यसमासाद्योत्तरांदिशम्॥ सन्निवेशंततश्चक्रुर्हरिवीरामहाबलाः॥ ४ ॥ प्रसुप्तमिवचान्यत्रक्रीडंतमिवचान्यतः॥ क्वचित्पर्वतमात्रैश्चजलराशिभिरावृतम्॥ ५॥ संकुलंदानवेंद्रैश्चपातालतलवासिभिः ॥ रोमहर्षकरंदृष्ट्वाविषेदुःकपिकुंजराः॥ ६॥ आकाशमिवदुष्पारंसागरंप्रेक्ष्यवानराः॥ विषेदुःसहिताःसर्वेकथंकार्यमितिब्रुवन् ॥ ७ ॥ विषण्णांवाहिनींदृष्ट्वासागरस्यनिरीक्षणात्॥ आश्वासयामासहरीन्भयार्तान्हरिसत्तमः॥ ८॥ नविषादेमनःकार्यंविषादोदोषवत्तरः ॥ विषादोहंतिपुरुषंबालंक्रुद्धइवोरगः ॥ ९ ॥ योविषादंप्रसहतेविक्रमेसमुपस्थिते॥ तेजसातस्यहीनस्यपुरुषार्थोनसिद्ध्यति॥ १०॥ तस्यांरात्र्यांव्यतीतायामंगदोवानरैःसह॥ हरिवृद्धैःसमागम्यपुनर्मंत्रममंत्रयत्॥ ११॥ सावानराणांध्वजिनीपरिवार्यांगदंबभौ॥ वासवंपरिवार्येवमरुतांवाहिनीस्थितम्॥ १२ ॥

हस्यकृत्स्नंप्रतिबिंबंस्थितंतंसमुद्रंददृशुः प्रतिबिंबमवस्थितमितिप्राचीनःपाठः प्रतिबिंबमिवस्थितमित्याधुनिकपाठोनयुक्तः कृत्स्नलोकप्रतिबिंबभावाप्रसिद्धेः ॥ ३ ॥ तस्यचदक्षिणसमुद्रस्योत्तरांदिशमाश्रित्यसन्निवेशमवस्थितिस्थलंचक्रुः ॥ ४ ॥ प्रसुप्तमिवचान्यत्र निस्तरंगप्रदेशे अन्यतःअन्यत्रपर्वतमात्रैस्तत्सदृशैर्जलराशिभिरूर्मिभिः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ब्रुवन्नब्रुवन् ॥ ७ ॥ हरिसत्तमःअंगदः ॥ ८ ॥ विषादोदोषवत्तरइत्यस्यविवरणंविषादोहंतीत्यादि ॥ ९ ॥ विषादंप्रसहतेप्रसह्यविषादेप्रवर्तते तेजसाहीनस्य विषादवशादितिभावः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ अनुमान्यअभिपूज्य ॥ १४ ॥ सत्यसंधसत्यासंधासीताप्रत्यर्पणप्रतिज्ञायस्यतादृशम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ व्यपदेशकुलेविगतोऽपदेशःकलंकोयस्मात्ता

कोन्यस्तांवानरींसेनांशक्तःस्तंभयितुंभवेत्॥ अन्यत्रवालितनयादन्यत्रचहनूमतः॥ १३ ॥ ततस्तान्हरिवृद्धांश्चतच्चसैन्यमरिंदमः॥ अनुमान्यांगदः
श्रीमान्वाक्यमर्थवदब्रवीत्॥ १४ ॥ कइदानींमहातेजालंघयिष्यतिसागरम्॥ कःकरिष्यतिसुग्रीवंसत्यसंधमरिंदमम्॥ १५ ॥ कोवीरोयोजनशतं
लंघयेत्प्लवंगमः॥इमांश्चयूथपान्सर्वान्मोचयेत्कोमहाभयात्॥१६॥ कस्यप्रसादाद्दारांश्चपुत्रांश्चैवगृहाणिच॥ इतोनिवृत्ताःपश्येमसिद्धार्थाःसुखि
नोवयम्॥ १७॥ कस्यप्रसादाद्रामंचलक्ष्मणंचमहाबलम्॥ अभिगच्छेमसंहृष्टाःसुग्रीवंचवनौकसम्॥१८॥ यदिकश्चित्समर्थोवःसागरप्लवनेह
रिः॥सददात्विहनःशीघ्रंपुण्यामभयदक्षिणाम्॥ १९ ॥ अंगदस्यवचःश्रुत्वानकश्चित्किंचिदब्रवीत्॥स्तिमितेवाभवत्सर्वासातत्रहरिवाहिनी॥२०॥
पुनरेवांगदःप्राहतान्हरीन्हरिसत्तमः॥सर्वेबलवतांश्रेष्ठाभवंतोदृढविक्रमाः॥ व्यपदेशकुलेजाताःपूजिताश्चाप्यभीक्ष्णशः॥ २१ ॥ नहिवोगमनेसं
गःकदाचित्कस्यचिद्भवेत्॥ब्रुवध्वंयस्ययाशक्तिःप्लवनेप्लवगर्षभाः॥ २२॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०कि०चतुःषष्टितमःसर्गः॥६४॥ ॥ ७ ॥
अथांगदवचःश्रुत्वातेसर्वेवानरर्षभाः॥स्वंस्वंगतौसमुत्साहमूचुस्तत्रयथाक्रमम्॥ १ ॥ गजोगवाक्षोगवयःशरभोगंधमादनः॥ मैंदश्चद्विविदश्चै
वअंगदोजांबवांस्तथा॥ २ ॥ आबभाषेगजस्तत्रप्लवेयंदशयोजनम्॥ गवाक्षोयोजनान्याहगमिष्यामीतिविंशतिम्॥ ३ ॥शरभोवानरस्तत्रवा
नरांस्तानुवाचह॥ त्रिंशतंतुगमिष्यामियोजनानांप्लवंगमाः ॥ ४ ॥ ऋषभोवानरस्तत्रवानरांस्तानुवाचह॥ चत्वारिंशद्गमिष्यामियोजनानांनसं
शयः ॥ ५ ॥ वानरांस्तुमहातेजाअब्रवीद्गंधमादनः॥ योजनानांगमिष्यामिपंचाशत्तुनसंशयः॥६॥ मैंदस्तुवानरस्तत्रवानरांस्तानुवाचह॥ योज
नानांपरंषष्टिमहंप्लवितुमुत्सहे॥ ७॥ ततस्तत्रमहातेजाद्विविदःप्रत्यभाषत॥ गमिष्यामिनसंदेहःसप्ततिंयोजनान्यहम्॥८॥

दृशेकुले पूजिताराज्ञामहाबलत्वेनसत्कृताः ॥ २१ ॥ संगःप्रतिबंधः ब्रुवध्वंब्रूध्वम् ॥ २२॥ स्वरमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकां
डेचतुःषष्टितमःसर्गः ॥ ६४ ॥ कतकस्तुपंचषष्टितमः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ त्रिंशदित्यर्थेत्रिंशतमित्यार्षम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

पराक्रमेगमने ॥ ९ ॥ वृद्धतमस्तेषामितिनिर्धारणेषष्ठी ॥ १० ॥ स्मस्मःइत्यर्थः ॥ ११ ॥ एवंगतेकृच्छ्रप्राप्तौ यदर्थंकृतनिश्चयौअस्मत्प्रतिष्ठिततयैतद्विषयेकृतनिश्चयौ ॥ १२ ॥ सांप्रतंकालंसंप्रतिकाले ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ एतावताप्लवनेन ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ काममिति शतसहस्रमपियोजनानांगंतुंत्वंकामंसमर्थस्तथापिस्वामिनस्तवएषविधिःप्लवनंनयुक्तमित्युच्यतेऽस्माभिरितिशेषः इममेवार्थंप्रपंचयति योजनानामिति शतसहस्रमितिशेषः गंतुंप्रतिनिवर्तितुंचशक्तइत्यर्थः ॥ २१ ॥ प्रेषयितास्वामीनप्रेष्यः प्रेष्यैरितिशेषः ॥ २२ ॥ भवा

सुषेणस्तुमहातेजाःसत्ववान्कपिसत्तमः ॥ अशीतिंप्रतिजानेऽहंयोजनानांपराक्रमे ॥ ९ ॥ तेषांकथयतांतत्रसर्वांस्ताननुमान्यच ॥ ततोवृद्धतमस्तेषांजांबवान्प्रत्यभाषत ॥ १० ॥ पूर्वमस्माकमप्यासील्कश्चिद्गतिपराक्रमः ॥ तेवयंवयसःपारमनुप्राप्ताःस्मसांप्रतम् ॥ ११ ॥ किंतुनैवंगतेशक्यमिदंकार्यमुपेक्षितुम् ॥ यदर्थंकपिराजश्चरामश्चकृतनिश्चयौ ॥ १२ ॥ सांप्रतंकालमस्माकंयागतिस्तांनिबोधत ॥ नवतिंयोजनानांतुगमिष्यामिनसंशयः ॥ १३ ॥ तांश्चसर्वान्हरिश्रेष्ठान्जांबवानिदमब्रवीत् ॥ नखल्वेतावदेवासीद्गमनेमेपराक्रमः ॥ १४ ॥ मयावैरोचनेयज्ञेप्रभविष्णुःसनातनः ॥ प्रदक्षिणीकृतःपूर्वंक्रममाणस्त्रिविक्रमः ॥ १५ ॥ सइदानीमहंवृद्धःप्लवनेमंदविक्रमः ॥ यौवनेचतदासीन्मेबलमप्रतिमंपरम् ॥ १६ ॥ संप्रत्येतावदेवाद्यशक्यंमेगमनेस्वतः ॥ नैतावताचसंसिद्धिःकार्यस्यास्यभविष्यति ॥ १७ ॥ अथोत्तरमुदारार्थमब्रवीदंगदस्तदा ॥ अनुमान्यतदाप्राज्ञोजांबवंतंमहाकपिम् ॥ १८ ॥ अहमेतद्गमिष्यामियोजनानांशतंमहत् ॥ निवर्तनेतुमेशक्तिःस्यान्नवेतिननिश्चितम् ॥ १९ ॥ तमुवाचहरिश्रेष्ठंजांबवान्वाक्यकोविदः ॥ ज्ञायतेगमनेशक्तिस्तवहर्यृक्षसत्तम ॥ २० ॥ कामंशतसहस्रंवानत्वेषविधिरुच्यते ॥ योजनानांभवान्शक्तोगंतुंप्रतिनिवर्तितुम् ॥ २१ ॥ नहिप्रेषयितातातस्वामीप्रेष्यःकथंचन ॥ भवतायंजनःसर्वःप्रेष्यःप्लवगसत्तम ॥ २२ ॥ भवान्कलत्रमस्माकंस्वामिभावेव्यवस्थितः ॥ स्वामीकलत्रंसैन्यस्यगतिरेषापरंतप ॥ २३ ॥ अपिवैतस्यकार्यस्यभवान्मूलमरिंदम ॥ तस्मात्कलत्रवत्तातप्रतिपाल्यःसदाभवान् ॥ २४ ॥

न्कलत्रं कलत्रवद्दृढस्वीयत्वबुद्ध्यायावत्स्वप्राणबलंपरिपाल्यइत्यर्थः स्वामिभावेस्वामित्वे एतेनलोकेकलत्रस्यभर्तासंसारव्यवहारविषयेआज्ञाप्यस्तत्प्रभुत्वंचकलत्रस्येतिदर्शितंतस्मात्स्वामीसैन्यस्यकलत्रवत्परिपाल्यः स्वामिनाचकलत्रेणभर्तेवसैन्यमाज्ञाप्यंएषागतिर्लोकस्येतिशेषः ॥ २३ ॥ तदेवस्पष्टमाह तस्मात्कलत्रवदिति ॥ २४ ॥

नयोनिश्चयः गुणागुणभूताः अप्रधानभूताइतियावत् तादृशाःफलोदयाःफलोत्पत्तयःसिद्ध्यंति ॥ २५ ॥ साधनपदस्यैवव्याख्या हेतुरिति ॥ २६ ॥ गुरुर्युवराजत्वात् ॥ २७ ॥ २८ ॥ यद्य
हंनगमिष्यामिअन्यश्चनगमिष्यतितदापुनर्मरणमेवज्यायइतिभावः ॥ २९ ॥ तस्यधीमतोहरिपतेःसंदेशमकृत्वाप्राणानांपरिरक्षणंनपश्यामि तत्रापिलंकायामपिगत्वाआगमनशक्त्यभावात्त
न्नपश्यामीत्यन्वयः ॥ ३० ॥ सुग्रीवःप्रसादेऽत्यर्थकोपेचेश्वरः निग्रहानुग्रहाधिकृतइतिभावः गमनेकिष्किंधागमने ॥ ३१ ॥ तत्तस्मादस्यकार्यस्यसमुद्रलंघनस्यगतिःप्राप्तिरन्यथायथानभ

मूलमर्थस्यसंरक्ष्यमेषकार्यविदांनयः ॥ मूलेहिसतिसिद्ध्यंतिगुणाःसर्वेफलोदयाः ॥ २५ ॥ तद्भवानस्यकार्यस्यसाधनंसत्यविक्रम ॥ बुद्धिविक्रम
संपन्नोहेतुरत्रपरंतप ॥ २६ ॥ गुरुश्चगुरुपुत्रश्चत्वंहिनःकपिसत्तम ॥ भवंतमाश्रित्यवयंसमर्थाह्यर्थसाधने ॥ २७ ॥ उक्तवाक्यंमहाप्राज्ञंजांबवंतं
महाकपिः ॥ प्रत्युवाचोत्तरंवाक्यंवालिसूनुरथांगदः ॥ २८ ॥ यदिनाहंगमिष्यामिनान्योवानरपुंगवः ॥ पुनःखल्विदमस्माभिःकार्यंप्रायोपवेशन
म् ॥ २९ ॥ नह्यकृत्वाहरिपतेःसंदेशंतस्यधीमतः ॥ तत्रापिगत्वाप्राणानांनपश्येपरिरक्षणम् ॥ ३० ॥ सहिप्रसादेचात्यर्थंकोपेचहरिरीश्वरः ॥ अती
त्यतस्यसंदेशंविनाशोगमनेभवेत् ॥ ३१ ॥ तत्तथाह्यस्यकार्यस्यनभवत्यन्यथागतिः ॥ तद्भवानेवदृष्टार्थःसंचिंतयितुमर्हति ॥ ३२ ॥ सोंगदेनतदा
वीरःप्रत्युक्तःप्लवगर्षभः ॥ जांबवानुत्तमंवाक्यंप्रोवाचेदंततोंगदम् ॥ ३३ ॥ तस्यतेवीरकार्यस्यनकिंचित्परिहास्यते ॥ एषसंचोदयाम्येनंयःकार्यंसा
धयिष्यति ॥ ३४ ॥ ततःप्रतीतंप्लवतांवरिष्ठमेकांतमाश्रित्यसुखोपविष्टम् ॥ संचोदयामासहरिप्रवीरोहरिप्रवीरंहनुमंतमेव ॥ ३५ ॥ ॥ इत्यार्षे
श्रीम० वा० आ० किष्किंधाकांडेपंचषष्टितमःसर्गः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अनेकशतसाहस्रींविषण्णांहरिवाहिनीम् ॥ जांबवान्समुदी
क्ष्यैवंहनूमंतमथाब्रवीत् ॥ १ ॥

वतिअसिद्धायथानभवतिहिनिश्चयेनतथाभवानेवतदुद्दिश्यसंचिंतयितुमर्हति यतोभवान्दृष्टार्थः बुद्धिमत्त्वाच्चिरवृद्धत्वाच्चापरोक्षीकृतसमस्तकृत्याकृत्यतत्त्वार्थइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ कार्यस्य
नपरिहास्यते शेषेषष्ठी अनुष्ठानमितिशेषोवा एषःएषोहमित्यर्थः एनंतम् ॥ ३४ ॥ एकांतमाश्रित्येति यूथाद्बहिःक्वचिदितिशेषः ॥ ३५ ॥ मडमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीये
रामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेपंचषष्टितमःसर्गः ॥ ६५ ॥ कतकरीत्या० ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अनेकेति ॥ १ ॥

एवमब्रवीदित्येवंशब्दार्थौवीरवानरेति वानरलोकस्यवीरेत्यन्वयः निर्धारणेषष्ठी यद्वा हेवीरवानरलोकस्यकृत्यमुद्दिश्यकिंनजल्पसीत्यन्वयः ॥ २ ॥ बलेनचसमइत्यनुकर्षः ॥ ३ ॥ अरिष्टनेमिनःकाश्यपस्य नांतत्वमार्षं सर्वपक्षिणामुत्तमोगरुत्मानिवभवान्सर्वोत्तमोविख्यातइत्यन्वयः ॥ ४ ॥ महाबलइत्येकत्रबलंशारीरंपरत्रांतरमितिभेदः ॥ ५ ॥ भुजवीर्यबलंतवेतिप्राचीनपाठे तस्यपक्षयोर्यद्बलंतवचयद्भुजवीर्यबलंउभयंतुल्यमितिशेषः तेविक्रमश्चतेजश्चतेनगरुत्मतानापहीयतेनन्यूनोभवति ॥ ६ ॥ विशिष्टमात्मानंअभिजनबलपराक्रमवैभवविशिष्टमात्मानंकिन

वीरवानरलोकस्यसर्वशास्त्रविदांवर ॥ तूष्णीमेकांतमाश्रित्यहनूमन्किंनजल्पसि ॥ २॥ हनूमन्हरिराजस्यसुग्रीवस्यसमोह्यसि ॥ रामलक्ष्मणयो
श्चापितेजसाचबलेनच ॥ ३ ॥ अरिष्टनेमिनःपुत्रोवैनतेयोमहाबलः ॥ गरुत्मानिवविख्यातउत्तमःसर्वपक्षिणाम् ॥ ४ ॥ बहुशोहिमयादृष्टःसागरे
समहाबलः ॥ भुजंगानुद्धरन्पक्षीमहाबाहुर्महाबलः ॥ ५ ॥ पक्षयोर्यद्बलंतस्यभुजवीर्यबलंतव ॥ विक्रमश्चापितेजश्चनतेतेनापहीयते ॥ ६ ॥ बलंबु
द्धिश्चतेजश्चसत्त्वंचहरिपुंगव ॥ विशिष्टंसर्वभूतेषुकिमात्मानंनसज्जसे ॥ ७ ॥ अप्सराप्सरसांश्रेष्ठाविख्यातापुंजिकस्थला ॥ अंजनेतिपरिख्याता
पत्नीकेसरिणोहरेः ॥ ८ ॥ विख्यातात्रिषुलोकेषुरूपेणाप्रतिमाभुवि ॥ अभिशापादभूत्तातकपित्वेकामरूपिणी ॥ ९ ॥ दुहितावानरेंद्रस्यकुंजरस्य
महात्मनः ॥ मानुषंविग्रहंकृत्वारूपयौवनशालिनी ॥ १० ॥ विचित्रमाल्याभरणाकदाचित्क्षौमधारिणी ॥ अचरत्पर्वतस्याग्रेप्रावृडंबुदसंनिभे
॥ ११ ॥ तस्यावस्त्रंविशालाक्ष्याःपीतंरक्तदशंशुभम् ॥ स्थितायाःपर्वतस्याग्रेमारुतोपहरच्छनैः ॥ १२ ॥ सददर्शततस्तस्यावृत्तावूरूसुसंहतौ ॥ स्त
नौचपीनौसहितौसुजातंचारुचाननम् ॥ १३ ॥ तांबलादायतश्रोणींतनुमध्यांयशस्विनीम् ॥ दृष्ट्वैवशुभसर्वांगींपवनःकाममोहितः ॥ १४ ॥

सज्जसे समुद्रलंघनायकिंनसज्जीकरोपीत्यर्थः ॥ ७ ॥ तदेवबोधयति अप्सराप्सरसामिति अप्सराइत्येकवचनांतोपि संधिरार्षः अप्सराइत्याबंतआर्षइत्यन्ये पुंजिकस्थलेतिनाम्नायाविख्यातासैवकेसरिणःपत्नीअंजनेतिनाम्नाख्याता ॥ ८ ॥ तस्यावानरपत्नीत्वेहेतुः अभिशापादिति ऋषिशापाद्वानरीजन्मा कपित्वेकपिशरीरत्वेपीत्यर्थः कामरूपिणी देवतास्वभावानुवृत्तेरितिभावः ॥ ९ ॥ कुत्रतज्जन्मेत्यत्राह दुहितेति ॥ १० ॥ अंबुदसन्निभेइतिपर्वतामविशेषणम् ॥ ११ ॥ रक्तादशाःप्रांततंतवोयस्यतत् ॥ १२ ॥ सुसंहतौसुसंश्लिष्टौसहितौपरस्परसंसक्तौपीनौचस्तनौ ददर्श ॥ १३ ॥ पवनःकाममोहितआसीदितिशेषः ॥ १४ ॥

मारुतस्तांपर्यष्वजत मन्मथाविष्टसर्वांगःकामाक्रांतकृत्स्नज्ञानकर्मेंद्रियः अतएवतांगतात्मातद्गर्भप्रविष्टात्मतेजाबभूव देवत्वाद्विनापियोनिसंबंधंनिजतेजःप्रवेशनमितिबोध्यम् ॥ १५ ॥ एकःपतिर्यस्यास्तद्व्रतंतंधर्मम् ॥ १६ ॥ त्वांनहिंसामि योनिसंबंधेनतावकमेकपत्नीव्रतंननाशयामि अनेनबलात्परपुरुषेणालिंगनादावपिनपातिव्रत्यभंगःकिंतुयोनिभोगेनैवेतिसूचितम् ॥ १७॥ यद्यस्मात्त्वांपरिष्वज्यमनसामानसभोगेनैवत्वांगतोस्मिस्वतेजसात्वद्गर्भंप्राप्तोस्मितस्मादीदृशस्तेपुत्रोभविष्यति ॥ १८ ॥ मयामारुतेन ॥ १९ ॥ ततस्तुष्टामनसामहादैवततेजःसंक्रमकथनात्

सतांभुजाभ्यांदीर्घाभ्यांपर्यष्वजतमारुतः॥मन्मथाविष्टसर्वांगोगतात्मातामनिंदिताम्॥ १५ ॥ सातुतत्रैवसंभ्रांतासुव्रतावाक्यमब्रवीत्॥ एकपत्नीव्रतमिदंकोनाशयितुमिच्छति॥ १६॥ अंजनायावचःश्रुत्वामारुतःप्रत्यभाषत॥ नत्वांहिंसामिसुश्रोणिमाभूत्तेमनसोभयम्॥ १७॥ मनसाऽस्मिगतोयत्त्वांपरिष्वज्ययशस्विनि॥ वीर्यवान्बुद्धिसंपन्नस्तवपुत्रोभविष्यति ॥ १८ ॥ महासत्त्वोमहातेजामहाबलपराक्रमः ॥ लंघनेप्लवनेचैव भविष्यतिमयासमः॥ १९॥ एवमुक्ताततस्तुष्टाजननीतेमहाकपे॥ गुहायांत्वांमहाबाहोप्रजज्ञेप्लवगर्षभ॥ २०॥ अभ्युत्थितंततःसूर्यंबालोदृष्ट्वामहावने॥ फलंचेतिजिघृक्षुस्त्वमुत्पत्याभ्युत्पतोदिवम्॥ २१ ॥ शतानित्रीणिगत्वाथयोजनानांमहाकपे ॥ तेजसातस्यनिर्धूतोनविषादंगतस्ततः ॥ २२॥ त्वामप्युपगतंतूर्णमंतरिक्षंमहाकपे॥ क्षिप्तमिंद्रेणतेवज्रंकोपाविष्टेनतेजसा ॥ २३ ॥ तदाशैलाग्रशिखरेवामोहनुरभज्यत ॥ ततोऽभिनामधेयंतेहनुमानितिकीर्तितम्॥ २४॥ ततस्त्वांनिहतंदृष्ट्वावायुर्गंधवहःस्वयम् ॥ त्रैलोक्यंभृशसंक्रुद्धोनववौवैप्रभंजनः ॥ २५ ॥ संभ्रांताश्चसुराःसर्वेत्रैलोक्येक्षुभितेसति॥ प्रसादयंतिसंक्रुद्धंमारुतंभुवनेश्वराः ॥ २६ ॥ प्रसादितेचपवनेब्रह्मातुभ्यंवरंददौ॥ अशस्त्रवध्यतांतातसमरेसत्यविक्रम॥ २७॥ वज्रस्यचनिपातेनविरुजंत्वांसमीक्ष्यच॥ सहस्रनेत्रःप्रीतात्माददौतेवरमुत्तमम्॥ २८॥

गुहायांतत्पर्वतगुहायांतदानीमेवेतिभावः ॥ २० ॥ फलमिति जिघृक्षुरुत्पत्यउत्प्लुत्यदिवमभ्युत्पतः उत्प्लुत्याभ्युत्थितोदिवमितिपाठांतरेउत्प्लुत्यदिवमभ्युत्थितइतियोजना उदयकालिकभास्करस्याम्रफलवद्रक्तवृत्तत्वात्फलबुद्धिविषयत्वं यथाजातमात्राऽजादिबालानांप्राचीनवासनयास्तनपानादौप्रवृत्तिस्तथैवास्यजातमात्रस्यवानरोचितफलादानप्रवृत्तिरितिबोध्यम् ॥ २१॥ तस्यरवेस्तेजसानिर्धूतःक्षिप्तोपि ततःवायुबलवत्त्वान्नविषादंगतः ॥ २२ ॥ तूर्णंशीघ्रमंतरिक्षमुपगतंप्राप्तंत्वांदृष्ट्वाइंद्रेणतेतवशरीरेवज्रंक्षिप्तम् ॥ २३ ॥ तदातस्मिन्काले ॥ २४ ॥ त्रैलोक्यंनववौनगच्छतिस्म ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ वज्रस्यनिपातेनचाद्रिरौनिपातेनच विरुजंतज्जनितपीडाभाववंतं तेनाप्यनुत्पादितव्यथमितियावत् ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ मारुतस्यौरसइतितथादर्शितंप्राक् ॥ ३० ॥ कपिराजःसुग्रीवः ॥ ३१ ॥ त्रिविक्रमेत्रिविक्रमावतारसमये ॥ ३२ ॥ देवशासनात्संचिताः याभिःसागरेप्रक्षिप्यअमृतंनिर्मथ्यंनिर्मथने
नलभ्यम ॥ ३३ ॥ सांप्रतंकालमितिसमम्यर्थेद्वितीया अस्माकमितिनिर्धारणेषष्ठी अस्मिन्कालेऽस्माकंमध्येभवानेवसर्वगुणान्वितइत्यर्थः ॥३४॥ तद्विजृंभस्वनिःसीमनिजबलविजृंभणंकुरु
॥ ३५ ॥ उत्तिष्ठलंघयस्वेत्यत्रहेतुः पराहीति हेहनूमन्पराश्रेष्ठतरायातवगतिर्लंकाद्वीपगमनंसासर्वभूतानामुपकारायनकेवलमस्माकमेवेतिशेषः ॥ ३६ ॥ विषण्णाअर्थस्यस्वासाध्यत्वाद्दीनाः
किमुपेक्षसे तानितिशेषः ॥ ३७ ॥ कपीनामृषभेण कपिशब्दोत्र छत्रिन्यायेनऋक्षसाधारणः रूपंसमुद्रतरणोचितमहाविग्रहं प्रकृतेस्तद्दृश्यत्वाद्रूपमहत्त्वस्वल्पत्वकरणंनानुपपन्नं एवंजांबव

स्वच्छंदतश्चमरणंतवस्यादितिवैप्रभो ॥ सत्वंकेसरिणःपुत्रःक्षेत्रजोभीमविक्रमः ॥ २९ ॥ मारुतस्यौरसःपुत्रस्तेजसाचापितत्समः ॥ त्वंहिवायुसु
तोवत्सप्लुवनेचापितत्समः ॥ ३० ॥ वयमद्यगतप्राणाभवानस्मासुसांप्रतम् ॥ दाक्ष्यविक्रमसंपन्नःकपिराजइवापरः ॥ ३१ ॥ त्रिविक्रमेमयातात
सशैलवनकानना ॥ त्रिःसप्तकृत्वःपृथिवीपरिक्रांताप्रदक्षिणम् ॥ ३२ ॥ तदाचौषधयोऽस्माभिःसंचितादेवशासनात् ॥ निर्मथ्यममृतंयाभिस्तदा
नींनोमहद्बलम् ॥ ३३ ॥ सइदानीमहंवृद्धःपरिहीनपराक्रमः ॥ सांप्रतंकालमस्माकंभवान्सर्वगुणान्वितः ॥ ३४ ॥ तद्विजृंभस्वविक्रांतप्लुवतामुत्तमो
ह्यसि ॥ त्वद्वीर्यंद्रष्टुकामाहिसर्वावानरवाहिनी ॥ ३५ ॥ उत्तिष्ठहरिशार्दूललंघयस्वमहार्णवम् ॥ पराहिसर्वभूतानांहनुमन्यागतिस्तव ॥ ३६ ॥ विष
ण्णाहरयःसर्वेहनुमन्किमुपेक्षसे ॥ विक्रमस्वमहावेगविष्णुस्त्रीन्विक्रमानिव ॥ ३७ ॥ ततःकपीनामृषभेणचोदितःप्रतीतवेगःपवनात्मजःकपिः ॥
प्रहर्षयंस्तांहरिवीरवाहिनींचकाररूपंपवनात्मजस्तदा ॥ ३८ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०कि०षट्षष्टितमःसर्गः॥ ६६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

ताहनुमदभिजनपराक्रमादिज्ञापनंतस्यसहजबलाविर्भावाय तथाज्ञापनंहितस्यतदाविर्भावकारणमितिदैवकृतःसमयः यद्यपिइतरदिक्त्रयप्रेषितवानराणामपिसप्तसमुद्रपरवर्त्युदयास्ताचला
दिपर्यंतगमनमुपदिष्टंतथापितन्मार्गेसमुद्रमध्येविंशतित्रिंशदादियोजनेषुपर्वतानांसत्वात्तदवलंबेनप्लवनेनतथाकष्टमिहतुनिरवलंबंशतयोजनप्लवनमन्यासाध्यमितिभावः अत्रत्यामध्यपर्वतास्तु
राक्षसैर्भक्त्वामज्जितादुर्गसिद्धये प्लवाश्चमज्जिताःअतएवात्रसुग्रीवेणतेनोक्ताः अतएवचत्वारिंशेसर्गेपूर्वदिक्प्रेषितवानरान्प्रतिसमुद्रांतरगतदेशमुपक्रम्यगिरिभिर्येचगम्यंतेप्लवनेनचेत्युक्तम्
॥३८॥ जलमानः ॥ कतकरीत्यासप्तषष्टितमःसर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेषट्षष्टितमःसर्गः ॥ ६६ ॥ ॥ छ॥

अथगृहीतमहाविग्रहस्यहनूमतोवानरबलाश्वासनायनिजबलप्रख्यापनपूर्वंसमुद्रलंघनायमहेंद्रपर्वतारोहणमाह तमिति जृंभमाणंवर्धमानं तेवानराः ॥ १ ॥ २ ॥ कृतोत्साहं त्रिलोकीविक्रमणेइतिशेषः ॥ ३ ॥ समाविध्यास्फाल्य ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अंबरीषंभ्राष्ट्रंतदुपमं अतएवदीप्तंप्रज्वलत् अंगारवर्णप्रतप्तभ्राष्ट्रोपममितियावत् स्वयंचविधूमःपावकइवाशोभत अंबरीषोपमं दीप्तंविधूमइवपावकइतिप्राचीनःपाठः ॥ ७ ॥ ८ ॥ आरुजन्अत्यंतंभिंदमानः हुताशनस्यसखाउच्यमानगुणोयोवायुर्गमनशीलोऽनिलोस्ति ॥ ९ ॥ तस्यमारुतस्याहमौरसःपुत्रःप्लवनेनगुणे

तंदृष्ट्वाजृंभमाणंतेक्रमितुंशतयोजनम् ॥ वेगेनापूर्यमाणंचसहसावानरोत्तमम् ॥ १ ॥ सहसाशोकमुत्सृज्यप्रहर्षेणसमन्विताः ॥ विनेदुस्तुष्टुवुश्चा
पिहनूमंतंमहाबलम् ॥ २ ॥ प्रहृष्टाविस्मिताश्चापितेवीक्षंतेसमंततः ॥ त्रिविक्रमंकृतोत्साहंनारायणमिवप्रजाः ॥ ३ ॥ संस्तूयमानोहनुमान्व्यव
र्धतमहाबलः ॥ समाविध्यचलांगूलंहर्षाद्बलमुपेयिवान् ॥ ४ ॥ तस्यसंस्तूयमानस्यवृद्धैर्वानरपुंगवैः ॥ तेजसापूर्यमाणस्यरूपमासीदनुत्तमम् ॥ ५ ॥
यथाविजृंभतेसिंहोविवृतेगिरिगह्वरे ॥ मारुतस्यौरसःपुत्रस्तथासंप्रतिजृंभते ॥ ६ ॥ अशोभतमुखंतस्यजृंभमाणस्यधीमतः ॥ अंबरीषोपमंदीप्तं
विधूमइवपावकः ॥ ७ ॥ हरीणामुत्थितोमध्यात्संप्रहृष्टतनूरुहः ॥ अभिवाद्यहरीन्वृद्धान्हनूमानिदमब्रवीत् ॥ ८ ॥ आरुजन्पर्वताग्राणिहुताशनस
खोनिलः ॥ बलवानप्रमेयश्चवायुराकाशगोचरः ॥ ९ ॥ तस्याहंशीघ्रवेगस्यशीघ्रगस्यमहात्मनः ॥ मारुतस्यौरसःपुत्रःप्लवनेनास्मितत्समः ॥ १० ॥
उत्सहेयंहिविस्तीर्णमालिखंतमिवांबरम् ॥ मेरुंगिरिमसंगेनपरिगंतुंसहस्रशः ॥ ११ ॥ बाहुवेगप्रणुन्नेनसागरेणाहमुत्सहे ॥ समाप्लावयितुंलोकं
सपर्वतनदीह्रदम् ॥ १२ ॥ ममोरुजंघावेगेनभविष्यतिसमुत्थितः ॥ समुत्थितमहाग्राहःसमुद्रोवरुणालयः ॥ १३ ॥ पन्नगाशनमाकाशेपतंतंप
क्षिसेवितम् ॥ वैनतेयमहंशक्तःपरिगंतुंसहस्रशः ॥ १४ ॥ उदयात्प्रस्थितंवापिज्वलंतंरश्मिमालिनम् ॥ अनस्तमितमादित्यमहंगंतुंसमुत्सहे ॥ १५ ॥

नतत्समोस्मि ॥ १० ॥ मेरुंगिरिमसंगेनमध्येविश्रामायकचित्क्षणमपिस्थितिराहित्येनैवसहस्रशःपरिगंतुमुत्सहे एकेनैववेगेनसहस्रवारंप्रदक्षिणंकर्तुंशक्नोमीत्याशयः ॥ ११॥ १२ ॥ समुत्थितः अतिक्रांतवेलः ॥ १३ ॥ पक्षिसेवितंपक्षिराजंवैनतेयमाकाशेपतंतमहमपिसहस्रशःपरिगंतुंशक्तः तस्यैकपातंयावदहंसहस्रवारंपतितुंशक्तइतियावत् ॥ १४ ॥ उदयगिरेःप्रस्थितंअनस्तमितमेवगंतुंगत्वास्प्रष्टुमुत्सहे ॥ १५ ॥

ततस्तंस्पृष्ट्वापुनःप्रत्यावृत्यभूपर्यंतमागत्यभुवमस्पृष्ट्वैवपुनस्तदभिमुखंगंतुमुत्सहे प्रवेगेनप्रस्तुतैकयत्नेन एवंचशतयोजनगमनागमनयोर्नकश्चित्प्रयासइतिध्वनितम् ॥ १६ ॥ आकाशगोचराऋक्षादयः ॥ १७ ॥ १८ ॥ लतानांविविधंपुष्पंपादपानांचपुष्पंहरिष्यामीत्यन्वयः तच्चपुष्पंवायुवेगेनाहृतंमामनुयास्यति ॥ १९ ॥ स्वातेःपंथाइति स्वातिपथश्छायापथइत्युच्यते सतुप्रकीर्णबहुनक्षत्रः ममपंथाअपिप्रकीर्णबहुपुष्पकः चरंतंमार्गमध्येइतिआकाशंप्रतिउत्पतिष्यंतमेव ॥ २० ॥ निपतंतम् परेपारेइतिशेषः द्रक्ष्यंति अनेनोत्पतनपतनयोरेककालत्वोक्त्याऽतिवेगःसू

ततोभूमिमसंस्पृष्ट्वापुनरागंतुमुत्सहे ॥ प्रवेगेनैवमहताभीमेनप्लवगर्षभाः ॥ १६ ॥ उत्सहेयमतिक्रांतुंसर्वानाकाशगोचरान् ॥ सागरान्शोषयिष्यामिदारयिष्यामिमेदिनीम् ॥ १७ ॥ पर्वतांश्चूर्णयिष्यामिप्लवमानःप्लवंगमः ॥ हरिष्याम्युरुवेगेनप्लवमानोमहार्णवम् ॥ १८ ॥ लतानांविविधंपुष्पंपादपानांचसर्वशः ॥ अनुयास्यतिमामद्यप्लवमानंविहायसा ॥ १९ ॥ भविष्यतिहिमेपंथाःस्वातेःपंथाइवांबरे ॥ चरंतंघोरमाकाशमुत्पतिष्यंतमेवच ॥ २० ॥ द्रक्ष्यंतिनिपतंतंचसर्वभूतानिवानराः ॥ महामेरुप्रतीकाशंमांद्रक्ष्यध्वंप्लवंगमाः ॥ २१ ॥ दिवमावृत्यगच्छंतंग्रसमानमिवांबरम् ॥ विधमिष्यामिजीमूतान्कंपयिष्यामिपर्वतान् ॥ सागरंशोषयिष्यामिप्लवमानःसमाहितः ॥ २२ ॥ वैनतेयस्यवाशक्तिर्ममवामारुतस्यवा ॥ ऋतेसुपर्णराजानंमारुतंवामहाबलम् ॥ नतद्भूतंप्रपश्यामियन्मांप्लुतमनुव्रजेत् ॥ २३ ॥ निमेषांतरमात्रेणनिरालंबनमंबरम् ॥ सहसानिपतिष्यामिघनाद्विद्युदिवोत्थिता ॥ २४ ॥ भविष्यतिहिमेरूपंप्लवमानस्यसागरम् ॥ विष्णोःप्रक्रममाणस्यतदात्रीन्विक्रमानिव ॥ २५ ॥ बुद्ध्याचाहंप्रपश्यामिमनश्चेष्टाचमेतथा ॥ अहंद्रक्ष्यामिवैदेहींप्रमोदध्वंप्लवंगमाः ॥ २६ ॥ मारुतस्यसमोवेगेगरुडस्यसमोजवे ॥ अयुतंयोजनानांतुगमिष्यामीतिमेमतिः ॥ २७ ॥

चितः ॥ २१ ॥ अंबरंग्रसमानमिवमांद्रक्ष्यध्वमित्यन्वयः ॥ २२ ॥ वैनतेयस्यवेति त्रयाणामेवैषासर्वभूतातिशायिनीशक्तिर्नान्यस्येतिभावः प्लुतंमांतौऋतेयदनुव्रजेत्तद्भूतंनपश्यामि ॥ २३ ॥ विद्युदुपमयाशैघ्र्येणबहुदेशव्याप्तिर्ध्वन्यते ॥ २४ ॥ तदात्रिविक्रमावतारकाले ॥ २५ ॥ सतांहिसंदेहपदेषुवस्तुषुप्रमाणमंतःकरणप्रवृत्तयइतिन्यायेनाह बुद्ध्येति निश्चयात्मकांतःकरणेनेत्यर्थः तथामेमनश्चेष्टामनोव्यापारोनुमानरूपः किंपश्यसिकिंविषयाचतेमनश्चेष्टेत्यत्राह द्रक्ष्यामीति ॥ २६ ॥ वेगजवौपर्यायौ अयुतमित्यनेनाप्रमेयबलत्वंप्रकाश्यतेनतुपरिच्छेदः वस्तुनस्तदभावात् रावणोपिवक्ष्यति नमारुतेरस्तिगतिप्रमाणमिति ॥ २७ ॥

वासवस्येति वासवहस्तेस्वर्गिभोग्यममृतंब्रह्मणोहस्तेचयोगिभोग्यममृतम् तदानयनवचोऽत्युक्त्यलंकारपरम् ॥ २८ ॥ समुत्क्षिप्यस्वस्थानादुत्पाटनपूर्वकंगृहीत्वा यद्वाततःपरतोपिगच्छेयमित्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ वेगवन्निितिसंबुद्धिः ॥ ३१ ॥ त्वत्संबंधिन्यांकल्याणवृद्धौरुचिरभिलाषोयेषांते यद्वातवकल्याणंवांछितारः ॥ ३२ ॥ वृद्धमतंआशीर्वादः ॥ ३३ ॥ तवयावदागमन

वासवस्यसवज्रस्यब्रह्मणोवास्वयंभुवः॥ विक्रम्यसहसाहस्तादमृतंतदिहानये ॥ २८ ॥ लंकांवापिसमुत्क्षिप्यगच्छेयमितिमेमतिः ॥ तमेवंवानर
श्रेष्ठंगर्जंतममितप्रभम्॥ २९ ॥ प्रहृष्टाहरयस्तत्रसमुदैक्षंतविस्मिताः॥ तच्चास्यवचनंश्रुत्वाज्ञातीनांशोकनाशनम्॥ ३० ॥ उवाचपरिसंहृष्टोजां
बवान्प्लवगेश्वरः॥ वीरकेसरिणःपुत्रवेगवन्मारुतात्मज ॥ ३१ ॥ ज्ञातीनांविपुलःशोकस्त्वयाताततप्रणाशितः॥ तवकल्याणरुचयःकपिमुख्याःस
मागताः॥ ३२ ॥ मंगलान्यर्थसिद्ध्यर्थंकरिष्यंतिसमाहिताः॥ ऋषीणांचप्रसादेनकपिवृद्धमतेनच॥ ३३ ॥ गुरूणांचप्रसादेनसंप्लुवत्वंमहार्णवम्॥
स्थास्यामश्चैकपादेनयावदागमनंतव ॥ ३४ ॥ त्वद्गतानिचसर्वेषांजीवनानिवनौकसाम् ॥ ततश्चहरिशार्दूलस्तानुवाचवनौकसः ॥ ३५ ॥ कोपि
लोकेनमेवेगंप्लवनेधारयिष्यति ॥ एतानीहनगस्यास्यशिलासंकटशालिनः ॥ ३६ ॥ शिखराणिमहेंद्रस्यस्थिराणिचमहांतिच ॥ येषुवेगंगमिष्या
मिमहेंद्रशिखरेष्वहम्॥ ३७॥ नानाद्रुमविकीर्णेषुधातुनिष्पंदशोभिषु ॥ एतानिममवेगंहिशिखराणिमहांतिच॥ ३८ ॥ प्लवतोधारयिष्यंतियोज
नानामितःशतम्॥ ततस्तुमारुतप्रख्यःसहरिर्मारुतात्मजः॥ आरुरोहनगश्रेष्ठंमहेंद्रमरिमर्दनः ॥ ३९ ॥ वृतंनानाविधैःपुष्पैर्मृगसेवितशाद्वलम् ॥
लताकुसुमसंबाधंनित्यपुष्पफलद्रुमम्॥ ४० ॥ सिंहशार्दूलसहितंमत्तमातंगसेवितम्॥ मत्तद्विजगणोद्घुष्टंसलिलोत्पीडसंकुलम् ॥ ४१ ॥ महद्भिरु
च्छ्रितःशृंगैर्महेंद्रस्यमहाबलः॥ विचचारहरिश्रेष्ठोमहेंद्रसमविक्रमः॥ ४२ ॥

मेकपादेनस्थास्यामः त्वरयाप्रियंश्रोतुमेकपादेनस्थित्वातपश्चरिष्यामइत्यर्थः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ प्लवनेसतिममवेगंनकोपिधारयिष्यति शिलासंकटंशिलासमूहः अतएवएतानिस्थिराणिशिखराणीत्यन्वयः ॥ ३६ ॥ ३७॥ धातुनिष्पंदःधातुसमूहः ॥ ३८ ॥ मारुतप्रख्यस्तत्सदृशः ॥ ३९ ॥ मृगैःसेवितंशाद्वलंतृणवद्देशोयस्य ॥ ४० ॥ सलिलोत्पीडोनिर्झरः ॥ ४१ ॥ उच्छ्रितोमहाबलोहनूमान्महेंद्रस्यमहद्भिःशृंगैर्विचचारशृंगाच्छृंगांतरंजगाम ॥ ४२ ॥

ररास स्ववर्तिप्राणिशब्देनेतिशेषः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ पानेसंसर्गेचकर्कशैरत्यासक्तैः गंधर्वाणांतथात्वंचस्वभावः ॥ ४५ ॥ शैलशृंगस्यशिलानामुत्पातःपतनंयस्मिन्सः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

बाहुभ्यांपीडितस्तेनमहाशैलोमहात्मना ॥ ररासिंसहाभिहतोमहान्मत्तइवद्विपः ॥ ४३ ॥ मुमोचसलिलोत्पीडान्विप्रकीर्णशिलोच्चयः ॥ वित्रस्तमृगमातंगःप्रकंपितमहाद्रुमः ॥ ४४ ॥ नानागंधर्वमिथुनैःपानसंसर्गकर्कशैः ॥ उत्पतद्भिर्विहंगैश्चविद्याधरगणैरपि ॥ ४५ ॥ त्यज्यमानमहासानुःसन्निलीनमहोरगः ॥ शैलशृंगशिलोत्पातस्तदाभूत्समहागिरिः ॥ ४६ ॥ निःश्वसद्भिस्तदातैस्तुभुजगैरर्धनिःसृतैः ॥ सपताकइवाभातिसतदाधरणीधरः ॥ ४७ ॥ ऋषिभिस्त्राससंभ्रांतैस्त्यज्यमानःशिलोच्चयः ॥ सीदन्महतिकांतारेसार्थहीनइवाध्वगः ॥ ४८ ॥ सवेगवान्वेगसमाहितात्माहरिप्रवीरःपरवीरहंता ॥ मनःसमाधायमहानुभावोजगामलंकांमनसामनस्वी ॥ ४९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेसप्तषष्टितमःसर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ इतिकिष्किंधाकांडंसमाप्तम् ॥ अतःपरंसुंदरकांडंतस्यायमाद्यःश्लोकः ॥ ततोरावणनीतायाःसीतायाःशत्रुकर्षणः ॥ इयेषपदमन्वेष्टुंचारणाचरितेपथि ॥ १ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

मनसाजगामसस्मारेत्यर्थः ॥ ४९॥धयमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येकिष्किंधाकांडेसप्तषष्टितमःसर्गः ॥ ६७ ॥ कनकरीत्याऽष्टषष्टितमः सर्गः ॥ ६८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सरामःप्रीयतांमह्यमंतर्यामीकुजाधवः ॥ शबरीस्वपदंनीतायेनपंपावलोकिना ॥ १॥ ॥ ग्रंथसंख्या ॥ ४३५० ॥ मूलम् ॥ २३५० ॥ व्याख्या ॥२०००॥

॥ इति श्रीवाल्मीकिरामायणे किंष्किधाकांडं समाप्तम् ॥

॥ अथ श्रीवाल्मीकि रामायणे सुंदरकांड प्रारंभः ॥

सुंदरकांडम्.

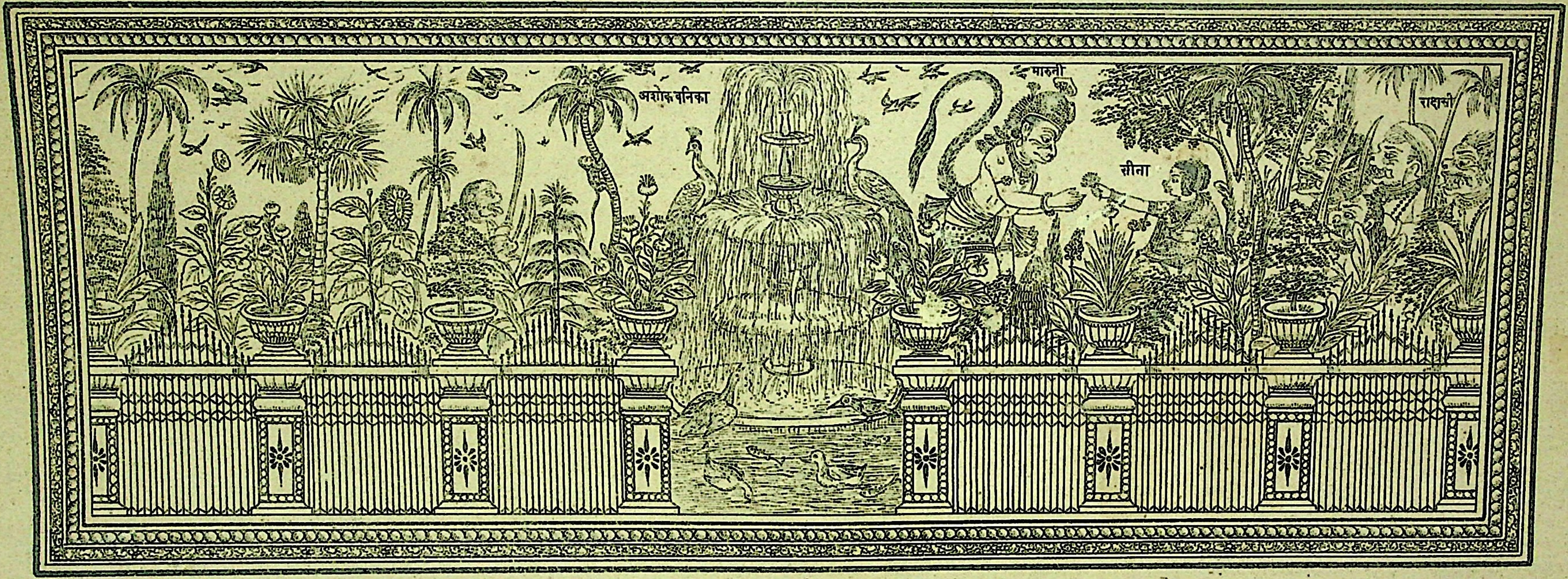
अशोकवनिका
मारुती
सीता
राक्षसी

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ सुंदरेयस्यद्दासोऽब्धितीर्त्वादृष्ट्वाचमैथिलीम् ॥ दृष्टासीतेत्यभ्यवोचत्तंरामंनौमिचिद्घनम् ॥ १ ॥ अथसमुद्रकूर्दनमिच्छतिस्म .ततइति ततःशत्रुकर्षणोहनुमान्रावण
नीतायारावणहृतायाःसीतायाःपदमवस्थितिस्थानमन्वेष्टुंचारणैर्देवजातिविशेषैराचरितेक्रियमाणसंचारेपथिआकाशमार्गेगमनायइयेष ॥ १ ॥ निष्प्रतिद्वंद्वंसहायांतररहितंप्रतिबंधरहितं
च अन्यैर्दुष्करंकर्मलंघनपूर्वंसीतान्वेषणकर्म समुदग्रमुन्नतंशिरोग्रीवाचयस्यसः अतएवगवांपतिर्वृषइवआबभौ ॥ २ ॥ वैदूर्यवर्णशाद्वलप्रदेशस्यसमुद्रजलवत्श्यामत्वमृदुत्वाभ्यामुरसाप्लव
नसदृशक्रियाकालिकोरःपेषणेनप्रवृद्धःकेसरीवविचचार ॥ ३ ॥ ४ ॥ नीललोहितोरक्तश्यामः मांजिष्ठःकृष्णपांडुरइतिकतकः मांजिष्ठःपाटलइत्यन्ये पद्मवर्णःप्रसिद्धः सितासितैःकल्माषैःकृष्ण

श्रीरामचंद्रायनमः॥ ॥ततोरावणनीतायाःसीतायाःशत्रुकर्षणः॥ इयेषपदमन्वेष्टुंचारणाचरितेपथि ॥ १ ॥ दुष्करंनिष्प्रतिद्वंद्वंचिकीर्षन्कर्मवान
रः॥ समुदग्रशिरोग्रीवोगवांपतिरिवाबभौ॥ २॥ अथवैदूर्यवर्णेषुशाद्वलेषुमहाबलः॥ धीरःसलिलकल्पेषुविचचारयथासुखम्॥ ३॥ द्विजान्वित्रा
सयन्धीमानुरसापादपान्हरन्॥ मृगांश्चसुबहून्निघ्नन्प्रवृद्धइवकेसरी॥४॥ नीललोहितमांजिष्ठपद्मवर्णैःसितासितैः॥ स्वभावसिद्धैर्विमलैर्धातुभिः
समलंकृतम्॥ ५॥ कामरूपिभिराविष्टमभीक्ष्णंसपरिच्छदैः॥ यक्षकिन्नरगंधर्वैर्देवकल्पैःसपन्नगैः॥ ६॥ सतस्यगिरिवर्यस्यतलेनागवरायुते॥ ति
ष्ठन्कपिवरस्तत्रह्रदेनागइवाबभौ॥ ७॥ ससूर्यायमहेंद्रायपवनायस्वयंभुवे॥ भूतेभ्यश्चांजलिंकृत्वाचकारगमनेमतिम्॥ ८॥ अंजलिंप्राङ्मुखंकु
र्वन्पवनायात्मयोनये॥ ततोहिववृधेगंतुंदक्षिणोदक्षिणांदिशम्॥ ९॥ प्लवगप्रवरैर्दृष्टःप्लवनेकृतनिश्चयः॥ ववृधेरामवृद्ध्यर्थंसमुद्रइवपर्वसु॥ १०॥
निष्प्रमाणशरीरःसन्लिलंघयिषुरर्णवम्॥ बाहुभ्यांपीडयामासचरणाभ्यांचपर्वतम्॥ ११॥

पांडुरैरितियावत् स्वभावसिद्धैःशैलस्वभावसिद्धैरुक्तरूपैर्धातुभिःसमलंकृतम् कामरूपित्वादिविशेषणवद्भिर्यक्षादिभिरभीक्ष्णमाविष्टंयत्तस्यगिरिवर्यस्यतलंतत्रनागवरैरासमंतायुतेतिष्ठन्सकपि
ह्रदेनागइवआबभौ गिरेर्ह्रदसाम्यंश्यामलत्वेन ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ स्वयंभुवेपवनायपूयतेयेनस्वज्ञानेनयोगिवृंदंसपवनोभगवान्प्रत्यक्तत्त्वभूतोरामः एतेनसकलविघ्ननिवारणायेष्टदेवताप्रार्थ
नापूर्वंयात्राकर्तव्येतिसदाचारोबोधितः ॥ ८ ॥ आत्मयोनयेपवनाय स्वजनकवायवेइत्यर्थः दक्षिणःकुशलः ॥ ९ ॥ रामवृद्ध्यर्थंरामाभ्युदयाय ॥ १० ॥ निष्प्रमाणशरीरःपरिच्छेदातिकां
तदेहः पीडयामासलिलंघयिषासन्नाहवशतः ॥ ११ ॥

एकेनपीडनव्यापारेणमुहूर्तपर्यंतंचलनम् अशातयत् पर्वतःकर्ता चलनंकरणम् ॥ १२ ॥ पुष्पमयोयथा पुष्पप्रचुरःस्वयमिवेत्यर्थः ॥ १३ ॥ उत्तमवीर्येणतेनपीड्यमानःसपर्वतःसलिलंप्रसुस्रा
व ॥ १४ ॥ उक्तार्थस्यैवविवरणम ॥ पीड्यमानइति कांचनांजनराजतीस्तदाभारीतीःस्रोतःप्रकारान्निर्वर्तयामास तदाभत्वमुपाधिकृतम् ॥ १५ ॥ किंचसशैलःसमनःशिलाविशालाःशिला
मुमोचनिपीडनात् अतएवमध्यमेनमध्यभागेनार्चिषाज्वालयाजुष्टोयोनलस्तस्यधूमराजिरिवबभावित्यर्थः यस्येत्यध्याहारः धूमराजिरिवेतिङ्स्वपाठः तीर्थस्तुमध्यमेनार्चिषामध्यमाख्य

सचचालाचलश्चाशुमुहूर्तंकपिपीडितः ॥ तरूणांपुष्पिताग्राणांसर्वंपुष्पमशातयत् ॥ १२ ॥ तेनपादपमुक्तेनपुष्पौघेणसुगंधिना ॥ सर्वतःसवृतःशै
लोबभौपुष्पमयोयथा ॥ १३ ॥ तेनचोत्तमवीर्येणपीड्यमानःसपर्वतः ॥ सलिलंसंप्रसुस्रावमदमत्तइवद्विपः ॥ १४ ॥ पीड्यमानस्तुबलिनामहेंद्रस्तेन
पर्वतः ॥ रीतीर्निर्वर्तयामासकांचनांजनराजतीः ॥ १५ ॥ मुमोचचशिलाःशैलोविशालाःसमनःशिलाः ॥ मध्यमेनार्चिषाजुष्टोधूमराजिरिवानलः
॥ १६ ॥ हरिणापीड्यमानेनपीड्यमानानिसर्वतः ॥ गुहाविष्टानिसत्त्वानिविनेदुर्विकृतैःस्वरैः ॥ १७ ॥ समहान्सत्त्वसन्नादःशैलपीडानिमित्तजः ॥ पृ
थिवींपूरयामासदिशश्चोपवनानिच ॥ १८ ॥ शिरोभिःपृथुभिर्नागाव्यक्तस्वस्तिकलक्षणैः ॥ वमंतःपावकंघोरंददंशुर्दशनैःशिलाः ॥ १९ ॥ तास्तदा
सविषैर्दष्टाःकुपितैस्तैर्महाशिलाः ॥ जज्वलुःपावकोद्दीप्ताबिभिदुश्चसहस्रधा ॥ २० ॥ यानित्वौषधजालानितस्मिन्जातानिपर्वते ॥ विषघ्नान्यपिना
गानांनशेकुःशमितुंविषम् ॥ २१ ॥ भिद्यतेऽयंगिरिर्भूतैरितिमत्वातपस्विनः ॥ त्रस्ताविद्याधरास्तस्मादुत्पेतुःस्त्रीगणैःसह ॥ २२ ॥ पानभूमिगतंहित्वा
हैममासनभाजनम् ॥ पात्राणिचमहार्हाणिकरकांश्चहिरण्मयान् ॥ २३ ॥ लेह्यानुच्चावचान्भक्ष्यान्मांसानिविविधानिच ॥ आर्षभाणिचचर्माणि
खड्गांश्चकनकत्सरून् ॥ २४ ॥

याऽग्निजिह्वयाजुष्टोविशिष्टोग्निर्धूमराजीरिवधूमनिचयानिवेत्यर्थः धूमराजीरिवेतिचपाठइत्याह ॥ १६ ॥ हरिणाहनुमतापीड्यमानेनपर्वतेनपीड्यमानानिसत्त्वानि ॥ १७ ॥ समहासत्त्वेतिपा
ठेमहासत्त्वामहाजंतवस्तेषांसन्नादइतितीर्थः समहान्सत्त्वसन्नादइतिपाठांतरम् ॥ १८ ॥ स्वस्तिकःफणास्थनीलरेखातच्चिह्नैःशिरोभिरुपलक्षिताः ददंशुः पीडाजनितक्रोधवशात् ॥ १९ ॥ स
विषैस्तैःसर्पैर्दष्टाःसत्यःपावकोद्दीप्ताइवजज्वलुः बिभिदुर्भिन्नाबभूवुश्च ॥ २० ॥ शमितुंशमयितुम् ॥ २१ ॥ भूतैर्ब्रह्मरक्षःप्रभृतिमहाभूतैः ॥ २२ ॥ हित्वेत्यत्रविद्याधराःकर्तारः ॥ २३ ॥ आ
र्षभाणिऋषभचर्मनिर्मितानिचर्माणिफलकानि त्सरुःखड्गमुष्टिः ॥ २४ ॥

कृताःकंठेषुगुणाःस्रजोयैस्ते क्षीवामत्ताः पुष्करंपद्मम् ॥ २५ ॥ पारिहार्यशब्दःश्रेष्ठवाचीतिकतकः पारिहार्योवलयइतितीर्थः एतदग्रेश्लोकद्वयंप्रक्षिप्तंक्वचिदितिकतकः ॥ २६ ॥ २७ ॥
॥ २८ ॥ तेषांतपस्विनामाकाशचारितपस्विनांवाचःएषपर्वतसंकाशइत्यादिश्लोकद्वयरूपाःश्रुत्वाविद्याधरास्तमप्रमेयंददृशुः तद्वाक्श्रवणात्पूर्वंतुभूतैरयंगिरिर्भिद्यतइतिज्ञातवंतः ॥ २९ ॥
दुधुवेचसहनूमान् ॥ ३० ॥ आनुपूर्व्याद्वृत्तंत्रिवलयंलांगूलंविचिक्षेपेत्यन्वयः ॥ ३१ ॥ आविद्धमास्फालितंभुग्नंच ॥ ३२ ॥ बाहूसंस्तंभयामासेत्युत्प्लवनसन्नाहाभिनयः बाह्वोःसंस्तंभनंना

कृतकंठगुणाःक्षीवारक्तमाल्यानुलेपनाः॥ रक्ताक्षाःपुष्कराक्षाश्चगगनंप्रतिपेदिरे॥ २५॥ हारनूपुरकेयूरपारिहार्यधराःस्त्रियः॥ विस्मिताःसस्मिता
स्तस्थुराकाशेरमणैःसह॥ २६॥ “दर्शयंतोमहाविद्यांविद्याधरमहर्षयः॥ सहितास्तस्थुराकाशेवीक्षांचक्रुश्चपर्वतम् ॥ १ ॥ शुश्रुवुश्चतदाशब्दमृषी
णांभावितात्मनाम्॥ चारणानांचसिद्धानांस्थितानांविमलेंऽबरे॥ २॥” एषपर्वतसंकाशोहनुमान्मारुतात्मजः॥ तितीर्षतिमहावेगःसमुद्रंवरुणा
लयम्॥ २७॥ रामार्थंवानरार्थंचचिकीर्षन्कर्मदुष्करम्॥ समुद्रस्यपरंपारंदुष्प्रापंप्राप्तुमिच्छति॥ २८॥ इतिविद्याधरावाचःश्रुत्वातेषांतपस्विनाम्॥
तमप्रमेयंददृशुःपर्वतेवानरर्षभम्॥ २९॥ दुधुवेचसरोमाणिचकंपेचानलोपमः॥ ननादचमहानादंसुमहानिवतोयदः॥ ३०॥ आनुपूर्व्याचवृत्तंतल्लां
गूलंलोमभिश्चितम्॥ उत्पतिष्यन्विचिक्षेपपक्षिराजइवोरगम्॥ ३१॥ तस्यलांगूलमाविद्धमतिवेगस्यपृष्ठतः॥ ददृशेगरुडेनेवह्रियमाणोमहोरगः
॥ ३२॥ बाहूसंस्तंभयामासमहापरिघसन्निभौ॥ आससादकपिःकट्यांचरणौसंचुकोचच॥ ३३॥ संहृत्यचभुजौश्रीमांस्तथैवचशिरोधराम्॥ तेजः
सत्त्वंतथावीर्यमाविवेशसवीर्यवान्॥ ३४॥ मार्गमालोकयन्दूरादूर्ध्वप्रणिहितेक्षणः॥ रुरोधहृदयेप्राणानाकाशमवलोकयन् ॥ ३५ ॥ पद्भ्यांदृढ
मवस्थानंकृत्वासकपिकुंजरः॥ निकुच्यकर्णौहनुमानुत्पतिष्यन्महाबलः॥ ३६॥

मपर्वतोपरिदृढप्रतिष्ठापनम् कपिःकट्यांकटिप्रदेशेआससादकायप्रसारणात्कृशोभूत् उरःशिरसोरूर्ध्वप्रसारणेसपृष्ठचरणभागस्याधःसंकोचनेतथात्वंकटिदेशस्येतिबोध्यम् ॥ ३३ ॥ भुजौसं
हृत्यअंसप्रदेशेसंकुच्य शिरोधरांग्रीवांकंठदेशेसंकुच्य तेजःपराभिभवसामर्थ्यम् सत्त्वंबलंशारीरम् वीर्यमांतरंबलम् ॥ ३४ ॥ दूरान्मार्गमालोकयन् अतएवोर्ध्वप्रणिहितेक्षणः हृदयेप्राणप्रति
ष्ठास्थाने ॥ ३५ ॥ कर्णौनिकुच्यसंकुच्य उत्पतनसन्नाहवशाद्विकर्णसंकोचोभवति ॥ ३६ ॥

श्वसनस्यवायोरिवविक्रमोवेगोयस्यसः ॥ ३७ ॥ तद्वद्गमिष्यामि अनेनतद्वदेवगत्वाकृतकार्यआगमिष्यामीतिसूचितम् तस्यैवप्रपंचोनहीत्यादि ॥ ३८ ॥ अनेनैवएवंविधेनैव ॥ ३९ ॥ आनयिष्यामिआनेष्यामि सीतयासह मिलित्वेतिशेषः ॥ ४० ॥ समुत्पाट्यति ओषधिपर्वतोत्पाटनवदितिभावः ॥ ४१ ॥ अविचारयन्लंघनक्लेशलेशमप्यगणयन् तस्यैवप्रपंचनंसुपर्णमित्यादि ॥ ४२ ॥ वेगाद्धनूमतिसमुत्पतिसतितेनगरोहिणःपर्वतस्थवृक्षाःसर्वान्विटपान्सर्वाःशाखाःसंहृत्यसंक्षिप्यवेगात्समुत्पेतुः ॥ ४३ ॥ मत्ताःकोयष्टिभायेषुतान् कोयष्टिकोयष्टिभौपर्यायौ ॥ ४४ ॥

वानरान्वानरश्रेष्ठइदंवचनमब्रवीत् ॥ यथाराघवनिर्मुक्तःशरःश्वसनविक्रमः ॥ ३७ ॥ गच्छेत्तद्वद्गमिष्यामिलंकांरावणपालिताम् ॥ नहिद्रक्ष्यामियदितांलंकायांजनकात्मजाम् ॥ ३८ ॥ अनेनैवहिवेगेनगमिष्यामिसुरालयम् ॥ यदिवात्रिदिवेसीतांनद्रक्ष्यामिकृतश्रमः ॥ ३९ ॥ बद्धाराक्षसराजानमानयिष्यामिरावणम् ॥ सर्वथाकृतकार्योहमेष्यामिसहसीतया ॥ ४० ॥ आनयिष्यामिवालंकांसमुत्पाट्यसरावणाम् ॥ एवमुक्त्वातुहनुमान्वानरोवानरोत्तमः ॥ ४१ ॥ उत्पपाताथवेगेनवेगवानविचारयन् ॥ सुपर्णमिवचात्मानंमेनेसकपिकुंजरः ॥ ४२ ॥ समुत्पततिवेगात्तुवेगात्तेनगरोहिणः ॥ संहृत्यविटपान्सर्वान्समुत्पेतुःसमंततः ॥ ४३ ॥ समत्तकोयष्टिभकान्पादपान्पुष्पशालिनः ॥ उद्वहन्नुरुवेगेनजगामविमलेंऽबरे ॥ ४४ ॥ ऊरुवेगोत्थिताद्वृक्षामुहूर्तंकपिमन्वयुः ॥ प्रस्थितंदीर्घमध्वानंस्वबंधुमिवबांधवाः ॥ ४५ ॥ तमूरुवेगोन्मथिताःसालाश्चान्येनगोत्तमाः ॥ अनुजग्मुर्हनूमंतंसैन्याइवमहीपतिम् ॥ ४६ ॥ सुपुष्पिताग्रैर्बहुभिःपादपैरन्वितःकपिः ॥ हनूमान्पर्वताकारोबभूवाद्भुतदर्शनः ॥ ४७ ॥ सारवंतोऽथयेवृक्षान्यमज्जँल्लवणांभसि ॥ भयादिवमहेंद्रस्यपर्वतावरुणालये ॥ ४८ ॥ सनानाकुसुमैःकीर्णःकपिःसांकुरकोरकैः ॥ शुशुभेमेघसंकाशःखद्योतैरिवपर्वतः ॥ ४९ ॥ विमुक्तास्तस्यवेगेनमुक्तापुष्पाणितेद्रुमाः ॥ व्यवशीर्यंतसलिलेनिवृत्ताःसुहृदोयथा ॥ ५० ॥

॥ ४५ ॥ सालाःसर्जवृक्षाः सैन्यशब्दोर्धर्चादिः ॥ ४६ ॥ पर्वताकारः तत्त्वंवृहत्त्वेनपुष्पितवृक्षवत्त्वेनच ॥ ४७ ॥ सारवंतोगुरुत्वातिशययुक्ताःखदिरादयस्तेगुरुत्वाल्लवणांभसिन्यमज्जन्अर्थादन्येलघवःसहैवगताइतिबोध्यम् महेंद्रस्यभयात्पक्षच्छेदभयात्पर्वताइवन्यमज्जन् ॥ ४८ ॥ नानाकुसुमैःस्वानुयायिद्रुमीयैः सांकुरकोरकैःकानिचित्कुसुमान्यंकुरितानिकानिचित्कोरकरूपाणिकानिचिद्विकसितानीत्यर्थः ॥ ४९ ॥ तस्यहनूमतोवेगेनविमुक्तास्ततोविभक्तास्तेवृक्षाःसलिलेव्यवशीर्यंत आर्षोडभावः सुहृदोयथा बंधुप्रस्थापनार्थंगताःसुहृदोयथातान्प्रस्थाप्यनिवर्ततेतद्वत् ॥ ५० ॥

अपतदितिच्छेदः ॥ यदपतत्तल्लघुत्वेनोपपन्नंउपपत्तिमत् ॥ ५१ ॥ सर्ववर्णानांविद्युत्सुसत्त्वान्नानावर्णपुष्पोद्यानबद्धस्यसविद्युद्गणमेघोपमा ॥ ५२ ॥ रामाभिःरमणीयाभिः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥
विवृतवक्त्रत्वात्पिबन्निवेति अधोवक्त्रत्वेइयमुत्प्रेक्षा ऊर्ध्ववक्त्रत्वेआकाशंपिपासुरिवेति ॥ ५५ ॥ विप्रकाशेतेविशेषेणप्रकाशेतेस्म अनलौदावानलौ ॥ ५६ ॥ पिंगेपिंगलवर्णेपरिमंडलेपरि
तोवद्धप्रभामंडलेस्थितौचंद्रसूर्याविवएकगिरौउदयेपिंगलमंडलतयाऽवस्थितौचंद्रसूर्याविवेत्यर्थः ॥ ५७ ॥ नासिकयायुक्तमितिशेषः संध्याकालिकंसूर्यमंडलंयथातथावभावित्यर्थः ॥

लघुत्वेनोपपन्नंतद्विचित्रंसागरेऽपतत् ॥ द्रुमाणांविविधंपुष्पंकपिवायुसमीरितम् ॥ ५१ ॥ पुष्पौघेणसुगंधेननानावर्णेनवानरः ॥ वभौमेघइवोद्य
न्वैविद्युद्गणविभूषितः ॥ ५२ ॥ तस्यवेगसमुद्भूतैःपुष्पैस्तोयमदृश्यत ॥ ताराभिरिवरामाभिरुदिताभिरिवांबरम् ॥ ५३ ॥ तस्यांबरगतौबाहूददृशातेप्र
सारितौ ॥ पर्वताग्राद्विनिष्क्रांतौपंचास्याविवपन्नगौ ॥ ५४ ॥ पिवन्निववभौचापिसोर्मिजालंमहार्णवम् ॥ पिपासुरिवचाकाशंददृशेसमहाकपिः
॥ ५५ ॥ तस्यविद्युत्प्रभाकारेवायुमार्गानुसारिणः ॥ नयनेविप्रकाशेतेपर्वतस्थाविवानलौ ॥ ५६ ॥ पिंगेपिंगाक्षमुख्यस्यबृहतीपरिमंडले ॥ चक्षुषी
संप्रकाशेतेचंद्रसूर्याविवस्थितौ ॥ ५७ ॥ मुखंनासिकयातस्यताम्रयाताम्रमावभौ ॥ संध्ययासमभिस्पृष्टंयथास्यात्सूर्यमंडलम् ॥ ५८ ॥ लांगूलंच
समाविद्धंप्लवमानस्यशोभते ॥ अंबरेवायुपुत्रस्यशक्रध्वजइवोच्छ्रितम् ॥ ५९ ॥ लांगूलचक्रोहनुमान्शुक्लदंष्ट्रोऽनिलात्मजः ॥ व्यरोचतमहाप्राज्ञः
परिवेषीवभास्करः ॥ ६० ॥ स्फिग्देशेनातिताम्रेणरराजसमहाकपिः ॥ महतादारितेनेवगिरिर्गैरिकधातुना ॥ ६१ ॥ तस्यवानरसिंहस्यप्लवमानस्य
सागरम् ॥ कक्षांतरगतोवायुर्जीमूतइवगर्जति ॥ ६२ ॥ खेयथानिपतत्युल्काउत्तरांताद्विनिःसृता ॥ दृश्यतेसानुवंधाचतथासकपिकुंजरः ॥ ६३ ॥
पतत्पतंगसंकाशोव्यायतःशुशुभेकपिः ॥ प्रवृद्धइवमातंगःकक्ष्ययाबध्यमानया ॥ ६४ ॥

॥ ५८ ॥ ५९ ॥ शुक्लदंष्ट्रत्वंस्वरूपकथनमात्रंनतुपरिवेषिभास्करोपमोपयोगि ॥ ६० ॥ स्फिग्देशेनकटिप्रदेशेन तन्मात्रस्यातिताम्रत्ववर्णनादन्यत्राल्पवद्वर्णत्वम् अतएवदारितेगैरिकधा
तुयुक्तगिर्युपमा ॥ ६१ ॥ जीमूतेइतिसमम्यंतमितिकतकः गर्जतिजगर्ज ॥ ६२ ॥ उत्तरांतादुत्तरोर्ध्वदिग्भागात् सानुवंधासूक्ष्मोल्कांतरानुबद्धा ॥ इदंविशेषणंपुच्छसाहित्यात् ॥ ६३ ॥
पतत्पतंगसंकाशःगच्छत्सूर्यसंकाशःव्यायतोदीर्घःकपिर्वस्त्रेणबध्यमानयाकक्ष्ययागजमध्यबंधनरज्ज्वायुक्तःप्रवृद्धोमातंगइववभौ कक्ष्याप्रकोष्ठेहर्म्यादेःकांच्यांमध्येभबंधनेइति ॥ ६४ ॥

उपरिष्टात्खेगच्छतास्वशरीरेणाधःसागरेवगाढयास्वस्यच्छाययाप्रतिबिंबेनलक्षितःससागरेमारुताविष्टानौरिवासीत् ॥ नौश्चोपरिविद्यमानपदार्थैनसहसागरेवायुवशाद्वेगेनचंचलागच्छतीतितदुपमा ॥ ६५ ॥ सोन्मादइवसापस्मारइव घूर्णनफेनवमनविक्रोशनादिविकारसाम्यात् ॥ ६६ ॥ ऊर्मिजालानामभिघ्नन् कर्मणःशेषत्वविवक्षयाषष्ठी तान्यभिघ्नन्नितियावत् शैलसदृशेन अनेनसागरोर्मीणामत्युन्नतत्वंसूचितम् ॥ ६७ ॥ कपिवातःकपिनोत्थापितोवातः मेघवातोमेघमंडलगोवातः ॥ ६८ ॥ रोदसीद्यावापृथिव्यौविकिरन्निवपृथक्क्षिपन्निव ॥ ६९ ॥ अतीत्या

उपरिष्टाच्छरीरेणच्छाययाचावगाढया ॥ सागरेमारुताविष्टानौरिवासीत्तदाकपिः ॥६५॥ यंयंदेशंसमुद्रस्यजगामसमहाकपिः ॥ सतुतस्यांगवेगेनसोन्मादइवलक्ष्यते ॥ ६६ ॥ सागरस्योर्मिजालानामुरसाशैलवर्ष्मणा ॥ अभिघ्नंस्तुमहावेगःपुप्लुवेसमहाकपिः ॥ ६७ ॥ कपिवातश्चबलवान्मेघवातश्चनिर्गतः ॥ सागरंभीमनिर्ह्रादंकंपयामासतुर्भृशम् ॥ ६८ ॥ विकर्षन्नूर्मिजालानिबृहंतिलवणांभसि ॥ पुप्लुवेकपिशार्दूलोविकिरन्निवरोदसी ॥ ६९ ॥ मेरुमंदरसंकाशानुद्धतान्सुमहार्णवे ॥ अत्यक्रामन्महावेगस्तरंगान्गणयन्निव ॥ ७० ॥ तस्यवेगसमुत्कृष्टंजलंसजलदंतदा ॥ अंबरस्थंविबभ्राजेशरदभ्रमिवाततम् ॥ ७१ ॥ तिमिनक्रझषाःकूर्मादृश्यंतेविवृतास्तदा ॥ वस्त्रापकर्षणेनेवशरीराणिशरीरिणाम् ॥ ७२ ॥ क्रममाणंसमीक्ष्याथभुजगाःसागरंगमाः ॥ व्योम्नितंकपिशार्दूलंसुपर्णमिवमेनिरे ॥ ७३ ॥ दशयोजनविस्तीर्णात्रिंशद्योजनमायता ॥ छायावानरसिंहस्यजवेचारुतराऽभवत् ॥ ७४ ॥ श्वेताभ्रघनराजीववायुपुत्रानुगामिनी ॥ तस्यसाशुशुभेच्छायापतितालवणांभसि ॥ ७५ ॥ शुशुभेसमहातेजामहाकायोमहाकपिः ॥ वायुमार्गेनिरालंबेपक्षवानिवपर्वतः ॥ ७६ ॥ येनासौयातिबलवान्वेगेनकपिकुंजरः ॥ तेनमार्गेणसहसाद्रोणीकृतइवार्णवः ॥ ७७ ॥

तीत्यगमनाद्द्विगणयन्निवेत्युत्प्रेक्षा ॥ ७० ॥ तस्यवेगेनसमुत्कृष्टंऊर्ध्वक्षिप्तंअतएवसजलदंजलदसहचरंमेघमंडलपर्यंतमूर्ध्वंगतमंबरस्थंजलमाततंविततंशरदभ्रमिवशरन्मेघइवबभौ शुक्लत्वादितिभावः ॥ ७१ ॥ विवृताःवेगाज्जलोत्सारणेनव्यक्तदेहाः वस्त्रापकर्षणेनवस्त्रापहारेण शरीराणिअवयवाः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ छायाप्रमाणवर्णनेनतच्छरीरप्रमाणमपिवर्णितप्रायम् इमंमाध्याह्निकीच्छाया ॥ ७४ ॥ श्वेताभ्रघनाराजीवश्वेताभ्रयुक्तमेघपंक्तिवत्तस्यच्छायाशुशुभे शुक्लदंष्ट्रादिनानानावर्णत्वादुक्तोपमानिर्वाहः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ द्रोणीहर्म्यादौजलनिर्गमकाष्ठयंत्रंतज्जलधारायुक्तइवकृतोद्रोणीकृतः मेघेषुतदाघातेनतेभ्योजलस्रवणादितिभावः ॥ ७७ ॥

आपतंत्यस्मिन्नित्यापातोमार्गः पांडुरत्वादिगुणकानिमेघजालानिप्रकर्षन्मारुतोयथातथाबभूवेतिशेषः ॥ ७८ ॥ कपिनाकृष्यमाणानिमहाभ्राणिचकाशिरे मारुतेनाकृष्यमाणानीवेतिशेषः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ तत्रप्लवगे ॥ ८१ ॥ तंनहिततापेत्यन्वयः वायुःसिषेवे श्रमापनयनायेतिभावः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ कपिवरंविगतक्लमंवीक्ष्यनागादयस्तुष्टुवुः ॥ ८४ ॥ इक्ष्वाकुकुलस्यस्वोत्पादकस्यमानंसत्कारमर्थयतेतथाभूतः ॥ ८५ ॥ विवक्षतांवागिंद्रियवत्प्राणिनाम् सर्ववाच्यःसर्ववाच्यंनिंदायस्मिंस्तादृशोभविष्यामि सर्वनिंदास्पदंभविष्यामीत्यर्थः ॥ ८६ ॥ उक्तमेवविवृणो

आपातेपक्षिसंघानांपक्षिराजइवव्रजन्॥ हनुमान्मेघजालानिप्रकर्षन्मारुतोयथा ॥ ७८ ॥ पांडुरारुणवर्णानिनीलमंजिष्ठकानिच ॥ कपिनाकृष्यमाणानिमहाभ्राणिचकाशिरे ॥ ७९ ॥ प्रविशन्नभ्रजालानिनिष्पतंश्चपुनःपुनः ॥ प्रच्छन्नश्चप्रकाशश्चचंद्रमाइवदृश्यते ॥ ८० ॥ प्लवमानंतुतंदृष्ट्वाप्लवगंत्वरितंतदा ॥ ववृषुस्तत्रपुष्पाणिदेवगंधर्वदानवाः ॥ ८१ ॥ ततापनहितंसूर्यःप्लवंतंवानरेश्वरम् ॥ सिषेवेचतदावायूरामकार्यार्थसिद्धये ॥ ८२ ॥ ऋषयस्तुष्टुवुश्चैनंप्लवमानंविहायसा ॥ जगुश्चदेवगंधर्वाःप्रशंसंतोवनौकसम् ॥ ८३ ॥ नागाश्चतुष्टुवुर्यक्षारक्षांसिविविधानिच ॥ प्रेक्ष्यसर्वेकपिवरंसहसाविगतक्लमम् ॥ ८४ ॥ तस्मिन्प्लवगशार्दूलेप्लवमानेहनूमति ॥ इक्ष्वाकुकुलमानार्थीचिंतयामाससागरः ॥ ८५ ॥ साहाय्यंवानरेंद्रस्ययदिनाहंहनूमतः ॥ करिष्यामिभविष्यामिसर्ववाच्योविवक्षताम् ॥ ८६ ॥ अहमिक्ष्वाकुनाथेनसागरेणविवर्धितः ॥ इक्ष्वाकुसचिवश्चायंतन्नार्हत्यवसादितुम् ॥ ॥ ८७ ॥ तथामयाविधातव्यंविश्रमेतयथाकपिः ॥ शेषंचमयिविश्रांतःसुखीसोऽतितरिष्यति ॥ ८८ ॥ इतिकृत्वामतिंसाध्वींसमुद्रश्छन्नमंभसि ॥ हिरण्यनाभंमैनाकमुवाचगिरिसत्तमम् ॥ ८९ ॥ त्वमिहासुरसंघानांदेवराज्ञामहात्मना ॥ पातालनिलयानांहिपरिघःसन्निवेशितः ॥ ९० ॥ त्वमेषांज्ञातवीर्याणांपुनरेवोत्पतिष्यताम् ॥ पातालस्याप्रमेयस्यद्वारमावृत्यतिष्ठसि ॥ ९१ ॥

ति अहमिति तत्तस्मादेषःअवसादितुंअवसत्तुंश्रमंगंतुंनार्हति सागरेणविवर्धितइत्युक्त्याकश्चिद्देशःसगरखातस्याप्येतत्संबद्धइतिज्ञायते ॥ ८७ ॥ शेषंमार्गशेषम् ॥ ८८ ॥ अंभसिस्वांभसिच्छन्नंहिरण्यनाभंहिरण्यप्रधानंतन्मयमितियावत् नाभिःप्रधानेकस्तूर्यामिति ॥ ८९ ॥ परिघइति पक्षच्छेदभयात्समुद्रप्रवेशानंतरंपातालस्थराक्षसनिरोधार्थंद्वारनिरोधकपरिघवन्मैनाकःस्थापितइत्यर्थः ॥ ९० ॥ ज्ञातवीर्याणांदेवराजेनेतिशेषः एषामसुराणाम् ॥ ९१ ॥

शक्तिस्तेअस्तीतिशेषः तस्मात्पिहितपातालमुखएवसन्वृद्धिशक्त्यावर्धमानःसम्नूर्ध्वमुत्तिष्ठ ॥ ९२ ॥ उपर्यैतितवोपरिप्रदेशंप्राप्नोति तस्माद्विश्रामायत्वमुत्तिष्ठेतिपूर्वेणान्वयः एतदुत्तरम् हनूमान्रामकार्यार्थीभीमकर्माखमाप्लुतः श्रमंचप्लवगेंद्रस्यसमीक्ष्योत्थातुमर्हसीतिप्राचीनःपांक्तःपाठः अत्रखमाप्लुतइत्यनंतरंकेचित्श्लोकाःप्रक्षिप्ताःपैरितिकतकः यतोरामकार्यार्थीयतश्चश्राम्यतिततस्तस्यश्रमंसमीक्ष्योत्थातुमर्हसि ॥ ९३ ॥ लवणांभसोवचोनिशम्येत्यर्थः ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ एतदुत्तरंशातकुंभमयैरित्यादि अत्रापिद्वित्रश्लोकप्रक्षेपःपरेषाम् हिरण्यनाभत्व

तिर्यगूर्ध्वमधश्चैवशक्तिस्तेशैलवर्धितुम्॥ तस्मात्संचोदयामित्वामुत्तिष्ठगिरिसत्तम॥९२॥सएषकपिशार्दूलस्त्वामुपर्येतिवीर्यवान्॥ हनूमान्राम
कार्यार्थीभीमकर्माखमाप्लुतः॥ श्रमंचप्लवगेंद्रस्यसमीक्ष्योत्थातुमर्हसि॥ ९३॥ हिरण्यगर्भोमैनाकोनिशम्यलवणांभसः॥ उत्पपातजलात्तूर्णंमहा
द्रुमलतावृतः॥ ९४॥ ससागरजलंभित्त्वाबभूवात्युच्छ्रितस्तदा॥ यथाजलधरंभित्त्वादीप्तरश्मिर्दिवाकरः॥ ९५॥ समहात्मामुहूर्तेनपर्वतःसलिला
वृतः॥दर्शयामासशृंगाणिसागरेणनियोजितः॥ ९६॥ शातकुंभमयैःशृंगैःसकिन्नरमहोरगैः॥ आदित्योदयसंकाशैरुल्लिखद्भिरिवांबरम्॥ ९७॥ त
स्यजांबूनदैःशृंगैःपर्वतस्यसमुत्थितैः॥आकाशंशस्त्रसंकाशमभवत्कांचनप्रभम्॥९८॥जातरूपमयैःशृंगैर्भ्राजमानैर्महाप्रभैः॥आदित्यशतसंका
शःसोऽभवद्गिरिसत्तमः॥ ९९॥ समुत्थितमसंगेनहनूमानग्रतःस्थितम्॥ मध्येलवणतोयस्यविघ्नोयमितिनिश्चितः॥१००॥सतमुच्छ्रितमत्यर्थंम
हावेगोमहाकपिः॥ उरसापातयामासजीमूतमिवमारुतः॥ १०१ ॥ सतदासादितस्तेनकपिनापर्वतोत्तमः॥ बुद्ध्वातस्यहरेर्वेगंजहर्षचननादच
॥ १०२॥ तमाकाशगतंवीरमाकाशेसमुपस्थितः॥ प्रीतोहृष्टमनावाक्यमब्रवीत्पर्वतःकपिम्॥ १०३॥ मानुषंधारयन्रूपमात्मनःशिखरेस्थितः॥
दुष्करंकृतवान्कर्मत्वमिदंवानरोत्तम॥ १०४॥ निपत्यममशृंगेषुसुखंविश्रम्यगम्यताम्॥ राघवस्यकुलेजातैरुदधिःपरिवर्धितः॥१०५॥

विवरणंशातकुंभमयैरिति आदित्योदयसंकाशैरिति उपलक्षितइतिशेषः ॥ ९७ ॥ शस्त्रसंकाशंशस्त्रवत्श्याममाकाशंकांचनप्रभमभवत् ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ असंगेनअविलंबेन ॥ १०० ॥ पातयामास तमत्यर्थमुच्छ्रितंदृष्ट्वातच्छृंगंपातयामासेत्यर्थः ॥ १०१ ॥ सादितोऽवसादितोऽधःकृतइतियावत् जहर्षचननादचेतिप्राचीनःपाठः बलवैभवंदृष्ट्वाजहर्षस्वोत्थानप्रयोजनावेदनायननादशब्दंकृतवान् ननंदेतित्वाधुनिककल्पितःपाठः ॥ १०२ ॥ तदेवविवृणोति तमिति ॥ १०३ ॥ १०४ ॥ राघवस्यकुलेयातैःसगरपुत्रैः ॥ १०५ ॥

कृतमुपकारः ॥ १०६ ॥ सोयंराघवकुलजःसागरस्तत्प्रतिकारार्थीतत्कुलप्रत्युपकारार्थी त्वत्तःसक्रियमाणाद्द्वारभूतात्संमानंराघवंकुलपूजामर्हति त्वन्निमित्तंत्वत्सत्कारार्थंप्रचोदितःप्रेरितः
॥ १०७ ॥ प्रेरणाप्रकारोयोजनानामिति योजनानांशतमपिप्रक्रमितुंखमाप्लुतएषकपिःशेषंप्रक्रांतावशेषंतवसानुषुविश्रांतःसन्प्रक्रमतामितियतःप्रेरितोस्मिअतोमयितिष्ठ स्थित्वाविश्र
म्यपश्चाद्गम्यतामितियोजना अत्रंतिष्ठत्वमित्यर्धंप्रक्षिप्तमितिकेचित् ॥ १०८ ॥ तत्तस्माद्यदिदंकंदादिमयिबहुदृश्यतेतदास्वाद्येत्यन्वयः ॥ १०९ ॥ अस्माकमपिसंबंधस्त्वत्साहाय्यकर

सत्वांराममहितेयुक्तंप्रत्यर्चयतिसागरः॥कृतेचप्रतिकर्तव्यमेषधर्मःसनातनः॥१०६॥सोयंतत्प्रतिकारार्थीत्वत्तःसंमानमर्हति॥त्वन्निमित्तमनेना
हंबहुमानात्प्रचोदितः॥१०७॥योजनानांशतंचापिकपिरेषखमाप्लुतः॥तवसानुषुविश्रांतःशेषंप्रक्रमतामिति ॥ १०८ ॥ तिष्ठत्वंहरिशार्दूलमयि
विश्रम्यगम्यताम्॥तदिदंगंधवत्स्वादुकंदमूलफलंबहु ॥ १०९ ॥ तदास्वाद्यहरिश्रेष्ठविश्रांतोथगमिष्यसि॥ अस्माकमपिसंबंधःकपिमुख्यत्वयाऽ
स्तिवै॥प्रख्यातस्त्रिषुलोकेषुमहागुणपरिग्रहः॥११०॥वेगवंतःप्लवंतोयेप्लवगामारुतात्मज॥तेषांमुख्यतमंमन्येत्वामहंकपिकुंजर॥१११॥अति
थिःकिलपूजार्हःप्राकृतोपिविजानता॥धर्मंजिज्ञासमानेनकिंपुनर्यादृशोभवान्॥११२॥त्वंहिदेववरिष्ठस्यमारुतस्यमहात्मनः॥पुत्रस्तस्यैववेगे
नसदृशःकपिकुंजर॥११३॥पूजितेत्वयिधर्मज्ञेपूजांप्राप्नोतिमारुतः॥तस्मात्त्वंपूजनीयोमेशृणुचाप्यत्रकारणम्॥ ११४ ॥ पूर्वंकृतयुगेतातपर्व
ताःपक्षिणोऽभवन्॥तेपिजग्मुर्दिशःसर्वागरुडाइववेगिनः॥११५॥ततस्तेषुप्रयातेषुदेवसंघाःसहर्षिभिः॥भूतानिचभयंजग्मुस्तेषांपतनशंकया
॥११६॥ततःक्रुद्धःसहस्राक्षःपर्वतानांशतक्रतुः॥पक्षांश्चिच्छेदवज्रेणततःशतसहस्रशः॥११७॥समामुपगतःक्रुद्धोवज्रमुद्यम्यदेवराट्॥ ततोहं
सहसाक्षिप्तःश्वसनेनमहात्मना॥ ११८॥अस्मिन्लवणतोयेचप्रक्षिप्तःप्लवगोत्तम॥गुप्तपक्षःसमग्रश्चतवपित्राभिरक्षितः॥ ११९॥

णप्रयोजकइतिशेषःतंसंबंधंवक्तुमाह प्रख्यातइति भवान्महागुणपरिग्रहः बहुव्रीहिरयं अतस्त्रिषुलोकेषुप्रख्यातः ॥ ११० ॥ तादृशंत्वांयेवेगवंतःप्लवगाःसंतितेषांमुख्यतमंमन्ये ॥ १११॥
भवान्यादृशस्तादृशःपूज्यइतिकिंपुनररितियोजना ॥ ११२ ॥ विवक्षितप्राशस्त्यमेवाह त्वंहीति ॥ ११३ ॥ हनूमद्द्वारकमारुतपूजायांकारणांतरमप्याह शृणुचापीति ॥ ११४ ॥ ११५ ॥
॥ ११६ ॥ ११७ ॥ क्षिप्तःआकाशमुत्क्षिप्तः ॥ ११८ ॥ ११९ ॥

ततउक्तकारणादेषसंबंधःपूजाप्रयोजकःस्वरक्षकपुत्रत्वरूपः ॥ १२० ॥ अस्मिन्कार्यैंप्रत्युपकाररूपेएवंगतेसतिचिरात्प्राप्तेसतिमयासमुद्रेणचेतिशेषः त्वंपूजास्वीकारेणतयोःप्रीतिंकर्तुमर्हसि ॥ १२१ ॥ मान्यस्यवायुसंबंधात्तवपूज्यस्यममप्रीतिंकुरुइतिशेषः ॥ १२२ ॥ मन्युःपूजानंगीकारजंदैन्यम् ॥ १२३ ॥ १२४ ॥ शैलमालभ्यस्पृष्ट्वा प्रहसन्निवेति एतावत्प्लवनेपिश्रममारोऽप्यवत्थायंप्रयासएतयोरितिप्रहासः ॥ १२५ ॥ उपपन्नाभिस्तत्कालेयुक्ताभिः ॥ १२६ ॥ अथऊर्ध्वंयत्रदेशेस्थितस्ततोपिबहूर्ध्वं पितुःपंथानंवायुमार्गम् ॥ १२७ ॥ भूयऊर्ध्वंततोपिबहुऊर्ध्वं

ततोहंमानयामित्वांमान्योसिममममारुते॥ त्वयाममैषसंबंधःकपिमुख्यमहागुणः॥ १२० ॥अस्मिन्नेवंगतेकार्यैंसागरस्यममैवच ॥ प्रीतिंप्रीततमनाःकर्थींमर्हसिमहामते॥ १२१ ॥ श्रमंमोक्षयपूजांचगृहाणहरिसत्तम॥ प्रीतिंचममंमान्यस्यप्रीतोस्मितवदर्शनात्॥ १२२ ॥एवमुक्तःकपिश्रेष्ठस्तंनग द ममब्रवीत्॥ प्रीतोस्मिकृतमातिथ्यंमन्युरेषोपनीयताम्॥ १२३॥त्वरतेकार्यकालोमेअहश्चाप्यतिवर्तते॥ प्रतिज्ञाचमयादत्तानस्थातव्यमिहांतरम्॥ १२४ ॥इत्युक्त्वापाणिनाशैलमालभ्यहरिपुंगवः॥ जगामाकाशमाविश्यवीर्यवान्प्रहसन्निव॥ १२५॥ सपर्वतसमुद्राभ्यांबहुमानादवेक्षितः॥ पूजितश्चोपपन्नाभिराशीर्भिरभिनंदितः ॥ १२६ ॥ अथोर्ध्वंदूरमाप्लुत्यहित्वाशैलमहार्णवौ ॥ पितुःपंथानमासाद्यजगामविमलेंबरे ॥ १२७॥ भूयश्चोर्ध्वगतिंप्राप्यगिरिंतमवलोकयन्॥वायुसूनुर्निरालंबोजगामकपिकुंजरः॥ १२८॥ तद्द्वितीयंहनुमतोदृष्ट्वाकर्मसुदुष्करम्॥ प्रशशंसुःसुराःसर्वेसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ १२९ ॥ देवताश्चाभवन्हृष्टास्तत्रस्थास्तस्यकर्मणा ॥ कांचनस्यसुनाभस्यसहस्राक्षश्चवासवः॥ १३० ॥उवाचवचनंधीमान्परितोषात्सगद्गदम्॥ सुनाभंपर्वतश्रेष्ठंस्वयमेवशचीपतिः॥ १३१ ॥ हिरण्यनाभशैलेंद्रपरितुष्टोस्मितेभृशम्॥ अभयंतेप्रयच्छामिगच्छसौम्ययथासुखम्॥ १३२॥सात्व्यंकृतंतेसुमहद्विश्रांतस्यहनूमतः॥ क्रमतोयोजनशतंनिर्भयस्यभयेसति ॥ १३३॥

तंगिरिमधःप्रदेशवर्तिनमवलोकयन् ॥ १२८ ॥ तद्द्वितीयंकर्मअविश्रम्यैवपुनरत्यूर्ध्वंपतनरूपंकर्म ॥ १२९ ॥ तत्रस्थाःमैनाकस्थागगनस्थावा तस्यकांचनस्यकांचनमयस्यसुनाभस्यशोभनमध्यस्यमैनाकस्यकर्मणाजलादुत्थानरूपेणदेवताइंद्रश्चतुष्टः ॥ १३० ॥ १३१ ॥ अभयंस्वकृतपक्षच्छेदशंकाजनितभयाभावम् ॥ १३२ ॥ निर्भयस्यापिभयेसतीवोपचारार्थंसाह्यंकृतं यतोऽतःपरितुष्टइत्यन्वयः ॥ १३३ ॥

॥ १३४ ॥ १३५ ॥ अवस्थितः जलांतरमग्नइत्यर्थः सागरंमैनाकाधिष्ठितसागरप्रदेशम् ॥ १३६ ॥ अथदेवैर्लंकांप्रविष्टस्यहनुमतःकार्यक्षमबलपरीक्षणार्थंसुरसाप्रवर्तनंततइत्यादि ॥ १३७ ॥
॥ १३८ ॥ नभःस्पृशमितिपुंस्त्वमार्षं वक्त्रशब्दोर्धर्चादिर्वा ॥ १३९ ॥ बलंज्ञानबलंउपायबलंचपराक्रमंचज्ञातुमिच्छामहे तदेवविवृणोति त्वामिति ॥ १४० ॥ १४१ ॥ भयस्यचभयावह

रामस्यैषहितार्यैवयातिदाशरथेःकपिः ॥ सत्क्रियांकुर्वताशक्त्यातोषितोस्मिदृढंत्वया ॥ १३४ ॥ सतत्प्रहर्षमलभद्विपुलंपर्वतोत्तमः ॥ देवतानांपतिंदृ
ष्ट्वापरितुष्टंशतक्रतुम् ॥ १३५ ॥ सवैदत्तवरःशैलोबभूवावस्थितस्तदा ॥ हनूमांश्चमुहूर्तेनव्यतिचक्रामसागरम् ॥ १३६ ॥ ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धा
श्चपरमर्षयः ॥ अब्रुवन्सूर्यसंकाशांसुरसांनागमातरम् ॥ १३७ ॥ अयंवातात्मजःश्रीमान्प्लवतेसागरोपरि ॥ हनूमान्नामतस्यत्वंमुहूर्तंविघ्नमाचर
॥ १३८ ॥ राक्षसंरूपमास्थायसुघोरंपर्वतोपमम् ॥ दंष्ट्राकरालंपिंगाक्षंवक्त्रंकृत्वानभःस्पृशम् ॥ १३९ ॥ बलमिच्छामहेज्ञातुंभूयश्चास्यपराक्रमम् ॥
त्वांविजेष्यत्युपायेनविषादंवागमिष्यति ॥ १४० ॥ एवमुक्तातुसादेवीदेवतैरभिसत्कृता ॥ समुद्रमध्येसुरसाबिभ्रतीराक्षसंवपुः ॥ १४१ ॥ विकृतंच
विरूपंचसर्वस्यचभयावहम् ॥ प्लवमानंहनूमंतमावृत्येदमुवाचह ॥ १४२ ॥ ममभक्ष्यःप्रदिष्टस्त्वमीश्वरैर्वानरर्षभः ॥ अहंत्वांभक्षयिष्यामिप्रविशेदं
ममाननम् ॥ १४३ ॥ वरएषपुरादत्तोममधात्रेतिसत्वरा ॥ व्यादायवक्त्रंविपुलंस्थितासामारुतेःपुरः ॥ १४४ ॥ एवमुक्तःसुरसयाप्रहृष्टवदनोब्रवीत् ॥
रामोदाशरथिर्नामप्रविष्टोदंडकावनम् ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रावैदेह्याचापिभार्यया ॥ १४५ ॥ अस्यकार्यविपक्तस्यबद्धवैरस्यराक्षसैः ॥ तस्यसीता
हृताभार्यारावणेनयशस्विनी ॥ १४६ ॥ तस्याःसकाशंदूतोहंगमिष्येरामशासनात् ॥ कर्तुमर्हसिरामस्यसाह्यंविषयवासिनि ॥ १४७ ॥ अथवामैथि
लींदृष्ट्वारामंचाक्लिष्टकारिणम् ॥ आगमिष्यामितेवक्त्रंसत्यंप्रतिशृणोमिते ॥ १४८ ॥

मितिपाठेसर्वलोकभयस्यापीत्यर्थः ॥ १४२ ॥ ईश्वरैर्देवैः ॥ १४३ ॥ एषवरःपुरआगतस्यवदनप्रवेशरूपः इत्युक्त्वेतिशेषः सत्वरात्वरासहिता सासुरसा ॥ १४४ ॥ प्रहृष्टवदनःदत्तभक्षणवरा
याअपिसकाशान्निस्तारोपायज्ञानजोहर्षः ॥ १४५ ॥ कार्यविपक्तस्यमायामृगवधेप्रसक्तस्य बद्धवैरस्यशूर्पणखाविरूपकरणादिकर्मणेतिशेषः ॥ १४६ ॥ रामसाह्यकरणेहेतुःरामस्यविष
यवासिनीति तस्यसर्वाधिपतित्वात् ॥ १४७ ॥ रामंचेति दृष्ट्वावृत्तांतंचविज्ञाप्येतिशेषः ॥ १४८ ॥

कश्चिदपिमांनातिवर्तेत् अभक्षितोनगच्छेदित्यर्थः परस्मैपदमार्षम् ॥ १४९ ॥ तंप्रयांतंपुनरागच्छामीत्युक्त्यावरदानंश्रुत्वापिप्रयाणोन्मुखम् हनुमंतस्तस्यवलंजिज्ञासमानासुरसावाक्यमब्र
वीत् ॥ १५० ॥ निविश्येति प्रविश्यैवगंतव्यंयदिशक्तिरस्तीत्यर्थः इत्यब्रवीदित्यन्वयः ॥ १५१ ॥ १५२ ॥ दशयोजनमायताम् आयतवक्त्रामित्यर्थः ॥ १५३ ॥ चकारसुरसाप्यास्यंविंश

एवमुक्ताहनुमतासुरसाकामरूपिणी ॥ अब्रवीन्नातिवर्तेन्मांकश्चिदेषवरोमम ॥ १४९ ॥ तंप्रयांतंसमुद्वीक्ष्यसुरसावाक्यमब्रवीत् ॥ बलंजिज्ञासमा
नासानागमाताहनूमतः ॥ १५० ॥ निविश्यवदनंमेऽद्यगंतव्यंवानरोत्तम ॥ वरएषपुरादत्तोममधात्रेतिसत्वरा ॥ १५१ ॥ व्यादायविपुलंवक्त्रंस्थिता
सामारुतेःपुरः ॥ एवमुक्तःसुरसयाक्रुद्धोवानरपुंगवः ॥ १५२ ॥ अब्रवीत्कुरुवैवक्त्रंयेनमांविषहिष्यसि ॥ इत्युक्त्वासुरसांक्रुद्धोदशयोजनमायताम्
॥ १५३ ॥ दशयोजनविस्तारोहनूमानभवत्तदा ॥ चकारसुरसाप्यास्यंविंशद्योजनमायतम् ॥ १५४ ॥ तद्दृष्ट्वाव्यादितंत्वास्यंवायुपुत्रःसबुद्धिमान् ॥
दीर्घजिह्वंसुरसयासुभीमंनरकोपमम् ॥ १५५ ॥ “तद्दृष्ट्वामेघसंकाशंविंशद्योजनमायतम् ॥ हनुमांस्तुततःक्रुद्धस्त्रिंशद्योजनमायतः ॥ चकारसुरसा
वक्त्रंचत्वारिंशत्तथोच्छ्रितम् ॥ बभूवहनुमान्वीरःपंचाशद्योजनोच्छ्रितः ॥ चकारसुरसावक्त्रंषष्टियोजनमुच्छ्रितम् ॥ तदैवहनुमान्वीरःसप्ततियो
जनोच्छ्रितः ॥ चकारसुरसावक्त्रमशीतियोजनोच्छ्रितम् ॥ हनूमाननलप्रख्योनवतियोजनोच्छ्रितः ॥ चकारसुरसावक्त्रंशतयोजनमायतम् ॥”
ससंक्षिप्यात्मनःकायंजीमूतइवमारुतिः ॥ तस्मिन्मुहूर्तेहनुमान्बभूवांगुष्ठमात्रकः ॥ १५६ ॥ सोभिपद्याथतद्वक्त्रंनिष्पत्यचमहाबलः ॥ अंतरिक्षे
स्थितःश्रीमानिदंवचनमब्रवीत् ॥ १५७ ॥ प्रविष्टोस्मिहितेवक्त्रंदाक्षायणिनमोस्तुते ॥ गमिष्येयत्रवैदेहीसत्यश्चासीद्वरस्तव ॥ १५८ ॥ तंदृष्ट्वावदना
न्मुक्तंचंद्रंराहुमुखादिव ॥ अब्रवीत्सुरसादेवीस्वेनरूपेणवानरम् ॥ १५९ ॥ अर्थसिद्ध्यैहरिश्रेष्ठगच्छसौम्ययथासुखम् ॥ समानयचवैदेहींराघवे
णमहात्मना ॥ १६० ॥

द्योजनमायतमित्यनंतरंतद्दृष्ट्वाव्यादितंत्वास्यमितिप्राचीनःपाठः तद्दृष्ट्वामेघसंकाशमित्यादिशतयोजनमायतमित्यंतश्लोकास्तुप्रक्षिप्ताइतिकतकः ॥ १५४ ॥ व्यादितंव्यात्तम् दीर्घजिह्वत्वादि
गुणविशिष्टंव्यात्तंतत्तस्याआस्यंदृष्ट्वेत्यन्वयः ॥ १५५ ॥ १५६ ॥ १५७ ॥ इदंवचनमितीदंशब्दार्थःप्रविष्टइति दाक्षायणिदक्षप्रजापतिसंताने अतएवनतिः सत्यआसीत्सत्योजातइत्यर्थः
वदनप्रवेशरूपत्वात्तस्य ॥ १५८ ॥ १५९ ॥ अथसाऽनुगृह्णाति अर्थसिद्ध्यैइति राघवेणत्वद्विज्ञापितवृत्तांतेनसमानयसंगमय ॥ १६० ॥

तत्तृतीयंसुरसावक्त्रान्निष्क्रमणरूपम् ॥ १६१ ॥ १६२ ॥ वारिधारासेवितत्वादिविशेषणकेचंद्रसूर्यपथेजगामेत्यन्वयएकोनसप्ततितमेन पतगैःपक्षिभिःकैशिकंगाननृत्यविद्यातदाचार्यैस्तुंबुरुप्रभृतिगंधर्वैश्चरितेसेविते ऐरावतंऋजुदीर्घमिंद्रधनुरितितीर्थः गजविशेषइत्यन्ये ॥ १६३ ॥ पतगोरगाःपक्षिसर्पाः ॥ १६४ ॥ वज्राशनिसमस्पर्शैस्तद्वत्प्राणहरैःपावकैःपंचाग्निभिरिवस्वर्गजिद्भिरधिष्ठिते समाघातैरितिपाठेताभ्यांतुल्यआघातोऽभिघातोयेषांतैरित्यर्थः ॥ १६५ ॥ चित्रभानुनापंचाग्निभिन्नोयमग्निश्चित्रभानुः ॥ १६६ ॥ विश्वेविश्वाश्रये विश्वावसुर्गंधर्वराजः ॥ १६७ ॥

तत्तृतीयंहनुमतोदृष्ट्वाकर्मसुदुष्करम् ॥ साधुसाध्वितिभूतानिप्रशशंसुस्तदाहरिम् ॥ १६१ ॥ ससागरमनाधृष्यमभ्येत्यवरुणालयम् ॥ जगामाकाशमाविश्यवेगेनगरुडोपमः ॥ १६२ ॥ सेवितेवारिधाराभिःपतगैश्चनिषेविते ॥ चरितेकैशिकाचार्यैरैरावतनिषेविते ॥ १६३ ॥ सिंहकुंजरशार्दूलपतगोरगवाहनैः ॥ विमानैःसंपतद्भिश्चविमलैःसमलंकृते ॥ १६४ ॥ वज्राशनिसमस्पर्शैःपावकैरिवशोभिते ॥ कृतपुण्यैर्महाभागैःस्वर्गजिद्भिरधिष्ठिते ॥ १६५ ॥ वहताहव्यमत्यंतंसेवितेचित्रभानुना ॥ ग्रहनक्षत्रचंद्रार्कतारागणविभूषिते ॥ १६६ ॥ महर्षिगणगंधर्वनागयक्षसमाकुले ॥ विविक्तेविमलेविश्वेविश्वावसुनिषेविते ॥ १६७ ॥ देवराजगजाक्रांतेचंद्रसूर्यपथेशिवे ॥ वितानेजीवलोकस्यविमलेब्रह्मनिर्मिते ॥ १६८ ॥ वहुशःसेवितेवीरैर्विद्याधरगणैर्वृते ॥ जगामवायुमार्गेचगरुत्मानिवमारुतिः ॥ १६९ ॥ हनुमान्मेघजालानिप्राकर्षन्मारुतोयथा ॥ कालागुरुसवर्णानिरक्तपीतसितानिच ॥ १७० ॥ कपिनाकृष्यमाणानिमहाभ्राणिचकाशिरे ॥ प्रविशन्नभ्रजालानिनिष्पतंश्चपुनःपुनः ॥ १७१ ॥ प्रावृषींदुरिवाभातिनिष्पतन्प्रविशंस्तथा ॥ प्रदृश्यमानःसर्वत्रहनूमान्मारुतात्मजः ॥ १७२ ॥ भेजेंऽवरंनिरालंबंपक्षयुक्तइवाद्रिराट् ॥ प्लवमानंतुतंदृष्ट्वासिंहिकानामराक्षसी ॥ १७३ ॥ मनसाचिंतयामासप्रवृद्धाकामरूपिणी ॥ अद्यदीर्घस्यकालस्यभविष्याम्यहमाशिता ॥ १७४ ॥ इदंममहासत्त्वंचिरस्यवशमागतम् ॥ इतिसंचिंत्यमनसाच्छायामस्यसमाक्षिपत् ॥ १७५ ॥ छायायांगृह्यमाणायांचिंतयामासवानरः ॥ समाक्षिप्तोस्मिसहसापंगूकृतपराक्रमः ॥ १७६ ॥

देवराजानांगजाःपुंडरीकादयः वितानेअवकाशावरणवस्त्रेचांदवाइतिप्रसिद्धे ॥ १६८ ॥ १६९ ॥ १७० ॥ १७१ ॥ १७२ ॥ १७३ ॥ आशिताकृतभोजना ॥ १७४ ॥ समाक्षिपज्जग्राह छायाग्रहणेनतद्वस्तुनिरोधशक्तिस्तस्याब्रह्मदत्ता ॥ १७५ ॥ पंगूकृतःस्तब्धगतिःपराक्रमोयस्य ॥ १७६ ॥

महानौर्यथापंगूकृतपराक्रमास्तब्धगतिःप्रतिलोमेनवातेनक्रियते गम्यदेशगतिनिरोधएवात्रस्तब्धगतित्वम् यद्वा तेनयथाविपरीतगतिवारणाययंत्रैःस्तब्धगतिःकार्यतेतथाहंकेनचित्स्तब्धग
तिःकृतः ॥ १७७ ॥ महासत्त्वंस्त्रीरूपंप्राणिनम् ॥ १७८ ॥ १७९ ॥ अर्थतत्त्वेनच्छायाग्रहणंरूपार्थक्रियया ॥ १८० ॥ पातालांबरसन्निभंपातालाकाशमध्यभागसदृशम् ॥ १८१ ॥ १८२॥
कायमात्रंस्वशरीरकवलनपर्याप्तंशरीरप्रमाणमित्यर्थइतितीर्थः मात्रशब्दोल्पवाचीतिकतकः मर्माणिचभेदनार्थंददर्शेत्यन्वयः तस्यावक्त्रे आत्मानंमुहुःसंक्षिप्यअधिकंसंकुच्यनिपपातेत्यन्व
यः ॥ १८३ ॥ १८४ ॥ १८५ ॥ मनःसंपातविक्रमःमनोवेगतुल्यवेगः दिष्ट्यादैवानुग्रहेण दृष्ट्वेतिपाठेसूक्ष्मदर्शनेनेत्यर्थः धृत्यासहजधैर्येण दाक्षिण्येनकालोचितकृत्यचातुर्येणचतांनिपा

प्रतिलोमेनवातेनमहानौरिवसागरे ॥ तिर्यगूर्ध्वमधश्चैववीक्षमाणस्तदाकपिः ॥ १७७ ॥ ददर्शसमहासत्त्वमुत्थितंलवणांभसि ॥ तद्दृष्ट्वाचिंतयामा
समारुतिर्विकृताननाम् ॥ १७८ ॥ कपिराज्ञायथाख्यातंसत्त्वमद्भुतदर्शनम् ॥ छायाग्राहिमहावीर्यंतदिदंनात्रसंशयः ॥ १७९ ॥ सतांबुद्ध्वार्थतत्त्वे
नसिंहिकांमतिमान्कपिः ॥ व्यवर्धतमहाकायःप्रावृषीवबलाहकः ॥ १८० ॥ तस्यसाकायमुद्वीक्ष्यवर्धमानंमहाकपेः ॥ वक्त्रंप्रसारयामासपातालां
बरसन्निभम् ॥ १८१ ॥ घनराजीवगर्जंतीवानरंसमभिद्रवत् ॥ सददर्शततस्तस्याविकृतंसुमहन्मुखम् ॥ १८२ ॥ कायमात्रंचमेधावीमर्माणिचमहा
कपिः ॥ सतस्याविकृतेवक्त्रेवज्रसंहननःकपिः ॥ १८३ ॥ संक्षिप्यमुहुरात्मानंनिपपातमहाकपिः ॥ आस्येतस्यानिमज्जंतंददृशुःसिद्धचारणाः ॥ १८४ ॥
ग्रस्यमानंयथाचंद्रंपूर्णंपर्वणिराहुणा ॥ ततस्तस्यानखैस्तीक्ष्णैर्मर्माण्युत्कृत्यवानरः ॥ १८५ ॥ उत्पपाताथवेगेनमनःसंपातविक्रमः ॥ तांतुदिष्ट्याच
धृत्याचदाक्षिण्येननिपात्यसः ॥ १८६ ॥ कपिप्रवीरोवेगेनववृधेपुनरात्मवान् ॥ हृतहृत्साहनुमताप्रपातविधुरांऽभसि ॥ स्वयंभुवैवहनुमान्सृष्टस्त
स्यानिपातने ॥ १८७ ॥ तांहतांवानरेणाशुपतितांवीक्ष्यसिंहिकाम् ॥ भूतान्याकाशचारीणितमूचुःप्लवगोत्तमम् ॥ १८८ ॥

त्यनिहत्यवेगेनोत्पपात ॥ १८६ ॥ ननुप्रथमप्रवृत्तवेगस्यसुरसादिभिःकुंठीभावेसतिकथंपुनराकाशगमनंतत्राह आत्मवान्वायोरिवस्वाधीनएवतद्गमनविषयोयत्नः प्रथमंतुआकाशमार्गप्राप्तिमा
त्रायमहेंद्रपर्वतालंबनमितरजनप्रतारणायवेत्याहुः हृतहृत् ध्वस्तहृदयलक्षणप्राणस्थाना अतएवविधुराप्राणशून्या अंभसिपपात अत्रकविरुत्प्रेक्षते तस्याश्छायाग्रहणमात्रेणभक्षणादिशक्ति
मत्याःसिंहिकायानिपातनेनिपातनिमित्तंरावणनाशायस्वात्मरूपरामवत्स्वस्वरूपोहनुमान्सृष्टः ॥ १८७ ॥ १८८ ॥

महत्सत्त्वंमहाबलाराक्षसीरावणवद्दशक्यसंहारात्वयासंहतेत्यर्थः अरिष्टंबाधारहितम् रिषहिंसायाम् ॥१८९॥ निर्बाधंकर्मसाधनहेतुमाह यस्यत्विति ॥१९०॥ सतैःसंपूजितःतैःपूर्वोक्तभूतैःप्रति पन्नप्रयोजनैःअभिमतंसाधयेत्यनुमत्याऽनुगृहीतकार्यैः ॥ १९१ ॥ प्राप्तभूयिष्ठःप्राप्तकल्पःपारोयेनसः ॥ १९२ ॥ पतन्नेवगच्छन्नेवमलयोपवनानि अनेनोत्तरतीरइवदक्षिणतीरेपिमलयाख्यः पर्वतोस्तीतिगम्यते ॥१९३॥ सागरंदक्षिणतीरसमीपवर्तिसागरम् ॥ अनूपःकच्छदेशः सागरस्यपत्नीनांलंकाद्वीपादागत्यसागरंप्रविशंतीनांनदीनांमुखानिसंगमस्थानानिविलोकयत्व्यलोकयत् ॥१९४॥ आत्मानंस्वशरीरंमहत्त्वादाकाशंनिरुंधंतमिव ॥ मतिंकर्तव्यनिश्चयम् ॥१९५॥ कौतूहलमाश्चर्यधियादिदृक्षामित्यर्थः ॥१९६॥ प्रकृतिंनिजमाकारं वीतमोहःवीतोनष्टोवासनावशादा

भीममद्यकृतंकर्ममहत्सत्त्वंत्वयाहतम्॥ साधयार्थमभिप्रेतमरिष्टंप्लवतांवर॥ १८९॥ यस्यत्वेतानिचत्वारिवानरेंद्रयथातव॥ धृतिर्दृष्टिर्मतिर्दाक्ष्यं सकर्मसुनसीदति॥ १९०॥ सतैःसंपूजितःपूज्यःप्रतिपन्नप्रयोजनैः॥ जगामाकाशमाविश्यपन्नगाशनवत्कपिः॥ १९१॥ प्राप्तभूयिष्ठपारस्तुसर्वतःपरिलोकयन्॥ योजनानांशतस्यांतेवनराजींददर्शसः॥ १९२॥ ददर्शचपतन्नेवविविधद्रुमभूषितम्॥ द्वीपंशाखामृगश्रेष्ठोमलयोपवनानिच ॥ १९३॥ सागरंसागरानूपान्सागरानूपजान्द्रुमान्॥ सागरस्यचपत्नीनांमुखान्यपिविलोकयत्॥ १९४॥ समहामेघसंकाशंसमीक्ष्यात्मानमात्मवान्॥ निरुंधंतमिवाकाशंचकारमतिमान्मतिम्॥ १९५॥ कायवृद्धिंप्रवेगंचममदृष्ट्वैवराक्षसाः॥ मयिकौतूहलंकुर्युरितिमेनेमहामतिः॥ १९६॥ ततःशरीरंसंक्षिप्यतन्महीधरसन्निभम्॥ पुनःप्रकृतिमापेदेवीतमोहइवात्मवान्॥ १९७॥ तद्रूपमतिसंक्षिप्यहनूमान्प्रकृतौस्थितः॥ त्रीन्क्रमानिवविक्रम्यबलिवीर्यहरोहरिः॥ १९८॥ सचारुनानाविधरूपधारीपरंसमासाद्यसमुद्रतीरम्॥ परैरशक्यंप्रतिपन्नरूपःसमीक्षितात्मासमवेक्षितार्थः ॥ १९९॥ ततःसलंबस्यगिरेःसमृद्धेविचित्रकूटेनिपपातकूटे॥ सकेतकोद्दालकनारिकेलेमहाभ्रकूटप्रतिमोमहात्मा॥ २००॥

गतःकामादिमोहोयस्यसः आत्मवान्जीवन्मुक्तयोगीप्रकृतिंभगवदनन्यतत्त्वतालक्षणस्वभावमित्यर्थः ॥ १९७ ॥ अतिसंक्षिप्यअतिसंकोच्य त्रीन्क्रमान्पदानिविक्रम्यप्रक्षिप्यबलेर्वीर्यस्यह रोहरिरिवप्रकृतौस्थितः ॥ १९८ ॥ चारुनानाविधरूपधारीनानावर्णाकृतिरूपधारी तत्तत्स्थानेपुस्पष्टम् परैरशक्यंसमुद्रतीरमासाद्येत्यन्वयः समीक्षितात्मासमालोकितातिप्रमाणस्वशरीरः समवेक्षितार्थःआलोचितानंतरकार्यः प्रतिपन्नरूपःअंगीकृतस्वल्पदेहोभूदितिशेषः ॥ १९९ ॥ लंबस्यलंबाख्यस्यविचित्राणिकूटानिअवांतरशिखराणियस्यतादृशेकूटेप्रधानशिखरे उद्दालकःश्लेष्मातकः ॥ २०० ॥

गिरिवर्यमूर्ध्निस्थितामितिशेषः उपसंहरति कपिस्त्विति सकपिरुच्यमानविशेषणंसागरमतिक्रम्यतस्मिन्लंबाख्यपर्वतेमृगादीन्व्यथयन्पीडयन्निपपात निपत्यचततःप्राचीनंरूपंविधूयमहोदधे
स्तीरेऽमरावतीमिवस्थितांलंकांददर्श ॥ २०१ ॥ २०२ ॥ रनरमानः इतिरामाभि० वा०सुंदरकांडेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ७ ॥ त्रिकूटस्यलंबापरपर्यायस्यपर्वतस्यतटेस्थितःस्वस्थोभूत्वा
लंकांददर्श ॥ १ ॥ पुष्पमयःपुष्पमयवानरइव ॥ २ ॥ अनिःश्वसन्श्रमजश्वासरहितः तदेवाह नग्लानिमिति कविवाक्यमेतत् ॥ ३ ॥ अहंयोजनानांबहूनिशतान्यपिक्रमेयंक्रामेयंक्रमितुंश ५

ततस्तुसंप्राप्यसमुद्रतीरंसमीक्ष्यलंकांगिरिवर्यमूर्ध्नि॥कपिस्तुतस्मिन्निपपातपर्वतेविधूयरूपंव्यथयन्मृगद्विजान्॥२०१॥ससागरंदानवपन्नगायु २ स
तंबलेनविक्रम्यमहोर्मिमालिनम्॥ निपत्यतीरेचमहोदधेस्तदाददर्शलंकाममरावतीमिव॥२०२॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिका
व्येसुंदरकांडेप्रथमःसर्गः॥ १ ॥ ॥७॥ ॥ससागरमनाधृष्यमतिक्रम्यमहाबलः॥ त्रिकूटस्यतटेलंकांस्थितःस्वस्थोददर्शह॥ १ ॥ततःपादपमुक्ते
नपुष्पवर्षेणवीर्यवान्॥ अभिवृष्टस्ततस्तत्रबभौपुष्पमयोहरिः॥ २॥ योजनानांशतंश्रीमांस्तीर्त्वाप्युत्तमविक्रमः॥ अनिःश्वसन्कपिस्तत्रनग्लानिम
धिगच्छति॥ ३॥शतान्यहंयोजनानांक्रमेयंसुबहून्यपि॥ किंपुनःसागरस्यांतंसंख्यातंशतयोजनम्॥ ४॥ सतुवीर्यवतांश्रेष्ठःप्लवतामपिचोत्तमः॥
जगामवेगवान्लंकांलंघयित्वामहोदधिम्॥५॥शाद्वलानिचनीलानिगंधवंतिवनानिच॥ मधुमंतिचमध्येनजगामनगवंतिच ॥६॥ शैलांश्चतरु
संछन्नान्वनराजीश्चपुष्पिताः॥ अभिचक्रामतेजस्वीहनूमान्प्लवगर्षभः॥ ७॥ सतस्मिन्नचलेतिष्ठन्वनान्युपवनानिच॥ सनगाग्रेस्थितांलंकांददर्श
पवनात्मजः॥ ८॥सरलान्कर्णिकारांश्चखर्जूरांश्चसुपुष्पितान्॥ प्रियालान्मुचुलिंदांश्चकुटजान्केतकानपि॥ ९॥ प्रियंगून्गंधपूर्णांश्चनीपान्सप्तच्छ ३ स
दांस्तथा॥ असनान्कोविदारांश्चकरवीरांश्चपुष्पितान्॥ १०॥

कः शतयोजनमितिसंख्यातंसागरस्यांतंपरंपारंक्रामेयमितिकागणनाममेतिमन्यतेस्मेतिशेषः हनुमदभिप्रायानुवादःकवेः ॥ ४ ॥ जगामलंकां पर्वतशिखरादवरुह्येतिशेषः ॥ ५ ॥ मध्येनज
गाम मध्यमार्गेणवनादीन्पश्यन्जगाम नगवंतिवृक्षवंति प्राशस्त्येमतुप् ॥ ६ ॥ शैलान्लंबगिरिपादरूपान् ॥ ७ ॥ सतस्मिन्लंबपर्वतेतिष्ठन्लंकायावनान्युपवनानिचदर्श अपिचसपवनात्म
जस्तांलंकांनगाग्रेपर्वताग्रस्थितांददर्श ॥ ८ ॥ अस्यैवप्रपंचः सरलानित्यादि मुचुलिंदाजंबीराइत्याहुः ॥ ९ ॥ गंधपूर्णान्गंधाढ्यान् ॥ १० ॥

॥ ११॥ रावणतपोबलात्तस्यांसर्वेवृक्षाःसर्वदापुष्पिताइतिनकश्चिद्विरोधः आक्रीडाःक्रीडापर्वताइतिकतकः॥ साधारणोद्यानान्याक्रीडाइत्यन्ये राज्ञामसाधारणान्युद्यानान्याक्रीडाइतितीर्थः॥
॥ १२ ॥ १३ ॥ समासाद्यलंकांलंकासमीपंप्राप्यवक्ष्यमाणविशेषणांलंकांददर्शेत्यन्वयः ॥ १४ ॥ सीतापहरणात्सीतांलंकायामपहृत्यस्थापनाद्धेतोरित्यर्थः राक्षसाश्चरक्षणेकरणभूताः॥
॥ १५ ॥ १६॥ प्रतोल्यःरथ्याः तासांपांडुरत्वमुच्चत्वंचतत्रत्यसौधसंबंधकृतम् ॥ अट्टालकाःप्राकारशिरांसि पताकाध्वजपटस्तद्युक्तध्वजशोभिताम् ॥ १७ ॥ लतापंक्तिःतदाकारचित्रविशेषा
स्तयाविराजितैःशोभमानैस्तोरणैर्युक्तांदेवइंद्रःदेवपुरीं अमरावतीमिव ॥ अनेनपरनगरादिकृतक्षोभाभावःसूचितइतिबोध्यम् ॥ १८ ॥ गिरिमूर्धस्थत्वादाकाशगपुरोपमेयतालंकायाः ॥ १९ ॥

पुष्पभारनिबद्धांश्चतथामुकुलितानपि॥ पादपान्विहगाकीर्णान्पवनाधूतमस्तकान्॥ ११ ॥ हंसकारंडवाकीर्णावापीःपद्मोत्पलावृताः॥ आक्रीडा
न्विविधान्रम्यान्विविधांश्चजलाशयान्॥ १२॥ संततान्विविधैर्वृक्षैःसर्वर्तुफलपुष्पितैः॥ उद्यानानिचरम्याणिददर्शकपिकुंजरः॥१३॥ समासाद्य
चलक्ष्मीवाँल्लंकांरावणपालिताम्॥ परिखाभिःसपद्माभिःसोत्पलाभिरलंकृताम्॥ १४ ॥सीतापहरणात्तेनरावणेनसुरक्षिताम्॥ समंताद्विचरद्भि
श्चराक्षसैरुग्रधन्विभिः॥ १५॥ कांचनेनावृतांरम्यांप्राकारेणमहापुरीम्॥ गृहैश्चगिरिसंकाशैःशारदांबुदसन्निभैः॥१६॥ पांडुराभिःप्रतोलीभिरुच्चा
भिरभिसंवृताम्॥ अट्टालकशताकीर्णांपताकाध्वजशोभिताम्॥ १७॥ तोरणैःकांचनैर्दिव्यैर्लतापंक्तिविराजितैः॥ ददर्शहनुमान्लंकांदिवोदेवपुरी
मिव॥१८॥ गिरिमूर्ध्निस्थितांलंकांपांडुरैर्भवनैःशुभैः॥ ददर्शसकपिःश्रीमान्पुरीमाकाशगामिव॥ १९॥पालितांराक्षसेंद्रेणनिर्मितांविश्वकर्मणा॥
प्लवमानामिवाकाशेददर्शहनुमान्कपिः॥ २०॥ वप्रप्राकारजघनांविपुलांबुवनांबराम्॥ शतघ्नीशूलकेशांतामट्टालकावतंसकाम्॥ २१॥ मनसे
वकृतांलंकांनिर्मितांविश्वकर्मणा॥ द्वारमुत्तरमासाद्यचिंतयामासवानरः॥ २२॥

गिरिमूर्धस्थत्वादेवाकाशेप्लवमानामिव लंकांद्रष्टुर्हनूमतइवतद्वर्णनप्रसक्तस्यकवेरप्याश्चर्यमग्नतयाददर्शेतिपुनरुक्तिर्नदोषाय विस्मयेनपुनःपुनर्ददर्शेतिवातात्पर्यम ॥ २० ॥ लंकांस्त्रीत्वेनवर्णय
ति वप्रेति वप्रःप्राकाराभ्यंतरवेदिकातद्युक्तप्राकारजघनाम् विपुलांबुःसमुद्रःवनानिचांबरंवासोयस्यास्ताम् अत्रांबुशब्देनपरिखांतर्जलमितितीर्थः ॥ २१ ॥ विश्वकर्मणानिर्मितांतेनापिमन
साकृतामिवस्थिताम् द्वारमुत्तरमासाद्यसमुद्रदक्षिणतटप्लवनेनतस्यैवप्रथमंप्राप्तेः चिंतावक्ष्यमाणप्रकारा ॥ २२ ॥

२

कैलासोनिलयःस्थानंयस्यालकाद्वारस्यंतप्रख्यमुत्तरद्वारम् उच्छ्रितैर्भवनोत्तमैरंबरमालिखंतमिव आकाशंध्रियमाणमिवआकाशधारणंकुर्वदिव ॥ २३ ॥ एतदग्रेसंपूर्णाराक्षसैर्घोरैर्गुहामा
शीविषैरिवेतिपाठः इतरत्प्रक्षिप्तमितिकतकः राक्षसैःसंपूर्णांनगरींमहतींगुप्तिंरिपुंरावणंचसागरंचनिरीक्ष्यचिंतयामास सादरंचिंतयामासेत्यर्थः ॥ २४ ॥ चिंताप्रकारःआगत्यापीति अपिनाआ
गमनस्यैवाशक्यतासूचिता एषैवसागरनिरीक्षणेनसूचिता सुरैरपिजेतुमशक्यायदतः ॥ २५ ॥ इमांत्विति अविषमांनविद्यतेविषमायतस्ताम् प्राप्यापीत्यपिनापदातित्वादागमनमेवाशक्यमि
तिसूच्यते किंकरिष्यतिराघवः प्रायोराघवस्यापिदुःसाध्येत्यर्थः ॥ २६ ॥ अवकाशोनेति उपचितार्थत्वाद्बलदर्पपराक्रमसंपन्नत्वात्सुस्निग्धदृढप्रकृतित्वाच्चनसामादीनामवकाशइतिभावः

५

कैलासनिलयप्रख्यमालिखंतमिवांबरम्॥ ध्रियमाणमिवाकाशमुच्छ्रितैर्भवनोत्तमैः॥ २३ ॥ संपूर्णाराक्षसैर्घोरैर्गुहामाशीविषैरिव॥ तस्याश्चम
हतींगुप्तिंसागरंचनिरीक्ष्यसः॥ रावणंचरिपुंघोरंचिंतयामासवानरः॥ २४ ॥आगत्यापीहहरयोभविष्यंतिनिरर्थकाः॥ नहियुद्धेनवैलंकाशक्याजेतुं
सुरैरपि॥ २५॥ इमांत्वविषमांलंकांदुर्गांरावणपालिताम्॥ प्राप्यापिसुमहाबाहुःकिंकरिष्यतिराघवः॥ २६॥ अवकाशोनसाम्नस्तुराक्षसेष्वभिग
म्यते॥ नदानस्यनभेदस्यनैवयुद्धस्यदृश्यते॥ २७॥ चतुर्णामेवहिगतिर्वानराणांतरस्विनाम्॥ वालिपुत्रस्यनीलस्यममराज्ञश्चधीमतः॥ २८॥याव
ज्जानामिवैदेहींयदिजीवतिवानवा॥ तत्रैवचिंतयिष्यामिदृष्ट्वातांजनकात्मजाम् ॥ २९ ॥ ततःसचिंतयामासमुहूर्तंकपिकुंजरः॥ गिरेःशृंगेस्थित
स्तस्मिन्रामस्याभ्युदयंततः॥ ३० ॥ अनेनरूपेणमयानशक्यारक्षसांपुरी॥ प्रवेष्टुंराक्षसैर्गुप्ताक्रूरैर्बलसमन्वितैः॥ ३१ ॥ महौजसोमहावीर्याबलवं
तश्चराक्षसाः॥ वंचनीयामयासर्वेजानकींपरिमार्गता॥ ३२॥ लक्ष्यालक्ष्येणरूपेणरात्रौलंकापुरीमया ॥ प्राप्तकालंप्रवेष्टुंमेकृत्यंसाधयितुंमहत्॥
॥ ३३ ॥ तांपुरींतादृशींदृष्ट्वादुराधर्षांसुरासुरैः॥ हनूमांश्चिंतयामासविनिःश्वस्यमुहुर्मुहुः॥ ३४॥

२म

॥ २७ ॥ पूर्वमागत्यापीहहरयइत्युक्तमिदानींसर्ववानरागमनासंभवएवेत्याह चतुर्णामेवेति ॥ २८ ॥ ननुजानकीजीवनज्ञानेतन्मोक्षणायबलाबलादिचिंताऽतस्तद्दर्शनाचिंतैवप्रथमंयुक्तेत्याह ॥
यावज्जानामीति यावत्पुरेतिलट् ज्ञास्येइत्यर्थः तत्रैवजानकीदर्शनविषयेएवप्रथममितिशेषः प्रथमंतांदृष्ट्वापश्चाद्यच्चित्यंतत्तदानीमेवचिंतयामीतिशेषः ॥ २९ ॥ रामस्याभ्युदयंतदभ्युदयरू
पसीतान्वेषणोपायम् ॥ ३० ॥ चिंताप्रकारोऽनेनेति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ लक्ष्यंकार्यप्रवृत्त्यानुमेयंतच्चतदलक्ष्यंचेंद्रियागोचरमित्यर्थः महत्कृत्यंसीतान्वेषणरूपंसाधयितुंतेनरूपेणलंकापुरीं
प्रवेष्टुंप्राप्तकालंउचितम् ॥ ३३ ॥ तेनरूपेणाप्यन्वेषणंकथंघटेतेतिपुनश्चिंतयति तांपुरीमिति ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ नेति रहितेएकांतेकथंपश्येयमित्यन्वयः ॥ ३६ ॥ ननुसीतादर्शनेकिमर्थमेकांतापेक्षातत्राह भूताश्चेति भूतार्थाःसिद्धप्रायकार्याणिविक्लवंकातरंअविमृश्यकारिणंदूतमासाद्यदेशकालाभ्यांउचितप्रवृत्तिहीनाभ्यांविरोधिताःसंतःसूर्योदयेतमइवविनश्यंति अतोऽसहायेनमयैतादृशेदेशेकालेकार्येचगुप्तमेवप्रवर्तितव्यमितिभावः ॥ ३७ ॥ नकेवलंकार्यहानिःकिंत्वन्यदपिस्यादित्याह अर्थानर्थांतरेइति अर्थानर्थांतरेकार्याकार्यविषयेनिश्चितापिस्वामिनासचिवैःसहनिश्चितापिबुद्धिर्नशोभते विक्लवंदूतमासाद्येतिशेषः तदेवद्रढयति घातयंतीति एवंसतिलोकोमरस्वा

केनोपायेनपश्येयंमैथिलींजनकात्मजाम् ॥ अदृष्टोराक्षसेंद्रेणरावणेनदुरात्मना ॥ ३५ ॥ नविनश्येत्कथंकार्यंरामस्यविदितात्मनः ॥ एकामेकस्तुपश्येयंरहितेजनकात्मजाम् ॥ ३६ ॥ भूताश्चार्थाविनश्यंतिदेशकालविरोधिताः ॥ विक्लवंदूतमासाद्यतमःसूर्योदयेयथा ॥ ३७ ॥ अर्थानर्थांतरेबुद्धिर्निश्चितापिनशोभते ॥ घातयंतीहकार्याणिदूताःपंडितमानिनः ॥ ३८ ॥ नविनश्येत्कथंकार्यंवैक्लव्यंनकथंभवेत् ॥ लंघनंचसमुद्रस्यकथंनुनभवेद्वृथा ॥ ३९ ॥ मयिदृष्टेतुरक्षोभीरामस्यविदितात्मनः ॥ भवेद्व्यर्थमिदंकार्यंरावणानर्थमिच्छतः ॥ ४० ॥ नहिशक्यंक्वचित्स्थातुमविज्ञातेनराक्षसैः ॥ अपिराक्षसरूपेणकिमुतान्येनकेनचित् ॥ ४१ ॥ वायुरप्यत्रनाज्ञातश्चरेदितिमतिर्मम ॥ नह्यत्राविदितंकिंचिद्रक्षसांभीमकर्मणाम् ॥ ४२ ॥ इहाहंयदितिष्ठामिस्वेनरूपेणसंवृतः ॥ विनाशमुपयास्यामिभर्तुरर्थश्चहास्यति ॥ ४३ ॥ तदहंस्वेनरूपेणरजन्यांह्रस्वतांगतः ॥ लंकामभिपतिष्याभिराघवस्यार्थसिद्धये ॥ ४४ ॥ रावणस्यपुरींरात्रौप्रविश्यसुदुरासदाम् ॥ प्रविश्यभवनंसर्वंद्रक्ष्यामिजनकात्मजाम् ॥ ४५ ॥ इतिनिश्चित्यहनुमान्सूर्यस्यास्तमयंकपिः ॥ आचकांक्षेतदावीरोवैदेह्यादर्शनोत्सुकः ॥ ४६ ॥

मिनंबुद्धिशून्यमपिजानीयादित्याशयः ॥ ३८ ॥ यदेवमतःकार्यंराजकार्यंनविनश्येत् वैक्लव्यंबुद्धिहीनता तत्प्रसिद्धिःस्वस्यस्वस्वामिनश्च ॥ ३९ ॥ रावणानर्थंरावणवधम् ॥ ४० ॥ अदर्शनेनसंचारश्चसर्वथाऽशक्यइत्याह नहीति ॥ ४१ ॥ रक्षसामविदितंरक्षोभिरविदितंनकिंचिदस्तिकृत्रिमरूपमितिशेषः अतःप्राकृतसहजकपिरूपेणैवस्थातव्यमितिभावः ॥ ४२ ॥ किंचयावदस्तमयंस्वगोपनमेवोचितमित्याह इहेति स्वेनरूपेणसंवृतःसन्युक्तःसन्इहाद्रिदेशेचयदितिष्ठामितदास्पष्टंपरैरवगम्यमानत्वात्विनाशमुपयास्यामिभर्तुरर्थहानिश्च तस्मादासायमत्रैवक्वचिद्गिरिगुहायांनिःशंकंस्थित्वारजन्यामपिस्वेनरूपेणैवपरंतुह्रस्वतांगतोभूत्वालंकामभिपतिष्यामीत्यन्वयः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ प्रथमतःपुरींप्रविश्यततःसर्वंभवनंरावणगृहंप्रविश्य ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

वृषान्मूषकान्दशतीतिवृषदंशकोमार्जारस्तन्मात्रस्तत्प्रमाणः ॥ ४७ ॥ प्रविवेशपुरीमितिप्रवेशपूर्वकान्वेषणसंक्षेपोक्तिः ॥ ४८ ॥ तृतीयांतेषूपलक्षितामितिशेषः ॥ ४९ ॥ सप्तेति भूमीनांसप्त हैःसप्तसंख्यावयववयुक्तैरुपलक्षिताम् स्फटिकसंकीर्णैःस्फटिकरत्नखचितैःस्थलैरित्यर्थः स्थलंभूः तलैरितिपाठेपिसएवार्थः तैस्तैःप्रासादैरितिशेषः ॥ ५० ॥ रक्षसांतोरणानिरक्षोगृहद्वारस्थतोर णानि ॥ ५१ ॥ अचिंत्यामशक्यान्वेषणचिंताम् अयंविषादहेतुः अद्भुताकारामितिहर्षहेतुः ॥ ५२ ॥ पांडुराःसुधाधवलाआविद्धापरस्परसंविद्धाविमानानांसप्तभूमिकप्रासादानांमालाऽस्या मस्तिताम् प्रविवेशेतिशेषः ॥ ५३ ॥ मध्यगतःखमध्यगतः अनेकसहस्रेत्यनेनपूर्णत्वं अनेकेत्यस्यैवसहस्रेत्यनेनविवरणं उत्तिष्ठते आर्षस्तङ् ज्योत्स्नावितानेनलोकान्वितत्यआवार्यसम्यग

सूर्येचास्तंगतेरात्रौदेहंसंक्षिप्यमारुतिः॥ वृषदंशकमात्रोथबभूवाद्भुतदर्शनः॥ ४७॥ प्रदोषकालेहनुमांस्तूर्णमुत्पत्यवीर्यवान्॥ प्रविवेशपुरींरम्यां प्रविभक्तमहापथाम्॥ ४८॥ प्रासादमालावितताांस्तंभैःकांचनसन्निभैः॥ शातकुंभनिभैर्जालैर्गंधर्वनगरोपमाम्॥ ४९॥ सप्तभौमाष्टभौमैश्चसद दर्शमहापुरीम्॥ स्थलैःस्फटिकसंकीर्णैःकार्तस्वरविभूषितैः॥ तैस्तैःशुशुभिरेतानिभवनान्यत्ररक्षसाम्॥ ५०॥ कांचनानिविचित्राणितोरणानिचर क्षसाम्॥ लंकामुद्योतयामासुःसर्वतःसमलंकृताम्॥ ५१॥ अचिंत्यामद्भुताकारांदृष्ट्वालंकांमहाकपिः॥ आसीद्विषण्णोहृष्टश्चवैदेह्यादर्शनोत्सुकः ॥ ५२॥ सपांडुराविद्धविमानमालिनींमहार्हजांबूनदजालतोरणाम्॥ यशस्विनींरावणबाहुपालितांक्षपाचरैर्भीमबलैःसुपालिताम्॥ ५३॥ चंद्रो पिसाचिव्यमिवास्यकुर्वंस्तारागणैर्मध्यगतोविराजन्॥ जोत्स्नावितानेनवितत्यलोकानुत्तिष्ठतेनेकसहस्ररश्मिः॥ ५४॥ शंखप्रभंक्षीरमृणालवर्ण मुद्गच्छमानंव्यवभासमानम्॥ ददर्शचंद्रंसकपिप्रवीरःपोप्लूयमानंसरसीवहंसम्॥ ५५॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंद रकांडद्वितीयःसर्गः॥ २॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

२८

वलोकनसाधनतयाअस्यहनूमतःसाचिव्यंसाहाय्यंकुर्वन्निव ननुखमध्यगतस्यप्रदोषेउदयोष्टम्यांनतदापूर्णत्वंपूर्णस्यतुनखमध्यगतस्योदयइतिचेन्न शुक्लैकादश्यांखमध्यसमीपगतत्वेनमध्यगत त्वोपचारात्पूर्णत्वंचपूर्णकल्पत्वेनव्यवहृतम् यद्वाअनेकन्यूनाःसहस्रंरश्मयोयस्येतिमध्यमपदलोपितत्पुरुषगर्भोबहुव्रीहिः अतएवरात्रिशेषेहनूमत्यशोकवनिकास्थेसीतासविधेरावणस्यागम नकालेदीपिकावर्णनंकृतम् तेनहितदाचंद्रास्तानुमानं साचेयंमार्गशीर्षस्य फाल्गुनेलंकांप्रविष्टायाःसीतायाःवर्ततेदशमोमासोद्वौतुशेषौप्लवंगमेतिहनूमंतंप्रतिवचनात् हरणदिनेएवचसीतायालं काप्रवेशनंरामभयादितिस्पष्टमेव ॥ ५४ ॥ पोप्लूयमानंभृशंप्लवमानम् ॥ ५५ ॥ शममानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणति॰वा॰सुं॰द्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ ॥ छ ॥

लंबशिखरेउन्नतशिखरेलंबेलंबाख्यपर्वते अतएवलंबतोयदसन्निभे सत्त्वंसत्त्वगुणमपेक्षितबलंच रजस्तमःप्रधानरक्षोजयायसत्त्वगुणाश्रयणम् मेधावीकालोचितविचारज्ञः ॥ १ ॥ २ ॥ सागरोपमनिर्घोषांसागरशब्दसदृशरक्षःशब्दवतीम् ॥ ३ ॥ विटपावतीअलकापुरी निर्यूहोमत्तवारणः चारुस्तोरणस्थनिर्यूहोयस्यास्ताम् पांडुरेसुधाधवलेद्वारेतोरणंयस्यांताम् ॥ ४ ॥ भुजगैराचरितांकृतसंचाराम् भोगवतींसर्पनगरीम् सविद्युद्भिर्घनैर्व्याप्तम् ज्योतिषांग्रहर्क्षादीनांगणैर्निषेवितामित्युत्तरान्वयि ॥ ५ ॥ चंडमारुतानांपरिवहादीनांशब्दोयस्यांतादृशीममरावतीमिवस्थि

सलंबशिखरेलंबेलंबतोयदसन्निभे ॥ सत्त्वमास्थायमेधावीहनुमान्मारुतात्मजः ॥ १ ॥ निशिलंकांमहासत्त्वोविवेशकपिकुंजरः ॥ रम्यकाननतोयाढ्यांपुरींरावणपालिताम् ॥ २ ॥ शारदांबुधरप्रख्यैर्भवनैरुपशोभिताम् ॥ सागरोपमनिर्घोषांसागरानिलसेविताम् ॥ ३ ॥ सुपुष्टबलसंपुष्टांयथैवविटपावतीम् ॥ चारुतोरणनिर्यूहांपांडुरद्वारतोरणाम् ॥ ४ ॥ भुजगाचरितांगुप्तांशुभांभोगवतीमिव ॥ तांसविद्युद्घनाकीर्णांज्योतिर्गणनिषेविताम् ॥ ५ ॥ चंडमारुतनिर्ह्रादांयथाचाप्यमरावतीम् ॥ शातकुंभेनमहताप्राकारेणाभिसंवृताम् ॥ ६ ॥ किंकिणीजालघोषाभिःपताकाभिरलंकृताम् ॥ आसाद्यसहसाहृष्टःप्राकारमभिपेदिवान् ॥ ७ ॥ विस्मयाविष्टहृदयःपुरीमालोक्यसर्वतः ॥ जांबूनदमयैर्द्वारैर्वैदूर्यकृतवेदिकैः ॥ ८ ॥ मणिस्फटिकमुक्ताभिर्मणिकुट्टिमभूषितैः ॥ तप्तहाटकनिर्यूहैराजतामलपांडुरैः ॥ ९ ॥ वैदूर्यकृतसोपानैःस्फाटिकांतरपांसुभिः ॥ चारुसंजवनोपेतैःखमिवोत्पतितैःशुभैः ॥ ॥ १० ॥ क्रौंचबर्हिणसंघुष्टैराजहंसनिषेवितैः ॥ तूर्याभरणनिर्घोषैःसर्वतःपरिनादिताम् ॥ ११ ॥

ताम् अत्रामराःसंत्यस्यामित्यमरावतीद्यौः असंज्ञायामपिमतौबहुलमितिदीर्घः नत्विहेंद्रपुरीअमरावती उक्तलक्षणाभावात् लंकायाउक्तद्युसादृश्यंचसालंकारराक्षसवत्त्वात्बलवद्वोपवाहुल्याच्चेतिकतकः शातकुंभेनस्वर्णमयेन ॥ ६ ॥ किंकिणीजालैःक्षुद्रघंटिकासमूहैःशब्दोयासांताभिः ॥ ७ ॥ वैदूर्यमणिभिःकृतावेदिकाश्चत्वरायेषुतादृशैर्द्वारैः ॥ ८ ॥ मणिस्फटिकमुक्ताभिश्चकृतवेदिकैर्द्वारैःसर्वतउपलक्षिताम् कुट्टिमोनिबद्धाभूः निर्यूहोमत्तवारणः राजतामलपांडुरैःरजतमयामलपांडुरोपरिप्रदेशैः सर्वत्रद्वारंविशेष्यं वैदूर्यमणिभिःकृतानिसोपानानियेषुतैःस्फाटिकास्फटिकरचिताअंतर्मध्यप्रदेशाअपांसवश्चयेषुतैर्द्वारैः चारुसंजवनैःसभाभिरुपेतैर्द्वारैःखमुत्पतितैरिवशुभैर्गृहैरुपलक्षितैर्द्वारैः ॥ १० ॥ संघुष्टैःकृतघोषैर्द्वारैः ॥ ११ ॥

वस्वोकसाराअलकातत्सदृशीम् ह्रस्वआर्षः जांबूनदमयद्वारत्वादिनासादृश्यम् खमिवोत्पतितांगिरिमूर्ध्निप्रतिष्ठितत्वात् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अनेनधर्षयितुमशक्याकिंसर्वथानेत्याह कुमुदेत्यादि प्रसिद्धाप्रकर्षेणसिद्धगतिका ॥ १५ ॥ कुशपर्वणइतिकुशपर्वसदृशलोमवतइत्यर्थकंऋक्षस्यविशेषणम् अतिदीर्घकठोरलोमावृतत्वात् कपिमुख्यस्येतिविशेषणंच तस्यैवममचैवगतिरस्यामितिशेषः ॥ १६ ॥ रामस्यपराक्रमंलक्ष्मणस्यविक्रांतंशौर्यंचसमीक्ष्येदृश्यपितदीयबाणैरीषत्करध्वंसेतिविचार्यप्रीतिमानभूत्अविषण्णोभूत् ॥ १७ ॥ रत्नवसनोपेतांरत्नप्राकारवाससं

वस्वोकसारप्रतिमांसमीक्ष्यनगरींततः॥ खमिवोत्पतितांलंकांजहर्षहनुमान्कपिः॥ १२॥ तांसमीक्ष्यपुरींलंकांराक्षसाधिपतेःशुभाम्॥ अनुत्तमामृद्धिमतींचिंतयामासवीर्यवान्॥ १३॥ नेयमन्येननगरीशक्याधर्षयितुंबलात्॥ रक्षितारावणबलैरुद्यतायुधपाणिभिः॥ १४॥ कुमुदांगदयोर्वापिसुषेणस्यमहाकपेः॥ प्रसिद्धेयंभवेद्भूमिर्मैंदद्विविदयोरपि॥ १५॥ विवस्वतस्तनूजस्यहरेश्चकुशपर्वणः॥ ऋक्षस्यकपिमुख्यस्यममचैवगतिर्भवेत्॥ १६॥ समीक्ष्यचमहाबाहोराघवस्यपराक्रमम्॥ लक्ष्मणस्यचविक्रांतमभवत्प्रीतिमान्कपिः॥ १७॥ तांरत्नवसनोपेतांगोष्ठागारावतंसिकाम्॥ यंत्रागारस्तनीमृद्धांप्रमदामिवभूषिताम्॥ १८॥ तांनष्टतिमिरांदीपैर्भास्वरैश्चमहाग्रहैः॥ नगरींराक्षसेंद्रस्यसददर्शमहाकपिः॥ १९॥ अथसाहरिशार्दूलंप्रविशंतंमहाकपिम्॥ नगरीस्वेनरूपेणददर्शपवनात्मजम्॥ २०॥ सातंहरिवरंदृष्ट्वालंकारावणपालिता॥ स्वयमेवोत्थितातत्रविकृताननदर्शना॥ २१॥ पुरस्तात्तस्यवीरस्यवायुसूनोरतिष्ठत॥ मुंचमानामहानादमब्रवीत्पवनात्मजम्॥ २२॥ कस्त्वंकेनचकार्येणइहप्राप्तोवनालय॥ कथयस्वेहयत्तत्त्वंयावत्प्राणाधरंतिते॥ २३॥ नशक्यंखल्वियंलंकाप्रवेष्टुंवानरत्वया॥ रक्षितारावणबलैरभिगुप्तासमंततः॥ २४॥ अथतामब्रवीद्वीरोहनुमानग्रतःस्थिताम्॥ कथयिष्यामितत्तत्त्वंयन्मांत्वंपरिपृच्छसे॥ २५॥

च गोष्ठान्यागाराणिचावतंसोयस्यास्तां गोष्ठंगोशाला इदंवाजिशालादेरप्युपलक्षणम् यंत्राणिप्राकारोपरिस्थापितानिक्षेपण्यादीनितद्धहस्तनीं ॥ १८ ॥ तांप्रसिद्धांलंकां भास्वरैश्चमहायहैः चाच्चंद्रकिरणैः ॥ १९ ॥ सानगरीस्वेनरूपेणाधिष्ठातृदेवतारूपेणयुक्तादद्दर्श ॥ २० ॥ स्वयमेवोत्थिता अनन्यप्रेरितेतियावत् ॥ २१ ॥ अतिष्ठतदेवतारूपंप्रकाशितवती ॥ २२ ॥ वनालयवानर तत्त्वंसत्यम् ॥ २३ ॥ त्वयाएषाप्रवेष्टुंनशक्यं क्षुदुपहंतुंशक्यमितिवत् नशक्येतिपाठस्तुसुगमएव ॥ २४ ॥ २५ ॥

अथतयापृष्टोहनूमांस्तांप्रतितत्प्रश्नोत्तरकथनंप्रतिज्ञायसुरसावदेषापूज्यावांसिंहिकावद्वध्यावेतिनिर्णेतुंपृच्छति कात्वमिति ॥ २६ ॥ २७॥ आज्ञाप्रतीक्षानियोगपरिपालिका ॥ २८ ॥ २९ ॥
अथापिकात्वंतत्राह अहंहीति स्वयंस्वदेवतास्वरूपेणेत्यर्थः ॥ ३० ॥ यत्नवान्लंकाधिष्ठातृत्वेनावगतत्वात्तद्विजयोपायेयत्नवा[illegible]न ॥ ३१ ॥ स्त्रीरूपविकृतांविकृतस्त्रीरूपां अथलब्धप्रश्नो
त्तरस्तत्प्रश्नोत्तरमाह आबभाषेइति ॥ ३२ ॥ द्रक्ष्यामीत्यर्थमिहसंप्राप्तइत्यन्वयः दर्शनंप्रयोजनमुद्दिश्येत्यर्थः ॥ ३३ ॥ वनंकृत्रिमंकाननमकृत्रिमम् ॥ ३४ ॥ भूयोधिकंपरुषाक्षरंवाक्यंपुन

कात्वंविरूपनयनापुरद्वारेऽवतिष्ठसे॥ किमर्थंचापिमांक्रोधान्निर्भर्त्सयसिदारुणे॥ २६ ॥ हनुमद्वचनंश्रुत्वालंकासाकामरूपिणी॥ उवाचवचनंक्रु
द्धापरुषंपवनात्मजम्॥ २७॥अहंराक्षसराजस्यरावणस्यमहात्मनः॥ आज्ञाप्रतीक्षादुर्धर्षारक्षामिनगरीमिमाम्॥ २८॥ नशक्यंमामवज्ञायप्र
वेष्टुंनगरीमिमाम्॥ अद्यप्राणैःपरित्यक्तःस्वप्स्यसेनिहतोमया॥ २९॥ अहंहिनगरीलंकास्वयमेवप्लवंगम॥ सर्वतःपरिरक्षामिअतस्तेकथितंमया
॥३०॥लंकायावचनंश्रुत्वाहनूमान्मारुतात्मजः॥ यत्नवान्सहरिश्रेष्ठःस्थितःशैलइवापरः॥ ३१॥ सतांस्त्रीरूपविकृतांदृष्ट्वावानरपुंगवः॥ आबभा
षेऽथमेधावीसत्त्ववान्प्लवगर्षभः॥ ३२ ॥द्रक्ष्यामिनगरींलंकांसाट्टप्राकारतोरणाम्॥इत्यर्थमिहसंप्राप्तःपरंकौतूहलंहिमे॥ ३३॥ वनान्युपवनानी
हलंकायाःकाननानिच ॥ सर्वतोगृहमुख्यानिद्रष्टुमागमनंहिमे ॥ ३४॥तस्यतद्वचनंश्रुत्वालंकासाकामरूपिणी॥ भूयएवपुनर्वाक्यंबभाषेपरुषा
क्षरम्॥ ३५॥ मामनिर्जित्यदुर्बुद्धेराक्षसेश्वरपालिताम्॥ नशक्यंत्वद्यतेद्रष्टुंपुरीयंवानराधम॥ ३६॥ततःसहरिशार्दूलस्तामुवाचनिशाचरीम्॥ दृ
ष्ट्वापुरीमिमांभद्रेपुनर्यास्येयथागतम्॥ ३७ ॥ ततःकृत्वामहानादंसावैलंकाभयंकरम् ॥ तलेनवानरश्रेष्ठंताडयामासवेगिता॥ ३८॥ ततःसहरि
शार्दूलोलंकयाताडितोभृशम्॥ ननादसुमहानादंवीर्यवान्मारुतात्मजः॥ ३९॥ ततःसंवर्तयामासवामहस्तस्यसोंऽगुलीः॥ मुष्टिनाऽभिजघानैनां
हनुमान्क्रोधमूर्छितः॥ ४०॥

र्बभाषेइतिसंबंधः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ अनिर्जित्यद्रष्टुंनशक्यमित्युक्तेपिकस्यापिवस्तुनोऽग्रहणपूर्वकंकेवलंदर्शनमात्रेतवकाक्षतिरित्याशयेनाह ततःसइति सहनूमान् ॥ ३७॥ वेगितासंजातवे
गा ॥ ३८ ॥ महानादंननादेतिनिर्भयत्वद्योतनम् ॥ ३९ ॥ अंगुलीःसंवर्तयामास ॥ मुष्टिवबंधेत्यर्थः ॥ ४० ॥

वामहस्तमुष्टिवंधेआशयमाह स्त्रीचेति तेनप्रहारेणवाममुष्टिकृतसदयताडनेनापीत्यर्थः विकृताननदर्शनाविकृतवक्त्रदृष्टिः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ उद्विग्नाभीता अगर्वितंगर्वरहितम् ॥ ४३ ॥ त्रा
यस्वमाप्राणनाशंकुर्वित्यर्थः तत्रहेतुः समयेइति स्त्रीनहंतव्येतिशास्त्रमर्यादायामित्यर्थः ॥ ४४ ॥ यद्यप्यहंलंकाधिष्ठातृदेवतात्वात्दुर्जयातथापित्वयानिर्जिता ॥ ४५ ॥ इदंचतथ्यंशृ
णु त्वदनुग्रहार्थमुच्यमानमित्यर्थः वरदानंदत्तंकृतमित्यर्थः ॥ ४६ ॥ रक्षसांभयमिति एवंचमज्जयोयंसर्वरक्षोजयसूचकइतिभावः ॥ ४७ ॥ नतस्यास्तिव्यतिक्रमः भगवद्दत्तवरस्यराव

स्त्रीचेतिमन्यमानेननातिक्रोधःस्वयंकृतः॥सातुतेनप्रहारेणविह्वलांगीनिशाचरी॥पपातसहसाभूमौविकृताननदर्शना॥४१॥ततस्तुहनुमान्वीर
स्तांदृष्ट्वाविनिपातिताम्॥कृपांचकारतेजस्वीमन्यमानःस्त्रियंचताम्॥४२॥ततोवैभृशमुद्विग्नालंकासागद्गदाक्षरम्॥उवाचागर्वितंवाक्यंहनुमंतं
प्लवंगमम्॥४३॥प्रसीदसुमहाबाहोत्रायस्वहरिसत्तम॥समयेसौम्यतिष्ठंतिसत्त्ववंतोमहाबलाः॥४४॥अहंतुनगरीलंकास्वयमेवप्लवंगम॥नि
र्जिताहंत्वयावीरविक्रमेणमहाबल॥४५॥इदंचतथ्यंशृणुमेब्रुवंत्यावैहरीश्वर॥स्वयंस्वयंभुवादत्तंवरदानंयथामम॥४६॥यदात्वांवानरःकश्चि
द्विक्रमाद्वशमानयेत्॥तदात्वयाहिविज्ञेयंरक्षसांभयमागतम्॥४७॥सहिमेसमयःसौम्यप्राप्तोद्यतवदर्शनात्॥स्वयंभूविहितःसत्योनतस्यास्ति
व्यतिक्रमः॥४८॥सीतानिमित्तंराज्ञस्तुरावणस्यदुरात्मनः॥रक्षसांचैवसर्वेषांविनाशःसमुपागतः॥४९॥तत्प्रविश्यहरिश्रेष्ठपुरींरावणपालिता
म्॥विधत्स्वसर्वकार्याणियानियानीहवांछसि॥५०॥प्रविश्यशापोपहतांहरीश्वरःपुरींशुभांराक्षसमुख्यपालिताम्॥यदृच्छयात्वंजनकात्मजां
सतींविमार्गसर्वत्रगतोयथासुखम्॥५१॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आदि०सुं०तृतीयःसर्गः॥३॥ ॥९॥ ॥९॥सनिर्जि
त्यपुरींलंकांश्रेष्ठांतांकामरूपिणीम्॥विक्रमेणमहातेजाहनूमान्कपिसत्तमः॥१॥

णस्यस्वकृताधिक्षेपक्षुभितनंदिकेश्वरशापात्तुसद्यःप्राप्तोविनाशःस्वयंभूवरवशाद्वानरास्कंदनपर्यंतंप्रतिबद्धइतिकथात्रानुसंधेयेतितीर्थः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ विधत्स्वअनुतिष्ठ ॥ ५० ॥ शापोप
हतांसत्यसंकल्पभगवद्वचनेननंदिकेश्वरशापेनचप्रापितनाशकालांहरीश्वरस्त्वंप्रविश्ययदृच्छयासर्वत्ररावणांतःपुरपर्यंतंयथासुखंगतःसन्सतीमप्रच्युतपातिव्रत्यांजानकींविमार्गअन्वेषय अनेनच
वचनेनसीताऽकल्मषात्रपुरेवर्ततइत्युपदिष्टम् ॥ ५१ ॥ काममानः इतिरामाभि०वा०सुं०तृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ सइति ॥ १ ॥

प्राकारमद्वारेणावपुप्लुवे शत्रोःपुरंग्रामंगृहंवाअद्वारेणप्रविशेच्छत्रुविनाशायेतिनीतिस्मृतेरितिभावः ॥ २ ॥ अद्वारेणप्रवेशेपिसव्यंपादंवामपादंप्रथमतश्चक्रे यतःसतुप्रथमनिक्षिप्तवामपादस्तुश
त्रूणांमूर्धन्येवनिहितोभवतितथाविजयप्रदोभवतीतिभावः उक्तंच प्रयाणकालेस्वगृहप्रवेशेविवाहकालेपिचदक्षिणांघ्रिम् कृत्वाऽग्रतःशत्रुपुरप्रवेशेवामंनिदध्याच्चरणंनृपालयमिति ॥ ३ ॥ म
हापथंराजमार्गम् ॥ ४ ॥ हसितैरट्टहासैरुत्पन्नायेउत्कृष्टनिनदास्तूर्यघोषैःपुरस्कृतास्तैरुपलक्षिताम् ॥ ५ ॥ वज्राणामंकुशानांनिकाशाःप्रतिमायेषुगृहेषुतैर्बभासे वज्रनिर्मितानिजालानिगवाक्षा

अद्वारेणमहावीर्यःप्राकारमवपुप्लुवे ॥ निशिलंकांमहासत्त्वोविवेशकपिकुंजरः ॥ २ ॥ प्रविश्यनगरींलंकांकपिराजहितंकरः ॥ चक्रेऽथपादंसव्यंचश
त्रूणांसतुमूर्धनि ॥ ३ ॥ प्रविष्टःसत्त्वसंपन्नोनिशायांमारुतात्मजः ॥ समहापथमास्थायमुक्तपुष्पविराजितम् ॥ ४ ॥ ततस्तुतांपुरींलंकांरम्यामभिय
यौकपिः ॥ हसितोत्कृष्टनिनदैस्तूर्यघोषपुरस्कृतैः ॥ ५ ॥ वज्रांकुशनिकाशैश्चवज्रजालविभूषितैः ॥ गृहमेघैःपुरीरम्याबभासेद्यौरिवांबुदैः ॥ ६ ॥ प्रज
ज्वालतदालंकारक्षोगणगृहैःशुभैः ॥ सिताभ्रसदृशैश्चित्रैःपद्मस्वस्तिकसंस्थितैः ॥ ७ ॥ वर्धमानगृहैश्चापिसर्वतःसुविभूषितैः ॥ तांचित्रमाल्याभर
णांकपिराजहितंकरः [illegible] ॥ राघवार्थंचरन्श्रीमान्ददर्शचननंदच ॥ भवनाद्भवनंगच्छन्ददर्शकपिकुंजरः ॥ ९ ॥ विविधाकृतिरूपाणिभवनानितत
स्ततः ॥ शुश्रावरुचिरंगीतंत्रिस्थानस्वरभूषितम् ॥ १० ॥ स्त्रीणांमदनविद्धानांदिविचाप्सरसामिव ॥ शुश्रावकांचीनिनदंनूपुराणांचनिःस्वनम् ॥ ११ ॥
सोपाननिनदांश्चापिभवनेषुमहात्मनाम् ॥ आस्फोटितनिनादांश्चक्ष्वेडितांश्चततस्ततः ॥ १२ ॥ शुश्रावजपतांतत्रमंत्रान्रक्षोगृहेषुवै ॥ स्वाध्यायनि
रतांश्चैवयातुधानान्ददर्शसः ॥ १३ ॥ रावणस्तवसंयुक्तान्गर्जतोराक्षसानपि ॥ राजमार्गंसमावृत्यस्थितंरक्षोगणंमहत् ॥ १४ ॥

णितद्विभूषितैर्गृहैः ॥ ६ ॥ पद्मादिसन्निवेशसंस्थानंयेषांतैः ॥ ७ ॥ वर्धमानगृहैःवर्धमाननामकसंस्थानवद्गृहैः चतुःशालंचतुर्द्वारंसर्वतोभद्रसंज्ञितम् पश्चिमद्वाररहितंनंद्यावर्ताह्वयंतुतत् दक्षि
णद्वाररहितंवर्धमानंधनप्रदम् प्राग्द्वाररहितंस्वस्तिकाख्यंपुत्रधनप्रदमित्युक्तेः हितंकरइत्यार्षः ॥ ८ ॥ चरंस्तांददर्शेत्यन्वयः ॥ ९ ॥ विविधाकृतिरूपाणिविविधाआकाराःरूपाणिवर्णाश्चयेषां
तानिभवनानिददर्शेतिपूर्वेणान्वयः त्रिस्थानस्वरभूषितंउरःकंठशिरोरूपस्थानत्रयजैर्मंद्रमध्यतारस्वरैर्भूषितम् ॥ १० ॥ ११ ॥ सोपाननिनदान्सोपानसंचरत्कांताजनकांचीमंजीरनिनदान् यद्वा
सोपानेषुपदाघातजशब्दान् आस्फोटितंविलासार्थंकरास्फालनंतज्जन्यनिनादान् क्ष्वेडितान्सिंहनिनादान् ॥ १२ ॥ मंत्रान्वेदमंत्रान् स्वाध्यायेऽदृष्टार्थेनिरतान् ॥ १३ ॥ १४ ॥

मध्यमेगुल्मेमध्यमकक्ष्याप्रदेशे चरान्नगरवृत्तांतवेदकगूढचारान् दीक्षितजटिलमुंडागृहिविनियतयः गोजिनंगवाजिनंतद्वाससोंबरवाससोविवाससः ननुलंकायाभारतखंडाद्बहिर्भावेनकर्मभूमित्वाभावात्कथंतत्ररक्षसांदीक्षितत्वमितिचेन्न नित्यकर्मस्त्वन्यदेशेप्यधिकारात् रावणादेस्तपोमाहात्म्यात्तत्रकाम्यकर्मसिद्धिरपीत्यन्यत् यथात्वष्टुरमेंद्रमेवसोममाजह्रेइत्यादिशतपथोक्तरीत्या एतेनदेवानामीषद्विकृतानपियज्ञान्दर्शयतीतिभाष्यरीत्याचांगवैकल्येप्यनुष्ठितात्कर्मणोवृत्रोत्पत्तिरूपकामनासिद्धिस्तथाप्रकृतेदेशरूपांगवैकल्येपितत्सिद्धिः रक्षसामपिदेवयोनित्वात् ॥ १५ ॥ अरिष्टनिवारणपूर्वकमनुष्ठाननिर्वाहायदर्भमुष्टिप्रहरणत्वंकेषांचित् यथावज्रंहरेःपाणौतथाविप्रकरेकुशाइतिस्मृतेः कृत्याद्युत्पादनद्वाराशत्रुमारकतयाऽग्निकुंडानामायुधत्वम् कूटोय

ददर्शमध्यमेगुल्मेराक्षसस्यचरान्बहून्॥ दीक्षितान्जटिलान्मुंडान्गोजिनांबरवाससः ॥ १५ ॥ दर्भमुष्टिप्रहरणानग्निकुंडायुधांस्तथा॥ कूटमुद्गरपाणींश्चदंडायुधधरानपि॥ १६ ॥ एकाक्षानेकवर्णांश्चलदेकपयोधरान्॥ करालान्भुग्नवक्त्रांश्चविकटान्वामनांस्तथा॥ १७॥ धन्विनःखड्गिनश्चैवशतघ्नीमुसलायुधान्॥ परिघोत्तमहस्तांश्चविचित्रकवचोज्ज्वलान् ॥ १८॥ नातिस्थूलान्नातिकृशान्नातिदीर्घातिह्रस्वकान्॥ नातिगौरान्नातिकृष्णान्नातिकुब्जान्नवामनान्॥ १९ ॥विरूपान्बहुरूपांश्चसुरूपांश्चसुवर्चसः॥ ध्वजिनःपताकिनश्चैवददर्शविविधायुधान्॥ २०॥शक्तिवृक्षायुधांश्चैवपट्टिशाशनिधारिणः॥ क्षेपणीपाशहस्तांश्चददर्शसमहाकपिः॥ २१॥ स्रग्विणस्त्वनुलिप्तांश्चवराभरणभूषितान्॥ नानावेषसमायुक्तान्यथास्वैरचरान्बहून्॥ २२॥ तीक्ष्णशूलधरांश्चैववज्रिणश्चमहाबलान् ॥ शतसाहस्रमव्यग्रमारक्षंमध्यमंकपिः॥ २३ ॥ रक्षोधिपतिनिर्दिष्टंददर्शांतःपुराग्रतः॥ सतदातद्गृहंदृष्ट्वामहाहाटकतोरणम्॥ २४ ॥ राक्षसेंद्रस्यविख्यातमद्रिमूर्ध्निप्रतिष्ठितम्॥ पुंडरीकावतंसाभिःपरिखाभिःसमावृतम्॥ २५॥

स्कारकूटःआयुधविशेषः ॥ १६ ॥ एकपयोधरान्परभागेसूक्ष्मसन्निवेशस्तेनापिरहितान् विकटान्विकटांगान् ॥१७॥१८॥ नातिदीर्घातिह्रस्वाकारान् वृत्तभंगोरेफहकारसंयोगपरोगुरुर्लघुकार्यकारीतिन ॥ १९ ॥ छंदोभंगआर्षः ॥ २० ॥ वृक्षायुधाःवक्रलकुटाद्यायुधाः पट्टिशाशनीआयुधविशेषे क्षेपणीभिंदिपालः ॥ २१ ॥ यथास्वैरचरान्यथेष्टंस्वैरविहारंगतान् ॥ २२ ॥ अव्यपंसावधानम् आरक्षंआसमंतादंतःपुररक्षकंसैन्यम् मध्यमंमध्यमकक्ष्यास्थितम् ॥ २३ ॥ अंतःपुराग्रतःरावणांतःपुरगृहस्याग्रतः तद्गृहंआरक्षावस्थितिगृहंदृष्ट्वा सःप्रकृतःप्रसिद्धःकपिः ॥ २४ ॥ राक्षसेंद्रस्यगृहमुच्यमानविशेषणंददर्श पुंडरीकावतंसाभिःश्वेतपद्मभूषिताभिः ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ विमानैःपुष्पकादिभिः विचित्रवर्णादिमत्त्वादद्भुतत्वंहयानां हयगजैर्हयाकारैर्गजैः स्वल्पगजैरितियावत् ॥ २७ ॥ द्वारमित्यस्यददर्शेतिशेषः ॥ २८ ॥ विवेशआससाद ॥ २९ ॥ हेम
तप्तवर्णस्वर्णंतत्सहितेनजांबूनदेनषोडशवर्णस्वर्णेननिर्मितंचक्रवालंप्राकारमंडलंयस्य महार्हमुक्तामणिभिर्भूषितोंतःशिरोभागोयस्य परार्ध्याभ्यामुत्तमाभ्यांकालागुरुचंदनाभ्यामर्होर्हणंपूजा
यस्यतदंतःपुरमाविवेश सहनुमान् ॥ ३० ॥ नममानः ॥ इतिरामाभि० वा० सुं० चतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ अथेश्लोकद्वयंप्रक्षिप्तम् ॥ १ ॥ २ ॥ ततःअंतःपुरप्रवेशोत्तरंरात्रेःप्रथमयामस्य

प्राकारावृतमत्यंतंददर्शसमहाकपिः ॥ त्रिविष्टपनिभंदिव्यंदिव्यनादविनादितम् ॥ २६ ॥ वाजिह्रेषितसंघुष्टमद्भुतैश्चहयैस्तथा ॥ रथैर्यानैर्विमानै
श्चतथाहयगजैःशुभैः ॥ २७ ॥ वारणैश्चचतुर्दंतैःश्वेताभ्रनिचयोपमैः ॥ भूषितैरुचिरद्वारंमत्तैश्चमृगपक्षिभिः ॥ २८ ॥ रक्षितंसुमहावीर्यैर्यातुधानैःसह
स्रशः ॥ राक्षसाधिपतेर्गुप्तमाविवेशगृहंकपिः ॥ २९ ॥ सहेमजांबूनदचक्रवालंमहार्हमुक्तामणिभूषितांतम् ॥ परार्ध्यकालागुरुचंदनार्हंसरावणांतः
पुरमाविवेश ॥ ३० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेचतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ "चंद्रोपिसाचिव्यमिवास्य
कुर्वंस्तारागणैर्मध्यगतोविराजन् ॥ ज्योत्स्नावितानेननिपत्यलोकानुत्तिष्ठतेनैकसहस्ररश्मिः ॥ १ ॥ शंखप्रभाक्षीरमृणालवर्णस्त्वुद्गम्यमानंव्यवभा
समानम् ॥ ददर्शचंद्रंसकपिप्रवीरःपोप्लूयमानंसरसीवहंसम् ॥ २ ॥" ततःसमध्यंगतमंशुमंतंज्योत्स्नावितानंमुहुरुद्वमंतम् ॥ ददर्शधीमान्भुवि
भानुमंतंगोष्ठेवृषंमत्तमिवभ्रमंतम् ॥ १ ॥ लोकस्यपापानिविनाशयंतंमहोदधिंचापिसमेधयंतम् ॥ भूतानिसर्वाणिविराजयंतंददर्शशीतांशुमथा
भियांतम् ॥ २ ॥ याभातिलक्ष्मीर्भुविमंदरस्थायथाप्रदोषेषुचसागरस्था ॥ तथैवतोयेषुचपुष्करस्थारराजसाचारुनिशाकरस्था ॥ ३ ॥ हंसोयथारा
जतपंजरस्थःसिंहोयथामंदरकंदरस्थः ॥ वीरोयथागर्वितकुंजरस्थश्चंद्रोऽपिबभ्राजतथांबरस्थः ॥ ४ ॥

समाप्तिकल्पत्वमत्रेतिबोध्यम् मध्यंगतंव्योममध्यंताराममध्यंचप्राप्तम् अंशुमंतंशीतांशुम् भानुमंतंसूर्ययोगेनप्रकाशवत्किरणवंतम् गोष्ठेभ्रमंतंमत्तंवृषमिव ॥ १ ॥ पापानिपापजनकदुःखानिना
शयंतम् लोकाह्लादजनकत्वात् समेधयंतंवर्धयंतम् विराजयंतंप्रकाशयंतम् अभितोयांतंअंतःपुरदर्शनसाधनत्वेनखमध्यंप्राप्तम् ॥ २ ॥ भुविमंदरस्थाभातिअधिकसन्निधानाभवति पुष्कर
स्थाअब्जीतिशेषः सेदानींनिशाकरस्थेतिपर्यायालंकारः पादचतुष्टयेस्थाइत्येकपदयमकंच भुविमंदरेप्रदोषेसागरेऽधिकलक्ष्मीसंनिधानमृषिवचनादेवावसेयम् ॥ ३ ॥ हंसोयथेति किंचिदाधा
रप्रतिष्ठितशुक्लवस्तुत्वमात्रेणांबरस्थचंद्रेसादृश्यमितिकतकः कुंजरोप्यत्रश्वेतएव अंबरमपितत्किरणैरेवश्वेतमितिबोध्यम् अंबरस्थोंबरमध्यस्थः ॥ ४ ॥

परिपूर्णश्टंगः परिपूर्णकलंकरूपहरिणश्टंगइत्यर्थः जांबूनदबद्धेतिस्वरूपकथनमात्रम् ॥ ५ ॥ विनष्टःशीतांबुतुषाररूपःशीतलजलविंदुसंपर्करूपःपंकोयस्यतम् तत्त्वंचवर्षाकालस्यातीतत्वाद्व
स्तुतोहिमकालेपिविनष्टःशीतलजलविंदुसंपर्करूपःपंकोयस्यतमित्यर्थः हिमालयस्यातिदूरत्वादितिभावः विनष्टेतिद्वितीयार्थेप्रथमामंगीकृत्येदम् महायहस्यसूर्यस्ययाहेणकिरणसंक्रमेणवि
नष्टोविनाशितःपंकस्तमोयेनसः अतएवप्रकाशलक्ष्म्याश्रयेणहेतुना निर्मलांकःव्यक्तस्फुरल्लांछनः रराजगगनमध्यंप्राप्येतिशेषः ॥ ६ ॥ शिलातलंगुहावहिस्थम् ॥ ७ ॥ प्रकाशयुक्तचंद्रस्योदये
नऊर्ध्वमागमनेननष्टोनाशितोंतर्गृहेपिदोषस्तिमिरंजोयेनतथाभूतःप्रदोषोरजनीमुखंयामादूर्ध्वतनम् प्रवृद्धावर्धितारक्षसांपिशिताशनरूपादोषायेन पिशितभक्षणस्यदोषत्वमविहितजीवहिंसाहे

स्थितःककुद्मानिवतीक्ष्णश्टंगोमहाचलःश्वेतइवोर्ध्वश्टंगः ॥ हस्तीवजांबूनदबद्धश्टंगोविभातिचंद्रःपरिपूर्णश्टंगः ॥ ५ ॥ विनष्टशीतांबुतुषारपंकोम
हाग्रहग्राहविनष्टपंकः ॥ प्रकाशलक्ष्म्याश्रयनिर्मलांकोरराजचंद्रोभगवान्शशांकः ॥ ६ ॥ शिलातलंप्राप्ययथामृगेंद्रोमहारणंप्राप्ययथागजेंद्रः ॥
राज्यंसमासाद्ययथानरेंद्रस्तथाप्रकाशोविरराजचंद्रः ॥ ७ ॥ प्रकाशचंद्रोदयनष्टदोषःप्रवृद्धरक्षःपिशिताशदोषः ॥ रामाभिरामेरितचित्तदोषःस्व
र्गप्रकाशोभगवान्प्रदोषः ॥ ८ ॥ तंत्रीस्वराःकर्णसुखाःप्रवृत्ताःस्वपंतिनार्यःपतिभिःसुपृक्ताः ॥ नक्तंचराश्चापितथाप्रवृत्ताविहर्तुमत्यद्भुतरौद्रवृत्ताः
॥ ९ ॥ मत्तप्रसत्तानिसमाकुलानिरथाश्वभद्रासनसंकुलानि ॥ वीरश्रियाचापिसमाकुलानिददर्शधीमान्सकपिःकुलानि ॥ १० ॥ परस्परंचाधिक
माक्षिपंतिभुजांश्चपीनानधिविक्षिपंति ॥ मत्तप्रलापानधिविक्षिपंतिमत्तानिचान्योन्यमधिक्षिपंति ॥ ११ ॥ रक्षांसिवक्षांसिचविक्षिपंतिगात्राणि
कांतासुचविक्षिपंति ॥ रूपाणिचित्राणिचविक्षिपंतिदृढानिचापानिचविक्षिपंति ॥ १२ ॥

तुत्वात् रामाणामभिरामविषयकोरमणविषयकईरितोनिरस्तश्चित्तदोषःप्रणयकलहरूपोयेन स्वर्गस्यसुखस्यप्रकाशोयतःअतएवभगवान्पूज्योरराजेत्यनुकर्षः ॥ ८ ॥ सुपृक्ताःभेदप्रहावि
षयाः स्ववृत्ताइतिपाठेस्वंस्वीयंसहजपातिव्रत्यलक्षणंवृत्तंचारित्रंयासांताः नक्तंचराउलूकादयोराक्षसाश्चतथाविहर्तुंप्रवृत्ताः ॥ ९ ॥ ऐश्वर्यादिमत्ताःप्रमत्तामद्यादिनायेषूतानिअतएवसमाकु
लानिरक्षसांगृहाणि रथाश्वेतिसर्वयानोपलक्षणम् भद्रासनंस्वर्णपीठम् ॥ १० ॥ आक्षिपंतिउत्तरप्रत्युत्तरंकुर्वंति अधिविक्षिपंतिपरस्परमित्यनुकर्षः मत्तप्रलापानधिकंविक्षिपंतिमुंचंतिभर्त्स
यंतिवामत्तानिरक्षांसीत्याकर्षः अधिक्षिपंतितिरस्कुर्वंति ॥ ११ ॥ वक्षांसिविक्षिपंतिपरस्परमास्फालयंति गात्राणांहस्तादीनांकांतासुक्षेपोन्यासः चित्राणिरूपाणिनानाविधवेषान्विक्षिपंति
कुर्वंतिकांताप्रीतयेसंपादयंति धनुषांविक्षेपोविस्फारणम् ईदृशानिरक्षांसिददर्श शत्रंतान्येतानि ॥ १२ ॥

समालभंत्यःचंदनादीनीतिशेषः द्वितीयार्थेइमाःप्रथमाः तथासंस्ताश्चददर्शेतिशेषोवा ॥ १३ ॥ सुसद्भिःसुतरांसंतोविभीषणादयस्तैः रराजपुरमितिशेषः विनिःश्वसद्भिःस्वापेक्षितयोधृलाभात्
॥ १४ ॥ बुद्धिःप्रधानंप्रधानगुणोयेषाम् रुचिरमभिधानंवचनंयेषाम् सम्यक्श्रद्दधानानास्तिकान् रुचिराभिधानान्सुचिरनाम्नः नानाप्रकारंविधानंवेषादेर्येषांतान् ॥१५॥ आत्मगुणानुरूपान्त
दुचितव्यवहारवतः कांश्चित्पुनर्विरूपानपिविद्योतमानान्सुरूपानिवददर्शेत्यर्थः ॥ १६ ॥ वरार्हाःश्रेष्ठविभूषणादियोग्याउत्तमोत्तमरूपाश्च भावाःकटाक्षादयः अनुभावःप्रभावः भावोंतःक
रणम् तारास्तारकाः ॥ १७ ॥ ज्वलंतीःरूपसंपदाज्वलंतीरिव अपालज्जा प्रमदेनहर्षेणोपगूढाःसंबद्धाः यथाविहंगाःविहंगीरिवेत्यर्थः इंद्रनीलमणिमयोर्ध्वगेहेषुनीलतमःसदृशेषुशयनात्तत्साद्द

ददर्शकांताश्चसमालभंत्यस्तथापरास्तत्रपुनःस्वपंत्यः ॥ सुरूपवक्त्राश्चतथाहसंत्यःक्रुद्धाःपराश्चापिविनिःश्वसंत्यः ॥ १३ ॥ महागजैश्चापितथानद
द्भिःसुपूजितैश्चापितथासुसद्भिः ॥ रराजवीरैश्चविनिःश्वसद्भिर्ह्रदाभुजंगैरिवनिःश्वसद्भिः ॥ १४॥ बुद्धिप्रधानान्रुचिराभिधानान्संश्रद्दधानान्ज
गतःप्रधानान् ॥ नानाविधानान्रुचिराभिधानान्ददर्शतस्यांपुरियातुधानान् ॥१५॥ ननंददृष्ट्वासचतान्सुरूपान्नानागुणानात्मगुणानुरूपान् ॥ वि
द्योतमानान्सचतान्सुरूपान्ददर्शकांश्चिच्चपुनर्विरूपान् ॥ १६ ॥ ततोवरार्हाःसविशुद्धभावास्तेषांस्त्रियस्तत्रमहानुभावाः ॥ प्रियेषुपानेषुचसक्तभा
वाददर्शताराइवसुस्वभावाः ॥ १७॥ स्त्रियोज्वलंतीस्त्रपयोपगूढानिशीथकालेरमणोपगूढाः ॥ ददर्शकाश्चित्प्रमदोपगूढायथाविहंगाविहगोपगूढाः
॥ १८ ॥ अन्याःपुनर्हर्म्यतलोपविष्टास्तत्रप्रियांकेसुसुखोपविष्टाः ॥ भर्तुःपराधर्मपरानिविष्टाददर्शधीमान्मदनोपविष्टाः ॥ १९ ॥ अप्रावृताःकांचन
राजिवर्णाःकाश्चित्परार्ध्यास्तपनीयवर्णाः ॥ पुनश्चकाश्चिच्छशलक्ष्मवर्णाःकांतप्रहीणारुचिरांगवर्णाः ॥ २० ॥ ततःप्रियान्प्राप्यमनोभिरामान्सु
प्रीतियुक्ताःसुमनोभिरामाः ॥ गृहेषुहृष्टाःपरमाभिरामाहरिप्रवीरःसददर्शरामाः ॥ २१ ॥

श्यम् ॥ १८ ॥ भर्तुःपराउत्कृष्टत्वेनाभिमताः धर्मपराःभर्तृसेवालक्षणधर्मतत्पराः निविष्टाऊढाः निवेशःशिबिरोद्वाहविन्यासेष्वितिकोशः मदनउपविष्टोयासुमदनाश्रयाइत्यर्थः ॥ १९ ॥ अ
प्रावृताःउत्तरीयहीनाः कांचनराजिवर्णाःकनकरेखाकाराः परार्ध्याउत्तमाः तपनीयवर्णास्तमस्वर्णवर्णाः शशलक्ष्माचंद्रः कांतप्रहीणाःप्रियवियुक्ताः रुचिरांगवर्णाःसुंदरदेहकांतयःप्रथमंददर्श
॥ २० ॥ प्रियान्प्राप्यप्रीतियुक्ताआसन् सुमनोभिःपुष्पैरभिरामाःअतएवहृष्टाः परमयाशोभयाऽभिरामाःस्वस्वकांतमनोहरारामागृहेषुददर्श प्रसमीक्ष्यरामाइतिपाठे प्रियान्प्राप्यतान्समीक्ष्य
प्रीतियुक्ताःरामास्तैःप्रियैरम्यमाणाः अतएवगृहेषुहृष्टाःरामाददर्शेतिशेषः ॥ २१ ॥

५

चंद्रीपादपूरकौ वक्रमालाःवक्रसमूहाः वक्राःवक्रप्रेक्षणाः सुपक्ष्माःशोभनपक्ष्मयुक्तानेत्रमालाददर्श शतह्रदानांमालाइवभूषणानांमालाददर्श वक्राक्षिपक्ष्माइतिपाठेऽक्षिपदमधिकम् वक्रपक्ष्मा इत्येवोचितम् पक्ष्मसुवक्रत्वमपिकिमित्यपिचिंत्यम् ॥ २२ ॥ पथिस्थितेधर्ममार्गस्थेनत्वेवददर्शेत्यन्वयः साधुजातामितिलताविशेषणम् मनसाभिजातांधात्रामनसास्रष्टाम् ॥२३॥ सनातनेवर्त्म निअविच्छेदप्रवृत्तेपातिव्रत्यमार्गे राममीक्षतेध्यायतिरामेक्षणीताम् मदनेनरामविषयेणाभिविष्टांव्याप्ताम् श्रीमद्भर्तुर्मनोऽनुप्रविष्टाम् अनेनपरस्परानुरागोध्वनितः ॥ २४ ॥ उष्णार्दितांविरहताप पीडिताम् अनुसृतास्रेणप्रवृत्तबाष्पेणसहवर्तमानःकंठोयस्यास्ताम् अत्रङीषार्षः कंठामितिवापाठः पुराराभसन्निधिकाले वराणामुत्तमभूषणानामर्होऽतएवोत्तमनिष्कउत्तमभूषणःकंठोयस्या

चंद्रप्रकाशाश्चहिवक्रमालावक्राःसुपक्ष्माश्चसुनेत्रमालाः ॥ विभूषणानांचददर्शमालाःशतह्रदानामिवचारुमालाः ॥ २२ ॥ नत्वेवसीतांपरमा
भिजातांपथिस्थितेराजकुलेप्रजाताम् ॥ लतांप्रफुल्लामिवसाधुजातांददर्शतन्वींमनसाभिजाताम् ॥ २३ ॥ सनातनेवर्त्मनिसन्निविष्टांरामेक्षणींतां
मदनाभिविष्टाम् ॥ भर्तुर्मनःश्रीमदनुप्रविष्टांस्त्रीभ्यःपराभ्यश्चसदाविशिष्टाम् ॥ २४ ॥ उष्णार्दितांसानुसृतास्रकंठींपुरावरार्होत्तमनिष्ककंठीम् ॥ सु
जातपक्ष्मामभिरक्तकंठींवनेप्रवृत्तामिवनीलकंठीम् ॥ २५ ॥ अव्यक्तरेखामिवचंद्रलेखांपांसुप्रदिग्धामिवहेमरेखाम् ॥ क्षतप्ररूढामिववर्णरेखां
वायुप्रभुग्नामिवहेमरेखाम् ॥ २६ ॥ सीतामपश्यन्मनुजेश्वरस्यरामस्यपत्नींवदतांवरस्य ॥ बभूवदुःखोपहतश्चिरस्यप्लवंगमोमंदइवाचिरस्य ॥ २७ ॥
इत्यार्षेश्रीम०वा०आदि०सुं०पंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ सनिकामंविमानेषुविचरन्कामरूपधृक् ॥ विचचारकपिर्लंकांलाघवेनसमन्वि
तः ॥ १ ॥ आससादचलक्ष्मीवान्राक्षसेंद्रनिवेशनम् ॥ प्राकारेणार्कवर्णेनभास्वरेणाभिसंवृतम् ॥ २ ॥ रक्षितंराक्षसैर्भीमैःसिंहैरिवमहद्वनम् ॥ समी
क्षमाणोभवनंचचकाशेकपिकुंजरः ॥ ३ ॥

स्ताम् अभिरक्तोमधुरस्वरःकंठोयस्यास्ताम् नीलकंठीमयूरी ॥ २५ ॥ अव्यक्ताअभ्रादिनाऽस्पष्टारेखारेखाकारोयस्यास्ताम् प्रदिग्धांरूषिताम् क्षतप्ररूढांक्षतेनप्ररूढामुत्पन्नांवर्णरेखांबाण व्रणचिह्नंतद्वद्रामस्येदानींरावणस्यवा ॥ २६ ॥ चिरस्यचिरमित्यर्थेऽव्ययम् चिरमन्विष्याप्यपश्यन्अचिरस्यसद्यःमंदइवअन्वेषणाद्यकुशलइवदुःखोपहतोबभूव अत्रसर्गेयमकालंकारः ॥ २७ ॥ ॥ सारमानः ॥ इतिरामाभि०वा०सुं०पंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥विमानेषुसप्तभूमिप्रासादेषु लाघवेनशैघ्र्येण ॥ १ ॥ राक्षसेंद्रनिवेशनमाससाद ॥ २ ॥ चकाशेचंद्रसाहित्याद्युक्तान्वेषणक्रियोबभूवेत्यर्थः ॥ ३ ॥

रूप्यकंरजतंतेनोपहितैःशोभार्थंलिखितैः ॥ ४ ॥ गजास्थितैर्गजारूढैः महामात्रैर्हस्तिपकैः उपस्थितंयुक्तं असंहार्यैरप्रतिहतवेगैः स्यंदनयायिभिःस्यंदनवाहकैःप्रशस्ताश्वैरित्यर्थः ॥ ५ ॥ सिं
हव्याघ्रतनुत्राणत्वादिरथविशेषणं दंतादिविकारादांतादयस्तत्स्थप्रतिमास्ताधरद्भिरितिशेषः घोषवत्त्वंकिंकिणीभिः ॥ ६ ॥ महतांरथानामावापःस्थानंसमंताद्यस्मिंस्तत् महारथानां एकोदश
सहस्राणियोधयेद्यस्तुधन्विनाम् शस्त्रशास्त्रप्रवीणश्चसमहारथउच्यतेइत्युक्तलक्षणमहारथानांमहासनंसदावासस्थानम् ॥ ७ ॥ दृश्यैर्दर्शनीयैरतएवपरमोदारैःअतिसुंदरैः ॥ ८ ॥ अंतपालैःपर्यं

रूप्यकोपहितैश्चित्रैस्तोरणैर्हेमभूषणैः ॥ विचित्राभिश्चकक्ष्याभिर्द्वारैश्चरुचिरावृतम् ॥ ४ ॥ गजास्थितैर्महामात्रैःशूरैश्चविगतश्रमैः ॥ उपस्थितमसं
हार्यैर्हयैःस्यंदनयायिभिः ॥ ५ ॥ सिंहव्याघ्रतनुत्राणैर्दांतकांचनराजतैः ॥ घोषवद्भिर्विचित्रैश्चसदाविचरितंरथैः ॥ ६ ॥ बहुरत्नसमाकीर्णपरार्ध्यास
नभूषितम् ॥ महारथसमावापंमहारथमहासनम् ॥ ७ ॥ दृश्यैश्चपरमोदारैस्तैस्तैश्चमृगपक्षिभिः ॥ विविधैर्बहुसाहस्रैःपरिपूर्णंसमंततः ॥ ८ ॥ विनीतै
रंतपालैश्चरक्षोभिश्चसुरक्षितम् ॥ मुख्याभिश्चवरस्त्रीभिःपरिपूर्णंसमंततः ॥ ९ ॥ मुदितप्रमदारत्नंराक्षसेंद्रनिवेशनम् ॥ वराभरणसंह्रादैःसमुद्रस्वन
निःस्वनम् ॥ १० ॥ तद्राजगुणसंपन्नंमुख्यैश्चवरचंदनैः ॥ महाजनसमाकीर्णंसिंहैरिवमहद्वनम् ॥ ११ ॥ भेरीमृदंगाभिरुतंशंखघोषविनादितम् ॥
नित्यार्चितंपर्वसुतंपूजितंराक्षसैःसदा ॥ १२ ॥ समुद्रमिवगंभीरंसमुद्रसमनिःस्वनम् ॥ महात्मनोमहद्वेश्ममहारत्नपरिच्छदम् ॥ १३ ॥ महारत्नसमा
कीर्णंददर्शसमहाकपिः ॥ विराजमानंवपुषागजाश्वरथसंकुलम् ॥ १४ ॥ लंकाभरणमित्येवसोऽमन्यतमहाकपिः ॥ चचारहनुमांस्तत्ररावणस्य
समीपतः ॥ १५ ॥ गृहाद्गृहंराक्षसानामुद्यानानिचसर्वशः ॥ वीक्षमाणोप्यसंत्रस्तःप्रासादांश्चचचारसः ॥ १६ ॥ अवप्लुत्यमहावेगःप्रहस्तस्यनिवेश
नम् ॥ ततोऽन्यत्पुप्लुवेवेश्ममहापार्श्वस्यवीर्यवान् ॥ १७ ॥

तरक्षकैः ॥ ९ ॥ राक्षसेंद्राणांमहापार्श्वादीनांनिवेशनानियस्मिंस्तत् भूषणशब्दैःसमुद्रस्वनसदृशनिःस्वनम् ॥ १० ॥ तद्राजगुणसंपन्नैःप्रसिद्धैराजभवनगुणैश्छत्रचामरादिभिःसंपन्नम् वर
चंदनैश्चसंपन्नमित्यनुकर्षः ॥ ११ ॥ पर्वसुसुतःसोमोयस्मिन्यज्ञार्थैतत्पर्वसुतम् राक्षसैःसदापूजितंस्वपूजनीयदेवताकम् ॥ १२ ॥ परिच्छदोऽलंकारः महात्मनोरावणस्यमहद्वेश्मददर्शेत्यन्वयः
॥ १३ ॥ १४ ॥ अमन्यततद्रावणवेश्मेतिशेषः रावणस्यरावणभवनस्य समीपतस्तत्प्राकारप्रदेशेषु ॥ १५ ॥ गृहाद्गृहंराजवेश्ममहाप्राकारांतर्वर्तिप्रधानरक्षसामेकस्यगृहादपरंगृहमित्यर्थः
॥ १६ ॥ अस्यैवप्रपंचोऽवप्लुत्येत्यादि ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ विद्युज्जिह्वद्विजिह्वानामितिबहुवचनमार्षं तयोरित्यर्थः विद्युज्जिह्वेंद्रजिह्वानामितिवापाठांतरम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ उपशा

अथमेघप्रतीकाशंकुंभकर्णनिवेशनम् ॥ विभीषणस्यचतथापुप्लुवेसमहाकपिः ॥ १८ ॥ महोदरस्यचतथाविरूपाक्षस्यचैवहि ॥ विद्युज्जिह्वस्यभव
नंविद्युन्मालेस्तथैवच ॥ १९ ॥ वक्रदंष्ट्रस्यचतथापुप्लुवेसमहाकपिः ॥ शुकस्यचमहावेगःसारणस्यचधीमतः ॥ २० ॥ तथाचेंद्रजितोवेश्मजगामहरि
यूथपः ॥ जंबुमालेःसुमालेश्चजगामहरिसत्तमः ॥ २१ ॥ रश्मिकेतोश्चभवनंसूर्यशत्रोस्तथैवच ॥ वज्रकायस्यचतथापुप्लुवेसमहाकपिः ॥ २२ ॥ धूम्रा
क्षस्याथसंपातेर्भवनंमारुतात्मजः ॥ विद्युद्रूपस्यभीमस्यघनस्यविघनस्यच ॥ २३ ॥ शुकनाभस्यचक्रस्यशठस्यकपटस्यच ॥ ह्रस्वकर्णस्यदंष्ट्रस्यलो
मशस्यचरक्षसः ॥ २४ ॥ युद्धोन्मत्तस्यमत्तस्यध्वजग्रीवस्यसादिनः ॥ विद्युज्जिह्वद्विजिह्वानांतथाहस्तिमुखस्यच ॥ २५ ॥ करालस्यविशालस्यशोणि
ताक्षस्यचैवहि ॥ प्लवमानःक्रमेणैवहनुमान्मारुतात्मजः ॥ २६ ॥ तेषुतेषुमहार्हेषुभवनेषुमहायशाः ॥ तेषामृद्धिमतामृद्धिंददर्शसमहाकपिः ॥ २७ ॥ सर्वे
षांसमतिक्रम्यभवनानिसमंततः ॥ आससादाथलक्ष्मीवान्राक्षसेंद्रनिवेशनम् ॥ २८ ॥ रावणस्योपशायिन्योददर्शहरिसत्तमः ॥ विचरन्हरिशार्दूलो
राक्षसीर्विकृतेक्षणाः ॥ २९ ॥ शूलमुद्गरहस्ताश्चशक्तितोमरधारिणः ॥ ददर्शविविधान्गुल्मांस्तस्यरक्षःपतेर्गृहे ॥ ३० ॥ राक्षसांश्चमहाकायान्नाना
प्रहरणोद्यतान् ॥ रक्तान्श्वेतान्सितांश्चापिहरींश्चापिमहाजवान् ॥ ३१ ॥ कुलीनान्रूपसंपन्नान्गजान्परगजारुजान् ॥ शिक्षितान्गजशिक्षायामै
रावतसमान्युधि ॥ ३२ ॥ निहंतॄन्परसैन्यानांगृहेतस्मिन्ददर्शसः ॥ क्षरतश्चयथामेघान्स्रवतश्चयथागिरीन् ॥ ३३ ॥ मेघस्तनितनिर्घोषान्दुर्धर्षान्स
मरेपरैः ॥ सहस्रंवाहिनीस्तत्रजांबूनदपरिष्कृताः ॥ ३४ ॥ हेमजालैरविच्छिन्नास्तरुणादित्यसन्निभाः ॥ ददर्शराक्षसेंद्रस्यरावणस्यनिवेशने ॥ ३५ ॥

यिन्यःउपशायोपशायश्चपर्यायशयनार्थकाः पर्यायेणशयनस्थानरक्षिकाइत्यर्थइत्याहुः ॥ २९ ॥ गुल्मान्राक्षसीसमूहान् ॥ ३० ॥ हरीन्अश्वान् ॥ ३१ ॥ परगजारुजान्शत्रुगजान्आरु
जंतिभंजयंतितान् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ मेघस्तनितनिर्घोषत्वादिविशिष्टान्गजान्ददर्शेत्यन्वयः सहस्रंवाहिनीः अनेकसेनाः ॥ ३४ ॥ हेमजालैरविच्छिन्नाःसर्वतोभूषिताइतिशिबिकाविशेषणम् ॥ ३५ ॥

शिविकादद्दर्शेत्यनुकर्षः चित्रशालागृहाणिचित्रयुक्तशालावंतिगृहाणि ॥ ३६ ॥ दारुनिर्मिताःक्रीडापर्वताःदारुपर्वतकानि क्लीवत्वमार्षं कामस्यगृहकंरतिगृहकम् दिवागृहकंदिनविहारगृहम् सर्वत्रात्यंतस्वार्थिकःकन् ॥ ३७ ॥ मयूरस्थानैःक्रीडामयूरस्थानैःसंकुलंव्याप्तम् ॥ ३८॥ निधिजालम् निधिजालवदित्यर्थः धीरनिष्ठितकर्मांगंधीरैर्निर्भयस्थिरचित्तैर्निष्ठितंनिर्वर्तितंकर्मणोनिधि रक्षादिकर्मणोंगंमहिषादिवलिरूपंयस्मिन् कश्चित्तुकर्मांतमितिपठित्वाधीरैर्निष्ठितस्यानुष्ठितस्यकर्मणस्तपोरूपस्यांतंफलरूपमित्यर्थमाह भूतपतेर्महेश्वरस्ययक्षेश्वरस्यवा ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

शिविकाविविधाकाराःसकपिर्मारुतात्मजः ॥ लतागृहाणिचित्राणिचित्रशालागृहाणिच ॥ ३६॥ क्रीडागृहाणिचान्यानिदारुपर्वतकानिच॥ काम
स्यगृहकंरम्यंदिवागृहकमेवच ॥ ३७॥ ददर्शराक्षसेंद्रस्यरावणस्यनिवेशने॥ समंदरसमप्रख्यंमयूरस्थानसंकुलम् ॥ ३८ ॥ ध्वजयष्टिभिराकीर्णंद
र्शभवनोत्तमम् ॥ अनंतरत्ननिचयंनिधिजालंसमंततः ॥ धीरनिष्ठितकर्मांगंगृहंभूतपतेरिव ॥ ३९ ॥ अर्चिर्भिश्चापिरत्नानांतेजसारावणस्यच ॥
विरराजचतद्वेश्मरश्मिवानिवरश्मिभिः ॥ ४० ॥ जांबूनदमयान्येवशयनान्यासनानिच ॥ भाजनानिचशुभ्राणिददर्शहरियूथपः ॥ ४१ ॥ मध्वास
वकृतक्लेदंमणिभाजनसंकुलम् ॥ मनोरममसंबाधंकुबेरभवनंयथा ॥ ४२ ॥ नूपुराणांचघोषेणकांचीनांनिःस्वनेनच ॥ मृदंगतलनिर्घोषैर्घोषवद्भि
र्विनादितम् ॥ ४३ ॥ प्रासादसंघातयुतंस्त्रीरत्नशतसंकुलम् ॥ सुव्यूढकक्ष्यंहनुमान्प्रविवेशमहागृहम् ॥ ४४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये
आदिकाव्येसुंदरकांडेषष्ठःसर्गः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सवेश्मजालंबलवान्ददर्शव्यासक्तवैडूर्यसुवर्णजालम् ॥ यथामहत्प्रावृषि
मेघजालंविद्युत्पिनद्धंसविहंगजालम् ॥ १ ॥ निवेशनानांविविधाश्चशालाःप्रधानशंखायुधचापशालाः ॥ मनोहराश्चापिपुनर्विशालाददर्शवेश्मा
द्रिषुचंद्रशालाः ॥ २ ॥

मध्वासवयोरवांतरभेदस्ताभ्यांकृतक्लेदमार्द्रमित्यर्थः ॥ ४२ ॥ घोषवद्भिर्मृदंगातिरिक्तैरपिघोषवद्भिर्वाद्यैर्विनादितम् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ भावमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलके वाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेषष्ठःसर्गः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथरावणप्रधानगृहंवर्णयति सइति व्यासक्तानिसंवद्धानिवैडूर्यखचितानिचसुवर्णजालानिस्वर्णगवाक्षाणियस्मिंस्तत्सविहंगजालमितिगृहमेघयोर्विशेषणम् ॥ १ ॥ प्रधानैःप्रशस्तैःशंखादिभिःशालंतेशोभंतेतादृशीर्निवेशनानांशालाअवांतरगृहाणिददर्श पुनश्चविशालाश्चंद्रशालाददर्श वेश्माद्रिषु औन्नत्यादद्रितुल्यवेश्मसु चंद्रशालाःशिरोगृहाणि चंद्रकांतमणिबद्धशालावा ॥ २ ॥

वसुधनम् स्वबलेत्यत्रस्वशब्दोरावणवाची कुबेराद्रावणेनलंकायाआच्छिद्यगृहीतत्वात् यद्वा स्वशब्दोहनुमद्वाची स्वबलेनार्जितानिलब्धप्रवेशानि ॥ ३ ॥ प्रयत्नेनाभितःसम्यगाहितानियथायोगंस्थापितानिप्रयत्नाभिसमाहितानि विश्वकर्मकृतान्यपिमाययाविचित्ररचनादक्षेणमयेननिर्मितानीव ॥ ४ ॥ गृहोत्तमंप्रधानगृहेष्वप्युत्तमम् अप्रतिरूपरूपंनिरुपमरूपम् ॥ ५ ॥ प्रकीर्णं पातितम् रत्नकीर्णंरत्नपूर्णम् रजसापुष्परजसा ॥ ६ ॥ नारीप्रवेकैर्नारीश्रेष्ठैः इवश्चार्थे तडिद्भिरर्च्यमानंयुज्यमानमंभोधरंमेघमिव हंसश्रेष्ठैर्वाह्यमानमुह्यमानंविमानमिव ॥ ७ ॥ नानावर्णैर

गृहाणिनानावसुराजितानिदेवासुरैश्चापिसुपूजितानि॥सर्वैश्चदोषैःपरिवर्जितानिकपिर्ददर्शस्वबलार्जितानि॥३॥तानिप्रयत्नाभिसमाहितानि मयेनसाक्षादिवनिर्मितानि॥महीतलेसर्वगुणोत्तराणिददर्शलंकाधिपतेर्गृहाणि॥४॥ततोददर्शोच्छ्रितमेघरूपंमनोहरंकांचनचारुरूपम्॥रक्षोधिपस्यात्मबलानुरूपंगृहोत्तमंह्यप्रतिरूपरूपम्॥५॥महीतलेस्वर्गमिवप्रकीर्णंश्रियाज्वलंतंबहुरत्नकीर्णम्॥नानातरूणांकुसुमावकीर्णंगिरेरिवाग्रंरजसावकीर्णम्॥६॥नारीप्रवेकैरिवदीप्यमानंतडिद्भिरंभोधरमर्च्यमानम्॥हंसप्रवेकैरिववाह्यमानंश्रियायुतंखेसुकृतंविमानम् ॥७॥ यथा नगाग्रंबहुधातुचित्रंयथानभश्चग्रहचंद्रचित्रम् ॥ ददर्शयुक्तीकृतचारुमेघचित्रंविमानंबहुरत्नचित्रम् ॥८॥ महीकृतापर्वतराजिपूर्णाशैलाःकृतावृक्षवितानपूर्णाः ॥ वृक्षाःकृताःपुष्पवितानपूर्णाःपुष्पंकृतंकेसरपत्रपूर्णम् ॥ ९ ॥ कृतानिवेश्मानिचपांडुराणितथासुपुष्पाअपिपुष्करिण्यः ॥ पुनश्चपद्मानिसकेसराणिवनानिचित्राणिसरोवराणि॥ १० ॥पुष्पाह्वयंनामविराजमानंरत्नप्रभाभिश्चविघूर्णमानम् ॥ वेश्मोत्तमानामपिचोच्चमानंमहाकपिस्तत्रमहाविमानम्॥ ११ ॥कृताश्चवैडूर्यमयाविहंगारूप्यप्रवालैश्चतथाविहंगाः ॥ चित्राश्चनानावसुभिर्भुजंगाजात्यानुरूपास्तुरगाः शुभांगाः॥ १२॥

युक्तोपितद्युक्तःकृतोयुक्तीकृतःसचासौचारुमेघश्चतद्वद्विचित्रंविमानंपुष्पकाख्यम् ॥ ८ ॥ यत्रपुष्पकेमहीअनेकजनानामाधारस्थानंपर्वतराज्यापूर्णम् पर्वतादयश्चात्रमणिस्वर्णादिनिर्मिताः न त्विदंचित्ररूपमितिभ्रमितव्यम् अनंतवानरसेनायानिर्बाधंतत्रावस्थानस्यवक्ष्यमाणत्वात् किंचस्वामीच्छानुसारेणसंकोचविकासौतस्यवक्ष्यतिस्वेच्छयाहनुमद्देहवत् वितानंसमूहः एकावली अत्रालंकारः ॥ ९ ॥ कृतानिअस्ययत्रेत्यादिशेषः ॥ १० ॥ पुष्पाह्वयंनामददर्शेत्यन्वयः वेश्मोत्तमानांदेववेश्मभूतविमानानांमध्येउच्चमानंसौभाग्यपरमकाष्ठांप्राप्तम् ॥ ११ ॥ कृताश्चेति तत्रविमानेइतिशेषः नानावसुभिःरूप्यस्वर्णाद्यैः जात्यानुरूपाजातितुरंगसदृशाः तुरगविशेषणंचैतत् ॥ १२ ॥

प्रवालजांबूनदकृतानिपुष्पाणिपक्षेषुयेषां आवर्जिताःसंकुचिताजिह्मावक्राःपक्षायेषांते साक्षात्कामस्यपक्षाइवयेषांपक्षाभांति तदुद्दीपकत्वात् तादृशाउच्यमानगुणाविहंगास्तत्रकृताः ॥१३॥ नियुज्यमानाःव्याप्रियमाणाः वक्ष्यमाणायालक्ष्म्याअभिषेकेइतिशेषः हस्तःशुंडा पद्माकरविहारिगजाकारनिर्माणात्सकेसरत्वमुत्पलपत्रहस्तत्वंचतेषांतादृशागजास्तत्रकृताबभूवुरितिशेषः पद्मिनिपद्मवत्सरसि ॥ १४ ॥ इतीवएवंप्रकारंचारुकंदरंचारुगुहंनगमिवपर्वतमिवचारुदर्शनंतत्गृहमभिगम्यसविस्मयोबभूवेतिशेषः हिमात्ययेवसंतेपरमसुगंधिचारुकंदरंनगमिववृक्षमिव कंदरोत्रकोटरः पुनश्चाभिगम्यसविस्मयोभूदितिशेषः परिच्छेदानवगमादितिभावः ॥ १५ ॥ अभिपत्याभिपत्यचरन्संचरन् पतिगुणवेगनिर्जितांपतिगुणवेगेनपतिगुणनिरंतरध्यानेननिर्जितांनि

प्रवालजांबूनदपुष्पपक्षाःसलीलमावर्जितजिह्मपक्षाः॥ कामस्यसाक्षादिवभांतिपक्षाःकृताविहंगाःसुमुखाःसुपक्षाः ॥ १३ ॥ नियुज्यमानाश्चगजाःसुहस्ताःसकेसराश्चोत्पलपत्रहस्ताः॥बभूवदेवीचकृतासुहस्तालक्ष्मीस्तथापद्मिनिपद्महस्ता॥१४॥इतीवतद्गृहमभिगम्यशोभमानंसविस्मयोनगमिवचारुकंदरम्॥पुनश्चतत्परमसुगंधिसुंदरंहिमात्ययेनगमिवचारुकंदरम्॥१५॥ततःसतांकपिरभिपत्यपूजितांचरन्पुरींदशमुखबाहुपालिताम्॥ अदृश्यतांजनकसुतांसुपूजितांसुदुःखितांपतिगुणवेगनिर्जिताम् ॥ १६ ॥ततस्तदाबहुविधभावितात्मनःकृतात्मनोजनकसुतांसुवर्त्मनः॥ अपश्यतोभवदतिदुःखितंमनःसचक्षुषःप्रविचरतोमहात्मनः॥ १७॥ ॥इत्यार्षेश्रीम० वा० आदि०सुं०सप्तमःसर्गः॥७॥ ॥ ७ ॥ ॥ सतस्यमध्येभवनस्यसंस्थितोमहद्विमानंमणिरत्नचित्रितम्॥ प्रतप्तजांबूनदजालकृत्रिमंददर्शधीमान्पवनात्मजःकपिः॥१ ॥तदप्रमेयप्रतिकारकृत्रिमंकृतंस्वयंसाध्वितिविश्वकर्मणा॥दिवंगतंवायुपथेप्रतिष्ठितंव्यराजतादित्यपथस्यलक्ष्मतत्॥ २॥

र्जितदुःखां अदृश्यअदृष्ट्वादुःखितोभूदितिशेषः आर्षोल्यप् ॥ १६ ॥ बहुविधभावितात्मनःनानाप्रकारेणसर्वजगत्पूजितस्वभावस्य स्वभाववाचीआत्मशब्दः कृतात्मनःशिक्षितांतःकरणस्य सुवर्त्मनःशोभननीतिमार्गवर्तिनः सचक्षुषःश्रुतिस्मृतिन्यायरूपचक्षुःसहितस्य ॥ १७ ॥ सक्रमानः ॥ इतिश्रीरामाभि० वा० सुंदरकांडेसप्तमःसर्गः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथविशिष्टपुष्पकंवर्णयितुमाह सइति मणिरत्नैर्मणिश्रेष्ठैश्चित्रितंप्रतप्तजांबूनदजालानांतन्मयगवाक्षाणांकृत्रिमंकृतिर्यस्मिंस्तत्तस्यभवनस्यरावणगृहस्यमध्येमहद्विमानंपुष्पकंददर्श ॥ १ ॥ अप्रमेयप्रतिकारकृत्रिमंअप्रमेयैरपरिच्छेद्यसौंदर्यादिभिःप्रतिकारैःप्रतिमादिभिःकृत्रिमंनिर्वृत्तचित्रशोभं पाठांतरंत्वसांप्रदायिकमितिकतकः विश्वकर्मणाचस्वयंसाध्वितिकृतं मन्निर्मितेष्विदमतिसाध्वित्यनुमोदितमित्यर्थः दिवमाकाशंगतंवायुपथेप्रतिष्ठितं वायुपथस्यैवादित्यपथत्वात्तस्यचिह्नभूतम् ॥ २ ॥

c फ-

तत्रतादृशंकिंचिन्नयत्प्रयत्नतोनकृतम् अपितुसर्वप्रयत्नकृतमेवेत्यर्थः यदवयवजातंमहार्घरत्नवन्नवहुमूल्यरत्नवन्नतादृशंकिंचिदपितत्रन येविशेषारचनाविशेषास्तत्रनियताःप्रतिष्ठितास्तेसुरेषु
सुरविमानेष्वपिन महाविशेषोगुणाधिक्यम् ॥ ३ ॥ तपसाउपवासादिनासमाधानेनभगवतिचित्तसमाधानेनलब्धोयःपराक्रमस्तेनरावणार्जितम् मनःसमाधानेनयत्रविचारोगमनस्यतत्रसंचर
णशीलंमनःसंकल्पितदेशगमनशीलम् संस्थानविशेषारचनाविशेषाः ततस्ततस्तस्मात्तस्मादाहृतेनतुल्येनदिव्यविमाननिर्माणोचितेनविशेषेणविशिष्टपदार्थेननिर्मितम् ॥ ४ ॥ मनःसमाधाय
स्वामिमनोनुरुध्यतुशीघ्रगामित्वादिधर्मकं दुरासदं पापिभिरितिशेषः दुरावरमितिपाठेशत्रुभिर्दुर्निवारमित्यर्थः महर्द्धिनाम् दीर्घाभावश्छांदसः एवंतुल्यगामिनमित्यत्रपुंस्त्वं विमानशव्दोर्धर्चा ५

नतत्रकिंचिन्नकृतंप्रयत्नतोनतत्रकिंचिन्नमहार्घरत्नवत्॥नतेविशेषानियताःसुरेष्वपिनतत्रकिंचिन्नमहाविशेषवत्॥३॥तपःसमाधानपराक्रमा
र्जितंमनःसमाधानविचारचारिणम्॥अनेकसंस्थानविशेषनिर्मितंततस्ततस्तुल्यविशेषनिर्मितम्॥४॥मनःसमाधायतुशीघ्रगामिनंदुरासदंमा
रुततुल्यगामि॥ महात्मनांपुण्यकृतांमहर्द्धिनांयशस्विनामग्र्यमुदामिवालयम्॥५॥ विशेषमालंव्यविशेषसंस्थितंविचित्रकूटंवहुकूटमंडितम्॥
मनोभिरामंशरदिंदुनिर्मलंविचित्रकूटंशिखरंगिरेर्यथा॥६॥ वहंतियंकुंडलशोभिताननामहाशनाव्योमचरानिशाचराः॥विवृत्तविध्वस्तविशा
ललोचनामहाजवाभूतगणाःसहस्रशः॥७॥वसंतपुष्पोत्करचारुदर्शनंवसंतमासादपिचारुदर्शनम्॥सपुष्पकंतत्रविमानमुत्तमंददर्शतद्वानरवी
रसत्तमः॥८॥ ॥इत्यार्षेश्री०वा०आदिकाव्येसुं०अष्टमःसर्गः॥८॥ ॥७॥ ॥तस्यालयवरिष्ठस्यमध्येविमलमायतम्॥ददर्शभ
वनश्रेष्ठंहनुमान्मारुतात्मजः॥१॥अर्धयोजनविस्तीर्णमायतंयोजनंमहत्॥भवनंराक्षसेंद्रस्यवहुप्रासादसंकुलम्॥२॥

दिर्वा अग्र्यमुदांमहासुखानांपुण्यकृतामेवालयंआस्पदम् इवशव्दएवार्थे अत्रतस्याचेतनत्वेपितदभिमानिदेवतायाश्चित्तज्ञत्वादितिवोध्यम्॥५॥ विशेषंगतिविशेषमालंव्य विशेषेव्योमलक्षण
देशविशेषेसंस्थितम् विचित्राणामाश्चर्यवस्तूनांकूटंसमवायभूतम् वहुभिःकूटैःशालाभिर्मंडितम् गिरेर्विचित्रावांतरश्रृंगवच्छिखरमिव ॥ ६ ॥ उच्यमानविशेषणाभूतगणायद्वहंतितद्विमानंतत्र
ददर्शेत्यन्वयः विवृत्तानिविघूर्णानिविध्वस्तानित्यक्तनिमेषाणिविशालानिलोचनानियेषाम् निशाचराःनिशास्वप्यहरविशेषंचरंतिते ॥ ७ ॥ वसंतपुष्पोत्करचारुदर्शनंवसंतकालिकपुष्पसमूहे ॥१८॥
नचारुदर्शनम् ॥ ८ ॥ हमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेअष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तस्येति आलयवरिष्ठस्यलंकामध्यव
र्तिनोगृहसमूहवतोमहागृहस्य ॥ १ ॥ अर्धयोजनविस्तीर्णंतिर्यक्प्रमाणम् ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ आवासंबहुराक्षससाधारणंवासस्थानम् राक्षसेंद्रनिवेशनंतन्मात्रवासस्थानम् ॥ ४ ॥ परिक्षिप्तंयुक्तं ईदृशगजादिसत्त्वैप्यसंबाधत्वेनातिविस्तृतत्वंसूच्यते ॥ ५ ॥ राक्षसीभिःराक्षसजातिजाभिःपत्नीभिरावृतम् तथाविक्रम्याहृताभीराजकन्याभिश्चावृतम् ॥ ६ ॥ पन्नगैर्युतंसागरमिवतत्पश्यतिस्म ॥ ७ ॥ लक्ष्मीःशोभा रावणगृहेलंकायाम् ॥ ८ ॥ ऋद्धिरैश्वर्यं तद्विशिष्टातोप्यधिका ॥ ९ ॥ तस्यहर्म्यस्यअर्धयोजनविस्तीर्णत्वादिधर्मणः वेश्मसस्त्रीकशयनगृहमितिकतकः वेश्मपुष्पकाख्यमितितीर्थः अत्रतीर्थव्याख्याज्यायसी निर्यूहोमत्तवारणः ॥ १० ॥

मार्गमाणस्तुवैदेहींसीतामायतलोचनाम् ॥ सर्वतःपरिचक्रामहनूमानरिसूदनः ॥ ३ ॥ उत्तमंराक्षसावासंहनूमानवलोकयन् ॥ आससादाथलक्ष्मीवान्राक्षसेंद्रनिवेशनम् ॥ ४ ॥ चतुर्विषाणैर्द्विरदैस्त्रिविषाणैस्तथैवच ॥ परिक्षिप्तमसंबाधंरक्ष्यमाणमुदायुधैः ॥ ५ ॥ राक्षसीभिश्चपत्नीभीरावणस्यनिवेशनम् ॥ आहृताभिश्चविक्रम्यराजकन्याभिरावृतम् ॥ ६ ॥ तन्नक्रमकराकीर्णंतिमिंगिलझषाकुलम् ॥ वायुवेगसमाधूतंपन्नगैरिवसागरम् ॥ ७ ॥ याहिवैश्रवणेलक्ष्मीर्याचंद्रेहरिवाहने ॥ सारावणगृहेरम्यानित्यमेवानपायिनी ॥ ८ ॥ याचराज्ञःकुबेरस्ययमस्यवरुणस्यच ॥ तादृशीतद्विशिष्टावाऋद्धीरक्षोगृहेष्विह ॥ ९ ॥ तस्यहर्म्यस्यमध्यस्थवेश्मचान्यत्सुनिर्मितम् ॥ वहुनिर्यूहसंयुक्तंददर्शपवनात्मजः ॥ १० ॥ ब्रह्मणोर्थेकृतंदिव्यंदिवियद्विश्वकर्मणा ॥ विमानंपुष्पकंनामसर्वरत्नविभूषितम् ॥ ११ ॥ परेणतपसालेभेयत्कुबेरःपितामहात् ॥ कुबेरमोजसाजित्वालेभेतद्राक्षसेश्वरः ॥ १२ ॥ ईहामृगसमायुक्तैःकार्तस्वरहिरण्मयैः ॥ सुकृतैराजितंस्तंभैःप्रदीप्तमिवचश्रिया ॥ १३ ॥ मेरुमंदरसंकाशैरुल्लिखद्भिरिवांबरम् ॥ कूटागारैःशुभागारैःसर्वतःसमलंकृतम् ॥ १४ ॥ ज्वलनार्कप्रतीकाशैःसुकृतंविश्वकर्मणा ॥ हेमसोपानयुक्तंचचारुप्रवरवेदिकम् ॥ १५ ॥ जालवातायनैर्युक्तंकांचनैःस्फाटिकैरपि ॥ इंद्रनीलमहानीलमणिप्रवरवेदिकम् ॥ १६ ॥

पुनर्हनुमदारोहणशेषतयापुष्पकंवर्णयति ब्रह्मणोर्थइति भगवतोलीलाफलकमित्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ कार्तस्वरहिरण्येस्वर्णजातिविशेषौ रूप्यस्वर्णेइतिकश्चित् ईहामृगोवृकस्तत्प्रतिमायुक्तैः ॥ १३ ॥ कूटागारैर्गुप्तस्वल्पगृहैः शुभागारैर्विहारयोग्यगृहैः ॥ १४ ॥ चार्व्यःसुंदराःप्रवराःश्रेष्ठावेदिकायस्मिंस्तत् ॥ १५ ॥ जालवातायनयोःकांचनकार्तस्वरयोर्मध्यासवयोश्चकंचिद्भेदंपरिकल्प्यनिर्वाहः एवमिंद्रनीलमहानीलयोरपि ॥ १६ ॥

निस्तुलाभिर्वर्तुलाभिर्निरुपमाभिर्वा तलेनकुट्टिमप्रदेशेन ॥ १७ ॥ आदित्यतरुणोपमंतरुणादित्यसदृशम् ॥ १८ ॥ तत्रस्थःपुष्पकविमानस्थः ॥ १९ ॥ संमूर्छितंव्यामंगंधवहमनिलमपितद्गं
धेनरूपवंतमिवगंधद्रव्यरूपमिव तद्वायुसंबंधात्सगंधःस्वयंमहासत्त्वंउत्तमंबंधुंबंधुरिवजिघ्रन्नभूत् गंधापारोक्ष्यात्तद्वहवायुरप्यपरोक्षइवाभूत् ॥ २० ॥ यत्रसरावणस्तत्रस्थानेइतएहीत्युवाचेव
उक्तगुणवायुःकर्ता दिव्यगंधेनरावणशयनगृहंज्ञातवानित्यर्थः ततस्तस्मात्पुष्पकादवरुह्यगंधानुमितांतांरावणशयनशालांप्रस्थितस्तांशालांददर्श यत्तुपुष्पकस्यैवसाशालाततइत्यस्यतदनंतर
मित्यर्थइतितच्चिंत्यम् प्रस्थितइतिपदस्वारस्यात् अर्धयोजनविस्तीर्णमित्यादिनामूलालयप्रदर्शनोपक्रमाच्च मूलालयंदृष्ट्वातद्बहिःस्थंपुष्पकमन्विष्यतत्स्थएवरावणशयनगृहंतद्गहवर्त्यनुमायपु

विद्रुमेणविचित्रेणमणिभिश्चमहाधनैः॥ निस्तुलाभिश्चमुक्ताभिस्तलेनाभिविराजितम्॥१७॥ चंदनेनचरक्तेनतपनीयनिभेनच॥ सुपुण्यगंधिना
युक्तमादित्यतरुणोपमम्॥१८॥ विमानंपुष्पकंदिव्यमारुरोहमहाकपिः॥ तत्रस्थःसर्वतोगंधंपानभक्ष्यान्नसंभवम्॥१९॥ दिव्यंसंमूर्छितंजिघ्रन्
रूपवंतमिवानिलम्॥ सगंधस्तंमहासत्त्वंबंधुर्बंधुमिवोत्तमम्॥२०॥ इतएहीत्युवाचेवतत्रयत्रसरावणः॥ ततस्तांप्रस्थितःशालांददर्शमहतींशिवा
म्॥ २१ ॥ रावणस्यमहाकांतांकांतामिववरस्त्रियम्॥ मणिसोपानविकृतांहेमजालविराजिताम्॥ २२॥ स्फाटिकैरावृततलांदंतांतरितरूपिका
म्॥ मुक्तावज्रप्रवालैश्चरूप्यचामीकरैरपि॥ २३॥ विभूषितांमणिस्तंभैःसुबहुस्तंभभूषिताम्॥ समैर्ऋजुभिरत्युच्चैःसमंतात्सुविभूषितैः॥२४॥ स्तं
भैःपक्षैरिवात्युच्चैर्दिवंसंप्रस्थितामिव॥ महत्याकुथयास्तीर्णांपृथिवीलक्षणांकया॥ २५॥ पृथिवीमिवविस्तीर्णांसराष्ट्रगृहशालिनीम्॥ नादितांम
त्तविहगैर्दिव्यगंधाधिवासिताम्॥ २६॥

ष्पकादवरुह्यतंप्रतिस्थितस्तांददर्शेत्येवन्याय्यमितिकतकः यत्त्वित्यादिनोक्तव्याख्यैवयुक्तेतिममभाति अवतीर्यविमानाच्चहनुमान्मारुतात्मजइत्यग्रेउपसंहारात् ॥ २१ ॥ महाकांतांअतिरम
णीयामित्यर्थकंशालाविशेषणम् कांतांकमनीयाम् तांशालामेवविशिनष्टि मणीत्यादिनाश्रियःसंजननीमिवेत्यंतेन मणिकृतसोपानानिविशेषेणकृतानियस्याम् ॥ २२ ॥ तलंकुट्टिमभूः दंतांत
रितरूपिकामिति दंतैरंतरितानिमध्येमध्येनिर्मितानिरूपाणियस्यांसा चामीकरैरपिअंतरितरूपिकामित्यनुकर्षः ॥ २३ ॥ बहुत्वबोधनायपुनःस्तंभानुवादः बहुत्वंचविपुलत्वम् समंतात्सुविभूषि
तैः रत्नादिभिरितिशेषः ॥ २४ ॥ अत्युच्चैःपक्षैरिवात्युच्चैःस्तंभैर्दिवंसंप्रस्थितामिवेत्युत्प्रेक्षात्र कुथयाविशालविचित्रकंबलास्तरणेन पृथिवीलक्षणंचतुरस्रत्वम् ॥ २५ ॥ सराष्ट्रगृहशालिनीमि
तिपृथिवीविशेषणम् ॥ २६ ॥

हंसपांडुरांहंसवत्पांडुराम् ॥ २७ ॥ कल्माषीशबलवर्णाविसिष्ठगौः अनेनसर्वानंददायित्वंरिपूणामधृष्यत्वंचसर्वमनोरथपूरकत्वंचसूच्यते वर्णस्यदेहकांतेःप्रसाधिनींसंपादिकाम् ॥ २८ ॥ तां
शालांददर्शेतिपूर्वेणसंबंधः पंचभिरिंद्रियार्थैःशब्दस्पर्शरूपरसगंधैः पंचेंद्रियाणिश्रोत्रत्वक्चक्षूरसनघ्राणानि तर्पयामासहनुमंतमितिशेषः रावणपालिता शालेतिशेषः स्वर्गोज्योतिष्टोमादि
कफलभोगभूमिः देवलोकोवायुवरुणादिलोकः इंद्रस्यपुरीअमरावती ॥ २९ ॥ ३० ॥ परागांधर्वीसिद्धिस्तन्मायेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ प्रध्यायतोध्याननिष्ठान् धूर्तोक्षदेवनस्तत्रातिसमर्थोमहा
धूर्तः महाधूर्तेनदेवनेनपराजितोहिधूर्तोधननाशाद्ध्यायन्निवास्ते कांचनान्दीपान्कांचनदीपस्तंभस्थदीपान् विपुलदीपार्थेक्षुद्रदीपप्रभाइवरावणतेजोभिभूतानपश्यदित्यर्थः ॥ ३२ ॥ प्रदी

पराध्यास्तरणोपेतांरक्षोधिपनिषेविताम् ॥ धूम्रामगुरुधूपेनविमलांहंसपांडुराम् ॥ २७ ॥ पत्रपुष्पोपहारेणकल्माषीमिवसुप्रभाम् ॥ मनसोमोदज
ननींवर्णस्यापिप्रसाधिनीम् ॥ २८ ॥ तांशोकनाशनींदिव्यांश्रियःसंजननीमिव ॥ इंद्रियाणींद्रियार्थैस्तुपंचपंचभिरुत्तमैः ॥ २९ ॥ तर्पयामासमाते
वतदारावणपालिता ॥ स्वर्गोयंदेवलोकोयमिंद्रस्यापिपुरीभवेत् ॥ ३० ॥ सिद्धिर्वेयंपराहिस्यादित्यमन्यतमारुतिः ॥ ३१ ॥ प्रध्यायतइवापश्यत्प्रदी
पांस्तत्रकांचनान् ॥ धूर्तानिवमहाधूर्तैर्देवनेनपराजितान् ॥ ३२ ॥ दीपानांचप्रकाशेनतेजसारावणस्यच ॥ अर्चिर्भिर्भूषणानांचप्रदीप्तेत्यभ्यमन्य
त ॥ ३३ ॥ ततोऽपश्यत्कुथासीनंनानावर्णांबरस्रजम् ॥ सहस्रंवरनारीणांनानावेषविभूषितम् ॥ ३४ ॥ परिवृत्तेऽर्धरात्रेतुपाननिद्रावशंगतम् ॥ क्री
डित्वोपरतंरात्रौप्रसुप्तंबलवत्तदा ॥ ३५ ॥ तत्प्रसुप्तंविरुरुचेनिःशब्दांतरभूषितम् ॥ निःशब्दहंसभ्रमरंयथापद्मवनंमहत् ॥ ३६ ॥ तासांसंवृतदांतानि
मीलिताक्षीणिमारुतिः ॥ अपश्यत्पद्मगंधीनिवदनानिसुयोषिताम् ॥ ३७ ॥ प्रबुद्धानीवपद्मानितासांभूत्वाक्षपाक्षये ॥ पुनःसंवृतपत्राणिरात्रावि
वबभुस्तदा ॥ ३८ ॥ इमानिमुखपद्मानिनियतंमत्तषट्पदाः ॥ अंबुजानीवफुल्लानिप्रार्थयंतिपुनःपुनः ॥ ३९ ॥

माअग्निज्वालाज्वालिता अनेनाग्निमोग्निदाहःसूचितः ॥ ३३ ॥ कुथासीनंआस्तीर्णकुथायांशयानम् ॥ ३४ ॥ बलवत्प्रसुप्तमपश्यदित्यनुकर्षः ॥ ३५ ॥ तत्प्रसुप्तंप्रसुप्तजनंरावणगृहंनिःशब्दां
तरैर्निर्गतस्वल्पशब्दभेदैर्नूपुरसिंजिन्यादिभिर्भूषितम् ॥ ३६ ॥ निद्रितत्वात्संवृतानिसंवृतपक्ष्माणितादृशानिचतानिदांतानिग्लानानि मीलिताक्षीणिअतिसंवृतपक्ष्माणि स्वर्गदेवलोकादेरिवसंवृत
मीलितयोरपिभेदोबोध्यः यद्वा संवृतदांतानीत्यस्यैवव्याख्यानंनिमीलिताक्षीणीति यद्वासंवृतत्वमोष्ठयोः ॥ ३७ ॥ क्षपाक्षयेपद्मानीवप्रबुद्धानिभूत्वापुनःरात्रौसंवृतपत्राणिपद्मानीवबभूवुरित्य
न्वयः ॥ ३८ ॥ मुखानिदृष्ट्वाहनुमतोजातांसंभावनामाह इमानीति फुल्लानिप्रार्थयंतीत्यन्वयः नियतंनित्यम् ॥ ३९ ॥

उपपत्त्यायुक्त्या सलिलोद्भवैःपद्मैः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ पुण्यशेषसमावृतास्तद्युक्ताःसंगताःएकदेशमिलिताः अनेनसौंदर्यात्युक्तिरूपोत्युत्त्यलंकारः ॥ ४३ ॥ तदेवाह ताराणामिति प्रभा
देहकांतिः वर्णोरूपं प्रसादस्त्वौज्वल्यम् ॥ ४४ ॥ व्यावृत्ताःकचाःपीनस्रजश्चयासांताश्चप्रकीर्णानिइतस्ततःश्लथानिवरभूषणानियासांताः पानव्यायामकालेषुपानानंतरकालिकगाननृत्य
रत्यादिक्रीडाकालेषुउक्तगुणाःअतएवश्रमान्निद्रोपहतचेतसः ॥ ४५ ॥ उक्तंभूषणप्रकिरणमेवप्रपंचयति ॥ व्यावृत्तेति उद्भ्रांताःस्वस्थानात्स्खलितानूपुरायासांताः पार्श्वेएकस्मिन्गलिताविस्रस्ताहारायासांताः ॥ ४६ ॥ मुक्ताहारैर्वृताःछिन्नमुक्ताहाराः व्याविद्धंविक्षिप्तंरशनादामकांचीगुणोयासांताः एवंभूषणबंधराहित्येनशयनेउपमा वाहिताःकिशोर्यइव कृतभारवहनाःश्रांताःकिशोर्योवडवायथाअध्वश्रमापनयनायलुंठनेनव्यत्यस्तपल्ययनबंधाःशेरतेतद्वत् ॥ ४७ ॥ अकुंडलधराःकुंडलधरणरहिताः गलितकुंडलाइतियावत् विच्छिन्नाआमृदिताश्चस्रजोयासां
ताः अत्ररेजुरित्यनुकर्षः ॥ ४८ ॥ अंशवःप्रभाः किरणास्तदाधाराः अंशवःसूक्ष्मरश्मयःकिरणाःस्थूलरश्मयइत्यन्ये वैपरीत्येनस्थिताः हाराःमुक्ताहाराः ॥ ४९ ॥ वैदूर्याःवैदूर्यमणिमालाः
कादंवाःकलहंसाः अत्रकादंवशब्देनकारंडवपदवाच्योजलकाकउच्यते अन्यथावैदूर्योपमानत्वमसंगतंस्यात् हेमसूत्राणिच अत्रापिस्तनमध्योद्गतानीत्यनुकर्षः चक्रवाकानांपीतत्वसादृश्या
दुपमानत्वम् ॥ ५० ॥ स्त्रीषुनानावर्णभूषणानिहंसादिस्थानीयानि स्त्रीकटीपुरोभागोजघनम् ॥ ५१ ॥

इतिवाऽमन्यतश्रीमानुपपत्त्यामहाकपिः॥मेनेहिगुणतस्तानिसमानिसलिलोद्भवैः ॥ ४० ॥सातस्यशुशुभेशालाताभिःस्त्रीभिर्विराजिता॥शरदी
वप्रसन्नाद्यौस्ताराभिरभिशोभिता॥४१॥सचताभिःपरिवृतःशुशुभेराक्षसाधिपः ॥यथाह्युडुपतिःश्रीमांस्ताराभिरिवसंवृतः ॥४२॥याश्च्यवंतें
वरात्ताराःपुण्यशेषसमावृताः॥इमास्ताःसंगताःकृत्स्नाइतिमेनेहरिस्तदा॥४३॥ताराणामिवसुव्यक्तंमहतीनांशुभार्चिषाम्॥ प्रभावर्णप्रसादाश्च
विरेजुस्तत्रयोषिताम्॥४४॥व्यावृत्तकचपीनस्रक्प्रकीर्णवरभूषणाः॥पानव्यायामकालेषुनिद्रापहतचेतसः॥४५॥व्यावृत्ततिलकाःकाश्चित्काश्चि
दुद्भ्रांतनूपुराः॥पार्श्वेगलितहाराश्चकाश्चित्परमयोषितः॥४६॥मुक्ताहारवृताश्चान्याःकाश्चित्प्रस्रस्तवाससः॥व्याविद्धरशनादामाःकिशोर्यइववाहि
ताः॥४७॥अकुंडलधराश्चान्याविच्छिन्नमृदितस्रजः॥ गजेंद्रमृदिताःफुल्लालताइवमहावने॥४८॥चंद्रांशुकिरणाभाश्चहाराःकासांचिदुद्गताः॥
हंसाइवबभुःसुप्ताःस्तनमध्येषुयोषिताम्॥४९॥अपरासांचवैदूर्याःकादंबाइवपक्षिणः॥हेमसूत्राणिचान्यासांचक्रवाकाइवाभवन्॥५०॥हंस
कारंडवोपेताश्चक्रवाकोपशोभिताः॥आपगाइवतारेजुर्जघनैःपुलिनैरिव॥५१॥

किंकिणीजालसंकाशाः तद्वन्मुकुलितनयनाःतत्स्थानेचनद्यांमुकुलितकुमुदानि हेमविपुलांवुजत्वेनवक्त्रनिगरणम् उपमानेतुननिगरणम् किंकिणीजालसंबाधाइतिपाठेकिंकिणीजालसंबाधत्वमुभयत्रापिस्पष्टमेव शब्दवत्त्वसाधर्म्यात्किंकिणीशब्देनलहरीणामप्युक्तेः भावाविलासाएवस्वाभिकसुरतभावोवाग्राहोयासांताः यशोऽतिगुणवत्त्वकृतयशएवतीरंयासांताः यशःशब्देनलक्षणयाकांतिरित्यन्ये सुप्तानार्योनद्यइववभुः ॥ ५२ ॥ भूषणराजयःविमर्दजनितरेखाः भूषणराशयइतिपाठेप्ययमेवार्थोलक्षणादिनाबोध्यः ॥ ५३ ॥ वक्त्राणामुपर्युपरीत्यन्वयः ॥ ५४ ॥ व्याधूयमानमंशुकांतमुत्प्रेक्षते ताइति विधेयमपेक्ष्यस्त्रीलिंगनिर्देशः पत्नीनांअर्थाद्रावणस्य अनेकवर्णवत्सुवर्णतंतुनिर्मितवाससांपताकाइवेत्यन्वयः ॥ ५५ ॥ शुभार्चिषांकासांचि

किंकिणीजालसंकाशास्ताहेमविपुलांवुजाः ॥ भावग्राहायशस्तीराःसुप्तानद्यइवावभुः ॥५२॥ मृदुष्वंगेषुकासांचित्कुचाग्रेषुचसंस्थिताः ॥ वभूवुर्भूषणानीवशुभाभूषणराजयः ॥५३॥ अंशुकांताश्चकासांचिन्मुखमारुतकंपिताः ॥ उपर्युपरिवक्त्राणांव्याधूयंतेपुनःपुनः ॥ ५४॥ ताःपताकाइवोद्धूताःपत्नीनांरुचिरप्रभाः॥ नानावर्णसुवर्णानांवक्त्रमूलेषुरेजिरे॥५५॥ ववल्गुश्चात्रकासांचित्कुंडलानिशुभार्चिषाम्॥ मुखमारुतसंकंपैर्मंदंमंदंचयोषिताम्॥५६ ॥ शर्करासवगंधःसप्रकृत्यासुरभिःसुखः॥ तासांवदननिःश्वासःसिषेवेरावणंतदा ॥५७॥ रावणाननशंकाश्चकाश्चिद्रावणयोषितः ॥ मुखानिचसपत्नीनामुपाजिघ्रन्पुनःपुनः ॥ ५८ ॥ अत्यर्थंसक्तमनसोरावणेतावरस्त्रियः ॥ अस्वतंत्राःसपत्नीनांप्रियमेवाचरंस्तदा ॥५९॥ वाहूउपनिधायान्याःपारिहार्यविभूषिताः॥ अंशुकानिचरम्याणिप्रमदास्तत्रशिश्यिरे॥६०॥

योषितांकुंडलानिमुखमारुतसंकंपैर्मुखमारुतसंसर्गकृतचलनैर्मंदंमंदंववल्गुः तेनकुंडलानामतिलघुतातेनतासांसौकुमार्यातिशयोव्यंग्यः ॥ ५६ ॥ शर्करासवःआसवविशेषस्तद्योगात्तद्गंधःप्रकृत्याचसुरभिरतएवसुखस्तासांवदननिःश्वासोरावणंसिषेवे यद्वाप्रकृत्याअसुरभिरपिवायुरितिशेषः तासांवदननिःश्वासस्तद्युक्तः अर्शआद्यजंतम् अतएवशर्करासवगंधोरावणंसिषेवे ॥ ५७ ॥ रावणाननशंकाःमदनिद्रोभयजचित्तवैवश्यात् सपत्नीनांचसपत्नीनामपिमुखान्युपाजिघ्रन् ॥ ५८ ॥ ननुसपत्नीभिःकृतंमुखाघ्राणंताःकथमसहंतेत्यतआह अत्यर्थमिति अत्यासक्तेरेवास्वतंत्राःमदपारवश्याच्चतथाभूताःवरस्त्रियःसपत्नीभिराघ्रातमुखाअपिसपत्नीनांप्रियमेवाचरन् ताअपितासांमुखानिरावणमुखशंकयोपाजिघ्रन्नित्यर्थः ॥ ५९ ॥ पारिहार्योवलयः उपनिधायउपधानंकृत्वा अंशुकानिचउपनिधायेत्यनुकर्षः ॥ ६० ॥

अन्येत्यादिश्लोकद्वयेशिश्यिरइतिपदंयथायोगंवचनविपरिणामेनयोज्यम् उपनिधायेतिपदंच ॥ ६१ ॥ स्नेहोत्ररावणीयः ॥ ६२ ॥ एकीकृतभुजाःपरस्परसंबद्धभुजाः ॥ ६३ ॥ अतएवा
ह अन्योन्येति मालापुष्पमाला उपमेयेमत्तषट्पदस्थानीयाःकचभारानेत्रद्वंद्वानिच ॥ ६४ ॥ लतानांवनमिवेत्यन्वयः अन्योन्यसंबंधेनमालाकारेणग्रथितमिव ॥ ६५ ॥ प्रतिवेष्टितावृ
क्षाणांनायकानांचशोभनाःस्कंधायेनतत् अन्योन्यंधावंतोयेभ्रमरास्तैराकुलम् स्त्रीणामपिपद्मिनीत्वात्भ्रमराकुलत्वम् केशपाशनेत्रादयोवातासुभ्रमराः स्त्रीवनंस्त्रीसमूहः ॥ ६६ ॥ तासांयो
षितामुचितेषुस्थानेषुसुव्यक्तंप्रतिष्ठितानामपिभूषणांगांबरस्रजांविवेकमाधातुंकर्तुंनशक्यम् अपरिमितत्वात् भूषणभूष्ययोरैकरूप्यात्परस्परसंग्रथितत्वेनसुभ्रमत्वाच्चइमानिअस्याभूषणानिइ

अन्यावक्षसिचान्यस्यास्तस्याःकाचित्पुनर्भुजम्॥ अपरात्वंकमन्यस्यास्तस्याश्चाप्यपराकुचौ॥ ६१ ॥ ऊरुपार्श्वकटीपृष्ठमन्योन्यस्यसमाश्रिताः॥
परस्परनिविष्टांग्योमदस्नेहवशानुगाः॥ ६२ ॥ अन्योन्यस्यांगसंस्पर्शात्प्रीयमाणाःसुमध्यमाः॥ एकीकृतभुजाःसर्वाःसुषुपुस्तत्रयोषितः ॥ ६३ ॥
अन्योन्यभुजसूत्रेणस्त्रीमालाग्रथिताहिसा॥ मालेवग्रथितासूत्रेशुशुभेमत्तषट्पदा ॥ ६४ ॥ लतानांमाधवेमासिफुल्लानांवायुसेवनात् ॥ अन्यो
न्यमालाग्रथितंसंसक्तकुसुमोच्चयम्॥ ६५ ॥ प्रतिवेष्टितसुस्कंधमन्योन्यभ्रमराकुलम्॥ आसीद्वनमिवोद्धूतंस्त्रीवनंरावणस्यतत्॥ ६६ ॥ उचितेष्वपि
सुव्यक्तंनतासांयोषितांतदा॥ विवेकंशक्यमाधातुंभूषणांगांबरस्रजाम्॥ ६७ ॥ रावणेसुखसंविष्टेताःस्त्रियोविविधप्रभाः॥ ज्वलंतःकांचनादीपाःप्रे
क्षंतोनिमिषाइव॥ ६८ ॥ राजर्षिविप्रदैत्यानांगंधर्वाणांचयोषितः॥ रक्षसांचाभवन्कन्यास्तस्यकामवशंगताः॥ ६९ ॥ युद्धकामेनताःसर्वारावणे
नहृताःस्त्रियः॥ समदामदनेनैवमोहिताःकाश्चिदागताः॥ ७० ॥

मान्यन्यस्याइतिविवेकःकर्तुमशक्यइतिभ्रांतिमानलंकारोत्रव्यंग्यः ॥ ६७ ॥ सुखसंविष्टेसुखसुप्ते कांचनाःकांचनस्तंभाः दीपाःदीपस्थाग्निपुरुषाःकर्तारः स्त्रियःकर्म अनेनरावणेजाग्रति
तेषामपितद्दर्शनेभयंसूचितम् ॥ ६८ ॥ राजर्षयोविप्रदैत्याश्च अस्यब्रह्मराक्षसत्वादस्तिविप्रकन्याविवाहेऽधिकारः कामवशंगताःसत्यस्तस्ययोषितोऽभवन् अनेनतासामप्यनुरागःसूचितः
॥ ६९ ॥ अस्यबहुस्त्रीप्राप्तिर्बलात्स्वारस्याच्चेत्याह युद्धेत्यादि सर्वाइतिबाहुल्याभिप्रायम् आसांहरणेएतद्बंधुभिर्युद्धंभविष्यतीतियुद्धकामनापूर्वंहृताः काश्चित्समदास्तरुण्योमदनमोहिताः
स्वयमेवैनंवृतवत्यः ॥ ७० ॥

अस्यैवविवरणंनतत्रकाश्चिदिति वीर्योपपन्नेनापितेनतत्रतासुमध्येकाश्चित्प्रमदाःप्रसह्यनहृताः किंतुगुणेननिरतिशयैश्वर्यवीर्यसौंदर्यादिगुणेनस्वतएवलब्धाः तत्रलंकायामन्यकामाचनाहृता
अन्यपूर्वाचनाहृता कथमेवंप्रत्यक्षापलापस्तत्राह विनेति वराहांश्रेष्ठरामार्हां ॥ ७१ ॥ उपचारःउत्तमांबरभूषणमालादिः कांतस्यरावणस्यकामनीयामनोज्ञानतादृशीचन ॥ ७२ ॥ अथ
सीताप्येतत्स्त्र्यंतर्गतानवेतिविकल्प्याद्येरावणस्यभद्रमेवेतिबुद्धिर्हनूमतोजातेत्याह बभूवेति साधुबुद्धेर्हरीश्वरस्येतिबुद्धिर्बभूव इमामहाराक्षसराजभार्याःयथातद्युक्ताःराघवधर्मपत्न्यपिईदृशी
एतदंतर्गताएतद्युक्ताचयदिस्यात्तदाऽस्यरावणस्यसुजातंभद्रमेवभवति रावणभुक्तेतिमयानिवेदितेसतिसीतायांमृतायामिवराघवस्योपेक्षणाद्रावणवधयत्नाप्रसक्तेरितिभावः ॥ ७३ ॥ यद्दीत्यने
नसूचितमस्यपक्षस्यात्यंतासंभावितत्वमाह पुनश्चेति पक्षांतरंचसोऽचिंतयद्विचारेणनिश्चितवानित्यर्थः चिंताप्रकारः हिप्रसिद्धमेतत् यत्सीतादेवीगुणतःपातिव्रत्यादिगुणैर्विशिष्टा अथयतइत्य

नतत्रकाश्चित्प्रमदाःप्रसह्यवीर्योपपन्नेनगुणेनलब्धाः॥ नचान्यकामापिनचान्यपूर्वाविनावरार्हांजनकात्मजांतु ॥ ७१ ॥ नचाकुलीनानचहीनरू
पानादक्षिणानानुपचारयुक्ता॥ भार्याऽभवत्तस्यनहीनसत्त्वानचापिकांतस्यनकामनीया ॥ ७२ ॥ बभूवबुद्धिस्तुहरीश्वरस्ययदीदृशीराघवधर्मप
त्नी॥ इमामहाराक्षसराजभार्याःसुजातमस्येतिहिसाधुबुद्धेः ॥ ७३॥ पुनश्चसोऽचिंतयदात्तरूपोध्रुवंविशिष्टागुणतोहिसीता॥ अथायमस्यांकृतवा
न्महात्मालंकेश्वरःकष्टमनार्यकर्म॥ ७४॥ ॥इत्यार्षेश्रीरामा०वा०आदि०सुं०नवमःसर्गः॥ ९॥ ॥ ५॥ ॥ ५॥ तत्रदिव्योपमंमुख्यंस्फा
टिकंरत्नभूषितम्॥ अवेक्षमाणोहनुमान्ददर्शशयनासनम्॥ १ ॥दांतकांचनचित्रांगैर्वैदूर्यैश्चवरासनैः॥ महार्हास्तरणोपेतैरुपपन्नंमहाधनैः॥ २॥

र्थे यतोमहात्मामहाबलोलंकेश्वरः निरवधिकैश्वर्यवैशिष्ट्यमनेनसूचितम् ईदृशोऽस्यांजानक्यांअनार्यकर्मापहरणरूपंकर्मआत्तरूपःपरिगृहीतमायारूपःसन्कष्टसंक्लेशंयथाभवतितथाकृत
वान् यद्येषाऐश्वर्यादौसरागास्यात्तदास्वरसतएवनयनंस्यात् नचतदस्ति अस्माभिस्तद्विक्रोशनादेवरावणेनक्लेशपूर्वंनयनस्यचानुभवादित्याशयः आर्तरूपइतिपाठे आर्तंसंजातपीडंरूपंयस्ये
त्यर्थेहनुमद्विशेषणम् आंतरपीडासूचकरूपइत्यर्थः ॥ ७४॥ वसमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेसुंदरकांडेनवमःसर्गः ॥ ९ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ तत्रशाला
याम् दिव्योपमंदिविभवेनस्वर्गवर्तिपदार्थेनैवोपमायस्यतत् शयनस्यासनंपल्यंकप्रतिष्ठापनवेदिका अवेक्षमाणःइतस्ततःपश्यन् ॥ १ ॥ तस्यैववर्णनंदांतेत्यादि गजदंतमयानिस्वर्णमयानिचचि
त्राणिचित्रयुतानिअंगानिपादादिरूपाणियेषांतैर्महार्हास्तरणोपेतैर्बहुमूल्यास्तरणयुक्तैः वैदूर्यैरित्युपलक्षणं वैदूर्यैःपद्मरागादिनिर्मितैर्वरासनैःस्त्रीशयनपल्यंकैर्महाधनैर्बहुमूल्यैरुपपन्नम् ॥२ ॥

॥ ३ ॥ परमासनंपल्यंकंतस्यैकदेशेददर्श अशोकपुष्पमालायुक्तम् यद्वायत्सन्निधानेशोकाभावस्तादृशमालायुतम् चित्रभानुरग्निः ॥ ४ ॥ वालव्यजनंचामरम् ननुसंभोगगृहेतत्रापिनिद्राण
स्यकथंवालव्यजनवीजनंकथंचहनुमतस्ताभिरदर्शनमितिचेन्न यंत्रनिर्मितस्त्रीप्रतिमादिभिस्तत्रापितत्संभवात् ॥ ५ ॥ आविकाजिनंऊर्णायुचर्म तद्धिपरममृदुलम् तेनसंवृतंसंवृतपर्यंतप्रदेशम्
माल्यंपुष्पम् ॥ ६ ॥ तस्मिन्प्रसुप्तमितिशेषः महारजतंस्वर्णतत्तंतुनिर्मितवासोधारिणम् ॥ ७ ॥ रावणस्यतडित्स्थानीयंसौवर्णवासः ॥ ८ ॥ सवृक्षवनगुल्माढ्यंपुष्पसहितवृक्षवनगुल्माढ्यंमंदरमिव

तस्यचैकतमेदेशेदिव्यमालोपशोभितम् ॥ ददर्शपांडुरंछत्रंताराधिपतिसन्निभम् ॥ ३ ॥ जातरूपपरिक्षिप्तंचित्रभानोःसमप्रभम् ॥ अशोकमाला
विततंददर्शपरमासनम् ॥ ४ ॥ वालव्यजनहस्ताभिर्वीज्यमानंसमंततः ॥ गंधैश्चविविधैर्जुष्टंवरधूपेनधूपितम् ॥ ५ ॥ परमास्तरणास्तीर्णमाविका
जिनसंवृतम् ॥ दामभिर्वरमाल्यानांसमंतादुपशोभितम् ॥ ६ ॥ तस्मिन्जीमूतसंकाशंप्रदीप्तोज्ज्वलकुंडलम् ॥ लोहिताक्षंमहाबाहुंमहारजतवास
सम् ॥ ७ ॥ लोहितेनानुलिप्तांगंचंदनेनसुगंधिना ॥ संध्यारक्तमिवाकाशेतोयदंसतडिद्गुणम् ॥ ८ ॥ वृतमाभरणैर्दिव्यैःसुरूपंकामरूपिणम् ॥ सवृक्ष
वनगुल्माढ्यंप्रसुप्तमिवमंदरम् ॥ ९ ॥ क्रीडित्वोपरतंरात्रौवराभरणभूषितम् ॥ प्रियंराक्षसकन्यानांराक्षसानांसुखावहम् ॥ १० ॥ पीत्वाप्युपरतंचा
पिददर्शसमहाकपिः ॥ भास्वरेशयनेवीरंप्रसुप्तंराक्षसाधिपम् ॥ ११ ॥ निःश्वसंतंयथानागंरावणंवानरोत्तमः ॥ आसाद्यपरमोद्विग्नःसोपासर्पत्सुभी
तवत् ॥ १२ ॥ अथारोहणमासाद्यवेदिकांतरमाश्रितः ॥ क्षीवंराक्षसशार्दूलंप्रेक्षतेस्ममहाकपिः ॥ १३ ॥ शुशुभेराक्षसेंद्रस्यस्वपतःशयनंशुभम् ॥
गंधहस्तिनिसंविष्टंयथाप्रस्रवणंमहत् ॥ १४ ॥ कांचनांगदसन्नद्धौददर्शसमहात्मनः ॥ विक्षिप्तौराक्षसेंद्रस्यभुजाविंद्रध्वजोपमौ ॥ १५ ॥ ऐरावतवि
षाणाग्रैरापीडनकृतव्रणौ ॥ वज्रोल्लिखितपीनांसौविष्णुचक्रपरिक्षतौ ॥ १६ ॥

स्थितम् बाहवोयस्यवृक्षाःनासादयोगुल्माः ॥ ९ ॥ १० ॥ पीत्वाप्युपरतम् अपिनाक्रीडित्वाप्युपरतम् ॥ ११ ॥ यथानागंगजमिवनिःश्वसंतंरावणंआसाद्यप्राप्यपरमोद्विग्नःअयंपापीदेवीं्दृ
तवानित्येतत्समीपेवस्थानमनुचितमितिखिन्नचित्तोऽपासर्पत् सुभीतवत्सुभीतोयथाभयहेतोःपिशाचादेःसंमुखेस्थातुमशक्तोऽपसर्पतितद्वत् ॥ १२ ॥ आरोहणंसोपानम् वेदिकांतरंसोपानवेदिकां
तरंसोपानपर्वमध्यम् ॥ १३ ॥ यस्यगंधेनान्येगजाःपलायंतेसगंधगजःमत्तगजेननितरांसंविष्टंअधिष्ठितंमहत्प्रस्रवणमिव ॥ १४ ॥ महात्मनःमहाशरीरस्य विक्षिप्तौप्रसारितौ ॥ १५ ॥ आ
पीडनेयुद्धेकृतव्रणौकृतव्रणकिणौ वज्रेणोल्लिखितौक्षतौपीनांसौययोस्तौ वज्रचक्रयोरप्यसाध्यमृत्युरितिभावः ॥ १६ ॥

समौसुजातौचांसौसंगतौदृढसंधिबंधौ स्वंगुलीयकलक्षितौशोभनांगुलीयकभूषितौ ॥१७॥१८॥ शशस्यक्षतजंरक्तमतिलोहितवर्णम् ॥१९॥ उत्तमस्त्रीणांविमृदितंविमर्दनमालिंगनादिययोस्तौ
॥ २० ॥ ददर्शअत्यादरेणददर्श नातःपुनरुक्तिः महाहीमहासर्पौ अत्रद्विभुजत्वकथनाद्युद्धादिकालेएवविंशतिभुजत्वंदशशीर्षत्वंचेतिबोध्यम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ बकुलोत्तमसंयुतःउत्तमबकुल
गंधयुतः अयंपुरुषविशेषश्वासधर्मइतिकतकः चूतादिसुरभित्वंतुतदधिवासितवस्तुसेवनात् मृष्टान्नरससंयुक्तःषड्रसोत्तमान्नगंधोपेतः पानंमधु राक्षसत्वादेववामाचारेणपूजाकरणान्मधुपान

पीनौसमसुजातांसौसंगतौबलसंयुतौ॥सुलक्षणनखांगुष्ठौस्वंगुलीयकलक्षितौ॥१७॥संहतौपरिघाकारौवृत्तौकरिकरोपमौ ॥ विक्षिप्तौशयने
शुभ्रेपंचशीर्षाविवोरगौ॥ १८॥शशक्षतजकल्पेनसुशीतेनसुगंधिना॥ चंदनेनपरार्ध्येनस्वनुलिप्तौस्वलंकृतौ॥१९॥उत्तमस्त्रीविमृदितौगंधोत्तम
निषेवितौ॥यक्षपन्नगगंधर्वदेवदानवराविणौ॥ २० ॥ददर्शसकपिस्तस्यबाहूशयनसंस्थितौ ॥ मंदरस्यांतरेसुप्तौमहाहीरुषिताविव ॥ २१ ॥ता
भ्यांसपरिपूर्णाभ्यामुभाभ्यांराक्षसेश्वरः॥ शुशुभेऽचलसंकाशःशृंगाभ्यामिवमंदरः॥ २२॥ चूतपुन्नागसुरभिर्बकुलोत्तमसंयुतः॥ मृष्टान्नरससंयु
क्तःपानगंधपुरःसरः॥२३॥तस्यराक्षसराजस्यनिश्चक्राममहामुखात्॥शयानस्यविनिःश्वासःपूरयन्निवतद्गृहम्॥२४॥मुक्तामणिविचित्रेणकां
चनेनविराजता॥मुकुटेनापवृत्तेनकुंडलोज्ज्वलिताननम्॥ २५॥रक्तचंदनदिग्धेनतथाहारेणशोभिना॥पीनायतविशालेनवक्षसाभिविराजता
॥ २६॥पांडुरेणापविद्धेनक्षौमेणक्षतजेक्षणम् ॥ महार्हेणसुसंवीतंपीतेनोत्तरवाससा॥ २७॥माषराशिप्रतीकाशंनिःश्वसंतंभुजंगवत्॥ गांगेम
हतितोयांतेप्रसुप्तमिवकुंजरम्॥ २८॥ चतुर्भिःकांचनैर्दीपैर्दीप्यमानंचतुर्दिशम् ॥ प्रकाशीकृतसर्वांगंमेघंविद्युद्गणैरिव ॥ २९॥पादमूलगताश्चा
पिददर्शसुमहात्मनः॥पत्नीःसप्रियभार्यस्यतस्यरक्षःपतेर्गृहे॥ ३०॥

म् ॥ २३ ॥ २४ ॥ अपवृत्तेननिद्रावशात्पर्यस्तेनविराजतामुकुटेनउपलक्षितमितिशेषः शोभिनाहारेणशोभनहारवतावक्षसोपलक्षितमितिशेषः ॥ २६ ॥ अपविद्धेनपर्यस्तेन पांडुरेणक्षौमे
णपरिधानीयेनकटेरधःसंवीतम् पीतेनोत्तरीयेणसुसंवीतमित्यर्थः ॥ २७ ॥ तोयांतेतोयमध्ये ॥ २८ ॥ कांचनैःकांचनस्तंभगैः चतुर्दिशंचतुर्दिक्षुदीप्यमानम् अत्यंतसंयोगेद्वितीया विद्युद्गणैरि
वेतिपाठेपुंस्त्वमार्षम् ॥ २९ ॥ उक्तगुणंरावणंददर्श पादमूलगास्तत्पत्नीश्चददर्श रक्षःपतेर्गृहइत्युत्तरान्वयि ॥ ३० ॥

१० म-
५

अम्लानमाल्याभरणादेवकन्याइत्यर्थः ॥ ३१ ॥ राक्षसेंद्रभुजावंकंचगच्छंतितास्तथाप्रियाइतियावत् धारिण्यःधारिणीः निषण्णाःशयिताः ॥ ३२ ॥ वाहूपधानत्वादंगदानामपिश्रवणांतेदर्शनंबोध्यम् ॥ ३३ ॥ विमानंमंचकविशेषः पुष्पकमित्यन्ये विराजतव्यराजत ॥ ३४ ॥ मदव्यायामेनरतिजेन ॥ ३५ ॥ कोमलैःअकर्कशैः अंगहारैःअंगविक्षेपैः नृत्यशालिनीतिवासनाबलेननृत्याभिनयोपेततयासुप्तवतीत्यर्थः विशेषेणन्यस्तंशुभंयेषुधात्रातादृशानिसर्वाण्यंगानियस्याः ॥ ३६ ॥ महानदीप्रकीर्णामहानद्यांप्रकीर्णपुष्पपत्राद्दैवात्संगतंपोतंप्लवमाश्रितानलिनीपद्मिनीव पोतस्थानेऽत्रवीणा ॥ ३७ ॥ मड्डुकोवाद्यभेदः ॥ ३८ ॥ न्यस्यआलिंग्येत्यर्थः ॥ ३९ ॥ काचिदिति ॥ ४० ॥ विपंचीवीणाविशेषः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ मदकृतश्रमामदवती अर्श आद्यच् वादनेनकृतश्रमाच ॥ ४३ ॥ डिंडिमंपरिगृह्यआलिंग्यआसक्तडिंडिमापृष्ठदेशसंबद्धान्यडिंडिमा तरुणंरमणंवत्संपुत्रंचपरिगृह्यप्रसुप्तेव ॥ ४४ ॥ आडंबरंवाद्यभेदः भुजसंभोगेनभुजाश्लेषेणपीडितंआश्लिष्टंकृत्वा ॥ ४५ ॥

शशिप्रकाशवदनावरकुंडलभूषणाः ॥ अम्लानमाल्याभरणाद्ददर्शहरियूथपः ॥ ३१ ॥ नृत्यवादित्रकुशलाराक्षसेंद्रभुजांकगाः ॥ वराभरणधारिण्योनिषण्णाददृशेकपिः ॥ ३२ ॥ वज्रवैदूर्यगर्भाणिश्रवणांतेषुयोषिताम् ॥ ददर्शतापनीयानिकुंडलान्यंगदानिच ॥ ३३ ॥ तासांचंद्रोपमैर्वक्त्रैःशुभ्रैर्ललितकुंडलैः ॥ विराजतविमानंतन्नभस्तारागणैरिव ॥ ३४ ॥ मदव्यायामखिन्नास्ताराक्षसेंद्रस्ययोषितः ॥ तेषुतेष्ववकाशेषुप्रसुप्तास्तनुमध्यमाः ॥ ३५ ॥ अंगहारैस्तथैवान्याकोमलैर्नृत्यशालिनी ॥ विन्यस्तशुभसर्वांगीप्रसुप्तावरवर्णिनी ॥ ३६ ॥ काचिद्वीणांपरिष्वज्यप्रसुप्तासंप्रकाशते ॥ महानदीप्रकीर्णेवनलिनीपोतमाश्रिता ॥ ३७ ॥ अन्याकक्षगतेनैवमड्डुकेनासितेक्षणा ॥ प्रसुप्ताभामिनीभातिबालपुत्रेववत्सला ॥ ३८ ॥ पटहंचारुसर्वांगीन्यस्यशेतेशुभस्तनी ॥ चिरस्यरमणंलब्ध्वापरिष्वज्येवकामिनी ॥ ३९ ॥ काचिद्वीणांपरिष्वज्यसुप्ताकमललोचना ॥ वरंप्रियतमंगृह्यसकामेवहिकामिनी ॥ ४० ॥ विपंचींपरिगृह्यान्यानियतानृत्यशालिनी ॥ निद्रावशमनुप्राप्तासहकांतेवभामिनी ॥ ४१ ॥ अन्याकनकसंकाशैर्मृदुपीनैर्मनोरमैः ॥ मृदंगंपरिविद्ध्यांगैःप्रसुप्तामत्तलोचना ॥ ४२ ॥ भुजपाशांतरस्थेनकक्षगेनकृशोदरी ॥ पणवेनसहानिंद्यासुप्तामदकृतश्रमा ॥ ४३ ॥ डिंडिमंपरिगृह्यान्यातथैवासक्तडिंडिमा ॥ प्रसुप्तातरुणंवत्समुपगुह्येवभामिनी ॥ ४४ ॥ काचिदाडंबरंनारीभुजसंभोगपीडितम् ॥ कृत्वाकमलपत्राक्षीप्रसुप्तामदमोहिता ॥ ४५ ॥

कलशींजलसंभृतामपविद्ध्यपर्यस्य स्वपर्यस्तकलशोदकार्द्रशरीरानारीवसंतेपरिमार्जिताग्लानिपरिहारायकृतजलसेकापुष्पशबलाशबलपुष्पमालेवभाति ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ आतो
द्यानिवाद्यानि ॥ ४९ ॥ अथप्रधानमहिषीदर्शनम् तासामिति एकांतविन्यस्तेतासांशयनात्पृथग्विन्यस्ते तांस्त्रियंवक्ष्यमाणगुणांस्त्रियम् ॥ ५० ॥ ५१ ॥ गौरींपीतामतएवकनकवर्णाभाम
इष्टांरावणस्यातिप्रियाम् अंतःपुरस्त्रीणामीश्वरीम् कपिर्मंदोदरींददर्शेत्यन्वयः ॥ ५२ ॥ तर्कयामाससंभावयामास पृथगेकांतेपरममंचेअतिरूपायादर्शनात्प्रायेणेयंसीतेतिसंभावनाहनूमतः त

कलशीमपविद्ध्यान्याप्रसुप्ताभातिभामिनी॥वसंतपुष्पशबलामालेवपरिमार्जिता॥४६॥पाणिभ्यांचकुचौकाचित्सुवर्णकलशोपमौ॥उपगुह्याब
लासुप्तानिद्राबलमुपागता॥४७॥अन्याकमलपत्राक्षीपूर्णेंदुसदृशानना॥ अन्यामालिंग्यसुश्रोणींनिद्रावशमुपागता॥४८॥आतोद्यानिविचित्रा
णिपरिष्वज्यवरस्त्रियः ॥निपीड्यचकुचैःसुप्ताःकामिन्यःकामुकानिव ॥४९॥तासामेकांतविन्यस्तेशयानांशयनेशुभे॥ददर्शरूपसंपन्नामथतांस
कपिःस्त्रियम्॥५०॥मुक्तामणिसमायुक्तैर्भूषणैःसुविभूषिताम्॥ विभूषयंतीमिवचस्वश्रियाभवनोत्तमम्॥५१॥गौरींकनकवर्णाभामिष्टामंतः
पुरेश्वरीम्॥ कपिर्मंदोदरींतत्रशयानांचारुरूपिणीम्॥५२॥सतांदृष्ट्वामहाबाहुर्भूषितांमारुतात्मजः॥तर्कयामाससीतेतिरूपयौवनसंपदा ॥हर्षे
णमहतायुक्तोननंदहरियूथपः ॥ ५३ ॥ आस्फोटयामासचुचुंबपुच्छंननंदचिक्रीडजगौजगाम ॥ स्तंभानरोहन्निपपातभूमौनिदर्शयन्स्वांप्रकृतिं
कपीनाम्॥५४॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आदि०सुं०दशमःसर्गः॥१०॥ ॥छ॥ ॥अवधूयचतांबुद्धिंबभूवावस्थितस्तदा॥ज
गामचापरांचिंतांसीतांप्रतिमहाकपिः॥१॥नरामेणवियुक्तासास्वप्तुमर्हतिभामिनी॥नभोक्तुंनाप्यलंकर्तुंनपानमुपसेवितुम्॥ २॥

देवाह रूपयौवनसंपदा नत्वौचित्यालोचनंकृतवानितिभावः हर्षोमुखविकासादिः आनंदोमानसः ॥ ५३ ॥ आनंदंकार्यद्वाराह आस्फोटयामासेति आस्फोटपुच्छचुंबनादिजातिधर्मः ज
गाम् स्तंभानित्यनुकर्षः सर्वाअप्येताश्चेष्टाउपांश्विनिबोध्यम् एवंचेष्टायांहेतुःस्वांकपीनांप्रकृतिंनिदर्शयन्निति ॥ ५४ ॥ वाममानः ॥ ॥ इतिरामाभि०श्रीरा०वा०आदि०सुं०दशमःसर्गः
॥ १० ॥ अवधूयचतांबुद्धिंसीतासंभावनयाप्रवृत्तांकापेयविषयांबुद्धिअवधूयत्यक्त्वाअवस्थितःस्थिरतास्वभावेप्रतिष्ठितःसीतांप्रतितद्विषयामितरामन्यांचिंतांपूर्वांचिताविघटिकांजगाम् ॥ १॥
तामेवांचितामभिनयति नरामेणेति ॥ २ ॥

अन्यंनरंपुरुषमुपस्थातुमंगीकर्तुंनार्हतिनाध्यवस्यति तत्रहेतुर्नहिरामेति ॥ ३ ॥ यदेवमतोन्येयमनुभूतेतिनिश्चित्यतत्रगृहेपानभूमौपानशालायांचचार पुनःसम्यगन्वेषणायेतिशेषः ॥ ४ ॥ अ
थपानभूमौदर्शनप्रकारः क्रीडितेनेति क्रीडितेनाक्षादिक्रीडयाक्कांताःसत्यस्तथैवनिद्रिताइतिशेषः विप्रहताःअतिनिद्रिताःस्त्रियोददर्शेतिशेषः ॥ ५ ॥ मुरजेषुमृदंगेषु चेलिकासु चेलिकावाद्य
विशेषइत्याहुः तेषुप्रसक्ताएवसंस्थिताःस्थिताएवनिद्रिताःसंविष्टाःसुप्तादददर्शेतिशेषः आकर्षोवा ॥ ६ ॥ रूपसंलापशीलेननिद्रोद्भूमवशात्तस्यास्तस्यारूपविषयोयःसंलापोवर्णनंतच्छीलेन यु
क्तंयथाभवतितथागीतार्थस्यभाषणशीलेन ॥ ७ ॥ देशकालाभियुक्तेनतद्विषयपरिज्ञानकुशलेनं युक्तवाक्यस्यदेशकालोचितवाक्यस्याभिधानशीलेन एतत्सर्वंनिद्रोद्भूमवशादेवबोध्यम् र

नान्यंनरमुपस्थातुंसुराणामपिचेश्वरम् ॥ नहिरामसमःकश्चिद्विद्यतेत्रिदशेष्वपि ॥३॥ अन्येयमितिनिश्चित्यभूयस्तत्रचचारसः ॥ पानभूमौहरिश्रेष्ठ
सीतासंदर्शनोत्सुकः ॥ ४ ॥ क्रीडितेनापराःक्कांतागीतेनचतथापराः ॥ नृत्येनचापराःक्कांताःपानविप्रहतास्तथा ॥ ५ ॥ मुरजेषुमृदंगेषुचेलिकासुचसं
स्थिताः ॥ तथास्तरणमुख्येषुसंविष्टाश्चापराःस्त्रियः ॥ ६ ॥ अंगनानांसहस्रेणभूषितेनविभूषणैः ॥ रूपसंलापशीलेनयुक्तगीतार्थभाषिणा ॥ ७ ॥ देश
कालाभियुक्तेनयुक्तवाक्याभिधायिना ॥ रताधिकेनसंयुक्तांददर्शहरियूथपः ॥ ८ ॥ अन्यत्रापिवरस्त्रीणांरूपसंलापशायिनाम् ॥ सहस्रंयुवतीनांतु
प्रसुप्तंसददर्शह ॥ ९ ॥ देशकालाभियुक्तंतुयुक्तवाक्याभिधायितत् ॥ रताविरतसंसुप्तंददर्शहरियूथपः ॥ १० ॥ तासांमध्येमहाबाहुःशुशुभेराक्षसे
श्वरः ॥ गोष्ठेमहतिमुख्यानांगवांमध्येयथावृषः ॥ ११ ॥ सराक्षसेंद्रःशुशुभेताभिःपरिवृतःस्वयम् ॥ करेणुभिर्यथाऽरण्येपरिकीर्णोमहाद्विपः ॥ १२ ॥
सर्वकामैरुपेतांचपानभूमिंमहात्मनः ॥ ददर्शकपिशार्दूलस्तस्यरक्षःपतेर्गृहे ॥ १३ ॥ मृगाणांमहिषाणांचवराहाणांचभागशः ॥ तत्रन्यस्तानिमां
सानिपानभूमौददर्शसः ॥ १४ ॥

ताधिकेनउत्तमक्रीडावतासंयुक्तांपानभूमिंददर्श ॥ ८ ॥ अन्यत्रापीत्यादिश्लोकद्वयंनव्याःप्रमादान्नपठंति अन्यत्रापिपानभूमिभिन्नेरावणशयनगृहे बहिःस्थांपानभूमिंदृष्ट्वापुनरभ्यंतरेशयन
स्थानेआगत्यान्वेषणम् रूपविषयोयःसंलापोवर्णनंतत्पूर्वंशयानानांयुवतीनांवरस्त्रीणांसहस्रमुच्यमानगुणंददर्श ॥ ९ ॥ तत्पूर्वदृष्टम् रताविरतसंसुप्तंरतांतेऽविरतसुप्तंगाढसुप्तम् ॥ १० ॥ तासां
मध्येइति ॥ ११ ॥ सइति ॥ १२ ॥ सस्त्रीकरावणगृहेपुनःसम्यगन्विष्यपुनर्बहिःपानभूमिमागत्यविचिनोति सर्वकामैरितिपूर्वंनृत्यादियुक्ततत्स्थस्त्रीमात्रदर्शनम् इदानींतस्याःसर्वकामोपेतत्व
दर्शनम् ॥ १३ ॥ तदेवप्रपंचयति मृगाणामिति ॥ १४ ॥

ततोनिरीपुनःपुनर्वराहादिमृगादिकथनंवहुस्थलवर्तितयाभूयस्त्वप्रकाशनाय वाध्रीणसःपक्षिविशेषः कृष्णग्रीवोरक्तशिराःश्वेतपक्षोविहंगमः ॥ सवैवाध्रीणसःप्रोक्तइतिविष्णुधर्मोक्तेः छागवि
धस्य दारःपिबंत्यिंद्रियक्षीणंश्वेतंवृद्धप्रजापतिम् वाध्रीणसंचतंप्राहुर्याज्ञिकाःश्राद्धकर्मणीतिस्मृतेः मुखकर्णौचपानसमयेजलंस्पृशंतियस्यसःत्रिःपिबः वाध्रीणसःखड्गमृगइतिहलायुधः दध्ना
किंच परलवणविशेषेणचआयुतान्संस्कृतान् ॥ १६ ॥ कृकलकुकरौसमौपक्षिविशेषवाचकौ एकशल्यामत्स्यविशेषाः कृतनिष्ठितानूकृतंनिष्ठितंनिष्ठानंपाकोयेषांतान् ॥ १७ ॥ अम्लर
निश्चितेग्रःश्चउत्तंसोजिह्वाजाड्यपरिहारकर्तायेषुभक्ष्यमाणेषुतैः रागखांडवैः सितामध्वादिमधुरोद्राक्षादाडिमजोरसः ॥ विरलश्चेत्कृतोरागःसांद्रश्चेत्खांडवःस्मृतइत्युक्तेः केशरादिभिःकृतव

निरीषुचविशालेषुभाजनेष्वप्यभक्षितान् ॥ ददर्शकपिशार्दूलोमयूरान्कुक्कुटांस्तथा ॥ १५ ॥ वराहवाध्रीणसकान्दधिसौवर्चलायुतान् ॥ शल्यान्मृग
त्यर्थश्चहनुमानन्ववैक्षत ॥ १६ ॥ कृकलान्विविधांश्छागाञ्छशकानर्धभक्षितान् ॥ महिषानेकशल्यांश्चच्छेदांश्चकृतनिष्ठितान् ॥ १७ ॥ लेह्यानुच्चा
न ।। न्पेयान्भोज्यान्युच्चावचानिच ॥ तथाम्ललवणोत्तंसैर्विविधैरागखांडवैः ॥ १८ ॥ महानूपुरकेयूरैरपविद्धैर्महाधनैः ॥ पानभाजनविक्षिप्तैःफलै
र्विविधैरपि ॥ १९ ॥ कृतपुष्पोपहाराभूरधिकांपुष्यतिश्रियम् ॥ तत्रतत्रचविन्यस्तैःसुश्लिष्टशयनासनैः ॥ २० ॥ पानभूमिर्विनावह्निंप्रदीप्तेवोपल
क्ष्यते ॥ वहुप्रकारैर्विविधैर्वरसंस्कारसंस्कृतैः ॥ २१ ॥ मांसैःकुशलसंयुक्तैःपानभूमिगतैःपृथक् ॥ दिव्याःप्रसन्नाविविधाःसुराःकृतसुराअपि ॥ २२ ॥
शर्करासवमाध्वीकाःपुष्पासवफलासवाः ॥ वासचूर्णैश्चविविधैर्मृष्टास्तैस्तैःपृथक्पृथक् ॥ २३ ॥ संतताशुशुभेभूमिर्माल्यैश्चवहुसंस्थितैः ॥ हिर
ण्मयैश्चकलशैर्भाजनैःस्फाटिकैरपि ॥ २४ ॥

र्णाःषड्रसोत्तंसाःपूपारागखांडवाइत्यन्ये ॥ १८ ॥ महाधनैर्वहुमूल्यैः ॥ १९ ॥ सुश्लिष्टैःसुकृतसंधिवंधैः ॥ २० ॥ उक्तैःसौवर्णरत्नमयशयनासनैःपानभूमिःप्रदीप्तेवोपलक्ष्यते वहुप्रकारैःवहूपा
दानभेदैरत्नएवविविधैर्विविधरसवद्भिः वरसंस्कारेणश्रेष्ठसंस्कारकद्रव्ययोगेनसंस्कृतैः ॥ २१ ॥ कुशलसंयुक्तैर्निपुणपाचकपक्वैर्मांसैःसहोच्यमानगुणाःसुराददर्श तत्रदिव्याःसुराःवृक्षेभ्यःवेदंवा
दिभ्यःस्वतःप्रादुर्भूताः कृतसुराःशौंडिकैरुत्पादिताः ॥ २२ ॥ कृतसुरावांतरभेदानाह शर्करासवेत्यादि शर्करोपादानकआसवःशर्करासवः मधूपादानकोमाध्वीकः द्राक्षोपादानकइत्यन्ये मधूकपुष्पा
दिजःपुष्पासवः खर्जूरफलादिजःफलासवः वासचूर्णैःसुगंधद्रव्यचूर्णैः मृष्टाअधिवासिताःदृष्टाइतिशेषः ॥ २३ ॥ अथभूमिवर्णनम् वहुषुदेशेषुसंस्थितैर्माल्यैःसंतताव्याप्ताभूमिःशुशुभे उच्य
मानविशेषणैःकरकैर्घटैश्चसंतता ॥ २४ ॥

राजतादिषुकुंभेषु ॥ २५ ॥ पानश्रेष्ठांसंभृतप्रशस्तपानाम् सीधोर्मद्यस्यभाजनानीत्यन्वयः ॥२६॥ भाजनानिपानभाजनानि अर्घावशेषाणिअर्घावशिष्टपानानि पीतानिपीतासवानि ॥२७॥
नैवप्रपीतानिपूर्णासवान्येवपानानिपानभाजनानि विभागतःविभागेनपानंददर्श इदममुकमिदममुकमितिविभज्यददर्शेत्यर्थः ॥ २८ ॥ शून्यानिपतिशून्यानि अतएवपरस्परंसमाश्लिष्येति
॥ २९ ॥ अपहृत्यबलाद्गृहीत्वाउपगुह्यप्रावृत्य उपगम्यतच्छयनस्थानंप्राप्य तांचपश्यन्विचचारेतिसंबंधः ॥ ३० ॥ गात्रजंगात्रस्थम् ॥ ३१ ॥ अथपानभूमितोपिबहिरागत्यतत्रस्थितेपुष्प

जांबसंःमयैश्चान्यैःकरकैरभिसंवृता॥राजतेषुचकुंभेषुजांबूनदमयेषुच ॥ २५ ॥ पानश्रेष्ठांतथाभूमिंकपिस्तत्रददर्शह ॥ सोऽपश्यच्छातकुंभानि
सीध्तमणिमयानिच॥ २६॥ तानितानिचपूर्णानिभाजनानिमहाकपिः॥क्वचिदर्धावशेषाणिक्वचित्पीतान्यशेषतः॥ २७॥क्वचिन्नैवप्रपीतानिपा
नानिसददर्शह॥ क्वचिद्भक्ष्यांश्चविविधान्क्वचित्पानंविभागतः॥२८॥ क्वचिदर्धावशेषाणिपश्यन्वैविचचारह॥ शयनान्यत्रनारीणांशून्यानिबहुधा
प्रसुः॥परस्परंसमाश्लिष्यकाश्चित्सुप्तावरांगनाः॥२९॥काचिच्चवस्त्रमन्यस्यअपहृत्योपगुह्यच॥उपगम्याबलासुप्तानिद्राबलपराजिता॥३०॥
श्वरसामुच्छ्वासवातेनवस्त्रंमाल्यंचगात्रजम्॥नात्यर्थंस्पंदतेचित्रंप्राप्यमंदमिवानिलम् ॥३१॥ चंदनस्यचशीतस्यसीधोर्मधुरसस्यच ॥ विविध
सर्वंचमाल्यस्यपुष्पस्यविविधस्यच॥ ३२॥ बहुधामारुतस्तस्यगंधंविविधमुद्वहन्॥ स्नानानांचंदनानांचधूपानांचैवमूर्छितः॥ ३३ ॥ प्रववौसुर
सानिपगोविमानेपुष्पकेतदा॥ श्यामावदातास्तत्रान्याःकाश्चित्कृष्णावरांगनाः॥ ३४॥ काश्चित्कांचनवर्णांग्यःप्रमदाराक्षसालये ॥ तासांनिद्रावश
ताधिकेनउन्मदनेनविमूर्छितम्॥ ३५॥ पद्मिनीनांप्रसुप्तानांरूपमासीद्यथैवहि॥ एवंसर्वमशेषेणरावणांतःपुरंकपिः॥३६॥ ददर्शसमहातेजानददर्शच
स्थानेआगत्कीम्॥ ३७॥

मध्येइति ॥ लइवनिर्गमकालेपिबहुगंधोवायुरन्यस्त्रियश्चानुभूताइत्याह चंदनस्यचेत्यादि पानभूम्यादिकमपिपुष्पकस्थमेवेत्यन्ये सीधुर्मद्यम् ॥ ३२ ॥ स्नानानांचंदनानामितिपाठेस्नानार्ह
दर्शनम् ॥ १ त्यर्थः विविधंगंधमुद्वहन्प्रववौ अतएवसुरभिर्गंधोविमानेमूर्छितोव्याप्तः ॥ ३३ ॥ तत्रान्याःबहिःप्रतिष्ठितपुष्पकेइत्यर्थः ॥ ३४ ॥ राक्षसालयेआंतरमध्यबहिःकक्षोपलक्षितेसर्व
शत्वान्मदनेनतद्धेतुकरत्यार्द्धमूर्छितंक्लांतंतासांरूपंप्रसुप्तानांरात्रौमुकुलितानांपद्मिनीनांनलिनीनांयथारूपंतथैवासीत् एवंप्रकारेणददर्श ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७॥

ततोनिरीक्षणानंतरम् नेक्षेतनग्नांपरस्त्रियमितिशास्त्रस्मरणादितिशेषः तदेवाह धर्मेति धर्मलोपनिमित्तंयत्साध्वसंभयंतेनशंकितोभीतइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ धर्मलोपंदर्शयति परदारेति परदारावरो
धस्य दारशब्दःस्त्रीसामान्यवाची अवरोधशब्दःस्वधर्मयुक्तकुलस्त्रीवाची प्रसुप्तस्य अनेननग्नप्रायत्वंसूचितम् तत्समयेवसनानांविपर्यासात् ॥ ३९ ॥ मेदृष्टिःपरदाराणामद्ययावद्विषयवर्तिनीन
किंच परदारपरिग्रहस्तद्वान्अतिपापीरावणश्चदृष्टः तादृशदर्शनमपिधर्मलोपकारीतिभावः ॥४०॥ अथपुनर्विचारेणतदलोपबुद्धिरप्युत्पन्नेत्याह ॥ तस्येति ॥ अन्याचितापूर्वचिताविरोधिनी
निश्चितेप्रमाणप्रतिपन्नेएकांतेसिद्धांतेतद्विषयज्ञानेचित्तंयस्यसः अतएवसाचिताकार्यनिश्चयदर्शिनीकर्तव्याकर्तव्यनिर्णयसमर्था ॥ ४१ ॥ तांचितामभिनयति काममितिविश्वस्ताइतरालो

निरीक्षमाणश्चततस्ताःस्त्रियःसमहाकपिः ॥ जगाममहतींशंकांधर्मसाध्वसशंकितः ॥ ३८ ॥ परदारावरोधस्यप्रसुप्तस्यनिरीक्षणम् ॥ इदंखलुममा
त्यर्थंधर्मलोपंकरिष्यति ॥ ३९ ॥ नहिमेपरदाराणांदृष्टिर्विषयवर्तिनी ॥ अयंचात्रमयादृष्टःपरदारपरिग्रहः ॥ ४० ॥ तस्यप्रादुरभूच्चिंतापुनरन्यामनस्वि
नः ॥ निश्चितैकांतचित्तस्यकार्यनिश्चयदर्शिनी ॥ ४१ ॥ कामंदृष्टामयासर्वाविश्वस्तारावणस्त्रियः ॥ नतुमेमनसाकिंचिद्वैकृत्यमुपपद्यते ॥ ४२ ॥ मनो
हिहेतुःसर्वेषामिंद्रियाणांप्रवर्तने ॥ शुभाशुभास्ववस्थासुतच्चमेसुव्यवस्थितम् ॥ ४३ ॥ नान्यत्रहिमयाशक्यावैदेहीपरिमार्गितुम् ॥ स्त्रियोहिस्त्रीपुदृ
श्यंतेसदासंपरिमार्गणे ॥ ४४ ॥ यस्यसत्त्वस्ययायोनिस्तस्यांतत्परिमार्गते ॥ नशक्यंप्रमदानष्टामृगीषुपरिमार्गितुम् ॥ ४५ ॥ तदिदंमार्गितंतावच्छु
द्धेनमनसामया ॥ रावणांतःपुरंसर्वंदृश्यतेनचजानकी ॥ ४६ ॥ देवगंधर्वकन्याश्चनागकन्याश्चवीर्यवान् ॥ अवेक्षमाणोहनुमान्नैवापश्यतजान
कीम् ॥ ४७ ॥ तामपश्यन्कपिस्तत्रपश्यंश्चान्यावरस्त्रियः ॥ अपक्रम्यतदावीरःप्रस्थातुमुपचक्रमे ॥ ४८ ॥

कनशंकारहिताः वैकृत्यंविकारः स्वार्थेष्यञ् नोपपद्यतेनप्राप्नोति ॥ ४२ ॥ ततःकिंतत्राह मनोहीति शुभाशुभास्ववस्थासुपुण्यपापकर्मसुइंद्रियाणांप्रवर्तनेमनोहेतुः मनसोऽसत्सदर्थरागद्वेष
तइंद्रियप्रवृत्तिर्हिपापाय इयंतुममप्रवृत्तिर्नपापाय यतस्तन्मेमनःसुष्ठुव्यवस्थितंपरदारेषुनरागवत् पुण्यपापव्यवस्थायांचस्वचित्तमेवसाक्षीतिभावः ॥४३॥ किंच राजाज्ञानुष्ठानरूपसेवकीय
परमधर्मान्यथानुपपत्त्यापिनदोषइत्याह नान्यत्रेति तत्रहेतुः स्त्रियोहीति सदासंपरिमार्गणेमार्गणव्यवहारे लोकैरितिशेषः ॥ ४४ ॥ सजातीयेष्वेवमार्गणंप्रसिद्धमित्याह यस्येति सत्त्वस्यप्रा
णिनः यायोनिःयासमानजातिः परिमार्गते लोकइतिशेषः तत्रैवोपपत्तिमाह नशक्यमिति एतेनरावणदर्शनजोपिदोषःपरिहृतः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ अपक्रम्यरावणांतःपुरबहिःकक्षातइ
तिशेषः ॥ ४८ ॥

तांसीतामन्यत्रविचेतुंप्रचक्रमे ॥ ४९ ॥ धावमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकादशःसर्गः ॥ ११ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथबहु
दुःखचिंताकुलोऽन्विष्टमेवपुनःपुनरन्वेषयतिस्मेत्याह सतस्येति तस्यभवनस्यरावणभवनस्य निशागृहाःरात्रिनिवासगृहाः तान्विचेतुंजगाम ॥ १ ॥ नम्रियतेनजीवतिस्म ध्रुवंनुसीताम्रियतइ
तिक्कचित्पाठः तत्रहेतुर्यथेति यतइत्यर्थः ॥ २ ॥ स्वशीलंपातिव्रत्यम् प्रतिदुष्टकर्मणाप्रतिइष्टंदुष्टंकर्मयस्यतेन सकलसज्जनानर्थकारिणेत्यर्थः आर्यपथेआर्याणांपतिव्रतानांमार्गे ॥ ३ ॥ राव
णस्यानुरागात्स्त्रीवधदोषाद्वातद्वधेऽप्रवृत्तावपिस्वयमेवभयान्नष्टेत्याह विरूपेति दीर्घाणिविरूपाणिदर्शनानियासांताः दीर्घपदेनकर्मधारयोवा राक्षसराजयोषितस्तदाज्ञाकारिणीः ॥ ४ ॥ पौ

सभूयःसर्वतःश्रीमान्मारुतिर्यत्नमाश्रितः ॥ आपानभूमिमुत्सृज्यतांविचेतुंप्रचक्रमे ॥ ४९ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रा०वा०आदि०सुं०एकादशःसर्गः
॥११॥ ॥छ॥ सतस्यमध्येभवनस्यसंस्थितोलतागृहांश्चित्रगृहान्निशागृहान्॥ जगामसीतांप्रतिदर्शनोत्सुकोनचैवतांपश्यतिचारुद
र्शनाम्॥ १॥ सचिंतयामासततोमहाकपिःप्रियामपश्यन्रघुनंदनस्यताम्॥ ध्रुवंनसीताम्रियतेयथानमेविचिन्वतोदर्शनमेतिमैथिली॥ २॥ सारा
क्षसानांप्रवरेणबालास्वशीलसंरक्षणतत्परासती॥ अनेननूनंप्रतिदुष्टकर्मणाहताभवेदार्यपथेपरेस्थिता॥ ३॥ विरूपरूपाविकृताविवर्चसोमहान
नादीर्घविरूपदर्शनाः॥ समीक्ष्यताराक्षसराजयोषितोभयाद्विनष्टाजनकेश्वरात्मजा॥४॥ सीतामदृष्ट्वाह्यनवाप्यपौरुषंविहृत्यकालंसहवानरैश्चि
रम्॥ नमेऽस्तिसुग्रीवसमीपगागतिःसुतीक्ष्णदंडोबलवांश्चवानरः ॥५॥ दृष्टमंतःपुरंसर्वंदृष्टाराक्षसयोषितः॥ नसीतादृश्यतेसाध्वीवृथाजातोमम
श्रमः॥ ६॥ किंनुमांवानराःसर्वेगतंवक्ष्यंतिसंगताः॥ गत्वातत्रत्वयावीरकिंकृतंतद्वदस्वनः॥ ७॥ अदृष्ट्वाकिंप्रवक्ष्यामितामहंजनकात्मजाम्॥ ध्रुवं
प्रायमुपासिष्येकालस्यव्यतिवर्तने॥ ८॥ किंवावक्ष्यतिवृद्धश्चजांबवानंगदश्चसः॥ गतंपारंसमुद्रस्यवानराश्चसमागताः॥ ९॥

रुषंसमुद्रलंघनरूपपराक्रमसाध्यंप्रयोजनम् कालंविहृत्यसुग्रीवकृतंकालमतिक्रम्यसुग्रीवसमीपंगम्यतेययासागतिर्मार्गोनास्ति तत्रहेतुः सुतीक्ष्णेति ॥ ५ ॥ ६ ॥ अस्तुसुग्रीवसमीपगमनवार्ता
अंगदादिसमीपगमनमपिदुर्लभमित्याह किन्विति किंनुवक्ष्यंतीतिचिंतांकृत्वापुनर्विचार्ययद्वक्तव्यंतत्स्वयमेवानुवदति गत्वेत्यादि वदस्वइतिवक्ष्यंतीत्यर्थः ॥ ७ ॥ किंप्रवक्ष्यामितान्प्रतीतिशेषः
नकिमपीत्यर्थः यदेवमतोध्रुवमिति कालस्यसुग्रीवकल्पितस्य व्यतिवर्तनेअतिक्रमे ॥ ८ ॥ किंवावक्ष्यतिमांधिक्करिष्यतीत्यर्थः समागतामिलिताअन्येवानराश्चधिक्करिष्यंति ॥ ९ ॥

एवंक्षणमात्रंनिर्विद्य पुनरुत्साहमवलंब्याह अनिर्वेदइति निर्वेदःकरणग्रामस्यप्रवृत्तिवैमुख्यंतदभावउत्साहः ॥ १० ॥ यत्कर्मसकरोतितत्कर्मसफलंकरोति ॥११॥ अनिर्वेदकरंउत्साहजननंयत्नं
चित्तस्थैर्यंचेष्टेकरोमि ॥१२॥१३॥ निष्कुटांतररथ्याःगृहाराममध्यगतावीथीः विमानानिपुष्पकादीनि ॥ १४ ॥ भूमीगृहान्भूविलगृहान् गृहातिगृहकाःगृहोपरिगृहाइतिकतकः गृहानती

अनिर्वेदःश्रियोमूलमनिर्वेदःपरंसुखम् ॥ भूयस्तत्रविचेष्यामिनयत्रविचयःकृतः ॥ १० ॥ अनिर्वेदोहिसततंसर्वार्थेषुप्रवर्तकः ॥ करोतिसफलंजंतोः
कर्मयच्चकरोतिसः ॥११॥ तस्मादनिर्वेदकरंयत्नंचेष्टेऽहमुत्तमम् ॥ अदृष्टांश्चविचेष्यामिदेशान्रावणपालितान् ॥१२॥ आपानशालाविचितास्तथा
पुष्पगृहाणिच ॥ चित्रशालाश्चविचिताभूयःक्रीडागृहाणिच ॥ १३ ॥ निष्कुटांतरथ्याश्चविमानानिचसर्वशः ॥ इतिसंचिंत्यभूयोपिविचेतुमुपचक्र
मे ॥ १४ ॥ भूमीगृहांश्चैत्यगृहान्गृहातिगृहकानपि ॥ उत्पतन्निपतंश्चापितिष्ठन्गच्छन्पुनःक्वचित् ॥ १५ ॥ अपवृण्वंश्चद्वाराणिकपाटान्यवघट्टयन् ॥
प्रविशन्निष्पतंश्चापिप्रपतन्नुत्पतन्निव ॥१६॥ सर्वमप्यवकाशंसविचचारमहाकपिः ॥ चतुरंगुलमात्रोपिनावकाशःसविद्यते ॥ रावणांतःपुरेतस्मि
न्यंकपिर्नजगामसः ॥ १७ ॥ प्राकारांतरवीथ्यश्चवेदिकाश्चैत्यसंश्रयाः ॥ श्वभ्राश्चपुष्करिण्यश्चसर्वंतेनावलोकितम् ॥ १८ ॥ राक्षस्योविविधाका
राविरूपाविकृतास्तथा ॥ दृष्टाहनुमतातत्रनतुसाजनकात्मजा ॥ १९ ॥ रूपेणाप्रतिमालोकेपराविद्याधरस्त्रियः ॥ दृष्टाहनुमतातत्रनतुराघवनंदिनी
॥ २० ॥ नागकन्यावरारोहाःपूर्णचंद्रनिभाननाः ॥ दृष्टाहनुमतातत्रनतुसाजनकात्मजा ॥२१॥ प्रमथ्यराक्षसेंद्रेणनागकन्यावलाद्धृताः ॥ दृष्टाहनुम
तातत्रनसाजनकनंदिनी ॥ २२ ॥ सोऽपश्यंस्तांमहाबाहुःपश्यंश्चान्यावरस्त्रियः ॥ विषसादमहाबाहुर्हनूमान्मारुतात्मजः ॥ २३ ॥ उद्योगंवानरेंद्राणां
प्लवनंसागरस्यच ॥ व्यर्थंवीक्ष्यानिलसुतश्चिंतांपुनरुपागतः ॥ २४ ॥

त्यानतिदूरेस्वैरविहारार्थंनिर्मितगृहाइतितीर्थः विचे तुमुपचक्रमेइत्यनुकर्षः उत्पतन्नुन्नतमारुहन् निपतनमवरोहः ॥ १५ ॥ निष्पतनंनिष्क्रमणं अवघट्टनंसंवरणम् ॥ १६ ॥ यंसकपिर्नजगाम
सतादृशश्चतुरंगुलमात्रोप्यवकाशोनविद्यते ॥ १७ ॥ प्राकारांतरवीथ्यःप्राकारमध्यवर्तिमंत्रिकुमारादिगृहवीथ्यः चैत्यश्चतुष्पथवर्तिवृक्षः श्वभ्राःगर्ताः ॥ १८ ॥ १९ ॥ राघवनंदिनीरामप्रिया
॥ २० ॥ २१ ॥ प्रमथ्यनागकन्यावलाद्धृताइत्यनेनवंदीकृतानांग्रहणंपूर्वंतूढानांनागकन्यानांग्रहणमतोनपुनरुक्तिः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

५ ६३ स.

अवतीर्यविमानाच्चेति पुनरारुह्यावरुह्यचेत्यर्थः विमानएवैतत्सर्वदर्शनमितितत्त्वम् ॥ २५ ॥मरमानः॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदि०सुंदरकांडेद्वादशःसर्गः ॥ १२ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ वेगवान्हनूमान्विमानात्प्राकारंसंक्रम्यघनांतरेयथाविद्युत्सशोभाआसीत्तथासीत् प्राकारस्येंद्रनीलकृतत्वमनेनध्वन्यते ॥ १ ॥ रावणस्यनिवेशनान्गृहान्संपरिक्रम्य पुनःपरिक्रमणेनदृष्ट्वाजानकींचादृष्ट्वाअब्रवीत् आत्मनैवेतिबोध्यम् ॥२॥ भूयिष्ठंलोलिताबहुशोन्विष्टा ॥३॥४ ॥ नन्वनुपलब्धिप्रमाणादभावनिश्चयएवास्त्वतआह इहेति रावणनिवेशनेएवा

अवतीर्यविमानाच्चहनूमान्मारुतात्मजः॥ चिंतामुपजगामाथशोकोपहतचेतनः॥२५॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रा०वा०आदि०सुं०द्वादशःसर्गः॥ १२॥
विमानात्तुससंक्रम्यप्राकारंहरियूथपः॥ हनूमान्वेगवानासीद्यथाविद्युद्घनांतरे॥ १ ॥ संपरिक्रम्यहनुमान्रावणस्यनिवेशनान्॥ अदृष्ट्वाजानकीं
सीतामब्रवीद्वचनंकपिः॥ २॥ भूयिष्ठंलोलितालंकारामस्यचरताप्रियम्॥ नहिपश्यामिवैदेहींसीतांसर्वांगशोभनाम् ॥ ३ ॥ पल्वलानितटाकानि
सरांसिसरितस्तथा॥ नद्योऽनूपवनांताश्चदुर्गाश्चधरणीधराः॥ ४॥ लोलितावसुधासर्वानचपश्यामिजानकीम्॥ इहसंपातिनासीतारावणस्यनि
वेशने॥ आख्यातागृध्रराजेननचसादृश्यतेतुकिम्॥ ५॥ किंतुसीताऽथवैदेहीमैथिलीजनकात्मजा॥ उपतिष्ठेतविवशारावणेनहृताबलात् ॥ ६ ॥
क्षिप्रमुत्पततोमन्येसीतामादायरक्षसः॥ बिभ्यतोरामबाणानामंतरापतिताभवेत् ॥ ७ ॥ अथवाह्रियमाणायाःपथिसिद्धनिषेविते॥ मन्येपतित
मार्यायाहृदयंप्रेक्ष्यसागरम् ॥ ८ ॥ रावणस्योरुवेगेनभुजाभ्यांपीडितेनच॥ तयामन्येविशालाक्ष्यात्यक्तंजीवितमार्यया॥ ९॥ उपर्युपरिसानूनं
सागरंक्रमतस्तदा॥ विचेष्टमानापतितासमुद्रेजनकात्मजा॥ १० ॥

ख्याता तद्वचश्चप्रमाणं दृश्यतेतुन किमिदमिति ॥ ५ ॥ बहुप्रकारंचिंतयति किंत्विति पूर्वदृष्टांमंदोदरींसौंदर्यादिगुणैःपुनःसीतात्वेनसंभाव्यतन्निरासकवाक्यं रावणेनबलाद्धृताविवशासतीसी ताउपतिष्ठेत रावणमितिशेषः रावणंदुष्टचारिणमितिपाठेतुयथाश्रुतमेव इदंकिंतुकुत्सितंतु यतःसामैथिलीसासीतालांगलपद्धतिजत्वेनायोनिजा वैदेहीजगत्प्रशस्तंविदेहवंशंसंबद्धा जनकात्म जाब्रह्मविस्पुत्री ॥ ६ ॥ तद्दर्शनंकुतस्तत्रहेतूनुत्प्रेक्षते क्षिप्रमिति ॥ एतेपक्षाद्दुःखातिशयात्संपातिवचनविस्मरणमूलकाःबिभ्यतःकराद्भ्रष्टेतिशेषः रामबाणानां आघातादितिशेषः शेषेषष्ठीवा ॥ ७ ॥ रामपरोक्षंतथाभयायोगात्पक्षांतरमथवेति हृदयंपतितंमनउत्क्रांतंमनउत्क्रमणस्यैवमरणत्वात् ॥ ८ ॥ पीडितेनपीडनेन ॥ ९ ॥ विचेष्टमानाविलुठंती ॥ १० ॥

ननुसर्वमेतदसंभावितंरावणेनसर्वापायरहितंहरणस्यैषत्करत्वादतःपक्षांतरमाह आहोइतिअथवेत्यर्थः ॥ ११ ॥ ननुबहुभक्षणसामग्रीमत्त्वादनुरागवत्त्वाच्चतेनभक्षणमसंभावितमतआह अथवेति सापत्न्यदुःखादितिभावः ॥ १२ ॥ एतदुत्तरंश्लोकद्वयंसंपूर्णचंद्रेत्यादिप्रक्षिप्तमितिकतकः ॥ १ ॥ २ ॥ ननुसपत्नीभिरप्यशक्यंभक्षणंरावणेनस्वभोगार्थमानीतत्वादतआह अथवेति निहितागुप्ततयास्थापिताइतिमन्ये नायमपिपक्षोयुक्तइत्याह भृशमिति एवमपिसावालापंजरस्थासारिकेवभृशंमुहुर्मुहुःरामेतिलालप्यतेलालप्येत नचतदृश्यतेइतिभावः ॥ १३ ॥ ननुतर्हिरावणसमीपएवभवेत्संपातिवचनप्रामाण्यात्मयातुसम्यङ्नान्विष्टमित्याशंक्याह जनकस्येति तस्मादेतदप्ययुक्तमितिभावः ॥ १४ ॥ नन्वनेनविचारेणालंयथानुभूतंनिवेद्यतांतत्राह विनष्टेति अ

आहोक्षुद्रेणचानेनरक्षंतीशीलमात्मनः ॥ अबंधुर्भक्षितासीतारावणेनतपस्विनी ॥ ११ ॥ अथवाराक्षसेंद्रस्यपत्नीभिरसितेक्षणा ॥ अदुष्टादुष्टभावाभिर्भक्षितासाभविष्यति ॥ १२ ॥ “संपूर्णचंद्रप्रतिमंपद्मपत्रनिभेक्षणम् ॥ रामस्यध्यायतीवक्त्रंपंचत्वंकृपणागता ॥ १ ॥ हारामलक्ष्मणेत्येवहाऽयोध्येतिचभामिनी ॥ विलप्यबहुवैदेहीन्यस्तदेहाभविष्यति ॥ २ ॥” अथवानिहितामन्येरावणस्यनिवेशने ॥ भृशंलालप्यतेबालापंजरस्थेवसारिका ॥ १३ ॥ जनकस्यकुलेजातारामपत्नीसुमध्यमा ॥ कथमुत्पलपत्राक्षीरावणस्यवशंव्रजेत् ॥ १४ ॥ विनष्टावाप्रणष्टावामृतावाजनकात्मजा ॥ रामस्यप्रियभार्यस्यननिवेदयितुंक्षमम् ॥ १५ ॥ निवेद्यमानेदोषःस्याद्दोषःस्यादनिवेदने ॥ कथंनुखलुकर्त्तव्यंविषमंप्रतिभातिमे ॥ १६ ॥ अस्मिन्नेवंगतेकार्येप्राप्तकालंक्षमंचकिम् ॥ भवेदितिमतिंभूयोहनुमान्प्रविचारयन् ॥ १७ ॥ यदिसीतामदृष्ट्वाऽहंवानरेंद्रपुरीमितः ॥ गमिष्यामिततःकोमेपुरुषार्थोभविष्यति ॥ १८ ॥ ममेदंलंघनंव्यर्थंसागरस्यभविष्यति ॥ प्रवेशश्चैवलंकायाराक्षसानांचदर्शनम् ॥ १९ ॥

स्यक्वचिद्वर्तनइतिशेषः णशअदर्शनइतिधात्वनुसारादृष्टासतीक्वचिदस्तीतिवक्तुमशक्यमक्षमं सर्वतोन्विष्टत्वात् प्रणष्टाप्रगतंनष्टमदर्शनंयस्याःसादृष्टेत्यर्थः एतदपिनवक्तुंक्षमं स्वयमदृष्टत्वात् एवंमृतेत्यपिवक्तुंनशक्यं तत्साधकदृढतरप्रमाणाभावात् तस्माद्रामस्याग्रेकिमपिवक्तुंनशक्यं दृश्यदेशेमायया॒ऽदर्शनंविनाशःअदृश्यदेशेऽवस्थापनंप्रणाशइतितुतीर्थः ॥ १५ ॥ तदेवस्पष्टयति निवेद्यमानेइति नदृष्टेतिनिवेद्यमानेदोषोवक्ष्यमाणरामप्राणत्यागरूपः अनिवेदनेस्वामिवंचनारूपोदोषः तस्मान्निवेदनानिवेदनरूपमुभयमपिविषमंदुरनुष्ठेयंप्रतिभाति ॥ १६ ॥ एतदनंतरंकविवाक्यमस्मिन्निति कार्येएवंगतेसतिदुर्निरूपेसतीत्यर्थः प्राप्तकालंकालोचितंकिंक्षमंकिंवक्तुंयुक्तंभवेदितिभूयोमतिंतद्विषयंपक्षंविचारयन्नभूदितिशेषः ॥ १७ ॥ विचारमेवप्रपंचयति यदीति कोभविष्यतिनकोपीत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥

वक्ष्यतिअसाध्वेववक्ष्यतीत्यर्थः ॥ २० ॥ नदृष्टेत्यप्रियंयदिवक्ष्यामि ततस्तच्छ्रवणानंतरम् ॥ २१ ॥ परुषंकर्णकठोरं अतएवदारुणंभयंकरंतीक्ष्णमसह्यं क्रूरमुग्रं इंद्रियाणांतापनंसंतापकं सी
तानिमित्तंसीताविषयं सरामः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ ततःदिविस्थरामदर्शनात् ॥ २६ ॥ २७ ॥ वालिजेनवालिमरणजेन पंचत्वमागतापंचत्वंप्राप्तुंनिश्चयवती ॥ २८ ॥ तस्मात्तदनं

॥२८॥ किंवावक्ष्यतिसुग्रीवोहरयोवापिसंगताः॥किंष्किधामनुसंप्राप्तंतौवादशरथात्मजौ॥२०॥गत्वातुयदिकाकुत्स्थंवक्ष्यामिपरुषंवचः॥नदृष्टेतिमया ५
सीताततस्त्यक्ष्यतिजीवितम्॥२१॥परुषंदारुणंतीक्ष्णंक्रूरमिंद्रियतापनम्॥सीतानिमित्तंदुर्वाक्यंश्रुत्वासनभविष्यति॥२२॥तंतुकृच्छ्रगतंदृष्ट्वापं
चत्वगतमानसम्॥भृशानुरक्तमेधावीनभविष्यतिलक्ष्मणः॥२३॥विनष्टौभ्रातरौश्रुत्वाभरतोपिमरिष्यति॥भरतंचमृतंदृष्ट्वाशत्रुघ्नोनभविष्यति २३ P
॥२४॥पुत्रान्मृतान्समीक्ष्याथनभविष्यंतिमातरः॥कौसल्याचसुमित्राचकैकेयीचनसंशयः॥२५॥कृतज्ञःसत्यसंधश्चसुग्रीवःप्लवगाधिपः॥रा
मंतथागतंदृष्ट्वाततस्त्यक्ष्यतिजीवितम्॥२६॥दुर्मनाव्यथितादीनानिरानंदातपस्विनी॥पीडिताभर्तृशोकेनरुमात्यक्ष्यतिजीवितम्॥२७॥वालि
जेनतुदुःखेनपीडिताशोककर्शिता॥पंचत्वमागताराज्ञीताराऽपिनभविष्यति॥२८॥मातापित्रोर्विनाशेनसुग्रीवव्यसनेनच॥कुमारोऽप्यंगदस्त
स्माद्विजहिष्यतिजीवितम्॥२९॥भर्तृजेनतुदुःखेनअभिभूतावनौकसः॥शिरांस्यभिहनिष्यंतितलैर्मुष्टिभिरेवच॥३०॥सांत्वेनानुप्रदानेनमा
नेनचयशस्विना॥लालिताःकपिनाथेनप्राणांस्त्यक्ष्यंतिवानराः॥३१॥नवनेषुनशैलेषुननिरोधेषुवापुनः॥क्रीडामनुभविष्यंतिसमेत्यकपिकुंज
राः॥३२॥सपुत्रदाराःसामात्याभर्तृव्यसनपीडिताः॥शैलाग्रेभ्यःपतिष्यंतिसमेषुविषमेषुच॥३३॥विषमुद्बंधनंवापिप्रवेशंज्वलनस्यवा॥उपवा
समथोशस्त्रंप्रचरिष्यंतिवानराः॥३४॥घोरमारोदनंमन्येगतेमयिभविष्यति॥इक्ष्वाकुकुलनाशश्चनाशश्चैववनौकसाम्॥३५॥सोहंनैवगमि
ष्यामिकिंष्किंधांनगरीमितः॥नहिशक्ष्याम्यहंद्रष्टुंसुग्रीवंमैथिलींविना॥३६॥ ॥२८॥

तरम् ॥ २९ ॥ ३० ॥ यशस्विनाकपिनाथेनसांत्वादिभिर्लालिताःप्राणांस्त्यक्ष्यंति ॥ ३१ ॥ निरोधेषुगुहादिसंवृतदेशेषु ॥ ३२ ॥ सपुत्रदाराइत्यादेःकपिकुंजराइतिविशेष्यम् ॥ ३३ ॥ शस्त्रं
शस्त्रघातंप्रचरिष्यंतिकरिष्यंति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

अगच्छतिगमनरहिते आशयासीतावृत्तांतश्रवणप्रत्याशया धरिष्येतेप्राणानितिशेषः ॥ ३७ ॥ हस्तादानःहस्तपतितफलादिग्राहकस्तद्भोजीतियावत् एवंमुखादानोमुखपतितभोजी नियतोनि
यतेंद्रियः वृक्षमूलिकोवृक्षमूलनिवासी ॥ ३८ ॥ अरणीसुतमग्निम् ॥ ३९ ॥ उपविष्टस्यप्रायमुपविष्टस्य लिंगिनंप्राणांलिंगिनंलिंगशरीरवंतंवाआत्मानंसाधयिष्यतःशरीरेणवियोजयिष्यतः लिं
गिनीमितिपाठेप्राणांलिंगिनींचितिंचैतन्यमित्यर्थः ॥ ४० ॥ इदंवक्ष्यमाणम् आपःअपइत्यर्थः ॥ ४१ ॥ सीतामपश्यतोममयशस्विनीयशःसंपादिका मृतस्यख्यातिर्यशः सुजातमूलासुजात
कारणवतीकीर्तिरूपामाला जीवतःसाकीर्तिः चिररात्रायेत्यव्ययम् चिरायेत्यर्थः चिरायभग्ना आत्यंतिकलयंगतेत्यर्थः तीर्थस्तुचिररात्रीयंममेतिपाठंप्रकल्प्यसीतान्वेषणोपयुक्तत्वेनशोभनमू

मय्यगच्छतिचेहस्थेधर्मात्मानौमहारथौ ॥ आशयातौधरिष्येतेवानराश्वतरस्विनः ॥ ३७ ॥ हस्तादानोमुखादानोनियतोवृक्षमूलिकः ॥ वानप्रस्थो
भविष्यामिअदृष्ट्वाजनकात्मजाम् ॥ ३८ ॥ सागरानूपजेदेशेबहुमूलफलोदके ॥ चितिंकृत्वाप्रवेक्ष्यामिसमिद्धमरणीसुतम् ॥ ३९ ॥ उपविष्टस्यवा
सम्यग्लिंगिनंसाधयिष्यतः ॥ शरीरंभक्षयिष्यंतिवायसाःश्वापदानिच ॥ ४० ॥ इदमप्यृषिभिर्दृष्टंनिर्याणमितिमेमतिः ॥ सम्यगापःप्रवेक्ष्यामिनचेत्प
श्यामिजानकीम् ॥ ४१ ॥ सुजातमूलासुभगाकीर्तिमालायशस्विनी ॥ प्रभग्नाचिररात्रायममसीतामपश्यतः ॥ ४२ ॥ तापसोवाभविष्यामिनिय
तोवृक्षमूलिकः ॥ नेतःप्रतिगमिष्यामितामदृष्ट्वासितेक्षणाम् ॥ ४३ ॥ यदितुप्रतिगच्छामिसीतामनधिगम्यताम् ॥ अंगदःसहितःसर्वैर्वानरैर्नभवि
ष्यति ॥ ४४ ॥ विनाशेबहवोदोषाजीवन्प्राप्नोतिभद्रकम् ॥ तस्मात्प्राणान्धरिष्यामिध्रुवोजीवतिसंगमः ॥ ४५ ॥ एवंबहुविधंदुःखंमनसाधारय
न्बहु ॥ नाध्यगच्छत्तदापारंशोकस्यकपिकुंजरः ॥ ४६ ॥

लासीतान्वेषणसौकर्यापादकचंद्रिकयासुभगासीतान्वेषणसहकारिणीतिसर्वैःक्रियमाणाकीर्तिरेवमालायस्याःसेयंचिररात्रीचिरकालविशिष्टादीर्घारात्रिः स्वस्यलंकाप्रवेशरात्रिःप्रभग्नानिष्फ
लाजाताइत्यर्थः अनेनरामकार्यसहकारिणीस्वेच्छयारात्रिरप्यात्मानंवर्धितवतीतिसूच्यतइत्याह ॥ ४२ ॥ तापसःजटाकाषायादिचिह्नोयतिः ॥ ४३ ॥ अदृष्ट्वागमनेनिश्चितमासन्नंदोषमाह
यदित्विति नभविष्यतिनजीविष्यति ॥ ४४ ॥ एवमगमनेनिश्चितेमरणजीवितयोःकिंश्रेयस्तत्राह विनाशइति दोषाबहवःप्रागुक्ताः चिरंमदगमनेसीताविनाशनिश्चयेनरामादयोनस्युरेव आ
त्मघातादयश्च जीवंस्तुममात्माभद्रकंप्राप्नोति वक्ष्यमाणनानाविधोपायाश्रयणेनतस्मात्प्राणान्धरिष्यामि यतोमयिजीवतिसतिसंगमःसुखसंगमोरामादीनांध्रुवःसंभावितइत्यर्थः काव्यलिंगम
चालंकारः तीर्थस्त्वत्रजीवितसंगमइतिपाठंकल्पयामास ॥ ४५ ॥ इतःपरंकविवाक्यम् एवमित्यादि ॥ ४६ ॥

कपिकुंजरइत्यस्यइतिचिंतयामासेतिशेषः ध्रुवोजीवतिसंगमइत्युक्तेराशयंहनूमानाह रावणंवेति ॥ ४७ ॥ ननुरावणवधेनकिंसाधितंस्यात्तत्राह प्रतीति प्रत्याचीर्णंवैरनिर्यातनंकृतंभविष्यती
त्यर्थः एवंकृत्वागमनेसर्वेषांसुखमित्याशयः ॥ ४८ ॥ ननुमयाहतइतीदंवचोऽविश्वसनीयंस्यात्सीताऽलाभेनरामदुःखानिवृत्तिश्चेत्यतःपक्षांतरमथवेति एवंसतितल्लाभोपिसंभाव्यतइत्याशयः
॥ ४९ ॥ रावणस्यबद्धानयनेपिसीतांराक्षसाहन्युरितितदलाभएवेत्यतःशोकपरीतःपक्षांतरंचिंतयामास यावत्सीतामिति वर्तमानसमीपेलट् ॥ ५० ॥ ५१ ॥ नन्वत्रावस्थितिनिश्चयेपुनःपुन
रन्वेषणंसफलंस्यादतआह संपातिवचनादिति तद्वचनविश्वासादेवेत्यर्थः तत्तुतत्पक्षप्ररोहान्निश्चितंप्रमाणम् ननुतद्वचनविश्वासादेवरामंप्रतिसीतात्रास्तीत्युक्त्वाशीघ्रंसएवात्रानेयःकिमनेनका

१२ह

ततोविक्रममासाद्यधैर्यवान्कपिकुंजरः॥रावणंवावधिष्यामिदशग्रीवंमहाबलम्॥४७॥काममस्तुहृतासीताप्रत्याचीर्णंभविष्यति॥४८॥अथ
वैनंसमुत्क्षिप्यउपर्युपरिसागरम्॥रामायोपहरिष्यामिपशुंपशुपतेरिव ॥ ४९ ॥ इतिचिंतासमापन्नःसीतामनधिगम्यताम् ॥ ध्यानशोकपरीता
त्माचिंतयामासवानरः॥ ५० ॥यावत्सीतांनपश्यामिरामपत्नींयशस्विनीम्॥तावदेतांपुरींलंकांविचिनोमिपुनःपुनः ॥५१ ॥ संपातिवचनाच्चापि
रामंयद्यानयाम्यहम्॥अपश्यन्राघवोभार्यांनिर्दहेत्सर्ववानरान्॥ ५२ ॥इहैवनियताहारोवत्स्यामिनियतेंद्रियः॥नमत्कृतेविनश्येयुःसर्वेतेनरवा
नराः॥ ५३ ॥ अशोकवनिकाचापिमहतीयंमहाद्रुमा॥इमामधिगमिष्यामिनहीयंविचितामया॥ ५४॥ वसूनरुद्रांस्तथादित्यानश्विनौमरुतोपि
च ॥ नमस्कृत्वागमिष्यामिरक्षसांशोकवर्धनः ॥ ५५ ॥ जित्वातुराक्षसान्देवीमिक्ष्वाकुकुलनंदिनीम् ॥ संप्रदास्यामिरामायसिद्धीमिवतपस्विने
॥५६॥समुहूर्तमिवध्यात्वाचिंताविग्रथितेंद्रियः॥उदतिष्ठन्महाबाहुर्हनूमान्मारुतात्मजः ॥५७॥ नमोस्तुरामायसलक्ष्मणायदेव्यैचतस्यैजनका
त्मजायै॥नमोस्तुरुद्रेंद्रयमानिलेभ्योनमोस्तुचंद्राग्निमरुद्गणेभ्यः॥ ५८॥

लविलंबेनेत्यत्राह रामंयदीति रावणेहतेपिमयेवअन्विष्यमाणानदृश्येतरामेणापि तददर्शनेरामःसर्ववानरनाशंकरिष्यतीतिभावः ॥ ५२ ॥ तस्मादिहैवनियताहारोवत्स्यामि विनश्येयुः सीता
मदृष्ट्वामद्गमनानंतरमितिभावः ॥ ५३ ॥ एवंचिंताकुलोऽनन्विष्टदेशंदृष्ट्वासंपातिवचनात्तत्रसीतास्थितिंनिश्चिन्वानआहाशोकेति ॥ ५४ ॥ तत्राप्यप्राप्तिशंकयातद्दर्शनप्रतिबंधकदुरितक्षयायदे
वानुकूल्यंसंपादयति वसूनिति चाद्रामादीन् ॥ ५५ ॥ तपस्विनेसिद्धीमिवतपःफलमिव तपःप्रसन्नादेवतेतिशेषः ॥ ५६ ॥ चिंतयाविग्रथितानिसंबद्धानिव्याकुलानिइंद्रियाणियस्यसः ॥५७॥
प्रतिज्ञातंनमस्कारमनुतिष्ठति नमोस्तुरामायेति अनेनरामस्यभगवदवतारत्वंसूचितम् रुद्रादिनमस्कारेणविराजोभगवतोननतिः ॥ ५८ ॥

स्वामित्वात्सूर्यांशत्वाच्चसुग्रीवनतिः अशोकवनिकांगतः मनसेतिशेषः अशोकवनिकांप्रतीतिपाठेगतइत्यध्याहारः ॥ ५९ ॥ उत्तरंगमनोत्तरकर्तव्यकृत्यम् ॥ ६० ॥ चिंताहेतुंदर्शयति ध्रुवमि
ति वनाकुलाकाननावृता संस्काराःखननंसेकादिरूपवृक्षसंस्काराः अत्रध्रुवंरक्षोबहुलेत्युत्प्रेक्षयाचंद्रास्तःसूचितः अन्यथातत्प्रकाशेननिश्चयएवस्यात् ॥ ६१ ॥ अत्राशोकवनिकायांविहि
ताःनियुक्ताः विश्वात्मावायुः ॥ ६२ ॥ मयाआत्मा शरीरमित्यर्थः रावणस्यअर्थेइत्यनुकर्षः रावणकर्तृकदर्शनपरिहारायेत्यर्थः ॥ ६३ ॥ पुनःसर्वात्मनाकार्यसिद्धयेस्मरतिब्रह्मेत्यादि देवाभ

सतेभ्यस्तुनमस्कृत्वासुग्रीवायचमारुतिः॥ दिशःसर्वाःसमालोक्यसोशोकवनिकांप्रति॥ ५९॥सगत्वामनसापूर्वमशोकवनिकांशुभाम्॥उत्तरंचिं
तयामासवानरोमारुतात्मजः॥ ६०॥ ध्रुवंतुरक्षोबहुलाभविष्यतिवनाकुला॥ अशोकवनिकापुण्यासर्वसंस्कारसंस्कृता॥ ६१॥ रक्षिणश्चात्रवि
हितानूनंरक्षंतिपादपान्॥ भगवानपिविश्वात्मानातिक्षोभंप्रवायति॥६२॥ संक्षिप्तोयंमयात्माचरामार्थेरावणस्यच॥ सिद्धिंदिशंतुमेसर्वेदेवाःस
र्षिगणास्त्विह॥ ६३॥ ब्रह्मास्वयंभूर्भगवान्देवाश्चैवतपस्विनः॥ सिद्धिमग्निश्चवायुश्चपुरुहूतश्चवज्रभृत्॥ ६४॥ वरुणःपाशहस्तश्चसोमादित्यौत
थैवच॥ अश्विनौचमहात्मानौमरुतःसर्वएवच॥६५॥ सिद्धिंसर्वाणिभूतानिभूतानांचैवयःप्रभुः॥दास्यंतिममयेचान्येप्यदृष्टाःपथिगोचराः॥६६॥
तदुन्नसंपांडुरदंतमव्रणंशुचिस्मितंपद्मपलाशलोचनम्॥ द्रक्ष्येकदार्यावदनंकदान्वहंप्रसन्नताराधिपतुल्यवर्चसम्॥ ६७॥ क्षुद्रेणहीनेननृशंसमू
र्तिनासुदारुणालंकृतवेषधारिणा॥ बलाभिभूताह्यबलातपस्विनीकथंनुमेदृष्टिपथेऽद्यसाभवेत्॥६८॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा०आदि०सुं०
त्रयोदशःसर्गः॥ १३॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥

गवद्वयवद्देवाः तानेवदर्शयति अग्निश्चेत्यादि सिद्धिंदिशंत्वित्यन्वयः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ भूतानांप्रभुःप्रजापतिः दास्यंति तेषामप्यस्यार्थस्येष्टत्वादितिभावः पूर्वंप्रार्थनाइदानींतुतन्निश्चयः पथि
गोचराअदृष्टाअपिपथिमार्गेगोचरत्वेनसिद्धिदत्वेनशास्त्रेऽदृष्टाःअनुक्ताःअपिनादृष्टाश्चयेतेऽपिसिद्धिंदास्यंति ॥ ६६ ॥ उच्छ्रितानासायस्मिंस्तत्पांडुरंवियोगवशात् अव्रणमनवद्यम् ॥ ६७ ॥
सुदारुणोप्यलंकृतवेषधारीविश्वसनीयवेषधारीतेन ॥६८॥ हृचमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेत्रयोदशःसर्गः ॥१३॥ ॥ छ ॥

५
१४ स

ध्यात्वाउत्प्लवनंनिश्चित्यतांसीतांमनसाऽधिगम्यध्यात्वातस्यरावणस्यवेश्मनःवेश्मप्राकारात्प्राकारंवनप्राकारंअवप्लुतःउत्प्लवनेनप्राप्तः ॥ १ ॥ संहृष्टसर्वांगःपुलकितसर्वांगः वसंतादौवसंतादि सर्वर्तुषुसन्निहितैःपुष्पैःपुष्पिताग्रान् ॥ २ ॥ भव्यान्युक्तफलान् उद्दालकावृक्षविशेषाः नागवृक्षान्नागकेसरवृक्षान् कपिमुखान्कपिमुखाकारफलवतः चूतविशेषणमेतत् ॥३ ॥ ज्यामुक्तःरामेणेतिशेषः ॥ ४ ॥ विचित्रांविचित्रपर्यंतां राजतैःरजतादिसंस्कृतैस्तद्वर्णैर्वा ॥ ५ ॥ चित्रकाननांचित्रद्रुमखंडाम् उदितादित्यसंकाशाम् पुष्पैरितिशेषः ॥ ६ ॥ पुष्पोपगफलोपगैःपुष्पफलयुतैः

समुहूर्तमिवध्यात्वामनसाचाधिगम्यताम् ॥ अवप्लुतोमहातेजाःप्राकारंतस्यवेश्मनः ॥ १ ॥ सतुसंहृष्टसर्वांगःप्राकारस्थोमहाकपिः ॥ पुष्पिताग्रान्वसं
तादौददर्शविविधान्द्रुमान् ॥ २ ॥ सालानशोकान्भव्यांश्चचंपकांश्चसुपुष्पितान् ॥ उद्दालकान्नागवृक्षांश्चूतान्कपिमुखानपि ॥ ३ ॥ तथाम्रवणसंपन्नाँ
ल्लताशतसमन्वितान् ॥ ज्यामुक्तइवनाराचःपुप्लुवेवृक्षवाटिकाम् ॥ ४ ॥ सप्रविश्यविचित्रांतांविहगैरभिनादिताम् ॥ राजतैःकांचनैश्चैवपादपैःसर्वतो
वृताम् ॥ ५ ॥ विहगैर्मृगसंघैश्चविचित्रांचित्रकाननाम् ॥ उदितादित्यसंकाशांददर्शहनुमान्बली ॥ ६ ॥ वृतैर्नानाविधैर्वृक्षैःपुष्पोपगफलोपगैः ॥ कोकि
लैर्भृंगराजैश्चमत्तैर्नित्यनिषेविताम् ॥ ७ ॥ प्रहृष्टमनुजांकालेमृगपक्षिमदाकुलाम् ॥ मत्तबर्हिणसंघुष्टांनानाद्विजगणायुताम् ॥ ८ ॥ मार्गमाणोवरारो
हांराजपुत्रीमनिंदिताम् ॥ सुखप्रसुप्तान्विहगान्बोधयामासवानरः ॥ ९ ॥ उत्पतद्भिर्द्विजगणैःपक्षैर्वातैःसमाहताः ॥ अनेकवर्णाविविधामुमुचुःपुष्पवृ
ष्टयः ॥ १० ॥ पुष्पावकीर्णःशुशुभेहनूमान्मारुतात्मजः ॥ अशोकवनिकामध्येयथापुष्पमयोगिरिः ॥ ११ ॥ दिशःसर्वाभिधावंतंवृक्षखंडगतंकपिम् ॥
दृष्ट्वासर्वाणिभूतानिवसंतइतिमेनिरे ॥ १२ ॥

॥ ७ ॥ कालेसर्वस्मिन्नपि प्रहृष्टमनुजांमुखविकासादिलिंगकहर्षवज्जनाम् मृगादीन्मदेनाकुलयतिताम् प्रहृष्टमनुजेकालेइतिपदद्वयेसप्तम्यंतपाठे तादृक्कालेवसंतप्राग्भवे तत्सन्निहितेकालेइत्यर्थः ॥ ८ ॥ बोधयामास शाखाचंक्रमणेनेतिभावः ॥ ९ ॥ पक्षैरुत्पतद्भिरित्यन्वयः समाहताःवृक्षाइतिशेषः पुष्पवृष्टयःपुष्पवृष्टीः ॥ १० ॥ ११ ॥ सर्वाभिधावंतमितिसंधिरार्षः वसंतइति मेनिरेइति अन्यस्येहवनेऽशक्यप्रवेशत्वाद्वसंतएववृक्षसंचारोचितंकपिरूपमास्थायचरतीतिमेनिरेइत्यर्थः एतेनद्रष्टॄणांतस्मिन्विमतिनिवृत्तिरीश्वरानुग्रहादितिसूचितम् ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ बहुप्रकारंकंपिताः ॥ १४ ॥ निर्धू त्राणिशिखराण्यग्राणिचयेषांते धूर्ताअक्षधूर्ताः ॥ १५ ॥ १६ ॥ स्कंधमात्रस्याश्रयाःनतुपुष्पादीनां अतएवागमाःअसेव्याः मारुतेनतत्पुत्रेण
हनूमता विनिर्धुताइतिकस्यआर्षइतिकतकस्तद्वृथा कस्वस्यापिधुञःसत्त्वात् ॥ १७ ॥ वर्णकोविलेपनम् निपीतःशुभदंतयुक्तःओष्ठोयस्याःसा ॥ १८ ॥ लांगूलहस्तैरित्यत्रैकत्वाभावआ

वृक्षेभ्यःपतितैःपुष्पैरवकीर्णापृथग्विधैः॥ रराजवसुधातत्रप्रमदेवविभूषिता॥ १३॥ तरस्विनातेतरवस्तरसाबहुकंपिताः॥ कुसुमानिविचित्राणि
सस्टजुःकपिनातदा॥ १४॥ निर्धूतपत्रशिखराःशीर्णपुष्पफलद्रुमाः॥ निक्षिप्तवस्त्राभरणाधूर्ताइवपराजिताः॥ १५॥ हनूमतावेगवताकंपितास्तन
गोत्तमाः॥ पुष्पपत्रफलान्याशुमुमुचुःफलशालिनः॥ १६॥ विहंगसंघैर्हीनास्तेस्कंधमात्राश्रयाद्रुमाः॥ बभूवुरगमाःसर्वेमारुतेनविनिर्धुताः॥ १७॥
विधूतकेशीयुवतिर्यथाम्टदितवर्णका॥ निपीतशुभदंतोष्ठीनखैर्दंतैश्चविक्षता॥ १८॥ तथालांगूलहस्तैस्तुचरणाभ्यांचमर्दिता॥ तथैवाशोकवनि
काप्रभग्नवनपादपा॥ १९॥ महालतानांदामानिव्यधमत्तरसाकपिः॥ यथाप्रावृषिवेगेनमेघजालानिमारुतः॥ २०॥ सतत्रमणिभूमीश्चराजती
श्चमनोरमाः॥ तथाकांचनभूमीश्चविचरन्ददृशेकपिः॥ २१॥ वापीश्चविविधाकाराःपूर्णाःपरमवारिणा॥ महार्हैर्मणिसोपानैरुपपन्नास्ततस्ततः
॥ २२॥ मुक्ताप्रवालसिकताःस्फाटिकांतरकुट्टिमाः॥ कांचनैस्तरुभिश्चित्रैस्तीरजैरुपशोभिताः॥ २३॥ बुद्धपद्मोत्पलवनाश्चक्रवाकोपशोभिताः॥
नत्यूहरुतसंघुष्टाहंससारसनादिताः॥ २४॥ दीर्घाभिर्द्रुमयुक्ताभिःसरिद्भिश्चसमंततः॥ अम्टतोपमतोयाभिःशिवाभिरुपसंस्कृताः॥ २५॥ लताश
तैरवतताःसंतानकुसुमावृताः॥ नानागुल्मावृतवनाःकरवीरकृतांतराः॥ २६॥ ततोंबुधरसंकाशंप्रवृद्धशिखरंगिरिम्॥ विचित्रकूटंकूटैश्चसर्वतःप
रिवारितम्॥ २७॥

र्यः ॥ १९ ॥ दामानिजालानि ॥ २० ॥ २१ ॥ उच्यमानविशिष्टावापीर्ददर्श श्लोकपंचकमेकंवाक्यम् ॥ २२ ॥ मुक्ताप्रवालरूपाएवसिकतायासाम् आंतरकुट्टिमाःअभ्यंतरनिबद्धभू
मियुताः ॥ २३ ॥ नत्यूहोदात्यूहः ॥ २४ ॥ द्रुमयुक्ताभिःतीरद्रुमयुक्ताभिः वापीनांसरिद्भिरुपस्कृतत्वंनित्यंपूर्णजलत्वाय ॥ २५ ॥ संतानःकल्पवृक्षः गुल्मावृतवनाः वनंजलं करवीरैःकृतमंतरं
गवाक्षस्थानीयंयासांताः २६ ॥ ततोवापीदर्शनानंतरम् ॥ २७ ॥

जगतिलोकेरम्यंसुंदरवस्तुभ्योपिपरमसुंदरं तीर्थस्तुजगतीपर्वतमित्यर्थः ह्रस्वआर्षः मृत्पर्वतमितियावदितिव्याचक्षाणउपेक्ष्यएव ॥ २८ ॥ निपतितांनिःसृतां समुत्पत्यकोपादुत्थायपतितांभूमि
शयिताम् ॥ २९ ॥ जलेनपतिताग्रैःपादपैः परिणाहवशादधःप्रसृतशाखाद्वारेणजलनिपतिताग्रत्वंवृक्षाणांकूलात्पातेनवा प्रियंप्रतिक्रुद्धांप्रियसमीपादन्यत्रजिगमिषुंप्रियबंधुभिःसखीभि
॥३१॥ र्वार्यमाणांप्रमदामिव ॥ ३० ॥ अतएवकांतस्यप्रसन्नांपुनरुपस्थितांकांतामिवपुनरावृत्ततोयांवृक्षाग्रप्रतिघातात्परावृत्तजलांददर्श ॥ ३१ ॥ तस्यपर्वतस्य पद्मिन्यःपद्मिनीःअकृत्रिमदीर्घि

शिलागृहैरवततंनानावृक्षसमावृतम्॥ ददर्शकपिशार्दूलोरम्यंजगतिपर्वतम्॥२८॥ददर्शचनगात्तस्मान्नदींनिपतितांकपिः॥ अंकादिवसमुत्पत्य
प्रियस्यपतितांप्रियाम्॥ २९॥ जलेनपतिताग्रैश्चपादपैरुपशोभिताम्॥ वार्यमाणामिवक्रुद्धांप्रमदांप्रियबंधुभिः॥ ३०॥ पुनरावृत्ततोयांचददर्श
समहाकपिः॥ प्रसन्नामिवकांतस्यकांतांपुनरुपस्थिताम्॥३१॥ तस्यादूरात्सपद्मिन्योनानाद्विजगणायुताः॥ ददर्शकपिशार्दूलोहनूमान्मारुतात्म
जः॥ ३२॥ कृत्रिमांदीर्घिकांचापिपूर्णांशीतेनवारिणा॥ मणिप्रवरसोपानांमुक्तासिकतशोभिताम्॥ ३३॥ विविधैर्मृगसंघैश्चविचित्रांचित्रका
ननाम्॥ प्रासादैःसुमहद्भिश्चनिर्मितैर्विश्वकर्मणा॥३४॥काननैःकृत्रिमैश्चापिसर्वतःसमलंकृताम्॥येकेचित्पादपास्तत्रपुष्पोपगफलोपगाः॥३५॥
सच्छत्राःसवितर्दीकाःसर्वेसौवर्णवेदिकाः॥ लताप्रतानैर्बहुभिःपर्णैश्चबहुभिर्वृताम्॥ ३६॥ कांचनींशिंशपामेकांददर्शसमहाकपिः॥ वृतांहेमम
यीभिस्तुवेदिकाभिःसमंततः॥३७॥ सोपश्यद्भूमिभागांश्चनगप्रस्रवणानिच॥ सुवर्णवृक्षानपरान्ददर्शशिखिसन्निभान्॥ ३८॥ तेषांद्रुमाणांप्र
भयामेरोरिवमहाकपिः॥ अमन्यततदावीरःकांचनोस्मीतिसर्वतः॥ ३९॥

१४ स.

काः ॥ ३२ ॥ उच्यमानविशेषणांकृत्रिमांदीर्घिकामपिददर्श सिकतशोभितामित्यत्रह्रस्वआर्षः ॥ ३३ ॥ प्रासादैरित्यस्ययुतामितिशेषः ॥ ३४ ॥ येकेचित्तत्रवृक्षास्तेसर्वेपिपुष्पफलोभययु
ताएवेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ सच्छत्राःछत्राकारसंस्थानवंतः तेनशीतलच्छायत्वंसूचितम् सवितर्दीकाःसवेदिकाः सौवर्णवेदिकाःराजतादिमहावेदिकोपरिकृतसौवर्णवेदिकाइत्यर्थः लतेत्यर्धमुत्तरा ॥३१॥
न्वयि ॥ ३६ ॥ एकांमुख्यां वृक्षांतरसंबंधरहितांच कांचनींतद्वर्णां शिंशपां पिच्छिलागुरुशिंशपाइतिकोशः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ मेरोःप्रभयादिवाकरइव तेषांद्रुमाणांप्रभयाकांचनोस्मीत्यम
न्यत कांचनवर्णमात्मशरीरंवीक्षतेस्मेत्यर्थः ॥ ३९ ॥

तान्कांचनानिति किंकिण्यस्तेषुफलादिवत्सहजाः अतएवविस्मयमागमत ॥ ४० ॥ तेषांतरुधर्ममप्याह सुपुष्पितायानिति तरुणाःकोमलाःअंकुराःपल्लवाश्चयेषांतान्दृष्ट्वाविस्मयंप्राप्तइत्यन्व
यः तांयस्याःपर्यंतवृक्षाएवंभूतास्तामारुह्यचिंतयामासेतिशेषः ॥ ४१ ॥ इतइति आगतामितिशेषः तदेवस्पष्टयति इतश्चेतश्चेति ॥ ४२ ॥ रम्येयमशोकवनिकादुरात्मनोरावणस्यैवदृढंध्रुवं
राक्षसांतरस्यैवंविधतद्संभवात् ॥ ४३ ॥ नलिनीचेयंरम्या साचराजमहिषीत्वाद्रम्यप्रिया अतएवेमांनलिनींनूनमेष्यति ॥ ४४ ॥ अरामारामवियुक्ता राजमहिषीत्वादेवउद्यानवनसंचार
कुशला ॥ ४५ ॥ अयमेवार्थआदरेणवुद्धिस्थैर्यार्थंत्रिरावर्त्यते अथवेति सर्वथेत्यर्थः नतुपक्षांतरमिदंतत्त्वासंभवात् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ अशोकवनिकांतःशिंशपाप्रदेशेसीतायाआगमनेहेत्वं

तान्कांचनान्वृक्षगणान्मारुतेनप्रकंपितान् ॥ किंकिणीशतनिर्घोषान्दृष्ट्वाविस्मयमागमत् ॥ ४० ॥ सुपुष्पिताग्रान्रुचिरांस्तरुणांकुरपल्लवान् ॥ ता
मारुह्यमहावेगःशिंशपांपर्णसंवृताम् ॥ ४१ ॥ इतोद्रक्ष्यामिवैदेहींरामदर्शनलालसाम् ॥ इतश्चेतश्चदुःखार्तांसंतपंतींयदृच्छया ॥ ४२ ॥ अशोकव
निकाचेयंदृढंरम्यादुरात्मनः ॥ चंदनैश्चंपकैश्चापिवकुलैश्चविभूषिता ॥ ४३ ॥ इयंचनलिनीरम्याद्विजसंघनिषेविता ॥ इमांसाराजमहिषीनूनमेष्यति
जानकी ॥ ४४ ॥ साऽरामाराजमहिषीराघवस्यप्रियासदा ॥ वनसंचारकुशलाध्रुवमेष्यतिजानकी ॥ ४५ ॥ अथवामृगशावाक्षीवनस्यास्यविचक्ष
णा ॥ वनमेष्यतिसाऽद्येहरामचिंतासुकर्शिता ॥ ४६ ॥ रामशोकाभिसंतप्तासादेवीवामलोचना ॥ वनवासरतानित्यमेष्यतेवनचारिणी ॥ ४७ ॥ व
नेचराणांसततंनूनंस्पृहयतेपुरा ॥ रामस्यदयिताचार्याजनकस्यसुतासती ॥ ४८ ॥ संध्याकालमनाःश्यामाध्रुवमेष्यतिजानकी ॥ नदींचेमांशुभज
लांसंध्यार्थेवरवर्णिनी ॥ ४९ ॥ तस्याश्चाप्यनुरूपेयमशोकवनिकाशुभा ॥ शुभायाःपार्थिवेंद्रस्यपत्नीरामस्यसंमता ॥ ५० ॥

तरमुन्नयति वनेचराणामिति मृगपक्ष्यादीनामित्यर्थः ॥ ४८ ॥ संध्यादिनरात्र्योःसंधिरूपानुष्ठानकालोयस्यकर्मणस्तत्रमनोयस्याःसा तथासंध्यार्थेसंध्याकालक्रियमाणस्नानाद्यर्थे पूर्ववदे
वात्राप्युक्तस्यैवार्थस्यावृत्तिः रात्रिशेषेहनुमतोऽस्यवचसःप्रवृत्तेःसंध्याशब्देनात्रप्रातःकालोविवक्षितःतत्रकर्तव्यस्नानादौचास्त्येवस्त्रीणामप्यधिकारइतिकथंस्त्रीणांसंध्यावंदनमितिपरास्तंवेदि
तव्यम् किंचसम्यग्भगवद्ध्यानस्यैवसंध्यापदार्थत्वेनास्त्येवतत्रस्त्रियाअधिकारः गायत्रीमंत्रेणतदर्थस्मरणपूर्वकध्यानेतुद्विजस्यैवाधिकारइत्यन्यत् ॥ ४९ ॥ यारामस्यपत्नीसंमताचपतिव्रतेति
सर्वजनस्यतस्याःशुभायाःइयंनदीअशोकवनिकाचअनुरूपायोग्या ॥ ५० ॥

॥ ५१ ॥ प्रतीक्षमाणःसीतायाआगमनमितिशेषः अवेक्षमाणइतस्ततोऽवलोकयन् पर्णघनेसुपुष्पितेशिंशपावृक्षेनिलीनःसन्सर्वंवनंददर्शेत्यन्वयः ॥ ५२॥ रममाणः ॥ इतिरामाभिरामेश्रीरामी
येरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदि० सुंदरकांडेचतुर्दशःसर्गः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वीक्षमाणइतस्ततोवलोकयन् तत्रस्थःशिंशपास्थःमार्गमाणः मैथिलीहेतुनाऽधोदृष्ट्वामहीम
वेक्षमाणःसर्वांतांअशोकवनिकामन्ववैक्षत ॥ १॥ तांविशिनष्टि संतानकेति संतानकलताभिःसहितैःपादपैरित्यर्थः ॥ २ ॥ तांसददर्शेत्यन्वयः नंदनसंकाशांतद्वच्चंदनद्राक्षाद्यनेकोपादेयवस्तुम

यदिजीवतिसादेवीताराधिपनिभानना॥ आगमिष्यतिसाऽवश्यमिमांशीतजलांनदीम्॥ ५१॥ एवंतुगत्वाहनुमान्महात्माप्रतीक्षमाणोमनुजेंद्रप
त्नीम्॥ अवेक्षमाणश्चददर्शसर्वंसुपुष्पितेपर्णघनेनिलीनः॥ ५२॥ इत्यार्षे० श्री० वा० आदि० सुं० चतुर्दशःसर्गः॥ १४॥ ॥छ॥ ॥छ॥
सवीक्षमाणस्तत्रस्थोमार्गमाणश्चमैथिलीम्॥ अवेक्षमाणश्चमहींसर्वांतामन्ववैक्षत॥ १॥ संतानकलताभिश्चपादपैरुपशोभिताम्॥ दिव्यगंधर
सोपेतांसर्वतःसमलंकृताम्॥ २॥ तांसनंदनसंकाशांमृगपक्षिभिरावृताम्॥ हर्म्यप्रासादसंबाधांकोकिलाकुलनिःस्वनाम्॥ ३॥ कांचनोत्पलपद्माभि
र्वापीभिरुपशोभिताम्॥ बह्वासनकुथोपेतांबहुभूमिगृहायुताम्॥ ४॥ सर्वर्तुकुसुमैरम्यैःफलवद्भिश्चपादपैः॥ पुष्पितानामशोकानांश्रियासूर्योद
यप्रभाम्॥ ५॥ प्रदीप्तामिवतत्रस्थोमारुतिःसमुदैक्षत॥ निष्पत्रशाखांविहगैःक्रियमाणामिवासकृत्॥ ६॥ विनिष्पतद्भिःशतशश्चित्रैःपुष्पावतंस
कैः॥ समूलपुष्परचितैरशोकैःशोकनाशनैः॥ ७॥ पुष्पभारातिभारैश्चस्पृशद्भिरिवमेदिनीम्॥ कर्णिकारैःकुसुमितैःकिंशुकैश्चसुपुष्पितैः॥ ८॥ सदे
शःप्रभयातेषांप्रदीप्तइवसर्वतः॥ पुन्नागाःसप्तपर्णाश्चचंपकोद्दालकास्तथा॥ ९॥

तीम् ॥ ३ ॥ बह्वासनैःकुथैरास्तरणैश्चोपेताम् उपर्युपरिभूमियुक्तागृहाबहुभूमिगृहाः ॥ ४ ॥ सर्वर्तुषुकुसुमानियेषांतैःपादपैर्युक्ताम् सूर्योदयप्रभांउद्यत्सूर्यसमकांतिम् ॥ ५ ॥ तत्रस्थःशिंशपा
स्थोमारुतिरशोकपुष्पैःप्रदीप्तामिवोदैक्षतेत्युत्प्रेक्षा असकृच्छतशोविनिष्पतद्भिश्चित्रैःपुष्पाण्यवतंसवत्प्रतीयमानानियेषांतैर्विहगैर्निबिडशाखामपिनिष्पत्रशाखांक्रियमाणाम् बहुपक्षिपक्षपि
हितपर्णतयापत्ररहितशाखामिवेत्यर्थः तथाउच्यमानविशेषणैरशोकैःपुष्पभारेणपुष्पसमूहेनजनितातिभारैरतएवातिभारवशादतिप्रह्वशाखतयाभूमिंस्पृशद्भिःकर्णिकारैःकिंशुकैश्चयुतःसदेश
स्तेषांप्रभयाप्रदीप्तइव ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ नीलांजननिभाइति एवमुक्त्याऽशोकानामनेकवर्ण[illegible]त्वंसूचितम् विबुधोद्यानंनंदनंयथानंदनंआह्लाद[illegible]द्वदाह्लादकं चैत्ररथं [illegible]यथाचित्रंतद्वच्चित्रम् ॥ ११ ॥ तदुभयमप्यतिवृत्तमिवअतिक्रम्येवस्थितं पुष्परूपज्योतिर्गणैरायुतम् ॥ १२ ॥ पुष्परूपैःरत्नशतैः ॥ १३ ॥ मृगादिभिःस्वीयैर्नानाविधैःशब्दैरम्यंकृतं एवंविशेषणकमुद्यानमशोकवनिकांतर्गतंददर्शेत्यनुक

विवृद्धमूलाबहवःशोभंतेस्मसुपुष्पिताः॥ शातकुंभनिभाःकेचित्केचिदग्निशिखप्रभाः॥ १०॥ नीलांजननिभाःकेचित्तत्राशोकाःसहस्रशः॥ नंदनं विबुधोद्यानंचित्रंचैत्ररथंयथा॥ ११॥ अतिवृत्तमिवाचिंत्यंदिव्यंरम्यश्रियायुतम्॥ द्वितीयमिवचाकाशंपुष्पज्योतिर्गणायुतम्॥ १२॥ पुष्परत्नशतैश्चित्रंपंचमंसागरंयथा॥ सर्वर्तुपुष्पैर्निचितंपादपैर्मधुगंधिभिः॥ १३॥ नानानिनादैरुद्यानंरम्यंमृगगणद्विजैः॥ अनेकगंधप्रवहंपुण्यगंधंमनोहरम्॥ १४॥ शैलेंद्रमिवगंधाढ्यंद्वितीयंगंधमादनम्॥ अशोकवनिकायांतुतस्यांवानरपुंगवः॥ १५॥ सददर्शाविदूरस्थंचैत्यप्रासादमूर्जितम्॥ मध्येस्तंभसहस्रेणस्थितंकैलासपांडुरम्॥ १६॥ प्रवालकृतसोपानंतप्तकांचनवेदिकम्॥ मुष्णंतमिवचक्षूंषिद्योतमानमिवश्रिया॥ १७॥ निर्मलंप्रांशुभावत्वादुल्लिखंतमिवांबरम्॥ ततोमलिनसंवीतांराक्षसीभिःसमावृताम्॥ १८॥ उपवासकृशांदीनांनिःश्वसंतींपुनःपुनः॥ ददर्शशुक्लपक्षादौचंद्ररेखामिवामलाम्॥ १९॥ मंदप्रख्यायमानेनरूपेणरुचिरप्रभाम्॥ पिनद्धांधूमजालेनशिखामिवविभावसोः॥ २०॥ पीतेनैकेनसंवीतांक्लिष्टेनोत्तमवाससा॥ सपंकामनलंकारांविपद्मामिवपद्मिनीम्॥ २१॥ पीडितांदुःखसंतप्तांपरिक्षीणांतपस्विनीम्॥ ग्रहेणांगारकेणेवपीडितामिवरोहिणीम् ॥ २२॥ अश्रुपूर्णमुखींदीनांकृशामनशनेनच॥ शोकध्यानपरांदीनांनित्यंदुःखपरायणाम्॥ २३॥

र्षः ॥ १४ ॥ शैलेंद्रोहिमवान् तस्यांपूर्ववर्णितायाम् ॥ १५ ॥ चैत्यंवर्तुलाकारत्वाद्बुद्धायतनमिवप्रासादं स्तंभसहस्रेणाधारभूतेनस्थितम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ प्रांशुभावत्वादुच्चस्वभावत्वात् ततस्तद्दर्शनानंतरं मलिनवासःसंवीतत्वादिविशेषणवतींसीतांदूरादेवतन्मूलस्थांददर्शेत्यनुकर्षः ॥ १८ ॥ १९ ॥ मंदप्रख्यायमानेनइदमिदमितिइदंतदितिवाकथंचिदूह्यमानेनरूपेणस्वरूपेणोपलक्षिताम् ॥ २० ॥ क्लिष्टेनजीर्णेनपांसुप्वास्तरणेनवाक्लिष्टेन सपंकांमलवच्छरीरां पद्मिनीलक्ष्मीर्लताच ॥ २१ ॥ अंगारकेणेवतत्तुल्येनग्रहेणकेतुनापीडितांरोहिणीमिव ॥ २२ ॥ २३ ॥

५

प्रियंजनंरामलक्ष्मणसुग्रीवादिरूपंजनं श्वगणेनशुनांगणेन ॥ २४ ॥ जघनंपृष्ठभागंगतयाप्राप्तयैकयाहरणदिनकृतैकसंस्कारवत्या यद्वा पुरोभागीयवेणीद्वयराहित्येनपृष्ठलंबयैकयावेण्यानी
लनागाभयानीलसर्पतुल्ययावेण्योपलक्षितां अनेनतत्स्पर्शेऽन्यस्यमरणमेवेतिसूचितं मेघापायेनीलयावनराज्योपलक्षितांमहीमिवस्थिताम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ उपपादिभिःसीतात्वनिश्चयो
पपादनसमर्थैः तत्कारणंप्रत्यभिज्ञानमाह क्रियमाणेति यथारूपादृष्टायादृग्वेषवर्णादिमतीअनुभूतातथारूपेयं भेदेहिप्रत्यभिज्ञानमनुपपन्नमितिभावः ॥ २७ ॥ पूर्णचंद्राननत्वादिगुणवतींनि

प्रियंजनमपश्यंतींपश्यंतींराक्षसीगणम् ॥ स्वगणेनमृगींहीनांश्वगणेनावृतामिव ॥ २४ ॥ नीलनागाभयावेण्याजघनंगतयैकया ॥ नीलयानीरदा
पायेवनराज्यामहीमिव ॥ २५ ॥ सुखार्हांदुःखसंतप्तांव्यसनानामकोविदाम् ॥ तांविलोक्यविशालाक्षीमधिकंमलिनांकृशाम् ॥ २६ ॥ तर्कयामा
ससीतेतिकारणैरुपपादिभिः ॥ क्रियमाणातदातेनरक्षसाकामरूपिणा ॥ २७ ॥ यथारूपाहिदृष्टासातथारूपेयमंगना ॥ पूर्णचंद्राननांसुभ्रूंचारुवृत्त
पयोधराम् ॥ २८ ॥ कुर्वतींप्रभयादेवींसर्वावितिमिरादिशः ॥ तांनीलकंठींबिंबोष्ठींसुमध्यांसुप्रतिष्ठिताम् ॥ २९ ॥ सीतांपद्मपलाशाक्षींमन्मथस्य
रतिंयथा ॥ इष्टांसर्वस्यजगतःपूर्णचंद्रप्रभामिव ॥ ३० ॥ भूमौसुतनुमासीनांनियतामिवतापसीम् ॥ निःश्वासबहुलांभीरुंभुजगेंद्रवधूमिव ॥ ३१ ॥
शोकजालेनमहताविततेननराजतीम् ॥ संसक्तांधूमजालेनशिखामिवविभावसोः ॥ ३२ ॥ तांस्मृतीमिवसंदिग्धामृद्धिंनिपतितामिव ॥ विहतामि
वचश्रद्धामाशांप्रतिहतामिव ॥ ३३ ॥ सोपसर्गांयथासिद्धिंबुद्धिंसकलुषामिव ॥ अभूतेनापवादेनकीर्तिंनिपतितामिव ॥ ३४ ॥

२५ हि.

रीक्ष्यतस्यबुद्धिःसंदिदिहेइत्यष्टत्रिंशत्श्लोकेनान्वयः सुभ्रूंसुभ्रुवम् ॥ २८ ॥ सर्वादिशोवितिमिराःकुर्वतीं नीलकंठींसौभाग्यसूचकेंद्रनीलमणिमयकंठस्थभूषणप्रभयातद्वर्णकंठां सुप्रतिष्ठितांसुप्र
तिष्ठितसर्वावयवसंस्थानाम् ॥ २९ ॥ चंद्रप्रभासादृश्यंसर्वानंदकरत्वेन ॥ ३० ॥ नियतांभूशयनादिरूपनियमवतीं तापसीमिवभूमावासीनां भुजगेंद्रवधूसादृश्यंदुष्प्रधृष्यत्वेनरक्षःकुलनाशक
त्वेनच ॥ ३१ ॥ नराजतींअराजतीं विभावसोःशिखामिवपातिव्रत्यतेजसाज्वलंतीम् ॥ ३२ ॥ स्मृतीमिवेतिदीर्घआर्षः संदिग्धामर्थसंदेहवतीं ऋद्धिमैश्वर्यं निपतितामन्यायवशादितिभावः
विहतांनास्तिकबुद्ध्येतिभावः प्रतिहतांस्वविषयालाभादितिभावः ॥ ३३ ॥ सोपसर्गांसविघ्नां सकलुषांरागद्वेषादिकालुष्यवतीं अभूतेनापवादेनकेवलमारोपितेनकलंकेन ॥ ३४ ॥

रामोपरोधःरामसेवाप्रतिबंधः ॥ ३५ ॥ कृष्णानिवक्राणिचअक्षिपक्ष्माणियत्रतेन ॥ ३६ ॥ संस्कारस्नानराहित्यान्मलपंकधरत्वम् त्वगादिमलरूपःपंकः नक्षत्रराजश्चंद्रः ॥ ३७ ॥ संदिदिहेप्रत्यभिज्ञाबाधकात्कार्श्यमालिन्यादितिरोहितरूपत्वात्संदेहः आम्नायोऽभ्यासः ॥ ३८ ॥ बाधकस्याकिंचित्करत्वमाह दुःखेनेति दुःखबोध्यत्वेहेतुरनलंकृतामिति संस्कारेणेतिस्नानानुलेपनादिरंगसंस्कारः वाचोव्याकरणज्ञानादिजःसंस्कारः देन्या अर्थांतरगतत्वंदेशांतरगतत्वं वाचस्तुविवक्षितार्थादन्यार्थबोधकत्वम् वाचोर्थोयथाव्याकरणाद्यभ्यासदुःखेनव्युत्पत्तिसंपाद्यबुध्यतेतद्वत् सीतांकष्टेनबुबुधे ॥ ३९ ॥ कारणैरुपपादयन्सीतानिश्चयहेतुभिरुपपत्तिमंतंसंपादयन् ॥ ४० ॥ इदानींसीतात्वोपपादकमाह वैदेह्याइति तदारण्यप्रस्थानसमये गात्रशोभीनीतिपाठःकतकसंमतः

रामोपरोधव्यथितांरक्षोगणनिपीडिताम् ॥ अबलांमृगशावाक्षींवीक्षमाणांततस्ततः ॥ ३५ ॥ वाष्पांबुपरिपूर्णेनकृष्णवक्राक्षिपक्ष्मणा ॥ वदनेनाप्रसन्नेननिःश्वसंतींपुनःपुनः ॥ ३६ ॥ मलपंकधरांदीनांमंडनार्हाममंडिताम् ॥ प्रभांनक्षत्रराजस्यकालमेघैरिवावृताम् ॥ ३७ ॥ तस्यसंदिदिहेबुद्धिस्तथासीतांनिरीक्ष्यच ॥ आम्नायानामयोगेनविद्यांप्रशिथिलामिव ॥ ३८ ॥ दुःखेनबुबुधेसीतांहनुमाननलंकृताम् ॥ संस्कारेणयथाहीनांवाचमर्थांतरंगताम् ॥ ३९ ॥ तांसमीक्ष्यविशालाक्षींराजपुत्रीमनिंदिताम् ॥ तर्कयामाससीतेतिकारणैरुपपादयन् ॥ ४० ॥ वैदेह्यायानिचांगेषुतदारामोन्वकीर्तयत् ॥ तान्याभरणजालानिगात्रशोभीन्यलक्षयत् ॥ ४१ ॥ सुकृतौकर्णवेष्टौचश्वदंष्ट्रौचसुसंस्थितौ ॥ मणिविद्रुमचित्राणिहस्तेष्वाभरणानिच ॥ ४२ ॥ श्यामानिचिरयुक्तत्वात्तथासंस्थानवंतिच ॥ तान्येवैतानिमन्येऽहंयानिरामोऽन्वकीर्तयत् ॥ ४३ ॥

येष्वंगेषुयान्याभरणजालान्यकीर्तयत्तान्याभरणजालानितत्तद्गात्रशोभीन्यलक्षयदितिप्रत्यभिज्ञाप्रामाण्यंसिद्धम् तीर्थस्तुशाखाशोभीनीतिपाठंप्रकल्प्यरामविश्लेषसमयेभूषणधारणस्यानुचितत्वाद्वैदेह्याभूषणानिस्वांगेभ्यउन्मुच्यशाखायांन्यस्तानीतिगम्यतइतिव्याचख्यौ तत्तुउत्तरश्लोकयोर्हस्तेष्वितितथाश्यामानिचिरयुक्तत्वादिनिपदस्वरसविरुद्धम् किंचैवंतदंगेरामोक्ताभरणाभावादसीतात्वमेवस्यात् ॥ ४१ ॥ अथकस्मिन्गात्रेकिमाभरणंदृश्यतेतत्राह सुकृताविति सुकृतौनिर्मितौ कर्णवेष्टौकुंडले श्वदंष्ट्रौकर्णाभरणविशेषौत्रिकर्णिकापरनामानौ सुसंस्थितौकर्णरूपांगसुप्रतिष्ठितौउपलक्षयेइतिशेषः हस्तेषुहस्तावयवेषुचयानिमणिविद्रुमचित्राण्याभरणानिरामेणोक्तानितथैवसुस्थितानिउपलक्षये ॥ ४२ ॥ चिरयुक्तत्वाच्चिरकालमसंस्कृतदेहस्थितत्वेनासंस्कृतत्वात् श्यामान्यपिश्यामवर्णान्यपितथासंस्थानवंतिरामोक्तसन्निवेशवंति यानिरामोन्वकीर्तयत्तान्येवेमानीतिमन्ये ॥ ४३ ॥

इतोप्येवमित्याह तत्रेति रामोपदिष्टेषुयान्याभरणानिअवहीनानिपतितानि ऋष्यमूकादावित्यर्थः ॥ ४४ ॥ कानित्यक्तानीतित्वयावगतानितत्राह पीतमिति कनकपट्टाभत्वेनस्वर्णतंतुमात्र
निष्पन्नत्वंतस्यसूच्यते नगासक्तंवृक्षासक्तम् ॥ ४५ ॥ ऋष्यमूकेवस्त्रभूषणत्यागोप्यनयैवकृतइत्याह अनयैवेति ॥ ४६ ॥ इदंवसनं अंतरीयवस्त्रमित्यर्थः चिरधृतत्वात्क्लिष्टवत्तरंशयनादिनाम्ल
दितंतथापितद्वर्णं सपीतोरागः अनूनमप्रच्युतं क्लीबत्वमार्षं अर्धर्चादिर्वावर्णशब्दः तथाश्रीमच्छोभावत् यथेतरत्अस्मद्गृहीतमुत्तरीयमित्यर्थः ॥४७॥ एवंजातनिश्चयआह इयमिति प्रणष्टा
दर्शनमप्राप्तापियस्यरामस्यमनसस्तुनप्रणश्यतिनादृष्टाभवति नित्यंसन्निहिताभवतीत्यर्थः ॥ ४८ ॥ साइयमेव केचत्वारस्तत्राह कारुण्येनेति ॥ ४९ ॥ परितापहेतुकारुण्यादिस्वयमेवदर्शय

तत्रयान्यवहीनानितान्यहंनोपलक्षये॥ यान्यस्यानावहीनानितानीमानिनसंशयः॥ ४४॥ पीतंकनकपट्टाभंस्रस्तंतद्वसनंशुभम् ॥ उत्तरीयंनगास
क्तंतदादृष्टंप्लवंगमैः॥ ४५॥ भूषणानिचमुख्यानिदृष्टानिधरणीतले॥ अनयैवापविद्धानिस्वनवंतिमहांतिच॥ ४६॥ इदंचिरगृहीतत्वाद्वसनंक्लिष्टव
त्तरम्॥ तथाप्यनूनंतद्वर्णंतथाश्रीमद्यथेतरत् ॥ ४७ ॥ इयंकनकवर्णांगीरामस्यमहिषीप्रिया॥ प्रणष्टापिसतीयस्यमनसोनप्रणश्यति॥ ४८ ॥ इयं
सायत्कृतेरामश्चतुर्भिरिहतप्यते॥ कारुण्येनानृशंस्येनशोकेनमदनेनच॥ ४९॥ स्त्रीप्रणष्टेतिकारुण्यादाश्रितेत्यानृशंस्यतः॥ पत्नीनष्टेतिशोकेनप्रि
येतिमदनेनच॥५०॥ तस्यादेव्यायथारूपमंगप्रत्यंगसौष्ठवम्॥ रामस्यचयथारूपंतस्येयमसितेक्षणा॥५१॥ अस्यादेव्यामनस्तस्मिंस्तस्यचास्यां
प्रतिष्ठितम्॥ तेनेयंसचधर्मात्मामुहूर्तमपिजीवति॥५२॥ दुष्करंकृतवान्रामोहीनोयदनयाप्रभुः॥ धारयत्यात्मनोदेहंनशोकेनावसीदति॥५३॥

ति स्त्रीति प्रणष्टापरेणपीडितामयाचसतीसानरक्षिता आपदिस्त्रियोरक्ष्याइत्युक्तेस्तदकरणकृतकारुण्यात्परितापः वनंप्रस्थितमपिमामाश्रितासाचनरक्षितेतिआनृशंस्यतः आश्रितसंरक्षणस्व
भावत्वेनतदकरणात्परितापः पत्नीसर्वधर्मसाधनभूतानष्टेतिधर्मनाशचिंताशोकेनपरितापः प्रियेतिपरमरूपलावण्यादिमतीपरमसुखसाधनभूतानष्टेतिपूर्वसंभोगादिस्मरणजमदनेनसर्वसिद्धसर्वें
द्रियपरितापः ॥ ५० ॥ अस्यायथारूपादितथारामस्ययथारामस्यरूपादितथाअस्याअपि अतःसोस्यायोग्यइयंचतस्ययोग्येत्यर्थः अनेनोभयोरन्योन्यमानुरूप्यंदर्शितम् ॥ ५१ ॥ अथा
न्योन्यानुरागमाह अस्यादेव्याइति येनास्याश्चित्तंरामेसक्तंतस्यचास्यांतेनेयंसचजीवति चित्तसन्निधानेनवियोगाभावादितिभावः मुहूर्तमपीत्यस्यान्यथेत्यादिः नजीवेदितिचशेषः ॥ ५२ ॥
दुष्करमिति अत्रतेनेतिवर्तते तेनचित्तसन्निधानेन दुष्करंकिंकृतवांस्तत्राह धारयतीति वर्तमानसामीप्येलट् दधारेत्यर्थः ॥ ५३ ॥

१५ स.

सीतामेवमेवंगुणांतथामलिनवासःसंवीतत्वोपवासकृशत्वशोकध्यानपरायणत्वादिपातिव्रत्यधर्मवर्तादृष्ट्वाहृष्टः[illegible]रामं स्मार स्मृतंच[illegible]ांस एवंपातिव्रत्यगुणवत्पत्नीलाभेनभाग्योत्तरोरामः ईदृश्यावियोगेनेदृशीपीडाईदृशीप्राप्तयेउद्यमश्चोचितएवेति चात्सीतांचप्रशशंस बलवताभव्येनप्रभुणाहृतापिर[illegible]एवंपातिव्रत्यात्तदैषवसर्वोत्तमेत्यवंप्रशशंस ॥ ५४॥ वममानः ॥ ॥ इति श्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेपंचदशःसर्गः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सीतांप्रशस्य प्रशंसाचप्रागुक्तरूपा चिंतापरः सीताविषयदुःखेनेतिभावः ॥ १ ॥ सीतामाश्रित्यसीतामुद्दिश्य ॥ २ ॥ गुरुभिर्विनीतस्यशिक्षितस्यलक्ष्मणस्य गुरुप्रियागुरोःरामस्यपत्नीत्वात् तद्वदेवपरमोपास्यत्वेनाभीष्टासीताअयोनिजानिःसीमपातिव्रत्यारामपत्न्यपियदिदुःखार्तादुःखपीडितातर्हिकालोदुरतिक्रमइतिहिनिश्चितमित्यर्थः दुःखोपायघटकत्वस्यकालएवप्रसिद्धत्वादितिभावः ननुनदुःखंसुखंवाकालमात्रजन्यम् कर्मानुष्ठानवैफल्यापत्तेः तत्सापेक्षकालजन्यत्वेपिईश्वरावतारसीतारामयोःकर्माभावात्कथंदुःखमितिचेन्न ॥ वस्तुतस्तुतयोर्दुःखाभावेपिलोकानुग्रहायगृहीतमनुष्यदेहयोस्तेषांमनुष्यत्वाभावबुद्धिप्रतिबंधायनटवद्भव

एवंसीतांतथादृष्ट्वाहृष्टःपवनसंभवः॥ जगाममनसारामंप्रशशंसचतंप्रभुम्॥५४॥ ॥इत्यार्षेश्री०वा०आ०सुं०पंचदशःसर्गः॥१५॥ ॥७॥

प्रशस्यतुप्रशस्तव्यांसीतांतांहरिपुंगवः॥ गुणाभिरामंरामंचपुनश्चिंतापरोभवत्॥१॥ समुहूर्तमिवध्यात्वाबाष्पपर्याकुलेक्षणः॥ सीतामाश्रित्यतेजस्वीहनूमान्विललापह॥२॥ मान्यागुरुविनीतस्यलक्ष्मणस्यगुरुप्रिया॥ यदिसीताहिदुःखार्ताकालोहिदुरतिक्रमः॥३॥ रामस्यव्यवसायज्ञालक्ष्मणस्यचधीमतः॥ नात्यर्थंक्षुभ्यतेदेवीगंगेवजलदागमे॥४॥ तुल्यशीलवयोवृत्तांतुल्याभिजनलक्षणाम्॥ राघवोऽर्हतिवैदेहींतंचेयमसितेक्षणा॥५॥

हारमभिनयतोःसुखदुःखादिकालिकसुखविकासाद्यभिनयेनतन्मायामोहितस्यैवदेवांशस्यहनूमतोऽभिनीतकार्यदर्शनेनतत्कारणानुमानाद्दुःखार्तत्वाद्युक्तेःसामंजस्यात् यथाचपरेणोद्बोधनंविनाहनूमतःस्वबलपराक्रमांशेमोहस्तथाऽनयोर्भगवत्स्वरूपत्वेइदानींतस्यमोहइतिवक्तुंशक्यत्वात्पश्चात्तुभगवदिच्छयैवतस्यतयोःस्वरूपज्ञानेपिनकिंचिदवद्यम् ॥ ३ ॥ नन्वेवंविधदुःखातिशयेजीवनहानिरेवस्यादतआह रामस्येति सलक्ष्मणोरामएवंविधेदुर्गेस्थितामपिमांदिव्यास्त्रैःसमुद्रमपियेनकेनाप्युपायेनोल्लंघ्यागत्यात्रायास्यतीतितस्यव्यवसायज्ञापराक्रमज्ञासतीनात्यंतंक्षुभ्यतेनैराश्यमूलकंप्राणत्यागसंपादकंक्षोभंनप्राप्नोतीत्यर्थः जलदागमेवर्षाकालेपिगंगायथाइतरक्षुद्रनदीवद्दुर्धरवेगंनप्राप्नोतितद्वत् ॥ ४ ॥ तुल्यशीलवयोवृत्तांरामतुल्यस्वभाववयश्चारित्राम् अभिजनःकुलम् लक्षणंसामुद्रिकोक्तम् अतएवसीतायाःरामस्यपुरुषांतरेरूयंतरेचाप्रवृत्तिःस्वभावमूलेतिसूचितम् ॥ ५ ॥

५ १६ स

मनसारामंजगामअस्याःसएवानुरूपइतिसस्मारेत्यर्थः नवहेमाभांनवांतरुणींहेमाभांचेत्यर्थः ॥६॥ अस्याहेतोःसर्वात्मनास्वसदृश्याःप्राप्त्यर्थमित्यर्थः ॥ ७ ॥ दूषणांतरक्षोनिपातश्चैतदासक्त्या
शूर्पणखानिरासमूलत्वादन्वेषणप्रतिबंधसंभावनामूलकत्वाच्चैतन्मूलएव शंबरोयंप्रद्युम्नहतादन्यएव महेंद्रपदेनतत्तुल्यप्रद्युम्नेलक्षणावा ॥ ८ ॥ ९ ॥१०॥ अस्यानिमित्ते सप्तम्यर्थेषष्ठी अस्यां
निमित्तभूतायांसत्यामित्यर्थइतितीर्थः ॥११॥ १२ ॥ परिवर्तयेत्अधरोत्तरंकुर्यात्संहरेदितियावत् ॥ १३ ॥ एवंमतेर्युक्तत्वमुपपादयति राज्यंवेति त्रैलोक्यराज्यसीताप्राप्त्योःकतरदुत्कृष्टमि

तांदृष्ट्वानवहेमाभांलोककांतामिवश्रियम् ॥ जगाममनसारामंवचनंचेदमब्रवीत् ॥ ६ ॥ अस्याहेतोर्विशालाक्ष्याहतोवालीमहाबलः ॥ रावणप्र
तिमोवीर्येकबंधश्चनिपातितः ॥ ७ ॥ विराधश्चहतःसंख्येराक्षसोभीमविक्रमः ॥ वनेरामेणविक्रम्यमहेंद्रेणेवशंबरः ॥ ८ ॥ चतुर्दशसहस्राणिरक्षसां
भीमकर्मणाम् ॥ निहतानिजनस्थानेशरैरग्निशिखोपमैः ॥ ९ ॥ खरश्चनिहतःसंख्येत्रिशिराश्चनिपातितः ॥ दूषणश्चमहातेजारामेणविदितात्मना
॥ १० ॥ ऐश्वर्यंवानराणांचदुर्लभंवालिपालितम् ॥ अस्यानिमित्तेसुग्रीवःप्राप्तवाँल्लोकविश्रुतः ॥ ११ ॥ सागरश्चमयाक्रांतःश्रीमान्नदनदीपतिः ॥
अस्याहेतोर्विशालाक्ष्याःपुरीचेयंनिरीक्षिता ॥ १२ ॥ यदिरामःसमुद्रांतांमेदिनींपरिवर्तयेत् ॥ अस्याःकृतेजगच्चापियुक्तमित्येवमेमतिः ॥ १३ ॥ रा
ज्यंवात्रिषुलोकेषुसीतावाजनकात्मजा ॥ त्रैलोक्यराज्यंसकलंसीतायानाप्नुयात्कलाम् ॥ १४ ॥ इयंसाधर्मशीलस्यजनकस्यमहात्मनः ॥ सुतामै
थिलराजस्यसीताभर्तृदृढव्रता ॥ १५ ॥ उत्थितामेदिनींभित्त्वाक्षेत्रेहलमुखक्षते ॥ पद्मरेणुनिभैःकीर्णाशुभैःकेदारपांसुभिः ॥ १६ ॥ विक्रांतस्यार्यशी
लस्यसंयुगेष्वनिवर्तिनः ॥ स्नुषादशरथस्यैषाज्येष्ठाराज्ञोयशस्विनी ॥ १७ ॥ धर्मज्ञस्यकृतज्ञस्यरामस्यविदितात्मनः ॥ इयंसादयिताभार्याराक्षसी
वशमागता ॥ १८ ॥ सर्वान्भोगान्परित्यज्यभर्तृस्नेहबलात्कृता ॥ अचिंतयित्वाकष्टानिप्रविष्टानिर्जनंवनम् ॥ १९ ॥

तिविचारेआद्यंद्वितीयकोटिशतांशेनसादृश्यमपिनार्हतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ आधिक्यमेवोपपादयति इयमिति अनेनकुलम् भर्तृदृढव्रतेत्यनेनचारित्र्यातिशयः मेदिनींभित्त्वेत्यनेनायोनिजतयाऽ
मानुषदिव्यरूपत्वंदर्शितम् ॥१५॥१६॥ आर्यशीलस्यपूज्यशीलस्य अनेनमहाकुलीनपाणिग्रहणंदर्शितम् ॥ १७ ॥ यच्छ्लेषतयैवंप्राशस्त्यंदर्शितंतस्यकालस्यदुरतिक्रमत्वमाह इयंसेति राक्ष
सीवशमागता कालप्राबल्यादितिभावः फलमतउपपत्तेरितिन्यायसूत्रेणापिकालात्मनोभगवतएवकर्मफलप्रापणसामर्थ्यंदर्शितम् ॥ १८ ॥ भर्तृस्नेहबलात्कृताबलात्प्रवर्तिता ॥ १९ ॥

भर्तृशुश्रूषणापरा सन्नंतात्स्वार्थेणिचिण्यासश्रंथेतियुच् ॥ २० ॥ पूर्ववदेवाह सेयमिति यातनांराक्षसीभिःसंपाद्य[illegible]नांबहुदुःखं [illegible]नापदाम् ॥ २१ ॥ शीलसंपन्नांईदृशदुःखेपिचारित्र्यप्रच्यवरहितां प्रमथितांप्रमथितामपि प्रपापानीयशाला ॥ २२ ॥ २३ ॥ काम्यंतइतिकामाःभुज्यंतइतिभोगाःस्रक्चंदनादयस्तैस्त्यक्ता तत्समागमकांक्षिणी एतिजीवंतमानंदोनरंवर्षशतादपीतिन्यायेनेतिभावः ॥ २४ ॥ राक्षस्यःराक्षसीरित्यर्थः एकस्मिन्लक्ष्येतिष्ठतितादृशंहृदयंयस्याःसा किंतदेकंलक्ष्यंतत्राह नूनंराममेवेति ॥ २५ ॥ राममेवेत्यत्रबीजमाह भर्तानामेति शोभनं

संतुष्टाफलमूलेनभर्तृशुश्रूषणापरा ॥ यापरांभजतेप्रीतिंवनेऽपिभवनेयथा ॥ २० ॥ सेयंकनकवर्णांगीनित्यंसुस्मितभाषिणी ॥ सहतेयातनामेतामनर्थानामभागिनी ॥ २१ ॥ इमांतुशीलसंपन्नांद्रष्टुमिच्छतिराघवः ॥ रावणेनप्रमथितांप्रपामिवपिपासितः ॥ २२ ॥ अस्यानूनंपुनर्लाभाद्राघवःप्रीतिमेष्यति ॥ राजाराज्यपरिभ्रष्टःपुनःप्राप्येवमेदिनीम् ॥ २३ ॥ कामभोगैःपरित्यक्ताहीनाबंधुजनेनच ॥ धारयत्यात्मनोदेहंतत्समागमकांक्षिणी ॥ २४ ॥ नैषापश्यतिराक्षस्योनेमान्पुष्पफलद्रुमान् ॥ एकस्थहृदयानूनंराममेवानुपश्यति ॥ २५ ॥ भर्तानामपरंनार्याःशोभनंभूषणादपि ॥ एषाहिरहितातेनशोभनार्हानशोभते ॥ २६ ॥ दुष्करंकुरुतेरामोहीनोयदनयाप्रभुः ॥ धारयत्यात्मनोदेहंनदुःखेनावसीदति ॥ २७ ॥ इमामसितकेशांतांशतपत्रनिभेक्षणाम् ॥ सुखार्हांदुःखितांज्ञात्वाममापिव्यथितंमनः ॥ २८ ॥ क्षितिक्षमापुष्करसन्निभेक्षणायारक्षिताराघवलक्ष्मणाभ्याम् ॥ साराक्षसीभिर्विकृतेक्षणाभिःसंरक्ष्यतेसंप्रतिवृक्षमूले ॥ २९ ॥ हिमहतनलिनीवनष्टशोभाव्यसनपरंपरयानिपीड्यमाना ॥ सहचररहितेवचक्रवाकीजनकसुताकृपणांदशांप्रपन्ना ॥ ३० ॥ अस्याहिपुष्पावनताग्रशाखाःशोकंदृढंवैजनयंत्यशोकाः ॥ हिमव्यपायेनचशीतरश्मिरभ्युत्थितोनैकसहस्ररश्मिः ॥ ३१ ॥

शोभा ॥ २६ ॥ एतदेकहृदयत्वज्ञानादेवरामःप्रभुर्यज्जीवनरूपंदुःखेनावसादनाभावरूपंचदुष्करंकुरुते ॥ २७ ॥ ममापितिर्यग्योनेरपिविषयानभिज्ञस्यापि ॥ २८ ॥ क्षितितुल्याक्षमायस्याःसा दृष्टिमात्रेणरावणस्याभस्मीकरणात् संरक्ष्यतेपरैरनपहारायगोप्यतइत्यर्थः ॥ २९ ॥ कृपणांशोच्याम् ॥ ३० ॥ नकेवलमशोकएवशोकजनकश्चंद्रोपीत्याह हिमेति हिमव्यपायेनवसंतसमीपप्राक्कालेनोपलक्षितः यद्वा लंकायांहिमव्यपायेनशीताभावेनाभ्युत्थितोतिप्रकाशतयास्थितः अतएवनैकसहस्ररश्मिः अभ्युत्थितःउदयंप्राप्तः शीतरश्मिश्चशोकंजनयतीत्यनुकर्षः ॥ ३१ ॥

सीतेयमित्येवइयंसीतैवेतिजातबुद्धिस्तामेवबुद्धिंसंश्रित्यततःपरानुष्ठेयचिकीर्षयातस्मिन्शिंशपावृक्षेएवनिषसाद तद्रात्रिशेषंपरदिनंचस्थितइत्यर्थः एवंचसरावणांतःपुरासर्वापिलंकायामत्रये णसमुद्रलंघनदिनरात्रावेवविचितातुर्येयामेऽशोकवनिकाप्रवेशइतिबोध्यम् ॥ ३२ ॥ रागमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेषोडशःसर्गः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततस्तद्दिनापगमोत्तरं कुमुदखंडंकुमुदसमूहस्तदाभःश्वैत्येन निर्मलंनभोजगाम नभसोनिर्मलत्वंस्वच्छनीलवर्णत्वं अतएवाह हंसानीलमुदकमिवेति नभसो नीलत्वंप्रतीत्याकविसंप्रदायेनचबोध्यं नभोजगामाकिंचिन्नभउपरिभागंजगामेत्यर्थः ॥ १ ॥ साचिव्यमिव सीतादर्शनादौप्रभयास्वकांत्यासाचिव्यमिवसाहायकमिव दिवाक्वचिदेकांतप्रदेशे

इत्येवमर्थंकपिरन्ववेक्ष्यसीतेयमित्येवतुजातबुद्धिः॥ संश्रित्यतस्मिन्निषसादवृक्षेबलीहरीणामृषभस्तरस्वी॥ ३२॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामा०वाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेषोडशःसर्गः॥ १६॥ ॥७॥ ॥ ततःकुमुदखंडाभोनिर्मलंनिर्मलोदयः॥ प्रजगामनभश्चंद्रोहंसोनीलमिवोदकम् ॥ १ ॥ साचिव्यमिवकुर्वन्सप्रभयानिर्मलप्रभः॥ चंद्रमारश्मिभिःशीतैःसिषेवेपवनात्मजम् ॥ २ ॥ सददर्शततःसीतांपूर्णचंद्रनिभाननाम्॥ शोकभारैरिवन्यस्तांभारैर्नावमिवांभसि ॥ ३ ॥ दिदृक्षमाणोवैदेहींहनूमान्मारुतात्मजः॥ सददर्शविदूरस्थाराक्षसीर्घोरदर्शनाः॥ ४॥ एकाक्षीमेककर्णांचकर्णप्रावरणांतथा॥ अकर्णांशंकुकर्णांचमस्तकोच्छ्वासनासिकाम्॥ ५॥ अतिकायोत्तमांगींचतनुदीर्घशिरोधराम् ॥ ध्वस्तकेशींतथाकेशींकेशकंबलधारिणीम्॥ ६॥ लंबकर्णललाटांचलंबोदरपयोधराम्॥ लंबोष्ठींचिबुकोष्ठींचलंबास्यांलंबजानुकाम्॥ ७॥ ह्रस्वांदीर्घांचकुब्जांचविकटांवामनांतथा॥ करालांभुग्नवक्त्रांचपिंगाक्षींविकृताननाम्॥ ८॥ विकृताःपिंगलाःकालीःक्रोधनाःकलहप्रियाः॥ कालायसमहाशूलकूटमुद्गरधारिणीः॥ ९॥ वराहमृगशार्दूलमहिषाजशिवामुखाः॥ गजोष्ट्रहयपादाश्चनिखातशिरसोऽपराः॥ १०॥

स्थितत्वान्निद्राव्याकुलत्वाच्चनसम्यग्राक्षसीनांसीतायाश्चदर्शनं रात्रौचंद्रोदयेसतितुपुनःसमीपदेशेआगत्यस्थितस्यसम्यक्सर्वदर्शनम् ॥ २ ॥ शोकभारैर्न्यस्तांअधोनीतामिवनिमज्जमानामिव ॥ ३ ॥ दिदृक्षमाणःप्रकटतयातांद्रष्टुमिच्छुः ॥ ४ ॥ कर्णप्रावरणामिति विशालकर्णी मस्तकोच्छ्वासनासिकांऊर्ध्वमुखनासाम् ॥ ५ ॥ अतिकायोत्तमांगींअतिप्रवृद्धोपरिभागदेहवतीं तनुदीर्घशिरोधरां अस्थूलदीर्घग्रीवामित्यर्थः शारीरकेशैःकंबलधारिणीमिव ॥ ६ ॥ चिबुकेसंबद्धःओष्ठोयस्यास्ताम् ॥ ७ ॥ विकटांवक्रशरीरां करालांभयंकरकृष्णवर्णाम् ॥ ८ ॥ विकृतत्वादिगुणाश्चयाराक्षस्यस्तत्रस्थितास्तादद्दर्शेतिवक्ष्यमाणेनान्वयः कूटोयस्कारकूटाभआयुधविशेषः ॥ ९ ॥ निखातशिरसःकबंधवदुरःप्रदेशगतशिरसः ॥ १० ॥

५

१० रि

हरिकर्णीःसिंहकर्णीः॥ ११॥ गजसन्निभनासाःशुंडादंडोपेतनासाः॥ १२॥ पादचूलिकाःपादेसंलग्नाचूडाशिरःकेशायासांताः पादेवाचूडाकाराःकेशायासांताः अतिमात्रंअतिप्रमाणम्॥ १३॥ ॥ १४॥ १५॥ सुरामांससदाप्रियाःसुरामांसेसदाप्रियेयासांताः॥ १६॥ १७॥ स्कंधवंतंप्रशस्तशाखोपशाखावंतंवृक्षंशिंशपावृक्षंपरिवार्यतन्मूलादीषद्दूरेआसीनाःस्थितास्तस्याधस्तात्तन्मूलसमीपे॥ १८॥ १९॥ दिवश्च्युतांभूमौपतितांतारामिव चारित्रव्यपदेशःपातिव्रत्यजकीर्तिः भर्तृदर्शनंदुर्गतंदुर्लभंयस्यास्ताम्॥ २०॥ उत्तमभूषणजशोभाहीनामपिभर्तृवात्सल्येनतत्प्रियत्वेनशोभावतीम् विनाकृतांरहिताम्॥ २१॥ पयोदांतेवर्षांते अनेनदुःखस्याल्पाल्पावशिष्टत्वंसूच्यते॥ २२॥ असंस्पर्शाद्भर्तृस्पर्शाभावात् अतएवायुक्तांवीणावादकवादनक्रियारहितांवल्लकींवीणामिवस्थिताम् अयुक्तांरक्षसांवशेरक्षोधीनत्वेऽयोग्याम्॥ २३॥ शोकसागरमाप्लुतांतत्रमग्नाम् ताभिःराक्षसीभिः सग्रहांक्रूरग्रहाविष्टाम्॥ २४॥

एकहस्तैकपादाश्चखरकर्ण्यश्वकर्णिकाः॥ गोकर्णींहस्तिकर्णींश्चहरिकर्णींस्तथापराः॥ ११॥ अतिनासाश्चकाश्चिच्चतिर्यक्श्वासाअनासिकाः॥ गजसन्निभनासाश्चललाटोच्छ्वासनासिकाः॥ १२॥ हस्तिपादामहापादागोपादाःपादचूलिकाः॥ अतिमात्रशिरोग्रीवाअतिमात्रकुचोदरीः॥ १३॥ अतिमात्रास्यनेत्राश्चदीर्घजिह्वाननास्तथा॥ अजामुखीहस्तिमुखीगोमुखीःसूकरीमुखीः॥ १४॥ हयोष्ट्रखरवक्त्राश्चराक्षसीघोरदर्शनाः॥ शूलमुद्गरहस्ताश्चक्रोधनाःकलहप्रियाः॥ १५॥ करालधूम्रकेशिन्योराक्षसीर्विकृताननाः॥ पिबंतिसततंपानंसुरामांससदाप्रियाः॥ १६॥ मांसशोणितदिग्धांगीमांसशोणितभोजनाः॥ तादद्दर्शकपिश्रेष्ठोरोमहर्षणदर्शनाः॥ १७॥ स्कंधवंतमुपासीनाःपरिवार्यवनस्पतिम्॥ तस्याधस्ताच्चतांदेवींराजपुत्रीमनिंदिताम्॥ १८॥ लक्षयामासलक्ष्मीवान्हनूमान्जनकात्मजाम्॥ निष्प्रभांशोकसंतप्तांमलसंकुलमूर्धजाम्॥ १९॥ क्षीणपुण्यांच्युतांभूमौतारांनिपतितामिव॥ चारित्रव्यपदेशाढ्यांभर्तृदर्शनदुर्गताम्॥ २०॥ भूषणैरुत्तमैर्हीनांभर्तृवात्सल्यभूषिताम्॥ राक्षसाधिपसंरुद्धांबंधुभिश्चविनाकृताम्॥ २१॥ वियूथांसिंहसंरुद्धांबद्धांगजवधूमिव॥ चंद्ररेखांपयोदांतेशारदाभ्रैरिवावृताम्॥ २२॥ क्लिष्टरूपामसंस्पर्शादयुक्तामिववल्लकीम्॥ सतांभर्तृहितेयुक्तामयुक्तांरक्षसांवशे॥ २३॥ अशोकवनिकामध्येशोकसागरमाप्लुताम्॥ ताभिःपरिवृतांतत्रसग्रहामिवरोहिणीम्॥ २४॥

२०

अकुसुमलतासादृश्यमाभरणत्यागात् वपुषास्वरूपीयसहजसौंदर्येण कारकदीपकमत्रालंकारःसमुच्चयश्च ॥ २५ ॥ २६ ॥ भर्तृतेजसाभर्तृपराक्रमानुसंधानेनादीनत्वदयाम् ॥ २७ ॥ २८ ॥
दुःखस्यदुःखसागरस्य अत्राधेयेनाधारनिगरणम् ॥ २९ ॥ क्षामांकुशाम् विनाभरणशोभिनींआभरणानुग्रहमनपेक्ष्यैवसौंदर्येणशोभमानाम् ॥ ३० ॥ राघवंनमश्चक्रेइति भगवतोराघवस्या
नुग्रहादेवेयंमयादृष्टेतिपुनःपुनःस्मृत्वानमस्कारः ॥ ३१ ॥ संवृतोभवत्राक्षसीनांदर्शनपरिहारायसूक्ष्मरूपमवलंब्यवृक्षमूलसमीपशाखासुनिलीनोभवत् ॥ ३२ ॥ अरोगमानः ॥ ॥ इतिश्री

५

१८ स:

दद‍र्शहनुमांस्तत्रलतामकुसुमामिव ॥ सामलेनचदिग्धांगीवपुषाचाप्यलंकृता ॥ मृणालीपंकदिग्धेवविभातिचनभातिच ॥ २५ ॥ मलिनेनतुवस्त्रे
णपरिक्लिष्टेनभामिनीम् ॥ संवृतांमृगशावाक्षींददर्शहनुमान्कपिः ॥ २६ ॥ तांदेवींदीनवदनामदीनांभर्तृतेजसा ॥ रक्षितांस्वेनशीलेनसीतामसित
लोचनाम् ॥ २७ ॥ तांदृष्ट्वाहनुमान्सीतांमृगशावनिभेक्षणाम् ॥ मृगकन्यामिवत्रस्तांवीक्षमाणांसमंततः ॥ २८ ॥ दहंतीमिवनिःश्वासैर्वृक्षान्पल्लव
धारिणः ॥ संघातमिवशोकानांदुःखस्योर्मिमिवोत्थिताम् ॥ २९ ॥ तांक्षामांसुविभक्तांगींविनाभरणशोभिनीम् ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेमारुतिःप्रेक्ष्यमै
थिलीम् ॥ ३० ॥ हर्षजानिचसोऽश्रूणितांदृष्ट्वामदिरेक्षणाम् ॥ मुमोचहनुमांस्तत्रनमश्चक्रेचराघवम् ॥ ३१ ॥ नमस्कृत्वाथरामायलक्ष्मणायचवीर्य
वान् ॥ सीतादर्शनसंहृष्टोहनुमान्संवृतोऽभवत् ॥ ३२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेसप्तदशःसर्गः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥
तथाविप्रेक्षमाणस्यवनंपुष्पितपादपम् ॥ विचिन्वतश्चवैदेहींकिंचिच्छेषानिशाऽभवत् ॥ १ ॥ षडंगवेदविदुषांक्रतुप्रवरयाजिनाम् ॥ शुश्रावब्र
ह्मघोषान्सविरात्रेब्रह्मरक्षसाम् ॥ २ ॥ अथमंगलवादित्रैःशब्दैःश्रोत्रमनोहरैः ॥ प्राबोध्यतमहाबाहुर्दशग्रीवोमहाबलः ॥ ३ ॥ विबुध्यतुमहाभागो
राक्षसेंद्रःप्रतापवान् ॥ स्रस्तमाल्यांबरधरोवैदेहीमन्वचिंतयत् ॥ ४ ॥

रामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेसप्तदशःसर्गः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तथेति किंचिच्छेषाअपरयाममात्रशेषा विचिन्वतस्त
स्याःस्पष्टदर्शनायराक्षसीनिद्रारूपमवसरमन्वेषयतः ॥ १ ॥ विरात्रेरात्रिविपर्यासे अपररात्रइत्यर्थः ब्रह्मरक्षसांब्रह्मवेदस्तज्ज्ञरक्षसाम् ॥ तदेवस्पष्टीकृतम् षडंगेत्यादिना ॥ २ ॥ ३ ॥ निद्राव
शादेवस्रस्तमाल्यांबरधरः ॥ ४ ॥

॥ ३७ ॥

भृशंनियुक्तःगाढाभिनिवेशितचित्तः कामंकामवेगम् ईदृशेपुतीर्थस्यान्यथायोजनंभांत्यैव रक्षसस्तमोगुणाविष्टस्यभगवन्मायामोहितस्याकृत्येष्वेवप्रवृत्तेः तथाक्रियमाणंभगवद्ध्यानमपिपापभोगोत्तरंजन्मांतरेउत्तमफलायेतिबोध्यम् अतएवऋक्षाश्वमेधनाम्नोराज्ञोदानस्तावकोऋङ्मंत्रः नयुष्मेवाजवंधवोनिनित्सुश्चनमर्त्यः अवद्यमधिदीधरत्इति तस्यार्थः वाजमित्यन्ननाम अन्नदानेनयेसर्वेषांबंधवस्तेषांसंबोधनंहेवाजबंधवः युष्मेयुष्मासुअधि सप्तम्यर्थानुवादीअधिः निनित्सुश्चननिंदनेच्छाशीलोपिमर्त्यःअवद्यंनदीधरत्नधारयति भगवदनुसंधानेनैवनिष्पापत्वादिति एवंचभगवतोनिंदावरुद्धभावेनध्यानमपिनरकभोगोत्तरंजन्मांतरेउत्तमफलायातएवास्यमरणोत्तरंचतुर्थचतुर्युग्यांचेदिराजकुलेजन्म चतुर्विंशतिचतुर्युग्यांरामावतारइतिहरिवंशोक्तेस्तावत्प

भृशंनियुक्तस्तस्यांचमदनेनमदोत्कटः॥ नतुतंराक्षसःकामंशशाकात्मनिगूहितुम्॥५॥ ससर्वाभरणैर्युक्तोबिभ्रच्छ्रियमनुत्तमाम्॥ तांनगैर्विविधैर्जुष्टांसर्वपुष्पफलोपगैः॥६॥ वृतांपुष्करिणीभिश्चनानापुष्पोपशोभिताम्॥ सदामत्तैश्चविहगैर्विचित्रांपरमाद्भुतैः॥ ७॥ ईहामृगैश्चविविधैर्वृतांदृष्टिमनोहरैः॥ वीथीःसंप्रेक्षमाणश्चमणिकांचनतोरणाम्॥८॥ नानामृगगणाकीर्णांफलैःप्रपतितैर्वृताम्॥ अशोकवनिकामेवप्राविशत्संततद्रुमाम्॥९॥ अंगनाःशतमात्रंतुतंव्रजंतमनुव्रजन्॥ महेंद्रमिवपौलस्त्यंदेवगंधर्वयोषितः॥ १०॥ दीपिकाःकांचनीःकाश्चिज्जगृहुस्तत्रयोषितः॥ वालव्यजनहस्ताश्चतालवृंतानिचापराः॥ ११॥ कांचनैश्चैवभृंगारैर्जह्रुःसलिलमग्रतः॥ मंडलाग्राबृसीश्चैवगृह्यान्याःपृष्ठतोययुः॥ १२॥ काचिद्रत्नमयींपात्रींपूर्णांपानस्यभ्राजतीम्॥ दक्षिणादक्षिणेनैवतदाजग्राहपाणिना॥ १३॥ राजहंसप्रतीकाशंछत्रंपूर्णशशिप्रभम्॥ सौवर्णदंडमपरागृहीत्वापृष्ठतोययौ॥ १४॥ निद्रामदपरीताक्ष्योरावणस्योत्तमस्त्रियः॥ अनुजग्मुःपतिंवीरंघनंविद्युल्लताइव॥ १५॥

र्यंतंचैतत्पापफलभोगइत्यर्थायातमितिबोध्यम्॥ ५॥ ६॥ ७॥ वीथीःअशोकवनिकामार्गगमनवीथीः ॥ ८॥ ९॥ अंगनाःशतमात्रमित्यवधारणेइतिकतकः देवादियोषितोमहेंद्रमिवपौलस्त्यंरावणंअनुव्रजन् अडभावआर्षः॥ १०॥ कांचनीःकांचनदंडाःवालव्यजनहस्ताइत्यस्यान्वव्रजन्नितिशेषः तालवृंतानीत्यस्यजगृहुरिति अनेनलंकायांहेमंतशिशिरयोरपिशीताभावोध्वनितः॥ ११॥ भृंगारैःकलशैः धत्तूरकुसुमसदृशजलपात्रैरित्यर्थइतितीर्थः मंडलाग्रावृत्तपर्यंताबृसीरासनविशेषान् तपस्विनामिमेतृणादिनाअस्यतुस्वर्णेनेतिविशेषः॥ १२॥ पानस्यपूर्णांपानेनपूर्णाम् शेषेषष्ठी भ्राजतींदेदीप्यमानां दक्षिणाअनुकूला॥ १३॥ १४॥ १५॥

व्याविद्धाःस्थानादीषच्चलिताः सम्यगामृदितोमृष्टोवर्णकोनुलेपनंयासांताः ॥ १६ ॥ समाल्याःसपुष्पाआकुलामूर्धजायासांताः ॥ १७ ॥ मदिरलोचनाःमदकरवीक्षणाः बहुमानाद्भर्तृकृतसंमानात्
कामात्स्वीयात् ॥ १८ ॥ मंदोदुर्मतिः मंदंयथातथांचितागतिर्यस्य ॥ १९ ॥ २० ॥ द्वारदेशंअशोकवनिकाप्राकारदेशम् ॥ २१ ॥ दीपिकाभिर्भासितम् रात्रिशेषसत्त्वात् द्वादश्यांयामावशिष्टरात्रौचंद्रस्यास्तगमनाच्च ॥ २२ ॥ जिह्मादिगुणकेईक्षणेयस्यतम् समक्षंप्रत्यक्षंकंदर्पमिवस्थितम् अपविद्धशरासनंत्यक्तेक्षुचापम् ॥ २३ ॥ अमृतंपयः मथितपयःफेनवच्छुक्लाआभा

५
१८ स०

व्याविद्धहारकेयूराःसमामृदितवर्णकाः॥ समागलितकेशांताःसस्वेदवदनास्तथा ॥ १६ ॥ घूर्णंत्योमदशेषेणनिद्रयाचशुभाननाः॥ स्वेदक्लिष्टांगकुसुमाः
समाल्याकुलमूर्धजाः॥ १७॥ प्रयांतंनैर्ऋतपतिंनार्योमदिरलोचनाः ॥ बहुमानाच्चकामाच्चप्रियभार्यास्तमन्वयुः॥ १८॥ सचकामपराधीनः
पतिस्तासांमहाबलः॥ सीतासक्तमनामंदोमंदांचितगतिर्बभौ ॥ १९ ॥ ततःकांचीनिनादंचनूपुराणांचनिःस्वनम्॥ शुश्रावपरमस्त्रीणांकपिर्मारुतनंदनः॥ २०॥
तंचाप्रतिमकुर्वाणमचिंत्यबलपौरुषम्॥ द्वारदेशमनुप्राप्तंददर्शहनुमान्कपिः॥ २१॥ दीपिकाभिरनेकाभिःसमंतादवभासितम्॥
गंधतैलावसिक्ताभिर्ध्रियमाणाभिरग्रतः॥ २२॥ कामदर्पमदैर्युक्तंजिह्मताम्रायतेक्षणम्॥ समक्षमिवकंदर्पमपविद्धशरासनम्॥ २३॥ मथितामृतफेनाभमरजोवस्त्रमुत्तमम्॥ सपुष्पमवकर्षंतंविमुक्तंसक्तमंगदे॥ २४॥ तंपत्रविटपेलीनःपत्रपुष्पशतावृतः॥ समीपमुपसंक्रांतंविज्ञातुमुपचक्रमे॥
२५॥ अवेक्षमाणस्तुतदाददर्शकपिकुंजरः॥ रूपयौवनसंपन्नारावणस्यवरस्त्रियः॥ २६ ॥ ताभिःपरिवृतोराजासुरूपाभिर्महायशाः॥ तन्मृगद्विजसंघुष्टंप्रविष्टःप्रमदावनम् ॥ २७ ॥ क्षीबोविचित्राभरणःशंकुकर्णोमहाबलः ॥ तेनविश्रवसःपुत्रःसदृष्टोराक्षसाधिपः॥ २८ ॥ वृतःपरमनारीभिस्ताराभिरिवचंद्रमाः॥ तंददर्शमहातेजास्तेजोवंतंमहाकपिः ॥ २९ ॥

यस्यतत् अरजःधौतम् सपुष्पंपुष्पमालासहितं विमुक्तंविशिष्टमुक्तावंतम् यद्वा स्थानाच्च्युतंअंगदेसक्तंवस्त्रंअवकर्षंतंअंगदादाकृष्ययथास्थानेस्थापयंतम् सपुष्पमवकर्षंतमित्येवपाठः तीर्थस्तु एतद्योजनाशक्त्यासलीलमवकर्षंतमितिपाठंकल्पयति ॥ २४ ॥ पत्रविटपेनिबिडपत्रशाखायाम् विज्ञातुंअयममुकइतिविशेषेणज्ञातुम् ॥ निध्यातुमितिपाठेप्ययमेवार्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ प्रमदानांक्रीडार्हंवनंप्रमदावनम् ॥ २७ ॥ शंकुकर्णनामातद्वनरक्षीराक्षसःतेनविश्रवसःपुत्रोराक्षसोरावणोदृष्टःनान्येनकेनापिपुरुषेणेत्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥

यःपुरमध्येपुराशेतेशयितःसोयमेवेत्यन्वयः तस्माद्रावणोयमितिसंचिंत्यअवप्लुतःस्वाश्रितशाखायाअत्यूर्ध्वशाखांतरेइतिशेषः ॥ ३० ॥ यद्यपिसःसमुद्रलंघनकर्तासमारुतात्मजोहनूमानुग्रते
जास्तथापितस्यरावणस्यतेजसानिर्धूतस्तस्यपुरोवस्थातुमशक्नुवन्पत्रेपत्रबहुलेअतएवगुह्यांतरेशाखांतरेसक्तःस्थितस्तत्राप्यत्यल्पशरीरतयासंवृतोगुप्तोऽभवत् सर्वमायातिरस्कारकमायावतस्त
स्यदृष्ट्यपेमाययाअल्पशरीरादिमत्त्वेनस्थातुमशक्यत्वादेवंकरणम् ॥ ३१ ॥ उपावर्ततसमीपंप्राप्तः ॥ ३२ ॥ रंगमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआ

रावणोऽयंमहाबाहुरितिसंचिंत्यवानरः॥ सोऽयमेवपुराशेतेपुरमध्येगृहोत्तमे॥ अवप्लुतोमहातेजाहनूमान्मारुतात्मजः॥ ३० ॥ सतथाऽप्युग्रतेजाः
सनिर्धूतस्तस्यतेजसा ॥ पत्रेगुह्यांतरेसक्तोमतिमान्संवृतोऽभवत्॥ ३१ ॥ सतामसितकेशांतांसुश्रोणींसंहतस्तनीम्॥ दिदृक्षुरसितापांगीमुपावर्त
तरावणः॥ ३२॥ ॥इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० सुं० अष्टादशःसर्गः॥ १८॥ ॥तस्मिन्नेवततःकालेराजपुत्रीत्वनिंदिता॥ रूपयौवनसंपन्नंभूषणो
त्तमभूषितम्॥१॥ ततोदृष्ट्वैववैदेहीरावणंराक्षसाधिपम् ॥ प्रावेपतवरारोहाप्रवातेकदलीयथा॥ २॥ ऊरुभ्यामुदरंछाद्यबाहुभ्यांचपयोधरौ॥ उ
पविष्टाविशालाक्षीरुदतीवरवर्णिनी॥३॥ दशग्रीवस्तुवैदेहींरक्षितांराक्षसीगणैः॥ददर्शदीनांदुःखार्तांनावंसन्नामिवार्णवे ॥ ४॥ असंवृतायामा
सीनांधरण्यांसंशितव्रताम्॥ छिन्नांप्रपतितांभूमौशाखामिववनस्पतेः॥५॥ मलमंडनदिग्धांगींमंडनार्हाममंडनाम्॥ मृणालीपंकदिग्धेवविभा
तिनविभातिच॥६॥ समीपंराजसिंहस्यरामस्यविदितात्मनः॥ संकल्पहयसंयुक्तैर्यांतीमिवमनोरथैः॥ ७ ॥ शुष्यंतींरुदतीमेकांध्यानशोकपराय
णाम्॥ दुःखस्यांतमपश्यंतींरामांराममनुव्रताम्॥ ८॥

दिकाव्येसुंदरकांडेऽष्टादशःसर्गः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततःहनूमतःप्लवनानंतरम् तस्मिन्नेवकालेअपररात्ररूपेआगमनकालएवरावणंदृष्ट्वाततोनंतरंप्रावेपत ॥ १ ॥ २ ॥ रुदत्युप
विष्टाऽभूत् भीतस्वभावोक्त्यास्वभावोक्तिरत्रालंकारः ॥ ३ ॥ सन्नांशीर्णां शीर्णनौस्थंजनमिवेत्यर्थः ॥ ४ ॥ असंवृतायांआस्तरणरहितायाम् संशितव्रतांरावणवधायतीक्ष्णंव्रतमिवकुर्वाणा
म् ॥ ५ ॥ मलेनमंडनस्थानेषुदिग्धांगींरूपितांगीं चित्रांगीमितिपठित्वामलरूपेणमंडनेनचित्रांगींकर्बुरामित्यर्थंतीर्थआह संन्यासित्वाद्दुश्चिंतैवतस्यमलेपिमंडनत्वबुद्धिः ईदृशींयांददर्शसापंकदि
ग्धामृणालीवविभातिनविभातिचस्वरूपशोभयातिमलावरणाच्चनविभातीत्यर्थः ॥ ६ ॥ संकल्पस्तच्चिंतनंतद्रूपाश्वसंयुक्तैर्मनोरथैःग्रामसमीपंयांतीमिव ॥ ७ ॥ अपश्यंतींतामिव ॥ ८ ॥

५
९८ स

आविष्टांमंत्राद्यवरुद्धाम् धूप्यमानांसंतप्यमानाम् धूमवर्णेनकेतुना ॥ ९ ॥ वृत्तमाचारःशीलंसत्त्वभावस्तद्युतेविहितकर्मानुष्ठानवतिचकुलेजाताम् तादृशएवकुलेपुनःसंस्कारंपाणिग्रहणसं
स्कारमापन्नामपिदुष्कुलेजातामुत्पन्नांतत्रैवप्राप्तसंस्कारामिवचमलिनांस्थितां स्त्रीणांविवाहस्यैवोपनयनवद्द्वितीयजन्मस्थानत्वादितिभावः ॥ १० ॥ सन्नांक्षीणां विमानितांअनादृताम्
॥ ११ ॥ आयतीधनादिप्राप्तिः आज्ञाराज्ञइतिशेषः कालेउत्पातकालेपूजांदेवपूजाम् ॥ १२ ॥ पौर्णमासीतत्संबंधिनीं तमःराहुः ॥ १३ ॥ प्रभांरविप्रकाशम् तमोंधकारः परामृष्टांवेदवेदीर

चेष्टमानामथाविष्टांपन्नगेंद्रवधूमिव ॥ धूप्यमानांग्रहेणेवरोहिणींधूमकेतुना ॥ ९ ॥ वृत्तशीलेकुलेजातामाचारवतिधार्मिके ॥ पुनःसंस्कारमापन्नां
जातामिवचदुष्कुले ॥ १० ॥ सन्नामिवमहाकीर्तिंश्रद्धामिवविमानिताम् ॥ प्रज्ञामिवपरिक्षीणामाशांप्रतिहतामिव ॥ ११ ॥ आयतीमिवविध्वस्ता
माज्ञांप्रतिहतामिव ॥ दीनामिवदिशंकालेपूजामपहतामिव ॥ १२ ॥ पौर्णमासीमिवनिशांतमोग्रस्तेंदुमंडलाम् ॥ पद्मिनीमिवविध्वस्तांहतशूरांचमू
मिव ॥ १३ ॥ प्रभामिवतमोध्वस्तामुपक्षीणामिवापगाम् ॥ वेदीमिवपरामृष्टांशांतामग्निशिखामिव ॥ १४ ॥ उत्कृष्टपर्णकमलांवित्रासितविहंगमा
म् ॥ हस्तिहस्तपरामृष्टामाकुलामिवपद्मिनीम् ॥ १५ ॥ पतिशोकातुरांशुष्कांनदींविस्रावितामिव ॥ परयामृजयाहीनांकृष्णपक्षेनिशामिव ॥ १६ ॥ सु
कुमारींसुजातांगींरत्नगर्भगृहोचिताम् ॥ तप्यमानामिवोष्णेनमृणालीमचिरोद्धृताम् ॥ १७ ॥ गृहीतांलाडितांस्तंभेयूथपेनविनाकृताम् ॥ निःश्वसं
तींसुदुःखार्तांगजराजवधूमिव ॥ १८ ॥ एकयादीर्घयावेण्याशोभमानामयत्नतः ॥ नीलयानीरदापायेवनराज्यामहीमिव ॥ १९ ॥ उपवासेनशो
केनध्यानेनचभयेनच ॥ परिक्षीणांकृशांदीनामल्पाहारांतपोधनाम् ॥ २० ॥ आयाचमानांदुःखार्तांप्रांजलिंदेवतामिव ॥ भावेनरघुमुख्यस्यदश
ग्रीवपराभवम् ॥ २१ ॥

हितपतितैराक्रांताम् ॥ १४ ॥ उत्कृष्टानित्रुटितानिपर्णानिकमलानियस्याःसा ॥ १५ ॥ विस्रावितांरोधोभंगादिनाअन्यतःप्रापितजलांअतएवशुष्कां मृजयाअंगशुद्ध्याहीनाम् ॥ १६॥१७ ॥
गृहीतांधृतां पश्चात्स्तंभेलाडितांबद्धाम् कश्चित्तुगृहीतामालितामितिपठित्वाआलितांआलानितामित्यर्थमाह ॥ १८ ॥ अयत्नतइति केशसंस्काराभावादयत्नतः सिद्धयेतिशेषः ॥ १९ ॥ अ
ल्पाहारांजलमात्राहाराम् ॥ अस्नातयाअन्नस्यग्रहीतुमशक्यत्वात् देवराजतःपायसलाभेनतदनपेक्षणाच्च ॥ २० ॥ तपोधनत्वादेवरघुमुख्यस्यसकाशाद्दशग्रीवपराभवंआयाचमानांप्रार्थयं
तीम् अतएवभावेनांतरध्यानेनदेवतामिव एवार्थेइव स्वकुलदेवतामेवोद्दिश्यप्रांजलिकृतनमस्काराम् ॥ २१ ॥

क्रोधेनरोदनेनवाताम्रप्रांतेआयतेशुक्लेचलोचनेयस्यास्तां वधायतावन्मात्रफलकमेवनतुस्वेष्टफलकमितितात्पर्यम्॥ २२॥ आखरमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलके वाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकोनविंशःसर्गः॥ १९॥ ॥ छ॥ ॥ परिवृतांराक्षसीभिरितिशेषः साकारैःसाभिप्रायैः आकारस्त्विंगिताकृती न्यदर्शयत्स्वाभिप्रायमितिशेषः॥ १॥ नागोगजः स्तनोदरंगूहमानाभयादिव भयादेवात्मानंस्वशरीरमदर्शनंनेतुमिच्छसि तत्किमितिशेषः॥ २॥ नैवंभीतिर्मत्तस्तेयुक्तेत्याह कामयेइत्यादि॥ ३॥ किमिदानींमदतिरिक्तपुरुषांतरजंतवभयमुतममस्पर्शेधर्महानिजं नाद्यइत्याह नेहेति मत्तःमदागमनात्समुत्थितंपुरुषांतरागमनसंभावनयाजातंभयंव्यपसर्पतु अन्येषामभावात्॥ ४॥ नांत्यइत्याह स्वधर्मइति

समीक्षमाणांरुदतीमनिंदितांसुपक्ष्मताम्रायतशुक्ललोचनाम्॥ अनुव्रतांराममतीवमैथिलींप्रलोभयामासवधायरावणः॥ २२॥ ॥इत्यार्षेश्री
म०वा०आदि०सुं०एकोनविंशःसर्गः॥ १९॥ ॥ छ॥ सतांपरिवृतांदीनांनिरानंदांतपस्विनीम्॥ साकारैर्मधुरैर्वाक्यैर्न्यदर्शयतरावणः॥ १॥
मांदृष्ट्वानागनासोरुगूहमानास्तनोदरम्॥ अदर्शनमिवात्मानंभयान्नेतुंत्वमिच्छसि॥ २॥ कामयेत्वांविशालाक्षिबहुमन्यस्वमांप्रिये॥ सर्वांगगु
णसंपन्नेसर्वलोकमनोहरे॥ ३॥ नेहकिंचिन्मनुष्यावाराक्षसाःकामरूपिणः॥ व्यपसर्पतुतेसीतेभयंमत्तःसमुत्थितम्॥ ४॥ स्वधर्मोरक्षसांभीरुसर्व
दैवनसंशयः॥ गमनंवापरस्त्रीणांहरणंसंप्रमथ्यवा॥ ५॥ एवंचैवमकामांत्वांनचस्प्रक्ष्यामिमैथिलि॥ कामंकामःशरीरेमेयथाकामंप्रवर्तताम्
॥ ६॥ देविनेहभयंकार्यंमयिविश्वसिहिप्रिये॥ प्रणयस्वचतत्त्वेनमैवंभूःशोकलालसा॥ ७॥

तंस्वधर्ममाह गमनंवेति आनुकूल्यंसंपाद्येतिशेषः संप्रमथ्यबलात्कृत्य एवंस्वधर्मत्वान्ममनाधर्मः बलात्कारेचास्वतंत्रत्वात्स्त्रियाअपिनदोषइतिभावः॥ ५॥ एवंचएवमपिबलात्कारपक्षेतव ममचदोषाभावेपितस्यपक्षस्यरसाभाससंपादकत्वात् अतएवमकामांअनेनप्रकारेणमयिकामरहितांत्वांमद्भिन्नेच्छावतींचनचनतुस्प्रक्ष्यामि एवंचैतदकामांवामितिपाठेएतद्रक्षोधर्मत्वं एवंचएवमेवमदुक्तरीतिकमेव तथाप्युक्तप्रकारेणत्वामकामांनस्प्रक्ष्यामीत्यर्थः नन्वेवंसतिदुःसहाकामपीडातवस्यात्तत्राह काममिति कामोमन्मथःयथाकामंयथेच्छंकामंतद्विषयेच्छांप्रवर्ततांप्रवर्त्तयत्वित्यर्थः॥ ६॥ अतःसर्वथाभयंनकार्यमित्याह देवीति देविसर्वतःपुरपूज्येइहमयिमद्विषयेप्रणयस्वसंमाननंकुरु संमाननेनयतेरात्मनेपदम्॥ ७॥

अधःशय्याभूशयनं नौपयिकानिनपुरुषार्थोपयुक्तानि ॥ ८ ॥ मांप्राप्यविचित्रमाल्यादीनिलभस्वेत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ अनर्हाभूषणानामितिशेषः सुविग्रहेइतिसंबुद्धिः ॥ ११ ॥ अतिवर्त्त
तेअतिक्रम्यगच्छति स्रोतस्विनोजलप्रवाहाः स्रोतस्तेनप्रवहज्जलं अतोभुंक्ष्वभोगानितिशेषः ॥ १२ ॥ रूपकर्तादिव्यरूपस्रष्टात्वांकृत्वानिर्मायउपरतोदिव्यरूपनिर्माणाद्विरतइतिमन्ये उत्थे

एकवेणीअधःशय्याध्यानंमलिनमंबरम्॥ अस्थानेप्युपवासश्चनैतान्यौपयिकानिते ॥८॥ विचित्राणिचमाल्यानिचंदनान्यगुरूणिच॥ विविधा
निचवासांसिदिव्यान्याभरणानिच ॥ ९ ॥ महार्हाणिचपानानिशयनान्यासनानिच ॥ गीतंनृत्यंचवाद्यंचलभमांप्राप्यमैथिलि ॥ १० ॥ स्त्रीरत्नम
सिमैवंभूःकुरुगात्रेषुभूषणम्॥ मांप्राप्यहिकथंवास्यास्त्वमनर्हासुविग्रहे॥ ११ ॥ इदंतेचारुसंजातंयौवनंह्यतिवर्तते ॥ यदतीतंपुनर्नैतिस्रोतःस्रोत
स्विनामिव ॥ १२ ॥ त्वांकृत्वोपरतोमन्येरूपकर्तासविश्वकृत्॥ नहिरूपोपमाह्यन्यातवास्तिशुभदर्शने॥ १३ ॥ त्वांसमासाद्यवैदेहिरूपयौवनशालि
नीम्॥ कःपुनर्नातिवर्तेतसाक्षादपिपितामहः॥ १४ ॥ यद्यत्पश्यामितेगात्रंशीतांशुसदृशानने॥ तस्मिंस्तस्मिन्पृथुश्रोणिचक्षुर्ममनिबद्ध्यते॥ १५॥
भवमैथिलिभार्यामेमोहमेतंविसर्जय ॥ बह्वीनामुत्तमस्त्रीणांममाग्रमहिषीभव॥ १६ ॥लोकेभ्योयानिरत्नानिसंप्रमथ्याहृतानिमे॥ तानितेभीरुस
र्वाणिराज्यंचैवददामिते ॥ १७॥ विजित्यपृथिवींसर्वांनानानगरमालिनीम्॥ जनकायप्रदास्यामितवहेतोर्विलासिनि॥ १८॥ नेहपश्यामिलोके
ऽन्यंयोमेप्रतिबलोभवेत्॥ पश्यमेसुमहद्वीर्यमप्रतिद्वंद्वमाहवे ॥ १९ ॥ असकृत्संयुगेभग्नामयाविमृदितध्वजाः॥ अशक्ताःप्रत्यनीकेषुस्थातुंममसु
रासुराः ॥ २० ॥ इच्छमांक्रियतामद्यप्रतिकर्मतवोत्तमम्॥ सुप्रभाण्यवसज्जंतांतवांगेभूषणानिहि ॥ २१ ॥ साधुपश्यामितेरूपंसुयुक्तंप्रतिकर्म
णा॥ प्रतिकर्माभिसंयुक्तादाक्षिण्येनवरानने॥ २२॥

क्षायांहेतुः हियतस्तवरूपोपमानास्ति यदिपुनःसउत्तमरूपनिर्माणेयतेतनतथापितवोपमेत्याशयः ॥ १३ ॥ कोनातिवर्तेतक्षुभ्येतेत्यर्थः कःपुमानतिवर्तेतेतिपाठेकामवशतामतिक्रम्यकोवर्ते
तेत्यर्थः ॥ १४ ॥ निबद्ध्यतेबद्धंजायते ॥ १५ ॥ मोहंनैतद्दशाभविष्यामीतिबुद्धिम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ तवहेतोस्त्वत्प्रीत्यर्थम् ॥ १८ ॥ प्रतिबलोयुद्धेजेता ॥ १९ ॥ प्रत्यनीकेषुप्रतिसैनिकभावेषु
॥ २० ॥ प्रतिकर्मप्रसाधनमलंकरणमितियावत् ॥ २१ ॥ प्रतिकर्मणायुक्तंतेरूपंपश्यामि भाविकमत्रालंकारः दाक्षिण्येनमद्विषयककृपयाप्रतिकर्माभिसंयुक्ता भवेतिशेषः ॥ २२ ॥

॥२३॥ ललस्वईप्सांकुरु मत्प्रसादान्मयिप्रसादात् [illegible] मदीप्साजनितप्रभावेणवर्धमानायाः ॥२४॥ ऋद्धिंपराक्रमादिसंपदम् श्रियंधनादिसंपदम् ॥२५॥ निक्षिप्तविजयःनिरस्तविजयसा
धनः अतएवगतश्रीत्वादिगुणः जीवनस्यैवसंदेहेपराक्रमादिसंभावनादूरतइत्यर्थः ॥ २६ ॥ द्रष्टुंवापि प्राप्तिस्तुदूरेत्यर्थः उपलभ्यते व्यत्ययेनश्यन्प्रत्ययः समर्थोभवतीत्यर्थः उपलप्स्यतइ

भुंक्ष्वभोगान्यथाकामंपिवभीरुरमस्वच ॥ यथेष्टंचप्रयच्छत्वंपृथिवींवाधनानिच ॥ २३ ॥ ललस्वमयिविस्रब्धाधृष्टमाज्ञापयस्वच ॥ मत्प्रसादाल्ल
लंत्याश्चललतांवांधवस्तव ॥ २४ ॥ ऋद्धिंममानुपश्यत्वंश्रियंभद्रेयशस्विनि ॥ किंकरिष्यसिरामेणसुभगेचीरवासिना ॥ २५ ॥ निक्षिप्तविजयोरा
मोगतश्रीर्वनगोचरः ॥ व्रतीस्थंडिलशायीचशंकेजीवतिवानवा ॥ २६ ॥ नहिवैदेहिरामस्त्वांद्रष्टुंवाप्युपलभ्यते ॥ पुरोवलाकैरसितैर्मेघैर्ज्योत्स्नामि
वावृताम् ॥ २७ ॥ नचापिममहस्तात्त्वांप्राप्तुमर्हतिराघवः ॥ हिरण्यकशिपुःकीर्तिमिंद्रहस्तगतामिव ॥ २८ ॥ चारुस्मितेचारुदतिचारुनेत्रेविलासि
नि ॥ मनोहरसिमेभीरुसुपर्णःपन्नगंयथा ॥ २९ ॥ क्लिष्टकौशेयवसनांतन्वीमप्यनलंकृताम् ॥ त्वांदृष्ट्वास्वेषुदारेषुरतिंनोपलभाम्यहम् ॥ ३० ॥ अंतः
पुरनिवासिन्यःस्त्रियःसर्वगुणान्विताः ॥ यावत्योममसर्वासामैश्वर्यंकुरुजानकि ॥ ३१ ॥ ममह्यसितकेशांतेत्रैलोक्यप्रवरस्त्रियः ॥ तास्त्वांपरिचरि
ष्यंतिश्रियमप्सरसोयथा ॥ ३२ ॥ यानिवैश्रवणेसुभ्रुरत्नानिचधनानिच ॥ तानिलोकांश्चसुश्रोणिमयाभुंक्ष्वयथासुखम् ॥ ३३ ॥ नरामस्तपसादे
विनवलेनचविक्रमैः ॥ नधनेनमयातुल्यस्तेजसायशसापिवा ॥ ३४ ॥ पिवविहररमस्वभुंक्ष्वभोगान्धननिचयंप्रदिशामिमेदिनींच ॥ मयिललल
लनेयथासुखंत्वंत्वयिचसमेत्यललंतुवांधवास्ते ॥ ३५ ॥ कुसुमिततरुजालसंततानिभ्रमरयुतानिसमुद्रतीरजानि ॥ कनकविमलहारभूषितांगीवि
हरमयासहभीरुकाननानि ॥ ३६ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदि०सुं०विंशःसर्गः ॥ २० ॥ ॥ ६३ ॥

तिपाठेसमर्थोभविष्यतीत्यर्थः पुरोवलाकैःअग्रेसरवलाकैः ॥ २७ ॥ इंद्रहस्तगतांकीर्तिंकीर्तितुल्यांभार्यामिंद्रदत्तांनारदमुखेनप्रार्थनयायथाहिरण्यकशिपुःप्राप्तवान् नैवंत्वांरामःप्राप्स्यतीति
भावः इयंचकथाभागवतेप्रसिद्धेतितीर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ स्वेषुदारेषुमंदोदर्यामपि ॥३०॥ ऐश्वर्यमाधिपत्यम् ॥३१॥३२॥३३॥३४॥ प्रदिशदेहि अभितोमेदिनीमपिइष्टेभ्योदेहि ललईप्सा
वतीभव ललंतुप्राप्तसमस्तेप्सिताभवंतु प्रक्षिप्तोयम् ॥३५॥३६॥ तालमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदि०सुंदरकांडेविंशःसर्गः ॥ २० ॥

तस्येति दीनमितिक्रियाविशेषणम् ॥ १ ॥ पतिमेवचिंतयंतीप्रत्युवाचेतिसंबंधः ॥२॥ तृणमंतरतःकृत्वा परपुरुषस्यसाक्षात्संभाषणानर्हत्वात् भूम्यांकिंचिदंतर्धायमूत्रादिविसर्जनवत्तृणांतरेण
तस्यमुखेप्रत्युत्तरदानम् कथमस्यदुरात्मनोरजस्तमोभिभूतस्यमयिदुराशेतिशुचिस्मिता प्रत्युवाचेतिपुनरभिधानंप्रकारविशेषकथनार्थं एतेनतृणीकृतप्राणतयातृणतुल्यतयारावणस्यग्रहणाच्च
निर्भयप्रत्युत्तरदानमितिबोध्यम् तदेवाह निवर्तयेति मत्तोमनोनिवर्तय स्वजनेप्रीयतांप्रीतिंकुरु स्वजनःस्वभार्यादिः क्रुद्धोक्त्यामनःपदादेःपौनरुक्त्यंनदोषभाक् वर्णनीयमयीभावाच्चकवेरपि
तादृशंनदोषाय ॥ ३ ॥ सिद्धिंब्रह्मलोकप्राप्तिं ॥ एकपत्न्यापतिव्रतया अकार्यंपरपुरुषस्पर्शरूपम् ॥ ४ ॥ तंप्राप्तयाविवाहसंबंधेनेतिशेषः ॥ ५ ॥ पृष्ठतःकृत्वापरावृत्यस्थित्वा औपयिकीभोग

तस्यतद्वचनंश्रुत्वासीतारौद्रस्यरक्षसः॥आर्तादीनस्वरादीनंप्रत्युवाचततःशनैः॥१॥दुःखार्तारुदतीसीतावेपमानातपस्विनी॥चिंतयंतीवरारोहाप
तिमेवपतिव्रता॥ २॥ तृणमंतरतःकृत्वाप्रत्युवाचशुचिस्मिता ॥ निवर्तयमनोमत्तःस्वजनेप्रीयतांमनः॥३॥नमांप्रार्थयितुंयुक्तस्त्वंसिद्धिमिवपाप
कृत्॥ अकार्यंनमयाकार्यमेकपत्न्याविगर्हितम्॥ ४ ॥कुलंसंप्राप्तयापुण्यंकुलेमहतिजातया॥एवमुक्त्वातुवैदेहीरावणंतंयशस्विनी॥ ५ ॥रावणंपृ
ष्ठतःकृत्वाभूयोवचनमब्रवीत् ॥ नाहमौपयिकीभार्यापरभार्यासतीतव ॥६॥ साधुधर्ममवेक्षस्वसाधुसाधुव्रतंचर ॥ यथातवतथान्येषांरक्ष्यादारा
निशाचर॥ ७॥ आत्मानमुपमांकृत्वास्वेषुदारेषुरम्यताम्॥ अतुष्टंस्वेषुदारेषुचपलंचपलेंद्रियम्॥नयंतिनिकृतिप्रज्ञंपरदाराःपराभवम्॥८॥इहसंतो
नवासंतिसतोवानानुवर्तसे॥ यथाहिविपरीतातेबुद्धिराचारवर्जिता॥ ९ ॥

योग्या तत्रहेतुःसतीपरभार्येति ॥ ६ ॥ धर्मंसाध्विति पश्य साधूनांव्रतंचर यथातवमंदोदर्याःपरपरिग्रहेणदुःखमेवमन्येषामपिस्वदाराणांपरपरिग्रहेदुःखमितिज्ञात्वाअन्येषांदारारक्ष्याःपरिहा
र्याः ॥ ७ ॥ यथास्वदाराणांस्वस्मिन्नेवरत्येहामुत्रसुखमितिस्वस्यनिश्चयस्तथापरेषामपीत्यर्थंआत्मानमेवदृष्टांतीकृत्यस्वेष्वेवदारेषुरम्यताम् अन्यथोभयोरपिधर्मलोपइतिभावः विपक्षेबाध
कांतरमप्याह अतुष्टमिति निकृतिप्रज्ञंनिकृतिर्न्यक्कारःसाधुकृतधिक्कारस्तदास्पदप्रज्ञम् ॥ पराभवमजयरूपम् ॥ ८ ॥ इहलंकानगरेसंतःइहलोकपरलोकहितवक्तारोनवानैवसंति सत्सुवातेषुता
न्नानुवर्तसेतत्समीपंनगच्छसि गतोपिवानपृच्छसि यथातेविपरीताबुद्धिः आचारवर्जिताविहितकर्मविमुखीअविहितसंमुखीच ॥ ९ ॥

सत्पुरुषत उपदेशसत्त्वेपि समूलोन्मूलनचिकीर्षुर्दै [illegible] अंनश्रृणोपीत्याह वचइति विचक्षणैर्भाविकार्यपर्यालोचनचतुरैःपथ्यंहितोदर्कंवच उक्तमपिमिथ्याप्रणीतात्मातद्वचोमिथ्याऽवस्तुभूतमसारभूतमित्यश्रद्धयाप्रणीतःप्राप्तआत्माबुद्धिर्येनतादृशोराक्षसानामभावायनाशायनप्रतिपद्यसेनपरिगृह्णासि ॥ १० ॥ ननुमयासज्जनोपदेशाग्रहेकुतोराक्षसनाशप्रसंगइत्यत्रोत्तरंवक्तुंलोकस्थितिमाह अकृतेति अकृतात्मानंसदुपदेशायाहिबुद्धिम् ॥ ११ ॥ तथैवेति राजापराधतोऽशेषप्रजानाशस्यलोकप्रसिद्धत्वादितिभावः ॥ १२ ॥ किंच सज्जनोपदेशमश्रृण्वतोनाशंसज्जनोनुमोदतइत्याह स्वकृतैरिति स्वकृतैर्दुष्कृतैर्हन्यमानस्यावश्यप्राप्तनाशस्यादीर्घदर्शिनोभाव्यनर्थदर्शनासमर्थस्यविनाशेउपस्थितेभूतानिसर्वप्राणिनोनंदंति ॥ १३ ॥ एवंनिराकृतास्त्वयाक्लेशिताःसर्वेजनाः एतद्व्यसनंस्वबुद्धिप्राप्तनाशम् ॥ १४ ॥ ऐश्वर्यंकुरुइत्यादियदुक्तंरावणेनप्रलोभनायतत्प्रत्याख्याति शक्येति अनन्याभिन्नत्वाभाववती ॥ १५ ॥ प्रलोभनाशक्यत्वमेवस्पष्टयति उपधा

वचोमिथ्याप्रणीतात्मापथ्यमुक्तंविचक्षणैः॥ राक्षसानामभावायत्वंवानप्रतिपद्यसे॥ १०॥ अकृतात्मानमासाद्यराजानमनयेरतम्॥ समृद्धानि
विनश्यंतिराष्ट्राणिनगराणिच॥ ११॥ तथैवत्वांसमासाद्यलंकारत्नौघसंकुला॥ अपराधात्तवैकस्यनचिराद्विनशिष्यति॥ १२॥ स्वकृतैर्हन्यमानस्य
रावणादीर्घदर्शिनः॥ अभिनंदंतिभूतानिविनाशेपापकर्मणः॥ १३॥ एवंत्वांपापकर्माणंवक्ष्यंतिनिकृताजनाः॥ दिष्ट्यैतद्व्यसनंप्राप्तोरौद्रइत्येवह
र्षिताः॥ १४॥ शक्यालोभयितुंनाहमैश्वर्येणधनेनवा॥ अनन्याराघवेणाहंभास्करेणयथाप्रभा॥ १५॥ उपधायभुजंतस्यलोकनाथस्यसत्कृतम्॥
कथंनामोपधास्यामिभुजमन्यस्यकस्यचित्॥ १६॥ अहमौपयिकीभार्यातस्यैवचधरापतेः॥ व्रतस्नातस्यविद्येवविप्रस्यविदितात्मनः॥ १७॥
साधुरावणरामेणमांसमानयदुःखिताम्॥ वनेवासितयासार्धंकरेण्वेवगजाधिपम्॥ १८॥

येति उपधानंकृत्वेति सहशयित्वेतियावत् कस्यचिदतत्त्वभूतस्य ॥ १६ ॥ औपयिकीयोग्या व्रतस्नातस्यब्रह्मचर्यव्रतपूर्वकंकृतसमावर्तनस्ययथाशास्त्रंमत्पाणिग्रहणंकृतवतःविदितात्मनःज्ञातस्वतत्त्वस्यज्ञातपुरुषार्थसाधनस्यचतस्यैवाहंयोग्या विप्रस्यविद्येवब्रह्मविद्येव ब्रह्मविद्यायथाब्राह्मणस्यैवासाधारणंस्वंन्यायप्राप्तंतद्वत् संन्यासेतस्यैवाधिकाराद्ब्रह्मविद्यायांब्राह्मणस्यैवाधिकारइतिभावः अन्येतुविप्रपदंत्रैवर्णिकपरम् त्रैवर्णिकस्यैवब्रह्मविद्यायामधिकारः अतएवधीरस्येतिक्वचित्पाठइत्याहुः ॥ १७ ॥ हेरावणमांरामेणसमानय तदेवतेसाधु वनेवासितयाकामुक्याकरेण्वासार्धंगजाधिपमिव उपमानोपमेयवाक्ययोर्वैषम्यंतुक्रुद्धविरहिण्युक्तित्वान्नदोषावहम् करेणुंगजाधिपेनेतितुवक्तुमुचितम् ॥ १८ ॥

बुद्ध्यंनरंचोपदिशति मित्रमिति स्थानंपरीप्सतालंकांरिरक्षयिषताआत्मनोबंधंचघोरंसकलकुटुंबपीडाकरमनिच्छतात्वयापुरुषर्षभोसौरामोमित्रंकर्तुमौपयिकंयुक्तम् ॥१९॥ कथमेवमपराद्धस्य मेतेनमैत्रीतत्राह विदितइति यतःसर्वधर्मज्ञइति शत्रुरपिशरणागतोरक्षणीयइतिधर्मज्ञत्वेनशरणागतवत्सलत्वेनचविदितःप्रसिद्धःअतस्तेनमैत्रीभवतु तेनमैत्रीप्राप्तकालेत्यर्थः ॥ २० ॥ अतए नंशरणागतवत्सलंत्वंप्रसादयस्वमांचास्मैनिर्यातयितुंदातुमर्हसि ॥ २१॥ संप्रदायेति मामितिशेषः ॥ २२ ॥ मत्प्रत्यर्पणंविनासर्वथातवजीवनंनास्तीत्याह वर्जयेदिति त्वद्विधप्राणान्नाशयेदि त्यर्थः राघवोनतुवर्जयेन्नाशयेदेव ॥ २३ ॥ महास्वनंमहांतंनादंनादोहिकश्चिच्छब्द्धर्मःप्रतिशब्दरूपः श्रोष्यसि यदिमांनददासीतिभावः ॥ २४ ॥ रामलक्ष्मणलक्षितास्तन्नामांकाइत्यर्थः

मित्रमौपयिकंकर्तुंरामःस्थानंपरीप्सता ॥ बंधंचानिच्छताघोरंत्वयासौपुरुषर्षभः ॥ १९ ॥ विदितःसर्वधर्मज्ञःशरणागतवत्सलः ॥ तेनमैत्रीभवतुते यदिजीवितुमिच्छसि ॥ २० ॥ प्रसादयस्वत्वंचैनंशरणागतवत्सलम् ॥ मांचास्मैप्रयतोभूत्वानिर्यातयितुमर्हसि ॥ २१ ॥ एवंहितेभवेत्स्वस्तिसंप्रदा यरघूत्तमे ॥ अन्यथात्वंहिकुर्वाणःपरांप्राप्स्यसिचापदम् ॥ २२ ॥ वर्जयेद्वज्रमुत्सृष्टंवर्जयेदंतकश्चिरम् ॥ त्वद्विधंनतुसंक्रुद्धोलोकनाथःसराघवः ॥ २३ ॥ रामस्यधनुषःशब्दंश्रोष्यसित्वंमहास्वनम् ॥ शतक्रतुविसृष्टस्यनिर्घोषमशनेरिव ॥ २४ ॥ इहशीघ्रंसुपर्वाणोज्वलितास्याइवोरगाः ॥ इष वोनिपतिष्यंतिरामलक्ष्मणलक्षिताः ॥ २५ ॥ रक्षांसिनिहनिष्यंतःपुर्यामस्यांनसंशयः ॥ असंपातंकरिष्यंतिपतंतःकंकवाससः ॥ २६ ॥ राक्षसेंद्रमहा सर्पान्सरामगरुडोमहान् ॥ उद्धरिष्यतिवेगेनवैनतेयइवोरगान् ॥ २७ ॥ अपनेष्यतिमांभर्तात्वत्तःशीघ्रमरिंदमः ॥ असुरेभ्यःश्रियंदीप्तांविष्णुस्त्रिभि रिविक्रमैः ॥ २८ ॥ जनस्थानेहतस्थानेनिहतेरक्षसांबले ॥ अशक्तेनत्वयारक्षःकृतमेतदसाधुवै ॥ २९ ॥ आश्रमंतत्तयोःशून्यंप्रविश्यनरसिंहयोः ॥ गोचरंगतयोर्भ्रात्रोरपनीतात्वयाऽधम ॥ ३० ॥ नहिगंधमुपाघ्रायरामलक्ष्मणयोस्त्वया ॥ शक्यंसंदर्शनेस्थातुंशुनाशार्दूलयोरिव ॥ ३१ ॥

॥ २५ ॥ कंकवाससोबाणाः असंपातमनवकाशम् असंबाधमितिपाठेराक्षससंमर्दरहितम् ॥ २६ ॥ राक्षसेंद्ररूपान्महासर्पान् उद्धरणशैघ्र्येउपमावैनतेयइवेति ॥ २७ ॥ नचापिममहस्तात्त्वां प्राप्तुमर्हतिराघवइत्यस्योत्तरमाह अपनेष्यतीति ॥ २८ ॥ हतस्थानेहतास्पदे ॥ २९ ॥ नरसिंहयोःशून्यमाश्रमंप्रविश्ययत्कृतंतदसाधुवृत्तिकिलेत्यर्थः गोचरंगतयोःमायामृगवृत्तांतंज्ञातुंगतयोः गोचरंवनप्रदेशंगतयोरितिवार्थः ॥ ३० ॥ यस्माद्रामलक्ष्मणयोःगंधमुपाघ्रायशार्दूलयोःसंदर्शनेशुनेवसमक्षंस्थातुंत्वयानशक्यम् ॥ ३१ ॥

तस्यअधमबलस्याधमकृत्यस्यचतेअपेपिताभ्यांविग्रहेकलहेप्रसक्तेसतियुगपग्रहणंसहायसंपत्तिरस्थिरा जनस्थानबलसहायसंपत्तिवत् तस्मात्तेनयुद्धेतवनिग्रहएव वृत्रसंबंधिनएकस्यबाहो
र्द्वाभ्यामिंद्रबाहुभ्यांयुद्धेवृत्रबाहुपराजयवत् वज्रच्छिन्नैकबाहुर्वृत्रोबहुकालमिंद्रेणसहैकबाहुनायुद्धंकृतवान्पराजितश्चेतिभागवतेप्रसिद्धम् ॥ ३२ ॥ मेनाथःसरामइत्यन्वयः ॥ ३३ ॥ कु
बेरस्यालयंकैलासम् कैलासवरुणसभेऊर्ध्वाधस्थसकललोकोपलक्षणम् कालहतस्त्वमशनेःसंबंधान्महाद्रुमइवदाशरथेःसंबंधाद्विमोक्षसे प्राणानितिशेषः विमोक्ष्यसेइतिपांक्तःपाठइतिकत
कः ॥ ३४ ॥ वगमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकविंशःसर्गः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ प्रियदर्शनासीतांप्रतिअनुनयोक्तिक्र
त्वात्ततोविप्रियमाहेतिसंबंधः ॥ १ ॥ लोकेस्त्रीणांसांत्वयितापुमान्यथायथासांत्वयतितथातथातत्तत्सांत्वानुसारेणस्त्रीणांवश्यइष्टोभवति त्वयितुयथायथाहंप्रियंवक्ताऽभूवंतथातथात्वयापरि

तस्यतेविग्रहेताभ्यांयुगग्रहणमस्थिरम् ॥ वृत्रस्येवेंद्रबाहुभ्यांबाहोरेकस्यविग्रहे ॥ ३२ ॥ क्षिप्रंतवसनाथोमेरामःसौमित्रिणासह ॥ तोयमल्पमिवा
दित्यःप्राणानादास्यतेशरैः ॥ ३३ ॥ गिरिंकुबेरस्यगतोथवालयंसभांगतोवावरुणस्यराज्ञः ॥ असंशयंदाशरथेर्विमोक्षसेमहाद्रुमःकालहतोऽशने
रिव ॥ ३४ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा०आदि०सुंदरकांडेएकविंशःसर्गः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ सीतायावचनंश्रुत्वापरुषंराक्षसेश्वरः ॥ प्रत्युवाच
ततःसीतांविप्रियंप्रियदर्शनाम् ॥ १ ॥ यथायथासांत्वयितावश्यःस्त्रीणांतथातथा ॥ यथायथाप्रियंवक्तापरिभूतस्तथातथा ॥ २ ॥ सन्नियच्छतिमे
क्रोधंत्वयिकामःसमुत्थितः ॥ द्रवतोमार्गमासाद्यहयानिवसुसारथिः ॥ ३ ॥ वामःकामोमनुष्याणांयस्मिन्किलनिबध्यते ॥ जनेतस्मिंस्त्वनुक्रोशःस्ने
हश्चकिलजायते ॥ ४ ॥ एतस्मात्कारणान्नत्वांघातयामिवरानने ॥ वधार्हामवमानार्हांमिथ्याप्रव्रजनेरताम् ॥ ५ ॥ परुषाणिहिवाक्यानियानिया
निब्रवीषिमाम् ॥ तेषुतेषुवधोयुक्तस्तवमैथिलिदारुणः ॥ ६ ॥ एवमुक्त्वातुवैदेहींरावणोराक्षसाधिपः ॥ क्रोधसंरंभसंयुक्तःसीतामुत्तरमब्रवीत् ॥ ७ ॥

भूतएवास्मीतिशेषः ॥ २ ॥ एवंचत्वद्विषयेन्यायप्राप्तमुत्पन्नंक्रोधंक्रोधकार्यंवधंत्वद्विषयेसमुत्थितःकामोनियच्छतिनिरुणद्धि तत्रदृष्टांतः द्रवतइति अमार्गमासाद्यद्रवतोधावतोहयान्सुसार
थिरिव ॥ ३ ॥ ननुविपरीतंक्रोधएवकिंनकामंरुणद्धिइत्यत्रकामस्यौत्कट्यादित्याह वामइति क्रूरइत्यर्थः सव्येक्रौर्येसुंदरेचवामइतिकोशः कामक्रौर्यमेवाह यस्मिन्निति परमक्रोधविषयेपि
यत्रजनेकामोनिबध्यतेतत्रजनेअनुक्रोशोदयास्नेहश्चजायते तस्मात्क्रोधात्कामउत्कटक्रूरत्ववानित्यर्थः ॥ ४ ॥ एतस्मादिति उत्कटकामविषयत्वादित्यर्थः मिथ्याप्रव्रजनेनिष्प्रयोजनमेवभोग
त्यागरूपप्रव्रजनमार्गेरताम् मिथ्याप्रव्रजितेइतिपाठेरामेरतामित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

अवधिःमासान्द्वादशभामिनीत्यारण्यकांडोक्तस्तन्मध्येद्वौमासाववशिष्टौतौमयारक्षणीयौ यद्यपिवर्ततेदशमोमासोद्वौतुशेषौप्लवंगमेतिसीतावक्ष्यतितथाप्यल्पांतरत्वान्मासद्वयरक्षणोक्तिरवि
रुद्धा ॥ ८ ॥ प्रातराशःप्रातःकालिकंभोजनम् ॥ ९ ॥ देवगंधर्वकन्याःसीतावद्देवबलादाहृताइत्यर्थः ॥ १० ॥ ओष्ठप्रकारैःवराकोयंकिंकरिष्यतिनभेतव्यमित्येवओष्ठाग्रोत्क्षेपणैः नेत्रैर्भ्रांङ्क्नि
मीलनोन्मीलनवद्भिः वक्त्रैःमुखचलनैःसीतामाश्वासयामासुः ॥ ११ ॥ आत्महितंरावणात्मनोहितम् वृत्तेनसदाचारेणशौटीर्येणपतिशौर्येणचसंजातगर्वम् ॥ १२ ॥ अस्मिन्नगरेतेतवनिःश्रेय
सिअभ्युदयसंपादनेस्थितोजनोनूनंनकश्चिदस्ति यस्मात्त्वामस्माद्विगर्हितात्कर्मणोनकोपिनिवारयति ॥ १३ ॥ मनसाऽपिकःप्रार्थयेत्किंपुनर्वचसेतिभावः ॥ १४ ॥ यत्पापंममशयनमारोहे

द्वौमासौरक्षितव्यौमेयोऽवधिस्तेमयाकृतः॥ ततःशयनमारोहममत्वंवरवर्णिनि ॥८॥ द्वाभ्यामूर्ध्वंतुमासाभ्यांभर्तारंमामनिच्छतीम् ॥ ममत्वांप्रा
तराशार्थेसूदाश्छेत्स्यंतिखंडशः॥ ९ ॥ तांभर्त्स्यमानांसंप्रेक्ष्यराक्षसेंद्रेणजानकीम् ॥ देवगंधर्वकन्यास्ताविषेदुर्विकृतेक्षणाः॥ १० ॥ ओष्ठप्रकारै
रपरानेत्रैर्वक्त्रैस्तथापराः॥ सीतामाश्वासयामासुस्तर्जितांतेनरक्षसा ॥ ११ ॥ ताभिराश्वासितासीतारावणंराक्षसाधिपम् ॥ उवाचात्महितंवाक्यं
वृत्तशौटीर्यगर्वितम् ॥ १२ ॥ नूनंनतेजनःकश्चिदस्मिन्निःश्रेयसिस्थितः॥ निवारयतियोनत्वांकर्मणोस्माद्विगर्हितात् ॥ १३ ॥ मांहिधर्मात्मनःपत्नीं
शचीमिवशचीपतेः॥ त्वदन्यस्त्रिषुलोकेषुप्रार्थयेन्मनसापिकः॥ १४ ॥ राक्षसाधमरामस्यभार्याममिततेजसः॥ उक्तवानसियत्पापंक्वगतस्तस्यमो
क्ष्यसे ॥ १५ ॥ यथादृप्तश्चमातंगःशशश्चसहितौवने ॥ तथाद्विरदवद्रामस्त्वंनीचशशवत्स्मृतः॥ १६ ॥ सत्वमिक्ष्वाकुनाथंवैक्षिपन्निहनलज्जसे ॥ च
क्षुषोविषयेतस्यनयावदुपगच्छसि ॥ १७ ॥ इमेतेनयनेक्रूरेविकृतेकृष्णपिंगले ॥ क्षितौनपतितेकस्मान्मामनार्यनिरीक्षतः॥ १८ ॥ तस्यधर्मात्मनः
पत्नींस्नुषांदशरथस्यच ॥ कथंव्याहरतोमांतेनजिह्वापापशीर्यति ॥ १९ ॥ असंदेशात्तुरामस्यतपसश्चानुपालनात् ॥ नत्वांकुर्मिदशग्रीवभस्मभस्मा
र्हतेजसा ॥ २० ॥

त्यादिरूपम् क्वगतोमोक्ष्यसे तत्साध्यसमूलनाशस्यत्वयापरिहारोऽशक्यइत्यर्थः ॥ १५ ॥ दृप्तोमातंगःशशश्चयदावनेदैवात्सहितौयुयुत्सूभवतःतयोश्चशशोयथाऽतिक्षुद्रस्तथारामेणसंयुगेत्वंश
शवत्क्षुद्रःरामोगजवदित्यर्थः ॥ १६ ॥ सत्वंरामादतिक्षुद्रः क्षिपन्निंदन् इहतदसन्निधौ यावन्नोपगच्छसितावदिहनिंदन्नलज्जसेइत्यन्वयः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ननुनपतितेनशीर्यतीत्युक्ति
र्यदिपातिव्रत्यमूलातर्हितथानियहंकस्मान्नकरोपीत्यत्राह असंदेशादिति शापविषयेरामाज्ञाभावात् शापसामर्थ्येपितपोनुपालनाद्धेतोरपिभस्मार्हणभस्मजनकत्वशक्तिमतातेजसास्वीयपा
तिव्रत्यतेजसानभस्मकुर्मिकरोमि ॥ २० ॥

अहंतस्यरामस्यभार्यात्वय ऽपहर्तुंनशक्याऽथापिअयंविधिरपहरणरूपविधिस्त्ववधार्थायदैवेनविहितोत्रनसंशयः ॥ २१ ॥ शूरेणेत्याद्युपहासोक्तिः अपोह्यमारीचमाययाऽपसार्यकस्माद्वार
चौर्यंत्वयाकृतम् तस्मादत्यंतमशूरस्त्वमित्युपहासः चिदितिपादपूरणे ॥ २२ ॥ २३ ॥ सिंहसत्त्वगतिःसिंहवत्सत्त्वंपराक्रमोगतिश्चयस्यसः सिंहसंहननइतिपाठांतरम् ॥ २४ ॥ चलमग्रंयस्यता
दृशमुकुटवान् ॥ २५ ॥ श्रोणीसूत्रेणकटिसूत्रेण रशनयेत्यर्थः इंद्रनीलनद्धमुखारक्तमणियुक्तत्वाच्चतस्यमेचकत्वम् भुजंगोवासुकिः सहिनीलवर्णइत्याहुः ॥ २६ ॥ ताभ्यांप्रसिद्धपराक्रमा

नापहर्तुमहंशक्यातस्यरामस्यधीमतः ॥ विधिस्त्ववधार्थायविहितोनात्रसंशयः ॥ २१ ॥ शूरेणधनदभ्रात्राबलैःसमुदितेनच ॥ अपोह्यरामंकस्मा
द्धिहारचौर्यंत्वयाकृतम् ॥ २२ ॥ सीतायावचनंश्रुत्वारावणोराक्षसाधिपः ॥ विवृत्यनयनेक्रूरेजानकीमन्ववैक्षत ॥ २३ ॥ नीलजीमूतसंकाशोमहाभु
जशिरोधरः ॥ सिंहसत्त्वगतिःश्रीमान्दीप्तजिह्वाग्रलोचनः ॥ २४ ॥ चलाग्रमुकुटप्रांशुश्चित्रमाल्यानुलेपनः ॥ रक्तमाल्यांबरधरस्तप्तांगदविभूषणः
॥ २५ ॥ श्रोणीसूत्रेणमहतामेचकेनसुसंवृतः ॥ अमृतोत्पादनेनद्धोभुजंगेनेवमंदरः ॥ २६ ॥ ताभ्यांसपरिपूर्णाभ्यांभुजाभ्यांराक्षसेश्वरः ॥ शुशुभेऽ
चलसंकाशःशृंगाभ्यामिवमंदरः ॥ २७ ॥ तरुणादित्यवर्णाभ्यांकुंडलाभ्यांविभूषितः ॥ रक्तपल्लवपुष्पाभ्यामशोकाभ्यामिवाचलः ॥ २८ ॥ सकल्प
वृक्षप्रतिमोवसंतइवमूर्तिमान् ॥ श्मशानचैत्यप्रतिमोभूषितोपिभयंकरः ॥ २९ ॥ अवेक्षमाणोवैदेहींकोपसंरक्तलोचनः ॥ उवाचरावणःसीतांभु
जंगइवनिःश्वसन् ॥ ३० ॥ अनयेनाभिसंपन्नमर्थहीनमनुव्रते ॥ नाशयाम्यहमद्यत्वांसूर्यःसंध्यामिवौजसा ॥ ३१ ॥ इत्युक्त्वामैथिलींराजारावणः
शत्रुरावणः ॥ संददर्शततःसर्वाराक्षसीर्घोरदर्शनाः ॥ ३२ ॥ एकाक्षीमेककर्णांचकर्णप्रावरणांतथा ॥ गोकर्णींहस्तिकर्णींचलंबकर्णीमकर्णिकाम्
॥ ३३ ॥ हस्तिपद्यश्वपद्यौचगोपदींपादचूलिकाम् ॥ एकाक्षीमेकपादींचपृथुपादीमपादिकाम् ॥ ३४ ॥

भ्याम् भुजद्वयमेवसर्वदायुद्धादौस्वेच्छयादशभुजत्वमितिद्विवचनम् वामदक्षेपुभुजत्वजात्यैकवचनमित्यन्ये ॥ २७ ॥ २८ ॥ वसंतइवभूषितोपिश्मशानचैत्यप्रतिमःतदुभयवत्परिहार्यदर्शनः
चैत्यंबुद्धायतनम अतएवभयंकरः ॥ २९ ॥ ३० ॥ अनयेनअनीत्यायुक्तम् अर्थहीनंप्रयोजनहीनंव्रतंरामंवा अनुव्रतेइतिसंबोधनम् ईदृशींत्वांनाशयामि सूर्यउदितःसंध्यांतत्कालिकमंध
कारमिव ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ एकाक्षीतिद्विरुपादानंव्यक्तिभेदात् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ भोराक्षस्योयूयंप्रत्येकंतथाकुरुतसर्वामिलित्वावातथाकुरुत प्रतिलोमानुलोमैःप्रतिकूलानुकूलव्यवहारैः ॥ ३७ ॥ आवर्जयतआनुकूल्यंसंपादयत ॥ ३८ ॥ प्रतिगर्जतप्रत्य
गर्जत् उपगम्यसमीपमागम्य ततःअतिसंतर्जनंदृष्ट्वा सीतायांदययेतिशेषः ॥ ३९ ॥ परिष्वज्यपरिष्वंगेनप्रहारादिप्रवृत्तिंनिरुध्य ॥ ४० ॥ अमरश्रेष्ठाः इंद्रादयोभोगसत्तमान्नविदधतिनानु

अतिमात्रशिरोग्रीवामतिमात्रकुचोदरीम् ॥ अतिमात्रास्यनेत्रांचदीर्घजिह्वानखामपि ॥ ३५ ॥ अनासिकांसिंहमुखींगोमुखींसूकरीमुखीम् ॥ य
थामद्वशगासीताक्षिप्रंभवतिजानकी ॥ ३६ ॥ तथाकुरुतराक्षस्यःसर्वाःक्षिप्रंसमेत्यवा ॥ प्रतिलोमानुलोमैश्चसामदानादिभेदनैः ॥ ३७ ॥ आवर्ज
यतवैदेहींदंडस्योद्यमनेनच ॥ इतिप्रतिसमादिश्यराक्षसेंद्रःपुनःपुनः ॥ ३८ ॥ काममन्युपरीतात्माजानकींप्रतिगर्जत ॥ उपगम्यततःक्षिप्रंराक्षसीधा
न्यमालिनी ॥ ३९ ॥ परिष्वज्यदशग्रीवमिदंवचनमब्रवीत् ॥ मयाक्रीडमहाराजसीतयाकिंतवानया ॥ ४० ॥ विवर्णयाकृपणयामानुष्याराक्षसेश्व
र ॥ नूनमस्यांमहाराजनदेवाभोगसत्तमान् ॥ ४१ ॥ विदधत्यमरश्रेष्ठास्तवबाहुबलार्जितान् ॥ अकामांकामयानस्यशरीरमुपतप्यते ॥ ४२ ॥ इ
च्छतींकामयानस्यप्रीतिर्भवतिशोभना ॥ एवमुक्तस्तुराक्षस्यासमुत्क्षिप्तस्ततोबली ॥ प्रहसन्मेघसंकाशोराक्षसःसन्यवर्तत ॥ ४३ ॥ प्रस्थितःसदश
ग्रीवःकंपयन्निवमेदिनीम् ॥ ज्वलद्भास्करसंकाशंप्रविवेशनिवेशनम् ॥ ४४ ॥ देवगंधर्वकन्याश्चनागकन्याश्चतास्ततः ॥ परिवार्यदशग्रीवंप्रविशु
स्तागृहोत्तमम् ॥४५॥ समैथिलींधर्मपरामवस्थितांप्रवेपमानांपरिभर्त्स्यरावणः ॥ विहायसीतांमदनेनमोहितःस्वमेववेश्मप्रविवेशरावणः ॥ ४६ ॥
इत्यार्षेश्रीम० वा० आदि० सुं० द्वाविंशःसर्गः ॥ २२ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ इत्युक्त्वामैथिलींराजारावणःशत्रुरावणः ॥ संदिश्यचततःसर्वाराक्षसीर्निर्ज
गामह ॥ १ ॥ निष्क्रांतेराक्षसेंद्रेतुपुनरंतःपुरंगते ॥ राक्षस्योभीमरूपास्ताःसीतांसमभिदुद्रुवुः ॥ २ ॥

मन्यंते देवहतेयमदृष्टहीनेतिभावः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ समुत्क्षिप्तःअन्यतोपसारितःप्रहसन् धान्यमालिन्याउचितव्यवहारदर्शनेनअवशप्राप्तस्त्रीप्रहारापकीर्तिपरिहारेणचप्रसन्नइत्यर्थः ॥ ४३ ॥
॥ ४४ ॥ प्रविशुःप्रविविशुः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ उच्चावमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेद्वाविंशःसर्गः ॥ २२ ॥ ॥ ५ ॥ ॥
शत्रूनरावयतिहाहाशब्दंकारयतिसशत्रुरावणः ॥ १ ॥ २ ॥

ततःपरंरावणगमनादनंतरं लोकोक्तौवापरमिति ॥ ३ ॥ भार्यात्वंभ[illegible]ाभावंनबहुमन्यसे मोहादितिशेषः ॥ ४ ॥ ततःसर्वसाधारणैतद्वाक्यप्रयोगोत्तरमेकजटाविशिष्याब्रवीत् करतलोदरींअतुं
दिलामित्यर्थः ॥ ५॥ मरीचरत्र्यंगिरसौपुलस्त्यःपुलहःक्रतुरित्यनुक्रांतषट्प्रजापतीनांचतुर्थःपुलस्त्यः ॥ ६ ॥ ७ ॥ तस्यपुत्रइत्यनेनकुलीनत्वंसूचितम् ॥ ८ ॥ किंकिमर्थं ततःकुलनिरूपणानं

ततःसीतामुपागम्यराक्षस्यःक्रोधमूर्छिताः ॥ परंपरुषयावाचावैदेहीमिदमब्रुवन् ॥ ३ ॥ पौलस्त्यस्यवरिष्ठस्यरावणस्यमहात्मनः ॥ दशग्रीवस्यभा
र्यात्वंसीतेनबहुमन्यसे ॥ ४ ॥ ततर[illegible]कजटानामराक्षसीवाक्यमब्रवीत् ॥ आमंत्र्यक्रोधताम्राक्षीसीतांकरतलोदरीम् ॥ ५ ॥ प्रजापतीनांषण्णांतु
चतुर्थोऽयंप्रजापतिः ॥ मानसोब्रह्मणःपुत्रःपुलस्त्यइतिविश्रुतः ॥ ६ ॥ पुलस्त्यस्यतुतेजस्वीमहर्षिर्मानसःसुतः ॥ नाम्नासविश्रवानामप्रजापतिसम
प्रभः ॥ ७ ॥ तस्यपुत्रोविशालाक्षिरावणःशत्रुरावणः ॥ तस्यत्वंराक्षसेंद्रस्यभार्याभवितुमर्हसि ॥ ८ ॥ मयोक्तंचारुसर्वांगिवाक्यंकिंनानुमन्यसे ॥
ततोहरिजटानामराक्षसीवाक्यमब्रवीत् ॥ ९ ॥ विवृत्यनयनेकोपान्मार्जारसदृशेक्षणा ॥ येनदेवास्त्रयस्त्रिंशद्देवराजश्चनिर्जितः ॥ १० ॥ तस्यत्वंराक्ष
सेंद्रस्यभार्याभवितुमर्हसि ॥ वीर्योत्सिक्तस्यशूरस्यसंग्रामेष्वनिवर्तिनः ॥ बलिनोवीर्ययुक्तस्यभार्यात्वंकिंनलिप्ससे ॥ ११ ॥ प्रियांबहुमतांभार्यां
त्यक्त्वाराजामहाबलः ॥ सर्वासांचमहाभागांत्वामुपैष्यतिरावणः ॥ १२ ॥ समृद्धंस्त्रीसहस्रेणनानारत्नोपशोभितम् ॥ अंतःपुरंतदुत्सृज्यत्वामुपैष्य
तिरावणः ॥ १३ ॥ अन्यातुविकटानामराक्षसीवाक्यमब्रवीत् ॥ असकृद्भीमवीर्येणनागागंधर्वदानवाः ॥ निर्जिताःसमरेयेनसतेपार्श्वमुपागतः
॥ १४ ॥ तस्यसर्वसमृद्धस्यरावणस्यमहात्मनः ॥ किमर्थंराक्षसेंद्रस्यभार्यात्वंनेच्छसेऽधमे ॥ १५ ॥ ततस्तांदुर्मुखीनामराक्षसीवाक्यमब्रवीत् ॥ य
स्यसूर्योनतपतिभीतोयस्यसमारुतः ॥ नवातिस्मायतापांगिकिंत्वंतस्यनतिष्ठसे ॥ १६ ॥ पुष्पवृष्टिंचतरवोमुमुचुर्यस्यवैभयात् ॥ शैलाःसुस्रुवुःपा
नीयंजलदाश्चयदेच्छति ॥ १७ ॥

तरम् ॥ ९ ॥ येनेत्यनेनपराक्रमातिशयसूचनम् ॥ १० ॥ नलिप्ससेनेच्छसीत्यर्थः ॥ ११ ॥ सर्वासांमध्येबहुमतांमहाभागांअतिभाग्यवतींमंदोदरीमपित्यक्त्वात्वामुपैष्यति ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥
॥ १५ ॥ यस्यभीतःसूर्योनतपतीत्यर्थः नतिष्ठसे वशेइतिशेषः ॥ १६ ॥ यदेच्छतितदासुस्रुवुरित्यर्थः ॥ १७ ॥

भार्यार्थंभार्यात्वनिमित्तम् ॥ १८ ॥ साधुकथितंसाधुगृहाण नभविष्यसिमारयामइत्यर्थः ॥ १९ ॥ धायमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआ०सुंदरकांडेत्र योविंशःसर्गः ॥ २३ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ प्रत्याहरनिवर्तय एवंत्वदभीष्टंरामसंगमरूपंवस्तुजातुकदाचिदप्यतःपरंनभविष्यति अत्ररामागमनस्यतववातत्रगमनस्यप्रसक्त्यभावादितिभावः

तस्यनैर्ऋतराजस्यराजराजस्यभामिनि ॥ किंत्वंनकुरुषेबुद्धिंभार्यार्थंरावणस्यहि ॥ १८ ॥ साधुतेतत्त्वतोदेविकथितंसाधुभामिनि ॥ गृहाणसुस्मि तेवाक्यमन्यथानभविष्यसि ॥ १९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्री०वा०आदि० सुं० त्रयोविंशःसर्गः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततःसीतांसमस्तास्ताराक्षस्यो विकृताननाः ॥ परुषंपरुषानर्हामूचुस्तद्वाक्यमप्रियम् ॥ १ ॥ किंत्वमंतःपुरेसीतेसर्वभूतमनोरमे ॥ महार्हशयनोपेतेनवासमनुमन्यसे ॥ २ ॥ मानुषे मानुषस्यैवभार्यात्वंबहुमन्यसे ॥ प्रत्याहरमनोरामान्नैवंजातुभविष्यति ॥ ३ ॥ त्रैलोक्यवसुभोक्तारंरावणंराक्षसेश्वरम् ॥ भर्तारमुपसंगम्यविहर स्वयथासुखम् ॥ ४ ॥ मानुषीमानुषंतंतुराममिच्छसिशोभने ॥ राज्याद्भ्रष्टमसिद्धार्थंविक्लवंतमनिंदिते ॥ ५ ॥ राक्षसीनांवचःश्रुत्वासीतापद्मनिभे क्षणा ॥ नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यामिदंवचनमब्रवीत् ॥ ६ ॥ यदिदंलोकविद्विष्टमुदाहरतसंगताः ॥ नैतन्मनसिवाक्यंमेकिल्बिषंप्रतितिष्ठति ॥ ७ ॥ नमा नुषीराक्षसस्यभार्याभवितुमर्हति ॥ कामंखादतमांसर्वानकरिष्यामिवोवचः ॥ ८ ॥ दीनोवाराज्यहीनोवायोमेभर्त्तासमेगुरुः ॥ तंनित्यमनुरक्ता स्मियथासूर्यंसुवर्चला ॥ ९ ॥ यथाशचीमहाभागाशक्रंसमुपतिष्ठति ॥ अरुंधतीवसिष्ठंचरोहिणीशशिनंयथा ॥ १० ॥ लोपामुद्रायथागस्त्यंसुकन्या च्यवनंयथा ॥ सावित्रीसत्यवंतंचकपिलंश्रीमतीयथा ॥ ११ ॥ सौदासंमदयंतीवकेशिनीसगरंयथा ॥ नैषधंदमयंतीवभैमीपतिमनुव्रता ॥ १२ ॥ तथाहमिक्ष्वाकुवरंरामंपतिमनुव्रता ॥ सीतायावचनंश्रुत्वाराक्षस्यःक्रोधमूर्छिताः ॥ भर्त्सयंतिस्मपरुषैर्वाक्यैरावणचोदिताः ॥ १३ ॥

यद्वातःपरंजातुकदाचिदप्येवंभावश्चेद्भवतीनभविष्यति मारयामइत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ नेत्राभ्यामुपलक्षितेतिशेषः इदंवचनंयुष्मद्वचोऽनंगीकारेमारणंचेच्छीघ्रंतदेवक्रियतामित्यर्थः किंव क्ष्यमाणम् ॥ ६ ॥ लोकविद्विष्टंलोकविद्विष्टपरपुरुषसंगार्थकं संगताःसमेताः किल्बिषंकिल्बिषजनकार्थकम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ गुरुरुपास्यदेवता सुवर्चलासूर्यपत्नी सूर्याभिमुखपुष्पवतीकाचिदो षधिरित्यन्यः ॥ ९ ॥ अतिदुःखसमयेपिदृढव्रतत्वद्योतनायानेकसाध्वीनामुपन्यासोदृष्टांतविधयेत्याहुः ॥ १० ॥ ११ ॥ भैमीदमयंतीनैषधंपतियथानुव्रता ॥ १२ ॥ १३ ॥

अवलीनश्छन्नः निर्वाक्योमौनी शिंशपाद्रुमेस्थितइतिशेषः सीतांतर्जयंतीःराक्षसीस्तद्वाक्यान्यश्टणोत् ॥ १४ ॥ वेपमानांतामभिक्रम्यतत्समीपमागत्यसंरब्धाःक्रुद्धास्ताराक्षस्योदशनच्छ
दान्लिलिह्वुःलेहनंकुर्वंतिस्म ॥ १५ ॥ परश्वधान्गृहीत्वोचुश्च नेयंरावणंभर्तारमर्हतिअपित्वस्माकंभक्षणमेवार्हतीतिभावः ॥ १६ ॥ भर्त्स्यमानाएवंप्रकारेणपीड्यमानाभूदितिशेषः तांशिंश

अवलीनःसनिर्वाक्योहनुमान्शिंशपाद्रुमे॥ सीतांसंतर्जयंतीस्ताराक्षसीरश्टणोत्कपिः॥ १४॥ तामभिक्रम्यसंरब्धावेपमानांसमंततः॥ भृशंसंलि
लिहुर्दीप्तान्प्रलंबान्दशनच्छदान्॥ १५॥ ऊचुश्चपरमक्रुद्धाःप्रगृह्याशुपरश्वधान्॥ नेयमर्हतिभर्तारंरावणंराक्षसाधिपम् ॥ १६॥ साभर्त्स्यमाना
भीमाभीराक्षसीभिर्वरांगना॥ साबाष्पमपमार्जंतीशिंशपांतामुपागमत् ॥ १७॥ ततस्तांशिंशपांसीताराक्षसीभिःसमावृता ॥ अभिगम्यविशा
लाक्षीतस्थौशोकपरिप्लुता॥ १८॥ तांकृशांदीनवदनांमलिनांबरवासिनीम्॥ भर्त्सयांचक्रिरेभीमाराक्षस्यस्ताःसमंततः॥ १९॥ ततस्तुविनतानाम
राक्षसीभीमदर्शना॥ अब्रवीत्कुपिताकाराकरालानिर्णतोदरी॥ २०॥ सीतेपर्याप्तमेतावद्भर्तुःस्नेहःप्रदर्शितः॥ सर्वत्रातिकृतंभद्रेव्यसनायोपकल्प
ते॥ २१॥ परितुष्टास्मिभद्रंतेमानुषस्तेकृतोविधिः॥ ममापितुवचःपथ्यंब्रुवंत्याःकुरुमैथिलि॥ २२॥ रावणंभजभर्त्तारंभर्त्तारंसर्वरक्षसाम्॥ विक्रां
तमापतंतंचसुरेशमिववासवम्॥ २३॥ दक्षिणंत्यागशीलंचसर्वस्यप्रियवादिनम्॥ मानुषंकृपणंरामंत्यक्त्वारावणमाश्रय॥ २४॥ दिव्यांगरागा
वैदेहिदिव्याभरणभूषिता॥ अद्यप्रभृतिलोकानांसर्वेषामीश्वरीभव॥ २५॥ अग्नेःस्वाहायथादेवीशच्वीवेंद्रस्यशोभने॥ किंतेरामेणवैदेहिकृपणेनग
तायुषा॥ २६॥ एतदुक्तंचमेवाक्यंयदित्वंनकरिष्यसि॥ अस्मिन्मुहूर्तेसर्वास्त्वांभक्षयिष्यामहेवयम् ॥ २७॥ अन्यातुविकटानामलंबमानपयोध
रा॥ अब्रवीत्कुपितासीतांमुष्टिमुद्यम्यतर्जती॥ २८॥ वहून्यप्रतिरूपाणिवचनानिसुदुर्मते॥ अनुक्रोशान्मृदुत्वाच्चसोढानितवमैथिलि॥ २९॥

पांहनूमदधिष्ठितांशिंशपांअत्यंतंतन्मूलसमीपमित्यर्थः ॥ १७ ॥ ततस्तन्मूलगमनानंतरम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ निर्णतोदरीअतिनिम्नोदरी ॥ २० ॥ अतिकृतंअतिमात्राचरणं श्रीरपिसमैवज्याय
सीतिलोकोक्तेरितिभावः व्यसनंदुःखम् ॥ २१ ॥ मानुषोमनुष्ययज्ञात्युचितोविधिरनुष्ठानंतत्वयाकृतं एतावदेवालमित्यर्थः ॥ २२ ॥ सुरेशंवासवमिव ॥ २३ ॥ कृपणंदीनम् ॥ २४ ॥ २५ ॥
॥ २६ ॥ २७ ॥ तर्जतीतर्जयंती ॥ २८ ॥ अनुक्रोशोदया मृदुत्वमल्पप्रमाणत्वम् ॥ २९ ॥

कालपुरस्कृतंकालोचितंनोवाक्यंनचकुरुषे नैतत्तेहितमितिशेषः तदेवोपपादयति आनीतासीति ॥ ३० ॥ गृहेरुद्धाचासि अस्माभिरभिरक्षितारक्षितनिरोधा ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ प्रीतिंस्नेहं रावणेप्रहर्षमानंदम् नित्यदैन्यतांनिरंतरदीनत्वम् स्वार्थेष्यञ् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ व्यतिक्रामेत् यौवनमितिशेषः उद्यानानिचरेत्युत्तरस्थेनान्वयः तेषुक्रीडेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ उत्पाटनंस्थानाद

नचनःकुरुषेवाक्यंहितंकालपुरस्कृतम् ॥ आनीतासिसमुद्रस्यपारमन्यैर्दुरासदम् ॥ ३० ॥ रावणांतःपुरेघोरेप्रविष्टाचासिमैथिलि ॥ रावणस्यगृहेरुद्धाअस्माभिस्त्वभिरक्षिता ॥ ३१ ॥ नत्वांशक्तःपरित्रातुमपिसाक्षात्पुरंदरः ॥ कुरुष्वहितवादिन्यावचनंममसैथिलि ॥ ३२ ॥ अलमश्रुनिपातेनत्यजशोकमनर्थकम् ॥ भजप्रीतिंप्रहर्षंचत्यजंतीनित्यदैन्यताम् ॥ ३३ ॥ सीतेराक्षसराजेनपरिक्रीडयथासुखम् ॥ जानीमहेयथाभीरुस्त्रीणांयौवनमध्रुवम् ॥ ३४ ॥ यावन्नतेव्यतिक्रामेत्तावद्दुःखमवाप्नुहि ॥ उद्यानानिचरम्याणिपर्वतोपवनानिच ॥ ३५ ॥ सहराक्षसराजेनचरत्वंमदिरेक्षणे ॥ स्त्रीसहस्राणितेदेविवशेस्थास्यंतिसुंदरि ॥ ३६ ॥ रावणंभजभर्तारंभर्तारंसर्वरक्षसाम् ॥ उत्पाट्यवातेहृदयंभक्षयिष्यामिमैथिलि ॥ ३७ ॥ यदिमेव्याहृतंवाक्यंनयथावत्करिष्यसि ॥ ततश्चंडोदरीनामराक्षसीक्रूरदर्शना ॥ ३८ ॥ भ्रामयंतीमहच्छूलमिदंवचनमब्रवीत् ॥ इमांहरिणशावाक्षींत्रासोत्कंपपयोधराम् ॥ ३९ ॥ रावणेनहृतांदृष्ट्वादौर्हृदोमेमहानयम् ॥ यकृत्प्लीहंमहत्क्रोडंहृदयंचसबंधनम् ॥ ४० ॥ गात्राण्यपितथाशीर्षंखादेयमितिमेमतिः ॥ ततस्तुप्रघसानामराक्षसीवाक्यमब्रवीत् ॥ ४१ ॥ "कंठमस्यानृशंसायाःपीडयामःकिमास्यते ॥ निवेद्यतांततोराज्ञेमानुषीसामृतेतिच ॥ नात्रकश्चिच्चसंदेहःखादतेतिसवक्ष्यति ॥ ततस्त्वजामुखीनामराक्षसीवाक्यमब्रवीत् ॥" विशस्येमांततःसर्वान्समान्कुरुतपिंडकान् ॥ विभजामततःसर्वाविवादोमेनरोचते ॥ ४२ ॥

पकर्षणम् ॥ ३७ ॥ यदीत्यर्धंपूर्वान्वयि ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ गर्भिण्याःगर्भकृतइच्छाविशेषोदौर्हृदम् यकृत्दक्षिणभागस्थःकालखंडाख्योमांसविशेषः स्नायुःस्त्रियांकालखंडयकृतीचसमेउभे इतिकोशः प्लीहंहृदयवामभागस्थोगुल्माख्योमांसविशेषः यद्यपितद्वाचकःप्लीहाइत्याकारांतस्तथाप्यदंतत्वमार्षं महत्क्रोडंभुजांतरम् अथोत्पीडमितिपाठेउत्पीडंहृदयोपरिस्थितमांसबंधनम् हृदयंनाडीबंधनसहितंमुकुलाकारंहृत्पुंडरीकाख्यम् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ प्रघसावाक्यंविशस्येमामिति मध्येश्लोकद्वयंप्रक्षिप्तमितिकतकः पिंडकान्मांसखंडान् विवादः अनयासहेतिशेषः ॥ ४२ ॥

शूर्पणखेयमन्या ॥ ४३ ॥ अजामुखसदृशमुखवत्याप्रघसयेत्यर्थः ॥ ४४ ॥ निकुंभिलानामलंकायाःपश्चिमभागवर्तिनीभद्रकालीतांनृत्यामःतत्समीपंगत्वानृत्यामः सुरसुतोपमादेवकन्योप
मारोदितिअरुदत् ॥ ४५ ॥ अर्णवमानः ॥ इतिरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदि०सुंदरकांडेचतुर्विंशःसर्गः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ परुषंवदंतीनांवचः श्रुत्वेतिशे

पेयमानीयतांक्षिप्रंमाल्यंचर्विविधंबहु॥ततःशूर्पणखानामराक्षसीवाक्यमब्रवीत्॥४३॥अजामुख्यायदुक्तंवैतदेवममरोचते॥सुराचानीयतां
क्षिप्रंसर्वशोकविनाशिनी॥४४॥मानुषंमांसमासाद्यनृत्यामोऽथनिकुंभिलाम्॥एवंनिर्भर्त्स्यमानासासीतासुरसुतोपमा॥राक्षसीभिर्विरूपाभिर्धै
र्यमुत्सृज्यरोदिति॥४५॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आदि०सुं०चतुर्विंशःसर्गः॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ अथतासांवदंतीनांपरुषंदारुणंबहु॥राक्षसीनामसौ
म्यानांरुरोदजनकात्मजा॥ १ ॥एवमुक्तातुवैदेहीराक्षसीभिर्मनस्विनी॥उवाचपरमत्रस्ताबाष्पगद्गदयागिरा ॥ २ ॥ नमानुषीराक्षसस्यभार्याभ
वितुमर्हति॥कामंखादतमांसर्वानकरिष्यामिवोवचः॥३॥साराक्षसीमध्यगतासीतासुरसुतोपमा॥नशर्मलेभेशोकार्तारावणेनेवभर्त्सिता॥४॥
वेपतस्माधिकंसीताविशंतीवांगमात्मनः॥वनेयूथपरिभ्रष्टामृगीकोकैरिवार्दिता ॥५॥ सात्वशोकस्यविपुलांशाखामालंब्यपुष्पिताम्॥चिंतया
मासशोकेनभर्तारंभग्नमानसा॥६॥साम्नापयंतीविपुलौस्तनौनेत्रजलस्रवैः॥चिंतयंतीनशोकस्यतदांऽतमधिगच्छति ॥ ७ ॥ सावेपमानापति
ताप्रवातेकदलीयथा॥राक्षसीनांभयत्रस्ताविवर्णवदनाऽभवत्॥८॥तस्याःसादीर्घबहुलावेपंत्याःसीतयातदा ॥ ददृशेकंपितावेणीव्यालीवपरि
सर्पती॥ ९ ॥सानिःश्वसंतीशोकार्ताकोपोपहतचेतना॥आर्ताव्यसृजदश्रूणिमैथिलीविललापच॥१०॥हारामेतिचदुःखार्ताहापुनर्लक्ष्मणेतिच॥
हाश्वश्रूर्ममकौसल्येहासुमित्रेतिभामिनी॥ ११ ॥लोकप्रवादःसत्योयंपंडितैःसमुदाहृतः॥अकालेदुर्लभोमृत्युःस्त्रियावापुरुषस्यवा॥ १२ ॥

पः ॥ १ ॥ पूर्वसर्गोक्तरीत्योक्ता मनस्विनीपातिव्रत्येदृढमनाः ॥ २ ॥ कामंखादतेति अयंसर्वःसीताप्रलापोगृहीतमनुष्यशरीरतयानटवदनुकरणरूपइतिबोध्यम् ॥ ३ ॥ शर्मनलेभेइवशोकार्ते
व ॥ ४ ॥ आत्मनोंगंविशंतीवभीत्याअतिसंकुचितशरीराकमठवदभूदित्यर्थः कोकैर्वृकैः ॥ ५ ॥ अशोकस्यअशोकवनिकासंबंधिनःशिंशपावृक्षस्य तत्समीपवर्तिनोऽशोकस्यैववा ॥ ६॥ ७॥
राक्षसीनांराक्षसीभ्यः ॥ ८ ॥ सीतयेतिषष्ठ्यर्थेतृतीया परिसर्पतीपरितःप्रसर्पंती ॥ ९ ॥ १० ॥ हासुमित्रेतीत्यत्रेकारलोपआर्षः ॥ ११ ॥ अकालेदैवाविहितस्वेच्छाकाले ॥ १२ ॥

यत्राहमितियस्मादहमित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ तोयहतंनदीपूररुग्णं ॥ १५ ॥ पद्मदलंविकसितंपद्मंतस्यपत्रमिवाक्षिणीयस्यतम् ॥ १६ ॥ तीक्ष्णंविषंवत्सनाभादिकमास्वाद्यस्थितस्येवमे
ममजीवनंदुर्लभम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ जीवितंत्यक्तुमिच्छामितदपिनशक्यमितिशेषः रामोपिनासाद्यतेच ॥ १९ ॥ एवंपरवशतयादुःखानुभवेहेतुमाह धिगिति मनुष्यस्यविषोद्बंधनादिनादेह
त्यागेऽपरमार्थप्राप्तेःपरमदुःखस्यापिसोढव्यत्वादप्रयोजकोमनुष्यदेहइत्यर्थः राक्षस्यादिपरतंत्रतांचमनुष्यत्वप्रयुक्तांधिक् यत्यत्रमनुष्यदेहे आत्मच्छंदेनात्मेच्छयाजीवितंपरित्यक्तुंनशक्यं

यत्राहमाभिःक्रूराभीराक्षसीभिरिहार्दिता ॥ जीवामिहीनारामेणमुहूर्तमपिदुःखिता ॥ १३ ॥ एषाल्पपुण्याकृपणाविनशिष्याम्यनाथवत् ॥ समुद्रम
ध्येनौःपूर्णावायुवेगैरिवाहता ॥ १४ ॥ भर्तारंतमपश्यंतीराक्षसीवशमागता ॥ सीदामिखलुशोकेनकूलंतोयहतंयथा ॥ १५ ॥ तंपद्मदलपत्राक्षंसिंह
विक्रांतगामिनम् ॥ धन्याःपश्यंतिमेनाथंकृतज्ञंप्रियवादिनम् ॥ १६ ॥ सर्वथातेनहीनायारामेणविदितात्मना ॥ तीक्ष्णंविषमिवास्वाद्यदुर्लभंममजी
वनम् ॥ १७ ॥ कीदृशंतुमहापापंमयादेहांतरेकृतम् ॥ येनेदंप्राप्यतेघोरंमहादुःखंसुदारुणम् ॥ १८ ॥ जीवितंत्यक्तुमिच्छामिशोकेनमहतावृता ॥ रा
क्षसीभिश्चरक्षंत्यारामोनासाद्यतेमया ॥ १९ ॥ धिगस्तुखलुमानुष्यंधिगस्तुपरवश्यताम् ॥ नशक्यंयत्परित्यक्तुमात्मच्छंदेनजीवितम् ॥ २० ॥ इत्या
र्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेपंचविंशःसर्गः ॥ २५ ॥ ॥ ५ ॥ प्रसक्ताश्रुमुखीत्वेवंब्रुवतीजनकात्मजा ॥ अधो
गतमुखीबालाविलप्तुमुपचक्रमे ॥ १ ॥ उन्मत्तेवप्रमत्तेवभ्रांतचित्तेवशोचती ॥ उपावृत्ताकिशोरीवविचेष्टंतीमहीतले ॥ २ ॥ राघवस्यप्रमत्तस्यरक्ष
साकामरूपिणा ॥ रावणेनप्रमथ्याहमानीताक्रोशतीबलात् ॥ ३ ॥

॥ २० ॥ नारीमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेपंचविंशःसर्गः ॥ २५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥प्रसक्तानिप्रवृत्तान्यश्रूणिमुखेयस्याःसा
एवंब्रुवतीवक्ष्यमाणरीत्याब्रुवतीविलप्तुंविलपितुं ॥ १ ॥ उन्मत्ताभूताविष्टा प्रमत्तापित्तोद्रेकादिना भ्रांतचित्तेवदिङ्मोहादिनामूर्छितचित्तेवशोचतीशोचंती उपावृत्ताश्रमापनयनायपरिवर्तन
शीलाकिशोरीववडवेव ॥ २ ॥ कामरूपिणारक्षसामारीचेनप्रमत्तस्यअसन्निधानंप्राप्तस्यराघवस्यसंबंधिनीअहंरावणेनप्रमथ्यप्रपीड्यक्रोशंतीबलादानीतास्मि ॥ ३ ॥

किंच राक्षसीवशमापन्ना भर्त्स्यमानाराक्षसीभिः चिंतयंतीरामम् ॥ ४ ॥ अर्थैःधनैः ॥ ५॥ ६ ॥ असतींअसतीवत्परगृहस्थां जीवामिजीवितंरक्षामीत्यर्थः पाकंपचतीतिवत्प्रयोगः ॥ ७ ॥ एतदुत्तरं चरणेनेति मध्येद्वौश्लोकौप्रक्षिप्तौ सव्येनवामेन ॥८॥प्रत्याख्यानंमयाक्रियमाणंनिराकरणंनजानाति काममोहादितिशेषः नृशंसस्वभावेनक्रूरस्वभावेन मांप्रार्थयितुंराक्षसीद्वारास्वानुकूलांकर्तुं ॥ ९ ॥ छिन्नारज्जुवत् भिन्नाभित्तिवत् प्रभिन्नाघटवत् दीप्ताअग्नौदीप्तशूल्यमांसवत् प्रदीपिताप्रदीप्तागृहादिवत् वश्चिरंप्रलापेनकिं रावणंनोपतिष्ठेयमित्येवनिश्चयसत्त्वात् ॥ १० ॥

राक्षसीवशमापन्नाभर्त्स्यमानाचदारुणम्॥ चिंतयंतीसुदुःखार्तानाहंजीवितुमुत्सहे ॥ ४॥ नहिमेजीवितेनार्थोनैवार्थैर्नचभूषणैः ॥ वसंत्याराक्षसीमध्येविनारामंमहारथम्॥ ५॥ अश्मसारमिदंनूनमथवाप्यजरामरम्॥ हृदयंममयेनेदंनदुःखेनविशीर्यते॥ ६॥ धिङ्मामनार्यामसतींयाहंतेनविनाकृता॥ मुहूर्तमपिजीवामिजीवितंपापजीविका॥७॥ चरणेनापिसव्येननस्पृशेयंनिशाचरम्॥ रावणंकिंपुनरहंकामयेयंनिशाचरम्॥८॥ प्रत्याख्यानंनजानातिनात्मानंनात्मनःकुलम्॥ योनृशंसस्वभावेनमांप्रार्थयितुमिच्छति॥९॥ छिन्नाभिन्नाप्रभिन्नावादीप्तावाग्नौप्रदीपिता॥ रावणंनोपतिष्ठेयंकिंप्रलापेनवश्चिरम् ॥ १० ॥ ख्यातःप्राज्ञःकृतज्ञश्चसानुक्रोशश्चराघवः ॥ सद्वृत्तोनिरनुक्रोशःशंकेमद्भाग्यसंक्षयात्॥ ११॥ राक्षसानांजनस्थानेसहस्राणिचतुर्दश॥ एकेनैवनिरस्तानिसमांकिंनाभिपद्यते॥ १२॥ "निरुद्धारावणेनाहमल्पवीर्येणरक्षसा॥ समर्थःखलुमेभर्तारावणंहंतुमाहवे॥ विराधोदंडकारण्येयेनराक्षसपुंगवः॥ रणेरामेणनिहतःसमांनाभ्यवपद्यते॥" ॥ काममध्येसमुद्रस्यलंकेयंदुष्प्रधर्षणा॥ नतुराघवबाणानांगतिरोधोभविष्यति॥१३॥ किंनुतत्कारणंयेनरामोदृढपराक्रमः॥ रक्षसापहृतांभार्यामिष्टांयोनाभिपद्यते॥ १४॥ इहस्थांमांनजानीतेशंकेलक्ष्मणपूर्वजः॥ जानन्नपिसतेजस्वीधर्षणांमर्षयिष्यति॥ १५॥

अथस्वापत्स्थैर्यैकारणानिसंभावयति ख्यातइति प्रसिद्धःप्रशस्तगुणः ईदृशोपिराघवोमद्भाग्यसंक्षयादेवमयिनिरनुक्रोशोदयाहीनः संपन्नइतिशेषः इतिशंके ॥ ११ ॥ नचतस्यमद्विमोक्षणाशक्तिरित्याह राक्षसानामिति नाभिपद्यतेनप्राप्नोति ॥ १२ ॥ एतदुत्तरंकाममध्येइति मध्येश्लोकौप्रक्षिप्ताविति कतकः काममन्येपांदुष्प्रधर्षणाभवतुनतुरामबाणानांगतिरोधोभविष्यति आब्रह्मलोकंरामबाणगत्यप्रतिरोधस्यभार्गवादिविषयेप्रसिद्धतरत्वादितिभावः एतेनातिदुर्गस्थानस्थितत्वान्नमोक्षणमित्यपास्तम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ तस्मादत्रमत्स्थित्यज्ञानमेवमद्विमोक्षणप्रवृत्त्यभावेकारणमित्याह इहस्थामिति मर्षयिष्यतीत्यत्रकाकुः जानंश्चेद्भवेत्तदामर्षयिष्यतिअपितुनसहिष्यत्येवेत्यर्थः ॥ १५ ॥

संभावितंज्ञानकारणंचविहतमित्याह ल्हतेति ल्हतेत्यधिगत्यज्ञात्वायोमांराघवायनिवेदयेत्सोपीत्यन्वयः ॥ १६ ॥ अभ्यवपद्यताअनुगृह्णानेन रावणवधेतिष्ठताराावणवधार्थंयतता रावणद्वंद्वेद्व
तिपाठेरावणेनसहद्वंद्वयुद्धेइत्यर्थः ॥ १७ ॥ मामिति ॥ इहस्थांमाम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ यथाहमिदानीमेवंरुदतीवर्तेभूयोमत्तोधिकंमृतभर्तृकत्वाद्राक्षस्योरुदत्योभविष्यंतीत्यत्रनसंशयइत्यर्थः
॥ २० ॥ ननुज्ञानेखल्विदंसंभाव्येतज्ञानमेवतुदुर्लभंतत्राह अन्विष्येति अचिंत्यसामर्थ्यत्वाद्दैवानुग्रहाच्चलंकामप्यन्विष्यमांज्ञात्वारक्षसांकुर्यात् विनाशमितिशेषः विनाशस्येषत्करत्वमाह न

ल्हतेतिमांयोधिगत्यराघवायनिवेदयेत्॥ गृध्रराजोपिसरणेरावणेननिपातितः॥ १६॥ कृतंकर्ममहत्तेनमांतदाभ्यवपद्यता॥ तिष्ठताराावणवधेद्वंद्वे
नापिजटायुषा॥ १७॥ यदिमामिहजानीयाद्वर्तमानांहिराघवः॥ अद्यबाणैरभिक्रुद्धःकुर्याल्लोकमराक्षसम्॥ १८॥ निर्दहेच्चपुरींलंकांनिर्दहेच्चमहो
दधिम्॥ रावणस्यचनीचस्यदं[illegible]तनामचनाशयेत्॥ १९॥ ततोनिहतनाथानांराक्षसीनांगृहेगृहे॥ यथाहमेवंरुदतीतथाभूयोनसंशयः॥ २०॥ अन्वि
ष्यरक्षसांलंकांकुर्याद्रामःसलक्ष्मणः॥ नहिताभ्यांरिपुर्दृष्टोमुहूर्तमपिजीवति॥ २१॥ चिताधूमाकुलपथागृध्रमंडलमंडिता॥ अचिरेणैवकालेनश्म
शानसदृशीभवेत्॥ २२॥ अचिरेणैवकालेनप्राप्स्याम्येनंमनोरथम्॥ दुष्प्रस्थानोयमाभातिसर्वेषांवोविपर्ययः॥ २३॥ यादृशानितुदृश्यंतेलंकाया
मशुभानितु॥ अचिरेणैवकालेनभविष्यतिहतप्रभा॥ २४॥ नूनंलंकाहतेपापेरावणेराक्षसाधिपे॥ शोषमेष्यतिदुर्धर्षाप्रमदाविधवायथा॥ २५॥
पुण्योत्सवसमृद्धाचनष्टभर्त्रीसराक्षसा॥ भविष्यतिपुरीलंकानष्टभर्त्रीयथांगना॥ २६॥ नूनंराक्षसकन्यानांरुदतीनांगृहेगृहे॥ श्रोष्यामिनचिरादे
वदुःखार्तानामिहध्वनिम्॥ २७॥ सांधकाराहतद्योताहतराक्षसपुंगवा॥ भविष्यतिपुरीलंकानिर्दग्धारामसायकैः॥ २८॥ यदिनामसशूरोमांरा
मोरक्तांतलोचनः॥ जानीयाद्वर्तमानांयांराक्षसस्यनिवेशने॥ २९॥

हीति ॥ २१ ॥ निश्चितएवायमर्थइत्याह जितेति भवेल्लंकेतिशेषः ॥ २२ ॥ रक्षोऽनर्थवन्ममार्थोपिनिश्चितएवेत्याह अचिरेणेति युष्माकमनर्थोपिनिश्चितइतिचराक्षसीःप्रत्याह दुष्प्रस्थानइ
ति दुर्निमित्तप्रवृत्तिरयंविपर्ययःएतद्विपरीतज्ञानमितिभाति ॥ २३ ॥ तामेवाह यादृशानीति यादृशानिदृश्यंतेतैरेवहतप्रभाभविष्यतीतिज्ञायतइत्यर्थः॥ २४॥ शोषंऐश्वर्यादेरितिशेषः ॥ २५॥
पुण्योत्सवसमृद्धाचअद्येतिशेषः ॥ २६ ॥ ध्वनिंरोदनशब्दं दुःखार्तानामिवेतिपाठः ॥ २७ ॥ सांधकाराअलक्ष्मीसहिता ॥ २८ ॥ यदिराक्षसस्यनिवेशनेवर्तमानांयांमांरामोजानीयात्तदालं
कापुरीरामसायकैर्निर्दग्धाभविष्यतीत्यन्वयः ॥ २९ ॥

ननुलंकानाशेऽपिममजीवनंकथंस्यादितिचिंतयति अनेनेति समयोद्वादशमासरूपः तस्यकालःकिंचिदधिकमासद्वयावशिष्टत्वादत्यासन्नकालइत्यर्थः ॥ ३० ॥ अस्मिन्कालेदुष्टेनरावणेन सकालोमेमृत्युर्विहितोवर्ततइत्यर्थः ननुततःपरमपिस्त्रीत्वात्त्वांनहिंस्युस्तत्राह अकार्यमिति येराक्षसाअकार्यइदंकर्तव्यमिदमकर्तव्यमितिनजानंतितेनैर्ऋताःपापकारिणःस्युः ॥ ३१ ॥ अपिच सांप्रतंसंपादितात्परदारहरणलक्षणात्अधर्मात्तुअधर्मादेवयोयंमहोत्पातोवर्ततेतेनएतेसर्वथानभविष्यंति नञोत्रानुकर्षइतिकतकः यदेवमतोनैतइतियतोनविजानंतिनगणयंति ॥ ३२ ॥ राक्षसस्तस्मादयंरावणोपिमांध्रुवंप्रातराशार्थंकल्पयिष्यति साहंकथंकरिष्यामिप्राणविशसनकालातत्कालइतिशेषः ॥ ३३ ॥ उक्तमेवाह राममिति कथंकरिष्यामीतिशेषः ॥ ३४ ॥ तदेवं

अनेनतुनृशंसेनरावणेनाधमेनमे ॥ समयोयस्तुनिर्दिष्टस्तस्यकालोयमागतः ॥ ३० ॥ सचमेविहितोमृत्युरस्मिन्दुष्टेनवर्तते ॥ अकार्यंयेनजानंति नैर्ऋताःपापकारिणः ॥ ३१ ॥ अधर्मात्तुमहोत्पातोभविष्यतिहिसांप्रतम् ॥ नैतेधर्मंविजानंतिराक्षसाःपिशिताशनाः ॥ ३२ ॥ ध्रुवंमांप्रातराशार्थं राक्षसःकल्पयिष्यति ॥ साहंकथंकरिष्यामितंविनाप्रियदर्शनम् ॥ ३३ ॥ रामंरक्तांतनयनमपश्यंतीसुदुःखिता ॥ क्षिप्रंवैवस्वतंदेवंपश्येयंपतिनाविना ॥ ३४ ॥ नाजानाज्जीवतींरामःसमांभरतपूर्वजः ॥ जानंतौतुनकुर्यातांनोर्व्यांहिपरिमार्गणम् ॥ ३५ ॥ नूनंममैवशोकेनसवीरोलक्ष्मणाग्रजः ॥ देवलोकमितोयातस्त्यक्त्वादेहंमहीतले ॥ ३६ ॥ धन्यादेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ ममपश्यंतियेवीरंरामंराजीवलोचनम् ॥ ३७ ॥ अथवानहितस्यार्थोधर्मकामस्यधीमतः ॥ मयारामस्यराजर्षेर्भार्ययापरमात्मनः ॥ ३८ ॥

वीरतरस्यरामस्यस्वान्वेषणेकारणान्युत्प्रेक्षते नाजानादिति सरामोलक्ष्मणश्चप्रायेणमांजीवतींजीवंतींनाजानात् यदिजानीयातांतदाजानंतौतौउर्व्यांभूमौपरिमार्गणंनकुर्यातामितिनिर्नाकतुकुर्यातामेवातोमृतेतिमत्वातूष्णींतिष्ठतइतिभावः ॥ ३५ ॥ अथवामद्वियोगेनरामोदेहंन्यस्तवानित्याह नूनमिति ॥ ३६ ॥ एवंचदेवलोकस्थाधन्याइत्याह धन्याइति ममवीरमित्यन्वयः ॥ ३७ ॥ ननुत्वज्जीवनाभावनिश्चयप्रमाणोपलंभंविनाकथंरामेणदेहस्त्यक्तइत्यतःपक्षांतरमाह अथवेति धर्मकामस्यहिभार्ययार्थः अयंतुनतथा तदेवाह धीमतःआत्मानात्मविवेकवतः अतएवपरमात्मनःपरमात्मब्रह्मात्मनास्थितस्यजीवन्मुक्तस्यतस्यमयानार्थः अनेनवैराग्यादप्रवृत्तिरितिसूचितम् ॥ ३८ ॥

सर्वदाजीवन्मुक्तेनांगीकारएवनकृतःस्यात् तादृशेकृतेंऽगीकारेत्वेवंविधस्यत्यागोऽनुचितइत्यतोदूरवासात्स्नेहनाशेनाप्रवृत्तिरित्याह दृश्यमानइति सौहृदंप्रीतिः नास्त्यदृश्यतः ममादृश्यत्वान्मयि तन्नास्तिनष्टमित्यर्थः ॥ अयमपिपक्षोऽसंगतःईदृशगुणवताकृतप्रीतेर्नाशनायोगादित्याह नाशयंतीति कृतघ्नाएवप्रपन्नजनस्नेहमसन्निकर्षान्नाशयंतिनैवंरामोऽकृतघ्नत्वात्स्वस्यप्रकृतित्वेनप्राकृतप्रपंचभोक्तृत्वेनचतस्याकृतघ्नतौचित्यंवनवासादौसंगदानाच्च ॥ ३९ ॥ अतःपक्षांतरम् किंवेति मयितदुपेक्षाहेतवःकेचनागुणादोषाःस्युः अयमपिपक्षोनयुक्तः स्वापरिज्ञातस्वापचाराभावात् तस्मात्प्राग्भवीयदुष्कर्मजोभाग्यक्षयएवहेतुरित्याह किंवेति अतोक्लिष्टचारित्रादिगुणाद्रामाद्याहंत्राणार्हासीताख्याभामिनीएतावत्पर्यंतंसाहियतइदानींवरार्हेणोत्तमवस्तुयोग्येनरामेणहीनास्मिअतस्तस्याममतेनमहात्मनाहीनायामर्तुंश्रेयःमरणंज्यायः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ भाग्यक्षयनिश्चयस्यकर्तुमशक्यत्वात्पक्षांतरमथवेति शस्त्रग्रहणमूलत्वात्सर्वथानर्थस्याहिंसारहितेतपस्ये

दृश्यमानेभवेत्प्रीतिःसौहृदंनास्त्यदृश्यतः॥नाशयंतिकृतघ्नास्तुनरामोनाशयिष्यति॥३९॥किंवामय्यगुणाःकेचित्किंवाभाग्यक्षयोहिमे॥याहिसीता
वरार्हेणहीनारामेणभामिनी॥४०॥श्रेयोमेजीवितान्मर्तुंविहीनायामहात्मना॥रामादक्लिष्टचारित्राच्छूराच्छत्रुनिबर्हणात्॥४१॥अथवान्यस्तश
स्त्रौतौवनेमूलफलाशनौ॥भ्रातरौहिनरश्रेष्ठौचरंतौवनगोचरौ॥४२॥ अथवाराक्षसेंद्रेणरावणेनदुरात्मना॥ छद्मनाघातितौशूरौभ्रातरौरामल
क्ष्मणौ॥४३॥साहमेवंविधेकालेमर्तुमिच्छामिसर्वतः॥नचमेविहितोमृत्युरस्मिन्दुःखेतिवर्तति॥४४॥धन्याःखलुमहात्मानोमुनयःसत्यसंमताः॥
जितात्मानोमहाभागायेषांनस्तःप्रियाप्रिये॥४५॥प्रियान्नसंभवेदुःखमप्रियादधिकंभवेत्॥ताभ्यांहितेवियुज्यंतेनमस्तेषांमहात्मनाम्॥४६॥

वयावज्जीवंवर्तितव्यमितिधियान्यस्तशस्त्रौजातौ ॥ ४२ ॥ इदमप्यसंभावितंरक्षोभिःकृतवैरेणक्षत्रियेणतत्त्यागायोगादतःपक्षांतरमथवेति छद्मवंचना सारक्षसांप्रसिद्धैव ॥ ४३ ॥ अतिवर्ततिअतिशयेनवर्तमाने ॥ ४४ ॥ अथतस्यादुःखनाशकारणंविवेकज्ञानमेवेत्याह धन्याइति सत्यंब्रह्मसंमतमात्मत्वेनयेषांते अनेनसंसारतरणसामर्थ्यंदर्शितम् अतएवजितात्मानोजितांतःकरणाः अतएवमहात्मानःप्राप्तमहात्मैक्याः अतएवमहाभागाःपूर्वजन्मार्जितनिष्कामधर्मरूपमहाभाग्यवंतः मुनयोध्यानशीलास्तेधन्याः तत्रहेतुः येषांकर्मजन्येप्रियाप्रियेनस्तः ॥ ४५ ॥ प्रियाप्रियाभावंविवृणोति प्रियादिति येषांमुक्तानांप्रियाद्वियुज्यमानाद्दुःखंनसंभवेत् अप्रियात्संयुज्यमानादधिकंप्रियवियोगादप्यधिकंदुःखंनभवेत् अप्रियादधिकंभयमितिपाठेसंयुज्यमानादप्रियादधिकंमहद्भयमपिनभवेदित्यर्थः ताभ्यांप्रियवियोगजदुःखाप्रियसंयोगजदुःखभयान्यतराभ्यांयेवियुज्यंतेतेषांमहात्मनांमामिकानमस्क्रियास्तु तेषांनमस्कारेणतत्तुल्यताममापिस्यादित्याशयः ॥ ४६ ॥

रामेणत्यक्ताअन्विष्यनमोचिताप्रियेणैवसंतोषेणैवप्राणांस्त्यक्ष्यामि रामेणत्यक्तायाःप्राणत्यागस्यैवपरमप्रियत्वात् ॥ ४७ ॥ छविमानः॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मी
कीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेषड्विंशःसर्गः ॥ २६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ इत्युक्ताःमरिष्येइत्युक्ताः तद्राख्यातुंमरणनिश्चयंकथयितुम् ॥ १ ॥ एकार्थवाक्यमितिशेषः अनर्थार्थंत्वेषामनर्थमात्रप्रयो
जनकम् ॥ २ ॥ तदेववाक्यमाह अद्येदानीमिति अद्यदिनेइदानीमस्मिन्क्षणेपापनिश्चयेकृतमरणनिश्चयेऽस्मासुरक्षिकास्विदानींतदसंभवान्मासंमासमात्रम् इदमवधिकालोपलक्षणम् भया

साहंत्यक्ताप्रियेणैवरामेणविदितात्मना॥ प्राणांस्त्यक्ष्यामिपापस्यरावणस्यगतावशम्॥ ४७॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिका
व्येसुं० षड्विंशःसर्गः ॥ २६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ इत्युक्ताःसीतयाघोरंराक्षस्यःक्रोधमूर्छिताः॥ काश्चिज्जग्मुस्तदाख्यातुंरावणस्यदुरात्मनः॥ १ ॥ ततः
सीतामुपागम्यराक्षस्योभीमदर्शनाः॥ पुनःपरुषमेकार्थमनर्थार्थमथाब्रुवन्॥ २॥ अद्येदानींतवानार्येसीतेपापविनिश्चये॥ राक्षस्योभक्षयिष्यंति
मासमेतद्यथासुखम्॥ ३॥ सीतांताभिरनार्याभिर्दृष्ट्वासंतर्जितांतदा॥ राक्षसीत्रिजटावृद्धाप्रबुद्धावाक्यमब्रवीत्॥ ४॥ आत्मानंखादतानार्यानसी
तांभक्षयिष्यथ ॥ जनकस्यसुतामिष्टांस्नुषांदशरथस्यच ॥ ५ ॥ स्वप्नोह्यद्यमयादृष्टोदारुणोरोमहर्षणः ॥ राक्षसानामभावायभर्तुरस्याभवायच
॥ ६ ॥ एवमुक्तास्त्रिजटयाराक्षस्यःक्रोधमूर्छिताः ॥ सर्वाएवाब्रुवन्भीतास्त्रिजटांतामिदंवचः॥ ७॥ कथयस्वत्वयादृष्टःस्वप्नोयंकीदृशानिशि॥ तासां
श्रुत्वातुवचनंराक्षसीनांमुखोद्गतम्॥ ८॥ उवाचवचनंकालेत्रिजटास्वप्नसंश्रितम् ॥ गजदंतमयींदिव्यांशिबिकामंतरिक्षगाम्॥ ९ ॥ युक्तांवाजि
सहस्रेणस्वयमास्थायराघवः॥ शुक्लमाल्यांबरधरोलक्ष्मणेनसमागतः॥ १० ॥

तिशयार्थमेवमुक्तिः यथासुखंस्थितायास्तदनंतरंरावणाज्ञयाएतत्तवशरीरंराक्षस्योभक्षयिष्यंति ॥ ३ ॥ अनार्याभिःक्रूराभिः वृद्धाधर्मज्ञानयोगवयोभिर्वृद्धा प्रबुद्धेत्यनेनतावत्पर्यंतंसुप्तव
तीनिगम्यते ॥ ४ ॥ आत्मानंस्वशरीरंभक्षयिष्यथेति अवधिकालात्परमपीतिशेषः ॥ ५ ॥ कुतोवगतमेतत्तत्राह स्वप्नइति दारुणःक्रूरः राक्षसानामभावायदृष्टः तथारोमहर्षणःअत्यद्भुतोरोमां
चकरोन्योस्याभर्तुर्भवायदृष्टइत्यर्थः ॥ ६ ॥ पूर्वंक्रोधमूर्छिताः पश्चात्त्रिजटावचनाद्भीताइत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ कालेप्रातःकाले स्वप्नसंश्रितंप्रातःकालदृष्टस्वप्नदृष्टार्थविषयकम् अनेनस्वप्न
स्यशीघ्रफलदत्वंसूचितम् तत्रसीतायाःपीडानिवृत्तयेतदभ्युदयसूचकंस्वप्नंप्रथममाह गजदंतेति शिबिकांवाजिसहस्रयुक्तत्वविशेषणाद्विमानमित्यर्थः तामास्थायगच्छन्मयादृष्टःसमागतः
सहितः ॥ ९ ॥ १० ॥

सागरेणक्षीरसागरेण परिक्षिप्तमावृतम ॥ ११ ॥ संगतातत्रैवपर्वतइतिशेषः एतेनलंकायामेवरामस्यसीतादर्शनंसूचितम् स्वप्नांतरमाह राघवश्चेति पुनःस्वप्नांतरइत्यर्थः ॥ १२ ॥ चकासशुशुभे
॥ १३ ॥ जानकींपर्युपस्थितौजानकीसमीपंप्राप्तौनगस्यश्वेतपर्वतस्य दंतिनःस्कंधमाश्रितौ तदुक्तम् आरोहणंगोवृषकुंजराणांप्रासादशैलाग्रवनस्पतीनाम् ध्रुवमर्थलाभदमिति ॥ १४ ॥ प्रथ
मंभर्तुरंकेगत्वाततःसमुत्पत्यसंकूर्ध्वंभर्त्रापरिगृहीतस्यधृतालानस्यगजस्यस्कंधमाश्रिता ॥ १५ ॥ सूर्याचंद्रमसौपाणिभ्यांपरिमार्जती तदुक्तम् आदित्यमंडलंवापिचंद्रमंडलमेववा स्वप्नेगृह्णा

स्वप्नेचाद्यमयादृष्टासीताशुक्लांबरावृता॥ सागरेणपरिक्षिप्तंश्वेतपर्वतमास्थिता॥ ११ ॥ रामेणसंगतासीताभास्करेणप्रभायथा॥ राघवश्चपुनर्दृष्ट
श्चतुर्दंतंमहागजम्॥ १२॥ आरूढःशैलसंकाशंचकाससहलक्ष्मणः॥ ततस्तुसूर्यसंकाशौदीप्यमानौस्वतेजसा ॥ १३ ॥ शुक्लमाल्यांबरधरौजान
कींपर्युपस्थितौ॥ ततस्तस्यनगस्याग्रेह्याकाशस्थस्यदंतिनः ॥ १४ ॥ भर्त्रापरिगृहीतस्यजानकीस्कंधमाश्रिता ॥ भर्तुरंकात्समुत्पत्यततःकमललो
चना॥१५॥ चंद्रसूर्यौमयादृष्टौपाणिभ्यांपरिमार्जती ॥ १६॥ ततस्ताभ्यांकुमाराभ्यामास्थितःसगजोत्तमः ॥ सीतयाचविशालाक्ष्यालंकायाउप
रिस्थितः॥ पांडुरर्षभयुक्तेनरथेनाष्टयुजास्वयम् ॥ १७ ॥ शुक्लमाल्यांबरधरोलक्ष्मणेनसहागतः ॥ ततोन्यत्रमयादृष्टोरामःसत्यपराक्रमः ॥ १८॥
लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासीतयासहवीर्यवान्॥ आरुह्यपुष्पकंदिव्यंविमानंसूर्यसन्निभम्॥ १९ ॥ उत्तरांदिशमालोच्यप्रस्थितःपुरुषोत्तमः ॥ रावणश्च
मयादृष्टोमुंडस्तैलसमुक्षितः॥ २० ॥ रक्तवासाःपिबन्मत्तःकरवीरकृतस्रजः॥ विमानात्पुष्पकादद्यरावणःपतितःक्षितौ ॥ २१ ॥ कृष्यमाणःस्त्रिया
मुंडोदृष्टःकृष्णांबरःपुनः॥ रथेनखरयुक्तेनरक्तमाल्यानुलेपनः॥ २२॥ पिबंस्तैलंहसन्नृत्यन्भ्रांतचित्ताकुलेंद्रियः॥ गर्दभेनययौशीघ्रंदक्षिणांदिशमा
श्रितः॥ २३॥ पुनरेवमयादृष्टोरावणोराक्षसेश्वरः॥ पतितोविशिराभूमौगर्दभाद्भयमोहितः॥ २४॥

तिहस्ताभ्यांमहद्राज्यंसमाप्नुयादिति ॥ १६ ॥ पांडुरर्षभेति पांडुरवृषभाष्टकयुक्तेनरथेन ॥ १७ ॥ शुक्लमाल्यांबरधरोरामोलक्ष्मणेनसहेहागतइत्यन्वयः अन्यत्रस्वप्नांतरे ॥ १८ ॥ आरुह्यपु
ष्पकमित्येतद्भाविस्पष्टमेवदृष्टम् ॥ १९ ॥ अत्रमध्येसांडंभुवनमित्यादयोबहवःश्लोकारामानुजसंप्रदायपुस्तकेषुदृश्यंतेतेप्रक्षिप्ताइतिकतकादयोन्येच अथरावणानर्थसूचकःस्वप्नः रावणश्चेति
मुंडःमुंडितमुंडः ॥ २० ॥ पिबन्निति तैलमितिशेषः करवीरकृतस्रजइतिविमानादित्यस्यविशेषणम् करवीरेत्यारभ्यस्वप्नांतरम् ॥ २१ ॥ रथेनेत्यादिस्वप्नांतरम् ॥ २२ ॥ २३॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ मलानिपंकानिचय[illegible]स्तत्तिमिरम् ॥ २६ ॥ अकर्दमंजलकर्दमेनापिरहितम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ वैहायसंखेचरत्वम् ॥ ३० ॥ एतदग्रेश्लोकद्वयंप्रक्षिप्तमितिकतकः गीतवादित्रनिःस्वनइतिबहुव्रीहिः अयमपिविभीषणविषयोभाव्यर्थःस्पष्टमनुभूतः पिबतांतैलादिपिबतांरक्षसांवासभूतालंकासागरेपतितेत्यन्वयः॥ ३१॥३२॥ भस्मरुक्षायांभस्मनारुक्षायाम् ॥ ३३ ॥

सहसोत्थायसंभ्रांतोभयार्तोमदविक्लवः॥ उन्मत्तरूपोदिग्वासादुर्वाक्यंप्रलपन्बहु॥२५॥ दुर्गंधंदुःसहंघोरंतिमिरंनरकोपमम्॥ मलपंकंप्रविश्याशुमग्नस्तत्रसरावणः॥ २६॥ प्रस्थितोदक्षिणामाशांप्रविष्टोऽकर्दमंह्रदम् ॥ कंठेबद्ध्वादशग्रीवंप्रमदारक्तवासिनी॥ २७॥ कालीकर्दमलिप्तांगीदिशंयाम्यांप्रकर्षति॥ एवंतत्रमयादृष्टःकुंभकर्णोमहाबलः ॥ २८॥ रावणस्यसुताःसर्वेमुंडास्तैलसमुक्षिताः ॥ वराहेणदशग्रीवःशिशुमारेणचेंद्रजित्॥ २९ ॥उष्ट्रेणकुंभकर्णश्चप्रयातोदक्षिणांदिशम् ॥एकस्तत्रमयादृष्टःश्वेतच्छत्रोविभीषणः॥ चतुर्भिःसचिवैःसार्धंवैहायसमुपस्थितः॥ ३० ॥ समाजश्चमहान्वृत्तोगीतवादित्रनिःस्वनः॥ पिबतांरक्तमाल्यानांरक्षसांरक्तवाससाम् ॥ ३१ ॥ लंकाचेयंपुरीरम्यासवाजिरथकुंजरा॥ सागरेपतितादृष्टाभग्नगोपुरतोरणा ॥ ३२॥ पीत्वातैलंप्रमत्ताश्चप्रहसंत्योमहास्वनाः ॥ लंकायांभस्मरुक्षायांसर्वाराक्षसयोषितः॥ ३३ ॥ कुंभकर्णादयश्चेमेसर्वेराक्षसपुंगवाः॥ रक्तंनिवसनंगृह्यप्रविष्टागोमयह्रदम्॥ ३४॥ अपगच्छतपश्यध्वंसीतामाप्नोतिराघवः॥ घातयेत्परमामर्षीयुष्मान्सार्धंहिराक्षसैः ॥ ३५॥ प्रियांबहुमतांभार्यांवनवासमनुव्रताम्॥ भर्त्सितांतर्जितांवापिनानुमंस्यतिराघवः ॥ ३६ ॥ तदलंक्रूरवाक्यैश्चसांत्वमेवाभिधीयताम्॥ अभियाचामवैदेहीमेतद्धिममरोचते॥ ३७ ॥ यस्याह्येवंविधःस्वप्नोदुःखितायाःप्रदृश्यते॥ सादुःखैर्बहुभिर्मुक्ताप्रियंप्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ ३८ ॥ भर्त्सितामपियाचध्वंराक्षस्यःकिंविवक्षया ॥ राघवाद्धिभयंघोरंराक्षसानामुपस्थितम्॥ ३९ ॥ प्रणिपातप्रसन्नाहिमैथिलीजनकात्मजा॥ अलमेषापरित्रातुंराक्षस्योमहतोभयात्॥ ४० ॥

निवसनंन्यग्भूतंकुत्सितंवस्त्रमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ यदेवमतोपगच्छततत्क्लेशदानंत्यक्त्वान्यतोऽपसरत राघवश्चसीतामाप्नोत्येवपश्यध्वम् अनपगमेबाधकमाह घातयेदिति युष्मान्सीताक्लेशदात्रीः ॥ ३५ ॥ भर्त्सितांयुष्मत्कृतभर्त्सनादिमतींनानुमंस्यतिनानुमंस्यतेनक्षमिष्यते अतस्तत्कर्त्रीर्वोघातयेदितिभावः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ हेराक्षस्यः किंविवक्षयाकुत्सितभर्त्सनादिवचनेच्छया अलमितिशेषः तत्रहेतुः राघवादिति ॥ ३९ ॥ नन्वेवंक्लेशिताकथमस्माकंप्रसन्नास्यात्तत्राह प्रणिपातेति ॥ ४० ॥

सीतायाअभ्युदयसूचकंप्रत्यक्षनिमित्तमपिदर्शयति अपिचेति द्वितीयमपिचेतिपादपूरणे विरूपंलक्षणंसूक्ष्ममपिकिंचिन्नोपलक्षयइत्यर्थः ॥ ४१ ॥ किंतुस्नानानुलेपनाद्यभावमूलकशोभा
वैगुण्यमात्रात्मकंदुःखमुपस्थितमितिउत्प्रेक्षते नतुमुखवैवर्ण्यदक्षिणाक्षिस्पंदादिदुर्निमित्तलेशोपीत्यर्थः वैहायसमुपस्थितांस्वप्नेतथादृष्टाम् ॥ ४२ ॥ अतएवास्याअर्थसिद्धिःइष्टसिद्धिमुपस्थि
तांपश्यामि रावणनाशंरामविजयंचपश्यामि ॥ ४३ ॥ अपिचास्यामहस्प्रियंश्रोतुंनिमित्तभूतंमत्स्वप्नवस्तूसूचकमेतत्स्फुरच्चक्षुश्चदृश्यते वाममितिशेषः ॥ ४४॥ ह्रषितः पुलकितः वेतिवाक्यालं

अपिचास्याविशालाक्ष्यानकिंचिदुपलक्षये॥ विरूपमपिचांगेषुनसूक्ष्ममपिलक्षणम् ॥४१॥छायावैगुण्यमात्रंतुशंकेदुःखमुपस्थितम् ॥ अदुःखा
र्हामिमांदेवींवैहायसमुपस्थिताम् ॥ ४२ ॥ अर्थसिद्धिंतुवैदेह्याःपश्याम्यहमुपस्थिताम् ॥राक्षसेंद्रविनाशंचविजयंराघवस्यच ॥ ४३ ॥ निमित्तभू
तमेतत्तुश्रोतुमस्यामहस्प्रियम् ॥ दृश्यतेचस्फुरच्चक्षुःपद्मपत्रमिवायतम् ॥ ४४॥ईषच्चहृषितोवास्यादक्षिणायाह्यदक्षिणः॥ अकस्मादेववैदेह्याबा
हुरेकःप्रकंपते ॥ ४५ ॥करेणुहस्तप्रतिमःसव्यश्चोरुरनुत्तमः॥ वेपन्कथयतीवास्याराघवंपुरतःस्थितम्॥४६॥पक्षीचशाखानिलयंप्रविष्टःपुनःपुनश्चो
त्तमसांत्ववादी ॥ सुस्वागतांवाचमुदीरयाणःपुनःपुनश्चोदयतीवहृष्टः॥४७॥ ततःसाह्रीमतीबालाभर्तुर्विजयहर्षिता ॥ अवोचद्यदितत्तथ्यंभवेयंश
रणंहिवः॥ ४८ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०सुं०सप्तविंशःसर्गः॥२७॥ ॥श्री॥ साराक्षसेंद्रस्यवचोनिशम्यतद्रावणस्याप्रियमप्रियार्ता॥ सीता
वितत्रासयथावनांतेसिंहाविपन्नागजराजकन्या ॥ १ ॥ साराक्षसीमध्यगताचभीरुर्वाग्भिर्भृशंरावणतर्जिताच ॥ कांतारमध्येविजनेविसृष्टाबा
लेवकन्याविललापसीता॥ २॥सत्यंबतेदंप्रवदंतिलोकेनाकालमृत्युर्भवतीतिसंतः॥यत्राहमेवंपरिभर्त्स्यमानाजीवामियस्मात्क्षणमप्यपुण्या॥३॥

कारे अदक्षिणोवामः ॥ ४५ ॥ वेपन्वेपमानः स्फुरन्नित्यर्थः राघवमस्याःपुरस्थितमिवसूचयति ॥ ४६ ॥ पक्षीकाकादिःशाखानिलयंशाखास्थनीडंप्रविष्टोवारंवारमुत्तमसांत्ववादीउत्त
मशांतस्वरवादीसुस्वागतांशोभनस्यस्वागतंप्राप्तिर्यस्यांतादृशींवाचंकथयन्पुनःपुनश्चोदयतीवशोभनप्राप्तिंसूचयतीव शोभनमागतंप्रत्युद्गच्छेतिसीतांपुनःपुनःप्रेरयतीववा ॥ ४७ ॥ तत्त्रिजटोक्त
म् ॥ ४८ ॥ आह्वमानः ॥ इतिरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेसप्तविंशःसर्गः ॥ २७ ॥ ॥ श्री ॥ ॥ पुनर्दुःखपारमदृष्ट्वेवसीताप्रलापः
सेति ॥ १ ॥ विसृष्टाबालाकन्येव महादुर्भिक्षक्षोभवशात्बालकन्यायाःपरित्यागः ॥ २ ॥ यस्मादपुण्यापुण्यरहिता ॥ ३ ॥

सुखाद्विहीनंबहुदुःखपूर्णमिदंतुनूनंहृदयंस्थिरंमे ॥ विदीर्यतेयन्नसहस्रधाद्यवज्राहतंशृंगमिवाचलस्य ॥ ४ ॥ नैवास्तिनूनंममदोषमत्रवध्याहमस्याप्रियदर्शनस्य ॥ भावंनचास्याहमनुप्रदातुमलंद्विजोमंत्रमिवाद्विजाय ॥ ५ ॥ तस्मिन्ननागच्छतिलोकनाथेगर्भस्यजंतोरिवशल्यकृंतः ॥ नूनंममांगान्यचिरादनार्यःशरैःशितैश्छेत्स्यतिराक्षसेंद्रः ॥ ६ ॥ दुःखंवतेदंननुदुःखितायामासौचिरायाभिगमिष्यतोद्वौ ॥ बद्धस्यवध्यस्ययथानिशांतेराजोपरोधादिवतस्करस्य ॥ ७ ॥ हारामहालक्ष्मणहासुमित्रेहाराममातःसहमेजनन्यः ॥ एषाविपद्याम्यहमल्पभाग्यामहार्णवेनौरिवमूढवाता ॥ ८ ॥ तरस्विनौधारयतामृगस्यसत्त्वेनरूपंमनुजेंद्रपुत्रौ ॥ नूनंविशस्तौममकारणात्तौसिंहर्षभौद्वाविववैद्युतेन ॥ ९ ॥ नूनंसकालोमृगरूपधारीमामल्पभाग्यांलुलुभेतदानीम् ॥ यत्रार्यपुत्रौविससर्जमूढारामानुजंलक्ष्मणपूर्वजंच ॥ १० ॥

॥ ४ ॥ नन्वेवंप्राणत्यागेआत्महननदोषःस्यादतआह नैवेति अत्रेदृग्विषयेप्राणत्यागेपिनदोषमस्ति दोषमिनिक्लीवत्वमार्षम् यतोहमस्यवध्या एवंचदुर्मरणजनितदोषस्यदुर्वारत्वेनदोषाभावोक्तिरितिभावः आत्मघातिब्राह्मणहतयोर्दाहादावनधिकारश्रवणस्यतुल्यत्वादितिबोध्यम् नन्वेवंरावणांगीकारएवक्रियतामतआह भावमिति अद्विजायशूद्रायद्विजोमंत्रमिवाहंस्वीयंभावमांतरमस्यानुप्रदातुंअनुकूलतयासमर्पयितुंनालंनसमर्था एवंचपातिव्रत्यस्यप्राणत्यागेनरक्षणात्सर्वदोषनिस्तारइतिभावः ॥ ५ ॥ ननुतथाप्यात्मघातेऽतिदोषात्सोऽयुक्तइत्याशंक्य सत्यं विचित्रवधाद्बिभेमीत्याह तस्मिन्ननागच्छतीति तस्मिन्रामेऽनागच्छतिसति अवधिकालादर्वागितिशेषः ममांगानिजीवंत्याएवछेत्स्यति निरुद्धायाविशसनेदृष्टांतः गर्भेति शल्यंशस्त्रेतनकृणत्तीतिशल्यकृंतःआंवष्ठवैद्यः आर्षत्वात्साधु सयथागर्भस्थजंतुंव्याधिरूपंजीवंतंकृणत्तितद्वत् एतत्श्लोकद्वयंकतकेनइत्थंव्याख्यातम् अन्यायप्राप्तवधेऽपिममदोषोनेत्याह नैवेति यद्यप्यस्याहंवध्याभवामिममदोषोनैवम् भावाप्रदानेनपातिव्रत्यरक्षणात्सर्वदोषनिस्तारइत्यर्थः किंचमरणप्राप्तिःपाक्षिकीत्याह तस्मिन्निति अनागच्छत्येववधप्रसक्तिर्नान्यथेतिभावः अनागमनपक्षेप्राप्तविशसनेदृष्टांतः गर्भस्येति ॥ ६ ॥ चिरायभर्तृवियोगदुःखितायामेइदंविशसनदुःखमपिवतागमिष्यति यतोद्वौमासौविशसनावधिभूतौकतिपयदिनावधिकावपिअभिगमिष्यतःशीघ्रंगमिष्यतःकिल तत्रवधप्राप्तौदृष्टांतः बद्धस्येति तस्करस्यवधइवेतिशेषः ॥ ७ ॥ सहश्वश्रूभ्यांसहयामेजनन्यस्ताश्चहायुष्मानदृष्ट्वास्त्वेवाहंविपद्यामि मूढवातामोहास्पदमहावात्यादिवातयुक्ता ॥ ८ ॥ मृगस्यरूपंधारयतासत्त्वेनराक्षसरूपजीवेनममकारणाद्विशस्तौनूनम् वैद्युतेनविद्युत्संबंधितेजसा ॥ ९ ॥ सर्वंचेदंदुःखंस्वकृतानर्थमूलमित्याह नूनमिति लुलुभेविमोहयतिस्म अहंविससर्जविसृष्टवती अपरोक्षेपिचित्तविक्षेपादिनापारोक्ष्यमारोप्यलिट् ॥ १० ॥

हारामसत्यव्रतदीर्घबाहोहापूर्णचंद्रप्रतिमानवक्त्र॥ हाजीवलोकस्यहितःप्रियश्चवध्यांनमांवेत्सिहिराक्षसानाम् ॥ ११ ॥ अनन्यदेवत्वमियंक्षमाचभूमौचशय्यानियमश्चधर्मे॥ पतिव्रतात्वंविफलंममेदंकृतंकृतघ्नेष्विवमानुषाणाम्॥ १२॥ मोघंहिधर्मश्चरितोममायंतथैकपत्नीत्वमिदंनिरर्थकम्॥ यात्वांनपश्यामिकृशाविवर्णाहीनात्वयासंगमनेनिराशा॥ १३॥ पितुर्निदेशंनियमेनकृत्वावनान्निवृत्तश्चरितव्रतश्च॥ स्त्रीभिस्तुमन्येविपुलेक्षणाभिःसंरंस्यसेवीतभयःकृतार्थः॥ १४॥ अहंतुरामत्वयिजातकामाचिरंविनाशायनिबद्धभावा॥ मोघंचरित्वाथतपोव्रतंचत्यक्ष्यामिधिग्जीवितमल्पभाग्याम्॥ १५॥ संजीवितंक्षिप्रमहंत्यजेयंविषेणशस्त्रेणशितेनवापि॥ विषस्यदातानतुमेस्तिकश्चिच्छस्त्रस्यवावेश्मनिराक्षसस्य॥ १६॥ "इतीवदेवीबहुधाविलप्यसर्वात्मनाराममनुस्मरंती॥ प्रवेपमानापरिशुष्कवक्त्रानगोत्तमंपुष्पितमाससाद"॥ शोकाभितप्ताबहुधाविचिंत्यसीताथवेणीग्रथनंगृहीत्वा॥ उद्बध्यवेण्युद्ग्रथनेनशीघ्रमहंगमिष्यामियमस्यमूलम् ॥ १७ ॥ उपस्थितासामृदुसर्वगात्रीशाखांगृहीत्वाचनगस्यतस्य ॥ तस्यास्तुरामंपरिचिंतयंत्यारामानुजंस्वंचकुलंशुभांग्याः॥ १८॥ तस्याविशोकानितदाबहूनिधैर्यार्जितानिप्रवराणिलोके॥ प्रादुर्निमित्तानितदाबभूवुःपुरापिसिद्धान्युपलक्षितानि॥ १९॥ इत्यार्षेश्रीम॰वा॰आ॰सुं॰ अष्टाविंशःसर्गः॥ २८॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

हारामेत्यादौहेराममांहा अहंशोचेइत्यर्थः हाजीवममप्राणरूप हितःहितकरःप्रियश्चेत्यस्यत्वमितिशेषः ॥ ११ ॥ धर्मोरक्षतीतिसर्वाविवादसिद्धमपिमांप्रतिनिष्फलमित्याह अनन्यदेवत्वमिति पत्येकदेवत्वमित्यर्थः इयंक्षमाशापेनसंहारशक्तावपिएवंपीडासहनरूपा पत्यतिरिक्तेकामासक्तिराहित्यंपतिव्रतात्वं कृतमुपकृतम ॥ १२ ॥ उक्तमेवार्थंदुःखातिशयादावर्तयति मोघंहीति त्वयाहीनातवसंगमनेचनिराशा ॥ १३ ॥ इदानींतयोरवधमेवनिश्चित्यमन्नाशात्तयोर्नकोपिनाशोऽपितुममैवेत्याह पितुरिति पितुर्वचनमकृत्वावनान्निवृत्तिर्नमध्येव्रतत्यागोनेत्याहचरितव्रतश्चेति ॥ १४ ॥ विनाशायमरणांतदुःखाय अल्पभाग्यांमांधिक् ॥ १५ ॥ वेश्मनिराक्षसस्येत्येतदनंतरमेकःश्लोकःप्रक्षिप्तः ॥ १६ ॥ यमस्यमूलंसमीपम् ॥ १७ ॥ तस्याःनगस्यशाखां गृहीत्वोपस्थितायाः ॥ १८ ॥ विशोकानिविशोककराणि धैर्यार्जितानिधैर्यस्यार्जितमर्जनंसंपादनंयैस्तानिलोकेप्रवराणिप्रसिद्धानिपुरापिसिद्धानिसंवादीनिनिमित्तानिप्रादुर्बभूवुः ॥ १९ ॥ धयमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेअष्टाविंशःसर्गः ॥ २८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

तथेति उपसेविनःसेवकास्तइव॥ १ ॥ अरालयावक्रयापक्ष्मराज्यावृतम् पक्ष्मणोऽरालयावक्ररोमराज्यावृतमित्यर्थःतथाकृष्णंकनीनिकामात्रेऽन्यत्रविशालशुक्लत्वयुक्तं अभितस्ताम्रंप्रां
तरक्तं एकंवामम् ॥ २ ॥ अध्युषितःकृतसंपर्कः ॥ ३ ॥ संहतयोःश्लिष्टयोस्तयोरूर्वोर्मध्येवामऊरुरित्यर्थः ॥ ४ ॥ हेमरूषितत्वाद्धेमसमानवर्णं ईषद्रजोध्वस्तमिवईषन्मलिनमिव चिरमप
रिवर्तनात् शिखरंदाडिमबीजंतद्वत्तुल्यदंत्याः शिखरंशैलवृक्षाग्रेकक्षाग्रगृहकोटिषु पक्वेदाडिमबीजेचेतिविश्वः परिस्रंसतपर्यस्रंसतआसनादधःपपात ॥ ५ ॥ साधुसिद्धैःसम्यक्संबंधिभिः सं

तथागतांतांव्यथितामनिंदितांव्यतीतहर्षांपरिदीनमानसाम्॥ शुभांनिमित्तानिशुभानिभेजिरेनरंश्रियाजुष्टमिवोपसेविनः॥१॥ तस्याःशुभंवाम
मरालपक्ष्मराज्यावृतंकृष्णविशालशुक्लम्॥ प्रास्पंदतैकंनयनंसुकेश्यामीनाहतंपद्ममिवाभिताम्रम्॥ २ ॥ भुजश्चचार्वंचितवृत्तपीनःपरार्ध्यकाला
गुरुचंदनार्हः॥ अनुत्तमेनाध्युषितःप्रियेणचिरेणवामःसमवेपताशु॥३॥ गजेंद्रहस्तप्रतिमश्चपीनस्तयोर्द्वयोःसंहतयोस्तुजातः॥ प्रस्पंदमानःपुनरू
रुरस्यारामंपुरस्तात्स्थितमाचचक्षे ॥ ४ ॥ शुभंपुनर्हेमसमानवर्णमीषद्रजोध्वस्तमिवातुलाक्ष्याः॥ वासःस्थितायाःशिखराग्रदंत्याःकिंचित्परिस्रं
सतचारुगात्र्याः ॥५॥ एतैर्निमित्तैरपरैश्चसुभ्रूःसंचोदिताप्रागपिसाधुसिद्धैः॥ वातातपक्लांतमिवप्रणष्टंवर्षेणबीजंप्रतिसंजहर्ष ॥६॥ तस्याःपुन
र्बिंबफलोपमोष्ठंस्वक्षिभ्रुकेशांतमरालपक्ष्म॥ वक्त्रंबभासेसितशुक्लदंष्ट्रंराहोर्मुखाच्चंद्रइवप्रमुक्तः ॥ ७ ॥ सावीतशोकाव्यपनीततंद्राशांतज्वराहर्ष
विबुद्धसत्त्वा॥ अशोभतार्यावदनेनशुक्लेशीतांशुनारात्रिरिवोदितेन॥८॥इत्यार्षेश्री०वा०आदि०सुं०एकोनत्रिंशःसर्गः॥ २९ ॥ ॥ छ ॥ ॥हनु
मानपिविक्रांतःसर्वंशुश्रावतत्त्वतः॥ सीतायास्त्रिजटायाश्चराक्षसानांचगर्जितम्॥१॥ अवेक्षमाणस्तांदेवींदेवतामिवनंदने॥ ततोबहुविधांचिंतां
चिंतयामासवानरः॥ २॥ यांकपीनांसहस्राणिसुबहून्ययुतानिच॥ दिक्षुसर्वासुमार्गंतेसेयमासादितामया॥३॥ चारेणतुसुयुक्तेनशत्रोःशक्तिमवे
क्षता॥ गूढेनचरतातावदवेक्षितमिदंमया॥ ४॥

वाद्भिर्गिरिनिपाठांतरम् ॥ ६ ॥ शोभनेअक्षिणीभ्रुवौकेशांताअलकाश्चयस्यतत् सितशुक्लदंष्ट्रंस्फटिकादिसितपदार्थवत्शुक्लादंष्ट्रायत्रतत्संबद्धशुक्लदंष्ट्रावदितिच ॥ ७ ॥ हर्षेणविबुद्धंसत्त्वंचित्तं
यस्याः वदनेनकरणेन शुक्लेशुक्लपक्षे ॥ ८ ॥ अजमानः॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकोनत्रिंशःसर्गः ॥ २९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वि
क्रांतःशूरः सीतायाःत्रिजटायाः स्वप्नकथनमितिशेषः ॥ १ ॥ चिंतांचिंतयामास चिंतांचकारेत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ चारेणचारात्मनाप्रवर्तमानेन इदंवक्ष्यमाणम् ॥ ४ ॥

राक्षसानांविशेषस्तारतम्यमैश्वर्यादिकृतं अस्यरावणस्यप्रभावश्चावेक्षितः ॥ ५ ॥ अप्रमेयस्यअपरिच्छेद्यस्वरूपस्यअपरिच्छेद्यगुणस्यच सर्वसत्त्वदयावतःसर्वसत्त्वंबलंदयाचयस्य सर्वसत्त्वे
पुदयावतइतिवा दयावत्त्वादेवसीतार्थेत्रैलोक्यानाशनंरामस्य समाश्वासयितुंयुक्तमितिशेषः ॥ ६ ॥ आश्वासयामि वर्तमानसामीप्येभविष्यतिलट् नहिनापि ॥ ७ ॥ दोषवत्कार्यहानिदोष
वत् ॥ ८ ॥ तदेवाह गतेहीति तत्ररामसमीपे ॥ ९ ॥ आश्वासयितुंसीतासंदेशकथनेन तथाइयमप्याश्वासयितुंन्याय्येतिशेषः ॥ १० ॥ सीतासमाश्वासनंचकष्टमित्याह निशाचरीणामिति
तासांप्रत्यक्षंसीतायाअभिभाषणमक्षममयोग्यं अतइदंकार्यंकथंकर्तव्यमित्येवंकृच्छ्रगतोहमस्मि ॥ ११ ॥ कालविलंबश्चाश्वासनस्यायुक्तइत्याहानेनेति ॥ १२ ॥ संभाषणंचावश्यकमित्या

राक्षसानांविशेषश्चपुरीचेयंनिरीक्षिता॥राक्षसाधिपतेरस्यप्रभावोरावणस्यच॥५॥यथातस्याप्रमेयस्यसर्वसत्त्वदयावतः॥समाश्वासयितुंभा
र्यांपतिदर्शनकांक्षिणीम्॥६॥अहमाश्वासयाम्येनांपूर्णचंद्रनिभाननाम्॥अदृष्टदुःखांदुःखस्यनह्यंतमधिगच्छतीम्॥७॥यदिह्यहंसतीमेनांशो
कोपहतचेतनाम्॥अनाश्वास्यगमिष्यामिदोषवद्गमनंभवेत्॥८॥गतेहिमयितत्रेयंराजपुत्रीयशस्विनी॥परित्राणमपश्यंतीजानकीजीवितंत्यजेत्
॥९॥यथाचसमहाबाहुःपूर्णचंद्रनिभाननः॥समाश्वासयितुंन्याय्यःसीतादर्शनलालसः॥१०॥निशाचरीणांप्रत्यक्षमक्षमंचाभिभाषितम्॥कथं
नुखलुकर्तव्यमिदंकृच्छ्रगतोह्यहम्॥११॥अनेनरात्रिशेषेणयदिनाश्वास्यतेमया॥सर्वथानास्तिसंदेहःपरित्यक्ष्यतिजीवितम्॥१२॥रामस्तुयदिपृ
च्छेन्मांकिंमांसीताब्रवीद्वचः॥किमहंतंप्रतिब्रूयामसंभाष्यसुमध्यमाम्॥१३॥सीतासंदेहरहितंमामितस्त्वरयागतम्॥निर्दहेदपिकाकुत्स्थःक्रोध
तीव्रेणचक्षुषा॥१४॥यदिवोद्योजयिष्यामिभर्तारंरामकारणात्॥व्यर्थमागमनंतस्यससैन्यस्यभविष्यति॥१५॥अंतरंत्वहमासाद्यराक्षसीना
मवस्थितः॥ शनैराश्वासयाम्यद्यसंतापबहुलामिमाम्॥१६॥ अहंह्यतितनुश्चैववानरश्चविशेषतः॥ वाचंचोदाहरिष्यामिमानुषीमिहसंस्कृ
ताम्॥१७॥

ह रामस्त्विति मामुद्दिश्यसीताकिमब्रवीदितिचेत्रामोमांपृच्छेदित्यन्वयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ यद्येनामसंभाष्यैवभर्तारंस्वस्वामिनंसुग्रीवंरामकारणाद्यदिवोद्योजयिष्यामिउद्योगंकारयिष्यामित
र्हितदागमनंव्यर्थंस्यात् अनाश्वासितयासीतयाततःप्रागेवदेहत्यागादितिभावः ॥ १५ ॥ अंतरमवकाशंतासामनवधानसमयम् ॥ १६ ॥ तत्राश्वासनोपायंनिश्चिनोति अहंहीति अतितनुःअ
तिसूक्ष्मवानरतनुरेवसन्मानुषींमनुष्यशरीरसाध्यांसंस्कृतांव्याकरणसंस्कारवतीम् ॥ १७ ॥

संस्कृतकथनेदोषमाशंक्यमनुष्यभाषयैवव्यवहर्तव्यमितिनिश्चिनुते यदीति ॥ १८ ॥ तदेवाह अवश्यमेवेति ॥ १९ ॥ अथवृक्षांतरितेनैवेयंमयावक्तव्येतिनिश्चयंकुर्वन्पुरतोगत्वाऽभिभाषणे
दोषपरंपरामुपन्यस्यति सेयमिति मेरूपंवानरीयंपुरतोदृष्ट्वाभाषितंचमानुषंश्रुत्वाविरुद्धव्यापारदर्शनाद्रावणोयमितिमत्वात्रासंगमिष्यति ॥ २० ॥ किंततस्तत्राह ततोजातेति शब्दंआर्तश
ब्दं ॥ २१ ॥ समेयान्मत्संमुखोगच्छेन्मिलितोभवेद्वा ॥ २२ ॥ संपरिक्षिप्यसर्वतश्चक्षुर्विक्षेपेणज्ञात्वा ॥ २३ ॥ शाखाःपरिधावंतंमांदृष्ट्वेत्यन्वयः ॥ २४॥ ताभिरप्रधर्षणार्थंपरिगृहीतंमममह

यदिवाचंप्रदास्यामिद्विजातिरिवसंस्कृताम् ॥ रावणंमन्यमानामांसीताभीताभविष्यति ॥ १८॥ अवश्यमेववक्तव्यंमानुषंवाक्यमर्थवत् ॥ मया
सांत्वयितुंशक्यानान्यथेयमनिंदिता ॥ १९ ॥ सेयमालोक्यमेरूपंजानकीभाषितंतथा ॥ रक्षोभित्रासितापूर्वंभूयस्त्रासमुपैष्यति ॥ २० ॥ ततोजा
तपरित्रासाशब्दंकुर्यान्मनस्विनी ॥ जानानामांविशालाक्षीरावणंकामरूपिणम् ॥ २१॥ सीतयाचकृतेशब्देसहसाराक्षसीगणः ॥ नानाप्रहरणोघो
रःसमेयादंतकोपमः ॥ २२ ॥ ततोमांसंपरिक्षिप्यसर्वतोविकृताननाः ॥ वधेचग्रहणेचैवकुर्युर्यत्नंमहाबलाः ॥ २३ ॥ तंमांशाखाःप्रशाखाश्चस्कं
धांश्चोत्तमशाखिनाम् ॥ दृष्ट्वाचपरिधावंतंभवेयुःपरिशंकिताः ॥ २४ ॥ ममरूपंचसंप्रेक्ष्यवनेविचरतोमहत् ॥ राक्षस्योभयवित्रस्ताभवेयुर्विकृतस्व
राः ॥ २५ ॥ ततःकुर्युःसमाह्वानंराक्षस्योरक्षसामपि ॥ राक्षसेंद्रनियुक्तानांराक्षसेंद्रनिवेशने ॥ २६ ॥ तेशूलशरनिस्त्रिंशविविधायुधपाणयः ॥ आ
पतेयुर्विमर्देस्मिन्वेगेनोद्वेगकारणात् ॥ २७ ॥ संरुद्धस्तैस्तुपरितोविधमेराक्षसंबलम् ॥ शक्नुयांनतुसंप्राप्तुंपरंपारंमहोदधेः ॥ २८ ॥ मांवागृह्णीयुराप्लु
त्यबहवःशीघ्रकारिणः ॥ स्यादियंचागृहीतार्थाममचग्रहणंभवेत् ॥ २९ ॥ हिंसाभिरुचयोहिंस्युरिमांवाजनकात्मजाम् ॥ विपन्नंस्यात्ततःकार्यंरा
मसुग्रीवयोरिदम् ॥ ३० ॥

द्रूपंसंप्रेक्ष्यभयवित्रस्ताःभयेनमद्दर्शनजशरीरकंपादियुताःसत्यत्रस्तचित्ताःविकृतस्वराभवेयुः नकेवलमयंशाखामृगोऽपितुकश्चनकामरूपीशत्रुपक्ष्यइतिशंकिताःस्युरित्यर्थः ॥ २५ ॥ ततःकिं
तत्राह ततःकुर्युरिति राक्षसेंद्रनिवेशनेरक्षणायराक्षसेंद्रेणनियुक्तानामाह्वानंकुर्युः ॥ २६ ॥ उद्वेगकारणात्आसामुद्वेगरूपान्निमित्तादस्मिन्देशेवेगेनविमर्देविमर्दायापतेयुरित्यर्थः ॥ २७ ॥ नश
क्नुयां युद्धश्रांत्येतिभावः ॥ २८ ॥ अगृहीतार्थामत्तोऽज्ञातमदागमनप्रयोजना ॥ २९ ॥ इमांवेति एतदर्थंकिलायमागतइत्याशयेनेतिशेषः ॥ ३० ॥

कार्यविपदमेवोपपादयति उद्देशेसमुल्लंघनप्राप्यदेशे नष्टमार्गेप्रकारांतरेणैतत्प्राप्तिसंपादकमार्गरहिते ॥ ३१ ॥ विशस्तेहते ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ नतुशक्ष्यामि युद्धश्रांत्येतिभावः ॥ ३४ ॥ किंचयु
द्धेजयोपिसंदिग्धइत्याह असत्यानीति अनिश्चितजयानि संशयःसंशयितजयफलकयुद्धव्यापारःअरुचिहेतुः प्राज्ञत्वमेवदर्शयति कश्चेति निःसंशयंनिर्णीतफलकं प्राज्ञोमादृशःससंशयंसं

उद्देशेनष्टमार्गेस्मिन्राक्षसैःपरिवारिते॥सागरेणपरिक्षिप्तेगुप्तेवसतिजानकी॥ ३१ ॥विशस्तेवागृहीतेवारक्षोभिर्मयिसंयुगे॥नाशंपश्यामिराम
स्य सहायंकार्यसाधने॥ ३२॥विमृशंश्चनपश्यामियोहतेमयिवानरः॥शतयोजनविस्तीर्णंलंघयेतमहोदधिम्॥ ३३ ॥कामंहंतुंसमर्थोस्मिसहस्रा
ण्यपिरक्षसाम्॥नतुशक्ष्याम्यहंप्राप्तुंपरंपारंमहोदधेः ॥ ३४॥ असत्यानिचयुद्धानिसंशयोमेनरोचते॥कश्चनिःसंशयंकार्यंकुर्यात्प्राज्ञःससंशयम्
॥ ३५॥एषदोषोमहान्हिस्यान्ममसीताभिभाषणे॥प्राणत्यागश्चवैदेह्याभवेदनभिभाषणे॥३६॥भूताश्चार्थाविरुद्ध्यंतिदेशकालविरोधिताः॥वि
क्लवंदूतमासाद्यतमःसूर्योदयेयथा॥ ३७॥ अर्थानर्थांतरेबुद्धिर्निश्चितापिनशोभते ॥ घातयंतिहिकार्याणिदूताःपंडितमानिनः ॥ ३८ ॥ नविनश्ये
त्कथंकार्यंवैक्लव्यंनकथंमम॥लंघनंचसमुद्रस्यकथंनुनवृथाभवेत्॥३९॥कथंनुखलुवाक्यंमेशृणुयान्नोद्विजेतच॥इतिसंचिंत्यहनुमांश्चकारमति
मान्मतिम्॥ ४० ॥राममक्लिष्टकर्माणंसुबंधुमनुकीर्तयन्॥नैनामुद्वेजयिष्यामितद्बंधुगतचेतनाम्॥ ४१ ॥इक्ष्वाकूणांवरिष्ठस्यरामस्यविदितात्म
नः॥शुभानिधर्मयुक्तानिवचनानिसमर्पयन्॥ ४२ ॥श्रावयिष्यामिसर्वाणिमधुरांप्रब्रुवन्गिरम्॥श्रद्धास्यतियथासीतातथासर्वंसमादधे॥४३॥
इतिसबहुविधंमहाप्रभावोजगतिपतेःप्रमदामवेक्षमाणः॥मधुरमवितथंजगादवाक्यंद्रुमविटपांतरमास्थितोहनूमान्॥ ४४ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामा
यणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेत्रिंशःसर्गः ॥ ३० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

शयितफलकं नकोपीत्यर्थः ॥ ३५ ॥ सीताभिभाषणे पुरतःस्थित्वेतिशेषः ॥ ३६ ॥ भूताःसिद्धप्रायाः भूताइत्यादिश्लोकावत्रैवकांडेद्वितीयसर्गेव्याख्यातौ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ शृणुया
त्सीतेतिशेषः ॥ ४० ॥ सुबंधुंसीतायाइतिशेषः सचासौबंधुश्चेतितद्बंधुःतद्बंधौरामेगताचेतनाचित्तंयस्याःसा ॥ ४१ ॥ वचनानिसमर्पयन्रामसंदेशवचनान्युच्चारयन् ॥ ४२ ॥ यथेयंश्रद्धास्य
तितथासर्वंसमादधेसम्यगभिधास्ये ॥ ४३ ॥ जगतिपतेरितिङ्लुगार्षः ॥ ४४ ॥ अभवमानः ॥ इतिरामाभि०श्रीरा०रामा०वा०आ०सुं०त्रिंशःसर्गः ॥ ३० ॥

चितांचितयित्वाचितांकृत्वाकर्तव्यमर्थंनिश्चित्येतियावत् संश्रवेसम्यक्श्रवणयोग्येसमीपदेशे यत्रोक्तंसीतैवश्रृणुयान्नान्यइत्यर्थः व्याजहारवृत्तांतमितिशेषः ॥ १ ॥ २ ॥ मुख्यस्यराजवं
शेषुश्रेष्ठस्य लक्ष्मिवर्धन [illegible] आर्षः ॥ ३ ॥ पार्थिवव्यंजनैश्छत्रचामरादिभिर्बाह्यैःसामुद्रिकोक्तैःशारीरैश्चराजचिह्नैर्युक्तः सुखदःमित्राणाम् ॥ ४ ॥ ५ ॥६॥ सत्याभिसंधस्यसत्यसंकल्पस्य

एवंबहुविधांचितांचितयित्वामहामतिः॥ संश्रवेमधुरंवाक्यंवैदेह्याव्याजहारह ॥ १ ॥ राजादशरथोनामरथकुंजरवाजिमान् ॥ पुण्यशीलोमहा
कीर्तिरिक्ष्वाकूणांमहायशाः॥२॥ अहिंसारतिरक्षुद्रोघृणीसत्यपराक्रमः॥ मुख्यस्येक्ष्वाकुवंशस्यलक्ष्मीवाँल्लक्ष्मिवर्धनः॥३॥ पार्थिवव्यंजनैर्युक्तः
पृथुश्रीःपार्थिवर्षभः॥ पृथिव्यांचतुरंतायांविश्रुतःसुखदःसुखी॥ ४॥ तस्यपुत्रःप्रियोज्येष्ठस्ताराधिपनिभाननः ॥ रामोनामविशेषज्ञःश्रेष्ठःसर्वधनु
ष्मताम् ॥ ५॥ रक्षितास्वस्यवृत्तस्यस्वजनस्यापिरक्षिता॥ रक्षिताजीवलोकस्यधर्मस्यचपरंतपः ॥ ६ ॥ तस्यसत्याभिसंधस्यवृद्धस्यवचनात्पितुः॥
सभार्यःसहचभ्रात्रावीरःप्रव्रजितोवनम्॥ ७॥ तेनतत्रमहारण्येमृगयांपरिधावता॥ राक्षसानिहताःशूराबहवःकामरूपिणः॥ ८॥ जनस्थानवधं
श्रुत्वानिहतौखरदूषणौ॥ ततस्त्वमर्षापहृताजानकीरावणेनतु ॥ ९॥ वंचयित्वावनेरामंमृगरूपेणमायया॥ समार्गमाणस्तांदेवींरामःसीतामनिं
दिताम्॥ १०॥ आससादवनेमित्रंसुग्रीवंनामवानरम्॥ ततःसवालिनंहत्वारामःपरपुरंजयः ॥ ११ ॥ आयच्छत्कपिराज्यंतुसुग्रीवायमहात्मने॥
सुग्रीवेणाभिसंदिष्टाहरयःकामरूपिणः ॥ १२ ॥ दिक्षुसर्वासुतांदेवींविचिन्वंतःसहस्रशः ॥ अहंसंपातिवचनाच्छतयोजनमायतम्॥ १३ ॥ तस्या
हेतोर्विशालाक्ष्याःसमुद्रंवेगवान्प्लुतः॥ यथारूपांयथावर्णांयथालक्ष्मवतींचताम्॥ १४॥ अश्रौषंराघवस्याहंसेयमासादितामया॥ विरराभैवमु
क्त्वासवाचंवानरपुंगवः॥ १५॥ जानकीचापितच्छ्रुत्वाविस्मयंपरमंगता॥ ततःसावक्रकेशांतासुकेशीकेशसंवृतम्॥ उन्नम्यवदनंभीरुःशिंशपाम
न्ववैक्षत॥ १६॥

॥ ७ ॥ मृगयामुद्दिश्यधावता ॥ ८ ॥ जनस्थानवधंखरदूषणौनिहतौचश्रुत्वारावणेनामर्षापहृतावैरेणापहृतातु ॥ ९ ॥ माययामृगरूपेणमारीचेनकरणेनरामंवंचयित्वेत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥
॥ १२ ॥ १३ ॥ तस्याहेतोस्तदन्वेषणहेतोः यथारूपांयादृग्रूपांयादृग्वर्णांयादृक्चिह्नवतींचतांसीताम् ॥ १४ ॥ राघवस्यमुखादहमश्रौषम् सेयमासादितादृष्टा इहेतिशेषः ॥ १५ ॥ केशसंवृ
तम् असंस्कारतःप्रकीर्णत्वात् ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ दयमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकत्रिंशःसर्गः ॥ ३१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ लीनंदृष्ट्वाअस्फुरंतंदृष्ट्वाचलितमा
नसाअदृष्टरूपोयमपिमायामृगोवेतिचलितचित्ता पुनःसम्यङ्निरीक्ष्योच्यमानविशेषणंकपिंददर्श वेष्टितंपरिहितमर्जुनवर्णंवस्त्रंयेनतम् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ वानरस्य निर्धारणेषष्ठी जातावेकवच
नम् वानराणांमध्येइदंसत्त्वंजीवः भीमंप्राकृतप्राणिभयावहम् अतएवतैर्दुरासदंदुर्निरीक्ष्यंचेतिमत्वापुनरपिमायैवेयमितिभयान्मुमोह ॥ ४ ॥ अथभयमोहितासतीभृशंकरुणंदीनंविललाप वि

निशम्यसीतावचनंकपेश्चदिशश्चसर्वाःप्रदिशश्चवीक्ष्य ॥ स्वयंप्रहर्षंपरमंजगामसर्वात्मनाराममनुस्मरंती ॥ १७ ॥ सातिर्यगूर्ध्वंचतथाप्यधस्तान्नि
रीक्षमाणातमचिंत्यबुद्धिम् ॥ ददर्शपिंगाधिपतेरमात्यंवातात्मजंसूर्यमिवोदयस्थम् ॥ १८ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदर
कांडेएकत्रिंशःसर्गः ॥ ३१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ततःशाखांतरेलीनंदृष्ट्वाचलितमानसा ॥ वेष्टितार्जुनवस्त्रंतंविद्युत्संघातपिंगलम् ॥ १ ॥ सादद
र्शकपिंतत्रप्रश्रितंप्रियवादिनम् ॥ फुल्लाशोकोत्कराभासंतप्तचामीकरेक्षणम् ॥ २ ॥ साथदृष्ट्वाहरिश्रेष्ठंविनीतवदवस्थितम् ॥ मैथिलीचिंतयामास
विस्मयंपरमंगता ॥ ३ ॥ अहोभीममिदंसत्त्वंवानरस्यदुरासदम् ॥ दुर्निरीक्ष्यमिदंमत्वापुनरेवमुमोहसा ॥ ४ ॥ विललापभृशंसीताकरुणंभयमोहि
ता ॥ रामरामेतिदुःखार्तालक्ष्मणेतिचभामिनी ॥ ५ ॥ रुरोदसहसासीतामंदमंदस्वरासती ॥ साथदृष्ट्वाहरिवरंविनीतवदुपागतम् ॥ मैथिलीचिंतया
मासस्वप्नोयमितिभामिनी ॥ ६ ॥ सावीक्षमाणापृथुभग्नवक्त्रंशाखामृगेंद्रस्ययथोक्तकारम् ॥ ददर्शपिंगप्रवरंमहार्हंवातात्मजंबुद्धिमतांवरिष्ठम्
॥ ७ ॥ सातंसमीक्ष्यैवभृशंविपन्नागतासुकल्पेवबभूवसीता ॥ चिरेणसंज्ञांप्रतिलभ्यचैवंविचिंतयामासविशालनेत्रा ॥ ८ ॥ स्वप्नोमयायंविकृतोद्य
दृष्टःशाखामृगःशास्त्रगणैर्निषिद्धः ॥ स्वस्त्यस्तुरामायसलक्ष्मणायतथापितुर्मेजनकस्यराज्ञः ॥ ९ ॥

लापप्रकारोरामेत्यादि ॥ ५ ॥ मंदमंदस्वरा अस्यैदैवगत्यावास्तवत्वेराक्षस्योमाज्ञानंत्वित्यतिमंदस्वररोदनम् विनीतवद्विनीततयोपस्थितम् स्वप्नः जाग्रत्कल्पःस्वप्नइत्यर्थः ॥ ६ ॥ स्वप्नत्वचिं
तापूर्वकमेवंपुनर्दर्शनमुपन्यस्यति सेति किमिदंवाक्यंराक्षस्यःश्रुतवत्यइतिपरितोवीक्षमाणासा पृथुभग्नंवज्रप्रहाराद्वक्त्रंयस्यतम् शाखामृगेंद्रस्ययथोक्तकारंकामाज्ञाकरम् यद्वा यथोक्तवेष्टि
तार्जुनवस्त्राद्याकारम् छांदसोह्रस्वः पिंगप्रवरंकपिश्रेष्ठमितिनिश्चयेनददर्श ॥ ७ ॥ सातंकपिरूपंरावणमित्येवसमीक्ष्यभृशंविसंज्ञाचित्तक्षोभाद्गतासुकल्पेव ॥ ८ ॥ एवंचिंतयामासेत्यत्रैवंश
ब्दार्थः स्वप्नइत्यादि दृश्यमानोयंस्वप्नोमयाविकृतएवदृष्टः कुतस्तत्राह शाखामृगइत्यादि एवंदुःस्वप्नंमत्वास्वस्तिप्रार्थयते जनकस्यतद्वंश्यस्य ॥ ९ ॥

अथस्वप्नहेत्वभावान्नायंस्वप्नइत्याह स्वप्नोहीति स्वप्नस्यनिद्रामूलत्वान्निद्रायाश्चसुखमूलत्वाद्रामवियोगेनचमेसुखाभावादितिभावः ॥ १० ॥ सदारामेतिविचिंत्यवाचातमेवब्रुवंत्यहंतस्यचिंतनादेरनुरूपंयथातथाशृणोमि श्रूयमाणांचकथांतथातेनप्रकारेणतदर्थामिवचिंताद्यनुरूपार्थामेवपश्यामि ॥ ११ ॥ उक्तमेवार्थंविवृणोति अहंहीति ॥ १२ ॥ अथमनोरथमात्रमेतदितिसंभाव्यतदपिनेतिनिश्चिनोति मनोरथइति मनोराज्यमित्यर्थः सनेत्याह तथापीति तथैवेत्यर्थः यथामनोरथोन्नीतोर्थस्तंतथैवबुद्ध्यापिनिश्चयात्मकांतःकरणवृत्त्यापिविषयीकृतंतर्कयामि मनोराज्यंसंकल्पविकल्पपरंचंचलवृत्तिरूपंबुद्धिस्तुनिश्चयात्मिकास्थिराचेतिविरुद्धमित्यर्थः ननुतर्हिमनोराज्यत्वमेवास्तुइतरदेवारोपितंतत्राह किंकारणमिति मनोराज्यत्वाभावइतिशेषः उत्तरं तस्यहिमनोराज्यभूतार्थस्यनास्तिरूपंअनुभवार्हरूपंनास्तीतिहिप्रसिद्धम् प्रकृतेतुदृश्यंरूपमस्तीत्याह सुव्यक्तेति योमांवदतिसुव्यक्तरूपोदृश्यते सुव्यक्तरूपंचवदति यतइत्यर्थः मनोराज्यार्थो

स्वप्नोहिनायंनहिमेस्तिनिद्राशोकेनदुःखेनचपीडितायाः ॥ सुखंहिमेनास्तियतोविहीनातेनेंदुपूर्णप्रतिमाननेन ॥ १० ॥ रामेतिरामेतिसदैवबुद्ध्याविचिंत्यवाचाब्रुवतीतमेव ॥ तस्यानुरूपंचकथांतदर्थामेवंप्रपश्यामितथाशृणोमि ॥ ११ ॥ अहंहितस्याद्यमनोभवेनसंपीडितातद्गतसर्वभावा ॥ विचिंतयंतीसततंतमेवतथैवपश्यामितथाशृणोमि ॥ १२ ॥ मनोरथःस्यादितिचिंतयामितथापिबुद्ध्यापिवितर्कयामि ॥ किंकारणंतस्यहिनास्तिरूपं सुव्यक्तरूपश्चवदत्ययंमाम् ॥ १३ ॥ नमोस्तुवाचस्पतयेसवज्रिणेस्वयंभुवेचैवहुताशनाय ॥ अनेनचोक्तंयदिदंममाग्रतोवनौकसातच्चतथास्तुनान्यथा ॥ १४ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेद्वात्रिंशःसर्गः ॥ ३२ ॥ ॥ ५ ॥ सोवतीर्यद्रुमात्तस्माद्विद्रुमप्रतिमाननः ॥ विनीतवेषःकृपणःप्रणिपत्योपसृत्यच ॥ १ ॥ तामब्रवीन्महातेजाहनूमान्मारुतात्मजः ॥ शिरस्यंजलिमाधायसीतांमधुरयागिरा ॥ २ ॥

दृष्टनष्टोबाह्येंद्रियजस्थिरानुभवानर्होतोऽवास्तवएवायमितिभावः ॥ १३ ॥ एवंहनुमद्वचसोवास्तवत्वंनिर्णीयानाप्तप्रणीतत्वेनमिथ्यार्थकत्वस्यापिसंभवात्तद्व्यावृत्तयेदेवान्प्रणमति नमोस्त्विति वाचस्पतित्वेनवाचःसत्यत्वसंपादनयोग्यता वज्रिणोपिबृहस्पतितःसत्यवापूपशब्दपारायणमंथरूपमंत्रलाभात्तदुपासकत्वेनवाचःसत्यत्वसंपादनयोग्यता स्वयंभुवेसत्यादिरूपब्रह्मणे वागधिष्ठातृदेवतात्वाच्चाग्नयेनतिः ॥ १४ ॥ वायुमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेद्वात्रिंशःसर्गः ॥ ३२ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ सइति अत्यूर्ध्वशाखातःसीतासंमुखशाखायामवतीर्य द्रुमशब्दस्तदवयवपरः अतएवाग्रेद्रुमाश्रितमितिवक्ष्यति कृपणःमातुःसीतायादुःखदर्शनाद्दीनः दूरात्प्रणिपत्य ततउपसृत्यसमीपमागत्य ॥ १ ॥ राक्षसीनांनिशाजागरतोनिद्राजाड्यात्त्रिजटास्वप्नश्रवणजन्यभयेनात्मत्राणायसीतैकशरणत्वेनोपेक्षणाच्चदैवानुग्रहाच्चाप्रत्यूहःसीताहनूमतोःसंलापइतिबोध्यम् ॥ २ ॥

अर्थालिंगैःसीतेतिनिश्चयेपितयैवसाक्षाद्वाचयितुमजानानइवपृच्छति कान्विति ॥ ३ ॥ विप्रकीर्णंभिन्नघटादिवप्रस्रुतम् ॥ ४॥ कान्वित्यादिश्लोकद्वयोक्तार्थस्यैवप्रपंचःसुराणामिति सुरादि
जातिमध्येत्वंकांकिजातीया ॥ ५॥ देवताप्रतिभासि दिव्यरूपलक्षणवत्त्वादितिभावः ॥ ६ ॥ कांत्यारोहिणीत्वाशंका श्रेष्ठैःसर्वैर्गुणैरधिका एतदग्रेकात्वंभवसिकल्याणित्वमनिंदितलोचनेइत्य
र्धंप्रक्षिप्तम् ॥ ७ ॥ कोपाद्वेति अत्रापिकिन्वितिसंबध्यते कोपादिनावसिष्ठंकोपयित्वाइहागताकल्याण्यरुंधतीकिनुवाऽसि पातिव्रत्यादरुंधतीत्वशंका ॥ ८ ॥ अथशोककारणंपुत्रादिवियो

कानुपद्मपलाशाक्षिक्लिष्टकौशेयवासिनि ॥ द्रुमस्यशाखामालंब्यतिष्ठसित्वमनिंदिता ॥३॥ किमर्थंतवनेत्राभ्यांवारिस्रवतिशोकजम् ॥ पुंडरीकप
लाशाभ्यांविप्रकीर्णमिवोदकम् ॥४॥ सुराणामसुराणांचनागगंधर्वरक्षसाम् ॥ यक्षाणांकिन्नराणांचकात्वंभवसिशोभने ॥५॥ कात्वंभवसिरुद्रा
णांमरुतांवावरानने ॥ वसूनांवावरारोहेदेवताप्रतिभासिमे ॥ ६ ॥ किन्नुचंद्रमसाहीनापतिताविबुधालयात् ॥ रोहिणीज्योतिषांश्रेष्ठाश्रेष्ठासर्वगु
णाधिका ॥७॥ “कात्वंभवसिकल्याणित्वमनिंदितलोचने” ॥ कोपाद्वायदिवामोहाद्भर्तारमसितेक्षणे ॥ वसिष्ठंकोपयित्वात्वंवाऽसिकल्याण्यरुंध
ती ॥८॥ कोनुपुत्रःपिताभ्राताभर्तावातेसुमध्यमे ॥ अस्माल्लोकादमुंलोकंगतंत्वमनुशोचसि ॥ ९ ॥ रोदनादतिनिःश्वासाद्भूमिसंस्पर्शनादपि ॥ न
त्वादेवीमहंमन्येराज्ञःसंज्ञावधारणात् ॥ १० ॥ व्यंजनानिहितेयानिलक्षणानिचलक्षये ॥ महिषीभूमिपालस्यराजकन्याचमेमता ॥११॥ रावणेन
जनस्थानाद्बलात्प्रमथितायदि ॥ सीतात्वमसिभद्रंतेतन्ममाचक्ष्वपृच्छतः ॥ १२ ॥ यथाहितववैदैन्यंरूपंचाप्रतिमानुषम् ॥ तपसाचान्वितोवेषस्त्वंरा
ममहिषीध्रुवम् ॥ १३ ॥ सातस्यवचनंश्रुत्वारामकीर्तनहर्षिता ॥ उवाचवाक्यंवैदेहीहनूमंतंद्रुमाश्रितम् ॥ १४ ॥

गोन्यद्वेतिपृच्छति कोनुपुत्रइति अस्माल्लोकादमुंलोकंपरलोकंगतंयंत्वमनुशोचसिसःपुत्रादिःकोन्वितियोजना ॥ ९ ॥ इदानींदेवयोनित्वशंकांस्वयमेवनिवर्तयति रोदनादिति अश्रुसंबंधोभू
स्पर्शश्चदेवानांनास्तीतिश्रुतम् तद्वत्त्वात्वांदेवींनमन्ये किंच राज्ञोरामस्यसंज्ञावधारणान्नामग्रहणात् ॥ १० ॥ भूमिपालस्यरामस्यमहिषीतिमेमतिः यतोव्यंजनानिराममहिषीत्वप्रकाशकानि
तेसामुद्रिकलक्षणानिचलक्षयेऽतोरावणेनजनस्थानाद्बलात्प्रमथिताप्रमथ्यहृतायदिसीतात्वंतदापृच्छतोममाचक्ष्वतत्त्वंब्रूहितेभद्रमस्तु ॥ ११ ॥ १२ ॥ अनुक्तेपित्वत्समीपनिश्चयोममास्तीति
प्रौढ्याऽह यथाहीति अपरोक्षानुभवविषयामित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ अहंनाम्नासीताइति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ नामप्रसिद्धमित्यर्थः ॥ १९ ॥ प्रत्यहंयन्ममभोजनंभोज्यंवस्तुतन्नपिबेयंनखादेयमित्यन्वयः ॥ २० ॥ तद्देवासुरेयुद्धेवरदानरूपम्
॥ २१ ॥ २२ ॥ राज्यमयाचतभरतायदातुमितिशेषः ॥ २३ ॥ अभिषेकादपिपरमधिकंप्रियंयथाभवतितथामनसापूर्वमंगीकृत्यवाचाप्यंगीकृतवान् ॥ २४ ॥ सीतारामंस्तौति दद्यादिति

पृथिव्यांराजसिंहानांमुख्यस्यविदितात्मनः॥स्नुषादशरथस्याहंशत्रुसैन्यप्रणाशिनः॥१५॥दुहिताजनकस्याहंवैदेहस्यमहात्मनः॥सीतेतिनाम्ना
चोक्ताहंभार्यारामस्यधीमतः॥१६॥समाद्वादशतत्राहंराघवस्यनिवेशने॥भुंजानामानुषान्भोगान्सर्वकामसमृद्धिनी॥१७॥ततस्त्रयोदशेवर्षे
राज्येचेक्ष्वाकुनंदनम्॥अभिषेचयितुंराजासोपाध्यायःप्रचक्रमे॥१८॥तस्मिन्संभ्रियमाणेतुराघवस्याभिषेचने॥कैकेयीनामभर्तारमिदंवचनम
ब्रवीत्॥१९॥नपिबेयंनखादेयंप्रत्यहंममभोजनम्॥एषमेजीवितस्यांतोरामोयद्यभिषिच्यते॥२०॥यत्तदुक्तंत्वयावाक्यंप्रीत्यानृपतिसत्तम॥तच्चे
न्नवितथंकार्यंवनंगच्छतुराघवः॥२१॥सराजासत्यवाग्देव्यावरदानमनुस्मरन्॥मुमोहवचनंश्रुत्वाकैकेय्याःक्रूरमप्रियम्॥२२॥ततस्तंस्थविरो
राजासत्यधर्मेव्यवस्थितः॥ज्येष्ठंयशस्विनंपुत्रंरुदन्राज्यमयाचत॥२३॥सपितुर्वचनंश्रीमानभिषेकात्परंप्रियम्॥मनसापूर्वमासाद्यवाचाप्रतिगृ
हीतवान्॥२४॥दद्यान्नप्रतिगृह्णीयात्सत्यंब्रूयान्नचानृतम्॥अपिजीवितहेतोर्हिरामःसत्यपराक्रमः॥२५॥सविहायोत्तरीयाणिमहार्हाणिमहाय
शाः॥विसृज्यमनसाराज्यंजनन्यैमांसमादिशत्॥२६॥साहंतस्याग्रतस्तूर्णंप्रस्थितावनचारिणी॥नहिमेतेनहीनायावासःस्वर्गेपिरोचते॥२७॥
प्रागेवतुमहाभागःसौमित्रिर्मित्रनंदनः॥पूर्वजस्यानुयात्रार्थेकुशचीरैरलंकृतः॥२८॥तेवयंभर्तुरादेशंबहुमान्यदृढव्रताः॥प्रविष्टाःस्मपुरादृष्टंवनं
गंभीरदर्शनम्॥२९॥वसतोदंडकारण्येतस्याहममितौजसः॥रक्षसापहृताभार्यारावणेनदुरात्मना॥३०॥द्वौमासौतेनमेकालोजीवितानुग्रहः
कृतः॥ऊर्ध्वंद्वाभ्यांतुमासाभ्यांततस्त्यक्ष्यामिजीवितम्॥३१॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेत्रयस्त्रिंशःसर्गः॥३३॥

॥ २५ ॥ समादिशद्बहुप्रकारंरक्षणायनिवेदितवान् ॥ २६ ॥ तस्याग्रतःप्रस्थितावनचारिणीअभूवमितिशेषः ॥ २७ ॥ २८ ॥ भर्तुर्दशरथस्य पुराअदृष्टमितिच्छेदः ॥ २९ ॥ ३० ॥ जीविता
नुग्रहःजीवितानुग्रहकरःकालःकृतःपरिच्छिन्नः ॥ ३१॥ अपगमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेत्रयस्त्रिंशःसर्गः॥३३॥ ॥७॥

दुःखाद्दुःखाभिभूतायाइत्यलुगार्षः दुःखपरंपराखिन्नायाइत्यर्थः ॥ १ ॥ तवसमीपमितिशेषः ॥ २ ॥ ब्राह्ममस्त्रंयोवेद अनेनसर्वास्त्रपारगत्वमुक्तं तदस्त्रदेवतायाब्रह्मणःसर्वजगत्समष्टित्ववत्तद
स्त्रस्यापिसर्वास्त्रसमष्टित्वात् वेदांश्चेत्यनेनसर्वकर्ममार्गपारगत्वं वेदविदांवरइत्यनेनज्ञानमार्गपारगत्वमुक्तम् ॥३॥४॥ संहृष्टसर्वांगीपुलकितसर्वांगी ॥५ ॥ असंभावितमपिरामप्रसंगंजीवितधारणे
नप्राप्तत्वात्तत्संवादिनींलौकिकींगाथांस्तौति कल्याणीति गाथायाःसंवादित्वदर्शनजोहर्षोंवतेत्यनेनसूच्यते कल्याणीसत्यार्थैतिमामांप्रतिभाति मज्ज्ञानविषयाभवतीत्यर्थः गाथांपठति एती
ति जीवंतमेवेत्येवातोबहुदुःखंसोढ्वापिजीवितव्यमितिभावः ॥ ६ ॥ तस्मिंस्तस्मिन्कालेरामलक्ष्मणकुशलवचःश्रवणकालेतयोःरामलक्ष्मणयोःसमागमकालइवसीतायास्तेनवचसाअद्भुताअ

तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाहनूमान्हरिपुंगवः॥ दुःखाद्दुःखाभिभूतायाःसांत्वमुत्तरमब्रवीत्॥ १ ॥ अहंरामस्यसंदेशाद्देविदूतस्तवागतः॥ वैदेहिकुशलीरामः
सत्वांकौशलमब्रवीत्॥२॥ योब्राह्ममस्त्रंवेदांश्चवेदवेदविदांवरः॥ सत्वांदाशरथीरामोदेविकौशलमब्रवीत्॥३॥ लक्ष्मणश्चमहातेजाभर्तुस्तेऽनुचरः
प्रियः॥कृतवाञ्छोकसंतप्तःशिरसातेऽभिवादनम्॥४॥ सातयोःकुशलंदेवीनिशम्यनरसिंहयोः॥ प्रतिसंहृष्टसर्वांगीहनूमंतमथाब्रवीत्॥५॥ कल्या
णीबतगाथेयंलौकिकीप्रतिभातिमा॥ एतिजीवंतमानंदोनरंवर्षशतादपि॥६॥ तयोःसमागमेतस्मिन्प्रीतिरुत्पादिताऽद्भुता॥ परस्परेणचालापंवि
श्वस्तौतौप्रचक्रतुः॥७॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाहनूमान्मारुतात्मजः॥ सीतायाःशोकतप्तायाःसमीपमुपचक्रमे॥८॥ यथायथासमीपंसहनूमानुपस
र्पति॥तथातथारावणंसातंसीतापरिशंकते॥ ९ ॥अहोधिक्धिक्कृतमिदंकथितंहियदस्यमे॥रूपांतरमुपागम्यसएवायंहिरावणः॥ १० ॥ तामशो
कस्यशाखांतुविमुक्त्वाशोककर्शिता॥ तस्यामेवानवद्यांगीधरण्यांसमुपाविशत्॥ ११ ॥

चिंत्यस्वरूपाप्रीतिरुत्पादिता किंच तयोःसीताहनूमतोस्तस्मिन्समागमेपरस्परस्याद्भुताप्रीतिरुत्पादिता देवीदृष्टेतिहनूमतःप्रीतिः रामदूतोदृष्टइतिदेव्याःप्रीतिःअतस्तौविश्वस्तौभूत्वापरस्परेणाला
पंचक्रतुः ॥ ७ ॥ तद्वचनंकल्याणीत्यादिसीतावचनम् समीपमुपचक्रमेतच्छाखातोप्यर्वाचीनांशाखामवरुह्यसमीपंगंतुंयत्नवानभूदित्यर्थः ॥ ८ ॥ परिशंकतेपरिशंकतेस्म रामकुशलकथनेनवि
श्वस्तापिरावणमायाबाहुल्यस्मरणेनाविश्वासादितिभावः ॥ ९ ॥ यदस्ययदनेनकथितंकथनंकृतंवार्ताकृताइदंधिग्धिक् कथितमितिभावेनिष्ठा तत्रहेतुमाह रूपांतरमिति यःपूर्वंमाययामाम
पाहरत्सएवरावणोरूपांतरंप्राप्यवर्ततइत्यर्थः ॥ १० ॥ अशोकस्यअशोकवनस्थशिंशपावृक्षस्येत्यर्थः ॥ ११ ॥

तांधरण्युपविष्टांअवंदतनमस्कृतवान् एनंदृष्ट्वाभयसंत्रस्ताभूयःपुनरेनंनापश्यत् ॥ १२ ॥ १३ ॥ भूयःसंतापंयदुत्पादयसितन्नशोभनम् ॥ १४ ॥ तवैवंरूपकरणमपिसुकरमेवेत्याह स्वंपरित्य
ज्येति ॥ १५ ॥ १६ ॥ एवंरावणदौरात्म्याद्धनूमंतंरावणमाशंक्यतद्दर्शनजनितमात्मनोमनःप्रसादमालोच्यतांशंकांनिराचष्टे अथवेति यन्मयापरिशंकितंरावणत्वमेतदेवंनयतस्तवदर्शनान्मम
मनसःप्रीतिरुत्पन्ना रावणत्वेहिसानोत्पद्येतेतिभावः ॥ १७ ॥ तवमयिरामदूतत्वनिश्चयःकथंस्यादितिचेत्तत्राह यदीति पृच्छामीति रामकथामितिशेषः तदेवाह प्रियारामकथाहीति ॥ १८॥

अवंदतमहाबाहुस्ततस्तांजनकात्मजाम्॥साचैनंभयसंत्रस्ताभूयोनैनमुदैक्षत॥१२॥तंदृष्ट्वावंदमानंचसीताशशिनिभानना॥अब्रवीद्दीर्घमुच्छ्वस्य
वानरंमधुरस्वरा॥ १३॥मायांप्रविष्टोमायावीयदित्वंरावणःस्वयम्॥उत्पादयसिमेभूयःसंतापंतन्नशोभनम्॥ १४॥स्वंपरित्यज्यरूपंयःपरिव्राजक
रूपवान्॥जनस्थानेमयादृष्टस्त्वंसएवहिरावणः॥ १५॥उपवासकृशांदीनांकामरूपनिशाचर ॥ संतापयसिमांभूयःसंतापंतन्नशोभनम्॥ १६॥
अथवानैतदेवंहियन्मयापरिशंकितम्॥ मनसोहिममप्रीतिरुत्पन्नातवदर्शनात्॥१७॥यदिरामस्यदूतस्त्वमागतोभद्रमस्तुते॥ पृच्छामित्वांहरिश्रेष्ठ
प्रियारामकथाहिमे॥ १८॥ गुणान्रामस्यकथयप्रियस्यममवानर॥ चित्तंहरसिमेसौम्यनदीकूलंयथारयः॥ १९॥ अहोस्वप्नस्यसुखतायाहमेव
चिराद्धृता॥प्रेषितंनामपश्यामिराघवेणवनौकसम्॥ २०॥स्वप्नेऽपियद्यहंवीरंराघवंसहलक्ष्मणम्॥पश्येयंनावसीदेयंस्वप्नोपिममत्सरी॥ २१॥
नाहंस्वप्नमिमंमन्येस्वप्नेदृष्ट्वाहिवानरम्॥नशक्योभ्युदयःप्राप्तुंप्राप्तश्चाभ्युदयोमम॥२२॥ किंनुस्याच्चित्तमोहोयंभवेद्वातगतिस्त्वियम्॥ उन्मादजो
विकारोवास्यादयंमृगतृष्णिका॥ २३॥

चित्तंहरसिचित्तंशिथिलयसिविश्वासहेतुसंपादनादितिभावः रयोनदीवेगः ॥ १९ ॥ रामदूतदर्शनंनेदंतदागमनस्यात्रासंभावितत्वात्प्रायेणायंस्वप्नोथापिमेअसौसुखावहइत्याहाहोइति याचि
राद्धृताहमेवराघवेणप्रेषितंवनौकसंपश्यामिनाम अस्वप्नत्वेत्वन्यासामपिदर्शनंस्यादित्याशयः ॥२०॥ अथरामादिदर्शनस्वरूपस्वप्नोपिमेनजायतइतिखिद्यति स्वप्नेपीति मत्सरीमत्सरेणमत्समी
पंसोपिनायातीतिभावः ॥ २१ ॥ स्वप्नत्वमस्यनेत्याह नाहंस्वप्नमिति प्राप्तश्चाभ्युदयइति तथामनःसंतोषोदयात्प्राप्तप्रायइत्यर्थस्तस्मान्नस्वप्नः ॥ २२ ॥ पुनरुत्प्रेक्षते किन्विति चित्तमोहोनिरं
तररामध्यानजनितस्तत्प्रेषितदूतदर्शनसंभाषणादिविषयोभ्रमः वातगतिर्भूतावेशादिजनितोभ्रमः उन्मादोविरहिणांपित्तोद्रेकरूपावस्थाविशेषजोभ्रमः मृगतृष्णिकातद्वत्प्रत्यक्षोभ्रमः ॥ २३॥

वाधराहित्याद्भ्रमचतुष्टयमपिनिरस्यति अथवेति मोहोप्युन्मादस्यलक्षणमिवलक्षणंयस्यसः एवंचोन्मादनिराकरणात्सोपिनिरस्तः अर्थतोभूतावेशोपिनिरस्तः यतोहमात्मानमिमंसमीपस्थं
वनौकसंचसंबुध्येसम्यक्जानामि निर्बाधंजानामीत्यर्थः उक्तानांसर्वेषामविवेकलक्षणत्वान्ममविवेकसत्त्वात्तेऽसंभाविताः मृगतृष्णाभ्रमोऽपिदूरत्वदोषाज्जायतेवानरश्चसमीपएवेतिसपक्षोप्य
युक्तइतिभावः ॥ २४ ॥ बलाबलं बलंरक्षसांकामरूपबलम् अबलंरामदूतस्यवानरस्यात्रागमनसामर्थ्याभावः ॥ २५ ॥ २६ ॥ निश्चितंरावणत्वनिश्चयं श्रोत्रानुकूलैर्वचनैःरामगुणकथनरू

अथवानायमुन्मादोमोहोप्युन्मादलक्षणः॥संबुध्येचाहमात्मानमिमंचापिवनौकसम्॥२४॥इत्येवंबहुधासीतासंप्रधार्यबलाबलम्॥रक्षसांकाम
रूपत्वान्मेनेतंराक्षसाधिपम्॥२५॥एतांबुद्धिंतदाकृत्वासीतासातनुमध्यमा॥नप्रतिव्याजहाराथवानरंजनकात्मजा॥२६॥सीतायानिश्चितंबुद्ध्वाह
नूमान्मारुतात्मजः॥श्रोत्रानुकूलैर्वचनैस्तदातांसंप्रहर्षयन्॥२७॥आदित्यइवतेजस्वीलोककांतःशशीयथा॥राजासर्वस्यलोकस्यदेवोवैश्रवणो
यथा ॥२८॥ विक्रमेणोपपन्नश्चयथाविष्णुर्महायशाः॥सत्यवादीमधुरवाग्देवोवाचस्पतिर्यथा॥ २९॥रूपवान्सुभगःश्रीमान्कंदर्पइवमूर्तिमा
न्॥स्थानक्रोधेप्रहर्ताचश्रेष्ठोलोकेमहारथः॥ ३०॥ बाहुच्छायामवष्टब्धोयस्यलोकोमहात्मनः॥ अपकृष्याश्रमपदान्मृगरूपेणराघवम्॥३१॥
शून्येयेनापनीतासितस्यद्रक्ष्यसितत्फलम्॥अचिराद्रावणंसंख्येयोवधिष्यतिवीर्यवान् ॥३२॥ क्रोधप्रमुक्तैरिषुभिर्ज्वलद्भिरिवपावकैः ॥ तेनाहंप्रे
षितोदूतस्त्वत्सकाशमिहागतः॥३३॥त्वद्वियोगेनदुःखार्तःसत्वांकौशलमब्रवीत्॥लक्ष्मणश्चमहातेजाःसुमित्रानंदवर्धनः॥ ३४ ॥ अभिवाद्यम
हाबाहुःसत्वांकौशलमब्रवीत्॥रामस्यचसखादेविसुग्रीवोनामवानरः॥३५॥राजावानरमुख्यानांसत्वांकौशलमब्रवीत्॥नित्यंस्मरतितेरामःस
सुग्रीवःसलक्ष्मणः॥३६॥दिष्ट्याजीवसिवैदेहिराक्षसीवशमागता॥नचिराद्द्रक्ष्यसेरामंलक्ष्मणंचमहारथम्॥३७॥ मध्येवानरकोटीनांसुग्रीवंचा
मितौजसम्॥ अहंसुग्रीवसचिवोहनूमान्नामवानरः॥३८॥

पैः विश्वासार्थंगुणान्रामस्यकथयतिसीतोक्तेरितिभावः संप्रहर्षयन्वक्ष्यमाणंवचःकथयामासेतिशेषः ॥ २७ ॥ राजाधनधान्यादिप्रदानेनसर्वलोकस्यरंजकः ॥ २८ ॥ २९ ॥ स्थानक्रोधे
उचितक्रोधविषये क्रोधौचित्येप्रहर्तेतियावत् ॥ ३० ॥ तंराघवमाश्रमादपकृष्यशून्येआश्रमेयेनापनीतातस्यरक्षसस्तत्फलंत्वदपहारपापफलंतेनानुभूयमानंद्रक्ष्यसि तदेवाह अचिरादिति न
चिरादितिपाठांतरं योवधिष्यतितेनेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ यथामामवगच्छसिमायावीरावणइतिनतथाहमस्मि ॥ ४० ॥ अनुघमानः॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेचतुस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३४ ॥
तांत्विति आदित्यइवेत्यादिकाम् ॥ १ ॥ २ ॥ तानिरामलक्ष्मणचिह्नानि भूयोधिकंविशिष्यसमाचक्ष्वयेनमांशोकोनसमाविशेत् ॥ ३ ॥ संस्थानमवयवसन्निवेशः रूपमाकारोनीलपीतादि
वर्णश्च ॥ ४ ॥ ५ ॥ जानंतीदिष्ट्यादेवेनरामदूतंमांजानंतीयदिपृच्छसिरावणशंकांत्यक्त्वातदात्वयायानिसंस्थानादीनिपृष्टानियथाचमयालक्षितानिदृष्टानितानिसर्वाणिवदतोमत्तःशृणु ॥ ६ ॥

प्रविष्टोनगरींलंकांलंघयित्वामहोदधिम्॥कृत्वामूर्ध्निंतदान्यासंरावणस्यदुरात्मनः॥३९॥त्वांद्रष्टुमुपयातोहंसमाश्रित्यपराक्रमम्॥नाहमस्मितथा
देवियथामामवगच्छसि॥विशंकात्यज्यतामेषाश्रद्धस्ववदतोमम ॥ ४० ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेचतुस्त्रिंशःस
र्गः॥३४॥ ॥७॥ ॥तांतुरामकथांश्रुत्वावैदेहीवानरर्षभात्॥उवाचवचनंसांत्वमिदंमधुरयागिरा॥ १ ॥ क्वतेरामेणसंसर्गःकथंजाना
सिलक्ष्मणम्॥वानराणांनराणांचकथमासीत्समागमः॥२॥यानिरामस्यचिह्नानिलक्ष्मणस्यचवानर॥तानिभूयःसमाचक्ष्वनमांशोकःसमावि
शेत्॥३॥कीदृशंतस्यसंस्थानंरूपंतस्यचकीदृशम्॥कथमूरूकथंबाहूलक्ष्मणस्यचशंसमे॥४॥एवमुक्तस्तुवैदेह्याहनूमान्मारुतात्मजः॥ततोरामं
यथातत्त्वमाख्यातुमुपचक्रमे॥५॥जानंतीवतदिष्ट्यामांवैदेहिपरिपृच्छसि॥भर्तुःकमलपत्राक्षिसंस्थानंलक्ष्मणस्यच॥६॥यानिरामस्यचिह्नानि
लक्ष्मणस्यचयानिवै॥लक्षितानिविशालाक्षिवदतःशृणुतानिमे॥७॥रामःकमलपत्राक्षःपूर्णचंद्रनिभाननः॥रूपदाक्षिण्यसंपन्नःप्रसूतोजनका
त्मजे॥८॥तेजसादित्यसंकाशःक्षमयापृथिवीसमः॥बृहस्पतिसमोबुद्ध्यायशसावासवोपमः॥ ९ ॥रक्षिताजीवलोकस्यस्वजनस्यचरक्षिता॥र
क्षितास्वस्यवृत्तस्यधर्मस्यचपरंतपः॥ १० ॥रामोभामिनिलोकस्यचातुर्वर्ण्यस्यरक्षिता॥मर्यादानांचलोकस्यकर्ताकारयिताचसः॥ ११ ॥

॥ ७ ॥ रूपदाक्षिण्यसंपन्नःप्रसूतइति जन्मनासहैवोक्तावक्ष्यमाणाश्चगुणाजाताइत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ रामोभामिनिलोकस्येति सर्वस्यकर्ताहर्ताभर्ताचेतिशेषः अनेनसृष्टिस्थितिसंहा
रकर्तृत्वरूपंब्रह्मलक्षणंरामस्योक्तंगूढं एवंज्ञानंतत्क्षणंभगवंतंवस्वमायातिरस्करिणीनिरासादितिबोध्यं लोकस्यमर्यादानांवर्णाश्रममर्यादानांकर्ता भगवदवतारत्वात् कारयिताकालात्मना अ
वतीर्णरूपेणचातुर्वर्ण्यरक्षिताच ॥ ११ ॥

अतएवार्चिष्मान्आदित्यरूपःसन् अर्चितस्त्रैवर्णिकैरितिशेषः ब्रह्मचर्यव्रतेगृहस्थोचितपर्वादिवर्जनपूर्वकमृतुगमनलक्षणेस्थितः वस्तुतस्तुगार्हस्थ्येपिअस्खलितरेताः मनःसंकल्पेनैवदेव्यारतिप्रीतेःसंतानस्यचसंपादनमितिभावः साधूनामुपकारज्ञःउपकर्तव्यकालज्ञः कर्मणांस्वरूपस्यानुष्ठानस्यचतत्त्वज्ञाता ॥ १२ ॥ ब्राह्मणानांवसिष्ठादीनाम् ॥ १३ ॥ यजुर्वेदविनीतश्चचादन्येषामपिसंग्रहः विनीतोनिरतः ॥ १४ ॥ एवमात्मगुणानुक्त्वादेहगुणानाह ॥ विपुलांसइति ॥ १५ ॥ समःविस्तारायामसमः ॥ १६ ॥ त्रिस्थिरःत्रिषुस्थानेषुस्थिरः ऊरुश्चमणिबंधश्चमुष्टिश्चनृपतेःस्थिराइत्युक्तेः त्रिषुप्रलंबः प्रलंबायस्यसधनीत्रयोभ्रूमुष्कबाहवइतिसामुद्रिकोक्तेः मुष्कोवृषणः त्रिषुसमःसमत्र्यवयवइत्यर्थः केशाग्रंवृषणंजानुसमंयस्यसभूपतिरित्युक्तेः त्रिषुचोन्नतः नाभ्यंतःकुक्षिवक्षोभिरुन्नतैःक्षितिपोभवेत् त्रिताम्रःत्रिषुताम्रः नेत्रांतनखपाण्यंघ्रितलैस्ताम्रैस्त्रिभिःसुखी त्रिषुस्निग्धः स्निग्धाभवंतियेयेषांपादरेखाःशिरोरुहाः तथालिंगमणिस्तेषांमहाभाग्यंवि

अर्चिष्मानर्चितोत्यर्थंब्रह्मचर्यव्रतेस्थितः॥ साधूनामुपकारज्ञःप्रचारज्ञश्चकर्मणाम्॥ १२॥ राजनीत्यांविनीतश्चब्राह्मणानामुपासकः॥ ज्ञानवान्शीलसंपन्नोविनीतश्चपरंतपः॥ १३॥ यजुर्वेदविनीतश्चवेदविद्भिःसुपूजितः॥ धनुर्वेदेचवेदेचवेदांगेषुचनिष्ठितः॥ १४॥ विपुलांसोमहाबाहुःकंबुग्रीवःशुभाननः॥ गूढजत्रुःसुताम्राक्षोरामोनामजनैःश्रुतः॥ १५॥ दुंदुभिस्वननिर्घोषःस्निग्धवर्णःप्रतापवान्॥ समश्चसुविभक्तांगोवर्णंश्यामंसमाश्रितः॥ १६॥ त्रिस्थिरस्त्रिप्रलंबश्चत्रिसमस्त्रिषुचोन्नतः॥ त्रिताम्रस्त्रिषुचस्निग्धोगंभीरस्त्रिषुनित्यशः॥ १७॥ त्रिवलीमांस्त्र्यवनतश्चचतुर्व्यंगस्त्रिशीर्षवान्॥ चतुष्कलश्चतुर्लेखश्चतुष्किष्कुश्चतुःसमः॥ १८॥

निर्दिशेत् त्रिषुगंभीरः स्वरेगतौचनाभौचगंभीरस्त्रिषुशस्यते ॥ १७ ॥ त्रिवलीमान्उदरेकंठेउभयत्रवावलीत्रयवान् त्रिषुअवनतःनिम्नः निम्नत्वंनिमग्नत्वं तच्चनिमग्नपादतलमध्यत्वंनिमग्नपादरेखात्वंनिमग्नस्तनचूचुकत्वंच चतुर्व्यंगश्चतुर्ह्रस्वः ग्रीवाप्रजननंपृष्ठंह्रस्वेजंघेचपूजिते त्रिशीर्षवान्आवर्तत्रययुक्तशीर्षः आवर्तत्रययुक्तंयस्यशिरःक्षितिभृतामयंनाथः चतुष्कलःचतस्रःकलाःचतुर्वेदप्राप्तिसूचकांगुष्ठमूलरेखायस्यसः मूलेंगुष्ठस्यरेखानांचतस्रस्तिस्रएववा एकाद्वेवायथायोगंवेदरेखाद्विजन्मनाम् चतुर्लेखःललाटेचतूरेखायुक्तः ललाटेयस्यदृश्यंतेचतुस्त्रिद्व्येकरेखिकाःशतद्वयंशतंषष्टिस्तस्यायुर्विंशतिःक्रमात् चतुष्किष्कुः किष्कुश्चतुर्विंशत्यंगुलात्मकोहस्तःचतुर्हस्तप्रमाणः षण्णवत्यंगुलोत्सेधइतियावत् चतुःसमः बाहुजानूरुगंडानिचत्वार्यथसमानिचेतिवाहूरूजानुगंडौसमावित्यर्थः ॥ १८ ॥

चतुर्दशसमद्वंद्वइति समपरिमाणचतुर्दशांगद्वंद्वः तदुक्तम् भ्रुवौनासापुटेनेत्रेकर्णावोष्ठौचचूचुकौ कूर्परेमणिवंधौचजानुनीवृषणौकटी करौपादौस्फिजौयस्यसमौज्ञेयःसभूपतिः स्कंधौगंडौतथादंताऊरुज्ञेयौचजत्रुणीत्यन्यत्रपाठः चतुर्दंष्ट्रइति चतस्रोदंष्ट्रादंतपंक्तिद्वयेप्रतिपार्श्वंशास्त्रोक्तलक्षणायस्यसः तच्च स्निग्धाघनाश्चदशनाःसुतीक्ष्णदंष्ट्राःशुभाश्चतस्रइति दंष्ट्राणांतीक्ष्णत्वंक्रमुकादिखंडनसमर्थत्वं चतुर्गतिरिति सिंहशार्दूलगजवृषभैश्चतुर्भिस्तुल्यागतिर्यस्यसः महोष्ठहनुनासश्चेति महत्प्रशस्तमोष्ठहनुनासंयस्यसः तत्रौष्ठस्यप्राशस्त्यंबिंबफलादिवदरुणत्वेसतिमांसलत्वम् हनोस्तुपरिपूर्णमांसलोन्नतत्वं नासिकायास्तुदीर्घोन्नतरुचिरपुटत्व पंचस्निग्धइति पंचवाग्वक्त्रनखलोमत्वचंस्निग्धंयस्यसः अष्टवंशवान् प्रशस्ताष्टवंशाख्यावयववान् वंशशब्देनदैर्घ्यंविवक्षितं वाहूचनलकावूरूजंघेचेत्यष्टवंशकाः नलकावंगुल्याविति तीर्थः ॥ १९ ॥ दशपद्मः मुखनेत्रास्यजिह्वोष्ठतालुस्तननखंकरौ पादौचदशपद्मानिपद्माकाराणियस्यचेति आस्यमोष्ठमध्यं दशबृह

चतुर्दशसमद्वंद्वश्चतुर्दंष्ट्रश्चतुर्गतिः॥ महोष्ठहनुनासश्चपंचस्निग्धोष्टवंशवान् ॥ १९ ॥ दशपद्मोदशबृहन्त्रिभिर्व्याप्तोद्विशुक्लवान् ॥ षडुन्नतोनवतनु
स्त्रिभिर्व्याप्नोतिराघवः॥ २० ॥सत्यधर्मरतःश्रीमान्संग्रहानुग्रहेरतः॥ देशकालविभागज्ञःसर्वलोकप्रियंवदः॥ २१॥भ्राताचास्यचद्वैमात्रःसौमित्रि
रमितप्रभः॥अनुरागेणरूपेणगुणैश्चापितथाविधः॥ २२ ॥ससुवर्णच्छविःश्रीमान्रामःश्यामोमहायशाः॥ तावुभौनरशार्दूलौत्वद्दर्शनकृतोत्सवौ
॥ २३ ॥ विचिन्वंतौमहींकृत्स्नामस्माभिःसहसंगतौ॥ त्वामेवमार्गमाणौतौविचरंतौवसुंधराम्॥ २४ ॥

त् तानितु उरःशिरोललाटंचग्रीवाबाहूंसनाभयः पादौपृष्ठंश्रुतीचैवविशालास्तेसुखप्रदाइति त्रिभिःश्रीयशस्तेजोभिर्व्याप्तोयुक्तः द्विशुक्लवान् द्वौशुद्धौतुशुभौशुक्लौवंशौमातुःपितुस्तथेत्युक्तेः पडुन्नतः तानिच कक्षःकुक्षिश्चवक्षश्चघ्राणस्कंधललाटिकाः सर्वभूतेषुनिर्दिष्टाउन्नतास्तुसुखप्रदाइति पूर्वंत्र्युन्नतस्निग्धत्वमुक्तंअत्रपंचस्निग्धत्वंपडुन्नतत्वंचोभयमपिमतभेदादविरुद्धम् एवंनानामतप्रदर्शनंरामस्यनानामतसंमतसर्वलक्षणयुक्तत्वसूचनाय नवतनुःनवसुसूक्ष्मः तानिच सूक्ष्माण्यंगुलिपर्वाणिकेशरोमनखत्वचः शेफश्चयेषांसूक्ष्माणितेनरादीर्घजीविनइतिप्रोक्तंपट्कं मृदुश्मश्रुत्वंसूक्ष्मदृष्टित्वंसूक्ष्मवुद्धित्वंचेतिनवसूक्ष्मत्वं दृष्टेःसौक्ष्म्यंरत्नपरीक्षांतसूक्ष्मदर्शनचातुर्यं बुद्धेःसूक्ष्मत्वंतत्त्वसाक्षात्कारसमर्थत्वम् त्रिभिर्व्याप्नोतिधर्मार्थकामैःकालंयथोचितंव्याप्नोति त्रिवर्गसेवीत्यर्थः ॥ २० ॥ संग्रहानुग्रहे संग्रहोधनबलादीनां अनुग्रहस्ताभ्यांप्रजारक्षणम् तदुभयनिष्ठः॥२१॥ द्वैमात्रः राममात्रपेक्षयाद्वितीयामाताद्विमातातस्याअपत्यमित्यर्थः भिन्नोदरभ्रातेत्यर्थः वैमात्रइतिपाठांतरम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ अस्माभिःसुग्रीवमंत्रिभिरित्यर्थः उक्तमेवविस्तरेणाह त्वामेवेति ॥ २४ ॥

मृगपतिंशाखामृगपतिंसुग्रीवं पूर्वजेनवालिनाअवरोपितंराज्याद्भ्रंशितम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ परिचर्यामहे तड्रूश्यनावाषौं परिचरामइत्यर्थः अवरोपितंराज्येनहीनंकृतं पाणिनौपाणीइतियावत्
॥ २७ ॥ २८ ॥ अभिप्लुतःउत्प्लुत्यारूढः ॥ २९ ॥ ३० ॥ मयापरिज्ञाततत्त्वार्थौमयाविज्ञाताशेषवृत्तांतौविज्ञापिताशेषवृत्तांतौच ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ पूर्ववृत्तयास्वीयस्वीयवृत्तांतगोचर

ददर्शतुर्मृगपतिंपूर्वजेनावरोपितम् ॥ ऋष्यमूकस्यमूलेतुबहुपादपसंकुले ॥ २५ ॥ भ्रातुर्भयार्तमासीनंसुग्रीवंप्रियदर्शनम् ॥ वयंचहरिराजंतंसुग्री
वंसत्यसंगरम् ॥ २६ ॥ परिचर्यामहेराज्यात्पूर्वजेनावरोपितम् ॥ ततस्तौचीरवसनौधनुःप्रवरपाणिनौ ॥ २७ ॥ सतौदृष्ट्वानरव्याघ्रौधन्विनौवानर
र्षभः ॥ २८ ॥ अभिप्लुतोगिरेस्तस्यशिखरंभयमोहितः ॥ ततःसशिखरेतस्मिन्वानरेंद्रोव्यवस्थितः ॥ २९ ॥ तयोःसमीपंमामेवप्रेषयामाससत्वरम् ॥
तावहंपुरुषव्याघ्रौसुग्रीववचनात्प्रभू ॥ ३० ॥ रूपलक्षणसंपन्नौकृतांजलिरुपस्थितः ॥ तौपरिज्ञाततत्त्वार्थौमयाप्रीतिसमन्वितौ ॥ ३१ ॥ पृष्ठमारो
प्यतंदेशंप्रापितौपुरुषर्षभौ ॥ निवेदितौचतत्त्वेनसुग्रीवायमहात्मने ॥ ३२ ॥ तयोरन्योन्यसंभाषाद्भृशंप्रीतिरजायत ॥ तत्रतौकीर्तिसंपन्नौहरीश्वर
नरेश्वरौ ॥ ३३ ॥ परस्परकृताश्वासौकथयापूर्ववृत्तया ॥ तंततःसांत्वयामाससुग्रीवंलक्ष्मणाग्रजः ॥ ३४ ॥ स्त्रीहेतोर्वालिनाभ्रात्रानिरस्तंपुरुतेजसा ॥
ततस्त्वन्नाशजंशोकंरामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ ३५ ॥ लक्ष्मणोवानरेंद्रायसुग्रीवायन्यवेदयत् ॥ सश्रुत्वावानरेंद्रस्तुलक्ष्मणेनेरितंवचः ॥ ३६ ॥ तदासी
न्निष्प्रभोत्यर्थंग्रहग्रस्तइवांशुमान् ॥ ततस्त्वद्गात्रशोभीनिरक्षसाह्रियमाणया ॥ ३७ ॥ यान्याभरणजालानिपातितानिमहीतले ॥ तानिसर्वाणिरा
मायआनीयहरियूथपाः ॥ ३८ ॥ संहृष्टादर्शयामासुर्गतिंतुनविदुस्तव ॥ तानिरामायदत्तानिमयैवोपहृतानिच ॥ ३९ ॥ स्वनवंत्यवकीर्णानितस्मि
न्विहतचेतसि ॥ तान्यंकेदर्शनीयानिकृत्वाबहुविधंतदा ॥ ४० ॥

या ॥ ३४ ॥ स्त्रीहेतोःसुग्रीवस्त्रीपरिग्रहार्थं पुरुमहत्तेजोयस्यतेन त्वन्नाशजंत्वदपहारजं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ निष्प्रभःखिन्नचित्तःत्वद्गात्रंशोभयितुंशीलंयेषांतानि ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ दर्शयामासुः
सुग्रीवाज्ञयेतिशेषः ॥ ३९ ॥ मयैवोपहृतानिच प्रथममितिशेषः अवकीर्णानिभूमौपातनात्किंचिद्विशीर्णानि तानिदत्तानि गृहीत्वाशोकात्तस्मिन्विहतचेतसि प्रथमार्थेसप्तमी विहतचेताः
मूर्छितचेताअभूदित्यर्थः ॥ ४० ॥

देवप्रकाशनदेवावतारेणातएवदेवेनपरिदेवितंप्रादीपयत् आभरणदर्शनमितिशेषः ॥ ४१ ॥ शायितंशोकाद्भूमौपतितम् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अग्निपर्वतःसंवर्ताख्यकालाग्निनिवासभूतःपर्वतोऽग्निप

तेनदेवप्रकाशेनदेवेनपरिदेवितम् ॥ प्रादीपयद्दाशरथेस्तदाशोकहुताशनम्॥ ४१ ॥ शायितंचचिरंतेनदुःखार्तेनमहात्मना ॥ मयापिविविधैर्वा
क्यैःकृच्छ्रादुत्थापितःपुनः॥ ४२॥ तानिदृष्ट्वामहार्हाणिदर्शयित्वामुहुर्मुहुः॥ राघवःसहसौमित्रिःसुग्रीवेसंन्यवेशयत् ॥ ४३॥ सतवादर्शनादार्येरा
घवःपरितप्यते॥ महताज्वलतानित्यमग्निनेवाग्निपर्वतः ॥ ४४ ॥ त्वत्कृतेतमनिद्राचशोकश्चिंताचराघवम्॥ तापयंतिमहात्मानमग्न्यगारमिवाग्न
यः॥ ४५॥ तवादर्शनशोकेनराघवःपरिचाल्यते॥ महताभूमिकंपेनमहानिवशिलोच्चयः॥ ४६॥ काननानिसुरम्याणिनदीप्रस्रवणानिच॥ चरन्न
रतिमाप्नोतित्वामपश्यन्नृपात्मजे॥ ४७॥ सत्वांमनुजशार्दूलःक्षिप्रंप्राप्स्यतिराघवः॥ समित्रबांधवंहत्वारावणंजनकात्मजे॥ ४८॥ सहितौरामसु
ग्रीवावुभावकुरुतांतदा॥ समयंवालिनंहंतुंतवचान्वेषणंप्रति॥४९॥ ततस्ताभ्यांकुमाराभ्यांवीराभ्यांसहरीश्वरः॥ किष्किंधांसमुपागम्यवालीयुद्धे
निपातितः॥ ५०॥ ततोनिहत्यतरसारामोवालिनमाहवे॥ सर्वर्क्षहरिसंघानांसुग्रीवमकरोत्पतिम्॥ ५१ ॥ रामसुग्रीवयोरैक्यंदेव्येवंसमजायत॥
हनूमंतंचमांविद्धितयोर्दूतमुपागतम्॥ ५२॥ स्वंराज्यंप्राप्यसुग्रीवःस्वानानीयमहाकपीन्॥ त्वदर्थंप्रेषयामासदिशोदशमहाबलान्॥ ५३ ॥ आदि
ष्टावानरेंद्रेणसुग्रीवेणमहौजसः॥ अद्रिराजप्रतीकाशाःसर्वतःप्रस्थितामहीम्॥५४॥ ततस्तेमार्गमाणावैसुग्रीववचनातुराः॥ चरंतिवसुधांकृत्स्नां
वयमन्येचवानराः॥ ५५॥ अंगदोनामलक्ष्मीवान्वालिसूनुर्महाबलः॥ प्रस्थितःकपिशार्दूलस्त्रिभागबलसंवृतः ॥ ५६ ॥

र्वतः तत्रमाल्यवतःशृंगेदृश्यतेहव्यवाट्सदा नाम्नासंवर्तकोनामकालाग्निर्भरतर्षभेतिभीष्मपर्वणिभारतोक्तेः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ सहितौसख्यंप्राप्तौ समयंप्रतिज्ञाम् ॥ ४९ ॥
॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ सुग्रीववचनातुराःसुग्रीवाज्ञाभीताः ॥ ५५ ॥ त्रिभागबलसंवृतःसेनायास्त्रिष्वंशेष्वेकांशसेनापरिवृतइत्यर्थः ॥ ५६ ॥

विंध्येविप्रणष्टानांबिलमध्येऽदर्शनंप्राप्तानाम् गताइति समयात्परेपीतिशेषः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ निराशानांत्वप्राप्त्याशारहितानाम् स्वामिसंदेशात्तत्संदिष्टकालात्ययाद्धे

तेषांनोविप्रणष्टानांविंध्येपर्वतसत्तमे ॥ भृशंशोकपरीतानामहोरात्रगणागताः ॥ ५७ ॥ तेवयंकार्यनैराश्यात्कालस्यातिक्रमेणच ॥ भयाच्चकपिरा
जस्यप्राणांस्त्यक्तुमुपस्थिताः ॥ ५८ ॥ विचित्यगिरिदुर्गाणिनदीप्रस्रवणानिच ॥ अनासाद्यपदंदेव्याःप्राणांस्त्यक्तुंव्यवस्थिताः ॥५९॥ ततस्तस्यगि
रेर्मूर्ध्निवयंप्रायमुपास्महे ॥ दृष्ट्वाप्रायोपविष्टांश्चसर्वान्वानरपुंगवान् ॥ ६० ॥ भृशंशोकार्णवेमग्नःपर्यदेवयदंगदः ॥ तवनाशंचवैदेहिवालिनश्चत
थावधम् ॥ ६१ ॥ प्रायोपवेशमस्माकंमरणंचजटायुषः ॥ तेषांनःस्वामिसंदेशान्निराशानांमुमूर्षताम् ॥ ६२ ॥ कार्यहेतोरिहायातःशकुनिर्वीर्यवा
न्महान् ॥ गृध्रराजस्यसोदर्यःसंपातिर्नामगृध्रराट् ॥६३॥ श्रुत्वाभ्रातृवधंकोपादिदंवचनमब्रवीत् ॥ यवीयान्केनमेभ्राताहतःक्वचनिपातितः ॥६४॥
एतदाख्यातुमिच्छामिभवद्भिर्वानरोत्तमाः ॥ अंगदोऽकथयत्तस्यजनस्थानेमहद्वधम् ॥ ६५ ॥ रक्षसाभीमरूपेणत्वामुद्दिश्ययथार्थतः ॥ जटायोस्तु
वधंश्रुत्वादुःखितःसोरुणात्मजः ॥ ६६ ॥ त्वामाहसवरारोहेवसंतींरावणालये ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासंपातेःप्रीतिवर्धनम् ॥ ६७ ॥ अंगदप्रमुखाःसर्वे
ततःप्रस्थापितावयम् ॥ विंध्यादुत्थायसंप्राप्ताःसागरस्यांतमुत्तमम् ॥ ६८ ॥ त्वद्दर्शनेकृतोत्साहाहृष्टाःपुष्टाःप्लवंगमाः ॥ अंगदप्रमुखाःसर्वेवेलोपां
तमुपागताः ॥ ६९ ॥ चिंतांजग्मुःपुनर्भीमांत्वद्दर्शनसमुत्सुकाः ॥ अथाहंहरिसैन्यस्यसागरंदृश्यसीदतः ॥ ७० ॥ व्यवधूयभयंतीव्रंयोजनानांशतंप्लु
तः ॥ लंकाचापिमयारात्रौप्रविष्टाराक्षसाकुला ॥ ७१ ॥ रावणश्चमयादृष्टस्त्वंचशोकनिपीडिता ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयथावृत्तमनिंदिते ॥ ७२ ॥ अ
भिभाषस्वमांदेविदूतोदाशरथेरहम् ॥ तन्मांरामकृतोद्योगंत्वन्निमित्तमिहागतम् ॥ ७३ ॥

तोर्मुमूर्षताम् ॥ ६२ ॥ कार्यहेतोःकार्यसिद्ध्यर्थमिवायातः दैवादितिशेषः ॥ ६३ ॥ क्वदेशेइतिशेषः ॥ ६४ ॥ आख्यातुमित्यसमानकर्तृकेपितुमुन्नार्षः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ अंतंतटम् ॥
॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ प्लुतःप्लुतवान् ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥

पवनात्मजत्वेनलंघनसामर्थ्यं ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ एकःसंग्रामोर्थाच्छेषाःसमुद्रतीरएवासते कामरूपिणा अनेनरावणांतःपुराद्यन्वेषणसामर्थ्यंसूचितम् ॥ ७६ ॥ त्वन्नाशंत्वददर्शनम् ॥ ७७ ॥
अधिगमोदर्शनम् ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ तिर्यग्देहस्यतवकथंपवनात्मजत्वमितिशंकामपनयन्नाह माल्यवान्नामेति ॥ ८० ॥ गोकर्णंतदाख्यम् दिष्टःशंबसादनाख्यासुरवधायाज्ञप्तः उद्धरन्नुद्धृतवा

सुग्रीवसचिवंदेविबुध्यस्वपवनात्मजम् ॥ कुशलीतवकाकुत्स्थःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥७४॥ गुरोराराधनेयुक्तोलक्ष्मणःशुभलक्षणः ॥ तस्यवीर्यवतोदे
विभर्तुस्तवहितेरतः ॥ ७५ ॥ अहमेकस्तुसंप्राप्तःसुग्रीववचनादिह ॥ मयेयमसहायेनचरताकामरूपिणा ॥ ७६ ॥ दक्षिणादिगनुक्रांतात्वन्मार्गविच
यैषिणा ॥ दिष्ट्याहंहरिसैन्यानांत्वन्नाशमनुशोचताम् ॥ ७७ ॥ अपनेष्यामिसंतापंतवाधिगमशासनात् ॥ दिष्ट्याहिनममव्यर्थंसागरस्येहलंघनम्
॥ ७८ ॥ प्राप्स्याम्यहमिदंदेवित्वद्दर्शनकृतंयशः ॥ राघवश्चमहावीर्यःक्षिप्रंत्वामभिपत्स्यते ॥ ७९ ॥ सपुत्रबांधवंहत्वारावणंराक्षसाधिपम् ॥ माल्यवा
न्नामवैदेहिगिरीणामुत्तमोगिरिः ॥ ८० ॥ ततोगच्छतिगोकर्णंपर्वतंकेसरीहरिः ॥ सचदेवर्षिभिर्दिष्टःपितामममहाकपिः ॥ तीर्थेनदीपतेःपुण्येशंबसा
दनमुद्धरन् ॥ ८१ ॥ यस्याहंहरिणःक्षेत्रेजातोवातेनमैथिलि ॥ हनूमानितिविख्यातोलोकेस्वेनैवकर्मणा ॥ ८२ ॥ विश्वासार्थंतुवैदेहिभर्तुरुक्तामया
गुणाः ॥ अचिरात्त्वामितोदेविराघवोनयिताध्रुवम् ॥ ८३ ॥ एवंविश्वासितासीताहेतुभिःशोककर्शिता ॥ उपपन्नैरभिज्ञानैर्दूतंतमधिगच्छति ॥ ८४ ॥
अतुलंचगताहर्षंप्रहर्षेणतुजानकी ॥ नेत्राभ्यांवक्रपक्ष्माभ्यांमुमोचानंदजंजलम् ॥ ८५ ॥ चारुतद्वदनंतस्यास्ताम्रशुक्लायतेक्षणम् ॥ अशोभतवि
शालाक्ष्याराहुमुक्तइवोडुराट् ॥ ८६ ॥ हनूमंतंकपिंव्यक्तंमन्यतेनान्यथेतिसा ॥ अथोवाचहनूमांस्तामुत्तरंप्रियदर्शनाम् ॥ ८७ ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातं
समाश्वसिहिमैथिलि ॥ किंकरोमिकथंवातेरोचतेप्रतियाम्यहम् ॥ ८८ ॥

न् अवधीदित्यर्थः भूतेपिलटःशतार्षः ॥ ८१ ॥ स्वेनैवउत्पत्तिकालप्रवृत्तेनकर्मणापराक्रमेण ॥ ८२ ॥ भर्तुस्त्वद्भर्तूरामस्य नयितानेता ॥ ८३ ॥ उपपन्नैर्वास्तवैः अभिज्ञानैरामलक्ष्मणचिह्नैः
अधिगच्छतिअभ्यगच्छत् ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अन्यथानेति मायाकपिर्नेत्यर्थः ॥ ८७ ॥ सर्वमुत्तरंसर्वंप्रत्युत्तरमाख्यातमित्यन्वयः अथसीतायैचिकीर्षितंपृच्छति किंकरोमीति वर्तमा
नसामीप्येलटौ प्रतियामिप्रतियास्येरामसमीपम् किंकरोमिकिंकरिष्ये कथंवारोचते चिकीर्षितमितिशेषः ॥ ८८ ॥

नहिरावणआत्मानंकथमपिकपिपुत्रइतिब्रूयादितिज्ञापनपूर्वकंकपित्वनिश्चयायपुनःस्वजन्मानुवादः हतेऽसुरइति ततःशंबसादनासुरवधप्रीतमहर्षेःप्रसादतइत्यर्थः तत्प्रतिमोवायुसदृशइत्यर्थः ॥
॥ ८९ ॥ हृदमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेपंचत्रिंशःसर्गः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथदृढतरविश्वासायरामांगुलीयकंदातु
माह भूयइति प्रत्ययोविश्वासः ॥ ॥ १ ॥ वानरोहंनान्यः रामस्यनामनामाक्षराणितैरंकितंचिह्नितम् ॥ २ ॥ क्षीणंदुःखरूपंपापफलंयस्याःसा असिशीघ्रमेवभविष्यसि ॥३ ॥ विभूषितंविभू

हतेऽसुरेसंयतिशंबसादनेकपिप्रवीरेणमहर्षिचोदनात् ॥ ततोस्मिवायुप्रभवोहिमैथिलिप्रभावतस्तत्प्रतिमश्चवानरः॥८९॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामाय
णेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेपंचत्रिंशःसर्गः॥ ३५॥ ॥ ७ ॥ ॥भूयएवमहातेजाहनूमान्पवनात्मजः॥ अब्रवीत्प्रश्रितंवाक्यं
सीताप्रत्ययकारणात् ॥ १ ॥ वानरोहंमहाभागेदूतोरामस्यधीमतः॥ रामनामांकितंचेदंपश्यदेव्यंगुलीयकम् ॥ २ ॥ प्रत्ययार्थंतवानीतंतेनदत्तंमहा
त्मना ॥ समाश्वसिहिभद्रंतेक्षीणदुःखफलाह्यसि ॥३ ॥ गृहीत्वाप्रेक्षमाणासाभर्तुःकरविभूषितम् ॥ भर्तारमिवसंप्राप्तंजानकीमुदिताभवत्॥४॥चा
रुतद्वदनंतस्यास्ताम्रशुक्लायतेक्षणम् ॥ बभूवहर्षोदग्रंचराहुमुक्तइवोडुराट् ॥५॥ ततःसाह्रीमतीबालाभर्तुःसंदेशहर्षिता॥ परितुष्टाप्रियंकृत्वाप्रशशं
समहाकपिम् ॥६॥ विक्रांतस्त्वंसमर्थस्त्वंप्राज्ञस्त्वंवानरोत्तम ॥ येनेदंराक्षसपदंत्वयैकेनप्रधर्षितम् ॥७॥ शतयोजनविस्तीर्णःसागरोमकरालयः॥
विक्रमश्लाघनीयेनक्रमतागोष्पदीकृतः ॥ ८ ॥ नहित्वांप्राकृतंमन्येवानरंवानरर्षभ ॥ यस्यतेनास्तिसंत्रासोरावणादपिसंभ्रमः ॥ ९ ॥ अर्हसेचक
पिश्रेष्ठमयासमभिभाषितुम् ॥ यद्यसिप्रेषितस्तेनरामेणविदितात्मना॥१०॥प्रेषयिष्यतिदुर्धर्षोरामोनह्यपरीक्षितम् ॥ पराक्रममविज्ञायमत्सका
शंविशेषतः॥ ११ ॥ दिष्ट्याचकुशलीरामोधर्मात्मासत्यसंगरः॥ लक्ष्मणश्चमहातेजाःसुमित्रानंदवर्धनः॥ १२ ॥

षणम् भर्तारंप्राप्तेवेत्यन्वयः ॥ ४ ॥ बभूवहर्षोदयंचेतिपाठः ॥ ५ ॥ ह्रीमतीअंगुलीयसान्निध्येभर्तृसान्निध्यादिवाकिंचिल्लज्जावती प्रियंकृत्वाआदरंकृत्वा ॥ ६ ॥ विक्रांतःशूरः समर्थोदेशका
लोचितकृत्यचतुरः प्राज्ञःधर्मार्थविषयकसर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञः पदंस्थानम् ॥ ७ ॥ क्रमताक्रामता ॥ ८ ॥ संत्रासः समुद्रादितिशेषः रावणादपिसंभ्रमःचित्तक्षोभः ॥ ९ ॥ यदियस्मात्तेनप्रेषितो
सितस्मात्मयासमभिभाषितुंसंभाषणंकर्तुमर्हसेअर्हसि ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

ननुतद्दूतागमनेनतद्वचसाचकुशलावगतेःकिंपुनर्दिष्ट्येत्यादितत्प्रश्नेनेतिशंकायांप्रश्नाशयंदर्शयति कुशलीयदीति यदिकुशलीत्वयाकथ्यतेतदामत्कृतेसागरमेखलांमहींकिंनदहतीत्यर्थः ॥ १३॥
ननुकेवलंमहीमेवेतिकिमुच्यतेइत्याशयेनपक्षांतरमथवेति तथाशक्तिमंतौयदितर्हिकिमितितूष्णींतिष्ठतस्तत्राह ममैवेति दुःखानांदुःखहेतुपापानांविपर्ययोनाशोनाद्यापिसंवृत्तइत्यर्थः ॥ १४॥
ममदुःखक्षयईपत्करःअपितुतस्यमुखावस्थानमेवमृग्यमित्याशयेनाह कच्चिदिति उत्तराणिकार्याणिमद्विमोचनफलानि ॥ १५॥ नदीनोनसंभ्रांतइत्यनुषंगः पुरुषकार्याणिपुरुषकारान्॥१६॥
द्विविधंसौम्यासौम्यरूपप्रकारद्वयवत् त्रिविधोपायंधर्मार्थकामलक्षणत्रिविधपुरुषार्थानांप्राप्त्युपायभूतमुपायंसामाद्युपायमपिसेवतेकच्चित तथामित्रेपुचविजिगीपुसुहृत्कच्चित् विजिगीपुसु

कुशलीयदिकाकुत्स्थःकिंनसागरमेखलाम्॥ महींदहतिकोपेनयुगांताग्निरिवोत्थितः॥ १३ ॥ अथवाशक्तिमंतौतौसुराणामपिनिग्रहे॥ ममैवतुन
दुःखानामस्तिमन्येविपर्ययः॥ १४ ॥ कच्चिन्नव्यथतेरामःकच्चिन्नपरितप्यते॥उत्तराणिचकार्याणिकुरुतेपुरुषोत्तमः॥ १५॥ कच्चिन्नदीनःसंभ्रांतः
कार्येपुचनमुह्यति॥ कच्चित्पुरुषकार्याणिकुरुतेनृपतेःसुतः॥ १६॥ द्विविधंत्रिविधोपायमुपायमपिसेवते॥ विजिगीपुसुहृत्कच्चिन्मित्रेपुचपरंतपः
॥ १७॥ कच्चिन्मित्राणिलभतेमित्रैश्चाप्यभिगम्यते ॥ कच्चित्कल्याणमित्रश्चमित्रैश्चापिपुरस्कृतः ॥ १८॥ कच्चिदाशास्तिदेवानांप्रसादंपार्थिवात्म
जः॥ कच्चित्पुरुषकारंचदैवंचप्रतिपद्यते॥ १९ ॥ कच्चिन्नविगतस्नेहोविवासान्मयिराघवः॥ कच्चिन्मांव्यसनादस्मान्मोक्षयिष्यतिराघवः॥ २०॥ सु
खानामुचितानित्यमसुखानामनूचितः॥ दुःखमुत्तरमासाद्यकच्चिद्रामोनसीदति॥ २१ ॥ कौसल्यायास्तथाकच्चित्सुमित्रायास्तथैवच॥ अभीक्ष्णं
श्रूयतेकच्चित्कुशलंभरतस्यच॥ २२ ॥ मन्निमित्तेनमानार्हःकच्चिच्छोकेनराघवः॥ कच्चिन्नान्यमनारामःकच्चिन्मांतारयिष्यति॥ २३॥

हृदितिबहुव्रीहिः तत्पुरुपश्चेतिकतकः सुहृत्परंतपोरामोविजिगीपुःसंस्त्रिविधोपायंसामदानभेदरूपमुपायंदंडोपायंचमित्रेपुचचादमित्रेपुचद्विविधंयथाभवतितथासेवतेकच्चित् मित्रेपुसामदाने
अमित्रेपुभेददंडौचेत्येवंविभज्यप्रयुंक्तेकच्चिदित्यर्थइतितीर्थः॥ १७॥ मित्राणिलभतेस्वयत्नेनामित्रैश्चस्वयत्नतोभिगम्यते कल्याणमित्रःसौम्यमित्रः मित्रैःपुरस्कृतोबहुमतःकच्चित् ॥ १८ ॥
आशास्तिआशास्तेप्रार्थयतइत्यर्थः ॥१९ ॥ विवासाद्विदूरवासात्॥ २० ॥ अनूचितइतिच्छांदसोदीर्घः उत्तरंदुःखं दुःखाद्दुःखमित्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ मन्निमित्तेनमद्वियोगनिमित्ते
नशोकेनकच्चित्परितप्यतइतिशेपः २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ रौद्रेणअमोघक्रूरेण ॥ २७ ॥ हेमसमानवर्णंहेमवर्णवत्स्पृहणीयशोभम् ॥ २८ ॥ धर्मापदेशाद्धर्मोद्देशात् धर्ममुद्दिश्येतियावत् नभीर्नशोकः ममनयनान्नभीः राज्य
त्यागान्नशोकः भयंचमद्रक्षानिमित्तं यस्यब्यथावनवासखेदश्चनासीत्सइदानींधैर्यंकरोतिकच्चित् ॥ २९ ॥ धैर्यत्यागेमद्वियोगएवहेतुरित्याह नचास्येति मातापित्रादौनास्यत्समोपिस्नेहः

कच्चिदक्षौहिणींभीमांभरतोभ्रातृवत्सलः ॥ ध्वजिनींमंत्रिभिर्गुप्तांप्रेषयिष्यतिमत्कृते ॥ २४ ॥ वानराधिपतेःश्रीमान्सुग्रीवःकच्चिदेष्यति ॥ मत्कृतेह
रिभिर्वीरैर्वृतोदंतनखायुधैः ॥ २५ ॥ कच्चिच्चलक्ष्मणःशूरःसुमित्रानंदवर्धनः ॥ अस्त्रविच्छरजालेनराक्षसान्विधमिष्यति ॥ २६ ॥ रौद्रेणकच्चिदस्त्रेण
रामेणनिहतंरणे ॥ द्रक्ष्याम्यल्पेनकालेनरावणंससुहृज्जनम् ॥ २७ ॥ कच्चिन्नतद्धेमसमानवर्णंतस्याननंपद्मसमानगंधि ॥ मयाविनाशुष्यतिशोकदी
नंजलक्षयेपद्ममिवातपेन ॥ २८ ॥ धर्मापदेशात्त्यजतःस्वराज्यंमांचाप्यरण्यंनयतःपदातेः ॥ नासीद्यथायस्यनभीर्नशोकःकच्चित्सधैर्यंहृदयेकरोति
॥ २९ ॥ नचास्यमातानपितानचान्यःस्नेहाद्विशिष्टोस्तिमयासमोवा ॥ तावद्ध्यहंदूतजिजीविषेयंयावत्प्रवृत्तिंशृणुयांप्रियस्य ॥ ३० ॥ इतीवदेवीवच
नंमहार्थंतंवानरेंद्रंमधुरार्थमुक्त्वा ॥ श्रोतुंपुनस्तस्यवचोभिरामंरामार्थयुक्तंविरराममशामा ॥ ३१ ॥ सीतायावचनंश्रुत्वामारुतिर्भीमविक्रमः ॥ शिर
स्यंजलिमाधायवाक्यमुत्तरमब्रवीत् ॥ ३२ ॥ नत्वामिहस्थांजानीतेरामःकमललोचनः ॥ तेनत्वांनानयत्याशुशचीमिवपुरंदरः ॥ ३३ ॥ श्रुत्वैवच
वचोमत्त्वंक्षिप्रमेष्यतिराघवः ॥ चमूंप्रकर्षन्महतींहर्यृक्षगणसंयुताम् ॥ ३४ ॥ विष्टंभयित्वाबाणौघैरक्षोभ्यंवरुणालयम् ॥ करिष्यतिपुरींलंकांकाकु
त्स्थःशांतराक्षसाम् ॥ ३५ ॥ तत्रयद्यंतरामृत्युर्यदिदेवामहासुराः ॥ स्थास्यंतिपथिरामस्यसतानपिवधिष्यति ॥ ३६ ॥

अधिकस्तुकुतः ममतच्छक्तिरूपत्वात् वस्तुतस्तयोस्तस्याभावान्नहनूमन्नहमपिताबज्जिजीविषेयम् प्रवृत्तिवार्ताप्रवृत्तिमार्गेरतिंच निवृत्तिमार्गरतौममापिकार्याक्षमत्वेनादर्शनरूपोनाशएवेति
भावः ॥ ३० ॥ रामार्थयुक्तंरामप्रयोजनयुक्तम् रामरूपाभिधेयेनयुक्तंतद्बोधकमितिवा ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ नजानीतेनजानीतइव अनुज्ञाददैत्यनीतांशचींपुरंदरइव ॥ ३३ ॥ मत्तंमत्तः ॥ ३४ ॥
विष्टंभयित्वासंस्तभ्यसेतुंबद्ध्वेतियावत् ॥ ३५ ॥ तत्रतत्कर्मप्रवृत्तौअंतराविघ्नत्वेनयदिमृत्युप्रभृतयोपिस्थास्यंतितदातानपिवधिष्यति ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ स्वोक्तेर्थेदेव्याविश्वासार्थंस्ववासस्थानमंदरादिभिःस्वजीवनसाधनैर्मूलफलैश्चशपथंकरोति मंदरेणचेति दर्दुरःपर्वतविशेषः ॥ ३८ ॥ यथारामस्यमुखंद्रक्ष्यसितथामंदरादिभिःशपेइ
त्यन्वयः ॥ ३९ ॥ प्रस्रवणेगिरौविद्यमानमपीहद्रक्ष्यसीत्यर्थः नागपृष्ठस्यमूर्धनिऐरावतोपरिस्थितमिंद्रमिवमत्पृष्ठगंरामंद्रक्ष्यसीत्यर्थः नाकपृष्ठस्येतिपाठः स्वर्गस्योपरीत्यर्थइतितीर्थः ॥ ४० ॥ सु
विहितमारण्यकशास्त्रबोधितं भक्तंओदनं पंचमंकालंप्राप्येतिशेषः प्रातःसंगवमध्याह्नापराह्णात्पंचमंसायाह्नंप्राप्येत्यर्थः यद्वा प्रातःसायंप्रातःसायमितिकालचतुष्टयंत्यक्त्वापंचमेप्रातःकालइ

तवादर्शनजेनार्येशोकेनपरिपूरितः ॥ नशर्मलभतेरामःसिंहार्दितइवद्विपः॥३७॥ मंदरेणचतेदेविशपेमूलफलेनच ॥ मलयेनचविंध्येनमेरुणादर्दुरे
णच ॥ ३८ ॥ यथासुनयनंवल्गुबिंबोष्ठंचारुकुंडलम् ॥ मुखंद्रक्ष्यसिरामस्यपूर्णचंद्रमिवोदितम् ॥३९॥ क्षिप्रंद्रक्ष्यसिवैदेहिरामंप्रस्रवणेगिरौ॥शत
क्रतुमिवासीनंनागपृष्ठस्यमूर्धनि ॥ ४० ॥ नमांसंराघवोभुंक्तेनचैवमधुसेवते ॥ वन्यंसुविहितंनित्यंभक्तमश्नातिपंचमम् ॥ ४१ ॥ नैवदंशान्नमश
कान्नकीटान्नसरीसृपान् ॥ राघवोऽपनयेद्गात्रात्त्वद्गतेनांतरात्मना॥४२॥ नित्यंध्यानपरोरामोनित्यंशोकपरायणः ॥ नान्यच्चिंतयतेकिंचित्सतुकाम
वशंगतः॥४३॥ अनिद्रःसततंरामःसुप्तोपिचनरोत्तमः ॥ सीतेतिमधुरांवाणींव्याहरन्प्रतिबुध्यते॥४४॥ दृष्ट्वाफलंवापुष्पंवायच्चान्यत्स्त्रीमनोहरम् ॥
बहुशोहाप्रियेत्येवंश्वसंस्त्वामभिभाषते॥ ४५ ॥ सदेविनित्यंपरितप्यमानस्त्वामेवसीतेत्यभिभाषमाणः ॥ धृतव्रतोराजसुतोमहात्मातवैवलाभा
यकृतप्रयत्नः॥ ४६॥ सारामसंकीर्तनवीतशोकारामस्यशोकेनसमानशोका॥शरन्मुखेनांबुदशेषचंद्रानिशेववैदेहसुताबभूव॥४७॥ ॥इत्यार्षे
श्रीम० वा० आदि० सुं० षट्त्रिंशःसर्गः॥ ३६॥ ॥ छ ॥ ॥सासीतावचनंश्रुत्वापूर्णचंद्रनिभानना॥हनूमंतमुवाचेदंधर्मार्थसहितंवचः ॥ १ ॥
अमृतंविषसंपृक्तंत्वयावानरभाषितम् ॥ यच्चनान्यमनारामोयच्चशोकपरायणः॥ २॥

त्यर्थः दिनद्वयमतीत्यभुंक्तेइत्यर्थः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ प्रायोऽनिद्रएव कथंचित्सुप्तोऽपिसीतेतिवदन्नेवप्रतिबुध्यते ॥ ४४ ॥ स्त्रीमनोहरंस्त्रीसन्निधानेमनोहरंस्त्रीणांमनोहरंवा श्वसन्दीर्घो
च्छ्वासंत्यजन् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ रामसंकीर्तनेनअनिद्रःसततंरामइत्यादिनावीतशोका नमांसंराघवोभुंक्तेइत्युक्तेनरामशोकेनसमानशोका अंबुदशेषश्चंद्रोयस्यांसाशरत् लुप्तषष्ठीकं शरदोनि
शेवप्रकाशाप्रकाशयुक्तशरन्निशेवहर्षशोकवतीबभूव ॥ ४७ ॥ इच्छाभिमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेषट्त्रिंशःसर्गः ॥ ३६ ॥
वचनंहनूमनइत्यादि ॥ १ ॥ यच्चअनन्यमनाइतिवाक्यमाख्यायतेतदमृतं यच्चशोकपरायणइतिवाक्यमाख्यायतेतद्विषम् ॥ २ ॥

ऐश्वर्येव्यसनेइतिचविषयसप्तमी ॥ ३ ॥ विधिर्दैवं असंहार्यःअशक्यप्रतिक्रियः अत्रस्वीयमेवदुःखंदृष्टांतयति ॥ ४ ॥ हतनौःपुरुषःपरिक्रांतःकृतपराक्रमोबाहुभ्यांप्लवमानोयथासागरेपार
मतिक्लेशेनाधिगच्छतितथाराघवोऽपिकथंचित्तमधिगमिष्यति ॥ ५ ॥ ६ ॥ सःरामः ॥ ७ ॥ ८ ॥ निर्यातनंपुनःसमर्पणं नचतत् तस्मिन्नित्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ कन्याअजातपुरुषसंबंधा एत
द्विभीषणानुनयनंइदमेवाग्रेरामश्रुतंविभीषणस्यनिःशंकपरिग्रहाभिषेकयोर्बीजम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ रामक्षयंरक्षसांरामात्क्षयंप्राप्तमित्यर्थः ॥ १३ ॥ पतिःप्राप्स्यतइत्यत्रहेतुः अंतरात्मेति त

ऐश्वर्येवासुविस्तीर्णेव्यसनेवासुदारुणे ॥ रज्ज्वेवपुरुषंबद्ध्वाकृतांतःपरिकर्षति ॥३॥ विधिर्नूनमसंहार्यःप्राणिनांप्लवगोत्तम ॥ सौमित्रिंमांचरामंच
व्यसनैःपश्यमोहितान् ॥४॥ शोकस्यास्यकथंपारंराघवोधिगमिष्यति ॥ प्लवमानःपरिक्रांताहतनौःसागरेयथा ॥५॥ राक्षसानांवधंकृत्वासूदयित्वा
चरावणम् ॥ लंकामुन्मथितांकृत्वाकदाद्रक्ष्यतिमांपतिः ॥ ६॥ सवाच्यःसंत्वरस्वेतियावदेवनपूर्यते ॥ अयंसंवत्सरःकालस्तावद्धिममजीवितम् ॥७॥
वर्ततेदशमोमासोद्वौतुशेषौप्लवंगम ॥ रावणेननृशंसेनसमयोयःकृतोमम ॥८॥ विभीषणेनचभ्रात्राममनिर्यातनंप्रति ॥ अनुनीतःप्रयत्नेननचतत्कु
रुतेमतिम् ॥९॥ ममप्रतिप्रदानंहिरावणस्यनरोचते ॥ रावणंमार्गतेसंख्येमृत्युःकालवशंगतम् ॥ १० ॥ ज्येष्ठाकन्याकलानामविभीषणसुताकपे ॥
तयाममैतदाख्यातंमात्राप्रहितयास्वयम् ॥ ११ ॥ अविंध्योनाममेधावीविद्वान्राक्षसपुंगवः ॥ धृतिमाञ्छीलवान्वृद्धोरावणस्यसुसंमतः ॥ १२ ॥
रामक्षयमनुप्राप्तंरक्षसांप्रत्यचोदयत् ॥ नचतस्यसदुष्टात्माशृणोतिवचनंहितम् ॥ १३ ॥ आशंसेयंहरिश्रेष्ठक्षिप्रंमांप्राप्स्यतेपतिः ॥ अंतरात्माहिमे
शुद्धस्तस्मिंश्चबहवोगुणाः ॥ १४ ॥ उत्साहःपौरुषंसत्वमानृशंस्यंकृतज्ञता ॥ विक्रमश्चप्रभावश्चसंतिवानरराघवे ॥१५॥ चतुर्दशसहस्राणिराक्षसा
नांजघानयः ॥ जनस्थानेविनाभ्रात्राशत्रुःकस्तस्यनोद्विजेत् ॥ १६ ॥ नसशक्यस्तुलयितुंव्यसनैःपुरुषर्षभः ॥ अहंतस्यानुभावज्ञाशक्रस्येवपुलोम
जा ॥ १७ ॥ शरजालांशुमाञ्छूरःकपेरामदिवाकरः ॥ शत्रुरक्षोमयंतोयमुपशोषंनयिष्यति ॥ १८ ॥

स्मिन्रामे ॥ १४ ॥ उत्साहःकार्येषुस्थिरप्रयत्नरूपउद्योगः पौरुषंतज्जन्यःपुरुषव्यापारः सत्त्वंबलं आनृशंस्यमक्रूरता श्रितजनदाक्षिण्यमितियावत् विक्रमःशौर्यं प्रभावोदिव्यास्त्रसंपज्जन्यो
महिमा ॥ १५ ॥ तत्सत्त्वानुमापककार्यमाह चतुर्दशेति ॥ १६ ॥ व्यसनैर्व्यसनदातृभीराक्षसैस्तुलयितुमुपमितुं तस्यतत्त्वंचममप्रत्यक्षमेवेत्याह अहंतस्येति तद्रूपत्वादितिगूढम् ॥ १७ ॥ शर
जालेत्यादिपरंपरितरूपकमिदम् ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ मह्यंममम्मत्तोवा ॥ २० ॥ तवरामसंगमेरामस्येहानयनंव्यर्थमेव प्रकारांतरेणैवतस्यसंभवादित्याह अथवेति सोहंराक्षसाद्राक्षसकृतादस्माद्दुःखान्मोचयिष्यामीत्यन्वयः ॥ २१ ॥
॥ २२ ॥ २३ ॥ दैत्यवधेव्यवसाययुक्तंविष्णुमिवस्थितम् ॥ २४ ॥ नगराजस्यश्रेष्ठस्यप्रस्रवणगिरेरित्यर्थः ॥ २५ ॥ माविकांक्षस्वमोपेक्षांकुर्वित्यर्थः ॥ २६ ॥ कथयंतीवसंगंतव्योरामइतिव

इतिसंजल्पमानांतांरामार्थेशोककर्शिताम् ॥ अश्रुसंपूर्णवदनामुवाचहनुमान्कपिः ॥ १९ ॥ श्रुत्वैवचवचोमह्यंक्षिप्रमेष्यतिराघवः ॥ चमूंप्रकर्ष
न्महतींहर्यृक्षगणसंकुलाम् ॥ २० ॥ अथवामोचयिष्यामित्वामद्यैवसराक्षसात् ॥ अस्माद्दुःखादुपारोहममपृष्ठमनिंदिते ॥ २१ ॥ त्वांतुपृष्ठगतांकृ
त्वासंतरिष्यामिसागरम् ॥ शक्तिरस्तिहिमेवोढुंलंकामपिसरावणाम् ॥ २२ ॥ अहंप्रस्रवणस्थायराघवायाद्यमैथिलि ॥ प्रापयिष्यामिशक्रायहव्यं
हुतमिवानलः ॥ २३ ॥ द्रक्ष्यस्यद्यैववैदेहिराघवंसहलक्ष्मणम् ॥ व्यवसायसमायुक्तंविष्णुंदैत्यवधेयथा ॥ २४ ॥ त्वद्दर्शनकृतोत्साहमाश्रमस्थंमहा
बलम् ॥ पुरंदरमिवासीनंनगराजस्यमूर्धनि ॥ २५ ॥ पृष्ठमारोहमेदेविमाविकांक्षस्वशोभने ॥ योगमन्विच्छरामेणशशांकेनेवरोहिणी ॥ २६ ॥ कथ
यंतीवशशिनासंगमिष्यसिरोहिणी ॥ मत्पृष्ठमधिरोहत्वंतराकाशंमहार्णवम् ॥ २७ ॥ नहिमेसंप्रयातस्यत्वामितोनयतोंगने ॥ अनुगंतुंगतिंशक्ताः
सर्वेलंकानिवासिनः ॥ २८ ॥ यथैवाहमिहप्राप्तस्तथैवाहमसंशयम् ॥ यास्यामिपश्यवैदेहित्वामुद्यम्यविहायसम् ॥ २९ ॥ मैथिलीतुहरिश्रेष्ठाच्छ्रुत्वा
वचनमद्भुतम् ॥ हर्षविस्मितसर्वांगीहनूमंतमथाब्रवीत् ॥ ३० ॥ हनूमन्दूरमध्वानंकथंमांनेतुमिच्छसि ॥ तदेवखलुतेमन्येकपित्वंहरियूथप ॥ ३१ ॥
कथंचाल्पशरीरस्त्वंमामितोनेतुमिच्छसि ॥ सकाशंमानवेंद्रस्यभर्तुर्मेप्लवगर्षभ ॥ ३२ ॥ सीतायास्तुवचःश्रुत्वाहनूमान्मारुतात्मजः ॥ चिंतयामास
लक्ष्मीवान्नवंपरिभवंकृतम् ॥ ३३ ॥ नमेजानातिसत्त्वंवाप्रभावंवासितेक्षणा ॥ तस्मात्पश्यतुवैदेहीयद्रूपंममकामतः ॥ ३४ ॥

चनंकथयंतीव शशिनारोहिणीवसंगमिष्यसीत्यन्वयः एतद्वचनसमकालमेवरामसमीपंप्रापयिष्यामीत्यर्थः यथातद्वचनेनप्रयासएवमनायासेनत्वांनयामीत्यर्थोवा आकाशंतन्मार्गमवलंब्य
महार्णवंतरेत्यन्वयः ॥ २७ ॥ २८ ॥ त्वामुद्यम्यपृष्ठेकृत्वाविहायसंयास्यामिपश्य ॥ २९ ॥ हर्षविस्मितसर्वांगीहर्षपुलकितसर्वांगी ॥ ३० ॥ तदेवदृश्यमानमेव ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ नवंपरिभवं
अल्पशरीरोशक्तइत्येवंरूपम् ॥ ३३ ॥ कामतःइच्छाकृतम् ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ तस्मात्पादपात्शिंशपातः शरीरवृद्धौतद्भारजातशाखाभंगध्वनिनाराक्षस्योज्ञास्यंतीतिततआप्लुतिः ॥ ३६ ॥ अग्रतोव्यवतस्थेयोग्यपुरोदेशेस्थितः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ सनाथांसरावणां
नयितुंनेतुम् ॥ ३९ ॥ अवस्थाप्यनांसमर्थोयमितिनिश्चीयताम् विकांक्षयासंदेहेनालम् विशोकंकुरुमत्पृष्ठेनतत्रगत्वेतिशेषः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ विजानामि एवंविधत्वद्रूपदर्शनात्प्रागप्यनुमाना

इतिसंचिंत्यहनुमांस्तदाप्लवगसत्तमः॥ दर्शयामाससीतायाःस्वरूपमरिमर्दनः ॥ ३५॥ सतस्मात्पादपाद्धीमानाप्लुत्यप्लवगर्षभः॥ ततोवर्धितुमारे
भेसीताप्रत्ययकारणात्॥ ३६॥ मेरुमंदरसंकाशोबभौदीप्तानलप्रभः॥ अग्रतोव्यवतस्थेचसीतायावानरर्षभः ॥ ३७॥ हरिःपर्वतसंकाशस्ताम्रव
क्त्रोमहाबलः॥ वज्रदंष्ट्रनखोभीमोवैदेहीमिदमब्रवीत् ॥ ३८॥ सपर्वतवनोद्देशांसाट्टप्राकारतोरणाम्॥ लंकामिमांसनाथांवानयितुंशक्तिरस्तिमे
॥ ३९॥ तदवस्थाप्यतांबुद्धिरलंदेविविकांक्षया॥ विशोकंकुरुवैदेहिराघवंसहलक्ष्मणम् ॥ ४० ॥ तंदृष्ट्वाचलसंकाशमुवाचजनकात्मजा॥ पद्मप
त्रविशालाक्षीमारुतस्यौरसंसुतम्॥ ४१ ॥ तवसत्त्वंबलंचैवविजानामिमहाकपे॥ वायोरिवगतिश्चापितेजश्चाग्नेरिवाद्भुतम् ॥ ४२॥ प्राकृतोन्यः
कथंचेमांभूमिमागंतुमर्हति॥ उदधेरप्रमेयस्यपारंवानरयूथप॥ ४३॥ जानामिगमनेशक्तिंनयनेचापितेमम॥ अवश्यंसंप्रधार्याशुकार्यसिद्धिरि
वात्मनः॥ ४४॥ अयुक्तंतुकपिश्रेष्ठमयागंतुंत्वयासह॥ वायुवेगसवेगस्यवेगोमांमोहयेत्तव ॥ ४५॥ अहमाकाशमासक्ताउपर्युपरिसागरम्॥ प्र
पतेयंहितेपृष्ठाद्भयोवेगेनगच्छतः ॥ ४६॥ पतितासागरेचाहंतिमिनक्रझषाकुले॥ भवेयमाशुविवशायादसामन्नमुत्तमम्॥ ४७॥ नचशक्ष्येत्वया
सार्द्धंगंतुंशत्रुविनाशन॥ कलत्रवतिसंदेहस्त्वयिस्यादप्यसंशयम्॥ ४८॥ क्रियमाणंतुमांदृष्ट्वाराक्षसाभीमविक्रमाः॥ अनुगच्छेयुरादिष्टारावणेन
दुरात्मना॥ ४९॥ तैस्त्वंपरिवृतःशूरैःशूलमुद्गरपाणिभिः॥ भवेस्त्वंसंशयंप्राप्तोमयावीरकलत्रवान्॥ ५०॥ सायुधाबहवोव्योम्निराक्षसास्त्वंनिरायु
धः॥ कथंशक्ष्यसिसंयातुंमांचैवपरिरक्षितुम्॥ ५१॥

दितिभावः ॥ ४२ ॥ तदेवानुमानंदर्शयति प्राकृतइति ॥ ४३ ॥ तवेत्वममाप्यात्मनःकार्यसिद्धिरवश्यंसंप्रधार्याविचार्या तयातुस्वबलवैभवेनविचारिताकार्यसिद्धिः ॥ ४४ ॥ भवत्यास्तर्हिको
विचारस्तत्राह अयुक्तंत्विति ॥ ४५ ॥ उपर्युपरिसागरम् सागरस्योपरीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ इतोऽपिगमनमयुक्तंत्वयासहेत्याह नचेति कलत्रवतिस्त्रियासहगंतरि संदेहः राक्षसानामितिशेषः
॥ ४८ ॥ ४९ ॥ संशयंप्राणसंशयं तैस्त्वंपरिवृतोभवेः ततस्त्वंसंशयंप्राप्तोभवेरितित्वंशब्दद्वयनिर्वाहः ॥ ५० ॥ तत्रहेतूनाह सायुधाइति व्योम्नि निरालंबप्रदेशइत्यर्थः ॥ ५१ ॥

॥ ५२ ॥ कथंचिन्महतायत्नेन सांपरायेयुद्धेजयेयुःतस्याव्यवस्थितत्वादितिभावः ॥ ५३ ॥ अथत्वंजेप्यसिएवमपिपतनेमहाननर्थइत्याह अथवेति पतेयंतवपृष्ठादितिशेषः तत्रहेतुर्विमुख
स्येति युद्धपारवश्यान्म. क्षणविमुखस्येत्यर्थः ॥ ५४ ॥ विशसेयुःरामविषयकद्वेषवशात्तत्संतोषनाशार्थमित्यर्थः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ यशोहीयेतस्वयंप्रत्याहर्तुमशक्तइत्यपयशोवृद्धिःस्यादिति
भावः शस्त्रैर्दूसितैः ॥ ५७ ॥ राक्षसैःस्वग्रहणपक्षेदोषांतरमाह अथवेति संवृतेगुमे ॥ ५८ ॥ आरंभःसमुद्रतरणादिरूपः एवंस्वगमनपक्षेदोषमुक्त्वाराघवानयनपक्षएवगुणवानित्याह त्वया
हीति ॥ ५९ ॥ रामेणमदप्राप्तौसर्वनाशप्रसंगइत्याह मयिजीवितामात भ्रातॄणांलक्ष्मणादीनाम् राजकुलस्यसुग्रीवकुलस्य ॥ ६० ॥ प्राणसंग्रहंप्राणसंबंधम ॥ ६१ ॥ हनूमतासहगमनाभावे

युद्ध्यमानस्यरक्षोभिस्ततस्तैःक्रूरकर्मभिः ॥ प्रपतेयंहितेपृष्ठाद्भयार्ताकपिसत्तम ॥ ५२ ॥ अथरक्षांसिभीमानिमहांतिबलवंतिच ॥ कथंचित्सांपराये
त्वांजयेयुःकपिसत्तम ॥ ५३ ॥ अथवायुद्ध्यमानस्यपतेयंविमुखस्यते ॥ पतितांचगृहीत्वामांनयेयुःपापराक्षसाः ॥ ५४ ॥ मांवाहरेयुस्त्वद्धस्ताद्विश
सेयुरथापिवा ॥ अनवस्थौहिदृश्येतेयुद्धेजयपराजयौ ॥ ५५ ॥ अहंवापिविपद्येयंरक्षोभिरभितर्जिता ॥ त्वत्प्रयत्नोहरिश्रेष्ठभवेन्निष्फलएवतु ॥ ५६ ॥
कामंत्वमपिपर्याप्तोनिहंतुंसर्वराक्षसान् ॥ राघवस्ययशोहीयेत्त्वयाशस्तैस्तुराक्षसैः ॥ ५७ ॥ अथवादायरक्षांसिन्यसेयुःसंवृतेहिमाम् ॥ यत्रतेनाभि
जानीयुर्हरयोनापिराघवः ॥ ५८ ॥ आरंभस्तुमदर्थोयंततस्तवनिरर्थकः ॥ त्वयाहिसहरामस्यमहानागमनेगुणः ॥ ५९ ॥ मयिजीवितमायत्तंराघव
स्यामितौजसः ॥ भ्रातॄणांचमहाबाहोतवराजकुलस्यच ॥ ६० ॥ तौनिराशौमदर्थंचशोकसंतापकर्शितौ ॥ सहसर्वर्क्षहरिभिस्त्यक्ष्यतःप्राणसंग्रहम्
॥ ६१ ॥ भर्तुर्भक्तिंपुरस्कृत्यरामादन्यस्यवानर ॥ नाहंस्प्रष्टुंस्वतोगात्रमिच्छेयंवानरोत्तम ॥ ६२ ॥ यदहंगात्रसंस्पर्शंरावणस्यगताबलात् ॥ अनी
शाकिंकरिष्यामिविनाथाविवशासती ॥ ६३ ॥ यदिरामोदशग्रीवमिहहत्वासराक्षसम् ॥ मामितोगृह्यगच्छेततत्तस्यसदृशंभवेत् ॥ ६४ ॥ श्रुताश्च
दृष्टाहिमयापराक्रमामहात्मनस्तस्यरणावमर्दिनः ॥ नदेवगंधर्वभुजंगराक्षसाभवंतिरामेणसमाहिसंयुगे ॥ ६५ ॥

कारणांतरमाह भर्तुरिति रावणगात्रस्पर्शस्तुनस्वतइत्याह यदहमिति ॥ ६२ ॥ अनीशास्त्रीत्वात्स्वयमसमर्थाविवशाविचेष्टा विनाथाअसन्निहितरामलक्ष्मणा ह्यसीतेलक्ष्मणेतिमारीचवा
क्यंश्रुत्वारामानर्थशंकयालक्ष्मणस्यापिप्रस्थापनादितिभावः ॥ ६३ ॥ तत्तस्यसदृशंस्वमहिम्ना सगणंशत्रुंहत्वामन्नयनम सगणरावणवधार्थमेवावतारात् तस्यचमद्गमनेःसंभवात् एवंचस्वका
र्यानिष्पत्त्यागतायामपिकुध्येदितिगूढम् ॥ ६४ ॥ तादृशबलंचतस्यमयासुविदितमित्याह श्रुताश्चेति विश्वामित्रयज्ञादौकृताःवालिवधादयश्चश्रुताः अन्येदृष्टाः ॥ ६५

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ अथनिश्चितंकर्तव्यमाह समेइति सयूथपंससुग्रीवंउपपादयानय चिरकालंशोककर्शितांरामस्यात्रागमनेनहर्षितांकुरुष्व समूलसकलनाशेनेतिभावः ॥ ६८ ॥ दंचमानः
इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेसप्तत्रिंशःसर्गः ॥ ३७ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ तेनवाक्येनसीतयोक्तेनवाक्येन ॥ १ ॥ स्त्रीस्वभावस्यभीरुत्वादेः सा
ध्वीनांपतिव्रतानां विनयस्यवृत्तस्यसदृशंयुक्तरूपंअतिशयेनयुक्तम् ॥ २ ॥ वचनस्ययुक्तरूपतांप्राशस्त्यंदर्शयति स्त्रीत्वादिति शतयोजनंसागरंव्यतिवर्तितुंतर्तुंविस्तीर्णंअतिबृहच्छरीरमपिमाम

समीक्ष्यतंसंयतिचित्रकार्मुकंमहाबलंवासवतुल्यविक्रमम्॥सलक्ष्मणंकोविषहेतराघवंहुताशनंदीप्तमिवानिलेरितम्॥६६॥सलक्ष्मणंराघवमा
जिमर्दनंदिशागजंमत्तमिवव्यवस्थितम्॥सहेतकोवानरमुख्यसंयुगेयुगांतसूर्यप्रतिमंशरार्चिषम्॥६७॥समेकपिश्रेष्ठसलक्ष्मणंप्रियंसयूथपं
क्षिप्रमिहोपपादय॥चिरायरामंप्रतिशोककर्षितांकुरुष्वमांवानरवीरहर्षिताम्॥६८॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआ०सुंदरकांडे
सप्तत्रिंशःसर्गः॥३७॥ ॥५॥ ॥ततःसकपिशार्दूलस्तेनवाक्येनतोषितः॥सीतामुवाचतच्छ्रुत्वावाक्यंवाक्यविशारदः॥१॥युक्तरूपंत्वयादे
विभाषितंशुभदर्शने॥सदृशंस्त्रीस्वभावस्यसाध्वीनांविनयस्यच॥२॥स्त्रीत्वान्नत्वंसमर्थासिसागरंव्यतिवर्तितुम्॥मामधिष्ठायविस्तीर्णंशतयोज
नमायतम्॥३॥द्वितीयंकारणंयच्चब्रवीषिविनयान्विते॥रामादन्यस्यनार्हामिसंसर्गमितिजानकी॥४॥एतत्तेदेविसदृशंपत्न्यास्तस्यमहात्मनः॥का
स्त्वन्यात्वामृतेदेविब्रूयाद्वचनमीदृशम्॥५॥श्रोष्यतेचैवकाकुत्स्थःसर्वंनिरवशेषतः॥चेष्टितंयत्त्वयादेविभाषितंचममाग्रतः॥६॥कारणैर्बहुभिर्दे
विरामप्रियचिकीर्षया॥स्नेहप्रस्कन्नमनसामयैतत्समुदीरितम्॥७॥लंकायादुष्प्रवेशत्वाद्दुस्तरत्वान्महोदधेः॥सामर्थ्यादात्मनश्चैवमयैतत्समुदी
रितम्॥८॥इच्छामित्वांसमानेतुमद्यैवरघुनंदिना॥गुरुस्नेहेनभक्त्याचनान्यथातदुदाहृतम्॥९॥

धिष्ठायेत्यन्वयः स्त्रीत्वंनतुसमर्थंहीतिपाठेत्वंस्त्रीनतुसमर्थं नसमर्थैत्यर्थः लिंगव्यत्ययआर्षइतितीर्थः स्त्रीणांभीरुस्वभावत्वादितिभावः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ईदृशंवचनंत्वयासहनयास्यामीत्येतद्वचन
म् त्वद्भिन्नेदृश्यामापदिईदृशंवचःकाब्रूयात् ॥ ५ ॥ चेष्टितंव्यापारोविलापादिरूपः ॥ ६ ॥ कारणैर्बहुभिरुपपन्नंयत्त्वयामद्यतोभाषितंतद्रामायेउच्यमानगुणकेनमयाईरितंकाकुत्स्थोनिरव
शेषतःश्रोष्यतइत्यन्वयइतिकतकः ॥ ७ ॥ रामसमीपनयनोक्तौहेतुमाह लंकायाइति रामेणपत्यालंकायादुष्प्रवेशत्वान्महोदधेर्दुस्तरत्वाच्चात्मनःसामर्थ्यसत्त्वाच्च ॥ ८ ॥ इच्छामीत्यादिसमु
दीरितम् मयेतिशेषः रघुनंदिनारघूंस्तद्वंश्यान्नंदयतितेनरामेणसमानेतुमित्यन्वयः तदपिगुरोरामस्यस्नेहेनत्वयिभक्त्याचोक्तम् नतुनिजबलगर्वादित्यर्थः ॥ ९ ॥

यदीति उक्तरीत्या अयुक्तत्वपर्यालोचनयेत्यर्थः ॥ १० ॥ एवमुक्ताप्रत्यभिज्ञांदेहीत्युक्ता मंदमुपांशु एकांतवृत्तांतस्मरणजोबाष्पः ॥ ११ ॥ इदंरहस्यवृत्तांतकथनरूपं रहस्यवृत्तांतत्वादेवान्याज्ञातत्वेनश्रेष्ठम् तदेवाह शैलस्येति पूर्वोत्तरेईशानदिक्स्थेपादेप्रत्यंतपर्वतरूपेपदेस्थाने ॥ १२ ॥ मंदाकिन्यविदूरतःमंदाकिनीसमीपे सिद्धाश्रितेवृक्षमूलादिमतिदेशेतापसाश्रमवासिन्याममम यद्वृत्तंतच्छ्रेष्ठमभिज्ञानंत्वंब्रूयाइतिसंबंधः ॥ १३ ॥ समुपाविष्टोभूः ॥ १४ ॥ ततोनंतरम् सःत्वदनुभवसिद्धः समायुक्तःविकाराभियुक्तःसन् पर्यतुंडयत् स्तनांतरेइतिशेषः यद्वा मांससमायुक्तः मांसेच्छायुक्तइत्यर्थः ॥ १५ ॥ तत्रैवपरिलीयतेवार्यमाणोपिनदेशांतरंगच्छतिस्मनचमांसान्मांसविदारणाद्भक्षार्थीउपारमत् यद्ययंवस्तुतोनमांसार्थीत्युच्यतेतदेत्थंयोज्यम् सवायसोमांसाद्भक्षा

यदिनोत्सहसेयातुंमयासार्धमनिंदिते ॥ अभिज्ञानंप्रयच्छत्वंजानीयाद्राघवोहियत्॥ १०॥ एवमुक्ताहनूमतासीतासुरसुतोपमा॥ उवाचवचनं
मंदंबाष्पप्रग्रथिताक्षरम्॥ ११ ॥इदंश्रेष्ठमभिज्ञानंब्रूयास्त्वंतुममप्रियम्॥शैलस्यचित्रकूटस्यपादेपूर्वोत्तरेपदे॥ १२ ॥तापसाश्रमवासिन्याःप्राज्य
मूलफलोदके॥तस्मिन्सिद्धाश्रितेदेशेमंदाकिन्यविदूरतः॥ १३॥तस्योपवनखंडेषुनानापुष्पसुगंधिषु॥विहृत्यसलिलेक्लिन्नोममांकेसमुपाविशः
॥ १४॥ततोमांससमायुक्तोवायसःपर्यतुंडयत्॥तमहंलोष्टमुद्यम्यवारयामिस्मवायसम्॥ १५॥ दारयन्सचमांकाकस्तत्रैवपरिलीयते॥ नचाप्यु
पारमन्मांसाद्भक्षार्थीबलिभोजनः॥१६॥ उत्कर्षंत्यांचरशनांक्रुद्धायांमयिपक्षिणे॥ स्रंसमानेचवसनेततोदृष्टात्वयात्यहम्॥१७॥त्वयाविहसिता
चाहंक्रुद्धासंलज्जितातदा॥भक्ष्यगृद्धेनकाकेनदारितात्वामुपागता॥ १८॥ततःश्रांताहमुत्संगमासीनस्यतवाविशम्॥क्रुध्यंतीवप्रहृष्टेनत्वयाहंप
रिसांत्विता॥ १९॥वाष्पपूर्णमुखीमंदंचक्षुषीपरिमार्जती॥ लक्षिताहंत्वयानाथवायसेनप्रकोपिता॥ २०॥परिश्रमाच्चसुप्ताहेराघवांकेरम्यहंचि
रम्॥पर्यायेणप्रसुप्तश्चममांकेभरताग्रज॥ २१॥

र्थीव इवाध्याहारः ल्यब्लोपेपंचमी मांसमुपगृह्यभक्षार्थीव यद्वा मांसभोजनेभक्षार्थीवपुनःपुनर्विलेखनान्नविरराम ॥ १६॥ अथपक्षिणेक्रुद्धायांमयिरशनांवासोदार्ढ्यायोत्कर्षंत्यांतदानींवसनेस्रंसमानेसतित्वयाहंस्रस्तवसनादृष्टाततस्त्वयाविहसिता तदातत्परिहासकालेक्रुद्धासम्यक्लज्जिताच भक्ष्यगृद्धेनभक्ष्यलुब्धेनेवकाकेनदारितासतीत्वामुपागता ॥ १७॥ १८ ॥ तदनंतरंवायसापसारणेनश्रांताहमासीनस्यतेउत्संगमाविशंततःपरिहासमात्रंकृत्वातूष्णींतिष्ठतिभवतिक्रुध्यंतीअहंप्रहृष्टेनत्वयापरिसांत्विता ॥ १९ ॥ अतएववाष्पपरिपूर्णमुखीचक्षुषीचमंदंपरिमार्जती हेनाथवायसेनप्रकोपितेतित्वयालक्षितास्मि ॥ २० ॥ अथहेराघवाहंतवांकेपरिश्रमात्सुप्तास्मि भरताग्रजत्वंचपर्यायेणममांकेसुप्तः ॥ २१ ॥

सतत्रेति त्वयिस्वपतिमयिजाग्रत्यामित्यर्थः सुप्तप्रबुद्धांराघवांकेसुप्त्वाततःप्रबुद्धामतएवराघवांकादुत्थितांवायसःपुनरागम्यस्तनांतरेविरराद्व्यलिखत् ॥ २२ ॥ एतदंतमभिज्ञानवचनानुवा
दः अथहनूमतेशेषवृत्तांतकथनम् ततइति ततःपुनःपुनर्विलेखनाद्धेतोर्मुक्तैःशोणितबिंदुभिःरामःसमुत्थितोभूत्सुखसुप्तोपीतिशेषः ॥ २३ ॥ तदास्तनयोर्वितुन्नांमांदृष्ट्वाक्रुद्धः अनेनपूर्वपर्यायेके
वलंरामःकाकचेष्टाबुद्ध्यापरिहासमेवकृतवानितिसूचितम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ वीक्षमाणइतस्ततःप्रांतदेशमित्यर्थः ॥ २६ ॥ देविकोसावेवंविधोवायसइतिहनूमतःशंकायामाह पुत्रइति शक्रपु

सतत्रपुनरेवाथवायसःसमुपागमत्॥ ततःसुप्तप्रबुद्धांमांराघवांकात्समुत्थिताम्॥ वायसःसहसागम्यविरराद्स्तनांतरे॥ २२॥ पुनःपुनरथोत्पत्य
विरराद्समांभृशम्॥ ततःसमुत्थितोरामोमुक्तैःशोणितबिंदुभिः॥ २३॥ समांदृष्ट्वामहाबाहुर्वितुन्नांस्तनयोस्तदा॥ आशीविषइवक्रुद्धःश्वसन्वा
क्यमभाषत॥ २४॥ केनतेनागनासोरुविक्षतंवैस्तनांतरम्॥ कःक्रीडतिसरोषेणपंचवक्रेणभोगिना॥ २५॥ वीक्षमाणस्ततस्तंवैवायसंसमवैक्षत॥
नखैःसरुधिरैस्तीक्ष्णैर्मामेवाभिमुखंस्थितम्॥ २६॥ पुत्रःकिलसशक्रस्यवायसःपततांवरः॥ धरांतरंगतःशीघ्रंपवनस्यगतौसमः॥ २७॥ ततस्तस्मि
न्महाबाहुःकोपसंवर्तितेक्षणः॥ वायसेकृतवान्क्रूरांमतिंमतिमतांवरः॥ २८॥ सदर्भसंस्तराद्धृत्यब्रह्मणोस्त्रेणयोजयत्॥ सदीप्तइवकालाग्निर्जज्वा
लाभिमुखोद्विजम्॥ २९॥ सतंप्रदीप्तंचिक्षेपदर्भंतंवायसंप्रति॥ ततस्तुवायसंदर्भःसोंबरेनुजगामह॥ ३०॥ अनुसृष्टस्तदाकाकोजगामविविधां
गतिम्॥ त्राणकामइमंलोकंसर्वंवैविचचारह॥ ३१॥ सपित्राचपरित्यक्तःसर्वैश्चपरमर्षिभिः॥ त्रीन्लोकान्संपरिक्रम्यतमेवशरणंगतः॥ ३२॥ स
तंनिपतितंभूमौशरण्यःशरणागतम्॥ वधार्हमपिकाकुत्स्थःकृपयापर्यपालयत्॥ ३३॥ परिद्यूनंविवर्णंचपतमानंतमब्रवीत्॥ मोघमस्त्रंनशक्यंतु
ब्राह्मंकर्तुंतदुच्यताम्॥ ३४॥ ततस्तस्याक्षिकाकस्यहिनस्तिस्मसदक्षिणम्॥ दत्वातुदक्षिणंनेत्रंप्राणेभ्यःपरिरक्षितः॥ ३५॥

त्रोजयंतः सतुवायसोवायसरूपधारीत्यर्थः धरांतरंगतःभूमिविलंप्राप्तः शीघ्रगतौपवनस्यसमः धरांतरचारित्वंतुपवनादस्यविशेषः नहिवायुस्तत्संचारीतिकतकः ॥ २७ ॥ कोपेनसंवर्तितेविव
र्तितेईक्षणेयेनसः ॥ २८ ॥ दर्भसंस्तरात्संस्तरणार्थगृहीतदर्भमुष्टेरेकमितिशेषः योजयद्ब्रह्मास्त्रदेवतामंत्रेणायोजयदित्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ विविधांगतिंजगामेत्येतद्विवृणोति त्राणेति इमं
लोकंभूलोकादिसत्यलोकांतम् ॥ ३१ ॥ पित्रापरित्यक्तः स्वर्गेपीतिशेषः पित्रेत्युपलक्षणंब्रह्मांतानाम् ॥ ३२ ॥ पर्यपालयत् प्राणरक्षणेनेतिशेषः ॥ ३३ ॥ परिद्यूनंक्षीणशक्तिम् ब्राह्ममस्त्रंमोघं
कर्तुंनशक्यमतस्तदुच्यतां तत्संहार्यंवस्तुभार्गववदुच्यतामित्यर्थः ॥ ३४ ॥ सदक्षिणाक्षिअस्यसंहार्यंभवत्वित्युक्तः परिरक्षितःपरिरक्षितवानात्मानमितिशेषः ॥ ३५ ॥

सजयंतः ॥ ३६ ॥ एवंहनूमतेरामैकसंवेद्यमभिज्ञानमुक्त्वासंदेशांतरमाह मत्कृतेइति कस्मात्क्षमसेइत्यवांतरवाक्यांतेइत्युक्तवतीतिब्रूहीनिवाक्यशेषोद्रष्टव्यइतिकतकः बुद्धिस्थंराममेवसोपालंभंसंबोध्यप्रार्थयतेइतितीर्थः त्वत्तस्त्वत्सकाशाद्योमामाहरतुद्धृतवान् ॥ ३७ ॥ मममहोत्साहरूपांमयिकृपांकुरु त्वयानाथवत्यपिमल्लक्षणानारीअनाथेवदृश्यतेइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ आनृशंस्यंदया नचशक्योयमर्थइतिचेत्तत्राह जानामीति ॥ ३९ ॥ अपारवारंमर्यादारहितं देशकालादिपरिच्छेदहीनमित्यर्थः जानामीत्यनुकर्षः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अथहनूमंतंसामान्यतोरामवैभ

सरामायनमस्कृत्याराज्ञेदशरथायच॥ विसृष्टस्तेनवीरेणप्रतिपेदेस्वमालयम्॥ ३६॥ मत्कृतेकाकमात्रेपिब्रह्मास्त्रंसमुदीरितम्॥ कस्माद्योमाहरस्त्वत्तःक्षमसेतंमहीपते॥ ३७॥ सकुरुष्वमहोत्साहांकृपांमयिनरर्षभ॥ त्वयानाथवतीनाथअनाथाइवदृश्यते ॥ ३८॥ आनृशंस्यंपरोधर्मस्त्वत्तएवमयाश्रुतम्॥ जानामित्वांमहावीर्यंमहोत्साहंमहाबलम्॥ ३९॥ अपारवारमक्षोभ्यंगांभीर्यात्सागरोपमम्॥ भर्तारंससमुद्रायाधरण्यावासवोपमम्॥ ४०॥ एवमस्त्रविदांश्रेष्ठोबलवान्सत्त्ववानपि॥ किमर्थमस्त्रंरक्षस्सुनयोजयसिराघव॥ ४१॥ ननागानापिगंधर्वानसुरानमरुद्गणाः॥ रामस्यसमरेवेगंशक्ताःप्रतिसमीहितुम्॥ ४२॥ तस्यवीर्यवतःकच्चिद्यद्यस्तिमयिसंभ्रमः॥ किमर्थंनशरैस्तीक्ष्णैःक्षयंनयतिराक्षसान्॥ ४३॥ भ्रातुरादेशमादायलक्ष्मणोवापरंतपः॥ कस्यहेतोर्नमांवीरःपरित्रातिमहाबलः॥ ४४॥ यदितौपुरुषव्याघ्रौवाय्वग्निसमतेजसौ॥ सुराणामपिदुर्धर्षौकिमर्थंमामुपेक्षतः॥ ४५॥ ममैवदुष्कृतंकिंचिन्महदस्तिनसंशयः॥ समर्थावपितौयन्मांनावेक्षेतेपरंतपौ॥ ४६॥ वैदेह्यावचनंश्रुत्वाकरुणंसाश्रुभाषितम्॥ अथाब्रवीन्महातेजाहनूमान्हरियूथपः॥ ४७॥ त्वच्छोकविमुखोरामोदेविसत्येनतेशपे॥ रामेदुःखाभिपन्नेतुलक्ष्मणःपरितप्यते॥ ४८॥ कथंचिद्भवतीदृष्टानकालःपरिशोचितुम्॥ इमंमुहूर्तंदुःखानामंतंद्रक्ष्यसिशोभने॥ ४९॥ तावुभौपुरुषव्याघ्रौराजपुत्रौमहाबलौ॥ त्वद्दर्शनकृतोत्साहौलोकान्भस्मीकरिष्यतः॥ ५०॥

वमाह ननागाइति प्रतिसमीहितुंप्रतिभटतयास्थित्वानिरोद्धुमित्यर्थः प्रतिसमाधितुमितिपाठांतरं तत्रार्पत्वंशरणं उक्तएवार्थः ॥ ४२ ॥ ममसंभ्रमइतिपाठेममप्राप्तयेसंभ्रमइत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ कस्माद्राक्षसभयंनकरोतीत्यस्योत्तरम् त्वच्छोकेति त्वद्वियोगजशोकेनसर्वकार्यविमुखइत्यर्थः ॥ ४८ ॥ यतःकथंचिद्भवतीदृष्टाअतइमंमुहूर्तमारभ्यतेपरिदेवितुंकालोन कुतस्तत्राह यतोदुःखानांअंतंद्रक्ष्यसि ॥ ४९ ॥ ५० ॥

॥ ५१ ॥ नियोगंसारंब्रूहीत्याह ॥ ब्रूहीति ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ममार्थेमत्प्रतिनिधित्वेनेत्यर्थः लक्ष्मणःपूर्वंमारीचवधायगतेरामेतत्पृष्ठगमनायसम्यक्कृतपारुष्यइतिज्ञात्वातस्यविमोचनप्रवृत्त्युपक्षामाभूदितिविशिष्यकुशलप्रश्नंब्रूहीत्याह स्रजश्चेति दुर्लभमित्यत्रत्यक्त्वेत्यनुकर्षः ॥ ५४ ॥ ५५॥५६॥५७॥ समाचरत्पर्यचरत् दुर्वाक्यैरतिपीडांप्रापितोवीरोमांह्रियमाणांकेनचिद्धरिष्यमाणाम् वर्तमानसामीप्येलट् नवेदयदिवेदमयितथाप्रलपंत्यामपिनिकटेएवतिष्ठेदतोमद्दुरदृष्टवशान्नावेदीदित्यर्थः ॥५८ ॥ शक्तःसमर्थःनबहुभाषिता मितभाषीत्यर्थः राजपुत्रस्यरामस्यप्रियेषुश्रेष्ठःअतिप्रियइत्यर्थः ॥ ५९ ॥ तदेवाह मत्तइति मत्तोपीत्यर्थः यस्यांधुरियत्रकार्ये ॥ ६०॥ वृत्तंप्रमीतम् पितृवद्रक्षकत्वात्तत्स्मरणाभावः अनुस्मरत् अन्वस्मरत्ममार्थायमत्प्रयोजनोन्मुखाय ममवचनाद्वक्तव्यः सीतात्वांकुशलंपृच्छतीतिवक्तव्यइत्यर्थः ॥ ६१ ॥ हिनिश्चये यथादुःखक्षयकरोभवेद्दुःखक्षयहेतुप्रवृत्तिपरोभवेत्तथावाच्यइत्यनुकर्षः ॥ ६२ ॥ किंबहुनास्यकार्यस्यनिर्वाहेत्वंप्रमाणम् यथाकार्यनिर्वाहोभवतितथाकुर्वित्यर्थः यतएवंअतोराघवइति ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

हत्वाचसमरक्रूररावणंसहबांधवम्॥राघवस्त्वांविशालाक्षित्वांपुरींप्रतिनेष्यति॥५१॥ब्रूहियद्राघवोवाच्योलक्ष्मणश्चमहाबलः॥सुग्रीवोवापितेजस्वीहरयोवासमागताः॥५२॥इत्युक्तवतितस्मिंश्चसीतापुनरथाब्रवीत्॥कौसल्यालोकभर्तारंसुषुवेयंमनस्विनी॥५३॥तंममार्थेसुखंपृच्छशिरसाचाभिवादय॥स्रजश्चसर्वरत्नानिप्रियायाश्चवरांगनाः॥५४॥ऐश्वर्यंचविशालायांपृथिव्यामपिदुर्लभम्॥पितरंमातरंचैवसंमान्याभिप्रसाद्यच॥५५॥अनुप्रव्रजितोरामंसुमित्रायेनसुप्रजाः॥आनुकूल्येनधर्मात्मात्यक्त्वासुखमनुत्तमम्॥५६॥अनुगच्छतिकाकुत्स्थंभ्रातरंपालयन्वने॥सिंहस्कंधोमहाबाहुर्मनस्वीप्रियदर्शनः॥५७॥पितृवद्वर्ततेरामेमातृवन्मांसमाचरत्॥ह्रियमाणांतदावीरोनतुमांवेदलक्ष्मणः॥५८॥वृद्धोपसेवीलक्ष्मीवान्शक्तोनबहुभाषिता॥राजपुत्रप्रियश्रेष्ठःसदृशःश्वशुरस्यमे॥५९॥मत्तःप्रियतरोनित्यंभ्रातारामस्यलक्ष्मणः॥नयुक्तोधुरियस्यांतुतामुद्वहतिवीर्यवान्॥६०॥यंदृष्ट्वाराघवोनैववृत्तमार्यमनुस्मरत्॥सममार्थायकुशलंवक्तव्योवचनान्मम॥६१॥मृदुर्नित्यंशुचिर्दक्षःप्रियोरामस्यलक्ष्मणः॥यथाहिवानरश्रेष्ठदुःखक्षयकरोभवेत्॥६२॥त्वमस्मिन्कार्यनिर्वाहेप्रमाणंहरियूथप॥राघवस्त्वत्समारंभान्मयियत्नपरोभवेत्॥६३॥इदंब्रूयाश्चमेनाथंशूरंरामंपुनःपुनः॥जीवितंधारयिष्यामिमासंदशरथात्मज॥६४॥

ऊर्ध्वंमासादिति रावणदत्तावध्यवशिष्टंकिंचिदधिकंमासद्वयमपिनसहिष्य इतिभावः तत्समामौत्वदनागमनेअनार्योनार्यमेवाचरेदतोवागेवमरणंज्यायइतिशीघ्रमागमनायैवमुक्तिरितिबोध्यम् निकृत्याराक्षसीकर्तृकनिग्रहेणोपरुद्धाम् पातालादिवकौशिकींपातालमग्नांभुवंभगवानिवत्रातुमर्हसि गायत्र्याःसांख्यायनगोत्रत्ववद्धःकौशिकीतिकतकः कौशिकीदेवेंद्रश्रीःपुराकिलवृत्र वधाभिभूतस्येंद्रस्यलक्ष्मींपातालंप्रविष्टांदेवप्रार्थितोनारायणउद्धृत्यपुनरिंद्रायप्रायच्छदितिपुराणगाथेतितीर्थः ॥ ६५ ॥ चूडामणिंशिरोरत्नम ॥ ६६ ॥ अंगुल्यायोजयामासदधारचूडामण्य धिष्ठानहेमपुष्पस्यकेशप्रवेशार्थंयद्रंध्रंतत्रांगुलिप्रवेशयामासेत्यर्थः ॥ ननुतदासूक्ष्मरूपत्वात्तत्रभुजासंजनमेवोचितमतआह नहीति अस्यभुजःसूक्ष्मोऽपिनप्राभवत्तद्रंध्रेनप्राविशदित्यर्थः निषेधस्यप्रसक्तिमूलकत्वात्प्रसक्तेश्चसूक्ष्मरूपएवसंभवात् पूर्वंदेव्यैप्रदर्शितंमहद्रूपंविहायसूक्ष्मरूपेणैवस्थितइतिगम्यतइतितीर्थः कतकस्तु अंगुल्यायोजयामास सूक्ष्मवासोबद्धमंगुल्यांदृढंबबंधे

ऊर्ध्वंमासान्नजीवेयंसत्येनाहंब्रवीमिते ॥ रावणेनोपरुद्धांमांनिकृत्यापापकर्मणा ॥ त्रातुमर्हसिवीरत्वंपातालादिवकौशिकीम् ॥ ६५ ॥ ततोवस्त्रगतंमुक्त्वादिव्यंचूडामणिंशुभम् ॥ प्रदेयोराघवायेतिसीताहनुमतेददौ ॥ ६६ ॥ प्रतिगृह्यततोवीरोमणिरत्नमनुत्तमम् ॥ अंगुल्यायोजयामासनत्वस्यप्राभवद्भुजः ॥ ६७ ॥ मणिरत्नंकपिवरःप्रतिगृह्याभिवाद्यच ॥ सीतांप्रदक्षिणंकृत्वाप्रणतःपार्श्वतःस्थितः ॥ ६८ ॥ हर्षेणमहतायुक्तःसीतादर्शनजेनसः ॥ हृदयेनगतोरामंलक्ष्मणंचसलक्षणम् ॥ ६९ ॥ मणिवरमुपगृह्यतंमहार्हंजनकनृपात्मजयाधृतंप्रभावात् ॥ गिरिवरपवनावधूतमुक्तःसुखितमनाःप्रतिसंक्रमंप्रपेदे ॥ ७० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रा० वा० आदि० सुं० अष्टत्रिंशःसर्गः ॥ ३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ मणिंदत्वाततःसीताहनूमंतमथाब्रवीत् ॥ अभिज्ञानमभिज्ञातमेतद्रामस्यतत्त्वतः ॥ १ ॥ मणिंदृष्ट्वातुरामोवैत्रयाणांसंस्मरिष्यति ॥ वीरोजनन्याममचराज्ञोदशरथस्यच ॥ २ ॥

त्यर्थः अस्यबंधनेभुजोनप्राभवत्व्यक्ततयासर्वानुभवप्रसंगात् गोपनीयत्वाच्चभुजोनोचितोभूदित्यर्थइत्याह ॥ ६७ ॥ पार्श्वतःस्थितःसीतासमीपेस्थितः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ महार्हंबहुमूल्यम् प्रभावात्सामर्थ्यविशेषात् राक्षसीभिर्यथानज्ञायतेतथाधृतम् गिरिवरपवनावधूतमुक्तःपर्वतश्रेष्ठोर्ध्वभागीयपवनकंपितः पश्चात्तेनकंपेनमुक्तःसइवसुखितमनाः अयमपिपूर्वंसीतायाअदर्शनेदुःखवशात्कंपितस्ततस्तद्दर्शनेनततःकंपान्मुक्तोतःसुखितमनाःप्रतिसंक्रमंलंकादुर्गप्राकारंप्राप्तुंप्रपेदे यत्नमारभतेत्यर्थः ॥ ७० ॥ नाथमानः ॥ इतिश्रीरामाभि० रामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेअष्टत्रिंशःसर्गः ॥ ३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ रामस्याभिज्ञातंरामेणाभिज्ञातमित्यर्थः ॥ १ ॥ त्रयाणांसंस्मरिष्यति कर्मणिशेषेषष्ठी त्रीनाह जनन्याइति अयंमणिर्विवाहकालेमज्जनन्याहस्तान्मत्पित्रादायदशरथहस्तेममशिरोभूषणतयादत्तइतिममजनन्याश्चमत्पितुर्दशरथस्यचेतित्रयाणांस्मारकइतिभावः ॥ २ ॥

सत्वमस्मिन्समुत्साहेभूयश्चोदितोभविष्यसितदत्रकार्यसमुत्साहप्रचोदितःसन्यदुत्तरंउत्तरकर्तव्यंतच्चिंतय ॥ ३ ॥ ममकाचिंतनेशक्तिरितिचेत्तत्राह त्वमिति निर्योगोनिर्वाहः यस्तस्यरामस्यय
त्नोदुःखक्षयकरोभवेत्तंचिंतय ॥ ४ ॥ यत्नमास्थायेति यत्नंरामप्रवृत्त्यर्थमित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ अंबूनिसंरुध्यंतेयस्मिन्नित्यंबुसंरोधःसमुद्रः दुःखरूपात्समुद्रादित्यर्थः यथातारय

सभूयस्त्वंसमुत्साहचोदितोहरिसत्तम ॥ अस्मिन्कार्यसमुत्साहेप्रचिंतययदुत्तरम् ॥ ३ ॥ त्वमस्मिन्कार्यनिर्योगेप्रमाणंहरिसत्तम ॥ तस्यचिंतययो
यत्नोदुःखक्षयकरोभवेत् ॥ ४ ॥ हनूमन्यत्नमास्थायदुःखक्षयकरोभव ॥ सतथेतिप्रतिज्ञायमारुतिर्भीमविक्रमः ॥ ५ ॥ शिरसावंद्यवैदेहींगमना
योपचक्रमे ॥ ज्ञात्वासंप्रस्थितंदेवीवानरंपवनात्मजम् ॥ ६ ॥ बाष्पगद्गदयावाचामैथिलीवाक्यमब्रवीत् ॥ हनूमन्कुशलंब्रूयाःसहितौरामलक्ष्मणौ
॥ ७ ॥ सुग्रीवंचसहामात्यंसर्वान्वृद्धांश्चवानरान् ॥ ब्रूयास्त्वंवानरश्रेष्ठकुशलंधर्मसंहितम् ॥ ८ ॥ यथाचसमहाबाहुर्मांतारयतिराघवः ॥ अस्माद्दुः
खांबुसंरोधात्त्वंसमाधातुमर्हसि ॥ ९ ॥ जीवंतींमांयथारामःसंभावयतिकीर्तिमान् ॥ तत्त्वयाहनुमन्वाच्यंवाचाधर्ममवाप्नुहि ॥ १० ॥ नित्यमुत्साह
युक्तस्यवाचःश्रुत्वामयेरिताः ॥ वर्धिष्यतेदाशरथेःपौरुषंमदवाप्तये ॥ ११ ॥ मत्संदेशयुतावाचस्त्वत्तःश्रुत्वैवराघवः ॥ पराक्रमेमतिंवीरोविधिवत्सं
विधास्यति ॥ १२ ॥ सीतायास्तद्वचःश्रुत्वाहनूमान्मारुतात्मजः ॥ शिरस्यंजलिमाधायवाक्यमुत्तरमब्रवीत् ॥ १३ ॥ क्षिप्रमेष्यतिकाकुत्स्थोहर्यृक्षप्र
वरैर्वृतः ॥ यस्तेयुधिविजित्यारीन्शोकंव्यपनयिष्यति ॥ १४ ॥ नहिपश्यामिमर्त्येषुनासुरेषुसुरेषुवा ॥ यस्तस्यवमतोबाणान्स्थातुमुत्सहतेग्रतः ॥ १५ ॥
अप्यर्कमपिपर्जन्यमपिवैवस्वतंयमम् ॥ सहिसोढुंरणेशक्तस्तवहेतोर्विशेषतः ॥ १६ ॥ सहिसागरपर्यंतांमहींसाधितुमर्हति ॥ त्वन्निमित्तोहिरामस्य
जयोजनकनंदिनि ॥ १७ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासम्यक्सत्यंसुभाषितम् ॥ जानकीबहुमेनेतंवचनंचेदमब्रवीत् ॥ १८ ॥ ततस्तंप्रस्थितंसीतावीक्ष्यमाणा
पुनःपुनः ॥ भर्तृस्नेहान्वितंवाक्यंसौहार्दादनुमानयत् ॥ १९ ॥ यदिवामन्यसेवीरवसैकाहमरिंदम ॥ कस्मिंश्चित्संवृतेदेशेविश्रांतःश्वोगमिष्यसि ॥ २० ॥

तितथासमाधातुंयत्नंकर्तुम् ॥ ९ ॥ वाचावाक्कृतसाहाय्येन ॥ १० ॥ ११ ॥ उक्तमेवआदरायपुनराह मत्संदेशयुताइति ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ वमतोबाणान्विसृजतइत्यर्थः ॥ १५ ॥ पर्जन्य
इंद्रः ॥ १६ ॥ महींसाधितुमर्हति जेतुमुद्युंक्तेइत्यर्थः किमर्थंतत्राह त्वन्निमित्तइति त्वत्प्राप्तिप्रयोजनइत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ भर्तृस्नेहान्वितंरामस्नेहान्वितम् वाक्यंहनूमद्वाक्यंसौहार्दाद्रामप्रे
म्णाअनुमानयत्अपूजयत् ॥ १९ ॥ २० ॥

मोक्षणंभवेत् अद्यस्थित्वाश्वोगमनेइतिशेषः ॥ २१ ॥ ततोहीति ततोपीत्यर्थः एकाहवासोत्तरंगमनेपिपुनरागमनायतुसंदेहएव तत्संदेहेसतिममप्राणानामपिसंदेहएव ॥ २२ ॥ तदाह तवेति
तथाचमज्जीवनमसंभावितमेवपुनरनागमनेइतिभावः दुःखाद्दुःखपरामृष्टांअतिदुःखप्राप्ताम् दीपनेकर्ताशोकः ॥ २३ ॥ अयंसंदेहोममाग्रतःपुरस्तादिवतिष्ठतिकोयंतत्राह त्वत्सहायेष्विति सा
क्षात्साधकस्यतवसहायभूतेषुमिलितेषुहर्यृक्षेषु हरीश्वरःसुग्रीवःकथमुदधिंतरिष्यति सैन्यानिकथंतरिष्यंतितौवाकथंतरिष्यतइत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५॥ एवंसंदेहेबीजमाह त्रयाणामेवेति ॥२६॥

ममचैवाल्पभाग्यायाःसान्निध्यात्तववानर॥ अस्यशोकस्य ाहतोमुहूर्तंमोक्षणंभवेत् ॥ २१ ॥ ततोहिहरिशार्दूलपुनरागमनायतु॥ प्राणानामपि
संदेहोममस्यान्नात्रसंशयः॥ २२॥ तवादर्शनजःशोकोभूयोमांपरितापयेत्॥ दुःखाद्दुःखपरामृष्टांदीपयन्निववानर ॥ २३ ॥ अयंचवीरसंदेहस्ति
ष्ठतीवममाग्रतः ॥ सुमहांस्त्वत्सहायेषुहर्यृक्षेषुहरीश्वरः ॥ २४ ॥ कथंनुखलुदुष्पारंतरिष्यतिमहोदधिम् ॥ तानिहर्यृक्षसैन्यानितौवानरवरात्मजौ
॥ २५॥ त्रयाणामेवभूतानांसागरस्येहलंघने॥ शक्तिःस्याद्वैनतेयस्यतववामारुतस्यवा ॥ २६॥ तदस्मिन्कार्यनिर्योगेवीरैवंदुरतिक्रमे॥ किंपश्य
सेसमाधानंत्वंहिकार्यविदांवरः॥ २७॥ काममस्यत्वमेवैकःकार्यस्यपरिसाधने ॥ पर्याप्तःपरवीरघ्नयशस्यस्तेफलोदयः॥ २८॥ बलैःसमग्रैर्युधिमां
रावणंजित्यसंयुगे॥ विजयीस्वपुरंयायात्तत्तस्यसदृशंभवेत्॥ २९ ॥ बलैस्तुसंकुलांकृत्वालंकांपरबलार्दनः ॥ मांनयेद्यदिकाकुत्स्थस्तत्तस्यसदृशंभ
वेत्॥ ३० ॥ तद्यथातस्यविक्रांतमनुरूपंमहात्मनः॥भवेदाहवशूरस्यतथात्वमुपपादय॥३१॥तदर्थोपहितंवाक्यंप्रश्रितंहेतुसंहितम्॥ निशम्यहनुमा
न्शेषंवाक्यमुत्तरमब्रवीत्॥ ३२॥ देविहर्यृक्षसैन्यानामीश्वरःप्लवतांवरः॥ सुग्रीवःसत्यसंपन्नस्तवार्थेकृतनिश्चयः॥ ३३॥ सवानरसहस्राणांकोटी
भिरभिसंवृतः॥ क्षिप्रमेष्यतिवैदेहिराक्षसानांनिवर्हणः ॥ ३४॥

किंसमाधानंपश्यसिकंकार्यसिद्ध्युपायंपश्यसि ॥ २७॥ ननुकिंतैरागतैरहमेवपर्याप्तोस्यकार्यस्येत्यत्राह काममिति त्वयाकार्यसाधनेतवयशस्योयशस्करःफलोदयोजयरूपफलप्राप्तिर्भवति
नतुरामस्येत्यर्थः ॥,२८॥ किंतर्हुचितंतत्राह बलैरिति समग्रैर्बलैःसहागत्यरावणंसंयुगेजित्वाविजयीसन्मांगृहीत्वायायात्तत्तस्यरामस्यसदृशंभवेत् ॥ २९ ॥ आदरात्पुनराह बलैस्त्विति॥३०॥
विक्रांतंपराक्रमः ॥ ३१ ॥ तदुक्तंसीतावाक्यम् प्रश्रयःस्नेहः शेषंशिष्टंप्रकृतोत्तरंवाक्यमब्रवीत् ॥ ३२ ॥ तदेववाक्यमाह देवीति ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

कथमेष्यतीत्यतआह तस्यविक्रमेति मनःसंकल्पवदतिदूरपतनशीलाः ॥ ३५ ॥ तदेवस्पष्टमाह येषामिति नसज्जतेनप्रतिवद्धाभवति ॥ ३६ ॥ सागरैर्धराधरैश्चसहिता ॥ ३७ ॥ प्रत्यवरोही नवलपराक्रमः ॥ ३८ ॥ अहंतदपेक्षयान्यूनवलोपीत्यर्थः तेषांस्वाधिकवलत्वंलोकन्यायेनदृढंवोधयति नहीति ॥ ३९ ॥ एकोत्पातेनएकोत्प्लवनेन ॥ ४० ॥ ननुभवत्वेवंहरीणामागमनंरा

तस्यविक्रमसंपन्नाःसत्त्ववंतोमहावलाः॥ मनःसंकल्पसंपातानिदेशेहरयःस्थिताः॥३५॥ येषांनोपरिनाधस्तान्नतिर्यक्सज्जतेगतिः॥ नचकर्मसुसीदंतिमहत्स्वमिततेजसः॥ ३६॥ असकृत्तैर्महोत्साहैःससागरधराधरा॥ प्रदक्षिणीकृताभूमिर्वायुमार्गानुसारिभिः॥ ३७॥ मद्विशिष्टाश्चतुल्याश्चसंतितत्रवनौकसः॥ मत्तःप्रत्यवरःकश्चिनास्तिसुग्रीवसन्निधौ॥ ३८॥ अहंतावदिहप्राप्तःकिंपुनस्तेमहावलाः॥ नहिप्रकृष्टाःप्रेष्यंतेप्रेष्यंतेहीतरेजनाः॥ ३९॥ तदलंपरितापेनदेविशोकोव्यपैतुते॥ एकोत्पातेनतेलंकामेष्यंतिहरियूथपाः॥ ४०॥ ममपृष्ठगतौतौचचंद्रसूर्याविवोदितौ॥ त्वत्सकाशंमहासंघौनृसिंहावागमिष्यतः॥ ४१॥ तौहिवीरौनरवरौसहितौरामलक्ष्मणौ॥ आगम्यनगरींलंकांसायकैर्विधमिष्यतः॥ ४२॥ सगणंरावणंहत्वाराघवोरघुनंदनः॥ त्वामादायवरारोहेस्वपुरींप्रतियास्यति ॥ ४३ ॥ तदाश्वसिहिभद्रंतेभवत्वंकालकांक्षिणी॥ नचिराद्द्रक्ष्यसेरामंप्रज्वलंतमिवानलम्॥ ४४॥ निहतेराक्षसेंद्रेचसपुत्रामात्यवांधवे॥ त्वंसमेष्यसिरामेणशशांकेनेवरोहिणी ॥ ४५ ॥ क्षिप्रंत्वंदेविशोकस्यपारंद्रक्ष्यसिमैथिलि॥ रावणंचैवरामेणद्रक्ष्यसेनिहतंवलात्॥ ४६॥ एवमाश्वास्यवैदेहींहनूमान्मारुतात्मजः॥ गमनायमतिंकृत्वावैदेहींपुनरब्रवीत्॥ ४७॥ तमरिघ्नंकृतात्मानंक्षिप्रंद्रक्ष्यसिराघवम्॥ लक्ष्मणंचधनुष्पाणिंलंकाद्वारमुपागतम् ॥ ४८ ॥ नखदंष्ट्रायुधान्वीरान्सिंहशार्दूलविक्रमान् ॥ वानरान्वारणेंद्राभान्क्षिप्रंद्रक्ष्यसिसंगतान् ॥ ४९ ॥ शैलांबुदनिकाशानांलंकामलयसानुषु॥ नर्दतांकपिमुख्यानामार्येयूथान्यनेकशः॥ ५० ॥ सतुमर्मणिघोरेणताडितोमन्मथेषुणा॥ नशर्मलभतेरामःसिंहार्दितइवद्विपः ॥ ५१ ॥

घवयोःकथंतत्राह ममेति महासंघौमहासमुदाययुक्तौ ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ रघूणामानंदजनकमपत्यम् ॥ ४३ ॥ कालकांक्षिणीदिवसगणनतत्परा ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९॥ यूथान्यनेकशःद्रक्ष्यसीतिशेषः ॥ ५० ॥ रामस्यसर्वथात्वत्प्राप्तिचिंतैवास्तेइत्याह सत्विति ॥ ५१ ॥

॥ ५२ ॥ सौमित्रिणासमःकश्चित्कोपिनास्तीतिशेषः ॥५३॥ मत्संगमकालमात्रंमयारामस्यय:संगमस्तत्कालमात्रंप्रतीक्षस्वेत्यर्थः ॥ ५४ ॥ वशमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकोनचत्वारिंशःसर्गः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ आत्महितंआत्मदुःखोद्धारप्रयोजनम् ॥ १ ॥ अर्धसंजातानिअर्धवयःप्राप्तानिततःपरंजलाभावादासन्नशोषाणिसस्यानियस्याःसायथादैवात्संपन्नवृष्ट्यासंपन्नसस्याभवतितथाहमपिप्राप्तजीवितनाशाऽमृतोपमात्त्वद्दर्शनाद्धृतजीवितेतिभावः ॥ २ ॥ सकामातत्स्पर्शेच्छावती ॥ ३ ॥ अभि

रुदमादेविशोकेनमाभूत्तेमनसोभयम् ॥ शचीवभर्त्राशक्रेणसंगमेष्यसिशोभने॥५२॥रामाद्विशिष्टःकोन्योस्तिकश्चित्सौमित्रिणासमः॥ अग्निमारुतकल्पौतौभ्रातरौतवसंश्रयौ ॥५३॥नास्मिंश्चिरंवत्स्यसिदेविदेशेरक्षोगणैरध्युषितेऽतिरौद्रे॥ नतेचिरादागमनंप्रियस्यक्षमस्वमत्संगमकालमात्रम् ॥ ५४ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकोनचत्वारिंशःसर्गः ॥ ३९ ॥ ॥७॥ ॥श्रुत्वातुवचनंतस्यवायुसूनोर्महात्मनः ॥ उवाचात्महितंवाक्यंसीतासुरसुतोपमा ॥ १ ॥ त्वांदृष्ट्वाप्रियवक्तारंसंप्रहृष्यामिवानर ॥ अर्धसंजातसस्येववृष्टिंप्राप्यवसुंधरा ॥ २ ॥ यथातंपुरुषव्याघ्रंगात्रैःशोकाभिकर्शितैः ॥ संस्पृशेयंसकामाहंतथाकुरुदयांमयि ॥३॥ अभिज्ञानंचरामस्यदद्याहरिगणोत्तम॥ क्षिप्तामिषीकांकाकस्यकोपादेकाक्षिशातनीम् ॥ ४ ॥ मनःशिलायास्तिलकोगंडपार्श्वेनिवेशितः ॥ त्वयाप्रणष्टेतिलकेतंकिलस्मर्तुमर्हसि ॥५॥ सवीर्यवान्कथंसीतांहृतांसमनुमन्यसे ॥ वसंतींरक्षसांमध्येमहेंद्रवरुणोपम ॥ ६ ॥ एषचूडामणिर्दिव्योमयासुपरिरक्षितः ॥ एतंदृष्ट्वाप्रहृष्यामिव्यसनेत्वामिवानघ ॥ ७ ॥ एषनिर्यातितःश्रीमान्मयातेवारिसंभवः ॥ अतःपरंनशक्ष्यामिजीवितुंशोकलालसा ॥ ८ ॥ असह्यानिचदुःखानिवाचश्चहृदयच्छिदः ॥ राक्षसैःसहसंवासंत्वत्कृतेमर्षयाम्यहम् ॥ ९ ॥ धारयिष्यामिमासंतुजीवितंशत्रुसूदन ॥ मासादूर्ध्वंनजीविष्येत्वयाहीनानृपात्मज ॥ १० ॥

ज्ञानंचूडामण्यात्मकंदद्याःदेहि तथाकोपात्काकस्यैकाक्षिशातनीमिषीकांक्षिप्त्वाकाकोरक्षितइत्यपरमभिज्ञानंदद्याःश्रावयेत्यर्थः ॥ ४ ॥ अथाभिज्ञानांतरमाह संदेशरूपेण मनःशिलायाइति पूर्वंनने तिलकेनष्टेसतित्वयारामेणममगंडपार्श्वेमनःशिलातिलकोनिवेशितःतंकिल स्वकृततिलकमित्यर्थः स्मर्तुमर्हसिइतिमयोक्तमितिब्रूहीतिशेषः ॥ ५ ॥ अथकेवलसंदेशांतरमाह सवीर्यवानिति अनुमन्यसेसहसेइत्यर्थः ॥ ६ ॥ दिव्यएषचूडामणिरेतावत्कालंसुपरिरक्षितः एतंव्यसनेत्वामिवदृष्ट्वाप्रहृष्यामि एतत्सन्निधानेरक्षोभिभवासंभवादितिभावः ॥ ७ ॥ सएषनिर्यातितोदत्तस्त्वत्प्रत्यभिज्ञानार्थमितिशेषः अतःशीघ्रमागमनेएवकुशलमन्यथापरमंदुःखमितिभावः ॥ ८ ॥ त्वत्कृतेत्वत्प्राप्तिप्रत्याशया मर्षयामिसहामि ॥ ९ ॥ १० ॥

यतोयंघोरस्तस्यदृष्टिश्चचाद्बुद्धिर्नसुखाअवधिकालादूर्ध्वंकृतविनाशनिश्चयाअतस्तत्पूर्वमेवमरणौचित्यादवधिकालस्याधिकत्वेऽपिमासादूर्ध्वमेवनजीविष्यामि किंच त्वांविषज्जंतंविलंबंकु
र्वंतंयदिशृणुयांतदातथाश्रुत्वामासादर्वागेवक्षणमपिनजीवेयमित्युक्तमितिब्रूहीतिशेषः ॥ ११ ॥ वचनमुक्तसंदेशरूपम् ॥१२॥ त्वच्छोकविमुखःत्वत्स्थित्यपरिज्ञानजशोकेनत्वदुद्धारप्रवृत्तिवि

घोरोराक्षसराजोयंदृष्टिश्चनसुखामयि॥त्वांचश्रुत्वाविषज्जंतंनजीवेयमपिक्षणम्॥ ११॥ वैदेह्यावचनंश्रुत्वाकरुणंसाश्रुभाषितम्॥अथाब्रवीन्म
हातेजाहनूमान्मारुतात्मजः॥१२॥त्वच्छोकविमुखोरामोदेविसत्येनतेशपे॥ रामेशोकाभिभूतेतुलक्ष्मणःपरितप्यते॥१३॥दृष्टाकथंचिद्भवतीनका
लःपरिदेवितुम्॥इमंमुहूर्तंदुःखानामंतंद्रक्ष्यसिभामिनि॥ १४॥ तावुभौपुरुषव्याघ्रौराजपुत्रावनिंदितौ॥ त्वद्दर्शनकृतोत्साहौलंकांभस्मीकरिष्यतः
॥१५॥हत्वातुसमरेरक्षोरावणंसहबांधवैः॥राघवौत्वांविशालाक्षिस्वांपुरींप्रतिनेष्यतः॥१६॥यत्तुरामोविजानीयादभिज्ञानमनिंदिते॥प्रीतिसंजन
नंभूयस्तस्यत्वंदातुमर्हसि॥१७॥साब्रवीद्दत्तमेवाहोमयाभिज्ञानमुत्तमम्॥ एतदेवहिरामस्यदृष्ट्वायत्नेनभूषणम्॥१८॥ श्रद्धेयंहनुमन्वाक्यंतववी
रभविष्यति॥ सतंमणिवरंगृह्यश्रीमान्प्लवगसत्तमः॥ १९॥ प्रणम्यशिरसादेवींगमनायोपचक्रमे॥तमुत्पातकृतोत्साहमवेक्ष्यहरियूथपम्॥२०॥
वर्धमानंमहावेगमुवाचजनकात्मजा॥ अश्रुपूर्णमुखीदीनाबाष्पगद्गदयागिरा ॥ २१॥ हनूमन्सिंहसंकाशौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥ सुग्रीवंचसहा
मात्यंसर्वान्ब्रूयाअनामयम्॥ २२॥ यथाचसमहाबाहुर्मांतारयतिराघवः॥ अस्माद्दुःखांबुसंरोधात्त्वंसमाधातुमर्हसि॥ २३॥इदंचतीव्रंममशो
कवेगंरक्षोभिरेभिःपरिभर्त्सनंच॥ब्रूयास्तुरामस्यगतःसमीपंशिवश्चतेध्वास्तुहरिप्रवीर॥ २४॥

मुखोनतुज्ञात्वेतिसत्येनतेशपे ॥ १३ ॥ कथंचिद्भवतीदृष्टाअतःपरंशोचितुंनकालःइमंमुहूर्तंअस्मिन्नचिरकालेइत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ यत्त्वभिज्ञानंरामएवविशिष्यजानीयाद्यच्चतस्य
प्रीतिसंजननंतद्भूयःपुनरधिकंचदातुमर्हसि ॥ १७ ॥ १८ ॥ श्रद्धेयंविश्वसनीयम् ॥ १९ ॥ उत्पातेउत्प्लवनेकृतोत्साहम् ॥ २० ॥ २१ ॥ अनामयमारोग्यम् ॥ २२ ॥ त्वंसमाधातुमित्यस्य
तथेत्यादिःसमाधानंसंविधानम् अथापिसमहाबाहुरितिपाठेयथेत्यपिपूरणीयमेव यद्यपिश्रुतवृत्तांतःस्वयमेवयतिष्यतितथापित्वमपियथामांशीघ्रंतारयसितथासंविधानंकुर्वित्यर्थः॥२३॥२४॥

तत्कार्यंलंकागमनप्रयोजनम् अल्पशेषम् देवीदर्शनरूपस्यमहतःप्रधानकृत्यस्यनिष्पन्नत्वात्परबलदर्शनरूपस्यानुषंगिकत्वादल्पशेषत्वमित्याशयः ॥ २५॥ मखमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तस्माद्देशादपाक्रम्यसीतासमीपात्किंचिद्दूरंगत्वा ॥ १ ॥ चिंतयामासेत्युक्तांचिंतांदर्शयति अल्पशेषमिति इयंसीताहृष्टेतीदंप्रधानकार्यंनिष्पन्नमिति आनुषंगिकंपरबलदर्शनमवशिष्टमित्यल्पशेषत्वम् इहकार्येपरबलज्ञानलक्षणेत्रीनुपायान्सामादीनतिक्रम्यचतुर्थोदंडएवसाधनत्वेनदृश्यते ॥ २ ॥ तत्रयुक्तिमाह नेति ऋजुपुसामफलायनशूरेषुतदाह रक्षस्स्विति बलदर्पिताभेदसाध्यान भेदउपायः बलवंतोहिकुतोप्यनिष्टंनगणयंतीत्यर्थः ॥ ३ ॥ अस्यकार्यस्यपरव

सराजपुत्र्याप्रतिवेदितार्थःकपिःकृतार्थःपरिहृष्टचेताः ॥ तदल्पशेषंप्रसमीक्ष्यकार्यंदिशंह्युदीचींमनसाजगाम ॥ २५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सचवाग्भिःप्रशस्ताभिर्गमिष्यन्पूजितस्तया ॥ तस्माद्देशादपाक्रम्यचिंतयामासवानरः ॥ १ ॥ अल्पशेषमिदंकार्यंदृष्टेयमसितेक्षणा ॥ त्रीनुपायानतिक्रम्यचतुर्थइहदृश्यते ॥ २ ॥ नसामरक्षस्सुगुणायकल्पतेनदानमर्थोपचितेषुयुज्यते ॥ नभेदसाध्याबलदर्पिताजनाःपराक्रमस्त्वेषममेहरोचते ॥ ३ ॥ नचास्यकार्यस्यपराक्रमादृतेविनिश्चयःकश्चिदिहोपपद्यते ॥ हतप्रवीराश्चरणेतुराक्षसाःकथंचिदीयुर्यदिहाद्यमार्दवम् ॥ ४ ॥ कार्येकर्मणिनिर्वृत्तेयोबहून्यपिसाधयेत् ॥ पूर्वकार्याविरोधेनसकार्यंकर्तुमर्हति ॥ ५ ॥ नह्येकःसाधकोहेतुःस्वल्पस्यापीहकर्मणः ॥ योह्यर्थंबहुधावेदससमर्थोर्थसाधने ॥ ६ ॥

लाशयपरिज्ञानरूपस्य सर्वातिशायिपराक्रमवतोममपराजयएवनास्तीत्याशयेनाह पराक्रमादृतेइति विनिश्चयःनिश्चितोपायः स्वबलप्रकाशनेप्रयोजनांतरमप्यस्तीत्याह हतेति अद्यहताःप्रवीराःश्रेष्ठाःयेषांतेराक्षसाःयद्यस्मादिहभाविनिरणेमार्दवंएकेनैवैवंपराक्रमःकृतस्तादृशैरनेकैःकथमस्माकंजयाशेतिरणप्रवृत्तिराहित्यंप्राप्नुयुः अतःपराक्रमात्परबलस्यमनोभंगरूपंकार्यंसिद्ध्यतीत्याशयः ॥ ४ ॥ ननुस्वामिसंदिष्टकार्यातिरिक्तकार्यकरणेदोषः स्वामिनाहिअभिगम्यतुवैदेहींनिलयंरावणस्यचेत्येतावदेवसंदिष्टमित्याशंक्यसंदिष्टकार्याविरोधेनस्वामिहितकार्यांतरसाधनंदूतस्यालंकारइत्याह कार्येइति कार्येप्रधानकार्येनिर्वृत्ते सकार्यंकर्तुमर्हति नतुसंदिष्टमात्रस्यकथंचित्साधकइत्याशयः ॥ ५ ॥ उक्तमेवविवृणोति नहीति यस्तुस्वल्पस्यापिकर्मणःअतिशयितयत्नेनसिद्धिहेतुर्भवतिअसावेकोमुख्यःसाधकोहेतुर्नभवतिअपितुयोह्यर्थंप्रयोजनमल्पेनयत्नेनबहुधाकर्तुंवेदसएवार्थसाधनेसमर्थः ॥ ६ ॥

तस्मादन्यदपिस्वाम्यभीष्टंकृत्वैवगंतव्यमित्याह इहैवेति यद्यप्यहंइहैवसीतान्वेषणएवतावत्प्रथमंकृतनिश्चयस्तथापियदिपरात्मसंमर्दविशेषतत्त्ववित्परस्यात्मनःस्वस्यचसंमर्देयुद्धेयोविशेषस्तत्तत्त्वविद्भूत्वायदिप्लवगेश्वरालयंसुग्रीवालयंव्रजेयंततस्तदाभर्तृशासनंसम्यक्कृतंस्यात् अन्यथाराक्षसबलंकीदृशमितिपृष्टेनिरुत्तरःस्यामितिभावः ॥ ७॥ एवंनिश्चितार्थोयुद्धप्रवृत्तिप्रकारंचिंतयति कथंन्विति अद्यखलुममेहागतमागमनंसुखागतंसुखफलकमागमनंकथंभवेत् तथाराक्षसैःसहप्रसह्यस्वयमेवबलात्कृत्ययुद्धंचकथंममभवेत् तथातथैवकरणेसतिसारवदूर्जितंस्वबलंमांचसदशाननःकथंमानयेत्श्लाघयेत् यद्वा तथैवयुद्धकरणेखलुदशाननःआत्मबलंमांचसारवत्समानयेत्सम्यक्परिच्छिंद्यादित्यर्थेनयुद्धफलमुक्तम ॥ ८ ॥ ततोमद्बलवशादेवमांरणेसमा

इहैवतावत्कृतनिश्चयोह्यहंव्रजेयमद्यप्लवगेश्वरालयम्॥परात्मसंमर्दविशेषतत्त्ववित्ततःकृतंस्यान्ममभर्तृशासनम्॥७॥कथंनुखल्वद्यभवेत्सुखागतंप्रसह्ययुद्धंममराक्षसैःसह॥तथैवखल्वात्मबलंचसारवत्समानयेन्मांचरणेदशाननः॥८॥ततःसमासाद्यरणेदशाननंसमंत्रिवर्गंसबलंसयायिनम्॥हृदिस्थितंतस्यमतंबलंचसुखेनमत्वाहमितःपुनर्व्रजे॥९॥इदमस्यनृशंसस्यनंदनोपममुत्तमम्॥वनंनेत्रमनःकांतंनानाद्रुमलतायुतम्॥१०॥इदंविध्वंसयिष्यामिशुष्कंवनमिवानलः॥अस्मिन्भग्नेततःकोपंकरिष्यतिसरावणः॥११॥ततोमहत्साश्वमहारथद्विपंबलंसमानेष्यतिराक्षसाधिपः॥त्रिशूलकालायसपट्टिशायुधंततोमहद्युद्धमिदंभविष्यति॥१२॥अहंचतैःसंयतिचंडविक्रमैःसमेत्यरक्षोभिरभंगविक्रमः॥निहत्यतद्रावणचोदितंबलंसुखंगमिष्यामिहरीश्वरालयम्॥१३॥ततोमारुतवत्क्रुद्धोमारुतिर्भीमविक्रमः॥ऊरुवेगेनमहताद्रुमान्क्षेप्तुमथारभत्॥१४॥ततस्तद्धनुमान्वीरोबभंजप्रमदावनम्॥मत्तद्विजसमाघुष्टंनानाद्रुमलतायुतम्॥१५॥तद्वनंमथितैर्वृक्षैर्भिन्नैश्चसलिलाशयैः॥चूर्णितैःपर्वताग्रैश्चबभूवाप्रियदर्शनैः॥१६॥नानाशकुंतविरुतैःप्रभिन्नैःसलिलाशयैः॥ताम्रैःकिसलयैःक्लांतैःक्लांतद्रुमलतायुतैः॥१७॥

साद्यवर्तमानंसबलंसयायिनंससारथिम् अंतर्भावितण्यर्थाद्यातेर्णिनौयापयितायायीसारथिस्तेनसहितंरावणंज्ञात्वाहृदिस्थितंतस्यमतमभीष्टंबलंचसुखेनअक्लेशतोमत्वाज्ञात्वापुनरितोव्रजेव्रजिष्ये सबलंसयायिनमितिपाठः सबलप्रयायिनमित्याधुनिककल्पितःपाठः ॥९ ॥ अथप्रसह्यरणप्रवर्तनोपायंचिंतयति इदमिति अस्येदंवनंनेत्रमनःकांतंभवति अतइदंविध्वंसयामि ॥१०॥ ॥ ११ ॥ समानेष्यतिमांप्रतियुद्धायप्रापयिष्यति महद्युद्धंमन्मनस्तोषकृत् ॥ १२ ॥ ततोहरीश्वरालयंगमिष्यामीतिचिंतयामासेत्यन्वयः ॥ १३ ॥ ततःएवंनिश्चयानंतरम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ पर्वताग्रैःक्रीडापर्वताग्रैः उपलक्षितमितिशेषः ॥ १६ ॥ १७ ॥

व्याकुलंस्रस्तमावरणंयासांता अतएवविह्वलाःस्त्रियइवतालतारेजुः ॥ १८ ॥ सादितैर्विशीर्णैः व्यालैःशार्दूलैः ॥ १९ ॥ प्रमदावनस्यअंतःपुरविहारोचितवनस्य स्यादेतदेवप्रमदवनमंतःपुरोचि
तमित्यमरः दशास्यस्यप्रमदानांस्त्रीणांकामसंवर्धनद्वाराअवनस्यरक्षकस्यास्यवनस्यसाविह्वलाशोकलताप्रतानाचंचलाशोव लतासमूहवतीवनस्थलीतृणगुल्मलताजलाशयादियुक्ताभूमिः क
पेर्बलात्शोच्यतइतिशोका शोच्यलताप्रतानाजाता द्रष्टृचित्तशोकजनिकाजातेत्यर्थः ॥ २० ॥ जगतीपतेःराज्ञोरावणस्य व्यलीकमप्रियम् ॥ २१ ॥ आयरमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्री

नवभौतद्वनंतत्रदावानलहतंयथा॥ व्याकुलावरणारेजुर्विह्वलाइवतालताः॥ १८॥ लतागृहैश्चित्रगृहैश्वसादितैर्व्यालैर्मृगैरार्तरवैश्चपक्षिभिः॥ शि
लागृहैरुन्मथितैस्तथागृहैःप्रनष्टरूपंतदभून्महद्वनम्॥१९॥ साविह्वलाशोकलताप्रतानावनस्थलीशोकलताप्रताना ॥ जातादशास्यप्रमदावनस्य
कपेर्बलाद्धिप्रमदावनस्य॥ २० ॥ ततःसकृत्वाजगतीपतेर्महान्महद्व्यलीकंमनसोमहात्मनः ॥ युयुत्सुरेकोबहुभिर्महाबलैःश्रियाज्वलंस्तोरणमाश्रि
तःकपिः॥२१॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकचत्वारिंशःसर्गः॥ ४१॥ ॥ ७२ ॥ ततःपक्षिनिनादेनवृक्षभंगस्वने
नच॥ बभूवुस्त्राससंभ्रांताःसर्वेलंकानिवासिनः॥ १ ॥ विद्रुताश्चभयत्रस्ताविनेदुर्मृगपक्षिणः॥ रक्षसांचनिमित्तानिक्रूराणिप्रतिपेदिरे ॥ २॥ ततो
गतायांनिद्रायांराक्षस्योविकृताननाः॥ तद्वनंददृशुर्भग्नंतंचवीरंमहाकपिम्॥ ३॥ सताद्दृष्ट्वामहाबाहुर्महासत्त्वोमहाबलः॥ चकारसुमहद्रूपंराक्षसी
नांभयावहम्॥ ४ ॥ ततस्तुगिरिसंकाशमतिकायंमहाबलम् ॥ राक्षस्योवानरंदृष्ट्वापप्रच्छुर्जनकात्मजाम्॥५॥ कोयंकस्यकुतोवायंकिंनिमित्तमि
हागतः॥ कथंत्वयासहानेनसंवादःकृतइत्युत॥ ६॥ आचक्ष्वनोविशालाक्षिमाभूत्तेसुभगेभयम्॥ संवादमसितापांगित्वयाकिंकृतवानयम्॥७॥

रामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४१ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ प्रतिपेदिरेप्रापमानि ॥ २ ॥ गतायांनिद्रायां वनभंगध्वनिनेत्यर्थः
॥ ३ ॥ ४ ॥ जनकात्मजांपप्रच्छुः तस्यानिर्निद्रतयावस्थानंमत्वेतिभावः ॥ ५ ॥ त्वयाऽनेनकथंसंवादःकृतइतिचपप्रच्छुः यद्यपितानिद्रितावनभंगध्वनिनाजागरिताइतिसंवादज्ञानस्यैवाभा
वात्तत्कथंप्रश्नोनिरवसरस्तथापिनिद्रामध्येकिंचिज्जागरेणईषत्संवादश्रवणेपिदेवमाययापुनर्निद्रेतितत्प्रश्नोपपत्तिरित्याहुः सीतायास्तद्दर्शनेपिनिर्भयप्रसन्नमुखतयावस्थानदर्शनादयंकश्चिदे
तत्परिचितएतद्वृत्तांतज्ञानार्थमेवप्रायेणागतइतिसंभाव्यानयासंवादकरणंचसंभाव्यतत्प्रश्ननिर्वाहइतिकतकः ॥ ६ ॥ अथविशिष्यसंवादंपृच्छंति संवादमिति ॥ ७ ॥

कागतिःउपायः ॥ ८ ॥ युष्माकमेवैतत्स्वरूपज्ञानमुचितमित्यत्रन्यायमाह अहिरेवेति ॥ ९ ॥ १० ॥ वैदेह्यावचनंअज्ञानप्रतिपादकम् अनेनात्मत्राणादौमृषावादोनदोषायेतिध्वनितम् काश्चिद्विद्रुताःकाश्चिद्दृढंस्थिताएवन्नकाश्चिद्रावणायनिवेदितुंगताः ॥ ११ ॥ १२ ॥ सीतयाकृतसंवादत्वज्ञानंयथातथोक्तम् ॥ १३ ॥ ननिवेदयितुमिच्छति प्रायेणेयंतंजानातीतितासामाशयः

अथाब्रवीत्तदासाध्वीसीतासर्वांगशोभना ॥ रक्षसांकामरूपाणांविज्ञानेकागतिर्मम ॥८॥ यूयमेवास्यजानीतयोयंयद्वाकरिष्यति ॥ अहिरेवअहेःपादान्विजानातिनसंशयः ॥ ९ ॥ अहमप्यतिभीतास्मिनैवजानामिकोह्यहम् ॥ वेद्मिराक्षसमेवैनंकामरूपिणमागतम् ॥१०॥ वैदेह्यावचनंश्रुत्वाराक्षस्योविद्रुताद्रुतम् ॥ स्थिताःकाश्चिद्गताःकाश्चिद्रावणायनिवेदितुम् ॥११॥ रावणस्यसमीपेतुराक्षस्योविकृताननाः ॥ विरूपंवानरंभीमंरावणायन्यवेदिषुः ॥ १२ ॥ अशोकवनिकामध्येराजन्भीमवपुःकपिः ॥ सीतयाकृतसंवादस्तिष्ठत्यमितविक्रमः ॥१३॥ नचतंजानकीसीताहरिंहरिणलोचना ॥ अस्माभिर्बहुधापृष्टानिवेदयितुमिच्छति ॥ १४ ॥ वासवस्यभवेद्दूतोदूतोवैश्रवणस्यवा ॥ प्रेषितोवापिरामेणसीतान्वेषणकांक्षया ॥ १५ ॥ तेनैवाद्भुतरूपेणयत्तत्तवमनोहरम् ॥ नानामृगगणाकीर्णंप्रमृष्टंप्रमदावनम् ॥ १६ ॥ नतत्रकश्चिदुद्देशोयस्तेननविनाशितः ॥ यत्रसाजानकीदेवीसतेननविनाशितः ॥ १७ ॥ जानकीरक्षणार्थंवाश्रमाद्वानोपलक्ष्यते ॥ अथवाकःश्रमस्तस्यसैवतेनाभिरक्षिता ॥ १८ ॥ चारुपल्लवपत्राढ्यंयंसीतास्वयमास्थिता ॥ प्रवृद्धःशिंशपावृक्षःसचतेनाभिरक्षितः ॥१९॥ तस्योग्ररूपस्योग्रंत्वंदंडमाज्ञातुमर्हसि ॥ सीतासंभाषितायेनवनंतेनविनाशितम् ॥२०॥ मनःपरिगृहीतांतांतवरक्षोगणेश्वर ॥ कःसीतामभिभाषेतयोनस्यात्त्यक्तजीवितः ॥२१॥ राक्षसीनांवचःश्रुत्वारावणोराक्षसेश्वरः ॥ चिताग्निरिवजज्वालकोपसंवर्तितेक्षणः ॥ २२ ॥ तस्यक्रुद्धस्यनेत्राभ्यांप्रापतन्नश्रुबिंदवः ॥ दीप्ताभ्यामिवदीपाभ्यांसार्चिषःस्नेहबिंदवः ॥२३॥ आत्मनःसदृशान्वीरान्किंकरान्नामराक्षसान् ॥ व्यादिदेशमहातेजानिग्रहार्थंहनूमतः ॥ २४ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ प्रमृष्टंनाशितम् ॥ १६ ॥ उद्देशःप्रदेशः ॥ १७ ॥ कःश्रमइतिमहावनंभग्नवतस्तस्यश्रमोऽसंभावितइत्यर्थः अतःसाजानक्येवतेनाभिरक्षिता तदाश्रयवृक्षाभंगेनेतिशेषः ॥१८॥ तस्यैवार्थस्यस्थिरीकरणायपुनःप्रतिपादनम् चार्विति तेनाभिरक्षितःसीतारक्षणार्थमितिशेषः ॥ १९ ॥ आज्ञातुमाज्ञापयितुम् सीतासंभाषितेत्यनेनसापराधमहत्वंबोधितम् ॥ २० ॥ तद्भाषणस्यापराधत्वमुपपादयति मनइति त्यक्तजीवितस्त्यक्तजीविताशः राजपरिग्रहभाषणंपुंसोपराधइतिभावः ॥ २१ ॥ संवर्तितेविवर्तितेईक्षणेनेत्रेयेनसः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

अशीतिःसाहस्रम् स्वार्थेण् कूटःअयस्कारः कूटसदृशाग्रआयुधविशेषः ॥ २५ ॥ २६ ॥ अवस्थितंयुद्धायसन्नद्धम् ॥ २७ ॥ कांचनांगदैःकांचनपट्टबंधैः ॥ २८ ॥ २९ ॥ क्षितावाविध्यलां
गूलमितिस्वभावोक्तिरलंकारः ॥ ३० ॥३१॥ अनुनादिनाप्रतिध्वनिमता ॥ ३२ ॥ जयतिसर्वोत्कर्षेणवर्तते ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ प्रतिबलंप्रतिस्पर्द्धार्हबलवत् ॥ ३५ ॥ मिषतामित्यनादरेषष्ठी

तेषामशीतिसाहस्रंकिंकराणांतरस्विनाम् ॥ निर्ययुर्भवनात्तस्मात्कूटमुद्गरपाणयः॥२५॥ महोदरामहादंष्ट्राघोररूपामहाबलाः॥युद्धाभिमनसःसर्वे
हनूमद्ग्रहणोन्मुखाः॥२६॥ तेकपिंतंसमासाद्यतोरणस्थमवस्थितम्॥ अभिपेतुर्महाभागाःपतंगाइवपावकम्॥२७॥ तेगदाभिर्विचित्राभिःपरिघैः
कांचनांगदैः॥ आजग्मुर्वानरश्रेष्ठंशरैरादित्यसन्निभैः ॥ २८ ॥मुद्गरैःपट्टिशैःशूलैःप्रासतोमरपाणयः॥ परिवार्यहनूमंतंसहसातस्थुरग्रतः॥ २९ ॥
हनूमानपितेजस्वीश्रीमान्पर्वतसन्निभः॥ क्षितावाविध्यलांगूलंननादचमहाध्वनिम्॥ ३० ॥ सभूत्वातुमहाकायोहनूमान्मारुतात्मजः॥ पुच्छमा
स्फोटयामासलंकांशब्देनपूरयन् ॥ ३१ ॥ तस्यास्फोटितशब्देनमहताचानुनादिना ॥ पेतुर्विहंगागगनादुच्चैश्चेदमघोषयत ॥ ३२ ॥ जयत्यतिबलो
रामोलक्ष्मणश्चमहाबलः॥ राजाजयतिसुग्रीवोराघवेणाभिपालितः॥ ३३ ॥ दासोहंकोसलेंद्रस्यरामस्याक्लिष्टकर्मणः॥ हनूमान्शत्रुसैन्यानांनिहं
तामारुतात्मजः॥३४॥ नरावणसहस्रंमेयुद्धेप्रतिबलंभवेत्॥ शिलाभिश्चप्रहरतःपादपैश्चसहस्रशः॥३५॥ अर्दयित्वापुरींलंकामभिवाद्यचमैथिली
म्॥समृद्धार्थोगमिष्यामिमिषतांसर्वरक्षसाम्॥३६॥तस्यसन्नादशब्देनतेभवन्भयशंकिताः॥ददृशुश्चहनूमंतंसंध्यामेघमिवोन्नतम्॥३७॥स्वामि
संदेशनिःशंकास्ततस्तेराक्षसाःकपिम्॥चित्रैःप्रहरणैर्भीमैरभिपेतुस्ततस्ततः॥३८॥सतैःपरिवृतःशूरैःसर्वतःसमहाबलः॥ आससादायसंभीमंपरिघं
तोरणाश्रितम्॥३९॥सतंपरिघमादायजघानरजनीचरान्॥सपन्नगमिवादायस्फुरंतंविनतासुतः॥४०॥ विचचारांबरेवीरःपरिगृह्यचमारुतिः॥
सूदयामासवज्रेणदैत्यानिवसहस्रदृक्॥ ४१ ॥सहत्वाराक्षसान्वीरःकिंकरान्मारुतात्मजः॥युद्धाकांक्षीमहावीरस्तोरणंसमवस्थितः॥ ४२ ॥

॥ ३६ ॥ सन्नादशब्देनआस्फोटशब्दजप्रतिध्वनिनासिंहनादेनच ॥ ३७ ॥ स्वामिनोरामस्यसंदेशेननामग्रहणेनकस्यायंभटइतिसंदेहरहिताः किंच स्वामिसंदेशेनरावणाज्ञयाऽतिघोरेणाप्य
नेनयोद्धव्यमेवेतिनिश्चयात्पक्षांतरशंकारहिताःप्रहरणैरायुधैरभिपेतुः प्राहरन्नित्यर्थः ॥ ३८ ॥ तोरणाश्रितंतोरणसमीपेस्थापितम् ॥ ३९ ॥ सप्रसिद्धोविनतासुतःपन्नगमादायेवसहनूमांस्तं
परिघमादायेतियोजना ॥ ४० ॥ परिगृह्य परिघमितिशेषः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

कतिचिद्धतःऽवशेषाद्विद्राः ॥ ४३ ॥ प्रहस्तपुत्रोजंबुमाली ॥४४॥ अवभ्रमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेद्विचत्वारिंशःसर्गः ॥४२॥
अथरावणसंदिष्टसेनांतरागमनात्पूर्वंतूष्णींस्थित्वानांकिंचित्प्रयोजनमितिविचार्यप्रासादभंगादिचिकीर्षति ततइति ध्यानंविचारः चैत्यप्रासादोरक्षःकुलदेवताप्रासादः ॥ १ ॥ एवंप्रमदवनवत्

ततस्तस्माद्भयान्मुक्ताःकतिचित्तत्रराक्षसाः॥ निहतान्किंकरान्सर्वान्रावणायन्यवेदयन्॥४३॥ सराक्षसानांनिहतंमहाबलंनिशम्यराजापरिवृत्त
लोचनः॥ समादिदेशाप्रतिमंपराक्रमेप्रहस्तपुत्रंसमरेसुदुर्जयम्॥ ४४॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०सुं०द्विचत्वारिंशःसर्गः॥ ४२॥ ॥छ॥ ॥त
तःसकिंकरान्हत्वाहनूमान्ध्यानमास्थितः ॥ वनंभग्नंमयाचैत्यप्रासादोनविनाशितः॥ १ ॥तस्मात्प्रासादमद्यैवमिमंविध्वंसयाम्यहम्॥ इतिसंचिं
त्यहनूमान्मनसादर्शयन्बलम्॥२॥ चैत्यप्रासादमुत्प्लुत्यमेरुशृंगमिवोन्नतम्॥ आरुरोहहरिश्रेष्ठोहनूमान्मारुतात्मजः ॥ ३॥ आरुह्यगिरिसंकाशं
प्रासादंहरियूथपः॥ बभौससुमहातेजाःप्रतिसूर्यइवोदितः॥ ४॥ संप्रधृष्यतुदुर्धर्षश्चैत्यप्रासादमुन्नतम्॥ हनूमान्प्रज्वलँल्लक्ष्म्यापारियात्रोपमोभ
वत्॥ ५॥ सभूत्वासुमहाकायःप्रभावान्मारुतात्मजः ॥ धृष्टमास्फोटयामासलंकांशब्देनपूरयन्॥ ६॥ तस्यास्फोटितशब्देनमहताश्रोत्रघातिना॥
पेतुर्विहंगमास्तत्रचैत्यपालाश्चमोहिताः॥ ७॥ अस्त्रविज्जयतांरामोलक्ष्मणस्यमहाबलः॥राजाजयतिसुग्रीवोराघवेणाभिपालितः॥ ८ ॥दासोहं
कोसलेंद्रस्यरामस्याक्लिष्टकर्मणः॥ हनूमान्शत्रुसैन्यानांनिहंतामारुतात्मजः॥ ९॥ नरावणसहस्रंमेयुद्धेप्रतिबलंभवेत्॥ शिलाभिश्चप्रहरतःपाद
पैश्चसहस्रशः॥ १०॥ धर्षयित्वापुरींलंकामभिवाद्यचमैथिलीम्॥ समृद्धार्थोंगमिष्यामिमिषतांसर्वरक्षसाम्॥११॥ एवमुक्त्वामहाकायश्चैत्यस्थो
हरियूथपः॥ ननादभीमनिर्ह्रादोरक्षसांजनयन्भयम्॥१२॥तेननादेनमहताचैत्यपालाःशतंययुः॥ गृहीत्वाविविधानस्त्रान्प्रासान्खड्गान्परश्वधान्
॥१३॥ विसृजंतोमहाकायामारुतिंपर्यवारयन् ॥ तेगदाभिर्विचित्राभिःपरिघैःकांचनांगदैः॥ १४॥ आजग्मुर्वानरश्रेष्ठंबाणैश्चादित्यसन्निभैः॥
आवर्तइवगंगायास्तोयस्यविपुलोमहान्॥ १५॥

॥ २ ॥ प्रासादमुत्प्लुत्यारुरोह ॥ ३ ॥ ४ ॥ संप्रधृष्यभंक्त्वा पारियात्रःपर्वतविशेषः औन्नत्यंसाधारणोधर्मः ॥ ५ ॥ धृष्टंनिर्भयम् ॥ ६ ॥ विहंगाश्चैत्यपालाश्चमोहिताःपेतुः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥
॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ शतंययुः अनेकेइत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

परिक्षिप्येत्यंशेतोयस्यावर्तइवेतिदृष्टांतः ॥ १६ ॥ महान्मारुतात्मजइत्यन्वयः ॥ १७ ॥ उत्पाटयित्वातंशतधारंस्तंभंभ्रामयामास तत्रचभ्राम्यमाणेस्तंभांतरेणघट्टनवशादग्निःसमभवत्ते
नप्रासादश्चाप्यदह्यत ॥ १८ ॥ ततःसराक्षसशतंहत्वादह्यमानंप्रासादंदृष्ट्वाचांतरिक्षेस्थितइदंवचोऽब्रवीत् ॥ १९ ॥ २० ॥ एतदुक्तिप्रयोजनंचराक्षसहृदयपीडा ॥ २१ ॥ २२ ॥ ओघव

परिक्षिप्यहरिश्रेष्ठंसबभौरक्षसांगणः॥ ततोवातात्मजःक्रुद्धोभीमरूपंसमास्थितः॥ १६॥ प्रासादस्यमहांस्तस्यस्तंभंहेमपरिष्कृतम्॥ उत्पाटयित्वा
वेगेनहनूमान्मारुतात्मजः॥ १७॥ ततस्तंभ्रामयामासशतधारंमहाबलः॥ तत्रचाग्निःसमभवत्प्रासादश्चाप्यदह्यत॥ १८॥ दह्यमानंततोदृष्ट्वाप्रा
सादंहरियूथपः॥ सराक्षसशतंहत्वावज्रेणेंद्रइवासुरान्॥ १९॥ अंतरिक्षस्थितःश्रीमानिदंवचनमब्रवीत् ॥ मादृशानांसहस्राणिविसृष्टानिमहात्म
नाम्॥ २०॥ बलिनांवानरेंद्राणांसुग्रीववशवर्तिनाम्॥ अटंतिवसुधांकृत्स्नांवयमन्येचवानराः॥ २१॥ दशनागबलाःकेचित्केचिद्दशगुणोत्तराः॥
केचिन्नागसहस्रस्यबभूवुस्तुल्यविक्रमाः॥ २२॥ संतिचौघबलाःकेचित्संतिवायुबलोपमाः॥ अप्रमेयबलाःकेचित्तत्रासन्हरियूथपाः ॥ २३ ॥ ईदृ
ग्विधैस्तुहरिभिर्वृतोदंतनखायुधैः॥ शतैःशतसहस्रैश्चकोटिभिश्चायुतैरपि॥ २४॥ आगमिष्यतिसुग्रीवःसर्वेषांवोनिषूदनः॥ नेयमस्तिपुरीलंकानयू
यंनचरावणः॥ यस्यत्विक्ष्वाकुवीरेणबद्धंवैरंमहात्मना॥ २५॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडत्रिचत्वारिंशःसर्गः॥ ४३॥
संदिष्टोराक्षसेंद्रेणप्रहस्तस्यसुतोबली॥ जंबुमालीमहादंष्ट्रोनिर्जगामधनुर्धरः॥ १॥ रक्तमाल्यांबरधरःस्रग्वीरुचिरकुंडलः॥ महान्विवृत्तनयनश्चंडः
समरदुर्जयः॥ २॥ धनुःशक्रधनुःप्रख्यंमहद्रुचिरसायकम्॥ विस्फारयाणोवेगेनवज्राशनिसमस्वनम् ॥ ३ ॥ तस्यविस्फारघोषेणधनुषोमहतादि
शः॥ प्रदिशश्चनभश्चैवसहसासमपूर्यत॥ ४॥ रथेनखरयुक्तेनतमागतमुदीक्ष्यसः॥ हनूमान्वेगसंपन्नोजहर्षचननादच॥ ५॥

लाःओघसंख्यातगजबलाः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अमरमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेत्रिचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४३ ॥ ॥छ॥
अथजंबुमाल्यागमनंतद्वधश्च संदिष्टइति ॥ १ ॥ २ ॥ धनुर्विस्फारयाणः विस्फारयमाणः विस्फारोस्याघोषः ॥ ३ ॥ समपूर्यत दिगादिसमुदायापेक्षमेकवचनम् ॥ ४ ॥ जहर्षस्वबलानु
रूपशत्रुप्राप्त्या ॥ ५ ॥

तोरणविटंकःतोरणस्तंभयोरुपरितिर्यक्प्रतिष्ठापितकपोतपालिकादारु ॥ ६ ॥ कर्णीअंकुशाकाराग्रशरविशेषः ॥ ७ ॥ अंबुजंरक्तांबुजम् ॥ ८ ॥ तत्तस्यरक्तं स्वतइतिशेषः रक्तेनक्षतजेनरंजि
तंमुखमाकाशेकांचनबिंदुभिःरक्ताशोकपुष्परसबिंदुभिः सिक्तंमहापद्मंमहत्तररक्तपद्ममिवेत्यभूतोपमेयं अशोकःकांचनाह्वयः ॥ ९ ॥ १० ॥ ताडयामासबिभेद ॥ ११ ॥ विपन्नंव्यर्थीं

तंतोरणविटंकस्थंहनूमंतंमहाकपिम् ॥ जंबुमालीमहातेजाविव्याधनिशितैःशरैः ॥ ६ ॥ अर्धचंद्रेणवदनेशिरस्येकेनकर्णिना ॥ बाह्वोर्विव्याधनारा
चैर्दशभिस्तुकपीश्वरम् ॥ ७ ॥ तस्यतच्छुशुभेताम्रंशरेणाभिहतंमुखम् ॥ शरदीवांबुजंफुल्लंविद्धंभास्कररश्मिना ॥ ८ ॥ तत्तस्यरक्तंरक्तेनरंजितंशुशुभे
मुखम् ॥ यथाकाशेमहापद्मंसिक्तंकांचनबिंदुभिः ॥ ९ ॥ चुकोपबाणाभिहतोराक्षसस्यमहाकपिः ॥ ततःपार्श्वेतिविपुलांददर्शमहतींशिलाम् ॥ १० ॥
तरसातांसमुत्पाट्यचिक्षेपजववद्बली ॥ तांशरैर्दशभिःक्रुद्धस्ताडयामासराक्षसः ॥ ११ ॥ विपन्नंकर्मतद्दृष्ट्वाहनूमांश्चंडविक्रमः ॥ सालंविपुलमुत्पा
ट्यभ्रामयामासवीर्यवान् ॥ १२ ॥ भ्रामयंतंकपिंदृष्ट्वासालवृक्षंमहाबलम् ॥ चिक्षेपसुबहून्बाणान्जंबुमालीमहाबलः ॥ १३ ॥ सालंचतुर्भिश्चि
च्छेदवानरंपंचभिर्भुजे ॥ उरस्येकेनबाणेनदशभिस्तुस्तनांतरे ॥ १४ ॥ सशरैःपूरिततनुःक्रोधेनमहतावृतः ॥ तमेवपरिघंगृह्यभ्रामयामासवेगितः
॥ १५ ॥ अतिवेगोतिवेगेनभ्रामयित्वामहोत्कटः ॥ परिघंपातयामासजंबुमालेर्महोरसि ॥ १६ ॥ तस्यचैवशिरोनास्तिनबाहूजानुनीनच ॥ नधनुर्न
रथोनाश्वास्तत्रादृश्यंतनेषवः ॥ १७ ॥ सहतस्तरसातेनजंबुमालीमहारथः ॥ पपातनिहतोभूमौचूर्णितांगइवद्रुमः ॥ १८ ॥ जंबुमालिंसुनिहतंकिंकरां
श्चमहाबलान् ॥ चुक्रोधरावणःश्रुत्वाक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ १९ ॥ सरोषसंवर्तितताम्रलोचनःप्रहस्तपुत्रेनिहतमहाबले ॥ अमात्यपुत्रानतिवीर्यवि
क्रमान्समादिदेशाशुनिशाचरेश्वरः ॥ २० ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदर०चतुश्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ त
तस्तेराक्षसेंद्रेणचोदितामंत्रिणःसुताः ॥ निर्ययुर्भवनात्तस्मात्सप्तसप्तार्चिवर्चसः ॥ १ ॥

कृतम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ नाश्वाःरथेनरखरयुक्तेनेत्युक्तेरश्वशब्देनात्रखराउच्यंते ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ अनरमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायण
तिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेचतुश्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सप्तार्चिवर्चसःअग्नितुल्यतेजसः आर्षेरेफलोपः ॥ १ ॥

महद्बलंमहतीसेनापरीवारोयेषां कृतास्त्रास्त्रेतिआर्षःसंधिः कृतास्त्राःशिक्षितास्त्राःअस्त्रविदांश्रेष्ठाः परस्परजयैषिणःअहमहमिकयास्वस्योत्कर्षापेक्षिणः ॥ २ ॥ ध्वजवद्भिर्विशिष्टध्वजदंडयुक्तैः पताकिभिःप्रशस्तपताकावद्भिर्महारथैर्निर्ययुरितिसंबंधः ॥ ३ ॥ ४ ॥ शोकसंभ्रांताः निश्चितमरणबुद्ध्येतिशेषः ॥ ५ ॥ परस्परसंघर्षाः अहमेवाग्रेइतिपरस्परमभिमानात् तोरणस्थमवस्थि

महद्बलपरीवाराधनुष्मंतोमहाबलाः॥ कृतास्त्रास्त्रविदांश्रेष्ठाःपरस्परजयैषिणः॥ २॥हेमजालपरिक्षिप्तैर्ध्वजवद्भिःपताकिभिः ॥ तोयदस्वननिर्घोषैर्वा
जियुक्तैर्महारथैः ॥ ३॥ तप्तकांचनचित्राणिचापान्यमितविक्रमाः॥ विस्फारयंतःसंहृष्टास्तडिद्वंतइवांबुदाः॥४॥ जनन्यस्तास्ततस्तेषांविदित्वाकिं
करान्हतान्॥ बभूवुःशोकसंभ्रांताःसबांधवसुहृज्जनाः॥ ५॥ तेपरस्परसंघर्षास्तप्तकांचनभूषणाः ॥ अभिपेतुर्हनूमंतंतोरणस्थमवस्थितम् ॥ ६ ॥
सृजंतोबाणवृष्टिंतेरथगर्जितनिःस्वनाः॥ प्रावृट्कालइवांभोदाविचेरुर्नैर्ऋतांबुदाः ॥ ७ ॥ अवकीर्णस्ततस्ताभिर्हनूमान्शरवृष्टिभिः॥ अभवत्संवृ
ताकारःशैलराडिववृष्टिभिः॥ ८ ॥ सशरान्वंचयामासतेषामाशुचरःकपिः॥ रथवेगांश्चवीराणांविचरन्विमलेंबरे॥ ९ ॥ सतैःक्रीडन्धनुष्मद्भिर्व्योम्नि
वीरःप्रकाशते॥ धनुष्मद्भिर्यथामेघैर्मारुतःप्रभुरंबरे॥ १०॥सकृत्वानिनदंघोरंत्रासयंस्तांमहाचमूम्॥ चकारहनुमान्वेगंतेपुरक्षःसुवीर्यवान्॥ ११॥
तलेनाभिहनत्कांश्चित्पादैःकांश्चित्परंतपः॥मुष्टिभिश्चाहनत्कांश्चिन्नखैःकांश्चिद्व्यदारयत्॥ १२॥प्रममाथोरसाकांश्चिदूरुभ्यामपरानपि॥ केचित्तस्यै
वनादेनतत्रैवपतिताभुवि॥ १३॥ ततस्तेष्ववपन्नेषुभूमौनिपतितेषुच॥ तत्सैन्यमगमत्सर्वंदिशोदशभयार्दितम्॥ १४॥विनेदुर्विस्वरंनागानिपेतुर्भु
विवाजिनः॥ भग्ननीडध्वजच्छत्रैर्भूश्चकीर्णाभवद्रथैः॥ १५॥स्रवतारुधिरेणाथस्रवंत्योदर्शिताःपथि॥ विविधैश्चस्वनैर्लंकाननादविकृतंतदा॥ १६॥

तं तत्रस्थितंनिश्चलमित्यर्थः ॥ ६ ॥ सृजंतोविसृजंतः ॥ ७ ॥ संवृताकारःअदृश्यइतियावत् ॥ ८ ॥ वंचयामासस्वस्पर्शरहितांश्चकार तत्रोपायःआशुचरइति स्थिरलक्ष्यंहिसुवेधंभवति रथवेगांश्चवंचयामास ॥ ९ ॥ धनुर्मद्भिरितिपाठेआर्षत्वं धनुष्मद्भिरिंद्रधनुर्युक्तैः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ भयार्दितंसत्दशदिशोदुद्रावेतिशेषः ॥ १४ ॥ नीडंरथस्थंरथ्यधिष्ठानस्थानं ॥ १५ ॥ स्रवंत्योनद्यः ननादप्रतिध्वनिनारक्षोराक्षसीध्वनिनाच ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ असूयमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेपंचचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४५ ॥ ॥ छ ॥ संवृताकारःविगृहीतांतर्गतभयः उत्तमांमतिंधैर्यविषयाम् ॥ १ ॥ २ ॥ हनूमद्ग्रहणेसंदिदेश व्यग्रान्सर्वत्रकार्येत्वरावतः ॥ ३ ॥ यातगच्छत ॥ ४ ॥ यत्तैःसावधानैः किंचात्रदेशकालविरोधिकर्मनकार्यमित्याह देशकालाविरोधितं

सताम्प्रवृद्धान्विनिहत्यराक्षसान्महावलश्चंडपराक्रमःकपिः॥ युयुत्सुरन्यैःपुनरेवराक्षसैस्तदेववीरोभिजगामतोरणम्॥१७॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेपंचचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४५ ॥ ॥ छ ॥ ॥हतान्मंत्रिसुतान्वुद्धावानरेणमहात्मना ॥ रावणःसंवृताकारश्चकारमतिमुत्तमाम्॥ १ ॥ सविरूपाक्षयूपाक्षौदुर्धर्षंचैवराक्षसम् ॥ प्रघसंभासकर्णंचपंचसेनाग्रनायकान्॥ २॥ संदिदेशदशग्रीवोवीरान्नयविशारदान्॥ हनूमद्ग्रहणेव्यग्रान्वायुवेगसमान्युधि ॥ ३ ॥ यातसेनाग्रगाःसर्वेमहावलपरिग्रहाः॥ सवाजिरथमातंगाःसकपिःशास्यतामिति ॥४॥ यत्तैश्चखलुभाव्यंस्यात्तमासाद्यवनालयम् ॥ कर्मचापिसमाधेयंदेशकालाविरोधितम्॥५॥ नह्यहंतंकपिंमन्येकर्मणाप्रतितर्कयन्॥ सर्वथातन्महद्भूतंमहावलपरिग्रहम् ॥ ६ ॥ वानरोयमितिज्ञात्वानहिशुद्ध्यतिमेमनः ॥ नैवाहंतंकपिंमन्येयथेयंप्रस्तुताकथा ॥ ७॥ भवेदिंद्रेणवासृष्टमस्मदर्थंतपोवलात् ॥ सनागयक्षगंधर्वदेवासुरमहर्षयः ॥ ८ ॥ युष्माभिःप्रहितैःसर्वैर्मयासहविनिर्जिताः ॥ तैरवश्यंविधातव्यंव्यलीकंकिंचिदेवनः ॥ ९ ॥ तदेवनात्रसंदेहःप्रसह्यपरिगृह्यताम्॥ यातसेनाग्रगाःसर्वेमहावलपरिग्रहाः॥१०॥ सवाजिरथमातंगाःसकपिःशास्यतामिति ॥ नावमन्योभवद्भिश्चकपिर्धीरपराक्रमः॥ ११ ॥ दृष्टाहिहरयःशीघ्रंमयाविपुलविक्रमाः॥ वालीचसहसुग्रीवोजांववांश्चमहावलः ॥ १२ ॥

तदविरुद्धंतदुचितमितियावत् समाधेयंकार्यम् ॥ ५ ॥ यत्तैर्भाव्यमित्यत्रहेतुमाह नहीति तस्यकर्मणातंप्रतितर्कयंस्तंकपिंनमन्ये किंतर्हिमन्यसेतत्राह सर्वथेति ॥ ६॥७ ॥ महतोभूतस्येहकः प्रसंगस्तत्राह भवेदिति सनागेति नागादिसहितादेवादयइत्यर्थः ॥ ८ ॥ प्रहितैःसर्वैर्युष्माभिःसहमयाविनिर्जिताअतस्तैरवश्यंनोऽस्माकंकिंचिद्व्यलीकंअप्रियंविधातव्यंविधातुंप्राप्तकालं ॥ ९॥ तस्मात्तदेवतत्स्पष्टभूतमेवपरिगृह्यतांवद्धाआनीयताम् ॥ १० ॥ सवाजिरथेत्यादिपुनर्वचनंस्थैर्यार्थं ॥ ११ ॥ सर्वथामहद्भूतमित्यत्रहेतुंनिश्चायकमाह दृष्टाइति ॥ १२ ॥

ननुत्वद्दृष्टान्यतमएवायंनेत्याह नैवेति यथास्यभीमागतिःसमुद्रप्लवनरूपातथातेषांनैव यथाचास्यतेजआदितयातेषांन ॥ १३ ॥ रूपपरिकल्पनंयथेप्सितरूपपरिग्रहः ॥ १४ ॥ प्रयत्नमित्यार्षं
क्लीबत्वं कामंयद्यपीत्यर्थः ॥ १५ ॥ नयज्ञेननीतिज्ञेन आत्मास्वदेहः युद्धसिद्धिर्युद्धेजयः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ सत्त्वंचित्तम् ॥ २० ॥ दिक्षुसर्वास्ववस्थिताः द्राक्तत्समीपमागंतुंच

नीलःसेनापतिश्चैवयेचान्येद्विविदादयः॥ नैवतेषांगतिर्भीमानतेजोनपराक्रमः॥ १३॥ नमतिर्नबलोत्साहोनरूपपरिकल्पनम्॥ महत्सत्त्वमिदंज्ञेयंक
पिरूपंव्यवस्थितम्॥ १४॥ प्रयत्नंमहदास्थायक्रियतामस्यनिग्रहः॥ कामंलोकास्त्रयःसेंद्राःससुरासुरमानवाः॥ १५॥ भवतामग्रतःस्थातुंनपर्याप्ता
रणाजिरे॥ तथापितुनयज्ञेनजयमाकांक्षतारणे॥ १६॥ आत्मारक्ष्यःप्रयत्नेनयुद्धसिद्धिर्हिचंचला॥ तेस्वामिवचनंसर्वेप्रतिगृह्यमहौजसः॥ १७॥
समुत्पेतुर्महावेगाहुताशसमतेजसः॥ रथैश्चमत्तैर्नागैश्चवाजिभिश्चमहाजवैः॥ १८॥ शस्त्रैश्चनिशितैस्तीक्ष्णैःसर्वैश्चोपहिताबलैः॥ ततस्तुददृशुर्वी
रादीप्यमानंमहाकपिम्॥ १९॥ रश्मिमंतमिवोद्यंतंस्वतेजोरश्मिमालिनम्॥ तोरणस्थंमहावेगंमहासत्त्वंमहाबलम्॥ २०॥ महामतिंमहोत्साहंमहा
कायंमहाभुजम्॥ तंसमीक्ष्यैवतेसर्वेदिक्षुसर्वास्ववस्थिताः॥ २१॥ तैस्तैःप्रहरणैर्भीमैरभिपेतुस्ततस्ततः॥ तस्यपंचायसास्तीक्ष्णाःसिताःपीतमुखाः
शराः॥ शिरस्युत्पलपत्राभादुर्धरेणनिपातिताः॥ २२॥ सतैःपंचभिराविद्धःशरैःशिरसिवानरः॥ उत्पपातनदन्व्योम्निदिशोदशविनादयन्॥ २३॥
ततस्तुदुर्धरोवीरःसरथःसज्जकार्मुकः॥ किरन्शरशतैर्नैकैरभिपेदेमहाबलः॥ २४॥ सकपिर्वारयामासतंव्योम्निशरवर्षिणम्॥ वृष्टिमंतंपयोदांतेप
योदमिवमारुतः॥ २५॥ अर्द्यमानस्ततस्तेनदुर्धरेणानिलात्मजः॥ चकारनिनदंभूयोव्यवर्धतचवीर्यवान्॥ २६॥ सदूरंसहसोत्पत्यदुर्धरस्यरथेह
रिः॥ निपपातमहावेगोविद्युद्राशिर्गिराविव॥ २७॥

किताइतिभावः ॥ २१ ॥ तीक्ष्णामर्मच्छिदः पीतमुखाःफलभागेस्वर्णरूपिताः उत्पलपत्राभाएवननुतत्पीडार्हाइत्यर्थः ॥ २२ ॥ स्वयंनदन् तेननादेनदिशोनादयन्नित्यर्थः उत्पपात तोरणादि
तिशेषः ॥ २३ ॥ अभिपेदेप्राप्तः ॥ २४ ॥ कपिर्व्योम्निस्थित्वातंस्वनादेनहुंकारादिरूपेणवारयामास पयोदांतेजलदात्ययवर्षाकालांते ॥ २५ ॥ २६ ॥ रथेनिपपातेत्यन्वयः ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ताभ्यांकर्तृभ्यांमुद्गराभ्यांकरणाभ्याममभिहतः ॥ ३० ॥ निहत्यवज्रवक्षस्त्वाद्यर्थीकृत्य ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ एकतोवस्थितावित्यन्वयः परस्परसाहाय्यबुद्ध्यैकदेशेस्थिता
वित्यर्थः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ विक्षतैर्गात्रैरुपलक्षितः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ध्वजिनीपतीन्सेनापतीन् परिगृह्याश्रित्य स्थितइतिशेषः कृतक्षणोलब्धावसरः ॥ ४१ ॥ यवमानः

ततःसमथिताष्टाश्वंरथंभग्नाक्षकूबरम् ॥ विहायन्यपतद्भूमौदुर्धरस्त्यक्तजीवितः ॥ २८ ॥ तंविरूपाक्षयूपाक्षौदृष्ट्वानिपतितंभुवि ॥ तौजातरोषौदुर्ध
र्षावुत्पेततुररिंदमौ ॥ २९ ॥ सताभ्यांसहसोत्प्लुत्यविष्ठितोविमलेंऽबरे ॥ मुद्गराभ्यांमहाबाहुर्वक्षस्यभिहतःकपिः ॥ ३० ॥ तयोर्वेगवतोर्वेगंनिहत्यस
महाबलः ॥ निपपातपुनर्भूमौसुपर्णइववेगितः ॥ ३१ ॥ ससालवृक्षमासाद्यसमुत्पाट्यचवानरः ॥ तावुभौराक्षसौवीरौजघानपवनात्मजः ॥ ३२ ॥
ततस्तांस्त्रीन्हतान्ज्ञात्वावानरेणतरस्विना ॥ अभिगम्यमहावेगःप्रहस्यप्रघसोबली ॥ ३३ ॥ भासकर्णश्चसंक्रुद्धःशूलमादायवीर्यवान् ॥ एकतःकपि
शार्दूलंयशस्विनमवस्थितौ ॥ ३४ ॥ पट्टिशेनशिताग्रेणप्रघसःप्रत्यपोथयत् ॥ भासकर्णश्चशूलेनराक्षसःकपिकुंजरम् ॥ ३५ ॥ सताभ्यांविक्षतैर्गा
त्रैरसृग्दिग्धतनूरुहः ॥ अभवद्वानरःक्रुद्धोबालसूर्यसमप्रभः ॥ ३६ ॥ समुत्पाट्यगिरेःशृंगंसमृगव्यालपादपम् ॥ जघानहनुमान्वीरोराक्षसौकपिकुं
जरः ॥ गिरिशृंगसुनिष्पिष्टौतिलशस्तौबभूवतुः ॥ ३७ ॥ ततस्तेष्ववसन्नेषुसेनापतिषुपंचसु ॥ बलंतदवशेषंतुनाशयामासवानरः ॥ ३८ ॥ अश्वैरश्वा
न्गजैर्नागान्योधैर्योधान्रथैरथान् ॥ सकपिर्नाशयामाससहस्राक्षइवासुरान् ॥ ३९ ॥ हयैर्नागैस्तुरंगैश्चभग्नाक्षैश्चमहारथैः ॥ हतैश्चराक्षसैर्भूमी
रुद्धमार्गासमंततः ॥ ४० ॥ ततःकपिस्तान्ध्वजिनीपतीन्रणेनिहत्यवीरान्सबलान्सवाहनान् ॥ तथैववीरःपरिगृह्यतोरणंकृतक्षणःकालइवप्रजा
क्षये ॥ ४१ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेषट्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४६ ॥ ॥ ५ ॥ ॥सेनापतीन्पंचसतुप्रमापि
तान्हनूमतासानुचरान्सवाहनान् ॥ निशम्यराजासमरोद्धतोन्मुखंकुमारमक्षंप्रसमैक्षताक्षम् ॥ १ ॥

इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेषट्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४६ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ प्रमापितान्मारितान् समरोद्धतोन्मुखंसमरोद्धतश्चासौ
समरायोन्मुखश्चतं अक्षंसमक्षमवस्थितमक्षाख्यंकुमारंनिशम्यदृष्ट्वाप्रसमैक्षतदृष्ट्यायुद्धार्थमाज्ञापयामासेत्यर्थः ॥ १ ॥

तदेवाह सइति सदसियज्ञशालायांद्विजातिमुख्यैर्हविषोदीरितःप्रेरितःपावकइवसमुत्पपात ॥ २ ॥ महान्सइत्यन्वयः जांबूनदजालेनतत्समूहेनसंततंव्याप्तम् ॥ ३ ॥ उक्तमेवार्थंविशिष्याह
ततइति तपःसंग्रहस्यतपोनुष्ठानस्यसंचयेनसमृद्ध्यार्जितम् ॥ ४॥ अतएवव्योमचरम् असंगचारिणम् पर्वतादिष्वपीतिभावः समाहितंसज्जम् तूणइषुधिः अष्टसुदिक्ष्वसिभिःसहनिबद्धावंधुराःर
थफलकायांस्मिस्तम् यथाक्रमंयथास्थानमावेशितंशक्तितोमरंयांस्मिस्तम् ॥ ५ ॥ प्रतिपूर्णवस्तुनायुद्धपरिकरवस्तुना शशिसूर्यवर्चसातद्वद्रश्मिवर्चसा हेमदामसहितेनवस्तुनाविराजमानम् ॥६॥

सतस्यदृष्ट्यर्पणसंप्रचोदितःप्रतापवान्कांचनचित्रकार्मुकः॥समुत्पपाताथसदस्युदीरितोद्विजातिमुख्यैर्हविषेवपावकः॥२॥ ततोमहान्वालदिवाक
रप्रभंप्रतप्तजांबूनदजालसंततम्॥ रथंसमास्थाययर्यौसवीर्यवान्महाहरिंतंप्रतिनैर्ऋतर्षभः ॥ ३ ॥ ततस्तपःसंग्रहसंचयार्जितंप्रतप्तजांबूनदजाल
चित्रितम्॥ पताकिनंरत्नविभूषितध्वजंमनोजवाष्टाश्ववरैःसुयोजितम्॥ ४॥ सुरासुराधृष्यमसंगचारिणंतडित्प्रभंव्योमचरंसमाहितम् ॥ सतूण
मष्टासिनिबद्धवंधुरंयथाक्रमावेशित[illegible]क्तितोमरम्॥ ५॥ विराजमानंप्रतिपूर्णवस्तुनासहेमदाम्नाशशिसूर्यवर्चसा ॥ दिवाकराभंरथमास्थितस्त
तःसनिर्जगामामरतुल्यविक्रमः॥६॥ सपूरयन्खंचमहींचसाचलांतुरंगमातंगमहारथस्वनैः ॥ बलैःसमेतैःसहतोरणस्थितंसमर्थमासीनमुपागम
त्कपिम्॥ ७॥ सतंसमासाद्यहरिंहरीक्षणोयुगांतकालाग्निमिवप्रजाक्षये॥ अवस्थितंविस्मितजातसंभ्रमंसमैक्षताक्षोबहुमानचक्षुषा॥ ८॥ सत
स्यवेगंचकपेर्महात्मनःपराक्रमंचारिपुरावणात्मजः॥ विचारयन्स्वंचबलंमहाबलोयुगक्षयेसूर्यइवाभिवर्धत ॥ ९ ॥ सजातमन्युःप्रसमीक्ष्यविक्र
मंस्थितःस्थिरःसंयतिदुर्निवारणम्॥ समाहितात्माहनुमंतमाहवेप्रचोदयामासशितैःशरैस्त्रिभिः ॥ १० ॥ ततःकपिंतंप्रसमीक्ष्यगर्वितंजितश्रमंश
त्रुपराजयोचितम्॥ अवैक्षताक्षःसमुदीर्णमानसंसबाणपाणिःप्रगृहीतकार्मुकः॥ ११ ॥

तोरणस्थितंतोरणाश्रयम् आसीनमुपविष्टम् ॥ ७ ॥ हरीक्षणःसिंहवत्क्रूरदृष्टिः युगांतकालाग्निवत्प्रजाक्षयेवस्थितम् हरिंसमासाद्यतमैवैक्षत विस्मितंचतंजातसंभ्रमंच बालोयंमांयोद्धुमिच्छती
तिविस्मयः रावणपुत्रत्वाच्चतत्रजातादरत्वम् ॥ ८ ॥ अभिवर्धत तेजसाअभ्यवर्धतेत्यर्थः ॥ ९ ॥ स्थिरःस्थितःसःप्रसमीक्ष्यविक्रमंसंदर्शनीयपराक्रमम् संयतिरणेदुःखंनिवारणंयस्यतंत्रिभिःश
रैःप्रचोदयामासयुद्धायप्रेरयामास ॥ १० ॥ ११ ॥

निष्कमुरोभूषणम् आशुपराक्रमःतीक्ष्णपौरुषइतियावत् समागमोयुद्धम् संभ्रमप्रदोभयप्रदः ॥ १२॥ भूमिर्भूमिस्थप्राणिजातंररास वीर्यप्रवृत्तंसंयुगंवीक्ष्येतिशेषः ॥१३ ॥ समाधिर्लक्ष्यदर्शनं
संयोगःशरसंधानम् विमोक्षःसंहितस्यत्यागस्तेषांतत्त्ववित् अताडयदपातयत् ॥ १४ ॥ असृग्दिग्धश्चासौविवृत्तनेत्रश्च विवृत्तलोचनइतिपाठ अवसरोचितचक्षुरित्यर्थः नवोदितादित्यसन्निभः

सहेमनिष्कांगदचारुकुंडलःसमाससादाशुपराक्रमःकपिम्॥तयोर्बभूवाप्रतिमःसमागमःसुरासुराणामपिसंभ्रमप्रदः॥ १२॥ररासभूमिर्नतता
पभानुमान्ववौनवायुःप्रचचालचाचलः ॥ कपेःकुमारस्यचवीर्यसंयुगंननादचद्यौरुदधिश्चचुक्षुभे ॥ १३ ॥ सतस्यवीरःसुमुखान्पतत्रिणःसुवर्ण
पुंखान्सविषानिवोरगान्॥समाधिसंयोगविमोक्षतत्त्वविच्छरानथत्रीन्कपिमूर्ध्न्यताडयत्॥ १४॥ सतैःशरैर्मूर्ध्निसमंनिपातैःक्षरन्नसृग्दिग्धविवृ
त्तनेत्रः॥नवोदितादित्यनिभःशरांशुमान्व्यराजतादित्यइवांशुमालिकः॥ १५॥ततःप्लवंगाधिपमंत्रिसत्तमःसमीक्ष्यतंराजवरात्मजंरणे ॥ उदग्र
चित्रायुधचित्रकार्मुकंजहर्षचापूर्यतचाहवोन्मुखः ॥ १६ ॥ समंदराग्रस्तइवांशुमालीविवृद्धकोपोबलवीर्यसंवृतः॥ कुमारमक्षंसबलंसवाहनंद
दाहनेत्राग्निमरीचिभिस्तदा ॥ १७॥ ततःसबाणासनशक्रकार्मुकःशरप्रवर्षोयुधिराक्षसांबुदः॥शरान्मुमोचाशुहरीश्वराचलेबलाहकोवृष्टिमिवा
चलोत्तमे॥१८॥कपिस्ततस्तंरणचंडविक्रमंप्रवृद्धतेजोबलवीर्यसायकम्॥कुमारमक्षंप्रसमीक्ष्यसंयुगेननादहर्षाद्घनतुल्यनिःस्वनः॥ १९॥ सबा
लभावाद्युधिवीर्यदर्पितःप्रवृद्धमन्युःक्षतजोपमेक्षणः॥समाससादाप्रतिमंरणेकपिंगजोमहाकूपमिवावृतंतृणैः ॥ २० ॥ सतेनबाणैःप्रसभंनिपा
तितैश्चकारनादंघननादनिःस्वनः॥समुत्सहेनाशुनभःसमारुजन्भुजोरुविक्षेपणघोरदर्शनः ॥ २१ ॥ तमुत्पतंतंसमभिद्रवद्बलीसराक्षसानांप्रवरः
प्रतापवान्॥ रथीरथिश्रेष्ठतरःकिरञ्छरैःपयोधरःशैलमिवाश्मवृष्टिभिः॥ २२॥

रक्तवर्णइत्यर्थः शरांशुमान्स्वमस्तकस्थशररूपांशुमान् अंशुमालाधृत्सूर्यइवव्यराजत ॥ १५ ॥ आपूर्यतव्यवर्धत ॥ १६ ॥ मंदराग्रस्थत्वेनमध्यंदिनस्थत्वंलक्ष्यते ॥ १७ ॥ वाणासनमेवश
क्रकार्मुकंयस्यसः ॥ १८ ॥ तेजआदिसायकांताःप्रवृद्धायस्य ॥ १९ ॥ तृणैरावृतंमहाकूपंगजपातनार्थकृतगर्तम् ॥ २० ॥ घननादनिःस्वनःमेघशब्दसदृशशब्दः समुत्सहेनसमुत्साहेन कृ
त्वआर्षः भुजयोरूर्वोर्विक्षेपणेनघोरंदर्शनंयस्यसः ॥ २१ ॥ समभिद्रवत्अभ्यद्रवत् ॥ २२ ॥

शरान्विमोक्षयन्व्यर्थीकुर्वन् तदुपायःशरांतरइति ॥ २३ ॥ २४ ॥ एवंशरान्व्यर्थीकुर्वतोऽपिभुजांतरभेदरूपकर्मविशेषतत्त्वज्ञः पराक्रमविशेषेणचिंतयामास ॥ २५ ॥ चिंताप्रकारः अबालवदिति सर्वाहवकर्मशालिनःसर्वप्रकाराहवकर्मशालिनः अत्रास्मिन्कालेऽस्य प्रमापणेमेमतिर्नजायते प्रमापणेमारुतिरत्रजायतेइतिपाठेऽयंजनइतिवत्स्वस्यैवहनुमतामारुतिरितिनि

सताञ्छरांस्तस्यहरिर्विमोक्षयंश्चचारवीरःपथिवायुसेविते ॥ शरांतरेमारुतवद्विनिष्पतन्मनोजवःसंयतिभीमविक्रमः ॥ २३ ॥ तमात्तवाणासनमाहवोन्मुखंखमास्तृणंतंविविधैःशरोत्तमैः ॥ अवैक्षताक्षंबहुमानचक्षुषाजगामचिंतांसचमारुतात्मजः ॥ २४ ॥ ततःशरैर्भिन्नभुजांतरःकपिःकुमारवर्येणमहात्मनानदन् ॥ महाभुजःकर्मविशेषतत्त्वविद्विचिंतयामासरणेपराक्रमम् ॥ २५ ॥ अबालवद्बालदिवाकरप्रभःकरोत्ययंकर्ममहान्महाबलः ॥ नचास्यसर्वाहवकर्मशालिनःप्रमापणेमेमतिरत्रजायते ॥ २६ ॥ अयंमहात्माचमहांश्चवीर्यतःसमाहितश्चातिसहश्चसंयुगे ॥ असंशयंकर्मगुणोदयादयंसनागयक्षैर्मुनिभिश्चपूजितः ॥ २७ ॥ पराक्रमोत्साहविवृद्धमानसःसमीक्षतेमांप्रमुखोग्रतःस्थितः ॥ पराक्रमोह्यस्यमनांसिकंपयेत्सुरासुराणामपिशीघ्रकारिणः ॥ २८ ॥ नखल्वयंनाभिभवेदुपेक्षितःपराक्रमोह्यस्यरणेविवर्धते ॥ प्रमापणंह्यस्यममाद्यरोचतेनवर्धमानोग्निरुपेक्षितुंक्षमः ॥ २९ ॥ इतिप्रवेगंतुपरस्यतर्कयन्स्वकर्मयोगंचविधायवीर्यवान् ॥ चकारवेगंतुमहाबलस्तदामतिंचचक्रेस्यवधेतदानीम् ॥ ३० ॥ सतस्यतानष्टवरान्महाहयान्समाहितान्भारसहान्विवर्तने ॥ जघानवीरःपथिवायुसेवितेतलप्रहारैःपवनात्मजःकपिः ॥ ३१ ॥ ततस्तलेनाभिहतोमहारथःसतस्यपिंगाधिपमंत्रिनिर्जितः ॥ सभग्ननीडःपरिवृत्तकूबरःपपातभूमौहतवाजिरंबरात् ॥ ३२ ॥ सतंपरित्यज्यमहारथोरथंसकार्मुकःखड्गधरःखमुत्पतन् ॥ ततोभियोगादृषिरुग्रवीर्यवान्विहायदेहंमरुतामिवालयम् ॥ ३३ ॥

र्देशः ॥ २६ ॥ समाहितोऽवहितः अतिसहोऽतिरणक्लेशसहः कर्मगुणोदयाद्रणकर्मणोगुणोदयोत्कर्षस्यदर्शनाद्धेतोःपूजितइत्यर्थः ॥ २७ ॥ पराक्रमविषयोत्साहेनविवृद्धंमानसंयस्यतादृशःसन्मांसमीक्षतेनतुकातर्येणेत्यर्थः प्रमुखःवीरमुख्यः ॥ २८ ॥ उपेक्षितोयंननाभिभवेत् अभिभवेदेवेत्यर्थः स्वकर्मयोगंस्वस्यकर्मणियोगंज्ञानबलविशेषावस्थानलक्षणमुपायम् ॥ २९ ॥ ३० ॥ विवर्तनेनानाविधमंडलगमने समाहितान्शिक्षितान्वायुसेवितपथिस्थितःस्थितांश्च ॥ ३१ ॥ नीडंरथ्यधिष्ठानस्थानम् ॥ ३२ ॥ मरुतामालयंस्वर्गमुत्पतन्नृषिरिव ॥ ३३ ॥

पतत्रीति गरुडवायुसिद्धसेवितेतंसमेत्यतंपादयोर्जग्राहेत्यन्वयः ॥३४॥ समाविध्यभ्रामयित्वा गृध्रइव असंधिल्यपावार्षौ गृहीत्वेवेत्यर्थः ॥३५॥ ३६॥ चक्रचरैर्ज्योतिश्चक्रचरैर्ग्रहादिभिःसमेत्यसमागतैर्जातविस्मयैर्निरीक्षितइत्यन्वयः ॥३७॥ वज्रिसुतोपमंजयंततुल्यम् कृतक्षणःपुनर्युद्धेकृतोत्साहः ॥३८॥ अहलमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीये आदिकाव्येसुंदरकांडेसप्तचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४७ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ मनःसमाधायपुत्रनाशखिन्नमपिचेतोधीरतयाऽप्रकाशितभयंप्रतिष्ठाप्य ॥ १ ॥ पितामहाराधनेनसंचितास्त्रः प्राप्तब्रह्मास्त्रो

कपिस्ततस्तंविचरंतमंबरेपतत्रिराजानिलसिद्धसेविते॥समेत्यतंमारुतवेगविक्रमःक्रमेणजग्राहचपादयोर्दृढम्॥३४॥सतंसमाविध्यसहस्रशःकपिर्महोरगंगृह्यइवांडजेश्वरः॥ मुमोचवेगात्पितृतुल्यविक्रमोमहीतलेसंयतिवानरोत्तमः॥३५॥सभग्नबाहूरुकटीपयोधरःक्षरन्नसृङ्निर्मथितास्थिलोचनः ॥संभिन्नसंधिःप्रविकीर्णबंधनोहतःक्षितौवायुसुतेनराक्षसः॥ ३६॥ महाकपिर्भूमितलेनिपीड्यतंचकाररक्षोधिपतेर्महद्भयम्॥ महर्षिभिश्चक्रचरैःसमागतैःसमेत्यभूतैश्चसयक्षपन्नगैः॥सुरैश्चसेंद्रैर्भृशजातविस्मयैर्हतेकुमारेसकपिर्निरीक्षितः॥३७॥निहत्यतंवज्रिसुतोपमंरणेकुमारमक्षंक्षतजोपमेक्षणम्॥ तदेववीरोभिजगामतोरणंकृतक्षणःकालइवप्रजाक्षये ॥३८॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेसप्तचत्वारिंशःसर्गः॥४७॥ ॥५॥ ॥ततस्तुरक्षोधिपतिर्महात्माहनूमताक्षेनिहतेकुमारे॥ मनःसमाधायसदेवकल्पंसमादिदेशेंद्रजितंसरोषः॥ १॥ त्वमस्त्रविच्छस्त्रभृतांवरिष्ठःसुरासुराणामपिशोकदाता॥ सुरेषुसेंद्रेषुचदृष्टकर्मापितामहाराधनसंजितास्त्रः॥ २॥ त्वदस्त्रबलमासाद्यससुराःसमरुद्गणाः॥ नशेकुःसमरेस्थातुंसुरेश्वरसमाश्रिताः॥ ३॥ नकश्चित्त्रिषुलोकेषुसंयुगेनगतश्रमः॥ भुजवीर्याभिगुप्तश्चतपसाचाभिरक्षितः॥ देशकालप्रधानश्चत्वमेवमतिसत्तमः॥ ४॥ नतेस्त्यशक्यंसमरेषुकर्मणांनतेस्त्यकार्यंमतिपूर्वमंत्रणे॥ नसोस्तिकश्चित्त्रिषुसंग्रहेषुनवेदयस्तेऽस्त्रबलंबलंच॥ ५॥

सीत्यर्थः ॥ २ ॥ सुरेश्वरसमाश्रिताअपिरणेस्थातुंनशेकुः ॥ ३ ॥ कश्चित्त्वदन्योनगतश्रमोन सर्वैंप्राप्तश्रमाइत्यर्थः भुजवीर्याभिगुप्तस्तपसाभिरक्षितोदेशकालप्रधानश्चमत्यासत्तमःप्रशस्ततरश्चत्वमेवेत्यन्वयः ॥४ ॥ समरेषुकर्तव्यानांकर्मणांमध्येऽशक्यंनास्ति कर्मणाइत्येवपाठःसांप्रदायिकइतिकतकः मतिपूर्वमंत्रणेशास्त्रानुरूपबुद्धिपूर्वकर्तव्यराजकार्यविचारे तेऽकार्यंनास्तिकार्यासाधकविचारोनास्तीत्यर्थः त्रिषुसंग्रहेषुत्रिष्वपिलोकेषु भोक्तृभिःकर्मणासंगृह्यंतइतिसंग्रहालोकास्तेषु तेऽस्त्रबलंसहजंचबलंयोनवेदसकश्चिदपिनास्ति सर्वप्रसिद्धबलद्वयबलवानित्यर्थः ॥ ५ ॥

ममानुरूपंमत्सदृशम् रणावमर्देयुद्धसंघर्षे त्वं समासाद्यप्राप्यमेमनोजयविषयेनिश्चितार्थंसत्श्रमंविषादंनगच्छति त्वद्बलंस्मृत्वाश्वसिमीत्यर्थः ॥ ६ ॥ प्रकृतमाह निहताइति ॥ ७ ॥ हेअरिनिषूदनत्वयिमेयःसारःउत्कर्षवृद्धिःसतेषुनत्वेवेत्यन्वयः यद्वा मेसारःसर्वजगज्जयसामर्थ्यंसत्वय्येवत्वत्साहाय्यनिमित्तएवनतुतेषु नंतुतत्साहाय्यनिमित्तकइत्यर्थः ॥८॥ ९ ॥ गतेयुद्धायनिर्गतेत्वयिसन्निकृष्टेसतिबलावमर्दैरनेकबलप्रमथनैर्हेतुभिःशांतशत्रुरुपशांतबलःशत्रुर्यथाशाम्यतिक्षीणोभवतितथात्मबलंपरबलंचसमीक्ष्यारभस्व बलावमर्दैरितिशांतशत्रुरितिचपाठेइतिकतकः बलावमर्दइतिशांतशत्रोइतिचपठित्वाहेऽस्त्रभृतांवरिष्ठत्वयियुद्धायगतेसन्निकृष्टेहनूमत्समीपंप्राप्तेबलावमर्दःसेनानाशोयथाशाम्यतिनभवतितथारभस्वेत्यर्थइतितीर्थः ॥१० ॥ अथतत्रसेनादिपरिग्रहोव्यर्थइत्याह नवीरेति हेवीरसेनानमाम्नायतस्तागणशःसंघशश्च्यवंतिपलायंतेनश्यंतिच तथा विशालसारमतितैक्ष्ण्यकाठिन्यवत्अतएववज्रंतत्तुल्यमायुधजालमादायापिनप्रयोजनंगणशः

ममानुरूपंतपसोबलंचतेपराक्रमश्चास्त्रबलंचसंयुगे ॥नत्वांसमासाद्यरणावमर्देमनःश्रमंगच्छतिनिश्चितार्थम् ॥६॥ निहताःकिंकराःसर्वेजंबुमा
लीचराक्षसः॥अमात्यपुत्रावीराश्चपंचसेनाग्रगामिनः॥७॥बलानिसुसमृद्धानिसाश्वनागरथानिच ॥ महोदरश्चशयितःकुमारोऽक्षश्चसूदितः॥नतु
तेष्वेवमेसारोयस्त्वय्यरिनिषूदन ॥ ८ ॥ इदंचदृष्ट्वानिहतंमहद्बलंकपेःप्रभावंचपराक्रमंच ॥ त्वमात्मनश्चापिनिरीक्ष्यसारंकुरुष्ववेगंस्वबलानुरूपम्
॥ ९ ॥ बलावमर्दैस्त्वयिसन्निकृष्टेयथागतेशाम्यतिशांतशत्रुः॥ तथासमीक्ष्यात्मबलंपरंचसमारभस्वास्त्रभृतांवरिष्ठ ॥१०॥ नवीरसेनागणशोच्यवं
तिनवज्रमादायविशालसारम् ॥ नमारुतस्यास्तिगतिप्रमाणंनचाग्निकल्पःकरणेनहंतुम् ॥ ११ ॥

प्रयुक्तस्यतस्यापिप्रच्यवादेव गणशोच्यवंतीत्यत्रोत्वमार्षम् कुतस्तत्राह नेति मरुतोपत्यस्यमारुतस्यगतेःसामर्थ्यस्यप्रमाणंपरिच्छेदएतावद्बलंनिग्रहीतुंशक्तइतिपरिच्छेदोनास्ति अतोलोके निखिलमपिबलंतस्याकिंचित्करमित्यर्थः किंचाग्निकल्पोग्नितुल्योसौकरणेनशस्त्रादिरूपेणहंतुंनशक्यः जयत्यतिबलोरामइत्येतद्घोषणसमयेहनूमाञ्छत्रुसैन्यानांनिहंतामारुतात्मजइत्युक्तेरिहरावणस्यमारुतस्येत्युक्तिर्नासमंजसा पराक्रमातिशयदर्शनादुत्प्रेक्षामात्रेणतुकिंचिद्भूतमितिभागुक्तम् केचित्तु गणान्शोचयतीतिगणशोक्हनूमांस्तस्मिन्सेनाःनावंतिततोनरक्षंतीत्यर्थइतिवदंतितत्रावतेस्त्रायतिसमानार्थत्वात्पंचमीप्राप्तौसप्तम्यार्षी तवोत्ववत् एवंविशालसारमित्यत्रविशअलसारमितिच्छेदंकुर्वंति अलसारंकुंठसारंवज्रंतत्तुल्यमप्यायुधमादायनविशरणंनप्रविशेतिच व्याचक्षते अलतेर्धातोःपर्याप्त्यर्थत्वेनपर्याप्तसारमितिव्याख्यातुंयोग्यम् कुंठेत्यर्थस्यततोऽलाभात् ॥ ११ ॥

किंबलावष्टंभेनगंतव्यमितिशंकायांतत्सविशेषमुपदिशति तमिति तंमदुक्तमर्थंएवमेवप्रसमीक्ष्यएवमेवतत्त्वमितिनिश्चित्यस्वकर्मसाम्यात्स्वेनैवकर्मणःप्रकृतकार्यस्यसाम्यात्सिद्धेःसंपादनीयत्वा
त्त्वंसमाहितात्मासमाहितचित्तोभूत्वाऽस्यविषयेदिव्यंधनुषोवीर्यंदिव्यास्त्रमोक्षसामर्थ्यंस्मरन्निश्चिन्वन्व्रज गत्वाचाक्षतंपरकीयप्रहारहीनंयथाभवतितथाशत्रुपराभवकर्मारभस्व ॥ १२ ॥ हेम
तिश्रेष्ठप्रशस्तबुद्धेअहंत्वामतिप्रियंपुत्रमीदृशेसंकटेप्रेषयामि इयंप्रेषणानोचिताखलु अथापिइयंमतिःराजधर्माणामस्माकंतथाक्षत्रस्यक्षत्रियस्यचमतैवशास्त्रतःसंमतैव ॥ १३ ॥ अथराज्ञःक्ष
त्रियस्यचकृत्यमाह नानेति नानाशास्त्रेषुधर्मार्थनीत्यादिशास्त्रेषुसंग्रामेचवैशारद्यम् संपाद्यमितिशेषः यस्यरणेविजयःकाम्योभवतितेनोक्तंनानाशास्त्रमवश्यंवोद्धव्यमेवेत्यर्थः यद्वा परस्यना

तमेवमर्थंप्रसमीक्ष्यसम्यक्स्वकर्मसाम्याद्धिसमाहितात्मा॥स्मरंश्चदिव्यंधनुषोस्यवीर्यंव्रजाक्षतंकर्मसमारभस्व॥१२॥नखल्वियंमतिश्रेष्ठयत्त्वां
संप्रेषयाम्यहम्॥इयंचराजधर्माणांक्षत्रस्यचमतिर्मता ॥१३॥ नानाशास्त्रेषुसंग्रामेवैशारद्यमरिंदम॥ अवश्यमेववोद्धव्यंकाम्यश्चविजयोरणे
॥१४॥ततःपितुस्तद्वचनंनिशम्यप्रदक्षिणंदक्षसुतप्रभावः॥ चकारभर्तारमतित्वरेणरणायवीरःप्रतिपन्नबुद्धिः ॥१५॥ततस्तैःस्वगणैरिष्टैरिंद्रजि
त्प्रतिपूजितः॥ युद्धोद्धतकृतोत्साहःसंग्रामंसंप्रपद्यत ॥१६॥ श्रीमान्पद्मविशालाक्षोराक्षसाधिपतेःसुतः॥ निर्जगाममहातेजाःसमुद्रइवपर्वणि
॥१७॥सपक्षिराजोपमतुल्यवेगैर्व्यालैश्चतुर्भिःसतुतीक्ष्णदंष्ट्रैः॥रथंसमायुक्तमसह्यवेगःसमारुरोहेंद्रजिदिंद्रकल्पः॥१८॥सरथीधन्विनांश्रेष्ठःश
स्त्रज्ञोऽस्त्रविदांवरः॥रथेनाभिययौक्षिप्रंहनूमान्यत्रसोऽभवत् ॥ १९ ॥ सतस्यरथनिर्घोषंज्यास्वनंकार्मुकस्यच ॥ निशम्यहरिवीरोसौसंप्रहृष्टतरो
ऽभवत्॥२०॥इंद्रजिच्चापमादायशितशल्यांश्चसायकान्॥हनूमंतमभिप्रेत्यजगामरणपंडितः॥२१॥

नाशास्त्रेषुयद्वैशारद्यमस्तितद्योद्धाअवश्यमेववोद्धव्यम् वुद्धापिरणेस्वस्यविजयःप्रार्थ्यएव अहंजेष्याम्येवेतिवुद्ध्वायुद्धमारभ्यमेवनतुतादृशशत्रोरपिनिर्वर्तितव्यमित्यर्थः केचित्तुनानाशास्त्रै
रितियोद्धव्यमितिचपठित्वानानाशास्त्रकरणकसंग्रामेवैशारद्यंसामर्थ्यंतवास्तिअतस्त्वयाऽवश्यंयोद्धव्यमेवरणेजयश्चप्रार्थनीयएवेतिव्याचक्षते ॥ १४ ॥ दक्षसुताःदेवाः प्रदक्षिणंचकार भर्तारं
राजानंरावणम् रणायअतित्वरेणातित्वरयागंतुंकृतवुद्धिः ॥ १५ ॥ स्वगणैरन्यैःसभास्थैराक्षसैः युद्धेउद्धतश्चासौकृतोत्साहश्चसंप्रपद्यतसंप्रापद्यत ॥ १६ ॥ पर्वणीति वर्धमानइतिशेषः ॥ १७॥
पक्षिराजोपमैरन्योन्यतुल्यवेगैश्च व्यालैःसर्पैः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ शितशल्यांस्तीक्ष्णाग्रान् ॥ २१ ॥

संयतितद्विपयेजातहर्षे दिशश्चेत्युत्पातवर्णनं रौद्रामृगाःक्रोष्टृप्रभृतयः ॥ २२ ॥ चक्रचरामहाःपरमप्रहृष्टाविनेदुरितिशुभनिमित्तम् ॥ २३ ॥ इंद्रध्वजंइंद्राकारचिह्नवद्ध्वजम् ॥ २४ ॥ तडि
दूर्जितनिःस्वनंतडिन्निभमूर्जितस्वनंच ॥ २५ ॥ २६ ॥ व्यहनत्वंचितवान् ॥ २७ ॥ सुपत्त्रिणःकंकादिपक्षयुक्तान् सुसंततान्अविरतान् ॥ २८ ॥ २९ ॥ अभिलक्ष्यस्यअभिमतलक्ष्यस्य

तस्मिंस्ततःसंयतिजातहर्षेरणायनिर्गच्छतिबाणपाणौ ॥ दिशश्चसर्वाःकलूषाबभूवुर्मृगाश्चरौद्राबहुधाविनेदुः ॥ २२ ॥ समागतास्तत्रतुनागयक्षा
महर्षयश्चक्रचराश्चसिद्धाः ॥ नभःसमावृत्यचपक्षिसंघाविनेदुरुच्चैःपरमप्रहृष्टाः ॥ २३ ॥ आयांतंसरथंदृष्ट्वापूर्णमिंद्रध्वजंकपिः ॥ ननादचमहाना
दंव्यवर्धतचवेगवान् ॥ २४ ॥ इंद्रजित्सरथंदिव्यमाश्रितश्चित्रकार्मुकः ॥ धनुर्विस्फारयामासतडिदूर्जितनिःस्वनम् ॥ २५ ॥ ततःसमेतावतितीक्ष्णवे
गौमहाबलौतौरणनिर्विशंकौ ॥ कपिश्चरक्षोधिपतेस्तनूजःसुरासुरेंद्राविवबद्धवैरौ ॥ २६ ॥ सतस्यवीरस्यमहारथस्यधनुष्मतःसंयतिसंमतस्य ॥ शर
प्रवेगंव्यहनत्प्रवृद्धश्चचारमार्गेपितुरप्रमेयः ॥ २७ ॥ ततःशरानायततीक्ष्णशल्यान्सुपत्रिणःकांचनचित्रपुंखान् ॥ मुमोचवीरःपरवीरहंतासु[illegible]ततान्व
ज्रसमानवेगान् ॥ २८ ॥ ततःसतत्स्यंदननिःस्वनंचमृदंगभेरीपटहस्वनंच ॥ विकृष्यमाणस्यचकार्मुकस्यनिशम्यघोषंपुनरुत्पपात ॥ २९ ॥ शराणा
मंतरेष्वाशुव्यावर्ततमहाकपिः ॥ हरिस्तस्याभिलक्ष्यस्यमोक्षयँल्लक्ष्यसंग्रहम् ॥ ३० ॥ शराणामग्रतस्तस्यपुनःसमभिवर्तत ॥ प्रसार्यहस्तौहनुमानुत्प
पातानिलात्मजः ॥ ३१ ॥ तावुभौवेगसंपन्नौरणकर्मविशारदौ ॥ सर्वभूतमनोग्राहिचक्रतुर्युद्धमुत्तमम् ॥ ३२ ॥ हनूमतोवेदनराक्षसोंतरंनमारुतिस्त
स्यमहात्मनोऽतरम् ॥ परस्परंनिर्विषहौबभूवतुःसमेत्यतौदेवसमानविक्रमौ ॥ ३३ ॥ ततस्तुलक्ष्येसविहन्यमानेशरेष्वमोघेषुचसंपतत्सु ॥ जगाम
चिंतांमहतींमहात्मासमाधिसंयोगसमाहितात्मा ॥ ३४ ॥

लक्ष्यसंग्रहंलक्ष्यत्वेनसंग्रहणम् मोक्षयन्मोघीकुर्वन्व्यर्थीकुर्वन्नितियावत् शराणामंतरेषुव्यावर्तत परिवर्तितस्मेत्यर्थः ॥ ३० ॥ अभिवर्ततअभ्यवर्तत ततःशरमोक्षसमयेपुनरुत्पपात ॥ ३१ ॥ ३२ ॥
निर्विषहौदुःसहवेगौ ॥ ३३ ॥ अमोघेषुशरेषुसंपतत्स्वपि लक्ष्येलक्ष्यभूतेहनूमति विहन्यमानेशरेभ्यःस्वयमेवमुच्यमाने शरैरभिद्यमानेसतीत्यर्थः हंतेर्गत्यर्थात्कर्मकर्तरिशानच् समाधिसंयोगे
नध्यानकारणेनतत्स्वरूपज्ञानायसमाहितात्माएकाग्रचित्तः ॥ ३४ ॥

ततोध्यानानंतरम् अवध्योयमितिध्यानेनज्ञात्वा निग्रहार्थंबंधनार्थंबंधनमुद्दिश्य कथंनिगच्छेत्कथंनिश्चेष्टोभवेदितिमतिंविचारंचकार ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ब्रह्मास्त्रेणाप्यवध्यतांज्ञात्वातदस्त्रेणतंनिजग्राहबबंध ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ सहनुमान्स्वस्यतदस्त्रबंधंब्रह्मास्त्रबंधंकृतंबुद्ध्वापिप्रभोर्ब्रह्मणःप्रभावाद्वरदानाद्विगताल्पवेगःविगतःअप्राप्तःअल्पोऽपिवेगःपीडायेनतादृशःअभीतचित्तइति यावत् आत्मनःपितामहानुग्रहंमुहूर्तमात्रेणमदस्त्रनिरोधमुक्तिरित्येवंरूपम् ॥ ३९ ॥ उक्तमेवार्थंस्पष्टयति ततइति स्वायंभुवैःस्वयंभुदैवत्यैरनेकविधैर्मंत्रैरभिमंत्रितंतत्सिद्धंभवतितादृशंब्रह्मास्त्रंत

ततोमतिंराक्षसराजसूनुश्चकारतस्मिन्हरिवीरमुख्ये॥अवध्यतांतस्यकपेःसमीक्ष्यकथंनिगच्छेदितिनिग्रहार्थम्॥३५॥ततःपैतामहंवीरःसोऽस्त्रमस्त्रविदांवरः॥संदधेसुमहातेजास्तंहरिप्रवरंप्रति॥३६॥अवध्योयमितिज्ञात्वातमस्त्रेणास्त्रतत्त्ववित्॥निजग्राहमहाबाहुंमारुतात्मजमिंद्रजित्॥३७॥
तेनबद्धस्ततोस्त्रेणराक्षसेनसवानरः॥ अभवन्निर्विचेष्टश्चपपातचमहीतले ॥ ३८ ॥ ततोथबुद्ध्वासतदस्त्रबंधंप्रभोःप्रभावाद्विगताल्पवेगः॥पितामहानुग्रहमात्मनश्चविचिंतयामासहरिप्रवीरः॥ ३९ ॥ ततःस्वायंभुवैर्मंत्रैर्ब्रह्मास्त्रंचाभिमंत्रितम्॥हनूमांश्चिंतयामासवरदानंपितामहात्॥ ४० ॥
नमेस्यबंधस्यचशक्तिरस्तिविमोक्षणेलोकगुरोःप्रभावात्॥ इत्येवमेवंविहितोऽस्त्रबंधोमयात्मयोनेरनुवर्तितव्यः॥ ४१ ॥ सवीर्यमस्त्रस्यकपिर्विचार्यपितामहानुग्रहमात्मनश्च॥विमोक्षशक्तिंपरिचिंतयित्वापितामहाज्ञामनुवर्ततेस्म॥ ४२॥ अस्त्रेणापिहिबद्धस्यभयंममनजायते॥ पितामहमहेंद्राभ्यांरक्षितस्यानिलेनच॥ ४३ ॥ ग्रहणेचापिरक्षोभिर्महन्मेगुणदर्शनम्॥राक्षसेंद्रेणसंवादस्तस्माद्गृह्णंतुमांपरे ॥ ४४॥ सनिश्चितार्थःपरवीरहंतासमीक्ष्यकारीविनिवृत्तचेष्टः॥ परैःप्रसह्याभिगतैर्निगृह्यननादतैस्तैःपरिभर्त्स्यमानः॥ ४५॥

त्कृतनिरोधंबुद्ध्वापितामहाल्लब्धंवररूपंदानंप्रागुक्तरूपंचिंतयामास ॥ ४० ॥ लोकगुरोःप्रभावान्मेहनूमतोस्यास्त्रबंधस्यविमोक्षणेशक्तिर्नास्तीत्येवंध्यानेनज्ञात्वाएवमनुभूयमानप्रकारेण ममानेनविहितआत्मयोनेरस्त्रबंधोमयानुवर्तितव्यएवमुहूर्तमात्रंसोढव्यएव ॥ ४१ ॥ विमोक्षशक्तिमुहूर्तानंतरभाविनींतांचिंतयित्वामुहूर्तमात्रंपितामहाज्ञामनुवर्ततेस्म ॥ ४२ ॥ भयंनजायतेतत्रहेतुः पितामहेत्यादि आदित्यग्रासप्रवृत्तिसमयएवत्रयानुग्रहःप्रागुक्तः ॥ ४३ ॥ मेमहद्गुणदर्शनमस्तीतिशेषः राक्षसेंद्रेणसंवादइति ॥ ४४ ॥ निश्चितार्थः उक्तरीत्येतिभावः समीक्ष्यकारीविचारपूर्वककार्यकर्ता अभिगतैरभिसृत्यगतैःपरैःप्रसह्यबलाद्गृहीत्वापरिभर्त्स्यमानःसन्ननाद पीडितइवेतिभावः ॥ ४५ ॥

शणवल्कैस्तज्जन्यरज्जुभिःसहितैरज्जुरूपेणकृतैर्द्रुमचीरैर्द्रुमवल्कलैः ॥ ४६ ॥ कौतूहलान्मांद्रष्टुंव्यवस्येदितिनिश्चितार्थःनिश्चितकार्यतत्त्वःसन्स्वस्यतत्संभाषणापेक्षित्वात्बंध [illegible]कंरोचयामास ॥४७॥अस्त्रबंधमोक्षोपितदैवाजायतइत्याह सइति [illegible]ल्केनवल्कलेनतज्जन्यरज्ज्वैवबद्धः अस्त्रेणतुविमुक्तः कुतस्तत्राह अस्त्रबंधोमंत्रबंधोन्यंबंधंनानुवर्ततेइतरबंधेनसहनतिष्ठति तस्मिन्सतितेमंत्रबंधोनश्यतीत्यर्थः ॥४८॥ इममर्थमिंद्रजिदपिज्ञातवानित्याह अथेति अस्त्रेणविमुक्तंविचार्यज्ञात्वा अन्येनबद्धोपिहनुमानस्त्रमनुवर्ततेअस्त्रेणबद्धइववर्ततइत्यपिविचार्यचिंतांजगामेतिसंबंधः नान्येनबंधेस्त्रनुवर्ततेऽस्त्रमितिपाठेचिंतास्वरूपमिदम् राक्षसैःस्वकृतबंधनवशात्खेदंजगामेत्यर्थः॥४९॥चिंतामाह अहोइति पाठांतरेचिंतांतरमिदम् मयाकृतंमहत्कर्मनिरर्थंकृतंराक्षसैर्यतस्तैर्मंत्रग

ततस्तेराक्षसादृष्ट्वाविनिश्चेष्टमरिंदमम्॥ बबंधुःशणवल्कैश्चद्रुमचीरैश्चसंहतैः॥ ४६॥ सरोचयामासपरैश्चबंधंप्रसह्यवीरैरभिगर्हणंच॥ कौतूहलान्मांयदिराक्षसेंद्रोद्रष्टुंव्यवस्येदितिनिश्चितार्थः॥ ४७॥ सबद्धस्तेनवल्केनविमुक्तोस्त्रेणवीर्यवान्॥ अस्त्रबंधःसचान्यंहिनबंधमनुवर्तते॥ ४८॥ अथेंद्रजित्तंद्रुमचीरबद्धंविचार्यवीरःकपिसत्तमंतम्॥ विमुक्तमस्त्रेणजगामचिंतामन्येनबद्धोप्यनुवर्ततेऽस्त्रम्॥ ४९॥ अहोमहत्कर्मकृतंनिरर्थंनराक्षसैर्मंत्रगतिर्विमृष्टा॥ पुनश्चनास्त्रेविहतेऽस्त्रमन्यत्प्रवर्ततेसंशयिताःस्मसर्वे ॥ ५० ॥ अस्त्रेणहनुमान्मुक्तोनात्मानमवबुध्यते ॥ कृष्यमाणस्तुरक्षोभिस्तैश्चबंधैर्निपीडितः॥ ५१ ॥ हन्यमानस्ततःक्रूरैरराक्षसैःकालमुष्टिभिः॥ समीपंराक्षसेंद्रस्यप्राकृष्यतसवानरः॥५२॥ अथेंद्रजित्तंप्रसमीक्ष्यमुक्तमस्त्रेणबद्धंद्रुमचीरसूत्रैः॥ व्यदर्शयत्तत्रमहाबलंतंहरिप्रवीरंसगणायराज्ञे॥५३॥ तंमत्तमिवमातंगंबद्धंकपिवरोत्तमम्॥ राक्षसाराक्षसेंद्रायरावणायन्यवेदयन् ॥५४॥ कोयंकस्यकुतोवापिकिंकार्यंकोऽभ्युपाश्रयः ॥ इतिराक्षसवीराणांदृष्ट्वासंजज्ञिरेकथाः ॥ ५५ ॥ हन्यतांदह्यतांवापिभक्ष्यतामितिचापरे॥ राक्षसास्तत्रसंक्रुद्धाःपरस्परमथाब्रुवन्॥ ५६ ॥

तिर्नविमृष्टानविचारिता अन्यबंधेमंत्रबंधोनश्यतीतिनज्ञातमित्यर्थः पुनरस्त्रंतदेवप्रयोज्यंतत्राह अस्त्रेब्राह्मेविहतेपुनरन्यदस्त्रंतदस्त्रप्रयोगांतरंनप्रवर्ततेऽतःसर्वेवयंसंशयिताःसंशयितजयाएव मुक्तोयंसर्वानपिहन्यादितिभावः ॥ ५० ॥ अस्त्रविमोक्षंरज्जुमोक्षवदपरोक्षतयाज्ञातवानपिहनूमान्नतथाज्ञापयतीत्याह अस्त्रेणेति अवबुध्यतेअंतर्भावितण्यर्थतयानावबोधयतिस्म अस्त्रमोक्षंनप्रकाशयतिस्मेत्यर्थः तैर्बंधैर्लौकिकबंधैः अतएवकृष्यमाणत्वादिगुणकःराक्षसेंद्रसमीपंप्राकृष्यत ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ कस्यसुतइतिशेषः कोभ्युपाश्रयःकस्याश्रयेणैवंनिर्भयइत्यर्थः ॥ ५५ ॥ यत्ररावणःस्थितस्तत्रत्याराक्षसाएवमब्रुवन्नित्यर्थः ॥ ५६ ॥

परिचारवृद्धान्वृद्धान्परिचारकानित्यर्थः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ वक्ष्यमाणसंक्षेपोऽथेति मंत्रीन्मंत्रिणइत्यर्थः ॥ ६० ॥ कार्यंकर्तव्यमर्थस्तत्प्रयोजनंच समाहारद्वंद्वः अर्थस्यमूलमुक्तप्रयोजनप्रवर्तकम् उत्तराशयस्तुदूत्यंकृत्यंप्रेरकःसुग्रीवइति ॥ ६१ ॥ यतिमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेअष्टचत्वारिंशःसर्ग ॥ ४८ ॥

अतीत्यमार्गंसहसामहात्मासतत्ररक्षोधिपपादमूले ॥ ददर्शराज्ञःपरिचारवृद्धान्गृहंमहारत्नविभूषितंच ॥ ५७॥ सददर्शमहातेजारावणःकपिसत्तमम् ॥ रक्षोभिर्विकृताकारैःकृष्यमाणमितस्ततः॥ ५८ ॥ राक्षसाधिपतिंचापिददर्शकपिसत्तमः॥ तेजोबलसमायुक्तंतपंतमिवभास्करम्॥५९॥ सरोषसंवर्तितताम्रदृष्टिर्दशाननस्तंकपिमन्ववेक्ष्य ॥ अथोपविष्टान्कुलशीलवृद्धान्समादिशत्तंप्रतिमुख्यमंत्रीन्॥ ६० ॥ यथाक्रमंतैःसकपिश्चपृष्टःकार्यार्थमर्थस्यचमूलमादौ॥ निवेदयामासहरीश्वरस्यदूतःसकाशादहमागतोस्मि ॥ ६१ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेअष्टचत्वारिंशःसर्गः॥ ४८॥ ॥४९॥ ॥ ततःसकर्मणातस्यविस्मितोभीमविक्रमः॥ हनूमान्क्रोधताम्राक्षोरक्षोधिपमवैक्षत ॥ १ ॥ भ्राजमानंमहार्हेणकांचनेनविराजता॥ मुक्ताजालवृतेनाथमुकुटेनमहाद्युतिम् ॥ २ ॥ वज्रसंयोगसंयुक्तैर्महार्हमणिविग्रहैः॥ हैमैराभरणैश्चित्रैर्मनसेवप्रकल्पितैः॥ ३॥ महार्हक्षौमसंवीतरक्तचंदनरूषितम्॥ स्वनुलिप्तंविचित्राभिर्विविधाभिश्चभक्तिभिः ॥ ४॥ विचित्रंदर्शनीयैश्चरक्ताक्षैर्भीमदर्शनैः॥ दीप्ततीक्ष्णमहादंष्ट्रंप्रलंबंदशनच्छदैः॥ ५॥ शिरोभिर्दशभिर्वीरोभ्राजमानंमहौजसम्॥ नानाव्यालसमाकीर्णैःशिखरैरिवमंदरम् ॥ ६॥ नीलांजनचयप्रख्यंहारेणोरसिराजता॥ पूर्णचंद्राभवक्त्रेणसबालार्कमिवांबुदम्॥ ७॥ बाहुभिर्बद्धकेयूरैश्चंदनोत्तमरूषितैः॥ भ्राजमानांगदैर्भीमैःपंचशीर्षैरिवोरगैः॥ ८॥ महतिस्फाटिकेचित्रेरत्नसंयोगचित्रिते॥ उत्तमास्तरणास्तीर्णेसूपविष्टंवरासने॥ ९॥ अलंकृताभिरत्यर्थंप्रमदाभिःसमंततः॥ वालव्यजनहस्ताभिरारात्समुपसेवितम्॥ १०॥ दुर्धरेणप्रहस्तेनमहापार्श्वेनरक्षसा ॥ मंत्रिभिर्मंत्रतत्त्वज्ञैर्निकुंभेनचमंत्रिणा ॥ ११ ॥

तस्यइंद्रजितः यत्तुरावणस्येति तन्न तेनहनूमतिकस्यापिकर्मणोऽकृतत्वादितिकतकः पुत्रद्वारास्वबंधनकर्मणेत्यर्थइतितीर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ वज्रसंयोगेनतद्घटनेनसंयुक्तैर्घटितैर्महार्हमणिविग्रहैः बहुमूल्यमणिप्रधानस्वरूपैः ॥ ३ ॥ भक्तिभिःशैवत्रिपुंड्रवद्रचनाविशेषैः ॥ ४ ॥ विचित्रमाश्चर्यभूतैर्दशनच्छदैःप्रलंबंलंबदशनच्छदवंतम्॥ ५॥ शिरोभिर्दशभिरिति हनूमतोदर्शनकालेरणेद्वभीषणरूपकरणादितिबोध्यम् ॥ ६ ॥ हारेणोपलक्षितम् ॥ ७ ॥ केयूरांगदयोरवांतरविशेषऊह्यः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

चतुर्भिःसागरैःपरिवृतंतंकृत्स्नंलोकंभूमंडलमिवेत्यर्थः ॥ १२ ॥ मंत्रीबुद्धिसहायः सचिवःकार्यसहायः ॥ १३ ॥ १४ ॥ रक्षोधिपमवैक्षत नतुरक्षःकृतपीडामित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ सर्वसंपत्तिमतोप्यधर्मवतोमहान्दोषइत्याह यदीति बलवानेवंविधसमृद्धोप्युन्मूलनक्षमोऽधर्मोयद्यस्मिन्नस्यात्तदायंराक्षसेश्वरःशक्रस्यसुरलोकस्यापिविष्णुवद्रक्षितास्यात् यद्वाऽधर्मइत्यर्शआद्यजंतम् अयंबलवान्राक्षसेश्वरोयद्यधर्मवान्नस्यात्तदाशक्रस्येत्यादिप्राग्वत् अधर्महतत्वात्तुस्वप्रजानामपिनाशकएवेतिभावः ॥ १८ ॥ केनबिभ्यतीतिपाठेकेनइतिपदच्छेदः॥ १९॥२०॥

उपोपविष्टंरक्षोभिश्चतुर्भिर्बलदर्पितम्॥ कृत्स्नंपरिवृतंलोकंचतुर्भिरिवसागरैः॥ १२॥ मंत्रिभिर्मंत्रतत्त्वज्ञैरन्यैश्चशुभदर्शिभिः॥ आश्वास्यमानंसचिवैःसुरैरिवसुरेश्वरम्॥ १३॥ अपश्यद्राक्षसपतिंहनूमानतितेजसम् ॥ वेष्टितंमेरुशिखरेसतोयमिवतोयदम्॥ १४॥ सतैःसंपीड्यमानोपिरक्षोभिर्भीमविक्रमैः॥ विस्मयंपरमंगत्वारक्षोधिपमवैक्षत॥ १५॥ भ्राजमानंततोदृष्ट्वाहनूमान्राक्षसेश्वरम्॥ मनसाचिंतयामासतेजसातस्यमोहितः॥ १६॥ अहोरूपमहोधैर्यमहोसत्त्वमहोद्युतिः॥ अहोराक्षसराजस्यसर्वलक्षणयुक्तता॥ १७॥ यद्यधर्मोनबलवान्स्यादयंराक्षसेश्वरः॥ स्यादयंसुरलोकस्यसशक्रस्यापिरक्षिता॥ १८॥ अस्यक्रूरैर्नृशंसैश्चकर्मभिर्लोककुत्सितैः॥ सर्वेबिभ्यतिखल्वस्माल्लोकाःसामरदानवाः॥ १९॥ अयंत्वुत्सहतेक्रुद्धःकर्तुमेकार्णवंजगत्॥इतिचिंतांबहुविधामकरोन्मतिमान्कपिः॥दृष्ट्वाराक्षसराजस्यप्रभावममितौजसः॥२०॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकोनपंचाशःसर्गः॥ ४९॥ ॥५०॥ ॥तमुद्वीक्ष्यमहाबाहुःपिंगाक्षंपुरतःस्थितम्॥ रोषेणमहताविष्टोरावणोलोकरावणः॥ १ ॥शंकाहतात्मादध्यौसकपींद्रंतेजसावृतम्॥ किमेषभगवान्नंदीभवेत्साक्षादिहागतः॥ २ ॥येनशप्तोस्मिकैलासेमयाप्रहसितेपुरा॥ सोयंवानरमूर्तिःस्यात्किंस्विद्बाणोपिवाऽसुरः॥ ३॥ सराजारोषताम्राक्षःप्रहस्तंमंत्रिसत्तमम्॥ कालयुक्तमुवाचेदंवचोविपुलमर्थवत्॥ ४ ॥दुरात्मापृच्छ्यतामेषकुतःकिंवास्यकारणम्॥ वनभंगेचकोस्यार्थोराक्षसानांचतर्जने॥ ५॥

नरमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकोनपंचाशःसर्गः ॥ ४९ ॥ ॥५०॥ ॥ आविष्टःआसीदितिशेषः ॥ १ ॥तेजसावृतंदृष्ट्वेतिशेषः शंकाहतात्मेत्युक्तांशंकामेवाह नंदीवानरमुखएषप्रमथगणाधिपः ॥ २ ॥ शप्तःमन्मुखसदृशमुखैस्तववनाशोभविष्यतीतिशापः बलिसुतोबाणोवामहेश्वरभक्तत्वान्नंदिनाप्रेषितइतिशंका ॥ ३ ॥ कालयुक्तंकालोचितम् ॥ ४ ॥ कुतआगतइतिशेषः किंवाकारणंकोवास्यप्रेषकइत्यर्थः ॥ ५ ॥

मत्पुरीमुद्दिश्येतिशेषः आयोधनेकिंकरादिभिर्युद्धे यद्वामत्पुरीगमनेमत्पुरीप्राप्तावित्यर्थः आर्षःषष्ठ्यभावः ॥ ६ ॥ ७ ॥ मोक्ष्यसे बंधनादितिशेषः ॥ ८ ॥ चाररूपंचाराणांप्रच्छन्नवेषत्वाच्छ
द्मकृतवानररूपम् ॥ ९ ॥ कुतएवंचिंतातत्राह नहीति वानरमितीदमर्थाण्णंतम् ॥ १० ॥ ११॥ अथवेति अथचेत्यर्थः यन्निमित्तोयप्रयोजनस्तत्कथयस्वेतिसंबंधः एवमुक्तः प्रहस्तेनेतिशेषः
रक्षोगणेश्वरंप्रहस्तमलक्षीकृत्यरावणमेवतथाकृत्वाब्रवीदित्युत्तरेणान्वयः ॥ १२ ॥ वरुणस्यवादूतइतिशेषः धनदेनविष्णुनाचनमेसख्यमतस्ताभ्यांचोदितोनास्मि ॥ १३ ॥ एषावानराकृति
र्ममजातिरेवजन्मकृतैव अतोवानरएवाहमिहागतः वानरस्यात्रागमनेकिंप्रयोजनंतत्राह दर्शनइति राक्षसेंद्रस्यतवदर्शनेदर्शननिमित्तमिहागतइत्यर्थः तदिदंतवदर्शनंदुर्लभंप्रकारांतरेणाश

मत्पुरीमप्रधृष्यांवैगमनेकिंप्रयोजनम् ॥ आयोधनेवाकिंकार्यंपृच्छ्यतामेषदुर्मतिः ॥ ६ ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वाप्रहस्तोवाक्यमब्रवीत् ॥ समाश्वसि
हिभद्रंतेनभीःकार्यात्वयाकपे ॥ ७ ॥ यदितावत्त्वमिंद्रेणप्रेषितोरावणालयम् ॥ तत्त्वमाख्याहिमातेभूद्भयंवानरमोक्ष्यसे ॥ ८ ॥ यदिवैश्रवणस्य
त्वंयमस्यवरुणस्यच ॥ चाररूपमिदंकृत्वाप्रविष्टोनःपुरीमिमाम् ॥ ९ ॥ विष्णुनाप्रेषितोवापिदूतोविजयकांक्षिणा ॥ नहितेवानरंतेजोरूपमात्रंतुवा
नरम् ॥ १० ॥ तत्त्वतःकथयस्वाद्यततोवानरमोक्ष्यसे ॥ अनृतंवदतश्चापिदुर्लभंतवजीवितम् ॥ ११ ॥ अथवायन्निमित्तस्तेप्रवेशोरावणालये ॥ एव
मुक्तोहरिवरस्तदारक्षोगणेश्वरम् ॥ १२ ॥ अब्रवीन्नास्मिशक्रस्ययमस्यवरुणस्यच ॥ धनदेननमेसख्यंविष्णुनानास्मिचोदितः ॥ १३ ॥ जातिरेव
ममत्वेषावानरोहमिहागतः ॥ दर्शनेराक्षसेंद्रस्यतदिदंदुर्लभंमया ॥ १४ ॥ वनंराक्षसराजस्यदर्शनार्थेविनाशितम् ॥ ततस्तेराक्षसाःप्राप्ताबलिनोयु
द्धकांक्षिणः ॥ १५ ॥ रक्षणार्थंचदेहस्यप्रतियुद्धामयारणे ॥ अस्त्रपाशैर्नशक्योहंबद्धुंदेवासुरैरपि ॥ १६ ॥ पितामहादेषवरोममापिहिसमागतः ॥ रा
जानंद्रष्टुकामेनमयास्त्रमनुवर्तितम् ॥ १७ ॥ विमुक्तोप्यहमस्त्रेणराक्षसैस्त्वभिवेदितः ॥ केनचिद्रामकार्येणआगतोस्मितवांतिकम् ॥ १८ ॥

क्यलाभमितिज्ञात्वातवदर्शनार्थेवनंविनाशितम् अयंदर्शनोपायोभवत्येवेत्याह ततःवनभंगाद्धेतोरित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५॥ इदानींयुद्धप्रयोजनमाह रक्षणार्थमिति प्रतियुद्धाःमयाप्रतिभटतया
स्थित्वाकृतयुद्धाः नन्वेवंभाविबंधाद्यपर्यालोच्यकथंयुद्धंकृतंतत्राहास्त्रेति अस्त्रैर्ब्रह्मास्त्रांतैः पाशैर्यमपाशांतैः एवंचेतरपाशकथापिदूरापास्तेत्युक्तम् देवासुरैर्मिलितैरपीत्यर्थः ॥ १६ ॥ कुतस्तवै
वंबलंतत्राह पितामहादिति तदनुग्रहादित्यर्थः ममापिनतुकेवलंतवैवेत्यर्थः एषवरइति बलविशेषरूपइत्यर्थः तर्हिकथंबंधनमुपगतंतत्राह राजानमिति अस्त्रंब्रह्मास्त्रम् अनुवर्तितंनिवृत्तमप्यनुव
र्तितमिव ॥ १७ ॥ तदेवाह विमुक्तइति विमुक्तोपिसास्त्रइवअभिवेदितःआनीयतवज्ञापितः एवंपीडामनुभूयममदर्शनेकिंप्रयोजनंतत्राह केनचिदिति रामकार्येणेतिपाठःपांक्तः ॥ १८ ॥

रामस्यतवचकःसंबंधस्तत्राह दूतइति ननुरामदूतेनापिसीतान्वेषणमेवकार्यंएवंप्रयासेनमद्दर्शनेकिंफलंतत्राह श्रूयतामिति वचनंसंदेशवचनं तत्कथनार्थमयंप्रयासइति भावः ॥ १९ ॥ धय
मानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेपंचाशःसर्गः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथसुग्रीवसंदेशकथनव्याजेनसामदंडान्यतरविषयत्वनिश्च

दूतोहमितिविज्ञायराघवस्यामितौजसः ॥ श्रूयतामेववचनंममपथ्यमिदंप्रभो ॥ १९ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम० आ० सुं० पंचाशःसर्गः ॥ ५० ॥
तंसमीक्ष्यमहासत्त्वंसत्त्ववान्हरिसत्तमः ॥ वाक्यमर्थवदव्यग्रस्तमुवाचदशाननम् ॥ १ ॥ अहंसुग्रीवसंदेशादिहप्राप्तस्तवांतिके ॥ राक्षसेशहरीशस्त्वां
भ्राताकुशलमब्रवीत् ॥ २ ॥ भ्रातुःशृणुसमादेशंसुग्रीवस्यमहात्मनः ॥ धर्मार्थसहितंवाक्यमिहचामुत्रचक्षमम् ॥ ३ ॥ राजादशरथोनामरथकुंजरवा
जिमान् ॥ पितेवबंधुर्लोकस्यसुरेश्वरसमद्युतिः ॥ ४ ॥ ज्येष्ठस्तस्यमहाबाहुःपुत्रःप्रियतरःप्रभुः ॥ पितुर्निदेशान्निष्क्रांतःप्रविष्टोदंडकावनम् ॥ ५ ॥ ल
क्ष्मणेनसहभ्रात्रासीतयासहभार्यया ॥ रामोनाममहातेजाधर्म्यंपंथानमाश्रितः ॥ ६ ॥ तस्यभार्याजनस्थानेभ्रष्टासीतेतिविश्रुता ॥ वैदेहस्यसुताराज्ञो
जनकस्यमहात्मनः ॥ ७ ॥ मार्गमाणस्तुतांदेवींराजपुत्रःसहानुजः ॥ ऋष्यमूकमनुप्राप्तःसुग्रीवेणचसंगतः ॥ ८ ॥ तस्यतेनप्रतिज्ञातंसीतायाःपरिमा
र्गणम् ॥ सुग्रीवस्यापिरामेणहरिराज्यंनिवेदितुम् ॥ ९ ॥ ततस्तेनमृधेहत्वाराजपुत्रेणवालिनम् ॥ सुग्रीवःस्थापितोराज्येहर्यृक्षाणांगणेश्वरः ॥ १० ॥
त्वयाविज्ञातपूर्वश्चवालीवानरपुंगवः ॥ सतेननिहतःसंख्येशरेणैकेनवानरः ॥ ११ ॥ ससीतामार्गणेव्यग्रःसुग्रीवःसत्यसंगरः ॥ हरीन्संप्रेषयामास
दिशःसर्वाहरीश्वरः ॥ १२ ॥ तांहरीणांसहस्राणिशतानिनियुतानिच ॥ दिक्षुसर्वासुमार्गंतिह्यधश्चोपरिचांबरे ॥ १३ ॥

यायन्यायानुसारीनवेतिजिज्ञासति तमित्यादि ॥ १ ॥ भ्राताहरीशइतिस्नेहप्रकाशिकालोकोक्तिः कुशलमब्रवीदप्राक्षीदित्यर्थः ॥ २ ॥ क्षमंसुखसंपादकम् ॥ ३ ॥ अथसंदेशंवक्तुमुपोद्घातोराजे
ति पितेवबंधुः रक्षकइत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ भ्रष्टाम्लतापह्नतावेतिविशिष्यनज्ञातमित्यर्थः ॥ ७ ॥ तांमार्गमाणःसरामःऋष्यमूकंप्राप्तःसुग्रीवेणसंगतश्च अनेनैवज्ञायतेनेदंसुग्रीवसंदेशवाक्यं
तदाहिमयाचैवसुसंगतइत्येववदेत् ॥ ८ ॥ निवेदितुंप्रतिज्ञातमित्यनुकर्षः ॥ ९ ॥ १० ॥ त्वयाविज्ञातपूर्वोवालीतिरावणंप्रतिमर्मोक्तिःतेनरामबलातिशयबोधनम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ त्वांदिदृक्षुरिहागतइतिपाठः त्वांसुग्रीवभ्रातरंरावणम् तस्मिन्दृष्टेसर्वलोकवृत्तांतज्ञःससीतागतिंवक्ष्यतीतिसुग्रीवेणोक्तत्वात्त्वांदिदृक्षुरिहागतःदैवात्पंगूपरिगंगापातवत्तवगृहेभ्रमतामयाजानकीदृष्टा ॥ १६ ॥ अतःपरंयद्वक्तव्यंमित्रपक्षस्यतद्वदामीत्याह तद्भवानिति दृष्टधर्मार्थःधर्मार्थतत्त्वसाक्षात्कारवान् तपःकृतपरिग्रहःतपोबलजातधनधान्यादिपरिग्रहःयतएतादृशस्त्वमतःपरदारानुपरोद्धुंनार्हसि दृष्टधर्मार्थतत्त्वत्वादेवमहाप्राज्ञत्वम् ॥ १७ ॥ नन्वनेनममकाहानिस्तत्राह नहीति धर्मविरुद्धत्वादेवबह्वपायेषुबह्वनर्थकारणेषु ननुसर्वापायप्रतीकारसमर्थस्यकिमनयाबिभीषिकयेत्यतआह मूलघातिषु समूलंनष्टस्यकथंप्रतीकारसामर्थ्यमितिभावः ॥ १८ ॥ मूलघातित्वमेवप्रपंचयति कश्चेति ॥ १९ ॥ विद्येतविद्यते व्यलीकमपराधम् ॥२०॥

वैनतेयसमाःकेचित्केचित्तत्रानिलोपमाः ॥ असंगगतयःशीघ्राहरिवीरामहाबलाः ॥ १४ ॥ अहंतुहनुमान्नाममारुतस्यौरसःसुतः ॥ सीतायास्तुकृतेतूर्णंशतयोजनमायतम् ॥ १५ ॥ समुद्रंलंघयित्वैवत्वांदिदृक्षुरिहागतः ॥ भ्रमताचमयादृष्टागृहेतेजनकात्मजा ॥ १६ ॥ तद्भवान्दृष्टधर्मार्थस्तपःकृतपरिग्रहः ॥ परदारान्महाप्राज्ञनोपरोद्धुंत्वमर्हसि ॥ १७ ॥ नहिधर्मविरुद्धेषुबह्वपायेषुकर्मसु ॥ मूलघातिषुसज्जंतेबुद्धिमंतोभवद्विधाः ॥ १८ ॥ कश्चलक्ष्मणमुक्तानांरामकोपानुवर्तिनाम् ॥ शराणामग्रतःस्थातुंशक्तोदेवासुरेष्वपि ॥ १९ ॥ नचापित्रिषुलोकेषुराजन्विद्येतकश्चन ॥ राघवस्यव्यलीकंयःकृत्वासुखमवाप्नुयात् ॥ २० ॥ तत्त्रिकालहितंवाक्यंधर्म्यमर्थानुयायिच ॥ मन्यस्वनरशार्दूलजानकीप्रतिदीयताम् ॥ २१ ॥ दृष्टाहीयंमयादेवीलब्ध्यंयदिहदुर्लभम् ॥ उत्तरंकर्मयच्छेषंनिमित्तंतत्रराघवः ॥ २२ ॥ लक्षितेयंमयासीतातथाशोकपरायणा ॥ गृहेयांनाभिजानासिपंचास्यामिवपन्नगीम् ॥ २३ ॥ नेयंजरयितुंशक्यासासुरैरमरैरपि ॥ विषसंस्पृष्टमत्यर्थंभुक्तमन्नमिवौजसा ॥ २४ ॥

तत्तस्मात्त्रिकालहितम् सीतादानेनपूर्वापराधनाशात्वर्तमानैश्वर्याविरोधात्भाविशुभहेतुत्वाच्चत्रिकालहितत्वम् अर्थानुयायिनीतिशास्त्रानुगतम् वाक्यंमयोच्यमानम् नरशार्दूलेतिपांक्तःपाठइतिकतकः पुरुषश्रेष्ठइत्यर्थः तदेववाक्यमाह जानकीप्रतिदीयतामिति ॥ २१ ॥ अत्रसीतानास्तीत्यपह्नवस्त्वशक्यइत्याह दृष्टाहीति यतस्त्वद्गृहेमयादृष्टाऽतोपलापोऽशक्यइतिभावः किंचयद्वानरकोटिभिरपिदुर्लभंसीतादर्शनंतन्मयालब्धम् अतःशेषंशिष्टंयदुत्तरंकर्मसीतानयनरूपंतत्रतत्साधनेराघवःसएवनिमित्तंकारणम् मत्कृत्यंत्वन्विष्यनिवेदनमात्रमितिभावः ॥ २२ ॥ पुनारावणहितमाह लक्षितेति पन्नगीमिवस्वनाशिकांयांनजानासिसामयाशोकपरायणालक्षिता तदीयशोकाग्निनैवपन्नगीविषाग्निनेवत्वन्नगरंदग्धंभविष्यतीतिभावः ॥ २३ ॥ ओजसाआहारशक्तिबलेन ॥ २४ ॥

तपःसंतापेनतपश्चरणेनयोलब्धोधर्मपरिग्रहोधर्मसाध्यःपरिग्रहऐश्वर्यंआत्मप्राणपरिग्रहश्चआत्मप्राणानांचिरकालंपरिग्रहआयुर्वृद्धिश्चसपरदारपरिग्रहरूपपरमाधर्मेणनाशयितुंनन्याय्यः ॥ २५ ॥ अपिचयांदेवाद्यवध्यतांमन्यसेतत्रापितपोजन्यसुकृतमेवकारणमतोधर्महानिर्नकार्येतिवदति अवध्यतामिति तत्रापिअयंमहानयमेवतपोमयधर्मस्कंधएवहेतुरित्यर्थः ॥ २६ ॥ किंचदेवाद्यवध्यस्यापिप्राणत्राणंदुष्करमित्याह सुग्रीवइति यःमद्वरग्रहणवेलायांत्वच्छंकितहंतृभ्योऽन्यएवायंरामश्चातस्तस्मात्सुग्रीवात्तेप्राणत्राणेसामर्थ्यंनास्तीतिभावः ॥ २७ ॥ ननु तपोबलान्मेसर्वतोजयोभविष्यतीत्यतआह नत्विति यःपुमानधर्मफलसंहितबलवत्तयाफलोन्मुखाधर्मसंबद्धस्तंपुरुषंधर्मोपसंहारमपिधर्मोपसंग्रहवंतमपिनत्वन्वेति धर्मफलमितिशेषः किंतुतदेवफलंफलोन्मुखाधर्ममेवान्वेति ननुधर्मबलादधर्मनाशोभविष्यतीत्यत्राह धर्मश्चेति उत्कटोऽधर्मोत्तरभावीधर्मःअधर्मस्यनाशनः चाद्युत्कटाधर्मोधर्मनाशकः एवंचास्याधर्मस्यत्वत्कृतसक

तपःसंतापलब्धस्तेसोयंधर्मपरिग्रहः॥ नसनाशयितुंन्याय्यआत्मप्राणपरिग्रहः ॥ २५॥ अवध्यतांतपोभिर्यांभवान्समनुपश्यति॥ आत्मनःसासु
रैर्देवैर्हेतुस्तत्राप्ययंमहान्॥ २६॥ सुग्रीवोनचदेवोयंनयक्षोनचराक्षसः॥ मानुषोराघवोराजन्सुग्रीवश्चहरीश्वरः॥ तस्मात्प्राणपरित्राणंकथंराज
न्करिष्यसि॥ २७॥ नतुधर्मोपसंहारमधर्मफलसंहितम्॥ तदेवफलमन्वेतिधर्मश्चाधर्मनाशनः ॥ २८॥ प्राप्तंधर्मफलंतावद्भवतानात्रसंशयः ॥ फ
लमस्याप्यधर्मस्यक्षिप्रमेवप्रपत्स्यसे॥ २९ ॥ जनस्थानवधंबुद्धावालिनश्चवधंतथा॥ रामसुग्रीवसख्यंचबुध्यस्वहितमात्मनः॥३०॥ कामंखल्व
हमप्येकःसवाजिरथकुंजराम्॥ लंकांनाशयितुंशक्तस्तस्यैषतुननिश्चयः॥ ३१॥

लधर्मापेक्षयोत्कटत्वादुत्तरकालत्वाच्चायमेवत्वयाप्राक्संचितस्यसकलधर्मस्यनाशकइतिभावः केचित्तुधर्मोपसंहारमधर्मफलसंहितमितिपाठः धर्मोपसंहारंधर्ममुपसंक्रियतेनेनेतिधर्मफलं सुखंतदधर्मफलसंहितंनसंभवतिअधर्मफलेनदुःखेनसहानुभवंनभवति तत्तस्मादेवफलमन्वेतिधर्मोधर्मफलंसुखमेवान्वेति एवमधर्मोदुःखंदुःखरूपंफलमेवान्वेति अयेधर्मोनाधर्मनाशनइति पाठः पूर्वकृतोधर्मोऽधर्मस्येदानींकृतस्यननाशनश्चादधर्मोपिधर्मनाशनोनेत्यर्थइतिवदंति तत्रार्थसामंजस्यंव्युत्पन्नैर्विभाव्यम् ॥ २८ ॥ ननुकिमेधर्मोव्यर्थएवनेत्याह प्राप्तमिति तावत्प्रथमम् इतःपूर्वमितियावत् अस्यपरदारहरणरूपस्य क्षिप्रमेवप्रपत्स्यसे अत्युत्कटैःपुण्यपापैरितिन्यायादितिभावः ॥ २९ ॥ अतःस्वहितंचिंतयेत्याह जनस्थानेति सख्यंचबुद्ध्वाआत्मनोहितंबुद्ध्यस्वेत्यन्वयः ॥ ३० ॥ नन्वेवंकटुवादिनस्तवकोरक्षकइतिचेत्तत्राह काममिति यथेष्टमित्यर्थः तर्हिकुतस्तन्नाशंनकरोषीत्यत्राह तस्ययस्याहंदूतस्तस्यरामस्यएषमत्कर्तृकलंकानाशविषयो निश्चयोन स्वाम्याज्ञांविनातदनुष्ठानमशक्यमितिभावः ॥ ३१ ॥

तदीयनिश्चयाभावंस्पष्टयति रामेणेति स्वामिनास्वकर्तव्यत्वेनप्रतिज्ञातस्यार्थस्यसेवकेनानुष्ठानमयुक्तंकर्तुमितिभावः ॥३२॥ उक्तमेवार्थंदाढ्यार्यपुनरप्याह अपकुर्वन्निति ॥३३॥ कालरात्री महाप्रलयकर्त्रीभगवतःशक्तिः ॥ ३४ ॥ विग्रहःशरीरं स्कंधावसक्तेनस्कंधसंबद्धकरणेन आत्मनिआत्मत्राणे ॥३५॥ दह्यमानाम् वर्तमानसमीपेलट् प्रतोलिकावीथिः ॥ ३६ ॥३७॥ विशेषतःनिष्कृष्योच्यमानंवचनमित्यर्थः रामदासस्येत्यादिविशेषणत्रयेणराममहिमवेत्तृत्वंस्वस्यपरोक्तवाक्यानुवादपूर्वंहितोपदेशाधिकारंनररक्षोतिरिक्तजात्यंतरत्वेनापक्षपाततोन्याय्यवक्तृत्वंचसू

रामेणहिप्रतिज्ञातंहर्यृक्षगणसन्निधौ॥उत्सादनममित्राणांसीतायैस्तुप्रधर्षिता॥३२॥ अपकुर्वन्हिरामस्यसाक्षादपिपुरंदरः॥नसुखंप्राप्नुयादन्यःकिंपुनस्त्वद्विधोजनः॥३३॥यांसीतेत्यभिजानासियेयंतिष्ठतितेगृहे॥कालरात्रीतितांविद्धिसर्वलंकाविनाशिनीम् ॥३४॥ तदलंकालपाशेनसीताविग्रहरूपिणा॥स्वयंस्कंधावसक्तेनक्षेममात्मनिचिंत्यताम्॥३५॥सीतायास्तेजसादग्धांरामकोपप्रदीपिताम्॥दह्यमानामिमांपश्यपुरींसाट्टप्रतोलिकाम्॥३६॥स्वानिमित्राणिमंत्रींश्चज्ञातीन्भ्रातॄन्सुतान्हितान्॥भोगान्दारांश्चलंकांचमाविनाशमुपानय॥३७॥सत्यंराक्षसराजेंद्रशृणुष्ववचनंमम॥रामदासस्यदूतस्यवानरस्यविशेषतः॥३८॥सर्वान्लोकान्सुसंहृत्यसभूतान्सचराचरान्॥पुनरेवतथास्रष्टुंशक्तोरामोमहायशाः॥३९॥देवासुरनरेंद्रेषुयक्षरक्षोरगेषुच॥विद्याधरेषुनागेषुगंधर्वेषुमृगेषुच॥४०॥सिद्धेषुकिन्नरेंद्रेषुपतत्रिषुचसर्वतः॥सर्वत्रसर्वभूतेषुसर्वकालेषुनास्तिसः॥४१॥योरामंप्रतियुध्येतविष्णुतुल्यपराक्रमम्॥सर्वलोकेश्वरस्येहकृत्वाविप्रियमीदृशम् ॥ रामस्यराजसिंहस्यदुर्लभंतवजीवितम्॥४२॥देवाश्चदैत्याश्चनिशाचरेंद्रगंधर्वविद्याधरनागयक्षाः॥रामस्यलोकत्रयनायकस्यस्थातुंनशक्ताःसमरेषुसर्वे॥४३॥ ब्रह्मास्वयंभूश्चतुराननोवारुद्रस्त्रिनेत्रस्त्रिपुरांतकोवा॥इंद्रोमहेंद्रःसुरनायकोवास्थातुंनशक्तायुधिराघवस्य॥४४॥

चितम् ॥ ३८ ॥ सभूतान्सर्वजातीयप्राणिसहितान् अनेनजगत्स्थित्युत्पत्तिसंहारकर्तृत्वंबोधितम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ सर्वत्रदेशे ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ उक्तमेवार्थंदाढ्यार्यपुनराह देवाश्चेति ॥४३ ॥ रामद्रुहोदेवताभिरपिनत्राणमित्याह ब्रह्मेत्यादि ब्रह्मास्वयंभूरित्यनेनहिरण्यगर्भःसर्वादिरुक्तः चतुराननस्ततःप्राप्तस्रष्टृत्वाधिकारः त्रिनेत्रस्त्रिपुरांतकोरुद्रोवेत्यनेनसंहाराधिकारी सुरनायकोमहेंद्रोमहैश्वर्यवान् इंद्रउपेंद्रोविष्णुःपालनाधिकारीएवंत्रिमूर्तिभिरपिरक्षानसिद्ध्यति रामस्यैवत्रिमूर्तित्वात् ॥ ४४ ॥

॥ ४५ ॥ मघमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकपंचाशःसर्गः ॥ ५१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सइति ॥ १ ॥ दौत्यंस्वीयंदूतकर्मयथा
वन्निवेदितवतोहनूमतोऽवध्यत्वंमत्वारावणाज्ञप्तंवधंनानुमेने ॥ २ ॥ तच्चकार्यंदूतवधरूपम् कार्यविधौउचितकृत्यसंपादनेस्थितः निश्चितबुद्धिरित्यर्थः ॥ ३ ॥ शत्रुजितंचतमग्रजंच ॥ ४ ॥ प्र

ससौष्ठवोपेतमदीनवादिनःकपेर्निशम्याप्रतिमोऽप्रियंवचः॥ दशाननःकोपविवृत्तलोचनःसमादिशत्तस्यवधंमहाकपेः ॥ ४५॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम
द्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकपंचाशःसर्गः॥ ५१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सतस्यवचनंश्रुत्वावानरस्यमहात्मनः॥ आज्ञापयद्व
धंतस्यरावणःक्रोधमूर्छितः॥ १ ॥ वधेतस्यसमाज्ञप्तेरावणेनदुरात्मना॥ निवेदितवतोदौत्यंनानुमेनेविभीषणः ॥ २ ॥ तंरक्षोधिपतिंक्रुद्धंतच्चका
र्यमुपस्थितम्॥ विदित्वाचिंतयामासकार्यंकार्यविधौस्थितः॥ ३ ॥ निश्चितार्थस्ततःसाम्नापूज्यंशत्रुजिदग्रजम् ॥ उवाचहितमत्यर्थंवाक्यंवाक्यवि
शारदः॥ ४ ॥ क्षमस्वरोषंत्यजराक्षसेंद्रप्रसीदमेवाक्यमिदंशृणुष्व ॥ वधंनकुर्वंतिपरावरज्ञादूतस्यसंतोवसुधाधिपेंद्राः॥५॥ राजन्धर्मविरुद्धंचलो
कवृत्तेश्चगर्हितम्॥ तवचासदृशंवीरकपेरस्यप्रमापणम्॥ ६ ॥ धर्मज्ञश्चकृतज्ञश्चराजधर्मविशारदः॥ परावरज्ञोभूतानांत्वमेवपरमार्थवित्॥ ७॥
गृह्यंतेयदिरोषेणत्वादृशोपिविचक्षणाः॥ ततःशास्त्रविपश्चित्त्वंश्रमएवहिकेवलम्॥ ८ ॥ तस्मात्प्रसीदशत्रुघ्नराक्षसेंद्रदुरासद॥ युक्तायुक्तंविनिश्चि
त्यदूतदंडोविधीयताम्॥ ९ ॥ विभीषणवचःश्रुत्वारावणोराक्षसेश्वरः॥ कोपेनमहताविष्टोवाक्यमुत्तरमब्रवीत्॥ १० ॥ नपापानांवधेपापंविद्यते
शत्रुसूदन॥ तस्मादिमंवधिष्यामिवानरंपापकारिणम्॥ ११॥ अधर्ममूलंबहुदोषयुक्तमनार्यजुष्टंवचनंनिशम्य॥ उवाचवाक्यंपरमार्थतत्त्वंविभी
षणोबुद्धिमतांवरिष्ठः॥ १२ ॥ प्रसीदलंकेश्वरराक्षसेंद्रधर्मार्थतत्त्वंवचनंशृणुष्व ॥ दूतानवध्याःसमयेषुराजन्सर्वेषुसर्वत्रवदंतिसंतः॥ १३ ॥ असं
शयंशत्रुरयंप्रवृद्धःकृतंह्यनेनाप्रियमप्रमेयम्॥ नदूतवध्यांप्रवदंतिसंतोदूतस्यदृष्टाबहवोहिदंडाः॥ १४॥

तिज्ञांत्यजरोषंक्षमस्वेत्यन्वयः परावरज्ञाःसर्वकार्यविषयकोत्कर्षापकर्षज्ञाःसंतोदूतस्यवधंनकुर्वंति ॥ ५ ॥ लोकवृत्तेर्लौकिकव्यवहारस्य प्रमापणंवधः ॥ ६ ॥ कृतज्ञत्वेनापकारिण्येववधोन्या
य्योनतादृशेस्मिन् ॥ ७ ॥ त्वादृशइतिकिन्नंतवद्बहुवचनम् शास्त्रविपश्चित्त्वंशास्त्रपांडित्यसंपादनंश्रमःकेवलंश्रमएवव्यर्थप्रयासएवेत्यर्थः ॥ ८ ॥ दूतदंडःदूतेविहितोदंडः ॥ ९ ॥ १० ॥ पापकारि
णंराजद्रोहिणम् ॥ ११ ॥ अधर्मस्यमूलंअधर्ममूलम् दोषोऽपकीर्तिरूपः ॥ १२ ॥ समयेषुस्वस्वामिनियोगानुष्ठानकालेषु ॥ १३ ॥ १४ ॥

मौंड्यंमुंडनम् लक्षणसन्निपातःदूतयोग्यांकनसंभूतइनितीर्थः वैरूप्यादीनामेकैकंवा तथालक्षणानांसन्निपातःसर्वानुष्ठानंवेत्यर्थइत्यन्ये नोऽस्माकंश्रुतोपिनास्ति दर्शनंतुदूरापास्तमितिभावः ॥१५॥ परावरप्रत्ययनिश्चितार्थःउत्कर्षापकर्षज्ञानेननिश्चितकार्यः ॥१६॥ किंच त्वंनोपदेश्योऽस्माकमित्याह नेति शास्त्राणांबुद्ध्यानिश्चयात्मिकयाग्रहणेष्वित्यर्थः ॥१७॥ एतदुत्तरंश्लोकद्वयंप्रक्षिप्तमितिकतकः नचाप्यस्यकपेरिति ॥ १८ ॥ समर्पितःप्रेषितः ॥१९॥ नान्यंपश्यामि योत्रागच्छेदित्यर्थः ॥२०॥ नन्वस्मिन्हतेऽन्यस्यानागमनेचकाममक्षतिर्विपरीतमिष्टमेवेदंतत्राह अस्मि

वैरूप्यमंगेषुकशाभिघातोमौंड्यंतथालक्षणसन्निपातः॥ एतान्हिदूतेप्रवदंतिदंडान्वधस्तुदूतस्यननःश्रुतोस्ति॥१५॥ कथंचधर्मार्थविनीतबुद्धिःपरावरप्रत्ययनिश्चितार्थः॥ भवद्विधःकोपवशेहितिष्ठेत्कोपंनगच्छंतिहिसत्त्ववंतः ॥ १६ ॥ नधर्मवादेनचलोकवृत्तेनशास्त्रबुद्धिग्रहणेषुवापि॥ विद्येतकश्चित्तववीरतुल्यस्त्वं ह्युत्तमःसर्वसुरासुराणाम्॥ १७॥ “पराक्रमोत्साहमनस्विनांचसुरासुराणामपिदुर्जयेन॥ त्वयाप्रमेयेणसुरेंद्रसंघाजिताश्चयुद्धेष्वसकृन्नरेंद्राः॥१॥ इत्थंविधस्यामरदैत्यशत्रोःशूरस्यवीरस्यतवाजितस्य॥ कुर्वंतिवीरामनसाप्यलीकंप्राणैर्विमुक्तानतुभोःपुराते॥ २॥” नचाप्यस्यकपेर्घातेकंचित्पश्याम्यहंगुणम्॥ तेष्वयंपात्यतांदंडोयैरयंप्रेषितःकपिः॥१८॥ साधुर्वायदिवाऽसाधुःपरैरेषसमर्पितः॥ ब्रुवन्परार्थंपरवान्नदूतोवधमर्हति॥ १९ ॥ अपिचास्मिन्हतेनान्यंराजन्पश्यामिखेचरम्॥ तस्मान्नास्यवधेयत्नःकार्यःपरपुरंजय॥ भवान्सेंद्रेषुदेवेषुयत्नमास्थातुमर्हति॥ २०॥ अस्मिन्विनष्टेनहिभूतमन्यंपश्यामियस्तौनरराजपुत्रौ॥युद्धाययुद्धप्रियदुर्विनीतावुद्योजयेद्वैभवताविरुद्धौ॥२१॥पराक्रमोत्साहमनस्विनांचसुरासुराणामपिदुर्जयेन॥ त्वयामनोनंदननैर्ऋतानांयुद्धायनिर्नाशयितुंनयुक्तम्॥ २२ ॥हिताश्चशूराश्चसमाहिताश्चकुलेषुजाताश्चमहागुणेषु॥ मनस्विनःशस्त्रभृतांवरिष्ठाःकोपप्रशस्ताःसुभृताश्चयोधाः ॥ २३ ॥

न्विनष्टेइति तौराजपुत्रौ योयोद्धाउद्योजयेत्तंनपश्यामि ननुतदुद्योगाभावोपिममेष्टएवनेत्याह युद्धप्रियेतिसंबोधनेनरणपराक्रमविजयकीर्तींतवेष्टेकिलतेउभेअप्येतद्विनाशेनश्यतइत्याशयः रावणस्यरजःप्रकृतित्वात्तत्प्रकृत्यनुसारेणयुद्धादिव्यापारेणप्रलोभनम् तत्प्रीत्यर्थमेवदुर्विनीतावित्याद्युक्तिः ॥ २१ ॥ हेनैर्ऋतानांमनोनंदन सुरासुराणामपिदुर्जयेनत्वया पराक्रमेयउत्साहस्तत्रप्रशस्तमनोवतांनैर्ऋतानांमनःयुद्धायप्रवृत्तंनिर्नाशयितुंनयुक्तम् नैर्ऋतानामित्यत्रमनइत्यत्रचतंत्रं यद्वा तादृशानांनैर्ऋतानांमनोनंदनतादृशेनत्वयायुद्धापत्तिर्युद्धागमोनाशयितुंनयुक्तमित्यर्थः ॥ २२ ॥ ननुयुद्धेकदाचिद्विपरीतमपिसंभाव्येततत्राह हिताश्चेति समाहिताःदानादिभिर्वशीकृताः सुभृताःसम्यक्पालिताःतादृशभृत्यवनोजयएवभावीतिभावः ॥ २३ ॥

तत्तस्मादुपगृह्यआयांत्वितिशेषः परेषुतेप्रभावंभावयितुंप्रकाशयितुंयुक्तमितिशेषः ॥२४॥ उत्तमवाक्यनिष्ठंतत्प्रतिपाद्यमर्थतत्त्वंजगाह ॥२५॥ मरमानः॥ ॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामा
यणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेद्विपंचाशःसर्गः ॥ ५२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तस्यविभीषणस्य ॥ १ ॥ दूतवध्यादूतवधः आर्षमि [illegible] ॥ २ ॥ दग्धेनदाहकृतेनोपल
क्षितोगच्छतु स्वस्वामिसमीपमितिशेषः ॥ ३ ॥ ततःस्वीयसमीपगमनानंतरं सुमित्राणिसमसुखदुःखाः ज्ञातयोभ्रात्रादयः बांधवाःसंबंधिनः सुहृज्जनाःस्निग्धजनास्तत्सहिताबांधवाइत्यर्थः

तदेकदेशेनबलस्यतावत्केचित्तवादेशकृतोद्ययांतु॥तौराजपुत्रावुपगृह्यमूढौपरेषुतेभावयितुंप्रभावम्॥ २४॥ निशाचराणामधिपोनुजस्यविभी
षणस्योत्तमवाक्यनिष्ठम्॥ जग्राहबुद्ध्यासुरलोकशत्रुर्महाबलोराक्षसराजमुख्यः॥ २५॥ ॥इत्यार्षेश्रीम० वा० आ०सुंदरकांडेद्विपंचाशःसर्गः
॥५२॥ ॥७॥ ॥तस्यतद्वचनंश्रुत्वादशग्रीवोमहात्मनः॥ देशकालहितंवाक्यंभ्रातुरुत्तरमब्रवीत्॥ १ ॥ सम्यगुक्तंहिभवतादूतवध्या
विगर्हिता॥ अवश्यंतुवधायान्यःक्रियतामस्यनिग्रहः॥ २॥ कपीनांकिललांगूलमिष्टंभवतिभूषणम्॥ तदस्यदीप्यतांशीघ्रंतेनदग्धेनगच्छतु॥ ३॥
ततःपश्यंत्वमुंदीनमंगवैरूप्यकर्शितम्॥ सुमित्रज्ञातयःसर्वेबांधवाःससुहृज्जनाः॥४॥ आज्ञापयद्राक्षसेंद्रःपुरंसर्वंसचत्वरम्। लांगूलेनप्रदीप्तेनर
क्षोभिःपरिणीयताम्॥ ५॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराक्षसाःकोपकर्कशाः ॥ वेष्टंतेतस्यलांगूलंजीर्णैःकार्पासिकैःपटैः ॥ ६॥ संवेष्ट्यमानेलांगूलेव्यवर्धत
महाकपिः॥ शुष्कमिंधनमासाद्यवनेष्विवहुताशनम्॥ ७॥ तैलेनपरिषिच्याथतेग्निंतत्रोपपादयन्॥ लांगूलेनप्रदीप्तेनराक्षसांस्तानताडयत्॥ ८॥
रोषामर्षपरीतात्माबालसूर्यसमाननः॥ सभूयःसंगतैःक्रूरैराक्षसैर्हरिपुंगवः॥ ९॥ सहस्त्रीबालवृद्धाश्चजग्मुःप्रीतिंनिशाचराः॥ निबद्धःकृतवान्वीर
स्तत्कालसदृशींमतिम्॥ १०॥ कामंखलुनमेशक्तानिबद्धस्यापिराक्षसाः॥ छित्त्वापाशान्समुत्पत्यहन्यामहमिमान्पुनः॥ ११॥

॥ ४ ॥ अथरावणःस्वपुरदुर्गमहाबलमहैश्वर्याणिपरेभ्यःप्रकाशयितुंसर्वपुरपरावर्तनंदीप्तपुच्छस्याज्ञापयदित्याह आज्ञापयदिति परिणीयतामित्याज्ञापयदितियोजना ॥ ५ ॥ वेष्टंते अवेष्टयं
तेत्यर्थः ॥ ६ ॥ शुष्कमिति आरण्यकायथाशुष्कमिंधनमासाद्यहुताशनमुत्पादयंतितथाजीर्णपटवेष्टितलांगूलंतैलेनपरिषिच्यतत्रतेग्निमुपपादयन्उद[illegible]:त्यर्थइतिकतकः हुताशनइतिपा
ठेवृद्धौदृष्टांतोयं उपपादयन्नित्यस्यसमयोजयन्नित्यर्थइत्यन्ये तान्बद्धानेतॄन् ॥ ७ ॥ ८ ॥ संगतैर्मिलितैराक्षसैःसभूयोनिबद्धइतिशेषः ॥ ९ ॥ अथबंधसंहारशक्तावपिसनोचितइत्याचितयदि
त्याह कृतवानिति ॥ १० ॥ तांमतिमभिनयति काममिति निबद्धस्यापिनिबद्धवदवस्थितस्यापिमेनशक्ताःसर्वथाबंधनादावितिशेषः तदेवसमर्थयति छित्त्वेति ॥ ११ ॥

तर्हिकुतोनहन्यंतेतत्राह यदीति भर्तूरामस्यहितार्थायहितनिमित्तंचरंतंमांभर्तूरावणस्यशासनाद्यदितेमांनिबध्नंतेनिबध्नंतुकेवलं नतुमेनिष्कृतिःकृतामयाकृतस्यप्रतिक्रियातुनकृता ॥१२॥ यदि तांवधरूपांचिकीर्षैयुस्तदासर्वान्हनिष्याम्येवेत्याह सर्वेषामिति यदिपर्याप्तस्तर्हिक्रियतांशत्रुवधस्तत्राह रामस्येति प्रीत्यर्थंसर्वराक्षसवधजप्रीत्यविघ्नार्थं ईदृशबंधनादिकम् ॥१३॥ फलांतरार्थमपिसोढव्यमेवेत्याह लंकेति एतैरावणाज्ञयापुनरेवसकलालंकाचारयितव्याचारणेनदर्शयितव्याऽतोविषहिष्ये ननुदृष्टायाःकिंपुनर्दर्शनेनतत्राह रात्राविति दुर्गकर्मविधानतःदुर्गस्यदुर्गमत्वरूपकर्मविधानाद्धेतोर्दुर्गांशेइतिशेषः ॥१४॥निशाक्षयेइत्यनेनसीतासंभाषणार्थंकतिपयदिनवासोगम्यते तथाहिफाल्गुनेरावणेनसीतापहारः आश्विनशुक्लसमाप्तौहनूमत्प्रेरणयापक्षावधिदानेन वानरान्प्रतिदूतप्रेषणम् ततःकार्तिकशुक्लप्रतिपदिअन्वेषणार्थंवानरप्रस्थानम् मार्गशुक्लदशम्यांसंपातिदर्शनम् तदासुग्रीवदत्तमासावधेर्गतत्वस्यवानरैरुक्तिः अग्रेएकादश्यांहनूमतोलंकागमनम् त

यदिभर्तृहितार्थायचरंतंभर्तृशासनात्॥ निबध्नंतेदुरात्मानोनतुमेनिष्कृतिःकृता॥ १२॥ सर्वेषामेवपर्याप्तोराक्षसानामहंयुधि॥ किंतुरामस्यप्रीत्य
र्थंविषहिष्येहमीदृशम्॥ १३॥ लंकाचारयितव्यामेपुनरेवभवेदिति॥ रात्रौनहिसुदृष्टामेदुर्गकर्मविधानतः॥ १४॥ अवश्यमेवद्रष्टव्यामयालंकानि
शाक्षये॥ कामंबध्नंतुमेभूयःपुच्छस्योद्दीपनेनच ॥ १५॥ पीडांकुर्वंतिरक्षांसिनमेस्तिमनसःश्रमः ॥ ततस्तेसंवृताकारंसत्त्ववंतंमहाकपिम्॥ १६॥
परिगृह्यययुर्हृष्टाराक्षसाःकपिकुंजरम् ॥ शंखभेरीनिनादैश्चघोषयंतःस्वकर्मभिः ॥ १७॥ राक्षसाःक्रूरकर्माणश्चारयंतिस्मतांपुरीम्॥ अन्वीयमा
नोरक्षोभिर्ययौसुखमरिंदमः ॥ १८॥ हनूमांश्चारयामासराक्षसानांमहापुरीम् ॥ यथापश्यद्विमानानिविचित्राणिमहाकपिः॥ १९॥ संवृतान्भू
मिभागांश्चसुविभक्तांश्चचत्वरान्॥ रथ्याश्चगृहसंबाधाःकपिःशृंगाटकानिच॥ २०॥

द्रात्रिशेषेसीतादर्शनम् ततोद्वादश्यांदिनेस्थित्वारात्रौसीतायाःसम्यग्दर्शनम् तद्रात्रिशेषेतत्ररावणागमनम् तत्ररावणेनमासान्द्वादशभामिनीतिस्वदत्तावधौमासद्वयावशेषवचनेकतिपयदिनाधिक्यंतुमासत्वानवच्छिन्नत्वेनाल्पांतरत्वान्नविवक्षितम् ततस्त्रयोदश्यांप्रातःसीतयासहकथालापः तद्दिनेएवाशोकवनिकाभंगादि चतुर्दश्यामक्षांतवधोलंकादाहश्च पूर्णिमायांवा पूर्ववासंतिकवृक्षाणांपुष्पितत्वोक्तिस्तुतद्वर्षेक्षयमासेनोपपादिताउत्पातेनच लक्ष्मणस्यसुग्रीवनिकटेप्रेषणसमयेरामेणमासचतुष्टयरूपकृतावधेरपगमोक्तिस्तुप्रागुपपादितरहस्येतिदिक् पुच्छस्योद्दीपनेनचेत्यस्योत्तरश्लोकेनान्वयः ॥१५॥ मनसःश्रमोमनःखेदोनमेस्तिइतिचिंतयामासेत्यन्वयः ततएवंतस्यचिंत.नंतरमित्यर्थः॥१६॥स्वकर्मभिःराजद्रोहिणोदुष्टस्यैवंदंडइत्येवमादिभिर्घोषवंतः पूर्ववृत्तांतस्यसर्वान्प्रतिप्रकटंप्रतिपादनंघोषणम्॥१७॥१८॥ चारयामास स्वार्थेणिच् चरणेनददर्शेत्यर्थः॥१९॥ चत्वरान्द्वारसमीपेबहिर्बद्धान् गृहैःसंबाधाःनिबिडाःशृंगाटकानिचतुष्पथान् ॥२०॥

उपरथ्याःस्वल्पवीथ्यः गृहांतरान्गृहद्वयमध्यभागान् चतुष्केषुचतुष्पथेषु॥२१॥ चारीकइतिपाठेपिचारइत्येवार्थः आर्षंसाधुत्वम् चारशब्दात्स्वार्थेआर्षईकः ॥२२॥ तस्यहनूमतोलांगूलाग्रेदी
प्यमानेतदप्रियंदेव्याःशंसुःशशंसुः ॥२३॥ परिणीयते परितोपनीयते आत्मापहरणोपमंतादृग्दुःखजनकम् ॥ २४ ॥ उपागमत् ध्यानेनोपासितवती यद्वा। तत्रसमीपेज्वलमानमग्निमुपासितवती
॥२५॥ प्रयताशुद्धिमती ॥ २६ ॥ एकपत्नीत्वंपातिव्रत्यम् शीतोभव हुताशनेतिशेषः अस्याःसीताच्छायात्वेपिस्वस्मिंस्तदभेदबुद्धिसत्त्वान्नैतदुक्त्यसंगतिः ततःसीतोपासनानंतरम् तीक्ष्णार्चिर

तथारथ्योपरथ्याश्चतथैवचगृहांतरान्॥चत्वरेषुचतुष्केषुराजमार्गेतथैवच॥२१॥घोषयंतिकपिंसर्वेचारइत्येवराक्षसाः॥दीप्यमानेततस्तस्यलां
गूलाग्रेहनूमतः॥ २२ ॥राक्षस्यस्ताविरूपाक्ष्यःशंसुर्देव्यास्तदप्रियम्॥यस्त्वयाकृतसंवादःसीतेताम्रमुखःकपिः॥ २३ ॥लांगूलेनप्रदीप्तेनसएषपरि
णीयते॥॥श्रुत्वातद्वचनंक्रूरमात्मापहरणोपमम्॥ २४ ॥वैदेहीशोकसंतप्ताहुताशनमुपागमत्॥मंगलाभिमुखीतस्यसातदासीन्महाकपेः॥ २५ ॥
उपतस्थेविशालाक्षीप्रयताहव्यवाहनम्॥यद्यस्तिपतिशुश्रूषायद्यस्तिचरितंतपः॥ २६ ॥यदिवात्वेकपत्नीत्वंशीतोभवहनूमतः॥ ततस्तीक्ष्णार्चिर
व्यग्रःप्रदक्षिणशिखोनलः॥ २७॥जज्वालमृगशावाक्ष्याःशंसन्निवशुभंकपेः॥हनूमज्जनकश्चैवपुच्छानलयुतोनिलः॥ववौस्वास्थ्यकरोदेव्याःप्रा
लेयानिलशीतलः॥ २८ ॥दह्यमानेचलांगूलेचिंतयामासवानरः॥प्रदीप्तोग्निरयंकस्मान्नमांदहतिसर्वतः॥ २९ ॥दृश्यतेचमहाज्वालःकरोतिचन
मेरुजम्॥शिशिरस्येवसंपातोलांगूलाग्रेप्रतिष्ठितः॥ ३० ॥अथवातदिदंव्यक्तंयद्दृष्टंप्लवतामया॥रामप्रभावादाश्चर्यंपर्वतःसरितांपतौ॥ ३१ ॥
यदितावत्समुद्रस्यमैनाकस्यचधीमतः॥रामार्थंसंभ्रमस्तादृक्किमग्निर्नकरिष्यति॥ ३२॥सीतायाश्चानृशंस्येनतेजसाराघवस्यच॥पितुश्चममस
ख्येननमांदहतिपावकः॥ ३३॥

प्यनलःप्रदक्षिणशिखोजज्वाल ॥२७॥ तथासीतायाःकपेःशिवंस्वक्तंशंसन्निवाभूत् किंच हनूमज्जनकोनिलोवायुःपुच्छानलयुतोपिदेव्याःसंमुखेस्वास्थ्यकरःकपेःस्वास्थ्यसूचकःसन्प्रालेया
निलशीतलोववौ ॥ २८ ॥ सर्वतःप्रदीप्तोग्निरित्यन्वयः ॥ २९ ॥ लांगूलाग्रेशिशिरस्यहिमस्यसंपातःपिंडइवप्रतिष्ठितइत्यन्वयः ॥ ३० ॥ तत्रोपपत्तिंचिंतयति अथवेति यद्यस्मात्प्लवतामया
सरितांपतौरामप्रभावात्समुद्रेपर्वतरूपमाश्चर्यंदृष्टं ततोरामप्रभावादेवेदमपीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ननुसमुद्रप्रेरणेनमैनाकोत्थानंप्रयुज्यतेऽग्नेस्तुस्वभाववैपरीत्यंकुतस्तत्राह यदीति तावदितिवाक्यालं
कारे रामार्थंरामोपकारार्थंतादृक्संभ्रमोयदिआदरपूर्वकंत्वरायदितदारामेणनित्यमुपासितोग्नीरामोपकारार्थंकथमपिशैत्यंकिंनकरिष्यतीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ आनृशंस्यमाश्रितजनदया ॥ ३३ ॥

चिंतयामास अनंतरकर्तव्यमितिशेषः ॥ ३४ ॥ प्रतिक्रियालंकादहनरूपा मत्संमम ॥ ३५ ॥ उत्पपातपुच्छाग्निनाबंधनेनचसहैवेतिशेषः ॥३६ ॥ विभक्तरक्षःसंबाधंरक्षःसंमर्दरहितम् ॥३७ ॥
शैलसंकाशोमहान्भूत्वाकृस्वतांप्राप्तइत्यनेनदेहसौक्ष्म्यात्स्वयमेवबंधगलनमुक्तम् एवंरीत्याबंधनान्यवशातयत्दूरीकृतवान् विमुक्त्यनंतरंपुनःपर्वताकारोऽभवत् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अर्चिमाली
त्यत्रनीरेफतार्षी ॥ ४० ॥ अनवमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेत्रिपंचाशःसर्गः ॥ ५३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वीक्षमाणइति ॥ १ ॥

भूयःसचिंतयामासमुहूर्तंकपिकुंजरः ॥ कथमस्मद्विधस्येहबंधनंराक्षसाधमैः ॥ ३४ ॥ प्रतिक्रियास्यमुक्तास्यात्सतिमत्थंपराक्रमे ॥ ततश्छित्त्वा
चतान्पाशान्वेगवान्वैमहाकपिः ॥ ३५ ॥ उत्पपाताथवेगेननना दचमहाकपिः ॥ पुरद्वारंततःश्रीमान्शैलशृंगमिवोन्नतम् ॥ ३६ ॥ विभक्तरक्षःसंबा
धमाससादानिलात्मजः ॥ सभूत्वाशैलसंकाशःक्षणेनपुनरात्मवान् ॥ ३७ ॥ कृस्वतांपरमांप्राप्तोबंधनान्यवशातयत् ॥ विमुक्तश्चाभवच्छ्रीमान्पुनः
पर्वतसन्निभः ॥ ३८ ॥ वीक्षमाणश्चददृशेपरिघंतोरणाश्रितम् ॥ सतंगृह्यमहाबाहुःकालायसपरिष्कृतम् ॥ रक्षिणस्तान्पुनःसर्वान्सूदयामासमारु
तिः ॥ ३९ ॥ सतान्निहत्वारणचंडविक्रमःसमीक्षमाणःपुनरेवलंकाम् ॥ प्रदीप्तलांगूलकृतार्चिमालीप्रकाशितादित्यइवार्चिमाली ॥ ४० ॥ ॥ इत्या
र्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेत्रिपंचाशःसर्गः ॥ ५३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वीक्षमाणस्ततोलंकांकपिःकृतमनोरथः ॥ वर्ध
मानसमुत्साहःकार्यशेषमचिंतयत् ॥ १ ॥ किंनुखल्ववशिष्टंमेकर्तव्यमिहसांप्रतम् ॥ यदेषांरक्षसांभूयःसंतापजननंभवेत् ॥ २ ॥ वनंतावत्प्रमथितं
प्रकृष्टाराक्षसाहताः ॥ बलैकदेशःक्षपितःशेषंदुर्गविनाशनम् ॥ ३ ॥ दुर्गेविनाशितेकर्मभवेत्सुखपरिश्रमम् ॥ अल्पयत्नेनकार्येस्मिन्ममस्यात्सफलः
श्रमः ॥ ४ ॥ योह्ययंममलांगूलेदीप्यतेहव्यवाहनः ॥ अस्यसंतर्पणंन्याय्यंकर्तुमेभिर्गृहोत्तमैः ॥ ५ ॥ ततःप्रदीप्तलांगूलःसविद्युदिवतोयदः ॥ भवनाग्रे
षुलंकायाविचचारमहाकपिः ॥ ६ ॥ गृहाद्गृहंराक्षसानामुद्यानानिचवानरः ॥ वीक्षमाणोह्यसंत्रस्तःप्रासादांश्चचचारसः ॥ ७ ॥

यदेषांभूयःसंतापजननंभवेत्तादृशमवशिष्टंसांप्रतंकर्तव्यंकिमितिकार्यशेषमचिंतयदित्यर्थः ॥ २ ॥ तदेवनिश्चिनोति शेषंदुर्गविनाशनमिति ॥ ३ ॥ कर्मसमुद्रलंघनादि सुखपरिश्रमंसफलप्रया
सम् तपश्चर्यादिवदित्यर्थः उक्तमेवविवृणोति अल्पेति अस्मिन्सीतान्वेषणप्रवृत्तिरूपेकार्येयोमयाकृतःश्रमःसत्वल्पेनयत्नेनस्वल्पयत्नेनसाध्येनकरिष्यमाणलंकादाहेनसफलोभविष्यति ॥ ४ ॥
तदेवाह योहीति न्याय्यंत्वस्यपीडायाअकरणादितिभावः ॥ ५ ॥ तोयदःसंध्यातोयदः हनूमतोरक्तवर्णत्वात् ॥ ६ ॥ उद्यानानिगृहारामाः ॥ ७ ॥

प्रहस्तस्यप्रधानमंत्रित्वादादौतद्गृहेऽग्निप्रक्षेपः प्रथमंतत्संभावनस्यौचित्यात् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ भवनंददाहेत्यनुकर्षः ॥ १४ ॥ १५ ॥ विभीषणेनस्वस्यवधतोरक्षणा
द्विभीषणगृहंवर्जयित्वाप्रतिगृहंक्रममाणइत्यन्वयः ॥ १६ ॥ पूर्वंरावणाद्भीतोप्यग्निःसीतातेजःसंबंधेननिःशंकंददाहेत्युक्तंप्राक् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ श्वसनेनसंयोगात्सीताश्वासमि

अवप्लुत्यमहावेगःप्रहस्तस्यनिवेशनम् ॥ अग्निंतत्रविनिक्षिप्यश्वसनेनसमोबली ॥ ८ ॥ ततोन्यत्पुप्लुवेवेश्ममहापार्श्वस्यव[illegible]वान् ॥ मुमोचहनुमा
नग्निंकालानलशिखोपमम् ॥ ९ ॥ वज्रदंष्ट्रस्यचतथापुप्लुवेसमहाकपिः ॥ शुकस्यचमहातेजाःसारणस्यचधीमतः ॥ १० ॥ तथाचेंद्रजितोवेश्मददा
हहरियूथपः ॥ जंबुमालेःसुमालेश्चददाहभवनंततः ॥ ११ ॥ रश्मिकेतोश्चभवनंसूर्यशत्रोस्तथैवच ॥ ह्रस्वकर्णस्यदंष्ट्रस्यरोमशस्यचरक्षसः ॥ १२ ॥
युद्धोन्मत्तस्यमत्तस्यध्वजग्रीवस्यरक्षसः ॥ विद्युज्जिह्वस्यघोरस्यतथाहस्तिमुखस्यच ॥ १३ ॥ करालस्यविशालस्यशोणिताक्षस्यचैवहि ॥ कुंभकर्ण
स्यभवनंमकराक्षस्यचैवहि ॥ १४ ॥ नरांतकस्यकुंभस्यनिकुंभस्यमहात्मनः ॥ यज्ञशत्रोश्चभवनंब्रह्मशत्रोस्तथैवच ॥ १५ ॥ वर्जयित्वामहातेजा
विभीषणगृहंप्रति ॥ क्रममाणःक्रमेणैवददाहहरिपुंगवः ॥ १६ ॥ तेषुतेषुमहार्हेषुभवनेषुमहायशाः ॥ गृहेष्वृद्धिमतामृद्धिंददाहकपिकुंजरः ॥ १७ ॥
सर्वेषांसमतिक्रम्यराक्षसेंद्रस्यवीर्यवान् ॥ आससादाथलक्ष्मीवान्रावणस्यनिवेशनम् ॥ १८ ॥ ततस्तस्मिन्गृहेमुख्येनानारत्नविभूषिते ॥ मेरुमंदर
संकाशेनानामंगलशोभिते ॥ १९ ॥ प्रदीप्तमग्निमुत्सृज्यलांगूलाग्रेप्रतिष्ठितम् ॥ ननादहनुमान्वीरोयुगांतजलदोयथा ॥ २० ॥ श्वसनेनचसंयोगाद
तिवेगोमहाबलः ॥ कालाग्निरिवजज्वालप्रावर्धतहुताशनः ॥ २१ ॥ प्रदीप्तमग्निंपवनस्तेषुवेश्मसुचारयन् ॥ तानिकांचनजालानिमुक्तामणिमया
निच ॥ २२ ॥ भवनानिव्यशीर्यंतरत्नवंतिमहांतिच ॥ तानिभग्नविमानानिनिपेतुर्वसुधातले ॥ २३ ॥ भवनानीवसिद्धानामंबरात्पुण्यसंक्षये ॥ संज
ज्ञेतुमुलःशब्दोराक्षसानांप्रधावताम् ॥ २४ ॥ स्वेस्वेगृहपरित्राणेभग्नोत्साहोज्झितश्रियाम् ॥ नूनमेषोग्निरायातःकपिरूपेणहाइति ॥ २५ ॥

श्रितवायुसंयोगात् अतएववायोरपिनिर्भयता ॥ २१ ॥ चारयन्नितिहेतौशता यतश्चारयतिस्मततश्चारणाद्धेतोस्तानिव्यशीर्यंतेत्यन्वयः ॥ २२ ॥ भग्नविमानानिभग्नप्रासादानि ॥ २३ ॥ २४ ॥
भग्नोत्साहाश्चतेउज्झितश्रियश्चेत्यर्थः हाइतितुमुलःशब्दःसंजज्ञेइत्यन्वयः ॥ २५ ॥

पेतुरग्नावितिशेषः ॥ २६ ॥ अभ्रेभ्योमेघेभ्यः ॥२७॥ अग्निसंबद्धाद्भवनाद्धेमरजतादिधातून्स्यंदमानान्ददर्श यथाकाष्ठतृणादिदाहादग्निर्नतृप्यतितथाराक्षसवधेक्रियमाणेहनूमान्किंचिदीषद
पिनतृप्यति ॥ २८ ॥ वसुंधरानेति मृतराक्षसानांशयनायलंकाभूमिर्नपर्याप्ताभूदितिशेषः ॥२९॥३०॥ लंकापुरपर्वताग्रेलंकापुराधारभूतत्रिकूटाचलशिखरे चूडावलयंशिखासमूहम् प्राप्तोभू

क्रंदंत्यःसहसापेतुस्तनंधयधराःस्त्रियः॥ काश्चिदग्निपरीतांग्योहर्म्येभ्योमुक्तमूर्धजाः॥ २६॥ पतंत्योरेजिरेऽभ्रेभ्यःसौदामन्यइवांबरात् ॥ वज्रविद्रुम
वैदूर्यमुक्तारजतसंहतान्॥ २७॥ विचित्रान्भवनाद्धातून्स्यंदमानान्ददर्शसः॥ नाग्निस्तृप्यतिकाष्ठानांतृणानांचयथातथा ॥२८॥ हनूमान्राक्षसें
द्राणांवधेकिंचिन्नतृप्यति ॥ नहनूमद्विशस्तानांराक्षसानांवसुंधरा ॥२९॥ हनूमतावेगवतावानरेणमहात्मना॥ लंकापुरंप्रदग्धंतद्रुद्रेणत्रिपुरंयथा
॥ ३० ॥ ततःसलंकापुरपर्वताग्रेसमुत्थितोभीमपराक्रमोग्निः॥ प्रसार्यचूडावलयंप्रदीप्तोहनूमतावेगवतोपसृष्टः ॥ ३१ ॥ युगांतकालानलतुल्यरू
पःसमारुतोग्निर्ववृधेदिवस्पृक्॥ विधूमरश्मिर्भवनेषुसक्तोरक्षःशरीराज्यसमर्पितार्चिः ॥ ३२ ॥ आदित्यकोटीसदृशःसुतेजालंकांसमस्तांपरिवा
र्यतिष्ठन्॥ शब्दैरनेकैरशनिप्ररूढैर्भिंदन्निवांडंप्रबभौमहाग्निः॥ ३३ ॥ तत्रांबरादग्निरतिप्रवृद्धोरूक्षप्रभःकिंशुकपुष्पचूडः ॥ निर्वाणधूमाकुलराज
यश्चनीलोत्पलाभाःप्रचकाशिरेऽभ्राः॥ ३४ ॥ वज्रीमहेंद्रस्त्रिदशेश्वरोवासाक्षाद्यमोवावरुणोऽनिलोवा ॥ रौद्रोग्निरर्कोधनदश्चसोमोनवानरोयंस्व
यमेवकालः॥ ३५ ॥ किंब्रह्मणःसर्वपितामहस्यलोकस्यधातुश्चतुराननस्य ॥ इहागतोवानररूपधारीरक्षोपसंहारकरःप्रकोपः ॥ ३६ ॥ किंवैष्णवं
वाकपिरूपमेत्यरक्षोविनाशायपरंसुतेजः॥ अचिंत्यमव्यक्तमनंतमेकंस्वमाययासांप्रतमागतंवा ॥ ३७॥ इत्येवमूचुर्बहवोविशिष्टारक्षोगणास्त
त्रसमेत्यसर्वे ॥ सप्राणिसंघांसगृहांसवृक्षांदग्धांपुरींतांसहसासमीक्ष्य ॥ ३८ ॥

दितिशेषः ॥३१॥ विधूमरश्मिर्विधूमज्वालः रक्षःशरीररूपाज्येनसमर्पितासंपादिताअर्चिर्ज्वालाविशेषोयस्यसः ॥ ३२॥ तिष्ठन्नभूदितिशेषः अशनिप्ररूढैरशनिवत्प्रगल्भैः महाग्निःप्रलयाग्निः
॥ ३३ ॥ आंबरादंबरपर्यंतम् रूक्षप्रभःक्रूरकांतिः किंशुकपुष्पवच्चूडाशिखायस्यसः निर्वाणानामधोविच्छिन्नानांखेएववर्तमानानांधूमानामाकुलाराजयोनीलोत्पलाभाअभ्राकाराःसत्यःप्र
चकाशिरे ॥३४॥ वज्रित्वत्रिदशेश्वरत्वविशिष्टोमहेंद्रइत्यर्थः रौद्रोग्निःरुद्रतृतीयनयनसंबंध्यग्निः ॥३५॥३६॥३७॥ विशिष्टामहाबलाःप्रहस्तादयइत्यर्थः समीक्ष्यइत्येवमूचुरित्यन्वयः ॥३८॥

॥ ३९ ॥ सुपुण्यमतिशयितमर्जितंपुण्यम् ॥ ४० ॥ परिवृत्तयोधापर्यस्तयोधा ॥ ४१ ॥ स्वयंभुरोषोपहताम् स्वदिनांतइतिशेषः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ गृहाग्र्याणां
गृहश्रेष्ठानांशृंगाग्रतलेप्रासादाग्रभूमौप्रदीप्तलांगूलेनकृतार्चिर्मालायस्यास्तिसः ॥४८॥ समुद्रेनिर्वापयामास लांगूलप्रक्षेपणेनेतिशेषः ॥४९॥५० ॥ नममानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरा

ततस्तुलंकासहसाप्रदग्धासराक्षसासाश्वरथासनागा ॥ सपक्षिसंघासमृगासवृक्षारुरोददीनातुमुलंसशब्दम् ॥ ३९ ॥ हातातहापुत्रककांतमित्र
हाजीवितेशांगहतंसुपुण्यम् ॥ रक्षोभिरेवंबहुधाब्रुवद्भिःशब्दःकृतोघोरतरःसुभीतः ॥ ४० ॥ हुताशनज्वालसमावृतासाहतप्रवीरापरिवृत्तयोधा ॥
हनूमतःक्रोधबलाभिभूताबभूवशापोपहतेवलंका ॥ ४१ ॥ ससंभ्रमंत्रस्तविषण्णराक्षसांसमुज्ज्वलज्ज्वालहुताशनांकिताम् ॥ ददर्शलंकांहनूमा
न्महामनाःस्वयंभुरोषोपहतामिवावनिम् ॥ ४२ ॥ भंक्त्वावनंपादपरत्नसंकुलंहत्वातुरक्षांसिमहांतिसंयुगे ॥ दग्ध्वापुरींतांगृहरत्नमालिनींतस्थौहनुमा
न्पवनात्मजःकपिः ॥ ४३ ॥ सराक्षसांस्तान्सुबहूंश्चहत्वावनंचभंक्त्वाबहुपादपंतत् ॥ विसृज्यरक्षोभवनेषुचाग्निंजगामरामंमनस[illegible]त्मा ॥ ४४ ॥
ततस्तुतंवानरवीरमुख्यंमहाबलंमारुततुल्यवेगम् ॥ महामतिंवायुसुतंवरिष्ठंप्रतुष्टुवुर्देवगणाश्चसर्वे ॥ ४५ ॥ देवाश्चसर्वेमुनिपुंगवाश्चगंधर्वविद्या
धरपन्नगाश्च ॥ भूतानिसर्वाणिमहांतितत्रजग्मुःपरांप्रीतिमतुल्यरूपाम् ॥ ४६ ॥ भंक्त्वावनंमहातेजाहत्वारक्षांसिसंयुगे ॥ दग्ध्वालंकापुरींभीमांर
राजसमहाकपिः ॥ ४७ ॥ गृहाग्र्यशृंगाग्रतलेविचित्रेप्रतिष्ठितोवानरराजसिंहः ॥ प्रदीप्तलांगूलकृतार्चिमालीव्यराजतादित्यइवार्चिमाली ॥ ४८ ॥
लंकांसमस्तांसंपीड्यलांगूलाग्निंमहाकपिः ॥ निर्वापयामासतदासमुद्रेहरिपुंगवः ॥ ४९ ॥ ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ दृष्ट्वालंकांप्रदग्धां
तांविस्मयंपरमंगताः ॥ ५० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेचतुष्पंचाशःसर्गः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ संदीप्यमा
नांवित्रस्तांत्रस्तरक्षोगणांपुरीम् ॥ अवेक्ष्यहनुमाँल्लंकांचिंतयामासवानरः ॥ १ ॥ तस्याभूत्सुमहांस्त्रासःकुत्साचात्मन्यजायत ॥ लंकांप्रदहताकामंकिं
स्वित्कृतमिदंमया ॥ २ ॥ धन्याःखलुमहात्मानोयेबुद्ध्याकोपमुत्थितम् ॥ निरुंधंतिमहात्मानोदीप्तमग्निमिवांभसा ॥ ३ ॥

मीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेचतुष्पंचाशःसर्गः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ संदीप्यमानामिति ॥ १ ॥ कुत्साचात्मन्यजायतेत्युक्तांकुत्सामाह लंकामिति किंस्वित्क
र्मकृतम् कुत्सितमेवकृतमित्यर्थः ॥ २ ॥ उक्तकुत्सितकार्यमूलंकोपइतिनिश्चित्यतद्रहितान्स्तौति धन्याइति दुःखातिशयादेवमहात्मपदपौनरुक्त्यंनदोषाय ॥ ३ ॥

क्रुद्धःपापंनकुर्याद्यइतिपाठेक्रुद्धोयःकश्चित्पापंकुर्यान्न नञिकाकुः अपितुकुर्यादेव अकरणमशक्यमेवेत्यर्थः तदेवदर्शयति क्रुद्धोहन्यादिति ॥ ४ ॥ नजानातीत्यतेदवस्पष्टयति नाकार्यमि
ति क्रुद्धस्याकार्यमयुक्तबुद्ध्याऽकरणीयंनकिंचिदप्यस्तिअतोगुरुहननाद्यपिकरोत्येवेत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ धिगस्तुमामित्यनेनोक्तंस्वधिक्कारमाह यदीति इयंलंकासर्वापिनूनंदग्धैव यदि
जानक्यप्यत्रत्यादग्धास्यात्तदातेनअजानतामयाभर्तुःकार्यंहतंभवेत् ॥ ८ ॥ एतदेवविवृणोति यदर्थमिति ॥ ९ ॥ एतत्कार्यंलंकादाहरूपंईषत्कार्यमिवअप्रयाससाध्यकार्यमिवकृतमनुष्ठित

क्रुद्धःपापंनकुर्यात्कःक्रुद्धोहन्याद्गुरूनपि॥ क्रुद्धःपरुषयावाचानरःसाधूनधिक्षिपेत् ॥ ४ ॥ वाच्यावाच्यंप्रकुपितोनविजानातिकर्हिचित् ॥ नाकार्य
मस्तिक्रुद्धस्यनावाच्यंविद्यतेक्वचित् ॥ ५ ॥ यःसमुत्पतितंक्रोधंक्षमयैवनिरस्यति ॥ यथोरगस्त्वचंजीर्णांसवैपुरुषउच्यते ॥ ६ ॥ धिगस्तुमांसुदुर्बुद्धिं
निर्लज्जंपापकृत्तमम्॥ अचिंतयित्वातांसीतामग्निदंस्वामिघातकम् ॥ ७॥ यदिदग्धात्वियंसर्वानूनमार्यापिजानकी॥ दग्धातेनमयाभर्तुर्हतंकार्य
मजानता॥ ८॥ यदर्थमयमारंभस्तत्कार्यमवसादितम्॥ मयाहिदहतालंकांनसीतापरिरक्षिता ॥ ९ ॥ ईषत्कार्यमिदंकार्यंकृतमासीन्नसंशयः॥ त
स्यक्रोधाभिभूतेनमयामूलक्षयःकृतः॥ १०॥ विनष्टाजानकीव्यक्तंनह्यदग्धःप्रदृश्यते॥ लंकायाःकश्चिदुद्देशःसर्वाभस्मीकृतापुरी॥ ११॥ यदितद्विह
तंकार्यंमयाप्रज्ञाविपर्ययात्॥ इहैवप्राणसंन्यासोममापिह्यद्यरोचते ॥ १२॥ किमग्नौनिपताम्यद्यआहोस्विद्वडवामुखे॥ शरीरमिहसत्त्वानांदद्मि
सागरवासिनाम् ॥ १३॥ कथंनुजीवताशक्योमयाद्रष्टुंहरीश्वरः॥ तौवापुरुषशार्दूलौकार्यसर्वस्वघातिना॥ १४॥ मयाखलुतदेवेदंरोषदोषात्प्रद
र्शितम्॥ प्रथितंत्रिषुलोकेषुकपित्वमनवस्थितम् ॥ १५॥ धिगस्तुराजसंभावमनीशमनवस्थितम् ॥ ईश्वरेणापियद्रागान्मयासीतानरक्षिता
॥ १६॥ विनष्टायांतुसीतायांतावुभौविनशिष्यतः॥ तयोर्विनाशेसुग्रीवःसबंधुर्विनशिष्यति॥ १७॥

मासीत् अत्रनसंशयः भर्तुःकार्यंतुमयासर्वथानाशितमेवेत्याह तस्येति क्रोधाभिभूतेनमयासीतामपरिरक्षताकृतस्यसीतादर्शनरूपस्यकार्यस्यमूलक्षयःकृतः ॥ १० ॥ ननुसीताविनाशनिश्च
यस्तेकथंतत्राह विनष्टेति ॥ ११ ॥ १२ ॥ वडवामुखेग्नावित्यन्वयः दद्मिददामि ॥ १३ ॥ १४ ॥ तदेवेदंकपित्वमनवस्थितमव्यवस्थितकार्यकारीतित्रिषुलोकेषुप्रसिद्धंदर्शितम् रोषदोषाद्र
क्षोविषयक्रोधदोषात् ॥ १५ ॥ राजसंरजोगुणमूलम् भावंचेष्टाविशेषम् अनीशंकार्यासमर्थम् अतएवानवस्थितमव्यवस्थितफलजनकंधिक् यद्यस्मादीश्वरेणापिसमर्थेनापिमयारागाद्र
जोगुणमूलक्रोधवशात्सीतानरक्षिताअतोधिक् ॥ १६ ॥ उभौरामलक्ष्मणौ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ साक्षादुपलब्धानिअपरोक्षमनुभूतशुभफलानिउपपेदिरे जातानिदृष्ट्वापुनरचिंतयदित्यर्थः ॥ २१ ॥ चिंतामेवदर्शयति अथवेति नाग्निरग्नौप्रवर्ततेइति अग्निरग्निनदह
तीत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ दहनकर्माभस्मीकरणसहजस्वभावःयद्यतस्तत्प्रभावान्मांतत्सेवकंनादहत्ततएवतांस्प्रष्टुमपिनार्हतीत्यर्थः ॥ २४ ॥ त्रयाणांभरतलक्ष्मणशत्रुघ्नानांदेवतात्वात्तस्याभ

एतदेववचःश्रुत्वाभरतोभ्रातृवत्सलः ॥ धर्मात्मासहशत्रुघ्नःकथंशक्ष्यतिजीवितुम् ॥ १८ ॥ इक्ष्वाकुवंशेधर्मिष्ठेगतेनाशमसं[illegible] ॥ भविष्यंतिप्र
जाःसर्वाःशोकसंतापपीडिताः॥ १९ ॥ तदहंभाग्यरहितोलुप्तधर्मार्थसंग्रहः॥ रोषदोषपरीतात्माव्यक्तंलोकविनाशनः॥ २० ॥ इतांचतयतस्तस्यनि
मित्तान्युपपेदिरे॥ पूर्वमप्युपलब्धानिसाक्षात्पुनरचिंतयत्॥ २१ ॥ अथवाचारुसर्वांगीरक्षितास्वेनतेजसा॥ ननशिष्यतिकल्याणीनाग्निरग्नौप्रव
र्तते॥ २२॥ नहिधर्मात्मनस्तस्यभार्याममिततेजसः॥ स्वचरित्राभिगुप्तांतांस्प्रष्टुमर्हतिपावकः॥ २३॥ नूनंरामप्रभावेणवैदेह्याःसुकृतेनच ॥ यन्मां
दहनकर्मायंनादहद्धव्यवाहनः॥ २४॥ त्रयाणांभरतादीनांभ्रातॄणांदेवताचया ॥ रामस्यचमनःकांतासाकथंविनशिष्यति॥ २५॥ यद्वादहनकर्मा
यंसर्वत्रप्रभुरव्ययः॥ नमेदहतिलांगूलंकथमार्यांप्रधक्ष्यति॥ २६ ॥पुनश्चाचिंतयत्तत्रहनूमान्विस्मितस्तदा ॥ हिरण्यनाभस्यगिरेर्जलमध्येप्रदर्श
नम्॥ २७॥ तपसासत्यवाक्येनअनन्यत्वाच्चभर्तरि॥ असौविनिर्दहेदग्निंनतामग्निःप्रधक्ष्यति ॥ २८ ॥ सतथाचिंतयंस्तत्रदेव्याधर्मपरिग्रहम्॥ शु
श्रावहनुमांस्तत्रचारणानांमहात्मनाम्॥ २९ ॥ अहोखलुकृतंकर्मदुर्विगाहंहनूमता॥ अग्निंविसृजतातीक्ष्णंभीमंराक्षससस[illegible]॥ ३० ॥ प्रपलायि
तरक्षःस्त्रीबालवृद्धसमाकुला॥ जनकोलाहलाध्माताक्रंदतीवाद्रिकंदरैः॥ ३१ ॥ दग्धेयंनगरीलंकासाट्टप्राकारतोरणा॥ जानकीनचदग्धेतिविस्म
योद्भुतएवनः॥ ३२॥ इतिशुश्रावहनुमान्वाचंताममृतोपमाम्॥ बभूवचास्यमनसोहर्षस्तत्कालसंभवः॥ ३३ ॥

भ्यप्रवृत्तेरामभयाच्चेतिभावः ॥ २५ ॥ सर्वत्रप्रभुरपियत्सेवकत्वान्मेलांगूलंनदहतिततस्तांकथंधक्ष्यति ॥ २६ ॥ देवीप्रभावात्सिंधौमद्विश्रांतिनिमित्तंगिरिदर्शनहेतुनातिप्रभाववर्तीतांनदहती
त्याह पुनश्चेति ॥ २७ ॥ विनिर्दहेत दाहविषयवाक्यप्रयोगेणेतिशेषः तथाचिंतयंश्चारणानांवाक्यंशुश्रावेतियोजना ॥ २९ ॥ दुर्विगाहंकेनाप्यसह्यमित्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ विस्मयआ
श्चर्यं अद्भुतःअभूतपूर्वः ॥ ३२ ॥ तत्कालसंभवस्तत्कालजातचारणवाक्यजः ॥ ३३ ॥

दृष्टार्थैर्दृष्टप्रत्ययैर्निमित्तैर्दक्षिणाक्षिस्पंदनादिभिःकारणैःसीतारामप्रभावपातिव्रत्यादिरूपैर्ऋषिवाक्यैश्चारणवाक्यैः ॥ ३४ ॥ विदित्वाचारणादिवाक्यैःपुनरेवपुनरपिप्रत्यक्षतोदृष्ट्वाप्रतिप्रया

सनिमित्तैश्चदृष्टार्थैःकारणैश्चमहागुणैः॥ ऋषिवाक्यैश्चहनुमानभवत्प्रीतमानसः॥ ३४॥ ततःकपिःप्राप्तमनोरथार्थस्तामक्षतांराजसुतांविदित्वा॥

प्रत्यक्षतस्तांपुनरेवदृष्ट्वाप्रतिप्रयाणायमतिंचकार॥ ३५॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेपंचपंचाशःसर्गः॥ ५५॥

ततस्तुशिंशपामूलेजानकींपर्यवस्थिताम्॥ अभिवाद्याब्रवीद्दिष्ट्यापश्यामित्वामिहाक्षताम्॥ १॥ ततस्तंप्रस्थितंसीतावीक्षमाणापुनःपुनः॥ भर्तुः
स्नेहान्वितावाक्यंहनूमंतमभाषत॥ २॥ यदित्वंमन्यसेतातवसैकाहमिहानघ॥ क्वचित्सुसंवृतेदेशेविश्रांतःश्वोगमिष्यसि॥ ३॥ ममचैवाल्पभाग्या
याःसान्निध्यात्तववानर॥ शोकस्यास्याप्रमेयस्यमुहूर्तंस्यादपिक्षयः॥ ४॥ गतेहिहरिशार्दूलपुनःसंप्राप्तयेत्वयि॥ प्राणेष्वपिनविश्वासोममवान
रपुंगव॥ ५॥ अदर्शनंचतेवीरभूयोमांदारयिष्यति॥ दुःखाद्दुःखतरंप्राप्तांदुर्मनःशोककर्शिताम्॥ ६॥ अयंचवीरसंदेहस्तिष्ठतीवममाग्रतः॥ सुमह
त्सुसहायेषुहर्यृक्षेषुमहाबलः॥ ७॥ कथंनुखलुदुष्पारंसंतरिष्यंतिसागरम्॥ तानिहर्यृक्षसैन्यानितौवानरवरात्मजौ॥ ८॥ त्रयाणामेवभूतानांसाग
रस्यातिलंघने॥ शक्तिःस्याद्वैनतेयस्यतववामारुतस्यवा॥ ९॥ तदत्रकार्यनिर्बंधेसमुत्पन्नेदुरासदे॥ किंपश्यसिसमाधानंत्वंहिकार्यविशारदः॥ १०॥
काममस्यत्वमेवैकःकार्यस्यपरिसाधने॥ पर्याप्तःपरवीरघ्नयशस्यस्तेबलोदयः॥ ११॥ बलैस्तुसंकुलांकृत्वालंकांपरबलार्दनः॥ मांनयेद्यदिकाकु
त्स्थस्तत्तस्यसदृशंभवेत्॥ १२॥ तद्यथातस्यविक्रांतमनुरूपंमहात्मनः॥ भवत्याहवशूरस्यतथात्वमुपपादय॥ १३॥ तदर्थोपहितंवाक्यंप्रश्रितंहे
तुसंहितम्॥ निशम्यहनुमान्वीरोवाक्यमुत्तरमब्रवीत्॥ १४॥ देविहर्यृक्षसैन्यानामीश्वरःप्लवतांवरः॥ सुग्रीवःसत्त्वसंपन्नस्तवार्थेकृतनिश्चयः॥ १५॥
सवानरसहस्राणांकोटीभिरभिसंवृतः॥ क्षिप्रमेष्यतिवैदेहिसुग्रीवःप्लवगाधिपः॥ १६॥

णायकिष्किंधांप्रतिगंतुंमतिंचकार ॥ ३५ ॥ मगमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेपंचपंचाशःसर्गः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥
इतआरभ्यपुनर्मध्येनसागरमित्यंताःसार्धचतुर्विंशतिश्लोकाःप्राग्व्याख्यातप्रायाएव ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अरिष्टंतदाख्यम् नीलाभिर्वनराजिभिः सपरिधानमिवेतिशेषः ॥ २६ ॥ सोत्तरीयमिवकंठासक्तोत्तरीयधारिणमिव
बोध्यमानमिवरविकिरणस्पर्शेनसर्वेषांतत्रत्यवस्तूनांविकासादितिभावः ॥ २७ ॥ उद्धूतैर्लोचनसदृशैर्धातुभिरुन्मिषंतमिवेत्युत्प्रेक्षा प्राधीतमिवउच्चैःप्रारब्धाध्ययनमिव तत्स्वनानांमहत्त्वात्

तौचवीरौनरवरौसहितौरामलक्ष्मणौ ॥ आगम्यनगरींलंकांसायकैर्विधमिष्यतः ॥ १७ ॥ सगणंराक्षसंहत्वानचिराद्रघुनंदनः ॥ त्वामादायवरारो
हेस्वांपुरींप्रतियास्यति ॥ १८ ॥ समाश्वसिहिभद्रंतेभवत्वंकालकांक्षिणी ॥ क्षिप्रंद्रक्ष्यसिरामेणनिहतंरावणंरणे ॥ १९ ॥ निहतेराक्षसेंद्रेचसपुत्रामा
त्यबांधवे ॥ त्वंसमेष्यसिरामेणशशांकेनेवरोहिणी ॥ २० ॥ क्षिप्रमेष्यतिकाकुत्स्थोहर्यृक्षप्रवरैर्युतः ॥ यस्तेयुधिविनिर्जित्यशोकंव्यपनयिष्यति
॥ २१ ॥ एवमाश्वास्यवैदेहींहनूमान्मारुतात्मजः ॥ गमनायमतिंकृत्वावैदेहीमभ्यवादयत् ॥ २२ ॥ राक्षसान्प्रवरान्हत्वाना[illegible]ाव्यचात्मनः ॥ स
माश्वास्यचवैदेहींदर्शयित्वापरंबलम् ॥ २३ ॥ नगरीमाकुलांकृत्वावंचयित्वाचरावणम् ॥ दर्शयित्वाबलंघोरंवैदेहीमभिवाद्यच ॥ २४ ॥ प्रतिगंतुं
मनश्चक्रेपुनर्मध्येनसागरम् ॥ ततःसकपिशार्दूलःस्वामिसंदर्शनोत्सुकः ॥ २५ ॥ आरुरोहगिरिश्रेष्ठमरिष्टमरिमर्दनः । तुंगपद्मकजुष्टाभिर्नीलाभि
र्वनराजिभिः ॥ २६ ॥ सोत्तरीयमिवांभोदैःशृंगांतरविलंबिभिः ॥ बोध्यमानमिवप्रीत्यादिवाकरकरैःशुभैः ॥ २७ ॥ उन्मिषंतमिवोद्धूतैर्लोचनैरिव
धातुभिः ॥ तोयौघनिःस्वनैर्मंद्रैःप्राधीतमिवसर्वतः ॥ २८ ॥ प्रगीतमिवविस्पष्टंनानाप्रस्रवणस्वनैः ॥ देवदारुभिरुद्धूतैरूर्ध्वबाहुमिवस्थितम् ॥ २९ ॥ प्र
पातजलनिर्घोषैःप्राक्रुष्टमिवसर्वतः ॥ वेपमानमिवश्यामैःकंपमानैःशरद्घनैः ॥ ३० ॥ वेणुभिर्मारुतोद्धूतैःकूजंतमिवकीचकैः ॥ निःश्वसंतमिवामर्षा
द्घोरैराशीविषोत्तमैः ॥ ३१ ॥ नीहारकृतगंभीरैर्ध्यायंतमिवगह्वरैः ॥ मेघपादनिभैःपादैःप्रक्रांतमिवसर्वतः ॥ ३२ ॥ जृंभमाणमिवाकाशेशिखरैरभ्र
मालिभिः ॥ कूटैश्चबहुधाकीर्णंशोभितंबहुकंदरैः ॥ ३३ ॥ सालतालैश्चकर्णैश्चवंशैश्चबहुभिर्वृतम् ॥ लतावितानैर्विततैःपुष्पवद्भिरलंकृतम् ॥ ३४ ॥

॥ २८ ॥ प्रगीतमिवप्रारब्धगानमिव तत्स्वनानांमंदत्वात् ॥ २९ ॥ प्रपातजलनिर्घोषैःप्रपातेभ्योभृगुदेशेभ्यःपतज्जलशब्दैःप्राक्रुष्टमिवारब्धाक्रोशमिव सर्वत्रादिकर्मणिकर्तरिक्तइत्याहुः शर
द्घनैःसमपर्णादिशारदवृक्षसंघैः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ नीहारकृतगंभीरैःनीहारवशेनतत्तद्दर्शनात्तत्कृतगंभीरत्वंगह्वराणां ध्यायंतमिवमुद्रितेंद्रियद्वारंध्यानारूढमिवस्थितमित्यर्थः मेघपादाःमेघप्ररोहा
स्तन्निभैःपादैःप्रत्यंतपर्वतैःप्रक्रांतमिवारब्धगमनमिव ॥ ३२ ॥ अभ्रमालाभिःशिखरैर्जृंभमाणमिवगात्रमोटनंकुर्वाणमिव कूटैःशृंगैः ॥ ३३ ॥ लतारूपैर्विस्तृतैर्वितानैः ॥ ३४ ॥

धातुनिष्यंदैर्धातुनिर्गमैर्भूषितम् शिलासंचयेनशिलासमूहेनसंकटंनीरंध्रम् ॥३५॥ लताभिःपादपैश्चसंबाधंव्याप्तम् ॥३६॥३७॥ रामदर्शनेशीघ्रेणातिवेगवतोत्कटेनेतियावत् तेनहनुमता ॥३८॥ ॥ ३९ ॥ प्रार्थयन्गमनप्राप्यत्वेनेच्छन् अधिरुह्यततोप्यूर्ध्वंगत्वा ॥ ४० ॥ सहनुमान्मारुतआकाशमिवोत्तरांदिशंप्रपेदेमनसाप्राप ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ कंपविशिष्टशिखरपतद्द्रुमोपलक्षितोवसुधांप्राविशदित्यन्वयः ॥ ४३ ॥ शक्रायुधंवज्रम् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ त्रस्ताअतएवव्याविद्धानिव्यत्यस्तानिवसनानियासांताः ॥ ४६ ॥ व्यवेष्टंतकुंडलीकृतशरीराअजायंत व्यचेष्टंतेतिपाठे पीडयाऽलुठन्नित्यर्थः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ सवृक्षशिखरैरुदग्रउन्नतोरसातलंप्रविवेश अंशेनभूसमशिखरायवृक्षोजातइत्यर्थः ॥ ४९ ॥ तदेवदर्शयति दशेति ॥ ५० ॥

नानामृगगणैःकीर्णधातुनिष्पंदभूषितम् ॥ वहुप्रस्रवणोपेतंशिलासंचयसंकटम् ॥ ३५॥ महर्षियक्षगंधर्वकिन्नरोरगसेवितम् ॥ लतापादपसंबाधंसिंहाधिष्ठितकंदरम् ॥ ३६ ॥ व्याघ्रादिभिःसमाकीर्णस्वादुमूलफलद्रुमम् ॥ आरुरोहानिलसुतःपर्वतंप्लवगोत्तमः ॥ ३७ ॥ रामदर्शनशीघ्रेणप्रहर्षेणाभिचोदितः ॥ तेनपादतलक्रांतारम्येषुगिरिसानुषु ॥ ३८ ॥ सघोषाःसमशीर्यंतशिलाश्चूर्णीकृतास्ततः ॥ सतमारुह्यशैलेंद्रंव्यवर्धतमहाकपिः ॥ ३९ ॥ दक्षिणादुत्तरंपारंप्रार्थयन्लवणांभसः ॥ अधिरुह्यततोवीरःपर्वतंपवनात्मजः ॥ ४० ॥ ददर्शसागरंभीमंभीमोरगनिषेवितम् ॥ समारुत इवाकाशंमारुतस्यात्मसंभवः ॥ ४१ ॥ प्रपेदेहरिशार्दूलोदक्षिणादुत्तरांदिशम् ॥ सतदापीडितस्तेनकपिनापर्वतोत्तमः ॥ ४२ ॥ ररासविविधैर्भूतैः प्राविशद्वसुधातलम् ॥ कंपमानैश्चशिखरैःपतद्भिरपिचद्रुमैः ॥४३ ॥ तस्योरुवेगोन्मथिताःपादपाःपुष्पशालिनः ॥ निपेतुर्भूतलेभग्नाःशक्रायुधहता इव ॥ ४४ ॥ कंदरोदरसंस्थानांपीडितानांमहौजसाम् ॥ सिंहानांनिनदोभीमोनभोभिंदन्हिशुश्रुवे ॥४५॥ त्रस्तव्याविद्धवसनाव्याकुलीकृतभूषणाः ॥ विद्याधर्यःसमुत्पेतुःसहसाधरणीधरात् ॥ ४६ ॥ अतिप्रमाणाबलिनोदीप्तजिह्वामहाविषाः ॥ निपीडितशिरोग्रीवाव्यवेष्टंतमहाहयः ॥ ४७॥ किन्नरोरगगंधर्वयक्षविद्याधरास्तथा ॥ पीडितंतंनगवरंत्यक्त्वागगनमास्थिताः ॥ ४८ ॥ सचभूमिधरःश्रीमान्वलिनातेनपीडितः ॥ सवृक्षशिखरोदग्रः प्रविवेशरसातलम् ॥४९॥ दशयोजनविस्तारस्त्रिंशद्योजनमुच्छ्रितः ॥ धरण्यांसमतांयातःसवभूवधराधरः ॥ ५० ॥

५
[illegible]

कल्लोलैरास्फाल्यतेस्पृश्यतेतादृशोवेलांतस्तीरप्रांतोयस्यतंसागरंलिलंघयिषुर्नभउत्पपातेतिसंबंधः ॥ ५१ ॥ यशमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये
सुंदरकांडेषट्पंचाशःसर्गः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ आप्लुत्यउत्प्लुत्य आधारंगगनमर्णवत्वेनवर्णयति भुजंगेत्यादि भुजंगादयएवविकसितानिकमलादीनियस्मिन् ॥ १ ॥ चंद्ररूपेणकुमुदेनश्वेतो
त्पलेनसहितम् अर्करूपकारंडवाख्यजलपक्षिसहितंअभ्राणिमेघाएवशैवलानिशाद्वलानिचयत्रतम् ॥ २ ॥ लोहितांगोभौमः महाग्रहोमहाग्राहः स्वातीरूपोहंसोविलासि[illegible]नविलासोयत्र

सलिलंघयिपुर्भीमंसलिलंलवणार्णवम्॥ कल्लोलास्फालवेलांतमुत्पपातनभोहरिः ॥५१॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआ[illegible]व्येसुं
दरकांडेषट्पंचाशःसर्गः॥५६॥ ॥७॥ ॥आप्लुत्यचमहावेगःपक्षवानिवपर्वतः॥ भुजंगयक्षगंधर्वप्रबुद्धकमलोत्पलम्॥ १ ॥ सचंद्र
कुमुदंरम्यंसार्ककारंडवंशुभम्॥ तिष्यश्रवणकादंबमभ्रशैवलशाद्वलम्॥ २॥ पुनर्वसुमहामीनंलोहिता[illegible]हाग्रहम् ॥ ऐरावतमहाद्वीपं[illegible]तीहंस
विलासितम्॥ ३॥ वातसंघातजालोर्मिचंद्रांशुशिशिरांबुमत्॥ हनूमानपरिश्रांतःपुप्लुवेगगनार्णवम्॥ ४॥ ग्रसमानइवाकाशंताराधि[illegible]वोल्लि
खन्॥ हरन्निवसनक्षत्रंगगनंसार्कमंडलम्॥ ५॥ अपारमपरिश्रांतश्चांबुधिंसमगाहत॥ हनूमान्मेघजालानिविकर्षन्निवगच्छति॥ ६॥ पांडुरारु
णवर्णानिनीलमांजिष्ठकानिच॥ हरितारुणवर्णानिमहाभ्राणिचकाशिरे॥७॥ प्रविशन्नभ्रजालानिनिष्क्रमंश्चपुनःपुनः॥ प्रकाशश्चाप्रकाशश्चचंद्र
माइवदृश्यते॥ ८॥ विविधाभ्रघनापन्नगोचरोधवलांबरः॥ दृश्यादृश्यतनुर्वीरस्त[illegible]ाचंद्रायतेंबरे ॥ ९ ॥ तार्क्ष्यायमाणोगगनेसबभौवायुनंदनः॥
दारयन्मेघवृंदानिनिष्पतंश्चपुनःपुनः॥ १०॥ नदन्नादेनमहतामेघस्वनमहास्वनः॥ प्रवरान्राक्षसान्हत्वानामविश्राव्यचात्मनः॥ ११॥ आकुलांन
गरींकृत्वाव्यथयित्वाचरावणम्॥ अर्दयित्वामहावीरान्वैदेहीमभिवाद्यच॥ १२॥ आजगाममहातेजाःपुनर्मध्येनसागरम् ॥ पर्वतेंद्रंसुनाभंचस
मुपस्पृश्यवीर्यवान्॥ १३॥

तत् ॥ ३ ॥ वातसंघातोवात्यातज्जालंतत्समूहएवोर्मयोयत्रतत् चंद्रकिरणरूपशीतलजलयुक्तम् मतुवार्थः अत्रसावयवरूपकम् गगनस्यार्णवत्वेनचंद्रादीनांकुमुदादित्वेनचरूपणात् ॥ ४ ॥
ताराधिपमुल्लिखन्निव नखैरितिशेषः हरन्निवगृह्णन्निव ॥ ५ ॥ ६ ॥ महाभ्राणीत्यस्यकपिनाकृष्यमाणानीतिशेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रविशन्नित्युक्तमेवार्थंभंग्यंतरेणाह विविधेति विविधेष्व
भ्रघनेष्वापन्नोगोचरोमार्गोयेनसः प्रवेशनिष्क्रमाभ्यांदृश्यादृश्यतनुः अयंश्लोकःप्रक्षिप्तइतिभाति ॥ ९ ॥ १० ॥ मेघस्वनवन्महास्वनोयस्यसः ॥ ११ ॥ १२ ॥ सुनाभंमैनाकम् ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५॥ १६ ॥ लांगूलंचाप्यकंपयदितिस्वभावोक्तिः ॥ १७ ॥ फलतीवविशीर्यतीव ॥ १८ ॥ येपूर्वसंविष्ठितास्तेतोयदनिःस्वनमिवऊरुवेगंतज्जन्यंघोषंशुश्रुवुरित्यन्वयः ॥ १९ ॥ वा
नरेंद्रस्यनिर्घोषंतदीयसिंहनादम् ॥ २० ॥ सुहृद्दर्शनकांक्षिणःतेनशव्देनहनूमानेवैतीतिनिश्चित्यतद्दर्शनलालसाः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ वाहूरुवेगंतज्जन्यशव्दम् निनादंचकंठशव्दंच ॥ २४ ॥

ज्यामुक्तइवनाराचोमहावेगोभ्युपागमत्॥सकिंचिदारात्संप्राप्तःसमालोक्यमहागिरिम्॥ १४॥ महेंद्रमेघसंकाशोननादसमहाकपिः॥ सपूरया
मासकपिर्दिशोदशससमंततः॥१५॥ नदन्नादेनमहतामेघस्वनमहास्वनः॥सतंदेशमनुप्राप्तःसुहृद्दर्शनलालसः॥ १६॥ ननादसुमहानादंलांगूलंचा
प्यकंपयत्॥तस्यनानद्यमानस्यसुपर्णाचरितेपथि॥ १७॥ फलतीवास्यघोषेणगगनंसार्कमंडलम्॥ येतुतत्रोत्तरेकूलेसमुद्रस्यमहाबलाः॥ १८॥
पूर्वसंविष्ठिताःशूरावायुपुत्रदिदृक्षवः॥ महतोवायुनुन्नस्यतोयदस्येवनिःस्वनम्॥ शुश्रुवुस्तेतदाघोषमूरुवेगंहनूमतः ॥१९॥ तेदीनमनसःसर्वेशु
श्रुवुःकाननौकसः॥ वानरेंद्रस्यनिर्घोषंपर्जन्यनिनदोपमम्॥ २०॥ निशम्यनदतोनादंवानरास्तेसमंततः॥ वभूवुरुत्सुकाःसर्वेसुहृद्दर्शनकांक्षिणः
॥ २१॥ जांववान्सहरिश्रेष्ठःप्रीतिसंहृष्टमानसः॥ उपामंत्र्यहरीन्सर्वानिदंवचनमब्रवीत्॥ २२॥ सर्वथाकृतकार्योसौहनूमान्नात्रसंशयः ॥नह्य
स्याकृतकार्यस्यनादएवंविधोभवेत्॥ २३॥ तस्यवाहूरुवेगंचनिनादंचमहात्मनः॥निशम्यहरयोहृष्टाःसमुत्पेतुर्यतस्ततः॥ २४॥ तेनगाग्रान्नगाग्रा
णिशिखराच्छिखराणिच॥ प्रहृष्टाःसमपद्यंतहनूमंतंदिदृक्षवः ॥२५॥ तेप्रीताःपादपाग्रेषुगृह्यशाखामवस्थिताः॥वासांसिचप्रकाशानिसमावि
ध्यंतवानराः ॥२६॥ गिरिगह्वरसँल्लीनोयथागर्जतिमारुतः॥एवंजगर्जवलवान्हनूमान्मारुतात्मजः ॥ २७॥ तमभ्रघनसंकाशमापतंतंमहाकपि
म्॥दृष्ट्वातेवानराःसर्वेतस्थुःप्रांजलयस्तदा॥ २८॥ ततस्तुवेगवान्वीरोगिरेर्गिरिनिभःकपिः॥ निपपातगिरेस्तस्यशिखरेपादपाकुले ॥ २९॥

नगाग्रात्स्वाश्रयादूर्ध्वदेशस्थानिनगाग्राणीत्यर्थः ॥ २५ ॥ तेशाखांगृह्यगृहीत्वाऊर्ध्वदृशाहनूमन्निरीक्षणेपतनभियाशाखांगृहीत्वाधृत्वापादपाग्रेषुतदग्रशाखासुस्थिताः वासांसिसमाविध्यं
तथाकंपयंत नृत्यांतरइवेतिभावः प्रकाशानिनिर्मलतर कर्षेणशोभंतेतादृशानिवासांसि ॥ २६ ॥ २७ ॥ अभ्रंमेघस्तदुपरियोमेघस्तत्संकाशम् अत्युन्नतमेघसमूहसदृशमित्यर्थमन्ये स्वजी
वनदातृत्वेनस्वपूज्यत्वात्प्रांजलयःस्थिताः ॥ २८ ॥ तत। गिरेररिष्टाख्याद्रेः प्लुतःकपिस्तस्यमहेंद्रस्यगिरेःशिखरेनिपपात अनेनाविश्रममागमनंध्वनितं ॥ २९ ॥

५

५७ सि

छिन्नपक्षोधरणीधरइवाकाशात्पपात हर्षेणापूर्यमाणःपूर्यमाणहृदयः पर्वतनिर्झरेनिर्झरप्रवर्तकेशिखरेइत्यर्थमेके श्रमनिवृत्तयेजलएवपतितंइत्यन्ये ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥३३ ॥ शाखानय
नंहनूमतआसनार्थं ॥ ३४ ॥ ३५.॥ ताभ्यांजांबवदंगदाभ्यांप्रसादितःप्रसन्नदृष्ट्यकारितात्मनिरीक्षणः ॥ ३६ ॥३७॥ ३८॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ आयतांचितदीर्घाणि आ

हर्षेणापूर्यमाणोसौरम्येपर्वतनिर्झरे॥ छिन्नपक्षइवाकाशात्पपातधरणीधरः॥ ३०॥ ततस्तेप्रीतमनसःसर्वेवानरपुंगवाः॥ हनूमंतंमहात्मानंपरिवा
र्योपतस्थिरे॥ ३१ ॥ परिवार्यचतेसर्वेपरांप्रीतिमुपागताः॥ प्रहृष्टवदनाःसर्वेतमागतमुपागमन्॥ ३२॥ उपायनानिचादायमूलानिचफलानिच॥
प्रत्यर्चयन्हरिश्रेष्ठंहरयोमारुतात्मजम्॥ ३३ ॥ विनेदुर्मुदिताःकेचित्केचित्किलकिलांतथा ॥ हृष्टाःपादपशाखाश्चआनिन्युर्वानरर्षभाः॥ ३४॥ हनू
मांस्तुगुरून्वृद्धान्जांबवत्प्रमुखांस्तदा॥ कुमारमंगदंचैवसोवंदतमहाकपिः॥३५॥ सताभ्यांपूजितःपूज्यःकपिभिश्चप्रसादितः॥ दृष्टादेवीतिविक्रांतः
संक्षेपेणन्यवेदयत्॥ ३६ ॥ निषसादचहस्तेनगृहीत्वावालिनःसुतम्॥ रमणीयेवनोद्देशेमहेंद्रस्यगिरेस्तदा ॥ ३७॥ हनूमानब्रवीत्पृष्टस्तदातान्[illegible]र
र्षभान्॥ अशोकवनिकासंस्थादृष्टासाजनकात्मजा ॥ ३८॥ रक्ष्यमाणासुघोराभीराक्षसीभिरनिंदिता ॥ एकवेणीधराबालारामदर्शनला[illegible]ा॥
॥ ३९ ॥ उपवासपरिश्रांतामलिनाजटिलाकृशा॥ ततोदृष्टेतिवचनंमहार्थममृतोपमम् ॥ ४० ॥ निशम्यमारुतेःसर्वेमुदितावानराभवन्॥ क्ष्वेडंत्य
न्येनदंत्यन्येगर्जंत्यन्येमहाबलाः॥ ४१ ॥ चक्रुःकिलकिलामन्येप्रतिगर्जंतिचापरे ॥ केचिदुच्छ्रितलांगूलाःप्रहृष्टाःकपिकुंजराः ॥ ४२ ॥ आयतांचि
तदीर्घाणिलांगूलानिप्रविव्यधुः॥ अपरेतुहनूमंतंश्रीमंतंवानरोत्तमम्॥४३॥ आप्लुत्यगिरिशृंगेषुसंस्पृशंतिस्महर्षिताः॥ उक्तवाक्यंहनूमंतमंगदस्तु
तदाब्रवीत्॥ ४४॥ सर्वेषांहरिवीराणांमध्येवाचमनुत्तमाम्॥ सत्त्वेवीर्येनतेकश्चित्समोवानरविद्यते॥ ४५॥ यदवप्लुत्यविस्तीर्णंसागरंपुनरागतः॥
जीवितस्यप्रदातानस्त्वमेकोवानरोत्तम ॥ ४६॥ त्वत्प्रसादात्समेष्यामःसिद्धार्थाराघवेणह॥ अहोस्वामिनितेभक्तिरहोवीर्यमहोधृतिः ॥ ४७॥ दि
ष्ट्यादृष्टात्वयादेवीरामपत्नीयशस्विनी॥ दिष्ट्यात्यक्ष्यतिकाकुत्स्थःशोकंसीतावियोगजम्॥ ४८॥

यामोविस्तारः स्थौल्यमित्यन्ये ॥ ४३ ॥ गिरिशृंगेषुआप्लुत्य तेभ्यआप्लुत्येत्यर्थः॥४४॥४५.॥ ४६॥ समेष्यामःसंगताभविष्यामः॥ अहोइतितवस्वामिभक्त्यादिकमाश्चर्यमित्यर्थः॥४७॥४८॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ विविधैर्देवैरुपास्यमानइत्यर्थः ॥ ५२ ॥ कीर्तिमताहनूमतायशस्विनांगदेनेत्यर्थः ज्वलितंयुक्तम् ॥ ५३ ॥ गममानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलके
वाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेसप्तपंचाशःसर्गः ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ हनुमत्प्रमुखाःपरस्परंमिलिताइतिशेषः ॥ १ ॥ २ ॥ कार्यविषयंवृत्तांतम् ॥ ३ ॥ कथंवृत्तःकीदृग्व्या

५

५८ स

ततोंगदंहनूमंतंजांबवंतंचवानराः॥ परिवार्यप्रमुदिताभेजिरेविपुलाःशिलाः॥४९॥ उपविष्टागिरेस्तस्यशिलासुविपुलासुते॥श्रोतुकामाःसमुद्रस्य
लंघनंवानरोत्तमाः॥ ५० ॥ दर्शनंचापिलंकायाःसीतायारावणस्यच॥ तस्थुःप्रांजलयःसर्वेहनूमद्वदनोन्मुखाः ॥ ५१ ॥ तस्थौतत्रांगदःश्रीमान्वान
रैर्बहुभिर्वृतः॥ उपास्यमानोविविधैर्दिविदेवपतिर्यथा॥ ५२॥ हनूमताकीर्तिमतायशस्विनातथांगदेनांगदनद्धबाहुना॥ मुदातदाध्यासितमुन्नतं
महन्महीधराग्रंज्वलितंश्रियाभवत्॥ ५३॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेसप्तपंचाशःसर्गः॥ ५७॥ ॥ ५८ ॥
ततस्तस्यगिरेःशृंगंमहेंद्रस्यमहाबलः ॥ हनूमत्प्रमुखाःप्रीतिंहरयोजग्मुरुत्तमाम् ॥ १ ॥ प्रीतिमत्सूपविष्टेषुवानरेषुमहात्मसु ॥ तंततःप्रतिसंहृष्टःप्री
तियुक्तंमहाकपिम् ॥ २॥ जांबवान्कार्यवृत्तांतमपृच्छदनिलात्मजम्॥ कथंदृष्टात्वयादेवीकथंवातत्रवर्तते॥ ३॥ तस्यांचापिकथंवृत्तःक्रूरकर्माद
शाननः॥ तत्त्वतःसर्वमेतन्नःप्रब्रूहित्वंमहाकपे॥ ४॥ संमार्गिताकथंदेवीकिंचसाप्रत्यभाषत॥ श्रुतार्थाश्चिंतयिष्यामोभूयःकार्यविनिश्चयम्॥ ५॥
यश्चार्थस्तत्रवक्तव्योगतैरस्माभिरात्मवान्॥ रक्षितव्यंचयत्तत्रतद्भवान्व्याकरोतुनः॥ ६॥ सनियुक्तस्ततस्तेनसंप्रहृष्टतनूरुहः॥ नमस्यन्शिरसादे
व्यैसीतायैप्रत्यभाषत ॥ ७॥ प्रत्यक्षमेवभवतांमहेंद्राग्रात्खमाप्लुतः ॥ उदधेर्दक्षिणंपारंकांक्षमाणःसमाहितः॥ ८॥ गच्छतश्चहिमेघोरंविघ्नरूपमि
वाभवत्॥ कांचनंशिखरंदिव्यंपश्यामिसुमनोहरम्॥ ९॥ स्थितंपंथानमावृत्यमेनेविघ्नंचतंनगम्॥ उपसंगम्यतंदिव्यंकांचनंनगमुत्तमम् ॥ १०॥
कृतामेमनसाबुद्धिर्भेत्तव्योयंमयेतिच॥ प्रहतस्यमयातस्यलांगूलेनमहागिरेः॥ ११॥

पारः ॥ ४ ॥ ५ ॥ चिंतनीयनिश्चयमेवाह यश्चेति रक्षितव्यंरामसन्निधौगोपनीयं अवक्तव्यमितियावत् अवक्तव्यंचयत्तच्चिंतयिष्यामोतस्तत्पृष्टंसर्वमात्मवान्भवान्व्याकरोतु ॥ ६ ॥ ७ ॥
॥ ८ ॥ विघ्नरूपमिवेत्युक्तंतदेवाह कांचनमिति पश्यामि दृष्टमित्यर्थः तदाश्चर्यत्वादद्यापिपश्यामीत्यर्थः ॥ ९ ॥ मेने लिडुत्तमपुरुषैकवचनम् उपसंगम्यप्राप्य ॥ १० ॥ ११ ॥

व्यवसायंस्वभेदनरूपम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ छंदतःस्वे च्छयेत्यर्थः चरितंप्रजाबाधनरूपम ॥ १५॥ १६ ॥ मोचनप्रकारमाह मारुतेनेति साह्येसाहाय्ये ॥ १७ ॥ तत्रहेतुर्धर्मभृतांश्रेष्ठ
त्वादि ॥ १८ ॥उद्धतंअपेचलितम् ॥ १९ ॥ सशैलोमानुषेणवपुष्मताप्रशस्तेनशरीरेणमहाशैलोंतर्हितः शैलेनशिलारूपेणचमहोदधावंतर्हितइत्यन्वयः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ प्रदिष्टो

शिखरंसूर्यसंकाशंव्यशीर्यतसहस्रधा॥ व्यवसायंचतंबुद्ध्वासहोवाचमहागिरिः॥१२॥ पुत्रेतिमधुरांवाणींमनःप्रह्लादयन्निव ॥ पितृव्यंचापिमांवि
द्धिसखायंमातरिश्वनः ॥ १३॥ मैनाकमितिविख्यातंनिवसंतंमहोदधौ ॥ पक्षवंतःपुरातत्रबभूवुःपर्वतोत्तमाः॥ १४॥ छंदतःपृथिवींचेरुर्बाधमा
नाःसमंततः ॥ श्रुत्वानगानांचरितंमहेंद्रःपाकशासनः॥ १५॥ वज्रेणभगवान्पक्षौचिच्छेदैषांसहस्रशः ॥ अहंतुमोचितस्तस्मात्तवपित्रामहात्मना
॥ १६॥ मारुतेनतदावत्सप्रक्षिप्तोवरुणालये ॥ राघवस्यमयासाह्येवर्तितव्यमरिंदम ॥ १७॥ रामोधर्मभृतांश्रेष्ठोमहेंद्रसमविक्रमः॥ एतच्छ्रुत्वा
मयातस्यमैनाकस्यमहात्मनः॥१८॥ कार्यमावेद्यचगिरेरुद्धतंवैमनोमम॥ तेनचाहमनुज्ञातोमैनाकेनमहात्मना ॥ १९॥ सचाप्यंतर्हितःशैलोमा
नुषेणवपुष्मता ॥ शरीरेणमहाशैलःशैलेनचमहोदधौ ॥ २०॥ उत्तमंजवमास्थायशेषमध्वानमास्थितः ॥ ततोहंसुचिरंकालंजवेनाभ्यगमंपथि
॥ २१॥ ततःपश्याम्यहंदेवींसुरसांनागमातरम्॥ समुद्रमध्येसादेवीवचनंचेदमब्रवीत्॥ २२॥ ममभक्ष्यःप्रदिष्टस्त्वममरैर्हरिसत्तम॥ ततस्त्वांभक्ष
यिष्यामिविहितस्त्वंहिमेसुरैः॥२३॥एवमुक्तःसुरसयाप्रांजलिःप्रणतःस्थितः॥ विवर्णवदनोभूत्वावाक्यंचेदमुदीरयन्॥२४॥ रामोदाशरथिःश्री
न्प्रविष्टोदंडकावनम्॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासीतयाचपरंतपः ॥ २५॥ तस्यसीताहृताभार्यारावणेनदुरात्मना॥ तस्याःसकाशंदूतोहंगमिष्येरामशा
सनात्॥ २६॥ कर्तुमर्हसिरामस्यसाहाय्यंविषयेसति ॥ अथवामैथिलींदृष्ट्वारामंचाक्लिष्टकारिणम्॥ २७॥ आगमिष्यामितेवक्त्रंसत्यंप्रतिशृणो
मिते ॥ एवमुक्तामयासातुसुरसाकामरूपिणी॥ २८॥ अब्रवीन्नातिवर्तेतकश्चिदेषवरोमम॥ एवमुक्तःसुरसयादशयोजनमायतः॥ २९॥

विहितइत्यर्थःविहितःप्रापितइत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ सकाशंसमीपम् ॥ २६ ॥ विषयेसतिनदीयदेशेसतिविद्यमाने मैथिलीदर्शननिवेदनार्थंरामंचदृष्ट्वा ॥ २७ ॥ २८ ॥ नातिवर्तेतना
तिक्रमेत मांप्राप्तोमदाहारतांप्राप्तोनगच्छेदित्यर्थः ॥ २९ ॥

अर्धगुणविस्तारःअर्धस्यदशयोजनार्धस्यपंचयोजनस्यगुणआवृत्तिस्तद्विस्तारःदशयोजनविस्तारइतियावत् पूर्वंदशयोजनविस्तारोक्त्यानुगुण्येनैवंव्याख्यातम् ॥ ३० ॥ ह्रस्वंस्वशरीरमितिशे षःतदेवाहांगुष्ठसंमितइति देहइतिशेषः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ समानयमेलय ॥ ३३ ॥ साधुसाध्वीति अत्रदीर्घआर्षः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ येनगतिर्विहतातात्किंचिन्नपश्यामिनापश्यमित्यन्वयः ॥

५
५८ स

ततोर्धगुणविस्तारोबभूवाहंक्षणेनतु॥ मत्प्रमाणाधिकंचैवव्यादितंतुमुखंतया॥ ३०॥ तद्दृष्ट्वाव्यादितंत्वास्यंह्रस्वंह्यकरवंपुनः॥ तस्मिन्मुहूर्तेचपुनर्बभूवांगुष्ठसंमितः ॥ ३१ ॥ अभिपत्याशुतद्वक्त्रंनिर्गतोहंततःक्षणात् ॥ अब्रवीत्सुरसादेवीस्वेनरूपेणमांपुनः॥ ३२॥ अर्थसिद्धौहरिश्रेष्ठगच्छसौम्ययथासुखम्॥ समानयचवैदेहींराघवेणमहात्मना॥३३॥सुखीभवमहाबाहोप्रीतास्मितववानर॥ततोहंसाधुसाध्वीतिसर्वभूतैःप्रशंसितः॥३४॥ ततोंतरिक्षंविपुलंप्लुतोहंगरुडोयथा॥ छायामेनिगृहीताचनचपश्यामिकिंचन॥३५॥सोहंविगतवेगस्तुदिशोदशविलोकयन्॥ नाकिंचित्तत्रपश्यामियेनमेविहतागतिः॥ ३६॥ अथमेबुद्धिरुत्पन्नाकिन्नामगमनेमम॥ ईदृशोविघ्नउत्पन्नोरूपमत्रनदृश्यते॥३७॥ अधोभागेतुमेदृष्टिःशोचतःपतितातदा ॥ तत्राद्राक्षमहंभीमांराक्षसींसलिलेशयाम्॥ ३८ ॥ प्रहस्यचमहानादमुक्तोहंभीमयातया ॥ अवस्थितमसंभ्रांतमिदंवाक्यमशोभनम् ॥ ३९ ॥ क्वासिगंतामहाकायक्षुधितायाममेप्सितः॥ भक्षःप्रीणयमेदेहंचिरमाहारवर्जितम्॥४०॥ बाढमित्येवतांवाणींप्रत्यगृह्णामहंततः॥ आस्यप्रमाणादधिकंतस्याःकायमपूरयम्॥ ४१ ॥ तस्याश्चास्यंमहद्भीमंवर्धतेममभक्षणे॥ नतुमांसानुबुबुधेममवाविकृतंकृतम्॥ ४२॥ ततोहंविपुलंरूपंसंक्षिप्यनिमिषांतरात् ॥ तस्याहृदयमादायप्रपतामिनभस्थलम्॥ ४३ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अवस्थितंनिश्चेष्टम् तथाप्यसंभ्रांतंभयहीनंमांलक्षीकृत्येदंवाक्यमहमुक्तइत्यन्वयः ॥ ३९ ॥ ममेप्सितोभक्षस्त्वमतोमेदेहंप्रीणयेत्यन्वयः ॥ ४० ॥ प्रत्यगृह्णांअंगीकृतवान् तस्याआस्यप्रमाणादधिकंभवतियथातथाआत्मनःकायमपूरयंअवर्धयम् ॥ ४१ ॥ मांसानबुबुधे अयंकामरूपीसर्वविघ्ननिर्दलनइतिमांनज्ञातवतीत्यर्थःममकृतंविकृतंमयाकृतंविकृतंत्रिकारस्वरूपंवक्ष्यमाणसूक्ष्मरूपत्वंचनबुबुधे ॥ ४२ ॥ तदेवाह ततइति आदायकर्तित्वा प्रपतामिप्रापतम् ॥ ४३ ॥

विस्तृष्टभुजाविप्रकीर्णभुजा ॥ ४४ ॥ सिंहिकाहनुमताहतेतिप्लुगतानांवाचःश्रृणोमिश्रुताः ॥ ४५ ॥ आत्ययिकंजातकालविलंबम् कृत्यंसीतादर्शनम् स्मरन्नेवमहदध्वानंगत्वाउदधेर्दक्षिणंती
रंपश्यामिदृष्टवान् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ मांजिघांसंतीम् ज्वलदग्नितुल्यकेशपाशाम् ॥ ४९ ॥ सुभैरवांअतिशयेनभयंकररूपाम् प्रविशंप्राविशम् ॥ ५० ॥ ५१ ॥ सर्वरात्रंसर्वांरात्रीम् अ

साविस्तृष्टभुजाभीमापपातलवणांभसि ॥ मयापर्वतसंकाशानिकृत्तहृदयासती ॥ ४४ ॥ श्रृणोमिखगतानांचवाचःसौम्यामहात्मनाम् ॥ राक्षसी
सिंहिकाभीमाक्षिप्रंहनुमताहता ॥ ४५ ॥ तांहत्वापुनरेवाहंकृत्यमात्ययिकंस्मरन् ॥ गत्वाचमहदध्वानंपश्यामिनगमंडितम् ॥ ४६ ॥ दक्षिणंतीरमुद
धेर्लंकायत्रगतापुरी ॥ अस्तंदिनकरेयातेरक्षसांनिलयंपुरीम् ॥ ४७ ॥ प्रविष्टोहमविज्ञातोरक्षोभिर्भीमविक्रमैः ॥ तत्रप्रविशतश्चापिकल्पांतघनसप्र
भा ॥ ४८ ॥ अट्टहासंविमुंचंतीनारीकाप्युत्थितापुरः ॥ जिघांसंतींततस्तांतुज्वलदग्निशिरोरुहाम् ॥ ४९ ॥ सव्यमुष्टिप्रहारेणपराजित्यसुभैरवाम् ॥
प्रदोषकालेप्रविशंभीतयाहंतयोदितः ॥ ५० ॥ अहंलंकापुरीवीरनिर्जिताविक्रमेणते ॥ यस्मात्तस्माद्विजेतासिसर्वरक्षांस्यशेषतः ॥ ५१ ॥ तत्राहंस
र्वरात्रंतुविचरन्जनकात्मजाम् ॥ रावणांतःपुरगतोनचापश्यंसुमध्यमाम् ॥ ५२ ॥ ततःसीतामपश्यंस्तुरावणस्यनिवेशने ॥ शोकसागरमासाद्यन
पारमुपलक्षये ॥ ५३ ॥ शोचताचमयादृष्टंप्राकारेणाभिसंवृतम् ॥ कांचनेनविकृष्टेनगृहोपवनमुत्तमम् ॥ ५४ ॥ सप्राकारमवप्लुत्यपश्यामिबहुपादप
म् ॥ अशोकवनिकामध्येशिंशपापादपोमहान् ॥ ५५ ॥ तमारुह्यचपश्यामिकांचनंकदलीवनम् ॥ अदूराच्छिंशपावृक्षात्पश्यामिवरवर्णिनीम् ॥ ५६
श्यामांकमलपत्राक्षीमुपवासकृशाननाम् ॥ तदेकवासःसंवीतांरजोध्वस्तशिरोरुहाम् ॥ ५७ ॥ शोकसंतापदीनांगींसीतांभर्तृहितेस्थिताम् ॥ राक्ष
सीभिर्विरूपाभिःक्रूराभिरभिसंवृताम् ॥ ५८ ॥

ल्परोषायांरात्रावशोकवनिकायांदर्शनादेवमुक्तिः ॥ ५२ ॥ उपलक्षयेउपालक्षयम् ॥ ५३ ॥ विकृष्टेनविप्रकृष्टोर्ध्वभागेन अत्युच्चेनेतियावत् तादृशेनप्रासादेनावृतंकिंचित्स्थानंमयादृष्टम्
॥ ५४ ॥ ततःप्राकारमवप्लुत्यबहुपादपंगृहोपवनमुद्यानंपश्यामिअपश्यम् महान्पादपोदृष्टइतिशेषः ॥ ५५ ॥ पश्यामीतिप्राग्वत् कांचनंतद्वर्णम् अदूराच्छिंशपावृक्षात्शिंशपावृक्षस्यसमीपे
॥ ५६ ॥ तदेकवासःसंवीतांतेनहरणकालेकिष्किंधायांपूर्वंदृष्टेनैवैकवाससासंवीताम् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

व्याघ्रीपरिवृतांहरिणीमिवतामपश्यमितिसंबंधः राक्षसीमध्येताभिरेवतर्ज्यमानासासदुःखामयाकथंचिदासादितेत्यन्वयः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ रावणाद्विनिवृत्तोविनिवर्तितोर्थःसुखभोगरूपोयया
मर्तव्येमरणे ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ शृणोमिश्रुतवान् रावणस्यनिवेशनेतत्समीपे यद्वा निवेशनेसीतासमीपंप्रवेशनकाले ॥ ६३ ॥ प्रत्यसंहरंसूक्ष्ममकरवम् गहनेपर्णसमूहगूढप्रदेशेस्थितः ॥ ६४ ॥

मांसशोणितभक्ष्याभिर्व्याघ्रीभिर्हरिणींयथा ॥ सामयाराक्षसीमध्येतर्ज्यमानामुहुर्मुहुः ॥ ५९ ॥ एकवेणीधरादीनाभर्तृचिंतापरायणा ॥ भूमिश
य्याविवर्णांगीपद्मिनीवहिमागमे ॥ ६० ॥ रावणाद्विनिवृत्तार्थामर्तव्येकृतनिश्चया ॥ कथंचिन्मृगशावाक्षीतूर्णमासादितामया ॥ ६१ ॥ तांदृष्ट्वा
तादृशींनारींरामपत्नींयशस्विनीम् ॥ तत्रैवशिंशपावृक्षेपश्यन्नहमवस्थितः ॥ ६२ ॥ ततोहलहलाशब्दंकांचीनूपुरमिश्रितम् ॥ शृणोम्यधिकगंभीरंरा
वणस्यनिवेशने ॥ ६३ ॥ ततोहंपरमोद्विग्नःस्वरूपंप्रत्यसंहरम् ॥ अहंचशिंशपावृक्षेपक्षीवगहनेस्थितः ॥ ६४ ॥ ततोरावणदाराश्चरावणश्चमहाब
लः ॥ तंदेशमनुसंप्राप्तोयत्रसीताऽभवत्स्थिता ॥ ६५ ॥ तंदृष्ट्वाथवरारोहासीतारक्षोगणेश्वरम् ॥ संकुच्योरूस्तनौपीनौबाहुभ्यांपरिरभ्यच ॥ ६६ ॥
वित्रस्तांपरमोद्विग्नांवीक्षमाणामितस्ततः ॥ त्राणंकंचिदपश्यंतींवेपमानांतपस्विनीम् ॥ ६७ ॥ तामुवाचदशग्रीवःसीतांपरमदुःखिताम् ॥ अवाक्शि
राःप्रपतितोबहुमन्यस्वमामिति ॥ ६८ ॥ यदिचेत्त्वंतुमांदर्पान्नाभिनंदसिगर्विते ॥ द्विमासानंतरंसीतेपास्यामिरुधिरंतव ॥ ६९ ॥ एतच्छ्रुत्वावचस्त
स्यरावणस्यदुरात्मनः ॥ उवाचपरमक्रुद्धासीतावचनमुत्तमम् ॥ ७० ॥ राक्षसाधमरामस्यभार्याममिततेजसः ॥ इक्ष्वाकुवंशनाथस्यस्नुषादशरथ
स्यच ॥ ७१ ॥ अवाच्यंवदतोजिह्वाकथंनपतितातव ॥ किंस्विद्वीर्यंतवानार्ययोमांभर्तुरसन्निधौ ॥ ७२ ॥ अपहृत्यागतःपापतेनादृष्टोमहात्मना ॥
नत्वंरामस्यसदृशोदास्येप्यस्यनयुज्यसे ॥ ७३ ॥ अजेयःसत्यवाक्शूरोरणश्लाघीचराघवः ॥ जानक्यापरुषंवाक्यमेवमुक्तोदशाननः ॥ ७४ ॥ ज
ज्वालसहसाकोपाच्चितास्थइवपावकः ॥ विवृत्यनयनेक्रूरेमुष्टिमुद्यम्यदक्षिणम् ॥ ७५ ॥

॥ ६५ ॥ परिरभ्यचेति वित्रस्तेवबभूवेतिशेषः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ किंस्वित्कुत्सितमित्यर्थः ॥ ७२ ॥ तदसन्निधौअपहृत्यतेनादृष्टइतिलंकामागतःअन्यथातदैवते
हननंस्यादित्यर्थः सादृश्यसंभावनाऽपिदूरापास्तेत्याह दास्येपीति ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ चितास्थपावकत्वेनास्पृश्यतासूचिता ॥ ७५ ॥

हाहाकृतंहाहेतिकृतम् ॥ ७६ ॥ मंदोदरीनामेति पूर्वंधान्यमालिन्याप्रतिषिद्धमित्युक्तम् इदानींमंदोदर्येत्यभिधानादुभाभ्यामपीतिकल्पनीयम् यद्वा मंदोदर्याएवन तरंधान्यमालिनीत्युक्त
म् ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ निरर्थकमासीदितिशेषः ॥ ८२ ॥ सीताव्यवसितंमहत् मर्तव्यंनतुत्वमंगीकर्तव्यइत्येतद्रूपम् ॥ ८३ ॥ विहताशाःरावणा यमस्माभिरवश्यंसंपा

मैथिलींहंतुमारब्धःस्त्रीभिर्हाहाकृतंतदा ॥ स्त्रीणांमध्यात्समुत्पत्यतस्यभार्यादुरात्मनः ॥ ७६ ॥ वरामंदोदरीनामतयासप्रतिषेधितः ॥ उक्तश्चमधुरां
वाणींतयासमदनार्दितः ॥ ७७ ॥ सीतयातवकिंकार्यंमहेंद्रसमविक्रम ॥ मयासहरमस्वाद्यमद्विशिष्टानजानकी ॥ ७८ ॥ देवगंधर्वकन्याभिर्यक्षक
न्याभिरेवच ॥ सार्धंप्रभोरमस्वेतिसीतयाकिंकरिष्यसि ॥ ७९ ॥ ततस्ताभिःसमेताभिर्नारीभिःसमहाबलः ॥ उत्थाप्यसहसानीतोभवनंस्वंनिशाचरः
॥ ८० ॥ यातेतस्मिन्दशग्रीवेराक्षस्योविकृताननाः ॥ सीतांनिर्भर्त्सयामासुर्वाक्यैः क्रूरैःसुदारुणैः ॥ ८१ ॥ तृणवद्भाषितंतासांगणयामासजानकी ॥
गर्जितंचतथातासांसीतांप्राप्यनिरर्थकम् ॥ ८२ ॥ वृथागर्जितनिश्चेष्टाराक्षस्यःपिशिताशनाः ॥ रावणायशशंसुस्ताःसीताव्यवसितंमहत् ॥ ८३ ॥
ततस्ताःसहिताःसर्वाविहताशानिरुद्यमाः ॥ परिक्लिश्यसमस्तास्तानिद्रावशमुपागताः ॥ ८४ ॥ तासुचैवप्रसुप्तासुसीताभर्तृहितेरता ॥ विलप्यकरुणं
दीनाप्रशुशोचसुदुःखिता ॥ ८५ ॥ तासांमध्यात्समुत्थाप्यत्रिजटावाक्यमब्रवीत् ॥ आत्मानंखादतक्षिप्रंनसीतामसितेक्षणाम् ॥ ८६ ॥ जनकस्यात्म
जांसाध्वींस्नुषांदशरथस्यच ॥ स्वप्नोह्यद्यमयादृष्टोदारुणोरोमहर्षणः ॥ ८७ ॥ रक्षसांचविनाशायभर्तुरस्याजयायच ॥ अलमस्मान्परित्रातुंराघवा
द्राक्षसीगणम् ॥ ८८ ॥ अभियाचामवैदेहीमेतद्धिममरोचते ॥ यदिह्येवंविधःस्वप्नोदुःखितायाःप्रदृश्यते ॥ ८९ ॥ सादुःखैर्विविधैर्मुक्तासुखमाप्नोत्यनु
त्तमम् ॥ प्रणिपातप्रसन्नाहिमैथिलीजनकात्मजा ॥ ९० ॥ अलमेषापरित्रातुंराक्षस्योमहतोभयात् ॥ ततःसाव्रीडमतीबालाभर्तुर्विजयहर्षिता ॥ ९१ ॥

द्यमितितासामाशा अतएवतद्विपर्येनिरुद्यमाः परिक्लिश्य पूर्वव्यापारकृतःक्लेशः ॥ ८४ ॥ विलप्यप्रशुशोचविलापपूर्वकंशोकंचकार ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ रक्षोविनाशकत्वाद्रोमहर्षणः ॥ ८७ ॥
राक्षसीगणमस्मान्राक्षसीरूपानस्मान्परित्रातुमलमेषासीतेतिशेषः ॥ ८८ ॥ अभियाचाम स्वरक्षणमितिशेषः ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ततस्त्रिजटावाक्यानंतरम् कैतावद्भाग्यमितिलज्जिता तत्क
थितस्वप्नसूचितरामविजयहर्षिता ॥ ९१ ॥

तन्निजटावाक्यंयदितथ्यंतदाअवश्यंशरणंभवेयमित्यवोचदितिसंबंधः ॥९२॥ चिंतयामासेतिलिडुत्तमः ईदृश्याअपीदृशंदुःखमितिचिंतांकृतवानित्यर्थः ॥ मेमनोनचनिर्वृतंनचिंतारहितंजातम् विधिःप्रकारः ॥९३॥ ममस्तुतोमयास्तुतः ॥९४॥ ९५॥ ९६॥ ९७॥ तुभ्यंभर्त्रातवभर्त्रा ॥ ९८॥ ९९ ॥ त्वयाज्ञप्तंत्वत्कर्तृकमाज्ञापनम् उत्तरंसमुद्रोत्तरकूलस्थम् यद्वा किमुत्तरंप्रत्युत्तरंकिंब्रू

५

५८ सि

अवोचद्यदितत्तथ्यंभवेयंशरणंहिवः ॥ तांचाहंतादृशींदृष्ट्वासीतायादारुणांदशाम् ॥९२॥ चिंतयामासविश्रांतोनचमेनिर्वृतंमनः ॥ संभाषणार्थंच मयाजानक्याश्चिंतितोविधिः ॥ ९३ ॥ इक्ष्वाकुकुलवंशस्तुस्तुतोममपुरस्कृतः ॥ श्रुत्वातुगदितांवाचंराजर्षिगणभूषिताम् ॥९४॥ प्रत्यभाषतमांदेवी वाष्पैःपिहितलोचना ॥ कस्त्वंकेनकथंचेहप्राप्तोवानरपुंगव ॥ ९५॥ काचरामेणतेप्रीतिस्तन्मेशंसितुमर्हसि ॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वा अहमप्यब्रुवंवचः ॥९६॥ देविरामस्यभर्तुस्तेसहायोभीमविक्रमः ॥ सुग्रीवोनामविक्रांतोवानरेंद्रोमहाबलः ॥९७॥ तस्यमांविद्धिभृत्यंत्वंहनूमंतमिहागतम् ॥ भर्त्रासं प्रहितस्तुभ्यंरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥९८॥ इदंतुपुरुषव्याघ्रःश्रीमान्दाशरथिःस्वयम् ॥ अंगुलीयमभिज्ञानमदात्तुभ्यंयशस्विनि ॥ ९९ ॥ तदिच्छामित्व याज्ञप्तंदेविकिंकरवाण्यहम् ॥ रामलक्ष्मणयोःपार्श्वंनयामित्वांकिमुत्तरम् ॥१००॥ एतच्छ्रुत्वाविदित्वाचसीताजनकनंदिनी ॥ आहरावणमुत्पाट्य राघवोमांनयत्विति ॥ १ ॥ प्रणम्यशिरसादेवीमहमार्यामनिंदिताम् ॥ राघवस्यमनोह्लादमभिज्ञानमयाचिषम् ॥ २ ॥ अथमामब्रवीत्सीतागृह्य तामयमुत्तमः ॥ मणिर्येनमहाबाहूरामस्त्वांबहुमन्यते ॥ ३ ॥ इत्युक्त्वातुवरारोहामणिप्रवरमुत्तमम् ॥ प्रायच्छत्परमोद्विग्नावाचामांसंदिदेशह ॥४॥ ततस्तस्यैप्रणम्याहंराजपुत्र्यैसमाहितः ॥ प्रदक्षिणंपरिक्रामम्मिहाभ्युद्गतमानसः ॥ ५ ॥ उत्तरंपुनरेवाहनिश्चित्यमनसातदा ॥ हनूमन्ममवृत्तांतंवक्तु मर्हसिराघवे ॥ ६ ॥ यथाश्रुत्वैवनचिरात्तावुभौरामलक्ष्मणौ ॥ सुग्रीवसहितौवीरावुपेयातांतथाकुरु ॥ ७ ॥

हीतिशेषः ॥ १०० ॥ उत्पाट्यसमूलंनाशयित्वा ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ संदिदेशकाकवृत्तांततिलककरणंचराममात्रैकवेद्यंकथयामासेत्यर्थः ॥ ४ ॥ इहाभ्युद्गतमानसःइहागंतुंनिश्चितमानसःम मवृत्तांतंत्वयानुभूतंमद्विषयंरावणराक्षसीवृत्तांतम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

यद्यस्मादन्यथाअनागमनेद्वौमासौममजीवितंभवेत् अनाथवत्म्रिये राक्षसीकृतवधेनेतिभावः ॥ ८ ॥ उत्तरंकार्यशेषंलंकानाशनरूपम् ॥ ९ ॥११० ॥ ११ ॥ समागम्यमिलित्वा ॥ १२ ॥

यदन्यथाभवेदेतद्द्वौमासौजीवितंमम ॥ नमांद्रक्ष्यतिकाकुत्स्थोम्रियेसाहमनाथवत् ॥८॥ तच्छ्रुत्वाकरुणंवाक्यंक्रोधोमामभ्यवर्तत ॥ उत्तरंचमया
दृष्टंकार्यशेषमनंतरम् ॥ ९ ॥ ततोऽवर्धतमेकायस्तदापर्वतसन्निभः ॥ युद्धाकांक्षीवनंतस्यविनाशयितुमारभे ॥ ११० ॥ तद्भग्नंवनखंडंतुभ्रांतत्रस्त
मृगद्विजम् ॥ प्रतिबुद्ध्यनिरीक्षंतेराक्षस्योविकृतानना: ॥ ११ ॥ मांचदृष्ट्वावनेतस्मिन्समागम्यततस्ततः ॥ ताःसमभ्यागताःक्षिप्रंरावणायाचचक्षिरे
॥ १२ ॥ राजन्वनमिदंदुर्गंतवभग्नंदुरात्मना ॥ वानरेणह्यविज्ञायतववीर्यंमहावल ॥ १३ ॥ तस्यदुर्वुद्धिताराजंस्तवविप्रियकारिणः ॥ वधमाज्ञाप
यक्षिप्रंयथासौनपुनर्व्रजेत् ॥ १४ ॥ तच्छ्रुत्वाराक्षसेंद्रेणविसृष्टावहुदुर्जयाः ॥ राक्षसाःकिंकरानामरावणस्यमनोनुगाः ॥ १५ ॥ तेषामशीतिसाह
स्रंशूलमुद्गरपाणिनाम् ॥ मयातस्मिन्वनोद्देशेपरिघेणनिषूदितम् ॥ १६ ॥ तेषांतुहतशिष्टायेतेगतालघुविक्रमाः ॥ निहतंचमयासैन्यंरावणायाचच
क्षिरे ॥ १७ ॥ ततोमेवुद्धिरुत्पन्नाचैत्यप्रासादमुत्तमम् ॥ तत्रस्थान्राक्षसान्हत्वाशतंस्तंभेनवैपुनः ॥१८॥ ललामभूतोलंकायामयाविध्वंसितोरुषा ॥
ततःप्रहस्तस्यसुतंजंवुमालिनामादिशत् ॥ १९ ॥ राक्षसैर्वहुभिःसार्धंघोररूपैर्भयानकैः ॥ तमहंवलसंपन्नंराक्षसंरणकोविदम् ॥ १२० ॥ परिघेणा
तिघोरेणसूदयामिसहानुगम् ॥ तच्छ्रुत्वाराक्षसेंद्रस्तुमंत्रिपुत्रान्महावलान् ॥ २१ ॥ पदातिवलसंपन्नान्प्रेषयामासरावणः ॥ परिघेणैवतान्सर्वान्न
यामियमसादनम् ॥ २२ ॥ मंत्रिपुत्रान्हतान्श्रुत्वासमरेलघुविक्रमान् ॥ पंचसेनाग्रगाञ्छूरान्प्रेषयामासरावणः ॥ २३ ॥ तानहंसहसैन्यान्वैसर्वा
नेवाभ्यसूदयम् ॥ ततःपुनर्दशग्रीवःपुत्रमक्षंमहावलम् ॥ २४ ॥ वहुभीराक्षसैःसार्धंप्रेषयामाससंयुगे ॥ तंतुमंदोदरीपुत्रंकुमारंरणपंडितम् ॥ २५ ॥
सहसाखंसमुद्यंतंपादयोश्चगृहीतवान् ॥ तमासीनंशतगुणंभ्रामयित्वाव्यपेषयम् ॥ २६ ॥

॥ १३ ॥ तस्यदुर्वुद्धिनेतिवहुव्रीहेस्तल् नपुनर्व्रजेत् स्वदेशमितिशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ चैत्यप्रासादंविनाशयितुमितिशेषः ॥ १८ ॥ ललामभूतश्चैत्यप्रासादइतिशेषः ॥ १९ ॥
॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

द्वितीयंप्रेषितपुत्रापेक्षयाद्वितीयम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ महताप्रत्ययेनविश्वासेन ॥ २९ ॥ १३० ॥ प्रवद्धाप्रवद्ध्यराक्षसेभ्यआर्पयदितिशेषः बध्नंतिअबध्नन् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सीतार्थमितिकथि

तमक्षमागतंभग्नंनिशम्यसदशाननः॥ ततश्चेंद्रजितंनामद्वितीयंरावणःसुतम्॥२७॥ व्यादिदेशसुसंक्रुद्धोबलिनंयुद्धदुर्मदम्॥ तच्चाप्यहंबलंसर्वंतं
चराक्षसपुंगवम्॥ २८॥ नष्टौजसंरणेकृत्वापरंहर्षमुपागतः॥ महतापिमहाबाहुःप्रत्ययेनमहाबलः॥ २९॥ प्रहितोरावणेनैषसहवीरैर्मदोद्धतैः॥
सोऽविषह्यंहिमांबुद्ध्वास्वसैन्यंचावमर्दितम्॥ १३०॥ ब्रह्मणोऽस्त्रेणसतुमांप्रबद्धाचातिवेगिनः॥ रज्जुभिश्चापिबध्नंतिततोमांतत्रराक्षसाः॥३१॥ रा
वणस्यसमीपंचगृहीत्वामामुपागमन्॥ दृष्ट्वासंभाषितश्चाहंरावणेनदुरात्मना॥३२॥ पृष्टश्चलंकागमनंराक्षसानांचतंवधम्॥ तत्सर्वंचरणेतत्रसी
तार्थमुपजल्पितम्॥ ३३॥ तस्यास्तुदर्शनाकांक्षीप्राप्तस्त्वद्भवनंविभो॥ मारुतस्यौरसःपुत्रोवानरोहनुमानहम्॥ ३४॥ रामदूतंचमांविद्धिसुग्रीव
सचिवंकपिम्॥ सोहंदौत्येनरामस्यत्वत्सकाशमिहागतः॥ ३५॥ शृणुचापिसमादेशंयदहंप्रब्रवीमिते॥ राक्षसेशहरीशस्त्वांवाक्यमाहसमाहितम्
॥ ३६॥ सुग्रीवश्चमहाभागस्त्वांकौशलमब्रवीत्॥ धर्मार्थकामसहितंहितंपथ्यमुवाचह॥ ३७॥ वसतोऋष्यमूकेमेपर्वतेविपुलद्रुमे॥ राघवोरण
विक्रांतोमित्रत्वंसमुपागतः॥ ३८॥ तेनमेकथितंराजन्भार्यामेरक्षसाहृता॥ तत्रसाहाय्यहेतोर्मेसमयंकर्तुमर्हसि॥ ३९॥ वालिनाहृतराज्येनसु
ग्रीवेणसहप्रभुः॥ चक्रेऽग्निसाक्षिकंसख्यंराघवःसहलक्ष्मणः॥ १४०॥ तेनवालिनमाहत्यशरेणैकेनसंयुगे॥ वानराणांमहाराजःकृतःसंप्लवतांप्रभुः
॥ ४१॥ तस्यसाहाय्यमस्माभिःकार्यंसर्वात्मनात्विह॥ तेनप्रस्थापितस्तुभ्यंसमीपमिहधर्मतः॥४२॥ क्षिप्रमानीयतांसीतादीयतांराघवस्यच॥ या
वन्नहरयोवीराविधमंतिबलंतव॥ ४३॥

तमित्यर्थः ॥ ३३ ॥ तस्याःसीतायाः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ समयंप्रतिज्ञाम् ॥ ३९ ॥ १४० ॥ संप्लवतांसम्यक्प्लवतांप्रभुरहमितिशेषः ॥ ४१ ॥ तस्यरामस्य तेनरामसाहा
य्यस्यकर्तव्यत्वेनतुभ्यंसमीपंतवसमीपंप्रस्थापितोदूतइतिशेषः दूतप्रेषणंविनाप्रथममेवयुद्धस्याधर्मत्वादितिभावः ॥ ४२ ॥ सीतादानाभावेबाधकमाह यावदिति ॥ ४३ ॥

५

५८ स.

वानराणामिति एवंचलंकानाशनेवानराअसमर्थानइतिमंतव्यमितिभावः राघवाणामितिपाठेमनुष्योऽसमर्थइतिनमंतव्यमितिभावः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ मत्प्रभावपर्थसंभ्रमण [illegible]

वानराणांप्रभावोयंनकेनविदितःपुरा ॥ देवतानांसकाशंचयेगच्छंतिनिमंत्रिताः॥ ४४॥ इतिवानरराजस्त्वामाहेत्यभिहितोमया॥ मामैक्षततततो
रुष्टश्चक्षुषाप्रदहन्निव॥ ४५॥ तेनवध्योहमाज्ञप्तोरक्षसारौद्रकर्मणा। मत्प्रभावमविज्ञायरावणेनदुरात्मना॥ ४६॥ ततोविभीषणोनामतस्यभ्रा
तामहामतिः॥ तेनराक्षसराजश्चयाचितोममकारणात्॥ ४७॥ नैवंराक्षसशार्दूलत्यज्यतामेषनिश्चयः॥ राजशा[illegible]पेतोहिमार्गःसँलक्ष्यतेत्वया
॥४८॥ दूतवध्यानदृष्टाहिराजशास्त्रेषुराक्षस ॥ दूतेनवेदितव्यंचयथाभिहितवादिना॥ ४९ ॥ सुमहत्यपराधेपिदू[illegible]तुलविक्रम॥ विरूपकरणंदृष्टं
नवधोस्तिहिशास्त्रतः॥ १५० ॥ विभीषणेनैवमुक्तोरावणःसंदिदेशतान् ॥ राक्षसानेतदेवाद्यलांगूलंदह्यतामिति ॥ ५१ ॥ ततस्तस्यवचःश्रुत्वामम
पुच्छंसमंततः ॥ वेष्टितंशणवल्कैश्चपट्टैःकार्पासकैस्तथा॥ ५२॥ राक्षसाःसिद्धसंनाहास्ततस्तेचंडविक्रमाः॥ तदादीप्यंतमेपुच्छंहनंतःकाष्ठमुष्टिभिः
॥५३॥ बद्धस्यबहुभिःपाशैर्यंत्रितस्यचराक्षसैः॥ नमेपीडाभवेत्काचिद्दिदृक्षोर्नगरींदिवा॥[illegible]४॥ ततस्तेराक्षसाःशूरावद्धंमामग्निसंवृतम्॥ अघोष
यन्राजमार्गेनगरद्वारमागताः॥ ५५॥ ततोहंसुमहद्रूपंसंक्षिप्यपुनरात्मनः॥ विमोचयित्वातंबंधंप्रकृतिस्थःस्थितःपुनः॥ ५६॥ आयसंपरिघंगृह्य
तानिरक्षांस्यसूदयम्॥ ततस्तन्नगरद्वारंवेगेनप्लुतवानहम्॥ ५७॥ पुच्छेनचप्रदीप्तेनतांपुरींसाट्टगोपुराम्॥ दहाम्यहमसंभ्रांतोयुगांताग्निरिवप्रजाः
॥ ५८॥ विनष्टाजानकीव्यक्तंनह्यदग्धःप्रदृश्यते ॥ लंकायाःकश्चिदुद्देशःसर्वाभस्मीकृतापुरी॥ ५९ ॥ दहताचमयालंकांदग्धासीतानसंशयः॥ राम
स्यचमहत्कार्यंमयेदंविफलीकृतम् ॥ ६० ॥ इतिशोकसमाविष्टश्चितामहमुपागतः ॥ ततोहंवाचमश्रौषंचारणानांशुभाक्षराम्॥ ६१ ॥ जानकीन
चदग्धेतिविस्मयोदंतभाषिणाम्॥ ततोमेबुद्धिरुत्पन्नाश्रुत्वातामद्भुतांगिरम्॥ ६२॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ नैवम् अयमवध्यइत्यर्थः एषनिश्चयःएतद्वधनिश्चयः सँलक्ष्यतेविचार्यते ॥ ४८ ॥ वेदितव्यंनिवेदनीयम् एवंचैवमुक्तिर्दूतस्यनापराधइत्यर्थः ॥ ४९ ॥१५०॥ ५१॥ ५२ ॥
हनंतोमामितिशेषः आर्षमेतत् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ १६० ॥ ६१ ॥ विस्मयकारीयउदंतोवृत्तांतस्तद्भाषिणांतंवदताम् ॥ ६२ ॥

उपलक्षितम् तदद्दहनमितिशेषः निमित्तैःशुभसूचकैः निमित्तान्याह दीप्यमानेत्यादि ॥ ६३ ॥ दृष्टार्थैर्दृष्टसंवादैःमहागुणैःकारणैर्मत्प्रवृत्तिकारणैःसीतारामरूपैः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ आरेभेलिङ्
त्तमः ॥६६॥६७॥ ६८ ॥ १६९ ॥ झषकमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेअष्टपंचाशःसर्गः ॥५८॥ ॥७॥ ॥एतदिति उत्तरंपरा
क्रमयुक्तत्वात्सर्वतोऽधिकम् ॥ १ ॥ संभ्रमआदरउत्साहइत्यर्थः सीतायाःशीलंसद्वृत्तंपातिव्रत्यंआसाद्यदृष्ट्वाराघवोद्योगादेःसाफल्यज्ञानेनममनःप्रीणितंतुष्टम् ममचप्रवणंमनइतिपाठेपिप्रव
णंसंतोषप्रवणमित्यर्थः ॥ २ ॥ सदृशंपतिव्रतानामरुंधत्यादीनांसदृशमित्यर्थः ॥ ३ ॥ तर्हिरावणंकिमितिनादहदित्यतआह सर्वथेति अतिप्रकृष्टःमहातपःसंपन्नइत्यर्थः तांसीतांस्पृशतोपियस्य

अदग्धाजानकीत्येवनिमित्तैश्चोपलक्षितम् ॥ दीप्यमानेतुलांगूलेनमांदहतिपावकः ॥६३॥ हृदयंचप्रहृष्टंमेवाताःसुरभिगंधिनः ॥ तैर्निमित्तैश्चदृष्टा
र्थैःकारणैश्चमहागुणैः ॥ ६४ ॥ ऋषिवाक्यैश्चदृष्टार्थैरभवंहृष्टमानसः ॥ पुनर्दृष्टाचवैदेहीविसृष्टश्चतयापुनः ॥ ६५ ॥ ततःपर्वतमासाद्यतत्रारिष्टमहंपु
नः ॥ प्रतिप्लवनमारेभेयुष्मद्दर्शनकांक्षया ॥ ६६ ॥ ततःश्वसनचंद्रार्कसिद्धगंधर्वसेवितम् ॥ पंथानमहमाक्रम्यभवतोदृष्टवानिह ॥६७ राघवस्यप्र
सादेनभवतांचैवतेजसा ॥ सुग्रीवस्यचकार्यार्थंमयासर्वमनुष्ठितम् ॥ ६८ ॥ एतत्सर्वंमयातत्रयथावदुपपादितम् ॥ तत्रयन्नकृतंशेषंतत्सर्वंक्रियता
मिति ॥ १६९ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेअष्टपंचाशःसर्गः ॥ ५८ ॥ ॥७॥ ॥एतदाख्यायतत्सर्वंहनूमान्मारु
तात्मजः ॥ भूयःसमुपचक्रामवचनंवक्तुमुत्तरम् ॥ १ ॥ सफलोराघवोद्योगःसुग्रीवस्यचसंभ्रमः ॥ शीलमासाद्यसीतायाममचप्रीणितंमनः ॥ २ ॥ आ
र्यायाःसदृशंशीलंसीतायाःप्लवगर्षभाः ॥ तपसाधारयेल्लोकान्क्रुद्धावानिर्दहेदपि ॥ ३ ॥ सर्वथातिप्रकृष्टोसौरावणोराक्षसेश्वरः ॥ यस्यतांस्पृशतोगा
त्रंतपसानविनाशितम् ॥ ४ ॥ नतदग्निशिखाकुर्यात्संस्पृष्टापाणिनासती ॥ जनकस्यसुताकुर्याद्यत्क्रोधकलुषीकृता ॥ ५ ॥ जांबवत्प्रमुखान्सर्वाननु
ज्ञाप्यमहाकपीन् ॥ अस्मिन्नेवंगतेकार्येभवतांचनिवेदिते ॥ न्याय्यंस्मसहवैदेह्याद्रष्टुंतौपार्थिवात्मजौ ॥ ६ ॥ गात्रंतपसाननाशितमितिसंबंधः नैता

वतासीताशीलंदुर्बलमित्याशंक्यमित्याह नेति यत्क्रुद्धासीताकुर्यात्तत्स्पृष्टाग्निशिखापिनकुर्यात् इयंतुभर्तुःपराक्रमकीर्तयेनाद्यापिक्रुध्यतीतिभावः अक्रुद्धायाअपिस्पर्शमात्रेणप्राप्तोनाशस्तुरा
वणतपसानिवारितइतिध्येयम् ॥ ५ ॥ इदानींभृत्यजयस्यापिस्वामिसंबंधित्वसत्त्वेनवयमेवसीतापातिव्रत्यंसहायमासाद्यरावणंजित्वादेव्यासहराघवौद्रक्ष्यामहइत्याह जांबवदिति जांबवदादि
ननुज्ञाप्यानुज्ञांकुर्वंत्वितिसंप्रार्थ्य अस्मिन्कार्येसीतान्वेषणरूपे एवंगतेउक्तप्रकारंप्राप्ते तत्प्रकारविशिष्टेचभवतांनिवेदितेसति तौपार्थिवात्मजौवैदेह्यासंद्रष्टुंन्याय्यमि

५ ५८ स

राघवस्य

बंधः

तयासदर्शनेउपपत्तिमाह अहंमति एवंचराक्षसान्हत्वादेव्यानयनंकृत्वादेव्यासहैवतौद्रक्ष्यामइत्यर्थः ॥ ७ ॥ कृतास्त्रैर्दैवांशत्वादस्त्रप्रयोगसमर्थैः ॥ ८ ॥ उक्तमेवार्थंसंभ्रमेणपुनराह अहंत्वि
ति अहमेवेत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ यद्यपिदुर्निरीक्ष्याणितथापितान्यहंनिहनिष्यामिब्रह्मणोवरदानान्निवारयामि परावृत्तैस्तैरेवराक्षसान्विधमिष्यामिनिहनिष्यामि ॥ ११ ॥ रुणद्धिरोत्स्यति

अहमेकोपिपर्याप्तःसराक्षसगणांपुरीम्॥तांलंकांतरसाहंतुंरावणंचसराक्षसम्॥७॥ किंपुनःसहितोवीरैर्बलवद्भिःकृतात्मभिः॥ कृतास्त्रैःप्लवगैःशक्तै
र्भवद्भिर्विजयैषिभिः॥८॥ अहंतुरावणंयुद्धेससैन्यंसपुरःसरम्॥सहपुत्रंवधिष्यामिसहोदरयुतंयुधि ॥ ९॥ ब्राह्ममस्त्रंचरौद्रंचवायव्यंवारुणंतथा
॥ १०॥ यदिशक्रजितोस्त्राणिदुर्निरीक्ष्याणिसंयुगे॥तान्यहंनिहनिष्यामिविधमिष्यामिराक्षसान्॥ ११॥ भवतामभ्यनुज्ञातोविक्रमोमेरुणद्धित
म्॥ मयाऽतुलाविसृष्टाहिशैलवृष्टिर्निरंतरा॥ १२॥ देवानपिरणेहन्यात्किंपुनस्तान्निशाचरान्॥ भवतामननुज्ञातोविक्रमोमेरुणद्धिमाम्॥ १३॥
सागरोप्यतियाद्वेलांमंदरःप्रचलेदपि॥नजांबवंतंसमरेकंपयेदरिवाहिनी ॥ १४ ॥ सर्वराक्षससंघानांराक्षसायेचपूर्वजाः॥ अलमेकोपिनाशाय
वीरोवालिसुतःकपिः॥ १५॥ प्लवगस्योरुवेगेननीलस्यचमहात्मनः ॥ मंदरोप्यवशीर्येतकिंपुनर्युधिराक्षसाः॥ १६॥ सदेवासुरयक्षेषुगंधर्वोरगप
क्षिषु॥ मैंदस्यप्रतियोद्धारंशंसतद्विविदस्यवा॥१७॥ अश्विपुत्रौमहावेगावेतौप्लवगसत्तमौ॥एतयोःप्रतियोद्धारंनपश्यामिरणाजिरे॥१८॥ मयै
वनिहतालंकादग्धाभस्मीकृतापुरी॥ राजमार्गेषुसर्वेषुनामविश्रावितंमया॥१९॥जयत्यतिबलोरामोलक्ष्मणश्चमहाबलः॥ राजाजयतिसुग्रीवो
राघवेणाभिपालितः॥२०॥अहंकोसलराजस्यदासःपवनसंभवः॥हनूमानितिसर्वत्रनामविश्रावितंमया॥२१॥अशोकवनिकामध्येरावणस्यदु
रात्मनः॥अधस्ताच्छिंशपामूलेसाध्वीकरुणमास्थिता॥२२॥राक्षसीभिःपरिवृताशोकसंतापकर्शिता॥मेघरेखापरिवृताचंद्ररेखेवनिष्प्रभा॥२३॥

॥ १२ ॥ भवतामननुज्ञातःअनुज्ञांविनामेविक्रमोराक्षसवधप्रवृत्तिर्मांरुणद्धीत्यर्थः अतःपूर्वमेवमयानपराक्रांतमित्यर्थः ॥ १३ ॥ इदानींसर्वेपिभवंतस्तद्वधेसमर्थाइत्याह सागरोपीति ॥१४ ॥
येचपूर्वजाराक्षसास्तेषांनाशायैकोपीत्यन्वयः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ मयैवनिहतानिहतप्राया एवंचसर्वैर्मिलित्वानाशनीयेतिंकिवाच्यमितिभावः नामेति सुग्रीवादेरितिशेषः ॥ १९॥
तदेवाह जयतीति ॥ २० ॥ २१ ॥ सीतादुःखविमर्शेपिसंप्रत्येवसमानेतुमुचितेत्याशयेनतद्दशांवर्णयति अशोकेत्यादि ॥ २२ ॥ २३ ॥

अचिंतयंतीयोग्यत्वेनागणयंती अगणनेहेतुः पतिव्रतेति अगणनाच्चावष्टब्धानिरुद्धा अस्तीतिशेषः ॥ २४ ॥ रामेणरामप्रीत्या अनन्यचितापौलोमीवनहुषरुद्धापौलोमीव ॥ २५ ॥ तदेक
वासइतिव्याख्यातम् राक्षसीभिस्तर्ज्यमानादृष्टेत्युत्तरेणान्वयः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ कथंचिदादौतूष्णींरामकथाप्रस्तावेन सर्वमर्थंरामसुग्रीववृत्तांतम् ॥ २९ ॥ तदेवाह रामसुग्रीवसख्यं

६० स·

अचिंतयंतीवैदेहीरावणंबलदर्पितम्॥पतिव्रताचसुश्रोणीअवष्टब्धाचजानकी ॥ २४॥ अनुरक्ताहिवैदेहीरामेसर्वात्मनाशुभा॥ अनन्यचिंतारा
मेणपौलोमीवपुरंदरे॥ २५॥ तदेकवासःसंवीतारजोध्वस्तातथैवच॥सामयाराक्षसीमध्येतर्ज्यमानामुहुर्मुहुः॥ २६॥ राक्षसीभिर्विरूपाभिर्दृष्टा
हिप्रमदावने॥ एकवेणीधरादीनाभर्तृचिंतापरायणा॥ २७॥ अधःशय्याविवर्णांगीपद्मिनीवहिमोदये॥ रावणाद्विनिवृत्तार्थामर्तव्यकृतनिश्चया
॥ २८॥ कथंचिन्मृगशावाक्षीविश्वासमुपपादिता॥ ततःसंभाषिताचैवसर्वमर्थंप्रकाशिता॥ २९॥ रामसुग्रीवसख्यंचश्रुत्वाप्रीतिमुपागता॥ नि
यतःसमुदाचारोभक्तिर्भर्तरिचोत्तमा॥ ३०॥ यन्नहंतिदशग्रीवंसमहात्मादशाननः॥ निमित्तमात्रंरामस्तुवधेतस्यभविष्यति ॥ ३१॥ साप्रकृत्यैव
तन्वंगीतद्वियोगाच्चकर्शिता॥ प्रतिपत्पाठशीलस्यविद्येवतनुतांगता॥३२॥ एवमास्तेमहाभागासीताशोकपरायणा॥ यदत्रप्रतिकर्तव्यंतत्सर्वमुप
कल्प्यताम्॥ ३३॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदि०सुंदरकांडेएकोनषष्टितमःसर्ग.॥ ५९॥ ॥छ॥ ॥तस्यतद्वचनंश्रुत्वावालिसूनुर
भाषत॥ अश्विपुत्रौमहावेगौबलवंतौप्लवंगमौ॥ १ ॥ पितामहवरोत्सेकात्परमंदर्पमास्थितौ॥ अश्विनोर्माननार्थंहिसर्वलोकपितामहः॥ २॥ सर्व
वाध्यत्वमतुलमनयोर्दत्तवान्पुरा॥ वरोत्सेकेनमत्तौचप्रमथ्यमहतींचमूम्॥३॥ सुराणाममृतंवीरौपीतवंतौमहाबलौ॥ एतावेवहिसंक्रुद्धौसवाजि
रथकुंजराम्॥ ४॥ लंकांनाशयितुंशक्तौसर्वेतिष्ठंतुवानराः॥ अहमेकोपिपर्याप्तःसराक्षसगणांपुरीम्॥ ५॥

चेति नियतःसमुदाचारोदृढपातिव्रत्यंभर्तरिउत्तमाभक्तिश्चास्ति ॥ ३० ॥ इयत्यापिसामग्र्यायद्दशाननंशापादिनानहंतितत्सदशाननोमहात्मातपोबलेनशापाऽयोग्यइतिभावः अथापिसीताव
रोधजन्यपापेनमृतप्रायएवसइत्याह निमित्तमात्रमिति अतोस्माभिरपिसुशक्यवधएवसइतिभावः ॥ ३१ ॥ तत्पापकारणमाह सेति ॥ ३२॥ ३३ ॥ वलमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामी
येरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकोनषष्टितमःसर्गः ॥ ५९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ दृष्टादेवीनानीताइतितत्ररामसमीपेनिवेदितुंनयुक्तमिवपश्यामि ॥ ८ ॥ तुल्योस्तीतिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ अन्यत्कर्तव्यंकिमस्ति काकुरत्र अपितुजानकीग्रहणपूर्वकगमनादन्यन्न
किमपीत्यर्थः ॥ ११ ॥न्यस्यामस्थापयाम तान्सर्वान्किष्किंधायामागतान्वानरान्व्यलीकैरप्रियैर्दुःखैर्योजयित्वेतिशेषः तथाकृत्वाकिंफलमितिशेषः किंपरिक्लेश्यतानितिपाठांतरम् ॥ १२ ॥
॥ १३ ॥ १४ ॥ नैषाबुद्धिर्युक्तेतिशे॰ तत्रहेतुमाह विचेतुमिति ॥ १५ ॥ प्रथमंजयएवदुर्लभः कथंचिज्जयेपियदिनरोचयेत्तदाकार्यनाशइतिभावः ॥ १६ ॥ अरुचौहेतुः कुलंव्यपदिश

तांलंकांतरसाहंतुंरावणंचमहाबलम् ॥ किंपुनःसहितोवीरैर्बलवद्भिःकृतात्मभिः ॥ ६ ॥ कृतास्त्रैःप्लवगैःशक्तैर्भवद्भिर्विजयैषिभिः ॥ वायुसूनोर्बलेनै
वदग्धालंकेतिनःश्रुतम् ॥ ७ ॥ दृष्टादेवीनचानीताइतितत्रनिवेदितुम् ॥ नयुक्तमिवपश्यामिभवद्भिःख्यातपौरुषैः ॥ ८ ॥ नहिवःप्लवनेकश्चिन्नापिक
श्चित्पराक्रमे ॥ तुल्यःसामरदैत्येषुलोकेषुहरिसत्तमाः ॥ ९ ॥ जित्वालंकांसरक्षौघांहत्वातंरावणंरणे ॥ सीतामादायगच्छामःसिद्धार्थाहृष्टमानसाः
॥ १० ॥ तेष्वेवंहतशेषेषुराक्षसेषुहनूमता ॥ किमन्यदत्रकर्तव्यंगृहीत्वायामजानकीम् ॥ ११ ॥ रामलक्ष्मणयोर्मध्येन्यस्यामजनकात्मजाम् ॥ किं
व्यलीकैस्तुतान्सर्वान्वानरान्वानरर्षभान् ॥ १२ ॥ वयमेवहिगत्वातान्हत्वाराक्षसपुंगवान् ॥ राघवंद्रष्टुमर्हामःसुग्रीवंसहलक्ष्मणम् ॥ १३ ॥ तमेवंकृ
तसंकल्पंजांबवान्हरिसत्तमः ॥ उवाचपरमप्रीतोवाक्यमर्थवदर्थवित् ॥ १४ ॥ नैषाबुद्धिर्महाबुद्धेयद्ब्रवीषिमहाकपे ॥ विचेतुंवयमाज्ञप्तादक्षिणांदि
शमुत्तमाम् ॥ १५ ॥ नानेतुंकपिराजेननैवरामेणधीमता ॥ कथंचिन्निर्जितांसीतामस्माभिर्नाभिरोचयेत् ॥ १६ ॥ राघवोनृपशार्दूलःकुलंव्यपदि
शन्स्वकम् ॥ प्रतिज्ञायस्वयंराजासीताविजयमग्रतः ॥ १७ ॥ सर्वेषांकपिमुख्यानांकथंमिथ्याकरिष्यति ॥ विफलंकर्मचकृतंभवेत्तुष्टिर्नतस्यच ॥ १८ ॥
वृथाचदर्शितंवीर्यंभवेद्वानरपुंगवाः ॥ तस्माद्गच्छामवैसर्वेयत्ररामःसलक्ष्मणः ॥ सुग्रीवश्चमहातेजाःकार्यस्यास्यनिवेदने ॥ १९ ॥ नतावदेषामति
रक्षमानोयथाभवान्पश्यतिराजपुत्र ॥ यथातुरामस्यमतिर्निविष्टातथाभवान्पश्यतुकार्यसिद्धिम् ॥ २० ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम॰वा॰आ॰सुं॰षष्टितमः
सर्गः ॥ ६० ॥ ॥ ५३ ॥ न्निति प्रतिज्ञायेतिच अग्रतःकपिमुख्यानामित्यन्वयः ॥ १७ ॥ अरुचौफलवैपरीत्यंदर्शयति विफलमिति ॥ १८ ॥ अस्यकार्यस्यनिवेदनेमतिंकृत्वेतिशेषः ॥ १९ ॥
अथजांबवानंगदक्रोधपरिहारायतन्मतंबहुमान्यसुहृद्भावेननिवर्तयति नतावदिति हेराजपुत्रयथाभवान्पश्यतिविचारयतिएषामतिर्नोस्माकमक्षमानांकिंतुयुक्तैव यथारामस्यमतिर्निविष्टाअव
स्थितातथाकार्यसिद्धिंभवान्पश्यत्वित्यर्थः ॥ २० ॥ नरमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेषष्टितमःसर्गः ॥ ६० ॥

६० स

अगृह्णंतयुक्तियुक्तत्वेनामन्यंत ॥ १ ॥ पुप्लुवुःप्लवंतोजग्मुः ॥ २ ॥ आकाशंछादयंतइवेत्युत्प्रेक्षा ॥ ३ ॥ सभाज्यमानंपूज्यमानं भूतैःसिद्धादिभिः दृष्टिभिर्वहंतइव प्रीतिपूर्वकानिमिषदर्शनाद्दृष्टीनांवाहकत्वोत्प्रेक्षा ॥ ४ ॥ राघवेकार्यनिर्वृत्तिकार्यसिद्धिसमाधायनिश्चित्यतस्यात्मनश्चपरमंयशःकर्तुंचनिश्चित्यपुप्लुवुरितिसंबंधः कर्मसिद्धिभिःसीतादर्शनलंकादहनकर्मभिरुन्नताःउन्नत

५

६१ स.

ततोजांबवतोवाक्यमगृह्णंतवनौकसः ॥ अंगदप्रमुखावीराहनूमांश्चमहाकपिः ॥ १ ॥ प्रीतिमंतस्ततःसर्वेवायुपुत्रपुरःसराः ॥ महेंद्राग्रात्समुत्पत्यपुप्लुवुःप्लवगर्षभाः ॥ २ ॥ मेरुमंदरसंकाशामत्ताइवमहागजाः ॥ छादयंतइवाकाशंमहाकायामहाबलाः ॥ ३ ॥ सभाज्यमानंभूतैस्तमात्मवंतंमहाबलम् ॥ हनूमंतंमहावेगंवहंतइवदृष्टिभिः ॥ ४ ॥ राघवेचार्थनिर्वृत्तिंकर्तुंचपरमंयशः ॥ समाधायसमृद्धार्थाःकर्मसिद्धिभिरुन्नताः ॥ ५ ॥ प्रियाख्यानोन्मुखाःसर्वेसर्वेयुद्धाभिनंदिनः ॥ सर्वेरामप्रतीकारेनिश्चितार्थामनस्विनः ॥ ६ ॥ प्लवमानाःखमाप्लुत्यततस्तेकाननौकसः ॥ नंदनोपममासेदुर्वनंद्रुमशतायुतम् ॥ ७ ॥ यत्तन्मधुवनंनामसुग्रीवस्याभिरक्षितम् ॥ अधृष्यंसर्वभूतानांसर्वभूतमनोहरम् ॥ ८ ॥ यद्रक्षतिमहावीरःसदादधिमुखःकपिः ॥ मातुलःकपिमुख्यस्यसुग्रीवस्यमहात्मनः ॥ ९ ॥ तेतद्वनमुपागम्यबभूवुःपरमोत्कटाः ॥ वानरावानरेंद्रस्यमनःकांतंमहावनम् ॥ १० ॥ ततस्तेवानराहृष्टादृष्ट्वामधुवनंमहत् ॥ कुमारमभ्ययाचंतमधूनिमधुपिंगलाः ॥ ११ ॥ ततःकुमारस्तान्वृद्धान्जांबवत्प्रमुखान्कपीन् ॥ अनुमान्यददौतेषांनिसर्गंमधुभक्षणे ॥ १२ ॥ तेनिसृष्टाःकुमारेणधीमतावालिसूनुना ॥ हरयःसमपद्यंतद्रुमान्मधुकराकुलान् ॥ १३ ॥ भक्षयंतसुगंधीनिमूलानिचफलानिच ॥ जग्मुःप्रहर्षंतेसर्वेबभूवुश्चमदोत्कटाः ॥ १४ ॥ ततश्चानुमताःसर्वेसुसंहृष्टावनौकसः ॥ मुदिताश्चततस्तेचप्रनृत्यंतिततस्ततः ॥ १५ ॥ गायंतिकेचित्प्रहसंतिकेचिन्नृत्यंतिकेचित्प्रणमंतिकेचित् ॥ पठंतिकेचित्प्रचरंतिकेचित्प्लुवंतिकेचित्प्रलपंतिकेचित् ॥ १६ ॥

चित्ताः ॥ ५ ॥ रामप्रतीकारेरामकर्तव्येरावणप्रतीकारेनिश्चितार्थाअभूवन्नितिशेषः ॥ ६ ॥ वनंसुग्रीवस्यमधुवनम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ दधिमुखस्तन्नामा ॥ ९ ॥ परमोत्कटास्तत्रत्यमधुपानादावत्युत्कटोत्कंठावंतः महावनाख्यंवनमित्यर्थः ॥ १० ॥ मधुपिंगलाःमधुपिंगलवर्णाः ॥ ११ ॥ अनुमान्यकृतानुमतिकान्कृत्वा निसर्गमाज्ञां ॥ १२ ॥ निसृष्टाःकृताज्ञाः ॥ १३ ॥ भक्षयंतअभक्षयन्नित्यर्थः ॥ १४ अनुमताःमधुपानादौकृतानुमतिकाः हर्षमुदोर्बाह्याभ्यंतरत्वकृतोभेदः ॥ १५ ॥ तत्रबाह्यमानंदसूचकमाह गायंतीति ॥ १६ ॥

अतिब्रुवंतिविवादंकुर्वंति नगाग्राद्वृक्षाग्रात् ॥ १७ ॥ गानरोदनहासामधुपानमत्तधर्माः ॥ १८ ॥ तुदंतंव्यथयंतम् समाकुलंउत्कटमत्तचेष्टम् दृप्तोतिमत्तः ॥ १९ ॥ २० ॥ प्रवृद्धैःप्रवृद्धमदैः
॥ २१ ॥ २२ ॥ मदादप्रतिवार्योनिवारयितुमशक्योवेगोयेषांतेः तेनदधिमुखेनबलात्प्रतिवार्यमाणैः प्रधर्षणेदोषंराजदंडमनवेक्ष्य अतएवत्यक्तभयैःसमेत्यप्रकृष्येतस्म ॥ २३ ॥ समापयंतःमृ

परस्परंकेचिदुपाश्रयंतिपरस्परंकेचिदतिब्रुवंति॥ द्रुमाद्द्रुमंकेचिदभिद्रवंतिक्षितौनगाग्रान्निपतंतिकेचित्॥ १७॥ महीतलात्केचिदुदीर्णवेगामहाद्रु
माग्राण्यभिसंपतंति॥ गायंतमन्यःप्रहसन्नुपैतिरुदंतमन्यःप्ररुदन्नुपैति॥ १८॥ तुदंतमन्यःप्रणुदन्नुपैतिसमाकुलंतत्कपिसैन्यमासीत्॥ नचात्रकश्चि
न्नबभूवमत्तोनचात्रकश्चिन्नबभूवदृप्तः॥ १९॥ ततोवनंतत्परिभक्ष्यमाणंद्रुमांश्चविध्वंसितपत्रपुष्पान्॥ समीक्ष्यकोपाद्दधिवक्त्रनामानिवारयामा
सकपिःकपींस्तान्॥ २०॥ सतैःप्रवृद्धैःपरिभर्त्स्यमानोवनस्यगोप्ताहरिवृद्धवीरः॥ चकारभूयोमतिमुग्रतेजावनस्यरक्षांप्रतिवानरेभ्यः ॥ २१॥ उ
वाचकांश्चित्परुषाण्यभीतमसक्तमन्यांश्चतलैर्जघान॥ समेत्यकैश्चित्कलहंचकारतथैवसाम्नोपजगामकांश्चित् ॥ २२॥ सतैर्मदादप्रतिवार्यवेगैर्ब
लाच्चतेनप्रतिवार्यमाणैः॥ प्रधर्षणेत्यक्तभयैःसमेत्यप्रकृष्यतेचाप्यनवेक्ष्यदोषम् ॥ २३ ॥ नखैस्तुदंतोदशनैर्दशंतस्तलैश्चपादैश्चसमापयंतः॥ मदा
त्कपिंतेकपयःसमंतान्महावनंनिर्विषयंचचक्रुः॥ २४॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकषष्टितमःसर्गः ॥ ६१ ॥
तानुवाचहरिश्रेष्ठोहनूमान्वानरर्षभः॥ अव्यग्रमनसोयूयंमधुसेवतवानराः॥ १॥ अहमावर्जयिष्यामियुष्माकंपरिपंथिनः॥ श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंह
रीणांप्रवरोंगदः॥२॥ प्रत्युवाचप्रसन्नात्मापिबंतुहरयोमधु॥ अवश्यंकृतकार्यस्यवाक्यंहनुमतोमया॥३॥ अकार्यमपिकर्तव्यंकिमंगपुनरीदृशम्॥
अंगदस्यमुखाच्छ्रुत्वावचनंवानरर्षभाः॥ ४॥ साधुसाध्विति संहृष्टावानराःप्रत्यपूजयन्॥ पूजयित्वांगदंसर्वेवानरावानरर्षभम्॥५॥ जग्मुर्मधुव
नंयत्रनदीवेगइवद्रुमम्॥ तेप्रविष्टामधुवनंपालानाक्रम्यशक्तितः॥ ६॥

तकल्पंकुर्वंतः महावनंनिर्विषयंनिर्गतमधुफलादिभोज्यम् ॥ २४ ॥ वरमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेएकषष्टितमःसर्गः ॥ ६१ ॥
पुनरुक्तमेवविस्तरेणाह तानिति ॥ १ ॥ आवर्जयिष्यामिनिवारयिष्यामि ॥ २ ॥ ३ ॥ ईदृशंएतन्मात्रार्थकम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ यत्रमधुवनंयत्रमार्गेगमनेनमधुवनंप्राप्यतेतेनमार्गेणजग्मुः ॥ ६ ॥

५

६२ स:

तेपटवोहनूमांश्चमैथिलींदृष्ट्वाअन्येतन्मुखात्तांलंकास्थांश्रुत्वामहत्कार्यकरणेनभयराहित्यादतिसर्गादंगदानुज्ञानान्मधुवनंप्रविष्टाःपालान्बलादाक्रम्यबद्धामधुपपूरसवत्फलंचाददुर्भक्षणार्थमि
तिशेषः ॥ ७ ॥ मधुवनेसक्ताभक्षणार्थंलग्नाः ॥ ८ ॥ ९ ॥ अपविद्ध्यंतिप्रक्षिपंति मधूनिमधुपटलानि ॥ १० ॥११ ॥ उन्मत्तवेगाः उन्मत्तानांवेगोयेषांते यद्वातिशयितवेगाइत्यर्थः ॥ १२ ॥

अतिसर्गाच्चपटवोदृष्ट्वाश्रुत्वाचमैथिलीम् ॥ पपुःसर्वेमधुतदारसवत्फलमाददुः ॥ ७ ॥ उत्पत्यचततःसर्वेवनपालान्समागतान् ॥ तेताडयंतःशतशः
सक्तामधुवनेतदा ॥८॥ मधूनिद्रोणमात्राणिबाहुभिःपरिगृह्यते ॥ पिबंतिकपयःकेचित्संघशस्तत्रहृष्टवत् ॥ ९ ॥ घ्नंतिस्मसहिताःसर्वेभक्षयंतितथा
परे ॥ केचित्पीत्वापविध्यंतिमधूनिमधुपिंगलाः ॥१०॥ मधूच्छिष्टेनकेचिच्चजघ्नुरन्योन्यमुत्कटाः ॥ अपरेवृक्षमूलेषुशाखागृह्यव्यवस्थिताः ॥ ११ ॥
अत्यर्थंचमदग्लानाःपर्णान्यास्तीर्यशेरते ॥ उन्मत्तवेगाःप्लवगामधुमत्ताश्चहृष्टवत् ॥ १२ ॥ क्षिपंत्यपितथान्योन्यंस्खलंतिचतथापरे ॥ केचित्क्ष्वेडा
न्प्रकुर्वंतिकेचित्कूजंतिहृष्टवत् ॥१३॥ हरयोमधुनामत्ताःकेचित्सुप्तामहीतले ॥ धृष्टाःकेचिद्धसंत्यन्येकेचित्कुर्वंतिचेतरत् ॥१४॥ कृत्वाकेचिद्वदंत्यन्ये
केचिद्बुध्यंतिचेतरत् ॥ येप्यत्रमधुपालाःस्युःप्रेष्यादधिमुखस्यतु ॥ १५ ॥ तेपितैर्वानरैर्भीमैःप्रतिषिद्धादिशोगताः ॥ जानुभिश्चप्रघृष्टाश्चदेवमार्गंचद
र्शिताः ॥ १६ ॥ अब्रुवन्परमोद्विग्नागत्वादधिमुखंवचः ॥ हनूमतादत्तवरैर्हतंमधुवनंबलात् ॥ १७ ॥ वयंचजानुभिर्घृष्टादेवमार्गंचदर्शिताः ॥ १८ ॥
तदादधिमुखःक्रुद्धोवनपस्तत्रवानरः ॥ हतंमधुवनंदृष्ट्वासांत्वयामासतान्हरीन् ॥ १९ ॥ एतागच्छतगच्छामोवानरानतिदर्पितान् ॥ बलेनावारयि
ष्यामिप्रभुंजानान्मधूत्तमम् ॥ २० ॥ श्रुत्वादधिमुखस्येदंवचनंवानरर्षभाः ॥ पुनर्वीरामधुवनंतेनैवसहिताययुः ॥ २१ ॥ मध्येचैषांदधिमुखःसुप्रगृ
ह्यमहातरुम् ॥ समभ्यधावन्वेगेनसर्वेतेचप्लवंगमाः ॥ २२ ॥ तेशिलाःपादपांश्चैवपाषाणानपिवानराः ॥ गृहीत्वाभ्यागमन्क्रुद्धायत्रतेकपिकुंजराः
॥ २३ ॥ बलान्निवारयंतश्चआसेदुर्हरयोहरीन् ॥ संदष्टोष्ठपुटाःक्रुद्धाभर्त्सयंतोमुहुर्मुहुः ॥ २४ ॥

॥ १३ ॥ इतरद्रोदनम् ॥ १४ ॥ केचिदन्यत्कृत्वाअन्यद्वदंति केचिदुक्तवचनार्थंविद्यमानंपरित्यज्यान्यमेवबुध्यंते ॥ १५ ॥ प्रतिषिद्धाःताडनादिनानिरस्ताः जानुभिःप्रघृष्टाःजानुषुगृहीत्वा
आकृष्टाः देवमार्गंअपानद्वारमितितीर्थः देवमार्गंदर्शिताः पादौगृहीत्वोर्ध्वंप्रक्षिप्ताइत्यर्थः कर्णौअंगुलिभिर्धृत्वोर्ध्वीकृताइतिवार्थइत्यन्ये ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ तान्स्वसंबंधिनःपालान्
॥ १९ ॥ एतआगच्छत अयेइतिशेषः गच्छामः वयमप्यागच्छामइत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ सर्वेतेचसमभ्यधावन्नितिशेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ हरयःपालाः हरीन्हनुमदादीन् ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ आर्यकःसुग्रीवमातुलत्वात्पूज्यः ॥ २७॥ २८ ॥ २९॥ भर्तारा जा ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३॥ नृपाज्ञापरिपंथिनःतदाज्ञावि क्र्तारः अमर्षप्रभवोऽक्षमाजन्यः॥ ३४ ॥
॥३५ ॥ ३६ ॥ समप्रतिष्ठांसमतलाम् जगतींभूमिं दृष्ट्वेत्यनुकर्षः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ तौसर्ववानरपूज्यौचरणावित्यन्वयः ॥ ३९ ॥ झलमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवा

अथदृष्ट्वादधिमुखंक्रुद्धंवानरपुंगवाः॥ अभ्यधावंतवेगेनहनुमत्प्रमुखांस्तदा॥ २५॥ सवृक्षंतंमहाबाहुमापतंतंमहाबलम्॥ वेगवंतंविजग्राहबाहु
भ्यांकुपितोंगदः॥ २६॥ मदांधोनकृपांचक्रेआर्यकोयंममेतिसः॥ अथैनंनिष्पिपेषाशुवेगेनवसुधातले ॥ २७॥ सभग्नबाहूरुमुखोविह्वलःशोणि
तोक्षितः॥ प्रमुमोहमहावीरोमुहूर्तंकपिकुंजरः॥ २८॥ सकथंचिद्विमुक्तस्तैर्वानरैर्वानरर्षभः॥ उवाचैकांतमागत्यस्वान्भृत्यान्समुपागतान्॥ २९॥
एतागच्छतगच्छामोभर्तानोयत्रवानरः॥ सुग्रीवोविपुलग्रीवःसहरामेणतिष्ठति॥ ३०॥ सर्वंचैवांगदेदोषंश्रावयिष्यामपार्थिवे॥ अमर्षीवचनंश्रु
त्वाघातयिष्यतिवानरान्॥ ३१॥ इष्टंमधुवनंह्येतत्सुग्रीवस्यमहात्मनः॥ पितृपैतामहंदिव्यंदेवैरपिदुरासदम्॥ ३२॥ सवानरानिमान्सर्वान्मधुलु
ब्धान्गतायुषः॥ घातयिष्यतिदंडेनसुग्रीवःससुहृज्जनान्॥ ३३॥ वध्याह्येतेदुरात्मानोनृपाज्ञापरिपंथिनः॥ अमर्षप्रभवोरोषःसफलोमेभविष्यति
॥ ३४॥ एवमुक्त्वादधिमुखोवनपालान्महाबलः॥ जगामसहसोत्पत्यवनपालैःसमन्वितः॥ ३५॥ निमेषांतरमात्रेणसहिप्राप्तोवनालयः॥ सहस्रां
शुसुतोधीमान्सुग्रीवोयत्रवानरः॥३६॥॥रामंचलक्ष्मणंचैवदृष्ट्वासुग्रीवमेवच॥ समप्रतिष्ठांजगतीमाकाशान्निपपातह॥३७॥ सनिपत्यमहावी
रःसर्वैस्तैःपरिवारितः॥ हरिर्दधिमुखःपालैःपालानांपरमेश्वरः॥३८॥ सदीनवदनोभूत्वाकृत्वाशिरसिचांजलिम्॥ सुग्रीवस्याशुतौमूर्ध्नाचरणौप्रत्य
पीडयत्॥ ३९॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेद्विषष्टितमःसर्गः॥ ६२॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ततोमूर्ध्नानिपतितं
वानरंवानरर्षभः॥ दृष्ट्वैवोद्विग्नहृदयोवाक्यमेतदुवाचह॥ १॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठकस्मात्त्वंपादयोःपतितोमम॥ अभयंतेप्रदास्यामिसत्यमेवाभिधीयता
म्॥ २॥ किंसंभ्रमाद्धितंकृत्स्नंब्रूहियद्वक्तुमर्हसि॥ कच्चिन्मधुवनेस्वस्तिश्रोतुमिच्छामिवानर॥ ३॥

ल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेद्विषष्टितमःसर्गः॥ ६२॥ ॥ ६३॥ ॥ततइति ॥ १॥ २॥ किंसंभ्रमात्कस्यभयादिहागतोसीतिशेषः यत्कृत्स्नंहितंतद्ब्रूहि यतस्त्वंसर्वमुचितमनुचितंचवक्तुमर्हसि॥ ३॥

५
६३ पृ०

ससमाश्वासितस्तेनसुग्रीवेणमहात्मना ॥ उत्थायसमहाप्राज्ञोवाक्यंदधिमुखोब्रवीत् ॥ ४ ॥ नैवर्क्षजरसाराजन्नत्वयानचवालिना ॥ वनंनिसृष्टपूर्वंतेनाशितंतत्तुवानरैः ॥ ५ ॥ न्यवारयमहंसर्वान्सहैभिर्वनचारिभिः ॥ अचिंतयित्वामांहृष्टाभक्षयंतिपिबंतिच ॥ ६ ॥ एभिःप्रधर्षणायांचवारितंवनपालकैः ॥ मामप्यचिंतयन्देवभक्षयंतिवनौकसः ॥ ७ ॥ शिष्टमत्रापविद्ध्यंतिभक्षयंतितथापरे ॥ निवार्यमाणास्तेसर्वेभ्रुकुटिंदर्शयंतिहि ॥ ८ ॥ इमेहिसंरब्धतरास्तदातैःसंप्रधर्षितः ॥ निवार्यंतेवनात्तस्मात्क्रुद्धैर्वानरपुंगवैः ॥ ९ ॥ ततस्तैर्बहुभिर्वीरैर्वानरैर्वानरर्षभाः ॥ संरक्तनयनैःक्रोधाद्धरयःसंप्रधर्षिताः ॥ १० ॥ पाणिभिर्निहताःकेचित्केचिज्जानुभिराहताः ॥ प्रकृष्टाश्चतदाकामंदेवमार्गंचदर्शिताः ॥ ११ ॥ एवमेतेहताःशूरास्त्वयितिष्ठतिभर्तरि ॥ कृत्स्नंमधुवनंचैवप्रकामंतैश्चभक्ष्यते ॥ १२ ॥ एवंविज्ञाप्यमानंतंसुग्रीवंवानरर्षभम् ॥ अपृच्छत्तंमहाप्राज्ञोलक्ष्मणःपरवीरहा ॥ १३ ॥ किमयंवानरोराजन्वनपःप्रत्युपस्थितः ॥ किंचार्थमभिनिर्दिश्यदुःखितोवाक्यमब्रवीत् ॥ १४ ॥ एवमुक्तस्तुसुग्रीवोलक्ष्मणेनमहात्मना ॥ लक्ष्मणंप्रत्युवाचेदंवाक्यंवाक्यविशारदः ॥ १५ ॥ आर्यलक्ष्मणसंप्राहवीरोदधिमुखःकपिः ॥ अंगदप्रमुखैर्वीरैर्भक्षितंमधुवानरैः ॥ १६ ॥ नैषामकृतकार्याणामीदृशःस्याद्व्यतिक्रमः ॥ वनंयदभिपन्नास्तेसाधितंकर्मतद्ध्रुवम् ॥ १७ ॥ वारयंतोभृशंप्राप्ताःपालाजानुभिराहताः ॥ तथानगणितश्चायंकपिर्दधिमुखोबली ॥ १८ ॥ पतिर्ममवनस्यायमस्माभिःस्थापितःस्वयम् ॥ दृष्टादेवीनसंदेहोनचान्येनहनूमता ॥ १९ ॥ नह्यन्यःसाधनेहेतुःकर्मणोस्यहनूमतः ॥ कार्यसिद्धिर्हनुमतिमतिश्चहरिपुंगवे ॥ २० ॥ व्यवसायश्चवीर्यंचश्रुतंचापिप्रतिष्ठितम् ॥ जांबवान्यत्रनेतास्यादंगदश्चमहाबलः ॥ २१ ॥ हनूमांश्चाप्यधिष्ठातानतत्रगतिरन्यथा ॥ अंगदप्रमुखैर्वीरैर्हतंमधुवनंकिल ॥ २२ ॥

॥ ४ ॥ नैवनिसृष्टपूर्वंवानरेभ्योयथेच्छभोगायकदापिनानुज्ञातम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ एभिर्हनुमदाद्यैःप्रधर्षणायामारब्धायांवनपालकैर्वारितम् मामपि अपिनेतरान्पालकान्अचिंतयन्अचिंतयंतः ॥ ७ ॥ भ्रुकुटिंवक्रेभ्रुवौ ॥ ८ ॥ इमेमदीयाःसंरब्धतराःनिवारणायातियत्नवंतः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ विज्ञाप्यमानम् दधिमुखेनेतिशेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ यत्यथावनमभिपन्नाःनाशयितुंप्रवृत्ताः ॥ १७ ॥ वारयंतःहेतौशता वारणाद्धेतोर्जानुभिराहताःपालाःप्राप्ताः ॥ १८ ॥ देवीदृष्टेत्यत्रनसंदेहस्तत्राप्यन्येननकिंतुहनूमतेत्यर्थः ॥ १९ ॥ अन्यःहनूमतोन्यइत्यर्थः हरिपुंगवेहनूमतिकार्यसिद्धिर्मतिश्च ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ उपयुक्तंभुक्तम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ यथामधुपिबंतितथासीतादृष्टेत्यन्वयः ॥ २६ ॥ दत्तवरंवरत्वेनदेवैरस्माकंदत्तम्॥२७॥२८॥एकःसुग्रीवशब्दःशोभनग्रीवपरः ॥ २९ ॥ कृतकर्मभिः
साधितकृत्यैः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ तान्द्रष्टुमिच्छामि सीताधिगमेतत्प्राप्तौकृतंप्रयत्नंचश्रोतुमिच्छामि ॥ ३२ ॥ अथसुग्रीवःस्वोद्योगसाफल्यदर्शनाद्भृशंननंदेत्याह प्रीतीति प्रीत्यासंतोषेणस्फीता

विचित्यदक्षिणामाशामागतैर्हरिपुंगवैः॥ आगतैश्चप्रहृष्टंतद्यथामधुवनंहितैः॥ २३॥ धर्षितंचवनंकृत्स्नमुपयुक्तंतुवानरैः॥ पातितावनपालास्तेत
दाजानुभिराहताः ॥ २४ ॥ एतदर्थमयंप्राप्तोवक्तुंमधुरवागिह ॥ नाम्नादधिमुखोनामहरिःप्रख्यातविक्रमः॥ २५॥ दृष्टासीतामहावाहोसौमित्रेप
श्यतत्त्वतः॥ अभिगम्ययथासर्वेपिबंतिमधुवानराः॥ २६॥ नचाप्यदृष्ट्वावैदेहींविश्रुताःपुरुषर्षभ॥ वनंदत्तवरंदिव्यंधर्षयेयुर्वनौकसः॥ २७॥ ततः
प्रहृष्टोधर्मात्मालक्ष्मणःसहराघवः ॥ श्रुत्वाकर्णसुखांवाणींसुग्रीववदनाच्च्युताम्॥ २८॥ प्राहृष्यतभृशंरामोलक्ष्मणश्चमहायशाः ॥ श्रुत्वादधिमु
खस्यैवंसुग्रीवस्तुप्रहृष्यच॥ २९॥ वनपालंपुनर्वाक्यंसुग्रीवःप्रत्यभाषत॥ प्रीतोस्मिसोहंयद्भुक्तंवनंतैःकृतकर्मभिः ॥ ३० ॥ धर्षितंमर्षणीयंचचेष्टि
तंकृतकर्मणाम्॥ गच्छशीघ्रंमधुवनंसंरक्षस्वत्वमेवहि ॥ शीघ्रंप्रेषयसर्वांस्तान्हनूमत्प्रमुखान्कपीन्॥ ३१ ॥ इच्छामिशीघ्रंहनुमत्प्रधानान्शाखामृ
गांस्तान्मृगराजदर्पान्॥ प्रष्टुंकृतार्थान्सहराघवाभ्यांश्रोतुंचसीताधिगमेप्रयत्नम्॥ ३२॥ प्रीतिस्फीताक्षौसंप्रहृष्टौकुमारौदृष्ट्वासिद्धार्थौवानराणां
चराजा॥ अंगैःप्रहृष्टैःकार्यसिद्धिंविदित्वाबाह्वोरासन्नामतिमात्रंननंद ॥३३॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआ०सुंदरकांडेत्रिषष्टितमः
सर्गः॥६३॥ ॥६४॥ ॥सुग्रीवेणैवमुक्तस्तुहृष्टोदधिमुखःकपिः ॥राघवंलक्ष्मणंचैवसुग्रीवंचाभ्यवादयत्॥ १ ॥सप्रणम्यचसुग्रीवंराघवौचमहा
बलौ॥ वानरैःसहितःशूरैर्दिवमेवोत्पपातह ॥२॥सयथैवागतःपूर्वंतथैवत्वरितंगतः॥ निपत्यगगनाद्भूमौतद्वनंप्रविवेशह ॥३॥सप्रविष्टोमधुवनंदद
र्शहरियूथपान्॥विमदानुद्धतान्सर्वान्मेहमानान्मधूदकम्॥४॥सतानुपागमद्वीरोबद्ध्वाकरपुटांजलिम्॥उवाचवचनंश्लक्ष्णमिदंहृष्टवदंगदम्॥५॥

क्षौविकसितनेत्रौ संप्रहृष्टौपुलकितगात्रौसिद्धार्थाविवदृष्ट्वासंप्रहृष्टैःपुलकितैरंगैरुपलक्षितःकार्यसिद्धिंबाह्वोरासन्नांहस्तप्राप्तामिवविदित्वाननंद ॥ ३३ ॥ गंडमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्री
रामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेत्रिषष्टितमःसर्गः ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ सुग्रीवेणेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ विमदत्वसूचकंमेहमानान्मधूदकमिति मेहमानान्मूत्रयतः
मधुपरिणामभूतमुदकंमधूदकं एवंमूत्रणान्मधूनांजीर्णताबोधिता अतएवविमदान् ॥ ४ ॥ ५ ॥

एभिःरक्षिभिरज्ञानात्क्रोधाच्चभवंतःप्रतिषेधिताइतियदेतत्परिवारणंप्रतिरोषोनकर्तव्यइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ रोषःकृतोमदीयैरितिशेषः ॥ ८ ॥ तथासुग्रीवस्त्वमपित्वंचहरीश्वरः ॥ ९ ॥ १० ॥
॥ ११ ॥ १२ ॥ शंकेदधिमुखस्यपरावृत्यागमनात् ॥ १३ ॥ किंचायंहर्षादाख्याति सुग्रीवसंदेशमितिशेषः तेनचहेतुनाजानामिरामेणश्रुतोयंवृत्तांतइति तत्तस्मादकार्येवनविध्वंसनरू

सौम्यरोषोनकर्तव्योयदेभिःपरिवारणम्॥ अज्ञानाद्रक्षिभिःक्रोधाद्भवंतःप्रतिषेधिताः ॥ ६ ॥ श्रांतोदूरादनुप्राप्तोभक्षयस्वस्वकंमधु॥ युवराजस्त्व
मीशश्चवनस्यास्यमहाबल॥ ७॥ मौर्ख्यात्पूर्वंकृतोरोषस्तद्भवान्क्षंतुमर्हति॥ यथैवहिपितातेभूत्पूर्वंहरिगणेश्वरः॥८॥ तथात्वमपिसुग्रीवोनान्यस्तु
हरिसत्तम॥ आख्यातंहिमयागत्वापितृव्यस्यतवानघ॥९॥इहोपयानंसर्वेषामेतेषांवनचारिणाम्॥ भवदागमनंश्रुत्वासहैभिर्वनचारिभिः॥ १०॥
प्रहृष्टोनतुरुष्टोसौवनंश्रुत्वाप्रधर्षितम्॥ प्रहृष्टोमांपितृव्यस्तेसुग्रीवोवानरेश्वरः॥ ११ ॥शीघ्रंप्रेषयसर्वांस्तानितिहोवाचपार्थिवः॥ श्रुत्वादधिमुख
स्यैतद्वचनंश्लक्ष्णमंगदः॥ १२॥ अब्रवीत्तान्हरिश्रेष्ठोवाक्यंवाक्यविशारदः॥ शंकेश्रुतोयंवृत्तांतोरामेणहरियूथपाः॥ १३॥ अयंचहर्षादाख्याति
तेनजानामिहेतुना॥ तत्क्षमंनेहनःस्थातुंकृतेकार्येपरंतपाः ॥ १४॥ पीत्वामधुयथाकामंविक्रांतावनचारिणः ॥ किंशेषंगमनंतत्रसुग्रीवोयत्रवान
रः॥ १५॥ सर्वेयथामांवक्ष्यंतिसमेत्यहरिपुंगवाः॥ तथास्मिकर्ताकर्तव्येभवद्भिःपरवानहम्॥ १६॥ नाज्ञापयितुमीशोहंयुवराजोस्मियद्यपि॥ अ
युक्तंकृतकर्माणोयूयंधर्षयितुंबलात्॥ १७॥ ब्रुवतश्चांगदस्यैवंश्रुत्वावचनमुत्तमम्॥ प्रहृष्टमनसोवाक्यमिदमूचुर्वनौकसः॥ १८॥ एवंवक्ष्यतिको
राजन्प्रभुःसन्वानरर्षभ॥ ऐश्वर्यमदमत्तोहिसर्वोहमितिमन्यते॥ १९॥ तवचेदंसुसदृशंवाक्यंनान्यस्यकस्यचित्॥ सन्नतिर्हितवाख्यातिभविष्यच्छु
भयोग्यताम्॥ २०॥ सर्वेवयमपिप्राप्तास्तत्रगंतुंकृतक्षणाः॥ सयत्रहरिवीराणांसुग्रीवःपतिरव्ययः ॥ २१॥ त्वयाह्यनुक्तैर्हरिभिर्नैवशक्यंपदात्पद
म्॥ क्वचिद्गंतुंहरिश्रेष्ठब्रूमःसत्यमिदंतुते॥ २२॥

५
६४ स.

पेकृतेसतीहस्थातुंनोऽस्माकंनक्षमंनयुक्तम् ॥ १४ ॥ किंशेषंनकिमपिशिष्टमित्यर्थः गमनमुचितमितिशेषः ॥ १५ ॥ कर्तव्येकर्तव्येर्थे भवद्भिःपरवानहं भवदधीनइत्यर्थः ॥ १६ ॥ यद्य
पिअहंयुवराजोस्मियुष्मानाज्ञापयितुंनेशश्च तत्रहेतुः कृतकर्माणोयूयं कृतकर्माणोयुष्मान्इत्यर्थेआर्षमिदं तथापिअतःपरंबलाद्धर्षयितुंनयुक्तम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ अहंप्रभुरितिशेषः ॥ १९॥
सन्नतिर्विनयः भविष्यच्छुभयोग्यतांभाविनींभाग्योन्नतिम् आख्यातिसूचयति ॥ २० ॥ अत्रदेशेप्राप्तावयंयत्रसुग्रीवस्तत्रगंतुंकृतक्षणाःकृतोत्साहाः ॥ २१ ॥ २२ ॥

महावलास्तेगच्छामइत्युक्त्वाखमुत्पेतुरित्यन्वयः ॥ २३ ॥ तत्रक्रममाह उत्पतंतमिति निराकाशंनिरवकाशम् यंत्रेत्यादिनादूरोत्पातेनशीघ्रगमनंसूचितम् ॥ २४ ॥ सहसोत्पत्यवातेरिताघनाइ
वविनदंतोजग्मुरितिशेषः शीघ्रगत्यासादृश्यम् ॥ २५ ॥ समनुप्राप्तेनिकटमागते सुग्रीवोराममुवाचेत्यन्वयः ॥ २६ ॥ २७ ॥ दृष्ट्वेहेतुर्नैति अंगदप्रहर्षश्चहेत्वंतरम् ॥ २८ ॥ विनिपातितेअसा
धिते ॥ २९ ॥ यद्यपीति अकृतकृत्यानामन्येषांवानराणांकपिस्वभावचांचल्यादीदृशमधुवनभंगादिरूपउपक्रमोव्यापारोयद्यपिस्यात्तथाप्यंगदोदीनवदनत्वादिगुणकोभवेत् ॥ ३० ॥ कुत

एवंतुवदतांतेषामंगदःप्रत्यभाषत॥साधुगच्छामइत्युक्त्वाखमुत्पेतुर्महावलाः॥ २३॥ उत्पतंतमनूत्पेतुःसर्वेतेहरियूथपाः॥कृत्वाकाशंनिराकाशंयं
त्रोत्क्षिप्ताइवोपलाः॥ २४॥ अंगदंपुरतःकृत्वाहनूमंतंचवानरम्॥तेंऽवरंसहसोत्पत्यवेगवंतःप्लवंगमाः॥ २५॥ विनदंतोमहानादंघनवातेरिताय
था॥ अंगदेसमनुप्राप्तेसुग्रीवोवानरेश्वरः॥ २६॥ उवाचशोकसंतप्तंराममंकमललोचनम्॥समाश्वसिहिभद्रंतेदृष्टादेवीनसंशयः॥ २७॥नागंतुमि
हशक्यंतैरतीतसमयैरिह॥ अंगदस्यप्रहर्षाच्चजानामिशुभदर्शन ॥ २८॥ नमत्सकाशमागच्छेत्कृत्येहिविनिपातिते॥युवराजोमहावाहुःप्लवतामं
गदोवरः॥ २९॥यद्यप्यकृतकृत्यानामीदृशःस्यादुपक्रमः॥भवेत्तुदीनवदनोभ्रांतविप्लुतमानसः॥ ३०॥ पितृपैतामहंचैतत्पूर्वकैरभिरक्षितम्॥न
मेमधुवनंहन्याद्दृष्ट्वाजनकात्मजाम्॥ ३१॥कौसल्यासुप्रजारामसमाश्वसिहिसुव्रत॥दृष्टादेवीनसंदेहोनचान्येनहनूमता॥३२॥नत्वस्यकर्मणो
हेतुःसाधनेतद्विधोभवेत्॥हनूमतीहसिद्धिश्चमतिश्चमतिसत्तम॥३३॥व्यवसायश्चशौर्यंचश्रुतंचापिप्रतिष्ठितम्॥जांववान्यत्रनेतास्यादंगदश्चहरी
श्वरः॥ ३४॥ हनूमांश्चाप्यधिष्ठातानतत्रगतिरन्यथा॥माभूश्चिंतासमायुक्तःसंप्रत्यमितविक्रम॥ ३५॥ यदाहिदर्पितोदग्राःसंगताःकाननौकसः॥
नैषामकृतकार्याणामीदृशःस्यादुपक्रमः॥ ३६॥ वनभंगेनजानामिमधूनांभक्षणेनच॥ततःकिलकिलाशब्दंशुश्रावासन्नमंवरे ॥ ३७॥ हनूमत्क
र्मदृप्तानांनदतांकाननौकसाम्॥ किष्किंधामुपयातानांसिद्धिंकथयतामिव॥ ३८॥

स्तत्राह पितृपैतामहंपितृपितामहक्रमागतम्॥ ३१॥कौसल्यासुप्रजाःसीतास्थितिपरिज्ञानेनभवतोजीवनलाभादिदानींकौसल्यासुपुत्रवत्यभूदितिभावः तत्रापिहनूमतैवनतुनतोन्येनेत्यर्थः॥ ३२॥
अस्यकर्मणःसाधनेतद्विधोहेतुरपरोनभवेन्नास्ति इहहनूमतिएतत्कार्यसाधिकासिद्धिर्ब्रह्मवरजन्यामतिश्चास्ति हियतःव्यवसायउद्यमः नेताप्रधानः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अधिष्ठाताकार्यकरणोद्यो
गवान् ॥ ३५ ॥ यदाहि यतइत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

६५ स

आयतांचितलांगूलइतिस्वभावोक्त्यलंकारः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ नियतांपातिव्रत्यसंपन्नाम् अक्षतांशरीरेणकुशलिनीम् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ अणभमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेचतुःषष्टितमःसर्गः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ नियमोरावणकृतावधिरूपः दशमोवर्ततेमासोद्वौतुशेषौप्लवं

ततःश्रुत्वानिनादंतंकपीनांकपिसत्तमः॥ आयतांचितलांगूलःसोभवद्धृष्टमानसः॥ ३९ ॥ आजग्मुस्तेपिहरयोरामदर्शनकांक्षिणः॥ अंगदंपुरतःकृत्वाहनूमंतंचवानरम् ॥ ४० ॥ तेंऽगदप्रमुखावीराःप्रहृष्टाश्चमदान्विताः॥ निपेतुर्हरिराजस्यसमीपेराघवस्यच ॥ ४१ ॥ हनूमांश्चमहाबाहुःप्रणम्यशिरसाततः॥नियतामक्षतांदेवींराघवायन्यवेदयत् ॥४२॥ दृष्टादेवीतिहनुमद्वदनादमृतोपमम् ॥आकर्ण्यवचनंरामोहर्षमापसलक्ष्मणः॥४३॥ निश्चितार्थंततस्तस्मिन्सुग्रीवंपवनात्मजे॥ लक्ष्मणःप्रीतिमान्प्रीतोबहुमानादवैक्षत ॥४४॥ प्रीत्याचपरमोपेतोराघवःपरवीरहा॥ बहुमानेनमहताहनू[illegible]क्षत॥४५॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेचतुःषष्टितमःसर्गः॥६४॥ ॥ ७॥ ॥ ततःप्रस्रवणंशैलंतेगत्वाचित्रकाननम्॥ प्रणम्यशिरसारामंलक्ष्मणंचमहाबलम्॥ १ ॥ युवराजंपुरस्कृत्यसुग्रीवमभिवाद्यच॥ प्रवृत्तिमथसीतायाःप्रवक्तुमुपचक्रमे॥ २ ॥ रावणांतःपुरेरोधंराक्षसीभिश्चतर्जनम्॥ रामेसमनुरागंचयथाचनियमःकृतः ॥ ३ ॥ एतदाख्यायतेसर्वंहरयोरामसन्निधौ॥ वैदेहीमक्षतांश्रुत्वारामस्तूत्तरमब्रवीत्॥ ४ ॥ क्वसीतावर्ततेदेवीकथंचमयिवर्तते॥एतन्मेसर्वमाख्यातवैदेहींप्रतिवानराः॥५॥रामस्यगदितंश्रुत्वाहरयोरामसन्निधौ॥ चोदयंतिहनूमंतंसीतावृत्तांतकोविदम्॥ ६॥ श्रुत्वातुवचनंतेषांहनूमान्मारुतात्मजः॥ प्रणम्यशिरसादेव्यैसीतायैतांदिशंप्रति॥ ७॥ उवाचवाक्यंवाक्यज्ञःसीतायादर्शनंयथा ॥तंमणिंकांचनंदिव्यंदीप्यमानंस्वतेजसा॥८॥ दत्वारामायहनुमांस्ततःप्रांजलिरब्रवीत् ॥ समुद्रंलंघयित्वाहंशतयोजनमायतम्॥ ९॥

नूमंतमवैक्षत

गमेतिसीतोक्तेः तंचेतिशेषः ॥ ३ ॥ रामसन्निधौस्थिताइतिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ चोदयंतिप्रेरयंतिस्म ॥ ६ ॥ सीतायैप्रणम्य तांदिशंप्रतिचप्रणम्येत्याकर्षः ॥ ७ ॥ यथायेनप्रकारेणसीतायादर्शनंजातंतत्परंवाक्यमुवाचेत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥

१ वचनव्यत्ययआर्षइतिभाति

देव्यादिदृक्षयातांमार्गमाणोऽगच्छम् ॥ १० ॥ तीरेदक्षिणसमुद्रसंबंधिद्वीपसन्नद्धतीरे ॥ ११ ॥ हेरामरामासासीतात्वयिमनोरथंसम्यक्न्यस्यत्वदतिरिक्तविषयमनोरथाभाववतीभूत्वाजीवं
तीधृतप्राणामयादृष्टा ॥ १२ ॥ सुखोचितादेवीत्वयाविनादुःखमापद्यतइत्यन्वयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ अधःशय्याभूशयना ॥ १५ ॥ १६॥ सर्वमर्थंरामसुग्रीवसख्यादि दर्शिताज्ञापिता ॥ १७॥

अगच्छंजानकींसीतांमार्गमाणोदिदृक्षया॥ तत्रलंकेतिनगरीरावणस्यदुरात्मनः॥ १०॥ दक्षिणस्यसमुद्रस्यतीरेवसतिदक्षिणे ॥ तत्रसीतामया
दृष्टारावणांतःपुरेसती॥ ११॥ त्वयिसंन्यस्यजीवंतीरामारामममनोरथम्॥ दृष्टामेराक्षसीमध्येतर्ज्यमानामुहुर्मुहुः॥ १२॥ राक्षसीभिर्विरूपाभीरक्षि
ताप्रमदावने॥ दुःखमापद्यतेदेवीत्वयावीरसुखोचिता ॥ १३ ॥ रावणांतःपुरेरुद्धाराक्षसीभिःसुरक्षिता ॥ एकवेणीधरादीनात्वयिचिंतापरायणा
॥ १४॥ अधःशय्याविवर्णांगीपद्मिनीवहिमागमे॥ रावणाद्विनिवृत्तार्थामर्तव्यकृतनिश्चया॥ १५॥ देवीकथंचित्काकुत्स्थत्वन्मनामार्गितामया॥
इक्ष्वाकुवंशविख्यातिंशनैःकीर्तयतानघ॥ १६॥ सामयानरशार्दूलशनैर्विश्वासितातदा॥ ततःसंभाषितादेवीसर्वमर्थंचदर्शिता॥ १७॥ रामसुग्री
वसख्यंचश्रुत्वाहर्षमुपागता॥ नियतःसमुदाचारोभक्तिश्चास्याःसदात्वयि ॥ १८ ॥ एवंमयामहाभागदृष्टाजनकनंदिनी॥ उग्रेणतपसायुक्तात्वद्भ
क्त्यापुरुषर्षभ॥ १९॥ अभिज्ञानंचमेदत्तंयथावृत्तंतवांतिके॥ चित्रकूटेमहाप्राज्ञवायसंप्रतिराघव॥ २०॥ विज्ञाप्यःपुनरप्येपरामोवायुसुतत्वया॥
अखिलेनयथादृष्टमितिमामाहजानकी॥ २१ ॥ अयंचास्मैप्रदातव्यायत्नात्सुपरिरक्षितः॥ ब्रुवतावचनान्येवंसुग्रीवस्योपशृण्वतः॥ २२॥ एषचूडा
मणिःश्रीमान्मयातेयत्नरक्षितः॥ मनःशिलायास्तिलकंतत्स्मरस्वेतिचाब्रवीत्॥ २३॥ एषनिर्यातितःश्रीमान्मयातेवारिसंभवः॥ एनंदृष्ट्वाप्रमोदिष्ये
व्यसनेत्वामिवानघ॥ २४॥ जीवितंधारयिष्यामिमासंदशरथात्मज॥ ऊर्ध्वंमासान्नजीवेयंरक्षसांवशमागता॥ २५॥ इतिमामब्रवीत्सीताकृशांगी
धर्मचारिणी॥ रावणांतःपुरेरुद्धामृगीवोत्फुल्ललोचना॥ २६॥ एतदेवमयाख्यातंसर्वंराघवयद्यथा॥ सर्वथासागरजलेसंतारःप्रविधीयताम्॥ २७॥

नियतइति समुदाचारोगोत्रास्खलनादिव्यवहारोभक्तिश्चत्वयित्वय्येवसदानियतोनान्यत्रेत्यर्थः ॥ १८ ॥ उग्रेणतपसात्वद्भक्त्याचयुक्ता ॥ १९ ॥ २० ॥ यथादृष्टंराक्षसीतर्जनादितद्विज्ञाप्य
इत्यन्वयः ॥ २१ ॥ उपशृण्वतःसुग्रीवस्यसमक्षंदातव्यइत्यब्रवीदितिशेषः ॥ २२ ॥ एषइति दत्तस्तंपश्य यन्मनःशिलायास्तिलकंत्वयाकृतंतत्स्मरस्वेतिचाब्रवीत् ॥ २३ ॥ एषवारिसंभवोम
णिर्निर्यातितःप्रेषितः एनंएतत्त्वत्प्रेषितमंगुलीयकम् ॥ २४ ॥ मासाद्विद्यमानाद्दशमादूर्ध्वमित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ संतारःसंतारोपायः प्रविधीयतांप्रविचार्यताम् ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ जरमाणः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेपंचषष्टितमःसर्गः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ वत्सस्येत्यत्रा
पिदर्शनादितिसंबध्यते तथास्नेहात्स्रवतीत्यनुकर्षः ॥ ३ ॥ मेश्वशुरेणजनकेनवधूकालेवधूत्वसंपादकेकालेविवाहकालेवैदेह्याःशिरोभूषणायसीतामातृहस्ताद्गृहीत्वादशरथहस्तेदत्तम् तच्चतस्मि
न्कालेयथाधिकंशोभतेतथामूर्ध्निबद्धमित्यर्थः ॥ ४ ॥ जनकस्याप्येतदागमःकुतस्तत्राह अयंहीति प्रवरैःश्रेष्ठैर्देवैःपूजितः ॥ ५ ॥ तथायथासीतादर्शनंअवगतःप्राप्तस्तथातातस्यदशरथस्यप्रा

तौजाताश्वासौराजपुत्रौविदित्वातच्चाभिज्ञानंराघवायप्रदाय॥ देव्याचाख्यातंसर्वमेवानुपूर्व्याद्वाचासंपूर्णंवायुपुत्रःशशंस ॥ २८ ॥ ॥इत्यार्षे
श्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेपंचषष्टितमःसर्गः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवमुक्तोहनुमतारामोदशरथात्मजः॥ तंमणिंहृदये
कृत्वारुरोदसहलक्ष्मणः॥ १ ॥ तंतुदृष्ट्वामणिश्रेष्ठंराघवःशोककर्शितः ॥ नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यांसुग्रीवमिदमब्रवीत्॥ २ ॥ यथैवधेनुःस्रवतिस्नेहाद्व
त्सस्यवत्सला॥ तथाममापिहृदयंमणिश्रेष्ठस्यदर्शनात्॥ ३ ॥ मणिरत्नमिदंदत्तंवैदेह्याःश्वशुरेणमे॥ वधूकालेयथाबद्धमधिकंमूर्ध्निशोभते॥ ४ ॥
अयंहिजलसंभूतोमणिःप्रवरपूजितः॥ यज्ञेपरमतुष्टेनदत्तःशक्रेणधीमता॥५॥ इमंदृष्ट्वामणिश्रेष्ठंतथातातस्यदर्शनम्॥ अद्यास्म्यवगतःसौम्यवैदे
हस्यतथाविभोः॥ ६ ॥ अयंहिशोभतेतस्याःप्रियायामूर्ध्निमेमणिः॥ अद्यास्यदर्शनेनाहंप्राप्तांतामिवचिंतये ॥ ७॥ किमाहसीतावैदेहीब्रूहिसौम्यपु
नःपुनः॥ परासुमिवतोयेनसिंचंतीवाक्यवारिणा॥ ८ ॥ इतस्तुकिंदुःखतरंयमिमंवारिसंभवम्॥ मणिंपश्यामिसौमित्रेवैदेहीमागतंविना॥ ९ ॥ चि
रंजीवतिवैदेहीयदिमासंधरिष्यति॥ क्षणंवीरनजीवेयंविनातामसितेक्षणाम्॥ १० ॥ नयमामपितंदेशंयत्रदृष्टाममप्रिया॥ नतिष्ठेयंक्षणमपिप्रवृ
त्तिमुपलभ्यच॥ ११ ॥ कथंसाममसुश्रोणीभीरुभीरुःसतीतदा॥ भयावहानांघोराणांमध्येतिष्ठतिरक्षसाम्॥ १२॥

प्तःतद्धस्तेजनकेनदानात्तस्यस्मरणम् तथावैदेहस्यराज्ञोजनकस्यसपत्नीकस्यदर्शनंप्राप्तइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ परासुंमूर्च्छितंमांजीवनायवाक्यवारिणासिंचंतीकिमाहतद्ब्रूहि ॥ ८ ॥ वैदेहींविना
आगतंमणिंपश्यामिइतःकिंदुःखतरम् ॥ ९ ॥ यदिमासंधरिष्यतिजीविष्यतितदाचिरंजीवतिजीविष्यतीत्यर्थः तांविनायथाहंनजीवेयंतथामांविनासापिनजीविष्यतीत्यर्थः ॥ १० ॥ प्रवृत्तिमु
पलभ्यक्षणमपिनतिष्ठेयंस्थातुंनशक्यमित्यर्थः ॥ ११ ॥ भीरुभीरुःअत्यंतंभीरुः ॥ १२ ॥

अंबुदैरावृतस्तिमिरोन्मुक्तःशारदश्चंद्रइवतस्यावदनंनराजति ॥ १३ ॥ एतेनतद्वाक्यश्रवणरूपेण ॥ १४ ॥ मधुरामधुराकारा ॥ १५ ॥ आणकमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायण

शारदस्तिमिरोन्मुक्तोनूनंचंद्रइवांबुदैः॥आवृतोवदनंतस्यानविराजतिसांप्रतम्॥१३॥किमाहसीताहनुमंस्तत्त्वतःकथयस्वमे॥एतेनखलुजीविष्येभेषजेनातुरोयथा॥१४॥मधुरामधुरालापाकिमाहममभामिनी॥मद्विहीनावरारोहाहनुमन्कथयस्वमे॥दुःखाद्दुःखतरंप्राप्यकथंजीवतिजानकी॥१५॥

॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेषट्षष्टितमःसर्गः॥६६॥

॥६७॥

॥एवमुक्तस्तुहनुमान्राघवेणमहात्मना॥सीतायाभाषितंसर्वंन्यवेदयतराघवे॥१॥इदमुक्तवतीदेवीजानकीपुरुषर्षभ॥पूर्ववृत्तमभिज्ञानंचित्रकूटेयथातथम्॥२॥सुखसुप्तात्वयासार्धंजानकीपूर्वमुत्थिता॥वायसःसहसोत्पत्यविददारस्तनांतरम्॥३॥पर्यायेणचसुप्तस्त्वंदेव्यंकेभरताग्रजः॥पुनश्चकिलपक्षीसदेव्याजनयतिव्यथाम्॥४॥ततःपुनरुपागम्यविददारभृशंकिल॥ततस्त्वंबोधितस्तस्याःशोणितेनसमुक्षितः॥५॥वायसेनचतेनैवंसततंबाध्यमानया॥बोधितःकिलदेव्यात्वंसुखसुप्तःपरंतप॥६॥तांचदृष्ट्वामहाबाहोदारितांचस्तनांतरे॥आशीविषइवक्रुद्धस्ततोवाक्यंत्वमूचिवान्॥७॥नखाग्रैःकेनतेभीरुरादितंवैस्तनांतरम्॥कःक्रीडतिसरोषेणपंचवक्रेणभोगिना॥८॥निरीक्षमाणःसहसावायसंसमुदैक्षथाः॥नखैःसरुधिरैस्तीक्ष्णैस्तामेवाभिमुखंस्थितम्॥९॥सुतःकिलसशक्रस्यवायसःपततांवरः॥धरांतरगतःशीघ्रंपवनस्यगतौसमः॥१०॥ततस्तस्मिन्महाबाहोकोपसंवर्तितेक्षणः॥वायसेत्वंव्यधाःक्रूरांमतिंमतिमतांवर॥११॥सदर्भसंस्तराद्गृह्यब्रह्मास्त्रेणन्ययोजयः॥सदीप्तइवकालाग्निर्ज्वालाभिमुखंखगम्॥१२॥सतंप्रदीप्तंचिक्षेपदर्भंतंवायसंप्रति॥ततस्तुवायसंदीप्तःसदर्भोनुजगामह॥१३॥भीतैश्चसंपरित्यक्तःसुरैःसर्वैश्चवायसः॥त्रीन्लोकान्संपरिक्रम्यत्रातारंनाधिगच्छति॥१४॥पुनरप्यागतस्तत्रत्वत्सकाशमरिंदम॥त्वंतंनिपतितंभूमौधरण्यांशरणागतम्॥१५॥

तिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेषट्षष्टितमःसर्गः ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ १ ॥ यथातथंयथापूर्ववृत्तंतथोक्तवती ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ रादितंदारितमित्यर्थः ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ धरांतरगतःपातालस्थः ॥ १० ॥ व्यधाःअकृथाः ॥ ११ ॥ दर्भसंस्तरादेकंकुशंग्रह्यगृहीत्वेत्यर्थः ॥ १२ ॥ चिक्षेपचिक्षेपिथ आर्षःप्रयोगः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

परिपालयःपर्यपालयः शरीरावधेनेतिभावः इत्येवेतिहेतोः ॥ १६ ॥ ततस्तदागमनोत्तरम् हिनस्तिस्मअहिनः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ हेरामरणेतवत्वांप्रतिसमासितुंनशक्ताः तथातद्वत्का
कवदित्यर्थः संभ्रमआदरः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ त्वच्छोकविमुखःत्वच्छोकेनकार्यांतरविमुखः ॥ २५ ॥ भवतीमयादृष्टाअतःपरंपरिशोचितुंनकालस्तवयोग्यइतिशेषः

नध ईमपिकाकुत्स्थकृपयापरिपालयः॥ मोघमस्त्रंनशक्यंतुकर्तुमित्येवराघव ॥ १६॥ ततस्तस्याक्षिकाकस्यहिनस्तिस्मसदक्षिणम्॥ वायसस्त्वां
नमस्कृत्यराज्ञोदशरथस्यच ॥ १७॥ विसृष्टस्तुतदाकाकःप्रतिपेदेस्वमालयम्॥ एवमस्त्रविदांश्रेष्ठःसत्त्ववाञ्छीलवानपि ॥ १८॥ किमर्थमस्त्रंरक्ष
स्सुनयोजयसिराघव ॥ नदानवानगंधर्वानासुरानमरुद्गणाः ॥ १९॥ तवरामरणेशक्तास्तथाप्रतिसमासितुम् ॥ तववीर्यवतःकच्चिन्मयियद्यस्ति
संभ्रमः॥ २० ॥ क्षिप्रंसुनियतैर्बाणैर्हन्यतांयुधिरावणः॥ भ्रातुरादेशमाज्ञायलक्ष्मणोवापरंतपः ॥ २१॥ सकिमर्थंनरवरोनमांरक्षतिराघवः॥ श
क्तौतौपुरुषव्याघ्रौवाय्वग्निसमतेजसौ॥ २२॥ सुराणामपिदुर्धर्षौकिमर्थमामुपेक्षतः॥ ममैवदुष्कृतंकिंचिन्महदस्तिनसंशयः॥२३॥ समर्थौसहि
तौयन्मांनरक्षेतेपरंतपौ॥ वैदेह्यावचनंश्रुत्वाकरुणंसाधुभाषितम्॥ २४॥पुनरप्यहमार्यांतामिदंवचनमब्रुवम्॥त्वच्छोकविमुखोरामोदेविसत्ये
नतेशपे॥ २५॥ रामेदुःखाभिभूतेचलक्ष्मणःपरितप्यते॥ कथंचिद्भवतीदृष्टानकालःपरिशोचितुम्॥ २६॥ इदंमुहूर्तंदुःखानामंतंद्रक्ष्यसिभामिनि॥
तावुभौनरशार्दूलौराजपुत्रौपरंतपौ॥ २७॥ त्वद्दर्शनकृतोत्साहौलंकांभस्मीकरिष्यतः॥ हत्वाचसमरेरौद्रंरावणंसहबांधवम्॥२८॥ राघवस्त्वांवरा
रोहेस्वपुरींनयिताध्रुवम्॥ यत्तुरामोविजानीयादभिज्ञानमनिंदिते॥ २९॥ प्रीतिसंजननंतस्यप्रदातुंतत्त्वमर्हसि॥ साभिवीक्ष्यदिशःसर्वावेण्युद्ग्रथ
नमुत्तमम्॥३०॥ मुक्त्वावस्त्राद्ददौमह्यंमणिमेतंमहाबल॥ प्रतिगृह्यमणिंदोर्भ्यांतवहेतोरघुप्रिय॥ ३१॥ शिरसासंप्रणम्यैनामहमागमनेत्वरे॥ग
मनेचकृतोत्साहमवेक्ष्यवरवर्णिनी॥ ३२॥ विवर्धमानंचहिमामुवाचजनकात्मजा॥ अश्रुपूर्णमुखीदीनाबाष्पगद्गदभाषिणी॥ ३३॥

५

६७

चिरंलंकायांआसितुंनकालोयोग्यइतिपाठांतरेऽर्थः ॥ २६ ॥ इदंमुहूर्तंअस्मिन्नेवमुहूर्तेइत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ वेण्युद्ग्रथनंवेण्यामुद्ग्रथनयोग्यम् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ त्वरेत्वरावान्
जातइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ विवर्धमानंसमुद्रतरणायेतिशेषः ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ कालेनोपनिपीडितापरायत्तेतिशेषः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अघवमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवा
ल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेसप्तषष्टितमःसर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तवस्नेहान्मयिसौहृदात्सुहृद्भावान्मामनुमान्यसंमान्यससंभ्रमोगंतुंसत्वरोहमुत्तरंकार्यंप्रतिपुनःपुनरुक्तः

ममोत्पतनसंभ्रांताशोकवेगसमाहता ॥ मामुवाचततःसीतासभाग्योसिमहाकपे ॥ ३४ ॥ यद्द्रक्ष्यसिमहाबाहुंरामंकमललोचनम् ॥ लक्ष्मणंचम
हाबाहुंदेवरंमेयशस्विनम् ॥ ३५ ॥ सीतयाप्येवमुक्तोहमब्रुवंमैथिलींतथा ॥ पृष्ठमारोहमेदेविक्षिप्रंजनकनंदिनि ॥ ३६ ॥ यावत्तेदर्शयाम्यद्यससु
ग्रीवंसलक्ष्मणम् ॥ राघवंचमहाभागेभर्तारमसितेक्षणे ॥ ३७ ॥ साब्रवीन्मांततोदेवीनैषधर्मोमहाकपे ॥ यत्तेपृष्ठंसिषेवेहंस्ववशाहरिपुंगव ॥ ३८ ॥
पुराचयदहंवीरस्पृष्टागात्रेषुरक्षसा ॥ तत्राहंकिंकरिष्यामिकालेनोपनिपीडिता ॥ ३९ ॥ गच्छत्वंकपिशार्दूलयत्रतौनृपतेःसुतौ ॥ इत्येवंसासमाभाष्यभू
यःसंदेष्टुमास्थिता ॥ ४० ॥ हनूमन्सिंहसंकाशौतावुभौरामलक्ष्मणौ ॥ सुग्रीवंचसहामात्यंसर्वान्ब्रूया अनामयम् ॥ ४१ ॥ यथाचसमहाबाहुर्मांतार
यतिराघवः ॥ अस्माद्दुःखांबुसंरोधात्त्वमाख्यातुमर्हसि ॥ ४२ ॥ इदंचतीव्रंममशोकवेगंरक्षोभिरेभिःपरिभर्त्सनंच ॥ ब्रूयास्तुरामस्यगतःसमीपं
शिवश्चतेऽध्वास्तुहरिप्रवीर ॥ ४३ ॥ एतत्तवार्यान्नृपसंयतासासीतावचःप्राहविषादपूर्वम् ॥ एतच्चबुद्ध्वागदितोयथात्वंश्रद्धत्स्वसीतांकुशलांसमग्राम्
॥ ४४ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेसप्तषष्टितमःसर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथाहमुत्तरंदेव्यापुनरुक्तःससंभ्रमम् ॥
तवस्नेहान्नरव्याघ्रसौहार्दादनुमान्यच ॥ १ ॥ एवंबहुविधंवाच्योरामोदाशरथिस्त्वया ॥ यथामांप्राप्नुयाच्छीघ्रंहत्वारावणमाहवे ॥ २ ॥ यदिवाम
न्यसेवीरवसैकाहमरिंदम ॥ कस्मिंश्चित्संवृतेदेशेविश्रांतःश्वोगमिष्यसि ॥ ३ ॥ ममचाप्यल्पभाग्यायाःसान्निध्यात्तववानर ॥ अस्यशोकविपाक
स्यमुहूर्तंस्याद्विमोक्षणम् ॥ ४ ॥

॥ १ ॥ यथामांप्राप्नुयात्तथायतस्वेतिशेषः ॥ २ ॥ ३ ॥ एकदिनवासफलमाह ममचेति तवसान्निध्यादल्पभाग्यायाममास्यमहतःशोकविपाकस्यशोकरूपस्यपापफलस्यमुहूर्तंमोक्षणंस्या
दित्यन्वयः ॥ ४ ॥

पुनरागमनायप्रतीक्षमाणायाममप्राणानामपिसंदेहःस्यादितियोजना ॥ ५ ॥ ६ ॥ उत्तरकार्यविषयामुक्तिमाह अयंचेति असंशयःबाधकसंशयरहितः॥ ७ ॥ संदेहमेवाह कथंन्विति ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ यद्यपित्वमेवपर्याप्तःसकलराक्षसवधपूर्वंमन्मोचनइतिशेषः तथापिईदृशोबलोदयस्तवैवयशस्योयशोवर्धकःस्यात्॥ ११॥यदितुरामोरावणंहत्वामांनयेत्तदातन्नयनंतस्यय

गतेहित्वयिविक्रांतपुनरागमनायवै ॥ प्राणानामपिसंदेहोममस्यान्नात्रसंशयः ॥ ५॥ तवादर्शनजंचापिभयंमांपरितापयेत्॥ दुःखाद्दुःखपराभूतांदुर्गतांदुःखभागिनीम्॥ ६॥ अयंचवीरसंदेहस्तिष्ठतीवममाग्रतः॥ सुमहांस्त्वत्सहायेनहर्यृक्षेषुअसंशयः॥ ७॥ कथंनुखलुदुष्पारंतरिष्यंतिमहोदधिम्॥ तानिहर्यृक्षसैन्यानितौवानरवरात्मजौ॥ ८ ॥ त्रयाणामेवभूतानांसागरस्येहलंघने ॥ शक्तिःस्याद्वैनतेयस्यवायोर्वातवचानघ ॥ ९ ॥ तदस्मिन्कार्यनिर्योगेवीरैवंदुरतिक्रमे॥ किंपश्यसिसमाधानंब्रूहिवाक्यविदांवर ॥ १० ॥ काममस्यत्वमेवैकःकार्यस्यपरिसाधने॥ पर्याप्तःपरवीरघ्नयशस्यस्तेबलोदयः॥ ११ ॥ बलैःसमग्रैर्यदिमांहत्वारावणमाहवे ॥ विजयीस्वपुरींरामोनयेत्तत्स्याद्यशस्करम्॥ १२॥ यथाहंतस्यवीरस्यवनादुपधिनाहृता॥ रक्षसातद्भयादेवतथानार्हतिराघवः॥ १३॥ बलैस्तुसंकुलांकृत्वालंकांपरबलार्दनः॥ मांनयेद्यदिकाकुत्स्थस्तत्तस्यसदृशंभवेत्॥ १४॥ तद्यथातस्यविक्रांतमनुरूपंमहात्मनः॥ भवत्याहवशूरस्यतथात्वमुपपादय ॥ १५ ॥ तदर्थोपहितंवाक्यंप्रश्रितंहेतुसंहितम्॥ निशम्याहंततःशेषंवाक्यमुत्तरमब्रुवम्॥ १६ ॥ देविहर्यृक्षसैन्यानामीश्वरःप्लवतांवरः॥ सुग्रीवःसत्त्वसंपन्नस्त्वदर्थेकृतनिश्चयः॥ १७॥ तस्यविक्रमसंपन्नाःसत्त्ववंतोमहाबलाः॥ मनःसंकल्पसदृशानिदेशेहरयःस्थिताः॥ १८ ॥ येषांनोपरिनाधस्तान्नतिर्यक्सज्जतेगतिः॥ नचकर्मसुसीदंतिमहत्स्वमिततेजसः॥ १९ ॥ असकृत्तैर्महाभागैर्वानरैर्बलसंयुतैः॥ प्रदक्षिणीकृताभूमिर्वायुमार्गानुसारिभिः ॥ २० ॥ मद्विशिष्टाश्चतुल्याश्चसंतितत्रवनौकसः॥ मत्तःप्रत्यवरःकश्चिन्नास्तिसुग्रीवसन्निधौ॥ २१ ॥ अहंतावदिहप्राप्तःकिंपुनस्तेमहाबलाः॥ नहिप्रकृष्टाःप्रेष्यंतेप्रेष्यंतेहीतरेजनाः॥ २२॥

शस्करंस्यात् अतस्तेनैवागत्यमोचनंयुक्तमितिभावः ॥ १२ ॥ उपधिनाछलेन ॥ १३ ॥ १४ ॥ यथातस्यानुरूपंविक्रांतंभवतितथात्वमेवोपपादय ॥ १५॥ शेषंशिष्टम्॥ १६ ॥ १७॥१८॥ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

मन्युर्दैन्यम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ पूर्वमुक्तयामदुक्त्याश्रुतेनत्वच्छोकेनातिपीडिताप्यदीनभाषिणीसामयाशिवाभिर्वाग्भिरभिप्रसादिताशांतिदुःखनिवृत्तिउवाहप्रा
पेत्यर्थः ॥ २९ ॥ धीरमानः ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येसुंदरकांडेऽष्टषष्टितमःसर्गः ॥ ६८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सुंदरेसुंदरींसीतामक्ष

तदलंपरितापेनदेविमन्युरपैतुते ॥ एकोत्पातेनतेलंकामेष्यंतिहरियूथपाः ॥ २३ ॥ ममपृष्ठगतौतौचचंद्रसूर्याविवोदितौ ॥ त्वत्सकाशंमहाभागेनृ
सिंहावागमिष्यतः ॥ २४ ॥ अरिघ्नंसिंहसंकाशंक्षिप्रंद्रक्ष्यसिराघवम् ॥ लक्ष्मणंचधनुष्मंतंलंकाद्वारमुपागतम् ॥ २५ ॥ नखदंष्ट्रायुधान्वीरान्सिंहशा
र्दूलविक्रमान् ॥ वानरान्वारणेंद्राभान्क्षिप्रंद्रक्ष्यसिसंगतान् ॥ २६ ॥ शैलांबुदनिकाशानांलंकामलयसानुषु ॥ नर्दतांकपिमुख्यानांनचिराच्छ्रोष्य
सिस्वनम् ॥ २७ ॥ निवृत्तवनवासंचत्वयासार्धमरिंदमम् ॥ अभिषिक्तमयोध्यायांक्षिप्रंद्रक्ष्यसिराघवम् ॥ २८ ॥ ततोमयावाग्भिरदीनभाषिणीशि
वाभिरिष्टाभिरभिप्रसादिता ॥ उवाहशांतिंममर्मैथिलात्मजातवातिशोकेनतथातिपीडिता ॥ २९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदि
काव्येसुंदरकांडेचतुर्विंशत्साहस्रिकायांसंहितायामष्टषष्टितमःसर्गः ॥ ६८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ इतिसुंदरकांडंसंपूर्णम् ॥ अतःपरंयुद्धकांडंभ
विष्यति ॥ तस्यायमाद्यःश्लोकः ॥ श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंयथावदभिभाषितम् ॥ रामःप्रीतिसमायुक्तोवाक्यमुत्तरमब्रवीत् ॥ १ ॥ ॥ छ ॥

तामारुतेर्मुखात् ॥ श्रुत्वाहृष्टस्तथैवास्तुसरामःसततंहृदि ॥ १ ॥ मनोभिरामंनयनाभिरामंश्रोत्राभिरामंवचसोभिरामम् ॥ एवंसदासर्वगतोभिरामंवंदेसदादाशरथिंचरामम् ॥ १ ॥ श्रीराम
रामरामेतिरमेरामेमनोरमे ॥ सहस्रनामतत्तुल्यंरामनामवरानने ॥ १ ॥ रामरामतवनामनिर्मलंचिंतयामिभवबंधमुक्तये ॥ वंदितंसुरनरेंद्रमौलिभिर्ध्यायितंमनसियोगिभिःसदा ॥ १ ॥ मूल
॥ २७५० ॥ व्याख्या ॥ २८०० ॥ एकंदरग्रंथसंख्या ॥ ५५५० ॥

॥ इति श्रीवाल्मीकिरामायणे सुंदरकांडं समाप्तम् ॥

॥ अथ श्री वाल्मीकिरामायणे उत्तरकांडप्रारंभः ॥

उत्तरकांडम्·

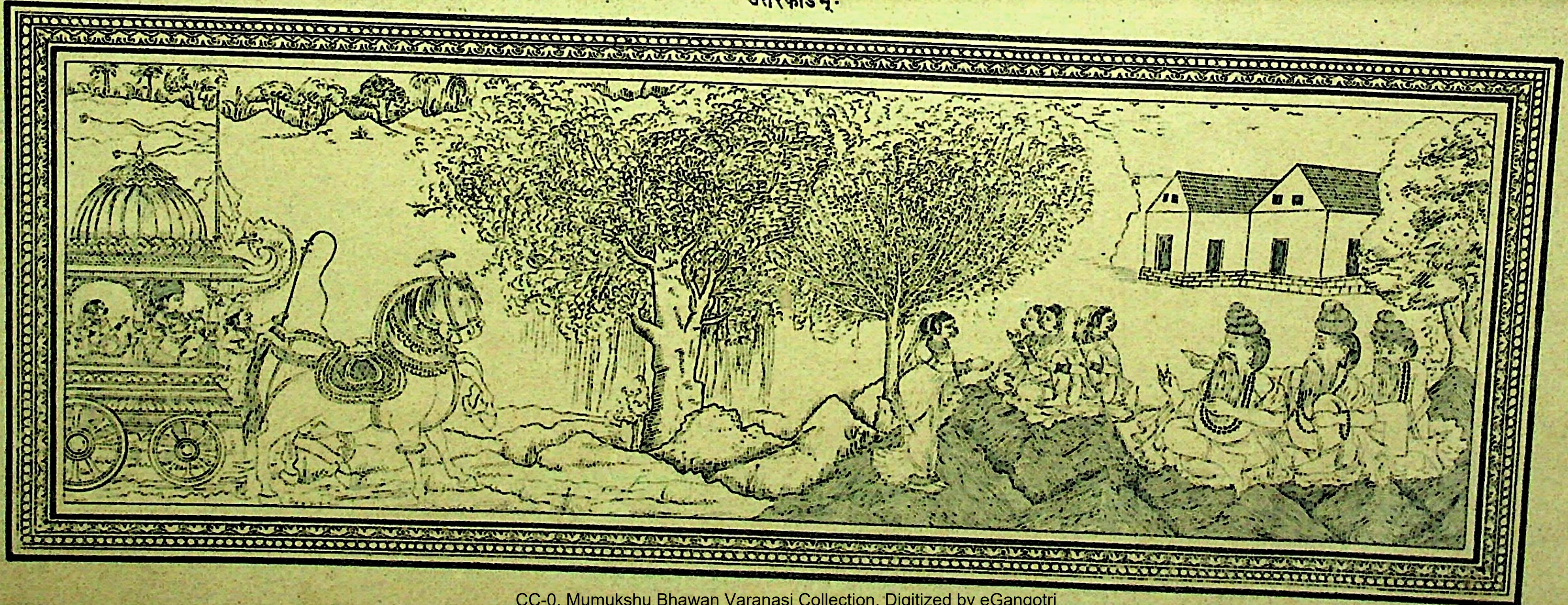

श्रीगणेशायनमः॥ ॥श्रीरामायनमोनमः॥ उत्तरेतूत्तरंकार्यंकृत्वायोध्यांनिजेपदे स्थापयित्वास्वयंरेजेरामोनःकुलदैवतम्॥ १ ॥ अथरावणस्यब्रह्मानुग्रहजबलवैभवप्रतिपादनद्वारातज्जेतृत्वेनभगवतिपराक्रमातिशयंप्रतिपादयितुंत्वद्वृत्तवैभवंत्वयैवोपसंहृतमितिभगवन्महिमानंचस्तोतुमृषयआगताइत्याह प्राप्तेति राक्षसानांवधेकृतेअनंतरंप्राप्तराज्यस्यप्राप्तराज्याभिषेकस्यसमीपंमुनयआजग्मुः किमर्थं राघवंप्रतिनंदितुं तद्वैभवमभिष्टोतुमित्यर्थः ॥ १ ॥ पूर्वस्यांदिशियेश्रिताःपूर्वदिशिप्रधानतयायेस्थिताइत्यर्थः ॥ २ ॥ स्वस्तिकरआत्रेयःस्वस्त्यात्रेयः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

श्रीगणेशायनमः॥ प्राप्तराज्यस्यरामस्यराक्षसानांवधेकृते ॥ आजग्मुर्मुनयःसर्वेराघवंप्रतिनंदितुम्॥ १ ॥ कौशिकोथयवक्रीतोगार्ग्योगालवएवच ॥ कण्वोमेधातिथेःपुत्रःपूर्वस्यांदिशियेश्रिताः ॥ २ ॥ स्वस्त्यात्रेयश्चभगवान्नमुचिःप्रमुचिस्तथा ॥ अगस्त्योत्रिश्चभगवान्सुमुखोविमुखस्तथा॥ ३॥ आजग्मुस्तेसहागस्त्यायेश्रितादक्षिणांदिशम्॥ नृषद्गुःकवषीधौम्यःकौषेयश्चमहानृषिः॥ ४॥ तेप्याजग्मुःसशिष्यावैयेश्रिताःपश्चिमांदिशम्॥ वसिष्ठःकश्यपोथात्रिर्विश्वामित्रःसगौतमः॥ ५॥ जमदग्निर्भरद्वाजस्तेपिसप्तर्षयस्तथा॥ उदीच्यांदिशिसप्तैतेनित्यमेववनिवासिनः ॥ ६ ॥ संप्राप्यैतेमहात्मानोराघवस्यनिवेशनम्॥ विष्ठिताःप्रतिहारार्थंहुताशनसमप्रभाः ॥ ७ ॥ वेदवेदांगविदुषोनानाशास्त्रविशारदाः ॥ द्वाःस्थंप्रोवाचधर्मात्माअगस्त्योमुनिसत्तमः॥ ८॥ निवेद्यतांदाशरथेर्ऋषयोवयमागताः॥ प्रतीहारस्ततस्तूर्णमगस्त्यवचनाद्द्रुतम्॥ ९॥ समीपंराघवस्याशुप्रविवेशमहात्मनः॥ नयेंगितज्ञःसद्वृत्तोदक्षोधैर्यसमन्वितः ॥ १० ॥ सरामंदृश्यसहसापूर्णचंद्रसमद्युतिम्॥ अगस्त्यंकथयामाससंप्राप्तमृषिसत्तमम्॥ ११॥ श्रुत्वाप्राप्तान्मुनींस्तांस्तुबालसूर्यसमप्रभान्॥ प्रत्युवाचततोद्वाःस्थंप्रवेशययथासुखम्॥ १२ ॥ दृष्ट्वाप्राप्तान्मुनींस्तांस्तुप्रत्युत्थायकृतांजलिः॥ पाद्यार्घ्यादिभिरानर्चगांनिवेद्यचसादरम्॥ १३ ॥ रामोऽभिवाद्यप्रयतआसनान्यादिदेशह ॥ तेषुकांचनचित्रेषुमहत्सुचवरेषुच॥ १४॥

तेपिउक्तवसिष्ठादिरूपाःसप्तर्षयोप्यागताइत्यर्थः तेषांस्वरूपकथनमुदीच्यांदिशीत्यादि ननुपुरोहितोवसिष्ठोनित्यंसमीपएववर्तते कोनामासौवसिष्ठोयउत्तरदिशःकश्यपादिभिःसहागतइतिचेच्छृणु यथागस्त्यस्तेजोमंडलेनक्षत्रमयेनित्यस्थितोपियोगवैभवाद्भूलोकेस्वाश्रमस्थोपि तथावसिष्ठोपिज्योतिर्मंडलेसप्तर्षिमध्यगोप्यस्ति भूलोकेच तत्रसप्तर्षिमंडलस्थस्तैःसहागतइत्युच्यतइतिवदंति ॥ ६ ॥ प्रतिहारोद्वाःस्थस्तदर्थंतन्मुखेनरामायस्वागमननिवेदनार्थं विष्ठिताद्वारिस्थिताइत्यर्थः ॥ ७ ॥ अवस्थानानंतरंसर्वानुमत्याऽगस्त्योद्वाःस्थमुवाच ॥ ८ ॥ किमुवाचतदाह निवेद्यतामिति तूर्णमितिमानसीत्वरा द्रुतमितिकायिकीउक्ता ॥ ९ ॥ आश्वित्यनेनराजावसरपरीक्षाभावोविवक्षितः॥ १० ॥ ११॥ १२॥ निवेद्य प्रत्येकमितिशेषः ॥ १३ ॥ वरेषुबहुमूल्येषु॥ १४॥

कुशांतर्धानदत्तेषुकुशैरंतर्धानंदत्तंकृतंयेषु कुशास्तृतेष्वित्यर्थः ॥ १५॥ सपुरोगमाःपुरोगमैःप्रधानैःसहिताः ॥१६ ॥ हतशात्रवंहतशत्रुसमूहंत्वांभाग्येनकुशलिनंपश्यामस्तेननःकुशलमेव यत्त्व याशत्रुर्हतस्तेनैवास्माकंकुशलमित्यर्थः ॥ १७॥ दिष्ट्यात्वयाहतइत्युक्तापुनर्विचार्याहुः नहीति पुत्रपौत्रवानपिरावणस्तेनभारःतद्वधस्तवेषत्करइत्यर्थः तदेवदर्शयति सधनुरिति विजयेथाः विपराभ्यांजेरितितङ् ॥ १८ ॥ १९ ॥ लक्ष्मणेनचेति अस्यार्धस्यदिष्ट्याराक्षसाहताइतिशेषः मातृभिरित्यस्यदिष्ट्येत्यादिःयुक्तमितिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥ यस्यप्रमाणादाकारप्रमाणात्

कुशांतर्धानदत्तेषुमृगचर्मयुतेषुच ॥ यथार्हमुपविष्टास्तेआसनेष्वृषिपुंगवाः ॥ १५ ॥ रामेणकुशलंपृष्टाःसशिष्याःसपुरोगमाः ॥ महर्षयोवेदविदो रामंवचनमब्रुवन् ॥ कुशलंनोमहाबाहोसर्वत्ररघुनंदन ॥ १६ ॥ त्वांतुदिष्ट्याकुशलिनंपश्यामोहतशात्रवम् ॥ दिष्ट्यात्वयाहतोराजन्रावणोलोक रावणः ॥ १७ ॥ नहिभारःसतेरामरावणःपुत्रपौत्रवान् ॥ सधनुस्त्वंहिलोकांस्त्रीन्विजयेथानसंशयः ॥ १८ ॥ दिष्ट्यात्वयाहतोरामरावणःपुत्रपौत्र वान् ॥ दिष्ट्याविजयिनंत्वाद्यपश्यामःसहसीतया ॥ १९ ॥ लक्ष्मणेनचधर्मात्मन्भ्रात्रात्वद्धितकारिणा ॥ मातृभिर्भ्रातृसहितंपश्यामोऽद्यवयंनृप ॥ २० ॥ दिष्ट्याप्रहस्तोविकटोविरूपाक्षोमहोदरः ॥ अकंपनश्चदुर्धर्षोनिहतास्तेनिशाचराः ॥ २१ ॥ यस्यप्रमाणाद्विपुलंप्रमाणंनेहविद्यते ॥ दिष्ट्याते समरेरामकुंभकर्णोनिपातितः ॥ २२ ॥ त्रिशिराश्चातिकायश्चदेवांतकनरांतकौ ॥ दिष्ट्यातेनिहतारामम हावीर्यानिशाचराः ॥ २३ ॥ दिष्ट्यात्वंराक्षसेंद्रेणद्वंद्वयुद्धमुपागतः ॥ देवतानामवध्येनविजयंप्राप्तवानसि ॥ २४ ॥ संख्येतस्यनकिंचित्तुरावणस्यपराभवः ॥ द्वंद्वयुद्धमनुप्राप्तोदिष्ट्यातेरावणि र्हतः ॥ २५ ॥ दिष्ट्यातस्यमहाबाहोकालस्येवाभिधावतः ॥ मुक्तःसुररिपोर्वीरप्राप्तश्चविजयस्त्वया ॥ २६ ॥ अभिनंदामतेसर्वेसंश्रुत्येंद्रजितोवध म् ॥ अवध्यःसर्वभूतानांमहामायाधरोयुधि ॥ २७ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥२४॥ दृश्यरावणवधेनतवभारस्तिरोहितरावणिवधएवतुदुष्करइत्याहुः संख्येतस्येति संख्येतस्यरावणस्यत्वत्कर्तृकःपराभवआक्रमणमितियत्तन्नकिंचिदपितु दिष्ट्यातिरोधान साधनयागभंगेनद्वंद्वयुद्धमनुप्राप्तोऽतएवहतोरावणिरितियदिदमेवबह्विितिशेषः ॥ २५ ॥ कालस्येवालक्ष्यमभिधावतस्तस्यमुक्तः शरबंधादिकृतपरमकृच्छ्रादितिशेषः ॥ २६ ॥ विस्मयहेतुरव ध्यइति यतःसोवध्यत्वादिगुणोऽतएषचएषएवइंद्रजिद्वधोस्माकंविस्मयोविस्मयकरइत्यन्वयः तत्तस्मादिंद्रजितंहतंश्रुत्वावयंतुष्टाइतिशेषः ॥ २७ ॥

अभयदक्षिणांअभयदानंदत्वा ऋषिभ्यइतिशेषः वर्धसिवर्धसे ॥ २८ ॥ विस्मयंगत्वा रावणिवधविषयवाक्येनेतिशेषः ॥ २९ ॥ तदेवाह भगवंतइति संबोधनम् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ की
दृशोस्यप्रभावादिः यतोयुष्माभिःप्रशस्यतइतिशेषः प्रभावस्तपःप्रभावः बलंशारीरम् ॥३३॥ शक्यमिति यदिगुह्यंनभवतियदियुष्माभिर्वक्तुंशक्यंयदिचमयाश्रोतुंशक्यंतदाकथ्यतां श्रोतुमि
च्छामिकेवलंनखलुवक्तुमाज्ञापयामि ॥ ३४ ॥ पितारावणोनबलवान्पुत्रापेक्षयेतिचकथम्॥३५॥३६॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकां

विस्मयस्त्वेषचास्माकंतंश्रुत्वेंद्रजितंहतम्॥ दत्वापुण्यामिमांवीरसौम्यामभयदक्षिणाम्॥ दिष्ट्यावर्धसिकाकुत्स्थजयेनामित्रकर्शन ॥ २८ ॥ श्रु
त्वातुवचनंतेषांमुनीनांभावितात्मनाम् ॥ विस्मयंपरमंगत्वारामःप्रांजलिरब्रवीत्॥ २९॥ भगवंतःकुंभकर्णंरावणंचनिशाचरम् ॥ अतिक्रम्यंम
हावीर्यौकिंप्रशंसथरावणिम्॥ ३० ॥ महोदरंप्रहस्तंचविरूपाक्षंचराक्षसम् ॥ मत्तोन्मत्तौचदुर्धर्षौदेवांतकनरांतकौ ॥ अतिक्रम्यमहावीरान्किंप्र
शंसथरावणिम् ॥ ३१ ॥ अतिकायंत्रिशिरसंधूम्राक्षंचनिशाचरम्॥ अतिक्रम्यमहावीर्यान्किंप्रशंसथरावणिम् ॥३२॥ कीदृशोवैप्रभावोऽस्य
किंबलंकःपराक्रमः॥ केनवाकारणेनैषरावणादतिरिच्यते ॥ ३३ ॥ शक्यंयदिमयाश्रोतुंनखल्वाज्ञापयामिवः॥ यदिगुह्यंनचेद्वक्तुंश्रोतुमिच्छामि
कथ्यताम् ॥ ३४ ॥ शक्रोपिविजितस्तेनकथंलब्धवरश्चसः॥ कथंचबलवान्पुत्रोनपितातस्यरावणः ॥ ३५॥ कथंपितुश्चाप्यधिकोमहाहवेशक्रस्य
जेताहिकथंसराक्षसः॥ वराश्चलब्धाःकथयस्वमेद्यपाप्रच्छतश्चास्यमुनींद्रसर्वम्॥ ३६ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेप्रथमःसर्गः
॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराघवस्यमहात्मनः॥ कुंभयोनिर्महातेजावाक्यमेतदुवाचह॥ १ ॥ शृणुरामतथावृत्तंतस्यतेजोबलंमहत्॥
जघानशत्रून्येनासौनचवध्यःसशत्रुभिः ॥ २ ॥ तावत्तेरावणस्येदंकुलंजन्मचराघव ॥ वरप्रदानंचतथातस्मैदत्तंब्रवीमिते ॥ ३ ॥ पुराकृतयुगेरा
मप्रजापतिसुतःप्रभुः॥ पुलस्त्योनामब्रह्मर्षिःसाक्षादिवपितामहः॥ ४ ॥

डेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथरावणाद्युत्पत्तिशेषतयातत्कूटस्थपौलस्त्योत्पत्तिमाह तस्यतद्वचनमिति ॥ १ ॥ तस्यतेजआद्युद्दिश्यतथावृत्तंवृत्तकथांब्रवीमित्वंशृणु असौरावणिर्ये
नकारणेनशत्रून्जघानसचशत्रुभिर्नवध्यस्तत्कारणंशृणु ॥ २ ॥ तावत्प्रथमंरावणस्यकुलादिब्रवीमिपश्चाद्रावणेश्चवक्ष्यामीतिशेषः तावत्तेरावणस्येतिपाठः ॥३॥ तत्रकुलमाह पुरेति पुलस्त्यो
दशप्रजापतिष्वेकःपितामहइव तपोवैभवजनितनिग्रहानुग्रहसामर्थ्यैरितिभावः ॥ ४ ॥

तदेवाह नानुकीर्त्याइति विविच्यवर्णयितुमशक्यत्वादित्यर्थः धर्मतःशीलतश्चोत्पन्नागुणाइत्यन्वयः अथप्रकारांतरेणतद्वैभवंबोधयति प्रजापतेरिति प्रजापतेःपुत्रइतिनामतएवतत्संकीर्तननतए
वतद्गुणाधिक्यंवक्तुंशक्यं प्रजापतिपुत्रत्वोक्त्यातस्यैवास्याप्यनंतकल्याणगुणत्वमुक्तंभवतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ धर्मप्रसंगेनतपःसंपादनेच्छया ॥ ७ ॥ विघ्नंकुर्वंतितृणाग्निन्यायेननतुबुद्धिपूर्वम्

नानुकीर्त्यागुणास्तस्यधर्मतःशीलतस्तथा ॥ प्रजापतेःपुत्रइतिवक्तुंशक्यंहिनामतः ॥ ५ ॥ प्रजापतिसुतत्वेनदेवानांवल्लभोहिसः ॥ इष्टःसर्वस्यलोक
स्यगुणैःशुभ्रैर्महामतिः ॥ ६ ॥ सतुधर्मप्रसंगेनमेरोःपार्श्वेमहागिरेः ॥ तृणबिंद्वाश्रमंगत्वाप्यवसन्मुनिपुंगवः ॥ ७ ॥ तपस्तेपेसधर्मात्मास्वाध्यायनि
यतेंद्रियः ॥ गत्वाश्रमपदंतस्यविघ्नंकुर्वंतिकन्यकाः ॥ ८ ॥ ऋषिपन्नगकन्याश्चराजर्षितनयाश्चयाः ॥ क्रीडंत्योऽप्सरसश्चैवतंदेशमुपपेदिरे ॥ ९ ॥ स
र्वर्तुषूपभोग्यत्वाद्रम्यत्वात्काननस्यच ॥ नित्यशस्तास्तुतंदेशंगत्वाक्रीडंतिकन्यकाः ॥ १० ॥ देशस्यरमणीयत्वात्पुलस्त्योयत्रसद्विजः ॥ गायंत्योवा
दयंत्यश्चलासयंत्यस्तथैवच ॥ ११ ॥ मुनेस्तपस्विनस्तस्यविघ्नंचक्रुरनिंदिताः ॥ अथरुष्टोमहातेजाव्याजहारमहामुनिः ॥ १२ ॥ यामेदर्शनमागच्छे
त्सागर्भंधारयिष्यति ॥ तास्तुसर्वाःप्रतिश्रुत्यतस्यवाक्यंमहात्मनः ॥ १३ ॥ ब्रह्मशापभयाद्भीतास्तंदेशंनोपचक्रमुः ॥ तृणबिंदोस्तुराजर्षेस्तनयानशृणो
तितत् ॥ १४ ॥ गत्वाश्रमपदंतत्रविचचारसुनिर्भया ॥ नचापश्यच्चसातत्रकांचिदभ्यागतांसखीम् ॥ १५ ॥ तस्मिन्कालेमहातेजाःप्राजापत्योमहा
नृषिः ॥ स्वाध्यायमकरोत्तत्रतपसाभावितःस्वयम् ॥ १६ ॥ सातुवेदश्रुतिंश्रुत्वादृष्ट्वावैतपसोनिधिम् ॥ अभवत्पांडुदेहासासुव्यंजितशरीरजा ॥ १७ ॥
बभूवचसमुद्विग्नादृष्ट्वातद्दोषमात्मनः ॥ इदंमेकिंन्वितिज्ञात्वापितुर्गत्वाश्रमेस्थिता ॥ १८ ॥ तांतुदृष्ट्वातथाभूतांतृणबिंदुरथाब्रवीत् ॥ किंत्वमेतत्त्वस
दृशंधारयस्यात्मनोवपुः ॥ १९ ॥ सातुकृत्वांजलिंदीनाकन्योवाचतपोधनम् ॥ नजानेकारणंतातयेनमेरूपमीदृशम् ॥ २० ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ तदेवाह सर्वर्तुष्विति तंदेशमाश्रमदेशम् ॥ १० ॥ वादयंत्योवीणादिकमितिशेषः लासयंत्योनृत्यंत्यः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तदिति शापवाक्यमित्यर्थः नशृणोतिनशुश्राव ॥ १४ ॥
॥ १५ ॥ स्वाध्यायंवेदाध्ययनम् ॥ १६ ॥ वेदश्रुतिंवेदध्वनिंश्रुत्वाकोऽधीतइतिगत्वातपसोनिधिंदृष्ट्वाचपांडुदेहागर्भोत्पत्त्यासुव्यंजितशरीरजाशरीराज्जायतइतिशरीरजोगर्भःसुप्रकाशितो
यस्याःसा ॥ १७ ॥ तद्दोषंगर्भसंभवरूपदोषंदृष्ट्वोद्विग्नाबभूव किंन्विति दोषस्वरूपमितिज्ञात्वेत्यर्थः ॥ १८ ॥ असदृशंकन्यात्वस्यायुक्तम् ॥ १९ ॥ २० ॥

पूर्वंगताप्रथमंगता ॥ २१ ॥ २२ ॥ तत्त्वापि गर्भकारणमित्यर्थः ॥ २३ ॥ तनयांगृहीत्वापुलस्त्यंगत्वा ॥ २४ ॥ इमांभिक्षांप्रतिगृहाणभिक्षात्वेनस्वीकुर्वित्यब्रवीत् ननूर्ध्वरेतसोममनानया
प्रयोजनंतत्राह स्वयमुद्यतामिति उद्यतामाहृतांभिक्षांपुरस्तादप्रवेदितां भोज्यांमेनेप्रजानाथोअपिदुष्कृतकर्मणइत्युक्तेः स्वयमुद्यतेयंग्राह्यैवेत्यर्थः ॥ २५ ॥ तत्प्रतिग्रहफलमाह शुश्रूषणपरे

किंतुपूर्वंगतास्म्येकामहर्षेर्भावितात्मनः॥ पुलस्त्यस्याश्रमंदिव्यमन्वेष्टुंस्वसखीजनम् ॥ २१ ॥ नचपश्याम्यहंतत्रकांचिदभ्यागतांसखीम्॥ रूपस्य
तुविपर्यासंदृष्ट्वात्रासादिहागता॥ २२॥ तृणबिंदुस्तुराजर्षिस्तपसाद्योतितप्रभः॥ ध्यानंविवेशतच्चापिअपश्यदृषिकर्मजम् ॥ २३॥ सतुविज्ञायतं
शापंमहर्षेर्भावितात्मनः॥ गृहीत्वातनयांगत्वापुलस्त्यमिदमब्रवीत्॥ २४॥ भगवंस्तनयांमेत्वंगुणैःस्वैरेवभूषिताम्॥ भिक्षांप्रतिगृहाणेमांमहर्षेस्व
यमुद्यताम्॥ २५॥ तपश्चरणयुक्तस्यश्राम्यमाणेंद्रियस्यते॥ शुश्रूषणपरानित्यंभविष्यतिनसंशयः॥२६॥ तंब्रुवाणंतुतद्वाक्यंराजर्षिंधार्मिकंतदा॥
जिघृक्षुरब्रवीत्कन्यांबाढमित्येवसद्विजः॥ २७ ॥ दत्वातुतनयांराजास्वमाश्रमपदंगतः ॥ सापितत्रावसत्कन्यातोषयंतीपतिंगुणैः॥ २८ ॥ तस्या
स्तुशीलवृत्ताभ्यांतुतोषमुनिपुंगवः॥ प्रीतःसतुमहातेजावाक्यमेतदुवाचह॥ २९॥ परितुष्टोस्मिसुश्रोणिगुणानांसंपदाभृशम् ॥ तस्माद्देविददाम्य
द्यपुत्रमात्मसमंतव॥ उभयोर्वंशकर्तारंपौलस्त्यइतिविश्रुतम्॥ ३०॥ यस्मात्तुविश्रुतोवेदस्त्वयेहाध्ययतोमम॥ तस्मात्सविश्रवानामभविष्यतिन
संशयः॥३१॥ एवमुक्तातुसादेवीप्रहृष्टेनांतरात्मना॥ अचिरेणैवकालेनासूतविश्रवसंसुतम्॥ त्रिषुलोकेषुविख्यातंयशोधर्मसमन्वितम्॥ ३२॥
श्रुतिमान्समदर्शीचव्रताचाररतस्तथा॥ पितेवतपसायुक्तोअभवद्विश्रवामुनिः॥ ३३ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तर
कांडद्वितीयःसर्गः॥ २॥ ॥५॥ ॥अथपुत्रःपुलस्त्यस्यविश्रवामुनिपुंगवः॥ अचिरेणैवकालेनपितेवतपसिस्थितः॥ १ ॥सत्यवान्शीलवान्दांतः
स्वाध्यायनिरतःशुचिः॥ सर्वभोगेष्वसंसक्तोनित्यंधर्मपरायणः॥ २॥

ति ॥ २६ ॥ जिघृक्षुः यथान्यायंपाणिग्रहणपूर्वकमितिशेषः ॥ २७ ॥ तदेवोक्तं तोषयंतीपतिमिति ॥ २८ ॥ २९ ॥ उभयोः मातुःपितुश्चेत्यर्थः ॥ ३० ॥ अध्ययतःअधीयानस्य वेदोविश्रु
तोगर्भहेतुरितिशेषः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेद्वितीयःसर्गः ॥२॥ ॥ ५ ॥ ॥ अथपौलस्त्या
द्विश्रवसःकुबेरोत्पत्तिः अथेति ॥ १ ॥ २ ॥

तस्यतद्वृत्तं विश्रवसस्तादृशंचरित्रमित्यर्थः देववर्णिनींदेवसमानरूपांतन्नाम्नींच ॥ ३ ॥ प्रजान्वीक्षिकयाप्रजानांशुभाशुभवीक्षणरूपयाबुद्ध्याज्योतिःशास्त्रसिद्धया अस्योत्पादयिष्यमाणपु
त्रस्यश्रेयोगुणंचिंतयन् ॥ ४ ॥ तस्यांभार्यायाम् ॥ ५ ॥ सर्वैर्ब्रह्मगुणैःशमतपःशौचादिगुणैर्युक्तमपत्यंजनयामास पितामहःवैश्रवणपितामहः पुलस्त्यइत्यर्थः अत्रस्थानेप्रजान्वेषिकयेत्यर्ध
मितिकतकस्वरसः प्रजामन्वि च्छतिप्रजान्वेषिकातद्गुणागुणपर्यालोचिकाज्योतिःशास्त्रविषयाबुद्धिस्तयाअस्यवैश्रवणस्यश्रेयोविचिंतयन्पुलस्त्यस्तस्मिन्विश्रवसःपुत्रेजातेतुष्टोबभूवेतितेनव्या

ज्ञात्वातस्यतुतद्वृत्तंभरद्वाजोमहामुनिः॥ददौविश्रवसेभार्यांस्वसुतांदेववर्णिनीम्॥ ३॥ प्रतिगृह्यतुधर्मेणभरद्वाजसुतांतदा ॥ प्रजान्वीक्षिकयाबु
द्ध्याश्रेयोह्यस्यविचिंतयन्॥ ४॥ मुदापरमयायुक्तोविश्रवामुनिपुंगवः॥सतस्यांवीर्यसंपन्नमपत्यंपरमाद्भुतम्॥ ५ ॥ जनयामासधर्मज्ञःसर्वैर्ब्र
ह्मगुणैर्वृतम्॥तस्मिन्जातेतुसंहृष्टःसबभूवपितामहः॥ ६ ॥ दृष्ट्वाश्रेयस्करींबुद्धिंधनाध्यक्षोभविष्यति ॥ नामचास्याकरोत्प्रीतःसार्धंदेवर्षिभिस्त
दा॥ ७॥ यस्माद्विश्रवसोपत्यंसादृश्याद्विश्रवाइव॥तस्माद्वैश्रवणोनामभविष्यत्येषविश्रुतः॥ ८ ॥ सतुवैश्रवणस्तत्रतपोवनगतस्तदा॥ अवर्धता
हुतिहुतोमहातेजायथाऽनलः॥ ९॥ तस्याश्रमपदस्थस्यबुद्धिर्जज्ञेमहात्मनः॥चरिष्येपरमंधर्मंधर्मोहिपरमागतिः॥ १०॥ सतुवर्षसहस्राणितप
स्तप्त्वामहावने॥यंत्रितोनियमैरुग्रैश्चकारसुमहत्तपः॥ ११॥पूर्णेवर्षसहस्रांतेतंतंविधिमकल्पयत्॥ जलाशीमारुताहारोनिराहारस्तथैवच ॥ ए
वंवर्षसहस्राणिजग्मुस्तान्येकवर्षवत्॥ १२ ॥ अथप्रीतोमहातेजाःसेंद्रैःसुरगणैःसह॥गत्वातस्याश्रमपदंब्रह्मेदंवाक्यमब्रवीत्॥ १३ ॥ परितुष्टो
स्मितेवत्सकर्मणानेनसुव्रत॥वरंवृणीष्वभद्रंतेवरार्हस्त्वंमहामते॥ १४ ॥अथाब्रवीद्वैश्रवणःपितामहमुपस्थितम्॥भगवँल्लोकपालत्वमिच्छेयं
लोकरक्षणम्॥ १५॥ अथाब्रवीद्वैश्रवणंपरितुष्टेनचेतसा॥ब्रह्मासुरगणैःसार्धंबाढमित्येवहृष्टवत्॥ १६॥

ख्यानात् ॥ ६ ॥ श्रेयस्करींधनेशत्वरूपश्रेयःप्राप्तिहेतुभूतांतपोविषयांतस्यबुद्धिंदृष्ट्वाजन्मलग्नपर्यालोचनयेतिशेषः धनाध्यक्षोभविष्यतिकालांतरेएवंनामाभविष्यतिइतिसंहृष्टोबभूवेत्य
न्वयः ॥ ७ ॥ यतोविश्रवसोपत्यंरूपसादृश्याद्विश्रवाइवसइवेतिव्यवहारविषयस्तस्माद्वैश्रवणइतिविश्रुतःप्रसिद्धोभविष्यतिनाम अपत्यप्रत्ययसन्नियोगेनविश्रवसोविश्रवणादेशः ॥ ८ ॥९॥
॥ १० ॥ तपस्तप्त्वाआलोच्यनियमैर्यंत्रितः संजातनियमइत्यर्थः ॥ ११ ॥ तंतंविधिवक्ष्यमाणजलाशित्वादिविधिमित्यर्थः ॥ १२ ॥ अथभगवत्प्रसादवैभवमाह अथप्रीतइति॥१३॥१४॥
लोकपालत्वंवित्तरक्षणंवैराजंनिधिनाथत्वम् ॥ १५ ॥ १६ ॥

चतुर्थंचतुर्णांपूरणं यमादित्रयस्ययत्पदंलोकपालपदं यत्तवेप्सितंत्वंतद्गच्छनिधीशत्वंचाप्नुहि एवंसतित्वंशक्रादीनांचतुर्थोभविष्यसीतिसंबंधः ॥ १७ ॥ १८ ॥ त्रिदशैःसमतांव्रज नत्वपिपुत्र

अहंवैलोकपालानांचतुर्थंस्रष्टुमुद्यतः॥ यमेंद्रवरुणानांचपदंयत्तवचेप्सितम् ॥ १७ ॥ तद्गच्छबतधर्मज्ञनिधीशत्वमवाप्नुहि॥ शक्रांबुपयमानांच
चतुर्थस्त्वंभविष्यसि॥ १८॥ एतच्चपुष्पकंनामविमानंसूर्यसन्निभम्॥ प्रतिगृह्णीष्वयानार्थंत्रिदशैःसमतांव्रज॥ १९॥ स्वस्तितेस्तुगमिष्यामःसर्वए
वयथागतम्॥ कृतकृत्यावयंतातदत्त्वातववरद्वयम्॥ २०॥ इत्युक्त्वासगतोब्रह्मास्वस्थानंत्रिदशैःसह॥ गतेषुब्रह्मपूर्वेषुदेवेष्वथनभस्तलम् ॥ २१ ॥
धनेशःपितरंप्राहप्रांजलिःप्रयतात्मवान्॥ भगवन्लब्धवानस्मिवरमिष्टंपितामहात् ॥ २२ ॥ निवासनंनमेदेवोविदधेसप्रजापतिः॥ तंपश्यभगव
न्कंचिन्निवासंसाधुमेप्रभो॥ नचपीडाभवेद्यत्रप्राणिनोयस्यकस्यचित्॥ २३॥ एवमुक्तस्तुपुत्रेणविश्रवामुनिपुंगवः॥ वचनंप्राहधर्मज्ञश्रूयतामि
तिसत्तम॥ २४॥ दक्षिणस्योदधेस्तीरेत्रिकूटोनामपर्वतः॥ तस्याग्रेतुविशालासामहेंद्रस्यपुरीयथा॥ २५॥ लंकानामपुरीरम्यानिर्मिताविश्वकर्म
णा॥ राक्षसानांनिवासार्थंयथेंद्रस्यामरावती ॥ २६ ॥ तत्रत्वंवसभद्रंतेलंकायांनात्रसंशयः॥ हेमप्राकारपरिखायंत्रशस्त्रसमावृता॥ २७॥ रम
णीयापुरीसाहिरुक्मवैदूर्यतोरणा॥ राक्षसैःसापरित्यक्तापुराविष्णुभयार्दितैः ॥ २८ ॥ शून्यारक्षोगणैःसर्वैरसातलतलंगतैः॥ शून्यासंप्रतिलंका
साप्रभुस्तस्यानविद्यते॥ २९॥ सत्वंतत्रनिवासायगच्छपुत्रयथासुखम्॥ निर्दोषस्तत्रतेवासोनबाधस्तत्रकस्यचित् ॥ ३०॥ एतच्छ्रुत्वासधर्मात्मा
धर्मिष्ठंवचनंपितुः॥ निवासयामासतदालंकांपर्वतमूर्धनि ॥ ३१ ॥ नैर्ऋतानांसहस्रैस्तुहृष्टैःप्रमुदितैःसदा ॥ अचिरेणैवकालेनसंपूर्णातस्यशास
नात्॥ ३२ ॥ सतुतत्रावसत्प्रीतोधर्मात्मानैर्ऋतर्षभः॥ समुद्रपरिखायांसलंकायांविश्रवात्मजः॥ ३३॥

त्वेनैवतिष्ठेत्यर्थः ॥ १९ ॥ वरद्वयंनिधीशत्वपुष्पकदानरूपम् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ निवासनं निवासमित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ यंत्ररूपैःशस्त्रैःसमावृता ॥ २७ ॥ २८ ॥
॥ २९ ॥ ३० ॥ निवासयामास निवासमकरोदित्यर्थः ॥ ३१ ॥ प्रमुदितैर्नैर्ऋतानांसहस्रैःसहनिवासयामासेतिसंबंधः संपूर्णाधनधान्यादिसर्वैश्वर्यपूर्णा शासनात्पालनात् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ अवभासन्शोभमानः अप्सरोनृत्यैर्विभूषितमालयंपुष्पकंयस्यसः ॥ ३५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेतृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥

लंकायांपूर्वमपिरक्षःस्थितिंश्रुत्वाविस्मितेनरामेणतेषामुत्पत्त्यादिप्रश्नेअगस्त्येनतत्प्रतिपादनंश्रुत्वेतिविस्मयमागतइत्युक्तंतत्रकिंविषयकश्रवणाद्विस्मयप्राप्तिस्तत्राह कथमितिपुराधनदावस्थितेः पूर्वमपिरक्षसांसंभवोवस्थानादिसंभवइतियदुक्तंतत्तुकथमासीदिति विस्मयमागतः ॥ १ ॥ ततोविस्मयप्राप्त्यनंतरं मुहुःस्मयमानोविस्मयंकुर्वन् ॥२॥ तदेवाह भगवन्निति पूर्वमपिविश्रवःपुत्र वैश्रवणरावणयोःपूर्वमपिलंकापिशिताशिनामावासआसीदितिभगवद्वाक्यमन्यतोऽपिरक्षःसंभवपरंश्रुत्वामेविस्मयोजातः ॥ ३ ॥ तदेवाह पुलस्त्येति नोस्माकं अन्यतश्चापिसंभवःकीर्तितः

कालेकालेतुधर्मात्मापुष्पकेणधनेश्वरः ॥ अभ्यागच्छद्विनीतात्मापितरंमातरंचहि ॥ ३४ ॥ सदेवगंधर्वगणैरभिष्टुतस्तथाप्सरोनृत्यविभूषितालयः ॥ गभस्तिभिःसूर्यइववाभासन्पितुःसमीपंप्रययौसवित्तपः ॥ ३५ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेतृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥

॥ श्रुत्वागस्त्येरितंवाक्यंरामोविस्मयमागतः ॥ कथमासीत्तुलंकायांसंभवोरक्षसांपुरा ॥ १ ॥ ततःशिरःकंपयित्वात्रेताग्निसमविग्रहम् ॥ तमगस्त्यंमुहुर्दृष्ट्वास्मयमानोभ्यभाषत ॥ २ ॥ भगवन्पूर्वमप्येषालंकासीत्पिशिताशिनाम् ॥ श्रुत्वेदंभगवद्वाक्यंजातोमेविस्मयःपरः ॥ ३ ॥ पुलस्त्यवंशादुद्भूताराक्षसाइतिनःश्रुतम् ॥ इदानीमन्यतश्चापिसंभवःकीर्तितस्त्वया ॥ ४ ॥ रावणात्कुंभकर्णाच्चप्रहस्ताद्विकटादपि ॥ रावणस्यचपुत्रेभ्यःकिंनुतेबलवत्तराः ॥ ५ ॥ कएषांपूर्वकोब्रह्मन्किंनामाचबलोत्कटः ॥ अपराधंचकंप्राप्यविष्णुनाद्राविताःकथम् ॥ ६ ॥ एतद्विस्तरतःसर्वंकथयस्वममानघ ॥ कुतूहलमिदंमह्यंनुदभानुर्यथातमः ॥ ७ ॥ राघवस्यवचःश्रुत्वासंस्कारालंकृतंशुभम् ॥ अथविस्मयमानस्तमगस्त्यःप्राहराघवम् ॥ ८ ॥ प्रजापतिःपुरासृष्ट्वाअपःसलिलसंभवः ॥ तासांगोपायनेसत्वानसृजत्पद्मसंभवः ॥ ९ ॥

लंकाराक्षसानांनिवासार्थंनिर्मितेतिविश्रवोवाक्यानुवादेनेत्यर्थः ॥ ४ ॥ रावणपुत्राइंद्रजिदतिकायादयः तेभ्यस्तेबलवत्तराःकिंनु यतोविष्णुनातद्विद्रावणेयतितमितिभावः ॥ ५ ॥ पूर्वकःकूटस्थः तद्वंश्याश्चराक्षसाःकमपराधंप्राप्यविष्णुनाद्राविताःकथंचद्राविताः ॥ ६ ॥ प्राचीनरक्षःकथनेनमह्यंकृतमिदंकुतूहलंभानुर्यथातमोनुदतितथानुद ॥ ७ ॥ संस्कारालंकृतंपदवाक्यार्थसंस्कारयुतं विस्मयमानः सर्वज्ञोप्येवंनाटयतीतिर्विस्मयः ॥ ८ ॥ अपःसृष्ट्वा भूमेरधोभागवर्तिनीरपःसृष्ट्वेत्यर्थः तत्रसलिलसंभवःप्रजापतिरभूदित्यन्वयः अपएवससर्जादौतासुवीर्यमवासृजत् तदंडमभवद्धैमंसहस्रांशुसमप्रभं तस्मिन्जज्ञेस्वयंब्रह्मासर्वलोकपितामहइतिमनूक्तेः आपोवाइदमग्रआसन् सप्रजापतिःपुष्करपर्णेसमभवत् तथा आपोवाइदमग्रेसलिलमासीत्तस्मिन्प्रजापतिर्वायुर्भूत्वाचरत्सइमामपश्यत्तांवराहोभूत्वाहरदितिश्रुतेश्च तदेवपद्मसंभवइत्यनेनदर्शितं तासांस्वसृष्टानामपांगोपायनेरक्षणनिमित्तंसत्वान्भूतानिजंतूनित्यर्थः ॥ ९ ॥

विनीतवत्स्थितरिविनीताःसंतःक्षुत्पिपासाजनितभयेनार्दिताः ॥ १० ॥ प्रहसन्निव उक्तभयखिद्यमानस्वप्रजाविषयकदयावशाद्धासः मानवाइत्यनेनतेषामुभयवत्स्वनुग्रहःसूचितः वाचाहेस
त्वानीतिवाचा आभाष्यसंबोध्य यत्नेनेमाअपोरक्षध्वमितितानिसत्वान्याह ॥११॥ तत्रतेषुभगवन्नियुक्तभूतेषुमध्ये भगवत्प्रयुक्तरक्षध्वमितिपदस्याविनाशेनावस्थापनमर्थइतिकेचनप्रपन्ना
उत्तरोत्तराभिवर्धनरूपपूजनमर्थइतिपरेप्रपन्नाः तत्राद्यारक्षामेतिप्रतिवचनंदत्तवंतः परेयक्षामेति यक्षपूजायां उभयमपिलोडुत्तमबहुवचनं बुभुक्षिताबुभुक्षितैरित्यस्यस्थानेभुंक्षिताभुंक्षितैरि

तेसत्वाःसत्वकर्तारंविनीतवदुपस्थिताः॥ किंकुर्मइतिभाषंतःक्षुत्पिपासाभयार्दिताः॥ १० ॥ प्रजापतिस्तुतान्सर्वान्प्रत्याहप्रहसन्निव ॥ आभाष्यवा
चायत्नेनरक्षध्वमितिमानवाः॥ ११॥रक्षामइतितत्रान्यैर्यक्षामइतिचापरैः॥भुंक्षिताभुंक्षितैरुक्तस्ततस्तानाहभूतकृत्॥ १२॥ रक्षामइतियैरुक्तंराक्ष
सास्तेभवंतुवः॥ यक्षामइतियैरुक्तंयक्षाएवभवंतुवः॥ १३॥ तत्रहेतिःप्रहेतिश्चभ्रातरौराक्षसाधिपौ॥ मधुकैटभसंकाशौबभूवतुररिंदमौ ॥ १४॥
प्रहेतिर्धार्मिकस्तत्रतपोवनगतस्तदा॥ हेतिर्दारक्रियार्थंतुपरंयत्नमथाकरोत् ॥ १५॥ सकालभगिनींकन्यांभयांनाममहाभयाम्॥ उदावहदमेया
त्मास्वयमेवमहामतिः॥ १६॥ सतस्यांजनयामासहेतीराक्षसपुंगवः॥पुत्रंपुत्रवतांश्रेष्ठोविद्युत्केशमितिश्रुतम्॥ १७॥ विद्युत्केशोहेतिपुत्रःसदीप्ता
र्कसमप्रभः॥व्यवर्धतमहातेजास्तोयमध्यइवांबुजम्॥ १८॥सयदायौवनंभद्रमनुप्राप्तोनिशाचरः॥ ततोदारक्रियांतस्यकर्तुंव्यवसितःपिता॥ १९॥
संध्यादुहितरंसोथसंध्यातुल्यांप्रभावतः ॥ वरयामासपुत्रार्थंहेतीराक्षसपुंगवः॥ २० ॥ अवश्यमेवदातव्यापरस्मैसेतिसंध्यया ॥ चिंतयित्वासुता
दत्ताविद्युत्केशायराघव ॥ २१ ॥ संध्यायास्तनयांलब्ध्वाविद्युत्केशोनिशाचरः॥ रमतेसतयासार्धंपौलोम्यामघवानिव ॥२२॥ केनचित्त्वथकालेन
रामसालकटंकटा॥ विद्युत्केशाद्गर्भमापघनराजिरिवार्णवात्॥ २३॥

त्यार्षमभ्यासलोपानुस्वाराभ्यां अबुभुक्षिताःपिपासिताः ॥१२ ॥ वोयुष्माकंमध्ये ॥१३॥ तत्रभगवत्सृष्टभगवद्विभक्तजातिभेदरक्षोमध्ये मधुकैटभावसुरौ ॥ १४ ॥ तपोवनगतःविरक्तःसन्नि
तिशेषः ॥ १५ ॥ परंयत्नमेवदर्शयति सइति कालोवैवस्वतः स्वयमेवेति गत्वाप्रार्थनांकृत्वेतिशेषः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ पिताहेतिः ॥ १९ ॥ प्रभावतःसंध्यातुल्यामितिसंबंधः संध्यादुहि
तासालकटंकटाख्या इयंचरक्षाप्राधान्येनभगवत्सृष्टत्वाद्राक्षसी ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

घनगर्भसमप्रभंजलगर्भमेघसमकांतिं प्रसूताप्रसूतवती अग्निजंगर्भंअग्निविसृष्टंमाहेश्वरंगर्भमित्यर्थः विद्युत्केशरतार्थिनीविद्युत्केशेनसहरतंक्रीडामर्थयतितादृशीवभूवेतिशेषः ॥ २४ ॥ ततआत्मनःसकाशाज्जातंसुतंविसृज्यपतिनारेमे ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ कारुण्यभावात्कारुण्ययुक्तोभावश्चित्तंतस्मात्पार्वत्याप्रेरितइतिशेषः ॥ २८ ॥ मातुरेववयःसमंमातृवयस्कमित्यर्थः ॥२९ ॥

॥५॥ ततःसाराक्षसीगर्भंघनगर्भसमप्रभम् ॥ प्रसूतामंदरंगत्वागंगागर्भमिवाग्निजम् ॥ समुत्सृज्यतुसागर्भंविद्युत्केशरतार्थिनी ॥ २४॥ रेमेतुसार्धंपतिनाविसृज्यसुतमात्मजम् ॥ उत्सृष्टस्तुतदागर्भोघनशब्दसमस्वनः ॥ २५ ॥ तयोत्सृष्टःसतुशिशुःशरदर्कसमद्युतिः ॥ निधायास्येस्वयंमुष्टिंरुरोदशनकैस्तदा ॥ २६ ॥ ततोवृषभमास्थायपार्वत्यासहितःशिवः ॥ वायुमार्गेणगच्छन्वैशुश्रावरुदितस्वनम् ॥ २७ ॥ अपश्यदुमयासार्धंरुदंतंराक्षसात्मजम् ॥ कारुण्यभावात्पार्वत्याभवस्त्रिपुरसूदनः ॥ २८ ॥ तंराक्षसात्मजंचक्रेमातुरेववयःसमम् ॥ अमरंचैवतंकृत्वामहादेवोऽक्षरोऽव्ययः ॥ २९ ॥ पुरमाकाशगंप्रादात्पार्वत्याःप्रियकाम्यया ॥ उमयापिवरोदत्तोराक्षसीनांनृपात्मज ॥ ३० ॥ सद्योपलब्धिर्गर्भस्यप्रसूतिःसद्यएवच ॥ सद्यएववयःप्राप्तिंमातुरेववयःसमम् ॥ ३१ ॥ ततःसुकेशोवरदानगर्वितःश्रियंप्रभोःप्राप्यहरस्यपार्श्वतः ॥ चचारसर्वत्रमहान्महामतिःखगंपुरंप्राप्यपुरंदरोयथा ॥३२॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेचतुर्थःसर्गः॥४॥ ॥७॥ ॥सुकेशंधार्मिकंदृष्ट्वावरलब्धंचराक्षसम् ॥ ग्रामणीर्नामगंधर्वोविश्वावसुसमप्रभः ॥ १ ॥ तस्यदेववतीनामद्वितीयाश्रीरिवात्मजा ॥ त्रिषुलोकेषुविख्यातारूपयौवनशालिनी ॥ २ ॥ तांसुकेशायधर्मात्माददौरक्षःश्रियंयथा ॥ वरदानकृतैश्वर्यंसातंप्राप्यपतिंप्रियम् ॥ ३ ॥ आसीद्देववतीतुष्टाधनंप्राप्येवनिर्धनः ॥ सतयासहसंयुक्तोरराजरजनीचरः ॥ ४ ॥ अंजनादभिनिष्क्रांतःकरेण्वेवमहागजः ॥ ततःकालेसुकेशस्तुजनयामासराघव ॥ त्रीन्पुत्रान्जनयामासत्रेताग्निसमविग्रहान् ॥ ५ ॥

तदाह पार्वत्याःप्रियकाम्ययेति ॥ ३० ॥ सद्योपलब्धिरित्यार्षःसंधिः ॥ ३१ ॥ सुकेशइत्यनुवादात्तन्नामकत्वमस्यबोध्यं खगमाकाशगम् ॥ ३२॥ ॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेचतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥ ॥५॥ ॥ ७ ॥ ॥ वरलब्धंलब्धवरम् ॥ १ ॥ २ ॥ वरदानेनकृतमैश्वर्यंयस्यतम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ अंजनादंजनाख्यदिग्गजात् अभिनिष्क्रांतउत्पन्नः किंजनयामासेत्यत्राह त्रीन्पुत्रान्जनयामासेति तान्पुत्रानितिपाठांतरं तान्प्रसिद्धान्वक्ष्यमाणान्वेत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ मंत्राइवउत्साहप्रभुमंत्रशक्तिमयास्त्रिमंत्रास्त्रिवेदाश्च आमयत्रयंवातपित्तश्लेष्मरूपं अत्रोपमाचतुष्टयेस्थिरत्वतेजस्वित्वापरिमितसामर्थ्याहिंसकत्वानिसाधारणधर्माः ॥ ७ ॥ व्याधयो
पेक्षिताइव उपेक्षिताअचिकित्सिताव्याधयइवेत्यर्थः संधिरार्षः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ दिशसेददासि अजेयाजेतुमनर्हाः प्रभविष्णवः यणार्षः प्रभवइतियावत् परस्परमनु

माल्यवंतंसुमालिंचमालिंचबलिनांवरम् ॥ त्रींस्त्रिनेत्रसमान्पुत्रान्राक्षसान्राक्षसाधिपः ॥ ६ ॥ त्रयोलोकाइवाव्यग्राःस्थितास्त्रयइवाग्नयः ॥
त्रयोमंत्राइवात्युग्रास्त्रयोघोराइवामयाः ॥ ७ ॥ त्रयःसुकेशस्यसुतास्त्रेताग्निसमतेजसः ॥ विवृद्धिमगमंस्तत्रव्याधयोपेक्षिताइव ॥ ८ ॥ वरप्राप्तिं
पितुस्तेतुज्ञात्वैश्वर्यंतपोबलात् ॥ तपस्तप्तुंगतामेरुंभ्रातरःकृतनिश्चयाः ॥ ९ ॥ प्रगृह्यनियमान्घोरान्राक्षसानृपसत्तम ॥ विचेरुस्तेतपोघोरंसर्वभू
तभयावहम् ॥ १० ॥ सत्यार्जवशमोपेतैस्तपोभिर्भुविदुर्लभैः ॥ संतापयंतस्त्रींल्लोकान्सदेवासुरमानुषान् ॥ ११ ॥ ततोविभुश्चतुर्वक्त्रोविमानवर
माश्रितः ॥ सुकेशपुत्रानामंत्र्यवरदोस्मीत्यभाषत ॥ १२ ॥ ब्रह्माणंवरदंज्ञात्वासेंद्रैर्देवगणैर्वृतम् ॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेवेपमानाइवद्रुमाः ॥ १३ ॥
तपसाराधितोदेवयदिनोदिशसेवरम् ॥ अजेयाःशत्रुहंतारस्तथैवचिरजीविनः ॥ प्रभविष्णवोभवामेतिपरस्परमनुव्रताः ॥ १४ ॥ एवंभविष्यथेत्यु
क्त्वासुकेशतनयान्विभुः ॥ सययौब्रह्मलोकायब्रह्माब्राह्मणवत्सलः ॥ १५ ॥ वरंलब्ध्वातुतेसर्वेरामरात्रिंचरास्तदा ॥ सुरासुरान्प्रबाधंतेवरदानसु
निर्भयाः ॥ १६ ॥ तैर्बाध्यमानास्त्रिदशाःसर्षिसंघाःसचारणाः ॥ त्रातारंनाधिगच्छंतिनिरयस्थायथानराः ॥ १७ ॥ अथतेविश्वकर्माणंशिल्पिनांव
रमव्ययम् ॥ ऊचुःसमेत्यसंहृष्टाराक्षसारघुसत्तम ॥ १८ ॥ ओजस्तेजोबलवतांमहतामात्मतेजसा ॥ गृहकर्ताभवानेवदेवानांहृदयेप्सितम् ॥ १९ ॥
अस्माकमपितावत्त्वंगृहंकुरुमहामते ॥ हिमवंतमुपाश्रित्यमेरुंमंदरमेववा ॥ २० ॥ महेश्वरगृहप्रख्यंगृहंनःक्रियतांमहत् ॥ विश्वकर्माततस्तेषांरा
क्षसानांमहाभुजः ॥ २१ ॥ निवासंकथयामासशक्रस्येवामरावतीम् ॥ दक्षिणस्योदधेस्तीरेत्रिकूटोनामपर्वतः ॥ २२ ॥

व्रताः अनुरक्ताश्चभवामेत्यनुकर्षः ॥ १४ ॥ ब्रह्मलोकायतंप्राप्तुं ब्राह्मणवत्सलः तेषांस्वमुखजत्वाज्ज्येष्ठत्वाच्चतेषुवात्सल्यम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥अथतेमाल्यवदादयः अव्ययंचिरजीविनम्॥
॥ १८ ॥ ओजस्तेजोबलवतामतएवमहतांदेवानां भवानेवात्मतेजसाआत्मसामर्थ्येनगृहकर्तासत्वमस्माकमपिहृदयेप्सितंगृहंकुर्वितिसंबंधः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

द्वितीयस्तत्सदृशइत्यर्थः मध्यमेशिखरइतिसंबंधः ॥ २३ ॥ शकुनैरपिदुष्प्रापेइत्यत्रहेतुष्टंकच्छिन्नचतुर्दिशि ॥ २४ ॥ २५ ॥ अमरावतींसमासाद्येतिनवाक्षरपादतार्षी ॥ २६ ॥ २७ ॥ सह

सुवेलइतिचाप्यन्योद्वितीयोराक्षसेश्वराः ॥ शिखरेतस्यशैलस्यमध्यमेंऽबुदसन्निभे ॥ २३ ॥ शकुनैरपिदुष्प्रापेटंकच्छिन्नचतुर्दिशि ॥ त्रिंशद्योजन
विस्तीर्णाशतयोजनमायता ॥ २४ ॥ स्वर्णप्राकारसंवीताहेमतोरणसंवृता ॥ मयालंकेतिनगरीशक्याज्ञमेननिर्मिता ॥ २५ ॥ तस्यांवसतदुर्धर्षायू
यंराक्षसपुंगवाः ॥ अमरावतींसमासाद्यसेंद्राइवदिवौकसः ॥ २६ ॥ लंकादुर्गंसमासाद्यराक्षसैर्बहुभिर्वृताः ॥ भविष्यथदुराधर्षाःशत्रूणांशत्रुसू
दनाः ॥ २७ ॥ विश्वकर्मवचःश्रुत्वाततस्तेराक्षसोत्तमाः ॥ सहस्रानुचराभूत्वागत्वातामवसन्पुरीम् ॥ २८ ॥ दृढप्राकारपरिखांहैमैर्गृहशतैर्वृताम् ॥
लंकामवाप्यतेहृष्टान्यवसन्रजनीचराः ॥ २९ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुयथाकामंचराघव ॥ नर्मदानामगंधर्वीबभूवरघुनंदन ॥ ३० ॥ तस्याःकन्यात्र
यंत्वासीत्ह्रीश्रीकीर्तिसमद्युति ॥ ज्येष्ठक्रमेणसातेषांराक्षसानामराक्षसी ॥ ३१ ॥ कन्यास्ताःप्रददौहृष्टापूर्णचंद्रनिभाननाः ॥ त्रयाणांराक्षसेंद्राणां
तिस्रोगंधर्वकन्यकाः ॥ ३२ ॥ दत्तामात्रामहाभागानक्षत्रेभगदैवते ॥ कृतदारास्तुतेरामसुकेशतनयास्तदा ॥ ३३ ॥ चिक्रीडुःसहभार्याभिरप्सरो
भिरिवामराः ॥ ततोमाल्यवतोभार्यासुंदरीनामसुंदरी ॥ ३४ ॥ सतस्यांजनयामासयदपत्यंनिबोधतत् ॥ वज्रमुष्टिर्विरूपाक्षोदुर्मुखश्चैवराक्षसः
॥ ३५ ॥ सुप्तघ्नोयज्ञकोपश्चमत्तोन्मत्तौतथैवच ॥ अनलाचाभवत्कन्यासुंदर्यांरामसुंदरी ॥ ३६ ॥ सुमालिनोपिभार्यासीत्पूर्णचंद्रनिभानना ॥ ना
म्नाकेतुमतीरामप्राणेभ्योपिगरीयसी ॥ ३७ ॥ सुमालीजनयामासयदपत्यंनिशाचरः ॥ केतुमत्यांमहाराजतन्निबोधानुपूर्वशः ॥ ३८ ॥ प्रहस्तोकं
पनश्चैवविकटःकालिकामुखः ॥ धूम्राक्षश्चैवदंडश्चसुपार्श्वश्चमहाबलः ॥ ३९ ॥ संह्रादिःप्रघसश्चैवभासकर्णश्चराक्षसः ॥ राकापुष्पोत्कटाचैवकै
कसीचशुचिस्मिताः ॥ कुंभीनसीचइत्येतेसुमालेःप्रसवाःस्मृताः ॥ ४० ॥ मालेस्तुवसुदानामगंधर्वीरूपशालिनी ॥ भार्यासीत्पद्मपत्राक्षीस्वक्षीय
क्षीवरोपमा ॥ ४१ ॥

स्रमनेकेऽनुचरायेषांतेसहस्रानुचराः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ अराक्षसीराक्षसजातिभिन्ना ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ मात्रादत्ताःमात्रानर्मदयेच्छया
दत्ताइत्यर्थः भगदैवतंनक्षत्रमुत्तराफाल्गुनी ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ स्वक्षीमधुरदृग्युताक्षी यक्षीवरायक्षीश्रेष्ठातयोपमीयतेसायक्षीवरोपमा ॥ ४१ ॥

॥ ४२ ॥ मालेयाः इतश्चानिञइतिढक् ॥४३॥४४॥प्रशमंकराइत्यार्षःखच् ॥ ४५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडपंचमःसर्गः ॥ ५ ॥
अथमाल्यवद्दापीडितदेवगणस्यविष्णुनाऽभयदानंश्रुत्वानारायणप्रेरकद्देवगणवधेतेषांप्रवृत्तिः तैर्वध्यमानाइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ प्रजाध्यक्षस्यभगवतःप्रजापतेःप्रजादेवनरतिर्यगादिरूपाः

सुमालेरनुजस्तस्यांजनयामासयत्प्रभो ॥ अपत्यंकथ्यमानंतुमयात्वंशृणुराघव ॥ ४२ ॥ अनलश्चानिलश्चैवहरःसंपातिरेवच ॥ एतेविभीषणामा
त्यामालेयास्तेनिशाचराः ॥ ४३ ॥ ततस्तुतेराक्षसपुंगवास्त्रयोनिशाचरैःपुत्रशतैश्चसंवृताः ॥ सुरान्सहेंद्रानृषिनागयक्षान्बबाधिरेतान्बहुवीर्यद
र्पिताः ॥ ४४ ॥ जगद्भ्रमंतोऽनिलवद्दुरासदारणेषुमृत्युप्रतिमानतेजसः ॥ वरप्रदानादपिगर्विताभृशंक्रतुक्रियाणांप्रशमंकराःसदा ॥ ४५ ॥ ॥ इ
त्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ तैर्वध्यमानादेवाश्चऋषयश्चतपोधनाः ॥ भयार्ताःशर
णंजग्मुर्देवदेवंमहेश्वरम् ॥ १ ॥ जगत्सृष्ट्यंतकर्तारमजमव्यक्तरूपिणम् ॥ आधारंसर्वलोकानामाराध्यंपरमंगुरुम् ॥ २ ॥ तेसमेत्यतुकामारिंत्रि
पुरारिंत्रिलोचनम् ॥ ऊचुःप्रांजलयोदेवाभयगद्गदभाषिणः ॥ ३ ॥ सुकेशपुत्रैर्भगवन्पितामहवरोद्धतैः ॥ प्रजाध्यक्षप्रजाःसर्वाबाध्यंतेरिपुबाधनैः
॥ ४ ॥ शरणान्यशरण्यानिआश्रमाणिकृतानिनः ॥ स्वर्गाच्चदेवान्प्रच्याव्यस्वर्गेक्रीडंतिदेववत् ॥ ५ ॥ अहंविष्णुरहंरुद्रोब्रह्माहंदेवराडहम् ॥ अहंयम
श्चवरुणश्चंद्रोहंरविरप्यहम् ॥ ६ ॥ इतिमालीसुमालीचमाल्यवांश्चैवराक्षसाः ॥ बाधंतेसमरोद्धर्षायेचतेषांपुरःसराः ॥ ७ ॥ तन्नोदेवभयार्तानामभ
यंदातुमर्हसि ॥ अशिवंवपुरास्थायजहिवैदेवकंटकान् ॥ ८ ॥ इत्युक्तस्तुसुरैःसर्वैःकपर्दीनीललोहितः ॥ सुकेशंप्रतिसापेक्षःप्राहदेवगणान्प्रभुः ॥ ९ ॥
अहंतान्नहनिष्यामिममावध्याहितेसुराः ॥ किंतुमंत्रंप्रदास्यामियोवैतान्निहनिष्यति ॥ १० ॥ एतमेवसमुद्योगंपुरस्कृत्यमहर्षयः ॥ गच्छध्वंशरणं
विष्णुंहनिष्यतिसतान्प्रभुः ॥ ११ ॥

रिपुबाधनैःरिपूणांबाधनंबाधस्तैर्हेतुभिरित्यर्थः ॥ ४ ॥ शरणानिशरणार्हाणिदेवपित्रतिथिपशुपक्ष्यादिरक्षणार्हाणि देवान्प्रच्याव्ययेसर्वेस्वर्गेदेववत्क्रीडंति ॥ ५ ॥ ६ ॥ समरेसंग्रामेउद्धर्षउत्सा
होयेषांते ॥७॥ अशिवमसौम्यंरौद्रमितियावत् रुद्रोवाएषयदग्निस्तस्यैतेतनुवौघोरान्याशिवान्येतिश्रुतेः ॥ ८ ॥ सुकेशंप्रतिसापेक्षःसुकेशस्यस्वेनोज्जीवितत्वान्माल्यवदादीनांतत्पुत्रत्वात्तत्
कर्तृकतत्संहारस्यानौचित्यंमन्वानइत्यर्थः ॥ ९ ॥ मयाऽवध्याःउक्तहेतोर्वधानर्हाः मंत्रमुपायम् ॥ १० ॥ एतमेवसमुद्योगंनतुकालांतरीयमित्यर्थः ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ संभ्रांतवत्संभ्रांताहं सुकेशतनयान्प्रतितानुद्दिश्येत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ सानुवंधान्सानुचरान्राक्षसान्जहीतिशेषः नोभयंचनुद ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ अ

ततस्तुजयशब्देनप्रतिनंद्यमहेश्वरम् ॥ विष्णोःसमीपमाजग्मुर्निशाचरभयार्दिताः ॥ १२ ॥ शंखचक्रधरंदेवंप्रणम्यबहुमान्यच ॥ ऊचुःसंभ्रांतवद्वा
क्यंसुकेशतनयान्प्रति ॥ १३ ॥ सुकेशतनयैर्देवत्रिभिस्त्रेताग्निसन्निभैः ॥ आक्रम्यवरदानेनस्थानान्यपहृतानिनः ॥ १४ ॥ लंकानामपुरीदुर्गात्रिकूट
शिखरेस्थिता ॥ तत्रस्थिताःप्रबाधंतेसर्वान्नःक्षणदाचराः ॥ १५ ॥ सत्वमस्मद्धितार्थायजहितान्मधुसूदन ॥ शरणंत्वांवयंप्राप्तागतिर्भवसुरेश्वर
॥ १६ ॥ चक्रकृत्तास्यकमलान्निवेदययमायवै ॥ भयेष्वभयदोस्माकंनान्योस्तिभवताविना ॥ १७ ॥ राक्षसान्समरेहृष्टान्सानुवंधान्मदोद्धतान्
नुदत्वंनोभयंदेवनीहारमिवभास्करः ॥ १८ ॥ इत्येवंदैवतैरुक्तोदेवदेवोजनार्दनः ॥ अभयंभयदोऽरीणांदत्वादेवानुवाचह ॥ १९ ॥ सुकेशंराक्षसं
जानेईशानवरदर्पितम् ॥ तांश्चास्यतनयान्जानेयेषांज्येष्ठःसमाल्यवान् ॥ २० ॥ तानहंसमतिक्रांतमर्यादान्राक्षसाधमान् ॥ निहनिष्यामिसंक्रु
द्धःसुराभवतविज्वराः ॥ २१ ॥ इत्युक्तास्तेसुराःसर्वेविष्णुनाप्रभविष्णुना ॥ यथावासंययुर्हृष्टाःप्रशंसंतोजनार्दनम् ॥ २२ ॥ विबुधानांसमुद्योगंमा
ल्यवांस्तुनिशाचरः ॥ श्रुत्वातौभ्रातरौवीराविदंवचनमब्रवीत् ॥ २३ ॥ अमराऋषयश्चैवसंगम्यकिलशंकरम् ॥ अस्मद्वधंपरीप्संतइदंवचनमब्रुव
न् ॥ २४ ॥ सुकेशतनयादेववरदानबलोद्धताः ॥ बाधंतेऽस्मान्समुद्दृप्ताघोररूपाःपदेपदे ॥ २५ ॥ राक्षसैरभिभूताःस्मोनशक्ताःस्मप्रजापते ॥ स्वे
षुसद्मसुसंस्थातुंभयात्तेषांदुरात्मनाम् ॥ २६ ॥ तदस्माकंहितार्थायजहितांश्चत्रिलोचन ॥ राक्षसान्हुंकृतेनैवदहप्रदहतांवर ॥ २७ ॥ इत्येवंत्रिदशै
रुक्तोनिशम्यांधकसूदनः ॥ शिरःकरंचधुन्वानइदंवचनमब्रवीत् ॥ २८ ॥ अवध्याममतेदेवाःसुकेशतनयारणे ॥ मंत्रंतुवःप्रदास्यामियस्तान्वैनिह
निष्यति ॥ २९ ॥ योसौचक्रगदापाणिःपीतवासाजनार्दनः ॥ हरिर्नारायणःश्रीमान्शरणंतंप्रपद्यथ ॥ ३० ॥

तिक्रांतमर्यादान्मर्यादावध्यावध्यव्यवस्था ॥ २१ ॥ २२ ॥ तौभ्रातरौसुमालिमालिनौ ॥ २३ ॥ परीप्संतःइच्छंतः ॥ २४ ॥ पदेपदेप्रतिक्षणम् ॥ २५ ॥ प्रजापतेदुष्टनिग्रहद्वाराप्रजारक्षक
॥ २६ ॥ २७ ॥ शिरःकरंचधुन्वानः विषवृक्षोपीतिन्यायेनस्ववधानर्हाइत्याशयेनेतिभावः ॥ २८ ॥ तद्देवाह अवध्याइति ॥ २९ ॥ ३० ॥

तेदेवाःमंत्रमवाप्येत्यन्वयः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ चिंतार्हत्वंदर्शयति हिरण्येत्यादि ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अपराजिताइतिच्छेदः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अश्विनाविववासवमिति भगांशाविवेतिपाठेभगस्तदंशोऽर्यमाताविवेत्यर्थः ॥ ३९ ॥ निरामयंनीरोगं सुधर्मःशोभनोधर्मः पथिस्थापितःप्राक्सम्यगनुष्ठितैरध्ययनादिभिरितिशेषः यतोद्विषोदेवाजितास्तत्तस्मादस्माकंमृत्युकृतं

हरादवाप्य मंत्रंकामारिमभिवाद्यच ॥ नारायणालयंप्राप्यतस्मैसर्वंन्यवेदयन् ॥ ३१ ॥ ततोनारायणेनोक्तादेवाइंद्रपुरोगमाः ॥ सुरारींस्तान्हनिष्यामिसुराभवतनिर्भयाः ॥ ३२ ॥ देवानांभयभीतानांहरिणाराक्षसर्षभौ ॥ प्रतिज्ञातोवधोस्माकंचिंत्यतांयदिहक्षमम् ॥ ३३ ॥ हिरण्यकशिपोर्मृत्युरन्येषांचसुरद्विषाम् ॥ नमुचिःकालनेमिश्चसंह्रादोवीरसत्तमः ॥ ३४ ॥ राधेयोबहुमायीचलोकपालोऽथधार्मिकः ॥ यमलार्जुनौचहार्दिक्यःशुंभश्चैवनिशुंभकः ॥ ३५ ॥ असुरादानवाश्चैवसत्ववंतोमहाबलाः ॥ सर्वेसमरमासाद्यनश्रूयंतेऽपराजिताः ॥ ३६ ॥ सर्वैःक्रतुशतैरिष्टंसर्वेमायाविदस्तथा ॥ सर्वेसर्वास्त्रकुशलाःसर्वेशत्रुभयंकराः ॥ ३७ ॥ नारायणेननिहताःशतशोथसहस्रशः ॥ एतज्ज्ञात्वातुसर्वेषांक्षमंकर्तुमिहार्हथ ॥ दुःखंनारायणंजेतुंयोनोहंतुमिहेच्छति ॥ ३८ ॥ ततःसुमालीमालीचश्रुत्वामाल्यवतोवचः ॥ ऊचतुर्भ्रातरंज्येष्ठमश्विनाविववासवम् ॥ ३९ ॥ स्वधीतंदत्तमिष्टंचऐश्वर्यंपरिपालितम् ॥ आयुर्निरामयंप्राप्तंसुधर्मःस्थापितःपथि ॥ ४० ॥ देवसागरमक्षोभ्यंशस्त्रैःसमवगाह्यच ॥ जिताद्विपोह्यप्रतिमास्तन्नो मृत्युकृतंभयम् ॥ ४१ ॥ नारायणश्चरुद्रश्चशक्रश्चापियमस्तथा ॥ अस्माकंप्रमुखेस्थातुंसर्वेबिभ्यतिसर्वदा ॥ ४२ ॥ विष्णोर्द्वेषस्यनास्त्येवकारणंराक्षसेश्वर ॥ देवानामेवदोषेणविष्णोःप्रचलितंमनः ॥ ४३ ॥ तस्माद्द्यैवसहिताःसर्वेऽन्योन्यसमावृताः ॥ देवानेवजिघांसामोयेभ्योदोषःसमुत्थितः ॥ ४४ ॥ एवंसंमंत्र्यबलिनःसर्वसैन्यमुपासिताः ॥ उद्योगंघोषयित्वातुसर्वेनैर्ऋतपुंगवाः ॥ ४५ ॥

भयंनास्तीत्यर्थः कर्तव्यावशेषाभावान्मृत्यावपिनक्षतिरितिभावः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ विष्णोर्द्वेषस्यकारणंनास्ति अस्माभिस्तदपराधाकरणादितिभावः विष्णोर्दोषश्चनास्त्यचकारणं राक्षसेश्वरेतिपाठेविष्णोरस्मद्वधप्रतिज्ञायांयःकारणंस्यात्तादृशोविष्णोःसहजोदोषोनास्तीत्यर्थः कथंतर्हीदानीमस्मासुद्वेषोविष्णोरतआह देवानामिति दोषेणोपजापेन ॥ ४३ ॥ जिघांसामः स्वार्थेसनार्षः हन्मइत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ खरादयोवाहनानि ॥ ४८ ॥ सृमरोगवयः सृमरचमरयोर्नीलश्वेतपुच्छयोगाद्भेदइतितीर्थः ॥ ४९॥ लंकाविपर्ययंलंकानाशं लंकालयानिभूतानितत्रत्यानिर्दैवतानिविमनस्कान्यासन् ॥ ५० ॥ ५१ ॥ रक्षसामेवमार्गेणतद्यात्रयासहैवापचक्रमुरपगताः ॥ ५२ ॥ कालाज्ञप्ताःकालप्रेरिताभौमादयउत्पाताः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ घननादेनमेघस्वनेनसमःस्वनोयेषांते

युद्धायनिर्ययुःक्रुद्धाजंभवृत्रादयोयथा॥ इतितेरामसंमंत्र्यसर्वोद्योगेनराक्षसाः॥४६॥ युद्धायनिर्ययुःसर्वेमहाकायामहाबलाः॥ स्यंदनैर्वारणैश्चै
वहयैश्चकरिसन्निभैः॥ ४७॥ खरैर्गोभिरथोष्ट्रैश्चशिशुमारैर्भुजंगमैः॥ मकरैःकच्छपैर्मीनैर्विहंगैर्गरुडोपमैः॥ ४८॥ सिंहैर्व्याघ्रैर्वराहैश्चसृमरैश्चमरै
रपि॥ त्यक्त्वालंकांगताःसर्वेराक्षसाबलगर्विताः ॥ ४९ ॥ प्रयातादेवलोकाययोद्धुंदैवतशत्रवः॥ लंकाविपर्ययंदृष्ट्वायानिलंकालयान्यथ॥ ५० ॥
भूतानिभयदर्शीनिविमनस्कानिसर्वशः॥ रथोत्तमैरुह्यमानाःशतशोथसहस्रशः॥ ५१॥ प्रयाताराक्षसास्तूर्णंदेवलोकंप्रयत्नतः॥ रक्षसामेवमार्गे
णदैवतान्यपचक्रमुः॥ ५२॥ भौमाश्चैवांतरिक्षाश्चकालाज्ञप्ताभयावहाः॥ उत्पाताराक्षसेंद्राणामभावायसमुत्थिताः॥ ५३॥ अस्थीनिमेघाववृषु
रुष्णंशोणितमेवच॥ वेलांसमुद्राश्चोत्क्रांताश्चेलुश्चाप्यथभूधराः ॥ ५४ ॥ अट्टहासान्विमुंचंतोघननादसमस्वनाः ॥ वाश्यंत्यश्चशिवास्तत्रदारुणं
घोरदर्शनाः॥ ५५॥ संपतंत्यथभूतानिदृश्यंतेचयथाक्रमम्॥ गृध्रचक्रंमहच्चात्रप्रज्वालोद्गारिभिर्मुखैः॥ ५६॥ रक्षोगणस्योपरिष्टात्परिभ्रमतिकाल
वत्॥ कपोतारक्तपादाश्चसारिकाविद्रुताययुः॥५७॥ काकावाश्यंतितत्रैवबिडालायद्विपादिकाः॥ उत्पातांस्ताननादृत्यराक्षसाबलदर्पिताः॥ ५८॥
यांत्येवननिवर्ततेमृत्युपाशावपाशिताः॥ माल्यवांश्चसुमालीचमालीचसुमहाबलः ॥ ५९ ॥ पुरस्सराराक्षसानांज्वलिताइवपावकाः॥ माल्यवंतं
तुतेसर्वेमाल्यवंतमिवाचलम्॥ ६० ॥ निशाचराआश्रयंतिधातारमिवदेवताः॥ तद्बलंराक्षसेंद्राणांमहाभ्रघननादितम्॥६१॥ जयेप्सयादेवलोकं
ययौमालिवशेस्थितम्॥ राक्षसानांसमुद्योगंतंतुनारायणःप्रभुः॥ ६२॥

विमुंचंतइत्यस्यजाताइतिशेषः एवंवाशंत्यइत्यस्यापि ॥ ५५ ॥ गृध्रचक्रंगृध्रसमूहः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ मृत्युपाशैरवपाशिताःसंजातबंधनाः ॥ ५९ ॥ माल्यवंतमचलंमाल्यवदाख्यकुलपर्वतम् ॥ ६० ॥ महाभ्रघननादितंमहामेघसमूहवन्नादितंसंजातनादम् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

॥६३॥६४॥ श्रोणिसूत्रंखड्गबंधनभूतम् ॥६५॥६६॥६७॥६८॥ सुपर्णपक्षानिलेननुन्नपक्षंक्षोभितवलं चलोपलंचलाउपलायस्यतत् ॥६९॥ विग्रहआकारः ॥ ७० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामे
श्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेषष्ठःसर्गः ॥६॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथराक्षसोपरुद्धेनहरिणातद्विद्रावणं नारायणगिरिमिति रूपकमिदम् ॥ १ ॥ श्यामःसन्नवदातोनिर्म

देवदूतादुपश्रुत्यचक्रेयुद्धेतदामनः ॥ ससज्जायुधतूणीरोवैनतेयोपरिस्थितः ॥ ६३ ॥ आसाद्यकवचंदिव्यंसहस्रार्कसमद्युति ॥ आवध्यशरसंपूर्णेइ
षुधीविमलेतदा ॥ ६४ ॥ श्रोणिसूत्रंचखड्गंचविमलंकमलेक्षणः ॥ शंखचक्रगदाशार्ङ्गखड्गांश्चैववरायुधान् ॥ ६५ ॥ संपूर्णगिरिसंकाशंवैनतेयमथा
स्थितः ॥ राक्षसानामभावायययौतूर्णतरंप्रभुः ॥ ६६ ॥ सुपर्णपृष्ठेसवभौश्यामःपीतांवरोहरिः ॥ कांचनस्यगिरेःशृंगेसतडित्तोयदोयथा ॥ ६७ ॥ स
सिद्धदेवर्षिमहोरगैश्चगंधर्वयक्षैरुपगीयमानः ॥ समाससादासुरसैन्यशत्रुश्चक्रासिशार्ङ्गायुधशंखपाणिः ॥ ६८ ॥ सुपर्णपक्षानिलनुन्नपक्षंभ्रमत्प
ताकंप्रविकीर्णशस्त्रम् ॥ चचालतद्राक्षसराजसैन्यंचलोपलंनीलमिवाचलाग्रम् ॥ ६९ ॥ ततःशितैःशोणितमांसरूषितैर्युगांतवैश्वानरतुल्यविग्रहैः ॥
निशाचराःसंपरिवार्यमाधवंवरायुधैर्निर्बिभिदुःसहस्रशः ॥ ७० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेषष्ठःसर्गः ॥ ६ ॥
नारायणगिरिंतेतुगर्जंतोराक्षसांबुदाः ॥ अर्दयंतोस्रवर्षेणवर्षेणेवाद्रिमंबुदाः ॥ १ ॥ श्यामावदातस्तैर्विष्णुर्नीलैर्नक्तंचरोत्तमैः ॥ वृतोऽजनगिरीवायं
वर्षमाणैःपयोधरैः ॥ २ ॥ शलभाइवकेदारंमशकाइवपावकम् ॥ यथामृतघटंदंशामकराइवचार्णवम् ॥ ३ ॥ तथारक्षोधनुर्मुक्तावज्रानिलमनो
जवाः ॥ हरिंविशंतिस्मशरालोकाइवविपर्यये ॥ ४ ॥ स्यंदनैःस्यंदनगतागजैश्चगजमूर्धगाः ॥ अश्वारोहास्तथाश्वैश्चपादाताश्चांवरेस्थिताः ॥ ५ ॥
राक्षसेंद्रागिरिनिभाःशरैःशक्त्यृष्टितोमरैः ॥ निरुच्छ्वासंहरिंचक्रुःप्राणायामाइवद्विजम् ॥ ६ ॥ निशाचरैस्ताड्यमानोमीनैरिवमहोदधिः ॥ शार्ङ्गमाय
म्यदुर्धर्षोराक्षसेभ्योऽसृजच्छरान् ॥ ७ ॥ शरैःपूर्णायतोत्सृष्टैर्वज्रकल्पैर्मनोजवैः ॥ चिच्छेदविष्णुर्निशितैःशतशोथसहस्रशः ॥ ८ ॥

लः अंजनगिरीवेतिविभक्तिलोपआर्षस्ततःसंधिः ॥२॥ अमृतघटंक्षौद्रघटं दंशावनमक्षिकाइत्यर्थः ॥३॥ वज्रानिलमनोजवाःवज्रसाराअनिलमनोवत्जवोवेगोयेषांते विपर्ययेप्रलयकालेलो
कायथाहरिंविशंतिनद्वत् ॥४॥ स्यंदनादिभिःसह अंबरेस्थितास्तद्गताः ॥५॥ हरिंनिरुच्छ्वासंचक्रुः ॥ ६ ॥ ७ ॥ पूर्णायतोत्सृष्टैःपूर्णाकृष्टतयोत्सृष्टैः वज्रकल्पैर्वज्रवद्कुंठैः ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ अंबुजःशंखः सर्वप्राणेनसर्वबलेन शंखराडितिविशेषणं ध्मातोवादितः ॥ १० ॥ ११ ॥ भवन्अभवन् शंखरावितेनशंखशब्देनदुर्बलाःक्षीणबलाःस्वार्थेणिः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥
स्वर्णधाराःगैरिकधराः गैरिकेपिसुवर्णस्यात् ॥ १५ ॥ रवांश्चापिअपिनाप्राणांश्च वैष्णवोविष्णूत्पादितः ॥ १६ ॥ शिरोधरान्कंठान्धूतान्कंपितान् ॥ १७ ॥ १८ ॥ विनिर्मुक्ताःविनिर्मोक्तुंप्र

विद्राव्यशरवर्षेणवर्षवायुरिवोत्थितम् ॥ पांचजन्यंमहाशंखंप्रदध्मौपुरुषोत्तमः ॥ ९ ॥ सोंबुजोहरिणाध्मातःसर्वप्राणेनशंखराट् ॥ ररासभीमनिर्ह्रा
दस्त्रैलोक्यंव्यथयन्निव ॥ १० ॥ शंखराजरवःसोथत्रासयामासराक्षसान् ॥ मृगराजइवारण्येसमदानिवकुंजरान् ॥ ११ ॥ नशेकुरश्वाःसंस्थातुंवि
मदाःकुंजराभवन् ॥ स्यंदनेभ्यश्च्युतावीराःशंखरावितदुर्बलाः ॥ १२ ॥ शार्ङ्गचापविनिर्मुक्तावज्रतुल्याननाःशराः ॥ विदार्यतानिरक्षांसिसुपुंखा
विविशुःक्षितिम् ॥ १३ ॥ भिद्यमानाःशरैःसंख्येनारायणकरच्युतैः ॥ निपेतूराक्षसाभूमौशैलावज्रहताइव ॥ १४ ॥ व्रणानिपरगात्रेभ्योविष्णुचक्रकृता
निहि ॥ अस्रक्क्षरंतिधाराभिःस्वर्णधाराइवाचलाः ॥ १५ ॥ शंखराजरवश्चापिशार्ङ्गचापरवस्तथा ॥ राक्षसानांरवांश्चापिग्रसतेवैष्णवोरवः ॥ १६ ॥
तेषांशिरोधरान्धूतान्छरध्वजधनूंषिच ॥ रथान्पताकास्तूणीरांश्छिच्छेदसहरिःशरैः ॥ १७ ॥ सूर्यादिवकराघोरावार्योघाइवसागरात् ॥ पर्वतादिव
नागेंद्राधारौघाइवचांबुदात् ॥ १८ ॥ तथाशार्ङ्गविनिर्मुक्ताःशरानारायणेरितान् ॥ निर्धावंतीषवस्तूर्णंशतशोथसहस्रशः ॥ १९ ॥ शरभेणयथासिंहाः
सिंहेनद्विरदायथा ॥ द्विरदेनयथाव्याघ्राव्याघ्रेणद्वीपिनोयथा ॥ २० ॥ द्वीपिनेवयथाश्वानःशुनामार्जारकायथा ॥ मार्जारेणयथासर्पाःसर्पेणचयथा
खवः ॥ २१ ॥ तथातेराक्षसाःसर्वेविष्णुनाप्रभविष्णुना ॥ द्रवंतिद्राविताश्चान्येशायिताश्चमहीतले ॥ २२ ॥ राक्षसानांसहस्राणिनिहत्यमधुसूदनः ॥
वारिजंपूरयामासतोयदंसुरराडिव ॥ २३ ॥ नारायणशरत्रस्तंशंखनादसुविक्लवम् ॥ ययौलंकामभिमुखंप्रभग्नंराक्षसंबलम् ॥ २४ ॥ प्रभग्नेराक्षस
बलेनारायणशराहते ॥ सुमालीशरवर्षेणनिववाररणेहरिम् ॥ २५ ॥

क्रांताःशराआसन्नितिपृथग्योज्यं अथनारायणेरितात्नारायणव्यापारतइषवोनिर्धावंति सहस्रशःशतशः ॥ १९ ॥ २० ॥ द्वीपीक्षुद्रव्याघ्रः आखवोमूषिकाः ॥ २१ ॥ महीतलेशायिताः
अनुद्रुत्येतिशेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ राक्षसंरक्षःसंबंधि ॥ २४ ॥ निववारवारयामास ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ लंबाभरणंलंबमानमाभरणंउत्क्षिप्यविमुच्य द्विपःकरमिवशुंडादंडमिव ॥२८॥ यंतुःशिरश्चिच्छेद ततस्तस्याश्वानष्टसारथित्वादनवस्थितगतिकाआसन्नित्यर्थः ॥२९॥ भ्रा
म्यतेभ्राम्यतेस्म ॥ ३० ॥ सुमालेरथेऽश्वैर्हतेइतस्ततोऽपकृष्यमाणेसतिरथादवप्लुत्यविष्णुरथंप्रतिधनुःप्रगृह्ययुक्तोऽभ्यद्रवत् ॥ ३१ ॥ क्रौंचंक्रौंचाद्रिं पत्ररथाःपक्षिणः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥३४ ॥

सतुतंछादयामासनीहारइवभास्करम् ॥ राक्षसाःसत्वसंपन्नाःपुनर्धैर्यसमादधुः ॥ २६ ॥ अथसोभ्यपतद्रोषाद्राक्षसोबलदर्पितः ॥ महानादंप्रकु
र्वाणोराक्षसान्जीवयन्निव ॥ २७ ॥ उत्क्षिप्यलंबाभरणंधुन्वन्करमिवद्विपः ॥ ररासराक्षसोहर्षात्सतडित्तोयदोयथा ॥ २८ ॥ सुमालेर्नर्दतस्तस्य
शिरोज्वलितकुंडलम् ॥ चिच्छेदयंतुरश्वाश्वभ्रांतास्तस्यतुरक्षसः ॥ २९ ॥ तैरश्वैर्भ्राम्यतेभ्रांतैःसुमालीराक्षसेश्वरः ॥ इंद्रियाश्वैःपरिभ्रांतैर्धृतिहीनो
यथानरः ॥ ३० ॥ ततोविष्णुंमहाबाहुंप्रपतंतंरणाजिरे ॥ हृतेसुमालेरश्वैश्चरथेविष्णुरथंप्रति ॥ मालीचाभ्यद्रवद्युक्तःप्रगृह्यसशरासनम् ॥ ३१ ॥
मालेर्धनुश्च्युताबाणाःकार्तस्वरविभूषिताः ॥ विविशुर्हरिमासाद्यक्रौंचंपत्ररथाइव ॥ ३२ ॥ अर्द्यमानःशरैःसोथमालिमुक्तैःसहस्रशः ॥ चुक्षुभेन
रणेविष्णुर्जितेंद्रियइवाधिभिः ॥ ३३ ॥ अथमौर्वीस्वनंकृत्वाभगवान्भूतभावनः ॥ मालिनंप्रतिबाणौघान्ससर्जासिगदाधरः ॥ ३४ ॥ तेमालिदे
हमासाद्यवज्रविद्युत्प्रभाःशराः ॥ पिबंतिरुधिरंतस्यनागाइवसुधारसम् ॥ ३५ ॥ मालिनंविमुखंकृत्वाशंखचक्रगदाधरः ॥ मालिमौलिंध्वजंचापं
वाजिनश्चाप्यपातयत् ॥ ३६ ॥ विरथस्तुगदांगृह्यमालीनक्तंचरोत्तमः ॥ आपुप्लुवेगदापाणिर्गिर्यग्रादिवकेसरी ॥ ३७ ॥ गदयागरुडेशानमीशा
नमिवचांतकः ॥ ललाटदेशेभ्यहनद्वज्रेणेंद्रोयथाचलम् ॥ ३८ ॥ गदयाभिहतस्तेनमालिनागरुडोभृशम् ॥ रणात्पराङ्मुखंदेवंकृतवान्वेदनातुरः
॥ ३९ ॥ पराङ्मुखेकृतेदेवेमालिनागरुडेनवै ॥ उदतिष्ठन्महान्शब्दोरक्षसामभिनर्दताम् ॥ ४० ॥ रक्षसांरुवतांरावंश्रुत्वाहरिहयानुजः ॥ तिर्यगा
स्थायसंक्रुद्धःपक्षीशेभगवान्हरिः ॥ ४१ ॥ पराङ्मुखोप्युत्ससर्जमालेश्चक्रंजिघांसया ॥ तत्सूर्यमंडलाभासंस्वभासाभासयन्नभः ॥ ४२ ॥

नागाःसर्पाः ॥ ३५ ॥ मालिमौलिमालिमुकुटम् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ गरुडानांपक्षिणामीशानंगरुडं ईशानमंतकइव श्वेतारण्येमार्कंडेयरक्षणार्थंकस्यचिद्राज्ञोरक्षणार्थंचईशानांतकयोर्युद्धमभूत्तत्रांत
केनरुद्रोपरिआयुधप्रक्षेपःकृतइतिपुराणप्रसिद्धेयंकथा ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ मालिनागरुडेनमालिताडनपराङ्मुखगरुडेनदेवेपराङ्मुखेकृतइत्यन्वयः ॥ ४० ॥ हरिहयानुजइंद्रानुजः तिर्यगिति
विमुखेपक्षीशेतिर्यग्वलितग्रीवमास्थायस्थित्वा ॥ ४१ ॥ मालेर्जिघांसयाचक्रमुत्ससर्ज कालचक्रनिभंदिनमासादिरूपेणपरिवर्तमानकालचक्रसदृशं तेनाप्रतिघात्यत्वमुक्तम् ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ सर्वप्राणसमीरितःसर्वबलेनप्रवर्तितः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ लांगलेनहलेनग्लपिताहताग्रीवायेषांते ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ अशनीभिरितिदीर्घआर्षः मुक्तविधूतकेशान्मुक्तकेशान्विधूतकेशांश्च ॥ ४९ ॥ शरैरपध्वस्तोदूरीकृतोविनीतवेषःसौम्यवेषोयस्यतत् उन्मत्ततरंअतिशयेनविस्मृतस्वपरविवेकम् ॥ ५० ॥ पुराणसिंहेननृसिंहेन ॥ ५१ ॥ समुत्सृजंतस्त्यक्तवंतः ॥ ५२ ॥

कालचक्रनिभंचक्रंमालेःशीर्षमपातयत्॥ तच्छिरोराक्षसेंद्रस्यचक्रोत्कृत्तंविभीषणम्॥ पपातरुधिरोद्गारिपुराराहुशिरोयथा ॥ ४३ ॥ ततःसुरैः संप्रहृष्टैःसर्वप्राणसमीरितः ॥ सिंहनादरवोमुक्तःसाधुदेवेतिवादिभिः ॥ ४४ ॥ मालिनंनिहतंदृष्ट्वासुमालीमाल्यवानपि ॥ सबलौशोकसंतप्तौलंकामेवप्रधावितौ ॥ ४५ ॥ गरुडस्तुसमाश्वस्तःसन्निवृत्त्ययथापुरा ॥ राक्षसान्द्रावयामासपक्षवातेनकोपितः ॥ ४६ ॥ चक्रकृत्तास्यकमलागदासंचूर्णितोरसः ॥ लांगलग्लपितग्रीवामुसलैर्भिन्नमस्तकाः ॥ ४७ ॥ केचिच्चैवासिनाछिन्नास्तथान्येशरताडिताः ॥ निपेतुरंबरात्तूर्णंराक्षसाःसागरांभसि ॥ ४८ ॥ नारायणोपीषुवराशनीभिर्विदारयामासधनुर्विमुक्तैः ॥ नक्तंचरान्धूतविमुक्तकेशान्यथाशनीभिःसतडिन्महाभ्रः ॥ ४९ ॥ भिन्नातपत्रंपतमानशस्त्रंशरैरपध्वस्तविनीतवेषम् ॥ विनिःसृतांत्रंभयलोलनेत्रंबलंतदुन्मत्ततरंबभूव ॥ ५० ॥ सिंहार्दितानामिवकुंजराणांनिशाचराणां सहकुंजराणाम् ॥ रवाश्चवेगाश्चसमंबभूवुःपुराणसिंहेनविमर्दितानाम् ॥ ५१ ॥ तेवार्यमाणाहरिबाणजालैःस्वबाणजालानिसमुत्सृजंतः ॥ धावंतिनक्तंचरकालमेघावायुप्रणुन्नाइवकालमेघाः ॥ ५२ ॥ चक्रप्रहारैर्विनिकृत्तशीर्षाःसंचूर्णितांगाश्चगदाप्रहारैः ॥ असिप्रहारैर्द्विविधाविभिन्नाःपतंतिशैलाइवराक्षसेंद्राः ॥ ५३ ॥ विलंबमानैर्मणिहारकुंडलैर्निशाचरैर्नीलबलाहकोपमैः ॥ निपात्यमानैर्ददृशेनिरंतरंनिपात्यमानैरिवनीलपर्वतैः ॥ ५४ ॥

॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्तमःसर्गः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ हन्यमानेबलेतस्मिन्पद्मनाभेनपृष्ठतः ॥ माल्यवान्सन्निवृत्तोथवेलामेत्यइवार्णवः ॥ १ ॥

द्विविधाविभिन्नाःद्विविधियाप्रकारद्वयेनविभिन्नाःखंडिताः ॥ ५३ ॥ भूमंडलमितिशेषः तन्निरंतरंव्याप्तंददृशे ॥ ५४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्तमःसर्गः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथसुमालिमाल्यवतोःपराजितयोर्लंकांविहायपातालप्रवेशः हन्यमानेइति पृष्ठतइति अनुद्रुत्येतिशेषः एत्यइवेत्यसंधिरार्षः अर्णवोवेलामेत्ययथानिवर्ततेतथानिवृत्तइत्यर्थः ॥ १ ॥

॥ २ ॥ योस्मान्हंसिसत्वंनजानीषेइत्यन्वयः यथेतरःप्राकृतजनइव ॥ ३ ॥ पराङ्मुखवधरूपंपापं सहंताइतोदेहाद्गतःसन्स्वर्गंनलभते सहंतानहतइतिपाठेहतोदैवहतइत्यर्थः ॥ ४ ॥ तत्तवबलमहंयथापश्यामितथादर्शयेत्यर्थः ॥ ५ ॥ अथपराङ्मुखवधदोषःस्वप्रतिज्ञापालनप्रवृत्तस्यनास्तीत्याह उवाचेत्यादि ॥ ६ ॥ मयाभयभीतानांदेवानामभयंवैदत्तंतदेतदभयदानंराक्षसोत्सादनं

संरक्तनयनःक्रोधाच्चलन्मौलिर्निशाचरः॥ पद्मनाभमिदंप्राहवचनंपुरुषोत्तमम् ॥ २ ॥ नारायणनजानीषेक्षात्रधर्मंपुरातनम्॥ अयुद्धमनसोभीतानस्मान्हंसियथेतरः॥ ३॥ पराङ्मुखवधंपापंयःकरोतिसुरेश्वर ॥ सहंतानगतःस्वर्गंलभतेपुण्यकर्मणाम्॥ ४ ॥ युद्धश्रद्धाथवातेऽस्तिशंखचक्रगदाधर॥ अहंस्थितोस्मिपश्यामिबलंदर्शययत्तव ॥ ५ ॥ माल्यवंतंस्थितंदृष्ट्वामाल्यवंतमिवाचलम् ॥ उवाचराक्षसेंद्रंतंदेवराजानुजोबली॥ ६॥ युष्मत्तोभयभीतानांदेवानांवैमयाऽभयम् ॥ राक्षसोत्सादनंदत्तंतदेतदनुपाल्यते ॥ ७ ॥ प्राणैरपिप्रियंकार्यंदेवानांहिसदामया ॥ सोहंवोनिहनिष्यामिरसातलगतानपि॥ ८॥ देवदेवंब्रुवाणंतंरक्तांबुरुहलोचनम्॥ शक्त्याबिभेदसंक्रुद्धोराक्षसेंद्रोभुजांतरे ॥ ९ ॥ माल्यवद्भुजनिर्मुक्ताशक्तिर्घंटाकृतस्वना॥ हरेरुरसिबभ्राजमेघस्थेवशतह्रदा॥ १०॥ ततस्तामेवचोत्कृष्यशक्तिंशक्तिधरप्रियः॥ माल्यवंतंसमुद्दिश्यचिक्षेपांबुरुहेक्षणः॥ ११॥ स्कंदोत्सृष्टेवसाशक्तिर्गोविंदकरनिःसृता॥ कांक्षंतीराक्षसंप्रायान्महोल्केवांजनाचलम्॥ १२॥ सातस्योरसिविस्तीर्णेहारभारावभासिते॥ आपतद्राक्षसेंद्रस्यगिरिकूटइवाशनिः ॥ १३ ॥ तयाभिन्नतनुत्राणःप्राविशद्विपुलंतमः॥ माल्यवान्पुनराश्वस्तस्तस्थौगिरिरिवाचलः ॥ १४॥ ततःकालायसंशूलंकंटकैर्बहुभिश्चितम्॥ प्रगृह्याभ्यहनद्देवंस्तनयोरंतरेदृढम्॥ १५॥ तथैवरणरक्तस्तुमुष्टिनावासवानुजम्॥ ताडयित्वाधनुर्मात्रमपक्रांतोनिशाचरः॥ १६॥ ततोंबरेमहाञ्छब्दःसाधुसाध्वितिचोत्थितः॥ आहत्यराक्षसोविष्णुंगरुडंचाप्यताडयत् ॥ १७ ॥ वैनतेयस्ततःक्रुद्धःपक्षवातेनराक्षसम्॥ व्यपोहद्बलवान्वायुःशुष्कपर्णचयंयथा॥ १८ ॥

कुर्वतामयाऽनुपाल्यते ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ शक्तिधरोगुहःसप्रियोयस्यतस्यप्रियोवा ॥ ११ ॥ १२ ॥ हारभारोहारसमूहस्तेनावभासिते गिरिकूटेगिरिशृंगे ॥ १३ ॥ तमःमोहम्॥ १४॥ ॥ १५ ॥ रणरक्तोरणप्रियः अपक्रांतःपृष्ठतःपरावृत्तः ॥ १६ ॥ १७ ॥ वायुःशुष्कपर्णचयंयथाव्यपोहतितथाराक्षसंपक्षवातेनव्यपोहयत् ॥ १८ ॥

दृश्यदृष्ट्वा ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ सहपत्नयःसस्त्रीकाः ॥ २२ ॥ सालकटंकटेसालकटंकटामाल्यवदादेःपितामहीविद्युत्केशपत्नीतदीयेवंशे वृद्धाच्छाभावआर्षः सुमालिनंसमासाद्याश्रित्य राक्षसाःस्थिताः ॥ २३ ॥ पौलस्त्याःपुलस्त्यवंश्याः त्वयायेकुंभकर्णादयोहतास्तेभ्यस्तथारावणाच्चमाल्यवदादयोबलवत्तराः ॥ २४ ॥ तर्हिकिमेप्राशस्त्यंभवद्भिरुच्यतेतत्राह नचान्यइति

द्विजेंद्रपक्षवातेनद्रावितंदृश्यपूर्वजम् ॥ सुमालीस्वबलैःसार्धंलंकामभिमुखोययौ ॥ १९ ॥ पक्षवातबलोद्धूतोमाल्यवानपिराक्षसः ॥ स्वबलेनसमागम्यययौलंकांह्रियावृतः ॥ २० ॥ एवंतेराक्षसारामहरिणाकमलेक्षण ॥ बहुशःसंयुगेभग्नाहतप्रवरनायकाः ॥ २१ ॥ अशक्नुवंतस्तेविष्णुंप्रतियोद्धुंबलार्दिताः ॥ त्यक्त्वालंकांगतावस्तुंपातालंसहपत्नयः ॥ २२ ॥ सुमालिनंसमासाद्यराक्षसंरघुसत्तम ॥ स्थिताःप्रख्यातवीर्यास्तेवंशेसालकटंकटे ॥ २३ ॥ येत्वयानिहतास्तेतुपौलस्त्यानामराक्षसाः ॥ सुमालीमाल्यवान्मालीयेचतेषांपुरःसराः ॥ सर्वएतेमहाभागारावणाद्बलवत्तराः ॥ २४ ॥ नचान्योराक्षसान्हंतासुरारीन्देवकंटकान् ॥ ऋतेनारायणंदेवंशंखचक्रगदाधरम् ॥ २५ ॥ भवान्नारायणोदेवश्चतुर्बाहुःसनातनः ॥ राक्षसान्हंतुमुत्पन्नोह्यजय्यःप्रभुरव्ययः ॥ २६ ॥ नष्टधर्मव्यवस्थानांकालेकालेप्रजाकरः ॥ उत्पद्यतेदस्युवधेशरणागतवत्सलः ॥ २७ ॥ एषामयातवनराधिपराक्षसानामुत्पत्तिरद्यकथितासकलायथावत् ॥ भूयोनिबोधरघुसत्तमरावणस्यजन्मप्रभावमतुलंससुतस्यसर्वम् ॥ २८ ॥ चिरात्सुमालीव्यचरद्रसातलंसराक्षसोविष्णुभयार्दितस्तदा ॥ पुत्रैश्चपौत्रैश्चसमन्वितोबलीततस्तुलंकामवसद्धनेश्वरः ॥ २९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यसुमालीनामराक्षसः ॥ रसातलान्मर्त्यलोकंसर्वंवैविचचारह ॥ १ ॥ नीलजीमूतसंकाशस्तप्तकांचनकुंडलः ॥ कन्यांदुहितरंगृह्यविनापद्ममिवश्रियम् ॥ २ ॥ राक्षसेंद्रःसतुतदाविचरन्वैमहीतले ॥ तदापश्यत्सगच्छंतंपुष्पकेणधनेश्वरम् ॥ ३ ॥

तदपिप्राशस्त्यंतवैवेतिभावः राक्षसान्हंता तृन् नलोकेतिषष्ठीनिषेधः देवकंटकान्देवपीडाकरान्देवशत्रून् यस्त्वंहंतासनारायणऋतेनारायणंविनान्योनकेवलमनुष्योन ॥ २५ ॥ उक्तमेवार्थमन्वयमुखेनाह भवानिति उत्पन्नोमाययागृहीतदेहः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ रसातलादिति निःसृत्येतिशेषः ॥ १ ॥ कन्यांअविवाहितां विनापद्मंपद्मंत्यक्त्वास्थिताम् ॥ २ ॥ ३ ॥

अमरसंकाशंऋषिपुत्रत्वेपिप्राप्तदेवस्वरूपम् ॥ ४ ॥ तंदृष्ट्वापुनःरसातलंप्रविष्टइत्यर्थः रसातलात्प्रविष्टःसन्मर्त्यलोकमितिपाठेउक्तानुवादएवायं इत्येवंचिंतयामासेत्यन्वयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥
प्रत्याख्यानाद्भीतैःप्रत्याख्यानशंकयाभीतैर्नवरैःपरिगृह्यसेयाच्यसे यद्वाप्रत्याख्यानभीतैरस्माभिस्त्वंवरैर्नप्रतिगृह्यसेप्रतियहंनकार्यसे ॥ ८ ॥ त्वत्कृतेनवविशिष्टवरलाभार्थंयंत्रिताःकृतप्रयासाः
धर्मबुद्धयःविवाहधर्मसिद्धिनिमित्तंविचारवंतः ॥ ९ ॥ कन्यापितृत्वस्यदुःखत्वमेवाह नज्ञायतइति कोवरयेदितिनज्ञायतेइतिदुःखम् ॥ १० ॥ वरणानंतरमपिदुःखमेवेत्याह मातुःकुलमिति

गच्छंतंपितरंद्रष्टुंपुलस्त्यतनयंविभुम् ॥ तंदृष्ट्वामरसंकाशंगच्छंतंपावकोपमम् ॥ ४ ॥ रसातलंप्रविष्टःसन्मर्त्यलोकात्सविस्मयः ॥ इत्येवंचिंतयामास
राक्षसानांमहामतिः ॥ ५ ॥ किंकृत्वाश्रेयइत्येवंवर्धेमहिकथंवयम् ॥ नीलजीमूतसंकाशस्तप्तकांचनकुंडलः ॥ ६ ॥ राक्षसेंद्रःसतुतदाचिंतयत्सुमहा
मतिः ॥ अथाब्रवीत्सुतांरक्षःकैकसींनामनामतः ॥ ७ ॥ पुत्रिप्रदानकालोयंयौवनंव्यतिवर्तते ॥ प्रत्याख्यानाच्चभीतैस्त्वंनवरैःपरिगृह्यसे ॥ ८ ॥ तत्कृ
तेचवयंसर्वेयंत्रिताधर्मबुद्धयः ॥ त्वंहिसर्वगुणोपेताश्रीःसाक्षादिवपुत्रिके ॥ ९ ॥ कन्यापितृत्वंदुःखंहिसर्वेषांमानकांक्षिणाम् ॥ नज्ञायतेचकःकन्यां
वरयेदितिकन्यके ॥ १० ॥ मातुःकुलंपितृकुलंयत्रचैवचदीयते ॥ कुलत्रयंसदाकन्यासंशयेस्थाप्यतिष्ठति ॥ ११ ॥ सात्वंमुनिवरंश्रेष्ठंप्रजापतिकुलो
द्भवम् ॥ भजविश्रवसंपुत्रिपौलस्त्यंवरयस्वयम् ॥ १२ ॥ ईदृशास्तेभविष्यंतिपुत्राःपुत्रिनसंशयः ॥ तेजसाभास्करसमोयादृशोयंधनेश्वरः ॥ १३ ॥
सातुतद्वचनंश्रुत्वाकन्यकापितृगौरवात् ॥ तत्रगत्वाचसातस्थौविश्रवायत्रतप्यते ॥ १४ ॥ एतस्मिन्नंतरेरामपुलस्त्यतनयोद्विजः ॥ अग्निहोत्रमुपा
तिष्ठच्चतुर्थइवपावकः ॥ १५ ॥ अविचिंत्यतुतांवेलांदारुणांपितृगौरवात् ॥ उपसृत्याग्रतस्तस्यचरणाधोमुखीस्थिता ॥ १६ ॥ विलिखंतीमुहुर्भूमि
मंगुष्ठाग्रेणभामिनी ॥ सतुतांवीक्ष्यसुश्रोणींपूर्णचंद्रनिभाननाम् ॥ १७ ॥

संशयेस्थाप्यतिष्ठति कथमस्याश्चारित्रभ्रंशोनभविष्यतीत्येवंकुलत्रयंचिंताक्रांतंभवतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ सात्वंविश्रवसंभजसेवस्व सेवनेनचभर्तृत्वेनवरय ॥ १२ ॥ कीदृशास्तत्राह यादृशोयं
धनेश्वरइति ॥ १३ ॥ १४ ॥ उपातिष्ठत्प्रदोषेऽग्निहोत्रंकृतवानित्यर्थः ॥ १५ ॥ दारुणांतांवेलांप्रदोषकालमित्यर्थः पितृगौरवादुपसृत्यमहाबलपराक्रमत्वेनख्यातस्यसुमालिनःपुत्रीअहमतो
नप्राकृतेनर्षिणाऽनादरणीयेत्याशयेनेत्यर्थः चरणमवलोकयदधःप्रवर्तितंमुखंयस्याःसाचरणाधोमुखीस्थिता ॥ १६ ॥ अंगुष्ठाग्रेणमुहुर्भूमिंलिखंतीअधोमुखीस्थितेतिसंबंधः ॥ १७ ॥

किंकार्यमस्माभिरनुष्ठेयंत्वंकस्यहेतोःकिन्निमित्तमिहागता ॥ १८ ॥ मेमतंअभिमतंभर्त्रपेक्षालक्षणं तस्यलज्जावशात्स्ववाचाकथनमनुचितमितिभावः ॥ १९ ॥स्ववक्तव्यांशमाह किंत्विति
॥ २० ॥ कारणमागमनकारणम् ॥ २१ ॥ तदेवाह सुतेति ॥ २२ ॥ दारुणान्क्रूरस्वभावान्दारुणाभिजनाःक्रूरबंधवोराक्षसरूपाःप्रियायेषांतान् ॥ २३ ॥ २४ ॥ भगवन्ब्रह्मवादिनस्त्वत्तईदृ

अब्रवीत्परमोदारोदीप्यमानांस्वतेजसा ॥ भद्रेकस्यासिदुहिताकुतोवात्वमिहागता ॥ किंकार्यंकस्यवाहेतोस्तत्त्वतोब्रूहिशोभने ॥ १८ ॥ एवमुक्ता
तुसाकन्याकृतांजलिरथाब्रवीत् ॥ आत्मप्रभावेणमुनेज्ञातुमर्हसिमेमतम् ॥ १९ ॥ किंतुमांविद्धिब्रह्मर्षेशासनात्पितुरागताम् ॥ कैकसीनामनाम्नाहं
शेषंत्वंज्ञातुमर्हसि ॥ २० ॥ सतुगत्वामुनिर्ध्यानंवाक्यमेतदुवाचह ॥ विज्ञातंतेमयाभद्रेकारणंयन्मनोगतम् ॥ २१ ॥ सुताभिलाषोमत्तस्तेमत्तमातं
गगामिनि ॥ दारुणायांतुवेलायांयस्मात्त्वंमामुपस्थिता ॥ २२ ॥ शृणुतस्मात्सुतान्भद्रेयादृशान्जनयिष्यसि ॥ दारुणान्दारुणाकारान्दारुणाभि
जनप्रियान् ॥ २३ ॥ प्रसविष्यसिसुश्रोणिराक्षसान्क्रूरकर्मणः ॥ सातुतद्वचनंश्रुत्वाप्रणिपत्याब्रवीद्वचः ॥ २४ ॥ भगवन्नीदृशान्पुत्रांस्त्वत्तोहंब्रह्मवा
दिनः ॥ नेच्छामिसुदुराचारान्प्रसादंकर्तुमर्हसि ॥ २५ ॥ कन्ययात्वेवमुक्तस्तुविश्रवामुनिपुंगवः ॥ उवाचकैकसींभूयःपूर्णेंदुरिवरोहिणीम् ॥ २६ ॥
पश्चिमोयस्तवसुतोभविष्यतिशुभानने ॥ ममवंशानुरूपःसधर्मात्माचनसंशयः ॥ २७ ॥ एवमुक्तातुसाकन्यारामकालेनकेनचित् ॥ जनयामास
वीभत्संरक्षोरूपंसुदारुणम् ॥ २८ ॥ दशग्रीवंमहादंष्ट्रंनीलांजनचयोपमम् ॥ ताम्रोष्ठंविंशतिभुजंमहास्यंदीप्तमूर्धजम् ॥ २९ ॥ तस्मिन्जातेतत
स्तस्मिन्सज्वालकवलाःशिवाः ॥ क्रव्यादाश्चापसव्यानिमंडलानिप्रचक्रमुः ॥ ३० ॥ ववर्षरुधिरंदेवोमेघाश्चखरनिःस्वनाः ॥ प्रबभौनचसूर्योवैमहो
ल्काश्चापतन्भुवि ॥ ३१ ॥ चकंपेजगतीचैववबुर्वाताःसुदारुणाः ॥ अक्षोभ्यःक्षुभितश्चैवसमुद्रःसरितांपतिः ॥ ३२ ॥ अथनामाकरोत्तस्यपितामह
समःपिता ॥ दशग्रीवःप्रसूतोऽयंदशग्रीवोभविष्यति ॥ ३३ ॥

शान्पुत्रान्नेच्छामि अतउत्तमपुत्रार्थंप्रसादंकर्तुमर्हसीत्यन्वयः ॥ २५ ॥ २६ ॥ पश्चिमःकनिष्ठःसमभवंशानुरूपोधर्मात्माचेतिनसंशयः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ सज्वालकवलाःज्वालारूपास्यां
तर्गतकवलसहिताः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ दशग्रीवइति कामरूपत्वाज्जातःपुरादौएकवक्त्रत्वंद्विभुजत्वंचास्येतिबोध्यम् ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अंतरिक्षेसाधुसाध्वितिवाक्यंतदासीदितिशेषः ॥ ३६ ॥ तत्रमहारण्येपितुर्विश्रवसआश्रमारण्ये ॥ ३७ ॥ नित्यासंतुष्टःकियदपिभक्षणेनकदाचिदपिसंतुष्टः ॥३८॥ स्वाध्या
यनियताहारःस्वाध्यायनियतोनियताहारश्चेत्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ आत्मानमीदृशंपश्य कुबेरवद्दिव्यवैभवरहितंप्राकृतरक्षोरूपमित्यर्थः ॥ ४२ ॥ तस्माद्दशग्रीवेति ॥ ४३ ॥ ४४॥

तस्यत्वनंतरंजातःकुंभकर्णोमहाबलः॥ प्रमाणाद्यस्यविपुलंप्रमाणंनेहविद्यते॥ ३४॥ ततःशूर्पणखानामसंजज्ञेविकृतानना॥ विभीषणश्चधर्मा
त्माकैकस्याःपश्चिमःसुतः॥ ३५ ॥ तस्मिन्जातेमहासत्वेपुष्पवर्षंपपातह॥ नभःस्थानेदुंदुभयोदेवानांप्राणदंस्तथा॥ वाक्यंचैवांतरिक्षेचसाधुसा
ध्वितितत्तदा॥ ३६॥तौतुतत्रमहारण्येववृधातेमहौजसौ॥ कुंभकर्णदशग्रीवौलोकोद्वेगकरौतदा॥३७॥कुंभकर्णःप्रमत्तस्तुमहर्षीन्धर्मवत्सलान्॥
त्रैलोक्येनित्यासंतुष्टोभक्षयन्विचचारह॥ ३८॥ विभीषणस्तुधर्मात्मानित्यंधर्मव्यवस्थितः॥ स्वाध्यायनियताहारउवासविजितेंद्रियः॥३९॥ अथ
वैश्रवणोदेवस्तत्रकालेनकेनचित्॥ आगतःपितरंद्रष्टुंपुष्पकेणधनेश्वरः ॥ ४० ॥ तंदृष्ट्वाकैकसीतत्रज्वलंतमिवतेजसा ॥ आगम्यराक्षसीतत्रदश
ग्रीवमुवाचह॥ ४१ ॥पुत्रवैश्रवणंपश्यभ्रातरंतेजसावृतम्॥ भ्रातृभावेसमेचापिपश्यात्मानंत्वमीदृशम् ॥ ४२ ॥ दशग्रीवतथायत्नंकुरुष्वामित
विक्रम ॥ यथात्वमपिमेपुत्रभवेवैश्रवणोपमः ॥ ४३ ॥ मातुस्तद्वचनंश्रुत्वादशग्रीवःप्रतापवान्॥ अमर्षमतुलंलेभेप्रतिज्ञांचाकरोत्तदा ॥ ४४॥
सत्यंतेप्रतिजानामिभ्रातृतुल्योऽधिकोऽपिवा॥ भविष्याम्योजसाचैवसंतापंत्यजहृद्गतम्॥ ४५॥ ततःक्रोधेनतेनैवदशग्रीवःसहानुजः॥ चिकीर्षुर्दु
ष्करंकर्मतपसेधृतमानसः॥ ४६॥ प्राप्स्यामितपसाकाममितिकृत्वाऽध्यवस्यच॥ आगच्छदात्मसिद्ध्यर्थंगोकर्णस्याश्रमंशुभम्॥४७॥ सराक्षस
स्तत्रसहानुजस्तदातपश्चचारातुलमुग्रविक्रमः॥ अतोषयच्चापिपितामहंविभुंददौसतुष्टश्चवरान्जयावहान् ॥ ४८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे
वाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेनवमःसर्गः॥ ९॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ ४५ ॥ तपसेतपोर्थं धृतमानसःनिश्चितांतःकरणः ॥ ४६ ॥ इतिकृत्वाइतिबुद्धिंकृत्वा अध्यवस्यतथानिश्चित्यच ॥ ४७॥४८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मी
कीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेनवमःसर्गः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

भ्रातरोरावणकुंभकर्णविभीषणाः ॥ १ ॥ तांस्तान्धर्मविधीन्धर्मानुष्ठानानि ॥ २ ॥ संक्षेपेणोक्तंप्रपंचयति कुंभकर्णइत्यादि वह्निभिःसूर्यपंचमैरितिपाठेसूर्यःपंचमोयेषांतैर्वह्निभिरित्यर्थः

॥ १३ ॥ अथाब्रवीन्मुनिंरामःकथंतेभ्रातरोवने ॥ कीदृशंतुतदाब्रह्मंस्तपस्तेपुर्महाबलाः ॥ १ ॥ अगस्त्यस्त्वब्रवीत्तत्ररामंसुप्रीतमानसम् ॥ तांस्तान्धर्मविधींस्तत्रभ्रातरस्तेसमाविशन् ॥ २ ॥ कुंभकर्णस्ततायत्तोनित्यंधर्मपथेस्थितः ॥ ततापग्रीष्मकालेतुपंचाग्नीन्परितःस्थितः ॥ ३ ॥ मेघांबुसिक्तोवर्षासुवीरासनमसेवत ॥ नित्यंचशिशिरेकालेजलमध्यप्रतिश्रयः ॥ ४ ॥ एवंवर्षसहस्राणिदशतस्यापचक्रमुः ॥ धर्मेप्रयतमानस्यसत्पथेनिष्ठितस्यच ॥ ५ ॥ विभीषणस्तुधर्मात्मानित्यंधर्मपरःशुचिः ॥ पंचवर्षसहस्राणिपादेनैकेनतस्थिवान् ॥ ६ ॥ समाप्तेनियमेतस्यननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ पपातपुष्पवर्षंचतुष्टुवुश्चापिदेवताः ॥ ७ ॥ पंचवर्षसहस्राणिसूर्यंचैवान्ववर्तत ॥ तस्थौचोर्ध्वशिरोबाहुःस्वाध्यायेधृतमानसः ॥ ८ ॥ एवंविभीषणस्यापिस्वर्गस्थस्येवनंदने ॥ दशवर्षसहस्राणिगतानिनियतात्मनः ॥ ९ ॥ दशवर्षसहस्रंतुनिराहारोदशाननः ॥ पूर्णेवर्षसहस्रेतुशिरश्चाग्नौजुहावसः ॥ १० ॥ एवंवर्षसहस्राणिनवतस्यातिचक्रमुः ॥ शिरांसिनवचाप्यस्यप्रविष्टानिहुताशनम् ॥ ११ ॥ अथवर्षसहस्रेतुदशमेदशमंशिरः ॥ छेत्तुकामेदशग्रीवेप्राप्तस्तत्रपितामहः ॥ १२ ॥ पितामहस्तुसुप्रीतःसार्धंदेवैरुपस्थितः ॥ तवतावद्दशग्रीवप्रीतोस्मीत्यभ्यभाषत ॥ १३ ॥ शीघ्रंवरयधर्मज्ञवरोयस्तेभिकांक्षितः ॥ कंतेकामंकरोम्यद्यनवृथातेपरिश्रमः ॥ १४ ॥ अथाब्रवीद्दशग्रीवःप्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ प्रणम्यशिरसादेवंहर्षगद्गदयागिरा ॥ १५ ॥ भगवन्प्राणिनांनित्यंनान्यत्रमरणाद्भयम् ॥ नास्तिमृत्युसमःशत्रुरमरत्वमहंवृणे ॥ १६ ॥ एवमुक्तस्तदाब्रह्मादशग्रीवमुवाचह ॥ नास्तिसर्वामरत्वंतेवरमन्यंवृणीष्वमे ॥ १७ ॥ एवमुक्तेतदारामब्रह्मणालोककर्तृणा ॥ दशग्रीवउवाचेदंकृतांजलिरथाग्रतः ॥ १८ ॥

पंचाग्नीन्परितःस्थितइतिपाठेपिसूर्यसहिताएवपंचाग्नयः ॥ ३ ॥ वामोरूपरिदक्षिणजंघांप्रतिष्ठाप्यस्थितिर्वीरासनं जलमध्यंप्रतिश्रयआवासोयस्यसः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ सूर्यानुवृत्तिमाह ऊर्ध्वशिरोबाहुरिति ॥ ८ ॥ स्वर्गस्थस्यदेवस्यनंदनइवेत्यनेनतपःप्रवृत्तिसंतोषोदर्शितः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ मेमत्तः ॥ १७ ॥ १८ ॥ ॥ १३ ॥

उक्तमेववरंसापेक्षमाह सुपर्णेति ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ भूयोन्यःशुभोवरोदीयतेतच्छृणु ॥ २३ ॥ २४ ॥ अन्यंवरंचवितरामीत्युक्तंतमेवाह छंदतइति मनसायद्यथेप्सितंरूपं तत्तच्छंदतइच्छामात्रेणभविष्यति ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ हेभगवन्लोकगुरुःउत्पत्तिज्ञप्तिदाताभवान्यन्मह्यंप्रीतएतेनैवाहंकृतकृत्योस्मि सर्वगुणैःपुरुषार्थैर्वृतश्चास्मि त्वत्प्रीतेरेवसर्वपुरुषार्थसाधनत्वात् ॥ २९ ॥ अथापियदिप्रसन्नेनत्वयावश्यंकश्चिद्वरोदातव्यस्तर्हितंवरंशृणु परमापद्गतस्यसांसारिकव्यवहारतःपरमामापदंप्राप्तस्यापिममधर्मेनारायणेमतिर्भवेत् रामोविग्रहवा

सुपर्णनागयक्षाणांदैत्यदानवरक्षसाम् ॥ अवध्योहंप्रजाध्यक्षदेवतानांचशाश्वत ॥ १९ ॥ नहिचिंतामिमान्येषुप्राणिष्वमरपूजित ॥ तृणभूताहि तेमन्येप्राणिनोमानुषादयः॥ २० ॥ एवमुक्तस्तुधर्मात्मादशग्रीवेणरक्षसा ॥ उवाचवचनंदेवःसहदेवैःपितामहः ॥ २१ ॥ भविष्यत्येवमेतत्तेवचो राक्षसपुंगव ॥ एवमुक्त्वातुतंरामदशग्रीवंपितामहः ॥ २२ ॥ शृणुचापिवरोभूयःप्रीतस्येहशुभोमम ॥ हुतानियानिशीर्षाणिपूर्वमग्नौत्वयानघ ॥ २३ ॥ पुनस्तानिभविष्यंतितथैवतवराक्षस ॥ वितरामीहतेसौम्यवरंचान्यंदुरासदम् ॥ २४ ॥ छंदतस्तवरूपंचमनसायद्यथेप्सितम् ॥ एवंपितामहोक्तंचदशग्रीवस्यरक्षसः ॥ २५ ॥ अग्नौहुतानिशीर्षाणिपुनस्तान्युत्थितानिवै ॥ एवमुक्त्वातुतंरामदशग्रीवंपितामहः ॥ २६ ॥ विभीषणमथोवाचवाक्यंलोकपितामहः ॥ विभीषणत्वयावत्सधर्मसंहितबुद्धिना ॥ २७ ॥ परितुष्टोस्मिधर्मात्मन्वरंवरयसुव्रत ॥ विभीषणस्तुधर्मात्मावचनंप्राहसांजलिः ॥ २८ ॥ वृतःसर्वगुणैर्नित्यंचंद्रमारश्मिभिर्यथा ॥ भगवन्कृतकृत्योहंयन्मेलोकगुरुःस्वयम् ॥ २९ ॥ प्रीतेनयदिदातव्योवरोमेशृणुसुव्रत ॥ परमापद्गतस्यापिधर्मेमममतिर्भवेत् ॥ ३० ॥ अशिक्षितंचब्रह्मास्त्रंभगवन्प्रतिभातुमे ॥ यायामेजायतेबुद्धिर्येषुयेष्वाश्रमेषुच ॥ ३१ ॥ सा साभवतुधर्मिष्ठातंतंधर्मंचपालये ॥ एषमेपरमोदारवरःपरमकोमतः ॥ ३२ ॥ नहिधर्माभिरक्तानांलोकेकिंचनदुर्लभम् ॥ पुनःप्रजापतिःप्रीतोविभीषणमुवाचह ॥ ३३ ॥ धर्मिष्ठस्त्वंयथावत्सतथाचैतद्भविष्यति ॥ यस्माद्राक्षसयोनौतेजातस्यामित्रनाशन ॥ ३४ ॥

न्धर्मइत्युक्तेरत्रधर्मपदेननारायणः अन्यथासासाभवतुधर्मिष्ठेत्यनेनपौनरुक्त्यंस्यात् ॥ ३० ॥ अशिक्षितं सद्गुरूपदेशंविनापीत्यर्थः ब्रह्मास्त्रंब्रह्मविद्या येति एतद्वरणमशेषब्रह्मविद्यासिद्धिप्रतिबंधकनिवृत्तये ॥ ३१ ॥ एतल्लाभायतत्तद्धर्मंचपालयेपालयेयं परमोदारपरमदातः ॥ ३२ ॥ ईदृशस्यवरस्यपरमकत्वंस्वयमेवाह नहीति ॥ ३३ ॥ राक्षसयोनौजातस्यापियतोधर्मेबुद्धिर्नजायतेततःप्रीतोहममरत्वंतेददामि एवमप्रार्थितममरत्वंब्रह्मणःसकाशाद्धर्मबलाल्लब्धंविभीषणेनेतिनिष्कामतयादेवोपासनंसर्वार्थसाधनमितिबोध्यम् ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ एषदुर्मतिस्त्रीन्लोकांस्त्रासयतीतिजानीषे तदेवदर्शयति नंदनेइति ॥ ३७॥ ३८॥ मोहोऽज्ञानम् ॥ ३९ ॥ एवंमोहदानेनैवलोकानांस्वस्तिस्यात्अस्यसंमतिःसंमाननंचस्यात्
अचिंतयद्देवीमितिशेषः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ अस्यास्येदेवतेप्सितादेवानामिष्टावाग्भव याचतःकुंभकर्णस्यवदनाद्देवानुकूलानिस्सरेत्यर्थः अथाब्रवीत्सरस्वतीप्रवेशानंतरमित्यर्थः ॥४३॥

नाधर्मेजायतेबुद्धिरमरत्वंददामिते ॥ इत्युक्ताकुंभकर्णायवरंदातुमवास्थितम् ॥ ३५ ॥ प्रजापतिंसुराःसर्वेवाक्यंप्रांजलयोऽब्रुवन् ॥ नतावत्कुं
भकर्णायप्रदातव्योवरस्त्वया ॥ ३६ ॥ जानीषेहियथालोकांस्त्रासयत्येषदुर्मतिः॥ नंदनेऽप्सरसःसप्तमहेंद्रानुचरादश ॥ ३७ ॥ अनेनभक्षिताब्रह्म
न्नृषयोमानुषास्तथा॥ अलब्धवरपूर्वेणयत्कृतंराक्षसेनतु॥ ३८ ॥ यद्येषवरलब्धःस्याद्भक्षयेद्भुवनत्रयम्॥ वरव्याजेनमोहोऽस्मैदीयताममितप्रभ
॥ ३९ ॥ लोकानांस्वस्तिचैवंस्याद्भवेदस्यचसंमतिः॥ एवमुक्तःसुरैर्ब्रह्माचिंतयत्पद्मसंभवः॥ ४० ॥ चिंतिताचोपतस्थेऽस्यपार्श्वेदेवीसरस्वती॥ प्रां
जलिःसातुपार्श्वस्थाप्राहवाक्यंसरस्वती॥ ४१ ॥ इयमस्म्यागतादेवकिंकार्यंकरवाण्यहम् ॥ प्रजापतिस्तुतांप्राप्तांप्राहवाक्यंसरस्वतीम्॥ ४२ ॥ वा
णित्वंराक्षसेंद्रस्यभववाग्देवतेप्सिता॥ तथेत्युक्ताप्रविष्टासाप्रजापतिरथाब्रवीत्॥ ४३ ॥ कुंभकर्णमहाबाहोवरंवरययोमतः॥ कुंभकर्णस्तुतद्वाक्यं
श्रुत्वावचनमब्रवीत्॥ ४४ ॥ स्वप्तुंवर्षाण्यनेकानिदेवदेवममेप्सितम्॥ एवमस्त्वितितंचोक्ताप्रायाद्ब्रह्मासुरैःसमम्॥४५॥ देवीसरस्वतीचैवराक्षसंतं
जहौपुनः॥ ब्रह्मणासहदेवेषुगतेषुचनभःस्थलम्॥४६॥ विमुक्तोसौसरस्वत्यास्वांसंज्ञांचततोगतः॥ कुंभकर्णस्तुदुष्टात्माचिंतयामासदुःखितः॥४७॥
ईदृशंकिमिदंवाक्यंममाद्यवदनाच्च्युतम् ॥ अहंव्यामोहितोदेवैरितिमन्येतदागतैः॥ ४८ ॥ एवंलब्धवराःसर्वेभ्रातरोदीप्ततेजसः॥ श्लेष्मातकवनंग
त्वातत्रतेन्यवसन्सुखम्॥ ४९॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेदशमःसर्गः॥ १०॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

तद्वाक्यंब्रह्मवाक्यम् ॥ ४४ ॥ एवमित्यत्रषण्मासादर्वाग्जागरणंनेतिनियमः तदधिकानिद्रातुभवत्येवेतिवरस्वरूपंबोध्यं अतएवषण्मासान्स्वपितीतिपूर्वेविभीषणोक्त्यावर्षाण्यनेकानीतिकुं
भकर्णोक्त्याचनपूर्वोक्तस्यविरोधः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ स्वांसंज्ञांयथाप्राप्तस्वबुद्धिंगतःप्राप्तः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ श्लेष्मातकवनंतत्प्रचुरंपितुस्तपोवनम् ॥ ४९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामी
येरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेदशमःसर्गः ॥ १० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथधनदमपसार्यरावणस्यलंकाप्रवेशः सुमालीति ॥ १ ॥ तस्यसचिवाःसुमालिनःसचिवाः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ यत्कृतेयद्विष्णुभयनिमित्ततः तद्भयंनोऽस्माकंगतम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ निवेशिताअ

सुमालीवरलब्धांस्तुज्ञात्वाचैतान्निशाचरान् ॥ उदतिष्ठद्भयंत्यक्त्वासानुगःसरसातलात् ॥ १ ॥ मारीचश्चप्रहस्तश्चविरूपाक्षोमहोदरः॥ उदतिष्ठन्सु
संरब्धाःसचिवास्तस्यरक्षसः॥ २ ॥ सुमालीसचिवैःसार्धंवृतोराक्षसपुंगवैः॥ अभिगम्यदशग्रीवंपरिष्वज्येदमब्रवीत् ॥३॥ दिष्ट्यातेवत्ससंप्राप्तश्चिं
तितोयंमनोरथः॥ यस्त्वंत्रिभुवनश्रेष्ठाल्लब्धवान्वरमुत्तमम् ॥४॥ यत्कृतेचवयंलंकांत्यक्त्वायातारसातलम् ॥ तद्गतंनोमहाबाहोमहद्विष्णुकृतंभयम्
॥५॥ असकृत्तद्भयाद्भग्नाःपरित्यज्यस्वमालयम् ॥ विद्रुताःसहिताःसर्वेप्रविष्टाःस्मरसातलम् ॥६॥ अस्मदीयाचलंकेयंनगरीराक्षसोषिता॥ नि
वेशितातवभ्रात्राधनाध्यक्षेणधीमता ॥ ७ ॥ यदिनामात्रशक्यंस्यात्साम्नादानेनवानघ॥ तरसावामहाबाहोप्रत्यानेतुंकृतंभवेत् ॥८॥ त्वंचलंके
श्वरस्तातभविष्यसिनसंशयः॥ त्वयाराक्षसवंशोयंनिमग्नोपिसमुद्धृतः॥ ९ ॥ सर्वेषांनःप्रभुश्चैवभविष्यसिमहाबल ॥ अथाब्रवीद्दशग्रीवोमातामहमुपस्थितम् ॥ १० ॥ वित्तेशोगुरुरस्माकंनार्हसेवक्तुमीदृशम् ॥ साम्नाहिराक्षसेंद्रेणप्रत्याख्यातोगरीयसा ॥ ११ ॥किंचिन्नाहतदारक्षोज्ञात्वातस्य
चिकीर्षितम् ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यवसंतंरावणंततः ॥ १२ ॥ प्रहस्तःप्रश्रितंवाक्यमिदमाहसरावणम् ॥ दशग्रीवमहाबाहोनार्हसेवक्तुमीदृशम्
॥१३॥ सौभ्रात्रंनास्तिशूराणांशृणुचेदंवचोमम ॥ अदितिश्चदितिश्चैवभगिन्यौसहितेहिते ॥१४॥ भार्येपरमरूपिण्यौकश्यपस्यप्रजापतेः॥ अदिति
र्जनयामासदेवांस्त्रिभुवनेश्वरान् ॥ १५ ॥ दितिस्त्वजनयद्दैत्यान्कश्यपस्यात्मसंभवान् ॥ दैत्यानांकिलधर्मज्ञपुरेयंवसनार्णवा ॥ १६ ॥ सपर्वतामही
वीरतेऽभवन्प्रभविष्णवः॥ निहत्यतांस्तुसमरेविष्णुनाप्रभविष्णुना ॥ १७ ॥ देवानांवशमानीतंत्रैलोक्यमिदमव्ययम् ॥ नैतदेकोभवानेवकरिष्य
तिविपर्ययम् ॥ १८ ॥

धिष्ठिता ॥ ७ ॥ सामादिनालंकांप्रत्यानेतुंयदिनामशक्यंस्यात्तदानःकार्यंकृतंभवेत् ॥८॥ ९ ॥ १० ॥ नार्हसे ज्येष्ठनिरसनंवक्तुंनार्हसीत्यर्थः ॥११॥१२॥१३॥ अदितिदितीभिन्नोदरभगिन्यौ
तेसहितेहितेपरस्परानुरक्तेभूत्वाकश्यपस्यभार्येऽभूतामितिशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ तेदैत्याःपुराप्रभविष्णवोऽभवन्पश्चाद्विष्णुनातान्दैत्यान्निहत्य ॥१७ ॥ विपर्ययंभ्रातृद्रोहरूपम् ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ तस्मिन्नहनिप्रहस्तोपदेशदिनएव ॥ २० ॥ वनंलंकासमीपवनंगतस्त्रिकूटस्थोभूत्वाप्रहस्तंदौत्येनप्रेषयामास ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ त्वयानिवेशिताऽधिष्ठिता तांयदिभवान्नोदद्या

॥ १५ ॥ सुरासुरैराचरितंतत्कुरुष्ववचोमम ॥ एवमुक्तोदशग्रीवःप्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ १९ ॥ चिंतयित्वामुहूर्तंवैबाढमित्येवसोब्रवीत् ॥ सतुतेनैवहर्षेणतस्मि
न्नहनिवीर्यवान् ॥ २० ॥ वनंगतोदशग्रीवःसहतैःक्षणदाचरैः ॥ त्रिकूटस्थःसतुतदादशग्रीवोनिशाचरः ॥ २१ ॥ प्रेषयामासदौत्येनप्रहस्तंवाक्यको
विदः ॥ प्रहस्तशीघ्रंगच्छत्वंब्रूहिनैर्ऋतपुंगवम् ॥ २२ ॥ वचसाममवित्तेशंसामपूर्वमिदंवचः ॥ इयंलंकापुरीराजन्राक्षसानांमहात्मनाम् ॥ २३ ॥
त्वयानिवेशितासौम्यनैतद्युक्तंतवानघ ॥ तद्भवान्यदिनोह्यद्यदद्यादतुलविक्रम ॥ २४ ॥ कृताभवेन्ममप्रीतिर्धर्मश्चैवानुपालितः ॥ सतुगत्वापुरींलं
कांधनदेनसुरक्षिताम् ॥ २५ ॥ अब्रवीत्परमोदारंवित्तपालमिदंवचः ॥ प्रेषितोहंतवभ्रात्रादशग्रीवेणसुव्रत ॥ २६ ॥ त्वत्समीपंमहाबाहोसर्वश
स्त्रभृतांवर ॥ वचनंममवित्तेशयद्ब्रवीतिदशाननः ॥ २७ ॥ इयंकिलपुरीरम्यासुमालिप्रमुखैःपुरा ॥ भुक्तपूर्वाविशालाक्षराक्षसैर्भीमविक्रमैः ॥ २८ ॥
तेनविज्ञाप्यतेसोयंसांप्रतंविश्रवात्मज ॥ तदेषादीयतांतातयाचतस्तस्यसामतः ॥ २९ ॥ प्रहस्तादपिसंश्रुत्यदेवोवैश्रवणोवचः ॥ प्रत्युवाचप्रहस्तंतं
वाक्यंवाक्यविदांवरः ॥ ३० ॥ दत्ताममेयंपित्रातुलंकाशून्यानिशाचरैः ॥ निवेशिताचमेरक्षोदानमानादिभिर्गुणैः ॥ ३१ ॥ ब्रूहिगच्छदशग्रीवंपुरीरा
ज्यंचयन्मम ॥ तवाप्येतन्महाबाहोभुंक्ष्वराज्यमकंटकम् ॥ ३२ ॥ अविभक्तंत्वयासार्धंराज्यंयच्चापिमेवसु ॥ एवमुक्त्वाधनाध्यक्षोजगामपितुरंति
कम् ॥ ३३ ॥ अभिवाद्यगुरुंप्राहरावणस्ययदीप्सितम् ॥ एषतातदशग्रीवोदूतंप्रेषितवान्मम ॥ ३४ ॥ दीयतांनगरीलंकापूर्वंरक्षोगणोषिता ॥ मया
त्रयदनुष्ठेयंतन्ममाचक्ष्वसुव्रत ॥ ३५ ॥ ब्रह्मर्षिस्त्वेवमुक्तोसौविश्रवामुनिपुंगवः ॥ प्रांजलिंधनदंप्राहशृणुपुत्रवचोमम ॥ ३६ ॥ दशग्रीवोमहाबा
हुरुक्तवान्ममसन्निधौ ॥ मयानिर्भर्त्सितश्चासीद्बहुशोक्तःसुदुर्मतिः ॥ ३७ ॥

त्तर्हिममप्रीतिःकृताभवेत् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ दशाननोयद्ब्रवीतितद्वचनंममसुखाच्छृण्वितिशेषः ॥ २७ ॥ २८ ॥ तेनेति येनपूर्वंराक्षसैर्भुक्तातेनहेतुनासांप्रतंदीयतां सोयमर्थोविज्ञाप्यते ॥ १५ ॥
॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ममराज्यंवसुचत्वयाऽविभक्तमस्त्वितिशेषः एवंत्वदीयमपिमयेति ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ बहुशोक्तइतिसंधिरार्षः ॥ ३७ ॥

ध्वंससेध्वस्तधर्मन्यायमर्यादोजायसेइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ममशापात्तन्मातृदर्शनकालकृतात् ॥ ३९ ॥ निवासार्थंनिवेशय पुरमितिशेषः ॥ ४० ॥ सूर्यसंकाशैःसूर्यवदुज्ज्वलैः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥
॥ ४३॥४४ ॥ एवंप्रहस्तवचःश्रुत्वारावणःप्रहृष्टात्माऽभवदितिशेषः ॥ ४५ ॥ यतस्त्यक्तैनांगतस्ततोस्माभिःसहसातांप्रविश्यधर्मंप्रतिपालयेतिप्रहस्तेनोक्तोरावणस्तांप्रविवेश ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

सक्रोधेनमयाचोक्तोध्वंससेचपुनःपुनः॥ श्रेयोभियुक्तंधर्म्यंचशृणुपुत्रवचोमम॥ ३८ ॥ वरप्रदानसंमूढोमान्यामान्यंसुदुर्मतिः॥ नवेत्तिममशा
पाच्चप्रकृतिंदारुणांगतः ॥ ३९ ॥ तस्माद्गच्छमहाबाहोकैलासंधरणीधरम् ॥ निवेशयनिवासार्थंत्यक्त्वालंकांसहानुगः ॥ ४० ॥ तत्रमंदाकिनीर
म्यानदीनामुत्तमानदी॥ कांचनैःसूर्यसंकाशैःपंकजैःसंवृतोदका ॥ ४१ ॥ कुमुदैरुत्पलैश्चैव अन्यैश्चैवसुगंधिभिः॥ तत्रदेवाःसगंधर्वाःसाप्सरोरग
किन्नराः ॥ ४२ ॥ विहारशीलाःसततंरमंतेसर्वदाश्रिताः॥ नहिक्षमंतवानेनवैरंधनदरक्षसा॥ जानीषेहियथानेनलब्धःपरमकोवरः ॥ ४३ ॥ एव
मुक्तोगृहीत्वातुतद्वचःपितृगौरवात्॥ सदारपुत्रःसामात्यःसवाहनधनोगतः ॥ ४४ ॥ प्रहस्तोऽथदशग्रीवंगत्वावचनमब्रवीत्॥ प्रहृष्टात्मामहात्मा
नंसहामात्यंसहानुजम्॥ ४५ ॥ शून्यासानगरीलंकात्यक्त्वैनांधनदोगतः॥ प्रविश्यतांसहास्माभिःस्वधर्मंतत्रपालय ॥ ४६ ॥ एवमुक्तोदशग्रीवः
प्रहस्तेनमहाबलः॥ विवेशनगरींलंकांभ्रातृभिःसबलानुगैः ॥ ४७ ॥ धनदेनपरित्यक्तांसुविभक्तमहापथाम् ॥ आरुरोहसदेवारिःस्वर्गंदेवाधिपो
यथा ॥ ४८ ॥ सचाभिषिक्तःक्षणदाचरैस्तदानिवेशयामासपुरींदशाननः॥ निकामपूर्णाचबभूवसापुरीनिशाचरैर्नीलबलाहकोपमैः॥ ४९ ॥ ध
नेश्वरस्त्वथपितृवाक्यगौरवान्न्यवेशयच्छशिविमलेगिरौपुरीम्॥ स्वलंकृतैर्भवनवरैर्विभूषितांपुरंदरःस्वरिवयथामरावतीम्॥ ५०॥ ॥इत्यार्षे
श्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेएकादशःसर्गः ॥ ११ ॥ ॥ ५॥ ॥राक्षसेंद्रोऽभिषिक्तस्तुभ्रातृभिःसहितस्तदा॥ततःप्रदानंराक्षस्याभगिन्याःसम
चिंतयत्॥ १ ॥ददौतांकालकेंद्रायदानवेंद्रायराक्षसीम्॥ स्वसांशूर्पणखांनामविद्युज्जिह्वायराक्षसः॥ २॥

॥ ४८ ॥ निकामपूर्णाअत्यंतपूर्णा ॥ ४९ ॥ शशिविमलेगिरौकैलासे पुरंदरस्येवतदामरावतीमितिपाठोऽयुक्तश्छंदोभंगाभावाय ॥ ५० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिल
केवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकादशःसर्गः ॥ ११ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ अथइंद्रजिदुत्पत्तिः राक्षसेंद्रइति ॥ १ ॥ २ ॥

रामेतिसंबुद्धिः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ गतादेवलोकमितिशेषः ततस्त्रयोदशसमाःवर्षाणिगतागतानि चतुर्दशंचतद्विरहितस्यगतमित्यनुकर्षः हेमम [illegible] ॥ ८ ॥ माययाविचित्र
निर्माणशक्त्यानिर्मितम् ॥ ९ ॥ तस्याःकुक्षौ हेमायागर्भेइत्यर्थः ॥ १० ॥ मार्गितुंप्राप्तोस्मि मानकांक्षिणांअभिमानेच्छूनांदुःखंअभिमाननिवर्तकत्वात् ॥ ११ ॥ अस्यांहेमायाम् ॥ १२ ॥

अथदृष्ट्वास्वयंरक्षोमृगयामटतेस्मतत् ॥ तत्रापश्यत्ततोराममयंनामदितेःसुतम् ॥ ३ ॥ कन्यासहायंतंदृष्ट्वादशग्रीवोनिशाचरः ॥ अपृच्छत्कोभ
वानेकोनिर्मनुष्यमृगेवने ॥ ४ ॥ अनयामृगशावाक्ष्याकिमर्थंसहतिष्ठसि ॥ मयस्तदाब्रवीद्रामपृच्छंतंतंनिशाचरम् ॥ ५ ॥ श्रूयतांसर्वमाख्यास्येय
थावृत्तमिदंतव ॥ हेमानामाप्सरास्तत्रश्रुतपूर्वायदित्वया ॥ ६ ॥ दैवतैर्ममसादत्तापौलोमीवशतक्रतोः ॥ तस्यांसक्तमनाश्चासंदशवर्षशतान्यहम्
॥ ७ ॥ साचदैवतकार्येणत्रयोदशसमागताः ॥ वर्षंचतुर्दशंचैवततोहेममयंपुरम् ॥ ८ ॥ वज्रवैदूर्यचित्रंचमाययानिर्मितंमया ॥ तत्राहमवसंदीन
स्तयाहीनःसुदुःखितः ॥ ९ ॥ तस्मात्पुराद्दुहितरंगृहीत्वावनमागतः ॥ इयंममात्मजाराजंस्तस्याःकुक्षौविवर्धिता ॥ १० ॥ भर्तारमनयासार्धमस्याः
प्राप्तोस्मिमार्गितुम् ॥ कन्यापितृत्वंदुःखंहिसर्वेषांमानकांक्षिणाम् ॥ ११ ॥ कन्याहिद्वेकुलेनित्यंसंशयेस्थाप्यतिष्ठति ॥ पुत्रद्वयंममाप्यस्यांभार्यायां
संबभूवह ॥ १२ ॥ मायावीप्रथमस्तातदुंदुभिस्तदनंतरः ॥ एवंतेसर्वमाख्यातंयाथातथ्येनपृच्छतः ॥ १३ ॥ त्वामिदानींकथंतातजानीयांकोभवानि
ति ॥ एवमुक्तंतुतद्रक्षोविनीतमिदमब्रवीत् ॥ १४ ॥ अहंपौलस्त्यतनयोदशग्रीवश्चनामतः ॥ मुनेर्विश्रवसोयस्तुतृतीयोब्रह्मणोभवत् ॥ १५ ॥ एवमु
क्तस्तदारामराक्षसेंद्रेणदानवः ॥ महर्षेस्तनयंज्ञात्वामयोदानवपुंगवः ॥ १६ ॥ दातुंदुहितरंतस्मैरोचयामासतत्रवै ॥ करेणतुकरंतस्याग्राहयित्वाम
यस्तदा ॥ १७ ॥ प्रहसन्प्राहदैत्येंद्रोराक्षसेंद्रमिदंवचः ॥ इयंममात्मजाराजन्हेमयाऽप्सरसाधृता ॥ १८ ॥ कन्यामंदोदरीनामपत्न्यर्थंप्रतिगृह्यताम् ॥
वाढमित्येवतंरामदशग्रीवोभ्यभाषत ॥ १९ ॥ प्रज्वाल्यतत्रचैवाग्निमकरोत्पाणिसंग्रहम् ॥ सहितस्यमयोरामशापाभिज्ञस्तपोधनात् ॥ २० ॥

मायावीतन्नामकः ॥ १३ ॥ १४ ॥ पौलस्त्यतनयइत्युक्तमेवार्थंस्पष्टमाह मुनेरिति योमुनिर्विश्रवाब्रह्मणस्तृतीयापत्यंतस्यभगवतोविश्रवसोहंतनयइत्यर्थः ॥ १५ ॥ तंमहर्षेस्तनयंज्ञात्वादुहितरंतस्मै
दातुंरोचयामास तत्रवैमहाकुलप्रसूतत्वज्ञानकाले ॥ १६ ॥ १७ ॥ धृताधृतगर्भा प्रसूतेत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ तपोधनाज्ज्ञातशापाभिज्ञःदारुणप्रकृतिर्भविष्यतीतिश्रुतशापवृत्तांतइत्यर्थः ॥ २० ॥

तेनहेतुना यद्यस्मैइयंकन्यानदीयतेतदादारुणप्रकृतित्वान्मांनिगृह्यबलादपिग्रहीष्यतीतिज्ञानेनमहाकुलप्रसूतत्वज्ञानेनचेत्यर्थः ॥ २१ ॥ लब्ध्वांमयेनेतिशेषः ॥ २२ ॥ भ्रातृभ्यांसहसमुपाहर
तूल्हतवान् उदवाहयदितिपाठांतरम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ सरमांयाविभीषणपत्न्यानामनिर्वक्ति तीरेत्विति ॥ २५ ॥ तदास्यामानससरस्तीरउत्पत्तिकाले मानसंस. जलदागमनिमित्ततस्तच्छिशुप
र्यंतंववृधेततोभीतायाःकन्यायाआक्रंदितंश्रुत्वातस्यामात्राकन्यास्नेहेनसरोमावर्धतेत्युक्तं ततःसाकन्यासरमाऽभवत् पृषोदरादित्वात्साधुः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ जलधरोपमःजल

विदित्वातेनसादत्तातस्यपैतामहंकुलम् ॥ अमोघांतस्यशक्तिंचप्रददौपरमाद्भुताम् ॥ २१ ॥ परेणतपसालब्धांजघ्निवाँल्लक्ष्मणंयया ॥ एवंसकृ
त्वादारान्वैलंकायाईश्वरःप्रभुः ॥ २२ ॥ गत्वातुनगरींभार्येभ्रातृभ्यांसमुपाहरत् ॥ वैरोचनस्यदौहित्रींवज्रज्वालेतिनामतः ॥ २३ ॥ तांभार्यांकुंभ
कर्णस्यरावणःसमकल्पयत् ॥ गंधर्वराजस्यसुतांशैलूषस्यमहात्मनः ॥ २४ ॥ सरमांनामधर्मज्ञांलेभेभार्यांविभीषणः ॥ तीरेतुसरसोवैतुसंजज्ञेमा
नसस्यहि ॥ २५ ॥ सरस्तदामानसंतुववृधेजलदागमे ॥ मात्रातुतस्याःकन्यायाःस्नेहेनाक्रंदितंवचः ॥ २६ ॥ सरोमावर्धतेत्युक्तंततःसासरमाऽभव
त् ॥ एवंतेकृतदारावैरेमिरेतत्रराक्षसाः ॥ २७ ॥ स्वांस्वांभार्यामुपादायगंधर्वाइवनंदने ॥ ततोमंदोदरीपुत्रंमेघनादमजीजनत् ॥ २८ ॥ सएषइंद्रजि
न्नामयुष्माभिरभिधीयते ॥ जातमात्रेणहिपुरातेनरावणसूनुना ॥ २९ ॥ रुदतासुमहान्मुक्तोनादोजलधरोपमः ॥ जडीकृताचसालंकातस्यनादेन
राघव ॥ ३० ॥ पितातस्याकरोन्नाममेघनादइतिस्वयम् ॥ सोवर्धततदारामरावणांतःपुरेशुभे ॥ ३१ ॥ रक्ष्यमाणोवरस्त्रीभिश्छन्नःकाष्ठैरिवानलः ॥
मातापित्रोर्महाहर्षंजनयन्रावणात्मजः ॥ ३२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० उत्तरकांडेद्वादशःसर्गः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथलोकेश्वरोत्सृ
ष्टातत्रकालेनकेनचित् ॥ निद्रासमभवत्तीव्राकुंभकर्णस्यरूपिणी ॥ १ ॥ ततोभ्रातरमासीनंकुंभकर्णोब्रवीद्वचः ॥ निद्रामांबाधतेराजन्कारयस्व
ममालयम् ॥ २ ॥ विनियुक्तास्ततोराज्ञाशिल्पिनोविश्वकर्मवत् ॥ विस्तीर्णयोजनंस्निग्धंततोद्विगुणमायतम् ॥ ३ ॥

धरनादोपमः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेद्वादशःसर्गः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ लोकेश्वरेणब्रह्म
णाउत्सृष्टाप्रेषिता रूपिणीजृंभादिरूपेणरूपवती समभवत्साता ॥ १ ॥ २ ॥ विश्वकर्मवत्तत्सदृशाः विस्तीर्णयोजनं तिर्यङ्मानेनेतिशेषः ततस्तिर्यङ्मानात् एवंचयुद्धकांडेयद्योजनायतामित्युक्तं
तद्द्विगुणयोजनायतामित्यर्थकंबोध्यम् ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ किंकिणीजालकंकिंकिणीनांजालानियस्मिंस्तत् दांततोरणंदंतविकारतोरणंतस्यविन्यस्तंविन्यासोयत्रतत् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ आत्मनःकुलानुरूपंवृत्तंसंस्मृत्येति बो
धनीयत्वेनेतिशेषः ॥ ११ ॥ सौभ्रात्रदर्शनार्थंतद्दर्शयितुं हितमिति वक्तुमितिशेषः ॥ १२ ॥ आगमनंप्रतिकार्यमितिशेषः ॥१३॥ राज्ञःधनदस्य तंकुबेरदूतम् ॥ १४ ॥ तूर्णींसमभिवर्तते क्षण

दर्शनीयंनिराबाधंकुंभकर्णस्यचक्रिरे ॥ स्फाटिकैःकांचनैश्चित्रैःस्तंभैःसर्वत्रशोभितम् ॥ ४ ॥ वैडूर्यकृतसोपानंकिंकिणीजालकंतथा ॥ दांततोरण
विन्यस्तंवज्रस्फटिकवेदिकम् ॥ ५ ॥ मनोहरंसर्वसुखंकारयामासराक्षसः ॥ सर्वत्रसुखदंनित्यंमेरोःपुण्यांगुहामिव ॥ ६ ॥ तत्रनिद्रांसमाविष्टःकुंभ
कर्णोमहाबलः ॥ बहून्यब्दसहस्राणिशयानोनचबुध्यते ॥ ७ ॥ निद्राभिभूतेतुतदाकुंभकर्णेदशाननः ॥ देवर्षियक्षगंधर्वान्संजघ्नेहिनिरंकुशः ॥ ८ ॥
उद्यानानिविचित्राणिनंदनादीनियानिच ॥ तानिगत्वासुसंक्रुद्धोभिनत्तिस्मदशाननः ॥ ९ ॥ नदींगजइवक्रीडन्वृक्षान्वायुरिवाक्षिपन् ॥ नगान्व
ज्रइवोत्सृष्टोविध्वंसयतिराक्षसः ॥ १० ॥ यथावृत्तंतुविज्ञायदशग्रीवंधनेश्वरः ॥ कुलानुरूपंधर्मज्ञोवृत्तंसंस्मृत्यचात्मनः ॥ ११ ॥ सौभ्रात्रदर्शना
र्थंतुदूतंवैश्रवणस्तदा ॥ लंकांसंप्रेषयामासदशग्रीवस्यवैहितम् ॥ १२ ॥ सगत्वानगरींलंकामाससादविभीषणम् ॥ मानितस्तेनधर्मेणपृष्टश्चागमनं
प्रति ॥ १३ ॥ पृष्ट्वाचकुशलंराज्ञोज्ञातीनांचविभीषणः ॥ सभायांदर्शयामासतमासीनंदशाननम् ॥ १४ ॥ सदृष्ट्वातत्रराजानंदीप्यमानंस्वतेज
सा ॥ जयेतिवाचासंपूज्यतूष्णींसमभिवर्तते ॥ १५ ॥ सतत्रोत्तमपर्यंकवरास्तरणशोभिते ॥ उपविष्टंदशग्रीवंदूतोवाक्यमथाब्रवीत् ॥ १६ ॥ राज
न्वदामितेसर्वंभ्राताधवयदब्रवीत् ॥ उभयोःसदृशंवीरवृत्तस्यचकुलस्यच ॥ १७ ॥ साधुपर्याप्तमेतावत्कृत्यश्चारित्रसंग्रहः ॥ साधुधर्मेव्यवस्थानं
क्रियतांयदिशक्यते ॥ १८ ॥

मात्रमितिशेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥ उभयोर्मातापित्रोःकुलस्यतयोर्वृत्तस्यचसदृशम् ॥ १७ ॥ साधुसम्यक् एतावत्पर्याप्तंएतावदेवपापमलं इतःपरंचारित्रसंग्रहःकृत्यःकार्यः तदेवदार्ढ्यायपुन
राह साध्विति व्यवस्थानंव्यवस्थितिः यदिशक्यतेइत्यनेनक्रूरत्वान्नियोगबुद्धिर्व्यावर्त्यते कतकस्तुकृतश्चारित्रसंग्रहइतिपठित्वासाधुसम्यक्चारित्रसंग्रहआचारसंग्रहःकृतःसंपादितश्चेदेतावदेव
पर्याप्तमिहामुत्राभ्युदयाय अस्यैवविवरणंसाध्वित्याह ॥ १८ ॥

उपदेशप्रयोजकमसद्वृत्तंदृश्यतेश्रूयतेचेत्याह दृष्टमिति मेमयात्वत्तस्त्वन्निमित्तोदेवतानांसमुद्योगःप्रतिक्रियासंपादनविषयइतिशेषः ॥ १९ ॥ यद्यपित्वयाहंनिराकृतोथापिममत्वंरक्ष्यएव तन्हेतुः सापराधोपीति स्ववांधवैःपित्रादिभिः ॥ २० ॥ त्वद्रक्षणहेतोरेवाहंत्विति रौद्रंरुद्रप्रसादकरम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ किमितिदेव्यांचक्षुर्निपातितंतत्राह कान्विति अन्येनहेतुना विकारादि

दृष्टंमेनंदनंभग्नमृषयोनिहताःश्रुताः ॥ देवतानांसमुद्योगस्त्वत्तोराजन्मयाश्रुतः ॥ १९ ॥ निराकृतश्चबहुशस्त्वयाहंराक्षसाधिप ॥ सापराधोपिवालोहिरक्षितव्यःस्ववांधवैः ॥ २० ॥ अहंतुहिमवत्पृष्ठंगतोधर्ममुपासितुम् ॥ रौद्रंव्रतंसमास्थायनियतोनियतेंद्रियः ॥ २१ ॥ तत्रदेवोमयादृष्टउमयासहितःप्रभुः ॥ सव्यंचक्षुर्मयादेवात्तत्रदेव्यांनिपातितम् ॥ २२ ॥ कान्वेपेतिमहाराजनखल्वन्येनहेतुना ॥ रूपंचानुपमंकृत्वारुद्राणीतत्रतिष्ठति ॥ २३ ॥ देव्यादिव्यप्रभावेणदग्धंसव्यंममेक्षणम् ॥ रेणुध्वस्तमिवज्योतिःपिंगलत्वमुपागतम् ॥ २४ ॥ ततोहमन्यद्विस्तीर्णंगत्वातस्यगिरेस्तटम् ॥ तूष्णींवर्षशतान्यष्टौसमधारंमहाव्रतम् ॥ २५ ॥ समाप्तेनियमेतस्मिंस्तत्रदेवोमहेश्वरः ॥ ततःप्रीतेनमनसाप्राहवाक्यमिदंप्रभुः ॥ २६ ॥ प्रीतोस्मितवधर्मज्ञतपसानेनसुव्रत ॥ मयाचैतद्व्रतंचीर्णंत्वयाचैवधनाधिप ॥ २७ ॥ तृतीयःपुरुषोनास्तियश्चरेद्व्रतमीदृशम् ॥ व्रतंसुदुष्करंह्येतन्मयैवोत्पादितंपुरा ॥ २८ ॥ तत्सखित्वंमयासौम्यरोचयस्वधनेश्वर ॥ तपसानिर्जितश्चैवसखाभवममानघ ॥ २९ ॥ देव्यादग्धंप्रभावेणयच्चसव्यंतवेक्षणम् ॥ पैंगल्यंयदवाप्तंहिदेव्यारूपनिरीक्षणात् ॥ ३० ॥ एकाक्षिपिंगलीत्येवनामस्थास्यतिशाश्वतम् ॥ एवंतेनसखित्वंचप्राप्यानुज्ञांचशंकरात् ॥ ३१ ॥ आगतेनमयाचैवंश्रुतस्तेपापनिश्चयः ॥ तदधर्मिष्ठसंयोगान्निवर्तकुलदूषणात् ॥ ३२ ॥ चिंत्यतेहिवधोपायःसर्षिसंघैःसुरैस्तव ॥ एवमुक्तोदशग्रीवःकोपसंरक्तलोचनः ॥ ३३ ॥ हस्तान्दंतांश्चसंपिष्यवाक्यमेतदुवाचह ॥ विज्ञातंतेमयादूतवाक्यंयत्त्वंप्रभाषसे ॥ ३४ ॥

नेत्यर्थः कान्वितिसूचितविस्मयहेतुमाह रूपंचेति ॥ २३ ॥ दग्धंनष्टं सव्येतरत्तुरेणुध्वस्तंरेणुस्पर्शकलुषीकृतं ज्योतिपातेजसापिंगलंतस्यभावस्तत्त्वं यद्वा कलुषितज्योतिरिवपिंगत्वंप्राप्तमित्यर्थः ॥ २४ ॥ समधारंसमधारयम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ एतद्व्रतंत्वदाचरितंमहाव्रतम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ रोचयस्वरुचितंकुर्वित्यर्थः ॥ २९ ॥ पैंगल्यमिति इतरदितिशेषः ॥ ३० ॥ एवंतेनशिवेन ॥ ३१ ॥ निवर्तनिवर्तस्व ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ वाक्यंविज्ञातंवाक्यतात्पर्यार्थोविज्ञातः ॥ ३४ ॥

येनभ्रात्राचोदितोसौभ्रातात्वंचनैवासिनभविष्यसि तत्रहेतुर्हितमिति एषधनरक्षकोमेहितंनैवब्रवीति ॥३५॥ किंतर्हिब्रवीतीत्यत्राह महेश्वरसखित्वमिति तद्रूपबलसंपदमित्यर्थः कुबेरेणस्वव
त्तांतोक्तावपिरावणःस्वदुर्मत्याविपरीतंगृहीतवान् यत्त्वयैतत्कुबेरप्राबल्यंभाषितंतन्नैवक्षमणीयंक्षमार्हम् ॥ ३६ ॥ एतावत्कालंमयातस्यमर्षितंक्षांततत् इतिहेतोर्यतोमदंतरात्माइतःपूर्वमयंज्ये
ष्ठोगुरुर्नहंतव्यइतिमन्यतेमन्यतेस्म ततोहेतोरित्यर्थः ॥ ३७ ॥ एषामतिःकृता केत्यत्राह त्रीनिति ॥ ३८ ॥ एतन्मुहूर्तंअस्मिन्मुहूर्ते तस्यैकस्यतुवैकृते वधप्रसंगइत्यर्थः ॥ ३९ ॥ एनंखड्गच्छि

नैवत्वमसिनैवासौभ्रात्रायेनासिचोदितः ॥ हितंनैषममैतद्धिब्रवीतिधनरक्षकः ॥ ३५ ॥ महेश्वरसखित्वंतुमूढःश्रावयतेकिल ॥ नैवेदंक्षमणीयंमे
यदेतद्भाषितंत्वया ॥ ३६ ॥ यदेतावन्मयाकालंदूततस्यतुमर्षितम् ॥ नहंतव्योगुरुर्ज्येष्ठोमयायमितिमन्यत ॥ ३७ ॥ तस्यत्विदानींश्रुत्वामेवाक्यमे
षाकृतामतिः ॥ त्रींल्लोकानपिजेष्यामिबाहुवीर्यमुपाश्रितः ॥ ३८ ॥ एतन्मुहूर्तमेवाहंतस्यैकस्यतुवैकृते ॥ चतुरोलोकपालांस्तान्नयिष्यामियमक्षय
म् ॥ ३९ ॥ एवमुक्त्वातुलंकेशोदूतंखड्गेनजघ्निवान् ॥ ददौभक्षयितुंह्येनंराक्षसानांदुरात्मनाम् ॥ ४० ॥ ततःकृतस्वस्त्ययनोरथमारुह्यरावणः ॥ त्रै
लोक्यविजयाकांक्षीययौयत्रधनेश्वरः ॥ ४१ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रयोदशःसर्गः ॥१३॥ ॥७॥
ततःससचिवैःसार्धंषड्भिर्नित्यबलोद्धतः ॥ महोदरप्रहस्ताभ्यांमारीचशुकसारणैः ॥ १ ॥ धूम्राक्षेणचवीरेणनित्यंसमरगर्धिना ॥ वृतःसंप्रययौश्रीमा
न्क्रोधाल्लोकान्दहन्निव ॥ २ ॥ पुराणिसनदीःशैलान्वनान्युपवनानिच ॥ अतिक्रम्यमुहूर्तेनकैलासंगिरिमागमत् ॥ ३ ॥ सन्निविष्टंगिरौतस्मिन्रा
क्षसेंद्रंनिशम्यतु ॥ युद्धेप्सुंतंकृतोत्साहंदुरात्मानंसमंत्रिणम् ॥ ४ ॥ यक्षानशेकुःसंस्थातुंप्रमुखेतस्यरक्षसः ॥ राज्ञोभ्रातेतिविज्ञायगतायत्रधनेश्वरः
॥ ५ ॥ तेगत्वासर्वमाचख्युर्भ्रातुस्तस्यचिकीर्षितम् ॥ अनुज्ञाताययुर्हृष्टायुद्धायधनदेनते ॥ ६ ॥ ततोबलानांसंक्षोभोव्यवर्धतइवोदधेः ॥ तस्यनैर्ऋ
तराजस्यशैलंसंचालयन्निव ॥ ७ ॥ ततोयुद्धंसमभवद्यक्षराक्षससंकुलम् ॥ व्यथिताश्चाभवंस्तत्रसचिवाराक्षसस्यते ॥ ८ ॥

न्नंदूतंभक्षयितुमाज्ञांकृतवानितिशेषः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रयोदशःसर्गः ॥१३॥ ॥७॥ ॥ अथा
दौकुबेरजयः ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ समंत्रिणंमहोदरादिषण्मंत्रिसहितम् ॥ ४ ॥ नशेकुरित्यत्रहेतुः राज्ञोभ्रातेति कुबेरस्यभ्रातेत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ तस्यनैर्ऋतराजस्यबलानांसंक्षोभः शै
लंकैलासंचालयन्निवव्यवर्धत उदधेःक्षोभोयथा ॥ ७ ॥ ८ ॥

हर्षनादान्हर्षजसिंहनादान् ॥ ९ ॥ येरावणसचिवास्तेषामेकैकस्तेषांसहस्रसंख्यानांयक्षाणांसहस्रंअयोधयत् ॥ १० ॥ ११ ॥ धाराभिःशस्त्रसमूहैः ॥ १२ ॥ धाराशतसमुक्षितःशस्त्रक्षतजन्यरुधिरधाराशतसमुक्षितः ॥ १३ ॥ १४ ॥ कक्षंतृणंतद्वद्विस्तीर्णं शुष्केंधनमिवाकुलं शुष्केंधनेआकुलत्वंचझटितिवह्निव्याप्यत्वं यक्षसैन्यंवातेनादीप्तोग्निरिवरावणोददाह ॥ १५ ॥ रावणे

सदृष्ट्वातादृशंसैन्यंदशग्रीवोनिशाचरः ॥ हर्षनादान्वहून्कृत्वासक्रोधादभ्यभाषत ॥ ९ ॥ येतुतेराक्षसेंद्रस्यसचिवाघोरविक्रमाः ॥ तेषांसहस्रमेकैकोयक्षाणांसमयोधयत् ॥ १० ॥ ततोगदाभिर्मुसलैरसिभिःशक्तितोमरैः ॥ हन्यमानोदशग्रीवस्तत्सैन्यंसमगाहत ॥ ११ ॥ सनिरुच्छ्वासवत्तत्रवध्यमानोदशाननः ॥ वर्षद्भिरिवजीमूतैर्धाराभिरवरुध्यत ॥ १२ ॥ नचकारव्यथांचैवयक्षशस्त्रैःसमाहतः ॥ महीधरइवांभोदैर्धाराशतसमुक्षितः ॥ १३ ॥ समहात्मासमुद्यम्यकालदंडोपमांगदाम् ॥ प्रविवेशततःसैन्यंनयन्यक्षान्यमक्षयम् ॥ १४ ॥ सकक्षमिवविस्तीर्णंशुष्केंधनमिवाकुलम् ॥ वातेनाग्निरिवादीप्तोयक्षसैन्यंददाहतत् ॥ १५ ॥ तैस्तुतत्रमहामात्यैर्महोदरशुकादिभिः ॥ अल्पावशेषास्तेयक्षाःकृतावातैरिवांबुदाः ॥ १६ ॥ केचित्समाहताभग्नाःपतिताःसमरेक्षितौ ॥ ओष्ठांश्चदशनैस्तीक्ष्णैरदशन्कुपितारणे ॥ १७ ॥ श्रांताश्चान्योन्यमालिंग्यभ्रष्टशस्त्रारणाजिरे ॥ सीदंतिचतदायक्षाःकूलाइवजलेनह ॥ १८ ॥ हतानांगच्छतांस्वर्गंयुध्यतामथधावताम् ॥ प्रेक्षतामृषिसंघानांवभूवनतदांतरम् ॥ १९ ॥ भग्नांस्तुतान्समालक्ष्ययक्षेंद्रांस्तुमहावलान् ॥ धनाध्यक्षोमहावाहुःप्रेषयामासयक्षकान् ॥ २० ॥ एतस्मिन्नंतरेरामविस्तीर्णवलवाहनः ॥ प्रेषितोन्यपतद्यक्षोनाम्नासंयोधकंटकः ॥ २१ ॥ तेनचक्रेणमारीचोविष्णुनेवरणेहतः ॥ पतितोभूतलेशैलात्क्षीणपुण्यइवग्रहः ॥ २२ ॥ ससंज्ञस्तुमुहूर्तेनसविश्रम्यनिशाचरः ॥ तंयक्षंयोधयामाससचभग्नःप्रदुद्रुवे ॥ २३ ॥ ततःकांचनचित्रांगंवैडूर्यरजतोक्षितम् ॥ मर्यादांप्रतिहाराणांतोरणांतरमाविशत् ॥ २४ ॥

नसहवर्तमानैस्तैरमात्यैर्यक्षाअल्पावशेषाःकृताः ॥ १६ ॥ भग्नाभग्नगात्राः ॥ १७ ॥ कूलाइतिलिंगव्यत्ययः ॥ १८ ॥ भूतलेधावतांपरैर्हतानामथानंतरंस्वर्गंगच्छतांगत्वातत्रस्थितानांव्योम्निस्थित्वायुद्धंप्रेक्षतांप्रेक्षमाणानांऋषिसंघानांचदिविआकाशेंऽतरंस्थातुमवकाशोनवभूव ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ तेनसंयोधकंटकाख्येनयक्षेणचक्रेणहतःपीडितोमारीचःशैलात्कैलासाद्भूतलेपतितः संयोधानांसमक्षयोद्धृणांकंटकःसंहर्तेतिसंयोधकंटकः ॥ २२ ॥ सचयक्षश्च ॥ २३ ॥ मर्यादांजनप्रवेशावधिप्रतीहाराणांतोरणांतरंद्वारमध्यमितितीर्थः आविशद्रावणइतिशेषः ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ धातुस्रवैर्युतःशैलइव ॥ २७ ॥ तोरणेनतोरणस्थदंडेन ॥ २८ ॥ भस्मीकृततनुरिति चूर्णीकृततनुरित्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरा०रा०वा०आ०उत्तरकांडे

तंतुराजन्दशग्रीवंप्रविशंतंनिशाचरम् ॥ सूर्यभानुरितिख्यातोद्वारपालोन्यवारयत् ॥ २५॥ सवार्यमाणोयक्षेणप्रविवेशनिशाचरः ॥ यदातुवारि
तोरामनव्यतिष्ठत्सराक्षसः॥ २६॥ ततस्तोरणमुत्पाट्यतेनयक्षेणताडितः ॥ रुधिरंप्रस्रवन्भातिशैलोधातुस्रवैरिव ॥ २७॥ सशैलशिखराभेणतो
रणेनसमाहतः ॥ जगामनक्षतिंवीरोवरदानात्स्वयंभुवः॥ २८ ॥ तेनैवतोरणेनाथयक्षस्तेनाभिताडितः ॥ नादृश्यततदायक्षोभस्मीकृततनुस्तदा
॥ २९ ॥ ततःप्रदुद्रुवुःसर्वेदृष्ट्वारक्षःपराक्रमम् ॥ ततोनदीर्गुहाश्चैवविविशुर्भयपीडिताः ॥ त्यक्तप्रहरणाःश्रांताविवर्णवदनास्तदा ॥ ३०॥ ॥इत्या
र्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेचतुर्दशःसर्गः॥ १४॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ततस्ताँल्लक्ष्यवित्रस्तान्यक्षेंद्रांश्चस
हस्रशः॥ धनाध्यक्षोमहायक्षंमाणिचारमथाब्रवीत् ॥ १ ॥रावणंजहियक्षेंद्रदुर्वृत्तंपापचेतसम् ॥शरणंभववीराणांयक्षाणांयुद्धशालिनाम् ॥ २॥
एवमुक्तोमहाबाहुर्माणिभद्रःसुदुर्जयः॥ वृतोयक्षसहस्रैस्तुचतुर्भिःसमयोधयत् ॥ ३॥ तेगदामुसलप्रासैःशक्तितोमरमुद्गरैः॥ अभिघ्नंतस्तदायक्षा
राक्षसान्समुपाद्रवन् ॥ ४ ॥कुर्वंतस्तुमुलंयुद्धंचरंतःश्येनवल्लघु ॥ बाढंप्रयच्छनेच्छामिदीयतामितिभाषिणः ॥५॥ ततोदेवाःसगंधर्वाऋषयोब्रह्म
वादिनः॥दृष्ट्वातत्तुमुलंयुद्धंपरंविस्मयमागमन् ॥६॥ यक्षाणांतुप्रहस्तेनसहस्रंनिहतंरणे ॥ महोदरेणचानिंद्यंसहस्रमपरंहतम् ॥७॥ क्रुद्धेनचत
दाराजन्मारीचेनयुयुत्सुना ॥ निमेषांतरमात्रेणद्वेसहस्रेनिपातिते॥८॥ क्वचयक्षार्जवंयुद्धंक्वचमायाबलाश्रयम् ॥रक्षसांपुरुषव्याघ्रतेनतेऽभ्यधि
कायुधि॥९॥ धूम्राक्षेणसमागम्यमाणिभद्रोमहारणे ॥मुसलेनोरसिक्रोधात्ताडितोनचकंपितः॥१०॥ ततोगदांसमाविध्यमाणिभद्रेणराक्षसः॥
धूम्राक्षस्ताडितोमूर्ध्निविह्वलःसपपातह ॥११॥ धूम्राक्षंताडितंदृष्ट्वापतितंशोणितोक्षितम् ॥ अभ्यधावतसंग्रामेमाणिभद्रंदशाननः॥ १२॥ संक्रु
द्धमभिधावंतंमाणिभद्रोदशाननम् ॥ शक्तिभिस्ताडयामासतिसृभिर्यक्षपुंगवः॥ १३॥

चतुर्दशःसर्गः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथपुष्पकमहः ततइति लक्ष्यलक्षयित्वा माणिचारोमाणिभद्रः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ तेराक्षसाः ॥ ९ ॥१०॥११॥ १२॥ १३ ॥

ताडितइति तिसृभिः शक्तिभिस्ताडितोराक्षसेंद्रोगदयामाणिभद्रस्यमुकुटेमुकुटस्थलेप्राहरत्तच्चमुकुटस्थलंतेनप्रहारेणपार्श्वमेकपार्श्वमागतंप्राप्तम् ॥ १४ ॥ सन्नादोरक्षसाम् ॥ १५ ॥ पद्मशंख
समावृतः शंखपद्मनिध्यभिमानिदेवसंवृतः शुक्रप्रौष्ठपदाभ्यांनिधिरक्षकमंत्रिभ्यांसहधनाध्यक्षः प्रददृशेभ्रातरमितिसंबंधः ॥ १६ ॥ शापाद्विश्रवसः कृताद्दारुणस्वभावोभविष्यतीतिशापात् विभ्र
ष्टगौरवंवंदनादिप्रयोजकश्रेष्ठत्वगौरवरहितं अकृतवंदनादिव्यवहारमितियावत् पैतामहेकुलेयुक्तंतत्कुलेउत्पत्तेर्युक्तंवचनमुवाचेत्यर्थः ॥ १७ ॥ वार्यमाणः असद्वृत्तादितिशेषः नावगच्छसि
अस्यमद्वचनाकरणस्यपूज्यपूजाव्यतिक्रमादिदोषस्यचफलंपरिपाकंप्राप्यतद्वशान्निरयंगतोज्ञास्यसे अहंसाधुनकृतवान्किंतुपापमेवेतिपरितप्स्यसेइत्यर्थः ॥ १८ ॥ तत्कालानवगम्नदुःखसाध

ताडितोमाणिभद्रस्यमुकुटेप्राहरद्रणे ॥ तस्यतेनप्रहारेणमुकुटंपार्श्वमागतम् ॥ १४ ॥ ततःप्रभृतियक्षोसौपार्श्वमौलिरभूत्किल ॥ तस्मिंस्तुविमुखी
भूतेमाणिभद्रेमहात्मनि ॥ सन्नादःसुमहान्राजंस्तस्मिन्शैलेव्यवर्धत ॥ १५ ॥ ततोदूरात्प्रददृशेधनाध्यक्षोगदाधरः ॥ शुक्रप्रौष्ठपदाभ्यांचपद्मशं
खसमावृतः ॥ १६ ॥ सदृष्ट्वाभ्रातरंसंख्येशापाद्विभ्रष्टगौरवम् ॥ उवाचवचनंधीमान्युक्तंपैतामहेकुले ॥ १७ ॥ यन्मयावार्यमाणस्त्वंनावगच्छसि
दुर्मते ॥ पश्चादस्यफलंप्राप्यज्ञास्यसेनिरयंगतः ॥ १८ ॥ योहिमोहाद्विषंपीत्वानावगच्छतिदुर्मतिः ॥ सतस्यपरिणामांतेजानीतेकर्मणःफलम् ॥ १९ ॥
दैवतानिननंदंतिधर्मयुक्तेनकेनचित् ॥ येनत्वमीदृशंभावंनीतस्तच्चनबुध्यसे ॥ २० ॥ मातरंपितरंविप्रमाचार्यंचावमन्यवै ॥ सपश्यतिफलंतस्यप्रेत
राजवशंगतः ॥ २१ ॥ अध्रुवेहिशरीरेयोनकरोतितपोर्जनम् ॥ सपश्चात्तप्यतेमूढोमृतोगत्वात्मनोगतिम् ॥ २२ ॥ कस्यचिन्नहिदुर्बुद्धेश्छंदतोजाय
तेमतिः ॥ यादृशंकुरुतेकर्मतादृशंफलमश्नुते ॥ २३ ॥ ऋद्धिंरूपंबलंपुत्रान्वित्तंशूरत्वमेवच ॥ प्राप्नुवंतिनरालोकेनिर्जितंपुण्यकर्मभिः ॥ २४ ॥ एवं
निरयगामीत्वंयस्यतेमतिरीदृशी ॥ नत्वांसमभिभाषिष्येऽसद्वृत्तेष्वेषनिर्णयः ॥ २५ ॥

नस्यकालांतरेफलपाकतोज्ञानेदृष्टांतः योहीति
॥ १९ ॥ दैवतानिब्रह्मरुद्रादयः धर्मयुक्तेनकेनचित्प्राकृतेनव्यापारेणत्वामिदानींनाभिनंदंतित्वयिविमुखाभवंति संप्रतित्वयिधर्माभावाद्येनदेवतानभिनंदनेनत्वमीदृशंभावंक्रूरंनीतःप्रापितःसन्ना
वबुध्यसे ॥ २० ॥ तस्यमात्राद्यवमानस्य अत्रमात्रादिपदंपूज्योपलक्षणम् ॥ २१ ॥ तपोर्जनंतपःसंपादनं आत्मनोगतिंआत्मनःकर्मसंपादितांगतिम् ॥ २२ ॥ दुर्बुद्धेर्बुद्धिरहितस्यकस्यचि
त्कस्यापिपुरुषस्य च्छंदतः पित्रादिसेवांविनास्वेच्छामात्रेणमतिःशुभामतिर्नजायतेऽतोमात्रादिसेवाहीनोयादृशंस्वदुर्मत्यनुरूपंदुष्कर्मकुरुतेतादृशंतदनुरूपंनिरयगामित्वादिरूपंफलमश्नुतेप्राप्नो
ति ॥ २३ ॥ २४ ॥ एवमिति एवंक्रूरकर्मात्वंनिरयागामीभविष्यसि यस्यतेईदृशीमतिःअतस्त्वांनसमभिभाषिष्ये एषवाऽसद्वृत्तेषुसद्वृत्तानांनिर्णयःअनुष्ठेयनिश्चयः ॥ २५ ॥

एवमुक्ताःरावणवदेवयूयमप्यसंभाष्याइत्युक्ताः ततएवंवचनानंतरंतेनधनदेनसमाहतास्ताडितामारीचप्रमुखाःसर्वेविमुखायुद्धविमुखाविप्रदुद्रुवुः ॥ २६ ॥ ततस्तद्विद्रावणानंतरं तेनधनदेन ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ राक्षसेश्वरोरावणःविनाशायधनदनाशायरूपाणांशतसाहस्रंचकार ॥ ३० ॥ रूपाण्याह व्याघ्रइति ॥ ३१ ॥ बहूनिशस्त्रवर्षाणिचकरोतिस्म तान्येवदृश्यंतेनत्वसौ

एवमुक्तास्ततस्तेनतस्यामात्याःसमाहताः॥ मारीचप्रमुखाःसर्वेविमुखाविप्रदुद्रुवुः॥ २६॥ ततस्तेनदशग्रीवोयक्षेंद्रेणमहात्मना॥ गदयाभिहतोमूर्ध्निनचस्थानात्प्रकंपितः॥ २७॥ ततस्तौरामनिघ्नंतौतदान्योन्यंमहामृधे॥ नविह्वलौनचश्रांतौतावुभौयक्षराक्षसौ॥ २८॥ आग्नेयमस्त्रंतस्मैसमुमोचधनदस्तदा॥ राक्षसेंद्रोवारुणेनतदस्त्रंप्रत्यवारयत्॥ २९॥ ततोमायांप्रविष्टोसौराक्षसींराक्षसेश्वरः॥ रूपाणांशतसाहस्रंविनाशायचकारच॥३० व्याघ्रोवराहोजीमूतःपर्वतःसागरोद्रुमः॥ यक्षोदैत्यस्वरूपीचसोऽदृश्यतदशाननः ॥ ३१ ॥ बहूनिचकरोतिस्मदृश्यंतेनत्वसौततः॥ प्रतिगृह्यततोशममहदस्त्रंदशाननः॥ जघानमूर्ध्निधनदंव्याविद्धमहतींगदाम् ॥ ३२॥ एवंसतेनाभिहतोविह्वलःशोणितोक्षितः ॥ कृत्तमूलइवाशोकोनिपपातधनाधिपः॥ ३३॥ ततःपद्मादिभिस्तत्रनिधिभिःसतदावृतः॥ धनदोच्छ्वासितस्तैस्तुवनमानीयनंदनम्॥ ३४॥ निर्जित्यराक्षसेंद्रस्तंधनदंहृष्टमानसः॥ पुष्पकंतस्यजग्राहविमानंजयलक्षणम्॥ ३५॥ कांचनस्तंभसंवीतंवैदूर्यमणितोरणम्॥ मुक्ताजालप्रतिच्छन्नंसर्वकालफलद्रुमम् ॥ ३६॥ मनोजवंकामगमंकामरूपंविहंगमम्॥ मणिकांचनसोपानंतप्तकांचनवेदिकम्॥ ३७॥ देवोपवाह्यमक्षय्यंसदादृष्टिमनःसुखम्॥ बह्वाश्चर्यंभक्तिचित्रंब्रह्मणापरिनिर्मितम्॥ ३८॥ निर्मितंसर्वकामैस्तुमनोहरमनुत्तमम्॥ नतुशीतंनचोष्णंचसर्वर्तुसुखदंशुभम्॥ ३९॥ सतंराजासमारुह्यकामगंवीर्यनिर्जितम्॥ जितंत्रिभुवनंमेनेदर्पोत्सेकात्सुदुर्मतिः॥ जित्वावैश्रवणंदेवंकैलासात्समवातरत्॥ ४०॥ सतेजसाविपुलमवाप्यतंजयंप्रतापवान्विमलकिरीटहारवान्॥ रराजवैपरमविमानमास्थितोनिशाचरःसदसिगतोयथानलः॥४१॥ ॥इ०श्रीम०वा०आ०उ०पंचदशःसर्गः॥ १५॥

तथामायाप्रयुक्तव्याघ्रादयएवदृश्यंतेनत्वसौ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ निधिभिर्निधिदेवताभिः धनदोच्छ्वासितइतिसंधिरार्षः ॥ ३४ ॥ जयलक्षणंजयचिह्नंख्यापयन्नितिशेषः ॥ ३५॥ ३६॥३७॥ ब्रह्मणाविश्वकर्मणा ॥ ३८ ॥ ३९॥ ४० ॥ ४१ ॥ कतकस्तुत्रयस्त्रिंशत्श्लोकसंख्यामत्रसर्गेलिलेख ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरामीयेरा०वा०आ०उत्तरकांडेपंचदशःसर्गः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥

सजित्वाधनदंरामभ्रातरंराक्षसाधिपः ॥ महासेनप्रसूतिंतद्ययौशरवणंमहत् ॥ १ ॥ अथापश्यद्दशग्रीवोरौक्मंशरवणंमहत् ॥ गभस्तिजालसंवीतंद्वितीयमिवभास्करम् ॥ २ ॥ सपर्वतंसमारुह्यकंचिद्रम्यवनांतरम् ॥ प्रेक्षतेपुष्पकंतत्ररामविष्टंभितंतदा ॥ ३ ॥ विष्टब्धंकिमिदंकस्मान्नागमत्कामगंकृतम् ॥ अचिंतयद्राक्षसेंद्रःसचिवैस्तैःसमावृतः ॥ ४ ॥ किंनिमित्तमिच्छयामेनेदंगच्छतिपुष्पकम् ॥ पर्वतस्योपरिष्ठस्यकर्मेदंकस्यचिद्भवेत् ॥ ५ ॥ ततोऽब्रवीत्तदाराममारीचोबुद्धिकोविदः ॥ नेदंनिष्कारणंराजन्पुष्पकंयन्नगच्छति ॥ ६ ॥ अथवापुष्पकमिदंधनदान्नान्यवाहनम् ॥ अतोनिस्पंदमभवद्धनाध्यक्षविनाकृतम् ॥ ७ ॥ इतिवाक्यांतरेतस्यकरालःकृष्णपिंगलः ॥ वामनोविकटोमुंडीनंदीह्रस्वभुजोबली ॥ ८ ॥ ततःपार्श्वमुपागम्यभवस्यानुचरोब्रवीत् ॥ नंदीश्वरोवचश्चेदंराक्षसेंद्रमशंकितः ॥ ९ ॥ निवर्तस्वदशग्रीवशैलेक्रीडतिशंकरः ॥ सुपर्णनागयक्षाणांदेवगंधर्वरक्षसाम् ॥ १० ॥ सर्वेषामेवभूतानामगम्यःपर्वतःकृतः ॥ इतिनंदिवचःश्रुत्वाक्रोधात्कंपितकुंडलः ॥ ११ ॥ रोषात्तुताम्रनयनःपुष्पकादवरुह्यसः ॥ कोयंशंकरइत्युक्त्वाशैलमूलमुपागतः ॥ १२ ॥ सोऽपश्यन्नंदिनंतत्रदेवस्यादूरतःस्थितम् ॥ दीप्तंशूलमवष्टभ्यद्वितीयमिवशंकरम् ॥ १३ ॥ तंदृष्ट्वावानरमुखमवज्ञायसराक्षसः ॥ प्रहासंमुमुचेतत्रसतोयइवतोयदः ॥ १४ ॥ तंक्रुद्धोभगवान्नंदीशंकरस्यापरातनुः ॥ अब्रवीत्तत्रतद्रक्षोदशाननमुपस्थितम् ॥ १५ ॥ यस्माद्वानररूपंमामवज्ञायदशानन ॥ अशनीपातसंकाशमपहासंप्रमुक्तवान् ॥ १६ ॥ तस्मान्मद्वीर्यसंयुक्तामद्रूपसमतेजसः ॥ उत्पत्स्यंतिवधार्थंहिकुलस्यतववानराः ॥ १७ ॥ नखदंष्ट्रायुधाःक्रूरमनःसंपातरंहसः ॥ युद्धोन्मत्ताबलोद्रिक्ताःशैलाइवविसर्पिणः ॥ १८ ॥

सजित्वेति महासेनस्यस्कंदस्यप्रसूतिर्यस्मिंस्तच्छरवणंययौ ॥ १ ॥ २ ॥ विष्टंभितंनिरुद्धसंचारम् ॥ ३ ॥ कामगंस्वामिचित्तानुकूलसंचारवत्कृतंनिर्मितमिदंविष्टब्धंकिं तदेवाह कस्मान्नागमदित्यचिंतयत् ॥ ४ ॥ मेममेच्छयापुष्पकंनगच्छतितदिदंकिंनिमित्तमितिविचिंत्यस्वयमेवहेतुंतर्कयति पर्वतस्येति पर्वतोपरिस्थितस्येत्यर्थः कस्यचित्पुरुषस्येदंकर्मस्तंभनकरं भवेत् ॥ ५ ॥ मारीचोपितदुक्तमेवानुवदति नतइति पुष्पकंनगच्छतीतियन्नेदंनिष्कारणम् ॥ ६ ॥ कारणमूहयित्वाहाथवेति धनदान्नान्यवाहनंधनदादन्यस्यवाहनंनेत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ पार्श्वे रावणस्येति शेषः अशंकितउपागम्याब्रवीदित्यन्वयः ॥ ९ ॥ १० ॥ कृतईश्वरेच्छयेतिशेषः ॥ ११ ॥ शैलमूलमुपागतः अंतरिक्षात्पर्वतंप्राप्तइत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ प्रहासंमुमुचेकृतवानित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

तेतवप्रबलंदर्पमुत्सेधंचपृथग्विधम् ॥ व्यपनेष्यंतिसंभूयसहामात्यसुतस्यच ॥ १९ ॥ किंत्विदानींमयाशक्यंहंतुंत्वांहेनिशाचर ॥ नहंतव्योहतस्त्वंहि पूर्वमेवस्वकर्मभिः ॥ २० ॥ इत्युदीरितवाक्येतुदेवेतस्मिन्महात्मनि ॥ देवदुंदुभयोनेदुःपुष्पवृष्टिश्चखाच्च्युता ॥ २१ ॥ अचिंतयित्वासतदानंदिवाक्यंमहाबलः ॥ पर्वतंतुसमासाद्यवाक्यमाहदशाननः ॥ २२ ॥ पुष्पकस्यगतिश्छिन्नायत्कृतेममगच्छतः ॥ तमिमंशैलमुन्मूलंकरोमितवगोपते ॥ २३ ॥ केनप्रभावेणभवोनित्यंक्रीडतिराजवत् ॥ विज्ञातव्यंनजानीतेभयस्थानमुपस्थितम् ॥ २४ ॥ एवमुक्त्वाततोरामभुजान्विक्षिप्यपर्वते ॥ तोलयामासतंशीघ्रंसशैलःसमकंपत ॥ २५ ॥ चालनात्पर्वतस्यैवगणादेवस्यकंपिताः ॥ चचालपार्वतीचापितदाश्लिष्टामहेश्वरम् ॥ २६ ॥ ततोराममहादेवोदेवानांप्रवरोहरः ॥ पादांगुष्ठेनतंशैलंपीडयामासलीलया ॥ २७ ॥ पीडितास्तुततस्तस्यशैलस्तंभोपमाभुजाः ॥ विस्मिताश्चाभवंस्तत्रसचिवास्तस्यरक्षसः ॥ २८ ॥ रक्षसातेनरोषाच्चभुजानांपीडनात्तथा ॥ मुक्तोविरावःसहसात्रैलोक्यंयेनकंपितम् ॥ २९ ॥ मेनिरेवज्रनिष्पेषंतस्यामात्यायुगक्षये ॥ तदावर्त्मसुचलितादेवाइंद्रपुरोगमाः ॥ ३० ॥ समुद्राश्चापिसंक्षुब्धाश्चलिताश्चापिपर्वताः ॥ यक्षाविद्याधराःसिद्धाःकिमेतदितिचाब्रुवन् ॥ ३१ ॥ तोषयस्वमहादेवंनीलकंठमुमापतिम् ॥ तमृतेशरणंनान्यंपश्यामोत्रदशानन ॥ ३२ ॥ स्तुतिभिःप्रणतोभूत्वातमेवशरणंव्रज ॥ कृपालुःशंकरस्तुष्टःप्रसादंतेविधास्यति ॥ ३३ ॥ एवमुक्तस्तदामात्यैस्तुष्टाववृषभध्वजम् ॥ सामभिर्विविधैःस्तोत्रैःप्रणम्यसदशाननः ॥ संवत्सरसहस्रंतुरुदतोरक्षसागतम् ॥ ३४ ॥

दर्पःआंतरः उत्सेधःशारीरः ॥ १९ ॥ किंत्विति हेनिशाचरत्वांहंतुंयद्यपिमयाशक्यमथापीदानींनहंतव्यः भगवद्वचनानुपालनायेतिशेषः किंचत्वंपूर्वमेवस्वकर्मभिःस्वदुष्कृतैर्हतएवासि कालांतरेमद्रूपैरेवहंतव्योभविष्यसीतिभावः ॥ २० ॥ तद्वाक्यसमनंतरंदेवदुंदुभ्यादिप्रवृत्तिस्तुतच्छापेनरावणवधनिश्चयजसंतोषात् ॥ २१ ॥ २२ ॥ यत्कृतेयदाश्रयक्रीडानिमित्तंगच्छतोममपुष्पकस्यगतिश्छिन्नात्वयाहेगोपतेरुद्रतवेमंपर्वतमुन्मूलंकरोमि ॥ २३ ॥ २४ ॥ पर्वतेपर्वताधस्तात् ॥ २५ ॥ आश्लिष्टाआश्लिष्टवती कर्तरिक्तः ॥ २६ ॥ २७ ॥ तस्यपर्वताधोभागगताभुजाःपीडिताअभवन्नितिशेषः ॥ २८ ॥ २९ ॥ तस्यामात्यास्तदीयंशब्दंयुगक्षयेजायमानंवज्रनिष्पेषंमेनिरे तदातच्छब्दश्रवणकाले वर्त्मस्विति वर्त्मसुस्थितादेवावर्त्मभ्यःप्रचलिताइत्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अथतन्मंत्रिणआहुस्तोषयस्वेति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ शौटीर्यात्चात्स्तुतेः ॥ ३६ ॥ रावितंशब्दितम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ मयाभ्यनुज्ञातः पुष्पकेणगमनायेतिशेषः असीतिच अतोगम्यताम् ॥ ३९ ॥ यदिप्रीतोयदिचवरंददासितदायाचतोमेदेहीत्यर्थः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ नगणे नगणयामीत्यर्थः तत्रहेतुः स्वल्पाइति स्वल्पबलवीर्याइत्यर्थः वांछितंचायुषःशेषंभगवद्दत्तदीर्घायुष्याद्योभागोगतस्तस्माच्छेषमवशिष्टमायुर्वांछितंतद्देहि

ततःप्रीतोमहादेवःशैलाग्रेविष्ठितंप्रभुः ॥ मुक्त्वाचास्यभुजान्रामप्राहवाक्यंदशाननम् ॥ ३५ ॥ प्रीतोस्मितववीरस्यशौटीर्याच्चदशानन ॥ शैलाक्रांतेनयोमुक्तस्त्वयारावःसुदारुणः ॥ ३६ ॥ यस्माल्लोकत्रयंचैतद्रावितंभयमागतम् ॥ तस्मात्त्वंरावणोनामनाम्नाराजन्भविष्यसि ॥ ३७ ॥ देवतामानुषायक्षायेचान्येजगतीतले ॥ एवंत्वामभिधास्यंतिरावणंलोकरावणम् ॥ ३८ ॥ गच्छपौलस्त्यविस्रब्धंपथायेनत्वमिच्छसि ॥ मयाचैवाभ्यनुज्ञातोराक्षसाधिपगम्यताम् ॥ ३९ ॥ एवमुक्तस्तुलंकेशःशंभुनास्वयमब्रवीत् ॥ प्रीतोयदिमहादेववरंमेदेहियाचतः ॥ ४० ॥ अवध्यत्वंमयाप्राप्तंदेवगंधर्वदानवैः ॥ राक्षसैर्गुह्यकैर्नागैर्येचान्येबलवत्तराः ॥ ४१ ॥ मानुषान्नगणेदेवस्वल्पास्तेममसंमताः ॥ दीर्घमायुश्चमेप्राप्तंब्रह्मणस्त्रिपुरांतक ॥ वांछितंचायुषःशेषंशस्त्रंत्वंचप्रयच्छमे ॥ ४२ ॥ एवमुक्तस्ततस्तेनरावणेनसशंकरः ॥ ददौखड्गंमहादीप्तंचंद्रहासमितिश्रुतम् ॥ ४३ ॥ आयुषश्चावशेषंचददौभूतपतिस्तदा ॥ ४४ ॥ दत्वोवाचततःशंभुर्नावज्ञेयमिदंत्वया ॥ अवज्ञातंयदिहितमामेवैष्यत्यसंशयः ॥ ४५ ॥ एवंमहेश्वरेणैवकृतनामासरावणः ॥ अभिवाद्यमहादेवमारुरोहाथपुष्पकम् ॥ ४६ ॥ ततोमहीतलंरामपर्यक्रामतरावणः ॥ क्षत्रियान्सुमहावीर्यान्बाधमानस्ततस्ततः ॥ ४७ ॥ केचित्तेजस्विनःशूराःक्षत्रियायुद्धदुर्मदाः ॥ तच्छासनमकुर्वंतोविनेशुःसपरिच्छदाः ॥ ४८ ॥ अपरेदुर्जयंरक्षोजानंतःप्राज्ञसंमताः ॥ जिताःस्मइत्यभाषंतराक्षसंबलदर्पितम् ॥ ४९ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेषोडशःसर्गः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथराजन्महाबाहुर्विचरन्पृथिवीतले ॥ हिमवद्वनमासाद्यपरिचक्रामरावणः ॥ १ ॥ तत्रापश्यत्सवैकन्यांकृष्णाजिनजटाधराम् ॥ आर्षेणविधिनायुक्तांदीप्यंतींदेवतामिव ॥ २ ॥

ष्कर्मभिर्यथाःविनष्टंभवतितथाप्रयच्छ तस्मिंश्चायुषिसर्वजयायशस्त्रंचदिव्यंप्रयच्छ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ आयुषश्चावशेषंददौशापायनाश्यत्वेनददावित्यर्थः ॥ ४४ ॥ इदंनावज्ञेयं शस्त्रस्यास्यपूजौदासीन्यंनकार्यमित्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेषोडशःसर्गः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥

अथवेदवत्यारावणस्यशापदानकथनपूर्वकंसैवेयंजनकात्मजेतिकथनं अथराजन्निति ॥ १ ॥ आर्षेणविधिनातपोनुष्ठानेन ॥ २ ॥

प्रहसन्निव अरण्येमयाऽनाथासुकन्याप्राप्तेतिसंतोषजःप्रहासइतिकतकः ॥ ३ ॥ एवंप्रतिक्रियाइदमाचरणम् ॥ ४ ॥ निर्गतःप्रसिद्धएषनिर्णयोवृद्धानामितिशेषः ॥५॥ कस्यासि दुहितेतिशे
षः किमिदंव्रतमित्यर्थः ॥ ६ ॥ कस्यहेतोःकिंफलनिमित्तम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ वेदाभ्यासंकुर्वतोमहात्मनस्तस्यसकाशात्वाङ्मयीवाङ्मयवेदमूर्तिःकन्याहंसंभूताऽतएवाहंपित्रानाम्नावेदवतीतिस्मृ

सदृष्ट्वारूपसंपन्नांकन्यांतांसुमहाव्रताम् ॥ काममोहपरीतात्मापप्रच्छप्रहसन्निव ॥ ३ ॥ किमिदंवर्तसेभद्रेविरुद्धंयौवनस्यते ॥ नहियुक्तातवैतस्य
रूपस्यैवंप्रतिक्रिया ॥ ४ ॥ रूपंतेऽनुपमंभीरुकामोन्मादकरंनृणाम् ॥ नयुक्तंतपसिस्थातुंनिर्गतोह्येषनिर्णयः ॥ ५ ॥ कस्यासिकिमिदंभद्रेकश्चभर्ता
वरानने ॥ येनसंभुज्यसेभीरुसनरःपुण्यभाग्भुवि ॥ ६ ॥ पृच्छतःशंसमेसर्वंकस्यहेतोःपरिश्रमः ॥ एवमुक्तातुसाकन्यारावणेनयशस्विनी ॥ ७ ॥ अ
ब्रवीद्विधिवत्कृत्वातस्यातिथ्यंतपोधना ॥ कुशध्वजोनामपिताब्रह्मर्षिरमितप्रभः ॥ बृहस्पतिसुतःश्रीमान्बुद्ध्यातुल्योबृहस्पतेः ॥ ८ ॥ तस्याहंकुर्वतो
नित्यंवेदाभ्यासंमहात्मनः ॥ संभूतावाङ्मयीकन्यानाम्नावेदवतीस्मृता ॥ ९ ॥ ततोदेवाःसगंधर्वायक्षराक्षसपन्नगाः ॥ तेचापिगत्वापितरंवरणंरो
चयंतिमे ॥ १० ॥ नचमांसपितातेभ्योदत्तवान्राक्षसेश्वर ॥ कारणंतद्वदिष्यामिनिशामयमहाभुज ॥ ११ ॥ पितुस्तुममजामाताविष्णुःकिलसुरे
श्वरः ॥ अभिप्रेतस्त्रिलोकेशस्तस्मान्नान्यस्यमेपिता ॥ १२ ॥ दातुमिच्छतितस्मैतुतच्छ्रुत्वाबलदर्पितः ॥ शंभुर्नामततोराजादैत्यानांकुपितोभवत्
॥ १३ ॥ तेनरात्रौशयानोमेपितापापेनहिंसितः ॥ १४ ॥ ततोमेजननीदीनातच्छरीरंपितुर्मम ॥ परिष्वज्यमहाभागाप्रविष्टाहव्यवाहनम् ॥ १५ ॥
ततोमनोरथंसत्यंपितुर्नारायणंप्रति ॥ करोमीतितमेवाहंहृदयेनसमुद्वहे ॥ १६ ॥ इतिप्रतिज्ञामारुह्यचरामिविपुलंतपः ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंम
याराक्षसपुंगव ॥ १७ ॥ नारायणोममपतिर्नत्वन्यःपुरुषोत्तमात् ॥ आश्रयेनियमंघोरंनारायणपरीप्सया ॥ १८ ॥

ता भगवतःशक्तिर्लक्ष्मीरेवरावणवधायरावणंशप्तुमत्रावतीर्णा अस्यावाङ्मयीत्वंसार्वात्म्यात् अतएववक्ष्यति पितुर्मेविष्णुर्जामाताऽभिप्रेतइति ॥ ९ ॥ तेदेवादयःवरणंरोचयंति रुचिःक्रिया
सामान्ये वरणंकुर्वंतिस्मेत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ अन्यस्य अन्यस्मैइत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ नारायणंनारस्यजीवसमूहस्यायनं नाराआपोऽयनंयस्येतिवा तंप्रतिगतंपितुर्मनो
रथंसत्यंकरोमीतिइच्छयातंनारायणमेवहृदयेनोद्वहे ॥ १६ ॥ इतिप्रतिज्ञांप्रागुक्तेच्छाविषयविषयां आरुह्यकृत्वा ॥ १७ ॥ १८ ॥

कथंविज्ञातस्तत्राह जानामीति ॥ १९ ॥ २० ॥ पुण्यसंचयःपुण्यसंग्रहणंवृद्धानामेवभ्राजते नतुयुवत्यादिइत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ कश्चेति मदपेक्षयाऽल्पवीर्यादियुक्तः ॥ २४ ॥मा
मैवं विष्णुविषयेवदेतिशेषः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ हस्तेनकेशच्छेदःकथंतत्राहासिर्भूत्वेति ॥ २८ ॥ २९ ॥ धर्षितायाःकेशस्पर्शेनस्त्रीभावंप्रापितायाः ॥ ३० ॥ पुनःसमुत्पत्स्यतिसमुत्पत्स्ये

विज्ञातस्त्वंहिमेराजन्गच्छपौलस्त्यनंदन ॥ जानामितपसासर्वंत्रैलोक्येयद्धिवर्तते ॥ १९ ॥ सोब्रवीद्रावणोभूयस्तांकन्यांसुमहाव्रताम् ॥ अवरुह्य
विमानाग्रात्कंदर्पशरपीडितः ॥ २० ॥ अवलिप्ताऽसिसुश्रोणियस्यास्तेमतिरीदृशी ॥ वृद्धानांमृगशावाक्षिभ्राजतेपुण्यसंचयः ॥ २१ ॥ त्वंसर्वगुण
संपन्नानार्हसेवक्तुमीदृशम् ॥ त्रैलोक्यसुंदरीभीरुयौवनंतेऽतिवर्तते ॥ २२ ॥ अहंलंकापतिर्भद्रेदशग्रीवइतिश्रुतः ॥ तस्यमेभवभार्यात्वंभुंक्ष्वभोगा
न्यथासुखम् ॥ २३ ॥ कश्चतावदसौयंत्वंविष्णुरित्यभिभाषसे ॥ वीर्येणतपसाचैवभोगेनचबलेनच ॥ समयानोसमोभद्रेयंत्वंकामयसेंगने ॥ २४ ॥
इत्युक्तवतितस्मिंस्तुवेदवत्यथसाब्रवीत् ॥ मामैवमितिसाकन्यातमुवाचनिशाचरम् ॥ २५ ॥ त्रैलोक्याधिपतिंविष्णुंसर्वलोकनमस्कृतम् ॥ त्वदृते
राक्षसेंद्रान्यःकोऽवमन्येतबुद्धिमान् ॥ २६ ॥ एवमुक्तस्तयातत्रवेदवत्यानिशाचरः ॥ मूर्धजेषुतदाकन्यांकराग्रेणपरामृशत् ॥ २७ ॥ ततोवेदवती
क्रुद्धाकेशान्हस्तेनसाच्छिनत् ॥ असिर्भूत्वाकरस्तस्याःकेशांश्छिन्नांस्तदाकरोत् ॥ २८ ॥ साज्वलंतीवरोषेणदहंतीवनिशाचरम् ॥ उवाचाग्निंसमा
धायमरणायकृतत्वरा ॥ २९ ॥ धर्षितायास्त्वयाऽनार्यनमेजीवितमिष्यते ॥ रक्षस्तस्मात्प्रवेक्ष्यामिपश्यतस्तेहुताशनम् ॥ ३० ॥ यस्मात्तुधर्षिता
चाहंत्वयापापात्मनावने ॥ तस्मात्तववधार्थंहिसमुत्पत्स्यत्यहंपुनः ॥ ३१ ॥ नहिशक्यःस्त्रियाहंतुंपुरुषःपापनिश्चयः ॥ शापेत्वयिमयोत्सृष्टेतपसश्च
व्ययोभवेत् ॥ ३२ ॥ यदिन्त्वस्तिमयाकिंचित्कृतंदत्तंहुतंतथा ॥ तस्मात्त्वयोनिजासाध्वीभवेयंधर्मिणःसुता ॥ ३३ ॥ एवमुक्त्वाप्रविष्टासाज्वलितंजा
तवेदसम् ॥ पपातचदिवोदिव्यापुष्पवृष्टिःसमंततः ॥ ३४ ॥ सैषाजनकराजस्यप्रसूतातनयाप्रभो ॥ तवभार्यामहाबाहोविष्णुस्त्वंहिसनातनः ॥ ३५ ॥

इत्यर्थः ॥ ३१ ॥ व्ययःब्रह्मवरदानादिदानींतवमरणाभावेनवृथाव्ययइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ अयोनिजाभूत्वाधर्मिणोधर्मिष्ठस्यन्यायतःसुताभवेयम् ॥ ३३ ॥ अत्रापिपुष्पवर्षेरावणनाशनिश्च
यजसंतोषात् ॥ ३४ ॥ सैषाकृतरावणवधप्रतिज्ञावेदवत्येवेत्यर्थः विष्णुस्त्वमिति अनेनसीतायालक्ष्मीत्वंस्फुटमेवोक्तं तदुक्तंपराशरेण राघवत्वेभवत्सीतारुक्मिणीकृष्णजन्मनीति ॥ ३५ ॥

यथावेदवत्यापूर्वंतदवतारेक्रोधहतोयःशत्रुःसोसौशैलाभःपुनस्तयैवयथाप्रतिज्ञंत्वांपतिंप्राप्यपतिभूतस्यतवामानुषंवीर्यमुपाश्रयित्वोपाश्रित्यनिहतः अनेनसीतैवरावणवधेमुख्यंकारणंरामेतुहं
तृत्वमारोपितमितिसूचितम् ॥ ३६ ॥ भाविकल्पेष्वप्येवमेवावतारादिकल्पेनकल्पोव्याख्येयइतिन्यायादित्याह एवमिति एषामहाभागाएवमेवमर्त्येषुभाविषुहलमुखोत्कृष्टेक्षेत्रेपुनःपुनरुत्प
त्स्यते उक्तप्रयोजनायेतिशेषः उत्पत्तिरत्राविर्भावः एतेनभगवतोपितथावतारःसूचितएव ॥ ३७ ॥ सीताविर्भावोवैशाखेशुक्लनवम्यामितिमहासुंदरीतंत्रेउक्तं वैशाखेशुक्लनवम्यामुत्पन्नासाव
नीसुता सीतामुखात्सासंजातापालिताजनकेनच ॥ १ ॥ रामपत्नीमहाभागासीतानामेतिविश्रुता तस्मिन्दिनेरामभक्ताःश्रद्धाभक्तिसमन्विताः ॥ २ ॥ महोत्सवपराःसर्वेवितशाठ्यविवर्जिताः

पूर्वंक्रोधहतःशत्रुर्ययासौनिहतस्त्वया ॥ उपाश्रयित्वाशैलाभस्तववीर्यममानुषम् ॥ ३६ ॥ एवमेषामहाभागामर्त्येषूत्पत्स्यतेपुनः ॥ क्षेत्रेहलमुखो
त्कृष्टेवेद्यामग्निशिखोपमा ॥ ३७ ॥ एषावेदवतीनामपूर्वमासीत्कृतेयुगे ॥ त्रेतायुगमनुप्राप्यवधार्थंतस्यरक्षसः ॥ उत्पन्नामैथिलकुलेजनकस्यमहा
त्मनः ॥ ३८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्तदशःसर्गः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ प्रविष्टायांहुताशंतुवेदवत्यांसरावणः ॥
पुष्पकंतुसमारुह्यपरिचक्राममेदिनीम् ॥ १ ॥ ततोमरुत्तंनृपतिंयजंतंसहदैवतैः ॥ उशीरबीजमासाद्यददर्शसतुरावणः ॥ २ ॥ संवर्तोनामब्रह्मर्षिः
साक्षाद्भ्राताबृहस्पतेः ॥ याजयामासधर्मज्ञःसर्वैर्देवगणैर्वृतः ॥ ३ ॥ दृष्ट्वादेवास्तुतद्रक्षोवरदानेनदुर्जयम् ॥ तिर्यग्योनिंसमाविष्टास्तस्यधर्षणभी
रवः ॥ ४ ॥ इंद्रोमयूरःसंवृत्तोधर्मराजस्तुवायसः ॥ कृकलासोधनाध्यक्षोहंसश्चवरुणोभवत् ॥ ५ ॥ अन्येष्वपिगतेष्वेवंदेवेष्वरिनिषूदन ॥ रावणः
प्राविशद्यज्ञंसारमेयइवाशुचिः ॥ ६ ॥ तंचराजानमासाद्यरावणोराक्षसाधिपः ॥ प्राहयुद्धंप्रयच्छेतिनिर्जितोस्मीतिवावद ॥ ७ ॥ ततोमरुत्तोनृपतिः
कोभवानित्युवाचतम् ॥ अवहासंततोमुक्त्वारावणोवाक्यमब्रवीत् ॥ ८ ॥

गीतवादित्रनृत्याद्यैरामभक्तिपरायणाः ॥ ३ ॥ वैशाखसितनवम्यांपुराणपठनंतथा लक्ष्मीसूक्तंपठंस्तत्रयातिरामंसनातनम् ॥ ४ ॥ सौभाग्यंधनधान्यंचपुत्रसंततिविस्तृतं रामप्रसादाल्लभतेमुच्य
तेसर्वपातकादिति ॥ ५ ॥ उपसंहरति एषेति आसीत्कृतेयुगेइत्यनंतरंत्रेतायुगमिति जनकस्योत्पन्ना न्यायतःपुत्रीत्वेनोत्पन्नेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभि०श्रीरा०वा०आ०उत्तर
कांडेसप्तदशःसर्गः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ प्रविष्टायामिति ॥ १ ॥ उशीरबीजमितिदेशनाम ॥ २ ॥ देवगणैर्वृतः अपरोक्षतयाहविर्भागार्थमवस्थितैरितिशेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अन्येष्व
पिदेवेष्वेवंगतेषु तिर्यग्योनिस्वरूपंगतेष्वित्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ मुक्त्वाकृत्वा ॥ ८ ॥

अकुतूहलभावेनमांदृष्ट्वाप्यविस्मयनिर्भयानादरभावेनयोनावगच्छसितस्यतवप्रीतोस्मि ॥ ९ ॥ कोन्योऽस्तिनकोपि सर्वेपिजानंतीत्यर्थः ॥१०॥ अथमरुत्तोव्याजस्तुत्याह धन्यइति॥११॥ लोकेषुविद्यतइत्युत्तरमेकःश्लोकःप्रक्षिप्तः उक्तार्थत्वादितिकतकः कंत्वमिति केवलंपूज्यपूजारहितंकंधर्मंप्राक्चरित्वावरंलब्धवानसि तथाविधोपिकश्चिद्धर्मइतिचेन्नश्रुतपूर्वइत्याह श्रुतेति

अकुतूहलभावेनप्रीतोस्मितवपार्थिव ॥ धनदस्यानुजंयोमांनावगच्छसिरावणम् ॥ ९ ॥ त्रिषुलोकेषुकोन्योस्तियोनजानातिमेबलम् ॥ भ्रातरंयेननिर्जित्यविमानमिदमाहृतम् ॥ १० ॥ ततोमरुत्तःसनृपस्तंरावणमथाब्रवीत् ॥ धन्यःखलुभवान्येनज्येष्ठोभ्रातारणेजितः ॥ नत्वयासदृशःश्लाघ्यस्त्रिषुलोकेषुविद्यते ॥ ११ ॥ "नाधर्मसहितंश्लाघ्यंनलोकप्रतिसंहितम् ॥ कर्मदौरात्म्यकंकृत्वाश्लाघसेभ्रातृनिर्जयात्" ॥ कंत्वंप्राक्केवलंधर्मंचरित्वालब्धवान्वरम् ॥ श्रुतपूर्वंहिनमयाभाससेयादृशंस्वयम् ॥ १२ ॥ तिष्ठेदानींनमेजीवन्प्रतियास्यसिदुर्मते ॥ अद्यत्वांनिशितैर्बाणैःप्रेषयामियमक्षयम् ॥ १३ ॥ ततःशरासनंगृह्यसायकांश्चनराधिपः ॥ रणायनिर्ययौक्रुद्धःसंवर्तोमार्गमावृणोत् ॥ १४ ॥ सोब्रवीत्स्नेहसंयुक्तंमरुत्तंतंमहानृषिः ॥ श्रोतव्यंयदिमद्वाक्यंसंप्रहारोनतेक्षमः ॥ १५ ॥ माहेश्वरमिदंसत्रमसमाप्तंकुलंदहेत् ॥ दीक्षितस्यकुतोयुद्धंक्रोधित्वंदीक्षितेकुतः ॥ १६ ॥ संशयश्चजयेनित्यंराक्षसश्चसुदुर्जयः ॥ सनिवृत्तोगुरोर्वाक्यान्मरुत्तःपृथिवीपतिः ॥ विसृज्यसशरंचापंस्वस्थोमखमुखोभवत् ॥ १७ ॥ ततस्तंनिर्जितंमत्वाघोषयामासवैशुकः ॥ रावणोजयतीत्युच्चैर्हर्षान्नादंविमुक्तवान् ॥ १८ ॥ तान्भक्षयित्वातत्रस्थान्महर्षीन्यज्ञमागतान् ॥ वितृप्तोरुधिरैस्तेषांपुनःसंप्रययौमहीम् ॥ १९ ॥ रावणेतुगतेदेवाःसेंद्राश्चैवदिवौकसः ॥ ततःस्वांयोनिमासाद्यतानिसत्वानिचाब्रुवन् ॥ २० ॥ हर्षात्तदाब्रवीदिंद्रोमयूरंनीलबर्हिणम् ॥ प्रीतोस्मितवधर्मज्ञभुजंगाद्धिनतेभयम् ॥ २१ ॥ इदंनेत्रसहस्रंतुयत्तद्बर्हेभविष्यति ॥ वर्षमाणेमयिमुदंप्राप्स्यसेप्रीतिलक्षणम् ॥ २२ ॥ एवमिंद्रोवरंप्रादान्मयूरस्यसुरेश्वरः ॥ २३ ॥ नीलाःकिलपुराबर्हामयूराणांनराधिप ॥ सुराधिपाद्वरंप्राप्यगताःसर्वेपिबर्हिणः ॥ २४ ॥

यादृशंभाषसेज्येष्ठपीडारूपंसमाचारम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ मार्गमावृणोद्रणायागतस्यरावणस्येतिभावः ॥ १४ ॥ महानृषिःसंवर्तः ॥ १५ ॥ माहेश्वरंतद्दैवत्यं सत्रंयागः ॥ १६ ॥ मखमुखःमखसमाप्त्युन्मुखः ॥ १७ ॥ १८ ॥ वितृप्तःविशेषेणतृप्तः ॥ १९ ॥ स्वांयोनिंस्वस्वप्रकृतिमासाद्यतानिसत्वानिप्राक्कार्यवशगृहीतमूर्तिजातीयप्राणिनः ॥ २० ॥ २१ ॥ प्रीतिलक्षणंमत्प्रीतिचिह्नम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ नीलाःकिलेति नेत्ररहिताःकेवलंनीलाइत्यर्थः ॥ २४ ॥

प्राग्वंशेप्राग्यविर्गेहे ॥ २५ ॥ तेरोगास्तेतवमयिप्रीतेसतिनप्रभविष्यंति ॥ २६ ॥ मृत्योरशक्यपरिहारत्वादाह यावदिति ॥ २७ ॥ मद्विषयस्थाःयमलोकस्थाः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ मच्छ
रीरंजलं जलमूर्तित्वात्तस्य ॥ ३१ ॥ नीलेननीलवर्णेनाग्रेऽग्रदेशेसंवीताःप्राप्ताः शष्पंबालतृणंतदग्रवन्निर्मलाः कोमलश्यामवर्णाइत्यर्थः क्रोडंभुजांतरम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ शिरोनित्यंसद्रव्यं

धर्मराजोब्रवीद्रामप्राग्वंशेवायसंप्रति ॥ पक्षिंस्तवास्मिसुप्रीतःप्रीतस्यवचनंशृणु ॥ २५ ॥ यथान्येविविधैरोगैःपीड्यंतेप्राणिनोमया ॥ तेनतेप्रभ
विष्यंतिमयिप्रीतेनसंशयः ॥ २६ ॥ मृत्युतस्तेभयंनास्तिवरान्ममविहंगम ॥ यावत्त्वांनवधिष्यंतिनरास्तावद्भविष्यसि ॥ २७ ॥ येचमद्विषयस्थावै
मानवाःक्षुधयार्दिताः ॥ त्वयिभुक्तेसुतृप्तास्तेभविष्यंतिसबांधवाः ॥ २८ ॥ वरुणस्त्वब्रवीद्धंसंगंगातोयविचारिणम् ॥ श्रूयतांप्रीतिसंयुक्तंततःपत्र
रथेश्वरम् ॥ २९ ॥ वर्णोमनोरमःसौम्यश्चंद्रमंडलसन्निभः ॥ भविष्यतितवोदग्रःशुद्धफेनसमप्रभः ॥ ३० ॥ मच्छरीरंसमासाद्यकांतोनित्यंभविष्य
सि ॥ प्राप्स्यसेचातुलांप्रीतिमेतन्मेप्रीतिलक्षणम् ॥ ३१ ॥ हंसानांहिपुरारामनवर्णःसर्वपांडुरः ॥ पक्षानीलाग्रसंवीताःक्रोडाःशष्पाग्रनिर्मलाः ॥ ३२ ॥
अथाब्रवीद्वैश्रवणःकृकलासंगिरौस्थितम् ॥ हैरण्यंसंप्रयच्छामिवर्णंप्रीतस्तवाप्यहम् ॥ ३३ ॥ सद्रव्यंचशिरोनित्यंभविष्यतितवाक्षयम् ॥ एषकांच
नकोवर्णोमत्प्रीत्यातेभविष्यति ॥ ३४ ॥ एवंदत्वावरांस्तेभ्यस्तस्मिन्यज्ञोत्सवेसुराः ॥ निवृत्तेसहराज्ञातेपुनःस्वभवनंगताः ॥ ३५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०
वा० आ० उत्तरकांडेऽष्टादशःसर्गः ॥ १८ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ अथजित्वामरुत्तंसप्रययौराक्षसाधिपः ॥ नगराणिनरेंद्राणांयुद्धकांक्षीदशाननः ॥ १ ॥
समासाद्यतुराजेंद्रान्महेंद्रवरुणोपमान् ॥ अब्रवीद्राक्षसेंद्रस्तुयुद्धंमेदीयतामिति ॥ २ ॥ निर्जिताःस्मेतिवाब्रूतएषमेहिसुनिश्चयः ॥ अन्यथाकुर्वता
मेवंमोक्षोनैवोपपद्यते ॥ ३ ॥ ततस्त्वभीरवःप्राज्ञापार्थिवाधर्मनिश्चयाः ॥ मंत्रयित्वाततोऽन्योन्यंराजानःसुमहाबलाः ॥ ४ ॥

स्वर्णवर्णमित्यर्थः तदेवाह एषकांचनकइति पूर्वंहिकृकलासाअंजनवर्णाइत्याहुः ॥ ३४ ॥ राज्ञासहस्वभवनंगताः मरुत्तेनसहस्वर्गमित्यर्थः ॥ ३५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरा
मायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअष्टादशःसर्गः ॥ १८ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ एवमकुर्वतांयुद्धंनिर्जिताःस्मेतिवचनंवाऽकुर्वतां अन्यथाप्रकारांतरे
णमोक्षोमदुपरोधान्नास्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥ अभीरवःसंतोऽपिराजानःपार्थिवाःपृथ्वीपतयोनिर्जिताःस्मेत्यभाषंत ॥ ४ ॥

तानाह दुष्कंतइति भिन्नभिन्नकालवर्तिनोदुष्कंतादयःस्वस्वकालेरावणंप्रतिजितत्ववादंवरदानादुक्तवंतः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अहंचैवंभवामि आयत्तोभवामीत्यर्थः १० ॥
पूर्वंश्रुतार्थेनश्रुतरावणवृत्तांतेन निर्जितं भावेक्तः निर्जयंप्रतियत्सुमहद्बलंनियुक्तंतन्नरेंद्रस्यबलंरक्षोवधोद्यतंनिष्क्रामत् निरक्रामत्॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तस्यमहीपतेर्बलंरावणबलंप्राप्यसु

निर्जिताःस्मेत्यभाषंतज्ञात्वावरबलंरिपोः॥ दुष्कंतःसुरथोगाधिर्गयोराजापुरूरवाः॥ ५॥ एतेसर्वेऽब्रुवंस्तातनिर्जिताःस्मेतिपार्थिवाः ॥ अथायो
ध्यांसमासाद्यरावणोराक्षसाधिपः ॥ ६ ॥ सुगुप्तामनरण्येनशक्रेणेवामरावतीम् ॥ सतंपुरुषशार्दूलंपुरंदरसमंबले॥ ७॥ प्राहराजानमासाद्ययु
द्धंदेहीतिरावणः॥ निर्जितोस्मीतिवाब्रूहित्वमेवंममशासनम् ॥ ८ ॥ अयोध्याधिपतिस्तस्यश्रुत्वापापात्मनोवचः॥ अनरण्यस्तुसंक्रुद्धोराक्षसेंद्रम
थाब्रवीत्॥ ९ ॥ दीयतेद्वंद्वयुद्धंतेराक्षसाधिपतेमया॥ संतिष्ठक्षिप्रमायत्तोभवचैवंभवाम्यहम् ॥ १० ॥ अथपूर्वश्रुतार्थेननिर्जितंसुमहद्बलम्॥ नि
ष्क्रामत्तन्नरेंद्रस्यबलंरक्षोवधोद्यतम्॥ ११ ॥ नागानांदशसाहस्रंवाजिनांनियुतंतथा ॥ रथानांबहुसाहस्रंपत्तीनांचनरोत्तम॥ १२ ॥ महींसंछाद्य
निष्क्रांतंसपदातिरथंरणे॥ ततःप्रवृत्तंसुमहद्युद्धंयुद्धविशारद॥ १३ ॥ अनरण्यस्यनृपतेराक्षसेंद्रस्यचाद्भुतम् ॥ तद्रावणबलंप्राप्यबलंतस्यमहीप
तेः॥ १४॥ प्राणश्यततदासर्वंहव्यंहुतमिवानले॥ युद्ध्वाचसुचिरंकालंकृत्वाविक्रममुत्तमम्॥ १५ ॥ प्रज्वलंतंतमासाद्यक्षिप्रमेवावशेषितम्॥ प्रा
विशत्संकुलंतत्रशलभाइवपावकम्॥ १६ ॥ सोऽपश्यत्तन्नरेंद्रस्तुनश्यमानंमहाबलम्॥ महार्णवंसमासाद्यवनापगशतंयथा॥ १७॥ ततःशक्रध
नुःप्रख्यंधनुर्विस्फारयन्स्वयम्॥ आससादनरेंद्रस्तंरावणंक्रोधमूर्छितः॥ १८ ॥ अनरण्येनतेऽमात्यामारीचशुकसारणाः॥ प्रहस्तसहिताभग्नाव्य
द्रवंतमृगाइव॥ १९ ॥ ततोबाणशतान्यष्टौपातयामासमूर्धनि॥ तस्यराक्षसराजस्यइक्ष्वाकुकुलनंदनः ॥ २० ॥ तस्यबाणाःपतंतस्तेचक्रिरेनक्षतं
क्वचित्॥ वारिधाराइवाभ्रेभ्यःपतंत्योगिरिमूर्धनि ॥ २१ ॥ ततोराक्षसराजेनक्रुद्धेननृपतिस्तदा ॥ तलेनाभिहतोमूर्ध्निसरथान्निपपातह॥ २२॥

चिरंकालंयुद्धोत्तममधिकंविक्रमंचकृत्वातदासर्वंप्राणश्यत ॥ १४ ॥ १५ ॥ प्रज्वलंतंरावणमासाद्यक्षिप्रमेवावशेषितंअल्पावशिष्टंसत्तत्रणेपावकंप्राप्यशलभाइवसंकुलंनाशंप्राविशत्नाश
मभूत् ॥ १६ ॥ वनापगशतं वनंजलंतत्पूर्णनदीशतं आर्षोह्रस्वः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

वज्रदग्धोऽशनिहतः ॥ २३ ॥ इक्ष्वाकुंतद्वंश्यमनरण्यं किंफलंप्राप्तं निर्जितोस्मीतिवचनमनुक्तेतिशेषः ॥ २४ ॥ २५ ॥२६ ॥ अहंत्वयाननिर्जितःकिंतुप्राप्तेनकालेनैवविपन्नइत्यर्थः ॥२७॥
॥ २८ ॥ इक्ष्वाकुपरिभाविलात् त्वदुक्तावमाननवाक्यस्यइक्ष्वाकुकुलपरिभवरूपत्वादित्यर्थः वचःशापरूपम् ॥ २९ ॥ ३० ॥ पुष्पवृष्टिरत्रापिप्राग्वत् ॥३१॥ अपसर्पतअपासर्पत्॥ ३२ ॥

सराजापतितोभूमौविह्वलःप्रविवेपितः॥ वज्रदग्धइवारण्येसालोनिपतितोयथा ॥ २३ ॥ तंप्रहस्याब्रवीद्रक्षइक्ष्वाकुंपृथिवीपतिम्॥ किमिदानीं
फलंप्राप्तंत्वयामांप्रतियुध्यता॥ २४॥ त्रैलोक्येनास्तियोद्वंद्वंममदद्यान्नराधिप॥ शंकेप्रसक्तोभोगेषुनश्रृणोषिबलंमम॥ २५॥ तस्यैवंब्रुवतोराजा
मंदासुर्वाक्यमब्रवीत्॥ किंशक्यमिहकर्तुंवैकालोहिदुरतिक्रमः ॥ २६ ॥ नह्यहंनिर्जितोरक्षस्त्वयाचात्मप्रशंसिना ॥ कालेनैवविपन्नोहंहेतुभूतस्तु
मेभवान्॥ २७ ॥ किंत्विदानींमयाशक्यंकर्तुंप्राणपरिक्षये ॥ नह्यहंविमुखोरक्षोयुध्यमानस्त्वयाहतः॥ २८॥ इक्ष्वाकुपरिभावित्वाद्वचोवक्ष्यामि
राक्षस॥ यदिदत्तंयदिहुतंयदिमेसुकृतंतपः॥ यदिगुप्ताःप्रजाःसम्यक्तदासत्यंवचोस्तुमे॥ २९ ॥ उत्पत्स्यतेकुलेह्यस्मिन्निक्ष्वाकूणांमहात्मनाम्॥
रामोदाशरथिर्नामयस्तेप्राणान्हरिष्यति॥ ३० ॥ ततोजलधरोदग्रस्ताडितोदेवदुंदुभिः॥ तस्मिन्नुदाहृतेशापेपुष्पवृष्टिश्चखाच्च्युता ॥ ३१ ॥ ततःस
राजाराजेंद्रगतःस्थानंत्रिविष्टपम्॥ स्वर्गतेचनृपेतस्मिन्राक्षसःसोपसर्पत॥ ३२॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेएकोनविंशःसर्गः॥१९॥
ततोवित्रासयन्मर्त्यान्पृथिव्यांराक्षसाधिपः॥ आससादघनेतस्मिन्नारदंमुनिपुंगवम्॥ १ ॥ तस्याभिवादनंकृत्वादशग्रीवोनिशाचरः॥ अब्रवीत्कु
शलंपृष्ट्वाहेतुमागमनस्यच॥ २॥ नारदस्तुमहातेजादेवर्षिरमितप्रभः॥ अब्रवीन्मेघपृष्ठस्थोरावणंपुष्पकेस्थितम्॥ ३ ॥ राक्षसाधिपतेसौम्यतिष्ठ
विश्रवसःसुत॥ प्रीतोस्म्यभिजनोपेतविक्रमैरूर्जितैस्तव॥४॥ विष्णुनादैत्यघातैश्चगंधर्वोरगधर्षणैः॥ त्वयासमंविमर्दैश्चभृशंहिपरितोषितः॥५॥
किंचिद्वक्ष्यामितावत्तुश्रोतव्यंश्रोष्यसेयदि॥ तन्मेनिगदतस्तातसमाधिंश्रवणेकुरु॥ ६ ॥

इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकोनविंशःसर्गः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ आससादघनेतस्मिन्निति तस्मिन्कालेघनेघनपृष्ठेस्थितंमुनिश्रेष्ठं
नारदमाससाद ॥ १ ॥ कुशलंपृष्ट्वाआगमनस्यहेतुमब्रवीत् पप्रच्छेत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ तिष्ठमद्वचःश्रोतुमितिशेषः ॥ ४ ॥ विष्णुनादैत्यघातादिभिरहंतोषितः त्वयासमंगंधर्वोरगधर्षणैर्विमर्दै
र्भाविभिःपरितोषितोभविष्यामीत्यर्थः ॥ ५ ॥ समाधिंचित्तैकाग्र्यम् ॥ ६ ॥

अयंलोकोमर्त्यलोकः दैवतैरवध्येनेत्यनेनमर्त्येभ्योभयराहित्यमुक्तम् ॥ ७॥८ ॥ श्रेयसिसंमूढंश्रेयआचरणेबुद्धिहीनम् व्यसनान्येवजरेत्यादिनास्पष्टीकृतानि ॥ ९ ॥ नानाविधैरनिष्टोपगमैरनिष्टसंबंधैर्यत्रकुत्रयत्रकुत्रापिपीडितेमानुषेलोकेकोमतिमांस्तस्ययुद्धेनवधेप्रणयीभवेत्नकोपि ॥ १० ॥ किंचमृतमारणवद्युद्धेनतेषांवधोव्यर्थइत्याह क्षीयमाणमिति विषादोव्याध्यादिजं दुःखं शोकोबंधुवियोगादिजंदुःखम् ॥ ११ ॥ यस्यमनुष्यलोकस्यगतिर्दुःखादिभोगकालोनज्ञायते नेनलोकेनेतिशेषः एवंज्ञानराहित्येनमूढमपिविचित्रार्थंनानाविधक्षुद्रपुरुषार्थसक्तंमानुषं

किमयंवध्यतेतातत्वयाऽवध्येनदैवतैः॥ हतएवह्ययंलोकोयदामृत्युवशंगतः॥७॥ देवदानवदैत्यानांयक्षगंधर्वरक्षसाम् ॥ अवध्येनत्वयालोकःक्लिष्टुंयोग्योनमानुषः॥८॥ नित्यंश्रेयसिसंमूढंमहद्भिर्व्यसनैर्वृतम् ॥ हन्यात्कस्तादृशंलोकंजराव्याधिशतैर्युतम् ॥ ९ ॥ तैस्तैरनिष्टोपगमैरजस्रंयत्रकुत्रकः॥ मतिमान्मानुषेलोकेयुद्धेनप्रणयीभवेत् ॥ १० ॥ क्षीयमाणंदैवहतंक्षुत्पिपासाजरादिभिः॥ विषादशोकसमूढंलोकंत्वंक्षपयस्वमा॥ ११ ॥ पश्यतावन्महाबाहोराक्षसेश्वरमानुषम्॥ मूढमेवंविचित्रार्थंयस्यनज्ञायतेगतिः ॥ १२ ॥ क्वचिद्वादित्रनृत्यादिसेव्यतेमुदितैर्जनैः॥ रुद्यतेचापरैरार्तैर्धाराश्रुनयनाननैः॥ १३ ॥ मातापितृसुतस्नेहभार्याबंधुमनोरमैः॥ मोहितोयंजनोध्वस्तःक्लेशंस्वंनावबुध्यते ॥ १४ ॥ तत्किमेवंपरिक्लिश्यलोकंमोहनिराकृतम्॥ जितएवत्वयासौम्यमर्त्यलोकोनसंशयः॥ १५॥ अवश्यमेभिःसर्वैश्चगंतव्यंयमसादनम्॥ तन्निगृह्णीष्वपौलस्त्ययमंपरपुरंजय ॥ १६॥ तस्मिन्जितेजितंसर्वंभवत्येवनसंशयः॥ एवमुक्तस्तुलंकेशोदीप्यमानंस्वतेजसा ॥ १७ ॥ अब्रवीन्नारदंतत्रसंप्रहस्याभिवाद्यच॥ महर्षेदेवगंधर्वविहारसमरप्रिय ॥ १८॥ अहंसमुद्यतोगंतुंविजयार्थंरसातलम्॥ ततोलोकत्रयंजित्वास्थाप्यनागान्सुरान्वशे ॥ समुद्रममृतार्थंचमथिष्यामिरसालयम्॥ १९॥ अथाब्रवीद्दशग्रीवंनारदोभगवानृषिः॥ क्वखल्विदानींमार्गेणत्वयेहान्येनगम्यते॥ २०॥

लोकंपश्य ॥ १२ ॥ तदेवाह क्वचिदिति धाराश्रुनयनोपेतमाननंयेषांतैः ॥ १३ ॥ मात्रादिस्नेहैर्भार्यादिमनोरमैर्भार्यादिविषयकमनोरथैरित्यर्थः मोहितोऽतएवध्वस्तोधःपतितः स्वंक्लेशंपारलौकिकम् ॥ १४ ॥ एवंप्रकारेणमोहेनाज्ञानेननिराकृतंप्रच्यावितार्थम्॥ १५ ॥ १६ ॥ १७॥ देवगंधर्वविहारतल्लोकक्रीडापर समरप्रियसमरदर्शनप्रिय ॥ १८ ॥ ततःरसातलजयानंतरं रसस्यामृतरूपरसस्यालयंसमुद्रंमथिष्यामि ॥ १९ ॥ इदानींरसातलंजिगमिषुणात्वयाअन्येनमार्गेणरसातलमार्गव्यतिरिक्तमार्गेणक्वखलुगम्यते ॥ २० ॥

कस्यदेशस्यतर्हिअयंमार्गोतआह अयंखल्विति सुदुर्गम्यःसुदुर्गमः यदार्षः यमस्ययमपुरस्य ॥ २१ ॥ हासंमुक्त्वाकृत्वाशारदमेघाभंनारदंप्रतिकृतमितिवचोब्रवीत् यमपुरमार्गेणगमनंतज्जय
श्चममसिद्धएवेत्यब्रवीदित्यर्थः ॥ २२ ॥ यस्मात्त्वयामार्गउपदिष्टोयतश्चतुर्दिक्पालजयोमयाप्रतिज्ञातस्तस्मादेवमनेनैवमार्गेण हेमहाब्रह्म कुमहद्भ्यामन्यतरस्यामित्यच् दक्षिणामाशांगच्छामि
॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ प्रययौनारदसमीपदेशात् ततोदक्षिणामाशांप्रविष्टः ॥ २६ ॥ २७ ॥ आयुषिक्षीणेसतिधर्मेणधर्ममार्गेणत्रयोलोकायेनक्लिश्यंतेदंड्यंतेसकालःकथमनेनजेष्यते ॥ २८ ॥

अयंखलुसुदुर्गम्यःप्रेतराजपुरंप्रति ॥ मार्गोगच्छतिदुर्धर्षयमस्यामित्रकर्शन ॥ २१ ॥ सतुशारदमेघाभंहासंमुक्त्वादशाननः ॥ उवाचकृतमित्येव
वचनंचेदमब्रवीत् ॥ २२ ॥ तस्मादेवंमहाब्रह्मवैवस्वतवधोद्यतः ॥ गच्छामिदक्षिणामाशांयत्रसूर्यात्मजोनृपः ॥ २३ ॥ मयाहिभगवन्क्रोधात्प्रति
ज्ञातंरणार्थिना ॥ अवजेष्यामिचतुरोलोकपालानितिप्रभो ॥ २४ ॥ तदिहप्रस्थितोहंवैपितृराजपुरंप्रति ॥ प्राणिसंक्लेशकर्तारंयोजयिष्यामिमृत्यु
ना ॥ २५ ॥ एवमुक्त्वादशग्रीवोमुनिंतमभिवाद्यच ॥ प्रययौदक्षिणामाशांप्रविष्टःसहमंत्रिभिः ॥ २६ ॥ नारदस्तुमहातेजामुहूर्तंध्यानमास्थितः ॥
चिंतयामासविप्रेंद्रोविधूमइवपावकः ॥ २७ ॥ येनलोकास्त्रयःसेंद्राःक्लिश्यंतेसचराचराः ॥ क्षीणेचायुषिधर्मेणसकालोजेष्यतेकथम् ॥ २८ ॥ स्वद
त्तकृतसाक्षीयोद्वितीयइवपावकः ॥ लब्धसंज्ञाविचेष्टंतेलोकायस्यमहात्मनः ॥ २९ ॥ यस्यनित्यंत्रयोलोकाविद्रवंतिभयार्दिताः ॥ तंकथंराक्षसेंद्रो
सौस्वयमेवगमिष्यति ॥ ३० ॥ योविधाताचधाताचसुकृतंदुष्कृतंतथा ॥ त्रैलोक्यंविजितंयेनतंकथंविजयिष्यते ॥ अपरंकिंतुकृत्वैवंविधानंसंवि
धास्यति ॥ ३१ ॥ कौतूहलंसमुत्पन्नोयास्यामियमसादनम् ॥ विमर्दंद्रष्टुमनयोर्यमराक्षसयोःस्वयम् ॥ ३२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मी
कीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेविंशःसर्गः ॥ २० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

यश्चकालःप्राणिनांस्वदत्तंचस्वकृतंचस्वदत्तकृतेतयोःसाक्षी दत्तंदानं इदंविहितयागादेरप्युपलक्षणं कृतशब्देनकायक्लेशरूपंतपः सकथंजेष्यतइतिसंबंधः यस्यलब्धसंज्ञायतोलब्धसंज्ञाविचे
ष्टंते व्यवहरंतीत्यर्थः यद्वा यस्यमहात्मनः अनुग्रहादितिशेषः ॥ २९ ॥ ३० ॥ योलोकस्यधाताविधातासामान्यतोविशेषतश्चकर्ता यःसुकृतंदुष्कृतं तत्फलदइत्यर्थः येनकालेन विजयिष्य
तेविजेष्यते अपरंकिंत्विति कालएवसर्वसाधनमयंतुकालातिरिक्तमपरंकिंनुविधानंकालव्यतिरिक्तसाधनसंपादनंकृत्वाकालजयंसंविधास्यति ॥ ३१ ॥ इत्येवंकौतूहलंसमुत्पन्नोहंयमसादनं
द्रष्टुंयास्यामि ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरा० श्रीरा०रा०वा०आ०उत्तरकांडेविंशःसर्गः ॥ २० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

एवमिति ॥ १ ॥ अग्निःपुरस्कृतःसर्वसाक्षितयायेनतं यस्यप्राणिनोयादृशंविधानंपुण्यपापरूपंकर्मतादृशमनुतिष्ठंतंतत्तदनुगुणफलंप्रयच्छंतं यद्वा यस्ययादृशंकर्मतस्यतादृशंविधानंनिग्रहानुग्रहरूपंकृत्यमनुतिष्ठंतमित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ कच्चित्क्षेममित्यादि लोकेइतिशेषः ॥ ४ ॥ विधानंच मत्तःश्रुतायाआपदःप्रतिक्रियांचेत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ दंडःकालदंडःप्रहरणंयस्यतवकिंनुभविष्यति जयःपराजयोवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ विमानशब्दःपुंल्लिंगोपि ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ तीव्रनिटनोदुःखितशब्दस्तत्परान् ॥ १२ ॥ १३ ॥ संतार्यमाणान्वैतरणीमितिअक्षराधिक्यमार्षम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

एवंसंचिंत्यविप्रेंद्रोजगामलघुविक्रमः॥ आख्यातुंतद्यथावृत्तंयमस्यसदनंप्रति ॥ १ ॥ अपश्यत्सयमंतत्रदेवमग्निपुरस्कृतम्॥ विधानमनुतिष्ठंतंप्राणिनोयस्ययादृशम् ॥ २॥ सतुदृष्ट्वायमःप्राप्तंमहर्षिंतत्रनारदम् ॥ अब्रवीत्सुखमासीनमर्घ्यमावेद्यधर्मतः॥ ३॥ कच्चित्क्षेमंनुदेवर्षेकच्चिद्धर्मोननश्यति॥ किमागमनकृत्यंतेदेवगंधर्वसेवित॥ ४॥ अब्रवीत्तुतदावाक्यंनारदोभगवानृषिः॥ श्रूयतामभिधास्यामिविधानंचविधीयताम्॥ ५॥ एषनाम्नादशग्रीवःपितृराजनिशाचरः॥ उपयातिवशंनेतुंविक्रमैस्त्वांसुदुर्जयम् ॥ ६ ॥ एतेनकारणेनाहंत्वरितोह्यागतःप्रभो॥ दंडप्रहरणस्याद्यतवकिंनुभविष्यति॥ ७॥ एतस्मिन्नंतरेदूरादंशुमंतमिवोदितम्॥ ददृशुर्दीप्तमायांतंविमानंतस्यरक्षसः॥ ८ ॥ तंदेशंप्रभयातस्यपुष्पकस्यमहाबलः॥ कृत्वावितिमिरंसर्वंसमीपमभ्यवर्तत॥ ९ ॥ सोऽपश्यत्समहाबाहुर्दशग्रीवस्ततस्ततः॥ प्राणिनःसुकृतंचैवभुंजानांश्चैवदुष्कृतम् ॥ १० ॥ अपश्यत्सैनिकांश्चास्ययमस्यानुचरैःसह ॥ यमस्यपुरुषैरुग्रैर्घोररूपैर्भयानकैः ॥ ११ ॥ ददर्शवध्यमानांश्चक्लिश्यमानांश्चदेहिनः॥ क्रोशतश्चमहानादंतीव्रनिष्टनतत्परान्॥ १२॥ कृमिभिर्भक्ष्यमाणांश्चसारमेयैश्चदारुणैः॥ श्रोत्रायासकरावाचोवदतश्चभयावहाः॥ १३ ॥ संतार्यमाणान्वैतरणींबहुशःशोणितोदकाम्॥ वालुकासुचतप्तासुतप्यमानान्मुहुर्मुहुः॥ १४॥ असिपत्रवनेचैवभिद्यमानानधार्मिकान्॥ रौरवेक्षारनद्यांचक्षुरधारासुचैवहि॥ १५॥ पानीयंयाचमानांश्चतृषितान्क्षुधितानपि॥ शवभूतान्कृशान्दीनान्विवर्णान्मुक्तमूर्धजान्॥ १६॥ मलपंकधरान्दीनान्रूक्षांश्चपरिधावतः॥ ददर्शरावणोमार्गेशतशोथसहस्रशः ॥ १७॥ कांश्चिच्चगृहमुख्येषुगीतवादित्रनिःस्वनैः॥ प्रमोदमानानद्राक्षीद्रावणःसुकृतैःस्वकैः॥ १८॥

गृहदातारोगृहदातॄन् अश्नतउपभुंजानान्॥१९॥२०॥भिद्यमानान्पीड्यमानान् वध्यमानानितिपाठांतरम्॥२१॥२२॥ अचिंतितमित्यतर्कितमित्यस्यैवविवरणम् ॥२३॥ प्रेतगोपाःप्रेतरक्षकाः
॥२४॥२५॥२६॥ देवनिष्ठानभूतंदेवाधिष्ठानभूतंभज्यमानमपितथैवासीत्अभग्नमासीत्॥२७॥तस्ययमस्य॥२८॥२९॥३०॥आयोधनंयुद्धम्॥३१॥३२॥३३॥सरावणोऽस्त्रबलादस्त्रसामर्थ्या

॥ २७॥ गोरसंगोप्रदातारोअन्नंचैवान्नदायिनः॥ गृहांश्चगृहदातारःस्वकर्मफलमश्नतः॥ १९ ॥ सुवर्णमणिमुक्ताभिःप्रमदाभिरलंकृतान्॥ धार्मिकानप
शांस्तत्रदीप्यमानान्स्वतेजसा॥ २० ॥ददर्शसमहाबाहूरावणोराक्षसाधिपः॥ततस्तान्भिद्यमानांश्चकर्मभिर्दुष्कृतैःस्वकैः॥२१॥ रावणोमोचयामा
सविक्रमेणबलाद्बली॥ प्राणिनोमोक्षितास्तेनदशग्रीवेणरक्षसा॥ २२ ॥ सुखमापुर्मुहूर्तंतेह्यतर्कितमचिंतितम्॥ प्रेतेषुमुच्यमानेषुराक्षसेनमही
यसा॥ २३ ॥ प्रेतगोपाःसुसंक्रुद्धाराक्षसेंद्रमभिद्रवन्॥ ततोहलहलाशब्दःसर्वदिग्भ्यःसमुत्थितः॥ धर्मराजस्ययोधानांशूराणांसंप्रधावताम्
॥ २४ ॥तेप्रासैःपरिघैःशूलैर्मुसलैःशक्तितोमरैः॥पुष्पकंसमधर्षंतशूराःशतसहस्रशः॥ २५ ॥ तस्यासनानिप्रासादान्वेदिकास्तोरणानिच ॥पुष्प
कस्यबभंजुस्तेशीघ्रंमधुकराइव॥ २६ ॥देवनिष्ठानभूतंतद्विमानंपुष्पकंमृधे॥भज्यमानंतथैवासीदक्षयंब्रह्मतेजसा॥ २७॥ असंख्यासुमहत्यासी
त्तस्यसेनामहात्मनः॥शूराणामग्रयातॄणांसहस्राणिशतानिच॥ २८ ॥ ततोवृक्षैश्चशैलैश्चप्रासादानांशतैस्तथा॥ततस्तेसचिवास्तस्ययथाकामं
यथाबलम्॥ २९ ॥ अयुध्यंतमहावीराःसचराजादशाननः॥ तेतुशोणितदिग्धांगाःसर्वशस्त्रसमाहताः॥ ३० ॥ अमात्याराक्षसेंद्रस्यचक्रुरायोध
नंमहत्॥ अन्योन्यंतेमहाभागाजघ्नुःप्रहरणैर्भृशम्॥ ३१ ॥ यमस्यचमहाबाहोरावणस्यचमंत्रिणः॥ अमात्यांस्तांस्तुसंत्यज्ययमयोधामहाब
लाः॥ ३२ ॥ तमेवचाभ्यधावंतशूलवर्षैर्दशाननम्॥ ततःशोणितदिग्धांगःप्रहारैर्जर्जरीकृतः॥ फुल्लाशोकइवाभातिपुष्पकेराक्षसाधिपः॥ ३३॥
सतुशूलगदाप्रासाञ्छक्तितोमरसायकान्॥ मुमोचचशिलावृक्षान्मुमोचास्त्रंबलाद्बली॥ ३४ ॥ तरूणांचशिलानांचशस्त्राणांचातिदारुणम्॥ य ॥ २७॥
मसैन्येषुतद्वर्षंपपातधरणीतले॥ ३५॥ तांस्तुसर्वान्विनिर्भिद्यतदस्त्रमपहत्यच॥ जघ्नुस्तेराक्षसंघोरमेकंशतसहस्रशः॥ ३६॥

च्छूलादीन्मुमोच ॥३४॥ तद्वर्षंरावणविसृष्टशस्त्रवर्षंयमसैन्येषुपतित्वाधरणीतलेपपात ॥३५॥ तान्शूलगदाप्रासादीन् निर्भिद्यभंक्त्वा तदस्त्रंरावणप्रयुक्तंशस्त्रवर्षकरमस्त्रमपहत्यनिरस्य ॥३६॥

निरुद्धासंयथाभवतितथारावणंशस्त्रैरपोथयन् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ॥ इतिश्रीरामा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०एकविंशःसर्गः ॥ २१ ॥

परिवार्यचतंसर्वेशैलंमेघोत्कराइव ॥ भिंदिपालैश्चशूलैश्चनिरुद्धासमपोथयन् ॥ ३७ ॥ विमुक्तकवचःक्रुद्धःसिक्तःशोणितविस्रवैः ॥ ततःसपुष्प
कंत्यक्त्वापृथिव्यामवतिष्ठत ॥ ३८ ॥ततःसकार्मुकीवाणीसमरेचाभिवर्धत ॥ लब्धसंज्ञोमुहूर्तेनक्रुद्धस्तस्थौयथांतकः ॥ ३९ ॥ ततःपाशुपतंदिव्यम
स्त्रंसंधायकार्मुके ॥ तिष्ठतिष्ठेतितानुक्त्वातच्चापंव्यपकर्षत ॥ ४० ॥ आकर्णात्सविकृष्याथचापमिंद्रारिराहवे ॥ मुमोचतंशरंक्रुद्धस्त्रिपुरेशंकरोयथा
॥ ४१ ॥ तस्यरूपंशरस्यासीत्सधूमज्वालमंडलम् ॥ वनंदहिष्यतोघर्मेदावाग्नेरिवमूर्च्छतः ॥ ४२ ॥ज्वालामालीसतुशरःक्रव्यादानुगतोरणे ॥ मु
क्तोगुल्मान्द्रुमांश्चापिभस्मकृत्वाप्रधावति ॥ ४३ ॥ तेतस्यतेजसादग्धाःसैन्यावैवस्वतस्यतु ॥ वलेतस्मिन्निपतितामाहेंद्राइवकेतवः ॥ ४४ ॥ तत
स्तुसचिवैःसार्धराक्षसोभीमविक्रमः ॥ ननादसुमहानादंकंपयन्निवमेदिनीम् ॥ ४५ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेएकविंशःसर्गः ॥ २१ ॥
सतस्यतुमहानादंश्रुत्वावैवस्वतःप्रभुः ॥ शत्रुंविजयिनंमेनेस्वबलस्यचसंक्षयम् ॥ १ ॥ सहियोधान्हतान्मत्वाक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ अब्रवीत्त्वरितः
सूतंरथोमेउपनीयताम् ॥ २ ॥ तस्यसूतस्तदादिव्यमुपस्थाप्यमहारथम् ॥ स्थितःसचमहातेजाअध्यारोहततंरथम् ॥ ३ ॥ प्रासमुद्गरहस्तश्चमृत्युस्त
स्याग्रतःस्थितः ॥येनसंक्षिप्यतेसर्वंत्रैलोक्यमिदमव्ययम् ॥ ४ ॥कालदंडस्तुपार्श्वस्थोमूर्तिमानस्यचाभवत् ॥ यमप्रहरणंदिव्यंतेजसाज्वलदग्निवत्
॥ ५ ॥ ततोलोकत्रयंक्षुब्धमकंपंतदिवौकसः ॥ कालंदृष्ट्वातथाक्रुद्धंसर्वलोकभयावहम् ॥ ६ ॥ ततस्त्वचोदयत्सूतस्तानश्वान्रुचिरप्रभान् ॥ प्रययौ
भीमसन्नादोयत्ररक्षःपतिःस्थितः ॥ ७ ॥ मुहूर्तेनयमंतेतुहयाहरिहयोपमाः ॥प्रापयन्मनसस्तुल्यायत्रतत्प्रस्तुतंरणम् ॥ ८ ॥ दृष्ट्वातथैवविकृतंरथंमृत्यु
समन्वितम् ॥ सचिवाराक्षसेंद्रस्यसहसाविप्रदुद्रुवुः ॥ ९ ॥ लघुसत्वतयातेहिनष्टसंज्ञाभयार्दिताः ॥ नेहयुद्धंसमर्थाःस्मइत्युक्त्वाप्रययुर्दिशः ॥ १० ॥

सतस्येति ॥ १ ॥ उपनीयतामित्यब्रवीदित्यन्वयः ॥ २ ॥ ३ ॥ तस्ययमस्य येनमृत्युनायुगांतेसर्वंजगत्संक्षिप्यते संह्रियतइत्यर्थः अव्ययंप्रवाहनित्यम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ मनसस्तुल्याः
मनःसमानवेगाःप्रस्तुतंप्रारब्धम् ॥ ८ ॥ विकृतंघोरंविकृतसन्नाहंच ॥ ९ ॥ लघुसत्वतयाअल्पबलतया ॥ १० ॥

॥ ११॥१२॥१३॥१४॥ समरात्रंयुद्धंकृत्वेतिशेषः ॥१५॥१६॥ समेताःप्राप्ताः॥१७॥१८॥१९॥२०॥ ततःक्रुद्धस्येत्यनेनएतावत्पर्यंतंभगवान्यमोब्रह्मवरदानंस्मृत्वामारणबुद्धिंविहाययुद्धमात्रं
कृतवानितिसूचितम् ॥२१॥ प्रहर्षितौयुद्धायेतिशेषः सुसंरब्धौअतिक्रुद्धौ ॥२२॥ मुंचआज्ञापयेत्यर्थः॥२३॥निसर्गतःस्वभावसिद्धाहिएषादृष्टामयैतद्रक्षोनभवेन्नजीवेदित्येवंरूपामर्यादाममे

॥ २८ ॥ सतुतंतादृशंदृष्ट्वारथंलोकभयावहम्॥नाक्षुभ्यतदशग्रीवोनचापिभयमाविशत्॥ ११ ॥सतुरावणमासाद्यव्यसृजच्छक्तितोमरान्॥ यमोमर्मा
णिसंक्रुद्धोरावणस्यन्यकृंतत॥ १२ ॥रावणस्तुततःस्वस्थःशरवर्षमुमोचह॥तास्मिन्वैवस्वतरथेतोयवर्षमिवांबुदः॥ १३॥ ततोमहाशक्तिशतैःपात्य
मानैर्महोरसि॥ नाशक्नोत्प्रतिकर्तुंसराक्षसःस्वल्पपीडितः ॥ १४॥ एवंनानाप्रहरणैर्यमेनामित्रकर्षिणा॥ समरात्रंकृतःसंख्येविसंज्ञोविमुखोरिपुः
॥ १५ ॥तदासीत्तुमुलंयुद्धंयमराक्षसयोर्द्वयोः॥ जयमाकांक्षतोर्वीरसमरेष्वनिवर्तिनोः॥ १६ ॥ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ प्रजाप
तिंपुरस्कृत्यसमेतास्तद्रणाजिरे॥ १७॥ संवर्तइवलोकानांयुध्यतोरभवत्तदा॥ राक्षसानांचमुख्यस्यप्रेतानामीश्वरस्यच ॥ १८ ॥राक्षसेंद्रोपिवि
स्फार्यचापमिंद्राशनिप्रभम्॥ निरंतरमिवाकाशंकुर्वन्बाणांस्ततोऽसृजत् ॥ १९ ॥ मृत्युंचतुर्भिर्विशिखैःसूतंसप्तभिरार्दयत्॥ यमंशतसहस्रेणशी
घ्रंमर्मस्वताडयत्॥ २० ॥ ततःक्रुद्धस्यवदनाद्यमस्यसमजायत॥ ज्वालामालीसनिःश्वासःसधूमःकोपपावकः ॥ २१ ॥ तदाश्चर्यमथोदृष्ट्वादेवदा
नवसन्निधौ॥ प्रहर्षितौसुसंरब्धौमृत्युकालौबभूवतुः॥२२॥ ततोमृत्युःक्रुद्धतरोवैवस्वतमभाषत ॥ मुंचमांसमरेयावद्धन्मीमंपापराक्षसम्॥२३॥
नैषारक्षोभवेदद्यमर्यादाहिनिसर्गतः॥ हिरण्यकशिपुःश्रीमान्नमुचिःशंबरस्तथा॥ २४ ॥निसंदिर्धूमकेतुश्चबलिर्वैरोचनोपिच॥ शंभुर्दैत्योमहारा
जोवृत्रोबाणस्तथैवच॥ २५ ॥राजर्षयःशास्त्रविदोगंधर्वाःसमहोरगाः॥ ऋषयःपन्नगादैत्यायक्षाश्चह्यप्सरोगणाः॥ २६॥युगांतपरिवर्तेचपृथि
वीसमहार्णवा॥क्षयंनीतामहाराजसपर्वतसरिद्द्रुमा॥२७॥एतेचान्येचबहवोबलवंतोदुरासदाः॥विनिपन्नामयादृष्टाःकिमुतायंनिशाचरः॥२८॥ ॥ २८ ॥
मुंचमांसाधुधर्मज्ञयावदेनंनिहन्म्यहम्॥ नहिकश्चिन्मयादृष्टोबलवानपिजीवति॥२९॥

त्यर्थः तदेवाह हिरण्येति ॥ २४ ॥ शंभुःकुशध्वजब्रह्मर्षिहंतादैत्यः ॥२५॥ २६॥ २७॥ विनिपन्नाःविनिपातंविनाशंप्राप्ताः दृष्टाःदृष्टमात्राएव ॥२८॥ यावन्निहन्मिहनिष्यामीत्यर्थः ॥२९॥

एतन्मयादृष्टोमुहूर्तमपिनजीवतीतिममवचनंबलंबलप्रकाशनमात्रपरंनखलु यतोनिसर्गतःअनादिसृष्टिस्वभावेनएषाममदृष्टिरेवप्राणिनांजीवितस्यमर्यादा यदेवमतःसंदृष्टइति संहारचक्षुषादृष्टइत्यर्थः ॥ ३० ॥ तंमृत्युं एनमयमहंनिहन्मीत्यन्वयः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ मूर्तिमान्स्थितः यस्यपार्श्वेइत्यनुषंगः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ तस्मात्कालदंडात्त्रस्तास्तत्ररणाजिरेवर्तमानाःसर्वेप्राणिनोविदुद्रुवुः दंडोद्यतंउद्यतदंडम् ॥ ३६ ॥ पितामहोयमंसाक्षाद्दर्शयित्वास्वदिव्यमूर्त्याप्रत्यक्षोभूत्वा ॥ ३७ ॥ नजद्व[illegible]तनहंतव्योनहंतव्यइत्यावृत्तिः ॥ ३८ ॥ वरःदेवगणाऽवध्यत्वरूपः

बलंममनखल्वेतन्मर्यादैषानिसर्गतः॥ सद्दृष्टोनमयाकालमुहूर्तमपिजीवति ॥ ३० ॥ तस्यैवंवचनंश्रुत्वाधर्मराजःप्रतापवान्॥ अब्रवीत्तत्रतंमृत्युंत्वंतिष्ठैनंनिहन्म्यहम्॥ ३१ ॥ ततःसंरक्तनयनःक्रुद्धोवैवस्वतःप्रभुः॥ कालदंडममोघंतुतोलयामासपाणिना ॥ ३२ ॥ यस्यपार्श्वेपुनिहिताःकालपाशाःप्रतिष्ठिताः॥ पावकाशनिसंकाशोमुद्गरोमूर्तिमान्स्थितः ॥ ३३ ॥ दर्शनादेवयःप्राणान्प्राणिनामपिकर्षति॥ किंपुनःस्पृशमानस्यपात्यमानस्यवापुनः॥ ३४ ॥ सज्वालापरिवारस्तुनिर्दहन्निवराक्षसम्॥ तेनस्पृष्टोबलवतामहाप्रहरणोस्फुरत् ॥ ३५ ॥ ततोविदुद्रुवुःसर्वेतस्मात्त्रस्तारणाजिरे॥ सुराश्चक्षुभिताःसर्वेदृष्ट्वादंडोद्यतंयमम् ॥ ३६ ॥ तस्मिन्प्रहर्तुकामेतुयमेदंडेनरावणम्॥ यमंपितामहःसाक्षाद्दर्शयित्वेदमब्रवीत् ॥ ३७॥ वैवस्वतमहाबाहोनखल्वमितविक्रम॥ नहंतव्यस्त्वयैतेनदंडेनैषनिशाचरः ॥ ३८ ॥ वरःखलुमयैतस्मैदत्तस्त्रिदशपुंगव॥ सत्वयानानृतःकार्योयन्मयाव्याहृतंवचः॥ ३९ ॥ योहिमामनृतंकुर्याद्देवोवामानुषोपिवा॥ त्रैलोक्यमनृतंतेनकृतंस्यान्नात्रसंशयः ॥ ४० ॥ क्रुद्धेनविप्रमुक्तोयंनिर्विशेषंप्रियाप्रिये॥ प्रजाःसंहरतेरौद्रोलोकत्रयभयावहः ॥ ४१ ॥ अमोघोह्येषसर्वेषांप्राणिनाममितप्रभः॥ कालदंडोमयासृष्टःसर्वमृत्युपुरस्कृतः ॥ ४२॥ तन्नखल्वेषतेसौम्यपात्योरावणमूर्धनि॥नह्यस्मिन्पतितेकश्चिन्मुहूर्तमपिजीवति॥ ४३॥

॥ ३९ ॥ अनृतंअनृतवचनंकुर्यान्मदाज्ञामुल्लंघ्येतिशेषः त्रैलोक्यमिति सर्वसमष्टित्वान्ममेतिभावः ॥ ४० ॥ ननुत्वद्दत्तवरतयातवप्रियोयदिरावणस्तर्हिमुक्तोपिकालदंडःकिंकुर्यात्तत्राह क्रुद्धेनेति प्रियाप्रिये समाहारद्वंद्वः मत्प्रियाप्रियप्राणिविषयेक्रुद्धेनत्वयायंविप्रमुक्तःस्वविषयभूतास्ताःसर्वाःप्रजानिर्विशेषंयथाभवतितथासंहरनएव ॥ ४१ ॥ सर्वेषांप्राणिनांब्रह्मसृष्टप्राणिमात्रस्यविनिपातनेइत्यर्थः सर्वमृत्युपुरस्कृतः तत्पुरुषोबहुव्रीहिश्च ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

उभयतइति दंडपातेपिरावणजीवनेदंडस्यानृतत्वंरक्षोमरणेमदुक्तवरवचनस्यानृतत्वमित्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ प्रभविष्णुःस्वामी ॥ ४६ ॥ यतोमयाहंतुंनशक्यस्तस्मादिदानींमयाकिंनुकर्तुं
शक्यंयोग्यमितिसंचिंत्येतिशेषः ॥ ४७ ॥ अस्यरक्षसोदर्शनात्चक्षुष्पथात्प्रणश्यामिअंतर्हितोभविष्यामीत्युक्त्वा ब्रह्माणमितिशेषः ॥ ४८ ॥ तंजित्वा भगवत्कृपयेतिशेषः ॥ ४९ ॥ हृष्टःब्रह्म

यदिह्यस्मिन्निपतितेनम्रियेतैषराक्षसः ॥ म्रियतेवादशग्रीवस्तदाप्युभयतोऽनृतम् ॥ ४४ ॥ तन्निवर्तयलंकेशाद्दंडमेतंसमुद्यतम् ॥ सत्यंचमांकुरु
ष्वाद्यलोकांस्त्वंयद्यवेक्षसे ॥ ४५ ॥ एवमुक्तस्तुधर्मात्माप्रत्युवाचयमस्तदा ॥ एषव्यावर्तितोदंडःप्रभविष्णुर्हिनोभवान् ॥ ४६ ॥ किंत्विदानींमया
शक्यंकर्तुंरणगतेनहि ॥ नमयायद्ययंशक्योहंतुंवरपुरस्कृतः ॥ ४७ ॥ एषतस्मात्प्रणश्यामिदर्शनादस्यरक्षसः ॥ इत्युक्त्वासरथःसाश्वस्तत्रैवांतरधीयत
॥ ४८ ॥ दशग्रीवस्तुतंजित्वानामविश्राव्यचात्मनः ॥ आरुह्यपुष्पकंभूयोनिष्क्रांतोयमसादनात् ॥ ४९ ॥ सतुवैवस्वतोदेवैःसहब्रह्मपुरोगमैः ॥ जगा
मत्रिदिवंहृष्टोनारदश्चमहामुनिः ॥ ५० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेद्वाविंशःसर्गः ॥ २२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततोजि
त्वादशग्रीवोयमंत्रिदशपुंगवम् ॥ रावणस्तुरणश्लाघीस्वसहायान्ददर्शह ॥ १ ॥ ततोरुधिरसिक्तांगंप्रहारैर्जर्जरीकृतम् ॥ रावणंराक्षसादृष्ट्वाविस्म
यंसमुपागमन् ॥ २ ॥ जयेनवर्धयित्वाचमारीचप्रमुखास्ततः ॥ पुष्पकंभेजिरेसर्वेसांत्वितारावणेनतु ॥ ३ ॥ ततोरसातलंरक्षःप्रविष्टःपयसांनिधिम् ॥
दैत्योरगगणाध्युष्टंवरुणेनसुरक्षितम् ॥ ४ ॥ सतुभोगवतींगत्वापुरींवासुकिपालिताम् ॥ कृत्वानागान्वशेहृष्टोययौमणिमयींपुरीम् ॥ ५ ॥ निवातक
वचास्तत्रदैत्यालब्धवरावसन् ॥ राक्षसस्तान्समागम्ययुद्धायसमुपाह्वयत् ॥ ६ ॥ तेतुसर्वेसुविक्रांतादैतेयाबलशालिनः ॥ नानाप्रहरणास्तत्रप्रहृ
ष्टायुद्धदुर्मदाः ॥ ७ ॥ शूलैस्त्रिशूलैःकुलिशैःपट्टिशासिपरश्वधैः ॥ अन्योन्यंविभिदुःक्रुद्धाराक्षसादानवास्तथा ॥ ८ ॥

णःसत्यपरिपालनंसंवृत्तमितियमादीनांहर्षः ॥ ५० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेद्वाविंशःसर्गः ॥ २२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततइति
॥ १ ॥ विस्मयमिति यमादपिमुक्तइतिविस्मयः ॥ २ ॥ ३ ॥ रसातलंजिगमिषुःपयसांनिधिंप्रविष्टोमार्गवशादितिशेषः अध्युष्टंअध्युषितम् ॥ ४ ॥ भोगवतीसमुद्रादधःपाताललोकवर्तिनी
नागानांपुरी तस्यांनागान्वशेकृत्वास्वीयत्वेनस्थापयित्वा ॥ ५ ॥ वसन्नित्यडभावआर्षः लब्धवराःब्रह्मणःसकाशादितिभावः अतएवाग्रेभगवतातैःसहरावणस्यसख्यकारणम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ वृद्धःअनादिवृद्धःसर्वदेवासुरकूटस्थइत्यर्थः विदितार्थवत्सुस्पष्टावगताभिधेयम् ॥ ११॥ १२॥ रोचतेकर्तव्यत्वेनममेतिशेषः सख्यफलमाह अविभक्ताश्चेति सर्वार्थाःधनधान्यादिसमस्तभोगोपकरणपदार्थाजयाजयाद्यभिमानाश्चसुहृदामविभक्ताःसाधारणभूताः ॥ १३ ॥ ततोभगवद्वचनानंतरम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ उपधार्यसखित्वेनानुसृत्य समाप्तवान्प्राप्तवान्

तेषांतुयुध्यमानानांसाग्रःसंवत्सरोगतः॥ नचान्यतरतस्तत्रविजयोवाक्षयोपिवा॥९॥ ततःपितामहस्तत्रत्रैलोक्यगतिरव्ययः॥ आजगामद्रुतंदेवो
विमानवरमास्थितः॥ १० ॥ निवातकवचानांतुनिवार्यरणकर्मतत्॥ वृद्धःपितामहोवाक्यमुवाचविदितार्थवत्॥ ११ ॥ नह्ययंरावणोयुद्धेशक्यो
जेतुंसुरासुरैः॥ नभवंतःक्षयंनेतुमपिसामरदानवैः॥१२॥राक्षसस्यसखित्वंचभवद्भिःसहरोचते॥ अविभक्ताश्चसर्वार्थाःसुहृदांनात्रसंशयः॥१३॥
ततोग्निसाक्षिकंसख्यंकृतवांस्तत्ररावणः॥ निवातकवचैःसार्धंप्रीतिमानभवत्तदा॥ १४ ॥ अर्चितस्तैर्यथान्यायंसंवत्सरमथोषितः ॥ स्वपुरान्निर्वि
शेषंचप्रियंप्राप्तोदशाननः॥ १५ ॥ तत्रोपधार्यमायानांशतमेकंसमाप्तवान् ॥ सलिलेंद्रपुरान्वेषीभ्रमतिस्मरसातलम् ॥ १६ ॥ ततोश्मनगरंनाम
कालकेयैरधिष्ठितम्॥ गत्वातुकालकेयांश्चहत्वातत्रबलोत्कटान्॥१७॥ शूर्पणख्याश्चभर्तारमसिनाप्राच्छिनत्तदा ॥ श्यालंचबलवंतंचविद्युज्जिह्वं
बलोत्कटम्॥ १८ ॥ जिह्वयासंलिहंतंचराक्षसंसमरेतदा॥ तंविजित्यमुहूर्तेनजघ्नेदैत्यांश्चतुःशतम्॥ १९ ॥ ततःपांडुरमेघाभंकैलासमिवभास्वरम्॥
वरुणस्यालयंदिव्यमपश्यद्राक्षसाधिपः॥ २० ॥ क्षरंतींचपयस्तत्रसुरभिंगामवस्थिताम् ॥ यस्याःपयोभिनिष्पंदात्क्षीरोदोनामसागरः॥ २१ ॥
ददर्शरावणस्तत्रगोवृषेंद्रवरारणिम् ॥ यस्माच्चंद्रःप्रभवतिशीतरश्मिर्निशाकरः ॥ २२ ॥ यंसमाश्रित्यजीवंतिफेनपाःपरमर्षयः ॥ अमृतंयत्रचो
त्पन्नंस्वधाचस्वधभोजिनाम् ॥ २३ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ श्यालत्वादिगुणकमपिविद्युज्जिह्वमच्छिनत् श्यालोत्रभगिनीपतिः ॥ १८ ॥ नृशंसत्वाद्रावणीयान्राक्षसान्जिह्वयासंलिहंतमास्वादयंतंभक्षयंतमितियावत् ॥ १९ ॥ २० ॥ तत्रवरुणालयेस्थितांसुरभिंगांचापश्यदित्यनुकर्षः सागरइतिसमभवदितिशेषः ॥ २१ ॥ गोवृषेंद्रोमहावृषस्तस्यवरारणिंसाक्षान्मातरम् यस्माच्चंद्रइति यदुत्पादितक्षीरसमुद्रादित्यर्थः ॥ २२ ॥ यंक्षीरसमुद्रम् स्वधभोजिनामित्यार्षोह्रस्वः स्वधाभोजिनांपितॄणाम् स्वधापितृभक्ष्यंकव्यम् देवानाममृतवत् ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ धाराशतैर्जलधाराशतैराकीर्णंव्याप्तम् प्रहृष्टंप्रहृष्टजनम् ॥ २५॥ तैर्वरुणबलाध्यक्षैस्ताडितस्तांश्चसमरेहत्वाऽभिताड्य ॥२६ ॥ युद्धंवादीयतांसांजलिर्निर्जितोस्मीतिवावद एवंचेत्ते
भयंनास्तीतिरावणोब्रवीदितिवोराजानिवेद्यतामित्यन्वयः ॥२७॥ गौश्चपुष्करश्चपुत्राणांपौत्राणांचबलाध्यक्षौ ॥२८॥२९॥ वरुणपुत्राणांरावणस्यचरोमहर्षणंयुद्धंसमभवदित्यन्वयः ॥३०॥

॥ ३० ॥ यांब्रुवंतिनरालोकेसुरभिंनामनामतः ॥ प्रदक्षिणंतुतांकृत्वारावणःपरमाद्भुताम् ॥ प्रविवेशमहाघोरंगुप्तंबहुविधैर्बलैः ॥ २४ ॥ ततोधाराशताकी
र्णंशारदाभ्रनिभंतदा ॥ नित्यप्रहृष्टंददृशेवरुणस्यगृहोत्तमम् ॥ २५ ॥ ततोहत्वाबलाध्यक्षान्समरेतैश्चताडितः ॥ अब्रवीच्चततोयोधान्राजाशीघ्रं
निवेद्यताम् ॥ २६ ॥ युद्धार्थीरावणःप्राप्तस्तस्ययुद्धंप्रदीयताम् ॥ वदवानभयंतेऽस्तिनिर्जितोस्मीतिसांजलिः ॥ २७ ॥ एतस्मिन्नंतरेक्रुद्धावरुणस्य
महात्मनः ॥ पुत्राःपौत्राश्चनिष्क्रामन्गौश्चपुष्करएवच ॥ २८ ॥ तेतुतत्रगुणोपेताबलैःपरिवृताःस्वकैः ॥ युक्त्वारथान्कामगमानुद्यद्भास्करवर्चसः
॥ २९ ॥ ततोयुद्धंसमभवद्दारुणंरोमहर्षणम् ॥ सलिलेंद्रस्यपुत्राणांरावणस्यचधीमतः ॥ ३० ॥ अमात्यैश्चमहावीर्यैर्दशग्रीवस्यरक्षसः ॥ वारुणंत
द्बलंसर्वंक्षणेनविनिपातितम् ॥ ३१ ॥ समीक्ष्यस्वबलंसंख्येवरुणस्यसुतास्तदा ॥ अर्दिताःशरजालेननिवृत्तारणकर्मणः ॥ ३२ ॥ महीतलगतास्ते
तुरावणंदृश्यपुष्पके ॥ आकाशमाशुविविशुःस्यंदनैःशीघ्रगामिभिः ॥ ३३ ॥ महदासीत्ततस्तेषांतुल्यंस्थानमवाप्यतत् ॥ आकाशयुद्धंतुमुलंदेवदान
वयोरिव ॥ ३४ ॥ ततस्तेरावणंयुद्धेशरैःपावकसन्निभैः ॥ विमुखीकृत्यसंहृष्टाविनेदुर्विविधान्रवान् ॥ ३५ ॥ ततोमहोदरःक्रुद्धोराजानंवीक्ष्यधर्षि
तम् ॥ त्यक्त्वामृत्युभयंक्रुद्धोयुद्धाकांक्षीव्यलोकयत् ॥ ३६ ॥ तेनतेवारुणायुद्धेकामगाःपवनोपमाः ॥ महोदरेणगदयाहतास्तेप्रययुःक्षितिम् ॥ ३७ ॥
तेषांवरुणसूनूनांहत्वायोधान्हयांश्चतान् ॥ मुमोचाशुमहानादंविरथान्प्रेक्ष्यतान्स्थितान् ॥ ३८ ॥ तेतुतेषांरथाःसाश्वाःसहसारथिभिर्वरैः ॥ महो
दरेणनिहताःपतिताःपृथिवीतले ॥ ३९ ॥ तेतुत्यक्त्वारथान्पुत्रावरुणस्यमहात्मनः ॥ आकाशेविष्ठिताःशूराःस्वप्रभावान्नविव्यथुः ॥ ४० ॥

रावणामात्यैश्चवारुणंबलंसर्वंपातितम् ॥ ३१ ॥ वरुणस्यसुताःप्रथमंमहीतलगताएवरावणेनयुद्धमकुर्वन् तत्ररावणामात्यैराकाशस्थैर्निपातितंस्वबलंदृष्ट्वातादृशयुद्धस्याननुरूपतांविचार्ययु ॥ ३० ॥
द्धान्निवृत्तामहीत्यक्त्वास्वयमप्याकाशमेवगताइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तुल्यंस्थानमाकाशलक्षणम् आकाशेयुद्धंआकाशयुद्धम् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ आकाशे
विष्ठिताःसहजदेवतात्वप्रयुक्तवैभवेनाकाशएवस्थितानविव्यथुश्चव्यथिताश्चनाभवन् ॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ तेनैवरावणप्रयुक्तशरवर्षेण षष्टिहायनाःषष्टिवर्षाः ॥ ४५ ॥ सुतान्वरुणस्येति ॥ ४६ ॥ वारुणान्वरुणपुत्रान् ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ वारुणःवरुणस्यायम् ॥ ४९ ॥

धनूंषिकृत्वासज्जानिविनिर्भिद्यमहोदरम् ॥ रावणंसमरेक्रुद्धाःसहिताःसमवारयन् ॥ ४१ ॥ सायकैश्चापविभ्रष्टैर्वज्रकल्पैःसुदारुणैः ॥ दारयंतिस्मसंक्रुद्धामेघाइवमहागिरिम् ॥ ४२ ॥ ततःक्रुद्धोदशग्रीवःकालाग्निरिवमूर्च्छितः ॥ शरवर्षंमहाघोरंतेषांमर्मस्वपातयत् ॥ ४३ ॥ मुसलानिविचित्राणिततोभल्लशतानिच ॥ पट्टिशांश्चैवशक्तीश्चशतघ्नीर्महतीरपि ॥ पातयामासदुर्धर्षस्तेषामुपरिविष्ठितः ॥ ४४ ॥ ततस्तेनैवसहसासीदंतिस्मपदातिनः ॥ महापंकमिवासाद्यकुंजराःषष्टिहायनाः ॥ ४५ ॥ सीदमानान्सुतान्दृष्ट्वाविह्वलान्समहाबलः ॥ ननादरावणोहर्षान्महानंबुधरोयथा ॥ ४६ ॥ ततोरक्षोमहानादान्मुक्त्वाहंतिस्मवारुणान् ॥ नानाप्रहरणोपेतैर्धारापातैरिवांबुदः ॥ ४७ ॥ ॥ ततस्तेविमुखाःसर्वेपतिताधरणीतले ॥ रणात्स्वपुरुषैःशीघ्रंगृहाण्येवप्रवेशिताः ॥ ४८ ॥ तानब्रवीत्ततोरक्षोवरुणायनिवेद्यताम् ॥ रावणंत्वब्रवीन्मंत्रीप्रहासोनामवारुणः ॥ ४९ ॥ गतःखलुमहाराजोब्रह्मलोकंजलेश्वरः ॥ गांधर्वंवरुणःश्रोतुंयंत्वमाह्वयसेयुधि ॥ ५० ॥ तत्किंतववृथावीरपरिश्रम्यगतेनृपे ॥ येतुसन्निहितावीराःकुमारास्तेपराजिताः ॥ ५१ ॥ राक्षसेंद्रस्तुतच्छ्रुत्वानामविश्राव्यचात्मनः ॥ हर्षान्नादंविमुंचन्वैनिष्क्रांतोवरुणालयात् ॥ ५२ ॥ आगतस्तुपथायेनतेनैवविनिवृत्यसः ॥ लंकामभिमुखोरक्षोनभस्तलगतोययौ ॥ ५३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रयोविंशःसर्गः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततोश्मनगरंभूयोविचेरुर्युद्धदुर्मदाः ॥ यत्रापश्यद्दशग्रीवोगृहंपरमभास्वरम् ॥ १ ॥ वैडूर्यतोरणाकीर्णंमुक्ताजालविभूषितम् ॥ सुवर्णस्तंभगहनंवेदिकाभिःसमंततः ॥ २ ॥ वज्रस्फटिकसोपानंकिंकिणीजालसंवृतम् ॥ यद्धासनयुतंरम्यंमहेंद्रभवनोपमम् ॥ ३ ॥ दृष्ट्वागृहवरंरम्यंदशग्रीवःप्रतापवान् ॥ कस्येदंभवनंरम्यंमेरुमंदरसन्निभम् ॥ ४ ॥ गच्छप्रहस्तशीघ्रंत्वंजानीष्वभवनोत्तमम् ॥ एवमुक्तःप्रहस्तस्तुप्रविवेशगृहोत्तमम् ॥ ५ ॥

॥ ५० ॥ तत्तस्मात्हेवीरत्वपेतथागतेइहवृथापरिश्रम्यतर्वांकिनकिमपि ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रयोविंशःसर्गः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ इतउत्तरंपंचसर्गाःप्रक्षिप्ताबोध्याः ॥ ५ ॥

निःशून्यंप्रैक्षतवरंपुनःकक्ष्यांतरेययौ॥सप्तकक्ष्यांतरंगत्वाततोज्वालामपश्यत॥६॥ ततोदृष्टःपुमांस्तत्रदृष्टोहासंमुमोचसः॥श्रुत्वासतुमहाहासमू
र्ध्वरोमाभवत्तदा॥७॥ज्वालामध्येस्थितस्तत्रहेममालीविमोहितः॥ आदित्यइवदुष्प्रेक्ष्यःसाक्षादिवयमःस्थितः॥८॥ तथादृष्ट्वातुवृत्तांतंत्वरमा
णोविनिर्गतः॥विनिर्गम्याब्रवीत्सर्वंरावणायनिशाचरः॥९॥ अथरामदशग्रीवःपुष्पकादवरुह्यसः॥प्रवेष्टुमिच्छन्वेश्माथभिन्नांजनचयोपमः
॥१०॥ चंद्रमौलिर्वपुष्मांश्चपुरुषोस्याग्रतःस्थितः॥द्वारमावृत्यसहसाज्वालाजिह्वोभयानकः॥११॥ रक्ताक्षश्चारुदशनोबिंबोष्ठश्चारुदर्शनः॥
महाभीषणनासश्चकंबुग्रीवोमहाहनुः॥१२॥रूढश्मश्रुर्निगूढास्थिर्दंष्ट्रालोलोमहर्षणः॥गृहीत्वालोहमुसलंद्वारंविष्टभ्यतिष्ठति॥१३॥ अथसंदर्श
नात्तस्यऊर्ध्वरोमाबभूवसः॥हृदयंकंपतेचास्यवेपथुश्चाप्यजायत॥१४॥निमित्तान्यमनोज्ञानिदृष्ट्वारामव्यचिंतयत्॥ अथचिंतयतस्तस्यसएव
पुरुषोब्रवीत्॥१५॥किंत्वंचिंतयसेरक्षोब्रूहिविस्रब्धमानसः॥युद्धातिथ्यमहंवीरकरिष्येरजनीचर॥१६॥एवमुक्त्वासतद्रक्षःपुनर्वचनमब्रवीत्॥
योत्स्यसेबलिनासार्धमथवामन्यसेकथम्॥१७॥ रावणोभिहतोभूयऊर्ध्वरोमाव्यजायत॥अथधैर्यंसमालंब्यरावणोवाक्यमब्रवीत्॥१८॥
गृहेषुतिष्ठतेकोहितद्ब्रूहिवदतांवर॥तेनैवसार्धंयोत्स्यामियथावामन्यतेभवान्॥१९॥ सएनंपुनरप्याहदानवेंद्रोत्रतिष्ठति॥एषवैपरमोदारःशूरः
सत्यपराक्रमः॥२०॥वीरोबहुगुणोपेतःपाशहस्तइवांतकः॥ वालार्कइवतेजस्वीसमरेष्वनिवर्तकः॥२१॥ अमर्षीदुर्जयोजेताबलवान्गुणसा
गरः॥प्रियंवदःसंविभागीगुरुविप्रप्रियःसदा॥२२॥कालाकांक्षीमहासत्वःसत्यवाक्सौम्यदर्शनः॥दक्षःसर्वगुणोपेतःशूरःस्वाध्यायतत्परः॥२३॥
एषगच्छतिवात्येषज्वलतेतपतेतथा॥देवैश्चभूतसंघैश्चपन्नगैश्चपतत्रिभिः॥२४॥भयंयोनाभिजानातितेनत्वंयोद्धुमिच्छसि॥बलिनायदितेयो
द्धुंरोचतेराक्षसेश्वर॥२५॥प्रविशत्वंमहासत्वसंग्रामंकुरुमाचिरम्॥ एवमुक्तोदशग्रीवःप्रविवेशयतोबलिः॥२६॥ सविलोक्याथलंकेशंजहा
सदहनोपमः॥आदित्यइवदुष्प्रेक्ष्यःस्थितोदानवसत्तमः॥२७॥ अथसंदर्शनादेवबलिर्वैविश्वरूपवान्॥सगृहीत्वाचतद्रक्षउत्संगेस्थाप्यचाब्रवीत्
॥२८॥दशग्रीवमहावाहोकंतेकामंकरोम्यहम्॥किमागमनकृत्यंतेब्रूहित्वंराक्षसेश्वर॥२९॥

एवमुक्तस्तुवलिनारावणोवाक्यमब्रवीत्॥ श्रुतंमयामहाभागवद्धस्त्वंविष्णुनापुरा ॥ ३० ॥ सोहंमोक्षयितुंशक्तोबंधनात्त्वांनसंशयः॥ एवमुक्तेत
तोहासंवलिर्मुक्तैनमब्रवीत्॥ ३१ ॥ श्रूयतामभिधास्यामियत्त्वंपृच्छसिरावण॥ यएषपुरुषःश्यामोद्वारेतिष्ठतिनित्यदा॥ ३२॥ एतेनदानवेंद्राश्चत
थान्येवलवत्तराः॥ वशंनीतावलवतापूर्वंपूर्वतराश्चये॥ ३३ ॥ वद्धःसोहमनेनैवंकृतांतोदुरतिक्रमः॥ कएनपुरुषोलोकेवंचयिष्यतिमानवः ॥ ३४॥
सर्वभूतापहर्तावैयएषद्वारितिष्ठति॥ कर्ताकारयिताचैवधाताचभुवनेश्वरः॥ ३५॥ नत्वंवेदनचैवाहंभूतभव्यभवत्प्रभुः॥ कलिश्चैवैषकालश्चसर्वभू
तापहारकः॥ ३६॥ लोकत्रयस्यसर्वस्यहर्तास्रष्टातथैवच॥ संहरत्येषभूतानिस्थावराणिचराणिच॥ ३७॥ पुनश्चसृजतेसर्वमनाद्यंतंमहेश्वरः॥ इष्टंचै
वहिदत्तंचहुतंचैवनिशाचर ॥ ३८॥ सर्वमेवहिलोकेशोधातागोप्तानसंशयः॥ नैवंविधंमहद्भूतंविद्यतेभुवनत्रये॥ ३९॥ अहंत्वंचैवपौलस्त्ययेचा
न्येपूर्ववत्तराः ॥ नेतात्वेषांमहद्भूतंपशुंरशनयायथा ॥ ४० ॥ वृत्रोदनुःशुकःशंभुर्निशुंभःशुंभएवच ॥ कालनेमिश्चप्राह्लादिःकूटोवैरोचनोमृदुः
॥ ४१ ॥ यमलार्जुनौचकंसश्चकैटभोमधुनासह॥ एतेतपंतिद्योतंतिवांतिवर्षंतिचैवहि॥ ४२॥ सर्वैःक्रतुशतैरिष्टंसर्वैस्तप्तंमहत्तपः॥ सर्वेतेसुमहात्मा
नःसर्वेवैयोगधर्मिणः॥ ४३॥ सर्वैरैश्वर्यमासाद्यभुक्तंभोगैर्महत्तरैः ॥ दत्तमिष्टमधीतंचप्रजाश्चपरिपालिताः ॥ ४४ ॥ स्वपक्षेष्वनुगोप्तारःप्रहंतारः
परेष्वपि ॥ सामरेष्वपिलोकेषुनैतेषांविद्यतेसमम् ॥ ४५ ॥ शूरास्त्वभिजनोपेताःसर्वशास्त्रार्थपारगाः ॥ सर्वविद्याप्रवक्तारःसंग्रामेष्वनिवर्तकाः
॥ ४६ ॥ सर्वैस्त्रिदशराज्यानिकारितानिमहात्मभिः ॥ युद्धेसुरगणाःसर्वेनिर्जिताश्चसहस्रशः॥ ४७॥ देवानामप्रियेसक्ताःस्वपक्षपरिपालकाः॥ प्र
मत्ताश्चोपसक्ताश्चवालार्कसमतेजसः ॥ ४८ ॥ यस्तुदेवान्प्रधर्षेततदेषांविष्णुरीश्वरः ॥ उपायपूर्वकंनाशंसवेत्ताभगवान्हरिः॥ ४९॥ प्रादुर्भावंवि
कुरुतेयेनैतन्निधनंनयेत्॥ पुनरेवात्मनात्मानमधिष्ठायसतिष्ठति ॥ ५० ॥ एवमेतेनदेवेनदानवेंद्रामहात्मना ॥ तेहिसर्वेक्षयंनीतावलिनःकामरूपि
णः ॥ ५१ ॥ समरेष्वदुराधर्षाःश्रूयंतेयेऽपराजिताः ॥ तेपिनीतामहद्भूताःकृतांतवलचोदिताः॥ ५२॥ एवमुक्त्वाथप्रोवाचराक्षसंदानवेश्वरः॥ यदे
तद्दृश्यतेवीरचक्रंदीप्तानलोपमम्॥ ५३॥ एतद्गृहीत्वागच्छत्वंममपार्श्वंमहावल॥ ततोहंतवव्याख्यास्येमुक्तिकारणमव्ययम्॥ ५४॥

तत्कुरुष्वमहाबाहोमाविलंबस्वरावण ॥ एतच्छ्रुत्वागतोरक्षःप्रहसंश्चमहाबलः ॥५५॥ यत्रस्थितंमहादिव्यंकुंडलंरघुनंदन ॥ लीलयोत्पाटनंचक्रे
रावणोबलदर्पितः ॥५६॥ नचचालयितुंशक्तोरावणोभूत्कथंचन ॥ लज्जयासपुनर्भूयोयत्नंचक्रेमहाबलः ॥५७॥ उत्क्षिप्तमात्रेदिव्येचपपातभुवि
राक्षसः ॥ छिन्नमूलोयथाशालोरुधिरौघपरिप्लुतः ॥५८॥ एतस्मिन्नंतरेजज्ञेशब्दःपुष्पकसंभवः ॥ राक्षसेंद्रस्यसचिवैर्मुक्तोहाहाकृतोमहान् ॥५९॥
ततोरक्षोमुहूर्तेनचेतनांलभ्यचोत्थितम् ॥ लज्जयावनतीभूतंबलिर्वाक्यमुवाचह ॥ ६० ॥ आगच्छराक्षसश्रेष्ठवाक्यंशृणुमयोदितम् ॥ यत्त्वयाचो
द्यतंवीरकुंडलंमणिभूषितम् ॥६१॥ एतद्धिपूर्वजस्यासीत्कर्णाभरणमीक्ष्यताम् ॥ एतत्पतितवच्चैवमत्रभूमौमहाबल ॥६२॥ अन्यत्पर्वतसानौहि
पतितंकुंडलादनु ॥ मुकुटंवेदिसामीप्येपतितंयुध्यतोभुवि ॥ ६३ ॥ हिरण्यकशिपोःपूर्वममपूर्वपितामहात् ॥ नतस्यकालोमृत्युर्वानव्याधिर्नविहिं
सकाः ॥६४॥ नदिवामरणंतस्यनरात्रौसंध्ययोर्नहि ॥ नशुष्केणनचार्द्रेणनचशस्त्रेणकेनचित् ॥ ६५ ॥ विद्यतेराक्षसश्रेष्ठतस्यनास्त्रेणकेनचित् ॥
प्रह्लादेनसमंचक्रेवादंपरमदारुणम् ॥६६॥ तस्यवादेसमुत्पन्नेधीरोलोकभयंकरः ॥ सर्ववर्यस्यवीरस्यप्रह्लादस्यमहात्मनः ॥ ६७॥ उत्पन्नोराक्ष
सश्रेष्ठनृसिंहाकृतिरूपधृक् ॥ दृष्टंचतेनरौद्रेणक्षुब्धंसर्वमशेषतः ॥६८॥ ततउद्धृत्यबाहुभ्यांनखैर्निन्येयमक्षयम् ॥ एषतिष्ठतिद्वारस्थोवासुदेवोनि
रंजनः ॥६९॥ तस्यदेवाधिदेवस्यगदतोमेशृणुष्वह ॥ वाक्यंपरमभावेनयदितेवर्ततेहृदि ॥ ७० ॥ इंद्राणांचसहस्राणिसुराणामयुतानिच ॥ ऋषी
णांचैवमुख्यानांशतान्यब्दसहस्रशः ॥ ७१ ॥ वशंनीतानिसर्वाणियएषद्वारितिष्ठति ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वारावणोवाक्यमब्रवीत् ॥ ७२ ॥ मयाप्रेते
श्वरोदृष्टःकृतांतःसहमृत्युना ॥ पाशहस्तोमहाज्वालऊर्ध्वरोमाभयानकः ॥ ७३ ॥ दंष्ट्रालोविद्युज्जिह्वश्चसर्पवृश्चिकरोमवान् ॥ रक्ताक्षोभीमवेगश्च
सर्वसत्त्वभयंकरः ॥ ७४ ॥ आदित्यइवदुष्प्रेक्ष्यःसमरेष्वनिवर्तकः ॥ पापानांशासिताचैवसमयायुधिनिर्जितः ॥ ७५ ॥ नचमेतत्रभीःकाचिद्यथा
वादानवेश्वर ॥ एनंतुनाभिजानामितद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ ७६ ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वाबलिर्वैरोचनोब्रवीत् ॥ एषत्रैलोक्यधाताचहरिर्नारायणःप्रभुः
॥ ७७ ॥ अनंतःकपिलोजिष्णुर्नरसिंहोमहाद्युतिः ॥ ऋतुधामासुधामाचपाशहस्तोभयानकः ॥ ७८ ॥

द्वादशादित्यसदृशःपुराणपुरुषोत्तमः॥ नीलजीमूतसंकाशःसुरनाथःसुरोत्तमः ॥ ७९ ॥ ज्वालामालीमहाबाहोयोगीभक्तजनप्रियः॥ एषधारयते
लोकानेषवैसृजतेप्रभुः ॥ ८० ॥ एषसंहरतेचैवकालोभूत्वामहाबलः॥ एषयज्ञश्चयाज्यश्चचक्रायुधधरोहरिः॥ ८१ ॥ सर्वदेवमयश्चैवसर्वभूतम
यस्तथा॥ त्रिलोकमयश्चैवसर्वज्ञानमयस्तथा ॥ ८२ ॥ सर्वरूपीमहारूपीबलदेवोमहाभुजः॥ वीरहावीरचक्षुष्मांस्त्रैलोक्यगुरुरव्ययः ॥ ८३ ॥
एनंमुनिगणाःसर्वेचिंतयंतीहमोक्षिणः॥ यएनंवेत्तिपुरुषंनचपापैर्विलिप्यते ॥ ८४ ॥ स्मृत्वास्तुत्वातथेष्ट्वाचसर्वमस्माद्वाप्यते ॥ एतच्छ्रुत्वातुव
चनंरावणोनिर्ययौतदा ॥ ८५ ॥ क्रोधसंरक्तनयनउद्यतास्त्रोमहाबलः ॥ तथाभूतंचतंदृष्ट्वाहरिर्मुसलधृक्प्रभुः ॥ ८६ ॥ नैनंहन्म्यधुनापापंचिंत
यित्वेतिरूपधृक्॥ अंतर्धानंगतोरामब्रह्मणःप्रियकाम्यया ॥ ८७ ॥ नचतंपुरुषंतत्रपश्यतेरजनीचरः ॥ हर्षान्नादंविमुंचन्वैनिष्क्रामन्वरुणालयात्
॥ ८८ ॥ येनैवसंप्रविष्टःसपथातेनैवनिर्ययौ ॥ ८९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडसर्गः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥
अथसंचिंत्यलंकेशःसूर्यलोकंजगामह॥ मेरुशृंगेवरेरम्येउषित्वातत्रशर्वरीम्॥ १ ॥ पुष्पकंतत्समारुह्यरवेस्तुरगसन्निभम्॥ नानापातगतिर्दिव्यं
विहारवियतिस्थितम्॥ २ ॥ यत्रापश्यद्रविंदेवंसर्वतेजोमयंशुभम्॥ वरकांचनकेयूररत्नांबरविभूषितम्॥ ३ ॥ कुंडलाभ्यांशुभाभ्यांतुभ्राजन्मुख
विकासितम्॥ केयूरनिष्काभरणंरक्तमालावलंबिनम् ॥ ४ ॥ रक्तचंदनदिग्धांगंसहस्रकिरणोज्वलम् ॥ तमादिदेवमादित्यमुच्चैःश्रवसवाहनम्
॥ ५ ॥ अनाद्यंतममध्यंचलोकसाक्षिजगत्पतिम्॥ तंदृष्ट्वाप्रवरंदेवंरावणोरक्षसांवरः॥ ६ ॥ सप्रहस्तमुवाचाथरवितेजोबलार्दितः॥ गच्छामात्य
वदस्वैनंनिदेशान्ममशासनम्॥ ७॥ युद्धार्थंरावणःप्राप्तो युद्धंतस्यप्रदीयताम्॥ निर्जितोस्मीतिवाब्रूहिपक्षमेकतरंकुरु॥ ८ ॥ तस्यतद्वचनाद्रक्षःसू
र्यस्यांतिकमागमत्॥ पिंगलंदंडिनंचैवपश्यतेद्वारपालकौ ॥ ९ ॥ ताभ्यामाख्यायतत्सर्वंरावणस्यविनिश्चयम्॥ तूष्णीमास्तेप्रहस्तस्तुतत्रतेजोंशु
दीपितः॥ १० ॥ दंडीगतोरवेःपार्श्वंप्रणम्याख्यातवान्रवेः॥ श्रुत्वातुसूर्यस्तद्वृत्तंदंडिनोरावणस्यह॥ ११ ॥ उवाचवचनंधीमान्बुद्धिपूर्वंक्षपापहः॥
गच्छदंडिन्जयस्वैनंनिर्जितोस्मीतिवावद॥ १२॥ यत्तेऽभिकांक्षितंकार्यंकिंचित्कालंक्षपाचरम्॥ सगत्वावचनात्तस्यराक्षसस्यमहात्मनः॥ १३॥

कथयामासतत्सर्वंसूर्योक्तवचनंतदा॥ सश्रुत्वावचनंतस्यदंडिनोराक्षसेश्वरः॥ घोषयित्वाजगामाथस्वजयंराक्षसाधिपः॥ १४॥ ॥इत्यार्षेश्री
मद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसर्गः॥२॥ ॥छ॥ ॥अथसंचिंत्यलंकेशःसोमलोकंजगामह॥ मेरुशृंगवरेरम्येरजनीमुष्यवी
र्यवान्॥ १॥ अथस्यंदनमारूढोदिव्यस्रगनुलेपनः॥ अप्सरोगणमुख्येनसेव्यमानस्तुगच्छति॥ २॥ रतिश्रांतोप्सरोंकेषुचुंबितःसविबुध्यते॥ दृष्ट
स्तुपुरुषस्तेनदृष्ट्वाकौतूहलान्वितः॥ ३॥ अथापश्यदृषिंतत्रदृष्ट्वाचैवमुवाचतम्॥ स्वागतंतवदेवर्षेकालेनैवागतोह्यसि॥ ४॥ कोयंस्यंदनमारूढो
त्यप्सरोगणसेवितः॥ निर्लज्जइवसंयातिभयस्थानंनविंदति॥ ५॥ रावणेनैवमुक्तस्तुपर्वतोवाक्यमब्रवीत्॥ शृणुवत्सयथातत्त्वंवक्ष्येचाहंमहामते
॥ ६॥ अनेननिर्जितालोकाब्रह्माचैवाभितोषितः॥ एषगच्छतिमोक्षायसुसुखंस्थानमुत्तमम्॥ ७॥ तपसानिर्जितायद्वद्भवताराक्षसाधिप॥ प्रया
तिपुण्यकृत्तद्वत्सोमंपीत्वानसंशयः॥ ८॥ त्वंतुराक्षसशार्दूलशूरःसत्यपराक्रमः॥ नैवेदृशेषुक्रुध्यंतिबलिनोधर्मचारिषु॥ ९॥ अथापश्यद्रथवरंमहा
कायंमहौजसम्॥ जाज्वल्यमानंवपुषागीतवादित्रनिःस्वनैः॥ १०॥ कैषगच्छतिदेवर्षेभ्राजमानोमहाद्युतिः॥ किन्नरैश्चप्रगायद्भिर्नृत्यद्भिश्चमनो
रमम्॥ ११॥ श्रुत्वाचैनमुवाचाथपर्वतोमुनिसत्तमः॥ एषशूरोरणेयोद्धासंग्रामेष्वनिवर्तकः॥ १२॥ युध्यमानस्तथैवैषप्रहारैर्जर्जरीकृतः॥ कृती
शूरोरणेजेतास्वाम्यर्थेत्यक्तजीवितः॥ १३॥ संग्रामेनिहतोऽमित्रैर्हत्वाचसमरेबहून्॥ इंद्रस्यातिथिरेवैषअथवायत्रगच्छति॥ १४॥ नृत्यगीतपरै
र्लोकैःसेव्यतेनरसत्तमः॥ पप्रच्छरावणोभूयःकोयंयात्यर्कसन्निभः॥ १५॥ रावणस्यवचःश्रुत्वापर्वतोवाक्यमब्रवीत्॥ यएषदृश्यतेराजन्विमानेस
र्वकांचने॥ १६॥ अप्सरोगणसंयुक्तेपूर्णचंद्रनिभाननः॥ सुवर्णदोमहाराजविचित्राभरणांबरः॥ १७॥ एषगच्छतिशीघ्रेणयानेनतुमहाद्युतिः॥
पर्वतस्यवचःश्रुत्वारावणोवाक्यमब्रवीत्॥ १८॥ एतेवैयांतिराजानोब्रूहित्वमृषिसत्तम॥ कोह्यत्रयाचितोदद्याद्युद्धातिथ्यंममाद्यवै॥ १९॥ तंममा
ख्याहिधर्मज्ञपितामेत्वंहिधर्मतः॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचरावणंपर्वतस्तदा॥ २०॥ स्वर्गार्थिनोमहाराजनैतेयुद्धार्थिनोनृपाः॥ वक्ष्यामितेमहाभागय
स्तेयुद्धंप्रदास्यति॥ २१॥ सतुराजामहातेजाःसप्तद्वीपेश्वरोमहान्॥ मांधातेत्यभिविख्यातःसतेयुद्धंप्रदास्यति॥ २२॥

पर्वतस्यवचःश्रुत्वारावणोवाक्यमब्रवीत्॥ कुतोसौतिष्ठतेराजातत्समाचक्ष्वसुव्रत॥ २३॥ सोहंयास्यामितत्रैवयत्रासौनरपुंगवः॥रावणस्यवचः
श्रुत्वामुनिर्वचनमब्रवीत्॥ २४॥ युवनाश्वसुतोराजामांधाताराजसत्तमः॥ सप्तद्वीपसमुद्रांतांजित्वेहाभ्यागमिष्यति॥ २५॥ अथापश्यन्महाबा
हुस्त्रैलोक्यवरदर्पितः॥ अयोध्यायाःपतिंवीरंमांधातारंनृपोत्तमम्॥ २६॥ सप्तद्वीपाधिपंयांतंचंदनेनविराजता॥ कांचनेनविचित्रेणमाहेंद्राभेण
भास्वता॥ २७॥ जाज्वल्यमानंरूपेणदिव्यगंधानुलेपनम्॥ तमुवाचदशग्रीवोयुद्धंमेदीयतामिति॥ २८॥ एवमुक्तोदशग्रीवंप्रहस्येदमुवाचह॥
यदितेजीवितंनष्टंततोयुध्यस्वराक्षस॥ २९॥ मांधातुर्वचनंश्रुत्वारावणोवाक्यमब्रवीत्॥ वरुणस्यकुबेरस्ययमस्यापिनविव्यथे॥ ३०॥ किंपुनर्मा
नुपात्त्वया।रावणोभयमाविशत्॥ एवमुक्त्वाराक्षसेंद्रःक्रोधात्संप्रज्वलन्निव॥ ३१॥ आज्ञापयामासतदाराक्षसान्युद्धदुर्मदान्॥ अथक्रुद्धास्तुस
चिवारावणस्यदुरात्मनः॥ ३२॥ ववर्षुःशरजालानिक्रुद्धायुद्धविशारदाः॥ अथराज्ञाबलवताकंकपत्रैःशिलाशितैः॥ ३३॥ इषुभिस्ताडिताःसर्वेप्र
हस्तशुकसारणाः॥ महोदरविरूपाक्षाद्यकंपनपुरोगमाः॥ ३४॥ अथप्रहस्तस्तुनृपमिषुवर्षैरवाकिरत्॥ अप्रामानेवतान्सर्वान्प्रचिच्छेदनृपोत्तमः
॥ ३५॥ भुशुंडीभिश्चभल्लैश्चभिंदिपालैश्चतोमरैः॥ नरराजनदह्यंतेतृणभाराइवाग्निना॥ ३६॥ ततोनृपवरःक्रुद्धःपंचभिःप्रविभेदतम्॥ तोमरैश्चमहा
वेगैःपुनःक्रौंचमिवाग्निजः॥ ३७॥ ततोमुहुर्भ्रामयित्वामुद्गरंयमसंनिभम्॥ प्राहरत्सोऽतिवेगेनराक्षसस्यरथंप्रति॥ ३८॥ सपपातमहावेगोमुद्गरोव
ज्रसन्निभः॥ सतूर्णंपातितस्तेनरावणःशक्रकेतुवत्॥ ३९॥ तदासन्नृपतिःप्रीत्याहर्षोद्धतबलोबभौ॥ सकलेंदुकलाःस्पृष्ट्वायथांबुलवणांभसः॥ ४०॥
ततोरक्षोबलंसर्वंहाहाभूतमचेतनम्॥ परिवार्याथतंतस्थौराक्षसेंद्रंसमंततः॥ ४१॥ ततश्चिरात्समाश्वस्यरावणोलोकरावणः॥ मांधातुःपीडयामा
सदेहंलंकेश्वरोभृशम्॥ ४२॥ मूर्छितंतुनृपंदृष्ट्वाप्रहृष्टास्तेनिशाचराः॥ चुक्रुशुःसिंहनादांश्चप्रक्ष्वेलंतोमहाबलाः॥ ४३॥ लब्धसंज्ञोमुहूर्तेनअयो
ध्याधिपतिस्तदा॥ दृष्ट्वातंमंत्रिभिःशत्रुंपूज्यमानंनिशाचरैः॥ ४४॥ जातकोपोदुराधर्षश्चंद्रार्कसदृशद्युतिः॥ महताशरवर्षेणपातयद्राक्षसंबलम्
॥ ४५॥ चापस्यवनिनादेनतस्यबाणरवेणच॥ संचचालततःसैन्यमुद्धूतइवसागरः॥ ४६॥

तद्युद्धमभवद्घोरंनरराक्षससंकुलम् ॥ अथाविष्टौमहात्मानौनरराक्षससत्तमौ॥४७॥ कार्मुकासिधरौवीरौवीरासनगतौतदा॥ मांधातारावणंचैव
रावणश्चैवतंनृपम्॥ ४८ ॥ क्रोधेनमहताविष्टौशरवर्षमुमोचतुः॥ तौपरस्परसंक्षोभात्प्रहारैःक्षतविक्षतौ॥ ४९॥ कार्मुकेऽस्त्रंसमाधायरौद्रमस्त्रममुं
चत॥ अग्नेयेनतुमांधातातदस्त्रंपर्यवारयत् ॥ ५०॥ गांधर्वेणदशग्रीवोवारुणेनचराजराट् ॥ गृहीत्वासतुब्रह्मास्त्रंसर्वभूतभयावहम्॥ ५१ ॥ वेद
यामासमांधातादिव्यंपाशुपतंमहत्॥ तदस्त्रंघोररूपंतुत्रैलोक्यभयवर्धनम् ॥ ५२॥ दृष्ट्वात्रस्तानिभूतानिस्थावराणिचराणिच ॥ वरदानात्तुरुद्र
स्यतपसाराधितंमहत्॥ ५३ ॥ ततःसंकंपतेसर्वंत्रैलोक्यंसचराचरम्॥ देवाःसंकंपिताःसर्वेलयंनागाश्चसंगताः॥ ५४ ॥ अथतौमुनिशार्दूलौध्यान
योगादपश्यताम्॥ पुलस्त्योगालवश्चैववारयामासतंनृपम्॥ ५५॥ सोपालंभैश्चविविधैर्वाक्यैराक्षससत्तमम् ॥ तौतुकृत्वातदाप्रीतिंनरराक्षसयो
स्तदा॥ संप्रस्थितौसुसंहृष्टौपथायेनैवचागतौ॥ ५६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेसर्गः॥ ३॥ ॥ ७॥ ॥ गताभ्यामथविप्राभ्यांराव
णोराक्षसाधिपः॥ दशयोजनसाहस्रंप्रथमंतुमरुत्पथम्॥ १ ॥ यत्रतिष्ठंतिनित्यंहिहंसाःसर्वगुणान्विताः॥ अथऊर्ध्वंतुगत्वावैमरुत्पथमनुत्तमम्
॥ २॥ दशयोजनसाहस्रंतदेवपरिगण्यते॥ तत्रसन्निहितामेघास्त्रिविधानित्यशःस्थिताः॥३॥ आग्नेयाःपक्षिणोब्राह्मास्त्रिविधास्तत्रतेस्थिताः॥अथ
गत्वातृतीयंतुवायोःपंथानमुत्तमम्॥ ४॥ नित्यंयत्रस्थिताःसिद्धाश्चारणाश्चमनस्विनः॥ दशैवतुसहस्राणियोजनानांतथैवच॥ ५॥ चतुर्थंवायुमा
र्गंतुशीघ्रंगत्वापरंतप॥वसंतियत्रनित्यस्थाभूताश्चसविनायकाः ॥ ६॥ अथगत्वासवैशीघ्रंपंचमंवायुगोचरम्॥दशैवचसहस्राणियोजनानांतथै
वच॥ ७ ॥ गंगायत्रसरिच्छ्रेष्ठानागावैकुमुदादयः॥ कुंजरास्तत्रतिष्ठंतियेतुमुंचंतिसीकरम्॥ ८ ॥ गंगातोयेषुक्रीडंतिपुण्यंवर्षंतिसर्वशः॥ ततोरवि
करभ्रष्टंवायुनापेशलीकृतम्॥ ९ ॥ जलंपुण्यंप्रपततिहिमंवर्षंतिराघव॥ ततोजगामषष्ठंसवायुमार्गंमहाद्युते॥ १० ॥ योजनानांसहस्राणिदशैवतु
सराक्षसः॥ यत्रास्तेगरुडोनित्यंज्ञातिबांधवसत्कृतः॥ ११ ॥ दशैवतुसहस्राणियोजनानांतथोपरि॥सप्तमेवायुमार्गेचयत्रैतेऋषयःस्मृताः॥ १२॥
अतऊर्ध्वंतुगत्वावैसहस्राणिदशैवतु॥ अष्टमंवायुमार्गंतुयत्रगंगाप्रतिष्ठिता॥ १३॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitlzed by eGangotri

आकाशगंगाविख्याताआदित्यपथसंस्थिता ॥ वायुनाधार्यमाणासामहावेगामहास्वना ॥ १४ ॥ अतऊर्ध्वंप्रवक्ष्यामिचंद्रमायत्रतिष्ठति ॥ अ
शीतिंतुसहस्राणियोजनानांप्रमाणतः ॥ १५ ॥ चंद्रमास्तिष्ठतेयत्रनक्षत्रग्रहसंयुतः ॥ शतंशतसहस्राणिरश्मयश्चंद्रमंडलात् ॥ १६ ॥ प्रकाशयंति
लोकांस्तुसर्वसत्त्वसुखावहाः ॥ ततोदृष्ट्वादशग्रीवंचंद्रमानिर्दहन्निव ॥ १७ ॥ सतुशीताग्निनाशीघ्रंप्रादहद्रावणंतदा ॥ नासहंस्तस्यसचिवाःशीता
ग्निभयपीडिताः ॥ १८ ॥ रावणंजयशब्देनप्रहस्तोऽथैनमब्रवीत् ॥ राजन्शीतेनवध्यामोनिवर्तामइतोवयम् ॥ १९ ॥ चंद्ररश्मिप्रतापेनरक्षसांभ
यमाविशत् ॥ स्वभावएषराजेंद्रशीतांशोर्दहनात्मकः ॥ २० ॥ एतच्छ्रुत्वाप्रहस्तस्यरावणःक्रोधमूर्छितः ॥ विस्फार्यधनुरुद्यम्यनाराचैस्तमपीडय
त् ॥ २१ ॥ अथब्रह्मातदागच्छत्सोमलोकंत्वरान्वितः ॥ दशग्रीवमहाबाहोसाक्षाद्विश्रवसःसुत ॥ २२ ॥ गच्छशीघ्रमितःसौम्यमाचंद्रंपीडयस्ववै ॥
लोकस्यहितकामोवैद्विजराजोमहाद्युतिः ॥ २३ ॥ मंत्रंचसंप्रदास्यामिप्राणात्ययगतिर्यदा ॥ यस्त्वेतंसंस्मरेन्मंत्रंनासौमृत्युमवाप्नुयात् ॥ २४ ॥
एवमुक्तोदशग्रीवःप्रांजलिर्दैवमब्रवीत् ॥ यदितुष्टोसिमेदेवलोकनाथमहाव्रत ॥ २५ ॥ यदिमंत्रश्चमेदेयोदीयतांममधार्मिक ॥ यंजप्त्वाहंमहाभा
गसर्वदेवेषुनिर्भयः ॥ २६ ॥ असुरेषुचसर्वेषुदानवेषुपतत्रिषु ॥ त्वत्प्रसादात्तुदेवेशस्यामजेयोनसंशयः ॥ २७ ॥ एवमुक्तोदशग्रीवंब्रह्मावचनम
ब्रवीत् ॥ प्राणात्ययेषुजप्तव्योननित्यंराक्षसाधिप ॥ २८ ॥ अक्षसूत्रंगृहीत्वातुजपेन्मंत्रमिमंशुभम् ॥ जप्त्वातुराक्षसपतेत्वमजेयोभविष्यसि ॥ २९ ॥
अजप्त्वाराक्षसपतेनतेसिद्धिर्भविष्यति ॥ शृणुमंत्रंप्रवक्ष्यामियेनराक्षसपुंगव ॥ ३० ॥ मंत्रस्यकीर्तनादेवप्राप्स्यसेसमरेजयम् ॥ नमस्तेदेवदेवेशसु
रासुरनमस्कृत ॥ ३१ ॥ भूतभव्यमहादेवहरिपिंगललोचन ॥ बालस्त्वंवृद्धरूपीचवैयाघ्रवसनच्छद ॥ ३२ ॥ अर्चनीयोसिदेवत्वंत्रैलोक्यप्रभुरी
श्वरः ॥ हरोहरितनेमीचयुगांतदहनोऽवलः ॥ ३३ ॥ गणेशोलोकशंभुश्चलोकपालोमहाभुजः ॥ महाभागोमहाशूलीमहादंष्ट्रीमहेश्वरः ॥ ३४ ॥ का
लश्चबलरूपीचनीलग्रीवामहोदरः ॥ देवांतगस्तपोंतश्चपशूनांपतिरव्ययः ॥ ३५ ॥ शूलपाणिर्वृषःकेतुर्नेतागोमाहरोहरिः ॥ जटीमुंडीशिखंडीचल
कुटीचमहायशाः ॥ ३६ ॥ भूतेश्वरोगणाध्यक्षःसर्वात्मासर्वभावनः ॥ सर्वगःसर्वहारीचस्रष्टाचगुरुरव्ययः ॥ ३७ ॥

कमंडलुधरोदेवःपिनाकीधूर्जटिस्तथा ॥ माननीयश्चओंकारोवरिष्ठोज्येष्ठसामगः ॥ मृत्युश्चमृत्युभूतश्चपारियात्रश्चसुब्रतः॥ ३८ ॥ ब्रह्मचारीगुहा
वासीवीणापणवतूणवान् ॥ अमरोदर्शनीयश्चबालसूर्यनिभस्तथा ॥ ३९ ॥ श्मशानवासीभगवानुमापतिरनिंदितः ॥ भगस्याक्षिनिपातीचपू
ष्णोदशननाशनः॥ ४० ॥ ज्वरहर्तापाशहस्तःप्रलयःकालएवच ॥ उल्कामुखोग्निकेतुश्चमुनिर्दीप्तोविशांपतिः॥ ४१ ॥ उन्मादोवेपनकरश्चतुर्थोलोक
सत्तमः॥ वामनोवामदेवश्चप्राक्प्रदक्षिणवामनः॥४२॥ भिक्षुश्चभिक्षुरूपीचत्रिजटीकुटिलःस्वयम्॥शक्रहस्तप्रतिष्टंभीवसूनांस्तंभनस्तथा॥४३॥
ऋतुर्ऋतुकरःकालोमधुर्मधुकलोचनः ॥ वानस्पत्योवाजसनोनित्यमाश्रमपूजितः ॥ ४४ ॥ जगद्धाताचकर्ताचपुरुषःशाश्वतोध्रुवः॥ धर्माध्यक्षो
विरूपाक्षस्त्रिधर्माभूतभावनः॥ ४५॥ त्रिनेत्रोबहुरूपश्चसूर्यायुतसमप्रभः॥ देवदेवोतिदेवश्चचंद्रांकितजटस्तथा॥ ४६॥ नर्तकोलासकश्चैवपूर्णेंदु
सदृशाननः॥ ब्रह्मण्यश्चशरण्यश्चसर्वजीवमयस्तथा॥ ४७॥ सर्वतूर्यनिनादीचसर्वबंधविमोक्षकः॥ मोहनोबंधनश्चैवसर्वदानिधनोत्तमः॥ ४८॥
पुष्पदंतोविभागश्चमुख्यःसर्वहरस्तथा॥ हरिश्मश्रुर्धनुर्धारीभीमोभीमपराक्रमः ॥ ४९ ॥ मयाप्रोक्तमिदंपुण्यंनामाष्टशतमुत्तमम्॥ सर्वपापहरंपु
ण्यंशरण्यंशरणार्थिनाम्॥ ५० ॥ जप्तमेतद्दशग्रीवकुर्याच्छत्रुविनाशनम्॥ ५१॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेसर्गः॥ ४॥ ॥ छ॥ ॥द
त्वातुरावणस्यैवंवरंसकमलोद्भवः॥ पुनरेवागमत्क्षिप्रंब्रह्मलोकंपितामहः ॥ १ ॥ रावणोपिवरंलब्ध्वापुनरेवागमत्तथा॥ केनचित्त्वथकालेनराव
णोलोकरावणः॥ २ ॥ पश्चिमार्णवमागच्छत्सचिवैःसहराक्षसः॥ द्वीपस्थोदृश्यतेतत्रपुरुषःपावकप्रभः ॥ ३ ॥ महाजांबूनदप्रख्यएकएवव्यवस्थि
तः॥ दृश्यतेभीषणाकारोयुगांतानलसन्निभः ॥ ४ ॥ देवानामिवदेवेशोग्रहाणामिवभास्करः॥ शरभाणांयथासिंहोहस्तिष्वैरावतोयथा ॥ ५॥ प
र्वतानांयथामेरुःपारिजातश्चशाखिनाम्॥ तथातंपुरुषंदृष्ट्वास्थितंमध्येमहाबलम् ॥ ६ ॥ अब्रवीच्चदशग्रीवोयुद्धंमेदीयतामिति॥ अभवत्तस्यसा
दृष्टिर्ग्रहमालाइवाकुला॥ ७॥ दंतान्संदशतःशब्दोयंत्रस्येवाभिभिद्यतः॥ जगर्जोच्चैःसबलवान्सहामात्योदशाननः ॥ ८ ॥ सगर्जन्विविधैर्नादैर्लंब
हस्तंभयानकम्॥ दंष्ट्रालंविकटंचैवकंबुग्रीवंमहोरसम्॥ ९॥

मंडूककुक्षिंसिंहास्यंकैलासशिखरोपमम् ॥ पद्मपादतलंभीमंरक्ततालुकरांबुजम् ॥ १० ॥ महानादंमहाकायंमनोनिलसमंजवे ॥ भीममावद्धतू
णीरंसघंटावद्धचामरम् ॥ ११ ॥ ज्वालामालापरिक्षिप्तंकिंकिणीजालनिःस्वनम् ॥ मालयास्वर्णपद्मानांकंठदेशेऽवलंबया ॥ १२ ॥ ऋग्वेदमिवशो
भंतंपद्ममालाविभूषितम [illegible]ांजनाचलसंकाशंकांचनाचलसन्निभम् ॥ १३ ॥ प्राहरद्राक्षसपतिःशूलशक्त्यृष्टिपट्टिशैः ॥ द्वीपिनाससिंहइवऋषभे
ऐवकुंजरः ॥ १४ ॥ सुमेरुरिवनागेंद्रैर्नदीवेगैरिवार्णवः ॥ अकंपमानःपुरुषोराक्षसंवाक्यमब्रवीत् ॥ १५ ॥ युद्धश्रद्धांहितेरक्षोनाशयिष्यामिदुर्म
ते ।. रावणस्यचयोवेगः[illegible]लोकभयंकरः ॥ १६ ॥ तथावेगसहस्राणिसंश्रितानितमेवहि ॥ धर्मस्तस्यतपश्चैवजगतःसिद्धिहेतुकौ ॥ १७ ॥ ऊरूत्वा
श्रित्यतस्यातंमन्मथःशिश्नमाश्रितः ॥ दे[illegible]देवाःकटीभागेमरुतोवस्तिपार्श्वयोः ॥ १८ ॥ मध्येष्टौवसवस्तस्यसमुद्राःकुक्षितःस्थिताः ॥ पार्श्वादिषुदि
शःसर्वाःसर्वसंधिषुमारुतः ॥ १९ ॥ पृष्ठंचभगवान्रुद्रोहृदयंचपितामहः ॥ पितरश्चाश्रिताःपृष्ठंहृदयंचपितामहाः ॥ २० ॥ गोदानानिपवित्राणि
भूमिदानानियानिच ॥ सुवर्णवरदानानिकक्षलोमानुगानिच ॥ २१ ॥ हिमवान्हेमकूटश्चमंदरोमेरुरेवच ॥ नरंतुतंसमाश्रित्यअस्थिभूताव्यवस्थि
ताः ॥ २२ ॥ पाणिर्वज्रोभवत्तस्यशरीरेद्यौरवस्थिता ॥ कृकाटिकायांसंध्याचजलवाहाश्चयेघनाः ॥ २३ ॥ बाहूधाताविधाताचतथाविद्याधराद
यः ॥ शेषश्चवासुकिश्चैवविशालाक्षइरावतः ॥ २४ ॥ कंबलाश्वतरौचोभौकर्कोटकधनंजयौ ॥ सचघोरविषोनागस्तक्षकःसोपतक्षकः ॥ २५ ॥ कर
जानाश्रिताश्चैवविषवीर्यमुमुक्षवः ॥ अग्निरास्यमभूत्तस्यस्कंधौरुद्रैरधिष्ठितौ ॥ २६ ॥ पक्षमासर्तवश्चैवदंष्ट्रयोरुभयोःस्थिताः ॥ नासेकुहूरमावा
स्याच्छिद्रेषुवायवःस्थिताः ॥ २७ ॥ ग्रीवातस्याभवद्देवीवीणाचापिसरस्वती ॥ नासत्यौश्रवणेचोभौनेत्रेचशशिभास्करौ ॥ २८ ॥ वेदांगानिचय
ज्ञाश्चतारारूपाणियानिच ॥ सुवृत्तानिचवाक्यानितेजांसिचतपांसिच ॥ २९ ॥ एतानिनररूपस्यतस्यदेहाश्रितानिवै ॥ तेनवज्रप्रहारेणलब्धमा
त्रेणलीलया ॥ ३० ॥ पाणिनापीडितंरक्षोनिपपातमहीतले ॥ पतितंराक्षसंज्ञात्वाविद्राव्यसनिशाचरान् ॥ ३१ ॥ ऋग्वेदप्रतिमःसोथपद्ममाला
विभूषितः ॥ प्रविवेशंचपातालंनिजंपर्वतसन्निभः ॥ ३२ ॥ उत्थायचदशग्रीवआहूयसचिवान्स्वयम् ॥ क्वगतःसहसाब्रूतप्रहस्तशुकसारणाः ॥ ३३ ॥
एवमुक्तारावणेनराक्षसास्तेतदाब्रुवन् ॥ प्रविष्टःसनरोत्रैवदेवदानवदर्पहा ॥ ३४ ॥

॥३६॥ अथसंगृह्यवेगेनगरुत्मानिवपन्नगम्॥सतुशीघ्रंविलद्वारंसंप्रविश्यचदुर्मतिः॥३५॥ प्रविवेशचतद्द्वारंरावणोनिर्भयस्तदा॥सप्रविश्यचपश्यद्वैनी
लांजनचयोपमान्॥३६॥ केयूरधारणःशूरान्रक्तमाल्यानुलेपनान्॥ वरहाटकरत्नाद्यैर्विविधैश्चविभूषितान्॥ ३७॥ दृश्यंतेतत्रनृत्यंत्यस्तिस्रः
कोट्योमहात्मनाम्॥नृत्योत्सवावीतभयाविमलाःपावकप्रभाः॥३८॥नृत्यंत्यःपश्यतेतांस्तुरावणोभीमविक्रमः॥ द्वारस्थोरावणस्तत्रतासुकोटिषु
निर्भयः॥३९॥यथादृष्टःसतुनरस्तुल्यांस्तानपिसर्वशः॥एकवर्णानेकवेषानेकरूपान्महौजसः॥४०॥ चतुर्भुजान्महोत्साहांस्तत्रापश्यत्सराक्षसः॥
तांस्तुदृष्ट्वादशग्रीवऊर्ध्वरोमाबभूवह॥४१॥स्वयंभुवादत्तवरस्ततःशीघ्रंविनिर्ययौ॥अथापश्यत्परंतत्रपुरुषंशयनेस्थितम्॥४२॥पांडुरेणमहार्हे
णशयनासनवेश्मना॥शेतेसपुरुषस्तत्रपावकेनावगुंठितः॥ ४३ ॥ दिव्यस्रगनुलेपाचदिव्याभरणभूषिता॥ दिव्यांबरधरासाध्वीत्रैलोक्यस्यैक
भूषणम्॥४४॥वालव्यजनहस्ताचदेवीतत्रव्यवस्थिता॥लक्ष्मीदेवीसपद्मावैभ्राजतेलोकसुंदरी॥४५॥ प्रविष्टःसतुरक्षेंद्रोदृष्ट्वातांचारुहासिनी
म्॥ जिघृक्षुःसहसासाध्वींसिंहासनसमास्थिताम् ॥ ४६ ॥ विनापिसचिवैस्तत्ररावणोदुर्मतिस्तदा ॥ हस्तेग्रहीतुमन्विच्छन्मन्मथेनवशीकृतः
॥४७॥सुप्तमाशीविषंयद्वद्रावणःकालनोदितः॥अथसुप्तोमहाबाहुःपावकेनावगुंठितः॥४८॥ ग्रहीतुकामंतंज्ञात्वाव्यपविद्धपटंतदा॥ जहासो
च्चैर्भृशंदेवस्तंदृष्ट्वाराक्षसाधिपम्॥ ४९॥तेजसासहसादीप्तोरावणोलोकरावणः॥ कृत्तमूलोयथाशाखीनिपपातमहीतले॥ ५०॥पतितंराक्षसं
ज्ञात्वावचनंचेदमब्रवीत्॥उत्तिष्ठराक्षसश्रेष्ठमृत्युस्तेनाद्यविद्यते॥५१॥प्रजापतिवरोरक्ष्यस्तेनजीवसिराक्षस॥गच्छरावणविस्रब्धोनाधुनामर
णंतव॥५२॥लब्धसंज्ञोमुहूर्तेनरावणोभयमाविशत्॥एवमुक्तस्तदोत्थायरावणोदेवकंटकः॥५३॥ लोमहर्षणमापन्नोह्यब्रवीत्तंमहाद्युतिम्॥
कोभवान्वीर्यसंपन्नोयुगांतानलसन्निभः॥ ५४॥ ब्रूहित्वंकोभवान्देवकुतोभूत्वाव्यवस्थितः॥ एवमुक्तस्ततोदेवोरावणेनदुरात्मना॥ ५५॥ प्रत्यु
वाचहसन्देवोमेघगंभीरयागिरा॥ किंतेमयादशग्रीववध्योसिनचिरान्मम ॥ ५६ ॥ एवमुक्तोदशग्रीवःप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत्॥ प्रजापतेस्तुवच ॥३६॥
नान्नाहंमृत्युपथंगतः॥५७॥नसजातोजनिष्योवाममतुल्यःसुरेष्वपि॥प्रजापतिवरंयोहिलंघयेद्वीर्यमाश्रितः॥५८॥

एतदंतंप्रक्षिप्तम् अथलंकागतेनहतभर्तृकायाःस्वसुराश्वासनम् निवर्तमानइति ॥ १ ॥ रक्षंइतिसंबुद्धिः कन्याअनूढा स्त्रीसभर्तृका ॥ २ ॥ ३ ॥ अग्न्यर्चिषांतुल्यम् शोकाग्निनाभयेनचसंभवो

नतत्रपरिहारोस्तिप्रयत्नश्चापिदुर्बलः॥ त्रैलोक्येतंनपश्यामियोमेकुर्याद्वरंत्वथा॥५९॥ अमरोऽहंसुरश्रेष्ठतेनमांनाविशद्भयम्॥ अथापिचभवेन्मृ
त्युस्त्वद्धस्तान्नान्यतःप्रभो ॥ ६० ॥ यशस्यंश्लाघनीयंचत्वद्धस्तान्मरणंमम ॥ अथास्यगात्रेसंपश्यद्रावणोभीमविक्रमः॥६१॥ तस्यदेवस्यसक
लंत्रैलोक्यंसचराचरम्॥ आदित्यामरुतःसाध्यावसवोथाश्विनावपि ॥ ६२ ॥ रुद्राश्चपितरश्चैवयमोवैश्रवणस्तथा ॥ समुद्रागिरयोनद्योवेदावि
द्याश्चयोग्नयः॥ ६३ ॥ ग्रहास्तारागणाव्योमसिद्धागंधर्वचारणाः॥ महर्षयोवेदविदोगरुडोथभुजंगमाः ॥ ६४ ॥ येचान्येदेवतासंघाःसंस्थितादैत्य
राक्षसाः॥ गात्रेषुशयनस्थस्यदृश्यंतेसूक्ष्ममूर्तयः ॥ ६५ ॥ आहरामोथधर्मात्माह्यगस्त्यंमुनिसत्तमम् ॥ द्वीपस्थःपुरुषःकोसौतिस्रःकोट्यस्तुकाश्च
ताः॥ ६६ ॥ शयानःपुरुषःकोसौदैत्यदानवदर्पहा ॥ रामस्यवचनंश्रुत्वात्यगस्त्योवाक्यमब्रवीत् ॥ ६७ ॥ श्रूयतामभिधास्यामिदेवदेवसनातन ॥
भगवान्कपिलोनामद्वीपस्थोनरउच्यते॥ ६८ ॥ येतुनृत्यंतिवैतत्रस्वरास्तेतस्यधीमतः ॥ तुल्यतेजःप्रभावास्तेकपिलस्यनरस्यवै॥ ६९ ॥ नासौक्रुद्धे
नदृष्टस्तुराक्षसःपापनिश्चयः ॥ नबभूवतदातेनभस्मसाद्रामरावणः ॥ ७० ॥ खिन्नगात्रोनगप्रख्योरावणःपतितोभुवि ॥ वाक्शरैस्तंविभेदाशुर
हस्यंपिशुनोयथा॥ ७१ ॥ अथदीर्घेणकालेनलब्धसंज्ञःसराक्षसः॥ आजगाममहातेजायत्रतेसचिवाःस्थिताः ॥ ७२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा०
आ० उत्तरकांडेसर्गः॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ निवर्तमानःसंहृष्टोरावणःसदुरात्मवान्॥ जह्रेपथिनरेंद्रर्षिदेवदानवकन्यकाः ॥ १ ॥ दर्शनीयांहियांर
क्षःकन्यांस्त्रींवाथपश्यति॥ हत्वाबंधुजनंतस्याविमानेतांरुरोधसः॥ २ ॥ एवंपन्नगकन्याश्चराक्षसासुरमानुषीः॥ यक्षदानवकन्याश्चविमानेसोध्य
रोपयत्॥ ३ ॥ ताहिसर्वाःसमंदुःखान्मुमुचुर्बाष्पजंजलम्॥ तुल्यमग्न्यर्चिषांतत्रशोकाग्निभयसंभवम् ॥ ४ ॥ ताभिःसर्वानवद्याभिर्नदीभिरिवसा
गरः॥ आपूरितंविमानंतद्भयशोकाशिवाश्रुभिः॥ ५॥

यस्यतद्बाष्पजंजलंमुमुचुः ॥ ४ ॥ भयंशोकःअशिवाश्रुदुःखाश्रुचयासांताभिर्विमानमापूरितम् नदीभिःसागरइव ॥ ५ ॥

१ संबुद्धिरनन्वितात्र

॥६॥ वज्रयुतावेदिर्वज्रवेदिस्तन्मध्यसमप्रभाः मध्यभागेइतिभावः यद्वावज्रतुल्यवर्णावेदिःपीतवर्णाभ्रमरिकाअतिसूक्ष्मकटिषट्पदविशेषस्तन्मध्येत्यादिरर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ सन्निरुद्धा
अग्नयोयस्मिंस्तादृशमग्निहोत्रमग्निकुंडमिवपुष्पकंभाति ॥ १० ॥ चिंतयतीचिंतयंतीबभूवेतिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तस्माद्भर्तुर्विनाकृताहंकथंनुकरिष्यामि एतदानुकूल्यमितिशेषः

नागगंधर्वकन्याश्चमहर्षितनयाश्चयाः॥ दैत्यदानवकन्याश्चविमानेशतशोऽरुदन्॥ ६॥ दीर्घकेश्यःसुचार्वंग्यःपूर्णचंद्रनिभाननाः॥ पीनस्तनतटाम
ध्येवज्रवेदिसमप्रभाः॥ ७॥ रथकूबरसंकाशैःश्रोणीदेशैर्मनोहराः॥ स्त्रियःसुरांगनाप्रख्यानिष्टप्तकनकप्रभाः॥ ८ ॥ शोकदुःखभयत्रस्ताविह्वलाश्च
सुमध्यमाः॥ तासांनिःश्वासवातेनसर्वतःसंप्रदीपितम्॥ ९ ॥ अग्निहोत्रमिवाभातिसन्निरुद्धाग्निपुष्पकम् ॥ दशग्रीववशंप्राप्तास्तास्तुशोकाकुलाः
स्त्रियः॥ १० ॥ दीनवक्त्रेक्षणाःश्यामामृग्यःसिंहवशाइव॥ काचिच्चिंतयतीतत्रकिंनुमांभक्षयिष्यति॥ ११ ॥ काचिद्दध्यौसुदुःखार्ताअपिमांमारयेद
यम्॥ इतिमातॄःपितॄन्स्मृत्वाभर्तॄन्भ्रातॄंस्तथैवच॥ १२॥ दुःखशोकसमाविष्टाविलेपुःसहिताःस्त्रियः॥ कथंनुखलुमेपुत्रोभविष्यतिमयाविना॥ १३॥
कथंमाताकथंभ्रातानिमग्नाःशोकसागरे॥ हाकथंनुकरिष्यामिभर्तुस्तस्मादहंविना॥ १४॥ मृत्योप्रसादयामित्वांनयमांदुःखभागिनीम्॥ किंनुतद्दु
ष्कृतंकर्मपुरादेहांतरेकृतम्॥ १५॥ एवंस्मदुःखिताःसर्वाःपतिताःशोकसागरे ॥ नखल्विदानींपश्यामोदुःखस्यास्यांतमात्मनः॥ १६॥ अहोधिङ्मा
नुषंलोकंनास्तिखल्वधमःपरः॥ यद्दुर्बलाबलवताभर्तारोरावणेननः॥ १७॥ सूर्येणोदयताकालेनक्षत्राणीवनाशिताः॥ अहोसुबलवद्रक्षोवधोपा
येषुरज्यते॥ १८॥ अहोदुर्वृत्तमास्थायनात्मानंवैजुगुप्सते॥ सर्वथासदृशस्तावद्विक्रमोस्यदुरात्मनः॥ १९॥ इदंत्वसदृशंकर्मपरदाराभिमर्शनम्॥
यस्मादेषपरक्यासुरमतेराक्षसाधमः॥ २० ॥ तस्माद्वैस्त्रीकृतेनैववधंप्राप्स्यतिदुर्मतिः॥ सतीभिर्वरनारीभिरेवंवाक्येभ्युदीरिते॥ २१॥ नेदुर्दुंदुभयः
खस्थाःपुष्पवृष्टिःपपातच॥ शप्तःस्त्रीभिःसतुसमंहतौजाइवनिष्प्रभः॥ २२ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥१६॥ नास्त्यधमःपरः मानुषाल्लोकादितिशेषः तत्रैवहेतुर्यद्दुर्बलाइति ॥१७॥ वधोपायेषुवधसंपादकेषुउपायेषुशस्त्रघातादिषु ॥१८॥ जुगुप्सतेनिंदति अस्यविक्रमःसर्वथासदृ
शोयोग्यः तपःसंपादितभगवत्प्रसादस्येतिशेषः ॥ १९ ॥ परक्यासुपरकीयासु ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥२३॥ २४ ॥२५॥ भद्रेमेमह्यंकिंद्रुतंवक्तुकामासि एवंवदताविद्युज्जिह्ववधोपिविशिष्यनज्ञायतइतिसूच्यते ॥ २६ ॥ २७॥ २८ ॥ यतोमेभर्ताहतोऽतोहंबंधुनात्वयास्वयमेवहतास्मि ॥२९॥
ननुइतिपृथक्पदे जामातानामसमरेष्वपिरक्ष्योनुन काकुः रक्ष्यएवेत्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥नभेतव्यंचसर्वशः बांधवादिभ्योपिमाभैषीः स्वैरंचरेत्यर्थइतितीर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४॥ अस्मि

पतिव्रताभिःसाध्वीभिर्बभूवविमनाइव॥ एवंविलपितंतासांशृण्वन्राक्षसपुंगवः॥२३॥प्रविवेशपुरींलंकांपूज्यमानोनिशाचरैः ॥ एतस्मिन्नंतरे
घोराराक्षसीकामरूपिणी॥ २४॥ सहसापतिताभूमौभगिनीरावणस्यसा ॥ तांस्वसारंसमुत्थाप्यरावणःपरिसांत्वयन्॥ २५॥ अब्रवीत्किमिदंभ
द्रेवक्तुकामासिमांद्रुतम्॥ सावाष्पपरिरुद्धाक्षीरक्ताक्षीवाक्यमब्रवीत्॥२६॥ कृतास्मिविधवाराजंस्त्वयाबलवताबलात्॥ एतेराजंस्त्वयावीर्याद्दै
त्याविनिहतारणे॥ २७॥ कालकेयाइतिख्याताःसहस्राणिचतुर्दश ॥ प्राणेभ्योपिगरीयान्मेतत्रभर्तामहाबलः॥ २८॥ सोपित्वयाहतस्तातरिपुणा
भ्रातृगंधिना॥ त्वयास्मिनिहताराजन्स्वयमेवहिबंधुना॥ २९॥ राजन्वैधव्यशब्दंचभोक्ष्यामित्वत्कृतंह्यहम्॥ ननुनामत्वयारक्ष्योजामातासमरे
ष्वपि॥ ३०॥ सत्वयानिहतोयुद्धेस्वयमेवनलज्जसे ॥ एवमुक्तोदशग्रीवोभगिन्याक्रोशमानया॥ ३१॥ अब्रवीत्सांत्वयित्वातांसामपूर्वमिदंवचः॥
अलंवत्सेरुदित्वातेनभेतव्यंचसर्वशः॥ ३२॥ दानमानप्रसादैस्त्वांतोषयिष्यामियत्नतः॥ युद्धप्रमत्तोव्याक्षिप्तोजयकांक्षीक्षिपन्शरान्॥ ३३॥ ना
हमज्ञासिषंयुध्यन्स्वान्परान्वापिसंयुगे ॥ जामातरंनजानेस्मप्रहरन्युद्धदुर्मदः ॥ ३४॥ तेनासौनिहतःसंख्येमयाभर्तातवस्वसः ॥ अस्मिन्कालेतुय
त्प्राप्तंतत्करिष्यामितेहितम्॥ ३५॥ भ्रातुरैश्वर्ययुक्तस्यखरस्यवसपार्श्वतः॥ चतुर्दशानांभ्रातातेसहस्राणांभविष्यति॥ ३६॥ प्रभुःप्रयाणेदानेचरा
क्षसानांमहाबलः॥ तत्रमातृष्वसेयस्तेभ्रातायंवैखरःप्रभुः॥ ३७॥ भविष्यतितवादेशंसदाकुर्वन्निशाचरः ॥ शीघ्रंगच्छत्वयंवीरादंडकान्परिरक्षि
तुम्॥ ३८॥ दूषणोस्यबलाध्यक्षोभविष्यतिमहाबलः॥ तत्रतेवचनंशूरःकरिष्यतितदाखरः॥ ३९॥

न्कालेतुयत्प्राप्तम् कर्तव्यत्वेनेतिशेषः ॥ ३५ ॥ भ्रातुर्मातृष्वसेयस्यखरस्यसमीपेपार्श्वतोवस तत्समीपेवसेत्यर्थः ममराज्यपारवश्येनत्वत्संमाननेऽवकाशाभावइतिभावः ॥३६ ॥ प्रयाणेप्रेषणे
दानेऽन्नवस्त्रादिदानेप्रभुस्तेभ्रातेत्यन्वयः ॥ ३७ ॥ तवादेशंसदाकुर्वन्भविष्यति ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेचतुर्विंशःसर्गः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सत्विति ॥ १ ॥ निकुंभिलालंकापश्चिमद्वारदेशवर्तिकर्मसिद्धिहेतुभूतंकाननम् ॥ २ ॥ चैत्यंदेवायतनम् विष्ठितंप्रवृत्तम् ॥ ३ ॥ कमंडलुःशिखाध्वजोदंडश्चयस्यतम् अर्शआद्यजंतम् दंडकमंडलुयुक्तमित्यर्थः अनेनब्रह्मचर्यसू

रक्षसांकामरूपाणांप्रभुरेषभविष्यति॥ एवमुक्त्वादशग्रीवःसैन्यमस्यादिदेशह॥ ४० ॥ चतुर्दशसहस्राणिरक्षसांवीर्यशालिनाम्॥ सतैःपरिवृतःस
वैराक्षसैर्घोरदर्शनैः॥ ४१ ॥ आगच्छतखरःशीघ्रंदंडकानकुतोभयः ॥ सतत्रकारयामासराज्यंनिहतकंटकम्॥ साचशूर्पणखातत्रन्यवसद्दंडकेवने ७
॥ ४२॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेचतुर्विंशःसर्गः॥ २४॥ ॥ ७॥ ॥सतुदत्वादशग्रीवोबलंघोरंखरस्यतत्॥ भगिनींचसमाश्वास्यहृ
ष्टःस्वस्थतरोभवत्॥ १ ॥ ततोनिकुंभिलानामलंकोपवनमुत्तमम्॥ तद्राक्षसेंद्रोबलवान्प्रविवेशसहानुगः॥ २ ॥ ततोयूपशताकीर्णंसौम्यचैत्योपशो
भितम्॥ ददर्शविष्ठितंयज्ञंश्रियासंप्रज्वलन्निव॥३॥ ततःकृष्णाजिनधरंकमंडलुशिखाध्वजम्॥ ददर्शस्वसुतंतत्रमेघनादंभयावहम्॥ ४ ॥ तंसमा
साद्यलंकेशःपरिष्वज्याथबाहुभिः॥ अब्रवीत्किमिदंवत्सवर्तसेब्रूहितत्त्वतः॥५॥ उशनात्वब्रवीत्तत्रयज्ञसंपत्समृद्धये॥ रावणंराक्षसश्रेष्ठंद्विजश्रेष्ठो
महातपाः॥६॥ अहमाख्यामितेराजन्श्रूयतांसर्वमेवतत्॥ यज्ञास्तेसप्तपुत्रेणप्राप्तास्तेबहुविस्तराः॥ ७॥ अग्निष्टोमोश्वमेधश्चयज्ञोबहुसुवर्णकः॥
राजसूयस्तथायज्ञोगोमेधोवैष्णवस्तथा ॥८॥ माहेश्वरेप्रवृत्तेतुयज्ञेपुंभिःसुदुर्लभे ॥ वरांस्तेलब्धवान्पुत्रःसाक्षात्पशुपतेरिह॥ ९ ॥ कामगंस्यंदनं
दिव्यमंतरिक्षचरंध्रुवम् ॥ मायांचतामसींनामययासंपद्यतेतमः॥ १० ॥ एतयाकिलसंग्रामेमाययाराक्षसेश्वर ॥ प्रयुक्तयागतिःशक्यानहिज्ञातुं
सुरासुरैः ॥ ११ ॥ अक्षयाविषुधीबाणैश्चापंचापिसुदुर्जयम् ॥ अस्त्रंचबलवद्राजञ्छत्रुविध्वंसनंरणे॥ १२॥ एतान्सर्वान्वरान्लब्ध्वापुत्रस्तेऽयंद
शानन ॥ अद्ययज्ञसमाप्तौचत्वांदिदृक्षन्स्थितोस्म्यहम्॥ १३॥

चितंनतुब्रह्मचर्याश्रमः अग्निष्टोमयाजित्वस्यानुपदमेववक्ष्यमाणत्वात् ॥ ४ ॥ ५ ॥ उशनात्वब्रवीदिति पुत्रस्ययजमानत्वेनमौनित्वात्सोवददितिभावः यज्ञसंपत्समृद्धयेयजमानस्यमौनात्यागे नतत्समृद्धिर्भवति ॥ ६ ॥ तेप्रसिद्धास्तेसप्तयज्ञाः ॥ ७ ॥ तदेवाह अग्निष्टोमइति ॥ ८ ॥ पशुपतेःरुद्रात् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पुत्रोहंचत्वांदिदृक्षन्स्थितः ॥ १३ ॥

नशोभनंकृतमित्यत्रहेतुः पूजिताइति तपसैवब्रह्मादयोदेवास्तोषणीयानत्विद्रादिप्रीणनोपेतयागेनेतिभावः ॥ १४॥ यत्कृतंतत्कृतमेव अकर्तुमशक्यत्वादतःपरंमाकुर्वितिभावः ॥ १५ ॥ १६ ॥ लक्षिण्यःसुलक्षणयुक्ताः रत्नभूताउत्तमवस्तुभूताः॥ १६ ॥ ज्ञात्वातेषांपापजनकत्वंज्ञात्वापिस्वमतेनउल्लंघितधर्मन्यायमर्यादया स्वेच्छयेत्यर्थः ॥ १८ ॥ तान्ज्ञातीन्आनीतस्त्रीबंधून्॥१९ ॥ नावगच्छामिनेमंवृत्तांतंजानामि किंत्विदंकथंसंपन्नम् ॥ २० ॥ अस्यपापस्यकर्मणःपरदारग्रहणरूपस्यफलंस्वीयस्वसुर्मध्वसुरेणबलाद्धरणरूपम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ आर्यकोमातामहः॥२३॥

ततोब्रवीद्दशग्रीवोनशोभनमिदंकृतं॥ पूजिताःशत्रवोयस्माद्द्रव्यैरिंद्रपुरोगमाः ॥ १४ ॥ एहीदानींकृतंयद्धिसुकृतंतन्नसंशयः॥ आगच्छसौम्यगच्छामःस्वमेवभवनंप्रति॥ १५ ॥ ततोगत्वादशग्रीवःसपुत्रःसविभीषणः॥ स्त्रियोवतारयामाससर्वास्ताबाष्पगद्गदाः॥ १६॥ लक्षिण्योरत्नभूताश्च देवदानवरक्षसाम्॥ तस्यतासुमतिंज्ञात्वाधर्मात्मावाक्यमब्रवीत्॥ १७॥ईदृशैस्त्वंसमाचारैर्यशोर्थकुलनाशनैः॥ धर्षणंप्राणिनांज्ञात्वास्वमतेन विचेष्टसे॥ १८॥ ज्ञातींस्तान्धर्षयित्वेमास्त्वयानीतावरांगनाः ॥ त्वामतिक्रम्यमधुनाराजन्कुंभीनसीहृता ॥ १९ ॥ रावणस्त्वब्रवीद्वाक्यंनावगच्छामिकिंत्विदम्॥ कोयंयस्तुत्वयाख्यातोमधुरित्येवनामतः॥ २० ॥ विभीषणस्तुसंक्रुद्धोभ्रातरंवाक्यमब्रवीत्॥ श्रूयतामस्यपापस्यकर्मणःफलमागतम्॥ २१॥ मातामहस्ययोस्माकंज्येष्ठोभ्रातासुमालिनः॥ माल्यवानितिविख्यातोवृद्धःप्राज्ञोनिशाचरः॥ २२ ॥ पिताज्येष्ठोजनन्यानोत्यस्माकंचार्यकोभवत्॥ तस्यकुंभीनसीनामदुहितुर्दुहिताऽभवत्॥ २३ ॥ मातृष्वसुरथास्माकंसाचकन्यानलोद्भवा॥ भवत्यस्माकमेवैपाभ्रातॄणां धर्मतःस्वसा॥ २४॥ साहृतामधुनाराजन्राक्षसेनबलीयसा॥ यज्ञप्रवृत्तेपुत्रेतुमयिचांतर्जलोषिते ॥ २५ ॥ कुंभकर्णोमहाराजनिद्रामनुभवत्यथ॥ निहत्यराक्षसश्रेष्ठानमात्यानिहसंमतान्॥ २६॥

अत्रेदंबोध्यम् अस्मन्मातामहस्यसुनाकैकसीतज्ज्येष्ठाभगिनीपुष्पोत्कटाकनिष्ठाकुंभीनसीतिपूर्वमुक्तं सुमालिभ्रातामाल्यवानस्मन्मातुर्ज्येष्ठःपितेत्यस्माकमार्यकःसःतस्यकन्याऽनलातत्कन्याकुंभीनसीसुमाल्यपत्यभूतकुंभीनस्याः [illegible]इति साचकुंभीनसीअस्माकंमातृष्वसुःकन्याभवति अनलायाअस्मत्कनिष्ठमातृत्वात् अतएपाशूर्पणखावत्अनलाकन्याकुंभीनसीधर्मतोन्यायतःस्वसाभवति ॥ २४ ॥ यज्ञप्रवृत्ते तेनदीक्षावत्त्वायुद्धप्रवृत्तिनिवारणं यज्ञप्रमत्तइतिपाठेयज्ञेनप्रमत्तेस्वगृहकृत्यविस्मृतिमति अंतर्जलोषिते तपोर्थमितिशेषः ॥ २५ ॥ सहसंमतान्प्रसिद्धान्स्थितांश्चेत्यर्थः ॥ २६ ॥

मधोःस्वसुर्हरणंश्रुत्वाप्यस्माभिःक्षांतमेवनतुसहृतः ॥ २७ ॥ कुतस्तत्राह यस्मादिति भ्रातृभिरितिगुरुपरं तदेतत्ब्राह्मादिन्याय्यविधिविनाबलात्कन्याहरणरूपं अस्यकर्मणःपरदारहरणरूपस्य पापस्य ॥ २८ अस्मिन्नेवअस्मिन्क्षणएव अभिसंप्राप्तंफलत्वेनप्राप्तंतेइदंकर्मतत्कालंतत्फलप्राप्तिश्चलोकेविदितमस्तु परदारहरणस्यझटितिफलदतेतिज्ञात्वालोकस्ततोनिवर्त्स्यतइतिभावः

धर्षयित्वाहृताराजन्गुप्ताप्यंतःपुरेतव ॥ श्रुत्वापितन्महाराजक्षांतमेवहतोनसः॥ २७ ॥ यस्माद्वश्यंदातव्याकन्याभर्त्रेहिभ्रातृभिः ॥ तदेतत्कर्मणोह्यस्यफलंपापस्यदुर्मतेः॥ २८ ॥ अस्मिन्नेवाभिसंप्राप्तंलोकेविदितमस्तुते॥ विभीषणवचःश्रुत्वाराक्षसेंद्रःसरावणः॥ २९ ॥ दौरात्म्येनात्मनोद्धूतस्तप्तांभाइवसागरः॥ ततोब्रवीद्दशग्रीवःक्रुद्धःसंरक्तलोचनः॥ ३० ॥ कल्प्यतांमेरथःशीघ्रंशूराःसज्जीभवंतुनः॥ भ्रातामेकुंभकर्णश्चयेचमुख्यानिशाचराः॥३१ ॥वाहनान्यधिरोहंतुनानाप्रहरणायुधाः॥ अद्यतंसमरेहत्वामधुंरावणनिर्भयम्॥ ३२ ॥ सुरलोकंगमिष्यामियुद्धाकांक्षीसुहृद्वृतः॥ अक्षौहिणीसहस्राणिचत्वार्यग्र्याणिरक्षसाम्॥ ३३ ॥नानाप्रहरणान्याशुनिर्ययुर्युद्धकांक्षिणाम् ॥ इंद्रजित्त्वग्रतःसैन्यात्सैनिकान्परिगृह्यच ॥३४॥ जगामरावणोमध्येकुंभकर्णश्चपृष्ठतः॥विभीषणश्चधर्मात्मालंकायांधर्ममाचरन्॥३५॥ शेषाःसर्वेमहाभागाययुर्मधुपुरंप्रति॥खरैरुष्ट्रैर्हयैर्दीप्तैःशिशुमारैर्महोरगैः ॥३६॥ राक्षसाःप्रययुःसर्वेकृत्वाकाशंनिरंतरम्॥ दैत्याश्चशतशस्तत्रकृतवैराश्चदैवतैः ॥ ३७॥ रावणंप्रेक्ष्यगच्छंतमन्वगच्छन्हिपृष्ठतः॥ सतुगत्वामधुपुरंप्रविश्यचदशाननः ॥ ३८॥ नददर्शमधुंतत्रभगिनींतत्रदृष्टवान्॥ साचप्रह्वांजलिर्भूत्वाशिरसाचरणौगता॥३९॥ तस्यराक्षसराजस्यत्रस्ताकुंभीनसीतदा॥ तांसमुत्थापयामासनभेतव्यमितिब्रुवन्॥ ४० ॥ रावणोराक्षसश्रेष्ठःकिंचापिकरवाणिते ॥ साब्रवीद्यदिमेराजन्प्रसन्नस्त्वंमहाभुज॥ ४१ ॥ भर्तारंनममेहाद्यहंतुमर्हसिमानद॥ नहीदृशंभयंकिंचित्कुलस्त्रीणामिहोच्यते॥ ४२॥

रा:

॥ २९ ॥ आत्मनाकृतेनदौरात्म्येनोद्धूतःपीडितः तप्तांभाःसागरइवजातः अतितप्तोजातइत्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ रावणनिर्भयंरावणान्निर्भयम् ॥ ३२ ॥ अग्र्याणिमुख्यानि ॥ ३३ ॥ सैन्यादग्रतःसर्वसैन्यस्यपुरस्तात्सेनासमवेताःसैनिकास्तान्परिगृह्यययौ ॥ ३४ ॥ कुंभकर्णस्तद्दिनेदैवाल्लब्धजागरोयुद्धायनिर्गतइतिबोध्यं लंकायांधर्ममाचरंस्तत्रैवस्थितइत्यर्थः ॥ ३५॥३६॥३७॥ ॥ ३८ ॥ प्रह्वांजलिःकृतनम्रत्वचिह्नांजलिः ॥३९॥ तांपादपतितांस्वसारंकुंभीनसीमुत्थापयामास ॥४०॥ किंचापीति अन्यदपिप्रियमित्यर्थः ॥४१॥ ईदृशंभयंभर्तृवधसमानम् ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ अर्थायप्रयोजनाय कल्पयितुंसाहाय्यंसंपादयितुंयुक्तं स्निग्धस्यमत्प्रेक्षयात्वयिस्निग्धस्य भजमानस्यत्वयिजामातृभावंभजतः ॥ ४९ ॥ य
यान्यायंउपचारपूर्वम् ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचविंशःसर्गः ॥ २५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथरावण

भयानामपिसर्वेषांवैधव्यंव्यसनंमहत् ॥ सत्यवाग्भवराजेंद्रमामवेक्षस्वयाचतीम् ॥ ४३ ॥ त्वयाप्युक्तंमहाराजनभेतव्यमितिस्वयम् ॥ रावणस्त्वब्र
वीद्धृष्टःस्वसारंतत्रसंस्थिताम् ॥ ४४ ॥ क्वचासौतवभर्तावैममशीघ्रंनिवेद्यताम् ॥ सहतेनगमिष्यामिसुरलोकंजयायहि ॥ ४५ ॥ तवकारुण्यसौहा
र्दान्निवृत्तोस्मिमधोर्वधात् ॥ इत्युक्तासासमुत्थाप्यप्रसुप्तंतंनिशाचरम् ॥ ४६ ॥ अब्रवीत्संप्रहृष्टेवराक्षसीसापतिंवचः ॥ एषप्राप्तोदशग्रीवोममभ्रा
तामहाबलः ॥ ४७ ॥ सुरलोकजयाकांक्षीसाहाय्येत्वांवृणोतिच ॥ तदस्यत्वंसहायार्थंसबंधुर्गच्छराक्षस ॥ ४८ ॥ स्निग्धस्यभजमानस्ययुक्तमर्था
यकल्पितुम् ॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वातथेत्याहमधुर्वचः ॥ ४९ ॥ ददर्शराक्षसश्रेष्ठंयथान्यायमुपेत्यसः ॥ पूजयामासधर्मेणरावणंराक्षसाधिपम् ॥ ५० ॥
प्राप्यपूजांदशग्रीवोमधुवेश्मनिवीर्यवान् ॥ तत्रचैकांनिशामुष्यगमनायोपचक्रमे ॥ ५१ ॥ ततःकैलासमासाद्यशैलंवैश्रवणालयम् ॥ राक्षसेंद्रो
महेंद्राभःसेनामुपनिवेशयत् ॥ ५२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचविंशःसर्गः ॥ २५ ॥ ॥ छ ॥ ॥
सतुतत्रदशग्रीवःसहसैन्येनवीर्यवान् ॥ अस्तंप्राप्तेदिनकरेनिवासंसमरोचयत् ॥ १ ॥ उदितेविमलेचंद्रेतुल्यपर्वतवर्चसि ॥ प्रसुप्तंसुमहत्सैन्यंनाना
प्रहरणायुधम् ॥ २ ॥ रावणस्तुमहावीर्योनिषण्णःशैलमूर्धनि ॥ सददर्शगुणांस्तत्रचंद्रपादपशोभितान् ॥ ३ ॥ कर्णिकारवनैर्दीप्तैःकदंबबकुलैस्तथा ॥
पद्मिनीभिश्चफुल्लाभिर्मंदाकिन्याजलैरपि ॥ ४ ॥ चंपकाशोकपुन्नागमंदारतरुभिस्तथा ॥ चूतपाटललोध्रैश्चप्रियंग्वर्जुनकेतकैः ॥ ५ ॥ तगरैर्नारिकेरैश्च
प्रियालपनसैस्तथा ॥ एतैरन्यैश्चतरुभिरुद्भासितवनांतरे ॥ ६ ॥ किन्नरामदनेनार्तारक्तामधुरकंठिनः ॥ समंसंप्रजगुर्यत्रमनस्तुष्टिविवर्धनम् ॥ ७ ॥

स्यनलकूबरशापप्राप्तिः सतुतत्रेति ॥ १ ॥ तुल्यपर्वतवर्चसिस्वनिविष्टकैलासपर्वततुल्यप्रभे ॥ २ ॥ गुणान्कैलासपर्वतीयसकलकामभोगार्हधर्मान् ॥ ३ ॥ पद्मिन्यःसरांसि तासांफुल्लत्वंतत्का
लोचितविकासवत्कल्हारादिभिर्बोध्यम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ईदृशेवनांतरेप्रजगुरित्यन्वयः ॥ ६ ॥ रक्ताःरागयुक्ताः मधुरकंठिनोमधुरकंठध्वनयः समंस्त्रीभिरिरिनिशेषः यत्रकैलासे ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ वासयंतिअधिवासयंतिसुगंधंकुर्वंति मधुमाधवगंधिनःवसंतीयसर्वपुष्पसुगंधयः ॥ १० ॥ मधुनामकरंदेन पुष्परजसापृक्तंमिलितम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ मंदारेति मं
दारैःकल्पवृक्षकुसुमैःकृताऽलंकारामूर्धजाःकचायस्याःसा दिव्योत्सवायदिव्यरतयेकृतआरंभोगमनरूपोयया ॥ १५ ॥ रतिप्राभृतंरत्युपायनभूतम् ॥ १६ ॥ विशेषकैःहरिचंदनादिकल्पि

विद्याधरामदक्षीबामदरक्तांतलोचनाः॥ योषिद्भिःसहसंक्रांताश्चिक्रीडुर्जहृषुश्चवै ॥ ८ ॥ घंटानामिवसन्नादःशुश्रुवेमधुरस्वनः ॥ अप्सरोगणसं
घानांगायतांधनदालये ॥ ९॥ पुष्पवर्षाणिमुंचंतोनगाःपवनताडिताः ॥शैलंतंवासयंतीवमधुमाधवगंधिनः॥ १०॥ मधुपुष्परजःपृक्तंगंधमादा
यपुष्कलम् ॥ प्रववौवर्धयन्कामंरावणस्यसुखोऽनिलः ॥ ११ ॥ गेयात्पुष्पसमृद्ध्याचशैत्याद्वायोर्गिरेर्गुणात् ॥ प्रवृत्तायांरजन्यांचचंद्रस्योदयने
नच॥१२॥ रावणःसमहावीर्यःकामस्यवशमागतः॥ विनिःश्वस्यविनिःश्वस्यशशिनंसमवैक्षत॥ १३॥ एतस्मिन्नंतरेतत्रदिव्याभरणभूषिता॥ स
र्वाप्सरोवरारंभापूर्णचंद्रनिभानना ॥ १४॥ दिव्यचंदनलिप्तांगीमंदारकृतमूर्धजा॥ दिव्योत्सवकृतारंभादिव्यपुष्पविभूषिता ॥ १५॥ चक्षुर्मनोहरं
पीनंमेखलादामभूषितम्॥ समुद्वहंतीजघनंरतिप्राभृतमुत्तमम्॥१६॥ कृतैर्विशेषकैरार्द्रैःषडर्तुकुसुमोद्भवैः॥ बभावन्यतमेवश्रीःकांतिश्रीद्युतिकी
र्तिभिः॥ १७॥ नीलंसतोयमेघाभंवस्त्रंसमवगुंठिता॥ यस्यावक्रंशशिनिभंभ्रुवौचापनिभेशुभे॥ १८॥ ऊरूकरिकराकारौकरौपल्लवकोमलौ॥सै
न्यमध्येनगच्छंतीरावणेनोपलक्षिता॥ १९॥ तांसमुत्थायगच्छंतींकामबाणवशंगतः॥ करेगृहीत्वालज्जंतींस्मयमानोभ्यभाषत॥ २० ॥ क्वगच्छ
सिवरारोहेकांसिद्धिंभजसेस्वयम् ॥ कस्याभ्युदयकालोयंयस्त्वांसमुपभोक्ष्यते ॥ २१ ॥ त्वदाननरसस्याद्यपद्मोत्पलसुगंधिनः॥ सुधामृतरसस्ये
वकोद्यतृप्तिंगमिष्यति॥ २२॥ स्वर्णकुंभनिभौपीनौशुभौभीरुनिरंतरौ॥ कस्योरस्थलसंस्पर्शंदास्यतस्तेकुचाविमौ॥ २३॥ सुवर्णचक्रप्रतिमंस्वर्ण
दामचितंपृथु॥ अध्यारोक्ष्यतिकस्तेऽद्यजघनंस्वर्गरूपिणम्॥ २४ ॥

तैःकपोलादिषुचित्रकैः षडर्तुकुसुमोद्भवैः गुणआर्षः षड्ऋतुकुसुमकल्पितैरलंकारैः कांत्याप्रत्यवयवशोभारूपसौंदर्येण श्रियाआभरणसंपदा द्युत्यालावण्येनकीर्त्याच अन्यतमा स्वार्थेतमः
अन्याश्रीरिवलक्ष्मीरिवबभावित्यर्थः ॥ १७ ॥ समवगुंठिताप्रावृतवती ॥ १८ ॥ १९ ॥ गच्छंतींतांसमुत्थायकरेगृहीत्वाऽभ्यभाषतेत्यन्वयः ॥ २० ॥ कांसिद्धिंकस्यसंभोगसिद्धिम् ॥ २१ ॥
आननरसस्य अधरामृतेनेत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ स्वर्गरूपिणंस्वर्गोनिरतिशयसुखंतस्यरूपंयस्यास्ति निरतिशयसुखहेतुभूतमित्यर्थः ॥ २४ ॥

यत्त्वंयासितन्नशोभनमित्यन्वयः ॥ २५ ॥ त्रैलोक्येयःप्रभुःस्यात्समदन्योनैवेत्यर्थः तेनत्रैलोक्यप्रभोर्ममान्यार्थमुपेक्षानयुक्तेतिभावः ॥ २६ ॥ त्रैलोक्यस्यभर्तुरपिभर्ताविधाताचतंमांभज
स्वेत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ अन्येभ्योपियदिधर्षणंप्राप्नुयांतदापित्वयारक्ष्याअतएवंवक्तुंनार्हसि ॥ २९ ॥ चरणाधोमुखीचरणावलोकनेनाधोमुखतयास्थिताम् ॥ ३० ॥ सुतस्य इंद्रजितइ

मद्विशिष्टःपुमान्कोद्यशक्रोविष्णुरथाश्विनौ ॥ मामतीत्यहियच्चत्वंयासिभीरुनशोभनम् ॥ २५ ॥ विश्रमत्वंपृथुश्रोणिशिलातलमिदंशुभम् ॥ त्रैलो
क्येयःप्रभुश्चैवमदन्योनैवविद्यते ॥ २६ ॥ तदेवंप्रांजलिःप्रह्वोयाचतेत्वांदशाननः ॥ भर्तुर्भर्ताविधाताचत्रैलोक्यस्यभजस्वमाम् ॥ २७ ॥ एवमुक्ताऽ
ब्रवीद्रंभावेपमानाकृतांजलिः ॥ प्रसीदनार्हसेवक्तुमीदृशंत्वंहिमेगुरुः ॥ २८ ॥ अन्येभ्योपित्वयारक्ष्याप्राप्नुयांधर्षणंयदि ॥ तद्धर्मतःस्नुषातेहंतत्त्वमे
तद्ब्रवीमिते ॥ २९ ॥ अथाब्रवीद्दशग्रीवश्चरणाधोमुखींस्थिताम् ॥ रोमहर्षमनुप्राप्तांदृष्टमात्रेणतांतदा ॥ ३० ॥ सुतस्ययदिमेभार्याततस्त्वंहिस्नुषा
भवेः ॥ बाढमित्येवसारंभाप्राहरावणमुत्तरम् ॥ ३१ ॥ धर्मतस्तेसुतस्याहंभार्याराक्षसपुंगव ॥ पुत्रःप्रियतरःप्राणैर्भ्रातुर्वैश्रवणस्यते ॥ ३२ ॥ विख्या
तस्त्रिपुलोकेषुनलकूबरइत्ययम् ॥ धर्मतोयोभवेद्विप्रःक्षत्रियोवीर्यतोभवेत् ॥ ३३ ॥ क्रोधाद्यश्चभवेदग्निःक्षांत्याचवसुधासमः ॥ तस्यास्मिकृतसं
केतालोकपालसुतस्यवै ॥ ३४ ॥ तमुद्दिश्यतुमेसर्वंविभूषणमिदंकृतम् ॥ यथातस्यहिनान्यस्यभावोमांप्रतितिष्ठति ॥ ३५ ॥ तेनसत्येनमांराजन्मो
क्तुमर्हस्यरिंदम ॥ सहितिष्ठतिधर्मात्मामांप्रतीक्ष्यसमुत्सुकः ॥ ३६ ॥ तत्रविघ्नंतुतस्येहकर्तुंनार्हसिमुंचमाम् ॥ सद्भिराचरितंमार्गंगच्छराक्षसपुंगव
॥ ३७ ॥ माननीयोममत्वंहिपालनीयातथास्मिते ॥ एवमुक्तोदशग्रीवःप्रत्युवाचविनीतवत् ॥ ३८ ॥ स्नुषास्मियदवोचस्त्वमेकपत्नीष्वयंक्रमः ॥ देव
लोकस्थितिरियंसुराणांशाश्वतीमता ॥ ३९ ॥ पतिरप्सरसांनास्तिनचैकस्त्रीपरिग्रहः ॥ एवमुक्त्वासतांरक्षोनिवेश्यचशिलातले ॥ ४० ॥

त्यर्थः ॥ ३१ ॥ धर्मतःसंकेतधर्मतः ॥ ३२ ॥ धर्मतोधर्मानुष्ठानविषये ॥ ३३ ॥ कृतसंकेताकृतरतिसंकेता ॥ ३४ ॥ यथातस्यभावोमांप्रतितिष्ठतितथाममापिभावस्तंप्रतितिष्ठतीतिशेषः ना
न्यस्यनान्यंप्रतीत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ स्नुषास्मियदिति स्नुषास्मीतियदवोचइत्यर्थः देवलोकस्थितिर्देवलोकमर्यादा ॥ ३९ ॥ इयमितीदंशब्दार्थः पतिरिति अप्सरसांनियतः
पतिर्नास्ति सुराणामप्येकाप्सरःपरिग्रहोभार्यात्वेननास्तीत्यर्थः ॥ ४० ॥

विमुक्ता संभोगानंतरमितिशेषः ॥ ४१ ॥ करवेपितपल्लवावेपितकरपल्लवा ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ परिणामितायापिताइहेतिशेषः ॥ ४७ ॥ अत्रसर्वपदस्यद्विरुपादानंभयवशान्नदोषाय ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ध्यानंसंप्रविवेश एतदुक्तार्थःसत्योऽसत्योवेतिजिज्ञासार्थमितिभावः ॥ ५२ ॥ सर्वमुपस्पृश्य चक्षुरादींद्रियगणंसर्वमित्यर्थः ॥५३॥ ५४ ॥५५॥

कामभोगाभिसंरक्तोमैथुनायोपचक्रमे ॥ साविमुक्ताततोरंभाभ्रष्टमाल्यविभूषणा ॥ ४१ ॥ गजेंद्राक्रीडमथितानदीवाकुलतांगता ॥ लुलिताकुलकेशांताकरवेपितपल्लवा ॥४२॥ पवनेनावधूतेवलताकुसुमशालिनी ॥ सावेपमानालज्जंतीभीताकरकृतांजलिः ॥ ४३ ॥ नलकूबरमासाद्यपादयोर्निपपातह ॥ तदवस्थांचतांदृष्ट्वामहात्मानलकूबरः ॥ ४४ ॥ अब्रवीत्किमिदंभद्रेपादयोःपतितासिमे ॥ सावैनिःश्वसमानातुवेपमानाकृतांजलिः ॥ ४५ ॥ तस्मैसर्वंयथातत्त्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ एषदेवदशग्रीवःप्राप्तोगंतुंत्रिविष्टपम् ॥४६॥ तेनसैन्यसहायेननिशेयंपरिणामिता ॥ आयांतीतेनदृष्टास्मित्वत्सकाशमरिंदम ॥ ४७॥ गृहीतातेनपृष्टास्मिकस्यत्वमितिरक्षसा ॥ मयातुसर्वंयत्सत्यंतस्मैसर्वंनिवेदितम् ॥ ४८ ॥ काममोहाभिभूतात्मानाश्रौषीत्तद्वचोमम ॥ याच्यमानोमयादेवस्नुषातेहमितिप्रभो ॥ ४९ ॥ तत्सर्वंपृष्ठतःकृत्वाबलात्तेनास्मिधर्षिता ॥ एवंत्वमपराधंमेक्षंतुमर्हसिसुव्रत ॥५० ॥ नहितुल्यंबलंसौम्यस्त्रियाश्चपुरुषस्यहि ॥ एतच्छ्रुत्वातुसंक्रुद्धस्तदावैश्रवणात्मजः ॥ ५१ ॥ धर्षणांतांपरांश्रुत्वाध्यानंसंप्रविवेशह ॥ तस्यतत्कर्मविज्ञायतदावैश्रवणात्मजः ॥ ५२ ॥ मुहूर्तात्क्रोधताम्राक्षस्तोयंजग्राहपाणिना ॥ गृहीत्वासलिलंसर्वमुपस्पृश्ययथाविधि ॥ ५३ ॥ उत्ससर्जतदाशापंराक्षसेंद्रायदारुणम् ॥ अकामातेनयस्मात्त्वंबलाद्भद्रेप्रधर्षिता ॥४४॥ तस्मात्सयुवतीमन्यांनाकामामुपयास्यति ॥ यदाह्यकामांकामार्तोधर्षयिष्यतियोषितम् ॥५५॥ मूर्धातुसप्तधातस्यशकलीभवितातदा ॥ तस्मिन्नुदाहृतेशापेज्वलिताग्निसमप्रभे ॥ ५६ ॥ देवदुंदुभयोनेदुःपुष्पवृष्टिश्चखाच्युता ॥ पितामहमुखाश्चैवसर्वेदेवाःप्रहर्षिताः ॥५७॥ ज्ञात्वालोकगतिंसर्वांतस्यमृत्युंचरक्षसः ॥ श्रुत्वातुसदशग्रीवस्तंशापंरोमहर्षणम् ॥५८॥

सप्तधातस्येति सप्तधातुवशात्सप्तप्रकारेण विशकलीभविता लुट् ॥ ५६ ॥ दुंदुभिवाद्यादयःसंतोषात् ॥ ५७ ॥ तमेवसंतोषहेतुमाह ज्ञात्वेति लोकगतिलोकस्यतत्कृतपीडामूलदुर्दशांतस्यरक्षसोमृत्युंचज्ञात्वेत्यर्थः ॥ ५८ ॥

नाकामास्वभ्यरोचयत् इदंवचनंसीतादेव्याअक्षतत्वस्यसम्यक्रामंप्रतिबोधनार्थं तेनरावणेननीताःप्राक्स्वांतःपुरंनीताःपतिव्रताःस्त्रियश्चतंवेटंशापंश्रुत्वाप्रीतिमापुः॥ ५९॥ ॥इतिश्रीरा
माभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेषड्विंशःसर्गः॥ २६॥ ॥ ७॥ ॥ अथयुद्धेसुमालिवधः कैलासमिति कैलासंलंघयित्वाइंद्रलोकमाससाद तस्यमेरूप

नारीषुमैथुनीभावंनाकामास्वभ्यरोचयत्॥ तेननीताःस्त्रियःप्रीतिमापुःसर्वाःपतिव्रताः॥ नलकूबरनिर्मुक्तंशापंश्रुत्वामनःप्रियम्॥ ५९॥ ॥इत्या
र्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेषड्विंशःसर्गः॥ २६॥ ॥७॥ ॥कैलासंलंघयित्वातुससैन्यबलवाहनः॥ आससादमहातेजाइंद्रलोकंदशाननः
॥ १॥तस्यराक्षससैन्यस्यसमंतादुपयास्यतः॥ देवलोकेबभौशब्दोभिद्यमानार्णवोपमः॥ २॥ श्रुत्वातुरावणंप्राप्तमिंद्रश्चलितआसनात्॥ देवा
नथाब्रवीत्तत्रसर्वानेवसमागतान्॥ ३॥ आदित्यांश्चवसून्रुद्रान्साध्यांश्चसमरुद्गणान्॥ सज्जाभवतयुद्धार्थंरावणस्यदुरात्मनः॥ ४॥ एवमुक्ता
स्तुशक्रेणदेवाःशक्रसमायुधि॥ सन्नह्यसुमहासत्वायुद्धश्रद्धासमन्विताः॥ ५॥ सतुदीनःपरित्रस्तोमहेंद्रोरावणंप्रति॥ विष्णोःसमीपमागत्यवा
क्यमेतदुवाचह॥ ६॥ विष्णोकथंकरिष्यामिरावणंराक्षसंप्रति॥ अहोतिबलवद्रक्षोयुद्धार्थमभिवर्तते॥ ७॥ वरप्रदानाद्बलवान्नखल्वन्येनहेतुना
तत्तुसत्यंवचःकार्यंयदुक्तंपद्मयोनिना॥ ८॥ तद्यथानमुचिर्वृत्रोबलिर्नरकशंबरौ॥ त्वद्बलंसमवष्टभ्यमयादग्धास्तथाकुरु॥ ९॥ नह्यन्योदेवदेवेश
त्वदृतेमधुसूदन॥ गतिःपरायणंचापित्रैलोक्येसचराचरे॥ १०॥ त्वंहिनारायणःश्रीमान्पद्मनाभःसनातनः॥ त्वयेमेस्थापितालोकाःशक्रश्चाहंसुरे
श्वरः॥ ११॥ त्वयासृष्टमिदंसर्वंत्रैलोक्यंसचराचरम्॥ त्वामेवभगवन्सर्वेप्रविशंतियुगक्षये॥ १२॥ तदाचक्ष्वयथातत्त्वंदेवदेवममस्वयम्॥ अ
सिचक्रसहायस्त्वंयोत्स्यसेरावणंप्रति॥ १३॥ एवमुक्तःसशक्रेणदेवोनारायणःप्रभुः॥ अब्रवीन्नपरित्रासःकर्तव्यःश्रूयतांचमे॥ १४॥ नतावदेष
दुष्टात्माशक्योजेतुंसुरासुरैः॥ हंतुंचापिसमासाद्यवरदानेनदुर्जयः॥ १५॥

रिप्रतिष्ठितत्वात्॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ रावणंप्रतिपरित्रस्तः भगवद्वचनस्यपरिपालनीयत्वादितिभावः॥ ६॥ ७॥ बलवत्त्वेहेतुमाह वरप्रदानादिति॥ ८॥ तद्बलंअपरिमितंतावकंब
लमाश्रित्ययथादग्धास्तथारावणस्यापिवधोपाययत्नंकुरुमेआख्याहि॥ ९॥देवेतिदेवेशेतिचविष्णुसंबोधनं गतिःरक्षकः परायणमाश्रयः॥ १०॥ ११॥ १२॥ तत्तस्मान्ममयथाजयःस्यात्तथात
त्वमुपायमाचक्ष्व स्वयमेववायोत्स्यसे तद्ब्रूहीतिशेषः॥ १३॥ मेवचनमितिशेषः॥ १४॥ वरदानेनदुर्जयएषयुधिसमासाद्यसुरासुरैर्जेतुंहंतुंचनशक्यः॥ १५॥

महत्कर्मयुद्धं निसर्गतःसहजज्ञानशक्त्या दृष्टमवगतम् ॥ १६ ॥ प्रतियोत्स्यामि इदानीमितिशेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ यथाभवितास्मितथाप्रतिजानेइत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अभितः

सर्वथातुमहत्कर्मकरिष्यतिबलोत्कटः ॥ राक्षसःपुत्रसहितोदृष्टमेतन्निसर्गतः ॥ १६ ॥ यत्तुमांत्वमभाषिष्ठायुद्ध्यस्वेतिसुरेश्वर ॥ नाहंतंप्रतियोत्स्या
मिरावणंराक्षसंयुधि ॥ १७ ॥ नाहत्वासमरेशत्रुंविष्णुःप्रतिनिवर्तते ॥ दुर्लभश्चैवकामोद्यवरगुप्ताद्धिरावणात् ॥ १८ ॥ प्रतिजानेचदेवेंद्रत्वत्समीपे
शतक्रतो ॥ भवितास्मियथास्याहंरक्षसोमृत्युकारणम् ॥ १९ ॥ अहमेवनिहंतास्मिरावणंसपुरःसरम् ॥ देवतानंदयिष्यामिज्ञात्वाकालमुपागतम्
॥ २० ॥ एतत्तेकथितंतत्त्वंदेवराजशचीपते ॥ युद्ध्यस्वविगतत्रासःसुरैःसार्धमहाबल ॥ २१ ॥ ततोरुद्राःसहादित्यावसवोमरुतोऽश्विनौ ॥ सन्नद्धानिर्य
युस्तूर्णराक्षसानभितःपुरात् ॥ २२ ॥ एतस्मिन्नंतरेनादःशुश्रावरजनीक्षये ॥ तस्यरावणसैन्यस्यप्रयुद्धस्यसमंततः ॥ २३ ॥ तेप्रबुद्धामहावीर्याअन्यो
न्यमभिवीक्ष्यवै ॥ संग्राममेवाभिमुखाअभ्यवर्तंतहृष्टवत् ॥ २४ ॥ ततोदैवतसैन्यानांसंक्षोभःसमजायत ॥ तदक्षयंमहासैन्यंदृष्ट्वासमरमूर्धनि
॥ २५ ॥ ततोयुद्धंसमभवद्देवदानवरक्षसाम् ॥ घोरंतुमुलनिर्ह्रादंनानाप्रहरणोद्यतम् ॥ २६ ॥ एतस्मिन्नंतरेशूराराक्षसाघोरदर्शनाः ॥ युद्धार्थंसम
वर्तंतसचिवारावणस्यते ॥ २७ ॥ मारीचश्चप्रहस्तश्चमहापार्श्वमहोदरौ ॥ अकंपनोनिकुंभश्चशुकःसारणएवच ॥ २८ ॥ संह्रादोधूमकेतुश्चमहादं
ष्ट्रोघटोदरः ॥ जंबुमालीमहाह्रादोविरूपाक्षश्चराक्षसः ॥ २९ ॥ सुप्तघ्नोयज्ञकोपश्चदुर्मुखोदूषणःखरः ॥ त्रिशिराःकरवीराक्षःसूर्यशत्रुश्चराक्षसः
॥ ३० ॥ महाकायोतिकायश्चदेवांतकनरांतकौ ॥ एतैःसर्वैःपरिवृतोमहावीर्यैर्महाबलः ॥ ३१ ॥ रावणस्यार्यकःसैन्यंसुमालीप्रविवेशह ॥ सदैवतग
णान्सर्वान्नानाप्रहरणैःशितैः ॥ ३२ ॥ व्यध्वंसयत्समंक्रुद्धोवायुर्जलधरानिव ॥ तद्दैवतबलंरामहन्यमानंनिशाचरैः ॥ ३३ ॥ प्रणुन्नंसर्वतोदिग्भ्यः
सिंहनुन्नामृगाइव ॥ एतस्मिन्नंतरेशूरोवसूनामष्टमोवसुः ॥ सावित्रइतिविख्यातःप्रविवेशरणाजिरम् ॥ ३४ ॥ सैन्यैःपरिवृतोहृष्टैर्नानाप्रहरणोद्य
तैः ॥ त्रासयन्शत्रुसैन्यानिप्रविवेशरणाजिरम् ॥ ३५ ॥

संमुखे ॥ २२ ॥ प्रयुद्धस्यप्रकृष्टंयुद्धंयस्य ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ करवीराक्षःकरवीरपुष्पसदृशनेत्रः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ समरेष्वनिवर्तिनांरक्षसांकीर्तिभ्रतिक्रुद्धानांसुराणांराक्षसैःसहयुद्धंसमभवदितियोजना ॥३७॥३८ ॥ ३९॥ ४०॥४१ ॥ ४२॥ ४३॥४४॥४५॥ तस्यसुमालिनः ॥४६॥४७॥४८ ॥

तथादित्यौमहावीर्यौत्वष्टापूषाचतौसमम् ॥ निर्भयौसहसैन्येनतदाप्राविशतांरणे ॥ ३६ ॥ ततोयुद्धंसमभवत्सुराणांसहराक्षसैः ॥ क्रुद्धानांरक्षसां
कीर्तिसमरेष्वनिवर्तिनाम् ॥ ३७॥ ततस्तेराक्षसाःसर्वेविबुधान्समरेस्थितान् ॥ नानाप्रहरणैर्घोरैर्जघ्नुःशतसहस्रशः ॥ ३८ ॥ देवाश्चराक्षसान्घोरा
न्महाबलपराक्रमान् ॥ समरेविमलैःशस्त्रैरुपनिन्युर्यमक्षयम् ॥ ३९ ॥ एतस्मिन्नंतरेरामसुमालीनामराक्षसः ॥ नानाप्रहरणैःक्रुद्धस्तत्सैन्यंसोभ्य
वर्तत ॥ ४० ॥ सदैवतबलंसर्वंनानाप्रहरणैःशितैः ॥ व्यध्वंसयतसंक्रुद्धोवायुर्जलधरंयथा ॥ ४१ ॥ तेमहाबाणवर्षैश्चशूलप्रासैःसुदारुणैः ॥ हन्यमा
नाःसुराःसर्वेनव्यतिष्ठंतसंहताः ॥ ४२ ॥ ततोविद्राव्यमाणेषुदैवतेषुसुमालिना ॥ वसूनामष्टमःक्रुद्धःसावित्रोवैव्यवस्थितः ॥ ४३ ॥ संवृतःस्वैरथा
नीकैःप्रहरंतंनिशाचरम् ॥ विक्रमेणमहातेजावारयामाससंयुगे ॥ ४४ ॥ ततस्तयोर्महद्युद्धमभवल्लोमहर्षणम् ॥ सुमालिनोवसोश्चैवसमरेष्वनि
वर्तिनोः ॥ ४५ ॥ ततस्तस्यमहाबाणैर्वसुनासुमहात्मना ॥ निहतःपन्नगरथःक्षणेनविनिपातितः ॥ ४६ ॥ हत्वातुसंयुगेतस्यरथंबाणशतैश्चितम् ॥
गदांतस्यवधार्थायवसुर्जग्राहपाणिना ॥ ४७॥ ततःप्रगृह्यदीप्ताग्रांकालदंडोपमांगदाम् ॥ तांमूर्ध्निपातयामाससावित्रोवैसुमालिनः ॥ ४८ ॥ सा
तस्योपरिचोल्काभापतंतीविबभौगदा ॥ इंद्रप्रमुक्तागर्जंतीगिराविवमहाशनिः ॥ ४९ ॥ तस्यनैवास्थिनशिरोनमांसंददृशेतदा ॥ गदयाभस्मतांनी
तंनिहतस्यरणाजिरे ॥ ५० ॥ तंदृष्ट्वानिहतंसंख्येराक्षसास्तेसमंततः ॥ व्यद्रवन्सहिताःसर्वेक्रोशमानाःपरस्परम् ॥ विद्राव्यमाणावसुनाराक्षसाना
वतस्थिरे ॥ ५१ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेसप्तविंशःसर्गः ॥ २७॥ ॥ छ ॥ ॥ सुमालिनंहतंदृष्ट्वावसुनाभस्मसात्कृतम् ॥ स्वसै
न्यंविद्रुतंचापिलक्षयित्वाऽर्दितंसुरैः ॥ १ ॥ ततःसबलवान्क्रुद्धोरावणस्यसुतस्तदा ॥ निवर्त्यराक्षसान्सर्वान्मेघनादोव्यवस्थितः ॥ २ ॥ सरथेनम
हार्हेणकामगेनमहारथः ॥ अभिदुद्रावसेनांतांवनान्यग्निरिवज्वलन् ॥ ३ ॥

॥४९॥५०॥५१॥ ॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्तविंशःसर्गः ॥२७॥ ॥ छ ॥ ॥ सुमालिनमिति ॥ १ ॥ २ ॥ तांसेनांदैवसेनाम् ॥३॥

॥ ४ ॥ आविद्धवेधंप्राप्यवित्रस्तान् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ तेषांदेवरक्षसांसदृशंबलवीर्यानुरूपंयुद्धमभवत् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्रव्यथितालोकाभूरादयस्तत्प्रजाश्च

ततःप्रविशतस्तस्यविविधायुधधारिणः॥ विदुद्रुवुर्दिशःसर्वादर्शनादेवदेवताः ॥ ४ ॥ नबभूवतदाकश्चिद्युयुत्सोरस्यसंमुखे ॥ सर्वानाविद्धवित्र
स्तांस्ततःशक्रोब्रवीत्सुरान्॥५॥ नभेतव्यंनगंतव्यंनिवर्तध्वंरणेसुराः॥ एषगच्छतिपुत्रोमेयुद्धार्थमपराजितः॥ ६॥ ततःशक्रसुतोदेवोजयंतइतिवि
श्रुतः॥ रथेनाद्भुतकल्पेनसंग्रामेसोभ्यवर्तत॥७॥ ततस्तेत्रिदशाःसर्वेपरिवार्यशचीसुतम्॥ रावणस्यसुतंयुद्धेसमासाद्यप्रजघ्निरे॥८॥ तेषांयुद्धंसम
भवत्सदृशंदेवरक्षसाम्॥ महेंद्रस्यचपुत्रस्यराक्षसेंद्रसुतस्यच ॥ ९ ॥ ततोमातलिपुत्रस्यगोमुखस्यसरावणिः॥ सारथेःपातयामासशरान्कनकभूष
णान्॥ १० ॥ शचीसुतश्चापितथाजयंतस्तस्यसारथिम्॥ तंचापिरावणिःक्रुद्धःसमंतात्प्रत्यविध्यत॥ ११ ॥ सहिक्रोधसमाविष्टोबलीविस्फारितेक्ष
णः॥ रावणिःशक्रतनयंशरवर्षैरवाकिरत्॥ १२ ॥ ततोनानाप्रहरणाञ्छितधारान्सहस्रशः॥ पातयामाससंक्रुद्धःसुरसैन्येषुरावणिः ॥ १३ ॥ शत
घ्नीमुसलप्रासगदाखड्गपरश्वधान् ॥ महांतिगिरिशृंगाणिपातयामासरावणिः॥ १४ ॥ ततःप्रव्यथितालोकाःसंजज्ञेचतमस्ततः ॥ तस्यरावणपुत्र
स्यशत्रुसैन्यानिनिघ्नतः ॥ १५ ॥ ततस्तद्दैवतबलंसमंतात्तंशचीसुतम् ॥ बहुप्रकारमस्वस्थमभवच्छरपीडितम् ॥ १६ ॥ नाभ्यजानंतचान्योन्यंर
क्षोवादेवताथवा॥ तत्रतत्रविपर्यस्तंसमंतात्परिधावत॥ १७॥ देवादेवान्निजघ्नुस्तेराक्षसान्राक्षसास्तथा ॥ संमूढास्तमसाच्छन्नाव्यद्रवन्नपरेत
था॥ १८॥ एतस्मिन्नंतरेवीरःपुलोमानामवीर्यवान्॥ दैत्येंद्रस्तेनसंगृह्यशचीपुत्रोपवाहितः ॥ १९ ॥ संगृह्यतंतुदौहित्रंप्रविष्टःसागरंतदा ॥ आर्य
कःसहितस्यासीत्पुलोमायेनसाशची ॥ २० ॥ ज्ञात्वाप्रणाशंतुतदाजयंतस्याथदेवताः ॥ अप्रहृष्टास्ततःसर्वाव्यथिताःसंप्रदुद्रुवुः॥ २१ ॥ रावणि
स्त्वथसंक्रुद्धोबलैःपरिवृतःस्वकैः॥ अभ्यधावतदेवांस्तान्मुमोचचमहास्वनम्॥ २२॥

तमःसंजज्ञे रावणपुत्रमाययेतिशेषः ॥ १५ ॥ तंशचीसुतंहित्वेतिशेषः ॥ १६ ॥ विपर्यस्तंविशीर्णं परिधावतपर्यधावत ॥ १७ ॥ १८ ॥ तेनजयंतमातामहेनपुलोम्ना ॥ १९ ॥ येनसाशची
उत्पादितेतिशेषः ॥ २० ॥ प्रणाशमदर्शनं व्यथिताअतएवाप्रहृष्टाःखिन्नाः ॥ २१ ॥ २२ ॥

विद्रुतंपलायनम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ ततइंद्रस्यतद्रथारोहणानंतरं वायुचपलावायुप्रवर्तिताः ॥ २५ ॥ वाद्यंतअवाद्यंत समाहिताःगगनेप्रवृत्ताः ॥२६॥२७॥२८॥२९॥३० ॥ ३१ ॥ युद्धात्यु
द्धस्थानात् समुपाविशत्तूष्णीमास्त ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ कुंभकर्णस्त्विति अस्यजागरितस्ययुद्धादिप्रसंगेऽनेकदिनमपिजागरणमित्यतोज्ञायते नानाप्रहरणोद्यतःउद्यतनानाप्रहरणःकेनाभ्यपद्यत

हत्वाप्रणाशंपुत्रस्यदैवतेषुचविद्रुतम्॥ मातलिंचाहदेवेशोरथःसमुपनीयताम्॥ २३ ॥ सतुदिव्योमहाभीमःसज्जएवमहारथः॥ उपस्थितोमात
लिनावाद्यमानोमहाजवः॥ २४॥ततोमेघारथेतस्मिंस्तडित्वंतोमहाबलाः॥ अग्रतोवायुचपलानेदुःपरमनिःस्वनाः॥ २५ ॥नानावाद्यानिवाद्यं
तगंधर्वाश्चसमाहिताः॥ननृतुश्चाप्सरःसंघानिर्यातेत्रिदशेश्वरे॥ २६॥ रुद्रैर्वसुभिरादित्यैरश्विभ्यांसमरुद्गणैः॥ वृतोनानाप्रहरणैर्निर्ययौत्रिदशा
धिपः॥ २७॥ निर्गच्छतस्तुशक्रस्यपरुषःपवनोववौ॥भास्करोनिष्प्रभश्चैवमहोल्काश्चप्रपेदिरे॥ २८ ॥ एतस्मिन्नंतरेशूरोदशग्रीवःप्रतापवान्॥
आरुरोहरथंदिव्यंनिर्मितंविश्वकर्मणा ॥ २९ ॥ पन्नगैःसुमहाकायैर्वेष्टितंलोमहर्षणैः॥येषांनिःश्वासवातेनप्रदीप्तमिवसंयुगे॥ ३० ॥दैत्यैर्निशा
चरैश्चैवसरथःपरिवारितः॥समराभिमुखोदिव्योमहेंद्रंसोभ्यवर्तत॥ ३१ ॥पुत्रंतंवारयित्वातुस्वयमेवव्यवस्थितः॥सोपियुद्धाद्विनिष्क्रम्यरावणिः
समुपाविशत्॥ ३२॥ततोयुद्धंप्रवृत्तंतुसुराणांराक्षसैःसह ॥ शस्त्राणिवर्षतांतेषांमेघानामिवसंयुगे॥ ३३ ॥ कुंभकर्णस्तुदुष्टात्मानानाप्रहरणोद्य
तः॥ नाज्ञायततदाराजन्युद्धंकेनाभ्यपद्यत॥ ३४ ॥दंतैःपादैर्भुजैर्हस्तैःशक्तितोमरमुद्गरैः॥ येनतेनैवसंक्रुद्धस्ताडयामासदेवताः॥ ३५ ॥ सतुरुद्रैर्म
हाघोरैःसंगम्याथनिशाचरः॥ प्रयुद्धस्तैश्चसंग्रामेक्षतःशस्त्रैर्निरंतरम्॥ ३६ ॥ततस्तद्राक्षसंसैन्यंप्रयुद्धंसमरुद्गणैः॥ रणेविद्रावितंसर्वंनानाप्रहरणै
स्तदा॥ ३७॥ केचिद्विनिहताःकृत्ताश्चेष्टंतिस्ममहीतले॥ वाहनेष्ववसक्ताश्चास्थिताएवापरेरणे॥ ३८॥रथान्नागान्खरानुष्ट्रान्पन्नगांस्तुरगांस्तथा॥
शिशुमारान्वराहांश्चपिशाचवदनानपि॥ ३९ ॥तान्समालिंग्यबाहुभ्यांविष्टब्धाःकेचिदुत्थिताः॥ देवैस्तुशस्त्रसंभिन्नाममम्रिरेचनिशाचराः॥ ४० ॥

केनयुद्धंकृतवानितिनाज्ञायतापितुभ्रान्तेनसर्वेणाप्ययुध्यतेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ अपिचप्रहरणनियमोपिनास्तीत्याह दंतैरिति ॥ ३५ ॥ प्रयुद्धःकृतप्रकृष्टयुद्धः ॥ ३६ ॥ समरुद्गणैर्देवैरितिशेषः
॥ ३७ ॥ कृत्ताश्छिन्नाः केचिन्मोहाद्वाहनेभ्योनिपतितदेहाअपिवाहनेष्ववसक्ताएवस्थिताइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ तदेवाह रथानिति ॥ ३९ ॥ रथादीन्बाहुभ्यांसमालिंग्यविष्टब्ध्वाःकेचिदुत्थिता
मूर्च्छिताःकालेनगतमूर्च्छाउत्थिताः मम्रिरेमृताः ॥ ४० ॥

चित्रकर्मइवेत्यसंधिरार्षः यथासिद्धमायानिर्मितंचित्रकर्मआश्चर्यकरंतथैवतेषांपरसंप्लवोरणसंमर्दआभातिस्म ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ सर्वंहितमसावृतं उभयश
रवर्षकृतसर्वदिक्छादनेनेतिभावः ॥ ४८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअष्टाविंशःसर्गः ॥ २८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ देवाश्चराक्षसाश्च

चित्रकर्मइवाभातिसर्वेषांरणसंप्लवः॥ निहतानांप्रसुप्तानांराक्षसानांमहीतले ॥ ४१ ॥ शोणितोदकनिष्पंदाकाकगृध्रसमाकुला ॥ प्रवृत्तासंयुग
मुखेशस्त्रग्राहवतीनदी ४२ ॥ एतस्मिन्नंतरेक्रुद्धोदशग्रीवःप्रतापवान्॥ निरीक्ष्यतुबलंसर्वंदैवतैर्विनिपातितम् ॥ ४३ ॥ सतंप्रतिविगाह्याशुप्रवृ
द्धंसैन्यसागरम्॥ त्रिदशान्समरेनिघ्नन्शक्रमेवाभ्यवर्तत ॥ ४४ ॥ ततःशक्रोमहच्चापंविस्फार्यसुमहास्वनम् ॥ यस्यविस्फारनिर्घोषैःस्तनंतिस्म
दिशोदश॥ ४५ ॥ तद्विकृष्यमहच्चापमिंद्रोरावणमूर्धनि॥ पातयामाससशरान्पावकादित्यवर्चसः॥ ४६ ॥ तथैवचमहाबाहुर्दशग्रीवोनिशाचरः॥
शक्रंकार्मुकविभ्रष्टैःशरवर्षैरवाकिरत्॥४७॥ प्रयुध्यतोरथतयोर्बाणवर्षैःसमंततः॥ नाज्ञायततदाकिंचित्सर्वंहितमसावृतम्॥४८॥ ॥इत्या
र्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअष्टाविंशःसर्गः॥२८॥ ॥छ॥ ॥ततस्तमसिसंजातेसर्वेतेदेवराक्षसाः॥ आयुध्यंतबलो
न्मत्ताःसूदयंतःपरस्परम्॥ १ ॥ इंद्रश्चरावणश्चैवरावणिश्चमहाबलः॥ तस्मिंस्तमोजालवृतेमोहमीयुर्नतेत्रयः॥ २ ॥ सतुदृष्ट्वाबलंसर्वंरावणोनिह
तंक्षणात्॥ क्रोधमभ्यगमत्तीव्रंमहानादंचमुक्तवान्॥ ३ ॥ क्रोधात्सूतंचदुर्धर्षःस्यंदनस्थमुवाचह ॥ परसैन्यस्यमध्येनयावदंतोनयस्वमाम्॥ ४ ॥
अद्यैवत्रिदशान्सर्वान्विक्रमैःसमरेस्वयम्॥ नानाशस्त्रमहासारैर्नयामियमसादनम्॥ ५ ॥ अहमिंद्रंवधिष्यामिधनदंवरुणंयमम्॥ त्रिदशान्विनिह
त्याशुस्वयंस्थास्याम्यथोपरि॥ ६ ॥ विषादोनैवकर्तव्यःशीघ्रंवाहयमेरथम्॥ द्विःखलुत्वांब्रवीम्यद्ययावदंतंनयस्वमाम्॥ ७ ॥ अयंसनंदनोद्देशोयत्र
वर्तामहेवयम्॥ नयमामद्यतत्रत्वमुदयोयत्रपर्वतः॥ ८ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वातुरगान्समनोजवान्॥ आदिदेशाथशत्रूणांमध्येनैवचसारथिः॥ ९ ॥

देवराक्षसाः ॥१॥ २ ॥ ३ ॥ परसैन्यस्यांतोयावत्तावन्मांमध्येनपरसेनामध्यमार्गेणनयस्व ॥४॥५॥ अथोपरि सर्वेषामुपरिष्टादित्यर्थः ॥६॥ अथदेवसेनामध्यप्रवेशेकथंभविष्यतीतिविषण्णं
सारथिंपुनरप्याह द्विःखल्विति द्विर्द्विवारंब्रवीमि तत्कथंननयसीतिशेषः ॥ ७ ॥ अपरिमितदेवसेनायाअंतस्यदुर्ज्ञेयत्वादाह अयमिति नंदनमारभ्योदयपर्वतांतंसेनातिष्ठतीतिभावः ॥ ८ ॥९॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ यथावलौवलिदैत्येनिरुद्धेकृतनिरोधेसतिमयात्रैलोक्यंभुज्यते एवमस्यपापस्यनिरोधस्त्रैलोक्यरक्षार्थंममकर्तव्यत्वेनरोचतेइत्यब्रवीदितिपूर्वेणसंवंधः ॥ १४ ॥
ततोन्यंदेशंरावणावस्थितदेशादन्यंदेशं रावणंसंत्यज्येति वज्रपातादिनाप्रहर्तुमशक्यत्वात्पुरःस्थितिर्निष्प्रयोजनेत्याशयेनतंत्यक्त्वा ॥ १५ ॥ उत्तरेणप्रविवेशदेवसेनामितिशेषः अनिवर्तकःअ

तस्यतंनिश्चयंज्ञात्वाशक्रोदेवेश्वरस्तदा ॥ रथस्थःसमरस्थस्तान्देवान्वाक्यमथाब्रवीत् ॥ १० ॥ सुराःशृणुतमद्वाक्यंयत्तावन्ममरोचते ॥ जीवन्नेवद
शग्रीवःसाधुरक्षोनिगृह्यताम् ॥ ११ ॥ एषह्यतिवलःसैन्यैरथेनपवनौजसा ॥ गमिष्यतिप्रवृद्धोर्मिःसमुद्रइवपर्वणि ॥ १२ ॥ नह्येषहंतुंशक्योद्यवर
दानात्सुनिर्भयः ॥ तद्ग्रहीष्यामहेरक्षोयत्ताभवतसंयुगे ॥ १३ ॥ यथावलौनिरुद्धेचत्रैलोक्यंभुज्यतेमया ॥ एवमेतस्यपापस्यनिरोधोममरोचते ॥ १४ ॥
ततोन्यंदेशमास्थायशक्रःसंत्यज्यरावणम् ॥ अयुध्यतमहाराजराक्षसांस्त्रासयन्रणे ॥ १५ ॥ उत्तरेणदशग्रीवःप्रविवेशानिवर्तकः ॥ दक्षिणेनतुपा
र्श्वेनप्रविवेशशतक्रतुः ॥ १६ ॥ ततःसयोजनशतंप्रविष्टोराक्षसाधिपः ॥ देवतानांवलंसर्वंशरवर्षैरवाकिरत् ॥ १७ ॥ ततःशक्रोनिरीक्ष्याथप्रनष्टंतुस्व
कंवलम् ॥ न्यवर्तयदसंभ्रांतःसमावृत्यदशाननम् ॥ १८ ॥ एतस्मिन्नंतरेनादोमुक्तोदानवराक्षसैः ॥ हाहताःस्मइतिग्रस्तंदृष्ट्वाशक्रेणरावणम् ॥ १९ ॥
ततोरथंसमास्थायरावणिःक्रोधमूर्छितः ॥ तत्सैन्यमतिसंक्रुद्धःप्रविवेशसुदारुणम् ॥ २० ॥ तांप्रविश्यमहामायांप्राप्तांपशुपतेःपुरा ॥ प्रविवेशसुसं
रब्धस्तत्सैन्यंसमभिद्रवत् ॥ २१ ॥ ससर्वादेवतास्त्यक्त्वाशक्रमेवाभ्यधावत ॥ महेंद्रश्चमहातेजानापश्यच्चसुतंरिपोः ॥ २२ ॥ विमुक्तकवचस्तत्रव
ध्यमानोपिरावणिः ॥ त्रिदशैःसुमहावीर्यैर्नचकारचकिंचन ॥ २३ ॥ समातलिंसमायांतंताडयित्वाशरोत्तमैः ॥ महेंद्रंवाणवर्षेणभूयएवाभ्यवाकिरत्
॥ २४ ॥ ततस्त्यक्त्वारथंशक्रोविससर्जचसारथिम् ॥ ऐरावतंसमारुह्यमृगयामासरावणिम् ॥ २५ ॥ सतत्रमायावलवानदृश्योऽथांतरिक्षगः ॥ इंद्रंमा
यापरिक्षिप्तंकृत्वासप्राद्रवच्छरैः ॥ २६ ॥ सतंयदापरिश्रांतमिंद्रंजज्ञेथरावणिः ॥ तदैनंमाययावद्धास्वसैन्यमभितोनयत् ॥ २७ ॥

निवर्तितुम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ दशाननंन्यवर्तयदित्यत्रहेतुरसंभ्रांतःसमावृत्येति ॥ १८ ॥ १९ ॥ तत्सैन्यंदेवसैन्यम् ॥ २० ॥ पुरःस्थित्यादेवसेनाजयस्याशक्यत्वान्मायांश्रयते तामिति समभिद्र
वत् समभ्यद्रावयदित्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ किंचन किमपिभयमित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ स्वसैन्यमभितोनयत् स्वसैन्यपार्श्वमनयदित्यर्थः ॥ २७ ॥

महेंद्रंतेनबलान्नीयमानंदृष्ट्वाविद्यावानपिअसुरमायासंहारविद्यावानपिइंद्रोयेनरावणिनामाययानीयतेसनदृश्यतेएतत्किंन्विति चुकुशुः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ युद्धेदर्शनस्थइति
अदर्शनस्थइतिच्छेदः अंतर्हितएवाब्रवीदित्यर्थः दर्शनेमहेंद्रनाशभियेतिभावः ॥ ३२ ॥ हेतातआगच्छगच्छामः स्वपुरमितिशेषः रणकर्मनिवर्ततांनिवृत्तमस्तु समाप्तमस्त्वित्यर्थः कुतोनिवृत्ति

तंतुदृष्ट्वाबलात्तेननीयमानंमहारणात् ॥ महेंद्रममराःसर्वेकिंनुस्यादित्यचिंतयन् ॥ २८ ॥ दृश्यतेनसमायावीशक्रजित्समितिंजयः ॥ विद्यावानपि
येनेंद्रोमाययाऽपहृतोबलात् ॥ २९ ॥ एतस्मिन्नंतरेक्रुद्धाःसर्वेसुरगणास्तदा ॥ रावणंविमुखीकृत्यशरवर्षैरवाकिरन् ॥ ३० ॥ रावणस्तुसमासाद्यआ
दित्यांश्चवसूंस्तदा ॥ नशशाकससंग्रामेयोद्धुंशत्रुभिरर्दितः ॥ ३१ ॥ सतंदृष्ट्वापरिम्लानंप्रहारैर्जर्जरीकृतम् ॥ रावणिःपितरंयुद्धेदर्शनस्थोब्रवीदिदम्
॥ ३२ ॥ आगच्छतातगच्छामोरणकर्मनिवर्तताम् ॥ जितंनोविदितंतेऽस्तुस्वस्थोभवगतज्वरः ॥ ३३ ॥ अयंहिसुरसैन्यस्यत्रैलोक्यस्यचयःप्रभुः ॥ स
गृहीतोदेवबलाद्भग्नदर्पाःसुराःकृताः ॥ ३४ ॥ यथेष्टंभुंक्ष्वलोकांस्त्रीन्निगृह्यारातिमोजसा ॥ वृथाकिंतेश्रमेणेहयुद्धमद्यतुनिष्फलम् ॥ ३५ ॥ ततस्तेदै
वतगणानिवृत्तारणकर्मणः ॥ तच्छ्रुत्वारावणेर्वाक्यंशक्रहीनाःसुरागताः ॥ ३६ ॥ अथसरणविगतमुत्तमौजास्त्रिदशरिपुःप्रथितोनिशाचरेंद्रः ॥ स्व
सुतवचनमादृतःप्रियंतत्समनुनिशम्यजगादचैवसूनुम् ॥ ३७ ॥ अतिबलसदृशैःपराक्रमैस्त्वंममकुलवंशविवर्धनःप्रभो ॥ यदयमतुलबलस्त्वयाद्य
वैत्रिदशपतिस्त्रिदशाश्चनिर्जिताः ॥ ३८ ॥ नयरथमधिरोप्यवासवंनगरमितोव्रजसेनयावृतस्त्वम् ॥ अहमपितवपृष्ठतोद्रुतंसहसचिवैरनुयामिहृ
ष्टवत् ॥ ३९ ॥ अथसबलवृतःसवाहनस्त्रिदशपतिंपरिगृह्यरावणिः ॥ स्वभवनमधिगम्यवीर्यवान्कृतसमरान्विससर्जराक्षसान् ॥ ४० ॥ ॥ इत्या
र्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकोनत्रिंशःसर्गः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ जितेमहेंद्रेऽतिबलेरावणस्यसुतेनवै ॥ प्रजा
पतिंपुरस्कृत्यययुर्लंकांसुरास्तदा ॥ १ ॥

स्तत्राह ॥ नोस्माकंजितंजयःसंवृत्तः भावेनिष्ठा सजयस्तेविदितोस्तु ॥ ३३ ॥ कथंजयस्तत्राह अयंहीति देवबलाद्देवसेनायाः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ रणविगतःविगतरणः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥
॥ ३९ ॥ राक्षसान्विससर्ज स्वस्वभवनंप्रतीतिशेषः ॥ ४० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकोनत्रिंशःसर्गः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥
अथब्रह्मणेंद्रमोचनमिंद्राश्वासनंच जितेइति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ अहोस्येतिसंधिरार्षः तवतुल्यः एषइतिशेषः ॥ ३ ॥ त्रीन्लोकान्जेष्यामीतियाप्रतिज्ञाकृतासासफलाजाता ॥४॥५॥६॥ तन्मुच्यतांत्रिदशानांवशेस्थापितत्वात्तावतएवार्थस्यत्वत्संपाद्यत्वादितिभावः अस्यमोक्षणार्थायअन्यदप्यभीष्टंदिवौकसःकिंप्रयच्छंतुतद्वदेतिशेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ सर्वामरत्वंसर्वतोनिमित्तात्सर्वस्मिन्नपिकालेमरणराहित्यंमत्सदृष्टप्राणिनांनास्ति ॥ ९ ॥तान्प्राणिनआह पक्षिणइति महौजसोभूताद्विपादाः ॥ १० ॥ श्रूयतांवेति वाअथवासर्वामरत्वासंभवेशतक्रतुविमोक्षणेतद्रूपान्निमित्ताद्यामेसिद्धिःकांक्षितासाश्रूयताम् ॥ ११ ॥ तदेवाहम

तत्ररावणमासाद्यपुत्रभ्रातृभिरावृतम् ॥ अब्रवीद्गगनेतिष्ठन्सामपूर्वंप्रजापतिः ॥ २ ॥ वत्सरावणतुष्टोस्मिपुत्रस्यतवसंयुगे ॥ अहोस्यविक्रमौदार्यंतवतुल्योधिकोपिवा ॥ ३ ॥ जितंहिभवतासर्वंत्रैलोक्यंस्वेनतेजसा ॥ कृताप्रतिज्ञासफलाप्रीतोस्मिसुतस्यते ॥ ४ ॥ अयंचपुत्रोतिबलस्तवरावणवीर्यवान् ॥ जगतींद्रजिदित्येवपरिख्यातोभविष्यति ॥ ५ ॥ बलवान्दुर्जयश्चैवभविष्यत्यवराक्षसः ॥ यंसमाश्रित्यतेराजन्स्थापितास्त्रिदशावशे ॥ ६ ॥ तन्मुच्यतांमहाबाहोमहेंद्रःपाकशासनः ॥ किंचास्यमोक्षणार्थायप्रयच्छंतुदिवौकसः ॥ ७ ॥ अथाब्रवीन्महातेजाइंद्रजित्समितिंजयः ॥ अमरत्वमहंदेववृणेयद्येषमुच्यते ॥ ८ ॥ ततोब्रवीन्महातेजामेघनादंप्रजापतिः ॥ नास्तिसर्वामरत्वंहिकस्यचित्प्राणिनोभुवि ॥ ९ ॥ पक्षिणश्चतुष्पदोवाभूतानांवामहौजसाम् ॥ श्रुत्वापितामहेनोक्तमिंद्रजित्प्रभुणाव्ययम् ॥ १० ॥ अथाब्रवीत्सतत्रस्थंमेघनादोमहाबलः ॥ श्रूयतांवाभवेत्सिद्धिःशतक्रतुविमोक्षणे ॥ ११ ॥ ममेष्टंनित्यशोहव्यैर्मंत्रैःसंपूज्यपावकम् ॥ संग्राममवतर्तुंचशत्रुनिर्जयकांक्षिणः ॥ १२ ॥ अश्वयुक्तोरथोमह्यमुत्तिष्ठेत्तुविभावसोः ॥ तत्स्थस्यामरतास्यान्मेएषमेनिश्चितोवरः ॥ १३ ॥ तस्मिन्यद्यसमाप्तंचजप्यहोमेविभावसौ ॥ युध्येयंदेवसंग्रामेतदामेस्याद्विनाशनम् ॥ १४ ॥ सर्वोहितपसादेववृणोत्यमरतांपुमान् ॥ विक्रमेणमयात्वेतदमरत्वंप्रवर्तितम् ॥ १५ ॥ एवमस्त्वितितंचाहवाक्यंदेवःपितामहः ॥ मुक्तश्चेंद्रजिताशक्रोगताश्चत्रिदिवंसुराः ॥ १६ ॥

मेष्टमितितदामेस्याद्विनाशनंनान्यदेत्येवंरूपंममेष्टमित्यग्रिमेणसंबंधः नित्यशोनियमेनमंत्रैस्तत्पूर्वकंहव्यैःपावकंसंपूज्यशत्रुनिर्जयकांक्षिणःसंग्राममवतर्तुंप्रवेष्टुंवांछतोममाश्वयुक्तोरथोविभावसोस्तत्कालमुत्तिष्ठेत् तत्स्थस्यतद्रथेतिष्ठतोममामरताचस्यादेव एषमेनिश्चितोवरः ॥ १२ ॥ १३ ॥ तस्मिन्सांग्रामिकयागेऽपेक्षितंयज्जप्यहोमं समाहारद्वंद्वः तस्मिन्नसमाप्तेयदियुद्धेयंयुद्धंकुर्यांतदामेविन[illegible]नंस्यादितिममेष्टमित्यन्वयः ॥ १४ ॥ लोकविलक्षणक्रिययायंमेवरलाभइत्याह सर्वोहीति ॥ १५ ॥ १६ ॥

भ्रष्टाअमराणांद्युतिर्यस्यसः ॥१७॥ हेशतक्रतो एवमिदानींशोचन्नितिशेषः तादृशोभवान्पुरासुदुष्कृतंकिमुकरोतिस्मकस्मात्कृतवानसि ॥ १८ ॥ ननुकिंमयाकृतंतत्राह अमरेंद्रेति वर्णोदेह
कांतिः एकविधदेहकांतयः समाभाषाःसमवचनाः एकरूपाःसमानवयोवस्थाः ॥ १९ ॥ दर्शनेरूपलक्षणेवर्णादौ ॥ २० ॥ तासांविशेषार्थंकिंचित्किंचिदंगवैकल्यप्रयुक्तपरस्परवैलक्षण्यसि

एतस्मिन्नंतरेरामदीनोभ्रष्टामरद्युतिः॥ इंद्रश्चिंतापरीतात्माध्यानतत्परतांगतः ॥ १७ ॥ तंतुदृष्ट्वातथाभूतंप्राहदेवःपितामहः॥ शतक्रतोकिमुपुराक
रोतिस्मसुदुष्कृतम्॥ १८॥ अमरेंद्रमयाबुद्ध्याप्रजाःसृष्टास्तथाप्रभो॥ एकवर्णाःसमाभाषाएकरूपाश्चसर्वशः॥ १९॥ तासांनास्तिविशेषोहिदर्श
नेलक्षणेपिवा॥ ततोहमेकाग्रमनास्ताःप्रजाःसमचिंतयम् ॥ २०॥ सोहंतासांविशेषार्थंस्त्रियमेकांविनिर्ममे॥ यद्यत्प्रजानांप्रत्यंगंविशिष्टंतत्तदुद्धृ
तम्॥ २१॥ ततोमयारूपगुणैरहल्यास्त्रीविनिर्मिता॥ हलंनामेहवैरूप्यंहल्यंतत्प्रभवंभवेत् ॥ २२॥ यस्यानविद्यतेहल्यंतेनाहल्येतिविश्रुता॥ अह
ल्येत्येवचमयातस्यानामप्रकीर्तितम्॥ २३॥ निर्मितायांचदेवेंद्रतस्यांनार्यांसुरर्षभ॥ भविष्यतीतिकस्यैषाममचिंताततोभवत्॥ २४॥ त्वंतुशक्र
तदानारींजानीषेमनसाप्रभो॥ स्थानाधिकतयापत्नीममैषेतिपुरंदर॥ २५॥ सामयान्यासभूतातुगौतमस्यमहात्मनः॥ न्यस्तावहूनिवर्षाणितेननि
र्यातिताचह॥ २६॥ ततस्तस्यपरिज्ञायमहास्थैर्यंमहामुनेः॥ ज्ञात्वातपसिसिद्धिंचपत्न्यर्थंस्पर्शितातदा ॥ २७॥ सतयासहधर्मात्मारमतेस्ममहामु
निः॥ आसन्निराशादेवास्तुगौतमेदत्तयातया॥ २८॥ त्वंक्रुद्धस्त्विहकामात्मागत्वातस्याश्रमंमुनेः॥ दृष्टवांश्चतदातांस्त्रींदीप्तामग्निशिखामिव॥ २९॥
सात्वयाधर्षिताशक्रकामार्तेनसमन्युना॥ दृष्टस्त्वंसतदातेनआश्रमेपरमर्षिणा ॥ ३०॥ ततःक्रुद्धेनतेनासिशप्तःपरमतेजसा ॥ गतोसियेनदेवेंद्रद
शाभागविपर्ययम्॥ ३१॥ यस्मान्मेधर्षितापत्नीत्वयावासवनिर्भयात्॥ तस्मात्त्वंसमरेशक्रशत्रुहस्तंगमिष्यसि ॥ ३२॥

द्ध्यर्थम् ॥ २१ ॥ तत्प्रभवंवैरूप्यप्रभवम् हल्यंनिंद्यत्वम् ॥ २२ ॥ २३॥ कस्यैषाभविष्यति॥ भार्येतिशेषः ॥ २४ ॥ स्थानाधिकतयादेवाधिपतित्वरूपाधिकस्थानप्राप्त्याहेतुनाविनापिमदनुम
तिममैषापत्नीतिजानीषे ॥ २५ ॥ निर्यातितापुनःप्रत्यर्पिता ॥ २६ ॥ स्थैर्यंजितेंद्रियत्वंतपोविषयांसिद्धिंचज्ञात्वास्पर्शिताभार्यात्वेनदत्ता ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ दशाभागोवस्थाभे
दऐश्वर्यरूपस्तस्यविपर्ययंबंधनरूपांविपरितावस्थाम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

अयंतुभावः जारभावइत्यर्थः मानुषेष्वपिशाखाधिकारिष्वपिभविष्यति राज्ञस्तवदोषादित्यर्थः ॥ ३३ ॥ तत्रार्धमिति योजारभावेनपापस्यकर्तातत्रपुरुषेपापस्यार्धंनिपतिष्यति त्वय्यर्धम्
स्थावरंस्थिरम् ॥ ३४ ॥ नकेवलंतवैवास्थिरत्वमपितुयश्चेत्यादि सोपिध्रुवःस्थिरोनभविष्यति मध्येमध्येभ्रंशादितिभावः ॥ ३५ ॥ विनिध्वंसध्वस्तसौरूप्याभव ॥ ३६ ॥ यस्मात्त्वमनवस्थि

अयंतुभावोदुर्बुद्धेयस्त्वयेहप्रवर्तितः॥ मानुषेष्वपिलोकेषुभविष्यतिनसंशयः ॥ ३३ ॥ तत्रार्धंतस्ययःकर्तात्वय्यर्धंनिपतिष्यति॥ नचतेस्थावरंस्था
नंभविष्यतिनसंशयः॥ ३४॥ यश्चयश्चसुरेंद्रःस्याद्ध्रुवःसनभविष्यति ॥ एषशापोमयामुक्तइत्यसौत्वांतदाब्रवीत्॥ ३५॥ तांतुभार्यांसुनिर्भर्त्स्यंसो
ब्रवीत्सुमहातपाः ॥ दुर्विनीतेविनिध्वंसममाश्रमसमीपतः ॥ ३६ ॥ रूपयौवनसंपन्नायस्मात्त्वमनवस्थिता ॥ तस्माद्रूपवतीलोकेनत्वमेकाभवि
ष्यति॥ ३७॥ रूपंचतेप्रजाःसर्वागमिष्यतिनसंशयः॥ यत्तदेकंसमाश्रित्यविभ्रमोयमुपस्थितः॥ ३८॥ तदाप्रभृतिभूयिष्ठंप्रजारूपसमन्विता ॥ सा
तंप्रसादयामासमहर्षिंगौतमंतदा ॥ ३९ ॥ अज्ञानाद्धर्षिताविप्रत्वद्रूपेणदिवौकसा॥ नकामकाराद्विप्रर्षेप्रसादंकर्तुमर्हसि॥ ४० ॥ अहल्ययात्वेव
मुक्तःप्रत्युवाचसगौतमः॥ उत्पत्स्यतिमहातेजाइक्ष्वाकूणांमहारथः॥ ४१ ॥ रामोनामश्रुतोलोकेवनंचाप्युपयास्यति॥ ब्राह्मणार्थेमहाबाहुर्विष्णु
र्मानुषविग्रहः॥ ४२ ॥ तंद्रक्ष्यसियदाभद्रेततःपूताभविष्यसि॥ सहिपावयितुंशक्तस्त्वयायद्दुष्कृतंकृतम्॥ ४३॥ तस्यातिथ्यंचकृत्वावैमत्समीपंगमि
ष्यसि॥ वत्स्यसित्वंमयासार्धंतदाहिवरवर्णिनि॥ ४४॥ एवमुक्त्वासविप्रर्षिराजगामस्वमाश्रमम्॥ तपश्चचारसुमहत्सापत्नीब्रह्मवादिनः॥ ४५ ॥
शापोत्सर्गाद्धितस्येदंमुनेःसर्वमुपस्थितम्॥ तत्स्मरत्वंमहाबाहोदुष्कृतंयत्त्वयाकृतम् ॥ ४६ ॥ तेनत्वंग्रहणंशत्रोर्यातोनान्येनवासव ॥ शीघ्रंवैयज
यज्ञंत्वंवैष्णवंसुसमाहितः॥ ४७॥ पावितस्तेनयज्ञेनयास्यसेत्रिदिवंततः॥ पुत्रश्चतवदेवेंद्रनविनष्टोमहारणे॥ ४८॥

तातस्मादेतावत्कालंत्वमेकैवरूपवतीतियत्स्थितंतन्नभविष्यति ॥ ३७ ॥ किंतुतावकंसुंदरंरूपंसर्वाःप्रजागमिष्यति यद्यस्मादेकमेकस्थंतद्रूपमाश्रित्यायंविभ्रमःकामविकारउपस्थितःप्रवृत्तइंद्र
स्येतिशेषः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ब्राह्मणार्थेविश्वामित्रार्थे ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ नान्येन नान्येनहेतुनेत्यर्थः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

आर्यकेनपुलोम्ना यज्ञमिष्ट्वेति देवानांनयज्ञेष्वधिकारइतिजैमिन्युक्तंतुप्रमादादितिनिरूपितंप्राक् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ आश्चर्यंस्मारितोस्मीति यद्यदगस्त्येनोक्तंतत्सर्वंमयादृष्टमिति
सत्यमेवागस्त्येनोक्तमितिरामंप्रतिविभीषणेनोक्तम् श्रुतंचमेविभीषणमुखादितिशेषः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रिं
शःसर्गः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथरावणपराजयकथनम् ततइति विस्मयाद्भगवत्प्रसादवैभवश्रवणजविस्मयादिव ॥ १ ॥ लोकाःमनुष्यलोकप्राणिनः शून्याःशूरत्वगुणशून्याः ॥ २ ॥ त

नीतःसन्निहितश्चैवआर्यकेणमहोदधौ ॥ एतच्छ्रुत्वामहेंद्रस्तुयज्ञमिष्ट्वाचवैष्णवम् ॥ ४९ ॥ पुनस्त्रिदिवमाक्रामदन्वशासच्चदेवराट् ॥ एतदिंद्रजितो
नामबलंयत्कीर्तितंमया ॥ ५० ॥ निर्जितस्तेनदेवेंद्रःप्राणिनोन्येतुकिंपुनः ॥ आश्चर्यमितिरामश्चलक्ष्मणश्चाब्रवीत्तदा ॥ ५१ ॥ अगस्त्यवचनंश्रुत्वा
वानराराक्षसास्तदा ॥ विभीषणस्तुरामस्यपार्श्वस्थोवाक्यमब्रवीत् ॥ ५२ ॥ आश्चर्यंस्मारितोस्म्यद्ययत्तद्दृष्टंपुरातनम् ॥ अगस्त्यंत्वब्रवीद्रामःसत्य
मेतच्छ्रुतंचमे ॥ ५३ ॥ एवंरामसमुद्भूतोरावणोलोककंटकः ॥ सपुत्रोयेनसंग्रामेजितःशक्रःसुरेश्वरः ॥ ५४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मी
कीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रिंशःसर्गः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततोरामोमहातेजाविस्मयात्पुनरेवहि ॥ उवाचप्रणतोवाक्यमगस्त्यमृषिसत्तमम् ॥ १ ॥
भगवन्राक्षसःक्रूरोयदाप्रभृतिमेदिनीम् ॥ पर्यटत्किंतदालोकाःशून्याआसन्द्विजोत्तम ॥ २ ॥ राजावाराजमात्रोवाकिंतदानात्रकश्चन ॥ धर्षणंय
त्रनप्राप्तोरावणोराक्षसेश्वरः ॥ ३ ॥ उताहोहतवीर्यास्तेबभूवुःपृथिवीक्षितः ॥ बहिष्कृतावरास्त्रैश्चबहवोनिर्जितान्नृपाः ॥ ४ ॥ राघवस्यवचःश्रुत्वाअ
गस्त्योभगवानृषिः ॥ उवाचरामंप्रहसन्पितामहइवेश्वरम् ॥ ५ ॥ इत्येवंबाधमानस्तुपार्थिवान्पार्थिवर्षभ ॥ चचाररावणोरामपृथिवींपृथिवीपते
॥ ६ ॥ ततोमाहिष्मतींनामपुरींस्वर्गपुरीप्रभाम् ॥ संप्राप्तोयत्रसान्निध्यंसदासीद्वसुरेतसः ॥ ७ ॥

देवाह राजेति राजाक्षत्रियःराजमात्रःअक्षत्रियःकेवलप्रभुः ॥ ३ ॥ उताहोअथवाविद्यमानाएवहतवीर्यावीर्यरहिताः वीर्यवत्त्वेपिवरास्त्रैर्दिव्यास्त्रैर्बहिष्कृताः यद्वहवोनृपानिर्जिताइतिवदसीति
शेषः ॥ ४ ॥ प्रहसन्केनापिक्षत्रियेणदुरात्मनःकथंपराभवोनजातइतिभगवतोरामस्यामर्षंदृष्ट्वाऽगस्त्यहासः पितामहश्चतुर्मुखोब्रह्मा ईश्वरंअग्निप्रधानंशौर्यादिक्षत्रगुणंरुद्रम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ स्वर्गपु
रीअमरावती वसुरेतसःसदासान्निध्यमग्नेर्नित्यसन्निधानमित्यर्थः ॥ ७ ॥

तस्याग्नेःप्रभावात्प्रसादाद्वसुरेतसोग्नेस्तुल्यआसीत् यत्रार्जुनराज्यवेलायामग्निःशरकुंडेशयःशरास्तृतकुंडेवसति शत्रूणामभिचारार्थंशरपरिस्तृतकुंडेनित्यंसन्निहितोवर्ततइत्यर्थः ॥ ८ ॥ तमेवदिवसंयस्मिन्दिनेरावणोगतस्तस्मिन्नेवदिवसेनर्मदांरंतुंनर्मदायांक्रीडितुं ईश्वरोराजा ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ राक्षसपतिंप्रतिमहीपतेरसान्निध्यंअब्रुवन् पौराणांमुखादितिशेषः ॥ १३ ॥

तुल्यआसीन्नृपस्तस्यप्रभावाद्वसुरेतसः ॥ अर्जुनोनामयत्राग्निःशरकुंडेशयःसदा ॥ ८ ॥ तमेवदिवसंसोथहैहयाधिपतिर्बली ॥ अर्जुनोनर्मदांरंतुंगतःस्त्रीभिःसहेश्वरः ॥ ९ ॥ तमेवदिवसंसोथरावणस्तत्रआगतः ॥ रावणोराक्षसेंद्रस्तुतस्यामात्यानपृच्छत ॥ १० ॥ क्वार्जुनोनृपतिःशीघ्रंसम्यगाख्यातुमर्हथ ॥ रावणोहमनुप्राप्तोयुद्धेप्सुर्नृवरेणह ॥ ११ ॥ ममागमनमप्यग्रेयुष्माभिःसन्निवेद्यताम् ॥ इत्येवंरावणेनोक्तास्तेमात्याःसुविपश्चितः ॥ १२ ॥ अब्रुवन्राक्षसपतिमसान्निध्यंमहीपतेः ॥ श्रुत्वाविश्रवसःपुत्रःपौराणामर्जुनंगतम् ॥ १३ ॥ अपसृत्यागतोविंध्यंहिमवत्सन्निभंगिरिम् ॥ सतमभ्रमिवाविष्टमुद्भ्रांतमिवमेदिनीम् ॥ १४ ॥ अपश्यद्रावणोविंध्यमालिखंतमिवांबरम् ॥ सहस्रशिखरोपेतंसिंहाध्युषितकंदरम् ॥ १५ ॥ प्रपातपतितैःशीतैःसाट्टहासमिवांबुभिः ॥ देवदानवगंधर्वैःसाप्सरोभिःसकिन्नरैः ॥ १६ ॥ स्वस्त्रीभिःक्रीडमानैश्चस्वर्गभूतंमहोच्छ्रयम् ॥ नदीभिःस्यंदमानाभिःस्फटिकप्रतिमंजलम् ॥ १७ ॥ फणाभिश्चलजिह्वाभिरनंतमिवविष्ठितम् ॥ उत्क्रामंतंदरीवंतंहिमवत्सन्निभंगिरिम् ॥ १८ ॥ पश्यमानस्ततोविंध्यंरावणोनर्मदांययौ ॥ चलोपलजलांपुण्यांपश्चिमोदधिगामिनीम् ॥ १९ ॥ महिषैःसृमरैःसिंहैःशार्दूलर्क्षगजोत्तमैः ॥ उष्णाभितप्तैस्तृषितैःसंक्षोभितजलाशयाम् ॥ २० ॥ चक्रवाकैःसकारंडैःसहंसजलकुक्कुटैः ॥ सारसैश्चसदामत्तैःकूजद्भिःसुसमावृताम् ॥ २१ ॥ फुल्लद्रुमकृतोत्तंसांचक्रवाकयुगस्तनीम् ॥ विस्तीर्णपुलिनश्रोणींहंसावलिसुमेखलाम् ॥ २२ ॥ पुष्परेण्वनुलिप्तांगींजलफेनामलांशुकाम् ॥ जलावगाहसुस्पर्शांफुल्लोत्पलशुभेक्षणाम् ॥ २३

अपसृत्य पुरादितिशेषः अभ्रंमहामेघमिवाविष्टमाकाशसंबद्धंतेनात्युच्चत्वं मेदिनीमुद्भ्रांतमिवउद्भिद्योद्गतमिव ॥ १४ ॥ सहस्रशिखरोपेतंअनेकशृंगयुतम् ॥ १५ ॥ प्रपातस्तटोभृगुः ततःपतितैरुदकैःसाट्टहासमिव ॥ १६ ॥ स्फटिकप्रतिमंजलंस्यंदमानाभिर्नदीभिःकृत्वाचलजिह्वाभिःफणाभिरुपलक्षितमनंतमिवविष्ठितं उत्क्रामंतंऊर्ध्वंव्याप्नुवानम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ चलानिउपलेषुजलानियस्यास्ताम् ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अथनर्मदांस्त्रीत्वेनवर्णयति फुल्लेति ॥ २२ ॥ जनानांजलावगाहेसुखस्पर्शरूपगुणोयस्यास्ताम् ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ नर्मदांगंगेयमितिप्रख्यायप्रशस्य अनेननर्मदायास्तद्वत्पापनाशकत्वंतत्तटकृतशिवपूजादेर्महाफलत्वंगंगायाःसर्वोत्कृष्टत्वंचसूचितम् ॥ २६ ॥ सलीलंसविलासं कांचनंतन्मयम् ॥ २७ ॥ चंद्रायतिचंद्रइवाचरति आर्षंपरस्मैपदम् ॥ २८ ॥ २९ ॥ नक्रादियुताऊर्मयोयस्याःसा ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अवगाहध्वंस्नानंकुरुत सार्वभौममुखाःसार्वभौमनामकदिग्गजादयः

पुष्पकादवरुह्याशुनर्मदांसरितांवराम्॥ इष्टामिववरांनारीमवगाह्यदशाननः॥ २४ ॥सतस्याःपुलिनेरम्येनानामुनिनिषेविते॥ उपोपविष्टःसचि
वैःसार्धराक्षसपुंगवः॥ २५ ॥प्रख्यायनर्मदांसोथगंगेयमितिरावणः॥नर्मदादर्शनेहर्षमाप्तवान्सदशाननः॥ २६॥ उवाचसचिवांस्तत्रसलीलंशु
कसारणौ ॥ एषरश्मिसहस्रेणजगत्कृत्वेवकांचनम्॥ २७॥ तीक्ष्णतापकरःसूर्योनभसोमध्यमास्थितः॥ मामासीनंविदित्वैवचंद्रायतिदिवाकरः
॥ २८॥नर्मदाजलशीतश्चसुगंधिःश्रमनाशनः॥ मद्भयादनिलोह्येषवात्यसौसुसमाहितः ॥ २९ ॥ इयंवापिसरिच्छ्रेष्ठानर्मदाशर्मवर्धिनी ॥ नक्र
मीनविहंगोर्मिःसभयेवांगनास्थिता॥ ३० ॥ तद्भवंतःक्षताःशस्त्रैर्नृपैरिंद्रसमैर्युधि॥ चंदनस्यरसेनेवरुधिरेणसमुक्षिताः॥ ३१ ॥तेयूयमवगाहध्वं
नर्मदांशर्मदांशुभाम्॥सार्वभौममुखामत्तागंगामिवमहागजाः॥३२॥ अस्यांस्नात्वामहानद्यांपाप्मनोविप्रमोक्ष्यथ॥अहमप्यद्यपुलिनेशरदिं
दुसमप्रभे॥ ३३ ॥पुष्पोपहारंशनकैःकरिष्यामिकपर्दिनः॥ रावणेनैवमुक्तास्तुप्रहस्तशुकसारणाः॥३४॥समहोदरधूम्राक्षानर्मदांविजगाहिरे॥
राक्षसेंद्रगजैस्तैस्तुक्षोभितानर्मदानदी ॥ ३५ ॥ वामनांजनपद्माद्यैर्गंगाइवमहागजैः॥ ततस्तेराक्षसाःस्नात्वानर्मदायांमहाबलाः॥ ३६॥उत्तीर्य
पुष्पाण्याजह्रुर्बल्यर्थंरावणस्यतु॥ नर्मदापुलिनेहृद्येशुभ्राभ्रसदृशप्रभे ॥ ३७ ॥राक्षसैस्तुमुहूर्तेनकृतःपुष्पमयोगिरिः॥पुष्पेषूपहृतेष्वेवंरावणोरा
क्षसेश्वरः॥ ३८॥ अवतीर्णोनदींस्नातुंगंगामिवमहागजः॥तत्रस्नात्वाचविधिवज्जप्त्वाजप्यमनुत्तमम्॥ ३९॥नर्मदासलिलात्तस्मादुत्ततारसरा
वणः॥ ततःक्लिन्नांबरंत्यक्त्वाशुक्लवस्त्रसमावृतः॥ ४०॥

महापद्मइतिपाठांतरं महापद्मोदिग्गजः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ राक्षसेंद्राएवगजास्तैः ॥ ३५ ॥ वामनाद्यादिग्गजाः गंगाइवमहागजैरित्यसंधिरार्षः ॥ ३६ ॥ रावणस्यबल्यर्थंरावणकर्तृकशिवपूजार्थम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

रावणंप्रांजलिनियमेनेश्वरंप्रतिकृतांजलिं तद्गतीवशमित्यार्षोदीर्घः मूर्तिमंतःप्राण्याकारवंतोऽचलाइवराक्षसाः ॥ ४१ ॥ [illegible]त्रस्मनीयते प्रतिदिवसंपूजार्थंराक्षसैरितिशेषः ॥ ४२ ॥ तल्लिंगं
जांबूनदमयं नित्यपूजालिंगं ऐश्वर्यकामनयाहितल्लिंगपूजारावणस्य ऐश्वर्यकामस्यसौवर्णलिंगपूजायास्तंत्रेषूक्तेः ॥ ४३ ॥ जगौसामानातिशेषः ॥४४॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामा
यणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकत्रिंशःसर्गः ॥ ३१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ नर्मदेति ॥ १ ॥२॥ ३ ॥ ४ ॥ निर्मलंतज्जलंकार्तवीर्यभुजैरासक्तंआसंगंबंधनंप्राप्यप्रतिस्रोतःप्रतिप्रवाहं

रावणंप्रांजलिंयांतमन्वयुःसर्वराक्षसाः ॥ तद्गतीवशमापन्नामूर्तिमंतइवाचलाः ॥४१॥ यत्रयत्रचयातिस्मरावणोराक्षसेश्वरः ॥ जांबूनदमयंलिंगं
तत्रतत्रस्मनीयते ॥ ४२ ॥ वालुकावेदिमध्येतुतल्लिंगंस्थाप्यरावणः ॥ अर्चयामासगंधैश्चपुष्पैश्चामृतगंधिभिः ॥ ४३ ॥ ततःसतामार्तिहरंपरंवरंवर
प्रदंचंद्रमयूखभूषणम् ॥ समर्चयित्वासनिशाचरोजगौप्रसार्यहस्तान्प्रणनर्तचाग्रतः ॥ ४४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये
उत्तरकांडेएकत्रिंशःसर्गः ॥३१॥ ॥ ७॥ ॥ नर्मदापुलिनेयत्रराक्षसेंद्रःसदारुणः ॥ पुष्पोपहारंकुरुतेतस्माद्देशाददूरतः ॥१॥ अर्जुनोजयतांश्रेष्ठो
माहिष्मत्याःपतिःप्रभुः ॥ क्रीडतेसहनारीभिर्नर्मदातोयमाश्रितः ॥ २॥ तासांमध्यगतोराजाराराजचतदार्जुनः ॥ करेणूनांसहस्रस्यमध्यस्थइवकुंजरः
॥ ३ ॥ जिज्ञासुःसतुबाहूनांसहस्रस्योत्तमंबलम् ॥ रुरोधनर्मदावेगंबाहुभिर्बहुभिर्वृतः ॥४॥ कार्तवीर्यभुजासक्तंतज्जलंप्राप्यनिर्मलम् ॥ कूलोपहारं
कुर्वाणंप्रतिस्रोतःप्रधावति ॥ ५ ॥ समीननक्रमकरःसपुष्पकुशसंस्तरः ॥ सनर्मदांभसोवेगःप्रावृट्कालइवाबभौ ॥ ६ ॥ सवेगःकार्तवीर्येणसंप्रेषित
इवांभसः ॥ पुष्पोपहारंसकलंरावणस्यजहारह ॥७॥ रावणोऽर्धसमाप्तंतमुत्सृज्यनियमंतदा ॥ नर्मदांपश्यतेकांतांप्रतिकूलांयथाप्रियाम् ॥ ८ ॥ पश्चि
मेनतुतंदृष्ट्वासागरोद्गारसन्निभम् ॥ वर्धंतमंभसोवेगंपूर्वामाशांप्रविश्यतु ॥ ९ ॥ ततोनुद्भ्रांतशकुनांस्वभावेपरमेस्थिताम् ॥ निर्विकारांगनाभासा
मपश्यद्रावणोनदीम् ॥ १० ॥

प्रतिकूलमितियावत् प्रधावति ॥५॥ कुशसंस्तरःकुशास्तरणं सतुतत्पुलिनेकर्मनिमित्तंऋषिगणकृतः ॥ ६ ॥ संप्रेषितइव रावणंप्रतीतिशेषः ॥ ७ ॥ पश्यतेपश्यतिस्म ॥ ८ ॥ सागरोद्गारःचंद्रोद
यकालिकसमुद्रपरिवृद्धिः तेनहिसमुद्रगानद्यस्तत्समीपदेशेविपरीतप्रवाहाःक्रियंतइतिप्रसिद्धं पश्चिमेनमार्गेणपूर्वामाशांप्रविश्यवर्धंतमंभसोवेगंदृष्ट्वाप्रतिकूलांकांतांप्रियामिवनर्मदांपश्यतिस्मे
त्यन्वयः पूर्वामाशांप्रविश्यतिइतिपाठेरावणइतिशेषः तस्यक्रियद्दूरेवृद्धिरितिनिर्णयार्थमितिभावः तस्मात्प्रविश्यत्वित्येवपाठोयुक्तःकतकसंमतश्च ॥ ९ ॥ ततःपूर्वदिशि ॥ १० ॥

सव्येतरकरांगुल्यादक्षिणहस्तांगुल्याशीघ्रान्वेषणद्योतकाभिनयंकृत्वाअन्वेष्टुमदिशत् ॥ ११ ॥ व्योमांतरगतौआकाशमार्गगौ ॥ १२ ॥ पश्येतामपश्यताम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ मेदिनींपादसह
स्रेणरुंधंतंगिरिमिवसंस्थितम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ रोधवद्बुध्यतेनेनेतिरोधःसेतुस्तद्वदित्यर्थः क्रीडापयतिक्रीडयति पुगार्षः ॥ १८ ॥ १९ ॥ निशम्यदृष्ट्वाअर्जुनइत्युक्त्वाअन्यस्थैवंविधसा

सव्येतरकरांगुल्याह्यशब्दास्योदशाननः॥ वेगप्रभावमन्वेष्टुंसोदिशच्छुकसारणौ॥ ११॥ तौतुरावणसंदिष्टौभ्रातरौशुकसारणौ ॥ व्योमांतरगतौ
वीरौप्रस्थितौपश्चिमामुखौ॥ १२॥ अर्धयोजनमात्रंतुगत्वातौरजनीचरौ॥ पश्येतांपुरुषंतोयेक्रीडंतंसहयोषितम् ॥ १३ ॥ बृहत्सालप्रतीकाशंतो
यव्याकुलमूर्धजम्॥ मदरक्तांतनयनंमदव्याकुलचेतसम्॥१४॥ नदींबाहुसहस्रेणरुंधंतमरिमर्दनम्॥गिरिंपादसहस्रेणरुंधंतमिवमेदिनीम्॥१५॥
बालानांवरनारीणांसहस्रेणसमावृतम्॥ समदानांकरेणूनांसहस्रेणेवकुंजरम्॥ १६॥ तमद्भुततरंदृष्ट्वाराक्षसौशुकसारणौ ॥ सन्निवृत्तावुपागम्य
रावणांतमथोचतुः॥ १७॥ बृहत्सालप्रतीकाशःकोप्यसौराक्षसेश्वर॥ नर्मदांरोधवद्रुद्ध्वाक्रीडापयतियोषितः ॥ १८ ॥ तेनबाहुसहस्रेणसन्निरुद्ध
जलानदी॥ सागरोद्गारसंकाशानुद्गारान्सृजतेमुहुः ॥ १९ ॥ इत्येवंभाषमाणौतौनिशम्यशुकसारणौ ॥ रावणोर्जुनइत्युक्त्वासययौयुद्धलालसः
॥ २० ॥ अर्जुनाभिमुखेतस्मिन्रावणेराक्षसाधिपे॥ चंडःप्रवातिपवनःसनादःसरजस्तथा॥२१॥सकृदेवकृतोरावःसरक्तपृषतोघनैः॥ महोदरमहा
पार्श्वधूम्राक्षशुकसारणैः॥ २२॥ संवृतोराक्षसेंद्रस्तुतत्रागाद्यत्रचार्जुनः॥ अदीर्घेणैवकालेनसतदाराक्षसोबली॥२३॥ तंनर्मदाह्रदंभीममाजगा
मांजनप्रभः॥ सतत्रस्त्रीपरिवृतंवासिताभिरिवद्विपम्॥२४॥ नरेंद्रंपश्यतेराजाराक्षसानांतदार्जुनम्॥ सरोषाद्रक्तनयनोराक्षसेंद्रोबलोद्धतः॥२५॥
इत्येवमर्जुनामात्यानाहगंभीरयागिरा ॥ अमात्याःक्षिप्रमाख्यातहैहयस्यनृपस्यवै॥ २६ ॥ युद्धार्थसमनुप्राप्तोरावणोनामनामतः ॥ रावणस्य
वचःश्रुत्वामंत्रिणोथार्जुनस्यते॥ २७॥

मर्थ्यासंभवयुक्त्या ॥ २० ॥ २१ ॥ सरक्तपृषतोरक्तबिंदुसहितोरावःशब्दःसकृदेवरावणप्रस्थानेनसहैवैकवारंचघनैःकृतः रक्तवर्षकमेघानांसकृद्रावोप्युत्पातइतिकतकः ॥ २२ ॥ २३ ॥
॥ २४ ॥ पश्यतेपश्यतिस्म ॥ २५ ॥ इत्येवंवक्ष्यमाणप्रकारेण ॥ २६ ॥ २७ ॥

अर्जुनमंत्रिणोव्यंग्योक्त्यारावणंनिंदंति युद्धस्येत्यादि हेरावणत्वयासाधुसम्यग्युद्धस्यकालोविज्ञातःयस्त्वंक्षीवंमद्यपानमत्तंस्त्रीगतंस्त्रीगोष्ठीगतंसाधुसम्यग्योद्धुमुत्सहसे उक्तमेवस्पष्टंपुनराह स्त्रीसमक्षगतमितियत्तत्सम्यक्कालोविज्ञातः ॥ २८ ॥ २९ ॥ स्वभावेनाङ्कः क्षमस्वेति अद्यदिवसेयुद्धविलंबंक्षमस्वसहस्व उष्यताम् इहेतिशेषः युध्येतिपदम् समरेश्रद्धायद्यस्तितदाश्वोर्जुनंयुध्ययुध्यस्व ॥ ३० ॥ हेयुद्धतृष्णासमावृत यदिवाअथवातेत्वरायदियुद्धेतदास्मान्युद्धेनिपात्यअर्जुनेनयुद्धंप्राप्स्यसि ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ हलहलेतिशब्दानुकारः अनुयात्राअनुचरामंत्रिणइत्यर्थः

उत्तस्थुःसायुधास्तंचरावणंवाक्यमब्रुवन् ॥ युद्धस्यकालोविज्ञातःसाधुभोसाधुरावण ॥ २८ ॥ यःक्षीवंस्त्रीगतंचैवयोद्धुमुत्सहसेनृपम् ॥ स्त्रीसमक्षगतंयत्त्वंयोद्धुमुत्सहसेनृपम् ॥ २९ ॥ क्षमस्वाद्यदशग्रीवउष्यतांरजनीत्वया ॥ युध्यश्रद्धातुयद्यस्तिश्वस्तातसमरेर्जुनम् ॥ ३० ॥ यदिवापित्वरातुभ्यंयुद्धतृष्णासमावृत ॥ निपात्यास्मान्रणेयुद्धमर्जुनेनोपयास्यसि ॥ ३१ ॥ ततस्तैरावणामात्यैरमात्यास्तेनृपस्यतु ॥ सूदिताश्चापितेयुद्धेभक्षिताश्चबुभुक्षितैः ॥ ३२ ॥ ततोहलहलाशब्दोनर्मदातीरगोबभौ ॥ अर्जुनस्यानुयात्राणांरावणस्यचमंत्रिणाम् ॥ ३३ ॥ इषुभिस्तोमरैःप्रासैस्त्रिशूलैर्वज्रकर्षणैः ॥ सरावणानर्दयंतःसमंतात्समभिद्रुताः ॥ ३४ ॥ हैहयाधिपयोधानांवेगआसात्सुदारुणः ॥ सनक्रमीनमकरसमुद्रस्येवनिःस्वनः ॥ ३५ ॥ रावणस्यतुतेमात्याःप्रहस्तशुकसारणाः ॥ कार्तवीर्यबलंक्रुद्धानिहंतिस्मस्वतेजसा ॥ ३६ ॥ अर्जुनायतुतत्कर्मरावणस्यसमंत्रिणः ॥ क्रीडमानायकथितंपुरुषैर्भयविक्लवैः ॥ ३७ ॥ श्रुत्वानभेतव्यमितिस्त्रीजनंसतदार्जुनः ॥ उत्ततारजलात्तस्माद्गंगातोयादिवांजनः ॥ ३८ ॥ क्रोधदूषितनेत्रस्तुसतदार्जुनपावकः ॥ प्रजज्वालमहाघोरोयुगांतइवपावकः ॥ ३९ ॥ सतूर्णतरमादायवरहेमांगदोगदाम् ॥ अभिदुद्रावरक्षांसितमांसीवदिवाकरः ॥ ४० ॥ बाहुविक्षेपकरणांसमुद्यम्यमहागदाम् ॥ गारुडंवेगमास्थायआपपातैवसोर्जुनः ॥ ४१ ॥

॥ ३३ ॥ कर्षणमायुधविशेषः सरावणान्रावणसहितान्मंत्रिणोऽर्दयंतोर्जुनमंत्रिणोबभूवुरितिशेषः ॥ ३४ ॥ नक्रादिसहितसमुद्रस्येवस्वनआसीत् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ समंत्रिणोमंत्रिसहितस्यरावणस्य ॥ ३७ ॥ स्त्रीजनंनभेतव्यमित्युक्त्वेतिशेषः अंजनोदिग्गजः ॥ ३८ ॥ अर्जुनरूपःपावकइतिरूपकम् युगांतेप्रलयकाले ॥ ३९ ॥ अभिदुद्रावद्रावयामास ॥ ४० ॥ बाहुविक्षेपकरणांबाहुभिर्विक्षेपकरणंभ्रमसंपादनंयस्यास्ताम् गारुडंवेगंगरुडसदृशवेगम् आपपातैवनतुविलंबितवानित्यर्थः ॥ ४१ ॥

विंध्यपर्वतोऽर्कमार्गंरुद्ध्वास्थितइतिपौराणिकीकथा ॥ ४२ ॥ अस्यप्रेषयन्नस्यसंहारार्थं क्षिपन् ॥ ४३ ॥ अशोकापीडंअशोकपुष्पशिखातत्संनिभः ॥ ४४ ॥ गतविक्लवःगतभयः ॥ ४५ ॥
पंचबाहुशतैरुच्छ्रयउत्क्षेपोयस्यास्ताम् ॥ ४६ ॥ शैलइवस्थितोनिपपात ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ वासितार्थेकरिणीरूपप्रयोजनाययुयुधातेइतिशेषः ॥५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

तस्यमार्गंसमारुध्यविंध्योर्कस्येवपर्वतः ॥ स्थितोविंध्यइवाकंप्यःप्रहस्तोमुसलायुधः ॥ ४२ ॥ ततोस्यमुसलंघोरंलोहबद्धंमदोद्धतः ॥ प्रहस्तःप्रेषय
न्क्रुद्धोररासचयथांतकः ॥ ४३ ॥ तस्याग्रेमुसलस्याग्निरशोकापीडसन्निभः ॥ प्रहस्तकरमुक्तस्यबभूवप्रदहन्निव ॥ ४४ ॥ आधावमानंमुसलंकार्त
वीर्यस्तदार्जुनः ॥ निपुणंवंचयामासगदयागतविक्लवः ॥ ४५ ॥ ततस्तमभिदुद्रावसगदोहैहयाधिपः ॥ भ्रामयाणोगदांगुर्वींपंचबाहुशतोच्छ्रयाम्
॥ ४६ ॥ ततोहतोतिवेगेनप्रहस्तोगदयातदा ॥ निपपातस्थितःशैलोवज्रिवज्रहतोयथा ॥ ४७ ॥ प्रहस्तंपतितंदृष्ट्वामारीचशुकसारणाः ॥ समहोदर
धूम्राक्षाअपसृष्टारणाजिरात् ॥ ४८ ॥ अपक्रांतेष्वमात्येषुप्रहस्तेचनिपातिते ॥ रावणोभ्यद्रवत्तूर्णमर्जुनंनृपसत्तमम् ॥ ४९ ॥ सहस्रबाहोस्तद्युद्धं
विंशद्बाहोश्चदारुणम् ॥ नृपराक्षसयोस्तत्रआरब्धंरोमहर्षणम् ॥ ५० ॥ सागराविवसंक्षुब्धौचलमूलाविवाचलौ ॥ तेजोयुक्ताविवादित्यौप्रदहंता
विवानलौ ॥ ५१ ॥ बलोद्धतौयथानागौवासितार्थेयथावृषौ ॥ मेघाविवविनर्दंतौसिंहाविवबलोत्कटौ ॥ ५२ ॥ रुद्रकालाविवक्रुद्धौतौतदाराक्षसा
र्जुनौ ॥ परस्परंगदांगृह्यताडयामासतुर्भृशम् ॥ ५३ ॥ वज्रप्रहारानचलायथाघोरान्विषेहिरे ॥ गदाप्रहारांस्तौतत्रसेहातेनरराक्षसौ ॥ ५४ ॥ यथाश
निरवेभ्यस्तुजायतेथप्रतिश्रुतिः ॥ तथातयोर्गदापोथैर्दिशःसर्वाःप्रतिश्रुताः ॥ ५५ ॥ अर्जुनस्यगदासातुपात्यमानाऽहितोरसि ॥ कांचनाभंनभश्चक्रे
विद्युत्सौदामनीयथा ॥ ५६ ॥ तथैवरावणेनापिपात्यमानामुहुर्मुहुः ॥ अर्जुनोरसिनिर्भातिगदोल्केवमहागिरौ ॥ ५७ ॥ नार्जुनःखेदमायातिनराक्ष
सगणेश्वरः ॥ सममासीत्तयोर्युद्धंयथापूर्वंबलींद्रयोः ॥ ५८ ॥

अशनिरवेभ्यःअशनिपातध्वनिभ्यः प्रतिश्रुतिःप्रतिध्वनिः गदापोथैर्गदापातैः प्रतिश्रुताःप्रतिध्वनिमत्यः ॥ ५५ ॥ अहितोरसिरावणोरसि सौदामनीविद्युत्विशेषेणद्योतमानानभइवरावणोरोग
दाकांचनाभंकांचनवर्णंचक्रे प्रकाशितंचक्रेइतियावत् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ नराक्षसगणेश्वरःखेदमायाति ॥ ५८ ॥

वृषायुध्यन्वृषावयुध्यनित्यर्थः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ दुर्बलेत्रबलरहितेव यथावेगंस्ववेगोचितंप्रहर्तुमसमर्थास्वयमेवद्विधाभूताक्षितावपतत् तत्रहेतुर्वरदानकृतत्राणेइति ॥ ६१ ॥ अपासर्पत्अप
राङ्मुखएवपृष्ठतोगच्छत् निष्टनन्रुदन् ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ साध्वीतिवादिनइतिदीर्घआर्षः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ आतपापायेवर्षाकाले ॥ ६८ ॥ सोत्ससर्जेत्यार्षं सहैवत्यक्तवंतइत्य

शृंगैरिववृषायुध्यन्दंताग्रैरिवकुंजरौ ॥ परस्परंविनिघ्नंतौनरराक्षससत्तमौ ॥ ५९ ॥ ततोर्जुनेनक्रुद्धेनसर्वप्राणेनसागदा ॥ स्तनयोरंतरेमुक्तारावण
स्यमहोरसि ॥ ६० ॥ वरदानकृतत्राणेसागदारावणोरसि ॥ दुर्बलेवयथावेगंद्विधाभूतापतत्क्षितौ ॥ ६१ ॥ सत्वर्जुनप्रयुक्तेनगदाघातेनरावणः ॥ अ
पासर्पद्धनुर्मात्रंनिषसादचनिष्टनन् ॥ ६२ ॥ सविक्लवंतदालक्ष्यदशग्रीवंततोऽर्जुनः ॥ सहसोत्पत्यजग्राहगरुत्मानिवपन्नगम् ॥ ६३ ॥ सतुबाहुसह
स्रेणबलाद्गृह्यदशाननम् ॥ बबंधबलवान्राजाबलिंनारायणोयथा ॥ ६४ ॥ वध्यमानेदशग्रीवेसिद्धचारणदेवताः ॥ साध्वीतिवादिनःपुष्पैःकिरं
त्यर्जुनमूर्धनि ॥ ६५ ॥ व्याघ्रोमृगमिवादायमृगराडिवकुंजरम् ॥ ररासहैहयोराजाहर्षादंबुदवन्मुहुः ॥ ६६ ॥ प्रहस्तस्तुसमाश्वस्तोदृष्ट्वाबद्धंदशानन
म् ॥ सहसाराक्षसःक्रुद्धअभिदुद्रावहैहयम् ॥ ६७ ॥ नक्तंचराणांवेगस्तुतेषामापततांबभौ ॥ उद्धूतआतपापायेपयोदानामिवांबुधौ ॥ ६८ ॥ मुंचमुं
चेतिभाषंतस्तिष्ठतिष्ठतिचासकृत् ॥ मुसलानिचशूलानिसोत्ससर्जतदारणे ॥ ६९ ॥ अप्राप्तान्येवतान्याशुअसंभ्रांतस्तदार्जुनः ॥ आयुधान्यमरारी
णांजग्राहारिनिषूदनः ॥ ७० ॥ ततस्तान्येवरक्षांसिदुर्धरैःप्रवरायुधैः ॥ भित्त्वाविद्रावयामासवायुरंबुधरानिव ॥ ७१ ॥ राक्षसांस्त्रासयामासकार्त
वीर्यार्जुनस्तदा ॥ रावणंगृह्यनगरंप्रविवेशसुहृद्वृतः ॥ ७२ ॥ सकीर्यमाणःकुसुमाक्षतोत्करैर्द्विजैःसपौरैःपुरुहूतसन्निभः ॥ ततोर्जुनःस्वांप्रविवेशतां
पुरींबलिंनिगृह्येवसहस्रलोचनः ॥ ७३ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेद्वात्रिंशःसर्गः ॥ ३२ ॥ ॥ ९ ॥ ॥रावणग्रहणंतत्तुवायुग्रहणस
न्निभम् ॥ ततःपुलस्त्यःशुश्रावकथितंदिविदैवतैः ॥ १ ॥

र्थः ॥ ६९ ॥ अप्राप्तान्येवस्वसमीपमनागतान्येवांतरिक्षस्थान्येवामरारीणांतान्यायुधानिरावणमाहिकरव्यतिरिक्तकैराशुजग्राह ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामे
श्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेद्वात्रिंशःसर्गः ॥ ३२ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ अथपुलस्त्येनरावणमोचनं रावणेति ॥ १ ॥

कंप्यमानःअनुकंपयायुज्यमानः ॥ २ ॥ मनःसंपातविक्रमःमनस्तुल्यगतिः ॥ ३ ॥ अमरावतिसंकाशां आर्षोह्रस्वः ॥ ४ ॥ सुदुर्दर्शं सुदुर्दर्शमित्यर्थः प्रत्यभिज्ञायद्वाःस्थामंत्रिणोवा ॥ ५ ॥
प्रत्युद्गच्छत्प्रत्युदगच्छत् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ईश्वरंब्रह्माणम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ शिवंकुशलं पुलस्त्योवाचेतिसंधिरार्षः ॥ १३ ॥ १४ ॥ यस्यरावणस्य ॥ १५ ॥ पुत्रकस्यमदीयबा

ततःपुत्रकृतस्नेहात्कंप्यमानोमहाधृतिः॥ माहिष्मतीपतिंद्रष्टुमाजगाममहानृषिः॥ २॥ सवायुमार्गमास्थायवायुतुल्यगतिर्द्विजः॥ पुरींमाहिष्मतीं
प्राप्तोमनःसंपातविक्रमः॥ ३॥ सोमरावतिसंकाशांहृष्टपुष्टजनावृताम् ॥ प्रविवेशपुरींब्रह्माइंद्रस्येवामरावतीम् ॥ ४ ॥ पादचारमिवादित्यंनिष्प
तंतंसुदुर्दर्शम्॥ ततस्तेप्रत्यभिज्ञायअर्जुनायन्यवेदयन्॥ ५॥ पुलस्त्यइतिविज्ञायवचनाद्धैहयाधिपः॥ शिरस्यंजलिमाधायप्रत्युद्गच्छत्तपस्विनम्
॥ ६ ॥ पुरोहितोस्यगृह्याऽर्घ्यंमधुपर्कंतथैवच॥ पुरस्तात्प्रययौराज्ञःशक्रस्येवबृहस्पतिः॥ ७॥ ततस्तमृषिमायांतमुद्यंतमिवभास्करम् ॥ अर्जुनोदृश्य
संभ्रांतोववंदेंद्रइवेश्वरम्॥८॥ सतस्यमधुपर्कंगांपाद्यमर्घ्यंनिवेद्यच॥ पुलस्त्यमाहराजेंद्रोहर्षगद्गदयागिरा॥ ९॥ अद्यैवममरावत्यातुल्यामाहिष्म
तीकृता॥ अद्याहंतुद्विजेंद्रत्वांयस्मात्पश्यामिदुर्दर्शम्॥ १०॥ अद्यमेकुशलंदेवअद्यमेकुशलंव्रतम्॥ अद्यमेसफलंजन्मअद्यमेसफलंतपः ॥ ११ ॥
यत्तेदेवगणैर्वंद्यौवंदेहंचरणौतव ॥ इदंराज्यमिमेपुत्राइमेदाराइमेवयम् ॥ ब्रह्मन्किंकुर्मःकिंकार्यमाज्ञापयतुनोभवान् ॥ १२ ॥ तंधर्मेऽग्निषुपुत्रेषु
शिवंपृष्ट्वाचपार्थिवम्॥ पुलस्त्योवाचराजानंहैहयानांतथार्जुनम् ॥ १३ ॥ नरेंद्रांबुजपत्राक्षपूर्णचंद्रनिभानन॥ अतुलंतेबलंयेनदशग्रीवस्त्वया
जितः॥ १४॥ भयाद्यस्योपतिष्ठेतांनिष्पंदौसागरानिलौ॥ सोयंमृधेत्वयाबद्धःपौत्रोमेरणदुर्जयः॥ १५॥ पुत्रकस्ययशःपीतंनामविश्रावितंत्वया॥
मद्वाक्याद्याच्यमानोद्यमुंचवत्सदशाननम्॥ १६॥ पुलस्त्याज्ञांप्रगृह्याथनकिंचनवचोर्जुनः॥ मुमोचैवपार्थिवेंद्रोराक्षसेंद्रंप्रहृष्टवत् ॥ १७॥ सतं
प्रमुच्यत्रिदशारिमर्जुनःप्रपूज्यदिव्याभरणस्रगंबरैः॥ अहिंसकंसख्यमुपेत्यसाग्निकंप्रणम्यतंब्रह्मसुतंगृहंययौ॥ १८॥

लस्यरावणस्ययशःपीतंनाशितंत्वीयंनामचरावणजिदित्येवंत्रैलोक्येविश्रावितम् ॥ १६ ॥ नकिंचिद्वचऊचेकिंतुक्रियाकेवलमुत्तरमितिमुमोचैव प्रहृष्टवत्ब्रह्मपुत्रोमांप्रार्थितवानितिसंतोष
युक्तःसन् ॥ १७ ॥ अहिंसकंसख्यंपरस्परहिंसाप्रवृत्तिनिवारणसाधनं साग्निकंअग्निसाक्षित्वसहितम् ॥ १८ ॥

पुलस्त्येनापिसंत्यक्तोगच्छलंकामित्यनुज्ञातःअपिनाअर्जुनेनापित्यक्तोबंधनान्मुक्तः कृतातिथ्यः अर्जुनेनेतिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥२१ ॥ बलिभ्योपिबलिनःसंति ईश्वरसृष्टेर्विचित्रत्वादित्याशयः यः श्रेयइच्छेत्तेनपरेपरस्मिन्नवज्ञानकार्या ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामायेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रयस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥ अथरावणस्यवालिदर्शनम् अर्जुनेनेति अनिर्विण्णःकृतः पुलस्त्येनविमोच्यार्जुनसख्यंप्रापय्यतेनपूजयित्वाविसर्जितत्वात्पराभवजनितनिर्वेदरहितःकृतइत्यर्थः ॥ १ ॥ युद्धेह्वयतियुद्धनिमित्तमाह्वय

पुलस्त्येनापिसंत्यक्तोराक्षसेंद्रःप्रतापवान् ॥ परिष्वक्तःकृतातिथ्योलज्जमानोविनिर्जितः ॥ १९ ॥ पितामहसुतश्चापिपुलस्त्योमुनिपुंगवः ॥ मोचयित्वादशग्रीवंब्रह्मलोकंजगामह ॥ २० ॥ एवंसरावणःप्राप्तःकार्तवीर्यात्प्रधर्षणम् ॥ पुलस्त्यवचनाच्चापिपुनर्मुक्तोमहाबलः ॥ २१ ॥ एवंबलिभ्योबलिनःसंतिराघवनंदन ॥ नावज्ञाहिपरेकार्यायइच्छेच्छ्रेयआत्मनः ॥ २२ ॥ ततःसराजापिशिताशनानांसहस्रबाहोरुपलभ्यमैत्रीम् ॥ पुनर्नृपाणांकदनंचकारचचारसर्वांपृथिवींचदर्पात् ॥ २३ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेत्रयस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३३ ॥ ॥७॥ ॥अर्जुनेनविमुक्तस्तुरावणोराक्षसाधिपः ॥ चचारपृथिवींसर्वामनिर्विण्णस्तथाकृतः ॥ १ ॥ राक्षसंवामनुष्यंवाशृणुतेयंबलाधिकम् ॥ रावणस्तंसमासाद्ययुद्धेह्वयतिदर्पितः ॥ २ ॥ ततःकदाचित्किष्किंधांनगरींवालिपालिताम् ॥ गत्वाह्वयतियुद्धायवालिनंहेममालिनम् ॥ ३ ॥ ततस्तुवानरामात्यास्तारस्तारापिताप्रभुः ॥ उवाचवानरोवाक्यंयुद्धप्रेप्सुमुपागतम् ॥ ४ ॥ राक्षसेंद्रगतोवालीयस्तेप्रतिबलोभवेत् ॥ कोन्यःप्रमुखतःस्थातुंतवशक्तःप्लवंगमः ॥ ५ ॥ चतुर्भ्योपिसमुद्रेभ्यःसंध्यामन्वास्यरावण ॥ इदंमुहूर्तमायातिवालीतिष्ठमुहूर्तकम् ॥ ६ ॥ एतानस्थिचयान्पश्ययएतेशंखपांडुराः ॥ युद्धार्थिनामिमेराजन्वानराधिपतेजसा ॥ ७ ॥ यद्वामृतरसःपीतस्त्वयारावणराक्षस ॥ तदावालिनमासाद्यतदंतंतवजीवितम् ॥ ८ ॥

तीत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ वानरामात्याःवालिमंत्रिणःतानाह तारएकः तारापितासुषेणःप्रभुर्युवराजःसुग्रीवश्चोवाच ॥ ४ ॥ किमूचुस्तदाह राक्षसेंद्रेति तेतुभ्यंप्रतिबलोयुद्धंदातुमितिशेषः ॥ ५ ॥ चतुर्भ्यःसमुद्रेभ्यश्चतुर्षुसमुद्रेषु संध्यांसम्यग्ध्येयदेवतांब्रह्मरूपामन्वास्यध्यात्वाइदंमुहूर्तमस्मिन्मुहूर्तेआयाति ॥ ६ ॥ तेनतेयुद्धमयोग्यमित्याह एतानिति ॥ ७ ॥ यद्वेतियद्यप्यर्थे यद्यप्यमृतरसःपीतोभवतितदातथापिवालिनमासाद्यतवजीवितंतदंतंतत्समीपगमनपर्यंतम् ॥ ८ ॥

जगच्चित्रंसर्वाश्चर्यभूतम् इमंवालिनंपश्य दुर्लभंतेभविष्यति जीवितमितिशेषः ॥ ९ ॥ १०॥ तारम् तारादीनित्यर्थः ॥ ११ ॥ संध्योपासनतत्परंसम्यग्ध्येयब्रह्मध्यानतत्परम् ॥ १२ ॥ निःश
ब्दपदंनिःशब्दःपदविक्षेपोयस्यांक्रियायांतथा ॥ १३ ॥ पापाभिप्रायकंपापाभिप्रायवंतम् ॥ १४ ॥ सिंहोवासिंहइव ॥ १५ ॥ जिघृक्षमाणमित्यादिरित्येवमित्यंतोवालिनोविचारः ॥१६॥

पश्येदानींजगच्चित्रमिमंविश्रवसःसुत॥ इदंमुहूर्तंतिष्ठस्वदुर्लभंतेभविष्यति॥९॥ अथवात्वरसेमर्तुंगच्छदक्षिणसागरम्॥ वालिनंद्रक्ष्यसेतत्रभूमि
ष्ठमिवपावकम्॥१०॥ सतुतारंविनिर्भर्त्स्यरावणोलोकरावणः॥ पुष्पकंतत्समारुह्यप्रययौदक्षिणार्णवम्॥११॥ तत्रहेमगिरिप्रख्यंतरुणार्कनिभा
ननम्॥ रावणोवालिनंदृष्ट्वासंध्योपासनतत्परम्॥१२॥ पुष्पकादवरुह्याथरावणोंजनसन्निभः॥ ग्रहीतुंवालिनंतूर्णंनिःशब्दपदमव्रजत्॥१३॥
यदृच्छयातदादृष्टोवालिनापिसरावणः॥ पापाभिप्रायकंदृष्ट्वाचकारनतुसंभ्रमम्॥१४॥ शशमालक्ष्यसिंहोवापन्नगंगरुडोयथा॥ नचिंतयतितं
वालीरावणंपापनिश्चयम्॥१५॥ जिघृक्षमाणमायांतंरावणंपापचेतसम्॥ कक्षावलंबिनंकृत्वागमिष्येत्रीन्महार्णवान्॥१६॥ द्रक्ष्यंत्यरिंममां
कस्थंस्रंसदूरुकरांबरम्॥ लंबमानंदशग्रीवंगरुडस्येवपन्नगम्॥१७॥ इत्येवंमतिमास्थायवालीमौनमुपास्थितः॥ जपन्वैनैगमान्मंत्रांस्तस्थौपर्व
तराडिव॥१८॥ तावन्योन्यंजिघृक्षंतौहरिराक्षसपार्थिवौ॥ प्रयत्नवंतौतत्कर्मईहतुर्बलदर्पितौ॥१९॥ हस्तग्राहंतुतंमत्वापादशब्देनरावणम्॥ परा
ङ्मुखोपिजग्राहवालीसर्पमिवांडजः॥२०॥ ग्रहीतुकामंतंगृह्यरक्षसामीश्वरंहरिः॥ खमुत्पपातवेगेनकृत्वाकक्षावलंबिनम्॥२१॥ तंचपीडयमा
नंतुवितुदंतंनखैर्मुहुः॥ जहाररावणंवालीपवनस्तोयदंयथा॥२२॥ अथतेराक्षसामात्याह्रियमाणेदशानने॥ मुमोक्षयिषवोवालिंरवमाणाअभि
द्रुताः॥२३॥ अन्वीयमानस्तैर्वालीभ्राजतेऽबरमध्यगः॥ अन्वीयमानोमेघौघैरंबरस्थइवांशुमान्॥२४॥

द्रक्ष्यंतिदेवादयइतिशेषः ममांकस्थंकक्षस्थमित्यर्थः स्रंसत्स्रंसमानानिऊरूकरावंबरंवस्त्रंचयस्यतं गरुडस्येति अंकस्थमित्यनुकर्षः ॥ १७॥ नैगमान्वैदिकान् वाल्यादयोहिस्वयंप्रतिभातसकल
वेदाः जपंस्तदर्थंध्यायन्॥ १८ ॥ तत्कर्मग्रहणकर्म ॥ १९ ॥ हस्तग्राहंहस्तैर्ग्रहणाभिप्रायवंतंपादशब्देनमत्वासूक्ष्मेणपादशब्देनपश्चादायांतंज्ञात्वापराङ्मुखोपितद्दिगवलोकनरहितोपि हस्तग्रा
ह्यमितिपाठेरावणपादशब्देनतादृशंमत्वेत्यर्थः अंडजोगरुडः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ मुमोक्षयिषवइति मोक्षशब्दात्तत्करोतीतिण्यंतात्सन् रवमाणाःक्रोशंतः ॥ २३ ॥ २४ ॥

अशक्नुवंत इतिपदम् ॥ २५ ॥ यतःपर्वतेंद्राअपिवालिमार्गादपाक्रामन् मांसशोणितंबिभ्रज्जीवनप्रेप्सुःप्राणीतस्यमार्गादपक्रामतीतिकिंवक्तव्यम् ॥ २६ ॥ अपक्षिगणसंपातान्यावताकालेन वालीगच्छतितावताकालेनपक्षिगणैरप्यप्राप्यान्सागरान्क्रमशोगच्छन्नितिशेषः संध्याकालंप्रातःसंध्याकालध्येयदेवतारूपंब्रह्मावंदत ध्यातवान् ॥ २७ ॥ सरावणःकक्षस्थरावणसहितः ॥२८॥ तस्मिं संध्यामुपासित्वास्नात्वेत्यादि दक्षिणसमुद्रतटेपि जपन्वैनैगमान्मंत्रानित्युक्तेःसमुद्रचतुष्टयेपिप्रातःसंध्याकालस्यउदयात्पूर्वंपरतश्चमिलित्वात्रिमुहूर्तात्मकस्यमध्येचतुःसमुद्रतटावच्छेदेन

तेऽशक्नुवंतःसंप्राप्तुंवालिनंराक्षसोत्तमाः ॥ तस्यबाहूरुवेगेनपरिश्रांताव्यवस्थिताः ॥ २५ ॥ वालिमार्गादपाक्रामन्पर्वतेंद्रापिगच्छतः ॥ किंपुनर्जीवनप्रेप्सुर्विभ्रद्वैमांसशोणितम् ॥ २६ ॥ अपक्षिगणसंपातान्वानरेंद्रोमहाजवः ॥ क्रमशःसागरान्सर्वान्संध्याकालमवंदत ॥ २७ ॥ संपूज्यमानोयातस्तुखचरैःखचरोत्तमः ॥ पश्चिमंसागरंवालीआजगामसरावणः ॥ २८ ॥ तस्मिन्संध्यामुपासित्वास्नात्वाजप्त्वाचवानरः ॥ उत्तरंसागरंप्रायाद्वहमानोदशाननम् ॥ २९ ॥ बहुयोजनसाहस्रंवहमानोमहाहरिः ॥ वायुवच्चमनोवच्चजगामसहशत्रुणा ॥ ३० ॥ उत्तरेसागरेसंध्यामुपासित्वादशाननम् ॥ वहमानोगमद्वालीपूर्वंवैसमहोदधिम् ॥ ३१ ॥ तत्रापिसंध्यामन्वास्यवासविःसहरीश्वरः ॥ किष्किंधामभितोगृह्यरावणंपुनरागमत् ॥ ३२ ॥ चतुर्ष्वपिसमुद्रेषुसंध्यामन्वास्यवानरः ॥ रावणोद्वहनश्रांतःकिष्किंधोपवनेपतत् ॥ ३३ ॥ रावणंतुमुमोचाथस्वकक्षात्कपिसत्तमः ॥ कुतस्त्वमितिचोवाचप्रहसन्रावणंमुहुः ॥ ३४ ॥ विस्मयंतुमहद्गत्वाश्रमलोलनिरीक्षणः ॥ राक्षसेंद्रोहरींद्रंतमिदंवचनमब्रवीत् ॥ ३५ ॥ वानरेंद्रमहेंद्राभराक्षसेंद्रोस्मिरावणः ॥ युद्धेप्सुरिहसंप्राप्तःसचाद्यासादितस्त्वया ॥ ३६ ॥ अहोबलमहोवीर्यमहोगांभीर्यमेवच ॥ येनाहंपशुवद्गृह्यभ्रामितश्चतुरार्णवान् ॥ ३७ ॥

किंचित्किंचित्कालंध्येयब्रह्मणोध्याननियमस्तत्प्रतिपादकमंत्रस्मरणनियमश्चवालिनइतिगम्यते ईदृशंव्रतंचमहेंद्रोरावणस्यसमूलनाशायपुत्रद्वारानुतिष्ठतीतिबोध्यं यत्तुतस्यदक्षिणसमुद्रेशौचं पश्चिमेस्नानमुत्तरेआपोहिष्ठादिमंत्रैर्मार्जनंपूर्वसमुद्रेऽर्घ्यादीत्येवंसंध्यावंदनशेषानुष्ठानत्वाच्चतुर्षुसमुद्रेषुसंध्यामन्वास्येत्युक्तिरितिकतकतीर्थादयस्तज्जपन्वैनैगमान्मंत्रानितिदक्षिणसमुद्रस्नानकालोक्त्याविरुध्यते मदुक्तरीत्यासामंजस्याच्च संध्याकालेगायत्र्यर्थब्रह्मणोध्यानमेवप्रधानंसएवसंध्यापदार्थइतिस्पष्टंश्रुतिस्मृतिविदाम् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ वासवापत्यंवासविः ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ प्रहसन्निति मांजिघृक्षुर्दुरात्मास्वयमेवग्रहणंप्राप्तइतितोषात्प्रहासः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ आसादितःकक्षनिक्षेपंप्रापितः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

अश्रांतवदश्रांतःसन् मांपर्वतसमानभारम् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ तुभ्यंतव ॥ ४० ॥ नौआवयोः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ आगतैःसहेतिशेषः ॥ ४४ ॥ धर्षितोवालिनारावणःपश्चात्पावकनिकटे
भ्राताकृतःसोदरभावतयास्नेहःकृतः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेचतुस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३४ ॥ ॥ छ ॥
अथरावणवाल्यपेक्षयापिहनूमतोवलवत्त्वंमन्यमानेनरामेणमहावलोहनूमान्सुग्रीवार्थेवालिनंकिंनहतवानितिप्रश्नेउत्तरमाह अपृच्छतेति दक्षिणाशादक्षिणदिक् अपृच्छतेत्यस्यविवरणमिद

एवमश्रांतवद्वीरशीघ्रमेवचवानर ॥ मांचैवोद्वहमानस्तुकोन्योवीरभविष्यति ॥ ३८ ॥ त्रयाणामेवभूतानांगतिरेषाप्लवंगम ॥ मनोनिलसुपर्णानां
तवचात्रनसंशयः ॥ ३९ ॥ सोहंदृष्टवलस्तुभ्यमिच्छामिहरिपुंगव ॥ त्वयासहचिरंसख्यंसुस्निग्धंपावकाग्रतः ॥ ४० ॥ दाराःपुत्राःपुरंराष्ट्रंभोगाच्छा
दनभोजनम् ॥ सर्वमेवाविभक्तंनौभविष्यतिहरीश्वर ॥ ४१ ॥ ततःप्रज्वालयित्वाग्निंतावुभौहरिराक्षसौ ॥ भ्रातृत्वमुपसंपन्नौपरिष्वज्यपरस्परम्
॥ ४२ ॥ अन्योन्यंलंवितकरौततस्तौहरिराक्षसौ ॥ किष्किंधांविशतुर्हृष्टौसिंहौगिरिगुहामिव ॥ ४३ ॥ सतत्रमासमुषितःसुग्रीवइवरावणः ॥ अमा
त्यैरागतैर्नीतस्त्रैलोक्योत्सादनार्थिभिः ॥ ४४ ॥ एवमेतत्पुरावृत्तंवालिनारावणःप्रभो ॥ धर्षितश्चकृतश्चापिभ्रातापावकसन्निधौ ॥ ४५ ॥ वलमप्र
तिमंरामवालिनोऽभवदुत्तमम् ॥ सोपित्वयाविनिर्दग्धःशलभोवह्निनायथा ॥ ४६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडे
चतुस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अपृच्छततदारामोदक्षिणाशाश्रयंमुनिम् ॥ प्रांजलिर्विनयोपेतइदमाहवचोर्थवत् ॥ १ ॥ अतुलंव
लमेतद्वैवालिनोरावणस्यच ॥ नत्वेताभ्यांहनुमतासमंत्वितिमतिर्मम ॥ २ ॥ शौर्यंदाक्ष्यंवलंधैर्यंप्राज्ञतानयसाधनम् ॥ विक्रमश्चप्रभावश्चहनूमति
कृतालयाः ॥ ३ ॥ दृष्ट्वैवसागरंवीक्ष्यसीदंतींकपिवाहिनीम् ॥ समाश्वास्यमहावाहुर्योजनानांशतंप्लुतः ॥ ४ ॥

माहेति ॥ १ ॥ अतुलमनुपमं एताभ्यांएतयोः षष्ठ्यर्थेचतुर्थीआर्षी एतयोर्वलंहनूमतातद्वलेननसममित्यर्थः ॥ २ ॥ नकेवलंवलमेवाधिकंकिंत्वन्यदपीत्याह शौर्यमिति दाक्ष्यंक्षिप्रकारित्वं
वलंशारीरं धैर्यंकेनाप्यप्रकंप्यता प्राज्ञताशीघ्रंकार्याकार्यनिर्णेतृता नयसाधनंराजनीतिकृत्यसंपादनम् ॥ ३ ॥ तानेवगुणानाह दृष्ट्वैवेति सागरंवीक्ष्यसीदंतींकपिवाहिनींदृष्ट्वातांसमाश्वास्ययो
जनशतंप्लुतः ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ बंधाद्ब्रह्मास्त्रबंधात् ॥ ७ ॥ यानिकर्माणिहनूमतोदृष्टानितानिकालस्ययमस्येंद्रादेश्चनश्रूयंते ॥ ८ ॥ लंकाप्राप्ता विभीषणायदेयत्वेनप्रतिज्ञातेत्यर्थः लक्ष्मणप्राप्तिरौषधपर्वतानयनेन ॥ ९ ॥ नस्यात्सहायइतिशेषः ॥ १० ॥ वीरुधइत्यकारांतोवृक्षवाची किमर्थंवालिघातेनेतिपाठेसुग्रीवप्रियकाम्ययावालिघातेकिमर्थंनप्रवृत्तइत्यर्थः पदच्छेदशेषपूरणाभ्यांगूढत्वात्तस्यै

धर्षयित्वा।पुरींलंकांरावणांतःपुरंतदा॥ दृष्टासंभाषिताचापिसीताह्याश्वासितातथा ॥ ५ ॥ सेनाग्रगामंत्रिसुताःकिंकरारावणात्मजः॥ एतेहनुमतातत्रएकेनविनिपातिताः॥ ६॥ भूयोवंधाद्विमुक्तेनभाषयित्वादशाननम्॥ लंकाभस्मीकृतायेनपावकेनेवमेदिनी॥ ७॥ नकालस्यनशक्रस्यनविष्णोर्वित्तपस्यच ॥ कर्माणितानिश्रूयंतेयानियुद्धेहनूमतः ॥ ८ ॥ एतस्यवाहुवीर्येणलंकासीताचलक्ष्मणः ॥ प्राप्तामयाजयश्चैवराज्यंमित्राणिवांधवाः॥ ९॥ हनूमान्यदिमेनस्याद्वानराधिपतेःसखा॥ प्रवृत्तिमपिकोवेत्तुंजानक्याःशक्तिमान्भवेत्॥ १० ॥ किमर्थंवालीचैतेनसुग्रीवप्रियकाम्यया॥ तदावैरेसमुत्पन्नेनदग्धोवीरुधोयथा ॥ ११ ॥ नहिवेदितवान्मन्येहनूमानात्मनोवलम्॥ यद्दृष्टवान्जीवितेष्टंक्लिश्यंतंवानराधिपम्॥ १२ ॥ एतन्मेभगवन्सर्वंहनूमतिमहामुने॥ विस्तरेणयथातत्त्वंकथयामरपूजित॥ १३ ॥ राघवस्यवचःश्रुत्वाहेतुयुक्तमृषिस्ततः॥ हनूमतःसमक्षंतमिदंवचनमब्रवीत्॥ १४ ॥ सत्यमेतद्रघुश्रेष्ठयद्ब्रवीषिहनूमति॥ नवलेविद्यतेतुल्योनगतौनमतौपरः॥ १५ ॥ अमोघशापैःशापस्तुदत्तोस्यमुनिभिःपुरा ॥ नवेत्ताहिवलंसर्ववलीसन्नरिमर्दन॥ १६ ॥ वाल्येप्येतेनयत्कर्मकृतंराममहावल॥ तन्नवर्णयितुंशक्यमितिवाल्यतयास्यते॥ १७ ॥ यदिवास्तित्वभिप्रायःसंश्रोतुंतवराघव॥ समाधायमतिंरामनिशामयवदाम्यहम्॥ १८ ॥ सूर्यदत्तवरस्वर्णःसुमेरुर्नामपर्वतः॥ यत्रराज्यंप्रशास्त्यस्यकेसरीनामवैपिता॥ १९ ॥ तस्यभार्यावभूवेष्टाह्यंजनेतिपरिश्रुता॥ जनयामासतस्यांवैवायुरात्मजमुत्तमम्॥ २० ॥

वविवरणं तदावैरइत्यादि ॥ ११ ॥ वाल्यहननेहेतुंस्वयमेवरामऊहति नहीति जीवितेष्टंजीवितादपिप्रियम् ॥ १२ ॥ हनूमतितद्विषयेपृष्टमेतत्सर्वंकथयेत्यन्वयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ यद्ब्रवीषीति आत्मनोबलंनजानातीत्येतत्नवलइतिच ॥ १५ ॥ तदेवाह अमोघेति ॥ १६ ॥ वाल्यतयावाल्यभावेन अजानतेवेत्यर्थः अनेनास्यते ॥ १७ ॥ निशामयशृणु ॥ १८ ॥ सूर्यदत्तवरेणस्वर्णःस्वर्णरूपःसुमेरुःसावर्णमेरुः ॥ १९ ॥ परिश्रुताप्रसिद्धा ॥ २० ॥

शालिशूकनिभाभासंशाल्यग्रसमानवर्णं प्रासूतप्रसूतवती ॥ २१ ॥ शरवणेशिशुःकुमारस्वामीत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ शिशुभावेबाल्यावस्थायांहनूमतिप्लवमानेसति ॥ २५ ॥ २६॥ ॥२७॥२८॥२९॥ दोषज्ञोविद्वान्सनभवतीत्यदोषज्ञस्तत्रहेतुः शिशुरिति ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सूर्यरथोपरितदुपरितनप्रदेशे अनेनहनुमतापरामृष्टःस्पृष्टोराहुस्ततोमंडलात्त्रस्तःसन्नपक्रांतः ॥३२ ॥

शालिशूकनिभाभासंप्रासूतेमंतदांजना॥ फलान्याहर्तुकामावैनिष्क्रांतागहनेवरा॥ २१ ॥ एषमातुर्वियोगाच्चक्षुधयाचभृशार्दितः॥ रुरोदशिशुरत्यर्थंशिशुःशरवणेयथा॥ २२ ॥ तदोद्यंतंविवस्वंतंजपापुष्पोत्करोपमम् ॥ ददर्शफललोभाच्चह्युत्पपातरविंप्रति ॥ २३ ॥ बालार्काभिमुखोबालोबालार्कइवमूर्तिमान्॥ ग्रहीतुकामोबालार्कंप्लवतेंबरमध्यगः ॥ २४ ॥ एतस्मिन्प्लवमानेतुशिशुभावेहनूमति॥ देवदानवयक्षाणांविस्मयःसुमहानभूत्॥ २५॥ नाप्येवंवेगवान्वायुर्गरुडोनमनस्तथा॥ यथायंवायुपुत्रस्तुक्रमतेंबरमुत्तमम्॥ २६ ॥ यदितावच्छिशोरस्यईदृशोगतिविक्रमः॥ यौवनंबलमासाद्यकथंवेगोभविष्यति॥ २७॥ तमनुप्लवतेवायुःप्लवंतंपुत्रमात्मनः॥ सूर्यदाहभयाद्रक्षंस्तुषारचयशीतलः ॥ २८ ॥ बहुयोजनसाहस्रंक्रामन्नेवगतोंबरम्॥ पितुर्बलाच्चबाल्याच्चभास्कराभ्याशमागतः॥ २९ ॥ शिशुरेषत्वदोषज्ञइतिमत्वादिवाकरः ॥ कार्यंचास्मिन्समायत्तमित्येवंनददाहसः॥ ३० ॥ यमेवदिवसंह्येषग्रहीतुंभास्करंप्लुतः॥ तमेवदिवसंराहुर्जिघृक्षतिदिवाकरम् ॥ ३१ ॥ अनेनचपरामृष्टोराहुःसूर्यरथोपरि॥ अपक्रांतस्ततस्त्रस्तोराहुश्चंद्रार्कमर्दनः ॥ ३२ ॥ इंद्रस्यभवनंगत्वासरोषःसिंहिकासुतः॥ अब्रवीद्भ्रुकुटिंकृत्वादेवंदेवगणैर्वृतम्॥ ३३॥ बुभुक्षापनयंदत्वाचंद्रार्कौममवासव॥ किमिदंतत्त्वयादत्तमन्यस्यबलवृत्रहन् ॥ ३४ ॥ अद्याहंपर्वकालेतुजिघृक्षुःसूर्यमागतः॥ अथान्योराहुरासाद्यजग्राहसहसारविम्॥ ३५॥ सराहोर्वचनंश्रुत्वावासवःसंभ्रमान्वितः॥ उत्पपातासनंहित्वाउद्वहन्कांचनींस्रजम् ॥ ३६ ॥ ततःकैलासकूटाभंचतुर्दंतंमदस्रवम्॥ शृंगारधारिणंप्रांशुंस्वर्णघंटाट्टहासिनम्॥ ३७॥ इंद्रःकरींद्रमारुह्यराहुंकृत्वापुरस्सरम्॥ प्रायाद्यत्राभवत्सूर्यःसहानेनहनूमता॥ ३८ ॥

॥ ३३ ॥ हेवासवचंद्रार्कौममयथाकालंबुभुक्षापनयंबुभुक्षापनीयतेनेनेतिव्युत्पत्त्यान्नंदत्वातदन्नम् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ शृंगारधारिणंनानाशृंगारधारिणं स्वर्णघंटाशब्दरूपाट्टहासवंतम् ३७ ॥ करींद्रमैरावतं अनेनहनुमतासहयत्रदेशेसूर्यस्तंप्रायात् ॥ ३८ ॥

अतिरभसेनातिवेगेनागात् वासवादपिपूर्वमितिशेषः अनेनहनूमता सराहुः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ एवमवेक्ष्यमहाशैलकूटवद्बृहत्तरमवेक्ष्य मुखशेषइतिराहोःस्वरूपकथनम् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ प्रागे
वालक्षितंस्वरंराहुदर्शनात्पूर्वमेवायंराहोःस्वरइतिनिश्चितम् ॥ ४३ ॥ इदमपिमहत्फलमितिमत्वा हस्तिराजानंऐरावतम् ॥४४ ॥ ४५ ॥ हस्तांतात्हस्ताग्रात् ॥ ४६ ॥ वामाहनुःहनुशब्दःस्त्रि

अथातिरभसेनागाद्राहुरुत्सृज्यवासवम् ॥ अनेनचसवैदृष्टःप्रधावन्शैलकूटवत् ॥ ३९ ॥ ततःसूर्यसमुत्सृज्यराहुंफलमवेक्ष्यच ॥ उत्पपातपुनर्व्यो
मग्रहीतुंसिंहिकासुतम् ॥ ४० ॥ उत्सृज्यार्कमिमंराममप्रधावंतंप्लवंगमम् ॥ अवेक्ष्यैवंपरावृत्तोमुखशेषःपराङ्मुखः ॥ ४१ ॥ इंद्रमाशंसमानस्तुत्रा
तारंसिंहिकासुतः ॥ इंद्रइंद्रेतिसंत्रासान्मुहुर्मुहुरभाषत ॥ ४२ ॥ राहोर्विक्रोशमानस्यप्रागेवालक्षितंस्वरम् ॥ श्रुत्वेंद्रोवाचमाभैषीरहमनंनिषूदये
॥ ४३ ॥ ऐरावतंततोदृष्ट्वामहत्तदिदमित्यपि ॥ फलंतंहस्तिराजानमभिदुद्रावमारुतिः ॥ ४४ ॥ तथास्यधावतोरूपमैरावतजिघृक्षया ॥ मुहूर्तमभ
वद्घोरमिंद्राग्न्युपरिभास्वरम् ॥ ४५ ॥ एवमाधावमानंतुनातिक्रुद्धःशचीपतिः ॥ हस्तांतादतिमुक्तेनकुलिशेनाभ्यताडयत् ॥ ४६ ॥ ततोगिरौपपातैष
इंद्रवज्राभिताडितः ॥ पतमानस्यचैतस्यवामाहनुरभज्यत ॥ ४७ ॥ तस्मिंस्तुपतितेचापिवज्रताडनविह्वले ॥ चुक्रोधेंद्रायपवनःप्रजानामहिताय
सः ॥ ४८ ॥ प्रचारंसतुसंगृह्यप्रजास्वंतर्गतःप्रभुः ॥ गुहांप्रविष्टःस्वसुतंशिशुमादायमारुतः ॥४९ ॥ विण्मूत्राशयमावृत्यप्रजानांपरमार्तिकृत् ॥ रुरो
धसर्वभूतानियथावर्षाणिवासवः ॥ ५० ॥ वायुप्रकोपाद्भूतानिनिरुच्छ्वासानिसर्वतः ॥ संधिभिर्भिद्यमानैश्चकाष्ठभूतानिजज्ञिरे ॥ ५१ ॥ निःस्वाध्या
यवषट्कारंनिष्क्रियंधर्मवर्जितम् ॥ वायुप्रकोपात्त्रैलोक्यंनिरयस्थमिवाभवत् ॥ ५२ ॥ ततःप्रजाःसगंधर्वाःसदेवासुरमानुषाः ॥ प्रजापतिंसमाधा
वन्दुःखिताश्चसुखेच्छया ॥ ५३ ॥ ऊचुःप्रांजलयोदेवामहोदरनिभोदराः ॥ त्वयातुभगवन्स्रष्टाःप्रजानाथचतुर्विधाः ॥ ५४ ॥

याम् तत्पराहनुरितिकोशात् ॥ ४७॥ ४८ ॥ प्रचारंदेहिमात्रहितभूतंस्वप्रचारंसंगृह्यसंक्षिप्य अंतर्गतःसर्वदेहांतरगतःप्रभुःसर्वजगत्प्रवृत्तिनिवृत्तिकर्ता ॥ ४९ ॥ रुरोधनिरुद्धस्वगतिप्रचारमकरो
त् एवंविधार्थस्यदेवशक्यत्वेदृष्टांतोयथेति वासवोयथावर्षाण्यावृत्यरुंधे ॥ ५० ॥५१ ॥ स्वाध्यायोवेदाध्ययनम् वषट्कारोयागः निष्क्रियंसंसारशून्यम् निरयस्थमिव अतिशयितदुःखवदि
त्यर्थः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ महोदरेति महोदररोगग्रस्तोदरवदुदरंयेषांते ॥ ५४ ॥

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ कारणादित्युक्त्वाकिंचित्कारणमत्रास्तीत्युक्त्वायस्मिन्कारणेवायुश्चुक्रोधतत्कारणंपुनरभाषत ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ दारुभिःसमतांयाति क्षणमपिनचलतीत्यर्थः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ रुक्प्रदःशूलादिरोगप्रदः गमिष्यामअप्रसाद्येत्यसंधिरार्षः ॥ ६३ ॥ आस्यतिआस्ते ॥ ६४ ॥ सदागतेर्वायोः गंधर्वर्षियक्षेतिगुरुलघुभेदआर्षः ॥ ६५ ॥ ॥ इतिश्रीरामा

त्वयादत्तोयमस्माकमायुषःपवनःपतिः ॥ सोस्मान्प्राणेश्वरोभूत्वाकस्मादेषोऽद्यसत्तम ॥५५॥ रुरोधदुःखंजनयन्नंतःपुरइवस्त्रियः ॥ तस्मात्त्वांशरणंप्राप्तावायुनोपहतावयम् ॥५६॥ वायुसंरोधजंदुःखमिदंनोनुदद्दुःखहन् ॥ एतत्प्रजानांश्रुत्वातुप्रजानाथःप्रजापतिः ॥५७॥ कारणादितिचोक्त्वासौप्रजाःपुनरभाषत ॥ यस्मिंश्चकारणेवायुश्चुक्रोधचरुरोधच ॥५८॥ प्रजाःशृणुध्वंतत्सर्वंश्रोतव्यंचात्मनःक्षमम् ॥ पुत्रस्तस्यामरेशेनइंद्रेणाद्यनिपातितः ॥५९॥ राहोर्वचनमास्थायततःसकुपितोनिलः ॥ अशरीरःशरीरेषुवायुश्चरतिपालयन् ॥६०॥ शरीरंहिविनावायुंसमतांयातिदारुभिः ॥ वायुःप्राणःसुखंवायुर्वायुःसर्वमिदंजगत् ॥६१॥ वायुनासंपरित्यक्तंनसुखंविंदतेजगत् ॥ अद्यैवचपरित्यक्तंवायुनाजगदायुषा ॥६२॥ अद्यैवतेनिरुच्छ्वासाःकाष्ठकुड्योपमाःस्थिताः ॥ तद्यामस्तत्रयत्रास्तेमारुतोरुक्प्रदोहिनः ॥ माविनाशंगमिष्यामअप्रसाद्यादितेःसुतम् ॥६३॥ ततःप्रजाभिःसहितःप्रजापतिःसदेवगंधर्वभुजंगगुह्यकैः ॥ जगामयत्रास्यतितत्रमारुतःसुतंसुरेंद्राभिहतंप्रगृह्यसः ॥६४॥ ततोर्कवैश्वानरकांचनप्रभंसुतंतदोत्संगगतंसदागतेः ॥ चतुर्मुखोवीक्ष्यकृपामथाकरोत्सदेवगंधर्वर्षियक्षराक्षसैः ॥६५॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचत्रिंशःसर्गः ॥३५॥ ॥ छ ॥ ॥ ततःपितामहंदृष्ट्वावायुःपुत्रवधार्दितः ॥ शिशुकंतंसमादायउत्तस्थौधातुरग्रतः ॥ १ ॥ चलकुंडलमौलिस्रक्तपनीयविभूषणः ॥ पादयोर्न्यपतद्वायुस्त्रिरुपस्थायवेधसे ॥ २॥ तंतुवेदविदातेनलंबाभरणशोभिना ॥ वायुमुत्थाप्यहस्तेनशिशुंतंपरिमृष्टवान् ॥ ३ ॥ स्पृष्टमात्रस्ततःसोथसलीलंपद्मजन्मना ॥ जलसिक्तंयथासस्यंपुनर्जीवितमाप्तवान् ॥ ४ ॥

भिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचत्रिंशःसर्गः ॥ ३५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ स्रक्तपनीयेति तपनीयस्रगित्यर्थः त्रिरुपस्थायन्यपतत् उपस्थानपूर्वकंत्रिःसाष्टांगंप्रणतवानित्यर्थः ॥ २ ॥ वेदविदाअनादितोशेषवेदार्थविदा लंबाभरणशोभिनाहस्तेनवायुमुत्थाप्य परिमर्शःस्पर्शः ॥ ३ ॥ ४ ॥

सर्वभूतेषुसन्निरुद्धंसंत्यक्तनिरोधंयथाभवतितथा [illegible]चापुरायथापूर्वंप्राणापानात्मनाचचार ॥५॥ ६ ॥ त्रियुग्मःत्रीणियुग्मानियस्यसः तानियशोवीर्येऐश्वर्यश्रियौज्ञानवैराग्येच त्रिककुन्त्रिमू
र्तिप्रधानः त्रिधामात्रिलोकस्थानः ॥ ७ ॥ वक्ष्यामिश्रूयतामितिगुरुवैषम्यमार्षम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ कुशेशयमयींकांचनपद्ममयीम् ॥ १० ॥ ११ ॥ अहंमालापूर्वंवरंदास्यामि ॥ १२ ॥ शति

प्राणवंतमिमंदृष्ट्वाप्राणोगंधवहोमुदा ॥ चचारसर्वभूतेषुसन्निरुद्धंयथापुरा ॥ ५ ॥ मरुद्रोधाद्विनिर्मुक्तास्ताःप्रजामुदिताभवन् ॥ शीतवातविनि
र्मुक्ताःपद्मिन्यइवसांबुजाः॥६॥ततस्त्रियुग्मस्त्रिककुन्त्रिधामात्रिदशार्चितः॥उवाचदेवताब्रह्मामारुतप्रियकाम्यया॥ ७॥ भोमहेंद्राग्निवरुणामहेश्व
रधनेश्वराः॥ जानतामपिवःसर्वंवक्ष्यामिश्रूयतांहितम् ॥८॥ अनेनशिशुनाकार्यंकर्तव्यंवोभविष्यति ॥ तद्ददध्वंवरान्सर्वेमारुतस्यास्यतुष्टये ॥ ९ ॥
ततःसहस्रनयनःप्रीतियुक्तःशुभाननः॥ कुशेशयमयींमालामुत्क्षिप्येदंवचोब्रवीत् ॥ १० ॥ मत्करोत्सृष्टवज्रेणहनुरस्ययथाहतः॥ नाम्नावैकपिशा
र्दूलोभविताहनुमानिति ॥ ११ ॥ अहमस्यप्रदास्यामिपरमंवरमद्भुतम् ॥इतःप्रभृतिवज्रस्यममावध्योभविष्यति ॥ १२ ॥ मार्तंडस्त्वब्रवीत्तत्रभग
वांस्तिमिरापहः ॥ तेजसोऽस्यमदीयस्यददामिशतिकांकलाम् ॥ १३ ॥ यदाचशास्त्राण्यध्येतुंशक्तिरस्यभविष्यति ॥ तदास्यशास्त्रंदास्यामियेनवा
ग्मीभविष्यति ॥ १४ ॥ वरुणश्चवरंप्रादान्नास्यमृत्युर्भविष्यति ॥ वर्षायुतशतेनापिमत्पाशादुदकादपि ॥ १५ ॥ यमोदंडादवध्यत्वमरोगत्वंचदत्त
वान् ॥ वरंददामिसंतुष्टअविषादंचसंयुगे ॥ १६ ॥ गदेयंमामिकानैनंसंयुगेषुवधिष्यति ॥ इत्येवंधनदःप्राहतदाह्येकाक्षिपिंगलः ॥ १७ ॥ मत्तोम
दायुधानांचअवध्योयंभविष्यति ॥ इत्येवंशंकरेणापिदत्तोऽस्यपरमोवरः ॥ १८ ॥ विश्वकर्माचदृष्ट्वेमंबालंप्रतिमहारथः॥ मत्कृतानिचशस्त्राणिया
निदिव्यानितानिच ॥ तैरवध्यत्वमापन्नश्चिरजीवीभविष्यति ॥ १९ ॥ दीर्घायुश्चमहात्माचब्रह्मातंप्राब्रवीद्वचः॥ सर्वेषांब्रह्मदंडानामवध्यत्वंभविष्य
ति ॥ २० ॥ ततःसुराणांतुवरैर्दृष्ट्वाह्येनमलंकृतम् ॥ चतुर्मुखस्तुष्टमनावायुमाहजगद्गुरुः ॥ २१ ॥

कांकलांशततमंशम् ॥ १३ ॥ शास्त्रंशास्त्राध्ययनंतदर्थज्ञानंच ॥ १४ ॥ १५ ॥ तुष्टअविषादमित्यार्षोःसंधिः ॥ १६ ॥ १७ ॥ मदायुधानांशूलादिपाशुपतास्त्रांतानाम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ महा
त्मामहानात्मायस्यसब्रह्मज्ञइतियावत् सर्वेषांब्रह्मास्त्रांतानाम् ब्रह्मदंडोब्रह्मलोपक्रियमाणःसंहारोद्देश्यकःशापोनभविष्यति अस्येतिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ एवमुक्त्वा महेंद्रादयइत्यर्थः अमरैःपरिवारदेवगणैः वरदत्तंदत्तवरम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ स्रुग्भांडानियज्ञोपकरणानि अग्निहोत्राणिअग्निहोत्रसाधनभूताग्नयः भग्नविच्छिन्नविध्वस्तशब्दाःस्रुग्भांडादिषुक्रमेणयोज्याः संशांतानांसम्यक्शांतानांशांतिप्रधानानामृषीणामितियावत् ॥ २९ ॥ प्रावर्तत प्रावर्तयदित्यर्थः शंभुनाब्रह्मणा ॥३० ॥ जानंतःवर

अमित्राणांभयकरोमित्राणामभयंकरः॥ अजेयोभवितापुत्रस्तवमारुतमारुतिः॥ २२॥ कामरूपःकामचारीकामगःप्लवतांवरः॥ भवत्यव्याहतगतिःकीर्तिमांश्चभविष्यति॥ २३॥ रावणोत्सादनार्थानिरामप्रीतिकराणिच॥ रोमहर्षकराण्येवकर्ताकर्माणिसंयुगे॥ २४॥ एवमुक्त्वातमामंत्र्यमारुतंत्वमरैःसह॥ यथागतंययुःसर्वेपितामहपुरोगमाः॥ २५॥ सोपिगंधवहःपुत्रंप्रगृह्यगृहमानयत्॥ अंजनायास्तमाख्यायवरदत्तंविनिर्गतः॥ २६॥ प्राप्यरामवरानेषवरदानवलान्वितः॥ जवेनात्मनिसंस्थेनसोऽसौपूर्णइवार्णवः॥ २७॥ तरसापूर्यमाणोपितदावानरपुंगवः॥ आश्रमेषुमहर्षीणामपराध्यतिनिर्भयः॥ २८॥ स्रुग्भांडान्यग्निहोत्राणिवल्कलानांचसंचयान्॥ भग्नविच्छिन्नविध्वस्तान्संशांतानांकरोत्ययम्॥ २९॥ एवंविधानिकर्माणिप्रावर्ततमहावलः॥ सर्वेषांब्रह्मदंडानामवध्यःशंभुनाकृतः॥ ३०॥ जानंतऋषयःसर्वेसहंतेतस्यशक्तितः॥ तथाकेसरिणात्वेषवायुनासोंजनीसुतः॥ ३१॥ प्रतिषिद्धोपिमर्यादांलंघयत्येववानरः॥ ततोमहर्षयःक्रुद्धाभृग्वंगिरसवंशजाः॥ ३२॥ शेपुरेनंरघुश्रेष्ठनातिक्रुद्धातिमन्यवः॥ वाधसेयत्समाश्रित्यवलमस्मान्प्लवंगम॥ ३३॥ तद्दीर्घकालंवेत्तासिनास्माकंशापमोहितः॥ यदातेस्मार्यतेकीर्तिस्तदातेवर्धतेवलम्॥ ३४॥ ततस्तुहृततेजौजामहर्षिवचनौजसा॥ एषोश्रमाणितान्येवमृदुभावंगतोचरत्॥ ३५॥ अथर्क्षरजसोनामवालिसुग्रीवयोःपिता॥ सर्ववानरराजासत्तेजसाइवभास्करः॥ ३६॥ सतुराज्यंचिरंकृत्वावानराणांमहेश्वरः॥ ततस्त्वर्क्षरजानामकालधर्मेणयोजितः॥ ३७॥ तस्मिन्नस्तमितेचाथमंत्रिभिर्मंत्रकोविदैः॥ पित्र्येपदेकृतोवालीसुग्रीवोवालिनःपदे॥ ३८॥

दानमितिशेषः तस्यब्रह्मणःशक्तितोवरसामर्थ्यात्सहंतेक्षमंते तस्यचेष्टितमितिशेषः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ क्रोधोजिघांसा मन्युरमर्षः अतिक्रुद्धाअतिमन्यवश्चनभवंतीत्यर्थः ॥३३॥ तद्दीर्घेति तद्बलमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ हृततेजौजाअपहृतस्ववीर्यबलज्ञानः एषोश्रमाणीत्यार्षःसंधिः ॥ ३५ ॥ ऋक्षरजसइत्यकारांतः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ वालिनःपदेयौवराज्ये ॥ ३८ ॥

अद्वैधंएकप्रकारं आवाल्यंवाल्यमारभ्य ॥ ३९॥ यदावैरमुत्थितंतदैवहनुमान्शापवशादेवात्मनोबलंनवेद ॥ ४० ॥ ननुहनूमतोज्ञानाभावेपिसुग्रीवःकिमितिनबोधितवांस्तत्राह नह्येषइति वा
लिनाभ्राम्यमाणएषसुग्रीवोपितद्बलंनवेदेत्यनुकर्षः तदपिदेवकार्यंयावदेव तद्वातुजांबवतास्मारितःसमुद्रतीरेतत्ज्ञातवान् उक्तमेवपुनराह देवेति ॥ ४१ ॥ तदासुग्रीवविपत्समयेआहृतबलःअ
पहृतस्वबलपरिज्ञानः अतएवरणेकुंजररुद्धःसिंहइवसहितःसुग्रीवसहितोयमास्थितःस्थितएवनतुयुद्धंकृतवानिति सिंहःकुंजररुद्धेवेतिपाठांतरंतत्रसंधिरार्षः ॥ ४२ ॥ पराक्रमःमहत्स्वपि
युद्धकार्येषूत्साहः उत्साहपदेनेतरकार्यविषयःसः मतिरर्थनिर्धारणं प्रतापःप्रभावः सौशील्यंसुस्वभावत्वं माधुर्यंवाचि नयानयौतत्परिज्ञाने प्रवृत्तिनिवृत्तीइत्यन्ये गांभीर्यमापद्यक्षोभः सुवीर्यं

सुग्रीवेणसमंत्वस्यअद्वैधंछिद्रवर्जितम् ॥ आवाल्यंसख्यमभवदनिलस्याग्निनायथा ॥ ३९ ॥ एषशापवशादेवनवेदबलमात्मनः ॥ वालिसुग्रीव
योर्वैरंयदारामसमुत्थितम् ॥ ४० ॥ नह्येषरामसुग्रीवोभ्राम्यमाणोपिवालिना ॥ देवजानातिनह्येषबलमात्मनिमारुतिः ॥ ४१ ॥ ऋषिशापाद्धृत
बलस्तदैवकपिसत्तमः ॥ सिंहःकुंजररुद्धोवाआस्थितःसहितोरणे ॥ ४२ ॥ पराक्रमोत्साहमतिप्रतापसौशील्यमाधुर्यनयानयैश्च ॥ गांभीर्यचातुर्य
सुवीर्यधैर्यैर्हनूमतःकोप्यधिकोस्तिलोके ॥ ४३ ॥ असौपुनर्व्याकरणंग्रहीष्यन्सूर्योन्मुखःप्रष्टुमनाःकपींद्रः ॥ उद्यद्गिरेरस्तगिरिंजगामग्रंथंमहद्धारय
नप्रमेयः ॥ ४४ ॥ ससूत्रवृत्त्यर्थपदंमहार्थंससंग्रहंसिद्ध्यतिवैकपींद्रः ॥ नह्यस्यकश्चित्सदृशोस्तिशास्त्रेवैशारदेछंदगतौतथैव ॥ ४५ ॥ सर्वासुविद्या
सुतपोविधानेप्रस्पर्धतेऽयंहिगुरुंसुराणाम् ॥ प्रवीविविक्षोरिवसागरस्यलोकान्दिधक्षोरिवपावकस्य ॥ लोकक्षयेष्वेवयथांतकस्यहनूमतःस्था
स्यतिकःपुरस्तात् ॥ ४६ ॥ एषचान्येचमहाकपींद्राःसुग्रीवमैंदद्विविदाःसनीलाः ॥ सतारतारेयनलाःसरंभास्त्वत्कारणाद्रामसुरैर्हिसृष्टाः ॥ ४७ ॥

स्वरक्षणेनपरपराभवः धैर्यमकंप्यचित्तता हनूमतएतैर्गुणैःकोप्यधिकोनकोपीत्यर्थः ॥ ४३ ॥ उद्यद्गिरेरुदयगिरेः महद्ग्रंथंधारयन्अर्थतःपाठतश्चगृह्णन् धारयनप्रमेयइतिनुडभावआर्षः सूर्य
साम्मुख्यार्थंतावद्गमनम् ॥ ४४ ॥ कोसौग्रंथस्तत्राह ससूत्रेति सूत्रमष्टाध्यायीलक्षणं वृत्तिस्तात्कालिकसूत्रवृत्तिः अर्थपदंसूत्रार्थबोधकपदवद्वार्तिकं महार्थंमहाभाष्यंपतंजलिकृतं ससंग्रहं
व्याडिकृतसंग्रहाख्यग्रंथसहितं सिध्यतिवैसिद्धोभवति शास्त्रांतरेष्वपीत्यर्थः तदेवाह नह्यस्यसदृशःशास्त्रेकश्चित् छंदगतौपूर्वोत्तरमीमांसामुखेनवेदार्थनिर्णये वैशारदेवैदुष्ये विशिष्यनवमव्या
करणकर्ताहनूमानितिचप्रसिद्धिरितिकतकः ॥ ४५ ॥ उक्तमेवस्पष्टयति सर्वास्विति अयंगुरुंप्रस्पर्धते प्रवीविविक्षोर्युगांतेभूमिमाप्लावयितुंतांप्रकर्षेणविशेषेणवेष्टुमिच्छोः प्रवीइतिदीर्घआर्षः
लोकक्षयेयुगांतकाले ॥ ४६ ॥ एषेवएषइव संधिरार्षः अन्येपिसृष्टाः तारेयोंगदः ॥ ४७ ॥

॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ममएतद्वक्ष्यमाणलक्षणंविज्ञाप्यमस्ति अतआगतस्स्पृहोहंयद्ददामितद्भवद्भिर्मत्कृतेमन्निमित्तमनुकंपयाकर्तव्यम् ॥ ५४ ॥ अहमागतोवनवासात्पौरादीन्स्वकार्येषुस्थाप्यक्रतून्करिष्यामि ॥ ५५ ॥ सदस्याविधिदर्शिनः महावीर्याःमहातपोवीर्ययुक्ताः ॥ ५६ ॥ युष्मानाश्रित्यानिशंसुनिर्वृतोहंपितृभिरनुगृहीतोभविष्यामि ॥५७ ॥

गजोगवाक्षोगवयःसुदंष्ट्रोमैंदःप्रभोज्योतिमुखोनलश्च ॥ एतेचऋक्षाःसहवानरेंद्रैस्त्वत्कारणाद्रामसुरैर्हिसृष्टाः ॥ ४८ ॥ तदेतत्कथितंसर्वंयन्मांत्वं
परिपृच्छसि ॥ हनूमतोबालभावेकर्मैतत्कथितंमया ॥ ४९ ॥ श्रुत्वागस्त्यस्यकथितंरामःसौमित्रिरेवच ॥ विस्मयंपरमंजग्मुर्वानराराक्षसैःसह
॥ ५० ॥ अगस्त्यस्त्वब्रवीद्रामंसर्वमेतच्छ्रुतंत्वया ॥ दृष्टःसंभाषितश्चासिरामगच्छामहेवयम् ॥ ५१ ॥ श्रुत्वैतद्राघवोवाक्यमगस्त्यस्योग्रतेजसः ॥
प्रांजलिःप्रणतश्चापिमहर्षिमिदमब्रवीत् ॥ ५२ ॥ अद्यमेदेवतास्तुष्टाःपितरःप्रपितामहाः ॥ युष्माकंदर्शनादेवनित्यंतुष्टाःसबांधवाः ॥ ५३ ॥ विज्ञाप्यं
तुममैतद्धियद्ददाम्यागतस्पृहः ॥ तद्भवद्भिर्ममकृतेकर्तव्यमनुकंपया ॥ ५४ ॥ पौरजान्पदान्स्थाप्यस्वकार्येष्वहमागतः ॥ क्रतूनहंकरिष्यामिप्रभा
वाद्भवतांसताम् ॥ ५५ ॥ सदस्याममयज्ञेषुभवंतोनित्यमेवतु ॥ भविष्यथमहावीर्याममानुग्रहकांक्षिणः ॥ ५६ ॥ अहंयुष्मान्समाश्रित्यतपोनिर्धू
तकल्मषान् ॥ अनुगृहीतःपितृभिर्भविष्यामिसुनिर्वृतः ॥ ५७ ॥ तदागंतव्यमनिशंभवद्भिरिहसंगतैः ॥ अगस्त्याद्यास्तुतच्छ्रुत्वाऋषयःसंशितव्रताः
॥ ५८ ॥ एवमस्त्वितितंप्रोच्यप्रयातुमुपचक्रमुः ॥ एवमुक्त्वागताःसर्वेऋषयस्तेयथागतम् ॥ ५९ ॥ राघवश्चतमेवार्थंचिंतयामासविस्मितः ॥ ततो
स्तंभास्करेयातेविसृज्यनृपवानरान् ॥ ६० ॥ संध्यामुपास्यविधिवत्तदानरवरोत्तमः ॥ प्रवृत्तायांरजन्यांतुसोंतःपुरचरोभवत् ॥ ६१ ॥ ॥ इत्यार्षे
श्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेषट्त्रिंशःसर्गः ॥ ३६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अभिषिक्तेतुकाकुत्स्थेधर्मेणविदितात्मनि ॥ व्यतीतायानिशापूर्वापौराणांहर्ष
वर्धिनी ॥ १ ॥ तस्यांरजन्यांव्युष्टायांप्रातर्नृपतिबोधकाः ॥ वंदिनःसमुपातिष्ठन्सौम्यान्नृपतिवेश्मनि ॥ २ ॥

तवाआगंतव्यमितिच्छेदः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ तमेवार्थंयागरूपम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेषड्त्रिंशःसर्गः ॥ ३६ ॥
ऋषिगणाअभिषेककालेसंप्राप्ताःकथितकथाविसृष्टाः ततोऽभिषेकद्दिनस्ययानिशासापौराणांपूर्वाप्रथमाहर्षवर्धिनीअभूत्साचव्यतीतेत्यन्वयः ॥ १ ॥ २ ॥

रक्तकंठिनोमधुरकंठाः ॥ ३ ॥ त्वयिसुप्तेब्राह्मेमुहूर्तेउत्थायधर्मानुष्ठानरहितेसतिसर्वंजगत्सुप्तंसुप्तधर्मकंभविष्यति यथाराजातथाप्रजेतिन्यायात् ॥ ४ ॥ प्रजापतिसमःप्रजापरिपालनइतिभा
वः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ईदृशंसौम्यत्वंत्वद्वृत्तिसौम्यत्वंचंद्रेनान्यत्र पूर्वमभूवन्नितिशेषः भवितारोमेइतिशेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ एताश्चान्याश्चउक्तयइतिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ पांडुराच्छादनंउत्तराच्छादनपटः

तेरक्तकंठिनःसर्वेकिन्नराइवशिक्षिताः ॥ तुष्टुवुर्नृपतिंवीरंयथावत्संप्रहर्षिणः ॥ ३ ॥ वीरसौम्यप्रबुध्यस्वकौसल्याप्रीतिवर्धन ॥ जगद्धिसर्वंस्वपिति
त्वयि सुप्तेनराधिप ॥ ४ ॥ विक्रमस्तेयथाविष्णोरूपंचैवाश्विनोरिव ॥ बुद्ध्याबृहस्पतेस्तुल्यःप्रजापतिसमोह्यसि ॥ ५ ॥ क्षमातेपृथिवीतुल्यातेजसाभा
स्करोपमः ॥ वेगस्तेवायुनातुल्योगांभीर्यमुदधेरिव ॥ ६ ॥ अप्रकंप्योयथास्थाणुश्चंद्रेसौम्यत्वमीदृशम् ॥ नेदृशाःपार्थिवाःपूर्वंभवितारोनराधिप
॥ ॥ ७ ॥ यथात्वमसिदुर्धर्षोधर्मनित्यःप्रजाहितः ॥ नत्वांजहातिकीर्तिश्चलक्ष्मीश्चपुरुषर्षभ ॥ ८ ॥ श्रीश्चधर्मश्चकाकुत्स्थत्वयिनित्यंप्रतिष्ठितौ ॥ एता
श्चान्याश्चमधुरावंदिभिःपरिकीर्तिताः ॥ ९ ॥ सूताश्चसंस्तवैर्दिव्यैर्बोधयंतिस्मराघवम् ॥ स्तुतिभिःस्तूयमानाभिःप्रत्यबुध्यतराघवः ॥ १० ॥ सतद्विहा
यशयनंपांडुराच्छादनास्तृतम् ॥ उत्तस्थौनागशयनाद्धरिर्नारायणोयथा ॥ ११ ॥ तमुत्थितंमहात्मानंप्रह्वाःप्रांजलयोनराः ॥ सलिलंभाजनैःशुभ्रै
रुपतस्थुःसहस्रशः ॥ १२ ॥ कृतोदकःशुचिर्भूत्वाकालेहुतहुताशनः ॥ देवागारंजगामाशुपुण्यमिक्ष्वाकुसेवितम् ॥ १३ ॥ तत्रदेवान्पितॄन्विप्रानर्चयि
त्वायथाविधि ॥ बाह्यकक्षांतरंरामोनिर्जगामजनैर्वृतः ॥ १४ ॥ उपतस्थुर्महात्मानोमंत्रिणःसपुरोहिताः ॥ वसिष्ठप्रमुखाःसर्वेदीप्यमानाइवाग्नयः
॥ १५ ॥ क्षत्रियाश्चमहात्मानोनानाजनपदेश्वराः ॥ रामस्योपाविशन्पार्श्वेशक्रस्येवयथामराः ॥ १६ ॥ भरतोलक्ष्मणश्चात्रशत्रुघ्नश्चमहायशाः ॥
उपासांचक्रिरेहृष्टावेदास्त्रयइवाध्वरम् ॥ १७ ॥ याताःप्रांजलयोभूत्वाकिंकरामुदिताननाः ॥ मुदितानामपार्श्वस्थाबहवःसमुपाविशन् ॥ १८ ॥
वानराश्चमहावीर्याविंशतिःकामरूपिणः ॥ सुग्रीवप्रमुखारामुपासंतेमहौजसः ॥ १९ ॥

॥ ११ ॥ सलिलंगृहीत्वेतिशेषः शौचाद्यर्थमितिभावः ॥ १२ ॥ देवागारंदेवपूजागृहम ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ मुदितानामतन्नामकाःकिंकराः ॥ १८ ॥ विंशतिर्वानराःसु
ग्रीवांगदहनुमज्जांबवत्सुषेणतारनीलनलमैंदद्विविदकुमुदशरभशतबलिगंधमादनगजगवाक्षगवयधूम्ररंभज्योतिमुखाविंशतिःप्रधानवानराइत्यर्थइतिकतकः ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ ऋषिभिःऋषयोत्रवसिष्ठाद्याः ॥ २२ ॥ तेनरूपेणसर्वलोकोपास्यत्वाकारेण ॥ २३ ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरामीयेरा०वा०आ०उत्तरकांडेसप्तत्रिंशःसर्गः ॥ ३७ ॥

विभीषणश्चरक्षोभिश्चतुर्भिःपरिवारितः ॥ उपासतेमहात्मानंधनेशमिवगुह्यकः ॥ २० ॥ तथानिगमवृद्धाश्चकुलीनायेचमानवाः ॥ शिरसावंद्य
राजानमुपासंतेविचक्षणाः ॥ २१ ॥ तथापरिवृतोराजाश्रीमद्भिर्ऋषिभिर्वरैः ॥ राजभिश्चमहावीर्यैर्वानरैश्चसराक्षसैः ॥ २२ ॥ यथादेवेश्वरोनित्य
मृषिभिःसमुपास्यते ॥ अधिकस्तेनरूपेणसहस्राक्षाद्विरोचते ॥ २३ ॥ तेषांसमुपविष्टानांतास्ताःसुमधुराःकथाः ॥ कथ्यंतेधर्मसंयुक्ताःपुराणज्ञैर्म
हात्मभिः ॥ २४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेसप्तत्रिंशःसर्गः ॥ ३७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वातुनिखिलंराघवोगस्त्यमब्रवीत् ॥ यएषर्क्षर
जानामवालिसुग्रीवयोःपिता ॥ १ ॥ जननीकाचभवनंसात्वयापरिकीर्तिता ॥ वालिसुग्रीवयोश्चापिनामनीकेनहेतुना ॥ २ ॥ एतद्ब्रह्मन्समाच
क्ष्वकौतूहलमिदंहिनः ॥ सप्रोक्तोराघवेणैवमगस्त्योवाक्यमब्रवीत् ॥ ३ ॥ श्रृणुरामकथामेतांयथापूर्वंसमासतः ॥ नारदःकथयामासममाश्रममु
पागतः ॥ ४ ॥ कदाचिदटमानोसावतिधर्ममुपागतः ॥ अर्चितस्तुयथान्यायंविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ ५ ॥ सुखासीनःकथामेनांमयापृष्टःसकौतुकात् ॥
कथयामासधर्मात्मामहर्षेश्रूयतामिति ॥ ६ ॥ मेरुर्नगवरःश्रीमान्जांबूनदमयःशुभः ॥ तस्ययन्मध्यमंश्रृंगंसर्वदैवतपूजितम् ॥ ७ ॥ तस्मिन्दिव्या
सभारम्याब्रह्मणःशतयोजना ॥ तस्यामास्तेसदादेवःपद्मयोनिश्चतुर्मुखः ॥ ८ ॥ योगमभ्यसतस्तस्यनेत्राभ्यांयदसुस्रुवत् ॥ तद्गृहीतंभगवतापाणि
नाचर्चितंतुतत् ॥ ९ ॥ निक्षिप्तमात्रंतद्भूमौब्रह्मणालोककर्तृणा ॥ तस्मिन्नश्रुकणेरामवानरःसंबभूवह ॥ १० ॥ उत्पन्नमात्रस्तुतदावानरश्चनरोत्तम ॥
समाश्वास्यप्रियैर्वाक्यैरुक्तःकिलमहात्मना ॥ ११ ॥ पश्यशैलंसुविस्तीर्णंसुरैरध्युषितंसदा ॥ तस्मिन्रम्येगिरिवरेबहुमूलफलाशनः ॥ १२ ॥ ममां
तिकचरोनित्यंभववानरपुंगव ॥ कंचित्कालमिहास्वत्वंततःश्रेयोभविष्यति ॥ १३ ॥

एतदुत्तरंवालिसुग्रीवोत्पत्तीतिहासोरावणस्यश्वेतद्वीपगमनेतिहासश्चकतिपयैःसर्गैरगस्त्योक्तितयाक्वचित्पुस्तकेषुदृश्यते तेतुपूर्वसर्गांतएवागस्त्यस्यस्वाश्रमगमनकथनादसंगताःकतकतीर्थाद्यनादृतत्वाच्चमयापिनव्याख्याताः ॥

एवमुक्तःसचैतेनब्रह्मणावानरोत्तमः॥ प्रणम्यशिरसापादौदेवदेवस्यराघव॥ १४॥ उक्तवाँल्लोककर्तारमादिदेवंजगत्पतिम्॥ यथाज्ञापयसेदेव
स्थिताहंतवशासने॥ १५॥ एवमुक्त्वाहरिर्देवंययौहृष्टमनास्तदा॥ सतदाद्रुमखंडेषुफलपुष्पघनेषुच॥ १६॥ ब्रह्मन्नतिबलःशीघ्रंवनेफलकृताश
नः॥ चिन्वन्मधूनिमुख्यानिचिन्वन्पुष्पाण्यनेकशः॥ १७॥ दिनेदिनेचसायाह्नेब्रह्मणोंतिकमागमत्॥ गृहीत्वाराममुख्यानिपुष्पाणिचफलानिच
॥ १८॥ ब्रह्मणोदेवदेवस्यपादमूलेन्यवेदयत्॥ एवंतस्यगतःकालोबहुपर्यटतोगिरिम्॥ १९॥ कस्यचित्त्वथकालस्यसमतीतस्यराघव॥ ऋक्षराड्
वानरश्रेष्ठस्तृषयापरिपीडितः॥ २०॥ उत्तरंमेरुशिखरंगतस्तत्रचदृष्टवान्॥ नानाविहगसंघुष्टंप्रसन्नसलिलंसरः॥ २१॥ चलत्केसरमात्मानंकृत्वा
तस्यतटेस्थितः॥ ददर्शतस्मिन्सरसिवक्त्रच्छायामथात्मनः॥ २२॥ कोयमस्मिन्ममरिपुर्वसत्यंतर्जलेमहान्॥ रूपंचांतर्गतंतत्रवीक्ष्यतत्पश्यतोहरिः
॥ २३॥ क्रोधाविष्टमनाह्येषनियतंमावमन्यते॥ तदस्यदुष्टभावस्यपुष्कलंकुमतेर्गृहम्॥ २४॥ एवंसंचिंत्यमनसासवैवानरचापलात्॥ आप्लुत्य
चापतत्तस्मिन्ह्रदेवानरसत्तमः॥ २५॥ उत्प्लुत्यतस्मात्सह्रदादुत्थितःप्लवगःपुनः॥ तस्मिन्नेवक्षणेरामस्त्रीत्वंप्रापसवानरः॥ २६॥ मनोज्ञरूपासा
नारीलावण्यललिताशुभा॥ विस्तीर्णजघनासुभ्रूर्नीलकुंतलमूर्धजा॥ २७॥ मुग्धसस्मितवक्त्राचपीनस्तनतटाशुभा॥ ह्रदतीरेचसाभातिऋजुय
ष्टिर्लतायथा॥ २८॥ त्रैलोक्यसुंदरीकांतासर्वचित्तप्रमाथिनी॥ लक्ष्मीवपद्मरहिताचंद्रज्योत्स्नेवनिर्मला॥ २९॥ रूपेणाप्यभवत्सातुश्रियंदेवीमु
मायथा॥ द्योतयंतीदिशःसर्वास्तथाभूत्सावरांगना॥ ३०॥ एतस्मिन्नंतरेदेवोनिवृत्तःसुरनायकः॥ पादावुपास्यदेवस्यब्रह्मणस्तेनवैपथा॥ ३१॥
तस्यामेवचवेलायामादित्योपिपरिभ्रमन्॥ तस्मिन्नेवपदेसोभूद्यस्मिन्सातनुमध्यमा॥ ३२॥ युगपत्सातदादृष्टादेवाभ्यांसुरसुंदरी॥ कंदर्पवश
गौतौतुदृष्ट्वातांसंबभूवतुः॥ ३३॥ ततःक्षुभितसर्वांगौसुरेंद्रौपन्नगाविव॥ तद्रूपमद्भुतंदृष्ट्वात्याजितौधैर्यमात्मनः॥ ३४॥ ततस्तस्यांसुरेंद्रेणस्कन्नं
शिरसिपातितम्॥ अनासाद्यैवतांनारींसन्निवृत्तमथाभवत्॥ ३५॥ ततःसावानरपतिंजज्ञेवानरमीश्वरम्॥ अमोघरेतसस्तस्यवासवस्यमहात्म
नः॥ ३६॥ वालेषुपतितंबीजंवालीनामबभूवसः॥ भास्करेणापितस्यांवैकंदर्पवशवर्तिना॥ ३७॥

वीजंनिषिक्तंग्रीवायांविधानमनुवर्तत ॥ तेनापिसावरतनुर्नोक्ताकिंचिद्वचःशुभम् ॥ ३८ ॥ निवृत्तमदनश्चाथसूर्योपिसमपद्यत ॥ ग्रीवायांपतितं
वीजंसुग्रीवःसमजायत ॥ ३९ ॥ एवमुत्पाद्यतौवीरौवानरेंद्रौमहाबलौ ॥ दत्वातुकांचनींमालांवानरेंद्रस्यवालिनः ॥ ४० ॥ अक्षय्यांगुणसंपूर्णांश
क्रस्तुत्रिदिवंययौ ॥ सूर्योपिस्वसुतस्यैवनिरूप्यपवनात्मजम् ॥ ४१ ॥ कृत्येषुव्यवसायेषुजगामसवितांवरम् ॥ तस्यांनिशायांव्युष्टायामुदितेच
दिवाकरे ॥ ४२ ॥ सतद्वानररूपंतुप्रतिपेदेपुनर्नृप ॥ सएववानरोभूत्वापुत्रौस्वस्यप्लवंगमौ ॥ ४३ ॥ पिंगेक्षणौहरिवरौवलिनौकामरूपिणौ ॥ मधू
न्यमृतकल्पानिपाययितौतेनतौतदा ॥ ४४ ॥ गृह्यऋक्षरजास्तौतुब्रह्मणोंतिकमागमत् ॥ दृष्ट्वर्क्षरजसंपुत्रंब्रह्मालोकपितामहः ॥ ४५ ॥ वहुशःसां
त्वयामासपुत्राभ्यांसहितंहरिम् ॥ सांत्वयित्वाततःपश्चाद्देवदूतमथादिशत् ॥ ४६ ॥ गच्छमद्वचनाद्दूतकिष्किंधांनामवैशुभाम् ॥ सात्वस्यगुणसं
पन्नामहतीचपुरीशुभा ॥ ४७ ॥ तत्रवानरयूथानिसुवहूनिवसंतिच ॥ वहुरत्नसमाकीर्णावानरैःकामरूपिभिः ॥ ४८ ॥ पुण्यापण्यवतीदुर्गाचातुर्व
र्ण्यपुरस्कृता ॥ विश्वकर्मकृतादिव्यामन्नियोगाच्चशोभना ॥ ४९ ॥ तत्रर्क्षरजसंदृष्ट्वासपुत्रंवानरर्षभम् ॥ यूथपालान्समाह्वाययांश्चान्यान्प्राकृतान्ह
रीन् ॥ ५० ॥ तेषांसंभाव्यसर्वेषांमदीयंजनसंसदि ॥ अभिषेचयराजानमारोप्यमहदासने ॥ ५१ ॥ दृष्टमात्राश्चतेसर्वैवानरेणचधीमता ॥ अस्यर्क्ष
रजसोनित्यंभविष्यंतिवशानुगाः ॥ ५२ ॥ इत्येवमुक्तेवचनेब्रह्मणातंहरीश्वरम् ॥ पुरतःकृत्यदूतोसौप्रययौतांपुरींशुभाम् ॥ ५३ ॥ सप्रविश्यानिल
गतिस्तांगुहांवानरोत्तमः ॥ स्थापयामासराजानंपितामहनियोगतः ॥ ५४ ॥ राज्याभिषेकविधिनास्नातोथाभ्यर्चितस्तथा ॥ सवद्धमुकुटःश्रीमा
नभिषिक्तःस्वलंकृतः ॥ ५५ ॥ आज्ञापयामासहरीन्सर्वान्मुदितमानसः ॥ सप्तद्वीपसमुद्रायांपृथिव्यांयेप्लवंगमाः ॥ ५६ ॥ वालिसुग्रीवयोरेषएषच
क्षरजःपिता ॥ जननीचैषतुहरिरित्येतद्भद्रमस्तुते ॥ ५७ ॥ यश्चैतच्छ्रावयेद्विद्वान्यश्चैतच्छृणुयान्नरः ॥ सिद्ध्यंतितस्यकार्यार्थामनसोहर्षवर्धनाः ॥ ५८ ॥
एतच्चसर्वंकथितंमयाविभाप्रविस्तरेणेहयथार्थतस्तत् ॥ उत्पत्तिरेषारजनीचराणामुक्तातथैवेहहरीश्वराणाम् ॥ ५९ ॥ ॥इत्यार्षेश्री०म०वा०आ० ॥ ५९ ॥
उ०सर्गः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एतांश्रुत्वाकथांदिव्यांपौराणींराघवस्तदा ॥ भ्रातृभिःसहितोवीरोविस्मयंपरमंययौ ॥ १ ॥ राघवोथऋषेर्वाक्यंश्रु
त्वावचनमब्रवीत् ॥ कथेयंमहतीपुण्यात्वत्प्रसादाच्छ्रुतामया ॥ २ ॥

बृहत्कौतूहलेचास्मिन्संवृतोमुनिपुंगव ॥ उत्पत्तिर्यादृशीदिव्यावालिसुग्रीवयोर्द्विज ॥ ३ ॥ किंचित्रंममब्रह्मर्षेसुरेंद्रतपनावुभौ ॥ जातौवानरशार्दू
लौवलेनवलिनांवरौ ॥ ४ ॥ एवमुक्तेतुरामेणकुंभयोनिरभाषत ॥ एवमेतन्महाबाहोवृत्तमासीत्पुराकिल ॥ ५ ॥ अथापरांकथांदिव्यांशृणुराजन्स
नातनीम् ॥ यदर्थंरामवैदेहीरावणेनपुराहृता ॥ ६ ॥ तत्तेहंकीर्तयिष्यामिसमाधिंश्रवणेकुरु ॥ पुराकृतयुगेरामप्रजापतिसुतंप्रभुम् ॥ ७ ॥ सनत्कु
मारमासीनंरावणोराक्षसाधिपः ॥ वपुषासूर्यसंकाशंज्वलंतमिवतेजसा ॥ ८ ॥ विनयावनतोभूत्वाह्यभिवाद्यकृतांजलिः ॥ उक्तवान्रावणोरा
मतम्रृषिंसत्यवादिनम् ॥ ९ ॥ कोह्यस्मिन्प्रवरोलोकेदेवानांवलवत्तरः ॥ यंसमाश्रित्यविबुधाजयंतिसमरेरिपून् ॥ १० ॥ कंयजंतिद्विजानित्यंकंध्या
यंतिचयोगिनः ॥ एतन्मेशंसभगवन्विस्तरेणतपोधन ॥ ११ ॥ विदित्वाहृद्गतंतस्यध्यानदृष्टिर्महायशाः ॥ उवाचरावणंप्रेम्णाश्रूयतामितिपुत्रक
॥ १२ ॥ योवैभर्ताजगत्कृत्स्नंयस्योत्पत्तिंनविद्महे ॥ सुरासुरैर्नतोनित्यंहरिर्नारायणःप्रभुः ॥ १३ ॥ यस्यनाभ्युद्भवोब्रह्माविश्वस्यजगतःपतिः ॥ येन
सर्वमिदंसृष्टंविश्वंस्थावरजंगमम् ॥ १४ ॥ तंसमाश्रित्यविबुधाविधिनाहरिमध्वरे ॥ पिबंतिह्यमृतंचैवमानिताश्चयजंतितम् ॥ १५ ॥ पुराणैश्चैव
वेदैश्चपंचरात्रैस्तथैवच ॥ ध्यायंतियोगिनोनित्यंक्रतुभिश्चयजंतितम् ॥ १६ ॥ दैत्यदानवरक्षांसियेचान्येचामरद्विपः ॥ सर्वान्जयतिसंग्रामेसदास
वैःसपूज्यते ॥ १७ ॥ श्रुत्वामहर्षेस्तद्वाक्यंरावणोराक्षसाधिपः ॥ उवाचप्रणतोभूत्वापुनरेवमहामुनिम् ॥ १८ ॥ दैत्यदानवरक्षांसियेहताःसमरेऽर
यः ॥ कांगतिंप्रतिपद्यंतेकिंचतेहरिणाहताः ॥ १९ ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वाप्रत्युवाचमहामुनिः ॥ दैवतैर्निहतानित्यंप्राप्नुवंतिदिवःस्थलम् ॥ २० ॥ पुन
स्तस्मात्परिभ्रष्टाजायंतेवसुधातले ॥ पूर्वार्जितैःसुखैर्दुःखैर्जायंतेचम्रियंतिच ॥ २१ ॥ येयेहताश्चक्रधरेणराजंस्त्रैलोक्यनाथेनजनार्दनेन ॥ तेतेगता
स्तन्निलयंनरेंद्राःक्रोधोपिदेवस्यवरेणतुल्यः ॥ २२ ॥ श्रुत्वाततस्तद्वचनंनिशाचरःसनत्कुमारस्यमुखाद्विनिर्गतम् ॥ तथाप्रहृष्टःसवभूवविस्मितःक
थंनुयास्यामिहरिंमहाहवे ॥ २३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेसर्गः ॥ २ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ एवंचिंतयतस्तस्यरावणस्यदुरात्मनः ॥ पु
नरेवापरंवाक्यंव्याजहारमहामुनिः ॥ १ ॥ मनसश्चेप्सितंयत्तद्भविष्यतिमहाहवे ॥ सुखीभवमहाबाहोकंचित्कालमुदीक्षय ॥ २ ॥

एवंश्रुत्वामहाबाहुस्तमृषिंप्रत्युवाचसः ॥ कीदृशंलक्षणंतस्यब्रूहिसर्वमशेषतः ॥ ३ ॥ राक्षसेशवचःश्रुत्वासमुनिःप्रत्यभाषत ॥ श्रूयतांसर्वमाख्या
स्येतवराक्षसपुंगव ॥ ४ ॥ सहिसर्वगतोदेवःसूक्ष्मोव्यक्तःसनातनः ॥ तेनसर्वमिदंव्याप्तंत्रैलोक्यंसचराचरम् ॥ ५ ॥ सभूमौदिविपातालेपर्वतेषुवने
षुच ॥ स्थावरेषुचसर्वेषुनदीषुनगरीषुच ॥ ६ ॥ ओंकारश्चैवसत्यश्चसावित्रीपृथिवीचसः ॥ धराधरधरोदेवोह्यनंतइतिविश्रुतः ॥ ७ ॥ अहश्चरात्रि
श्चउभेचसंध्येदिवाकरश्चैवयमश्चसोमः ॥ सएवकालोह्यनिलोनलश्चसब्रह्मरुद्रेंद्रसएवचापः ॥ ८ ॥ विद्योततिज्वलतिभातिलोकान्सृजत्ययंसंहर
तिप्रशास्ति ॥ क्रीडांकरोत्यव्ययलोकनाथोविष्णुःपुराणोभवनाशकैकः ॥ ९ ॥ अथवाबहुनाऽनेनकिमुक्तेनदशानन ॥ तेनसर्वमिदंव्याप्तंत्रैलोक्यं
सचराचरम् ॥ १० ॥ नीलोत्पलदलश्यामःकिंजल्कारुणवाससा ॥ प्रावृट्कालेयथाव्योम्निसतडित्तोयदोयथा ॥ ११ ॥ श्रीमान्मेघवपुःश्यामःशुभः
पंकजलोचनः ॥ श्रीवत्सेनोरसायुक्तःशशांककृतलक्षणः ॥ १२ ॥ तस्यनित्यंशरीरस्थामेघस्येवशतह्रदाः ॥ संग्रामरूपिणीलक्ष्मीर्देहमावृत्यतिष्ठति
॥ १३ ॥ नशक्यःससुरैर्द्रष्टुंनासुरैर्नचपन्नगैः ॥ यस्यप्रसादंकुरुतेसवैतंद्रष्टुमर्हति ॥ १४ ॥ नहियज्ञफलैस्तातनतपोभिस्तुसंचितैः ॥ शक्यतेभगवान्द्र
ष्टुंनदानेननचेज्यया ॥ १५ ॥ तद्भक्तैस्तद्गतप्राणैस्तच्चित्तैस्तत्परायणैः ॥ शक्यतेभगवान्द्रष्टुंज्ञाननिर्दग्धकिल्विषैः ॥ १६ ॥ अथवापृच्छ्यरक्षेंद्रयदितं
द्रष्टुमिच्छसि ॥ कथयिष्यामितेसर्वंश्रूयतांयदिरोचते ॥ १७ ॥ कृतेयुगेव्यतीतेवैमुखेत्रेतायुगस्यतु ॥ हितार्थंदेवमर्त्यानांभवितानृपविग्रहः ॥ १८ ॥
इक्ष्वाकूणांचयोराजाभाव्योदशरथोभुवि ॥ तस्यसूनुर्महातेजारामोनामभविष्यति ॥ १९ ॥ महातेजामहाबुद्धिर्महाबलपराक्रमः ॥ महाबाहुर्महा
सत्वःक्षमयापृथिवीसमः ॥ २० ॥ आदित्यइवदुष्प्रेक्ष्यःसमरेशत्रुभिस्तदा ॥ भविताहितदारामोनरोनारायणःप्रभुः ॥ २१ ॥ पितुर्नियोगात्सविभुर्दं
डकेविविधेवने ॥ विचरिष्यतिधर्मात्माभ्रात्रासहमहामनाः ॥ २२ ॥ तस्यपत्नीमहाभागालक्ष्मीसीतेतिविश्रुता ॥ दुहिताजनकस्यैषाउत्थितावसु
धातलात् ॥ २३ ॥ रूपेणाप्रतिमालोकेसर्वलक्षणलक्षिता ॥ छायेवानुगतारामंनिशाकरमिवप्रभा ॥ २४ ॥ शीलाचारगुणोपेतासाध्वीधैर्यसमन्वि
ता ॥ सहस्रांशोरश्मिरिवह्येकामूर्तिरिवस्थिता ॥ २५ ॥ एवंतेसर्वमाख्यातंमयारावणविस्तरात् ॥ महतोदेवदेवस्यशाश्वतस्याव्ययस्यच ॥ २६ ॥

एवंश्रुत्वामहावाहूराक्षसेंद्रःप्रतापवान् ॥ त्वयासहविरोधेच्छुश्चिंतयामासराघव ॥ २७ ॥ सनत्कुमारात्तद्वाक्यंचिंतयानोमुहुर्मुहुः ॥ रावणोमुमु
देश्रीमान्युद्धार्थंविचचारह ॥ २८ ॥ श्रुत्वाचतांकथांरामोविस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ शिरसश्चालनंकृत्वाविस्मयंपरमंगतः ॥ २९ ॥ श्रुत्वातुवाक्यंसन
रेश्वरस्तदामुदायुतोविस्मयमानचक्षुः ॥ पुनश्चतंज्ञानव नांप्रधानमुवाचवाक्यंवदमेपुरातनम् ॥ ३० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० उत्तरकांडेसर्गः
॥ ३ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ततःपुनर्महातेजाःकुंभयोनिर्महायशाः ॥ उवाचरामंप्रणतंपितामहइवेश्वरम् ॥ १ ॥ श्रूयतामितिचोवाचरामंसत्यपराक्रम
म् ॥ कथाशेषंमहातेजाःकथयामाससप्रभुः ॥ २ ॥ यथाख्यानंश्रुतंचैवयथावृत्तंयथातथा ॥ प्रीतात्माकथयामासराघवायमहामतिः ॥ ३ ॥ एत
दर्थंमहावाहोरावणेनदुरात्मना ॥ सुताजनकराजस्यहृतारामममहामते ॥ ४ ॥ एतांकथांमहावाहोनारदःसुमहायशाः ॥ कथयामासदुर्धर्षमेरौगि
रिवरोत्तमे ॥ ५ ॥ देवगंधर्वसिद्धानामृषीणांचमहात्मनाम् ॥ कथाशेषंपुनःसोथकथयामासराघव ॥ ६ ॥ नारदःसुमहातेजाःप्रहसन्निवमानद ॥
तांकथांशृणुराजेंद्रमहापापप्रणाशनीम् ॥ ७ ॥ यांतुश्रुत्वामहावाहोऋषयोदैवतैःसह ॥ ऊचुस्तंनारदंसर्वेहर्षपर्याकुलेक्षणम् ॥ ८ ॥ यश्चेमांश्राव
येन्नित्यंशृणुयाद्वापिभक्तितः ॥ सपुत्रपौत्रवान्रामस्वर्गलोकेमहीयते ॥ ९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० उत्तरकांडेसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ त
तःसराक्षसोरामपर्यटन्पृथिवीतले ॥ विजयार्थीमहाशूरैराक्षसैःपरिवारितः ॥ १ ॥ दैत्यदानवरक्षःसुयंशृणोतिवलाधिकम् ॥ तमाह्वयतियुद्धार्थी
रावणोवलदर्पितः ॥ २ ॥ एवंसपर्यटन्सर्वांपृथिवींपृथिवीपते ॥ ब्रह्मलोकान्निवर्ततंसमासाद्याथरावणः ॥ ३ ॥ व्रजंतंमेघपृष्ठस्थमंशुमंतमिवाप
रम् ॥ तमभिसृत्यप्रीतात्माह्यभिवाद्यकृतांजलिः ॥ ४ ॥ उवाचहृष्टमनसानारदंरावणस्तदा ॥ आब्रह्मभवनंलोकास्त्वयादृष्टाह्यनेकशः ॥ ५ ॥ क
स्मिन्लोकेमहाभागमानवावलवत्तराः ॥ योद्धुमिच्छामितैःसार्धंयथाकामंयदृच्छया ॥ ६ ॥ चिंतयित्वामुहूर्तंतुनारदःप्रत्युवाचतम् ॥ अस्तिराज
न्महाद्वीपंक्षीरोदस्यसमीपतः ॥ ७ ॥ तत्रतेचंद्रसंकाशामानवाःसुमहावलाः ॥ महाकायामहावीर्यामेघस्तनितनिःस्वनाः ॥ ८ ॥ महामात्राधैर्यवं
तोमहापरिघवाहवः ॥ श्वेतद्वीपमयादृष्टामानवाराक्षसाधिप ॥ ९ ॥

वलवीर्यसमोपेतान्यादृशांस्त्वमिहेच्छसि ॥ नारदस्यवचःश्रुत्वारावणःप्रत्युवाचह ॥ १० ॥ कथंनारदजायंतेतस्मिन्द्वीपेमहावलाः॥ श्वेतद्वीपेक
थंवासःप्राप्तस्तैस्तुमहात्मभिः॥ ११ ॥ एतन्मेसर्वमाख्याहिप्रभोनारदतत्त्वतः॥ त्वयादृष्टंजगत्सर्वंहस्तामलकवत्सदा॥ १२॥ रावणस्यवचःश्रुत्वाना
रदःप्रत्युवाचह॥ अनन्यमनसोनित्यंनारायणपरायणाः ॥ १३॥ तदाराधनसक्ताश्चतच्चित्तास्तत्परायणाः ॥ एकांतभावानुगतास्तेनराराक्षसाधि
प॥ १४॥ तच्चित्तास्तद्गतप्राणानरानारायणंसदा॥ श्वेतद्वीपेतुतैर्वासअर्जितःसुमहात्मभिः॥ १५॥ येहतालोकनाथेनशार्ङ्गमानम्यसंयुगे॥ चक्रा
युधेनदेवेनतेषांवासस्त्रिविष्टपे॥ १६॥ नहियज्ञफलैस्तातनतपोभिर्नसंयमैः॥ नचदानफलैर्मुख्यैःसलोकःप्राप्यतेसुखम्॥ १७॥ नारदस्यवचःश्रु
त्वादशग्रीवःसुविस्मितः॥ ध्यात्वातुसुचिरंकालंतेनयोत्स्यामिसंयुगे॥ १८॥ आपृच्छ्यनारदंप्रायाच्छ्वेतद्वीपायरावणः॥ नारदोपिचिरंध्यात्वाकौ
तूहलसमन्वितः ॥ १९॥ दिदृक्षुःपरमाश्चर्यंतत्रैवत्वरितंययौ ॥ सहिकेलिकरोविप्रोनित्यंचसमरप्रियः ॥ २०॥ रावणोपिययौतत्रराक्षसैःसहराघ
व॥ महतासिंहनादेनदारयन्सदिशोदश॥ २१॥ गतेतुनारदेतत्ररावणोपिमहायशाः ॥ प्राप्यश्वेतंमहाद्वीपंदुर्लभंयत्सुरैरपि॥ २२॥ तेजसातस्य
द्वीपस्यरावणस्यवलीयसः॥ तत्तस्यपुष्पकंयानंवातवेगसमाहतम्॥ २३॥ अवस्थातुंनशक्नोतिवाताहतइवांबुदः॥ सचिवाराक्षसेंद्रस्यद्वीपमासा
द्यदुर्दृशम्॥ २४॥ अब्रुवन्रावणंभीताराक्षसाजातसाध्वसाः॥ राक्षसेंद्रवयंमूढाभ्रष्टसंज्ञाविचेतसः ॥ २५॥ अवस्थातुंनशक्ष्यामोयुद्धंकर्तुंकथं
चन॥ एवमुक्त्वाद्रुद्रुवुस्तेसर्वएवनिशाचराः॥ २६॥ रावणोपिहितद्यानंपुष्पकंहेमभूषितम्॥ विसर्जयामासतदासहतैःक्षणदाचरैः॥ २७॥ गतंतु
पुष्पकंरामरावणोराक्षसाधिपः॥ कृत्वारूपंमहाभीमंसर्वराक्षसवर्जितः ॥ २८॥ प्रविवेशतदातस्मिन्श्वेतद्वीपेसरावणः॥ प्रविशन्नेवतत्राशुना
रीभिरुपलक्षितः॥ २९॥ एकयासस्मितंकृत्वाहस्तेगृह्यदशाननम्॥ पृष्टश्चागमनंब्रूहिकिमर्थमिहचागतः ॥ ३०॥ कोवात्वंकस्यवापुत्रःकेनवाप्र
हितोवद ॥ इत्युक्तोरावणोराजन्क्रुद्धोवचनमब्रवीत् ॥ ३१॥ अहंविश्रवसःपुत्रोरावणोनामराक्षसः ॥ युद्धार्थमिहसंप्राप्तोनचपश्यामिकंचन
॥ ३२॥ एवंकथयतस्तस्यरावणस्यदुरात्मनः॥ प्राहसंस्तेततःसर्वैंसुस्वनंयुवतीजनाः॥ ३३॥

तासामेकाततःक्रुद्धावालवद्गृह्यलीलया॥भ्रामितस्तुसखीमध्येमध्येगृह्यदशाननम् ॥ ३४ ॥ सखीमन्यांसमाहूयपश्यत्वंकीटकंधृतम्॥दशास्यं
विंशतिभुजंकृष्णांजनसमप्रभम्॥ ३५॥हस्ताद्धस्तंसचक्षिप्तोभ्राम्यतेभ्रमलालसः॥भ्राम्यमाणेनवलिनाराक्षसेनविपश्चिता ॥ ३६ ॥ पाणावे
काथसंदष्टारोषेणवनिताशुभा॥मुक्तस्तयाशुभःकीटोधुन्वंत्याहस्तवेदनात् ॥ ३७॥ गृहीत्वान्यातुरक्षेंद्रमुत्पपातविहायसा ॥ ततस्तामपिसंक्रुद्धो
विददारनखैर्भृशम्॥ ३८ ॥तयासहविनिर्धूतःसहसैवनिशाचरः॥पपातसोंभसामध्येसागरस्यभयातुरः॥ ३९ ॥पर्वतस्येवशिखरंयथावज्रविदा
रितम्॥प्रापतत्सागरजलेतथासौविनिपातितः॥ ४० ॥एवंसरावणोरामश्वेतद्वीपनिवासिभिः॥युवतीभिर्विगृह्याशुभ्रामितश्चततस्ततः॥ ४१ ॥
नारदोपिमहातेजारावणंप्राप्यधर्षितम्॥विस्मयंसुचिरंकृत्वाप्रजहासननर्तच ॥ ४२ ॥ एतदर्थंमहावाहोरावणेनदुरात्मना॥विज्ञायापहृतासी
तात्वत्तोमरणकांक्षया॥ ४३ ॥भवान्नारायणोदेवःशंखचक्रगदाधरः॥शार्ङ्गपद्मायुधोवज्रीसर्वदेवनमस्कृतः ॥ ४४॥ श्रीवत्सांकोहृषीकेशःसर्व
देवाभिपूजितः॥पद्मनाभोमहायोगीभक्तानामभयप्रदः॥ ४५॥वधार्थंरावणस्यत्वंप्रविष्टोमानुषींतनुम्॥ किंनवेत्सित्वमात्मानंयथानारायणो
ह्यहम्॥ ४६॥ मामुह्यस्वमहाभागस्मरचात्मानमात्मना ॥ गुह्याद्गुह्यतरस्त्वंहित्येवमाहपितामहः ॥ ४७॥ त्रिगुणश्चत्रिवेदीचत्रिधामाचत्रिरा
घव ॥ त्रिकालकर्मत्रैविद्यत्रिदशारिप्रमर्दन ॥ ४८ ॥ भयाक्रांतास्त्रयोलोकाःपुराणैर्विक्रमैस्त्रिभिः ॥ त्वंमहेंद्रानुजःश्रीमान्वलिवंधनकारणात्
॥ ४९ ॥ अदित्यागर्भसंभूतोविष्णुस्त्वंहिसनातनः॥ लोकाननुग्रहीतुंवैप्रविष्टोमानुषींतनुम् ॥ ५० ॥ तदिदंसाधितंकार्यंसुराणांसुरसत्तम ॥ निह
तोरावणःपापःसपुत्रगणवांधवः॥५१॥प्रहृष्टाश्चसुराःसर्वेऋषयश्चतपोधनाः॥प्रशांतंचजगत्सर्वंत्वत्प्रसादात्सुरेश्वर॥५२॥सीतालक्ष्मीर्महाभा
गासंभूतावसुधातलात्॥त्वदर्थमिहचोत्पन्नाजनकस्यगृहेप्रभो ॥ ५३॥ लंकामानीययत्नेनमातेवपरिरक्षिता॥एवमेतत्समाख्यातंतवराममहा
यशः ॥५४॥ ममापिनारदेनोक्तमृषिणादीर्घजीविना॥ यथासनत्कुमारेणव्याख्यातंतस्यरक्षसः ॥ ५५ ॥ तेनापिचतदेवाशुकृतंसर्वमशेषतः ॥
यश्चैतच्छ्रावयेच्छ्राद्धेविद्वान्ब्राह्मणसन्निधौ॥५६॥अन्नंतदक्षयंदत्तंपितॄणामुपतिष्ठति॥एतांश्रुत्वाकथांदिव्यांरामोराजीवलोचनः॥५७॥ परं
विस्मयमापन्नोभ्रातृभिःसहराघवः॥वानराःसहसुग्रीवाराक्षसाःसविभीषणाः॥५८॥

एतदंतंप्रक्षिप्तम् अथसामंतराजविसर्जनम् एवमास्तेइति एवंसर्वोपास्यत्वेन प्रशासत् शत्रंतम् अभ्यस्तत्वान्नुमभावः ॥ १ ॥ कतिपयाहःसु गतेष्वितिशेषः ॥ २ ॥ भवान्हिगतिरव्यग्रा अच
लाप्रतिष्ठेत्यर्थः भवतावयंपालिताःकन्याप्रदानादिनापालितवंशाः तेजसातपोवीर्येण ॥ ३ ॥ संबंधकपुरोगमाःसंबंधकंसंबंधःपुरोगमोयेसरोयासांताःसंबंधःप्रीतयश्चेत्यर्थः ॥ ४ ॥ रत्नान्या

राजानश्चसहामात्यायेचान्येपिसमागताः॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्राधर्मसमन्विताः ॥५९॥ सर्वेचोत्फुल्लनयनाःसर्वेहर्षसमन्विताः ॥ राममे
वानुपश्यंतिभृशमत्यंतहर्षिताः॥६०॥ ततोगस्त्योमहातेजाराघवंचेदमब्रवीत्॥ दृष्टाःसभाजिताश्चापिरामयास्यामहेवयम्॥ एवमुक्त्वागताःसर्वे
पूजितास्तेयथागतम्॥६१॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअगस्त्यवाक्यंनामसर्गः॥५॥ ॥छ॥ ॥एवमास्ते
महावाहुरहन्यहनिराघवः ॥ प्रशासत्सर्वकार्याणिपौरजानपदेषुच ॥ १ ॥ ततःकतिपयाहःसुवैदेहंमिथिलाधिपम्॥ राघवःप्रांजलिर्भूत्वावाक्यमे
तदुवाचह॥ २॥ भवान्हिगतिरव्यग्राभवतापालितावयम् ॥ भवतस्तेजसोग्रेणरावणोनिहतोमया ॥ ३ ॥ इक्ष्वाकूणांचसर्वेषांमैथिलानांचसर्व
शः॥ अतुलाःप्रीतयोराजन्संबंधकपुरोगमाः ॥ ४ ॥ तद्भवान्स्वपुरंयातुरत्नान्यादायपार्थिव ॥ भरतश्चसहायार्थंपृष्ठतश्चानुयास्यति॥५॥ सतथे
तिततःकृत्वाराघवंवाक्यमब्रवीत्॥ प्रीतोस्मिभवताराजन्दर्शनेननयेनच॥६॥यान्येतानितुरत्नानिमदर्थंसंचितानिवै॥ दुहित्रोस्तान्यहंराजन्सर्वा
ण्येवददामिवै॥७॥ ततःप्रयातेजनकेकेकयंमातुलंप्रभुम्॥ राघवःप्रांजलिर्भूत्वाविनयाद्वाक्यमब्रवीत्॥८॥ इदंराज्यमहंचैवभरतश्चसलक्ष्मणः॥
आयत्तास्त्वंहिनोराजन्गतिश्चपुरुषर्षभ ॥ ९ ॥ राजाहिवृद्धःसंतापंत्वदर्थमुपयास्यति ॥ तस्माद्गमनमद्यैवरोचतेतवपार्थिव ॥ १० ॥ लक्ष्मणेना
नुयात्रेणपृष्ठतोनुगमिष्यते॥ धनमादायवहुलंरत्नानिविविधानिच॥ ११॥

दायअस्माभिर्दीयमानोत्तमवस्तूनि भरतःपृष्ठतोनुयास्यति इष्टवंधूनामनुगमनरूपसत्कारार्थम् ॥ ५ ॥ सतथेति कृत्वाअंगीकृत्येत्यर्थः ॥ ६ ॥ मदर्थंप्रीत्याममदानार्थम् ॥ ७ ॥ केकयंमातुलं
युधाजितम् ॥ ८ ॥ एतद्राज्यमयोध्याराज्यमहंरामःभरतलक्ष्मणौआयत्तास्त्वयीतिशेषः त्वदधीनाइत्यर्थः हेराजन् हेकेकययुवराज नोस्माकंत्वंगतिरापदीष्टबंधुः॥ ९ ॥ राजाकेकयः॥१०॥
अनुयात्रेणअनुयात्रोपचाररूपेण अनुगमिष्यतेभवानितिशेषः ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ मातुलत्वाद्रामेणाभिवाद्यप्रदक्षिणंकृतोयुधाजित्पश्चात्सार्वभौमत्वाद्राजानंप्रदक्षिणंकृत्वाप्रयातइत्यन्वयः ॥ १३ ॥ वृत्रासुरेहतेसतिविष्णुनोपेंद्रेणसहस्थितोवासवोयथाविष्णुंविसर्जतितथातंकेकयंविसृज्येत्यर्थः ॥१४॥ १५ ॥ यस्मात्त्वयाभरतेनसहरणसहायार्थमुद्योगःकृतस्तस्माद्भवतापरमाप्रीतिर्दर्शितापरमसौहृदंचदर्शितम् एवमनुवादादेवोद्योगकरणंगम्यते ॥१६॥

युधाजित्तुतथेत्याहगमनंप्रतिराघव ॥ रत्नानिचधनंचैवत्वय्येवाक्षय्यमस्त्विति ॥ १२ ॥ प्रदक्षिणंचराजानंकृत्वाकेकयवर्धनः ॥ रामेणचकृतःपूर्वमभिवाद्यप्रदक्षिणम् ॥ १३ ॥ लक्ष्मणेनसहायेनप्रयातःकेकयेश्वरः ॥ हतेऽसुरेयथावृत्रेविष्णुनासहवासवः ॥ १४ ॥ तंविसृज्यततोरामोवयस्यमकुतोभयम् ॥ प्रतर्दनंकाशिपतिंपरिष्वज्येदमब्रवीत् ॥ १५ ॥ दर्शिताभवताप्रीतिर्दर्शितंसौहृदंपरम् ॥ उद्योगश्चत्वयाराजन्भरतेनकृतःसह ॥ १६ ॥ तद्भवानद्यकाशेयपुरींवाराणसींव्रज ॥ रमणीयांत्वयागुप्तांसुप्राकारांसुतोरणाम् ॥ १७ ॥ एतावदुक्त्वाचोत्थायकाकुत्स्थःपरमासनात् ॥ पर्यष्वजतधर्मात्मानिरंतरमुरोगतम् ॥१८॥ विसर्जयामासतदाकौसल्याप्रीतिवर्धनः ॥ राघवेणकृतानुज्ञःकाशेयोप्यकुतोभयः ॥ १९ ॥ वाराणसींययौतूर्णंराघवेणविसर्जितः ॥ विसृज्यतंकाशिपतिंत्रिशतंपृथिवीपतीन् ॥ २० ॥ प्रहसन्राघवोवाक्यमुवाचमधुराक्षरम् ॥ भवतांप्रीतिरव्यग्रातेजसापरिरक्षिता ॥ २१ ॥ धर्मश्चनियतोनित्यंसत्यंचभवतांसदा ॥ युष्माकंचानुभावेनतेजसाचमहात्मनाम् ॥ २२ ॥ हतोदुरात्मादुर्बुद्धीरावणोराक्षसाधमः ॥ हेतुमात्रमहंतत्रभवतांतेजसाहतः ॥ २३ ॥ रावणःसगणोयुद्धेसपुत्रामात्यबांधवः ॥ भवंतश्चसमानीताभरतेनमहात्मना ॥ २४ ॥ श्रुत्वाजनकराजस्यकाननात्तनयांहृताम् ॥ उद्युक्तानांचसर्वेषांपार्थिवानांमहात्मनाम् ॥ २५ ॥ कालोप्यतीतःसुमहान्गमनंरोचयाम्यतः ॥ प्रत्यूचुस्तंचराजानोहर्षेणमहतावृताः ॥ २६ ॥

काशिदेशेभवःकाशेयः ढगार्पः भवान्पुरींव्रजव्रजतु ॥ १७॥ उरोगतंयथातथानिरंतरंगाढंपर्यष्वजत ॥ १८ ॥ तदा ततइत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ प्रहसन्निति अनेकशतसंख्यस्वसुहृत्पृथिवीपतिदर्शनजसंतोषात्प्रहासः भवतांतेजसाअव्यग्रानिश्चलतयास्थिताप्रीतिर्वनात्पुनरागत्यानुभवयोग्यतयापरिरक्षितामयिभवद्भिर्मद्गुणमालोच्यनभवतांमयिप्रीतिःकिंतुस्वीयसत्स्वभावेनैवेत्याशयः ॥ २१ ॥ उक्तमेवार्थंस्पष्टयति धर्मश्चेति ॥ २२ ॥ २३ ॥ रावणोहतइतिशेषः भवंतश्चसमानीतामेलिताः एवंचदैवाद्भवतांक्लेशानुभवोनसंपन्नइतिशेषः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७॥ हतशात्रवंहतशत्रुसमूहम्॥ २८॥ एतत्त्वय्युपपन्नम् सकललोकमनोरमणत्वादितिभावः प्रशंसार्हसकललोकप्रशंसार्हस्वभावयुक्त ईदृशींभवदुक्तप्रशंसाजातीयांप्रशंसांवक्तुंनजा
नीमोतस्तामकृत्वैव॥ २९॥ यथासदाभवान्नोहृदिस्थःएवंवयमपित्वद्विषययामहताप्रीत्यावृतास्तवहृदियथावर्तामहेतथाअस्मासुतेप्रीतिश्चभवेत्भूयात् द्वेषेणहृदयस्थतामाभूदित्येतदुक्तिः
वाढमित्येवेति रामेणोक्ताइतिशेषः॥३०॥ ३१॥ गमिष्यामइत्यूचुरितिपूर्वेणान्वयः पूजितास्तेचेत्यादिनावृत्तक्रियानुवादः॥ ३२॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरामीयेरा०वा०आ०उत्तर०अष्टत्रिं

दिष्ट्यात्वंविजयीरामराज्यंचापिप्रतिष्ठितम्॥ दिष्ट्याप्रत्याहृतासीतादिष्ट्याशत्रुःपराजितः॥ २७॥ एषनःपरमःकामएषानःप्रीतिरुत्तमा॥ यत्त्वांवि
जयिनंरामपश्यामोहतशात्रवम्॥ २८॥ एतत्त्वय्युपपन्नंचयदस्मांस्त्वंप्रशंससे॥ प्रशंसार्हनजानीमःप्रशंसांवक्तुमीदृशीम्॥ २९॥ आपृच्छामो
गमिष्यामोहृदिस्थोनःसदाभवान्॥ वर्तामहेमहाबाहोप्रीत्यात्रमहँ*तावृताः॥ ३०॥ भवेच्चतेमहाराजप्रीतिरस्मासुनित्यदा॥ वाढमित्येवराजानो
हर्षेणपरमान्विताः॥ ३१॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेराघवंगमनोत्सुकाः॥पूजितास्तेचरामेणजग्मुर्देशान्स्वकान्स्वकान्॥ ३२॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामा
यणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअष्टत्रिंशःसर्गः॥ ३८॥ ॥७॥ ॥तेप्रयातामहात्मानःपार्थिवास्तेप्रहृष्टवत्॥ गजवाजिसहस्रौघैः
कंपयंतोवसुंधराम्॥ १॥ अक्षौहिण्योहितत्रासन्राघवार्थेसमुद्यताः॥ भरतस्याज्ञयानेकाःप्रहृष्टबलवाहनाः॥ २॥ ऊचुस्तेचमहीपालाबलदर्प
समन्विताः॥ नरामरावणंयुद्धेपश्यामःपुरतःस्थितम्॥३॥ भरतेनवयंपश्चात्समानीतानिरर्थकम्॥हताहिराक्षसाःक्षिप्रंपार्थिवैःस्युर्नसंशयः॥४॥
रामस्यबाहुवीर्येणरक्षितालक्ष्मणस्यच॥सुखंपारेसमुद्रस्ययुध्येमविगतज्वराः॥५॥ एताश्चान्याश्चराजानःकथास्तत्रसहस्रशः॥ कथयंतःस्वरा
ज्यानिजग्मुर्हर्षसमन्विताः॥६॥स्वानिराज्यानिमुख्यानिऋद्धानिमुदितानिच॥समृद्धधनधान्यानिपूर्णानिवसुमंतिच॥७॥

शःसर्गः॥ ३८॥ ॥७॥ ॥अथविसृज्यराजभिःस्वदेशस्थैःप्रेषितोपहारग्रहः प्रयाताइति प्रहृष्टवत्प्रहृष्टाः॥ १॥ राघवार्थेराघवस्यरणसहायार्थे॥ २॥ रामरावणमिति रामशत्रुं
रावणमित्यर्थः मध्यमपदलोपीसमासः॥ ३॥ पश्चात्रावणवधानंतरम् पार्थिवैर्हताःस्युर्यदिपूर्वंसमानीताःस्युरितिशेषः॥ ४॥५॥ ६॥ उक्तानिस्वराज्यानिअनूद्यविशिनष्टि स्वानीत्यादि
मुख्यानिप्रसिद्धानि धनंजीवाजीवरूपम् वसुमंतिमहानिधिमंति॥ ७॥

* लिंगव्यत्ययआर्षः

यथापुराणियथापूर्वमक्षतशरीरतयापुराणिगत्वाप्रियकामार्थंइष्टकामार्थंददुः आनुयात्रिकेभ्योभरतलक्ष्मणशत्रुघ्नेभ्यइतिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ अजाविकंविशिष्टचर्मवत् ॥ १० ॥११॥ १२ ॥

यथापुराणितेगत्वारत्नानिविविधान्यथ ॥ रामस्यप्रियकामार्थमुपहारंनृपाददुः ॥८ ॥ अश्वान्यानानिरत्नानिहस्तिनश्चमदोत्कटान् ॥ चंदनानिचमु
ख्यानिदिव्यान्याभरणानिच ॥ ९ ॥ मणिमुक्ताप्रवालांस्तुदास्योरूपसमन्विताः ॥ अजाविकंचविविधंरथांस्तुविविधान्बहून् ॥ १० ॥ भरतोलक्ष्म
णश्चैवशत्रुघ्नश्चमहाबलः ॥ आदायतानिरत्नानिस्वांपुरींपुनरागताः ॥ ११ ॥ आगम्यचपुरींरम्यामयोध्यांपुरुषर्षभाः ॥ तानिरत्नानिचित्राणिरामा
यसमुपानयन् ॥ १२ ॥ प्रतिगृह्यचतत्सर्वंरामःप्रीतिसमन्वितः ॥ सुग्रीवायददौराज्ञेमहात्माकृतकर्मणे ॥ १३ ॥ विभीषणायचददौतथान्येभ्योपि
राघवः ॥ राक्षसेभ्यःकपिभ्यश्चयैर्वृतोजयमाप्तवान् ॥ १४ ॥ तेसर्वेरामदत्तानिरत्नानिकपिराक्षसाः ॥ शिरोभिर्धारयामासुर्भुजेषुचमहाबलाः ॥ १५ ॥
हनमंतंचनृपतिरिक्ष्वाकूणांमहारथः ॥ अंगदंचमहाबाहुमंकमारोप्यवीर्यवान् ॥ १६ ॥ रामःकमलपत्राक्षःसुग्रीवमिदमब्रवीत् ॥ अंगदस्तेसुपु
[illegible]त्रीचाप्यनिलात्मजः ॥ १७ ॥ सुग्रीवमंत्रितेयुक्तौममचापिहितेरतौ ॥ अर्हतोविविधांपूजांत्वत्कृतेवैहरीश्वर ॥ १८ ॥ इत्युक्त्वाव्यपमुच्यांगा
द्भूषणानिमहायशाः ॥ सबबंधमहार्हाणितदांगदहनूमतोः ॥ १९ ॥ आभाष्यचमहावीर्यान्राघवोयूथपर्षभान् ॥ नीलंनलंकेसरिणंकुमुदंगंधमा
दनम् ॥ २० ॥ सुषेणंपनसंवीरंमैंदंद्विविदमेवच ॥ जांबवंतंगवाक्षंचविनतंधूम्रमेवच ॥ २१ ॥ वलीमुखंप्रजंघंचसन्नादंचमहाबलम् ॥ दरीमुखं
दधिमुखंमिंद्रजानुंचयूथपम् ॥ २२ ॥ मधुरंश्लक्ष्णयावाचानेत्राभ्यामापिबन्निव ॥ सुहृदोमेभवंतश्चशरीरंभ्रातरस्तथा ॥ २३ ॥ युष्माभिरुद्धृत
श्चाहंव्यसनात्काननौकसः ॥ धन्योराजाचसुग्रीवोभवद्भिःसुहृदांवरैः ॥ २४ ॥ एवमुक्त्वाददौतेभ्योभूषणानियथार्हतः ॥ वज्राणिचमहार्हाणिस
स्वजेचनरर्षभः ॥ २५ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ शिरोभिःकिरीटकुंडलादीनांधारणम् अंगदादीनांभुजेषुधारणम् ॥ १५ ॥ अंकमारोप्य बालाविवेतिशेषः अनेनभगवतास्वस्यनिरतिशयबलवत्त्वेनेश्वरत्वंसूचितम् ॥ १६ ॥
॥ १७ ॥ मंत्रितेमंत्रे ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

मांसानिचेत्यस्यभुंजतइतिशेषः ॥ २६ ॥ एवंतेषामिति वसंतेभिषिक्तेनरामेणमासानंतरंविशेषसत्कारप्राप्तौशिशिरःशिशिरर्तुसंबंधीद्वितीयोमासःसुखंगतइत्युक्त्यासंवत्सरपर्यंततेषांरामसमीपे
वासउक्तइतितीर्थादयः वस्तुतोधिकमासगणनयामांतमानेनाश्विनकृष्णपक्षेयोध्याप्रवेशेनतत्रैवतदुत्तरशुक्लपक्षेवाभिषेकः सायोमासइत्येननकार्तिकांतास्थितिरुक्ता ततःशिशिरोद्वितीयोमा
सःफाल्गुनोगतइतिहेमंतशिशिरौअर्धशरच्चतत्रवासइतिपंचमासपर्यंततत्रवासइतिलभ्यतेइतिममभाति पूर्वकांडांतसंक्षेपेणोक्तस्यैवार्थस्यात्रकांडेविस्तरेणोक्तिरितिबोध्यं एवंतेषामिति भरता

तेपिबंतःसुगंधीनिमधूनिमधुपिंगलाः॥ मांसानिचसुमृष्टानिमूलानिचफलानिच ॥ २६ ॥ एवंतेषांनिवसतांमासःसाग्रोययौतदा ॥ मुहूर्तमिवते
सर्वेरामभक्त्याचमेनिरे ॥ २७ ॥ रामोपिरेमेतैःसार्धंवानरैःकामरूपिभिः ॥ राक्षसैश्चमहावीर्यैर्ऋक्षैश्चैवमहाबलैः॥ २८॥ एवंतेषांययौमासोद्वि
तीयःशिशिरःसुखम्॥ वानराणांप्रहृष्टानांराक्षसानांचसर्वशः ॥ २९ ॥ इक्ष्वाकुनगरेरम्येपरांप्रीतिमुपासताम् ॥ रामस्यप्रीतिकरणैःकालस्तेषां
सुखंययौ ॥ ३० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकोनचत्वारिंशःसर्गः॥ ३९॥ तथास्मतेषांवसतामृक्षवानररक्ष
साम्॥ राघवस्तुमहातेजाःसुग्रीवमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ गम्यतांसौम्यकिष्किंधांदुराधर्षांसुरासुरैः॥ पालयस्वसहामात्यैराज्यंनिहतकंटकम्॥ २ ॥
अंगदंचमहाबाहोप्रीत्यापरमयायुतः ॥ पश्यत्वंहनुमंतंचनलंचसुमहाबलम्॥ ३॥ सुषेणंश्वशुरंवीरंतारंचबलिनांवरम् ॥ कुमुदंचैवदुर्धर्षंनीलंचै
वमहाबलम्॥ ४॥ वीरंशतबलिंचैवमैंदंद्विविदमेवच॥ गजंगवाक्षंगवयंशरभंचमहाबलम् ॥ ५ ॥ ऋक्षराजंचदुर्धर्षंजांबवंतंमहाबलम्॥ पश्य
प्रीतिसमायुक्तोगंधमादनमेवच॥ ६॥ ऋषभंचसुविक्रांतंप्लवगंचसुपाटलम्॥ केसरिंशरभंशुंभंशंखचूडंमहाबलम्॥७॥ येयेमेसुमहात्मानोमद
र्थेत्यक्तजीविताः॥ पश्यत्वंप्रीतिसंयुक्तोमाचैषांविप्रियंकृथाः ॥ ८ ॥ एवमुक्त्वाचसुग्रीवमाश्लिष्यचपुनःपुनः ॥ विभीषणमुवाचाथरामोमधुरया
गिरा॥ ९॥ लंकांप्रशाधिधर्मेणधर्मज्ञस्त्वंमतोमम॥ पुरस्यराक्षसानांचभ्रातुर्वैश्रवणस्यच॥ १०॥

द्यानीतरत्नविशेषैर्विशेषसत्कारप्राप्तिपर्यंतंनिवसतांतेषांसाग्राःपंचषट्दिनाधिकामासागताः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ प्रीतिकरणैःसंमाननैः ॥ ३० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामाय
णतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकोनचत्वारिंशःसर्गः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथतेषांविसर्जनं वसतांतेषामितिनिर्धारणेषष्ठी ॥ १ ॥ किष्किंधांप्रतीतिशेषः ॥ २ ॥
॥३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ पुरस्यपुरवर्तिप्राणिनां राक्षसानां वैश्रवणस्यसंमतोसीतिशेषः ॥ १० ॥

ध्रुवंचिरकालम् ॥ ११ ॥ अहंचेति अनेनरावणवत्क्रूरबुद्धिःकदापिनकार्या तथासतिसुग्रीवाद्योरावणमिवत्वामपिनाशयिष्यंतीतिव्यंग्यम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ अद्भुतंजगदाश्चर्यभूतं स्वयंभोरिवअनंतकल्याणगुणस्यभगवतोब्रह्मणइव ॥ १४ ॥ १५ ॥ नित्यदासर्वकाले स्नेहोनाममियायाप्रियस्येवसद्वास्थितिहेतुः भक्तिर्नामपरलोकगतिलेनोपास्यत्वबुद्धिः नित्यदेत्यनेनजलंविनामत्स्यस्येवक्षणमपितंविनाजीवितुमशक्यत्वंसूचितं अन्यत्रभावोमागच्छतु विषयांतरेइत्यर्थः ॥ १६ ॥ तावच्छरीरेवत्स्यंति त्वत्कथाश्रवणपरमामृतास्वादनवलादितिभावः नतुतदुत्तरमित्याशयः ब

माचबुद्धिमधर्मेत्वंकुर्याराजन्कथंचन॥ बुद्धिमंतोहिराजानोध्रुवमश्नंतिमेदिनीम्॥ ११ ॥ अहंचनित्यशोराजन्सुग्रीवसहितस्त्वया ॥ स्मर्तव्यःपरयाप्रीत्यागच्छत्वंविगतज्वरः॥ १२ ॥ रामस्यभाषितंश्रुत्वाऋक्षवानरराक्षसाः॥ साधुसाध्वितिकाकुत्स्थंप्रशशंसुःपुनःपुनः ॥ १३ ॥ तवबुद्धिर्महाबाहोवीर्यमद्भुतमेवच ॥ माधुर्यपरमंरामस्वयंभोरिवनित्यदा ॥ १४ ॥ तेषामेवंब्रुवाणानांवानराणांचरक्षसाम्॥ हनूमान्प्रणतोभूत्वाराघवंवाक्यमब्रवीत् ॥ १५ ॥ स्नेहोमेपरमोराजंस्त्वयितिष्ठतुनित्यदा॥ भक्तिश्चनियतावीरभावोनान्यत्रगच्छतु ॥ १६ ॥ यावद्रामकथावीरचरिष्यतिमहीतले॥ तावच्छरीरेवत्स्यंतुप्राणाममनसंशयः॥ १७॥ यच्चैतच्चरितंदिव्यंकथातेरघुनंदन॥ तन्ममाप्सरसोरामश्रावयेयुर्नरर्षभ ॥ १८ ॥ तच्छ्रुत्वाहंततोवीरतवचर्यामृतंप्रभो॥ उत्कंठांतांहरिष्यामिमेघलेखामिवानिलः ॥ १९ ॥ एवंब्रुवाणंरामस्तुहनूमंतंवरासनात् ॥ उत्थायसस्वजेस्नेहाद्वाक्यमेतदुवाचह ॥ २० ॥ एवमेतत्कपिश्रेष्ठभवितानात्रसंशयः॥ चरिष्यतिकथायावदेषालोकेचमामिका ॥ २१ ॥ तावत्तेभविताकीर्तिःशरीरेप्यसवस्तथा ॥ लोकाहियावत्स्थास्यंतितावत्स्थास्यंतिमेकथाः ॥ २२ ॥ एकैकस्योपकारस्यप्राणान्दास्यामितेकपे ॥ शेषस्येहोपकाराणांभवामऋणिनोवयम् ॥ २३ ॥ मदंगेजीर्णतांयातुयत्त्वयोपकृतंकपे ॥ नरःप्रत्युपकाराणामापत्स्वायातिपात्रताम्॥ २४ ॥ ततोस्यहारंचंद्राभंमुच्यकंठात्सराघवः॥ वैदूर्यतरलंकंठेबबंधचहनूमतः॥ २५ ॥

त्स्यंत्वितिपाठेवसंत्वित्यर्थः आर्षःस्यः एतेनमुक्तिमप्यनादृत्यत्वत्कथामृतपानमेवाकांक्षितमितिदर्शितम् ॥१७॥ तेतवकथारूपंयदेतद्दिव्यंचरितंतदित्यन्वयः ॥ १८॥ उत्कंठांत्वद्दर्शनविषयाम् ॥ १९ ॥ २० ॥ एवमेतदितिएवंशब्दार्थःचरिष्यतिकथेत्यादि ॥ २१ ॥ एवंचहनूमतेभगवताआकारनित्यत्वंकल्पस्थायित्वरूपंदत्तमित्याभाति ॥२२॥ उपकाराणांमध्येशेषस्येत्यर्थः ॥२३॥ प्रत्युपकाराणांपात्रतांनरआपत्स्वायातीत्यनेनप्रत्युपकारार्थिनउपकृतावापत्प्रार्थनाभवतिसामेकदापिमाभूदितिव्यंग्यम् ॥ २४॥ कंठान्मुच्यस्वीयाद्विसृज्येत्यर्थः तरलोहारमध्यमणिः ॥२५॥

हेमशैलेंद्रोमेरुश्शृंगेणआक्रांतमस्तकस्तादृशःपर्वतोयथाआमूलशिखरंतत्किरणैर्व्याप्तोभवतितथाहनूमांस्तद्रत्नकिरणव्याप्तोजातइत्यर्थः ॥ २६ ॥ श्रुत्वेति हनूमदुद्देश्यकमैकैकस्येत्यादिवा
क्यम् ॥ २७ ॥ निरंतरमुरोगतःगाढंपरिष्वक्तः ॥ २८ ॥ बाष्पकलाःकंठस्थबाष्परुद्धत्वेनाव्यक्तभाषिणःततएवदुःखातिशयेनसाश्रुनेत्राः विचेतसःशून्यमनसःअतःसंमूढाइवमूर्च्छिताइवबभू
वुरितिशेषः ॥ २९॥ देहंत्यजन्देहीवरामवियोगखिन्नाअभूवन्नितिशेषः शरीरात्माभिमानिनांदेहत्यागेनेवतेषांरामविश्लेषेणखेदोभूदित्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभि० श्रीरा०

तेनोरसिनिबद्धेनहारेणमहताकपिः ॥ रराजहेमशैलेंद्रश्शृंगेणाक्रांतमस्तकः ॥ २६ ॥ श्रुत्वातुराघवस्यैतदुत्थायोत्थायवानराः ॥ प्रणम्यशिरसापा
दौनिर्जग्मुस्तेमहाबलाः ॥ २७ ॥ सुग्रीवःसचरामेणनिरंतरमुरोगतः ॥ विभीषणश्चधर्मात्मासर्वेतेबाष्पविक्लवाः ॥ २८ ॥ सर्वेचतेबाष्पकलाःसाश्रु
नेत्राविचेतसः ॥ संमूढाइवदुःखेनत्यजंतोराघवंतदा ॥ २९ ॥ कृतप्रसादास्तेनैवंराघवेणमहात्मना ॥ जग्मुःस्वंस्वंगृहंसर्वेदेहीदेहमिवत्यजन् ॥ ३० ॥
ततस्तुतेराक्षसऋक्षवानराःप्रणम्यरामंरघुवंशवर्धनम् ॥ वियोगजाश्रुप्रतिपूर्णलोचनाःप्रतिप्रयातास्तुयथानिवासिनः ॥ ३१ ॥ इत्यार्षेश्री
म०वा०आ०उत्तरकांडेचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४० ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ विसृज्यचमहाबाहुर्ऋक्षवानरराक्षसान् ॥ भ्रातृभिःसहितोरामःप्रमुमोदसुखं
सुखी ॥ १ ॥ अथापराह्णसमयेभ्रातृभिःसहराघवः ॥ शुश्रावमधुरांवाणीमंतरिक्षान्महाप्रभुः ॥ २ ॥ सौम्यराममनिरीक्षस्वसौम्येनवदनेनमाम् ॥
कुबेरभवनात्प्राप्तंविद्धिमांपुष्पकंप्रभो ॥ ३ ॥ तवशासनमाज्ञायगतोस्मिभवनंप्रति ॥ उपस्थातुंनरश्रेष्ठसचमांप्रत्यभाषत ॥ ४ ॥ निर्जितस्त्वंनरेंद्रे
णराघवेणमहात्मना ॥ निहत्ययुधिदुर्धर्षंरावणंराक्षसेश्वरम् ॥ ५ ॥ ममापिपरमाप्रीतिर्हतेतस्मिन्दुरात्मनि ॥ रावणेसगणेचैवसपुत्रेसहबांधवे
॥ ६ ॥ सत्वंरामेणलंकायांनिर्जितःपरमात्मना ॥ वहसौम्यतमेवत्वमहमाज्ञापयामिते ॥ ७ ॥ परमोह्येषमेकामोयत्त्वंराघवनंदनम् ॥ वहेर्लोकस्य
संयानंगच्छस्वविगतज्वरः ॥ ८ ॥ सोहंशासनमाज्ञायधनदस्यमहात्मनः ॥ त्वत्सकाशमनुप्राप्तोनिर्विशंकःप्रतीच्छमाम् ॥ ९ ॥

रा०वा०आ०उत्तरकांडेचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४० ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ अथधनदप्रेषितपुष्पकस्यसंपूज्यपुनरिच्छोपस्थापनतयाविसर्जनं विसृज्येति ॥ १ ॥ अंतरिक्षात्अंतरिक्षचराम्निःसृतामि
त्यर्थः ॥ २ ॥ पुष्पकंविद्धि पुष्पकाधिष्ठातृदेवतायाअयंवादः ॥ ३ ॥ ४ ॥ निर्जितःअतस्तमेववहेतिशेषः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ किंचमद्वहनादपिसर्वलोकप्रियरामवहनंममपरमप्रियमित्याह पर
मइति लोकस्यभूराद्यशेषाभिमतलोकप्रापणास्य संयानंसमीचीनयानभूतस्त्वंराघवनंदनंवहेरितियदेषमेपरमःकामोतस्त्वंगच्छेतिसंबंधः ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ वृत्तदोषःसद्यवहारातिक्रमदोषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ स्मरेस्मरामि हेसौम्य सिद्धानांगतौव्योममार्गे विषादेनास्मद्वियोगदुःखेनमायोजय आत्मानमितिशेषः सुखमास्वेति
तात्पर्यम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ पुष्पकंपुष्पमिवलघ्वितिपुष्पकं संज्ञायांकन् ॥ १६ ॥ विबुधात्मनिदेवमूर्तौ ॥ १७ ॥ कानिदृश्यंतेतत्राहामानुषाणीति सत्वानिपुष्पकादीनि व्याहृतानि मत्वर्थी

अधृष्यःसर्वभूतानांसर्वेषांधनदाज्ञया ॥ चराम्यहंप्रभावेणतवाज्ञांपरिपालयन् ॥ १० ॥ एवमुक्तस्तुदारामःपुष्पकेणमहाबलः ॥ उवाचपुष्पकंदृष्ट्वा
विमानंपुनरागतम् ॥ ११ ॥ यद्येवंस्वागतंतेस्तुविमानवरपुष्पक ॥ आनुकूल्याद्धनेशस्यवृत्तदोषोननोभवेत् ॥ १२ ॥ लाजैश्चैवतथापुष्पैर्धूपैश्चैव
सुगंधिभिः ॥ पूजयित्वामहाबाहूराघवःपुष्पकंतदा ॥ १३ ॥ गम्यतामितिचोवाचआगच्छत्वंस्मरेयदा ॥ सिद्धानांचगतौसौम्यमाविषादेनयोजय
॥ १४ ॥ प्रतिघातश्चतेमाभूद्यथेष्टंगच्छतोदिशः ॥ एवमस्त्वितिरामेणपूजयित्वाविसर्जितम् ॥ १५ ॥ अभिप्रेतांदिशंतस्मात्प्रायात्तत्पुष्पकंतदा ॥
एवमंतर्हितेतस्मिन्पुष्पकेसुकृतात्मनि ॥ १६ ॥ भरतःप्रांजलिर्वाक्यमुवाचरघुनंदनम् ॥ विबुधात्मनिदृश्यंतेत्वयिवीरप्रशासति ॥ १७ ॥ अमानुषा
णिसत्वानिव्याहृतानिमुहुर्मुहुः ॥ अनामयश्चमर्त्यानांसाग्रोमासोगतोह्ययम् ॥ १८ ॥ जीर्णानामपिसत्वानांमृत्युर्नायातिराघव ॥ अरोगप्रस
वानार्योवपुष्मंतोहिमानवाः ॥ १९ ॥ हर्षश्चाभ्यधिकोराजन्जनस्यपुरवासिनः ॥ कालेवर्षतिपर्जन्यःपातयन्नमृतंपयः ॥ २० ॥ वाताश्चापिप्रवां
त्येतेस्पर्शयुक्ताःसुखाःशिवाः ॥ ईदृशोनश्चिरंराजाभवेदितिनरेश्वरः ॥ २१ ॥ कथयंतिपुरेराजन्पौरजानपदास्तथा ॥ एतावाचःसुमधुराभरतेनस
मीरिताः ॥ श्रुत्वारामोमुदायुक्तोबभूवनृपसत्तमः ॥ २२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० उत्तरकांडएकचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४१ ॥ ॥ ७ ॥
सविसृज्यततोरामःपुष्पकंहेमभूषितम् ॥ प्रविवेशमहाबाहुरशोकवनिकांतदा ॥ १ ॥ चंदनागुरुचूतैश्चतुंगकालेयकैरपि ॥ देवदारुवनैश्चापिसमं
ताद्रुपशोभिताम् ॥ २ ॥

याजंतं व्याहारवंति साग्रोमासइतिजातावेकवचनं मासाइत्यर्थः ॥ १८ ॥ तावन्मात्रेणैवमर्त्यानामनामयादिगुणप्रादुर्भावइत्याह जीर्णानामिति वपुष्मंतःदृष्टपुष्टवपुर्युक्ताः ॥ १९ ॥ २० ॥
॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडएकचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सइति अशोकवनिकानाममहा
प्रभूणामंतःपुरैःसहविहारयोग्यमुपवनम् ॥ १ ॥ तुंगःपुन्नागविशेषः कालेयकंरक्तचंदनम् ॥ २ ॥

असनःसर्जः ॥ ३ ॥ नीपःकदंबः अर्जुनःककुभः नागोनागकेसरः ॥ ४ ॥ कदंबोधूलीकदंबः ॥ ५ ॥ सर्वदाकुसुमैर्नित्यंकुसुमयुक्तैःदिव्यगंधरसोपेतैःदिव्यगंधरसपुष्पफलयुतैः ॥६॥ दिव्यैःशि
ल्पिभिःवृक्षारोपणादिशिल्पवद्भिः ॥ ७ ॥ चूतवृक्षपुष्परजोवतंसभूतंयेषांतैःपक्षिभिः ॥ ८ ॥ ९ ॥ माल्यानिपुष्पगुच्छाः ॥ १० ॥ स्फाटिकेति स्फटिकरत्ननिबद्धांतरेमध्येकुट्टिमाबद्धभूमिर्या

चंपकागुरुपुन्नागमधूकपनसासनैः॥ शोभितांपारिजातैश्चविधूमज्वलनप्रभैः ॥ ३ ॥ लोध्रनीपार्जुनैर्नागैःसप्तपर्णातिमुक्तकैः॥ मंदारकदलागु
ल्मलताजालसमावृताम्॥ ४ ॥प्रियंगुभिःकदंबैश्चतथाचबकुलैरपि ॥ जंबूभिर्दाडिमैश्चैवकोविदारैश्चशोभिताम्॥ ५॥ सर्वदाकुसुमैरम्यैःफलव
द्भिर्मनोरमैः॥ दिव्यगंधरसोपेतैस्तरुणांकुरपल्लवैः ॥ ६ ॥ तथैवतरुभिर्दिव्यैःशिल्पिभिःपरिकल्पितैः॥ चारुपल्लवपुष्पाढ्यैर्मत्तभ्रमरसंकुलैः॥ ७॥
कोकिलैर्भृंगराजैश्चनानावर्णैश्चपक्षिभिः ॥ शोभितांशतशश्चित्रांचूतवृक्षावतंसकैः ॥ ८ ॥ शातकुंभनिभाःकेचित्केचिदग्निशिखोपमाः॥ नीलां
जननिभाश्चान्येभांतितत्रस्मपादपाः॥ ९ ॥सुरभीणिचपुष्पाणिमाल्यानिविविधानिच॥ दीर्घिकाविविधाकाराःपूर्णाःपरमवारिणा ॥ ११ ॥मा
णिक्यकृतसोपानाःस्फाटिकांतरकुट्टिमाः॥ फुल्लपद्मोत्पलवनाश्चक्रवाकोपशोभिताः॥ ११ ॥ दात्यूहशुकसंघुष्टाहंससारसनादिताः ॥ तरुभिःपुष्प
शवलैस्तीरजैरुपशोभिताः॥ १२ ॥प्राकारैर्विविधाकारैःशोभिताश्चशिलातलैः॥ तत्रैवचवनोद्देशेवैदूर्यमणिसन्निभैः॥ १३ ॥ शाद्वलैःपरमोपेतां
पुष्पितद्रुमकाननाम्॥ तत्रसंघर्षजातानांवृक्षाणांपुष्पशालिनाम्॥ १४ ॥ प्रस्तराःपुष्पशबलानभस्तारागणैरिव॥ नंदनंहियथेंद्रस्यब्राह्मंचैत्ररथं
यथा॥ १५॥ तथाभूतंहिरामस्यकाननंसन्निवेशनम्॥ बह्वासनगृहोपेतांलतासनसमावृताम् ॥ १६॥ अशोकवनिकांस्फीतांप्रविश्यरघुनंदनः॥
असनेचशुभाकारेपुष्पप्रकरभूषिते ॥ १७॥ कुशास्तरणसंस्तीर्णेरामःसन्निषसादह॥ सीतामादायहस्तेनमधुमैरेयकंशुचि ॥ १८ ॥पाययामास
काकुत्स्थःशचीमिवपुरंदरः॥ मांसानिचसुमृष्टानिफलानिविविधानिच॥ १९॥

सुताः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ परमोपेतामत्यंतसंयुक्तां संघर्षात्स्पर्धयाजातानांजातपुष्पाणाम् ॥ १४ ॥ प्रस्तराःपाषाणाः पुष्पैर्नानावर्णैर्वृक्षेभ्यःपतितैः शबलाःशबलवर्णाःप्रस्तरास्तारागणै
र्नभइवरेजुः ब्राह्मंब्रह्मनिर्मितं चैत्ररथंकुबेरस्य ॥ १५ ॥ संन्निवेशनंसमीचीनसंस्थानोपेतं बह्वासनगृहोपेतांबहूनामवस्थनोचितगृहयुतांलतासनसमावृतांलतानामासनंपरिक्षेपोयेषुतैर्लतासनै
र्लतागृहैः समावृतांउपेताम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ कुशास्तरणंनामोपर्यास्तरणं मैरेयकंमधुमैरेयकसंज्ञकंमधुमद्यं मैरेयमाधवोधात्रीधातकोगुडवारिभिरितिवैजयंती ॥ १८ ॥ १९ ॥

राजानमुपानृत्यन्राजसमीपेऽनृत्यन् ॥ २० ॥ दक्षिणाःकुशलाः पानवशंगताःपानजमदवशंगताः ॥ २१ ॥ २२ ॥ रमयामासतोषयामास ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ सीताराघवयोश्चिरमि
त्यनंतरंअत्यक्रामच्छुभःकालःशैशिरोभोगदःसदेत्येवश्लोकः वानराणांगमनोत्तरंपुनश्चसंवत्सरोतीतइतिकतकव्याख्यानात् दशवर्षसहस्राणिगतानिसुमहात्मनोरितिप्रक्षिप्तमितिगम्यते मानि
पादप्रतिष्ठांत्वमगमःशाश्वतीःसमाइतिवाल्मीकिशापाच्च सीतात्यागोत्तरमश्वमेधप्रवृत्त्यातदंतेदशवर्षसहस्राणिवाजिमेधानथाकरोदितिवाल्मीक्युक्तेश्च यद्वा वर्षशब्दोदिनपरःविवाहो

रामस्याभ्यवहारार्थंकिंकरास्तूर्णमाहरन् ॥ उपानृत्यंश्चराजानंनृत्यगीतविशारदाः ॥ २० ॥ अप्सरोरगसंघाश्चकिन्नरीपरिवारिताः ॥ दक्षिणा
रूपवत्यश्चस्त्रियःपानवशंगताः॥ २१ ॥ उपानृत्यंतकाकुत्स्थंनृत्यगीतविशारदाः ॥ मनोभिरामारामास्तारामोरमयतांवरः॥ २२ ॥ रमयामासध
र्मात्मानित्यंपरमभूषिताः॥ सतयासीतयासार्धमासीनोविरराजह ॥ २३ ॥ अरुंधत्याइवासीनोवसिष्ठइवतेजसा॥ एवंरामोमुदायुक्तःसीतांसुर
सुतोपमाम्॥ २४ ॥ रमयामासवैदेहीमहन्यहनिदेववत्॥ तथातयोर्विहरतोःसीताराघवयोश्चिरम् ॥ २५ ॥ अत्यक्रामच्छुभःकालःशैशिरोभोग
दःसदा॥ "दशवर्षसहस्राणिगतानिसुमहात्मनोः" ॥ प्राप्तयोर्विविधान्भोगानतीतःशिशिरागमः ॥ २६ ॥ पूर्वाह्णेधर्मकार्याणिकृत्वाधर्मेणधर्म
वित्॥ शेषंदिवसभागार्धमंतःपुरगतोभवत्॥ २७॥ सीतापिदेवकार्याणिकृत्वापौर्वाह्णिकानिवै॥ श्वश्रूणामकरोत्पूजांसर्वासामविशेषतः॥ २८॥
अभ्यगच्छत्ततोरामंविचित्राभरणांवरा॥ त्रिविष्टपेसहस्राक्षमुपविष्टंयथाशची ॥ २९ ॥ दृष्ट्वातुराघवःपत्नींकल्याणेनसमन्विताम्॥ प्रहर्षमतुलं
लेभेसाधुसाध्वितिचाब्रवीत्॥ ३० ॥ अब्रवीच्चवरारोहांसीतांसुरसुतोपमाम्॥ अपत्यलाभोवैदेहित्वय्ययंसमुपस्थितः ॥ ३१ ॥ किमिच्छसिवरा
रोहेकामःकिंक्रियतांतव॥ स्मितंकृत्वातुवैदेहीरामंवाक्यमथाब्रवीत् ॥ ३२॥ तपोवनानिपुण्यानिद्रष्टुमिच्छामिराघव॥ गंगातीरोपविष्टानामृषी
णामुग्रतेजसाम्॥ ३३॥

त्तरंतावंतिगतानिद्वादशादधिकमयोध्यायांचतुर्दशवनेएकंपुनरयोध्यायामित्येवंकिंचिदधिकसप्तविंशतिर्गतानीतिबोध्यं पूर्वाह्णेद्विधाभागेनेदं तदाह शेषंदिवसभागार्धमिति अवशिष्टमर्धमि
त्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ममापत्यलाभस्त्वयिसमुपस्थितः गर्भलक्षणंतवस्पष्टंवर्ततइत्यर्थः ॥ ३१ ॥ किंकामःकिंविषयोमनोरथः स्मितंकृत्वास्वावतारकृत्यंपूर्णमितिब्राह्मणशा
पस्यसत्यत्वकरणौचित्यंचहासेनसूचितम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ अप्येकरात्रिमित्यनेनचिरकालवासमनोरथोध्वनितः ॥ ३५ ॥ विस्रब्धाभवमहाराजोमहर्षीमांकथमाश्रमंप्रेषयिष्यतीशंकांमाकुर्वित्यर्थः ॥ ३६ ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरा०वा०
आ०उत्तरकांडेद्विचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथकथाप्रसंगात्सीताप्रसंगेनस्वदोषश्रवणंरामस्य तत्रेति बहुरूपाणांकथानांप्रकथनद्वारेणहास्यकाराउपासंते ॥ १॥२॥ कथावार्ताः
॥ ३ ॥ विषयेषुदेशेषुइतिसामान्यतःप्रश्नः ॥४॥ विशिष्यपृच्छति मामाश्रितानिकानिवाक्यान्याहुः ॥ ५ ॥ दूतमुखेनस्वदेशवृत्तांताज्ञानेराजानःसर्वजननिंदाद्वारानरकंप्राप्नुवंतीत्याशयेनाह

फलमूलाशिनांदेवपादमूलेषुवर्तितुम् ॥ एषमेपरमःकामोयन्मूलफलभोजिनाम् ॥ ३४ ॥ अप्येकरात्रिंकाकुत्स्थनिवसेयंतपोवने ॥ तथेतिचप्रति
ज्ञातंरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ विस्रब्धाभववैदेहिश्वोगमिष्यस्यसंशयम् ॥ ३५ ॥ एवमुक्त्वातुकाकुत्स्थोमैथिलींजनकात्मजाम् ॥ मध्यकक्षांतरंरामो
निर्जगामसुहृद्वृतः ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेद्विचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तत्रोपविष्टं
राजानमुपासंतेविचक्षणाः ॥ कथानांबहुरूपाणांहास्यकाराःसमंततः ॥ १ ॥ विजयोमधुमत्तश्चकाश्यपोमंगलःकुलः ॥ सुराजिःकालियोभद्रोदं
तवक्रःसुमागधः ॥ २ ॥ एतेकथाबहुविधाःपरिहाससमन्विताः ॥ कथयंतिस्मसंहृष्टाराघवस्यमहात्मनः ॥ ३ ॥ ततःकथायांकस्यांचिद्राघवःसम
भाषत ॥ काःकथानगरेभद्रवर्ततेविषयेषुच ॥ ४ ॥ मामाश्रितानिकान्याहुःपौरजानपदाजनाः ॥ किंचसीतांसमाश्रित्यभरतंकिंचलक्ष्मणम् ॥ ५ ॥
किंनुशत्रुघ्नमुद्दिश्यकैकेयींकिंनुमातरम् ॥ वक्तव्यतांचराजानोवनेराज्येव्रजंतिच ॥ ६ ॥ एवमुक्तेतुरामेणभद्रःप्रांजलिरब्रवीत् ॥ स्थिताःशुभाःकथा
राजन्वर्ततपुरवासिनाम् ॥ ७ ॥ अमुंतुविजयंसौम्यदशग्रीववधार्जितम् ॥ भूयिष्ठंस्वपुरेपौरैःकथ्यंतेपुरुषर्षभ ॥ ८ ॥ एवमुक्तस्तुभद्रेणराघवोवाक्य
मब्रवीत् ॥ कथयस्वयथातत्त्वंसर्वंनिरवशेषतः ॥ ९ ॥ शुभाशुभानिवाक्यानिकान्याहुःपुरवासिनः ॥ श्रुत्वेदानींशुभंकुर्यांनकुर्यामशुभानिच ॥ १० ॥

वक्तव्यतांचेति वनेतापसाश्रमेराज्येचधर्मादिविचारहीनाराजानोवक्तव्यतांसर्वजनकृतदुर्भाषणविषयतांव्रजंति ॥६॥ सर्वज्ञोप्यज्ञइवभृग्वाद्युक्तशापंभृग्वादिषुदयया सत्यंचिकीर्षुःसीतावियो
गमिच्छन्नेवदेशवृत्तांतंपृच्छति गृहीतमनुष्यरूपतयाव्यवहारानुसारेणलोकानिंद्यंसदपिकर्मत्याज्यमितिबोधनायेतिबोध्यं पुरवासिनांसंबंधितयास्थिताःकथाःशुभावर्ततइतिसंबंधः ॥ ७ ॥ वि
जयमिति उद्दिश्येतिशेषः कथ्यंतेवार्ताइतिशेषः ॥ ८ ॥ निरवशेषतःशुभाशुभविषयंसर्वंकथयेत्यर्थः ॥ ९ ॥ नन्वशुभश्रवणेकिंप्रयोजनंतत्राह शुभेत्यादि ॥ १० ॥

ननुराजसमक्षमशुभवाक्यकथनमशक्यमित्यतआह कथयस्वेति निर्भयंविस्रब्धोममाकिंरामोवदिष्यतीतिभयशून्यंविश्वस्तःविगतज्वरःएवमशुभंकथंवाच्यमितिमनःसंतापशून्यः पापाःपापानि ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ पूर्वकैराजभिर्देवैरपिकृतमित्यश्रुतमश्रुतपूर्वम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ सीतामाहृत्यततोजातंसीताविषयंरावणस्पर्शजममर्षक्रोधंपृष्ठतःकृत्वा विस्मृत्येत्यर्थः ॥ १६ ॥ कीदृशंसुखं कुत्सितमेवेत्यर्थः तत्रहेतुरंकमित्यादि ॥ १७ ॥ नकुत्स्यतिनजुगुप्सतेइत्यर्थः ॥ १८ ॥ सहनीयंभविष्यति एवंविधंकश्मलमितिभावः तत्रहेतुर्यथाहीति प्रजास्तमनुवर्ततेअनुव

कथयस्वचविस्रब्धोनिर्भयंविगतज्वरः ॥ कथयंतियथापौराःपापाजनपदेषुच ॥ ११ ॥ राघवेणैवमुक्तस्तुभद्रःसुरुचिरंवचः ॥ प्रत्युवाचमहाबाहुंप्रांजलिःसुसमाहितः ॥ १२ ॥ शृणुराजन्यथापौराःकथयंतिशुभाशुभम् ॥ चत्वरापणरथ्यासुवनेषूपवनेषुच ॥ १३ ॥ दुष्करंकृतवान्रामःसमुद्रेसेतुबंधनम् ॥ अश्रुतंपूर्वकैःकैश्चिद्देवैरपिसदानवैः ॥ १४ ॥ रावणश्चदुराधर्षोहतःसबलवाहनः ॥ वानराश्चवशंनीताऋक्षाश्चसहराक्षसैः ॥ १५ ॥ हत्वाचरावणंसंख्येसीतामाहृत्यराघवः ॥ अमर्षंपृष्ठतःकृत्वास्ववेश्मपुनरानयत् ॥ १६ ॥ कीदृशंहृदयेतस्यसीतासंभोगजंसुखम् ॥ अंकमारोप्यतुपुरारावणेनबलाद्धृताम् ॥ १७ ॥ लंकामपिपुरानीतामशोकवनिकांगताम् ॥ रक्षसांवशमापन्नांकथंरामोनकुत्स्यति ॥ १८ ॥ अस्माकमपिदारेषुसहनीयंभविष्यति ॥ यथाहिकुरुतेराजाप्रजास्तमनुवर्तते ॥ १९ ॥ एवंबहुविधावाचोवदंतिपुरवासिनः ॥ नगरेषुचसर्वेषुराजन्जनपदेषुच ॥ २० ॥ तस्यैवंभाषितंश्रुत्वाराघवःपरमार्तवत् ॥ उवाचसुहृदःसर्वान्कथमेतद्वदंतुमाम् ॥ २१ ॥ सर्वेतुशिरसाभूमावभिवाद्यप्रणम्यच ॥ प्रत्यूचूराघवंदीनमेवमेतन्नसंशयः ॥ २२ ॥ श्रुत्वातुवाक्यंकाकुत्स्थःसर्वेषांसमुदीरितम् ॥ विसर्जयामासतदावयस्याञ्छत्रुसूदनः ॥ २३ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रिचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ विसृज्यतुसुहृद्वर्गंबुद्ध्यानिश्चित्यराघवः ॥ समीपद्वाःस्थमासीनमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥

र्तंते ॥ १९ ॥ २० ॥ परमार्तवत्परमदुःखीवाकारंकृत्वा वस्तुतोभगवतिहर्षदुःखयोरभावादेवमुक्तिः सर्वान्सुहृदोभद्रव्यतिरिक्तानपि कथमेतत्भद्रोक्तमेतद्यशोवाक्यंतत्त्वमतत्त्वंवेतिभवंतोपिवदंत्वित्युवाच ॥ २१ ॥ एतद्भद्रोक्तमेवंतत्त्वमेव ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रिचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४३ ॥ अथस्वचिकीर्षितकथनायभ्रात्रानयनं विसृज्यत्विति निश्चित्यकर्तव्यमितिशेषः ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ वर्धयित्वाज्ञयाशिषेतिशेषः माचिरं विलंबोनकार्यइत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ भरतमंतिकाद्भरतसमीपंप्राप्येत्यर्थः कृतांजलिर्भरतायेतिशेषः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ शि

शीघ्रमानयसौमित्रिंलक्ष्मणंशुभलक्षणम्॥भरतंचमहाभागंशत्रुघ्नमपराजितम्॥२॥रामस्यवचनंश्रुत्वाद्वाःस्थोमूर्ध्निकृतांजलिः॥लक्ष्मणस्यगृहं
गत्वाप्रविवेशानिवारितः॥३॥उवाचसुमहात्मानंवर्धयित्वाकृतांजलिः॥द्रष्टुमिच्छतिराजात्वांगम्यतांतत्रमाचिरम्॥४॥बाढमित्येवसौमित्रिः
कृत्वाराघवशासनम्॥प्राद्रवद्रथमारुह्यराघवस्यनिवेशनम्॥५॥प्रयांतंलक्ष्मणंदृष्ट्वाद्वाःस्थोभरतमंतिकात्॥उवाचभरतंतत्रवर्धयित्वाकृतां
जलिः॥६॥विनयावनतोभूत्वाराजात्वांद्रष्टुमिच्छति॥भरतस्तुवचःश्रुत्वाद्वाःस्थाद्रामसमीरितम्॥७॥उत्पपातासनात्तूर्णंपद्भ्यामेवमहाबलः॥
दृष्ट्वाप्रयांतंभरतंत्वरमाणःकृतांजलिः॥८॥शत्रुघ्नभवनंगत्वाततोवाक्यमुवाचह॥एह्यागच्छरघुश्रेष्ठराजात्वांद्रष्टुमिच्छति॥९॥गतोहिलक्ष्मणः
पूर्वंभरतश्चमहायशाः॥श्रुत्वातुवचनंतस्यशत्रुघ्नःपरमासनात्॥१०॥शिरसावंद्यधरणींप्रययौयत्रराघवः॥द्वाःस्थस्त्वागम्यरामायसर्वानेवकृतां
जलिः॥११॥निवेदयामासतथाभ्रातॄन्स्वान्समुपस्थितान्॥कुमारानागताञ्छ्रुत्वाचिंताव्याकुलितेंद्रियः॥१२॥अवाङ्मुखोदीनमनाद्वाःस्थंव
चनमब्रवीत्॥प्रवेशयकुमारांस्त्वंमत्समीपंत्वरान्वितः॥१३॥एतेषुजीवितंमह्यमेतेप्राणाःप्रियामम॥आज्ञप्तास्तुनरेंद्रेणकुमाराःशुक्लवाससः
॥१४॥प्रह्वाःप्रांजलयोभूत्वाविविशुस्तेसमाहिताः॥तेतुदृष्ट्वामुखंतस्यसग्रहंशशिनंयथा॥१५॥संध्यागतमिवादित्यंप्रभयापरिवर्जितम्॥बाष्प
पूर्णेचनयनेदृष्ट्वारामस्यधीमतः॥हतशोभंयथापद्मंमुखंवीक्ष्यचतस्यते॥१६॥ततोऽभिवाद्यत्वरिताःपादौरामस्यमूर्धभिः॥तस्थुःसमाहिताःसर्वे
रामस्त्वश्रूण्यवर्तयत्॥१७॥तान्परिष्वज्यबाहुभ्यामुत्थाप्यचमहाबलः॥आसनेष्वासतेत्युक्त्वाततोवाक्यंजगादह॥१८॥भवंतोममसर्वस्वंभवं
तोजीवितंमम॥भवद्भिश्चकृतंराज्यंपालयामिनरेश्वराः॥१९॥

रसावंद्यधरणींशिरसाधरणींप्राप्य रामायवंदित्वेत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ मह्यंममजीवितमेतेषुस्थितमितिशेषः ॥ १४ ॥ सग्रहंसोपरागम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ भवद्भिःकृतंसंपादितम् ॥ १९ ॥

कृतशास्त्रार्था अनुष्ठितशास्त्रार्थानुष्ठानाः मदर्थो वक्ष्यमाणः अन्वेष्टव्यो ऽनुसरणीयः ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीरा० श्रीरा० रा० वा० आ० उ० चतुश्चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४४ ॥ ॥ छ ॥
अथहेतुकथनपूर्वलक्ष्मणस्यसीताविसर्जनेविनियोगः तेषामिति ॥ १ ॥ अन्यथामाकुरुध्वं मदभिप्रायाननुकूलभावंमाकुरुध्वमित्यर्थः तमेवाभिप्रायमाह पौराणामिति सीताविषयेपौराणां
यादृशीकथावर्ततेतांमत्तःशृणुतेतिसंबंधः ॥ २ ॥ तांकथामाह पौरापवादइति पौराणांमयिमद्विषयेबीभत्साकुत्सावर्ततेसामेममममर्माणिकृंतति ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ कथमानयेयंनकथमपि ॥ ६ ॥

भवंतःकृतशास्त्रार्थाबुद्ध्याचपरिनिष्ठिताः॥ संभूयचमदर्थोयमन्वेष्टव्योनरेश्वराः ॥ २० ॥ तथावदतिकाकुत्स्थेअवधानपरायणाः ॥ उद्विग्नमनसः
सर्वेकिंनुराजाभिधास्यति ॥ २१ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेचतुश्चत्वारिंशःसर्गः॥ ४४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तेषां
समुपविष्टानांसर्वेषांदीनचेतसाम् ॥ उवाचवाक्यंकाकुत्स्थोमुखेनपरिशुष्यता॥ १ ॥ सर्वेशृणुतभद्रंवोमाकुरुध्वंमनोन्यथा॥ पौराणांममसीता
यांयादृशीवर्ततेकथा॥ २ ॥ पौरापवादःसुमहांस्तथाजनपदस्यच॥ वर्ततेमयिबीभत्सासामेमर्माणिकृंतति ॥ ३ ॥ अहंकिलकुलेजातइक्ष्वाकूणां
महात्मनाम्॥ सीतापिसत्कुलेजाताजनकानांमहात्मनाम्॥ ४ ॥ जानासित्वंयथासौम्यदंडकेविजनेवने॥ रावणेनहृतासीतासचविध्वंसितोमया
॥ ५ ॥ तत्रमेबुद्धिरुत्पन्नाजनकस्यसुतांप्रति॥ अत्रोपितामिमांसीतामानयेयंकथंपुरीम् ॥ ६ ॥ प्रत्ययार्थंततःसीताविवेशज्वलनंतदा ॥ प्रत्यक्षंत
वसौमित्रेदेवानांहव्यवाहनः॥ ७ ॥ अपापांमैथिलीमाहवायुश्चाकाशगोचरः॥ चंद्रादित्यौचशंसेतेसुराणांसन्निधौपुरा॥ ८ ॥ ऋषीणांचैवसर्वेषा
मपापांजनकात्मजाम्॥ एवंशुद्धसमाचारादेवगंधर्वसन्निधौ॥ ९ ॥ लंकाद्वीपेमहेंद्रेणममहस्तेनिवेदिता॥ अंतरात्माचमेवेत्तिसीतांशुद्धांयशस्वि
नीम् ॥ १० ॥ ततोगृहीत्वावैदेहीमयोध्यामहमागतः॥ अयंतुमेमहान्वादःशोकश्चहृदिवर्तते॥ ११ ॥ पौरापवादःसुमहांस्तथाजनपदस्यच॥ अकी
र्तिर्यस्यगीयेतलोकेभूतस्यकस्यचित्॥ १२ ॥

सीतायाअपापतांप्रख्यापयतिभ्रातृभ्यः प्रत्ययार्थमिति देवानांसन्निधावितिशेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ऋषीणांचेति सन्निधावित्यर्थः ॥ ९ ॥ लंकाद्वीपेमहेंद्रेणेति लंकाद्वीपेतदाग्निनेतिपाठांतरम्
॥ १० ॥ अयंत्विति प्राक्प्रतिपादितरीत्यातत्त्वार्थेन्यस्मिन्स्थितेपीतिशेषः महान्वादोवर्ततेनिंदावर्तते तच्छ्रवणाच्छोकश्चहृदिवर्तते ॥ ११ ॥ कोसौवादस्तत्राह पौरेति सीताविषयापौरनिंदा
भूतस्यप्राणिनः ॥ १२ ॥

शब्दःअकीर्तिबोधकः अधमान्लोकान्निरयान् ॥ १३ ॥ १४ ॥ शोकसागरेअकीर्तिजे ॥ १५ ॥ भूतंउत्पन्नं अतःएतदकीर्तिजात् अतःश्वःप्रभातेत्वंरथमारुह्यविषयांतेस्वदेशात्परतःसीतामुत्सृज ॥ १६ ॥ क्वविषयांतरेतत्राह गंगायाइति परेपारेगंगोल्लंघनलभ्येपारे ॥ १७ ॥ तमसासंज्ञंनदीद्वयंअयोध्यासमीपेगंगार्वाक्तत्परपारेच दिव्यसंकाशःदिव्यदेशसदृशः ॥ १८ ॥ सीतांप्रतिसीतापरित्यागमुद्दिश्य ॥ १९॥ मत्संममएतत्प्रतिवारितेएतस्यप्रतिवारणेइत्यर्थः ॥ २० ॥ भुजाभ्यामितिपाठेपिपादाभ्यामित्येवार्थः येवाक्यांतरेअस्मद्वाक्यमध्येमामनुनेतुंब्रूयुस्तेमदभीष्ट

पतत्येवाधमाँल्लोकान्यावच्छब्दःप्रकीर्त्यते ॥ अकीर्तिर्निंद्यतेदेवैःकीर्तिर्लोकेषुपूज्यते ॥ १३ ॥ कीर्त्यर्थंतुसमारंभःसर्वेषांसुमहात्मनाम् ॥ अप्यहंजीवितंजह्यांयुष्मान्वापुरुषर्षभाः ॥ १४ ॥ अपवादभयाद्भीतःकिंपुनर्जनकात्मजाम् ॥ तस्माद्भवंतःपश्यंतुपतितंशोकसागरे ॥ १५ ॥ नहिपश्याम्यहंभूतंकिंचिद्दुःखमतोधिकम् ॥ श्वस्त्वंप्रभातेसौमित्रेसुमंत्राधिष्ठितंरथम् ॥ १६ ॥ आरुह्यसीतामारोप्यविषयांतेसमुत्सृज ॥ गंगायास्तुपरेपारेवाल्मीकेस्तुमहात्मनः ॥ १७ ॥ आश्रमोदिव्यसंकाशस्तमसातीरमाश्रितः ॥ तत्रैनांविजनेदेशेविसृज्यरघुनंदन ॥ १८ ॥ शीघ्रमागच्छसौमित्रेकुरुष्ववचनंमम ॥ नचास्मिप्रतिवक्तव्यःसीतांप्रतिकथंचन ॥ १९ ॥ तस्मात्त्वंगच्छसौमित्रेनात्रकार्याविचारणा ॥ अप्रीतिर्हिपरामह्यंत्वयैतत्प्रतिवारिते ॥ २० ॥ शापिताहिमयायूयंपादाभ्यांजीवितेनच ॥ येमांवाक्यांतरेब्रूयुरनुनेतुंकथंचन ॥ अहितानामतेनित्यंमदभीष्टविघातनात् ॥ २१ ॥ मानयंतुभवंतोमांयदिमच्छासनेस्थिताः ॥ इतोद्यनीयतांसीताकुरुष्ववचनंमम ॥ २२ ॥ पूर्वमुक्तोहमनयागंगातीरेहमाश्रमान् ॥ पश्येयमितितस्याश्चकामःसंवर्त्यतामयम् ॥ २३ ॥ एवमुक्त्वातुकाकुत्स्थोबाष्पेणपिहितेक्षणः ॥ संविवेशसधर्मात्माभ्रातृभिःपरिवारितः ॥ शोकसंविग्नहृदयोनिशश्वासयथाद्विपः ॥ २४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेपंचचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४५ ॥ ॥ ततोरजन्यांव्युष्टायांलक्ष्मणोदीनचेतनः ॥ सुमंत्रमब्रवीद्वाक्यंमुखेनपरिशुष्यता ॥ १ ॥

विघातनान्नित्यंममाहितानामअहिताइतिप्रसिद्धम् ॥ २१ ॥ किंतर्हिकर्तव्यंतत्राह मानयंत्विति ॥ २२ ॥ ननुसीतेविसर्जनायवनंचलेतिकथंवक्तुंशक्यंतत्राह पूर्वमिति संवर्त्यतामनुष्ठीयताम् ॥ २३ ॥ भ्रातृभिःपरिवारितःप्रविवेश तान्विसृज्यस्ववेश्मेतिशेषः ॥ २४ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४५ ॥ अथलक्ष्मणेनसीतानयनं ततइति ॥ १ ॥

सीतायाःशुभमासनंराजभवनादानीयस्वास्तीर्णंरथंकुरु ॥ २ ॥ किमर्थंसीतायाआसनंतत्राह सीताहीति ॥ ३ ॥ सुरुचिरप्रख्यंसुंदरशोभनम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ एषनृपतिःरामःप्रतिज्ञातमंगी
कृतं आश्रमंप्रतिनयनमितिशेषः आज्ञप्तः आश्रमंनेतुमितिशेषः ॥ ७ ॥ शीघ्रंगत्वा गंगातीरमितिशेषः मुनीनामाश्रमान्प्रतिअवनेयाअवरोप्यप्रापणीया ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ तथेत्यु

सारथेतुरगान्शीघ्रान्योजयस्वरथोत्तमे ॥ स्वास्तीर्णंराजवचनात्सीतायाश्चासनंशुभम् ॥ २ ॥ सीताहिराजवचनादाश्रमंपुण्यकर्मणाम् ॥ मयाने
यामहर्षीणांशीघ्रमानीयतांरथः ॥ ३ ॥ सुमंत्रस्तुतथेत्युक्त्वायुक्तंपरमवाजिभिः ॥ रथंसुरुचिरप्रख्यंस्वास्तीर्णंसुखशय्यया ॥ ४ ॥ आनीयोवाच
सौमित्रिंमित्राणांमानवर्धनम् ॥ रथोयंसमनुप्राप्तोयत्कार्यंक्रियतांप्रभो ॥ ५ ॥ एवमुक्तःसुमंत्रेणराजवेश्मनिलक्ष्मणः ॥ प्रविश्यसीतामासाद्य
व्याजहारनरर्षभः ॥ ६ ॥ त्वयाकिलैषनृपतिर्वरंवैयाचितःप्रभुः ॥ नृपेणचप्रतिज्ञातमाज्ञप्तश्चाश्रमंप्रति ॥ ७ ॥ गंगातीरेमयादेविऋषीणामाश्रमा
न्शुभान् ॥ शीघ्रंगत्वातुवैदेहिशासनात्पार्थिवस्यनः ॥ ८ ॥ अरण्येमुनिभिर्जुष्टेअवनेयाभविष्यसि ॥ एवमुक्तातुवैदेहीलक्ष्मणेनमहात्मना ॥ ९ ॥
प्रहर्षमतुलंलेभेगमनंचाप्यरोचयत् ॥ वासांसिचमहार्हाणिरत्नानिविविधानिच ॥ १० ॥ गृहीत्वातानिवैदेहीगमनायोपचक्रमे ॥ इमानिमुनिपत्नी
नांदास्याम्याभरणान्यहम् ॥ ११ ॥ वस्त्राणिचमहार्हाणिधनानिविविधानिच ॥ सौमित्रिस्तुतथेत्युक्त्वारथमारोप्यमैथिलीम् ॥ १२ ॥ प्रययौशीघ्र
तुरगंरामस्याज्ञामनुस्मरन् ॥ अब्रवीच्चतदासीतालक्ष्मणंलक्ष्मिवर्धनम् ॥ १३ ॥ अशुभानिबहून्यद्यपश्यामिरघुनंदन ॥ नयनंमेस्फुरत्यद्यगात्रोत्कं
पश्चजायते ॥ १४ ॥ हृदयंचैवसौमित्रेअस्वस्थमिवलक्षये ॥ औत्सुक्यंपरमंचापिअधृतिश्चपरामम ॥ १५ ॥ शून्यामेवचपश्यामिपृथिवींपृथुलोच
न ॥ अपिस्वस्तिभवेत्तस्यभ्रातुस्तेभ्रातृवत्सल ॥ १६ ॥ श्वश्रूणांचैवमेवीरसर्वासामविशेषतः ॥ पुरजनपदेचैवकुशलंप्राणिनामपि ॥ १७ ॥ इत्यंज
लिकृतासीतादेवताअभ्ययाचत ॥ लक्ष्मणोर्थंततःश्रुत्वाशिरसावंद्यमैथिलीम् ॥ १८ ॥

क्त्वायथेष्टंप्रयच्छेत्युक्त्वा ॥ १२ ॥ १३ ॥ नयनंदक्षिणम् ॥ १४ ॥ हृदयंमनः औत्सुक्यंनगरविषयंरामविषयंवा ॥ १५ ॥ शून्यांसुखशून्याम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ अंजलिकृताकृतांज
लिःअर्थंदुर्निमित्तवस्तु ॥ १८ ॥

शिवमित्यब्रवीद्धृष्टःहृष्टइव ॥ १९ ॥ २० ॥ पर्वतस्त्र्यंबकोयथेतिपाठेउपमाद्वयं त्र्यंबकइवपर्वतोहिमवानिवेतिवा अश्वान्चतुरः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ जलाशयंजलप्रवाहम् ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ ममचिराभिलषितंजाह्नवीतीरमासाद्यकिंरुद्यतेइत्यन्वयः ॥ २६ ॥ द्विरात्रंतेनविनाकृतःशोकमागतःकच्चित् ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ॥ इतिश्रीरा

शिवमित्यब्रवीद्धृष्टोहृदयेनविशुष्यता ॥ ततोवासमुपागम्यगोमतीतीरआश्रमे ॥ १९ ॥ प्रभातेपुनरुत्थायसौमित्रिःसूतमब्रवीत् ॥ योजयस्वरथंशी
घ्रमद्यभागीरथीजलम् ॥ २० ॥ शिरसाधारयिष्यामित्र्यंबकइवौजसा ॥ सोऽश्वान्विचारयित्वातुरथेयुक्तान्मनोजवान् ॥ २१ ॥ आरोहस्वेतिवै
देहींसूतःप्रांजलिरब्रवीत् ॥ सातुसूतस्यवचनादारुरोहरथोत्तमम् ॥ २२ ॥ सीतासौमित्रिणासार्धंसुमंत्रेणचधीमता ॥ आससादविशालाक्षीगं
गांपापविनाशिनीम् ॥ २३ ॥ अथार्धदिवसंगत्वाभागीरथ्याजलाशयम् ॥ निरीक्ष्यलक्ष्मणोदीनःप्ररुरोदमहास्वनः ॥ २४ ॥ सीतातुपरमायत्तादृ
ष्ट्वालक्ष्मणमातुरम् ॥ उवाचवाक्यंधर्मज्ञाकिमिदंरुद्यतेत्वया ॥ २५ ॥ जाह्नवीतीरमासाद्यचिराभिलषितंमम ॥ हर्षकालेकिमर्थंमांविषादयसिल
क्ष्मण ॥ २६ ॥ नित्यंत्वंरामपार्श्वेषुवर्तसेपुरुषर्षभ ॥ कच्चिद्विनाकृतस्तेनद्विरात्रंशोकमागतः ॥ २७ ॥ ममापिदयितोरामोजीवितादपिलक्ष्मण ॥ न
चाहमेवंशोचामिमैवंत्वंबालिशोभव ॥ २८ ॥ तारयस्वचमांगंगांदर्शयस्वचतापसान् ॥ ततोमुनिभ्योवासांसिदास्याम्याभरणानिच ॥ २९ ॥ ततः
कृत्वामहर्षीणांयथार्हमभिवादनम् ॥ तत्रचैकांनिशामुष्ययास्यामस्तांपुरींपुनः ॥ ३० ॥ ममापिपद्मपत्राक्षंसिंहोरस्कंकृशोदरम् ॥ त्वरतेहिमनोद्र
ष्टुंरामंरमयतांवरम् ॥ ३१ ॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाप्रमृज्यनयनेशुभे ॥ नाविकानाह्वयामासलक्ष्मणःपरवीरहा ॥ इयंचसज्जानौश्चेतिदाशाःप्रांजल
योब्रुवन् ॥ ३२ ॥ तितीर्षुर्लक्ष्मणोगंगांशुभांनावमुपारुहत् ॥ गंगांसंतारयामासलक्ष्मणस्तांसमाहितः ॥ ३३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मी
कीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेषट्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथनावंसुविस्तीर्णांनैषादींराघवानुजः ॥ आरुरोहसमायुक्तांपूर्वमारो
प्यमैथिलीम् ॥ १ ॥ सुमंत्रंचैवसरथंस्थीयतामितिलक्ष्मणः ॥ उवाचशोकसंतप्तःप्रयाहीतिचनाविकम् ॥ २ ॥

माभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेषट्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नैषादींनिषादोपनीतांगुहाख्यनिषादसंबंधिनीमितिवा समायुक्तांसज्जी
कृतां ॥ १ ॥ स्थीयतां अर्वाचीनगंगातीरेएवेतिशेषः प्रयाहिपरंतीरमितिशेषः ॥ २ ॥

तीरंपरंतीरम् उवाच सीतामितिशेषः ॥ ३॥ वैदेहि अस्मिन्निमित्तेयस्माद्धीमताप्यार्येणलोकनिंदाहेतुभूतेक्रूरकार्येयदहंनियुक्तस्तल्लोकस्यवचनीकृतः यलोपआर्षः वचनीयोनिंद्यःकृतःअतो
मेमहच्छल्यंहृद्गतंहृदयंप्रविष्टम् ॥ ४ ॥ एवंमहच्छल्यंप्राप्तवतोमेयन्मरणंतत्प्रागवस्थामूर्च्छामृत्युर्मुख्यंमरणंवायद्भवेत्तत्परंश्रेयोभवेत् नचनतुईदृशेलोकनिंद्येअस्मिन्वक्ष्यमाणेकार्येऽहंनियो
ज्योनियोक्तुमर्होभवामि अथापिराजनियोगस्यसर्वथाकर्तव्यत्वान्नियोगंकरोमीतिशेषः ॥ ५॥ यद्देवमतःप्रसीदेति पापंकर्तुंदोषंज्ञातुमित्यर्थः अंजलिकृतःकृतांजलिः ॥ ६ ॥ मृत्युंकांक्षंतंप
रमहच्छल्यवशात् ॥ ७ ॥ नावगच्छामिरोदनादिहेतुमितिशेषः महीपतेःरामस्यक्षेममपिसौख्यमपिनपश्यामि ॥ ८ ॥ यस्मात्त्वमेवंसंतापमागतस्तस्मात्त्वंनरेंद्रेणप्रत्युत्तरतयाशापपूर्वंक्रूरेकर्म

ततस्तीरमुपागम्यभागीरथ्याःसलक्ष्मणः॥ उवाचमैथिलींवाक्यंप्रांजलिर्बाष्पसंवृतः॥ ३॥ हृद्गतंमेमहच्छल्यंयस्मादार्येणधीमता॥ अस्मिन्निमि
त्तेवैदेहिलोकस्यवचनीकृतः॥ ४॥ श्रेयोहिमरणंमेद्यमृत्युर्वायत्परंभवेत्॥ नचास्मिन्नीदृशेकार्येनियोज्योलोकनिंदिते॥ ५ ॥ प्रसीदचनमेपापंकर्तु
मर्हसिशोभने॥ इत्यंजलिकृतोभूमौनिपपातसलक्ष्मणः॥ ६॥ रुदंतंप्रांजलिंदृष्ट्वाकांक्षंतंमृत्युमात्मनः॥ मैथिलीभृशसंविग्नालक्ष्मणंवाक्यमब्रवी
त्॥ ७॥ किमिदंनावगच्छामिब्रूहितत्त्वेनलक्ष्मण॥ पश्यामित्वांनचस्वस्थमपिक्षेमंमहीपतेः॥ ८॥ शापितोसिनरेंद्रेणयत्त्वंसंतापमागतः॥ तद्ब्रूयाः
सन्निधौमह्यमहमाज्ञापयामित॥ ९॥ वैदेह्याचोद्यमानस्तुलक्ष्मणोदीनचेतनः॥ अवाङ्मुखोबाष्पगलोवाक्यमेतदुवाचह ॥ १० ॥ श्रुत्वापरिष
दोमध्येह्यपवादंसुदारुणम्॥ पुरेजनपदेचैवत्वत्कृतेजनकात्मजे॥ ११॥ रामःसंतप्तहृदयोमांनिवेद्यगृहंगतः॥ नतानिवचनीयानिमयादेवितवाग्र
तः॥ १२॥ यानिराज्ञाहृदिन्यस्तान्यमर्षात्पृष्ठतःकृतः॥ सात्वंत्यक्तानृपतिनानिर्दोषाममसन्निधौ॥ १३॥

ण्याज्ञप्तइतिमन्येइतिशेषः मह्यंममसन्निधौआज्ञापयामि तेत्वामित्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ त्वत्कृतेऽपवादंनिंदांश्रुत्वासंतप्तहृदयोगृहंगतइत्यन्वयः ॥ ११ ॥ कोसौमन्निमित्तःपौरापवादस्तत्राह न
तानीति यानिवचनानिराज्ञाऽमर्षाद्धृदिन्यस्तानितानिहेदेविमयातवाग्रतोनवचनीयानिनवक्तुंशक्यानि अतएवतेषांवादोमयापृष्ठतःकृतः ॥ १२ ॥ ननुमदीयनिर्दोषत्वंराजात्वंचनजानासिकिं
तत्राह निर्दोषेति यद्यपित्वंममसन्निधौअग्न्यादिभिर्निर्दोषाख्यापितातथापिपौरापवादभीतेनसानिर्दोषापित्वंत्यक्ता अन्यथावास्तवदोषबुद्ध्येतित्वयानभाव्यम् यद्देवमतआश्रमांतेषुआश्रम
समीपेषु ॥ १३ ॥

॥१४॥ दौर्हृदंचाज्ञायगर्भिण्याअभिलषितमवश्यंकार्यमितिज्ञात्वेत्यर्थः ॥१५॥ पुण्यंरमणीयंतपोवनंप्राप्यमाविषादंकथाः ॥ १६ ॥ परमकइत्यनुकंपायांकन् अस्यपादच्छायांपादमूलंउपा
गम्य एतत्पारतंत्र्यंप्राप्येत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्तचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथविसृष्टसी
तासंदेशंगृहीत्वालक्ष्मणपरावृत्तिः लक्ष्मणस्येति ॥ १ ॥ बाष्पपर्याकुलेक्षणा संज्ञांप्राप्येतिशेषः ॥ २ ॥ दुःखमूर्तिःसकलदुःखसमूहः ॥ ३ ॥ सतीपतिव्रता ॥४॥ हेसौमित्रेपुरापूर्वकालेरामपा

पौरापवादभीतेनग्राह्यंदेविनतेन्यथा॥आश्रमांतेषुचमयात्यक्त्व्यात्वंभविष्यसि॥ १४ ॥राज्ञःशासनमादायतथैवकिलदौर्हृदम्॥ तदेतज्जाह्नवी
तीरेब्रह्मर्षीणांतपोवनम् ॥ १५॥ पुण्यंचरमणीयंचमाविषादंकृथाःशुभे॥राज्ञोदशरथस्यैवपितुर्मेमुनिपुंगवः॥ १६॥सखापरमकोविप्रोवाल्मी
किःसुमहायशाः॥पादच्छायामुपागम्यसुखमस्यमहात्मनः॥उपवासपरैकाग्रावसत्वंजनकात्मजे ॥ १७ ॥ पतिव्रतात्वमास्थायरामंकृत्वासदा
हृदि॥श्रेयस्तेपरमंदेवितथाकृत्वाभविष्यति॥१८॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्तचत्वारिंशःसर्गः॥ ४७॥
लक्ष्मणस्यवचःश्रुत्वादारुणंजनकात्मजा॥परंविषादमागम्यवैदेहीनिपपातह॥ १॥सामुहूर्तमिवासंज्ञाबाष्पपर्याकुलेक्षणा॥लक्ष्मणंदीनयावा
चाउवाचजनकात्मजा॥ २ ॥मामिकेयंतनुर्नूनंसृष्टादुःखायलक्ष्मण॥ धात्रायस्यास्तथामेद्यदुःखमूर्तिःप्रदृश्यते ॥ ३॥ किंनुपापंकृतंपूर्वंकोवादा
रैर्वियोजितः॥याहंशुद्धसमाचारात्यक्तानृपतिनासती॥ ४॥पुराहमाश्रमेवासंरामपादानुवर्तिनी॥ अनुरुध्यापिसौमित्रेदुःखेचपरिवर्तिनी॥ ५॥
साकथंत्वाश्रमेसौम्यवत्स्यामिविजनीकृता ॥ आख्यास्यामिचकस्याहंदुःखंदुःखपरायणा ॥ ६ ॥ किंनुवक्ष्यामिमुनिषुकर्मचासत्कृतंप्रभो॥ क
स्मिन्वाकारणेत्यक्ताराघवेणमहात्मना॥७॥

दानुवर्तिनीभूत्वादुःखेवनवासदुःखेपरिवर्तिनीवर्तमानापिअनुरुध्यतत्सोढ्वाआश्रमेवासमरोचयमितिशेषः ॥ ५ ॥ साहमिदानींविजनीकृताइष्टजनरहिताकृताकथमाश्रमेवत्स्यामि कस्यच
स्वीयंदुःखमहमाख्यास्यामि विजनवनस्थेतिशेषः ॥ ६॥ किंन्विति महात्मनाराघवेणकेनकारणेनत्यक्ताकिंवात्यागकारणमसत्कर्मत्वयाकृतमितिप्रष्टृषुमुनिषुकिंनुवक्ष्यामि त्यागकारणपाप
स्यकस्याप्यकरणाद्वक्तव्यंप्रत्युत्तरंनकिमपिपश्यामीत्याशयः ॥ ७ ॥

अपिचजीवितत्यागोप्यशक्यइत्याह नखल्विति तदत्यागहेतुमाह राजवंशइति राजसंतानःपरिहास्यतेविच्छिद्यतेइत्यर्थः मयिगर्भस्यविद्यमानत्वादितिभावः ॥ ८ ॥ त्वंचराजशासनंकुर्वि
त्याह यथाज्ञमिति इदंवचःमत्संदेशरूपम् ॥ ९ ॥ प्रग्रहेणप्रकृष्टांजलिग्रहणसमेतेनशिरसेत्यन्वयः चरणौवंद्यमत्प्रतिनिधितयेतिभावः पार्थिवंचवंदयित्वाकुशलंब्रूहि ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥
जनेऽयशोभीरुणाजननिमित्तायशोभीरुणैवत्वयात्यक्तानान्यथेतिजानामीतिशेषः वचनीयंनिंदा अपवादोऽभिशापः ॥ १३ ॥ अथप्रजाविषयेसंदेशमाह वक्तव्यश्चेति ॥ १४ ॥ १५ ॥

नखल्वद्यैवसौमित्रेजीवितंजाह्नवीजले ॥ त्यजेयंराजवंशस्तुभर्तुर्मेपरिहास्यते ॥ ८ ॥ यथाज्ञंकुरुसौमित्रेत्यज्यमांदुःखभागिनीम् ॥ निदेशेस्थी
यतांराज्ञःश्रृणुचेदंवचोमम ॥ ९ ॥ श्वश्रूणामविशेषेणप्रांजलिप्रग्रहेणच ॥ शिरसावंद्यचरणौकुशलंब्रूहिपार्थिवम् ॥ १० ॥ शिरसाभिनतोब्रूयाः
सर्वासामेवलक्ष्मण ॥ वक्तव्यश्चापिनृपतिर्धर्मेषुसुसमाहितः ॥ ११ ॥ जानासिचयथाशुद्धासीतातत्त्वेनराघव ॥ भक्त्याचपरयायुक्ताहिताचतव
नित्यशः ॥ १२ ॥ अहंत्यक्ताचतेवीरअयशोभीरुणाजने ॥ यच्चतेवचनीयंस्यादपवादःसमुत्थितः ॥ १३ ॥ मयाचपरिहर्तव्यंत्वंहिमेपरमागतिः ॥
वक्तव्यश्चैवनृपतिर्धर्मेणसुसमाहितः ॥ १४ ॥ यथाभ्रातृषुवर्तेथास्तथापौरेषुनित्यदा ॥ परमोह्येषधर्मस्तेतस्मात्कीर्तिरनुत्तमा ॥ १५ ॥ यत्तुपौ
रजनेराजन्धर्मेणसमवाप्नुयात् ॥ अहंतुनानुशोचामिस्वशरीरंनरर्षभ ॥ १६ ॥ यथापवादःपौराणांतथैवरघुनंदन ॥ पतिर्हिदेवतानार्याःपतिर्बंधुः
पतिर्गुरुः ॥ १७ ॥ प्राणैरपिप्रियंतस्माद्भर्तुःकार्यंविशेषतः ॥ इतिमद्वचनाद्रामोवक्तव्योममसंग्रहः ॥ १८ ॥ निरीक्ष्यमाद्यगच्छत्वमृतुकालातिवर्तिनी
म् ॥ एवंब्रुवंत्यांसीतायांलक्ष्मणोदीनचेतनः ॥ १९ ॥ शिरसावंद्यधरणींव्याहर्तुंनशशाकह ॥ प्रदक्षिणंचतांकृत्वारुदन्नेवमहास्वनः ॥ २० ॥ ध्यात्वा
मुहूर्तंतामाहकिंमांवक्ष्यसिशोभने ॥ दृष्टपूर्वंनतेरूपंपादौदृष्टौतवानघे ॥ २१ ॥

एषधर्मःकस्तत्राह यत्तुइति धर्मेणधर्मकृतलक्षणेनयदवाप्नुयात्पुण्यंएषएवपरमोधर्मः ॥ १६ ॥ यथापौराणामपवादंपरिहृत्यस्थितिर्भवतितथैवरघुनंदनवर्तस्वेतिशेषः ॥ १७ ॥ ममसंग्रहःम
यारामंप्रतिवक्तव्यसंदेशस्यसंग्रहइत्यर्थः ॥ १८ ॥ ऋतुकालातिवर्तिनींगर्भलक्षणवतींमामांनिरीक्ष्यगच्छ पुनारामादिकृतापवादप्रसक्तिनिवृत्तयेइतिभावः ॥ १९ ॥ २० ॥ किंमांवक्ष्यसि
निरीक्ष्यमांगच्छेतिकिंवदसीत्यर्थः शोकवशात्कालांतरेप्रयोगोनदोषाय तथानिरीक्षणस्यायोग्यतोपपादकंदृष्टपूर्वमिति ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ अनाथवद्नाथेवनतुवस्तुतोऽनाथा पूर्णचिद्घनस्वरूपत्वादितिभावः ॥ २४ ॥ २५ ॥ दुःखभारावनतासेव यशोधरापातिव्रत्ययशोवती ॥ २६॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्री
रामीयेरा०वा०आ०उ०अष्टचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४८ ॥ ॥७॥ ॥ अथवाल्मिकिनाश्वाश्रमेसीतानयनं सीतांत्विति मुनिदारकाःमुनिपुत्राः उग्रधीःउग्रतपोविषयबुद्धिः ॥ १ ॥ २ ॥

कथमत्रहिपश्यामिरामेणरहितांवने॥इत्युक्तातांनमस्कृत्यपुनर्नावमुपारुहत् ॥ २२॥ आरुरोहपुनर्नावंनाविकंचाभ्यचोदयत् ॥ सगत्वाचोत्तरंती
रंशोकभारसमन्वितः॥ २३॥ संमूढइवदुःखेनरथमध्यारुहद्द्रुतम् ॥ मुहुर्मुहुःपरावृत्यदृष्ट्वासीतामनाथवत् ॥ २४ ॥ चेष्टंतींपरतीरस्थांलक्ष्मणःप्र
ययावथ॥दूरस्थंरथमालोक्यलक्ष्मणंचमुहुर्मुहुः॥ निरीक्षमाणांतूद्विग्नांसीतांशोकःसमाविशत् ॥ २५ ॥ सादुःखभारावनतायशस्विनीयशोधरा
नाथमपश्यतीसती॥ रुरोदसाबर्हिणनादितेवनेमहास्वनंदुःखपरायणासती॥ २६॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उ०अष्टचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४८ ॥
सीतांतुरुदतींदृष्ट्वातेतत्रमुनिदारकाः॥ प्राद्रवन्यत्रभगवानास्तेवाल्मीकिरुग्रधीः ॥ १ ॥ अभिवाद्यमुनेःपादौमुनिपुत्रामहर्षये॥ सर्वेनिवेदयामा
सुस्तस्यास्तुरुदितस्वनम्॥ २॥ अदृष्टपूर्वाभगवन्कस्याप्येषामहात्मनः॥ पत्नीश्रीरिवसंमोहाद्विरौतिविकृतानना ॥ ३ ॥ भगवन्साधुपश्येस्त्वंदेवता
मिवखाच्च्युताम्॥ नद्यास्तुतीरेभगवन्वरस्त्रीकापिदुःखिता॥ ४॥ दृष्टाऽस्माभिःप्ररुदितादृढंशोकपरायणा ॥ अनर्हादुःखशोकाभ्यामेकादीनाअना
थवत्॥५॥ “नह्येनांमानुषींविद्मःसत्क्रियास्याःप्रयुज्यताम्॥ आश्रमस्याविदूरेचत्वामियंशरणंगता॥ त्रातारमिच्छतेसाध्वीभगवंस्त्रातुमर्हसि॥
तेषांतुवचनंश्रुत्वाबुद्ध्यानिश्चित्यधर्मवित्॥ तपसालब्धचक्षुष्मान्प्राद्रवद्यत्रमैथिली ॥ तंप्रयांतमभिप्रेत्यशिष्याह्येनंमहामतिम् ॥ तंतुदेशमभिद्रु
त्यकिंचित्पद्भ्यांमहामतिः॥ अर्घ्यमादायरुचिरंजाह्नवीतीरमागमत् ॥ ददर्शराघवस्येष्टांसीतांपत्नीमनाथवत्”॥ तांसीतांशोकभारार्तांवाल्मीकि
र्मुनिपुंगवः॥ उवाचमधुरांवाणींह्लादयन्निवतेजसा॥ ६॥ स्नुषादशरथस्यत्वंरामस्यमहिषीप्रिया॥ जनकस्यसुताराज्ञःस्वागतंतेपतिव्रते॥ ७॥

निवेदयामासुरित्यस्यविस्तरोऽदृष्टेति ॥ ३ ॥ ४ ॥ अनर्हा दुःखस्येतिशेषः दुःखशोकाभ्यांदीनाअनाथवद्वर्ततेतामिमांसाधुपश्येःदृष्ट्वानुगृहाणच ॥ ५ ॥ एतदुत्तरंतांसीतामितिश्लोकःमध्ये
श्लोकचतुष्टयमर्धाधिकंप्रक्षिप्तमितिकतकः तांसीतांमुनिपुत्रैर्दृष्ट्वानुग्राह्यत्वेनोक्तांशोकयस्तांतांसीतांतत्समीपेगत्वादृष्टांवाल्मिकिरुवाचेतिसोपस्कारःसंबंधः ॥ ६ ॥७ ॥

धर्मसमाधिनायोगजधर्मलब्धध्यानपरिपाकेन कारणंचआगमनकारणं त्वद्दयेनोपलक्षितं ध्यानेनेतिभावः ॥ ८ ॥ तवचैवेति तत्त्वतःतत्त्वंतवतत्त्वंशुद्धभावत्वरूपंममयाविदितं तदेवाह सर्वं
चेति मह्यंमम ॥ ९ ॥ तदेवपुनराहापापामिति तेत्वांमयिवर्तसे मत्समीपेनिवसिष्यसीत्यर्थः ॥ १० ॥ आश्रमस्याविदूरेसमीपेएकांतेतपश्चरणार्थंतापस्योपस्थिताःसंतितासांनिवासोस्ती
त्यर्थः यथावत्संपुत्रमिव ॥ ११ ॥ यथास्वगृहमभ्येत्यतिष्ठसितथैवतिष्ठेतिशेषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ वैदेह्यासहेतिशेषः मुनिपत्नयस्तापस्योमुदायुक्ताअब्रुवन्वाल्मीकिम् ॥ १४ ॥ चिरस्य

आयांतीचासिविज्ञातामयाधर्मसमाधिना ॥ कारणंचैवसर्वंमेत्वद्दयेनोपलक्षितम् ॥ ८ ॥ तवचैवमहाभागेविदितंममतत्त्वतः ॥ सर्वंचविदितंमह्यं
त्रैलोक्येयद्धिवर्तते ॥ ९ ॥ अपापांवेद्मिसीतेतेतपोलब्धेनचक्षुषा ॥ विस्रब्धाभववैदेहिसांप्रतंमयिवर्तसे ॥ १० ॥ आश्रमस्याविदूरेमेतापस्यस्तपसि
स्थिताः ॥ तास्त्वांवत्सेयथावत्संपालयिष्यंतिनित्यशः ॥ ११ ॥ इदमर्घ्यंप्रतीच्छत्वंविस्रब्धाविगतज्वरा ॥ यथास्वगृहमभ्येत्यविषादंचैवमाकृथाः
॥ १२ ॥ श्रुत्वातुभाषितंसीतामुनेःपरममद्भुतम् ॥ शिरसावंद्यचरणौतथेत्याहकृतांजलिः ॥ १३ ॥ तंप्रयांतंमुनिंसीताप्रांजलिःपृष्ठतोन्वगात् ॥ तंदृ
ष्ट्वामुनिमायांतंवैदेह्यामुनिपत्नयः ॥ उपाजग्मुर्मुदायुक्तावचनंचेदमब्रुवन् ॥ १४ ॥ स्वागतंतेमुनिश्रेष्ठचिरस्यागमनंचते ॥ अभिवादयामस्त्वां
सर्वाउच्यतांकिंचकुर्महे ॥ १५ ॥ तासांतद्वचनंश्रुत्वावाल्मीकिरिदमब्रवीत् ॥ सीतेयंसमनुप्राप्तापत्नीरामस्यधीमतः ॥ १६ ॥ स्नुषादशरथस्यैषा
जनकस्यसुतासती ॥ अपापापतिनात्यक्तापरिपाल्यामयासदा ॥ १७ ॥ इमांभवत्यःपश्यंतुस्नेहेनपरमेणहि ॥ गौरवान्ममवाक्याच्चपूज्यावोस्तु
विशेषतः ॥ १८ ॥ मुहुर्मुहुश्चवैदेहींपरिदायमहायशाः ॥ स्वमाश्रमंशिष्यवृतःपुनरायान्महातपाः ॥ १९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये
आ० उत्तरकांडएकोनपंचाशःसर्गः ॥ ४९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ दृष्ट्वातुमैथिलींसीतामाश्रमेसंप्रवेशिताम् ॥ संतापमगमद्घोरंलक्ष्मणोदीनचेतनः ॥ १ ॥

तवागमनंदृष्ट्वास्थितावयमभिवादयामःअभिवादयामःकिंचकुर्महे ॥ १५ ॥ १६ ॥ सदेति पूर्वंपूर्वावतारेष्वप्येवमेवपरिपालितेत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ परिदायतापसीनांहस्तेदत्वा ॥ १९ ॥
इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडएकोनपंचाशःसर्गः ॥ ४९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथलक्ष्मणस्यसुमंत्रेणाश्वासनंदृष्ट्वात्वि
ति उदक्कूलेस्थित्वावाल्मीकिकर्तृकसीताप्रवेशदर्शनम् ॥ १ ॥

मंत्रसारथिंमंत्रसहायभूतंसारथिं सीतासंतापजंसीतावियोगजसंतापजम् ॥२॥ पत्नींविसृज्ययस्थितः ततःविसृज्यस्थितेः ॥३॥ वैदेह्याविनाभवंवैदेहीवियोगेनावस्थानंदैवात्प्राचीनदुरदृष्टवशादहंमन्ये यतोदैवंदुरतिक्रमम् ॥ ४ ॥ दैवंपर्युपासतेदैवमनुवर्तते नतुतन्निरसितुंशक्नोतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ यत्पुरादंडकेउषित्वादुःखमन्वभूत्तत्पितृवाक्यगौरवादुचितमितिशेषः ॥ ६ ॥ इदंतुअपरिपाल्यवचसांपौराणांवचनंश्रुत्वाअपरिमितकालत्वाद्दुःखतरंसीताविप्रवासनंयत्कृतवांस्तन्नृशंसंक्रूरकल्पमितिभाति ॥ ७ ॥ कोन्विति हीनार्थवादिभिर्न्यायहीनार्थवादिभिः पौरैर्हेतुभिर्मैथिलींप्रतियशोहरेसाध्वींवनेविसृष्टवानित्ययशस्करेऽस्मिन्कर्मणिसीतापरित्यागकर्मण्यनुष्ठितेसतिकोनुधर्माश्रयोधर्मपरिग्रहःसंप्राप्तोरामेण धर्माणांसत्स्त्रीमूलत्वात् तत्त्यागेसर्वोपिधर्मोनाशितएवेत्य

अब्रवीच्चमहातेजाःसुमंत्रंमंत्रसारथिम् ॥ सीतासंतापजंदुःखंपश्यरामस्यसारथे ॥ २ ॥ ततोदुःखतरंकिंनुराघवस्यभविष्यति ॥ पत्नींशुद्धसमा
चारांविसृज्यजनकात्मजाम् ॥ ३ ॥ व्यक्तंदैवादहंमन्येराघवस्यविनाभवम् ॥ वैदेह्यासारथेनित्यंदैवंहिदुरतिक्रमम् ॥ ४॥ योहिदेवान्सगंधर्वानसु
रान्सहराक्षसैः ॥ निहन्याद्राघवःक्रुद्धःसदैवंपर्युपासते ॥ ५ ॥ पुरारामःपितुर्वाक्याद्दंडकेविजनेवने ॥ उषित्वानववर्षाणिपंचचैवमहावने ॥ ६ ॥ तता
दुःखतरंभूयःसीतायाविप्रवासनम् ॥ पौराणांवचनंश्रुत्वानृशंसंप्रतिभातिमे ॥ ७ ॥ कोनुधर्माश्रयःसूतकर्मण्यस्मिन्यशोहरे ॥ मैथिलींसमनुप्राप्तः
पौरैर्हीनार्थवादिभिः ॥ ८ ॥ एतावाचोबहुविधाःश्रुत्वालक्ष्मणभाषिताः ॥ सुमंत्रःश्रद्धयाप्राज्ञोवाक्यमेतदुवाचह ॥ ९ ॥ नसंतापस्त्वयाकार्यःसौमि
त्रेमैथिलींप्रति ॥ दृष्टमेतत्पुराविप्रैःपितुस्तेलक्ष्मणाग्रतः ॥ १० ॥ भविष्यतिदृढंरामोदुःखप्रायोविसौख्यभाक् ॥ प्राप्स्यतेचमहाबाहुर्विप्रयोगंप्रियै
र्द्रुतम् ॥ ११ ॥ त्वांचैवमैथिलींचैवशत्रुघ्नभरतौतथा ॥ सत्यजिष्यतिधर्मात्माकालेनमहतामहान् ॥ १२ ॥ इदंत्वयिनवक्तव्यंसौमित्रेभरतेपिवा ॥
राज्ञावोव्याहृतंवाक्यंदुर्वासायदुवाचह ॥ १३ ॥

र्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ दृष्टमिति पुरापूर्वस्मिन्काले तवपितुरग्रतःएतत्सीताविप्रवासनादिवक्ष्यमाणंविप्रैर्दृष्टमेव दृष्ट्वेत्यर्थः ॥ १० ॥ तदेवाह भविष्यतीति दृढंध्रुवंदुःखप्रायोदुःखबहुलः अतोविसौख्यभाक्सौख्यवियोगभाक्चभविष्यतिइतिदृष्टमित्यन्वयः यदेवमतःप्राप्स्यतेचेत्यादि ॥ ११ ॥ प्रियैर्वियोगमित्येतदेवविवृणोति त्वांचेति दुर्वासःसंभाषणनिमित्तकेनिर्याणकालेलक्ष्मणत्यागः शत्रुघ्नभरतयोस्तुमथुराराज्यगंधर्वराज्ययोःकरणायप्रतिष्ठापनमेवत्यागः ॥ १२ ॥ राज्ञादशरथेनवोयुष्मान्प्रतिव्याहृतंएषांकथमग्रेभावीत्येवंप्रश्नवाक्यंश्रुत्वायद्दुर्वासाउवाचतदिदंत्वयित्वयासौमित्रेशत्रुघ्नेभरतेचनवाच्यम् ॥ १३ ॥

दुर्वासोवाक्यंत्वयाकथमवगतंतत्राह महाजनेति महांतोजनायस्यदशरथस्यतस्यममचसन्निधौ राजसमीपस्थितंमामनुत्थाप्यैववसिष्ठसन्निधौचऋषिणोक्तम् एवंत्रयाणामग्रेएतदुक्तमितित्रयएतत्परिज्ञाइत्युक्तम् ॥ १४ ॥ ऋषेर्दुर्वाससःपुरुषर्षभोदशरथः एवंतेश्रुतमतिरहस्यंत्वयानक्वचिद्वक्तव्यमित्यर्थः ॥ १५ ॥ तस्यलोकपालस्यदशरथस्यवाक्यंनानृतंकार्यमितिसुसमाहितःसावधानचित्तोभविष्यामीतिमेदर्शनंसंकल्पः ॥ १६ ॥ यदेवमतःसर्वथेति तवाग्रेनवक्तव्यम् रहस्यश्रवणेऽत्युत्कटश्रद्धारहितस्येत्यर्थः श्रद्धायांतुवक्ष्यामीत्याह यदितेइति लक्ष्मणस्यपरमाप्तत्वाद्राजपुत्रत्वाच्चजनसन्निधावेवनरेंद्रेणप्रतिषेधाच्चदुःखितदुःखनिवारणायरहस्यप्रकटनेपिनदोषइतिसुमंत्राशयः ॥ १७ ॥ पुनस्तदेवाह यद्यपीति यद्यपिनरेंद्रेणरहस्यमप्रकाश्यमित्युक्तंतथापि

महाजनसमीपेचममचैवनरर्षभ ॥ ऋषिणाव्याहृतंवाक्यंवसिष्ठस्यचसन्निधौ ॥ १४ ॥ ऋषेस्तुवचनंश्रुत्वामामाहपुरुषर्षभः ॥ सूतनक्वचिदेवंते
वक्तव्यंजनसन्निधौ ॥ १५ ॥ तस्याहंलोकपालस्यवाक्यंतत्सुसमाहितः ॥ नैवजात्वनृतंकुर्यामितिमेसौम्यदर्शनम् ॥ १६ ॥ सर्वथैवनवक्तव्यंमया
सौम्यतवाग्रतः ॥ यदितेश्रवणेश्रद्धाश्रूयतांरघुनंदन ॥ १७ ॥ यद्यप्यहंनरेंद्रेणरहस्यंश्रावितंपुरा ॥ तथाप्युदाहरिष्यामिदैवंहिदुरतिक्रमम् ॥ १८ ॥
येनेदमीदृशंप्राप्तंदुःखंशोकसमन्वितम् ॥ नत्वयाभरतस्याग्रेशत्रुघ्नस्यापिसन्निधौ ॥ १९ ॥ तच्छ्रुत्वाभाषितंतस्यगंभीरार्थपदंमहत् ॥ तथ्यंब्रूहीति
सौमित्रिःसूतंतंवाक्यमब्रवीत् ॥ २० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचाशःसर्गः ॥ ५० ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ तथासंचो
दितःसूतोलक्ष्मणेनमहात्मना ॥ तद्वाक्यमृषिणाप्रोक्तंव्याहर्तुमुपचक्रमे ॥ १ ॥

कथनयोग्येकालेएकस्यनिकटेउदाहरिष्यामि एवंज्ञात्वादुःखंनकार्यमित्याह दैवंहीति येनदैवेनेदृशंदुःखंप्राप्तंतद्दैवंदुरतिक्रममितिज्ञात्वाशोकंत्यजेत्यर्थः दैवंहिसुमहद्भूतम् येनेदमीदृशंप्राप्यमितिचपाठेराज्ञाऽप्रकाश्यत्वोक्तौहेतुर्दैवंहीत्यादि येनदैवेनप्राचीनकर्मणाशोकसममीदृशंदुःखंत्वयाप्राप्यंप्रापणीयंतद्दैवंहियस्मात्सुमहद्भूतंकेनापिदुःशकज्ञानमतोराज्ञाऽप्रकाश्यमुक्तं यद्वातुपूर्वंभवदादीनामग्रेउक्तंस्यात्तदास्यार्थस्यावश्यभावित्वज्ञानात्तवेदृशंदुःखंनस्यादितिकतकादयः अतोनत्वयाभरतादिसन्निधौवाच्यमितिशेषः ॥ १८ ॥ १९ ॥ गंभीरार्थपदंप्रागुक्तंसत्यंतथ्यंभाषितंश्रुत्वासौमित्रिःशोकनिवृत्तयेतद्ब्रूहिविस्तरेणब्रूहीत्यब्रवीत् ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचाशःसर्गः ॥ ५० ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ अथतत्कथनम् तथासंचोदितइति ॥ १ ॥

वार्षिक्यंवर्षासुभवंचातुर्मास्यनियममुद्दिश्योवास यतीनांवर्षाकालेभ्रमणनिषेधाद्वार्षिकमासचतुष्टयमेकत्रैवस्थितवानित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ महामुनिंदुर्वाससंदृष्ट्वा ॥ ४ ॥ ५ ॥६ ॥ मध्यादि
त्यगतेमध्यगतादित्ये ॥ ७ ॥ प्रग्रहःऊर्ध्वबाहुः ॥ ८ ॥ किंप्रमाणेनमत्पुत्रपर्यंततंततोप्यधिकंवा ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ एवंरामस्यशापवशाद्दुःखोपेतंचिरायुष्यंवक्तुंपीठिकामाह शृणुराजन्निति

पुरानाम्नाहिदुर्वासाअत्रेःपुत्रोमहामुनिः॥ वसिष्ठस्याश्रमेपुण्येवार्षिक्यंसमुवासह ॥ २ ॥ तमाश्रमंमहातेजाःपितातेसुमहायशाः ॥ पुरोहितंमहा
त्मानंदिदृक्षुरगमत्स्वयम्॥ ३ ॥ सदृष्ट्वासूर्यसंकाशंज्वलंतमिवतेजसा ॥ उपविष्टंवसिष्ठस्यसव्यपार्श्वेमहामुनिम् ॥ ४ ॥ तौमुनीतापसश्रेष्ठौविनी
तावभ्यवादयत्॥ सताभ्यांपूजितोराजास्वागतेनासनेनच ॥ ५ ॥ पाद्येनफलमूलैश्चउवासमुनिभिःसह॥ ६॥ तेषांतत्रोपविष्टानांतास्ताःसुमधुराः
कथाः ॥ बभूवुःपरमर्षीणांमध्यादित्यगतेहनि ॥ ७ ॥ ततःकथायांकस्यांचित्प्रांजलिःप्रग्रहोनृपः ॥ उवाचतंमहात्मानमत्रेःपुत्रंतपोधनम् ॥ ८ ॥
भगवन्किंप्रमाणेनममवंशोभविष्यति॥ किमायुश्चहिमेरामःपुत्राश्चान्येकिमायुषः ॥ ९ ॥ रामस्यचसुतायेस्युस्तेषामायुःकियद्भवेत्॥ काम्यया
भगवन्ब्रूहिवंशस्यास्यगतिंमम ॥ १० ॥ तच्छ्रुत्वाव्याहृतंवाक्यंराज्ञोदशरथस्यतु॥ दुर्वासाःसुमहातेजाव्याहर्तुमुपचक्रमे॥ ११ ॥ शृणुराजन्पुरा
वृत्तंतदादेवासुरेयुधि॥ दैत्याःसुरैर्भर्त्स्यमानाभृगुपत्नींसमाश्रिताः॥ तयादत्ताभयास्तत्रन्यवसन्नभयास्तदा ॥ १२ ॥ तयापरिगृहीतांस्तान्दृष्ट्वाक्रु
द्धःसुरेश्वरः॥ चक्रेणशितधारेणभृगुपत्न्याःशिरोहरत्॥ १३॥ ततस्तांनिहतांदृष्ट्वापत्नींभृगुकुलोद्वहः॥ शशापसहसाक्रुद्धोविष्णुंरिपुकुलार्दनम्॥ १४॥
यस्मादवध्यांमेपत्नीमवधीःक्रोधमूर्छितः॥ तस्मात्त्वंमानुषेलोकेजनिष्यसिजनार्दन ॥ १५ ॥ तत्रपत्नीवियोगंत्वंप्राप्स्यसेबहुवार्षिकम्॥ शापा
भिहतचेतास्तुस्वात्मनाभावितोभवत्॥ १६॥ अर्चयामासतंदेवंभृगुःशापेनपीडितः ॥ तपसाराधितोदेवोह्यब्रवीद्भक्तवत्सलः॥ १७॥

पुरापूर्वस्मिन्काले भृगुपत्नींस्वपुरोहितमातरम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अवध्यांस्त्रीत्वादृषिपत्नीत्वाच्चवधानर्हाम् ॥ १५ ॥ शापाभिहतचेताःधर्मपक्षाश्रयदेवानुग्रहायप्रवृत्तईश्वरःस्वोपास्यो
मयारुष्यभिमानेनशप्तः ईश्वरत्वाद्यदितंनिरस्येत्तदामिथ्यावचनत्वेननरकप्राप्तिःस्यादितिपश्चात्तापपरीतचित्तः स्वात्मनांतर्यामिणाभावितःस्वशापस्वीकारार्थमीश्वरंप्रतितपश्चरणार्थंप्रेरितइत्य
र्थः ॥ १६ ॥ शापेनशापस्यमोघत्वभयेनपीडितोभृगुस्तंदेवमर्चयामास ॥ १७ ॥

किमब्रवीत्तत्राह लोकानामिति लोकानां भूरादीनाम् संप्रियार्थंसम्यग्रावणवधादिरूपप्रियसंपादनार्थम् तंशापंमनुष्यत्वादिप्रापकंगृह्यंअंगीकार्यमेवस्वस्योक्तवान् इतिशप्तःउक्तप्रकारेणशप्तःपूर्वजन्मनिकश्यपपुत्ररूपोपेंद्रावतारे अत्रपूर्वजन्मनिभृगुणाशप्तइत्युक्त्यातद्वंश्यपिशापोभावीअत्रापिशरीरेभगवतःसूचितः सपार्श्वेदर्शितः आहूयलक्ष्मणंप्राहरामोराजीवलोचनः शृणुमे वचनंगुह्यंसीतासंत्यागकारणम् वाल्मीकिनाथभृगुणाशप्तोस्मिकिललक्ष्मण तस्माद्देनांत्यजाम्यद्यजनोनैवात्रकारणमिति वाल्मीकेरपिप्राचेतसत्वाद्भृगुवंश्यत्वेनभृगुत्वमस्तीतिवदंति एतद्वनि

लोकानांसंप्रियार्थंतुतंशापंगृह्यमुक्तवान् ॥ इतिशप्तोमहातेजाभृगुणापूर्वजन्मनि ॥ १८ ॥ इहागतोहिपुत्रत्वंतवपार्थिवसत्तम ॥ रामइत्यभिवि
ख्यातस्त्रिषुलोकेषुमानद ॥ १९ ॥ तत्फलंप्राप्स्यतेचापिभृगुशापकृतंमहत् ॥ अयोध्यायाःपतीरामोदीर्घकालंभविष्यति ॥ २० ॥ सुखिनश्चसमृद्धा
श्चभविष्यंत्यस्ययेनुगाः ॥ दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच ॥ २१ ॥ रामोराज्यमुपासित्वाब्रह्मलोकंगमिष्यति ॥ समृद्धैश्चाश्वमेधैश्चइष्ट्वापरम
दुर्जयः ॥ २२ ॥ राजवंशांश्चबहुशोबहून्संस्थापयिष्यति ॥ द्वौपुत्रौतुभविष्येतेसीतायांराघवस्यतु ॥ २३ ॥ ससर्वमखिलंराज्ञोवंशस्याहगतागतम् ॥
आख्यायसुमहातेजास्तूष्णीमासीन्महामुनिः ॥ २४ ॥ तूष्णींभूतेतदातस्मिन्राजादशरथोमुनौ ॥ अभिवाद्यमहात्मानौपुनरायात्पुरोत्तमम् ॥ २५ ॥
एतद्वचोमयातत्रमुनिनाव्याहृतंपुरा ॥ श्रुतंहृदिचनिक्षिप्तंनान्यथातद्भविष्यति ॥ २६ ॥ सीतायाश्चततःपुत्रावभिषेक्ष्यतिराघवः ॥ अन्यत्रनत्वयो
ध्यायांमुनेस्तुवचनंयथा ॥ २७ ॥ एवंगतेनसंतापंकर्तुमर्हसिराघव ॥ सीतार्थेराघवार्थेवादृढोभवनरोत्तम ॥ २८ ॥ श्रुत्वातुव्याहृतंवाक्यंसूतस्यप
रमाद्भुतम् ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेसाधुसाध्वितिचाब्रवीत् ॥ २९ ॥ ततःसंवदतोरेवंसूतलक्ष्मणयोःपथि ॥ अस्तमर्कंगतेवासंकेशिन्यांतावथोषतुः ॥ ३० ॥
इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकपंचाशःसर्गः ५१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

रूपितंबालकांडेविस्तरेणास्माभिर्यथोपक्रमेमानिषादेतिश्लोके ॥ १८ ॥ तच्छापवशादेवस्वेच्छयातवपुत्रत्वमागतः ॥ १९ ॥ तत्फलंपत्नीवियोगेनचिरवासलक्षणंप्राप्स्यते ॥ २० ॥ २१ ॥ ब्रह्मलोकंहिरण्यगर्भस्यलोकंवैकुंठम् तस्यापिहिरण्यगर्भलोकैकदेशत्वमितिभावः ॥२२॥ बहून्राजवंशान् लक्ष्मणादिपुत्रद्वारेतिभावः एतेनरामपुत्राणामपिचिरजीवित्वमुक्तप्रायमेव सदुर्वासाः ॥ २४ ॥ २५ ॥ नान्यथाभविष्यतिसत्यमेवभविष्यतीत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभि० श्रीरा० रा० वा० आ० उत्तरकांडेएकपंचाशःसर्गः ॥ ५१ ॥

अथागतेनलक्ष्मणेनरामाश्वासनम् तत्रेतिकेशिनीकाचिन्नदीतिकतकः ॥ १ ॥ दिवसस्यार्धमर्धदिवसम् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अश्रुपूर्णाभ्यांनेत्राभ्यामुपलक्षितम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ उपा
सितुंतवेतिशेषः ॥ ९ ॥ माशुचःसीतावियोगेनेतिशेषः ॥ १० ॥ययाबुद्ध्यामनस्विनोनशोचंतितांबुद्धिमाह सर्वेइति निचयारावणादेरिवमहत्तरैश्वर्याणि अवश्यंक्षयांतान्येवनाशांतान्येवस
मुच्छ्रयाःइंद्रजिदादेरिवशौर्यवीर्यादिजनितौन्नत्यानिपतनांतान्येव संयोगायुवयोरिवविप्रयोगांताःसर्वस्यजनिमतोजीवितंमरणांतमेव ॥ ११ ॥ यतएवंतस्मादेषुअतिप्रसंगोऽत्यासक्तिः॥१२॥
निजस्वरूपपर्यालोचनयापिशोकोनकार्यइत्याह शक्तइति विनेतुंशिक्षितुम् निग्रहीतुंसांसारिकदुःखाद्वारयितुमित्यर्थः आत्मनेत्यत्रअंतःकरणोपाधिर्जीवोभोक्तात्मा आत्मानमंतःकरणम् म

तत्रतांरजनीमुष्यकेशिन्यांरघुनंदनः॥ प्रभातेपुनरुत्थायलक्ष्मणःप्रययौतदा ॥ १ ॥ ततोर्धदिवसेप्राप्तेप्रविवेशमहारथः॥ अयोध्यांरत्नसंपूर्णांहृष्ट
पुष्टजनावृताम्॥ २ ॥ सौमित्रिस्तुपरंदैन्यंजगामसुमहामतिः ॥ रामपादौसमासाद्यवक्ष्यामिकिमहंगतः॥ ३ ॥ तस्यैवंचिंतयानस्यभवनंशशिस
न्निभम्॥ रामस्यपरमोदारंपुरस्तात्समदृश्यत॥ ४ ॥ राज्ञस्तुभवनद्वारिसोऽवतीर्यनरोत्तमः॥ अवाङ्मुखोदीनमनाःप्रविवेशानिवारितः ॥ ५ ॥ स
दृष्ट्वाराघवंदीनमासीनंपरमासने॥ नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यांददर्शाग्रजमग्रतः ॥ ६ ॥ जग्राहचरणौतस्यलक्ष्मणोदीनचेतनः॥ उवाचदीनयावाचा
प्रांजलिःसुसमाहितः॥७॥ आर्यस्याज्ञांपुरस्कृत्यविसृज्यजनकात्मजाम् ॥ गंगातीरेयथोद्दिष्टेवाल्मीकेराश्रमेशुभे ॥ ८ ॥ तत्रतांचशुभाचारामा
श्रमांतेयशस्विनीम्॥ पुनरप्यागतोवीरपादमूलमुपासितुम्॥ ९ ॥ माशुचःपुरुषव्याघ्रकालस्यगतिरीदृशी॥ त्वद्विधानहिशोचंतिबुद्धिमंतोमनस्वि
नः॥ १० ॥ सर्वेक्षयांतानिचयाःपतनांताःसमुच्छ्रयाः ॥ संयोगाविप्रयोगांतामरणांतंचजीवितम्॥ ११ ॥ तस्मात्पुत्रेषुदारेषुमित्रेषुचधनेषुच ॥
नातिप्रसंगःकर्तव्योविप्रयोगोहितैर्ध्रुवम्॥१२॥ शक्तस्त्वमात्मनात्मानंविनेतुंमनसामनः॥ लोकान्सर्वांश्चकाकुत्स्थकिंपुनःशोकमात्मनः॥१३॥
नेदृशेषुविमुह्यंतित्वद्विधाःपुरुषर्षभाः॥ अपवादःसकिलतेपुनरेष्यतिराघव॥ १४ ॥ यदर्थंमैथिलीत्यक्ताअपवादभयान्नृप॥ सोपवादःपुरेराजन्भ
विष्यतिनसंशयः॥१५॥

नसांतःकरणेन मनस्तद्वृत्तिविशेषरूपम् अत्रमनःशब्दोभोगोपकरणेंद्रियोपलक्षणम् हेकाकुत्स्थसर्वलोकांश्चविनेतुमंतर्यामिरूपेणशिक्षितुंस
मर्थस्त्वमात्मनःशोकंनिवारयितुंसमर्थइतिकिंवक्तव्यमित्यर्थः॥१३॥ तदेवाह नेदृशेष्विति किंचैवंशोकेक्रियमाणेअज्ञप्रजानिबंधनोनर्थउभयतःपाशरज्जुरिवदुर्मोचइत्याहापवादइति॥१४॥
हेनृपअपवादभयाद्भीतेनत्वयायदर्थंयदपवादनिवृत्तयेसीतात्यक्तासोऽपवादःहेराजन्परगृहोषितांस्त्रियंत्यक्त्वासर्वदातामेवानुशोचतीतिप्रकारांतरेणसभविष्यतिनात्रसंशयः यत्तुकतकेनात्या
दिनाशुद्धत्वेनोक्तांस्वयंदृष्टशुद्धिंगर्भिणीमपिरामःप्राकृतवद्विसृष्टवानितिपुरेदेवादिपुरेअपवादोभविष्यतीतिव्याख्यातम् तत्तुशोकत्यागानुपपादकतयोपेक्षितम् ॥ १५ ॥

यदेवमतइमांबुद्धिंशोकबुद्धिंत्यज ॥ १६ ॥ १७ ॥ प्रजापालनायमामेवंबोधयन्नीतिलक्ष्मणाशयंज्ञात्वातदंगीकृत्योत्तरमाह एवमेतदितिश्लोकद्वयेन हेलक्ष्मणवीरसौम्यलक्ष्मणेत्यादरेणबहुशःसंबोधनं राज्यपरिपालनंत्यक्त्वाएवंशोकोऽपवादइत्युक्तंत्वया एतद्देवमेवसत्यमेवातस्त्वद्वाक्यैरनुनीतोस्मि अतोममदुःखनिवृत्तिरागताजातासंतापश्चमयानिराकृतः अतएवममकार्यानुशासनेप्रजारक्षणकार्यस्यानुष्ठानेमेमयापरितोषः प्राप्तइतिशेषः ॥ १८ ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेद्विपंचाशःसर्गः ॥ ५२ ॥

सत्वंपुरुषशार्दूलधैर्येणसुसमाहितः॥त्यजेमांदुर्बलांबुद्धिंसंतापंमाकुरुष्वह ॥ १६ ॥ एवमुक्तःसकाकुत्स्थोलक्ष्मणेनमहात्मना ॥ उवाचपरयाप्रीत्यासौमित्रिंमित्रवत्सलः ॥ १७ ॥ एतमेतन्नरश्रेष्ठयथावदसिलक्ष्मण ॥ परितोषश्चमेवीरममकार्यानुशासने ॥ १८ ॥ निवृत्तिश्चागतासौम्यसंतापश्चनिराकृतः॥भवद्वाक्यैःसुरुचिरैरनुनीतोस्मिलक्ष्मण॥१९॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रा०वा०आ०उ०द्विपंचाशःसर्गः॥५२॥ ॥५३॥ ॥लक्ष्मणस्यतुतद्वाक्यंनिशम्यपरमाद्भुतम्॥सुप्रीतश्चाभवद्रामोवाक्यमेतदुवाचह॥१॥दुर्लभस्त्वीदृशोबंधुरस्मिन्कालेविशेषतः॥ यादृशस्त्वंमहाबुद्धिर्ममसौम्यमनोनुगः॥२॥यच्चमेहृदयेकिंचिद्वर्ततेशुभलक्षण॥तन्निशामयचश्रुत्वाकुरुष्ववचनंमम॥३॥चत्वारोदिवसाःसौम्यकार्यंपौरजनस्यच ॥ अकुर्वाणस्यसौमित्रेतन्मेमर्माणिकृंतति ॥ ४ ॥ आहूयंतांप्रकृतयःपुरोधामंत्रिणस्तथा॥कार्यार्थिनश्चपुरुषाःस्त्रियोवापुरुषर्षभ ॥५॥ पौरकार्याणियोराजानकरोतिदिनेदिने॥संवृतेनरकेघोरेपतितोनात्रसंशयः॥६॥श्रूयतेहिपुराराजानृगोनाममहायशाः॥बभूवपृथिवीपालोब्रह्मण्यःसत्यवाक्शुचिः॥७॥सकदाचिद्गवांकोटीःसवत्साःस्वर्णभूषिताः॥नृदेवोभूमिदेवेभ्यःपुष्करेषुददौनृपः॥८॥ततःसंगाद्गताधेनुःसवत्सास्पर्शिताऽनघ॥ब्राह्मणस्याहिताग्नेस्तुदरिद्रस्योंछवर्तिनः॥९॥

अथरामेणलक्ष्मणोक्तस्यौचित्यप्रदर्शनायप्रजारक्षणस्यावश्यकत्वबोधनंप्रजाकृत्यावेक्षणफलकप्रजाज्ञानायलक्ष्मणप्रेषणंच लक्ष्मणस्यत्विति परमाद्भुतंसर्वैःक्षयांताइत्यादिवाक्यम् ॥ १॥२॥ ॥ ३ ॥ चत्वारोदिवसागताइतिशेषः तत्प्रजाननुशासनम् ॥ ४ ॥ स्त्रियोवा कार्यार्थिन्यइतिशेषः ॥ ५ ॥ संवृतेवायुस्पर्शहीने पतितःभवेदितिशेषः ॥ ६ ॥ ब्रह्मण्यःब्राह्मणभक्तः ॥ ७ ॥ पुष्करेषुपुष्करतीर्थेषु ॥ ८ ॥ संगाद्राजद्दानार्थंनीयमानबहुगोसंगात् स्पर्शिताब्राह्मणायदत्ता बहुदोहिनीतिपाठांतरं आहिताग्नेर्दरिद्रस्येत्यनेनाग्निहोत्रहविरर्थमपिधेन्वंतराभावउक्तः उंछःक्षेत्रपतितान्नस्यकणशआदानम् ॥ ९ ॥

सनष्टगुः ॥ १० ॥ जीर्णवत्सां संवत्सरगणान्बहूनित्युक्तेः ॥ ११ ॥ स्वकेनस्वकृतेन ॥ १२ ॥ १३ ॥ योपिन्नृगतोलब्धदानःतमृषिंगवानुगम्यमानमृषिं कतकतीर्थौतु तमृषिंयस्यगेहेस्थितातं त्वरन्सःकृतगवासेधोद्विजोनृगेणस्पर्शितादत्तेत्याचष्टेइत्यनुकर्षइतिव्याचख्यतुः समनुभाति गवानुगमनादन्वेष्टृब्राह्मणीयत्वंसिद्धं नृगतोमयालब्धेतिपरेणसोभियुक्तोन्वगादित्यत्रकर्तुरेवगत्वेत्यत्रकर्तृत्वप्रतीतेरक्षरस्वारस्यसिद्धत्वंचेति ॥ १४ ॥ १५ ॥ नृगशासनंराजसविधेप्रवेशनियोगे ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ कृकलीभूतःकृकलासीभूतः ॥ १९ ॥ एवंशापंदत्वासमनुतप्तचित्तोस्व

सनष्टांगांक्षुधार्तोवैअन्विषंस्तत्रतत्रह ॥ नापश्यत्सर्वराष्ट्रेषुसंवत्सरगणान्बहून् ॥ १० ॥ ततःकनखलंगत्वाजीर्णवत्सांनिरामयाम् ॥ ददर्शतांस्विकां धेनुंब्राह्मणस्यनिवेशने ॥ ११ ॥ अथतांनामधेयेनस्वकेनोवाचब्राह्मणः ॥ आगच्छशबलेत्येवंसातुशुश्रावगौःस्वरम् ॥ १२ ॥ तस्यतंस्वरमाज्ञाय क्षुधार्तस्यद्विजस्यवै ॥ अन्वगात्पृष्ठतःसागौर्गच्छंतंपावकोपमम् ॥ १३ ॥ योपिपालयतेविप्रःसोपिगामन्वगाद्द्रुतम् ॥ गत्वाचतमृषिंचष्टेममगौरितिसत्वरन् ॥ १४ ॥ स्पर्शिताराजसिंहेनममदत्तानृगेणह ॥ तयोर्ब्राह्मणयोर्वादोमहानासीद्विपश्चितोः ॥ १५ ॥ विवदंतौततोन्योन्यंदातारमभिजग्मतुः ॥ तौराजभवनद्वारिनप्राप्तौनृगशासनम् ॥ १६ ॥ अहोरात्राण्यनेकानिवसंतौक्रोधमीयतुः ॥ ऊचतुश्चमहात्मानौतावुभौद्विजसत्तमौ ॥ क्रुद्धौपरमसंप्राप्तौवाक्यंघोराभिसंहतम् ॥ १७ ॥ आर्थिनांकार्यसिद्ध्यर्थंयस्मात्त्वंनैषिदर्शनम् ॥ अदृश्यःसर्वभूतानांकृकलासोभविष्यसि ॥ १८ ॥ बहुवर्षसहस्राणिबहुवर्षशतानिच ॥ श्वभ्रेत्वंकृकलोभूतोदीर्घकालंनिवत्स्यसि ॥ १९ ॥ उत्पत्स्यतेहिलोकेस्मिन्यदूनांकीर्तिवर्धनः ॥ वासुदेवइतिख्यातोविष्णुःपुरुषविग्रहः ॥ २० ॥ सतेमोक्षयिताशापाद्राजंस्तस्माद्भविष्यसि ॥ कृताचतेनकालेननिष्कृतिस्तेभविष्यति ॥ २१ ॥ भारावतरणार्थंहिनरनारायणावुभौ ॥ उत्पत्स्येतेमहावीर्यौकलौयुगउपस्थिते ॥ २२ ॥ एवंतौशापमुत्सृज्यब्राह्मणौविगतज्वरौ ॥ तांगांहिदुर्बलांवृद्धांददतुर्ब्राह्मणायवै ॥ २३ ॥ एवंसराजातंशापमुपभुंक्तेसुदारुणम् ॥ कार्यार्थिनांविमर्दोहिराज्ञांदोषायकल्पते ॥ २४ ॥

यमेवशापावसानंचक्रतुरित्याहोत्पत्स्यतइति वासुदेवःवसुदेवापत्यं यद्वा सर्वभूतेषुवासाद्वासुःसचासौदेवः पुरुषविग्रहःपुरुषशरीरसदृशशरीरः ॥ २० ॥ सतेत्वांशापान्मोक्षयिता हेराजंस्तस्माच्चत्वंभविष्यसिकृकलासइतिशेषः तेनकालेनकृष्णावतारावधिकालेन नाल्पेनेत्यर्थः निष्कृतिःशापमोक्षः ॥ २१ ॥ तंकालमाह भारेति कलौ यत्किंचिच्चतुर्युगीस्थेकलावित्यर्थः ॥ २२ ॥ ब्राह्मणाय अन्यस्मैइतिशेषः ॥ २३ ॥ नृगवच्छीघ्रंप्रजागुणदोषाविचारेराज्ञांदोषइत्याह कार्यार्थिनामिति विमर्दःकलहःराज्ञांप्रजानांन्यायान्यायविचारमकुर्वताम् ॥ २४ ॥

अभिवर्ततुअभिवर्तयंतु मह्यंममकार्यिणःप्रजाःअधिकारिणश्च ननुनृगस्याप्येवमवस्थाचेत् अलंसुकृतकर्मणेतिशंकावंतंलक्ष्मणंलक्षयित्वाह सुकृतस्येति कार्यस्यकर्तव्यस्य सुकृतस्यप्रजापालनधर्मस्यफलंपार्थिवोनावेति काकुः प्राप्नोत्येवेत्यर्थः ॥ २५ ॥ कार्यवान्जनःकआयातितत्प्रतीक्षस्व द्वारिस्थित्वेतिशेषः ॥२६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रिपंचाशःसर्गः ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ अथलक्ष्मणेनविशिष्यनृगवृत्तांतप्रश्नेतदुत्तरं रामस्येति ॥ १ ॥ ईदृशःशापोदत्तइतिशेषः ॥ २ ॥ पापसंयुक्तं

तच्छीघ्रंदर्शनंमह्यमभिवर्ततुकार्यिणः॥ सुकृतस्यहिकार्यस्यफलंनावैतिपार्थिवः ॥ २५ ॥ तस्माद्गच्छप्रतीक्षस्वसौमित्रेकार्यवान्जनः ॥ २६ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेत्रिपंचाशःसर्गः॥५३॥ ॥५४॥ ॥रामस्यभाषितंश्रुत्वालक्ष्मणःपरमार्थवित्॥उवाचप्रांजलिर्वाक्यंराघवंदीप्ततेजसम् ॥ १ ॥ अल्पापराधेकाकुत्स्थद्विजाभ्यांशापईदृशः॥ महान्नृगस्यराजर्षेर्यमदंडइवापरः ॥ २ ॥ श्रुत्वातुपापसंयुक्तमात्मानंपुरुषर्षभ॥ किमुवाचनृगोराजाद्विजौक्रोधसमन्वितौ॥ ३ ॥ लक्ष्मणेनैवमुक्तस्तुराघवःपुनरब्रवीत्॥ शृणुसौम्ययथापूर्वंसराजाशापविक्षतः॥ ४ ॥ अथाध्वनिगतौविप्रौविज्ञायसनृपस्तदा॥ आहूयमंत्रिणःसर्वान्नैगमान्सपुरोधसः ॥ ५ ॥ तानुवाचनृगोराजासर्वाश्चप्रकृतीस्तथा॥ दुःखेनसुसमाविष्टःश्रूयतांमेसमाहिताः॥ ६ ॥ नारदःपर्वतश्चैवममदत्वामहद्भयम्॥ गतौत्रिभुवनंभद्रौवायुभूतावनिंदितौ ॥ ७ ॥ कुमारोयंवसुर्नामसचेहाद्याभिषिच्यताम्॥श्वभ्रंचयत्सुखस्पर्शंक्रियतांशिल्पिभिर्मम ॥८ ॥ यत्राहंसंक्षयिष्यामिशापंब्राह्मणनिःसृतम्॥ वर्षघ्नमेकंश्वभ्रंतुहिमघ्नमपरंतथा॥ ९ ॥ ग्रीष्मघ्नंतुसुखस्पर्शमेकंकुर्वंतुशिल्पिनः॥ फलवंतश्चयेवृक्षाःपुष्पवत्यश्चयालताः ॥ १० ॥ विरोप्यंतांबहुविधाश्छायावंतश्चगुल्मिनः ॥ क्रियतांरमणीयंचश्वभ्राणांसर्वतोदिशम्॥ ११ ॥

शापरूपपापसंयुक्तम् ॥३॥ शापविक्षतःसराजायथापूर्वमुवाचतद्वक्ष्यामिशृण्विति संबंधः ॥ ४ ॥ द्विजौप्रतिकिमुवाचेतिशंकायांतयोरदर्शनमेवाभूदित्याहाथेति अध्वनिव्योमाध्वनिगतौतौ विज्ञाय ध्यानेनामुकावितिज्ञात्वेत्यर्थः नैगमाःपौराः ॥५॥श्रूयतांमेवचनमितिशेषः ॥६॥नारदपर्वतौमुनीयदृच्छयासमागत्यद्विजेंद्रप्रयुक्तस्यशापस्यनिवेदनेनममहद्भयंदत्वाउक्तात्रिभुवनंतृतीयंभुवनंब्रह्मलोकंगतौवायुभूतौवायुवदतिवेगौ यद्वा तौब्राह्मणावेतौतत्संज्ञौ तत्प्रयुक्तशापज्ञानंचराज्ञोध्यानेनेतिबोध्यम् ॥ ७ ॥ श्वभ्रंगर्तः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ गुल्मिनःकक्षवृक्षाः ॥ ११ ॥

अध्यर्धयोजनंपरिवार्ययथापुष्पाणिस्युस्तथाक्रियतामित्यन्वयः ॥ १२ ॥ १३ ॥ हेपुत्रधर्मनित्योभूत्वाप्रजाःक्षत्रधर्मेणपालयेत्यादेरेवमुक्त्वेत्यनेनअष्टादशश्लोकस्थप्रथमपादेनसंबंधः ॥ १४ ॥ तादृशेपिअल्पेपि ॥ १५ ॥ कृतांतःप्राचीनकर्म कुशलःसुखदुःखप्रापणप्रभुःव्यसनीव्यसनवान् प्राप्तव्यानिप्राप्नोत्येवेत्यपियोजना प्राप्तव्यानिएकत्रस्थलेएवतिष्ठतोयत्नंविनाप्राप्याणि गंतव्यानिस्वयमन्यत्रगत्वाप्राप्याणि ॥ १६ ॥ लब्धव्यानिस्थलेएवतिष्ठतोयत्नलभ्यानि पूर्वेजात्यंतरे संपादितकारणानीतिशेषः सुखानिदुःखानिप्राप्तव्यादीनिप्राप्नोतीत्यर्थः अने

सुखमत्रवसिष्यामियावत्कालस्यपर्ययः॥पुष्पाणिचसुगंधीनिक्रियतांतेषुनित्यशः ॥ १२ ॥ परिवार्ययथामेस्युरध्यर्धयोजनंतथा॥ एवंकृत्वावि
धानंससन्निवेश्यवसुंतदा ॥ १३ ॥ धर्मनित्यःप्रजाःपुत्रक्षत्रधर्मेणपालय ॥ प्रत्यक्षंतेयथाशापोद्विजाभ्यांमयिपातितः ॥ १४ ॥ नरश्रेष्ठसरोषा
भ्यामपराधेपितादृशे॥ माकृथास्त्वनुसंतापंमत्कृतेहिनरर्षभ ॥ १५ ॥ कृतांतःकुशलःपुत्रयेनास्मिव्यसनीकृतः॥ प्राप्तव्यान्येवप्राप्नोतिगंतव्यान्ये
वगच्छति॥ १६॥ लब्धव्यान्येवलभतेदुःखानिचसुखानिच॥ पूर्वेजात्यंतरेवत्समाविषादंकुरुष्वह॥१७॥ एवमुक्त्वानृपस्तत्रसुतंराजामहायशाः॥
श्वभ्रंजगामसुकृतंवासायपुरुषर्षभ ॥ १८॥ एवंप्रविश्येवनृपस्तदानींश्वभ्रंमहद्रत्नविभूषितंतत्॥ संपादयामासतदामहात्माशापंद्विजाभ्यांहिरु
षाविमुक्तम्॥१९॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेचतुष्पंचाशःसर्गः॥५४॥ ॥ छ ॥ ॥एषतेनृगशापस्यविस्तरो
भिहितोमया॥ यद्यस्तिश्रवणेश्रद्धाशृणुष्वेहापरांकथाम् ॥ १ ॥ एवमुक्तस्तुरामेणसौमित्रिःपुनरब्रवीत्॥ तृप्तिराश्चर्यभूतानांकथानांनास्तिमेनृप
॥ २॥ लक्ष्मणेनैवमुक्तस्तुरामइक्ष्वाकुनंदनः॥ कथांपरमधर्मिष्ठांव्याहर्तुमुपचक्रमे ॥ ३ ॥ आसीद्राजानिमिर्नामइक्ष्वाकूणांमहात्मनाम् ॥ पुत्रो
द्वादशमोवीर्येधर्मेचपरिनिष्ठितः॥ ४॥ सराजावीर्यसंपन्नःपुरंदेवपुरोपमम्॥ निवेशयामासतदाअभ्याशेगौतमस्यतु ॥ ५ ॥

नदुःखाद्यनुभवेनान्योमूलंकिंतुस्वकृतकर्मैवेत्युक्तम् ॥ १७ ॥ सुकृतंसुष्ठुकृतम् ॥ १८ ॥ संपादयामाससंपादयांचकार अनुभवतिस्मेत्यर्थः ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेचतुष्पंचाशःसर्गः॥५४॥ ॥ छ ॥ ॥ अथरामेणपुनर्ब्राह्मणापराधेनशापप्राप्तिकथाभाषणं एषतेइति इहराज्ञामपराधविषये ॥ १ ॥ कथानांश्रवणेइतिशेषः ॥ २ ॥ ३ ॥ इक्ष्वाकूणांइक्ष्वाकुपुत्राणां द्वादशमःद्वादशसंख्यापूरणः संख्यादेरपिमडार्षः ॥ ४ ॥ गौतमस्यअभ्याशेगौतमाश्रमसमीपे ॥५॥

सुकृतंसुष्ठुकृतंनिवेशंवासंयत्रचक्रेतस्यपुरस्येत्यन्वयः ॥ ६ ॥ पितुरिक्ष्वाकोः दीर्घसत्रंबहुकालसाध्योबहुयजमानकःसत्राख्योयागः ॥ ७ ॥ पूर्वंवसिष्ठवरणंततोऽन्यादिवरणम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ अंतरंप्रतिपालयइंद्रयागसमाप्तिपर्यंतावकाशंप्रतिपालयप्रतीक्षस्व. इंद्रंयाजयित्वात्वांयाजयिष्यइतिभावः देवानामपियज्ञाधिकारःप्राङ्निरूपितः ॥ १० ॥ अनंतरंवसिष्ठगमनानंतरं गौतमः

पुरस्यसुकृतंनामवैजयंतमितिश्रुतम् ॥ निवेशंयत्रराजर्षिर्निमिश्चक्रेमहायशाः ॥ ६ ॥ तस्यबुद्धिःसमुत्पन्नानिवेश्यतुमहापुरम् ॥ यजेयंदीर्घसत्रेणपितुःप्रल्हादयन्मनः ॥ १७ ॥ ततःपितरमामंत्र्यइक्ष्वाकुंहिमनोःसुतम् ॥ वसिष्ठंवरयामासपूर्वंब्रह्मर्षिसत्तमम् ॥ ८ ॥ अनंतरंसराजर्षिर्निमिरिक्ष्वाकुनंदनः ॥ अत्रिमंगिरसंचैवभृगुंचैवतपोनिधिम् ॥ ९ ॥ तमुवाचवसिष्ठस्तुनिमिंराजर्षिसत्तमम् ॥ वृतोहंपूर्वमिंद्रेणअंतरंप्रतिपालय ॥ १० ॥ अनंतरंमहाविप्रोगौतमःप्रत्यपूरयत् ॥ वसिष्ठोपिमहातेजाइंद्रयज्ञमथाकरोत् ॥ ११ ॥ निमिस्तुराजाविप्रांस्तान्समानीयनराधिपः ॥ अयजद्धिमवत्पार्श्वेस्वपुरस्यसमीपतः ॥ १२ ॥ पंचवर्षसहस्राणिराजादीक्षामथाकरोत् ॥ इंद्रयज्ञावसानेतुवसिष्ठोभगवानृषिः ॥ १३ ॥ सकाशमागतोराज्ञोहौत्रंकर्तुमनिंदितः ॥ तदंतरमथापश्यद्गौतमेनाभिपूरितम् ॥ १४ ॥ कोपेनमहताविष्टोवसिष्ठोब्रह्मणःसुतः ॥ सराज्ञोदर्शनाकांक्षीमुहूर्तंसमुपाविशत् ॥ तस्मिन्नहनिराजर्षिर्निद्रयापहृतोभृशम् ॥ १५ ॥ ततोमन्युर्वसिष्ठस्यप्रादुरासीन्महात्मनः ॥ अदर्शनेनराजर्षेर्व्याहर्तुमुपचक्रमे ॥ १६ ॥ यस्मात्त्वमन्यंवृतवान्मामवज्ञायपार्थिव ॥ चेतनेनविनाभूतोदेहस्तेपार्थिवैष्यति ॥ १७ ॥ ततःप्रबुद्धोराजातुश्रुत्वाशापमुदाहृतम् ॥ ब्रह्मयोनिमथोवाचसराजाक्रोधमूर्छितः ॥ १८ ॥ अजानतःशयानस्यक्रोधेनकलुषीकृतः ॥ उक्तवान्ममशापाग्निंयमदंडमिवापरम् ॥ १९ ॥ तस्मात्तवापिब्रह्मर्षेचेतनेनविनाकृतः ॥ ॥ देहःससुचिरप्रख्योभविष्यतिनसंशयः ॥ २० ॥

प्रत्यपूरयद्वसिष्ठकर्तव्यंहौत्रमार्त्विज्यं राज्ञइतिशेषः ॥ ११ ॥ तान्विप्रानत्र्यादीनित्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ तदंतरंवसिष्ठेनप्रतीक्षणीयमित्युक्तमवकाशंगौतमेनपूरितमपश्यत् कर्तव्यमार्त्विज्यंगौतमेनक्रियमाणमपश्यदित्यर्थः ॥ १४ ॥ निद्रयापहृतःअसमाप्तेएवसत्रेइतिभावः ॥ १५ ॥ १६॥ मामवज्ञायेत्यस्यत्वपिपिचेतिशेषः चेतनेनविनाभूतः मृतइत्यर्थः एष्यतिभविष्यति ॥ १७॥ ॥ १८ ॥ १९ ॥ चेतनेनविनाकृतोमृतः सुचिराप्रख्याशोभायस्यसः ॥ २० ॥

तदितिब्रह्मनाम ब्रह्मणस्तुल्यंतुल्यतयाअधिगतःप्राप्तोयःप्रभावस्तद्वंतौ ब्रह्मतुल्यप्रभावावितियावत् ॥ २१॥ ॥ इतिश्रीरामाभि०श्रीरा०रा०वा०आ०उत्तरकांडेपंचपंचाशःसर्गः ॥ ५५ ॥
अथत्यक्तदेहयोःपुनर्देहप्राप्तिप्रश्नोत्तरं रामस्येति ॥ १ ॥ देवसंमतौदेवपूजितौ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अन्यस्यशरीरस्यकृतेअन्यस्थूलशरीरप्राप्तिनिमित्तम् ॥ ५ ॥ अभिवाद्य अभिवादनादिअ
शरीरस्यापितपःप्रभावाल्लिंगदेहेनोपपन्नम् ॥ ६ ॥ उपागमंप्राप्तः ॥ ७॥ महद्दुःखस्यभविष्यत्त्वेसर्वकार्यविलोपः सर्वकार्याणिऐहिकामुष्मिकसर्वप्रयोजनानि ॥८॥ सद्भावेप्राप्तौ ॥ ९ ॥ मित्रा

इतिरोषवशाद्भौतदानीमन्योन्यंशपितौनृपद्विजेंद्रौ॥सहसैवबभूवतुर्विदेहौतत्तुल्याधिगतप्रभाववंतौ॥२१॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तर
कांडेपंचपंचाशःसर्गः॥५५॥ ॥छ॥ ॥रामस्यभाषितंश्रुत्वालक्ष्मणःपरवीरहा ॥ उवाचप्रांजलिर्भूत्वाराघवंदीप्ततेजसम् ॥ १ ॥ निक्षिप्यदे
हौकाकुत्स्थकथंतौद्विजपार्थिवौ॥पुनर्देहेनसंयोगंजग्मतुर्देवसंमतौ॥ २ ॥ लक्ष्मणेनैवमुक्तस्तुरामइक्ष्वाकुनंदनः ॥ प्रत्युवाचमहातेजालक्ष्मणंपु
रुषर्षभः॥ ३ ॥ तौपरस्परशापेनदेहमुत्सृज्यधार्मिकौ॥ अभूतांनृपविप्रर्षीवायुभूतौतपोधनौ॥ ४॥ अशरीरःशरीरस्यकृतेन्यस्यमहामुनिः ॥ वसि
ष्ठस्तुमहातेजाजगामपितुरंतिकम्॥ ५॥ सोभिवाद्यततःपादौदेवदेवस्यधर्मवित्॥ पितामहमथोवाचवायुभूतइदंवचः॥ ६ ॥ भगवन्निमिशापेन
विदेहत्वमुपागमम्॥ देवदेवमहादेववायुभूतोहमंडज॥ ७॥ सर्वेषांदेहहीनानांमहद्दुःखंभविष्यति॥ लुप्यंतेसर्वकार्याणिहीनदेहस्यवैप्रभो॥८॥देह
स्यान्यस्यसद्भावेप्रसादंकर्तुमर्हसि॥ तमुवाचततोब्रह्मास्वयंभूरमितप्रभः॥ ९ ॥ मित्रावरुणजंतेजआविशत्वंमहायशः॥ अयोनिजस्त्वंभवितात
त्रापिद्विजसत्तम॥ धर्मेणमहतायुक्तःपुनरेष्यसिमेवशम्॥ १० ॥ एवमुक्तस्तुदेवेनअभिवाद्यप्रदक्षिणम् ॥ कृत्वापितामहंतूर्णंप्रययौवरुणालयम्
॥ ११ ॥ तमेवकालंमित्रोपिवरुणत्वमकारयत्॥ क्षीरोदेनसहोपेतःपूज्यमानःसुरेश्वरैः॥ १२॥

वरुणजंतद्विसृष्टम् तत्रापिमित्रावरुणरेतःप्रवेशेपि मेवशंमत्पुत्रत्वेनपूर्ववत्प्रजापतित्वमपिप्राप्स्यसीतिभावः ॥ १० ॥ वरुणालयंसमुद्रम् ॥ ११ ॥ तमेवकालंतस्मिन्नेवकालेवसिष्ठागमनकाले
मित्रःपूषार्यमादिवत्सूर्यमंडलस्थमूर्तिभेदःसुरेश्वरैःपूज्यमानःसन्क्षीरोदेनक्षीरोदात्मकेनवरुणेनोपेतःसन्वरुणत्वंवरुणतादात्म्यमकारयद्भावयतिस्म यद्वा मित्रोपिवरुणत्वंवरुणाधिकारमकरोदि
त्यर्थःएवंचमित्रतादात्म्यापन्नेनवरुणेनविसृष्टत्वात्वरुणरेतोविसर्गस्यापिपूर्वंमित्रदृतोर्वशीनिमित्तत्वाच्चवरुणरेतोपिमित्रावरुणरेतोभवतीतिमित्रावरुणजंतेजआविवेशेत्यनेननविरोधः॥१२॥

एतस्मिन्नेवकालेवरुणात्मनामित्रावस्थानकाले ॥ १३ ॥ वरुणालयेक्षीरोदे ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ इदंतेजःतद्दर्शनक्षुभितं[illegible]पं देवनिर्मितेकुंभेपुत्रोत्पत्तिसमर्थतयाब्रह्मसृष्टे ॥ १७ ॥
त्वयि त्वन्निमित्तमित्यर्थः कृतकामःकृतकामभोगः ॥१८॥ १९ ॥ कामंअधिकं मेहृदयंचित्तंत्वयिस्थितं तुभ्यंतवचभावोधिकंमयिस्थितोऽतएतद्देवंभवतुकुंभेवीर्योत्सर्गोभवतु हेप्रभोदेहस्तु

एतस्मिन्नेवकालेतुउर्वशीपरमाप्सरा॥ यदृच्छयातमुद्देशमागतासखिभिर्वृता॥ १३॥ तांदृष्ट्वारूपसंपन्नांक्रीडंतींवरुणालये॥ तदाविशत्परोहर्षो
वरुणंचोर्वशीकृते॥ १४॥ सतांपद्मपलाशाक्षींपूर्णचंद्रनिभाननाम्॥ वरुणोवरयामासमैथुनायाप्सरोवराम्॥ १५॥ प्रत्युवाचततःसातुवरुणंप्रां
जलिःस्थिता॥ मित्रेणाहंवृतासाक्षात्पूर्वमेवसुरेश्वर॥ १६॥ वरुणस्त्वब्रवीद्वाक्यंकंदर्पशरपीडितः॥ इदंतेजःसमुत्स्रक्ष्येकुंभेऽस्मिन्देवनिर्मिते॥ १७॥
एवमुत्सृज्यसुश्रोणित्वय्यहंवरवर्णिनि ॥ कृतकामोभविष्यामियदिनेच्छसिसंगमम्॥ १८॥ तस्यतल्लोकनाथस्यवरुणस्यसुभाषितम्॥ उर्वशीप
रमप्रीताश्रुत्वावाक्यमुवाचह॥ १९॥ काममेतद्भवत्वेवंहृदयंमेत्वयिस्थितम्॥ भावश्चाप्यधिकंतुभ्यंदेहोमित्रस्यतुप्रभो॥ २०॥ उर्वश्याएवमुक्त
स्तुरेतस्तन्महदद्भुतम्॥ ज्वलदग्निसमप्रख्यंतस्मिन्कुंभेन्यवासृजत्॥ २१ ॥ उर्वशीत्वगमत्तत्रमित्रोवैयत्रदेवता॥ तांतुमित्रःसुसंक्रुद्धउर्वशीमिदम
ब्रवीत्॥ २२॥ मयाऽभिमंत्रितापूर्वंकस्मात्त्वमवसर्जिता॥ पतिमन्यंवृतवतीकिमर्थंदुष्टचारिणि ॥ २३॥ अनेनदुष्कृतेनत्वंमत्क्रोधकलुषीकृता॥
मनुष्यलोकमास्थायकंचित्कालंनिवत्स्यसि॥ २४॥ बुधस्यपुत्रोराजर्षिःकाशिराजःपुरूरवाः॥ तमभ्यागच्छदुर्बुद्धेसतेभर्ताभविष्यति॥ २५॥ ततः
साशापदोषेणपुरूरवसमभ्यगात्॥ प्रतिष्ठानेपुरूरवंबुधस्यात्मजमौरसम् ॥ २६ ॥ तस्यजज्ञेततःश्रीमानायुःपुत्रोमहाबलः॥ नहुषोयस्यपुत्रस्तुब
भूवेंद्रसमद्युतिः॥ २७॥ वज्रमुत्सृज्यवृत्रायश्रांतेथत्रिदिवेश्वरे॥ शतंवर्षसहस्राणियेनेंद्रत्वंप्रशासितम् ॥ २८ ॥ सातेनशापेनजगामभूमिंतदोर्व
शीचारुदतीसुनेत्रा॥ बहूनिवर्षाण्यवसच्चसुभ्रूःशापक्षयादिंद्रसदोययौच॥ २९॥ ॥इत्यार्षेश्रीम॰वा॰आ॰उत्तरकांडेषट्पंचाशःसर्गः ॥ ५६ ॥

ममपूर्ववृतस्यमित्रस्यास्तु भावेनभोगस्त्वयासहममदेहेनभोगोमित्रेणास्त्वित्युक्तंभवति ॥ २० ॥ रेतस्तद्भावसंभोगक्षुभितम्॥ २१ ॥ २२ ॥ अवसर्जिताविसृष्टवती मामितिशेषः॥ २३॥ अने
नदुष्कृतेन एकंपतिमंगीकृत्यनत्समयेद्वितीयवरणंसाधारणस्त्रीणामपिमहद्दुष्कृतमित्यनेनबोधितं मनुष्यलोकमास्थाय अनेनदेवरूपेणवेतिशेषः॥ २४॥ २५॥ पुरूरवंपुरूरवसम्॥ २६॥ २७॥
॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेषट्पंचाशःसर्गः॥ ५६ ॥ ॥ ७॥ ॥

अथतद्विसृष्टरेतःसकाशाद्देहोत्पत्तिप्रकारकथनं तामिति दिव्यसंकाशांदिव्यरूपाम् ॥ १ ॥ निक्षिप्तदेहौविसृष्टदेहौपुनर्देहसंयोगंकथंजग्मतुः ॥ २ ॥ कुंभेवरुणेनरेतोविसर्गउक्तः तावतादेहसिद्धिप्रश्नोत्तरंनलब्धमितिपुनःप्रश्नः तांकथांवसिष्ठस्यदेहोत्पत्तिविषयामवशिष्टांकथाम् ॥ ३ ॥ महात्मनोर्मित्रावरुणयोस्तेजःपूर्णः अत्रैवमाख्यायिका प्रथममुर्वशींमित्रोदृष्ट्वातामामंत्रितवान्तयाचत्वन्निवासमागच्छामीत्युक्तस्तदावरुणलोकस्थएवमित्रस्तद्दर्शनाद्धटस्खलितंनिजतेजःकुंभेउत्सृज्यस्वंनिवासंजगाम पश्चाद्वरुणोपितांदृष्ट्वास्खलितंतेजःकुंभेव्यसृजत् ततोमित्रनिवासंगतामित्रेणशप्ताचेति ॥ ४ ॥ नाहंसुतस्तवेति यद्यपिमित्रेणापिकुंभेरेतउत्सृष्टंतथापितवैकस्यपुत्रोनभवामीत्युक्त्वाऽपाक्रमत् ॥ ५ ॥ एवमुक्तौबीजमाह तद्धितेजइति अगस्त्योत्पत्तिहेतुभूतं

तांश्रुत्वादिव्यसंकाशांकथामद्भुतदर्शनाम् ॥ लक्ष्मणःपरमप्रीतोराघवंवाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥ निक्षिप्तदेहौकाकुत्स्थकथंतौद्विजपार्थिवौ ॥ पुनर्देहेनसंयोगंजग्मतुर्देवसंमतौ ॥ २ ॥ तस्यतद्भाषितंश्रुत्वारामःसत्यपराक्रमः ॥ तांकथांकथयामासवसिष्ठस्यमहात्मनः ॥ ३ ॥ यःसकुंभोरघुश्रेष्ठतेजःपूर्णोमहात्मनोः ॥ तस्मिंस्तेजोमयौविप्रौसंभूतावृषिसत्तमौ ॥ ४ ॥ पूर्वंसमभवत्तत्रअगस्त्योभगवानृषिः ॥ नाहंसुतस्तवेत्युक्त्वामित्रंतस्मादपाक्रमत् ॥ ५ ॥ तद्धितेजस्तुमित्रस्यउर्वश्यापूर्वमाहितम् ॥ तस्मिन्समभवत्कुंभेतत्तेजोयत्रवारुणम् ॥ ६ ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यमित्रावरुणसंभवः ॥ वसिष्ठस्तेजसायुक्तोजज्ञेइक्ष्वाकुदैवतम् ॥ ७ ॥ तमिक्ष्वाकुर्महातेजाजातमात्रमनिंदितम् ॥ वव्रेपुरोधसंसौम्यवंशस्यास्यहितायनः ॥ ८ ॥ एवंत्वपूर्वदेहस्यवसिष्ठस्यमहात्मनः ॥ कथितोनिर्गमःसौम्यनिमेःशृणुयथाभवत् ॥ ९ ॥ दृष्ट्वाविदेहंराजानमृषयःसर्वएवते ॥ तंचतेयाजयामासुर्यज्ञदीक्षांमनीषिणः ॥ १० ॥ तंचदेहंनरेंद्रस्यरक्षंतिस्मद्विजोत्तमाः ॥ गंधैर्माल्यैश्चवस्त्रैश्चपौरभृत्यसमन्विताः ॥ ११ ॥ ततोयज्ञेसमाप्तेतुभृगुस्तत्रेदमब्रवीत् ॥ आनयिष्यामितेचेतस्तुष्टोस्मितवपार्थिव ॥ १२ ॥

मित्रस्यतेजःउर्वश्याःपूर्वमुर्वशीनिमित्तवरुणवीर्यविसर्गात्पूर्वमाहितं तस्मिन्कुंभेतस्मिन्नेवकुंभेवारुणंतेजःसमभवत्संगतमभवत् यत्रकुंभेतत्तेजःमित्रस्यतेजआसीत् अतस्तेजोंतरसंगतादुत्पत्तेर्नैकस्यतवसुतइत्युक्तमगस्त्येन अतएवमैत्रावरुणिरित्यगस्त्यनाम ॥ ६ ॥ तदनंतरंकस्यचित्कालस्यमित्रावरुणसंभवः अत्रोपपत्तिरुक्ता वसिष्ठोयज्ञे तेजसायुक्तोमित्रावरुणयोर्दिव्यतेजसायुक्तः ॥ ७ ॥ ८ ॥ अपूर्वदेहस्यनूतनदेहवतोवसिष्ठस्यनिर्गमउत्पत्तिप्रकारःकथितः यथाभवद्वृत्तांतइतिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ रक्षंतिस्मतैलकटाहेइतिशेषः ॥ ११ ॥ भृगुस्तत्रयज्ञसमाप्तिकालेइत्यर्थः इदंवक्ष्यमाणं हेपार्थिवपार्थिवदेहाभिमानिप्रत्यगात्मन् तवतुष्टोस्मिअतस्तेचेतोजीवंदेहेआनयिष्यामीत्यब्रवीत् ॥ १२ ॥

तथासुप्रीताःसर्वेसुराश्चनिमेश्वेतआनयिष्यामइत्यब्रुवन् हेराजन्वरंवरय तेचेतःक्वनिरूप्यतांस्थाप्यतामितिचाब्रुवन्॥१३॥ निमेश्चेतःचेतोभिमानीप्रत्यगात्माअब्रवीत् योगवशाल्लिंगदेहेनैवेति
भावः किमब्रवीत्तदाह सर्वभूतानांनेत्रेषुदेहवर्तिसर्वस्थानेभ्यःसूयात्मकत्वेनप्रशस्ततयात्त्वैभवायुगपद्वसेयम् ॥ १४ ॥ वायुभूतःवायुसदृशलघुभूतलिंगदेहाश्रितइत्यर्थः ॥१५॥ निमिष्यंति
निमेषधर्मंप्राप्स्यंति चक्षूंषिसर्वभूतानामितिशेषः वायुभूतेनचरतात्वयाकरणेनविश्रामार्थंत्वत्संबंधेनजायमानस्यखेदस्यापनोदार्थमित्यर्थः ॥१६॥ १७॥ तत्रयज्ञभूमौअरणिंनिक्षिप्यनिमेर्देह

सुप्रीताश्चसुराःसर्वेनिमेश्चेतस्तदाब्रुवन्॥ वरंवरयराजर्षेक्वतेचेतोनिरूप्यताम्॥ १३ ॥एवमुक्तःसुरैःसर्वैर्निमेश्चेतस्तदाब्रवीत्॥ नेत्रेषुसर्वभूतानां
वसेयंसुरसत्तमाः॥ १४॥ वाढमित्येवविबुधानिमेश्चेतस्तदाब्रुवन्॥ नेत्रेषुसर्वभूतानांवायुभूतश्चरिष्यसि ॥ १५ ॥ त्वत्कृतेचनिमिष्यंतिचक्षूंषिपृ
थिवीपते॥ वायुभूतेनचरताविश्रामार्थंमुहुर्मुहुः॥१६॥ एवमुक्त्वातुविबुधाःसर्वेजग्मुर्यथागतम्॥ ऋषयोपिमहात्मानोनिमेर्देहंसमाहरन्॥ १७॥
अरणिंतत्रनिक्षिप्यमथनंचक्रुरोजसा॥ मंत्रहोमैर्महात्मानःपुत्रहेतोर्निमेस्तदा॥ १८॥ अरण्यांमथ्यमानायांप्रादुर्भूतोमहातपाः॥ मथनान्मिथि
रित्याहुर्जननाज्जनकोभवत् ॥ १९ ॥ यस्माद्विदेहात्संभूतोवैदेहस्तुततःस्मृतः ॥ एवंविदेहराजश्चजनकःपूर्वकोभवत्॥ मिथिर्नाममहातेजास्तेना
यंमैथिलोभवत्॥ २० ॥इतिसर्वमशेषतोमयाकथितंसंभवकारणंतुसौम्य॥ नृपपुंगवशापजंद्विजस्यद्विजशापाच्चयदद्भुतंनृपस्य॥ २१॥ ॥इ
त्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेसप्तपंचाशःसर्गः॥ ५७॥ ७॥ ॥एवंब्रुवतिरामेतुलक्ष्मणःपरवीरहा॥ प्रत्युवाचमहात्मानंज्वलंतमिवते
जसा॥ १॥ महदद्भुतमाश्चर्यंविदेहस्यपुरातनम्॥ निर्वृत्तंराजशार्दूलवसिष्ठस्यमुनेश्चह ॥ २ ॥ निमिस्तुक्षत्रियःशूरोविशेषेणचदीक्षितः॥ नक्षमं
कृतवान्राजावसिष्ठस्यमहात्मनः॥ ३॥ एवमुक्तस्तुतेनायंरामःक्षत्रियपुंगवः ॥ उवाचलक्ष्मणंवाक्यंसर्वशास्त्रविशारदम् ॥ ४॥ रामोरमयतांश्रे
ष्ठोभ्रातरंदीप्ततेजसम्॥ नसर्वत्रक्षमावीरपुरुषेषुप्रदृश्यते॥५॥

मेवारणिंकृत्वा मंत्रहोमैः पुत्रीयमंत्रपूर्वकहोमैः ॥ १८ ॥ १९ ॥ विदेहाद्विगतचेतोदेहात् अयंजनकवंशः ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकी
येआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्तपंचाशःसर्गः ॥ ५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथलक्ष्मणस्यब्राह्मणंप्रतिशापायुक्तत्वशंकायांतादृशक्षमाशीलाअपिसंतीत्याहप्रसंगाद्रामः एवंब्रुवतीति ॥ १ ॥
महदिति मुनेर्वसिष्ठस्यमुनेःसहप्रसंगइतिशेषः ॥ २ ॥ नक्षमंकृतवान् अनुचितमेवकृतवानित्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५॥

सत्वानुगंसत्वगुणानुगतं मार्गमितिशेषः पुरस्कृत्यावलंव्यतंप्रकारंनिबोध ॥ ६ ॥ पौरान्वर्धयतीतिपौरवर्धनः ॥ ७ ॥ पुरस्कृतापूजिता दैतेयीदितेःपौत्री ॥ ८ ॥ अन्यातूशनसःसुताययातेःप
त्नीदेवयानीसातुनदयितानेष्टा ॥ ९ ॥ १० ॥ मातृकृतेनराजप्रियमातृत्वेनेतिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ मामनुज्ञातुमर्हसि अग्निप्रवेशार्थमितिशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ इंगितमितिपाठेसखे

सौमित्रेदुःसहोरोषोयथाक्षांतोययातिना ॥ सत्वानुगंपुरस्कृत्यतन्निबोधसमाहितः ॥ ६ ॥ नहुषस्यसुतोराजाययातिःपौरवर्धनः ॥ तस्यभार्याद्वयं
सौम्यरूपेणाप्रतिमंभुवि ॥ ७ ॥ एकातुतस्यराजर्षेर्नाहुषस्यपुरस्कृता ॥ शर्मिष्ठानामदैतेयीदुहितावृषपर्वणः ॥ ८ ॥ अन्यातूशनसःपत्नीययातेःपुरु
षर्षभ ॥ नतुसादयितारा्ज्ञोदेवयानीसुमध्यमा ॥ ९ ॥ तयोःपुत्रौतुसंभूतौरूपवंतौसमाहितौ ॥ शर्मिष्ठाऽजनयत्पूरुंदेवयानीयदुंतदा ॥ १० ॥ पूरु
स्तुदयितोराज्ञोगुणैर्मातृकृतेनच ॥ ततोदुःखसमाविष्टोयदुर्मातरमब्रवीत् ॥ ११ ॥ भार्गवस्यकुलेजातादेवस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ सहसेत्द्द्वतंदुःखमव
मानंचदुःसहम् ॥ १२ ॥ आवांचसहितौदेविप्रविशावहुताशनम् ॥ राजातुरमतांसार्धंदैत्यपुत्र्याबहुक्षपाः ॥ १३ ॥ यदिवासहनीयंतेमामनुज्ञातु
मर्हसि ॥ क्षमत्वंनक्षमिष्येहंमरिष्यामिनसंशयः ॥ १४ ॥ पुत्रस्यभाषितंश्रुत्वापरमार्तस्यरोदतः ॥ देवयानीतुसंक्रुद्धासस्मारपितरंतदा ॥ १५ ॥ इंगि
तंतदभिज्ञायदुहितुर्भार्गवस्तदा ॥ आगतस्त्वरितंतत्रदेवयानीस्मयत्रसा ॥ १६ ॥ दृष्ट्वाचाप्रकृतिस्थांतामप्रहृष्टामचेतनाम् ॥ पितादुहितरंवाक्यं
किमेतदितिचाब्रवीत् ॥ १७ ॥ पृच्छंतमसकृत्तंवैभार्गवंदीप्तचेतसम् ॥ देवयानीतुसंक्रुद्धापितरंवाक्यमब्रवीत् ॥ १८ ॥ अहमग्निंविषंतीक्ष्णमपोवा
मुनिसत्तम ॥ भक्षयिष्येप्रवेक्ष्येवानतुशक्ष्यामिजीवितुम् ॥ १९ ॥ नमांत्वमवजानीषेदुःखितामवमानिताम् ॥ वृक्षस्यावज्ञयाब्रह्मंश्छिद्यंतेवृक्ष
जीविनः ॥ २० ॥ अवज्ञयाचराजर्षिःपरिभूयचभार्गव ॥ मय्यवज्ञांप्रयुंक्तेहिनचमांबहुमन्यते ॥ २१ ॥

दरोषभावमित्यर्थः ईप्सितमितिपाठांतरम् ॥ १६ ॥ अप्रकृतिस्थामस्वस्थां अप्रहृष्टांहर्षहीनां अचेतनांक्षुभितचित्ताम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ दुःखितामपमानितांमांत्वंनजानीषेनजानासि
अवप्रयोगोधात्वर्थमात्रेआर्षः इदंचमदवमाननंराज्ञस्त्वदवगणनमूलमेवेत्यन्यापदेशेनाह वृक्षस्येति वृक्षस्यावज्ञयात्रोटनादिलक्षणयावृक्षजीविनःवृक्षाश्रितपुष्पपत्रादयश्छिद्यंतेनाश्यंते
॥ २० ॥ प्रकृतेकिंतत्राह हेभार्गवराजर्षिस्त्वय्यवज्ञयाहेतुभूतयामांपरिभूयमय्यवज्ञांप्रयुंक्ते ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभि० श्रीरा० रा० वा० आ० उत्तरकांडेअष्टपंचाशःसर्गः ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ अथशापसहनमाह श्रुत्वेति जरोपलिततांउशनःप्रसा

तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाकोपेनाभिपरीवृतः ॥ व्याहर्तुमुपचक्रामभार्गवोनहुषात्मजम् ॥ २२ ॥ यस्मान्मामवजानीषेनाहुषत्वंदुरात्मवान् ॥ वयसा
जरयाजीर्णःशैथिल्यमुपयास्यसि ॥ २३ ॥ एवमुक्त्वादुहितरंसमाश्वास्यसभार्गवः ॥ पुनर्जगामब्रह्मर्षिर्भवनंस्वंमहायशाः ॥ २४ ॥ सएवमुक्त्वाद्वि
जपुंगवाग्र्यःसुतांसमाश्वास्यचदेवयानीम् ॥ पुनर्ययौसूर्यसमानतेजादत्वाचशापंनहुषात्मजाय ॥ २५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्री० वा० आ० उत्तरकांडे
अष्टपंचाशःसर्गः ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ श्रुत्वातूशनसंक्रुद्धंतदार्तोनहुषात्मजः ॥ जरांपरमिकांप्राप्ययदुंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ यदोत्वमसिधर्मज्ञमद
र्थंप्रतिगृह्यताम् ॥ जरांपरमिकांपुत्रभोगैरंस्येमहायशः ॥ २ ॥ नतावत्कृतकृत्योस्मिविषयेषुनरर्षभ ॥ अनुभूयतदाकामंततःप्राप्स्याम्यहंजराम्
॥ ३ ॥ यदुस्तद्वचनंश्रूत्वाप्रत्युवाचनरर्षभम् ॥ पुत्रस्तेदयितःपूरुःप्रतिगृह्णातुवैजराम् ॥ ४ ॥ वहिष्कृतोहमर्थेषुसन्निकर्षाच्चपार्थिव ॥ प्रतिगृह्णातुवै
राजन्यैःसहाश्नासिभाजनम् ॥ ५ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराजापूरुमथाब्रवीत् ॥ इयंजरामहावाहोमदर्थंप्रतिगृह्यताम् ॥ ६ ॥ नाहुषेणैवमुक्तस्तुपूरुः
प्रांजलिरब्रवीत् ॥ धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मिशासनेस्मितवस्थितः ॥ ७ ॥ पूरोर्वचनमाज्ञायनाहुषःपरयामुदा ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेजरांसंक्रामयच्चता
म् ॥ ८ ॥ ततःसराजातरुणःप्राप्ययज्ञान्सहस्रशः ॥ बहुवर्षसहस्राणिपालयामासमेदिनीम् ॥ ९ ॥ अथदीर्घस्यकालस्यराजापूरुमथाब्रवीत् ॥
आनयस्वजरांपुत्रन्यासंनिर्यातयस्वमे ॥ १० ॥ न्यासभूतामयापुत्रत्वयिसंक्रामिताजरा ॥ तस्मात्प्रतिग्रहीष्यामितांजरांमाव्यथांकृथाः ॥ ११ ॥ प्री
तश्चास्मिमहावाहोशासनस्यप्रतिग्रहात् ॥ त्वांचाहमभिषेक्ष्यामिप्रीतियुक्तोनराधिपम् ॥ १२ ॥ एवमुक्त्वासुतंपूरुंययातिर्नहुषात्मजः ॥ देवयानी
सुतंक्रुद्धोराजावाक्यमुवाचह ॥ १३ ॥

दादन्यत्रसंक्रमयोग्यांप्राप्य यदुंदेवयानीपुत्रम् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ सन्निकर्षाच्चसमीपावस्थानोपलालनादिकृत्याच्चवहिष्कृतः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ जरांसंक्रामयत्असंक्रामयत् योगव
लादितिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ तस्मात्पूरोमयाजातःप्रतिदेहिजरांममेतिपाठेयस्मान्मयान्यासभूताजरात्वयिसंक्रामितातस्मान्मयाजातोमत्तोजातइत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

प्रजार्थेप्रजानामधिपत्यलक्षणेप्रयोजनेविफलोभवराज्याधिपत्यरहितोभवेत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ दुर्मतेस्तवसंतानइतिशेषः योप्यराक्षसस्तवसंतानःसोपिक्षत्रियमात्रमेवनतुसोमवंशराज
पदाभिषिक्तः भवत्तुल्यदुर्विनीतत्वादितिभावः ॥ १६ ॥ आश्रमंवानप्रस्थाश्रमम् ॥ १७॥ १८॥ १९॥ २०॥ यन्तृषिशापंनिमिर्नचक्षमेनक्षांतवान् तादृशउशनसामुक्तःशापोत्सर्गोम

राक्षसस्त्वंमयाजातःक्षत्ररूपोदुरासदः॥ प्रतिहंसिममाज्ञांत्वंप्रजार्थेविफलोभव॥ १४॥ पितरंगुरुभूतंमांयस्मात्त्वमवमन्यसे॥ राक्षसान्यातुधा
नांस्त्वंजनयिष्यसिदारुणान्॥ १५॥ नतुसोमकुलोत्पन्नेवंशेस्थास्यतिदुर्मतेः॥ वंशोपिभवतस्तुल्योदुर्विनीतोभविष्यति॥ १६॥ तमेवमुक्त्वारा
जर्षिःपूरुंराज्यविवर्धनम्॥ अभिषेकेणसंपूज्यआश्रमंप्रविवेशह॥ १७॥ ततःकालेनमहतादिष्टांतमुपजग्मिवान्॥ त्रिदिवंसगतोराजाययाति
र्नहुषात्मजः॥ १८॥ पूरुश्चकारतद्राज्यंधर्मेणमहतावृतः॥ प्रतिष्ठानेपुरवरेकाशिराज्येमहायशाः॥ १९॥ यदुस्तुजनयामासयातुधानान्सहस्रशः॥
पुरेक्रौंचवनेदुर्गेराजवंशबहिष्कृते॥ २०॥ एषतूशनसामुक्तःशापोत्सर्गोययातिना॥ धारितःक्षत्रधर्मेणयंनिमिश्चक्षमेनच॥ २१॥ एतत्तेसर्वमा
ख्यातंदर्शनंसर्वकारिणाम्॥ अनुवर्तामहेसौम्यदोषोनस्याद्यथानृगे॥ २२॥ इतिकथयतिरामेचंद्रतुल्याननेनप्रविरलतरतारंव्योमजज्ञेतदानीम्॥
अरुणकिरणरक्तादिग्वभौचैवपूर्वाकुसुमरसविमुक्तंवस्त्रमागुंठितेव॥ २३॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेएकोनषष्टितमःसर्गः॥ ५९॥
एतदग्रेप्रक्षिप्ताःसर्गाः॥ ३॥ ततःप्रभातेविमलेकृत्वापौर्वाह्णिकींक्रियाम्॥ धर्मासनगतोराजारामोराजीवलोचनः॥ १॥ राजधर्मानवेक्षन्वैब्राह्म
णैर्नैगमैःसह॥ पुरोधसावसिष्ठेनऋषिणाकश्यपेनच॥ २॥ मंत्रिभिर्व्यवहारज्ञैस्तथान्यैर्धर्मपाठकैः॥ नीतिज्ञैरथसभ्यैश्चराजभिःसासभावृता
॥ ३॥ सभायथामहेंद्रस्ययमस्यवरुणस्यच॥ शुशुभेराजसिंहस्यरामस्याक्लिष्टकर्मणः॥ ४॥

हाशापोययातिनाधारितः ॥ २१ ॥ एतत्तेसर्वंप्रजाकार्यानवलोकनेशापःकेषांचित्तदक्षमाकेषांचित्क्षमेत्यादिकंसर्वमाख्यातं अतःकारःकृत्यंतद्येषामस्तितेकारिणस्तेषांकार्यापेक्षिणांसर्वेषां
दर्शनमनुवर्तामहेंऽगीकुर्मः यथानृगेदोषोजातस्तथादोषोममनस्यान्नभवेदित्येतदर्थमित्यर्थः ॥ २२ ॥ विमुक्तंयुक्तम ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकी
येआदिकाव्येउत्तरकांडेएकोनषष्टितमःसर्गः ॥ ५९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एतदुत्तरंश्वमातुराख्यानंगृध्रोलूकाख्यानंचक्वचिद्दृश्यतेततत्तीर्थकतकाद्यस्पृष्टत्वेनप्रक्षिप्तमितिनव्याख्यातम् ॥

अथरामोब्रवीत्तत्रलक्ष्मणंशुभलक्षणम्॥ निर्गच्छत्वंमहाबाहोसुमित्रानंदवर्धन ॥५॥ कार्यार्थिनश्चसौमित्रेव्याहर्तुंत्वमुपाक्रम॥ रामस्यभाषि
तंश्रुत्वालक्ष्मणःशुभलक्षणः॥ ६॥ द्वारदेशमुपागम्यकार्यिणश्चाह्वयत्स्वयम् ॥ नकश्चिदब्रवीत्तत्रममकार्यमिहाद्यवै ॥ ७ ॥ नाधयोव्याधयश्चैव
रामेराज्यंप्रशासति॥ पक्कसस्यावसुमतीसर्वौषधिसमन्विता ॥ ८ ॥ नवालोम्रियतेतत्रनयुवानचमध्यमः॥ धर्मेणशासितंसर्वंनचबाधाविधीय
ते॥ ९ ॥ दृश्यतेनचकार्यार्थीरामेराज्यंप्रशासति॥ लक्ष्मणःप्रांजलिर्भूत्वारामायैवंन्यवेदयत्॥ १० ॥ अथरामःप्रसन्नात्मासौमित्रिमिदमब्रवीत्॥
भूयएवतुगच्छत्वंकार्यिणःप्रविचारय॥ ११ ॥ सम्यक्प्रणीतयानीत्यानाधर्मोविद्यतेक्वचित्॥ तस्माद्राजभयात्सर्वेरक्षंतीहपरस्परम् ॥ १२ ॥ बा
णाइवमयामुक्ताइहरक्षंतिमेप्रजाः॥ तथापित्वंमहाबाहोप्रजारक्षस्वतत्परः ॥ १३ ॥ एवमुक्तस्तुसौमित्रिर्निर्जगामनृपालयात्॥ अपश्यद्द्वारदेशे
वैश्वानंतावदवस्थितम्॥ १४ ॥ तमेवंवीक्षमाणोवैविक्रोशंतंमुहुर्मुहुः॥ दृष्ट्वाथलक्ष्मणस्तंवैसपप्रच्छाथवीर्यवान् ॥ १५ ॥ किंतेकार्यंमहाभाग
ब्रूहिविस्रब्धमानसः॥ लक्ष्मणस्यवचःश्रुत्वासारमेयोभ्यभाषत ॥ १६ ॥ सर्वभूतशरण्यायरामायाक्लिष्टकर्मणे॥ भयेष्वभयदात्रेचतस्मैवक्तुंसमु
त्सहे। १७॥ एतच्छ्रुत्वाचवचनंसारमेयस्यलक्ष्मणः॥ राघवायतदाख्यातुंप्रविवेशालयंशुभम्॥ १८ ॥ निवेद्यरामस्यपुनर्निर्जगामनृपालयात्॥
वक्तव्यंयदितेकिंचित्तत्त्वंब्रूहिनृपायवै॥ १९॥ लक्ष्मणस्यवचःश्रुत्वासारमेयोभ्यभाषत ॥ देवागारेनृपागारेद्विजवेश्मसुवैतथा ॥ २० ॥ वह्निःश
तक्रतुश्चैवसूर्योवायुश्चतिष्ठति॥ नात्रयोग्यास्तुसौमित्रेयोनीनामधमावयम्॥ २१ ॥ प्रवेष्टुंनात्रशक्ष्यामिधर्मोविग्रहवान्नृपः॥ सत्यवादीरणपटुः
सर्वसत्वहितेरतः ॥ २२॥ षाड्गुण्यस्यपदंवेत्तिनीतिकर्तासराघवः ॥ सर्वज्ञःसर्वदर्शीचिरामोरमयतांवरः ॥ २३ ॥ ससोमःसचमृत्युश्चसयमोधनद
स्तथा ॥ वह्निःशतक्रतुश्चैवसूर्योवैवरुणस्तथा॥ २४॥ तस्यत्वंब्रूहिसौमित्रेप्रजापालःसराघवः॥ अनाज्ञप्तस्तुसौमित्रेप्रवेष्टुंनेच्छयाम्यहम्॥ २५॥
आनृशंस्यान्महाभागप्रविवेशमहाद्युतिः॥ नृपालयंप्रविश्याथलक्ष्मणोवाक्यमब्रवीत् ॥ २६ ॥ श्रूयतांममविज्ञाप्यंकौसल्यानंदवर्धन॥ यन्मयो
क्तंमहाबाहोतवशासनजंविभो॥ २७॥ श्वावैतेतिष्ठतेद्वारिकार्यार्थीसमुपागतः॥ लक्ष्मणस्यवचःश्रुत्वारामोवचनमब्रवीत्॥ २८॥

संप्रवेशयवैक्षिप्रंकार्यार्थीयोत्रतिष्ठति ॥ २९ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडसर्गः ॥ १ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥श्रुत्वा
रामस्यवचनंलक्ष्मणस्त्वरितस्तदा ॥ श्वानमाहूयमतिमान्राघवायन्यवेदयत् ॥ १ ॥ दृष्ट्वासमागतंश्वानंरामोवचनमब्रवीत् ॥ विवक्षितार्थंमेब्रूहि
सारमेयनतेभयम् ॥ २ ॥ अथापश्यततत्रस्थंरामंश्वाभिन्नमस्तकः ॥ ततोदृष्ट्वासराजानंसारमेयोब्रवीद्वचः ॥ ३ ॥ राजैवकर्ताभूतानांराजाचैववि
नायकः ॥ राजासुप्तेषुजागर्तिराजापालयतिप्रजाः ॥ ४ ॥ नीत्यासुनीतयाराजाधर्मंरक्षतिरक्षिता ॥ यदानपालयेद्राजाक्षिप्रंनश्यंतिवैप्रजाः ॥ ५ ॥
राजाकर्ताचगोप्ताचसर्वस्यजगतःपिता ॥ राजाकालोयुगंचैवराजासर्वमिदंजगत् ॥ ६ ॥ धारणाद्धर्ममित्याहुर्धर्मेणविधृताःप्रजाः ॥ यस्माद्धार
यतेसर्वंत्रैलोक्यंसचराचरम् ॥ ७ ॥ धारणाद्विद्विषांचैवधर्मेणारंजयन्प्रजाः ॥ तस्माद्धारणमित्युक्तंसधर्मइतिनिश्चयः ॥ ८ ॥ एषराजन्परोधर्मःफल
वान्प्रेत्यराघव ॥ नहिधर्माद्भवेत्किंचिद्दुष्प्रापमितिमेमतिः ॥ ९ ॥ दानंदयासतांपूजाव्यवहारेषुचार्जवम् ॥ एषरामपरोधर्मोरक्षणात्प्रेत्यचेहच
॥ १० ॥ त्वंप्रमाणंप्रमाणानामसिराघवसुव्रत ॥ विदितश्चैवतेधर्मःसद्भिराचरितस्तुवै ॥ ११ ॥ धर्माणांत्वंपरंधामगुणानांसागरोपमः ॥ अज्ञाना
च्चमयाराजन्नुक्तस्त्वंराजसत्तम ॥ १२ ॥ प्रसादयामिशिरसानत्वंक्रोद्धुमिहार्हसि ॥ शुनःसवचनंश्रुत्वाराघवोवाक्यमब्रवीत् ॥ १३ ॥ किंतेकार्यं
करोम्यद्यब्रूहिविस्रब्धमाचिरम् ॥ रामस्यवचनंश्रुत्वासारमेयोऽब्रवीदिदम् ॥ १४ ॥ धर्मेणराष्ट्रंविंदेतधर्मेणैवानुपालयेत् ॥ धर्माच्छरण्यतांयाति
राजासर्वभयापहः ॥ १५ ॥ इदंविज्ञाययत्कृत्यंश्रूयतांममराघव ॥ भिक्षुःसर्वार्थसिद्धश्चब्राह्मणावसथेवसन् ॥ १६ ॥ तेनदत्तःप्रहारोमेनिष्कार
णमनागसः ॥ एतच्छ्रुत्वातुरामेणद्वास्थःसंप्रेषितस्तदा ॥ १७ ॥ आनीतश्चद्विजस्तेनसर्वसिद्धार्थकोविदः ॥ अथद्विजवरस्तत्ररामंदृष्ट्वामहाद्युतिः
॥ १८ ॥ किंतेकार्यंमयारामतद्ब्रूहित्वंममानघ ॥ एवमुक्तस्तुविप्रेणरामोवचनमब्रवीत् ॥ १९ ॥ त्वयादत्तःप्रहारोयंसारमेयस्यवैद्विज ॥ किंतवाप
कृतंविप्रदंडेनाभिहतोयतः ॥ २० ॥ क्रोधःप्राणहरःशत्रुःक्रोधोमित्रमुखोरिपुः ॥ क्रोधोह्यसिर्महातीक्ष्णःसर्वंक्रोधोऽपकर्षति ॥ २१ ॥ तपतेयजते
चैवयच्चदानंप्रयच्छति ॥ क्रोधेनसर्वंहरतितस्मात्क्रोधंविसर्जयेत् ॥ २२ ॥ इंद्रियाणांप्रदुष्टानांहयानामिवधावताम् ॥ कुर्वीतधृत्यासारथ्यंसंहृत्यें
द्रियगोचरम् ॥ २३ ॥ मनसाकर्मणावाचाचक्षुषाचसमाचरेत् ॥ श्रेयोलोकस्यचरतोनद्वेष्टिनचलिप्यते ॥ २४ ॥

नतत्कुर्यादसिस्तीक्ष्णःसर्पोवाव्याहतःपदा॥ अरिर्वानित्यसंक्रुद्धोयथात्मादुरनुष्ठितः ॥ २५ ॥ विनीतविनयस्यापिप्रकृतिर्नविधीयते॥ प्रकृतिंगूह
मानस्यनिश्चयेनकृतिर्ध्रुवा ॥ २६ ॥ एवमुक्तःसविप्रोवैरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ द्विजःसर्वार्थसिद्धस्तुअब्रवीद्रामसन्निधौ॥ २७॥ मयादत्तप्रहारो
यंक्रोधेनाविष्टचेतसा॥ भिक्षार्थमटमानेनकालेविगतभैक्षके ॥ २८ ॥ रथ्यास्थितस्त्वयंश्वावैगच्छगच्छेतिभाषितः॥ अथस्वैरेणगच्छंस्तुरथ्यांते
विषमःस्थितः ॥ २९ ॥ क्रोधेनक्षुधयाविष्टस्ततोदत्तोस्यराघव ॥ प्रहारोराजराजेंद्रशाधिमामपराधिनम्॥ ३० ॥ त्वयाशस्तस्यराजेंद्रनास्तिमेनर
काद्भयम्॥ अथरामेणसंपृष्टाःसर्वएवसभासदः॥ ३१ ॥ किंकार्यमस्यवैब्रूतदंडोवैकोस्यपात्यताम्॥ सम्यक्प्रणिहितेदंडेप्रजाभवतिरक्षिता॥ ३२॥
भृग्वांगिरसकुत्साद्यावसिष्ठश्चसकाश्यपः ॥ धर्मपाठकमुख्याश्चसचिवानैगमास्तथा॥ ३३॥ एतेचान्येचबहवःपंडितास्तत्रसंगताः॥ अवध्योब्रा
ह्मणोदंडैरितिशास्त्रविदोविदुः ॥ ३४ ॥ ब्रुवतेराघवंसर्वेराजधर्मेषुनिष्ठिताः ॥ अथतेमुनयःसर्वेराममेवाब्रुवंस्तदा॥ ३५॥ राजाशास्ताहिसर्वस्य
त्वंविशेषेणराघव ॥ त्रैलोक्यस्यभवान्शास्तादेवोविष्णुःसनातनः ॥ ३६॥ एवमुक्तेतुतैःसर्वैःश्वावैवचनमब्रवीत्॥ यदितुष्टोसिमेरामयदिदेयोव
रोमम ॥ ३७ ॥ प्रतिज्ञातंत्वयावीरकिंकरोमीतिविश्रुतम्॥ प्रयच्छब्राह्मणस्यास्यकौलपत्यंनराधिप ॥ ३८॥ कालंजरेमहाराजकौलपत्यंप्रदीय
ताम् ॥ एतच्छ्रुत्वातुरामेणकौलपत्येभिषेचितः ॥ ३९ ॥ प्रययौब्राह्मणोहृष्टोगजस्कंधेनसोर्चितः ॥ अथतेरामसचिवाःस्मयमानावचोब्रुवन्
॥ ४० ॥ वरोयंदत्तएतस्यनायंशापोमहाद्युते॥ एवमुक्तस्तुसचिवैरामोवचनमब्रवीत्॥ ४१ ॥ नयूयंगतितत्त्वज्ञाःश्वावैजानातिकारणम्॥ अथपृ
ष्टस्तुरामेणसारमेयोब्रवीदिदम् ॥ ४२ ॥ अहंकुलपतिस्तत्रआसंशिष्टान्नभोजनः॥ देवद्विजातिपूजायांदासीदासेषुराघव॥ ४३ ॥ संविभागीशु
भरतिर्देवद्रव्यस्यरक्षिता ॥ विनीतःशीलसंपन्नःसर्वसत्त्वहितेरतः ॥ ४४॥ सोहंप्राप्तइमांघोरामवस्थामधमांगतिम्॥ एवंक्रोधान्वितोविप्रस्त्यक्त
धर्माहितेरतः ॥ ४५॥ क्रुद्धोनृशंसःपरुषअविद्वांश्चाप्यधार्मिकः ॥ कुलानिपातयत्येवसप्तसप्तचराघव॥ ४६ ॥ तस्मात्सर्वास्ववस्थासुकौलपत्यंन
कारयेत् ॥ यमिच्छेन्नरकंनेतुंसपुत्रपशुबांधवम्॥ ४७॥ देवेष्वधिष्ठितंकुर्याद्गोषुतंब्राह्मणेषुच ॥ ब्रह्मस्वंदेवताद्रव्यंस्त्रीणांबालधनंचयत्॥ ४८ ॥ द
त्तंहरतियोभूयइष्टैःसहविनश्यति॥ ब्राह्मणद्रव्यमादत्तेदेवानांचैवराघव॥ ४९ ॥

सद्यःपततिघोरेवैनरकेवीचिसंज्ञके॥ मनसापिहिदेवस्वंब्रह्मस्वंचहरेत्तुयः ॥ ५० ॥ निरयान्निरयंचैवपतत्येवनराधमः ॥ तच्छ्रुत्वावचनंरामोविस्म
योत्फुल्ललोचनः ॥ ५१ ॥ श्वाप्यगच्छन्महातेजायतएवागतस्ततः॥ मनस्वीपूर्वजात्यासजातिमात्रोपदूषितः॥५२॥ वाराणस्यांमहाभागःप्रायंचो
पविवेशह॥५३॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदि०उत्तरकांडेसर्गः॥ २ ॥ ६५ ॥ ॥ अथतस्मिन्वनोद्देशेरम्येपादपशोभिते॥ नदीकी
र्णेगिरिवरेकोकिलानेककूजिते॥ १ ॥ सिंहव्याघ्रसमाकीर्णेनानाद्विजगणावृते॥ गृध्रोलूकौप्रवसतोबहुवर्षगणानपि॥ २॥ अथोलूकस्यभवनंगृ
ध्रःपापविनिश्चयः॥ ममेदमितिकृत्वासौकलहंतेनचाकरोत्॥ ३॥ राजासर्वस्यलोकस्यरामोराजीवलोचनः ॥ तंप्रपद्यावहेशीघ्रंयस्यैतद्भवनंभवेत्
॥ ४॥ इतिकृत्वामतिंतांतुनिश्चयार्थंसुनिश्चिताम् ॥ गृध्रोलूकौप्रपद्येतांकोपाविष्टौह्यमर्षितौ॥ ५ ॥ रामंप्रपद्यतौशीघ्रंकलिव्याकुलचेतसौ॥ तौप
रस्परविद्वेषात्स्पृशतश्चरणौतदा॥ ६ ॥ अथदृष्ट्वानरेंद्रंतंगृध्रोवचनमब्रवीत्॥ सुराणामसुराणांचप्रधानस्त्वंमतोमम ॥ ७ ॥ बृहस्पतेश्चशुक्राच्चवि
शिष्टोसिमहाद्युते ॥ परावरज्ञोभूतानांकांत्याचंद्रइवापरः॥ ८॥ दुर्निरीक्ष्योयथासूर्योहिमवांश्चैवगौरवे॥सागरश्चैवगांभीर्येलोकपालोयमोह्यसि
॥ ९॥ क्षांत्याधरण्यातुल्योसिशीघ्रत्वेह्यनिलोपमः॥ गुरुस्त्वंसर्वसंपन्नःकीर्तियुक्तश्चराघव॥ १० ॥ अमर्षीदुर्जयोजेतासर्वास्त्रविधिपारगः॥शृणु
ष्वममवैरामविज्ञाप्यंनरपुंगव॥ ११ ॥ ममालयंपूर्वकृतंबाहुवीर्येणराघव॥ उलूकोहरतेराजंस्तत्रत्वंत्रातुमर्हसि ॥ १२ ॥ एवमुक्तेतुगृध्रेणउलूको
वाक्यमब्रवीत् ॥ सोमाच्छतक्रतोःसूर्याद्धनदाद्यमात्तथा ॥ १३ ॥जायतेवैनृपोरामकिंचिद्भवतिमानुषः ॥ त्वंतुसर्वमयोदेवोनारायणइवापरः
॥ १४ ॥ याचतेसौम्यताराजन्सम्यक्प्रणिहिताविभो॥ समंचरसिचान्विष्यतेनसोमांशकोभवान्॥ १५॥ क्रोधेदंडेप्रजानाथदानेपापभयापहः॥
दाताहर्तासिगोप्तासितेनेंद्रइवनोभवान्॥१६॥ अधृष्यःसर्वभूतेषुतेजसाचानलोपमः॥ अभीक्ष्णंतपसेलोकांस्तेनभास्करसन्निभः॥ १७॥साक्षा
द्वित्तेशतुल्योसिअथवाधनदाधिकः ॥ वित्तेशस्येवपद्माश्रीर्नित्यंतेराजसत्तम ॥ १८ ॥ धनदस्यतुकार्येणधनदस्तेननोभवान्॥ समःसर्वेषुभूतेषु
स्थावरेषुचरेषुच॥ १९ ॥शत्रौमित्रेचतेदृष्टिःसमतांयातिराघव॥ धर्मेणशासनंनित्यंव्यवहारेविधिक्रमात्॥ २०॥

यस्यरुष्यसिवैरामतस्यमृत्युर्विधावति ॥ गीयसेतेनवैरामयमइत्यभिविक्रमः ॥ २१ ॥ यश्चैषमानुषोभावोभवतोनृपसत्तम ॥ आनृशंस्यपरोरा
जासत्वेपुक्षमयान्वितः ॥ २२ ॥ दुर्वलस्यत्वनाथस्यराजाभवतिवैवलम् ॥ अचक्षुषोत्तमंचक्षुरगतेःसगतिर्भवान् ॥ २३ ॥ अस्माकमपिनाथस्त्वं
श्रूयतांममधार्मिक ॥ ममालयंप्रविष्टस्तुगृध्रोमांवाधतेनृप ॥ २४ ॥ त्वंहिदेवमनुष्येषुशास्तावैनरपुंगव ॥ एतच्छ्रुत्वातुवैरामःसचिवानाह्वयत्स्व
यम् ॥ २५ ॥ धृष्टिर्जयंतोविजयःसिद्धार्थोराष्ट्रवर्धनः ॥ अशोकोधर्मपालश्चसुमंत्रश्चमहावलः ॥ २६ ॥ एतेरामस्यसचिवाराज्ञोदशरथस्यच ॥ नी
तियुक्तामहात्मानःसर्वशास्त्रविशारदाः ॥ २७ ॥ ह्रीमंतश्चकुलीनाश्चनयेमंत्रेचकोविदाः ॥ तानाहूयचधर्मात्मापुष्पकादवतीर्यच ॥ २८ ॥ गृध्रोलूकवि
वादंतंपृच्छतिस्मरघूत्तमः ॥ कतिवर्षाणिवैगृध्रतवेदंनिलयंकृतम् ॥ २९ ॥ एतन्मेकारणंब्रूहियदिजानासितत्त्वतः ॥ एतच्छ्रुत्वातुवैगृध्रोभाषतेराघ
वंसतम् ॥ ३० ॥ इयंवसुमतीराममनुष्यैःपरितोयदा ॥ उत्थितैरावृतासर्वातदाप्रभृतिमेगृहम् ॥ ३१ ॥ उलूकश्चाब्रवीद्रामंपादपैरुपशोभिता ॥ यदे
यंपृथिवीराजंस्तदाप्रभृतिमेगृहम् ॥ एतच्छ्रुत्वातुवैरामःसभासदमुवाचह ॥ ३२ ॥ नसासभायत्रनसंतिवृद्धावृद्धानतेयेनवदंतिधर्मम् ॥ नासौध
र्मोयत्रनसत्यमस्तिनतत्सत्यंयच्छलेनानुविद्धम् ॥ ३३ ॥ येतुसभ्याःसदाज्ञात्वातूष्णींध्यायंतआसते ॥ यथाप्राप्तंनब्रुवतेतेसर्वेनृतवादिनः ॥ ३४ ॥
जानन्नवाब्रवीत्प्रश्नान्कामात्क्रोधाद्भयात्तथा ॥ सहस्रंवारुणान्पाशानात्मनिप्रतिमुंचति ॥ ३५ ॥ तेषांसंवत्सरेपूर्णेपाशएकःप्रमुच्यते ॥ तस्मात्सत्ये
नवक्तव्यंजानतासत्यमंजसा ॥ ३६ ॥ एतच्छ्रुत्वातुसचिवाराममेवाब्रुवंस्तदा ॥ उलूकःशोभतेराजन्नतुगृध्रोमहामते ॥ ३७ ॥ त्वंप्रमाणंमहाराज
राजाहिपरमागतिः ॥ राजमूलाःप्रजाःसर्वाराजाधर्मःसनातनः ॥ ३८ ॥ शास्तानृणांनृपोयेषांतेनगच्छंतिदुर्गतिम् ॥ वैवस्वतेनमुक्तास्तुभवंतिपु
रुषोत्तमाः ॥ ३९ ॥ सचिवानांवचःश्रुत्वारामोवचनमब्रवीत् ॥ श्रूयतामभिधास्यामिपुराणेयदुदाहृतम् ॥ ४० ॥ द्यौःसचंद्रार्कनक्षत्रासपर्वतमहा
वना ॥ सलिलार्णवसंपूर्णंत्रैलोक्यंसचराचरम् ॥ ४१ ॥ एकएवतदाह्यासीद्युक्तोमेरुरिवापरः ॥ पुराभूःसहलक्ष्म्याचविष्णोर्जठरमाविशत् ॥ ४२ ॥
तांनिगृह्यमहातेजाःप्रविश्यसलिलार्णवम् ॥ सुष्वापदेवोभूतात्मावहून्वर्षगणानपि ॥ ४३ ॥

विष्णौसुप्तेतदाब्रह्माविवेशजठरंततः॥ रुद्धस्रोतंतुतंज्ञात्वामहायोगीसमाविशत्॥ ४४॥ नाभ्यांविष्णोःसमुत्पन्नेपद्मेहेमविभूषिते॥ सतुनिर्गम्यवै
ब्रह्मायोगीभूत्वामहाप्रभुः॥ ४५॥ सिसृक्षुःपृथिवींवायुंपर्वतान्समहीरुहान्॥ तदंतरेप्रजाःसर्वाःसमनुष्यसरीसृपाः॥ ४६॥ जरायुजांडजाःसर्वाः
सससर्जमहातपाः॥ तत्रश्रोत्रमलोत्पन्नःकैटभोमधुनासह॥४७॥ दानवौतौमहावीर्यौघोररूपौदुरासदौ॥ दृष्ट्वाप्रजापतिंतत्रक्रोधाविष्टौबभूवतुः
॥ ४८॥ वेगेनमहतातत्रस्वयंभुवमधावताम्॥ दृष्ट्वास्वयंभुवामुक्तोरावोवैविकृतस्तदा॥४९॥तेनशब्देनसंप्राप्तौदानवौहरिणासह॥ अथचक्रप्रहा
रेणसूदितौमधुकैटभौ॥ ५०॥ मेदसाप्लावितासर्वापृथिवीचसमंततः॥ भूयोविशोधितातेनहरिणालोकधारिणा॥ ५१ ॥ शुद्धांवैमेदिनींतांतुवृक्षैः
सर्वामपूरयत्॥ ओषध्यःसर्वसस्यानिनिष्पद्यंतपृथग्विधाः॥५२॥मेदोगंधातुधरणीमेदिनीत्यभिसंज्ञिता॥ तस्मान्नगृध्रस्यगृहमुलूकस्येतिमेमतिः
॥ ५३॥ तस्माद्गृध्रस्तुदंड्योवैपापोहर्तापरालयम्॥ पीडांकरोतिपापात्माद्दुर्विनीतोमहानयम्॥ ५४॥ अथाशरीरिणीवाणीअंतरिक्षात्प्रबोधिनी॥
मावधीरामगृध्रंत्वंपूर्वदग्धंतपोबलात्॥ ५५॥ कालगौतमदग्धोयंप्रजानाथोनरेश्वर॥ ब्रह्मदत्तेतिनाम्नैषशूरःसत्यव्रतःशुचिः॥ ५६॥ गृहंत्वस्याग
तोविप्रोभोजनंप्रत्यमार्गत॥ साग्रंवर्षशतंचैवभोक्तव्यंनृपसत्तम॥५७॥ब्रह्मदत्तःसवैतस्यपाद्यमर्घ्यंस्वयंनृपः॥ हार्दंचैवाकरोत्तस्यभोजनार्थंमहा
द्युतेः॥ ५८॥ मांसमस्याभवत्तत्रआहारेतुमहात्मनः॥ अथक्रुद्धेनमुनिनाशापोदत्तोस्यदारुणः॥ ५९॥ गृध्रस्त्वंभववैराजन्मामैनंत्वथसोब्रवीत्॥
प्रसादंकुरुधर्मज्ञअज्ञानान्मेमहाव्रत॥ ६०॥ शापस्यांतंमहाभागक्रियतांवैममानघ॥ तदज्ञानकृतंमत्वाराजानंमुनिरब्रवीत्॥ ६१॥ उत्पत्स्यति
कुलेराज्ञांरामोनाममहायशाः॥ इक्ष्वाकूणांमहाभागोराजाराजीवलोचनः॥ ६२॥ तेनस्पृष्टोविपापस्त्वंभवितानरपुंगव॥ स्पृष्टोरामेणतच्छ्रुत्वा
नरेंद्रःपृथिवीपतिः॥ ६३॥ गृध्रत्वंत्यक्तवान्राजादिव्यगंधानुलेपनः॥ पुरुषोदिव्यरूपोभूदुवाचेदंचराघवम्॥ ६४॥ साधुराघवधर्मज्ञत्वत्प्रसादाद
हंविभो॥ विमुक्तोनरकाद्घोराच्छापस्यांतःकृतस्त्वया॥ ६५॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएतदंतंप्रक्षिप्ताः
सर्गाः॥ ३॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

अथलवणासुरपीडितऋषीणांरामसमीपागमनम् तयोरिति एवंसंवदतोःप्रतिदिवसंधर्मसंवादंकुर्वतोस्तत्पूर्वंप्रजारक्षणंकुर्वतोरितियावत् वासंतिकीवसंतकालभवानिशाप्राप्ता कालांतरेइतिशेषः इदंकालवचनंऋषिकार्यौचितत्वप्रदर्शनार्थम् ॥ १ ॥ दर्शनमभिचक्राम प्रजादृश्यंतेयत्रस्थानेतत्स्थानंदर्शनमभिचक्रामजगाम ॥ २ ॥ प्रतिहताः द्वारिनिरुद्धाइत्यर्थः ॥ ३ ॥ भृगुगोत्रापत्यं

तयोःसंवदतोरेवंरामलक्ष्मणयोस्तदा॥ वासंतिकीनिशाप्राप्तानशीतानचघर्मदा॥ १ ॥ ततःप्रभातेविमलेकृतपूर्वाह्णिकक्रियः॥ अभिचक्रामकाकुत्स्थोदर्शनंपौरकार्यवित्॥ २ ॥ ततःसुमंत्रस्त्वागम्यराघवंवाक्यमब्रवीत्॥ एतेप्रतिहताराजन्द्वारितिष्ठंतितापसाः॥ ३॥ भार्गवंच्यवनंचैवपुरस्कृत्यमहर्षयः॥ दर्शनंतेमहाराजचोदयंतिकृतत्वराः॥ ४ ॥ प्रीयमाणानरव्याघ्रयमुनातीरवासिनः॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वारामःप्रोवाचधर्मवित्॥५॥ प्रवेश्यंतांमहाभागाभार्गवप्रमुखाद्विजाः॥ राज्ञस्त्वाज्ञांपुरस्कृत्यद्वास्थोमूर्ध्नाकृतांजलिः॥ ६ ॥ प्रवेशयामासतदातापसान्सुदुरासदान्॥ शतंसमधिकंतत्रदीप्यमानंस्वतेजसा ॥ ७॥ प्रविष्टंराजभवनंतापसानांमहात्मनाम् ॥ तेद्विजाःपूर्णकलशैःसर्वतीर्थांबुसत्कृतैः ॥ ८॥ गृहीत्वाफलमूलंचरामस्याभ्याहरन्बहु॥ प्रतिगृह्यतुतत्सर्वंरामःप्रीतिपुरस्कृतः ॥ ९ ॥ तीर्थोदकानिसर्वाणिफलानिविविधानिच॥ उवाचचमहाबाहुःसर्वानेवमहामुनीन्॥ १० ॥ इमान्यासनमुख्यानियथार्हमुपविश्यताम् ॥ रामस्यभाषितंश्रुत्वासर्वएवमहर्षयः ॥ ११ ॥ बृसीषुरुचिराख्यासुनिषेदुःकांचनीषुते॥ उपविष्टानृषींस्तत्रदृष्ट्वापरपुरंजयः॥ प्रयतःप्रांजलिर्भूत्वाराघवोवाक्यमब्रवीत्॥ १२ ॥ किमागमनकार्यंवःकिंकरोमिसमाहितः॥ आज्ञाप्योहंमहर्षीणांसर्वकामकरःसुखम्॥ १३ ॥ इदंराज्यंचसकलंजीवितंचहृदिस्थितम् ॥ सर्वमेतद्द्विजार्थंमेसत्यमेतद्ब्रवीमिवः॥ १४ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासाधुकारोमहानभूत् ॥ ऋषीणामुग्रतपसांयमुनातीरवासिनाम् ॥ १५ ॥ ऊचुश्चैवमहात्मानोहर्षेणमहतावृताः॥ उपपन्नंनरश्रेष्ठतवैवभुविनान्यतः॥ १६॥

च्यवनंपुरस्कृत्यहेमहाराजतवदर्शनंप्रत्यस्मांश्चोदयंतिप्रेरयंति ॥ ४ ॥ ५ ॥ भार्गवप्रमुखाःच्यवनप्रमुखाः ॥ ६ ॥ समधिकंकिंचिदधिकंशतम् ॥ ७ ॥ पूर्णकलशैरुपलक्षिताः ॥ ८ ॥ फलमूलंगृहीत्वारामस्याभ्याहरन् ॥ ९ ॥ १० ॥ उपविश्यताम् एषुभवद्भिरितिशेषः ॥ ११ ॥ रुचिराख्यासुरुशिरशोभासु ॥१२॥ किंकरोमिकिंकुर्याम् सर्वकामकरःसर्वाभीष्टसाधकः ॥ १३ ॥ हृदिस्थितम् हृत्पुंडरीकप्रदेशेस्थितमित्यर्थः ॥ १४ ॥ साधुकारःसाधुसाध्वितिशब्दप्रयोगः ॥ १५ ॥ तवैवोपपन्नंत्वय्येवेदृशंवचोयुक्तंनान्यतःनान्यस्य ॥ १६ ॥

कार्यस्यगौरवंमत्वातच्छ्रवणादुत्तरमपिकरिष्यामीतिप्रतिज्ञांनाभ्यरोचयन्नकुर्वंति अशक्यत्वेनेतिभावः भवांस्त्वर्थमश्रुत्वैवप्रतिज्ञातवानित्याश्चर्यम् ॥ १७ ॥ तदाह त्वयेति ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेषष्टितमःसर्गः ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ अथऋषिभिःस्वकार्यनिवेदनम् एवंब्रुवद्भिः भयत्राणमितिशेषः

बहवःपार्थिवाराजन्नतिक्रांतामहाबलाः॥ कार्यस्यगौरवंमत्वाप्रतिज्ञांनाभ्यरोचयन् ॥ १७ ॥ त्वयापुनर्ब्राह्मणगौरवादियंकृताप्रतिज्ञाह्यनवेक्ष्य कारणम्॥ ततश्चकर्ताह्यसिनात्रसंशयोमहाभयात्त्रातुमृषींस्त्वमर्हसि ॥ १८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेषष्टितमःसर्गः॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ब्रुवद्भिरेवमृषिभिःकाकुत्स्थोवाक्यमब्रवीत्॥ किंकार्यंब्रूतमुनयोभयंतावदपैतुवः॥ १ ॥ तथाब्रुवतिकाकुत्स्थे भार्गवोवाक्यमब्रवीत्॥ भयानांशृणुयन्मूलंदेशस्यचनरेश्वर॥ २ ॥ पूर्वंकृतयुगेराजन्दैतेयःसुमहामतिः॥ लोलापुत्रोभवज्ज्येष्ठोमधुर्नाममहासुरः ॥ ३ ॥ब्रह्मण्यश्चशरण्यश्चबुद्ध्याचपरिनिष्ठितः॥ सुरैश्चपरमोदारैःप्रीतिस्तस्यातुलाभवत्॥ ४ ॥ समधुर्वीर्यसंपन्नोधर्मेचसुसमाहितः॥ बहुमानाच्चरुद्रेणदत्तस्तस्याद्भुतोवरः ॥ ५ ॥ शूलंशूलाद्विनिष्कृष्यमहावीर्यंमहाप्रभम् ॥ ददौमहात्मासुप्रीतोवाक्यंचैतदुवाचह॥ ६ ॥ त्वयायमतुलोधर्मोमत्प्रसादकरःशुभः॥॥ प्रीत्यापरमयायुक्तोददाम्यायुधमुत्तमम्॥ ७॥ यावत्सुरैश्चविप्रैश्चनविरुध्येर्महासुर॥ तावच्छूलंतवेदंस्यादन्यथानाशमेष्यति॥ ८॥ यश्चमामभियुंजीतयुद्धायविगतज्वरः॥ तंशूलोभस्मसात्कृत्वापुनरेष्यतितेकरम् ॥ ९ ॥ एवंरुद्राद्वरंलब्ध्वाभूयएवमहासुरः॥ प्रणिपत्यमहादेवंवाक्यमेतदुवाचह॥ १०॥भगवन्ममवंशस्यशूलमेतदनुत्तमम्॥भवेत्तुसततंदेवसुराणामीश्वरोह्यसि॥ ११ ॥ तंब्रुवाणंमधुंदेवःसर्वभूतपतिःशिवः॥ प्रत्युवाचमहादेवोनैतदेवंभविष्यति॥ १२ ॥ माभूत्तेविफलावाणीमत्प्रसादकृताशुभा॥ भवतःपुत्रमेकंतुशूलमेतद्भविष्यति ॥ १३ ॥ यावत्करस्थःशूलोयंभविष्यतिसुतस्यते॥ अवध्यःसर्वभूतानांशूलहस्तोभविष्यति॥ १४॥

ऋषिभिःप्रेरितइतिशेषः किंकार्यंकिंजन्यभयत्राणंकार्यमित्यर्थः ॥ १ ॥ देशस्यचचादस्माकंभयानां यन्मूलंतच्छृणु ॥ २ ॥ लोलायाःपुत्रोलोलापुत्रः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ विनिष्कृष्यतच्छक्तिमाकृष्य ॥ ६ ॥ यतस्त्वयामत्प्रसादकरोधर्मकृतोऽतआयुधंददामि ॥ ७ ॥ यावन्नविरुध्येःविरोधंनकुर्याःअन्यथानाशमदर्शनम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ मत्प्रसादकृतामत्प्रसादजसंतोषोक्ता भविष्यतिप्राप्स्यति ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥१५॥कुंभीनसीमाल्यवत्सुतायाअनलायाःसुतारावणस्वसापूर्वंमधुनाहृतेत्युक्ता तद्देवाहानलायामिति कुंभीनसीपितरमाह विश्वावसोरिति॥१६॥१७॥१८॥वरंयावच्छूलंतवहस्तेतावदवध्य
त्वंतवेत्येवंरूपंवरवृत्तांतंन्यवेदयत् ॥ १९ ॥ २० ॥ त्वंप्रमाणम् यथोचितकरणेइतिशेषः ॥ २१ ॥२२॥ २३॥भयजंभयजनकम् ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरामी०रा०वा०आ०उत्तर

एवंमधुर्वरंलब्ध्वादेवात्सुमहदद्भुतम्॥ भवनंसोऽसुरश्रेष्ठःकारयामाससुप्रभम् ॥ १५ ॥ तस्यपत्नीमहाभागाप्रियाकुंभीनसीतिया॥ विश्वावसो
रपत्यंसाप्यनलायांमहाप्रभा॥ १६॥ तस्याःपुत्रोमहावीर्योलवणोनामदारुणः॥ बाल्यात्प्रभृतिदुष्टात्मापापान्येवसमाचरत् ॥ १७ ॥ तंपुत्रंदुर्वि
नीतंतुदृष्ट्वाक्रोधसमन्वितः ॥ मधुःसशोकमापेदेनचैनंकिंचिदब्रवीत् ॥ १८ ॥ सविहायइमंलोकंप्रविष्टोवरुणालयम् ॥ शूलंनिवेश्यलवणेवरंत
स्मैन्यवेदयत्॥ १९॥ सप्रभावेणशूलस्यदौरात्म्येनात्मनस्तथा ॥ संतापयतिलोकांस्त्रीन्विशेषेणचतापसान्॥ २०॥ एवंप्रभावोलवणःशूलंचैवत
थाविधम् ॥ श्रुत्वाप्रमाणंकाकुत्स्थत्वंहिनःपरमागतिः ॥ २१ ॥ बहवःपार्थिवारामभयार्तैर्ऋषिभिःपुरा ॥ अभयंयाचितावीरत्रातारंनचविग्रहे
॥ २२ ॥ तेवयंरावणंश्रुत्वाहतंसबलवाहनम्॥ त्रातारंविग्रहेतातनान्यंभुविनराधिपम्॥ तत्परित्रातुमिच्छामोलवणाद्भयपीडितान् ॥ २३ ॥ इति
रामनिवेदितंतुतेभयजंकारणमुत्थितंचयत्॥ विनिवारयितुंभवान्क्षमःकुरुतंकाममहीनविक्रम॥ २४ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उ०एकष
ष्टितमःसर्गः॥६१॥ ॥७॥ ॥तथोक्तेतान्नृपीन्रामःप्रत्युवाचकृतांजलिः॥ किमाहारःकिमाचारोलवणःक्वचवर्तते ॥ १ ॥ राघवस्यवचःश्रु
त्वाऋषयःसर्वएवते॥ ततोनिवेदयामासुर्लवणोववृधेयथा ॥ २ ॥ आहारःसर्वसत्वानिविशेषेणचतापसाः॥ आचारोरौद्रतानित्यंवासोमधुवने
तथा॥ ३ ॥ हत्वाबहुसहस्राणिसिंहव्याघ्रमृगांडजान्॥ मानुषांश्चैवकुरुतेनित्यमाहारमाह्निकम्॥ ४॥ ततोंतराणिसत्त्वानिखादतेसमहाबलः॥संहा
रेसमनुप्राप्तेव्यादितास्यइवांतकः॥५॥ तच्छ्रुत्वाराघवोवाक्यमुवाचसमहामुनीन्॥ घातयिष्यामितद्रक्षोव्यपगच्छतुवोभयम्॥६॥ प्रतिज्ञायत
दातेषांमुनीनामुग्रतेजसाम्॥ सभ्रातॄन्सहितान्सर्वानुवाचरघुनंदनः॥७॥

कांडेएकषष्टितमःसर्गः ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथशत्रुघ्नस्यतद्वधार्थंप्रेषणम् तथोक्तेइति परित्राणमिच्छामइत्युक्ते ॥ १ ॥ यथाववृधेयादृगाहारादिनाःवर्धतत्तन्निवेदयामासुः ॥ २॥३॥
॥ ४ ॥ ततोंतराणि अन्यान्यपीत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

कस्यांशइतिपृष्ठास्त्वयमेवनिश्चिनोति भरतस्येति लक्ष्मणेनमयाचरावणवधवल्लवणवधोभरतशत्रुघ्नाभ्यांकार्यइतिभावः ॥ ८ ॥ ९ ॥ आसनंहित्वाआसनादुत्थायेत्यर्थः॥ १० ॥ ११ ॥ पूर्वं त्वद्वियोगदुःखितस्यभरतस्यपुनरपिक्लेशायप्रेषणमयुक्तमित्याशयेनाहार्येणेति आर्येणत्वयाशून्यायोध्याभरतेनपालिता आर्यस्यागमनंप्रतितावत्पर्यंतम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्रेष्येविशि

कोहंतालवणंवीरःकस्यांशःसविधीयताम्॥ भरतस्यमहाबाहोःशत्रुघ्नस्यचधीमतः ॥ ८ ॥ राघवेणैवमुक्तस्तुभरतोवाक्यमब्रवीत्॥ अहमेनंवधिष्यामिममांशःसविधीयताम्॥ ९ ॥ भरतस्यवचःश्रुत्वाधैर्यशौर्यसमन्वितम् ॥ लक्ष्मणावरजस्तस्थौहित्वासौवर्णमासनम्॥ १० ॥शत्रुघ्नस्त्वब्रवीद्वाक्यंप्रणिपत्यनराधिपम् ॥ कृतकर्मामहाबाहुर्मध्यमोरघुनंदन॥ ११ ॥ आर्येणहिपुराशून्यात्वयोध्यापरिपालिता॥ संतापंहृदयेकृत्वाआर्यस्यागमनंप्रति॥ १२॥दुःखानिचबहूनीहअनुभूतानिपार्थिव॥ शयानोदुःखशय्यासुनंदिग्रामेमहायशाः॥ १३ ॥ फलमूलाशनोभूत्वाजटीचीरधरस्तथा॥ अनुभूयेदृशंदुःखमेषराघवनंदनः॥ १४ ॥ प्रेष्येमयिस्थितेराजन्नभूयःक्लेशमाप्नुयात्॥ तथाब्रुवतिशत्रुघ्नेराघवःपुनरब्रवीत्॥ १५॥ एवंभवतुकाकुत्स्थक्रियतांममशासनम्॥ राज्येत्वामभिषेक्ष्यामिमधोस्तुनगरेशुभे॥ १६ ॥ निवेशयमहाबाहोभरतंयद्यवेक्षसे ॥ शूरस्त्वंकृतविद्यश्चसमर्थश्चनिवेशने॥ १७॥ नगरंयमुनाजुष्टंतथाजनपदान्शुभान्॥ योहिवंशंसमुत्पाद्यपार्थिवस्यनिवेशने॥ १८॥ नविधत्तेनृपंतत्रनरकंसहिगच्छति॥ सत्वंहत्वामधुसुतंलवणंपापनिश्चयम्॥ १९॥ राज्यंप्रशाधिधर्मेणवाक्यंमेयद्यवेक्षसे॥ उत्तरंचनवक्तव्यंशूरवाक्यांतरेमम ॥ २० ॥ बालेनपूर्वजस्याज्ञाकर्तव्यानात्रसंशयः॥ अभिषेकंचकाकुत्स्थप्रतीच्छस्वममोद्यतम्॥ २१ ॥ वसिष्ठप्रमुखैर्विप्रैर्विधिमंत्रपुरस्कृतम्॥ २२ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेद्विषष्टितमःसर्गः॥६२॥

ष्यभरतस्यनियोज्ये ॥ १५ ॥ १६ ॥ यद्यवेक्षसे अक्लेशनीयत्वेनेतिशेषः तदाभरतंनिवेशयात्रैवस्थापयेत्यर्थः निवेशनेनूतननगरनिवेशनेत्वंसमर्थः ॥ १७ ॥ मधोर्नगरेत्वामभिषेक्ष्यामीतियदुक्तंतत्रहेतुमाह योहीति निवेशनेनगरे ॥ १८ ॥ नृपंतत्रउत्पादितवंशनृपराज्ये ॥ १९ ॥ उत्तरंनवक्तव्यम् लवणंहत्वात्वत्समीपएवमयास्थेयमित्यादिनवाच्यमित्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ विधिमंत्रपुरस्कृतंविधिनामंत्रेणपुरस्कृतम् ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेद्विषष्टितमःसर्गः ॥ ६२ ॥

अथरामेणस्वसन्निधावेवमधुराज्येशत्रुघ्नमभिषिच्यलवणवधोपायोपदेशपूर्वकंतद्वधार्थंदिव्यास्त्रप्रदानम् एवमिति परांव्रीडांअनुचितराज्याभिषेकोक्तिश्रवणजांलज्जामतएवमंदंमंदमुवाच ॥१॥तदेवाह अधर्ममिति विद्मवेद्मि अस्मिन्नित्येतद्विशदयन्नधर्महेतुमाह कथमिति कनीयानभिषिच्यते नकथमपीत्यर्थः अथएवाधर्मइत्यर्थः ॥२॥ तवशासनंचावश्यंकरणीयंयतस्तवशासनंवेदशासनवद्दुरतिक्रमंअतिक्रमितुमशक्यम् एवंचोभयतःपाशारज्जुरियंमेजातेत्यर्थः ॥ ३ ॥ ज्येष्ठेविद्यमानेकनिष्ठाभिषेकोऽधर्मस्तथाज्येष्ठवाक्याकरणंचाधर्मइतित्वयाकथमवगतंतत्राह त्वत्तइति सद्गुरोस्त्वत्तःश्रुतिभ्यश्चममैवंश्रवणमितिभावः एवमधर्मसंकटप्राप्तिरपिमेत्वदोषमूलेत्याह नोत्तरंहीति मध्यमेभ्रातरिभरतेघोरंलवणंहंतास्मीतिप्रतिजानतिसतिहियस्मान्मयाज्येष्ठवचनमुल्लंघ्योत्तरंनवाच्यंनवक्तुंयोग्यम् तद्वचस्तिरस्काररूपत्वात् ॥ ४ ॥ तथापिमृधेयुद्धेघोरंलवणंहंतास्मीत्येतद्दुर्वचोव्याहृतंतस्यास्यदुरुक्तस्यफलभूताइयंदुर्गतिर्ज्येष्ठातिक्रमहेतुनानिरयप्राप

एवमुक्तस्तुरामेणपरांव्रीडामुपागमत् ॥ शत्रुघ्नोवीर्यसंपन्नोमंदंमंदमुवाचह ॥ १ ॥ अधर्मंविद्मकाकुत्स्थअस्मिन्नर्थेनरेश्वर ॥ कथंतिष्ठत्सुज्येष्ठेषुकनीयानभिषिच्यते ॥ २ ॥ अवश्यंकरणीयंचशासनंपुरुषर्षभ ॥ तवचैवमहाभागशासनंदुरतिक्रमम् ॥ ३ ॥ त्वत्तोमयाश्रुतंवीरश्रुतिभ्यश्चमयाश्रुतम् ॥ नोत्तरंहिमयावाच्यंमध्यमेप्रतिजानति ॥ ४ ॥ व्याहृतंदुर्वचोघोरंहंतास्मिलवणंमृधे ॥ तस्यैवंमेदुरुक्तस्यदुर्गतिःपुरुषर्षभ ॥ ५ ॥ उत्तरंनहिवक्तव्यंज्येष्ठेनाभिहितेपुनः ॥ अधर्मसहितंचैवपरलोकविवर्जितम् ॥ ६ ॥ सोहंद्वितीयंकाकुत्स्थनवक्ष्यामीतिचोत्तरम् ॥ माद्वितीयेनदंडोवैनिपतेन्मयिमानद ॥ ७ ॥ कामकारोह्यहंराजंस्तवास्यपुरुषर्षभ ॥ अधर्मंजहिकाकुत्स्थमत्कृतेरघुनंदन ॥ ८ ॥ एवमुक्तेतुशूरेणशत्रुघ्नेनमहात्मना ॥ उवाचरामःसंहृष्टोभरतंलक्ष्मणंतथा ॥ ९ ॥ संभारानभिषेकस्यआनयध्वंसमाहिताः ॥ अद्यैवपुरुषव्याघ्रमभिषेक्ष्यामिराघवम् ॥ १० ॥

काभिषेकप्राप्तिस्तत्पापकत्वद्वाक्यातिक्रमप्राप्तिर्वाजातेतिशेषः ॥५॥ अतिपीडावशादुक्तमेवपुनर्वदति उत्तरंहीति ज्येष्ठेनभरतेनत्वयावाभिहितेउत्तरंनवक्तव्यंवक्तुमनर्हमेव किंचतन्मूलकंत्वयाऽधर्मसहितमतएवपरलोकविवर्जितमभिषेकशासनंकृतम् तच्चदुरतिक्रममितिशेषः ॥ ६॥ यदेवमतःसोहंभरतोक्तेःप्रथमंकृतोत्तरवचनःहेकाकुत्स्थनवज्येष्ठस्योक्तेरभिषेकंप्रतीच्छेत्यस्याःद्वितीयमुत्तरमितिहेतोर्नवक्ष्यामिकुतस्तत्राह माद्वितीयेनेति यथाभरतेजिगमिषत्यहंगमिष्यामीत्युत्तरेणप्रथमेनराज्याभिषेकापत्तिरूपोदंडःपतितस्तथेदानींत्वयाभिषेकंप्रतीच्छेत्युक्तेतदनंगीकारोत्तरेणद्वितीयेनममदंडोमानिपतेदिति ॥७॥ यदेवमतोहेराजन्नहमस्यतवकामकारोभीष्टनियोगकर्तास्मियतोऽतोहेरघुनंदनमत्कृतेमदनुष्ठितेराज्याभिषेकस्वीकारेऽधर्मंजहिममाधर्मसंबंधोयथानभवेत्तथाकुरु इहामुत्रसर्वलोकस्यमय्यन्याय्यकारित्वबुद्धिपरिहर ॥ ८ ॥ एवमुक्तेस्वातंत्र्यंविहायाभिषेकांगीकारवाक्येउक्ते ॥ ९ ॥ आनयध्वमितिबहुवचनंसुमंत्राद्यभिप्रायेण ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ अभिषेकसमारंभंअभिषेकोपकरणवंतंपुरोधसंपुरस्कृत्य ॥ १२ ॥ राजानःक्षत्रियाब्राह्मणाश्चराजभवनंप्रविष्टाः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ आशंसुःआशशंसुःनिश्चितवंतः तेजःशत्रुसंहारोचितबलवीर्यम् ॥ १८ ॥ अयंशरोदीयतइतिशेषः ॥ १९ ॥ शरस्यामोघत्वहेतुमाहसृष्टइति स्वयंभूर्जन्मरहितःअजितोविष्णुर्यदाप्रलयकालेमहार्णवेशेते यंतदासुराअसुराश्चनापश्यन् कैमुतिकन्यायेनसर्वभूतादृश्यः महार्णवेशयनंचवायुरूपेण प्रजापतिर्वायुर्भूत्वाचरेदितिश्रुतेरितिकतकः तेनविष्णुनासाक्षादयंशरोत्तमःसृष्टः ॥ २० ॥ तदाकिमर्थंतत्सृष्टिस्तत्राह सृष्टइति त्रीन्लोकान्स्रष्टुकामेनभगवताहिरण्यगर्भेणतस्याःसृष्टेर्मधुकैटभयोःसर्वरक्षसांचसकाशाद्विघातेविघ्नेप्राप्तेतयोर्दुरात्मनोर्विनाशार्थंक्रोधाभिभूतेनायंशरःसृष्टः सत्यसंकल्पत्वाच्चानेनतौहतौ सृष्टःक्रोधाभिभूतेनप्रभोसर्वदुरात्मनोरितिपाठेअभिषिक्तत्वाच्छत्रुघ्नसंबोधनंप्रभोइति ॥ २१ ॥ २२ ॥ उपसंहरति तौहत्वेति जनभोगार्थंजनानांभोग्यभोगस्थानादिसंपादनद्वाराभोगसिद्ध्यर्थंलोकांश्चकार निष्प्रत्यूहंससर्जेत्यर्थः अनेनस्वस्यविष्णुत्वंदृढीकृतम् ॥ २३ ॥

पुरोधसंचकाकुत्स्थनैगमानृत्विजस्तथा ॥ मंत्रिणश्चैवतान्सर्वानानयध्वंममाज्ञया ॥ ११ ॥ राज्ञःशासनमाज्ञायतथाऽकुर्वन्महारथाः ॥ अभिषेकसमारंभंपुरस्कृत्यपुरोधसम् ॥ १२ ॥ प्रविष्टाराजभवनंराजानोब्राह्मणास्तथा ॥ ततोभिषेकोववृधेशत्रुघ्नस्यमहात्मनः ॥ १३ ॥ संप्रहर्षकरःश्रीमान्राघवस्यपुरस्यच ॥ अभिषिक्तस्तुकाकुत्स्थोबभौचादित्यसन्निभः ॥ १४ ॥ अभिषिक्तःपुरास्कंदःसेंद्रैरिवदिवौकसैः ॥ अभिषिक्तेतुशत्रुघ्नेरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ १५ ॥ पौराःप्रमुदिताश्चासन्ब्राह्मणाश्चबहुश्रुताः ॥ कौसल्याचसुमित्राचमंगलंकेकयीतथा ॥ १६ ॥ चक्रुस्ताराजभवनेयाश्चान्याराजयोषितः ॥ ऋषयश्चमहात्मानोयमुनातीरवासिनः ॥ १७ ॥ हतंलवणमाशंसुःशत्रुघ्नस्याभिषेचनात् ॥ ततोभिषिक्तंशत्रुघ्नमंकमारोप्यराघवः ॥ उवाचमधुरांवाणींतेजस्तस्याभिपूरयन् ॥ १८ ॥ अयंशरस्त्वमोघस्तेदिव्यःपरपुरंजयः ॥ अनेनलवणंसौम्यहंतासिरघुनंदन ॥ १९ ॥ सृष्टःशरोयंकाकुत्स्थयदाशेतेमहार्णवे ॥ स्वयंभूरजितोदिव्योयंनापश्यन्सुरासुराः ॥ २० ॥ अदृश्यःसर्वभूतानांतेनायंहिशरोत्तमः ॥ सृष्टःक्रोधाभिभूतेनविनाशार्थंदुरात्मनोः ॥ २१ ॥ मधुकैटभयोर्वीरविघातेसर्वरक्षसाम् ॥ स्रष्टुकामेनलोकांस्त्रींस्तौचानेनहतौयुधि ॥ २२ ॥ तौहत्वाजनभोगार्थंकैटभंतुमधुंतथा ॥ अनेनशरमुख्येनततोलोकांश्चकारसः ॥ २३ ॥

नायंमुक्तस्तत्रहेतुर्लोकानांत्रासोभवेदिति अल्पलक्ष्येमहास्त्रप्रयोगेणतन्मात्रहननेनशाम्यतिकिंतुभूतानिसंहरति अतोभूतदययानक्षिप्तइतिभावः अनेनरावणादपिलवणस्यमहाबलत्वेनदिव्यशरपर्याप्तविषयत्वमुक्तम् ॥ २४ ॥ अथनिकुंभिलायांसमाप्तयागस्येंद्रजितइवगृहीतशूलस्यतस्यदुर्जयत्वान्निकुंभिलानिरोधमिवपुरप्रवेशनिरोधमुपदिशति यच्चतस्येत्यादि मधोर्दत्तमित्यन्वयः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ आयुधविनाकृतंआयुधरहितं युध्यस्वेतिशेषः तत्प्रकारमाह अप्रविष्टमिति पुरमप्रविष्टंप्रतीक्षन्पूर्वमेवद्वारितिष्ठ ॥२८ ॥ उक्तमेवार्थंदार्ढ्यायस्पष्टमाहाप्रविष्टंचेति ॥ २९ ॥ यदित्वेवमुक्तरीत्याकृतमनुष्ठितंभवतितदाऽवश्यंविनाशमुपयास्यति॥ ३०॥ विपर्ययःपरिहारः ननुकिमनेननिर्बंधेन बाणेनशूलंछित्वातमपिहनिष्यामितत्राह श्रीमतइति कृत्यं

नायंमयाशरःपूर्वंरावणस्यवधार्थिना॥मुक्तःशत्रुघ्नभूतानांमहान्त्रासोभवेदिति ॥ २४ ॥ यच्चतस्यमहच्छूलंत्र्यंबकेणमहात्मना॥दत्तंशत्रुविनाशायमधोरायुधमुत्तमम् ॥ २५ ॥ तत्सन्निक्षिप्यभवनेपूज्यमानंपुनःपुनः॥ दिशःसर्वाःसमासाद्यप्राप्नोत्याहारमुत्तमम् ॥ २६ ॥ यदातुयुद्धमाकांक्षन्यदिकश्चित्समाह्वयेत् ॥ तदाशूलंगृहीत्वातुभस्मरक्षःकरोतिहि ॥ २७ ॥ सत्वंपुरुषशार्दूलतमायुधविनाकृतम् ॥ अप्रविष्टंपुरंपूर्वंद्वारितिष्ठधृतायुधः॥ २८॥ अप्रविष्टंचभवनंयुद्धायपुरुषर्षभ ॥ आह्वयेथामहाबाहोततोहंतासिराक्षसम् ॥ २९॥ अन्यथाक्रियमाणेतुअवध्यःसभविष्यति॥ यदित्वेवंकृतंवीरविनाशमुपयास्यति॥ ३० ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंशूलस्यचविपर्ययः ॥श्रीमतःशितिकंठस्यकृत्यंहिदुरतिक्रमम्॥ ३१ ॥. ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रिषष्टितमःसर्गः॥६३॥ ॥ ७ ॥ ॥एवमुक्त्वाचकाकुत्स्थंप्रशस्यचपुनःपुनः॥पुनरेवापरंवाक्यमुवाचरघुनंदनः ॥ १ ॥ इमान्यश्वसहस्राणिचत्वारिपुरुषर्षभ॥रथानांद्विसहस्रेचगजानांशतमुत्तमम् ॥ २ ॥ अंतरापणवीथ्यश्चनानापण्योपशोभिताः॥ अनुगच्छंतुकाकुत्स्थंतथैवनटनर्तकाः॥ ३॥

शूलमाहात्म्यंदुरतिक्रमंअतिक्रमितुमशक्यं शक्तावप्यनुचितंचेत्यर्थः ईश्वरकृतमर्यादापालनार्थमेवास्मदवतारादितिभावः॥३१॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रिषष्टितमःसर्गः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथशत्रुघ्नप्रस्थानं एवमिति प्रशस्यस्तुत्वा ॥ १ ॥ २ ॥ अंतरानगरमध्यवर्तिन्योयाआपणवीथ्योवीथ्योवीथिस्थावणिजःनानाविधैःपण्यैःक्रयविक्रयार्हद्रव्यैरुपशोभिताःयुक्ताःअनुगच्छंतु नानावर्णोपशोभिताइतिपाठेनानावर्णैर्ब्राह्मणादिभिरुपशोभिताइत्यर्थइतिकतकः पण्येतिपाठएवयुक्तः नटाःवाक्यार्थाभिनयकर्तारः नर्तकाःपदार्थाभिनयकर्तारः ॥ ३ ॥

सुवर्णस्यउत्कृष्टवर्णस्य नियुतंलक्षमित्येके दशलक्षमित्यन्ये पर्याप्तधनवाहनः जीवनपर्याप्तधनःयुद्धपर्याप्तवाहनइत्यर्थः ॥ ४ ॥ बलंसुभृतंहृष्टंतुष्टंअतएवत्वय्यनुद्धतंयथाभवतितथाकुरु वे
तनादिप्रदानेनेत्यर्थः किंचसंभाषायाःसम्यग्वचनस्यसंप्रदानेनोक्त्यारंजयतत् ॥ ५ ॥ किमेवंबलादरेणतत्राह नह्यर्थाइति यत्ररिपुसंकटेभृत्यास्तिष्ठंतितत्रार्थादयोनतिष्ठंतीत्येतेसर्वेआदर्तव्या
इत्यर्थः ॥६ ॥ ननुकिंसेनयातर्हिलवणेनयोत्स्यामिनेत्याहातइति अतोऽयोध्यायाइदानीमेवमहतींचमूंप्रस्थाप्यएकएवत्वंमधुनोवनंमधोर्वनंगच्छ अयंभावः सुखेनजाह्नवीतरणायग्रीष्मका
लएवप्रस्थायजाह्नवीमुत्तीर्यकिंचित्कालंतत्रस्थित्यातद्बलंतत्रैवसंस्थाप्यस्वयमेकएवमधुवनंप्राप्यवर्षाप्रादुर्भावेलवणंजहीति ॥ ७ ॥ तदेवाह यथेति अशंकितंत्वदागमनशंकारहितंयथात

हिरण्यस्यसुवर्णस्यनियुतंपुरुषर्षभ ॥ आदायगच्छशत्रुघ्नपर्याप्तधनवाहनः ॥ ४ ॥ बलंचसुभृतंवीरहृष्टतुष्टमनुद्धतम् ॥ संभाषासंप्रदानेनरंजय
स्वनरोत्तम ॥ ५ ॥ नह्यर्थास्तत्रतिष्ठंतिनदारानचबांधवाः ॥ सुप्रीतोभृत्यवर्गस्तुयत्रतिष्ठतिराघव ॥ ६ ॥ अतोहृष्टजनाकीर्णांप्रस्थाप्यमहतींचमू
मू ॥ एकएवधनुष्पाणिर्गच्छत्वंमधुनोवनम् ॥ ७ ॥ यथात्वांनप्रजानातिगच्छंतंयुद्धकांक्षिणम् ॥ लवणस्तुमधोःपुत्रस्तथागच्छेरशंकितम् ॥ ८ ॥
नतस्यमृत्युरन्योस्तिकश्चिद्धिपुरुषर्षभ ॥ दर्शनंयोभिगच्छेतसवध्योलवणेनहि ॥ ९ ॥ सग्रीष्मअपयातेतुवर्षारात्रउपागते ॥ हन्यास्त्वंलवणंसौम्य
सहिकालोस्यदुर्मतेः ॥ १० ॥ महर्षींस्तुपुरस्कृत्यप्रयांतुतवसैनिकाः ॥ यथाग्रीष्मावशेषेणतरेयुर्जाह्नवीजलम् ॥ ११ ॥ तत्रस्थाप्यबलंसर्वंनदीतीरे
॥ १३ ॥ एतेवोगणितावासायत्रतत्रनिवत्स्यथ ॥ स्थातव्यंचाविरोधेनयथावाधानकस्यचित् ॥ १४ ॥ तथातांस्तुसमाज्ञाप्यप्रस्थाप्यचमहद्बलम्
कौसल्यांचसुमित्रांचकैकेयींचाभ्यवादयत् ॥ १५ ॥ रामंप्रदक्षिणीकृत्यशिरसाभिप्रणम्यच ॥ लक्ष्मणंभरतंचैवप्रणिपत्यकृतांजलिः ॥ १६ ॥

थागच्छेः ॥ ८ ॥ तस्यलवणस्यान्योऽशंकिततयातदुपरोधकव्यतिरिक्तोमृत्युर्नास्तीत्येतदुपपादयति दर्शनमिति युद्धाकांक्षीसमायातीतितत्कर्तृकज्ञानविषयोयोभवेदित्यर्थः ॥ ९ ॥ वसंतेप्र
स्थितस्यापियुद्धकालोनायमित्याह सइति वर्षारात्रेवर्षाकालेवर्षासुकेपियुद्धार्थंनयतंतइतिनिर्भयोनिःशूलएवचरत्यतःसएवास्यवधकालइतिभावः ॥ १० ॥ तर्हिनेदानींगंतव्यमित्याशंक्य
स्वदेशेकार्यांतरसाधनार्थमेवप्रथमतःशनैःसेनामात्रगमनंकार्यमित्याह महर्षीनिति ॥ ११ ॥ तत्रजाह्नवीपरतीरेअग्रतःततःपरभूतेमार्गे धनुषासार्धं नान्येनबलेनेत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ एतेप्र
सिद्धावोयुष्माकंवासागणिताएवसंति यत्रयत्रवासेवत्स्यथतत्रतत्राविरोधेनस्थातव्यं तदेवाह यथेति इदंसैनिकान्प्रतिवाक्यम् ॥ १४ ॥ अनेनकेवलसेनैवप्रस्थिताशत्रुघ्नस्तुपश्चादयोध्यातए
कलएवगमिष्यतीतिज्ञायते ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीरामा०श्रीरा०वा०आ०उ०चतुःषष्टितमःसर्गः ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ अथसेनाप्रस्थानोत्तरंमासमात्रमयोध्यायामुषित्वापश्चादेकाकिनोगच्छतःशत्रुघ्नस्यमार्गवशाद्वाल्मीक्याश्रमप्राप्तिः प्रस्थाप्येति मासमात्रोषितः अयोध्यायामितिशेषः पथ्येकएवासहायएवजगाम ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ दारुणां लवणाधिष्ठितत्वात् ॥ ४ ॥ ५ ॥ इदमाश्र

पुरोहितंवसिष्ठंचशत्रुघ्नःप्रयतात्मवान् ॥ रामेणचाभ्यनुज्ञातःशत्रुघ्नःशत्रुतापनः ॥ प्रदक्षिणमथोकृत्वा निर्जगाममहाबलः ॥ १७ ॥ निर्याप्यसेनामथसोग्रतस्तदागजेंद्रवाजिप्रवरौघसंकुलाम् ॥ उपास्यमानःसनरेंद्रपार्श्वतःप्रतिप्रयातोरघुवंशवर्धनः ॥ १८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेचतुःषष्टितमःसर्गः ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ प्रस्थाप्यचबलंसर्वंमासमात्रोषितःपथि ॥ एकएवाशुशत्रुघ्नोजगामत्वरितंतदा ॥ १ ॥ द्विरात्रमंतरेशूरउष्यराघवनंदनः ॥ वाल्मीकेराश्रमंपुण्यमगच्छद्वासमुत्तमम् ॥ २ ॥ सोभिवाद्यमहात्मानंवाल्मीकिंमुनिसत्तमम् ॥ कृतांजलिरथोभूत्वावाक्यमेतदुवाचह ॥ ३ ॥ भगवन्वस्तुमिच्छामिगुरोःकृत्यादिहागतः ॥ श्वःप्रभातेगमिष्यामिप्रतीचींदारुणांदिशम् ॥ ४ ॥ शत्रुघ्नस्यवचःश्रुत्वाप्रहस्यमुनिपुंगवः ॥ प्रत्युवाचमहात्मानंस्वागतंतेमहायशः ॥ ५ ॥ स्वमाश्रममिदंसौम्यराघवाणांकुलस्यवै ॥ आसनंपाद्यमर्घ्यंचनिर्विशंकःप्रतीच्छमे ॥ ६ ॥ प्रतिगृह्यतदापूजांफलमूलंचभोजनम् ॥ भक्षयामासकाकुत्स्थस्तृप्तिंचपरमांगतः ॥ ७ ॥ सभुक्त्वाफलमूलंचमहर्षितमुवाचह ॥ पूर्वायज्ञविभूतीयंकस्याश्रमसमीपतः ॥ ८ ॥ तत्तस्यभाषितंश्रुत्वावाल्मीकिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ शत्रुघ्नशृणुयस्येदंबभूवायतनंपुरा ॥ ९ ॥ युष्माकंपूर्वकोराजासौदासस्तस्यभूपतेः ॥ पुत्रोवीर्यसहोनामवीर्यवानतिधार्मिकः ॥ १० ॥ सबालएवसौदासोमृगयामुपचक्रमे ॥ चंचूर्यमाणंददृशेसशूरोराक्षसद्वयम् ॥ ११ ॥ शार्दूलरूपिणौघोरौमृगान्बहुसहस्रशः ॥ भक्षमाणावसंतुष्टौपर्याप्तिंनैवजग्मतुः ॥ १२ ॥ सतुतौराक्षसौदृष्ट्वानिर्मृगंचवनंकृतम् ॥ क्रोधेनमहताविष्टोजघानैकंमहेषुणा ॥ १३ ॥ विनिपात्यतमेकंतुसौदासःपुरुषर्षभः ॥ विज्वरोविगतामर्षोहतंरक्षोऽभ्युदैक्षत ॥ १४ ॥

मंराघवाणांकुलस्यस्वमेवस्वीयमेव ॥ ६ ॥ ७ ॥ पूर्वायज्ञविभूतीयमित्यार्षःसंधिः आश्रमसमीपतःपूर्वापूर्वप्रदेशेदृश्यमानापुरातनीचेयंयज्ञविभूतिर्यूपादियज्ञोपकरणसमृद्धिःकस्ययजमानस्येत्यर्थः ॥ ८ ॥ यस्ययजमानस्येदमायतनंबभूवतच्छृणु ॥ ९ ॥ १० ॥ चंचूर्यमाणंमुहुर्मुहुश्चरंतं ॥ ११ ॥ १२ ॥ निर्मृगंकृतंवनंचदृष्ट्वेत्यनुकर्षः ॥ १३ ॥ १४ ॥

तस्यहतस्यराक्षसःसहायंसहायभूतमात्मानंनिरीक्षमाणंतंराजानंदृष्ट्वासंतापमकरोत् ॥ १५ ॥ १६ ॥ कालपर्याययोगेनबहुकालानंतरंप्राप्यराज्यप्रापककर्मवशेनमित्रसहोराजाभवत् वीर्यं
सहस्यैवमित्रसहइतिनामांतरम् ॥ १७ ॥ अस्याश्रमेतिलुप्तषष्ठीकं अस्याश्रमस्यसमीपतोराजायज्ञंयजतेस्म ॥ १८ ॥ गणायुतइत्यत्राङ्प्रश्लेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ सं

निरीक्षमाणंतंदृष्ट्वासहायंतस्यरक्षसः ॥ संतापमकरोद्घोरंसौदासंचेदमब्रवीत् ॥ १५ ॥ यस्मादनपराधंतंसहायंममजघ्निवान् ॥ तस्मात्तवापिपा
पिष्ठप्रदास्यामिप्रतिक्रियाम् ॥ १६ ॥ एवमुक्त्वातुतद्रक्षस्तत्रैवांतरधीयत ॥ कालपर्याययोगेनराजामित्रसहोऽभवत् ॥ १७ ॥ राजापियजतेयज्ञ
मस्याश्रमसमीपतः ॥ अश्वमेधंमहायज्ञंतंवसिष्ठोप्यपालयत् ॥ १८ ॥ तत्रयज्ञोमहानासीद्बहुवर्षगणायुतः ॥ समृद्धःपरयालक्ष्म्यादेवयज्ञसमो
भवत् ॥ १९ ॥ अथावसानेयज्ञस्यपूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ वसिष्ठरूपीराजानमितिहोवाचराक्षसः ॥ २० ॥ अद्ययज्ञावसानांतेसामिषंभोजनंमम ॥
दीयतामितिशीघ्रंवैनात्रकार्याविचारणा ॥ २१ ॥ तच्छ्रुत्वाव्याहृतंवाक्यंरक्षसाब्रह्मरूपिणा ॥ सूदान्संस्कारकुशलानुवाचपृथिवीपतिः ॥ २२ ॥
हविष्यंसामिषंस्वादुयथाभवतिभोजनम् ॥ तथाकुरुतशीघ्रंवैपरितुष्येद्यथागुरुः ॥ २३ ॥ शासनात्पार्थिवेंद्रस्यसूदःसंभ्रांतमानसः ॥ तच्चरक्षःपुन
स्तत्रसूदवेषमथाकरोत् ॥ २४ ॥ समानुषमथोमांसंपार्थिवायन्यवेदयत् ॥ इदंस्वादुहविष्यंचसामिषंचान्नमाहृतम् ॥ २५ ॥ सभोजनंवसिष्ठाय
पत्न्यासार्धमुपाहरत् ॥ मदयंत्यानरश्रेष्ठसामिषंरक्षसाहृतम् ॥ २६ ॥ ज्ञात्वातदामिषंविप्रोमानुषंभोजनागतम् ॥ क्रोधेनमहताविष्टोव्याहर्तुमुपच
क्रमे ॥ २७ ॥ यस्मात्त्वंभोजनंराजन्ममैतद्दातुमिच्छसि ॥ तस्माद्भोजनमेतत्तेभविष्यतिनसंशयः ॥ २८ ॥ ततःक्रुद्धस्तुसौदासस्तोयंजग्राहपाणिना ॥
वसिष्ठंशप्तुमारेभेभार्याचैनमवारयत् ॥ २९ ॥ राजन्प्रभुर्यतोस्माकंवसिष्ठोभगवानृषिः ॥ प्रतिशप्तुंनशक्तस्त्वंदेवतुल्यंपुरोधसम् ॥ ३० ॥

भ्रांतमानसःअभूदितिशेषः पाकत्वरयेतिशेषः सूदवेषमिति तत्रमहानसेसूदांतरवेषंगृहीत्वामुख्यसूदेनपाकसमयेमानुषंमांसंप्राचिक्षिपदितिशेषः ॥ २४ ॥ अथानंतरंसूदवेषोराक्षसःपार्थिवाय
मानुषमांसंपक्वंन्यवेदयत् इदमन्नंसिद्धमितिनिवेदनप्रकारः ॥ २५ ॥ राजापिसामिषंमानुषमप्यमानुषंतद्धविष्यमित्येवविज्ञायपत्न्यासार्धंवसिष्ठायोपाहरत् ॥ २६ ॥ मानुषमामिषंभोजनागतं
ज्ञात्वा भोजनरसवशेनेतिभावः ॥ २७ ॥ एतद्भोजनंमानुषामिषभोजनम् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ वसिष्ठंशुद्धवसिष्ठं ब्रह्मरूपिणामायावसिष्ठेनयदुक्तंसामिषभोजनप्रार्थनम् ॥ ३३ ॥ तद्रक्षसाविकृतंकृतमितिशेषः एतद्राजवचनंश्रुत्वापुनर्वसिष्ठःप्रोवाच ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ द्वाद
शवर्ष णेकालोव्यतीतश्चेदितिशेषः अतीतंस्वकंराजत्वंचनशापभोगकालेस्मरिष्यसि ॥ ३६ ॥ ३७॥ कल्माषपादइतिमित्रसहस्यैवनामांतरम् ॥ ३८॥ विवेश शत्रुघ्नःस्वमुमितिशेषः ॥ ३९ ॥
इतिश्रीरामाभि॰श्रीग॰रा॰वा॰आ॰उ॰पंचषष्टितमःसर्गः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथशत्रुघ्नस्यतद्दिनेएवसीताप्रसवज्ञानपूर्वकमृषिभिःसहमधुवनप्रस्थानंयामेवेति यस्यांरा

ततःक्रोधमयंतोयंतेजोबलसमन्वितम् ॥ व्यसर्जयतधर्मात्माततःपादौसिषेचच ॥ ३१ ॥ तेनास्यराज्ञस्तौपादौतदाकल्माषतांगतौ ॥ तदाप्रभृतिरा
जासौसौदासःसुमहायशाः ॥ ३२ ॥ कल्माषपादःसंवृत्तःख्यातश्चैवतथानृपः ॥ सराजासहपत्न्यावैप्रणिपत्यमुहुर्मुहुः ॥ पुनर्वसिष्ठंप्रोवाचयदुक्तंब्र
ह्मरूपिणा ॥ ३३ ॥ तच्छ्रुत्वापार्थिवेंद्रस्यरक्षसाविकृतंचतत् ॥ पुनःप्रोवाचराजानंवसिष्ठःपुरुषर्षभम् ॥ ३४ ॥ मयारोषपरीतेनयदिदंव्याहृतंवचः ॥
नैतच्छक्यंवृथाकर्तुंप्रदास्यामिचतेवरम् ॥ ३५ ॥ कालोद्वादशवर्षाणिशापस्यांतोभविष्यति ॥ मत्प्रसादाच्चराजेंद्रअतीतंनस्मरिष्यसि ॥ ३६ ॥ एवं
सराजातंशापमुपभुज्यारिसूदनः ॥ प्रतिलेभेपुनाराज्यंप्रजाश्चैवान्वपालयत् ॥ ३७ ॥ तस्यकल्माषपादस्ययज्ञस्यायतनंशुभम् ॥ आश्रमस्यसमी
पेऽस्मिन्यन्मांपृच्छसिराघव ॥ ३८ ॥ तस्यतांपार्थिवेंद्रस्यकथांश्रुत्वासुदारुणाम् ॥ विवेशपर्णशालायांमहर्षिमभिवाद्यच ॥ ३९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्री
म॰वा॰आ॰उत्तरकांडेपंचषष्टितमःसर्गः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ यामेवरात्रिंशत्रुघ्नःपर्णशालांसमाविशत् ॥ तामेवरात्रिंसीतापिप्रसूतादारकद्व
यम् ॥ १ ॥ ततोर्धरात्रसमयेबालकामुनिदारकाः ॥ वाल्मीकेःप्रियमाचख्युःसीतायाःप्रसवंशुभम् ॥ २ ॥ भगवन्रामपत्नीसाप्रसूतादारकद्वयम् ॥
ततोरक्षांमहातेजःकुरुभूतविनाशिनीम् ॥ ३ ॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वामहर्षिःसमुपागमत् ॥ बालचंद्रप्रतीकाशौदेवपुत्रौमहौजसौ ॥ ४ ॥ जगामतत्रहृ
ष्टात्माददर्शचकुमारकौ ॥ भूतघ्नींचाकरोत्ताभ्यांरक्षांरक्षोविनाशिनीम् ॥ ५ ॥ कुशमुष्टिमुपादायलवंचैवतुसद्द्विजः ॥ वाल्मीकिःप्रददौताभ्यांर
क्षांभूतविनाशिनीम् ॥ ६ ॥

त्र्यांप्रसूताप्रसूतवती ॥ १ ॥ मुनिदारकाःमुनिपुत्राः ॥ २ ॥ भूतविनाशिनींचतुःषष्टिबालग्रहविनाशिनीम् ॥ ३ ॥ देवपुत्रौतत्सदृशौ
द्रष्टुमितिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ भूतघ्नींरक्षोविनाशिनींचरक्षामकरोदित्युक्तंतत्प्रकारमाह कुशमुष्टिमिति कुशमुष्टिलवंचोपादायरक्षांप्रददौ लूनकुशानामग्रभागःकुशमुष्टिरित्युच्यतेतेषामधोभागोल
वइति तत्रकतिपयसाग्रकुशान्गृहीत्वामध्येद्विधाच्छित्वातदग्राधोभागाभ्यांक्रमाज्ज्येष्ठकनिष्ठयोःप्रमार्जनफलकंतद्रूपंरक्षादानंवृद्धानांस्त्रीणांहस्तेइतिबोध्यम् ॥ ६ ॥

निर्मार्जनीयोनिर्मार्जनार्होयतोजातस्ततोस्यकुशइतिनामभविष्यतीत्यर्थः ॥ ७ ॥ ताभ्यां तयोर्मध्येइत्यर्थः सलवेनकुशाधोभागमुष्टिनावृद्धाभिर्निर्मार्जनीयःसूतीगृहेऋषेःप्रवेशाभावाद्वृद्धा
भिरिति सलवेतिनामतोभविष्यतीतिशेषः जातकर्मणएवाद्यदिवसेकर्तव्यतानतुनामकरणस्यापीतिभविष्यतीतिशेषपूरणम् ॥ ८ ॥ यमजातकौयमलौ ॥ ९ ॥ समाहितावृद्धास्तामुनिहस्तात्
मुनिनादीयमानांरक्षांजगृहुः ॥ १० ॥ गोत्रनामचगोत्रंचनामच तत्रनाम्नःकरिष्यमाणत्वेनश्रवणं रामस्यसंकीर्तनं भगवन्रामपत्नीसाप्रसूतेतिमुनिदारकवचनश्रवणात् ॥ ११ ॥ ततस्तच्छ्रव
णानंतरं पर्णशालांसीतायाःप्रसवपर्णशालांगत्वामातर्दिष्ट्यादैवयोगेनतेपुत्रजन्मेतिशेषइत्यब्रवीदित्यर्थइतिकतकः पर्णशालांगतोरात्रौदिष्ट्यादिष्ट्येतिचाब्रवीदितिपाठेस्वपर्णशालास्थःसर्वमिदं

यस्तयोःपूर्वजोजातःसकुशैर्मंत्रसत्कृतैः॥ निर्मार्जनीयस्तुतदाकुशइत्यस्यनामतत्॥ ७ ॥यश्चावरोभवेत्ताभ्यांलवेनसुसमाहितः॥ निर्मार्जनीयो
वृद्धाभिर्लवेतिचसनामतः॥८॥एवंकुशलवौनाम्नातावुभौयमजातकौ ॥ मत्कृताभ्यांचनामभ्यांख्यातियुक्तौभविष्यतः॥ ९ ॥ तांरक्षांजगृहुस्तां
चमुनिहस्तात्समाहिताः॥अकुर्वंश्चततोरक्षांतयोर्विगतकल्मषाः॥ १० ॥ तथातांक्रियमाणांचवृद्धाभिर्गोत्रनामच ॥संकीर्तनंचरामस्यसीतायाः
प्रसवौशुभौ॥ ११ ॥ अर्धरात्रेतुशत्रुघ्नःशुश्रावसुमहत्प्रियम् ॥पर्णशालांततोगत्वामातर्दिष्ट्येतिचाब्रवीत्॥ १२ ॥ तदातस्यप्रहृष्टस्यशत्रुघ्नस्यमहा
त्मनः॥ व्यतीतावार्षिकीरात्रिःश्रावणीलघुविक्रमा ॥ १३ ॥ प्रभातेसुमहावीर्यःकृत्वापौर्वाह्णिकींक्रियाम् ॥ मुनिंप्रांजलिरामंत्र्यययौपश्चान्मुखः
पुनः॥ १४ ॥ सगत्वायमुनातीरंसप्तरात्रोषितःपथि॥ ऋषीणांपुण्यकीर्तिनामाश्रमेवासमभ्ययात्॥ १५ ॥सतत्रमुनिभिःसार्धभार्गवप्रमुखैर्नृपः॥
कथाभिरभिरूपाभिर्वासंचक्रेमहायशाः॥ १६ ॥ सकांचनाद्यैर्मुनिभिःसमेतैरघुप्रवीरोरजनींतदानीम्॥ कथाप्रकारैर्बहुभिर्महात्माविरामयामा
सनरेंद्रसूनुः १७॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेषट्षष्टितमःसर्गः॥ ६६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥

श्रुत्वास्वात्मन्येवभाग्यंभाग्यमित्यब्रवीदित्यर्थः आद्यपाठेपिवाल्मीकिदत्तपर्णशालांपूर्वमेवगत्वास्थितस्ततःश्रवणानंतरंमातर्भाग्येनेदंतवपुत्रजन्मेतिस्वात्मन्येवाब्रवीदित्यर्थोवक्तुंशक्यः रामा
नुज्ञांविनारामत्यक्तसंभाषणस्यानौचित्याद्दितितीर्थः ॥ १२ ॥ वार्षिकीवर्षाकालिकी तत्रापिश्रावणीश्रावणमासीया दीर्घतरापिलघुविक्रमाशीघ्रगमनाव्यतीता ॥ १३ ॥ मुनिंवाल्मीकिम्
॥ १४ ॥ १५ ॥ सतत्रयमुनातीरे यत्तुगंगातीरइतिकतकस्तत्पूर्वापरसंदर्भविरुद्धम् ॥ १६ ॥ सकांचनाद्यैरिति कांचनेतिच्यवनस्यनामांतरं सभार्गवाद्यैरितिपाठांतरम्॥ १७ ॥ ॥ इतिश्रीरामा
भिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेषट्षष्टितमःसर्गः ॥ ६६ ॥ ॥ छ ॥ ॥

अथरात्र्यामिति प्रवृत्तायांजातायांलवणबलंशूलबलं पूर्वंशूलेनविनाशिताश्चकेइतिपप्रच्छेतिसंबंधः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अस्यशूलंस्यलवणस्यचासंख्येयानिकर्माणियानिसंतितेषुइक्ष्वाकुवंशप्रभवेमांधातरियन्महत्कर्मास्यवृत्तंतच्छृणुष्व ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ शक्रस्यार्धासनेनार्धराज्येनचयुक्तःपार्थिवोराजाभूत्वासुरगणैर्वंद्यमानःस्थास्येइतिप्रतिज्ञांकृत्वादिवमध्यरोहत राजे

अथरात्र्यांप्रवृत्तायांशत्रुघ्नोभृगुनंदनम् ॥ पप्रच्छच्यवनंविप्रंलवणस्ययथाबलम् ॥ १ ॥ शूलस्यचबलंब्रह्मन्केचपूर्वंविनाशिताः ॥ अनेनशूलमुख्येनद्वंद्वयुद्धमुपागताः ॥ २ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाशत्रुघ्नस्यमहात्मनः ॥ प्रत्युवाचमहातेजाश्च्यवनोरघुनंदनम् ॥ ३ ॥ असंख्येयानिकर्माणियान्यस्यरघुनंदन ॥ इक्ष्वाकुवंशप्रभवेयद्वृत्तंतच्छृणुष्वमे ॥ ४ ॥ अयोध्यायांपुराराजायुवनाश्वसुतोबली ॥ मांधाताइतिविख्यातस्त्रिषुलोकेषुवीर्यवान् ॥ ५ ॥ सकृत्वापृथिवींकृत्स्नांशासनेपृथिवीपतिः ॥ सुरलोकमितोजेतुमुद्योगमकरोन्नृपः ॥ ६ ॥ इंद्रस्यचभयंतीव्रंसुराणांचमहात्मनाम् ॥ मांधातरिकृतोद्योगेदेवलोकजिगीषया ॥ ७ ॥ अर्धासनेनशक्रस्यराज्यार्धेनचपार्थिवः ॥ वंद्यमानःसुरगणैःप्रतिज्ञामध्यरोहत ॥ ८ ॥ तस्यपापमभिप्रायंविदित्वापाकशासनः ॥ सांत्वपूर्वमिदंवाक्यमुवाचयुवनाश्वजम् ॥ ९ ॥ राजात्वंमानुषेलोकेनतावत्पुरुषर्षभ ॥ अकृत्वापृथिवींवश्यांदेवराज्यमिहेच्छसि ॥ १० ॥ यदिवीरसमग्रातेमेदिनीनिखिलावशे ॥ देवराज्यंकुरुष्वेहसभृत्यबलवाहनः ॥ ११ ॥ इंद्रमेवंब्रुवाणंतंमांधातावाक्यमब्रवीत् ॥ क्वमेशक्रप्रतिहतंशासनंपृथिवीतले ॥ १२ ॥ तमुवाचसहस्राक्षोलवणोनामराक्षसः ॥ मधुपुत्रोमधुवनेनतेज्ञांकुरुतेनघ ॥ १३ ॥ तच्छ्रुत्वाविप्रियंघोरंसहस्राक्षेणभाषितम् ॥ व्रीडितोऽवाङ्मुखोराजाव्याहर्तुंनशशाकह ॥ १४ ॥ आमंत्र्यतुसहस्राक्षंप्रायात्किंचिदवाङ्मुखः ॥ पुनरेवागमच्छ्रीमानिमंलोकंनरेश्वरः ॥ १५ ॥ सकृत्वाहृदयेऽमर्षंसभृत्यबलवाहनः ॥ आजगाममधोःपुत्रंवशेकर्तुमरिंदमः ॥ १६ ॥ सकांक्षमाणोलवणंयुद्धायपुरुषर्षभः ॥ दूतंसंप्रेषयामाससकाशंलवणस्यसः ॥ १७ ॥

त्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ तावत्प्रथमंमानुषेएवलोकेसर्वान्नराजानासिसत्वंपृथिवीमेववश्यामकृत्वाकथमिहदेवराज्यमिच्छसि ॥ १० ॥ यदिसमग्रामेदिनीतेतववशेभविष्यतितदादेवरा॰ ॥ ११ ॥ १२ ॥ नतेज्ञां नतेआज्ञामित्यर्थः संधिरार्षः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ चिरायमाणेविलंबंकुर्वाणे ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ अथश्रुतशूलबलंप्रतिस्वविजयसंदेहनिवृत्तयेआह श्वःप्रभातेइति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीरा०
श्रीरामीयेरा०वा०आ०उ०सप्तषष्टितमःसर्गः ॥ ६७ ॥ ॥७॥ ॥ अथप्रातःकालेलवणेक्वचिद्गतेमधुपुरद्वारंनिरुध्यस्थितेनशत्रुघ्नेनमध्याह्नेप्रतिनिवृत्तस्ययुद्धायाह्वानं कथामिति तेषांवचःश्र

सगत्वाविप्रियाण्याहबहूनिमधुनःसुतम् ॥ वदंतमेवंतंदूतंभक्षयामासराक्षसः ॥ १८ ॥ चिरायमाणेदूतेतुराजाक्रोधसमन्वितः ॥ अर्दयामासत
द्रक्षःशरवृष्ट्यासमंततः ॥ १९ ॥ ततःप्रहस्यतद्रक्षःशूलंजग्राहपाणिना ॥ वधायसानुबंधस्यमुमोचायुधमुत्तमम् ॥ २० ॥ तच्छूलंदीप्यमानंतुसभृ
त्यबलवाहनम् ॥ भस्मीकृत्वानृपंभूमौलवणस्यागमत्करम् ॥ २१ ॥ एवंसराजासुमहान्हतःसबलवाहनः ॥ शूलस्यतुबलंसौम्यअप्रमेयमनुत्तमम्
॥ २२ ॥ श्वःप्रभातेतुलवणंवधिष्यसिनसंशयः ॥ अगृहीतायुधंक्षिप्रंध्रुवोहिविजयस्तव ॥ २३ ॥ लोकानांस्वस्तिचैवंस्यात्कृतेकर्मणिचत्वया ॥ एतत्ते
सर्वमाख्यातंलवणस्यदुरात्मनः ॥ २४ ॥ शूलस्यचबलंघोरमप्रमेयंनरर्षभ ॥ विनाशश्चैवमांधातुर्यत्नेनाभूच्चपार्थिव ॥ २५ ॥ त्वंश्वःप्रभातेलवणं
महात्मन्वधिष्यसेनात्रतुसंशयोमे ॥ शूलंविनानिर्गतमामिषार्थंध्रुवोजयस्तेभवितानरेंद्र ॥ २६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदि०
उत्तरकांडेसप्तषष्टितमःसर्गः ॥ ६७ ॥ ॥७॥ ॥ कथांकथयतस्तेषांजयंचाकांक्षतांशुभम् ॥ व्यतीतारजनीशीघ्रंशत्रुघ्नस्यमहात्मनः ॥ १ ॥ ततः
प्रभातेविमलेतस्मिन्कालेसराक्षसः ॥ निर्गतस्तुपुराद्वीरोभक्ष्याहारप्रचोदितः ॥ २ ॥ एतस्मिन्नंतरेवीरउत्तीर्ययमुनांनदीम् ॥ तीर्त्वांमधुपुरद्वारिधनु
ष्पाणिरतिष्ठत ॥ ३ ॥ ततोर्धदिवसेप्राप्तेक्रूरकर्मासराक्षसः ॥ आगच्छद्बहुसाहस्रंप्राणिनांभारमुद्वहन् ॥ ४ ॥ ततोददर्शशत्रुघ्नंस्थितंद्वारिधृतायुधम् ॥
तमुवाचततोरक्षःकिमनेनकरिष्यसि ॥ ५ ॥ ईदृशानांसहस्राणिसायुधानांनराधम ॥ भक्षितानिमयारोषात्कालेनानुगतोह्यसि ॥ ६ ॥ आहारश्चा
प्यसंपूर्णोममायंपुरुषाधम ॥ स्वयंप्रविष्टोद्यमुखंकथमासाद्यदुर्मते ॥ ७ ॥ तस्यैवंभाषमाणस्यहसतश्चमुहुर्मुहुः ॥ शत्रुघ्नोवीर्यसंपन्नोरोषादश्रूण्य
वासृजत् ॥ ८ ॥

ण्वानस्यशत्रुघ्नस्यरजनीव्यतीता ॥ १ ॥ भक्ष्यस्याहारआहरणंतेनप्रचोदितःप्रेरितः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ किमनेनआयुधेनेत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ स्वयमासाद्यआगत्यमममुखंकथमद्यप्रविष्टोसि ॥ ७ ॥ ८ ॥

गात्रैर्विनिष्पतन्विनिरपतन् मरीच्योमरीचयः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ मेमत्तोजीवन्नगमिष्यसि ॥ १२ ॥ १३ ॥ ममभ्रातृष्वसुर्भ्राता कुंभीनसीसंबंधतःशूर्पणखाऽस्यमातृष्वसातद्भ्रातारावणः ॥ १४ ॥ मयाऽवज्ञांपुरतःकृत्वायूयंविशेषतःक्षांताइत्यनुकर्षः ॥ १५ ॥ भूताश्चभविष्याश्चयूयंवर्तमानाश्चपुरुषाधमाःसर्वेऽपिमेमयानिहताः सुकरहननत्वंवर्तमानेषुव्यंग्यं परेतृणंयथातथा

तस्यरोषाभिभूतस्यशत्रुघ्नस्यमहात्मनः ॥ तेजोमयामरीच्यस्तुसर्वगात्रैर्विनिष्पतन् ॥ ९ ॥ उवाचचसुसंक्रुद्धःशत्रुघ्नःसनिशाचरम् ॥ योद्धुमिच्छामिदुर्बुद्धेद्वंद्वयुद्धंत्वयासह ॥ १० ॥ पुत्रोदशरथस्याहंभ्रातारामस्यधीमतः ॥ शत्रुघ्नोनामशत्रुघ्नोवधाकांक्षीतवागतः ॥ ११ ॥ तस्यमेयुद्धकामस्यद्वंद्वयुद्धंप्रदीयताम् ॥ शत्रुस्त्वंसर्वभूतानांनमेजीवन्गमिष्यसि ॥ १२ ॥ तस्मिंस्तथाब्रुवाणेतुराक्षसःप्रहसन्निव ॥ प्रत्युवाचनरश्रेष्ठंदिष्ट्याप्राप्तोसिदुर्मते ॥ १३ ॥ मममातृष्वसुर्भ्रातारावणोनामराक्षसः ॥ हतोरामेणदुर्बुद्धेस्त्रीहेतोःपुरुषाधम ॥ १४ ॥ तच्चसर्वंमयाक्षांतंरावणस्यकुलक्षयम् ॥ अवज्ञांपुरतःकृत्वामयायूयंविशेषतः ॥ १५ ॥ निहताश्चहितेसर्वेपरिभूतास्तृणंयथा ॥ भूताश्चैवभविष्याश्चयूयंचपुरुषाधमाः ॥ १६ ॥ तस्यतेयुद्धकामस्ययुद्धंदास्यामिदुर्मते ॥ तिष्ठत्वंचमुहूर्तंतुयावदायुधमानये ॥ १७ ॥ ईप्सितंयादृशंतुभ्यंसज्जयेयावदायुधम् ॥ तमुवाचाशुशत्रुघ्नःक्वमेजीवन्गमिष्यसि ॥ १८ ॥ स्वयमेवागतःशत्रुर्नमोक्तव्यःकृतात्मना ॥ योहिविक्लवयाबुद्ध्याप्रसरंशत्रवेदिशेत् ॥ सहतोमंदबुद्धिःस्याद्यथाकापुरुषस्तथा ॥ १९ ॥ तस्मात्सुदृष्टंकुरुजीवलोकंशरैःशितैस्त्वांविविधैर्नयामि ॥ यमस्यगेहाभिमुखंहिपापंरिपुंत्रिलोकस्यचराघवस्य ॥ २० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा०आ०उत्तरकांडअष्टषष्टितमःसर्गः ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ तच्छ्रुत्वाभाषितंतस्यशत्रुघ्नस्यमहात्मनः ॥ क्रोधमाहारयत्तीव्रंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ १ ॥ पाणौपाणिंसनिष्पिष्यदंतान्कटकटाय्यच ॥ लवणोरघुशार्दूलमाह्वयामासचासकृत् ॥ २ ॥ तंब्रुवाणंतथावाक्यंलवणंघोरदर्शनम् ॥ शत्रुघ्नोदेवशत्रुघ्नइदंवचनमब्रवीत् ॥ ३ ॥ शत्रुघ्नोनतदाजातोयदान्येनिर्जितास्त्वया ॥ तदद्यबाणाभिहतोव्रजत्वंयमसादनम् ॥ ४ ॥

परिभूताश्च मांधातृपरिभवेनपरिभूताइतियुष्मास्ववज्ञांकृत्वाइतःपूर्वंभवंतोनहताइतिभावः ॥ १६ ॥ १७ ॥ तुभ्यंत्वांहंतुंयादृशमायुधंममेप्सितंतादृशंयावत्सज्जयेसज्जंकरोमि त्वंतावत्तिष्ठेतिशेषः ॥ १८ ॥ प्रसरमवकाशम् ॥ १९ ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअष्टषष्टितमःसर्गः ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ अथलवणवधःनद्दिति ॥ १ ॥ कटकटाय्यकटकटाशब्दवतःकृत्वा ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ वज्रनिभाननःवज्रायुधसमाग्रभागः अंशुःकिरणः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ स्रस्तांगोगलितांगः ॥ १२ ॥ १३ ॥ लब्धांतरंशूलग्रहणायस्वगृहप्रवेशंप्रतिलब्धावकाशम

ऋषयोऽप्यद्यपापात्मन्मयात्वांनिहतंरणे ॥ पश्यंतुविप्राविद्वांसस्त्रिदशाइवरावणम् ॥ ५ ॥ त्वयिमद्बाणनिर्दग्धेपतितेद्यनिशाचरे ॥ पुरेजनपदेचापि
क्षेममेवभविष्यति ॥ ६ ॥ अद्यमद्बाहुनिष्क्रांतःशरोवज्रनिभाननः ॥ प्रवेक्ष्यतेतेहृदयंपद्ममंशुरिवार्कजः ॥ ७ ॥ एवमुक्तोमहावृक्षंलवणःक्रोधमू
र्च्छितः ॥ शत्रुघ्नोरसिचिक्षेपसचतंशतधाच्छिनत् ॥ ८ ॥ तद्दृष्ट्वाविफलंकर्मराक्षसःपुनरेवतु ॥ पादपान्सुबहून्गृह्यशत्रुघ्नायास्तृजद्बली ॥ ९ ॥ शत्रु
घ्नश्चापितेजस्वीवृक्षानापततोबहून् ॥ त्रिभिश्चतुर्भिरेकैकंचिच्छेदनतपर्वभिः ॥ १० ॥ ततोबाणमयंवर्षंव्यसृजद्राक्षसोपरि ॥ शत्रुघ्नेवीर्यसंपन्नो
विव्यथेनसराक्षसः ॥ ११ ॥ ततःप्रहस्यलवणोवृक्षमुद्यम्यवीर्यवान् ॥ शिरस्यभ्यहनच्छूरंस्रस्तांगःसमुमोहवै ॥ १२ ॥ तस्मिन्निपतितेवीरेहाहाका
रोमहानभूत् ॥ ऋषीणांदेवसंघानांगंधर्वाप्सरसांतथा ॥ १३ ॥ तमवज्ञायतुहतंशत्रुघ्नंभुविपातितम् ॥ रक्षोलब्ध्वांतरमपिनविवेशस्वमालयम् ॥ १४ ॥
नापिशूलंप्रजग्राहतंदृष्ट्वाभुविपातितम् ॥ ततोहतइतिज्ञात्वातान्भक्षान्समुदावहत् ॥ १५ ॥ मुहूर्ताल्लब्धसंज्ञस्तुपुनस्तस्थौधृतायुधः ॥ शत्रुघ्नोवैपुर
द्वारिऋषिभिःसंप्रपूजितः ॥ १६ ॥ ततोदिव्यममोघंतंजग्राहशरमुत्तमम् ॥ ज्वलंतंतेजसाघोरंपूरयंतंदिशोदश ॥ १७ ॥ वज्राननंवज्रवेगंमेरुमंदर
सन्निभम् ॥ नतंपर्वसुसर्वेषुसंयुगेष्वपराजितम् ॥ १८ ॥ असृक्चंदनदिग्धांगंचारुपत्रंपतत्रिणम् ॥ दानवेंद्राचलेंद्राणामसुराणांचदारुणम् ॥ १९ ॥
तंदीप्तमिवकालाग्निंयुगांतेसमुपस्थितम् ॥ दृष्ट्वासर्वाणिभूतानिपरित्रासमुपागमन् ॥ २० ॥ सदेवासुरगंधर्वंमुनिभिःसाप्सरोगणम् ॥ जगद्धिस
र्वमस्वस्थंपितामहमुपस्थितम् ॥ २१ ॥ ऊचुश्चदेवदेवेशंवरदंप्रपितामहम् ॥ देवानांभयसंमोहोलोकानांसंक्षयंप्रति ॥ २२ ॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वा
ब्रह्मालोकपितामहः ॥ भयकारणमाचष्टदेवानामभयंकरः ॥ २३ ॥

पि ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ पूरयंतंदिशोदश ॥ स्वतेजसेतिशेषः ॥ १७ ॥ गौरवेणमेरुमंदरसन्निभम् ॥ १८ ॥ असृग्रूपैश्चंदनैर्लिप्तांगं पतत्रिणंबाणं दानवेंद्ररूपाणामचलेंद्राणाम् ॥ १९ ॥ २० ॥
मुनिभिःसहितमितिशेषः पितामहंचतुर्मुखंब्रह्माणम् ॥ २१ ॥ नेदृशंदृष्टपूर्वंनश्रुतंवालोकानांसंक्षयंप्रति लोकक्षयोभवेत्किमितिभयसंमोहः ॥ २२ ॥ २३ ॥

शत्रुघ्नधारितःतेनधृतइत्यर्थः ॥ २४ ॥ एषोपूर्वस्येति पूर्वस्यलोककर्तुर्देवस्यएषशरः आर्षःसंधिः ॥ २५ ॥ २६ ॥ तेनभगवतेत्यर्थः तमेवंतेजोमयंशरंएकोविष्णुरेवप्रजानाति तदपरमूर्तित्वात्
॥ २७ ॥ तदेवाह एषाएवेति असंधिरार्षः महात्मनस्तस्यविष्णोरेषाशरमयीतनुरेवपूर्वाप्राचीनामूर्तिः वध्यमानंलवणमित्यन्वयः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

उवाचमधुरांवाणींश्टणुध्वंसर्वदेवताः॥ वधायलवणस्याजौशरःशत्रुघ्नधारितः ॥ २४ ॥ तेजसातस्यसंमूढाःसर्वेस्मःसुरसत्तमाः॥ एषोपूर्वस्यदेव
स्यलोककर्तुःसनातनः॥ २५॥ शरस्तेजोमयोवत्सायेनवैभयमागतम् ॥एषवैकैटभस्यार्थेमधुनश्चमहाशरः॥ २६॥ स्टष्टोमहात्मनातेनवधार्थेदैत्ययो
स्तयोः॥ एकएवप्रजानातिविष्णुस्तेजोमयंशरम्॥ २७॥ एषाएवतनुःपूर्वाविष्णोस्तस्यमहात्मनः॥इतोगच्छतपश्यध्वंवध्यमानंमहात्मना॥ २८॥
रामानुजेनवीरेणलवणंराक्षसोत्तमम्॥ तस्यतेदेवदेवस्यनिशम्यवचनंसुराः ॥ २९ ॥ आजग्मुर्यत्रयुध्येतेशत्रुघ्नलवणावुभौ ॥ तंशरंदिव्यसंका
शंशत्रुघ्नकरधारितम्॥ ३० ॥ ददृशुःसर्वभूतानियुगांताग्निमिवोत्थितम्॥ आकाशमावृतंदृष्ट्वादेवैर्हिरघुनंदनः॥ ३१ ॥ सिंहनादंभृशंकृत्वाददर्शल
वणंपुनः॥ आहूतश्चपुनस्तेनशत्रुघ्नेनमहात्मना ॥ ३२ ॥ लवणःक्रोधसंयुक्तोयुद्धायसमुपस्थितः॥ आकर्णात्सविकृष्याथतद्धनुर्धन्विनांवरः॥ ३३॥
समुमोचमहाबाणंलवणस्यमहोरसि ॥ उरस्तस्यविदार्याशुप्रविवेशरसातलम् ॥ ३४ ॥ गत्वारसातलंदिव्यःशरोविबुधपूजितः ॥ पुनरेवागमत्तूर्ण
मिक्ष्वाकुकुलनंदनम्॥ ३५॥ शत्रुघ्नशरनिर्भिन्नोलवणःसनिशाचरः ॥ पपातसहसाभूमौवज्राहतइवाचलः॥ ३६ ॥ तच्चशूलंमहद्दिव्यंहतेलवण
राक्षसे॥ पश्यतांसर्वदेवानांरुद्रस्यवशमन्वगात् ॥ ३७॥ एकेषुपातेनभयंनिपात्यलोकत्रयस्यास्यरघुप्रवीरः॥ विनिर्बभावुत्तमचापबाणस्तमःप्र
णुद्येवसहस्ररश्मिः ॥ ३८ ॥ ततोहिदेवाऋषिपन्नगाश्चप्रपूजिरेत्यप्सरसश्चसर्वाः ॥ दिष्ट्याजयोदाशरथेरवाप्तस्त्यक्त्वाभयंसर्पइवप्रशांतः ॥ ३९ ॥
इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उ०एकोनसप्ततितमःसर्गः॥ ६९॥ ॥ ७०॥ ॥ हतेतुलवणेदेवाःसेंद्राःसाग्निपुरोगमाः॥ ऊचुःसुमधुरांवाणींशत्रुघ्नंशत्रु
तापनम्॥ १ ॥ दिष्ट्यातेविजयोवत्सदिष्ट्यालवणराक्षसः॥ हतःपुरुषशार्दूलवरंवरयसुव्रत॥ २॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ भयंत्यक्त्वाजयोवाप्तः सर्पइवमर्पणमदृशोलवणश्चप्रशांतः ॥ ३९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकोनसप्तति
तमःसर्गः ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ अथदेवप्रसादतोमहतीप्रतिष्ठाशत्रुघ्नस्य हतेइति ॥ १ ॥ २ ॥

तुभ्यंतव ॥ ३ ॥ ४ ॥ मधुरामनोहरा निवेशंसपौरजानपदमहाबलंसेनानिवेशभूतमहाराजधानीत्वंप्राप्नुयात् ॥ ५ ॥ शूरसेनाशूरासेनायस्यांसा ॥ ६ ॥ तांसेनांगंगातीरेस्थापिताम् ॥ ७ ॥
श्रावणेनश्रावणमासावलंबनेन निवेशनंस्थापनंसेनायाः पौरजानपदानांचसमारभदारभतेस्म ॥ ८ ॥ द्वादशमेद्वादशे पुरापूर्वंप्राथमिकेद्वादशेवर्षेनिविष्टः शूरसेनानांविषयोदेशः सापुरीति

वरदास्तुमहाबाहोसर्वएवसमागताः॥ विजयाकांक्षिणस्तुभ्यममोघंदर्शनंहिनः ॥ ३ ॥ देवानांभाषितंश्रुत्वाशूरोमूर्ध्निकृतांजलिः ॥ प्रत्युवाचमहा
बाहुःशत्रुघ्नःप्रयतात्मवान्॥ ४ ॥ इयंमधुपुरीरम्यामधुरादेवनिर्मिता ॥ निवेशंप्राप्नुयाच्छीघ्रमेषमेस्तुवरःपरः ॥ ५ ॥ तंदेवाःप्रीतमनसोबाढमित्ये
वराघवम्॥ भविष्यतिपुरीरम्याशूरसेनानसंशयः॥ ६ ॥ तेतथोक्त्वामहात्मानोदिवमारुरुहुस्तदा ॥ शत्रुघ्नोपिमहातेजास्तांसेनांसमुपानयत् ॥ ७॥
सासेनाशीघ्रमागच्छच्छुत्वाशत्रुघ्ननाशनम्॥ निवेशनंचशत्रुघ्नःश्रावणेनसमारभत्॥ ८ ॥ सपुरादिव्यसंकाशोवर्षेद्वादशमेशुभे॥ निविष्टःशूरसे
नानांविषयश्चाकुतोभयः॥ ९ ॥ क्षेत्राणिसस्ययुक्तानिकालेवर्षतिवासवः ॥ अरोगवीरपुरुषाशत्रुघ्नभुजपालिता ॥ १० ॥ अर्धचंद्रप्रतीकाशाय
मुनातीरशोभिता॥ शोभितागृहमुख्यैश्चचत्वरापणवीथिकैः॥ चातुर्वर्ण्यसमायुक्तानानावाणिज्यशोभिता ॥ ११ ॥ यच्चतेनपुराशुभ्रंलवणेनकृ
तंमहत्॥ तच्छोभयतिशत्रुघ्नोनानावर्णोपशोभिताम् ॥ १२ ॥ आरामैश्चविहारैश्चशोभमानंसमंततः ॥ शोभितांशोभनीयैश्चतथान्यैर्दैवमानुषैः
॥ १३ ॥ तांपुरींदिव्यसंकाशांनानापण्योपशोभिताम् ॥ नानादेशगतैश्चापिवणिग्भिरुपशोभिताम् ॥ १४ ॥ तांसमृद्धांसमृद्धार्थःशत्रुघ्नोभरतानु
जः॥निरीक्ष्यपरमप्रीतःपरंहर्षमुपागमत्॥ १५॥ तस्यबुद्धिःसमुत्पन्नानिवेश्यमधुरांपुरीम्॥रामपादौनिरीक्षेऽहंवर्षेद्वादशआगते ॥ १६॥ततःसता
ममरपुरोपमांपुरींनिवेश्यवैविविधजनाभिसंवृताम् ॥ नराधिपोरघुपतिपाददर्शनेदधेमतिंरघुकुलवंशवर्धनः ॥ १७॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे
वाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्ततितमःसर्गः॥ ७० ॥ ॥ छ ॥ ॥छ॥ ॥ छ ॥ ॥छ॥

पाठेसापुरीनिविष्टाविषयोदेशश्चनिविष्टइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ अर्धचंद्रप्रतीकाशेतिपुरीसंस्थानकथनं वीथिकस्यास्त्रीत्वमार्षम् ॥ ११ ॥ तेनलवणेनयद्गृहंपुरापूर्वंकृतंतदेवशुभ्रंसुधाधवलंकृ
त्वानानावर्णैश्चित्रैरुपशोभितंयथाभवतितथाशोभयतिस्मेत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये
उत्तरकांडेसप्ततितमःसर्गः ॥ ७० ॥ ॥ छ ॥ ॥

अथशत्रुघ्नस्यागमनसमयेवाल्मीक्याश्रमेरामचरितश्रवणं ततोद्वादशमेइति अल्पभृत्याबलानिचानुगाअनुयायिनोयस्यसः ॥ १ ॥ वलमुख्यान्वलप्रधानान् ॥ २ ॥ गणितान्वासान् पूर्वमेवैतावद्भिर्वासैर्वाल्मीक्याश्रमंयास्यामीतेसंख्यातान्वाल्मीकेरयंवाल्मीकःसचासावाश्रमस्तम् ॥ ३॥ ४ ॥ ५॥ लवणस्यवधाश्रितं कथालापमितिशेषः नकृतंतवपूर्वकैरितिपाठेतवपूर्वकैर्मांधात्रादिभिर्यन्नकृतंतत्त्वयाकृतमित्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ तत्रतन्निमित्तम् ॥ ८ ॥ सुमहत्कर्मरावणवधादपिमहद्दुष्करमिदंकर्मलवणवधकर्मत्वयाऽयत्नतोलीलयैवकृतम् ॥ ९ ॥ १० ॥ वासवस

ततोद्वादशमेवर्षेशत्रुघ्नोरामपालिताम् ॥ अयोध्यांचकमेगंतुमल्पभृत्यवलानुगः ॥ १ ॥ ततोमंत्रिपुरोगांश्चवलमुख्यान्निवर्त्यच ॥ जगामहयमुख्येनरथानांचशतेनसः ॥ २ ॥ सगत्वागणितान्वासान्सप्ताष्टौरघुनंदनः ॥ वाल्मीकाश्रममागत्यवासंचक्रेमहायशाः ॥ ३ ॥ सोभिवाद्यततःपादौवाल्मीकेःपुरुषर्षभः ॥ पाद्यमर्घ्यंतथातिथ्यंजग्राहमुनिहस्ततः ॥ ४ ॥ वहुरूपाःसुमधुराःकथास्तत्रसहस्रशः ॥ कथयामाससमुनिःशत्रुघ्नायमहात्मने ॥ ५ ॥ उवाचचमुनिर्वाक्यंलवणस्यवधाश्रितम् ॥ सुदुष्करंकृतंकर्मलवणंनिघ्नतात्वया ॥ ६ ॥ वहवःपार्थिवाःसौम्यहताःसवलवाहनाः ॥ लवणेनमहावाहोयुध्यमानामहावलाः ॥ ७ ॥ सत्वयानिहतःपापोलीलयापुरुषर्षभ ॥ जगतश्चभयंतत्रप्रशांतंतवतेजसा ॥ ८ ॥ रावणस्यवधोघोरोयत्नेनमहताकृतः ॥ इदंचसुमहत्कर्मत्वयाकृतमयत्नतः ॥ ९ ॥ प्रीतिश्चास्मिन्पराजातादेवानांलवणेहते ॥ भूतानांचैवसर्वेषांजगतश्चप्रियंकृतम् ॥ १० ॥ तच्चयुद्धंमयादृष्टंयथावत्पुरुषर्षभ ॥ सभायांवासवस्याथउपविष्टेनराघव ॥ ११ ॥ ममापिपरमाप्रीतिर्हृदिशत्रुघ्नवर्तते ॥ उपाघ्रास्यामितेमूर्ध्निस्नेहस्यैषापरागतिः ॥ १२ ॥ इत्युक्त्वामूर्ध्निशत्रुघ्नमुपाघ्रायमहामतिः ॥ आतिथ्यमकरोत्तस्ययेचतस्यपदानुगाः ॥ १३ ॥ सभुक्तवान्नरश्रेष्ठोगीतमाधुर्यमुत्तमम् ॥ शुश्रावरामचरितंतस्मिन्कालेयथाकृतम् ॥ १४ ॥ तंत्रीलयसमायुक्तंत्रिस्थानकरणान्वितम् ॥ संस्कृतंलक्षणोपेतंसमतालसमन्वितम् ॥ १५ ॥

भायांउपविष्टेनापिमयातद्युद्धंयथावद्दृष्टंदिव्यचक्षुषेतिशेषः दृष्टमित्यस्यश्रुतमित्यर्थोवा ॥ ११ ॥ मूर्ध्न्याघ्राणंपरागतिःपरंकार्यंस्नेहस्य ॥ १२ ॥ १३ ॥ गीतस्यमाधुर्यंयत्रतादृशंरामचरितंतस्मिन्कालेपूर्वकालेयथारामेणकृतंतादृशमेवकाव्यनिवद्धंशुश्राव क्वचिदाश्रमप्रदेशेगायतोःकुशलवयोर्मुखादितिशेषः ॥ १४ ॥ तंत्रीलयसमायुक्तं तंत्र्याःवीणातंत्र्युत्थध्वनेर्लयस्यतालपरिच्छेदस्यसमनुरुद्धं त्रीणिस्थानानिउरःकंठशिरांसितेषुकरणंमंद्रमध्यतारभेदेनोच्चारणंतेनान्वितं संस्कृतंसंस्कृतवाक्यवद्धं लक्षणोपेतंव्याकरणलक्षणैर्वृत्तलक्षणैःकाव्यलक्षणैःसंगीतशास्त्रलक्षणैश्चोपेतं समतालेनगानोचिततालशब्देनसमन्वितम् ॥ १५ ॥

रामचरितंरामचरितगीतं तस्मिन्कालेपुरापूर्वंरामेणयथाकृतंस्वानुभूतंचतथैवशुश्राव तदेवपुनराह तानीति अक्षराणिअक्षरघटितवाक्यानि सत्यानिसत्यार्थानिपूर्वशःपूर्वकालेयथावृत्तानिय
थावृत्तार्थकानि यद्वा यथावृत्तानिवृत्तलक्षणमनतिक्रम्यनिबद्धानि पूर्वशआनुपूर्व्येण ॥१६ ॥ श्रुत्वापुरुषशार्दूलःशत्रुघ्नोविसंज्ञोहर्षाद्विवेकशून्योभूदितिशेषः समुहूर्तमसंज्ञइवस्थितःपश्चा
ल्लब्धविवेकोविस्मयातिरेकान्मुहुर्मुहुर्निःश्वस्य ॥१७॥ तस्मिन्गीतेयथावृत्तंअतीतमपिवर्तमानमिवाशृणोत् रसावेशादतीताअप्यर्थाःप्रत्यक्षवद्भांतीतिभावः येचराज्ञोमधुराजस्यशत्रुघ्नस्यपदा
नुगास्तेपिगीतिसंपदंश्रुत्वा॥१८॥एवंरामचरितगायकोस्माभिर्नदृश्यतइतिखेदादवाङ्मुखत्वत्वादिविशिष्टाःसंतआश्चर्यमित्यब्रुवन् यद्वा येतुगीतिकुशलास्तेस्वस्यतादृशगीतिनैपुण्याभावादवा

शुश्रावरामचरितंतस्मिन्कालेपुराकृतम्॥ तान्यक्षराणिसत्यानियथावृत्तानिपूर्वशः ॥ १६ ॥ श्रुत्वापुरुषशार्दूलोविसंज्ञोबाष्पलोचनः ॥ समुहूर्त
मिवासंज्ञोविनिःश्वस्यमुहुर्मुहुः॥ १७॥ तस्मिन्गीतेयथावृत्तंवर्तमानमिवाशृणोत्॥ पदानुगाश्चयेराज्ञस्तांश्रुत्वागीतिसंपदम् ॥ १८॥ अवाङ्मु
खाश्चदीनाश्चत्याश्चर्यमितिचाब्रुवन्॥ परस्परंचयेतत्रसैनिकाःसंबभाषिरे ॥ १९ ॥ किमिदंक्वचवर्तामःकिमेतत्स्वप्नदर्शनम्॥ अर्थोयोनःपुरादृष्ट
स्तमाश्रमपदेपुनः॥ २० ॥ शृणुमःकिमिदंस्वप्नेगीतबंधनमुत्तमम्॥ विस्मयंतेपरंगत्वाशत्रुघ्नमिदमब्रुवन् ॥ २१ ॥ साधुपृच्छनरश्रेष्ठवाल्मीकिंमु
निपुंगवम्॥ शत्रुघ्नस्त्वब्रवीत्सर्वान्कौतूहलसमन्वितान् ॥ २२ ॥ सैनिकानक्षमोस्माकंपरिप्रष्टुमिहेदृशः ॥ आश्चर्याणिबहूनीहभवंत्यस्याश्रमेमुने
॥ २३ ॥ नतुकौतूहलाद्युक्तमन्वेष्टुंतंमहामुनिम्॥ एवंतद्वाक्यमुक्त्वातुसैनिकान्रघुनंदनः ॥ अभिवाद्यमहर्षिंतंस्वंनिवेशंययौतदा॥ २४॥ ॥इत्यार्षे
श्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआ०उत्तरकांडेएकसप्ततितमःसर्गः॥ ७१॥ ॥छ॥ ॥ तंशयानंनरव्याघ्रंनिद्रानाभ्यागमत्तदा॥ चिंतयानमनेकार्थंरा
मगीतमनुत्तमम्॥१॥ तस्यशब्दंसुमधुरंतंत्रीलयसमन्वितम्॥ श्रुत्वारात्रिर्जगामाशुशत्रुघ्नस्यमहात्मनः॥ २॥

ङ्मुखाइत्यर्थः येचसैनिकास्तेपरस्परंसंबभाषिरे॥१९॥ तदेवाह किमिति क्ववर्तामः आश्रमेअन्यत्रवायोर्थोनोस्माकंअस्माभिःपुरादृष्टस्तमर्थमाश्रमपदेशृणुमः किमिदम् आश्रमवर्तिभिरननु
भवेनाशक्यनिबंधनत्वादितिभावः ॥२०॥यदेवमतःस्वप्नेऽस्मदीयेएवगीतबंधमाश्रितोभवेत्तत्रदुर्घटस्यापिसुघटत्वादितिसंबभाषिरेइतिसंबंधः ॥२१॥ साधुपृच्छेति किंकर्तृकंगानमितीतिशेषः
॥ २२ ॥ ईदृशोऽर्थःपरिप्रष्टुंनक्षमः ॥ २३ ॥ अन्वेष्टुमवगंतुंप्रष्टुंच ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकसप्ततितमःसर्गः ॥ ७१ ॥
अथशत्रुघ्नस्यरामंदृष्ट्वापुनःप्रतिनिवृत्तिः तमिति ॥ १ ॥ तस्यरामगीतस्य ॥ २ ॥

पौर्वाह्णिकक्रमंशौचस्नानार्घ्यसंध्यावंदनब्रह्मयज्ञानुष्ठानरूपंपूर्वाह्णसंबंध्याचारक्रमम् ॥ ३ ॥ राघवंरघुगोत्रापत्यंरघुनंदनंरघुकुलस्यानंदजनकं त्वयानुज्ञातंतवानुज्ञां एभिर्मुनिभिःसहेच्छामि
॥४॥ ५ ॥ ६ ॥ पुरीमयोध्याम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अस्यपुरीनिवेशितासर्वप्रजानिवेशनेनप्रतिष्ठापिता ॥ १०॥ ११ ॥ १२ ॥ क्षत्रियचेष्टितंक्षत्रियाचारः ॥ १३ ॥ हियस्मान्नःक्षत्रियाणांप्र

तस्यांरजन्यांव्युष्टायांकृत्वापौर्वाह्णिकक्रमम्॥उवाचप्रांजलिर्वाक्यंशत्रुघ्नोमुनिपुंगवम्॥३॥भगवन्द्रष्टुमिच्छामिराघवंरघुनंदनम्॥त्वयानुज्ञा
तमिच्छामिसहैभिःसंशितव्रतैः॥४॥इत्येवंवादिनंतंतुशत्रुघ्नंशत्रुसूदनम्॥वाल्मीकिःसंपरिष्वज्यविससर्जसराघवम्॥५॥सोभिवाद्यमुनिश्रेष्ठंर
थमारुह्यसुप्रभम्॥अयोध्यामगमत्तूर्णंराघवोत्सुकदर्शनः ॥६ ॥ सप्रविष्टःपुरींरम्यांश्रीमानिक्ष्वाकुनंदनः॥ प्रविवेशमहाबाहुर्यत्ररामोमहाद्यु
तिः॥७॥सरामंमंत्रिमध्यस्थंपूर्णचंद्रनिभाननम्॥पश्यन्नमरमध्यस्थंसहस्रनयनंयथा ॥८ ॥ सोभिवाद्यमहात्मानंज्वलंतमिवतेजसा ॥उवाच
प्रांजलिर्भूत्वारामंसत्यपराक्रमम्॥९॥यदाज्ञप्तंमहाराजसर्वंतत्कृतवानहम्॥हतःसलवणःपापःपुरीचास्यनिवेशिता ॥ १० ॥ द्वादशैतानिवर्षा
णित्वांविनारघुनंदन॥नोत्सहेयमहंवस्तुंत्वयाविरहितोनृप ॥ ११ ॥ समंप्रसादंकाकुत्स्थकुरुष्वामितविक्रम ॥मातृहीनोयथावत्सोनचिरंप्रवसा
म्यहम्॥१२॥ एवंब्रुवाणंकाकुत्स्थःपरिष्वज्येदमब्रवीत्॥ माविषादंकृथाःशूरनैतत्क्षत्रियचेष्टितम्॥ १३॥ नावसीदंतिराजानोविप्रवासेपुराघ
व॥प्रजाहिपरिपाल्याहिक्षत्रधर्मेणराघव॥१४॥कालेकालेतुमांवीरअयोध्यामवलोकितुम्॥ आगच्छत्वंनरश्रेष्ठगंतासिचपुरंतव ॥१५॥ म
मापित्वंसुदयितःप्राणैरपिनसंशयः ॥ अवश्यंकरणीयंचराज्यस्यपरिपालनम् ॥ १६ ॥ तस्मात्त्वंवसकाकुत्स्थसप्तरात्रंमयासह ॥ ऊर्ध्वंगंतासि
मधुरांसभृत्यबलवाहनः ॥ १७ ॥ रामस्यैतद्वचःश्रुत्वाधर्मयुक्तंमनोनुगम् ॥शत्रुघ्नोदीनयावाचाबाढमित्येवचाब्रवीत् ॥ १८ ॥ सप्तरात्रंचकाकु
त्स्थोराघवस्ययथाज्ञया ॥ उष्यतत्रमहेष्वासोगमनायोपचक्रमे ॥ १९ ॥ आमंत्र्यतुमहात्मानंरामंसत्यपराक्रमम् ॥ भरतंलक्ष्मणंचैवमहारथ
मुपारुहत्॥ २०॥

जाःसर्वथापरिपाल्याइतिहिप्रसिद्धम् ॥ १४ ॥ मामवलोकितुमयोध्यामागच्छ तवपुरंस्वपुरंगंतासि गच्छेत्यर्थः ॥ १५॥१६॥१७॥१८ ॥ यथाज्ञयायथावत्कृतयाआज्ञया ॥ १९ ॥ २०॥

॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेद्विसप्ततितमःसर्गः ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ अथमृतबालकब्राह्मणस्यराजद्वारिविलापः प्र
स्थाप्येति भ्रातृभ्यांलक्ष्मणभरताभ्याम् ॥ १ ॥ कतिपयाहस्सु गतेष्वितिशेषः ॥ २ ॥ स्नेहेनपुत्रस्नेहेनतन्मरणदुःखेनचसमन्वितः ॥ ३ ॥ यद्यस्मान्निधनंगतंत्वांपश्यामिअतोमेमयाकिंदुष्कृतं
कृतम् ॥ ४ ॥ किंच हेपुत्रकाप्राप्तयौवनंममदुःखायअकालेकालमापन्नंपश्यामीत्यनुषंगः पंचवर्षसहस्रकं वर्षशब्दोत्रदिनपरःसहस्रसंवत्सरंसत्रमुपासीतेतिवत् तेनषोडशवर्षमित्यर्थइत्येके तेन

दूरंपद्भ्यामनुगतोलक्ष्मणेनमहात्मना॥ भरतेनचशत्रुघ्नोजगामाशुपुरींतदा॥२१॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेद्विसप्ततितमःसर्गः॥७२॥
प्रस्थाप्यतुसशत्रुघ्नंभ्रातृभ्यांसहराघवः ॥ प्रमुमोदसुखीराज्यंधर्मेणपरिपालयन् ॥ १ ॥ ततःकतिपयाहस्सुवृद्धोजानपदोद्विजः ॥ मृतंबालमुपा
दायराजद्वारमुपागमत् ॥ २ ॥ किंनुमेदुष्कृतंकर्मपुरादेहांतरेकृतम् ॥ रुदन्बहुविधावाचःस्नेहदुःखसमन्वितः ॥ असकृत्पुत्रपुत्रेतिवाक्यमेतदुवा
चह॥ ३ ॥ किंनुमेदुष्कृतंकर्मपुरादेहांतरेकृतम् ॥ यदहंपुत्रमेकंतुपश्यामिनिधनंगतम् ॥ ४ ॥ अप्राप्तयौवनंबालंपंचवर्षसहस्रकम्॥ अकालेका
लमापन्नंममदुःखायपुत्रक॥ ५ ॥ अल्पैरहोभिर्निधनंगमिष्यामिनसंशयः ॥ अहंचजननीचैवतवशोकेनपुत्रक ॥ ६॥ नस्मराम्यनृतंह्युक्तंनच
हिंसांस्मराम्यहम्॥ सर्वेषांप्राणिनांपापंनस्मरामिकदाचन॥ ७ ॥ केनाद्यदुष्कृतेनायंबालएवममात्मजः॥ अकृत्वापितृकार्याणिगतोवैवस्वतक्ष
यम्॥८॥ नेदृशंदृष्टपूर्वंमेश्रुतंवाघोरदर्शनम्॥ मृत्युरप्राप्तकालानांरामस्यविषयेत्वयम्॥ ९ ॥ रामस्यदुष्कृतंकिंचिन्महदस्तिनसंशयः॥ यथाहिवि
षयस्थानांबालानांमृत्युरागतः॥ १० ॥ नह्यन्यविषयस्थानांबालानांमृत्युतोभयम्॥ सराजन्जीवयस्वैनंबालंमृत्युवशंगतम्॥ ११ ॥

किंचिन्न्यूनचतुर्दशवर्षमित्यर्थइत्यन्ये ॥ ५ ॥ तवशोकेनाहंतवजननीचनिधनंगमिष्यामि ॥ ६ ॥ अस्यमरणेमत्कृतंकिंचिन्नकारणमित्याह नेति सर्वेषांप्राणिनांतद्विषयमनृतंहिंसातिरिक्तम
पिपापंमनोवाक्कायैरनिष्टाचरणंस्वकृतंनस्मरामि अकृतत्वादेव सर्वेषांप्राणिनांप्राणंनकदाचनविद्यतेइतिपाठेसर्वेषांप्राणिनांप्राणमुद्दिश्यमयाकृतांहिंसांनस्मरामि अतोममकदाचनजन्मांतरेपि
पापंनविद्यते जन्मांतरेतत्करणेसंस्कारेणैतज्जन्मन्यपितत्रप्रवृत्तिःस्यादितिभावः ॥ ७ ॥ पितृकार्याणिश्राद्धादीनि ॥ ८ ॥ रामस्यविषयेदेशे ॥ ९ ॥ तस्माद्राजदोषादेवेदंबालमरणमित्याह रा
मस्येति ॥ १० ॥ सराजन्नित्याभिमुख्येनवादः ॥ ११ ॥

सुखीभवेतिव्यंग्योक्तिः ॥ १२ ॥ उषिताःस्म एतावत्कालमितिशेषः ॥- १३ ॥ इदंबालकमरणदुःखं हियतइदानींवयंकालस्यवशमापन्नाः हितस्मात्तवराज्येनोस्माकंस्वल्पमपिसुखंनहि
॥ १४ ॥ इदानीमिक्ष्वाकूणामयंविषयोदेशोरामंबालानामंतंकरोतितादृशंनाथमासाद्यप्राप्यानाथोजातोरक्षकस्मृगंजरहितोजातः ॥ १५ ॥ कथमेवंवादस्तत्राह राजदोषैरिति असद्वृत्तेधर्मे
णप्रजापालनहीने ॥ १६ ॥ अयुक्तानिअनुचितकृत्यानि नचरक्षास्तिअनुचितकृत्यनिवारणंचयदानास्तितदेवकालकृतंअकालमृत्युकृतंभयं नान्यथेत्यर्थः ॥ १७ ॥ तस्मान्मत्पुत्रमरणंरा

राजद्वारिमरिष्यामिपत्न्यासार्धमनाथवत् ॥ ब्रह्महत्यांततोरामसमुपेत्यसुखीभव ॥ १२ ॥ भ्रातृभिःसहितोराजन्दीर्घमायुरवाप्स्यसि ॥ उषिताः
स्मसुखंराज्येतवास्मिन्सुमहाबल ॥ १३ ॥ इदंदु[illegible]तितंतस्मात्तवरामवशेस्थितान् ॥ कालस्यवशमापन्नाःस्वल्पंहिनहिनःसुखम् ॥ १४ ॥ संप्रत्य
नाथोविषयइक्ष्वाकूणांमहात्मनाम् ॥ रामंनाथमिहासाद्यबालांतकरणंध्रुवम् ॥ १५ ॥ राजदोषैर्विपद्यंतेप्रजाह्यविधिपालिताः ॥ असद्वृत्तेहिनृप
तावकालेम्रियतेजनः ॥ १६ ॥ यद्वापुरेष्वयुक्तानिजनाजनपदेपुच ॥ कुर्वतेनचरक्षास्तितदाकालकृतंभयम् ॥ १७ ॥ सुव्यक्तंराजदोषोहिभविष्य
तिनसंशयः ॥ पुरेजनपदेचापितथाबालवधोह्ययम् ॥ १८ ॥ एवंबहुविधैर्वाक्यैरुपरुध्यमुहुर्मुहुः ॥ राजानंदुःखसंतप्तःसुतंतमुपगूहति ॥ १९ ॥
इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रिसप्ततितमःसर्गः ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ तथातुकरुणंतस्यद्विजस्यपरिदेवनम् ॥ शुश्रा
वराघवःसर्वंदुःखशोकसमन्वितम् ॥ १ ॥ सदुःखेनचसंतप्तोमंत्रिणस्तानुपाह्वयत् ॥ वसिष्ठंवामदेवंचभ्रातॄंश्चसहनैगमान् ॥ २ ॥ ततोद्विजावसिष्ठे
नसार्धमष्टौप्रवेशिताः ॥ राजानंदेवसंकाशंवर्धस्वेतिततोऽब्रुवन् ॥ ३ ॥ मार्कंडेयोथमौद्गल्योवामदेवश्चकाश्यपः ॥ कात्यायनोथजाबालिर्गौतमो
नारदस्तथा ॥ ४ ॥ एतेद्विजर्षभाःसर्वेआसनेषूपवेशिताः ॥ महर्षीन्समनुप्राप्तानभिवाद्यकृतांजलिः ॥ ५ ॥

जदोषहेतुकमेवेत्याह सुव्यक्तमिति पुरेजनपदेवानुचितकृत्यप्रवृत्तदंडाभावरूपोराजदोषोजातोभविष्यतितथातस्मादेवायंबालवधः तथाऽकालवधोह्ययमितिपाठांतरम् ॥ १८ ॥ ॥राजानमुप
रुध्येत्यन्वयः ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रिसप्ततितमःसर्गः ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ अथमहर्षीनाहूयतान्प्रति
बालमरणनिमित्तप्रश्नेतेभ्यस्तन्निमित्तज्ञानलाभः तथात्विति सर्वंपरिदेवनंदुःखमात्मनोवार्धकादिनिमित्तंशोकःपुत्रवियोगजस्ताभ्यांसमन्वितंशुश्राव ॥ १ ॥ नैगमाःपौरास्तत्सहितान् ॥ २ ॥
॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

मंत्रिणोनैगमाश्चैवयथार्हमनुकूलिताः ॥ तेषांसमुपविष्टानांसर्वेषांदीप्ततेजसाम् ॥ ६ ॥ राघवःसर्वमाचष्टेद्विजोयमुपरोधति ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वा राज्ञोदीनस्यनारदः ॥ ७ ॥ प्रत्युवाचशुभंवाक्यमृषीणांसन्निधौस्वयम् ॥ शृणुराजन्यथाऽकालेप्राप्तोबालस्यसंक्षयः ॥ ८ ॥ श्रुत्वाकर्तव्यतांराजन्कुरुष्वरघुनंदन ॥ पुराकृतयुगेराजन्ब्राह्मणावैतपस्विनः ॥ ९ ॥ अब्राह्मणस्तदाराजन्नतपस्वीकथंचन ॥ तस्मिन्युगेप्रज्वलितेब्रह्मभूतेत्वनावृते ॥ १० ॥ अमृत्यवस्तदासर्वेजज्ञिरेदीर्घदर्शिनः ॥ ततस्त्रेतायुगंनाममानवानांवपुष्मताम् ॥ ११ ॥ क्षत्रियायत्रजायंतेपूर्वेणतपसान्विताः ॥ वीर्येणतपसाचैवतेधिकाःपूर्वजन्मनि ॥ मानवायेमहात्मानस्तत्रत्रेतायुगेयुगे ॥ १२ ॥ ब्रह्मक्षत्रंचतत्सर्वंयत्पूर्वमवरंचयत् ॥ युगयोरुभयोरासीत्समवीर्यसमन्वितम् ॥ १३ ॥

अनुकूलिताःकृतशिष्टाचाराः अयंद्विजउपरोधतिउपरुणद्धि राजद्वारमितिशेषः सर्वंराजदोषमूलमेवबालमरणंवदतीत्यादिकंचसर्वमाचष्टे ॥ ६ ॥ ७ ॥ हेराजन्नयंबालस्यसंक्षयोयथायेनप्रकारेणअकालेसंप्राप्तस्तच्छृणु ततस्तस्यप्रतिक्रियायाःकर्तव्यतामनुष्ठेयांशंश्रुत्वातत्कुरुष्व॥ ८ ॥तदेववक्तुंपीठिकामाह पुरेति तपस्विनःअनशनप्रभृत्यनेककायक्लेशलक्षणतपोयुक्ताब्राह्मणाएवकृतयुगेऽभवन् ॥ ९ ॥ अब्राह्मणस्तद्व्यतिरिक्तःकथमपितपस्वीनकृतेइतिशेषः किंतुनित्यनैमित्तिककर्ममात्रपरएव तस्मिन्युगेप्रज्वलितेतपसादीप्ते ब्रह्मभूतेब्राह्मणवर्णप्रधाने अनावृतेअज्ञानावरणरहितजनेयुगेकृतयुगे ॥ १० ॥ सर्वेएवतदाऽमृत्यवोजज्ञिरे मरणदुःखहेत्वधर्मलेशस्याप्यभावात् अनावृतज्ञानत्वाच्चदीर्घदर्शिनःअतीतानागतादिसकलज्ञानवंतः ततःकृतयुगसमाप्त्यनंतरंवपुष्मतांशिथिलब्रह्मात्मबुद्धितयाकिंचिद्देहात्मबुद्धिमतांमानवानांत्रेतायुगंनामभवति ॥ ११ ॥ यत्रत्रेतायुगेपूर्वेणपूर्वयुगेपूर्ववर्णब्राह्मणानुष्ठितेनतपसान्विताःक्षत्रियाजायंतेतादृशंत्रेतायुगंनामाभूदितिसंबंधः कृतयुगेब्राह्मणमात्रनिष्ठंतपस्त्रेतायांक्षत्रियसाधारणमभूदितिभावः त्रयीविहितत्रेताग्निसाध्यकर्मसुप्रवृत्त्यायुगस्यत्रेतासंज्ञेतिपुराणविदः किंचतत्रत्रेतायुगेत्रेतायुगाख्येयुगेमहात्मानस्तपोयुक्तायेमानवाब्राह्मणाःक्षत्रियावासंतितदपेक्षयापूर्वस्मिन्जन्मनिपूर्वजातेकृतयुगेतपोभाजोयेमानवास्तेवीर्येणप्रभावेणतपसातपोतिशयेनाधिकाउत्कृष्टाः ॥ १२ ॥ अथत्रेताकालिकक्षत्रियाणांकृतकालिकब्राह्मणेभ्योन्यूनतात्रेताकालिकब्राह्मणैस्तुसमतेत्याह ब्रह्मक्षत्रमिति उभयोर्युगयोर्मध्येकृतयुगेब्रह्मपूर्वंतपोवीर्याभ्यामुत्कृष्टंक्षत्रंचावरंचताभ्यांतपोवीर्याभ्यांन्यूनमासीत्तत्सर्वंब्रह्मक्षत्ररूपमुभयंत्रेतायांसमवीर्यसमन्वितमासीत् कृतेक्षत्रियाणांतपस्यनधिकारात्तद्युगीयेभ्योब्राह्मणेभ्यस्तेषांन्यूनता त्रेतायांतूभयोरपितपोधिकारादुभावपितपोवीर्याभ्यांसमावितिभावः अर्थात्कृतयुगब्राह्मणेभ्यस्त्रेतायुगब्राह्मणानामपिन्यूनत्वमुक्तम् ॥ १३ ॥

अतस्त्रेतायुगेब्राह्मणक्षत्रिययोस्तपोविशेषेण [illegible] ब्राह्मणस्यततःक्षत्रादधिकंविशेषमपश्यंतोमन्वादयःसर्वैतात्कालिकाधर्मप्रवर्तनाधिकृताः चातुव[illegible] स्वार्थे[illegible] ब्राह्मणादिचतुर्वर्णानांसंमतमनादितःसर्वलोकसंमतंस्थापनंवर्णानामाचार[illegible]दकर[illegible]थापनंशास्त्रंतत्रत्रेतायुगेचक्रिरे कृतेतुविनैवस्थापनंस्वयमेवसर्वेवर्णाःस्वस्वधर्मरताइतिभावः ॥ १४ ॥ तस्मिन्त्रेतायुगेधर्मभूतेवर्णाश्रमप्रयुक्तयागादिधर्मवद्भु[illegible]नावृतेधर्माचरणप्रतिबंधकपापरहितेप्रज्वलितेतेनैवधर्मेणप्रदीप्तेसतिअधर्मोहिंसानृतासंतोषविग्रहरूपचतुष्पात्पृथिवीतलेपादंचतुर्थांशंपातयत्अपातयत्प्रवर्तयामासेत्यर्थः एवंचत्रेतापुरुषाःकृतयुगपुरुषाइवनिर्मलज्ञानराहित्याद्ब्रह्मज्ञानाधिकारशून्याअग्निहोत्रादिधर्मेएवप्रवृत्ताः ज्ञानाभावादेवचाधर्मोपिपादेनप्रवृत्तइतिभावः ॥ १५ ॥ अतएवतेकृतयुगपुरुषेभ्यःक्षीणाइत्याह अधर्मेणेति यतस्तेनसंयुक्तोलोकोवर्णाश्रमाधिकृतोभवतिततस्तस्यतेज. मंदंभविष्यति ॥ १६ ॥ एवंचतेषांकृष्यादिकमेवजीवनोपायइत्याहामिषमिति पूर्वेषांकृतयुगस्थानांभृशमत्यर्थंमलंमलवत्त्याज्यंयद्राजसंरजोगुणमूलमामिषंजीवनोपायरूपंकृष्याद्यासीत्तदनृतंनाम सेवास्ववृत्तिरनृतंकृषिरितिकोशात् तद्रूपेणपादेनपृथिवीतलेभूतंप्राप्तमधर्मे

अपश्यंतस्तुतेसर्वेविशेषमधिकंततः॥ स्थापनंचक्रिरेतत्रचातुर्वर्ण्यस्यसंमतम्॥ १४ ॥ तस्मिन्युगेप्रज्वलितेधर्मभूतेह्यनावृते॥ अधर्मःपादमेकंतुपातयत्पृथिवीतले॥ १५ ॥ अधर्मेणहिसंयुक्तस्तेजोमंदंभविष्यति॥ १६ ॥ आमिषंयच्चपूर्वेषांराजसंचमलंभृशम् ॥ अनृतंनामतद्भूतंक्षिप्तेनपृथिवीतले ॥ १७ ॥ अनृतंपातयित्वातुपादमेकमधर्मतः॥ ततःप्रादुष्कृतंपूर्वमायुषःपरिनिष्ठितम् ॥ १८ ॥ पातितेत्वनृतेतस्मिन्नधर्मेणमहीतले ॥ शुभान्येवाचरँल्लोकःसत्यधर्मपरायणः॥ १९ ॥

णेतिशेषः कृतेत्वकष्टपच्याहाराइतिभावइतितीर्थः कतकस्तु अपिचपूर्वेषांस्वस्ववंश्यानांयच्चामिषंपुरदेशगृहक्षेत्रादितदुद्दिश्यराजसंरजोगुणमूलंद्वेषलक्षणंभवतित्रेतायामितिशेषः कामएषक्रोधएषरजोगुणसमुद्भवइत्युक्तेः कोनामाधर्मस्यपादस्तत्राहानृतमिति येनपृथिवीक्षिप्तेनपादेनतत्वागुक्तंद्वेषरूपंमलंभूतंतदनृतंनाम देहात्मताधीरूपमिथ्याज्ञानात्मकःसर्वानर्थमूलोहंकारमयःप्रथमःपादइत्यर्थइत्याह ॥ १७ ॥ तत्पादपातेकिंभवतीत्याह अनृतमिति उक्तरूपमेकमनृतपादंपातयित्वानिक्षिप्याधर्मतोऽधर्मेणपूर्वयुगेऽपरिमितस्यायुषःपरिनिष्ठितंपरिमाणंप्रादुष्कृतंतेनकृतयुगपुरुषापेक्षयात्रेतापुरुषाणांप्रभावादिन्यूनताआयुर्न्यूनताचोक्ता ॥ १८ ॥ अथायुःक्षयकारकाधर्मपादपरिहारहेतुव्यापारोपदेशः पातितेत्विति अधर्मेणतस्मिन्ननृतेउक्तलक्षणानृतपादेमहीतलेपातितेसतितत्प्रयुक्तायुःक्षयपरिहारायशुभान्येवयज्ञदानतपोरूपपुण्यकर्माण्येवाचरन्लोकोधर्माधिकारीतद्बलात्सत्यधर्मपरायणोभवति अनेनत्रेतायांयज्ञाद्यनुष्ठानेनशुद्धचित्तस्यझटितिदेहात्माभिमाननिवृत्तिरित्युक्तम् ॥ १९ ॥

उक्तमेवस्पष्टीकरोति त्रेतेति ब्राह्मणाःक्षत्रियाश्चयेतएवयज्ञादिशुद्धचित्तास्तपोतप्यंत अपरेसर्वेविट्शूद्रसंकरविशेषाःब्राह्मणक्षत्रियशुश्रूषांचक्रुरितिशेषः ॥ २० ॥ अथतेषांमध्येवैश्यशूद्रं समाहारद्वंद्वः शुश्रूषारूपःपरमःस्वधर्मउत्कृष्टःस्वधर्मोभूत्वाऽगमत्प्राप्तोभूत्तदेवाह पूजांचेति सर्ववर्णानांत्रैवर्णिकानां एवंचवैश्यस्यकृष्यादिकरणेनद्विवर्णसेवाधर्मइत्यर्थादुक्तमितिबोध्यम् ॥ २१ ॥ अथद्वापरप्रवृत्तिदर्शयितुमाह एतस्मिन्निति एतस्मिन्नंतरेत्रेतायुगावसानकाले तेषांवैश्यशूद्राणामनृतरूपेऽधर्मपादेसम्यक्प्राप्तेसतीतिशेषः ततःपूर्वेब्राह्मणाःक्षत्रियाह्रासमगमन्प्राप्ताः त्रासमुपागमन्नितिपाठेसेवकदोषस्यस्वामिप्राप्यत्वाद्राष्ट्रदोषाद्भीताबभूवुः ॥ २२ ॥ ततस्तदनंतरमधर्मस्यद्वितीयंपादंममतारूपमधर्मोऽवतारयत् ततोद्वितीयपादावतारणादेवतृतीययुगस्यद्वापरसंख्याद्वापरइतिनाम पृषोदरादित्वात्साधुः ॥ २३ ॥ तत्कालिकलोकस्थितिमाह तस्मिन्निति द्वापरसंख्येद्वापराख्येयुगस्याधर्मपादद्वयस्यक्षयेआश्रयभूतेयुगेवर्तमानेतद्रूपाश्रयंप्राप्याधर्मो विहितातिक्रमरूपःअनृतंचववृधेऽहंभावममतयोराधिक्यात् तीर्थंस्तुअधर्मवृद्धिरस्त्यल्पायुष्ट्वं अनृतवृद्धिःप्रयासबाहुल्येनकृषिसाफल्यमित्याह ॥ २४ ॥ तद्वृद्धिफलमाह वैश्यांस्तपःसमाविशत् एवंत्रिभ्योयुगेभ्यः सप्तम्यर्थेचतुर्थी त्रिषुयुगेषु ॥२५॥ तथात्रिषुयुगेषुत्रीन्वर्णानवलंब्यधर्मस्तपोरूपःपरिनिष्ठितःपरिनिष्ठितोभूत् धर्मंतपोलक्षणंशूद्रोयुगतोयुगत्रयेपिनलभते ॥२६ ॥ किंतुहीनवर्णःशूद्रःकदाचित्सुमहत्तपस्तप्यते कदातत्राह भविष्यदिति भविष्यत्कालवर्तिन्यांशूद्रयोन्यांशूद्रजातौकलौयुगेतपश्चर्याभविष्यतिनत्वेतत्कालिकेइतिभावः ॥ २७ ॥ यदेवमतोद्वापरेपिशूद्रजन्मनस्तपोधारणंपरमोऽधर्मःकिमुताद्यत्रेतायां सशूद्रोवैनिश्चयेनतवविषयपर्यंतेदेशसमीपेमहातपाभूत्वादुर्बुद्धिरद्यतपति तेनैवहेतुनायंबालवधोजातः ॥ २८ ॥

त्रेतायुगेचवर्ततेब्राह्मणाःक्षत्रियाश्चये ॥ तपोऽतप्यंततेसर्वेशुश्रूषामपरेजनाः ॥ २० ॥ स्वधर्मःपरमस्तेषांवैश्यशूद्रंतदागमत् ॥ पूजांचसर्ववर्णानां
शूद्राश्चक्रुर्विशेषतः ॥ २१ ॥ एतस्मिन्नंतरेतेषामधर्मेचानृतेचह ॥ ततःपूर्वेपुनर्ह्रासमगमन्नृपसत्तम ॥ २२ ॥ ततःपादमधर्मस्यद्वितीयमवतारयत् ॥
ततोद्वापरसंख्यासायुगस्यसमजायत ॥ २३ ॥ तस्मिन्द्वापरसंख्येतुवर्तमानेयुगक्षये ॥ अधर्मश्चानृतंचैवववृधेपुरुषर्षभ ॥ २४ ॥ अस्मिन्द्वापर
संख्यानेतपोवैश्यान्समाविशत् ॥ त्रिभ्योयुगेभ्यस्त्रीन्वर्णान्क्रमाद्वैतपआविशत् ॥ २५ ॥ त्रिभ्योयुगेभ्यस्त्रीन्वर्णान्धर्मश्चपरिनिष्ठितः ॥ नशूद्रोल
भतेधर्मंयुगतस्तुनरर्षभ ॥ २६ ॥ हीनवर्णोनृपश्रेष्ठतप्यतेसुमहत्तपः ॥ भविष्यच्छूद्रयोन्यांहितपश्चर्याकलौयुगे ॥ २७ ॥ अधर्मःपरमोराजन्द्वापरे
शूद्रजन्मनः ॥ सवैविषयपर्यंततवराजन्महातपाः ॥ २८ ॥

उक्तमेवदार्ढ्यायपुनराह योहीति योहिदुर्मतिःपार्थिवस्यविषयेदेशेपुरेवाऽधर्मंविहितधर्मलोपमकार्यंनिषिद्धकृत्यंवाकरोतितद्देवपुरेराज्येवाऽश्रीमूलमलक्ष्मीमूलंभवतितदनिवारयन्सराजा क्षिप्रंनरकंयातिइहामुत्रचपरमकश्मलंप्राप्नोतिनात्रसंशयः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ नन्वन्यदीयाधर्मेणकथंराज्ञःकश्मलप्राप्तिरतआह षड्भागस्येति रक्षार्थंधनधान्यपुण्यादिषड्भागवेतनभोक्ताकथंनरक्षेत् न्यायेनरक्षायांधर्मादिषड्भागप्राप्तिवदरक्षणेऽधर्मभागप्राप्तिरपीतिभावः अतःसत्वमिति ॥ ३२ ॥ यत्नंनिवारणयत्नम् ॥ ३३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलके

अद्यतप्यतिदुर्बुद्धिस्तेनबालवधोह्ययम् ॥ योह्यधर्ममकार्यंवाविषयेपार्थिवस्यतु ॥ २९ ॥ करोतिचाश्रीमूलंतत्पुरेवादुर्मतिर्नरः ॥ क्षिप्रंचनरकंयाति सचराजानसंशयः ॥ ३० ॥ अधीतस्यचतप्तस्यकर्मणःसुकृतस्यच ॥ षष्ठंभजतिभागंतुप्रजाधर्मेणपालयन् ॥ ३१ ॥ षड्भागस्यचभोक्तासौरक्षतेनप्रजाःकथम् ॥ सत्वंपुरुषशार्दूलमार्गस्वविषयंस्वकम् ॥ ३२ ॥ दुष्कृतंयत्रपश्येथास्तत्रयत्नंसमाचर ॥ एवंचेद्धर्मवृद्धिश्चनृणांचायुर्विवर्धनम् ॥ भविष्यतिनरश्रेष्ठबालस्यास्यचजीवितम् ॥ ३३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेचतुःसप्ततितमःसर्गः ॥ ७४ ॥ ॥ छ ॥

नारदस्यतुतद्वाक्यंश्रुत्वाऽमृतमयंयथा ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेलक्ष्मणंचेदमब्रवीत् ॥ १ ॥ गच्छसौम्यद्विजश्रेष्ठंसमाश्वासयसुव्रत ॥ बालस्यचशरीरंतत्तैलद्रोण्यांनिधापय ॥ २ ॥ गंधैश्चपरमोदारैस्तैलैश्चसुसुगंधिभिः ॥ यथानक्षीयतेबालस्तथासौम्यविधीयताम् ॥ ३ ॥ यथाशरीरोबालस्यगुप्तःसन्क्लिष्टकर्मणः ॥ विपत्तिःपरिभेदोवानभवेच्चतथाकुरु ॥ ४ ॥ एवंसंदिश्यकाकुत्स्थोलक्ष्मणंशुभलक्षणम् ॥ मनसापुष्पकंदध्यावागच्छेतिमहायशाः ॥ ५ ॥ इंगितंसतुविज्ञायपुष्पकोहेमभूषितः ॥ आजगाममुहूर्तेनसमीपेराघवस्यवै ॥ ६ ॥ सोब्रवीत्प्रणतोभूत्वाअयमस्मिनराधिप ॥ वश्यस्तवमहाबाहोकिंकरःसमुपस्थितः ॥ ७ ॥ भाषितंरुचिरंश्रुत्वापुष्पकस्यनराधिपः ॥ अभिवाद्यमहर्षीन्सविमानंसोध्यरोहत ॥ ८ ॥ धनुर्गृहीत्वातूणीचखड्गंचरुचिरप्रभम् ॥ निक्षिप्यनगरेचैतौसौमित्रिभरतावुभौ ॥ ९ ॥

वाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेचतुःसप्ततितमःसर्गः ॥ ७४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथशूद्रतपस्विनोन्विष्यदर्शनं नारदस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ यथानक्षीयतेतथाविधीयतामित्युक्तमेवविवृणोति यथेति क्लिष्टकर्मणःशुभाचारस्यबालस्यशरीरः अर्धर्चादिः गुप्तःसन्यथानक्षीयतेतथाविधीयतामितिपूर्वेणान्वयः विपत्तिःस्वरूपनाशः शरीरस्येतिशेषः परिभेदःसंधिबंधकेशादिविश्लेषजोरूपभेदश्च तदुभयंयथानभवतितथाकुरु ॥ ४ ॥ ५ ॥ पुष्पकस्तदधिष्ठातृचेतनः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

हरितंदिशंविचिन्वन्शूद्रतपस्विनमितिशेषः ॥ १० ॥ अपश्यमानःअपश्यन् ॥ ११ ॥ १२ ॥ शैवलस्यशैवलाख्यस्यविंध्यसमीपदक्षिणभागवर्तिगिरेः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ कोर्थ
इति तुभ्यंतववराश्रयःप्रीतदेवतावरलभ्योमनीषितोभीष्टोर्थःकःस्वर्गलाभःपरोन्योवा यदर्थंतपसि ॥ १७ ॥ सत्यवाग्भवसत्यंवद ॥ १८ ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामाय

प्रायात्प्रतीचींहरितंविचिन्वंश्चततस्ततः ॥ उत्तरामगमच्छ्रीमान्दिशंहिमवतावृताम् ॥ १० ॥ अपश्यमानस्तत्रापिस्वल्पमप्यथदुष्कृतम् ॥ पूर्वामपि
दिशंसर्वामथोपश्यन्नराधिपः ॥ ११ ॥ प्रविशुद्धसमाचारामादर्शतलनिर्मलाम् ॥ पुष्पकस्थोमहाबाहुस्तदापश्यन्नराधिप ॥ १२ ॥ दक्षिणांदिश
माक्रामत्ततोराजर्षिनंदनः ॥ शैवलस्योत्तरेपार्श्वेददर्शसुमहत्सरः ॥ १३ ॥ तस्मिन्सरसितप्यंतंतापसंसुमहत्तपः ॥ ददर्शराघवःश्रीमाँल्लंबमानम
धोमुखम् ॥ १४ ॥ राघवस्तमुपागम्यतप्यंततपउत्तमम् ॥ उवाचचनृपोवाक्यंधन्यस्त्वमसिसुव्रत ॥ १५ ॥ कस्यांयोन्यांतपोवृद्धवर्तसेदृढविक्रम ॥
कौतूहलात्त्वांपृच्छामिरामोदाशरथिर्ह्यहम् ॥ १६ ॥ कोर्थोमनीषितस्तुभ्यंस्वर्गलाभोपरोथवा ॥ वराश्रयोयदर्थंत्वंतपस्यन्यैःसुदुश्चरम् ॥ १७ ॥ यमा
श्रित्यतपस्तप्तंश्रोतुमिच्छामितापस ॥ ब्राह्मणोवासिभद्रंतेक्षत्रियोवासिदुर्जयः ॥ वैश्यस्तृतीयोवर्णोवाशूद्रोवासत्यवाग्भव ॥ १८ ॥ इत्येवमुक्तः
सनराधिपेनअवाक्शिरादाशरथायतस्मै ॥ उवाचजातिंनृपपुंगवाययत्कारणंचैवतपःप्रयत्नः ॥ १९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेपंच
सप्ततितमःसर्गः ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वारामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ अवाक्शिरास्तथाभूतोवाक्यमेतदुवाचह ॥ १ ॥ शूद्रयोन्यांप्र
जातोस्मितपउग्रंसमास्थितः ॥ देवत्वंप्रार्थयेरामसशरीरोमहायशः ॥ २ ॥ नमिथ्याहंवदेरामदेवलोकजिगीषया ॥ शूद्रंमांविद्धिकाकुत्स्थशंबूको
नामनामतः ॥ ३ ॥ भाषतस्तस्यशूद्रस्यखड्गंसुरुचिरप्रभम् ॥ निष्कृष्यकोशाद्विमलंशिरश्चिच्छेदराघवः ॥ ४ ॥ तस्मिन्शूद्रेहतेदेवाःसेंद्राःसाग्निपुरो
गमाः ॥ साधुसाध्वितिकाकुत्स्थंतेशशंसुर्मुहुर्मुहुः ॥ ५ ॥ पुष्पवृष्टिर्महत्यासीद्दिव्यानांसुसुगंधिनाम् ॥ पुष्पाणांवायुमुक्तानांसर्वतःप्रपपातह ॥ ६ ॥

णतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचसप्ततितमःसर्गः ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ अथशूद्रशिरश्छेदेनबालोज्जीवनं तस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ मिथ्यावचनभावेहेतुर्देवलोकजिगीषया
॥ ३ ॥ तस्यशिरइत्यन्वयः अग्निपुरोगमोवायुर्ब्रह्मातत्सहिताः ॥ ५ ॥ पुष्पवृष्टेःप्रपंचनं दिव्यानामिति प्रपपात वृष्टिरितिशेषः ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ किंनामसुरकार्यंतत्राहुः स्वर्गगोगेति हियतःशूद्रस्तपसास्वर्ग[illegible]सोसौत्वत्कृतेत्वत्कृततपोनिवर्तनेनस्वर्गभाङ्नजातःअतोदेवकार्यंकृतमितिभावः ॥ ८ ॥ ९ ॥ एतंवरंमेदिशंतु एतद्वर
दानमेवममेप्सितमित्यन्वयान्नममेतिपुनरुक्तम् ॥ १० ॥ वैवस्वतक्षयं यमसदनम् ॥ ११ ॥ तेतवसुतंजीवयिष्यामीत्ययमर्थोमिमयाद्विजस्यसंश्रुतःप्रतिज्ञातोऽतस्तंजीवयथ मामनृतंकर्तुंनार्हथ

सुप्रीताश्चाब्रुवन्रामंदेवाःसत्यपराक्रमम् ॥ सुरकार्यमिदंदेवसुकृतंतेमहामते ॥ ७ ॥ गृहाणचवरंसौम्ययंत्वमिच्छस्यरिंदम ॥ स्वर्गभाङ्नहिशूद्रोयं
त्वत्कृतेरघुनंदन ॥ ८ ॥ देवानांभाषितंश्रुत्वारामःसत्यपराक्रमः ॥ उवाचप्रांजलिर्वाक्यंसहस्राक्षंपुरंदरम् ॥ ९ ॥ यदिदेवाःप्रसन्नामेद्विजपुत्रःसजी
वतु ॥ दिशंतुवरमेतंमेईप्सितंपरमंमम ॥ १० ॥ ममापचाराद्बालोसौब्राह्मणस्यैकपुत्रकः ॥ अप्राप्तकालःकालेननीतोवैवस्वतक्षयम् ॥ ११ ॥ तंजी
वयथभद्रंवानानृतंकर्तुमर्हथ ॥ द्विजस्यसंश्रुतोर्थोमेजीवयिष्यामितेसुतम् ॥ १२ ॥ राघवस्यतुतद्वाक्यंश्रुत्वाविबुधसत्तमाः ॥ प्रत्यूचूराघवंप्रीता
देवाःप्रीतिसमन्वितम् ॥ १३ ॥ निर्वृतोभवकाकुत्स्थसोस्मिन्नहनिबालकः ॥ जीवितंप्राप्तवान्भूयःसमेतश्चापिबंधुभिः ॥ १४ ॥ यस्मिन्मुहूर्तेकाकु
त्स्थशूद्रोयंविनिपातितः ॥ तस्मिन्मुहूर्तेबालोसौजीवेनसमयुज्यत ॥ १५ ॥ स्वस्तिप्राप्नुहिभद्रंतेसाधुयामनरर्षभ ॥ अगस्त्यस्याश्रमपदंद्रष्टुमिच्छा
मराघव ॥ १६ ॥ तस्यदीक्षासमाप्ताहिब्रह्मर्षेःसुमहाद्युते ॥ द्वादशंहिगतंवर्षंजलशय्यांसमासतः ॥ १७ ॥ काकुत्स्थतद्गमिष्यामोमुनिंसमभिनंदि
तुम् ॥ त्वंचापिगच्छभद्रंतेद्रष्टुंतमृषिसत्तमम् ॥ १८ ॥ सतथेतिप्रतिज्ञायदेवानांरघुनंदनः ॥ आरुरोहविमानंतंपुष्पकंहेमभूषितम् ॥ १९ ॥ ततोदेवाः
प्रयातास्तेविमानैर्बहुविस्तरैः ॥ रामोप्यनुजगामाशुकुंभयोनेस्तपोवनम् ॥ २० ॥ दृष्ट्वातुदेवान्संप्राप्तानगस्त्यस्तपसांनिधिः ॥ अर्चयामासधर्मा
त्मासर्वांस्तानविशेषतः ॥ २१ ॥

॥ १२ ॥ प्रीतिसमन्वितंयुक्तम् ॥ १३ ॥ अस्मिन्नहनिशूद्रशिरश्छेददिवसे विनापिवरंजीवितंप्राप्तवानित्यर्थः ॥ १४ ॥ उक्तमेवार्थमहःशब्दाविवक्षितार्थप्रदर्शनेनप्रकाशयंति यस्मिन्मुहूर्तइति
॥ १५ ॥ यामेतिलोट् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ तथेतिप्रतिज्ञायदेवानांदेवान्प्रतितथास्त्वित्युक्त्वेत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ अविशेषतः अपक्षपाततइत्यर्थः ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ उत्तमैर्बहुभिर्गुणैस्त्वंबहुमतोबहुमान्यः अतिथित्वाच्चपूज्यः विशेषतश्चत्वंमेपूज्यइत्याह ममत्द्दिस्थितइति अंतर्यामिस्वरूपत्वादितिभावः अतएवसदास्मरण
विषयतयापित्द्दिस्थितःअतोध्येयत्वाच्चत्वंपूज्यः यद्वा त्द्दिस्थितः तेनस्वस्वरूपत्वमप्युक्तम् ॥२६॥ब्राह्मणस्यसुतः शूद्रहननधर्मेणत्वयाजीवापितःजीवनंप्रापितः पुगार्थः ॥ २७ ॥ नारायणः
नारस्यजीवसमूहस्यस्थानं तदेवाह त्वयिसर्वमिति ॥ २८ ॥ सनातनःपुरुषोब्रह्म ॥ २९ ॥ दिव्येनवपुषासन्निवेशेनदिव्यं अतएवस्वतेजसादीप्यमानं आभरणंवलयरूपम् ॥३० ॥ ननुक्षत्रि

प्रतिगृह्यततःपूजांसंपूज्यचमहामुनिम् ॥ जग्मुस्तेत्रिदशात्दृष्टानाकपृष्ठंसहानुगाः ॥ २२ ॥ गतेषुतेषुकाकुत्स्थःपुष्पकादवरुह्यच ॥ ततोऽभिवादया
मासअगस्त्यमृषिसत्तमम् ॥ २३ ॥ सोभिवाद्यमहात्मानंज्वलंतमिवतेजसा ॥ आतिथ्यंपरमंप्राप्यनिषसादनराधिपः ॥ २४ ॥ तमुवाचमहातेजाः
कुंभयोनिर्महातपाः ॥ स्वागतंतेनरश्रेष्ठदिष्ट्याप्राप्तोसिराघव ॥ २५ ॥ त्वंमेबहुमतोरामगुणैर्बहुभिरुत्तमैः ॥ अतिथिःपूजनीयश्चममराजन्त्द्दि
स्थितः ॥ २६ ॥ सुराहिकथयंतित्वामागतंशूद्रघातिनम् ॥ ब्राह्मणस्यतुधर्मेणत्वयाजीवापितःसुतः ॥ २७ ॥ उष्यतांचेहरजनींसकाशेममराघव ॥
त्वंहिनारायणःश्रीमांस्त्वयिसर्वंप्रतिष्ठितम् ॥ २८ ॥ त्वंप्रभुःसर्वदेवानांपुरुषस्त्वंसनातनः ॥ प्रभातेपुष्पकेणत्वंगंतास्वपुरमेवहि ॥ २९ ॥ इदंचाभ
रणंसौम्यनिर्मितंविश्वकर्मणा ॥ दिव्यंदिव्येनवपुषादीप्यमानंस्वतेजसा ॥ ३० ॥ प्रतिगृह्णीष्वकाकुत्स्थमत्प्रियंकुरुराघव ॥ दत्तस्यहिपुनर्दानेसुम
हत्फलमुच्यते ॥ ३१ ॥ भरणेहिभवान्शक्तःफलानांमहतामपि ॥ त्वंहिशक्तस्तारयितुंसेंद्रानपिदिवौकसः ॥ ३२ ॥ तस्मात्प्रदास्येविधिवत्तत्प्रतीच्छ
नराधिप ॥ अथोवाचमहात्मानमिक्ष्वाकूणांमहारथः ॥ ३३ ॥

यस्यब्राह्मणाद्द्रव्यग्रहणमनुचितंतत्राह मत्प्रियंकुर्विति मत्प्रियार्थमनुचितमपिकार्यमित्याशयः किंचराजत्वाद्रिक्तहस्ततयात्वद्दर्शनस्यममानुचिततयाएतद्ग्रहणेममप्रियंभवतितवचदोषोना
स्ति भक्तदत्तांगीकारेइवहविषोंगीकारइवचदोषाभावाच्चेत्याशयः ननुतवांकिंप्रियंतत्राह दत्तस्येति येनकेनापिदत्तस्यानुपभुज्यपुनःस्वेष्टदेवादिभ्योदानेमहत्फलमुच्यते लब्धावष्टगुणंपुण्य
मितिस्मरणात् एवंचमहाफलहेतुत्वात्तुभ्यंतद्दानंममप्रियमितिभावः ॥ ३१ ॥ नन्वन्यस्माएवतर्हिदेयंतत्राह भरणेहीति आभरणस्यधारणेभवानेवशक्तोयोग्यः किंचमहतामपिफलानांब्रह्म
लोकादीनांदानेचत्वंशक्तइतिशेषः ननुमत्तोपिमहद्भ्यइंद्रादिभ्योदीयतांतत्राह त्वंहीति तेत्वत्तोनमहांतइतिभावः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

किंविषयक[illegible]त्यत्राहागममिति प्राप्तमार्गमित्यर्थः इदंदिव्यमत्यद्भुतमत्याश्चर्यमित्यर्थः अद्भुतंयथाभवतितथावपुषासन्निवेशविशेषेणयुक्तम् ॥ ३४॥ कथंकेनप्रकारेणकुतोहेतोःकेनपुरु

“रामोमतिमतांश्रेष्ठःक्षत्रधर्ममनुस्मरन्॥प्रतिग्रहोयंभगवन्ब्राह्मणस्याविगर्हितः ॥ क्षत्रियेणकथंविप्रप्रतिग्राह्यंभवेत्ततः ॥ प्रतिग्रहोहिविप्रेंद्र
क्षत्रियाणांसुगर्हितः॥ब्राह्मणेनविशेषेणदत्तंतद्वक्तुमर्हसि ॥ एवमुक्तस्तुरामेणप्रत्युवाचमहानृषिः ॥ आसन्कृतयुगेरामब्रह्मभूतेपुरायुगे॥ अपा
र्थिवाःप्रजाःसर्वाःसुराणांतुशतक्रतुः॥ताःप्रजादेवदेवेशंराजार्थसमुपाद्रवन् ॥ सुराणांस्थापितोराजात्वयादेवशतक्रतुः ॥ प्रयच्छास्मासुलोके
शपार्थिवंनरपुंगवम् ॥ यस्मैपूजांप्रयुंजानाधूतपापाश्चरेमहि ॥ नवसामोविनाराज्ञाएषनोनिश्चयःपरः ॥ ततोब्रह्मासुरश्रेष्ठोलोकपालान्सवास
वान्॥समाहूयाब्रवीत्सर्वांस्तेजोभागान्प्रयच्छत ॥ ततोददुर्लोकपालाःसर्वेभागान्स्वतेजसः ॥ अक्षुपच्चततोब्रह्मायतोजातःक्षुपोनृपः ॥ तंब्रह्मा
लोकपालानांसमांशैःसमयोजयत् ॥ ततोददौनृपंतासांप्रजानामीश्वरंक्षुपम् ॥ तत्रैंद्रेणचभागेनमहीमाज्ञापयन्नृपः ॥ वारुणेनतुभागेनवपुःपु
ष्यतिपार्थिवः॥ कौबेरेणतुभागेनवित्तपाभांददौतदा॥यस्तुयाम्योऽभवद्भागस्तेनशास्तिस्मसप्रजाः॥तत्रैंद्रेणनरश्रेष्ठभागेनरघुनंदन॥ प्रतिगृह्णी
ष्वभद्रंतेतारणार्थममप्रभो॥तद्रामःप्रतिजग्राहमुनेस्तस्यमहात्मनः॥दिव्यमाभरणंचित्रंप्रदीप्तमिवभास्करम् ॥ प्रतिगृह्यततोरामस्तदाभरणमु
त्तमम्”॥ आगमंतस्यदीप्तस्यप्रष्टुमेवोपचक्रमे ॥ अत्यद्भुतमिदंदिव्यंवपुषायुक्तमद्भुतम्॥ ३४॥ कथंवाभवताप्राप्तंकुतोवाकेनवाहृतम् ॥ कौतू
हलतयाब्रह्मन्पृच्छामित्वांमहायशः॥ ३५॥ आश्चर्याणांबहूनांहिनिधिःपरमकोभवान् ॥ एवंब्रुवतिकाकुत्स्थेमुनिर्वाक्यमथाब्रवीत् ॥ शृणुराम
यथावृत्तंपुरात्रेतायुगेयुगे॥३६॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडषट्सप्ततितमःसर्गः॥ ७६॥ ॥७॥ ॥पुरात्रे
तायुगेरामबभूवबहुविस्तरम्॥समंताद्योजनशतंविमृगंपक्षिवर्जितम्॥१॥

पेणाहृतंदत्तम् ॥ ३५ ॥ पुरात्रेतायुगेयुगेपूर्वतनत्रेतायुगाख्येयुगे ॥३६ ॥ ॥ इतिश्री॰श्रीरा॰रा॰वा॰आ॰उ॰षट्सप्ततितमःसर्गः ॥ ७६ ॥ ॥७॥ ॥ अथतत्प्राप्तिकथनं पुरेति पूर्वच
तुर्युगवर्तित्रेतायुगेबहुविस्तरंबहुविस्तारंपक्षिवर्जितमरण्यमभूदितिशेषः ॥ १ ॥

तस्मिन्नरण्येतदेकदेशेउत्तमंतपःकुर्वाणोहंतदारण्यमाक्रमितुमासमंतात्पर्यटनेनकृत्स्नमवगंतुमुपागममुपगतवानस्मि ॥ २ ॥ तस्यरूपमिति सुखावहंस्वरूपमित्यर्थः नशशाकनशक्तवान् अपरोक्षेलिडार्षः तदेवाह फलमूलैरिति ॥ ३ ॥ ४ ॥ सुखास्वादंसुखावहप्राशनपानीयवत् ॥ ५ ॥ ६ ॥ नैदाघींनिदाघसंबंधिनीम् ॥ ७ ॥ काल्यंप्रातःकर्तव्यंस्नानादिकर्मोद्दिश्योत्थायतत्सरोगंतु

तस्मिन्निर्मानुषेरण्येकुर्वाणस्तपउत्तमम्॥ अहमाक्रमितुंसौम्यतदारण्यमुपागमम् ॥ २॥ तस्यरूपमरण्यस्यनिर्देष्टुंनशशाकह ॥ फलमूलैःसुखास्वादैर्बहुरूपैश्चकाननैः॥ ३॥ तस्यारण्यस्यमध्येतुसरोयोजनमायतम्॥ हंसकारंडवाकीर्णंचक्रवाकोपशोभितम्॥ ४॥ पद्मोत्पलसमाकीर्णंसमतिक्रांतशैवलम्॥ तदाश्चर्यमिवात्यर्थंसुखास्वादमनुत्तमम् ॥ ५ ॥ अरजस्कंतदाक्षोभ्यंश्रीमत्पक्षिगणायुतम्॥ तस्मिन्सरःसमीपेतुमहदद्भुतमाश्रमम्॥ ६॥ पुराणंपुण्यमत्यर्थंतपस्विजनवर्जितम्॥ तत्राहमवसंरात्रिंनैदाघींपुरुषर्षभ॥ ७॥ प्रभातेकाल्यमुत्थायसरस्तदुपचक्रमे॥ अथापश्यंशवंतत्रसुपुष्टमरजःक्वचित् ॥८॥ तिष्ठंतंपरयालक्ष्म्यातस्मिंस्तोयाशयेनृप॥ तमर्थंचिंतयानोहंमुहूर्तंतत्रराघव॥ ९॥ विष्ठितोस्मिसरस्तीरेकिंन्विदंस्यादितिप्रभो ॥ अथापश्यंमुहूर्तात्तुदिव्यमद्भुतदर्शनम् ॥ १० ॥ विमानंपरमोदारंहंसयुक्तंमनोजवम् ॥ अत्यर्थंस्वर्गिणंतत्रविमानेरघुनंदन ॥ ११॥ उपास्तेप्सरसांवीरसहस्रंदिव्यभूषणम्॥ गायंतिकाश्चिद्रम्याणिवादयंतितथापराः ॥ १२॥ मृदंगवीणापणवान्नृत्यंतिचतथापराः॥ अपराश्चंद्ररश्म्याभैर्हेमदंडैर्महाधनैः॥ १३॥ दोधूयुर्वदनंतस्यपुंडरीकनिभेक्षणाः॥ ततःसिंहासनंहित्वामेरुकूटमिवांशुमान् ॥ १४ ॥ पश्यतोमेतदाराममविमानादवरुह्यच॥ तंशवंभक्षयामाससस्वर्गीरघुनंदन॥ १५॥ ततोभुक्त्वायथाकामंमांसंबहुसुपीवरम् ॥ अवतीर्यसरःस्वर्गीसंस्प्रष्टुमुपचक्रमे॥ १६॥ उपस्पृश्ययथान्यायंसस्वर्गीरघुनंदन॥ आरोढुमुपचक्रामविमानवरमुत्तमम्॥ १७॥

मुपचक्रमे अपरोक्षेलिडार्षः अरजःनिर्मलम् ॥ ८ ॥ लक्ष्म्याउपेतमितिशेषः तमर्थंचिंतयानःकिमिदंस्यादितिचिंतयानः शवःसन्नपिनिर्मलोलक्ष्मीयुक्तश्चेतिकिमिदमितिस्वदृष्टार्थविषयकचिंतांकुर्वाणइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ अत्यर्थंअतिरूपवंतम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ चंद्ररश्म्याभैश्चामरैरितिशेषः ॥ १३ ॥ दोधूयुरितियङ्लुगंतस्य ॥ १४ ॥ पश्यतोमेसमक्षमितिशेषः ॥ १५॥ संस्प्रष्टुंशुद्धाचमनंकर्तुम् ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ हेदेवसंमतदेवतुल्य ईदृशआहारईदृशोभावश्चकस्यस्यात्नकस्यापि अतोहेतोस्त्वयीदंद्वयंदृष्ट्वाआश्चर्यमेवर्ततेतस्मात्सर्वंतत्त्वतःश्रोतुमिच्छामि ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ इति
श्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवा०आदिकाव्येउ०सप्तसप्ततितमःसर्गः ॥ ७७ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ श्रुत्वेति सुखदुःखयोर्दिव्यदेहशवभक्षणनिमित्तकयोःकारणमितिशेषः अन

तमहंदेवसंकाशमारोहंतमुदीक्ष्यवै ॥ अथाहमब्रुवंवाक्यंतमेवपुरुषर्षभ ॥ १८ ॥ कोभवान्देवसंकाशआहारश्चविगर्हितः ॥ त्वयेदंभुज्यतेसौम्य
[illegible]मर्थंवक्तुमर्हसि ॥ १९ ॥ कस्यस्यादीदृशोभावआहारोदेवसंमत ॥ आश्चर्यंवर्ततेसौम्यश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ नाहमौपयिकंमन्येतवभक्ष्यमि
मंशवम् ॥ २० ॥ इत्येवभुक्तःसनरेंद्रनाकीकौतूहलात्सूनृतयागिराच ॥ श्रुत्वाचवाक्यंममसर्वमेतत्सर्वंतथाचाकथयन्ममेति ॥ २१ ॥ ॥ इत्यार्षेश्री
म०वा०आ०उ०सप्तसप्ततितमःसर्गः ॥ ७७ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ श्रुत्वातुभाषितंवाक्यंममरामशुभाक्षरम् ॥ प्रांजलिःप्रत्युवाचेदंसस्वर्गीरघुनंदन
॥ १ ॥ शृणुब्रह्मन्पुरावृत्तंममैतत्सुखदुःखयोः ॥ अनतिक्रमणीयंचयथापृच्छसिमांद्विज ॥ २ ॥ पुरावैदर्भकोराजापिताममहायशाः ॥ सुदेवइति
विख्यातस्त्रिषुलोकेषुवीर्यवान् ॥ ३ ॥ तस्यपुत्रद्वयंब्रह्मन्द्वाभ्यांस्त्रीभ्यामजायत ॥ अहंश्वेतइतिख्यातोयवीयान्सुरथोभवत् ॥ ४ ॥ ततःपितरिस्वर्या
तेपौरामामभ्यषेचयन् ॥ तत्राहंकृतवान्राज्यंधर्म्यंचसुसमाहितः ॥ ५ ॥ एवंवर्षसहस्राणिसमतीतानिसुव्रत ॥ राज्यंकारयतोब्रह्मन्प्रजाधर्मेणरक्ष
तः ॥ ६ ॥ सोहंनिमित्तेकस्मिंश्चिद्विज्ञातायुर्द्विजोत्तम ॥ कालधर्मंहृदिन्यस्यततोवनमुपागमम् ॥ ७ ॥ सोहंवनमिदंदुर्गंमृगपक्षिविवर्जितम् ॥ तपश्च
र्तुंप्रविष्टोस्मिसमीपेसरसःशुभे ॥ ८ ॥ भ्रातरंसुरथंराज्येअभिषिच्यमहीपतिम् ॥ इदंसरःसमासाद्यतपस्तप्तंमयाचिरम् ॥ ९ ॥ सोहंवर्षसहस्राणितप
स्त्रीणिमहावने ॥ तप्त्वासुदुष्करंप्राप्तोब्रह्मलोकमनुत्तमम् ॥ १० ॥ तस्येमेस्वर्गभूतस्यक्षुत्पिपासेद्विजोत्तम ॥ वाधेतेपरमवीरततोहंव्यथितेंद्रियः
॥ ११ ॥ गत्वात्रिभुवनश्रेष्ठंपितामहमुवाचह ॥ भगवन्ब्रह्मलोकोयंक्षुत्पिपा[illegible]र्जितः ॥ १२ ॥

तिक्रमणीयमेवतत्कारणंयथापृच्छसितथावक्ष्यामिशृण्वितिसंबंधः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ धर्म्यंधर्मादनपेतंयथातथाकृतवान् ॥ ५ ॥ ६ ॥ कस्मिंश्चिन्निमित्तेकेनचिल्लक्षणेनकालधर्मंमृत्युंहृ
दिन्यस्यज्ञात्वा ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ स्वर्गभूतस्यस्वर्गंब्रह्मलोकंभूतस्यप्राप्तस्य ॥ ११ ॥ त्रिभुवनश्रेष्ठंतृतीयेभुवनेभूःस्वःपदापेक्षयातृतीयब्रह्मलोकेश्रेष्ठंहिरण्यगर्भमित्यर्थः यद्वा त्रि
ष्वपिभुवनेषुश्रेष्ठमित्यर्थः ॥ १२ ॥

क्षुत्पिपासेऽनुगेयस्यसः ॥ १३ ॥ १४ ॥ स्वशरीरंत्वयापुष्टंकेवलम् ॥ १५ ॥ तेसूक्ष्मः लिंगव्यत्ययः अल्पमपिदत्तंदानंतेनास्तिदेवपित्रतिथिषु किंतुतपएवनिषेवसे असेविष्टेतियावत् तपोमन
सइंद्रियाणांचैकाग्र्यंमन्मात्रविषयकत्वरूपंतादृशतपःफलंब्रह्मलोकप्राप्तिर्जातातव स्वर्गगतःपरस्वर्गगतः ॥ १६ ॥ तेनमांसभक्षणेनतेवृत्तिःक्षुदादिनिवृत्तिर्भविष्यति ॥ १७ ॥ विमोक्ष्यतेविमो
चयिष्यतइत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ स्वशरीरमेवभगवदाज्ञयानित्योपस्थितमाहारंकुर्मिकरोमि ॥ २० ॥ तदेवाह क्षयंनाभ्येतीति ॥ २१ ॥ कृच्छ्रभूतस्यकृच्छ्रंप्राप्तस्य दृग्गोचरोमांकृच्छ्राद्वि

कस्यायंकर्मणःपाकःक्षुत्पिपासानुगोह्यहम् ॥ आहारःकश्चमेदेवतन्मेब्रूहिपितामह ॥ १३ ॥ पितामहस्तुमामाहतवाहारःसुदेवज ॥ स्वादूनिस्वानि
मांसानितानिभक्षयनित्यशः ॥ १४ ॥ स्वशरीरंत्वयापुष्टंकुर्वतातपउत्तमम् ॥ अनुप्तंरोहतेश्वेतनकदाचिन्महामते ॥ १५ ॥ दत्तंनतेस्तिसूक्ष्मोपितप
एवनिषेवसे ॥ तेनस्वर्गगतोवत्सबाध्यसेक्षुत्पिपासया ॥ १६ ॥ सत्वंसुपुष्टमाहारैःस्वशरीरमनुत्तमम् ॥ भक्षयित्वामृतरसंतेनवृत्तिर्भविष्यति ॥ १७ ॥
यदातुतद्वनंश्वेतअगस्त्यःसमहानृषिः ॥ आगमिष्यतिदुर्धर्षस्तदाकृच्छ्राद्विमोक्ष्यते ॥ १८ ॥ सहितारयितुंसौम्यशक्तःसुरगणानपि ॥ किंपुनस्त्वांमहा
बाहोक्षुत्पिपासावशंगतम् ॥ १९ ॥ सोहंभगवतःश्रुत्वादेवदेवस्यनिश्चयम् ॥ आहारंगर्हितंकुर्मिस्वशरीरंद्विजोत्तम ॥ २० ॥ बहून्वर्षगणान्ब्रह्मन्भुज्य
मानमिदंमया ॥ क्षयंनाभ्येतिब्रह्मर्षेतृप्तिश्चापिममोत्तमा ॥ २१ ॥ तस्यमेकृच्छ्रभूतस्यकृच्छ्रादस्माद्विमोक्षय ॥ अन्येषांनगतिर्ह्यत्रकुंभयोनिमृतेद्वि
जम् ॥ २२ ॥ इदमाभरणंसौम्यधारणार्थंद्विजोत्तम ॥ प्रतिगृह्णीष्वभद्रंतेप्रसादंकर्तुमर्हसि ॥ २३ ॥ इदंतावत्सुवर्णंचधनंवस्त्राणिचद्विज ॥ भक्ष्यंभो
ज्यंचब्रह्मर्षेददाम्याभरणानिच ॥ २४ ॥ सर्वान्कामान्प्रयच्छामिभोगांश्चमुनिपुंगव ॥ तारणेभगवन्मह्यंप्रसादंकर्तुमर्हसि ॥ २५ ॥ तस्याहंस्वर्गिणो
वाक्यंश्रुत्वादुःखसमन्वितम् ॥ तारणायोपजग्राहतदाभरणमुत्तमम् ॥ २६ ॥

मोक्षयेत्यर्थः ननुकथमहमगस्त्यइतित्वयावगतस्तत्राहान्येषामिति कुंभयोनिंद्विजमृतेभयादन्येषामत्रनिर्मानुषेगतिर्नास्तिअतस्त्वमगस्त्यइतिनिर्णीतमितिभावः ॥ २२ ॥ २३ ॥ ननुएतद्दानस्या
न्नदानत्वाभावात्कथंपुनरेतद्दानेपिदुःखमोक्षस्तत्राह इदमिति अस्यसर्वदत्वादेतद्दानंसर्वदानात्मकमितिभावः ॥ २४ ॥ तस्माद्यदिदंप्रयच्छामितत्सर्वान्कामान्सर्वभोगांश्चप्रयच्छामीतिजानी
हितारणेतारणनिमित्तम् ॥ २५ ॥ २६ ॥

मयाप्रतिगृहीते तत्सुकृतबलादितिशेषः ननाशह पुनर्भक्षणायनोपस्थितोभूदित्यर्थः ॥ २७ ॥ प्रमुदितःक्षुत्पिपासारहिततयाऽतिसंतोषंप्राप्तः ॥२८॥ तस्मिन्निमित्तेस्वतारणरूपेनिमित्ते॥२९॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअष्टसप्ततितमःसर्गः ॥ ७८ ॥ ॥७९॥ ॥ अथरामेणवनस्यनिर्जनत्वहेतुप्रश्नेतद्वर्णनम् तदिति

मयाप्रतिगृहीतेतुतस्मिन्नाभरणेशुभे॥ मानुषःपूर्वकोदेहोराजर्षेर्विननाशह॥ २७ ॥ प्रणष्टेतुशरीरेसौराजर्षिःपरयामुदा ॥ तृप्तःप्रमुदितोराजाजगामत्रिदिवंसुखम्॥ २८॥ तेनेदंशक्रतुल्येनदिव्यमाभरणंमम ॥ तस्मिन्निमित्तेकाकुत्स्थदत्तमद्भुतदर्शनम्॥ २९ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअष्टसप्ततितमःसर्गः॥ ७८ ॥ ॥७९॥ ॥तदद्भुततमंवाक्यंश्रुत्वागस्त्यस्यराघवः॥ गौरवाद्विस्मयाच्चैवभूयःप्रष्टुंप्रचक्रमे॥ १ ॥ भगवंस्तद्वनंघोरंतपस्तप्यतियत्रसः॥ श्वेतोवैदर्भकोराजाकथंतदमृगद्विजम्॥२॥ तद्वनंसकथंराजाशून्यंमनुजवर्जितम्॥ तपश्चर्तुंप्रविष्टःसश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः॥ ३ ॥ रामस्यवचनंश्रुत्वाकौतूहलसमन्वितम्॥ वाक्यंपरमतेजस्वीवक्तुमेवोपचक्रमे॥४॥ पुराकृतयुगेराममनुर्दंडधरःप्रभुः॥ तस्यपुत्रोमहानासीदिक्ष्वाकुःकुलनंदनः॥५॥ तंपुत्रंपूर्वकंराज्येनिक्षिप्यभुविदुर्जयम्॥ पृथिव्यांराजवंशानांभवकर्तेत्युवाचतम्॥६॥ तथैवचप्रतिज्ञातंपितुःपुत्रेणराघव॥ ततःपरमसंतुष्टोमनुःपुत्रमुवाचह ॥ ७ ॥ प्रीतोस्मिपरमोदारकर्ताचासिनसंशयः॥ दंडेनचप्रजारक्षमांचदंडमकारणे॥८॥ अपराधिषुयोदंडःपात्यतेमानवेषुवै ॥ सदंडोविधिवन्मुक्तःस्वर्गंनयतिपार्थिवम्॥ ९ ॥ तस्माद्दंडेमहाबाहोयत्नवान्भवपुत्रक॥ धर्मोहिपरमोलोकेकुर्वतस्तेभविष्यति॥ १० ॥इतितंबहुसंदिश्यमनुःपुत्रंसमाधिना ॥ जगामत्रिदिवंदृष्टोब्रह्मलोकंसनातनम्॥ ११ ॥प्रयातेत्रिदिवंतस्मिन्निक्ष्वाकुरमितप्रभः॥ जनयिष्येकथंपुत्रानितिचिंतापरोभवत्॥ १२॥

गौरवात्सर्वज्ञःसर्ववक्तापरमगुरुरितिसंभावनयेत्यर्थः ॥ १ ॥ यत्रसतपस्तप्यतितद्वनंकथममृगद्विजम् ॥ २ ॥ तादृशंतद्वनंतपश्चर्तुंचरितुंप्रविष्टः ॥ ३ ॥ ४ ॥ दंडधरोराजाप्रभुःवर्णाश्रमविभागतद्धर्मप्रवर्तनाधिकृतः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७॥ दंडेनक्षत्रियसहजधर्मभूतेनशिक्षणेन अकारणेचदंडंमापातयेतिशेषः ॥ ८ ॥ ननुपरपीडावहोदंडःकथंकर्तुंयुक्तस्तत्राह अपराधिष्विति विधिवद्यथाशास्त्रम् यथापराधंमुक्तः प्रवर्तितइत्यर्थः ॥ ९ ॥ कुर्वतः दंडमितिशेषः ॥ १० ॥ समाधिनाप्रणवानुसंधानसहितचित्तैकाग्र्येण अतएवब्रह्मलोकंजगाम ॥ ११ ॥ १२ ॥

बहुरूपैर्यज्ञदानतपोलक्षणैः ॥ १३ ॥ पूर्वजानूज्येष्ठान् ॥ १४ ॥ दंडेतिनामकरणंपितुःसर्वज्ञत्वादन्वर्थावसायपूर्वकमित्याहावश्यमिति ॥ १५ ॥ घोरंदेशमपश्यमानः दंडराज्ययोग्यंघोरंदेश
मपश्यन्नित्यर्थः ॥ १६ ॥ पर्वतरोधसिपर्वततटप्राये ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ शक्रोत्रबलिः ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभि०श्रीरा०रा०वा०आ०उत्तरकांडएकोनाशीतितमःसर्गः ॥ ७९ ॥

कर्मभिर्बहुरूपैश्चतैस्तैर्मनुसुतस्तदा ॥ जनयामासधर्मात्माशतंदेवसुतोपमान् ॥ १३ ॥ तेषामवरजस्तातसर्वेषांरघुनंदन ॥ मूढश्चाकृतविद्यश्चनशु
श्रूषतिपूर्वजान् ॥ १४ ॥ नामतस्यचदंडेतिपिताचक्रेल्पतेजसः ॥ अवश्यंदंडपतनंशरीरेस्यभविष्यति ॥ १५ ॥ अपश्यमानस्तंदेशंघोरंपुत्रस्यराघव ॥
विंध्यशैवलयोर्मध्येराज्यंप्रादादरिंदम ॥ १६ ॥ सदंडस्तत्रराजाभूद्रम्येपर्वतरोधसि ॥ पुरंचाप्रतिमंरामन्यवेशयदनुत्तमम् ॥ १७ ॥ पुरस्यचाकरो
न्नाममधुमंतमितिप्रभो ॥ पुरोहितंतूशनसंवरयामाससुव्रतम् ॥ १८ ॥ एवंसराजातद्राज्यमकरोत्सपुरोहितः ॥ प्रहृष्टमनुजाकीर्णंदेवराजोयथा
दिवि ॥ १९ ॥ ततःसराजामनुजेंद्रपुत्रःसार्धंचतेनोशनसातदानीम् ॥ चकारराज्यंसुमहान्महात्माशक्रोदिवीवोशनसासमेतः ॥ २० ॥ ॥ इत्यार्षे
श्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडएकोनाशीतितमःसर्गः ॥ ७९ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ एतदाख्यायरामायमहर्षिःकुंभसंभवः ॥ अस्यामे
वापरंवाक्यंकथायामुपचक्रमे ॥ १ ॥ ततःसदंडःकाकुत्स्थबहुवर्षगणायुतम् ॥ अकरोत्तत्रदांतात्माराज्यंनिहतकंटकम् ॥ २ ॥ अथकालेतुकस्मिं
श्चिद्राजाभार्गवमाश्रमम् ॥ रमणीयमुपाक्रामच्चैत्रेमासिमनोरमे ॥ ३ ॥ तत्रभार्गवकन्यांसरूपेणाप्रतिमांभुवि ॥ विचरंतींवनोद्देशेदंडोऽपश्यद
नुत्तमाम् ॥ ४ ॥ सदृष्ट्वातांसुदुर्मेधाअनंगशरपीडितः ॥ अभिगम्यसुसंविग्नःकन्यांवचनमब्रवीत् ॥ ५ ॥ कुतस्त्वमसिसुश्रोणिकस्यवासिसुताशु
भे ॥ पीडितोहमनंगेनपृच्छामित्वांशुभानने ॥ ६ ॥ तस्यत्वेवंब्रुवाणस्यमोहोन्मत्तस्यकामिनः ॥ भार्गवीप्रत्युवाचेदंवचःसानुनयंत्विदम् ॥ ७ ॥

एवमुक्तोपोद्घातांप्रकृतकथामाह एतदिति अस्यामेवापरंवाक्यंउपक्रांतकथायामेवसंबद्धम् तत्पृष्टोत्तरभूतमित्यर्थः ॥ १ ॥ दांतात्माजितेंद्रियः ॥ २ ॥ भार्गवःशुक्रस्तत्संबंधिनमाश्रममुपाक्रा
मदगमत् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ मोहेनरागमोहेनोन्मत्तस्यउचितानुचितविवेकरहितस्य ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ यदिवान्यत्कामभोगानुकूल्यंतर्हिधर्मदृष्टेनसत्पथासन्मार्गेणमांवरयस्व ॥१०॥ अन्यथाअवरणे घोराभिसंहितंमहानर्थफलम् ॥ ११ ॥ याचितःपितामामांतवदास्यतेइत्यन्वयः
॥ १२ ॥ १३ ॥ क्षेप्तुंविलंबंकर्तुम् ॥ १४॥ त्वांप्राप्ययदिवधादिर्भवेत्तदाभवतुनामेतिशेषः ॥ १५॥ विस्फुरंतींविलुठंतीम् ॥ १६ ॥ १७॥ अरजापीतेआकारांतंनाम पितरंप्रतीक्षतेस्म ॥१८॥
भार्गवस्यसुतांविद्धिदेवस्याक्लिष्टकर्मणः॥ अरजांनामराजेंद्रज्येष्ठामाश्रमवासिनीम् ॥ ८॥ मामांस्पृशबलाद्राजन्कन्यापितृवशाह्यहम्॥ गुरुः
पितामेराजेंद्रत्वंचशिष्योमहात्मनः ॥ ९ ॥ व्यसनंसुमहत्क्रुद्धःसतेदद्यान्महातपाः ॥ यदिवान्यन्मयाकार्यंधर्मदृष्टेनसत्पथा ॥ १० ॥ वरयस्वनरश्रे
ष्ठपितरंमेमहाद्युतिम्॥ अन्यथातुफलंतुभ्यंभवेद्घोराभिसंहितम्॥ ११ ॥ क्रोधेनहिपितामेसौत्रैलोक्यमपिनिर्दहेत्॥ दास्यतेचानवद्यांगतवमाया
चितःपिता॥ १२॥ एवंब्रुवाणामरजांदंडःकामवशंगतः॥ प्रत्युवाचमदोन्मत्तःशिरस्याधायचांजलिम्॥ १३ ॥ प्रसादंकुरुसुश्रोणिनकालंक्षेप्तुम
र्हसि॥ त्वत्कृतेहिममप्राणाविदीर्यंतेवरानने॥ १४॥ त्वांप्राप्यतुवधोवापिपापंवापिसुदारुणम्॥ भक्तंभजस्वमांभीरुभजमानंसुविह्वलम्॥ १५॥
एवमुक्त्वातुतांकन्यांदोर्भ्यांप्राप्यबलाद्बली॥ विस्फुरंतींयथाकामंमैथुनायोपचक्रमे ॥ १६ ॥ तमनर्थंमहाघोरंदंडःकृत्वासुदारुणम्॥ नगरंप्रयया
वाशुमधुमंतमनुत्तमम् ॥ १७ ॥ अरजापिरुदंतीसाआश्रमस्याविदूरतः ॥ प्रतीक्षतेसुसंत्रस्तापितरंदेवसन्निभम् ॥ १८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रा
मायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअशीतितमःसर्गः ॥ ८० ॥ ॥ ९ ॥ ॥ समुहूर्तादुपश्रुत्यदेवर्षिरमितप्रभः॥ स्वमाश्रमंशिष्य
वृतःक्षुधार्तःसंन्यवर्तत॥ १ ॥ सोपश्यदरजांदीनांरजसासमभिप्लुताम् ॥ ज्योत्स्नामिवग्रहग्रस्तांप्रत्यूषेनविराजतीम् ॥ २ ॥ तस्यरोषःसमभवत्क्षु
धार्तस्यविशेषतः॥ निर्दहन्निवलोकांस्त्रीन्शिष्यांश्चैतदुवाचह ॥ ३ ॥ पश्यध्वंविपरीतस्यदंडस्याविदितात्मनः ॥ विपत्तिंघोरसंकाशांक्रुद्धादग्निशि
खामिव ॥ ४ ॥ क्षयोस्यदुर्मतेःप्राप्तःसानुगस्यमहात्मनः॥ यःप्रदीप्तांहुताशस्यशिखांवैस्प्रष्टुमर्हति ॥ ५॥
इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअशीतितमःसर्गः ॥८०॥ ॥ ९ ॥ ॥ कथाशेषपूरणम् सइति उपश्रुत्य शिष्यमुखादरजावृत्तांतमित्यर्थः
॥ १ ॥ प्रत्यूषेप्रातःकाले नविराजतीमशोभमानाम् ॥ २ ॥ ३ ॥ विपरीतस्यविपरीतानुष्ठानवतः क्रुद्धान्मत्तोजायमानामग्निशिखासदृशींविपत्तिविनाशंपश्यध्वम् ॥ ४ ॥ अस्यक्षयःप्राप्तस्त
चहेतुर्यइति ॥ ५ ॥

सामान्येनोक्तंविशेषेणाह यस्मादिति ईदृशंमत्पुत्रीधर्षणरूपम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ धक्ष्यतेनाशयिष्यति ॥ ८ ॥ विलयंगमन्विलयंगमिष्यंति ॥ ९ ॥ सर्वमुच्छ्रयंचराचरप्राणिमात्रंउच्छ्रयतउद्भव
तीत्युच्छ्रयः पांसुवर्षमिवालक्ष्यम् प्रसिद्धप्रलयकालिकमहापांसुवर्षमिवप्राप्यसप्तरात्रंसप्तरात्रिपर्यंतमलक्ष्यंभविष्यति विनष्टपुरपौरजानपदंभविष्यतीत्यर्थः॥ १०॥तमाश्रमनिवासिनंस्वाश्रम
निवासिनम् जनपदांतेषुदंडजनपदसीमांतदेशेषु ॥ ११ ॥ सोश्रमावसथइत्यार्षःसंधिः सआश्रमनिवासीत्यर्थः एतावताकथंतदमृगद्विजमित्यस्योत्तरमुक्तम् ॥ १२ ॥ अथनिर्जनंवनंकथंत

यस्मात्सकृतवान्पापमीदृशंघोरसंहितम् ॥ तस्मात्प्राप्स्यतिदुर्मेधाःफलंपापस्यकर्मणः ॥ ६ ॥ सप्तरात्रेणराजासौसपुत्रबलवाहनः ॥ पापकर्मसमाचारोवधंप्राप्स्यतिदुर्मतिः॥ ७॥ समंताद्योजनशतंविषयंचास्यदुर्मतेः ॥ धक्ष्यतेपांसुवर्षेणमहतापाकशासनः ॥ ८ ॥ सर्वसत्वानियानीहस्थावराणिचराणिच॥ महतापांसुवर्षेणविलयंसर्वतोगमन् ॥ ९ ॥ दंडस्यविषयोयावत्तावत्सर्वसमुच्छ्रयम् ॥ पांसुवर्षमिवालक्ष्यंसप्तरात्रंभविष्यति॥ १०॥ इत्युक्त्वाक्रोधताम्राक्षस्तमाश्रमनिवासिनम् ॥ जनंजनपदांतेषुस्थीयतामितिचाब्रवीत् ॥ ११ ॥ श्रुत्वातूशनसोवाक्यंसोश्रमावसथोजनः॥ निष्क्रांतोविषयात्तस्मात्स्थानंचक्रेथबाह्यतः॥ १२॥ सतथोक्त्वामुनिर्जनमरजामिदमब्रवीत्॥ इहैववसदुर्मेधेआश्रमेसुसमाहिता॥ १३॥ इदंयोजनपर्यंतंसरःसुरुचिरप्रभम्॥ अरजेविज्वराभुंक्ष्वकालश्चात्रप्रतीक्ष्यताम्॥ १४॥ त्वत्समीपेचयेसत्वावासमेष्यंतितांनिशाम्॥ अवध्याःपांसुवर्षेणतेभविष्यंतिनित्यदा॥ १५ ॥ श्रुत्वानियोगंब्रह्मर्षेःसारजाभार्गवीतदा॥ तथेतिपितरंप्राहभार्गवंभृशदुःखिता ॥ १६॥ इत्युक्त्वाभार्गवोवासमन्यत्रसमकारयत् ॥ तच्चराज्यंनरेंद्रस्यसभृत्यबलवाहनम् ॥ १७ ॥ सप्ताहाद्भस्मसाद्भूतंयथोक्तंब्रह्मवादिना ॥ तस्यासौदंडविषयोविंध्यशैवलयोर्नृप॥ १८॥ शप्तोब्रह्मर्षिणातेनवैधर्म्येसहितेकृते ॥ ततःप्रभृतिकाकुत्स्थदंडकारण्यमुच्यते ॥ १९ ॥

पसेप्रविष्टइत्यस्योत्तरमाह सतथेति वासप्रयोजनमाह सुसमाहिताशोभनसमाधिमतीभूत्वेत्यर्थः समाध्यनुष्ठानेनिमित्तमाह दुर्मेधेइति यस्माद्दंडधर्षणसहिष्णुर्दुर्मतिरस्यतस्तत्पापनिवृत्तयेस
माधिरावश्यकइतिभावः ॥ १३ ॥ पांसुवर्षेकथंवासस्तत्राहेदमिति ॥ १४ ॥ येसत्वाःपशुपक्ष्यादयोवासमेष्यंति सप्तरात्रमध्येपीतिशेषः एवंचोशनोनुग्रहेणसरःप्रदेशस्यसुखावासत्वादत्रतप
सेप्रविष्टइतिभावः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ तस्यासौ व्यत्ययात्षष्ठी सोसावित्यर्थः विंध्यशैवलयोर्मध्येइतिशेषः ॥ १८ ॥ सहितेपूर्णधर्मपूर्णसौख्यसहितेकृतेकृतयुगेतेनराज्ञावैधर्म्येधर्मवैप
रीत्येकृतेसतियोब्रह्मर्षिणाशप्तःसोसावित्यन्वयः ॥ १९ ॥

॥ २० ॥२१॥ कृ..दकाःकृतस्नानादिकर्माणः सरविर्ब्रह्मवित्तमैःसहितैस्तीर्थसमीपेसंगतैरभ्यस्तंब्राह्मणंब्राह्मणपठितोपनिषद्बोधितज्ञानाभ्यासंतल्लक्षणांपूजांप्राप्येतिशेषः रविरस्तंगतः॥ २२॥
इतिश्रीरा०श्रीरा०वा०आ०उ०एकाशीतितमःसर्गः ॥ ८१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ऋषेरिति ॥ १ ॥ २ ॥ कंदमूलंकंदरूपंमूलम् औषधंजरापलितघ्नंदिव्यौषधम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रभातेउत्था
यकाल्यंप्रातःकालिकमाह्निकंकृत्वागमनायअनुज्ञांग्रहीतुमृषितत्समीपंसमुपचक्रामजगाम ॥ ५ ॥ ६ ॥ आगमिष्यामिअतःपरमपियदाकांक्षाभविष्यतीतिशेषः महात्मनःसकाशादात्मनःपा

तपस्विनःस्थितायत्रजनस्थानमतोभवत्॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयन्मांपृच्छसिराघव॥ २० ॥ संध्यामुपासितुंवीरसमयोह्यतिवर्तते॥ एतेमहर्षयःस
वैंपूर्णकुंभाःसमंततः॥ २१ ॥ कृतोदकानरव्याघ्रआदित्यंपर्युपासते॥ सतैर्ब्राह्मणमभ्यस्तंसहितैर्ब्रह्मवित्तमैः॥ रविरस्तंगतोरामगच्छोदकमुपस्पृश
॥ २२ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकाशीतितमःसर्गः॥ ८१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ऋषेर्वचनमाज्ञायरामःसंध्या
मुपासितुम् ॥ अपाक्रामत्सरःपुण्यमप्सरोगणसेवितम् ॥ १ ॥ तत्रोदकमुपस्पृश्यसंध्यामन्वास्यपश्चिमाम् ॥ आश्रमंप्राविशद्रामःकुंभयोनेर्म
हात्मनः॥ २ ॥ तस्यागस्त्योबहुगुणंकंदमूलंतथौषधम् ॥ शाल्यादीनिपवित्राणिभोजनार्थमकल्पयत्॥ ३ ॥ सभुक्तवान्नरश्रेष्ठस्तदन्नममृतोपम
म्॥ प्रीतश्चपरितुष्टश्चतांरात्रिंसमुपाविशत्॥ ४॥ प्रभातेकाल्यमुत्थायकृत्वाह्निकमरिंदमः॥ ऋषिंसमुपचक्रामगमनायरघूत्तमः॥ ५॥ अभिवा
द्याब्रवीद्रामोमहर्षिकुंभसंभवम्॥ आपृच्छेस्वाश्रमंगंतुंमामनुज्ञातुमर्हसि॥ ६ ॥ धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मिदर्शनेनमहात्मनः॥ द्रष्टुंचैवागमिष्यामि
पावनार्थमहात्मनः॥ ७॥ तथावदतिकाकुत्स्थेवाक्यमद्भुतदर्शनम्॥ उवाचपरमप्रीतोधर्मनेत्रस्तपोधनः ॥ ८॥ अत्यद्भुतमिदंवाक्यंतवरामशुभा
क्षरम्॥ पावनःसर्वभूतानांत्वमेवरघुनंदन॥ ९ ॥ मुहूर्तमपिरामत्वांयेनुपश्यंतिकेचन॥ पाविताःस्वर्गभूताश्चपूज्यास्तेत्रिदिवेश्वरैः ॥ १० ॥

वनार्थमित्यर्थः ॥ ७ ॥ तथावदतिआत्मनःपावनार्थंगमिष्यामीतिवदति परमप्रीतः एवंविनयवचनादितिशेषः धर्मोयोगधर्मोनेत्रंसर्वज्ञानसाधनंचक्षुर्यस्यसः ॥ ८ ॥ अथागस्त्योरामस्यब्रह्मत्वं
स्फुटिकृत्याह पावनःसर्वभूतानामिति सर्वजीवानाम् क्षेत्रज्ञस्येश्वरज्ञानाद्विशुद्धिःपरमामतेतिशास्त्रादित्याशयः त्वमेवेत्यनेनसर्वपावनस्यभगवद्रूपत्वमेवोक्तम्॥ ९ ॥ येत्वांपश्यंति चित्तेस्वतत्त्व
ब्रह्मतयापश्यंतीत्यर्थः तवलीलावतारमूर्तिंविष्णुत्वेनचक्षुषाचयेपश्यंतीत्यर्थः तेपाविताःत्वज्ज्ञानदर्शनाभ्यामितिशेषः अतएवदेहांतेस्वर्गभूताःपरमपरंवास्वर्गंप्राप्ताअतएवतेसर्वदेवतैःपूज्याः ए
वमदु[illegible]दृष्टेःफलमुक्तम्॥ १० ॥

अथप्रतिकूलदृष्टेस्तत्राह येचेति प्राणिनइतिसामान्योक्त्यातपःप्रभावेसत्यपित्वद्वेषमात्रेणनिरयगामितोक्ता परंतुतेसद्यस्तत्क्षणमेवनिरयगामिनइत्युक्त्याकालांतरेतादृशरीत्यापित्वद्दर्शनमाहा
त्म्यात्तेस्वर्गमोक्षभाजइतिसूचितम् ॥ ११ ॥ ईदृशःसकलकल्याणगुणःपरमानंदरूपःसर्वदेहिनांपावनोसि अतःकालांतरेत्वांकथयंतस्त्वच्चरितंकीर्तयंतोपिसिद्धिंब्रह्मतारूपांचित्तशुद्धिद्वाराए
ष्यंतिप्राप्स्यंति किंचईदृशस्त्वंपावनइतरविलक्षणपावनत्वस्वभावः येत्वांरागद्वेषकामभयान्यतमैरपिकथयंतस्तेसिद्धिंमोक्षंगमिष्यंति ॥ १२ ॥ रिष्टंदुःखम् अरिष्टंसुखम् गतिःस्वर्गादिगतिसा

येचत्वांघोरचक्षुर्भिःपश्यंतिप्राणिनोभुवि ॥ हतास्तेयमदंडेनसद्योनिरयगामिनः ॥ ११ ॥ ईदृशस्त्वंरघुश्रेष्ठपावनःसर्वदेहिनाम् ॥ भुवित्वांकथयं
तोहिसिद्धिमेष्यंतिराघव ॥ १२ ॥ त्वंगच्छारिष्टमव्यग्रःपंथानमकुतोभयम् ॥ प्रशाधिराज्यंधर्मेणगतिर्हिजगतोभवान् ॥ १३ ॥ एवमुक्तस्तुमुनिना
प्रांजलिःप्रग्रहोनृपः ॥ अभ्यवादयतप्राज्ञस्तमृषिंसत्यशीलिनम् ॥ १४ ॥ अभिवाद्यऋषिश्रेष्ठंतांश्चसर्वांस्तपोधनान् ॥ अध्यारोहत्तदव्यग्रःपुष्पकंहे
मभूषितम् ॥ १५ ॥ तंप्रयांतंमुनिगणाआशीर्वादैःसमंततः ॥ अपूजयन्महेंद्राभंसहस्राक्षमिवामराः ॥ १६ ॥ खस्थःसदृदृशेरामःपुष्पकेहेमभूषिते
शशीमेघसमीपस्थोयथाजलधरागमे ॥ १७ ॥ ततोर्धदिवसेप्राप्तेपूज्यमानस्ततस्ततः ॥ अयोध्यांप्राप्यकाकुत्स्थोमध्यकक्षामवातरत् ॥ १८ ॥ ततो
विसृज्यरुचिरंपुष्पकंकामगामिनम् ॥ विसर्जयित्वागच्छेतिस्वस्तितेस्त्वितिचप्रभुः ॥ १९ ॥ कक्षांतरस्थितंक्षिप्रंद्वास्थंरामोब्रवीद्वचः ॥ लक्ष्मणंभ
रतंचैवगत्वातौलघुविक्रमौ ॥ ममागमनमाख्यायशब्दापयतमाचिरम् ॥ २० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेद्व्यशीतितमःसर्गः ॥ ८२ ॥
तच्छ्रुत्वाभाषितंतस्यरामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ द्वास्थःकुमारावाहूयराघवायन्यवेदयत् ॥ १ ॥ दृष्ट्वातुराघवःप्राप्तावुभौभरतलक्ष्मणौ ॥ परिष्वज्यततो
रामवाक्यमेतदुवाचह ॥ २ ॥ कृतंमयायथातथ्यंद्विजकार्यमनुत्तमम् ॥ धर्मसेतुमथोभूयःकर्तुमिच्छामिराघवौ ॥ ३ ॥

धनम् ॥ १३ ॥ प्रग्रहउद्यतबाहुः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ मध्यकक्षांप्राप्येतिशेषः ॥ १८ ॥ विसृज्यस्वरहितंकृत्वा विसर्जयित्वाकुबेरंवहेत्यनुज्ञाय ॥ १९ ॥ शब्दापयत दौवारिके
णाह्वयस्वेत्यर्थः बहुवचनमार्षम् आह्वानंकारयेत्यर्थः ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेद्व्यशीतितमःसर्गः ॥ ८२ ॥ ॥ ॥ ॥ अ
थरामस्यराजसूयकरणेच्छाभरतेनक्षत्रियकुलनाशप्रसंगतोनिवार्यते तच्छ्रुत्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ द्विजकार्यंयथाप्रतिज्ञातंतथातथ्यंकृतम् बालउज्जीवितइत्यर्थः धर्मसेतुराजाराजसूयेनयजेतेति
विधिनाराज्ञामसाधारणभूतंधर्ममर्यादारूपमित्यर्थः ॥ ३ ॥

अक्षयः बहुकालानुभवयोग्यफलत्वात् अव्ययः सजातीयधर्मांतरहेतुत्वात् राजसूयानुष्ठानमेवंभूतमितिकिंवक्तव्यं यत्कीर्तनमपिविशिष्टफलमित्याहैवं [illegible] प्रवचनंचेतिममर्यादाभूतराजसूयधर्मसंकीर्तनंचेत्यर्थः यउचैनमेवंवेदेतिश्रुतेः ॥ ४॥ तत्रराजसूयेशाश्वतोधर्मः क्षत्रियस्यासाधारणोऽक्षयकीर्तिहेतुर्धर्मइत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ हितमिहलोकसुखंआयतियुक्तं उत्तरकालेचहितमित्यर्थः ॥८॥ ९॥ सर्वावसुंधराप्रतिष्ठिता सार्वभौमत्वादित्याशयः ॥१०॥ प्रजापतिममराइवपरमाप्तत्वेननिरीक्षंतइत्यर्थः ॥११॥ पुत्राःपितृवत् पितरमिवेत्यर्थः ॥१२॥ सत्वंसर्वप्रियः

अक्षयश्चाव्ययश्चैवधर्मसेतुर्मतोमम ॥ धर्मप्रवचनंचैवसर्वपापप्रणाशनम् ॥ ४ ॥ युवाभ्यामात्मभूताभ्यांराजसूयमनुत्तमम् ॥ सहितोयष्टुमिच्छामितत्रधर्मस्तुशाश्वतः ॥ ५ ॥ इष्ट्वातुराजसूयेनमित्रःशत्रुनिबर्हणः ॥ सुहुतेनसुयज्ञेनवरुणत्वमुपागमत् ॥ ६ ॥ सोमश्चराजसूयेनइष्ट्वाधर्मेणधर्मवित् ॥ प्राप्तश्चसर्वलोकेषुकीर्तिस्थानंचशाश्वतम् ॥ ७ ॥ अस्मिन्नहनियच्छ्रेयश्चिंत्यतांतन्मयासह ॥ हितंचायतियुक्तंचप्रयतौवक्तुमर्हथः ॥ ८ ॥ श्रुत्वातुराघवस्यैतद्वाक्यंवाक्यविशारदः ॥ भरतःप्रांजलिर्भूत्वावाक्यमेतदुवाचह ॥ ९ ॥ त्वयिधर्मःपरःसाधोत्वयिसर्वावसुंधरा ॥ प्रतिष्ठितामहाबाहोयशश्चामितविक्रम ॥ १० ॥ महीपालाश्चसर्वेत्वांप्रजापतिमिवामराः ॥ निरीक्षंतेमहात्मानंलोकनाथंयथावयम् ॥ ११ ॥ पुत्राश्चपितृवद्राजन्पश्यंतित्वांमहाबल ॥ पृथिव्यागतिभूतोसिप्राणिनामपिराघव ॥ १२ ॥ सत्वमेवंविधंयज्ञमाहर्तासिकथंनृप ॥ पृथिव्यांराजवंशानांविनाशोयत्रदृश्यते ॥ १३ ॥ पृथिव्यांयेचपुरुषाराजन्पौरुषमागताः ॥ सर्वेषांभवितातत्रसंक्षयःसर्वकोपजः ॥ १४ ॥ सर्वपुरुषशार्दूलगुणैरतुलविक्रम ॥ पृथिवींनार्हसेहंतुंवशेहितववर्तते ॥ १५ ॥ भरतस्यतुतद्वाक्यंश्रुत्वाऽमृतमयंयथा ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेरामःसत्यपराक्रमः ॥ १६ ॥ उवाचचशुभंवाक्यंकैकेय्यानंदवर्धनम् ॥ प्रीतोस्मिपरितुष्टोस्मितवाद्यवचनेऽनघ ॥ १७ ॥ इदंवचनमक्लीबंत्वयाधर्मसमागतम् ॥ व्याहृतंपुरुषव्याघ्रपृथिव्याःपरिपालनम् ॥ १८ ॥

एवंविधत्वंदर्शयतिपृथिव्यामिति ॥ १३ ॥ राजसूयस्यसर्वराजविजयपूर्वसाधनीयत्वात्तत्रचास्मासुप्रवृत्तेषुपृथिव्यांयेक्षत्रियाःपौरुषमागताःशौर्यंप्राप्तास्तेषांसर्वेषांतत्रराजसूयार्थविजये सर्वप्रकोपजःसंक्षयोऽवश्यंभविता एवंविधंक्षत्रियनाशकंयज्ञंसर्वराजभिःपितृवदुपास्यमानःकथमाहर्तुमर्हसि सर्वथैवानुचितंतवेत्यर्थः ॥ १४ ॥ सर्वंतववशेवर्ततइत्यन्वयः ॥ १५ ॥ १६ ॥ वचनेवचनरूपेनिमित्ते अनघेतिसंबुद्धिः ॥ १७ ॥ १८ ॥

एष्यदस्मदभिप्रायात् अस्मदभिप्रायमेष्यतःअस्मच्चिकीर्षांप्राप्स्यतइत्यर्थः निवर्तयामि अभिप्रायमितिशेषः तत्रहेतुस्तवसुव्याहृतम् ॥ १९ ॥ तुरप्यर्थे बालानामपियद्वाक्यंयुक्तमुचितंसा
धुशुभावहंचतद्ग्राह्यमेवहियस्मात्तस्मात्तेवाक्यमीदृशंशृणोमि ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्र्यशीतितमःसर्गः॥८३॥ ॥ ७ ॥
अथलक्ष्मणेनाश्वमेधएवसर्वार्थसाधकोनुष्ठेयइत्युक्त्वातदुपोद्घलकंवृत्रवधाख्यानंप्रस्तूयते तथेति ॥ १ ॥ सर्वपाप्मनांपावनोस्ति यतश्चसपावनोऽतोरोचतामनुष्ठातुमितिशेषः ॥ २ ॥ अश्वमे

एष्यदस्मदभिप्रायाद्राजसूयात्क्रतूत्तमात् ॥ निवर्तयामिधर्मज्ञतवसुव्याहृतेनच ॥ १९ ॥ लोकपीडाकरंकर्मनकर्तव्यंविचक्षणैः ॥ बालानांतुशुभं
वाक्यंग्राह्यंलक्ष्मणपूर्वज ॥ तस्माच्छृणोमितेवाक्यंसाधुयुक्तंमहाबल ॥ २० ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्र्यशी
तितमःसर्गः ॥ ८३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥तथोक्तवतिरामेतुभरतेचमहात्मनि ॥ लक्ष्मणोथशुभंवाक्यमुवाचरघुनंदनम् ॥ १ ॥ अश्वमेधोमहायज्ञःपा
वनःसर्वपाप्मनाम् ॥ पावनस्तवदुर्धर्षोरोचतांरघुनंदन ॥ २ ॥ श्रूयतेहिपुरावृत्तंवासवेसुमहात्मनि ॥ ब्रह्महत्यावृतःशक्रोहयमेधेनपावितः ॥ ३ ॥
पुराकिलमहाबाहोदेवासुरसमागमे ॥ वृत्रोनाममहानासीद्दैतेयोलोकसंमतः ॥ ४ ॥ विस्तीर्णोयोजनशतमुच्छ्रितस्त्रिगुणंततः ॥ अनुरागेणलो
कांस्त्रीन्स्नेहात्पश्यतिसर्वतः ॥ ५ ॥ धर्मज्ञश्चकृतज्ञश्चबुद्ध्याचपरिनिष्ठितः ॥ शशासपृथिवींस्फीतांधर्मेणसुसमाहितः ॥ ६ ॥ तस्मिन्प्रशासतितदासर्व
कामदुघामही ॥ रसवंतिप्रसूनानिमूलानिचफलानिच ॥ ७ ॥ अकृष्टपच्यापृथिवीसुसंपन्नामहात्मनः ॥ सराज्यंतादृशंभुंक्तेस्फीतमद्भुतदर्शनम्
॥ ८ ॥ तस्यबुद्धिःसमुत्पन्नातपःकुर्यामनुत्तमम् ॥ तपोहिपरमंश्रेयःसंमोहमितरत्सुखम् ॥ ९ ॥ सनिक्षिप्यसुतंज्येष्ठंपौरेषुमधुरेश्वरम् ॥ तपउग्रंसमा
तिष्ठत्तापयन्सर्वदेवताः ॥ १० ॥ तपस्तप्यतिवृत्रेतुवासवःपरमार्तवत् ॥ विष्णुंसमुपसंक्रम्यवाक्यमेतदुवाचह ॥ ११ ॥ तपस्यतामहाबाहोलोकाः
सर्वेविनिर्जिताः ॥ बलवान्सहिधर्मात्मानैनंशक्ष्यामिशासितुम् ॥ १२ ॥

धस्यसर्वपापशोधकत्वंसर्वैपाप्मानंतरतितरतिब्रह्महत्यामितिश्रुतिसिद्धंबोधयितुंपुराणवृत्तांतमाह श्रूयतेहीति वासवेवासवविषये ॥ ३ ॥ देवासुरसमागमेदेवासुरस्नेहकाले ॥ ४ ॥ ततस्त्रिगुणं
योजनशतत्रयमित्यर्थः त्रीन्लोकांस्तद्वर्तिप्राणिनोनुरागेणस्वीयत्वाभिमानेनहेतुनास्नेहात्संतोषयुक्तचक्षुषापश्यतिस्म ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ इतरत्सुखंविषयसुखं संमोहंसंमोहकरम् ॥ ९ ॥
मधुरेश्वरंमधुरश्चासौतन्नामकत्वादीश्वरस्तम् ॥ १० ॥ परमार्तवत्परमार्तःसन् ॥ ११ ॥ १२ ॥

भूयः अतःपरमपि धरिष्यंति भूतजातमितिशेषः तावदस्यवशानुगाःसर्वेवयंदेवगणाभविष्यामइतिशेषः ॥ १३ ॥ क्षणंनभवेन्नजीवेदित्यर्थः ॥ १४ ॥ त्वत्संतोषेणैवतस्यसौख्यमित्याह यदा
हीति तदारभ्यैवेदंतस्यमाहात्म्यमितिशेषः ॥ १५ ॥ त्वत्कृतेनरक्षणेनेतिशेषः ॥ १६ ॥ वृत्रघातेनहेतुनातेषांसाह्यमुपकारंकुरु हशब्दःपादपूरकः ॥ १७ ॥ यद्यपीदंसुरसाहाय्यकरणमन्येषाम

यद्यसौतपआतिष्ठेद्भूयएवसुरेश्वर॥ यावल्लोकाधरिष्यंतितावदस्यवशानुगाः ॥ १३ ॥ तंचैनंपरमोदारमुपेक्षसिमहाबल॥ क्षणंहिनभवेद्वृत्रःक्रुद्धे
त्वयिसुरेश्वर॥ १४॥ यदाहिप्रीतिसंयोगंत्वयाविष्णोसमागतः॥ तदाप्रभृतिलोकानांनाथत्वमुपलब्धवान् ॥ १५ ॥ सत्वंप्रसादंलोकानांकुरुष्वसु
समाहितः॥ त्वत्कृतेनहिसर्वस्यात्प्रशांतमरुजंजगत्॥ १६॥ इमेहिसर्वेविष्णोत्वांनिरीक्षंतेदिवौकसः॥ वृत्रघातेनमहतातेषांसाह्यंकुरुष्वह॥ १७॥
त्वयाहिनित्यशःसाह्यंकृतमेषांमहात्मनाम्॥ असह्यमिदमन्येषामगतीनांगतिर्भवान् ॥ १८॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये
उत्तरकांडेचतुरशीतितमःसर्गः ॥८४॥ ॥७॥ ॥लक्ष्मणस्यतुतद्वाक्यंश्रुत्वाशत्रुनिबर्हणः॥ वृत्रघातमशेषेणकथयेत्याहसुव्रत ॥ १ ॥राघ
वेणैवमुक्तस्तुसुमित्रानंदवर्धनः ॥भूयएवकथांदिव्यांकथयामाससुव्रतः ॥ २॥ सहस्राक्षवचःश्रुत्वासर्वेषांचदिवौकसाम्॥ विष्णुर्देवानुवाचेदंस
र्वानिंद्रपुरोगमान् ॥ ३ ॥ पूर्वंसौहृदबद्धोस्मिवृत्रस्यहमहात्मनः ॥तेनयुष्मत्प्रियार्थंहिनाहंहन्मिमहासुरम्॥ ४॥ अवश्यंकरणीयंचभवतांसुखमु
त्तमम्॥ तस्मादुपायमाख्यास्येसहस्राक्षोवधिष्यति॥ ५॥ त्रेधाभूतंकरिष्यामिआत्मानंसुरसत्तमाः॥ तेनवृत्रंसहस्राक्षोवधिष्यतिनसंशयः॥ ६॥
एकांशोवासवंयातुद्वितीयोवज्रमेवतु ॥तृतीयोभूतलंयातुतदावृत्रंहनिष्यति॥ ७॥ तथाब्रुवतिदेवेशेदेवावाक्यमथाब्रुवन्॥ एवमेतन्नसंदेहोयथा
वदसिदैत्यहन्॥ ८॥ भद्रंतेस्तुगमिष्यामोवृत्रासुरवधैषिणः॥ भजस्वपरमोदारवासवंस्वेनतेजसा॥ ९ ॥

सुराणामसह्यंतथापिकुरु यस्मादगतीनामस्माकंसुराणांभवानेवगतिःशरणम् ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीरामा० श्रीरा० वा० आ० उ० चतुरशीतितमःसर्गः ॥ ८४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथप्रकृतो
पयुक्तशेषकथापूरणं लक्ष्मणस्येति ॥ १ ॥ दिव्यांकथांप्रकृताम् ॥ २ ॥ ३ ॥ पूर्वंयुष्माभिस्तद्वधप्रार्थनात्पूर्वंसौहृदबद्धःप्रीतिबद्धः ॥ ४ ॥ ५ ॥ त्रेधाभूतंत्रेधाविभक्तंआत्मानंस्वतेजोमूर्तिम्
॥ ६ ॥ तृतीयोभूतलंयातु एतद्वृत्रदेहधारणार्थमित्यर्थः इंद्रस्यवृत्रहननजब्रह्महत्यानिर्वृत्तियावद्भूलोकरक्षणार्थंचेत्यपिबोध्यम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ तेजसाप्रागुक्तलक्षणेनस्वेनतेजसाभूतंव्याप्तंपिबंतमित्यादितपआधिक्यपरम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ दीप्तेनदीप्यमानेनमहार्चिषामहार्चिष्मदयःपिंडादिसदृशेनवज्रेणवज्रकृतच्छेदे
नहेतुनापततावृत्रशिरसाजगत्त्रासमुपागमत् ॥ १४ ॥ असंभाव्यंअनपराधिनस्तप्यतस्तूष्णींस्थितस्यवधमनुचिंतांचिंतयानोविबुधाधिपोलोकस्यांतंलोकालोकात्परंतमःप्रदेशंजगाम ब्रह्मह
त्याभियापलायितोभूत् ॥ १५ ॥ तमिंद्रमनुगमनंतदभिमानिदेवतारूपेण इंद्रहतपुत्रेणत्वष्ट्रामुनिनापुत्रेच्छयास्वाहेंद्रशत्रुर्वर्धस्वेतिहोमेकृतेआहवनीयाज्जातोवृत्रोब्राह्मणइति तमिंद्रंब्रह्मह

ततःसर्वेमहात्मानःसहस्राक्षपुरोगमाः ॥ तदारण्यमुपाक्रामन्यत्रवृत्रोमहासुरः ॥ १० ॥ तेपश्यंस्तेजसाभूतंतपंतमसुरोत्तमम् ॥ पिबंतमिवलोकां
स्त्रीन्निर्दहंतमिवांबरम् ॥ ११ ॥ दृष्ट्वैवचासुरश्रेष्ठंदेवास्त्रासमुपागमन् ॥ कथमेनंवधिष्यामःकथंनस्यात्पराजयः ॥ १२ ॥ तेषांचिंतयतांतत्रसहस्रा
क्षःपुरंदरः ॥ वज्रंप्रगृह्यपाणिभ्यांप्राहिणोद्वृत्रमूर्धनि ॥ १३ ॥ कालाग्निनेवघोरेणदीप्तेनेवमहार्चिषा ॥ पतताद्वृत्रशिरसाजगत्त्रासमुपागमत् ॥
॥ १४ ॥ असंभाव्यंवधंतस्यवृत्रस्यविबुधाधिपः ॥ चिंतयानोजगामाशुलोकस्यांतंमहायशाः ॥ १५ ॥ तमिंद्रंब्रह्महत्याशुगच्छंतमनुगच्छति ॥ अ
पतच्चास्यगात्रेषुतमिंद्रंदुःखमाविशत् ॥ १६ ॥ हतारयःप्रनष्टेंद्रादेवाःसाग्निपुरोगमाः ॥ विष्णुंत्रिभुवनेशानंमुहुर्मुहुरपूजयन् ॥ १७ ॥ त्वंगतिःपर
मेशानपूर्वजोजगतःपिता ॥ रक्षार्थंसर्वभूतानांविष्णुत्वमुपजग्मिवान् ॥ १८ ॥ हतश्चायंत्वयावृत्रोब्रह्महत्याचवासवम् ॥ बाधतेसुरशार्दूलमो
क्षंतस्यविनिर्दिश ॥ १९ ॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वादेवानांविष्णुरब्रवीत् ॥ मामेवयजतांशक्रःपावयिष्यामिवज्रिणम् ॥ २० ॥ पुण्येनहयमेधेनमामिष्ट्वा
पाकशासनः ॥ पुनरेष्यतिदेवानामिंद्रत्वमकुतोभयः ॥ २१ ॥ एवंसंदिश्यतांवाणींदेवानांचामृतोपमाम् ॥ जगामविष्णुर्देवेशःस्तूयमानस्त्रिविष्टप
म् ॥ २२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआ०उत्तरकांडेपंचाशीतितमःसर्गः ॥ ८५ ॥

त्यायस्तमिंद्रम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ पूर्वजोजगतःपिता अहमस्मिप्रथमजाऋतस्येतिश्रुतेः एवंकारणमूर्तिर्हिरण्यगर्भएवसर्वभूतरक्षोद्देशेनविष्ण्वाकारत्वंपालनशक्तिप्राधान्येनप्राप्तः ॥ १८ ॥ य
दर्थंविष्णुमूर्त्यवलंबनंतत्कार्यंतेकृतंदुष्टवधेनैवशिष्टपालनादित्याह हतश्चेति ॥ १९ ॥ मांऔपासनाग्निहोत्राद्यश्वमेधांताशेषयज्ञयजनीयंविशिष्याश्वमेधस्यसाक्षाद्दैवतंमामेवशक्रोयजतां
इंद्रायस्वाहेत्यादिमंत्रैश्चतत्तद्देवतांतर्याम्यहमेवतत्तत्पदैर्बोध्यइतिभावः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरामीयेरा०वाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचाशीतितमःसर्गः ॥ ८५ ॥

अथाश्वमेधतोब्रह्महत्यानिवृत्तिकथनेनाश्वमेधवैभवकथनेनचतद्यज्ञप्रोत्साहनं तदेति कथाशेषंप्रचक्रमेवक्तुमितिशेषः ॥ १ ॥ नसंज्ञांलेभे पहृपस्तवत्परवशोभूदित्यर्थः ॥ २ ॥ कंचित्काल
मवसदित्यन्वयः ॥ ३ ॥ नष्टेअदर्शनंप्राप्ते उद्विग्नं अराजकत्वात् निःस्नेहाइंद्राभावमूलावृष्ट्याऽनार्द्रा ॥ ४ ॥ तदेवाह निःस्रोतसइति ॥ ५ ॥ समुपानयन्आवेदयन्[illegible]नवंतइतियावत् ॥ ६ ॥
॥ ७ ॥ तंदेवेशंविष्णुमिंद्रंवा ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ हेदुरासदेब्रह्महत्येआत्मानंचतुर्धाविभजेतितामूचुरित्यन्वयः ॥ ११ ॥ संदधौचतुर्धाविभागंसंपादितवती तथाकुरु [illegible]वेंद्रादन्यत्रस्थानंवरया

तदावृत्रवधंसर्वमखिलेनसलक्ष्मणः ॥ कथयित्वानरश्रेष्ठःकथाशेषंप्रचक्रमे ॥ १ ॥ ततोहतेमहावीर्येवृत्रेदेवभयंकरे ॥ ब्रह्महत्यावृतःशक्रःसंज्ञांले
भेनवृत्रहा ॥ २ ॥ सोंतमाश्रित्यलोकानांनष्टसंज्ञोविचेतनः ॥ कालंतत्रावसत्कंचिद्वेष्टमानइवोरगः ॥ ३ ॥ अथनष्टेसहस्राक्षेउद्विग्नमभवज्जगत् ॥
भूमिश्चध्वस्तसंकाशानिःस्नेहाशुष्ककानना ॥ ४ ॥ निःस्रोतसस्तेसर्वेतुह्रदाश्चसरितस्तथा ॥ संक्षोभश्चैवसत्वानामनावृष्टिकृतोभवत् ॥ ५ ॥ क्षीय
माणेतुलोकेस्मिन्संभ्रांतमनसःसुराः ॥ यदुक्तंविष्णुनापूर्वंतंयज्ञंसमुपानयन् ॥ ६ ॥ ततःसर्वेसुरगणाःसोपाध्यायाःसहर्षिभिः ॥ तंदेशंसमुपाजग्मु
र्यत्रेंद्रोभयमोहितः ॥ ७ ॥ तेतुदृष्ट्वासहस्राक्षमावृतंब्रह्महत्यया ॥ तंपुरस्कृत्यदेवेशमश्वमेधंप्रचक्रिरे ॥ ८ ॥ ततोश्वमेधःसुमहान्महेंद्रस्यमहात्मनः ॥
ववृतेब्रह्महत्यायाःपावनार्थंनरेश्वर ॥ ९ ॥ ततोयज्ञेसमाप्तेतुब्रह्महत्यामहात्मनः ॥ अभिगम्याब्रवीद्वाक्यंक्वमेस्थानंविधास्यथ ॥ १० ॥ तेतामूचुस्त
तोदेवास्तुष्टाःप्रीतिसमन्विताः ॥ चतुर्धाविभजात्मानमात्मनैवदुरासदे ॥ ११ ॥ देवानांभाषितंश्रुत्वाब्रह्महत्यामहात्मनाम् ॥ संदधौस्थानमन्यत्रव
रयामासदुर्वसा ॥ १२ ॥ एकेनांशेनवत्स्यामिपूर्णोदासुनदीषुवै ॥ चतुरोवार्षिकान्मासान्दर्पघ्नीकामचारिणी ॥ १३ ॥ भूम्यामहंसर्वकालमेकेनांशे
नसर्वदा ॥ वसिष्यामिनसंदेहःसत्येनैतद्ब्रवीमिवः ॥ १४ ॥ योयमंशस्तृतीयोमेस्त्रीषुयौवनशालिषु ॥ त्रिरात्रंदर्पपूर्णासुवसिष्येदर्पघातिनी ॥ १५ ॥

मासदुर्वसादुःखजनकवासवती ॥ १२ ॥ तानिस्थानान्याह एकेनेति चतुरोवार्षिकान्मासान्पूर्णोदासुपूर्णोदकासु तेनान्यदाल्पोदकासुनक्षुद्रनदीषुवासः सोपिप्रत्यासत्त्यापूर्णोदकत्वकाले
एव सचकालःसिंहकर्कटयोर्मध्येसर्वानद्योरजस्वलाइत्युक्तः दर्पघ्नी पापिनामितिशेषः तत्रैववासेहेतुः कामचारिणीति तेनगंगादिषुनवासइत्युक्तम् ॥ १३ ॥ भूम्यांऊपररूपेणवासः ॥ १४ ॥
दर्पघातिनीपुरुषसंभोगकरणसुखविघातिनी ॥ १५ ॥

अदूषकान्ब्रह्मब्रह्मविद्याब्राह्मणब्रह्मलोकानांमार्गांतरावलंबेनदूषणकरणरहितान् उक्तपदार्थेषुदृढविश्वासान् मृषापूर्वंमृषावादपूर्वंयेराजस्थानादौघातंकुर्वंतिधिक्कारादिकुर्वंतिलोहितादिस्रावं
कुर्वंतिकैमुनिकन्यायेनैवयेप्राणवियोगंकुर्वंतितांश्चतुर्थेनभागेनसंश्रयिष्येयोलोहितंकरद्यावतःप्रस्कन्नंपांसून्संगृह्णात् तावत्संवत्सरंपितृलोकंनप्रजानात् तस्माद्ब्राह्मणायनापगुरेन्ननिहन्यान्न
लोहितंकुर्यादितिश्रुतेः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ यज्ञंविष्णुम् ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०षडशीतितमःसर्गः ॥ ८६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथरामोपिइलोपा

हंतारोब्राह्मणान्येतुमृषापूर्वमदूषकान् ॥ तांश्चतुर्थेनभागेनसंश्रयिष्येसुरर्षभाः ॥ १६ ॥ प्रत्यूचुस्तांततोदेवायथावदसिदुर्वसे ॥ तथाभवतुतत्सर्वं
साधयस्वयदीप्सितम् ॥ १७ ॥ ततःप्रीत्यान्वितादेवाःसहस्राक्षंववंदिरे ॥ विज्वरःपूतपाप्माचवासवःसमपद्यत ॥ १८ ॥ प्रशांतंचजगत्सर्वंसहस्रा
क्षेप्रतिष्ठिते ॥ यज्ञंचाद्भुतसंकाशंतदाशक्रोभ्यपूजयत् ॥ १९ ॥ ईदृशोह्यश्वमेधस्यप्रसादोरघुनंदन ॥ यजस्वसुमहाभागहयमेधेनपार्थिव ॥ २० ॥
इतिलक्ष्मणवाक्यमुत्तमंनृपतिरतीवमनोहरंमहात्मा ॥ परितोषमवापहृष्टचेताःसनिशम्येंद्रसमानविक्रमौजाः ॥ २१ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे
वाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेषडशीतितमःसर्गः ॥ ८६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तच्छ्रुत्वालक्ष्मणेनोक्तंवाक्यंवाक्यविशारदः ॥ प्रत्युवाचमहातेजाः
प्रहसन्राघवोवचः ॥ १ ॥ एवमेवनरश्रेष्ठयथावदसिलक्ष्मण ॥ वृत्रघातमशेषेणवाजिमेधफलंचयत् ॥ २ ॥ श्रूयतेहिपुरासौम्यकर्दमस्यप्रजापतेः ॥
पुत्रोबाह्लीश्वरःश्रीमानिलोनामसुधार्मिकः ॥ ३ ॥ सराजापृथिवींसर्वांवशेकृत्वामहायशाः ॥ राज्यंचैवनरव्याघ्रपुत्रवत्पर्यपालयत् ॥ ४ ॥ सुरैश्चप
रमोदारैर्दैतेयैश्चमहाधनैः ॥ नागराक्षसगंधर्वैर्यक्षैश्चसुमहात्मभिः ॥ ५ ॥ पूज्यतेनित्यशःसौम्यभयार्तैरघुनंदन ॥ अबिभ्यंश्चत्रयोलोकाःसरोषस्य
महात्मनः ॥ ६ ॥ सराजाताहृशोप्यासीद्धर्मेवीर्येचनिष्ठितः ॥ बुद्ध्याचपरमोदारोबाह्लीकेशोमहायशाः ॥ ७ ॥ सप्रचक्रेमहाबाहुर्मृगयांरुचिरेवने ॥
चैत्रेमनोरमेमासेसभृत्यबलवाहनः ॥ ८ ॥ प्रजघ्नेसनृपोऽरण्येमृगाञ्छतसहस्रशः ॥ हत्वैवतृप्तिर्नाभूच्चराज्ञस्तस्यमहात्मनः ॥ ९ ॥

ख्यानेनाश्वमेधस्यराज्ञामशेषानर्थनिवृत्तिपूर्वकपरमेष्टसाधनत्वंदर्शयति तदिति अश्वमेधमाहात्म्यमजानानंप्रतीवलक्ष्मणस्तद्वैभवमुक्तवानितिभावेनहासः ॥ १ ॥ वृत्रघातंवाजिमेधफलंचयद्य
थावदसितदेवमेवेत्यन्वयः ॥ २ ॥ अथस्वस्यपरिपूर्णाश्वमेधज्ञातृत्वज्ञापनायाह श्रूयतेइति बाह्लिर्देशविशेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ भयार्तत्वंकुतस्तत्राहाबिभ्यन्निति अबिभयुरित्यर्थः तत्रहेतुः
सरोषस्येति ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ हत्वैव हत्वापीत्यर्थः ॥ ९ ॥

अयुतमयुतसंख्याकंवध्यमानमभूदितिशेषः अथयत्रमहासेनःस्कंदोजातस्तंदेशमुपचक्रमेजगाम ॥ १० ॥ ११ ॥ गोपतिध्वजोवृषभध्वजआत्मानंस्त्रीरूपंकृत्वातत्रपर्वतेतिष्ठतीतिशेषः कि
मर्थमेवंतत्राह देव्याःप्रियंचिकीर्षुरिति ॥ १२ ॥ पुरुषवादिनःपुरुषइतिवादोव्यपदेशोयेषांते पुल्लिंगवत्त्वेनशब्दवाच्यायेपदार्थाःसंतियच्चान्यत्किंचननपुंसकवाच्यंतत्सर्वंनारीसंज्ञंस्त्रीलिंगशब्द
वाच्यत्वार्हंस्त्रीवेषंबभूव ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ सानुगमात्मानंस्त्रीकृतंस्त्रीरूपंकृतंदृष्ट्वा आत्मानंतथागतंतथावस्थांप्राप्तमात्मानंदृष्ट्वा इदमुत्तरान्वयि ॥ १६ ॥ तच्चआत्मनस्तादृशावस्थाप्रा

नानामृगाणामयुतंवध्यमानंमहात्मना ॥ यत्रजातोमहासेनस्तंदेशमुपचक्रमे ॥ १० ॥ तस्मिन्प्रदेशेदेवेशशैलराजसुतांहरः ॥ रमयामासदुर्धर्षःस
वैरनुचरैःसह ॥ ११ ॥ कृत्वास्त्रीरूपमात्मानमुमेशोगोपतिध्वजः ॥ देव्याःप्रियचिकीर्षुःसंस्तस्मिन्पर्वतनिर्झरे ॥ १२ ॥ यत्रयत्रवनोद्देशेसत्वाःपुरुषवा
दिनः ॥ वृक्षाःपुरुषनामानस्तेसर्वेस्त्रीजनाभवन् ॥ १३ ॥ यच्चकिंचनतत्सर्वंनारीसंज्ञंबभूवह ॥ एतस्मिन्नंतरेराजासइलःकर्दमात्मजः ॥ १४ ॥ निघ्न
न्मृगसहस्राणितंदेशमुपचक्रमे ॥ सदृष्ट्वास्त्रीकृतंसर्वंसव्यालमृगपक्षिणम् ॥ १५ ॥ आत्मानंस्त्रीकृतंचैवसानुगंरघुनंदन ॥ तस्यदुःखंमहच्चासीद्दृ
ष्ट्वात्मानंतथागतम् ॥ १६ ॥ उमापतेश्चतत्कर्मज्ञात्वात्रासमुपागमत् ॥ ततोदेवंमहात्मानंशितिकंठंकपर्दिनम् ॥ १७ ॥ जगामशरणंराजासभृत्य
बलवाहनः ॥ ततःप्रहस्यवरदःसहदेव्यामहेश्वरः ॥ १८ ॥ प्रजापतिसुतंवाक्यमुवाचवरदःस्वयम् ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठराजर्षेकार्दमेयमहाबल ॥ १९ ॥ पु
रुषत्वमृतेसौम्यवरंवरयसुव्रत ॥ ततःसराजाशोकार्तःप्रत्याख्यातोमहात्मना ॥ २० ॥ स्त्रीभूतोसौनजग्राहवरमन्यंसुरोत्तमात् ॥ ततःशोकेनमहता
शैलराजसुतांनृपः ॥ २१ ॥ प्रणिपत्यउमांदेवींसर्वेणैवांतरात्मना ॥ ईशेवराणांवरदेलोकानामसिभामिनी ॥ २२ ॥ अमोघदर्शनेदेवीभजसौम्ये
नचक्षुषा ॥ हृद्गतंतस्यराजर्षेर्विज्ञायहरसन्निधौ ॥ २३ ॥ प्रत्युवाचशुभंवाक्यंदेवीरुद्रस्यसंमता ॥ अर्धस्यदेवोवरदोवरार्धस्यतवत्यहम् ॥ २४ ॥

मिरूपमुमापतेःकर्मतदिच्छावशप्राप्तंज्ञात्वा ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ पुरुषत्वमृतेतद्विना प्रत्याख्यातःपुरुषत्वप्राप्तेरितिशेषः ॥ २० ॥ नचजग्राहस्त्रीभूतइतिपाठेगुरुवैषम्यमार्षं अन्यंवरंपुंस्त्वा
तिरिक्तंवरंनजग्राह अन्यद्वाक्यमितिपाठेपुंस्त्वातिरिक्तवरदातृवाक्यंनजग्राहेत्यर्थः ॥ २१ ॥ सर्वेणैवांतरात्मनामनोबुद्ध्यभिमानलक्षणेनसर्वेणांतःकरणेनप्रणिपत्य साष्टांगंप्रणिपत्येत्यर्थः वरा
णामीशेअतएवलोकानांवरदेत्वंभामिनीअसि ॥ २२ ॥ अतोऽमोघेत्यादि सौम्येनचक्षुषाऽनुग्रहचक्षुषामांभजानुगृहाण ॥ २३ ॥ २४ ॥

स्त्रीपुंसोः समासांताभावआर्षः स्त्रीपुंसयोरावयोःसकाशाद्वरमिच्छसीतिशेषः तत्रवरदोदेवोऽर्धस्यवरस्यदाता वरार्धस्याहंदात्री तस्माद्यावदिच्छसितदर्धमत्तोगृहाण ॥ २५ ॥ २६ ॥ उपासित्वाप्राप्य ॥ २७ ॥ देवीस्वतोनुग्रहांतरंकरोति राजन्निति ॥ २८ ॥ कार्दमिःकर्दमापत्यम् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्ताशीतितमःसर्गः ॥ ८७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथकथावशेषप्रश्नेतत्प्रतिपादनं तांकथामिति ॥ १ ॥ तस्यराज्ञइलस्य तस्यभावस्यस्त्रीपुंसभावस्य ॥ २ ॥ स्त्रीभूतोतएवदुर्गतिःकथंवर्त

तस्मादर्धंगृहाणत्वंस्त्रीपुंसोर्यावदिच्छसि॥ तदद्भुततरंश्रुत्वादेव्यावरमनुत्तमम्॥ २५॥ संप्रहृष्टमनाभूत्वाराजावाक्यमथाब्रवीत्॥ यदिदेविप्रसन्नामेरूपेणाप्रतिमाभुवि॥ २६॥ मासंस्त्रीत्वमुपासित्वामासंस्यांपुरुषःपुनः॥ ईप्सितंतस्यविज्ञायदेवीसुरुचिरानना॥ २७॥ प्रत्युवाचशुभंवाक्यमेवमेवभविष्यति ॥ राजन्पुरुषभूतस्त्वंस्त्रीभावंनस्मरिष्यसि ॥ २८ ॥ स्त्रीभूतश्चपरंमासंनस्मरिष्यसिपौरुषम् ॥ एवंसराजापुरुषोमासंभूत्वाथकार्दमिः॥ २९॥ त्रैलोक्यसुंदरीनारीमासमेकमिलाभवत्॥ ३०॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेसप्ताशीतितमःसर्गः ॥ ८७॥ ॥ छ॥ ॥ तांकथामैलसंबद्धांरामेणसमुदीरिताम्॥ लक्ष्मणोभरतश्चैवश्रुत्वापरमविस्मितौ ॥ १ ॥ तौरामंप्रांजलीभूत्वातस्यराज्ञोमहात्मनः ॥ विस्तरंतस्यभावस्यतदापप्रच्छतुःपुनः॥ २॥ कथंसराजास्त्रीभूतोवर्तयामासदुर्गतिः॥ पुरुषःसयदाभूतःकांवृत्तिंवर्तयत्यसौ॥ ३॥ तयोस्तद्भाषितंश्रुत्वाकौतूहलसमन्वितम्॥ कथयामासकाकुत्स्थस्तस्यराज्ञोयथागमम्॥ ४ ॥ तमेवप्रथमंमासंस्त्रीभूत्वालोकसुंदरी ॥ ताभिःपरिवृतास्त्रीभिर्येऽस्यपूर्वंपदानुगाः ॥ ५ ॥ तत्काननंविगाह्याशुविजह्रेलोकसुंदरी ॥ द्रुमगुल्मलताकीर्णंपद्भ्यांपद्मदलेक्षणा॥ ६॥ वाहनानिचसर्वाणिसंत्यक्त्वावैसमंततः॥ पर्वताभोगविवरेतस्मिन्रेमेइलातदा ॥ ७॥ अथतस्मिन्वनोद्देशेपर्वतस्याविदूरतः ॥ सरःसुरुचिरप्रख्यंनानापक्षिगणायुतम्॥ ८॥ ददर्शसाइलातस्मिन्बुधंसोमसुतंतदा॥ ज्वलंतंस्वेनवपुषापूर्णसोममिवोदितम्॥ ९॥

यामासतत्कालमितिशेषः तथापुरुषभूतोसौकांवृत्तिंवर्तयति ॥ ३ ॥ यथागमंयथाप्राप्तम् ॥ ४ ॥ लोकसुंदरीलोकेभ्यःसर्वस्त्रीलोकेभ्यःसुंदरी एवंभूतापिसास्त्रीपरिवृता कास्ताःस्त्रियस्तत्राह येऽस्येति ॥ ५ ॥ ६ ॥ पर्वतानामाभोगोविस्तारस्तस्यविवरेपर्वतमध्यप्रदेशे ॥ ७ ॥ पर्वतस्याविदूरतःसरोददर्शेत्यन्वयः यत्रेश्वराज्ञयास्त्रीत्वप्राप्तिस्ततःपरस्मिन्नविदूरप्रदेशेइत्यर्थः अतएवबुधस्यसरसितपश्चरतःस्त्रीत्वाप्राप्तिरितिबोध्यम् ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ जलाशयंक्षोभयामासक्रीडयेतिशेषः ॥ ११ ॥ आत्मानंनोपलेभेआत्मध्यानंनप्राप्तवान् काममोहपरवशचित्तोभूदित्यर्थः अंभसिस्थितःसचचाल ॥ १२ ॥ चित्तंसमभ्यतिक्रामत् इलायामितिशेषः इलाविषयचिंतांप्राप्तमभूदित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ यद्विनान्यपरिग्रहःअन्यपरिग्रहत्वरहिता ॥ १५ ॥ शब्दापयतआह्वयत ॥ १६ ॥ १७ ॥ मधुरंसंध्यादिकृतश्रुतिकटुत्वरहितं मधुराक्षरंटवर्गादिरहितम् ॥ १८ ॥ अपतिःपतिहीना ॥ १९ ॥ आव्यक्तपदंआसमंताद्व्यक्तानिपदानियत्रतत् आवर्तनीविद्यासांग्रहणीपर्यायनामिकासंवर्तविद्याताआव

तपंतंचतपस्तीव्रमंभोमध्येदुरासदम् ॥ यशस्करंकामकरंकारुण्येपर्यवस्थितम् ॥ १० ॥ सातंजलाशयंसर्वंक्षोभयामासविस्मिता ॥ सहतैःपूर्वपुरुषैःस्त्रीभूतैरघुनंदन ॥ ११ ॥ बुधस्तुतांसमीक्ष्यैवकामबाणवशंगतः ॥ नोपलेभेतदात्मानंसचचालतदांभसि ॥ १२ ॥ इलांनिरीक्षमाणस्तुत्रैलोक्याद्धिकांशुभाम् ॥ चित्तंसमभ्यतिक्रामत्कान्वियंदेवताधिका ॥ १३ ॥ नदेवीषुननागीषुनासुरीष्वप्सरःसुच ॥ दृष्टपूर्वामयाकाचिद्रूपेणानेनशोभिता ॥ १४ ॥ सदृशीयंममभवेद्यद्विनान्यपरिग्रहः ॥ इतिबुद्धिंसमास्थायजलात्कूलमुपागमत् ॥ १५ ॥ आश्रमंसमुपागम्यततस्ताःप्रमदोत्तमाः ॥ शब्दापयतधर्मात्माताश्चैनंचववंदिरे ॥ १६ ॥ सतापप्रच्छधर्मात्माकस्यैषालोकसुंदरी ॥ किमर्थमागताचैवसर्वमाख्यातमाचिरम् ॥ १७ ॥ शुभंतुतस्यतद्वाक्यंमधुरंमधुराक्षरम् ॥ श्रुत्वास्त्रियश्चताःसर्वाऊचुर्मधुरयागिरा ॥ १८ ॥ अस्माकमेषासुश्रोणीप्रभुत्वेवर्ततेसदा ॥ अपतिःकाननांतेषुसहास्माभिश्चरत्यसौ ॥ १९ ॥ तद्वाक्यमाव्यक्तपदंतासांस्त्रीणांनिशम्यच ॥ विद्यामावर्तनींपुण्यामावर्तयतिसद्विजः ॥ २० ॥ सोर्थंविदित्वासकलंतस्यराज्ञोयथातथा ॥ सर्वाएवस्त्रियस्ताश्चबभाषेमुनिपुंगवः ॥ २१ ॥ अत्रकिंपुरुषीर्भूत्वाशैलरोधसिवत्स्यथ ॥ आवासस्तुगिरावस्मिन्शीघ्रमेवविधीयताम् ॥ २२ ॥ मूलपत्रफलैःसर्वावर्तयिष्यथनित्यदा ॥ स्त्रियःकिंपुरुषान्नामभर्तॄन्समुपलप्स्यथ ॥ २३ ॥

र्तयतिस्मतद्विद्यैकसाध्यप्रकृतप्रयोजनार्थमितिशेषः ॥ २० ॥ राज्ञःसकलमर्थंवृत्तांतंविदित्वा ध्यानयोगतइतिशेषः ताःस्त्रियः इलाव्यतिरिक्ताइतिशेषः ॥ २१ ॥ किंपुरुषीर्भूत्वाकिंपुरुषाख्यदेवयोनिस्त्रियोभूत्वाअस्मिन्शैलरोधसिवत्स्यथ अस्मिन्गिरौआवासउटजादिःशीघ्रमेवविधीयताम् ॥ २२ ॥ स्त्रियःकिंपुरुषस्त्रियोयूयंकिंपुरुषान्नामप्रसिद्धान्भर्तॄन्समुपलप्स्यथान्विष्यप्राप्स्यथेत्यर्थः ॥ २३ ॥

किंपुरुषीकृताःबुधेनयोगबलात्किंपुरुषस्त्रीकृताः शैलमुपशैलसमीपेआसांचक्रिरे ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअष्टाशी
तितमःसर्गः ॥ ८८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रुत्वेति किंपुरुषोत्पत्तिंकिंपुरुषजातित्वेनतासांस्त्रीणामुत्पत्तिं श्रुतामद्भुवताम् ॥१॥ २ ॥ विद्रुताःगतादृष्ट्वा विद्रुताइतिपाठांतरं प्रहसन्नेवसर्वासांस्त्वबुद्ध्वा

ताःश्रुत्वासोमपुत्रस्यस्त्रियःकिंपुरुषीकृताः ॥ उपासांचक्रिरेशैलंवध्वस्ताबहुलास्तदा ॥ २४ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये
उत्तरकांडेअष्टाशीतितमःसर्गः॥८८॥ ॥छ॥ ॥श्रुत्वाकिंपुरुषोत्पत्तिंलक्ष्मणोभरतस्तथा॥ आश्चर्यमितिचब्रूतामुभौरामंजनेश्वरम्॥ १ ॥
अथरामःकथामेतांभूयएवमहायशाः॥ कथयामासधर्मात्माप्रजापतिसुतस्यवै ॥ २ ॥ सर्वास्ताविद्रुतादृष्ट्वाकिन्नरीर्ऋषिसत्तमः॥ उवाचरूपसं
पन्नांतांस्त्रियंप्रहसन्निव ॥ ३ ॥ सोमस्याहंसुदयितःसुतःसुरुचिरानने॥ भजस्वमांवरारोहेभक्त्यास्निग्धेनचक्षुषा॥ ४॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाशून्येस्व
जनवर्जिते॥इलासुरुचिरप्रख्यंप्रत्युवाचमहाप्रभम्॥ ५॥अहंकामचरीसौम्यतवास्मिवशवर्तिनी॥प्रशाधिमांसोमसुतयथेच्छसितथाकुरु॥६॥
तस्यास्तदद्भुतप्रख्यंश्रुत्वाहर्षमुपागतः ॥ सवैकामीसहतयारेमेचंद्रमसःसुतः ॥ ७ ॥ बुधस्यमाधवोमासस्तामिलांरुचिराननाम् ॥ गतोरमयतो
त्यर्थंक्षणवत्तस्यकामिनः॥८॥ अथमासेतुसंपूर्णेपूर्णेंदुसदृशाननः ॥ प्रजापतिसुतःश्रीमान्शयनेप्रत्यबुध्यत ॥ ९ ॥ सोपश्यत्सोमजंतत्रतपंतंस
लिलाशये॥ऊर्ध्वबाहुंनिरालंबंतंराजाप्रत्यभाषत॥१०॥भगवन्पर्वतंदुर्गंप्रविष्टोस्मिसहानुगः॥ नचपश्यामितत्सैन्यंक्वनुतेमामकागताः॥ ११ ॥
तच्छ्रुत्वातस्यराजर्षेर्नष्टसंज्ञस्यभाषितम्॥ प्रत्युवाचशुभंवाक्यंसांत्वयन्परयागिरा॥१२॥ अश्मवर्षेणमहताभृत्यास्तेविनिपातिताः॥त्वंचाश्रमप
देसुप्तोवातवर्षभयार्दितः॥ १३॥समाश्वसिहिभद्रंतेनिर्भयोविगतज्वरः॥ फलमूलाशनोवीरनिवसेहयथासुखम् ॥ १४ ॥ सराजातेनवाक्येनप्र
त्याश्वस्तोमहामतिः॥ प्रत्युवाचशुभंवाक्यंदीनोभृत्यजनक्षयात्॥ १५॥

निराकरणात्प्रहासः ॥ ३ ॥ भक्त्याऽनुरागेणस्निग्धंस्नेहयुक्तंनकेवलंचक्षुषैवतथाभूतम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ कामचरीस्वतंत्रा ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रजापतिसुतइलः ॥ ९ ॥ १० ॥ विस्मृतस्वकस्त्रीत्वा
दिवृत्तांतःपृच्छति भगवन्निति ॥ ११ ॥ नष्टसंज्ञस्य देवीप्रसादवशादितिभावः ॥ १२ ॥ अश्मवर्षेणेतिमायावचनमीश्वरवाक्यानुरोधेनेतिकतकः ॥ १३ ॥ १४ ॥ तेनवाक्येनेति इहयथासु
खंवसेतिवाक्येन ॥ १५ ॥

अहं [illegible] त्वैवि[illegible]नोपिस्वकंराज्यंनत्यक्ष्यामित्यक्तुंनशक्नोमि इहवासतइतिशेषः अतोहेब्रह्मन्निहक्षणमपि [illegible]र्तयेयं नञइ[illegible]नुकर्षः तस्मान्मांगमनायसमनुज्ञातुमर्हसि ॥ १६ ॥ उक्तमेवरा ज्यो[illegible]त्कंठाप्रदर्शनाथा[illegible]इ सुतइति प्रपत्स्यते ममराज्यंप्रतिगमनाभावेइतिशेषः ॥ १७ ॥ सुखान्वितान्देशस्था[illegible]भृत्यदारान्हित्वाहंनशक्ष्यामि इहस्थातुमि[illegible]तिशेषः यद्देवमतोमांप्रतिकिंचिदप्यशु [illegible] इहवासनियोगलक्षणानिष्टंवक्तुंनार्हसीतिशेषः ॥ १८ ॥ अद्भुतमागम्याद्भुतकर्मसिद्धिजनकंपरमंवचःसांत्वपूर्वंतवकिंचित्कालवासेनसुखंभविष्यती[illegible]वादपूर्वंतेइहवासोरोचतामित्युवाच ॥ १९ ॥ २० ॥ यदुक्तंब्रह्मवादिनातस्यतद्वचनंश्रुत्वेतिसंबंधः ॥ २१ ॥ २२ ॥ नवमेमासीति नचैवंमध्येपुरुषत्वावस्थायांगर्भदर्शनेनपूर्वावस्थास्मरणाभावरूपपार्वतीवरान्यथाभावापत्तिः

त्यक्ष्याम्यहंस्वकंराज्यंनाहंभृत्यैर्विनाकृतः॥ वर्तयेयंक्षणंब्रह्मन्समनुज्ञातुमर्हसि ॥ १६ ॥ सुतोधर्मपरोब्रह्मन्ज्येष्ठोममहायशाः॥ शशबिंदुरिति ख्यातःसमेराज्यंप्रपत्स्यते॥ १७॥ नहिशक्ष्याम्यहंहित्वाभृत्यदारान्सुखान्वितान् ॥ प्रतिवक्तुंमहातेजःकिंचिदप्यशुभंवचः॥ १८ ॥ तथाब्रुवतिराजेंद्रेबुधःपरममद्भुतम्॥ सांत्वपूर्वमथोवाचवासस्तइहरोचताम्॥ १९॥ नसंतापस्त्वयाकार्यःकार्दमेयमहाबल॥ संवत्सरोषितस्याद्यकारयिष्यामिते हितम्॥२०॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाबुधस्याक्लिष्टकर्मणः॥वासायविदधेबुद्धिंयदुक्तंब्रह्मवादिना॥२१॥मासंस्त्रीतदाभूत्वारमयत्यनिशंसदा॥मासंपुरुषभावेनधर्मंबुद्धिंचकारसः॥ २२॥ ततःसानवमेमासिइलासोमसुतात्सुतम्॥ जनयामाससुश्रोणीपुरूरवसमूर्जितम् ॥ २३ ॥ जातमात्रेतुसुश्रोणीपितुर्हस्तेन्यवेशयत्॥ बुधस्यसमवर्णंचइलापुत्रंमहाबलम्॥ २४ ॥ बुधस्तुपुरुषीभूतंसवैसंवत्सरांतरम् ॥ कथाभीरमयामासधर्मयुक्ताभिरात्मवान्॥ २५॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडएकोननवतितमःसर्गः॥८९॥ ॥९०॥ ॥ तथोक्तवतिरामेतुतस्यजन्मतदद्भुतम्॥ उवाचलक्ष्मणोभूयोभरतश्चमहायशाः॥ १ ॥इलासासोमपुत्रस्यसंवत्सरमथोषिता॥ अकरोत्किंनरश्रेष्ठतत्त्वंशंसितुमर्हसि॥ २॥

तद्वरबलादेवविद्यमानस्यापिगर्भस्यानेनाज्ञानमितिकल्पनेनादोषात् एतदनुपपत्त्यैवबुधस्यसमागममारभ्यनवमेमासिसद्यएवगर्भग्रहणप्रसवावितितीर्थः ॥ २३ ॥ जातमात्रंतत्क्षणएवपितृसमानाकारंपितृहस्तेउपनयनादिकृत्यार्थंन्यवेदयत्स्थापितवती ॥ २४ ॥ संवत्सरांतरंसंवत्सरांतरप्राप्त्यपेक्षितावशिष्टमासत्रयपर्यंतम् ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडएकोननवतितमःसर्गः ॥ ८९ ॥ ॥९०॥ ॥ तस्यपुरूरवसःजन्म ॥ १ ॥ सोमपुत्रस्य समीपइतिशेषः किमकरोत्संवत्सरानंतरमितिशेषः पुरूरवसःशशबिंदोश्चतत्सुततयापश्चाज्जातपुरूरवसोराज्यमभून्नवेतिप्रश्नार्थः ॥ २ ॥

प्रजापतिसुतेतद्विषयाम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ सुहृदःस्वमित्रभूतान् ॥ ६ ॥ यथाभूतंईश्वराज्ञयाऽनुभवसिद्धंस्त्रीपुंसरूपप्रकारद्वयंप्राप्तमेनंजानीत ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ वृषभध्वजए
वस्वकृतशापनिवर्तनसमर्थस्तत्प्रीतिश्चाश्वमेधेनसर्वदेवताप्रीतिकरेणैवेत्याह नान्यमिति नान्यंभैषज्यंपश्यामि नान्यमित्येतद्विवृणोति अंतरावृषभध्वजं नाश्वमेधात्परोयज्ञः राज्ञांब्रह्महत्यांत

तयोस्तद्वाक्यमाधुर्यंनिशम्यपरिपृच्छतोः॥रामःपुनरुवाचेदंप्रजापतिसुतेकथाम्॥ ३ ॥पुरुषत्वंगतेशूरेबुधःपरमबुद्धिमान्॥ संवर्तंपरमोदारमा
जुहावमहायशाः॥४॥च्यवनंभृगुपुत्रंचमुनिंचारिष्टनेमिनम्॥ प्रमोदनंमोदकरंततोदुर्वाससंमुनिम्॥ ५॥ एतान्सर्वान्समानीयवाक्यज्ञस्तत्त्वदर्श
नः ॥ उवाचसर्वान्सुहृदोधैर्येणसुसमाहितान्॥ ६॥ अयंराजामहाबाहुःकर्दमस्यइलःसुतः॥ जानीतैनंयथाभूतंश्रेयोह्यत्रविधीयताम् ॥ ७ ॥ ते
षांसंवदतामेवद्विजैःसहमहात्मभिः॥ कर्दमस्तुमहातेजास्तदाश्रममुपागमत् ॥ ८ ॥ पुलस्त्यश्चक्रतुश्चैववषट्कारस्तथैवच॥ ओंकारश्चमहातेजा
स्तमाश्रममुपागमन्॥ ९ ॥ तेसर्वेहृष्टमनसःपरस्परसमागमे॥ हितैषिणोबाह्लिपतेःपृथग्वाक्यान्यथाब्रुवन्॥ १० ॥ कर्दमस्त्वब्रवीद्वाक्यंसुतार्थंप
रमंहितम्॥ द्विजाःशृणुतमद्वाक्यंयच्छ्रेयःपार्थिवस्यहि॥ ११ ॥नान्यंपश्यामिभैषज्यमंतरावृषभध्वजम्॥ नाश्वमेधात्परोयज्ञःप्रियश्चैवमहात्मनः
॥ १२ ॥ तस्माद्यजामहेसर्वेपार्थिवार्थंदुरासदम्॥ कर्दमेनैवमुक्तास्तुसर्वएवद्विजर्षभाः ॥ १३ ॥ रोचयंतिस्मतंयज्ञंरुद्रस्याराधनंप्रति॥ संवर्तस्य
तुराजर्षिःशिष्यःपरपुरंजयः॥१४॥ मरुत्तइतिविख्यातस्तंयज्ञंसमुपाहरत्॥ ततोयज्ञोमहानासीद्बुधाश्रमसमीपतः॥१५॥ रुद्रश्चपरमंतोषमाजगा
ममहायशाः॥ अथयज्ञेसमाप्तेतुप्रीतःपरमयामुदा॥ १६ ॥ उमापतिर्द्विजान्सर्वानुवाचइलसन्निधौ ॥ प्रीतोस्मिहयमेधेनभक्त्याचद्विजसत्तमाः
॥ १७॥ अस्यबाह्लिपतेश्चैवकिंकरोमिप्रियंशुभम्॥ तथावदतिदेवेशेद्विजास्तेसुसमाहिताः ॥ १८ ॥ प्रसादयंतिदेवेशंयथास्यात्पुरुषस्त्विला ॥ त
तःप्रीतोमहादेवःपुरुषत्वंददौपुनः॥ १९ ॥

सर्वपापनिवर्तकत्वादितिभावः नन्वश्वमेधेनकथंवृषभध्वजसंतोषोऽतआह प्रियएवमहात्मनः यद्यपिप्रजापतिदैवत्यत्वात्प्रजापतिप्रीतिकरःसतथापिहिरण्यगर्भावस्थाविशेषस्यैवरुद्रत्वान्नदो
षः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ तंयज्ञंसमुपाहरत् इलयज्ञापेक्षितसंभारमुपाहृतवानित्यर्थः ॥ १५ ॥१६॥१७॥१८ ॥ देवेशंप्रसादयंतिस्मपुरुषत्वंविनान्यंवरंवृष्णीष्वेतिपूर्ववद्यथानवदेत्तथावि
शिष्यप्रसन्नमकुर्वन्नित्यर्थः तदेवोक्तं यथास्यादिति ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ बा[illegible]ज्य ज्यैष्ठपुत्रशशबिंद्वधिष्ठितमितिशेषः ॥ २१ ॥ वाह्लिं अध्युवासेतिशेषः ॥ २२ ॥ बलीउवासेतिशेषः ॥ २३ ॥ २४ ॥ पौरुषंपुरुषत्वम् ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभि
गमेश्री[illegible]णति[illegible]वाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेनवतितमःसर्गः ॥ ९० ॥ ॥ ९१ ॥ अथाश्वमेधयागायनैमिषेभरतप्रेषणं एतदिति भ्रातृभ्यामितिचतुर्थी ॥ १ ॥ अश्वमेधपु

इलायेसुमहातजादत्वाचांतरधीयत ॥ निवृत्तेहयमेधेचगतेचादर्शनंहरे ॥ २० ॥ यथागतंद्विजाःसर्वेतेगच्छन्दीर्घदर्शिनः ॥ राजातुवाह्लिमुत्सृज्य
मध्यदेशेत्व्यनुत्तमम् ॥ २१ ॥ निवेशयामासपुरंप्रतिष्ठानंयशस्करम् ॥ शशबिंदुश्चराजर्षिर्वाह्लिंपरपुरंजयः ॥ २२ ॥ प्रतिष्ठानेइलोराजाप्रजाप
तिसुतोबली ॥ सकालेप्राप्तवाँह्लोकमिलोब्राह्ममनुत्तमम् ॥ २३ ॥ ऐलःपुरूरवाराजाप्रतिष्ठानमवाप्तवान् ॥ ईदृशोह्यश्वमेधस्यप्रभावःपुरुषर्षभ
॥ २४ ॥ स्त्रीपूर्वःपौरुषंलेभेयच्चान्यदपिदुर्लभम् ॥ २५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० उत्तरकांडेनवतितमःसर्गः ॥ ९० ॥ ॥ ९१ ॥ ॥ एतदाख्या
यकाकुत्स्थोभ्रातृभ्याममितप्रभः ॥ लक्ष्मणंपुनरेवाहधर्मयुक्तमिदंवचः ॥ १ ॥ वसिष्ठंवामदेवंचजाबालिमथकश्यपम् ॥ द्विजांश्चसर्वप्रवरानश्व
मेधपुरस्कृतान् ॥ २ ॥ एतान्सर्वान्समानीयमंत्रयित्वाचलक्ष्मण ॥ हयंलक्षणसंपन्नंविमोक्ष्यामिसमाधिना ॥ ३ ॥ तद्वाक्यंराघवेणोक्तंश्रुत्वात्वरित
विक्रमः ॥ द्विजान्सर्वान्समाहूयदर्शयामासराघवम् ॥ ४ ॥ तेदृष्ट्वादेवसंकाशंकृतपादाभिवंदनम् ॥ राघवंसुदुराधर्षमाशीर्भिःसमपूजयन् ॥ ५ ॥
प्रांजलिःसतदाभूत्वाराघवोद्विजसत्तमान् ॥ उवाचधर्मसंयुक्तमश्वमेधाश्रितंवचः ॥ ६ ॥ तेपिरामस्यतच्छ्रुत्वानमस्कृत्वावृषध्वजम् ॥ अश्वमेधं
द्विजाःसर्वेपूजयंतिस्मसर्वशः ॥ ७ ॥ सतेषांद्विजमुख्यानांवाक्यमद्भुतदर्शनम् ॥ अश्वमेधाश्रितंश्रुत्वाभृशंप्रीतोभवत्तदा ॥ ८ ॥ विज्ञायकर्मतत्तेषां
रामोलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ प्रेषयस्वमहाबाहोसुग्रीवायमहात्मने ॥ ९ ॥ यथामहद्भिर्हरिभिर्बहुभिश्चवनौकसाम् ॥ सार्धमागच्छभद्रंतेअनुभोक्तुंम
होत्सवम् ॥ १० ॥

रस्कृतानश्वमेधप्रयोगसमर्थान् ॥ २ ॥ मंत्रयित्वाविचार्य समाधिनासावधानचित्ततयाहयंविमोक्ष्यामिइतिलक्ष्मणमाहेतिपूर्वेणसंबंधः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ वृषध्वजंरुद्रं त्रेताग्निरूपत्वाद्रुद्र
स्ययज्ञनिर्विघ्नार्थंतन्नमस्कारः ॥ ७ ॥ ८ ॥ तत्कर्मविज्ञायतत्कर्मकरणांगीकारंविज्ञाय ॥ ९ ॥ महद्भिर्हरिभिर्हनुमदादिभिः बहुभिश्चवनौकसांअनुचररूपाणांबहुभिःसमुदायैरित्यर्थः अनुभो
क्तुंद्रष्टुंयथायथाकालमागच्छ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ तालंगृहीत्वावचरास्तालावचराः नटाःसूत्रधाराः गोमत्यानद्यास्तीरइतिशेषः ॥ १५ ॥ आज्ञाप्यतांकार्यतां तद्धिनैमिषंवनम् ॥ १६ ॥ शतशोऽनेकेधर्मज्ञाः
नैमिषेमहायज्ञंमहांतोंऽगभूतायज्ञायस्यतंक्रतुमुख्यमनुभूयदृष्ट्वाकृतार्थाभवंत्वितिशेषः ॥ १७ ॥ अतःशीघ्रमामंत्र्यतांजनः सचास्माभिर्मानितःपूजितःसंस्तुष्टःपुष्टश्चभूत्वाप्रतियास्यति॥ १८॥
वपुष्मतांतंडुलानांअभग्नस्वरूपाणामित्यर्थः शतंवाहानामनेकानिसहस्राणि अनेकलक्षंवलीवर्दादयइत्यर्थः अयुतंवाहकंपशवः ॥ १९ ॥ अतोनुरूपंउक्तान्नभोजनीयब्राह्मणभोजनानु

विभीषणश्चरक्षोभिःकामगैर्वहुभिर्वृतः॥ अश्वमेधंमहायज्ञमायात्वतुलविक्रमः॥ ११॥ राजानश्चमहाभागायेमेप्रियचिकीर्षवः॥ सानुगाःक्षि
प्रमायांतुयज्ञभूमिनिरीक्षकाः ॥ १२ ॥ देशांतरगतायेचद्विजाधर्मसमाहिताः ॥ आमंत्रयस्वतान्सर्वानश्वमेधायलक्ष्मण ॥ १३॥ ऋषयश्चमहा
बाहोआहूयंतांतपोधनाः॥ देशांतरगताःसर्वेसदाराश्चद्विजातयः ॥ १४॥ तथैवतालावचरास्तथैवनटनर्तकाः ॥ यज्ञवाटश्चसुमहान्गोमत्यानैमि
षेवने॥ १५॥ आज्ञाप्यतांमहाबाहोतद्धिपुण्यमनुत्तमम् ॥ शांतयश्चमहाबाहोप्रवर्ततांसमंततः ॥ १६ ॥ शतशश्चापिधर्मज्ञाःक्रतुमुख्यमनुत्तम
म्॥ अनुभूयमहायज्ञंनैमिषेरघुनंदन ॥ १७॥ तुष्टःपुष्टश्चसर्वोसौमानितश्चयथाविधि ॥ प्रतियास्यतिधर्मज्ञशीघ्रमामंत्र्यतांजनः॥ १८॥ शतंवा
हसहस्राणांतंडुलानांवपुष्मताम्॥ अयुतंतिलमुद्गस्यप्रयात्वग्रेमहाबल॥ १९॥ चणकानांकुलित्थानांमाषाणांलवणस्यच॥ अतोनुरूपंस्नेहंचगंधं
संक्षिप्तमेवच ॥ २० ॥ सुवर्णकोट्योबहुलाहिरण्यस्यशतोत्तराः ॥ अग्रतोभरतःकृत्वागच्छत्वग्रेसमाधिना ॥ २१॥ अंतरापणवीथ्यश्चसर्वेचनट
नर्तकाः॥ सूदानार्यश्चबहवोनित्यंयौवनशालिनः॥ २२॥ भरतेनतुसार्धंतेयांतुसैन्यानिचाग्रतः॥ नैगमान्बालवृद्धांश्चद्विजांश्चसुसमाहिताः॥ २३॥
कर्मांतिकान्वर्धकिनःकोशाध्यक्षांश्चनैगमान्॥ ममंमातॄस्तथासर्वाःकुमारांतःपुराणिच॥ २४॥

रूपंस्नेहं घृततैलपयोदध्यादिकमित्यर्थः संक्षिप्तंगंधं अघृष्टमेवेत्यर्थः ॥ २० ॥ हिरण्यस्यरजतस्य शतोत्तराः कोट्यइत्यनुकर्षः समाधिनासावधानतया ॥ २१ ॥ अंतरामार्गमध्येतत्रतत्रा
पेक्षिताआपणवीथ्यस्तत्प्रवर्तकावणिजइत्यर्थः सर्वइति दुंदुभीन्समाघ्नंतिवीणागाथिनोगायतइत्यादिकल्पसूत्रोक्तप्रयोगापेक्षिताः यौवनशालिनइति पुमान्स्त्रियेत्येकशेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥
कर्मांतिकाःकिंकराः अंतःपुराणिभरतादीनाम् ॥ २४ ॥

कांचनींकांचनमयीं [illegible]यांदीक्षानिमित्तं कर्मणिज्ञान्कर्मविषयज्ञानवतऋषीन् ज्ञोविद्वान्सोमजोपिचेत्यमरः नचपत्न्याअपियजमानत्वाद्यज्ञस्वामित्वाच्चस्वामिनोयजमानस्यप्रतिनिधिप्रतिषेधात्कथंपर[illegible]थः[illegible]पनोग्नेर्दैवतादाश्वशब्दात्कर्मणश्चप्रतिनिधिर्निवृत्तइत्यापस्तंबसूत्रात्स्वामिनोयजमानस्यपत्न्यावाइतिचेन्न यस्यभार्यान्यदेशस्थानेष्यतेपतिनाथवा अशक्ताप्रतिकूलावातस्याःप्रतिनिधिक्रियेत्येवंविधावपर्यप्रतिनिधेरनुमतत्वात् अन्येकुशमयींपत्नींकृत्वातुगृहमेधिनः अग्निहोत्रमुपासंतेयावज्जीवमनुव्रताः सौवर्णींवाषोडशपलैर्माषकैःषोडशैरपीतिस्मृतेश्च मृतायामपिभार्यायांवैदिकींनत्यजेद्द्विजः उपाधिनापितत्कर्मयावज्जीवंसमापयेदितिविष्णुस्मृतेश्च वस्तुतस्तुएषासौवर्णीनप्रतिनिधिः देवताप्रतिमास्विवतत्त्वबुद्धिरेवनतुसादृश्यबुद्धि

कांचनींममपत्नींचदीक्षायांज्ञांश्चकर्मणि ॥ अग्रतोभरतःकृत्वागच्छत्वग्रेमहायशाः ॥ २५ ॥ उपकार्यांमहार्हांश्चपार्थिवानांमहौजसाम् ॥ सानुगानांनरश्रेष्ठव्यादिदेशमहावलः ॥ २६ ॥ अन्नपानानिवस्त्राणिअनुगानांमहात्मनाम् ॥ भरतःसतदायातःशत्रुघ्नसहितस्तदा ॥ २७ ॥ वानराश्चमहात्मानःसुग्रीवसहितास्तदा ॥ विप्राणांप्रवराःसर्वेचक्रुश्चपरिवेषणम् ॥ २८ ॥ विभीषणश्चरक्षोभिःस्त्रीभिश्चवहुभिर्वृतः ॥ ऋषीणामुग्रतपसांपूजांचक्रेमहात्मनाम् ॥ २९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकनवतितमःसर्गः ॥ ९१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तत्सर्वमखिलेनाशुप्रस्थाप्यभरताग्रजः ॥ हयंलक्षणसंपन्नंकृष्णसारंमुमोचह ॥ १ ॥ ऋत्विग्भिर्लक्ष्मणंसार्धमश्वेचविनियुज्यच ॥ ततोभ्यगच्छत्काकुत्स्थःसहसैन्येननैमिषम् ॥ २ ॥ यज्ञवाटंमहावाहुर्दृष्ट्वापरममद्भुतम् ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेश्रीमानितिचसोब्रवीत् ॥ ३ ॥ नैमिषेवसतस्तस्यसर्वएवनराधिपाः ॥ आनिन्युरुपहारांश्चतान्रामःप्रत्यपूजयत् ॥ ४ ॥ अन्नपानादिवस्त्राणिसर्वोपकरणानिच ॥ भरतःसहशत्रुघ्नोनियुक्तोराजपूजने ॥ ५ ॥

रत्रेतिप्रतिनिधित्वाभावात् किंतुभगवतऋषीणांचावाहनादिसामर्थ्येनघटनाकौशलेनचतत्त्वबुद्धेरेवोत्पादात् पत्नीकर्मनिर्वाहकत्वंचततएव अतएवकांचनींममपत्नीमितिसंगच्छते एतेनकाम्येष्वश्वमेधादिषुकथंप्रतिनिधिरितिपरास्तमित्याहुः ॥ २५ ॥ उपकार्यावासस्थानानि ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकनवतितमःसर्गः ॥ ९१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथाश्वमेधप्रवृत्तिः तत्सर्वमिति यागोपकरणंसर्वमित्यर्थः अखिलेनान्यूनतयाजनेनवा कृष्णसारंकृष्णसारमृगसमानवर्णं यद्वाकृष्णवर्णंसर्वयज्ञपशुभ्यःसारभूतंचेत्यर्थः ॥ १ ॥ ऋत्विग्भिरिति तंचतुःशतारक्षंतियज्ञस्याघाताय तथा शतेनराजपुत्रैःसहाध्वर्युःपुरस्तात्प्रत्यङ्तिष्ठन्प्रोक्षतीतिश्रुतेरितिभावः ॥ २ ॥ ३ ॥ उपहारानुपदाः ॥ ४ ॥ तेषामेवस्वरूपकथनमन्नेत्यादि अथराजसत्कारेभरतशत्रुघ्ननियोगःसुग्रीवादीनांविप्रपरिवेषणेविभीषणस्यऋषिसत्कारेविनियोगइत्याह भरतइत्यादि ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ हयचर्याअश्वमेधयागानुष्ठानमित्यर्थइतितीर्थकतकौ हयमार्गगमनमित्यर्थमन्ये ॥ ९ ॥ यज्ञप्रवरमुत्तममभवदितिशेषः याचकायावत्तुष्यंतितावद्देहिदेहीतिशब्दादन्यः
शब्दोनाभवत् ॥ १० ॥ ११ ॥ सर्वाणिदत्तानीत्यस्यैवप्रपंचोविविधानीति यावदर्थिमुखाद्देहीतिवचनंननिःसृतंभवति ॥ १२ ॥ तावद्दत्तमेवाभ्यदृश्यत ॥ १३॥ १४ ॥ नास्मरंस्तादृशंयज्ञं

वानराश्चमहात्मानःसुग्रीवसहितास्तदा॥ परिवेषणंचविप्राणांप्रयताःसंप्रचक्रिरे ॥ ६ ॥ विभीषणश्चरक्षोभिर्बहुभिःसुसमाहितः॥ ऋषीणामुग्र
तपसांकिंकरःसमपद्यत॥ ७॥ उपकार्यामहार्हाश्चपार्थिवानांमहात्मनाम् ॥ सानुगानांनरश्रेष्ठोव्यादिदेशमहाबलः ॥ ८ ॥ एवंसुविहितोयज्ञोह्य
श्वमेधोह्यवर्तत॥ लक्ष्मणेनसुगुप्तासाहयचर्याप्रवर्तत॥ ९ ॥ ईदृशंराजसिंहस्ययज्ञप्रवरमुत्तमम्॥ नान्यःशब्दोभवत्तत्रहयमेधेमहात्मनः॥ १०॥
छंदतोदेहिविस्रब्धोयावत्तुष्यंतियाचकाः ॥ तावत्सर्वाणिदत्तानिक्रतुमुख्येमहात्मनः ॥ ११ ॥ विविधानिचगौडानिखांडवानितथैवच॥ ननिःसृ
तंभवत्योष्ठाद्वचनंयावदर्थिनाम्॥ १२॥ तावद्वानररक्षोभिर्दत्तमेवाभ्यदृश्यत ॥ नकश्चिन्मलिनोवापिदीनोवाप्यथवाकृशः ॥ १३॥ तस्मिन्यज्ञव
रेराज्ञोहृष्टपुष्टजनावृते ॥ येचतत्रमहात्मानोमुनयश्चिरजीविनः ॥ १४ ॥ नास्मरंस्तादृशंयज्ञंदानौघसमलंकृतम्॥ यःकृत्यवान्सुवर्णेनसुवर्णंल
भतेस्मसः॥ १५॥ वित्तार्थीलभतेवित्तंरत्नार्थीरत्नमेवच ॥ हिरण्यानांसुवर्णानांरत्नानामथवाससाम् ॥ १६ ॥ अनिशंदीयमानानांराशिःसमुप
दृश्यते॥ नशक्रस्यनसोमस्ययमस्यवरुणस्यच ॥ १७ ॥ ईदृशोदृष्टपूर्वोनएवमूचुस्तपोधनाः॥ सर्वत्रवानरास्तस्थुःसर्वत्रैवचराक्षसाः॥ १८॥ वा
सोधनान्नकामेभ्यःपूर्णहस्ताददुर्भृशम्॥ ईदृशोराजसिंहस्ययज्ञःसर्वगुणान्वितः॥ संवत्सरमथोसाग्रंवर्ततेनचहीयते ॥ १९॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०
वा०आ०उत्तरकांडेद्विनवतितमःसर्गः॥९२॥ ॥९३॥ ॥वर्तमानेतथाभूतेयज्ञेचपरमाद्भुते॥ सशिष्यआजगामाशुवाल्मीकिर्भगवानृषिः॥ १॥

नचाप्यासीत्कदाचनेतिपाठेतादृशयज्ञइतःपूर्वंनासीदित्याहुरितिशेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥ उक्तएवार्थआदरादभ्यस्यते नशक्रस्येति ॥ १७ ॥ १८॥ वर्ततेनचहीयते संवत्सरात्परमपीतिशेषः पुनः
पुनरश्वमेधःप्रावर्ततेत्यर्थः तावत्पर्यंतमेकाश्वमेधदीक्षेत्यन्ये ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरा०रा०वा०आ०उत्तरकांडेद्विनवतितमःसर्गः ॥ ९२ ॥ ॥९३॥ ॥ अथयज्ञार्थमागतेनवाल्मी
किनाकुशलवयोरामायणगानेनियोगः वर्तमानेइति तथाभूतेउक्तप्रकारे ॥ १ ॥

एकांतेऋषिवाटानामितिपाठेसमीपेइतिशेषः ऋषिसंघातइतिपाठेवाल्मीकिनासहागतोऋषिसमूहइत्यर्थः उटजानितिबहुवचनंबहुशिष्यत्वात् ॥ २ ॥ शकटानन्नादिपूर्णान्फलमूलांश्चशो
भनान्सर्वतोरुचिरेवाल्मीकिवाटेऽस्थापयन्नित्यर्थः रुचिरोभूदितिशेषइतिकतकव्याख्यानुसारीपाठोमृग्यःक्वचित् शकटैर्बहुभिःपूर्णैःफलमूलैश्चशोभनैः वाल्मीकिवाटोरुचिरःशोभयन्निवस
र्वतइतिपाठःसइत्यन्ये ॥३॥ शिष्यौकुशलवौ ॥ ४ ॥ रथ्यासूपमार्गेषु ॥५॥ यत्रकर्म अश्वमेधयागइत्यर्थः ॥६ ॥ अत्रास्मद्वाटसमीपपर्वताग्रेविद्यमानानिफलान्यास्वाद्यगायतां लोट्प्रथमपु

सदृष्ट्वादिव्यसंकाशंयज्ञंमद्भुतदर्शनम्॥ एकांतऋषिसंघातश्चकारउटजान्शुभान्॥ २ ॥ शकटांश्चबहून्पूर्णान्फलमूलांश्चशोभनान् ॥ वाल्मीकि
वाटेरुचिरेस्थापयन्नविदूरतः॥ ३ ॥ सशिष्यावब्रवीद्धृष्टौयुवांगत्वासमाहितौ ॥ कृत्स्नंरामायणंकाव्यंगायतांपरयामुदा॥ ४॥ ऋषिवाटेषुपुण्येषु
ब्राह्मणावसथेषुच॥रथ्यासुराजमार्गेषुपार्थिवानांगृहेषुच॥ ५॥रामस्यभवनद्वारियत्रकर्मचकुर्वते॥ ऋत्विजामग्रतश्चैवतत्रगेयंविशेषतः॥६॥
इमानिचफलान्यत्रस्वादूनिविविधानिच ॥ जातानिपर्वताग्रेषुआस्वाद्यास्वाद्यगायताम्॥ ७॥ नयास्यथःश्रमंवत्सौभक्षयित्वाफलान्यथ॥ मूला
निचसुमृष्टानिनरागात्परिहास्यथः॥ ८॥ यदिशब्दापयेद्रामःश्रवणायमहीपतिः ॥ ऋषीणामुपविष्टानांयथायोगंप्रवर्तताम्॥९॥ दिवसेविंशतिः
सर्गागेयामधुरयागिरा॥ प्रमाणैर्बहुभिस्तत्रयथोद्दिष्टंमयापुरा ॥ १० ॥ लोभश्चापिनकर्तव्यःस्वल्पोपिधनवांछया ॥ किंधनेनाश्रमस्थानांफल
मूलाशिनांसदा॥ ११ ॥ यदिपृच्छेत्सकाकुत्स्थोयुवांकस्येतिदारकौ ॥ वाल्मीकेरथशिष्यौद्वौब्रूतमेवंनराधिपम्॥ १२॥ इमास्तंत्रीःसुमधुराःस्था
नंवाऽपूर्वदर्शनम्॥ मूर्छयित्वासुमधुरंगायतांविगतज्वरौ॥ १३॥

रुपद्विवचनं यदायदाश्रमस्तदातदाभवंतावितिशेषः ॥ ७ ॥ फलानिभुक्त्वानश्रमंयास्यथोनापिरागात्कंठमाधुर्यात्परिहास्यथः नगराद्बहिरास्यथइतिपाठेरात्रिकालेइतिशेषः उटजेष्वित्यर्थः
आस्यथःअवतिष्ठेतां आसेरार्षेश्यन्परस्मैपदे ॥ ८ ॥ शब्दापयेदाह्वययेत् ऋषीणामग्रेइतिशेषः ॥ ९ ॥ दिवसेइति तत्ररामायणेबहुभिःप्रमाणैर्नानासंख्यश्लोकैर्यथापुरामयासर्गादिष्टास्तेषु
सर्गेषुदिवसेदिवसेविंशतिसर्गागेयाः ॥ १० ॥ ११ ॥ आवांवाल्मीकेःशिष्यौस्वइत्येवमेवब्रूतंनामुकदारकाविति ॥१२ ॥ इमास्तंत्रीःवीणाशिराइत्यर्थः मधुरामधुरशब्दाः अपूर्वदर्शनंअपूर्वा
णांस्वराणांदर्शनंयत्रतादृशंस्थानंषड्जादिस्वरभेदसिद्ध्यर्थंवीणादंडोपरिकल्पितशिराधारकाष्ठपंक्तिरूपंतच्चमूर्छयित्वातत्रापिनादव्याप्तिंकृत्वासुमधुरंगायताम् ॥ १३ ॥

आदिप्रभृतिसंक्षेपमारभ्येत्यर्थः पार्थिवंनचावज्ञाय स्थलांतरइवतत्समीपेलीलापरिहासादिकंनकर्तव्यमित्यर्थः तत्रहेतुः पिताहीति ॥ १४ ॥ १५ ॥१६ ॥१७ ॥ भार्गवनीतिसंहितामश्विनाविवतौतांवाणींहृदयेनिवेश्यश्वोगातव्यमित्येवंरूपां गातुंसमुत्सुकौनिशामृषिणासहोषतुः ॥ १८॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रिनवतितमःसर्गः ॥ ९३॥ ॥९४॥ ॥ अथराघवेणपरिषदासहरामायणश्रवणम् ताविति ॥ १ ॥ पूर्वाचार्यविनिर्मितांगाथकानांगानसिद्धयेपूर्वाचार्येणभरतेननिर्मिताम् पूर्वचर्यांततस्ततइतिपाठे

आदिप्रभृतिगेयंस्यान्नचावज्ञायपार्थिवम्॥ पिताहिसर्वभूतानांराजाभवतिधर्मतः ॥ १४ ॥ तद्युवांहृष्टमनसौश्वःप्रभातेसमाहितौ॥ गायतंमधुरंगेयंतंत्रीलयसमन्वितम्॥ १५ ॥ इतिसंदिश्यबहुशोमुनिःप्राचेतसस्तदा ॥ वाल्मीकिःपरमोदारस्तूष्णीमासीन्महामुनिः॥१६॥ संदिष्टौमुनिनातेनतावुभौमैथिलीसुतौ ॥ तथैवकरवावेतिनिर्जग्मतुररिंदमौ ॥ १७॥ तामद्भुतांतौहृदयेकुमारौनिवेश्यवाणीमृषिभाषितांतदा ॥ समुत्सुकौतौसुखमूषतुर्निशांयथाश्विनौभार्गवनीतिसंहिताम् ॥ १८ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रिनवतितमःसर्गः॥ ९३॥

तौरजन्यांप्रभातायांस्नातौहुतहुताशनौ ॥ यथोक्तमृषिणापूर्वंसर्वंतत्रोपगायताम् ॥ १॥ तांसशुश्रावकाकुत्स्थःपूर्वाचार्यविनिर्मिताम् ॥अपूर्वांपाठ्यजातिंचगेयेनसमलंकृताम्॥ २ ॥प्रमाणैर्बहुभिर्बद्धांतंत्रीलयसमन्विताम् ॥ बालाभ्यांराघवःश्रुत्वाकौतूहलपरोभवत्॥ ३ ॥अथकर्मांतरेराजासमाहूयमहामुनीन्॥पार्थिवांश्चनरव्याघ्रःपंडितान्नैगमांस्तथा ॥ ४॥ पौराणिकान्शब्दविदोयेवृद्धाश्चद्विजातयः ॥ स्वराणांलक्षणज्ञांश्चउत्सुकान्द्विजसत्तमान्॥५॥लक्षणज्ञांश्चगांधर्वान्नैगमांश्चविशेषतः॥पादाक्षरसमासज्ञांश्छंदःसुपरिनिष्ठितान्॥६॥

ततस्ततोयोध्यावनादौकृतंस्वकीयंपूर्वचरितमित्यर्थः अपूर्वांप्रागश्रुतां पाठ्यजातिंपाठ्यस्यगेयस्यजातिंषड्जादिस्वररूपामितिकतकः पाठ्यजातमितिपठित्वापाठ्यंनामगानाधारस्यकेवलवाक्यस्यस्वरूपोच्चारणमात्रमितितीर्थआह गेयेनगानधर्मेणस्वरविशेषेणसमलंकृतां प्रमाणैर्ध्वनिपरिच्छेदसाधनैर्द्रुतमध्यविलंबितावृत्तिभिःप्रागुक्तस्थानैर्वायुक्तांतांगीतिंशुश्राव बालाभ्यांगीतांतांश्रुत्वाकौतूहलपरोविस्मयवानित्यर्थः ॥ २ ॥ कर्मांतरेअश्वमेधप्रयोगाणांविरामकालेइत्यर्थः ॥ ४ ॥ स्वराणांषड्जादिस्वराणां उत्सुकान्रामायणश्रवणोत्सुकान् ॥ ५ ॥ लक्षणज्ञान्सामुद्रिकलक्षणज्ञान् गांधर्वान्संगीतशास्त्रज्ञान् नैगमान्पौरान् पादाक्षराणांगुरुलघुप्रयोगलक्षणंसमासंसंबंधंजानंतितान् छंदःसुवेदेषुगायत्र्यादिच्छंदःप्रतिपादकशास्त्रेषु ॥ ६ ॥

कलाःस्वरास्तेषांमात्राएकद्वित्रिलक्षणास्तेषांविभागज्ञान् परंगतान्अंतर्ज्ञानवतः क्रियांतत्प्रतिपादकंकल्पसूत्रंचविदंतितान् कार्यविशारदान्आवापोद्धारादिकृत्यविशेषज्ञान् ॥७॥ हेतूपचा
रकुशलान्केवलव्यवहारकालेयुक्तिप्रयोगसमर्थान्हैतुकान्तार्किकान् छंदोगायत्र्यादि वैदिकान्वैदिकपादादिलक्षणज्ञान् ॥ ८ ॥ चित्रज्ञान्गोमूत्रमुरजादिचित्रश्लोकनिबंधनचतुरान् वृत्त
ज्ञान्धर्मशास्त्रमुखेनसदाचारज्ञान् सूत्राणिपदवाक्यादिसूत्राणितज्ज्ञान् एतानिति एतेनाशेषविद्यास्थानंरामायणमितिदर्शितं समवेशयत्सर्वपरिषन्मध्येगानायेति ।पः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

कलामात्राविशेषज्ञान्ज्योतिषेचपरंगतान् ॥ क्रियाकल्पविदश्चैवतथाकार्यविशारदान् ॥ ७ ॥ हेतूपचारकुशलान्हैतुकांश्चबहुश्रुतान् ॥ छंदोविदः
पुराणज्ञान्वैदिकान्द्विजसत्तमान् ॥ ८ ॥ चित्रज्ञान्वृत्तसूत्रज्ञान्गीतनृत्यविशारदान् ॥ एतान्सर्वान्समानीयगातारौसमवेशयत् ॥ ९ ॥ तेषांसंवदतां
तत्रश्रोतॄणांहर्षवर्धनम् ॥ गेयंप्रचक्रतुस्तत्रतावुभौमुनिदारकौ ॥ १० ॥ ततःप्रवृत्तंमधुरंगांधर्वमतिमानुषम् ॥ नचतृप्तिंययुःसर्वेश्रोतारोगेयसंप
दा ॥ ११ ॥ हृष्टामुनिगणाःसर्वेपार्थिवाश्चमहौजसः ॥ पिबंतइवचक्षुर्भिःपश्यंतिस्ममुहुर्मुहुः ॥ १२ ॥ ऊचुःपरस्परंचेदंसर्वएवसमाहिताः ॥ उभौ
रामस्यसदृशौबिंबाद्बिंबमिवोद्धृतौ ॥ १३ ॥ जटिलौयदिनस्यातांनवल्कलधरौयदि ॥ विशेषंनाधिगच्छामोगायतोराघवस्यच ॥ १४ ॥ एवंप्रभा
षमाणेषुपौरजानपदेषुच ॥ प्रवृत्तमादितःपूर्वंसर्गंनारददर्शितम् ॥ १५ ॥ ततःप्रभृतिसर्गांश्चयावद्विंशत्यगायताम् ॥ ततोपराह्णसमयेराघवःसम
भाषत ॥ १६ ॥ श्रुत्वाविंशतिसर्गांस्तान्भ्रातरंभ्रातृवत्सलः ॥ अष्टादशसहस्राणिसुवर्णस्यमहात्मनोः ॥ १७ ॥ प्रयच्छशीघ्रंकाकुत्स्थयदन्यदभिकां
क्षितम् ॥ ददौसशीघ्रंकाकुत्स्थोबालयोर्वैपृथक्पृथक् ॥ १८ ॥ दीयमानंसुवर्णंतुनागृह्णीतांकुशीलवौ ॥ ऊचतुश्चमहात्मानौकिमनेनेतिविस्मितौ
॥ १९ ॥ वन्येनफलमूलेननिरतौवनवासिनौ ॥ सुवर्णेनहिरण्येनकिंकरिष्यावहेवने ॥ २० ॥

॥ १२ ॥ बिंबाद्बेबिंबाद्बिंबिंबांतरमिवोद्धृतौ ॥ १३ ॥ जटिलौवल्कलधरौयदिनस्यातांतदाराघवस्यगायतोश्चविशेषंनाधिगच्छामइत्यूचुः ॥ १४ ॥ तत्रगेयेनारददर्शितंपूर्वंसर्गमादितःप्र
वृत्तंकृत्वाततःप्रभृतियावद्विंशतिसर्गानगायतां अनेनप्रत्यहंसंक्षेपरामायणमादितःकृत्वायावद्रामायणसमाप्तिविंशतिसर्गाणांगानमितितीर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ कुशीलवौकुश
लवौविस्मितौसकृदेवबहुदानतोविस्मयवंतौ ॥ १९ ॥ किमनेनेतिक्षेपाशयमेवस्पष्टीकुरुतः वन्येनेति निरतौनिरताहारौ नियताहारावितियावत् सुवर्णेनसुवर्णरूपेणहिरण्येन द्रव्येणेत्यर्थः ॥ २० ॥

तथातयोःप्रब्रुवतोःकौतूहलसमन्विताः॥श्रोतारश्चैवरामश्चसर्वएवसुविस्मिताः ॥ २१ ॥ तस्यचैवागमंरामःकाव्यस्यश्रोतुमुत्सुकः ॥ पप्रच्छतौमहातेजास्तावुभौमुनिदारकौ॥ २२॥ किंप्रमाणमिदंकाव्यंकाप्रतिष्ठामहात्मनः॥ कर्ताकाव्यस्यमहतःक्वचासौमुनिपुंगवः ॥ २३॥ पृच्छंतंराघवंवाक्यमूचतुर्मुनिदारकौ ॥ वाल्मीकिर्भगवान्कर्तासंप्राप्तोयज्ञसंविधम्॥ येनेदंचरितंतुभ्यमशेषंसंप्रदर्शितम्॥ २४॥ सन्निबद्धंहिश्लोकानांचतुर्विंशत्सहस्रकम्॥ उपाख्यानशतंचैवभार्गवेणतपस्विना॥ २५॥ आदिप्रभृतिवैराजन्पंचसर्गशतानिच ॥ कांडानिषट्कृतानीहसोत्तराणिमहात्मना॥ २६॥ कृतानिगुरुणास्माकमृषिणाचरितंतव ॥ प्रतिष्ठाजीवितंयावत्तावत्सर्वस्यवर्तते ॥ २७॥ यदिबुद्धिःकृताराजञ्छ्रवणायमहारथ॥ कर्मांतरेक्षणीभूतस्तच्छृणुष्वसहानुजः॥ २८॥ बाढमित्यब्रवीद्रामस्तौचानुज्ञाप्यराघवौ॥ प्रहृष्टौजग्मतुःस्थानंयत्रास्तेमुनिपुंगवः॥ २९॥ रामोपिमुनिभिःसार्धपार्थिवैश्चमहात्मभिः॥ श्रुत्वातद्गीतिमाधुर्यंकर्मशालामुपागमत्॥ ३०॥ शुश्रावतत्ताललयोपपन्नंसर्गान्वितंसस्वरशब्दयुक्तम्॥ तंत्रीलयव्यंजनयोगयुक्तंकुशीलवाभ्यांपरिगीयमानम्॥ ३१॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उ०चतुर्नवतितमःसर्गः॥ ९४॥ ॥ ॥ छ॥

॥ २१ ॥ आगमंकुशलवयोस्तत्प्राप्तिकारणं तौतावितिवीप्सा ॥ २२ ॥ प्रथमदिवसश्रुतविंशतिसर्गमध्येश्रुतस्यैवप्रमाणाद्यर्थस्यादरात्प्रश्नेपुनस्ताभ्यांप्रतिपादनंमुनिनाचतदीयोत्तरत्वेनतत्प्रतिपादकग्रंथग्रथनंकिंप्रमाणमित्यादि महात्मनःकवेःकाप्रतिष्ठाकोविषयइत्यर्थः महात्मनोरितिपाठेमहात्मनोर्भवतोःप्रतिष्ठाआश्रयःकइत्यर्थः कर्ताकाव्यस्येत्यत्रकइत्यनुकर्षः क्वचासौआस्ते इतिशेषः ॥ २३ ॥ येनकाव्येनाशेषमिदंतुभ्यंतवचरितंसंप्रदर्शितंतस्यकाव्यस्यकर्तावाल्मीकिः क्वास्तेइत्यस्योत्तरंसंप्राप्तोयज्ञसंविधं अनुस्वारआर्षः यज्ञसदःसविधदेशंसंप्राप्तस्तत्रतिष्ठतीति भावः संविदमितिवापाठइतिकश्चित् ॥ २४ ॥ चतुर्विंशत्सहस्रकमितिकाव्यसंख्या उपाख्यानशतमिलोपाख्यानांतं भार्गवःकविःकाव्यनिर्माणेतत्तुल्येनेत्यर्थः यद्वा प्राचेतसत्वेनास्यापिभार्गवत्वं भृगोर्वरुणपुत्रत्वात् भृगोर्भ्राताभार्गवइत्यर्थइत्यन्ये ॥२५॥ यानिसोत्तराणिषट्कांडानीहकृतानितत्सर्गसंख्यापंचशतानीति उपलभ्यमानसर्गसंख्याधिक्यंतुकेषांचिदेकैकस्यद्विसर्गत्वकरणेनलेखकप्रमादात् पंचसर्गशतानीतिषट्कांडसंख्याचकारादुत्तरकांडसर्गसंख्यासमुच्चयइतिकश्चित् ॥ २६॥ तवचरितमुद्दिश्यास्माकंगुरुणाकृतानि प्रतिष्ठाआजीवितमितिच्छेदःकाव्यनायकस्यतवजीवितंयावद्यच्छुभाशुभंकर्मतस्यसर्वस्यात्रप्रतिष्ठानिबंधनंवर्ततइत्यर्थः ॥ २७ ॥ हेराजन्नस्यसर्वस्यश्रवणायश्रवणंकर्तुंयदिबुद्धिःकृतातदाकर्मांतरेयागप्रयोगविरामसमयेक्षणीभूतः सुखीभूतस्तच्छृणु ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेचतुर्नवतितमःसर्गः ॥ ९४॥ ॥ छ ॥

अथसीतापरिग्रहेच्छयादूतमुखेनकर्तव्यांशप्रतिपादनं रामइति ॥ १ ॥ तस्मिन्गीतेतस्मिन्नेवप्रबंधेसीताप्रसवद[illegible]प्रतिपादककाव्यश्रवणेनकुशलवौसीतापुत्रावितिज्ञात्वानतुततःपूर्वंकस्यचि
न्मुखादित्यर्थः ॥ २ ॥ हेदूताइतोगच्छध्वं भगवतोंतिकेगत्वाचैतन्मद्वचोब्रूत ॥३॥ किंतदित्यत्राह यदीति सीतेतिशेषः शुद्धसमाचाराअनुत्पन्नदोषायदिवेति तपोवनवासेनविनष्टदोषावेत्यर्थः
महामुनिमनुमान्य तदनुमतिंगृहीत्वेत्यर्थः ॥ ४ ॥ छंदमभिप्रायं प्रत्ययंदातुकामायामनोगतंप्रत्ययदानंयदितदातद्विज्ञायततोलघुशीघ्रंमेशंसत ॥ ५॥ यद्यपिसीताशुद्धिर्लंकायांज्ञातपूर्वातथा

रामोबहून्यहान्येवतद्गीतंपरमंशुभम्॥॥शुश्रावमुनिभिःसार्धंपार्थिवैःसहवानरैः॥१॥तस्मिन्गीतेतुविज्ञायसीतापुत्रौकुशीलवौ॥तस्याःपरिषदो
मध्येरामोवचनमब्रवीत्॥ २॥दूतान्शुद्धसमाचारानाहूयात्ममनीषया॥ मद्वचोब्रूतगच्छध्वमितोभगवतोंतिके॥ ३॥ यदिशुद्धसमाचारायदि
वावीतकल्मषा॥ करोत्विहात्मनःशुद्धिमनुमान्यमहामुनिम्॥ ४॥ छंदंमुनेश्चविज्ञायसीतायाश्चमनोगतम्॥ प्रत्ययंदातुकामायास्ततःशंसत
मेलघु॥५॥श्वःप्रभातेतुशपथंमैथिलीजनकात्मजा॥करोतुपरिषन्मध्येशोधनार्थंममैवच॥६॥श्रुत्वातुराघवस्यैतद्वचःपरममद्भुतम्॥दूताःसंप्र
ययुर्वाढंयत्रवैमुनिपुंगवः॥७॥तेप्रणम्यमहात्मानंज्वलंतममितप्रभम्॥ऊचुस्तेरामवाक्यानिमृदूनिमधुराणिच॥८॥तेषांतद्भाषितंश्रुत्वाराम
स्यचमनोगतम्॥विज्ञायसुमहातेजामुनिर्वाक्यमथाब्रवीत्॥ ९॥ एवंभवतुभद्रंवोयथावदतिराघवः॥ तथाकरिष्यतेसीतादैवतंहिपतिःस्त्रियः
॥ १०॥तथोक्तामुनिनासर्वेराजदूतामहौजसः॥ प्रत्येत्यराघवंसर्वंमुनिवाक्यंबभाषिरे॥ ११॥ततःप्रहृष्टःकाकुत्स्थःश्रुत्वावाक्यंमहात्मनः॥ऋ
षींस्तत्रसमेतांश्चराज्ञश्चैवाभ्यभाषत॥ १२॥भगवंतःसशिष्यावैसानुगाश्चनराधिपाः॥ पश्यंतुसीताशपथंयश्चैवान्योपिकांक्षते॥ १३॥तस्यत
द्वचनंश्रुत्वाराघवस्यमहात्मनः॥ सर्वेषामपिमुख्यानांसाधुवादोमहानभूत्॥ १४॥राजानश्चमहात्मानःप्रशंसंतिस्मराघवम्॥ उपपन्नंनरश्रेष्ठ
त्वय्येवभुविनान्यतः॥ १५॥एवंविनिश्चयंकृत्वाश्वोभूतइतिराघवः॥ विसर्जयामासतदासर्वास्ताञ्छत्रुसूदनः॥ १६॥

पीदानींग्राम्यापवादमार्जनेनसर्वलोकपुरतोममैवस्त्रीसौंदर्यलुब्धइतिकलंकशोधनार्थंशुद्धयापितयापुनःशपथःकार्यइत्याह श्वःप्रभातइति ॥ ६ ॥ ७॥ मृदूनिअपरुषाणि मधुराणिमधुरा
क्षराणि ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ तथोक्ताःसीतातथैवकरिष्यतेइत्युक्ताः ॥ ११ ॥ १२ ॥ यश्चान्योपिसीतायांदोषारोपकर्तायोपिशपथमाकांक्षतेसोपिपश्यत्वित्यर्थः ॥१३॥ १४ ॥ १५॥१६॥

॥ १७ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरा०वा०आ०उत्तरकांडेपंचनवतितमःसर्गः ॥ ९५ ॥ ॥ ९६ ॥ ॥ अथसंमिलितनानादेशीयपरिषन्मध्येसीतयासहवाल्मीकिरागत्यतत्त्वभूतार्थप्रत्यभिज्ञापनंकरोति तस्यामिति शब्दापयतिआह्वयतिस्म ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ अश्मभूतमिवाचलंपर्वतवन्निश्चलंकौतुकदर्शनार्थमितिश्रुत्वा ॥ ९ ॥ १० ॥ ब्रह्माणमनुगामिनींश्रुतिमिव

इतिसंप्रविचार्यराजसिंहःश्वोभूतेशपथस्यनिश्चयम् ॥ विससर्जमुनीन्नृपांश्चसर्वान्समहात्मामहतोमहानुभावः ॥ १७ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचनवतितमःसर्गः ॥ ९५ ॥ ॥ ९६ ॥ ॥ तस्यांरजन्यांव्युष्टायांयज्ञवाटंगतोनृपः ॥ ऋषीन्सर्वान्महातेजाःशब्दापयतिराघवः ॥ १ ॥ वसिष्ठोवामदेवश्चजाबालिरथकाश्यपः ॥ विश्वामित्रोदीर्घतमादुर्वासाश्चमहातपाः ॥ २ ॥ पुलस्त्योपितथाशक्तिर्भार्गवश्चैववामनः ॥ मार्कंडेयश्चदीर्घायुर्मौद्गल्यश्चमहायशाः ॥ ३ ॥ गर्गश्चच्यवनश्चैवशतानंदश्चधर्मवित् ॥ भरद्वाजश्चतेजस्वीअग्निपुत्रश्चसुप्रभः ॥ ४ ॥ नारदःपर्वतश्चैवगौतमश्चमहायशाः ॥ एतेचान्येचबहवोमुनयःसंशितव्रताः ॥ ५ ॥ कौतूहलसमाविष्टाःसर्वएवसमागताः ॥ राक्षसाश्चमहावीर्यावानराश्चमहाबलाः ॥ ६ ॥ सर्वएवसमाजग्मुर्महात्मानःकुतूहलात् ॥ क्षत्रियायेचशूद्राश्चवैश्याश्चैवसहस्रशः ॥ ७ ॥ नानादेशगताश्चैवब्राह्मणाःसंशितव्रताः ॥ सीताशपथवीक्षार्थंसर्वएवसमागताः ॥ ८ ॥ तदासमागतंसर्वमश्मभूतमिवाचलम् ॥ श्रुत्वामुनिवरस्तूर्णंससीतःसमुपागमत् ॥ ९ ॥ तमृषिंपृष्ठतःसीताअन्वगच्छदवाङ्मुखी ॥ कृतांजलिर्बाष्पकलाकृत्वारामंमनोगतम् ॥ १० ॥ तांदृष्ट्वाश्रुतिमायांतींब्रह्माणमनुगामिनीम् ॥ वाल्मीकेःपृष्ठतःसीतांसाधुवादोमहानभूत् ॥ ११ ॥ ततोहलहलाशब्दःसर्वेषामेवमाबभौ ॥ दुःखजन्मविशालेनशोकेनाकुलितात्मनाम् ॥ १२ ॥ साधुरामेतिकेचित्तुसाधुसीतेतिचापरे ॥ उभावेवचतत्रान्येप्रेक्षकाःसंप्रचुक्रुशुः ॥ १३ ॥ ततोमध्येजनौघस्यप्रविश्यमुनिपुंगवः ॥ सीतासहायोवाल्मीकिरितिहोवाचराघवम् ॥ १४ ॥ इयंदाशरथेसीतासुव्रताधर्मचारिणी ॥ अपवादात्परित्यक्तामममाश्रमसमीपतः ॥ १५ ॥

वाल्मीकेःपृष्ठतस्तांसीतामायांतींदृष्ट्वा अनयोपमयासीतायाःश्रुतेश्चसकलदोषराहित्येनप्रमाणत्वंदर्शितम् ॥ ११ ॥ एवंवक्ष्यमाणप्रकारेण दुःखजन्मनादुःखोत्पत्त्या विशालेनविस्तीर्णेनशोकेनाकुलात्मनांक्षुब्धांतःकरणानाम् ॥ १२ ॥ उभौसीतारामौसाध्वितिप्रचुक्रुशुः ॥ १३ ॥ १४ ॥ अपवादैर्हेतुभिर्ममाश्रमसमीपेत्यक्ताइयंतवप्रत्ययंदास्यतेतदनुज्ञातुमर्हसि ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ यमजातकौयमलतयोत्पन्नौ यथाहंप्रचेतसोदशमऔरसःपुत्रोयद्वाप्रचेतसोदशमःसंतानपरंपरयापुत्रोऽपत्यमतोहमनृतंवाक्यंमनसापिनस्मरामिकथनंतुदूरे अतइमौतवपुत्रकाविति
मद्वाक्यंसत्यमेवजानीहीतिशेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ अथसीताचारित्रंप्रतिमुनिनाशपथकरणम् बहुवर्षेति यदिमैथिलीदुष्टातदातपसःफलमहंनप्राप्नुयाम् ॥ १९ ॥ मनआदिनाममकिल्बिषंनभूत
पूर्वम् मयाकिंचिदपिनकृतमित्यर्थः यद्यपापामैथिलीतदातस्यकिल्बिषानाचरणस्यफलमश्नामिअश्नीयाम् अनेनसंकल्पपूर्वंनिषिद्धत्यागोपिधर्मायेतिसूचितम् ॥ २० ॥ पंचसुभूतेषुश्रोत्रादि

लोकापवादभीतस्यतवराममहाव्रत ॥ प्रत्ययंदास्यतेसीतातामनुज्ञातुमर्हसि ॥ १६ ॥ इमौतुजानकीपुत्रावुभौचयमजातकौ ॥ सुतौतवैवदुर्ध
र्षौसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ १७॥ प्रचेतसोहंदशमःपुत्रोराघवनंदन॥ नस्मराम्यनृतंवाक्यमिमौतुतवपुत्रकौ ॥ १८॥ बहुवर्षसहस्राणितपश्चर्यामया
कृता॥नोपाश्नीयांफलंतस्यादुष्टेयंयदिमैथिली॥१९॥ मनसाकर्मणावाचाभूतपूर्वंनकिल्बिषम्॥तस्याहंफलमश्नामिअपापामैथिलीयदि॥२०॥
अहंपंचसुभूतेषुमनःषष्ठेषुराघव॥विचिंत्यसीताशुद्धेतिजग्राहवननिर्झरे॥ २१ ॥इयंशुद्धसमाचाराअपापापतिदेवता॥ लोकापवादभीतस्यप्रत्य
यंतवदास्यति ॥ २२॥ तस्मादियंनरवरात्मजशुद्धभावादिव्येनदृष्टिविषयेणमयाप्रदिष्टा॥लोकापवादकलुषीकृतचेतसायात्यक्तात्वयाप्रियतमा
विदितापिशुद्धा॥ २३॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेषण्णवतितमःसर्गः॥ ९६॥ ॥ ७॥ ॥वाल्मीकिनैवमुक्तस्तुराघवःप्रत्यभाषत ॥
प्रांजलिर्जगतोमध्येदृष्ट्वातांवरवर्णिनीम् ॥ १ ॥ एवमेतन्महाभागयथावदसिधर्मवित्॥ प्रत्ययस्तुममब्रह्मंस्तववाक्यैरकल्मषैः॥ २॥ प्रत्ययश्चपु
रादत्तोवैदेह्याःसुरसन्निधौ॥शपथश्चकृतस्तत्रतेनवेश्मप्रवेशिता॥ ३॥

पंचेंद्रियेषु जग्राहगृहीतवान् ॥ २१॥॥२२॥ दिव्येनदृष्टिविषयेणदिव्यज्ञानेनतवशुद्धाविदितापित्वयालोकापवादभीतेनत्यक्तेत्यन्वयः ॥२३ ॥ ॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायण
तिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेषण्णवतितमःसर्गः ॥ ९६ ॥ ॥७॥ ॥ अथसीतायाःशपथपूर्वंभूमिप्रवेशः वाल्मीकिनेति एवमुक्तस्तवप्रत्ययंदास्यतीत्युक्तः ॥ १ ॥ एवमेतद्य
द्यपिलंकायांसुरासुरसन्निधौप्रत्ययोदत्तस्तववाक्यैश्चशपथरूपैर्ममप्रत्ययोजातएवतथापिहेमहाभागब्रह्मन्त्वंयथावदसितदेवमेवप्रत्ययंकरोत्वित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥

किमर्थंतर्हिपुनःप्रत्ययकरणंतत्राह लोकेति येनलोकापवादेनजानकीत्यक्तासलोकापवादोबलवान् अतस्तन्निवृत्त्येपुनःप्रत्ययकरणमितिभावः तत्रापिलोकवदेवास्यांशंकास्तिकिंतत्रनेत्याह सेयमिति अपापेत्यभिजानतापिमयालोकभयात्त्यक्ता ॥ ४ ॥ इमौमेपुत्रावितिचजानामिअथापिजगतोमध्येशुद्धायामेवमैथिल्यांमेप्रीतिरस्तु ॥५॥ सीतायाःशपथे शपथप्रसंगेइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७॥ ८ ॥ ९ ॥ शुद्धायामिति अस्यतथापीत्यादिः सीताशपथेतद्दर्शनेसंभ्रांताआदृताइत्यर्थः ॥ १० ॥ शुभपुण्यशब्दौशैत्यमांद्योपलक्षणौ दिव्यगंधःसन्निहितसर्वदेवशरीरवर्तिदिव्य

लोकापवादोबलवान्येनत्यक्ताहिमैथिली ॥ सेयंलोकभयाद्ब्रह्मन्नपापेत्यभिजानता ॥ परित्यक्तामयासीतातद्भवान्क्षंतुमर्हति ॥ ४॥ जानामिचेमौपुत्रौमेयमजातौकुशीलवौ ॥ शुद्धायांजगतोमध्येमैथिल्यांप्रीतिरस्तुमे ॥ ५॥ अभिप्रायंतुविज्ञायरामस्यसुरसत्तमाः॥ सीतायाःशपथेतस्मिन्सर्वएवसमागताः ॥ ६॥ पितामहंपुरस्कृत्यसर्वएवसमागताः ॥ आदित्यावसवोरुद्राविश्वेदेवामरुद्गणाः॥ ७॥ साध्याश्चदेवाःसर्वेतेसर्वेचपरमर्षयः॥ नागाःसुपर्णाःसिद्धाश्चतेसर्वेहृष्टमानसाः ॥ ८ ॥ दृष्ट्वादेवानृषींश्चैवराघवःपुनरब्रवीत्॥ प्रत्ययोमेनरश्रेष्ठऋषिवाक्यैरकल्मषैः॥ ९ ॥ शुद्धायांजगतोमध्येवैदेह्यांप्रीतिरस्तुमे ॥ सीताशपथसंभ्रांताःसर्वएवसमागताः ॥ १० ॥ ततोवायुःशुभःपुण्योदिव्यगंधोमनोरमः ॥ तंजनौघंसुरश्रेष्ठोह्लादयामाससर्वतः॥ ११ ॥ तदद्भुतमिवाचिंत्यंनिरैक्षंतसमाहिताः ॥ मानवाःसर्वराष्ट्रेभ्यःपूर्वंकृतयुगेयथा॥ १२ ॥ सर्वान्समागतान्दृष्ट्वासीताकाषायवासिनी॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यमधोदृष्टिरवाङ्मुखी ॥ १३॥ यथाहंराघवादन्यंमनसापिनचिंतये॥ तथामेमाधवीदेवीविवरंदातुमर्हति ॥ १४॥ मनसाकर्मणावाचायथारामंसमर्चये॥ तथामेमाधवीदेवीविवरंदातुमर्हति॥१५॥

चंदनमाल्यगंधः सुरश्रेष्ठःसर्वपुण्यपापसाक्षी ॥ ११ ॥ तदद्भुतंदिव्यगंधवायुवहनंसर्वराष्ट्रेभ्यआगतामानवानिरैक्षंत पूर्वंयथाकृतयुगेदिव्यगंधवायुस्पर्शनंतथात्रेतायामप्यभूदित्यर्थः रामसान्निध्यादनाश्चर्यमपिसाधारणदृष्ट्याश्चर्यमितीवशब्दः ॥ १२ ॥ ततःसीताचतुर्दशभुवनस्थजनानेकत्रमिलितान्दृष्ट्वाअपवादपरिहारायशपथव्याजेनस्वपदंप्रवेष्टुकामाह सर्वानिति काषायवासिनीतपस्युचितवासोधारिणीपातिव्रत्योचिताधोदृष्टिर्विवरयाचनायमहीनिरीक्षणार्थंचअतएवावाङ्मुखी ॥ १३ ॥ यथाहंराघवादन्यंमनसापिनचिंतयेनचिंतयामीतिसत्यंतथासत्येनचिरकालवियोगेपिपातिव्रत्यपरिपालनक्लेशखिन्नायास्तज्जनितपरमदुःखसमाप्तयेपुनरपिभुवंप्रवेष्टुंमाधवीदेवीमाधवपत्नीभूदेवीविवरंरंध्रंदातुमर्हति एवमग्रेपिव्याख्येयम् ॥ १४ ॥ १५ ॥

अयंस्वपदप्रवेशोद्योगःसीतायाभृगुप्रार्थनयोपेंद्रावतारेमानुषेलोकेंगीकृतपत्नीवियोगस्यप्रागुक्तास्मद्रीत्यांगीकृततदर्थंवाल्मीकिशापस्यचरामस्याभिप्रायज्ञानादेववाल्मीक्याश्रमगमनवादेति
नरामप्रतिकूलाचरणप्रसक्तिःसीतायाइतिबोध्यम् अनंतरंरामस्यभूमिनाशपर्यंतंकोपोदयस्तुमनुष्यावतारनटनमात्रमित्यदोषः ॥१६॥ शपंत्यांएवंत्रिःशपंत्यांतदनिर्वाच्यमद्भुतंप्रादुरासीत् कि
तदद्भुतंतत्राह भूतलादुत्थितम् नागैस्तक्षकादिभिःशिरोभिर्ध्रियमाणंसिंहासनमदृश्यतेतिशेषः दिव्येनवपुषाअमानुषरचनाविशेषेणोपलक्षितम् दिव्यरत्नभूषितैरनेकैरित्यर्थः पाद्मेतु नानारत्नम
यंपीठंपृष्ठेकृत्वाखगेश्वरः रसातलादाविरभूद्विस्मयंजनयन्नृणाम् तस्मिन्पीठेमहादेवीहस्ताभ्यांगृह्यमैथिलीम् स्वागतेनाभिनंद्येमांसन्निवेश्यतिरोदधे साचदिव्याप्सरोभिस्तुपूज्यमानासनातनी

यथैतत्सत्यमुक्तंमेवेद्मिरामात्परंनच ॥ तथामेमाधवीदेवीविवरंदातुमर्हति ॥ १६ ॥ तथाशपंत्यांवैदेह्यांप्रादुरासीत्तदद्भुतम् ॥ भूतलादुत्थितंदिव्यं
सिंहासनमनुत्तमम् ॥ १७ ॥ ध्रियमाणंशिरोभिस्तुनागैरमितविक्रमैः ॥ दिव्यंदिव्येनवपुषादिव्यरत्नविभूषितैः ॥ १८ ॥ तस्मिंस्तुधरणीदेवीबाहु
भ्यांगृह्यमैथिलीम् ॥ स्वागतेनाभिनंद्यैनामासनेचोपवेशयत् ॥ १९ ॥ तामासनगतांदृष्ट्वाप्रविशंतींरसातलम् ॥ पुष्पवृष्टिरविच्छिन्नादिव्यासीताम
वाकिरत् ॥ २० ॥ साधुकारश्चसुमहान्देवानांसहसोत्थितः ॥ साधुसाध्वितिवैसीतेयस्यास्तेशीलमीदृशम् ॥ २१ ॥ एवंबहुविधावाचोह्यंतरिक्षग
ताःसुराः ॥ व्याजह्रुर्हृष्टमनसोदृष्ट्वासीताप्रवेशनम् ॥ २२ ॥ यज्ञवाटगताश्चापिमुनयःसर्वएवते ॥ राजानश्चनरव्याघ्राविस्मयान्नोपरेमिरे ॥ २३ ॥
अंतरिक्षेचभूमौचसर्वेस्थावरजंगमाः ॥ दानवाश्चमहाकायाःपातालेपन्नगाधिपाः ॥ २४ ॥ केचिद्विनेदुःसंहृष्टाःकेचिद्ध्यानपरायणाः ॥ केचिद्रा
मंनिरीक्षंतेकेचित्सीतामचेतसः ॥ २५ ॥ सीताप्रवेशनंदृष्ट्वातेषामासीत्समागमः ॥ तन्मुहूर्तमिवात्यर्थंसमंसंमोहितंजगत् ॥ २६ ॥ ॥इत्यार्षेश्री
मद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्तनवतितमःसर्गः ॥ ९७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

वैनतेयंसमारुह्यअर्चिरादिपथाद्रमा दासीगणैःपूर्वभवैःसंवृताजगदीश्वरी संप्राप्तापरमंधामयोगिगम्यंसनातनं रसातलप्रविष्टांतांदृष्ट्वासर्वेप्रचुक्रुशुरित्युक्तम् नागैर्ध्रियमाणंप्रादुर्भूतंदृष्ट्वादिव्येनव
पुषागरुडोजयाहेतिशेषोबोध्यः रसातलंप्रविशंतीमित्यस्यअदृश्यायांजायमानायामित्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ दिव्यास्वर्गभवा अतःपरंभगवतोप्यागमनंशीघ्रमितिसंतोषेणपुष्पवृष्टिः
॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ विस्मयादाश्चर्यमूलकाभिवंदनव्यवहारान्नोपरेमिरेनोपरताबभूवुः ॥ २३ ॥ सर्वेस्थावरजंगमाश्चेतनाचेतनाः तत्राचेतनाअपिससंज्ञाभूत्वासीतायाअयशोगतमितिसं
हृष्टाबभूवुः ॥ २४ ॥ अचेतसोविसंज्ञाः ॥२५॥ सीताप्रवेशनंदृष्ट्वातेषांमुन्यादीनांसमागमःसंबंधआसीत् हर्षादिभिरितिशेषः यद्वंतस्मात्समंसर्वंजगत्मुहूर्तमत्यर्थंसम्मोहितमिवसम्मोहितमे
वाभूत् ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्तनवतितमःसर्गः ॥ ९७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथरामस्यसीतांतर्धानजंक्रोधंभगवांस्तत्त्वबोधनेनशमयति रसातलमिति साधुसाध्वीतिदीर्घआर्षः ॥१॥ दंडरूपंकाष्ठंदंडकाष्ठं दीक्षितेनसोमक्रयपर्यंतंधारणीयमौदुंबरंदंडमवष्टभ्येत्यर्थः एत
दवष्टंभः शोकग्लानिवशात् ॥ २ ॥ ३ ॥ पूर्वंरावणेनासन्निधौसीतानष्टानाशमदर्शनंप्रापिता संप्रतितुपश्यतोमेपश्यंतंमामनादृत्यरूपिणीश्रीरिवसीतानष्टाऽदर्शनंप्रापितायथायतोतोमेमनःअ
भूतपूर्वंशोकंस्प्रष्टुमिवेच्छति ॥ ४ ॥ महोदधेःपारेलंकांगतासासीताऽदर्शनंप्राप्ता ततःलंकातः ॥ ५ ॥ यथामामवगच्छसिमद्बलंवराहावतारादौत्वमेवजानासीत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ विवरंवाप्रय
च्छ प्रविश्यतयासहस्थातुमितिभावः ॥ ८ ॥ अहंमैथिलीकृतेमत्तःप्राप्तमोहइत्यर्थः महीतलेप्रविष्टामितिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ ननुकथमिदानींसंतापापगमइतिचेत्तस्यस्वतत्त्वाज्ञानन
टनादिमूलकत्वात् स्वतत्त्वस्मरणनटनमेवकुर्वित्याह स्मरत्वंपूर्वकंभावमिति वैष्णवमित्यर्थः आत्मानंचेद्विजानीयादयमस्मीतिपूरुषः किमिच्छन्कस्यकामायशरीरमनुसंज्वरेदितिश्रुतेः मंत्रंदे

रसातलंप्रविष्टायांवैदेह्यांसर्ववानराः॥ चुक्रुशुःसाधुसाध्वीतिमुनयोरामसन्निधौ ॥ १ ॥ दंडकाष्ठमवष्टभ्यबाष्पव्याकुलितेक्षणः॥ अवाक्शिरा
दीनमनारामोह्यासीत्सुदुःखितः ॥ २ ॥ सरुदित्वाचिरंकालंबहुशोबाष्पमुत्सृजन्॥ क्रोधशोकसमाविष्टोरामोवचनमब्रवीत्॥ ३॥ अभूतपूर्वंशो
कंमेमनःस्प्रष्टुमिवेच्छति ॥ पश्यतोमेयथानष्टासीताश्रीरिवरूपिणी ॥ ४ ॥ साऽदर्शनंपुरासीतालंकांपारेमहोदधेः ॥ ततश्चापिमयानीताकिंपुन
र्वसुधातलात् ॥ ५ ॥ वसुधेदेविभवतिसीतानिर्यात्यतांमम॥ दर्शयिष्यामिवारोषंयथामामवगच्छसि॥ ६॥ कामंश्वश्रूर्ममैवत्वंत्वत्सकाशात्तुमै
थिली॥ कर्षताफालहस्तेनजनकेनोद्धृतापुरा ॥ ७॥ तस्मान्निर्यात्यतांसीताविवरंवाप्रयच्छमे ॥ पातालेनाकपृष्ठेवावसेयंसहितस्तया॥ ८॥ आन
यत्वंहितांसीतांमत्तोहंमैथिलीकृते॥ नमेदास्यसिचेत्सीतांयथारूपांमहीतले ॥ ९ ॥ सपर्वतवनांकृत्स्नांव्यथयिष्यामितेस्थितिम्॥ नाशयिष्याम्यहं
भूमिंसर्वमापोभवंत्विह॥ १० ॥ एवंब्रुवाणेकाकुत्स्थेक्रोधशोकसमन्विते ॥ ब्रह्मासुरगणैःसार्धमुवाचरघुनंदनम् ॥ ११ ॥ रामरामनसंतापंकर्तु
मर्हसिसुव्रत॥ स्मरत्वंपूर्वकंभावंमंत्रंचामित्रकर्शन॥ १२॥ नखलुत्वांमहाबाहोस्मारयेयमनुत्तमम्॥ इमंमुहूर्तंदुर्धर्षस्मरत्वंजन्मवैष्णवम्॥ १३॥

वैःसहावतारसमयेकृतं मानुषभावमूलरावणवधाश्वमेधयागांतसर्वकृत्यानांनिर्वृत्तत्वेनेदानींतत्त्वावरणनाटनेनफलाभावइतिभावः ॥ १२ ॥ ननुकिंमांत्वंस्मारयसीत्यत्राह नेति विस्मृततत्त्व
मिवस्मरणकुर्वितिनप्रार्थयामि किंतुइमंमुहूर्तमस्मिन्कालेहेदुर्धर्षवैष्णवमात्मानंइहजन्मप्राप्तवंतंस्मर ध्यानेनपश्येत्यर्थः एतावत्पर्यंतंकार्यनिर्वाहायमनुष्योहमितिध्यानेनतथाभावंनाटितवान
पिइदानींतत्त्यजेत्यर्थः तंखलुत्वामितिपाठेअनुत्तमंसमाभ्यधिकरहितंब्रह्मस्वरूपंतमुपनिषत्प्रसिद्धंस्मारयेयंस्मरणायप्रार्थये किंस्मर्तव्यत्वेनप्रार्थयसीत्यत्राह इममिति पूर्ववदेवार्थः भृंगकी
टन्यायेनतद्ध्यानतस्तद्भावनाटनमितिभावः भगवतोरामस्यतथानाटनाद्ब्रह्मापिस्मारयेयमित्यादिप्रयुक्तवानितिध्येयं नत्वेतावताभगवतोवस्तुतस्तद्भावप्राप्तिरितिध्येयम् ॥ १३ ॥

मामाश्रितासीताएवंगतेत्यपिनशोकःकार्यइत्याह सीतेति विमलास्वतएवसर्वावद्यशून्या वस्तुतस्तस्यास्त्वदभिन्नत्वादितिभावः तवपूर्वपरायणातवप्रकृतिप्राप्तिसमुत्सुका त्वदाश्रयस्त्वदाश्रयणं तद्रूपतपोबलात् नागलोकगमनव्याजेननागलोकंविष्णुलोकंसुखंप्रायात् तपःपूर्वपरायणेतिपाठे पूर्वंवेदवतीदेहेनुष्ठिततपःशेषानुष्ठानपरायणेत्यर्थइतिकतकः तदनुष्ठानंरावणवधादिरूपमेवेति भाति ॥ १४ ॥ अस्याःसंगमश्श्वतेभूयःस्वर्गेपरस्वर्गेब्रह्मलोकेभविष्यतिनान्यत्र परिषदितिलुप्तषष्ठ्यंतम् ॥ १५ ॥ एतत्काव्यमेवोत्तमंश्रुतंसर्वंज्ञापनीयंविस्तरतोव्याख्यास्यतिज्ञापयिष्यति ॥ १६ ॥ कुतएवंतत्राह जन्मेति सुखदुःखोपसेवनंसुखदुःखोपसेवाकथनरूपंभविष्यदुत्तरंचेति सीतोपसंहारादुत्तरंयत्तेचरितंभविष्यतितत्सर्वमिहकाव्येत्रिकालज्ञेनकृतंकृतनिबंधनम् ॥ १७॥

सीताहिविमलासाध्वीतवपूर्वपरायणा ॥ नागलोकंसुखंप्रायात्त्वदाश्रयतपोबलात् ॥ १४ ॥ स्वर्गेतसंगमोभूयोभविष्यतिनसंशयः ॥ अस्यास्तुप
रिषन्मध्येयद्ब्रवीमिनिबोधतत् ॥ १५ ॥ एतदेवहिकाव्यंतेकाव्यानामुत्तमंश्रुतम् ॥ सर्वंविस्तरतोरामव्याख्यास्यतिनसंशयः ॥ १६ ॥ जन्मप्रभृतिते
वीरसुखदुःखोपसेवनम् ॥ भविष्यदुत्तरंचेहसर्वंवाल्मीकिनाकृतम् ॥ १७ ॥ आदिकाव्यमिदंरामत्वयिसर्वंप्रतिष्ठितम् ॥ नह्यन्योर्हतिकाव्यानांय
शोभाग्राघवादृते ॥ १८ ॥ श्रुतंतेपूर्वमेतद्धिमयासर्वंसुरैःसह ॥ दिव्यमद्भुतरूपंचसत्यवाक्यमनावृतम् ॥ १९ ॥ सत्वंपुरुषशार्दूलधर्मेणसुसमाहितः ॥
शेषंभविष्यंकाकुत्स्थकाव्यंरामायणंशृणु ॥ २० ॥ उत्तरंनामकाव्यस्यशेषमत्रमहायशः ॥ तच्छृणुष्वमहातेजऋषिभिःसार्धमुत्तमम् ॥ २१ ॥ नख
ल्वन्येनकाकुत्स्थश्रोतव्यमिदमुत्तमम् ॥ परमऋषिणावीरत्वयैवरघुनंदन ॥ २२ ॥ एतावदुक्त्वावचनंब्रह्मात्रिभुवनेश्वरः ॥ जगामत्रिदिवंदेवोदेवैः
सहसबांधवैः ॥ २३ ॥

त्वयित्वच्चरितविषये त्वत्तोराघवादृतेऽन्यःकाव्यानांयशोभाक्काव्यप्रकाश्ययशोभाक्कश्चिदपिनार्हतिकाव्यनायकतामितिभावः अन्येषांवर्णनीयगुणशून्यत्वात्सर्वैकवयोद्यापिरामचरितमेवप्रायेणाश्रयंति ॥ १८ ॥ अस्यकाव्यस्यमहत्त्वंसर्वमहतामयैवपरिग्रहादित्याह श्रुतमिति तेएतत्त्वत्संबंधीदंकाव्यं त्वस्यश्रोतव्यत्वेहेतुः सत्यवाक्यमिति तत्रापिहेतुरनावृतमिति अविद्यामूलप्रलापरहितं अतएवदिव्यं पूर्वंश्रुतंकाव्यरूपिण्यादेव्यामुखादेवेतिशेषः ॥ १९ ॥ भविष्यंभविष्यद्विषयंशेषंशृणु ॥ २० ॥ किंतत्राह उत्तरंनामेति उत्तराख्योयःकाव्यस्यशेषोस्तितच्छृणुष्वहेमहातेजः ऋषिभिर्ब्रह्मलोकस्थैरृषिभिः ॥ २१ ॥ अतिरहस्यत्वात्तनायमंशःसर्वैःश्रोतव्यइत्याह नेति परमऋषिणापरमराजर्षिणात्वयैवश्रोतव्यं नान्येनलक्ष्मणादिनेत्यर्थः एवंभगवतः परमादरः काव्यस्यस्वावतारविषयत्वादितिबोध्यम् ॥ २२ ॥ सबांधवैर्देवैःसहेत्यर्थः ॥ २३ ॥

तत्रसदसि ब्राह्मलौकिकाब्रह्मलोकार्हाः न्यवर्ततउत्तरंश्रोतुमितिशेषः ब्रह्मणासहचलिताअपिपुनर्निवृत्ताइत्यर्थः ॥ २४ ॥ तद्देवाहोत्तरमिति ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ पर्णशालामुपागमदिति
पाठेयज्ञावसानएवसीतांतर्धानात्ततःपरंदीक्षितत्वाभावेनान्यत्रगंतुंशक्यत्वात्पुत्राभ्यांसहवाल्मीकिपर्णशालांरामःप्राप्तवानित्यर्थः कर्मशालामुपागमदितिपाठांतरम् ॥२८॥ ॥ इतिश्रीरामा
भिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअष्टनवतितमःसर्गः ॥ ९८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथराममातॄणांपरलोकप्राप्तिः रजन्यामिति गीयतामित्युवाच अविशंका

येचतत्रमहात्मानऋषयोब्राह्मलौकिकाः ॥ ब्रह्मणासमनुज्ञातान्यवर्ततमहौजसः ॥ २४ ॥ उत्तरंश्रोतुमनसोभविष्यंयच्चराघवे ॥ ततोरामःशुभां
वाणींदेवदेवस्यभाषिताम् ॥ २५ ॥ श्रुत्वापरमतेजस्वीवाल्मीकिमिदमब्रवीत् ॥ भगवन्श्रोतुमनसऋषयोब्राह्मलौकिकाः ॥ २६ ॥ भविष्यदुत्तरंय
न्मेश्वोभूतेसंप्रवर्तताम् ॥ एवंविनिश्चयंकृत्वासंप्रगृह्यकुशीलवौ ॥ २७ ॥ तंजनौघंविसृज्याथपर्णशालामुपागमत् ॥ तामेवशोचतःसीतांसाव्यती
ताचशर्वरी ॥ २८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअष्टनवतितमःसर्गः ॥ ९८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ रजन्यांतुप्रभातायां
समानीयमहामुनीन् ॥ गीयतामविशंकाभ्यांरामःपुत्रावुवाचह ॥ १ ॥ ततःसमुपविष्टेषुमहर्षिषुमहात्मसु ॥ भविष्यदुत्तरंकाव्यंजगतुस्तौकुशीलवौ
॥ २ ॥ प्रविष्टायांतुसीतायांभूतलंसत्यसंपदा ॥ तस्यावसानेयज्ञस्यरामःपरमदुर्मनाः ॥ ३ ॥ अपश्यमानोवैदेहींमेनेशून्यमिदंजगत् ॥ शोकेनपर
मायस्तोनशांतिमनसागमत् ॥ ४ ॥ विसृज्यपार्थिवान्सर्वानृक्षवानरराक्षसान् ॥ जनौघंविप्रमुख्यानांवित्तपूर्वंविसृज्यच ॥ ५ ॥ ततोविसृज्यता
न्सर्वान्रामोराजीवलोचनः ॥ हृदिकृत्वासदासीतामयोध्यांप्रविवेशह ॥ ६ ॥ नसीतायाःपरांभार्यांवव्रेसरघुनंदनः ॥ यज्ञेयज्ञेचपत्न्यर्थंजानकीकां
चनीभवत् ॥ ७ ॥ दशवर्षसहस्राणिवाजिमेधानथाकरोत् ॥ वाजपेयान्दशगुणांस्तथाबहुसुवर्णकान् ॥ ८ ॥ अग्निष्टोमातिरात्राभ्यांगोसवैश्चम
हाधनैः ॥ ईजेक्रतुभिरन्यैश्चसश्रीमानाप्तदक्षिणैः ॥ ९ ॥

भ्यांमत्पुत्रत्वविषयशंकारहिताभ्यांमातृवियोगदुःखरहिताभ्यांच ॥ १ ॥ २ ॥ सत्यसंपदास्वस्यसत्यवैभवेन तस्ययज्ञस्यावसानेसीतानिर्याणोत्तरकाले ॥ ३ ॥ ४ ॥ वित्तपूर्वंवित्तदानपूर्वम्
॥ ५ ॥ ६ ॥ यज्ञेयज्ञेप्रतियज्ञं भवत्अभवत् ॥ ७ ॥ दशवर्षसहस्राणीतियागकालमर्यादेयंनतुसीतावियोगानंतरंतावान्यागकालइतिकतकस्तत्रसीतावियोगानंतरंतावतोयागकालत्वेकिंबाध
कमितिचिंत्यं नतुभूमौसीतागमनोत्तरमितिवक्तुंयुक्तम् ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १०॥ स्थितास्थितानि अनुरंजंतिअनुरंजयंति ॥ ११ ॥ सुभिक्षमभवदितिशेषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ पौत्राःकुशलवाद्याः ॥ १४ ॥ अन्वियायतस्याअनुपश्चात्इयायकालधर्ममितिशेषः बहुविधंनानाप्रकारम् ॥ १५ ॥ सर्वधर्मंसर्वधर्मसाध्यसुखभोगम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ पित्र्याणिपितृकर्मापेक्षितानिब्रह्मरत्नानिब्राह्मणदेयोत्तमवस्तूनिप्रयच्छतिस्मेत्यनुकर्षः बहुरत्नानीतिपाठांतरं पितॄन्देवान्विवर्धयन्पूजयन् यज्ञांश्चकारेति पिंडपितृयज्ञानित्यर्थः ॥ १८ ॥ वर्धयानस्यवर्धयमानस्य यज्ञैर्बहुविधैर्देवान्वर्धयानस्येतिपाठांतरं यस्तुएवंप्रशासतस्तस्यराघवस्यमहेश्वरि अत्य

एवंसकालःसुमहान्राज्यस्थस्यमहात्मनः॥ धर्मेप्रयतमानस्यव्यतीयाद्राघवस्यच ॥ १० ॥ ऋक्षवानररक्षांसिस्थितारामस्यशासने ॥ अनुरंजंतिराजानोह्यहन्यहनिराघवम्॥ ११ ॥ कालेवर्षतिपर्जन्यःसुभिक्षंविमलादिशः॥ हृष्टपुष्टजनाकीर्णपुरंजनपदास्तथा ॥ १२॥ नाकालेम्रियतेकश्चिन्नव्याधिःप्राणिनांतथा॥ नानर्थोविद्यतेकश्चिद्रामेराज्यंप्रशासति ॥ १३ ॥ अथदीर्घस्यकालस्यराममातायशस्विनी ॥ पुत्रपौत्रैःपरिवृताकालधर्ममुपागमत्॥ १४॥ अन्वियायसुमित्राचकैकेयीचयशस्विनी॥ धर्मंकृत्वाबहुविधंत्रिदिवेपर्यवस्थिता॥१५॥ सर्वाःप्रमुदिताःस्वर्गेराज्ञादशरथेनच॥ समागतामहाभागाःसर्वंधर्मंचलेभिरे॥ १६॥ तासांरामोमहादानंकालेकालेप्रयच्छति॥ मातृणामविशेषेणब्राह्मणेषुतपस्विषु॥ १७॥ पित्र्याणिब्रह्मरत्नानियज्ञान्परमदुस्तरान्॥ चकाररामोधर्मात्मापितॄन्देवान्विवर्धयन्॥ १८ ॥ एवंवर्षसहस्राणिबहून्यथययुःसुखम् ॥ यज्ञैर्बहुविधंधर्मंवर्धयानस्यसर्वदा॥ १९॥

॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेयज्ञावसानंनामैकोनशततमःसर्गः॥ ९९॥ ॥

कस्यचित्त्वथकालस्ययुधाजित्केकयोनृपः॥ स्वगुरुंप्रेषयामासराघवायमहात्मने॥१॥ गार्ग्यमंगिरसःपुत्रंब्रह्मर्षिममितप्रभम्॥ दशचाश्वसहस्राणिप्रीतिदानमनुत्तमम्॥ २॥ कंबलानिचरत्नानिचित्रवस्त्रमथोत्तमम्॥ रामायप्रददौराजाशुभान्याभरणानिच॥ ३ ॥ श्रुत्वातुराघवोधीमान्महर्षिगार्ग्यमागतम्॥ मातुलस्याश्वपतिनःप्रहितंतन्महाधनम्॥ ४॥

याद्दशसाहस्रंरममाणस्यसीतयेतिपाठेउक्तं तत्रसीतयाभूमौस्थितयास्थितस्यरममाणस्यराज्यंकुर्वतइत्यर्थः साहस्रमितिस्वार्थेण् अत्ययाद्वर्षसाहस्रमितिपाठेसहस्राणांसमूहःसाहस्रंसहस्रसमूहइत्यर्थक्तयादशसहस्रेत्यर्थकमेव आयुस्तस्यैकादशसहस्रवर्षाणि ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकोनशततमःसर्गः ॥ ९९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथरामेणगंधर्वदेशंप्रतिसपुत्रस्यभरतस्यप्रेषणं कस्यचिदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अश्वपतिनः नुमार्षः अश्वपतेरित्यर्थः ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ प्रतिपदंप्रत्येकंसर्वंसर्वप्रकारंकुशलंपृष्ट्वामातुलस्यकुशलंपृष्ट्वा ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ गंधर्वविषयोगंधर्वदेशः ॥ १० ॥ सिंधोःसिंधुनदस्योभयतःपार्श्वेवर्तमानःपरमशोभनोयंदेशोऽस्मद्देशसमीपेवर्तते ॥ ११ ॥ शैलूषोगंधर्वराजः गंधर्वनगरंचविनिर्जित्येत्यनुकर्षः ॥ १२ ॥ स्वेपुरेनिवेशय तद्देशेइतिशेषः अन्यस्यत्वद्व्यतिरिक्तस्यतत्रदेशेगतिःप्राप्तिप्रसक्तिर्जयप्रसक्तिश्चना

प्रत्युद्गम्यचकाकुत्स्थःक्रोशमात्रंसहानुजः॥ गार्ग्यंसंपूजयामासयथाशक्रोबृहस्पतिम्॥ ५ ॥ तथासंपूज्यतमृषिंतद्धनंप्रतिगृह्यच ॥ पृष्ट्वाप्रतिपदं
सर्वंकुशलंमातुलस्यच॥ ६॥ उपविष्टंमहाभागंरामःप्रष्टुंप्रचक्रमे ॥ किमाहमातुलोवाक्यंयदर्थंभगवानिह॥ ७॥ प्राप्तोवाक्यविदांश्रेष्ठःसाक्षादि
वबृहस्पतिः॥ रामस्यभाषितंश्रुत्वामहर्षिःकार्यविस्तरम्॥ ८॥ वक्तुमद्भुतसंकाशंराघवायोपचक्रमे॥ मातुलस्तेमहाबाहोवाक्यमाहनरर्षभः॥ ९॥
युधाजित्प्रीतिसंयुक्तंश्रूयतांयदिरोचते ॥ अयंगंधर्वविषयःफलमूलोपशोभितः ॥ १० ॥ सिंधोरुभयतःपार्श्वेदेशःपरमशोभनः ॥ तंचरक्षंतिगंध
र्वाःसायुधायुद्धकोविदाः॥ ११ ॥ शैलूषस्यसुतावीरतिस्रःकोट्योमहाबलाः ॥ तान्विनिर्जित्यकाकुत्स्थगंधर्वनगरंशुभम् ॥ १२॥ निवेशयमहाबा
होस्वेपुरेसुसमाहिते॥ अन्यस्यनगतिस्तत्रदेशःपरमशोभनः ॥ रोचतांतेमहाबाहोनाहंत्वामहितंवदे॥ १३ ॥ तच्छ्रुत्वाराघवःप्रीतोमहर्षेर्मातुलस्य
च॥ उवाचबाढमित्येवभरतंचान्ववैक्षत॥ १४॥ सोब्रवीद्राघवःप्रीतःसांजलिप्रग्रहोद्विजम्॥ इमौकुमारौतंदेशंब्रह्मर्षेविचरिष्यतः ॥ १५ ॥ भरत
स्यात्मजौवीरौतक्षःपुष्कलएवच॥ मातुलेनसुगुप्तौतुधर्मेणसुसमाहितौ॥ १६॥ भरतंचाग्रतःकृत्वाकुमारौसबलानुगौ॥ निहत्यगंधर्वसुतान्द्वेपुरे
विभजिष्यतः॥ १७॥ निवेश्यतेपुरवरेआत्मजौसन्निवेश्यच॥ आगमिष्यतिमेभूयःसकाशमतिधार्मिकः॥ १८॥ ब्रह्मर्षिमेवमुक्त्वातुभरतंसबलानु
गम्॥ आज्ञापयामासतदाकुमारौचाभ्यषेचयत्॥ १९ ॥ नक्षत्रेणचसौम्येनपुरस्कृत्यांगिरःसुतम्॥ भरतःसहसैन्येनकुमाराभ्यांविनिर्ययौ॥ २०॥

स्ति एवंतत्साधनेकोलाभस्तत्राह देशःपरमशोभनइति ॥ १३ ॥ भरतंचान्ववैक्षत तवायमंशइत्यबोधयदित्यर्थः ॥ १४ ॥ अथराघवोरामोद्विजमब्रवीत् ॥ १५॥ तक्षइत्यकारांतः मातुलेन भरतमातुलेनयुधाजिता ॥ १६ ॥ १७ ॥ पुरवरेनिवेश्यनिर्मायात्मजौसन्निवेश्यतयोःपुरयोरितिशेषः अतिधार्मिकोभरतः ॥ १८ ॥ १९ ॥ अंगिरःसुतंगार्ग्यम् ॥ २० ॥

शक्रयुक्तेवइंद्रनियुक्तादेवसेनेवराघवानुगतारामानुगता दूरंएकद्विवासपर्यंतमित्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ सेनायाअग्रतोययुः पिशिताशिनामग्रतोयानंसुशकुनं अभिमुखागमनमेवापशकुनमितिभावः ॥ २४ ॥ केकयंकेकयदेशंयुधाजितंवा ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेशततमःसर्गः ॥१००॥ ॥ ९ ॥

सासेनाशक्रयुक्तेवनगरान्निर्ययावथ ॥ राघवानुगतादूरंदुराधर्षासुरैरपि ॥२१॥ मांसाशिनश्चयेसत्वारक्षांसिसुमहांतिच ॥ अनुजग्मुर्हिभरतंरुधिरस्यपिपासया ॥ २२ ॥ भूतग्रामाश्चबहवोमांसभक्षाःसुदारुणाः ॥ गंधर्वपुत्रमांसानिभोक्तुकामाःसहस्रशः ॥ २३ ॥ सिंहव्याघ्रवराहाणांखेचराणांचपक्षिणाम् ॥ बहूनिवैसहस्राणिसेनायाययुरग्रतः ॥ २४ ॥ अध्यर्धमासमुषितापथिसेनानिरामया ॥ हृष्टपुष्टजनाकीर्णाकेकयंसमुपागमत् ॥ २५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेशततमःसर्गः ॥ १०० ॥ ॥ ९ ॥ ॥ श्रुत्वासेनापतिंप्राप्तंभरतंकेकयाधिपः ॥ युधाजिद्गर्गसहितंपरांप्रीतिमुपागमत् ॥ १ ॥ सनिर्ययौजनौघेनमहताकेकयाधिपः ॥ त्वरमाणोभिचक्रामगंधर्वान्केकयाधिपः ॥ २ ॥ भरतश्चयुधाजिच्चसमेतौलघुविक्रमैः ॥ गंधर्वनगरंप्राप्तौसबलौसपदानुगौ ॥ ३ ॥ श्रुत्वातुभरतंप्राप्तंगंधर्वास्तेसमागताः ॥ योद्धुकामामहावीर्याव्यनदंस्तेसमंततः ॥ ४ ॥ ततःसमभवद्युद्धंतुमुलंलोमहर्षणम् ॥ सप्तरात्रंमहाभीमंनचान्यतरयोर्जयः ॥ ५ ॥ खड्गशक्तिधनुर्ग्राहानद्यःशोणितसंस्रवाः ॥ नृकलेवरवाहिन्यःप्रवृत्ताःसर्वतोदिशम् ॥ ६ ॥ ततोरामानुजःक्रुद्धःकालस्यास्त्रंसुदारुणम् ॥ संवर्तनामभरतोगंधर्वेष्वभ्यचोदयत् ॥ ७ ॥ तेबद्धाःकालपाशेनसंवर्तेनविदारिताः ॥ क्षणेनाभिहतास्तेनतिस्रःकोट्योमहात्मना ॥ ८ ॥ तद्युद्धंतादृशंघोरंनस्मरंतिदिवौकसः ॥ निमेषांतरमात्रेणतादृशानांमहात्मनाम् ॥ ९ ॥ हतेषुतेषुसर्वेषुभरतःकेकयीसुतः ॥ निवेशयामासतदासमृद्धेद्वेपुरोत्तमे ॥ १० ॥

अथभरतेनगंधर्वविजयः श्रुत्वेति सेनापतिंप्राप्तंयुद्धसन्नाहवंतमागतंश्रुत्वा ॥ १ ॥ २ ॥ लघुविक्रमैर्योधैरित्यर्थः सबलौचतुरंगबलसहितौ सपदानुगौशूद्रवैश्याद्यनुचरसहितौ ॥ ३ ॥ व्यनदन् गर्जंतिस्म ॥ ४ ॥ ५ ॥ खड्गादिरूपाग्राहायासुताः नृकलेवराणिवहंतिताः ॥ ६ ॥ संवर्तनामप्रलयकालानलाख्यम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ दिवौकसोनस्मरंति निमेषमात्रेणत्रिकोटिगंधर्ववधोःसंभाव्यइतिस्थितवंतः ॥ ९ ॥ द्वेपुरोत्तमेतक्षशिलापुष्कलावताख्ये ॥ १० ॥

गंधर्वदेशेतक्षशिलायांतक्षंतक्षाख्यंपुत्रम् गांधारदेशेपुष्कलावतेनगरेपुष्कलम् ॥ ११ ॥ गुणविस्तरैर्हेतुभिरन्योन्यस्पर्धयाअन्योन्यसंघर्षकृतेकृतान्योन्यसंघर्षे अहमेवगुणोत्तरमितिकृतान्यो
न्यविवादेइवदृश्यमानेइत्यर्थः ॥ १२ ॥ अकिल्बिषैर्धर्मन्यायोपेतैर्व्यवहारैःक्रयविक्रयादिव्यापारैः ॥ १३ ॥ विस्तरैरनुक्तपदार्थविस्तरैरुपशोभिते सुरुचिरैर्गृहमुख्यैरुपशोभिते विमानैः
सप्तभूमिप्रासादैः ॥ १४ ॥ देवतायतनविस्तरैर्विस्तारैरित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ स्वस्माद्यथावृत्तंगंधर्ववधंदेशस्यनिवेशनंचशशंस अस्यभरतस्यवाक्यंश्रुत्वाराघवोरामःप्रीतोबभूव

तक्षंतक्षशिलायांतुपुष्कलंपुष्कलावते ॥ गंधर्वदेशेरुचिरेगांधारविषयेचसः ॥ ११ ॥ धनरत्नौघसंकीर्णेकाननैरुपशोभिते ॥ अन्योन्यसंघर्षकृते
स्पर्धयागुणविस्तरैः ॥ १२ ॥ उभेसुरुचिरप्रख्येव्यवहारैरकिल्बिषैः ॥ उद्यानयानसंपूर्णेसुविभक्तांतरापणे ॥ १३ ॥ उभेपुरवरेरम्येविस्तरैरुपशोभि
ते ॥ गृहमुख्यैःसुरुचिरैर्विमानैर्बहुभिर्वृते ॥ १४ ॥ शोभितेशोभनीयैश्चदेवायतनविस्तरैः ॥ तालैस्तमालैस्तिलकैर्बकुलैरुपशोभिते ॥ १५ ॥ निवेश्यपं
चभिर्वर्षैर्भरतोराघवानुजः ॥ पुनरायान्महाबाहुरयोध्यांकैकयीसुतः ॥ १६ ॥ सोभिवाद्यमहात्मानंसाक्षाद्धर्ममिवापरम् ॥ राघवंभरतःश्रीमान्ब्र
ह्माणमिववासवः ॥ १७ ॥ शशंसचयथावृत्तंगंधर्ववधमुत्तमम् ॥ निवेशनंचदेशस्यश्रुत्वाप्रीतोस्यराघवः ॥ १८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०
उ०एकोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तच्छ्रुत्वाहर्षमापेदेराघवोभ्रातृभिःसह ॥ वाक्यंचाद्भुतसंकाशंभ्रातॄन्प्रोवाचराघवः ॥ १ ॥ इमौकु
मारौसौमित्रेतवधर्मविशारदौ ॥ अंगदश्चंद्रकेतुश्चराज्यार्थेदृढविक्रमौ ॥ २ ॥ इमौराज्येभिषेक्ष्यामिदेशःसाधुविधीयताम् ॥ रमणीयोह्यसंबाधो
रमेतांयत्रधन्विनौ ॥ ३ ॥ नराज्ञांयत्रपीडास्यान्नाश्रमाणांविनाशनम् ॥ सदेशोदृश्यतांसौम्यनापराध्यामहेयथा ॥ ४ ॥ तथोक्तवतिरामेतुभरतःप्र
त्युवाचह ॥ अयंकारुपथोदेशोरमणीयोनिरामयः ॥ ५ ॥ निवेश्यतांतत्रपुरमंगदस्यमहात्मनः ॥ चंद्रकेतोःसुरुचिरंचंद्रकांतंनिरामयम् ॥ ६ ॥ तद्वा
क्यंभरतेनोक्तंप्रतिजग्राहराघवः ॥ तंचकृत्वावशेदेशमंगदस्यन्यवेशयत् ॥ ७ ॥

॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीरा०रामीयेरा०वा०आ०उ०ए
कोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथलक्ष्मणकुमारयोराज्येनिवेशनम् तदिति भ्रातृभिरितिबहुवचनंद्वित्वेआर्षम् ॥ १ ॥ हेसौमित्रेतवेमौकुमारौराज्यार्थेराज्यरक्षणविषयेदृढवि
क्रमौ ॥ २ ॥ अतइमौराज्येऽभिषेक्ष्यामि यत्रेमौरमेतांतादृशोदेशःसाधुविधीयतांनिरीक्ष्यताम् ॥ ३ ॥ नापराध्यामहेयथाकस्यापिभूतस्येतिशेषः ॥ ४ ॥ कारुपथस्तदाख्यःपाश्चात्यौदी
च्यदेशविशेषः ॥ ५ ॥ तत्रदेशेऽंगदस्यपुरमंगदीयेत्याख्यंनिवेश्यताम् चंद्रकेतोश्चंद्रकांताख्यंपुरंनिवेश्यताम् ॥ ६ ॥ वशेकृत्वालक्ष्मणभरताभ्यांवशेकारयित्वांगदस्यपुरींन्यवेशयत् ॥ ७ ॥

तत्रदेशेंगदस्यपुरीरामेणनिवेशिता लक्ष्मणद्वारेतिशेषः ॥८॥ मल्लस्यदृढांगस्यचंद्रकेतोर्मल्लभूम्यांतदाख्येऔत्तरे अस्यैवचंद्रकतितिनामांतरम् तत्रचंद्रकांताख्यापुरीनिवेशिता ॥ ९ ॥ युद्धेदुरा
धर्षारामादयोभिषेकंचक्रिरे अंगदचंद्रकेत्वोरितिशेषः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तथैवोष्यचंद्रकेतुसमीपेइतिशेषः ॥ १४ ॥ नजज्ञातेनावगतवंतौ संधिरार्षः ॥ १५ ॥ दशसहस्राणि
आयुस्त्वेकादशसहस्राणिइतिस्पष्टमेव ॥ १६ ॥ धर्मपुरेधर्मसाधनेपुरेअयोध्यायां अयोध्यामथुरामायाकाशीकांचीअवंतिका पुरीद्वारवतीचैवसप्तैतामोक्षदायकाइतिस्मृतेः ॥१७॥ ॥ इ

अंगदीयापुरीरम्याप्यंगदस्यनिवेशिता॥ रमणीयासुगुप्ताचरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ ८॥ चंद्रकेतोश्चमल्लस्यमल्लभूम्यांनिवेशिता॥ चंद्रकांतेतिवि
ख्याताद्दिव्यास्वर्गपुरीयथा॥ ९ ॥ ततोरामःपरांप्रीतिंलक्ष्मणोभरतस्तथा ॥ ययुर्युद्धेदुराधर्षाअभिषेकंचचक्रिरे ॥ १० ॥ अभिषिच्यकुमारौद्वौप्र
स्थाप्यसुसमाहितौ॥ अंगदंपश्चिमांभूमिंचंद्रकेतुमुदङ्मुखम् ॥ ११॥ अंगदंचापिसौमित्रिर्लक्ष्मणोनुजगामह ॥ चंद्रकेतोस्तुभरतःपार्ष्णिग्राहो
वभूवह॥ १२॥ लक्ष्मणस्त्वंगदीयायांसंवत्सरमथोषितः॥ पुत्रेस्थितेदुराधर्षेअयोध्यांपुनरागमत्॥ १३ ॥ भरतोपितथैवोष्यसंवत्सरमताधिकम्
अयोध्यांपुनरागम्यरामपादावुपास्तसः ॥ १४॥ उभौसौमित्रिभरतौरामपादावनुव्रतौ ॥ कालंगतमपिस्नेहान्नजज्ञातेऽतिधार्मिकौ॥ १५॥ एवं
वर्षसहस्राणिदशतेषांययुस्तदा॥ धर्मेप्रयतमानानांपौरकार्येषुनित्यदा॥ १६॥ विहृत्यकालंपरिपूर्णमानसाःश्रियावृताधर्मपुरेचसंस्थिताः॥त्रयः
समिद्धाहुतिदीप्ततेजसोहुताग्नयःसाधुमहाध्वरेत्रयः॥ १७॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआ०उत्तरकांडेद्व्युत्तरशततमःसर्गः॥ १०२॥
कस्यचित्त्वथकालस्यरामेधर्मपरेस्थिते॥ कालस्तापसरूपेणराजद्वारमुपागमत्॥ १ ॥ दूतोह्यतिबलस्याहंमहर्षेरमितौजसः ॥ रामंदिदृक्षुरायातः
कार्येणहिमहाबलः॥ २॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासौमित्रिस्त्वरयान्वितः ॥ न्यवेदयतरामायतापसंतंसमागतम्॥ ३ ॥ जयस्वराजधर्मेणउभौलोकौ
महाद्युते॥ दूतस्त्वांद्रष्टुमायातस्तपसाभास्करप्रभः॥ ४॥

तिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेद्व्युत्तरशततमःसर्गः ॥ १०२ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ अथरामायस्वीयवैष्णवधामागमनकालनिवेदनायब्रह्मणोदू
तप्रेषणम् कस्यचिदिति कस्यचित्कालस्यापगमानंतरमितिशेषः रामेधर्मपरेस्थिरेकालस्तापसरूपेणराजद्वारमुपागमत् ॥ १ ॥ अतिबलस्यमहर्षेः जगत्प्राणरूपत्वाच्चतुर्वेदमुखत्वाच्चसत्यवच
स्त्वाच्चब्रह्मातिबलोमहर्षिः ॥ २ ॥ ३ ॥ उभौलोकौजयस्वेत्युक्त्यापरलोकप्रवेशकालसूचनम् ॥ ४ ॥

तस्यवाक्यधृक्यस्यदूतस्तस्याज्ञाधारीत्यर्थः ॥५॥ तेजोभिरंशुभिरित्येतेपदेशरीरकांतिकिरणप्रतिपादकेइतिनपुनरुक्तिः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अस्ययस्यत्वंदूतस्तस्यवाक्यानिसंदेशवाक्यानिप्रापयस्वनिवेदय तत्रहेतुर्यतोदूतइति ॥ १० ॥ द्वंद्वेरहस्ये हितंवैयद्यवेक्षसे देवानामितिशेषः देवगोप्यगोपनेहिदेवानांहितंभवतीतिभावः ॥ ११ ॥ नैतावदेवकिंत्वन्यापिप्रतिज्ञाकार्येत्याहय इति यःशृणोत्यस्यतद्वचनंनिरीक्षेद्वामंत्रयितारावितिशेषः सतववध्यइति कथमेवमतिक्रूराप्रतिज्ञातत्राह भवेदिति तस्यमुनिमुख्यस्यवचनमेवंवैभवेत् उक्तसंकेतपूर्वमेवब्रूहीत्येवाभवदित्यर्थः

तद्वाक्यंलक्ष्मणोक्तंवैश्रुत्वारामउवाचह ॥ प्रवेश्यतांमुनिस्तातमहौजास्तस्यवाक्यधृक् ॥ ५ ॥ सौमित्रिस्तुतथेत्युक्त्वाप्रावेशयततंमुनिम् ॥ ज्वलंतमेवतेजोभिःप्रदहंतमिवांशुभिः ॥ ६ ॥ सोभिगम्यरघुश्रेष्ठंदीप्यमानंस्वतेजसा ॥ ऋषिर्मधुरयावाचावर्धस्वेत्याहराघवम् ॥ ७ ॥ तस्मैरामोमहातेजाःपूजामर्घ्यपुरोगमाम् ॥ ददौकुशलमव्यग्रंप्रष्टुंचैवोपचक्रमे ॥ ८ ॥ पृष्टश्चकुशलंतेनरामेणवदतांवरः ॥ आसनेकांचनेदिव्येनिषसादमहायशाः ॥ ९ ॥ तमुवाचततोरामःस्वागतंतेमहामते ॥ प्रापयास्यचवाक्यानियतोदूतस्त्वमागतः ॥ १० ॥ चोदितोराजसिंहेनमुनिर्वाक्यमभाषत ॥ द्वंद्वेस्येतत्प्रवक्तव्यंहितंवैयद्यवेक्षसे ॥ ११ ॥ यःशृणोतिनिरीक्षेद्वासवध्योभवितातव ॥ भवेद्वैमुनिमुख्यस्यवचनंयद्यवेक्षसे ॥ १२ ॥ तथेतिचप्रतिज्ञायरामोलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ द्वारितिष्ठमहाबाहोप्रतिहारंविसर्जय ॥ १३ ॥ समेवध्यःखलुभवेद्वाचंद्वंद्वंसमीरितम् ॥ ऋषेर्ममचसौमित्रेपश्येद्वाशृणुयाच्चयः ॥ १४ ॥ ततोनिक्षिप्यकाकुत्स्थोलक्ष्मणंद्वारिसंग्रहम् ॥ तमुवाचमुनेवाक्यंकथयस्वेतिराघवः ॥ १५ ॥ तत्तेमनीषितंवाक्यंयेनवासिसमाहितः ॥ कथयस्वाविशंकस्त्वंममापिहृदिवर्तते ॥ १६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेकालागमनंनामत्र्युत्तरशततमःसर्गः ॥ १०३ ॥ ॥ ९५ ॥ ॥शृणुराजन्महासत्वयदर्थमहमागतः ॥ पितामहेनदेवेनप्रेषितोस्मिमहाबल ॥ १ ॥

यद्यवेक्षसेतथासंकेतपरिपालनमितिशेषः ॥ १२ ॥ प्रतिहारंद्वारपालंविसर्जयान्यतोपसारय ॥ १३ ॥ किमर्थंतत्राह समेइति सौमित्रेममऋषेश्चद्वंद्वंरहस्यांवाचंयःशृणुयात्यश्चनौपश्येद्वासमेमयावध्यइतिखलुसमीरितंप्रतिज्ञातम् ॥ १४ ॥ संग्रहंसम्यगुक्तार्थग्रहणवंतम् ॥ १५ ॥ तेमनीषितंयेनवासमाहितःप्रेषितस्तस्यमनीषितंकथयस्व ममापिहृदिवर्तते किमेवंविधंरहस्यंतदवश्यंमयाश्रोतव्यमितिशेषः यद्वा त्वयावक्ष्यमाणंवैकुंठगमनंममापिहृदिवर्ततइत्यर्थः ॥ १६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवा०आ०उ०त्र्युत्तरशततमःसर्गः ॥ १०३ ॥

अथब्रह्मसंदेशकथनम् शृण्विति यत्संदेशकथनार्थमहमागतस्तंसंदेशंशृणु किंचयेनसंदेशःप्रेषितःसभगवान्पितामहएवनकेवलंमुनिरेवेत्याह पितामहेनेति ॥ १ ॥

तत्प्रेषितदूतोप्यहंत्वत्संबंध्येवेत्याह तवाहंपूर्वकेभावेइति पूर्वावस्थायांहिरण्यगर्भोत्पत्तिसमयेहिरण्यगर्भावस्थायांवा कथमहंपुत्रस्त[illegible] मायासंभावितःमाययासंकल्पेनसंभावितउत्पादितः सर्वसमाहरःसर्ववस्तुसंहारकर्तेतितीर्थः कतकस्तुतवाहंपूर्वसद्भावेइतिपाठः पूर्वंसृष्टेःप्राक्सद्भावे सदेवसोम्येदमग्र आसीदि[illegible]श्रुतेः सत्तारूपब्रह्मभावेकरिष्यमाणाखिलसंसारस्यसृष्टिस्थितिसंहारनिग्रहानुग्रहलक्षणपंचकृत्यनिर्वाहकःकालाख्यःक्षणधारारूपोनाडीदिनपक्षादिविभागनिर्वाहकःपुत्रोमायासंभावितस्त्वदीयमायापरिणामइत्यर्थः शेषंप्राग्वत् यद्यपिरामोहिरण्यगर्भांशविष्णोरेवावतारस्तथापितस्यस्वस्वरूपांशेनावृतज्ञानत्वाद्वामदेववदेवंव्यपदेशेनदोषइत्याह यत्तुकतकेनसद्भावशब्देनहिरण्यगर्भउक्तस्तत्तुच्छमितिस्पष्टमेवाद्वैतविद्याविदाम् ॥२॥एवंस्वस्वरूपमुक्त्वातत्संदेशमाह पितामहश्चेति चतुर्मुखाज्जातानांप्रजापतीनांलोकपितृत्वाच्चतुर्मुखःपितामहः सलोकानांभूरादीनांपतिःपालयिता सयदाहतद्वदामीतिशेषः तदेवाह समयस्तेइति भवंतुविगतज्वराइत्यंतोब्रह्मसंदेशः लोकान्देवमनुष्यादीन्रावणादितोरक्षितुंयःसमयःकृतः दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच वत्स्यामिमानुषेलोकेपालयन्पृथिवीमिमामित्येवंरूपकालविषयःकृतःसप

तवाहंपूर्वकेभावेपुत्रःपरपुरंजय ॥ मायासंभावितोवीरकालःसर्वसमाहरः ॥ २॥ पितामहश्चभगवानाहलोकपतिःप्रभुः ॥ समयस्तेकृतःसौम्यलो
कान्संपरिरक्षितुम् ॥ ३ ॥ संक्षिप्यहिपुरालोकान्माययास्वयमेवहि ॥ महार्णवेशयानोप्सुमांत्वंपूर्वमजीजनः ॥ ४ ॥ भोगवंतंततोनागमनंतमु
दकेशयम् ॥ माययाजनयित्वात्वंद्वौचसत्वौमहाबलौ ॥ ५ ॥ मधुंचकैटभंचैवययोरस्थिचयैर्वृता ॥ इयंपर्वतसंबाधामेदिनीचाभवत्तदा ॥ ६ ॥

रिपूर्णइतिशेषः ॥ ३ ॥ अथतत्त्वतोज्ञातसत्स्वरूपस्यममकथंमानुषदेहपरिग्रहइत्यत्रसप्रयोजनंतत्प्रक्रियामाह संक्षिप्येति पुराजगत्सृष्टेःपूर्वकालेमाययासर्वसंहारसमर्थस्वशक्त्यासंक्षिप्यउपसंहृत्य एतेनाप्रयासेनसकलसंहारकर्तृत्वंब्रह्मलक्षणमुक्तम् स्वयमेवेत्यनेनास्यसंहारस्यनरुद्रादिद्वारकत्वम् तेषामपिसंहार्यकोटिनिविष्टत्वादितिदर्शितम् एवंसंहारंकृत्वामहदहंकारपंचतन्मात्रादिसृष्टिद्वारेणैवंतांसृष्टिंकृत्वातद्रूपेमहार्णवेशयानइत्यनेनैवोदकशायित्वेलब्धेपुनरप्स्वितितदापृथिवीतत्त्वाद्यभावप्रदर्शनार्थम् मांपूर्वमजीजनः योब्रह्माणंविदधातिपूर्वमितिश्रुतेः हिरण्यगर्भसृष्टिद्वाराब्रह्मांडसृष्टौक्रियमाणायांतदंडान्ममोद्भवइत्यर्थः ॥ ४ ॥ तदुत्पत्तिप्रकारमाह भोगवंतमिति ततःपरंसृष्टयेस्रष्टव्यभूधरणक्षमंभोगवंतंप्रशस्तभोगंअनंताख्यंनागमुदकेशयंमाययाजनयित्वातत्रचनिर्मायस्थापयित्वातदुरगेशयनवांस्त्वमभूःअथकर्दमप्रायभूविग्रहस्थैर्यायमहाबलौद्वौसत्त्वौप्राणिनौअजीजनः ॥ ५ ॥ कौतौतत्राह मधुंचेति तत्रमधुर्मेदःप्रधानः कैटभोऽस्थिप्रधानः तत्सृष्टिप्रयोजनमाह ययोरित्यादि ययोर्वधानंतरंइयंनिर्मिताभूरस्थिचयैर्वृतासतीपर्वतसंबाधामेदोयुक्ततयारक्षाद्युत्पत्त्युचितस्निग्धभूप्रदेशयुक्ततयामेदिनीतिनाम्नाभूत् एवंचतस्याःप्रजासर्गयोग्यतासिद्धा ॥ ६ ॥

अथचतुर्मुखसृष्टिः पद्मेइति ततःस्वनिर्मितोरगेशयस्वविग्रहस्यनाभिप्रदेशेअर्कसंकाशमर्कप्रभंदिव्यंपद्ममुत्पाद्यतस्मिन्दिव्येपद्मेमांचतुर्मुखमुत्पाद्यप्राजापत्यंसृष्टिरूपंकर्ममयित्वयानिवेशितमित्यन्वर्थमेप्रजापतिरितिनाम॥७॥ ततःसोहंत्वयासंन्यस्तभारःसंन्यस्तसृष्टिभारःस्वकार्यंसृष्टिलक्षणंसंपाद्यतद्रक्षणमपश्यन्जगत्पतिंत्वामुपास्य यतोभवान्ममतेजस्करःसृष्टिसमर्थज्ञानक्रियाशक्तिमयतेजःप्रदोऽभूरतस्त्वमेव भूतेषुरक्षांविधत्स्वेतिप्रार्थितवानितिशेषः ॥ ८ ॥ ततोहेतोःरक्षणस्यसर्वशक्तौत्वय्येवनिवेशितत्वहेतोः दुर्धर्षात्तस्माद्भावात्ब्रह्मैवभूतानांज्येष्ठंतेनकोर्हतिस्पर्धितुमितिदुर्धर्षत्वस्वभावात् सनातनात्सकलसंसारमूलकारणत्वेनकालापरिच्छेद्यात् त्रिगुणमहत्तत्वाख्यहैरण्यगर्भभावात्सत्वप्राधान्येनविष्णुत्वंप्राप्तवान् ॥९ ॥ ततःअदित्यांवीर्यवानदिव्यज्ञानक्रियालक्षणवीर्यवान्पुत्रोभूस्त्वंभ्रातॄणामदितिपुत्रेंद्रादीनांवीर्यवर्धनउपेंद्राख्योभूः सचतत्तत्कृत्यकालेतेषांसाह्यायकल्पसे ॥ १० ॥ अतःसत्वंसकलप्रजारक्षणासाधारणकृत्यउपेंद्रःसांप्रतंरा

पद्मेदिव्येर्कसंकाशेनाभ्यामुत्पाद्यमामपि ॥ प्राजापत्यंत्वयाकर्ममयिसर्वंनिवेशितम् ॥ ७ ॥ सोहंसंन्यस्तभारोहित्वामुपास्यजगत्पतिम् ॥ रक्षां
विधत्स्वभूतेषुममतेजस्करोभवान् ॥ ८॥ ततस्त्वमसिदुर्धर्षात्तस्माद्भावात्सनातनात् ॥ रक्षांविधास्यन्भूतानांविष्णुत्वमुपजग्मिवान्॥ ९ ॥ अ
दित्यांवीर्यवान्पुत्रोभ्रातॄणांवीर्यवर्धनः॥ समुत्पन्नेषुकृत्येषुतेषांसाह्यायकल्पसे ॥ १० ॥ सत्वमुज्जास्यमानासुप्रजासुजगतोवर॥ रावणस्यवधा
कांक्षीमानुषेषुमनोदधाः॥ ११ ॥ दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच॥ कृत्वावासस्यनियमंस्वयमेवात्मनापुरा॥ १२॥ सत्वंमनोमयःपुत्रःपूर्णायु
र्मानुषेष्विह॥ कालोनरवरश्रेष्ठसमीपमुपवर्तितुम्॥ १३॥ यदिभूयोमहाराजप्रजाइच्छस्युपासितुम्॥ वसवावीरभद्रंतेएवमाहपितामहः॥ १४॥
अथवाविजिगीपातेसुरलोकायराघव॥ सनाथाविष्णुनादेवाभवंतुविगतज्वराः॥ १५॥

वणेनप्रजासुउज्जास्यमानासुहिंस्यमानासुहेजगतोवरजगच्छ्रेष्ठस्वयमेवसर्वलोकानुग्रहायरावणस्यवधाकांक्षीभूत्वादशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिचवासस्यनियमंपरिच्छेदंपुरात्मनास्वयमेवकृत्वामानुषेषुमानुषभावेषुमनोऽदधाः ॥ ११ ॥१२ ॥ सत्वंमानुषेषुमनोमयःस्वसंकल्पमयःस्वसंकल्पादेवकस्यचित्पुत्रोजातःसचतत्रपूर्णायुः त्वत्संकल्पितायुषःपूर्णत्वमित्यर्थः यद्वा श्रीमदादिगुरोस्तुरीयब्रह्मणोयस्यभासासर्वमिदंविभातीत्यादिश्रुतिसिद्धस्यसंकल्पमयोज्येष्ठपुत्रोहिरण्यगर्भःकार्यब्रह्मरूपस्तदभिन्नस्वभूतब्रह्मण्यनावृतज्ञानःस्वसंकल्पादेवमानुषेष्वपिकस्यचित्पुत्रस्तत्रापिपूर्णायुर्जातोयदेवमनोहेनरवरश्रेष्ठायंकालस्तेसमीपमुपगत्योपवर्तितुंविज्ञापयितुंप्रेषितइतिशेषः ॥१३ ॥ अस्मत्कृत्यमेतावत् अतःपरंत्वंस्वतंत्रत्वाद्यदिभूयोपिप्रजाउपासितुमिहस्थित्वारक्षितुमिच्छसितदाहेवीररामवस ॥ १४ ॥ अथवाअथचेत्स्वकृतनियममंगीकृत्यसुरलोकायविजिगीषासुरलोकंपालयितुंयदीच्छातदोपेंद्ररूपेणविष्णुनादेवाःसनाथाविगतज्वराभवंत्वित्येवंपितामहआहेत्यन्वयः ॥ १५ ॥

कालसमीरितंदूतरूपकालोक्तं प्रहसन्निति अहमेवस्वकृतमर्यादांनत्यक्ष्यामि[illegible]यंसंभ्रमःपितामहस्येतिहासः सर्वसंहारंकालम् ॥ १६ ॥ देवदेवस्य [illegible]र्वदेवोपास्यस्य परममद्भुतंपरमंमदभिप्रायप्रकाशकत्वा[illegible]श्रुत्वामहतीप्रीतिर्जाता तवागमनसंभवाच[illegible]हतीप्रीतिर्जाता ॥ १७ ॥ एवंसंदे[illegible]नुरूपेदनंकृत्वाप्रतिसंदेश[illegible]ह त्रयाणामिति त्रयाणांभूर्भुवःस्वर्लोकानांकार्यार्थंप्रयोजनार्थंममस्वेच्छामूलःसंभवइतिमयाप्यवगम्यते यद्वा तत्तद्वेषधार्य्यपिनटस्तत्तद[illegible]नुरूपंव्यवहरन्नपिआत्मानंजानात्येवत[illegible]इयतोयस्माल्लोकादिहागतस्तमेवगमिष्यामि ॥ १८ ॥ हेसंहाररूपकालत्वंमेत्वद्गतएवप्राप्तोसिअतस्तत्रगमनेविचारणानास्ति त्वद्गतोह्यस्तिसंप्राप्तइतिपाठेयोभावोममत्वद्गतःशुद्धब्रह्मात्मकःप्राप्तव्यत्वेनसमेप्राप्तएवास्तितत्रमेनविचारणा ननुतर्हितदेवप्राप्य

श्रुत्वापितामहेनोक्तंवाक्यंकालसमीरितम् ॥ राघवःप्रहसन्वाक्यंसर्वसंहारमब्रवीत् ॥ १६ ॥ श्रुत्वामेदेवदेवस्यवाक्यंपरममद्भुतम्॥ प्रीतिर्हिमेमहतीजातातवागमनसंभवा॥ १७॥ त्रयाणामपिलोकानांकार्यार्थंममसंभवः ॥ भद्रंतेस्तुगमिष्यामियतएवाहमागतः ॥ १८ ॥ त्वद्गतोह्यसिसंप्राप्तोनमेतत्रविचारणा॥ मयाहिसर्वकृत्येषुदेवानांवशवर्तिनाम्॥ स्थातव्यंसर्वसंहारयथाह्याहपितामहः॥ १९॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडकालवाक्यंनामचतुरधिकशततमःसर्गः॥ १०४॥ ॥ ७॥ ॥तथातयोःसंवदतोर्दुर्वासाभगवानृषिः॥ रामस्यदर्शनाकांक्षीराजद्वारमुपागमत्॥ १ ॥सोभिगम्यतुसौमित्रिमुवाचऋषिसत्तमः॥ रामंदर्शयमेशीघ्रंपुरामेऽर्थोतिवर्तते ॥ २ ॥ मुनेस्तुभाषितंश्रुत्वालक्ष्मणःपरवीरहा॥ अभिवाद्यमहात्मानंवाक्यमेतदुवाचह॥ ३॥ किंकार्यंब्रूहिभगवन्कोह्यर्थःकिंकरोम्यहम्॥ व्यग्रोहिराघवोब्रह्मन्मुहूर्तंपरिपाल्यताम्॥ ४ ॥ तच्छ्रुत्वाऋषिशार्दूलःक्रोधेनकलुषीकृतः॥ उवाचलक्ष्मणंवाक्यंनिर्दहन्निवचक्षुषा ॥ ५ ॥ अस्मिन्क्षणेमांसौमित्रेरामायप्रतिवेदय ॥ विषयंत्वांपुरंचैवशपिष्येराघवंतथा॥ ६॥

तांकिमनेनोपेंद्रादिलोकगमनेनतत्राह मयाहीति वशवर्तिनांमद्विधेयानांसर्वकृत्येषुस्थातव्यमतोयथापितामहआहतथाकरिष्यामीतिशेषः वशवर्तिनेतितृतीयांतपाठेदेवानांसर्वकृत्येषुपितामहस्यवशवर्तिनास्थातव्यमित्यर्थः प्रजारक्षणोद्देश्यकतपःकालिकमद्वरप्रदानादितिभावः ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मी०आ०उ०चतुरधिकशततमःसर्गः ॥ १०४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवंद्वंद्वकथासमयेकालात्मकभगवत्प्रेरणयादुर्वाससआगमनं तथेति ॥१॥ मेर्थोऽतिवर्ततेऽतिक्रामतिअतःपुरापूर्वमेवशीघ्रंरामंदर्शय ॥२॥३॥किंकार्यंवक्तव्यंकोर्थःकिंप्रयोजनं किंकरोमि वर्तमानसामीप्येलट् किंकरिष्ये कस्तएवंसंकटकालस्तत्राह व्यग्रोहीति ॥ ४ ॥ ५ ॥ रामायप्रतिवेदय यदिनप्रतिवेदयेस्तर्हिविषयादिकंशपेइत्यर्थः ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ एकस्यमरणंमेस्तु द्वंद्वमध्येपुरुषांतरसंदर्शकत्वेयथाप्रतिज्ञंममवधस्यप्राप्तत्वादितिभावः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ वर्षसहस्रस्यअनशननियमपरिगृहीतवर्षसहस्रस्येत्यर्थःय
थासिद्धंयथोपपन्नम् ॥ १३ ॥ राघवःप्रीतमानसः मुनिकोपःपरिहृतइतिप्राप्तसंतोषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ ततोनंतरंकालवाक्यानिमंत्रश्रोतुरावयोर्द्रष्टुश्चवधविषयकाणि ॥ १६ ॥ कालवाक्या

भरतंचैवसौमित्रेयुष्माकंयाचसंततिः॥ नहिशक्ष्याम्यहंभूयोमन्युंधारयितुंहृदि॥ ७ ॥ तच्छ्रुत्वाघोरसंकाशंवाक्यंतस्यमहात्मनः॥ चिंतयामासम
नसातस्यवाक्यस्यनिश्चयम्॥ ८ ॥ एकस्यमरणंमेऽस्तुमाभूत्सर्वविनाशनम्॥ इतिबुद्ध्याविनिश्चित्यराघवायन्यवेदयत्॥ ९ ॥ लक्ष्मणस्यवचःश्रु
त्वारामःकालंविसृज्यच॥ निःसृत्यत्वरितोराजाअत्रेःपुत्रंददर्शह॥ १० ॥ सोभिवाद्यमहात्मानंज्वलंतमिवतेजसा ॥ किंकार्यमितिकाकुत्स्थःकृतां
जलिरभाषत॥ ११ ॥ तद्वाक्यंराघवेणोक्तंश्रुत्वामुनिवरःप्रभुः॥ प्रत्याहरामंदुर्वासाःश्रूयतांधर्मवत्सल ॥ १२ ॥ अद्यवर्षसहस्रस्यसमाप्तिर्ममराघ
व॥ सोहंभोजनमिच्छामियथासिद्धंतवानघ॥ १३ ॥ तच्छ्रुत्वावचनंराजाराघवःप्रीतमानसः॥ भोजनंमुनिमुख्याययथासिद्धमुपाहरत्॥ १४ ॥
सतुभुक्त्वामुनिश्रेष्ठस्तदन्नममृतोपमम् ॥ साधुरामेतिसंभाष्यस्वमाश्रममुपागमत्॥ १५ ॥ संस्मृत्यकालवाक्यानिततोदुःखमुपागमत् ॥ दुःखे
नचसुसंतप्तःस्मृत्वातद्घोरदर्शनम्॥ १६ ॥ अवाङ्मुखोदीनमनाव्याहर्तुंनशशाकह॥ ततोबुद्ध्याविनिश्चित्यकालवाक्यानिराघवः॥ १७ ॥ नैतदस्ती
तिनिश्चित्यतूष्णीमासीन्महायशाः॥ १८ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०५ ॥ ॥ ७ ॥
अवाङ्मुखमथोदीनंदृष्ट्वासोममिवाप्लुतम् ॥ राघवंलक्ष्मणोवाक्यंहृष्टोमधुरमब्रवीत्॥ १ ॥ नसंतापंमहाबाहोमदर्थंकर्तुमर्हसि ॥ पूर्वनिर्माणब
द्धाहिकालस्यगतिरीदृशी॥ २ ॥

निबुद्ध्यानिश्चित्यसभ्रातृभृत्यवर्गस्योपसंहारःकालप्राप्तउचितएवेतिनिश्चित्य ॥ १७ ॥ तन्ममभ्रातृभृत्यादिसर्वंनास्तीतिचनिश्चित्यतूष्णीमासीत् ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरा०रा०वा०आ०
उ०पंचोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथलक्ष्मणविसर्जनम् अवाङ्मुखमिति आप्लुतंराहुग्रस्तम् हृष्टःसुमंत्रवाक्यतःपूर्वमेवरामकर्तव्यस्वपरित्यागस्यावगतत्वाद्विषादरहितइ
त्यर्थः ॥ १ ॥ तदेवाह पूर्वेति पूर्वनिर्माणेनप्राग्भवीयकर्मणाबद्धाकल्पिताईदृशीसंयोगाविप्रयोगांतामरणांतंचजीवितमित्युपदिष्टन्यायवतीत्यर्थः ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रचलितेंद्रियःत्यक्तावाङ्मुखमौनतयाप्रवृत्तवाग्व्यापारः ॥ ५ ॥ ६ ॥ समासततूष्णींस्थिताः ॥ ७ ॥ दृष्टमंतत्क्षयंक्षयंएषदृष्टःमयातपोबलेनेतिशे[illegible]ष्टमागतेनत्वमित्यापृष्ट स्यमदाश्रमस्थदुर्वाससोमुखाच्चेति ॥ ८ ॥ त्यजेत्यादिनाप्रतिज्ञापालनंधर्मःक्षत्रियस्यविशेषतइतिसूचितम् ॥ ९ ॥ १० ॥ अभिपालनादभिरक्षणसिद्धिहेतोः लक्ष्मण[illegible]चाय लक्ष्मणत्यागपूर्वकमयावस्थानेनेत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२॥ इष्टस्यत्यागोवावधोवातदुभयंसाधूनांसममेवेतित्वांविसर्जयेयेवधप्रतिज्ञापालनायेतिभावः ॥ १३ ॥ रामेणभाषितइत्युक्तरी[illegible]तिशेषः बाष्पव्याकु

जहिमांसौम्यविस्रब्धंप्रतिज्ञांपरिपालय॥हीनप्रतिज्ञाःकाकुत्स्थप्रयांतिनरकंनराः॥ ३॥ यदिप्रीतिर्महाराजयद्यनुग्राह्यतामयि॥जहिमांनिर्विशं कस्त्वंधर्मंवर्धयराघव॥४॥ लक्ष्मणेनतथोक्तस्तुरामःप्रचलितेंद्रियः॥ मंत्रिणःसमुपानीयतथैवचपुरोधसः ॥५॥ अब्रवीच्चतदावृत्तंतेषांमध्येसरा घवः॥दुर्वासोभिगमंचैवप्रतिज्ञांतापसस्यच ॥ ६ ॥ तच्छ्रुत्वामंत्रिणःसर्वेसोपाध्यायाःसमासत ॥ वसिष्ठस्तुमहातेजावाक्यमेतदुवाचह॥ ७॥ दृष्टमेतन्महाबाहोक्षयंतरोमहर्षणम्॥ लक्ष्मणेनवियोगश्चतवराममहायशः॥८॥ त्यजैनंबलवान्कालोमाप्रतिज्ञांवृथाकृथाः॥ प्रतिज्ञायांहिनष्टा यांधर्मोहिविलयंव्रजेत् ॥ ९ ॥ ततोधर्मेविनष्टेतुत्रैलोक्यंसचराचरम्॥ सदेवर्षिगणंसर्वंविनश्येत्तुनसंशयः ॥ १०॥ सत्वंपुरुषशार्दूलत्रैलोक्यस्या भिपालनात्॥ लक्ष्मणेनविनाचाद्यजगत्स्वस्थंकुरुष्वह॥११॥ तेषांतत्समवेतानांवाक्यंधर्मार्थसंहितम्॥ श्रुत्वापरिषदोमध्येरामोलक्ष्मणमब्रवीत् ॥१२॥ विसर्जयेत्वांसौमित्रेमाभूद्धर्मविपर्ययः॥ त्यागोवधोवाविहितःसाधूनांह्युभयंसमम्॥१३॥ रामेणभाषितेवाक्येबाष्पव्याकुलितेंद्रियः॥ लक्ष्मणस्त्वरितःप्रायात्स्वगृहंनविवेशह ॥१४॥ सगत्वासरयूतीरमुपस्पृश्यकृतांजलिः ॥ निगृह्यसर्वस्रोतांसिनिःश्वासंनमुमोचह ॥१५॥ अनिः श्वसंतंयुक्तंतंसशक्राःसाप्सरोगणाः ॥ देवाःसर्षिगणाःसर्वेपुष्पैरभ्यकिरंस्तदा ॥१६॥ अदृश्यंसर्वमनुजैःसशरीरंमहाबलम् ॥ प्रगृह्यलक्ष्मणंशक्र स्त्रिदिवंसंविवेशह॥ १७॥

लितेंद्रियोरामवियोगासहिष्णुतयानतुस्वशरीरहानिभयेनेतिभावः तदेवाह स्वगृहंनप्रविवेशहेति प्रायात्सरयूतीरमितिशेषः॥१४॥सर्वस्रोतांसिसर्वेंद्रियद्वाराणि ॥ १५ ॥ युक्तंयोगयुक्तं अभ्य किरन्नभिवृष्टवंतः ॥१६ ॥ अदृश्यंयोगबलादंतर्धानमुपगतं यद्वा दृश्यंयथातथासशरीरंलक्ष्मणंप्रगृह्यशक्रस्त्रिदिवंसंविवेश अनेनमनुष्यशरीरसंस्थानमेवदेवशरीरसंस्थानंप्राप्तंनतुपूर्वशरीरपरि त्यागःशरीरांतरपरिग्रहश्चेतिसूचितं एतेनजन्मापितथैवेतिचसूचितम् ॥ १७ ॥

चतुर्भागंचतुर्थंभागं अत्रकतकः शेषसुपर्णविष्वक्सेनैःशेषशायीविष्णुःस्वमूर्त्याचतुर्भागवान् तत्रशेषांशोलक्ष्मणः गरुडांशोभरतः विष्वक्सेनांशःशत्रुघ्नइति इदंपाद्मविरुद्धं तत्रहिभरतशत्रुघ्नौशंखचक्रांशावित्युक्तमितिप्राग्दर्शितं गरुडस्यस्वरूपेणैवरामसविधेआगमनमुक्तंयुद्धकांडेतेनविरुद्धंच ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०षडुत्तरशततमःसर्गः ॥ १०६ ॥ अथभरतवचनेनकुशलवयोराज्याभिषेकपूर्वंप्रस्थापनंशत्रुघ्नायदूतप्रेषणंच विसृज्येति ॥ १ ॥ भरतमयोध्यायाःपतिमभिषेक्ष्यामीतिमनोरथंकरोमिततोहंवनंयास्यामि महाप्रस्थानविधिने

ततोविष्णोश्चतुर्भागमागतंसुरसत्तमाः॥ हृष्टाःप्रमुदिताःसर्वेपूजयंतिस्मराघवम्॥ १८॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेलक्ष्मणवियोगोनामषडुत्तरशततमःसर्गः॥ १०६॥ ॥ ७॥ ॥ विसृज्यलक्ष्मणंरामोदुःखशोकसमन्वितः॥ पुरोधसोमंत्रिणश्चनैगमांश्चेदमब्रवीत्॥ १॥ अद्यराज्येभिषेक्ष्यामिभरतंधर्मवत्सलम्॥ अयोध्यायाःपतिंवीरंततोयास्याम्यहंवनम्॥ २॥ प्रवेशयतसंभारान्माभूत्कालात्ययोयथा॥ अद्यैवाहंगमिष्यामिलक्ष्मणेनगतांगतिम्॥ ३॥ तच्छ्रुत्वाराघवेणोक्तंसर्वाःप्रकृतयोभृशम्॥ मूर्धभिःप्रणताभूमौगतसत्वाइवाभवन्॥ ४॥ भरतश्चविसंज्ञोभूच्छ्रुत्वाराघवभाषितम्॥ राज्यंविगर्हयामासवचनंचेदमब्रवीत्॥ ५॥ सत्येनाहंशपेराजन्स्वर्गभोगेनचैवहि॥ नकामयेयथाराज्यंत्वांविनारघुनंदन॥ ६॥ इमौकुशीलवौराजन्नभिषिच्यनराधिप॥ कोशलेषुकुशंवीरमुत्तरेषुतथालवम्॥ ७॥ शत्रुघ्नस्यचगच्छंतुदूतास्त्वरितविक्रमाः॥ इदंगमनमस्माकंशीघ्रमाख्यातुमाचिरम्॥ ८॥ तच्छ्रुत्वाभरतेनोक्तंदृष्ट्वाचापिह्यधोमुखान्॥ पौरान्दुःखेनसंतप्तान्वसिष्ठोवाक्यमब्रवीत्॥ ९॥ वत्सरामइमाःपश्यधरणींप्रकृतीर्गताः॥ ज्ञात्वैषामीप्सितंकार्यंमाचैषांविप्रियंकृथाः॥ १०॥ वसिष्ठस्यतुवाक्येनउत्थाप्यप्रकृतीजनम्॥ किंकरोमीतिकाकुत्स्थःसर्वान्वचनमब्रवीत्॥ ११॥ ततःसर्वाःप्रकृतयोरामंवचनमब्रुवन्॥ गच्छंतमनुगच्छामोयत्ररामगमिष्यसि॥ १२॥

तिशेषः ॥ २ ॥ संभारान्भरताभिषेकार्थान् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ त्वांविनायथाराज्यंचत्वदाज्ञयायथानुक्रमप्राप्तमयोध्याराज्यंनकामये त्वांविनाप्राप्येणस्वर्गभोगेनचनकामये सुखभोगमितिशेषः हेराजन्निममर्थंसत्येनशपे ॥ ६ ॥ तर्हिकिंराज्यंशून्यमेवास्तुतत्राह इमाविति उत्तरेषुउत्तरकोशलेषु ॥ ७ ॥ इदमस्माकंप्रवर्तमानंगमनंगमनोद्योगंशत्रुघ्नस्यशीघ्रमाख्यातुंकथयितुंमाचिरंअविलंबंयथाभवतितथादूतागच्छंतु आख्यातुमाचिरमित्यत्रतुमोनुस्वारलोपआर्षः ॥ ८ ॥ ९ ॥ एषामीप्सितंज्ञात्वायत्कार्यंयत्करणार्हंतत्कर्तव्यम् ॥ १० ॥ प्रकृतीजनमित्यत्रदीर्घआर्षः ॥ ११ ॥ हेरामयत्रत्वंगमिष्यसितत्रगच्छंतंत्वामनुगच्छामः ॥ १२ ॥

सत्पथंत्व[illegible]मानंस्वर्गमार्गमित्यर्थः ॥ १३ ॥ वयंत्वदेकशरणायदितेनत्याज्यास्तत्तगम्यमानंतपोवना[illegible]तत्तन्नःसर्वान्नय तत्रहेतुरीश्वरेति भगवदवतारत्वात्सर्वस्यभक्तलोकनयनसमर्थोयतस्त्वमित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ पौराणामनुगमनविषयांदृढभक्तिमन्ववेक्ष्यस्वकृतांतंस्वकर्तव्यसिद्धांतंचान्ववेक्ष्यबाढमित्यब्रवीत् ॥ १६ ॥ अभिषिच्यप्रस्थापयामासेतिशेषः ॥ १७ ॥ पुरेऽयोध्यायांस्वसमीपेकोशलद्वयराज्यार्थमभिषिक्तौसुतावंकेप्रतिष्ठाप्य [illegible]राज्यमूर्ध्न्युपाघ्रायचरथादिकंददौ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलके

पौरेषु दितेप्रीतिर्यदिस्नेहोह्यनुत्तमः ॥ सपुत्रदाराःकाकुत्स्थसमंगच्छामसत्पथम् ॥ १३ ॥ तपोवनंवादुर्गंवानदीमंभोनिधिंतथा ॥ वयंतेयदिनत्याज्याःसर्वान्नोनयईश्वर ॥ १४ ॥ एषानःपरमाप्रीतिरेषनःपरमोवरः ॥ हृद्गतानःसदाप्रीतिस्तवानुगमनेनृप ॥ १५ ॥ पौराणांदृढभक्तिंचबाढमित्येवसोऽब्रवीत् ॥ स्वकृतांतंचान्ववेक्ष्यतस्मिन्नहनिराघवः ॥ १६ ॥ कोशलेषुकुशंवीरमुत्तरेषुतथालवम् ॥ अभिषिच्यमहात्मानावुभौरामःकुशीलवौ ॥ १७ ॥ अभिषिक्तौसुतावंकेप्रतिष्ठाप्यपुरेततः ॥ रथानांतुसहस्राणिनागानामयुतानिच ॥ दशचाश्वसहस्राणिएकैकस्यधनंददौ ॥ १८ ॥ बहुरत्नौबहुधनौहृष्टपुष्टजनाश्रयौ ॥ स्वेपुरेप्रेषयामासभ्रातरौतौकुशीलवौ ॥ १९ ॥ अभिषिच्यततोवीरौप्रस्थाप्यस्वपुरेतदा ॥ दूतान्संप्रेषयामासशत्रुघ्नायमहात्मने ॥ २० ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेसप्तोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०७ ॥ ॥ ९३ ॥ ॥तेदूतारामवाक्येनचोदितालघुविक्रमाः ॥ प्रजग्मुर्मधुरांशीघ्रंचक्रुर्वासंनचाध्वनि ॥ १ ॥ ततस्त्रिभिरहोरात्रैःसंप्राप्यमधुरामथ ॥ शत्रुघ्नाययथातत्त्वमाचख्युःसर्वएवतत् ॥ २ ॥ लक्ष्मणस्यपरित्यागंप्रतिज्ञांराघवस्यच ॥ पुत्रयोरभिषेकंचपौरानुगमनंतथा ॥ ३ ॥ कुशस्यनगरीरम्याविंध्यपर्वतरोधसि ॥ कुशावतीतिनाम्नासाकृतारामेणधीमता ॥ ४ ॥ श्रावस्तीतिपुरीरम्याश्राविताचलवस्यह ॥ अयोध्यांविजनांकृत्वाराघवोभरतस्तथा ॥ ५ ॥ स्वर्गस्यगमनोद्योगंकृतवंतौमहारथौ ॥ एवंसर्वंनिवेद्याशुशत्रुघ्नायमहात्मने ॥ ६ ॥

वाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्ताधिकशततमःसर्गः ॥ १०७ ॥ ॥ ९३ ॥ ॥ अथानुगमनायागतानांशत्रुघ्नसुग्रीवविभी[illegible]गादीनामनुगमनावस्थानव्यवस्था तेदूताइति ॥ १ ॥ २ ॥ राघवस्यप्रतिज्ञांकालपुरुषंप्रतिब्रह्मलोकागमनप्रतिज्ञां पौरानुगमनंपौरानुगमनानुमतिम् ॥ ३ ॥ कुशस्यकुशाव[illegible]पुरारामेणकृता ॥ ४ ॥ लवस्यचपुरीश्रावस्तीतिनाम्नाश्राविताला केप्रसिद्धिंप्रापिता ॥ ५ ॥ ६ ॥

त्वरगमनायत्वरितोभवेति राजेतिराजन्नित्यर्थः ॥ ७ ॥ कांचनंकांचनाख्यं यथावृत्तमब्रवीत् लक्ष्मणत्यागस्यनिर्हेतुकत्वशंकाव्यावृत्त्यर्थमितिभावः ॥ ८ ॥ विपर्यासंदेहवियोगं भविष्यं भविष्यंतं ततःएतत्कथानंतरम् ॥ ९ ॥ वैदिशंतदाख्यंनगरं धनंचयुक्तंकृत्वाकिंचिदधिकंज्येष्ठायकनिष्ठायचसमविभागंदत्वा ॥ १० ॥ ११ ॥ मुनिभिःसार्धमासीनमितिशेषः ॥ १२ ॥

विरेमुस्तेततोदूतास्त्वरराजेतिचाब्रुवन् ॥ तच्छ्रुत्वाघोरसंकाशंकुलक्षयमुपस्थितम् ॥ ७ ॥ प्रकृतीस्तुसमानीयकांचनंचपुरोधसम् ॥ तेषांसर्वंयथावृत्तमब्रवीद्रघुनंदनः॥ ८॥ आत्मनश्चविपर्यासंभविष्यंभ्रातृभिःसह॥ ततःपुत्रद्वयंवीरःसोभ्यषिंचन्नराधिपः॥ ९॥ सुबाहुर्मधुरांलेभेशत्रुघातीचवैदिशम्॥ द्विधाकृत्वातुतांसेनांमाधुरींपुत्रयोर्द्वयोः ॥ धनंचयुक्तंकृत्वावैस्थापयामासपार्थिवः ॥ १० ॥ सुबाहुंमधुरायांचवैदिशेशत्रुघातिनम्॥ ययौस्थाप्यतदायोध्यांरथेनैकेनराघवः॥ ११ ॥ सददर्शमहात्मानंज्वलंतमिवपावकम्॥ सूक्ष्मक्षौमांबरधरंमुनिभिःसार्धमक्षयैः॥ १२ ॥ सोभिवाद्यततोरामंप्रांजलिःप्रयतेंद्रियः॥ उवाचवाक्यंधर्मज्ञंधर्ममेवानुचिंतयन्॥ १३॥ कृत्वाभिषेकंसुतयोर्द्वयोराघवनंदन॥ तवानुगमनेराजन्विद्धिमांकृतनिश्चयम्॥ १४॥ नचान्यदद्यवक्तव्यमतोवीरनशासनम्॥ विहन्यमानमिच्छामिमद्विधेनविशेषतः॥ १५॥ तस्यतांबुद्धिमक्लीबांविज्ञायरघुनंदनः ॥ बाढमित्येवशत्रुघ्नंरामोवाक्यमुवाचह ॥ १६ ॥ तस्यवाक्यस्यवाक्यांतेवानराःकामरूपिणः ॥ ऋक्षराक्षससंघाश्चसमापेतुरनेकशः ॥ १७॥ सुग्रीवंतेपुरस्कृत्यसर्वएवसमागताः॥ तंरामंद्रष्टुमनसःस्वर्गायाभिमुखंस्थितम्॥ १८॥ देवपुत्राऋषिसुतागंधर्वाणांसुतास्तथा॥ रामक्षयंविदित्वातेसर्वएवसमागताः॥ १९॥ तवानुगमनेराजन्संप्राप्ताःस्मसमागताः॥ यदिरामविनास्माभिर्गच्छेस्त्वंपुरुषोत्तम ॥ २० ॥ यमदंडमिवोद्यम्यत्वयास्मविनिपातिताः॥ एतस्मिन्नंतरेरामंसुग्रीवोपिमहाबलः ॥ २१ ॥ प्रणम्यविधिवद्वीरंविज्ञापयितुमुद्यतः॥ २२॥ अभिषिच्यांगदंवीरमागतोस्मिनरेश्वर॥ तवानुगमनेराजन्विद्धिमांकृतनिश्चयम्॥ २३॥

॥१३॥१४ ॥ अन्यदद्यनवक्तव्यं मांमानुगच्छेतिनवक्तव्यमित्यर्थः अतोस्माद्वाक्यादधिकंहेवीरशासनंदंडोनेत्यर्थः विलोक्यमानमिच्छामित्वद्विधेनविशेषतइतिपाठेत्वद्विधेनपरमानुग्रहसमर्थेनविलोक्यमानमनुगृह्यमाणमेवेच्छामिआत्मानमितिशेषइत्यर्थः विहन्यमानमिच्छामिमद्विधेनविशेषतइतिपाठेहेवीरतवशासनंमद्विधेनविहन्यमानंनेच्छामीतिसंबंधः ॥ १५ ॥ १६ ॥ तस्यवाक्यस्यवाक्यांतेउच्चारणांतेइत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ समागतामिलिताः ॥ २० ॥ यमदंडमुद्यम्येवत्वयानिपातिताःस्महताःस्मेत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३॥

एवंतेषामनु
त्वंस्वंस्वीयं
स्वार्चामिक्ष्व
तैरेवमु
महावीक्ष
खिल्वेनत्य
क्ष्वाकु
स्मरन्।
श्वर॥ तावि
त्तवकथाले
पंचजांबवत

भूलोकेतच्छ्रवण
मेवार्थंस्पष्टयतिम
तमिति ब्रह्मसुतंवृद्ध
शःकलियुगंचतावत्त

ल मनवचःश्रुत्वाब्रह्माज्ञापरिपालनायव्यवस्थामाह विभीषणमिति ॥ २४ ॥ तत्रविभीषणस्यब्रह्मणा मरत्वप्रदानादिहावस्थानमेवशास्ति यावदि न्नाधरिष्यंतिस्थास्यंतिताव
दे हंधरिष्यसि ॥ २५ ॥ २६ ॥ शासितःआज्ञप्तः ॥ २७ ॥ अत्रस्थानेपाद्मेविशेषः तावद्रमस्वराज्यस्थःकालेममपदंव्रज इत्युक्त्वाप्रददौतस्मैस्वविश्लेष सहिष्णवे श्रीरंगशायिनं
कुकुलदैवत रंगविमानमादायलंकांप्रायाद्विभीषणइतं तदाह किंचेति॥इदंतत्श्लोकद्वयंप्रक्षिप्तमित्यन्ये ॥ २८ ॥ २९ ॥ अथहनुमतोपिब्रह्मदत्तामरत्वात्यावद्रामकथाप्रचारं

तुक काकुत्स्थोवाढमित्यब्रवीत्स्मयन्॥ विभीषणमथोवाचराक्षसेंद्रंमहायशाः ॥ २४ ॥ यावत्प्रजाधरिष्यंतितावत्त्वंवैविभीषण ॥ राक्षसेंद्र
ज्व लंकास्थःस्वंधरिष्यसि ॥ २५ ॥ यावच्चंद्रश्चसूर्यश्चयावत्तिष्ठतिमेदिनी ॥ यावच्चमत्कथालोकेतावद्राज्यंतवास्त्विह ॥ २६ ॥ शासितश्चस
क्ष यंतेममशासनम्॥ प्रजाःसंरक्षधर्मेणनोत्तरंवक्तुमर्हसि ॥ २७ ॥ किंचान्यद्वक्तुमिच्छामिराक्षसेंद्रमहाबल ॥ आराधयजगन्नाथमि
दैवतम्॥ २८ ॥ आराधनीयमनिशंदेवैरपिसवासवैः ॥ तथेतिप्रतिजग्राहरामवाक्यंविभीषणः ॥ राजाराक्षसमुख्यानांराघवाज्ञामनु
१२ तिति ९ ॥ तमेवमुक्त्वाकाकुत्स्थोहनूमंतमथाब्रवीत् ॥ जीवितेकृतबुद्धिस्त्वंमाप्रतिज्ञांवृथाकृथाः ॥ ३० ॥ मत्कथाःप्रचरिष्यंतियावल्लोकेहरी
मस्वसुप्रीतोमद्वाक्यमनुपालयन्॥ ३१ ॥ एवमुक्तस्तुहनुमान्राघवेणमहात्मना ॥ वाक्यंविज्ञापयामाससपरंहर्षमवापच ॥ ३२ ॥ याव
केविचरिष्यतिपावनी ॥ तावत्स्थास्यामिमेदिन्यांतवाज्ञामनुपालयन्॥ ३३ ॥ जांबवंतंतथोक्त्वातुवृद्धंब्रह्मसुतंतदा ॥ मैंदंचद्विविदंचैव
सह ॥ यावत्कलिश्चसंप्राप्तस्तावज्जीवतसर्वदा ॥ ३४ ॥

॥ प्रार्थितत्वात्तथारामेणानुज्ञातत्वाच्चतंस्थापयति जीवितइति जीवदवस्थाने कृतबुद्धिःकृतनिश्चयः अतःस्वकृतांप्रतिज्ञांमावृथाकृथाः माविलोपयेत्यर्थः ॥ ३० ॥ उक्त
रं थाइति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ एवंजांबवतोपिब्रह्मपुत्रत्वाद्ब्रह्मणैवदत्तामरत्वात्स्थापनं तथामैंदद्विविदयोरपितत्पित्राश्विनीकुमारानुग्रहेणामृतप्राशनात्स्थापनं जांबवं
हं जांबवंतंमैंदंद्विविदंतथोक्त्वाप्राणान्धारयतेत्युक्त्वातेषांदेहत्यागकालंतंत्रेणाह पंचेति जांबवतासहयेपंचविभीषणहनुमन्मैंदद्विविदाअमरास्तेयूयंयावत्कलिःप्रलयरूपोना
भं तालंजीवत तत्रहनूमद्विभीषणयोःप्रलयेइतरेषांतुकलौकृष्णावतारेनाशइतिबोध्यम् ॥ ३४ ॥

त्वरगमनायत्वरितोभवेति राजेतिराजन्नित्यर्थः ॥ ७ ॥ कांचनंकांचनाख्यं यथावृत्तमब्रवीत् लक्ष्मणत्यागस्यनिर्हेतुकत्वशंकाव्यावृत्त्यर्थमितिभावः ॥ ८ ॥ विपर्यासंदेहवियोगं भविष्यं
भविष्यंतं ततःएतत्कथानंतरम् ॥ ९ ॥ वैदिशंतदाख्यंनगरं धनंचयुक्तंकृत्वाकिंचिदधिकंज्येष्ठायकनिष्ठायचसमविभागंदत्वा ॥ १० ॥ ११ ॥ मुनिभिःसार्धमासीनमितिशेषः ॥ १२ ॥

विरेमुस्तेततोदूतास्त्वरराजेतिचाब्रुवन् ॥ तच्छ्रुत्वाघोरसंकाशंकुलक्षयमुपस्थितम् ॥ ७ ॥ प्रकृतीस्तुसमानीयकांचनंचपुरोधसम् ॥ तेषांसर्वंयथा
वृत्तमब्रवीद्रघुनंदनः ॥ ८ ॥ आत्मनश्चविपर्यासंभविष्यंभ्रातृभिःसह ॥ ततःपुत्रद्वयंवीरःसोभ्यषिंचन्नराधिपः ॥ ९ ॥ सुबाहुर्मधुरांलेभेशत्रुघातीच
वैदिशम् ॥ द्विधाकृत्वातुतांसेनांमाधुरींपुत्रयोर्द्वयोः ॥ धनंचयुक्तंकृत्वावैस्थापयामासपार्थिवः ॥ १० ॥ सुबाहुंमधुरायांचवैदिशेशत्रुघातिनम् ॥
ययौस्थाप्यतदायोध्यांरथेनैकेनराघवः ॥ ११ ॥ सददर्शमहात्मानंज्वलंतमिवपावकम् ॥ सूक्ष्मक्षौमांबरधरंमुनिभिःसार्धमक्षयैः ॥ १२ ॥ सोभि
वाद्यततोरामंप्रांजलिःप्रयतेंद्रियः ॥ उवाचवाक्यंधर्मज्ञंधर्ममेवानुचिंतयन् ॥ १३ ॥ कृत्वाभिषेकंसुतयोर्द्वयोराघवनंदन ॥ तवानुगमनेराजन्विद्धि
मांकृतनिश्चयम् ॥ १४ ॥ नचान्यदद्यवक्तव्यमतोवीरनशासनम् ॥ विहन्यमानमिच्छामिमद्विधेनविशेषतः ॥ १५ ॥ तस्यतांबुद्धिमक्लीबांविज्ञाय
रघुनंदनः ॥ बाढमित्येवशत्रुघ्नंरामोवाक्यमुवाचह ॥ १६ ॥ तस्यवाक्यस्यवाक्यांतेवानराःकामरूपिणः ॥ ऋक्षराक्षससंघाश्चसमापेतुरनेकशः
॥ १७ ॥ सुग्रीवंतपुरस्कृत्यसर्वएवसमागताः ॥ तंरामंद्रष्टुमनसःस्वर्गायाभिमुखंस्थितम् ॥ १८ ॥ देवपुत्राऋषिसुतागंधर्वाणांसुतास्तथा ॥ रामक्षयं
विदित्वातेसर्वएवसमागताः ॥ १९ ॥ तवानुगमनेराजन्संप्राप्ताःस्मसमागताः ॥ यदिरामविनास्माभिर्गच्छेस्त्वंपुरुषोत्तम ॥ २० ॥ यमदंडमिवो
घम्यत्वयास्मविनिपातिताः ॥ एतस्मिन्नंतरेरामंसुग्रीवोपिमहाबलः ॥ २१ ॥ प्रणम्यविधिवद्वीरंविज्ञापयितुमुद्यतः ॥ २२ ॥ अभिषिच्यांगदंवीर
मागतोस्मिनरेश्वर ॥ तवानुगमनेराजन्विद्धिमांकृतनिश्चयम् ॥ २३ ॥

॥१३॥१४ ॥ अन्यदद्यनवक्तव्यं मांमानुगच्छेतिनवक्तव्यमित्यर्थः अतोस्माद्वाक्यादधिकंहेवीरशासनंदंडोनेत्यर्थः विलोक्यमानमिच्छामित्वद्विधेनविशेषतइतिपाठेत्वद्विधेनपरमानुग्रहसम
र्थेनविलोक्यमानमनुगृह्यमाणमेवेच्छामिआत्मानमितिशेषइत्यर्थः विहन्यमानमिच्छामिमद्विधेनविशेषतइतिपाठेहेवीरतवशासनंमद्विधेनविहन्यमानंनेच्छामीतिसंबंधः ॥ १५ ॥ १६ ॥
तस्यवाक्यस्यवाक्यांतेउच्चारणांतेइत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ समागतामिलिताः ॥ २० ॥ यमदंडमुद्यम्येवत्वयानिपातिताःस्महताःस्मेत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

मनवचःश्रुत्वाब्रह्माज्ञापरिपालनायव्यवस्थामाह विभीषणमिति ॥ २४ ॥ तत्रविभीषणस्यब्रह्मणाऽमरत्वप्रदानादिहावस्था[illegible] [illegible]ावदिति प्रजाधरिष्यंतिस्थास्यंतिताव
हंधरिष्यसि ॥ २५ ॥ २६ ॥ शासितःआज्ञप्तः ॥ २७ ॥ अत्रस्थानेपाद्मेविशेषः तावद्रमस्वराज्यस्थःकालेममपदंव्रज इत्युक्त्वाप्रददौतस्मैस्वविश्लेषसहिष्णवे श्रीरंगशायिनं
कुकुलदैवतं रंगविमानमादायलंकांप्रायाद्विभीषणइति तदाह किंचेति॥इदंसार्धश्लोकद्वयप्रक्षिप्तमित्यन्ये ॥ २८ ॥ २९ ॥ अथहनुमतोब्रह्मदत्तामरत्वात्यावद्रामकथाप्रचारं

काकाकुत्स्थोबाढमित्यब्रवीत्स्मयन्॥ विभीषणमथोवाचराक्षसेंद्रंमहायशाः॥ २४॥ यावत्प्रजाधरिष्यंतितावत्त्वंवैविभीषण ॥ राक्षसेंद्र
लंकास्थःस्वंधरिष्यसि॥ २५॥ यावच्चंद्रश्चसूर्यश्चयावत्तिष्ठतिमेदिनी॥ यावच्चमत्कथालोकेतावद्राज्यंतवास्त्विह ॥ २६ ॥ शासितश्चस
र्यंतममशासनम्॥ प्रजाःसंरक्षधर्मेणनोत्तरंवक्तुमर्हसि ॥ २७॥ किंचान्यद्वक्तुमिच्छामिराक्षसेंद्रमहाबल । आराधयजगन्नाथमि
दैवतम्॥ २८॥ आराधनीयमनिशंदेवैरपिसवासवैः॥ तथेतिप्रतिजग्राहरामवाक्यंविभीषणः॥ राजाराक्षसमुख्यानांराघवाज्ञामनु
९॥ तमेवमुक्त्वाकाकुत्स्थोहनूमंतमथाब्रवीत्॥ जीवितेकृतबुद्धिस्त्वंमाप्रतिज्ञांवृथाकृथाः॥ ३० ॥ मत्कथाःप्रचरिष्यंतियावल्लोकेहरी
मस्त्वसुप्रीतोमद्वाक्यमनुपालयन्॥ ३१ ॥ एवमुक्तस्तुहनुमान्राघवेणमहात्मना॥ वाक्यंविज्ञापयामासपरंहर्षमवापच॥ ३२॥ याव
कविचरिष्यतिपावनी॥ तावत्स्थास्यामिमेदिन्यांतवाज्ञामनुपालयन्॥ ३३॥ जांबवंतंतथोक्त्वातुवृद्धंब्रह्मसुतंतदा॥ मैंदंचद्विविदंचैव
सह॥ यावत्कलिश्चसंप्राप्तस्तावज्जीवतसर्वदा॥ ३४॥

प्रार्थितत्वात्तथारामेणानुज्ञातत्वाच्चतंस्थापयति जीवितइति जीवदवस्थाने कृतबुद्धिःकृतनिश्चयः अतःस्वकृतांप्रतिज्ञांमावृथाकृथाः माविलोपयेत्यर्थः ॥ ३० ॥ उक्त
थाइति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ एवंजांबवतोपिब्रह्मपुत्रत्वाद्ब्रह्मणैवदत्तामरत्वात्स्थापनं तथामैंदद्विविदयोरपितत्पित्राश्विनीकुमारानुग्रहेणामृतप्राशनात्स्थापनं जांबवं
हीनांबवंतंमैंदंद्विविदंतथोक्त्वाप्राणान्धारयतेत्युक्त्वातेषांदेहत्यागकालंतंत्रेणाह पंचेति जांबवतासहयेपंचविभीषणहनुमन्मैंदद्विविदाअमरास्तेयूयंयावत्कलिःप्रलयरूपोना
कालंजीवत तत्रहनूमद्विभीषणयोःप्रलयेइतरेषांतुकलौकृष्णावतारेनाशइतिबोध्यम्॥ ३४ ॥

एवंतेयामनु
त्वंत्वंस्थीय
स्वार्चामिक्ष्
तैरेवमु
महावी
खित्वेन
क्ष्वाकु
स्मरन्।
श्वर॥ त।व
त्तवकथालो
पंचजांबवत
भूलोकेनच्छ्रवणर
मेवार्थंस्पष्टयतिम
तमिति ब्रह्मसुतंवृद्ध
शःकलियुगंचतावत

तदिति विभीषणादि प्रतिएवमुक्काइतरान्प्रतिगमनानुज्ञामाहेत्यर्थः सर्वांस्तान्पूर्वोक्तपंचव्यतिरिक्तान् ॥३५॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरा०रा०बा०आ०उत्तरकांडेअष्टोत्तरशततमःसर्गः ॥१०८॥
अथमहाप्रस्थानवि नाभगवतिनिर्यातेसर्वेषांतदनुगमनं प्रभातायामिति ॥ १ ॥ वाजपेयातपत्रं तस्यैवधर्मानुष्ठानेसाधनत्वात् राजचिह्नस्यचसंत्यक्तत्वादितिभावः ॥ २ ॥ महाप्रस्थानंनाम
परलोकगमनायसं पपूर्वकंप्रस्थानंतदर्हतिमाहाप्रस्थानिकंविधिमुद्दिश्ययोधर्मःकर्तव्यस्तंधर्मंविधिवच्चकार ॥ ३ ॥ ब्रह्मभावर्तयन्नित्यकारांतत्वमार्षं परंब्रह्मेत्यर्थः प्रागगस्त्योपदिष्टंब्रह्मसि
द्धांतप्रधानमहा र्विस्वंश्रीमद्ब्रह्मह्रदयमावर्तयन्सम्यङ्मनोवाग्वृत्तिभ्यामनुसंदधानइत्यर्थइतिकतकः ब्रह्मप्रतिपादकोपनिषदआवर्तयन्नित्यर्थंइत्यन्ये कुशान्गृहीत्वाअंगुलिविवरप्रसक्तान्
कृत्वाप्रययौ वक्ष्य गलक्षणमहाप्रस्थानविधिनेतिशेषः ॥ ४ ॥ तदेवाहाव्याहरन्निति निश्चेष्टःकिंचित्पदार्थदर्शनश्रवणस्पर्शनादिविषयकेंद्रियचेष्टारहितः निःसुखःपथिपादुकासुखमप्युपे

तदेवमुक्काक कुत्स्थःसर्वांस्तानृक्षवानरान् ॥ उवाचबाढंगच्छध्वंमयासार्धंयथोदितम् ॥ ३५॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उत्तरकांडेअष्टोत्तर
शततमःसर्गः ॥ १०८॥ ॥छ॥ ॥प्रभातायांतुशर्वर्यांपृथुवक्षामहायशाः ॥ रामःकमलपत्राक्षःपुरोधसमथाब्रवीत् ॥ १ ॥ अग्निहोत्रंव्रजत्वग्रे
दीप्यमा यहद्विजैः ॥ वाजपेयातपत्रंचशोभमानंमहापथे ॥ २ ॥ ततोवसिष्ठस्तेजस्वीसर्वंनिरवशेषतः ॥ चकारविधिवद्धर्ममाहाप्रस्थानिकंविधि
म् ॥ ३ ॥ तःसूक्ष्मांबरधरोब्रह्मभावर्तयन्परम् ॥ कुशान्गृहीत्वापाणिभ्यांसरयूंप्रययावथ ॥ ४ ॥ अव्याहरन्क्वचित्किंचिन्निश्चेष्टोनिःसुखःपथि ॥
निर्जगा हात्तस्माद्दीप्यमानोयथांशुमान् ॥ ५ ॥ रामस्यदक्षिणेपार्श्वेपद्माश्रीःसमुपाश्रिता ॥ सव्येपिचमहीदेवीव्यवसायस्तथाग्रतः ॥ ६ ॥ श
रानाना धाश्चापिधनुरायत्तमुत्तमम् ॥ तथायुधाश्चतेसर्वेययुःपुरुषविग्रहाः ॥ ७ ॥ वेदाब्राह्मणरूपेणगायत्रीसर्वरक्षिणी ॥ ओंकारोऽथवषट्का
रःसर्वे रमनुव्रताः ॥ ८ ॥ ऋषयश्चमहात्मानःसर्वएवमहीसुराः ॥ अन्वगच्छन्महात्मानंस्वर्गद्वारमपावृतम् ॥ ९ ॥

क्ष्यशर्कराकं कादिदुःखसहिष्णुः ॥ ५ ॥ पद्मापद्महस्ताश्रीर्लक्ष्मीः महीदेवी ह्रीश्चतेलक्ष्मीश्चपत्न्याविितिश्रुतेः श्रुतौह्रीर्मही व्यवसायोव्यवसायशक्तिःसंहारशक्तिः ॥६ ॥ तथासंहारशक्तिस
हकारिणाम मूर्तंतयोपासकत्वमाह शराइति एवंरौद्रशक्तिसेवादर्शिता ॥ ७ ॥ अथहैरण्यगर्भशक्तिसेवांदर्शयति वेदाइति गायत्रीसर्वरक्षिणीसर्ववेदतन्मूलयज्ञयज्ञाधिकृताशेषजगद्रक्षिका
तस्याअ मोंकारोप्यनुगतः अनेनसर्वज्ञानयोगोदर्शितः वषट्कारःकर्मयोगः ॥ ८ ॥ स्वर्गद्वारमपावृतंपरस्वर्गस्यब्रह्मलोकस्यद्वारमपावृतमनावृतं रामेणसहोपेंद्रलोकगमनद्वारारामेणसहा
गतानां नांब्रह्मलोकस्यैवप्राप्तेरितिबोध्यं अतएवबहुशःप्रागुक्तं रामोराज्यमुपासित्वाब्रह्मलोकंगमिष्यतीतिरामस्थितिलोकस्यैवब्रह्मलोकत्वाच्च ॥ ९ ॥

ॐ

तर्हिकिमज्ञेयएवसर्वथानेत्याह ऋते पुरःअंतःपुरस्त्रीसहितः गतिंसर्वलोकगतिदंउपागम्यसमीपमागत्यानुव्रतः पश्चाच्चलितइत्यर्थः ॥ ११ ॥ महात्मानोब्राह्मणाः ॥ [illegible] ॥ प्रहृष्टवत्देहविसर्जनेसम.
ध्यासनादिनाईदृशीज्ञानशक्तिर्ये पुत्रैस्तुतल्लब्धमिति ॥ १३ ॥ १४ ॥१५ ॥ दृढंदृढानुगमननिश्चयंकिलकिलाशब्दैरुपलक्षितंसर्ववानरबलमितिशेषः ॥ १६ ॥ दीनो[illegible]तेऽमेकथ
भिरितिशेषः तेनवस्तुपरिच्छेदशून्य न्नरामानुगमनंकिंतुसंतोषेणैवेत्यर्थः समुदितंमिलितंसर्वंपरमाद्भुतंपरलोकगमनायैवंविधहर्षयुक्तमित्यत्याश्चर्यकरमभूदित्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अंतर्धानग..
कंप्रापय्यक्रमेणपरमंपदंनेतुकामोद्व त्र्यंतःपुरचराःस्त्रियः॥ सवृद्धबालदासीकाःसवर्षवरकिंकराः ॥ १० ॥ सांतःपुरश्चभरतःशत्रुघ्नसहितोययौ॥ रामंगतिमुपागम्य
त्वासशरीरोवैष्णवंतेजोयज्ञज्वालाव॥ ११ ॥तेचसर्वेमहात्मानःसाग्निहोत्राःसमागताः ॥ सपुत्रदाराःकाकुत्स्थमनुजग्मुर्महामतिम् ॥ १२ ॥ मंत्रिणोभृत्यवर्गाश्च
ऋतेमायांविशालाक्षींतव। सर्वेसहानुगारामसन्वगच्छन्प्रहृष्टवत्॥ १३ ॥ततःसर्वाःप्रकृतयोहृष्टपुष्टजनावृताः॥ गच्छंतमनुगच्छंतिराघवंगुणरंजिताः
वचःश्रुत्वाविनिश्चित्यमहानांसस्तेसपक्षिपशुबांधवाः॥राघवस्यानुगाःसर्वेहृष्टाविगतकल्मषाः॥ १५॥ स्नाताःप्रमुदिताःसर्वेहृष्टपुष्टाश्चवानराः॥ दृढंकि
साग्निपुरोगमाः॥ १३॥ यंममनुव्रतम् ॥ १६ ॥ नतत्रकश्चिद्दीनोवाव्रीडितोवापिदुःखितः॥ हृष्टंसमुदितंसर्वंबभूवपरमाद्भुतम्॥ १७ ॥ द्रष्टुकामोथनि
थम् ॥साधुसाध्वितितैर्देवैःनः॥ यःप्राप्तःसोपिदृष्ट्वैवस्वर्गायानुगतोजनः॥ १८॥ ऋक्षवानररक्षांसिजनाश्चपुरवासिनः ॥आगच्छन्परयाभक्त्यापृष्ठतः
इमेहिसर्वेस्नहान्मामनुयात। यानिभूतानिनगरेप्यंतर्धानगतानिच॥राघवंतान्यनुययुःस्वर्गायसमुपस्थितम् ॥ २० ॥ यानिपश्यंतिकाकुत्स्थंस्थावराणि
तानकान्नामयास्यंतीमसमामगमनेअनुजग्मुर्हितान्यपि॥२१॥ नोच्छ्वसत्तदयोध्यायांसुसूक्ष्ममपिदृश्यते॥तिर्यग्योनिगताश्चैवसर्वेराममनुव्रताः॥२२॥
नेनानुजशरीराणामपितथैवतेजोमयत्वंवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेनवाधिकशततमःसर्गः॥ १०९॥ ॥ ५ ॥ ॥अध्यर्धयोजनंगत्वानदींपश्चान्मुखा
स्तादेवनास्तत्राह साध्याइत्यादि ॥ १॥ लिलांददर्शरघुनंदनः ॥ १॥

अथविष्णुःविष्णुशरीरसंक्रांतशरीरोमहत्यादीनिच ॥ २० ॥ स्थावराणीति स्थावराणामनुगमनंभगवतोरामस्यसदयावलोकनेनतदानींज्ञानक्रियाशक्त्युद्भवादुपपद्यते ॥ २१ ॥ उच्छ्वसत्प्राणिमात्रमि
मर्थमेवमेतन्मुक्तयेयत्नस्तत्राह इमेहीमननुयातमितिशेषः ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरा०रामायणतिलकेवा०आ०उत्तरकांडेनवाधिकशततमःसर्गः ॥ १०९ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ अथरामेणस्व
तादृशलोकदानमुचितमितिभावः भूत्का। प्रहानुमत्याब्रह्मलोकादर्वाचीनेब्रह्मलोकसमेसंतानकलोकेप्रापणं अध्यर्धेति अर्धाधिकंयोजनंगत्वेत्यर्थः पश्चान्मुखाश्रितांपश्चान्मुखेनस्वेनाश्रिताम् ॥ १ ॥
सर्वविद्योपदेष्टाच प्रभुःनित्यनैमित्तिकविहि

तदिति विभीषणादि॥ तिएस्मिन्मुहूर्तेलोकपितामहोब्रह्माआययौइत्युत्तरेणान्वयः रामपरिकरस्ययथोचितलोकप्रापणार्थमितिशेषः ॥ ३ ॥ स्वर्गायस्वर्गंगंतुम् ॥ ४ ॥ प्रथमतोदिव्यते
अथमहाप्रस्थानवि भवप्रकाशांतरनैरपेक्ष्येणप्रकाशमानैःस्वर्गिभिःस्वतेजोभिःकिरणैरनुत्तममतिशयेनज्योतिर्भूतंज्योतिर्मयमभूदित्यर्थः ॥ ५ ॥ महौघवत्महासमृद्धिमतीत्यर्थः
परलोकगमनायसं कालेइत्यर्थः गंधर्वाप्सरसंकुलेगंधर्वाप्सरःसंकुलइतियावत् पद्भ्यांसमुपचक्रमे गंतुमितिशेषः ॥ ७ ॥ अंतरिक्षात्समीपमागत्याभाषतेत्यर्थः हेविष्णोलोकानुप्र
द्धांतप्रधानमहा र्ववद्दिष्ट्याप्राप्तोसिमायागृहीतदुःखमयनटनयोग्यमनुष्यशरीरविसर्जनकालंप्राप्तोसि तेभद्रमस्तुकल्याणमस्तु अद्यागच्छ यतोलोकान्मनुष्यलोकंगतस्तंलोक
कृत्वाप्रययौ वक्ष्य भैःदेवस्यतवसदृशैर्भ्रातृभिःसहस्विकांतनुंस्वतनुवदत्यंतप्रियंलोकंप्रविश अत्रभ्रातृभिरितिबहुवचनेनलक्ष्मणस्यापितदानींतत्रागमनंसूचयतीतितीर्थः कतकस्तु

तदेवमुक्ताक र्वंत्रानुसरन्नृपः॥ आगतःसप्रजोरामस्तंदेशंरघुनंदनः॥ २॥ अथतस्मिन्मुहूर्तेतुब्रह्मालोकपितामहः॥ सर्वैःपरिवृतोदेवैर्भूषि
शततमःसर्ग आययौयत्रकाकुत्स्थःस्वर्गायसमुपस्थितः॥ विमानशतकोटीभिर्दिव्याभिरभिसंवृतः॥ ४॥ दिव्यतेजोवृतंव्योमज्योतिर्भूतम
दीप्यमा ह स्वतेजोभिःस्वर्गिभिःपुण्यकर्मभिः॥ ५॥ पुण्यावाताववुश्चैवगंधवंतःसुखप्रदाः॥ पपातपुष्पवृष्टिश्चदेवैर्मुक्तामहौघवत्॥ ६॥त
मू॥ ३ नं धर्वाप्सरसंकुले ॥ सरयूसलिलंरामःपद्भ्यांसमुपचक्रमे॥ ७॥ ततःपितामहोवाणीत्वंतरिक्षादभाषत ॥ आगच्छविष्णोभद्रंते
निर्जगा न ॥ ८॥ भ्रातृभिःसहदेवाभैःप्रविशस्वस्विकांतनुम्॥ यामिच्छसिमहाबाहोतांतनुंप्रविशस्विकाम्॥ ९ ॥ वैष्णवींतांमहातेजो
रानाना मू॥ त्वंहिलोकगतिर्देवनत्वांकेचित्प्रजानते॥ १०॥

च्छतितथापिपुरोगतस्यसहगच्छतःपश्चादागमिष्यतश्चभ्रातुस्तत्रप्रवेशःसामान्येनायतनप्रवेशइत्युच्यतेइतिनविरोधइतिव्याचख्यौ भरतानुगमनंभगवद्देहविसर्जनद
रःसर्वैर तःपुरश्चभरतःशत्रुघ्नसहितोययावितिपद्येव्याख्यातिस्मच तत्रभरतस्यपश्चाद्गमनेमूलमन्वेष्टव्यं पूजायांबहुवचनमित्यन्ये ननुमदीयतनूनामनेकत्वात्कचित्प्रविशेत्यु
क्ष्यशर्करावं ॥ तदेवविशदयति वैष्णवीमिति हेमहातेजःवैष्णवींऔपेंद्रीम् यतोमनुष्यदेहस्तांवाप्रविश यद्वाकाशंसनातनम् यद्वासनातनमाकाशंशुद्धब्रह्मरूपंवाप्रविश तद्रूपेण
हकारिणामाशोहिब्रह्मणितत्रतत्रश्रुतिषुप्रसिद्धः कतकस्तु वैष्णवींतांमहातेजःस्वांतनुंप्रविशस्वयमितिपाक्तःपाठः यामिच्छसीत्येतत्प्राक्तनमर्धंचप्रामादिकमित्याह अयेचपिताम
तस्याअ रसः तीर्थस्तु यद्वाकाशंसनातनमितिव्याख्यायातःपरंब्रह्मास्तौति त्वंहीति लोकगतिःलोकानांस्वर्गादिकंगमयितालोकैर्गम्यश्चत्वमेवेत्यर्थः त्वांकेचिदतिशयिततपः
गतानां ना७ ॥

तर्हिकिमज्ञेयएवसर्वथानेत्याह ऋतेइति मायांज्ञानशक्तिरूपांविनाऽन्येनजानंतीत्यर्थः विशालाक्षीमित्यनेनतस्याःसर्वविषयतासूचिता पूर्वपरिग्रहाम् तेनसहजत्वंसूचितम् श्रवणमनननिदिध्यासनादिनाईदृशीज्ञानशक्तिर्यैषांप्रादुर्भवतितएवत्वांजानंतीतितात्पर्यम् तत्रतादृशज्ञानविषयंस्वरूपमाह त्वामिति अचि[illegible]देशतःपरिच्छेदशून्यम् अतएवमहद्भूतंप्राप्तम [illegible]पात्सर्ववस्तुभिरितिशेषः तेनवस्तुपरिच्छेदशून्यम् अक्षयंकालपरिच्छेदशून्यम् अजरंअविकारिणम् एवंस्तुत्वाप्रकृति[illegible]पर्याति यामिति॥११॥अथस्वसालोक्यकांक्षिणोज[illegible]नापरपर्यायंस्वलोकंप्रापय्यक्रमेणपरमंपदंनेतुकामोदयालुर्भगवान्स्वतोप्यस्मानुत्तमंलोकंप्रापितवानितितत्तोषायैंद्रंलोकमे[illegible]तिस्मेत्यात् पितामहेति महामतिःसर्वज्ञोभगवान्विनिश्[illegible]पागुक्तंनि[illegible]त्यंकृत्वासशरीरोवैष्णवंतेजोयज्ञज्वालावत्तेजोमयमौपेंद्रंविवेश अनेनतेजोमयएवदेहोमाययामनुष्यदेहादिभिर्मनुष्य इहत्वे[illegible]गृहीतइति [illegible]नितम् त[illegible]वशजं जलव[illegible]वंके[illegible] च

ऋतेमायांविशालाक्षींतवपूर्वपरिग्रहाम् ॥ त्वामचिंत्यंमहद्भूतमक्षयंचाजरंतथा ॥ यामिच्छसिमहातेज[illegible]तां[illegible]प्रविशस्वयम् ॥ [illegible]१ ॥ पितामहवचःश्रुत्वाविनिश्चित्यमहामतिः॥ विवेशवैष्णवंतेजःसशरीरःसहानुजः ॥ १२ ॥ ततोविष्णुमयंदेवंपूजयंतिस्मदेवताः॥ साध्यामरुद्गणाश्चैवसेंद्राः साग्निपुरोगमाः॥ १३ ॥ येचदिव्याऋषिगणागंधर्वाप्सरसश्चयाः॥ सुपर्णनागयक्षाश्चदैत्यदानवराक्षसाः ॥ १४ ॥ सर्वंपुष्टंप्रमुदितंसुसंपूर्णमनोरथम् ॥ साधुसाध्वितितैर्देवैस्त्रिदिवंगतकल्मषम् ॥ १५॥ अथविष्णुर्महातेजाःपितामहमुवाचह ॥ एषांलोकंजनौघानांदातुमर्हसिसुव्रत॥ १६॥ इमेहिसर्वेस्नेहान्मामनुयातायशस्विनः ॥ भक्ताहिभजितव्याश्चत्यक्तात्मानश्चमत्कृते॥ १७॥ तच्छ्रुत्वाविष्णुवचनंब्रह्मालोकगुरुःप्रभुः॥ लोकान्संतानकान्नामयास्यंतीमेसमागताः॥ १८॥

नेनानुजशरीराणामपितथैवतेजोमयत्वंसूचितम् सशरीरशब्दबोधितस्वसाहचर्येणतेषामपिसशरीरप्रवेशबोधनात् ॥१२॥ ततस्तत्प्रवेशात् विष्णुमयंउपेंद्राभेदमापन्नंदेवंदेवताःपूजयंतिस्म कास्तादेवतास्तत्राह साध्याइत्यादि ॥ १३ ॥ १४ ॥ सर्वमिति त्वय्यत्रागतेसर्वमिदंत्रिदिवस्थजनजातंपुष्टंप्रमुदितंसुसंपूर्णमनोरथंगतकल्मषंचजातमितितैर्देवैःसाधुसाध्वितिभाषितम् ॥ १५ ॥ अथविष्णुःविष्णुशरीरसंक्रांतशरीरोमहातेजारामःपितामहमुवाच किमुवाचतदाह एषांलोकमिति त्वल्लोकप्राप्तिद्वाराप्रतिसंचरेत्वयासहमोक्षप्रापकंलोकंएषांदातुमर्हसि ॥ १६ ॥ किमर्थमेवमेतन्मुक्तयेयत्नस्तत्राह इमेहीति यतोममस्नेहादेतेमामनुयाताअनुगमनंप्राप्ताः भक्ताःअतएवमेभजितव्याभजनीयाः मत्कृतेमद्वियोगासहिष्णुतयात्यक्तात्मानस्त्यक्तशरीराः अतएषां तादृशलोकदानमुचितमितिभावः भक्ताहिभाषितव्यामेइतिपाठेयतइमेभक्ताअतइमेभाषितव्याःएतत्प्रयोजनार्थंभवंतंप्रत्यवश्यंमयावक्तव्याइत्यर्थः ॥ १७ ॥ लोकगुरुःसर्वजगत्कर्तविद्यादिसर्वविद्योपदेष्टाच प्रभुःनित्यनैमित्तिकविहितनिषिद्धकर्मणांफलप्रापणेसमर्थः इमेत्वयासहसमागताःसंतानकान्नामलोकान्क्रमेणब्रह्मलोकप्राप्तिद्वारामुक्तिजनकान्यास्यंति ॥ १८ ॥

ननुकथंब्रह्मविद्भ्योब्रह्मलोकोवानरप्राप्यस्तत्राह यच्चेति तिर्यग्गतमपियत्किंचिद्यत्रक्कापिपदार्थेत्वामेवविष्णुमितिचिंतयत्यत्किंचित्पदार्थंविष्णुत्वेनभावयत्त्वयिविष्णौभक्त्यायुक्तंप्राणांस्त्यक्ष्यतितत्संतानकनामकलोकेषुवत्स्यति किंपुनर्वक्तव्यंयएतेत्वदनुरागेणत्वदनुगमनपूर्वंप्राणांस्त्यजंतितेसंतानकेषुवत्स्यंतीति ॥१९॥ कोसौसंतानकलोकस्तत्राह सर्वैरिति सर्वैर्ब्रह्मगुणैःसत्यसंकल्पत्वादिब्रह्मगुणैर्युक्ते ब्रह्मलोकादनंतरेतत्समीपस्थे अनेनतत्रस्थितानामपिक्रमेणब्रह्मलोकप्राप्त्याब्रह्मणासहमुक्तिःसूचिता एवंसामान्यतोवानराणांसांतानिकलोकप्राप्तिमुपदिश्यदेवाद्यंशानांसुग्रीवादीनांतत्तद्देवादिस्वरूपप्राप्तिमाह वानराश्चेति वानराःसुग्रीवादयः ऋक्षाःजांबवदतिरिक्ताःस्विकांस्वीयांयोनिंदेवयोनिंस्वस्वदेवरूपंययुः ॥ २० ॥ उक्तमेवार्थंस्पष्टयति येभ्यइति सुरेभ्यइत्युपलक्षणं येभ्योदेवर्ष्यादिभ्योयेविनिःसृतास्तेसुरसंभवाःस्वपितॄन्प्रतिपेदिरे तेषुमध्येसुग्रीवःसूर्यमंडलंप्रविविशे अत्रययुःप्रतिपेदिरइतिनिर्देशोभविष्यदर्थे अवतीर्यसमीकृत्यस्वां

यच्चतिर्यग्गतंकिंचित्त्वामेवमनुचिंतयत्॥ प्राणांस्त्यक्ष्यतिभक्त्यातत्संतानेषुनिवत्स्यति॥ १९॥ सर्वैर्ब्रह्मगुणैर्युक्तेब्रह्मलोकादनंतरे॥ वानराश्चस्विकांयोनिमृक्षाश्चैवतथाययुः॥ २०॥ येभ्योविनिःसृताःसर्वेसुरेभ्यःसुरसंभवाः॥ तेषुप्रविविशेचैवसुग्रीवःसूर्यमंडलम्॥ २१॥ पश्यतांसर्वदेवानांस्वान्पितॄन्प्रतिपेदिरे॥ तथाब्रुवतिदेवेशेगोप्रतारमुपागताः॥ २२॥ भेजिरेसरयूंसर्वेहर्षपूर्णाश्रुविक्लवाः॥ अवगाह्याप्सुयोयोवैप्राणांस्त्यक्त्वाप्रहृष्टवत्॥ २३॥ मानुषंदेहमुत्सृज्यविमानंसोध्यरोहत॥ तिर्यग्योनिगतानांचशतानिसरयूजलम्॥ २४॥ संप्राप्यत्रिदिवंजग्मुःप्रभासुरवपूंषितु॥ दिव्यादिव्येनवपुषादेवादीप्ताइवाभवन्॥ २५॥ गत्वातुसरयूतोयंस्थावराणिचराणिच॥ प्राप्यतत्तोयविक्लेदंदेवलोकमुपागमन्॥ २६॥ तस्मिन्येपिसमापन्नाऋक्षवानरराक्षसाः॥ तेपिस्वर्गंप्रविविशुर्देहान्निक्षिप्यचांभसि॥ २७॥

शान्त्वीकुर्वतेपुनरितिशास्त्रात् उक्तार्थमुपसंहरति तथेति देवेशेपितामहेतथोक्तवति आगच्छप्रविशस्विकांतनुमित्युक्तवतिइत्यर्थः गोप्रतारंगोप्रताराख्यंतीर्थंसारवमुपागताःसंतःसर्वेहर्षपूर्णाश्रुविक्लवाःआनंदजाश्रुपूर्णतयाविक्लववीक्षणाःसरयूंभेजिरे अथयोयःप्राणीतदासरयूजलमवगाह्यत्प्रहृष्टवद्धृष्टआसीत्समानुषंदेहमुत्सृज्यविमानमध्यरोहत तिर्यग्योनिगतानांशतानिअनेकानिसरयूजलंतदवगाहंप्राप्यप्रभासुराणिवपूंषियेषांतादृशानिभूत्वात्रिदिवंजग्मुः दिव्यादिव्यवपुषःसंतोंदिव्येनवपुषादीप्तादेवाइवाभवन् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४॥ २५ ॥ अथस्थावराणिचराणिचपश्वादीनिसरयूतोयंगत्वातत्तोयविक्लेदंप्राप्यतत्तोयमज्जनंप्राप्यदेवलोकमुपागमन् कल्पवृक्षकामगव्यादिस्वरूपंप्राप्तवंतीत्यर्थः ॥ २६ ॥ तस्मिन्सरयूजलेसमापन्नास्त्यक्तदेहास्तेपिसर्वे एतान्देहानंभसिनिक्षिप्यस्वर्गंसंतानकलोकरूपंविविशुः ॥ २७ ॥

ततःसमागतान्दिव्यैर्देहैरंतरिक्षेस्वसमीपंप्राप्तान्दिवितत्तद्धु।चेतस्वर्गेस्थापयित्वास्वयंभगवदागमनाद्धृष्टैर्देवैःसहमहत्त्रिदिवंस्वलोकंजगाम ॥ २८॥ ॥ इतिश्री० श्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउ० दशोत्तरशततमःसर्गः ॥११०॥ ॥ ५॥ ॥ अथतत्काव्यफलोपदेशः एतावदिति सोत्तरंउत्तरकांडसहितम् ब्रह्मणाचतुर्मुखेनभगवदवतारचरितविषयत्वात्पूजितम् किंचब्रह्मभिर्ब्रह्मर्षिभिःपूजितम् ब्रह्मणास्वयंप्रवर्त्यवाल्मीकिनाकारितत्वात्सर्वाख्यानेभ्यःप्रशस्तंरामायणमितिख्यातम् परानंदमयोरामोह्ययतेश्रवणादिभिः अतोऽस्यचाभिधापुण्यारामायणमितीरिता वाल्मीकिनाकृतमेतदाख्यानमेतावदेवएतावत्श्लोकसर्गकांडसंख्याकमेवनन्यूनंनाधिकमित्यर्थः ॥ १ ॥ अथपूर्वसर्गवृत्तानुवादपूर्वकंकाव्यस्यापवर्गांतसाधकत्वेनश्रोतव्यार्थत्वप्रति

ततःसमागतान्सर्वान्स्थाप्यलोकगुरुर्दिवि ॥ हृष्टैःप्रमुदितैर्देवैर्जगामत्रिदिवंमहत् ॥ २८॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उ०दशाधिकशततमःसर्गः ॥११०॥ ॥५॥ ॥ एतावदेतदाख्यानंसोत्तरंब्रह्मपूजितम् ॥ रामायणमितिख्यातंमुख्यंवाल्मीकिनाकृतम् ॥ १॥ ततःप्रतिष्ठितोविष्णुःस्वर्गलोकेयथापुरा ॥ येनव्याप्तमिदंसर्वंत्रैलोक्यंसचराचरम् ॥ २॥ ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ नित्यंशृण्वंतिसंहृष्टाःकाव्यंरामायणंदिवि ॥ ३॥ इदमाख्यानमायुष्यंसौभाग्यंपापनाशनम् ॥ रामायणंवेदसमंश्राद्धेषुश्रावयेद्बुधः ॥ ४ ॥ अपुत्रोलभतेपुत्रमधनोलभतेधनम् ॥ सर्वपापैःप्रमुच्यतेपादमप्यस्ययःपठेत् ॥ ५॥ पापान्यपिचयःकुर्यादहन्यहनिमानवः ॥ पठत्येकमपिश्लोकंपापात्सपरिमुच्यते ॥ ६॥ वाचकायचदातव्यंवस्त्रंधेनुहिरण्यकम् ॥ वाचकेपरितुष्टेतुतुष्टाःस्युःसर्वदेवताः ॥ ७॥ एतदाख्यानमायुष्यंपठन्रामायणंनरः ॥ सपुत्रपौत्रोलोकेस्मिन्प्रेत्यचेहमहीयते ॥ ८॥ रामायणंगोविसर्गेमध्याह्नेवासमाहितः ॥ सायाह्नेवापराह्णेचवाचयन्नावसीदति ॥ ९॥

पादनम् ततइति ततोभक्तजनस्यस्वर्गप्रापणानंतरंस्वयमपिविष्णुरुपेंद्रत्वंप्राप्तः स्वर्गलोकेउपेंद्रलोकेयथापुरायथापूर्वंप्रतिष्ठितः एवंतर्हिसपरिच्छेदःकिंसनेत्याह येनेति येनसचराचरंसर्वंत्रैलोक्यंजगदुपादानत्वेनव्याप्तम् स्वर्गप्रतिष्ठितत्वंतुमनुष्यदेहधारणवन्मायिकमितिभावः ॥२॥ ततःअस्यकाव्यस्यजगदुपादानकारणावतारचरित्राख्यानत्वतोदेवादयोपिदिव्यंरामायणंदिविशृण्वंति॥३॥ यतएवमतइदमाख्यानमायुष्यमिति श्रुतंपठितंचसदायुर्जनकमित्यर्थः सौभाग्यंसौभाग्यवर्धनम् वेदसमंवेदवद्ब्रह्मविषयत्वेपिपौरुषेयत्वेनवेदतःकिंचिन्न्यूनमित्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६॥ ॥ ७ ॥ लोकेऽस्मिन्महीयतेइत्यर्थः प्रेत्यमरणोत्तरमपि इहपश्चात्परलोकेइहलोकेचमहीयते इहलोकेपूजाचकीर्त्यविच्छेदात् ॥ ८ ॥ ९ ॥

ततःपरमयोध्याकेनरूपेणस्थितेतिशंकानिवृत्तयेभविष्यद्वृत्तांतांतरमाहायोध्यापीति रम्याअयोध्यापुर्यपिवहून्वर्षगणान्शून्यासतीकालांतरऋषभंराजानमवाप्यनिवासंजनाश्रयत्वमुपयास्य
ति अत्रकतकः एवंचायोध्याविषयेऽभिषिक्तेनभरतेनायोध्यादेशोनंदिग्रामेस्थित्वैवरक्षितइतिद्रष्टव्यमिति तत्रमानंचित्यम् सत्येनचशपेराजन्स्वर्गलाभेनचैवहि नकामयेयथाराज्यंत्वांविना
रघुनंदनेतिपूर्वभरतोक्त्याविरुद्धंच तथा भरतश्चापिशत्रुघ्नस्तयोर्दाराउभेशुभे राघवस्यानुगमनेनिश्चितार्थाःसमाययुः राघवस्तुचतुर्बाहुरभूत्तस्यकराब्जयोः उभौभरतशत्रुघ्नौशंखचक्रौबभूवतु
रितिपाद्मविरुद्धंचेत्यन्ये ॥१०॥ एतदिति सभविष्यंभगवद्यानानंतरंभगवदयोध्यावृत्तांतकथनसहितम् सहोत्तरंएतावदेतदाख्यानमित्यतःप्राक्तनोत्तरकांडसहितम् प्रचेतसःपुत्रोवाल्मीकिःए
तद्रामायणाख्यानंकृतवान् प्रचेतसःपुत्रइत्यक्षराधिक्यमार्षत्वात् तद्ब्रह्माहिरण्यगर्भोप्यन्वमन्यतसत्यशब्दतयावेदोपबृंहणतयासर्वार्थसाधकतयाचांगीकृतवानितिसर्वेष्टसिद्धिः ॥ ११ ॥ इ

अयोध्यापिपुरीरम्याशून्यावर्षगणान्बहून्॥ ऋषभंप्राप्यराजानंनिवासमुपयास्यति ॥ १० ॥ एतदाख्यानमायुष्यंसभविष्यंसहोत्तरम्॥ कृतवा
न्प्रचेतसःपुत्रस्तद्ब्रह्माप्यन्वमन्यत ॥ ११ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येचतुर्विंशतिसहस्रसंहितायांउत्तरकांडेस्वर्गारोहणंनामै
कादशोत्तरशततमःसर्गः॥ १११ ॥ ॥ ७॥ ॥ समाप्तंवाल्मीकीयंरामायणम्॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

तिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकादशाधिकशततमःसर्गः ॥ १११ ॥ ॥७॥ ॥ निर्मलंकतकक्षोदादपिरामायणांबुधिम् अत्यंतंनिर्म
लंचक्रेरामःस्वमतिवाससा ॥ १ ॥ रामोरामायणांभोधौसेतुंकृत्वासुविस्तृतम् पाखंडिरक्षोवक्त्राणिध्वस्तवान्साधुतोषकः ॥२॥ उत्तरांतैःसुवर्णितेनिषेधावधिकेपरे सप्तमेराघवेरामेरतिरस्तुचि
दात्मके ॥३॥ अथरामायणश्रवणविधिर्लिख्यते रामायणेश्रुतेदद्याद्रथंहेममयंसुधीः चतुर्भिर्वाजिभिर्युक्तंतथाक्षौमपताकया ॥१॥ रत्नैश्चविविधैर्युक्तंकिंकिणीनादनादितम् संपादितेरथेसम्य
ग्धेनुंदद्यात्पयस्विनीम् ॥ २ ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाच्छतमष्टोत्तरंसुधीः एवंकृतेविधानेचमहाकाव्यंफलप्रदम् रामायणंभवेन्नूनंनात्रकार्याविचारणा ॥ ३॥ श्रुत्वारामायणंपुण्यंदद्याद्व्यासा
यदक्षिणाम् सुवर्णंधेनुसंयुक्तंवासांसिविविधानिच ॥४ ॥ कर्णयोःकुंडलेदद्यादंगुलीयकमेवच शय्यासनंतथाछत्रमुपानत्करकंतथा ॥ ५ ॥ भूमिदानंतथान्नस्यदानंतांबूलमेवच भक्ष्यंभोज्यं
चविविधंलेह्यंचोष्यंसहर्द्धिमत् ॥ ६ ॥ अश्वमेधसहस्रस्यवाजपेयशतस्यच लभतेश्रवणादेवाध्यायस्यैकस्यमानवः ॥ ७ ॥ प्रयागाद्यानितीर्थानिगंगाद्याःसरितस्तथा नैमिषादीन्यरण्यानि

कुरुक्षेत्रादि

कथाम् ॥ १० पि ॥ ८ ॥ कृतानितेनलोकेस्मिन्येनरामायणंश्रुतम् हेमभारंकुरुक्षेत्रेमस्तेभानौप्रयच्छ्रति

सत्यमेतद्विनि सर्वपापात्प्रमुच्येतविष्णुलोकंचगच्छति आदिकाव्यमिदंसर्वंपुरावाल्मीकिनाकृतम् ॥ १ रे ॥ ९ ॥ यश्वरामायणंलोकेश्रृणोतिसमएवसः सम्यक्श्रद्धासमायुक्तोलभतेराघवीं

तंनंतत्रतत्रकृतं श्रोतव्यंनियतात्मभिः ॥ १२ ॥ इतिरामायणश्रवणविधिः ॥ ॥ रामंरामानुजंसीतां ॥ यःश्रृणोतिसदाभक्त्यासगच्छेद्वैष्णवींगतिम् पुत्रदाराश्ववर्धंतेसंपदःसंततिस्तथा

चपाठकानांचमंगलम् लिम् बाष्पवारिपरिपूर्णलोचनंमारुतिनमतराक्षसांतकम् ॥ २ ॥ रामायरामभद्रायरामरतंभरतानुजम् सुग्रीवंवायुसूनुंचप्रणमामिपुनःपुनः ॥ १ ॥ यत्रयत्ररघुनाथकी

लंसर्वलोकानांभूमौभूपतिमंगलम् ॥ ४ ॥ चंद्रायवेधसे रघुनाथायनाथायसीतायाःपतयेनमः ॥ ३ ॥ मंगलंलेखकानां

क्र० सं०......
दि० सं०......
भदैनी, वाराणसी

नूजःखलुरेवदंडवासीमहादेवइतिद्विजन्मा॥श्रीकृष्णकारुण्यबलादिहेदंहंताविदग्धोपिचकारशुद्धम्
॥ ॥ गोविंदस्यतनूजस्तात्याशास्त्रीसहायतांतस्य ॥ खेडकरोपाभिख्योवीधीकर्तुंविधत्तेस्म ॥ २ ॥ श्रीवै
ठंविराजमानकमलाकांतावनीदैवतप्रोत्फुलच्चरणारविंदमकरंदास्वादनेंदिंदिरः ॥ निष्णातोगणपत्यभि
ख्यइतियःकृष्णाभिधस्यात्मजोमुद्रायंत्रनिकाय्यउज्ज्वलतरस्तस्यांस्तमुंबापुरे॥३॥ मुद्राक्षरैस्तत्रतदीयपौ
त्रकआत्मादिरामोंकितवांश्चपंचमीम्॥ वाल्मीकिरामायणकाव्यवर्यंगाऽऽवृत्तिंसुरम्यांबुधवर्यतुष्टये॥४॥
इष्वंबरेभेंदु १८०५ मितेसुभान्वभिधवत्सरे॥ ऊर्जशुक्लप्रतिपदिपूर्तिमंकनमभ्यगात्॥ ५॥

२॥ अ

unknown.

missing page No - 1 - 76

तत्रहेतुः रावणस्येति ॥ ९ ॥ नद्यासीतामशंसंत्यारामःसीतादर्शनेनिराशःकृतः इयंगोदावरीदिव्यदेवतानब्रूतेअतस्तद्दर्शनंदुर्लभमितिनिराशोभूत् ॥ १० ॥ तदेवाह एषेति ॥ ११ ॥ १२ ॥
॥ १३ ॥ मंदाकिनीकाचिन्नदी प्रस्रवणस्तदाख्योगिरिः ॥ १४ ॥ सर्वाण्यनुचरिष्यामिअनुचरवत्सेविष्यामि ॥ १५ ॥ एषामिंगितानितथोपलक्षयेयथावक्तुकामाइवेमेइत्यर्थः ॥ १६ ॥ नि
रीक्षन्मृगचेष्टाज्ञानायसूक्ष्मदृष्टिंकुर्वन् एवमुक्ताःएवंपृष्टाः ॥ १७ ॥ नभःस्थलंदर्शयंतःउन्मुखतयाकाशावलोकनेंगितेनेत्यर्थः क्रियमाणासीतायांदिशमभ्यपद्यत ॥ १८ ॥ तेनमार्गेणदिङ्मार्गे

रावणस्यचतद्रूपंकर्मापिचदुरात्मनः ॥ ध्यात्वाभयात्तुवैदेहींसानदीनशशंसह ॥ ९ ॥ निराशस्तुतयानद्यासीतायादर्शनेकृतः ॥ उवाचरामःसौमित्रिं
सीतादर्शनकर्शितः ॥ १० ॥ एषागोदावरीसौम्यकिंचिन्नप्रतिभाषते ॥ किंतुलक्ष्मणवक्ष्यामिसमेत्यजनकंवचः ॥ ११ ॥ मातरंचैववैदेह्याविनातामा
हमप्रियम् ॥ यामेराज्यविहीनस्यवनेवन्येनजीवतः ॥ १२ ॥ सर्वंव्यपानयच्छोकंवैदेहीक्वनुसागता ॥ ज्ञातिवर्गविहीनस्यवैदेहीमप्यपश्यतः ॥ १३ ॥
मन्येदीर्घाभविष्यंतिरात्रयोममजाग्रतः ॥ मंदाकिनींजनस्थानमिमंप्रस्रवणंगिरिम् ॥ १४ ॥ सर्वाण्यनुचरिष्यामियदिसीताहिलभ्यते ॥ एतेमहा
मृगावीरामामीक्षंतेपुनःपुनः ॥ १५ ॥ वक्तुकामाइवहिमेइंगितान्युपलक्षये ॥ तांस्तुदृष्ट्वानरव्याघ्रोराघवःप्रत्युवाचह ॥ १६ ॥ क्वसीतेतिनिरीक्षन्वै
बाष्पसंरुद्धयागिरा ॥ एवमुक्तानरेंद्रेणतेमृगाःसहसोत्थिताः ॥ १७ ॥ दक्षिणाभिमुखाःसर्वेदर्शयंतोनभःस्थलम् ॥ मैथिलीक्रियमाणासादिशंयाम
भ्यपद्यत ॥ १८ ॥ तेनमार्गेणगच्छंतोनिरीक्षंतेनराधिपम् ॥ येनमार्गंचभूमिंचनिरीक्षंतस्मतेमृगाः ॥ १९ ॥ पुनर्नदंतोगच्छंतिलक्ष्मणेनोपलक्षि
ताः ॥ तेषांवचनसर्वस्वंलक्षयामासचेंगितम् ॥ २० ॥ उवाचलक्ष्मणोधीमान्ज्येष्ठंभ्रातरमार्तवत् ॥ क्वसीतेतित्वयापृष्टायदिमेसहसोत्थिताः ॥ २१ ॥
दर्शयंतिक्षितिंचैवदक्षिणांचदिशंमृगाः ॥ साधुगच्छावहेदेवदिशमेतांचनैर्ऋतीम् ॥ २२ ॥

णगच्छंतोभावंतोनराधिपंरामंनिरीक्षंते एवमिंगितंलक्ष्मणोपश्यदित्याह येनेति येनहेतुनामार्गमाकाशमार्गंपुनर्भूमौगमनायभूमिंचनिरीक्षंते ॥ १९ ॥ पुनश्चमार्गंदर्शयितुमिच्छंतोलक्ष्मणेनोपल
क्षिताः [illegible] तंलक्ष्मणोलक्षयामासेत्यर्थः आकाशमार्गेणगत्वादक्षिणदिशिदूरेस्थापितासीतादक्षिणदिशिगच्छतेत्येवंतदिंगितम् तेषांचवचनसर्वस्वभूतंस्वयंलक्षयामास ॥ २० ॥ ततोज्ये
[illegible] मप्युवाचेत्यर्थः आर्तवत्आर्ताहम् ॥ २१ ॥ २२ ॥

तस्यागमःतस्याआगमइत्यर्थः आर्षोदीर्घः ज्ञापकंवस्तुदृश्येतेत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ पतितपुष्पमार्गंपतितपुष्पयुतंमार्गम् ॥ २५ ॥ अभिजानामिप्रत्यभिजानामि ॥ २६ ॥ अपिनद्धानिकेश
पाशेबद्धानि अम्लानत्वेनरविरपनयनेनवायुर्धारणेनवसुंधरामत्प्रियंसीताज्ञापनरूपंप्रकुर्वंतोरक्षंतीतिमन्ये ॥ २७ ॥ २८ ॥ मयाविरहिताकच्चिद्रम्येवनोद्देशेसर्वांगसुंदरीदृष्टा ॥ २९ ॥ क्रुद्ध

यदितस्यागमःकश्चिदार्यावासाथलक्ष्यते॥ बाढमित्येवकाकुत्स्थःप्रस्थितोदक्षिणांदिशम्॥ २३ ॥ लक्ष्मणानुगतःश्रीमान्वीक्षमाणोवसुंधराम् ॥
एवंसंभाषमाणौतावन्योन्यंभ्रातरावुभौ ॥ २४ ॥ वसुंधरायांपतितपुष्पमार्गमपश्यताम् ॥ पुष्पवृष्टिंनिपतितांदृष्ट्वारामोमहीतले॥ २५ ॥ उवाच
लक्ष्मणंवीरोदुःखितोदुःखितंवचः॥ अभिजानामिपुष्पाणितानीमानीहलक्ष्मण ॥ २६ ॥ अपिनद्धानिवैदेह्यामयादत्तानिकानने॥ मन्येसूर्यश्चवा
युश्चमेदिनीचयशस्विनी ॥ २७ ॥ अभिरक्षंतिपुष्पाणिप्रकुर्वंतोममप्रियम्॥ एवमुक्त्वामहाबाहुर्लक्ष्मणंपुरुषर्षभम्॥ २८ ॥ उवाचरामोधर्मात्मा
गिरिंप्रस्रवणाकुलम्॥कच्चित्क्षितिभृतांनाथदृष्टासर्वांगसुंदरी॥ २९ ॥ रामारम्येवनोद्देशेमयाविरहितात्वया॥ क्रुद्धोब्रवीद्गिरिंतत्रसिंहःक्षुद्रमृगंय
था॥ ३० ॥ तांहेमवर्णांहेमांगींसीतांदर्शयपर्वत॥ यावत्सानूनिसर्वाणिनतेविध्वंसयाम्यहम्॥ ३१ ॥ एवमुक्तस्तुरामेणपर्वतोमैथिलींप्रति॥ दर्शय
न्निवतांसीतांनादर्शयतराघवे ॥ ३२ ॥ ततोदाशरथीरामउवाचचशिलोच्चयम्॥ ममबाणाग्निनिर्दग्धोभस्मीभूतोभविष्यसि॥ ३३ ॥ असेव्यःस
र्वतश्चैवनिस्तृणद्रुमपल्लवः॥ इमांवासरितंचाद्यशोषयिष्यामिलक्ष्मण ॥ ३४ ॥ यदिनाख्यातिमेसीतामद्यचंद्रनिभाननाम्॥ एवंप्ररुषितोरामोदि
धक्षन्निवचक्षुषा॥ ३५॥ ददर्शभूमौनिष्क्रांतंराक्षसस्यपदंमहत्॥ त्रस्तायारामकांक्षिण्याःप्रधावंत्याइतस्ततः॥ ३६ ॥ राक्षसेनानुसृप्तायावैदेह्या
श्चपदानितु॥ससमीक्ष्यपरिक्रांतंसीतायाराक्षसस्यच॥३७॥भग्नंधनुश्चतूणीचविकीर्णंबहुधारथम्॥संभ्रांतहृदयोरामःशशंसभ्रातरंप्रियम्॥३८॥

स्तदधिष्ठातृदेवतोद्देशेनक्रोधः ॥ ३० ॥ हेमांगीमित्यनेनलावण्यमुक्तम् ॥ ३१ ॥ दर्शयन्निववक्ष्यमाणलिंगद्वारा नादर्शयद्वाग्राहित्येनसाक्षादितिशेषः राघवेतद्विषये ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥
दिधक्षन्निवनतुवास्तवीदिधक्षेतिभावः ॥ ३५ ॥ निष्क्रांतंप्रवृत्तविक्षेपम् महदत्यायतविस्तृतम् ॥ ३६ ॥ अनुसृप्तायाअनुगम्यमानायाः जटायुयुद्धसमयेसीतायारावणेनभूमौविसृज्यपुनर्ग्र
हणादेवमुक्तिः परिक्रांतंपरिवृतम् एतत्सर्वंसमीक्ष्यभ्रातरंशशंसेत्यन्वयः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

कनकबिंदवःभूषणावयवीभूतस्वर्णशकलानि भूषणानामितिपूर्वान्वयि ॥ ३९ ॥ तप्तबिंदुनिकाशैस्तपनीयबिंदुसदृशैःक्षतजाबिंदुभिःरुधिरबिंदुभिः ॥ ४०॥ मन्येइति सीतायावाइमेरुधिरबि
दवःसीतानिमित्तंसुंदोपसुंदवद्युद्ध्यमानयोरक्षसोर्वेतिविकल्पालंकारःश्लोकद्वयेनोक्तः ॥ ४१॥ ४२ ॥४३ ॥ वैदूर्यगुलिकाचितंवैदूर्यमण्यलंकृतम् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ कांचनोरश्छदाःकांचनम
यतनुत्राणाः ॥४६॥समरेस्वामिप्रकाशकोध्वजोयस्यससमरध्वजइतिरथविशेषणम् तादृशोरथःअपविद्धःपरिवृत्यपातितोभग्नश्चेत्युत्तरेणान्वयः केचित्तुध्वजोपविद्धःध्वस्तःरथोभग्नइत्यन्वय

पश्यलक्ष्मणवैदेह्याकीर्णाःकनकबिंदवः॥ भूषणानांहिसौमित्रेमाल्यानिविविधानिच॥३९॥तप्तबिंदुनिकाशैश्चचित्रैःक्षतजबिंदुभिः॥ आवृतंप
श्यसौमित्रेसर्वतोधरणीतलम्॥ ४० ॥ मन्येलक्ष्मणवैदेहीराक्षसैःकामरूपिभिः॥ भित्त्वाभित्त्वाविभक्तावाभक्षितावाभविष्यति॥ ४१ ॥ तस्यानि
मित्तंसीतायाद्वयोर्विवदमानयोः॥ बभूवयुद्धंसौमित्रेघोरंराक्षसयोरिह॥ ४२ ॥ मुक्तामणिचितंचेदंरमणीयंविभूषितम्॥ धरण्यांपतितंसौम्यक
स्यभग्नंमहद्धनुः॥ ४३ ॥ राक्षसानामिदंवत्ससुराणामथवापिवा॥ तरुणादित्यसंकाशंवैदूर्यगुलिकाचितम्॥ ४४ ॥ विशीर्णपतितंभूमौकवचंक
स्यकांचनम्॥ छत्रंशतशलाकंचदिव्यमाल्योपशोभितम्॥ ४५॥ भग्नदंडमिदंसौम्यभूमौकस्यनिपातितम् ॥ कांचनोरश्छदाश्चेमेपिशाचवदनाः
खराः ॥ ४६ ॥ भीमरूपामहाकायाःकस्यवानिहतारणे॥ दीप्तपावकसंकाशोद्युतिमान्समरध्वजः॥ ४७॥ अपविद्धश्चभग्नश्चकस्यसांग्रामिकोर
थः॥ रथाक्षमात्राविशिखास्तपनीयविभूषणाः॥४८॥ कस्येमेनिहतावाणाःप्रकीर्णाघोरदर्शनाः॥ शरावरौशरैःपूर्णौविध्वस्तौपश्यलक्ष्मण॥४९॥
प्रतोदाभीषुहस्तोयंकस्यवासारथिर्हतः॥ पदवीपुरुषस्यैषाव्यक्तंकस्यापिरक्षसः ॥ ५० ॥ वैरंशतगुणंपश्यममतैर्जीवितांतकम्॥ सुघोरहृदयैःसौ
म्यराक्षसैःकामरूपिभिः॥ ५१ ॥ हृतामृतावावैदेहीभक्षितावातपस्विनी॥ नधर्मस्त्रायतेसीतांह्रियमाणांमहावने ॥ ५२ ॥

माङ्गः ॥ ४७ ॥ रथाक्षमात्राःचतुःशतांगुलदीर्घाःविशिखाःफलभागाइत्यर्थः ॥ ४८ ॥ निहताःपरेणयोधेन शरावरौतूणीरौ ॥ ४९॥ प्रतोदःतोत्त्रम् अभीषवःप्रग्रहाः कस्यापिराक्षसपुरुषस्यै
षापदवीपदसंचारमार्गः ॥५०॥ अतोममतैराक्षसैःसहएतन्निमित्तजंवैरंपूर्ववैराच्छतगुणंसत्तेषांजीवितांतकंजीवितस्यांतकंअंतरूपंसंपन्नंपश्य॥ ५१ ॥ एवंरक्षोभिःसीताविपत्तिंनिश्चित्यधर्मं
निंदति नेति यतःसीतांधर्मोनत्रायते एवंचभक्षितायांहृतायांवावैदेह्यांकेहिलोकेममप्रियंकर्तुंशक्ताःनकेपि धर्मासाध्येतेपामकिंचित्करत्वादितिभावः ॥ ५२ ॥

भक्षितायांहिवैदेह्यांहृतायामपिलक्ष्मण॥ केहिलोकेप्रियंकर्तुंशक्ताःसौम्यममेश्वराः॥ ५३ ॥ कर्तारमपिलोकानांशूरंकरुणवेदिनम्॥ अज्ञानादवमन्येरन्सर्वभूतानिलक्ष्मण॥ ५४ ॥ मृदुंलोकहितेयुक्तंदांतंकरुणवेदिनम्॥ निर्वीर्यइतिमन्यंतेनूनंमांत्रिदशेश्वराः॥ ५५ ॥ मांप्राप्यहिगुणोदोषःसंवृत्तःपश्यलक्ष्मण॥अद्यैवसर्वभूतानांरक्षसामभवायच॥ ५६ ॥ संहृत्यैवशशिज्योत्स्नांमहान्सूर्यइवोदितः॥ संहृत्यैवगुणान्सर्वान्ममतेजःप्रकाशते॥५७॥नैवयक्षानगंधर्वानपिशाचानराक्षसाः॥ किन्नरावामनुष्यावासुखंप्राप्स्यंतिलक्ष्मण॥५८॥ममास्त्रवाणसंपूर्णमाकाशंपश्यलक्ष्मण॥ असंपातंकरिष्यामिह्यद्यत्रैलोक्यचारिणाम्॥ ५९ ॥ सन्निरुद्धग्रहगणमावारितनिशाकरम्॥ विप्रनष्टानलमरुद्भास्करद्युतिसंवृतम्॥६०॥विनिर्मथितशैलाग्रंशुष्यमाणजलाशयम्॥ ध्वस्तद्रुमलतागुल्मंविप्रणाशितसागरम्॥ ६१ ॥ त्रैलोक्यंतुकरिष्यामिसंयुक्तंकालकर्मणा॥ नतेकुशलिनींसीतांप्रदास्यंतिममेश्वराः॥ ६२ ॥ अस्मिन्मुहूर्तेसौमित्रेममद्रक्ष्यंतिविक्रमम्॥ नाकाशमुत्पतिष्यंतिसर्वभूतानिलक्ष्मण॥ ६३ ॥ समाकुलममर्यादंजगत्पश्याद्यलक्ष्मण॥ आकर्णपूर्णैरिषुभिर्जीवलोकदुरावरैः॥ ६४ ॥ करिष्येमैथिलीहेतोरपिशाचमराक्षसम्॥ ममरोषप्रयुक्तानांविशिखानांबलंसुराः॥ ६५ ॥

॥ ५३॥अथपौरुषमेवावलंबितुंतच्छेषतयाकांचिल्लोकस्थितिमाह कर्तारमिति सर्वलोकस्योत्पत्तिस्थितिसंहारकर्तारमपिश्रुत्यादिप्रसिद्धंशूरंत्रिपुरसंहारादिविषयकात्यंतशौर्यवंतंमहेश्वरमपि करुणवेदिनंकरुणंयथातथावेदितुंशीलमस्यतम् दयादृष्ट्यातूष्णींस्थितमज्ञानात्तद्वैभवाज्ञानादवमन्येरन्किमयंकुपितोपिकरिष्यतीतिनगणयंतीत्यर्थः ॥५४ ॥ यदेवमतोमृदुमिति लोकहितेप्राणिसौख्यसंपादनेयुक्तंयुक्तचित्तम् अतएवमृदुस्वभावम् दांतंनानाप्रकारेणदुर्विषयप्रवृत्तिरहितेंद्रियवर्गम् मांत्रिदशेश्वराइंद्रादयोनिर्वीर्यंमन्यंतेयतःसीतात्राणंनकृतवंतइत्यर्थः ॥ ५५ ॥ तस्मात्पौरुषमेवावलंबनीयमित्याह मामिति गुणोपिमार्दवादिर्मांप्राप्यदोषोऽनिष्टसाधनंवृत्तइतिहेतोरेतंत्यक्त्वापौरुषमवलंबे पश्यअद्यममतेजएवप्रकाशते सर्वभूतानामभवायनाशाय शशिज्योत्स्नांसंहृत्यैवप्रलयकालोदितोमहासूर्यइव शशिज्योत्स्नातुल्यान्मामकान्गुणान्संहृत्यैवरविवत्तेजोमदीयंप्रकाशतेपश्येत्यन्वयः ॥५६॥५७॥ तदेवप्रपंचयति नैवेति ॥ ५८ ॥ पश्य अचिरादेवेतिशेषः त्रैलोक्यचारिणामसंपातंबाणावरणात्क्रियाराहित्यंयथाभवति तथाकरिष्यामि ॥ ५९ ॥ सन्निरुद्धप्रचारोग्रहगणोयत्रतत्त्रैलोक्यम् विप्रनष्टाअनलादिद्युतयोयत्रतच्चतत्संवृतंतमसासंवृतमित्यर्थः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ कालकर्मणाकालसाध्यंकर्मनाशस्तेन कालधर्मणेतिपाठेपितद्रूपेणकालधर्मेणेत्यर्थः तत्पुरुषेऽनिजार्षः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ अमर्यादंत्यक्तस्वस्वप्रकृत्यवस्थानम् जीवलोकेनदुरावरैःदुर्निवारैः दुरावरशब्दःखलंतः .॥ ६४ ॥ ६५ ॥

देवादयोनभविष्यंति प्रत्येकंसर्वैनशिष्यंतीत्यर्थः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ तथारूपांयथापूर्वस्वभावाम् अत्रनदास्यंतीतिपौनरुक्त्यंक्रोधातिशयान्नदोषाय ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ नि
ष्पीड्यदृढमुष्टिबंधेनगृहीत्वा ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ यथाजरादयोऽनिवार्यास्तथाहमस्मात्कर्मणःकेनापिवारयितुमशक्यः विधिर्दैवम् विधिर्विधानेदैवेपिइतिकोशः ॥ ७५ ॥ पुरेवेति अत्रपुरे
त्यावर्तते पुरेवपूर्वरूपसदृशरूपवतींपुरानदिशंतिनदास्यंतीत्यर्थः परिवर्तयामिनाशयामि नन्वेवंविधःक्रोधःकथमस्यकिमर्थंचेतिचेच्छृणु मनुष्यदेहधारणेनतद्व्यवहारनटनमेवैतत् किंच ईदृ
शदुःखकालेअस्यक्रोधाभावेरावणोमनुष्यबुद्धिंकुर्यात् तथाचतद्वधोशक्यःस्यादित्येतदर्थंचसः मृत्युंमरणधर्मेणयोजयामिइत्यादिवचोपिरावणवचोवदेव आरोपितक्रोधमूलकत्वात् अतए

द्रक्ष्यंत्यघविमुक्तानाममर्षाद्दूरगामिनाम् ॥ नैवदेवानदैतेयानपिशाचानराक्षसाः ॥ ६६ ॥ भविष्यंतिममक्रोधात्त्रैलोक्येपिप्रणाशिते ॥ देवदान
वयक्षाणांलोकायेरक्षसामपि ॥ ६७ ॥ बहुधानिपतिष्यंतिबाणौघैःशकलीकृताः ॥ निर्मर्यादानिमान्लोकान्करिष्याम्यद्यसायकैः ॥ ६८ ॥ हृतांमृतां
वासौमित्रेनदास्यंतिममेश्वराः ॥ तथारूपांहिवैदेहींनदास्यंतियदिप्रियाम् ॥ ६९ ॥ नाशयामिजगत्सर्वंत्रैलोक्यंसचराचरम् ॥ यावद्दर्शनमस्यावै
तापयामिचसायकैः ॥ ७० ॥ इत्युक्त्वाक्रोधताम्राक्षःस्फुरमाणोष्ठसंपुटः ॥ वल्कलाजिनमाबध्यजटाभारमबंधयत् ॥ ७१ ॥ तस्यक्रुद्धस्यरामस्य
तथाभूतस्यधीमतः ॥ त्रिपुरंजघ्नुषःपूर्वंरुद्रस्येवबभौतनुः ॥ ७२ ॥ लक्ष्मणादथचादायरामोनिष्पीड्यकार्मुकम् ॥ शरमादायसंदीप्तंघोरमाशीविषो
पमम् ॥ ७३ ॥ संदधेधनुषिश्रीमान्रामःपरपुरंजयः ॥ युगांताग्निरिवक्रुद्धइदंवचनमब्रवीत् ॥ ७४ ॥ यथाजरायथामृत्युर्यथाकालोयथाविधिः ॥
नित्यंनप्रतिहन्यंतेसर्वभूतेषुलक्ष्मण ॥ तथाहंक्रोधसंयुक्तोननिवार्योस्म्यसंशयम् ॥ ७५ ॥ पुरेवमेचारुदतीमनिंदितांदिशंतिसीतांयदिनाद्यमैथि
लीम् ॥ सदेवगंधर्वमनुष्यपन्नगंजगत्सशैलंपरिवर्तयाम्यहम् ॥ ७६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आदिकाव्येअरण्यकांडेचतुःषष्टितमःसर्गः ॥ ६४ ॥

वशरैर्विधमिष्यामीत्युक्तिः लक्ष्मणस्तुतत्त्वज्ञोपितद्वदेवातत्त्वज्ञइवतन्मायामोहितोवाप्रलयकालिकरौद्रशक्त्यावेशंसंभाव्यानुनयतिस्म किंचास्यक्रोधस्यारोपितत्वाभावेअप्रसीतायाअला
भेसर्वजगत्परिवर्तनंप्रतिज्ञायकथंलक्ष्मणप्रार्थनयापितामन्यथयेत् अन्यथाकैकेय्यपेकृतांवनवासप्रतिज्ञांकथंकौसल्यावचसानत्यक्तवांस्तस्मात्सायथार्थाइयंतुआरोपितेत्येवसारम् अनेन
व्यवहारेणक्रोधादिकालेकृतायाअयुक्तायाअपिप्रतिज्ञायाअपालनेअत्यंतदोषाभावइत्यपिसूचितम् ॥ ७६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये
अरण्यकांडेचतुःषष्टितमःसर्गः ॥ ६४ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥

अभवेनाशे युक्तमुद्युक्तम् सांवर्तकंप्रलयकालिकम् ॥ १ ॥ हरंकालाग्निरुद्रम् ॥ २ ॥ अदृष्टपूर्वंपूर्वमेवंकदाप्यदृष्टसंहारशक्त्यावेशंसंक्रुद्धंरामंदृष्ट्वाराममब्रवीदितिरामपदद्वयसंबंधः मुखपरिशोषोलोकविनाशभयेन ॥ ३ ॥ प्रकृतिंसर्वभूतहितत्वरूपाम् ॥ ४ ॥ एतच्चउक्तचतुष्टयंचअनुत्तमंयशश्चत्वयिनियतमित्यर्थः ॥ ५ ॥ एकस्यापराधइतिकथंज्ञायतेतत्राह नन्विति ननुजानाम्येकएवापराद्धइतिकुतस्तत्राह कस्यचिदेवनकेषांचिदित्यर्थः सायुधपरिकरोभग्नइत्यन्वयः ॥ ६॥ सकेनभग्नःकेनहेतुनेत्येतत्तुनजानामीतिशेषः खुरनेमिक्षतत्वादिविशिष्टोयंदेशोनिर्वृत्तसंग्रा

तप्यमानंतदारामंसीताहरणकर्शितम् ॥ लोकानामभवेयुक्तंसांवर्तकमिवानलम् ॥ १ ॥ वीक्षमाणंधनुःसज्यंनिःश्वसंतंपुनःपुनः ॥ दग्धुकामंजगत्सर्वंयुगांतेचयथाहरम् ॥ २ ॥ अदृष्टपूर्वंसंक्रुद्धंदृष्ट्वारामंसलक्ष्मणः ॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यंमुखेनपरिशुष्यता ॥ ३ ॥ पुराभूत्वामृदुर्दांतःसर्वभूतहितेरतः ॥ नक्रोधवशमापन्नःप्रकृतिंहातुमर्हसि ॥ ४ ॥ चंद्रेलक्ष्मीःप्रभासूर्येगतिर्वायौभुविक्षमा ॥ एतच्चनियतंनित्यंत्वयिचानुत्तमंयशः ॥ ५ ॥ एकस्यनापराधेनलोकान्हंतुंत्वमर्हसि ॥ ननुजानामिकस्यायंभग्नःसांग्रामिकोरथः ॥ ६ ॥ केनवाकस्यवाहेतोःसंयुगःसपरिच्छदः ॥ खुरनेमिक्षतश्चायं सिक्तोरुधिरबिंदुभिः ॥ ७ ॥ देशोनिर्वृत्तसंग्रामःसुघोरःपार्थिवात्मज ॥ एकस्यतुविमर्दोयंनद्वयोर्वदतांवर ॥ ८ ॥ नहिवृत्तंहिपश्यामिबलस्यमहतः पदम् ॥ नैकस्यतुकृतेलोकान्विनाशयितुमर्हसि ॥ ९ ॥ युक्तदंडाहिमृदवःप्रशांतावसुधाधिपाः ॥ सदात्वंसर्वभूतानांशरण्यःपरमागतिः ॥ १० ॥ कोनुदारप्रणाशंतेसाधुमन्येतराघव ॥ सरितःसागराःशैलादेवगंधर्वदानवाः ॥ ११ ॥ नालंतेविप्रियंकर्तुंदीक्षितस्येवसाधवः ॥ येनराजन्हृतासीतातमन्वेषितुमर्हसि ॥ १२ ॥ मद्द्वितीयोधनुष्पाणिःसहायैःपरमर्षिभिः ॥ समुद्रंवाविचेष्यामःपर्वतांश्चवनानिच ॥ १३ ॥ गुहाश्चविविधाघोराःपद्मिन्योविविधास्तथा ॥ देवगंधर्वलोकांश्चविचेष्यामःसमाहिताः ॥ १४ ॥

मोदृश्यतेइतिशेषः एवंभूतैर्हेतुभिरयंविमर्दःसंग्रामएकस्यरथिकस्यकेनचित्सहनतुद्वयोरधिकयोरितिशेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ तदेवाह नहीति वृत्तंभुविकृतचिह्नम् अतएकस्यकृतेलोकनाशोनयुक्तः ॥ ९ ॥ युक्तदंडायथापराधदंडाः मृदवोऽकठिनाः ॥ १० ॥ किंच यदित्वद्दारप्रणाशोलोककर्तृकोलोकानुमतोवास्यात्तद्युक्तंतन्नाशनंनैवमस्तीत्याह कोन्विति ॥ ११ ॥ सरिदादयस्तेविप्रियंकर्तुंनालंनसमर्थाःनस्पृहावंतोवा दीक्षितस्ययजमानस्यसाधवोज्ञानसंपन्नाऋत्विगादयोयथाविप्रियंशापादिदातुंव्यंगंवाकर्मकर्तुमसमर्थास्तद्वत् ॥ १२ ॥ मद्द्वितीयःअहंद्वितीयःसहायोयस्यसः समुद्रादिस्थाश्रमेषुविचयनार्थंपरमर्षिभिःसहायैरित्युक्तम् ॥ १३ ॥ १४ ॥

यदिअस्मद्विचयनेनाशक्यातत्प्राप्तिःस्यात् ततःपरंदेवाःसर्वज्ञायदितेपत्नींपत्नीवार्तांनदास्यंति ततःपश्चात्प्राप्तकालंचतुर्थोपायंदंडंतेषुकरिष्यसि ॥ १५ ॥ शीलंसुचरित्रं सामसाधुवादः विनयः
प्रश्रयः नयोनीतिः ॥ १६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेपंचषष्टितमःसर्गः ॥६५॥ ॥छ॥ ॥ एवंक्रोधमुपशमय्य
सहजप्रकृतिप्रापय्यबोधयतिलक्ष्मणोरामं तमिति परिद्यूनंक्षीणंअचेतसंअस्वस्थचित्तमिव ॥ १ ॥ मुहूर्तादिवमुहूर्तादेव ॥ २ ॥ बोधनप्रकारोमहतेत्यादि तपसापुत्रकामनयाकृतेनव्रतादिना
कर्मणाऋष्यशृंगानयनपूर्वकमहायागेन ॥ ३ ॥ भरतस्यमुखादितिशेषः यथायथावच्छ्रुतम् ॥ ४ ॥ इतरःकइति यद्यदाचरतिश्रेष्ठस्तत्तदेवेतरोजनइत्युक्तेः मर्त्यावतारस्त्विहमर्त्यशिक्षणमि

यावन्नाधिगमिष्यामस्तवभार्यापहारिणम् ॥ नचेत्साम्नाप्रदास्यंतिपत्नींतेत्रिदशेश्वराः ॥ कोशलेंद्रततःपश्चात्प्राप्तकालंकरिष्यसि ॥ १५ ॥ शीलेन
साम्नाविनयेनसीतांनयेननप्राप्स्यसिचेन्नरेंद्र ॥ ततःसमुत्सादयहेमपुंखैर्महेंद्रवज्रप्रतिमैःशरौघैः ॥ १६ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० अरण्यकांडे
पंचषष्टितमःसर्गः ॥६५॥ ॥छ॥ ॥तंतथाशोकसंतप्तंविलपंतमनाथवत् ॥ मोहेनमहतायुक्तंपरिद्यूनमचेतसम् ॥ १ ॥ ततःसौमित्रिराश्वास्यमुहूर्ता
दिवलक्ष्मणः ॥ रामंसंबोधयामासचरणौचाभिपीडयन् ॥ २ ॥ महतातपसाचापिमहताचापिकर्मणा ॥ राज्ञादशरथेनासील्लब्धोमृतमिवामरैः
॥ ३ ॥ तवचैवगुणैर्बद्धस्त्वद्वियोगान्महीपतिः ॥ राजादेवत्वमापन्नोभरतस्ययथाश्रुतम् ॥ ४ ॥ यदिदुःखमिदंप्राप्तंकाकुत्स्थनसहिष्यसे ॥ प्राकृतश्चा
ल्पसत्त्वश्चइतरःकःसहिष्यति ॥ ५ ॥ आश्वसिहिनरश्रेष्ठप्राणिनःकस्यनापदः ॥ संस्पृशंत्यग्निवद्राजन्क्षणेनव्यपयांतिच ॥ ६ ॥ लोकस्वभावएवैषय
यातिर्नहुषात्मजः ॥ गतःशक्रेणसालोक्यमनयस्तंसमस्पृशत् ॥ ७ ॥ महर्षिर्योवसिष्ठस्तुयःपितुर्नःपुरोहितः ॥ अह्नापुत्रशतंजज्ञेतथैवास्यपुनर्हतम्
॥ ८ ॥ याचेयंजगतोमातासर्वलोकनमस्कृता ॥ अस्याश्चचलनंभूमेर्दृश्यतेकोशलेश्वर ॥ ९ ॥

तिभागवतोक्तरीत्यालोकशिक्षणार्थमपित्वदवतारादितिभावः ॥ ५ ॥ आश्वसिहीति नहवैशरीरस्यसतःप्रियाप्रिययोरपहतिरस्तीतिश्रुतेः ॥ ६ ॥ तदेवविवृणोति लोकेति एषऔपाधिकदुः
खसंबंधोलोकस्यशरीरिणःस्वभावएव तदेवाह ययातिरिति अनयोःनयमूलंदुःखंतच्चस्वर्गाद्भ्रंशरूपं समस्पृशदित्यनेनअचिरस्थितिकस्पर्शमात्रार्थकेनपुनरविलंबेनैवदौहित्रप्रयुक्तसुखोत्तर
कालिकदुःखनिवृत्तिरप्यस्यसूचिता ॥ ७ ॥ योमहर्षिःयःपुनर्नःपितुःपुरोहितस्तस्यपुत्रशतंजज्ञे अह्नाएकाह्नाचपुनर्विश्वामित्रेणहतं पूर्वंसुखोत्तरकालिकदुःखानंतरंसुखंव्यंग्यतयोक्तमत्रसु
खानंतरंदुःखमुक्तं एवंचमहतामप्यवश्यंजायमानेईदृशेसुखेदुःखेचनहर्षशोकौभवादृशस्योचिताविति भावः ॥ ८ ॥ चलनंभूकंपजंदुःखमित्यर्थः ॥ ९ ॥

यौधर्मौपरावरधर्मप्रवर्तकौ नेत्रौजगतःसंसारचक्रस्यकालपरिच्छेदद्वाराप्रवर्तकौ अतएवयत्रसर्वंप्रतिष्ठितं तौचग्रहणंराहुग्रासदुःखंप्राप्तौ ॥ १० ॥ दैवस्यकर्मणोवशंनप्रमुंचंतीत्यर्थः किंपुनर्वक्तव्यंदेहिनःसर्वभूतानिदेहवंतिसर्वभूतानिनमुंचंतीति पुंस्त्वमार्षम्॥ ११॥नयानयौतन्मूलसुखदुःखे ॥ १२॥१३ ॥ अनिर्विण्णदर्शनाविषादरहितदर्शनाःविषादराहित्येनकृत्याकृत्यतत्त्वज्ञानवंतः॥ १४॥तत्त्वतःसमनुचिंतय युक्तायुक्तंकृत्याकृत्यंचेतिशेषः शुभाशुभेकर्तव्याकर्तव्येयुक्तायुक्ते बुद्धियुक्ताःजानंति तस्मात्त्वंबुद्ध्याविचिंतयेतिशेषः ॥ १५॥ एवंदुःखमूलंप्राचीनंकर्मबुद्ध्वा दुःखंसोढव्यमेवेत्याह अदृष्टेति शास्त्रैकसमधिगम्यतयाप्रत्यक्षेणादृष्टगुणदोषाणांधर्मत्वाधर्मत्वेगुणदोषौ आपाततोधर्मवद्भासमानानामधर्मत्वाद्वैपरीत्याच्च अध्रुवाणांफलनाश्यानां अनेनफ

यौधर्मौजगतोनेत्रौयत्रसर्वंप्रतिष्ठितम्॥ आदित्यचंद्रौग्रहणमभ्युपेतौमहाबलौ॥ १०॥सुमहांत्यपिभूतानिदेवाश्चपुरुषर्षभ॥नदैवस्यप्रमुंचंतिसर्वभूतानिदेहिनः॥ ११॥शक्रादिष्वपिदेवेषुवर्तमानौनयानयौ॥ श्रूयेतेनरशार्दूलनत्वंव्यथितुमर्हसि॥ १२॥ मृतायामपिवैदेह्यांनष्टायामपिराघव॥शोचितुंनार्हसेवीरयथान्यःप्राकृतस्तथा॥ १३॥त्वद्विधानहिशोचंतिसततंसर्वदर्शनाः॥सुमहत्स्वपिकृच्छ्रेषुरामानिर्विण्णदर्शनाः॥ १४॥ तत्त्वतोहिनरश्रेष्ठबुद्ध्यासमनुचिंतय॥ बुद्ध्यायुक्तामहाप्राज्ञाविजानंतिशुभाशुभे॥ १५॥ अदृष्टगुणदोषाणामध्रुवाणांतुकर्मणाम्॥ नांतरेणक्रियांतेषांफलमिष्टंचवर्तते॥ १६॥ मामेवंहिपुरावीरत्वमेवबहुशोक्तवान्॥ अनुशिष्याद्धिकोनुत्वामपिसाक्षाद्बृहस्पतिः॥ १७॥ बुद्धिश्चतेमहाप्राज्ञदेवैरपिदुरन्वया॥शोकेनाभिप्रसुप्तंतेज्ञानंसंबोधयाम्यहम्॥१८॥ दिव्यंचमानुषंचैवमात्मनश्चपराक्रमम्॥इक्ष्वाकुवृषभावेक्ष्ययतस्वद्विषतांवधे॥ १९॥ किंतेसर्वविनाशेनकृतेनपुरषर्षभ॥ तमेवतुरिपुंपापंविज्ञायोद्धर्तुमर्हसि॥ २०॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०अर०षट्षष्टितमःसर्गः॥६६॥

लावश्यंभावःसूचितः तादृशानांकर्मणांनिष्पत्तिःक्रियांतत्तत्पुरुषव्यापारमंतरेणनभवतिस्वव्यापारेणकृतानांतेषामिष्टंफलंसुखंचादनिष्टंचफलंवर्ततेप्रवर्ततएवनतुनप्रवर्ततइति अतःसोढव्यमेवेतिभावः॥ १६ ॥ इयंचबुद्धिस्त्वद्दत्तैवमेऽतस्तवोपदेशेकिंसामर्थ्यमितिनवाच्यमित्याह मामिति अकारणेक्रोधवशमापन्नमितिशेषः बहुशोक्तवानितिसंधिरार्षः अनुशिष्याच्छिक्षितुंशक्तःस्याद्बृहस्पतिरपि अन्यस्यकागणनेत्यर्थः॥ १७ ॥ देवैरपिदुरन्वयाअन्वेतुमनुगंतुमशक्या त्वज्ज्ञानपरिच्छेदोदेवानामप्यशक्यइतिभावः अनेनेश्वरतासूचिता तथापिशोकेनांतर्हितमिवतेज्ञानंसंबोधयामिबोधयामीव॥ १८॥ दिव्यंदेवोचितं मानुषंमनुष्योचितं एवमुभयविधपराक्रमाश्रयत्वमात्मनोवेक्ष्य तत्राद्यःपरशुरामविषयःअंत्योरक्षोविषयः एवंचदेवोचितपराक्रमस्यायंनावसरइतिभावः॥ १९॥ कृतेनअनुष्ठितेन॥ २०॥ ॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेषट्षष्टितमःसर्गः॥ ६६ ॥ ॥छ॥

पूर्वजोपिरामःलक्ष्मणेनसुभाषितंयथाभवतितथोक्तवाक्यस्तद्वाक्यस्यमहासारंसयुक्तिकत्वात्सारांशम् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ इहजनस्थाने गिरिगतानिदुर्गाणि गंतुमशक्यदेशाःसंतीत्यर्थः
निर्दराविदीर्णपाषाणाः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ क्षुरंतद्वन्निशितंशरमित्यर्थः तंसंधायविचचारेत्यन्वयः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ सफेनंफेनसहितं दीनंदीनयाअतिशयितदीन

पूर्वजोप्युक्तवाक्यस्तुलक्ष्मणेनसुभाषितम् ॥ सारग्राहीमहासारंप्रतिजग्राहराघवः ॥ १ ॥ सनिगृह्यमहाबाहुःप्रवृद्धंरोषमात्मनः ॥ अवष्टभ्यधनु
श्चित्रंरामोलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ २ ॥ किंकरिष्यावहेवत्सक्ववागच्छावलक्ष्मण ॥ केनोपायेनपश्यावःसीतामिहविचिंतय ॥ ३ ॥ तंतथापरितापार्तंल
क्ष्मणोवाक्यमब्रवीत् ॥ इदमेवजनस्थानंत्वमन्वेषितुमर्हसि ॥ ४ ॥ राक्षसैर्बहुभिःकीर्णंनानाद्रुमलतायुतम् ॥ संतीहगिरिदुर्गाणिनिर्दराःकंदराणिच
॥ ५ ॥ गुहाश्चविविधाघोरानानामृगगणाकुलाः ॥ आवासाःकिन्नराणांचगंधर्वभवनानिच ॥ ६ ॥ तानियुक्तोमयासार्धंसमन्वेषितुमर्हसि ॥ त्वद्वि
धाबुद्धिसंपन्नामहात्मानोनरर्षभाः ॥ ७ ॥ आपत्सुनप्रकंपंतेवायुवेगैरिवाचलाः ॥ इत्युक्तस्तद्वनंसर्वंविचचारसलक्ष्मणः ॥ ८ ॥ क्रुद्धोरामःशरंघोरं
संधायधनुषिक्षुरम् ॥ ततःपर्वतकूटाभंमहाभागंद्विजोत्तमम् ॥ ९ ॥ ददर्शपतितंभूमौक्षतजार्द्रंजटायुषम् ॥ तंदृष्ट्वागिरिशृंगाभंरामोलक्ष्मणमब्रवी
त् ॥ १० ॥ अनेनसीतावैदेहीभक्षितानात्रसंशयः ॥ गृध्ररूपमिदंव्यक्तंरक्षोभ्रमतिकाननम् ॥ ११ ॥ भक्षयित्वाविशालाक्षीमास्तेसीतांयथासुखम्
एनंवधिष्येदीप्ताग्रैःशरैर्घोरैरजिह्मगैः ॥ १२ ॥ इत्युक्त्वाभ्यपतद्द्रष्टुंसंधायधनुषिक्षुरम् ॥ क्रुद्धोरामःसमुद्रांतांचालयन्निवमेदिनीम् ॥ १३ ॥ तंदीनदी
नयावाचासफेनंरुधिरंवमन् ॥ अभ्यभाषतपक्षीसरामंदशरथात्मजम् ॥ १४ ॥ यामोषधीमिवायुष्मन्नन्वेषसिमहावने ॥ सादेवीममचप्राणारावणे
नोभयंहृतम् ॥ १५ ॥ त्वयाविरहितादेवीलक्ष्मणेनचराघव ॥ ह्रियमाणामयादृष्टारावणेनबलीयसा ॥ १६ ॥ सीतामभ्यवपन्नोहंरावणश्चरणेप्र
भो ॥ विध्वंसितरथच्छत्रःपतितोधरणीतले ॥ १७ ॥ एतदस्यधनुर्भग्नमेतेचास्यशरास्तथा ॥ अयमस्यरणेरामभग्नःसांग्रामिकोरथः ॥ १८ ॥ अयं
तुसारथिस्तस्यमत्पक्षनिहतोभुवि ॥ परिश्रांतस्यमेपक्षौछित्त्वाखड्गेनरावणः ॥ १९ ॥

यादीनसदृशावा ॥ १४ ॥ ओषधीमिवसंजीवनौषधीमिव अन्वेषसिअन्वेषसे ॥ १५ ॥ १६ ॥ अहंसीतामभ्यवपन्नःसीतापरित्राणमुद्दिश्याभिगतः मयारावणश्चरणेविध्वंसितरथच्छत्रो
धरणीतलेपतितश्चकृतः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ तस्यस्वरूपंविज्ञाय सीतासक्तांसीतासंबद्धांकथांचश्रुत्वा ॥ २१ ॥ द्विगुणीकृततापार्तः सीतावियोगजोजटायुवधजस्तापश्चेतितापस्यद्वैगुण्यंतेनार्तोबभूवेतिशेषः ॥ २२ ॥ एक
मसहायं एकस्मिन्नूर्ध्वतालक्षणेअयनेश्वासमार्गेऽतएवकृच्छ्रेमुहुर्मुहुर्निःश्वसंतमितिकतकसंमतपाठेऽर्थः एकमेकायनेदुर्गेनिःश्वसंतंकथंचनेतिपाठेदुर्गेलताकंटकसंकीर्णेएकायनेएकमार्गेपति
त्वाकथंचननिःश्वसंतं मृतप्रायमित्यर्थइतितीर्थः ॥ २३ ॥ ममालक्ष्मीर्मद्दुष्कर्मसंबद्धाअलक्ष्मीःपावकंसर्वदाहकमपिदहेत्किमुतमच्छ्रियमित्यर्थः ॥ २४ ॥ एतद्दुःखपरितापशांतयेसंपूर्णम

सीतामादायवैदेहीमुत्पपातविहायसम् ॥ रक्षसानिहतंपूर्वंमांनहंतुंत्वमर्हसि ॥ २० ॥ रामस्तस्यतुविज्ञायसीतासक्तांप्रियांकथाम् ॥ गृध्रराजंपरिष्व
ज्यपरित्यज्यमहद्धनुः ॥ २१ ॥ निपपातावशोभूमौरुरोदसहलक्ष्मणः ॥ द्विगुणीकृततापार्तोरामोधीरतरोपिसन् ॥ २२ ॥ एकमेकायनेकृच्छ्रेनिःस्वसं
तंमुहुर्मुहुः ॥ समीक्ष्यदुःखितोरामःसौमित्रिमिदमब्रवीत् ॥ २३ ॥ राज्यंभ्रष्टंवनेवासःसीतानष्टामृतोद्विजः ॥ ईदृशीयंममालक्ष्मीर्दहेदपिहिपावकम्
॥ २४ ॥ संपूर्णमपिचेदद्यप्रतरेयंमहोदधिम् ॥ सोपिनूनंममालक्ष्म्याविशुष्येत्सरितांपतिः ॥ २५ ॥ नास्त्यभाग्यतरोलोकेमत्तोस्मिन्सचराचरे ॥ येने
यंमहतीप्राप्तामयाव्यसनवागुरा ॥ २६ ॥ अयंपितुर्वयस्योमेगृध्रराजोमहाबलः ॥ शेतेविनिहतोभूमौममभाग्यविपर्ययात् ॥ २७ ॥ इत्येवमुक्त्वा
बहुशोराघवःसहलक्ष्मणः ॥ जटायुषंचपस्पर्शपितृस्नेहंनिदर्शयन् ॥ २८ ॥ निकृत्तपक्षंरुधिरावसिक्तंतंगृध्रराजंपरिगृह्यराघवः ॥ क्वमैथिलीप्राण
समागतेतिविमुच्यवाचंनिपपातभूमौ ॥ २९ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०अर०सप्तषष्टितमःसर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ॥रामःप्रेक्ष्यतुतंगृध्रंभु
विरौद्रेणपातितम् ॥ सौमित्रिंमित्रसंपन्नमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ ममायंनूनमर्थेषुयतमानोविहंगमः ॥ राक्षसेनहतःसंख्येप्राणांस्त्यजतिमत्कृते
॥ २ ॥ अतिखिन्नःशरीरेस्मिन्प्राणोलक्ष्मणविद्यते ॥ तथास्वरविहीनोयंविक्लवंसमुदीक्षते ॥ ३ ॥ जटायोयदिशक्नोषिवाक्यंव्याहरितुंपुनः ॥ सीतामा
ख्याहिभद्रंतेवधमाख्याहिचात्मनः ॥ ४ ॥

होदधिमपिप्रतरेयंतदासोपिसरितांपतिर्नूनंनिश्चयेनममालक्ष्म्याविशुष्येत् ॥ २५ ॥ येनाभाग्येन वागुरामृगादिबंधनजालम् ॥ २६ ॥ पितुर्वयस्यःसखा ॥ २७ ॥ पितृस्नेहंपितरीवस्नेहं
॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेसप्तषष्टितमःसर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ॥ रौद्रेणरक्षसा अनेनरक्षसांतमः
प्राधान्यमेवेतिसूचितं मित्रसंपन्नंमित्रत्वेनसंपन्नंसर्वजनेषुमैत्र्यायुक्तम् ॥ १ ॥ २ ॥ तथाअतिखिन्नप्राणइवस्वरहीनोविक्लवेक्षणश्च ॥ ३ ॥ व्याहरितुंव्याहर्तुम् वधंवधप्रकारम् ॥ ४ ॥

यमपराधंदृष्ट्वातुप्रियासीताहृतासोपराधस्तस्यमयाकिंकृतःअपितुन अतःकिंनिमित्तइति किंनिमित्तंहृदियस्यसःरावणःआर्यांजहार ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ किंकर्मेत्यस्योत्तरंमायामि
ति वातेनदुर्दिनेनचसंकुलाम् ॥ ९ ॥ १० ॥ अन्यप्रश्नोत्तरासामर्थ्यंध्वनयन्प्राणोपरोधमाह उपेति उशीरेणनलदेनकृतामूर्धजाःकेशायेषांतान्सौवर्णान्वृक्षान्पश्यामि तादृशसौवर्णवृक्षदर्शनं
मरणचिह्नम् ॥ ११ ॥ ज्योतिषज्ञानबलादाह येनेति ॥ १२ ॥ कोसौमुहूर्तस्तत्राह विंदइति लाभार्थाद्विदेर्निष्पन्नोसावित्याहुः सचरावणोनिजकर्माननुकूलंतंनावबुधत् बुधिरवगमनेइत्यस्य

किंनिमित्तोजहारार्यांरावणस्तस्यकिंमया ॥ अपराधंतुयंदृष्ट्वारावणेनहृताप्रिया ॥ ५ ॥ कथंतच्चंद्रसंकाशंमुखमासीन्मनोहरम् ॥ सीतयाकानि
चोक्तानितास्मिन्कालेद्विजोत्तम ॥ ६ ॥ कथंवीर्यःकथंरूपःकिंकर्मासचराक्षसः ॥ क्वचास्यभवनंतातब्रूहिमेपरिपृच्छतः ॥ ७ ॥ तमुद्वीक्ष्यसधर्मात्मा
विलपंतमनाथवत् ॥ वाचाविक्लवयाराममिदंवचनमब्रवीत् ॥ ८ ॥ साहृताराक्षसेंद्रेणरावणेनदुरात्मना ॥ मायामास्थायविपुलांवातदुर्दिनसंकुला
म् ॥ ९ ॥ परिक्लांतस्यमेतातपक्षौछित्त्वानिशाचरः ॥ सीतामादायवैदेहींप्रयातोदक्षिणामुखः ॥ १० ॥ उपरुध्यंतिमेप्राणादृष्टिर्भ्रमतिराघव ॥ पश्या
मिवृक्षान्सौवर्णानुशीरकृतमूर्धजान् ॥ ११ ॥ येनयातिमुहूर्तेनसीतामादायरावणः ॥ विप्रनष्टंधनंक्षिप्रंतत्स्वामीप्रतिपद्यते ॥ १२ ॥ विंदोनाममुहूर्तो
सौनचकाकुत्स्थसोबुधत् ॥ झषवद्बडिशंगृह्यक्षिप्रमेवविनश्यति ॥ १३ ॥ नचत्वयाव्यथाकार्याजनकस्यसुतांप्रति ॥ वैदेह्यारंस्यसेक्षिप्रंहत्वातंरणमूर्ध
नि ॥ १४ ॥ असंमूढस्यगृध्रस्यरामंप्रत्यनुभाषतः ॥ आस्यात्सुस्रावरुधिरंम्रियमाणस्यसामिषम् ॥ १५ ॥ पुत्रोविश्रवसःसाक्षाद्भ्रातावैश्रवणस्यच ॥
इत्युक्त्वादुर्लभान्प्राणान्मुमोचपतगेश्वरः ॥ १६ ॥ ब्रूहिब्रूहीतिरामस्यब्रुवाणस्यकृतांजलेः ॥ त्यक्त्वाशरीरंगृध्रस्यप्राणाजग्मुर्विहायसम् ॥ १७ ॥ स
निक्षिप्यशिरोभूमौप्रसार्यचरणौतथा ॥ विक्षिप्यचशरीरंस्वंपपातधरणीतले ॥ १८ ॥ तंगृध्रंप्रेक्ष्यताम्राक्षंगतासुमचलोपमम् ॥ रामःसुबहुभिर्दुः
खैर्दीनःसौमित्रिमब्रवीत् ॥ १९ ॥

लुङिरूपं नकेवलंमुहूर्तमहिम्नाइष्टप्राप्तिरेवापितुशत्रुनाशोपीत्याह झषेति बडिशंगृहीत्वाझषइवक्षिप्रमेवविनश्यति वर्तमाननिर्देशेनातिसान्निध्यंविनाशस्यदर्शयति ॥ १३ ॥ अतोनचेति
॥ १४ ॥ असंमूढस्यमृतिकालेप्यभ्रांतस्य रामंप्रत्यनुभाषतःउत्तरंभाषमाणस्य ॥ १५ ॥ इत्युक्त्वाएतावन्मात्रमुक्त्वा तद्वीर्यतद्भवनादिकथनात्पूर्वमितिशेषः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

अस्मिन्दंडकारण्येवहूनिवर्षाणिसुखंवसतानेनपक्षिणेहैवदंडकारण्येविशीर्णंदेहविशरणंप्राप्तम् ॥ २० ॥ अनेकवार्षिकइत्यस्यैवविवरणंचिरकालसमुत्थितइति ॥ २१ ॥ मेउपकारीत्यन्वयः सीतामभ्यवपन्नःसीतांमोचयितुंप्रवृत्तः ॥ २२ ॥ २३ ॥ सर्वत्रसर्वजातिषु ॥ २४ ॥ तथाआगतमितिच्छेदः प्राप्तमित्यर्थः मन्निमित्तंयोगृध्रविनाशस्तज्जंदुःखंयथामांप्राप्तम् सीताहरणजदुःखाद्गृध्रविनाशजंदुःखमधिकमितिभावः तस्याःपुनःप्राप्तिसंभावनासत्त्वादस्यतदभावाच्चेतितात्पर्यम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ दिधक्ष्यामिदग्धुमिच्छामिसन्नतिसिद्धये श्यनार्षः ॥ २७॥ २८ ॥

वहूनिरक्षसांवासेवर्षाणिवसतासुखम् ॥ अनेनदंडकारण्येविशीर्णमिहपक्षिणा ॥ २० ॥ अनेकवार्षिकोयस्तुचिरकालसमुत्थितः ॥ सोयमद्यहतःशेतेकालोहिदुरतिक्रमः ॥ २१ ॥ पश्यलक्ष्मणगृध्रोयमुपकारीहतश्चमे ॥ सीतामभ्यवपन्नोहिरावणेनवलीयसा ॥ २२ ॥ गृध्रराज्यंपरित्यज्यपितृपैतामहंमहत् ॥ ममहेतोरयंप्राणान्मुमोचपतगेश्वरः ॥ २३ ॥ सर्वत्रखलुदृश्यंतेसाधवोधर्मचारिणः ॥ शूराःशरण्याःसौमित्रेतिर्यग्योनिगतेष्वपि ॥ २४ ॥ सीताहरणजंदुःखंनमेसौम्यतथागतम् ॥ यथाविनाशोगृध्रस्यमत्कृतेचपरंतप ॥ २५ ॥ राजादशरथःश्रीमान्यथाममममहायशाः ॥ पूजनीयश्चमान्यश्चतथायंपतगेश्वरः ॥ ३६ ॥ सौमित्रेहरकाष्ठानिनिर्मथिष्यामिपावकम् ॥ गृध्रराजंदिधक्ष्यामिमत्कृतेनिधनंगतम् ॥ २७॥ नाथंपतगलोकस्यचितिमारोपयाम्यहम् ॥ इमंधक्ष्यामिसौमित्रेहतंरौद्रेणरक्षसा ॥ २८ ॥ यागतिर्यज्ञशीलानामाहिताग्नेश्चयागतिः ॥ अपरावर्तिनांयाचयाचभूमिप्रदायिनाम् ॥ २९ ॥ मयात्वंसमनुज्ञातोगच्छलोकाननुत्तमान् ॥ गृध्रराजमहासत्त्वसंस्कृतश्चमयाव्रज ॥ ३० ॥ एवमुक्ताचितांदीप्तामारोप्यपतगेश्वरम् ॥ ददाहरामोधर्मात्मास्वबंधुमिवदुःखितः ॥ ३१ ॥

अपरावर्तिनाम् संग्रामेइतिशेषः गम्यतइतिगतिर्लोकः यज्ञशीलानांलोकान्क्रमेणप्राप्यमदनुज्ञातःसन्ननुत्तमान्येभ्यःपरेउत्तमानसंतितान्लोकान्ब्रह्मणोलोकान्क्रममुक्तिदान्गच्छ अनेनसंकल्पमात्रात्कर्मानधिकृततिरश्चःसाधनहीनस्यापितल्लोकदानेनभगवान्रामःस्वस्वरूपांशेमाययावृतज्ञानइतिप्रलपतांमुखंध्वस्तम् शोकादितुनटनमित्युक्तमेवासकृत् तदुक्तम् संस्कारमकरोत्तस्यरामोब्रह्मविधानतः स्वपदंचददौतस्मैसोपिरामप्रसादतः हरेःसामान्यरूपेणप्रययौपरमंपदमितिजटायुषंप्रक्रम्यपाद्मे एतेनतिरश्चामपिस्नेहादिनादाहादियुक्तमितिध्वनितम् सारूप्यमुक्तिलाभश्चोक्तः मयामद्रूपेणसामान्यहरिरूपेण ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

सप्रसिद्धमहिमारामःमहारोहीन्महामृगान् रोहिशब्दइकारांतोपिमृगवाची तान्हत्वापिंडदानार्थंमांसमादायागत्यानुअनंतरंतंद्विजंपक्षिणमुद्दिश्यपिंडदानार्थंशाद्वलंतृणंतस्तार ॥ ३२ ॥ तत्रत
न्मांसान्युत्कृत्यपेशीकृत्वापेशीकृत्यपिंडंकृत्वाशकुनायददौ ॥ ३३ ॥ यत्तन्मंत्रजातंप्रेतस्यमर्त्यस्यस्वर्गादिगमनमुद्दिश्यब्राह्मणाःकथयंतितत्स्वर्गगमनंतद्गमनसाधनंतत्तस्यक्षिप्रंस्वर्गगमनायरामो
जजाप ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ उक्तस्यसर्वस्यास्यस्नानपूर्वकत्वंदर्शयितुंपुनराह शास्त्रेति तत्रपाठक्रमादर्थक्रमस्यबलवत्त्वात्पूर्वंस्नानंततउदकदानंततःपिंडदानमितिक्रमोबोध्यः ॥ ३६ ॥ पुण्यांपु

रामोपिसहसौमित्रिर्वनंयात्वासवीर्यवान् ॥ स्थूलान्हत्वामहारोहीननुतस्तारतंद्विजम् ॥ ३२ ॥ रोहिमांसानिचोद्धृत्यपेशीकृत्वामहायशाः ॥ शकुना
यददौरामोरम्येहरितशाद्वले ॥ ३३ ॥ यत्तत्प्रेतस्यमर्त्यस्यकथयंतिद्विजातयः ॥ तत्स्वर्गगमनंक्षिप्रंतस्यरामोजजापह ॥ ३४ ॥ ततोगोदावरींगत्वान
दींनरवरात्मजौ ॥ उदकंचक्रतुस्तस्मैगृध्रराजायतावुभौ ॥ ३५ ॥ शास्त्रदृष्टेनविधिनाजलंगृध्रायराघवौ ॥ स्नात्वातौगृध्रराजायउदकंचक्रतुस्तदा
॥ ३६ ॥ सगृध्रराजःकृतवान्यशस्करंसुदुष्करंकर्मरणेनिपातितः ॥ महर्षिकल्पेनचसंस्कृतस्तदाजगामपुण्यांगतिमात्मनःशुभाम् ॥ ३७ ॥ कृतोदकौता
वपिपक्षिसत्तमेस्थिरांचबुद्धिंप्रणिधायजग्मतुः ॥ प्रवेश्यसीताधिगमेततोमनोवनंसुरेंद्राविवविष्णुवासवौ ॥ ३८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ
अर० अष्टषष्टितमःसर्गः ॥ ६८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कृत्वैवमुदकंतस्मैप्रस्थितौराघवौतदा ॥ अवेक्षंतौवनेसीतांजग्मतुःपश्चिमांदिशम् ॥ १ ॥ तांदिशंदक्षि
णांगत्वाशरचापासिधारिणौ ॥ अविप्रहतमैक्ष्वाकौपंथानंप्रतिपेदतुः ॥ २ ॥ गुल्मैर्वृक्षैश्चबहुभिर्लताभिश्चप्रवेष्टितम् ॥ आवृतंसर्वतोदुर्गंगहनंघो
रदर्शनम् ॥ ३ ॥ व्यतिक्रम्यतुवेगेनगृहीत्वादक्षिणांदिशम् ॥ सुभीमंतन्महारण्यंव्यतियातौमहाबलौ ॥ ४ ॥

ण्यैकलभ्याम् अतएवसुखांसुखैकस्वभावाम् ॥ ३७ ॥ पक्षिसत्तमेतद्विषये पितरीवेत्यर्थः स्थिरांबुद्धितस्मिन्पितृवद्बुद्धिंनिधायसीताधिगमेसीताप्राप्तिसूचकेनिमित्तेमनःप्रवेश्यतादृशंनिमित्तं
दृष्ट्वावनंजग्मतुः ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेअष्टषष्टितमःसर्गः ॥ ६८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ पश्चिमामित्यत्रोक्तेरुत्तरश्लो
केदक्षिणामित्युक्तेर्नैर्ऋतींजग्मतुरितिलभ्यते ॥ १ ॥ अविप्रहतंजनाक्षुण्णम् ॥ २ ॥ गुल्मादिभिःप्रवेष्टितंअतएवसर्वतआवृतंअतएवदुर्गंदुष्प्रवेशंगहनंवनरूपंपंथानंप्रतिपेदतुरित्यन्वयः ॥ ३ ॥
वेगेनातिक्रम्यचलित्वातन्महारण्यंव्यतियातौव्यतिक्रम्यगतौ ॥ ४ ॥

गम्यगत्वा गहनंदुष्प्रवेशम् क्रौंचारण्यंक्रौंचारण्याख्यंगहनंवनमितिवा ॥ ५॥ अनेकमेघानांघनःसमूहस्तत्प्रख्यंतद्वत्श्यामम् सर्वतःप्रहृष्टमिव पुष्पविकासादिनातद्गतजंतुहर्षेणवातस्यप्रहृष्ट
त्वव्यपदेशः ॥६॥ ७॥ क्रौंचारण्यमतिक्रम्यतद्वनात्पूर्वेणत्रिक्रोशंगत्वाअंतरेमध्येमार्गेमतंगाश्रमंददृशतुः अथघोरत्वादिविशेषणंतद्वनंमतंगाश्रमवनंदृष्ट्वाततउच्यमानविशेषणांतत्रगिरौदरींददृ
शाते ॥ ८ ॥ ९ ॥ १०॥ तस्याविदूरइतिसंधिरार्षः तद्दरीसमीपेइत्यर्थः ॥ ११ ॥ बीभत्सांजुगुप्सिताम् परुषत्वचंकर्कशत्वचम् करालींतुंगशरीराम् करालोभीषणेतुंगे ॥ १२ ॥ विकटामति

ततःपरंजनस्थानात्त्रिक्रोशंगम्यराघवौ॥ क्रौंचारण्यंविविशतुर्गहनंतौमहौजसौ॥५॥ नानामेघघनप्रख्यंप्रहृष्टमिवसर्वतः॥ नानावर्णैःशुभैःपुष्पै
र्मृगपक्षिगणैर्युतम्॥ ६॥ दिदृक्षमाणौवैदेहींतद्वनंतौविचिन्वतुः॥ तत्रतत्रावतिष्ठंतौसीताहरणदुःखितौ॥ ७॥ ततःपूर्वेणतौगत्वात्रिक्रोशंभ्रातरौ
तदा॥ क्रौंचारण्यमतिक्रम्यमतंगाश्रममंतरे॥ ८॥ दृष्ट्वातुतद्वनंघोरंबहुभीममृगद्विजम्॥ नानावृक्षसमाकीर्णंसर्वंगहनपादपम्॥ ९॥ ददृशातेगि
रौतत्रदरींदशरथात्मजौ॥ पातालसमगंभीरांतमसानित्यसंवृताम्॥ १०॥ आसाद्यचनरव्याघ्रौदर्यास्तस्याविदूरतः॥ ददर्शतुर्महारूपांराक्षसीं
विकृताननाम्॥ ११॥ भयदामल्पसत्त्वानांबीभत्सांरौद्रदर्शनाम्॥ लंबोदरींतीक्ष्णदंष्ट्रांकरालींपरुषत्वचम्॥ १२॥ भक्षयंतींमृगान्भीमान्विकटांमु
क्तमूर्धजाम्॥ अवैक्षतांतुतौतत्रभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥ १३॥ सासमासाद्यतौवीरौव्रजंतंभ्रातुरग्रतः॥ एहिरंस्यावहेत्युक्त्वासमालंभतलक्ष्मणम्
॥ १४॥ उवाचचैनंवचनंसौमित्रिमुपगुह्यच॥ अहंत्वयोमुखीनामलाभस्तेत्वमसिप्रियः॥ १५॥ नाथपर्वतदुर्गेषुनदीनांपुलिनेषुच॥ आयुश्चिर
मिदंवीरत्वंमयासहरंस्यसे॥ १६॥ एवमुक्तस्तुकुपितःखड्गमुद्धृत्यलक्ष्मणः॥ कर्णनासस्तनंतस्यानिचकर्तारिसूदनः॥ १७॥ कर्णनासेनिकृत्तेतुविस्व
रंविननादसा॥ यथागतंप्रदुद्रावराक्षसीघोरदर्शना॥ १८॥ तस्यांगतायांगहनंव्रजंतौवनमोजसा॥ आसेदतुरमित्रघ्नौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥ १९॥

स्थूलाकारांतत्रतत्रास्थानेपि निम्नोन्नतांवा ॥ १३ ॥ भ्रातूरामस्याग्रतोव्रजंतम् एहिरंस्यावहेत्युक्त्वेत्यत्रइकारलोपआर्षः समालंभतगृहीतवती ॥ १४ ॥ उपगुह्यालिंग्य अयोमुखीत्यन्वर्थं
नाम अहंतेतवलाभोनिध्यादिवल्लाभरूपास्मित्वंचमेप्रियोभर्तासि ॥ १५ ॥ आयुश्चिरंचिरमायुः ॥ १६ ॥ कर्णनासस्तनमितिसमाहारद्वंद्वः ॥ १७ ॥ कर्णनासेइतिसप्तमी ॥१८ ॥ तस्यांगता
यांपश्चाद्व्रजंतौगहनंदुष्प्रवेशंवनंआसेदतुःप्रापतुः ॥ १९ ॥

॥ २० ॥वांहुर्वामः अनिष्टानितत्सूचकानि ॥ २१ ॥ सज्जीभवयत्तोभव संभ्रमंभयम् ॥२२॥ ततःकंचिच्छकुंनमप्याह एषइति वंचुलकःकंठवालः वंजुलकइत्यपिपाठांतरम् अनेनयुद्धमव
श्यंभाविजयश्चेत्युभयंसूचितं ॥२३॥ अन्वेषतोःसीतामितिशेषः ओजसासामर्थ्येन ॥२४॥ तद्गहनंवनमत्यंतंमातरिश्वनासंवेष्टितंव्याप्तमिवजातम् ततस्तस्यवनस्यमध्येशब्दोभवत् ॥ २५ ॥
तंशब्दंकांक्षमाणःतदुत्पत्तिनिमित्तंकांक्षमाणः॥२६॥आसेदतुर्ददृशतुः विवृद्धंविवृद्धाकारम् अशिरोग्रीवंअदृश्यमानशिरोग्रीवम् अतएवकबंधंअन्वर्थतन्नामकम् उदरेमुखम् अमूर्धमस्तका

लक्ष्मणस्तुमहातेजाःसत्यवाञ्छीलवाञ्छुचिः॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यंभ्रातरंदीप्ततेजसम्॥२०॥स्पंदतेमेदृढंवाहुरुद्विग्नमिवमेमनः॥प्रायशश्चा
प्यनिष्टानिनिमित्तान्युपलक्षये ॥ २१ ॥ तस्मात्सज्जीभवार्यत्वंकुरुष्ववचनंमम॥ ममैवहिनिमित्तानिसद्यःशंसंतिसंभ्रमम्॥ २२ ॥ एषवंचुलको
नामपक्षीपरमदारुणः॥ आवयोर्विजयंयुद्धेशंसन्निवविनर्दति॥ २३ ॥ तयोरन्वेषतोरेवंसर्वंतद्वनमोजसा॥ संजज्ञेविपुलःशब्दःप्रभंजन्निवतद्वन
म्॥ २४ ॥ संवेष्टितमिवात्यर्थंगहनंमातरिश्वना॥ वनस्यतस्यशब्दोभूद्वनमापूरयन्निव ॥ २५ ॥ तंशब्दंकांक्षमाणस्तुरामःखड्गीसहानुजः॥ ददर्श
सुमहाकायंराक्षसंविपुलोरसम् ॥ २६ ॥ आसेदतुश्चतद्रक्षस्तावुभौप्रमुखेस्थितम्॥ विवृद्धमशिरोग्रीवंकबंधमुदरेमुखम् ॥ २७॥ रोमभिर्निशि
तैस्तीक्ष्णैर्महागिरिमिवोच्छ्रितम्॥ नीलमेघनिभंरौद्रंमेघस्तनितनिःस्वनम्॥ २८ ॥ अग्निज्वालानिकाशेनललाटस्थेनदीप्यता॥ महापक्ष्मेणपिंगे
नविपुलेनायतेनच ॥ २९ ॥ एकेनोरसिघोरेणनयनेनसुदर्शिना॥ महादंष्ट्रोपपन्नंतंलेलिहानंमहामुखम् ॥ ३० ॥ भक्षयंतंमहाघोरानृक्षसिंहमृग
द्विजान्॥ घोरौभुजौविकुर्वाणमुभौयोजनमायतौ॥ ३१ ॥ कराभ्यांविविधान्गृह्यऋक्षान्पक्षिगणान्मृगान्॥ आकर्षंतंविकर्षंतमनेकान्मृगयूथ
पान्॥ ३२ ॥ स्थितमावृत्यपंथानंतयोर्भ्रात्रोःप्रपन्नयोः॥ अथतंसमतिक्रम्यक्रोशमात्रंददर्शतुः॥ ३३ ॥

दित्यलुक् ॥ १७ ॥ निशितैरित्यस्यविवरणंतीक्ष्णैरिति उपलक्षितमितिशेषः रोमभिर्निर्विद्धैस्तीक्ष्णैरितिक्वचित्पाठः ॥२८॥ उच्यमानविशेषणेनललाटस्थेनैकेननयनेनोरःप्रदेशांतर्गतशिरस्त्वा
त्उरसिउरःप्रदेशेंतरुपलभ्यमानेननयनेनोपलक्षितंमुखंलेलिहानम् महापक्ष्मेणेत्यार्षम् ॥२९॥३०॥ विकुर्वाणंविक्षिपंतम् ॥ ३१ ॥ आकर्षंतंइष्टान्मृगानाभिमुख्येनकर्षंतम् अनिष्टान्मृगान्मुं
चंतम् ॥ ३२ ॥ प्रपन्नयोः पंथानमितिशेषः आवृत्यस्थितंतंज्ञात्वातद्भुजवेष्टनंसमतिक्रम्यदूरेस्थितौतंक्रोशमात्रंददर्शतुः ॥ ३३ ॥

भुजाभ्यांजंतून्संवृणोतीतिभुजसंवृत्तम् संस्थानाद्देहस्थित्याअशिरस्कत्वलक्षणकबंधवत्स्थितम् ॥ ३४ ॥ सहितौ नैकमपिमुक्त्वेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ तिग्मतेजौतीक्ष्णतेजसौ तादृशवेषधरावित्य
र्थः विवशंप्राप्तौबलात्कर्षणंप्राप्तौ ॥३६॥ तत्रतस्यामवस्थायाम् अनाश्रयात्धैर्यस्येतिशेषः धैर्यानालंबनादित्यर्थः तत्रहेतुर्बाल्यंबालबुद्धित्वंशुद्धसत्त्वाप्रधानत्वम् अनाश्रयत्वादितिपाठेआ
श्रयभूतस्यरामस्यापिकबंधभुजावृतत्वादितिभावः ॥ ३७॥ ३८ ॥ निर्युक्तःनिर्योजितरक्षोबलिःसंस्त्वंकिंचित्स्ववशमात्मानंपरिमुच्यस्व पलायनेनेतिशेषः तस्यैवविवरणमुत्तरार्धंमांहीति भू

महांतंदारुणंभीमंकबंधंभुजसंवृतम् ॥ कबंधमिवसंस्थानादतिघोरप्रदर्शनम् ॥ ३४ ॥ समहाबाहुरत्यर्थंप्रसार्यविपुलौभुजौ ॥ जग्राहसहितावेष
राघवौपीडयन्बलात् ॥ ३५ ॥ खड्गिनौदृढधन्वानौतिग्मतेजौमहाभुजौ ॥ भ्रातरौविवशंप्राप्तौकृष्यमाणौमहाबलौ ॥ ३६ ॥ तत्रधैर्याच्चशूरस्तुराघ
वोनैवविव्यथे ॥ बाल्यादनाश्रयाच्चैवलक्ष्मणस्त्वभिविव्यथे ॥ ३७ ॥ उवाचचविषण्णःसन्राघवंराघवानुजः ॥ पश्यमांविवशंवीरराक्षसस्यवशंगत
म् ॥ ३८ ॥ मयैकेनतुनिर्युक्तःपरिमुच्यस्वराघव ॥ मांहिभूतबलिंदत्वापलायस्वयथासुखम् ॥ ३९ ॥ अधिगंतासिवैदेहीमचिरेणेतिमेमतिः ॥ प्रतिल
भ्यचकाकुत्स्थपितृपैतामहींमहीम् ॥ ४० ॥ तत्रमांराममराज्यस्थःस्मर्तुमर्हसिसर्वदा ॥ लक्ष्मणेनैवमुक्तस्तुरामःसौमित्रिमब्रवीत् ॥ ४१ ॥ मास्मत्रा
संवृथावीरनहित्वादृग्विषीदति ॥ एतस्मिन्नंतरेक्रूरोभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ ४२ ॥ तावुवाचमहाबाहुःकबंधोदानवोत्तमः ॥ कौयुवांवृषभस्कंधौम
हाखड्गधनुर्धरौ ॥ ४३ ॥ घोरंदेशमिमंप्राप्तौदैवेनममचाक्षुषौ ॥ वदतंकार्यमिहवांकिमर्थंचागतौयुवाम् ॥ ४४ ॥ इमंदेशमनुप्राप्तौक्षुधार्तस्येहतिष्ठतः ॥
सबाणचापखड्गौचतीक्ष्णशृंगाविवर्षभौ ॥ ४५ ॥ मांतूर्णमनुसंप्राप्तौदुर्लभंजीवितंहिवाम् ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाकबंधस्यदुरात्मनः ॥ ४६ ॥ उवाच
लक्ष्मणंरामोमुखेनपरिशुष्यता ॥ कृच्छ्रात्कृच्छ्रतरंप्राप्यदारुणंसत्यविक्रम ॥ ४७ ॥ व्यसनंजीवितांतायप्राप्तमप्राप्यतांप्रियाम् ॥ कालस्यसुमहद्वी
र्यंसर्वभूतेषुलक्ष्मण ॥ ४८ ॥

तबलिमहाभूताकाररक्षसेबलिमित्यर्थः ॥ ३९ ॥ अधिगंताप्राप्ता ॥ ४० ॥ ४१ ॥ एतस्मि
न्नंतरेइति लक्ष्मणविषादनिवृत्तिफलकरामाश्वासनसमयेइतिशेषः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ दैवेनदैवगत्याममचाक्षुषौचक्षुर्गोचरौ ॥ ४४ ॥ एवंकार्यादिकंपृष्ट्वातदुपेक्ष्यस्वप्रयोजनंसंपन्नमित्याह
इमंदेशमिति इहतिष्ठतःक्षुधार्तस्यममभाग्यादिमंदेशमनुप्राप्तौ ॥४५॥ ततःकितत्राह दुर्लभमिति ॥ ४६ ॥ मुखेनपरिशुष्यतोपलक्षितंलक्ष्मणमुवाच हेसत्यविक्रमकृच्छ्रात्कष्टात्कष्टतरंराज्य
भ्रंशवनवासप्रियापहारादिप्राप्यस्थितयोरावयोस्तांप्रियामप्राप्यैवजीवितांतायेदंव्यसनंप्राप्तम् यदेवमतःसर्वेष्वपिभूतेषुकालस्यवीर्यंसुमहत्अनर्गलप्रचारमस्तीतिशेषः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

कुतोयतस्त्वांचेति महाबलपराक्रमावपिव्यसनैर्दुःखैर्मोहितौकालःकरोतीतिपश्य उक्तार्थस्यैवप्रपंचोनहीति नातीतिपाठांतरम् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ उदग्रविक्रमःउत्कटपराक्रमोरामःसौमित्रिमवेक्ष्य दीनमितिशेषः स्वांमतिमात्मनात्मवैभवेनस्थिरामकरोत् ईषदपिविषादंनप्राप्तवानित्यर्थः अत्रलक्ष्मणस्यापिलोकव्यवहारनाट्यमेवेत्यन्ये ॥ ५१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेएकोनसप्ततितमःसर्गः ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ बाहुपाशपरिक्षिप्तौबाहुभ्यांपाशाकारेणपरितोव्याप्तौ ॥ १ ॥ क्षुधार्तंमांदृष्ट्वाभीतौनु

त्वांचमांचनरव्याघ्रव्यसनैःपश्यमोहितौ॥ नहिभारोस्तिदैवस्यसर्वभूतेषुलक्ष्मण ॥ ४९॥ शूराश्चबलवंतश्चकृतास्त्राश्चरणाजिरे॥ कालाभिपन्नाःसीदंतियथावालुकसेतवः॥ ५०॥ इतिब्रुवाणोदृढसत्यविक्रमोमहायशादाशरथिःप्रतापवान्॥ अवेक्ष्यसौमित्रिमुदग्रविक्रमःस्थिरांतदास्वांमतिमात्मनाऽकरोत्॥ ५१॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० अर० एकोनसप्ततितमःसर्गः ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ तौतुतत्रस्थितौदृष्ट्वाभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥ बाहुपाशपरिक्षिप्तौकबंधोवाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥ तिष्ठतःकिंनुमांदृष्ट्वाक्षुधार्तंक्षत्रियर्षभौ ॥ आहारार्थंतुसंदिष्टौदैवेनहतचेतनौ ॥ २॥ तच्छ्रुत्वालक्ष्मणोवाक्यंप्राप्तकालंहितंतदा॥ उवाचार्तिसमापन्नोविक्रमेकृतनिश्चयः ॥ ३॥ त्वांचमांचपुरातूर्णमादत्तेराक्षसाधमः॥ तस्मादसिभ्यामस्याशुबाहूछिदावहेगुरू॥ ४॥ भीषणोयंमहाकायोराक्षसोभुजविक्रमः॥ लोकंह्यतिजितंकृत्वाह्यावांहंतुमिहेच्छति॥ ५॥ निश्चेष्टानांवधोराजन्कुत्सितोजगतीपतेः ॥ क्रतुमध्योपनीतानांपशूनामिवराघव ॥ ६ ॥ एतत्संजल्पितंश्रुत्वातयोःक्रुद्धस्तुराक्षसः॥ विदार्यास्यंततोरौद्रंतौभक्षयितुमारभत्॥ ७॥

किंतिष्ठतम् यतोमेआहारार्थंसंदिष्टावतोनजीवनसंभावनेत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ पुराआदत्ते आदास्यतीत्यर्थः ॥ ४ ॥ भुजमात्रेणविक्रमोयस्य नत्वायुधेनेत्यर्थः अतिजितंसर्वथापराजितम् ॥ ५ ॥ अस्यबाहुच्छेदएवयुक्तोनतुप्राणवियोजनमित्याह निश्चेष्टानामिति शस्त्रादिभिर्विक्रमहीनानाम् जगतीपतेःक्षत्रियस्य क्रतुमध्यंप्राप्तानांपशूनांवधइव सयथास्वर्गफलदोऽपिशास्त्रविहितोपिकुत्सितः सांख्यपातंजलाद्युक्तरीत्याअधर्मजनकत्वात् लोकदृष्ट्याचकुत्सितः एतेनतद्वधस्यापीषत्पापफलदतासूचिता केचित्तुक्रतुमध्यापनीतानामितिपाठंश्रद्धाजाड्येनकल्पयित्वा क्रतुमध्यादन्यत्रनीतानांवधोयथाकुत्सितइतिव्याचक्षते ॥ ६ ॥ तयोरेतत्संजल्पितंश्रुत्वेतिसंबंधः भक्षयितुमारभत् हस्ताभ्यामाकृष्टवानित्यर्थः ॥ ७ ॥

सुसंदष्टौकदलीकांडच्छेदेनेवतच्छेदेनहस्तसुखलाभात् ॥ ८ ॥ दक्षिणःसमर्थःदक्षिणपार्श्वस्थोवा ॥ ९ ॥ गांभूमिं ॥ १० ॥ कौयुवामितिपप्रच्छ पूर्वमप्राप्तोत्तरत्वात्पुनःप्रश्नः ॥ ११ ॥ १२॥
इक्ष्वाकुदायादःदशरथपुत्रः ॥ १३ ॥ १४ ॥ यामिच्छंतौयामन्वेषयंतौ ॥१५॥ विचेष्टसेचेष्टमानस्तिष्ठसीत्यर्थः ॥१६॥ प्रीतःशापमोक्षकालप्रत्यभिज्ञानात् तदिंद्रवचनंवक्ष्यमाणम् ॥ १७॥

ततस्तौदेशकालज्ञौखड्गाभ्यामेवराघवौ॥ अच्छिंदतांसुसंहृष्टौबाहूतस्यांसदेशयोः॥ ८॥ दक्षिणोदक्षिणंबाहुमसक्तमसिनाततः॥ चिच्छेदरामो
वेगेनसव्यंवीरस्तुलक्ष्मणः॥ ९॥ सपपातमहाबाहुश्छिन्नबाहुर्महास्वनः॥ खंचगांचदिशश्चैवनादयन्जलदोयथा ॥ १० ॥ सनिकृत्तौभुजौदृष्ट्वा
शोणितौघपरिप्लुतः॥ दीनःपप्रच्छतौवीरौकौयुवामितिदानवः॥ ११ ॥ इतितस्यब्रुवाणस्यलक्ष्मणःशुभलक्षणः ॥ शशंसतस्यकाकुत्स्थंकबंधस्य
महाबलः॥ १२॥ अयमिक्ष्वाकुदायादोरामोनामजनैःश्रुतः॥ तस्यैवावरजंविद्धिभ्रातरंमांचलक्ष्मणम्॥ १३॥ मात्राप्रतिहतेराज्येरामःप्रव्राजि
तोवनम्॥ मयासहचरत्येषभार्ययाचमहद्वनम्॥ १४॥ अस्यदेवप्रभावस्यवसतोविजनेवने ॥रक्षसापहृताभार्यायामिच्छंताविहागतौ॥ १५॥
त्वंतुकोवाकिमर्थंवाकबंधसदृशोवने॥ आस्येनोरसिदीप्तेनभग्नजंघोविचेष्टसे ॥ १६॥ एवमुक्तःकबंधस्तुलक्ष्मणेनोत्तरंवचः॥ उवाचवचनंप्रीत
स्तदिंद्रवचनंस्मरन्॥ १७॥ स्वागतंवांनरव्याघ्रौदिष्ट्यापश्यामिवामहम्॥ दिष्ट्याचेमौनिकृत्तौमेयुवाभ्यांबाहुबंधनौ॥१८॥ विरूपंयच्चमेरूपंप्राप्तं
ह्यविनयाद्यथा॥ तन्मेशृणुनरव्याघ्रतत्त्वतःशंसतस्तव॥१९॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०अरण्यकांडेसप्ततितमःसर्गः॥ ७०॥ ॥ ७१॥ ॥पुरा
राममहाबाहोमहाबलपराक्रमम्॥ रूपमासीन्ममाचिंत्यंत्रिषुलोकेषुविश्रुतम्॥ १॥ यथासूर्यस्यसोमस्यशक्रस्यचयथावपुः॥ सोहंरूपमिदंकृत्वा
लोकवित्रासनंमहत्॥ २॥ ऋषीन्वनगतान्रामत्रासयामिततस्ततः॥ ततःस्थूलशिरानाममहर्षिःकोपितोमया॥ ३॥ सचिन्वन्विविधंवन्यंरूपेणाने
नधर्षितः॥ तेनाहमुक्तःप्रेक्ष्यैवंघोरशापाभिधायिना॥ ४॥

बाह्वोर्बंधनंययोरंसदेशयोस्तौबाहुबंधनावंसदेशौ ॥१८॥ यथाऽविनयात्यादृशाविनयात्प्राप्तंतच्छृण्वित्यन्वयः ॥१९॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदि
काव्येअरण्यकांडेसप्ततितमःसर्गः ॥७०॥ ॥ ७१ ॥ ॥ अचिंत्यंअचिंत्यवैभवम् ॥१॥ तदेवाह यथेति इदंरूपंरक्षोरूपंवैभवेनकृत्वा ॥२॥ ऋषींस्त्रासयामीत्यन्वयः ॥३॥ एवमुक्तः ॥४॥

एवंशब्दार्थएतद्देवेति एतदेवरूपंनृशंसंक्रूरंविगर्हितंचास्त्वित्यवदत् ॥ ५ ॥ अभिशापकृतस्यमत्कर्तृकत्वस्यधर्षणेत्वयाकृतस्यास्यशापस्यांतोभवत्वितियाचितः तेनैवंयाचितेन तद्वचआह य
देति तदास्वंविपुलमुत्तमंश्रियाविराजितंरूपंप्राप्स्यसइतितेनभाषितमितिसंबंधः एवंवृत्तंमांदनोःपुत्रंविद्धीत्यन्वयः श्रियाविराजितंपुत्रंदनुंत्वंविद्धिलक्ष्मणेतिपाठांतरम् तदाश्रियाःश्रीनाम्नोदान
वस्यपुत्रंदनुनामानमित्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ननुकुत्सितरूपत्वेशापेपिकथंकबंधरूपताप्राप्तिस्तत्राह इंद्रेति तच्छापबीजमाह अहमिति ऋषिशापतोघोररूपप्राप्त्यनंतरमुग्रेणतपसापितामहमतोष

एतदेवंनृशंसंतेरूपमस्तुविगर्हितम्॥ समयायाचितःक्रुद्धःशापस्यांतोभवेदिति ॥ ५ ॥ अभिशापकृतस्येतितेनेदंभाषितंवचः॥ यदाछित्त्वाभुजौ
रामस्त्वांदहेद्विजनेवने॥ ६ ॥ तदात्वंप्राप्स्यसेरूपंस्वमेवविपुलंशुभम्॥ श्रियाविराजितंपुत्रंदनोस्त्वंविद्धिलक्ष्मण॥ ७ ॥ इंद्रशापादिदंरूपंप्राप्तमेवं
रणाजिरे॥ अहंहितपसोग्रेणपितामहमतोषयम्॥ ८ ॥ दीर्घमायुःसमेप्रादात्ततोमांविभ्रमोस्पृशत्॥ दीर्घमायुर्मयाप्राप्तंकिंमांशक्रःकरिष्यति॥ ९ ॥
इत्येवंबुद्धिमास्थायरणेशक्रमधर्षयम्॥ तस्यबाहुप्रमुक्तेनवज्रेणशतपर्वणा॥ १० ॥ सक्थिनीचशिरश्चैवशरीरेसंप्रवेशितम्॥ समयायाच्यमानः
सन्नानयद्यमसादनम्॥ ११ ॥ पितामहवचःसत्यंतदस्त्वितिममाब्रवीत्॥ अनाहारःकथंशक्तोभग्नसक्थिशिरोमुखः॥ १२ ॥ वज्रिणाभिहतःकालं
सुदीर्घमपिजीवितुम्॥ सएवमुक्तःशक्रोमेबाहूयोजनमायतौ ॥ १३ ॥ तदाचास्यंचमेकुक्षौतीक्ष्णदंष्ट्रमकल्पयत् ॥ सोहंभुजाभ्यांदीर्घाभ्यांसंक्षि
प्यास्मिन्वनेचरान्॥ १४ ॥ सिंहद्वीपिमृगव्याघ्रान्भक्षयामिसमंततः॥ सतुमामब्रवीदिंद्रोयदारामःसलक्ष्मणः॥ १५ ॥ छेत्स्यतेसमरेबाहूतदास्वर्गंग
मिष्यसि॥ अनेनवपुषाताततवनेस्मिन्राजसत्तम॥ १६ ॥ यद्यत्पश्यामिसर्वस्यग्रहणंसाधुरोचये॥ अवश्यंग्रहणंरामोमन्येहंसमुपैष्यति॥ १७ ॥

यम् स्वकुलारातींद्रादिभयेनेतिशेषः ॥ ८ ॥ विभ्रमोगर्वः तमेवाह दीर्घमिति ॥ ९ ॥ शतपर्वणाशतधारेण ॥ १० ॥ सक्थिनीनाम्यधोभागोपलक्षणम् शरीरेशरीरमध्यस्थेउदरभागे एवंभूते
नोर्ध्वाधरव्यवहाररहितेनमयामरणंयाच्यमानोपितन्नाकरोत् ॥ ११ ॥ किमितिनाकरोत्तत्राह पितामहेति तद्वचोदीर्घायुर्दानरूपम् ॥ १२ ॥ वज्रिणात्वयाभिहतोजीवितुंकथंशक्तइत्यन्वयः
एवमुक्तः अनाहारस्याक्रियस्यकथंजीवनमित्युक्तः ॥ १३ ॥ वनेचरान्वनेसंचारवतः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ सर्वस्यग्रहणंसाधुरोचये नकिंचिदप्यभक्ष्यबुद्ध्यात्यजामीत्यर्थः ऋषेरिंद्रस्यचवा
क्यविश्वासादवश्यंरामोममहस्तेग्रहणमेष्यतीतिमन्येमन्यमानस्तिष्ठामि ॥ १७ ॥

ममदेहन्यासेदेहत्यागेकृतश्रमःकृतयत्नोरामोममहस्तेग्रहणमेष्यतीतीमांबुद्धिंपुरस्कृत्यसर्वस्यग्रहणंसाधुरोचये अयमेवरामोभवेदितिबुद्ध्याकिमपिनत्यजामीत्याशयः ॥ १८ ॥ सर्वथादाहो
त्तरंतवबुद्धिमित्रंचोपदेक्ष्यामि ॥ १९ ॥ दनूनादनुनाम्ना ॥ २० ॥ वह्निसंस्कारंकरिष्यामिममसाहाय्यंकुर्वित्याशयेनाह इदमिति ॥ २१ ॥ यथासुखंहृतेत्यन्वयः नाममात्रं आप्तस्यजटा
योर्वाक्यादितिभावः ॥ २२ ॥ २३ ॥ उपकारेणपरोपकारेणवर्ततामस्माकंसदृशमुचितंकारुण्यंसीताहर्तृदेशादिकथनरूपमुपकारंकर्तुमर्हसि दाहविषयेत्वयाचिंतानकार्याइत्याह काष्ठानी

इमांबुद्धिंपुरस्कृत्यदेहन्यासकृतश्रमः ॥ सत्वंरामोसिभद्रंतेनाहमन्येनराघव ॥ १८ ॥ शक्योहंतुंयथातत्त्वमेवमुक्तंमहर्षिणा ॥ अहंहिमतिसाचिव्यं
करिष्यामिनरर्षभ ॥ १९ ॥ मित्रंचैवोपदेक्ष्यामियुवाभ्यांसंस्कृतोग्निना ॥ एवमुक्तस्तुधर्मात्मादनुनातेनराघवः ॥ २० ॥ इदंजगादवचनंलक्ष्मण
स्यचपश्यतः ॥ रावणेनहृताभार्यासीताममयशस्विनी ॥ २१ ॥ निष्क्रांतस्यजनस्थानात्सहभ्रात्रायथासुखम् ॥ नाममात्रंतुजानामिनरूपंतस्यर
क्षसः ॥ २२ ॥ निवासंवाप्रभावंवावयंतस्यनविद्महे ॥ शोकार्तानामनाथानामेवंविपरिधावताम् ॥ २३ ॥ कारुण्यंसदृशंकर्तुमुपकारेणवर्तताम् ॥
काष्ठान्यानीयभग्नानिकालेशुष्काणिकुंजरैः ॥ २४ ॥ धक्ष्यामस्त्वांवयंवीरश्वभ्रेमहतिकल्पिते ॥ सत्वंसीतांसमाचक्ष्वयेनवायत्रवाहृता ॥ २५ ॥
कुरुकल्याणमत्यर्थंयदिजानासितत्त्वतः ॥ एवमुक्तस्तुरामेणवाक्यंदनुरनुत्तमम् ॥ २६ ॥ प्रोवाचकुशलोवक्तावक्तारमपिराघवम् ॥ दिव्यमस्तिन
मज्ञानंनाभिजानामिमैथिलीम् ॥ २७ ॥ यस्तांवक्ष्यतितंवक्ष्येदग्धःस्वंरूपमास्थितः ॥ योभिजानातितद्रक्षस्तद्वक्ष्येरामतत्परम् ॥ २८ ॥ अदग्धस्य
हिविज्ञातुंशक्तिरस्तिनमेप्रभो ॥ राक्षसंतुमहावीर्यंसीतायेनहृतातव ॥ २९ ॥ विज्ञानंहिमहद्भ्रष्टंशापदोषेणराघव ॥ स्वकृतेनमयाप्राप्तंरूपंलोकवि
गर्हितम् ॥ ३० ॥ किंतुयावन्नयात्यस्तंसविताश्रांतवाहनः ॥ तावन्मामवटेक्षिप्त्वादहरामयथाविधि ॥ ३१ ॥ दग्धस्त्वयाहमवटेन्यायेनरघुनंदन ॥
वक्ष्यामितंमहावीरयस्तंवेत्स्यतिराक्षसम् ॥ ३२ ॥ तेनसख्यंचकर्तव्यंन्याय्यवृत्तेनराघव ॥ कल्पयिष्यतितेवीरसाहाय्यंलघुविक्रम ॥ ३३ ॥

ति ॥ २४ ॥ कल्पितेइहैवकृते येनकर्त्रा यत्रदेशे ॥ २५ ॥ कल्याणंतत्त्वाख्यानरूपं दाहएवमेदिव्यज्ञानसाधनंतत्कुरु ततःपरंसर्वंवक्ष्यामीत्याह एवमिति ॥ २६ ॥ कुशलोवक्तावक्तृता
चातुर्यवान् वक्तारंप्रशस्तवक्तारम् ॥ २७ ॥ यस्तांसवेत्तिशेषः तत्परंदाहात्परम् ॥ २८ ॥ २९ ॥ विज्ञानमतींद्रियविषयं स्वकृतेनानुचितकर्मणा ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ तेनयोराक्ष
संज्ञास्यतितेन न्याय्यवृत्तेननीतिमच्चरित्रेण ॥ ३३ ॥

कारणांतरेकस्मिंश्चिन्निमित्ते जातेसतीत्यर्थः ॥ ३४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेएकसप्ततितमःसर्गः ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥
प्रदरंगर्तमासाद्यकबंधंप्रापय्यसर्वतःकाष्ठानिदत्वातत्राग्निंददतुः ॥ १ ॥ २ ॥ मेदसा पूर्णस्येतिशेषः मेदःपूर्णत्वान्मंददाहः दहतअदहत् ॥ ३ ॥ अरजेनिर्मले ॥ ४ ॥ चितायाउत्पपात भास्व
रःकांतिमान् सर्वेषुप्रत्यंगेषुकरचरणादिषुभूषणानियस्य ॥ ५ ॥ हंसयुक्तेरामकृतसंस्कारप्रभावेणपूर्वतपःप्रभावेणचैवंभूतंविमानंप्राप्तः ॥ ६ ॥ तत्त्वेनपरमार्थतउच्यमानमितिशेषः ॥ ७ ॥ अ

नहितस्यास्त्यविज्ञातंत्रिषुलोकेषुराघव ॥ सर्वान्परिवृतोलोकान्पुरावैकारणांतरे ॥ ३४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० अरण्यकांडेएकसप्ततितमः
सर्गः ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ एवमुक्तौतुतौवीरौकबंधेननरेश्वरौ ॥ गिरिप्रदरमासाद्यपावकंविससर्जतुः ॥ १ ॥ लक्ष्मणस्तुमहोल्काभिर्ज्वलिताभिः
समंततः ॥ चितामादीपयामाससाप्रजज्वालसर्वतः ॥ २ ॥ तच्छरीरंकबंधस्यघृतपिंडोपमंमहत् ॥ मेदसापच्यमानस्यमंदंदहतपावकः ॥ ३ ॥ सवि
धूयचितामाशुविधूमोग्निरिवोत्थितः ॥ अरजेवाससीबिभ्रन्माल्यंदिव्यंमहाबलः ॥ ४ ॥ ततश्चितायावेगेनभास्वरोविरजांबरः ॥ उत्पपाताशुसंहृष्टः
सर्वप्रत्यंगभूषणः ॥ ५ ॥ विमानेभास्वरेतिष्ठन्हंसयुक्तेयशस्करे ॥ प्रभयाचमहातेजादिशोदशविराजयन् ॥ ६ ॥ सोंतरिक्षगतोवाक्यंकबंधोराम
मब्रवीत् ॥ शृणुराघवतत्त्वेनयथासीतामवाप्स्यसि ॥ ७ ॥ रामषड्युक्तयोलोकेयाभिःसर्वंविमृश्यते ॥ परिमृष्टोदशांतेनदशाभागेनसेव्यते ॥ ८ ॥
दशाभागगतोहीनस्त्वंहिरामसलक्ष्मणः ॥ यत्कृतेव्यसनंप्राप्तंत्वयादारप्रधर्षणम् ॥ ९ ॥ तदवश्यंत्वयाकार्यःससुहृत्सुहृदांवर ॥ अकृत्वानहितेसि
द्धिमहंपश्यामिचिंतयन् ॥ १० ॥ श्रूयतांरामवक्ष्यामिसुग्रीवोनामवानरः ॥ भ्रात्रानिरस्तःक्रुद्धेनवालिनाशक्रसूनुना ॥ ११ ॥

थप्रतिज्ञातमुपायमाह रामषडिति षड्युक्तयःसंधिविग्रहयानासनद्वैधीभावसमाश्रयाख्यालोकेसंति याभिर्युक्तिभिःसर्वंवस्तुजातंराज्ञाविमृश्यतेविमृश्यप्राप्यते तत्रदशांतेनदुर्दशापरिपाकका
लेनयःपरिमृष्टःसदशाभागेनदशाभागंदुर्दशापरिपाकावस्थांप्राप्तेनसेव्यतेइतिनीतिः तस्मात्त्वयांत्यउपायःसमाश्रयःकार्यइत्यर्थः परिभ्रष्टइतिपाठेदशांतेनदुर्दशापरिपाककालेनार्थाद्भ्रंशितइ
त्यर्थः ॥ ७ ॥ नन्वहंदशाभागंप्राप्तइतिकथंत्वयानिर्णीतंतत्राह दशाभागगतइति यतस्त्वंसलक्ष्मणएवहीनोराज्यादिनेत्यर्थः यत्कृतेयद्दशाभागनिमित्तंत्वयादारप्रधर्षणंप्राप्तंतेनत्वंज्ञायतेदुर्दशा
भोगकालंप्राप्तइति ॥ ९ ॥ यदेवमतस्त्वयाससुहृद्दशाभागंप्राप्तःसुहृत्कार्यः तत्करणावश्यकत्वेहेतुमाह अकृत्वेति ॥ १० ॥ तादृशःसुहृत्कइत्यतआह श्रूयतामिति ॥ ११ ॥

पंपापर्यंतेनपंपाप्रदेशेनशोभिते चतुर्भिःमंत्रिभिरितिशेषः ॥ १२ ॥ तेजोवान्प्रतापी अमितप्रभःअपरिच्छिन्नकांतिः ॥ १३ ॥ द्युतिमान् तद्गुणानांवास्तवत्वबोधनायोक्तस्यापिकस्यचित्पुनःकथनम् ॥ १४ ॥ हेरामतेभविष्यति हिर्निश्चये ॥१५॥ यद्भवितव्यंराज्यभ्रंशदारापहारादिदुःखंतदन्यथाकर्तुंकेनापिनशक्यमिति अतःशोकेनमनोमाकृथाइतिशेषः तेइत्यादीनांपुनरुक्तिस्तुरामदुःखेनतस्यापिदुःखितचित्तत्वान्नदोषाय ॥ १६ ॥ तंगच्छतंवयस्यंकुर्वित्यन्वयः ॥ १७ ॥ परस्परंद्रोहपरिहारायाग्निसाक्षिकंसख्यंकार्यमित्याह अद्रोहायेति ॥ १८ ॥ तस्यतिर्यक्त्वा

ऋष्यमूकेगिरिवरेपंपापर्यंतशोभिते॥ निवसत्यात्मवान्वीरश्चतुर्भिःसहवानरैः॥ १२॥ वानरेंद्रोमहावीर्यस्तेजोवानमितप्रभः॥ सत्यसंधोविनीतश्चधृतिमान्मतिमान्महान्॥ १३॥ दक्षःप्रगल्भोद्युतिमान्महाबलपराक्रमः॥ भ्रात्राविवासितोवीरराज्यहेतोर्महात्मना॥ १४॥ सतेसहायोमित्रंचसीतायाःपरिमार्गणे॥ भविष्यतिहितेराममाचशोकेमनःकृथाः॥ १५॥ भवितव्यंहितच्चापिनतच्छक्यमिहान्यथा॥ कर्तुमिक्ष्वाकुशार्दूलकालोहिदुरतिक्रमः॥ १६॥ गच्छशीघ्रमितोवीरसुग्रीवंतंमहाबलम्॥ वयस्यंतंकुरुक्षिप्रमितोगत्वाद्यराघव॥ १७॥ अद्रोहायसमागम्यदीप्यमानेविभावसौ॥ नचतेसोवमंतव्यःसुग्रीवोवानराधिपः॥१८॥ कृतज्ञःकामरूपीचसहायार्थीचवीर्यवान्॥ शक्तौह्यद्ययुवांकर्तुंकार्यंतस्यचिकीर्षितम्॥१९॥ कृतार्थोवाऽकृतार्थोवातवकृत्यंकरिष्यति ॥ सऋक्षरजसःपुत्रःपंपामटतिशंकितः॥ २०॥ भास्करस्यौरसःपुत्रोवालिनाकृतकिल्बिषः॥ संनिधायायुधंक्षिप्रमृष्यमूकालयंकपिम्॥ २१॥ कुरुराघवसत्येनवयस्यंवनचारिणम्॥ सहिस्थानानिकार्त्स्न्येनसर्वाणिकपिकुंजरः॥ २२॥ नरमांसाशिनांलोकेनैपुण्यादधिगच्छति॥ नतस्याविदितंलोकेकिंचिदस्तिहिराघव॥ २३॥ यावत्सूर्यःप्रतपतिसहस्रांशुःपरंतप॥ सनदीर्विपुलान्शैलान्गिरिदुर्गाणिकंदरान्॥ २४॥ अन्विष्यवानरैःसार्धंपत्नींतेधिगमिष्यति॥ वानरांश्चमहाकायान्प्रेषयिष्यतिराघव॥ २५॥

त्तदवमतिःकुतोनकार्येत्यत्रहेतुमाह कृतज्ञइति ननुसकिमर्थंमयासहमैत्रींकुर्यादतआह सहायार्थीति नन्वावाभ्यामशक्ताभ्यांकस्तस्यसहायार्थइत्यतआह शक्तौहीति तस्यचिकीर्षितंकार्यंकर्तुंयुवांशक्तावित्यन्वयः ॥ १९ ॥ ननुतस्यतिरश्चोऽस्मत्साहाय्येकाशक्तिस्तत्राह कृतार्थइति सकृतार्थःत्वयाकृतप्रयोजनःकरिष्यमाणप्रयोजनोपितवकार्यंसीतान्वेषणादिरूपंसकरिष्यत्येवतथासामर्थ्येप्रयोजकंतस्यकुलीनत्वमाह सऋक्षेति पुत्रःक्षेत्रजइत्यर्थः ॥ २० ॥ तदेवाह भास्करस्यौरसइति कृतकिल्बिषःकृतवैरोऽतएववालिनःशंकितोऽटति तमग्निसंनिधावायुधंसंनिधायसंस्थाप्यतेनसत्येनचतंकपिंवयस्यंकुरुहियतःसरक्षसांस्थानानिसर्वाणिजानाति ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अधिगमिष्यतिज्ञास्यति ॥ २५॥

रावणालयेशोचंतीमितिसंबंधः अनेनज्ञायतेसर्वदिक्षुरावणालयाःसंति तत्रकिंदिक्स्थरावणालयेइतिज्ञातुंसर्वदिग्विचयनम् ॥ [illegible] दितांनिर्मलां अनेनसीताशुद्धत्वंज्ञापितम् ॥ २७ ॥
॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेद्विसप्ततितमःसर्गः ॥७२॥ ॥ ९ ॥ ॥ परिमार्गणेउपायंदर्शयित्वापुनर्वाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥

दिशोविचेतुंतांसीतांत्वद्वियोगेनशोचतीम् ॥ अन्वेष्यतिवरारोहांमैथिलींरावणालये ॥ २६ ॥ समेरुशृंगाग्रगतामनिंदितांप्रविश्यपातालतलेपिवा
श्रिताम् ॥ प्लवंगमानामृषभस्तवप्रियांनिहत्यरक्षांसिपुनःप्रदास्यति ॥ २७ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०अर०द्विसप्ततितमःसर्गः ॥ ७२ ॥ ॥ ९ ॥
दर्शयित्वातुरामायसीतायाःपरिमार्गणे ॥ वाक्यमन्वर्थमर्थज्ञःकबंधःपुनरब्रवीत् ॥ १ ॥ एषरामशिवःपंथायत्रैतेपुष्पिताद्रुमाः ॥ प्रतीचींदिशमाश्रि
त्यप्रकाशंतेमनोरमाः ॥ २ ॥ जंबूप्रियालपनसान्यग्रोधप्लक्षतिंदुकाः ॥ अश्वत्थाःकर्णिकाराश्चचूताश्चान्येचपादपाः ॥ ३ ॥ धन्वनानागवृक्षाश्चतिल
कानक्तमालकाः ॥ नीलाशोकाःकदंबाश्चकरवीराश्चपुष्पिताः ॥ ४ ॥ अग्निमुख्याअशोकाश्चसुरक्ताःपारिभद्रकाः ॥ तानारुह्याथवाभूमौपातयित्वा
चतान्बलात् ॥ ५ ॥ फलान्यमृतकल्पानिभक्षयित्वागमिष्यथ ॥ तदतिक्रम्यकाकुत्स्थवनंपुष्पितपादपम् ॥ ६ ॥ नंदनप्रतिमंत्वन्यत्कुरवस्तूत्तराइव ॥ स
र्वकालफलायत्रपादपामधुरस्रवाः ॥ ७ ॥ सर्वेचऋतवस्तत्रवनेचैत्ररथेयथा ॥ फलभारनतास्तत्रमहाविटपधारिणः ॥ ८ ॥ शोभंतेसर्वतस्तत्रमेघ
पर्वतसंनिभाः ॥ तानारुह्याथवाभूमौपातयित्वाथवासुखम् ॥ ९ ॥ फलान्यमृतकल्पानिलक्ष्मणस्तेप्रदास्यति ॥ चंक्रमंतौवरान्शैलान्शैलाच्छैलं
वनाद्वनम् ॥ १० ॥ ततःपुष्करिणींवीरौपंपांनामगमिष्यथ ॥ अशर्करामविभ्रंशांसमतीर्थामशैवलाम् ॥ ११ ॥ रामसंजातवालूकांकमलोत्पलशो
भिताम् ॥ तत्रहंसाःप्लवाःक्रौंचाःकुररास्चैवराघव ॥ १२ ॥ वल्गुस्वराणिकूजंतिपंपासलिलगोचराः ॥ नोद्विजंतेनरान्दृष्ट्वावधस्याकोविदाःपुरा ॥ १३ ॥

यत्रप्रकाशंतेतत्रगंतुमेषशिवःअदुष्टःपंथाः ॥ २ ॥ एतेकेतत्राह जंबूइत्यादि ॥ ३ ॥ धन्वनाधवाः नागवृक्षोनागकेसरः ॥ ४ ॥ अग्निमुख्योऽरुष्करः रक्तारक्तचंदनाः पारिभद्रकोमंदारः बला
त्तान्वृक्षान्भूमौपातयित्वाशाखांधृत्वाभूमिपर्यंतंसंनाम्य ॥ ५ ॥ ६ ॥ अन्यद्गमिष्यथेतिशेषः उत्तरकुरुवच्च ॥ ७ ॥ विटपाःशाखाः ॥ ८ ॥ ९ ॥ चंक्रमंतौचंक्रम्यमाणौ ॥ १० ॥ तीर्थमव
तारमार्गः अविभ्रंशांशैवलासंबंधेनपादभ्रंशाहेतुम् ॥ ११ ॥ संजातवालूकामितिदीर्घआर्षः प्लवामंडूकाः ॥ १२ ॥ वधस्याकोविदाःवधमजानानाः ॥ १३ ॥

द्विजान्पक्षिणः रोहितामत्स्यविशेषाः चक्रतुंडानलमीनाश्चतएव ॥ १४ ॥ अयस्तप्तान्शूलाग्रेपक्कान् अकृशाअनेकेचकंटकायेषांविद्यंतेतान् ॥ १५ ॥ पुष्पसंचयेपद्मादिपुष्पसमूहेवर्तमानम्
॥ १६ ॥ अतएवपद्मगंधिः अक्लिष्टंमलादिकश्मलहीनम् ॥ १७ ॥ पुष्करपर्णेनपद्मपर्णेनउद्धृत्यमत्स्यान्खादतस्तेजलंपाययिष्यतीतिसंबंधः गिरिगुहासुशय्यासनंयेषांतान् ॥ १८ ॥ १९ ॥
पीतान्जलपानंकृतवतः विटपीविटपिनः आर्षमेकत्वंप्रथमांतत्वम् माल्यधारिणःपुष्पवतःतान्दृष्ट्वाशीतोदकंचदृष्ट्वाशोकंहास्यसि ॥ २० ॥ अन्यान्यपिशोकहंतॄणिदर्शनीयान्याह सुमनोभि

घृतपिंडोपमान्स्थूलांस्तान्द्विजान्भक्षयिष्यथ॥ रोहितांश्चक्रतुंडांश्चनलमीनांश्चराघव॥ १४॥ पंपायामिषुभिर्मत्स्यांस्तत्ररामवरान्हतान्॥ निस्त्व
क्पक्षानयस्तप्तानकृशानेककंटकान्॥ १५॥ तवभक्त्यासमायुक्तोलक्ष्मणःसंप्रदास्यति॥ भृशंतान्खादतोमत्स्यान्पंपायाःपुष्पसंचये॥ १६॥ पद्म
गंधिशिवंवारिसुखशीतमनामयम्॥ उद्धृत्यसतदाक्लिष्टंरूप्यस्फटिकसंनिभम्॥ १७॥ अथपुष्करपर्णेनलक्ष्मणःपाययिष्यति॥ स्थूलान्गिरिगुहा
शय्यान्वानरान्वनचारिणः॥ १८॥ सायाह्नेविचरन्रामदर्शयिष्यतिलक्ष्मणः॥ अपांलोभादुपावृत्तान्वृषभानिवनर्दतः॥ १९॥ स्थूलान्पीतांश्चपंपा
यांद्रक्ष्यसित्वंनरोत्तम॥ सायाह्नेविचरन्रामविटपीमाल्यधारिणः॥ २०॥ शिवोदकंचपंपायांदृष्ट्वाशोकंविहास्यसि॥ सुमनोभिश्चितास्तत्रतिल
कानक्तमालकाः॥ २१॥ उत्पलानिचफुल्लानिपंकजानिचराघव॥ नतानिकश्चिन्माल्यानितत्रारोपयितानरः॥ २२॥ नचवैम्लानतांयांतिनचशीर्यं
तिराघव॥ मतंगशिष्यास्तत्रासन्नृषयःसुसमाहिताः॥ २३॥ तेषांभाराभितप्तानांवन्यमाहरतांगुरोः॥ येप्रपेतुर्महींतूर्णंशरीरात्स्वेदविंदवः॥ २४॥
तानिमाल्यानिजातानिमुनीनांतपसातदा॥ स्वेदविंदुसमुत्थानिनविनश्यंतिराघव॥ २५॥ तेषांगतानामद्यापिदृश्यतेपरिचारिणी॥ श्रमणीशवरी
नामकाकुत्स्थचिरजीविनी॥ २६॥ त्वांतुधर्मेस्थितानित्यंसर्वभूतनमस्कृतम्॥ दृष्ट्वादेवोपमंरामस्वर्गलोकंगमिष्यति॥ २७॥ ततस्तद्रामपंपाया
स्तीरमाश्रित्यपश्चिमम्॥ आश्रमस्थानमतुलंगुह्यंकाकुत्स्थपश्यसि॥ २८॥

रिति ॥२१॥ आरोपयितागृहीत्वाधारयिता महावनत्वान्मनुष्यसंचाराभावेनेत्यर्थः ॥ २२ ॥ अम्लानाशीर्णत्वेहेतुर्मतंगेत्यादि ॥ २३ ॥ भारेणतप्तानांगुर्वर्थेआह्रियमाणवन्यभारेणश्रांताना
म् ॥ २४॥ तानिमाल्यानीतिविधेयापेक्षंक्लीबत्वम् ॥ २५ ॥ शवरीनामशवरीत्याख्या श्रमणीतापसी ॥२६॥ त्वांदृष्ट्वास्वर्गलोकंगमिष्यति पूर्वार्जिततपसस्त्वद्दर्शनस्यचमाहात्म्यात्स्वर्गलोको
त्रब्रह्मलोकइतिवदंति देवलोकमितिपाठेपिसएवार्थः ॥ २७ ॥ तदाश्रमस्थानंशवरीवासरूपंमतंगाश्रमस्थानम् गुह्यंआश्रमेषुगुह्यम् ॥ २८ ॥

नागागजास्तत्रतदाश्रमेतस्मिन्मतंगाश्रमेइत्यर्थः यद्यपितत्रविविधानागाःसंतितथापिमतंगस्यविधानात्प्रभावात्तदेकदेशमतंगाश्रमेनसं चरइत्यर्थः ॥२९॥ अतस्तच्चवनंमतंगवनमित्येवविश्रुत
म् देवारण्यंनंदनादितत्सदृशम् ॥ ३० ॥ पंपायाःपंपातीरवर्तिमतंगाश्रमादित्यर्थः ॥३१॥ सुदुःखारोहणोऽत्युच्चत्वात् हेत्वंतरमप्याह शिशु[illegible]गैःसर्वैरभिरक्षितः उदारोदाताब्रह्मणापूर्वकाले
सृष्टिकालेनिर्मितःविद्यौदार्यतपःप्राधान्येननिर्मितः ॥ ३२ ॥ औदार्यमेवदर्शयति शयानइति ॥ ३३ ॥ अन्यमप्यतिशयमाह यइति तत्रैवप्र[illegible]बुध्यैव ॥ ३४ ॥ शिशुनागानांबालगजानाम्

नतत्राक्रमितुंनागाःशक्नुवंतितदाश्रमे ॥ ऋषेस्तस्यमतंगस्यविधानात्तच्चकाननम् ॥ २९॥ मतंगवनमित्येवविश्रुतंरघुनंदन ॥ तस्मिन्नंदनसंकाशे
देवारण्योपमवने ॥ ३० ॥ नानाविहगसंकीर्णेरंस्यसेरामनिर्वृतः ॥ ऋष्यमूकस्तुपंपायाःपुरस्तात्पुष्पितद्रुमः ॥ ३१ ॥ सुदुःखारोहणश्चैवशिशुनागा
भिरक्षितः ॥ उदारोब्रह्मणाचैवपूर्वकालेभिनिर्मितः ॥३२॥ शयानःपुरुषोरामतस्यशैलस्यमूर्धनि ॥ यःस्वप्नेलभतेवित्तंतत्प्रबुद्धोधिगच्छति ॥३३॥
यस्त्वेनंविषमाचारःपापकर्माधिरोहति ॥ तत्रैवप्रहरंत्येनंसुप्तमादायराक्षसाः ॥३४॥ ततोपिशिशुनागानामाक्रंदःश्रूयतेमहान् ॥ क्रीडतांरामपंपा
यांमतंगाश्रमवासिनाम् ॥ ३५॥ सक्तारुधिरधाराभिःसंहत्यपरमद्विपाः ॥ प्रचरंतिपृथक्कीर्णामेघवर्णास्तरस्विनः ॥३६॥ तेतत्रपीत्वापानीयंविमलं
चारुशोभनम् ॥ अत्यंतसुखसंस्पर्शंसर्वगंधसमन्वितम् ॥३७॥ निवृत्ताःसंविगाहंतेवनानिवनगोचराः ॥ ऋक्षांश्चद्वीपिनश्चैवनीलकोमलकप्रभान्
॥ ३८ ॥ रुरुनपेतानजयान्दृष्ट्वाशोकंप्रहास्यसि ॥ रामतस्यतुशैलस्यमहतीशोभतेगुहा ॥३९॥ शिलापिधानाकाकुत्स्थदुःखंचास्याःप्रवेशनम् ॥ त
स्यागुहायाःप्राग्द्वारेमहान्शीतोदकोह्रदः ॥ ४० ॥ बहुमूलफलोरम्योनानानगसमाकुलः ॥ तस्यांवसतिधर्मात्मासुग्रीवःसहवानरैः ॥ ४१॥ कदाचि
च्छिखरेतस्यपर्वतस्यापितिष्ठति ॥ कबंधस्त्वनुशास्यैवंतावुभौरामलक्ष्मणौ ॥४२॥ स्रग्वीभास्करवर्णाभःखेव्यरोचतवीर्यवान् ॥ तंतुखस्थंमहाभा
गंतावुभौरामलक्ष्मणौ ॥ ४३ ॥

॥ ३५ ॥ रुधिरधाराभिःईषद्रक्तमदधाराभिःसक्ताःसंबद्धाःसंहत्यसंभूयसंचरंतिपृथक्कीर्णाश्चरंति ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ नीलमणिवत्कोमलकांतीन् ॥ ३८ ॥ अपेतान्मनुष्यंदृष्ट्वाऽपलायितान् अ
जयान्प्राणिजयहीनान् अनेनाक्रूरता अथासाधारणंचिह्नमाह रामेति ॥ ३९ ॥ शिलापिधानेतिगुहानामेतितीर्थः विशेषणमित्यन्ये ॥ ४० ॥ तस्यांगुहायाम् ॥४१ ॥ कदाचित्पर्वतस्यशि
खरेऽपितिष्ठति अपिधानश्च ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

प्रस्थितौआवांसुग्रीवसमीपंप्रस्थितौ त्वंव्रजस्व पुण्यलोकमितिशेषः अंतिकेसमीपेवर्तमानंदेवभूतंतावूचतुः सताभ्यांकृतानुमतिकःकबंधः ॥ ४४ ॥४५ ॥ उक्तार्थोपसंहारः सतदिति निदर्शयन्मार्गादिकमितिशेषः किंचिद्दूरंगत्वापुनःराममवेक्ष्यसख्यंकुरुष्वेत्युवाच॥४६॥ ॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेत्रिसप्ततितमःसर्गः॥७३॥

प्रस्थितौत्वंव्रजस्वेतिवाक्यमूचतुरंतिके॥ गम्यतांकार्यसिद्ध्यर्थमितितावब्रवीत्सच॥४४॥ सुप्रीतौतावनुज्ञाप्यकबंधःप्रस्थितस्तदा॥४५॥ सतत्कबंधःप्रतिपद्यरूपंवृतःश्रियाभास्वरसर्वदेहः॥ निदर्शयन्राममवेक्ष्यखस्थःसख्यंकुरुष्वेतितदाभ्युवाच ॥४६॥ ॥इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०अर०त्रिसप्ततितमःसर्गः॥७३॥ ॥७४॥ ॥तौकबंधेनतंमार्गंपंपायादर्शितंवने॥ आतस्थतुर्दिशंगृह्यप्रतीचींनृवरात्मजौ॥ १॥ तौशैलेष्वाचितानेकान्क्षौद्रपुष्पफलद्रुमान्॥ वीक्षंतौजग्मतुर्द्रष्टुंसुग्रीवंरामलक्ष्मणौ॥ २॥ कृत्वातुशैलपृष्ठेतुतौवासंरघुनंदनौ॥ पंपायाःपश्चिमंतीरंराघवावुपतस्थतुः॥३॥तौपुष्करिण्याःपंपायास्तीरमासाद्यपश्चिमम्॥ अपश्यतांततस्तत्रशबर्यारम्यमाश्रमम्॥ ४॥ तौतमाश्रममासाद्यद्रुमैर्बहुभिरावृतम्॥ सुरम्यमभिवीक्षंतौशबरीमभ्युपेयतुः॥ ५॥ तौदृष्ट्वातुतदासिद्धासमुत्थायकृतांजलिः॥ पादौजग्राहरामस्यलक्ष्मणस्यचधीमतः॥ ६॥ पाद्यमाचमनीयंचसर्वंप्रादाद्यथाविधि॥ तामुवाचततोरामःश्रमणींधर्मसंस्थिताम्॥७॥ कच्चित्तेनिर्जिताविघ्नाःकच्चित्तेवर्धतेतपः॥ कच्चित्तेनियतःकोपआहारश्चतपोधने॥ ८॥ कच्चित्तेनियमाःप्राप्ताःकच्चित्तेमनसःसुखम्॥ कच्चित्तेगुरुशुश्रूषासफलाचारुभाषिणि॥९॥ रामेणतापसीपृष्टासासिद्धासिद्धसंमता॥ शशंसशबरीवृद्धारामायप्रत्यवस्थिता॥ १०॥ अद्यप्राप्तातपःसिद्धिस्तवसंदर्शनान्मया॥ अद्यमेसफलंजन्मगुरवश्चसुपूजिताः॥ ११॥ अद्यमेसफलंतप्तंस्वर्गश्चैवभविष्यति॥ त्वयिदेववरेरामपूजितेपुरुषर्षभ॥ १२॥

यःकबंधेनकथितस्तंमार्गंगृहीत्वापंपामुद्दिश्यप्रतीचींदिशमातस्थतुःप्रतस्थतुः ॥ १॥ आचितानेकान्विद्यमानाननेकान् माधुर्येणक्षौद्रंमधुतत्तुल्यपुष्पफलान् ॥ २ ॥ उपतस्थतुःप्रापतुः ॥ ३ ॥ ॥४॥ तंशबर्याश्रमम ॥ ५ ॥ सिद्धासिद्धयोगा ॥ ६ ॥ विघ्नास्तपोविघ्नाःकामादयःकोपोनियतःनिगृहीतः आहारश्चनियतइत्यनुकर्षः ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रत्यवस्थिताअभिमुखंस्थिता ॥ १० ॥ अद्यप्राप्ता तपःसिद्धिरित्यादिः शबर्याउपचारवत्परमार्थदृशावादः ॥ ११ ॥ स्वर्गोब्रह्मलोकः देववरेसर्वांतरात्मनि ॥ १२ ॥

अक्षयान्लोकान्अपुनरावृत्तिकान्ब्रह्मलोकान् ॥१३॥ चित्रकूटमिति तदासक्तिवैभवमात्रादित्यर्थः इतःअस्मदाश्रमात् ॥ १४ ॥ आगमिष्यति अनुपहायेतिशेषः ॥ १५ ॥ तेत्वयातंदृष्ट्वाअस्मत्सेवाफलभूतंतद्दर्शनंप्राप्य अक्षयान्लोकान्ब्रह्मलोकन् अवयवाभिप्रायेणगुणाभिप्रायेणवाबहुवचनम् ॥१६॥ एवमुक्ताहंयतोतोमयात्वदर्थंवन्यंसम्यक्परीक्ष्यमाधुर्ययुतंसंचितमित्यर्थः तदुक्तंपाद्मेशबरीप्रस्तुत्य प्रत्युद्गम्यप्रणम्याथनिवेश्यकुशविष्टरे पादप्रक्षालनंकृत्वातत्तोयंपापनाशनम् शिरसाधार्यपीत्वाचवन्यैःपुष्पैरथार्चयत् फलानिचसुपक्कानिमूलानिमधुराणिच स्वयमास्वाद्यमाधुर्यंपरीक्ष्यपरीभक्ष्यच पश्चान्निवेदयामासराघवाभ्यांदृढव्रता फलान्यास्वाद्यकाकुत्स्थस्तस्यैमुक्तिपरांददाविति ॥१७॥ १८॥ विज्ञानेआगतानागतज्ञाने अबहिष्कृतांतादृश

तवाहंचक्षुषासौम्यपूतासौम्येनमानद ॥ गमिष्याम्यक्षयान्लोकांस्त्वत्प्रसादादरिंदम ॥ १३ ॥ चित्रकूटंत्वयिप्राप्तेविमानैरतुलप्रभैः ॥ इतस्तेदिवमारूढायानहंपर्यचारिषम् ॥ १४ ॥ तैश्चाहमुक्ताधर्मज्ञैर्महाभागैर्महर्षिभिः ॥ आगमिष्यतितेरामःसुपुण्यमिममाश्रमम् ॥ १५ ॥ सतेप्रतिग्रहीतव्यःसौमित्रिसहितोऽतिथिः ॥ तंचदृष्ट्वावराँल्लोकानक्षयांस्त्वंगमिष्यसि ॥ १६ ॥ एवमुक्तामहाभागैस्तदाहंपुरषर्षभ ॥ मयातुसंचितंवन्यंविविधंपुरुषर्षभ ॥ १७ ॥ तवार्थेपुरुषव्याघ्रपंपायास्तीरसंभवम् ॥ एवमुक्तःसधर्मात्माशवर्याशवरीमिदम् ॥ १८ ॥ राघवःप्राहविज्ञानेतांनित्यमबहिष्कृताम् ॥ दनोःसकाशात्तत्त्वेनप्रभावंतेमहात्मनाम् ॥ १९ ॥ श्रुतंप्रत्यक्षमिच्छामिसंद्रष्टुंयदिमन्यसे ॥ एतत्तुवचनंश्रुत्वारामवक्त्रविनिःसृतम् ॥ २० ॥ शबरीदर्शयामासतावुभौतद्वनंमहत् ॥ पश्यमेघघनप्रख्यंमृगपक्षिसमाकुलम् ॥ २१ ॥ मतंगवनमित्येवविश्रुतंरघुनंदन ॥ इहतेभावितात्मानोगुरवोमेमहाद्युते ॥ जुहवांचक्रिरेनीडंमंत्रवन्मंत्रपूजितम् ॥ २२ ॥ इयंप्रत्यक्स्थलीवेदीयत्रतेमेसुसत्कृताः ॥ पुष्पोपहारंकुर्वंतिश्रमादुद्वेपिभिःकरैः ॥ २३ ॥

ज्ञानवतीमित्यर्थइतितीर्थः विज्ञानेब्रह्मविद्यायांमैत्रेय्यादिवदबहिष्कृताम् तत्राप्यधिकारिणीमित्यर्थइतिकतकः विशिष्टंज्ञानंयेषांतेषांसंबंधोयस्यास्तत्संबोधनंहेविज्ञानेइतिसंबोध्यतांनित्यमबहिष्कृतांभोजनादिव्यवहारादितिशेषः तद्दत्तमाहारादिअंगीकृत्येतिचशेषइत्यन्ये किमाहतदाह दनोरिति तेमहात्मनांत्वदाचार्याणाम् दनोःसकाशाच्छ्रुतंप्रत्यक्षंकर्तुमिच्छामीतिशेषः संद्रष्टुंयदिमन्यसेसंदर्शयितुंयोग्यंयदिमन्यसेइत्यर्थः ॥१९॥२०॥ मेघोवर्षुकोयोघनस्तद्वन्नीलम् मिहसेचनेबाहुलकात्घत्वम ॥२१॥ मतंगवनंतत्तपोमहिम्नाविश्रुतंप्रसिद्धम् तेप्रसिद्धाः मंत्रपूजितंमंत्रस्यगायत्र्याजपेनपूजितमतिशुद्धम् नीडंदेहपंजरम् तीर्थमितिपाठेपिसएवार्थः मंत्रवत्तद्धोममंत्रवत् जुहवांचक्रिरेहुतवंतः यद्वा तीर्थमध्वरंजुहवांचक्रिरेहुतवंतः यद्वा तीर्थमध्वरंजुहवांचक्रिरेकृतवंतइत्यर्थः ॥२२॥ प्रत्यक्स्थलीतन्नाम्नीवेदी यत्रयस्यांसुसत्कृताअत्यंतपूज्यामेमत्संबंधिनस्तेगुरवःश्रमादुद्वेपिभिःकंपवद्भिर्वृद्धतरत्वात्करैःपुष्पोपहारंदेवताभ्यःकुर्वंति ॥२३॥

तेषांमदाचार्याणांप्रभावेणेयंवेदिस्तत्पूजाकालइवाद्यापिसर्वादिशोद्योतयंतीअतुलप्रभादृश्यतेपश्य ॥२४॥ आश्चर्यांतरंदर्शयति अशक्नुवद्भिरिति सागरादितीर्थंगंतुमशक्नुवद्भिरित्यर्थः तत्रहे
तुरुपवासश्रमालसैः कृच्छ्रादिशास्त्रीयोपवासैर्जनितेनश्रमेणालसैः ईदृशैस्तैश्चिंतितेनतेषांध्यानेनतदभिषेकतीर्थेआगतान्सप्तसागरान्समेतान्पश्य ॥ २५ ॥ आश्चर्यांतरमाह कृताभिषेकैरिति
नविशुष्यंतितीर्थवैभवात्तत्तपोवैभवाच्चेतिभावः ॥ २६ ॥ आश्चर्यांतरमाह देवेति कृतानिदत्तानिअतिमृदुकुवलयसहितानिपुष्पाणिनाद्यापिम्लानत्वंयांति तत्तपःप्रभावादितिशेषः ॥ २७ ॥

तेषांतपःप्रभावेणपश्याद्यापिरघूत्तम ॥ द्योतयंतीदिशःसर्वाःश्रियावेद्यतुलप्रभा ॥ २४ ॥ अशक्नुवद्भिस्तैर्गंतुमुपवासश्रमालसैः ॥ चिंतितेनागता
न्पश्यसमेतान्सप्तसागरान् ॥ २५ ॥ कृताभिषेकैस्तैर्न्यस्तावल्कलाःपादपेष्विह ॥ अद्यापिनविशुष्यंतिप्रदेशेरघुनंदन ॥ २६ ॥ देवकार्याणिकुर्वद्भि
र्यानीमानिकृतानिवै ॥ पुष्पैःकुवलयैःसार्धम्लानत्वंनतुयांतिवै ॥ २७ ॥ कृत्स्नंवनमिदंदृष्टंश्रोतव्यंचश्रुतंत्वया ॥ तदिच्छाम्यभ्यनुज्ञातात्यक्ष्याम्येतत्क
लेवरम् ॥ २८ ॥ तेषामिच्छाम्यहंगंतुंसमीपंभावितात्मनाम् ॥ मुनीनामाश्रमोयेषामहंचपरिचारिणी ॥ २९ ॥ धर्मिष्ठंतुवचःश्रुत्वाराघवःसहलक्ष्म
णः ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेआश्चर्यमितिचाब्रवीत् ॥ ३० ॥ तामुवाचततोरामःशबरींसंशितव्रताम् ॥ अर्चितोहंत्वयाभद्रेगच्छकामंयथासुखम् ॥ ३१ ॥
इत्येवमुक्ताजटिलाचीरकृष्णाजिनांबरा ॥ अनुज्ञातातुरामेणहुत्वात्मानंहुताशने ॥ ३२ ॥ ज्वलत्पावकसंकाशास्वर्गमेवजगामह ॥ दिव्याभरण
संयुक्तादिव्यमाल्यानुलेपना ॥ ३३ ॥ दिव्यांबरधरातत्रबभूवप्रियदर्शना ॥ विराजयंतीतंदेशंविद्युत्सौदामनीयथा ॥ ३४ ॥ यत्रतेसुकृतात्मानोवि
हरंतिमहर्षयः ॥ तत्पुण्यंशबरीस्थानंजगामात्मसमाधिना ॥ ३५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेचतुःसप्ततितमः
सर्गः ॥ ७४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ दिवंतुतस्यांयातायांशबर्यांस्वेनतेजसा ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्राचिंतयामासराघवः ॥ १ ॥

उपसंहरति कृत्स्नमिति दृष्टंत्वयामयादर्शितम् श्रुतंत्वयामयाश्रावितम् अभ्यनुज्ञातात्वयेतिशेषः तत्तस्मात्एतत्कलेवरंत्यक्ष्यामीतिइच्छामि ॥ २८ ॥ येषांमुनीनामयमाश्रमोयेषांचाहंपरि
चारिणीतेषांभावितात्मनांसदानुसंहितपरमात्मनांमुनीनांसमीपंगंतुमहमिच्छामिइतिचाब्रवीत् ॥२९॥ श्रुतार्थमुद्दिश्येतिशेषः ॥ ३० ॥ संशितव्रतांतीक्ष्णव्रताम् ॥ ३१ ॥ आत्मानंहुताशनेहु
त्वा स्वाचार्योपदिष्टमार्गेणेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ स्वर्गंब्रह्मलोकमेव ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ यत्रब्रह्मलोके तत्पुण्यस्थानम् शबरीआत्मसमाधिनाजगाम ब्रह्मसमाधिनेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ॥ इतिश्रीरामा
भिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेचतुःसप्ततितमःसर्गः ॥ ७४ ॥ ॥छ॥ ॥ दिवंत्विति ॥ १ ॥

महात्मनांप्रभावंशबर्युक्तम् ॥ २ ॥ ३ ॥ तेषांमुनीनाम् सप्तानांसमुद्राणांतीर्थेषुलोकोपकारायतैःस्थापितेषु उपस्पृष्टंस्नातम् ॥ ४ ॥ तेनकल्याणोपस्थानेन ॥ ५ ॥ शुभंमित्रलाभादि ॥ ६ ॥
अंशुमतःसूर्यस्य ॥ ७ ॥ त्वरेत्वरामि ॥ ८ ॥ ९ ॥ ममापित्वरतेपंपादर्शने ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ पानीयवाहिनींपानार्हातिमधुरसुशीतनिर्मलजलवाहिनीम् अनेनपंपानदीतिलभ्य

चिंतयित्वातुधर्मात्माप्रभावंतंमहात्मनाम् ॥ हितकारिणमेकाग्रंलक्ष्मणंराघवोब्रवीत् ॥ २ ॥ दृष्टोमयाश्रमःसौम्यबह्वाश्चर्यःकृतात्मनाम् ॥ विश्वस्त
मृगशार्दूलोनानाविहगसेवितः ॥ ३ ॥ सप्तानांचसमुद्राणांतेषांतीर्थेषुलक्ष्मण ॥ उपस्पृष्टंचविधिवत्पितरश्चापितर्पिताः ॥ ४ ॥ प्रनष्टमशुभंयन्नःक
ल्याणंसमुपस्थितम् ॥ तेनत्वेतत्प्रहृष्टंमेमनोलक्ष्मणसंप्रति ॥ ५ ॥ हृदयेमेनरव्याघ्रशुभमाविर्भविष्यति ॥ तदागच्छगमिष्यावःपंपांतांप्रियदर्शना
म् ॥ ६ ॥ ऋष्यमूकोगिरिर्यत्रनातिदूरेप्रकाशते ॥ यस्मिन्वसतिधर्मात्मासुग्रीवोंशुमतःसुतः ॥ ७ ॥ नित्यंवालिभयात्त्रस्तश्चतुर्भिःसहवानरैः ॥ अहं
त्वरेचतंद्रष्टुंसुग्रीवंवानरर्षभम् ॥ ८ ॥ तदधीनंहिमेकार्यंसीतायाःपरिमार्गणम् ॥ इतिब्रुवाणंतंवीरंसौमित्रिरिदमब्रवीत् ॥ ९ ॥ गच्छावस्त्वरितंतत्र
ममापित्वरतेमनः ॥ आश्रमात्तुततस्तस्मान्निष्क्रम्यसविशांपतिः ॥ १० ॥ आजगामततःपंपांलक्ष्मणेनसहप्रभुः ॥ समीक्षमाणःपुष्पाढ्यंसर्वतोवि
पुलद्रुमम् ॥ ११ ॥ कोयष्टिभिश्चार्जुनकैःशतपत्रैश्चकीचकैः ॥ एतैश्चान्यैश्चबहुभिर्नादितंतद्वनंमहत् ॥ १२ ॥ सरामोविविधान्वृक्षान्सरांसिविवि
धानिच ॥ पश्यन्कामाभिसंतप्तोजगामपरमंह्रदम् ॥ १३ ॥ सतामासाद्यवैरामोदूरात्पानीयवाहिनीम् ॥ मतंगसरसंनामह्रदंसमवगाहत ॥ १४ ॥
तत्रजग्मतुरव्यग्रौराघवौहिसमाहितौ ॥ सतुशोकसमाविष्टोरामोदशरथात्मजः ॥ १५ ॥ विवेशनलिनींरम्यांपंकजैश्चसमावृताम् ॥ तिलकाशोक
पुन्नागबकुलोद्दालकाशिनीम् ॥ १६ ॥ रम्योपवनसंबाधांरम्यसंपीडितोदकाम् ॥ स्फटिकोपमतोयांतांश्लक्ष्णवालुकसंतताम् ॥ १७ ॥ मत्स्यक
च्छपसंबाधांतीरस्थद्रुमशोभिताम् ॥ सखीभिरिवसंयुक्तांलताभिरनुवेष्टिताम् ॥ १८ ॥ किन्नरोरगगंधर्वयक्षराक्षससेविताम् ॥ नानाद्रुमलताकी
र्णांशीतवारिनिधिंशुभाम् ॥ १९ ॥ पद्मसौगंधिकैस्ताम्रांशुक्लांकुमुदमंडलैः ॥ नीलांकुवलयोद्घाटैर्बहुवर्णांकुथामिव ॥ २० ॥

ते वाहिनीमित्यस्यधारिणीमित्यर्थोवा मतंगसरसमित्यकारांतः तच्चपंपायामेवप्रदेशभेदोगंगायांमणिकर्णिकेव ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ श्लक्ष्णाःमृदुस्पर्शाः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ कुवल
योद्घाटैःकुवलयसमूहैः कुथागजास्तरणचित्रकंबलः ॥ २० ॥

अरविंदपद्मयोरक्तश्वेतविषयत्वेनभेदः ॥ २१ ॥ विललाप सीतावियोगादितिशेषः ॥ २२ ॥ शुक्लद्रुमोलोध्रः ॥ २३ ॥ भंडीरोवटः निचुलोवंजुलः अतिमुक्तोमाधवीलता ॥२४ ॥ पूर्वोक्तः
कबंधोक्तः ॥ २५ ॥ तस्यप्रसिद्धतरस्यऋक्षरजोनामकस्यपुत्रोहरिर्वानरः ॥ २६ ॥ २७ ॥ इत्युवाचअंतरांतरासीताशोकम् ॥ २८ ॥ उपसंहरति इतीति अनन्यचेतनःनास्त्यन्यत्रसीतायाः

अरविंदोत्पलवतींपद्मसौगंधिकायुताम् ॥ पुष्पिताम्रवणोपेतांबर्हिणोद्घुष्टनादिताम् ॥ २१ ॥ सतांदृष्ट्वाततःपंपांरामःसौमित्रिणासह ॥ विललाप
चतेजस्वीरामोदशरथात्मजः ॥ २२ ॥ तिलकैर्बीजपूरैश्चवटैःशुक्लद्रुमैस्तथा ॥ पुष्पितैःकरवीरैश्चपुन्नागैश्चसुपुष्पितैः ॥ २३ ॥ मालतीकुंदगुल्मैश्चभं
डीरैर्निचुलैस्तथा ॥ अशोकैःसप्तपर्णैश्चकेतकैरतिमुक्तकैः ॥ २४ ॥ अन्यैश्चविविधैर्वृक्षैःप्रमदेवोपशोभिताम् ॥ अस्यास्तीरेतुपूर्वोक्तःपर्वतोधातुमं
डितः ॥ २५ ॥ ऋष्यमूकइतिख्यातश्चित्रपुष्पितपादपः ॥ हरिर्ऋक्षरजोनाम्नःपुत्रस्तस्यमहात्मनः ॥ २६ ॥ अध्यास्तेतुमहावीर्यःसुग्रीवइतिविश्रुतः ॥
सुग्रीवमभिगच्छत्वंवानरेंद्रंनरर्षभ ॥ २७ ॥ इत्युवाचपुनर्वाक्यंलक्ष्मणंसत्यविक्रमः ॥ कथंमयाविनासीताशक्यंलक्ष्मणजीवितुम् ॥ २८ ॥ इत्येव
मुक्त्वामदनाभिपीडितःसलक्ष्मणंवाक्यमनन्यचेतनः ॥ विवेशपंपांनलिनीमनोरमांतमुत्तमंशोकमुदीरयाणः ॥ २९ ॥ क्रमेणगत्वाप्रविलोकयन्व
नंददर्शपंपांशुभदर्शकाननाम् ॥ अनेकनानाविधपक्षिसंकुलांविवेशरामःसहलक्ष्मणेन ॥ ३० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदि
काव्येअरण्यकांडेपंचसप्ततितमःसर्गः ॥ ७५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अतःपरंकिष्किंधाकांडंभविष्यतितस्यायमाद्यःश्लोकः ॥ सतांपुष्करिणींगत्वापद्मोत्पल
झषाकुलाम् ॥ रामःसौमित्रिसहितोविललापाकुलेंद्रियः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

चेतनंचित्तंयस्यसः नलिनीभिर्मनोरमांपंपांमतंगसरसःप्रदेशवर्तिनींविवेश ॥ २९ ॥ शुभदर्शशुभदर्शनंकाननंयस्यांतांपंपांददर्श सर्वतइतिशेषः विवेशच मतंगसरसावच्छेदेनेतिबोध्यम् ॥ ३० ॥
विराधादिकवधांतान्हत्वास्वपदमादिशत् विचरन्दंडकारण्येभवारण्येसमेगतिः ॥ १ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअरण्यकांडेपंचसप्तति
तमःसर्गः ॥ ७५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ग्रंथसंख्या ५४५० मूल २३५० व्याख्या ३१०० ॥

॥ इति श्रीवाल्मीकिरामायणे अरण्यकांडं समाप्तम् ॥